LIBRARY
OF THE
Theological Seminary,
PRINCETON, N. J.

Case, SCF Division ....
Shelf. 1936 Section ....
Book, No, ...

...OSIS LIBRI V, cum Iohannis Caluini Commentariis.

Geneſis ſeorſum: reliqui quatuor in formam harmoniæ digeſti.

...d By the Rev. Sam.l Miller. D.D.

Præter indices duos alphabeticos rerum quarundam in hiſce Johannis Caluini Commentariis notabilium, calci huius voluminis adiectos, vnum in Geneſin, alterum in reliquos quatuor libros in formã harmoniæ diſpoſitos: habes & tertium, qui ſingulorum capitum quilibet verſus (variè alioqui, prout operis ratio poſtulauit, diſperſi) quota pagina inueniri poſſint, protinus indicabit.

GENEVAE.
ANNO M. D. LXIII.
EXCVD. HENR. STEPHANVS.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI HENRICO duci Vindocinenſi, regni Nauarræ hæredi,

IOANNES CALVINVS.

QVOD hunc meum laborem tibi dicare veritus non ſum, illuſtriſſime Princeps, vt ſub tuo nomine in lucem exeat, ſi conſilium in eo meum plerique reprehendant, nihil mihi nouum vel inopinatum accidet. Obiicient enim ex hac inſcriptione odium tibi conflari apud improbos, qui iam plus ſatis tibi infeſti ſunt. Verùm quando in hac tenera ætate, inter varios terrores & minas ea te animi magnitudine Deus inſtruxit, vt nunquam à ſincera & ingenua fidei profeſſione fueris abductus: meo teſtimonio cōfirmari quod palam vis omnibus manifeſtum eſſe, quid tibi noceat non video. Quando itaque te Euangelii Chriſti non pudet, iuſtam mihi fiduciæ materiam dare viſa eſt hæc tua libertas, vt tibi gratularer de tam felicibus exordiis, & in poſterum ad inuictam conſtantiam hortarer. Nam quod optimis quibuſque naturis accidit, vt ſint flexibiles, adoleſcentibus, vſquedum magis compoſiti fuerint, commune eſt. Quòd ſi quibus diſpliceat meum ſtudiū, modò nobiliſſimæ Reginæ matri tuæ probetur (quod futurum confido) tam iniqua eorum iudicia quàm malignas obtrectationes deſpicere licebit: ego ſaltem nihil morabor. Vnum forſan parum conſideratè à me factum eſt, quòd eam non antè conſului, nequid niſi ex eius ſententia & voluntate aggrederer: verùm huius quoque rei in promptu eſt excuſatio. Equidem ſi incuria præteriiſſem, non imprudentiæ modò, ſed temeritatis & arrogātiæ me ipſe damnarem. Verùm quum prorſus deſperaſſem de tam matura editione, eo quòd me typographus in nundinas vernas reiiceret, feſtinandum certis de cauſis non putaui. Interea, dum alii vehementius & acrius inſtant, repentè mihi nunciatur quod pertinaciter mihi negatum fuerat, poſſe ante quindecim dies ad finem vſque opus perduci. Ita mihi adempta præter ſpem, neque tamen inuito, petendæ veniæ facultas. Tametſi quo propagandæ Chriſti doctrinæ, puræque fidei & pietatis deſiderio flagrat præſtantiſſima Regina, de eius voluntate non admodum anxiè laboro, quin hoc meum officium libenter amplexetur, ſuóque patrocinio defendat. Quantopere à ſuperſtitionibus & corruptelis, quibus fœdata & inquinata fuit religio, aliena ſit, minimè diſſimulat. Ac inter turbulentas agitationes ſeriis documētis cognitum fuit, pluſquam virilem animum in fœmina habitare. Atque vtinam viros tandem pudefaciat, ac vtilis æmulatio ipſos ad imitationem ſtimulet. Nam quum ſibi adeo modeſtè temperaret, vix quiſquam putaſſet, pluſquam violentos impetus ita placidè ſuſtinere, & ſimul animoſè repellere. Et inteſtinis certaminibus quàm ſeriò Deus eā exercuerit, pauci ſunt teſtes, in quibus ego vnus. Tibi ſanè, illuſtriſſime Princeps, melius quærendum non eſt exemplū vt te ad ſolidam virtutum omnium effigiē formes: ad quem ſcopum vt aſpires, contendas, enitaris, ſingulari modo te obſtrictum eſſe cogita. Nam & heroïca quæ in te refulget indoles, ſi à teipſo degeneres, minus excuſationis relinquit: & educatio non vulgare excellentis naturæ ſubſidium, inſtar eſt alterius vinculi ad te in officio retinendum. Nam ad caſtam diſciplinam acceſſit liberalis inſtitutio. Iam, tinctus literarum rudimētis, non abiecisti (vt ſolent fere omnes) præ faſtidio earum ſtudium: ſed in excolendo inge-

ꝛ ii.

nio alacriter adhuc pergis. Quòd autem hic liber nomini tuo inſcriptus prodit in publicum, perinde valere cupio acſi Deus quaſi iniecta manu, de integro ſibi te vēdicet, quò liberius Chriſti diſcipulū profitearis. Et certè nullū abs te matri, reginæ nunquam ſatis laudatæ, obſequium continget gratius quàm ſi te maiores in pietate aſſiduè progreſſus facere audiat. Etſi autem ætatis tuæ captum ſuperant multa quæ in hoc libro continentur: non tamen præpoſterè tibi legendum offero, & quidem vt in attēta eius lectione ſedulò te exerceas. Nam quum adoleſcentes oblectet rerum veterum cognitio, mox ad eos annos pertinges, in quibus hiſtoria tam creationis mundi quàm vetuſtiſſimæ Eccleſiæ, non minore cum fructu quàm oblectatione te occupet. Et certè ſi meritò prauam hominum ſocordiam damnat Paulus, quia illuſtre gloriæ Dei ſpeculum, quod illis in mundi opificio aſſiduè offertur, clauſis oculis prætereunt, atque ita iniuſtè ſupprimunt veritatis lucem: non minus turpis ac pudenda fuit quæ ſeculis fere omnibus graſſata eſt originis & creationis humani generis ignorantia. Et certè paulo poſt cōditam Babylonem credibile eſt earū rerum memoriā obſoleuiſſe quas aſſiduo ſermone agitari celebraríque decuerat. Nā quū profanis hominibus ſua diſperſio quædā à puro Dei cultu emancipatio eſſet: curæ illis non fuit, ad quaſcunque appellerent terræ plagas, quod de creato & inſtaurato mundo à patribus audierant, ſecum deferre. Ita factum eſt vt nulla gens, exceptis tātùm Abrahæ poſteris, vel ex quo fonte orta eſſet ipſa, vel quādo cœpiſſet eſſe vniuerſum hominum genus, duobus continuis annorū millibus ſciuerit. Nam quòd libros Moſis Ptolemæus tandem in Græcam linguam vertendos curauit, laudabile magis quàm fructuoſum (tunc quidem temporis) fuit eius ſtudium: quando lumen, quod è tenebris eruere conatus erat, nihilominus hominum incuria ſuffocatum delituit. Vnde colligere promptum eſt, qui ad cognoſcendum mundi opificē totos ingenii neruos intendere debuerant, maligna potius impietate hoc captaſſe, vt ſponte cæcutirent. Floruerunt interea liberales doctrinæ, viguerunt præclara ingenia, lucubrationes omne genus fuerunt editæ: atqui de mundi conditi hiſtoria altum ſilentium. Quin ſummus philoſophus, qui & acumine & eruditione reliquos omnes antecelluit, mundum æternum eſſe diſputans, quicquid habebat ſolertiæ huc applicuit, vt Deum ſua gloria fraudaret. Quanquam paulo religioſior fuit eius magiſter Plato, ſeque aliquo vberioris notitiæ guſtu imbutum oſtendit: exigua tamen quæ delibat veritatis principia, tot figmentis corrumpit ac miſcet, vt magis noceat quàm proſit fictitium illud docendi genus. Qui verò ad ſcribendas hiſtorias ſtudium ſuum contulerunt: homines ingenioſi & literis expoliti, quum pleno ore iactent ſe vltimæ vetuſtatis fore teſtes, antequam ad Dauidis ætatem appellant, multa & turbida fæce perfundunt ſuas lucubrationes: ſupra verò dum conſcendunt, immenſam trahunt mendaciorum colluuiem: tantum abeſt vt ad prima mundi exordia ſincero liquidóque narrationis contextu perueniant. Volentes autem neſciſſe quod non procul quærendum erat, ſi modò ad verum diſcendum animos adiicere placuiſſet, claro documento ſunt Aegyptii: quorum præ foribus quum accenſa eſſet verbi Dei lampas, rerum à ſe geſtarum (quindecim ſcilicet ante conditum mundum annorum millibus) putidas fabulas nullo pudore iactarunt. Nec minus puerile inſulſúmque Athenienſium commentum, qui ſe αὐτόχθονας gloriati, quum ſibi diſiunctam à reliquo genere humano origi-

runt quæ imbibiſti religionis principia, non modò germen effloreſcit, ſed propemodum maturitatem quandam ſpirat. Ergo ad eum qui tibi propoſitus eſt ſcopum infatigabili ſtudio enitere. Neque te morentur vel conturbent naſuti homines, quibus minimè videtur tempeſtiuum pueros ad præcocem hanc (vt loquuntur) ſapientiam vocari. Quid enim abſurdius vel minus ferendum quàm vbi te circumſident omne genus corruptelæ, hoc remedio arceri? Quum ſeruos quoque veſtros corrumpant aulicæ deliciæ, quanto ſummis Principibus inſidiæ periculoſiores, qui omnibus & lautitiis & deliciis ita affluunt, vt mirum ſit non in laſciuiam prorſus diffluere? Nam certè naturæ propemodum repugnat, copiis voluptatum ſine voluptate perfrui. Inter delicias verò illibatam manere caſtitatem quàm difficile ſit, plus ſatis vſu patet. Tu verò, illuſtriſſime Princeps, quicquid ad voluptatum ſeminarium pullulat, venenum puta. Nam ſi te iam demulceat quod continentiam & temperantiam ſuffocat, quid non adultus concupiſceres? Aſperior fortè eſt hæc ſententia, magnam corporis curam eſſe magnam virtutis incuriam: veriſſimè tamen ita loquutus eſt Cato. Hoc quoque paradoxum vix fortè admittet communis vita, Maior ſum & ad maiora genitus quàm vt mancipium ſim corporis mei, cuius contemptus certa eſt mea libertas. Faceſſat ergo immodicus rigor, quo omnis iucunditas tollitur è vita: ſed quàm lubricus ex ſecuritate & indulgentia ad proteruiendi licentiam ſit lapſus, nimis multa exempla demonſtrant. Quanquã tibi non cum luxuria modò, ſed cum aliis compluribus vitiis bellandum erit. Tua comitate, modeſtia, verecundia nihil ſuauius: ſed nullum eſt tam manſuetum ac compoſitum ingenium, quod aſſentationibus inebriatum non ad feritatem & truculentiam degeneret. Iam quum innumeri adulatores, totidem ſint ad inflammandum variis libidinibus tuum animum flabella: quanto te ad cauendum acrius intẽdere conuenit? Nec verò dum te admoneo de aulicis blanditiis, aliud poſtulo quàm vt moderatione inſtructus, te inexpugnabilem præbeas. Verè enim ille, non eſſe in laude ponendum ſiquis Aſiam nunquam viderit, verùm ſumma laude dignum ſiquis pudicè & continenter in Aſia vixerit. Id quum aſſequi maximè ſit optabile, facile compendium præſcribit Dauid, ſi modò imiteris eius exemplum, dum præcepta Dei ſuos conſiliarios eſſe prædicat. Et certè quicquid aliunde conſilii ſuggeratur, niſi hinc ſapiẽdi facias exordium, euaneſcet. Supereſt itaque, generoſiſſime Princeps, vt quod de ſancto rege Ezechia apud Iſaiam legitur, ſubinde tibi in mentem recurrat. Præclaras enim eius dotes enumerans Propheta, hoc maximè elogio eum commendat, quòd theſaurus eius erit Dei timor. Vale illuſtriſſime Princeps. Deus te ſuo præſidio tueatur incolumẽ, donis ſpiritualibus magis ac magis exornet, omníque benedictionum genere locupletet. Geneuæ, pridie Calendas Auguſti. M. D. LXIII.

QVum immenſa Dei ſapientia in hoc admirabili cæli & terræ opificio reluceat, multum
abeſt quin poſſit conditi mundi hiſtoria pro dignitate ſua rite explicari. nam & exiguus
nimis eſt ingenii noſtri modulus, vt tantam capiat rerum amplitudinem: tantum
abeſt vt lingua ad plenam ſolidámque earum enarrationem ſufficiat. Verùm ſicuti laudem me-
retur qui modeſtè & reuerenter in operum Dei conſideratione ſe exercet, etiamſi minus aſſequi-
tur quàm eſſet optandum: ita ſi in hoc exercitii genere alios pro facultate mihi data iuuare ſtu-
deam, officium meum non minus piis hominibus probatum iri quàm Deo acceptum fore cõ-
fido. Hoc non tantùm excuſandi mei cauſa præfari libuit: ſed vt moniti etiã ſint lectores, ſi pro-
bè mecum in meditandis Dei operibus proficere velint, ſobrium, docilem, manſuetum & humi-
lem ſpiritum afferendum eſſe. Oculis quidem mundum cernimus, pedibus calcamus terrã, ma-
nibus palpamus innumeras operum Dei ſpecies, odorem ex herbis & floribus ſuauem iucun-
dúmque haurimus, fruimur ingentibus bonis: ſed in his ipſis quorum notitiam apprehendimus,
ineſt ea diuinæ potentiæ, bonitatis, ſapientiæ infinitas, quæ ſenſus omnes noſtros abſorbeat. Ita-
que hominibus ſufficiat ſi mediocrem pro ſuo captu guſtum habeant. Atque ad hunc ſcopum
ita nos eniti tota vita conuenit, vt nos (etiã in vltima ſenectute) profectus minimè pœniteat, mo-
dò aliquantum ſimus à carceribus progreſſi. Hoc conſilio Moſes librum ſuũ exorſus eſt à mun-
di creatione, vt in eius aſpectu Deum quaſi viſibilem nobis proponat. Sed hîc inſurgunt proterui
homines, ac ludendo quærunt vndénam hoc reuelatũ fuerit Moſi. Fabulari ergo de rebus igno-
tis putant, quia nec ſpectator fuerit eorum quæ narrat, neque ex lectione didicerit ita eſſe. Sic illi:
facilè tamen refellitur eorum improbitas. Nam ſi fidem ideo eleuant huic hiſtoriæ quoniam ex
longa ætatum ſerie repetatur, vaticinia etiam refutẽt, quibus idem prædixit quæ totidem poſtea
ſeculis acciderunt. Clara ſunt, inquam, & diſerta, quæ de Gentium vocatione teſtatur Moſes: com
plementum duobus fere poſt eius mortem annorum millibus extitit. Qui rem longè pòſt
futuram, & tunc ab hominum ſenſu abſconditam ſpiritu præuidit, annõ potuit vtrum mundus
à Deo creatus eſſet, intelligere, præſertim cæleſti magiſterio edoctus? Neque enim ſuas diuinatio-
nes hîc profert: ſed organum eſt Spiritus ſancti ad ea publicanda quæ ab omnibus cognoſci o-
peræpretium fuit. Quòd illis abſurdum videtur, tunc demum ab eo deſcriptum expoſitúmque
fuiſſe creationis ordinẽ, qui antè incognitus fuiſſet: in eo nimiũ errãt. Neque enim memoriæ pro-
didit res prius inauditas: ſed quæ longa annorũ ſucceſſione filiis patres quaſi per manus tradide-
rant, primus ſcriptis conſignauit. Putamúſne ſic poſitũ in terra fuiſſe hominem, vt ſuam rerúm-
que omnium quibus fruebatur originẽ neſciret? Imò de omnibus probè edoctum fuiſſe Adam
nemo ſanus dubitabit. An verò ille poſtea mutus? An ſancti Patriarchæ tam ingrati vt ſilentio
tam neceſſariam doctrinam ſupprimerent? An Noe, tam memorabili Dei iudicio admonitus,
Gen.18.c.19. eandem ad poſteros tranſmittere neglexit? Hoc elogio nominatim Abraham ornatur, quòd fa-
miliæ ſuæ doctor ſit ac magiſter. Et ſcimus, quum abeſſet procul Moſes, fœderis tamen à Deo
cum patribus initi notitiam toti populo tritam fuiſſe. Neque enim quaſi nouum aliquid prodit,
natos eſſe ex ſancto genere Iſraelitas, quod Deus ſibi cooptaſſet: ſed tantùm commemorat quod
omnes tenebant, quod ſenes ipſi à proauis acceperãt, quod denique omni controuerſia inter eos
carebat. Itaque neque dubiũ nobis eſſe debet quin mundi creatio, vt hîc deſcribitur, ex veteri ac
perpetua patrum traditione iam nota eſſet. Verùm quia nihil magis procliue eſt quàm corrum-
pi ab hominibus Dei veritatem, vt longo temporis ſucceſſu quaſi à ſeipſa degeneraret: quò pura hi
ſtoria retineretur, eam Dominus ſcriptis commendari voluit. Ergo Moſes eius doctrinæ quam
ſcriptis complexus eſt, fidem (quæ hominum leuitate fluxa eſſe poterat) ſtabiliuit. Nunc ad Moſis
conſilium redeo, vel Spiritus ſancti potius, qui per os eius loquutus eſt. Deũ, qui inuiſibilis eſt, nõ-
Hebr.11.a.3. niſi ex ſuis operibus cognoſcimus. Ideo elegãter Apoſtolus ſecula vocat τὰ μὴ ἐκ φαινομένων βλεπόμενα,
acſi dicas, ſpectacula rerum non apparẽtium. Hæc ratio eſt cur Dominus, vt nos ad ſui notitiam
inuitet, proponat nobis ante oculos cæli terræque fabricam, & in ea ſe quodammodo conſpicuũ
Rom.1.c.20. reddat. Nam æterna quoque eius diuinitas & potentia (vt inquit Paulus) illic relucent. Et illud Da
Pſal.19.a.1. uidis eſt veriſſimum, cælos, vtcunque lingua careant, diſertos tamen eſſe gloriæ Dei præcones: pul
cherrimum hunc naturæ ordinem ſilendo clamare quàm admirabilis ſit eius ſapientia. Hoc eo
diligentius notandum eſt, quòd tam pauci rectam cognoſcendi Dei viam tenẽt: plurimi autem
in creaturis hærentes, opificem ipſum non curant. Nam duobus his extremis vitiis fere laborant
homines, quòd alii, præterito Deo, totam ingenii ſui vim ad naturæ conſiderationem applicant:
alii autem, neglectis Dei operibus, ſtulta adeóque inſana curioſitate ad inquirẽdam eius eſſentiã
inuolant. Perperam vtrique. Occupari in veſtigandis naturæ arcanis, vt nunquam ad authorem
conuertas oculos, peruerſum eſt ſtudium: frui verò tota natura, nec beneficii authorem agnoſce-

nem aſſererent, barbaris quoque ipſis ſe fecerunt ridiculos. Quanquam autem omnes plus minus eodem ingratitudinis crimine fuerunt impliciti, eos deligere operæpretium putaui quorum eo minus excuſabilis eſt error, quo ſibi inter alios omnes magis ſapere viſi ſunt. Siue autem vniuerſæ quæ olim fuerunt gentes, velum ſibi data opera obduxerint, ſiue illis ſua tãtùm ignauia obſtiterit: incomparabilis theſauri loco haberi meretur Moſis liber, qui ſaltem creationis mundi indubiam nobis fidem facit: qua ſublata, indigni ſumus quos terra ſuſtineat. Hiſtoriam diluuii, quæ non minus formidabile in humano genere deleto, diuinæ vltionis, quàm ſuaue gratiæ in eodem inſtaurato ſpeculum continet, in præſentia omittam. Vna hæc vtilitas inæſtimabile libro pretium ſtatuit, quòd res apprime cognitu neceſſarias ſolus oſtendit: quomodo poſt exitialem hominis lapſum Eccleſiam ſibi Deus adoptauerit: quiſnam fuerit verus eius cultus, & quibus pietatis officiis ſe exercuerint ſancti Patres: quomodo pura religio, hominum ignauia ad tempus collapſa, quaſi poſtliminio in ſtatum integrum redierit: quando apud certum populum depoſuerit Deus gratuitum æternæ ſalutis fœdus: quomodo ex vno homine & ſterili & caduco, propéque ſemimortuo, & (quemadmodum Iſaias vocat) ſolitario, paulatim fluxerit exigua ſoboles, quæ repentè in multitudinem ingentem excreuit: quàm inopinatis modis & extulerit & tutatus ſit electam à ſe domum, licet inopem, omnibus præſidiis nudatam, & ad quoſuis æſtus expoſitam, multiplices hoſtium copiæ vndique cingerent. Porro quàm neceſſaria ſit harum rerum cognitio, ex ſuo quiſque vſu & experientia iudicium faciat. Videmus quàm tumultuoſè Papiſtæ fallaci Eccleſiæ titulo ſimplices territent. A Moſe depingitur genuina Eccleſiæ facies, quæ diſcuſſis illis præſtigiis, inanem metum eximat: fucati etiam ſplendoris pomparúmque oſtentatione in ſtultam ſui admirationem rapiunt minus perſpicaces, imò hebetant ac dementant. At ſi ad eas notas quibus Eccleſiam deſignat Moſes, oculos cõuertimus, nihil amplius inanes laruæ ad fallendũ habebunt momenti. Sæpe nos conturbat feréque exanimat eorum paucitas qui puram Dei doctrinã ſequuntur: ac præſertim dum cernimus quàm longè latéque regnum obtineant ſuperſtitiones. At quemadmodũ olim Dei Spiritus per os Iſaiæ Prophetæ Iudæos ad rupẽ, vnde erant exciſi, reſpicere iubebat: ita eodem nunc quoque per Moſen nos reuocans, quàm peruerſum ſit multitudine Eccleſiam metiri, acſi in turba conſiſteret eius dignitas, admonet. Siquando minus floreat paſſim religio quàm optandum ſit, diſſipetur piorum corpus, ſtatúſque Eccleſiæ bene cõpoſitus peſſum eat, non modò labaſcunt nobis ſed penitus diffluunt animi. Atqui dum in hac Moſis hiſtoria Eccleſiæ ſtructura ex ruinis, collectio ex laceris fruſtis ac vaſtitate oſtẽditur, meritò tale gratiæ Dei ſpecimen in bonam fiduciam erigere nos debet. Quando autem tanta eſt humani ingenii ad fingendos alienos cultus propenſio, ne dicam laſciuia, nihil nobis vtilius quàm regulam purè ritéque colendi Dei à ſanctis Patriarchis petere, quorum pietatem hac præcipuè nota deſignat Moſes, quòd ex ſolo Dei verbo pependerint. Quamlibet enim longum in externis ceremoniis ſit diſcrimen, quod tamen inflexibile ſemper vigere debet, vtriſque eſt commune, vt religio ad ſolum Dei arbitriũ nutúmque formetur. Nec me latet quanto vberior hîc materia ſuppetat, & quantũ infra eorũ quæ breuiter attigi dignitatẽ

ſubſidat mea oratio: ſed quia opportunis locis alibi ſingula à me, quãquam non quo par erat ſplẽdore & ornatu, plenius tamẽ & copioſius tractata ſunt: nũc mihi ſatis fuit breuiter cõmonefacere pios lectores quantum operæpretiũ facturi ſint, ſi veteris Eccleſiæ exẽplar, quale à Moſe expreſſum eſt, ad ſuos vſus prudenter aptare diſcant. Et certè ideo nos ſanctis Patriarchis in ſpẽ eiuſdem hæreditatis Deus adiunxit, vt ſuperata quæ nos ſeparat temporum diſtantia, mutuo fidei & patientiæ conſenſu eadem certamina obeamus. Quo maiore odio digni ſunt turbulenti quidam homines, qui neſcio quo furioſi zeli œſtro perciti, Eccleſiam noſtræ ætatis plus ſatis diſſipatam, aſſiduè diſcerpere conantur. Non loquor de profeſſis hoſtibus, qui aperta vi ad perdẽdum quicquid eſt piorum, funditúſque delendam eorum memoriam incumbũt: ſed de moroſis quibuſdam Euangelii profeſſoribus, qui non modò fouendis diſſidiis nouam ſubinde materiam ſuppeditant: ſed pacem, quam pii doctíque homines libenter colerent, ſua inquietudine perturbant. Videmus vt inter Papiſtas, quanuis capitalia inter ſe aliis in rebus certamina exerceant, maneat tamen ſcelerata cõtra Euangelium conſpiratio. Quàm exiguus ſit eorum numerus qui ſinceram Chriſti doctrinam tenent, ſi cum ingentibus conferatur illorum copiis, dicere nihil attinet. Interea emergunt quaſi è ſinu noſtro audaculi ſcriptores, qui non ſolùm errorum nebulis ſanæ doctrinæ lucem obſcurant, vel prauis deliriis ſimplices dementant, ac minus exercitatos: ſed profana dubitandi licentia totam religionem ſibi conuellere permittunt. Nam quaſi putidis ſuis ironiis & cauillis genuinos Socratis diſcipulos ſe probent, nullum illis magis plauſibile eſt axioma quàm fidem eſſe liberam, vt liceat, quauis de re ambigendo, Scripturam inſtar naſi cerei (vt loquuntur) flexibilem reddere. Itaque hòc proficient tandem qui illecebris nouæ huius academiæ capti, nunc dubiis ſpeculationibus indulgent, vt ſemper diſcendo, nunquam ad ſcientiam perueniant veritatis. Hactenus de hiſtoriæ vtilitate breuiter quoad locus ferebat, diſſerui. Porro vt Legis doctrina, cuius obſcuritas antehac multos deterruit, familiariter innoteſceret, neſcio quàm dextrè, certè fideliter, elaboraui. Erunt, non dubito, qui vberiorem locorum explicationem deſiderent. Ego verò, qui natura prolixitatem fugio, duas ob cauſas in hoc opere fui reſtrictior. Nam quia iſti quatuor libri iam ſua longitudine quoſdam deterrent: veritus ſum ne ſi in ipſis enucleandis liberius ſtylo indulgerem, plus accederet faſtidii. Deinde quum in progreſſu de vita ſæpius deſperauerim, ſuccinctam expoſitionem dare malui quàm mutilam relinquere. Videbunt tamen ſinceri lectores, ſanóque iudicio præditi, ſedulò me cauiſſe nequid perplexum, ambiguum vel obſcurum, aſtutè aut negligenter prætermitterem. Quum ergo ſcrupulos omnes diſcutere conatus fuerim, non video cur de breuitate quiſpiam queratur, niſi fortè tantùm velit ex commentariis ſapere. Atqui libenter patiar eiuſmodi homines, quos nulla explere poteſt verboſitas, alium ſibi magiſtrũ quærere. Quod ſi experiri libeat reipſa cognoſces ac tibi credes veriſſimũ eſſe quod prædico. Puer es: atqui Deus, quum reges proprium ſibi Legis volumen ſcribere iuſſiſſet, ab hac claſſe pium Ioſiam nõ exemit: quin potius in puero nobiliſſimũ extare piæ eruditionis ſpecimen voluit, quod ſenum ſocordiam coargueret. Et tuum exemplum docet quantopere interſit à teneris aſſueſcere. Nam ex radice quam in te ege-

re,nimis fœda ingratitudo. Ergo qui ſine religione philoſophantur,imò hoc agunt ſpeculando
vt Deum & pietatis ſenſum procul à ſe remoueant, aliquando ſentient quid valeat illud Pauli
quod refert Lucas,Deum nũquam ſe reliquiſſe ἀμάρτυρον.Neque enim illis impunè cedet, quòd ad *Act.14.c.17.*
teſtimonia tam illuſtria ſurdi & hebetes fuerint. Et ſanè Deum nuſquam videre, qui vbique dat
præſentiæ ſuæ ſigna, malignæ ignorantiæ eſt.Quòd ſi nunc illuſores cauillis effugiunt,aliquando
teſtabitur horribile eorum exitium,non alia de cauſa ipſos Deum neſcire,niſi quia ſponte & ma
litioſè cæcutiant. Quantum ad eos qui ſuperbè mundum tranſuolantes,Deum in nuda ſua eſſen
tia quærunt, fieri non poteſt quin abſurdis tandem multis commentis ſe intricent. Deus enim
alioqui inuiſibilis(vt iam dictum eſt)mundi imaginem quodammodo induit,in qua ſe nobis cõ
ſpiciendum præbeat. Tam magnificè ornatum incõparabili cæli & terræ figura qui intueri non
dignantur,poſtea ſuis deliriis iuſtas ſui faſtidii pœnas luunt. Proinde ſimulac nomẽ Dei auribus
noſtris inſonat,vel eius cogitatio ſubit, nos quoque pulcherrimo hoc ornatu ipſum veſtiamus:
denique mundus ſit nobis ſchola,ſi probè Deum cognoſcere optamus. Hinc etiam refellitur eo-
rum improbitas, qui Moſi oblatrant, quòd tam breue temporis ſpatium fluxiſſe narret à mun
di creatione. Quærunt enim quid Deo repentè in mentem venerit vt mundum crearet: cur tan
diu in cælo otioſus iacuerit: atque ita in perniciem ſuam ludendo,acumen ſuum exercent.Refer
tur in Hiſtoria tripartita quoddam pii viri reſponſum,quod mihi ſemper placuit. Nam quũ im-
purus quiſpiam canis Deum eiuſmodi ludibrio exagitaret, excepit ille, tunc minimè fuiſſe otio-
ſum, quia infernum fabricaſſet curioſis. Quibus enim rationibus eorum proteruiam cõpeſcas
quibus ſobrietas ex profeſſo contemptibilis eſt & odioſa? Et certè qui in vexando Dei otio ita li-
center nunc exultant, vim eius in paranda gehenna æternam fuiſſe magno ſuo malo ſentient.
Quantum ad nos ſpectat,non debet tantopere abſurdum videri,quòdDeus ſeipſo contentus,mũ
dum,quo non indigebat,non antè creauerit quàm ita viſum eſt. Porro quũ eius voluntas regula
ſit omnis ſapientiæ,ea vna nos contẽtos eſſe decet. Rectè enim Auguſtinus,iniuriam Deo à Ma *De Geneſi con-*
nichæis fieri dicit,quòd ſuperiorem eius voluntate cauſam flagitent. Prudenter idem admonet, *tra Manich.*
non magis de infinitis temporum quàm locorum ſpatiis eſſe inquirendum. Nos certè non igno *Lib.11.De ciuit. Dei.*
ramus finitum eſſe cæli circuitum,& terram inſtar globuli in medio locatam eſſe. Qui non citi-
us creatum fuiſſe mundum indignè ferunt, expoſtulent etiam cum Deo quòd non innumerabi-
les mundos fecerit. Imò quia hoc abſurdum ducunt,multa ſecula præteriſſe abſque mundo,a-
gnoſcant hoc magnum eſſe naturæ ſuæ vitium,quòd præ immenſa vaſtitate quæ vacua manet,
exiguũ ſpatium cælum &terra occupant.Nobis verò,quia & tẽporum æternitas,& gloriæ Dei in-
finitas,duplex eſſet labyrinthus, hæc modeſtia placeat, ne longius progredi appetamus quàm
Dominus operum ſuorum ductu ac directione nos inuitat. Quòd autem mundum quaſi ſpecu-
lum conſtituo,in quo Deum intueri oporteat,non ita volo accipi quaſi vel nobis ſatis perſpica-
ces ſint oculi ad cernendũ quod cæli ac terræ fabrica repræſentat: vel cognitio qualis inde habe-
ri poteſt,ſufficiat in ſalutẽ. Imò quia nullo profectu nos Dominus per creaturas ad ſe inuitat, ni-
ſi quòd inde inexcuſabiles reddimur:nouum remedium(vt opus erat)addidit,vel ſaltem alio ſub
ſidio adiuuit ingenii noſtri ruditatem.Nam Scriptura duce & magiſtra,quæ alioqui nos fugeret,
non modò demonſtrat,ſed propemodum aſpicere cogit: non ſecus ac hebetes oculi ſpecillis ad-
iuuantur. Atque in hoc(vt iam dictum eſt)Moſes incumbit. Nam ſi mutum cæli & terræ magi-
ſterium ſufficeret,ſuperuacua eſſet Moſis doctrina. Accedit igitur hic præco, qui attentionem
noſtram excitat,vt ſciamus nos ad conſpiciendam Dei gloriam in hoc theatro eſſe collocatos:
neque vt teſtes modò,ſed etiã vt diuitiis omnibus quæ hic ſunt expoſitæ,fruamur: ſicuti eas Do-
minus vſui noſtro deſtinauit ac ſubiecit. Nec tantùm in genere Deum mundi eſſe architectum
pronuntiat: ſed toto hiſtoriæ contextu oſtendit quàm admirabilis ſit eius tum potentia,tum ſa-
pientia,tum bonitas,ac præſertim ſumma erga humanum genus ſolicitudo. Præterea quũ æter
nus Dei ſermo,viua & expreſſa ſit illius effigies,huc nos reuocat.Ita efficitur quod docet Apoſto *Hebr.11.a.3.*
lus,non aliter quàm fide intelligi aptata fuiſſe verbo Dei ſecula.Propriè enim ex eo naſcitur fi
des,quòd edocti Moſis miniſterio,non iam vagamur in ſpeculationibus ſtultis & euanidis: ſed
verum & vnicum Deum in genuina ſua imagine contemplamur. Obiici tamen poteſt,his vi-
deri conſentaneum quod Paulus tradit,Poſtquàm in ſapientia Dei non cognouit mundus per *1.Cor.1.c.21.*
ſapientiam Deum,viſum Deo eſſe per ſtultitiam prædicationis ſaluos facere credentes. Nam
ita innuit,fruſtra Deum quæri rerum viſibiliũ ductu: nec verò aliud reſtare niſi vt rectà nos
ad Chriſtum conferamus. Non igitur ab elementis mundi huius, ſed ab Euangelio faciendũ
eſt exordium,quod vnũ Chriſtum nobis proponit cum ſua cruce,& in eo nos detinet.Reſpon
deo,fruſtra quidem in mundi opificio philoſophari niſi qui Euangelii prædicatione iam hu-
miliati,totam mentis ſuæ perſpicaciam crucis ſtultitiæ(vt Paulus nominat) ſubiicere didice- *1.Cor.1.c.21.*

rint.ſurſum,inquam, & deorſum nihil reperiemus quod nos ad Deum vſque attollat, donec in ſua ſchola nos Chriſtus erudierit. Id porro fieri non poteſt niſi ex profundis inferis emerſi, crucis eius vehiculo ſupra cælos omnes tollamur: vt illic fide comprehendamus quæ oculus nunquam vidit,auris nunquam audiuit, & quæ longè corda mẽtéſque noſtras ſuperant. Neque enim illic terra nobis obiicitur quæ fruges velut in diurnum alimentum ſuppeditet, ſed Chriſtus ipſe in vitam æternam ſe nobis offert: nec cælum ſolis ac ſtellarum fulgore oculos corporales illuſtrat,ſed idem Chriſtus, lux mũdi & ſol iuſtitiæ, in animis noſtris refulget: nec aer inane ſpatium nobis ad ſpirandum porrigit,ſed ipſe Dei Spiritus nos vegetat & viuificat. Denique illic inuiſibile Chriſti regnum omnia occupat,& ſpiritualis eius gratia per omnia diffuſa eſt. Verùm hoc non obſtat quominus ſenſus noſtros ad cæli terræque conſiderationem applicantes, inde etiam petamus quæ nos in vera Dei notitia confirment.Chriſtus enim imago eſt,in qua non modò pectus ſuum nobis Deus cõſpicuum reddit,ſed manus quoque & pedes. Pectus appello arcanum illum amorem quo nos in Chriſto complexus eſt: per manus autem & pedes,quæ oculis noſtris expoſita ſunt opera intelligo. A Chriſto ſimulatque diſceſſimus,nihil eſt tam craſſum vel minutum, in quo non hallucinari neceſſe ſit. Et ſanè Moſes, quanuis in hoc libro initium faciat à mundi creatione,non tamen in ea nos ſiſtit. Nam hæc ſimul coniungi debent, conditum fuiſſe mũdum à Deo,& hominem,poſtquam luce intelligentiæ donatus erat, & tot priuilegiis ornatus,cecidiſſe ſua culpa,atque ita bonis omnibus quæ obtinuerat, priuatum fuiſſe: deinde miſericordia Dei in vitam, quam perdiderat,reſtitutum,idque Chriſti beneficio: vt ſemper eſſet aliquis cœtus in terra,qui in ſpem cæleſtis vitæ adoptatus, hac fiducia Deum coleret. Atque huc quoque ſpectat totius hiſtoriæ contextus, ſic à Deo ſeruatum fuiſſe humanum genus vt peculiarem Eccleſiæ ſuæ curam egerit. Hoc enim eſt libri argumentum, poſtquam conditus fuit mundus,hominem veluti in theatro fuiſſe collocatum,qui ſurſum & deorſum mirifica Dei opera cõſpiciens,authorem reuerenter adoraret. Secundò, omnia in vſum hominis eſſe deſtinata,quò magis illi obſtrictus, totum ſe in eius obſequium addiceret ac dicaret. Tertiò,intelligentia & ratione fuiſſe præditum, vt à brutis animalibus diſcretus, potiorem vitam meditaretur: imò vt ad Deum rectà tenderet, cuius inſculptam imaginem gerebat.Poſtea ſequitur lapſus Adæ, quo ſe à Deo alienauit:vnde factum eſt vt omni rectitudine priuatus fuerit. Ita Moſes hominem omnis boni vacuum, mente cæcum,corde peruerſum,omni parte vitiatum,ſub mortis æternæ reatu conſtituit: ſed mox addit inſtaurationis hiſtoriã, vbi Chriſtus cum redẽptionis beneficio affulget. Hinc continua ſerie cum ſingularem Dei prouidentiam in regenda tuendáque Eccleſia proſequitur,tum verum Dei cultum nobis commendat: vbi ſita ſit hominum ſalus, præſcribit, & Patrum exemplis ad infractam crucis tolerantiam nos hortatur. Quiſquis ergo in hoc libro rite proficere cupit, mentem ſuam ad hæc capita referat. Præſertim verò obſeruet,poſtquam exitiali ſuo caſu ſe & omnes poſteros Adam perdidit,hoc ſalutis noſtræ fundamẽtum,hanc eſſe Eccleſiæ originem,quòd ex profundis tenebris eruti,mera Dei gratia nouam vitã obtinuimus:Patres huius vitæ (ſicuti per verbum illis à Deo offerebatur) fide factos eſſe compotes: verbum porro hoc in Chriſto fuiſſe fundatum:iam verò eadem ſalutis promiſſione,qua initio erectus fuit Adam,pios omnes qui poſtea vixerũt,fuiſſe ſuſtentatos. Itaque perpetuam Eccleſiæ ſucceſſionem ex hoc fonte fluxiſſe, quòd ſancti Patres alii poſt alios fide amplexi oblatam ſibi promiſſionem, in Dei familiam fuerunt aggregati, vt communem in Chriſto vitam haberent. Hoc diligenter notandũ,vt ſciamus quænam ſit veræ Eccleſiæ ſocietas,& quæ fidei cõmunio inter Dei filios. Quũ Moſes Iſraelitis ordinatus eſſet doctor,non dubium eſt quin propriè eos reſpexerit, vt agnoſcerent ſe populũ eſſe à Deo electum & cooptatum: atque huius adoptionis certitudinem peterent à fœdere quod Dominus cum patribus illorum pepigerat:ſcirent non alium eſſe Deum,non aliam eſſe rectam fidem.Sed hoc quoque idem voluit ſeculis omnibus teſtatum, quicunque rite colere Deum volunt,& cenſeri Eccleſiæ membra, iis non aliam viam tenendam eſſe quàm quæ hîc monſtratur. Porro vt hoc fidei principium eſt,ſcire hunc vnum eſſe verum Deum quem colimus:ita nõ vulgaris eius eſt confirmatio,nos eſſe Patriarcharum ſocios: quia ſicuti Chriſtum,quum exhibitus nondum foret,habuerunt ſalutis ſuæ pignus:ita Deum,qui ſe iam olim ipſis patefecit,retinemus.Hinc etiã colligitur diſcrimen inter purum legitimúmque Dei cultum & omnes adulterinos, qui poſtea Satanæ fraude & peruerſa hominum audacia fabricati ſunt. Adhæc,conſideranda eſt Eccleſiæ gubernatio,vt ſtatuat lector Deum illius perpetuum fuiſſe cuſtodem ac præſidem: ſic tamen vt crucis militia eam exercuerit. Hîc verò propria Eccleſiæ exercitia ſe poferunt: imò tanquam in ſpeculo nobis ſtadium ob oculos ſtatuitur, quo nos cum ſanctis Patribus ad beatæ immortalitatis metam eniti decet.Nunc Moſen audiamus.

PRIMVS MOSIS LI-
ber, Geneſis vulgo dictus.

CAPVT I.

IN principio creauit Deus cælum & terram.
2 Terra autem erat informis & inanis: tenebræque erant in
ſuperficie voraginis, & Spiritus Dei agitabat ſe in ſuperficie
aquarum.
3 Et dixit Deus, Sit lux. Et fuit lux.
4 Viditque Deus lucem quòd bona eſſet: & diuiſit Deus lu-
cem à tenebris.
5 Et vocauit Deus lucem, Diem: & tenebras vocauit No-
ctem. Fuitque veſpera, & fuit mane dies primus.
6 Et dixit Deus, Sit extenſio in medio aquarum, & diuidat aquas ab aquis.
7 Et fecit Deus expanſionem: & diuiſit aquas quæ erant ſub expāſione, ab aquis quæ erant
ſuper expanſionem. Et fuit ita.
8 Vocauitque Deus expanſionem, Cælum. Et fuit veſpera, & fuit mane dies ſecundus.
9 Poſtea dixit Deus, Congregentur aquæ quæ ſunt ſub cælo, in locum vnum, & appareat ari
da. Et fuit ita.
10 Et vocauit Deus aridam, Terram: congregationem verò aquarum appellauit Maria. Et
vidit Deus quòd eſſet bonum.
11 Poſtea dixit Deus, Germinet terra germen, herbam ſeminificantem ſemen, arborem fru-
ctiferam, facientem fructum iuxta ſpeciem ſuam, cui inſit ſemen ſuum ſuper terram. Et fuit ita.
12 Et protulit terra germen, herbam ſeminificantem ſemen iuxta ſpeciem ſuam, & arborem
facientem fructum, cui ſemen ſuum ineſſet iuxta ſpeciem ſuam. Et vidit Deus quòd eſſet bonum.
13 Et fuit veſpera, & fuit mane dies tertius.
14 Tunc dixit Deus, Sint luminaria in firmamento cæli, vt diuidant diem à nocte, & ſint in
ſigna, & ſtata tempora, & dies, & annos.
15 Et ſint in luminaria in expanſione cæli, vt illuminent terram. Et fuit ita.
16 Et fecit Deus duo luminaria magna: luminare maius in dominium diei, & luminare minus
in dominium noctis, & ſtellas.
17 Poſuitque ea Deus in expanſione cæli, vt illuminarent terram.
18 Et vt dominarentur diei ac nocti, & diuiderent lucem à tenebris. Et vidit Deus quòd eſſet
bonum.
19 Et fuit veſpera, & fuit mane dies quartus.
20 Poſtea dixit Deus, Repere faciant aquæ reptile animæ viuentis, & volatile volet ſuper
terram in ſuperficie expanſionis cæli.
21 Et creauit Deus cetos magnos, & omnem animam viuentem, repentem, quam repere fece-
runt aquæ iuxta ſpecies ſuas: & omne volatile alatum ſecundum ſpeciem cuiuſque. Et vidit Deus
quòd eſſet bonum.
22 Benedixitque eis, dicendo, Creſcite, & multiplicate vos, & replete aquas in maribus: &
volatile multiplicet ſe in terra.
23 Et fuit veſpera, & fuit mane dies quintus.
24 Poſtea dixit Deus, Producat terra animam viuentem ſecundum ſpeciem ſuam, iumen-

tum,& reptile,& beſtias terræ ſecundum ſpeciem ſuam. Et *fuit ita.*
25 *Fecitque* Deus *beſtiam terræ ſecundũ ſpeciẽ ſuam,& iumentum ſecundum ſpeciem ſuam,&*
omne reptile terræ ſecundum ſpeciem ſuam:& vidit Deus *quòd eſſet bonum.*
26 *Et dixit* Deus,*Faciamus hominẽ in imagine noſtra,ſecundũ ſimilitudinẽ noſtrã:& domine-*
tur piſcibus maris,& volatili cœli,& iumẽto,& omni terræ, & omni reptili repẽti ſuper terrã.
27 *Creauit itaque* Deus *hominem ad imaginem ſuam,ad imaginem* inquam *Dei creauit il-*
lum:maſculum & fœminam creauit eos.
28 Et *benedixit illis* Deus,*dixitque ad eos* Deus,*Creſcite,& multiplicate vos,& replete ter-*
ram,& ſubiicite eam,& dominemini piſcibus maris,& volatili cœli,& omni beſtiæ reptanti ſu-
per terram.
29 Et *dixit deus,* Ecce, *dedi vobis omnem herbam ſeminificantem ſemen,quæ eſt in ſuperficie*
vniuerſæ terræ,& omnẽ arborẽ in qua eſt fructus arboris ſeminificans ſemẽ:vt vobis ſit in eſcã.
30 Et *omni beſtiæ terræ, & omni volatili cœli,& omni reptanti ſuper terram in quo eſt ani-*
ma viuens,omne olus herbæ erit *in eſcam.* Et *fuit ita.*
31 Et *vidit* Deus *omne quod fecerat,& ecce bonum valde.* Et *fuit veſpera,& fuit mane dies*
ſextus.

IOHANNIS CALVINI COMMENTARIVS.

1 *In principio.* Nomen Principii de Chriſto exponere nimis friuolum eſt.Simpliciter enim hoc voluit Moſes,non ſtatim ab initio expolitum fuiſſe mundum,vt hodie cernitur,ſed inane cæli & terræ chaos fuiſſe creatum. Itaque ſic reſolui poſſet oratio, Quum Deus principio cælum & terram creauit,erat terra inanis & vacua.Porro creãdi verbo factum eſſe docet quod prius non erat. neque enim poſuit verbum יצר, quod fingere aut formare ſignificat, ſed ברא. Quare ſenſus eſt,mundum ex nihilo conditũ eſſe. Vnde refellitur eorum vanitas qui ſemper fuiſſe informem materiam fingunt:neque aliud colliguntex Moſis narratione quàm nouo ornatu inſtructum mundum, illique formam inditam fuiſſe qua prius caruerat. Hoc quidem vulgare olim inter profanos homines commentum fuit,ad quos obſcura tantùm fama peruenerat:vt mos eſt hominũ,Dei veritatem alienis figmentis adulterare. Sed in hoc putido errore aſſerendo,Chriſtianos homines laborare(vt facit Steuchus)abſurdum & minimè tolerabile eſt.Sit igitur hæc prima ſententia,mundum non eſſe æternum,ſed creatum à Deo fuiſſe. Cælum & terram non dubium eſt quin molem illam confuſam vocet,cui paulo pòſt nomen aquarum imponit.Ratio eſt,quòd materia illa totius mundi ſemen fuerit.Porro hæc generalis eſt mundi partitio. *Deus.* Habetur apud Moſen אלהים,nomen pluralis numeri.Vnde colligere ſolent,hic in Deo notari tres perſonas:ſed quia parum ſolida mihi videtur tantæ rei probatio,ego in voce non inſiſtam. Quin potius monendi ſunt lectores vt ſibi à violentis eiuſmodi gloſſis caueant. Putant illi ſe teſtimonium habere aduerſus Arrianos ad probandã Filii & Spiritus diuinitatem, interea ſe inuoluunt in errorem Sabellii: quia poſtea ſubiicit Moſes Elohim loquutum eſſe,& Spiritũ Elohim incubuiſſe aquis.Si tres perſonas notari placet,nulla erit earum diſtinctio.ſequetur enim & Filium à ſeipſo genitum, & Spiritum eſſe non Patris,ſed ſuiipſius.Mihi ſatis eſt,quòd pluralis numerus Dei virtutes ſonet quas in creando mũdo exeruit.Porro Scriptura,fateor,tametſi multas Dei virtutes recenſet:ſemper tamen ad Patrem,& Verbum eius,ac Spiritum nos reuocat,vt etiam paulo pòſt videbimus. Sed illæ quas attigi,abſurditates obſtant quominus ſubtiliter ad perſonas torqueamus quod ſimplicius Moſes de ipſo Deo pronuntiauit.Hoc quidẽ extra controuerſiam pono,pro circunſtantia loci attributum hîc Deo titulũ fuiſſe qui potentiam eius exprimeret, quæ prius in æterna eius eſſentia quodammodo incluſa fuerat.

2 *Erat informis & ina.* Ego in exponendis duobus iſtis epithetis,תהו,& בהו,non ero valde anxius.Hebræi illis vtuntur quum inane aliquid & confuſum, aut vanum & nihili deſignant. Non dubium eſt quin Moſes creaturis omnibus quæ ad formam,ornatum,& perfectionem mundi ſpectant,vtrunque oppoſuerit.Tollamus,inquam,è mundo quæcunque poſtea ſubiiciet,tum rude hoc,& impolitum,vel potius informe chaos habebimus.Proinde quod mox attexit,tenebras fuiſſe ſuper faciem abyſſi,in parte illius confuſæ inanitatis pono: quia lux aliquam mundo faciem dare cœpit.Eadem ratione abyſſum & aquas vocat, quoniam in mole illa nihil ſolidum aut ſtabile, nihil diſtinctum erat. *Et Spiritus Dei.* Locum hunc

variè torſerunt interpretes. Quòd nonnulli ventū intelligunt,adeo frigidū eſt vt refutatione nulla indigeat.Qui æternum Dei Spiritum,rectè id quidē: ſed in complexu orationis Moſis, ſenſum non omnes aſſequuntur:inde varietas in participio מרחפת.Dicam priore loco quidnā, meo iudicio,voluerit Moſes.Audiuimus,antequam Deus mundum expoliret,fuiſſe indigeſtā congeriē: nunc docet Spiritus virtutem in ea ſuſtinenda fuiſſe neceſſariā. Poterat enim hæc dubitatio venire in mentem,quomodo inordinata moles ſtaret,quum nunc videamus mundum temperamento ſeruari.Ideo dicit,maſſam illam,quanuis indiſpoſita foret,arcana Spiritus efficacia ſtabilem ad tēpus fuiſſe. Iam duæ ſunt verbi Hebraici ſignificationes quæ conueniunt præſenti loco:vel quòd moueret ſe atque agitaret Spiritus Dei ſuper aquas(vigoris ſcilicet exerēdi cauſa,vel quòd incubaret ad fouendum. Quia, vtrumuis eligas, ad rei ſummam parum refert,liberum ſit iudicium lectori.Cæterùm ſi illa rerum confuſio arcana Dei inſpiratione opus habuit,ne mox concideret:quomodo hîc tam pulcher ac diſtinctus ordo per ſe conſiſteret,niſi aliunde vigorem mutuaretur? Ergo illud impleri oportet, Emitte Spiritum tuum,& creabuntur,& renouabis faciem terræ:ſicut ex aduerſo,ſimulac Spiritum ſuum aufert Dominus,omnia in puluerem ſuum abeunt,& euaneſcunt.Pſal.104.d.29.

3 *Et dixit Deus.* Nunc primùm inducit Moſes Deum loquentem,acſi maſſam cæli & terræ creaſſet abſque verbo. Atqui Iohannes teſtatur nihil abſque ipſo factum eſſe eorum quæ facta ſunt.Et certum eſt eadem verbi efficacia inchoatum fuiſſe mundum qua perfectus eſt: ſed Deus verbum ſuum nonniſi in lucis origine protulit:quia in diſtinctione conſpicua eſſe incipit eius ſapientia.Quod vnum ad refutādam Serueti blaſphemiam ſufficit.Latrat hîc obſcœnus canis, hoc primum fuiſſe verbi initium quum Deus mandauit vt lux eſſet: quaſi verò cauſa effectu ſuo prior non ſit.Imò quum Dei verbo repentè extiterint quæ non erant,potius colligenda eſt æterna eius eſſentia. Quare meritò Apoſtoli, Chriſti diuinitatem inde probant, quòd quum ſit Dei ſermo,per eum creata ſunt omnia. Seruetus imaginatur nouam in Deo qualitatem,quum loqui cœpit.At longè aliter de ſermone Dei ſentiendum eſt, nempe ſapientiam eſſe in Deo reſidentem,& ſine qua Deus nunquam eſſe potuit:cuius tamen effectus apparuit quum lux creata eſt. *Sit lux.* Lucem tanta decoris præſtantia, qua ornādus erat mundus,priorem eſſe oportuit:& hoc quoque erat diſtinctionis exordium.Quòd autem lux ſolem & lunam præceſſit,non temere nec fortuitò accidit. Nihil nobis magis procliue quàm Dei potentiam alligare organis quorum miniſterio vtitur. Lucem ſol & luna nobis adminiſtrant:vim iſtā ſic in illis includimus noſtra opinione, vt, ſi tollantur è mundo, lux nulla reſtare poſſe videatur. Ergo Dominus ipſo creationis ordine, lucem ſe in manu habere teſtatur, quā nobis largiri poſſit abſque ſole & luna. Porro certum eſt ex contextu, ſic creatā fuiſſe lucem vt tenebris fuerint ſuæ vices.Sed quæri poteſt, fuerintne per totum mundi circuitū lux & tenebræ viciſſim:an verò dimidium circulum tenebræ occupauerint,quum alibi lux ſplēderet.Quin alterna fuerit ſucceſſio non dubium eſt:ſed an vbique ſimul fuerit dies,& vbique nox,id malo in medio relinquere:neque etiam ſcitu adeo neceſſarium eſt. Iohan.1.a.3.

4 *Viditque Deus lucem.* Hîc inducitur Deus à Moſe opus ſuū conſiderans, vt inde voluptatē capiat. Verùm id fit noſtra cauſa : vt diſcamus nihil Deum feciſſe niſi certa ratione & conſilio.Nec verò ſic accipere conuenit Moſis verba,quaſi tunc opus ſuum agnoſcere bonum cœperit ex quo factum erat: verùm ſenſus eſt, opus quale nunc aſpicitur à nobis, approbatū eſſe à Deo.Quare nihil nobis reſtat quàm acquieſcere in hoc iudicio Dei.Atque hæc valde vtilis eſt admonitio.Nam quum debeat homo ſenſus omnes intendere ad ſuſpicienda Dei opera, videmus quantum in illis ſuggillandis licentiæ ſibi permittat.

5 *Vocauit Deus lucem.* Hoc eſt, Voluit Deus vt eſſet aliqua dierum & noctium viciſſitudo: quod etiam mox ſequutum eſt,quum primus dies finem accepit. Lucis enim conſpectum abſtulit Deus, vt nox diem alterum inchoaret. Quod tamen dicit Moſes, bifariam verti poteſt: vel quòd fuerit veſper & mane diei primi: vel quòd ex veſpero & mane completus fuerit dies primus. Vtrumuis eligas, nihil refert quoad ſenſum:nam ſimpliciter diem intelligit duabus partibus completū fuiſſe. Diem porro à veſpere incipit ſecundum vſitatum genti ſuæ morem. An autē hic optimus ſit & legitimus ordo,diſputare nihil attinet. Scimus tenebras fuiſſe tempore ſuperiores:quum lucem Deus ſubduxit,hoc erat diem claudere. Nō dubito quin rationem hanc ſequuti ſint vetuſtiſſimi Patres,quibus finis diei erat veſper adueniens, atque ita alterius diei initium. Quanquam Moſes legem hîc præfigere noluit quam violare ſit nefas:ſed receptæ conſuetudini(vt iam dictum eſt)accommodauit ſermonem ſuum. Quare ſicuti ſtultè Iudæi omnes aliorum rationes damnant, quaſi hanc ſolam Deus ſtatuerit:ita rurſum futiles ſunt alii,dum hanc quæ à Moſe commendatur,præpoſteram eſſe contendunt.
Dies primus. Hîc manifeſtè refellitur eorū error qui momēto vno volunt conditū eſſe mundū.

Eſt enim nimis violentum cauillum quòd Moſes docendi cauſa in ſex dies quæ Deus ſimul perfecit, diſtribuat. Quin potius Deus ipſe, vt opera ſua ad hominum captũ temperaret, ſex dierum ſpatium ſibi ſumpſit. Immenſam Dei gloriam quæ hîc relucet, leuiter tranſuolamus: vnde hoc, niſi quia ad reputandam eius magnitudinem pluſquam ſumus hebetes? interea aliò nos ingenii noſtri vanitas rapit. Huic vitio corrigendo Deus aptiſſimum remedium adhibuit, quum in certos gradus diſtinxit mundi creationem, vt noſtram attentionem retineat, & quaſi ſubſiſtere, iniecta manu, cogat. Ad hoc commentum ſtabiliendum imperitè citatur locus ex
Eccle. 18.a.1. Eccleſiaſtico, Qui viuit in æternum creauit omnia ſimul. Græcum enim aduerbium κοινῇ quo vtitur, nihil tale ſonat: neque ad tempus refertur, ſed rerum vniuerſitatem.

6 *Sit extenſio.* Opus ſecundæ diei eſt, inane hoc ſpatium per terræ circunferentiam, ne cælum terræ miſceatur. Nam quum hoc prouerbio, Cælũ terræ miſcere, notetur extrema ἀταξία, magni hæc diſtinctio fieri debet. Porrò vox רקיע non modò totam aëris regionem comprehendit, ſed quicquid ſupra nos patet: qualiter cælum Latinis interdũ capitur. Ita diſpoſitio cæli & aëris promiſcuè vocatur רקיע: ſed aliquando vtrunque ſimul, aliquando alteram partem ſignificat: vt melius patebit ex progreſſu. Neſcio cur Græcis placuerit vertere στερέωμα: quod in firma-
Pſal.104.a.2. menti nomine imitati ſunt Latini: ad verbum enim eſt expãſio. Atque huc alludit Dauid, quũ dicit extenſos eſſe cælos à Deo inſtar cortinæ. Siquis roget annon prius fuerit iſta vacuitas: reſpondeo, vtcunque non occuparentur ab aquis omnia, nunc tamen primùm ordinatam fuiſſe diſtantiam, quum prius incompoſita eſſet permixtio. Vſum ſpecialem exprimit Moſes, vt diſtinguat aquas ab aquis: ex quibus verbis oritur magna difficultas. Eſt enim alienum à ſenſu communi, & prorſus incredibile, quaſdam eſſe aquas cælo ſuperiores. Quare nonnulli ad allegoriam confugiunt, & de Angelis philoſophantur: ſed intempeſtiuè. Nam hoc mihi certum principium eſt, hîc nonniſi de viſibili mundi forma tractari: aſtrologiam & alias artes reconditas aliunde diſcat qui volet. Hîc Spiritus Dei omnes ſimul ſine exceptione docere voluit: atque adeo quod falſò & perperam de ſtatuis & picturis Gregorius pronuntiat, verè in hãc creationis hiſtoriam cõpetit, librum ſcilicet eſſe idiotarum. Ergo quæcunque commemorat, ad ornamentũ illius theatri ſpectãt quod nobis ante oculos ponit. Vnde ſtatuo, aquas hîc intelligi quas rudes quoque & indocti perſpiciãt. Quòd enim quidam ſe fide amplecti dicũt quod hic legunt de aquis ſupercæleſtibus, vtcũque eas ignorent, Moſis inſtituto nõ eſt conſentaneũ. Et verò rei apertæ & expoſitæ ſuperuacua eſt longior inquiſitio. Videmus nubes in aere ſuſpenſas capitibus noſtris ſic minari, vt ſpirandi locum nobis relinquant. Hoc mirabili Dei prouidẽtia fieri qui negãt, fruſtra ingenii ſui vanitate ſunt inflati. Scimus quidem naturaliter procreari pluuias: ſed diluuium ſatis oſtendit quàm mox obruendi ſimus nubium impetu, niſi cataractæ cæli, Dei manu clauſæ eſſent. Nec temere inter eius miracula hoc recenſet Dauid, quòd in aquis ponat Deus cœnaculorum ſuorum trabes. Pſal.104.a.3: & alibi cæleſtes aquas ad lau-
Pſal.148.a.4. dandum Deum aduocat. Quum ergo nubes creauerit Deus, & regionem illis ſupra nos aſſignauerit, non debuit præteriri, Dei virtute arceri ne profuſæ ſubito impetu nos abſorbeant: ac præſertim quum nõ aliud illis oppoſitum ſit clauſtrum quàm liquidus & euanidus aër, qui facilè cederet niſi præualeret hoc verbum, Sit extenſio inter aquas. Cæterùm huius diei operi notam illam non appoſuit Moſes, quòd Deus eſſe bonum viderit: fortè quia nondum extabat vtilitas, donec aquæ terreſtres in proprium locum ſe reciperent: quod poſterò die factum eſt. itaque bis illic repetitur.

9 *Congregentur aquæ.* Hoc quoque illuſtre eſt miraculum, quòd aquæ ſuo diſceſſu habitandi locum hominibus dederunt. Nam & philoſophi concedent naturalem eſſe ſitum aquæ, qualẽ initio fuiſſe tradit Moſes, vt totam terram inuoluat: primùm, quia elementum eſt, circulare eſſe oportet, & quia elementum eſt grauius aere, terra leuius, deberet hanc toto circuitu tegere. Quòd autem in tumulos redacta maria locum hominibus concedunt, hoc eſt quaſi præter naturam: atque ideo bonitatem Dei hac in parte Scriptura ſæpe extollit. Pſal.33.b.7, Collegit aquas velut in vtrem. Ier.5.c.22, An me non timebitis? annon pauebitis à facie mea? qui poſui arenam terminum maris. Iob 38.a.8, Quis concluſit oſtiis mare? annon ego clauſtra & vectes circundedi? Ego dixi, Hucuſque progredere, hîc rũpantur tumentes fluctus tui. Sciamus ergo nos in ſicco habitare, quia Deus mandato ſuo aquas ſubmouit, ne totã terrã ſubmergãt.

11 *Germinet terra.* Hactenus nuda & ſterilis erat terra: nunc eam Dominus verbo ſuo fœcundat. Tametſi enim iam deſtinata erat ad fructus gignẽdos, donec tamen ex ore Dei prodiit noua virtus, ſiccam & inanem manere oportuit. Neque enim ipſa naturaliter ad gignẽdum quicquam apta erat: nec aliunde erat germen, donec apertum eſt os Domini. Nam quod Da-
Pſal.33.b.6. uid prædicat de cælis ad terram quoque extendi debet: verbo Domini factam eſſe, & ſpiritu oris eius ornatam & inſtructam. Porro quòd ante ſolem & lunã creatæ ſunt herbæ & arbores,

fortuitò non accidit. Videmus nunc à ſole vegetari terram, vt fructus ſuos proferat. Nec verò Deum latebat hæc naturæ ratio quam poſtea ordinauit: ſed vt diſcamus ad eum referre omnia, nullas tunc ſoli & lunæ partes conceſſit. Vim quam illis infundit, agnoſcere nobis permittit; quemadmodum miniſterio vtitur: ſed quia includere ſolemus in eorũ natura quod aliunde habent, neceſſe fuit vigorem quẽ nũc terræ videtur dare, prius extare quàm creata eſſent. Fatemur quidẽ verbo per ſe ſatis valere primam cauſam, medias verò & inferiores habere quãtum ab ipſa mutuantur: ſed reipſa fingimus Deum inopẽ vel mutilum, niſi ab his adiuuetur. Imò quotuſquiſque eſt qui vltra ſolẽ cõcedat vbi de terræ fœcũditate agitur? Quod ergo Deum conſultò egiſſe diximus, pluſquã neceſſe erat: vt ex ipſa creationis ſerie diſcamus, Deum per creaturas agere, nõ tanquam alienæ opis indigum, ſed quia ſic illi placeat. Quum dicit, *Germinet terra herbam quæ ſemen producat, arborem cui ſemen inſit*: ſignificat nõ modò creatas fuiſſe tunc herbas & arbores, ſed vtriſque ſimul inditam propagationis virtutem, vt ſoboles maneret. Quia ergo terram quotidie videmus è gremio nobis fundere tot diuitias, quòd videmus herbas ſemen emittere, & ſemẽ illud terræ ſinu conceptum foueri donec emergat, alias arbores ex aliis pullulare: id totũ manat ex verbo iſto. Si ergo quærimus quì fiat vt fertilis ſit terra, è ſemine germen naſcatur, fruges ad maturitatem perueniant, ſingula genera quotannis ſoboleſcant: non alia cauſa inuenietur, niſi quia ſemel loquutus eſt Deus, hoc eſt æternum ſuum decretum protulit: terra autem, & quæ ex ea proueniunt, Dei mandato quod ſemper exaudiũt, præbent obſequium.

14. *Sint luminaria.* Tranſit Moſes ad diem quartum quo ſtellæ ſunt conditæ. Prius lucem creauerat: ſed nunc inſtituit nouum ordinem in natura, vt ſol diurnæ lucis ſit miniſter, luna & ſtellæ noctu luceant. Atque hoc illis officium attribuit, vt ſciamus omnes creaturas ſubeſſe eius arbitrio, & exequi quod illis iniungit. Nihil enim aliud refert Moſes quàm Deum certa organa deſtinaſſe quæ lucem iam prius creatam, mutuis vicibus per mundum diffunderent. Hoc tantùm eſt diſcrimen, quòd prius erat lux ſparſa, nunc à corporibus lucidis procedit, quæ in hunc vſum obſequuntur Deo. *Diuidant diem à nocte.* Diem artificialem intelligit qui ab ortu ſolis incipit, & definit in occaſũ. Nam dies naturalis (cuius ſuprà meminit) noctẽ ſub ſe continet. Hinc collige vices dierum & noctium continuas ſemper fore: quia ſermo Dei, qui dies à noctibus voluit eſſe diſtinctos, ſolis curſum in hunc finem moderatur. *Sint in ſigna.* Tenẽdũ eſt illud, Moſen non acutè philoſophari de occultis myſteriis: ſed referre quæ paſſim etiam rudibus nota ſunt, & poſita in vulgari vſu. Duplex autem maximè vtilitas percipitur ex ſolis & lunæ curſu, altera eſt naturalis, altera ad ordinem politicum ſpectat. Sub natura agriculturam quoque comprehendo. Tametſi enim ſatio & meſſis hominum artem & induſtriam requirunt: hoc tamen naturale eſt, quòd ſol propiore acceſſu orbem noſtrum calefacit, quòd vernam temperiem affert, quòd æſtatem & autumnum efficit: ſed quòd memoriæ cauſa homines inter ſe annos & menſes numerarit, quòd luſtra ex iis & olympiadas conficiunt, quòd ſtatos habent dies, id politiæ dico eſſe proprium. Vtriuſque partis hîc fit mentio. Cur tamen Moſes ſigna vocet, paucis dicendum eſt: quia hoc loco abutuntur curioſi homines, vt friuolis ſuis prædictionibus colorem inducant: Chaldæos dico, & fanaticos homines, qui ex ſyderũ præſagiis nihil nõ diuinãt. Quia Moſes ſolem & lunam dicit conſtitui in ſigna, quiduis ex illis elicere ſe poſſe exiſtimãt. Verùm facilis eſt refutatio: certarum enim rerum ſigna dicũtur, non vt quiduis notent pro noſtra libidine. Quæ autẽ ſignari dicit Moſes niſi quæ ad naturæ ordinem pertinent? Nam idem Deus qui ſigna hîc ordinat, teſtatur per Ieſaiam ſigna diuinantiũ ſe diſſipare: & à ſignis cæli metuere vetat. Cæterùm quia *Eſa. 44.d. 25.*
palam eſt Moſen non vltra conſuetum hominum morem progredi, à longiori diſputatione *Ierem. 10.a.2.*
ſuperſedeo. Vox מועדים, quã vertunt certa tempora, variè capitur apud Hebræos: nam & tẽpus, & locum, & ipſos conuentus ſignificat. Rabbini cõmuniter hunc locũ exponunt de feſtis ſuis diebus. Ego autem latius extendo, vt primùm denotet temporũ opportunitates, quæ Gallicè vocantur *ſaiſons*: deinde nundinas omnes, & forenſes conuentus. Denique immenſam Dei bonitatem in eo commendat Moſes, quòd non modò terram illuminant ſol & luna, ſed in quotidiano vitæ vſu alias commoditates varias nobis præſtant. Reſtat vt purè fruentes multiplici Dei beneficentia, præpoſtero noſtro abuſu tam præſtantes creaturas diſcamus nõ profanare. Interea ſuſpiciamus mirificum hunc artificem, qui ſurſum ac deorſum tam pulchrè diſpoſuit omnia, vt ſuauiſſimo concentu inter ſe reſpondeant.

15 *Sint in luminaria.* Iterũ repetere operæ pretiũ eſt quod prius dixi: non hîc philoſophicè diſſeri quantus ſit ſol in cælo, & quàm magna vel parua luna: ſed quanta lux ex ipſis ad nos perueniat. ſenſus enim noſtros hîc compellat, ne donorum Dei quibus fruimur, cognitio præterfluat. Ergo vt teneamus Moſis mẽtem, nihil attinet ſupra cælos volare: tantùm aperiamus

oculos ad hoc lumen quod nobis in terra Deus accendit. Qua ratione (vt iam monui) ſatis refellitur eorum improbitas qui Moſen exagitant quòd non magis exactè loquutus ſit. Nos enim potius reſpexit quàm ſydera, vt theologum decebat. Nec verò eum latebat, non eſſe tantum in luna fulgoris vt terram illuſtret, niſi à ſole mutuetur: verùm ſatis habuit docere quod palam omnes cernimus, lunam eſſe nobis lucis miniſtram. Quòd Aſtrologi corpus opacum eſſe dicunt, eatenus verum eſſe concedo vt tenebroſum eſſe negem. Nam primò, quum ſuperior ſit ignis elemẽto, corpus igneũ eſſe neceſſe eſt. Hinc ſequitur, luminoſum quoque eſſe: ſed quia non tantum habet quod ad nos vſque penetrando ſufficiat, mutuo à ſole ſumit quod deeſt. Minus luminare dicit, comparatiuè: quia exigua eſt lucis portio quam nobis emittit, prævt eſt immenſus ſolis fulgor.

16 *Luminare maius.* Dixi Moſen non hìc ſubtiliter diſſerere de naturæ arcanis, vt philoſophum: quod in his verbis videre eſt. Primùm planetis & ſtellis in expanſione cælorũ ſedẽ aſſignat: aſtrologi verò ſphærarum diſtinctionẽ tradunt, & ſimul docent ſtellas fixas proprium habere locum in firmamento. Moſes duo facit magna luminaria: atqui Aſtrologi firmis rationibus probant, Saturni ſydus, quod omnium minimum propter lõginquitatem apparet, lunari eſſe maius. Hoc intereſt, quòd Moſes populariter ſcripſit quæ ſine doctrina & literis omnes idiotæ communi ſenſu percipiunt: illi autem magno labore inueſtigant quicquid humani ingenii acumen aſſequi poteſt. Nec verò aut ſtudium illud improbandum eſt, aut damnanda ſcientia, vt phrenetici quidã ſolent audacter reiicere quicquid eſt illis incognitum. Nã aſtrologia non modò iucunda eſt cognitu, ſed apprimè quoque vtilis: negari non poteſt quin admirabilem Dei ſapientiam explicet ars illa. Quare vt laudandi ſunt ingenioſi homines qui vtilem operam hac in parte ſumpſerunt: ita quibus ſuppetit otiũ & facultas, hoc exercitationis genus negligere non debẽt. Nec Moſes ſanè ab eo ſtudio retrahere nos voluit, quum omiſit quæ ſunt artis propria: ſed quia non minus indoctis & rudibus quàm doctis ordinatus erat magiſter, nõ aliter potuit ſuas partes implere quàm ſi ſe demitteret ad craſſam iſtam rationem. Si de rebus vulgò ignotis loquutus foret, cauſari poterant idiotæ altiora hæc eſſe captu ſuo. Denique quum hìc Spiritus Dei promiſcuam omnibus ſcholam aperiat, non mirum eſt ſi ea maximè deligat quæ poſſint ab omnibus intelligi. Si Aſtrologus veras ſyderum dimẽſiones quærat, lunam reperiet Saturno minorem. verùm id eſt reconditum: oculis enim aliud apparet. Ergo Moſes ad vſum potius ſe conuertit. Nam quum Dominus manum quodammodo ad nos vſque porrigat, dũ facit vt ſolis & lunæ ſplendore fruamur: quantæ ingratitudinis foret ad ipſam experientiam vltro conniuere? Non eſt igitur quòd Moſis imperitiam rideant arguti homines, quia lunam facit ſecundum luminare: neque enim nos in cælum euocat, ſed tantùm proponit quæ ante oculos patent. Habeant ſibi Aſtrologi altiorem notitiam: interea qui à luna percipiunt nocturnum ſplẽdorem, coarguuntur ipſo vſu peruerſæ ingratitudinis, niſi Dei beneficentiam agnoſcant.

In dominium. Non adſcribit ſoli & lunæ dominium quod ex Dei imperio quicquam vel minimum delibet: ſed quia ſol dimidio cæli circuitu diem gubernat, & noctẽ viciſſim luna, ideo præfecturam illis attribuit. Imò talem hunc eſſe principatum meminerimus, vt ſol nihilominus ſit ſeruus, vt & luna ancilla. Interea faceſſat Platonis delirium, qui ſtellis rationẽ metémque affingit. Hac ſimplici expoſitione ſimus contẽti, quòd Deus ſolis & lunæ miniſterio dies noctéſque gubernet: quia illos habet veluti addictos ſibi aurigas, qui lumen aduehant tẽpori congruum.

20 *Repere faciant aquæ reptile.* Die quinto creantur aues & piſces. Additur Dei benedictio, vt ſobolem ex ſe procreent. Alia hìc eſt propagationis ratio quàm in herbis & arboribus: nã ibi fructificandi vigor in plantis, germinandi in ſemine, hìc autem generatio. Hoc tamen rationi videtur parum conſentaneum, quòd aues refert prodiiſſe ex aquis: ideóque ab hominibus naſutis arripitur ad calumniam. Verùm etiamſi nulla alia ratio conſtaret niſi quòd ita Deo placuit, annon decebat nos eius iudicio acquieſcere? Cur ei qui ex nihilo mundum creauit, non licebit aues ex aqua educere? Et quid, obſecro, habet abſurdius origo auium ex aqua, quàm lucis ex tenebris? Ergo qui Creatori ſic proteruè inſultant, iudicem expectent qui eos in nihilum redigat. Quanquam ſi phyſicis rationibus pugnandum ſit, aquam ſcimus aeri magis affinem eſſe quàm ſit terra. Sed audiendus eſt potius doctor Moſes, qui ex conſideratione operũ Dei nos in admirationẽ rapere voluit. Et ſanè Dominus quãuis naturæ autor ſit, minimè tamẽ in creando mundo naturam ducem ſequutus eſt: ſed potius ea potentiæ ſuæ documenta edere voluit quæ nos in ſtuporem cogerent.

21 *Et creauit.* Suboritur hìc quæſtio ex verbo creandi. Prius enim ex nihilo factum eſſe mundum contendimus, quia creatus eſſet: nunc autem quæ ex alia materia formantur, Mo-

ſes dicit creari.Qui dicũt verè & propriè creatos eſſe piſces,quia aquæ nullo modo ad procreã dos ipſos idoneæ aptæque fuerint,nihil quàm effugium captant:nam interea ſtaret illud,materiam priorem fuiſſe,quod verbi proprietas non admittit.Ego verò ad opus diei quinti non reſtringo creationem:ſed potius ex illa informi & confuſa maſſa pendere dico,quæ fuit veluti ſcaturigo totius mundi. Creauit ergo Deus balenas & reliquos piſces:non quòd initium creationis numerandum ſit ab eo momento quo formam accipiũt: ſed quia in vniuerſo corpore quod ex nihilo factum eſt, continentur. Ita quoad ſpecies, forma tantùm acceſſit:ſed creatio nihilominus verè dicitur totius & partium. Vbi vulgò Cetos vel cete legunt, non malè vertere (meo quidem iudicio) liceret thunnos: nam voci Hebraicæ reſpondet thaninim. Quum dicit, *aquas ſcaſſe reptare*, pergit in commendanda verbi efficacia, quod tanta promptitudine aquæ exaudiunt,vt mortuæ in ſeipſis,viuos fœtus ſubitò ebulliant. Quanquam plus exprimit Moſes, quotidie ſcilicet ex aquis ſcaturire innumeros piſces, quia ſemper vigeat ille Dei ſermo quo ſemel id mandauit.

22 *Benedixitque.* Quid valeat iſta benedictio, mox declarat. Neque enim hominum more precatur Deus,qui ſolo nutu efficit quod homines votis expetunt.Benedicit ergo quũ augeri & creſcere iubet:hoc eſt,fœcũditatem illis verbo ſuo infundit. Sed videtur ineptum eſſe quòd Deus piſces & reptilia alloquitur: reſpondeo, non alium fuiſſe loquendi modum quàm quo potuit intelligi. Nam vim verbi quæ directa fuit ad piſces,non fuiſſe euanidam, experimentum ipſum docet: quin potius cõcepta in eorum natura, radices egit quæ aſſiduè fructificãt.

24 *Producat terra.* Deſcẽdit ad ſextum diem quo creata ſunt animalia,& deinde homo.Producat,inquit,terra animantes: ſed vnde vita mortuo elemento?Ergo non minus in hac parte miraculum quàm ſi Deus creare ex nihilo cœpiſſet quæ ex terra prodire iubet. Nec verò ex terra materiam ſumit,quaſi indigeat,ſed vt melius conſociet ſingulas mundi partes cum ipſo vniuerſo. Quæri tamen poteſt cur non hìc quoque benedictionem ſuam adiungat: reſpondeo, quod ſuprà in ſimili expreſsit Moſes,hìc quoque ſubaudiendum eſſe, tametſi ad verbum non repetat. Dico præterea, ad eam rem notandam ſufficere quòd iuxta ſpecies cõdita fuiſſe animalia Moſes refert: nam diſtributio hæc aliquid ſtabile iam ſecum trahebat. Imò colligi inde poteſt ſingulis animalibus incluſam fuiſſe ſobolem.Quorſum enim ſpecies,niſi vt ſe indiuidua generatim multiplicent? *Iumentum.* Quidam ex Hebræis inter iumentum & beſtiã terræ ſic diſtingunt,vt illud ſit quod herba paſcitur : beſtias autem terræ vocant quæ carnem comedunt. Atqui Dominus paulo pòſt vtriſque communem ex herbis paſtionem aſſignat: & paſsim in Scripturis animaduertere licet,duas iſtas voces confundi. Ego verò non dubito quin Moſes, poſtquam behemoth nominauerat, alterum nomen plenioris expoſitionis cauſa addiderit.Reptilia hìc intellige quæ terreſtris ſunt naturæ.

26 *Faciamus hominem.* Tametſi futurum eſt tempus,nemo tamen non fatetur eſſe hunc quaſi deliberantis ſermonem.Hactenus ſimpliciter iubentem Deum induxit:nunc vbi ad opus omnium præſtantiſſimum ventum eſt, conſultationem adhibet.Poterat certè Deus hìc quoque nudo verbo mandare quid fieri vellet:ſed hominis excellentiæ dare hoc voluit,vt de eius creatione in conſilium quodammodo iret.Hic ſummus eſt honos quo nos dignatus eſt:ad quẽ reputandum hac loquutione ſtudia noſtra accendere voluit Moſes. Neque enim cogitare nunc demum incipit Deus quam homini formam daturus ſit, quibus eum dotibus ornari conueniat,neque tanquam in re difficili ſubſiſtit:ſed quemadmodum antè monuimus mundi creationem in ſex dies noſtra cauſa fuiſſe diſtributam , quò melius in meditãdis Dei operibus retineantur mentes noſtræ:ita nunc , vt naturæ noſtræ dignitatem nobis commendet, de homine creando conſultationem ſuſcipiens,magnum ſe quiddam & ſingulare aggredi teſtatur. Multa quidem ſunt in hac corrupta natura quæ poſſint contemptum inducere : verùm ſi omnia rite expendas, eſt homo eximium quoddam inter alias creaturas diuinæ ſapientiæ,iuſtitiæ, & bonitatis ſpecimen : vt meritò à veteribus dictus ſit, μικρόκοσμος.Cæterùm quum alio conſultore non indigeat Dominus,quin ſecum ipſe deliberet minimè dubium eſt.Ac omnino ridiculi ſunt Iudæi,dum fingunt Deum cum terra vel Angelis communicaſſe ſermonem. terra ſcilicet optima conſiliaria erat.Minimam verò tam præclari operis partem Angelis adſcribere,abominandũ ſacrilegium eſt.Nos verò ad imaginem terræ vel Angelorum creatos eſſe vbi reperient?annõ Moſes ſtatim omnes creaturas diſertè excludit,quum refert,ad imaginem Dei creatum fuiſſe Adam? Alii qui ſibi acutiores videntur,bis inſulſi, Deum principum more de ſe in numero plurali loquutum dicunt. Quaſi verò ea barbaries quæ à paucis ſæculis inualuit,iam tunc regnaret in mundo. Sed bene habet quòd canina eorum improbitas cum tanto ſtupore coniũcta eſt,vt ſtultitiam ſuam pueris prodant. Chriſtiani igitur appoſitè plures ſubeſſe in Deo perſonas ex hoc teſtimonio contendunt.Neminem extraneum aduocat

Deus:hinc colligimus, intus eum aliquid diſtinctum inuenire: vt certè æterna eius ſapientia & virtus in ipſo reſident. *In imagine noſtra.* De iſtis vocibus interpretes non conſentiunt. Inter pleroſque tamen & fere omnes, conuenit, imaginē à ſimilitudine diſtingui. Atque hæc fere cōmunis eſt diſtinctio, vt imago ſit in ſubſtātia, ſimilitudo in accidētibus. Qui breuiter definire volunt, ſub imagine tradunt contineri dotes quas Deus in humanam naturam contulit: ſimilitudinem exponunt dona gratuita. Cæterùm Auguſtinus præ aliis nimium argutè philoſophatur, vt Trinitatem in homine fabricet. Nam quum tres animæ facultates recenſeantur ab Ariſtotele, intellectus, memoria, voluntas: illud arripiens, ex vna Trinitate multas poſtea deriuat. Eiuſmodi ſpeculationibus ſiquis otioſus lector oblectare ſe velit, legat librū 10. de Trinit. & 14, item de Ciuit. Dei lib. 11. Fateor quidem eſſe in homine aliquid quod Patrē, & Filiū, & Spiritum referat: illam quoque facultatum animæ diſtinctionem non ægrè admitto: etſi breuior partitio, nempe bimembris, quæ Scripturæ magis vſitata eſt, ad ſolidam pietatis doctrinā aptior eſt: ſed definitio imaginis Dei plus habere firmitatis debet quàm in talibus argutiis. Ego priuſquam imaginem Dei definiam, à ſimilitudine differre nego. Nam quum Moſes idem poſtea repetit, prætérita ſimilitudine, imaginem nominaſſe contētus eſt. Siquis excipiat, breuitati ſtuduiſſe, vbi nomen imaginis bis inculcat, nulla ſimilitudinis fit mentio. Scimus etiam tritum eſſe Hebræis, idem diuerſis verbis repetere. Præterea phraſis ipſa oſtendit ſecūdū verbum explicationis vice fuiſſe additum, *Faciamus,* inquit, *in imagine noſtra, ſecundum ſimilitudinem noſtram*: hoc eſt, vt ſimilis ſit Deo, vel effigiem Dei repræſentet. Denique capite 5. nullam imaginis mentionem faciens, eius loco ſimilitudinem ponit: ſublato tamen inter voces diſcrimine. Nondū habemus quid ſit vel imago, vel ſimilitudo. Nimis craſſi fuerūt Anthropomorphitæ, qui eam in corpore humano quærebant: itaque ſepultum maneat illud delirium. Alii paulo ſubtilius, qui tametſi corporeum Deum non imaginantur, in corpore tamē hominis ſtatuūt Dei imaginem: quia illic refulgeat tam admirabile artificium: ſed hæc opinio minimè conſentanea eſt Scripturæ, vt videbimus. Nihilo verior Chryſoſtomi expoſitio, qui ad imperium refert quod homini datum erat, vt Dei vices in mundi gubernatione quodammodo gereret. Eſt quidem hæc imaginis Dei aliqua portio, ſed perquam exigua. Quoniam deleta eſt imago Dei in nobis per lapſum Adæ, ex reparatione iudicandum eſt qualis fuerit. Dicit Paulus nos per Euangelium tranſfigurari in imaginē Dei. Et ſecūdum ipſum, regeneratio ſpiritualis nihil aliud eſt quàm eiuſdem imaginis inſtauratio. Col. 3. b. 10, & Epheſ. 4. f. 23. Quòd autem eam cōſtituit in iuſtitia & ſanctitate veraci, eſt ſynecdoche: nam quanuis illud præcipuum ſit, non tamen eſt totum. Ergo hac voce deſignatur totius naturæ integritas, quum Adam recta intelligentia præditus foret, affectus haberet compoſitos ad rationem, ſenſus omnes ſanos & ordinatos, verèque bonis omnibus excelleret. Ita primaria ſedes diuinæ imaginis, in mente & corde fuit, vbi emineret: nulla tamen fuit pars in qua non emicarent aliquæ ſcintillæ. Erat enim in ſingulis animæ partibus temperatura quæ ſuis numeris conſtabat: in mente lux rectæ intelligentiæ vigebat ac regnabat, huic comes aderat mentis rectitudo, ſenſus omnes ad moderatū rationis obſequium prompti & formati: in corpore æquabilis quædam ad illum ordinem proportio. Nūc etſi obſcura quædā imaginis illius lineamenta in nobis reſidua manēt: ſunt tamē adeo vitiata & mutila, vt verè dicere liceat eſſe deleta. Nam præter deformitatem quæ vbique fœda apparet, hoc quoque malū accedit, quòd nulla pars eſt peccati labe non infecta. *In imagine noſtra, ſecundum ſimil.* Ego in particulis ב & כ ſcrupuloſe non inſiſto. Quòd nonnulli hoc dictum volunt quia duntaxat adumbrata fuerit Dei imago, donec ad ſuam perfectionem veniret, neſcio an firmum ſit. Res quidem vera eſt: ſed non puto Moſi tale quicquam veniſſe in mentem. Verè & hoc dicitur, Chriſtū eſſe vnicam Patris imaginem: ſed hunc tamē ſenſum Moſis verba nō recipiūt, In imagine, id eſt in Chriſto. Adde quòd vir, licet alio reſpectu, dicitur imago Dei. In quo nōnulli Patrum decepti ſunt, qui Arrianos ſe confodere putabāt hoc telo, quòd ſolus Chriſtus imago eſſet. Verùm hæc quoq; difficultas expedięda eſt, cur Paulus neget mulierē eſſe imaginē Dei: quum Moſes vtrunque ſexū promiſcuè hoc titulo honoret. Solutio breuis eſt, quòd illic Paulus nōniſi œconomicè ſtatum attingit. Itaque imaginem Dei reſtringit ad principatum quo vir excellit ſupra vxorem: nec certè aliud ſignificat quàm gradu honoris ſuperiorem eſſe. Hîc autem de gloria Dei agitur quæ in natura humana peculiariter refulget, dum mens, voluntas, ſenſúſque omnes diuinum ordinem repræſentant. *Et dominetur.* Hîc partem dignitatis commemorat qua decreuit hominem ornare, nēpe vt præſit cunctis animantibus. Dominum quidem mundi eum conſtituit, ſed animalia nominatim illi ſubiicit: quæ quum habeant proprium nutum, minus videntur alieno imperio ſubeſſe. Pluralis tamen numerus indicat nō vni Adæ hoc fuiſſe datū, ſed omnibus ſimul poſteris. Atque hinc colligimus quorſū creata ſint omnia: nequid ſcilicet deſit hominibus ad omnia vitæ cōmoda & vſus. In ipſo

etiam creationis ordine melius perſpicitur paterna Dei erga hominẽ ſollicitudo, quòd priuſ quam eum formet, mundum illi rebus omnibus neceſſariis, imò immenſa opum affluentia inſtruit. Ita prius fuit locuples quàm naſceretur. Quòd ſi tãtam Deus noſtri curam habuit antequã eſſemus, nunc in mundo locatos, alimentis & reliquis vitæ ſubſidiis minimè deſtituet. Quòd autem manum ſæpe veluti clauſam tenet, peccatis noſtris eſt imputandum.

27 *Creauit itaque Deus hominem.* Quòd iterum imaginis Dei fit mentio, non eſt repetitio ſuperuacua. Eſt enim ſingulare diuinæ bonitatis ſpecimẽ, quod nunquàm prædicari ſatis poteſt. Et ſimul nos admonet à qua præſtantia exciderimus, vt eius recuperandæ deſiderium in nobis accendat. Quum mox ſubiicit, *maſculum & fœminam* Deum creaſſe, coniugale vinculũ quo fouetur ſocietas humani generis, nobis commendat. Nam perinde valet hæc loquendi ratio, Creauit Deus hominem, maſculum & fœminam, creauit eos: acſi virum dixiſſet eſſe dimidium hominẽ, hac lege additam fuiſſe illi ſociam mulierem, vt ambo vnum ſint: quemadmodum cap. 2 clarius exprimit. Hoc etiam ſibi vult Malachias quum 2. cap. d. 15 tradit, vnũ à Deo creatum hominem fuiſſe, quum tamen ſpiritus illi eſſet abundans. Tractat enim illic de fide coniugali quam Iudæi ſua polygamia violabãt. Vt hoc vitium corrigat, par illud viri & mulieris, quod Deus initio coniunxit, vocat vnum hominem: vt ſua quiſque vxore contentus eſſe diſcat.

28 *Et benedixit illis Deus.* Hæc Dei benedictio veluti ſcaturigo eſt vnde fluxit humanum genus. Nec tantùm in ipſa vniuerſitate nobis reputanda eſt, ſed in ſingulis quoque indiuiduis, vt loquuntur. Nam ad gignẽdam ſobolem fœcundi ſumus, aut ſteriles, prout ſuam aliis virtutẽ Deus infundit, & eadem alios priuat. Sed hic ſimpliciter docere voluit Moſes, Adam cum ſua vxore fuiſſe conditum ad propagandam ſobolem, vt homines tãdem terram implerent. Potuit ipſe quidem terram operire hominum turba: ſed ex vno fonte prodire nos omnes voluit, vt maius eſſet mutuæ concordiæ ſtudium, & alii alios libentius quaſi carnem propriam complecterentur. Porro quemadmodum ad terram occupãdam creati ſunt homines: ita certò ſtatuere debemus, Deum terræ ſpatium terminaſſe, quod ad capiendos homines, præbendúmque illis hoſpitium ſufficeret. Inæqualitas autem quæ huic temperamento contraria eſt, nihil eſt aliud quàm naturæ corruptela quæ ex peccato prouenit. Interim tamen prævalet Dei benedictio, vt terra, quaquauerſum patet, ſuos habeat incolas, & immenſa hominum multitudo ſibi reperiat in aliqua orbis parte domicilium. Porro tenendum eſt quod de coniugio dixi. generatione quidem vult Deus multiplicari genus humanum: ſed non promiſcuo coitu, vt in brutis animalibus. Virum enim vxori coniunxit, vt diuinum ſemen, hoc eſt legitimum, procrearent. Notemus ergo quoſnam hic Deus compellet, quum iubet eos creſcere, ac quibus ſuam benedictionem deſtinet. Certè frænum viris & mulieribus non laxauit, vt in vagas libidines ruerent abſque delectu & pudore: ſed à ſancto caſtóque coniugio incipiens, deſcendit ad generationem. Nam & hoc notare operæpretium eſt, Moſen hic breuiter attingere quæ poſtea fuſius explicabit: atque ita hiſtoriæ ſeriem ab ipſo inuerti, vt tamen quid prius aut poſterius geſtum ſit appareat. Quæritur tamen annon ſcortatores etiam & adulteri Dei virtute generent: quod ſi verum eſt, ad eos ſimiliter extenditur Dei benedictio. Reſpondeo, hanc diuini inſtituti corruptelam eſſe: quòd autem ex hac quoque lacuna non minus quàm ex puro coniugii fonte ſobolem Deus educit, hoc illis cedet in maius exitium. Illa tamen pura & legitima gignendi ratio fixa manet, quam Deus initio inſtituit: illa eſt lex naturæ quam inuiolabilem eſſe dictat communis ſenſus. *Subiicite eam.* Confirmat quod prius de principatu dixit. Iam hac lege creatus erat homo vt ſibi terrã ſubiiceret: verùm nunc demum iuris ſui compos efficitur, quum audit quid ſibi datũ ſit à Domino: idque plenius adhuc exprimit Moſes proximo verſu, quum Deum inducit herbas & fructus donantem. Magni enim refert nihil nos ex Dei bonis attingere quod non ſciamus nobis ab eo permiſſum: neque enim aliter bona conſcientia vlla re fruimur, niſi quum eam ſuſcipimus quaſi ex Dei manu. Atque ideo docet Paulus edendo & bibẽdo nos ſemper peccare, niſi adſit fides. Ita à ſo- *Rom. 4. d. 15*
lo Deo petere docemur quicquid nobis neceſſe eſt: vſu autem ipſo donorum in meditanda eius bonitate paternáque cura exercemur. Huc enim ſpectant Dei verba, Ecce tibi paratum à me victum antequam factus eſſes: me igitur patrem agnoſce, qui tibi nondum creato tam diligenter proſpexerim. Quinetiam vltra progreſſa eſt mea ſollicitudo: tuum erat ea alere, ego tamen has etiam partes in me ſuſcepi. Quare tametſi conſtitutus es tanquam paterfamilias in mundo, non eſt tamen quod de animalium victu multum ſis ſollicitus. Hinc colligunt vſque ad diluuium herbis ac fructibus contentos fuiſſe homines, nec fas illis fuiſſe carne veſci. Idque magis pobabile videtur: victum enim hominis quodammodo inter certos fines cõcludit Deus. Deinde poſt diluuium nominatim carnes concedet. Quanquam non ſatis firmæ

ſunt iſtæ rationes: adduci enim poteſt in contrariam partem, quòd ſacrificia primi homines offerebant ex pecudibus. Hæc porro lex eſt rite offerẽdi, non offerre Deo niſi quæ nobis in vſum conceſſit. Deinde veſtiebantur pellibus: ergo animalia illis occidere licuit. Itaque ſatius fore arbitror, ſi ea de re nihil afferamus. Nobis ſufficiat, herbas & fructus arborum illis dari pro victu ordinario:non tamen dubium eſt quin abundè id fuerit ad ſummas delicias. Prudenter enim ſentiunt qui terram ſic à diluuio dicunt corruptam fuiſſe,vt vix mediocrem habeamus guſtũ primæ illius benedictionis:imò ſtatim poſt lapſum hominis iam degeneres ac vitioſos fructus proferre cœpit. Sed tunc maior facta eſt mutatio. Vtcunque ſit, Deus certè noluit tenuiter & malignè alere homines: ſed potius his verbis liberalem copiam prædicat, cui ad ſuauem & iucundam vitam nihil deeſſet. Refert enim Moſes quàm beneficus erga eos fuerit Dominus,omnia quæ optare poſſent, illis largiendo vt minus excuſationis ingratitudo habeat.

31 *Et vidit Deus omnia.* Rurſum in clauſula creationis refert Moſes Deum approbaſſe quicquid fecerat. De aſpectu Dei loquitur humano more.nam & hoc ſuum iudicium Dominus quaſi regulam & exemplar nobis eſſe voluit: ne aliter de ſuis operibus ſentire vel loqui quiſquã audeat. Neque enim quod probauit,fas nobis eſt diſputare, probarı́ne debeat: ſed potius abſque controuerſia ſubſcribere conuenit. Repetitio etiam denotat quàm laſciua ſit hominũ temeritas:alioqui ſatis fuiſſet ſemel dici, Deo placuiſſe ſua opera. Sed Deus ſexies idem inculcat,vt quaſi totidem frænis cohibeat noſtram audaciam,quæ prurire non deſinit. Cæterùm plus exprimit Moſes quàm antea:addit enim MEOD,id eſt valde. In ſingulis diebus fuit ſimplex approbatio. Nũc poſtquam numeris omnibus abſolutum eſt opificium mundi,& extrema(vt ita loquar)manu expolitum,perfectè bonum eſſe pronuntiat:vt ſciamus ineſſe in operum Dei ſymmetria ſummam perfectionem,cui nihil addi queat.

CAP. II.

PErfecti fuerunt igitur cæli & terra, & omnis exercitus eorum.

2 *Perfecerátque Deus die ſeptimo opus ſuum quod fecerat, & quieuit die ſeptimo ab omni opere ſuo quod fecerat.*

3 *Benedixit autem diei ſeptimo, & ſanctificauit illum: quòd in illo quieuiſſet ab omni opere ſuo quod creauerat* Deus *vt faceret.*

4 *Iſtæ ſunt generationes cæli & terræ, quando creati ſunt, in die qua fecit* Iehoua Deus *terram, & cælos,*

5 *Et omne virgultum agri antequam eſſet in terra, & omnem herbam agri antequam germinaret: quia nondum pluere fecerat* Iehoua Deus *ſuper terram, & homo non erat qui coleret terram:*

6 *Sed vapor aſcendebat è terra, & irrigabat vniuerſam ſuperficiem terræ.*

7 *Formauerat autem* Iehoua Deus *hominem è puluere terræ, & inſpirauerat in faciem eius ſpiraculum vitæ, & fuit homo in animam viuentem.*

8 *Plantauerat quoque* Iehoua Deus *hortum in* Heden *ab* Oriente*: & poſuit ibi hominem quẽ formauerat.*

9 *Et germinare fecerat* Iehoua Deus *è terra omnem arborem concupiſcibilem viſu, & bonã ad veſcendum: & arborem vitæ in medio horti, & arborem ſcientiæ boni & mali.*

10 *Et fluuius egrediebatur ex* Heden *ad irrigandum hortum: & inde diuidebatur, erátque in quatuor capita.*

11 *Nomen vnius,* Piſon*: ipſe circuit totam terram* Hauila, *vbi eſt aurum:*

12 *Et aurum terræ illius bonum: ibi eſt bdelium, & lapis onychinus.*

13 *Nomen verò fluuii ſecundi* Gihon*: ipſe circuit omnem terram* AEthiopiæ.

14 *Et nomen fluuii tertii* Hiddekel, *ipſe tendit ad* Orientẽ Aſſur. *& flumẽ quartũ eſt* Perath.

15 *Tulit itaque* Iehoua Deus *hominem, & poſuit eum in horto* Heden, *vt coleret eum, & cuſtodiret eum.*

16 *Præcepítque* Iehoua Deus *homini, dicendo, De omni arbore horti comedendo comedes:*

17 *At de arbore ſcientiæ boni & mali ne comedas ex illa: quia in die quo comederis ex ea, moriendo morieris.*

18 *Et dixit* Iehoua *Deus, Non eſt bonum eſſe hominem ſolum, faciam ei adiutorium quod ſit coram ipſo.*

19 *Formauerat autem* Iehoua *Deus è terra omnē beſtiam agri, & omne volatile cæli: & adduxerat ad* Adam, *vt videret quomodo volaret illud: & omne quod volauit illi,* illi inquam *animæ viuenti, eſt nomen eius.*

20 *Vocauit itaque* Adam *nomina cuique iumento, & vocatili cæli, omníque beſtiæ agri:* Adæ *verò non inuenerat adiutorium quod eſſet coram ſe.*

21 *Cadere igitur fecit* Iehoua *Deus ſoporem ſuper* Adam, *& dormiuit: & tulit vnam è coſtis eius, & clauſit carnem pro ea.*

22 *Et ædificauit* Iehoua *Deus coſtam quam tulerat ex* Adam, *in mulierem: & adduxit eam ad* Adam.

23 *Et dixit* Adam, Hac *vice os* eſt *ex oſſibus meis, & caro ex carne mea: & vocabitur Viriſſa, quia ex viro ſumpta eſt iſta.*

24 *Idcirco relinquet vnuſquiſque patrem ſuum & matrem ſuam, & adhærebit vxori ſuæ, eruntque in carnem vnam.*

25 *Erant autem ambo nudi,* Adam *& vxor eius, & non pudebat eos.*

1 *Perfecti fuerunt igitur.* Summatim repetit Moſes, ſex diebus completam fuiſſe cæli & terræ fabricam. In his autem duobus membris generalis eſt mundi partitio, vti initio primi capitis dictum eſt. Sed nunc addit, *exercitus eorum,* quo ſignificat, mundum ſuis omnibus ornamentis inſtructum fuiſſe. Porro hic epilogus ſatis clarè ex integro eorum errorem refutat qui momento conditum eſſe mundum fingũt. nam finem operi nonniſi ſexto tandem die fuiſſe impoſitum pronũtiat. Pro Exercitu poſſemus etiam non ineptè vertere copiam: ſignificat enim Moſes mundum hunc fuiſſe numeris omnibus abſolutum, acſi domus tota ſua ſupellectile bene inſtructa & referta eſſet. Cælum abſque ſole, & luna & aſtris, inane nudúmque palatium foret: ſi terra animalibus, arboribus & plantis careret, ieiuna iſta vaſtitas ſpeciem inopis & vacuæ domus haberet. Deus ergo à mundi creatione non prius ceſſauit quàm omni ex parte cõpleuerit, vt nihil ad iuſtam copiam deeſſet.

2 *Et quieuit die ſeptimo.* Non immeritò quæri ſolet qualis iſta ceſſatio fuerit. Certum enim eſt, quatenus mundum ſua virtute ſuſtinet Deus, & prouidentia gubernat, fouet creaturas omnes, atque etiam propagat, eſſe in opere aſſiduum. Verum eſt ergo illud Chriſti, Patrem & ipſum ab initio huc vſque fuiſſe operatos: quia ſi paululum retrahat manum ſuam Deus, interibunt protinus omnia, & in nihilũ diffluent: vt habetur Pſal. 104. 29. Nec verò probè Deus agnoſcitur cæli & terræ creator niſi dum perpetua illa vegetatio ei tribuitur. Nota eſt ſolutio, ceſſaſſe Deum ab omni opere ſuo, quia nouas rerum ſpecies creare deſtitit. Verùm vt clarior ſit ſenſus, intellige, quia nihil ad perfectionem mundi deſiderari poterat, extremam à Deo impoſitam fuiſſe manum: idque ſonant Moſis verba, *Ab omni opere ſuo quod fecerat.* ſtatum enim opificii deſignat qualem extare voluit Deus: acſi diceret fuiſſe tunc completum quod Deus apud ſe propoſuerat. In ſumma, pertinet hoc tantum ad exprimendam fabricæ mundi perfectionem: vnde colligere nõ licet, Deum ita ceſſaſſe vt ab operibus ſuis diſceſſerit, quæ nõniſi in ipſo vigent ac ſubſiſtunt. Notandum præterea eſt, in operibus ſex dierum non comprehẽdi niſi quæ ad legitimum genuinúmque mundi ornatum faciunt. Dicet poſtea Deus, Producet terra ſpinas & ſentes: quo innuit, aliam fore terræ faciẽ quàm à principio fuiſſet. Verùm in prõptu eſt ſolutio, multa quæ hodie in mundo viſuntur, eius magis eſſe corruptelas quàm ornatus partem. Nam ex quo deſciuit homo à prima ſua origine, ſimul neceſſe eſt vt à natura ſubinde degeneret mũdus. Idem de pulicibus, bruchis, aliiſque inſectis eſt ſentiendum. In his, inquam, omnibus quædam eſt mundi deformitas, quam minimè in naturæ ordine cenſeri decet, quum ex hominum peccato magis quàm ex Dei manu proueniat. Creantur quidem hæc quoque à Deo, ſed vltore. Hîc autem Moſes eum non conſiderat puniendis hominum peccatis armatum: ſed opificem, architectum, & opulentum patremfamiliâs conſiderat, qui nihil ad ſummam ædificii perfectionem omiſit. Hodie quum videmus corruptum mundũ, & quaſi à creatione ſua degenerem, veniat in mentem illud Pauli, obnoxiam venitati eſſe Rom. 8. d. 10.

creaturam, non ſponte, ſed noſtro vitio: atque ita iuſtæ noſtræ damnationis admoniti ingemiſcamus.

3 *Benedixit autem Deus diei ſeptimo.* Videtur hoc benedicere, ad Deum ex hominum more fuiſſe tranſlatum: benedicunt enim quem honorificè extollunt. Quanquam Deo, hoc ſenſu, non malè congrueret, quia eius benedictio interdum fauor eſt quo ſuos proſequitur: vt Hebræi benedictum Dei nominant, qui peculiari quadam gratia apud Deum pollet. Infrà cap. 24.d.31. Ingredere benedicte Dei. Ita diem ab eo benedictum exponere licet, quem amore complexus ſit, vt in eo celebraretur operum ſuorum præſtantia & dignitas. Cæterùm mihi dubium non eſt quin Moſes ſanctificandi verbo ſtatim exprimere voluerit quòd dixerat. ita omnis ambiguitas tollitur, quia ſecundum verbũ, exegeticum eſt prioris. Nam קדש Hebræis eſt ſegregare ex vulgari numero. Diem ergo ſeptimum Deus ſanctificat, dum eximium reddit, vt ſingulari iure excellat inter alios. Vnde etiam apparet vt ſemper à Deo habita fuerit hominum ratio. Dixi ſuprà, ſex dies ad condendum mundum fuiſſe inſumptos: non quòd Deus tẽporis ſucceſſu opus habuerit, cui momentũ inſtar mille annorum eſt: ſed vt nos retineret in operum ſuorum conſideratione. Eundem in ſua quiete ſcopũ ſpectauit. diem enim à reliquis exemptum in hunc peculiarem vſum deſtinauit. Quare benedictio iſta nihil aliud eſt quàm ſolennis conſecratio, qua ſibi Deus ſtudia & occupationes hominum aſſerit die ſeptimo. Eſt quidem legitima hæc totius vitæ meditatio, in qua ſe quotidie exerceant, immenſam Dei bonitatem, iuſtitiam, virtutem, ſapientiam in hoc magnifico cæli terræque theatro conſiderare: verùm ſi fortè minus ſedulò quàm par eſſet ad eam intenti eſſent homines, ad ſupplendum quod aſſiduæ meditationi deerat, ſeptimus quiſque dies peculiariter delectus eſt. Primum ergo quieuit Deus: deinde benedixit hanc quietem, vt ſæculis omnibus inter homines ſancta foret: vel ſeptimũ quenque diem quieti dicauit, vt ſuũ exemplũ perpetua eſſet regula. Semper memoria tenẽdus eſt finis. Neque enim ſeptimo quoque die ſimpliciter hominẽ iuſſit Deus ferias agere, quaſi otio delectetur: verùm vt negotiis aliis omnibus ſoluti, liberius mẽtes ſuas ad Creatorem mundi applicent. Denique ſacra eſt iſta vocatio, quæ homines mundi impedimentis eripit, vt totos Deo addicat. Iam verò quia ad celebrandam Dei iuſtitiã, ſapiẽtiam, virtutem, reputãdáque eius beneficia, tanta eſt pigritia hominum, vt probè moniti nihilominus torpeant: additus eſt non leuis ab exemplo Dei ſtimulus, & præceptũ amabile redditum eſt. Neque enim vel blandius allicere nos ad obſequiũ Deus poteſt, vel efficacius incitare, quàm dũ nos ad imitationem ſui inuitat & hortatur. Præterea ſciendum eſt, non vnius tantùm vel ætatis vel populi, ſed totius humani generis cõmune eſſe hoc exercitium. Poſtea in Lege nouũ de Sabbatho præceptum datũ eſt, quod Iudæis, & quidem ad tempus, peculiare foret. fuit enim legalis ceremonia, ſpiritualẽ quietẽ adũbrãs, cuius in Chriſto apparuit veritas. Ideo ſæpius teſtatur Dominus, ſe in eo dediſſe veteri populo ſanctificationis ſymbolũ. Quare dum audimus, Chriſti aduentu abrogatum fuiſſe Sabbathum, adhibenda eſt diſtinctio, quid ad perpetuum humanæ vitæ regimen pertineat: quid propriè cõueniat veteribus figuris, quarum vſus fuit abolitus quum veritas fuit impleta. Quies ſpiritualis eſt carnis mortificatio, ne amplius ſibi viuant filii Dei, aut propriæ voluntati indulgeant. Quòd eam Sabbathum figurauit, tẽporale fuiſſe dico. Quòd autem ab initio mandatum fuit hominibus vt ſe exerceant in Dei cultu, meritò ad mũdi finem vſque durare oportet. *Quod creauit ut faceret.* Hîc ſuo more Iudæi inſulſè nugantur, Deum vltima veſpera præuentum, quædam animantia imperfecta reliquiſſe: cuiuſmodi ſunt Fauni & Satyri: quaſi vnus eſſet ex vulgo artificum qui tempore opus haberet. Tam prodigioſa deliria teſtantur in ſenſum reprobum coniectos eſſe, vt eſſent horribile iræ Dei documentum. Quod ad Moſis ſenſum attinet: quidã ita accipiũt, creaſſe Deum ſua opera vt faceret, quia ex quo illis eſſe dedit, non retraxit manum ſuam ab eorum conſeruatione. Sed dura eſt expoſitio. Nihilo magis ſubſcribo eorum ſententiæ qui ad hominem referunt, quem Deus operibus ſuis præfecit, vt ea in vſum applicet, ac quodammodo ſua induſtria expoliat. Ego potius abſolutam operum Dei formam notari exiſtimo: acſi dixiſſet, ita creaſſe Deum ſua opera, vt nihil ad perfectionem deeſſet: vel creationem huc vſque progreſſam, donec modis omnibus abſolutum foret opus.

4 *Hæ ſunt generationes.* Conſilium Moſis fuit penitus animis noſtris infigere cæli & terræ originem, quam generationis voce deſignat. Fuerunt enim ſemper ingrati homines & maligni, qui vel mundum æternum fingẽdo, vel creationis memoriam tollendo, gloriam Dei obtuere tentarent. Ita diabolus ſua aſtutia à Deo auertit qui præ aliis acuti erant ac ſolertes, vt ſibi quiſque eſſet Deus. Quare non eſt ſuperuacua repetitio, quæ rem adeo neceſſariam inculcat, mũdum extitiſſe ex quo conditus eſt: vt nos talis cognitio ad architectum & authorem dirigat. Sub nominibus cæli & terræ, totum ornatum cuius antè meminerat, per ſynecdochẽ

complectitur. Eſſentiale Dei nomen hîc demum exprimi à Moſe, quidam ex Hebræis ſentiût, quia eius maieſtas clarius in completo mundo reluceat.

5 *Et omne uirgultum* Cohæret hic verſus cum proximo, & vno tenore legendus eſt. Terræ enim plantas & herbas adiungit quaſi veſtitum, quo eam ornauit Dominus, ne deformis eſſet eius nuditas. Nomen שיח pro quo plantam reddidimus, ſignificat interdû arbores: vt infrà cap. 21.c.15. Ideo alii virgultum hoc loco transferût: quod mihi non diſplicet. Vox tamê plâtæ non malè quadrat, quia priore loco videtur Moſes poſuiſſe genus, deinde ſpeciem. Etſi autem die tertio creatas fuiſſe herbas narrauit, non abs re tamen earum hîc rurſus fit mentio: vt ſciamus alio modo tunc & natas, & ſeruatas fuiſſe, & propagatas, quàm hodie fieri cernamus. Nam ex ſemine naſcuntur herbæ & arbores: vel ex aliena radice prodeunt ſurculi, vel pullulando creſcunt: accedit hominum induſtria & manus. Tunc autem diuerſa fuit ratio. veſtiuit Deus terram, non more iam vſitato: (quia nullum erat ſemen, nulla radix, nulla planta quæ germinarent) ſed Dei iuſſu & verbi eius virtute repentè extiterunt. Durauit in illis vigor vt in ſua natura ſtarent, non iſta vegetatione quæ cernitur, non pluuiæ beneficio, non humana irrigatione vel cultura: ſed quia vapore Deus terram irrigabat. Duo enim excludit, pluuiam, vnde ſuccum trahit terra vt natiuum ſuum humorem retineat: & hominum culturâ; quæ naturæ eſt adminiculum. Quum dicit, nondum pluiſſe Deum, ſimul indicat eum eſſe qui aperit cataractas cæli & claudit, pluuiámque & ſiccitatem eſſe in eius manu.

7 *Formauerat autem Deus hominem.* Quod prius omiſerat in creatione hominis, nunc exponit, ſumptum è terra fuiſſe eius corpus. Dixerat formatum ad imaginem Dei. Hæc ſumma & incomparabilis nobilitas: cuius prætextu ne ſuperbiant homines, prima illis ſua origo in mediû proponitur, vnde agnoſcant aduentitiû illud fuiſſe bonum. Refert enim Moſes hominem fuiſſe principio terræ puluerem. Eant nunc ſtulti homines, & de naturæ ſuæ excellentia glorientur. De reliquis animalibus dictum fuerat, Producat terra omnem animam viuêtem: nunc luteum & ſenſu carens fingitur Adæ corpus: nequis ſibi vltra modum in carne ſua placeat. pluſquam enim ſtupidus eſt quiſquis humilitatem inde non diſcit. Quod aliunde poſtea acceſſit, Deo nos tantundem obligat. Quanquâ ſimul aliqua præſtanti nota diſcernere hominem voluit à brutis animalibus: hæc enim momento è terra extiterunt. At quòd homo paulatim formatus eſt, peculiaris in hoc oſtenſa eſt eius dignitas. Cur enim Deus non ſtatim viuum è terra iubet exire, niſi vt priuilegio quodam, præ omnibus quæ terra produxit, emineat? *Inſpirauerat in faciem.* Quicquid ſentiant plerique veterum, ſubſcribere eorum ſententiæ non dubito qui de animali hominis vita locum hunc exponunt: atque ita flatum interpretor, quem ſpiritum vitalem nominant. Siquis obiiciat, non debuiſſe igitur diſcrimen poni inter hominem & cætera animantia, quum hîc nihil referat Moſes niſi quod omnibus ſimul commune eſt. Reſpondeo, quanuis hîc tantùm memoretur inferior animæ facultas, quæ corpus inſpirat, & illi dat vigorem & motum: non tamen obſtare quin gradum ſuum obtineat anima, ideóque ſeorſum poni debuerit. De flatu primùm loquitur Moſes: deinde ſubiicit, datam eſſe animam homini qua viueret, ſenſúque & motu eſſet præditus. Iam virtutes humanæ animæ ſcimus plures eſſe ac varias. Quare nihil abſurdi ſi nûc vnam tantùm attingat Moſes: partê verò intellectualem omittat, cuius mêtio primo capite facta eſt. Ac tres gradus in hominis creatione notandi ſunt, quòd mortuum corpus è terra fictum eſt, quòd dotatum eſt anima, vnde vitalem haberet motum, quòd huic animæ Deus imaginem ſuam inſculpſit, cui annexa eſt immortalitas.

Factus eſt in animam uiuentem. נפש accipio pro ipſa animæ eſſentia: ſed epitheton quod additur, præſenti tantùm loco congruit, non autem complectitur omnes animæ virtutes. Nihil enim aliud propoſitum fuit Moſi quàm vegetationem luteæ figuræ exponere, qua factum eſt vt homo viuere inciperet. Paulus prioris ad Corinth. cap.15.f.45, antitheſin ſtatuit inter hanc animam viuentem, & ſpiritum viuificantem, quem fidelibus confert Chriſtus: non alio fine niſi vt doceat non fuiſſe in perſona Adæ abſolutum hominis ſtatum: ſed hoc ſingulare eſſe beneficium Chriſti vt renouemur in cæleſtem vitam, quæ etiam ante lapſum Adæ nonniſi terrena fuit: quia non habebat ſtabilem fixámque conſtantiam.

8 *Plantauerat quoque Dominus.* Nunc addit Moſes qualis viuendi conditio & regula homini data fuerit. Ac principio narrat in qua mundi parte locatus fuerit, & quàm fœlicem amœnámque habitationem ſit ſortitus. Deum plantaſſe dicit, craſſo rudíque ſtylo, ad vulgi captum ſe accommodans. Nam quia Dei maieſtas, qualis eſt, nequit exprimi, Scriptura humanitus deſcribere eum ſolet. Plantauerat igitur Deus Paradiſum in loco quem amœnitate multiplici, fructuum omnium copia, & aliis optimis quibuſque dotibus vnicè ornauerat. Hac ratione vocatur hortus ob elegantiam ſitus, & formæ pulchritudinem. Vetus

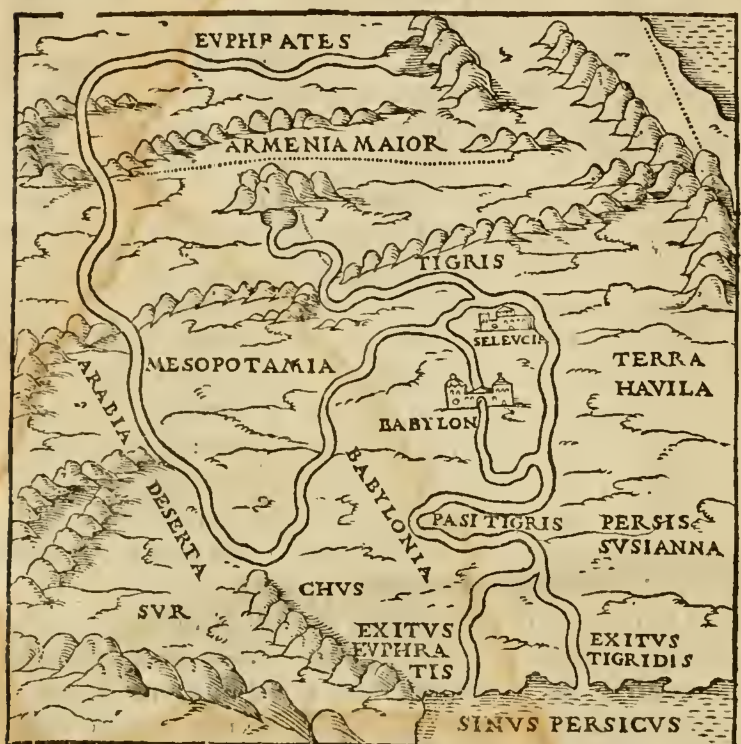
interpres non ineptè Paradiſum tranſtulit: quandoquidem פרדסים Hebræi, cultiores hortos nominant. Et Xenophon vocem eſſe Perſicam tradit, quum de magnificis & ſumptuoſis regum hortis diſputat. Illa fuit ſelecta ex toto orbe regio, quam Dominus Adæ tanquam omnium primogenito deſtinauit. *In Heden.* Quòd Hieronymus perperam verterit, A principio, ſatis conſtat: quia poſtea dicet Moſes, Cain habitaſſe ad plagam Meridionalem illius loci. Porro notandum eſt, quum in Oriente ſtatuit Paradiſum, Iudææ reſpectu eum loqui: ſermonem enim dirigit ad populum ſuum. Vnde primò colligimus, certam fuiſſe regionem quam Deus primo homini attribuit, in qua ſuum domicilium haberet. Quod ideo admoneo, quia fuerunt qui hortum iſtum per omnes mũdi plagas extenderent. Equidem fateor, ſi maledicta non fuiſſet terra ob peccatum hominis, totam, vt ab initio benedicta erat, futuram fuiſſe pulcherrimum omnis tum affluentiæ, tum amœnitatis theatrum: fuiſſet denique non abſimilis Paradiſo, præut ea eſt quam nunc cernimus deformitas. Sed quum hîc nominatim ſitum regionis exprimat Moſes, quod de peculiari quodam loco dictum eſt, abſurdè ad totum terrarum orbem transferunt. Nec ſanè dubium eſt (ſicuti nuper attigi) quin Deus vberrimum & ſuauiſſimum locum elegerit, quaſi terræ primitias, quo Adam, quem inter homines dignatus erat primo geniture honore, in ſignum præcipui amoris donaret. Deinde colligimus, hortum hunc fuiſſe in terra, non vt quidam ſomniarunt, in aere ſitum: niſi enim regio fuiſſet orbis noſtri, non opponeretur Iudææ, Orientem verſus. Allegoriæ autem Origenis & ſimilium prorſus repudiandæ ſunt: quas peſſima aſtutia in Eccleſiam inuehere conatus eſt Satan, vt ambigua eſſet Scripturæ doctrina, nec quicquam certi vel firmi haberet. Fieri quidem poteſt vt quidam neceſſitate coacti, ad ſenſum allegoricum confugerint: quia nuſquam in mundo reperiebant locum qualis deſcribitur à Moſe: ſed plurimos videmus, ſtulta argutiarum affectatione, nimium fuiſſe allegoriis deditos. Quantum ad præſentem locum attinet, fruſtra & importunè extra literam philoſophantur. Neque enim aliud Moſi propoſitum eſt quàm vt hominem doceat hac lege fuiſſe à Deo conditum vt terræ dominio potiretur, vnde fructus colligeret, ac quotidiana experientia diſceret mundum ſibi eſſe ſubiectum. Quid prodeſt in aere volitare, & terram relinquere, vbi Deus ſuam erga humanum genus beneuolentiam teſtatus eſt? At ſubtilior eſt de cæleſti beatitudine interpretatio, dicet quiſpiam. Reſpondeo, quum æterna hominis hæreditas in cælo ſit, rectum quidem eſſe vt illuc tendamus: figendum tamen in terra pedem tantiſper dum hoſpitium conſideremus, quo voluit Dominus hominem ad tempus vti. Nũc enim verſamur in hac hiſtoria, quæ docet Adam fuiſſe diuinitùs ordinatum incolam terræ, vt temporalem in ea vitam agendo, cæleſtem gloriam meditaretur: ipſum à Domino bonis innumeris fuiſſe liberaliter ditatum, ex quorum guſtu paternam eius beneuolentiam colligeret. Et mox ſubiiciet Moſes, mandatam ei fuiſſe agrorum culturam, & fructus permiſſos quibus veſceretur: quæ omnia nec lunæ circulo, nec aeris regionibus conueniunt. Quanquam autem diximus, locum Paradiſi inter ortum ſolis & Iudæam fuiſſe ſitum, certius tamen aliquid de regione quæri poteſt. Qui Meſopotamiæ fuiſſe vicinam contẽdunt, rationibus non contemnendis nituntur: quia filios Heden Tigri fluuio probabile eſt fuiſſe cõtiguos. Cæterùm quia eius deſcriptio ſtatim ſequetur apud Moſen, in eum locum differre ſatius eſt. Falſus eſt vetus interpres, qui ex nomine proprio Heden, voluptatem fecit. Non inficior quidem locum à deliciis ita fuiſſe vocatum: ſed facilè eſt colligere, impoſitum fuiſſe loco nomen vnde ab aliis diſcerneretur.

9 *Germinare fecerat Dominus Deus.* Pertinet iſta productio ad diẽ creationis tertiũ. Sed nominatim refert Moſes, locũ illum fructiferis omnegenus arboribus eximiè fuiſſe cumulatum, vt plena illic & verè beata rerum omnium vbertas foret. Quod data opera à Domino factum eſt, quò minus excuſationis haberet hominis cupiditas, ſi tam præclara fructuum copia, dulcedine, varietate non contenta, quemadmodum contigit, contra Dei mandatum ſe proiiceret. Conſultò etiam refert Spiritus ſanctus per Moſen, quanta fuerit Adæ fœlicitas: quò clarius appareat fœda eius intemperies, cui ſufficere talis affluentia non potuit quin ad fructum vetitum prorumperet. Et certè pudenda fuit ingratitudo, quòd in tam fœlici & optabili ſtatu quieſcere non potuit: libido verò pluſquam belluina, cui ſaturandæ par eſſe non potuit tanta largitas. Nullus terræ angulus tunc ſterilis, imò nullus non ſummopere diues ac fœcundus erat: ſed quæ alibi mediocris erat Dei benedictio, in hunc locum mirabiliter ſe effuderat. Neque in cibum modò ſuppetebat abundantia, ſed addita ſimul erat ſuauitas ad guſtum palati, & paſcẽdis oculis pulchritudo. Ex tam benigna igitur indulgentia plus ſatis patet quàm inexplebilis fuerit hominis cupiditas. *Et arborem vitæ.* Incertum eſt, duóne tantùm indiuidua, an duas arborum ſpecies deſignet. Vtraque opinio probabilis eſt: res verò mini-

mè digna pro qua contentio ſumatur: quandoquidem vel parum vel nihil noſtra intereſt vtrumuis aſſeratur. Plus in epithetis eſt momẽti, quæ ab effectu vtrique arbori fuerunt impoſita: neque id hominum, ſed Dei placito. Arbori autem vitæ nomen indidit, non quòd vitam homini conferret, qua iam antè præditus erat: ſed vt ſymbolum ac memoriale eſſet vitæ diuinitus acceptæ. Scimus minimè eſſe inſolens vt virtutem ſuam Deus externis ſymbolis teſtatam nobis reddat. Non tranſfert quidem in ſigna externa ſuam virtutem: ſed nobis per ea manum porrigit: quia niſi adiuti, conſcendere ad eum non poſſumus. Voluit igitur hominẽ, quoties fructũ arboris illius guſtaret, in memoriam reuocare vnde vitã haberet: vt ſe agnoſceret non propria virtute, ſed Dei vnius beneficio viuere: neque eſſe intrinſecum bonum (vt vulgò loquuntur) ſed à Deo prouenire. Denique in arbore illa extabat viſibile huius ſententiæ teſtimonium, quòd in Deo ſumus, & viuimus, & mouemur. Quòd ſi Adam integer adhuc & rectæ naturæ monitoriis ſignis opus habuit, quæ eum in diuinæ gratiæ notitiam deducerent, quãto maior hodie ſignorum neceſſitas in tãta ingenii noſtri imbecillitate, ex quo à vera luce excidimus? Cæterùm non diſplicet quod à nonnullis Patribus, vt Auguſtino & Eucherio, traditum eſt, fuiſſe arborem vitæ Chriſti figuram, quatenus ſermo eſt æternus Dei: imò non aliter quàm eum figurando, vitæ ſymbolum eſſe potuit. Tenendum eſt enim quòd habetur primo Iohãnis capite, in ſermone incluſam fuiſſe rerum omnium vitam: præſertim verò hominum, quæ cum ratione & intelligentia coniuncta eſt. Quare hoc ſigno admonitus fuit Adam, nihil ſibi quaſi proprium vendicare, vt totus à Filio Dei penderet, nec alibi quàm in ipſo vitam quæreret. Quòd ſi ille vitam, quo tempore incolumem poſſidebat, nonniſi in Dei ſermone repoſitam habuit, nec aliter ſeruare potuit quàm ſi illi acceptam ferret: perditam recupare vnde nos oportet? Sciamus ergo, vbi à Chriſto diſceſſimus, nihil præter mortem nobis reſtare. Scio alios quoſdam ad vitam corporalem reſtringere. Vim corporis vegetandi in arbore fuiſſe putant, vt ætate nunquam langueſceret: ſed eos omittere dico quod præcipuum eſt in vita, nempe intelligentiæ gratiam. ſemper enim videndum quorſum conditus fuerit homo, & quænam illi fuerit viuendi ratio. Certè eius viuere, non fuit hàbere duntaxat corpus floridum ac vegetum, ſed animæ quoque dotibus excellere. De arbore verò ſcientiæ boni & mali ſic habendum eſt, non fuiſſe ab ea prohibitum hominem, quòd Deus eum pecudis inſtar, vagari ſine iudicio & rerum delectu vellet: ſed ne plus ſapere appeteret quàm decebat, & ne proprio ſenſu confiſus, excuſſo Dei iugo, arbitrum ſe boni & mali ac iudicem conſtitueret. Peccatum eius ex mala conſcientia proceſſit: vnde ſequitur, datum illi fuiſſe iudicium, quo inter virtutes & vitia diſcerneret. Nec verò aliter ſtaret quod antè retulit Moſes, creatum ad imaginem Dei fuiſſe: quandoquidem imago Dei ſub ſe eius notitiam complectitur qui ſummum bonum eſt. Bis ergò inſaniunt Libertini, portenta hominum, qui reſtitui nos fingunt in ſtatum innocentiæ, ſi quiſque ſua libidine abſque iudicio feratur. Iam tenemus quid ſibi voluerit abſtinentia ab arbore boni & mali: ne ſcilicet Adam hoc vel illud tentando, ſuæ prudentiæ periculum faceret: ſed vni Deo addictus, ſaperet tantùm ex eius obſequio. Itaque ſcientia in malam partem abuſiuè pro miſero experimento capitur, quod homo à fonte vnico perfectæ ſapientiæ diſcedens, acquirere ſibi cœpit. Atque hæc origo eſt liberi arbitrii, dum Adam per ſe eſſe voluit, & quid valeret tentare auſus eſt.

10 *Et fluuius egrediebatur.* Dicit Moſes fluuium vnum ad hortum irrigandum fluxiſſe, qui deinde in quatuor capita ſe diuideret. Duo ex capitibus eſſe Euphratem & Tigrim ſatis inter omnes conuenit. nemo enim litem mouet quin חידקל ſit Tigris. De aliis duobus magna eſt controuerſia. Multi Piſon & Gihon, Gangen & Nilum fuiſſe putant: quorum tamen error abundè ex locorum diſtantia refellitur. Neque deſunt qui vſque ad Danubium tranſuolent. Quaſi verò vnius hominis habitatio ab vltima Aſia vſque ad finem Europæ ſe portendat. Sed quum plerique alii fluuii celebres illam regionem præterfluant, probabilior eſt eorum opinio qui duos eorum, licet obſoletis iam nominibus, notari diuinant. Quanquam nondum ſoluta eſt difficultas. Moſes enim fluuium vnum, quo hortus alluebatur, in quatuor capita diuidit. Conſtat autem procul diſſitos eſſe Euphratis & Tigridis fontes. Ex hoc nodo ſe quidam ita expediunt; quòd diluuii vaſtatione mutata fuerit orbis facies: ideo fieri potuiſſe diuinant, vt turbati ſint ac conuerſi fluminum curſus, & ſcaturigines aliò tranſlatæ. quod mihi nullo modo recipiendum videtur. Nam etſi fateor terram ex natiua pulchritudine in miſerum ſqualorem, & quaſi luctuoſum habitum redactam eſſe, ex quo maledicta fuit, poſtea in diluuio multis locis vaſtatam eſſe: dico tamen eandem eſſe terram quæ initio creata fuerat. Adde quòd topographiam ſuam Moſes (meo quidem iudicio) ad ſuæ ætatis captum accommodauit. Nihil tamen actum eſt, niſi locum illum reperiamus, vbi ex fluuio vno exeant Tigris & Euphrates. Obſerua primò nullam fieri ſcaturiginis vel

fontis mentionem, ſed tantùm dici fluuium vnum. Quatuor verò capita intelligo, tam principia ex quibus naſcuntur fluuii, quàm oſtia quibus ſe in mare exonerant. Iam ita confluenter Tigridi coniunctus fuit Euphrates olim, vt flumen vnum meritò dici potuerit in quatuor capita ſecari: præſertim ſi mihi conceditur quod omnibus palam eſt, Moſen non acutè, neque philoſophico more, ſed populariter loqui, vt rudiſſimus quiſque intelligat. Ita primo capite duo præcipua luminaria vocauit ſolem & lunam: non quòd luna magnitudine ſuperet alios planetas, ſed quia vulgò ex aſpectu maior cenſetur. Adde quòd ſcrupulum omnem tollere videtur, vbi dicit, fluuio quatuor fuiſſe capita, quia ex eo loco diuidebatur. Quid hoc ſibi vult, niſi ex vno confluxu, vel ſupra vel infra Paradiſum diuiſos fuiſſe alueos? Nunc figuram oculis ſubiiciam, vnde intelligant lectores vbi Paradiſum locari ſentiam à Moſe.

Tradit quidem Plinius lib. 6. præcluſum fuiſſe Euphratem ab Orchenis, vt nóniſi per Tigrim influeret in mare. Pomponius autem Mela libro 3, certo exitu, vt reliquos amnes, afluere negat, ſed deficere. Verùm Nearchus (quem Alexander claſſi ſuæ præfecerat) quíque eius auſpiciis per omnes illos tractus nauigauit, ab oſtio Euphratis Babylonem vſque, ter mille & trecenta ſtadia numerat. Tigris autem oſtia in Suſiorum ora locat: qua parte ex longa illa & memorabili nauigatione rediens, regi ſuo cum claſſe occurrit, quẽadmodum refert Arrianus libro De geſtis Alexandri 8. Quam ſententiam & Strabo ſuo ſuffragio cõfirmat lib. 15. Quocunque tamẽ ſe vel immergat Euphrates vel infundat, certũ eſt ipſum & Tigrim infra cõfluentẽ diuidi. Quanquã Arrianus lib. 7 ſcribat, non vnũ modò alueũ Euphratis in Tigrim decurrere, ſed plures fluuios ac foſſas: quia ex altiore loco in humilem ac depreſſum aquæ facilè decurrant. Quantum ad confluentem quẽ notaui in figura, quorundam opinio fuit, Cobaris præfecti opere fuiſſe deductũ, ne totus Euphrates præcipiti curſu Babylonem infeſtaret. Sed loquitur quaſi de re dubia: magis credibile eſt, naturæ ductum homines arte & induſtria ſequutos eſſe, vt foſſas cauarent, quum alicubi Euphratem ex ſuperiore terra ſponte in Tigrim excurrere viderẽt. Quinetiam, ſi Pomponio Melæ habetur fides, Semiramis Tigrim & Euphratem ſiccæ alioqui Meſopotamiæ immiſit: quod nullo modo credibile eſt. Verius eſt quod tradit Strabo diligens & attentus ſcriptor, apud Babylonios coire duo hæc flumina: deinde ſeorſum ſuo quenque alueo deferri in Mare rubrum, lib. 11. Coitum verò illum fieri intelligit ſupra Babylonem, non procul oppido Maſſica, vt legitur apud Plinium libro 5. Inde alter Babylonem interfluit, alter verò prope Seleuciam labitur, duas vrbes celeberrimas & valde opulentas. Si admittimus natura & à principio fuiſſe confluxum illum, quo miſcetur Euphrates Tigridi, ſublata eſt omnis abſurditas. Siqua eſt ſub cælo regio pulchritudine, fructuum omnium copia, fœcunditate, deliciis, & aliis dotibus excellẽs, eam maximè celebrant ſcriptores. Quare in eam competunt elogia quibus Paradiſum cõmmẽdat Moſes. Et regionem Heden in illis partibus fuiſſe ſitam veriſimile eſt ex Ieſaiæ 37. c. 12, & Ezech. 27. e. 23. Cæterùm quòd flumẽ egreſſum fuiſſe narrat Moſes, de fluxu aquæ interpretor: acſi diceret, Adam habitaſſe in ripa fluminis, vel in ea terra quæ vtrinque alluebatur, ſi Paradiſum accipere libeat pro vtraque ripa. Quanquã non magni intereſt, ſiue infra confluentem habitauerit Adam, Babylonem & Seleuciam verſus, ſiue in ſuperiori parte: ſatis eſt quòd agrum irriguum tenuerit. Quomodo autẽ fluuius in quatuor fuerit diuiſus capita, non obſcurum eſt. Duo enim ſunt amnes qui in vnũ coeunt, deinde abeunt in diuerſas partes. Ita flumen vnũ eſt in confluente: duo autem in ſuperioribus alueis ſunt ca

pita,& duo verſus mare,poſtquam rurſus lõgius diuidi incipiũt.Supereſt quæſtio de nominibus Piſon & Gihon. Neque enim rationi videtur cõſentaneum,vt ſingulis fluuiis tribuamus duplex nomen. Sed minimè nouum eſt vt nomina amnes mutent, præſertim vbi aliqua inſignis eſt diſcretionis nota. Tigris ipſe (authore Plinio) circa fontem ſuum Diglito vocatur: poſtquam verò plures fecit alucos, & rurſus coaleſcit, Paſitigris eſt. Nihil ergo abſurdi eſt ſi dicamus à confluxu diuerſa habuiſſe nomina. Adde quòd inter Paſin & Piſon aliqua eſt affinitas:vt non abſimile vero ſit,Paſitigris nomen antiquæ appellationis eſſe veſtigium. Et libro 5 Q. Curtii De rebus geſtis Alexandri, vbi Paſitigris fit mentio : quidam codices habent, vocari ab accolis Paſin. Nec malè conueniunt reliquæ circunſtantiæ, quibus tres ex fluuiis iſtis Moſes deſignat. Piſon circuit terram Hauila vbi aurum naſcitur. Tigri circuitus rectè tribuitur, propter flexuoſum tractum infra Meſopotamiam. Terra verò Hauila, hîc pro regione Perſidi vicina, meo iudicio, ſumitur. Nam infrà cap. 25 narrabit Moſes, Iſmaelitas habitaſſe ab Hauila vſque ad Sur, quæ contigua eſt AEgypto, qua itur in Aſſyriam. Opponitur terminus Hauila termino Sur, quam Moſes AEgypto propinquam facit, & quidem Aſſyriam verſus. Vnde ſequitur, Hauila tendere ad Suſianam & Perſidem. Neceſſe enim eſt vt ſit inferior Aſſyria verſus mare Perſicum:deinde procul diſſita ab AEgypto : quia multos populos recenſet Moſes qui inter illos terminos habitarunt. Deinde Nabatæos, quorum illic fit mentio, Perſis vicinos fuiſſe conſtat. Optimè nunc conuenit quod de auro & lapidibus pretioſis affirmat Moſes. Supereſt Gihon, quem Moſes tradit alluere terram Chus. AEthiopiam vertunt omnes interpretes: ſed regio Madianitarum,& regio Arabiæ contermina, eodem etiam nomine cenſetur apud Moſen.Qua ratione vxor eius alibi vocatur AEthiopiſſa.Porro quum ad partem illam vergat tractus inferior Euphratis,non video cur pro abſurdo ducatur, nomine Gihon deſignari. Atque ita ſimplex Moſis ſententia eſt, irriguum fuiſſe hortum,cuius poſſeſſor erat Adam,fluminis alueo illac tranſeunte, qui poſtea in quatuor capita diuidebatur.

15 *Tulit itaque Dominus Deus hominem.* Subiicit nunc Moſes,ea lege datam fuiſſe terram homini,vt ſe in ea colenda occuparet. Vnde ſequitur,homines ad aliquid agendum creatos eſſe, ne reſides & ignaui iaceant.Erat quidẽ iucundus hic plenúſque oblectationis labor, procul omni moleſtia & tædio : quum tamen exerceri hominem voluit Deus in terræ cultura, ignauum otium in eius perſona damnauit. Quare nihil magis contrarium naturæ ordini quàm edẽdo, bibendo,& dormiendo vitam conſumere,nihil interea nobis proponere quod agamus.Addit Moſes cuſtodiæ horti præfectum fuiſſe Adam : vt oſtendat, ea lege nos poſſidere quæ Dominus nobis ad manum contulit, vt frugali & moderato vſu cõtenti, quod reſiduum erit ſeruemus.Agrum qui poſſidet, fructum annuum ita percipiat ne patiatur fundum per incuriam decidere,ſed poſteris qualem accepit, vel etiam melius excultum, tradere ſtudeat. Fructibus ita veſcatur nequid vel per luxum dilapidet, vel per negligentiam corrumpi ac perire ſinat. Porro vt inter nos vigeat iſta parſimonia, & in bonis quæ Deus nobis fruenda dedit, ſedulitas:cogitet quiſque ſe in omnibus quæ poſſidet,eſſe Dei œconomum.Ita fiet vt neque ſe diſſolutè gerat,neque abuſu corrumpat quæ Deus vult ſeruari.

16 *Præcepitque.* Docet nunc Moſes, cum hac exceptione hominem fuiſſe terræ præfectum, vt tamen Deo ſubeſſet. Lex illi in ſignum ſubiectionis imponitur : nam Dei nihil intererat, illum promiſcuè quolibet fructu veſci. Ergo vnius arboris prohibitio, obſequii examen fuit. Atque hoc modo aſſuefieri ab initio ad numinis ſui reuerentiam voluit Deus totum genus humanum : vt certè neceſſe erat tot præclaris dotibus ornatum ac locuples ſub fræno teneri,ne in laſciuiam erumperet. Erat quidem altera ſpecialis ratio,quam ſupra attigimus, ne Adam vltra modum ſapere appeteret: ſed hoc generale Dei conſilium tenendum eſt, quòd hominem ſuo imperio ſubiicere voluit.Ideo abſtinentia ab vnius arboris fructu, obedientiæ quoddam fuit rudimentum: vt ſciret homo habere ſe rectorem vitæ ac Dominum, à cuius nutu pendere, & cuius acquieſcere iuſſis deberet. Et ſanè hæc vnica eſt bene & cum ratione viuendi regula, vt ſe exerceant homines ad parendum Deo. Videtur tamen hoc non congruere cum Pauli ſententia, vbi docet Legem non eſſe iuſto poſitam. Nam ſi ita *1.Tim.1.b.9.*
eſt, quum adhuc integer & rectus eſſet Adam, opus Lege non habebat. Verùm ſolutio in promptu eſt. Neque enim illic diſputat Paulus, ſed ex communi vitæ vſu pronuntiat, qui ſponte currunt, non eſſe legis neceſſitate cogendos : quemadmodum vulgari prouerbio dicitur,ex malis moribus natas eſſe bonas leges. Interim non negat quin Deus ab initio legẽ homini impoſuerit, vt ius ſibi debitum vindicaret. Siquis obiiciat alteram Pauli ſenten- *2.Cor.3.b.7.*
tiam, vbi legem aſſerit eſſe miniſtram mortis : reſpondeo id eſſe accidentale, ex quo corrupta eſt natura. Tunc verò datum fuiſſe homini præceptum vnde cognoſceret Deum ſibi

præeſſe. Cæterùm hæc minuta leuiter prætereo. Illud quod dixi, quia longè maioris eſt momẽti, ſubinde memoria repetendum: tunc ritè compoſitam fore vitam noſtram, ſi Deo pareamus, atque eius voluntas omnium noſtrorum affectuum ſit magiſtra. *De omnĩ arbore.* Quò libentius morem gerat Adam, liberalitatem ſuam Deus cõmendat. Ecce, inquit, tibi in manũ trado quicquid fructuum terra gignet, quicquid proferet omne arborum genus: ex immenſa copia & varietate vnam tantùm arborem excipio. Deinde pœnam denuntiando, terrorem incutit, ſanciendæ legis cauſa. Quo maius eſt hominis flagitium, quem neque amabilis iſta donorum Dei commemoratio, nec pœnæ metus retinere in officio potuit. Sed quæritur quã mortis ſpeciem intelligat Deus hoc loco. Mihi definitio petenda ex oppoſito videtur: tenendũ, inquam, eſt ex qua vita homo exciderit. Erat omni ex parte beatus: ideo eius vita ad corpus & animã pariter ſpectabat. Quum in eius anima vigeret rectum iudicium, & iuſta affectuum moderatio, illic quoque vita regnabat: in corpore nullum erat vitium: quare totus à morte erat immunis. Terrena quidem vita illi fuiſſet temporalis: in cælum tamen ſine interitu, & illæſus migraſſet. Nunc mors ideo horrori nobis eſt, primùm quia quædam eſt exinanitio, quoad corpus: deinde quia Dei maledictionem ſentit anima. Videndum etiam quæ ſit mortis cauſa, alienatio ſcilicet à Deo. Inde ſequitur, mortis nomine comprehendi miſerias omnes quibus ſe Adam per defectionem ſuam implicuit: ſimul enim ac defecit à Deo vitæ fonte, deiectus fuit à priore ſtatu, vt ſentiret hominis vitam ſine Deo miſeram eſſe ac perditam, adeóque nihil differre à morte. Quare non immeritò & vitæ priuatio, & mors vocatur hominis conditio poſt peccatũ. Aerumnæ & mala tũ animæ tum corporis, quibus obſidetur homo quandiu in terra degit, quoddam ſunt mortis atrium, donec mors ipſa illũ penitus abſorbeat. mortuos enim Scriptura paſſim nominat, qui peccati & Satanæ tyrannide oppreſſi, nihil quàm interitum ſuum ſpirant. Quare ſuperuacua eſt quæſtio, quomodo Adæ minatus fuerit Deus mortem quo die fructum attigiſſet: quum pœnam in longum tempus diſtulerit. Nam tunc morti addictus fuit Adam, & mors regnum ſuum in eo inchoauit, donec remedium afferret ſuperueniens gratia.

18 *Non eſt bonum ut ſit Adam ſolus.* Nunc Dei conſilium exponit Moſes in creanda muliere: nempe vt eſſent homines in terra qui mutuam inter ſe ſocietatem colerent. Quanquam dubitari poteſt an ad progeniem debeat extendi hæc ſentẽtia: ſimpliciter enim hoc ſonant verba, Quoniam viro non expedit eſſe ſoli, creanda eſt vxor quæ ſit illi adiutrix. Ego tamen ita accipio: quòd Deus à primo quidem gradu incipiat humanæ ſocietatis, alios tamen velit complecti, ſuo quenque loco. Principium ergo generale eſt, conditum eſſe hominem vt ſit ſociale animal. Iam non poterat extare hominum genus ſine muliere: adeóque in coniunctione hominum præcipuè eminet ſanctius illud vinculum, quo maritus & vxor in vnum corpus vnámque animam coaleſcunt: quemadmodum natura ipſa Platonem, & alios philoſophos ſaniores loqui docuit. Cæterùm quanquam hoc de Adam pronuntiauit Deus, quòd illi non eſſet vtile eſſe ſoli: non tamen ad ſolam eius perſonam reſtringo, ſed potius exiſtimo communem eſſe humanæ vocationis regulam: vt ſibi quiſque dictum accipere debeat, non eſſe bonam ſolitudinem, niſi quem Deus velut ſingulari priuilegio exemit. Putant multi ſuis rationibus conducere cælibatum: ideóque ne miſeri ſint, à coniugio abſtinent. Nec ſolùm profani homines definierunt beatam eſſe vitam procul vxore degere: ſed prior Hieronymi liber contra Iouinianum, petulantibus conuitiis refertus eſt, quibus exoſum conatur & infame reddere ſanctum coniugium. His prauis Satanæ ſuggeſtionibus opponere diſcant fideles hanc Dei ſententiam, qua hominem coniugali vitæ, non in eius exitium, ſed in ſalutem deſtinat. *Faciam ei adiutorium.* Quæri poteſt cur non plurali numero dictum ſit, Faciamus, vt ſuprà in creatione viri. Putant quidam hoc modo notari vtriuſque ſexus diſcrimen, atque ita oſtendi quantum vir ſupra mulierem excellat. Mihi autem, etſi non contraria prorſus, diuerſa tamen interpretatio magis arridet: nempe quum in perſona viri creatum fuerit humanum genus, communem totius naturæ dignitatem vno elogio promiſcuè fuiſſe ornatam, vbi dictũ eſt, Faciamus hominẽ: nec opus fuiſſe repeti in creanda muliere, quæ nihil aliud eſt quàm viri acceſſio. Negari certè non poteſt quin mulier quoque, licet ſecundo gradu, ad imaginem Dei creata ſit: vnde ſequitur, quod in creatione viri dictum fuit, ad ſexum muliebrem pertinere. Iam quum Deus mulierem viro in adiutorium aſſignat, non tantùm vxoribus regulã vocationis ſuæ præſcribit, vt eas ad officium inſtituat: ſed pronuntiat, coniugium viris reipſa fore optimum vitæ ſubſidium. Statuamus igitur naturæ ordinem ita ferre, vt mulier ſit viro adiutrix. Vulgare quidem prouerbium eſt, Neceſſarium eſſe malum: ſed audienda potius vox Dei, quæ pronuntiat additam eſſe mulierem viro comitem & ſociam, quæ ipſum ad cõmodè viuẽdum adiuuet. Fateor quidẽ in corrupto hoc generis humani ſtatu nõ perſpici nec vigere,

quæ hîc deſcribitur, Dei benedictionem. ſed cauſa mali reputanda eſt, quòd ſcilicet inuerſus eſt à nobis ordo naturæ quem Deus ſtatuerat. Nam ſi hodie maneret qualis à principio fuit in homine integritas, iſta Dei inſtitutio clarè cerneretur, ſuauiſſima in coniugio regnaret melodia: quia vir in Deum reſpiceret, mulier ad eam rem fida eſſet illi adiutrix: ambo vno conſenſu ſanctam non minus quàm amicam & placidam ſocietatem colerent. Nunc vitio noſtro & naturæ corruptela factum eſt vt iſta coniugii fœlicitas magna ex parte nobis perierit: vel ſaltē multis incommodis permixta ſit atque infecta. Inde iurgia, moleſtiæ, acerbitates, diſſidia, & immenſum malorum pelagus: inde fit vt turbentur ſæpe viri ab vxoribus, & multa ſentiant ab illis impedimenta. Quanquam non potuit adeo vitiari coniugium hominum prauitate, vt in totum abolita ſit & extincta benedictio quam ſemel Dominus verbo ſuo ſanciuit. Ergo in multis coniugii incommodis, quæ ſunt degeneris naturæ fructus, manet aliquid diuini boni reſiduum: & in igne quaſi ſuffocato, ſcintillæ tamen adhuc emicant. Ex eo autem capite alterũ pendet, vt mulieres de officio ſuo edoctæ, viros ſuos adiuuando, ordinem diuinitus poſitum tueri ſtudeant. Virorum etiam eſt reputare quid ipſi viciſſim debeant dimidiæ parti ſui generis. mutua enim eſt vtriuſque ſexus obligatio: & hac lege addicta eſt viro mulier in adiutoriũ, vt ſe caput ille ac ducem præſtet. Aliud præterea notandum eſt, quum vocatur hoc loco mulier adiutorium viri, non attingi neceſſitatem cui poſt Adæ lapſum obnoxii ſumus. nam viro, etiamſi integer ſtetiſſet, mulier futura erat adiutrix. Nunc quum libidinis morbus remedio indigeat, duplex habemus Dei beneficium: ſed poſterius accidentale eſt. *Coram ipſo.* Hebraicè eſt כנגדו: tanquam eregione ipſius. כ nota eſt ſimilitudinis in illa lingua. Etſi autem quidam ex Rabinis affirmationis vice hîc poni exiſtimant: ego tamen in genuino ſenſu accipio, acſi dictum foret, quod ſit quaſi ἀντίστοιχον vel ἀντίστροφον. Dicitur enim mulier eregione viri eſſe, quia illi reſpondeat. Particula verò ſimilitudinis mihi addita videtur, quia ſit trãſlatitia locutio. Senſum fideliter reddiderunt Græci interpretes, κατ' αὐτόν: & Hieronymus, Quòd ſit illi ſimile: nam aliquid æquabile notare voluit Moſes. Atque hinc refellitur quorundam error, qui putant tantùm propagationis cauſa mulierem eſſe conditam: & bonum, cuius nuper facta eſt mentio, ad generandam ſobolem reſtringunt: non putant, quoad perſonam Adæ neceſſariam fuiſſe vxorem, quia à libidine adhuc immunis erat. Quaſi verò tantùm ad concubitum illi data fuerit: ac non potius vt eſſet indiuidua vitæ comes. Quare nõ leue pondus habet particula נגד, vt ſciamus ad omnes vitæ partes atque vſus patere coniugium. Quod alii exponunt acſi dictum eſſet, Ad obſequia præſtò ſit, frigidum eſt: plus enim exprimere voluit Moſes, quemadmodum patet ex ſequentibus.

19 *Formauerat autem Deus.* Fuſior expoſitio proximæ ſententiæ. Dicit enim, nullum ex animalibus cunctis, quũ facta eſſet diſpoſitio, repertum eſſe quod Adæ conferri poſſet atque aptari: neque ea naturæ erat affinitas, vt Adam ex vna aliqua ſpecie ſibi eligere vitæ ſociam poſſet. Neque id contigit ignorantia: prodierant enim ſingulæ ſpecies in Adæ conſpectum: & ipſe nomina non temere, ſed ex notitia impoſuerat: nulla tamen erat æquabilis proportio. Itaque niſi addita illi fuiſſet vxor eiuſdem generis, deſtitutus manſiſſet commodo & idoneo adiutorio. Porro iſtud Adducere Dei, nihil aliud ſignificat quàm quòd effectum ſubiectionis indidit animantibus, vt ſe homini vltro offerrent: vt familiariter inſpecta propriis nominibus & naturæ cuiuſque congruentibus diſtingueret. Duraſſet autem in feris quoque beſtiis hæc erga homines manſuetudo, niſi Adam quod acceperat imperium, ſua à Deo defectione perdidiſſet. Nunc ex quo cœpit in Deum eſſe contumax, brutorum animalium in ſe ferociam expertus eſt. Alia enim ægrè cicurantur, alia ſemper manent indomita: quædam etiam vltro nobis ſua truculẽtia incutiunt terrorem. Durant tamen adhuc quædam primæ illius ſubiectionis reliquiæ, ſicut ti cap. 9. a. 2 videbimus. Porro notandum eſt Moſen de ſolis animalibus loqui quæ proprius ad hominem accedunt: nam piſces quaſi in alio orbe habitant. Quantùm ad nomina quæ impoſuit Adam, non dubito quin ſingulis optima ratio ſubeſſet: ſed eorum vſus vnà cum pluribus aliis bonis obſoleuit.

21 *Cadere igitur fecit ſomnum.* Quanuis profanis hominibus ridicula videatur hæc formandæ mulieris ratio, atque eorum nonnulli Moſen fabulari dicant: nobis tamen hîc mirabilis Dei prouidentia affulget. Nam quò ſanctior foret humani generis cõiunctio, voluit ex vno & eodem principio tam mares quàm fœminas oriri. Naturam igitur humanam in Adæ perſona condidit, atque inde formauit Heuam, vt fœmina tantùm portio eſſet totius generis. Id ſibi volunt Moſis verba quæ ſuprà habuimus cap. 1. d. 28, Creauit Deus hominem, maſculum & fœminam condidit. Hoc modo admonitus fuit Adam vt ſe in vxore non ſecus atque in ſpeculo agnoſceret: Heua quoque viciſſim, vt ſe libẽter viro ſubiiceret, tanquã ex eo ſumpta. Quòd ſi duo ſexus ex diuerſis principiis fluxiſſent, occaſio fuiſſet vel mutui contemptus, vel inuidiæ,

vel rixarum. Et quid habent proterui homines quod obſtrepant? Credibilis non videtur narratio: quoniam à conſuetudine abhorret. Quaſi verò plus coloris haberet, ex putrido ſemine quotidie gigni homines, niſi vſu & experimento notum eſſet. Sed obiciũt, vel ſuperuacuam fuiſſe coſtam quæ Adæ fuit detracta, vel coſtæ abſentia corpus eius fuiſſe mutilum. Vtrumuis reſpondeatur, magnam abſurditatem reperiunt. At verò ſi dicamus præparatam fuiſſe à mundi Opifice coſtam, ex qua alterum corpus formaret, nihil in hoc reſponſo non cõſentaneum diuinæ prouidentiæ reperio. Quanquam diuerſa cõiectura magis arridet, fuiſſe Adæ aliquid detractum, vt maiore beneuolẽtia partem ſui complecteretur. Perdidit igitur coſtam vnam: ſed pro qua illi reddita fuit longè vberior merces, dum nactus eſt fidelem vitæ ſociam: imò quum ſe integrum vidit in vxore, qui prius tantùm dimidius erat. Atque in eo perſpicimus veram noſtræ cum Filio Dei vnitatis effigiem: nã & ille debilis factus eſt, vt membra haberet virtute prædita. Interim notandum, Adam profundo ſopore fuiſſe demerſum, vt nihil doloris ſentiret: deinde nec violentam fuiſſe rupturam, nec ex coſta amiſſa ſenſiſſe quicquam iacturæ: quia Deus vacuitatem ſic carne repleuit, vt robur etiam ſufficeret: tantùm ablata fuit oſſis durities. Conſultò etiam vſus eſt Moſes ædificandi verbo: vt doceret in mulieris perſona tandem abſolutum fuiſſe humanum genus, quod prius inchoato ædificio ſimile erat. Alii ad œconomiam referunt: acſi dicere vellet Moſes, tunc compoſitum fuiſſe legitimũ familiæ ordinem: quod non longè à priore expoſitione recedit.

22 *Et adduxit.* Iam narrat Moſes inſtitutum fuiſſe diuinitus coniugium: quod in primis vtile eſt cognitu. Nam quum ſibi Adam proprio arbitrio nõ ſumpſerit vxorem, ſed oblatam à Domino, ſibique addictam acceperit: hinc melius apparet coniugii ſanctitas, quia Deũ ſcimus eſſe eius authorem. Quo pluribus modis conatus eſt Satan coniugium fœdare, eo magis ab omni contumelia & probro illud aſſeramus, vt ſuam reuerentiam obtineat. Inde enim fiet vt vitam coniugalem bona & tranquilla conſcientia colant filii Dei: & caſtè honeſtéque mariti & vxores inter ſe verſentur. Duplex in captanda coniugii infamia Satanæ artificium fuit: vt illius odio peſtiferam cœlibatus legem inueheret, deinde vt quiduis licentiæ ſibi permitterent coniuges. Ergo oſtenſa coniugii dignitate, tollenda eſt ſuperſtitio: ne impediat quominus legitima puráque Dei ordinatione purè vtantur fideles: deinde obuiam eundum eſt carnis laſciuiæ, vt pudicè cum vxoribus habitent mariti. Quòd ſi non vrgeret alia ratio, hæc tamen vna ſufficere abundè nobis debet: niſi honorificè de coniugio ſentimus & loquimur, contumelia affici eius authorem & præſidem talis enim hîc à Moſe deſcribitur.

23 *Et dixit Adam.* Quæritur vnde hæc Adæ notitia, qui tunc profundo ſomno obrutus erat. Si dicimus ea fuiſſe tunc perſpicacia, vt iudicium ex cõiecturis facere potuerit, infirma erit ſolutio. Cæterùm nobis dubium eſſe non debet quin illi Deus aut arcana reuelatione, aut verbo, rei ſeriem patefecerit. Neque enim pro ſua ipſius neceſſitate coſtam mutuatus eſt a viro, ex qua mulierem formaret: ſed eos inter ſe hoc vinculo magis deuinctos eſſe voluit: quod fieri non poterat niſi res illis innoteſceret. Non exprimit quidem Moſes, quomodo innotuerit. niſi tamen velimus ſuperuacuum facere opus Dei, ſtatuendum eſt, tam id, quam eius edendi rationem & cõſilium, authorem manifeſtaſſe. Sopor autem Adæ immiſſus fuit, non qui originem vxoris illi abſconderet, ſed dolorem moleſtiámque eximeret, donec tam præclarũ præmium haberet ablatæ coſtæ. Quòd dicit, *hac vice*, ſignificat ſibi hactenus defuiſſe aliquid: acſi diceret, Nunc tandem iuſtam comparem nactus ſum, quæ pars eſt ſubſtantiæ & carnis meæ, & in qua velut me alterum contemplor. Et nomen vxori à viro imponit, vt hoc teſtimonio & hac nota Dei ſapientiam æternæ memoriæ commendet. Latini ſermonis inopia coegit interpretem reddere אשה viraginem. Notandum tamen eſt, Hebraicam vocem nihil aliud ſonare quàm fœminam viri.

24 *Idcirco relinquet.* Dubitatur, inducátne Moſes Deum loquentem, an Adæ ſermonẽ continuet, an verò hoc pro doctoris officio in ſua perſona addiderit: quorum poſtremũ mihi maximè probatur. Ergo poſtquam hiſtoricè retulit quod geſtum à Deo erat, finem quoque diuinæ inſtitutionis demonſtrat. Summa eſt, inter gradus humanæ ſocietatis hunc præcipuum eſſe, & quaſi ſacerrimum, vt vir vxori ſuæ adhæreat. Idque amplificat comparatione addita: quòd patri vxorem maritus præferre debeat. Relinqui autem dicitur pater, non quia diuellat filios à patribus coniugium, vel alias naturæ neceſſitudines tollat: nam hoc modo ſecum ipſe pugnaret Deus. ſed quum pietas filii erga patrem ſummopere cõlenda ſit, ac per ſe inuiolabilis ac ſancta cenſeri debeat, coniugium tamen ſic prædicat Moſes, vt minus liceat vxorem quàm parentes deſerere. Itaque qui diuortia temere leuibus de cauſis admittunt, in vno capite violant omnia naturæ iura, & in nihilum redigunt. Si patrem à filio ſeparare religio eſt, vinculum quod Dominus aliis omnibus prætulit, ſoluere, maius eſt nefas.

Eruntque in carnem unam. Licet vetus interpres tranſtulerit, In carne vna: expreſſius tamen quod habent Græci interpretes, Erunt duo in carnem vnam: atque ita locum citat Chriſtus, Matth. 9.a.5. Quanquam autem hîc duorũ nõ fit mentio, in ſenſu nihil eſt ambigui. Neque enim plures vni viro vxores Deum attribuiſſe, ſed vnã dixerat: & in generali doctrina vxorẽ poſuerat numero ſingulari. Supereſt ergo vt inter duos conſiſtat vinculum coniugale: vnde facilè apparet, nihil minus conſentaneum eſſe diuinæ inſtitutioni quàm polygamiam. Iam quum Chriſtus voluntaria Iudæorum diuortia improbãs, cauſam adducat, Quia non ſic fuit à principio: primam certè hanc inſtitutionẽ perpetuæ regulæ inſtar haberi iubet. Eodem & ſui temporis Iudæos reuocat Malachias, Annon ab initio vnum fecit? & tamen Spiritus abundans in eo erat. Quare dubium non eſt quin corruptela ſit legitimi coniugii polygamia. Malach.2.d.15.

25 *Erant autem ambo nudi.* Quòd indecora & deformis cenſetur hominum nuditas, quæ in pecudibus nihil turpe habet, parum congruere videtur humanæ dignitati. Hominem videre nudum nõ poſſumus ſine verecundia: in aſini, vel canis, vel tauri conſpectu non idem erit pudor. Quinetiam vnumquenque pudet ſuæ nuditatis, quanquam alii teſtes non accedãt. Vbi igitur illa nobilitas qua præcellimus? Huius, qua nunc tangimur, verecundiæ cauſam Moſes proximo capite oſtendet. Nunc ſatis habet dicere, in natura integra nihil niſi honorificum fuiſſe: vnde ſequitur, quicquid in nobis probroſum eſt, eſſe culpæ noſtræ imputandum: quia parentes noſtri nihil in ſe habebant non honeſtum, donec peccato fœdati ſunt.

CAP. III.

Porro ſerpens erat callidior omni beſtia agri, quam fecerat Iehoua Deus*: & dixit ad mulierem, Etiámne dixit* Deus*, Non comedetis ex omni arbore horti?*

2 *Et dixit mulier ad ſerpentem, De fructu arborum horti veſcimur:*

3 *At de fructu arboris quæ eſt in medio horti, dixit* Deus*, Non comedetis ex ea, neque contingetis eam, ne fortè moriamini.*

4 *Tunc dixit ſerpens ad mulierem, Non moriendo moriemini.*

5 *Scit enim* Deus *quòd in die qua comedetis ex ea, aperientur oculi veſtri, & eritis ſicut dii, ſcientes bonum & malum.*

6 *Et vidit mulier quòd bona eſſet arbor ad veſcendum, & quòd delectabilis eſſet oculis, & deſiderabilis arbor ad intelligendum: & tulit de fructu ipſius, & comedit: dedítque etiam viro ſuo qui erat cum ea, & ipſe comedit.*

7 *Et aperti ſunt oculi amborum ipſorum, & cognouerunt quòd nudi eſſent: & conſuerunt folia ficus, fecerúntque ſibi cingula.*

8 *Audierunt autem vocem* Iehouæ Dei *deambulantis per hortum ad auram diei: & abſcondit ſe* Adam *& vxor eius à facie* Iehouæ Dei*, in medio arborum horti.*

9 *Vocaútque* Iehoua Deus Adam*, & dixit ei, Vbi es tu?*

10 *Et ait, Vocem tuam audiui in horto, & timui, quia nudus eram, & abſcondi me.*

11 *Tunc dixit, Quis indicauit tibi quòd nudus eſſes? nónne ex ipſa arbore de qua præceperam tibi ne comederes, comediſti?*

12 *Et ait* Adam*, Mulier quam dediſti vt eſſet mecum, ipſa dedit mihi de arbore, & comedi.*

13 *Dixítque* Iehoua Deus *ad mulierem, Cur hoc feciſti? Et ait mulier, Serpens ſeduxit me, & comedi.*

14 *Et dixit* Iehoua *ad ſerpentem, Quia feciſti hoc, maledictus eris præ omni animali, & præ omni beſtia agri: ſuper ventrem tuum gradieris, & puluerem comedes omnibus diebus vitæ tuæ.*

15 *Et inimicitias ponam inter te & inter mulierem, & inter ſemen tuum & inter ſemen eius: ipſum vulnerabit te in capite, & tu vulnerabis ipſum in calcaneo.*

16 *Ad mulierem dixit, Multiplicando multiplicabo dolorem tuum, & conceptum tuum: cum dolore paries filios, & ad virum tuum erit deſiderium tuum, ipſéque dominabitur tibi.*

17 *Adæ verò ait, Quia paruiſti voci vxoris tuæ, & comediſti ex arbore de qua præceperam tibi, dicens, Non comedes ex ea: maledicta terra propter te: in labore comedes eam cunctis*

diebus vitæ tuæ.

18 *Et ſpinam & tribulum germinabit tibi, & comedes herbam agri.*

19 *In ſudore vultus tui veſceris pane, donec reuertaris in terram: quia ex ea ſumptus es: nam puluis es, & in puluerem reuerteris.*

20 *Et vocauit Adam nomen vxoris ſuæ Haua, quia ipſa eſt mater omnis viuentis.*

21 *Fecítque Iehoua Deus Adæ & vxori eius tunicas pelliceas, & induit eos.*

22 *Tunc dixit Iehoua Deus, Ecce, Adam factus eſt tanquam vnus ex nobis, ſciendo bonum & malum: nunc autem ne fortè mittat manum ſuam, & accipiat etiam de arbore vitæ, & comedat, & viuat in ſæculum.*

23 *Et emiſit eum Iehoua de horto Heden, ad colendum terram ex qua ſumptus fuerat.*

24 *Et eiecit Adam, & collocauit ab Oriente horti Heden Cherubim, & laminam gladii verſatilis, ad cuſtodiendum viam arboris vitæ.*

1 *Et ſerpens erat callidior.* Hoc capite exponit Moſes, hominem, poſtquam Satanæ aſtu dece-
ptus, ab Opifice ſuo defecit, prorſus mutatum, & ſic degenerem factũ eſſe, vt deleta ſit Dei ima-
go ad quam formatus erat. Deinde vnà cum homine totum mundum qui in eius gratiã crea-
tus erat, deſciuiſſe à prima ſua origine: atque ita multum ex natiua eius excellentia fuiſſe de-
perditum. Verùm hîc multæ emergunt & arduæ quæſtiones. Nam quum dicit Moſes, ſerpen-
tem fuiſſe aſtutum præ aliis omnibus animalibus, innuere videtur, non Satanæ inſtinctu fuiſ
ſe ad decipiendum hominem adductum, ſed ſua ipſius malitia. Reſpondeo, nihil obſtare inge
nitam ſerpenti verſutiam quin ipſo abuſus Satan fuerit ad machinandum homini exitium.
Nam quum inſtrumento opus haberet, delegit ex animalibus quod ſibi aptiſſimum fore vi-
debat: denique modum excogitauit quò inſidiæ quas ſtruebat, facilius in Heuæ animum obre
perent. Illi nihildum erat communicationis cum hominibus: animalis perſonam induit, ſub
qua ſibi acceſſum patefaceret. Non conuenit tamen inter interpretes quo ſenſu vocetur ſer-
pens ערום: quo nomine Hebræi tam prudentem quàm callidum deſignant. Quidam igitur in
bonam partem volunt accipi, alii in malam. Ego verò non tam vitium notari à Moſe exiſti-
mo quàm in laude naturæ poni quòd Deus ſingularem huic beſtiæ ſolertiam, vt præ aliis acu
ta eſſet ac perſpicax, indiderat: dotem verò ſerpẽti diuinitus attributam, ad ſuas fallacias Satan
conuertit. Argutè cauillantur nonnulli, extare nunc in multis animalibus plus aſtutiæ. Qui-
bus ego reſpondeo, nihil fore abſurdi ſi dicamus detractum fuiſſe ſerpenti donum quod exi-
tiale generi humano fuerat: quemadmodum poſtea videbimus, ſumptas fuiſſe alias quoque
de eo pœnas. Quanquam non multũ in hac deſcriptione variant à Moſe zoographi: & experiẽ
Mat. 10.b.16. tia optimè reſpondet. nec verò fruſtra Dominus ſuos iubet prudentes eſſe tanquam ſerpentes.
Sed videtur parum rationi conſentaneum, ſerpentem hîc ſolùm induci, ſuppreſſa omni Sata-
næ mentione. Fateor quidem ex hoc vno loco non poſſe colligi aliud quàm homines à ſerpen
te fuiſſe deceptos. Verùm ſatis multa ſũt Scripturæ teſtimonia, quibus palam claréque aſſeri-
tur, os tantùm diaboli fuiſſe ſerpentem: quia non hic, ſed ille pater mendacii, impoſturæ arti-
fex, mortis author ſtatuitur. Nondum tamen ſoluta eſt quæſtio, cur nomen Satanæ tacuerit
Moſes. Ego eorum ſententiæ libenter ſubſcribo, qui Spiritum ſanctum tradunt conſultò ob-
ſcuris figuris vſum tunc eſſe, quia plenam & conſpicuam lucem in regnũ Chriſti differri opor
tuit. Interea teſtantur Prophetæ, mentem Moſis ſibi probè fuiſſe cognitam, quando paſſim in
diabolum reiiciunt interitus noſtri cauſam. Diximúſ alibi, Moſen craſſo rudíque ſtylo accõ-
modare ad popularem captum quæ tradit: idque optima de cauſa. neque enim illi indoctũ mo
dò vulgus docendum erat: ſed illa erat puerilis Eccleſiæ ætas, quæ nondum altiorem doctrinã
capere poterat. Nihil itaque abſurdi, ſi lacte paſcuntur quos ſcimus & fatemur pro illo tem-
pore fuiſſe quaſi infantes. Vel, (ſi alia ſimilitudo magis placet) minimè culpandus eſt Moſes ſi
pædagogi munus ſibi à Domino impoſitum fuiſſe cogitans, puerilibus rudimentis inſiſtit.
Quibus faſtidio eſt hæc ſimplicitas, totam Dei œconomiam in regẽda Eccleſia neceſſe eſt da-
mnent. Sufficiat illud, quòd Dominus arcana Spiritus ſui illuminatione ſuppleuit quicquid cla
ritatis externis verbis deerat. Quemadmodum ex Prophetis liquet, qui viderũt proprium hu
mani generis hoſtem eſſe Satanam, omnium malorum architectum, nocendo ac perdendo
omne genus fraudibus & fallaciis inſtructum. Quãuis igitur obſtrepant impii, nihil eſt in hoc
loquendi genere quod meritò nos offendat, ſi Moſes Satanam iniuſtitiæ principem ſub mini-
ſtri organique ſui perſona deſcribit, quo tẽpore Chriſtus Eccleſiæ caput & ſol iuſtitiæ nondũ
palam illuxerat. Adde quòd humanæ ingratitudinis fœditas melius inde perſpicitur: quòd quũ

ſibi Dei manu in ſubiectionem cuncta animalia eſſe tradita, Adam & Heua agnoſcerēt: ab vno tamen ex ſuis mancipiis abduci ſe paſſi ſunt ad rebellandum Deo. Quoties intuebantur quicquid animalium erat in mundo, tam ſummum Dei imperium quàm ſingularis bonitas in mētem illis venire debebat: contra verò, dum ſerpētem vident ab Opifice ſuo eſſe apoſtatam, non modò pœnas non ſumunt, ſed contra legitimum ordinem ſe illi ſubiiciunt & addicunt, apoſtaſiæ eiuſdem comites. hac tanta prauitate quid fingi poteſt indignius? Ita ſerpentis nomē non allegoricè, vt quidam ineptè faciunt, ſed in genuino ſenſu accipio. Mirantur etiam plerique quòd Moſes ſimpliciter & quaſi ex abrupto narret, Satanæ impulſu in æternum exitium cecidiſſe homines: quomodo autem à Deo impulſor ipſe defecerit, ne verbo quidē attingat. Atque inde factum eſt vt fanatici homines Satanam malum & peruerſum, qualis hìc deſcribitur, conditum fuiſſe ſomniarent. Atqui Satanæ defectio aliis Scripturæ locis probatur: & impium delirium eſt, malæ vllius & corruptæ naturæ creationem Deo affingere: nam perfecto mundo, teſtimonium ipſe cunctis ſuis operibus reddidit, quòd eſſent valde bona. Quare ſine controuerſia ſtatuendum eſt, malitiæ qua præditus eſt Satan, principium nō à natura, ſed à defectione eſſe: quia à Deo iuſtitiæ & omnis rectitudinis fonte diſceſſit. Sed eius lapſum nunc præterit Moſes, quia illi propoſitum eſt, breuiter humanæ naturæ corruptionem narrare: vt ſciamus Adam non fuiſſe ad multiplices iſtas, ſub quibus laborant omnes eius poſteri, miſerias cōditum, ſed propria culpa in eas decidiſſe. Dum reputant homines quot & quibus obnoxii ſint malis, continere ſe nequeunt quin fremant & obmurmurent Deo, cui perperam imputant iuſtas peccati pœnas. Notæ ſunt querimoniæ, clementius egiſſe Deū cum porcis & canibus. Vnde hoc, niſi quia miſerum hunc & perditum ſtatum, ſub quo tabeſcimus, non referunt acceptum Adæ peccato, ſicuti par erat? Sed hoc longè deterius, quòd interiora animæ vitia (qualia ſunt, horribilis cæcitas, contumacia in Deum, prauæ cupiditates, violenti ad malum impetus) in Deum reiiciunt: quaſi non accidentalis eſſet tota ingenii noſtri peruerſitas. Conſilium ergo Moſis fuit paucis complecti quantum à prima origine differat præſens noſtra conditio: vt cū humili culpæ noſtræ confeſſione, diſcamus mala noſtra lugere. Quare non eſt quòd miremur, eum non omnia proſequi quæ deſiderari à quouis poſſunt, dum in hiſtoriam quam narrare inſtituit, intētus eſt. Nunc expediēda eſt illa quæſtio in qua plurimum ventoſa ingenia tumultuantur, cur Deus Adam tentari paſſus fuerit, quum adeo triſtis euentus minimè eum lateret. Quòd nunc fræna Satanæ laxat vt nos ad peccandū ſollicitet, iudicio & vltioni, poſt alienatum ab ipſo hominem, adſcribimus: verùm natura adhuc ſana & integra, non eadem fuit ratio. Hominem ergo Deus imagini ſuæ conformem, necdum vlla noxa implicitum, Satanæ tentandum permiſit: quinetiam animal commodauit, quod alioqui nunquam paruiſſet. quid hoc aliud fuit quàm hoſtem in hominis exitium armare? Hæc videtur fuiſſe Manichæis occaſio cur duo principia ſtatuerēt. Satanā ergo finxerunt, quum Deo non ſubeſſet, eo inuito ſtruxiſſe homini inſidias, & fuiſſe non homine ſolùm, ſed Deo quoque ipſo ſuperiorem. Ita, vt quod timebant abſurdum effugerent, in execranda errorum portenta delapſi ſunt, duos eſſe deos, non eſſe vnicum mundi Creatorem, iuſtum Deum à cōtrario victum eſſe. At verò quicunque piè & reuerenter de potentia Dei ſentiunt, nonniſi eius permiſſu agnoſcunt hoc factū eſſe. Nam iſtud primò concedere neceſſe eſt, non latuiſſe Deum qualis futurus eſſet euentus: deinde potuiſſe obſiſtere, ſi ita viſum foret. Cæterùm de permiſſu quum loquor, intelligo fuiſſe illi cōſtitutum quidnam fieri vellet. Hìc quidem exoritur à multis diſſenſio, qui Adam libero ſuo arbitrio ita permiſſum fuiſſe imaginantur, vt Deus eius lapſum noluerit. Sumunt pro confeſſo, quod illis fateor, nihil minus eſſe probabile quàm Deū peccati cenſeri cauſam, quod tot atrocibus pœnis vltus eſt. Sed quum dico non ſine Dei ordinatione & nutu lapſum fuiſſe Adam, non ita accipio quaſi peccatum illi vnquā placuerit, aut ſimpliciter voluerit præceptū quod dederat, violari. Quatenus recti & benè compoſiti ordinis euerſio fuit Adæ lapſus, quatenus in Deum Legiſlatorem cōtumacia, & iuſtitiæ tranſgreſſio: Dei volūtati fuiſſe aduerſum certum eſt. horum tamen nihil obſtat quominus certa de cauſa, licet nobis incognita, hominem labi voluerit. Offendit quorundam aures, quum dicitur, Deum voluiſſe. ſed quid, obſecro, aliud eſt eius permiſſio qui prohibendi ius habet, imò cuius in manu res eſt poſita, quàm voluntas? Vtinam ſe à Deo iudicari potius ſinerent homines, quàm ſibi in eum iudicium ſacrilega temeritate ſumerent: verùm hæc carnis arrogantia eſt, examini ſuo Deum ſubiicere. Ego hoc axioma fixum retineo, Nihil magis à Deo alienum eſſe quàm ſi dicamus hominem ab eo conditum, vt ſuſpenſa & dubia foret eius conditio. quare ſtatuo, ſicuti Creatorem decebat, prius apud ſe decretum habuiſſe quidnam de eo futurum eſſet. Perperam inde colligunt imperiti, non libero motu peccaſſe hominem. Senſit enim ipſe, propriæ conſcientiæ teſtimonio conuictus, nimis ſe in peccando fuiſſe liberum. Neceſſitate an contingenter peccauerit,

alia eſt quæſtio: de qua vide Inſtitutionem & libellum de Prædeſtinatione. *Dixit ad mulierem.* Locum hunc ſannis ſuis exagitant impii, quia facundum animal faciat Moſes quod biſulca lingua obſcurè tantùm ſibilat. Ac primùm quærunt ex quo tempore cœperint muta eſſe animalia, ſi tunc diſtinctum habebant & communem nobiſcum ſermonem. Reſponſio in promptu eſt, non natura diſertum fuiſſe ſerpentem: ſed quum Dei permiſſu organum ſibi appoſitũ nactus eſſet Satan, voces quoque ex eius lingua formaſſe, quas idem Deus permiſit. Nec dubito quin extraordinarium id eſſe Heua ſenſerit, atque ideo cupidius exceperit quod mirata eſt. Iam ſi fabuloſum iudicant quicquid eſt inſolitum, nullum Deo miraculũ edere licebit. Deus opus aliquod à communi vſu remotum edendo, in potentiæ ſuæ admirationem nos cogit. Si hoc ipſo prætextu ridemus Dei potentiam quia familiaris nobis non eſt, annon ſimus pluſquam præpoſteri? Adhæc, ſi incredibile videtur locutas eſſe Deo iubente beſtias: vnde homini ſermo, niſi quia eius linguam Deus formauit? Editas ſine lingua in aere fuiſſe voces ad illuſtrandam Chriſti gloriam, Euangelium prædicat: minus hoc rationi carnis probabile quàm ex brutorum animalium ore elici ſermonem. Quid igitur hîc impiorum petulantia inſectatione dignum inueniet? In ſumma, quiſquis Deum in cælo ſtatuit mundi præſidem, ſuam illi potentiam non negabit in creaturas, vt bruta animalia pro ſuo arbitrio loqui doceat: ſicut interdum homines ex facundis elingues reddit. Porro in eo ſe prodit Satanæ vafricies, quòd nõ rectà virum aggreditur, ſed in vxoris perſona quaſi per cuniculos obrepit. Inſidioſa hæc adoriendi ratio nobis hodie quoque plus ſatis nota eſt: atque vtinam ita ſit vt prudenter nobis cauere diſcamus. Nam qua parte nos videt parum munitos, furtim ſe inſinuat, ne prius ſentiatur quàm penetrauerit quò volebat. Non refugit mulier ſerpentis colloquium, quia nullũ adhuc diſſidium erat: habebat ergo non ſecus ac domeſticum animal. Quæritur, quidnam Satanam ad machinandum homini exitium impulerit. Finxerunt curioſi ſophiſtæ, quia præuiderat Filium Dei humana carne induendum, inuidia ſimul flagraſſe: verùm friuola eſt ſpeculatio. Nam quum homo factus ſit Dei Filius, vt nos ex miſera diſſipatione iam perditos colligeret, quomodo præuideri potuit quod futurum non erat niſi homo peccaſſet? Si cõiecturis detur locus, veriſimilius eſt (vt deſperati ſolẽt) rabie quadam fuiſſe adactũ, vt ſecum in ſocietatẽ æterni interitus hominem raperet. Verùm hac vna ratione cõtentos eſſe nos decet, quòd quũ eſſet Dei aduerſarius, conatus ſit ordinem ab eo poſitum euertere: quia Deum nõ poterat è ſolio ſuo detrahere, hominem aggreſſus eſt, in quo refulgebat eius imago. Euerſo homine, horrendam fore totius mundi confuſionem nouerat: ſicut accidit. ergo in hominis perſona ſtuduit opprimere Dei gloriam. Omiſſis commentis, doctrinam hanc quæ ſimplex eſt ac ſolida, teneamus. *Etiámne?* Variè exponitur imò torquetur hæc ſententia, partim quia per ſe obſcura eſt, partim ob Hebraicæ particulæ ambiguum ſenſum. אף כי Hebræis tantundem valet interdum ac Latinis Etiamſi, vel enimuero, interdum Quanto magis. Dauid Kimhi in hoc poſtremo ſenſu accipit: & putat multa vltro citróque habita fuiſſe verba, antequã huc deſcẽderet ſerpens: nempe quòd aliis nominibus Deũ calumniatus, tandẽ concludat, Hinc multo magis apparet quàm inuidum ſe & malignum præbuerit erga vos, quia arborem ſcientiæ boni & mali vobis interdixerit. Verùm expoſitio hæc, præterquam quòd coacta eſt, Heuæ reſponſo falſa eſſe coarguitur. Rectius Chaldæus paraphraſtes, Verúmne eſt quòd Deus prohibuerit, &c. Porro quibuſdam ſimplex, aliis ironica eſſe videtur interrogatio. Simplex eſſet quæ dubitationem iniiceret, hoc modo, Fieríne poteſt vt eſum cuiuſpiam arboris vetuerit Deus? Ironica autem, quæ excuteret inanem metum, Scilicet Dei multùm intereſt an edatis ex arbore: ridiculum ergo quòd vobis putatis eſſe vetitũ. Priori ſententiæ ideo libentius ſubſcribo, quia magis probabile eſt Satanã, vt occultius falleret, flexuoſis ambagibus ſenſim progreſſum eſſe, vt mulierem in contemptum diuini præcepti induceret. Iam alii exiſtimant, Satanam præciſè negare eſſe Dei verbum quod audierant homines. Alii (quibus ego magis aſſentior) putant ſub cauſæ quærendæ prætextu, obliquè labefactari verbi fidem. Et certè vetus interpres trãſtulit, Cur dixit Deus? quod etſi non in totum probo, non tamen dubito quin mulierem ſerpens ad quærendam cauſam ſollicitet: quoniam aliter eius animum à Deo abducere non poterat. Valde periculoſa tentatio, quum nobis ſuggeritur nõ eſſe Deo parendum, niſi quatenus mandati ratio conſtat. Vera enim obedientiæ regula eſt, vt nudo imperio contenti, iuſtum eſſe ac rectum nobis perſuadeamus quicquid præcipit. Quiſquis verò præter menſuram ſapere appetet, hunc excuſſa Dei reuerentia protinus in apertam rebellionem abripiet Satan. Quantum ad Grammaticam attinet, vertendum cenſeo, Etiámne, vel Itáne? Satanæ tamen artificiũ notandum eſt. Mulieri enim ſcrupulũ iniicere voluit, vt verbum Dei non eſſe crederet, cuius nõ palam extabat plauſibilis ratio. *Ex omni arbore horti.* Duplicẽ ſenſum afferunt interpretes: prior eſt, quòd Satan augẽdæ inuidiæ cauſa, fingat omnes arbores fuiſſe vetitas, Etiámne præcepit

Deus ne audactis vllam arborem attingere? Alter verò, Ergo non promiſcuè vobis ex quauis arbore veſcẽdi permiſſa eſt libertas. Prior magis quadrat diaboli ingenio, vt malignè rem amplificet:& videtur ſuffragari Heuæ reſponſio. Nam quum dicit, Omnibus veſcimur, vna tantùm excepta, videtur calumniam de generali prohibitione refellere. ſed quia hoc ad fallendum erat aptius,quæſtionem de ſimplici nudáque Dei prohibitione mouere: magis credibile eſt Satanã,pro ſua vafricie, hinc feciſſe tentationis exordium,Fieríne poteſt vt Deus vos ex qualibet arbore fructum colligere noluerit? Quòd autem excipit mulier,vnam duntaxat arborem prohibitam,ad defenſionem mandati facit:acſi negaret,durum vel moleſtum debere videri,quòd tanta arborum copia & varietate permiſſa, Deus vnam tantùm exceperit. Ita in his verbis erit conceſſio, vetitam quidem eſſe vnam arborem: deinde refutatio calumniæ, quòd non ſit arduum vel difficile abſtinere ab vna arbore, vbi innumeræ ad manum ſuppetunt,quarum vſus permiſſus eſt. Nõ poterat Heua Satanæ inſultum magis prudenter vel cordatè repellere, quàm dum obiicit ſe & maritum à Domino tam liberaliter tractatos eſſe, vt abundè ſufficere debeat quæ conceſſa eſt facultas. ſignificat enim ſe nimis fore ingratos,ſi tantis opibus non contenti,pluſquam fas eſt appetant. Quum dicit,vetuiſſe Deum ne comedant vel attingant:ſecundum verbum quidam additum putant,quaſi Deum inſimulet nimiæ ſeueritatis, quòd etiam à tactu prohibuerit. Ego verò potius interpretor, eam adhuc in obedientia perſtare,ac exprimere pium affectum in Dei præcepto anxiè obſeruando. Tantùm in pœnæ denuntiatione labaſcit,inſerens aduerbiũ Fortè:quũ Deus certò pronũtiaſſet, Morte moriemini. Etſi enim Hebræis פן non ſemper dubitationẽ ſonat:quia tamen ſæpius in hoc ſenſu capitur,libenter hoc amplector,quòd hæſitare cœperit mulier. Certè mortem præ oculis non habuit,vt decebat,ſi Deo immorigerã eſſe contingeret:verùm mortis periculum procul & frigide ſentire ſe demonſtrat.

4 *Dixit ſerpens ad mulierem.* Iam liberius inſultat Satan: & quia rimam ſibi patere videt,recto impetu perrumpit.neque enim aperto marte vnquam congredi ſolet,niſi quum nos ſpõte nudos illi & inermes exponimus.Subtilius primũ per blandicias nos adoritur:ſed vbi obrepſit,petulanter & ſuperba confidentia contra Deum inſurgere audet:ſicuti nunc,arrepta dubitatione Heuæ,longius penetrat,quò faciat ſimplicem negatiuam. Talibus exemplis ad cauendas eius illecebras erudiri nos conuenit,vt maturè obuiam eundo,procul eum à nobis arceamus,ne propior illi acceſſus pateat. Nunc ergo non dubitanter quærit, vt antea ,verène ſit præceptum Dei quod oppugnat: ſed palam Deum arguit mendacii. Verbum enim illud quo mors denuntiata eſt,falſum ac deluſorium eſſe aſſerit. Exitialis tentatio, quum Deo exitium minante,non modò ſecuri torpemus,ſed Deum ipſum habemus ludibrio.

5 *Scit enim Deus.* Sunt qui putent aſtutè hîc Deũ à Satana laudari,quaſi nunquam homines à fructu ſalutifero prohibiturus fuerit.ſed illi manifeſtè ſecum pugnant:ſimul enim fatentur, priore membro iam prorſus abrogaſſe fidem Deo,quaſi mentitus foret. Alii putant Deũ malignitatis & inuidiæ argui, eo quòd ſumma perfectione hominem priuare voluerit: atque horum ſententia probabilior eſt.Interea(meo iudicio)probare conatur Satan quod nuper dixerat,ſumpta à contrario ratione,Hanc,inquit,arborem vobis Deus interdixit,ne in ſocietatem gloriæ ſuæ admittere vos cogatur:ergo ſuperuacuus eſt pœnæ metus.In ſumma,noxium eſſe fructum negat,quia vtilis ſit ac ſalutaris.Quum dicit,Deum nouiſſe:zelotypia inductum exprobrat,& cõſultò mãdaſſe de arbore, vt in gradu inferiori hominem teneret. *Eritis ſicut dii.* Quidam vertunt,Similes Angelis.Poſſet etiam numero ſingulari reddi, Tanquam Deus.Mihi non dubium eſt quin Diuinitatem illis promittat Satan:acſi dixiſſet,Nõ alia ratione Deus arbore ſcientiæ vos fraudat,niſi quia veretur habere ſocios. Cæterùm diuinam gloriam, vel æqualitatem cum Deo in perfecta boni & mali ſcientia,non ſine colore conſtituit:ſed merus fucus eſt,quo miſeram fœminam illaqueat. Quia naturaliter ingenitum eſt omnibus ſciendi ſtudium,putatur in eo ſita eſſe fœlicitas: verùm errauit Heua, quæ modum ſciendi non temperauit Dei arbitrio. Et eodem quotidie morbo laboramus omnes, quòd plus ſcire appetimus quàm expediat,& quàm Dominus permittat: quum præcipuum ſapientiæ caput ſit cõpoſita in Dei obſequium ſobrietas.

6 *Et uidit mulier.* Impurus hic & concupiſcentiæ veneno infectus Heuæ aſpectus, cordis impuri nuntius ac teſtis fuit. Poterat ſincerè prius arborem aſpicere, vt nulla veſcendi libido animũ eius feriret. fides enim quã habebat verbo Dei, optima erat cordis & ſenſuum omniũ, cuſtos. Nunc poſtquàm à fide & obedientia verbi cor defecit, ſecum pariter corrupit omnes ſẽſus,ac per omnes tam animæ quàm corporis partes diffuſa eſt prauitas. Hoc ergo impiæ defectionis ſignum eſt, quòd mulier bonam ad veſcendum arborem eſſe iudicat, quòd cupidè ſe oblectat eius intuitu, quòd deſiderabilem eſſe acquirendæ prudentiæ cauſa, ſibi perſuadet,

quam prius centies præteriſſet libero & tanquillo intuitu. nunc enim proterue & intemperanter vagatur animo, excuſſo fræno, & corpus in eandem ſecum laſciuiam trahit. לְהַשְׂכִיל bifariã exponi poteſt: quòd arbor concupiſcibilis foret vel ad vidẽdum, vel ad prudentiam conferendam. Hoc poſterius quia tentationi melius reſpondet, libenter amplector. *Deditque etiam uiro ſuo qui ſecum erat..* Ex his verbis cõiiciunt quidam adfuiſſe Adam, quum tentata fuit vxor, & perſuaſa à ſerpente: quod nullo modo credibile eſt. fieri tamen poteſt, vt mox ſuperuenerit: imò antequam fructum arboris guſtaret mulier, retulerit habitum cum ſerpente colloquium, & iiſdem quibus decepta fuerat fallaciis, irretiuerit. Alii particulam עמה ad coniugale vinculum referunt: quod recipi poteſt. Quia autem ſimpliciter refert Moſes, ſumptum è manibus vxoris fructum comediſſe: opinio hæc vulgò recepta fuit, illecebris illius captum fuiſſe potius, quàm Satanæ impoſturis perſuaſum. In eum finem adducitur Pauli ſententia, Adam non fuit deceptus, ſed mulier, 1. ad Timo. 2. d. 14. ſed Paulus illic, vt originem mali à muliere profectam doceat, comparatiuè tantùm loquitur. Non ergo tantùm vt morem gereret vxori, legem ſibi poſitam tranſgreſſus eſt: ſed ab ea in exitialem ambitionem pertractus, eiuſdem defectionis ſocius fuit. Et ſanè Paulus alibi non per mulierem, ſed per ipſum Adam peccatum veniſſe tradit, Rom. 5. b. 12. Deinde exprobatio, quæ paulo pòſt ſequetur, *Ecce, Adam quaſi unus ex nobis*, clarè teſtatur ipſum quoque ſtultè concupiſſe pluſquam licebat: & plus fidei habuiſſe diaboli captionibus quàm ſacroſancto Dei verbo. Nunc quæritur quodnam vtriuſque peccatum fuerit. Puerile eſt quod ex veteribus nonnulli tradunt, intemperantia gulæ fuiſſe illectum. Nam quum tanta optimorum fructuum copia afflueret, quales in vna ſpecie lautitiæ? Rectius Auguſtinus, qui ſuperbiam dicit malorum omnium initium fuiſſe, & ſuperbia perditum eſſe humanum genus. Plenior tamen definitio peccati ex tentationis ſpecie quam deſcribit Moſes, ſumi poteſt. Primùm enim abducitur mulier à verbo Dei, ſerpentis captionibus, per infidelitatem. Quare initium ruinæ, qua labefactatum eſt humanum genus, fuit defectio ab imperio Dei. Sed obſerua, tunc à Deo homines deſciuiſſe, quum relicto illius verbo, aures præbuerunt Satanæ mendaciis. Nam inde colligimus, Deum velle ſuſpici & coli in verbo ſuo: ideóque excuti omnem eius reuerentiam, quum verbum contemnitur. Doctrina cognitu valde vtilis: nam apud paucos ſuam dignitatem obtinet Dei verbum: vt per huius contemptum impunè ruentes, ſibi tamen inter Dei cultores præcipuum gradum arrogent. Atqui vt non aliter ſe hominibus manifeſtat Deus quàm per verbum: ita neque aliter eius maieſtas conſiſtit, nec ſaluus manet eius inter nos cultus, quàm dum obedimus eius verbo. Proinde infidelitas radix defectionis fuit: ſicuti ſola fides nos Deo cõiũgit. Hinc fluxit ambitio & ſuperbia, vt mulier primùm, deinde & maritus ſe contra Deum efferre cuperent. Verè enim ſe contra Deum extulerunt, quum honore ſibi diuinitus collato, tanta præſtantia non contenti, plus optarunt ſcire quàm fas erat, vt Deo pares forent. Vbi etiam ſe prodit monſtroſa ingratitudo. ad ſimilitudinem Dei facti erant: hoc parum videtur, niſi accedat æqualitas. Iam non eſt quòd in extenuando Adæ & vxoris peccato, fruſtra, non minus quàm præpoſterè laborent ſiniſtri & praui homines. Neque enim leue delictum, ſed deteſtabile ſcelus eſt apoſtaſia, qua ſe homo conditoris ſui imperio ſubducit, imò eum reiicit & abnegat. Adde quòd non ſimplex apoſtaſia fuit, ſed cum atrocibus in Deum ipſum contumeliis & probris coniuncta. Deum mendacii accuſat Satan, & inuidiæ, & malignitatis: tam fœdæ & execrandæ calumniæ ſubſcribunt. Tandem contempto Dei mandato, non modò ſuæ indulgent libidini, ſed diabolo ſe mancipant. Siquis breuius malit, infidelitas ambitioni ianuam aperuit: ambitio verò cõtumaciæ fuit mater, vt homines abiecto Dei metu, iugum excuterent. Hac ratione docet Paulus, inobedientia Adæ peccatum intraſſe in mundum. Fingamus nihil fuiſſe mandati tranſgreſſione deterius: ne ſic tamen ad leuandam Adæ culpam, multum profectum fuerit. Deus & liberum in omnibus, & regem illum mundi conſtituens, in vnius ſolùm arboris abſtinentia obſequium eius experiri voluerat: hæc illi conditio non placuit. Excuſent peruerſi rhetores, illectam fuiſſe mulierem arboris pulchritudine, virum blanditiis Heuæ irretitum. Quo tamen mitius erat Dei imperium, eo minus tolerabilis in eo recuſando fuit peruerſitas. Verùm altius quærenda eſt peccati origo & cauſa. Nunquam enim Deo repugnare auſi eſſent, niſi primùm eius verbo increduli. Nihil autem ad fructum appetendum eos illexit quàm inſana ambitio. Quandiu fidem habentes Dei verbo, ſponte ſe eo regi paſſi ſunt, habebant ſedatos, & rite compoſitos affectus. Optimum ſcilicet erat frænum, quæ penitus inſidebat eorum animis cogitatio, Deum eſſe iuſtum, ac nihil eſſe melius quàm eius mandatis parere: vltimam verò fœlicis vitæ metam eſſe, ab ipſo diligi. Poſtquam verò Satanæ blaſphemiæ locum dederunt, quaſi faſcinati, ratione & iudicio cœperunt carere: imò quum Satanæ eſſent mancipia, ligatos tenuit eorum ſenſus. Adhæc ſcimus non externa ſpecie æſtimari coram Deo peccata,

ſed interiore affectu. Iam verò quòd primorum hominum defectio, totius generis dicitur vniuerſalis fuiſſe clades, pleriſque abſurdum videtur: atque hoc nomine libenter Deum in crimen vocarent. Pelagius contrà, ne corruptio naturæ humanæ in Deum redundaret, (quod falſò timebat) peccatum originale negare auſus eſt. Verùm tam craſſus error, non modò ſolidis Scripturæ teſtimoniis, ſed ipſa quoque experientia apertè refellitur. Philoſophis, quum alioqui ſatis ſupérque acuti eſſent, ignota fuit naturæ noſtræ vitioſitas. Nempe ſtupor iſte illuſtre teſtimonium fuit originalis peccati. Quicunque enim non prorſus cæcutiunt, vident nullam noſtri partem eſſe integrã: mentem eſſe percuſſam cæcitate, innumeríſque erroribus infectam: omnes cordis affectus contumacia & prauitate plenos: & illic regnare vel fœdas libidines, vel alios non leuiores morbos: multis vitiis ſenſus omnes ſcatere. Cæterùm quia nullus præter vnum Deum idoneus eſt huius cauſæ iudex, ſententiæ quam protulit in Scripturis, acquieſcendum eſt. Primùm, quòd vitioſi & peruerſi naſcamur, Scriptura clarè docet. Friuolum Pelagii cauillum fuit, imitatione ortum fuiſſe peccatum ab Adam. Neque enim poterat Dauid, adhuc matris incluſus vtero, Adæ eſſe imitator: qui tamen fatetur ſe in peccato fuiſſe conceptum. Pſal.51.a.7 Porro amplior huius rei probatio, & definitio peccati originalis, ex Inſtitutione petatur: niſi quòd vno verbo, quàm latè pateat, hîc expediam. Quicquid eſt in natura noſtra vitioſum, quia Deo adſcribere fas non eſt, meritò in peccatũ reiicimus. Atqui Paulus tertio ad Rom. cap. c.10, corruptionem non ſubſidere vna tantùm in parte docet, ſed totam animam & ſingulas eius partes occupare. Vnde ſequitur, pueriliter errare eos qui originale peccatum in libidine tantùm, & inordinato appetituum motu conſiderant: quum in ipſa rationis ſede & toto corde graſſetur. Peccato annexus eſt reatus: vel, quemadmodum loquitur Paulus, Rom.5.b.12 ab homine peccatum, à peccato mors. Quare alibi pronuntiat, nos eſſe filios iræ: acſi æternæ Epheſ.2.a.3 maledictioni nos ſubiiceret. In ſumma, quòd ſpoliati eximiis Spiritus ſancti donis, luce rationis, iuſtitia, rectitudine, ad omne autem malum propenſi ſumus: deinde quòd perditi & damnati, morti ſubiacemus, hæreditaria eſt noſtra conditio, & ſimul iuſta pœna quam Deus in Adæ perſona generi humano inflixit. Nunc ſiquis obiiciat, iniquum eſſe vt pœnam alieni peccati luant inſontes: reſpondeo, quicquid donorum nobis in Adæ perſona contulerat Deus, potuiſſe iure optimo auferre, quum ille impiè deſciuit. Neque opus eſt confugere ad vetus illud quorundam figmentum, quòd animæ ex traduce oriantur. Neque enim naturaliter ex Adæ progenie corruptionem traxerunt poſteri: ſed id potius ex Dei ordinatione pendet: qui ſicuti totam humani generis naturam in vno homine ornauerat præſtantiſſimis dotibus, ita in eodem ipſam nudauit. Iam verò, ex quo in Adam corrupti ſumus, non ſuſtinemus alieni delicti pœnam, ſed propria culpa rei ſumus. Mouetur etiam à nonnullis quæſtio de lapſus, vel potius ruinæ tempore. Opinio hæc paſſim recepta fuit, eodem quo conditi fuerant die, excidiſſe: ideo Auguſtinus ſcribit, ſtetiſſe tantùm per ſex horas. Quòd alii coniiciunt, dilatam fuiſſe in diem Sabbathi tentationem à Satana, vt ſanctum diem profanaret: nimis infirmum eſt. Et certè his documentis monentur pii omnes, vt in dubiis ſpeculationibus ſibi parcius indulgeant. Ego vt de tempore quod aſſeram non habeo, ita ex Moſis narratione colligi poſſe arbitror, nõ diu retinuiſſe quam acceperant dignitatem. nam ſimulac conditos fuiſſe dixit, nulla alterius rei facta mentione, tranſit ad defectionem. Si vel modico temporis ſpatio habitaſſet Adam cũ vxore, non inanis certè fuiſſet Dei benedictio in propaganda ſobole: ſed Moſes Dei beneficiis priuatos fuiſſe ſignificat, antequam vti conſueſcerent. Facilè igitur Auguſtini exclamationi ſubſcribo, O miſerum liberum arbitrium, quod adhuc incolume tam parum habuit firmitatis. Atque vt taceamus de breuitate temporis, illa Bernardi admonitio memoratu digna eſt, Quum tam horribile præcipitium in Paradiſo accidiſſe legamus, quid nos facturi ſumus in ſterquilinio? Simul memoria tenendum, quo prætextu in capitalem ſibi ac poſteris ſuis omnibus fraudem inducti fuerint. Plauſibilis erat iſta Satanæ adulatio, Scietis bonum & malum: ſed ideo maledictum erat illud ſcire, quia præter Dei gratiã appetebatur. Quare niſi velimus ſpõte eoſdem induere laqueos, diſcamus à ſolo Dei nutu, quem bonorum omnium agnoſcimus authorem, omnino pendere. Et quoniam nos Scriptura paſſim nuditatis inopiæque noſtræ admonet, & in Chriſto recuperandum pronuntiat quod amiſimus in Adam: exinanita omni noſtri fiducia, nos Chriſto vacuos offeramus, vt ſuis nos diuitiis impleat.

7 *Et aperti ſunt oculi.* Velatos eſſe oportuit Heuæ oculos, donec vir quoque deceptus foret: nunc ambo infauſti conſenſus vinculo pariter conſtricti, malum ſuũ ſentire incipiunt: quanquam nondum ſeria culpæ ſuæ notitia tanguntur. Pudet eos ſuæ nuditatis: conuicti tamẽ nõ ſe humiliant coram Deo, non metuunt eius iudicium vt deceret, imò tergiuerſari non deſinunt. Eſt tamen hîc aliquis profectus, quòd quum nuper cælum inſtar gigantum, impeterent: nunc ignominiæ ſuæ ſenſu confuſi, ad latebras fugiunt. Atque iſta quidem oculorũ apertio in

primis hominibus, ad cernendam ſuam turpitudinem, clarè demonſtrat ſuo quoque iudicio fuiſſe damnatos. Nondum vocati ſunt ad Dei tribunal, nullus eſt qui eos vrgeat: quæ ſponte ſubit verecundia, annon certum culpæ indicium eſt? Nihil igitur totius mundi proficiet facundia ad eos reatu liberandos, quibus ſua conſcientia ad fatendam culpam iudex fuit. Quin potius nos omnes aperire oculos decet, vt dedecore noſtro cõfuſi, demus gloriã Deo qualem meretur. Flexibilem Deus hominem creauit: tentari non modò paſſus eſt, ſed voluit. Nam & ſerpentis linguam diabolo, præter ordinarium naturæ vſum, commodauit: quemadmodum ſiquis alteri gladium & arma ſuppeditet. Quum infœlix euentus illi eſſet præcognitus, remedium quale poterat, non attulit. Sed vbi ad hominem ventum fuerit, reperietur ſponte peccaſſe, & non minus libero quàm peruerſo animi motu, diſceſſionem feciſſe à Deo fictore ſuo. Nec dicere licebit, fuiſſe leue aliquod delictum, quòd fidem Dei verbo abrogans, impia & ſacrilega æmulatione contra eũ ſe extulit, quòd noluit eius imperio ſubeſſe, quòd denique & ſuperbè & perfidè ab eo defecit. Ergo quicquid peccati eſt ac culpæ in primorum hominũ lapſu, penes eos reſidet: quòd præceſſit æternũ Dei conſilium, iuſta ratione non caret, quanuis nobis abſcondita. Videmus quidem ex tam horribili ruina fructum quotidie emergere, quòd noſtris miſeriis Deus ad humilitatem nos erudit, deinde quòd bonitatem ſuam clarius illuſtrat. nam vberior eius gratia per Chiſtum effuſa eſt in mundum, quàm Adæ collata eſſet à principio. Iam ſi nos ratio fugiat, non mirum ſi nobis arcanum Dei conſilium ſit inſtar labyrinthi.

Et conſuerunt folia. Quod nuper dixi, nec vero pudore, nec ſerio metu ad pœnitentiam fuiſſe adductos, nunc melius patet. Conſuunt ſibi ex foliis perizomata. Quorſum? vt tanquam inuicto propugnaculo Deum procul arceant. Fuit ergo confuſus tantùm, & cum hebetudine coniunctus mali ſenſus, qualis in ſomno inquieto eſſe ſolet. Nemo noſtrum eſt qui non illorum ſtultitiam rideat (vt certè ridiculum fuit tale integumentum Dei oculis opponere). Interea omnes eodem laboramus vitio: nam ad primas cõſcientiæ punctiones trepidamus quidem, & pudore afficimur: ſed protinus obrepit indulgentia quæ nos inducit ad friuolas ineptias: quaſi promptum ſit Deo illudere. Itaque niſi magis prematur conſcientia, nullus eſt tam inanis & fluxus excuſationis color, in quo non acquieſcamus: imò ſi nullus fucus ſuppetat, facimus tamen nobis delicias, & tridui obliuione putamus nos bene eſſe tectos. In ſumma, deſcribitur hìc à Moſe frigida & ſemimortua peccati cognitio, qualis ingenita eſt mentibus hominum, vt reddantur inexcuſabiles. Quæri tamẽ poteſt, ſi tota natura peccati ſordibus infecta eſt, cur tãtùm vna in parte corporis deformitas appareat. Neque enim faciem vel pectus operiunt Adam & Heua: ſed tantùm pudenda quæ vocamus. Hac occaſione factum eſſe arbitror vt vulgò non aliam naturæ corruptelam agnoſcerent quàm in libidine venerea. Atqui expendere debebant, non minorem fuiſſe in oculis & auribus verecundiæ cauſam, quàm in parte genitali, quæ peccato nondum fœdata erat: quum aures & oculi inquinaſſent Adã & Heua, & diabolo quaſi arma præbuiſſent. Sed Deo fuit ſatis, extare in corpore humano aliquam pudẽdam notam, quæ nos peccati commonefaciat. Deinde (vt iam diximus) nondum Adæ, eiúſque vxori cognita erat ſua turpido, quum tam leui integumento effugere Dei conſpectum tentarent.

8 *Audierunt uocem Domini.* Simulac vox Dei intonat, ſentiunt Adam & Heua nihil ſibi folia prodeſſe, quibus ſe optimè munitos putabant. Nihil hìc tradit Moſes quod nõ hodie maneat in hominum natura, & clarè cernatur. Inſculptum eſt omnium cordibus boni & mali diſcrimen, vt docet Paulus ad Rom. cap. 2. c. 15: ſed inanibus foliis omnes vitiorum ſuorum dedecus ſepeliunt, donec eorum conſcientias intus voce ſua Deus percellit. hinc trepidæ conſcientiæ, poſtquam ſcilicet Deus excuſſo torpore, vocem ſuam audire coegit. Porro vbi Hieronymus vertit, Ad auram poſt meridiem, Hebràicè habetur, Ad ventum diei. Græci, omiſſo venti nomine, poſuerunt Ad veſperã. Ita inualuit opinio, quòd quũ circa meridiem peccaſſet Adã, ſub occaſum ſolis in iudicium vocatus fuerit. Ego verò in diuerſam coniecturam magis inclino, quòd ſuo integumento operti, noctem in ſilentio & quiete tranſegerint, adiuuantibus eorum hypocriſin tenebris: deinde circa auroram rurſus deintegro expergefacti, ad ſeipſos redierint. Scimus exoriente ſole, naturaliter auram excitari: ſimul ergo cum flatu Deus apparuit: veſpertinam autem auram impropriè Moſes, dici vocaret. Alii pro plaga vel regione Auſtrali accipiunt: vt certè רוח interdum Hebræis hanc vel illam mundi regionem ſignificat. Alii putant notari tempus quod terroribus minus eſt obnoxium: nam in clara luce maior eſt ſecuritas: atque ita impletum putant quod Scriptura pronuntiat, malè ſibi conſcios, etiam ſine periculo ſemper anxios & inquietos eſſe. Eodem referunt quod ſubiicitur de aura, quaſi ad ſtrepitum folii cadentis formidauerit Adam. ſed quod attuli, verius eſt ac ſimplicius, quod ſub noctis tenebris latebat, ſole exoriente fuiſſe detectum. Neque tamen dubito

quin notabile aliquod præſentiæ Dei ſymbolum in flatu illo extiterit. Quanquam enim (vt nuper dixi) quotidie auram aliquam ſol exoriens ciere ſolet: id non obſtat quominus extraordinarium aduentus ſui ſignum Deus ad ſtimulandas Adæ & vxoris conſcientias, dederit. Nã quum ſit incomprehenſibilis, dum ſe hominibus manifeſtare vult, induit eas notas vnde poſ- *Pſal.104.a.3*
ſit agnoſci. Dauid appellat ventos Dei nuntios, ſuper quorum alas equitat, aut potius incredibili celeritate volat: ſed quoties viſum eſt, tam ventis quàm aliis creaturis, præter naturæ ordinem, ad ſuum arbitrium vtitur. Ergo quòd venti meminit hoc loco Moſes, ſignificat (meo iudicio) editum fuiſſe inſolitum, & inſigne diuinæ præſentiæ ſymbolum, quod primorum hominum animos vehementer percelleret. Iam hoc poſterius fugæ remedium, nihilo melius priore: quandoquidem fugitiuos Deus ſola voce mox retrahit. Scriptum eſt, Quò fugiam à fa *Pſal.139.a.7*
cie tua? Si mare traiiciam, ſi aſſumptis alis trãſcendam nubes: ſi deſcendam in profundas abyſſos: tu Domine vbique eris. Id fatemur omnes verum eſſe, neque interea ceſſamus captare vana ſubterfugia: & quaſlibet vmbras, nobis fingimus optima eſſe propugnacula. Neque omittendum eſt, quòd pauca folia minimum ſibi prodeſſe expertus, ad integras arbores confugit. Sic enim ſolemus friuolis cauillis excluſi, excuſationes nouas fingere, quæ nos velut ſub denſiore vmbra occultent. Quum dicit Moſes, Adã & vxorem ſe occultaſſe in medio arboris Paradiſi, ſingularem numerũ pluralis loco eſſe poſitum interpretor: acſi dixiſſet, Inter arbores.

9 *Vocauitque Iehoua Deus Adam.* Iam perculſi fuerant Dei voce, ſed attoniti ſub arboribus iacebant, donec altera vox in eorum animos efficacius penetrat. Dicit Moſes vocatum fuiſſe Adam à Domino: annõ antè vocatus fuerat? verùm ille fuerat confuſus ſonus, qui nondum ſatis habebat vigoris ad premendas conſcientias. Itaque nunc propius inſtat Deus, & ex multiplici arborum complexu, quanuis inuitum & reſtitantem, trahit in medium. In eundem nos quoque modũ terremur Dei voce, ſimulatque auribus noſtris Lex eius inſonat: ſed mox vmbras captamus, donec vehementius nos compellans, reos ad ſuum tribunal prodire cogit. Hanc Paulus vitam Legis nominat, quum peccata noſtra coarguens, nos occidit. Nam quandiu placemus nobis, & falſa vitæ opinione ſumus inflati, Lex nobis mortua eſt: quia eius aciem retundimus noſtra duritia: ſed vbi acrius nos pungit, in nouos terrores compellimur.

10 *Vocem tuam audiui.* Quanquam hæc deiecti hominis & humiliati videtur eſſe confeſſio: mox tamen patebit, nondum fuiſſe probè domitum, neque ad pœnitentiam adductum. Voci Dei & nuditati ſuæ timorem imputat: quaſi non antè loquentem Deum audierit intrepidus, imò ſuauiter eius ſermone exhilaratus fuerit. Quòd pudoris cauſam in nuditate nõ agnoſcit, in eo etiam nimis ſtupidus eſt. ſic ergo ſe pœnam ſentire oſtendit, vt culpam nondum fateatur. Interea verum eſſe probat quod prius dixi, non in vna tantùm corporis parte reſidere originale peccatum, ſed regnum habere in toto homine, adeóque occupare ſingulas animæ partes, vt nulli ſua maneat integritas. nam cum ſuis foliis horret nihilominus ad conſpectum Dei.

11 *Quis indicauit tibi.* Obliqua ad carpendam Adæ ſocordiam obiurgatio, quia culpam in pœna non agnoſcat: acſi dictum eſſet, non ſimpliciter Adam metuere à voce Dei: ſed quia peccator eſt, vocem iudicis eſſe illi formidabilẽ. Nuditatem quoque non eſſe cauſam metus, ſed vitii turpitudinem, qua ſe fœdauit. & certè intolerabilis erat in Deum blaſphemia, quòd mali originem in natura quærebat. Non quòd diſertis verbis Deum accuſauerit: ſed miſeriam ſuã deplorans, ac interea diſſimulans ſe illius authorem, malignè in Deũ quod in ſe ſuſcipere debebat, crimen tranſcribit. Vbi vulgaris tranſlatio habet, Niſi quòd de arbore, potius interrogatio eſt. Dubitanter autem inquirit Deus, non quaſi de re ambigua, ſed quò ſtupidum hominem acrius pungat, qui cæco tormento laborans, malum tamen ſuum non ſentit: perinde acſi ægrotus ardere ſe clamitans, de febri non cogitet. Cæterùm meminerimus nihil nos vllis ambagibus profecturos, quin ſemper nos in Adæ peccato Deus iuſto reatu conſtringat. Particula hæc, *De qua mandaueram tibi ne comederes*: ad tollendum ignorantiæ prætextum addita eſt. Significat enim Deus, Adam fuiſſe in tempore admonitum: nec alia de cauſa periiſſe niſi quia ſciens & volens exitium ſibi accerſiuerit. Iterum in tranſgreſſione & contumacia notatur peccati atrocitas. nam vt Deo nihil obedientia gratius eſt, ita nihil minus tolerabile quàm dum homines ſpretis eius mandatis, Satanæ & propriæ libidini obtemperant.

12 *Mulier quam dediſti mihi.* Nunc clarius ſe prodit Adæ ferocia: adeo enim ſubactus non eſt, vt in craſſiorem blaſphemiam erumpat. Tacitè prius cum Deo expoſtulabat, nunc palam cũ eo litigare incipit, imò quaſi fractis repagulis inſultat. Vnde perſpicimus quàm præfractũ & indomitum animal cœperit eſſe homo, poſtquam à Deo alienatus eſt. corruptæ enim naturæ viua effigies in Adam nobis proponitur ab eius defectione. Tentatur vnuſquiſque à propria concupiſcentia, inquit Iacobus: & Adam ipſe, nonniſi ſciens & volens Deo ſe rebellem præſti- *Iacob.1.b.14*

terat. Perinde tamen ac nullius mali conſcius, vxorem ſubſtituit ream ſuo loco, Ideo comedi, inquit, quia dedit illa. Neque hoc contentus, Deum ſimul arripit in crimen, obiiciens vxorem quæ perniciem attulit, fuiſſe ab ipſo datam. Nos quoque in eadē peccati originalis ſchola edocti, captandis eiuſmodi effugiis nimium ſumus habiles, ſed nullo profectu: nam vtcunque flabella aliunde & inſtigationes impellant: intus tamen eſt infidelitas, quæ ab obediētia Dei nos abducit: intus eſt ſuperbia, quæ contemptum parit.

13 *Dixítque Iehoua Deus ad mulierem.* Non vltrà contendit Deus cum viro, neque opus eſt: friuola enim defenſione primùm, deinde impia obtrectatione auxit potius quàm leuauit crimen: denique quantumuis obſtrepat, tenetur tamen conuictus. Nunc ad mulierem ſe conuertit iudex, vt cognita amborum cauſa, tandem pronūtiet. Porro ſermonem Dei ita vertunt interpretes, *Quare hoc feciſti?* Sed phraſis Hebraica plus habet vehementiæ: eſt enim oratio mirātis, vt in re prodigioſa. Vertendum itaque potius, Quomodo feciſti hoc? Acſi dixiſſet, quî fieri potuit vt in animum induceres, viro tuo tam peruerſa eſſe conſultrix? *Serpens ſeduxit me.* Obſtupeſcere debuerat Heua ad ſceleris ſui portentum, de quo admonita erat. Non tamē obmuteſcit, ſed mariti exemplo exonerat aliò crimen: ſerpentem culpando, ſe abſolutam putat: ſtultè quidem & impudenter. Huc enim demum redit exceptio, Accepi à ſerpente quod vetueras, ſerpens fuit impoſtor. Sed quis Heuam coegit illius fallaciis aurem præbere? imò cupidius illis fidem habere quàm Dei verbo? Denique cur eas admiſit, niſi patefacto & prodito ingreſſu, quem Deus ſatis probè muniерat? Verùm vbique ſe profert fructus originalis peccati: quia cæcus eſt in ſua hypocriſi, Deum libenter redderet mutū & elinguem. Et vnde tot quotidie murmura, niſi quia non obmuteſcit Deus, quoties cæcutiunt mentes noſtræ?

14 *Et dixit Iehoua ad ſerpentem.* Serpentem non interrogat, vt virum & mulierem: quia nec in beſtia ſenſus erat peccati, & diabolo nullam ſpem veniæ reſiduam facturus erat. Poterat etiam iure ſuo de illis ferre ſentētiam, licet inauditis: de Adam dico & Heua. Cur ergo ad diſquiſitionem vocat, niſi quòd curæ habet eorum ſalutem? Doctrina hæc in vſum noſtrum applicanda eſt. Nulla cauſæ actione, aut ſolēni iudicii forma opus eſſet ad nos damnandos. quare dum in hoc Deus incumbit vt confeſſionem à nobis extorqueat, medicum potius agit quàm iudicem. Eadem ratio eſt cur Dominus, antequam hominibus pœnam irroget, initium faciat à ſerpente. Aliæ enim pœnæ (vt videbimus) caſtigatoriæ ſunt, ac eo conſilio inflictæ vt ad reſipiſcētiam adducant: in hac nihil tale. Sed dubium eſt ad quem referantur verba, ad ſerpentémne, an ad diabolum. Dixit quidem Moſes ſerpentem fuiſſe aſtutum & vafrum animal: certum tamen eſt, quum Satan homini exitium moliebatur, ab eius fraude & malitia fuiſſe innoxium. Quare hunc totum locum multi allegoricè exponunt: & plauſibiles ſunt quæ ab illis afferuntur argutiæ. Sed omnibus propius expenſis, facilè animaduertent lectores ſano iudicio præditi, mixtum eſſe ſermonem. nam ita ſerpentem alloquitur Deus, vt clauſula ad diabolum pertineat. Sicui abſurdum videtur pœnam de bruto animali exigi alienæ fraudis, in promptu eſt ſolutio: quum eſſet in hominis gratiam creatus, non temere maledici, ex quo verſus eſt in eius perniciem. Et hac vltione probare Deus voluit quanti æſtimet hominis ſalutem: quemadmodum ſi pater gladium quo filius occiſus fuerit, execrationi habeat. Atque hîc non modò quale in ſuas creaturas habeat Deus imperium, ſed in quem eas finem condiderit, reputandum eſt, ſicut nuper dixi. Diuini enim iudicii æquitas, ab illo quem ſanxit naturæ ordine, dependet, nequid affine habeat cæcæ vltioni. Hoc modo tradentur reprobi in ignem æternum cum ſuis corporibus, quæ licet nullum per ſe motum habeant, organa tamen ſunt malis perpetrandis. Sic hominis manibus adſcribitur quicquid ſcelerum committit ille, ac ideo pollutæ cenſentur: quum tamen ſeipſas non moueant, niſi quatenus prauo cordis affectu impulſæ, exequuntur quod illic conceptum eſt. ſecundum hanc rationem dicitur feciſſe ſerpens quod diabolus per ipſum fecit. Verùm ſi tam ſeuerè in brutum animal vlciſcitur Deus hominis exitium, multo minus Satanæ pepercit, totius mali authori: quod ex clauſula melius patebit. *Maledictus es præ omni animali.* Viget iſta Dei maledictio in ſerpente: qua fit vt deſpicabilis ſit, & vix tolerabilis cælo & terræ, vitámque obnoxiam & aſſiduis terroribus plenā agat: deinde vt non tantùm exoſus ſit nobis, tanquam capitalis inimicus generis humani, ſed ab aliis quoque animalibus ſegregatus, bellum gerat quodammodo cum natura. prius enim cicurem fuiſſe vidimus, vt mulier familiarem acceſſum non refugeret. Sed quæ ſequuntur, plus habent difficultatis: quia videtur naturale eſſe quod Deus in pœnam denuntiat, vt reptare ſuper ventrem, & puluerem comedere. Mouit quoſdam doctos homines & acutos hæc obiectio, vt dixerint ſerpentem recto corpore ingredi ſolitum, priuſquam eo abuſus eſſet Satan. Cæterùm nihil erit abſurdi, ſi fateamur priſtinæ conditioni iterum addici ſerpentem, cui naturaliter iam ſubiectus erat. Sic enim cogendus erat in ordinem, qui ſe

aduerſus Dei imaginem extulerat: acſi dictum eſſet, Tu auſus es miſerum & putidum animal in hominem inſurgere, quem præfeceram totius mundi dominio: quaſi verò tuum eſſet, quum terræ eſſes affixus, in cælum penetrare. Ergo vnde emergere tentaſti, iam te retraho. vt ſorte tua contentus eſſe diſcas; nec amplius inſoleſcas in hominis contumeliam. Interea ſic reuocatur à ſua laſciuia ad ſolitum ingreſſum, vt perpetuæ ignominiæ ſimul damnetur. Comedere puluerē, ſignum eſt naturæ vilis & ſordidæ. Simplex (meo iudicio) ille eſt ſenſus, quem etiã confirmat Iſaiæ teſtimonium, cap.65.d.25. Nam dum plenam naturæ integræ ac bene conſtitutæ inſtaurationem promittit ſub Chriſti regno, inter alia commemorat, puluerem ſerpēti pro pane futurum eſſe. Quare non eſt quod in ſingulis quæ hîc refert Moſes, noua aliqua mutatio quæratur.

15 *Inimicitias ponam.* Simpliciter interpretor, hoſtile ſemper fore diſſidium humano generi cum ſerpentibus, quale hodie cernitur. Fit enim arcano naturæ ſenſu, vt ab ipſis abhorreat homo. Quòd quibuſdam ſunt in deliciis, inter prodigia reputandum eſt: ac quoties nobis horrorem incutit ſerpentum aſpectus, renouatur defectionis noſtræ memoria. Vno etiam tenore contexo quod mox ſequitur, *Ipſum uulnerabit caput tuum, & tu uulnerabis eius calcaneum.* Tale enim odium fore denuntiat vt ſibi vltro citróque moleſti ſint: ſerpentem hominibus infeſtũ fore, & homines viciſſim perdendis ſerpentibus fore intentos. Interea videmus vt ſe clementer in homine caſtigando gerat Dominus, in quem ſerpenti non vltrà permittit quàm vt calcaneum attingat: quum illi ſubiiciat vulnerandum ſerpentis caput. Nam in nominibus capitis & calcanei diſtinctio eſt inter ſuperius & inferius. Atque ita principatum aliquem Deus homini reſiduum facit: quia ſic mutuum nocendi affectum ponit, vt tamen æqualis non ſit conditio, ſed homo ſuperior futurus ſit in certamine. Quòd in priore membro vertit Hieronymus, Cōteres caput: in ſecundo, Inſidiaberis calcaneo: nulla ratione factum eſt. Idem enim verbum repetitur à Moſe: tantùm in capite & calcaneo notanda eſt diuerſitas, quemadmodum nuper dixi. Verbum tamen Hebraicum ſiue à שוף, ſiue à נשף deductum ſit, alii contere vel percutere, alii mordere interpretantur. Mihi quidem dubium non eſt quin ad ſerpētis nomen alludere voluerit Moſes, qui שפיפן Hebraicè dicitur, à נשף ſiue שוף. Nunc trãſitum à ſerpente ad ipſum maleficii authorem facere cõuenit: neque id per comparationem duntaxat: eſt enim verè literalis anagoge: quia non ita euomuit iram ſuam Deus in externum organum, vt diabolo parceret, penes quem reſidebat tota culpa. Id quò certius nobis conſtet, obſeruare primò operæpretium eſt, nõ ſerpētis ſed hominum cauſa loquutum eſſe Dominum. Nã quorſum attinebat cōtra ſerpētē vocibus nõ intellectis tonare? Quare habita fuit hominũ ratio: tum vt maiori peccati horrore tangerentur, videntes quantopere Deo diſpliceat: vt inde miſeriæ ſuæ ſolatium caperent, quia ſentirent Deum ſibi adhuc eſſe propitiũ. Iam verò quàm tenue & ieiunum foret bonæ ſpei argumentum, ſi tantùm ſerpentis fieret mentio, omnes vident: neque enim conſultum foret niſi caducæ & fluxæ corporis vitæ. Manerent interea homines Satanæ mancipati, qui ſuperbè de illis triumpharet, calcarétque eorum capita. Quare vt collapſos hominũ animos erigeret Deus, vt deſperatione oppreſſos recrearet, neceſſe fuit victoriã de Satana, cuius inſidiis perierãt, in poſterũ illis promitti. Hæc vna demũ ſalutaris medecina fuit, quæ perditos colligeret, vitámque reſtitueret mortuis. Conſtituo itaque, Deũ ſub nomine ſerpētis Satanã maximè hîc petere, & in eum ſtringere iudicii ſui fulmen: quod facit duplici de cauſa: primùm vt ſibi cauere homines à Satana diſcãt, tanquã ab hoſte mortifero: deinde vt certa vincendi fiducia cum eo prælientur. Cæterùm etſi non omnes animis diſſidẽt à Satana, imò nimis familiariter bona pars illi adhæret, re tamen ipſa hoſtis eſt eorũ Satan: nec eũ horrere deſinũt, quos alioqui ſuis illecebris demulcet. Et quia ſibi infēſas eſſe nouit hominũ mētes, aſtutè ſe obliquis artibus inſinuat: atque ita fallit ſub aliena perſona. In ſũma, ingenitum nobis eſt à natura, Satanam quaſi nobis aduerſum, fugere. Atque vt oſtendat Deus non vnius tantùm ſæculi fore odium, nominatim dicit, *inter te & ſemen mulieris*: quàm latè ſcilicet propagabitur hominum genus. Mulierem ideo exprimit, quia ſicut illa diaboli verſutiæ ceſſerat, & decepta prior maritum traxerat in conſortium ruinæ, ita peculiari conſolatione opus habuit. *Ipſum uulnerabit.* Locus hic nimis luculento documento eſt quanta fuerit in Papatu doctorum omnium & inſcitia, & ſocordia, & incuria. Obrepſit fœmininum genus loco maſculini vel neutri. Qui Hebraicos vel Græcos codices conſuleret, nemo inter eos fuit, vel qui ſaltem Latina inter ſe exemplaria conferret. Communi igitur errore vitioſiſſima lectio recepta fuit. Deinde inuenta eſt ſacrilega expoſitio, dum ſanctæ Chriſti matri aptarunt quod de ſemine dictum erat. In verbis quidem Moſis nulla eſt ambiguitas: de ſenſu verò mihi non conuenit cum aliis. Nam ſemen pro Chriſto ſine controuerſia accipiunt: acſi dictum foret, exoriturum ex mulieris ſemine aliquem qui ſerpentis caput vulneraret. Eorum ſententiam

libenter meo ſuffragio approbarem, niſi quòd verbum ſeminis nimis violenter ab illis torqueri video. quis enim concedet nomen collectiuum de vno tantùm homine accipi? Deinde ſicut diſſidii perpetuitas notatur: ita per continuam ætatum ſeriem promittitur victoria ſoboli humanæ. Generaliter ergo ſemen interpretor de poſteris. Sed quum experientia doceat, multum abeſſe quin ſupra diabolum victores emergant omnes filii Adæ, ad caput vnũ venire neceſſe eſt, vt reperiamus ad quos pertineat victoria. Sic Paulus à ſemine Abrahæ ad Chriſtum nos deducit: quia multi fuerunt filii degeneres, & bona pars adulterina propter infidelitatem: vnde ſequitur, vnitatem corporis à capite fluere. Quare ſenſus erit (meo iudicio), humanum genus, quod opprimere conatus erat Satan, fore tandem ſuperius. Interim tenendus eſt vincendi modus, qualem Scriptura deſcribit. Filios hominum captiuos ſæculis omnibus duxit Satan pro ſua libidine, & hodie luctuoſum illum triumphum continuat: ideo & princeps mundi vocatur. *Iohan.12.c.31.* Sed quia fortior emerſit è cælo qui illum ſubiugaret, hinc fit vt illi ſimiliter tota Dei Eccleſia ſub capite ſuo magnificè inſultet. Quo ſpectat illud Pauli, Rom.16. c.20, Dominus breui conteret Satanam ſub pedibus veſtris. Quibus verbis ſignificat Satanæ conterendi virtutem diffundi in homines fideles, atque ita communem totius Eccleſiæ benedictionem eſſe: verùm ſimul admonet inchoari tantùm in hoc mũdo: quia Dominus non coronat niſi bene probatos athletas.

16 *Ad mulierem dixit.* Quò iudicis maieſtas clarius refulgeat, non vtitur Deus longa diſceptatione: vnde etiam perſpicimus quid valeant omnes noſtræ apud ipſum tergiuerſationes. Producto ſerpente putabat Heua ſe fuiſſe elapſam: Deus omiſſis illis cauillis eam damnat. Definat ergo, vbi ad tribunal Dei ventum eſt, litigare peccator: ne eius iram, quem iam plus ſatis offendit, grauius in ſe prouocet. Nunc videndum genus pœnæ quod mulieri imponitur. Quum dicit, *Multiplicabo dolores*, complectitur quicquid moleſtiæ ſuſtinent mulieres, ex quo grauidæ eſſe incipiunt, faſtidium cibi, deliquia, laſſitudines, aliáque innumera, vſquedum ventum eſt ad partum, qui acerbiſſima tormenta ſecum affert. Eſt enim credibile, abſque dolore, vel ſaltem abſque tanto cruciatu parituram fuiſſe mulierem, ſi in prima conditione ſtetiſſet: ſed defectio à Deo eiuſmodi incommodis eam ſubiecit. Dolores & conceptus per hypallagen accipe pro doloribus quos ex conceptu perferunt. Secunda pœna quam irrogat, eſt ſubiectio. Loquutio enim hæc, *Ad virum erit appetitus tuus*, perinde valet aeſi negaret eam fore liberam ac proprii iuris, ſed mariti ſui imperio addictam, vt ab eius nutu pendeat: acſi diceret, Tibi nõ aliud appetendum erit niſi quod volet maritus. Sicut infrà cap.4.a.7, Appetitus eius ad te. Ita mulier quæ fines ſuos proteruè exceſſerat, in ordinem ſuum cogitur. Iam prius quidem ſubiecta marito ſuo fuerat, ſed erat liberalis & minimè dura ſubiectio: nunc verò in ſeruitutem coniicitur.

17 *Adæ vero dixit.* Primo loco notandum eſt, non primis tantùm hominibus pœnam infligi, vt in duobus conſiſtat, ſed generaliter extendi ad omnes poſteros: vt ſciamus in illorum perſona maledictum eſſe humanum genus: deinde nonniſi temporalibus pœnis ſubiici, vt ex iræ diuinæ moderatione ſpem veniæ concipiant. Deus cauſam adducens cur ſic in virum animaduertat, obmurmurandi anſam illi præcidit. Omni enim excuſatione carebat, qui vxori magis fuerat obſequutus quàm Deo: imò qui Deum contempſerat in vxoris ſuæ gratiam: fallaciis Satanæ, quarum ipſa nuntia erat ac miniſtra, tantum fidei deferens vt non dubitaret fictorem ſuum perfidè abnegare. Etſi autem præciſè & breuiter agit cum Adam, prætextum tamen quo effugere tẽtauerat, ideo refellit, quò facilius ad pœnitentiam eum adducat. Poſtquam breuiter de Adæ peccato præfatus eſt, terram eius cauſa pronuntiat fore maledictam. Vetus interpres tranſtulit, In opere tuo: ſed tenenda eſt lectio, in quam conſentiunt Hebræi omnes codices, quòd propter Adam maledicta fuerit terra. Iam ſicut terræ benedictio vocatur in Scripturis fœcunditas quam Deus arcana ſua virtute inſpirat, ſic maledictio nihil aliud eſt quàm oppoſita priuatio, vbi Deus gratiam ſuam ſubducit. Nec verò abſurdum videri debet quòd ex hominis peccato in terram, licet innoxiam, redundat pœna. Sicuti enim primum mobile cæleſtes omnes ſphæras ſecum voluit: ſic hominis ruina præcipites egit omnes creaturas, quæ propter ipſum conditæ, illíque ſubiectæ fuerant. Et videmus vt aſſiduè hominum reſpectu, prout illis Deus iraſcitur, vel fauorem ſuum oſtendit, variet mundi conditio. Adde quòd propriè loquendo, non de terra ipſa, ſed de ſolo homine tota vindicta exigitur. Neque enim ſibi terra fructificat: ſed vt nobis ex ſuis viſceribus alimenta ſuppeditet. Cæterùm Dominus iram ſuam diluuii inſtar exundare voluit in omnes mundi partes, vt quocunque aſpiceret homo, in eius oculos incurreret peccati atrocitas. Ante lapſum, mundi ſtatus diuini in hominem fauoris, & paternæ indulgentiæ, pulcherrimum & in primis delectabile ſpeculum erat. Nunc in elementis omnibus cernimus nos maledictos. Et quanquam

adhuc miſericordia Dei, (vt inquit Dauid,) plena eſt terra: ſimul tamen manifeſta horrendæ eius à nobis alienationis ſigna apparent, quibus niſi mouemur, cæcitatem noſtram prodimus ac ſtuporem. Tantùm ne triſtia & horror nos abſorbeant, bonitatis ſuæ notas paſſim Dominus aſpergit. Cæterùm quanuis nuſquam pura & liquida cernatur Dei benedictio, qualis integro adhuc homine extabat, ſi tamen in ſe reputetur quod reliquum manet, verè & meritò exclamat Dauid, Dei miſericordia plenam eſſe terram. Porro Moſes terram comedere accipit pro veſci fructibus qui ex ea proueniunt. Nomen עצבון quod vertunt dolorem, pro moleſtia quoque & fatigatione capitur. Hoc loco antitheton eſt iucundi laboris, in quo ſe prius ita exercebat Adam, vt quodammodo luderet: fuerat enim non ad ignauiam conditus, ſed ad aliquid agendum. Ideo præfecerat eum Dominus horto colendo. Verùm quum in labore illo ſuauis oblectatio eſſet, nunc illi iniungitur ſeruilis labor, non ſecus acſi ad metallum damnetur. Et tamen huius quoque pœnæ mitigatur aſperitas, Dei clementia, quòd hominum laboribus aliquid miſcetur lætitiæ, ne prorſus ingrati ſint, vt proximo verſu mox iterum dicam. Pſal.31.a.5.

18 *Spinam & tribulum germinabit.* Fuſius proſequitur quod attigerat de percipiendis cum labore & moleſtia terræ fructibus. Et cauſam aſſignat, quia nõ eadem erit terra quæ prius, quæ ſinceros fructus producat: fore enim pronuntiat vt degeneret terræ fertilitas in ſentes & noxia impedimenta. Quæcunque ergo vitioſa naſcuntur, ſciamus non natiuos eſſe terræ fructus, ſed corruptelas quæ à peccato originem habent. Nec eſt quod expoſtulemus cum terra, ſi votis noſtris & cultorum ſuorum labori non reſpondeat, quaſi nos illa malignè fruſtretur: ſed in eius ſterilitate reputemus iram Dei, & peccatis noſtris ingemiſcamus. Falſum etiam eſt quod quidam dicunt, terram longo temporis ſucceſſu exareſcere, quaſi eam laſſaret pariendi aſſiduitas. Rectius ſentiunt qui, creſcente hominum malitia, reſiduam Dei benedictionem paulatim agnoſcunt minui & extenuari: ac certè periculum eſt, niſi reſipiſcat mundus, ne bona pars hominum fame & ingentibus aliis miſeriis breui tabeſcat. Quod proximè ſequitur, *Comedes herbas agri,* nimis reſtrictè (meo iudicio) exponunt qui exiſtimant cunctis fructibus priuatum fuiſſe Adam, quibus antè veſci permiſſum fuerat. Solùm intelligit Deus tãtum prioribus lautitiis detractum iri, vt herbas brutis ſolùm animalibus deſtinatas miſcere in ſubſidium cogatur. Longè enim delicatior erat victus initio appoſitus in beata illa & tam delectabili copia, quàm poſtea fuerit. Partem igitur inopiæ exprimit Deus ſub nomine herbarum: quemadmodum ſi rex ex ſuis quempiam à primaria mẽſa ad plebeiam & ſordidam ableget: vel pater filium à quo fuerit offenſus, paſcat cibario ſeruorum pane: non quòd illi interdicat cibis aliis omnibus, ſed quòd ex ſolita liberalitate multum ſubducat. Poſſet tamen accipi hoc vice conſolationis additum: acſi dictum eſſet, Quanuis ſentibus & ſpinis occupata ſit terra, quæ nonniſi bonarum frugum mater eſſe debuerat, ſimul tamen alimenta tibi proferet quibus veſcaris.

19 *In ſudore vultus tui.* Alii quidem laborem vertunt, ſed coactè. Per ſudorem verò intelligitur labor durus, & fatigationis tædiíque plenus, qui ſudorem ſua difficultate exprimat. Eſt autẽ repetitio ſuperioris ſententiæ, vbi dictum fuit, Comedes eam in labore. Perperam huius loci prætextu imperiti quidam ad laborem manuarium adigere omnes volunt. Neque enim præcipit hîc Deus vt magiſter vel legiſlator, ſed tanquam iudex pœnam irrogat. Et ſanè ſi hîc præſcriberetur regula, fieri omnes agricolas neceſſe eſſet, nec vllus daretur locus artibus mechanicis: extra mundum quærendus eſſet veſtitus, aliáque vitæ adminicula. Quid ergo? Nempe Deus quaſi ex tribunali pronuntiat poſthac ærumnoſam fore hominum vitam: quia Adam tranquillo illo, fœlici, lætóque ſtatu, ad quem conditus fuerat, indignum ſe præſtiterit. Siquis obiiciat multos eſſe inertes vel ignauos, nihil id obſtat quominus ſeſe maledictio iſta in totum genus humanum diffundat. Neminem in tanta deſidia torpere dico, qui non cogatur experiri hoc in omnes competere. Fugitant quidam moleſtias, plurimi & immunitatem, quoad in ſe eſt, captant: ſed Dominus ad vnum omnes iugo impoſitæ ſeruitutis premit. Cæterùm tenendum ſimul eſt, nõ ſingulis ex æquo imponi laborem, ſed aliis plus, aliis minus. Ideo labor deſcribitur vniuerſo corpori communis, non proprius cuique mẽbro: niſi quatenus Domino placet ex cõmuni malorum congerie ſingulis partiri certam menſuram. Interea notandum eſt, qui ſe placidè ſubiiciunt ærumnis, eos gratum Deo obſequium præſtare: ſi quidem crucis tolerantiæ coniuncta ſit peccatorum cognitio, quæ eos ad humilitatem erudiat. Verùm ſola eſt fides quæ tale ſacrificium offerat Deo: ſed fideles, quò magis laborant in quærendo victu, maiore profectu ad pœnitentiam ſtimulantur, ſeque ad carnis mortificationem aſſueſaciunt: quanquam ſæpe filiis ſuis Deus, ne oneri ſuccumbant, partem huius maledictionis remittit. Quo etiam pertinet illud, Surgent alii manè, ſerò cubitum ibũt, Pſal.127.a.2.

comedent panem anguſtiæ: dabit autem Dominus dilectis ſuis ſomnum: quatenus ſcilicet per Chriſti gratiam reparantur quæ in Adam vitiata fuerant: pii Deum magis beneficum ſentiunt, ac paternæ eius indulgentiæ dulcedine fruuntur. Sed quia in optimis quoque ſubigenda eſt caro, non rarò contingit pios duris laboribus macerari, & interea eſurire. Ideo nihil melius quàm præſentis vitæ ærumnis admonitos, peccata noſtra deflere: & leuationem petere ex Chriſti gratia, quæ doloris acerbitatem non mitiget ſolùm, ſed etiam dulci temperamento condiat. Porro non omnia incōmoda enumerat Moſes, quibus ſe homo per peccatum implicuit: conſtat enim ex eodem prodiiſſe fonte omnes præſentis vitæ ærumnas, quas experientia innumeras eſſe oſtendit. Aeris intemperies, gelu, tonitrua, pluuiæ intempeſtiuæ, vredo, grandines, & quicquid inordinatum eſt in mundo, peccati ſunt fructus. Nec alia morborum prima eſt cauſa: ídque poeticis fabulis celebratum fuit: haud dubiè quòd per manus à patribus traditum eſſet. Vnde illud Horatii, Poſt ignem ætherea domo Subductum, macies, & noua febriū Terris incubuit cohors: Semotíque prius tarda neceſſitas Lethi corripuit gradum. Sed Moſes qui breuitati ſtudet, ſuo more pro communi vulgi captu attingere contentus fuit quod magis apparet: vt ſub exemplo vno diſcamus, hominis vitio inuerſum fuiſſe totum naturæ ordinem. Siquis rurſum obiiciat, nihil fere miſeriarum viris imponi quod non ad mulieres pertineat: reſpondeo, id conſultò fieri, vt diſcamus ex Adæ peccato communiter ad vtrūque ſexum fluxiſſe maledictionē: ſicuti teſtatur Paulus, omnes in Adam eſſe mortuos. *Rom.5.b.12.* Reſtat vna quæſtio expedienda: quum prius, data ſpe veniæ, Deus ſe Adæ & vxori propitium oſtenderit, cur deintegro pœnam ab illis expetere incipiat. In illa certè ſententia, Semen mulieris percutiet caput ſerpentis, continebatur peccatorum remiſſio, & æternæ ſalutis gratia. Abſurdum verò eſt, Deum ex quo reconciliatus eſt, iram ſuam proſequi reipſa. Ad hunc nodum ſoluendum inuenta eſt diſtinctio duplicis remiſſionis, culpæ & pœnæ: cui annexum poſtea fuit ſatiſfactionum commētum. Finxerunt Deum ſic abſoluere à culpa homines, vt pœnam retineat, pro iudicii rigore eam ſumpturus, ſaltem temporalem. Sed qui pœnas exigi putarunt in compenſationem, præpoſteri fuerunt iudiciorum Dei interpretes. Neque enim quid meriti ſint fideles, in ipſis caſtigandis Deus reputat, ſed quid illis in poſterū vtile ſit: ac medici potius quàm iudicis partibus fungitur. Plena igitur non dimidia eſt abſolutio quam filiis ſuis impertit. Quòd receptos in gratiam nihilominus punit, eiuſmodi caſtigatio medicinæ vſum habet in futurum tempus, non autem commiſſi peccati vindicta propriè cenſeri debet. Si rite conſideremus quantus ſit humani ingenii torpor, quanta deinde laſciuia, quanta contumacia, quanta leuitas, & quàm facilis obliuio, non mirabimur in eo ſubigendo Dei auſteritatem. Si verbis admoneat, nō auditur: ſi addat verbera, ne ſic quidem multum promouet: vbi audiri contingit, caro nihilominus proteruè calcitrat. Laſciuia deterior eſt obſtinata illa durities, quæ data opera ſe Deo opponit. Siquis ea ſit manſuetudine præditus, vt Deo morem gerere non detrectet: tamen poſt vnum peccatum admiſſum, elapſus è Dei manu, mox eodem recidet niſi violenta manu retrahatur. Quare tenendum eſt axioma generale, miſerias omnes quibus ſubiecta eſt ac obnoxia hominum vita, neceſſaria eſſe exercitia, quibus nos Deus partim ad pœnitētiam ſollicitat, partim ad humilitatem erudit, partim reddit in poſterum cauendis peccati illecebris cautiores, & magis attentos. *Donec reuertaris.* Clauſulam miſeræ vitæ mortem fore denuntiat: acſi diceret, per varias & continuas malorum ſpecies Adam ad extremum malorum omnium tandem venturum. Ita impletum fuit quod antè diximus, ſtatim à die tranſgreſſionis inchoatam fuiſſe Adæ mortem. Nihil enim aliud eſſe potuit maledicta hominis vita quàm mortis initium. Sed vbi contra ſerpentem victoria, ſi mors extrema occupat? Neque enim aliud ſonant verba quàm opprimēdum à morte eſſe hominem. Ergo euaneſcit promiſſio nuper data, quando Adæ nihil à morte ſit reliquū, adde quòd ſpes recuperandæ ſalutis perquam tenuis & obſcura data erat. Equidem non dubito quin iſta verborum fulmina grauiter afflixerint iam deiectos alioqui mœſtitia animos: ſed quum ſubita clade attoniti, non autem peccati notitia verè perculſi forent: non mirum eſt, Deum magis in pœnarum commemoratione inſiſtere, vt validius eos quaſi repetitis ictibus, contundat. Quanuis obſcura per ſe & debilis ſit conſolatio: fecit Deus vt ad ſpem eorum fulciendam, ne prorſus eos obrueret malorum grauitas, ſufficeret. Interea multiplici malorum cōgerie ipſos deprimi oportuit, donec veram & ſeriam pœnitentiam Deus exprimeret. Cæterùm quāquam hîc ponitur mors quaſi vltima linea, id referri ad hominem debet: quia in Adam nihil præter mortem reperietur: ſed hoc modo ſtimulatur ad quærendum in Chriſto remedium. *Nam puluis es.* Quum naturæ ſit quod Deus hîc proponit, non vitii, aut culpæ, non videtur mors homini fuiſſe accidentalis. Ideo quod prius dictum eſt, Morieris, quidam ſpiritualiter accipiunt: putantes, etiam ſi Adam nō peccaſſet, corpus eius fuiſſe tamē

ab anima ſeparandum. Sed quum clara ſit Pauli ſententia, omnes in Adam mori, ſicuti in Chriſto reſurgent: hoc quoque vulnus à peccato fuit inflictum. Nec verò difficilis eſt illius quæſtionis ſolutio, Cur Deus in puluerem reuerſurum pronuntiet, qui è puluere ſumptus eſt. Nam ex quo in tantam dignitatem euectus fuerat, vt in eo fulgeret gloria imaginis diuinæ, penè ſepulta erat terreſtris corporis origo. Nunc poſtquam diuina & cæleſti excellentia nudatus eſt, quid reſtat niſi vt ipſo vitæ exitu, ſe terram eſſe agnoſcat? Hinc fit vt mortem horreamus: quia naturaliter expeti non poteſt diſſolutio, quæ aduerſa eſt naturæ. Tranſiturus quidem fuit primus homo in meliorem vitam, ſi integer ſtetiſſet: verùm nulla tunc fuiſſet animæ à corpore migratio, nulla corruptio, nulla interitus ſpecies, nulla denique mutatio violenta. Rom. 5. c. 24.

20 *Et vocauit Adam.* Duplex poteſt eſſe lectio: prior, in tempore pluſquamperfecto, Vocauerat Adam. Eam lectionem ſi ſequimur, ſenſus Moſis erit, longè fuiſſe deceptum Adam, qui vitam ſibi & poſteris promiſerit ab vxore, quam poſtea ſenſit eſſe mortiferam. Eſt autem Moſi vſitatum (vt iam vidimus) non ſeruata hiſtoriæ ſerie, ſubiicere quæ ordine priora erãt. Si legas in tempore præterito, licebit vel in bonam, vel in malam partem accipere. Sunt enim qui exiſtimant Adam, ſpe lætioris ſtatus erectum, quia Dominus caput ſerpentis vulnerandum à mulieris ſemine promiſerat, vocaſſe eam viuificam. Ita laudabilis, imò heroica eſſet animi fortitudo: quando non poterat ſine ardua & difficili lucta matrem viuentium cenſere, quæ antequam vllus homo natus foret, omnes æterno interitu perdiderat. Sed quia vereor ne hæc ſit debilis coniectura: expendant lectores, annon potius taxare voluerit Moſes Adæ incogitantiam, qui demerſus in morte, vxori tamen adeo ſuperbum nomen indiderit. Nec tamen dubito quin reſpirauerit, & collegerit animum, audita Dei voce de vita prorogãda: & tunc quaſi recreatus, vxorem à vita nuncupauerit: ſed non ſequitur, exacta ad verbum Dei fide, triumphaſſe de morte, vt debuit. Sic igitur interpretor, ex quo mortem præſentem euaſerat, ſolatio aliquo leuatum, beneficium Dei quod præter ſpem contigerat, vxoris nomine celebraſſe.

21 *Fecitque Dominus Deus Adæ.* Craſſa Minerua exponit Moſes, Dominum hanc Adæ & eius vxori induſtriam dediſſe, vt ſibi veſtes ex pellibus conficerent. Neque enim ſic accipere conuenit eius verba, quaſi fuerit Deus pellifex, aut miniſter ad veſtes conſuendas. Iam verò credibile non eſt, pelles illis fortuitò eſſe oblatas: ſed quum animalia prius deſtinata eſſent in ipſorum vſum, noua neceſſitate compulſos, mactaſſe aliqua quorum ſe corio tegerent: atque ad hoc capiendũ cõſilium, diuinitus fuiſſe inductos: quare Deum Moſes authorem nominat. Cur autem pelliceis veſtibus induerit ipſos Dominus, hæc mihi videtur eſſe ratio: quia ex ea materia confectæ, belluinum quiddam magis ſaperent, quàm lineæ vel laneæ. Voluit ergo Deus in tali habitu primos homines, non ſecus ac prius in nuditate, conſpicere ſuam fœditatem: atque ita peccati reminiſci. Interea negandum non eſt quin exemplar nobis propoſuerit, in quo nos ad frugalem ac minimè ſumptuoſum veſtitum aſſuefaceret. Atque vtinam hoc delicatis in mentem veniret, quibus nulla videtur eſſe ornatus mundities niſi quæ luxu diffluit. Non quòd præciſè damnãdus ſit quilibet ornatus: ſed quia vbi curioſè appetitur immodica elegantia & ſpendor, non tantùm ſpernitur magiſter iſte qui veſtitum eſſe voluit inſigne verecundiæ, ſed bellum quodammodo aduerſus naturam geritur.

22 *Ecce Adam quaſi vnus.* Ironica exprobatio, qua Deus cor hominis non tantùm pungere, ſed penitus confodere voluit. Nec verò crudeliter miſero & afflicto inſultat: ſed pro morbi neceſſitate violentius remedium adhibet. Nam etſi confuſus erat Adam, & attonitus ſua calamitate: mali tamen cauſam non ſatis reputabat, vt ſuperbiæ pertæſus, veram humilitatem amplecti diſceret. Adde quòd non in ipſum magis quàm in poſteros hac ſubſannatione inuectus eſt Deus, vt modeſtiam commendaret omnibus ſæculis. Particula Ecce, denotat ex re præſenti ferri ſententiam. Et ſanè triſte horrendúmque ſpectaculum erat, eum in quo nuper fulgebat diuinæ imaginis decus, ſub fœtidis pellibus latẽre, vt probrum ſuum obtegeret: ac plus eſſe decori in pecude mortua quàm in homine viuo. Particula quæ mox additur, *Sciens bonum & malum*, cauſam tantæ miſeriæ & originem exprimit, quòd ſcilicet Adam ſorte ſua non contentus, altius tentauerit aſcendere quàm licebat: acſi dictum eſſet, Vide nunc quò te præcipitauerit tua ambitio, & peruerſa illicitæ ſcientiæ appetentia. Quanquam ne colloquio quidem Dominus eum dignatur, ſed contemptim producit, maioris infamiæ cauſa. Sic chalybeam ipſius ſuperbiam contundi oportuit, vt tandem in ſe deſcendens, magis ac magis ſibi diſplicerent. *Vnus ex nobis* Quidam pluralem numerum ad Angelos referunt: acſi hominem Deus, terreſtre & deſpectum animal, à cæleſtibus creaturis diſcerneret: ſed videtur longè petita expoſitio. Simplicior erit ſenſus, ſi ita reſoluas, Poſthac Adam mihi erit ſimilis

vt ſimus inter nos ſocii. Quòd autem eliciunt ex hoc loco Chriſtiani doctrinam de tribus in Deo perſonis, vereor ne ſatis firmum ſit argumentum. Neque enim eadem eſt quæ ſuperioris loci ratio, Faciamus hominem, &c. quoniam hîc Adam ſub dictione Nobis, comprehenditur: illic autem aliqua in Dei eſſentia diſtinctio exprimitur. *Nunc autem ne fortè.* Defectiua eſt oratio, quam ſic implẽdam arbitror, Nunc reſtat vt in poſterum arceatur à fructu vitæ. Nam his verbis monetur Adam, non vnius momenti, vel paucorum dierum fore pœnam cui addictus eſt: ſed à beata vita ſemper fore extorrem. Falluntur qui hîc quoque ironiam eſſe putant: acſi negaret Deus profuturam eſſe homini arborem vitæ, quanuis ea veſcatur. potius enim ſymbolo eum priuans, rem ſimul aufert. Scimus quid valeant ſacramenta: & ſuprà dictum fuit, arborem datam eſſe in vitæ pignus. Quare vt ſe priore vita priuatum eſſe intelligat, ſolennis excommunicatio additur. non quòd illi Dominus ſpem omnem ſalutis præcidere voluerit: ſed tantùm auferre quod dederat, vt noua alibi ſubſidia quæreret. Reſtabat autem in ſacrificiis expiatio, quæ illum reſtitueret in vitam quam perdiderat. Prius communicatio cum Deo, Adæ viuifica erat: ex quo inde alienatus eſt, vitam recuperare oportuit in Chriſti morte, cuius vita tunc viuebat. Certum quidem eſt, non potuiſſe hominem, etiamſi totam arborem voraſſet, vita frui, Deo inuito: ſed Deus, inſtitutionis ſuæ reſpectu, vitam coniungit cum externa teſſera, donec inde ablata ſit promiſſio. Neque enim fuit vnquam in arbore vis aliqua intrinſeca: ſed quatenus illius vſu gratiam ſuam homini obſignauerat, viuificam facit: vt certè nihil fallaciter nobis figurat, ſed cum effectu (vt aiunt) ſemper nobiſcum loquitur. In ſumma, voluit Deus fiduciæ materiam quam dederat, ex hominis manibus excutere, ne ſibi de vitæ perpetuitate, quam amiſerat, ſpem inanem fingeret.

23 *Emiſit eum Dominus.* Hîc Moſes partim quòd de pœna homini inflicta dixerat, proſequitur: partim Dei bonitatem commendat, qua mitigatus fuit iudicii rigor. Clementer exilium Adæ mitigat Deus, quum illi domiciliũ in terra adhuc reſiduum facit: & victũ illi ex cultura, quanuis laborioſa, aſſignat. Inde enim colligit Adam, aliquam haberi à Domino curam ſui, quæ paterni amoris teſtimonium eſt. De pœna verò iterum Moſes concionatur, vbi narrat expulſum fuiſſe hominem, & Cherubim oppoſitos cum lamina gladii verſatilis, qui ab ingreſſu horti ipſum arcerent. Dicit Moſes locatos fuiſſe Cherubim à plaga Orientali: qua parte ſcilicet patebat homini acceſſus, niſi prohibitus fuiſſet. Additus fuit ad terrorem gladius verſatilis, vel vtrinque acutus. Quanquam Moſes nomen expreſſit, quod à cãdore vel ardore deductum eſt. Ergo Deus vitam Adæ concedens, & alimenta ſuppeditans, ita beneficium ſuũ reſtringit, vt illi ſemper ante oculos verſentur aliqua iræ ſuæ indicia: vt ſibi ad vitam vnde excidit, per infinitas miſerias, per temporale exilium, & per mortem tranſeundum eſſe ſubinde reputet. Tenendum enim eſt memoria quod diximus, non ita deiectum fuiſſe Adam, quin ſpes veniæ illi relicta fuerit. Exulabat ab illo regio palatio, cuius dominus fuerat, ſed alibi locum adeptus eſt quem inhabitaret: deliciis prioribus orbatus erat, ſed qualiſcunque adhuc victus ſuppetit: ab arbore vitæ erat excommunicatus, ſed nouum remedium offertur in ſacrificiis. Quidam gladium verſatilem exponunt, qui non ſemper directa acie in hominem vibretur, ſed oſtendat interdum palam laminæ, ad dandum pœnitentiæ locum: ſed intempeſtiua eſt allegoria, quum Dei conſilium fuerit, hominem prorſus ab horto excludere, vt vitam alibi quæreret. Ex quo autẽ beata illa vbertas loci & amœnitas fuit abolita, ſuperuacuus fuit gladii terror. Per Cherubim non dubium eſt quin Angelos Moſes deſignet: atque in eo ſe ad populi ſui captum accommodat. Iuſſerat Deus ad Arcam fœderis ſtatui duos Cherubim, qui operculũ alis ſuis tegerent. Ideo ſæpe dicitur ſedere inter Cherubim. Quòd hac forma pingi voluit Angelos, non dubium eſt quin per indulgentiam id veteris populi ruditati fuerit datum. Puerilibus enim rudimentis indigebat ætas illa, vt Paulus docet, Galat. 4. a. 3. Inde Moſes nomẽ quod Angelis tribuit, mutuatus eſt: vt homines aſſuefaceret ad genus reuelationis, quod ipſe diuinitus acceptum, fideliter per manus tradiderat. Nam Deus quod vtile eſſe nouerat populo ſuo, volebat in ſanctuario cognoſci. Et certè hæc nobis tenenda ratio, vt noſtræ infirmitatis conſcii, non tentemus ſine adminiculis in cælum euolare. Fiet enim alioqui vt in medio curſu euaneſcant omnes noſtri ſenſus. Scalæ autem & vehicula tunc erant ſanctuarium, Arca fœderis, altare, & mẽſa cum ſuis appendicibus. Porro vehicula & ſcalas voco, quia in cũ finem minimè ordinata erant eiuſmodi ſymbola, vt Deum fideles tabernaculo quaſi ergaſtulo includerent, vel affigerent terrenis elementis: ſed vt congruis aptiſque rudimentis adiuti, ſurſum contenderent. Sic Dauid & Ezechias, ſpirituali intelligentia verè præditi, longè aberant à craſſis illis figmentis, vt Deum loco affigerent. Neque tamen dubitant Deum vocare qui ſedet vel habitat inter Cherubim, vt ſe & reliquos in Legis pædagogio contineant. Deni-

que hoc loco Angeli vocantur eadem ratione Cherubim, qua corporis Chriſti nomen ad ſacrum Cœnæ panem transfertur. Quòd ad etymologiam ſpectat, ne inter Hebræos quidem conuenit. Opinio magis recepta eſt, כ eſſe ſeruilem literam, & notam ſimilitudinis: ideo tantundem valere Cherub acſi diceretur, Quaſi puer. Sed quia repugnat Ezechiel, qui communiter pro diuerſis figuris vſurpat: rectius, meo iudicio, ſentiunt qui tradunt generale eſſe nomen. Cæterùm ad Angelos referri, plus ſatis notum eſt. Vnde & Ezech. 28. d. 14, ſuperbum Tyri regem hoc titulo inſignit, primario Angelo eum comparans.

CAP. IIII.

ET *Adam cognouit* Haua *vxorem ſuam: quæ concepit, & peperit Cain: & dixit, Acquiſiui virum à Iehoua.*

2 *Et addidit parere fratrē eius Ebel: fuit autē Ebel paſtor ouium, & Cain fuit cultor terræ.*

3 *Et fuit, à fine dierum adduxit Cain de fructu terræ oblationem Iehouæ.*

4 *Et Ebel etiam ipſe adduxit de primogenitis pecudum ſuarum, & de adipe earum: & reſpexit Iehoua ad Ebel, & ad oblationem eius:*

5 *Ad Cain verò & ad oblationem eius non reſpexit: iratus eſt itaque Cain valde, & concidit vultus eius.*

6 *Et dixit Iehoua ad Cain, Vtquid excanduiſti? & vtquid concidit vultus tuus?*

7 *Annon ſi rectè egeris, erit acceptatio? &, ſi non bene egeris, in foribus peccatum cubat? & ad te erit appetitus eius, & tu dominaberis ei.*

8 *Et loquutus eſt Cain ad Ebel fratrem ſuum: & accidit quum eſſent in agro, inſurrexit Cain contra Ebel fratrem ſuum, & occidit eum.*

9 *Et dixit Iehoua ad Cain, Vbi eſt Ebel frater tuus? Et ait, Neſcio: nunquid cuſtos fratris mei ſum ego?*

10 *Et dixit, Quid feciſti? vox ſanguinis fratris tui clamat ad me è terra.*

11 *Nunc itaque maledictus eris è terra, quæ aperuit os ſuum vt exciperet ſanguinem fratris tui è manu tua.*

12 *Quando coles terram, non addet vt det vim ſuam tibi: vagus & profugus eris in terra.*

13 *Et dixit Cain ad Iehouam, Maior eſt punitio mea quàm vt feram.*

14 *Ecce, eieciſti me hodie à facie terræ, & à facie tua abſcondar, eróque vagus, & profugus in terra: & erit, vt quicunque inuenerit me, occidat me.*

15 *Et dixit ei Iehoua, Propterea quicunque occiderit Cain, ſeptuplum vindicabitur. Et poſuit Iehoua ſignum in Cain, ne percuteret eum vllus qui inueniret eum.*

16 *Et egreſſus eſt Cain à facie Iehouæ, & habitauit in terra* Nod *ad* Orientem Heden.

17 *Cognouit autem Cain vxorem ſuam: quæ concepit, & peperit* Hanoch: *ædificauítque ciuitatem, & vocauit nomen ciuitatis nomine filii ſui* Hanoch.

18 *Porro natus eſt ipſi* Hanoch Hirad, *&* Hirad *genuit* Mehuiael, *&* Mehuiael *genuit* Methuſael: *&* Methuſael *genuit* Lemech.

19 *Et accepit ſibi* Lemech *duas vxores: nomen vnius,* Hada, *& nomen ſecundæ,* Silla.

20 *Et genuit* Hada Iabal: *ipſe fuit pater inhabitantis tentorium, & pecoris.*

21 *Et nomen fratris eius,* Iubal: *ipſe fuit pater omnis contrectantis citharam & organum.*

22 *Et* Silla *etiam ipſa peperit* Thubal-cain, *polientem omne opificium æreum & ferreum: & ſoror* Thubal-cain, *fuit* Nahama.

23 *Et dixit* Lemech *vxoribus ſuis* Hada *&* Silla, *Audite vocē meā vxores* Lemech, *auſcultate ſermonem meum, Quoniam virum occidero in vulnere meo, & adoleſcentem in liuore meo:*

24 *Quia ſeptuplo vindicabitur Cain, &* Lemech *ſeptuagies ſeptics.*

25 *Cognouit autem* Adam *rurſum vxorem ſuam: quæ peperit filium, & vocauit nomen eius* Seth, *Quia poſuit mihi* inquit *Deus ſemen alterum pro* Ebel: *quia occidit eum Cain.*

26 *Et ipſi Seth etiam natus eſt filius, & vocauit nomen eius* Enos *: tunc cœptum eſt inuocari nomen* Domini.

1 *Et Adam cognouit* Haua *uxorem ſuam.* Nunc propagationem generis humani deſcribere incipit Moſes: qua in hiſtoria notare operæpretium eſt, non abolitam fuiſſe peccato illam Dei benedictionem, Creſcite & multiplicamini: neque id modò, ſed confirmatum diuinitus fuiſſe Adæ pectus, vt à ſobole generanda non abhorreret. Sicut autem agnouit Adam in ipſo generationis principio verè paternam iræ Dei moderationẽ: ita coactus eſt iterũ poſtea guſtare amaros peccati ſui fructus, dum Cain Abelem occidit. Verùm ſequamur Moſis contextum. Cognoſcendi verbo congreſſum viri cum vxore, rem per ſe pudendam, verecundè inſinuat. quanquã coitus fœditas inter peccati fructus numerãda eſt: quia naſcitur ex libidinis intemperie. porro licet non exprimat Moſes gemellos fuiſſe Cain & Abel, mihi tamen probabile videtur. Poſtquam enim dixit ex primò conceptu Heuam genuiſſe primogenitum: paulo pòſt ſubiicit, alterum quoque peperiſſe. ita duplicem partum commemorans, nonniſi de vno concubitu loquitur. Qui aliter ſentiunt, fruantur illi ſuo iudicio: mihi tamen videtur rationi conſentaneum, quum replendus eſſet mundus incolis, non modò Cain & Abel vno conceptu fuiſſe genitos, ſed plurimos etiam poſtea, tam maſculos quàm fœminas. *Acquiſiui uirum.* Verbum quo vtitur Moſes, tam acquirere quàm poſſidere ſignificat: & parum refert ad præſentem contextum vtrouis modo accipias. Magis in eo inſiſtere conuenit, cur dicat ſe acquiſiſſe את יהוה. quidam exponunt Cum Domino, hoc eſt Dei beneficio, vel Per Dei gratiam: acſi Heua Domino acceptam ſobolis benedictionem referret: vt Pſal. 126. b. 3, habetur, Domini munus, fructus ventris. Eodem recidit altera interpretatio, Poſſedi à Domino. Perinde valet quod vertit Hieronymus Per Dominum. Tres inquam iſtæ lectiones huc tendunt, in ſumma, Heuam agere Domino gratias, quòd ex ea ſuſcitare cœpiſſet poſteros, quum æterna ſterilitate non minus quàm interitu digna eſſet. Alii ſubtilius, Poſſedi virum Dei: quaſi intelligeret Heua, iam ſe habere illum ſibi diuinitus promiſſum ſerpentis victorem. Ita fidem Heuæ laudant, quòd promiſſionem fide amplexa ſit, de conterendo per ſemen ſuum diaboli capite. Putãt autem in perſona vel indiuiduo fuiſſe deceptam quia ad Cain reſtrinxerit quod de Chriſto promiſſum erat. Mihi autem genuinus hic videtur ſenſus eſſe, quòd dum ſibi gratulatur Heua de filio nato, eum Deo tanquam generis ſui primitias offerat. Proinde vertendum cenſeo, Acquiſiui Domino virum. quod ad phraſin Hebraicam propius accedit. Virum porro appellat infantem recens natum, quia genus humanum, quod ſua culpa tam ipſa quàm maritus perdiderant, renouatum aſpicit.

2 *Et addidit parere fratrem eius* Ebel. Vnde nomen Cain deductum ſit, & quo reſpectu illi impoſitum, ſatis notum eſt. Dixit enim mater קניתי virum: ideóque Cain appellat. De Abel non idem exprimitur. Quòd putant quidam contemptim ſic vocatum fuiſſe à matre, acſi foret ſuperuacuus & propè inutilis, prorſus abſurdum eſt: tenebat enim memoria, quorſum tenderet fœcunditas, nec illi exciderat benedictio iſta, Creſcite, &c. Rectius (meo iudicio) dicemus, quum in primogenito teſtata eſſet Heua gaudium quod repentè affulſerat, & Dei gratiam celebraſſet, poſtea in altero partu, in memoriam rediiſſe humani generis miſerias. Et certè noua Dei benedictio non vulgaris lætitiæ materia erat. Sed rurſum poſteros tot malis deuotos quorum ipſa cauſa erat, ſine acerbiſſimo dolore intueri non potuit: eius ergo triſtitiæ monumentum extare voluit in nomine ſecundi filii, & commune ſpeculum proponere, quo totam progeniem humanæ vanitatis admoneret. Quòd præpoſterum Heuæ iudicium nõnulli taxant, quia probum & ſanctum filium alterius nequam & ſcelerati comparatione, velut reiectitium habuerit, non recipio. Habet enim Heua cur ſibi in primogenito gratuletur: nihil autem vitii eſt, quòd in ſecũdo memoriale ſibi & omnibus aliis ſtatuit propriæ vanitatis, vt ſe aſſidua malorum ſuorum reputatione exerceant. *Et fuit* A*bel paſtor.* Duxerintne ambo vxores, & ſeparatã quiſque domum habuerit, non refert Moſes. Maneat igitur hoc nobis incertum: quanquam magis probabile eſt, Cain fuiſſe coniugatum priuſquam fratrem occideret: quia paulo pòſt ſubiiciet Moſes, cognita vxore genuiſſe liberos, de coniugio nulla illic mentio. Genus vitæ ſanctũ per ſe & laudabile vterque ſequutus eſt. Terræ enim cultura à Deo mandata erat: paſcendi autem pecoris labor non minus honeſtus quàm vtilis: tota denique vita ruſticana innoxia & ſimplex, & ad verum naturæ ordinem maximè accommodata. Hoc igitur primò habendum, quòd ſe ambo exercuerint in laboribus Deo probatis, & ad communem vitæ humanæ vſum neceſſariis. Vnde colligitur, probè fuiſſe à patre inſtitutos. Id melius confirmat ſacrificandi ritus, quia teſtatur fuiſſe aſſuefactos ad Dei cultum. Erat igitur vita Cain optimè in ſpeciem compoſita: vtpote qui pietatis officia erga Deum coleret,

victúmque ſibi & ſuis quæreret honeſto & iuſto labore: quemadmodum frugi & modeſtum patremfamiliâs decet. Porro memoria hîc repetere conuenit quod priùs diximus, primos homines ſic priuatos fuiſſe diuini amoris ſacramento, quum à vitæ arbore fuerunt prohibiti, vt ſpes illis ſalutis relicta fuerit, cuius in ſacrificiis teſſeras habebant. Sic enim tenendum eſt, non fuiſſe temere excogitatum ab illis ſacrificandi morem, ſed traditum diuinitus. Nam quum dignitatem ſacrificii Abel acceptam fidei referat Apoſtolus: ſequitur, illum non abſque Dei mandato obtuliſſe. Hebr. 11.a.4.
Deinde ab initio mundi verum fuit, quibuſlibet victimis præſtare obedientiam, matrémque eſſe omnium virtutum. 1. Sam.15.e.22.
Vnde ſequitur, præceptũ fuiſſe à Deo quicquid illi placuit. Tertiò, quum Deus ſemper ſimilis fuerit ſui, non dicemus vnquam fuiſſe ſimpliciter delectatum carnali & externo cultu. Grata autem habuit illa primi ſæculi ſacrificia. Sequitur ergo ſpiritualiter illi fuiſſe oblata: hoc eſt, non inanibus ceremoniis luſiſſe ſanctos Patres, ſed aliquid comprehendiſſe altius & magis reconditum: quod abſque verbo non poterant. Sola enim eſt interior veritas, quæ in ſignis externis natiuum & rationalem Dei cultum à craſſo & ſuperſtitioſo diſcernit. Et certè non aliter poterant ſincerè animum adiicere ad Deum colendum, quàm de eius beneuolentia redditi certiores: quia ex ſenſu fiduciáque bonitatis eius, voluntaria reuerentia naſcitur: contrà verò quiſquis illum ſibi infeſtum ſentit, metu ipſo & horrore ad fugiendum cogitur. Videmus ergo vt Deus arborem vitæ eripiens, in qua primum dederat gratiæ ſuæ pignus, aliis tamen modis propitium ſe hominibus teſtetur ac declaret. Imò dum eos ſibi adoptat cultores, ſimul ad ſalutem inuitat. Siquis obiiciat, ſua Gentibus quoque fuiſſe ſacrificia, quibus nulla ſuberat pura & ſolida religio: ſolutio in promptu eſt, mentionem hîc de ſacrificiis fieri legitimis & Deo probatis, quorum adulterina imitatio poſteà ad Gentes defluxit. Etſi autem hîc ponitur nomen מנחה, quod propriè munus ſignificat, & ideo ad oblationes quaſlibet generaliter extenditur: colligere tamen licet, duas ob cauſas ab initio Patribus datum fuiſſe ſacrificandi mãdatum: nempe vt commune eſſet pietatis exercitium, dum ſe profitebantur Dei eſſe, ſuáque omnia illi ferebant accepta: deinde vt commonefierent expiatione aliqua opus eſſe ad ſe Deo reconciliandos. Quòd ex ſuis quiſque facultatibus aliquid offert, ſolẽnis eſt gratiarum actio: acſi teſtatum facerent ex re præſenti, Deo ſe debere quicquid habent. Sed pecudum mactatio, & effuſio ſanguinis aliquid præterea cõtinet: vt mortem ſcilicet ante oculos habeant, & tamen concipiant propitiandi Dei fiduciam. De ſacrificiis Adæ nulla fit mentio.

4 *Reſpexit Dominus ad Abel, &c.* Reſpicere Deus hominem dicitur, quem fauore ſuo dignatur. Cæterùm notanda eſt ſeries hîc à Moſe poſita. neque enim ſimpliciter narrat placuiſſe Deo quem illi cultum Abel exhibebat: ſed exordium à perſona facit: quo ſignificat, nullam fore operibus gratiam coram Deo, niſi quorum author iam antè gratus ſit, ac probetur. Nec mirum, Homo enim videt quæ apparent: Deus autem cor intuetur, 1. Sam.16.b.9. ideo non aliunde opera æſtimat quàm ex ipſo cordis fonte. Vnde etiam fit vt impiorum victimas, quãlibet in oculis hominum ſplendeant, non modò ſpernat, ſed etiam abominetur. Nam ſi ſolo tactu contaminat ſuis ſordibus res alioqui puras & mundas, qui in anima ſua pollutus eſt: quomodo non immundũ eſſet quod ab ipſo prodit? Quum Deus laruatam iuſtitiam qua gloriabantur Iudæi, repudiat, obiicit per ſuum prophetam, manus eorum plenas eſſe ſanguine, Ieſaiæ 1.c.15. Eadem ratione pugnat Aggæus cõtra hypocritas. Species ergo externa operum, quæ oculos noſtros, qui nimis carnei ſunt, deludere poteſt, coram Deo euaneſcit. Neque verò id profanos quoque homines latuit, quorũ poetæ, dum ſana & rite cõpoſita mente loquuntur de cultu Dei, & mundũ cor & puras manus requirunt. Hinc etiam apud omnes gentes ſolennis lauandi ritus ante ſacrificia. Iam quũ alibi teſtetur Spiritus per os Petri, fide purificari corda, nec aliam fuiſſe puritatem ſanctis Patribus: non fruſtra colligit Apoſtolus, fide præſtantiores fuiſſe hoſtias Abel. Act.15.b.9.
Itaque primò tenendum eſt, quæcunque ante fidem fiunt opera, qualiſcũque in illis appareat iuſtitiæ ſplendor, nihil eſſe niſi mera peccata (quoniam à ſua radice ſunt inquinata) & fœtere corã Domino, cui ſine interiori cordis munditie placere nihil poteſt. Vtinam hoc reputarent qui ad recipiendã Dei gratiam idoneos proprio liberi arbitrii motu homines fingunt: nulla certè cõtrouerſia reſtaret quin Deus gratis iuſtificet homines, ídque per fidem. Fixum illud manere oportet: nullum in Dei iudicio haberi operũ reſpectum, donec in gratiam receptus ſit homo. Alterũ perinde certò conſtat: quum Deo exoſum ſit totum humanum genus, non alium eſſe reconciliandæ gratiæ modũ niſi per fidem. Porro quum fides gratuitum ſit Dei donum, & peculiaris Spiritus illuminatio, inde colligere promptũ eſt, mera eius gratia nos præueniri nõ ſecus acſi nos à morte excitaret. Quo etiã ſenſu dixit Petrus, Deũ eſſe qui fide corda purificat. Neque enim id quadraret niſi fidem ipſe formaret in cordibus hominũ, vt verè eius donũ cenſeatur. Nunc videndum eſt quomodo ſit puritas effectus fidei. Inſulſa

nimis & ieiuna eſt philoſophia, cauſam afferre, quia nonniſi fide homines Deum remuneratorem quærunt. Qui ſic loquuntur, prorſus ſepeliunt Dei gratiam quam Spiritus præcipuè commendat. Frigidè etiam alii, qui tãtùm propter regenerationis donum, fide nos purgari docẽt, vt accepti ſimus Deo. Neque enim dimidiam modò partem omittunt, ſed ædificant abſque fundamento, quando propter generis humani maledictionem gratuita reconciliatio præcedat neceſſe eſt. Deinde quando nunquam ita ſuos regenerat Deus in hoc mundo, vt perfectè ipſum colant, nullum hominis opus ſine expiatione gratum eſſe poteſt. Atque huc ſpectauit legalis lauandi ceremonia, vt diſcerent homines, quoties vellent ad Deum accedere, aliunde petendam eſſe munditiem. Ergo tũc demum ad noſtra obſequia reſpiciet Deus, vbi nos in Chriſto reſpexerit.

5 *Ad Cain verò & ad oblationem eius non reſpexit.* Non dubium eſt quin ſe geſſerit Cain vt ſolent hypocritæ: nempe Deum placare defunctoriè voluit externis ſacrificiis, ſe autem totum illi dicare, minimè curauit. Atqui legitimus hic cultus eſt, offerre nos Deo ſpirituales victimas. Talem hypocriſin quum Deus videat cum craſſo & manifeſto ſui ludibrio coniunctam eſſe, non mirum eſt ſi oderit, ac tolerare nequeat: vnde etiam fit vt reſpuat eorum opera qui ſeipſos illi ſubtrahunt. Nos enim vult primùm ſibi habere addictos: deinde in eius obedientiæ teſtimonium opera noſtra quærit, ſed nonniſi ſecundo loco. Notandum autem, figmenta omnia, quibus & Deo & ſibiipſis homines illudunt, infidelitatis eſſe fructus. Accedit & ſuperbia, quòd increduli contempta Mediatoris gratia, ſecurè in Dei conſpectum ſe ingerunt. Stultè comminiſcuntur Iudæi, ingratas fuiſſe oblationes Cain, quia Deum opimis ſpicis defraudans, ſteriles ſolùm vel ſemiplenas malignè offerret. Altius & magis reconditum fuit malum, illa ſcilicet, quam dixi, cordis immunditiees: ſicuti econuerſo ſacrificiis Abel gratiam conciliare non potuit fœtidus ex combuſtione adipis nidor, ſed bono fidei odore perfuſa, ſuauiter olebant. *Et iratus eſt Cain vehementer.* Quæritur hoc loco vnde intellexerit Cain, fratris oblationibus ſuas fuiſſe poſthabitas. Hebræi ſuo more ad diuinationem confugiunt, & fingũt ſacrificium Abel igne cæleſti fuiſſe conſumptum: ſed quia tantum licentiæ nobis permittere non debemus vt miracula comminiſcamur quæ nullum habent ex Scripturis teſtimonium: faceſſant Iudaicæ fabulæ. Ac magis quidem probabile eſt, ex continuo rerum ſucceſſu Cain iudicium feciſſe, cuius meminit Moſes. Vidit fratri melius eſſe quàm ſibi: inde collegit, Deum illi eſſe propitium, ſibi infenſum. Scimus autem hypocritis nihil pluris eſſe benedictione terrena, nihilque magis eſſe cordi. Porro nobis in perſona Cain pingitur imago impii hominis, qui tamen iuſtus vult haberi, imò ſibi inter ſanctos locum primum arrogat. Tales externis quidem operibus ſtrenuè ad Deum promerẽdũ incumbũt: ſed cor retinentes fraude implicitũ, nihil quàm laruas illi opponunt: vt in laborioſo eorum & anxio cultu nihil ſit ſincerum, ſed merus duntaxat fucus. Poſtquam nihil ſe proficere vident, produnt occultũ animi ſui virus: neque enim tantùm obſtrepunt Deo, ſed erumpunt in furorem manifeſtum: adeóque, ſi in ipſis eſſet, libenter eum detraherent è ſolio cæleſti. Superbia hæc omnibus hypocritis eſt ingenita, vt Deum obſequii ſpecie ſibi obnoxium habere velint: quia effugere non poſſunt eius imperium, blanditiis eum mulcere tentant, ſed quaſi puerum: interea quum magni faciant fictitias ſuas nugas, Deum ſibi valde iniurium eſſe putant, niſi applaudat. Vbi verò pronuntiat friuolas & nihili ſibi eſſe, fremere primùm & tandem furere incipiunt. Sola quidẽ illis obſtat impietas quominus Deum ſibi conciliẽt: ſed vellent pro ſua libidine cum Deo paciſci. Vbi hoc negatur, furioſa indignatione ardẽt, quam aduerſus Deum conceptam in eius filios euomunt. Ita quum Deo iratus eſſet Cain, rabies eius in fratrem innoxium effuſa eſt. Quod dicit Moſes, *vultum eius concidiſſe* (nam pluralis numerus apud Hebræos in hoc nomine pro ſingulari capitur) ſignificat, non ſubito tantùm iracundiæ feruore fuiſſe correptum, ſed aluiſſe ex lenta triſtitia malignum affectum, vt liuore contabeſceret.

6 *Dixit Dominus ad Cain.* Nunc Deus aggreditur ipſum Cain, citátque ad ſuum tribunal, vt intelligat miſer nihil ſe proficere tumultuando. Vult ſuis ſacrificiis haberi honorem: quia nõ impetrat, furioſè iraſcitur. Interim non cogitat ſe propria culpa non eſſe voti compotem. nam ſi malum inteſtinum agnoſceret, iam deſineret expoſtulare cum Deo, & in fratrem innoxium furere. Quomodo loquutus ſit Deus, non exprimit Moſes: ſiue oblata fuerit viſio, ſiue oraculum è cælo audierit, ſiue arcana inſpiratione fuerit admonitus: ſenſit diuino ſe iudicio conſtringi. Trahere hoc ad perſonam Adæ, quòd Dei propheta & interpres fuerit in arguendo filio, coactum eſt, atque etiam frigidum. Audio quid obtendant boni viri, nec minori pietate quàm doctrina præditi, qui talibus commentis ludunt: illis in animo eſt ornare externum verbi miniſterium, anſámque præcidere Satanæ præſtigiis, quas ſcilicet

ſub reuelationum colore inſinuat. Equidem nihil eſſe vtilius fateor quàm ſub ordine prædicationis Scripturæque obſequio cõtineri pias mentes,ne Dei verbum in erraticis ſpeculationibus quærant. Sed animaduertere licet, oraculis proditum fuiſſe Dei verbum ab initio, vt poſtea per manus hominum adminiſtratum, plus reuerentiæ haberet. Fateor etiam Adæ iniunctam fuiſſe docendi prouinciam: neque dubito quin ſuos liberos ſedulò admonuerit: verùm Moſis verba nimis violenter conſtringunt, qui non aliter cogitant loquutũ eſſe Deum quàm per ſuos miniſtros. Potius ſtatuamus, antequam conſignata eſſet publicis tabulis cæleſtis doctrina,ſæpe Deum extraordinariis modis patefeciſſe voluntatem ſuam:atque hoc fuiſſe fundamentum, quod fulciebat verbi reuerentiam: doctrinam verò per manus hominum proditam, inſtar ædificii fuiſſe. Certè quàm extenuet commentum illud vim diuinæ obiurgationis, me tacente omnes agnoſcunt. Ergo ſicuti prius Adæ auribus vox Dei inſonuerat,vt certò ſentiret Deum loqui:ita & nunc ad Cain dirigitur.

7 *Annon ſi rectè egeris.* His verbis Cain obiurgat Deus, quòd indignè ſuccenſeat: quando totius mali culpam ipſe ſuſtinet. Stulta enim querimonia & indignatio erat, quòd ſacrificia non placerent, quorum vitium corrigere non ſtudebat. Sic impii omnes, poſtquam diu multúmque contra Deum exarſerint, tandem Dei iudicio coarguuntur, vt fruſtra mali cauſam aliò exonerare cupiant. Græci interpretes hoc loco procul recedunt à genuino Moſis ſenſu.Quum nullæ eſſent illo ſæculo notæ vel puncta quibus Hebræi pro vocalibus vtuntur, procliuior in vocum affinitate in extraneum ſenſum fuit lapſus. Cæterùm,quia de eorum errore cuiuis in lingua Hebraica mediocriter verſato non difficile iudicium eſt, in eius refutatione non inſiſtam. Quanquam & linguæ Hebraicæ periti non parum inter ſe diſſentiunt,duntaxat quoad vnam vocem: Græci enim totam ſententiam mutant.Sed inter quos de contextu & ſumma orationis cõuenit,diſſidiũ eſt de verbo שאת, quod eſt quidẽ imperatiui modi,ſed in ſubſtãtiuũ nomen reſolui debet.Neque verò in eo eſt nodus,ſed quũ verbũ שאת,nunc leuare,nũc tollere vel remittere,nũc offerre, nũc accipere ſignificet, vt quiſque hoc vel illo ſẽſu exponit, ita inter ſe omnes variãt.Quidã ex doctoribus Hebræis ad vultũ referũt, acſi futurã eius leuationem Deus promitteret, qui tũc mœrore deiectus erat. Alii ex Hebræis trahunt ad remiſſionem peccatorum:acſi dictum eſſet,Benefac,& veniã impetrabis. Sed quia illi ſatiſfactionem imaginãtur quæ gratuitæ veniæ derogat,longè à Moſis ſenſu diſſidet.Propius ad verũ accedit tertia expoſitio,leuationẽ pro honore accipi:in hũc modũ,Non eſt quòd fraterno honori inuideas:quia ſi te rectè geſſeris, in eundẽ honoris gradum te quoque euehet Deus,qui nũc tuis peccatis offẽſus,ignominiæ dãnauit:ſed ne hæc quidẽ mihi probatur. Subtilius alii philoſophantur,quòd habiturus ſit Cain Deũ propitiũ,& eius gratia ſubleuãdus ſit, ſi ex fide afferat cordis puritatẽ cum externis ſacrificiis. quibus ego quidem permitto ſẽſu ſuo frui:ſed vereor ne parum ſolidũ ſit quod volunt. Hieronymus vertit,Recipies: intelligẽs Deũ mercedẽ promittere puro & legitimo cultui,qualẽ exigit. Recitatis aliorũ ſententiis,nunc mihi liceat proferre quod melius conuenire iudico. Primò, verbũ שאת tantundẽ valet atque acceptio,opponitúrque reiectioni.Deinde quãdo de re ſubiecta habetur ſermo, de ſacrificiis dictum interpretor,quòd Deus illa ſuſcipiet vbi rite oblata fuerint. Agnoſcunt Hebraicæ linguæ periti nihil hîc eſſe vel coactũ, vel à genuina verbi ſignificatione remotum. Iam ipſa rei ſeries eodem nos ducit:quòd pronũtiet Deus repudiari ſacrificia, & quaſi abiici, vt nullius pretii ſint,dum perperã offeruntur:ſuſceptũ verò iri, vt grata ſint boníque odoris, ſi pura ſit & legitima eorũ oblatio. Nũc tenemus quàm iniuſtè ſuccẽſeat Cain nõ haberi ſuis ſacrificiis honorẽ,quæ Deus obuiis manibus ſuſcipere paratus eſt,modò vitioſa eſſe deſinãt. Simul tamen memoria repetendũ quòd prius dixi,præcipuũ bene agendi caput eſſe,vt pii Chriſto Mediatore freti, & gratuita reconciliatione per ipſum parta,ſincerè & abſque fuco Deum colere ſtudeant.Itaque duo iſta mutuo inter ſe nexu cohærent:quòd fideles,quoties prodeunt in Dei cõſpectum,ſola Chriſti gratia commẽdet,abſterſis eorum ſordibus:& tamen veram cordis mũditiẽ illuc afferant. *Et ſi non bene egeris.* Ex aduerſo pronuntiat Deus horribilem ſententiam aduerſus Cain, ſi animum in malitia obſtinet, ſibíque indulgeat in ſuo vitio. Eſt autem valde emphatica oratio: quia Deus non modò refellit iniuſtam querimoniam, ſed oſtendit nihil fore ipſi Cain magis aduerſum quàm proprium peccatum quod intus alit:ſic breuibus & conciſis verbis ſtringit hominem impium, vt nullum effugium inueniat: acſi diceret, Nihil tua obſtinatione proficis. nam vt nihil tibi ſit mecum negotii, peccatum tuum nihil relaxationis dabit, quin te acriter exagitet, perſequatur, vrgeat, neque patiatur elabi. Hinc ſequitur non modò fruſtra, nullóque profectu eum tumultuari, ſed intus proprio ſenſu teneri reum, etiamſi nullus accuſet. Nam quod dicitur,

peccatum ad fores cubare, ad interius conſcientiæ iudiciū refertur, quòd hominē conuictum ſui peccati vndique obſeſſum premit. Fingant licet impii Deum in cælo torpere, luctentur quantum poſſunt in repellendo iudicii illius metu: peccatum tamen inuitos & fugitantes ſubinde ad tribunal illud retrahet, cui ſe ſubducere conati ſunt. Quod ne profanis quidem hominibus ignotum fuiſſe teſtantur editæ ab illis voces: nec dubium eſt, quum dicunt conſcientiam mille teſtium inſtar eſſe, ſæuiſſimo carnifici eam comparant: nullum eſſe grauius vel atrocius, quàm quod inde ſentitur tormentum, quin Deus eiuſmodi confeſſiones expreſſit. -prima eſt (inquit Iuuenalis) hæc vltio, quòd ſe Iudice nemo nocens abſoluitur, improba quamuis Gratia fallacis Prætoris vicerit vrnā. Sed loquutio Moſis ſingularem energiam cōtinet. Cubare dicitur peccatum, ſed ad fores: neque enim protinus iudicii metu torquetur peccator, ſed quaſcunque poteſt delicias accerſens ad ſe fallendum, quaſi in libero ſpacio obambulat, imò laſciuit tanquam in pratis amœnis: ſed quum ad exitum venitur, illic peccatum occurrit, ſuas excubias agens: tunc deprehenditur conſcientia, quæ ſe prius ſolutam putabat, & duplices moræ pœnas ſoluit.

Et ad te erit appetitus eius. Omnes fere interpretes ad peccatum referunt, putántque hac admonitione cohiberi prauas libidines, quæ hominis animum ſollicitant ac impellūnt. Ergò ſecundum eos talis erit ſenſus, Si peccatum inſurgit vt te ſubiiciat, cur indulges, ac non magis laboras in eo cohibendo & frænādo? Tuum enim erat domare, & ad obſequium cogere quos ſentis Deo immorigeros & rebelles eſſe in carne tua affectus. Sed ego Moſen prorſus aliud velle arbitror. Omitto quòd in Hebraico peccati nomine, apponitur fœminei generis nota: hæc autem relatiua duo maſculina ſunt. Certè Moſes nō de ſcelere ipſo propriè, ſed de culpa quæ inde contrahitur, & reatu agit. Nunc quomodo verba hæc conuenient, *Sub te erit appetitus eius?* Cæterùm non longa refutatione opus erit, vbi germanum ſenſum protulero. Potius mihi videtur eſſe obiurgatio, qua Deus impium hominē ingratitudinis inſimulat, quod pro nihilo ducat primogenituræ honorem. Vt quiſque noſtrum maioribus Dei beneficiis ornatus eſt, niſi authorem gratiæ cui obſtrictus eſt, impenſius colere ſtudeat, impietatem ſuam prodit. Quum Abel fratri poſthabitus foret, ſtudioſus tamen erat Dei cultor. Primogenitus verò neglectim & defunctoriè colebat Deum, cuius beneficio in tantam dignitatem peruenerat: atque ita peccatum eius amplificat Deus, quòd nō ſaltē imitetur fratrem, quem vt gradu honoris, ita & pietate lōgè ſuperare debuerat. Porro loquutio eſt Hebræis trita, appetitum minoris ad eū reſpicere cuius arbitrio ſubiectus eſt. ita de muliere dixit Moſes, cap.3.c.16, quòd eius appetitus eſſet ad virum. Pueriliter autem ineptiūt qui hunc locum torquent ad probandum liberum arbitrium. Nam vt demus officii ſui Cain moneri, vt ſubigendo peccato incumbat, nulla tamen inde hominis virtus elicitur: quia certum eſt non aliter quàm Spiritus ſancti gratia mortificari affectus carnis, ne præualeant. Nec certè quoties præcepit aliquid Deus, vires ad præſtandum nobis ſuppetere colligendum eſt: quin potius tenendum eſt Auguſtini dictum, Da quod iubes, & iube quod velis.

8 *Et loquutus eſt Cain ad Abel fratrem ſuum.* Quidam indefinitè accipiunt iſtud Dicere, quòd iracundiam perfidè diſſimulans, fraternè loquutus ſit. Hieronymus expreſſit habitum ſermonem, Veni, egrediamur foras. Meo quidem iudicio, oratio eſt defectiua, & aliquid ſubaudiendum: quid tamen ſit illud, incertum eſt. Interea non diſplicet Moſen conciſè perſtringere ſceleratam hypocritæ perfidiam, qui familiariter loquendo, ſpeciem fraternæ concordiæ præ ſe tulerit, donec nefandæ cædis perpetrandæ occaſio daretur. Atque hoc exemplo docemur, nunquam magis timēdos eſſe hypocritas quàm dum ad colloquium, amicitiæ prætextu, deſcendunt: quia vbi aperta vi, quantum cuperent, nocere non datur, ſubitò ad pacis ſimulationem ſe conuertunt. Atqui minimè ſperandum eſt vt ſincerè cum hominibus fidem amicitiæ colant, qui truculentæ ſunt in Deum beſtiæ. Expendat tamen lector annon potius intellexerit Moſes, quamuis à Deo correptus eſſet Cain, nihilominus litigaſſe cum fratre ſuo: atque ita iſtud Dicere, penderet ex ſuperioribus. Ego certè in hanc ſententiam magis inclino, quòd non continuerit intra ſe malignum affectum, ſed in fratris accuſationem proruperit, atque illi ſtomachoſè expoſuerit triſtitiæ ſuæ cauſam. *Quum eſſent in agro.* Hinc colligimus, quamuis domi conqueſtus eſſet Cain de fratre, ſic tamen diabolicum texiſſe furorem quo ardebat, vt nihil deterius ſuſpicatus ſit Abel: vindictam enim differebat in tempus idoneum. Vnum porro hoc facinus luculentè oſtendit, quo præcipitet homines Satan, vbi animum in malitia obſtinarunt, vt certè extremis quibuſque pœnarum exemplis digna eſt eorum contumacia.

9 *Vbi eſt Abel?* Qui fingunt patrem de filio ſuo Abel ex Cain ſciſcitatum, eneruant totam

vim doctrinæ quam hîc tradere inſtituit Moſes: nempe quòd Deus tum arcana inſpiratione, tum inuſitato aliquo modo parricidam citauerit ad ſuũ tribunal, & quaſi de cælo intonuerit. Nam quod prius dixi, mordicus tenendum eſt: quemadmodum nunc per Scripturas nobiſcũ loquitur Deus, ita ſe olim per oracula Patribus manifeſtaſſe, & eodem quoque modo patefeciſſe ſua iudicia reprobis ſanctorum filiis. Sic Agar poſtquam ab Eccleſia deſciuerat, compellat in ſylua Angelus: vt videbimus cap. 16. b. 8. Fieri quidem poteſt vt tacito conſcientiæ examine Deus interrogauerit Cain, & ipſe viciſſim fremens intus & obmurmurans reſponderit. Statuendum tamen eſt non externa tantùm hominis voce examinatum fuiſſe: ſed diuinitus, vt ſentiret cum Deo ſibi eſſe negotium. Cæterùm quoties ad reputanda peccata nos arcanæ conſcientiæ punctiones ſollicitant, meminerimus Deum nobiſcum loqui. Interior enim ille ſenſus, quo de peccatis coarguimur, proprium eſt Dei forum, vbi iuriſdictione ſua fungitur. Cauendum ergo ne exemplo Cain, qui ſibi malè conſcii ſunt, ad contumaciam ſe confirmẽt. Hoc enim eſt verè aduerſus Deum calcitrare, & reſiſtere eius Spiritui, dum eas cogitationes repellimus, quæ nihil aliud ſunt quàm pœnitentiæ incitamenta. Atqui vitium eſt nimis cõmune, ad priora peccata tandem addere peruicaciam, ne Deo cedat qui peccatum, velit nolit, cogitur in animo ſuo ſentire. Vnde apparet quanta ſit humani ingenii prauitas, quòd conuicti, & proprio ſenſu damnati, non tamen deſinimus iudici noſtro vel illudere, vel obſtrepere. Prodigioſus eſt ſtupor, quòd Cain tanto ſcelere perpetrato, Dei obiurgationẽ ferociter repudiat, cuius tamen non poterat manum effugere. Sed idem omnibus quotidie impiis accidit, quorum nemo nõ affectat videri in captandis excuſationibus ſubtilis. Nam tam flexuoſis latebris inuolutum eſt cor humanum, vt facilè ſit impiis obſtinatum Dei cõtemptum addere ad ſua ſcelera: non quòd ad repellendum Dei iudicium ſatis dura ſit eorum contumacia (quantumuis enim abditi in profundos, quos dixi, receſſus, occultis nihilominus cauteriis ſemper vruntur:) ſed quia cæca obſtinatione callum ſibi obducunt. Inde enim clarè diuini iudicii vis perſpicitur: quæ ſic in ferreos ſceleratorum animos penetrat, vt cogantur intus ſui eſſe iudices: neque patitur eos delere quem extorſit culpæ ſenſum, quin litura maneat, vel cauterii cicatrix. Quũ ſe negat fuiſſe cuſtodem vitæ fratris, etſi ferociter inſurgens, violento impetu Dei iudicium repellere nititur, hoc tamen cauillo elapſum ſe putat, ne ſibi de occiſo fratre reddenda ſit ratio, quia non habebat expreſſum cuſtodiæ mandatum.

10 *Quid feciſti? ſanguis fratris.* Oſtendit Moſes quàm nihil profecerit Cain tergiuerſando. Prius ſciſcitabatur Deus vbi eſſet frater: nunc preſſius ipſum ſtringit, vt inuito ſceleris confeſſionẽ extorqueat. Nullis enim equuleis, nullis fidiculis vel tormentis quibuſlibet tãtum ineſt violentiæ ad vrgendos maleficos, quàm fuit efficax iſtud diuinæ vocis fulmen ad feriendum Cain, vt confuſus iaceret. Neque enim amplius inquirit Deus an fecerit: ſed vno verbo feciſſe pronũtians, ſceleris atrocitatem amplificat. Cæterùm ſub vnius hominis perſona docemur quàm infœlix eos maneat cauſæ euentus, qui cum Deo litigando ſe expedire tentant. Neque enim longo circuitu inquiſitionis opus habet ille cordium cognitor, ſed verbo vno ſic fulminat in ſuos reos, vt ſatis ſupérque ſit ad damnationem. Rhetores primum defenſionis genus ſtatuunt in negatione facti. vbi negari factum non poteſt, ad ſtatum qualitatis confugiunt. Vtroque præſidio depellitur Cain: nam & cædem ipſum patraſſe Deus pronũtiat, & ſimul definit quàm nefarium ſit ſcelus. Et eius exemplo monemur fruſtra coaceruari prætextus & ſuffugia, vbi rei ad Dei tribunal citantur qui peccarunt. *Sanguis fratris tui clamat.* Primùm oſtẽdit Deus ſe de factis hominum cognoſcere, vtcunque nullus queratur vel accuſet: deinde ſibi magis charam eſſe hominum vitam, quàm vt ſanguinem innoxium impunè effundi ſinat: tertiò, curam ſibi piorum eſſe, nõ ſolum quandiu viuunt, ſed etiam poſt mortem. Dormiunt vt plurimum terreni iudices, niſi eos accuſator ſollicitet: Deum autem ad ſumendas pœnas, etiã vbi tacet qui læſus eſt, ipſæ iniuriæ ſatis per ſe prouocant. Hæc bonis, qui iniuſtè vexãtur, mirè ſuauis conſolatio eſt, dum audiunt ſua mala, quæ taciti perferunt, vltro ad vindictam poſcendam in cõſpectum Dei prodire. Obmutuit Abel quũ iugularetur, vel alio quouis modo necaretur: poſt mortem magis clamoſa eſt vox ſanguinis quàm vlla rhetorum facundia. Ita oppreſſio & ſilentium Deo non obſtat quominus de cauſa iudicet quam mundus ſepultam exiſtimat. Hæc conſolatio vberrimam patientiæ materiam nobis ſuppeditat, quum nihil ex iure noſtro decedere audimus, ſi moderatè & æquis animis feramus iniurias: imò Deũ ad nos vindicandos eo fore promptiorẽ, quo modeſtius ad omnia ferenda nos ſummiſerimus: quia validos clamores excitat placidum animæ ſilentium, qui cælum & terram impleant. Neque tantũ ad præſentis vitæ ſtatum ſpectat hæc doctrina, vt ſciamus inter innumera pericula quibus circundatur, Dei præſidio tutam eſſe, ſed in ſpem vitæ melioris nos erigit: quia ſtatuendũ eſt poſt mortem eſſe ſuperſtites, quorum Deus curam gerit. Iam & hoc terrorem violentis &

improbris incutiat, quod pronuntiat Deus, deſertas hominum patrocinio cauſas non alieno ſe impulſu, ſed ſuapte natura ſuſcipere, certúmque fore ſcelerum vindicem, quanuis non queratur qui læſus eſt. Exultant quidem ſæpe homicidæ, quaſi pœnam euaſerint: ſed tandem oſtẽdet Deus nõ fuiſſe mutum innoxium ſanguinem, nec ſe fruſtra dixiſſe, pretioſam eſſe in oculis
Pſal.115.c.17. ſuis ſanctorum mortem. Ergo quantum leuationis affert hæc doctrina fidelibus, ne ſint de ſua vita nimis anxii, pro qua Deum excubias agere audiunt: tam violentum eſt fulmen cõtra impios, qui violare & ſcelerate perdere non dubitant quos Deus ſeruandos ſuſcepit.

11 *Nunc itaque maledictus eris è terra.* Poſtquam ſceleris conuictus fuit Cain, nunc de ipſo fertur iudicium. Ac primùm Deus terram vindictæ ſuæ miniſtram conſtituit, quia impio & nefando parricidio inquinata fuerat: acſi dixiſſet, Tu iam mihi cædem abs te perpetratam negabas, atqui bruta ipſa tellus pœnam exiget. Hoc verò ad exaggerandam ſceleris atrocitatem facit, quaſi quædam eius contagio peruenerit vſque ad terram, cui pœnæ exequutio mandatur. Quod hîc terræ ſæuitiam affingi nonnulli putant, acſi eam cõferret Deus feræ belluæ, quæ ſanguinẽ Abel hauſerit, à vero ſenſu alienũ eſt. Potius clementia illi meo iudicio κατὰ προσωποποιΐαν tribuitur, quòd fœditatem exhorrens, os ſuum tegendo ſanguini aperuerit, qui fraterna manu effuſus erat. Eo enim magis deteſtabilis eſt hominis crudelitas, qui proximi ſanguinẽ fundere non horret, cui receptaculum eſt ſinus terræ. Nec tamen miraculum aliquod fingendum eſt, quaſi inſolito terræ hiatu abſorptus fuerit ſanguis: ſed figurata eſt locutio, quæ plus fuiſſe humanitatis in terra ſignificat quàm in ipſo homine. Cæterùm quòd aliis verbis nunc maledicitur Cain, quàm prius Adam, qui mitius cum primo homine actum eſſe exiſtimant, quia Deus humano generi parcere voluerit, nonnihil coloris habent. Audiuit Adam, *Maledicta erit terra propter te:* nunc verò fulmen vltionis diuinæ in perſonã Cain vibratur ac defigitur. Quòd autem pœnam temporalem alii notari putant, quia dictum ſit A terra, potius quàm E cælo, ne poſteri Cain, præciſa ſpe ſalutis, audacius in ſuam damnationem ruerent: mihi nõ ſatis firmũ videtur. quin potius terræ mandari iudicium interpretor, vt intelligat Cain non procul vocandum eſſe iudicem, ac ne opus quidem eſſe vt Angeli è cælo prodeant, quum terra ſponte ſe vltricem offerat.

12 *Quum excolueris eam.* Expoſitio proximi verſus. clarius enim exprimit quid ſit maledici è terra: nempe quum ſuos cultores terra fraudat laboris fructu. Siquis obiiciat pœnã hanc cũctis pariter mortalibus in Adæ perſona fuiſſe antè inflictam: reſpondeo, mihi nõ eſſe dubium quin ex reſidua benedictione aliquid nunc quoque homicidæ fuerit detractum, vt terram pri-
Matth.5.g.45 uatim ſibi infeſtam ſentiret. Nam etſi communiter ſolem ſuum oriri quotidie facit Deus ſuper bonos & malos: pluuiis tamen, & grandinibus, & nebulis, nunc gentis vnius, nunc certorũ hominum (quoties viſum eſt) interim vlciſcitur peccata, quatenus ſcilicet ad ſtatuendum futuri iudicii documentum vtile eſt: deinde vt talibus exemplis cõmonefiat mundus, irato aduerſóque Deo nihil fœliciter ſuccedere. In primo autem homicida Deus ſingulare edere ſpecimen maledictionis voluit, cuius memoria ſæculis omnibus extaret. *Inſtabilis & profugus.* Altera nunc quoque pœna infligitur, quòd nuſquam poterit ſecurus cõſiſtere, quocunque veniat locorum. Duas voces poſuit Moſes, quæ parum inter ſe differunt: niſi quòd prior à נוע deducitur, quod eſt vagari: altera à נדד, quod fugere ſignificat. Diſtinctio quam afferunt nõnulli, quòd נע ſit qui nuſquam habet fixam ſedem, נד verò qui neſcit quò ſe vertere debeat: quia probatione caret, nullius apud me eſt momenti. Genuinus ergo ſenſus eſt, quocunque venerit Cain, fore inſtabilem & profugum: vt ſolent latrones, quibus nulla eſt quieta nec fida ſtatio. nulla eſt enim hominis facies, quæ non illis terrorẽ incutiat: ſolitudo verò ipſa rurſũ eſt horrori. Atqui videtur minimè homicidis congruere hoc in pœnam, quũ potius fatalis ſit conditio filiorum
1.Cor.4.c.11 Dei: nam omnium maximè ſe peregrinos in mundo eſſe ſentiunt. Et Paulus ſe & conſortes ſuos inſtabiles eſſe conqueritur. Reſpondeo, non corporali tantùm exilio Cain damnari, ſed grauiori ſubiici pœnæ: quòd ſcilicet nullam terræ plagam inueniet, vbi non ſit vago & trepido animo. nam vt bona conſcientia meritò vocatur murus aheneus, ita impios nec centum muri, nec totidem propugnacula inquietudine liberabunt. Inquilini ſunt fideles in terra, at tranquillo nihilominus hoſpitio fruuntur: ſæpe neceſſitate coacti aliò migrant, at quocunque eos ferat tempeſtas, ſedatum animum afferunt: denique locum ſubinde mutando, ita per mundũ diſcurrunt ac tranſeunt, vt in perpetua manus Dei fultura vbique conſiſtant. Talis impiis negatur ſecuritas, quibus minantur omnes creaturæ: & ſi arrideant, animus tamen ſic turbulẽtus eſt, vt eos quieſcere non ſinat. In hunc modum Cain, etiamſi locum nõ mutaret, trepidationem quam eius animo Deus infixerat, excutere non potuit. nec obſtat quòd primus hominum vrbem condidit, quin ſemper vagatus ſit in ſuo nido.

13 *Maior eſt pœna mea.* In hoc fere cõſentiunt interpretes, vocem deſperationis eſſe: quia

Cain iudicio Dei confuſus,nihil ſibi veniæ reliquum faciat. Atque hoc quidem verum eſt,reprobos ſua mala nunquam ſentire niſi cum præſenti exitio,vnde emergere illis nō licet. Nepe vbi peccator ad extremum vſque contumax, Dei patientiæ illuſit,iuſta hæc ſeræ pœnitentiæ merces eſt,horribile tormentum abſque remedio ſentire:ſi modò pœnitentia cenſeri debet cæca & attonita pœnæ formido,ſine vllo odio peccati , vel reſipiſcēdi affectu.Sic & Iudas peccatum fatetur:ſed metu obrutus fugit quantum poteſt Dei conſpectum. Et certè verum eſt,reprobos nihil habere medium.quandiu aliquid laxationis illis conceditur,ſecurè torpēt: vrgente autem eos ira Dei,franguntur magis quàm corriguntur.Eos ergo exanimat ſuus pauor,vt nonniſi æternum exitium & inferos cogitent.Ego tamen nō dubito quin alius ſit verborum ſenſus.nam vocem עון potius accipio in propria ſignificatione: & verbum נשא pro ſuſtinere poſitum eſſe interpretor.Maior, inquit, pœna mihi iniungitur quàm vt ſim ferendo. Hoc modo Cain quanuis non excuſet peccatum, quia ab omni tergiuerſatione depulſus eſt, tamen de iudicii atrocitate conqueritur.ſic & diaboli quanuis ſe iuſtè plecti ſentiant, non tamen deſinunt obſtrepere Deo iudici, & illi crudelitatem obiicere.Et continuò pòſt ſequitur expoſitio, *Ecce,repuliſti me à facie terræ,& à facie tua abſcondar.* Quibus verbis cum Deo apertè expoſtulat,quòd durius quàm par ſit,& nulla clemētia vel moderatione adhibita tractetur.Perinde enim eſt acſi dixiſſet, Si mihi negatur tuta in orbe habitatio, nec me tua cura dignaris, quid mihi facis reliquum:annon ſemel mori præſtaret quàm aſſiduè mille mortibus eſſe obnoxium? Vnde colligimus, reprobos,vtcunque conuicti ſint, nullum facere tumultuandi finem:adeóque ex ſua impatientia & furore captare rixandi anſam,quaſi ex malorum ſuorum grauitate conflare Deo inuidiam queant.Hic etiam locus clarius docet,qualis fuerit illa vagādi conditio,vel illud exilium cuius Moſes nuper meminit: nempe quòd nullus illi terræ angulus in domicilium à Deo relictus fuerit vbi placidè quieſceret. Excluſus enim communi hominum iure,ne amplius cēſeatur inter legitimos terræ incolas,dicit ſe à facie terræ eiectū, ideóque profugū fore, quia terra illi hoſpitium negabit: vt neceſſe habeat quaſi latrocinio occupare quod iure non poſſidet.Abſcondi à Dei facie,eſt nō reſpici à Deo, vel eius cuſtodia nō protegi.Teſtis eſt autem confeſſio hæc,quam Deus impio homicidæ extorſit,nullam eſſe hominibus pacem,niſi in Dei prouidentia acquieſcant,ſuámque vitam illi curæ eſſe ſibi perſuadeant:nec placidè frui vllis Dei beneficiis, niſi dū ſtatuunt hac legē ſe in mundo locatos eſſe, vt vitam ſub eius manu tranſigant.Miſera ergo impiorum inſtabilitas, qui nullum terræ pedem agnoſcunt ſibi à Deo conceſſum eſſe.

14 *Quicunque me inuenerit.* Quia Dei præſidio non amplius tegitur,omnium iniuriis ac violentiæ ſe fore expoſitum concludit:& meritò:ſola enim Dei manus inter tot pericula nos mirabiliter conſeruat.Et prudenter loquuti ſunt,qui non tantùm vitam noſtram dixerunt è filo pendere,ſed nos in caducam vitam ex vtero à centum mortibus excipi. Quanquam non modò ſe nudatum Dei tutela Cain hoc loco reputat, ſed omnes creaturas diuinitus eſſe armatas ad ſumendam de impia cæde vindictam. Hæc ratio eſt cur vitæ ſuæ ab obuio quoque tantopere metuat.nam quum ſociale animal ſit homo, & naturaliter mutuos congreſſus appetant omnes:hoc certè portenti loco habendum eſt,quòd homicidæ formidabilis fuit omnium hominum congreſſus.

15 *Propterea qui occiderit Cain.* Qui hoc fuiſſe votum Cain putant,vt morte vna ſtatim defunctus,non trepidaret in continuis periculis,ac vitæ prorogationem illi in pœnam ceſſiſſe: non video qua ratione adducti ſic loquātur.Multo autem abſurdius eſt,quòd multi ex Iudæis ſententiam hanc mutilant:& in hoc membro ἀποσιώπησιν fingunt, poſt quam aliquid ſubaudiendū ſit:deinde nouam ſententiam inchoant,Septuplum punietur, quam referri volunt ad Cain: quanquam necdum inter eos de ſenſu cōuenit.Quidam nugātur de Lamech,vt paulo pòſt dicemus.Alii ex ponūt de diluuio,quod incidit in ſeptimā generationem.Id verò friuolum eſt: quum minimè fuerit priuata vnius familiæ,ſed communis generis humani vltio. Verū hæc ſentētia vno cōtextu legi debet,Propterea ſeptulum punietur quiſquis occiderit Cain.Et particula cauſalis לכן, Deo indicat fore curæ ne quiſquam adeo facilè in cædem prorumpat.non quòd in gratiam homicidæ priuilegium ſtatuerit Deus,vel exaudierit eius votū: ſed quia poſteris conſultum eſſe voluit,in humani generis conſeruationem. Prodigioſè violatus fuerat naturæ ordo : quid poſtea futurum erat,creſcente hominum malitia & audacia, niſi violenta manu cohibitus fuiſſet aliorum furor? Scimus enim quàm peſtilens & mortiferum venenū propinet in malis exemplis Satā,niſi protinus adhibeatur remedium. Pronūtiat ergo Dominus ,ſiqui imitabūtur Cain,nō ſolùm minimè fore excuſabiles eius exemplo,ſed grauius plectendos:quia in eius perſona agnoſcere debeant quàm deteſtabile ſit ſcelus coram Deo.Quare multum fallūtur qui mitigari putant iram Dei peccandi cōſuetudine, quæ inde magis in-

flammatur. *Poſuit itaque Deus ſignum.* Nuper dixi, nihil conceſſum fuiſſe homicidæ in eius fauorem, ſed vt crudelitati & iniuſtæ violentiæ in poſterum obuiam iretur. Ideo nunc dicit Moſes, ſignum fuiſſe poſitum in Cain, quod omnibus terrorem incuteret: quia tanquam in ſpeculo cernere licuit, tremendum eſſe Dei iudicium contra homines ſanguinarios. Quale autẽ ſignum fuerit, quia non exprimit Scriptura, diuinarunt interpretes; corpus eius fuiſſe tremulum. Nobis ſufficiat, viſibile aliquod ſymbolũ extitiſſe, quod nocendi libidinem & audaciã in ſpectatoribus reprimeret.

16 *Et egreſſus à facie Domini.* Dicitur Cain egreſſus à conſpectu Dei, quia quum hactenus egiſſet in terra quaſi in Dei hoſpitio, nunc tanquam exul, procul amotus à Dei conſpectu, oberrat extra eius præſidium. Vel certè (quod non minus probabile eſt) intelligit Moſes ſtetiſſe illũ ad tribunal iudicis, donec foret damnatus. nunc verò, poſtquam ceſſauit Deus cum ipſo loqui, excuſſo præſentiæ eius ſenſu, aliò ſe proripere, & nouam habitationem quærere, vbi Dei oculos fugiat. Terra Nod nomen haud dubiè à ſuo inquilino ſortita eſt. Quòd locatur ad Orientem Paradiſi, hinc colligere licet verum eſſe quod prius diximus, certum locum amœnitate, & vberrima fructuum copia præſtantem, Adæ fuiſſe datum, quem incoleret. finitus enim locus ſit oportet qui oppoſitos habet reſpectus ad varias mundi plagas.

17 *Cognouit autem Cain uxorem.* Ex contextu Moſis colligere licet, Cain, priuſquam fratrem occideret, vxorem duxiſſe: alioqui nunc de coniugio aliquid narraret, quia res erat memorabilis, inuentam eſſe vnam ex ſororibus quæ ſe in eius manum tradere nõ horreret, quem fraterno ſanguine pollutum nouerat, & exulem ac profugum ſponte ſequi mallet, quum adhuc libera daretur optio, quàm in paterna familia manere. Quinetiam portenti loco recitat, excuſſa formidine, cuius meminit, Cain ad ſobolem gignendam animum applicuiſſe. nam qui ſibi totidem fingebat hoſtes quot erant homines in mundo, mirum eſt quòd non ſe potius in aliquam ſolitudinem procul abdiderit. Hoc quoque præter naturam eſt, quòd pauore attonitus, & Deum ſibi aduerſum ſentiens, vllam admittere voluptatem potuit. Iam verò mihi dubium eſt, alióſne liberos antè procreaſſet. nihil enim abſurdi erit ſi dicamus peculiariter referri qui geniti ſunt poſt admiſſum ſcelus, quaſi deteſtabile ſemen, & quod ſanguinarium patris ingenium moréſque efferatos referret. Hoc quidem controuerſia caret, complures tã maſculos quàm fœminas omitti: quia Moſis conſilium fuit, vnam tantùm lineam proſequi, donec ad Lamech veniret. Fuit ergo magis populoſa domus quàm exprimat Moſes: ſed propter memorabilem, quam mox ſubiiciet hiſtoriam de Lamech, vnum tantùm ordinem attingens, reliquum numerum ſilentio præterit. *Condidit urbem.* Videtur hoc, prima ſpecie, & Dei iudicio & ſuperiori ſententiæ valde contrarium. Adam enim & reliqua eius familia, quibus Deus fixam ſtationem cõceſſit, ſub tuguriis agunt, vel etiam ſub dio & arboribus quærunt fortuita hoſpitia: exul Cain, quem Deus fugitiuum vagari iuſſerat, non cõtentus priuata domo, vrbẽ ſibi extruit. Sed probabile eſt, hominem ſibi malè conſcium, quũ priuatis domus ſuæ parietibus ſe tutum minimè confideret, nouum excogitaſſe munitionis genus. non enim alia de cauſa per agros diſperſi viuunt Adam & reliqui, niſi quia minus metuunt. Quare trepidi & obnoxii animi ſignum eſt, quòd vrbis condendæ libido Cain inceſſit, vt ſe à reliquis hominibus diſiungat: diffidentiæ tamen & anxietudini admixtam fuiſſe ſuperbiam inde apparet, quòd vrbẽ à filio denominat. Ita ſæpe in cordibus impiorum diuerſi inter ſe affectus confligunt. Eum formido ex ſcelere intra muros compellit, vt præter morem vſitatum ſe muniat: ex aduerſo ebullit faſtuoſa vanitas. Certè optare debuerat, nomẽ ſuum perpetuò ſepultũ eſſe. quorſum enim memoria, niſi in execrationẽ? Ambitio tamen impellit, vt generi ſuo in vrbis nomine monumentum ſtatuat. Quid hîc dicemus, niſi eum ad pœnam occalluiſſe, vt cõtumaciæ ſuæ tumorem Deo opponeret? Porro quanuis vrbium arciúmque propugnaculis tueri vitam noſtram liceat, notanda eſt tamen prima earum origo: quia vtile eſt vitia noſtra ſemper in ipſis remediis conſpicere. Quòd per ludibrium rogant naſuti homines, vnde architectos & opifices cõduxerit Cain ad vrbem extruendam, & vnde ciues accerſiuerit qui eam colerent: ego viciſſim ab illis quæro, quo authore credant vrbem ex quadratis lapidibus fuiſſe extructam, & magno artificio, multiſque ſumptibus, & longi temporis opera ædificium hoc conſtituiſſe. nihil enim aliud colligere licet ex verbis Moſis, quàm muros ex rudi materia Cain ſibi & poſteris circundediſſe. Quantum ad incolas pertinet, inter illa humanæ fœcũditatis primordia, quũm ad abnepotes ventum foret, iam excreuerat eius ſoboles in tantum numerũ, vt corpus vrbis vnius facilè efficeret.

19 *Accepit ſibi Lamech duas uxores.* Habemus hîc polygamiæ originem in gente peruerſa ac degenere: primum verò eius authorem hominem ſæuum, & omnis humanitatis expertem. Cæterùm immodicóne propagandæ domus ſuæ ſtudio, vt elati homines & ambitioſi ſolent,

an libidine impulſus fuerit,parum ad rem attinet:quia vtroque modo violauit ſanctam coniugii legem, quæ à Deo prodita fuerat.Statuerat Deus vt eſſent duo in carnẽ vnam,atque iſte perpetuus erat naturæ ordo:Lamech belluino Dei contemptu,naturæ iura corrumpit.Dominus ergo legitimi coniugii corruptelam ex domo Cain prodire,& à perſona Lamech incipere voluit,vt polygamos exempli puderet.

20 *Iabal ipſe fuit pater habitantium.* Inter mala quæ prodierunt ex familia Cain,aliquid boni fuiſſe admixtum nũc Moſes commemorat. Artium enim & aliarum rerum inuentio quæ ad communem vitæ vſum & commoditatẽ valent,donum eſt Dei minimè ſpernendum,& virtus laude digna.Mirum ſanè eſt,gentem illam quæ magis ab omni integritate deſciuerat, non pœnitendis dotibus præ aliis Adæ poſteris excelluiſſe. Ego verò interpretor,nominatim loquutum fuiſſe Moſen de artibus iſtis inuentis in familia Cain:vt ſciremus non ita fuiſſe maledictum à Domino, quin eximia quædam dona ſparſerit inter eius poſteros. nã probabile eſt, aliorum ingenia interim non ceſſaſſe : ſed fuiſſe inter Adæ filios homines induſtrios & ſolertes,qui ſuam induſtriam in artibus inueniendis & excolẽdis exercuerint. Reſiduam verò Dei benedictionem Moſes diſertè in ea gente commendat, quæ alioqui bonorum omnium credita fuiſſet vacua & ſterilis.Sciamus ergo , ita priuatos fuiſſe regenerationis Spiritu filios Cain, vt tamen præditi fuerint non contemnendis dotibus.ſicuti omnium ſæculorũ experientia docet,quantum ad cultum vitæ præſentis,ſemper fulſiſſe in gentibus incredulis diuinæ lucis radios:& hodie videmus vt diffuſa ſint præclara Spiritus dona per totum genus humanũ.Quinetiam liberales artes & ſcientiæ à profanis hominibus nobis fluxerunt. Aſtrologiã & reliquas philoſophiæ partes,medicinam, rationem politici ordinis acceptam illis ferre cogimur. Nec dubium eſt quin illos tam liberaliter ditauerit Dominus excellentibus gratiis,quò minus excuſationis haberet eorum impietas.Nos autem ſic miremur quas Deus in illos gratiæ ſuæ diuitias effudit, vt longè pluris ſit nobis regenerationis gratia , qua ſuos electos ſibi peculiariter ſanctificat. Quãuis autem citharæ, & ſimilium organorum muſices inuentio, deliciis magis & voluptati ſeruiat quàm neceſſitati , non tamen prorſus ſuperuacua cenſeri debet, ac multo minus per ſe damnari meretur.Damnanda quidem eſt voluptas,niſi cum Dei timore,& communi humanæ ſocietatis vtilitate ſit coniuncta:ſed muſicæ talis eſt ratio, vt pietatis officiis accommodari, & hominibus prodeſſe queat. abſint modò vitioſæ illecebræ : abſit etiam inanis oblectatio,quæ homines à melioribus exercitiis abductos,in vanitate occupet. Cæterùm, vt demus citharæ inuentum minimè in laude ponendũ eſſe, quàm longè latèque pateat artis fabrilis vtilitas,abundè notum eſt.In ſumma,docere,meo iudicio,Moſes voluit,floruiſſe variis & egregiis dotibus gentem illam,quæ & ipſam inexcuſabilem redderent,& luculenta eſſent diuinæ bonitatis teſtimonia. Pater habitantium in tentoriis dicitur primus inuentor eius commodi,quod alii poſtea imitati ſunt.

23 *Audite uocem meam uxores Lamech.* Conſilium Moſis eſt,exprimere truculentiam huius viri,qui tamen quintus erat à fratricida Cain:vt ſciamus adeo non fuiſſe territum diuinæ vindictæ exemplo,quod in atauo ſuo cernebat,vt magis occalluerit.Talis eſt impiorum durities:efferantur enim ad Dei flagella,quæ ſaltem manſuefacere eos debuerant.Obſcuritas loci, quæ diuerſas interpretationes nobis peperit, inde maximè profecta eſt , quòd quũ Moſes loquatur quaſi ex abrupto,nõ reputarunt interpretes quorſum eius oratio tenderet.Iudæi inſulſam fabulam ſuo more commenti ſunt:quòd Lamech venator fuerit & cæcus, puerum verò ducem habuerit manus ſuæ.Cain dum inter ſyluas latitaret,fuiſſe ab eo ſagitta confoſſum.quia puer feram eſſe exiſtimans,eius manũ direxerit. Deinde vltionẽ ſumpſiſſe de puero,qui cædis cauſa per imprudentiam fuerat.Et rei ignorantia fecit vt ſibi quiſque aliquid diuinare permitteret.Mihi autem vera & ſimplex videtur eſſe eorum ſententia,qui verbum præteriti temporis in futurũ reſoluunt , & indefinitè accipiunt:acſi iactaret ſibi ſatis eſſe roboris & violentiæ ad fortiſſimum quenque hoſtem occidendum.Ego igitur textum ita lego, *Occidero uirum in uulnus meum,& aduleſcentem in liuorem meum.* Vel,in liuore & vulnere. Notanda autem eſt illa quam dixi,habendi cum vxoribus talis colloquii occaſio. Scimus homines ſanguinarios , vt aliis ſunt terrori,ita paſſim omnibus eſſe exoſos.Meritò itaque terrebat vxores Lamech mariti violentia toti humano generi intolerabilis: ne facta conſpiratione,omnes eũ opprimerẽt,vt dignus erat publico odio & execratione.Nunc Moſes vt deſperatam barbariem exprimat , quum ſæuos & feroces viros ſæpe mitigare ſoleant vxorum blanditiæ,dicit,Lamech in vxorum ſinum euomuiſſe crudelitatis ſuæ virus. Summa eſt, quòd ſatis animi ſibi & virũ eſſe iactat ad quoſlibet ſternendos,ſiqui ipſum aggredi audeant.In viro & aduleſcẽte repetitio eſt ſecundũ phraſin Hebraicam:nequis diuerſos notari putet:niſi quòd furioſam ſuam audaciam ſecundo mẽbro amplificat , quum gloriatur,aduleſcentes in medio ætatis flore ſibi non fore pares ad reſi-

ſtendum:acſi diceret, Prodeat validiſſimus quiſque, nemo erit quem non conficiam. Tantum ergo abeſt vt ſpe humanioris vitæ demulceat vxores ſuas, vt meras & promiſcuas cuiuſque ſtrages, inſtar rabioſæ belluæ, eructet. Vnde facilè apparet, quum truculentia delibutus eſſet, nihil hominis retinuiſſe. Variè legi poſſunt nomina Plagæ & Liuoris. ſi vertere libeat, In vulnus & liuorem, ſenſus erit, Ego in caput meum ſecurè recipio ſiquid eſt periculi: meo diſpēdio accidat quicquid poterit: quia mihi in promptu eſt ratio qua euadam. Vno verò contextu legendū erit quod ſequitur, Septuplo grauius vindicabitur Cain, &c. Si magis placeat ablatiuus caſus, In vulnere & liuore, duplex adhuc erit expoſitio: prior eſt, Etiamſi eſſem vulneratus, occiderem tamen virum: quid ergo facturus ſum integer? Altera, quæ (meo iudicio) ſanior eſt, ac magis cōgruit, Siquis me iniuria laceſſat, vel conetur vim afferre, ſentiet cum viro forti & ſtrenuo ſibi eſſe negotium. neque enim impunè euadet qui me læſerit. Docet autem exemplum hoc, ſemper in deterius prolabi homines. Fuit quidē nefarium ſcelus Cain, ſed crudelitas Lamech paſſim graſſata eſt, vt ſanguini humano non parceret. Adhæc, quum videt vxores metu perculſas, adeo non manſueſcit, vt magis ſe ad crudelitatem acuat & confirmet. Ita magis inſoleſcit feritas hominum crudelium, dum ſe exoſos haberi ſentiunt: adeo pœnitentia non tanguntur, vt cædem vnam decem aliis ſepelire parati ſint. Vnde fit vt nullus illis ſit fundendi & hauriendi ſanguinis modus, poſtquam ſemel eo imbuti ſunt.

24 *Septuplo vindicabitur Cain.* Mihi non eſt propoſitum referre ſingulorum deliria, vel ſomnia: nec volo hoc à me expectent lectores. alicubi breuiter attingam & parcè, maximè ſiquis erit ad fallendum prætextus: vt ſibi, aliquoties admoniti, perpetuò cauere diſcant lectores. Ergo quantum ad hunc locum ſpectat qui variè diſcerptus fuit, non referam quid hic vel ille tradiderit, ſed germana expoſitione contentus ero. Deus voluerat Cain horribile aliis fugiendi homicidii eſſe exemplum, in hunc finem cum fœdo ſtigmate notauerat. Nequis tamen eius ſcelus imitaretur, ſeptuplo grauius puniēdum eſſe dixerat quiſquis eum occideret. Hanc Dei ſententiam impiè peruertens Lamech, illius ſeueritati illudit: nam inde arripit maiorem peccandi licentiam: acſi Deus homicidas ſingulari aliquo priuilegio donaſſet. non quòd ſeriò ita ſentiat, ſed quia vacuus omni pietatis ſenſu, impunitatem ſibi promittit, ac interea per iocum obtendit Dei nomen: vt Dionyſius ille, quum deos fauere ſacrilegis iactaret, diluendæ quam contraxerat infamiæ cauſa. Cæterū ſicut numerus ſeptenarius in Scriptura multitudinē deſignat: ita ſeptuplicatio pro ingenti incremēto capitur. Talis eſt illa Chriſti ſententia, Nō dico vt ſepties remittas offenſam fratri tuo, ſed ſeptuagies ſepties. *Cognouit Adam uxorem.* Colligunt hinc quidam orbatos fuiſſe tunc ſobole primos homines, quum alter ex filiis eſſet occiſus, alter procul in exilium eiectus foret. Atqui nequaquam credibile eſt, quū maximè vigeret Dei benedictio in propagatione humani generis, Adam & Heuā per tot annos fuiſſe ſteriles. Quin potius antequam occideretur Abel, continua prolis ſucceſſio iam populoſam Adæ domū effecerat. nam in ipſo præſertim & vxore ſententiæ illius effectum fulgere oportuit, Creſcite, & multiplicamini, donec repleatis terram. Quid igitur ſibi vult Moſes? Nempe primos homines nefandæ cædis horrore perculſos, à thoro cōiugali aliquandiu abſtinuiſſe. Neque certè aliter fieri potuit quin illum pluſquam triſtem & acerbum ſuæ à Deo apoſtaſiæ fructum colligendo, fere exanimes iacerent. Quòd autem alios nunc præterit, ratio eſt, quia piorum generationem ex linea Seth proſequi inſtituerat. Proximo autem capite, vbi dicet Adam genuiſſe filios & filias, complectitur haud dubiè plurimos qui ante Seth nati erant: quorum tamen non magna habetur ratio, quoniam ſeparati fuerunt ab ea familia quæ purè Deum coluit, & verè cēſeri potuit Dei Eccleſia. *Poſuit mihi Deus ſemen alterum pro Abel.* Semen aliquod intelligit ſingulare diximus enim procreatos fuiſſe alios qui iam ante mortem Abel adoleuerant: verùm vt procliue eſt hominum genus ad mala, tota fere domus ſe variis modis corruperat. Ideo exiguam ſpem de reliqua turba conceperat Heua: donec excitauit illi Deus nouum ſemen, de quo melius ſperauit. Quare non vno tantùm filio, ſed tota ſobole orbatam ſe fuiſſe ducit in perſona Abel.

Matth. 18. c. 21.

25 *Tunc cœptum eſt inuocari.* Synecdoche eſt in verbo inuocandi, quia generaliter complectitur totum Dei cultum. Aptè autem denominatur à præcipua ſui parte religio. Nam Deus omnibus ſacrificiis præfert hoc pietatis & fidei officium: vt Pſal. 50. c. 14 habetur: imò hic ſpiritualis eſt Dei cultus quem producit fides. Quod in primis notatu dignum eſt: quia nihil maiore ſtudio molitur Satan quàm vt puram Dei inuocationem adulteret quibus poteſt vitiis, vel ab vno Deo nos ad creaturas inuocandas traducat. Imò lapidem hunc mouere non deſtitit ab initio mundi, vt ſe miſeri homines fruſtra in præpoſtero Dei cultu fatigarent. Nos verò ſciamus totam adorationis pompam nihili eſſe, niſi teneatur præcipuum hoc caput Dei ritè colendi. Quanquam ſimplicius etiam exponere licet, tunc celebratum rurſus fuiſſe Dei no-

men. Sed prior ſenſus,quia plenior eſt,vtilémque doctrinam continet, tum etiam cõuenit vſitatæ Scripturæ phraſi,mihi probatur. Inſulſum verò cõmentum eſt, tunc alienis nominibus cœpiſſe vocari Deum:quum hîc prauas ſuperſtitiones non taxet Moſes,ſed pietatem familiæ vnius commẽdet, quæ,religione inter alios vitiata aut collapſa, purè ſanctéque Deum coluit. Neque tamen dubium eſt quin Adam & Heua,paucique alii ex eorum liberis,veri fuerint ipſi Dei cultores:verùm intelligit Moſes tale iam tunc fuiſſe impietatis diluuiũ in mundo,vt religio fere ad interitum tenderet:quia reſidua tantùm erat in paucis hominibus, non autem florebat in vna aliqua gente. Colligere promptum eſt, Seth probum & fidelem fuiſſe Dei ſeruũ. Poſtquam verò filium genuit ſui ſimilem , & familiã habuit rectè compoſitam,extare cœpit diſtincta Eccleſiæ facies, erectúſque eſt Dei cultus qui duraret ad poſteros. Talis & noſtro tẽpore facta eſt religionis inſtauratio:non quòd prorſus extincta foret, ſed quia nullus erat certus populus qui Deum inuocaret, nuſquam ſincera fidei profeſſio, nuſquam religio integra conſpici poterat. Vnde nimis clarè apparet quanta ſit hominum vel in craſſum Dei contemptum,vel in ſuperſtitionem propenſio:quando vtrunque malũ paſſim tunc graſſari oportuit, quum miraculi loco referat Moſes vnam tunc fuiſſe domum in qua emergeret Dei cultus.

CAP. V.

Iſte eſt liber generationum Adam:*in die quâ creauit* Deus *hominem, ad ſimilitudinem* Dei *fecit illum.*

2 *Maſculum & fœminam creauit eos, & benedixit eis: & vocauit nomẽ eorum* Hominem, *in die qua creati ſunt.*

3 Et *vixit* Adam *triginta & centum annos: & genuit ad ſimilitudinem ſuam, ad imaginem ſuam* filium, *& vocauit nomen eius Seth.*

4 Et *fuerunt dies* Adam *poſtquam genuit Seth, octingenti anni: & genuit filios & filias.*

5 *Fuerunt itaque omnes dies* Adam *quibus vixit, nongenti anni & triginta anni: & mortuus eſt.*

6 Et *vixit Seth quinque annos & centum annos, & genuit* Enos.

7 Et *vixit Seth poſtquam genuit* Enos, *ſeptem annos & octingentos annos: & genuit filios & filias.*

8 *Fuerunt itaque omnes dies Seth, duodecim anni & nongenti anni: & mortuus eſt.*

9 Et *vixit* Enos *nonaginta annos, & genuit* Kenan.

10 Et *vixit* Enos *poſtquam genuit* Kenan, *quindecim annos & octingentos annos: & genuit filios & filias.*

11 *Fuerunt igitur omnes dies* Enos, *quinque anni & nongenti anni: & mortuus eſt.*

12 Et *vixit* Kenan *ſeptuaginta annos, & genuit* Mahalaleel.

13 Et *vixit* Kenan, *poſtquam genuit* Mahalaleel, *quadraginta annos & octingentos annos: & genuit filios & filias.*

14 *Fuerunt itaque omnes dies* Kenan, *decem anni & nongenti anni: & mortuus eſt.*

15 Et *vixit* Mahalaleel *quinque annos & ſexaginta annos, & genuit* Iered.

16 Et *vixit* Mahalaleel *poſtquam genuit* Iered, *triginta annos & octingentos annos: & genuit filios & filias.*

17 *Fuerunt igitur omnes dies* Mahalaleel, *quinque anni & octingenti anni: & mortuus eſt.*

19 Et *vixit* Iered *duos & ſexaginta annos & centum annos, & genuit* Hanoch.

19 Et *vixit* Iered *poſtquam genuit* Hanoch *octingentos annos: & genuit filios & filias.*

20 *Fuerunt ergo omnes dies* Iered *duo & ſexaginta anni & nongenti anni: & mortuus eſt.*

21 Et *vixit* Hanoch *quinque & ſexaginta annos, & genuit* Methuſelah.

22 Et *ambulauit* Hanoch *cum* Deo, *poſtquam genuit* Methuſelah, *trecentos annos: & genuit filios & filias.*

23 *Fuerunt itaque omnes dies* Hanoch, *quinque & ſexaginta anni & trecenti anni.*

24 *Et ambulauit* Hanoch *cum Deo: & non fuit, quia tulit eum* Deus.

25 Et *vixit* Methuſelah *ſeptem & octoginta annos & centum annos, & genuit* Lemech.

26 Et *vixit* Methuſelah *poſtquam genuit* Lemech, *duos & octoginta annos, & ſeptingentos annos: & genuit filios & filias.*

27 *Fuerunt igitur omnes dies* Methuſelah *nouem & ſexaginta anni & nongenti anni: & mortuus eſt.*

28 Et *vixit* Lemech *duos & octoginta annos & centum annos, & genuit filium.*

29 Et *vocauit nomen eius* Noah, *dicendo, Iſte conſolabitur nos ab opere noſtro, & à dolore manuum noſtrarum de terra cui maledixit* Iehoua.

30 Et *vixit* Lemech *poſtquam genuit ipſũ* Noah, *quinque & nonaginta annos & quingentos annos: & genuit filios & filias.*

31 *Fuerunt itaque omnes dies* Lemech *ſeptem & ſeptuaginta anni & ſeptingenti anni: & mortuus eſt.*

32 Et *erat* Noah *quingentorum annorum, & genuit ipſe* Noah, *Sem, Cham, &* Iepheth.

1 *Iſte eſt liber generationum Adam.* Hoc capite breuiter recitatur quantum interceſſerit temporis à mundi creatione vſque ad diluuiũ, & ſimul ex eius temporis hiſtoria aliquid delibat Moſes. Quanquam autem conſilium Spiritus nõ tenemus, cur res magnas & valde memorabiles ſilentio tranſmiſerit: noſtrum tamen eſt multa reputare quæ ſubticentur. Speculationes quidẽ quas ſibi quiſque ex leuibus coniecturis fabricat, minimè probo: nec author ero vt ſibi hac in parte indulgeant lectores: ſed ex nuda & velut arida narratione vtcunque colligi poteſt qualis fuerit illorum temporum ſtatus, quemadmodum ſuis locis videbimus. Liber, ſecundũ phraſin Hebraicæ linguæ, pro catalogo ſumitur. Generationes continuam ſucceſſionem generis, vel continuã progeniem ſignificant. Porro finis huius catalogi texendi fuit vt ſciamus, in magna vel potius ingenti hominum turba, ſemper fuiſſe aliquem numerum, licet exiguum, qui Deũ coleret: eúmque cæleſti præſidio mirabiliter ſeruatum fuiſſe, ne prorſus aboleretur Dei nomen, & Eccleſiæ ſemen deficeret. *In die qua creauit Deus.* Non reſtringit generationes ad diẽ creationis, ſed principium tantùm deſignat: & ſimul primos homines à reliquis diſcernit, quos Deus ſingulari modo in vitam produxit: quum alii ex altiori ſtirpe & parentibus geniti fuerint. Porro iterum repetit Moſes quod antè docuerat, fuiſſe Adam formatum ad imaginẽ Dei: quia non poteſt ſatis laudari huius gratiæ excellentia & dignitas. Homini principem locũ dari inter creaturas, iam magnum erat: ſed iſta nobilitas multo præſtantior, quòd fictorẽ ſuũ, quaſi filius patrem, ſimilitudine referat. Nec verò liberalius cum eo agere Deus poterat quàm illi gloriam ſuam imprimendo, vt eſſet quaſi viua diuinæ ſapientiæ & iuſtitiæ effigies. Valet etiam hoc ad coarguendas impiorum calumnias, qui libenter malitiæ ſuæ culpam in opificẽ conferrent, niſi diſertè expreſſum eſſet, alium natura conditum fuiſſe hominem quàm nũc ſit factus proprio defectionis vitio.

2 *Maſculum & fœminam.* Hæc particula ſanctum coniugii vinculum, & indiuiduam mariti & vxoris ſocietatem commendat. Poſtquam enim Moſes vnum nominauit, continuo pòſt duos includit ſub vno nomine. Et nomen commune attribuit promiſcuè ambobus: quò ſanctius inter ſe poſteri colere diſcerent ſocietatem, quum viderent primos parentes cõſtitui ſub vna perſona. Quòd nugantur Iudæi, ſolos coniuges vocari Adam, refellitur ex creationis hiſtoria. nec ſanè aliud voluit Spiritus hoc loco quàm poſt ordinatũ coniugium, fuiſſe virũ & vxorem inſtar vnius hominis. Porro benedictionis meminit, vt in eo admirabilẽ reputemus Dei gratiam, quòd continuata fuit: ſciamus tamen hominum prauitate & malitia fuiſſe aliquatenus interruptam.

3 *Et genuit ad ſimilitudinem ſuam.* Diximus nuper Moſen tantùm in linea Seth proſequi Adæ ſobolem, vt ſeriem Eccleſiæ nobis conſiderandã proponat. Quòd autem dicit genuiſſe ad imaginẽ ſuam, refertur quidem ex parte ad primam originem naturæ: ſimul tamen notanda eſt corruptio & vitioſitas, quæ ab ipſo contracta per defectionem, ad omnes poſteros defluxit. Si manſiſſet integer, daturus erat filiis ſuis omnibus quod acceperat: nunc verò Seth vnà cũ aliis vitiatum legimus, quia Adam qui ab origine ſua deſciuerat, nõ potuit niſi ſui ſimiles gignere. Siquis obiiciat, fuiſſe peculiari Dei gratia Seth cum domo ſua electũ: facilis eſt ac prompta reſponſio, ſupernaturale remedium nõ obſtare quin generatio carnalis ſapiat peccati corrupte-

lam. Ergo ſecundum carnem natus eſt Seth peccator: deinde renouatus eſt Spiritus gratia. Hoc tam triſte exemplum ſancti Patriarchæ, amplam nobis deplorandæ miſeriæ noſtræ materiam ſuppeditat.

4 *Et fuerunt dies Adam poſtquam genuit Seth.* In numero annorũ qui hîc refertur, in primis conſiderandum eſt quandiu ſimul vixerint ſancti Patriarchæ. Nam per ſex cõtinuas ætates quum iam familia Seth in magnum populũ creuiſſet, quotidie reſonare potuit vox Adæ ad renouãdam creationis & lapſus & pœnæ memoriam, ad teſtandam ſpem ſalutis, quæ poſt caſtigationẽ relicta fuerat, & ad recitãda Dei iudicia, quibus omnes erudirentur. Poterãt quidẽ eo mortuo tradere filii nepotibus quaſi per manus quod didiciſſent: ſed longè efficacior fuit doctrina ex eius ore qui oculatus fuerat omniũ teſtis. Mira autẽ, adeóque mõſtroſa peruicacia, quòd ne ſic quidem ſanior pars generis humani in Dei obſequio & timore retineri potuit.

5 *Et mortuus eſt.* Clauſula iſta quæ de cuiuſque morte apponitur, minimè ſuperuacua eſt. Admonet enim non fruſtra denuntiatã fuiſſe mortẽ hominibus: & iam nos maledictioni, cui addictus ille fuit, eſſe obnoxios, niſi aliunde liberemur. Interim reputanda nobis eſt luctuoſa noſtra conditio: quòd deleta in nobis, vel ſaltem obliterata Dei imagine, vix tenuem retinemus vitæ vmbram, ex qua ad mortem properandum eſt. Ac vtile eſt in tot ſæculorum pictura cernere vno intuitu continuum diuinæ vindictæ curſum ac tenorem: quia alioqui Deum quodammodo obliuioſum fingimus: & nihil procliuius eſt quàm immortalitatẽ in terra ſomniare, niſi mors ſubinde ante oculos nobis occurrat.

22 *Ambulauit Henoch cum Deo.* Non dubium eſt quin peculiari laude ornetur Henoch inter ætatis ſuæ homines, vbi dicitur cũ Deo ambulaſſe. Viuebant tamen & Seth & Henoch & Cainan, & Malaleel, & Iared: quorum pietas ſuperiori capite laudata fuit. Nec verò rude fuit aut barbarum ſæculum, quod complures habuit præſtantiſſimos doctores. Vnde colligimus, rarã & propè vnicam huius ſancti viri fuiſſe probitatem, quem à communi ordine Spiritus ſanctus eximit. Interea, ne abripiant nos peruerſi eorum mores quibuſcum verſamur, hîc nobis oſtẽditur cauendi ratio. Eſt enim publica conſuetudo violenta tempeſtas: quia & facilè patimur à multitudine nos huc illuc abduci: & quod vſu receptum eſt, quiſque rectum ac licitum eſſe putat. Nempe ita porci alii ex aliis pruriginem contrahunt: nec vlla deterior eſt vel magis ſontica contagio quàm ex malis exemplis. Quo diligentius notanda eſt breuis iſta integræ vitæ definitio, quòd Henoch cum Deo ambulauerit. Nunc glorientur qui volent ſe ex aliorum conſuetudine viuere. At ſpiritus Dei bene ritéque viuendi regulam conſtituit, vbi ab hominum exemplis diſceditur, qui vitam ſuam ac mores ad Dei Legem non formant. Nam qui poſthabito Dei verbo, ad imitationem mundi ſe proſtituit, cum diabolo viuere cenſendus eſt. Porro (vt nuper attigi) nõ ſpoliantur alii omnes iuſtitiæ laude: ſed exemplum ſingulare nobis in perſona vnius hominis ſtatuitur, qui in horrẽda diſſipatione firmus ſtetit: vt diſcamus in Deũ magis quàm in homines eſſe intenti, ſi vitam rectè & ordine componere libeat. Nam perinde valet loquutio qua vtitur Moſes, acſi dixiſſet, ne hominum corruptelis abduceretur, habuiſſe vnius Dei reſpectum, vt pura conſcientia, tanquam ſub eius oculis, probitatem coleret. *Et non fuit: quia tulit ipſum Deus.* Impudenter contentioſus erit qui non fatebitur aliquid extraordinarium hîc notari. Tolluntur quidem omnes è mundo per mortem: ſed clarè exprimit Moſes, Henoch inſolito modo, & præter conſuetum morem fuiſſe à Domino receptum. Nã לקח Hebræis aſſumere non minus quàm tollere ſignificat. Cæterùm omiſſa voce, rem ipſam tenere ſufficit: Henoch in medio vitæ curſu repentè, & inuſitato exemplo euanuiſſe ex hominum cõſpectu: quia Dominus eum abſtulit: quemadmodũ & de Helia factum legimus. Quum in raptu Henoch editum fuerit ſpecimen immortalis vitæ, non dubium eſt quin Sanctorum animos erigere voluerit Deus certa fiducia ante mortem, & hac cõſolatione mitigare terrorem quem concipere ex morte poterãt: quia ſcirent meliorem vitam alibi repoſitam eſſe. Mirum autem eſt, hoc fiduciæ & cõſolationis ſubſidio priuatum fuiſſe Adam. Nam quum eius auribus aſſiduè inſonaret terribile illud Dei iudicium, Morte morieris: ſolatio aliquo magnopere egebat, vt in morte aliud conciperet quàm maledictionem & interitũ. Atqui annis poſt eius mortem centum quinquaginta, vel circiter, accidit raptus Henoch, qui futurus erat quaſi viſibile ſpeculum beatæ reſurrectionis: quo illuſtratus, æquo animo ad migrationem ſe accingeret. Sed quum Dominus pœnam infligens moderatus eſſet rigorem ſuum, atque ex ore eius audiuiſſet ipſe Adam, quod eum non mediocriter leuare poterat: hoc remedii genere contentus, debuit patienter ferre tũ crucem cõtinuam in mundo, tum acerbum & triſtem exitũ. Sed quum alii nõ perinde inſtructi eſſent manifeſto oraculo ad ſperãdam ex ſerpente victoriã, cõmunis fuit in raptu Henoch piis omnibus doctrina, ne ſpẽ ſuã haberent incluſam vitæ mortalis finibus. Nã teſtimonium diuini erga eum amoris fuiſſe hũc raptum demonſtrat Moſes,

dum piæ & integræ eius vitæ coniungit. Atqui vita priuari, nõ eſt per ſe optabile. Sequitur ergo meliore hoſpitio fuiſſe exceptum: imò quum eſſet inquilinus in mundo, receptum in cæleſtem patriam fuiſſe. Quod etiam ſatis clarè docet Apoſtolus ad Hebræos 11.a.5. Porro ſi quæratur quorſum tranſlatus fuerit Henoch, & qualis ſit nunc eius conditio: reſpondeo, priuilegio ſingulari talẽ eius fuiſſe tranſitum qualis aliorum hominũ futurus erat. Etſi enim ipſum exuere oportuit quod corruptibile erat, exemptus tamen fuit à violenta ſeparatione quam natura refugit. In ſumma, eiuſmodi raptus placida fuit lætáque migratio ex mundo. Neque tamen in cæleſtem gloriam receptus eſt, ſed tantùm præſentis vitæ miſeriis ſolutus, donec veniret Chriſtus reſurgentium primitiæ. Et quum vnum fuerit ex Eccleſiæ membris, expectare eum neceſſe eſt donec prodeant omnia ſimul Chriſto obuiam, vt totum corpus capiti vniatur. Heb.9.g.27. Siquis illud Apoſtoli obiiciat, Conſtitutum eſſe omnibus ſemel mori: facilis eſt ſolutio, quòd mors non ſemper diuortium ſit animæ à corpore: ſed mori dicuntur qui corruptibilẽ exuunt naturam qualis erit mors eorum quos dies vltimus ſuperſtites inueniet.

29 *Vocauit nomen eius Noah, dicens, Iſte conſolatione nos ab oper.* In lingua Hebraica etymologia verbi נחם, nomini נח non reſpõdet: niſi literam ם ſuperuacuam eſſe dicamus, vt interdum in compoſitione quædam literæ redundant. נוח ſignificat quietem dare: נחם verò conſolari. A priore verbo deducitur nomen Noah. Quare vel eſt literæ vnius in alteram tranſmutatio, vel alluſio eſt duntaxat vbi dicit Lamech, Iſte nos conſolabitur ab opere noſtro. Quantum ad rem pertinet, nulla eſt dubitatio quin ſibi leuationem aut ſolatiũ à laboribus promittat. Sed quæritur, vnde ſpem iſtam de filio conceperit, cuius nullam adhuc indolem cernebat. In eo non malè ſentiunt Iudæi, quòd vaticinium eſſe docent: ſed nimis craſſè ad agriculturam reſtringunt, quod ad omnes vitæ huius ærumnas patet, quæ ex Dei maledictione procedunt, & fructus ſunt peccati. Equidem ſic ſtatuo, anxiè gemuiſſe ſanctos Patres, quum tot moleſtiis circũdati, aſſiduè reminiſcerentur primæ omnium malorum originis, Deúmque ſibi infeſtum reputarẽt. Ergo in labore manuum eſt ſynecdoche: quia ſub vna ſpecie comprehẽdit miſerum ſtatum, in quem deciderat humanum genus. Tenebãt enim proculdubio quod ſuprà Moſes retulit de laborioſa, triſti, & ſollicita vita, cui addictus fuerat Adam. quandoquidem in dies creſcente hominum malitia, nulla ſperari poterat mitigatio, niſi ex inſperato Dominus ſuccurreret. Probabile eſt ipſos ad Dei miſericordiam valde fuiſſe intentos. Vigebat enim fides in illis, & neceſſitas vrgebat, vt auxilii deſiderio arderent. Temere verò non fuiſſe impoſitum nomen ex eo colligere licet, quòd Moſes quaſi rem memoratu dignam diſertè notat. Aliis certè Patrũ nominibus ſuberat aliqua ratio: prætetit tamen cur ita vocati fuerint, & in ſolo Noah inſiſtit. Hinc itaque non contentioſo lectori iudicium facere licebit, in Noah eſſe aliquid peculiare, quod aliis prioribus non conueniat. Proinde mihi non dubium eſt quin rarum aliquid & inſolitum Lamech à filio ſuo ſperauerit, atque id Spiritus inſtinctu. Putant nõnulli deceptũ fuiſſe, quia Chriſtum eſſe crederet: ſed eius rei nullam afferunt idoneam coniecturam. Magis probabile eſt, quum de filio magnum aliquid promiſſum foret, nõ ſe tenuiſſe quin ſuum commentum oraculo miſceret, vt ſolẽt interdum ſancti quoque modum reuelationis excedere. ita fit vt neque cælum neque terram attingant.

32 *Noah verò quum annorum eſſet.* De Patribus quod hactenus recenſuit Moſes, nõ facilis eſt diuinatio, an ſinguli primogeniti fuerint: tantùm enim proſequi voluit continuam Eccleſiæ ſeriem. Atqui Deus ſæpenumero, ne ſe offerrent homines inani carnis fiducia, qui poſteriores erãt naturæ ordine, ſibi delegit. An igitur eorum catalogum recenſuerit Moſes, quos aliis prætulit Deus, vel qui iure primogenituræ præcipuum gradum tenuerunt inter fratres, mihi incertum eſt, ſimiliter quot quiſque filios habuerit. Quantũ ad Noah ſpectat, ſatis conſtat, filios illi non fuiſſe plures tribus: idque ſæpius Moſes conſultò inculcat, vt ſciamus totam eius familiam fuiſſe ſeruatam. Cæterùm falluntur, meo iudicio, qui prædicari hoc loco exiſtimant caſtitatem Noah, quia cælibem vitam per quinque fere ſæcula tranſegerit. Neque enim tunc primũ narratur duxiſſe vxorem: ac ne illud quidem alterum, quoto ætatis ſuæ anno pater eſſe cœperit. Sed dum tẽpus ſimpliciter notatur quo admonitus fuit de futuro diluuio, ſimul addit Moſes, patrem eodem fere tempore, vel circiter, fuiſſe trium filiorũ: non quòd iã tunc eos habuerit, ſed quia non multo pòſt nati ſunt. Superaſſe quidem annũ quingenteſimum, antequã illi Sẽ naſceretur, patebit ex vndecimo capite: de reliquis duobus nihil habetur certi, niſi quòd Iapheth minor natu fuit. Mirum autem eſt, ex quo horribilem nuntium de humani generis interitu acceperat, non fuiſſe ingenti mœrore prohibitum à congreſſu vxoris: ſed oportuit aliquas reliquias ſupereſſe, quia deſtinata erat domus illa in ſecundi mundi inſtaurationẽ. Quo tempore eius filii vxores acceperint, tametſi non legimus, multo tamen ante diluuium id exiſtimo factum eſſe: ſed Dei prouidentia fuiſſe ſteriles, qui octo ſolùm animas ſeruare ſtatuerat.

CAP. VI.

ET *fuit, quum cœpiſſent homines multiplicari in ſuperficie terræ, filiæque natæ eſſent eis:*
2 *Tunc viderunt filii Dei filias hominum quòd pulchræ eſſent: & acceperunt ſibi vxores*
ex omnibus quas elegerant.
3 *Et dixit Iehoua, Non diſceptabit Spiritus meus cum homine in ſæculum, eo quòd ſit etiam*
ipſe caro: & erunt dies eius centum & viginti anni.
4 *Gigantes fuerunt in terra in diebus illis: & etiam poſtquam ingreſſi ſunt filii Dei ad filias*
hominum, genuerunt eis: iſti ſunt potentes, qui à ſæculo fuerunt *viri nominis.*
5 *Et vidit Iehoua quòd multa eſſet malitia hominum in terra, &* quòd *omne figmentum co-*
gitationum cordis eorum tantummodo eſſet malum omni die:
6 *Tunc pœnituit Iehouam quòd feciſſet hominem in terra, & doluit in corde ſuo.*
7 *Et dixit Iehoua, Delebo hominem quem creaui, à ſuperficie terræ, ab homine vſque ad iu-*
mentum, vſque ad reptile, & vſque ad volatile cæli: quia pœnitet me quòd fecerim ea.
8 *Et Noah inuenit gratiam in oculis Iehouæ.*
9 *Iſtæ ſunt generationes Noah. Noah vir iuſtus, perfectus fuit in generationibus ſuis: cũ Deo*
ambulauit Noah.
10 *Genuit verò Noah tres filios, Sem, Cham, & Iepheth.*
11 *Et corrupta erat terra coram Deo: repleta erat terra iniquitate.*
12 *Et vidit Deus terram, & ecce, corrupta erat: nam corruperat omnis caro viam ſuam ſu-*
per terram.
13 *Dixit itaque Deus ad Noah, Finis vniuerſæ carnis venit coram me: quia repleta eſt terra*
iniquitate à facie eorum: & ecce, ego diſperdam eos cum terra.
14 *Fac tibi arcam è lignis gopher, manſiunculas facies in arca, & bituminabis eam intrinſe-*
cus & exrinſecus bitumine.
15 *Et hæc* menſura *qua facies eam: trecentorum cubitorum erit longitudo arcæ, quinquagin*
ta cubitorum latitudo eius, & triginta cubitorum altitudo eius.
16 *Feneſtram facies arcæ, & in cubito conſummabis eam ſupernè: oſtium verò arcæ in late-*
re eius pones: inferiora, & ſecunda, & tertia facies in ea.
17 *Et ego ecce* ego *adduco diluuium aquarum ſuper terram, vt diſperdam omnem carnem*
in qua eſt ſpiritus vitæ ſub cælo: omne quod eſt in terra morietur.
18 *Et ſtatuam pactum meum tecum, & ingredieris arcam tu, & filii tui, & vxor tua, & vxo-*
res filiorum tuorum tecum.
19 *Et ex omni viuente, ex omni carne, bina ex omnibus introduces in arcam, vt viua ſeruen-*
tur tecum, maſculus & fœmina erunt.
20 *Ex volatili ſecundum ſpeciem ſuam, & ex animali ſecundum ſpeciem ſuam, ex omni reptili*
terræ ſecundum ſpeciem ſuam, bina ex omnibus ingredientur ad te, vt viua conſeruentur.
21 *Et tu cape tibi ex omni eſca quæ comeditur, & congregabis tibi, eritque tibi & illis ad*
veſcendum.
22 *Et fecit Noah iuxta omnia quæ præceperat ei Deus, ſic fecit.*

1 *Et fuit quum cœpiſſent homines multiplicari.* Poſtquam decem Patriarchas ordine recenſuit Moſes, apud quos integer manebat Dei cultus, iam narrat eorũ quoque domos fuiſſe adulteratas. Hæc autem narratio altius repetenda eſt, quàm ab anno quingẽteſimo Noah. Nã, vt ſibi trãſitum ad hiſtoriam diluuii faciat, totum mundum præfatur fuiſſe corruptum: vt nihil fere ex vaſta diſſipatione, Deo reſiduum foret. Quod vt melius pateat, tenendum memoria eſt illud principium, tũc mundum quaſi diuiſum fuiſſe in duas partes: quia Domus Seth cultum Dei fouebat purum & legitimum, à quo alii deſciuerant. Etſi autem ad Dei inuocationem conditum fuerat totum genus hominum, ideóque regnare vbique debebat ſincera religio: quia ta-

men maior pars ſe vel ad Dei contemptum, vel ad prauas ſuperſtitiones proſtituerat: decebat
exiguam illam partem quam ſibi eximio priuilegio adoptauerat Deus, ſegregatã ab aliis ma
nere. Turpis ergo ingratitudo fuit, quòd poſteritas Seth Cainitis,& aliis profanis gentibus ſe
permiſcuit,quia ſe vltro priuauit inæſtimabili Dei gratia.Id etiam ſacrilegium minimè tole-
rabile fuit,poſitum à Deo ordinem peruertere & confundere. Videtur prima ſpecie friuolum
eſſe, quòd formoſas ſibi vxores delegerint filii Dei ex filiabus hominum,tam ſeuerè damnari.
Atqui ſciendum eſt non leue eſſe crimen,poſitum à Domino diſcrimen violare. Deinde quòd
à profanis gentibus ſeparati erant Dei cultores, ſacrum fuiſſe ordinem, & reuerẽter colendũ,
vt aliqua Dei Eccleſia extaret in terris. Tertiò,morbos fuiſſe deſperatos, quum remedium di-
uinitus ſibi ordinatum reſpuerent.In ſumma,extremam diſſipationem deſignat Moſes, quũ
degeneres eſſent piorum filii, quos ſibi Deus quaſi peculiarem & reconditum theſaurum ab
aliis ſegregauerat. Vetus illud commentum de Angelorum concubitu cum mulieribus, ſua
abſurditate abundè refellitur:ac mirum eſt,doctos viros tam craſſis & prodigioſis deliriis fuiſ
ſe olim faſcinatos.Frigida etiam Chaldæi interpretis ſententia, damnari promiſcua coniugia
inter filios magnatum & plebeias vxores. Filios itaque Dei à filiabus hominum non ideò di-
ſcernit Moſes,quaſi diſſimilis fuerit natura,vel diuerſa origo:ſed quia adoptione filii Dei erãt,
quos ſibi ipſe ſegregauerat:aliis manebat ſua cõditio.Siquis obiiciat, indignos eſſe qui cenſeã
tur in Dei filiis qui turpiter defecerant à fide & Dei obſequio:ſolutio facilis eſt, non illis tribui
honorẽ,ſed Dei gratiæ quæ adhuc in illis domibus fulgebat.Nam quum de filiis Dei loquitur
Scriptura,aliquãdo ad æternam electionem reſpicit,quæ non extenditur niſi ad legitimos hæ-
redes:aliquando ad externam vocationem,ſecundum quam multi intus lupi ſunt:& quum re
ipſa ſint alieni,filiorum tamen obtinent nomen,donec abdicet eos Dominus. Imò tam ho-
norifico titulo ingratitudinẽ illis exprobrat Moſes,quòd relicto Patre cæleſti,tanquam tranſ
fugæ ſe proſtituerint.

2 *Quòd eſſent pulchræ.* Non damnat præciſè Moſes, ſpectatam fuiſſe formam in deligendis
vxoribus:ſed quòd mera libido regnauerit.Eſt autem res ſanctior coniugium quàm vt oculis
ferri homines debeant ad voluptatem coitus.Nam indiuidua eſt vitæ ſocietas, quæ omnes vi-
tæ partes continet:ſicuti prius habuimus,creatam eſſe mulierem,vt ſit viro adiutrix.Ergo bel
luinus eſt appetitus ille,quũ illecebris formæ ſic rapimur,vt quæ præcipua ſunt, nullum locũ
habeãt.Et clarius Moſes exprimit quàm violentus fuerit libidinis impetus, quum dicit ſum-
pſiſſe ex omnibus quæ placuerant.quo ſignificat, non habitum fuiſſe delectum ex neceſſariis
dotibus,ſed promiſcuè vagatos eſſe filios ſanctorum,quũ pro ſua cupidine ruerent. Docemur
autem his verbis,colendam eſſe temperantiam in ſancto coniugio:& eius profanationem nõ
leuẽ crimen eſſe coram Deo.Neque enim hìc reprehenditur ſcortatio in filiis ſanctorum, ſed
quòd ſibi in vxoribus ducendis nimiũ indulſerint licentiæ.Et certè fieri non poteſt quin tem-
poris ſucceſſu degenerent filii Dei,quum ita eodem ſe iugo cum infidelibus implicant.Atque
Num.31.c.15 hæc fuit extrema vafricies Bileam:quum illi ablata eſſet maledicendi facultas,quòd ſuborna-
ri iuſſit mulieres à Madianitis,quæ populum Dei ad impiam defectionem pellicerent.Ita quũ
in Patriarcharum filiis,de quibus nunc diſſerit Moſes,graue per ſe malum fuerit gratiæ ſibi di
uinitus collatæ obliuio, dum ſua libidine feruntur ad illicita coniugia: deterior fuit acceſſio,
quòd ſe impiis miſcendo,profanarunt Dei cultum, & à fide exciderunt:ſicuti hæc corruptela
ſemper fere conſequi ſolet.

3 *Non diſceptabit Spiritus meus.* Etſi iam prius oſtendit Moſes,eo ſcelerum & impietatis pro-
greſſum fuiſſe mundum,vt non debuerit diutius tolerari:quò tamen certius pateat,nõ minus
iuſtam quàm atrocem fuiſſe vindictam illam,qua totus orbis eſt abſorptus: Deum ipſum lò
quentem inducit.Plus enim grauitatis habet ſententia, quum ore ſuo pronuntiat Deus, ma-
gis deploratam eſſe malitiam hominum,quàm vt ſpes vlla ſanationis appareat:ideóque non
eſſe cur illis parcatur.Porro quum horribile fuerit iræ Dei exemplum,cuius ſolo auditu nũc
quoque expaueſcimus, neceſſe fuit exprimi, Deum non iracundiæ feruore impulſum nimis
properaſſe,vel durius ſæuiſſe quàm par erat:ſed neceſſitate fere coactũ fuiſſe vt totum mundũ
funditus deleret,excepta duntaxat vna domo. Neque enim ſe plerunque continent homines,
quin Deum vel nimiæ feſtinationis accuſent,dùm vlciſcitur hominum peccata,vel crudelem
imaginentur. Ergo nequis obmurmuret, hìc in perſona Dei pronuntiat Moſes intolerabilẽ
fuiſſe mundi prauitatem, & magis obſtinatam quàm vt remediis vllis ſanabilis eſſet. Cæ-
terùm variè exponitur hic locus. Primùm quidam ex Hebræis verbum quo vtitur Mo-
ſes, deriuant à radice נד quod nomen vaginam ſignificat. Hunc verò ſenſum eliciunt,
quòd Deus Spiritum ſuum nolit amplius teneri captiuum in corpore humano, quaſi inclu-
ſum in vagina. Sed quia violenter detorta eſt expoſitio, & Manichæorum delirium reſipit,

quaſi hominis anima pars eſſet diuini Spiritus, repudiāda nobis eſt. Magis etiam inter Iudæos recepta ſententia eſt, verbū de quo agitur, eſſe à radice דין. Sed quia ſæpe pro iudicare, interdū etiā pro litigare capitur, hinc adhuc naſcuntur diuerſæ interpretationes. Quidam enim exponunt quòd Deus amplius dignari homines nolit Spiritus ſui gubernatione: quia iudicis partes agit in nobis Dei Spiritus, quum nos ratione illuſtrat, vt ſequamur quod rectum eſt. Lutherus ſuo more ad externam ſpiritus iuriſdictionem trahit, quā Prophetarum miniſterio exercet: acſi vnus quiſpiam ex Patriarchis dixiſſet in conuentu, Conuenit facere clamandi finem: quia indignum eſt vt Spiritus Dei per nos loquens, amplius ſe fatiget in mundo arguendo. Argutè hoc quidem dicitur: ſed quia ex incertis coniecturis non eſt petendus Scripturæ ſenſus, ſimpliciter interpretor, Dominum quaſi defeſſum obſtinata mūdi peruicacia, præſentem vindictam denuntiare quam hactenus diſtulerat. Quantiſper enim pœnam ſuſpendit Dominus, quodāmodo diſceptat cum hominibus: præſertim ſi vel minis, vel leuium caſtigationū exemplis eos ad reſipiſcētiā ſollicitet: ſic rixatus fuerat iam aliquot ſæculis cum mūdo, qui tamen ſubinde deterior fiebat. Nunc quaſi tædio affectus, declarat ſibi non eſſe animū litigādi diutius: acſi Gallicè quis diceret, *c'eſt trop plaider*. Nam quum Deus incredulos ad reſipiſcentiam inuitās, diu cum illis rixatus foret, diluuium finem controuerſiæ impoſuit. Interea non prorſus repudio Lutheri ſententiam, quòd Deus deploratam hominum malitiam expertus, noluerit Prophetas ſuos fruſtra operam conſumere. Sed generalis ſententia ad ſpeciem illam reſtringi non debet. Quod autem dicit Dominus, Non contendam perpetuò, exprobrationem nimiæ & incurabilis contumaciæ exprimit, ac ſimul teſtimonium longæ Dei tolerantiæ: acſi diceret, nullum fore vnquam litigandi finem, niſi anſam ſemel in ſolita vindicta præcidat. Græci vnius literæ ſimilitudine decepti, perperam legerunt, Non permanebit, quod vulgò interpretati ſunt, quaſi tunc homines ſana rectáque intelligentia priuati fuerint. Sed hoc nihil ad præſentem locum. *Eo quòd ſit etiam ipſe caro.* Additur ratio, quia nihil ex diſceptatione ſperandum ſit profectus. Videtur autem hîc Dominus Spiritū ſuum opponere carnali hominum naturæ. Qua ratione tradit Paulus, animalem hominem non percipere ea quæ ſunt ſpiritus, & eſſe illi ſtultitiam. Senſus ergo eſt, Spiritum Dei fruſtra cum carne diſputare, quæ rationis capax non eſt. Carnis autem nomine per ignominiam homines Deus appellat, quos tamen formauerat initio ad imaginem ſuam. Et hic loquendi modus Scripturæ familiaris eſt. Qui hoc nomen reſtringunt ad inferiorem animæ partem, longè fallūtur. Nam quum omni ex parte vitiata ſit hominis anima, nec minus cæca ſit eius ratio quàm peruerſi affectus, meritò tota vocatur carnalis. Ideo ſciamus totum hominem naturaliter carnem eſſe, donec per gratiam regenerationis, ſpiritualis eſſe incipiat. Iam quòd ad Moſis verba ſpectat: non dubium eſt quin triſtem Dei querimoniam vnà cum exprobratione contineant. Debebat homo præcellere cunctis animantibus, propter mentem illi inditam: nunc ratione alienatus, fere iumentis eſt ſimilis. Inuehitur ergo Deus in degenerem & corruptam hominū naturam, quia ſua culpa eò dementiæ ceciderint, vt iam beſtiis ſint propiores quàm veris hominibus, quales eſſe decebat ex creatione. Cæterùm accidentale eſſe vitium ſignificat, quòd nihil quàm terram ſapit: & quòd extincta intelligentiæ luce, ſuas cupiditates ſequatur. Ac miror emphaſim quæ ſubeſt in particula בשגם ab interpretibus neglectam fuiſſe: ſic enim ſonant verba, Propterea quòd ipſe quoque eſt caro. Vbi conqueritur Deus, tantopere turbatum eſſe ordinem à ſe poſitum, vt imago ſua in carnem transformata fuerit. *Erunt dies eius centum & uiginti anni* Nimis craſſè hallucinati ſunt quidam antiqui ſcriptores, vt Lactantius, & alii, curſum vitæ humanæ finiri putātes hoc temporis ſpatio: quum perſpicuum ſit, non de priuata cuiuſque vita hîc haberi ſermonem, ſed toti mundo concedi pœnitentiæ tempus. Porro hîc quoque relucet mira Dei benignitas, quòd hominum malitia fatigatus, adhuc tamen ſupremæ vindictæ exequutionem vltra ſæculum differt. Verùm hîc emergit ſpecies repugnantiæ. Noah enim completis nongentis quinquaginta annis, è vita deceſſit. Dicitur autem vixiſſe à diluuio annos trecentos & quinquaginta. Ergo ſexcentorum erat annorum quo die arcam ingreſſus eſt. Vbi nunc reperientur vigenti anni? Reſpondent Iudæi creſcente hominū malitia fuiſſe reſciſſos. Cæterùm iſto effugio nihil opus eſt: quando Scriptura, vbi de quingenteſimo ætatis illius anno loquitur, non affirmat, eouſque iam tunc pertigiſſe. Atque hic modus loquendi pluſquam tritus eſt, tam initium temporis quàm finē in numeris notari. Quia ergo maior pars quinti centenarii tranſacta erat, vt quingentis annis propinquus foret, dicitur eius fuiſſe ætatis.

1.Cor.3.d.14.

4 *Gigantes fuerunt ſuper terram.* Inter plurimas corruptionum ſpecies quibus referta erat terra, vnam peculiariter hoc loco Moſes commemorat: quòd violenter & tyrannicè graſſati ſunt Gigantes. Cæterùm non arbitror de cunctis illius ſæculi hominibus haberi ſermonem,

ſed de certis quibuſdam, qui aliis valentiores quum eſſent, robore & potentia ſua freti, ſine lege & modo ſe extulerunt. Quantum ad nomen Hebraicũ ſpectat נפלים, nota quidem eſt origo illius à verbo נפל, quod eſt cadere: ſed de etymologia non conſentiunt Grammatici. Quidam putant ſic vocatos quia excidiſſẽt à communi ſtatura: alii quòd ab eorum conſpectu caderet vulgus hominum, ob vaſtã corporis molem, vel quòd terrorẽ ſuæ magnitudinis omnes proſternerent. Verior mihi videtur eorum ſententia, qui ſimilitudinem eſſe dicunt ſumptã à labe vel impetuoſa procella: nempe quòd ſicut tempeſtas & labes violenter cadens agros vaſtat & perdit: ita ſuis irruptionibus latrones iſti perniciẽ & vaſtationẽ mũdo intulerint. Nec verò inuſitata fuiſſe corporis altitudine exprimit Moſes: ſed tantùm fuiſſe robuſtos. Alibi (fateor) eadẽ voce notatur ſtaturæ proceritas, quæ formidabilis erat exploratoribus terræ Chanaan. *Ioſue 13.g.34.* Sed Moſes eos de quibus in præſenti loco diſſerit, non tam corporum mole à reliquis diſcernit quàm latrociniis & graſſandi libidine. Cæterùm in cõtextu emphaſim habet particula גם, quæ interponitur. Et locum hunc peſſimè reddidit Hieronymus, poſt quem hallucinati ſunt alii quidam interpretes. Sic enim habetur ad verbum, Atque etiam ex quo filii Dei ingreſſi ſunt ad filias hominum: acſi dictum eſſet, Quinetiam, vel, Atque adeo. nam primò narrat Moſes fuiſſe tunc Gigantes: deinde ſubiicit nõnullos quoque fuiſſe ex ſobole illa promiſcua, ex quo ſe filii Dei miſcuerant filiabus hominũ. Mirum nõ fuiſſet ſi talis immanitas regnaſſet in poſteris Cain: ſed vniuerſalis illuuies inde clarius patet, quòd ſanctum genus eadẽ corruptela inquinatum fuit. Tanta cõtagio quæ occupauerat paucas familias, quæ Dei ſacraria eſſe debebant, non parum amplificat grauitatem mali. Altior itaque Gigãtum origo fuit. ſed deinde eorum ſectam imitati ſunt qui erant ex promiſcuis connubiis geniti. *Iſti potentes à ſæculo.* Sæculum fere pro vetuſtate capitur: acſi dixiſſet Moſes, primos exercuiſſe tyrannidem in mundo, vel potentiam, & nimis licẽtioſam ac effrænem dominandi cupidinem ab illis cœpiſſe. Sunt tamen qui exponant, A ſæculo, coram mundo: nam hoc quoque ſignificat vox Hebraica עולם. Nonnulli prouerbiali figura dictum hoc fuiſſe exiſtimant: quia poſterior ætas, quæ diluuium ſequuta eſt, ſimiles non protulerit. Prima expoſitio ſimplicior eſt: ſumma tamen eſt, fuiſſe viros impotenter ferocientes, qui ſe à communi aliorum ordine exemerint. Primùm in illis vitium fuit ſuperbia, quòd robore ſuo freti, plus ſibi arrogauerint quàm fas erat. Contemptum Dei peperit ſuperbia: quia faſtu inflati, iugum omne excutere cœperunt. Simul etiam in homines fuerunt contumelioſi & ſæui: quia fieri non poteſt vt ſe modeſtè gerant erga homines, qui parẽre Deo non ſuſtinent. Addit Moſes, *fuiſſe viros nominis.* quo ſignificat, gloriatos eſſe in ſuis ſceleribus, & fuiſſe honorificos latrones, vt loquuntur. Nec verò dubium eſt quin aliquid habuerint vulgo excellentius, quod illis conciliaret gratiam in mundo & gloriam. Interea tamen ſub magnifico heroum titulo crudeliter dominati ſunt, & ex fratrum iniuriis ac oppreſſione ſibi acquiſierunt potentiam ac nomen. Atque hæc prima fuit mundi nobilitas: nequis longa & fumoſa imaginum ſerie nimium ſibi placeat: ea, inquam, nobilitas quæ nonniſi ex aliorum deſpectu & contumelia in ſublime ſe attollit. Nominis celebritas per ſe non damnatur: vt neceſſe eſt eminere præ aliis quos Dominus præcipuis dotibus ornauit: & vtile eſt diſtinctos eſſe ordines in mundo. ſed quum ſemper vitioſa ſit ambitio, tum verò vbi accedit tyrannica ferocia, vt potentior minoribus inſultet, malum eſt non tolerabile: multo autem indignius, dum ſibi ex ſceleribus dignitatem comparant improbi: & quo quiſque audacior eſt ad nocendum, eo inſolentius inanes titulorum fumos iactat. Cæterùm vt ingenioſus artifex eſt Satan ad fabricanda mendacia, quibus Dei veritatem adulteret, hócque modo ſuſpectam reddat: multa fabulati ſunt poetæ de Gigantibus: quos tamen filios Terræ ideo ab illis dici arbitror, quia nullo maiorum exemplo ad dominationẽ proruperint.

5 *Et vidit Iehoua quòd multa malitia.* Proſequitur Moſes quod iam attigerat, non fuiſſe Deum in exigenda de mundi ſceleribus pœna nimis durum vel præcipitem. Deum autem humanitus loquẽtem inducit per ἀνθρωποπάθειαν: quia exprimere aliter non poterat quod operæpretiũ fuit cognoſci: Deum ſcilicet nec leui de cauſa, nec ſtatim fuiſſe accenſum vt mundum perderet. Nam verbo Videndi, longam patientiam notat: quaſi diceret, Deum nonniſi re bene perſpecta & diu conſiderata, poſtquam deploratos vidit homines, ſententiam de illis delendis protuliſſe. Emphaſim quoque non paruam habet quod ſequitur, malitiam fuiſſe multam in terra. Mediocribus peccatis ignoſci poterat: ſi in aliqua tantùm orbis parte regnaſſet impietas, poterant aliæ regiones à pœna immunes eſſe. Nunc quum iniquitas ad ſummum excreuit, & peruaſit totam terram, vt nullum angulum amplius poſſideat integritas: ſequitur pluſquam maturum fuiſſe pœnæ tempus. Malitia igitur ingens paſſim regnabat, vt tota terra cooperta foret. Vnde videmus non antè aquarum diluuio perditam eſſe, quàm ſcelerum colluuie ſubmerſam. *Omne figmentum cogitationum cordis.* Cauſam diluuii oſtendit Moſes in ex-

ternis ſceleribus: nunc altius conſcendit, fuiſſe ſcilicet non habitu modò, & malè viuendi cōſuetudine peruerſos, ſed interiorem malitiam altius infixam fuiſſe eorum cordibus, quàm vt ſpes vlla reſipiſcentiæ eſſet. Non potuit certè magis ad viuum exprimere talem fuiſſe prauitatem, quæ nullo mediocri remedio eſſet ſanabilis. Poteſt quidem fieri vt ſe interdum proiiciant homines ad peccandum, in quibus tamen aliquid ſanæ mentis reliquum manebit: ſed Moſes docet ita penitus imbutum fuiſſe eorum, de quibus loquitur, ingeniū malitia, vt tota mens nihil niſi damnabile proferret. Valde autem emphatica locutio eſt qua vtitur: ſatis erat dixiſſe vitioſum eſſe cor ipſorum: non contentus hoc verbo, diſertè ponit, Omne figmētum cogitationum cordis: & addit Tantummodo: acſi negaret guttam boni eſſe admixtam. *Omni die.* Quidam exponunt hanc particulam, A prima infantia: acſi diceret, ingenitam eſſe prauitatem hominibus ex quo naſcuntur. Sed verior ſenſus eſt, Mundum tunc obduruiſſe in ſua malitia, & adeo non redire ad bonam frugem, vel aliquem pœnitentiæ affectum concipere, vt continuo temporis progreſſu deterior fiat. Denique nō eſſe paucorū dierum inſaniā, ſed obſtinatā prauitatē, quam filii quaſi hæreditario iure acceptam, à parentibus ad nepotes trāſmitterēt. Cæterùm quāuis hîc de malitia loquatur Moſes, quæ tunc in mūdo inualuerat, bene tamē & congruenter hinc elicitur generalis doctrina. Nec locum perperam detorquent qui extendunt ad totum humanum genus: ſic Dauid, quum dicit omnes deſciuiſſe, inutiles eſſe factos, *Pſal: 5.c.10; & 14.a.3.* neminem eſſe qui bonitati ſtudeat, non vſque ad vnum, ſepulchrum patens eſſe guttur eorū, non eſſe Dei timorem illis antè oculos: ſæculi quidem ſui impietatem deplorat: Paulus tamē trahere nō dubitat, ad Romanos 3.b.12. ad omnes omnium ætatum mortales: & meritò: neque enim ſimplex eſt de paucis hominibus querimonia, ſed humani ingenii deſcriptio, vbi Spiritu Dei vacuum ſibi relinquitur. Optimè ergo conuenit damnari his verbis hominū peruicaciam, qui Dei bonitate nimis diu abuſi erant: ſimul tamē in medium proponi qualis ſit hominm natura, vbi Spiritus gratia deſtituitur.

6 *Tunc pœnituit Dominum quòd feciſſet hominem in terra.* Pœnitentia quæ tribuitur Deo non propriè in ipſum competit, ſed ad ſenſum noſtrum refertur. Quia enim eum apprehendere non poſſumus qualis eſt: neceſſe eſt vt ſe quodammodo noſtra cauſa transfiguret. Quòd non cadat in Deum pœnitentia, hoc vno facilè conſtat, quia nihil illi inopinatum, vel non præuiſum accidit. Eiuſdem rationis ac notæ eſt quod ſequitur, affectum fuiſſe Deum mœſtitia. Certè nō mœret Deus vel triſtatur, qui in cæleſti & beata ſua quiete perpetuò ſui ſimilis manet: ſed quia aliter percipi non poteſt quantum ſit odium peccati in Deo, & quanta deteſtatio, ideo ſe Spiritus ad captum noſtrum format. Quare nihil opus eſt ſpinoſis & arduis quæſtionibus nos inuoluere, quando perſpicuum eſt quorſum ſpectent voces iſtæ pœnitentiæ & doloris: nempe vt ſciamus Deum, hominem, ex quo tantopere corruptus eſt, non cenſere inter creaturas ſuas: acſi diceret, Non eſt hoc opus meum, non eſt homo ille qui ad meam imaginem formatus, & tam egregiis dotibus à me ornatus fuerat: hunc degenerem & adulterinum pro meo iam agnoſcere dedignor. Huic affine eſt quod de triſtitia ſecundo loco ponitur: nempe atrocibus hominum peccatis non ſecus Deum offendi quàm ſi lethali dolore cor eius vulnerarent. Subeſt igitur tacita antitheſis inter naturam integram, qualis à Deo condita fuerat, & corruptionem quæ ex peccato orta eſt. Interea niſi Deum prouocare libet, & mœrore afficere, diſcamus odio habere, & fugere peccatum. Quinetiam hæc tam paterna bonitas, & indulgentia non parum retrahere nos debet à peccandi libidine, quòd Deus, vt efficacius penetret in corda noſtra, affectus noſtros induit. Figuram hanc ἀνθρωποπάθειαν vocarūt, quoties in ſe transfert Deus quod humanæ naturæ proprium eſt.

7 *Delebo homines quos creaui, à ſuperficie terræ, ab homine uſque ad iumentum.* Deum rurſus deliberantem inducit, vt melius ſciremus non fuiſſe niſi maturo Dei cōſilio deletum orbem. Nam hac de re voluit Spiritus Domini nos diligenter admonitos, vt anſam præcideret impiis querelis, ad quas nimis facilè alioqui prorumpimus. Loqui autem accipitur pro decernere: quia nullam vocem emiſit Deus, ſed intus ſtatuit quid facturus eſſet. Adde quòd opus non habuit nouo conſilio, hominum more, vt quaſi de re nuper cognita iudicium ferret. Verùm hoc totum infirmitatis noſtræ reſpectu dicitur, vt nunquam cogitemus de diluuio, quin ſubinde occurrat iuſtam fuiſſe Dei vindictam. Porro Deus hominum pœna non contentus, vſque ad beſtias & pecora, & aues, & omne animantium genus procedit. Qua in re videtur modum excedere: quantumuis enim illi odioſa ſit hominum impietas, quorſum attinet in animalia innoxia ſæuire? Sed quæ in hominis gratiam creata erant, & viuebant in eius vſum, non mirum eſt cum eius interitu miſceri. nihil promeriti erāt aſini & boues, nihil reliqua animalia: ſed quia homini ſubiecta erant, ipſo cadente, in eandem ſimul ruinam trahuntur. Erat terra quaſi locuples domus, omnigena ſupellectilis copia, & varietate bene inſtructa. Nunc quia

homo & terram ipſam inquinauit ſuis ſceleribus, & omnes quibus referta erat diuitias fœdè corrupit, illic quoque pœnæ monumētum extare voluit Dominus: quemadmodum ſi iudex de homine maximè ſcelerato & nefario pœnam ſumpturus, maioris ignominiæ cauſa, domum eius funditus dirui iubeat. Atque hoc totum ad incutiendum nobis peccati horrorem ſpectat: quanta enim ſit eius atrocitas, colligere promptū eſt, cuius pœna ad brutas vſque creaturas effunditur.

8 *Noah inuenit gratiam in oculis Domini.* Hebraica eſt phraſis, quæ ſignificat Deum illi propitium fuiſſe, & fauentem. Sic enim loqui ſolent Hebræi, Si inueni gratiam in oculis tuis: pro eo quod eſt, Si tibi gratus ſum, vel me dignaris beneuolentia, & fauore. Quod ideo notandum eſt, quia futili argutia colligunt indocti quidam, ſi coram Deo gratiam inueniunt homines, ſua igitur induſtria, & meritis eam quærere. Fateor quidem hîc narrari gratum fuiſſe Noah Deo: quia probè & ſanctè viuens, purum ſe à communibus mundi inquinamentis ſeruabat: ſed vnde talis illi integritas, niſi quia iam præuētus erat Dei gratia? Initiū ergo fauoris, gratuita miſericordia fuit. Poſtea Dominus illum ſemel complexus, ſub manu ſua cōtinuit, ne cum reliquo mundo peſſum iret.

9 *Iſtæ ſunt generationes Noah.* Vox Hebraica תולדות hoc propriè ſignificat. Quanquam aliquando latius extenditur, nempe ad totam vitæ hiſtoriam: atque hic videtur eſſe præſentis loci ſenſus. Nam quum præfatus eſſet Moſes vnum hominem repertum eſſe quem Deus, perdere totum mundum inſtituens, ſeruare vellet, breuiter exponit qualis fuerit ille. Ac primò dicit fuiſſe iuſtum & integrum inter ætatis ſuæ homines: nam aliud eſt Hebraicum nomē דור, quod ſæculum, vel ætatem ſonat. תמים, pro quo vetus interpres perfectum ſolet reddere, tantūdem valet atque integer, vel ſincerus: & duplici, vel fucato, ac vano opponitur. Nec temere ſimul hæc duo connectit Moſes. Mundus enim, vt ſemper ducitur externo ſplendore, iuſtitiā æſtimat nō ab effectu cordis, ſed à nudis operibus. Atqui ſi cupim' nos Deo probari & iuſti corā ipſo cenſeri, non manus tantùm, & oculos, & pedes cōponere oportet in Legis obſequiū, ſed cordis integritas in primis requiritur, & in vera definitione iuſtitiæ priorem locū tenet. Sciamus tamen iuſtos vocari, & integros, non qui abſoluti ſint omni ex parte, & quibus nihil deſit, ſed qui rectitudinem purè & ex animo colunt. Scimus enim Deum non agere ſummo iure cum ſuis, vt ad perfectam Legis normā eorum vitam exigat: nam, modò ne in illis regnet hypocriſis, ſed vigeat purum recti ſtudium, & eorū corda occupet, iuſtos pro ſua indulgentia pronuntiat. Particula, *In ſuis generationibus*, emphatica eſt. Iam enim ſæpius dixit, & mox iterum repetet, nihil fuiſſe corruptius illo ſæculo. Itaque mirabile fuit cōſtantiæ exemplum, quòd vndique ſcelerum fœtore circundatus, contagionem inde nullam contraxit. Scimus quanta ſit vis conſuetudinis, vt nihil difficilius ſit quàm ſanctè verſari inter impios, nec malis eorum exemplis abduci. Vix centeſimus quiſque eſt qui non in ore habeat diabolicum illud prouerbium, Vlulandum eſſe inter lupos: & maior pars legem ſibi ex communi vſu ſtatuēs licitum eſſe iudicat quicquid vulgò receptum eſt. Cæterùm vt hîc laudatur ſingularis virtus Noah, ita meminerimus nobis præſcribi quid agendū ſit, toto mundo in perniciem ſuam ruente. Si hodie adeo vitiati ſunt hominum mores, & tota vitæ ratio tam confuſa, vt rariſſima ſit probitas: magis fœda & horribilis fuit confuſio tempore Noah, vt ne vnum quidem haberet in Dei cultu & recti ſtudio ſocium. Si potuit ille contra totius mundi corruptelas, & tam denſos ac violentos iniquitatis impetus eniti: nulla nos manet excuſatio, niſi eadem animi fortitudine per innumera vitiorū obſtacula rectū curſum proſequimur. Nec à veriſimilitudine abhorret, ætates dixiſſe Moſen plurali numero, quò melius exprimeret quàm ſtrenuus & inuictus athleta fuerit Noah, quem tot ſæcula non mutarunt. Adhæc quem tenuerit colendæ iuſtitiæ modum exponitur in contextu, nempe quòd ambulauerit cum Deo: quam virtutem etiam in ſancto patre Enoc laudauit proximo capite, vbi diximus quid hoc valeret. Quum tanta eſſet morum corruptio in terra, ſi hominum reſpectum habuiſſet Noah, abreptus eſſet in profundum labyrinthum. Vnicum ergo remedium videt, ſi poſthabitis hominibus, ſenſus omnes ſuos ad Deum colligat, & eum ſibi conſtituat vitæ arbitrum. Vnde apparet quàm ſtultè clamitent Papiſtæ, ſequendos eſſe Patres: quum diſertè Spiritus ab hominum imitatione reuocet, niſi quatenus ad Deum nos ducunt. Quòd iterum tres eius filios nominat Moſes, huc reſpicit vt ſciamus, in maxima triſtitia, qua fere conſumi potuit, datum tamē illi fuiſſe animum gignendæ ſobolis, vt Deus ſepoſitum aliquod haberet exiguum ſemen.

11 *Et corrupta erat terra coram Deo.* Priore membro deſignat Moſes impium Dei contemptum, quòd nulla amplius religio fuerit in mundo: ſed extincta iuſtitiæ luce, omnes ad peccandum proiecti fuerint. Secundo membro declarat graſſatam eſſe nocendi libidinē, fraudes, iniurias, rapinas omnéque gen' iniuſtitiæ. Atque hi ſūt impietatis fructus, vt homines, poſtquā

à Deo defecerint, mutuæ inter ſe æquitatis obliti, ad immane truculentiã, ad rapinas,& quaſuis oppreſsiones, ferantur. Ac rurſus inculcat Deum hoc vidiſſe,vt longam eius tolerantiã nobis commendet. Terra hîc pro incolis ſumitur:& mox ſequitur expoſitio,Quòd omnis caro corruperit viam ſuam. Carnis verò nomen non ſonat in malam partem,vt prius:ſed abſque ſiniſtra denotatione pro hominibus accipitur, quemadmodum aliis Scripturæ locis, Videbit omnis caro gloriam Domini. Item, Sileat à facie Domini omnis caro. Eſaiæ 40.b.5. Zach.2.d.13.

13 *Dixit itaque Deus ad Noah.* Hîc narrare incipit Moſes qualiter ſeruatus fuerit Noah. Ac primò dicit patefactum illi fuiſſe Dei conſilium de mundo perdendo. Secundò, datum fuiſſe extruendæ arcæ mandatum. Tertiò,promiſſam illi eſſe ſalutem, ſi Deo obſequutus,in arcam ſe abderet. Hæc capita diſtinctè notanda ſunt:ſicuti Apoſtolus,quum fidem Noah prædicat, timorem & obedientiam cum fiducia coniungit. Certum eſt autem eo conſilio admonitum fuiſſe Noah de horribili vindicta quæ inſtabat,non ſolùm vt confirmaretur in ſancto propoſito,ſed vt timore coactus oblatam ſibi gratiam ardentius expeteret.Scimus vt malorum impunitas ſit interdum bonis quoque peccandi illecebra : pœnæ igitur futuræ denũtiatio valere debuit ad frænandum ſancti viri animum: ne paulatim labendo,penitus tandem in eandem laſciuiam deflueret. Alterum tamen illud præcipuè ſpectauit Deus, vt terribile mundi exitium aſſiduè ſibi ante oculos ponens, ad metum & ſollicitudinem magis ac magis ſtimularetur. Neceſſe enim erat vt deſperatione alibi confuſus, ſalutem ſuam fide in arcam includeret. Quandiu enim vitam ſibi pollicitus fuiſſet in terra,nunquam ad ædificium arcæ,vt decebat,intẽtus fuiſſet:tremefactus autem Dei iudicio, promiſſionem vitæ ſibi datam cupidè amplectitur.Non ſubſiſtit amplius in naturalibus vitæ cauſis, vel mediis:ſed recumbit in ſolum Dei fœdus, quo mirabiliter ſeruandus erat. Nullus illi moleſtus vel difficilis eſt labor, nullo tædio frangitur. Acrior enim ad eum pungendum eſt iræ Dei ſtimulus quàm vt carnis deliciis indormiat,vel fatiſcat ſub tentationibus, vel remorã illi vanæ ſpes afferant: quin potius ſeipſum tam ad fugienda peccata, quàm ad quærendum remedium ſollicitat. Atque hanc fidei eius nõ minimam fuiſſe partem Apoſtolus docet,quòd ſcilicet ab iis quæ non videbãtur, metuens,arcam aptauit. Quum ſimpliciter de fide agitur,tantùm in rationem veniunt miſericordia & gratuita promiſſio: ſed quum exprimere volumus omnes eius partes, totámque vim & naturam eius excutere, neceſſe eſt timorem quoque adiungi. Et ſanè nemo vnquam ſeriò ad Dei miſericordiam cõfugiet,niſi qui Dei minis tactus,iudicium æternæ mortis quod illæ denuntiant,horrebit,vt ſibi in peccatis diſpliceat, non indulgeat ſecurè vitiis ſuis, neque torpeat in ſordibus: ſed ad malorum ſuorum medicinam anxius ſuſpiret. Et ſingulare fuit gratiæ priuilegium, quòd Deus Noah de futuro diluuio admonuit. Minas quidem communiter electis & reprobis plerunque proponi iubet, vt ad pœnitentiam vtroſque inuitans, priores humiliet , hos verò reddat inexcuſabiles. Sed dum maior pars ſurdis auribus reſpuit quicquid dicitur, peculiariter ad ſuos qui ſunt adhuc ſanabiles, conuertit ſermonem, vt iudicii ſui metu eos ad pietatem erudiat. Videri tunc poterat optabilis impiorum conditio,præ anxietate ſancti Noah. Illi ſibi in ſuis deliciis ſecurè blandiebãtur: ſcimus enim quid de illius temporis luxuria pronuntiet Chriſtus. Sanctus vir interea,quaſi ſingulis momentis obruenda eſſet terra,anxius & mœſtus gemebat. Verùm ſi finem expendas,Deus inæſtimabili beneficio ſeruum ſuum dignatus eſt,quum illi periculum denuntiauit à quo caueret.

Hebr. 7.11.b.

Luc.17.c.26.

Repleta eſt terra iniquitate à facie eorum. Significat Deus è medio tollendos eſſe,vt purgetur terra,quam homines tam ſcelerati ſua præſentia inquinant. Porro non ideo ſolam iniquitatem commemorat, & violentiam,fraudes,rapinas quas inter ſe exercebant,quia ius ſuum remittere velit,ſed quia craſſior erat hæc & quaſi palpabilis ſcelerum demonſtratio.

14 *Fac tibi arcam è lignis gopher.* Sequitur mandatum extruendæ arcæ, in quo Deus mirificè ſerui ſui fidẽ & obedientiã probauit. Sed de ſtructura nõ eſt cur anxiè laboremus:niſi quatenus ad ædificationem noſtram intereſt.Primùm,de ſpecie ligni non conuenit, etiam inter Iudæos.Gopher enim alii cedrũ,alii abietẽ, alii pinũ interpretantur.Variant etiã in tabulatis, quia putant multi ſentinam fuiſſe quarto loco,quæ excrementa & alias immunditias reciperet. Alii in triplici contignatione quinque manſiones faciunt,quarum ſummã auibus deſtinant. Sunt qui putent non vltra tres ordines fuiſſe in altitudinem , ſed qui mediis tabulatis inter ſe diſtincti fuerint. Præterea de feneſtra non conſentiunt:quibuſdam enim videtur nõ vnam tantùm ſed plures fuiſſe. Sunt etiam qui dicant fuiſſe apertas ad recipiendum aerem. Alii autem contendunt tantùm lucis cauſa fuiſſe compoſitas , ideóque obductas fuiſſe cryſtallo , & illitas bitumine.Mihi videtur magis probabile vnam fuiſſe duntaxat, neque lucis cauſa exciſam,ſed quæ clauſa maneret,niſi quũ poſcebat vſus eam aperiri,vt poſtea videbimus.Deinde triplicem fuiſſe contignationem, & ſeparatas domunculas, ratione nobis inco-

gnita. Difficilior obiicitur quæſtio de magnitudine. Nam olim profani quidam homines ſuis ſannis Moſen vexarunt, quòd tam anguſto ſpatio ingentem animalium turbam incluſam finxiſſet: cuius pars tertia vix quatuor elephantos caperet. Hanc obiectionem ſoluit Origenes, cubitum geometricu m à Moſe notari dicēs,qui ſexcuplo maior eſt quàm vulgaris: in cuius ſententiam deſcendit Auguſtinus libro de Ciuitate Dei 15, & lib. 1. quæſtionum in Geneſin.Fateor equidem quod obtendunt,Moſen qui edoctus fuerat in omni ſcientia AEgyptiorum, non fuiſſe geometriæ expertem: ſed quum ſciamus vbique craſſa Minerua ad captum vulgi loquutum eſſe, & conſultò abſtinuiſſe à diſputationibus acutis, quæ ſcholam & interiores literas ſaperent, mihi nequaquam perſuadeo, hoc loco præter ſuum morem geometrica ſubtilitate vſum eſſe. Certè capite primo non diſſeruit arguté de aſtris, vt philoſophum decebat,ſed populariter ex rudium aſpectu potius quàm ex reipſa,ſolem & lunam duo luminaria magna vocauit. Ita vbique perſpicere licet, vſitatis nominibus res omnis generis fuiſſe ab eo deſignatas. Cæterùm quis tunc fuerit cubiti modus ignoro: quia mihi ſufficit non latuiſſe Deum (quem ſine controuerſia primarium arcæ fabrum agnoſco) quarum rerum capax eſſet locus quem ſeruo ſuo deſcripſit. Si extraordinariam Dei potentiam excludas ab hac hiſtoria,meras fabulas narrari dices.Nobis verò,qui fatemur incredibili miraculo ſeruatas fuiſſe mundi reliquias, adeo abſurdum videri non debet multa hîc referri prodigia, vt potius inde melius refulgeat arcana illa & incomprehenſibilis Dei virtus, quæ ſenſus omnes noſtros longè ſuperat. Hoc Porphyrius,vel quiſpiam alius canis,fabuloſum eſſe obgāniet:quia nō apparet ratio,vel quia eſt inſolitū,vel quia repugnat cōmunis ordo naturæ. Ego regero cōtrà,totam hāc Moſis narrationem, niſi miraculis referta eſſet, frigidā, & ieiunam, & ridiculā fore dico. Qui verò immenſam diuinæ omnipotentiæ abyſſum in hac hiſtoria reputabit,vt par eſt, reuerēter potius ſtupebit quàm proteruè rideat. Quòd allegoricè ad Chriſti corpus Auguſtinus figuram arcæ trahit, tam lib. 15 de Ciuitate Dei, quàm 12 aduerſus Fauſtum,conſultò prætereo: quia nihil illic fere reperio ſolidi. Origenes etiam audacius allegoriis ludit: ſed nihil vtilius eſt quàm in genuina rerum tractatione inſiſtere. Arcam fuiſſe Eccleſiæ imaginem certum eſt,teſte Petro: verùm ſingulas eius partes ad Eccleſiam aptare, minimè conſentaneum eſt,vt ſuo loco iterum attingam.

1.Pet.3.21.

18 *Et ſtatuam pactum meum tecum.* Quia pluſquā difficilis erat arcæ fabrica, & innumera ſubinde obſtacula ſuperuenire poterant quæ abrumperent incœptum opus, addita promiſſione ſeruū ſuū Deus confirmat.Ita animatus fuit Noah ad parendum Deo,dum eius promiſſione fretus, non irritum fore ſuum laborem confidit. Tunc enim demum libenter amplectimur Dei mādata,vbi accedit promiſſio quæ non fruſtra nos operam conſumere doceat.Vnde apparet quàm ſtultè deſipiant Papiſtæ,qui homines nugantur abduci fidei doctrina à rectè agēdi ſtudio. Qualis enim erit noſtra alacritas ad rectè agendum niſi præluceat fides? Sciamus ergo ſolas eſſe Dei promiſſiones quæ nos viuificant, & ſingulis membris noſtris inſpirāt vigorem ad parendum Deo: ſine ipſis verò nos nō modò ignauos torpere, ſed propè exanimes, vt neque pedes,neque manus ſuū faciāt officiū. Ac proinde quoties lāguemus,vel remiſſiores ſumus quàm oporteat,ad bona opera, nobis occurrāt promiſſiones Dei, quæ tarditatem noſtram corrigant.Sic(teſte Paulo,ad Coloſſ.1.a.5,)viget in Sanctis charitas propter ſpem in cælis repoſitam. Præſertim verò ne deficiant in medio itinere fideles,neceſſe eſt verbo Dei confirmari:vt certò ſtatuant ſe non aerem verberare, vt loquūtur: ſed in promiſſione ſibi data acquieſcentes,ſecuri de ſucceſſu,vocantē Deum ſequantur.Tenēda igitur eſt hæc cōnexio,quòd poſtquam præcepit Deus ſeruo ſuo Noah quid facere ipſum velit, quò illum ſibi obſequentem habeat, teſtatur ſe nihil fruſtra ab eo exigere. Summa autem pacti huius de quo loquitur Moſes,erat,Noah futurum incolumen,quanuis totus mundus diluuio periret: Tacita enim ſubeſt antitheſis,quòd toto mundo reiecto, peculiare ſancire fœdus velit Dominus cum vnico Noah.Quare hanc Dei promiſſionem, vel hoc pactum,inſtar muri ferrei opponere debuit Noah contra omnes mortis terrores: ſicuti conſilium Dei fuit vitam à morte hoc ſolo verbo diſcernere. Pactum verò hac lege cum eo ſancitur, vt in eius gratiam ſeruetur eius familia: deinde bruta animalia ad reparandum nouum mundum. Qua de re plura dicturus ſum capite 9.

19 *Et ex omni uiuente.* Animalia omnis carnis vocat cuiuſcunque ſint generis. Bina autem dicit, non quòd vnum par ſolum ex ſingulis ſpeciebus receptum fuerit in arcam: (paulo pòſt enim videbimus terna fuiſſe paria: & vnū prætcrea animal ex generibus mundis, quod Noah poſtea in ſacrificium offerret:)ſed quia hîc tantùm de ſobole fit mentio,numerus diſertè nondum exprimitur: ſed tantùm mares copulātur cum fœminis, vt inde concipiat Noah totius mundi reparationem.

22 *Et fecit Noah.* Breuibus quidem verbis, ſed pluſquam magnificè hîc Moſes cõmendat fidem Noah: Mirantur imperiti quòd Apoſtolus ad Hebr.11.b.7, illum iuſtitiæ quæ ſecundũ fidem eſt, faciat hæredem. Quaſi verò non prodierit ex hoc fonte quicquid virtutum, & quicquid laude dignum in ſancto viro fuit. Venire enim in mentem debet quibus tentationũ machinis aſſiduè concuſſũ fuerit eius pectus. Primùm ipſa moles arcæ potuit obruere omnes eius ſenſus, vt ne digitum quidem ad opus inchoãdum tolleret. Quanta arborum cõgeries cædẽda fuit, ſibi proponant lectores: quantus fuerit vecturæ labor, quãta difficultas coagmẽtandi. Iam res in longum tempus differebatur. Sanctum enim virum vltra annos centum in labore moleſtiſſimo occupari oportuit. Nec verò putãdũ eſt tam ſtupidũ fuiſſe quin venerint illi in mentẽ eiuſmodi obſtacula. Adde quòd vix ſperandũ fuit paſſuros eſſe eius ſæculi homines vt cum eorum ignominia ſibi priuatim ſalutẽ promitteret. Prius de immani eorum truculentia dictum fuit. Minimè ergo dubiũ eſt quin homines modeſtos & ſimplices ſine cauſa quotidie laceſſerẽt. Hæc verò plauſibilis inſultãdi occaſio fuit, quòd Noah paſſim arbores cædẽdo terram nudaret, ac illos fraudaret variis commodis. Vulgare prouerbium eſt, De vmbra aſini proteruos homines & iurgioſos litigare. Quid igitur pro tot arborum vmbris facturos putaſſet Noah ſæuos illos Cyclopes, qui ad omnem violentiã exercitati, ferociendi anſam vndique captabant? Sed hoc ad inflammandã eorũ rabiem præcipuum fuit, quòd ſibi aſylũ fabricans, omnes exitio addiceret. Certè niſi cohibiti fuiſſent robuſta Dei manu, cẽties lapidaſſent ſanctũ virum: probabile tamẽ eſt, nõ vſque eo repreſſam fuiſſe intẽperiẽ quin ſcõmatibus & ludibriis ſubinde eũ inceſſerent, adeóque lacerarent multis probris, & atrocibus minis impeterẽt. Imò non arbitror abſtinuiſſe manus ob opere turbando. Ergo quãuis alacriter mandatũ ſibi opus aggreſſus foret, potuit tamen quotannis plus millies labaſcere eius cõſtantia, niſi valde firmas egiſſet radices. Adhæc quum res eſſet per ſe impoſſibilis, vnde vnius anni annona? vnde tot animalibus pabulum? Reponere iubetur quod toti familiæ, pecoribus, & feris beſtiis, auibus denique in victum decem menſium ſufficiat. Hoc verò ridiculum, poſtquam ab agricultura traductus erat ad arcæ fabricam, illi mandari vt duplicem prouentum colligeret: ſed in pabulo animalium multo plus erat negotii. Ergo ſuſpicari poterat Deum ſibi illudere. Poſtremum erat vt animalia omnegenus congregaret. Quaſi verò ad manum haberet ſylueſtres belluas, vel cicurare poſſet: vt in ergaſtulo lupi cũ agnis, tigres cum leporibus, leones cũ bobus, tanquã oues in ſuo ſtabulo habitarent. Sed tantatio omnium grauiſſima fuit, quòd vitæ petẽdæ cauſa iubetur in ſepulchrũ deſcẽdere, & ſe vltro priuare aere & ſpiritu vitali: ſolus enim ſtercorum fœtor, obſtructus vt erat in loco referto, ſtatim poſt triduũ enecare poterat quicquid illic animantium fuit. Veniant nobis in mentem tam graues, & multiplices, & diuturni ſancti viri conflict⁹, vt ſciamus quàm heroica fuerit virtus ad extremũ proſequi quod Deus mãdauerat. Dicit quidem vno verbo Moſes ipſum feciſſe: ſed cogitãdũ eſt quãto iſtud facere ſuperius humana virtute fuerit: vt præſtaret cẽties mori quàm ſuſcipere tã laborioſum opus, niſi aliquid altius præſẽti vita ſpectaſſet. Sĩgulare ergo obediẽtiæ exẽplũ nobis hîc deſcribitur: quia Noah totum ſe Deo permittẽs, debitum illi honorẽ reddidit. Scimus in hac naturæ prauitate quàm prompti ſint homines ad quærẽda effugia, & ingenioſi ad cõminiſcẽdos prætextus, ne Deo pareant. Quare diſcamus & nos per omnegenus impedimẽta perrumpere, nec locũ dare prauis cogitationibus, quæ ſe Dei verbo opponũt, & quibus mẽtes noſtras implicare conatur Satã, ne pergant quò Deus vocat. Hunc enim ſibi honorem haberi maximè flagitat Deus, vt eũ ſinamus pro nobis ſapere. Atque hæc vera eſt fidei probatio, quum vno eius mãdato contenti, ad opus nos accingimus, nec curſum reflectimus, quicquid obſtaculi nobis ingerat Satã, ſed alis fidei ſupra mundum euehimur. Exprimit etiam Moſes non vna tantũ in parte Noah paruiſſe Deo, ſed in omnibus fuiſſe obedientem. Quod diligenter notandum eſt: quia inde maximè oritur horribilis in vita noſtra confuſio: quòd non poſſumus ſine exceptione nos in totum Deo ſubiicere, ſed parte aliqua defuncti, affectus noſtros eius verbo ſæpe miſcemus. Hoc autẽ nomine laudatur obedientia Noah, quòd integra fuerit, nõ dimidia: vt nihil eorum quæ Dominus iuſſerat, prætermiſerit.

CAP. VII.

ET *dixit Iehoua ad* Noah, *Ingredere tu, & omnis domus tua arcam: quia te vidi iuſtum corã me in ætate iſta.*

2 *Ex omni animali mundo capies tibi ſeptena ſeptena, virum & fœmellã eius: & ex animali quod non mundum eſt, bina, virum & fœmellam eius.*

3 *Etiam ex volatili cæli ſeptena, maſculum & fœmellam: vt viuũ conſeruetur ſemen in*

ſuperficie omnis terræ.

4 *Quia poſt dies adhuc ſeptem ego pluam ſuper terram quadraginta dies & quadraginta noctes, & delebo omnem ſubſtantiam quam feci, à ſuperficie terræ.*

5 *Et fecit* Noah *ſecundum omnia quæ præceperat ei* Iehoua.

6 Noah *autem erat ſexcentorum annorum quando diluuium fuit aquarum ſuper terram.*

7 *Et ingreſſus* Noah, *& filii eius, & vxor eius, & vxores filiorum eius cum eo in arcam, propter aquas diluuii.*

8 *Ex animali mundo, & ex animali quod non erat mundum, & ex volatili, & ex omni quod reptat ſuper terram,*

9 *Bina bina ingreſſa ſunt ad* Noah *in arcam, maſculus & fœmella, quemadmodum præceperat Deus ipſi* Noah.

10 *Et fuit, poſt ſeptem dies aquæ diluuii fuerunt ſuper terram.*

11 *In anno ſexcenteſimo annorum vitæ* Noah, *in menſe ſecundo, in ſeptimadecima die menſis, die ipſa, rupti ſunt omnes fontes voraginis magnæ, & feneſtræ cæli apertæ ſunt.*

12 *Et fuit pluuia ſuper terram quadraginta dies & quadraginta noctes.*

13 *Ipſo eodē die ingreſſus eſt* Noah, *&* Sem, *&* Cham, *&* Iepheth, *filii* Noah, *& vxor* Noah, *tréſque vxores filiorum eius cum illis, in arcam:*

14 *Ipſi, & omnis beſtia iuxta ſpeciem ſuam, & omne animal iuxta ſpeciem ſuam, & omne reptile quod reptat ſuper terram, ſecundum ſpeciem ſuam, & omne volatile iuxta ſpeciem ſuam, omnis auis & omne alatum.*

15 *Ingreſſa ſunt igitur ad* Noah *in arcam, bina bina ex omni carne in qua erat ſpiritus vitæ.*

16 *Et quæ ingreſſa ſunt, maſculus & fœmina ex omni carne ingreſſa ſunt, quemadmodū præceperat ei Deus: & clauſit* Iehoua *ſuper eum.*

17 *Et factum eſt diluuium quadraginta dies ſuper terram, & multiplicatæ ſunt aquæ, eleuauerúntque arcam: itaque eleuata eſt à terra.*

18 *Et præualuerunt aquæ, & multiplicatæ ſunt valde ſuper terram, & fluitabat arca ſuper faciem aquarum.*

19 *Roborauerunt itaque ſe aquæ valde ſuper terram, & operti ſunt omnes mōtes excelſi qui erant ſub vniuerſo cælo.*

20 *Quindecim cubitis ſupernè roborauerunt ſe aquæ, ita vt operti ſint montes.*

21 *Et mortua eſt omnis caro quæ reptabat ſuper terram, tam de volatili quàm de animali & beſtia, & omni reptili quod reptat ſuper terram, & omni homine.*

22 *Omnia in quorum nare erat anhelitus ſpiritus vitæ, ex omnibus quæ erant in ſicco, mortua ſunt.*

23 *Et deleuit omnem ſubſtantiam viuam, quæ erat ſuper faciem terræ, ab homine vſque ad iumentum, vſque ad reptile, & vſque ad volatile cæli: & deleta ſunt è terra, & remanſit tātùm* Noah, *& qui cum eo erant in arca.*

24 *Et roborauerunt ſe aquæ ſuper terram quinquaginta & centum dies.*

1 *Et dixit Iehoua ad* Noah. Mihi non dubium eſt quin repetitis oraculis ſæpius confirmatus fuerit Noah, vt certè neceſſe erat. Iam maximos totis centum annis & tempeſtuoſos inſultus ſuſtinuerat, & inuictus athleta retulerat memorabiles victorias: ſed hoc fuit acerrimum certamen, valedicere mundo, & communi vitæ renuntiare, vt ſe in arcam abderet. Integra erat tunc terræ facies: & Moſes anni tēpus deſignat quo herbæ virere, & arbores florere incipiunt. Tranſacta erat hyems, quæ cæli & terræ lætitiam aſpero & ſqualido rigore cōtrahit. Articulum perdendi mundi elegit Dominus in ipſa veris temperie. Initium enim diluuii Moſes fuiſſe tradit menſe ſecundo: quanquam ſcio de hac re diuerſas eſſe ſententias. Sunt enim qui annum inchoant ab æquinoctio Autumnali: ſed ratio illa anni ordinandi magis recepta eſt, vt à menſe Martio incipiat. Vtcunque res habeat, non leuis fuit tentatio, vitam

cui aſſueuerat Noah per ſexcētos annos,ſpōte relinquere,& nouum viuendi modum quærere in abyſſo mortis. Iubetur migrare è mundo,vt in ſepulchro viuat, quod ſibi laborioſe fodit per annos plus centum.Cur iſtud?quia paulo pòſt aquarum illuuie mergenda ſit terra. Atqui nihil tale apparet: indulgent omnes conuiuiis, nuptias celebrant, ſumptuoſas extruunt domos: denique paſſim lautitiæ & luxuria: quemadmodum teſtatur Chriſtus, ſæculum illud in voluptatibus ſuis ebrium fuiſſe. Quare non abs re factum eſt quòd Dominus ſerui ſui animum noua promiſſione rurſus deintegro erexit & armauit, ne ſuccumberet: quaſi diceret, Hactenus fortiter laboraſti inter tot ſcandala: ſed nunc res maximè poſtulat vt animum colligas, vt fructum percipias laboris tui: neque expecta dum apertis terræ venis aquæ vndique ebulliant,& apertis cæli cataractis oppoſito impetu cōcurrāt ſuperiores aquæ, ſed rebus adhuc tranquillis arcam ingreſſus,illic ad ſeptem dies quietus mane:tūc ſubitò diluuium emerget. Etſi autem nunc non afferuntur è cælo oracula, ſciamus continuam verbi meditationē non ſuperuacuā eſſe:nam vt nouæ ſubinde oriuntur nobis difficultates, ita Deus aliis atque aliis promiſſionibus fidem noſtrā inſtaurat: vt collecto vigore tandē perueniat vſque ad metā.Noſtrū verò eſt cupidè audire loquentē Deum:nec prauo faſtidio exercitia reiicere,aut negligere quaſi ſuperuacua,quibus fidem noſtrā vel fouet,vel excitat, vel confirmat,prout eā vel teneram adhuc,vel languidā, vel debilem eſſe nouit. *Quia te uidi iuſtum.* Quū Dominus hanc ſibi cauſam fuiſſe aſſignat ſeruādi Noah,quia iuſtum cognouerit, videtur meritis operū tribuere ſalutis laudem:nā ſi ſeruatus eſt Noah quia iuſtus erat,ſequitur nos vitam bonis operibus promereri.Sed hìc prudenter expendere conuenit Dei cōſilium:nempe quòd opponere voluit hominem vnum toti mundo:vt in illius perſona,omnium iniuſtitiam dānaret.Iterum enim teſtatur iuſtam eſſe quā de mundo vindictā ſumpturus eſt: quia vnus tantùm reliquus fuerit homo qui tunc iuſtitiam coleret,in cuius gratiā propitius eſt toti familiæ.Siquis tamen excipiat,probari ex hoc loco Deum in ſeruandis hominibus habere operū reſpectum:ſolutio in promptu eſt,non pugnare hoc cum gratuita acceptione, quòd dona quæ ſeruis ſuis cōtulit, accepta habet.Notādum eſt primò,gratis eum amare homines, dum nihil in illis reperit niſi odio dignum:quandoquidem naſcūtur omnes filii iræ,& æternæ maledictionis hæredes. Hoc reſpectu eos ſibi adoptat in Chriſto,& mera miſericordia iuſtificat. Poſtquam hoc modo ſibi eos reconciliauit,Spiritu quoque regenerat in nouam vitam & iuſtitiam. Hinc fluūt bona opera,quæ neceſſe eſt Deo ipſi placere.Ita non modò fideles amat,ſed eorū quoque opera.Notandum tamen eſt, quia ſemper aliquid vitii hæret in operibus, nō poſſe probari niſi cum indulgentia. Gratia igitur Chriſti eſt quæ pretium operibus conciliat, non propria ipſorum dignitas vel meritum.Non tamen negamus quin veniant in rationem coram Deo:quemadmodum hìc agnoſcit & acceptat iuſtitiā Noah,quæ ex ſua gratia profecta erat: atque hoc modo(ſicuti loquitur Auguſtinus)dona ſua coronet. Notādum etiam quod dicit, Vidi te iuſtum coram me.Quo verbo non tantùm redigit in nihilū omnes iuſtitiæ laruas,quibus non ſubeſt interior ſinceritas cordis, ſed ius ſuum ſibi vendicat:acſi diceret,ſe ſolum eſſe idoneum iudicem æſtimandæ iuſtitiæ.Particula,*In generatione hac*(ſicuti dixi)ad amplificationem addita eſt.Adeo enim deplorata fuit ſæculi illius prauitas, vt prodigii loco habitus fuerit Noah à communi labe integer. Luc 17.c.26.

2 *Ex omni animali mundo.* Iterum repetit quod prius de animalibus dixerat:nec fruſtra.Neque enim parum difficile fuit ex ſyluis,montibus,& luſtris colligere tantā ferarum multitudinē, quarum multæ forſan ſpecies ignotæ erant: & erat in pleriſque eadem quam nunc cernimus ferocia.Quare ſanctum virum animat Deus, ne ea difficultate territus,& ſpe ſucceſſus abiecta, deficiat.Hìc tamen aliqua primo intuitu repugnantiæ ſpecies apparet:quia quū bina prius dixiſſet,ſeptem nunc ponit.Solutio in prōptu eſt:quia antehac numerū non expreſſit Moſes,ſed tantùm dixit maſculis addendas fuiſſe fœminas ſuas comites:acſi dixiſſet,iuſſum fuiſſe ipſum Noah non promiſcuè coaceruare animalia,ſed paria ex illis deligere ad propagandam ſobolem.Nunc autem de numero ſermo eſt. Porro ſeptem & ſeptem, intellige non totidem paria ex ſingulis generibus,ſed terna quibus ſuperadditur animal vnum ſacrificii cauſa.Voluit autem Dominus triplo maiorē reſtare mundorū animalium numerum,quòd maior futurus erat hominibus illorum vſus.In quo reputanda eſt paterna eius erga nos bonitas, qua inducitur vt noſtri in omnibus rationem habeat.

3 *Vt uiuum conſeruetur ſemen.* Hoc eſt,vt inde naſcatur ſoboles. Cæterùm hoc refertur ad ipſum Noah.Etſi enim ſolus Deus propriè loquendo viuificat,reſpicit tamen Deus quas ſeruo ſuo partes iniunxerit: & miniſterii reſpectu iubet eum animalia colligere, vt ſemen viuificet. Nec mirum, quū Euāgelii miniſtri dicātur vitam ſpiritualem cōferre.In particula quæ proximè ſequitur, *Super faciem omnis terræ,* duplex ineſt conſolatio,quòd aquæ poſtquā ad tēpus

terram operuerint, rurſus ſint ceſſuræ, vt appareat ſuperficies terræ arida. Deinde, quòd non tantùm ſuperſtes futurus ſit Noah: ſed Dei benedictione augendus ſit animalium numerus, vt ſe longè latèque diffundat per totum orbem. Ita in medio interitu futura inſtauratio illi promittitur. Multus in eo eſt Moſes vt oſtendat Deum modis omnibus curaſſe retinendũ Noah in verbi ſui obſequio, & ſanctum virum prorſus acquieuiſſe. Vtilis ſanè doctrina, præſertim quum aliquid incredibile promittit Deus, vel minatur: quum non libenter recipiunt homines, niſi quod illis videtur probabile. Iam nihil minus carnis iudicio conſentaneũ erat quàm mundum à ſuo opifice deleri: quia hoc erat totum naturæ ordinem ab eo ſancitum euertere. Quare niſi probè admonitus fuiſſet Noah de hoc terribili Dei iudicio, nũquam auſus fuiſſet credere: ne Deum ſibiipſi contrarium fingeret. Vox היקום, qua hîc vtitur Moſes, originem habet à ſtando: ſed propriè ſignificat quicquid viuit ac viget.

5 *Et fecit Noah iuxta omnia.* Non eſt nuda repetitio prioris ſententiæ: ſed eundem & perpetuũ obedientiæ tenorem laudat Moſes in ſeruandis omnibus Dei mãdatis: acſi diceret, quacũque in parte placuit Deo eius obediẽtiam probare, illum ſemper fuiſſe conſtantem. Nec certè vni vel alteri Dei mandato parêre decet, vt mutila obedientia defunctus, deinde te ſubducas: tenendum eſt enim illud Iacobi, Qui vetuit occidere, furari etiam & mœchari vetuit. *Iacob.2.b.10.*

6 *Erat ſexcentorum annorum.* Non ſine cauſa iterum deſcribit ætatem Noah. Hoc enim vitio inter alia laborat ſenectus, quòd homines reddit magis ſegnes ac moroſos: quo magis perſpicuè apparet fides Noah, quæ in ætate illa non defecit. Sicuti autem magna fuerat virtus per cõtinuos centum annos non langueſcere: ita non parum laudis meretur eius prõptitudo, quòd arcam ingredi iuſſus, extemplò paret. Quum paulo pòſt ſubiicit Moſes, ingreſſum fuiſſe propter aquas diluuii, non exponi debet, quaſi irruentibus aquis coactus ſit in arcam fugere: ſed quia verbo tremefactus, diluuium quod ridebant omnes alii, fide cernebat. Quare rurſus laudatur eius fides in hac particula, quòd ſcilicet ſupra cælum & terram oculos extulerit.

8 *Ex animali mundo.* Nunc exprimit Moſes quod dubium adhuc erat, quomodo ſcilicet collecta fuerint animalia in arcam: dicit autem ſponte veniſſe. Hoc ſicui videtur abſurdum, memoria repetat quod prius dictũ fuit, initio omne genus animalia ſe obtuliſſe Adæ, vt illis nomina imponeret. Nec ſanè alia de cauſa horremus ferarum aſpectum niſi quia excuſſo Dei iugo imperium illud perdidimus, quo præditus erat Adam. Fuit autẽ illa quædam naturæ prioris reſtitutio, quum Deus ad Noah adduxit quæ eius opera & miniſterio ſeruari volebat. Neque enim ſecus indomitas belluas in ſua arca cõtinuit Noah, quàm in corte alũtur gallinæ, & anſeres. Nec verò ſuperuacuum eſt quod additur, veniſſe ipſa animalia ſicut Deus ipſi Noah præceperat: ſignificat enim Deũ benedixiſſe obſequio Noah, ne irritus eſſet eius labor. Impoſſibile erat ſecũdum hominem, vt momento vno talis fieret omnium animalium concurſus: ſed quia Noah ſimpliciter Deo euentum cõmendans, quod ſibi iniunctum eſt exequitur: viciſſim Deus virtutem addit præcepto ſuo, ne effectu careat. Imò propriè loquendo, hæc erat promiſſio Dei mandatis annexa. Ideo ſtatuendum eſt, fidem Noah plus valuiſſe omnibus plagis, & retibus ad capturam animalium: eandem quoque ianuam fuiſſe qua leones, & lupi, & tigres cum bobus & agnis placidè ſe in arcam reciperent. Atque hæc vna ratio eſt, qua difficultates omnes vincamus, dum facile eſſe Deo perſuaſi quod nobis impoſſibile eſt, alacritatem ex ſpe concipimus. Quomodo bina ingreſſa ſint animalia, prius dictum eſt. De menſe quoque diuerſas interpretum opiniones retulimus. Nam quum Hebræi annum in rebus ſacris à Martio incipiant: in negotiis autem terrenis à Septembri: vel quod idem eſt, duo æquinoctia duplex apud illos efficiant anni exordium: quidam putant ſacrum annùm hîc notari, alii verò politicum. Cæterùm quia prior annorum ratio diuinitus ordinata fuit, & naturæ etiam magis conſentanea eſt, probabilius videtur circa vernum tempus cœpiſſe diluuium.

11 *Rupti ſunt omnes fontes.* Reuocat nos Moſes ad memoriam primæ creationis. Terra enim naturaliter aquis operta erat: & ſingulari Dei beneficio factũ eſt vt loco ceſſerint, quo vacuũ aliquod ſpatium animantibus daretur. Et hoc fateri cogũtur philoſophi, præter naturam eſſe vt aquis infrà ſubſidentibus aliqua terræ portio emineat. Scriptura autem inter Dei miracula hoc recẽſet, quòd maris impetum arcet quaſi repagulis, ne partem terræ ſubmergat, quæ hominibus in habitationem conceſſa eſt. Dixit etiã primo capite Moſes, alias aquas ſurſum in cælo fuiſſe ſuſpenſas: quemadmodum & Dauid tradit teneri incluſas tanquam in vtre. Denique in regione terræ habitabili Deus theatrum hominibus erexit: & fit arcana eius virtute ne aquæ ſubterraneæ ad nos mergendos ebulliant, & ſimul conſpirent aquæ cæleſtes. Nunc autẽ dicit Moſes, quum Deus mũdum perdere vellet diluuio, metas illas fuiſſe reuulſas. Atque hîc nobis conſiderandum eſt mirabile Dei conſilium: poterat enim tãtum aquarum certis alueis,

aut terræ venis includere,quod ad humanæ vitæ vſus ſufficeret: ſed conſultò inter duo ſepulchra nos poſuit,ne ſecurè contemnamus eius gratiã, vnde vita noſtra dependet. Nam elemẽtum aquæ,quod vnum ex vitæ principiis cõſtituunt philoſophi,mortem nobis ſurſum ac deorſum minatur,niſi quatenus retinetur Dei manu. Quòd dicit ruptos fuiſſe fontes,& apertas cataractas,metaphoricæ ſunt locutiones, quibus intelligit nõ fluxiſſe aquas vſitato more,nec ſtillaſſe pluuiam è cœlo: ſed ſublata diſtinctione,quam videmus à Deo fuiſſe poſitam, nullas amplius fuiſſe ſeras quæ violentum impetum cohiberent.

12 *Et fuit pluuia.* Quanquam aquarum clauſtra fregit Dominus,non tamen vult vno momento erumpere,vt terram protinus abſorbeant:ſed pluuiam diebus quadraginta continuat: partim vt Noah lõga meditatione altius memoriæ ſuæ infigat quod prius verbo edoctus didicerat:partim vt impii ante mortẽ ſentirẽt nõ inanes fuiſſe quas ludibrio habuerãt minas. Qui enim tandiu illuſerant Dei patientiæ,digni erant qui paulatim iuſto eius iudicio ſe perire ſentirent, quod illis inſtar fabulæ per centum annos fuerat. Atque ita Dominus plerunque iudicia ſua temperat,vt per otium melius expendant homines,quæ ſubito tranſitu poſſent eos attonitos reddere. Sed hîc ſe profert mira ingenii noſtri prauitas: quòd ſi repẽtè ira Dei ſe effũdit,ſine ſenſu obſtupeſcimus:ſi autem progreditur certo modo,vileſcit ipſa cõſuetudine: quia nec Dei manum libenter agnoſcimus ſine miraculis,& facilè,quaſi obducto callo, ad conſpectum operum Dei obdureſcimus.

13 *Ipſo eodem die ingreſſus eſt Noah,& Sem.* Sequitur repetitio ſatis verboſa,prout hiſtoriam diluuii breuiter perſtringit Moſes:ſed tamen minimè ſuperflua. Conſilium enim Spiritus fuit, nos retinere in conſideratione tam horrendæ vltionis,cui nulla verborum atrocitas par futura erat. Adhæc nihil hîc narratur non difficile creditu: quare eadem ſæpius inculcat Moſes, vt quantumuis remota ſint à ſenſu noſtro, fidem tamen apud nos obtineant. Ita narratio de animalibus huc ſpectat, fide ſancti Noah è ſyluis & latibulis attracta eſſe:ex vagis ſuis diſcurſibus collecta in vnum locum,acſi Dei manu adducta forent. Videmus ergo vt non fruſtra in hac parte inſiſtat: vt ſciamus non fortuitò, nec hominum induſtria ſeruatas fuiſſe ſingulas animalium ſpecies: ſed quia Dominus quicquid voluit ſaluum manere, de manu (quod aiunt) in manum ipſi Noah porrexit,& obtulit.

16 *Et clauſit eum Dominus.* Neque hoc temere additum eſt,nec leuiter præteriri decet.Oportuit amplam eſſe ianuam quæ elephantem caperet.Nec ſanè vlla tam firma & tam tenax picatio, nulla etiam tam ſolida compactio eſſe potuit, vt nõ ſaltem multis rimis immenſa vis aquæ penetraret:præſertim in tam violenta irruptione,& iactatione tam ſæua.Ergo Moſes, vt anſam præcidat vanis ſpeculationibus, quas nobis curioſitas noſtra ſuggerit, vno verbo pronuntiat,nõ humano artificio, ſed diuino miraculo factũ eſſe vt immunis fuerit arca à diluuio. Dubium quidem non eſt quin tunc nouo ingenio & perſpicacia donatus fuerit Noah,nequid deeſſet ad ſtructurã arcæ: ſed ne ſucceſſu careret hæc ipſa gratia, neceſſe fuit accedere aliquid maius.Quare ne ſẽſus noſtri captu metiamur modũ ſeruandæ arcæ,docet Moſes nõ pice,vel bitumine tantùm, ſed magis arcana Dei virtute,& oppoſita eius manu cohibitas fuiſſe aquas ne irrumperent.

17 *Et factum eſt diluuium.* Copioſus etiam in eo eſt Moſes, vt totum orbẽ aquis ſubmerſum fuiſſe demonſtret. Porro hæc narratio referenda eſt, ne tribuamus fortunæ diluuium quo periit mundus:quemadmodũ hominibus ſolẽne eſt velũ aliquod obtendere Dei operibus,quod eius vel bonitatem, vel iudicia in illis obſcuret.Atqui dum clarè exprimitur deletũ fuiſſe quicquid in terra vigebat,hinc colligimus certum & illuſtre fuiſſe Dei iudiciũ:præſertim quũ ſolus Noah reſiduus maneat: propterea quòd verbũ in quo cõtinebatur ſalus,fide amplexus ſit. Deinde in memoriam reuocat quod prius diximus,quàm deſperata ſcilicet fuerit hominũ impietas,& quàm grauia ſcelera quibus ad totũ orbem delẽdum inductus eſt Deus:qui certè pro ſua ingenti clemẽtia opificio ſuo perperciſſet,ſi mitiori remedio vidiſſet fore locum.Hæc autẽ duo e regione inter ſe oppoſita,ſimul coniũgit,quòd deletum fuerit totum humanum genus: interim verò Noah cum ſua familia ſaluus euaſerit.Hinc diſcendũ eſt quid illi profuerit Deũ vnum ſequi,poſthabito mundo:quod non tã facit Moſes laudãdi hominis cauſa,quàm vt nos ad eius imitationẽ inuitet.Cæterùm ne à Deo nos abducat peccantium multitudo,patiẽter ferendum eſt quòd nos ludibrio habent impii,nobiſque inſultant:donec exitu ipſo oſtẽdat Dominus ſibi obedientiã noſtrã probatam eſſe.Hoc ſenſu Petrus Baptiſmi figuram fuiſſe docet, *1.Pet.3.d.21.* quòd Noah ex diluuio vniuerſali emerſit: acſi diceret, modum ſalutis quam per Baptiſmũ cõſequimur,cõgruere cum liberatione illa Noah:quoniã hodie quoque mundus plenus eſt incredulis: ſicuti illo tempore terrã occupabãt:ideóque nos à maiori turba ſegregare neceſſe ſit, vt nos Dominus ab interitu eripiat. Eadem ratione aptè & meritò arca Eccleſiæ cõfertur. Sed

tenenda eſt ſimilitudo qua inter ſe mutuò reſpondent: ea autem in ſolo Dei verbo conſiſtit: quia ſicuti Noah Dei promiſſionem ſequutus, collegit ſe cum vxore & liberis, vt ſub quadam mortis ſpecie à morte emergeret: ſic nos mundo renuntiare, & mori conueniet, vt nos verbo ſuo Dominus viuificet: neque enim alibi tuta eſt ſalutis cuſtodia. Ridiculi verò ſunt Papiſtæ, qui arcam nobis ſine verbo fabricant.

CAP. VIII.

Recordatus eſt autē Deus Noah, & omnis beſtiæ, & omnis animalis quæ erant cū eo in arca: & tranſire fecit Deus ventum ſuper terram, & quieuerunt aquæ:

2 *Et clauſerunt ſe fontes abyſſi, feneſtræque cæli, & prohibita eſt pluuia è cælo.*

3 *Et reuerſæ ſunt aquæ à ſuperficie terræ, eundo & redeūdo, & defecerunt aquæ in fine quin quaginta & centum dierum.*

4 *Et requieuit arca menſe ſeptimo, ſeptimadecima die menſis ſuper montes Ararath.*

5 *Et aquæ ibant & deficiebant vſque ad menſem decimum: in decimo, in prima menſis viſa ſunt cacumina montium.*

6 *Et fuit, in fine quadraginta dierum, aperuit Noah feneſtram arcæ quam fecerat.*

7 *Et miſit coruum, & egreſſus eſt egrediendo & redeundo, donec ſiccarentur aquæ quæ erāt ſuper terram.*

8 *Deinde miſit columbam à ſe vt videret an extenuatæ eſſent aquæ à ſuperficie terræ.*

9 *Et non inuenit columba requiem plantæ pedis ſui, & reuerſa eſt ad eum in arcā: quia aquæ erant in ſuperficie omnis terræ. & miſit manum ſuam, & accepit eam, introduxítque eam ad ſe in arcam.*

10 *Et expectauit adhuc ſeptem dies alios, & addidit vt mitteret columbam ex arca.*

11 *Et venit ad eum columba tempore veſpertino, & ecce, folium oliuæ raptum erat in ore eius: & cognouit Noah quòd extenuatæ eſſent aquæ à ſuperficie terræ.*

12 *Et expectauit adhuc ſeptem alios, & miſit columbam: & non addidit vt reuerteretur ad eum amplius.*

13 *Et fuit primo & ſexcenteſimo anno, primo mēſe, in prima menſis, ſiccatæ ſunt aquæ à ſuperficie terræ: remouit autem Noah operimentum arcæ, & vidit, & ecce ſiccata erat facies terræ.*

14 *Et in menſe ſecundo, in ſeptima & viceſima die menſis, aruit terra.*

15 *Loquutus eſt autem Deus ad Noah, dicendo,*

16 *Egredere ex arca, tu, & vxor tua, & filii tui, & vxores filiorum tuorum tecum.*

17 *Omnem beſtiam quæ eſt tecum, ex omni carne, tam de volatili quàm de animali, & omni reptili quod reptat ſuper terram, educ tecum, vt ſe moueant in terra, & creſcant, multiplicentúrque ſuper terram.*

18 *Et egreſſus eſt Noah, & filii eius, & vxor eius, & vxores filiorum eius cum eo.*

19 *Omnis beſtia, omne reptile, & omne volatile, omne quod mouetur ſuper terram, ſecundum familias eorum egreſſa ſunt ex arca:*

20 *Et ædificauit Noah altare Iehouæ, & tulit ex omni animali mundo, & ex omni volatili mundo, & obtulit holocauſta in altari.*

21 *Odoratúſque eſt Iehoua odorem quietis. Et dixit Iehoua in corde ſuo, Non addam vt maledicam vltrà terræ propter hominem: quia cogitatio cordis hominis mala eſt à pueritia ſua: nec addam vltrà vt percutiam omne viuens quemadmodum feci.*

22 *Poſthac omnibus diebus terræ, ſementis & meſſis & frigus, & æſtus & æſtas & hyems, & dies & nox non ceſſabunt.*

1 *Recordatus eſt autem Deus Noah.* Nunc peculiariter deſcendit Moſes ad illam alteram partem, Noah ſpe ſalutis ſibi diuinitus promiſſæ non fuiſſe fruſtratum. Recordatio iſta de qua lo

quitur Moſes, non modò ad externam rei apparentiam (vt loquuntur) ſed ad ſancti quoque viri affectum referri debet. Certum quidem eſt, Deum ex quo ſemel Noah in ſuum præſidium receperat, nunquam fuiſſe illius immemorem: imò non minore miraculo factum eſt ne ſuffocatus in ergaſtulo periret, quā ſi in aquis demerſus vixiſſet ſine ſpiritu. Et paulo antè dixit Moſes, arcana Dei clauſura retentas fuiſſe aquas, ne in arcam penetrarent. Sed quū vſque ad quintum menſem fluctuaret in aquis arca, mora illa qua paſſus eſt Dominus ſeruum ſuum anxiè ac miſerè cruciari, quædam videri potuit obliuio. Nec dubium eſt quin cor eius variè æſtuauerit, quum ſe tam diu protrahi cerneret. potuit enim colligere ſibi longius prorogatam fuiſſe vitam, quò reliquis omnibus miſerior foret. Scimus autem quàm nobis vſitatum ſit, Deum fingere abſentem, niſi quum eius præſentiam clara experientia ſentimus. Etſi autem promiſſionem quam ſemel amplexus erat, mordicus ad finem vſque retinuit: grauiter tamen variis tentationibus concuſſum fuiſſe credibile eſt: & Deus proculdubio data opera ſic exercuit eius fidem & patientiam. Cur enim non triduo extinctus eſt mundus? Et quorſum attinuit aquas, poſtquam ſummos montes texerant, quindecim cubitis altius ſurgere: niſi vt Noah & eius domeſtici, ad meditanda Dei iudicia melius aſſuefierent: periculo autem defuncti, agnoſcerent ſe ex mille mortibus ereptos? Diſcamus ergo hoc exēplo recumbere in Dei prouidentiam, dū maximè obliuioſus videtur: tandem enim ipſa auxilii declaratione teſtabitur ſe fuiſſe noſtri memorem. Quòd ſi nos ad diffidentiam ſollicitat caro, non tamen eius inquietudini cedamus: verùm ſimulac obrepet hæc cogitatio, Deum abiecta noſtri cura, vel dormire, vel procul abeſſe, ſtatim cum hoc clypeo occurramus, Dominus qui opem ſuam pollicitus eſt miſeris, in tempore nobis aderit, vt reipſa ſentiamus illum habuiſſe curam noſtri. Nec parum habet ponderis quod additur, Deum animalium quoque fuiſſe recordatum. nam ſi propter ſalutem hominibus promiſſam, ad brutas pecudes, feráſque beſtias extenditur eius gratia: qualē erga filios ſuos futurum putamus, vbi fidem ſuam tam liberaliter, ſanctéque obſtrinxit? *Et tranſire fecit Deus uentum.* Hinc clarius liquet Moſen de effectu memoriæ loqui: nempe quòd reipſa, certóque experimento cognouerit Noah vitam ſuam curæ eſſe Deo. Cæterùm quum arcana ſua virtute ſiccare poſſet Deus terram, vento vſus eſt: eandem quoque rationem tenuit in ſiccando mari rubro. Atque ita teſtatum eſſe voluit, quemadmodum aquas præſtò ad obſequium habuerat ad iram ſuam exequendam, ſic nunc ad præſtandum remedium in manu ſua eſſe vētos. Quanquam autē hîc ſingularis refertur hiſtoria à Moſe, docemur tamen non fortuitò ſurgere ventos, ſed Dei iuſſu excitari: ſicuti etiam dicitur Pſal. 104. a. 4, celeres eſſe Dei nuntios, & ibidem, Deum ſuper alas eorum equitare. Denique elementorum varietas, ac contrarii motus mutuíque conflictus ad præſtandum Deo obſequium conſpirant. Subiicit etiam Moſes alia adminicula quibus factū eſt vt minuerentur aquæ, ac in ſuā ſtationē redirent. Summa eſt, Deum, vt ordinem prius à ſe poſitum reſtitueret, aquas reuocaſſe ad fines præſcriptos: vt aquæ cæleſtes, quaſi concretæ, in aere penderent: aliæ laterent in ſuis gurgitibus: aliæ fluerent diſtinctis alueis: mare quoque in ſua mole conſiſteret.

3 *In fine centum quinquaginta dierum.* Quidam totum tempus notari putant ab initio diluuii vſque ad aquarum diminutionem: atque ita comprehendunt quadraginta dies quibus Moſes continuam fuiſſe pluuiam retulit. Ego autem ſic diſtinguo, quòd vſque ad diē quadrageſimū, nouis ſubinde incremētis aquæ ſeſe extulerint: deinde eundem fere ſtatum tenuerint centum & quinquaginta diebus. vterque enim numerus, menſes ſex, & paulo plus dimidio efficit. Dicit autem Moſes circiter finem ſeptimi menſis ſic apparuiſſe aquarum diminutionē vt arca ſubſideret in ſummo cacumine montis, vel fundum aliquem attingeret. Ac toto illo temporis ſpatio clarius oſtendere voluit Dominus horrendam illam mundi vaſtitatem, non caſu fortuito terris incubuiſſe, ſed illuſtre eſſe iudicii ſui documentum: liberationem verò Noah, magnificum fuiſſe, & æterna memoria dignum gratiæ ſuæ opus. Quanquam ſi menſem ſeptimum à principio anni numeres (quod nonnulli faciunt), nō autem ex quo arcam ingreſſus eſt Noah, reſidentia de qua loquitur Moſes, citius contigit, nempe quum iam à quinque menſibus fluctuare cœpiſſet arca. Si hæc ſecunda ſententia recipitur, eadem erit decem menſium ratio: ſenſus enim erit, octauo poſt cœptū diluuiū menſe, extitiſſe montiū cacumina. De nomine Ararath, ſequor quod magis receptum eſt. Nec ſanè video cur quidam Armeniam eſſe negent: cuius altiſſimos eſſe montes à vetuſtis ſcriptoribus vno fere conſenſu proditum eſt. Chaldæus etiam Paraphraſtes ſpeciem deſignat, quòd fuerint mōtes Cardu, quos alii Carduenos vocāt. Quòd autem Ioſephus arcæ fragmenta ſuo tempore illic reperta fuiſſe tradidit, & Hieronymus ſuo quoque tempore reſidua manſiſſe, verúmne ſit, in medio relinquo.

6 *In fine quadraginta dierum.* Hinc coniicere licet quanta anxietate conſtrictum fuerit ſancti viri pectus. Poſtquam in ſolido loco arcam hærere ſenſerat, non tamen ante diem quadrageſi-

mum audet feneſtram aperire:non quòd exanimis torperet: ſed quòd tam formidabile vindictæ Dei exemplum tanto eum metu,ſimul & mœrore percuſſerat,vt omni conſilio deſtitutus,in arcæ ſuæ latibulo tacitus quieſceret. Tandem coruum emittit,à quo certius indiciũ ſiccatæ terræ accipiat.Sed coruus nonniſi fœdas paludes cernens, circumuolitans receptum ſtatim quærit.Nec verò dubito quin de induſtria coruum elegerit Noah, quem ſciebat cadauerum odore allici poſſe,vt longius euolaret,ſi iam animalibus patuiſſet terra: atqui coruus obuolitans,non longius diſcedit. Miror autem vnde negatio,quæ in Hebraico Moſis textu non habetur,in Græcam & Latinã verſionem obrepſerit:quũ ſenſum prorſus mutet. Inde nata eſt fabula, retentum fuiſſe coruũ inuentis cadaueribus,vt hoſpitẽ ſuũ negligeret.Poſtea ſequutæ ſunt futiles allegoriæ:vt ſemper nugari appetit hominum curioſitas.Atqui primo egreſſu columba imitata eſt coruum, quia reuolauit in arcam: deinde ramum oliuæ in roſtro ſuo attulit: tertiò, quaſi manumiſſa, libero cælo & libera terra fruitur. In ramo oliuæ quidam philoſophãtur:quia pacis inſigne erat apud veteres,ſicut laurus victoriæ.Sed potius exiſtimo, quòd olea non naſcatur in montibus,nec valde procera ſit arbor, Dominum dediſſe aliquod ſignũ ſeruo ſuo vnde colligeret amœnas regiones & feraces bonarum frugum iam aquis purgatas eſſe.Quia Hieronymi verſio habet,ramum fuiſſe virentibus foliis,qui putarunt diluuium cœpiſſe menſe Septembri,opinionis ſuæ confirmationem inde ſumunt.Atqui verba Moſis nihil tale ſonãt. Et fieri poteſt vt Dominus volens Noah animam recreare,columbæ ramum obtulerit,qui ſub aquis non prorſus emarcuerat.

15 *Loquutus eſt autem Deus ad Noah.* Etſi non parum expauefactus erat Noah Dei iudicio,laudatur tamen hac in parte eius tolerantia,quòd terram habens ante oculos, quæ domiciliũ offerret,nõ audet tamen exire.Nimiæ timiditati, atque etiã ignauiæ hoc tribuerent profani homines:ſed ſancta eſt timiditas,quæ ex fidei obedientia naſcitur.Sciamus ergo ſancta modeſtia retentum fuiſſe Noah,ne ſibi frui permitteret naturæ beneficio, donec præeuntem haberet Dei vocem. Paucis quidem verbis hoc perſtringit Moſes:ſed ad rem ipſam attendere conuenit.Sponte autem hoc in mentem venire omnibus debet,quantæ virtutis fuerit, poſt incredibile vnius anni tædium,vbi diluuium ceſſauit,& illuxit noua vita,non tamen ex ſepulchro pedem mouere ſine mandato Dei.Ita videmus continuo fidei tenore obſecutum eſſe Deo ſanctum hominem.quia Deo iubente ingreſſus erat arcam, illic cõtinetur donec exitũ Deus patefaciat:& in ſuo fœtore iacere mauult quàm liberum ſpiritum colligere, donec migrationẽ ſuam ſentiat placere Deo.In rebus etiam minutis hanc moderationem nobis Scriptura commendat,nequid tentemus niſi certa conſcientia. Quo minus in ſeriis negotiis ferenda eſt hominum temeritas,ſi Deo inconſulto facere ſibi concedant quod viſum eſt. Non eſt quidẽ expectandum vt ſpecialibus oraculis in ſingula momenta pronuntiet Deus quid facto opus ſit: pendere tamen nos ex ore eius decet, vt certò perſuaſi ſimus nihil nos aggredi niſi eius verbo conſentaneum. Petendus eſt etiam ſpiritus prudentiæ & conſilii, quo nũquam eos deſtituit qui ſe dociles & morigeros eius mandatis præbent. Hoc ſenſu refert Moſes Noah egreſſum eſſe ex arca, poſtquam cæleſti oraculo fretus, cognouit nouam ſibi habitationem in terra dari.

17 *Creſcant,multiplicenturque.* His verbis erigere voluit Dominus animum Noah, vt conſideret ſeruatam fuiſſe in arca ſobolem,quæ ad totum mundum replẽdum excreſceret. In ſumma,promittitur ipſi Noah mundi reparatio:vt ſciat mundũ in arca fuiſſe incluſum, nec perpetuam fore,cuius conſpectu exanimis concidere poterat,ſolitudinem ac vaſtitatem. *Aedificauit altare Domino.* Sicut multis documentis obedientiam ſuam teſtatus fuerat Noah,ſic gratitudinis ſuæ ſpecimen nunc edit. Docet autem hic locus inſtituta fuiſſe ab initio ſacrificia in hunc finem vt ſe homines talibus exercitiis ad celebrandam Dei bonitatem,& gratias illi agẽdas aſſuefacerent.Sufficeret quidem Deo nuda linguæ confeſſio,imò tacita agnitio cordis:ſed ſcimus quàm multis incitamentis indigeat noſtra pigrities. Ergo quum olim ſancti Patres ſuam erga Deum pietatem ſacrificiis profeſſi ſunt,minimè ſuperuacuus fuit eorum vſus.Adde quòd ſemper illis ante oculos ſymbola proponi oportuit,quibus admonerentur nihil ſibi eſſe cum Deo abſque mediatore.Nunc Chriſti exhibitio vmbras illas veteres ſuſtulit. Quare adminiculis vtamur quæ Dominus præſcripſit. Porro quum dico ſacrificia celebrandis Dei beneficiis in vſu fuiſſe ſanctis Patribus,de vna tantùm ſpecie loquor.nam hæc oblatio Noah, pacificis reſpõdet ac primitiis. Sed hîc quæritur quo inſtinctu obtulerit Noah Deo ſacrificiũ: quia nullum habebat mandatum. Reſpondeo,quanuis diſertè non exprimat Moſes Deũ iuſſiſſe vt id faceret,poſſe tamen ex conſequentibus certum iudicium fieri, adeóque ex toto contextu, ſubnixum fuiſſe Noah Dei verbo, eiúſque mandato fretum, cultum hunc præſtitiſſe, quem illi placere indubiè ſciebat. Diximus antehac ex vnaquaque ſpecie ſeruatũ fuiſſe ſeor-

ſum vnum animal, diximus quorſum id fieret. Porro deſtinari in ſacrificium animalia inutile erat, niſi conſilium hoc Dei patefactum eſſet ſancto Noah, qui Sacerdos erat futurus ad mactandas victimas. Adhæc dicit Moſes delecta fuiſſe ſacrificia ex mundis animalibus. Atqui certum eſt Noah non finxiſſe ſibi diſcrimen: ſicuti non eſt in hominum arbitrio. Vnde cõficitur, nihil niſi Deo authore ſuſceptum ab eo fuiſſe. Continuo etiam pòſt ſubiicit Moſes odorem ſacrificii gratum fuiſſe Deo. Tenẽda autem eſt generalis regula, fœtere corã Deo cultus omnes qui fidei odore perfuſi non ſunt. Sciamus ergo altare Noah fundatum fuiſſe in Dei verbo. Et idem verbum inſtar ſalis fuiſſe eius ſacrificiis, ne inſipida eſſent.

21 *Et odoratus eſt Iehoua odorem.* Odorem quietis nominat Moſes quo placatus fuit Deus, acſi rite litatum eſſe dixiſſet. Cæterùm nihil abſurdius eſt quàm Deum imaginari putido viſcerũ & carnis fumo fuiſſe placatum. Sed Moſes hîc ſuo more Deum humana perſona induit, vt ſe ad rudis populi captum accommodet. Neque etiam putandum eſt ipſum ſacrificandi ritũ per ſe gratum fuiſſe Deo tanquam meritorium opus: ſed finem operis inſpicere conuenit, nõ autẽ hærere in externa larua. Quid ſibi aliud voluit Noah quàm profiteri ſuam & animalium vitam vnius Dei miſericordiæ ſe acceptam referre? Hæc pietas bonum ſuauémque odorem coram Deo ſpirauit: quemadmodum habetur Pſalmo 116.c.12, Quid rependam Domino pro omnibus quæ contulit? Calicem ſalutis accipiam, & nomen Domini inuocabo. *Dixit Iehoua in corde ſuo.* Senſus eſt, Deo fuiſſe hoc decretum, ne poſthac terræ malediceret. Ac magnum pondus habet locutio. quanquam enim non retractat Deus quod palam ore protulit, magis tamẽ afficimur quum audimus aliquid eſſe illi fixum apud ſe: quia tale interius decretũ nullo modo à creaturis pendet. Summa eſt, quòd certò ſtatuerit Deus mundum poſthac diluuio nunquã perdere. Neque enim Maledicendi verbum generaliter accipitur: quia ſcimus quantum perierit ex terræ fœcũditate, poſtquam corrupta eſt hominis peccato, & quotidie variis modis ſentimus eam maledici. Et ſeipſum exponit paulo pòſt, dicens, *Non percutiam ultrà animam uiuentem.* Neque enim his verbis quamlibet vindictam deſignat: ſed quæ deleat orbem terrarum, & interitum afferat tam humano generi quàm reliquis animalibus. acſi diceret, ſe mundum reſtituiſſe hac lege vt poſthac diluuio non pereat. Sic quum Dominus (Ieſa. 54.c.9) pronuntiat ſe vna populi captiuitate fore contentum, eam comparat aquis Noah, quibus terram nonniſi ſemel ſubmergi voluit. *Quia cogitatio cordis humani.* Videtur parum congruere hæc ratio. nam ſi tanta eſt hominis prauitas quæ iram Dei prouocare non deſinat, neceſſe eſt vt accerſat mundo exitium. Imò videtur ſecum pugnare Deus, qui prius arguebat perdendum eſſe mundũ, quia deſperata erat eius peruerſitas. Sed hîc altius eius conſilium expendere oportet. vult Deus aliquam eſſe hominum ſocietatem, quæ in terra habitet. Atqui ſi tractandi ſint pro meritis, quotidianis diluuiis opus foret. Quare ita ſe pœnas ſumpturum docet de ſceleribus ſecundi mũdi, vt tamen conſeruet aliquam terræ faciem, nec abſumat creaturas quibus eam ornauit. Vt videmus talem adhiberi modum tam publicis quàm ſpecialibus Dei iudiciis, vt conſtet tamen mundi vniuerſitas, & natura curſum ſuum retineat. Porro quum hîc pronuntiet Deus quales vſque ad finem mundi futuri ſint homines, palam eſt totum genus humanum prauitatis & malitiæ damnari. Nec tantùm de corruptis moribus fertur ſententia: ſed ingenita illis vitioſitas eſſe dicitur, vnde nihil quàm mala ſcaturiant. Miror autem vnde obrepſerit adulterina illa verſio, quòd cogitatio prona ſit ad malum: niſi quòd credibile eſt locum ſic fuiſſe ab iis corruptum qui de naturæ humanæ corruptione nimis philoſophicè diſputarunt. Durum illis videbatur, hominem quaſi diaboli mancipium ſubiicere peccato. Ergo mitigandi cauſa, propenſum eſſe ad vitia dixerunt. Sed quum è cælo detonat cæleſtis Iudex, malas eſſe cogitationes, quid lenire iuuat quod nihilominus fixum manet? Agnoſcãt igitur homines ſe vitioſum eſſe figmentum, quales ex Adam naſcuntur: ideóque nõniſi prauas cogitationes ſe fingere, donec fiant nouum Chriſti opificium, ac eius Spiritu in aliam vitam formentur. Nec dubiũ eſt quin Dominus ipſam mentem hominis prauam & vitio prorſus infectam eſſe dicat, vt omnes quæ inde prodeunt cogitationes malæ ſint. Si talis eſt in ipſo fonte defectus, ſequitur affectus omnes eſſe malos, & opera iiſdem ſordibus aſperſa eſſe: quia neceſſe ſit vt ſuam ſapiant originem. Non enim tantùm dicit homines malè interdũ cogitare: ſed indefinita eſt oratio, quæ arborem cum fructibus complectitur. Nec obſtat quòd carnales & profani homines generoſo ſæpe ingenio pollent, conſilia ſuſcipiant in ſpeciem honeſta, & quædam virtutis documenta edant. Nam quia mentem habent Dei contemptu, ſuperbia, amore ſui, ambitione, hypocriſi, fraudibus, vanitate corruptam, fieri non poteſt quin omnes eorum cogitationes talibus vitiis ſint implicitæ. Rurſus tendere nequeũt in rectum finẽ: vnde fit vt obliquæ & contortæ, ſicuti ſunt, iudicentur. Omnia enim quæ ſub virtutis colore placent, inſtar vini ſunt fœtido vaſis odore corrupti. Nam (ſicuti prius dictum eſt) ipſi quoque naturæ affectus, qui per ſe ſunt

laudabiles, originali tamen peccato vitiati ſunt, ac propter intemperiem à ſua natura degenerant: quales ſunt, mutuus amor inter coniuges, paternus amor erga liberos, & ſimiles. Et particula quæ additur, *A pueritia*, melius exprimit homines naſci malos: vt oſtendat, ſimulac per ætatem cogitationes formare incipiunt, ſe habere corruptam mentis radicē. Philoſophi, quod naturæ hîc Deus adſcribit, in habitum transferentes, inſcitiam ſuam produnt. Nec mirū: placemus enim nobis, ac blandimur: ita non perſpicimus quā lethalis ſit peccati contagio, & quāta prauitas ſenſus omnes noſtros occupet. Acquieſcendum tamen eſt Dei iudicio, vbi hominē pronuntiat ſic peccato eſſe mancipatum, vt nihil ſani nec ſinceri proferat. Quāquam ſimul tenendum eſt culpam in Deū reiici non poſſe, cuius origo eſt in defectione primi hominis, qua ordo creationis euerſus eſt. Deinde huius ſeruitutis prætextu non eximi à culpa & reatu homines: quia etſi toti ad malum ruunt, non tamen extrinſeca vi trahuntur, ſed proprio cordis ſui motu: denique nonniſi voluntariè peccant.

22 *Poſthac omnibus diebus.* His verbis iterum reſtituitur mundus in integrum. Tanta enim rerum omnium cōfuſio & deformitas terram obruerant, vt quadam renouatione opus eſſet. Qua ratione Petrus veterem mundum appellat qui diluuio periit. Denique ordinis naturæ interruptio fuerat diluuium. Deſierant enim ſolis & lunæ vices: nulla hyemis & æſtatis diſtinctio. Quare teſtatur Dominus ſibi placere vt omnia recuperent ſuum vigorem, & redeant ad ſuas functiones. Perperam Iudæi annum in ſex partes diuidunt, quia Moſes æſtatē hyemi opponens, populari more totum annum ſic partitur. Nec dubium eſt quin per frigus & calorem eadem tempora deſignet. Sub nominibus ſementis & meſſis commoda notat quæ ex cæli & aeris temperie ad homines perueniunt. Siquis obiiciat, non cerni quotannis æquale temperamentum: reſponſio in promptu eſt, turbari quidem noſtris vitiis mundi ordinē, vt multi ſint inæquales motus: ſæpe Sol iuſtum calorem neget, niues aut grandines in roris locum ſuccedant, aer variis tempeſtatibus miſceatur: ſed quanuis non ita tēperetur mundus, vt perpetua ſit æqualitas, cernimus tamen præualere naturæ ordinem, vt quotannis recurrant hyems & æſtas, continua ſit dierum & noctium ſucceſſio, terra ſuas fruges æſtate & autumno pariat. Dicit autem *cunctis diebus terræ*, pro eo quod eſt, quandiu durabit terra.

2.Pet.2.5.

CAP. IX.

ET *benedixit* Deus Noah, *& filiis eius: & dixit ad eos, Creſcite, & multiplicamini, & replete terram.*

2 Et *timor veſter & pauor veſter erit ſuper omnem beſtiam terræ, & ſuper omne volatile cæli, cum omnibus quæ gradiūtur in terra, & omnibus piſcibus maris:* quia *manui veſtræ tradita ſunt.*

3 *Omne reptile quod viuit, vobis erit ad veſcendum: ſicut virentē herbam dedi vobis omnia.*

4 *Veruntamen carnem cum anima eius, ſanguine eius, non comedetis.*

5 Et *profectò ſanguinem veſtrum, qui vobis eſt in animas, requiram: de manu omnis beſtiæ requiram illum, & de manu hominis, & de manu viri fratris eius requiram animam hominis.*

6 *Qui effuderit ſanguinem hominis in homine, ſanguis eius effundetur: quia ad imaginem* Dei *fecit hominem.*

7 Et *vos creſcite, & multiplicamini, & generate in terra, & multiplicemini in ea.*

8 Et *dixit* Deus *ad* Noah *& ad filios eius qui cum eo erant, dicendo,*

9 Et *ego, ecce ego ſtatuo pactum meum vobiſcum, & cum ſemine veſtro poſt vos,*

10 Et *cum omni anima viuente quæ eſt vobiſcum, tam cum volatili quàm cum animali, & omni beſtia terræ vobiſcum, ab omnibus quæ egreſſa ſunt ex arca: cū omni* inquam *beſtia terræ.*

11 Et *ſtatuam pactum meum vobiſcum, & non excidetur omnis caro vltrà ab aquis diluuii, & non erit vltā diluuium, vt diſperdat terram.*

12 Et *dixit* Deus, *Hoc eſt ſignum fœderis quod ego do inter me & vos, & omnem animam viuentem quæ eſt vobiſcum in generationes ſæculi:*

13 *Arcum meum ponam in nube, & erit in ſignum fœderis inter me & terram.*

14 Et *erit, quum obnubilauero nubem ſuper terram, tunc apparebit arcus in nube.*

15 Et *recordabor fœderis mei quod eſt inter me & vos, & omnem animam viuentem cum omni carne: & non erit vltrà aqua ad diluuium, vt diſperdat omnem carnem.*

16 *Et erit arcus in nube, & videbo illum, vt recorder pacti perpetui inter Deum & omnem animam viuentem cum omni carne quæ eſt ſuper terram.*

17 *Et dixit Deus ad* Noah, *Hoc eſt ſignum fœderis quod ſtatui inter me & omnem carnem quæ eſt ſuper terram.*

18 *Erant autem filii* Noah *qui egreſſi ſunt de arca, Sem, Cham, &* Iepheth: *& Cham eſt pater Chenaan.*

19 *Tres iſti, filii* Noah: *& ab iſtis diſperſa eſt vniuerſa terra.*

20 *Cœpit verò* Noah *colere terram, & plantauit vineam.*

21 *Et bibit de vino & inebriatus eſt, & diſcooperuit ſe in medio tabernaculi ſui.*

22 *Et vidit Cham pater Chenaan turpitudinem patris ſui, & nuntiauit duobus fratribus ſuis in platea.*

23 *Et tulerunt Sem &* Iepheth *veſtimentum, & poſuerunt ſuper humerum ambo ipſi: & euntes retrorſum, operuerunt turpitudinem patris ſui: & facies eorum erant retrorſum, & turpitudinem patris ſui non viderunt.*

24 *Expergefactus autem* Noah *à vino ſuo, cognouit quod fecerat ſibi filius ſuus minor.*

25 *Et dixit, Maledictus Chenaan, ſeruus ſeruorum erit fratribus ſuis.*

26 *Et dixit, Benedictus* Iehoua *Deus Sem, & ſit Chenaan ſeruus eis.*

27 *Dilatet Deus* Iepheth, *& habitet in tabernaculis Sem: & ſit Chenaan ſeruus eis.*

28 *Et vixit* Noah *poſt diluuium trecentos annos & quinquaginta annos.*

29 *Fuerunt autem omnes dies* Noah *nongenti anni & quinquaginta anni: & mortuus eſt.*

1 *Benedixit Deus Noah.* Hinc coniicimus quanto metu proſtratus fuerit Noah, quòd Deus toties ac tam prolixè in eo confirmando inſiſtit. Nam quum hic dicit Moſes Deum benedixiſſe Noah & filiis eius, non ſimpliciter intelligit redditam illis fœcunditatis gratiam eſſe: ſed patefactum ſimul Dei conſilium de noua inſtauratione mundi. nam vox Dei, qua ipſos alloquitur, benedictioni annexa eſt. Scimus bruta animalia nonniſi Dei benedictione ſobolē procreare: ſed hîc priuilegium commemorat Moſes quod in ſolos homines competit. Ergo, ne viri iſti quatuor cum vxoribus trepidatione correpti, quorſum fuerint erepti, dubitent, vitæ cōditionem Dominus illis in futurum præſcribit, vt ſuſcitent genus humanum ex morte in vitam. Ita non ſolùm eodem verbo mundum renouat quo ipſum prius creauit: ſed verbum hominibus deſtinat, vt legitimum coniugii vſum recuperent: ſciant curam gignēdæ ſobolis placere Deo: orituram ex ſe progeniem cōfidant quæ ſe per omnes terræ plagas diffundat, vt iterum habitetur, tametſi vaſta & deſerta fuerit. Nec verò promiſcua generatio hominibus conceſſa fuit, ſed deintegro ſanxit legem coniugii quam ſtatuerat. Etſi autem ad vagos concubitus quodammodo extenditur Dei benedictio, vt inde naſcatur ſoboles: eſt tamen illa adulterina fœcunditas, legitima autem nonniſi ex vocali Dei benedictione manat.

2 *Et timor ueſter.* Hoc quoque ad mūdi reſtitutionem maximè ſpectabat, vt maneret penes homines imperium in reliqua animalia. Etſi autem beſtiæ poſt lapſum hominis induerāt nouam ferociam: manebant tamen eius dominii reliquiæ quod Deus initio cōtulerat. Eundem nunc quoque ſtatum fore promittit. Videmus quidem feras beſtias violenter irruere in homines, diſcerpere multos ac laniare: ſed niſi earum truculentiam mirabiliter compeſceret Deus, protinus actū eſſet de genere humano. Ergo quod de aeris intemperie & temporum inæqualitate diximus, in hac etiam parte locū habet. Graſſantur quidem ſæuæ beſtiæ, & in homines multis modis ſæuiunt: (nō mirum. nam quum proteruè laſciuiamus aduerſus Deum, cur nō in nos beſtiæ inſurgerent?) interim Dei prouidētia arcanum eſt frænum ad cohibendos earū impetus. Vnde enim fit vt ſerpentes nobis parcant, niſi quia illorum virulentiam comprimit? Vnde fit vt non lanient, diſcerpant ac deuorent quicquid eſt hominum tigres, elephanti, leones, vrſi, lupi, & aliæ innumeræ feræ, niſi quòd iſta ſubiectione tanquam aliquo repagulo continētur? Quòd ergo manemus ſalui, hoc ſingulari Dei præſidio & tutelæ acceptum ferri debet. Quid enim aliâs futurum putamus, quum videātur in perniciem noſtram natæ, & furioſa nocendi libidine ardeant? Porro frænum quo Dominus beſtiarū ſæuitiam compeſcit, ne ſe in homines profundat, eſt quidam timor & pauor, quem illis Deus inſculpſit, vt reuereantur cōſpectum hominū. Hoc peculiariter de regibus Daniel prædicat, eos ſcilicet imperio potiri, quod

metum eorum,& formidinem Dominus tam hominibus quàm beſtiis incutiat. Verùm vt ille primus eſt timoris gradus ad tuendam generis humani ſocietatem: ita quatenus generale imperium in beſtias Deus hominibus tradidit, in ſummis & infimis viget neſcio quæ occulta nota, quæ non patitur ferarum ſæuitiam ſuo impetu graſſari. Alia tamen hic notatur vtilitas, & quæ latius patet: nempe vt in ſuum cõmodum animalibus fruantur homines, & in varios vſus pro ſua induſtria & neceſſitate applicent. Ergo quòd boues ferendo iugo aſſueſcunt, quòd domatur equorum ferocia vt ſeſſores admittant, vel portandis oneribus clitellas recipiant: quòd lac ſuppeditant vaccæ, ſeque mulgeri patiuntur, quòd ſub manu tonſoris oues obmuteſcunt, pendet ex iſto dominio: quanuis imminutum ſit magna ex parte, non tamen prorſus abolitum eſt.

3 *Omne reptile quòd uiuit, uobis erit ad ueſcendum.* Vltrà progreditur Dominus, & animalia in cibum hominibus concedit, vt eorum carne paſcantur. Quia autem nunc primùm Moſes hoc iuris hominibus datum fuiſſe refert, colligunt omnes fere interpretes, homini ante diluuium fas non fuiſſe veſci carnibus, ſed natiuos tantùm fructus terræ illis fuiſſe pro cibo. Sed argumẽtum non ſatis firmum eſt. Ego enim principium illud teneo, Deum hic non plus largiri hominibus quàm dederat: ſed tantùm reddere quod fuerat ablatum, vt poſſeſſionem bonorum vnde fuerant depulſi, iterum cernant. Nam quum prius mactarent Deo victimas, & iugulare illis feras liceret, ex quarũ corio, pellibus veſtes ſibi & tabernacula cõficerent: non video quænam eos ab eſu carnium religio impedierit. Cæterùm quia non magni refert vtrũuis ſentias, nihil affirmo. Hoc meritò pluris nobis eſſe debet, quòd carne animalium veſcimur, id nobis Dei beneficio conceſſum eſſe: nos non rapere more prædonum quod libido noſtra appetit, nec tyrannicè fundere innoxium ſanguinem pecudum: ſed tantùm ſumere quod manu Do-
Rom.14.c.14 mini oblatum eſt. Audiuimus quid Paulus dicat, liberum eſſe veſci quibuſlibet, modò adſit conſcientiæ certitudo: immundum autem eſſe quicquid ſibi quiſque immundum fingit. Vnde autem hoc homini, vt tranquillo animo non temere nec per effrænem licentiam, ſed corã Deo quibuſlibet veſcatur cibis, niſi quia iure donationis ſibi diuinitus in manum eſſe traditos
1.Tim.4.b.5 cognoſcit? Quare (eodem Paulo teſte) verbũ Dei nobis creaturas ſanctificat, vt purè illis & licitè veſcamur. Tollatur verbum illud è medio, nulla panis buccella quiſquam corpus ſuũ paſcet ac reficiet quin ſimul animam inquinet. Ergo non dubium eſt quin fidei noſtræ conſulere voluerit Dominus, quum diſertè teſtatus eſt per Moſen, liberum ſe carniũ vſum feciſſe hominibus, ne dubia & trepida conſcientia illis veſcamur. Simul tamen nos ad gratiarum actionem inuitat. Ideo & Paulus verbo precationem addit, modum ſanctificationis definiens, illo quem nuper citaui loco. Iam verò hæc nobis à Domino data libertas, quam publicis tabulis conſignatã eſſe voluit, conſtanter nobis retinenda eſt. Poſteros enim Noah omnes hac voce alloquitur, vt beneficium ſuũ cõmune omnibus ſæculis faciat. Quorſum hoc, niſi vt ſibi fortiter vendicent fideles quod à Deo authore profectum eſſe norunt? Tyrannis enim minimè ferenda eſt: poſtquam Deus omnium Opifex terram & aerem nobis aperuit, vt inde tanquã ex eius promptuariis alimenta ſumere liceat, nobis ab homine mortali claudi, qui ne limacem quidem, vel muſcam creare poteſt. De externa prohibitione non loquor: ſed atrocẽ Deo iniuriam fieri dico, quum tantum licentiæ damus hominibus, vt illicitũ eſſe pronuntient quod Deus licere voluit, & conſcientias verbo Dei ſolutas fictitiis ſuis legibus obſtringant. Quod autem Deus veterem populum ab immundis animalibus prohibuit, quia temporalis fuit illa exceptio, hic tacetur à Moſe.

4 *Veruntamen carnem in anima ſua.* Quidã ita exponunt, Membrũ ex viuo animali abſciſſum ne comedatis. quod nimis ieiunũ eſt. Cæterùm quũ copula nulla ſit inter duas iſtas voces media, ſanguinis & animæ: non dubito quin Moſes de anima loquutus, ſanguinẽ exegeticè addiderit: quaſi diceret, carnem cum ſua vita quodãmodo vorari, vbi ſanguine ſuo imbuta comeditur. Quare vita & ſanguis, non ponuntur tanquam res diuerſæ, ſed vnũ ſignificant. nõ quòd ſanguis per ſe vita ſit: ſed quia in eo præcipuè vigent ſpiritus vitales, quoad ſenſum noſtrum quaſi teſſera vitã repræſentat. Et hoc diſertè expreſſum eſt, quò magis abhorrerent homines ab eſu ſanguinis. Nam ſi immane & barbarum eſt animas vorare, aut deglutire viuas carnes, feritatem ſuam produnt homines ſanguinem edendo. Porro minimè obſcurum eſt quorſum tendat hæc prohibitio: nempe voluit Dominus in abſtinentia pecuini ſanguinis, homines ad mãſuetudinẽ aſſuefacere: ne ſi in victu fero & effræni nimiũ audaces eſſent, nõ parcerent etiã tandem ſanguini humano. Tenendum tamen eſt, reſtrictionem hanc partem fuiſſe pædagogiæ veteris. Quare ſuperſtitione non caruit quod refert Tertullianus, ſuo tempore nefas fuiſſe apud Chriſtianos pecudum ſanguinem guſtare. Nam quòd Apoſtoli Gentes ad breue tẽpus iuſſerunt ſeruare hunc ritum, non ideo factum eſt vt ſcrupulum iniicerent cõſcientiis, ſed ne

offendiculum apud rudes & infirmos pareret ſancta alioqui libertas.

5 *Et utique ſanguinem ueſtrum.* His verbis clarius teſtatur Dominus ſe non animalium reſpectu vetare vſum ſanguinis:ſed quia pretioſam habeat hominum animam:& Legis ſuæ finem vnicum eſſe, vt communem illis inter ſe humanitatem commendet. Melius ergo Hieronymus pro particula אך reddidit enim, vt ſit cauſæ redditio,quàm qui aduerſatiuè legunt,Alioqui ſanguinem veſtrum,&c.ad verbum tamen optimè ſic vertere licet,Et ſanè ſanguinem veſtrum. Totus autem cõtextus(meo iudicio)ita legendus eſt,Et vtique ſanguinẽ veſtrũ,qui eſt in animas veſtras, vel in animabus veſtris, vel qui vobis eſt in animas, hoc eſt qui vos viuificat & vegetat quantum ad corpus,requiram:dè manu cunctorum animalium,requiram eum: de manu hominis,de manu,inquam,viri fratris eius requiram animã hominis.Diſtinctio qua conſtituunt Iudæi quatuor homicidii ſpecies,friuola eſt.nam ſimplicem & genuinum ſenſum expoſui, quòd Deus tanti vitam noſtram faciat, vt inultas paſſurus non ſit cædes. Hanc verò rem pluribus verbis inculcat,quò magis deteſtabilem reddat eorum ſæuitiam qui vim & manus proximis ſuis afferunt. Eſt autem hoc non vulgare diuini in nos amoris teſtimonium, quòd tutelam vitæ noſtræ ſuſcipit,& ſe mortis fore vindicem declarat.Quòd pœnas ſe de animalibus ſumpturum dicit,pro violata hominum vita,ad exemplum pertinet. Nam ſi in hominum gratiam iraſcitur brutis animalibus quæ cæco impetu feruntur ad paſtum, quid futurum de homine putamus, qui iniuſtè & crudeliter, ac præter naturæ ſenſum in fratrem ſuum irruit?

6 *Qui effuderit ſanguinem hominis.* Particula quæ mox ſubiicitur,*in homine*, ad amplificationem valet.Quidam exponunt Coram teſtibus.Alii referunt ad ſequentia, Quòd per hominem fundetur ſanguis. ſed omnes iſtæ interpretationes coactæ ſunt. Tenendum ergo quod iam dixi, ſceleris atrocitatem magis exprimi hac locutione, quòd quiſquis hominem occidit, ſanguinem & vitam fratris ſui haurit in ipſo. Quòd ad ſummam rei ſpectat, falluntur(meo iudicio) qui putant ſimpliciter legem politicam hìc ferri, vt plectantur homicidæ. Equidem nõ nego in hac Dei ſententia fundatam eſſe pœnam, quam & leges ſtatuunt, & iudices exequuntur: ſed verba plus complecti dico.Scriptum eſt, Viri ſanguinum non dimidiabunt dies ſuos. Et *Pſal.55.d.25* videmus alios in compitis,alios in lupanaribus,pleroſque in bellis mori. Ergo vt conniueat Magiſtratus,aliunde immittit Deus carnifices,qui ſanguinariis hominibus mercedem ſuam rependant.Sic autem Deus vindictam minatur ac denuntiat homicidis,vt armet etiam gladio Magiſtratus ad cædes vlciſcendas,ne impunè fundatur ſanguis hominum. *Quia ad imaginem Dei fecit hominem.* Quò magis ſuperiorem doctrinam confirmet Deus,ſe non temere,nec de nihilo tam ſollicitum eſſe admonet de hominum vita. Indigni quidem ſunt homines,ſi eorum duntaxat habetur ratio,quos curet Deus: ſed quia ferunt imaginem Dei inſculptam, violari ſe exiſtimat in eorum perſona. Ita quum nihil proprium habeant homines vnde ſibi concilient Dei gratiam,ſua in illis dona reſpicit,quibus prouocetur in eorum amorem & curã. Sedulò autem notanda eſt doctrina, neminem poſſe fratribus ſuis eſſe iniurium quin Deum ipſum lædat. Quæ ſi probè in animis noſtris infixa eſſet, longè tardiores eſſemus ad inferẽdas iniurias. Siquis obiiciat imaginem illam deletam eſſe: ſolutio facilis eſt, manere adhuc aliquid reſiduum,vt præſtet non parua dignitate homo.Deinde ipſum cæleſtem fictorem,vtcunque corruptus ſit homo, finem tamen primæ creationis habere ante oculos: cuius exemplo reputare nos decet quorſum homines condiderit, & qua excellentia eos dignatus ſit præ animantibus reliquis.

7 *Et uos creſcite.* Sermonem ſuum iterum cõuertit ad Noah & eius filios,vt ad ſtudiũ propagandæ ſobolis eos hortetur: acſi diceret, Videtis me intentum eſſe fouendo & tuendo humano generi: vos itaque in eius propagationem operam mihi veſtram impendire. Interim ſeminis conſeruationem illis commẽdans,à cædibus & iniuſtis violentiis deterret.Præcipuus tamen finis fuit ille quẽ prius attigi,vt animos expauefactos erigeret. Neque enim in his verbis nudum eſt præceptum,ſed promiſſio etiam continetur. *Dixit Deus ad Noah.* Ne memoria diluuii nouos ſubinde terrores incutiat, quoties cælum nubibus obductum fuerit,quaſi iterũ mergenda ſit terra,eximitur hæc anxietas.Et certè ſi reputamus quanta ſit ad diffidẽtiam humani ingenii propenſio,non iudicabimus ſuperuacuum fuiſſe hoc teſtimonium,etiam apud Noah.Erat quidem rara & incomparabili fide vſque ad miraculum præditus:ſed nullum potuit eſſe tantum conſtantiæ robur quod nõ illa tam triſtis & horribilis Dei vindicta percelleret.Ergo quoties maior aliquis & continuus imber diluuium terris minari videbitur, opponitur fultura,in quam ſanctus vir recumbat. Etſi autem magis indigeant hac confirmatione eius filii quàm ipſe:Dominus tamen potiſſimũ in eius gratiã loquitur.Atque huc referẽda eſt

particula, *Et ad filios eius qui cum ipſo erant.* Quî fit enim vt Deus cum filiis Noah fœdus ſuũ paciſcens,eos bene ſperare iubeat? Nempe quia coniuncti ſunt patri ſuo,qui fœderis eſt quaſi ſtipulator,vt ſecundo loco in ſocietatem accedant.Cæterùm minimè dubium eſt quin Dei con ſilium fuerit,omnibus eius poſteris conſulere. Non ergo priuatum fœdus cũ vna tantùm domo ſancitum fuit: ſed omnibus populis commune, & quod ſæculis omnibus vſque ad finem mundi vigeat. Et ſanè quum hodie non minus exundet impietas quàm ætate Noah,pluſquã neceſſe eſt hoc Dei verbo tanquam mille ſeris & clauſtris cohiberi aquas, ne ad nos perdẽdos erumpant.Quare nos hac promiſſione freti,expectemus diem extremum,quo ignis cælum & terram abſumens purgabit.

9 *Cum omni anima uiuente.* Tametſi gratia quam Dominus promittit, ad animalia quoque extenditur: non tamen fruſtra Dominus ſolos compellat homines, qui fidei ſenſu percipere poſſunt hoc beneficium. Communiter fruimur cælo & aere cum beſtiis, & eundem haurimus vitalem ſpiritum:ſed hoc non vulgare priuilegium eſt, quòd nobis verbum ſuum deſtinat,vnde diſcamus paternum,quo nos proſequitur,amorem.Ac tres hîc notandi ſunt gradus. Deus enim,quaſi in re præſenti,paciſcitur cum Noah & eius familia,ne ſibi à diluuio metuãt. Deinde fœdus ſuum ad poſteros tranſmittit,non tantùm vt cõtinua effectus ſucceſſio ad alias ætates perueniat,ſed vt fide quoque apprehendant hoc teſtimonium qui poſtea naſcentur,& idem ſibi quod filiis Noah promiſſum eſſe ſtatuant. Tertiò declarat ſe brutis quoque animalibus fore propitium:tantùm vt effectus ſine ſenſu & intelligentia, ad tuendam illorum vitam pertineat. Vnde refelli poteſt Anabaptiſtarum inſcitia,qui Dei fœdus infantibus cõmune eſſe negant,quia præſenti fide carent. Quaſi verò vbi Deus ſalutem promittit in mille generationes, non ſint intermedii patres infantium, quorum officium eſt de manu(quod aiunt)in manũ acceptam à Deo promiſſionem illis tradere. Quotquot autem ab hoc Dei præſidio vitam ſuam retrahunt(vt bona pars hominum hoc Dei fœdus vel contemnit, vel ridet)hac ſola ingratitudine digni ſunt qui mergantur in ignem æternum. Nam etſi terrena eſt promiſſio,voluit tamen ſuorum fidem exerceri Deus, vt agnoſcant ſingulari eius beneficio certum in terra ſibi fore hoſpitium,donec in cælum colligantur.

11 *Hoc eſt ſignum fœderis.* . Additur ſymbolum quod promiſſionem obſignet, in quo refulget admirabilis Dei indulgentia:qui vt ſolidam verbo ſuo fidẽ apud nos aſſerat,talibus adminiculis vti non grauatur.Quanquam autem de ſignorum vſu plenius diſſeruimus capite ſecũdo,breuiter tamen hîc ex verbis Moſis tenendum eſt, ſigna perperam à verbo ſeparari. Verbum appello,non quale iactant Papiſtæ, quo panem,vinum, aquam,oleum magicis ſuſurris incantant,ſed quod fidem ædificet: quemadmodum hîc Dominus clarè alloquitur ſanctum Noah,& eius filios.Deinde ſigillũ annectit certitudinis cauſa.Quare ſi auellitur Sacramentũ à verbo, deſinit eſſe quod vocatur.Sit,inquam,vocale ſignũ oportet vt vim ſuam retineat, nec degeneret à ſua natura.Nec tantũ inanis eſt ac ludicra Sacramentorũ adminiſtratio vbi verbũ Dei ſilet:ſed meras Satanæ præſtigias ſecum trahit.Inde etiam colligimus,hoc fuiſſe propriũ Sacramentis ab initio,vt ad fidei confirmationẽ valerent. Nã certè in fœdere incluſa eſt promiſſio,cui fides reſpondere debet. Videtur quibuſdam abſurdum eſſe, fidem talibus adminiculis fulciri.Sed qui ſic loquuntur,primùm quanta ſit ruditas mẽtis noſtræ,& imbecillitas nõ expendunt: deinde quam debent arcanæ Spiritus virtuti operandi laudem non tribuunt. Dei quidem vnius eſt fidem inchoare & perficere:ſed quibus viſum fuerit organis,quorum libera eſt penes ipſum electio.

13 *Arcum meum põnam in nube.* His verbis magni quidam Theologi inducti ſunt vt iridẽ negarent fuiſſe ante diluuium:quod friuolum eſt. Neque enim Moſis verba ſonant fabricatum fuiſſe arcum qui prius non eſſet:verùm notam fuiſſe illi inſculptam,quæ diuinæ gratiæ ſignũ hominibus daret.Id vt clarius pateat,memoria repetere conuenit quod alibi diximus,quædã naturalia eſſe ſigna:quædam verò præter naturæ ordinem.Atque huius ſecundæ claſſis quanquam multa paſſim exempla in Scripturis extant,ſingularia tamen ſunt, neque ad communẽ pertinent ac perpetuũ Eccleſiæ vſum.Terrenis enim elementis vti placuit Domino,quæ vehicula eſſent tollendis ſurſum hominum mentibus. Ita arcum cæleſtem, qui naturaliter prius fuerat,hîc conſecrari puto in ſignum & pignus:atque ita nouum illi munus imponi, quando ex ſeipſo rei potius contrariæ ſignum foret. diuturnam enim pluuiam minatur. Sit ergo hic verborum ſenſus,Quoties vos terrebit pluuia,arcum reſpicite. Nam quanuis pluuiam videatur cogere ad obruendas terras, vobis tamen futuræ ſiccitatis teſtis erit:atque ita maiore vos fiducia ſtare tunc decet,quàm liquido ac ſereno cælo. Proinde non eſt quod rixemur cũ Philoſophis de iride.nam etſi ex naturalibus cauſis oriuntur colores illi: ſacrilegi tam fuerint qui Deo ius & arbitrium quod in creaturas habet,eripere conantur.

15 *Recordabor fœderis.* Moſes Deum toties loquentẽ inducens, admonet præcipuas eſſe verbi partes, & inde æſtimanda ſigna. Humanitus autem loquitur Deus, quum ſe iridis aſpectu rediturum dicit in fœderis ſui memoriam. Sed hoc ad fidem hominum referri debet, vt Deum cogitent non eſſe oblitum ſui fœderis, quoties arcum ſuum tetenderit in nubibus.

18 *Erant filii Noah.* Filios Noah enumerat Moſes, non modò ſibi tranſitum facturus ad ſequentem hiſtoriam, ſed vt vim illius promiſſionis magis illuſtret, Replete terram. Nos enim quàm efficax fuerit Dei benedictio, melius inde concipimus, quòd ex tam paucis hominibus breui prodiit immenſa hominum multitudo: & quòd domus vna, & quidẽ exigua, in tot numeroſas gentes excreuit.

20 *Cœpit uerò Noah.* Non ita interpretor, quaſi tunc primùm colendis agris operam dare cœperit: ſed potius (meo iudicio) ſignificat Moſes, Noah collecto animo, quantumuis eſſet ſenex, rediiſſe ad agrorũ culturam, & priſtinos ſuos labores. Cæterùm an vinitor fuerit, incertũ eſt. Vulgò creditur nullum fuiſſe vini vſum ante id tempus. Ac eo libentius recepta fuit opinio, quòd honeſtus eſſet prætextus ad extenuandum peccatum Noah. Atqui fructum vitis, qui præ aliis omnibus excellit, neglectum iacuiſſe & inutilem, mihi non eſt probabile. Neque etiã dicit Moſes quo primùm die vinum guſtauit Noah, fuiſſe ebrium. Ergo hoc in medio relinquens, potius ex ebrietate Noah diſcendũ eſſe arbitror quàm fœda & deteſtabilis res ſit ebrietas. Sanctus Patriarcha, inſigne frugalitatis & temperantiæ exemplar, turpem ac pudendum in modum ſui oblitus, nudum ſe in terram proiicit, vt pateat omnium ludibrio. Quanto igitur ſtudio colenda nobis ſobrietas, nequid ſimile, vel etiam deterius cõtingat? Dixit olim profanus ille philoſophus, Vinum eſſe terræ ſanguinem: ideo quũ ſe intemperãter ingurgitãt homines, meritò pœnas terræ matri luere. Sed meminerimus potius, quia nobile & pretioſum Dei munus homines turpi abuſu profanant, ipſum eſſe vltorẽ. Ac ſciamus Dei iudicio Noah productum fuiſſe in theatrum, vt aliis omnibus documẽto eſſet ne ſe largiore potu inebriẽt. Poterat certè venia vtcunque dari ſancto viro, qui labore defunctus, vini potu ſe exhilarans, iuſtam ſe mercedem capere putat. Atqui Deus æternam illi probri maculã inurit. Quid igitur otioſis vẽtribus, & gurgitibus inexhauſtis futurum putamus, quibus hoc vnum propoſitum eſt certamen quomodo quamplurimum vini abſumant? Etſi autem durum fuit correctionis genus, bene tamen cum ſeruo Dei actum eſt, dum ad ſobrietatem reuocatus fuit, ne vitio, cui ſemel ſuccubuerat, indulgere pergens, ſeipſum perderet: quemadmodum ebrioſos homines videmus continua intemperie tandem obruteſcere.

22 *Cham pater Chenaan.* Accedit ad augendum mœrorem Noah hæc circunſtantia, quòd à proprio filio illuditur. Tenendum ſemper memoria eſt, diuinitus fuiſſe inflictam illi hanc pœnam, partim quia non leue erat eius delictum, partim vt in eius perſona temperantiæ documentum omnibus ſæculis Deus ſtatueret. Hoc per ſe meretur ebrietas, vt filiis ſuis ludibrio ſint qui Patris cæleſtis imaginem deformant. Nam certè, quantum in ſe eſt, mẽtem ſuam obruunt ebrioſi, ſéque ratione priuant vt in pecudes degenerent. Meminerimus autem, ſi tam grauiter vltus eſt Dominus vnicum ſancti viri lapſum, non minus ſeuerum fore vltorem aduerſus eos qui ſe quotidie inebriant: & eius rei ſatis multa exempla verſantur ante oculos. Interim Cham, patrem contumelioſè ſubſannans, prauum ac malignum ingenium prodit. Scimus parentes ſecundum Deum reuerenter colendos eſſe: atque vt nulli ſint libri nec conciones, hoc nobis aſſiduè dictat natura: & vno omniũ cõſenſu receptum eſt, pietatem etiam erga parentes, matrem eſſe omnium virtutum. Nequam ergo & peruerſi, contortique ingenii fuiſſe oportet iſtum Cham, qui non modò ex patris dedecore voluptatem cepit, ſed eã traducere voluit apud fratres. Eſt autem hoc non paruum ſcandalum: primò quòd Noah ſalutis humanæ miniſter, & reparationis mundi princeps, in tam graui ſenectute domi ebrius procumbit: deinde quòd Chã impius & ſceleratus, ex Dei ſanctuario prodiit. Octo animas ſelegerat Deus quaſi ſacrum, & penitus omni ſorde purgatũ ſemen ad renouandam Eccleſiam. ſed peccatum Noah ſatis oſtendit quã neceſſe ſit retineri homines Dei fræno, quantalibet virtute excellant: Impietas Cham nobis demonſtrat quã profunda ſit malitiæ radix in hominibus, quæ aſſiduè pullulat, niſi vbi vis Spiritus potẽtior eſt. Quòd ſi in ſacro Dei aſylo inter tã paucos diabolus vnus ſeruatus eſt, ne miremur ſi hodie in Eccleſia, vbi lõgè maior eſt turba hominũ, permixti ſint bonis improbi. Nec dubiũ eſt quin grauiter vulnerati fuerint animi Sem & Iapheth, quũ tale ludibrii portentum in fratre ſuo cernerent, & ex altera parte turpiter humi proſtratus iaceret pater. Tam fœda certè mentis alienatio in principe noui mũdi, & ſancto Eccleſiæ Patriarcha non aliter eos reddere attonitos potuit quàm ſi arcam fractam & illiſam rimas agere ac diſſilire vidiſſent. Hoc tamen ſcãdalum nõ minore animi magnitudine ſuperãt quàm modeſtia tegũt. Vnus Cham ridendi patris & inſectãdi anſam cupidè arripit: quemadmodũ ſolent

præpoſteri homines ſcandala captare quæ ad peccandi licentiam obtendant. Ac ætas eo minus excuſabilem reddit:non enim erat laſciuus aliquis puer, qui inconſideratè ridendo, ſtultitiã ſuam proderet: annum iam centeſimum exceſſerat. Ergo probabile eſt ita proteruè inſultaſſe patri, vt ſibi impunè peccandi licentiam acquireret. Tales hodie videmus permultos qui vitia plųſquam ſtudioſè cõquirunt in ſanctis & piis hominibus,vt ſine pudore ad omnem nequitiam ſe proiiciant: imò ex hominum vitiis quærunt quomodo ſe obdurent ad Dei contemptum.

23 *Et tulerunt Sem & Iapheth.* Hîc duorum fratrum tam pietas quàm modeſtia laudatur. ne apud eos vileſcat maieſtas patris,ſed quam illi debent reuerentiam,ſemper foueant, & integram conſeruent, à probri eius conſpectu auertunt oculos. Atque ita teſtantur ſibi verè curæ eſſe honorẽ patris,dum oculos ſuos violari putant, ſi ſpõte nuditatẽ eius aſpexerint quæ probroſa erat:ſimul etiam verecundiæ ſuæ conſulunt. Nam(vt capite tertio dictum fuit) adeo pudendum neſcio quid habet hominis nuditas,vt vix quiſque aſpicere ſe audeat ſine teſte. Fratri etiam ſuo exprobrant impiam proteruiam, quòd patri non pepercíſſet. Hinc verò diſcamus quàm grata Deo ſit pietas,cuius exemplum quod hîc refertur, pro inſigni Spiritus elogio habendum eſt.Quòd ſi pietas erga terrenum patrem tam eximia & laude digna fuit virtus, quãto maiori pietatis ſtudio colẽda eſt ſacra Dei maieſtas? Ridiculi verò Papiſtæ qui fœtidas idoli ſui,imò totius impuri cleri ſpurcitias,pallio Sem & Iapheth tegere volunt. Quantum inter probrum Noah & execrandas tot ſcelerum fœditates interſit, quæ cælum & terram contaminant,dicere ſuperſedeo. Sed patres ſe probent oportet Antichriſtus & cornuti Epiſcopi cũ tota illa colluuie,ſiquid honoris ſibi deferri volunt.

24 *Expergefactus autem Noah.* Videri poſſet Noah quanuis iuſtam excandeſcendi cauſam habeat, parum tamen modeſtè & grauiter ſe gerere. Debuit ſaltem coram Deo tacitus deflere ſuum peccatum: & pudore quoque apud homines pœnitentiam teſtari. Nũc quaſi nihil ipſe deliquerit,in filium ſuum pluſquam ſeuerè fulminat.Atqui non refert hîc Moſes cõuitia quæ bile & iracundia percitus euomuerit:ſed loquentem potius inducit prophetico ſpiritu.Quare non eſt quòd dubitemus, ſanctum virum verè(vt par erat) culpæ ſuæ ſenſu humiliatum eſſe, & probè reputaſſe quid meritus eſſet: nunc verò venia donatum, & abolito reatu prodire diuini iudicii præconem.Nec verò dubium eſt quin ſanctus vir, miti alioqui ingenio præditus, & vnus inter optimos patres, cum acerbiſſimo animi dolore protulerit hanc ſentẽtiam in filium. Videbat eum mirabiliter ſeruatum eſſe inter paucos, & locum habuiſſe in ſelectiſſimo flore generis humani.Nunc ergo quum ore ſuo eum abdicare ab Eccleſia Dei cogitur,nõ dubium eſt quin maledictioni filii grauiter ingemuerit.Sed hoc exemplo moneri nos Deus voluit,retinendam eſſe fidei conſtantiam,ſiquãdo videmus eos deficere qui nobis coniuncti erãt, nec frangi nos debere:imò ſic exercendam eſſe quam Deus ſeueritatem mandat,vt ne viſceribus quidem noſtris parcamus.Quum autem nonniſi Dei inſtinctu tam duram ſententiã pronuntiet Noah,ex pœnæ atrocitate colligere decet quàm abominabilis ſit Deo impius parentum contemptus:vt ſacrum naturæ ordinem peruertit, & maieſtatem, imperiúmque Dei in eorum perſona violat quos ſuo loco præeſſe iuſſit.

25 *Maledictus Chanaan.* Quæritur primo loco cur Noah à filio maledicendo abſtinens,ſeueritatem pœnæ, qua ille erat dignus, in nepotem innoxium ſtringat. neque enim Dei iuſtitiæ conſentaneum eſt,parẽtum delicta reiicere in filios.Sed reſponſio ſatis nota eſt, Deum etiamſi iudicia ſua in filios & nepotes impiorum proſequitur, nunquam tamen ſæuire contra inſontes:quia reperientur etiam illi in culpa. Quare nihil abſurdi eſt ſi patrum ſcelera vlciſcitur in reprobis filiis: quando eius iræ ſubiectos eſſe neceſſe eſt quoſcunque Spiritu ſuo deſtituit. Sed mirum eſt quòd Noah nepotem maledicens,filium Cham authorem ſceleris ſilentio prætereat. Iudæis videtur habita fuiſſe gratiæ Dei ratio: & quia tanto eum honore dignatus fuerat Dominus,reiectam fuiſſe maledictionem in filium. Sed futilis eſt hæc coniectura.Mihi certè dubiũ non eſt,quò magis appareat pœnæ grauitas, tranſferri vſque ad poſteros: acſi Dominus palam teſtatum feciſſet non ſibi ſufficere vnius hominis pœnam, ſed maledictionem ſuam eius quoque poſteris affixam fore,vt per continuas ætates ſerpat. Interim non eximitur ipſe Cham,quum Deus filium eius ſimul inuoluẽs,iudicium ſuum exaggerat. Alia etiam quæſtio obiicitur, cur ex pluribus filiis Cham Deus vnum feriendum deligat. Sed ne hîc ſibi nimium permittat noſtra curioſitas, meminerimus non fruſtra Dei iudicia vocari profundã abyſſum:& indignum eſſe vt Deus,ad cuius tribunal nos omnes ſemel ſtare neceſſe erit, iudiciis noſtris, vel potius ſtultæ temeritati ſubiaceat. Eligit quos viſum eſt,in quibus gratiæ & manſuetudinis ſuæ ſpecimen edat:alios deſtinat in finẽ diuerſum,vt ſint iræ & ſeueritatis documenta.Hîc tametſi excutiunt humanæ mentes:quiſque tamẽ noſtrum ſuæ infirmitatis ſibi

conſcius,tribuere potiùs Deo laudem iuſtitiæ diſcat, quã vt ſe inſana audacia in profundam abyſſum præcipitet. Quum totum ſemen Cham Deus maledictioni obnoxium haberet,Chananitas ſibi nominatim ſumpſit quos præ aliis malediceret. Et hinc colligimus profectum à Deo fuiſſe hoc iudicium: quod ipſo tandem euentu comprobatũ fuit. Qualis certè futura eſſet Chananæorum conditio,Noah humanitus non tenebat. Quare in rebus obſcuris & recõditis Spiritus direxit eius linguam. Reſtat adhuc alia difficultas: nam quum Scriptura Deum peccata hominum vlſcici docet in tertiam & quartam generationem, videtur hunc iræ Dei modũ præfigere. atqui vindicta,cuius nunc fit mentio,in decimam vſque generationem ſe expandit: Reſpondeo,Scripturæ verbis non præſcribi Deo legem, quam illi tranſgredi non liceat, ne liber ſit in puniendis peccatis vltra quatuor generationes. Spectanda eſt tantùm pœnarũ & gratiæ comparatio: qua docemur ſic Deum eſſe iuſtum ſcelerum vindicẽ,vt tamen magis ad miſericordiã propenſus ſit. Maneat interim illi ſua libertas, vt ſuam vindictam quouſque viſum fuerit,extendat. *Seruus ſeruorum erit.* Phraſis hæc Hebraica, Chanaan poſtremum fore vel inter ſeruos,ſignificat: acſi dictum eſſet, Non tantùm ſeruilis erit eius conditio,ſed vulgari ſeruitute deterior. Videtur tamẽ inerme ac luſoriũ fuiſſe tam ſeueri & horribilis vaticinii fulmen, quum Chananæi robore,diuitiis & opibus præſtiterint,lõgéque & latè fuerint dominati. Vbi ergo iſta ſeruitus? Primùm reſpondeo, Deum ſic minari hominibus, vt non ſtatim exequatur quod denuntiat: nunquam tamen inanes & ſine effectu eſſe eius minas. Deinde iudicia Dei non ſemper expoſita eſſe oculis noſtris, nec carnis ſenſu apprehendi. Chananæi,excuſſo ſeruitutis iugo, quod illis diuinitus erat impoſitum,etiam imperiũ ad ſe rapuerunt. Cæterùm quanuis ad tempus inſultent, non tamen coram Deo cenſetur libera eorum conditio. Sicuti quum iniuſtè premuntur fideles,ac tyrannicè vexantur ab improbis, non tamen coram Deo extincta eſt ſpiritualis eorum libertas. Hac autem diuini iudicii probatione cõtentos eſſe nos oportet,quòd Deus ſeruo ſuo Abrahæ dominium terræ Chanaan promiſit,& tandem Chananæos excidio deuouit. Cæterùm quia Papa tantopere cõtendit ſe interdum prophetare, ſicut fecit Caiaphas: ne omnia illi negare videamur, titulum quo ſe ornat, à Spiritu ſancto dictatũ *Iohan. 11.g.51.*
eſſe non nego. Sit igitur ſeruus ſeruorum, quemadmodum Chanaan.

26 *Benedictus Iehoua Deus Sem.* Noah reliquis filiis benedicit,ſed diuerſo modo. Locatur enim Sem in ſummo honoris gradu. Atque hæc ratio eſt cur Noah in benedictione eius prorumpat in laudem Dei,nec hæreat in hominis perſona. Hebræi enim,quũ de rara aliqua nec mediocri excellentia ſermo habetur, ad Deum conſcendunt. Ergo ſanctus vir,quum vberrimã Dei gratiam ſentiret filio ſuo Sem deſtinatam eſſe,in gratiarum actionem aſſurgit. Vnde colligimus non ex carnis ſenſu loquutũ eſſe,ſed de arcanis Dei beneficiis eum diſſerere,quorũ euentus in longum tempus differendus erat. Denique his verbis diuina,vel cæleſtis notatur futura benedictio Sem.

27 *Dilatet Deus Iapheth.* In vocibus Hebraicis concinna alluſio eſt Iaphthe Iepheth. Origo autem verbi eſt פתה,quod Hebræis ſignificat lactare blandis verbis: vel allicere in hanc vel illã partem. Hic tamen ferè omnes interpretes pro dilatare accipiunt. Quæ expoſitio ſi recipitur, ſenſus erit, Poſteros Iapheth,vbi ad tempus diſſiti & remoti fuerint à tabernaculis Sem, expãſum tandem iri,vt propius accedant,& ſimul habitent quaſi in communi domicilio. Mihi tamen magis probatur altera verſio, Blandè reducet,vel inclinabit Deus Iapheth. Porro vtrunuis ſequamur, prædicit Noah temporale fore diſſidium inter Sem & Iapheth: quanuis ambos domi ſuæ retineat, & ambos nuncupet legitimos hæredes: deinde venturum tempus quo rurſus coaleſcant in vnum corpus, & commune habeãt domicilium. Certò verò certius eſt,vaticinium hîc de rebus ſecundum hominem incognitis proferri, cuius non alium fuiſſe authorem quàm Deum,euentus demum oſtendit. Duo annorum millia & aliquot ſæcula fluxerunt antequam Gentes & Iudæi in vnam fidem aggregarentur. Tunc filii Sem,quorũ maior pars diffluxerat, & ſe abſciderat à ſancta dei familia, ſimul collecti ſunt, vt ſub eodem tabernaculo agerent. Gentes etiam ex Iapheth progenitæ,quæ diu palantes ac vagæ fuerant, in idem tabernaculum receptæ ſunt. Deus enim noua adoptione vnum populũ ex diuerſis effecit,& fraternam vnitatem ſanciuit inter alienos. Atque id factum eſt ſuaui & blãda Dei voce, quam in Euãgelio protulit: & quotidie adhuc impletur vaticinium hoc, quum diſperſas oues inuitat Deus ad ſuum gregem, & hinc inde colligit qui recumbant cum Abraham, Iſaac & Iacob,in regno cælorum. Hæc verò non vulgaris fidei noſtræ fultura eſt,quòd Gentium vocatio non tantùm æterno Dei conſilio decreta, ſed palam ore Patriarchæ teſtata fuit: ne repentè vel fortuitò putemus eſſe factum,quòd vitæ æternæ hæreditas communiter omnibus propoſita fuit. Cæterùm loquutio hæc, *Habitabit Iapheth in tabernaculis Sem,* mutuam,quæ eſſe & coli debet inter fideles,ſocietatem nobis commendat. Nam quia Deus ex progenie Sem Eccleſiã ſibi

elegerat, hac lege poſtea cooptauit Gentes, vt ſe ad populum illum cõferrent penes quem erat vitæ fœdus.

28 *Et uixit Noah.* Tametſi nudis verbis breuiter perſtringit Moſes ætatem ſancti viri, annales autem & memorabiles rerum euentus non recenſet: venire tamen nobis in mente debent quæ certa ſunt, & alibi cõmemorat Scriptura. Intra annos centum & quinquaginta tam numeroſa ex tribus filiis ſoboles excreuit, vt ſatis ſupérque expertus ſit quid illa valeret Dei benedictio, Creſcite, & multiplicamini. Non videt vrbem vnam duntaxat ſuis nepotibus refertam, nec ſemen ſuum in trecentas familias diffuſum eſſe: ſed populos ex vno complures ortos, qui amplas regiones habitent. Hæc mirifica propagatio, quum viſibile eſſet diuini erga eum fauoris ſpeculum, ingenti haud dubiè eum lætitia perfudit. Quinquagenarius enim fere erat Abraham quũ mortuus eſt atauus eius Noah. Interim multa videre coactus eſt quæ ſanctum eius pectus incredibili mœrore cruciarent. Vt alia omittam, vidit in familia Sem dirutum, vel ſaltem mutilum ac lacerum Dei ſanctuarium, quò recipiendi erant filii Iapheth. Nã quum ipſe pater Abrahæ deſerta ſtatione, profanum ſibi tabernaculum erexiſſet, perquam exigua reſtabat eorum portio qui vno puræ fidei conſenſu Deum colerent. Quibus dolorum tormentis eũ confecerit horrenda iſta diſſipatio, nullis verbis ſatis exprimi poteſt. Quare ſciẽdum eſt, pluſquam acutos illi fuiſſe fidei oculos, qui Dei gratiam in ſeruanda Eccleſia, præſenti hominum malitia obrutam, procul intueri non deſinerent.

CAP. X.

Porro iſtæ ſunt generationes filiorum Noah, *Sem, Cham, &* Iepheth: *quibus nati ſunt filii poſt diluuium.*

2 *Filii Iepheth, Gomer, & Magog, & Madai, & Iauã, & Thubal, & Meſech, & Thiras.*

3 *Et filii Gomer, Aſchenas, & Riphath, & Thogarmah.*

4 *Et filii Iauan, Eliſah, & Tharſis, Chitthim & Dodanim.*

5 *Ab iſtis ſeparatæ ſunt inſulæ Gentium ſecundum terras ſuas, ſingulæ ſecundum linguam ſuam, ſecundum familias ſuas, in gentibus ſuis.*

6 *Et filii Cham, Chus, & Miſraim, & Phut, & Chenaan.*

7 *Et filii Chus, Seba, & Hauilah, & Sabthah, & Rahamah, & Sabthecha. Filii autem Rahamah, Seba & Dedan.*

8 *Et Chus genuit* Nimrod: *ipſe cœpit eſſe potens in terra:*

9 *Ipſe fuit potens in venatione coram* Iehoua: *idcirco dicitur, Sicut* Nimrod *potens venatione coram* Iehoua.

10 *Et fuit principium regni illius Babel & Erech & Achad & Chalneh in terra Sinhar.*

11 *E terra illa egreſſus eſt Aſſur, & ædificauit* Nineuen *& Rehoboth ciuitatem, & Chelah.*

12 *Et Reſen inter Nineuen, & inter Chelah: ipſa eſt ciuitas magna.*

13 *Miſraim autem genuit Ludim & Hanamim, & Lehabim, & Naphthuhim.*

14 *Et Pathruſim, & Caſluhim, vnde egreſſi ſunt* Peliſtim *& Chaphthorim.*

15 *Et Chenaan genuit Sidon primogenitum ſuum, &* Heth,

16 *Et Iebuſi, & Emori, & Girgaſi,*

17 *Et Hiuui, & Arci, & Sini,*

18 *Et Aruadi, & Semari, &* Hamathi: *& poſtea ſparſæ ſunt familiæ Chenaanæi.*

19 *Et fuit terminus Chenaanæi à Sidon ingrediẽte te Gerar vſque ad Hazzah, donec ingrediaris Sedom & Hamorah, & Admah, & Seboim, vſque ad Laſah.*

20 *Iſti filii Cham per familias ſuas, per linguas ſuas, in terris ſuis, in gentibus ſuis.*

21 *Ipſi quoque Sem ſoboles, etiã ipſe* fuit *pater omnium filiorũ* Eber, *frater Iepheth maior.*

22 *Filii Sem, Helam & Aſſur, & Arphachſad, & Lud, & Aram.*

23 *Et filii Aram, Hus & Hul, & Gether, & Mas.*

24 *Et Arphachſad genuit Selah, & Selah genuit* Eber.

25 *Et ipſi* Eber *nati ſunt duo filii, nomen vnius* Peleg: *quia in diebus eius diuiſa eſt terra: & nomen fratris eius* Ioctan.

26 *Et Ioctan genuit Almodad, & Seleph, & Haſarmaueth, & Iarah,*
27 *Et Hadoram, & Vzal, & Diclah,*
28 *Et Hobal, & Abimael, & Seba,*
29 *Et Ophir, & Hauilah, & Iobab: omnes iſti filii Ioctan.*
30 *Et fuit habitatio eorum à Meſah, donec ingrediaris Sephar montem Orientis.*
31 *Iſti filii Sem per familias ſuas, per linguas ſuas, in terris ſuis, in gentibus ſuis.*
32 *Iſtæ familiæ filiorum Noah per generationes ſuas, in gentibus ſuis: & ab iſtis diuiſæ ſũt gentes in terra poſt diluuium.*

1 *Iſtæ ſunt generationes.* Sicui accuratius excutere genealogias libeat quæ hoc capite & proximo referuntur à Moſe, diligentiam non improbo. Et quidem interpretes non infeliciter ſuam induſtriam & ſtudium hîc poſuerunt. Fruantur ergo per me licet laborũ ſuorum mercede. Mihi tamen ſatis erit breuiter attingere quæ obſeruatu magis vtilia cenſeo, & quorum cauſa iſtos catalogos à Moſe ſcriptos eſſe arbitror. Primùm in nudis iſtis nominibus habemus tamen fragmentum aliquod hiſtoriæ mundi: & proximum caput oſtendet quot anni à diluuio vſque ad tempus illud quo Deus fœdus ſuum pepigit cum Abraham, interceſſerint. Eſt autem in primis digna cognitu ſecunda hæc origo generis humani: & deteſtabilis eſt eorũ ingratitudo, qui quum ex patribus & auis ſuis audiſſent quàm mirifica fuiſſet intra breue tempus mundi inſtauratio: ſponte tamen gratiæ Dei & ſalutis obliti ſunt. Sepulta fuit à maiori parte diluuii memoria. Quomodo, vel in quem finem ſeruati eſſent, pauciſſimis curæ fuit. Multis pòſt ſæculis, quia Dei iudicio & miſericordiæ caliginem induxerat impia hominum obliuio, ianua Satanæ mendaciis aperta fuit: cuius artificio factum eſt vt profani poetæ futiles adeóque noxias fabulas ſpargerent, quibus veritas operum Dei adulterata fuit. Mirè ergo certauit cum hominum malitia Dei bonitas, quòd tam ingratis, & feris, & barbaris prorogata longius fuit vita. Iam naſutis hominibus (quibus abſurdum non eſt nullum agnoſcere mundi conditorem) tam ſubita mundi propagatio incredibilis videtur, atque ideo quaſi fabuloſam rident. Fateor equidem, ſi ſenſu noſtro æſtimare libeat quod tradit Moſes, pro fabula haberi poſſe: ſed nimis peruerſè faciunt qui non attendunt Spiritus ſancti conſilium. Quid enim, obſecro, voluit Spiritus, niſi inſolita Dei potentia, non autem naturaliter nec vulgari more ſic auctam fuiſſe trium virorum ſobolem, vt terram lõgè latéque impleret? Quibus hoc Dei miraculum propter ſuam magnitudinem fabuloſum eſt, multo minus credent Noah, eiúſque filios & vxores inter aquas ſpiraſſe, ſine ſole & aere vixiſſe animalia fere per integrum annum. Hic ergo Cyclopicus eſt furor, quod de reparatione generis humani dicitur, ludibrio habere: quia illic inæſtimabilis Dei potentia refulget. Quanto ſatius erat in earum rerum hiſtoria, quas Noah non ſine ingenti admiratione oculis ſuis vidit, Deũ ſuſpicere, mirari eius virtutem, bonitatem celebrare, & eius manum agnoſcere, myſteriis refertam non minus in reſtituendo quàm creando mundo? Notandum verò eſt, in tribus Catalogis quos deſcribit Moſes, nõ numerari ſingula capita: ſed in nepotib' Noah tantùm recẽſeri qui Gentium fuerunt principes. Nam vt quiſque inter fratres ingenio, virtute, induſtria, vel aliis dotibus excelluit, ſibi peperit nomen & potentiã, vt alii ſub eorum vmbra quieſcẽtes, primatum illis libenter concederent. Ergo in filiis Iapheth, deinde Cham, & Sem, tantùm eos qui celebres fuerunt, & ex quorum nominibus vocati ſunt populi, recenſet Moſes. Porro cur à Iapheth incipiat Moſes, ſecundo loco ad Cham deſcẽdat, quanuis nõ cõſtet certa cauſa, probabile tamen eſt primam claſſem dari filiis Iaphet, qui multis regionibus peragratis, & mari etiam traiecto, longius à patria receſſerãt. quia Iudæis minus notæ erant gentes illæ, ideo curſim eas attingit. Secundum locum aſſignat filiis Cham, quorum notitiam magis familiarem Iudæis reddebat vicinitas. Quia autem continuo tenore hiſtoriam Eccleſiæ texere inſtituerat, progeniem Sem, vnde illa defluxit, in vltimum locum differt. Quare non ſpectanda eſt in ordine dignitas, quum primos omnium ſtatuat Moſes quos volebat tanquam obſcuros leuius attingere. Cæterùm hoc quoque habendum eſt, eminere filios huius ſæculi ad tempus, vt in eorum gratiam conditus videri poſſit terrarum orbis, ſed gloriam eorum, vt fluxa eſt, euaneſcere: Eccleſiam verò ſub ignobili contemptóque habitu, quaſi humi ſerpendo, diuinitus ſeruari, donec caput tandem ſuo tempore exerat. De nominibus iam præfatus ſum, anxiã eorum inueſtigationem me aliis relinquere. Quorundam ex Scripturis ratio manifeſta eſt, ſicuti Chus, Miſraim, Magdai, Chanaan, & ſimilium: in aliis coniecturæ ſunt veriſimiles: in aliis maior eſt obſcuritas quàm vt certi aliquid excogitari queat: & quæ interpretes afferunt com-

menta, partim longè ſunt detorta & coacta, partim inſipida, & quæ nihil habent coloris. Certè friuolæ curioſitatis eſſe videtur, certos ac diſtinctos in ſingulis nominibus populos quærere. Quum dicit Moſes, à filiis Iapheth diuiſas eſſe Gentiũ inſulas, intellige partitos inter ſe träſmarinas regiones. Nam Græcia & Italia, aliæque terræ continentes, Hebræis nõ minus quàm Rhodus, vel Cyprus, inſulæ dicuntur, propter mare interpoſitum. Vnde colligimus, ex illis gentibus nos eſſe oriundos.

8 *Chus genuit Nemrod.* Chus principem fuiſſe AEthiopum, certum eſt: de filio eius Nemrod peculiarem hiſtoriam refert Moſes, quòd cœperit ſupra vſitatum morem emergere. Porro ſic interpretor, mediocrem tunc fuiſſe hominum ſtatum, vt ſiqui aliis præeſſent, non tamen dominarentur, nec ſibi regium imperium ſumerent, ſed dignitate aliqua contenti, ciuilem in modum regerent alios, & plus authoritatis haberent quàm potentiæ. Hunc enim vetuſtiſſimum fuiſſe mundi ſtatum Iuſtinus ex Trogo refert. Iam dicit Moſes, Nemrod, quaſi oblitus foret ſe hominem eſſe, occupaſſe altiorẽ gradũ. Viuebat tũc adhuc Noah, quẽ magnum & venerabilem omnibus fuiſſe certum eſt. Erant & alii præſtantes viri: ſed talis eorum erat moderatio, vt æqualitatem colerent cum ſuis minoribus, qui ſponte magis eos reuerebãtur quàm imperio coacti. Huius modeſtiæ fines turbauit ac perfregit ambitio Nemrod. Porro quum ſatis conſtet hoc Moſis elogio inuri tyranno æternam probri notam, hinc ſtatuere licet quantum Deo placeat moderata adminiſtratio inter homines. Et certè quiſquis ſe hominem eſſe meminerit, lubens cum aliis ſocietatem colet. Quantum ad verba ſpectat, ציד propriè venationem ſignificat, vt volunt grammatici Hebræi: accipitur tamen ſæpe pro cibo. Siue autem dicat Moſes fuiſſe robuſtum in venatione, ſiue in rapienda præda, metaphoricè ſignificat truculentum fuiſſe hominem, & belluis propiorem quàm hominibus. Particula *Coram Domino*, exprimere mihi videtur quòd Nemrod eximere ſe conatus ſit è numero hominum, quemadmodum ſuperbi homines ventoſa confidentia ſeſe efferunt, vt reliquos omnes quaſi ex nubibus deſpiciant. *Quapropter dicetur.* Quoniam verbum eſt futuri temporis, ita reſolui poteſt, Nemrod potens, & imperioſus fuit, vt dicere liceat, quemlibet fortem tyrannum eſſe alterũ Nemrod. Placet tamen Hieronymi verſio, inde manaſſe prouerbium, de fortibus & violentis, eos ſimiles eſſe Nemrod. Nec dubito quin Deus primum tyrãnidis authorem odioſè per omnium ora traduci voluerit.

10 *Principium regni illius Babel.* Sedem imperii Nemrod deſignat Moſes. Atque vrbes quatuor illi ſubiectas fuiſſe dicit: ſiue earum fuerit conditor, ſiue iuſtos inde dominos expulerit. Tametſi autem ſit alibi Chalneh mentio, celeberrima tamen fuit omnium Babylõ: nec tamẽ ea fuiſſe amplitudine & tã magna ſtructura fuiſſe arbitror, qualẽ profani ſcriptores celebrãt. Sed fieri poteſt, quum amœna in primis & fœcũda eſſet regio, vt loci cõmoditas alios deinde inuitauerit ad vrbem ampliandam. Quare Ariſtoteles in Politicis eam ab vrbium ordine ſubductam prouinciæ comparat. Hinc factum eſt vt multi opus Semiramidis eſſe tradant: à qua alii non fuiſſe conditam, ſed ornatam duntaxat & pontibus coniunctam docent. Terra Sinhar addita eſt ad notam diſcriminis: quia altera quoque Babylon AEgypti fuit, quam hodie Cairum vocant. Sed quæritur quomodo Babylonicus tyrannus fuerit Nemrod quum ſequẽti tandem capite ſubiiciat Moſes inceptam illic fuiſſe turrim, quæ nomen à linguis confuſis ſortita eſt. Quidã ὕστερον πρότερον eſſe volũt, & quod poſtea de ædificio turris narrabit Moſes, fuiſſe tẽporis ordine prius. Quinetiã addũt, quia malè ceſſerat turris ſtructura, mutatũ fuiſſe cõſiliũ vt vrbẽ conderent. Atqui ego magis exiſtimo πρόληψιν eſſe, & nomen vrbi tribui à Moſe, quod poſtea ex nouæ rei euentu fuit impoſitum. Hæc coniecturæ ratio eſt, quòd iam tunc multos fuiſſe eius loci incolas probabile eſt, qui tantam operis molem aggreſſi ſunt. Fieri etiam poteſt vt Nemrod famæ & potentiæ ſuæ conſulens, hoc prætextu inſanam eorum cupidinem accenderit, extruendum eſſe præclarum aliquod monumentum in quo æterna illorum memoria extaret. Cæterùm quia Hebræis tritum eſt, quæ breuiter attigerãt, fuſius deinde perſequi, priorem illam ſententiam prorſus non reiicio.

11 *E terra illa egreſſus eſt Aſſur.* Aſſur vnum fuiſſe ex poſteris Sem credibile eſt. Vulgò autem obtinuit opinio hæc, per occaſionem hîc verba de eo fieri, quòd quũ habitaret in vicinia Nẽrod, violenter inde expulſus fuerit. Hoc modo barbaram ferociam Nemrod notaret Moſes. Et certè hi ſolẽt eſſe fructus magnitudinis, quæ modũ nõ tenet: vnde prodiit vetus prouerbiũ, magna regna eſſe magna latrocinia. Neceſſe quidem eſt alios aliis præeſſe: ſed vbi graſſatur ambitio, & libido altius emergendi quàm par eſt, non modò ſecum trahit maximas & multiplices iniurias: ſed ad diſſipationem quoque humanæ ſocietatis prona vergit. Cæterùm potius amplector eorum ſententiam, qui Aſſur hoc loco non hominis, ſed terræ ſic ab ipſo vocatæ nomen eſſe dicunt, ita ſenſus erit, Nemrod amplo & opulento regno non contentum, lõgius

ſua cupiditate vagatum eſſe, & protuliſſe imperii ſui fines vſque in Aſſyriam, & illic quoque nouas condidiſſe vrbes. Obſtat tantùm vnus Iſaiæ locus, 23.c.13, vbi ait, Ecce terra Chaſdim, populus non fuit, Aſſur fundauit eam, quum deſerta incolerent, & redegit in ruinam, &c. Videtur enim Propheta dicere, vrbes ab Aſſyriis conditas fuiſſe in Chaldæa, quum prius eius incolæ vagi ac diſperſi forent, tanquam in deſerto. Sed fieri poteſt vt de aliis regnorum mutationibus, quæ poſtea ſecutæ ſunt, loquatur Propheta. Nam quo tempore penes Aſſyrios erat monarchia, quum ingenti copia florerent, credibile eſt Chaldæam, quam ſibi ſubiugauerant, longa pace ornaſſe, & auxiſſe, vt videri poſſet ab illis fundata. Scimus autem quum viciſſim Chaldæi imperium rapuiſſent, Babylonem in altum euectam fuiſſe ruinis Nineues.

21 *Ipſi quoque Sem.* De filiis Sem verba facturus Moſes breui prooemio vtitur: quod in aliis non fecerat. Neque id fruſtra: quia enim hoc erat electum à Deo genus, voluit à cæteris gentibus ſegregare ſpeciali aliqua nota. Hæc etiam ratio eſt cur nominatim dicat patrem eſſe filiorum Eber, & fratrem Iapheth natu maiorem. Nam benedictio Sem non ad omnes promiſcuè eius nepotes peruenit, ſed reſedit in vna familia. Quanuis autem ipſi quoque nepotes Eber deſciuerint à verò Dei cultu, vt iure poſſet illos exhæredare Dominus, non tamē extincta fuit prorſus, ſed tantùm ad tempus ſepulta benedictio, donec vocatus eſt Abraham, in cuius honorem ſingularis hìc nobilitas tribuitur generi Eber, ac nomini. Eadem etiam de cauſa fit mentio Iapheth, vt confirmetur illa promiſſio, Blandè alloquetur Deus Iapheth, vt habitet in tabernaculis Sem. Non vocatur hoc loco Sem frater Cham, quia reſectus ex fratrum ordine, & iure ſuo abdicatus fuerat. Tantùm inter Sem & Iapheth manet fraternitas: quia tametſi diuiſi erant, facturum ſe tamen receperat Deus vt ex diſſidio rurſus coirent. Quantum ad nomē Eber, qui gentile eſſe negant, ſed deducunt à tranſitu, hoc vno loco ſatis ſuperque refelluntur.

CAP. XI.

ERat *autem vniuerſa terra labii vnius, & verborum eorundem.*

2 Et *fuit, quum proficiſcerentur ipſi ob* Oriente, *inuenerunt planitiem in terra* Sinhar, *& habitauerunt ibi.*

3 Et *dixerunt quiſque ad proximum ſuum,* Agite, *laterificemus lateres, & coquamus ad coctionem: & fuit eis later pro lapide, & bitumen fuit eis pro cæmento.*

4 Et *dixerunt,* Agite, *ædificemus nobis vrbem, & turrim, cuius caput* pertingat vſque *ad cælum: & faciamus nobis nomen, ne fortè diſpergamur in ſuperficiem vniuerſæ terræ.*

5 Et *deſcendit* Iehoua *vt videret vrbem & turrim quam ædificabant filii hominum.*

6 Et *dixit* Iehoua, En, *populus vnus, & labium vnum* eſt *omnibus ipſis: & hoc* eſt *incipere eorum vt faciant, & nunc non prohibebitur ab eis quod cogitauerunt vt facerent.*

7 *Agite, deſcendamus, & confundamus ibi labium eorum, vt non audiant vnuſquiſque labiū proximi ſui.*

8 Et *diſperſit* Iehoua *eos inde per ſuperficiem omnis terræ, & ceſſauerūt ædificare ciuitatē.*

9 P*ropterea vocauit nomen eius* Babel: *quia ibi confudit* Iehoua *labium vniuerſæ terræ, & inde diſperſit eos* Iehoua *in ſuperficiem vniuerſæ terræ.*

10 *Hæ ſunt generationes Sem. Sem filius centum annorum genuit* Arphachſad *duobus annis poſt diluuium.*

11 Et *vixit Sem poſtquam genuit* Arphachſad, *quingentos annos: & genuit filios & filias.*

12 Et Arphachſad *vixit quinque & triginta annos, & genuit* Selah.

13 Et *vixit* Arphachſad *poſtquam genuit* Selah *tres annos & quadringentos annos: & genuit filios & filias.*

14 Et *Selah vixit triginta annos, & genuit* Eber.

15 Et *vixit* Selah *poſtquā genuit* Eber, *tres annos & quadringentos annos: & genuit filios & filias.*

16 Et *vixit* Eber *quatuor & triginta annos & genuit* Peleg.

17 Et *vixit* Eber *poſtquam genuit* Peleg, *triginta annos & quadringentos annos: & genuit filios & filias.*

18 *Et vixit Peleg triginta annos, & genuit Rebu.*

19 *Et vixit Peleg poſtquam genuit Rebu, nouem annos & ducētos annos: & genuit filios & filias.*

20 *Et vixit Rebu duos & tringinta annos, & genuit Serug.*

21 *Et vixit Rebu poſtquam genuit Serug, ſeptem annos & ducentos annos: & genuit filios & filias.*

22 *Et vixit Serug triginta annos, & genuit Nachor.*

23 *Et vixit Serug poſtquam genuit Nachor, ducentos annos: & genuit filios & filias.*

24 *Et vixit Nachor nouem & viginti annos, & genuit Thare.*

25 *Et vixit Nachor poſtquam genuit Thare, nouemdecim annos & centum annos: & genuit filios & filias.*

26 *Et vixit Thare ſeptuaginta annos & genuit Abram, Nachor, & Haran.*

27 *Et iſtæ ſunt generationes Thare. Thare genuit Abram, Nachor, & Haran: & Harā genuit Lot.*

28 *Et mortuus eſt Haran coram Thare patre ſuo in terra natiuitatis ſuæ, in Vr Chaldeæ.*

29 *Et acceperunt Abram & Nachor vxores: nomen vxoris Abram, Sarai: & nomen vxoris Nachor, Milchah, filia Haran patris Milchah, & patris Iſchah.*

30 *At fuit autem Sarai ſterilis: nec erat ei filius.*

31 *Tulit autem Thare Abram filium ſuum, & Lot filium Haran, filium filii ſui, & Sarai nurum ſuam, vxorem Abram filii ſui: & egreſſi ſunt cum eis de Vr Chaldeæ, vt pergeret in terrā Chenaan: & venerunt vſque ad Charan, & habitauerunt ibi.*

32 *Et fuerunt dies Thare quinque & ducenti anni: & mortuus eſt Thare in Charan.*

1 *Erat autem vniuerſa terra labii vnius.* Quia prius vno verbo mentio facta fuerat Babylonis, nunc fuſius proſequitur Moſes vnde loco inditum fuerit nomen. Eſt autem hiſtoria apprimè memorabilis, in qua perſpicimus quanta ſit hominum contumacia aduerſus Deum, & quàm malè in iudiciis eius proficiant. Etſi autem prima ſpecie non apparet mali atrocitas: teſtatur tamen pœna quæ ſecuta eſt, quantopere Deo quod iſti aggreſſi ſunt, diſplicuerit. Qui hoc conſilio extructam fuiſſe turrim diuinant, vt perfugium eſſet impiis atque aſylum, ſiquando diluuio terram Deus obruere vellet, non video quid ſequantur præter cerebri ſui ſomnium. Verba enim Moſis nihil tale ſonant: ſed hîc tantùm inſana ambitio, & ſuperbus Dei contemptus notatur. Turrim extruamus (inquiunt) cuius ſummitas vſque ad cælos pertingat, & paremus nobis nomen. Videmus conſilium, & ſuſcepti operis finem. Nam quicquid acciderit, volunt immortale habere in terra nomen: ita quaſi inuito Deo ædificant. Et certè ambitio non tantùm hominibus iniuria eſt, ſed aduerſus Deum ipſum proterua. Arcem extruere non adeo magnum per ſe crimen erat: ſed æternum ſibi monumentum ſtatuere, quod ſæculis omnibus duraret, id verò effrænem ſuperbiam vnà cum Dei cōtemptu ſpirat. Atque hinc nata eſt fabula Gigātum, quos finxerunt poetæ montes impoſuiſſe montibus, vt Iouem è cæleſti ſolio detraherent. Nec verò multum remota eſt allegoria hæc ab impio conſilio quod Moſes perſtringit: ſimul enim ac mortales ſui obliti, altius quā par ſit ſe efferunt, inſtar Gigantū cum Deo ipſos bellare certum eſt. Non profitentur id quidem ore: ſed aliter fieri non poteſt quin rectà Deum impetat quiſquis ſuas metas tranſgreditur. Quod ad tempus attinet, extat Beroſi fragmentum, (ſi tamen habendus eſt taliū nugarum author Beroſus) vbi inter alia numerātur anni centū, & triginta à diluuio, quum turrim extruere cœperunt. Cæterùm vt idoneo authore careat hæc ſententia, magis tamen quibuſdam probatur quàm quæ fere apud Iudæos obtinuit, trecentos circiter & quadraginta annos diſtantiæ ponens inter diluuium & ſtructuram. Nec plus coloris habet quod tradunt iidem, architectos iſtos opus eſſe aggreſſos, quia iā longè latéque tunc diffuſi erant homines, & complures deductæ coloniæ: vt viderent, præſobeleſcente in dies copia, breui ſibi eſſe longius migrandum. Sed huic argumento opponitur ſingularis Dei benedictio in multiplicando humano genere. Quinetiam omnem controuerſiam dirimere videtur Moſes. Nam poſtquam Arphaxad recenſuit tertium inter filios Sem, Peleg deinde abnepotem eius nominat, cuius tempore linguæ diuiſæ ſunt. Ex annorum verò ſupputatione quam ponit, certò patet vnum modò ſæculum interfuiſſe. Sed notandum eſt

non dici ſtatim poſt natum Peleg diuiſas fuiſſe lingas: nec vſquam tẽpus certum præfigi. Cæterùm ad ingentes miſerias Noah hic cumulus acceſſit, quòd audiuit ſceleratum hoc conſiliũ à ſuis poſteris captum eſſe. Nec dubium eſt quin maximo dolore vulneratus fuerit, quum videret eos deuotis animis ruere in ſuam perniciem. Sed Dominus ſãctum virum extremo quoque ſenio ita exercuit: ne cõtinua pugnarũ ſucceſſio nos exanimet. Sicui magis arrideat quod receptum eſt vulgò apud Iudæos, diuiſio terræ ad primas tranſmigrationes referẽda erit, quũ cœperunt homines in varias regiones diſtribui: ſed repugnat quod ſimul habuimus proximo capite de monarchia Nemrod. Verùm mediam ſententiam tenere licebit: quòd ſub extremũ fortè ſenium Peleg contigerit linguarum confuſio. Vixit autem ducentis fere & quadraginta annis. Nec erit abſurdum ſi dicamus imperium Nemrod duobus vel tribus ſæculis duraſſe. Ego certè, vt in rebus dubiis, libenter admitto longius temporis ſpatium à diluuio ad conſilium turris extruendæ. Cæterùm quum dicit Moſes *terram fuiſſe labii vnius*, raram Dei gratiam commendat: quòd inter homines procul diſperſos, ſacrum tamen ſocietatis vinculum voluerat manere, vt communem haberet inter ſe linguam. Et ſanè prodigii loco habenda eſt linguarum diuerſitas. Nam quum mentis character ſit lingua, quî fit vt homines eiuſdem rationis participes, & nati ad ſocialem vitam, non eadem inter ſe lingua communicent? Ergo vitium hoc, quia cum natura pugnat, Moſes accidentale eſſe docet, pœnámque diuinitus eſſe hominibus inflictam, vt diſſiparentur eorum linguæ, quia impiè in Deum cõſpirauerant. Debuerat linguæ vnitas inter eos fouere pietatis conſenſum: atqui hæc turba de qua loquitur Moſes, poſtquam ſe à puro Dei cultu, & ſancto fideliũ cœtu alienauerat, coaleſcit ad mouendum Deo bellum. Iuſta igitur Dei vindicta diuiſæ ſunt eorum linguæ.

2 *Inuenerunt planitiem in terra Sinhar.* Coniicere licet ex his verbis, Moſen loqui de Nemrod, & populo quem ſibi collegerat. Cæterùm vt demus Nemrod præcipuum fuiſſe ducẽ extruendæ tantæ molis, quò formidabile ſuæ tyrannidis monumentum ſtatueret: diſertè tamen narrat Moſes non vnius hominis cõſilio, vel libidine ſuſceptum fuiſſe opus, ſed omnes ſimul conſpiraſſe: vt culpa in vnum, vel paucos reiici non poſſet. *Dixit uir ad proximum ſuum,* Hoc eſt mutuò ſe cohortati ſunt: nec tantùm cupidè manum quiſque præbuit, ſed alios etiam impulit ad audendum.

3 *Laterificemus lateres.* Significat Moſes non facilitate operis, nec aliis commodis, quæ ſe ad manum offerrent, fuiſſe inductos: ſed potius cum magnis & arduis obſtaculis luctatos eſſe: quo magis augetur ſceleris grauitas. Quî fit enim vt in opere difficili & laborioſo ſe fruſtra macerent ac conficiant, niſi quia tanquam phrenetici ſe proiiciunt aduerſus Deum? Sæpe à neceſſariis operibus deterret nos difficultas: iſti autem quum lapidibus & cæmento careãt, non tamẽ dubitant ædificium aggredi quod nubes tranſcendat. Monemur itaque hoc exemplo, quò ſe hominum libido proripiat, dum ambitioni ſuæ indulgent. Quod etiam non tacuit profanus poeta, Audax omnia perpeti Gens humana ruit per vetitum nefas. Et paulò pòſt, Nil mortalibus arduum eſt. Cælum ipſum petimus ſtultitia.

4 *Pertingat uſque ad cælum.* Hyperbolica eſt locutio, qua magnificè per iactantiam ſtructuræ, quam moliuntur, altitudinem extollunt. Atque huc pertinet quod mox attexunt, *Paremus nobis nomen*: ſignificant enim tale fore opus, quod miraculi ſpecie non modò ſpectãtium in ſe conuertat oculos, ſed paſſim vſque ad vltimos terrarum fines celebretur. Hæc perpetua mundi dementia eſt, neglecto cælo immortalitatẽ quærere in terra, vbi nihil eſt non caducum & & euanidum. Ergo non aliò ſpectant eorum curæ & ſtudia, niſi vt ſibi acquirant in terra nomen.. Hæc tam cæca cupiditas meritò ridetur à Dauide Pſal. 49. a. 7. Ac præſertim quum experientia (quæ ſtultorum magiſtra eſt) poſteros maiorum exemplis edoctos non reducat ad ſanam mentem, ſed furor ſerpat in omnes ætates. Notum eſt illud Iuuenalis, --mors ſola fatetur Quantula ſint hominum corpuſcula. Atqui ne mors quidem corrigit noſtram ſuperbiam: nec confeſſionem miſeræ noſtræ ſortis ſeriò extorquet: nam ſæpe in ſepulturis plus eminet ſuperbiæ quàm in pompa nuptiali. Exemplo tamen hoc monemur quantopere nobis expediat humiliter viuere & mori. Atque hæc pars eſt non vltima veræ prudentiæ, quum in media vita mors nobis verſatur ante oculos, quæ nos ad modeſtiam aſſuefaciat. Nam quiſquis magnus eſſe in terra appetit, vbi contumelioſus fuerit in homines, tandem ſacrilega eius audacia prorumpet contra Deum ipſum, vt Gigantum more cælum oppugnet.

Ne fortè diſpergamur. Vertunt quidam interpretes, Antequam diſpergamur: ſed hoc non patitur linguæ proprietas: periculo enim quod inſtare credibile erat occurrere cogitant: acſi dicerent, Fieri non poſſe, vt creſcẽte numero, omnes ipſos regio illa ſemper caperet: ideo extruẽdum eſſe ædificium quod illic ſtabile & perpetuum ſeruaret eorum nomen, quanuis in diuerſas plagas diſperſi forent. Quæritur tamen vnde illis futuræ diſperſionis memoria. Cõiiciunt

nonnulli à Noah fuiſſe monitos,qui mũdum ad priora ſcelera & corruptelas reuolutum cernens, Spiritu prophetico horrendam aliquam diſſipationem ſimul præuiderit: ac putant illi, Babylonios, quum directè Deo obſiſtere non poſſent, obliquè conatos eſſe pœnam, quæ denuntiata erat,auertere. Alii putãt arcano Spiritus inſtinctu vaticinatos eſſe de ſua pœna,idque præter animi ſenſum. Atqui coactæ ſũt iſtæ expoſitiones:nec vlla ratio cogit,ad maledictionẽ, quæ illis inflicta eſt,trahere quod dicunt. Sciebãt terrã eſſe cõditam vt habitaretur, & vbique ſua vbera ad homines alendos porrigere: & ipſa multitudo eos docebat, fieri non poſſe vt diu tam anguſtis finibus manerent incluſi:quare vbi aliò migrandum erit,turrim volunt originis ſuæ eſſe teſtem.

5 *Deſcendit Dominus.* Sequitur poſterior pars hiſtoriæ,in qua docet Moſes quàm facilè Dominus veſanos illorum conatus euerterit, ac diſcuſſerit totum apparatum. Neque enim dubium eſt quin ſtrenuè aggreſſi ſint quod animis præſumpſerãt. Sed prius admonet Moſes, diſſimulaſſe aliquantiſper Deũ,vt ſubita linguarũ confuſione incœptum opus abrumpens, clarius iudicii ſui ſpecimen ederet. Sic enim plerunque impios tolerat, vt non modò quietus, & ceſſanti ſimilis multa eos nefaria machinari ſinat, ſed læto etiam ſucceſſu promoueat impios & peruerſos eorum conatus, vt eos tandem altius præcipitet. Deſcenſus enim, cuius meminit Moſes, ad homines refertur potius quàm ad Deum, quem ſcimus loco non moueri. Verùm ſubindicat, ſenſim & quaſi lento gradu Deum apparuiſſe vltorem. Deſcendit ergo Dominus vt videret, hoc eſt reipſa patefecit ſibi non eſſe incognitum quid Babylonii tentarent.

6 *En, populus unus.* Quidam ita exponunt, Deum conqueri de tam præfracta hominum malitia,vt ſe iuſto dolore ad vindictam extimulet:non quòd in ipſum cadant vlli affectus: ſed vt diſcamus non negligi ab ipſo res humanas:& quemadmodum inuigilat ſaluti fidelium,ita intentum eſſe ad obſeruandam impiorum malitiam: ſicut habetur Pſalmo 34. c. 7, Vultus Domini ſuper eos qui malefaciunt,vt ſuccidat è terra memoriam eorũ. Alii putant comparationem eſſe minoris & maioris:acſi dictum eſſet,Pauci adhuc ſunt,& vna tantùm lingua vtuntur:quid igitur non audebũt,ſi ob multitudinẽ in varios populos diſperſi fuerint? Sed mihi potius videtur ſubeſſe ironia:quaſi Deus ſibi difficultatem proponeret reprimendæ illorum audaciæ: vt ſit ſenſus, Populus hic firma conſpiratione agglutinatus eſt, eadem inter ſe lingua communicant: qua igitur ratione frangi poterunt? Cæterùm ironicè ſubſannat ſtolidam, & præcipitem eorum confidentiam: quia dum vires ſuas æſtimant impii, nihil non ſibi arrogant. *Incipere* iſtud,de quo loquitur,ſedulũ conatum ſignat vnà cum violento operandi feruore. Ita per conceſſionem Deus nullam fore ædificii interruptionem dicit rebus ita compoſitis.

7 *Agite, deſcendamus.* Diximus per hypotypoſin rem nobis depingi à Moſe: quò illuſtrius ſit Dei iudicium. Proinde nunc inducit loquentem Deum,qui pronũtiat abſque negotio diſſipatum iri quod illi nunquam putaſſent vllo modo tardari poſſe. Talis autem eſt verborum ſenſus, Non vtar multis machinis:ſed tantùm ſufflabo in eos,vt confuſis linguis ridiculi diſſiliant. Quemadmodum autem numeroſa manu collecta moliebantur vſque ad nubes conſcendere:ita ex oppoſito Deus ſuas copias aduocat, quarum obiecto præſidio arceat illum furorem. Quæritur tamen quaſnam copias deſignet. Iudæi putant ad Angelos haberi ſermonem. Sed quoniam nulla fit Angelorum mentio, & Deus in pari ſecum gradu conſtituit quos alloquitur:coacta eſt illa expoſitio,& meritò reiicitur. Potius hic locus priori reſpondet, quẽ habuimus in hominis creatione:quum dicebat etiam Dominus,Faciamus hominem ad imaginem noſtram. Aptè enim & concinnè magno populo æternam ſuam ſapientiam,& virtutem Deus opponit:acſi diceret,Nõ opus ſibi eſſe alienis auxiliis, ſed intus ſibi ſuppetere quod ad eos delẽdos ſufficiat. Quare ex hoc loco nõ ineptè probatur ſubeſſe in vna Dei eſſentia tres perſonas. Porro hoc vindictæ diuinæ exemplum ad omnes ætates pertinet: ſemper inſana libidine pruriunt homines plus audendi quàm fas ſit. Teſtatur autem hæc hiſtoria Deum talibus cõſiliis & ſtudiis ſemper aduerſum fore: adeóque hìc ante oculos depictũ cernimus quod
Prou. 21.b.30. dicit Salomon, Non eſt conſilium,non eſt prudentia, non eſt robur contra Dominum. Niſi adſit Dei benedictio, à qua vna proſperum exitum ſperare licet, euaneſcere quicquid tẽtamus neceſſe erit. Quum verò perpetuum ſibi bellum eſſe Deus pronuntiet cum immodica hominum audacia, infeliciter ceſſurum eſt quicquid præter eius nutum aggredimur, etiamſi creaturæ omnes ſurſum & deorſum nobis certatim opem ſuam offerãt. Cæterùm quanuis adhuc hodie mundus hanc maledictionem ſuſtineat: in media tamen pœna & horribili iræ Dei aduerſus hominum ſuperbiam documento,mira refulget Dei bonitas, quòd diuerſis linguis Gentes vltro citróque inter ſe communicant: præſertim verò quòd omnibus linguis vnum

Euangelium publicauit per totum orbem,& Apoſtolos dono linguarum inſtruxit.Quo factũ eſt vt in vnitatem fidei coaleſcerent,qui prius miſerè diuiſi erant. Hoc ſenſu dicit Iſaias communem omnibus fore linguam Chanaan ſub regno Chriſti:quia etſi differant ſermonis ſono vnum tamen idémque loquuntur,dum clamant Abba Pater. Eſa.19.18.

8 *Et diſperſit eos Dominus.* Fuerant iã prius diſperſi homines: neque id loco pœnæ cenſeri debuit,quũ ex Dei benedictione potius & gratia flueret. Sed quos prius honorificè diſtribuerat Dominus in varia hoſpitia,nunc cum ignominia diſſipat,huc & illuc eos diſpellens, quaſi laceri corporis membra.Hæc igitur non ſimplex fuit diſperſio ad replẽdam terram,vt ſuos vbique haberet cultores & incolas:ſed violenta diſiectio:quia præcipuum fouendæ inter eos coniunctionis vinculum exectum fuit.

9 *Propterea uocauit nomen eius Babel.* En quid profecerint ſtulta ambitione parãdi nominis:ſperabãt inſculptam fore in turri æternam originis ſuæ memoriam: Deus non tantùm vana fiducia eos fruſtratur, ſed inurit æternum dedecus vt poſteris omnibus ſint exetrabiles propter tantam clãdem generi humano eorum culpa inflictam.Habent quidem nomen, ſed nõ quale optauerant. ſic Deus eorum ſuperbiam probroſè diſiicit qui ſibi plus vſurpant quàm liceat. Hinc autem refellitur eorum error qui Babylonem à Ioue Belo deducunt.

10 *Hæ ſunt generationes Sem.* De progenie Sem nõnihil dixerat Moſes proximo capite:ſed nũc hominum nominibus annorum ſpatium connectit:ne incognita nobis eſſet mundi vita. Niſi enim breuis hæc deſcriptio extaret,hodie neſcirent homines quantum temporis à diluuio intercesſerit ad eum vſque diem quo fœdus ſuum pepigit Deus cum Abram.Porro notandum, quòd honoris cauſa Deus annos mundi à progenie Sem numerat: quemadmodum annales ſuos inſigniunt hiſtorici regum vel Conſulum nominibus. Neque tamen hoc tam dignitati & meritis familiæ detulit quàm gratuitæ ſuæ adoptioni.nam(vt ſtatim videbimus) deſciuit magna ex parte poſteritas Sem à vero Dei cultu. Quare digni erant quos Deus non modò expungeret è ſuis faſtis,ſed è mundo prorſus tolleret. Cæterùm pluris eſt illi ſua electio, qua familiã iſtã diſcreuit ab omnibus populis, quàm vt intercidere propter hominũ peccata ſinat. Ideo ex plurib⁹ filiis Sẽ vnũ Arphaxad,ex filiis Arphaxad vnũ Sela, ab illo quoque vnũ Eber deligit, vſque dũ ad Abrã veniat: cuius vocatio,Eccleſiæ renouatio cẽſeri debet.Quantũ ad reliquos ſpectat,probabile eſt nondũ completo ſæculo ad impias ſuperſtitiones dilapſos eſſe. Nã quum Deus Iudæis exprobret patres eorũ Thare & Nachor ſeruiſſe diis alienis,Ioſue 24. a. 2: ſciamus autem domum Sem, in qua illi nati erant, fuiſſe peculiare Dei ſacrarium, vbi vigere maximè debebat pura religio: quid putamus aliis contigiſſe, qui ab initio quaſi emancipati videri poterãt:Hinc verò prodigioſa humani ingenii tã malitia & prauitas quàm inflexibilis durities apparet. Viuebant adhuc Noah & filii eius oculati diluuii teſtes: narratio illius hiſtoriæ nõ minus timoris incutere illis debebat quàm viſibilis Dei cõſpect⁹: ab infãtia imbuti ſunt iſtis principiis,qualiter velit Deus coli,quàm reuerenter parẽdũ ſit eius verbo, quàm grauis eos omnes vltio maneat qui ordinem ab eo poſitum violauerint: retineri tamen nequeũt quin ſua vanitate corrupti diffluant.Interea minimè dubium eſt quin ſanctus Noah pro ſingulari ſuo zelo & heroica fortitudine,modis omnibus dimicauerit pro aſſerẽda Dei gloria:quin acriter & ſeuerè inuectus fuerit, imò fulminauerit contra perfidam nepotum ſuorum apoſtaſiam:quum omnes ad ſolum eius nutũ tremere par eſſet,nullis quamlibet clamoſis obiurgationibus mouentur,quin furore ſuo abrepti pergãt.Ex hoc potius ſpeculo quàm inanibus Sophiſtarum blãdiciis, diſcamus quàm fœcunda ſit corruptio naturæ noſtræ. Quòd ſi Noah, & Sem,aliique tanti doctores,pluſquam animoſè certando, conſequi tamen non potuerũt quin præualeret mundi impietas: ne miremur ſi hodie quoque cõtra omnia doctrinæ, admonitionum,& minarum obſtacula ſe proiiciat mundi libido ad impios & peruerſos cultus. Interea notandum eſt quàm firmum in ſanctis hominibus fuerit fidei robur, quàm infatigabilis patientia, quàm infractũ pietatis ſtudiũ,qui tot ſcandalis,quibuſcum aſſiduè luctandũ erat,nunquã ceſſerunt.Scitè ergo Lutherus incredibiles,quibus eos torqueri neceſſe fuit,cruciatus,multis martyris comparat. Illa enim nepotum alienatio à Deo non aliter eos affecit quàm ſi ſua viſcera nõ modò diſcerpi ac laniari, ſed in Satanæ cloacas & ipſos inferos proiici vidiſſet.Quũ autem mundus ita refertus eſſet impiis, paucos Deus mirabiliter continuit ſub verbi ſui obſequio, vt Eccleſiam ab interitu ſeruaret. Quanquã autem diximus patrem & auum Abræ fuiſſe apoſtatas, & credibile eſt non ab illis primũ cœpiſſe defectionem:quia tamen in illo genere propter Dei electionem incluſa erat Eccleſia, & aliquos Deus ſuperſtites vſque ad vocationẽ Abrahæ habuit,qui ipſũ purè colerẽt: cõtinuã lineã deducit Moſes, atque ita in ſanctorũ catalogo illos recenſet. Vnde colligimus(quemadmodum paulo antè monui) quanto in pretio habeat Deus Eccleſiam,quæ numero hominum tam exigua,cuncto tamen mundo præfertur,

h.i.

Sem filius centum annorum. Quum Moſes tertium ordine poſuerit Arphaxad inter filios Sem, quæritur quomodo nunc natum eſſe conueniat biennio poſt diluuium. Reſponſio facilis eſt, Ex catalogis quos recitat Moſes non poſſe exactè ſtatui quo quiſque tempore natus ſit, quum interdum priorē locum vni aſſignet, qui tamen naſcendi ordine eſt poſterior. Alii reſpondent nihil eſſe abſurdi, ſi referat Moſes duobus annis completis tertium filium genitum eſſe. Sed ſolutio quam poſui magis genuina eſt.

27 *Thare genuit Abram.* Hîc quoque Abram primus locatur inter fratres: non quia fuerit primogenitus, quantum ego iudico: ſed quia Moſes intentus ad hiſtoriæ ſuæ ſcopum, non admodum ſollicitus fuit in ordinandis Thare filiis. Ac fieri poteſt vt alios etiā filios genuerit. Nā quòd peculiariter de tribus meminit Moſes, ratio in prōptu eſt, propter Lot ſcilicet, ac vxores Iſaac & Iacob. Nunc cur Abrā nō fuiſſe primogenitū exiſtimē, breuiter reddēda eſt ratio. Thare paulo pòſt dicet Moſes in patria mortuū eſſe, priuſquā relicta Chaldæa, pater Charras migraret: Abrā verò tunc quinque annis maiorem ſeptuagenario fuiſſe, dū Charris egreſſus eſt, vt in terram Chanaan concederet. Ac diſertè hîc annorū numerus poſt mortem Thare ſubiicitur. Nunc ſi fingamus ſeptuageſimo patris anno fuiſſe natum, ſimul fatendū erit ex eius ætate nobis ſexaginta annos intercidere: quod abſurdiſſimū eſt. Lutheri diuinatio, quòd Deus obliuione ſepelierit tempus illud, vt finem mundi nobis abſconderet, primùm friuola eſt: deinde ſolidis & claris argumentis refelli poteſt. Alii ad priorē egreſſum violenter torquent: ac putant eum Charris vnà cum patre ſubſtitiſſe ad annos ſexaginta: quod minimè conſentaneum eſt. Quorſum enim tantū moræ in medio itinere traxiſſent? Sed hîc laborioſa diſputatione nihil opus eſt. Quoto ætatis ſuæ anno patriā reliquerit Abrā Moſes tacet: ſeptuageſimoquinto ætatis anno dicit in terrā Chanaā veniſſe, quum pater ducēteſimo & quinto vitæ ſuæ anno eſſet mortuus. Quis non inde colliget, natum fuiſſe quùm pater centeſimum annum attigiſſet? At primus inter tres nominatur quos dicitur genuiſſe Thare, quum ipſe ſeptuaginta eſſet annorum. Fateor: ſed talis recitatio nihil ad gradus naſcendi probandos facit, quemadmodum dictum eſt. Nec verò Moſes quoto vitæ anno filios genuerit Thare, exprimit: ſed tantùm ſuperaſſe ætatem illam, priuſquam tres gigneret filios de quibus agitur. Quare ætas Abrahæ ex altera comparatione noſcenda eſt: dum ſcilicet ei ſeptuaginta quinque annos attribuit quum mortuus eſt pater, cuius vita vſque ad ducentos & quinque annos peruenit. Firmum quoque & validum argumentum ex ætate Sarai ducitur. Conſtat nonniſi decennio minorem fuiſſe natu quàm Abram. Si fratris iunioris eſſet filia, patrem ſuum neceſſariò annis æquaret. Qui vel priuignam fuiſſe Nachor, vel adoptione tantùm filiam excipiunt, nihil afferunt præter merum cauillum.

28 *Mortuus eſt Haran.* Dicitur Haran mortuus coram facie patris: quia eum reliquit ſuperſtitem. Dicitur autem mortuus in patria, nempe Vr. Iudæi ex proprio loci nomine appellatiuū faciunt, ac dicunt mortuū eſſe in igne. Nam vt in fingendis fabulis ſunt audaces, nugantur ipſum cum fratre Abram, quia idololatriam fugerent, in ignem à Chaldæis raptos eſſe: Abrā verò elapſum fuiſſe fidei conſtantia. Atqui viceſimumquartum caput Ioſue quod ſuprà citaui, palam declarat, totam domū non minus ſuperſtitionibus fuiſſe infectam quàm eſſet ipſa regio. Fateor quidē ab igne ductū eſſe nomē, vt nomina vrbibus vel ex ſitu, vel ex euētu aliquo imponi ſolent. Fieri poteſt vt ſacrum ignem illic fouerint, vel magis conſpicua fuerit ſolis claritas. Alii ſic dictam vrbem volunt quòd in valle ſita eſſet. nam אורים Hebræi valles nominant. Sed non eſt quòd de ea re valde ſimus anxii: ſufficiat quòd Moſes de Abræ patria loquutus, cōtinuo pòſt exprimit fuiſſe Vr Chaldæorum.

30 *Et fuit Sarai ſterilis.* Non modò liberis caruiſſe Abrā dicit, ſed cauſam ponit, vxoris ſterilitatem: vt ſciamus nonniſi inſigni miraculo factum eſſe quòd poſtea peperit Iſaac, quemadmodum ſuo loco plenius tractabimus: ita humiliare voluit ſeruum ſuum Deus. Neque enim dubium eſt quin acerbum ex orbitate ſenſerit dolorem. Videt ſine modo ſcaturire paſſim impios, qui terrā operiant, ſolus priuatur liberis. Quanquā autem adhuc ignarus erat futuræ ſuæ vocationis, voluit tamen Deus in eius perſona, quaſi in ſpeculo palam facere vnde & quomodo Eccleſia emergat: nam tunc quaſi in arido trunco ſub terra delituit.

31 *Tulit autem Thare filium ſuum.* Debuit hîc fieri capitis initium: quia vnum ex præcipuis libri capitibus tractare incipit Moſes, nempe Abræ vocationem. Neque enim ſolum refert Moſes Therah ſolum mutaſſe, ſed diſceſſus conſilium: & finem ſimul exponit, relicto natali ſolo iter ingreſſum eſſe vt veniret in terram Chanaan. Vnde colligere promptum eſt, ipſum non tam ducem vel authorem fuiſſe profectionis quàm filii comitē. Nec obſtat quòd primas ei aſſignat Moſes, quaſi eius auſpiciis & ductu potius quàm Dei mādato egreſſus fuerit Abrā: nam hoc honoris defertur patrio nomini. Nec dubito quin Abram quum patrem videret

ſponte obſequi Dei vocationi, viciſſim ſe morigerum illi præbuerit. Patri ergo authoritas tribuitur quòd filium ſuum tulerit. Prius enim vocatum fuiſſe à Deo Abram quàm pedem ex natali ſolo moueret, pluſquam liquidò mox conſtabit: patrem fuiſſe vocatum non legimus. Coniicere ergo licet, illi patefactū fuiſſe Dei oraculū ex filii relatu. Neque enim prohibebat migrandi mandatum quin Abram patri ſuo teſtatim faceret ſe non alia de cauſa ab eo diſcedere niſi quia Dei imperium omnibus humanis officiis præferret. Hæc ſanè duo extra cōtrouerſiā colligimus ex verbis Moſis, Abram diuiuitus vocatum eſſe, antequam Therah patriam reliquerit: deinde ipſum Therah non aliò ſpectaſſe niſi vt in terram Chanaan veniret, hoc eſt vt ſe filio adiungeret voluntarium comitem. Ideo conſtituo non longo tempore ante mortē patria ſua ceſſiſſe. Ridiculum enim eſt, quum patria egreſſus rectà peteret terram Chanaan, ſexaginta annos hoſpitem in alieno oppido hæſiſſe. Magis veriſimile eſt, ſenem annis confectum, morbo & laſſitudine fuiſſe abſumptum. Et tamē fieri poteſt vt Deus ſuſpenſos aliquātiſper tenuerit: quia dicit Moſes habitaſſe in Charā: verū ex ſequentibus patet nō fuiſſe tā diuturnam remoram, quum ſeptuageſimoquinto ætatis anno inde egreſſus ſit Abram, qui deuexa iam ætate, vtpote ſterilitatem vxoris expertus, illuc conceſſerat. Porro oppidum quod Hebræis Charan vocatur, Scriptores omnes vno conſenſu tradunt eſſe Charas in Meſopotamia ſitas. Tametſi Lucanus poeticè magis quàm verè in Aſſyria locat: locus fuit Craſſi interitu & clade Romani exercitus celebris.

CAP. XII.

DIxerat autem Iehoua ad Abrā, Abi è terra tua, & è cognatione tua, & è domo patris tui, ad terram quam oſtendam tibi.

2 Et *faciam te in gentem magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomē tuum, & eris benedictio.*

3 Et *benedicam benedicentibus tibi: & maledicentibus tibi, maledicam: & benedicentur in te omnes familiæ terræ.*

4 *Abiit ergo Abram quemadmodū loquutus fuerat ad eum Iehoua: & perrexit cū eo Lot: Abram autem erat filius quinque annorū & ſeptuaginta annorū quando ergreſſus eſt de Charan.*

5 Et *cepit Abram Sarai vxorem ſuam, & Lot filium fratris ſui, & omnem ſubſtantiā quam acquiſierant, & animas quas fecerant in Charā, & egreſſi ſunt vt pergerent in terram Chenaā, & venerunt ad terram Chenaan.*

6 Et *tranſiuit Abram in terram vſque ad locum Sechem, vſque ad quercum* Moreh: *Chenaanæus autem tunc erat in terra.*

7 Et *viſus eſt Iehoua Abræ, & dixit, Semini tuo dabo terram hanc: & ædificauit ibi altare Iehouæ qui apparuerat ſibi.*

8 Et *trāſtulit ſe inde ad montē ab* Oriente *ipſi* Bethel: *tetendítque tabernaculū ſuū:* Bethel *erat ab Occidēte, & Hai ab Oriēte: & ædificauit ibi altare Iehouæ, & inuocauit nomē Iehouæ.*

9 *Profectus eſt & Abram eundo & proficiſcendo ad* Meridiem.

10 Et *fuit fames in terra: & deſcendit Abram in AEgyptum vt peregrinaretur ibi: quia grauis fames erat in terra.*

11 Et *fuit, quando appropinquauit vt ingrederetur AEgyptum, dixit ad Sarai vxorem ſuam, Ecce, nunc noui quòd mulier pulchra aſpectu ſis:*

12 *Erit itaq; quū viderit te AEgyptii, dicēt, Vxor eius eſt: & occidēt me, & te ſeruabūt viuā.*

13 *Dic nūc quòd ſoror mea ſis, vt bene ſit mihi propter te, & viuat anima mea propter te.*

14 Et *fuit quum ingrederetur Abram AEgyptum, viderunt AEgyptii mulierem quòd pulchra eſſet valde:*

15 *Quum igitur vidiſſent eam principes Pharaonis, laudauerūt eam Pharaoni: & ſublata eſt mulier in domum Pharaonis.*

16 Et *ipſi Abram benefecit propter eam: fuerúntque ei pecudes, & boues, & aſini, & ſerui, & ancillæ, & aſinæ, & cameli.*

17 *Percuſſit autē Iehoua Pharaonē percuſſionibus magnis & domum eius cauſa Sarai vxoris*

Abram.

18 *Vocauítque Pharao Abram, & dixit, Cur hoc feciſti mihi? Vtquid non indicaſti mihi quòd vxor tua eſſet?*

19 *Vtquid dixiſti, Soror mea eſt? & tuli eam mihi in vxorem: & nunc ecce vxor tua, cape, & vade.*

20 *Et præcepit ſuper eum Pharao viris, & dimiſerunt eum & vxorem eius, & omnia quæ erant ei.*

1 *Dixerâtque Iehoua ad Abram* Ne lectores moretur inſulſa capitum diuiſio, ſententiam hanc cũ duobus proximis verſibus vno tenore contexãt. Dixerat prius Moſes egreſſos eſſe ex patria Therah & Abram, vt in terrã Chanaan concederent. Iam exponit nõ leuitate fuiſſe impulſos, vt plerunque ſolẽt temerarii & vagi homines: nec patriæ faſtidio, quod plerisque moroſis cõ tingit, aliò fuiſſe pertractos: nec maleficii cauſa profugos, nec inductos, ſtulta aliqua ſpe, vel illecebris, vt multos ſua cupiditas huc & illuc rapit: ſed Abrã diuinitus iuſſum fuiſſe egredi, nec pedẽ mouiſſe niſi præeunte Dei verbo. Qui Deum Abræ loquutum eſſe exponunt poſt patris mortem, facilè refutantur ipſis verbis Moſis. nam ſi iam patria carebat Abram, & inquilinus alibi degebat, ſuperuacuũ foret Dei mandatũ, Exi è terra tua, de patria tua & domo patris tui. Accedit & Stephani authoritas, qui certè idoneus cẽſeri meretur huius loci interpres: ille verò clarè teſtatur Deum apparuiſſe Abrahæ quum eſſet in Meſopotamia, priuſquam moraretur in Charam: deinde hoc oraculum recitat quod nunc exponimus: ac tandem concludit hac de cauſa Abraham ex Chaldæa migraſſe. Nec verò negligendum eſt quod poſtea ca.15.b.7, repetit Deus, Ego ſum Dominus qui te eduxi de Vr Chaldeorum. Nam inde elicimus, non tunc primò diuinitus porrectam illi fuiſſe manum, poſtquam Charis habitauerat: ſed quum adhuc domi in Chaldæa maneret. Hoc verò Dei mandatum de quo ſtultè ambigitur, ſufficere nobis debet ad coarguendum contrarium errorem. Neque enim ſic alloqui potuit Deus niſi hominem adhuc nido ſuo affixum, rebus integris, & ſine vlla vitæ mutatione inter cognatos quietum & tranquillum: alioqui ad manum erat exceptio, Patriã reliqui, procul à cognatione mea abſum. In ſumma, hoc oraculum refert Moſes, vt ſciamus tam longinquam profectionem Dei mandato ab Abram & patre eius Therah ſuſceptam eſſe. Vnde etiã apparet, Therah ſic fuiſſe ſuperſtitionibus deluſum, vt tamẽ Deum timeret. Difficile fuit ſenem iam fractum & caducum ex patria ſua auelli. Quædam igitur vera religio, licet ſuffocata, adhuc animo eius ſuberat. Ideo quum maledictum eſſe locum agnoſcat ex quo iubetur egredi filius, non vult illic perire: ſed ei ſe adiungit ſocium quem Dominus eripit. Qualis, obſecro, hic futurus eſt teſtis extremo die ad damnandam noſtram ignauiam? Facilis illi erat & plauſibilis ad manum excuſatio, ſe domi quieſcere, quia nihil ſibi præceptũ foret. Atqui in tenebris infidelitatis cæcutiẽs, ad tranſuerſam tamen lucis ſcintillã oculos aperit. Nũc vbi directè nobis affulget Dei vocatio, nõ mouemur. Porro hæc Abræ vocatio inſigne gratuitæ Dei miſericordiæ exemplum eſt. An aliquo operum merito Deum anteuerterat Abrã? an ad eũ acceſſerat? an eius fauorẽ ſibi conciliauerat? imò ſemper memoria repetendũ eſt (quod prius adduxi ex concione Ioſua) in fæce idololatriæ fuiſſe demerſum: nunc vltro manũ porrigit Deus, vt errantem reducat. Sacrum os ſuum aperire dignatur, vt Satanæ præſtigiis decepto viã ſalutis monſtret. Ac mirum eſt, miſerum hominẽ ac perditum tot ſanctis Dei cultoribus præferri, vt penes ipſum reſideat vitæ fœdus, in eo ſuſcitetur Eccleſia, ac ſtatuatur fideliũ omnium pater. Sed hoc conſultò factũ eſt, quò illuſtrior in eius perſona eſſet gratiæ Dei commendatio. Eſt enim exẽplar noſtræ omnium vocationis: in quo perſpicimus mera Dei miſericordia ex nihilo ſuſcitari quæ non ſunt, vt eſſe aliquid incipiant.

Abi è terra tua. Videtur ſuperuacua eſſe verborum congeries. Huc quoque accedit, quòd Moſes alibi tam conciſus, rem vnam planam & facilem tribus loquendi formis exprimit. Sed aliter res habet. Nam quum per ſe triſte ſit exilium, & dulcedo natalis ſoli omnes ſibi fere deuinctos teneat, data opera inſiſtit Deus in mandato relinquendæ patriæ, vt penitus Abræ animum tranſfigat. Si vno verbo dixiſſet, Relinque patriam: non leuiter quidem pupugiſſet eius animum: ſed tamen magis perfoditur, quum audit cognationi & domui paternæ eſſe renuntiandum. Neque tamen putandum eſt, Deum ex ſeruorum ſuorum moleſtia crudelem voluptatem capere: ſed ita omnes eorum affectus examinat, ne quas latebras relinquat in eorum cordibus. Multos videmus ad breue tẽpus feruere, qui deinde cõgelaſcunt: vnde hoc, niſi quia ædificant ſine fundamento? Ergo Deus probè excutere voluit omnes Abræ ſenſus, nequid temere vel inconſideratè ſuſciperet, ac ſtatim pœnitentia ductus vela retro flecteret. Quare

ſi conſtanter cupimus Deum ſequi, omnia incommoda quæ nos manet, omnes difficultates, pericula omnia ſedulò meditari conuenit: vt nō tātùm ſubitus zelus flores emittat, ſed ex alta & bene fixa radice pietatis fructus tota vita proferamus. *Ad terram quam oſtendam tibi.* Aliud examen ad probandam fidem Abræ. Cur enim non extemplò Deus terram deſignat, niſi vt ſeruum ſuum ſuſpendens, melius experiatur quàm verè addictus ſit verbo ſuo: acſi diceret, Iubeo te clauſis oculis egredi, ac inquirere veto quò te ſim ducturus, donec abnegata patria totū mihi te dedideris. Atque hoc verum eſt obſequii noſtri experimentū, quū nobis nō ſapimus, ſed cōmittim⁹ nos Domino. Quoties ergo aliquid à nobis requirit, nō oportet nos ita de euētu eſſe ſollicitos vt metus & anxietas remoram nobis iniiciant. Nam Deum clauſis oculis ſequi ducem præſtat quàm prudētia noſtra fretos, per flexuoſos circuitus (quos illa nobis finget) errare. Siquis obiiciat, pugnare hoc cum ſuperiori ſententia, vbi dicebat Moſes profectos eſſe ex patria Therah & Abram, vt in terram Chanaan venirent: facilis eſt ſolutio, ſi prolepſin admittim⁹ in ſermone Moſis, qualis hoc ipſo capite ſequitur in nomine Bethel: & frequēter in Scripturis occurrit. Neſciebant quò venturi eſſent: ſed quia illis deliberatū erat venire quocunque Deus vocaret, Moſes in perſona ſua loquens, terram nominat, quæ nondū illis cognita, poſtea Abræ patefacta fuit. Verum eſt igitur eo conſilio profectos vt venirent in terram Chanaan: quia accepta promiſſione de terra monſtranda, patiebantur ſe à Deo regi, donec quod pollicitus fuerat, reipſa præſtaret. Quanquam fieri poteſt vt Deus, probato Abræ affectu, nō multo pòſt illi dubitationem exemerit. Neſcimus enim quo tēporis articulo innotuerit ei quod ad tēpus duntaxat abſconditum eſſe Deus voluit. Satis eſt quòd ſe Deo verè obedire teſtatus eſt Abram: quum ſuas in eius prouidentiā curas reiiciens, & quaſi in eius ſinū exonerans quicquid eum tardare poterat, patriam relinquere nō dubitauit, incertus vbi tandem fixurus pedē eſſet. nam hoc modo carnis prudētia in ordinem ſubacta fuit, & omnes ſimul affectus domiti. Quæri tamen poteſt cur Deus ſeruum ſuum potius in terram Chanaan tranſtulerit quàm in Orientem, vbi cum aliquot ſanctis Patribus victurus erat. Quidam (ne videatur facta eſſe in deterius mutatio) illuc deductū fuiſſe volunt vt cum atauo Sem habitaret, quem ipſi fuiſſe Melchiſedec imaginantur. Atqui minimè quadraret, ſi tale fuiſſet Dei conſilium, Abram aliò iter flexiſſe: imò non legimus congreſſum fuiſſe cum Melchiſedec, niſi dū redibat ex Sodomitico prælio. Quàm verò friuola ſit eorū diuinatio, quòd Melchiſedec fuerit Sem, ſuo loco videbimus. Quod verò ad rem de qua nunc agitur, ſpectat, longè aliud fuiſſe Dei conſiliū quàm putent, ex fine qui tandem ſequutus eſt, colligitur. Gentes illæ propter deploratam malitiā exitio deuotæ erant. Voluit Deus inter eas ſeruum ſuum ad tēpus peregrinari, vt terræ hæreditatem fide cerneret, cuius poſſeſſio longo demum tempore poſt eius mortem poſteros manebat. Quare non alia de cauſa traiicere in illam terram iuſſus eſt, niſi quia euacuāda erat ſuis indigenis, vt ſemini eius daretur poſſidenda. Magni autem interfuit, Abram, Iſaac & Iacob, in illa terra fuiſſe inquilinos, & eius dominiū diuinitus ſibi promiſſum, fide implexos eſſe, vt maiore animo ad eam occupādam poſteri eorum ſe accingerent. *Faciam te in gentem magnam.* Hactenus retulit Moſes quid facere iuſſus fuerit Abram: nunc promiſſionem annectit Dei mandato, ídque nō leui de cauſa. Nam vt pigri ſumus ad parēdū, fruſtra præciperet Dominus, niſi ſimul, addita gratiæ & benedictionis ſuæ fiducia, nos animaret. Quod tametſi prius attigi in hiſtoria Noah, non fruſtra nunc iterum inculco. nā & hic locus poſtulat vt aliquid dicatur: & eius doctrinæ cui tantum ineſt pondus, repetitio ſuperuacua videri nō debet. Nam certum eſt fidem non cōſtare, niſi fūdata ſit in Dei promiſſionibus. Atqui ſola fides obedientiā generat. Ergo vt formētur animi ad ſequendū Deū, nō ſufficit ſimpliciter mandare quid velit, niſi benedictionem ſuam ſimul promittat. Notanda verò promiſſio eſt, quòd futurus ſit Abram in gentem magnam, cuius ſterilis erat vxor. Poterat hæc valde eſſe efficax, ſi Deus ex reipſa ſpem obtuliſſet: nunc verò quum vxoris ſterilitas perpetuam orbitatē illi minetur, frigida eſſet nuda promiſſio, niſi totus penderet Abram ex ore Dei: quare vxoris vterum ſterilem cernens, in verbo tamen Dei magnam gentē quæ promittitur, ſpe apprehendit. Atque hanc gratiam magnificè extollit Iſaias 51.a.2, quòd Deus ſeruū ſuū Abram, quem vnicum & ſolitarium reperit, ſua benedictione auxerit in tantum populum. Nomē גוי, quum deteſtabile ſit Iudæis, honorificè hoc loco, ſicuti multis aliis, capitur. Atque hoc emphaticè dictum eſt, quòd non modò poſteros ex ſuo ſemine habiturus ſit in magno numero: ſed peculiarem & ab aliis ſegregatum populum, qui cenſeatur proprio nomine.

2 *Benedicam tibi.* Hoc aliqua ex parte additum eſt ad expoſitionem proximæ ſententiæ. Ne enim deſperet Abram, benedictionem ſuam proponit Deus, quæ plus miraculo efficere poterat quàm naturaliter in aliis fieri cernitur. Latius tamē patet hæc benedictio quàm ad ſobolem: nempe vt proſperos & lætos in omnibus ſuis negotiis habeat ſucceſſus. Quod ex ſequēti

contextu patet, *Magnificabo nomen tuum, ut ſis benedictio.* Felicitas enim promittitur, quæ omnes paſſim admiratione afficiat, vt ſibi Abræ perſonam in formula benedicendi, quaſi exemplar ſumāt. Alii reſoluūt in adiectiuum, Eris benedictio. Id eſt, omnes benedicent tibi. Sed prior ſenſus magis conuenit. Nonnulli etiam actiuè exponunt, acſi dictum eſſet, Nō reſidebit in te mea gratia vt ea ſolus fruaris: ſed longè manabit in omnes gentes. Sic igitur eam nunc apud te depono, vt redundet in totum mundum. Sed nondum ad iſtam communicationem Deus progreditur, vt mox dicam.

3. *Et benedicam benedicentibus tibi.* Hìc mira ſe profert Dei benignitas, quòd familiariter paciſcitur cum Abram: quemadmodùm ſolent homines cum ſociis & paribus ſuis. Hæc enim ſolennis eſt fœderum inter reges & alios formula, vt eoſdem ſibi fore hoſtes & amicos mutuò promittāt. Hoc certè inæſtimabile eſt rari amoris pignus, quòd Deus ſe eouſque noſtra cauſa demittit. Quanquā enim vnū hìc hominem compellat, alibi eūdem erga ſuos fideles declarat affectum. Communē itaque doctrinam colligere licet, Deum ità nos fauorē ſuo complecti, vt amicis noſtris benedicturus ſit, vltionem de hoſtibus ſumpturus. Monemur autem hac ſententia, quantumuis paci ſtudeant filii Dei, nunquam tamē illis hoſtes defore. Certè ſiquis vnquam trāquillè ſe geſſit inter homines, vt meritò eſſet amabilis omnibus, inter præcipuos numerari poteſt Abram, neque tamen hoſtibus caruit: quia diabolum habuit ſibi aduerſarium, qui improbos habet in manu ſua, quos ad inferendam bonis moleſtiā impellere non deſinit. Non eſt igitur cur nos exanimet mundi ingratitudo, ſi multi nobis gratis infeſti ſint, & nulla iniuria prouocati nocere ſtudeant: ſed hoc vno ſolatio contenti ſimus, quòd commune Deus nobiſcū bellū ſuſcipit. Adhæc, ſuos Deus ad colēdam cum omnibus bonis fidem & humanitatem hortatur: & rurſum, vt ab omni iniuria abſtineant. Eſt enim hoc non vulgare incitamētum ad fideles iuuandos, quòd ſiquid in eos officii cōtulerimus, Deus rependet: nec mediocriter nos terrere debet, quòd bellum nobis denuntiat, ſiquem ex ſuis lædimus. *Benedicentur in te.* Sicui locum hunc reſtrictè accipere libeat, quòd prouerbiali figura ſumpturi ſint Abræ nomē, qui filiis vel amicis benedicēt, fruatur ſuo ſenſu: hoc enim patitur linguæ Hebraicæ phraſis, vt dicatur futurus Abram inſigne felicitatis exemplar. Ego tamen latius extēdo: quia idem promitti hoc loco arbitror quod Deꝰ Infrà, 22.d.18, clariꝰ repetet. Atque huc me deducit Pauli authoritas, qui promiſſionem ſemini Abraham, hoc eſt Chriſto, datā eſſe dicit quadringētis & triginta antè Legē annis. Atqui ſupputatio annorū flagitat vt promiſſa ſit in Chriſto benedictio, quum veniret in terram Chanaan. Ergo Deus (meo iudicio) benedicendas pronuntiat Gentes omnes in ſeruo ſuo Abram: quia in lumbis eius incluſus erat Chriſtus. Hoc modo nō tantùm ſignificat ipſum fore exemplar, ſed cauſam benedictionis: vt ſit tacita antitheſis inter Adam & Chriſtum. Nam quum naſcamur omnes maledicti ex quo alienatus eſt primus homo à Deo, hìc nouum remedium nobis offertur. Nec obſtat quòd ab ipſo Abram minimè petenda ſit benedictio, quia dicitur hoc Chriſti reſpectu. Hìc petulanter inſurgunt Iudæi, ac multa Scripturæ teſtimonia coaceruant, ex quibus patet benedicere vel maledicere in aliquo, nihil eſſe aliud quàm ad eius ſimilitudinem bene vel malè precari. Sed eorum calumnia nullo negotio diluitur. Fateor ſæpe verum eſſe quod dicunt, ſed non ſemper. Nam quū dicitur, vt tribus Leui benediceret in nomine Dei, Deuteron.10.b.8, Ieſaïæ 65.c.16, & ſimilibus locis, ſatis conſtat Deum prædicari bonorum omnium fontem, ne aliunde vllam boni partem petat Iſrael. Quum igitur loquutio ſit ambigua, concedant neceſſe eſt hunc vel illum ſenſum deligendum eſſe, prout rei & cauſæ aptius conuenit. Sumpſit autem Paulus axioma quod inter pios omnes receptum eſt, ac pro confeſſo haberi debet, totum humanum genus obnoxium eſſe maledictioni: ideóque benedici factum populum ſola Mediatoris gratia. Vnde conſtituit, fœdus ſalutis quod pepigit Deus cum Abram, non ſtabile nec firmum eſſe niſi in Chriſto. Sic igitur præſētem locum interpretor, quòd Deus benedictionem promittat ſeruo ſuo Abræ, quæ poſtea fluet ac manabit ad omnes populos. Sed quia alibi fuſius hæc res explicanda erit, nunc tantùm breuiter perſtringo.

Gal.3.c.17.

4 *Et abiit Abram.* Hæc verba arripiunt in erroris ſui ſuffragiū qui Deum putant Abræ loquutum eſſe in Charan. Sed facilè refellitur cauillum: poſtquam enim profectionis cauſam interpoſuit, quia ſcilicet coactus eſſet Abram Dei mādato natale ſolum relinquere: nunc redit ad hiſtoriæ contextum. Cur ad tempus ſubſtiterit Charris Abram, neſcimus: niſi quòd illi manum iniecit Deus, ne ſtatim conſpectu terræ potiretur, quam, licet adhuc incognitam, patriæ tamen ſuæ prætulerat. Nunc dicitur Charris egreſſus, vt inceptum iter conficeret: quod etiam proximus verſus confirmat, vbi dicitur tuliſſe Sarai vxorem, & Lot nepotem ſuum. Quemadmodum enim ductu & auſpiciis patris profecti erant ex Chaldæa: ita nunc dum eſt familiæ caput Abram, quod à patre cœptum erat, exequitur & abſoluit. Quanquā fieri poteſt

vt tunc quoque hortatus fuerit eum Dominus ad pergendum, quia mors patris interuenerat, & ſecundo oraculo priorem vocationem confirmauerit. Hoc verò certum eſt, laudari hoc loco fidei obedientiam: neque id ſimpliciter, ſed conſtantem & perpetuũ tenorem. Neque enim dubito quin dicere voluerit Moſes, non pœnitẽtia ſubſtitiſſe Charris Abram, quaſi à recto vocationis ſuæ curſu deflecteret. ſed habuiſſe ſemper infixum animo Dei mandatũ. Itaque particulam hanc, *Sicuti loquutus erat Dominus*, ad primum oraculum referre malo, vt dicat Moſes in propoſito ſuo ſtetiſſe, nec morte patris abruptũ fuiſſe ſtudium obſequendi Deo. Cæterùm hìc nobis vno verbo præſcribitur totius vitæ formandæ regula: nequid ſcilicet aggrediamur niſi Deo authore. Quicquid enim de virtutibus ac officiis diſputẽt homines, nullum opus laude dignum eſt, nec cenſeri inter virtutes meretur, niſi quod Deo placeat. ipſe autem teſtatur 1.Reg.15.c.22. pluris ſibi eſſe obedientiam quàm ſacrificia. Quare tunc rite erit compoſita vita noſtra, ſi pendeámus ex Dei ore, nec quicquam ſuſcipiamus niſi ex eius verbo. Ac notandũ eſt, non de vno aliquo particulari opere hìc agi, ſed de generali piè rectéque viuẽdi principio. Vocatio enim Abræ tractatur, quæ cõmunis eſt typus vitæ omniũ fidelium. Non omnes quidẽ promiſcuè iubemur patriam deſerere, atque hoc in Abrã ſpeciale eſſe fateor: ſed cõmuniter omnes vult Deus ſubeſſe verbo ſuo, & viuendi legem ex ore ſuo petere, ne ſuo arbitrio, vel hominũ placitis circumferantur. Ergo Abræ exemplo ſolida noſtri abnegatio præcipitur, vt viuamus & moriamur vni Deo.

5 *Animas quas fecerat in Charan.* Animæ ſeruos & ancillas ſignificant. Atque hìc primùm fit ſeruitutis mentio: vnde apparet non multo poſt diluuium malitia hominum accidiſſe vt libertas, quæ natura communis erat omnibus, bonæ parti humani generis periret. Vnde autem habuerit initium ſeruitus, non facile dictu eſt: niſi quòd vulgo obtinuit opinio, à bellis ortam eſſe: quia victores quos bello ceperant, ſibi parere coegerint. atque inde nomen mancipii deducunt. Siue autem belli iure oppreſſi fuerint, ſiue inopia coacti qui primi ſeruitutẽ ſeruierunt: hoc quidem certum eſt, violenter fuiſſe corruptum naturæ ordinem: quia ideo creati erant homines vt mutuam inter ſe ſocietatem colerent. Etſi autem aliis alios præeſſe vtile eſt, ſeruanda erat tamen, vt inter fratres, æquabilitas. Cæterùm, quanuis recto temperamento (quale optãdum eſſet) cõtraria ſit ſeruitus, & eius initium vitio non caruerit: non tamen propterea ſequitur, vſum qui deinde moribus receptus eſt, quem excuſat neceſſitas, eſſe illicitum. Potuit igitur Abram ſeruos tam pecunia emptos quàm ſibi domi natos vernas poſſidere. Vulgare enim illud dictum, Quod ab initio non valuit, tractu temporis conualeſcere non poteſt, aliquas (vt ſatis notum eſt) exceptiones admittit: & eius rei exemplum habebimus Infrà, cap. 48.

6 *Et tranſiuit Abram in terram.* Hìc oſtendit Moſes Abram, ex quo terram ingreſſus eſt, non ſtatim reperiſſe hoſpitium vbi quieſceret. Nomen enim tranſitus, & poſitus loci, longam fuiſſe itineris diſtantiam oſtendunt. Sichem non procul abeſt à monte Garizim, verſus deſertum & plagam Meridionalem. Quare perinde eſt acſi diceret Moſes, rurſus probatam eſſe Abræ fidem, quãdo Deus eum vagando totam terram peragrare paſſus eſt, priuſquam ſtationem aliquam ei daret. Quàm enim durum eſt, quum Deus profeſſus ſit fore ſe eius hoſpitem, non exiguum ſaltem angulum monſtrari in quo pedem figat? Verùm vt magis exerceatur ad ſui abnegationem, per circuitus errare cogitur. Elon quidam quercetum, alii conuallem vertunt, alii putant nomen eſſe proprium loci. Ego Moreh proprium eſſe loci nomen non dubito: ſed Elon vallem, aut quercum interpretor: non quòd vnica fuerit arbor, ſed mutatio eſt numeri. atque hoc poſterius mihi magis arridet.

Chenaanæus autem. Non temere hoc de Chananæo additur: quia non leuis fuit tentatio, in gẽtem illam perfidam & improbam omníſque humanitatis expertem incidere. Quid tunc in mentem venire potuit ſancto viro, niſi ſe proditũ eſſe peſſimis hominibus, à quibus mox iugulandus eſſet, vel infeſtam ac miſeram inter continuas iniurias & moleſtias vitam acturus? Atqui vtile fuit talibus eum rudimentis aſſuefieri ad ſpem meliorem. Nam ſi benignè & comiter exceptus eſſet in terra Chanaan, nihil melius ſperandum erat quàm vt inquilinus illic degeret. Nũc altius erigit Deus eius animum, vt ſtatuat ſe terræ dominũ & hæredem, deletis incolis, aliquando fore. Adde quòd aſſidua inquietudine monetur reſpicere in cælum. Nam quũ terræ hæreditas præcipuè illi eſſet promiſſa, neque ad nepotes pertineret, niſi in eius gratiã: ſequitur non illi inſtar vltimæ metæ præfigi terram, in qua tam malè & inhumaniter tractatur, ſed cælum illi proponi vbi quieſcat.

7 *Et uiſus eſt Dominus.* Nunc refert non fuiſſe prorſus deſtitutũ Abram, quin Deus illi manum porrigeret. Notandum tamen eſt quo ſubſidii genere eius tẽtationibus Deus ſuccurrat. Nudum illi verbũ offert: & quidem tale vt reputare poſſet Abram ſe haberi ludibrio. Semini

eius terram daturum ſe pronunciat:ſed vbi ſemen,vel ſpes ſeminis,quum orbus ſit, ac ſenex, & ſterilem habeat vxorem? Fuit igitur ſolatium hoc carni inſipidum. Sed alium guſtum habuit fides:cuius proprium eſt, omnes piorum ſenſus conſtrictos tenere verbi reuerẽtia,vt ſufficiat vna Dei promiſſio.Interea etſi reipſa quoque ſubleuat Deus & mitigat ſeruorum ſuorũ mala,non tamen indulget pro carnis voto,ſed quatenus expedit.Hinc diſcamus,vnum hoc in malis remedium debere nobis ſufficere, dum nos verbo ſuo compellat Deus, vt eum mentes noſtræ propitium ſentiant:nec laxãda eſſe fræna importunis carnis noſtræ deſideriis:ipſe verò Deus partibus ſuis non deerit,quin gratiæ ſuæ teſtimonio erigat afflictos. *Et ædificauit altare.* Altare hoc,ſymbolum fuit gratitudinis.Simulatque illi apparuit Deus, erigit altare. in quem finem?vt Dei nomen inuocet. Videmus ergo intentũ fuiſſe agendis gratiis,& in beneficii memoriam altare ab eo poſitum.Siquis roget ánnon potuerit abſque altari Deum colere: reſpõdeo,non ſufficere interiorem cordis cultum niſi accedat externa apud homines profeſſio.Pietas habet quidem propriam in corde ſedem:ſed ex ea radice,confeſſio poſtea,tanquã fructus, emergit.Sumus enim creati in hunc finem,vt animã & corpus offeramus Deo.Erat ſua Chananæis religio:altaria habebant offerendis ſacrificiis:ſed Abram,ne ſe miſceat eorum ſuperſtitionibus, domeſticum erigit altare vbi ſacrificet :acſi domi ſuæ regium Deo ſolium poneret. Cæterùm quia ſpiritualis eſt Dei cultus, & ſine recto fine ac legitimo, non modò inanes ac nihili ſunt omnes ceremoniæ, ſed verum Dei cultum fucoſa mendacíque ſpecie adulterant:ſedulò notandum eſt quod dicit Moſes,extructum eſſe altare ad Deũ inuocandum.Ergo altare forma eſt diuini cultus:inuocatio autem, ſubſtantia & veritas. Hæc nota facilè à puris cultoribus hypocritas diſcernit,qui in externis pompis plus æquo ſunt liberales,ſed nudis ceremoniis defungi volunt. Ita vaga eſt tota eorum religio : quia in nullum ſcopum certò dirigitur. Intentio quidem illis finalis eſt(vt balbutiunt)Deum colere:ſed propius ad Deum accedit pietas:ideóque non ludit externis figuris, ſed veritatem ac ſubſtantiam reſpicit. In ſumma,non aliter acceptæ ſunt Deo ceremoniæ quàm dum ad ſpiritualem Dei cultum referuntur. Inuocare nomen Domini,vel in nomine,bifariam exponitur: nempe Deum precari,vel eius nomen laudibus celebrare.Sed quia res coniunctæ ſunt precatio & gratiarũ actio,vtranque libenter complector. Diximus autem ſuprà capite quarto,non fruſtra per ſynecdochen ſub hac vna ſpecie totum notari Dei cultum: quia nullũ pietatis officiũ pluris æſtimat Deus, nec vllum ſacrificiũ gratius habet nominis ſui inuocatione,vt teſtatur Pſal.50.d.23,& 51.d.19. Porro quoties occurrit altaris nomen,ſimul in mentem veniant ſacrificia.nam ab initio teſtatum eſſe voluit Deus humano generi, nullum ad ſe patere acceſſum abſque ſacrificio. Ergo Abram ex generali pietatis doctrina,ſacrificiis cæleſte ſibi ſanctuarium aperuit,vt Deum rite coleret.Atqui Deum ſcimus nunquam pecudum ſanguine fuiſſe placatum. Quare ſequitur, Abræ fidem in Chriſti ſanguinem directam fuiſſe. Sed abſurdum videtur quòd ſuo arbitrio altare ſibi extruit Abram,qui neque ſacerdos erat,nec diſertum habebat Dei mandatum.Reſpondeo,Moſis contextu hunc ſcrupulum eximi:non ſimpliciter Deo altare poſuiſſe dicitur Abram,ſed Deo qui apparuerat.Ergo altare in illa reuelatione fundatum fuit:nec ab ea ſeparari debet,cuius tantùm pars eſt atque appendix. Superſtitio Deum qualem libuerit, ſibi fabricat,deinde varios illi cultus affingit.Vt hodie Papiſtæ magno ſupercilio colere Deum ſe iactant quum ineptiunt luſoriis ſuis pompis.At laudatur Abræ pietas quòd Deum ſibi patefactum,erecto altari coluit.Etſi autem docet Moſes quo conſilio altare erexerit Abram,quũ refert illic inuocaſſe Deum:ſimul tamen innuit placuiſſe tale officium Deo.nam elogium Spiritus ſancti hæc loquutio continet, quo pronũtiat Deum rite ab illo fuiſſe inuocatũ. Alii quidem ferociter ſe Deum colere iactabant:ſed Deus ſolum Abram laudando,omnes Gentium ritus quaſi fœdam nominis ſui profanationem repudiat.

8 *Et tranſtulit.* Quum audimus Abram ex eo loco mouiſſe vbi Deo altare extruxerat, dubium eſſe non debet quin aliqua neceſſitate compulſus fuerit. Illic expertus eſt hoſpites parũ propitios : ergo tabernaculum ſuum aliò trãſfert. Quòd ſi patienter tulit Abram cõtinuos errores,nullo modo excuſabiles ſunt noſtræ deliciæ,quum aduerſus Deum fremimus,niſi quietum nidum nobis concedat.Certè quum Chriſtus cælum nobis aperuerit,& illuc nos palam quotidie ad ſe inuitet,non iniquè ferendum eſt ſi nos in mundo inquilinos eſſe velit. Summa ergo huius loci eſt,Abram fuiſſe ἀστατούμενον,id eſt inſtabilem:quem titulũ Paulus tribuit Chriſtianis.Cæterùm manifeſta eſt prolepſis in voce Bethel.Sic enim locum nominat, vt ſermonem accommodet ſuæ ætatis hominibus. *Et ædificauit ibi altare.* Infatigabile pietatis ſtudium in Abram laudat Moſes.his enim verbis ſignificat,quocunque locorum ſubinde venit,in externo Dei cultu ſe exercuiſſe:tum ne communes haberet ritus cum impiis,tum vt familiam ſuã in ſincera pietate retineret. Probabile autem eſt nõ paruam inde inuidiam illi conflatam eſſe:

1.Cor.4.c.11

quia nihil eſt quod impios magis vrat quàm diuerſa religio, in qua non modò ſe contemni iudicant, ſed cæcitatis prorſus damnari. Et ſcimus ſæuos ac ſuperbos fuiſſe Chananæos, qui ad vlciſcendas cõtumelias nimis prompti eſſent. Atque hæc forte ratio fuit toties migrãdi, quod in ſuum probrum acciperent vicini quæ extruebat altaria. Imò quòd non ſæpius fuerit lapidatus, admirabili gratiæ Dei acceptum referri debet. Quia tamen ſanctus vir hoc à ſe meritò requiri cognoſcit, vt teſtetur ſe peculiarem habere Deum, nec fallaci ſimulatione eum abneget, Dei gloriam præferre vitæ ſuæ non dubitat.

9 *Profectus eſt & Abram.* Hæc tertia fuit ſancti viri migratio intra breue tempus, ex quo aliquod hoſpitium reperiſſe viſus eſt. Certum eſt non ſponte neque animi cauſa (vt leues multi homines ſolent) huc illuc curſitaſſe: ſed fuerunt aliquæ neceſſitates quæ illum expellerent, vt diſceret continuo vſu ſe in ea terra, cuius erat dominus, non modò eſſe peregrinũ, ſed quaſi miſerum erronem. Fructus autem ex tot mutationibus ſequutus eſt non vulgaris, quòd ſingulas terræ partes, ad quas acceſſit, quãtum in ſe erat, conatus eſt dicare Deo, & fidei ſuæ odore perfudit.

10 *Orta autem eſt fames.* Iam longè acrior refertur tentatio, qua fides Abræ ad viuum examinata fuit. Neque enim tantùm circumagitur per diuerſos terræ flexus, ſed in exilium profligatur ab ea terra quam Deus illi & poſteris dederat. Notandum eſt, Chaldæam fuiſſe in primis fertilem: aſſuetus opulentiæ venit Charas, vbi ſatis cõmodè vixiſſe inde conijcitur, quia mancipiis & facultatibus auctus eſt. Nunc quum fame expellitur ab ea terra vbi ſibi felicem vitam & omni bonorum copia refertam Dei verbo fretus deſponderat, quid ſecum cogitare poteſt, niſi probè munitus eſſet contra Satanæ machinas? Centies euerſa fuiſſet eius fides. Et ſcimus, quoties nos fruſtratur opinio, nec pro votis res ſuccedunt, cantilenam hanc ſubitò à carne nobis dictari, Deus te decepit. Atqui Moſes quàm fortiter vehementem iſtum impulſum ſuſtinuerit Abram, paucis oſtendit. Non verboſis quidem elogiis magnificè prædicat eius conſtantiam: ſed vna vocula ſatis demonſtrat vſque ad miraculũ inſignem fuiſſe, quum dicit veniſſe in AEgyptum vt peregrinaretur illic. Nam ſignificat animo nihilominus retinuiſſe terræ ſibi promiſſæ poſſeſſionem, quamuis inde fame eiectus, victus quæritandi cauſa aliò fugeret. Monemur autem hoc exemplo, luctandum eſſe ſeruis Dei contra multa obſtacula, vt ſtadium vocationis ſuæ conficiant. Memoria enim ſemper repetendum eſt, Abram non vnum quemlibet eſſe ex fidelibus, ſed communem omnium patrem, vt ſe ad eius imitationẽ omnes forment. Ergo vt inſtabilis eſt præſentis vitæ conditio, & innumeris mutationibus obnoxia, meminerimus quocũque nos impellant famis & bellorum æſtus, aliæque viciſſitudines, quæ ſubinde præter ſpem accidunt, rectum tamen curſum tenẽdum eſſe: atque vt huc & illuc agitentur corpora, fidem debere inconcuſſam ſtare. Porro non mirum eſt quum Chananæi vitã vtcunque tolerarent, Abram priuatim cõſulere ſibi coactum. Non iugerum vnum agri habebat: negotium illi erat cum immani & improbiſſimo populo, qui centies eum inedia perire paſſus eſſet, quàm opem tuliſſet laboranti. Tales circunſtantiæ, fidei laudem & fortitudinis in Abram amplificant: primùm quòd famelicus, quoad corporis victum, ſola Dei promiſſione ſe paſcit: deinde quòd nulla vi ab eo loco, vbi habitare iuſſus eſt, niſi ad breue tempus, auellitur. In eo multum pleriſque diſſimilis, quos leuiſſima quæque occaſio trãſuerſum rapit, vt ſuã vocationem deſerant.

11 *Dixit ad Sarai uxorem ſuam.* Narrat quale conſilium ſeruandæ vitæ ceperit Abram, quum propinquus eſſet AEgypto. Quoniam autẽ locus hic inſtar ſcopuli eſt, ad quem multi impingunt, ſobriè & reuerenter expendere conuenit quatenus excuſatione dignus ſit Abrã, & quatenus culpandus. Primùm ſimulationi, ad quam inducit vxorẽ ſuam, videtur aliquid eſſe mendacii admixtum. Quamuis autem poſtea excuſet ſe non mentitũ eſſe, nec aliud finxiſſe quàm res habebat: hoc tamen magno vitio non caruit, quòd per eum non ſtetit quominus vxorẽ proſtitueret. Nam quum vxorem eſſe diſſimulat, denudat eius pudicitiam legitimo præſidio. Atque hinc latrandi materiam proterui quidam canes arripiunt, ſanctum Patriarcham lenonem fuiſſe propriæ vxoris: atque vt ſibi aſtutè caueret, neque illius pudori, neque ſuo honori peperciſſe. Sed virulentam iſtam maledicentiam refellere promptum eſt: quòd ſcilicet altius reſpexerit Abram, quum tanta in aliis animi magnitudine præditus fuerit. Deinde quî factũ eſt vt AEgyptum potius peteret quàm rediret Charas, vel in patriam, niſi quòd migrando, Deum ante oculos habet, eiúſque promiſſionem animo ſuo radicitus infixam? Quum igitur à verbo Dei nunquam ſenſus ſuos deflexerit, inde etiam colligere licet cur vitæ ſuæ tantopere metuat, vt eius periculum alio maiori effugere conetur. Cẽties haud dubiè mori præoptaſſet quàm vxoris ſuæ famam ita proiicere, & eius quã vnicè amabat, coniugio priuari. Sed dũ in ſe reputat incluſam eſſe ſpem ſalutis, ſe fontem eſſe Eccleſiæ Dei: fruſtra niſi viuat, ſibi & ſemi-

ni promiſſam eſſe benedictionem:non iam priuato carnis affectu vitam ſuā æſtimat, ſed q̄ effectum diuinæ vocationis euaneſcere nón vult in morte ſua, tanta ſeruandæ ſuæ vitæ cura tāgitur,vt reliqua omnia poſthabeat.Hucuſque laudem meretur,quòd recto viuendi fine vitā quouis pretio redimere paratus eſt. Sed quòd obliquam hanc rationem excogitat qua vxorē ſuam in adulterii periculum coniicit,minimè eſſe excuſabilis videtur.Si de vita ſua ſollicitus erat,quod iure licuit,ſaltem debuit ſuam curam reiicere in Deum.Nō obſtat quidem, fateor, Dei prouidentia quominus ſibi proſpiciant fideles: ſed ita vt ne præfixas ſibi metas trāſiliant. Hinc ſequitur rectum fuiſſe Abræ finem,ſed in ipſa via aberraſſe:vt ſæpe nobis contingit, etiā quum ad Deum tendimus, tamen ab eius verbo per incogitantiam captandis illicitis mediis deflectere.Id verò præſertim vſu venire ſolet in rebus perplexis: quia dum exitus nullus apparet,facilè in varios circuitus abducimur. Quanuis ergo temerarii ſint iudices, qui præciſè damnant hoc factum Abræ:particularis tamen lapſus non negandus eſt, quòd ob mortem propinquam trepidans,diſcriminis euentum non commiſit Deo,ne vxoris pudicitiam malè proderet.Quare hoc exemplo monemur, in rebus implicitis & dubiis petendum eſſe à Domino conſilii & prudentiæ ſpiritum : & ſimul colendam eſſe ſobrietatem , nequid temere præter eius verbum tentemus. *Noui quòd mulier ſis pulchra aſpectu.* Quæritur vnde iſta Sarai pulchritudo,quæ iam erat vetula.Nam vt demus formæ elegantia prius excelluiſſe, anni certè gratiā detraxerant.& ſcimus quantum ſeniles rugæ deforment optimas & pulcherrimas facies.Primò reſpondeo, minimè dubium eſſe quin tunc maior fuerit in hominibus viuacitas: ſcimus autem vt vigor ſuſtineat formam.Deinde valuit eius ſterilitas ad ſeruandam formā integrā, totúmque corporis habitum: quia nihil eſt quod magis fœminas debilitet quàm frequentes partus.Cæterùm non dubito quin formæ integritas in illa ætate ſingulare fuerit donum Dei. cur autem ſenio deteri ſanctæ fœminæ formam tam citò noluerit, neſcimus, niſi quòd magnæ & duræ anxietatis cauſa marito fuit formæ illius decor.Et communis vſus docet,qui ſtata & mediocri forma contenti non ſunt, magno ſuo damno ſentire quanti conſtet immodica pulchritudo.

12 *Erit itaque.* Videtur iniurius eſſe AEgyptiis Abram,quòd de illis malè ſuſpicatur à quibus nondum læſus fuerat. Certè quum charitas non ſit ſuſpicax, videtur iniquè facere quòd non modò libidinis eos inſimulet,ſed etiam ſuſpectos habeat homicidii. Reſpōdeo, non fruſtra ſánctum virum ab ea gente ſibi metuere,de qua multa ſiniſtra audierat. Et iam alibi tantam hominum malitiam erat expertus,vt meritò quiduis timere poſſe à profanis Dei cōtemptoribus.Neque tamen quicquam pronuntiat de AEgyptiis:ſed vxorem in ſententiam ſuam adducere volens,quid accidere poſſit,maturè admonet. Sic autem abſtinere nos iubet Deus à malignis ſiniſtríſque iudiciis, vt tamē cauere ab ignotis hominibus permittat: ídque fit citra fratrum iniuriam.Neque tamen nego quin hæc trepidatio Abræ modum exceſſerit : ac fecit præpoſtera anxietas vt ſe altero vitio implicaret.ſicuti iam diximus.

15 *Laudauerunt eam Pharaoni.* Quanuis peccauerit Abram nimium timendo,& ante tēpus, tamen euentus docet non fruſtra eum timuiſſe : vxor enim illi erepta ducitur ad regem. Primò autem de AEgyptiis in genere loquitur Moſes: poſtea ad aulicos deſcendit. quo ſignificat rumorem paſſim de forma Sarai vulgatum eſſe:cupidius verò ab aulicis fuiſſe exceptum, qui ſibi plus licentiæ indulgent.Quòd autem ſubiicit eos nuntiaſſe regi,hinc colligimus quàm vetus ſit corruptela quæ hodie ſine modo graſſatur in aulis regum. Nam quum omnia blanditiis & adulationibus illic plena ſint:tum verò proceres huc præcipuè intendunt ingenium , vt ſubinde afferant quod regibus arrideat.Itaque videmus vt quiſque gratia inter eos pollere cupit,non ſeruilibus modò blandiciis,ſed lenociniis quoque eſſe deditum. *Et ſublata eſt mulier.* Quum abducta fuerit, & in aula habitauerit ad tempus aliquod , multi à rege corruptam putant.Neque enim credibile eſt,quum homo libidinoſus eam haberet in manu,pepercíſſe eius pudicitiæ.Id quidem promeritus fuerat Abram,qui locum non dederat gratiæ Dei,nec vxoris caſtitatem in eius fidem & cuſtodiā depoſuerat:ſed plaga, quæ mox ſequuta eſt,ſatis oſtendit habitam eius curam fuiſſe à Domino:& hinc colligere licet intactam ſtetiſſe. Tametſi autē hoc in loco nihil exprimit Moſes,ex comparatione tamen ſimilis hiſtoriæ coniicimus nō defuiſſe tunc quoque illi Dei præſidium, quum in eodem eſſet periculo. Non paſſus eſt Deus eā
Gen.20.a.1. violari à rege Gerar:an Pharaonis libidini expoſitā putabimus? An pluris duxiſſet ſemel corruptam ſubiicere ſecundo probro,quàm ſeruare,quæ ſemper integra caſtáque vixerat? Deinde ſi ſe Abræ tam propitium exhibuit,vt eius vxorem iterum ab ipſo proſtitutam ab ignominia eriperet,quomodo non iuiſſet obuiam priori periculo? Et fortè viguit adhuc illo ſæculo maior integritas, vt non tam profuſæ eſſent regum libidines. Deinde quum ſubiicit Moſes, Abram Saræ cauſa fuiſſe liberaliter tractatum:hinc colligimus à Pharaone ipſam honorificè

fuiſſe exceptam,& nō habitam loco ſcorti. Quòd ergo dicit Moſes deductam fuiſſe in palatiū regis,non interpretor fuiſſe factum,vt ſtatim cum rege dormiret,ſed vt rex ſolenni ritu eā duceret vxorem.

17 *Et percuſſit Iehoua.* Si ſimpliciter narraret Moſes Deum ſumpſiſſe pœnam de rege ob cōmiſſum adulterium, non tam aperte conſtaret conſultum ab eo fuiſſe Sarai caſtitati: ſed quū diſertè exprimit percuſſam fuiſſe domum regis propter Sarai vxorem Abræ,meo quidem iudicio,omnis dubitatio tollitur,quòd Deus in gratiam ſerui ſui manum ſuam armatam in tēpore oppoſuerit,ne Sarai violaretur.Atque hic inſigne habemus documētum, quàm ſollicitè ſeruos ſuos curet Dominus,qui contempti & ignobilis aduenæ patrocinium ſuſcepit contra potentiſſimum regem:quemadmodum Pſalmo 105.c.12, celebratur hæc hiſtoria, & ſimiles: quum eſſent numero pauci,& inquilini in terra,tranſeuntes de gente in gentem, vagantes inter diuerſos populos, quòd Deus coarguerit pro ipſis reges,prohibens ne tangerent Chriſtos ſuos,& ne Prophetis ſuis nocerent.Vnde etiam ſumi poteſt ſententiæ nuper expoſitæ confirmatio. Nam ſi Deus Pharaonem coarguit ne Abram læderet,ſequitur illæſum ſeruaſſe Sarai honorem.Nos quoque talibus exemplis edocti,ſciamus, vtcunque paucitas & infirmitas noſtra contempta ſit corā mundo,nos tamē Deo pretioſos eſſe,vt regibus, atque etiā toti mūdo ſe hoſtē declaret noſtra cauſa.Sciamus nos eius præſidio tegi, ne eorum qui plus poſſūt,libido & violentia nos opprimat.Sed quæritur an iuſtè Pharaoni inflicta fuerit hæc pœna, quum neque inſidiari alterius thoro,neque per vim vxorem rapere in animo habuerit.Reſpondeo, non ſemper æſtimanda eſſe noſtro iudicio hominū facta, ſed potius examinanda eſſe ad trutinā Dei: quia ſæpe accidit vt reperiat Dominus quod iuſtè in nobis puniat,dum nobis videmur eſſe extra noxam,nóſque omni reatu abſoluimus.Potius diſcāt reges ex hac hiſtoria, ſuā potentiam frænare, ac moderatè vti ſuo imperio : denique voluntariam ſibi modeſtiæ legem imponere.Quamuis enim in Pharaone non palam appareat culpa:quia tamē fidum monitorem non habet inter homines,qui eius licentiam compeſcere audeat,è cælo caſtigat illū Dominus.Quòd ad familiam,erat quidem innoxia : ſed habet ſemper Dominus iuſtas cauſas, licet nobis occultas, cur ferulis percutiat qui nihil videntur tale meriti. Quòd ſeruo ſuo Abræ pepercit,paternæ eius indulgentiæ adſcribi debet.

18 *Vocauitque Pharao.* Iuſtè Pharao expoſtulat cum Abram, penes quem præcipua erat culpa.Nulla hîc legitur Abræ reſponſio:& fortè iuſtæ ac veræ reprehēſioni ſubſcripſit. Poteſt tamen fieri vt omiſſa fuerit excuſatio à Moſe:cuius conſilium erat,diuinæ prouidētiæ ſpecimē oſtendere in ſeruando Abram,& vindicando eius coniugio. Quāquam autem agnouit Abrā ſe dare iuſtam ſtultitiæ ſuæ,vel præpoſteræ cautionis pœnam:ſecundo tamen in idem vitium relapſus eſt,vt ſuo loco videbimus.

20 *Præcepitque Pharaō.* Quòd fide publica deduci iubet Pharao Abram extra regnum, videri poſſet ideo factum eſſe vt periculo occurreret: quia ſibi gentis odium conflauerat Abram, quaſi Dei flagellum illuc ſecum attuliſſet : ſed quia hæc coniectura parū firma eſt, ſimplicius interpretor datam fuiſſe Abræ exeundi copiam,& cuſtodes additos,ne prædæ pateret.Scimus enim quàm ſuperbi fuerint AEgyptii & crudeles:& obnoxius inuidiæ erat Abram, quòd illic repentè ditatus,tanquam ſpolia ſecum auferret.

CAP. XIII.

E*T aſcendit Abram ex AEgypto, ipſe & vxor eius, & omnia quæ erant ei, & Lot cum eo ad Meridiem.*

2 *Et Abram diues erat valde pecore,argento & auro.*

3 *Et perrexit per profectiones ſuas à Meridie vſque ad Bethel,vſque ad locum vbi fuerat tabernaculum eius in principio,inter Bethel & Hai,*

4 *Ad locum altaris quod fecerat in principio: & inuocauit ibi Abram nomen Iehouæ.*

5 *Et etiam ipſi Lot ambulanti cum Abram erant pecudes, & boues, & tabernacula.*

6 *Et non ferebat eos terra, vt habitarent pariter: quia erat ſubſtantia eorum multa, & non poterant habitare pariter.*

7 *Et fuit contentio inter paſtores pecudum Abram , & paſtores pecudum Lot : & Chenanæus & Pherizæus tunc habitabant in terra.*

8 *Et dixit Abram ad Lot, Ne nunc ſit contentio inter me & te, & inter paſtores meos & paſtores tuos, quia viri fratres ſumus:*

9 *Nunquid non omnis terra eſt coram te? ſepara te nunc à me: ſi ieris ad ſiniſtram, dextram tenebo: & ſi ad dextram ieris, ſiniſtram tenebo.*

10 *Et leuauit Lot oculos ſuos, & vidit omnem planitiem Iarden, quòd tota eſſet irrigua, antequã diſperderet Iehoua Sedom & Hamorah, ſicuti hortus Iehouæ, ſicut terra AEgypti, ingrediente te in Sohar.*

11 *Et elegit ſibi Lot omnem planitiem Iarden, & profectus eſt Lot ab Oriente, & ſeparauerunt ſe alter ab altero.*

12 *Abram habitauit in terra Chanaan, & Lot habitauit in vrbibus planitiei, & tetendit tabernaculum Sedom vſque.*

13 *Viri autem Sedom erant mali, & ſcelerati coram Iehoua valde.*

14 *Et Iehoua dixit ad Abram, poſtquam ſeparauit ſe Lot ab eo, Leua nunc oculos tuos, & vide à loco vbi es, ad Aquilonem, Meridiem, Orientem, & Occidentem.*

15 *Quia omnem terram quam tu vides, tibi dabo & ſemini tuo vſque in ſæculum.*

16 *Et ponam ſemẽ tuum ſicut puluerem terræ: quia ſi poterit quiſquam numerare puluerẽ terræ, etiam ſemen tuum numerabit.*

17 *Surge, ambula per terram in longitudinem eius, & in latitudinem eius: quia tibi dabo eã.*

18 *Et tetendit tabernaculum Abram, & venit, & habitauit in quercubus Manre, quæ ſunt in Hebron; & ædificauit ibi altare Iehouæ.*

1 *Et aſcendit Abram.* Initio capitis Dei gratiam in protegendo Abram commendat Moſes: qua factum eſt vt non tantùm reuerſus fuerit incolumis, ſed ſecũ traxerit magnas copias. Hæc enim circunſtantia notanda eſt, quum pecore & opibus grauis AEgyptum relinqueret, pacatum ei fuiſſe iter: quia mirum eſt paſſos fuiſſe AEgyptios aliò transferri quod apud ipſos acquiſierat Abram. Deinde oſtendit Moſes, Abræ ſuas diuitias non fuiſſe obſtaculo, quin ad finem propoſitum conſtanter reſpiceret, ac illuc pergeret indefeſſo curſu. Scimus quantopere multos impediant modicæ facultates, ne in cælum caput attollant. qui verò abundant maiore copia, non modò pigri torpent, ſed prorſus in terra demerſi ſunt. Quare Abræ virtutem vulgari aliorum vitio opponit Moſes, quum narrat nullis impedimentis fuiſſe retentum quominus terram Chanaan repeteret. Poterat enim (vt multi ſolent) ſibi delicias facere honeſto prætextu, nempe ſibi licere in AEgypto manere, fauente ac propitio Deo, cuius benedictionem illic non vulgarem ſenſerat. Atqui non obliuiſcitur quid ſibi diuinitus mandatũ ſit. ideo quaſi ſolutus, quò vocatus eſt properat. Quare diuitibus omnis excuſatio tollitur, ſi in terra defixi, ad Dei vocationem non attendunt. Quanquam duo hîc extrema cauenda ſunt. Multi perfectionem Angelicam conſtituunt in paupertate, acſi pietatem colere, & Deũ ſequi non liceret, niſi abiectis diuitiis. Pauci quidem Cratem Thebanum imitantur, qui in mare proiecit opes ſuas, quòd ſe fore ſaluum niſi illis perditis nõ putaret. Multi tamẽ phanatici, diuites procul repellunt à ſpe ſalutis: acſi ſola paupertas, cælorum eſſet ianua: quæ tamen pluribus impedimentis interdum homines inuoluit quàm diuitiæ. Scitè autem Auguſtinus qui diuites pauperibus aggregari admonet à Deo in eandẽ vitæ hæreditatem: quia Lazarus pauper in ſinum diuitis Abrahæ receptus fuerit. Rurſus cauendum eſt ab altero vitio, ne ſcilicet remoram iniiciant diuitiæ, vel nos aggrauent quominus expediti pergamus in regnum cælorum.

3 *Et perrexit per profectiones ſuas.* His verbis docet Moſes, non prius quieuiſſe Abram quàm reuerſus eſſet in Bethel. Nam etſi tabernaculum tetendit multis in locis, nullibi tamẽ fixit pedem, vt firma illi eſſet ſtatio. De Meridie non loquitur reſpectu AEgypti: ſed intelligit veniſſe in partem Iudææ Auſtralem: itaque longo itinere & moleſtiis pleno, in eum locum veniſſe, vbi manere ſtatuerat. Subiicit deinde Moſes, erectũ fuiſſe illic prius ab eo altare, & tunc quoque inuocaſſe de integro nomen Domini: vt ſciamus ſanctum virum in Deo colendo & teſtãda pietate ſemper ſui fuiſſe ſimilem. Quòd exponunt quidam, loci incolas fuiſſe adductos ad purum Dei cultum, nec veriſimile eſt, nec ex verbis elicitur. Diximus autem alibi quid valeat hæc locutio, Inuocare in nomine Domini, vel nomen Domini: nempe profiteri verum ac purum Dei cultum. Neque enim duodecies ſolùm tota vita inuocauit Deum Abram: ſed quum illum celebraret, ac ſolenni ritu palam faceret nihil ſibi eſſe commune cum Gentium ſuperſtitionibus, tunc dicitur inuocaſſe Deum. Quanuis ergo Deũ ſemper coluerit, & ſe exercuerit in quotidianis precibus: quia tamen non quotidie externa profeſſione teſtatus eſt apud ho-

nines ſuam pietatem, hæc virtus ſpecialiter laudatur à Moſe. Ideo cum altari debet coniun-g. inuocatio: quòd ſcilicet oblatis ſacrificiis teſtatus eſt quem Deum coleret, vt ſcirent Chananæi non eſſe deditum communibus idololatriis.

5 *Et etiam ipſi Lot.* Sequitur incōmoditas quam ex ſuis diuitiis paſſus eſt Abram, quòd ſcilicet à nepote ſuo, quem vnicè amabat, auulſus fuerit, non ſecus ac ſuis viſceribus. Certè ſi data fuiſſet optio, maluiſſet diuitias abiicere quàm diſceſſionem ab eo facere, quem loco vnici filii habebat: non tamen aliud vitandis rixis remedium inuenit. An hoc mali vel nimiæ eius moroſitati, vel nepotis proteruiæ imputabimus? Atqui Dei potius conſilium ſpectandū iudico. Periculum erat ne ſibi nimium placeret Abram in ſua fortuna: quemadmodum res ſecūdæ plurimos excæcant. Ergo opum dulcedinem quaſi aceto temperat Deus: nec patitur ſerui ſui animum illa nimium deliniri. Quum autem fallax opinio ad diuitias plus æquo appetendas nos impellat, quia non ſentimus quantas incommoditates ſecum trahant, valeat huius hiſtoriæ memoria ad cohibendum illum immodicum amorem. Deinde quoties aliquid moleſtiæ ex ſuis copiis ſentiūt diuites, hac medicina purgare animos ſuos diſcant, ne præſentibus bonis vltra modum ſint addicti. Et ſanè niſi frænum ſubinde iniiceret Dominus, quò laberentur homines, quum proſperis rebus diffluunt? Rurſus ſi in anguſtias cogimur, ſciamus hoc quoque modo Deum occultis carnis noſtræ vitiis mederi. Denique, qui abundant, ſpinis ſe circundatos eſſe meminerint, & caueant ne pungantur. Quibus res ſunt arctæ & magis reſtrictæ, ſciant diuinitus ſibi proſpici, ne malis & noxiis laqueis implicentur. Triſte fuit hoc diuortium Abræ animo: ſed multum potuit mali latentis corrigere, ne ardorem zeli eius ſuffocarēt opes. Quòd ſi tali antidoto opus habuit Abram, ne miremur ſi Deus ſæpe inflicta aliqua plaga, noſtram laſciuiam comprimat. Neque enim ſemper expectat dum lapſi fuerint fideles, ſed illis in futurum proſpicit. Sic Abræ ſerui ſui non correxit auaritiam, vel ſuperbiam, ſed anticipato remedio effecit ne quibus illecebris eius animum inficeret Satan.

7 *Et fuit contentio.* Quod iam attigi de diuitiis, de magno etiam famulitio ſentiendum eſt. Videmus quàm ambitioſè multi ingentem ſeruorum turbam & quaſi populum appetāt. Sed quum tanti conſtiterit Abræ magna familia, diſcamus paucis famulis libenter contenti eſſe, vel etiam prorſus carere, ſi ita Domino viſum fuerit. Fieri enim vix poteſt quin magno ſtrepitu miſceatur domus in magno hominum numero. Et vſus comprobat verum eſſe prouerbium, quòd turba fere ſit turbulenta. Iam ſi inæſtimabile bonū eſt quies & tranquillitas, ſciamus optimè nobis conſuli, dum exiguam habemus domum, & famulis priuati extra tumultum degimus. Sollicitè etiam cauendum eſſe monemur hoc exemplo, ne Satan obliquis artibus nos in certamen committat. Vbi enim mutua inter nos odia accendere non poteſt, alienis rixis nos inuoluit. Concordes erant inter ſe Lot & Abrā: ſed contentio inter paſtores exorta inuitos rapit, vt cogantur alter ab altero diſcedere. Neque tamen dubium eſt quin ſuos fideliter inſtituerit Abram ad fouendam pacem: ſed non tantum profecit ſuo ſtudio & conatu quin illis tanquam flabellis, peſſimum diſcordiæ ignem domi ſuæ accenſum videat. Quare nihil mirum ſi ſæpe in Eccleſiis exoriantur turbæ, vbi maior eſt hominū numerus. Habuit circiter trecentos ſeruos Abram: familiā Lot minimè fuiſſe parem veriſimile eſt: quid igitur fiet inter quinque, vel ſex millia, præſertim vbi inter ſe libera capita confligunt? Cæterùm vt nos eiuſmodi ſcandalis turbari non oportet, ita modis omnibus cauendum eſt ne contētiones efferueant. Niſi enim maturè obuiam eatur, mox in pernicioſum diſſidium erumpent.

Chananæus & Pherizæus. Amplificandi mali cauſa hoc addidit Moſes. Tantum enim contētionis ardorem fuiſſe admonet, vt ne præſentis quidem exitii metu reſtingui potuerit, vel ſedari. Totidem cincti erant hoſtibus quot habebant vicinos. Nihil ergo ad eos perdendos deerat, niſi occaſio quam ipſi ſuis rixis præbebant. Sic homines dementat cæcus furor, vbi ſemel præualuit rixandi intemperies, vt mortem oculis ſubiectam ſecurè contemnant. Cæterùm etſi nō ſemper obſident nos Chananæi, verſamur tamen inter hoſtes quandiu peregrinamur in mundo. Quare ſiqua noſtræ & fratrum ſalutis cura tangimur, cauendæ ſunt cōtentiones, quæ nos Satanæ iugulandos præbent.

8 *Et dixit Abram ad Lot.* Docet primùm Moſes, vbi iurgium ortum eſſe videt Abram, agere officiū boni patrisfamiliâs, quòd pacem componere ſtudeat inter domeſticos: deinde ſua moderatione quærere tollendi mali remedium. Quanquā autem ſoli ſerui litigabant, non tamen fruſtra dicit, *Ne nunc ſit contentio inter me & te:* quia vix fieri poteſt quin à domeſticis contagio rixæ ad dominos perueniat, quāuis alioqui bene inter ſe conſentiant: nec tandē poſſe integram manere amicitiam præuidet, niſi in tempore mederi ſtudeat ſerpenti malo. Cæterùm vinculum ſanguinis commemorat: non quia hoc ſolum valere debuerit ad fouendam inter eos pacem, ſed vt magis flectat & molliat nepotis ſui animum. Nam vbi minus efficax eſt

i.i.

apud nos timor Dei quàm par eſſet, vtile eſt alia etiam adminicula colligere quæ nos in officio contineant. Iam verò quum hac lege adoptati ſimus omnes in Dei filios, vt alii aliis mutuò fratres ſimus, minoris eſt apud nos hæc ſacra coniunctio quàm deceat, niſi ad ſedandas cõtentiones ſufficiat.

9 *Nunquid non omnis terra.* Hæc illa eſt quam dixi moderatio, quòd Abrã iurgii placãdi cauſa iure ſuo ſponte cedit. nam vt mater omnium certaminum eſt φιλονεικία, hoc eſt vincendi cupiditas, & ambitio: ita vbi quiſque placidè, ac moderatè aliquid de proprio iure cedit, inuentũ eſt optimum remedium omni amarulentiæ tollendæ. Poterat quidem honeſto prætextu Abram ius ſuum quod remittit, pertinacius tueri: ſed pacis redimendæ cauſa nihil detrectat: ideo optionem nepoti ſuo permittit.

10 *Et leuauit Lot oculos.* Sicuti non parua laude digna fuit Abræ æquitas, ita meritò culpãda eſt inconſideratio Lot, quam hîc deſcribit Moſes. Debuerat potius modeſtia certare cũ patruo: atque ita naturæ ordo ferebat. verùm perinde acſi modis omnibus eſſet ſuperior, priores ſibi partes vſurpat: & regionem quæ vberior videtur ac magis amœna, ſibi eligit. Ac profectò neceſſe eſt, quiſquis cupidius intentus eſt in ſua commoda, erga alios eſſe inhumanũ. Nec dubium eſt quin hæc iniquitas pupugerit animum Abræ, ſed tacitus deuorauit, nequã fortè nouæ offenſioni occaſionem daret. Atque omnino ita nobis agendum eſt, quoties eos quibus coniuncti ſumus, videmus non ſatis officii eſſe memores: alioqui nullus erit turbarum finis. Quòd Paradiſo Dei comparat planitiem Sodomæ vicinam: multi interpretes exponũt, quaſi dixiſſet eximiam, ac in primis fertilem: quia Hebræi quicquid excellit, Diuinum appellant. Ego tamen locum notari puto, vbi initio locatus fuit Adam. Neque enim generalis ſimilitudo ponitur à Moſe, ſed dicit regionem illam fuiſſe irriguam: ſicuti de primo hominis domicilio idem narrauit, quòd fluuius in quatuor partes diuiſus illud irrigaret. idem etiam addit de parte AEgypti. Vnde clarius liquet, vna tantùm in ſpecie locum hunc cum aliis duobus conferri.

13 *Viri autem Sedom.* Putabat Lot ſe beatum eſſe, quòd tam opima contigiſſet habitatio: ſed tandem diſcit electionem, ad quam temere non minus quàm cupidè feſtinauerat, infeliciter ſibi ceſſiſſe: quia negotium habet cum ſuperbis peruerſiſque hoſpitibus, quorum mores ferre longè durius erat quàm cum terræ ſterilitate luctari. Ita dum ſola proſpectus amœnitate ducitur, dat pœnas ſtultæ ſuæ cupiditatis. Ac diſcamus hoc exemplo non credendum eſſe oculis noſtris, ſed cauendas potius eſſe eorũ illecebras, ne incautos multis malis circumueniant: quẽadmodum Lot, quũ ſe putaret Paradiſum incolere, vſque ad inferos propè demerſus eſt. Sed videtur mirum, quũ extremis ſceleribus damnare velit Moſes Sodomitas, cur eos dicat malos fuiſſe coram Domino: cur non potius, coram hominibus: nam quum ad Dei tribunal venitur, omne os obſtrui oportet, ac totum mundum dãnationi eſſe obnoxium. quare videtur extenuandi cauſa ſic loquutus Moſes. Sed res aliter habet: intelligit enim non laboraſſe communibus vitiis, quæ paſſim graſſantur inter homines, ſed execrandis ſceleribus fuiſſe deditos, quorum clamor aſcenderet vſque in cælum (vt poſtea videbimus), & vindictam à Deo expoſceret. Quòd autem eos Dominus ad tempus tulit: neque id modò, ſed fertiliſſimam regionẽ incolere paſſus eſt, qui tamen luce & vita pluſquã indigni erant: hinc diſcamus non eſſe cur ſibi blandiantur impii, quũ eos Dominus ad tempus tolerat: imò benignè ac liberaliter eos tractans, ſua indulgentia certat cum eorum ingratitudine. Licet tamẽ ipſi in ſua luxuria exultent, imò ferociant contra Deum, monentur filii Dei ne illorum fortunæ inuideant, ſed pauliſper expectent dum eos Dominus ab ebrietate excitans, ad horribile iudicium vocet. Ideo Ezechiel de Sodomitis loquens, cauſam exitii illis fuiſſe commemorat quòd ſaturi pane & vino, ac deliciis referti, ſuperbam crudelitatem in pauperes exercuerant. Ezech. 16. f. 49

14 *Et Iehoua dixit ad Abram.* Nunc refert Moſes poſtquam diuiſus fuit Abram à ſuo nepote, placando eius animo adhibitum fuiſſe diuinitus ſolatium. Non dubium eſt quin acerbiſſimum fuerit diuortii illius vulnus, quum ablegare coactus eſt quem ſua vita non minus charum habebat. Quum ergo loquutum eſſe Dominum refert, notanda eſt temporis circunſtantia: quaſi diceret, allatam eſſe medicinam quæ dolorem eius leniret. Atque ita docet optimum remediũ mitigandæ & curandæ triſtitiæ, in verbo Dei eſſe poſitum. *Leua nunc oculos tuos.* Quũ ſemini Abræ Dominus terram promittit, admirabile eius conſilium in diſceſſu Lot perſpicimus. Terram vni deſtinauerat: ſi cũ eo Lot mãſiſſet, permixti fuiſſent vtriuſque liberi. Vitioſa quidem fuit diſſidii cauſa: ſed Dominus pro immenſa ſua ſapientia in bonum finem conuertit, nequã hæreditatis partem poſteri Lot occupẽt. Hæc ratio eſt cur dicat, Quacũque terra patet, eam tibi ac filiis tuis addico. Quare nõ eſt cur tibi nimium triſtis ac moleſta ſit iſta ſolitudo, & orbitas, cui præclara merces deinde conſtabit. Etſi enim idem iam Abræ promiſſum

fuerat: Deus tamen ſuam promiſſionē nunc accommodat ad præſentis triſtitiæ remediū. Atque ita tenendum eſt, non modò repetitam fuiſſe promiſſionem quæ Abræ fidem aleret ac ſtabiliret: ſed datum ſingulare oraculum vnde diſceret Abram ſemini ſuo fuiſſe conſultum, dum Lot fuerat ab eo diuiſus. Lutheri ſpeculatio hic (vt aliis locis) nihil habet ſolidi, quòd Deus per Prophetam quempiam loquutus ſit. Quum terra in ſæculū promittitur, non ſimpliciter notatur perpetuitas: ſed quæ finem accepit Chriſti aduentu. De ea voce עולם inſcitè rixātur Iudæi: ſed quum variè ſumatur in Scriptura, hoc loco (vt nuper attigi) totū Legis tempus complectitur. ſicuti fœdus quòd pepigit Dominus cum veteri populo, pluribus locis vocatur æternum: quia officium Chriſti fuit mundum ſuo aduentu renouare. Atqui mutatio quam Chiſtus attulit, non abolitio fuit veterum promiſſionum, ſed potius confirmatio. Quòd ergo nunc Deus non populum vnum habet peculiarē in terra Chanaan, ſed vbique diffuſum per omnes mundi plagas, id non obſtat quominus ritè promiſſa fuerit æterna terræ poſſeſſio ſemini Abræ vſque ad futuram renouationem.

16 *Et ponam ſemen tuum ſicut puluerem.* Ego omiſſis argutiis, in quibus alii de nihilo philoſophātur, ſimpliciter puluer i ſemen Abræ conferri interpretor propter immenſam multitudinem. nec certè aliunde petendus eſt ſenſus quàm ex verbis Moſis. Neceſſe autem fuit hoc adiungi, Deū illi ſemen ſuſcitaturum, quo adhuc carebat. Videmus autem vt Deus ſemper eum in verbo ſuo contineat, & ab ore ſuo pendere velit. Puluerem reſpicere iubetur Abram: ſed vbi oculos in domum ſuam conuertit, quid ſimile habet cum immenſo puluere orbitas? Hoc ergo iuris vendicat Dominus & tribui vult verbo ſuo, vt ſolum nobis ſufficiat. Hoc etiam magis ridiculum videtur quòd iubet Deus Abram peregrinari donec luſtrauerit totam terrā. Quorſum enim hoc facturus eſt, niſi vt clarius agnoſcat ſe inquilinum, & cōtinua inquietudine fruſtra confectus, de ſtabili fixáque poſſeſſione deſperet? Quomodo enim ſibi perſuadeat ſe eius terræ eſſe dominum vbi vix aquam bibere licet, quamuis puteos magno ſudore effoderit? Verùm hæc ſunt fidei exercitia, vt in verbo cernat quæ procul abſunt, & ſenſus carnis latent. Eſt enim fides aſpectus rerum abſentium: & verbum habet inſtar ſpeculi, in quo abſconditā Dei gratiam cernat. Nec hodie diſſimilis eſt piorum conditio. nam quum omnibus ſint odio, cōtemptui & probris ſubiaceant, vagentur inſtabiles, pellantur etiam interdum huc & illuc, nuditate & inopia laborent: mundi tamen hæreditatē quæ promiſſa eſt, apprehēdere ipſos oportet. Ergo diſcamus ſic terram perambulare, vt omni quiete excluſis vnicum ſuperſit refugium ad verbi ſpeculam. Heb.11.a.1.

18 *Et tetendit Abram tabernaculum.* Hic Moſes narrat ſanctum virum noua Dei promiſſione erectum, terrā magno animo peragraſſe, quaſi ſolo intuitu eā ſibi ſubiiceret. Ita videmus quātum illi profuerit oraculū: non quòd aliquid inſolitum audierit ex ore Dei: ſed quia aptā præſenti dolori medicinam & tempeſtiuam habuit, vt collecto animo in cælum conſurgeret. Tādem ſanctum virum commemorat Moſes peracto circuitu reuerſum eſſe ad quercetum, aut vallem Mamre, vt illic habitaret. Sed rurſus pietatem eius cōmendat, quòd erecto altari Deū inuocauerit. Porro iam aliquoties expoſui quid hoc valeat. nā ferebat ipſe altare in corde ſuo: ſed quum profanis altaribus plena eſſet terra, in quibus Chananæi & aliæ gentes cultum Dei adulterabant, profeſſus eſt Abram ſe verum Deum colere: neque id fortuitò, ſed quemadmodum ex verbo patefacta illi ratio erat. Inde colligimus, altare, cuius fit mentio, non temere eius manu erectum, ſed eodem Dei verbo conſecratum fuiſſe.

CAP. XIIII.

ET fuit, in diebus Amraphel regis Sinhar, Arioch rex Elaſar, Cedorlaomer rex Helam, & Thidhal rex gentium,

2 *Fecerunt bellum cum Berah rege Sedom, & Birſah rege Hamorah, Siniab rege Admah, & Semeber rege Seboim, & rege Belah: ipſa eſt Sohar.*

3 *Omnes iſti coniuncti ſunt in valle Siddim: ipſa eſt vallis Maris ſalis.*

4 *Duodecim annos ſeruierant Cedorlaomer, & decimo tertio anno defecerant.*

5 *Decimoquarto autem anno venit Cedorlaomer, & reges qui erant cum eo: & percuſſerunt Rephaim in Aſtheroth Carnaim, & Zuzim in Ham, & Emim in Saueh Ciriathaim,*

6 *Et Hori in monte ſuo Sehir, vſque ad planitiem Pharan, quæ eſt iuxta deſertum.*

7 *Reuerſi ſunt autem, & venerunt ad Hen-miſphat, ipſa eſt Cades: & percuſſerunt omnem agrum Amalecitæ, & etiam Emoræum habitantem in Haſeſon-thamar.*

8 *Et egreſſus eſt rex Sedō, & rex Hamorah, & rex Admah, & rex Seboim, & rex Belah,*

ipſa eſt Sobar, & ordinauerunt cum eis prœlium in valle Siddim

9 *Cum Cedorlaomer rege Helã, & Thidhal rege gentium, & Amraphel rege Sinhar, & Arioch rege Elaſar: quatuor reges cum quinque.*

10 *Vallis autem Siddim plena erat puteis cœmenti: & fugerunt rex Sedom & Hamorah, proieceruntque ſe illuc, & reſidui in montem fugerunt.*

11 *Et ceperunt omnẽ ſubſtantiam Sedom & Hamorah, omnémque eſcam eorum, & abierũt.*

12 *Ceperunt quoque Lot & ſubſtantiam eius, filium fratris Abram, & abierunt: quia ipſe habitabat in Sedom.*

13 *Et venit quidam qui euaſerat, & nuntiauit Abram Ebræo, qui habitabat in quercubus Mãre Emori fratris Eſchol, fratris Haner: & ipſi erant fœderati cum Abram.*

14 *Audiens autem Abram quòd captiuus ductus eſſet frater ſuus, armàuit à ſe inſtitutos pueros domus ſuæ, octodecim & trecentos, & perſequutus eſt vſque ed Dan.*

15 *Et diuiſit ſe ſuper eos nocte, ipſe & ſerui eius, & percuſſit eos: perſequutúſque eſt eos vſque ad Houah, quæ eſt à læua Dammeſec.*

16 *Et reduxit omnem ſubſtantiam, & etiam Lot fratrem ſuum, & ſubſtantiam eius reduxit, atque etiam mulieres & populum.*

17 *Et egreſſus eſt rex Sedom in occurſum eius, poſtquam reuerſus eſt ipſe à cædendo Cedorlaomer, & reges qui erant ſecum, ad Vallem Saueh: ipſa eſt Vallis regis.*

18 *Et Melchiſedec rex Salem protulit panem & vinum: & ipſe erat ſacerdos Deo altiſſimo.*

19 *Et benedixit ei, & dixit, Benedictus Abram Deo excelſo poſſeſſori cœli & terræ.*

20 *Et benedictus Deus excelſus, qui tradidit hoſtes tuos in manum tuam. & dedit ei decimam de omnibus.*

21 *Et dixit rex Sedom ad Abram, Da mihi animas, & ſubſtantiam tolle tibi.*

22 *Et dixit Abram ad regem Sedom, Leuaui manum meam ad Iehouam Deum excelſum, poſſeſſorem cœli & terræ,*

23 *Si à filo vſque ad corrigiam calceamenti, ſi accepero ex omnibus quæ ſunt tibi: ne dicas, Ego ditaui Abram.*

24 *Præter ea tantùm quæ comederũt pueri, & partem virorum qui profecti ſunt mecum, Aner, Eſchol, & Mamre: ipſi accipiant partem ſuam.*

1 *Et fuit in diebus illis.* Hiſtoria quæ hoc capite refertur, tribus maximè de cauſis memoratu digna eſt, nempe quòd Lot Sodomitas leni caſtigatione hortatus ſit ad pœnitẽtiam, niſi prorſus fuiſſent indociles, ac deploratæ in ſua malitia peruicaciæ: Lot autẽ iiſdẽ flagellis percuſſus fuerit, qui illectus & ineſcatus terræ pinguedine, ſeſe impiis & ſceleratis permiſcuerat. Deinde quòd Deus eius miſertus, Abram vindicem & liberatorem illi excitauit, qui captiuum è manu hoſtium eriperet. vbi incredibilis Dei bonitas, & erga ſuos beneuolentia conſpicuè relucet: quando in vnius hominis gratiam multos pluſquam indignos ad tempus ſeruat. Tertiò, quòd Abram diuinitus ornatus fuit inſigni victoria, & ore Melchiſedec benedictus, in cuius perſona regnũ & ſacerdotiũ Chriſti adumbratũ eſſe, ex aliis Scripturæ locis patet. Quòd ad ſummam hiſtoriæ pertinet, horribile ſpeculum fuit humanæ tum auaritiæ tum ſuperbiæ. Habebat adhuc genus humanũ tres ſuos patres, Sem, Cham & Iapheth: quorum aſpectu admonebãtur omnes ſibi ex vna domo & arca eſſe originẽ. Porro originis memoria, fraternæ coniunctionis ſacrũ erat pignus, vt mutuis officiis alii alios iuuarẽt. Præualet tamẽ ambitio, vt ferro & armis vltro citróque graſſentur, ac quiſque conetur alios ſubigere. Quare dũ hodie videmus ſine modo tumultuari principes, & terrã cõcutere pro ſua potẽtia, meminerim⁹ vetus eſſe malũ: quũ ſæculis omnibus dominãdi libido nimiũ regnauerit inter homines. Simul tamẽ notemus, nullũ eſſe deterius vitiũ animi altitudine, quã multi heroicũ affectũ eſſe putant. Ambitio Cedorlaomer fax totius belli fuit. nam ipſe incẽſus dominãdi cupidine, tres alios attraxit in belli ſocietatẽ: Sodomitas verò & eorũ ſocios ſuperbia ad arma ſumenda cõpulit, vt iugũ excuterẽt. Cæterũ quòd tot reges cõmemorat Moſes, Sẽ adhuc ſuperſtite (quãquã à profanis hominibus tanquã fabuloſum ridetur) nihil habet abſurdi, ſi modò reputamus tantam

humani generis propagationẽ ſingulare fuiſſe Dei miraculũ. Nam quũ Dominus ipſi Noah eiúſque filiis diceret, Creſcite, & multiplicamini: ad ſpẽ inſtaurationis eos erigere voluit, quæ vſitato naturæ ordine lõgè eſſet excellentior. Perpetua quidem eſt illa benedictio, quæ vigebit vſque ad mũdi finẽ: ſed vim eius extraordinariã tũc extare oportuit, vnde palã agnoſcerẽt primi illi patres nouũ mundũ in arca diuinitus fuiſſe incluſum. A poetis Deucalion fingitur cũ vxore ſua iactis poſt tergum lapidibus ſerere poſt diluuium homines. Sed talibus nugis deludi neceſſe eſt miſeras animas, vbi à pura Dei veritate diſceſſerint. & hoc artificio abuſus eſt Satan ad fidem abrogandam Dei miraculis. Quia enim tam citò aboleri nõ poterat diluuii memoria, & inſolita noui mundi propagatio: nebulas fumúmque, iniectis puerilibus figmentis, ſparſit, vt pro fabula haberetur quod prius certò conſtabat. Notandum tamen eſt, reges vocari à Moſe quicunque in oppido aliquo, & mediocri hominũ cœtu primatum tenebant. Quæritur an reges iſti qui Cedorlaomer ſequuti ſunt, procul habitauerint: quia vocatur Thideal rex gentium. Sunt qui longè latéque diuerſis gentibus imperaſſe fingunt: quaſi rex regũ fuerit. Vetus etiam interpres Arioch ex Põto acceſſit: quod valde abſurdum eſt. Potiùs exiſtimo hanc fuiſſe nominis rationem, quòd manum haberet collectitiam ex profugis & erronibus, qui ſe relicta patria ad eum contulerant. Ergo quia vnum & natiuum nõ erat populi corpus, ſed conflatum ex promiſcua turba, regnum gentium aptè vocatum eſt. Quòd prælũ dicit cõmiſſum in valle Sidim, vel campeſtri, quæ tunc erat Mare ſalis, non dubiũ eſt quin Mare mortuum vel Aſphaltites notet. Sciebat quibus deſtinatus eſſet magiſter, ideo verba ad rudem populi captum ſemper attemperat: & hoc fere ſolenne habet in locorum nominibus, quemadmodum prius attigi. Tamen ante prælium commiſſum cõmemorat Moſes cæſos paſſim fuiſſe regionis incolas. Veriſimile eſt omnes fuiſſe diſſipatos: quia nullũ habebant ducem, cuius auſpiciis bellarent, donec quinque reges obuiam progreſſi ſunt inſtructo exercitu. Etſi autem Cedorlaomer tyrannide magis quàm iuſto imperio tot ſibi populos tributarios fecerat, atque ita improbanda eſt eius ambitio: iuſtè tamẽ plectũtur ſubiecti, quia temere rebellauerãt. Nam etſi minimè ſpernenda eſt libertas, ſubiectio tamen quæ ſemel nobis impoſita eſt, ſine obliqua aduerſus Deum contumacia excuti non poteſt: quia omnis poteſtas diuinitus eſt ordinata, etiamſi initio à libidine dominandi manauerit. Ergo alii ex rebellibus inſtar pecudum mactantur: alii etiamſi arma induerint, & parati ſint ad reſiſtendum, pelluntur tamen in fugã: ita infeliciter omnibus cedit contumax negatio tributi. Et notandæ ſunt tales hiſtoriæ, vt inde diſcamus, aduerſo Deo pugnare quicunque anarchiam quærunt. *Fugerunt Rex Sodomæ, &c.* Quidam exponunt cecidiſſe in puteos: quod veriſimile non eſt, quum minimè locorum ignari eſſent: id potius externis hoſtibus accidiſſet. Alii dicunt ſeruandæ vitæ cauſa illuc delapſos eſſe. Ego autem, vt in vltima deſperatione fieri ſolet, mortem vnam alia morte mutaſſe intelligo. acſi diceret Moſes, tam formidabiles illis fuiſſe hoſtium gladios, vt non dubitarent ſe præcipites iacere in foueas. Subiicit enim cõtinuo pòſt, qui ſalui euaſerant, fugiſſe in montes. Vnde periſſe colligimus qui in foueas corruerant. Tantùm ſciamus nõ tam locorum ignorãtia deceptos quàm pauore exanimatos cecidiſſe.

Rom. 13. a. 1.

12 *Ceperunt quoque Lot.* Dubium eſt, domíne ſubſtiterit Lot, quũ egreſſi ſunt alii ad pugnã, & illic deprehenſus fuerit ab hoſtibus: an verò arma cũ reliquo populo induere coactus fuerit. Quia autem eius non meminit Moſes, niſi quum ad vrbis direptionem ventum eſt, probabilis eſt coniectura, confecto prælio domi captum eſſe inermem. Primùm autẽ hìc cernimus communes eſſe bonis & malis ærumnas: deinde, quo propius coniuncti ſumus ſceleratis & impiis, quum in ipſos Deus vindictam ſuam exerit, citius ad nos peruenire flagella.

13 *Venit quidam qui euaſerat.* Hæc eſt ſecunda pars capitis, vbi exponit Moſes, quũ Deus ſeruum ſuũ Lot reſpiceret, Abrã illi dediſſe liberatorem, qui eũ è manibus hoſtium eriperet. Sed hìc oriũtur variæ quæſtiones, an Abræ homini priuato licuerit armare familiã contra reges, & publicum bellum ſuſcipere. Ego verò non dubito, ſicuti Spiritus virtute inſtructus in bellum deſcendit, ſic cæleſti mandato fuiſſe munitum, ne vocationis ſuæ metas tranſiliret. Neque hoc nouum videri debet, quum ſpecialis eſſet eius vocatio. creatus iam erat rex illius terræ. Quanquam poſſeſſio in aliud tempus differebatur, Deus tamen ſingulare aliquod ſpecimen eius poteſtatis dare voluit quæ adhuc hominibus ignota erat. Quale præludium legimus in Moſe, dum AEgyptium occidit, priuſquã ſe vindicem ac liberatorem ſuæ gentis palam profiteretur. Atque hoc ideo notandum eſt, ne ex hoc facto regulam ſibi conſtituant qui ſe & ſuos cuperent manu armata defendere, quoties aliqua vis illata eſt. Poſtea videbimus eundem Abram patienter & molli animo tuliſſe iniurias, quæ non minus eius animum exacerbare poterant. Porro quòd nihil temere aggreſſus ſit Abram, quin potius Deo probatum fuerit eius conſilium, paulo pòſt liquebit ex elogio Melchiſedec. Ideo ſtatuamus ſingula-

ri Spiritus directione ſuſceptũ fuiſſe ab eo hoc bellum. Siquis excipiat, vlterius tamen progreſſum eſſe quàm fas eſſet, quũ victores præda & captiuis ſpoliauit, ac Sodomitas reſtituit in integrum, qui eius tutelæ minimè cõmiſſi erant. Reſpondeo, vbi conſtat Deum illi ducẽ & authorem fuiſſe, quod ex approbatione colligitur, non eſſe cur diſputemus de arcano illius iudicio. Sodomitas perditis ac deletis eorum vicinis, quia omnium deterrimi erant, ad iudicium atrocius deſtinauerat. Excitat igitur ſeruũ ſuum Abram, qui caſtigatione ſatis dura admonitos liberet, quò magis inexcuſabiles reddantur. Itaque non magis in exemplum trahi debet hic peculiaris Spiritus ſancti inſtinctus quàm totum bellũ quod geſſit. Quòd ad nuntiũ pertinet qui Abræ renuntiauit Sodomæ cladem: non recipio quod quidã fingunt, pium fuiſſe hominem. Cõiicere potius licet hominẽ domo profugum, & nudatum omnibus bonis veniſſe ad Abrã, vt aliquid humanitatis eliceret. Abram vocari Ebræum, interpretor non tranſfluuiatilem, vt quorundam fert opinio, ſed quia progenitus erat ex Eber. Eſt enim gentilitiũ nomẽ. Et Spiritus ſanctus benedictũ illud à Deo genus honorificè rurſus hîc prædicat. *Erant fœderati cum Abrã.* Apparet Abrã temporis ſucceſſu fuiſſe liberalius exceptum, vt fœdus & amicitiam haberet cũ terræ principibus. fecerunt enim heroicæ hominis virtutes, vt minimè ſpernendum ducerẽt. Imò quum tantam familiã haberet, potuit ipſe quoque inter reges habere locũ, niſi fuiſſet extraneus & hoſpes. Sed Deus ita eius paci conſulere voluit per temporale fœdus, vt nunquã illis populis permixtus fuerit. Porro diuinitus totum hoc negotium fuiſſe gubernatum, vel inde coniicere promptum eſt, quòd ſocii eius quatuor reges (vt tunc erat temporum conditio) ſatis validos, & victoriæ fiducia inflatos, aggredi cum magno periculo non dubitarunt. Certè vix vnquam in gratiam aduenæ euſque progreſſi eſſent, niſi arcano Dei impulſu.

14 *Quòd captiuus ductus eſſet frater.* Cauſam ſuſcepti belli breuiter exprimit Moſes, vt Abrã è ſeruitute cognatũ ſuum eriperet. Interim memoria tenendum eſt quod prius dixi, nõ temere arreptaab illo fuiſſe arma, ſed ſumpta ex manu Dei, qui eum terræ dominum conſtituerat. Quantũ ad verba attinet, neſcio cur verterit vetus interpres, Numerauit Abrã expeditos ſuos vernaculos. Nam verbũ ריק, euaginare vel educere ſignificat. Vocat autem Moſes ſeruos iſtos חניכים, nõ qui ad rem militarem edocti formatíque eſſent, vt ſentiunt plerique: ſed potius (meo iudicio) qui educati fuerant ſub eius manu, & eius diſciplina à pueris imbuti, vt animoſius ſub fide & auſpiciis eius bellarẽt, & quiduis diſcriminis ſubire parati eſſent eius cauſa. In tanta verò familiæ copia præter induſtriam ſancti viri, Dei benedictio nobis cõſideranda eſt qua præter vulgarem & ſolitum morem auctus fuerat.

15 *Et diuiſit ſe.* Quidam exponunt quòd Abram ſolus cum domeſticis copiis in hoſtes irruerit. Alii, quòd ipſe & tres fœderati partiti fuerint ſuas turmas, vt hoſtibus incuterẽt plus terroris. Alii Hebraicam eſſe phraſim putant, pro irrumpere in medios hoſtes. Ego ſecundam expoſitionem magis amplector, quòd ex diuerſis partibus hoſtes inuadens, ſubitò illos perculerit. Nam huc quoque valebat temporis circunſtantia, quòd noctu illos aggreſſus eſt. Quanquã autem eiuſmodi audaciæ exempla in profanis hiſtoriis occurrũt: fidei tamẽ Abræ adſcribi debet quòd exigua manu numeroſum exercitum, & victoria ſuperbũ inuadere auſus eſt. Quòd autem paruo negotio victor euaſit, ac intrepidè perſecutus eſt qui longè numero plures erant, Dei gratiæ acceptum feremus.

17 *Et egreſſus eſt rex Sodomæ.* Quanquam ſciebat rex Sodomæ Abram nonniſi in nepotis ſui gratiam ſumpſiſſe arma, honoris tamen cauſa obuiam illi prodit, vt ſe gratum præbeat. Nam humanitatis officium eſt, etiam quæ non ex profeſſo, ſed ex re nata & occaſione, vel per accidens (vt loquuntur) nobis collata ſunt beneficia, agnoſcere. Porro hoc totum ceſſit in maiorẽ Dei gloriam, quòd ita celebrata fuit Abræ victoria. Locum etiam deſignat vbi Abræ rex Sodomæ occurrit, nempe Vallem regis: quam ſic vocatam fuiſſe potius exiſtimo à rege aliquo, quàm quòd animi cauſa reges illuc conuenirent.

18 *Et Melchiſedec rex Salem protulit.* Hoc tertium eſt ex tribus præcipuis huius hiſtoriæ capitibus, quòd Melchiſedec ſummum Eccleſiæ patrem Abram conuiuio exceptũ benedixit ſacerdotii iure, & decimas ab eo recepit. Non dubium eſt quin huius quoque regis occurſu Deus celebrem, & ad poſteros memorabilem Abræ victoriam reddiderit. Sed altius & excellentius myſterium ſimul adumbratum fuit. nam quum ſanctus Patriarcha quem in ſummum honoris gradum extulerat Deus, ſe ſubmiſit ipſi Melchiſedec, non dubium eſt quin illum conſtituerit vnicum totius Eccleſiæ caput. nam ſine controuerſia ſolennis benedictio quam ſibi vſurpat Melchiſedec, præcipuæ dignitatis ſymbolũ eſt. Siquis excipiat, fuiſſe ſacerdotem, annõ ſacerdos erat Abram? Ergo hîc nobis aliquid ſingulare commendat Deus in Melchiſedec, dũ fidelium omniũ patri eum præfert. Verùm ſingula verba ordine expendere ſatius erit, vt melius rei ſummam deinde colligamus. Quòd Abram excepit hoſpitio ac eius comites, regium

ſuit: benedictio autem propriè ad munus ſacerdotis ſpectat. Ideo ſic contexi debent Moſis verba, Melchiſedec rex Salem protulit panem & vinum: & quum eſſet ſacerdos Dei, benedixit Abræ. ſic diſtinctè quod ſuum eſt, vtrique perſonæ tribuitur. Laſſum & famelicum exercitum regia liberalitate refecit: quia verò ſacerdos erat, ſolenni precationis ritu primogenitū Dei filium, & Eccleſiæ patrem benedixit. Porro etſi hunc vetuſtiſſimum fuiſſe morem non nego, vt qui reges erant, ſacerdotio ſimul fungerentur: hoc tamen in Melchiſedec fuiſſe extraordinarium apparet illo ſæculo. Nec verò vulgari elogio ornatur, dum Spiritus ratum habet eius ſacerdotium. Scimus quàm tunc corrupta vbique fuerit religio, quum Abram ipſe qui ex ſacro genere Sem & Eber oriundus erat, in profundo ſuperſtitionum gurgite cum patre ſuo & auo demerſus fuerit. Ideo multi fuiſſe Sem diuinant: quibus ne ſubſcribam, multis cauſis impedior. neque enim Dominus virum æterna memoria dignum nouo tantùm & obſcuro nomine indicaſſet, vt maneret ignotus. Deinde probabile non eſt ex Oriente migraſſe in Iudæam, & ex Moſe nihil tale colligitur. Tertiò ſi habitaſſet Sem in terra Chanaan nō ita flexuoſis ambagibus vagatus eſſet Abram, vt antehac retulit Moſes, donec ſuum atauū, ſalutaſſet. Plurimū verò ponderis habet quod admonet Apoſtolus, hūc Melchiſedec, quiſquis fuerit, nobis ſine vlla origine, quaſi è nubibus delapſus eſſet, in mediū proferri, & ſine mentione vlla mortis ſepeliri eius nomē. In homine autē ignoto clarius refulget mirifica Dei gratia, quòd inter mūdi corruptelas, ſolus in terra illa integer ac ſincerus fuerit pietatis cultor & cuſtos. Omitto deliria quæ Hieronymus ad Euagrium coaceruat: ne lectoribus ſine fructu moleſtus ſim, adeóque putidus. Salē pro Ieroſolyma accipi libēter credo, atque hæc opinio magis recepta eſt. Quāquā ſiquis malit cōtrariā ſentētiā amplecti, quòd oppidū fuerit in planitie ſitū, nō repugno. Hieronymus hac in parte varius eſt: quod tamē alicubi narrat, ætate ſua quædā adhuc veſtigia palatii Melchiſedec ſuperfuiſſe, ex veteribus ruinis mihi non fit veriſimile. Nūc videndum ſupereſt quomodo inſculptam habuerit Melchiſedec figurā Chriſti, & fuerit quaſi ἀντίτυπος. verba ſunt Dauidis Pſal. 110. a. 4, Iurauit Dominus, & nō pœnitebit eū, Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec. Prius eū in ſede regia locauerat, cui nūc vēdicat ſacerdotii honorē. Conſtat autē ſub Lege ſic diſtincta fuiſſe duo hæc officia, vt regibus nefas eſſet ſacerdotium arripere. Vt demus verū fuiſſe quod narrrat Plato, & paſſim occurrit apud Poetas, receptū olim fuiſſe communi Gentiū vſu, vt rex idem eſſet ac ſacerdos: in Dauidē & eius poſteros nullo modo quadrabat, quos Lex vetabat alterum munus prorſus attingere. Ergo quod veteri Lege diuinitus conſtitutū fuerat, in huius ſacerdotis perſona abrogari oportuit. Nec abs re Apoſtolus ſacerdotium vetuſto illo & vmbratili præſtātius notari cōtendit, quod iureiurando ſancitur. Porro donec ad Chriſtum ventū fuerit non reperietur iſte rex ac ſacerdos, qui inter omnes emineat. Quemadmodū autem nemo extitit, præter Chriſtum, qui Melchiſedec dignitate æquaret, nedū præcelleret: ita hinc colligimus, in illius perſona oblatam fuiſſe Patribus Chriſti effigiem. Nec ſanè Dauid ſimilitudinem à ſe cōfictam profert: ſed quare diuinitus ordinatum fuerit Chriſti regnū, & quidem iureiurando interpoſito, teſtatur. nec dubiū eſt quin idē per manus iam olim à Patribus traditum foret. Summa eſt, Chriſtum ita fore ſecūdum à Deo regem, vt etiam in ſacerdotem vngatur, & quidem perpetuum: quod nobis cognitu pluſquam vtile eſt, vt diſcamus regiam Chriſti potentiam coniungere cum ſacerdotis officio. Idē ergo qui vnicus & æternus conſtitutus eſt ſacerdos, vt nos Deo recōciliaret, ac peracta expiatione intercederet pro nobis, rex etiā immenſa virtute pollet ad tuendam ſalutem noſtram, nóſque ſuo præſidio tuendos. Ita fit vt eius patrocinio freti intrepidè nos ſiſtamus coram Dei facie, quem ſcimus fore nobis propitium: & inuicto eius brachio confiſi, ſecurè gloriemur contra omne hoſtium genus. Qui verò alterum munus ſeparant ab altero, Chriſtum lacerantes, fidem dimidia ſua fultura priuatam labefactant. Notandum etiam quòd rex æternus vocatur Chriſtus inſtar Melchiſedec. Nam quum eius vitæ nullū aſſignet finem Scriptura, quaſi ſuperſtitem omnibus ſæculis relinquit: certè non temporalis, ſed æterni regni figuram nobis pingit vel adumbrat in eius perſona. Quum verò Chriſtus morte ſua munus ſacerdotis peregerit, ſequitur vno illo ſacrificio ſemel placatum eſſe Deum, vt nō aliunde iam petenda ſit reconciliatio. Quare atrocem illi iniuriam faciunt, ac honorem diuinitus illi iureiurando datum nefando ſacrilegio eripiunt quicunque vel alia erigūt ſacrificia expiandis peccatis, vel alios ſacerdotes fabricant. Atque vtinam id prudēter expenſum fuiſſet à vetuſtis Eccleſiæ ſcriptoribus. Neque enim tam frigidè, imò tam inſcitè tranſtuliſſent ad panem & vinum ſimilitudinem Chriſti & Melchiſedec, quæ longè in aliis rebus conſiſtit. Putarunt imaginem eſſe Chriſti Melchiſedec: quia panem & vinum obtulit. Addunt enim Chiſtū corpus ſuum, qui panis eſt viuificus, & ſanguinem, qui ſpiritualis eſt potus, obtuliſſe. Atqui Apoſtolus dū in Epiſtola ad Hebræos exactiſſimè colligit, & ſigillatim exequitur quicquid ſi-

Heb. 7. a. 3.

Heb. 7. a. 1.

mile cum Chriſto habuit Melchiſedec, de pane & vino verbum non facit. Si vera eſſet Tertulliani & ſimilium argutia, nimiæ negligentiæ fuiſſet, ſingulas partes quæ leuis momenti erant excutiendo, præcipuum caput ne vna quidem ſyllaba dignari. De ſacerdotio autem quum tam prolixè & accuratè diſputet Apoſtolus, quàm craſſa eſſet iſta obliuio, inſigne ſacrificium, in quo tota vis ſacerdotii incluſa erat, non attingere? Ex benedictione & decimis honorem eius probat: quanto illud ad rem aptius quadrabat, non agnos, aut vitulos, ſed mundi vitam, (hoc eſt Chriſti corpus & ſanguinem) in figura obtuliſſe? His rationibus abundè refellitur veterum commentum. Quanquam ex verbis Moſis ſatis luculẽta refutatio ſumi poteſt. Neque enim illic legitur quicquam fuiſſe oblatum Deo, ſed vno cõtextu ſic habetur, Obtulit panem & vinum: & quum eſſet ſacerdos Dei altiſſimi, benedixit illi. Quis non videt vtrique verbo commune eſſe relatiuum: ideóque tam vino refectum eſſe Abram quàm benedictione ornatũ? Bis verò ridiculi Papiſtæ qui oblationem panis & vini ad Miſſale ſuum ſacrificiũ detorquent. Nam vt Melchiſedec ſibi conformem habeant, fateri neceſſe erit panem & vinũ in Miſſa offerri. Vbi igitur trãſſubſtantiatio, quæ præter nudas ſpecies nihil relinquit? Deinde qua audacia Chriſti corpus ſuis ſacrificiis immolandum tradunt? quo prætextu, quum vnicus vocetur ſucceſſor Melchiſedec Filius Dei, innumeros illi ſubrogant? Videmus ergo quàm inſulſè non modò deprauent hunc locum, ſed abſque vllo colore balbutiant.

19 *Et benedixit ei.* Niſi inter ſe cohæreãt hæc duo membra, Sacerdos erat Dei, & benedixit, nihil hîc niſi vulgare referet Moſes. Mutuò enim ſibi benedicũt homines: hoc eſt, bene precãtur alii aliis. Sed hîc nobis deſcribitur Dei Sacerdos, qui pro iure officii minorem & ſibi ſubiectum ſanctificat. Neque enim vnquam fuiſſet auſus benedicere Abram, niſi ſe hac in parte excellere præ ipſo nouiſſet. In hũc modum iubẽtur Leuitici ſacerdotes populum benedicere: atque id efficax ratúmque fore Deus promittit. Sic Chriſtus in cælum aſcendens, ſublatis manibus Apoſtolos benedixit, tanquam gratiæ Dei miniſter: ac tunc exhibita fuit huius figuræ veritas. Sibi enim teſtatus eſt iniunctum fuiſſe benedicendæ Eccleſiæ à Patre munus, quod in Melchiſedec adũbratum fuerat. *Benedictus Abram Deo excelſo.* Huc tendit Melchiſedec, vt cõfirmet ratámque faciat diuinæ vocationis gratiam ſacto Abræ. Honorem enim deſignat quo Deus ipſum peculiariter ornauerat, à reliquis omnibus ſegregans, & ſibi adoptans in filium. Et Deum à quo electus fuit Abram, poſſeſſorem vocat cæli & terræ, vt diſcernat à fictitiis Gentiũ idolis. Poſtea quidem aliis titulis ſe veſtiuit Deus, vt propiore nota ſe familiarem redderet hominibus, qui pro ſui ingenii vanitate, quum Deum audiunt cæli & terræ opificem, vagari non deſinunt donec in ſuis figmentis euaneſcant. Sed quia iam Abræ innotuerat Deus, multiſque oraculis formata erat eius fides, ſatis habet Melchiſedec creationis elogio teſtari verum eſſe & vnicum Deum quem colit Abram. Quanquam autẽ ipſe quoque habebat ſincerũ veri Dei cultum: Abram tamen benedictum Dei vocat, æterni fœderis reſpectu: acſi diceret, quaſi hæreditario iure reſidere Dei gratiam in vna familia & gente, quia vnus Abram ex toto mundo ſelectus eſſet. Additur deinde ſpecialis victoriæ gratulatio, non qualis inter prophanos homines volitare ſolet, dum alii alios ventoſis encomiis efferunt: ſed Melchiſedec gratias agit Deo: & victoriam quam adeptus eſt ſanctus vir, quaſi ſigillum facit gratuitæ eius vocationis.

Nume. 6.d. 23.
Luc 24.g 51.

20 *Dedit ei decimas.* Sunt qui intelligant datas fuiſſe decimas Abræ: ſed aliter Apoſtolus, qui docet in lumbis Abræ decimatum fuiſſe Leui, quum Abram præſtantiori ſacerdoti decimas obtulit. Et ſanè abſurdum eſſet quod illi priores volunt: quia ſi Dei ſacerdos fuit Melchiſedec, recipere decimas oportuit potius quàm dare. Nec verò dubium eſt quin Deo in perſona Melchiſedec munus obtulerit Abram, vt in talibus primitiis ſua omnia dicaret. Seipſum ergo ſponte decimauit Abram in gratiam Melchiſedec: vt honorem haberet eius ſacerdotio. Porro quum id non perperam nec temere actum fuiſſe conſtet, meritò colligit Apoſtolus, in hac figura ſacerdotio Chriſti Leuiticum fuiſſe ſubiectum. Aliis poſtea de cauſis decimas Leuitis dari iuſſit Deus ſub Lege: Abræ autem ſæculo tantùm ſacra oblatio fuit gratitudinis pignus ac teſtimonium. Incertum tamen eſt, ſpoliorúmne decimas, an bonorum quæ domi poſſidebat, obtulerit. Sed quia veriſimile non eſt liberalem fuiſſe de alieno, & prædæ decimam partem largitum eſſe, ex qua ne filũm quidem attingere voluit: potius conicio ſumptas fuiſſe has decimas ex propriis eius facultatibus. Quanquam non admitto quotannis fuiſſe ſolutas, vt quibuſdam placet: potius, meo iudicio, ſemel illi dicauit hoc munus, vt ſummum Dei ſacerdotem agnoſceret: nec tunc potuit de manu (quod aiunt) in manum tradere: ſed ſolennis fuit nuncupatio, cuius paulo pòſt ſecutus eſt effectus.

Hebr. 7.b.8.

21 *Dixit rex Sodomæ.* Quia Moſes, interpoſita obiter mentione regis Salem, contextum ſermonis ſui de rege Sodomæ abruperat, illuc nunc redit: ac docet non tantùm gratulandi cau-

ſa regem Sodomæ veniſſe Abræ obuiam, ſed vt debito præmio ipſum afficeret. Totam ergo prædam illi remittit, exceptis hominibus: acſi diceret, Magnum eſt quòd homines recupero: tibi reliqua omnia cedant in beneficii præmium. Atque hoc quidem laude dignum eſt, quòd ſe gratum homini præbet: modò ne ingratus eſſet Deo, cuius nec ſeueritate nec clementia redditus eſt melior. Fieri etiam poteſt vt ſeruili modeſtiæ ſimulatione homo inops & bonis omnibus nudatus, captauerit Abræ fauorem, vt ſaltem captiuos & vacuam vrbem ſibi haberet. Certè poſtea videbimus Sodomitas accepti beneficii fuiſſe immemores, dum ſuperbè & contumelioſè ſanctum Lot vexarunt. Vetus hæc ceremonia ad vim & naturam iuriſiurandi exprimendam valde appoſita fuit. Manu enim ad cælum ſublata, oſtendimus nos Deum aduocare teſtem: & ſimul vltorem, ſi fallimus. Leuabant quidem olim manus in ſuffragiis: vnde Græcis verbum χειροτονεῖν pro decernere: ſed in iurandi ritu alia fuit ratio. Teſtati enim ſunt ſe ad Dei præſentiam confugere, & quaſi accerſere tam præſidem veritatis quàm periurii vindicem. Mirum tamen videri poteſt cur tam facilè ad iurandum proſiliat Abram: ſciebat enim hoc reuerentiæ habendum eſſe Dei nomini, vt eo parcè, & tantùm pro neceſſitate vtamur. Reſpondeo, duas illi fuiſſe iurandi cauſas. nam quia ſolent flexuoſi homines alios metiri ſua vlna, ratò fidem habēt ſimplicibus verbis. Putaſſet igitur rex Sodomæ Abram non ſeriò ius ſuum remittere, niſi interpoſitum fuiſſet Dei nomen. Deinde magni interfuit vulgò omnibus patere, bellum mercenarium ab eo non fuiſſe geſtum. Satis declarant temporum omnium hiſtoriæ, etiam qui iuſtas habuerunt bellandi cauſas, fuiſſe tamen incitatos priuatis commodis. Atque, vt acuti ſunt homines ad excogitandos prætextus, nunquam illis deſunt cauſæ, quamuis ſola eos cupiditas ſtimulet. Ergo niſi animoſè repudiaſſet Abram belli ſpolia, vulgatus ſtatim fuiſſet rumor, ſpecie recuperādi nepotis prædæ aucupio fuiſſe intentum. Quod illi non tam ſua cauſa ſollicitè cauendum fuit, quàm gloriæ Dei ſtudio, cui aliquid ſiniſtræ notæ aſperſum fuiſſet. Præterea munire ſe voluit Abram Dei nomine tanquam clypeo contra omnes auaritiæ illecebras. Variis enim modis tētare eius animum nō diſiiſſet rex Sodomæ, niſi maturè blandis captationibus præciſa fuiſſet anſa.

13 *Si à filo uſque ad corrigiam.* Eclipticam iurandi formam habent Hebræi, in qua ſubaudienda eſt pœnæ imprecatio. Alicubi plena expreſſio occurrit in Scripturis, Hoc faciat mihi Dominus, & hoc addat. *1. Sam. 14. f. 44.* Quia tamen horrendum eſt incidere in manum Dei viuentis, quò maior in iuramētis colatur religio, abrupta iſta loquutio homines admonet vt ſecū reputent quid agāt. perinde enim eſt acſi manum ſibi iniicerent, ac reſiſterent in medio ſermonis curſu. Hoc quidē fixū manet, nunquam temere iurare homines quin Dei vindictam prouocent in ſuū caput, eúmque ſibi aduerſarium conſtituāt. *Ne fortè dicas.* Quanquam præ ſe ferunt hæc verba elatum animum, & famæ nimis deditum: quia tamen laudatur hac in parte Abram à Spiritu, ſancta hæc fuit animi magnitudo. Verùm exceptio additur, quòd nolit ſuā liberalitatē ſociis damnoſam eſſe, nec eos ſubiicere ſuis legibus. Nam & iſta eſt nō minima pars virtutis, ſic rectè agere, vt alios non cogas ad tuum exemplum, quaſi ad regulam. Spectet igitur quiſque quid ferat ſua vocatio, quid officio cōueniat, ne alii aliis ſuo arbitrio præiudicent. Nimis enim imperioſa eſt iſta moroſitas, quum aliis inſtar legis præſcriptum eſſe volumus quod ſequimur ipſi tā quam rectum, & officio noſtro conſentaneum.

CAP. XV.

P*oſt hæc fuit verbum* Iehouæ *ad* Abram *in viſione, dicendo,* Ne timeas Abram, *ego ſcutum* ero *tibi, merces tua multa valde.*

2 Et *dixit* Abrā, *Dominator* Iehoua, *quid dabis mihi? & ego incedo orbus, & filius derelictionis domus meæ erit iſte* Dammeſcenus Elihezer.

3 Et *dixit* Abram, *Ecce, mihi non dediſti ſemen, & ecce, filius domus meæ hæres meus eſt.*

4 Et *ecce verbū* Iehouæ *ad eum, dicendo,* Nō *erit hæres tuus iſte, ſed qui egredietur de viſceribus tuis, ipſe hæres tuus erit.*

5 Et *eduxit eum foras, & dixit, Suſpice nūc cælū, & numera ſtellas, ſi poteris numerare eas.* Et *dixit ei, Sic erit ſemen tuum.*

6 Et *credidit* Iehouæ, *& reputauit illud ei ad iuſtitiam.*

7 Et *dixit ad eum,* Ego Iehoua *qui eduxi te de* Vr Chaldeæ, *vt darem tibi terram iſtam, vt hæredites eam.*

8 Et *dixit,* Dominator Iehoua *in quo cognoſcam quòd hæreditabo eam:*

9 Et dixit ad eum, Tolle mihi vitulam triennem, & capram triennem, & arietem triēnem, & turturem, & pullum columbarum.

10 Et tulit ſibi omnia iſta, & diuiſit ea per medium, & poſuit quamlibet partem diuiſionis ſuæ e regione ſociæ ſuæ: ſed aues non diuiſit.

11 Et deſcenderunt aues ſuper cadauera, & abigebat eas Abram.

12 Et fuit, ſole occumbente ſopor cecidit ſuper Abram: & ecce, terror tenebroſus & magnus cadens ſuper eum.

13 Et dixit ad Abram, Cognoſcēdo cognoſce quòd peregrinum erit ſemen tuum in terra non ſua: & ſeruient eis, affligéntque eos per quadringentos annos.

14 Sed etiam gentem cui ſeruierint, ego iudicabo: & poſtea egredientur cum ſubſtantia magna.

15 Et tu ingredieris ad patres tuos in pace, ſepelieris in canitie bona.

16 Et generatione quarta reuertentur huc: quia nondum eſt completa iniquitas Emoræi.

17 Et fuit, ſole occumbente caligo erat, & ecce furnus fumans, & lampas ignis quæ tranſibat inter diuiſiones ipſas.

18 In die ipſo pepigit Iehoua cum Abram fœdus, dicēdo, Semini tuo dabo terram hanc, à flumine AEgypti, vſque ad flumen magnum, flumen Euphratem.

19 Cenæum & Cenizæum & Cadmonæum,

20 Et Hitthæum & Perizæum & Rephaim.

21 Et Emoræum & Chenaanæum & Girgaſæum & Iebuſæum.

1 *Fuit uerbum Iehouæ.* Videri poſſet rebus lætis & ex voto fluentibus ſuperuacua fuiſſe hæc viſio, præſertim quum Dominus ſeruum ſuum quaſi triſtem ac metu afflictum, bono animo eſſe iubeat. Ideo quidam diuinant Abram reuerſum à liberatione ſui nepotis, aliquo incommodo fuiſſe affectum, cuius nulla fit à Moſe mentio: ſicuti Dominus ſuos ſæpe humiliat ne in rebus proſperis exultent: quum autē deiectus eſſet Abram, rurſus nouo oraculo fuiſſe erectū. Sed quia nihil tale coniicere licet ex verbis Moſis, aliam potius fuiſſe cauſam ſentio. Primò quanuis illi vndique plauſus darentur, non dubium eſt quin variæ cogitationes in eius animum ſubierint. Tametſi prælio deuicti fuerant Chedorlaomer, & eius ſocii, eos tamen prouocauerat Abrā, vt poſſent collectis nouis copiis & refectis viribus, rurſus terram Chanaā aggredi. Nec eius periculi metu vacabant terræ incolæ. Deinde, vt rara felicitas comitem fere inuidiam ſecum trahit, multis ſiniſtris ſermonibus obnoxius eſſe cœpit Abram, poſtquam cū victore exercitu quatuor regum confligere auſus fuerat. Siniſtra etiam ſuſpicio oriri potuit, fore mox vt vires ſuas quas expertus erat contra extraneos reges, in vicinos & hoſpites ſuos conuerteret. Ergo ſicut honori illi fuit victoria, ita non dubium eſt quin formidabilem & ſuſpectum multis reddiderit, & conflauerit multorum odia: quum ſibi quiſque ex illius fortitudine & felici ſucceſſu periculum fingeret. Nihil igitur mirum ſi commotus fuerit, & anxiè multa agitauerit, donec illum Deus auxilii ſui fiducia deintegro erexit. Potuit etiam alius eſſe finis oraculi: nempe vt Deus contrario vitio occurreret. Poterat enim Abram victoria elatus, ſuæ vocationis obliuiſci, vt principatum ſibi acquireret, & vitæ erraticæ, aſſiduæque vexationis tædio appeteret meliorem fortunā, & quietum vitæ ſtatum. Et ſcimus quàm procliue ſit hominibus ſecundæ & ridentis fortunæ blanditiis ineſcari. Anticipat ergo Deus, & priuſquam ſancti viri mentem occupet illa vanitas, memoriā illi renouat ſpiritualis gratiæ, vt illic penitus acquieſcens reliqua omnia deſpiciat. Quia tamen verbum hoc, Ne metuas, perinde ſonat quaſi Deus mœrentem vel ſollicitum lenire aliquo ſolatio velit: probabile eſt eū tali cōfirmatione habuiſſe op⁹: quia videbat multos malignè obſtrepere ſuæ victoriæ, & ſenectutem ſuam duris moleſtiis fore expoſitam. Quanquā fieri poteſt vt Deus non ideo ipſum timere vetet, quia metu ſit perculſus: ſed vt fortiter contemnere, ac pro nihilo ducere totum mundi fauorem, & terrenas opes diſcat: acſi dixiſſet, Modò me vnum habeas propitiū, non eſt cur metuas. Me igitur vno cōtentus in mūdo (vt hactenus cœpiſti) peregrinare: ac potius è cælo pendeas quàm in terra ſis defixus. Quicquid ſit, Deus ad ſe reuocat ſeruum ſuum, oſtendens longè maiora bona illi apud ſe repoſita eſſe, ne in victoria ſubſidat. Dicit autem Moſes *in viſione loquutum eſſe Deum*: quo ſignificat additum verbo fuiſſe viſibile aliquod gloriæ

Dei ſymbolum: quò maior authoritas oraculo conſtaret. Fuit autem hic vnus ex duobus ordinariis modis, quibus ſe Dominus olim manifeſtare Prophetis ſuis ſolebat: ſicuti habetur Numerorum cap. 12.b.6. *Ne timeas Abram.* Tametſi poſterior in contextu eſt promiſſio, procedit tamē ordine: quia ex ea pēdet confirmatio, qua Deus cor Abræ à metu liberat. Hortatur Deus Abram vt trāquillo ſit animo: ſed vbi fundata eſt talis ſecuritas, niſi dū fide apprehēdimus nos curæ eſſe Deo, ac in eius prouidentiam recumbimus? Priorem igitur locum tenet promiſſio, quòd Deus ſit clypeus Abræ, & ſatis ampla merces: cui annexa eſt, quaſi appendix, exhortatio, ne metuat, tali ſalutis ſuæ præſide & felicitatis authore fretus. Ideo quò magis perſpicuus ſit verborum ſenſus inſerenda eſt cauſalis nota, Ne timeas Abrā, quia ego ſum clypeus tuus. Porro clypei nomine ſignificat tutum ſemper fore ſuo præſidio Abram. Mercedem ſe appellans, ſe vnum illi debere ſufficere admonet. Sicuti autem illius reſpectu generalis fuit hæc doctrina, vt ſciret victoriam non ſummum, neque extremum bonorum eſſe, quibus ipſum proſequi Deus ſtatuerat: ſic idem nobis omnibus in vnius hominis perſona ſciamus promitti. Nam hac voce quotidie fideles ſuos Deus compellat, quia ſemel tuendos ſuſcepit, ſibi curæ fore, vt ſaluos conſeruet ſub manu ſua, virtutéque protegat. Quemadmodum verò clypei officium ac vicem ſibi Deus tribuit vt ſe ad defenſionē ſalutis noſtræ opponat: ità hæc promiſſio inſtar muri ahenei meritò nobis eſſe debet, ne in vllis periculis vltrà quàm oportet trepidemus. Quia autē variis & innumeris carnis cupiditatibus circūacti homines ſubinde fluctuant, deinde nimium addicti ſunt præſentis vitæ deſiderio: ſequitur alterum membrum, quo Deus ſe vnum ad omnes beatæ vitæ numeros ſufficere fidelibus teſtatur. Merces enim tantundem valet ac hæreditas vel felicitas. Id ſi animis noſtris probè infixum eſſet, in ſolo Deo ſummā ac plenam nobis eſſe bonorum perfectionem, facilè modum ſtatueremus prauis deſideriis quæ nos miſerè ſollicitant. Senſus autem eſt, nos verè demum felices eſſe vbi Deum habemus propitium. neque enim ſolùm nos cumulat omni benignitatis copia, ſed ſe nobis fruendum offert. Iam quid vltrà eſt quod appetant homines, vbi Deo fruuntur? Sciebat Dauid quid valeret hæc promiſſio, qui gloriatur ſortem ſibi præclaram obtigiſſe, quia Dominus ſit ſua hæreditas. Cæterùm quia nihil difficilius eſt quàm frænare prauos carnis appetitus, & tam fœda eſt ac impia hominum ingratitudo, vt vix vnquam illis Deus ſatiſfaciat: non ſimpliciter mercedem ſe Dominus ipſe vocat, ſed amplam valde, qua ſatis ſupérque contentos eſſe nos decet. Ea verò vberrima fiduciæ materia eſt, & ſolida fultura. Nam quiſquis ſibi perſuaſerit vitam ſuam protegi Dei manu, nec ſe vnquam miſerum fore illo propitio, & ad hunc portum in omnibus ſuis curis ac moleſtiis confugiet: optimū inueniet malis omnibus remedium. Nō quòd omni prorſus timore & cura vacui ſint fideles, quandiu inter diſcriminum & ærumnarum procellas iactantur: ſed quia ſedatur trepidatio in eorum animis: & quemadmodum pluris eſt Dei præſidium quàm omnia pericula, ſic timorem fiducia exuperat.

Pſal.16.b.6.

2 *Dominator Deus.* Hebraicus textus habet אדני יהוה. Ex qua appellatione colligitur, notam aliquam diuinæ gloriæ inſculptam fuiſſe viſioni, vt Abram nihil de authore ambigens, intrepide in hanc vocem erumperet. Nam quum mirus fallendi artifex ſit Satan, ac tot præſtigiis ſub Dei nomine illudat: certum ac notabile diſcrimen conſtare oportuit veris & cæleſtibus oraculis, quæ ſanctorum Patrum fidem ac mentes fluctuare non ſinerent. Ergo in viſione cuius fit mentio, patefacta fuit Abræ Dei maieſtas, quæ ad fidei eius certitudinem ſufficeret. Nō quòd Deus qualis eſt apparuerit: ſed quatenus capi poterat humano ſenſu. Sed parum modeſtè ſe gerere videtur qui tam magnifica promiſſione poſthabita, de orbitate conqueritur, & Deo obſtrepit, quia nullum hactenus dederit ſemen. Quid optabilius fuit quàm recipi in Dei tutelam, & eius fruitione beatum eſſe? Parum igitur verecunda videtur obiectio, dum Abrā, quaſi oblatum illud ſibi incomparabile bonum paruifaciens, non acquieſcit, donec ſobolem habeat. Sed excuſari primùm poſſet Abræ libertas, quòd curas quibus angimur, & moleſtias quibus grauamur, in ſinum ſuum effundere Dominus permittit. Deinde conſiderandus eſt finis querimoniæ. neque enim ſimpliciter ſolitarium ſe eſſe docet: ſed quia omnium promiſſionum effectus à ſemine pendebat, non immeritò tā neceſſarium pignus ſibi dari poſtulat. Nam ſi mundi benedictio & ſalus non aliunde quàm ex ſemine ſperanda eſt, vbi præcipuum iſtud caput ſibi deeſſe videt, non mirum eſt alia quaſi euaneſcere, ſaltem non placare eius animum, nec vota ſatiare. Atque hæc eadem ratio eſt cur Deus non modò æqui boni cōſulat ſerui ſui querimoniam, ſed precationem ſtatim propitius exaudiat. Tribuit quidem Abræ Moſes affectum, qui naturaliter omnibus inſidet: ſed hoc non obſtat quin altius ſpectarit dum tantopere hæredem appetit ex ſe progenitum. Et certè non exciderant eius memoria promiſſiones illæ, Semini tuo dabo terram hanc. Item, In ſemine tuo benedicētur omnes gentes: quarum prior

ſic reliquis omnibus annexa erat, vt ſublata illarum fidem labefactaret: poſterior verò totum gratuitum ſalutis pignus in ſe continebat. Ideo rite Abram quæcunque promittit Deus illic, includit.

Et ego vado orbus. Loquutio eſt metaphorica. Vitam noſtram ſimilem eſſe ſtadio ſcimus. Abram quum prouectæ iam eſſet ætatis, dicit ſe eouſque progreſſum vt pauxillum ſibi ex curſu reſtet. Iam, inquit, propè ad metam peruentum eſt: cõfectò itaque vitæ curſu orbus moriar. Adiungit indignitatis augendæ cauſa, hominem alienigenam ſibi hæredem fore. Neque enim dubitò quin Dameſec gentile ſit patriæ nomen: non autem proprium matris, vt falsò putarunt quidam: acſi diceret, Ne vnus quidem ex conſanguineis meis hæres mihi obtinget: ſed homo Syrius ex Damaſco. Fortè enim eum Abrã in Meſopotamia emerat. Simul vocat filium Meſec: de qua voce non conuenit inter Grammaticos. Quidam à שקק deducunt, quod eſt diſcurrere, & vertunt œconomum, vel procuratorem: quia huc & illuc ad negotia diſcurrat qui amplæ domus curam ſuſtinet. Alii à שקה, & pocillatorem vertunt: quod mihi videtur parum congruere. Diuerſam interpretationem magis amplector, quòd vocetur filius derelictionis: quia נשק interdum pro relinquere ſumitur. Quanquam non intelligo ſic dici, cui omnia relicturus ſit Abram: ſed quia non alibi reſiduam ſpem habeat. Perinde eſt igitur (meo iudicio) acſi vocaret filium orbitatis: quia hoc deſertæ & ſterilis domus teſtimonium erat, hæreditatem ad hominem extraneum deuolui, qui locum vacuum & derelictum occupet. Poſtea contemptim vocat ſeruum, aut vernam. *Filius*, inquit, *domus meæ, hæres meus erit.* Contemptim ita loquitur: acſi diceret, Miſera eſt mea conditio, cui ne liber quidem homo ſuccedet. Quæritur tamen quomodo & Dameſcenus & verna Abræ fuerit. Solutio duplex eſt, filiũ domus vocari, non qui in ea natus ſit, ſed tantùm in ea educatus: vel ex Damaſco oriundum eſſe, quia ex Syro patre ortus erat.

4 *Non erit hæres tuus iſte.* Hinc colligimus probatũ fuiſſe Deo votũ Abræ. Vnde etiã ſequitur illud alterũ, non carnis affectu impulſum fuiſſe Abrã ad hanc precationẽ, ſed pio ſanctóque benedictionis, quæ promiſſa erat, fruẽdæ deſiderio. Nec tãtùm illi promittit Deus ſẽmẽ, ſed ingẽtẽ populũ qui numero & multitudine æquare poſſit ſtellas cæli. Qui allegoricè exponũt, cæleſte promitti ſemẽ quod ſtellis cõfertur, fruãtur ſuo ſẽſu: nos verò teneamus quod magis ſolidũ eſt, ſtellarũ cõſpectu adiutã fuiſſe Abræ fidẽ. Nã quò melius ſuos Domin⁹ afficiat, & efficaci⁹ penetret in eorũ mẽtes, poſtquã aures pulſauit verbo ſuo, ſimul etiã externis ſymbolis excitat oculos, vt aurib⁹ cõſentiãt. Quare nõ ſuperuacuus fuit ſtellarũ aſpectus, ſed hac cogitatione ferire debuit animum Abræ Deus (qui ſolo verbo tã numeroſum exercitũ repẽtè produxit, quo cælũ prius inane & vaſtũ ornaret) nónne poterit vacuam domũ ſobole replere? Cæterùm neceſſe non eſt nocturnam fingere viſionẽ, quia tunc apparuerint ſtellæ quæ interdiu oculos fugiũt. nã quum hoc in viſione geſtum fuerit, mirabile ſpeculum habuit Abram, quod res abſconditas palam monſtraret. Itaque quanuis pedem non moueret, tamen extra tabernaculum per viſionem educi potuit. Quæritur nunc de quo ſemine intelligenda ſit promiſſio. Et certũ eſt neque poſteros Iſmaelis, neque Eſau in hoc ordine cenſeri: quia legitimum ſemen à promiſſione cenſetur quã Deus reſidere voluit in Iſaac & Iacob. De poſteris tamen Iacob eadem oritur dubitatio: quia multi qui ab eo genus traxerunt ſecundum carnem, quum degeneres eſſent atque alieni à fide Patrum, ſeipſos abdicarunt. Reſpondeo, ſententiam hanc promiſcuè ad totũ populum extẽdi, quẽ Deus ſibi adoptauit. Sed quia multos ſua infidelitas alienauit, veniendum eſt ad Chriſtum, qui veros & genuinos filios ab adulterinis diſcernit. Hoc modo Abræ poſteritas redigitur ad paucitatem, vt deinde magis augeſcat. Nam in Chriſto colligũtur etiam gentes, & fide inſeruntur in corpus Abrahæ, vt locũ habeant inter legitimos eius filios. Qua de re plura decimoſeptimo capite dicenda rurſus erunt.

Rom. 4. a 3. 6 *Et credidit Domino.* Quàm vberem & reconditam doctrinam contineat hic locus nemo noſtrum cõiiceret, niſi facem nobis prætuliſſet Paulus. Sed hoc mirũ eſt, ac prodigii ſimile, quòd quum Spiritus Dei tantam lucem accenderit, clauſis tamen oculis plerique interpretum, non ſecus atque in noctis tenebris, vagentur. Iudæos omitto, quorum nota eſt cæcitas. Sed qui Paulum habebãt dilucidum interpretem, tam inſipidè deprauaſſe hũc locum, prodigii loco (vt dixi) habendum eſt. Quanquam inde apparet nullam in rem ſæculis omnibus Satanam magis incubuiſſe quàm vt gratuitam fidei iuſtificationem, quæ hîc diſertè aſſeritur, vel extinguerct, vel ſuffocaret. Verba Moſis ſunt, Credidit Domino, & reputauit illi ad iuſtitiã. Laudatur priore loco fides Abræ, qua Dei promiſſionem amplexus eſt. Secundò additur fidei elogium, quòd inde iuſtitiam adeptus ſit Abram coram Deo, ídque imputatione. Nam verbum חשב quo vtitur Moſes, relatiuè ad iudicium Dei poſitum eſt, ſicuti Pſalmo 106. c. 31, vbi dicitur, zelus Phinees eſſe illi imputat⁹ in iuſtitiã. Quid tamẽ hoc valeat, melius ex antitheto

patebit. Leuit.7.b.18,dicitur,Expiatione facta nō imputabitur homini iniquitas. Ruſum 17. a 4,Sanguis imputabitur illi viro. Ita 2. Samuelis decimonono, d.19,dicit Semei, Non imputet mihi rex iniquitatem.Cui affine eſt quod habetur 2.Regum 12.c.15,Non imputabant viris quibus dabant pecuniam ad opus,hoc eſt,non exigebant rationem pecuniæ:ſed illos fide ſua ſinebant adminiſtrare. Nunc ad Moſen redeamus. Quemadmodum reos eſſe coram Deo intelligimus quibus imputatur iniquitas:ita quibus imputat iuſtitiam,eos probat quaſi iuſtos: quare iuſtitiæ imputatione in numerum & ordinem iuſtorum receptus fuit Abram.Paulus enim vt vim ac naturam,vel qualitatem iuſtitiæ huius diſtinctè oſtendat,deducit nos ad cæleſte Dei tribunal.Ideo inſulſè nugantur qui hoc ad famam probitatis trahunt, quaſi vir iuſtus & rectus fuerit habitus Abram. Nec minus inſcitè textum corrūpunt qui dicunt Abram tribuiſſe Deo gloriam iuſtitiæ,vt eius promiſſis tutò acquieſcere auderet,fidelem illum ac veracem agnoſcens. quanuis enim non exprimat Moſes nomen Dei,tamen vſitata loquendi ratio in Scripturis omnem ambiguitatem tollit. Denique non minoris ſtuporis quàm impudētiæ eſt quum hoc illi imputatum fuiſſe dicitur in iuſtitiam, alium ſēſum cōminiſci quàm fidem Abræ fuiſſe pro iuſtitia apud Deum. Sed abſurdum eſſe videtur, iuſtificatum eſſe Abrā quòd æquè numeroſum crediderit fore ſemen ſuum atque ſtellas cæli. Neque enim potuit eſſe niſi particularis fides,quæ ad integram hominis iuſtitiam minimè ſufficit. Deinde quid terrena & temporalis promiſſio ad æternam ſalutem valuit? Reſpondeo, iſtud Credere cuius meminit Moſes,non ad vnum membrum reſtringi,ſed complecti totam promiſſionem quæ hîc refertur.deinde Abram non ex præſenti tantùm oraculo æſtimaſſe promiſſum ſemen, ſed ex aliis vbi addita erat ſpecialis benedictio.Vnde colligimus nō vulgare nec quodlibet ſemē ſperaſſe, ſed in quo benedicendus erat mundus. Siquis peruicacius inſiſtat,coactè ad Chriſtum torqueri quod de liberis Abræ communiter dictū eſt:primùm negari nō poteſt Deum promiſſionē antè ſeruo ſuo factam, nunc rurſus iterare, vt eius querimoniæ reſpondeat. Diximus autem, & res ipſa clarè demonſtrat, promiſſæ benedictionis intuitu cōpulſum fuiſſe Abram vt tantopere ſemen optaret. Vnde ſequitur,hanc promiſſionem nō arreptam ab illo fuiſſe ſeorſum ab aliis. Verùm vt hoc totum remittam,conſiderandū eſſe dico quid hîc agatur,vt inde fiat de fide Abræ iudicium. Deus non hoc vel illud tantùm ſeruo ſuo promittit, qualiter ſpecialibus interdum beneficiis citra paterni ſui amoris guſtū incredulos quoque aſpergit: ſed ſe propitium illi fore teſtatur, & præſidio gratiáque ſua fretum in ſalutis fiducia confirmat. Nam cuius Deus eſt hæreditas, is non caduco gaudio exultat, ſed quaſi iam in cælum ſublatus, ſolido æternæ vitæ gaudio fruitur. Imò hoc axioma tenendum eſt, omnes Dei promiſſiones quæ fidelibus deſtinantur,ex gratuita Dei miſericordia fluere, & teſtimonia eſſe paterni amoris, ac gratuitæ adoptionis,in qua fundata eſt eorum ſalus. Ergo nō dicemus iuſtificatum eſſe Abrā, quia verbulum vnū arripuerit de generanda ſobole, ſed quia Deum in patrem amplexus eſt. Nec ſanè alia de cauſa nos iuſtificat fides niſi quia nos Deo reconciliat: neque id ſuo merito, ſed dum gratiā nobis in promiſſionibus oblatā recipimus, ac certò perſuaſi nos amari à Deo tanquam filios,de æterna vita non dubitamus. Ideo Paulus à contrariis ratiocinatur,non ope- Rom.4.a.4.
ribus iuſtificatū fuiſſe cui imputata eſt fides in iuſtitiam. Nam qui iuſtitiam operibus cōſequitur,illius merita in rationem veniunt coram Deo. Atqui fide iuſtitiā apprehendimus, dū nos ſibi gratis Deus reconciliat. Vnde ſequitur ceſſare operum merita, dum ex fide iuſtitia quæritur.vltro enim à Deo donari & verbo offerri neceſſe eſt,vt eam quis fide poſſideat. Hoc vt clarius intelligatur,quum dicit Moſes imputatā fuiſſe Abræ fidem pro iuſtitia,non ſignificat iſtā fidem primam fuiſſe iuſtitiæ cauſam,quæ efficiens dicitur, ſed formalem duntaxat: acſi dixiſſet,iuſtificatum ideo fuiſſe Abram quia in paternam Dei beneuolentiam recumbens,meræ eius bonitati, non ſibi nec ſuis meritis confiſus fuerit. Nam id præcipuè tenendum eſt,fidem aliunde iuſtitiam mutuari qua apud nos deſtituimur: alioqui perperam opponeret Paulus operibus fidem, vbi de obtinenda iuſtitia agitur. Et mutua inter promiſſionem gratuitam & fidem relatio nihil dubitationis relinquit. Iam notanda eſt temporis circunſtātia. Fide iuſtificatus eſt Abram multis pòſt annis ex quo à Deo vocatus, relicta patria volūtarius exul, inſigne patientiæ & continētiæ ſpeculum fuerat, poſtquam ſe totum ſanctimoniæ dediderat, poſtquam ſe aſſiduè exercēs in ſpirituali & externo Dei cultu fere Angelicam vitam meditatus fuerat. Sequitur ergo, vſque ad vitæ finem fidei iuſtitia nos in æternum Dei regnum perduci. Qua in parte multi nimis craſſè hallucinantur. Concedunt illi quidem,iuſtitiam quæ gratis peccatoribus donatur, & indignis offertur, ſola fide recipi: ſed hoc ad momentum temporis reſtringunt, vt iuſtus ſit bonis operibus qui ab initio fide iuſtitiam ſemel adeptus eſt. Hoc modo fides nihil aliud eſt quàm initium iuſtitiæ: continuo autem vitæ decurſu in operibus iuſtitia conſiſtit. Atqui prorſus inſanos eſſe oportet qui ſic ineptiunt. Nam ſi Angelica

Abræ integritas per tot annos fideliter vno tenore culta, non obſtitit quin ad fidem confugeret petendæ iuſtitiæ cauſa: vbi gentium reperietur tanta perfectio, quæ Dei conſpectum ſuſtineat? Ergo ex ratione temporis certò colligimus non eſſe iuſtitiæ fidei ſubrogandam operũ iuſtitiam, vt quod illa inchoauerit hæc perficiat: ſed fide iuſtificari ſanctos quandiu in mundo viuũt. Siquis obiiciat, credidiſſe prius Abram Deo, quũ vocantem ſequutus eſt, ſéque eius tutelæ & cuſtodiæ permiſit: in prõptu eſt ſolutio, hîc non haberi ſermonem quãdo primùm iuſtificari cœperit Abram, vel Deo credere: ſed vno in loco doceri vel referri quomodo tota vita iuſtificatus fuerit. Nam ſi ſtatim à prima eius vocatione ita loquutus foret Moſes, plus coloris haberet illa quam dixi cauillatio, fidei iuſtitiam initialem (vt ita loquar) tantùm eſſe, non perpetuam. Nunc verò quum poſt tantos progreſſus dicitur adhuc fide iuſtus eſſe, inde facilè apparet gratis iuſtificari ſanctos vſque ad mortem. Fateor quidem poſtquam Spiritu Dei regeniti ſunt fideles, iuſtificandi modum à priori nonnihil differre. Nam qui tantùm ex carne nati ſunt, eos omni bono vacuos Deus ſibi reconciliat: & quum nihil in ipſis inueniat præter horrendam malorum colluuiem, imputatione iuſtos habet. Quibus autem Spiritum ſanctitatis & iuſtitiæ contulit, eos cum ſuis donis complectitur. Cæterùm vt bona eorum opera Deo placeant, ea quoque ipſa iuſtificari gratuita imputatione oportet: quia ſemper aliquid vitii ſubeſt. Manet tamen interea illud fixum, credendo non operando iuſtificari coram Deo homines, dum gratiam fide obtinent, eo quòd mercedẽ operibus mereri nequeant. Quòd autem inde Paulus cõtendit, Abrã operibus iuſtitiam non eſſe promeritũ, quã ante Circũciſionẽ amplexus eſt, cũ ſuperiore doctrina nõ pugnat. Tale quidẽ eſt argumentũ Pauli, Circũciſio Abræ poſterior fuit iuſtitia ipſius ordine tẽporis: ergo cauſa eſſe non potuit. neceſſariò enim effectum ſuum præcederet. Fateor etiam Paulũ hac ratione niti, quòd opera nõniſi ex pacto Legis meritoria ſint: cuius pacti Circũciſio quaſi arrha & ſymbolum ponitur. Sed quemadmodũ Paulus vim & naturã Circunciſionis nõ definit ex pura & genuina Dei inſtitutione, ſed potius diſputat ex eorũ ſẽſu quibuſcũ habebat negotiũ: ita fœdus quod antè Deus pepigerat cũ Abrã, nõ attingit, eo quòd ad præſentẽ cauſam ſuperuacua erat eius mentio. Valet igitur vtrunque, quòd Abræ iuſtitia pacto Legis accepta ferri nequeat, quando Circunciſionem præceſſit: dein de quòd perfectiſſimi cuiuſque iuſtitia perpetuò in fide conſiſtat, quando Abram cum tota virtutum ſuarum præſtantia, poſt diuturnam, nec minus ſingularem Dei obſeruantiam, fide tamen iuſtificatus eſt. Nam hoc quoque poſtremò dignũ eſt obſeruatu, transferri ad omnes Dei filios quod de vno homine hîc narratur. Nam quum pater fidelium non abs re vocatus fuerit, deinde non plures ſint conſequendæ ſalutis modi: iure Paulus realem, non perſonalem iuſtitiam hoc loco deſcribi docet.

7 *Ego Iehoua qui.* Quia magnopere noſtra intereſt Deum habere totius vitæ noſtræ ducẽ, vt ſciamus nõ temere dubiam aliquam viã nos fuiſſe ingreſſos: ideo Dominus Abrã in curſu vocationis ſuæ confirmat, ac in memoriam reuocat primum liberationis beneficium: ac ſi dixiſſet, Ego poſtquam manum tibi porrexi, vt ex mortis labyrintho te educerem, gratiam meam hucuſque proſequutus ſum. Tu igitur mihi viciſſim conſtanter pergẽdo reſpõde, & fidẽ tuam à principio ad finem vſque cõſolida. Imò nõ ſolius Abræ reſpectu hoc dictũ eſt, vt Dei promiſſiones à prima fidei ſuæ origine colligẽs, corpus vnũ efficeret: ſed vt diſcãt omnes pii vocationis ſuæ exordiũ ab ipſo vſque Abram cõmuni patre fluere: atque ita cum Paulo ſecurè iactẽt, ſcire ſe cui crediderit, ac Deũ qui in Abræ perſona ſibi Eccleſiã ſegregauit, fidũ depoſitæ apud ſe ſalutis fore cuſtodẽ. Quòd autẽ in hũc finẽ cõmemoret Dominus ſe fuiſſe liberatorẽ Abræ, inde patet quòd promiſſionẽ, quã nũc daturus eſt, primæ redẽptioni annectit: ac ſi diceret, Nõ incipio nunc primùm terram hanc tibi promittere. Nam hac de cauſa te ex patria eduxi, vt te eius dominum & hæredem conſtituerem. Nunc igitur in eãdem formam tecum paciſcor, ne te fuiſſe deceptum, vel inanibus verbis lactatũ putes: & memorem te primi pacti eſſe iubeo, quò meliore fultura nitatur noua promiſſio, quam nunc multis pòſt annis repeto.

2. Tim. 2. c. 12.

8 *Iehoua Deus in quo cognoſcam.* Abſurdum eſſe videtur quòd Abram qui ſimplici Dei verbò fidẽ prius habebat, nec quæſtionem vllam mouebat de promiſſionibus ſibi datis, nunc diſceptat verúmne ſit quod audit ex ore Dei. Deinde parum honoris tribuit Deo, qui non tantùm loquenti obmurmurat, ſed aliunde ſponſionem ſibi dari exigit. Adhæc vnde fidei ſcientia niſi ex verbo? fruſtra igitur Abrã, dũ ab ore Dei nõ pẽdet, de futura terræ poſſeſſione certior fieri cupit. Reſpondeo, Dominum hoc interdũ concedere filiis ſuis, vt liberè obiiciãt quæ veniunt in mentem. Neque enim adeo præciſè cum ipſis agit quin patiatur ſe rogari imò quo certius perſuaſus erat Deum eſſe veracem, & eius verbo magis addictus, eo familiarius curas ſuas in eius ſinũ exonerat. Adde quòd longior mora nõ paruum erat obſtaculum. Poſtquã magna vitæ parte ſuſpẽſũ tenuit De⁹, nũc ſenio cõfectũ & nihil quàm mortẽ & ſepulchrũ ante oculos

habentem, deintegro terræ dominum fore pronuntiat. Neque tamen propter difficultatẽ reſpuit quod videri poterat incredibile: ſed in medium profert qua anxietate intus prematur. Atque hoc fidei potius teſtimonium eſt quàm incredulitatis ſignum, quòd Deũ interrogat. Impii quia diuerſis cogitationibus implicitos habent animos, promiſſiones nullo modo admittunt: pii verò qui ſentiunt in carne ſua impedimenta, ſubmouent, ne viam obſtruant verbo Dei, & vitiis quorũ ſibi conſcii ſunt, remediũ quærũt. Notandũ tamen, ſpeciales fuiſſe aliquos in Sanctis motus, quos nunc in exemplũ trahere non liceret. Neque enim quia Ezechias & Gedeon certa miracula poſtularunt, idem nobis hodie tentandũ eſt: ſufficiat confirmationẽ petere, quã Dominus ipſe ſuo arbitrio eligendam cenſuerit.

9 *Tolle mihi vitulam.* Alii pro vitula trieni vertũt triplicatã: & in vnaquaque ſpecie animalium, numerum ternariũ conſtituunt: magis tamen recepta eſt eorũ ſententia qui de ætate accipiũt. Porro etſi Deus negare ſeruo ſuo noluit quod petebat, minimè tamẽ quod carnis voto ſatiſfaceret, conceſſit. Quid enim ex iuuencæ, & capræ, & arietis mactatione certitudinis accedet? Nã ſacrificii exitus, de quo paulo pòſt videbimus, adhuc latebat Abrã. Quòd ergo ſine cõtrouerſia mandato Dei obtemperat, cuius tamen nullus apparet profectus, inde fidei ſuæ obedientiam probat: nec ſuum votũ aliò ſpectaſſe quàm vt obſtaculo ſublato, reuerenter, vt par erat, acquieſceret in verbo Domini. Diſcamus ergo quæ Deus cõfirmandæ fidei noſtræ offert ſubſidia, placidè amplecti, etiamſi iudicio noſtro nõ reſpondeant, quin potius ludicra eſſe videantur: donec tandem ex effectu palam fiat eum nihil minus quàm luſiſſe.

10 *Et diuiſit ea per medium.* Ne qua pars huius ſacrificii careat myſterio, fabricandis argutiis multũ inſudant quidam interpretes: ſed colenda nobis eſt ſobrietas, vt iam aliquoties monui. Cur trium generum animalia præter aues ſumere iuſſus fuerit, me neſcire fateor: niſi vt ipſa varietate teſtatum fieret omnes Abræ poſteros cuiuſcunque eſſent ordinis, in ſacrificiũ offerendos eſſe, vt ex toto populo, & ſingulis partibus ſacrificiũ vnũ fieret. Sunt etiã aliqua quorũ rationẽ ſiquis curioſè exquirat, ignorantiã meam fateri non pudebit: quia per incertas ſpeculationes diſcurrere nõ libet. Porro hæc ſũma eſt (meo iudicio) quòd occidi Deus iubet animalia, qualis futura ſit Eccleſiæ conditio oſtendit. Optabat certior fieri Abram de promiſſa terræ hæreditate: nũc initiũ à morte fore docetur: hoc eſt ſibi & ſuis prius eſſe moriẽdũ quàm vt fruatur terræ dominio. Quòd mactata animalia in partes ſecari iubet, credibile eſt hũc vetuſtũ fuiſſe ritũ in fœderibus pangendis, qui deinde ad Gentes quoque trãſiit, ſiue ineunda eſſet aliqua ſocietas, ſiue exercitus luſtrandi. Tranſibãt autẽ per medias partes vel ſocii vel milites, vt ſanctius in vnũ corpus coaleſcerent ſacrificio ſimul incluſi. Iudæis quidẽ vſitatũ fuiſſe hunc morẽ teſtatur Ieremias cap. 34.d.18, vbi Deum ita loquentẽ inducit. Violarunt fœdus meũ quũ vitulum conciderint in duas partes, & tranſierint inter diuiſiones eius tam principes Iuda quàm proceres Ieruſalẽ, & totus popul⁹ terræ. Quãquã ſpecialis hîc mihi videtur fuiſſe ratio, quòd ſcilicet admonuerit Dominus genus Abræ nõ tantùm ſimile fore mortuo cadaueri, ſed etiam lacero & diſſecto. Grauior enim ſimplici morte fuit ſeruitus, qua ad tẽpus oppreſſi ſunt: quia tamẽ offertur Deo ſacrificium, mors ipſa in nouã vitã ſtatim cõuertitur. Atque huc pertinet quòd partes e regione opponẽs Abrã, inter ſe coaptat: quia ex diſſipatione rurſus colligẽdæ erãt. Quàm verò difficilis ſit Eccleſiæ reſtitutio, & quàm multis moleſtiis referta, oſtẽdit horror quo Abrã correptus fuit. Videmus ergo res duas fuiſſe oſtenſas: duram ſeruitutẽ, qua fere vſque ad interitũ & lacerationem premendi erant Abræ filii: deinde redẽptionẽ, quæ inſigne pignus foret diuinæ adoptionis: ac in eodem ſpeculo mõſtrata nobis fuit generalis cõditio Eccleſiæ, ſicuti propriũ Dei officium eſt creare eam ex nihilo, & à morte excitare.

11 *Et deſcenderunt aues.* Quanuis dicatum ſit ſacrificiũ Deo, nõ tamen ab auium incurſu & violentia immune eſt. Neque enim fideles poſtquam recepti ſunt in Dei tutelam, ſic teguntur eius manu quin vndique impetantur: quando Satan & mundus negotium illis faceſſere nõ deſinũt. Ergo ne violetur ſacrificiũ quod Deo ſemel obtulimus, ſed purum illæſúmque maneat, contrarii inſultus non ſine moleſtia & ſudore abigendi ſunt.

12 *Sopor cecidit.* Iã viſio ſomnio miſcetur. Itaque Domin⁹ ſpecies illas duas cõiungit, quas paulò antè retuli ex duodecimo Numerorũ cap. b.6, vbi dicitur, Quũ appareo ſeruis meis Prophetis, in viſione vel ſomnio eos alloquor. Viſionis facta fuit mẽtio: iam narrat Moſes ſuperadditũ fuiſſe ſomnium. Accedit etiam horribilis caligo, vt cognoſcat Abrã non vulgare eſſe ſomniũ, ſed diuinitus hoc totũ geri. quanquam cum præſenti oraculo analogiam habet, ſicuti cõtinuo pòſt Deus ſuis verbis exponit, Sciendo ſcias peregrinũ fore ſemẽ tuũ, &c. Diximus alibi, Deũ non fuiſſe ſolitum inanibus, & nudis ſpectris ſuorũ oculos ferire: ſed præcipuas ſẽper in viſionibus verbi fuiſſe partes. Ita hîc nõ muta ſpecies ingeritur Abræ oculis, ſed annexo oraculo docetur quid ſibi velit externũ & viſibile ſymbolũ. Notandum verò quòd antequã filio vno

donatus ſit Abram, ſemen ſuum diu fore captiuum & ſeruum audit. Nam ita cũ ſuis agit Dominus: exordium ſemper facit à morte, vt mortuos viuificãs, virtutẽ ſuã melius illuſtret. Hoc quidẽ partim Abræ cauſa teſtatũ eſſe oportuit: ſed maximè eius poſteros ſpectauit Dominus, ne in ſuis ærumnis deficerent, quarum exitum fore lætum & felicem Dominus promiſerat: præſertim quũ ipſa diuturnitas ingenti tædio non careret. Ac tria gradatim ponuntur, quòd annis quadringentis vagari oporteat filios Abræ antequã ad ipſos perueniat promiſſa hæreditas: deinde quòd ſerui futuri ſint: tertiò, inhumaniter ac tyrãnicè tractãdi. Quare mira fuit & ſingularis Abræ fides, dũ in oraculo tam triſti acquieuit, vt Deũ fore liberatorẽ ſtatueret, poſtquã ad ſummũ cumulũ progreſſæ eſſent miſeriæ. Quæritur tamẽ quomodo cõueniat annorũ numerus. Quidã ſupputationem incipiunt ex quo egreſſus eſt Charris. Sed magis probabile videtur notari duntaxat tempus intermedium, acſi dictum foret, Patienter expectent poſteri tui oportet: quia vſque ad annum quadringenteſimum præſtare non decreui quod nunc polliceor: imò eouſque durabit ipſorum ſeruitus. Secũdum hãc rationẽ dicit Moſes duodecimo Exod. cap. f. 40, habitaſſe filios Iſrael quadringentis & triginta annis in AEgypto: quũ tamẽ ex ſexto capite colligere promptum ſit, nõ vltra ducentos & triginta annos, vel circiter, elapſos eſſe, ex quo deſcendit illuc Iacob, vſque ad liberationẽ. Vbi ergo reperiemus ducẽtos annos reliquos, niſi oraculi reſpectu? Cuius rei omnis dubitatio tollitur à Paulo, qui tertio ad Galatas cap. c. 17, tantundẽ annorũ numerat à gratuito vitæ fœdere vſque ad Legẽ promulgatã. In ſumma, non ſignificat Deus quàm diuturna à principio vſque ad finem futura ſit populi ſeruitus: ſed quouſque promiſſionem ſuam ſuſpendere vel differre velit. Quòd autem omittit annos triginta, non nouũ eſt neque infrequens, vbi anni exactè non ſupputantur, attingi tantùm maiores ſũmas. Videmus autem hìc breuitatis cauſa in quatuor ſæcula diſtinctum fuiſſe totum illud tẽpus. Ergò in breui ſpatio omiſſo nihil eſt abſurdi: hoc præcipuè conſiderandum eſt, quòd Dominus, vt ſuorum patientiam exerceat, promiſſionem ſuam vltra quatuor ſæcula ſuſpendit.

14 *Gentem cui ſeruierint.* Subiicitur nunc conſolatio, in qua hoc primũ eſt, quòd teſtatur Deus ſe populi ſui fore vindicem. Vnde ſequitur illi curæ eſſe ſalutẽ eorũ quos amplexus eſt, nec paſſurum vt impunè vexentur ab improbis & ſceleratis. Etſi autem diſertè hìc vindictã ſe de AEgyptiis ſumpturũ pronuntiat, patet tamen idẽ iudicium ad omnes Eccleſiæ hoſtes: ſicuti etiã Moſes in ſuo cantico ad omnes ætates & populos extendit, quòd Dominus pœnam exiget de iuſtis perſecutionibus, Mihi vindicta, inquit, ego rependã. Deut. 32. c. 35. Ergo quoties inhumaniter tractari nos continget à tyrãnis (quod fere ordinariũ eſt Eccleſiæ) ſuccurrat hæc conſolatio, poſtquã tolerantia noſtra cruce ſatis probata fuerit, Deum, cuius arbitrio ſic humiliamur, eundem fore iudicem, vt hoſtibus noſtris iuſtum ſæuitiæ, quam nunc exercent, præmium rependat. Exultent nunc licet ebria lætitia, tãdem patebit ipſo exitu felices eſſe noſtras miſerias: infauſtos verò eorum triumphos, quia Deum, qui de nobis ſollicitus eſt, ſibi aduerſum habẽt. Sed meminerimus locum eſſe dandum iræ Dei, quemadmodum Paulus hortatur, ne ad expetendam vltionem feramur præcipites. Spei quoque dandum eſſe locum, vt nos ſub malorum onere grauatos ac gementes ſuſtineat. Iudicare gentem, perinde valet atque vocare ad iudicium, vt Deus ſe iudicem palam oſtendat, vbi diu tacitus quieuerit.

15 *Et ingredieris ad patres tuos in pace.* Hactenus Dominus cum ſeruo ſuo Abram poſteros intuitus eſt, vt communis eſſet omnibus conſolatio: nunc ſermonem ad illum ſolum cõuertit: quia peculiari confirmatione opus habebat. Hoc autem leniendæ eius triſtitiæ remedium eſt, quòd moriturus ſit in pace poſtquam ad vltimum ſenium peruenerit. Quod exponunt quidam de morte incruenta, vbi nulla vis & manus infertur: vel, de morte facili, quum ſponte & naturaliter deficiunt ſpiritus vitales, & vita ipſa ſine vllo doloris ſenſu maturitate ſua concidit, meo iudicio frigidum eſt. Voluit enim exprimere Moſes non modò longam fore Abræ ſenectutem, ſed placidam, cui mors læta & pacata reſpondeat. Senſus eſt igitur, Quanuis tota vita priuandus ſit Abram terræ poſſeſſione: non tamen illi defuturam quietis & gaudii materiam, vt vita feliciter defunctus, proſperè ad patres ſuos concedat. Et certè mors præcipuè reprobos à filiis Dei diſcernit, quorum in vita ſors fere eadẽ, & ſimilis conditio eſt: niſi quòd vtplurimum deterius habent filii Dei. Quare ſingulare bonum meritò cenſeri debet pax in morte, quæ diſcriminis illius, quod nuper attigit, teſtimonium eſt. Hoc etiam profani homines in tenebris palpãdo ſenſerunt. Citat Plato libro primo de republica carmen Pindari. Quòd ſiqui iuſtè & ſanctè vitam tranſegerint, eos ſpes comitetur ſuauis, corda alens, & ſenectutẽ nutriens, quæ verſatilẽ hominũ mentem maximè gubernat. quia homines malè cõſcios inter varia tormẽta miſerè æſtuare neceſſe eſt: ſpem bonæ conſciẽtiæ præmiũ eſſe aſſerẽs poeta, eã γηροτρόφον appellat, hoc eſt ſenectutis nutricẽ. Nam quũ iuuenes procul adhuc à morte diſſiti, ſecurè delicientur, ſenes debilitas ſua ſollicitat, vt migrãdũ ſibi aſſiduè cogitẽt. iã niſi eos erigat ſpes melioris vitæ,

nihil reſiduum eſt præter miſeros pauores. Denique vt ſibi indulgeát reprobi tota vita, & ſtupidi in ſuis vitiis dormiát, mors eorum turbulenta ſit neceſſe eſt, dum fideles ſuas animas in manũ Dei ſine metu & triſtitia deponunt. Vnde & Bileã in hãc vocem erumpere coactus fuit, Moriatur anima mea morte iuſtorum. Porro quia tam optabilem vitæ clauſulam nõ habent homines in manu & poteſtate ſua, Dominus ſeruo ſuo Abræ placidã & quietam mortẽ promittẽs, ſuum beneficium eſſe docet. Ac videmus vt reges ipſi, & quicũque in mũdo ſe beatos eſſe ſomniãt, in morte tumultuentur: quia & cæcis punctionibus ſuorum ſcelerum vrgẽtur, & in morte nihil præter interitum apprehendunt. Abram verò voluntarius, ac lætus ad mortẽ perrexit, quũ in Iſaac haberet certũ benedictionis diuinæ pignus, & ſciret meliorẽ vitam ſibi in cælis eſſe repoſitam. *Num. 23.b 10.*

16 *Nondum completa eſt iniquitas.* Videtur abſurda eſſe ratio, quæ innuit non aliter ſaluos fore Abræ filios quàm aliis pereuntibus. Reſpondeo, modeſtè & humiliter arcano Dei conſilio cedendum eſſe. Quia terram illam dederat Amorrhæis, vt perpetui eſſent eius incolæ, ſignificat ſe nõniſi iuſta de cauſa eius poſſeſſionem ad alios trãſferre: acſi diceret, Ego ſemini tuo huius terræ dominium ſine cuiuſquam iniuria concedam. Terra hodie à legitimis poſſeſſoribus occupatur, quibus eã tradidi. Donec ergo ſuis ſceleribus promeriti fuerint vt iure pellãtur, ad poſteros tuos nõ perueniet eius dominium. Ita admonet vacuandam eſſe terram, vt nouis incolis pateat. Atque hic locus inſignis eſt, ſic diſtribui hominibus hoſpitia in orbe terrarum, vt Dominus quietos populos in ſua quenque ſtatione conſeruet, niſi dum ſe propriis ſceleribus inde exturbant. Nam locum habitationis ſuæ polluendo, terminos Dei manu fixos quodammodo reuellunt, qui alioqui immobiles manerent. Cæterùm Dominus ſuam tolerãtiam hîc commendat. iam tunc indigni erãt Amorrhæi quos terra aleret: Dominus tamẽ nõ modò eos ſuſtinet ad breue tempus, ſed quatuor ſæcula ad pœnitentiam concedit. Atque hinc apparet quàm non fruſtra toties in Scriptura prædicet ſe tardum eſſe ad iram. Sed quo benignius homines expectat, ſi tandem non reſipiſcunt, ſed obſtinati manent, eo ſeuerius tantam ingratitudinem vlciſcitur. Ideo Paulus dicit theſaurum iræ ſibi coaceruare qui ſibi in peccatis indulgent, dum eos bonitas Dei & clementia ad pœnitentiã inuitat: atque adeo nihil faciunt lucri in mora, vt pœnæ atrocitas duplicetur: quemadmodum cõtigit Amorrhæis, quos tandem penitus excindi iubet Dominus, vt ne infantibus quidem parcatur. Ergo quum audimus Deum è cælo tacitum expectare, donec ad ſuum cumulum iniquitates conſcendant: ſciamus minimè torpendi eſſe tempus, ſed potius ſe vnuſquiſque ſollicitet vt cæleſte iudicium anteuertamus. Dictũ eſt olim ab homine profano, iram Dei lento gradu ad vindictam ſui procedere, ſed grauitate ſupplicii penſare tarditatem. Quare non eſt cur eo diſſimulãte ſibi placeant reprobi: quoniam ita quieſcit in cælo, vt non deſinat eſſe iudex mundi, nec officii ſui in tẽpore obliuiſcatur. Cæterum colligimus ex verbis Moſis ſic dari reprobis ſpatium ad reſipiſcendum, vt tamen iam exitio ſuo deuoti ſint. Quidam עון pro pœna accipiunt, acſi dictũ eſſet illam nondum maturuiſſe. Sed prior expoſitio melius cõuenit, nullum ſceleribus finem eſſe facturos, donec vltimum excidium ſibi accerſant. *Rom. 2.a.4.*

17 *Ecce, furnus fumans.* Addita fuit rurſus noua viſio ad ſanciendam oraculi fidem. Prius obiecta caligine perculſus fuerat Abram: nunc in medio clibani fumantis videt lampadem ardẽtem. Multi ſacrificium igne conſumptum fuiſſe exiſtimant: ego autẽ potius ſymbolum futuræ liberationis fuiſſe interpretor, quod cum re ipſa cõgrueret. Sunt enim duæ res in ſpeciem cõtrariæ fumi obſcuritas & lampadis fulgor. Hinc Abrã fore cognouit vt lux è tenebris demũ emergeret. Quærẽda ſemper analogia eſt ſignorum cum rebus, vt mutuò reſpondeant. Deinde quia ſymbolum per ſe exanime eſt cadauer, ad verbũ quod annexũ eſt, ſemper debet referri. Atqui hîc in verbo libertas ſemini Abræ in media ſeruitute promiſſa fuit. Nõ potuit autẽ magis ad viuum depingi Eccleſiæ conditio quàm dũ facẽ ardentem ex fumo prodire fecit Deus, ne afflictionum caligo nos obruat: ſed bonam vitæ ſpẽ in morte foueamus: quia futurum eſt tandem vt Dominus nobis affulgeat, ſi modò in ſacrificium nos illi offeramus.

18 *In die ipſo pepigit.* Libenter admitto quod ſuperius attigi, ſolenni ritu ſancitum fuiſſe fœdus, quũ ſecta fuerũt animalia in partes. Videtur enim eſſe repetitio, in qua docet quorſũ ſpectauerit ſacrificium illud cuius meminit. Vbi etiã obſeruare licet quod dixi, ſemper coniungi verbum ſymbolis, ne inanibus cæremoniis ſine fructu paſcantur oculi. Iuſſit Deus ſibi offerri animalia: ſed finem & vſum addita pactione ſimul mõſtrauit. Cæterùm ſi Dominus per ſacramẽta nobiſcum paciſcitur, colligimus gratiæ eius eſſe teſtimonia, & ſpiritualium bonorum quæ inde manant, teſſeras. Populos quorum terras daturus erat Deus filiis Abræ, ideo recẽſet vt cõfirmet quod prius de numeroſa ſobole dixit. Neque enim exigua hominum manus futura erat: ſed ingẽs multitudo, cui Dominus habitationem tam lõgè latéque patẽtem deſtinat.

Prius loquutus erat de ſolis Amorrhæis,quorum tunc forte hoſpes erat Abram:ſed nunc amplificandæ gratiæ ſuæ cauſa nominatim alios omnes recenſet.

CAP. XVI.

Porro Sarai vxor Abram non pepererat ei: erat autem ei ancilla AEgyptia, & nomen eius Hagar.

2 *Et dixit Sarai ad Abram, Ecce, nunc concluſit me Iehoua ne parere: ingredere nunc ad ancillam meam, ſi forte ædificer ex ea: & paruit Abram voci Sarai.*

3 *Et tulit Sarai vxor Abram, Hagar AEgyptiam ancillam ſuam in fine decem annorum quibus habitauit Abram in terra Chenaan, & dedit eam Abram viro ſuo in vxorem.*

4 *Et ingreſſus eſt ad Hagar, & concepit: & videns quòd concepiſſet, deſpectui habuit dominam ſuam in oculis ſuis.*

5 *Tũc dixit Sarai ad Abrã, Iniuria mea ſuper te: ego dedi ancillã meã in ſinu tuo, & vbi vidit quòd concepiſſet, deſpectui ſum in oculis eius: iudicet Iehoua inter me & te.*

6 *Et dixit Abram ad Sarai, Ecce ancilla tua in manu tua, fac ei quod bonum eſt in oculis tuis: & afflixit eam Sarai, & fugit à facie eius.*

7 *Et inuenit eam Angelus Iehouæ iuxta fontem aquæ in deſerto, iuxta fontem in via Sur.*

8 *Et dixit, Hagar ancilla Sarai, vnde venis, & quò vadis? Et dixit, A facie Sarai dominæ meæ ego fugio.*

9 *Et dixit ei Angelus Iehouæ, Reuertere ad dominam tuam, & humilia te ſub manibus eius.*

10 *Adhæc dixit ei Angelus Iehouæ, Multiplicando multiplicabo ſemen tuum, & non numerabitur præ multitudine.*

11 *Prætereà dixit ei Angelus Iehouæ, Ecce, es prægnãs, & paries filiũ, & vocabis nomẽ eius Iſmael: quia audiuit Iehoua afflictionem tuam.*

12 *Et ipſe erit ferus homo, manus eius in omnes, & manus omnium in eum: & coràm omnibus fratribus ſuis habitabit.*

13 *Et vocauit nomen Iehouæ qui loquebatur ſibi, Tu Deus videns me: quia dixit, Nónne etiã hic vidi poſt videntem me?*

14 *Idcirco vocauit puteum, Puteum viuentis videntis me. Ecce, eſt inter Cades & Bared.*

15 *Et peperit Hagar ipſi Abram filium: & vocauit Abram nomen filii ſui quem peperit Hagar, Iſmael.*

16 *Abram autem erat octoginta annorum & ſex annorum quando peperit Hagar Iſmael ipſi Abram.*

1 *Porro Sarai uxor Abram.* Hìc nouam hiſtoriã refert Moſes, quòd Sarai longioris moræ tædio, rationem alienã à verbo Dei apud ſe quæſierit, qua ſemen ex marito ſuo ſuſciperet. Videbat ſe eſſe ſterilem, & pariendi ætatem exceſſerat. Nouo igitur remedio opus eſſe colligit, vt promiſſam benedictionem obtineat Abram. Conſilum verò ducendæ ſecundæ vxoris non ab ipſo Abram, ſed à Sarai profectum eſſe, nominatim recitat Moſes: vt ſciamus ſanctũ virum nõ libidine impulſum fuiſſe ad has nuptias, ſed quum nihil tale cogitaret, hortatu vxoris fuiſſe inductum. Quæritur tamen an ſobolis tantùm deſiderio Sarai ancillam ſuam in locum ſuũ ſubſtituerit. Id quidem nonnullis videtur. atqui mihi non eſt credibile, piam matronam earum promiſſionum, quæ toties marito repetitiæ fuerant, non fuiſſe conſciam. Imò id pluſquã cõfeſſum eſſe debet inter omnes pios, matrem populi Dei eiuſdem cum marito gratiæ participem fuiſſe ac ſociam. Non igitur naturaliter tantùm (vt fieri ſolet) prolem appetit Sarai: ſed benedictionis (quam ſciebat diuinitus promiſſam eſſe) potiundæ voto, coniugalem thorum ſponte alteri cedit: non quòd diuortium faciat cum marito, ſed quia marito alteram vxorem aſſignat, è qua liberos ſuſcipiat. Et ſanè ſi vulgari modo prolem optaſſet, potius in mentem veniſſet adoptione facere quàm dare ſecundæ vxori locum. Scimus enim quantus ſit in mulieribus zelotypiæ ardor. Ergo promiſſionis intuitu iuris ſui oblita, nonniſi de procreãdis Abræ liberis cogitat. Memorabile exemplum, ex quo nõ exiguus fructus ad nos redit. Sic enim laudabile fuit votum Sarai quoad finem, vel ſcopũ in quem tendebat, vt tamen in ipſo progreſſu

non leuiter peccarit, quòd orbitatis impatiens, à Dei verbo diſceſſit, vt verbi effectu frueretur. Dũ ſterilitatem ſuã & ſenium reputat, obrepit deſperatio, niſi aliunde liberos gignat Abram, in eo iam eſt aliquid vitii. Verùm vt res eſſet deſperata, non debuit tamen quicquam aggredi niſi Dei voluntati & legitimo naturæ ordini conſentaneum. Deus ex ſancto connubio propagari voluit humanum genus: Sarai connubii legem peruertit, lectum coniugalem, qui duobus dicatus erat, polluendo. Nec valet excuſatio, quòd concubinam vxoris loco eſſe voluerit: quia fixum illud manere debuerat, mulierem viro adiunctam eſſe, vt eſſent duo in carnem vnam. Tametſi iam polygamia apud multos inualuerat: legem tamen illam, qua duo inter ſe mutuò obligantur, conuellere nunquam fuit in hominum arbitrio. Nec culpa etiam vacauit Abrã, quòd ſtulto ac præpoſtero vxoris conſilio obſequutus eſt. Ergo vt vitioſa fuit præcipitantia Sarai, ita reprehenſione digna eſt Abræ facilitas. Vtriuſque autem claudicauit fides, nõ in ſubſtantia quidem, ſed in medio ipſo (vt loquuntur), vel agendi ratione, dum ſobolem quæ a Deo ſperanda erat, extra legitimam Dei ordinationem quærere feſtinant. Vnde etiam monemur quàm non fruſtra Deus ſuos quieſcere & cum ſilentio expectare iubeat, quoties eorũ vota differt ac ſuſpendit. Nam & qui ante tempus properant, nõ modò anteuertunt Dei prouidentiã, ſed Dei verbo non contenti, ſe proiiciunt vltra metas. Verùm videtur aliud ſpectaſſe Sarai, quæ non modò Abram cupit fieri patrem: ſed maternum etiam ius & honorem ſibi vult acquirere. Reſpondeo, quum ſciret in ſemine Abræ benedicendas eſſe omnes gentes, mirum nõ eſſe ſi ſocietate honoris noluerit priuari: ne reſecta à corpore benedicto, quaſi putridum mẽbrum, extranea quoque à ſalute promiſſa foret. *Non pepererat ei.* Videtur excuſandi cauſa hoc poſitum. Et certè Moſes ſignificat non antè petiiſſe ſubſidium ab vtero ancillæ quàm vbi neceſſitas id facere coegit. Et verba eius declarãt, patienter & modeſtè expectaſſe quidnam facturus eſſet Deus vſque dum ſpes in totum præciſa foret, quum dicit ſe ab illo concluſam ne amplius pariat. Quid igitur in ea culpæ reperiemus? Nempe quòd debuerat hanc curam reiicere in ſinum Dei, nec eius virtutem alligare ordini naturæ, vel reſtringere ad ſuum ſenſum. Deinde quòd ex præterito colligens quid poſtea futurum ſit, non cogitat in manu eſſe, Dei vuluã quam concluſerat, rurſus aperire.

2 *Si forte ædificer.* Phraſis Hebraica, pro eo quod eſt, fieri matrem. Quanquam filiari quidã exponunt. Et certè בן, quod eſt Hebræis filius, huic verbo reſpõdet. Sed quia metaphoricè ſic vocati ſunt filii, quòd generis fulturæ ſint, & familiam ædificent, retinenda eſt propria verbi ſignificatio. Fœtum verò, quem pariet Agar, iure dominii ſibi vendicat Sarai, quia ſibi non pariebant ancillæ, ſicuti nec corporis ſui habebãt poteſtatem. Dum autem prior maritum compellat, nõ modò admittit concubinã quæ inſtar pellicis futura erat: ſed ingerit & obtrudit. Atque hinc apparet, ex quo homines ſibi plus ſapere permittũt quàm fas eſt, procliuem eſſe inde lapſum ad tentanda illicita media. Ex zelo fidei naſcitur Sarai affectus: ſed quia non ſubiicitur Deo, vt eius opportunitatem expectet, ſtatim tranſilit ad polygamiam, quæ nihil erat aliud quàm iuſti coniugii corruptio. Porro quum Sarai tam ſancta mulier, inſtar flabelli, ad eandẽ qua ipſa feruebat impatientiam maritum ſollicitet: hinc diſcamus quàm ſedulò nobis agẽdæ ſint excubiæ, nequa occulta fraude nos circumueniat Satan. Neque enim improbos tãtùm & ſceleratos ſubornat qui ex profeſſo fidem noſtram oppugnẽt: ſed vt incautos opprimat, clam interdum ac furtim per bonos & ſimplices nos adoritur. Vndique igitur cauẽdæ ſunt eius inſidiæ, nequã per cuniculos obrepat. *Et paruit Abram.* Vacillat quidem Abræ fides, quum à Dei verbo declinans, vxoris impulſu ad remedium quod diuinitus prohibitum erat, transferre ſe patitur. Retinet tamen fundamentum: quia non dubitat quin tandem ſenſurus ſit Deum veracem. Quo exemplo docemur non eſſe cur deſpondeamus animos, ſiquando fidem noſtram cõcutiat Satan, modò ne labefactetur in cordibus noſtris Dei veritas. Interea quum videmus Abram (qui per tot annos inſtar inuicti athletæ fortiter luctatus fuerat, & tam ardua obſtacula tranſcenderat) nunc momento vno tentationi ſuccumbere: quis noſtrûm ſibi non metuat à ſimili periculo? Quantumuis ergo diu & conſtanter in fide ſtetẽrimus, quotidie rogandus eſt Deus ne in tentationem nos inducat.

3 *Et dedit eam Abram uiro ſuo.* Qualis fuerit Sarai conſilium exprimit Moſes. neque enim domi ſuæ voluit erigere lupanar, nec ancillæ ſuæ productrix, vel mariti lena eſſe. Impropriè tamen vocatur vxor, quæ præter Dei Legem in alienum thorum inducitur. Quare ſciamus hũc concubitum ſic illicitum fuiſſe, vt inter ſcortationem & coniugium quaſi medius fuerit. Idẽ omnibus commentis accidit, quæ Dei verbo aſſuuntur. Quamlibet enim honeſto tegantur prætextu, corruptela ſubeſt, quæ à verbi puritate degenerat, eámque vitiat.

4 *Et deſpectui fuit domina eius.* Hic narrat Moſes mox ſequutam fuiſſe pœnam nimiæ feſtiſtinationis. Præcipua quidem culpa penes Sarai reſidebat. quia tamen Abram nimis ſe credu-

lum præbuerat,vtrunque pro merito caſtigat Deus: Sarai,quod graue & acerbum fuit,ſuperbè deſpicitur ab ancilla: Abram iniuſtis querimoniis vexatur:ita videmus ambos ſuæ leuitatis pœnas dare:& ſucceſſu deſtitui commentum,quod à Sarai excuſum,nimis cupidè amplexus fuerat Abram. Interea proponitur nobis in Agar exemplum ingratitudinis, quæ inſigni beneficio & honore affecta, dominam ſuam contemptui habere incipit. Quia autem hic eſt pluſquam vulgaris morbus, aſſuefaciant ſe fideles ad tolerantiam, ſiquando illis tam iniqua merces pro beneficiis rependitur. Præſertim verò nos moueat infirmitas Sarai, quæ ancillæ contemptum ferre nequit.

5 *Iniuria mea ſuper te.* Hæc quoque pars caſtigationis fuit,quòd humiliata fuit Sarai, vt ſibi ad tempus excideret, & intemperie percita adeo ſe impotenter gereret. Certè quantum in ſe fuerat,præcipitem egerat maritum: nunc proteruè illi inſultat,quamuis innoxio. Nihil enim affert in quo ſit culpandus Abram. Exprobrat quòd ancillam illi dederit in ſinum,ab ea ſe contemni queritur: ſed nondum Abræ animum tentauit, velítne malam cauſam iuuare ſuo patrocinio. Ita verò cæcus eſt iracũdiæ impetus,temere huc & illuc irruit,& ſine inquiſitione damnat qui prorſus à culpa ſunt immunes. Siqua vnquam manſueti & placidi fuit ſpiritus mulier,ea virtute excelluit Sarai. Quum ergo vna offenſa excuſſam illi videmus fuiſſe patientiã, eo magis quiſque noſtrum ad temperandos ſuos motus intentus ſit. *Iudicet Dominus inter me & te.* Abutitur Dei nomine,ac illi propemodum excidit eius reuerentia, quæ tantopere piis commendatur. Prouocat ad Dei iudicium. Quid hoc aliud eſt quàm exitium capiti ſuo accerſere: nam vbi ſe iudicem interpoſuerit Deus, neceſſe eſt vt vindictam ab alterutro exigat. Abrã nihil intulit iniuriæ. Supereſt igitur,vt Deum,cuius iram ſibi vel marito temere imprecatur, ſentiat vltorem. Si de profana aliqua muliere hoc referret Moſes, poſſet quaſi vſitatum contemni. Nunc verò in perſona matris fidelium oſtendit Dominus primùm quàm violentus ſit iracundiæ feruor, & quorſum homines abripiat. deinde quantopere cæcutiant qui ſibi indulgent in propriis negotiis: vt diſcamus nobis ſuſpecti eſſe quoties res noſtra agitur. Aliud etiam hîc notatu in primis dignum eſt,domos optimè compoſitas interdum iurgiis non carere: imò hoc malum penetrare vſque ad Eccleſiam Dei. nam domum Abræ, quæ litibus turbatur,ſcimus fuiſſe viuam Eccleſiæ effigiem. Quòd ad rixas domeſticas pertinet, ſcimus præcipuam partem vitæ ſocialis, quam ſacrauit Deus inter homines, in coniugio eſſe: & tamen interueniunt varia incommoda,quæ ſingula illud bonũ velut maculis aſpergant. Ad has moleſtias deuorandas ſeſe comparent fideles oportet. Ad eam rem valde proderit reputare huius mali originem. quicquid enim moleſtiarum in coniugio ſentiunt homines,peccato imputare debent.

6 *Ecce ancilla tua.* Apparet ex reſponſo Abræ quanta fuerit eius humanitas & modeſtia. Non iurgatur cum vxore: & quum optimam cauſam habeat,pertinaciter tamen eam nõ tuetur: ſed vxorem ſibi datam ſponte remittit. Denique pacis redimendæ cauſa maritalem & paternum exuit affectum. Nam quum Agar infeſtæ dominæ arbitrio permittit,nõ indulget tanquam vxori,& ſpem in vtero eius conceptam,quodammodo negligit. Nec dubium eſt quin tam æquus ac placidus fuerit in ferenda vxoris intemperie, quia tota vita morigeram expertus erat. Magna tamen virtus fuit, animum ſuum in tanta indignitate frænare. Cæterùm hîc quæri poteſt,quomodo cura ſeminis benedicti ex eius animo tunc euanuerit. Grauida eſt Agar: ſemen ex ea proditurum ſperat, ex quo promiſſa eſt mundo ſalus. Cur non poſthabita Sarai,ſuum illuc amorem ſtudiúmque magis applicat? Verùm hinc colligimus,omnes humanas cogitationes effluere, & abire in fumum ſimulatque grauior inciderit tentatio. Sumpta præter Dei mandatum vxore, rem bene & feliciter ceſſiſſe putat dum prægnantem videt,ac ſibi placet in ſtulta audacia. dum repentè exoritur contentio,nihil habet conſilii, & ſpem totã abiicit,vel ſaltem obliuiſcitur. Vt nobis accidere neceſſe eſt,quoties aliquid aggredimur præter Dei verbum,vt ad primum quenque trepidationis ventum mentes labaſcant: quarũ vna eſt hæc ſtabilitas, Deum habere authorem. Interea fidem ſerui ſui à rubigne Deus repurgat. ſuum enim & vxoris figmentum miſcendo cum verbo Dei,illam quaſi ſuffocauerat. quare vt rurſus ad liquidum eluceat,reſecatur illud ſuperfluum. Hoc modo Deus prauis noſtris conſiliis ſe opponens,à ſocordia nos ad ſanam mentem reuocat. Simplex data erat promiſſio, Semini tuo benedicam. Addita metum Sarai ſuperuenerat, nullum fore ſemen niſi ſuppoſititiũ ex Agar. lutum hoc humanæ cogitationis, quo deformata promiſſio fuerat, abſtergi oportuit,ne aliter ſaperet Abram quàm ex puro Dei verbo. *Et afflixit eam Sarai.* Verbum ענה, quo vtitur Moſes,affligere & humiliare ſignificat. Ego poſitum eſſe interpretor pro in ordinẽ cogere. Cæterùm difficile fuit iratæ mulieri in reprimenda ancillæ inſolentia modum tenere. Quare fieri poteſt vt acrius quàm par erat,ſæuierit in illam,non tam officii ſui memor quàm

de vlciſcenda offenſa cogitans. Quia nihil grauius exprimit Moſes, quod certum eſt amplector, iure ſuo vſam fuiſſe Sarai in compeſcēda ancillæ proteruia. Et certè ab euentu iudicium facere licet, non tam ſæuitia dominæ quàm propria cōtumacia impulſam fuiſſe Agar vt fugeret. Malè ſibi conſcia erat:nec probabile eſt, niſi pluribus & quidem atrocibus offenſis tantopere accenſam fuiſſe Sarai. Seruilis igitur ingenii mulier,& indomitæ ferociæ, fugere maluit quàm humili culpæ agnitione redire in gratiam.

7 *Et inuenit eam Angelus.* Hìc docemur quàm clementer agat Dominus cum ſuis,licet graues pœnas meriti ſint. Sicuti pœnam Abræ & Sarai prius mitigauit, ita nunc paterno oculo reſpicit Agar:vt totam domum ſua gratia proſequatur. Non parcit quidem illis prorſus,ne vitia eorum foueat:ſed moderatis remediis corrigit. Probabile quidem eſt, quum in deſertum Sur profecta eſt Agar, de reditu in patriam cogitaſſe. Deſerti tamen & ſolitudinis videtur facta eſſe mentio,vt ſciamus miſerè afflictam extra hominum conſpectum erraſſe, dum illi Angelus occurrit. Tametſi autem viſionis formam non exprimit Moſes:non tamen dubito quin humano corpore indutus fuerit, in quo tamen fulgerent manifeſtæ cæleſtis gloriæ notæ.

8 *Hagar ancilla Sarai.* Hoc epitheto declarat Angelus,tametſi è manibus dominæ elapſa foret,manere tamen ſeruam:quia nō furto,nec plagio,ſed manumiſſione pariatur libertas. Porro hac etiam voce oſtendit Deus,ſibi probari ordinem politicum,nec eius violationem excuſabilem eſſe. Dura tunc erat ſeruitutis conditio:ac gratiæ Domino agendæ ſunt quòd abolita fuerit ea barbaries.& tamen Deus è cælo pronuntiauit, ſibi placere vt ſerui iugum perferrēt, ſicuti etiam per os Pauli non vocat ſeruos ad pileum:nec dominos illorum vſu priuat: ſed tātùm benignè & liberaliter iubet tractari. Colligitur etiam ex temporis circunſtantia, nō modò neceſſitate colendum eſſe politicum ordinem,ſed propter conſcientiam parendum eſſe legitimis imperiis. Nam quanuis Agar fugitiua, non vi amplius & manu ad obſequium cogi poſſet,non tamen coram Deo mutata erat eius conditio. Eodem argumento probatur,ſiquādò ſeruos durius premant domini:vel qui præſunt, ſubiectos aſperius quàm pro æquitate vrgeant,ferendum tamen eſſe illorum rigorem,nec iuſtam excutiendi iugi eſſe cauſam,licet nimis imperioſè poteſtatem ſuam exerceant. In ſumma,quoties in mentem venit aliquem fraudare ſuo iure,aut nos vocatione iuſta eximere, auribus noſtris inſonet vox Angeli, acſi Deus iniecta manu nos retraheret. Reddēt olim rationem Deo,qui ſuperbè vel tyrannicè dominati fuerint: ſubiectis interea eorum ferenda eſt aſperitas, donec ſuccurrat Deus,cuius propriū eſt erigere abiectos,& oppreſſos leuare. Si fiat comparatio,ius Magiſtratuum longè tolerabilius eſt quàm fuerit dominium illud vetus. Patria verò poteſtas naturaliter amabilis eſt,ac fauore digna. Si cohibita fuit Dei iuſſu fuga Agar,multo minus vel populi feret laſciuiam qui in ſuum principem proteruiet,vel filiorum contumaciam qui ſe parentum obſequio ſubduxerint. *Vnde venis?* Non inquirit quaſi de re dubia:ſed vt nullū ſubterfugiis locum eſſe Agar nouerit,præciſè obiurgat eius fugam:acſi dixiſſet,Deſerta ſtatione tua nihil vagādo proficies: quia manum Dei tandem non effugies, quæ illic te collocauerat. Fieri etiam poteſt vt diſceſſum exprobret ab ea domo quæ terrenum Dei tunc ſacrarium erat. Neque enim ignara erat Deū illic peculiari modo coli. Quanuis autem crudelitatis dominam ſuam obliquè inſimulet,dicens ſe fugere ab eius conſpectu: Angelus tamē, vt ſubterfugiis omnibus viā obſtruat, iubet reuerti & ſe humiliare. Quibus verbis primùm ſignificat, nimis auſtero vel impotenti eorum qui præſunt dominio non ſolui ſubiectionis vinculū: deinde in ipſam Agar mali culpam retorquet,quòd ſe contumaciter dominæ oppoſuerat,& ſuæ conditionis immemor,inſolentius & ferocius quàm decebat ancillam, ſe extulerat. In ſumma, quum meritò ob ſua delicta plectatur,iubet remedium ab eorū correctione petere. Et certè quum nihil melius ſit quàm obſequiis & tolerantia,eorum placare duritiem quibus in nos eſt poteſtas: vbi noſtrā ſuperbia ſunt offenſi, tunc præſertim danda eſt opera vt ad manſuetudinem humilitate flectantur. Ephe. 6.b.9.

10 *Multiplicando multiplicabo.* Vt mitiget offenſionem, & quod in præcepto graue erat ſolatio aliquo leuet,benedictionem promittit in fœtu quem geſtat. Poterat quidē iure ſuo Deus præciſè iniungere quod iuſtum erat: ſed quò libentius faciat Agar quod officii ſui eſſe agnoſcit,quaſi blandiciis eā allicit ad parēdum. Atque huc ſpectant promiſſiones quibus nos ad voluntarium obſequiū inuitat. Neque enim ſeruiliter vult nos trahere,vt coacti præſtemus quod nobis mandatum eſt:ideo blandas & paternas inuitationes miſcet,& liberaliter non ſecus ac cum filiis nobiſcum agit. Quòd Angelus facturum ſe promittit quod vnius Dei proprium erat,in eo nihil eſt abſurdi:ſatis enim vſitatum eſt, Deum inducere perſonā ſuā miniſtris quos mittit,quò maior conſtet verbo eius authoritas. Quanquam non improbo quod pleriſque ve

terum placuit, Chriſtum Mediatorem ſemper omnibus oraculis præfuiſſe : & hanc eſſe cauſam cur Dei maieſtas Angelis tribuatur. Qua de re aliquid iã ſuprà attigi,& opportunius plura alibi dicentur.

11 *Et paries filium.* Exponit Angelus quod breuiter de ſemine dixerat, quòd numerari præ multitudine non poſſet: ac initium facit ab Iſmaele, qui caput & origo futurus erat. Tametſi autem poſtea videbimus fuiſſe reprobum:tamen honorifico nomine ipſum dignatur,vt temporale beneficium ornet cuius particeps fuit Iſmael,quia filius erat Abræ. Sic enim interpretor,quòd Deus monumentum extare ad poſteros voluerit paternæ beneuolentiæ qua complexus eſt totam Abræ domum.Quanuis enim ad Iſmaelem non ſpectaret vitæ æternæ fœdus: ne tamen prorſus expers gratiæ foret,patrem magni & famoſi populi Deus ipſum cõſtituit. Atque ita videmus vt præſentis vitæ intuitu ſe extẽderit eius bonitas ad carnale Abræ ſemen. Quòd ſi nomen Iſmael æternum temporalis ſui beneficii memoriale eſſe voluit, minimè ferenda erit noſtra ingratitudo : niſi celeſtes eius æternáſque gratias vſque ad mortem celebremus. *Audiuit Iehoua afflictionem tuam.* Non legimus Agar in ſuis anguſtiis confugiſſe ad preces: atque hoc coniicere potius licet ex verbis Moſis,quum obſtupeſceret in ſuis miſeriis, ſponte veniſſe Angelum. Notandum igitur eſt duobus modis reſpici homines à Deo, vt iuuentur: vel quum ſupplices eius fidem & auxilium implorãt,vel quum eorum malis ſuccurrit, etiam non rogatus. Ac propriè quidem eos exaudire dicitur, qui eum liberatorem precibus inuocant. Interdum tamen quum muti iacent homines,nec vota ſua præ ſtupore ad eum dirigũt, exaudire dicitur eorum miſerias. Hoc poſterius in Agar fuiſſe impletum probabile eſt : quia per deſertum erranti Deus ſponte occurrit.Cæterùm quia Deus vtplurimum auxilio ſuo deſtituit incredulos,donec lentis malis confecti tabeſcãt,vel eos ſtatim abſorberi patitur: nemo noſtrum ignauiæ ſuæ indulgeat,ſed maloru ſenſu admoniti,protinus ipſum quæramus. Interim tamen hoc ad fidei confirmationem non parum valet,preces noſtras minimè ſpretum iri à Domino,qui ſocordes & ſtupidos auxilio ſuo præuenit:& qui adeſt non quærẽtibus eum multo magis piis ſuorum votis propitium fore.

12 *Ipſe erit ferus.* Declarat Angelus qualis ſit futurus Iſmael. Simplex autem (meo iudicio) ſenſus eſt, fore hominem bellicoſum , & hoſtibus formidabilem , vt eum nemo impunè laceſſat. Vocem פרא,quidam ſylueſtrem exponunt,& venãdis feris addictum. Atqui non aliunde petenda videtur expoſitio quàm ex contextu:ſequitur enim continuo pòſt, *Manus eius contra omnes,& manus omnium contra eum.*Quæritur tamen an cenſeri inter Dei beneficia hoc debeat, manu armata vitæ ſuæ ſtatum tueri:quum pace nihil magis ſit expetendum.Nodus ita ſolui poteſt,quòd Iſmael,licet eum hoſtiliter oppugnẽt omnes vicini, & vndique ad eum perdendum conſpirent : vnus tamen ſatis magna virtute ad repellendos omnium impetus præditus erit. Cæterùm exiſtimo Angelum minimè plenam gratiam,ſed medium aliquid Iſmaeli promittere. In primis optandum eſt vt pacem habeamus cum omnibus. Quia hoc Iſmaeli negatur, quod ſecundum eſt ordine,illi datur, ne hoſtibus ſuccumbat,ſed fortis ſit, & robuſtus ad vim eorum propulſandam.Non loquitur autem de hominis perſona, ſed de tota progenie : neque enim quod ſequitur, in vnum hominem aptè quadraret. Si hæc expoſitio placeat, non ſimplex nec mera benedictio hîc promittitur : ſed tolerabilis ſtatus vel mediocris, vt ſentiat Iſmael cum poſteris ſibi in gratiam patris Abræ diuinitus aliquid concedi. Itaque minimè in Dei beneficiis reputandum eſt,omnes habere infeſtos, & violenter omnibus reſiſtere : ſed hoc tanquam remedium & leuamen mali additur, ſuſtinendis hoſtibus parem fore, qui multos habebit aduerſarios. *Habitabit eregione fra.* Quum hoc nonniſi in populum propriè competat, inde melius perſpicimus eos falli qui locum reſtringunt ad Iſmaelis perſonam.Porro alii intelligunt poſteris Iſmaelis fixam habitationem fore coram inuitis fratribus : acſi diceret, violenter occupaturos terram quam inhabitent, licet obſtare conentur fratres. Alii contrariam ſententiam afferunt, Iſmaelitis in magna hoſtium copia non defore tamen amicos, & fratres.Ego verò neutram ſententiam probo:potius enim ſignificat Angelus,populum hunc à reliquis ſeparatum fore : acſi diceret,Non erit pars vel membrum vnius gentis, ſed totum corpus efficiet,vt habeat diſtinctum & ſpeciale nomen.

13 *Vocauit nomen Iehouæ.* Non dubito quin ſignificet Moſes, Agar, poſtquam admonita fuit ab Angelo, mutaſſe animum : atque ita ſubactam , ſe vertiſſe ad preces. niſi fortè hîc linguæ potius confeſsio quàm mutatio animi notatur. Ego tamen huc magis inclino, quòd Agar prius fero & indocili ingenio prædita, Dei prouidentiam nunc agnoſcere demum incipiat. Cæterùm quòd quidam Deum viſionis vocari putãt,qui apparet ac ſe patefacit hominibus, coactum eſt.Potius Agar, quum prius ſibi viſa eſſet fortuitò raptari per deſertum, nunc ſentit ac fatetur diuinitus gubernari res humanas.Quiſquis autem ſe reſpici à Deo perſuaſus eſt,

neceſſe eſt vt ambulet quaſi ſub eius occulis. *Nónne etiam hic uidi poſt uidentem me?* Quidam vertunt, Annon vidi poſt viſionem meam? Verùm ſic legitur vt reddidi. Porro ſententiæ obſcuritas nobis varias expoſitiones peperit. Nonnulli ex Hebræis dicunt miratam fuiſſe Agar viſo Angelo: quia nuſquam Deum conſpici putabat niſi in domo Abræ. Sed hoc frigidum eſt: & Iudæos ita ſæpe ineptire cogit ſua ambitio, dum in iactanda gloria generis ſui omne ſtudium ponunt. Alii ſic accipiunt, An ego vidi poſt viſionem meam? hoc eſt, Adeo tardè vt videndo cæcutirem? Secundum eos duplex fuit viſio Agar: prior erronea, quum in Angelo nihil cæleſte apprehenderet: altera autem vera, poſtquam tacta eſt diuinitatis ſenſu. Quibuſdam videtur ſubaudienda eſſe negatiua reſponſio: acſi diceret, Non vidi illum abeuntem: vt ex ſubita diſparitione colligat Agar fuiſſe Dei Angelum. In ſecundo etiam membro diſſentiunt interpretes. Hieronymus vertit, Poſteriora videntis me: quod multi ad obſcuram viſionem referunt: vt ſit metaphorica loquutio. Quemadmodum enim non perſpicuè agnoſcimus homines à tergo: ita dicuntur videre tergum Dei quibus non palam neque ad liquidum ſe manifeſtat: atque hæc opinio communiter recepta eſt. Alii diuerſa figura Moſen vſum eſſe exiſtimant: dorſum enim Dei pro ſenſu iræ eius accipiunt: ſicuti lucere nobis dicitur eius facies, dum ſe propitium ac fauentem oſtendit. Ita ſecundum eos ſenſus eſt, Putaui me elapſam eſſe, ne amplius Dei ferulis vel caſtigationi obnoxia eſſem: ſed hîc quoque mihi infenſum eſſe ſentiò. Hactenus breuiter retuli quid alii tradant. Quanquam autem ſingulis expoſitionibus refutandis inſiſtere conſilium non eſt: liberè tamen dico neminem horum interpretum Moſis mentem aſſequutum eſſe. Libenter quidem recipio quod afferunt quidam, Agar mirari Dei bonitatem, à quo fuerit etiam in deſerto reſpecta: ſed illud neque nihil eſt, neque totum. Primùm ſe obiurgat Agar, quòd quum prius nimis cæcutiuiſſet, nunc quoque nimis tardè & ſegniter oculos ad Deum cernendum aperuerit. Suum enim torporem à circunſtantia loci & temporis amplificat. Sæpius multis documentis experta erat ſe reſpici à Domino: cæcutiens tamen contempſerat eius prouidentiam, acſi clauſis oculis illum ſibi coram oblatum præteriret. Nunc ſe accuſat quòd non citius experrecta ſit, ſimulatque apparuit Angelus. Loci etiam notatio multum momenti habet, quòd Deus qui ſe illi adeſſe ſemper teſtatus fuerat in domo Abræ, nunc fugitiuam proſequutus ſit vſque in deſertum. Illa certè iam nimis craſſa fuerat ingratitudo, cæcutire ad præſentiam Dei: & quum ſe ab eo reſpici agnoſceret, non viciſſim ad eius intuitum oculos tollere. Sed hæc turpior adhuc cæcitas, quum vaga & exul iuſtas ſuæ peruicaciæ pœnas daret, reſpici à Domino, nec præſentem etiam tunc agnoſcere. Nunc videmus quorſum tendat obiurgatio, Antehac Deum non quæſiui, nec ad eum reſpexi niſi coacta, quum prior ſuo me intuitu dignatus eſſet: nunc etiam in deſerto, vbi malis afflicta, ſaltem expergefieri debueram, meo more obſtupui: neque in cælum vnquam ſuſtuliſſem oculos niſi prius fuiſſem à Domino reſpecta.

14 *Idcirco uocauit.* Ego eorum ſententiæ ſubſcribo qui verbum קרא indefinitè accipiunt: quod ſatis tritum eſt linguæ Hebraicæ. Quò ſenſus clarior ſit, poteſt in paſsiuum reſolui, quòd vocatus ſit puteus. Hanc tamen vulgarem appellationem ab Agar profectam fuiſſe arbitror, quæ vna ſimplici confeſsione non contenta, teſtatam in futurum tempus eſſe voluerit Dei gratiam: ideóque eius teſtimonium quaſi per manus tradiderit. Hinc colligimus quàm vtile ſit plagis domari quicunque non ſua ſponte humiliantur. Agar quæ ſemper ferox & rebellis fuerat, tunc verò prorſus excuſſerat iugum, nunc alia prorſus apparet, poſtquam malis fracta fuit cordis eius durities. Quanquam non ſolis plagis in ordinem fuit coacta: ſed acceſsit etiam cæleſtis viſio quæ eam penitus corrigeret. Atque idem nobis neceſſarium eſt, nempe vt Deus nos manu ſua caſtigans, Spiritu etiam ſuo ad manſuetudinem ſubmittat. Quidã ex Hebræis nomen ab Iſmaele viuo, & Deo viuente impoſitum fuiſſe dicunt: quaſi duplicis eſſet gratiæ teſtimonium, quòd Iſmael à morte reuixerit, & Deus reſpexerit Agar eius matrem. Sed illi perperam mutilant quæ coniuncta ſunt: teſtari enim voluit Agar ſe à Deo viuo vel authore vitæ fuiſſe reſpectam.

15 *Et uocauit Abram.* Iuſſa quidem fuerat Agar nomen illud dare filio: ſed Moſes naturæ ordinem ſequitur, quia patres nominis impoſitione, quam habent in filios poteſtatem teſtantur. Colligere autem promptum eſt, Agar, vbi domum reuerſa eſt, quæ acciderant retuliſſe. Ergo Abram Deo ſe morigerum & gratum oſtendit: quia & filium nominat ex Angeli mandato, & Dei bonitatem in exaudienda miſeria Agar celebrat.

CAP. XVII.

ET *fuit Abram nonaginta & nouem annorum: & viſus eſt* Iehoua *Abram, dixitque ad eũ, Ego Deus omnipotens, ambula coram me, & eſto perfectus.*

2 Et *ponam pactum meum inter me & te, & multiplicabo te vehementiſsimé.*

3 *Tunc proſtrauit ſe Abram ſuper faciem ſuam, & loquutus eſt cum eo Deus, dicendo,*

4 *Ego, ecce pactum meum tecum, & eris in patrem multitudinis gentium.*

5 *Et non vocabitur vltrà nomen tuum Abram: ſed erit nomen tuum Abraham: quia patrem multitudinis gentium poſui te.*

6 *Et multiplicabo te valde, & ponam te in gentes, & reges ex te egredientur.*

7 *Et ſtatuam fœdus meum inter me & te, & inter ſemen tuum poſt te in generationes ſuas, in fœdus perpetuum, vt ſim tibi in Deum & ſemini tuo poſt te.*

8 *Daboque tibi & ſemini tuo poſt te terram peregrinationum tuarum, omnem terram Chenaan in poſſeſsionem perpetuam, & ero eis in Deum.*

9 *Præterea dixit Deus ad Abraham, Et tu pactum meum cuſtodies, tu & ſemen tuum poſt te in generationibus ſuis.*

10 *Hoc pactum meum quod cuſtodietis inter me & vos, & inter ſemen tuum poſt te, vt circuncidatur in vobis omnis maſculus:*

11 *Et circuncidetis carnem præputii veſtri: & erit in ſignum fœderis inter me & vos.*

12 *Et filius octo dierum circuncidetur in vobis: omnis maſculus in generationes veſtras, verna, & emptus argento ab omni filio alienigenæ qui non eſt de ſemine tuo.*

13 *Circuncidendo circuncidetur verna tuus, & emptus argento tuo: & erit pactum meum in carne veſtra in pactum perpetuum.*

14 *Et præputiatus maſculus cui non circunciſa fuerit caro præputii ſui, exterminabitur anima ipſa de populis ſuis, quia pactum meum irritum fecit.*

15 *Et dixit Deus ad Abraham, Sarai vxoris tuæ non vocabis nomen Sarai, ſed Sarah eſt nomen eius.*

16 *Et benedicam ei, atque etiam dabo ex ea tibi filium, cui benedicam, & erit in gentes: reges populorum ex ea erunt.*

17 *Et proſtrauit ſe Abraham in faciem ſuam, & riſit, dixitque in corde ſuo, Nunquid viro centum annorum naſcetur proles? & an Sarah mulier nonaginta annorum pariet?*

18 *Et dixit Abraham ad Deum, Vtinam Iſmael viuat coram te.*

19 *Et dixit Deus, Verè Sarah vxor tua pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Iſhac: & ſtatuam pactum meum cum eo in pactum perpetuum, & cum ſemine eius poſt eum.*

20 *Et pro Iſmael audiui te: ecce, benedixi ei, & creſcere faciam eum, & multiplicare faciam eum ſupra modum: duodecim principes generabit, & ponam eum in gentem magnam.*

21 *Et pactum meum ſtatuam cum Iſhac, quem pariet tibi Sarah in tempore hoc, anno altero.*

22 *Et finiuit loqui cum eo, & aſcendit Deus ab Abraham.*

23 *Tūc Abraham tulit Iſmael filium ſuum, & omnes vernas domus ſuæ, & omnem acquiſitū argento ſuo: omnis maſculi in viris domus ſuæ circuncidit carnem præputii eorum in ipſomet die, ſicut loquutus fuerat cum eo Deus.*

24 *Abraham autem erat vir nonaginta & nouem annorum quando circunciſa fuit caro præputii ipſius.*

25 *Et Iſmael filius eius erat tredecim annorū quando circunciſus eſt ipſe in carne præputii ſui.*

26 *In ipſomet die circunciſus eſt Abraham & Iſmael filius eius.*

27 *Et omnes viri domus eius, verna domus, & emptus argento à filio alienigenæ, circunciſi ſunt cum ipſo.*

1 *Nonaginta & nouem annorum.* Moſes annos tredecim vitæ Abram tranſilit: non quòd interea nihil acciderit memoratu dignum, ſed quia Spiritus Dei ſuo arbitrio delegit quæ cognitu maximè neceſſaria erant. Conſultò autem deſignat quantum temporis effluxerit ex quo natus eſt Iſmael vſquedum promiſſus fuit Iſaac: vt ſciamus ipſum diu acquieuiſſe in eo filio qui tandem abdicandus erat, & quaſi inani ſpecie deluſum. Interea videmus vt eum Dominus cir-

cunduxerit. Et fieri poteſt vt ipſe ſua culpa moram attulerit promiſsioni, dum properauit ad
ſecundas nuptias: quia tamen nihil tale exprimitur à Moſe, in medio relinquo. Sufficiat ſume
re quæ certa ſunt: nempe quòd Abram vnico filio contentus, ſemen aliud appetere deſierit.
Orbitas prius ipſum ad preces aſsiduas & gemitus ſtimulabat: ſic enim animo eius infixa e-
rat Dei promiſsio, vt ardenter ferretur in eius complementum. Nunc ſe voti compotem fal-
ſò exiſtimans, obiectu carnalis filii ab expetendo ſpirituali ſemine abducitur. Rurſum mira
in eo Dei bonitas ſe exerit, dum in ſpem nouam præter opinionem & votum ipſe Abram e-
rigitur, ſibique datum eſſe repentè audit quod petere nunquam in mentem veniſſet. Si quoti-
die precibus flagitaſſet, non tam apertè nobis conſtaret gratuito Dei dono fuiſſe illi conceſ-
ſum, quàm dum offertur non cogitanti nec petenti. Priuſquam tamen ad Iſaac veniamus, or-
dinem & contextum verborum notare operæpretium eſt. Primùm dicit Moſes Dominum
illi apparuiſſe: vt ſciamus non arcana tantùm reuelatione delatum fuiſſe oraculum, ſed viſio-
nem ſimul additam. Cæterùm non muta fuit viſio, ſed annexum habuit verbum, vnde profice-
ret Abræ fides. Iā verbū ſummatim hoc continet, quòd Deus fœdus paciſcitur cum Abrā: de-
inde quale ſit fœdus ipſum declarat, & tādem obſignat addita teſſera. *Ego ſum Deus omnipotens.* Pro
Deo hîc habetur Hebraicum nomen El, quod à potentia deductum eſt. Eodem pertinet epi-
theton שדי, acſi pronuntiaret Deus, ſe ad protegendum Abram ſatis habere virtutis, quia nun-
quam aliter conſiſtit fides noſtra quàm dum certò perſuaſi vnicum Dei præſidiū nobis ſuffi-
cere, quicquid ſaluti noſtræ in mundo aduerſum eſt, ſecurè deſpicimus. Non iactat ergo
Deus potentiam ſuam quæ penes ipſum ſuppreſſa lateat, ſed quam explicat erga filios ſuos,
vt inde materiam fiduciæ concipiat Abram. Ita in his verbis incluſa eſt promiſsio. *Ambula corā
me.* Quid hæc loquutio valeat, alibi diximus. In fœdere pangendo ſtipulatur Deus à ſeruo ſuo
obedientiam. Sed nō fruſtra præfatus eſt Deus ſe fortem eſſe Deum, & inſtructum virtute ad
ſuos iuuādos: quia reuocari ab aliis omnibus oportuit Abram vt totum ſe vni Dei addiceret.
Nemo enim vnquam ad Deum ſe colliget, niſi qui creaturis in ordinem coactis, illum vnū
ſuſpiciet. Dei verò potētia vbi ſemel agnita fuerit, ſic nos in eius admirationem rapere debet,
& eius reuerentia occupare mentes noſtras, vt nihil ab eo colendo nos impediat. Porro quia
Dei oculi fidem & veritatem cordis reſpiciunt, iubetur Abram integritati operam dare. Nā
hominem perfectionum Hebræi nominant qui animo eſt non fucato nec duplici, ſed ſincerè
rectitudinem colit. In ſumma, integritas cuius hîc fit mentio, hypocriſi opponitur. Et ſanè vbi
cum Deo negotium eſt, nō reſtat ſimulationi locus. Iam verò diſcimus ex his verbis in quem
finem Deus Eccleſiam ſibi colligat: nempe vt ſancti ſint quos vocauit. Fundamentum quidē
vocationis diuinæ gratuita eſt promiſsio: ſed hoc continuo pòſt ſequitur, vt Dei iuſtitiæ ſe
conſecrent quos ipſe ſibi deligit in populum peculiarem. Nam hac lege filios ſibi adoptat vt
viciſsim patris obtineat locum & honorem. Sicut autem ipſe non mentitur, ita iure mutuam
fidem à ſuis exigit. Quare ſciamus fidelibus Deum ideo patefieri, vt ſub eius conſpectu viuāt:
& illum ſibi non operum modò, ſed cogitationum arbitrum ſtatuant. Vnde etiā colligimus,
non aliam eſſe piè rectéque viuendi normam, niſi quum pendemus à Deo.

2 *Ponam fœdus meum.* Nunc plenius & vberius exponere incipit quod breuiter attigerat. Di-
ximus bimembre fuiſſe Dei fœdus cum Abram. Prius membrum erat gratuiti amoris teſti-
monium, cui annexa erat beatæ vitæ promiſsio. Alterum verò, exhortatio ad ſincerum colē-
dæ iuſtitiæ ſtudium. Quia Deus vno tātùm verbo leuem gratiæ ſuæ guſtū dederat, & mox ad
vocationis finē deſcenderat, vt Abrā eſſet integer: quò libentius mentem, vitámque formare
ſtudeat tam ad reuerentiam Dei quàm ad integritatem colendam: ſubiicitur vberior gratiæ
declaratio: acſi dixiſſet Deus, Vide quàm benignè tibi indulgeam: non enim pro imperio ſim
pliciter, quod iure meo licebat, integritatem abs te poſtulo: ſed quum nihil tibi debeam, gra-
tis deſcēdo ad mutuum fœdus. Cæterùm non loquitur quaſi de re noua: ſed fœderis quod an-
tè pepigerat, memoriam renouans, melius confirmat ac ſancit eius certitudinem. Non enim
ſolet proferre Deus noua oracula quæ prioribus fidem abrogent, vel obſcurent eorum lucē,
vel efficaciam eneruent: ſed continuat quaſi perpetuo tenore quas ſemel dedit promiſsiones.
Quare non aliud voluit his verbis, quàm ſtabile ratúmque fore illud fœdus de quo prius au-
dierat Abram: nominatim verò caput illud commemorat de multiplicando ſemine, quod
deinde ſæpius repetet.

3 *Et proſtrauit ſe Abram.* Scimus hunc veterem fuiſſe adorandi ritum. Porro teſtatur Abram
ſe Deum agnoſcere, ad cuius conſpectū ſilere omnis caro ſéque humiliare debet: deinde quic
quid dicturus eſt Deus ſe reuerenter ſuſcipere, & ſtudioſè amplecti. Quòd ſi hæc fidei confeſ-
ſio fuit, tenendum eſt, fidem quæ recumbit in Dei gratiam, non poſſe à pura conſcientia diſ-
iungi. Deus ſuā gratiā Abræ offerens, ſincerum iuſtè ſanctéque viuendi affectū ab eo requirit.

Abram ſe proſternens, obedienter ſe vtrunque recipere declarat. Meminerimus ergo, vno & eodem fidei complexu gratuitam adoptionem, in qua ſalus noſtra poſita eſt, cum vitæ nouitate iungendam eſſe. Etſi autem nullum verbum profatur Abram, clarius tamen tacendo loquitur quàm ſi magna & ſonora voce clamaret, ſolidum ſe obſequium præſtare Dei verbo.

4 *Ego, ecce pactum meum.* Qui transferunt, Ecce, ego ferio tecum fœdus: vel, Ecce ego & fœdus meum tecum, mihi non videntur fideliter ſenſum Moſis reddere. Primò enim Deus, ſe eſſe pronuntiat qui loquitur, vt certa verbis ſuis conſtet authoritas. Nam quia non alibi quàm in æterna eius veritate fundari poteſt fides noſtra: id nobis ante omnia teſtatum eſſe oportet, ex ſacro eius ore profectum eſſe quod nobis proponitur. Ideo pronomen Ego, vice præfationis ſeorſum legendum eſt: vt quieto animo ſit Abram, & exempta dubitatione oblatum fœdus ſuſcipiat. Vnde colligitur vtilis doctrina, fidem neceſſariò ad Deum referri: quia vt nobiſcum loquantur omnes Angeli & homines, nunquam tanta conſtabit illis authoritas quæ animas noſtras ſtabiliat. Nec fieri poteſt quin ſubinde vacillemus, donec perſonet vox iſta è cælo, Ego ſum. Vnde etiam apparet qualis ſit religio Papatus, vbi pro Dei verbo tantùm iactantur hominum commenta. Meritò autem continuæ fluctuationi obnoxii ſunt quicunque ex hominum ore pendentes, non ſine Dei iniuria plus illis arrogant quàm fas erat. Nobis verò non aliud ſit credendi principium quàm iſtud Ego, non à quolibet, ſed ſolius Dei ore prolatum. Quòd ſi contrà ſe ingerant hominum myriades, ac ſuperciliosè clamitent, Nos, nos: ſufficiat vna iſta vox Dei ad inanem pluralis numeri ſonitum diſsipandum. *Eris in patrem multitudinis gentium.* Quæritur quænam ſit iſta gentium multitudo. Satis conſtat populos diuerſos originem duxiſſe à ſancto Patriarcha: nam Iſmael in magnum populum excreuit: Idumæi ex altera parte, longè latéque diffuſi ſunt: ex aliis etiam filiis quos ex Cetura ſuſcepit, fluxerunt amplæ familiæ. Sed longius reſpexit Moſes, quòd ſcilicet fide inſerendæ eſſent Gentes in genus Abræ, licet ab eo non progenitæ ſecundum carnem: cuius rei Paulus nobis fidus eſt interpres ac teſtis. Neque enim Arabes & Idumæos, alióſque colligit qui Abram efficiant plurium Gentium patrem: ſed ad totum mundum extendit nomen patris, vt vndique in vnam Abræ familiam coaleſcant Gentes alioqui extraneæ, & inter ſe diſſitæ. Fateor quidem duodecim tribus ad tempus fuiſſe quaſi totidem populos: ſed tantùm vt præludium eſſet immenſæ eius multitudinis quæ tandem aggregata eſt in genus Abræ. Quòd autem Moſes filios intelligat, qui fide regeniti, in nomen & genus Abræ trãſeunt, hac vna ratione ſatis probatur. Neque enim carnale Abræ genus in diuerſos populos ſecari potuit quin ſtatim cenſeri inciperent alieni quicunque ab vnitate diſceſſerant. Ita Iſmaelitas, Idumæos, & reliquos euomuit Eccleſia, vt pro exteris reputarentur. Non ergo Abram multarum gentium pater ideo vocatus eſt quòd ſeparandum eſſet eius ſemen in diuerſas gentes: ſed potius quòd gentium varietas colligenda ad ipſum foret. Mutatio etiam nominis, teſſeræ vice additur. Abraham enim vocari incipit, vt nomen ipſum admoneat non fore vnius familiæ patrem: ſed orituram illi progeniem ex immenſa multitudine præter communem naturæ modum. Ideo toties Dominus hanc promiſsionem inculcat: ipſa enim repetitio nihil vulgare promitti admonet.

7 *Et inter ſemen tuum poſt te.* Non dubium eſt quin diſcernat Dominus Abrahæ genus à reliquo mundo. Nunc videndum quem populum deſignet. Falluntur autem qui putant ſolos hîc electos notari, & ſine diſcrimine comprehendi omnes fideles, ex quocunque ſecundũ carnem populo deſcendãt. Reclamat enim Scriptura, peculiariter à Deo ſuſceptum fuiſſe Abrahæ genus ab eo progenitũ. Et clara eſt Pauli doctrina de naturalibus Abrahæ filiis, quòd ſint ſancti rami, quia ex ſancta radice prodierint. Ac nequis ad vmbras Legis id reſtringat, vel allegoria eludat, alibi diſertè tradit Chriſtum veniſſe, vt Circunciſionis eſſet miniſter. Quare nihil certius eſt quàm Deum fœdus ſuum paciſci cum filiis Abrahæ, qui naturaliter ex eo gignendi erant. Siquis obiiciat, hoc minimè cum proxima ſententia congruere, vbi diximus legitimos coram Deo reputari Abrahæ filios qui per fidem inſiti in eius corpus domum vnã efficiunt: facilis eſt conciliatio, modò certos ponamus ac diſtinctos adoptionis gradus, quos ex variis Scripturæ locis colligere licet. Initio ante fœdus iſtud par & eadẽ erat totius mundi conditio. Simul verò ac dictum fuit, Ero Deus tuus & ſeminis tui poſt te, non ſecus à reliquis gentibus diuiſa eſt Eccleſia atque in mundi creatione lux è tenebris emerſit. Tunc populus Iſrael quaſi grex Dei in proprium eius ouile receptus eſt: reliquæ gentes tanquam feræ beſtiæ, per mõtes & ſyluas aut deſerta errarunt. Quũ hæc dignitas qua excelluerunt filii Abrahæ præ Gentibus, à ſolo Dei verbo penderet, gratuita Dei adoptio ad omnes ipſos communiter pertinuit. Nã ſi Gentes Deo & vita æterna priuat Paulus, quia à fœdere extraneæ erãt: ſequitur omnes Iſraelitas domeſticos fuiſſe Eccleſiæ & Dei filios, & vitæ æternæ hæredes. Tametſi autẽ Dei gratia, non natura excellebant ſupra Gentes, & hæreditas regni Dei ex promiſsione illis obuenerat,

Rom.11.b.16.
Rom.15.b.8.
Ephes.4.d.18.

non ex carne: dicuntur tamen interdum natura differre à reliquo mundo. Ad Galat. cap. 2. c. 15, & alibi, Paulus naturaliter vocat ſanctos: quia continua ſerie proſequi nolebat Deus gratiam ſuam erga totum ſemen. Hoc ſenſu, qui fuerunt ex Iudæis increduli, filii tamen regni cæleſtis à Chriſto vocantur. Neque his repugnat quod dicit Paulus, non omnes qui ſunt ex Abraham, cenſeri legitimos filios: quia non ſunt filii promiſsionis ſed carnis tantùm. Nam illic promiſſio nõ generaliter accipitur pro externo verbo, quo Deus ſuam gratiam tam reprobis quàm electis conferebat, ſed ad efficacem vocationem quam intus obſignat per Spiritum ſuum, reſtringi debet. Ac rem ita habere, nullo negotio euincitur: communis enim erat omnibus promiſsio, qua Dominus eos omnes in filios adoptauerat: in ea negari non poteſt oblatam fuiſſe omnibus æternam ſalutem. Quid ſibi ergo vult quòd Paulus quoſdam promiſsionis iure filios cenſeri negat, niſi quòd de oblata extrinſecus gratia non amplius diſputat, ſed de ea quam efficaciter ſoli electi percipiunt? Hîc iam nobis duplex filiorum ordo in Eccleſia emergit: quia enim totum populi corpus vna & eadem voce in ouile Dei colligitur, omnes ſine exceptione hoc reſpectu habentur filii, in omnes cõmuniter competit Eccleſiæ nomen: ſed in arcano Dei ſacrario non alii cenſentur Dei filii quàm in quibus fide rata eſt promiſsio. Tametſi autem diſcrimen hoc ex fonte gratuitæ electionis manat, vnde etiam exoritur ipſa fides: quia tamẽ per ſe nobis abſconditum eſt Dei conſilium, ideo fidei & infidelitatis nota veros filios à ſpuriis diſcernimus. Hæc ratio & œconomia ad promulgationem vſque Euangelii durauit: tunc autem diruta maceria, Gentes æquauit Deus naturalibus filiis Abrahæ. Illa fuit ſæculi renouatio, qua filii vocari cœperunt qui prius extranei fuerant. Quoties tamen comparatio fit inter Iudæos & Gentes, hæreditas vitæ illis tanquam legitima tribuitur: iis autem dicitur eſſe aduentitia. Interim impletur oraculum illud quo promiſit Deus Abraham multarum gentium fore patrem. Quum enim prius continuo tenore naturalibus filiis Abrahæ ſuccederent nepotes, & benedictio ab eo exordium ſuum habens, deflueret in nepotes: Chriſti aduentus ordine retrogrado in eius familiam inſeruit qui prius à ſemine eius diuiſi erant: tandem foras eiecti ſunt Iudæi, niſi quòd penes eos manet occultum electionis ſemen, vt reliquiæ ſaluæ fiant. Hæc de ſemine Abrahæ ſemel dicta eſſe oportuit, quæ nobis facilem aditum ad ea quæ ſequentur patefacient. *In generationibus ſuis.* Ætatum ſucceſsio clarè teſtatur ſic aſſumptos fuiſſe in Eccleſiam Abrahæ poſteros, vt illis naſcerentur filii eiuſdem gratiæ hæredes. Hoc modo fœdus perpetuum vocatur vſque ad mundi renouationem, quæ contigit aduentu Chriſti. Fateor quidem carere fine, & propriè vocari poſſe æternum, quatenus ad totam Eccleſiam pertinet: ſed illud ſemper fixum maneat oportet, ſeriem ætatum, Chriſti aduentu partim abruptam fuiſſe, partim mutatam: quia diruta maceria & tandem exhæredatis naturalibus filiis, aſcititium genus ex omnibus mundi plagis habere cœpit Abraham. *Vt ſim tibi in Deum.* Vno hoc verbo clarè docemur, ſpirituale hoc fuiſſe fœdus, non præſentis tantùm vitæ reſpectu ſancitum, ſed vnde ſpem æternæ ſalutis conciperet Abraham, & in cælum vſque euectus, ſolidam perfectámque beatitudinem apprehẽderet. Nam quos ſibi Deus in populum adoptat, quum ſuæ iuſtitiæ faciat bonórumque omnium participes, cæleſtis quoque vitæ hæredes cõſtituit. Notemus ergo hoc eſſe præcipuum fœderis caput, quòd ſe filiis Abrahæ Deum fore promittat is qui viuentium Deus eſt, non mortuorum. Sequitur deinde quaſi auctarii vice, quòd terram ſe daturum pronuntiat. Fateor quidem maius aliquid & præſtantius adumbratum fuiſſe ſub terra Chanaan. id tamen non obſtat quin eius promiſsio, acceſsio fuerit illius ſummi capitis, Ero Deus tuus. Quanquam autem rurſus affirmat Deus, ſicuti antea, ipſi Abrahæ ſe daturum terram: ſcimus tamen nunquam potitum fuiſſe eius dominio, ſed ſolo iure contentus fuit ſanctus vir, licet nulla illi poſſeſsio cõſtaret: ideóque ex ſua peregrinatione tranquillus in cælum migrauit. Iterum repetit ſe poſteris Abrahæ fore in Deum, ne in terra ſubſiſtant, ſed cogitent altius ſe deduci.

Matth. 8.b.11.

Rom. 9.b.8.

Ephes. 2.c.14.

9 *Et tu pactum meum cuſtodies.* Sicuti olim fœdera non modò in publicas tabulas referebãtur, ſed in æs incidi vel lapidibus inſculpi ſolebant, quo magis teſtata & celebris eſſet eorum memoria: ita nunc Deus in carne Abrahæ fœdus ſuum inſculpit. Fuit enim Circunciſio quaſi ſolenne monumentum eius adoptionis qua genus Abrahæ electum fuerat in peculiarem Dei populum. Habuerant antea pii alias cæremonias quæ certitudinẽ gratiæ Dei illis ſancirent: nunc verò Dominus fœdus nouũ nouo genere ſymboli obſignat. Cur autẽ tot ſæculis hoc gratiæ ſuæ teſtimonio carere paſſus fuerit humanũ genus, ratio nobis abſcondita eſt: niſi quòd videmus tunc fuiſſe inſtitutum, quando vnam certam gentem ſibi delegit: quod ipſum ex arcano eius conſilio pendet. Porro tametſi ad docendi methodum aptius fortè eſſet ſummam eorum colligere quæ de Circunciſione dicenda ſunt: quod tamen interpretis officio magis quadrare arbitror, ordinem contextus ſequar. Primùm quum fœdus Dei à Moſe vocatur Circunciſio,

inde colligimus incluſam in ea fuiſſe gratiæ promiſsionem. Nam ſi nota duntaxat vel teſſera fuiſſet externæ profeſsionis apud homines, nullo modo quadraret nomen fœderis, quod ratũ aliter non eſt quàm dum illi reſpondet fides. Atque id commune eſt omnibus ſacramentis, vt verbum Dei annexum habeant, quo ſe nobis propitium eſſe teſtatur, nóſque in ſpem ſalutis inuitat: imò nihil aliud eſt ſacramentum quàm verbum viſibile, vel ſculptura & effigies gratiæ Dei quæ verbum melius illuſtret. Quòd ſi mutua eſt inter verbũ & fidem relatio, ſequitur finem hunc & vſum ſacramentis propoſitum eſſe, vt fidem adiuuent, promoueant ac confirment. Qui verò fidei adminicula eſſe negant, aut verbi ſubſidia ad fidem roborandam, fœderis nomen expungant neceſſe eſt: quia aut luſoriè & fallaciter ſe in ſponſorem offert Deus, vel illic reperit fides quo ſe fulciat, & vnde certitudinem ſuam confirmet. Etſi autem tenenda eſt diſtinctio inter verbum & ſignum: ſciamus tamen, ſimulatque in oculis ſignum ipſum incurrit, debere in auribus perſonare verbum. Itaque dum hoc loco iubetur Abraham ſeruare fœdus, non modò nudum cæremoniæ vſum illi Deus commẽdat, ſed vult præcipuè ad finem attẽdere: & certè quum anima ſigni ſit promiſsio, vbi inde auulſa fuerit nihil præter mortuũ & inane ſpectrum reſtat. Hæc ratio eſt cur dicamus abolita fuiſſe à Papiſtis ſacramenta: quia extincta Dei voce, nihil apud eos præter mutas figuras reſiduum manet. Friuolum verò eſt quòd iactant pro verbo magicos ſuos exorciſmos. Fœdus enim vocari nequit niſi quod clarè patefactum à nobis perſpicitur vt fidem ædificet: cui nihil ſimile habent hiſtriones illi, qui geſtu tantùm vel confuſo ſuſurro quaſi tibia ludunt. Nunc tenemus quomodo rite cuſtodiatur fœdus, quum ſcilicet præeunte verbo, ſignum amplectimur in gratiæ teſtimonium ac pignus: nam ſicut dato chirographo Deus fidem nobis datam obſtringit, ſic à nobis ſtipulatur fidei & obedientiæ conſenſum. Notatu etiam dignum quod ſequitur, *Inter me & te.* Quo docemur non ad externam modò confeſsionem ſpectare ſacramentum, ſed medium eſſe pignus inter Deum & hominis conſcientiam. Ideo quiſquis per ſacramenta ad Deum non dirigitur, eorum vſum profanat. Cæterùm metonymicè fœderis nomen ad Circunciſionem transfertur, quæ ſic verbo implicita fuit vt non poſſet ab eo ſeparari. *Circuncidetur in vobis omnis maſculus.* Tametſi maribus pariter & fœminis pollicitus erat Deus quod Circunciſione deinde ſanciuit: tamen in vno ſexu totum populum ſibi conſecrat. Nam quum hoc ſymbolo ſanciatur quæ promiſcuè maribus & fœminis data erat promiſsio: certum autem ſit, confirmatione fœminas æquè ac mares habuiſſe opus: hinc conficitur ordinatum fuiſſe ſymbolum in vtriuſque ſexus gratiã. Nec obſtat quòd iubentur ſinguli ſacramentis cõmunicare, ſiquẽ inde fructũ capere volunt: quia nulla ad eos qui vſum negligunt, peruenit vtilitas. Inciſum enim hac lege fuit in mariũ corporibus Dei fœdus, vt eiuſdẽ ſigni participes ſociæque forent etiã fœminæ.

11 *Circuncidetis carnem præputii.* Valde abſurdum prima ſpecie ac ridiculum videri potuit hoc mandatum. Tractatur ſacrum fœdus quo iuſtitia, ſalus & felicitas promittitur, quo diſcernitur ſemen Abrahæ à reliquis gentibus vt ſit ſanctum & benedictum. Tanti myſterii inſigne ſtatui in pudendis partibus quis conſentaneum eſſe dicat? Verùm vt Abraham ſtulteſcere oportuit, quò ſe obſequentem Deo præberet: ita quiſquis ſapiet, ſobriè ſimul & reuerenter ſuſpiciet quod ſtultè mandaſſe videtur Deus. Et tamen quærendum eſt, an aliqua inter ſignum viſibile, & rem ſignatam analogia hìc affulgeat. Nam ſigna quæ ad leuandam infirmitatem noſtram inſtituit Deus, ad modulum noſtrum aptari par eſt, ne profectu careant. Porro duabus de cauſis probabile eſt Dominum iuſsiſſe præputium circuncidi: nempe vt oſtenderet vitioſum eſſe quicquid ex homine gignitur: deinde ſalutẽ ex benedicto Abrahæ ſemine prodituram. Primùm itaque quicquid ex ſua generatione proprium habẽt homines, Deus in Circunciſione damnauit: vt oſtenſa naturæ corruptio, illos ad carnem mortificandam adduceret. Vnde etiam conficitur, pœnitentiæ fuiſſe ſymbolũ. Simul tamen illic quæ in Abrahæ ſeminẽ promiſſa erat benedictio, notata ſignatáque fuit. Quòd ſi cui abſurdũ videtur in illa corporis parte datam eſſe tam præclaræ & ſingularis gratiæ teſſeram: eum quoque ſalutis ſuæ pudeat, quæ ex Abrahæ lumbis fluxit: ſed ita infatuare mundi ſapiẽtiam Deo placuit, quò magis ſuperbiam carnis deiiceret. Atque ita iam ſecundo loco habemus, teſtatam hoc ſigno fuiſſe Dei & hominum reconciliationem, quæ in Chriſto fuit exhibita. Qua ratione ſigillum iuſtitiæ fidei à Paulo vocatur. Hoc de analogia rei & ſigni breuiter attigiſſe ſufficiat.

Rom.4.b.11. 12 *Et filius octo dierum circuncidetur.* Nunc diem octauum Circunciſioni præſcribit Deus: vnde apparet partem fuiſſe pædagogiæ ſub qua veterem populum tenere voluit. Nam maior hodie, laxiórque in Baptiſmi adminiſtratione permiſſa eſt libertas. Cæterùm de numero dierũ, quidam anxiè diſputandum eſſe negant: quia Dominus infantum teneritudini pepercerit: quandoquidẽ periculo nõ carebat, adhuc ab vtero recentibus vulnus infligere. Etſi autẽ facere poterat nequid noxæ aut læſionis afferret Circunciſio, nihil tamẽ in eo abſurdi erit, ſi dicamus

habitam ab eo fuiſſe rationem teneræ ætatis, vt teſtatum Iudæis faceret paternum ſuum erga ipſorum liberos amorem. Aliis hoc nimis eſſe frigidum videtur: itaque ſpirituale myſterium in dierum numero quærunt. Allegoricè ſeptem diebus notatam fuiſſe putāt vitam præſentem: octauo die iuſsiſſe Deum circuncidi infantes, vt oſtenderet meditādam quidem eſſe carnis mortificationem toto vitæ curſu, ſed nonniſi poſt eius finem compleri. Auguſtinus etiam ad Chriſti reſurrectionem Deum ſpectaſſe exiſtimat, qua abolita fuit externa Circunciſio, & veritas figuræ exhibita. Septenario numero præſentis vitæ curſum deſignari probabile, & rationi conſentaneum eſt. Ergo octauus dies ad figurandum nouæ vitæ exordiū videri poteſt à Domino poſitus. Sed quia nuſquā expoſita in Scripturis ratio legitur, nihil auſim aſſerere. Quare tenere ſufficiat quod certum eſt ac ſolidū: nempe Deum in hoc ſymbolo ſic repræſentaſſe veteris hominis interitum, vt tamen oſtenderet ſe reſtituere homines in vitam. *ſiue uerna, ſiue emptitius.* Quū præcipit Deus Abrahæ, vt quoſcunque habet ſub ſua poteſtate circuncidat, in eo relucet ſingularis eius amor erga ſanctum Abraham, quòd totam eius domum ſua gratia complectitur. Scimus olim vix in hominum numero habitos fuiſſe ſeruos. Atqui Deus ipſos in ſerui ſui fauorem ſibi filios adoptat: ad hanc miſericordiā nihil omnino addi poteſt. Deiicitur etiam carnis ſuperbia, quum Deus nullo perſonarum reſpectu, ingenuos ſeruis aggregat. Cæterùm in perſona Abrahæ legem hanc ſeruis ſuis omnibus præſcripſit, vt quoſcunque habent ſibi ſubiectos, in eiuſdem fidei ſocietatem adducere ſtudeant. Singulæ enim piorum familiæ totidem Eccleſiæ eſſe debent. Ergo ſi pietatem noſtram probare cupimus, danda opera eſt vt quiſque noſtrum in obſequium Dei compoſitam domum habeat. Nec tantùm iubetur Abrahā domi ſuæ natos dicare & offerre Domino, ſed quoſcūque poſtea acquiſierit.

13 *In pactum perpetuum.* Duplex poteſt eſſe ſenſus: vel quòd Deus gratiam ſuam, cuius teſtimonium ac pignus erat Circunciſio, æternam fore promittat: vel quòd ſignum ipſum perpetuò ſeruari velit. Equidem non dubito quin ad viſibile ſignum perpetuitas iſta referri debeat. Sed qui inde colligunt, hodie quoque inter Iudæos vigere illius vſum; meo iudicio, falluntur. Nam ab illo axiomate diſcedunt, quod nobis fixum eſſe debet, Quum finis Legis ſit Chriſtus, perpetuum tempus quod cæremoniis Legis tribuitur, fuiſſe finitum ex quo Chriſtus apparuit. Templū perpetua erat Dei ſedes, iuxta illud, Hæc requies mea in ſæculum ſæculi; hîc ha- Pſal.131.d.14.
bitabo. Sabbathum non temporalis, ſed perpetua erat populi ſanctificatio: neque tamen negādum eſt quin illis finem attulerit Chriſtus. Nō aliter de Circunciſione quoque ſentiendum eſt. Si obiiciant Iudæi, violatam hoc modo fuiſſe Legem à Chriſto: reſponſio facilis eſt, ſic abrogatum fuiſſe externum vſum, vt ſtabilita fuerit eius veritas. Nam Chriſti demum aduentu in ſolidum ſancita fuit Circunciſio, vt ſemper duraret, ratúmque eſſet fœdus illud quod ſemel Deus pepigit. Porro ne quē viſibilis ſigni mutatio perturbet, tenēda eſt illa, cuius memini, ſæculi renouatio, quæ varietate quadā interpoſita, perpetuauit quæ caduca alioqui fuiſſent. Ergo licet vſus Circunciſionis ceſſauerit, nō tamē ipſa deſinit eſſe fœdus ſæculi vel perpetuū: ſi modò Chriſtus ſtatuitur medius, qui mutato ſigno veritatē ſanciuit. Quòd autē Chriſti aduentu ceſſauerit externa Circunciſio, ex Pauli verbis liquet: qui non tātùm docet circūciſos eſſe nos Chriſti morte, ſpiritualiter, non ſigno carnali: ſed Baptiſmum nominatim in locum Circunciſionis ſubrogat, Coloſſ.2.b.11. nempe Circunciſioni Baptiſmus ſuccedere non potuit quin eam tolleret è medio. Ideo & proximo capite, inter ipſam & præputium quicquam intereſſe negat: quòd tunc ſcilicet res media foret, ac nullius momēti. Vnde refellitur eorum error qui adhuc inter Iudæos vigere putant quaſi peculiare gentis ſymbolum quod nunquam abrogari debuerit. Fateor quidem fuiſſe illis ad tempus permiſſam, donec melius innoteſceret libertas per Chriſtum parta: ſed ita vt vim ſuam minimè retinuerit. Abſurdum enim foret duobus diuerſis ſignis in Eccleſiam initiari: quorum alterum veniſſe Chriſtum teſtetur ac confirmet: alterum verò, adumbret quaſi abſentem.

14 *Cui non circunciſa fuerit caro.* Quo maiore ſtudio colatur Circunciſio, Deus grauem pœnā denuntiat ſiquis eam neglexerit. Sicuti autem inde perſpicitur quantæ illi curæ ſit ſalus hominū: ita horum ſocordia coarguitur. Nam quum Deus amoris ſui, æternæque vitæ pignus tam benignè offert: quorſum minas addit, niſi vt eorum tarditatē excitet qui celeriter accurrere debebant? Hæc igitur pœnæ denuntiatio, fœdæ ingratitudinis homines inſimulat, quòd Dei gratiam vel reſpuant, vel contemnant. Cæterùm docet hic locus non impunè ceſſurum talem contemptum. Quoniam autem ſolis contemptoribus pœnam Deus minatur, colligimus nihil infantibus nocuiſſe ſuum præputium, ſi ante diem octauum mortui eſſent. Satis enim ad eorum ſalutem efficax erat nuda Dei promiſsio. Neque ſic eam obſignauit externis ſigillis, vt ipſis virtutem ſuam adſtringeret. Atque omnem huius rei controuerſiam dirimit Moſes ratione addita, quòd fœdus Dei irritum fecerint. Porro ſcimus non violatum fuiſſe,

fœdus, quum ablata erat facultas. Sciamus ergo ſalutem generis Abrahæ in illo verbo fuiſſe incluſam, Ero Deus ſeminis tui. Quamuis autem Circunciſio vice confirmationis acceſſerit; non tamen feciſſet quin vis & effectus verbo conſtaret. Sed quia in hominum arbitrio non eſt quæ Deus coniunxit diuellere: nemo ſpernere vel negligere ſignum potuit, quin verbum ipſum abiiceret, ſéque oblato illic beneficio priuaret. Solum ergo neglectum tam ſeuerè vltus eſt Dominus. Siqui verò infantes ſalutis teſſera per mortem priuati eſſent, illis pepercit, quia fœderi Dei nihil derogauerant. Eadem hodie ratio in Baptiſmo valet. Quiſquis neglecto Baptiſmo ſe nuda promiſſione contentum eſſe ſimulat, conculcat quantum in ſe eſt Chriſti ſanguinem: vel ſaltem ad liberos ſuos abluendos fluere non patitur. Ita ſigni contemptum ſequitur iuſta pœna, gratiæ priuatio, quia impio ſigni & verbi diuortio, vel potius laceratione violatur Dei fœdus. Exitio autem addicere infantes, quos ſubita mors ad Baptiſmum offerri paſſa non eſt, priuſquam vlla parentum negligentia intercederet, crudelitas eſt ex ſuperſtitione nata. Quin ad eos pertineat promiſsio, minimè dubium eſt. Quid verò magis abſurdum quàm ſi eius vim eneruet ſymbolum, quod eius confirmandæ cauſa additur? Quare vulgarem ſententiam qua fertur Baptiſmus neceſſarius eſſe ad ſalutem, ita moderari oportet, ne Dei gratiam, & Spiritus virtutem alliget externis ſymbolis, & Deum fallaciæ accuſet. *Pactum meum irritum.* Tunc enim ratum eſt Dei fœdus vbi fide amplectimur quod promittit. Siquis obiiciat ab hac culpa innoxios fuiſſe infantes qui ſenſu adhuc carebant: reſpondeo, non debere nimis vrgeri hanc vocem, quaſi Deus infantes proprii delicti reos peragat: ſed tenenda eſt antitheſis, quòd ſicuti Deus in patris perſona filium infantem adoptat: quum repudiat pater tale beneficiũ, dicitur infans ſe abdicare ab Eccleſia. Id enim valet locutio, Deleri è populo quem Deus ſibi elegerat. Quòd exponũt quidam, non fore Iudæos, neque in cenſu populi habituros locũ quibus præputium relictum fuerit: nimis frigidum eſt. Longius progredi oportet, quòd Deus ſcilicet in populo ſuo non agnoſcet qui adoptionis notam ac teſſeram non geſtabunt.

15 *Sarai uxoris tuæ.* Iam Deus legitimum Abrahæ ſemen ex Sara promittit. Fuerat (quemadmodum dixi) illa nimium præceps quum ancillam nullo Dei mandato in vicem ſuam ſubſtitueret: nimium etiam facilis Abraham, qui vxorem ſtultè & temere Deò præire volentem ſequutus fuerat: non tamen obſtitit vtriuſque culpa quin Deus patefaciat, illis ſe daturum ſemen, cuius ſpem ſibi quodammodo præciderant. Vnde clarius refulget gratuita Dei bonitas: quòd tametſi eius curſum ſuis obſtaculis impediunt homines, ad eos nihilominus peruenit. Porro Saræ nomen Deus mutat, vt eius principatũ, qui in priori nomine erat reſtrictior, longè latéque extendat. Nam litera poſſeſsiuum pronomen apud Hebræos valet: nunc ea ſublata Deus vult ſine exceptione Saram vbique dominam & principem celebrari: ídque in contextu exprimitur, quum Deus ſe filium illi daturum promittit, ex quo tandem gentes & reges naſcantur. Etſi autem prima ſpecie ampliſsima eſt iſta benedictio, longè tamen vberior eſt quàm verbis præ ſe ferat: ſicuti paulo pòſt videbimus.

17 *Et proſtrauit ſe Abraham in faciem.* Hoc non modò reuerentiæ, ſed fidei quoque teſtimonium fuit. Nam Abraham non tantùm Deum adorat, ſed gratias agens, fide ſe recipere & amplecti teſtatur quod promiſſum erat de filio. Hinc etiam riſiſſe colligimus, non quòd vel ſperneret, vel pro fabula duceret, vel reiiceret Dei promiſsionem: ſed, vt fieri plerunque in rebus minimè expectatis ſolet, partim gaudio exultãs, partim admiratione extra ſe raptus, in riſum prorumpit. Neque enim in eorum ſententiam deſcendo qui ex ſola lætitia riſum hunc manaſſe putant: quin potius exiſtimo ſimilem attonito fuiſſe Abraham: quod etiam proxima interrogatio confirmat, Nunquid centenario naſcetur filius? Etſi enim non repudiat quaſi vanum, quod dictum ab Angelo fuerat: ſe tamen non ſecus affici oſtendit, ac incredibili nuntio allato. Ita rei nouitas eum percellit, vt ad breue tempus obſtupeat: ſe tamen humiliat coram Deo, & mente confuſus, potentiam eius in terram proſtratus, fide adorat. Nam quòd hæc non fuerit dubitantis oratio, teſtis eſt Paulus ad Romanos cap. 4. d. 19, qui negat Abraham conſideraſſe corpus ſuum emortuum, vel effœtam vuluam Saræ, vel diſquiſiiſſe per infidelitatem, ſed ſpe ſupra ſpem crediſiſſe. Et quod refert Moſes, *dixiſſe Abraham in corde ſuo*: non ita interpretor quaſi diſtinctè hoc animo conceperit: ſed vt multa nobis etiam præter meditationem obrepunt, repentè in mentem ſubiit perplexa iſta cogitatio, Quid hoc rei eſt, vt centenario naſcatur filius? Atqui videtur hæc quædam inter carnis ſenſum & fidem diſceptatio. nam etſi Abraham reuerenter ſe coram Deo proſternens, eius verbo mẽtem ſuam ſubiicit, rei tamen nouitate adhuc turbatur. Reſpondeo, admirationem hanc, quæ viam non obſtruebat Dei potentiæ, non fuiſſe fidei contrariam: imò inde melius enituit fidei vigor, quòd per tam arduum obſtaculum emerſit. Ideo non reprehenditur quòd riſerit, ſicuti proximo capite Sara.

18 *Et dixit Abraham ad Deum.* Non iam tacitus ſecum miratur Abraham: ſed in votum ac pre-

cationem effunditur. Quanquam turbati adhuc & vacillantis animi vox iſta eſt,o *ſi*(vel vtinã) *viuat Iſmael.* Quaſi enim minus ſperare audeat quàm promittit Deus,in filio iam nato ſubſiſtit: non quòd promiſſionem de noua ſobole reiiciat: ſed quia iam accepta gratiá contentus eſt, niſi longius ſe extenderet Dei liberalitas. Non ergo reſpuit quod offert Dominus: ſed quum amplecti paratus ſit,ex infirmo tamen carnis ſenſu illi effluit iſtud, Vtinam Iſmael. Quidam ita putãt loquutum Abram,quòd primogenito ſuo metuerit. Sed nulla eſt ratio cur putemus tali metu perculſum fuiſſe Abram,ne Deus alterum filium dando,priorem auferret:quaſi po ſterior eius gratia priorem abſorbeat.Et hũc ſenſum refellit Dei reſponſio,quæ paulo pòſt ſequitur.Illud ergo quod dixi certius eſt,precatum fuiſſe Abram vt ſibi rata eſſet ac ſtabilis Dei gratia in qua acquieſcebat.Porro incogitãter in hoc votum erupit, quum præ lætitia nondũ caperet quod ex ore Domini audierat. *Viuere coram Iehoua* tantundem valet ac ſeruari eius præſi dio incolumem,vel ab ipſo benedici. Petit igitur Abram à Domino, vt quã Iſmaeli dedit vitam conſeruet.

19 *Verè Sara.* Quidam aduerbium אבל accipiunt poſitum pro Verè. Rectius tamen alii,qui auxeſim continere dicunt. Excitat enim Deus torpentem ſerui ſui animũ:acſi diceret, Obſtat tibi vnius gratiæ conſpectus ne te altius erigas:ita fit vt nimis anguſtè ſenſus tuos concludas. Nunc igitur animum tuum dilata,vt quod de Sara promitto,ſimul admittas. Nam ſpei ianua ad verbi latitudinem patere debet. *Et ſtatuam fœdus meum cum eo.* Spirituale fœdus reſtringit ad vnam familiam, vt promiſſam antè benedictionem inde ſperare Abraham diſcat.quia enim peruerſam ſibi ſpem abſque Dei verbo finxerat, eam reuelli prius oportuit ex eius corde: quò melius nunc in cæleſte oraculum recumberet, ac in ſolidam Dei veritatem figeret anchoram fidei ſuæ, quæ prius in falſa imaginatione fluctuauerat. Fœdus perpetuum vocat quo ſuprà diximus ſenſu. Deinde exprimit non fore alligatum vni tantùm perſonæ, ſed commune totius generis, quod continua ſucceſſione perueniat ad poſteros. Videtur tamen abſurdum eſſe quòd circuncidi iubeat Deus Iſmaelem, quem ſua gratia priuat. Reſpondeo,quanuis Dominus Iſaac primogenitum & caput cõſtituat,à quo manare velit ſalutis fœdus:non tamen Iſmaelem prorſus excludere:quin potius dum totam Abrahæ domũ adoptat, Iſmaelem fratri ſuo Iſaac quaſi inferius membrum adiũgit, donec ſe & patris domo & fraterna ſocietate abdicet. Superuacua igitur Circuncifio non fuit, donec à fœdere excideret: quod tametſi penes ipſum non erat depoſitum,poterat tamẽ participare cũ fratre ſuo Iſaac.In ſumma,nihil aliud ſignificat his verbis Dominus quàm Iſaac legitimum promiſſæ benedictionis fore hæredem.

20 *Et pro Iſmael.* Clarius inter duos Abræ filios diſcernit. Nam alteri promittens opes, dignitatem, & alia quæ ſunt præſentis vitæ, carnis filium eſſe oſtendit. Peculiare autem fœdus cum Iſaac paciſcitur, quod mundum & hanc caducam vitam tranſcendit: non quòd ſpẽ æternæ ſalutis Iſmaeli præcĩdat,ſed vt doceat à genere Iſaac petẽdam eſſe ſalutem vbi reſidet. Cæterùm colligimus ex hoc loco, ſanctos Patres minimè in terra Dei promiſſionibus retentos fuiſſe, ſed potius in cælum euectos. Nam quicquid optabile eſt terrenæ vitæ reſpectu, Deus liberaliter & prolixè Iſmaeli promitttit:& tamen quicquid in eum donorum confert, nihil æſtimat comparatione fœderis quod ſtabiliendum erat in Iſaac. Sequitur ergo, non opes, nec potentiam, nec quicquam aliud temporale promitti filiis Spiritus: ſed æternam benedictionem, quæ ſola ſpe poſſidetur in hoc mundo. Ergo vt nunc & deliciis & bonis omnibus affluamus, euanida eſt tamen noſtra felicitas, niſi fide penetremus in cæleſte Dei regnum, vbi maior & altior nobis repoſita eſt benedictio. Quæritur tamen, an terrenæ ſolùm vitæ curam habuerit Abraham, dum pro filio precatus eſt. id enim videtur innuere Dominus, quum ſe illi dediſſe pronuntians quod petebat, non commemorat niſi quæ diximus. Sed conſilium Dei non fuit totũ Abrahæ votum comprehendere:tantùm ſignificat,Iſmaelis, pro quo ſollicitus erat Abraham,rationem aliquam ſibi fore,vt appareat commendationem patris non fuiſſe irritam. Teſtari enim voluit tanto ſe amore complexum eſſe Abraham vt in eius fauorem totum genus reſpiciat, & peculiaribus beneficiis dignetur. *Aſcendit Deus ad Abraham.* Continet hæc loquutio vtilem doctrinam, quòd ſcilicet Abraham certò cognouerit hanc viſionem à Deo eſſe. huc enim ſpectat iſte aſcenſus. Piis autem neceſſe eſt eorum omnium quæ audiunt authorem Deum patefieri, ne huc illuc circunferantur, ſed è cælo tantùm pendeãt. Quòd autem nũc Deus,poſtquam loquutus eſt,in gloriã cæleſtẽ non palam extollitur coram oculis noſtris, id de fidei noſtræ certitudine nihil minuere debet: quia ſemel plena in Chriſto manifeſtatio exhibita fuit, quam nobis ſufficere æquum eſt. Deinde quanuis Deus viſibili ſigno quotidie ſurſum non aſcendat, in eo tamen non minus reſplendet eius maieſtas,quòd nos transformãs in ſuam imaginem, ſurſum attollit. Deinde ſatis au-

thoritatis conciliat verbo ſuo,dum ipſum cordibus noſtris per Spiritum ſuum obſignat.

23 *Et tulit Abraham Iſmaelem.* Nunc Moſes Abrahæ obedientiam commendat eo quòd ſe totámque familiam, prout iuſſus erat, circunciderit. Neceſſe enim eſt prorſus fuiſſe Deo addictum qui ſibi vulnus cum acerbo dolore, nec ſine vitæ periculo infligere non dubitat. Huc etiam accedit temporis circunſtantia, quòd non differt in alterum diem, ſed ſtatim paret Dei mandato. Nec tamen dubium eſt quin luctatus cum variis cogitationibus fuerit. Vt innumera alia omittam, hoc illi in mentem venire potuit, Ego quum tãdiu vexatus fuerim multis rebus aduerſis, & per diuerſa exilia iactatus, nunquam tamen à Dei verbo deflexi: ſi hoc ſymbolo volebat me ſibi conſecrare in ſeruum, cur vſque ad extemum ſenium meum diſtulit? Quid hoc ſibi vult, quòd ſaluus eſſe nequeo niſi alterum penè in ſepulchro pedem habens, pelliculam mihi abſcindam. Sed hoc illuſtrius obedientiæ documentum fuit, quòd ſuperatis omnibus obſtaculis, celeriter & ſine mora perrexit quò Deus vocabat. Nec minus præclarum in eo fidei ſuæ ſpecimen edidit: quia niſi certò amplexus eſſet Dei promiſſiones, minimè tam promptus futurus erat ad obſequium. Hinc igitur tanta alacritas, quòd variis tentationibus, quæ concutere eius animum, húcque & illuc abſtrahere poterant, verbum Dei oppoſuit. Duo etiam hîc obſeruatu digna ſunt. Primùm quòd difficultate non abſterritus fuerit Abraham quominus Deus præſtaret officium quod debebat. Scimus ingentem illi fuiſſe turbam domi, & quæ fere populum vnum æquaret. Vix credibile erat paſſuros eſſe tot viros ſe cum ſpecie ludibrii vulnerari. Ita meritò timendum erat ne magnum tumultum excitaret in familia tranquilla: imò ne vno impetu maior pars ſeruorum aduerſus eum inſurgeret: fretus tamen Dei verbo, rem impoſſibilem ſtrenuè aggreditur. Deinde videmus quàm probè inſtituta eius domus fuit: quòd non vernæ modò, ſed extranei homines, & pecunia empti, moleſtum & carnis ſenſu pudendum vulnus placidè excipiant. Apparet igitur ſedulò curaſſe Abraham vt paratos ad officium haberet. Et quoniam ipſe ſub ſancta diſciplina eos habuit, mercedem tulit ſuæ diligentiæ, quòd tam faciles in re pluſquam ardua expertus eſt. Sic hodie rem factu impoſſibilem præcipere Deus videtur, quum vult paſſim toti mundo Euangelium ſuum prædicari, vt à morte in vitam reſtituat. Videmus enim quanta ſit omnium fere peruicacia, quàm multis & quàm validis machinis obſiſtat Satan: vt ipſis denique principiis obſtructæ ſint omnes viæ: præſtare tamen ſingulos officium decet, nec impedimentis cedendum: tandem conatus noſtros, & labores ſucceſſu, qui nondum apparet minimè fruſtrabitur.

CAP. XVIII.

DEinde viſus eſt illi Iehoua in Querceto Mamre, quum ipſe ſederet in oſtio tabernaculi, quando incaleſcebat dies.

2 *Et eleuauit oculos ſuos, & vidit, & ecce tres viri ſtabãt iuxta eum: & vidit, & cucurrit in occurſum eorum ab oſtio tabernaculi, & incuruauit ſe ſuper terram.*

3 *Et dixit, Domine mi, ſi nunc inueni gratiam in oculis tuis, ne nunc tranſeas à ſeruo tuo.*

4 *Tollatur nũc parum aquæ, & lauate pedes veſtros, & conſidite ſub arbore.*

5 *Et capiam buccellam panis, & fulcite cor veſtrum, poſtea tranſibitis: quia idcirco tranſiſtis ad ſeruum veſtrum Et dixerunt, Sic facias quemadmodum loquutus es.*

6 *Itaque feſtinauit Abrahã ad tabernaculũ ad Sarah, & dixit, Feſtina, tria ſata farinæ ſimilæ conſperge, & fac ſubcinericios panes.*

7 *Et ad boues cucurrit Abrahã, & tulit vitulũ tenerum & bonũ, & dedit puero, & feſtinauit vt pararet eum.*

8 *Et tulit butyrum, & lac, & vitulum quem parauerat: & poſuit ante eos, & ipſe ſtabat iuxta eos ſub arbore, & comederunt.*

9 *Et dixerunt ad eum, Vbi eſt Sarah vxor tua? Et dixit, Ecce, in tabernaculo.*

10 *Et dixit, Reuertendo reuertar ad te ſecundum tẽpus vitæ, & ecce, filius* erit *Sarah vxori tuæ. Sarah autem audiebat* in *oſtio tabernaculi, quod erat poſt eum.*

11 *Et Abraham & Sarah erant ſenes & prouectæ ætatis, deſierátque eſſe ipſi Sarah via ſecundum mulieres.*

12 *Riſit ergo Sarah intra ſeſe, dicendo, Poſtquam ſenui erit mihi voluptas? & dominus meus*

ſenuit.
13 Et dixit Iehoua ad Abraham, Vtquid riſit Sarah, dicendo, Num etiam verè pariam, & e-
go ſenui?
14 Nunquid *abſcondetur à Iehoua quicquam? ad tempus reuertar ad te ſecundum tẽpus vi- *Vel, mirificum erit.
tæ, & ipſi Sarah erit filius.
15 Et negauit Sarah dicendo, Non riſi: quia timuit. Et dixit, Nequaquam, quia riſiſti.
16 Et ſurrexerunt inde viri, & reſpexerunt contra faciem Sedom: & Abraham ibat cum eis
vt deduceret eos.
17 Tunc Iehoua dixit, An ego celabo Abraham quod ego facio?
18 Et Abraham erit in gentem magnam & fortem, & benedicent ſibi in eo omnes gentes
terræ.
19 Quia noui eum: propterea præcipiet filiis ſuis, & domui ſuæ poſt ſe, & cuſtodient viam
Iehouæ, vt faciant iuſtitiam & iudicium, vt venire faciat Iehoua ſuper Abraham quod loquutus
eſt ſuper eum.
20 Itaque dixit Iehoua, Clamor Sedõ & Hamorah certè multiplicatus eſt, & peccatum eo-
rum vtique aggrauatum eſt valde.
21 Deſcendam nunc, & videbo an ſecundum clamorem eius qui venit ad me, fecerint conſum-
mationem, & ſi non, ſciam.
22 Et verterũt ſe inde viri, & perrexerunt in Sedom: ipſe verò Abraham adhuc ſtabat corã
Iehoua.
23 Et acceſſit Abraham, & dixit, Nunquid etiam diſperdes iuſtum cum impio?
24 Si fortè fuerint quinquaginta iuſti intra ciuitatem, nunquid etiam diſperdes, & non par-
ces loco propter quinquaginta iuſtos qui ſunt intra eam?
25 Abſit tibi vt facias ſecundum rem hanc, vt mori facias iuſtum cum impio, & ſit iuſtus ſicut
impius: abſit tibi, an qui iudex eſt omnis terræ non faciet iudicium?
26 Et dixit Iehoua, Si inuenero in Sedom quinquaginta iuſtos intra ciuitatem, parcam toti lo
co propter eos.
27 Et reſpondit Abraham, & dixit, Ecce, nunc cœpi loqui ad Iehouam, & ſum puluis
& cinis:
28 Si forſitan defuerint de quinquaginta iuſtis quinque, nunquid diſperdes propter quinque to
tam ciuitatem? Et dixit, Non diſperdam, ſi inuenero ibi quadraginta & quinque.
29 Et addidit adhuc vt loqueretur ad eũ, & dixit, Si fortè inuẽti fuerint ibi quadraginta? Et
dixit, Non faciam propter quadraginta.
30 Et dixit, Ne nũc ſit ira Domino meo, & loquar, Si fortè inuenti fuerint ibi triginta? Et di-
xit, Non faciam ſi inuenero ibi triginta.
31 Et dixit, Ecce, nunc cœpi loqui ad Iehouã, Si forſitan inuẽti fuerint ibi viginti? Et dixit, Non
diſperdam propter viginti.
32 Et dixit, Ne nũc ſit ira Domino meo & loquar tantũmodo ſemel, Si forſitan inuenti fue
rint ibi decem? Et dixit, Non diſperdam propter decem.
33 Et perrexit Iehoua quando finiuit loqui ad Abraham, & Abraham reuerſus eſt ad lo-
cum ſuum.

1 *Et viſus eſt illi Iehoua.* Incertum eſt dicátne Moſes, poſtea rurſus apparuiſſe Deum Abrahæ: an priorem hiſtoriam contexens, alias circunſtantias exprimat, quarum nondũ facta erat mẽtio. Mihi tamen prius illud magis placet, quòd Deus ſerui ſui animum noua viſione cõfirmauerit, ſicut aliis ſubinde atque aliis adminiculis opus habet ſanctorum fides. Fieri etiã poteſt vt in gratiam Saræ repetita fuerit promiſſio. Quid ſi Deus hoc modo gratiæ magnitudinem ornare voluerit? Neque enim id ſatis magnificè pro dignitate extolli poteſt, quod promittitur

Iſaac,ex quo tandem mundo affulgeat redemptio & ſalus. Quicquid horum ſit, videmus iuſtam fuiſſe cauſam cur iterum promiſſus fuerit Iſaac. De voce Mamre diximus capite decimotertio. Veriſimile eſt illic fuiſſe quercetum, vbi propter loci commoditatem habitauerit Abraham.

2 *Et ecce tres uiri.* Priuſquam ad præcipuum caput deſcẽdat Moſes,ſancti viri hoſpitalitatẽ nobis deſcribit: ac Angelos nominat viros, quia humanis corporibus induti, non aliud præ ſe ferebant quàm ſe homines eſſe. Idque factum eſt conſultò, vt eos tanquam homines excipiens,charitatem ſuam probaret. Neque enim noſtris officiis,quæ vera ſunt charitatis documenta, indigent Angeli. Porrò hoſpitalitas in illis præcipuum locum iure obtinet: quia non vulgaris eſt virtus,iuuare homines incognitos,à quibus nihil ſperatur mercedis.Solent enim vtplurimum homines, quum alii aliis ſe impendũt,mutuas vices captare: qui autem hoſpitibus & hominibus incognitis benignus eſt, gratuitò ſe liberalem eſſe probat. Quare non parũ laudis meretur Abrahæ humanitas,quòd homines ſibi ignotos,à quibus nihil beneficii acceperat, & vnde nulla ſpes erat mutuæ gratiæ, vltro inuitat. Quid ergo ſpectauit Abraham? Nempe, vt hoſpitum neceſſitati ſuccurreret. Videt laſſos ex itinere, calore etiam cõfectos eſſe non dubitat: reputat infeſtum viatoribus diei tempus:ſolari igitur & leuare cupit qui ſic laborant. Et certè ipſe naturæ ſenſus iuuãdos maximè eſſe hoſpites dictat: niſi nos cæcus amor noſtri ad mercenaria potius officia impelleret. Nulli enim miſericordia & auxilio digniores, quàm quos videmus tam amicis quàm domeſticis commodis deſtitui. Itaque & ſanctum in primis olim habitum fuit ius hoſpitii apud omnes populos:nec probrum vllum magis deteſtabile quàm ἄξενον vel inhoſpitalem vocari. Belluina enim eſt crudelitas, ſuperbè deſpicere qui ordinariis præſidiis nudati ad opem noſtram confugiunt. Quæritur tamẽ an ita promiſcuè ſolitus fuerit quoſlibet excipere Abraham. Maior enim futurus erat concurſus quàm vt turbæ ſatiſfeciſſet. Reſpondeo (quæ erat hominis prudentia) diſcrimen ab eo habitũ fuiſſe inter hoſpites. Et certè inuitatio quam hîc refert Moſes,aliquid habet non vulgare. Nec dubium eſt quin Angeli in ore & habitu aliquid raræ dignitatis præ ſe tulerint,vt dignos non tãtùm cibo & potu,ſed etiam honore ſtatueret Abraham. Qui putant huius officii tam fuiſſe ſtudioſum, quia edoctus eſſet à patribus Angelos ſub ſpecie humana ſæpe verſari in mundo,nimis argutè philoſophãtur. Reclamat etiam Apoſtoli authoritas, qui negat tam ab ipſo quàm
Heb.13.a.2. à Lot cognitos primò fuiſſe Angelos,quum putarent ſe hoſpitio excipere homines. Sic igitur habendum eſt,quũ Abrahã videret homines aſpectu reuerendos, & qui ſingularis præſtantiæ notas haberent,obuiam fuiſſe progreſſum,honorificè ſalutaſſe,& rogaſſe vt quieſceret. Et tũc maior fuit integritas, vt poſſet minore periculo ius hoſpitale coli quàm nunc in tanta hominum perfidia. Itaque tam frequentes cauponæ prauitatis noſtræ teſtes ſunt, factúmque noſtra culpa arguunt vt præcipuum inter nos humanitatis officium obſoleuerit. *Et incuruauit ſe.* Hoc reuerentiæ ſymbolum in comuni vſu fuit apud Orientales. Quod vetuſti quidam ſcriptores hinc myſterium elicere conati ſunt, Abraham vnum ex tribus quos viderat,adoraſſe,ideóque tres in vno Deo perſonas fide eſſe intuitum,quia friuolum eſt,& obnoxium ſannis & calumniis,omittere ſatius eſt. Antè enim diximus ſic exceptos fuiſſe Angelos à ſancto viro, vt officium præſtare hominibus voluerit. quòd autẽ eius benignitatẽ ornauit Deus, & hac mercede dignatus eſt vt Angelos illi hoſpites offerret, id non antè agnouit quàm ſe in fine prandii patefeciſſent. Humanus eſt igitur ac ciuilis honor quem illis exhibet. Quòd autem vnum peculiariter ſalutat,probabile eſt ideo factũ eſſe quia præ aliis duobus excelluerit. Scimus enim Angelos vtplurimũ apparuiſſe cum capite ſuo Chriſto: itaque hîc in tribus Angelis vnũ deſignat Moſes legationis principem.

3 *Ne nunc tranſeas.* Quòd tam blandè,imò ſuppliciter rogat Abraham,non dubium eſt quin faciat permotus ea,quam dixi,cauſa. Nam ſi obuiis quibuſque mactaſſet vitulos,ſtatim immẽſis ſumptibus exhauſta eius domus fuiſſet. Eorum ergo virtuti & eximiis dotibus honorem habuit,ne Deum cõtemneret. Ita nec paſſim tam liberalis fuit vt erronibus vel aliis quibuſlibet gregariis hominibus ſupplicaret, nec eum induxit ambitio vt erga tres iſtos ſolito benignius ſe effunderet:ſed amor & ſtudium donorum Dei, & virtutum quæ in illis emicabant. Quod verò fruſtũ panis tãtũ offert,nõ tãtùm vitãdæ iactãtiæ cauſa,beneficiũ quod erat daturus, extenuat:ſed quò facilius conſilio eius & precibus obtemperẽt,vbi perſuaſi fuerint ſe non fore nimis graues ac moleſtos. Neque enim libenter ſumptus vel laborem afferunt modeſti homines. Lotio pedũ illo ſæculo,& in ea orbis plaga valde trita fuit:fortè quòd nudis pedibus inter ſummos calores iter facerent: optimum autem hoc erat leuandæ laſſitudini remediũ, ſi pedes calore aduſtos lauarent.

5 *Idcirco tranſiſtis ad ſeruum ueſtrum.* Non intelligit conſultò vel data opera veniſſe, vt ho-

ſpitium quærerent:ſed opportunè id accidiſſe ſignificat:acſi diceret,nō fortuitò in eum locum delapſos eſſe,ſed Dei conſilio & manu adductos. Ergo ad Dei prouidentiam refert quòd tā cōmodè in locum idoneū inciderint,vbi ſe pauliſper reficiant,donec mitigetur calor ſolis. Porro quum certum ſit ex ſincero animi ſenſu ita loquutum eſſe Abraham, ſtatuamus eius exemplo quoties nobis ocurrunt fratres, qui noſtro auxilio indigent, eos diuinitus nobis offerri.

6 *Et feſtinauit Abraham.* Refertur Abrahæ ſedulitas in tractandis hoſpitibus:& ſimul oſtendit Moſes quàm bene compoſitam domum habuerit. Denique paucis verbis pingit nobis pulchram œconomiæ figuram. Diſcurrit Abraham, partim vt mandet quod vult fieri, partim vt quod proprium eſt patriſfamiliâs exequatur. Sara in tabernaculo ſe continet, non vt deſidiæ indulgeat,ſed poti⁹ vt ſubeat ipſa quoque laboris partē. Præſtò adſūt famuli ad obſequiū. Hæc eſt ſuauis bene moratæ domus ſymphonia,quæ tam repentè extare non potuit,niſi lōgo vſu aſſuefacti ad rectam diſciplinā ſinguli fuiſſent. Quòd autē dicit Moſes comediſſe Angelos, quæſtionem parit. Sunt qui exponant comedentium ſpeciem tantùm præbuiſſe. quod commentum ex alio errore illis in mentē venit,quia nō veris corporibus ſed tantùm ſpectris imaginantur fuiſſe indutos. Atqui lōgè aliter(meo iudicio)res habet. Primū non fuit hæc propheti ca viſio vbi oculis ingeruntur rerū abſentiū imagines, ſed reipſa venerunt Angeli in domū Abrahæ. Quare non dubito quin Deus, qui totum mūdū ex nihilo condidit,&quotidie mirus eſt in formādis creaturis artifex,corpora illis ad tēpus dederit in quib⁹ iniūctū ſibi munus peragerent. Sicuti autem verè ambularunt,loquuti ſunt, & perfuncti aliis officiis:ita verè comediſſe ſtatuo:non quòd eſurirēt,ſed vt laterent vſque ad tempus reuelationis. Cæterùm vt Deus quæ in vſum tēporalem creata erant corpora, extēplo in nihilum redegit:ita nihil abſurdi erit ſi dicamus conſumptū fuiſſe cibum vnà cum corporibus. Quemadmodum autem has quæſtiones attingere vtile eſt,nec vlla religio vetat:ſic rurſum nihil melius quàm ſobria ſolutione nos eſſe contentos.

9 *Vbi eſt Sara?* Hactenus paſſus eſt Deus Abraham præſtare quod officii ſui erat. Poſtquam verò eius charitati locum dedit, nunc ſe manifeſtare incipit in ſuis Angelis. Quòd Moſes nūc tres loquentes inducit,nunc vni ſoli attribuit ſermonem, ratio eſt, quia tres ſimul vnius Dei perſonam referunt. Tenendum etiam memoria eſt quod nuper adduxi, vni dari principem locum, quia Chriſtus, qui viua eſt Patris imago, ſub Angeli forma Patribus ſæpe apparuit: Angelos autem quorum caput eſt, habuit comites. Quòd autem de Sara interrogant, colligere inde licet rurſus hîc promitti Abrahæ filium, quoniam illa prioris oraculi teſtis non fuerat.

10 *Reuertendo reuertar ad te.* Hieronymus vertit, Vita comite reuertar:acſi Deus humano more loquēs,dixiſſet, Reuertar ſi vixero. Sed abſurdum eſſet,Deū qui iam magnificè potentiam ſuā prædicat,ſermonem ab hominibus mutuari,acſi mortalis foret. Quænā,obſecro, cōſtaret inſigni huic oraculo maieſtas,vbi de æterna mundi ſalute agitur? Probari igitur nullo modo po teſt ſenſus ille, qui promiſſionis vim & authoritatem prorſus eneruat. Ad verbum eſt, Secundum tempus vitæ. quod nōnulli de Sara exponūt, acſi dixiſſet Angelus,tunc adhuc ſuperſtitē fore Saram. Sed rectius de fœtu exponitur:promittit enim Deus ſe venturum iuſto & legitimo pariendi tempore,vt Sara vitalis fœtus mater fiat.

11 *Erant ſenes & prouectæ ætatis.* Hūc verſum inſerit Moſes,vt ſciamus meritò Saræ viſum fuiſſe incredibile quod dicebat Angelus. Liberos enim promitti decrepitis ſenibus præter naturā eſt. De Abraham tamen poteſt moueri quæſtio:quum interdum viris vltimo ſenio ad gignēdum adhuc robur ſuppetat: ac præſertim illo ſæculo res non ita fuit infrequens. Sed Moſes hîc comparatiuè loquitur. nam quia Abraham,quandiu per ætatem vegetus erat, cum vxore vixerat ſterilis:vix tunc potuit generare,quum iam eſſet fere ſemimortuus. Iſmaelem quidem ſenex genuerat,ſed præter expectationem. Nūc verò duodecimo pòſt anno patrem ex vetula effœtáque muliere fieri poſſe,vix credibile erat. Præcipuè tamen Moſes in Sara inſiſtit:quia ab ea maximum erat impedimentum. *Ceſſauerat*, inquit, *fieri Saræ ſecundum viam mulierum*. Quo genere loquendi verecundè menſes notat qui mulieribus fluunt. Vnà autem cum fluxu mēſtruo deſinit concipiendi facultas.

12 *Et riſit intra ſe Sara.* Riſerat etiam prius Abraham,vt proximo capite viſum eſt:ſed minimè ſimilis fuit amborum riſus. Neque enim admiratione & lætitia effertur Sara vt Dei promiſſionem admittat: ſed vt loquenti Deo fidem abroget, ſuam & mariti ætatem perperam eius verbo opponit. Neque tamē fallaciæ aut vanitatis Deū ex profeſſo inſimulat: ſed quia in rei intuitu defixa,quid poſſit naturaliter fieri, tantùm expēdit:mentem verò ſuā nō attollit ad reputandam Dei potentiam,fidem loquenti Deo temere abrogat. Ita quoties Dei promiſſio

nes & opera proprio ſenſu & naturæ legibus metimur, ſumus in eum contumelioſi, quanuis nihil tale animis noſtris inſideat: quia non aliter ſuum illi honorem deferimus quàm dum eius verbo ſubiicimus quicquid obſtaculi occurrit in cælo & in terra. Cæterùm etſi excuſanda non eſt Saræ incredulitas, non tamen directè repudiat Dei gratiam, ſed pudore tantùm & verecundia retinetur, ne protinus credat quod audit. Et verba etiam ſummã modeſtiã teſtantur. Pudicitiæ enim ſignum eſt quod dicit, *Poſtquam conſenuimus, daremúſne operam rei venereæ*: Quare notemus, nihil minus fuiſſe Saræ propoſitum quàm Deum facere mendacem: ſed in eo tantùm peccaſſe, quòd vſitato naturæ ordini nimis affixa, Deo gloriam non dedit, vt quod mente concipere non poterat miraculum, ab eo ſperaret. Notanda etiam admonitio eſt quam inde colligit Apoſtolus, quòd Sara Abraham dominum ſuum vocat. Nam mulieres hortatur vt illius
1.Pet.3.a.6. exemplo maritis ſint obſequentes & morigeræ. Multæ quidem hunc maritis ſuis titulum non ægrè concedunt, quos tamen imperioſo ſuo faſtu in ordinem cogere non dubitant: ſed Apoſtolus pro confeſſo ſumit, Saram ex animi ſenſu teſtatam eſſe quid de marito ſentiret. nec verò dubium eſt, quam verbo profeſſa eſt modeſtiam, veris quoque officiis probaſſe.

13 *Et dixit Iehoua.* Quia iam patefacta in Angelis erat Dei maieſtas, eius nomen exprimit Moſes. Prius autem docuimus quo ſenſu ad Angelum transferatur Dei nomen: ideo nunc repetere neceſſe non eſt: niſi quòd ſemper notare operæpretium eſt, tam pretioſum eſſe Domino verbum ſuum vt ſe præſentem cenſeri velit, quoties per miniſtros ſuos loquitur. Deinde quoties ſe Patribus manifeſtauit, Chriſtum fuiſſe quaſi intermedium, qui non tantùm verbi reſpectu ſuſtinet Dei perſonam, ſed verè & eſſentialiter Deus eſt. Quia autem non humano iudicio deprehenſus fuerat riſus Saræ, ideo diſertè teſtatur Moſes reprehenſum fuiſſe à Deo. Atque huc pertinent circunſtantiæ, quòd tabernaculum fuerit à tergo Angeli, & Sara intra ſe, non coram aliis, riſerit. Reprehenſio autem oſtendit cum incredulitate fuiſſe coniunctum Saræ riſum. Neque enim leue ſubeſt pondus huic ſententiæ? *An Deo quicquam poteſt eſſe mirificum?* Sed Angelus Saram obiurgat quòd Dei potẽtiam intra ſenſus ſui metas incluſerit. Subeſt igitur antitheſis inter immenſam Dei virtutem, & inter anguſtum modulum, quem ſibi ex carnis ratione fingebat Sara. Quidam vocem פלא occultum vertunt, quaſi Angelus ſignificet Deum nihil latere: ſed alius eſt ſenſus, quòd ſcilicet non debeat ex hominum ſenſu æſtimari Dei facultas. Neque enim mirum eſt in rebus arduis nos deficere, vel ſuccumbere difficultatibus: ſed longè alia eſt Dei ratio, qui è ſublimi deſpicit quæ nos altitudine ſua deterrent. Nunc videmus quale fuerit peccatum Saræ, quòd ſcilicet iniuriam fecerit Deo, non agnoſcens inæſtimabilem eius potentiam. Et ſanè ita res habet, ſpoliari Deum ſua virtute à nobis, quoties
Rom.4.d.19. eius verbis diffidimus. Videtur primo aſpectu Paulus frigidè laudare Abrahæ fidem, quum dicit non conſideraſſe corpus ſuum emortuum, ſed dediſſe gloriam Deo: quia perſuaſus fuerit poſſe implere quod promiſerat. Atqui ſi probè excutim⁹ diffidẽtiæ fontẽ, reperiemus ideo nos dubitare de eius promiſſis, quia de eius potẽtia malignè detrahimus. Nã ſimulatque occurrit aliqua maior difficultas, quaſi nobis fabuloſum eſt quicquid promiſit Deus: imò ſimulac loquitur, peruerſa iſta cogitatio ſe inſinuat, Quomodo fiet quod promittit? Talibus anguſtiis conſtricti & occupati, excludimus eius potentiam, cuius notitia mille mundos ſuperat. In ſumma, grauiſſimam Deo iniuriam facit qui nòn plus ab eo ſperat quàm ſenſus ſui modulo comprehendere poteſt. Interea coniungi debet verbum Domini cum potentia. nihil enim magis præpoſterum quàm inquirere quid poſſit Deus, poſthabita eius voluntate. Ita ſe in profundum labyrinthum demergunt Papiſtæ, quum diſputant de abſoluta Dei potentia. Ergo niſi velimus abſurdis deliriis implicari, præcedat verbum inſtar lampadis oportet, vt indiuiduo inter ſe nexu cohæreãt eius potentia & voluntas. Hanc regulam no-
Rom.4.d.21. bis præſcribit Apoſtolus, quum dicit, Certò perſuaſus ſum quòd qui promiſit, potens ſit etiã præſtare. Iterum promiſſionem repetit Angelus, quòd *ſecundum tẽpus vitæ*, aut viuentis, vẽturus ſit: hoc eſt anno vertente, vbi maturum pariendi tempus aduenerit.

15 *Et negauit Sara.* Alterum Saræ peccatum, quòd riſum ſuum mendacio tegere ac ſepelire conata eſt. Neque tamen obſtinatæ malitiæ fuit iſta excuſatio, quemadmodum hypocritæ effugia captare ſolent, vt ſui maneant ſimiles vſque in finem. Diuerſus fuit Saræ affectus. nam quum propriæ eam ſtultitiæ pœniteat, metu tamen perculſa ſe feciſſe negat quod Deo diſplicere ſentit. Vnde colligimus quanta ſit naturæ noſtræ corruptela, qua fit vt Dei timor virtutum omnium caput, in vitium degeneret. Notandum porro eſt vnde timor, cuius meminit Moſes, Saræ animum repentè ſubierit: nempe quia Deus occultum eius peccatum detexerat. Videmus ergo vt Dei maieſtas, dum ſeriò à nobis ſentitur, ſocordiam à nobis excutiat: præſertim autem ad hunc ſenſum cogimur vbi tribunal conſcendit Deus, & peccata noſtra in lucem profert.

Nequaquam, ſed riſiſti. Non multis verbis litigat Angelus, ſed præciſè falſam negationem refutat. Hinc diſcamus nullo nos profectu tergiuerſari, vbi à Domino arguimur: quia nos vno ſtatim verbo iugulabit. Cauendum ergo ne imitemur eorum petulantiam qui vanis coloribus Deo illudunt: & tandem irruunt in craſſum eius contemptum. Vtcunque enim diſſimulet ad tempus, horribili tamen iſta voce in capita noſtra fulminabit, Non ita eſt vt obtenditis. In ſumma, non ſufficit reuereri Dei iudicium, niſi etiam peccata noſtra ingenuè & ſine tergiuerſatione, vel ambagibus fatemur. Duplex enim dānatio eos omnes manet qui Dei iudicium effugere volentes, ad diſſimulationis aſylum ſe conferunt. Pura igitur afferenda eſt confeſſio, vt apertè damnati, veniam impetremus. Cæterùm quòd amica reprehenſione contentus fuerit Deus, nec grauius vltus eſt duplex Saræ peccatum, hinc perſpicimus vt eo miteri nterdum ſuis indulgeat. Seuerius tractatus fuit Zacharias, qui ad nouem menſes obmutuit. Sed noſtrum non eſt perpetuam Deo legem præſcribere, qui ſicuti pœnis ſuos ad reſipiſcentiam adducit: ita quoties viſum eſt, nihil pœnarum infligens, eos ſatis humiliat. In Sara quidem ſingulare miſericordiæ ſpecimen edidit, quòd illi omnia condonans, manere nihilominus voluit Eccleſiæ matrem. Interea notandum eſt quanto nobis ſatius ſit nos coram ipſo reos peragi, & conuictos ſilere, quàm nobis delicias facere in peccatis, quemadmodum bona pars mundi ſolet. *Luc 1.b.9*

16 *Et ſurrexerunt viri illi.* Viros iterum appellat Moſes, quos apertè teſtatus eſt fuiſſe Angelos. Sed nomen illis à forma quam induerant imponit. Neque tamen putandum eſt, circundatos fuiſſe humanis corporibus, ſicuti Chriſtus naturam noſtram ſimul cum carne induit: ſed Deus illos corporibus ad tempus induit, in quibus viſibiles eſſe poſſent Abrahæ, & familiariter cum eo loqui. Duxiſſe autem eos dicitur Abraham, nō officii humani cauſa, quemadmodum initio eos exceperat: ſed vt debitum honorem Angelis præſtaret. Friuolum enim eſt quod diuinant quidam, creditos fuiſſe ab eo Dei Prophetas, qui propter verbum exularent. Prorſus ſciebat Angelos eſſe, quemadmodum mox clarius videbimus. Sed in via proſequitur quos retinere non audet.

17 *An ego celabo Abraham.* Quòd Deus quaſi de re dubia conſultat, id facit in hominum gratiā. quid enim facturus eſſet, iam antè decreuerat. Sed voluit Abraham hoc modo ad reputandas excidii Sodomæ cauſas reddere magis attentum. Duas autem rationes affert cur ſuum cōſiliū antequam exequatur, patefacere ei velit. Prior eſt, quòd iam ipſum dignatus ſit ſingulari honoris priuilegio: ſecunda, quòd ad poſteros erudiendos id futurum ſit vtile ac frugiferum. Ergo hoc verbo, reuelationis ſcopus & vſus breuiter notatur.

18 *Et Abraham erit in gentem magnam.* Hebraicè habetur, Et eſſendo erit: ſed copula in aduerbium cauſale reſolui debet. Nam hæc eſt ratio quam attigimus, quòd Deus horribilis ſuæ in Sodomitas vindictæ conſcium facere velit ſeruum ſuum, quia peculiaribus ipſum donis ante alios omnes ornauerat. Sic enim continuat ſua beneficia erga fideles, imò auget, ac priora nouis recentibúſque ſubinde cumulat. Atque in hunc modum quotidie nobiſcum agit. Quid enim cauſæ eſt cur aſſiduo tenore innumeras nobis gratias conferat, niſi quia ſemel nos paterno amore complexus, ſeipſum abnegare non poteſt? ideóque ſeipſum in nobis ſuáque dona quodammodo honorat. Quid enim hîc præter gratuita ſua dona commemorat? Ergo beneficentiæ materiam ex ſeipſo, non ex Abrahæ meritis ſumit. neque enim aliunde Abrahæ benedictio fluxit quàm ex diuinæ fonte. Diſcimus autem ex hoc loco, quod etiam experientia docet, peculiare eſſe Eccleſiæ priuilegium, cognoſcere quid ſibi velint & quorſum ſpectent Dei iudicia. Deus quidem ſceleribus pœnas infligens, palam ſe reipſa mundi iudicem probat: ſed quia fortuitò accidere omnia videntur, Dominus per verbum affulget filiis ſuis, ne cum incredulis cæcutiant. Sic olim quum manum ſuam ad omnes mundi plagas extenderet, in Iudæa tamen ſacrum os ſuum continuit: hoc eſt, quum gentes omnes feriret cladibus & rebus aduerſis, ſolum tamen electum populum verbo admonuit per Prophetas, earum ſe eſſe authorem: imò ante tēpus fore prædixit, quemadmodum habetur apud Amos, An erit quicquam quod occultet Dominus ſeruis ſuis Prophetis? Meminerimus ergo Deum ex quo beneficus erga nos eſſe cœpit, nunquam fatigari, donec ſuas gratias alias aliis contexens, ſalutem noſtram compleat. Deinde poſtquam nos ſemel adoptauit, & illuxit mentibus noſtris per verbum ſuum, ſimul eiuſdem verbi facem tenere ante oculos noſtros accenſam, vt iudicia & pœnas ſcelerum quas impii ſecurè negligunt, fide conſideremus. Ita fideles in reputandis omnium temporū hiſtoriis verſari decet, vt de variis cladibus quæ priuatim & publicè impiis acciderunt, ſemper iudicium ex Scriptura faciant. Verùm quæritur an exponi Abrahæ neceſſe fuerit Sodomæ excidium antequam accideret. Reſpondeo, quoniam adeo hebetes ſumus in operibus Dei reputandis, minimè ſuperuacuam fuiſſe hanc *Amos 3.b.7.*

m.i.

reuelationem. Quanuis clamitet Dominus res aduerſas iræ ſuæ flagella eſſe, nemo fere auſcultat: quia cauſas prauis imaginationibus carnis noſtræ aliò transferimus. Admonitio autem quæ euentum præcedit, non ita nos torpere, nec fortunã vel aliud quodpiam figmentum diuini iudicii loco imaginari patitur. Ita olim neceſſe fuit vt populum, licet ferreum, prædictiones magis afficerent quàm ſi iam acceptis plagis fuiſſent à Prophetis admoniti. Quare ex illis etiam generalem regulam ſumere conuenit, ne profectu careant quæ quotidie cernimus Dei iudicia. Sodomam, dum adhuc integra eſt, ac ſuis deliciis ſuauiter vacat, Dominus perituram denuntiat ſeruo ſuo Abrahæ. Hinc omnis dubitatio eximitur, non caſu periiſſe, ſed diuinitus fuiſſe afflictam. Hinc etiam cauſa quæ exprimitur, longè efficacius hominum animos pungat ac ſtimulet neceſſe eſt. Idem poſtea de aliis ſtatuendum. nam etſi nobis quæ facturus eſt non prædicit Dominus, vult tamẽ nos oculatos eſſe operum ſuorum teſtes, & eorum cauſas prudenter expendere: non autem confuſo intuitu hallucinari, ſicuti increduli videndo non videntes, illorum finem peruertunt.

19 *Propterea præcipiet filiis ſuis.* Secunda ratio cur ſui conſilii participem facere velit Deus Abraham: quia non fruſtra nec inutiliter id ſe facturum præuideat. Simplex autem ſenſus eſt, admitti Abraham in conſilium Dei, quia fideliter boni patriſfamiliâs officium facturus ſit in ſuis docendis. Hinc colligimus Abraham de Sodomæ excidio non ſua tantùm vnius cauſa certiorem eſſe factum, ſed in gratiam generis ſui. Quod diligenter notandum eſt: perinde enim valet hæc ſententia acſi Deus in Abrahæ perſona poſteros omnes compellaret. Et certè non ideo ſuam voluntatem nobis Deus exponit vt nobiſcum intereat eius cognitio, ſed vt eius teſtes ſimus ad poſteros, illique à nobis acceptam de manu (quod aiunt) in manum nepotibus tradant. Quare patres ſedulò incumbere decet vt quod didicerunt à Domino filiis ſuis communicent. In hunc modum propaganda eſt nobis Dei veritas, ne ſibi quiſque priuatim tantùm ſapiat, ſed alii alios pro ſua vocatione & fidei modo ædificent. Nec verò dubium eſt quin craſſa ignorantia quæ in mundo regnat, iuſta ſit ignauiæ hominum vltio. Nam quum maior pars ad oblatam cæleſtis doctrinæ lucem oculos claudat, plures tamen eam ſuffocant, nec tranſmittere curant ad filios. Iure ergo Dominus vt pœnam ſumat de mundi pigritia, pretioſum verbi ſui theſaurum ſubmouet. Ac notanda eſt particula *Poſt ſe*, qua docemur non modò curam noſtrorum habendam eſſe quandiu viuimus, vt eos regamus quaſi in diem: ſed dandam eſſe operam vt Dei veritas, quæ æterna eſt, poſt mortem noſtram viuat ac vigeat: vt nobis mortuis ſuperſtes maneat ſancta viuendi ratio. Hinc præterea colligimus vtiles eſſe cognitu hiſtorias quæ ad incutiendum terrorem valent. Opus enim habet carnis noſtræ ſecuritas acribus ſtimulis quibus pungatur ad Dei timorem. Atque hoc doctrinæ genus ne quis tantùm ad extraneos ſpectare putet, Dominus propriè diſtinat Abrahæ filiis, hoc eſt Eccleſiæ domeſticis. Inſulſi enim ſunt ac peruerſi interpretes qui fidem euerti contendunt ſi terreantur conſcientiæ. Nam quum fidei nihil magis contrarium ſit quàm contemptus & torpor, optimè cum gratiæ prædicatione conſentit ea doctrina quæ homines ſubigit ad Dei timorem, vt afflicti & famelici ad Chriſtum feſtinent.

Et cuſtodient viam Iehouæ. His verbis ſignificat Moſes non modò in hunc finem poponi Dei iudicium, vt expaueſcant qui ſibi per ſocordiã placẽt in ſuis vitiis, atque hoc modo coacti ad Chriſti gratiam ſuſpirent: ſed vt fideles ipſi, qui iam præditi ſunt Dei timore, magis ac magis in ſtudio pietatis proficiant. Vult enim Sodomæ exitium narrari, non tantùm vt eiuſdem vindictæ metu impii ad Deum trahantur, ſed etiam vt melius formentur in vera obedientia qui iam Deum colere cœperunt. Ita lex non tantùm ad initium reſipiſcentiæ valet, ſed etiam ad continuos progreſſus. Quum addit Moſes, *Vt faciant iuſtitiam & iudicium*, breuiter oſtendit qualis ſit via Domini cuius mentionem fecerat: quanquam non plena eſt definitio: ſed ab officiis ſecundæ tabulæ per ſynecdochen breuiter oſtendit quid potiſſimũ à nobis requirat Deus. Neque id Scripturæ inſolens eſt, piæ rectæque vitæ deſcriptionẽ petere ex ſecunda Legis tabula. non quòd pluris ſit charitas quàm Dei cultus: ſed quia ſuam erga Deum pietatem probant qui rectè & innoxiè viuunt cum ſuis proximis. Iuſtitiæ & iudicii nominibus æquitatem complectitur, qua tribuitur cuique quod ſuũ eſt. Si diſtinguere placet, Iuſtitia propriè vocatur rectitudo & humanitas, quã colimus cum fratribus noſtris dum ſtudemus omnibus benefacere: ab omni autem noxa, fraude & vi abſtinemus. Iudicium verò eſt, miſeris & oppreſſis manum porrigere, tueri bonas cauſas, dare operam ne debiles iniuſtè lædantur. Hæc ſunt legitima exercitia, quibus ſuos occupari Dominus iubet. *Vt venire faciat Dominus ſuper Abraham quod loquutus eſt ſuper eum.* Significat Moſes compotem promiſſæ ſibi gratiæ fore Abraham, ſi ſuos erudiat in timore Domini, domúmque ſuam probè gubernet. At ſub vnius hominis perſona communis omnibus piis regula traditur. nam qui hac in parte torpent, abiiciunt, quantum

in ſe eſt,vel ſupprimunt Dei gratiam. Ergo vt perpetua nobis duret ac poſteris etiam ſuperſit donorum Dei poſſeſſio,cauendum eſt ne torpore noſtro intercidant. Falsò tamen hinc colligere quiſpiam ſua diligentia efficere fideles ac mereri vt Deus quæ promiſit impleat. Trita enim loquendi ratio eſt Scripturæ hac voce Vt, conſequentiam magis notare quàm cauſam. Etſi enim ſola Dei gratia ſalutem noſtram inchoat & abſoluit: quia tamen Dei vocationem ſequendo, curſum noſtrum peragimus, dicimur etiam hoc modo ſalutem à Deo promiſſam conſequi.

20 *Clamor Sodomæ.* Hîc clarius exponere incipit Dominus cõſilium ſuum Abrahæ de quinque vrbibus perdendis:quanquam Sodomam tantùm & Gomorrham, quæ aliis magis famoſæ erant,nominat. Prius verò quàm pœnæ faciat mentionem, ſcelera in medium producit, vt ſciat Abraham iure plecti qui perdũtur: alioqui hiſtoria ad eruditionem non ſpectaret. Sed hinc peccandi metus,quum ſentimus hominum culpa iram Dei prouocari. Dicit clamorem pro ſcelerum grauitate multiplicatum fuiſſe:quia vtcunque ſibi impunitatem promittant impii mala ſua tegendo,& cum ſilentio & quiete ferantur ab hominibus,peccatum tamen in auribus Dei altè ſonare neceſſe eſt. Ergo hæc loquutio ſignificat facta omnia noſtra, quorum putamus ſepultam eſſe memoriam, ad Dei tribunal proferri: imò ſponte poſcere vindictam, quamuis nemo ſit qui accuſet.

21 *Deſcendam nunc.* Quia hoc ſingulare fuit exemplum iræ Dei,quod Deus celebrari per omnes ætates voluit, & in Scriptura paſſim inculcat: ideo quæ in diuinis iudiciis reputanda ſunt, diligenter exprimit Moſes. quemadmodum hoc loco moderationem ipſius Domini commendat,quòd non ſtatim fulminet aduerſus impios,nec ſtatim vindictam ſuam præcipitet:ſed vbi res penitus ſunt deploratæ, tunc demũ exequatur quam ſuſpenſam diu tenuit pœnam. Neque fruſtra Dominus compoſito & rectè temperato ordine ad pœnas ſe progredi teſtatur:quia quoties nos caſtigat,iuſto ſeuerius nobiſcum agere eum putamus. imò quum mira tolerantia nos expectet,donec ad vltimũ impietatis venerimus, & obſtinatior ſit noſtra malitia quàm vt amplius parcendum ſit,de nimia tamen rigoris feſtinatione cõquerimur. Ergo quaſi in illuſtri tabula ſuam in nobis ferendis æquitatem depingit, vt ſciamus nunquam eum niſi maturis ſceleribus ad pœnas exigendas prorumpere. Iam ſi Sodomam ex aduerſo reſpicias,horribile illic occurret ſtuporis exemplum. Perinde enim acſi nihil ſibi foret negotii cum Deo,inſultant Sodomitæ:extincto boni & mali ſenſu, pecudũ inſtar in omni genere fœditatis ſe prouoluunt: perinde acſi nunquam reddenda eſſet vitæ ratio,ſibi in vitiis adulantur. Quoniam hic morbus ſæculis omnibus nimium graſſatus eſt,ac hodie pluſquam vulgaris apparet:hanc circunſtantiam notare operæpretium eſt, quo tempore ſibi, excuſſo Dei metu,indulgent Sodomitæ, ac impunè ſibi fore promittunt quicquid peccarint, Deum capere de illis perdendis conſilium: & tumultuoſo ſcelerum clamore excitatum, deſcendere in terram, quo tempore illi altum ſomnum dormiunt. Quare ſiquando Deus ſua iudicia differt,ne ideo putemus nobis melius eſſe: ſed antequam ſcelerum noſtrorum querimoniæ eius aures fatigent,minis eius expergefacti, maturè ad eum placandum properemus. Quoniam autem talis Dei tolerantia à nobis comprehendi non poteſt,eum humano more loquentem inducit Moſes. *Fecerint conſummationem.* Nomen Hebraicum כלה quod hîc vſurpat Moſes,tam perfectio eſt vel finis cuiuſque rei quàm cõſumptio. Ideo Hieronymus vertit, Si opere cõpleuerint. Nec verò dubito quin ſignificet Moſes veniſſe Deum, vt inquirat an ad ſummum cumulum conſcenderint peccata:quemadmodum prius dixit nondum cõpletas eſſe iniquitates Amorrhæorum. Summa eſt igitur,viſurum eſſe Dominum ſintne prorſus deplorati,vt qui ad extremum malorum ſe proiecerint:an verò ſint adhuc in medio curſu,vnde reuocari queãt ad ſanã mentem: quia funditus perdere nolit iſtas vrbes, ſiquo modo ſanabilis ſit eorum malitia. Alii vertunt,Si ita fecerint,iam adeſt vltimus interitus:ſin minus,videbo quatenus ſint puniendi. Sed prior ille ſenſus melius quadrat.

22 *Et Abraham adhuc ipſe ſtabat.* Primùm dicit Moſes viros vlterius progreſſos eſſe,ſignificans ſermone finito valedixiſſe Abrahæ, vt domum rediret. Deinde ſubiicit, Abraham ſtetiſſe coram Domino, vt ſolent qui dimiſſi non ſtatim abeunt, eo quòd aliquid adhuc dicendum vel agendum reſtet. Et ſcitè Moſes,quum de itinere fit mentio, Angelis hominum nomen attribuit: Abraham verò non dicit coram hominibus ſtetiſſe, ſed coram facie Dei: quia tametſi oculis cernebat hominum ſpecies, fide tamen Deum intuebatur. Et verba eius ſatis demonſtrant non loquutum eſſe quaſi cum homine mortali. Vnde colligimus, præpoſterè à nobis fieri ſi nos externa ſymbola,quibus ſe Deus repræſentat,morentur vel impediant quominus rectà ad eum tendamus. Natura quidẽ propenſi ſumus ad hoc vitium:ſed eo magis luctandum eſt vt fidei ſenſu ad Deũ ipſum euehamur, ne externa ſigna in mundo nos retineãt.

Porro acceſſit ad Deum Abraham reuerentiæ cauſa. Neque enim ſe contentioſe opponit, quaſi ius interceſſionis habeat: ſed tantùm ſuppliciter deprecatur: & ſingulæ voces quanta fuerit ſancti viri humilitas & modeſtia oſtendunt. Fateor quidem ſanctos interdum carnis ſenſu abreptos ſibi non temperaſſe quin obliquè ſaltem Deo obſtreperent: ſed hîc Abraham nõniſi reuerenter Deum compellat, nec quicquam illi excidit reprehenſione dignum. Videndum tamẽ quo affectu impulſus fuerit Abraham, vt ſuas pro Sodomitis preces interponeret. Quidam putant de vnius nepotis ſalute magis fuiſſe anxium, quàm Sodomam & reliquas vrbes curaſſe: verecundia tamen retentum, ne magno populo neglecto, vnum hominem nominatim ſibi dari poſceret. Atqui minimè probabile eſt tali ſimulatione abuſum eſſe. Ego certè communi erga quinque populos miſericordia tactum eſſe non dubito, vt deprecator accederet. Quòd ſi omnia expendimus, magnas habuit cauſas cur id faceret. Nuper illos eripuerat ex hoſtium manu: nunc repente delendos eſſe audit. Conijcere poterat bellum illud temere eſſe ſuſceptum, victoriam ſuam diuinitus eſſe maledictam, quaſi Deo inuito pro indignis & ſceleratis arma ſumpſiſſe. potuit his cogitationibus nõ leuiter torqueri. Ad hæc creditu difficile erat, tam ingratos eſſe omnes vt nulla recentis liberationis memoria apud eos vigeret. Atqui fas illi non fuit vno verbo cum Deo diſputare, poſtquã audierat quid illi ſtatutum foret. Quid enim meriti ſint homines, & quàm ſeuerè eos tractari expediat, vnus ille optimè nouit. Cur ergo non acquieſcit Abraham? cur ſibi aliquos Sodomæ iuſtos eſſe fingit, quibus neglectis Deus confuſo impetu ad ſæuiendum proſiliat? Reſpondeo, ſenſum humanitatis, quo permotus fuit Abraham, Deo placuiſſe. Primùm, quia totam illi cognitionem, vt decet, permittit. Deinde, quia tantùm ſolatii petendi cauſa, ſobriè & ſubmiſſe interrogat. Quòd tantæ multitudinis interitum exhorret, nihil mirum. Videt homines ad imaginem Dei creatos: ſibi perſuadet in illa ingenti turba paucos ſaltem eſſe integros, vel non omnino improbos & malitiæ deditos. Quod ergo ad veniam impetrandam valere exiſtimat, Deo obiicit. Videtur tamen perperam facere quòd impunitatem malis poſtulet in gratiam bonorum. Cuperet enim Deum loco parcere, ſi quinquaginta illic bonos inueniat. Reſpondeo, non vſque eò extendi preces Abrahæ, ne Deus flagellis ſuis attingat vrbes illas, ſed tantùm ne funditus illas perdat: acſi dixiſſet, Domine, vtcunque vltionem ſumas de impijs, ánnon aliquod domicilium iuſtis relinques? Cur funditus periret iſta regio, quandiu reſtabunt incolæ à quibus habitetur? Non ergo petit Abraham vt impii bonis permixti manum Dei effugiãt: ſed tantùm vt Deus publicam de gente tota pœnam ſumens, ab exitio tamen bonos qui reſidui erunt, eximat.

23 *Nunquid etiam diſperdes iuſtum?* Certum quidem eſt, dum corpus aliquod populi Deus caſtigat, ſæpe in eaſdem inuolui pœnas bonos cum reprobis. Sic Daniel, Ezechiel, Eſdras, & ſimiles qui purè Deum in patria colebant, quaſi violẽta procella in exilium abrepti ſunt: quũ tamẽ dictum foret, Euomet terra habitatores ſuos propter eorum ſcelera. Sed quum ita communiter iraſci in ſpeciem omnibus videtur Deus, ad finem referre oculos decet, qui longè alios ab aliis diſcernit. Nam ſi agricola tritici grana, quæ ſimul cum palea boum pedibus calcantur, vel percutiuntur flagello, ſegregare in horreum nouit, longè melius fideles ſuos, poſtquam ad tempus caſtigauerit, ab impiis (qui veluti ſunt inutiles quiſquiliæ) colliget, ne ſimul pereant: imò tandem euentu ipſo probabit ſe perditos noluiſſe quos pœnis ſanabat. Tantum enim abeſt vt ad perdendum ruat, quoties ſuos temporalibus pœnis ſubiicit, vt potius medicinam afferens, eorum ſalutem procuret. Ego verò non dubito quin Deus vltimum interitum Sodomæ denuntiaſſet: atque hoc ſenſu nunc excipiat Abraham, minimè conſentaneum eſſe vt eadem pariter ruina iuſti cum impiis concidant. Nihil tamen abſurdi erit ſi dicamus Abraham, quòd benè ſperaret de malorum reſipiſcentia, Deum rogaſſe vt illis parceret: quemadmodum ſæpe contingit vt paucorum reſpectu Deus clementer populum aliquem tractet. Scimus enim mitigari publicas pœnas, quia Dominus ſuos benignè paternóque oculo reſpicit. In eundẽ ſenſũ accipi debet ipſius Dei reſponſio, *Si in medio Sodomæ inuenero quinquaginta iuſtos, toti loco propter eos parcam.* Neque tamen hîc perpetua lege ſe Deus obſtringit, ne liceat, quoties ita viſum fuerit, impios etiam iuſtis coniunctos ad pœnam trahere. Atque vt oſtendat liberam ſibi eſſe iudicandi poteſtatem, non ſemper æquabilem in hac parte modum ſeruat. Qui Sodomæ parſurus erat propter decem iuſtos, hanc ſe veniam Ieroſolymæ daturum negat. Sciamus ergo Deum hîc ſibi neceſſitatem non imponere, ſed ideo ſic loqui, vt melius teſtatum faciat ſe non leuiter proſilire ad perdendam vrbem, cuius nulla portio ſincera reſtabat.

Leuit.18.d.25.

Mat.11.d.24.

25 *An iudex vniuerſæ terræ non faciet iud.* Non admonet officii ſui Deum: quemadmodum ſiquis iudici dicat, Vide quid ferat tuum munus, quid loco iſto dignum ſit, quid perſonæ cõue

niat: ſed à natura Dei ratiocinatur, impoſſibile eſſe vt quicquã inique deſignet. Eodem, fateor, loquendi modo ſæpe obmurmurant Deo impii: ſed longè aliter Abraham. Quanuis enim miretur quomodo Sodomam delere cogitet Deus, in qua perſuaſus eſt aliquem eſſe bonorum hominum numerum: retinet tamen principiũ iſtud, fieri non poſſe vt Deus qui iudex eſt mũdi, & naturæ æquitatem amat, imò cuius voluntas lex eſt æqui & recti, vel minimum deflectat à iuſtitia. Interim hanc ſibi difficultatem qua angitur, expediri cupit. Sic quoties diuerſæ tentationes in animis noſtris confligunt, & aliqua repugnantiæ ſpecies in Dei operibus occurrit, modo fixa maneat de iuſtitia eius perſuaſio, quæ nos excruciant anguſtias in eius ſinum effundere licebit, vt nodos inſolubiles nobis ſoluat. Videtur Paulus ex hoc loco reſponſionem ſumpſiſſe, qua eorum blaſphemiam compeſcit qui Deum impietatis inſimulant. Nunquid iniquus eſt Deus? Abſit. quomodo enim apud eum iniuſtitia qui mundum iudicat? ad Romanos cap. 3. a. 5. 6. Inter iudices terrenos non ſemper valeret hæc ratio: quos ſubinde vel errore falli, vel gratia flecti, vel odio accendi, vel corrumpi muneribus, vel aliis modis ad iniuſtitiam traduci contingit. Sed quia nihil iſtorum in Deum cadit, cui naturaliter competit mundum iudicare, ſequitur nihilo magis deduci ab æquitate Deum poſſe quàm abnegare ſeipſum ne ſit Deus.

27 *Et ſum puluis* Ita præfatur Abraham obtinendæ veniæ cauſa. Quid enim eſt mortalis homo vbi cum Deo confertur? Fatetur ergo ſe nimis audacem eſſe, qui tam familiariter Deũ interrogat: id tamen eius indulgentia ſibi concedi petit. Notandũ eſt, Abraham, quo propius ad eum acceſſit, eo melius ſentire quàm miſera ſit & abiecta hominũ cõditio. Solus enim eſt gloriæ Dei fulgor qui homines ſtulta & ebria ſui fiducia exutos pudore cõfũdit, & penitus humiliat. Quiſquis itaque ſibi aliquid eſſe videtur, in Deum conuertat oculos, ac protinus ſe nihil eſſe fatebitur. Cæterum non oblitus erat Abraham ſe anima immortali præditum eſſe: ſed quòd maximè contemptibile eſt elegit, quò ſe omni dignitate exinaniat. Videtur tamen ſophiſticè cum Deo ludere Abraham, quum paulatim ex primo numero diminuens, vſque ad ſextam interrogationem procedit. Reſpondeo, potius turbati animi fuiſſe hunc ſermonem. Primùm anxiè laborat pro Sodomitis: quare nihil omittit quod ad ſuam ſollicitudinem placandam facit. Quum tam comiter illi ſubinde reſpondeat Dominus, ſciamus non fuiſſe importunum nec moleſtum. Quòd ſi pro Sodomitis deprecans, vſque ad ſextum votũ placidè exauditus fuit, multo minus vniuſcuiuſque preces reiiciet Dominus quæ pro Eccleſia fundentur ac fidei domeſticis. Porrò in eo quoque refulget Abrahæ humanitas, quòd tametſi Sodomam fœdiſſimis corruptelis refertam ſciat, inducere tamen in animum non poteſt, omnes ſcelerum contagione eſſe infectos. quin potius in æquitatem propendet, vt in magna turba latère putet aliquos probos. Eſt enim hoc horribile portentũ, ſic per totum corpus graſſari ſcelerum colluuiem, vt nullum membrum purum maneat. Sed doceniur hoc exemplo quàm impotenter graſſetur Satan, vbi ſemel inualuit peccati dominatio. Nec certè mirum eſt, quum tanta ſit hominum in vitia propenſio, tam lubrica facilitas, alios ab aliis corrumpi, donec ad ſingulos ſerpat contagio. Nihil ergo magis periculoſum quàm agere vbi regnat publica ſcelerum licentia: imò nulla eſt tam peſtifera lues quàm ea morum corruptio cui nec leges, nec iudicia, nec alia remedia obſiſtunt. Quanquam autem fœdiſſimum crimen quod Sodomæ regnabat proximo capite exprimet Moſes: tenendum tamẽ eſt quod docet Ezech. 16. e. 48. 49, nõ ſtatim ad tam execrabile flagitiũ prolapſos fuiſſe Sodomitas: ſed initio illic regnaſſe luxum ex ſaturitate panis: deinde ſequutam eſſe ſuperbiam & crudelitatem. Tandem quum in ſenſum reprobum coniecti eſſent, in belluinas quoque libidines præcipites acti ſunt. Ergo ſi extremum hunc furorem horremus, colenda nobis eſt tẽperantia & frugalitas: ſemperque timendum ne redundãs victus copia nos ad luxuriam impellat: ne propter opes ſuperbia intumeſcant animi, ne deliciæ ad libidinum intemperiem nos ſollicitent.

CAP. XIX.

ET venerunt duo Angeli in Sedom veſperi, Lot autẽ ſedebat in porta Sedõ: & vidit Lot, & ſurrexit in occurſum eorum, & incuruauit ſe facie ſuper terram.

2 Et dixit, *Ecce, nunc domini mei declinate obſecro ad domum ſerui veſtri, & pernoctate, & lauate pedes veſtros: & mane ſurgetis, & pergetis in viam veſtram.* Et dixerunt, *Nequaquã. ſed in platea pernoctabimus.*

3 Et *vehementer compulit eos, & declinauerunt ad eum, veneruntque ad domũ eius: & fecit eis conuiuium, & infermentata coxit, & comederunt.*

4 *Antequam dormirent, viri ciuitatis viri Sedom gyro cinxerunt domum à puero vſque ad ſenem, omnis populus ab extremo.*

5 Et *vocauerunt* Lot, *& dixerunt ei,* Vbi ſunt *viri qui venerunt ad te noctè? educ eos ad nos, & cognoſcemus eos.*

6 Et *egreſſus ad eos* Lot *ad oſtium, & oſtium clauſit poſt ſe.*

7 Et *dixit,* Ne *quæſo fratres mei malefaciatis.*

8 Ecce, *nunc mihi ſunt duæ filiæ, quæ non cognouerunt virum, educam nunc eas ad vos, & faci*te eis ſicut bonum erit in oculis veſtris, tantùm viris iſtis ne faciatis quicquam, eo quòd venerunt in vmbram tigni mei.

9 *Verùm dixerũt, Accede huc.* Dixerũt *præterea, Vnus venit ad peregrinãdũ, & iudicabit iudicando: nũc magis malefaciemus tibi quàm ipſis.* Et *vim fecerunt in virum ipſum* Lot *valde: & appropinquauerunt vt frangerent oſtium.*

10 At *miſerunt viri manum ſuam, & introduxerũt* Lot *ad ſe in domum, & oſtium clauſerũt.*

11 Viros *autẽ qui erant ad oſtium domus, percuſſerũt cæcitate, à minimo vſque ad maximum, & laborauerunt vt inuenirent oſtium.*

12 Et *dixerunt viri ad* Lot, *Adhuc eſt aliquis tibi hic? generum; & filios tuos, & filias tuas, & omnia quæ ſunt tibi in ciuitate, educ de loco:*

13 Q*uia diſperdimus nos locum hunc, eo quòd creuit clamor eorum coram* Iehouæ *: & miſit nos* Iehoua *ad perdendum eum.*

14 Et *egreſſus eſt* Lot, *& loquutus eſt ad generos ſuos qui acceperant filias eius, & dixit,* Surgite, *egredimini de loco iſto, quia diſperdit* Iehoua *ciuitatem : & fuit ſicut ludens in oculis generorum ſuorum.*

15 Q*uũ verò aurora aſcendiſſet, inſtabant* Angeli *ipſi* Lot, *dicẽdo,* Surge, *cape vxorem tuã, & duas filias tuas quæ adſunt, ne forte pereas in punitione ciuitatis.*

16 Et *tardabat : & apprehenderunt viri manum eius, & manum vxoris eius, & manum duarum filiarũ eius, eo quòd parceret* Iehoua *ei: & eduxerunt eum, & poſuerunt eum extra vrbẽ.*

17 Et *fuit, quum eduxiſſent ipſi eos foras; dixit,* Euade *pro anima tua, ne reſpicias poſt te, nec ſtes in tota planitie: in monte ſerua te, ne fortè pereas.*

18 Et *dixit,* Lot *ad eos,* Ne *quæſo* Domini *mei,*

19 Ecce, *nunc inuenit ſeruus tuus gratiam in oculis tuis, & magnificaſti miſericordiam tuã quã feciſti mecum, vt viuificares animam meam: at ego non potero ſeruare me in monte, ne fortè hæreat mihi malum, & moriar.*

20 Ecce, *nunc ciuitas iſta propinqua, vt fugiam illuc, & eſt parua: euadam nũc illuc: nũquid non parua eſt, & viuet anima mea?*

21 Et *dixit ad eum,* Ecce, *ſuſcepi faciem tuam etiam in hoc, vt non ſubuertam ciuitatem, vt loquutus es.*

22 Feſtina, *ſerua te illuc: quia non potero facere quicquam donec ingrediaris illuc: idcirco vocauit nomen ciuitatis* Sohar.

23 *Sol egreſſus eſt ſuper terram, &* Lot *ingreſſus eſt* Sohar.

24 Et Iehoua *pluit ſuper* Sedom *& ſuper* Hamorah *ſulphur & ignem à* Iehoua *è cælis:*

25 Et *ſubuertit ciuitates iſtas, & omnem planitiem, & omnes habitatores vrbium, & germen terræ.*

26 Et *reſpexit vxor eius poſt eum, & effecta eſt ſtatua ſalis.*

27 Et *ſurrexit* Abraham *manè ad locum vbi ſteterat coram* Iehoua.

28 Et *reſpexit ſuper faciẽ* Sedom *&* Hamorah, *& ſuper omnẽ faciem terræ planitiei: & vidit, & ecce, aſcendebat fumus terræ ſicut fumus fornacis.*

29 *Et fuit, quum diſperderet Deus vrbes planitiei, recordatus eſt Deus Abraham, & emiſit*
Lot è medio ſubuerſionis, quando ſubuertit ciuitates, in quarum vna habitabat Lot.
30 *Et aſcendit* Lot *de* Sohar, *& habitauit in monte, & duæ filiæ eius cum eo: quia timuit*
habitare in Sohar, *& habitauit in ſpelunca, ipſe & duæ filiæ eius.*
31 *Et dixit primogenita ad minorem,* Pater *noſter ſenex eſt, & vir non eſt in terra, vt in-*
grediatur ad nos ſecundum morem vniuerſæ terræ.
32 *Veni, potum demus patri noſtro vinum, & dormiamus cum eo, & viuificemus de patre*
noſtro ſemen.
33 *Et potum dederunt patri ſuo vinum, nocte ipſa: & ingreſſa eſt primogenita, & dormiuit*
cum patre ſuo, qui non cognouit quando dormiuit ipſa nec quando ſurrexit ipſa.
34 *Et fuit poſtridie, dixit primogenita ad minorem,* Ecce, *dormiui heri ſero cum patre meo,*
potum demus ei vinum etiam hac nocte: & ingredere, dormi cum eo, & viuificemus de patre no-
ſtro ſemen.
35 *Et potum dederunt etiam nocte ipſa patri ſuo vinum: & ſurrexit minor, & dormiuit cum*
eo: nec cognouit quando dormiuit ipſa nec quando ſurrexit ipſa.
36 *Et conceperunt duæ filiæ* Lot *de patre ſuo.*
37 *Et peperit primogenita filium, & vocauit nomen eius* Moab: *ipſe eſt pater* Moab *vſque*
ad diem hanc.
38 *Et minor etiam ipſa peperit filium, & vocauit nomen eius* Ben-hammi: *ipſe eſt pater filio-*
rum Hammon *vſque ad diem hanc.*

1 *Et venerunt duo Angeli in Sedom.* Quæritur cur vnus ex tribus Angelis ſubitò diſpareat, duo tantùm Sodomam veniant. Iudæi (vt ſunt audaces in comminiſcendis fabulis) vnum veniſſe nugantur ad perdendum locum: alterum, qui Lot ſeruaret. Verùm ex contextu Moſis apparet illud eſſe friuolum: quia ambos videbimus liberationis fuiſſe miniſtros. Simplicius eſt quod prius adduxi, hoc fuiſſe Abrahæ peculiaris gratiæ loco conceſſum, vt Deus non modò è media Angelorum turba duos ad eum mitteret, ſed familiarius ſe illi patefaceret in Filio ſuo. Vnus enim (vt vidimus) principem locum, vt dignitate ſuperior, obtinuit. Quanquam autem Chriſtus ſemper fuit Mediator, quia tamen magis obſcurè ipſi Lot patefactus fuit quàm Abrahæ, tantùm duo Angeli Sodomam venerunt. Quòd Moſes narrat, Lot circa veſperam in porta vrbis ſediſſe, multi ex quotidiano more feciſſe contendunt, vt hoſpites ad ſe reciperet: quia tamen cauſam ſubticet Moſes, illud pro certo aſſerere temerarium foret. Fateor quidem non ſediſſe vt ignaui homines ſolent: ſed non minus probabilis eſt coniectura, veniſſe obuiã ſuis paſtoribus, vt cogendis pecoribus adeſſet. Hoſpitalem quidem fuiſſe clarè demonſtrat tã comis inuitatio quæ à Moſe deſcribitur. cur tamen ſubſtiterit tunc in porta vrbis, incertum eſt: niſi quòd benefaciẽdi occaſionem prætermittere noluit, quum oblati eſſent hoſpites, quibus impendere officia ſua poſſet. Reliqua petantur ex proximo capite.

2 *Nequaquam, ſed in platea.* Non ſtatim aſſentiuntur Angeli, quò melius ſancti viri affectum explorent. Neque enim præbendæ tantùm cœnæ cauſa domum eos erat ducturus, ſed vt à ciuium vi, & iniuriis tuendos ſuſciperet. Perinde ergo agunt Angeli, acſi tutum eſſet in via publica dormire: atque ita perditam totius populi nequitiam ſcire ſe diſsimulant. Nam ſi ideo clauduntur vrbium portæ vt ferarum hoſtiúmque incurſus arceatur, quàm indignum eſt atque abſurdum grauioribus periculis intus eſſe expoſitos qui illic degunt? Ergo ad exaggerandum populi ſcelus ita loquuntur Angeli. Lot autem Angelos cogendo ad ſe venire, vt à communi gentis petulantia eos protegat, melius oſtendit quantæ ſibi curæ ſint hoſpites, nequid probri aut iniuriæ patiantur.

3 *Et fecit eis conuiuium.* Hoc verbo & aliis ſequentibus notat Moſes Angelos ſolito lautius fuiſſe tractatos: neque enim ſic Lot cum omnibus indifferenter agebat. Sed quum ex dignitate oris & habitus coniiceret homines eſſe non gregarios, placentas coxit, & liberale parauit conuiuium. Iterum dicit Moſes Angelos comediſſe: non quòd haberent opus, ſed quia cæleſtis naturæ manifeſtandæ nondum maturum erat tempus.

4 *Antequàm dormirent.* Hic in vno facinore Moſes viuã Sodomæ effigiem ante oculos proponit. Hinc enim perſpicuum eſt quàm diabolicus in omne nefas fuerit eorum conſenſus, quòd tam facilè omnes ad teterrimam obſcœnitatem conſpirant. Quanta fuerit improbitas

& proteruia, inde patet, quòd quaſi exercitu collecto, hoſtiliter ad obſidendam domum Lot inſurgunt. Quàm cæca & immanis libido, vt ſine pudore brutorum animalium inſtar concurſant? quanta ferocia & crudelitas quòd contumelioſè minantur ſancto viro, & extrema quæque intentant? Hinc etiam colligimus, non vno tantùm vitio laboraſſe, ſed proiectos fuiſſe ad omnem peccandi audaciam, vt nullus illis pudor reliquus fuerit. Et Ezechiel (ſicut nuper retulimus) ſcitè commemorat à quibus malorum initiis in extremam turpitudinem defluxerint. Eodem etiam pertinet quod dicit Paulus, Deum vlciſci hominũ impietatem, quum eos in tantam cæcitatem proiicit vt per nefandas libidines vagentur, & dedecore afficiant ſua corpora. Vbi autem excuſſo pudore laxata ſunt fræna libidini, fœdam & immanem barbariem mox ſequi neceſſe eſt, ac multas ſcelerum ſpecies ſimul miſceri, vt fiat pluſquam deforme chaos. Quòd ſi Sodomitas oppreſsit tam ſeuera Dei vltio, vt furore excæcati, flagitiis omnibus ſe proſtituerent: nobiſcum certè vix mitius agetur, quorum eo minus excuſabilis eſt impietas, quo clarius Dei veritas nobis patefacta fuit. *A puero uſque ad ſenem.* Multa ſubticet Moſes quæ lectori vltro venire in mentem poſſunt: quale eſt quòd non meminit à quibus concitata fuerit multitudo. Veriſimile autem eſt quædam fuiſſe flabella: ſed tamẽ hinc perſpicimus quàm voluntarii ad patrandum ſcelus fuerint, qui velut ſigno dato ſtatim conueniunt. Oſtendit etiam quàm nullus fuerit pudor apud eos reſiduus: quia nec ſenes retinuit vlla grauitas; nec pueros modeſtia quæ illam ætatem decet: denique abolitam fuiſſe omnem honeſti curam, peruerſúmque naturæ ordinem ſignificat, quum dicit, à puero vſque ad ſenem conuolaſſe ab extremis vrbis partibus.

Ezech.16.f.49.

Rom.1.b.18.

5 *Vbi ſunt uiri.* Tametſi in animo habebant turpiter hoſpitibus ad præpoſteram libidinem abuti, verbo tamen aliud obtendunt. Quaſi enim peccauerit Lot, dum homines incognitos in vrbem admiſit cuius ipſe erat inquilinus, iubent ipſos coram produci. Quidam, *Cognoſcere* exponunt rem habere, atque ita verterunt Græci interpretes. Sed ego alio ſenſu poſitum eſſe hoc verbum arbitror: acſi dicerent, Volumus ſcire quoſnam tu hoſpites in vrbem noſtram inducas. Scriptura enim rem pudendam modeſtè hoc verbo notare ſolet. Petulantius ergo de nefando cõcubitu loquuti eſſent Sodomitæ: verùm tegẽdæ ſuæ nequitiæ cauſa, hîc imperioſè cũ ſancto viro expoſtulant, quòd auſus fuerit recipere homines ignotos. Hîc tamen oritur quæſtio: nam ſi hoc modo ſolebant quoſlibet hoſpites vexare Sodomitæ, quid aliis factum fuiſſe dicemus? Lot enim non tunc primùm hoſpitalis eſſe cœperat: illi autẽ ſemper fuerant libidinoſi. Filias ſuas probro exponere paratus eſt Lot, vt hoſpites eripiat. quoties iam eas proſtituere neceſſe fuerat, ſi non alio remedio placari poterat eorum rabies, qui viros ad ſtuprum flagitabant? Iam verò ſi tale inſtare periculum Lot nouiſſet, hortandi potius erant hoſpites vt ſe maturè ſubducerent. Meo quidem iudicio, tametſi Lot vrbis mores nouerat, minimè tamen ſuſpicatus eſt quòd accidit, vt impetum in ædes ſuas facerent: atque id videtur nouum fuiſſe. Sed oportuit ſcilicet, quum ad habendum de populo illo examen miſsi eſſent Angeli, in hoc deteſtabile facinus omnes prorumpere. Sic impii, poſtquam diu in malitia ſua ſecurè exultarunt, tandem furioſè ruendo, exitium ſuum momento accelerant. Voluit ergo Deus quum ad iudicium vocaret Sodomitas, quaſi extremum ſceleratæ vitæ actum edere: & ſpiritu vertiginis eos in ſcelus impulit, cuius atrocitas loci interitum longius differri non ſineret. Quemadmodum enim ſancti viri Lot hoſpitalitas inſigni præmio ornata fuit, quòd neſciens Angelos hominum loco excepit, & conuiuas habuit domi ſuæ: ita Deus grauiore pœna vltus eſt obſcœnam aliorum libidinem, qui dum ſtuprũ Angelis inferre conati ſunt, non tantùm in homines fuerunt iniurii, ſed ſacrilego furore cæleſtem Dei gloriam violarunt quantum in ſe erat.

6 *Egreſſus eſt ad eos Lot.* Quòd Lot foras egreditur, ſéque periculo opponit, hinc apparet quanta fide coluerit ſanctum ius hoſpitii. Rara ſanè virtus, quòd hoſpitum ſalutem & honeſtatem præfert ſuæ vitæ, quia ſemel protegendos ſuſcepit: hæc tamen animi magnitudo requiritur à filiis Dei, ne ſibi parcant vbi agitur officium & fides. Quanuis autem iam grauiter obſeſſa domo ſua læſus foret, blandiciis tamen mulcere ſtudet feroces animos, dum ſuppliciter rogat vt à ſcelere ſuperſedeant, & fratrum titulo eos dignatur. Apparet autem quàm truculenta fuerit illorum immanitas, & quàm violentus libidinis furor, dum tanta manſuetudine nihil flectuntur. Huc verò tendit tam belluini furoris deſcriptio, vt ſciamus non antè ſumptam fuiſſe de illis pœnam quàm dum ad extremum ſcelerum progreſsi eſſent. Meminerimus autem reprobos, vbi iuſta Dei vindicta excæcati ſunt, ruere quaſi deuotis animis per quoduis nefas: nec quicquam omittere, donec ſe Deo & hominibus prorſus exoſos & deteſtabiles reddant.

8 *Mihi ſunt duæ filiæ.* Sicuti non vulgarem laudem meretur conſtantia Lot, quòd caput ſuum pro hoſpitum defenſione oppoſuerit: ita nunc admixtum fuiſſe defectum narrat Moſes, qui

tantam eius virtutem aliqua macula aſperſit. Conſilio enim deſtitutus, (vt in rebus perplexis fieri ſolet) illicitum remedium excogitat. Filias enim ſuas ad ſtuprum proſtituere non dubitat, vt compeſcat indomitum populi furorem. Atqui mille potius mortes obeundæ erant quàm ineunda talis ratio. Sic tamen fere ſunt ſanctorum opera: quia nihil ab ipſis tam abſolutum exit, quod non aliqua in parte claudicet. Vrgetur quidem Lot extrema neceſsitate, nec mirum eſt quòd filias ſuas ſtuprandas offert, dum videt ſibi rem eſſe cum feris beſtiis: inconſideratè tamen mali vnius remedium quærit ex altero malo. Quòd eius culpam quidam extenuant, facilè patior: reprehenſione tamen non caret, quòd malum malo compenſat. Sed monemur hoc exemplo, vbi Dominus ſpiritu inuictæ fortitudinis nos inſtruxit rogandum etiam eſſe vt ſpiritu prudentiæ nos gubernet: nec vnquam ſanum iudicium, moderatámque rationem excuti nobis ſinat. Tunc enim demum rite in officio pergemus, ſi in rebus turbatis compoſita mente cernemus quid factu opus ſit, quid liceat, quid expediat: & præſenti animo quoduis diſcrimen ſubire parati erimus. Non enim minus periculoſum eſt captandis prauis conſiliis raptari huc & illuc mentes noſtras, quàm tumultuari metu. Redacti autem in vltimas anguſtias, Dominum precari diſcamus vt exitum aliquem aperiat. Alii diuerſo prætextu Lot excuſant, quòd filias ſuas ſciuerit minimè expeti. Ego autem non dubito quin effugiũ quod illi primum occurrit, quærere volens, à via deflexerit. Hoc quidem extra dubium eſt, tametſi nondum diſertis verbis profeſsi erant Sodomitæ quàm turpi cupiditate æſtuarent, Lot tamen ex quotidianis eorum flagitiis iudicium feciſſe. Siquis abſurdum eſſe obiiciat, totum populum duos viros ad ſtuprum captaſſe: reſpondeo, quia crimen illud conſuetudine & vſu ſibi licitum eſſe fingebant, paucis inſtigantibus turbam fuiſſe concitatam: ſicuti contingit vbi nullum habetur recti & iniuſti diſcrimen. Quum dicit Lot *hac de cauſa ſubiiſſe tectum ſuum*, ſenſus eſt, ſibi commiſſos eſſe à Domino, ſeque perfidiæ reum fore, niſi protegere eos ſtudeat.

9 *Faceſſe hinc.* Quòd Lot tam durè cum ſuis precibus repellitur, quibus tamen ad ſedandam eorum proteruiam nihil aptius adduci poterat: hinc apparet quàm indomitus fuerit huius gentis faſtus. Ac primò quidem minantur, ſi intercedere pergat, peius mulctatum iri quàm quos defendit. Deinde exprobrant, quòd homo extraneus iudicis partes ſibi ſumat. Singulis autem verbis demonſtrant qua turgeant ſuperbia. Vnum opponunt multitudini: acſi dicerent, Quo iure tu ſolus imperium tibi vendicas in totam vrbem? Deinde ſe indigenas eſſe glo riantur, illum verò inquilinum. Talis eſt etiam hodie Papiſtarum iactantia contra pios verbi miniſtros: paucitatem enim illis probri loco obiiciunt, ſe autem numero longè præſtare. Deinde longa ſucceſsione ſuperbiunt: ideòque ferendum non eſſe clamittant vt à nouis hominibus arguantur. Verùm quamlibet contumaciter luctentur impii, ne ſe rationi ſubiiciant, ſciamus nonniſi in ſuam ruinam efferri.

10 *Et miſerunt uiri manum ſuam.* Iterum viros nominat Moſes, non qui fuerint, ſed quales viſi fuerint, ſignificans: etſi enim cæleſtem ſuam virtutem exerere incipiunt, nondum tamen declarant ſe Angelos eſſe diuinitus è cælo miſſos. Hîc autem docet Moſes, Dominum, quanuis ad tempus diſsimulet dum in diſcrimine fideles verſantur, nunquam tamen ipſos deſerere quin manum in ipſo (quod aiunt) articulo porrigat. Ita in ſeruando Lot auxilium ſuum diſtulit, donec ad extrema ventum foret. Quietis ergo animis locum demus eius prouidẽtiæ: quod vocationis noſtræ proprium eſt, quódque ipſe mãdat, intrepidè ſequamur: quanuis nos periclitari ſinat, tamen oſtendet ſe nunquam fuiſſe noſtri oblitum. Videmus enim, quia domum ſuam tegendis hoſpitibus Lot clauſerat, vices illi rependi, quum Angeli non modò aperta rurſus ianua eum ad ſe recipiunt, ſed oppoſitis diuinæ potentiæ repagulis impios ab acceſſu prohibent. Nec verò (vt nuper attigi) humanum modò officium illi præſtant, ſed armati Dei virtute ad ferendam illi opem accedunt. Quod dicit Moſes *percuſſos fuiſſe homines cæcitate*, non ſic accipias, quaſi oculis priuati vel capti fuerint: ſed ita hebetatos eſſe eorum viſus vt nihil diſcernerent. Illuſtrius autem fuit hoc miraculum quàm ſi eruti prorſus illis vel confixi fuiſſent oculi: quia apertis oculis non ſecus ac cæci palpant, videndóque non vident. Simul exprimere voluit Moſes quàm ferrea fuerit illorum obſtinatio: ianuam Lot non inueniunt: ſequitur in ea quærenda laboraſſe: atqui hoc modo furioſè cum Deo bellum gerunt. Cæterùm non ſemel hoc nec ſolis Sodomitis accidit: ſed in reprobis quotidie impletur, quos Satan faſcinat tanta amentia, vt forti Dei manu percuſsi, ſtupida contumacia contrà ire pergant. Atque huius rei ne longius petamus exemplum, videmus quàm tremendis pœnis vltus ſit Deus vagas libidines: nec tamen mundus in certam perniciem quæ ante oculos ingeritur, præfracta audacia ruere deſinit. *Habes hic quempiam.* Tãdem quorſum venerint & quidnam facturi ſint Angeli denuntiant. Tanta enim erat poſtremi actus indignitas, vt Lot ſentire iam deberet tolerabilem Deo non eſſe populum illum. Primò autem dicunt ſe veniſſe ad perdendam vr-

bem: *quia multiplicatus fuerit clamor.* Quibus verbis ſignificãt non vno tantùm ſcelere prouocatum eſſe Deum: ſed poſtquam diu illis pepercerit, nunc tandem immenſa ſcelerum congerie propè coactum, ad ſumendas pœnas deſcendere. Sic enim habendum eſt, quo plura peccata accumulant homines, eo altius ſurgere eorum malitiam, & propius ad Deum accedere, vt vindictam expoſcat. Quare ſicuti Angeli Deum hactenus fuiſſe longanimem multæque tolerantiæ teſtantur: ita rurſus ſignificant qualis eos omnes exitus maneat qui congeſta ſcelerum mole, quaſi gigantum inſtar, cælum oppugnaturi, maiori in dies audacia ſe efferunt. Excidii verò cauſam non tantùm ideo commemorant, vt Lot iuſtitiæ & æquitatis laudem Deo tribuat, ſed vt metu perculſus, ad migrationem magis feſtinet. Nam (quæ carnis noſtræ ignauia eſt) lentè & frigidè ad effugiendum Dei iudicium accingimur, niſi ſerio eius terrore incitati: ita Noah diluuii metu territus, ad fabricandam arcam ſtudium ſuum applicuit. Interea Angeli in ſpem erigunt ſancti viri animum, ne trepidet, vel formidine occupatus, & ſaluti ſuæ diffidens, tardior ſit ad exitum. Neque enim eum modò ſaluum fore promittunt, ſed vltro illi cõdonant ſuorum vitam. Dubitandum verò illi de ſua vita non fuit, quum inſtar auctarii, alios quoque gratis ſibi concedi videret. Quæritur tamen cur ſuam gratiam offerre Deus voluerit ingratis hominibus, à quibus repudiatum iri nouerat. Eadem de Euangelii prædicatione moueri poteſt quæſtio. neque enim ignorat Deus paucos fore ſalutis compotes, quam promiſcuè omnibus offerri iubet: ſed ita magis inexcuſabiles redduntur increduli, quum ſalutis nuntium reſpuunt. Ideo autem præcipuè iubetur Lot ſpem liberationis ſuis deferre, quò maiore fiducia Dei gratiam amplexus, ſtrenuè citóque ſe ad diſceſſum accingat, de ſalute ſua nõ dubitans. Probabiliter autem colligitur ex hoc loco, nullos illi in vrbe fuiſſe tunc filios: nam hortatu Angelorum ſaltem conatus eſſet eos extrahere. Prius legimus amplam illi fuiſſe & numeroſam ſeruorum manum: ſed hìc quoniam libera tantùm capita cẽſentur, nulla fit eorum mentio. probabile tamen eſt aliquos fuiſſe cum eo egreſſos, qui annonam & aliquid ſupellectilis attulerint. Vnde enim filiabus vinum in monte deſerto, quod patri ſuo porrigerent, niſi quædam aſinis, vel camelis, vel plauſtris aduecta eſſent, de quibus Moſes nihil meminit? Fieri tamen poteſt vt in magna turba multi cum Sodomitis perire maluerint quàm ad quærendam ſalutem domino ſuo ſocii eſſe & comites. Sed hæc quæ Spiritus Dei non patefecit, in medio relinquere præſtat.

13 *Miſit nos Dominus ut perdamus.* Docet hic locus, Angelos tam iræ Dei quàm gratiæ eſſe miniſtros. Nec obſtat quòd alibi propriè ſanctis Angelis tribuitur hoc poſterius: ſicuti quum dicit Apoſtolus ordinatos eſſe in eorũ ſalutem quos Deus in filios adoptauit. Et Scriptura paſſim teſtatur mandari illis piorum cuſtodiam: contrà verò pronuntiat Deum ſua iudicia per Angelos reprobos exequi. Tenendum enim eſt iiſdem iudiciis Deum præficere electos Angelos quæ per reprobos exercet. Abſurdum enim foret transferri ad diabolos hũc honorem, vt cenſeantur præeſſe Dei iudiciis: ſicuti nec voluntarium illi obſequium præſtant, ſed potius contumacia furentes aduerſus eum, inuiti tamen trahuntur vt fiant eius carnifices. Sciamus ergo non alienum eſſe ab electis Angelis munus, vt armati ad exequendam Dei vindictam & infligendas pœnas deſcendant. Sic Angelus Domini exercitum Sennacherib, qui Ieroſolymam obſidebat, nocte vna deleuit: ſic & Angelus exerto gladio viſus eſt à Dauide, quum peſtis aduerſus populum ſæuiret. Suprà autem admonui, repetere Angelos quod Abrahæ dixerant de clamore: vt loci deteſtatione Lot magis impellant ad fugam capeſſendam, & iræ Dei metu ſollicitent ad quærendam ſalutem.

Hebr. 1 d. 14. Pſalm. 91. c. 11. Pſal. 77. c. 49. 2. Reg. 19. g. 35. 2. Sam. 24. c. 16

14 *Et egreſſus Lot.* Fides ſancti viri Lot in eo primùm enituit quòd ſeriò pertimuit, ac humiliatus eſt ad Dei minas: deinde quòd in medio tamen exitio promiſſam ſibi ſalutem apprehendit. Quòd autem in ſocietatem generos ſuos inuitat, talis ſedulitas decet filios Dei, vt modis omnibus ſuos eripere ſtudeant ab exitio. Quum autem dicit Moſes viſum fuiſſe iocari, ſenſus eſt contemptũ fuiſſe & deriſum pium ſenem, & pro fabula fuiſſe habitũ quod dicebat: quia putarent illi deliriis captum fruſtra ſibi periculum fingere. Non ergo viſus fuit illis Lot ludere ex profeſſo, aut veniſſe nugandi cauſa: ſed fabuloſum duxerunt eius ſermonem: quia vbi non ſubeſt religio & timor Dei, tanquam inane & luſorium euaneſcit quicquid de ſcelerum pœna dicitur. Atque hinc perſpicimus quàm exitiale malum ſit ſecuritas, quæ impiorum mentes ſic inebriat, imò faſcinat, vt Deum non amplius putent ſedere in cælo iudicem: atque ita ſtupidi torpent in ſuis malis, donec ſubita ruina opprimãtur, quum dicunt, Pax & ſecuritas. Præſertim verò, quo propius inſtat Dei vindicta, magis creſcit & obdureſcit eorum obſtinatio. Nihil quidem impiis magis trepidũ eſt ac meticuloſum, vbi Dei manu vrgentur: ſed donec vi coacti præſentem ſuum interitum ſentiant, omnes minas vel ſuperbis ludibriis reiiciunt, vel contemptim prætereũt. Atqui eorum ſocordia expergefacere nos debet ad Dei

timorem,vt ſemper ſimus ſolliciti:tunc verò maximè vbi ſignum aliquod iræ Dei ſe profert.

15 *Inſtabant Angeli.* Laudata fide Lot & pietate, Moſes aliquid humani fuiſſe paſſum oſtendit,quia tardantem Angeli inſtigant.Porro cauſa pigritiæ eſſe potuit quòd ſe in exilium abire cogitat: ita multiplices curæ & metus trepidum animum perturbāt. Dubitat enim quid profugo futurum ſit,vbi relicta domo & ſupellectile, nudus & inops in deſertum aliquem locum ſe contulerit.Neque interea reputat idem ſibi faciendū eſſe quod naufragis,qui vt ſalui perueniant ad portum, merces & quicquid habent in mare abiiciūt. Deum quidem vera loquutum eſſe non dubitat, nec recuſat,ſicuti iuſſus eſt,aliò migrare: ſed quaſi fatiſcens ſub ſua infirmitate,multiſque curis implicitus, claudicando lentè incedit qui properè, nulláque mora interpoſita excurrere debuerat.Cæterùm in eius perſona tarditatis noſtræ ſpeculum propoſuit Dei Spiritus,vt torpore excuſſo,ſimulac auribus noſtris inſonuit vox cæleſtis, ad promptam obedientiam diſcamus nos accingere:alioqui præter illam pigritiam, quæ naturaliter nobis inſidet,multas remoras iniiciet Satan.Vt autem Angeli melius Lot extimulent,metum ingerunt, *ne perdatur in urbis iniquitate,* vel pœna.Nam עון,vtrunque ſignificat. Non quòd innoxios temere Dominus in eundem cum impiis aceruū coniiciat:ſed quia dignus eſt qui pereat qui ſibi conſulere non vult:imò qui admonitus vt caueat,ſua deſidia ruinæ ſe exponit.

16 *Et tardabat,& apprehenderunt uiri.* Prius verbis inſtabant Angeli: nunc manu & reipſa quaſi violenter hominem ad migrandum compellunt.Mira ſanè hominis tarditas,qui quum certò perſuaſus ſit non fruſtra minari Angelos,nullis verborum ſtimulis incitatur,donec manibus eorum trahatur extra vrbem. Dicit Chriſtus, licet ſpiritus promptus ſit,carnē eſſe infirmam: Mat.26.d.41.
hîc deterius vitiū notatur,quòd ſua ignauia caro ſpiritus alacritatem reſtinguat, vt lenta claudicatione vix reptare poſsit.Atque huius quidem mali ſua cuique experiētia teſtis eſt.quo maiore ſtudio fideles eniti decet vt ſe ad Deum ſequendum expediant: cauere etiam ne velut ſurdis auribus diſsimulent eius minas. Nec verò tam ſtudioſè vnquam & acriter ſe vrgebunt, quin adhuc plus ſatis in officio cunctentur. Notatu etiam dignum eſt quod dicit Moſes, Dominum ſerui miſertum eſſe, dum apprehēſa eius manu per Angelos extra vrbem eum rapuit. Sic enim neceſſe eſt nos ſæpe violenter trahi vnde ſponte non eximus. ſicui obſtaculo ſunt vel diuitiæ,vel honores,vel alia eius generis, quominus liber ac ſolutus Deo ſe addicat: vbi continget minui ſuis fortunis, vel cogi in ordinem, ſciat manum ſuam apprehendi à Domino: quia non ſatis profecerāt verba & exhortationes. Non eſt ergo cur ægrè feramus ſanari violentis remediis morbos quibus corrigendis non ſatis efficax eſt doctrina. Videtur etiam maius quiddam notare Moſes,nempe Dei clemētiam certaſſe cum pigritia Lot. neque enim per eum ſtabat quin cunctando propinquum iam interitum ſibi accerſeret:Dominus tamen non modò illi ignoſcit,ſed quia vult ſaluum eſſe,quaſi reſtitantem adhibita manu trahit.

17 *Euade pro anima tua.* Hoc additum fuit à Moſe, vt ſciamus non modò ad momentum nobis porrigi manum à Domino, vt ſalutem noſtram inchoet: nec opus ſuum mutilum relinquere, ſed perducere vſque ad exitum. Hoc certè non vulgaris gratiæ erat, prædictam fuiſſe ipſi Lot Sodomæ ruinam,ne incautum opprimeret, certam ſpem ſalutis eſſe illi datā per Angelos:denique ex periculo manu eſſe ſublatum. Dominus tamen tot beneficiis non contentus, quid poſthac agendū ſit admonet. ita illi curſus rectorem ſe præbet, donec ad ſalutis metam peruenerit.A tergo autem reſpicere vetatur Lot,vt ſentiat peſtiferū ſe domicilium relinquere. Primùm, nequo eius deſiderio titilletur:deinde, vt melius reputet quàm ſingulari Dei beneficio ex inferis emerſerit. Prius retulit Moſes, quàm fœcunda eſſet ac opima illa planities: inde migrare Lot iubetur, vt ſentiat quaſi è medio naufragio ſe fuiſſe liberatum.Tametſi autem Sodomæ habitans, cor ſuum aſsiduè excruciabat: fieri tamen vix potuit quin ex tam profunda ſcelerum colluuie aliquid ſordis contraheret. nunc itaque à Domino purgandus deliciis priuatur, in quibus nimium ſibi placuerat. Nos quoque hinc diſcamus, Deum optimè ſaluti noſtræ conſulere, dum reſcindit quæ ſuperflua ſunt ad carnis delicias: atque vt nimiam indulgentiam corrigat, ex ſuaui iucundáque planitie nos ablegat in deſertum montē.

18 *Dixit Lot ad eos.* Hic aliud vitium Lot reprehenditur,quòd non ſimpliciter paret Deo,nec patitur ſe eius arbitrio ſeruari,ſed nouum ſibi modum excogitat.Montem aſsignat Deus,qui futurus ſit loco aſyli:vrbem ipſe ſibi potius eligit.Falluntur ergo qui eius fidem in hac precatione ſic extollunt vt perfectum ſtatuant probè orandi exemplar. nam Moſis potius cōſilium eſt docere fidem Lot non prorſus fuiſſe ab omnibus vitiis immunem vel puram. Tenendum eſt illud axioma, vitioſas eſſe preces noſtras niſi in verbo fundatæ ſint. Lot verò non tantùm verbo deſtituitur, ſed præpoſterè ſibi contra verbum indulget. talis certè importunitas fidei nihil habet affine. Deinde ſubita pœnitentia, ſtultæ cupiditatis pœna fuit. Sic enim vacillare neceſſe eſt eos omnes qui ſe Deo non ſubiiciunt: ſimulac voto vno potiti ſunt, noua ſtatim

inquietudo naſcitur,quæ mutare ſententiam cogit. Sic in ſumma habendum eſt, Lot minimè culpa vacare dum ſibi vrbem ad habitandum poſtulat. nam & ſe opponit Dei mandato, cui acquieſcere debebat:& in deliciis manere cupit,quibus vtile erat eum ſubmoueri.Ideo perinde facit acſi æger vel ſectionem vel potionem amaram detrectet, quam tamen medicus præſcribit. Quanquam non intelligo,precationem Lot fide prorſus fuiſſe vacuam:quin potius ſic eum à via deflexiſſe ſentio, vt non modò procul non diſceſſerit, ſed ad eam tenendam mente fuerit intentus. Pendebat enim ſemper à Dei verbo:ſed in ſpecie vna decidit, dum locum ſibi negatum dari flagitat.Ita piis ſanctorū deſideriis aliquid ſæpe lutulentū & turbidum admixtum eſt. Nec me latet,ſingulari interdū Spiritus motu impelli, vt videri poſsint à verbo diſcedere, neque tamen eius fines tranſiliant. Sed immodicus carnis affectus in Lot ſe prodit, quòd deliciis quas fugere debebat,tenetur implicitus. Temeritatis verò teſtis eſt inconſtantia,quòd ſibiipſi mox diſplicet.

19 *Ecce nunc inuenit ſeruus tuus gratiam.* Quum duos videat,ſermonem ad vnum dirigit. Vnde colligimus,Lot non ſubſtitiſſe in Angelis: quia ſatis perſuaſus erat,neque proprium illis eſſe imperium, nec ſalutem ſuam in eorum manu eſſe poſitam. Eorum verò conſpectu non ſecus ac ſpeculo ad contemplandam Dei faciem vtitur. Cæterùm Dei beneficia Lot non tam gratitudinis ſuæ teſtandæ cauſa commemorat, quàm vt maiorem inde fiduciam ſumat plus petendi. Quia enim neque largiendo vnquam exhauritur Dei bonitas nec fatigatur: quo magis facilem experti ſumus, eo nos ad bene ſperandum animoſiores eſſe decet.atque hoc quidem fidei proprium eſt,confirmationem patere in poſterum ex præteritis gratiæ experimētis. Neque errat in eo Lot:tantùm perperam ſubſumit,dum extra verbū egreſſus,ſibi indulget. Ideo dixi eius precationē ex fidei quidē fonte manaſſe, ſed ex luto carnalis affectus traxiſſe aliquid turbulentū.Ergo Dei miſericordia freti,ne dubitemus omnia ab eo ſperare, ſed quæ ipſe pollicitus eſt,optaréque permittit. *Non potero me ſeruare in monte.* Non obſtrepit quidem Deo(vt ſolent impii)deſtinata malitia: quia tamen non recumbit in verbum Dei, elabitur & propè effluit. Cur enim cladem metuit in monte,vbi Dei manu protegendus erat: tutam verò ſtationem ſibi fore confidit eo in loco,qui & Sodomæ vicinus erat,& ſimili vindictæ propter impuros prauóſque incolas obnoxius. Verùm ea ſcilicet eſt hominum natura, vt ſalutem ſibi locare malint in ipſis inferis quàm in cælo quoties ſenſum proprium ſequuntur. Videmus ergo quantopere Lot erret,qui montem nulla ſcelerum cōtagione infectum fugiens,ac ſuſpectum habens,vrbem deligit quæ flagitiis ſcatens, non poterat Deo non eſſe exoſa. Paruam eſſe obtendit, quò facilius exoret. Acſi diceret, Se tantùm angulū petere vbi ſaluus deliteat. Rectè id quidem,niſi ab aſylo diuinitus ſibi conceſſo diſcedens,aliud ſibi propria temeritate fingeret.

21 *Ecce ſuſcepi faciem tuam.* Inſcitè ratiocinantur quidam precationem Lot Deo placuiſſe:quia roganti annuerit, ac dederit quod petebat. Neque enim nouum eſt, concedi interdum per indulgentiam à Domino,quod tamen illi non probatur.Sic autem nunc indulget,vt paulo pòſt caſtiget eius ſtultitiam. Interea tamen quum tam benignè & comiter prauis ſuorū votis morem gerat,quid fiet ſi ad puram Spiritus eius moderationem rite compoſitæ erunt noſtræ preces,atque ex eius verbo cōceptæ? Poſtquam verò de loco veniam dedit Angelus,iterum ad feſtinationem hortando, eius pigritiam obiurgat. *Non poſſum facere quicquam.* Quia Angelus non tantùm vindex miſſus ad perdendam Sodomam erat, ſed mandatum quoque acceperat de ſeruando Lot, ideo ſe negat prius illud facturum, niſi hoc poſterius ſimul adiungat: quia non ſit in arbitrio miniſtri diuidere quæ ſimul Deus iniunxit. Quod tamen alii exponere malunt in Dei perſona,mihi non diſplicet. Quanquam enim in ſpeciem dura eſt locutio:nihil tamen habet abſurdi,quòd Deus reprobos perdere nequeat quin ſeruet ſuos electos. Nec ideo putandum eſt alligatam eſſe eius virtutem, dum ſibi ipſe eſt neceſsitas: vel aliquid de eius libertate, imperióque diminui,dum ſponte ſe & liberè obſtringit. Præſertim verò meminerimus,ſacro nexu coniunctam eſſe eius potētiam cum gratia & promiſsionum fide. Quo fit vt verè & aptè dicatur non poſſe niſi quod vult & pollicitus eſt.hæc vera eſt atque vtilis doctrina. Minus tamen erit ſcrupuli ſi ad Angelos referas qui certum habebant mandatum, cui vel minimum aliquid detrahere fas non erat.

24 *Et Dominus pluit* Succinctè hìc Moſes,verbiſque admodum ſubmiſsis excidium Sodomæ perſtringit,atque aliarum vrbium. Rei atrocitas longè aliam amplitudinem,imò tragicos verborum ſonitus poſcebat: ſed Moſes ſimpliciter more ſuo Dei iudicium recitans, quæ verbis ſatis vehementer exprimere non poterat,meditanda lectoribus relinquit. Noſtrum igitur eſt omnes ſenſus in illam horribilem vindictā intendere: quæ quum non ſine ingenti cæli & terræ concuſsione acciderit, meritò ad ſolum eius nomen expaueſcimus: ideóque tam frequens eius mentio in Scripturis occurrit. Noluit autem Dominus ſolo terræ hiatu abſorberi vrbes

illas:ſed quò illuſtrius eſſet iudicii ſui ſpecimé,è cælo ignem & ſulphur iaculatus eſt.Huc per-
tinet quod dicit Moſes, *Dominum pluiſſe ignem à Domino.* Emphatica enim repetitio eſt,quòd nō vſi
tato naturæ ordine tūc Dominus pluerit:ſed tanquā exerta manu palam fulminauerit præter
ſolitum morem: vt ſatis cōſtaret nullis cauſis naturalibus conflatā fuiſſe pluuiā illam ex igne
& ſulphure. Verum quidē eſt,nunquā fortuitò aerem turbari,ac Deum minimæ cuiuſque plu
uiæ agnoſcendum eſſe authorem,nec excuſabilis eſt Ariſtotelis profana ſubtilitas, qui quum
tam acutè in Meteoris diſputet de ſecundis cauſis,Deum alto ſilentio ſepelit. Moſes tamen hic
diſertè extraordinarium Dei opus nobis commendat: vt ſciamus nō ſine aperto miraculo de-
letam fuiſſe Sodomam. Quòd veteres Chriſti diuinitatē hoc teſtimonio probare conati ſunt,
minimè firmum eſt: ac ſine cauſa,meo iudicio,tumultuātur,qui acrius Iudæos exagitant,quia
non admittant tale probationis genus. Fateor quidem Deum ſemper agere per manū Filii ſui,
ac tam memorabili vindictæ exēplo Filium præfuiſſe nō dubito:ſed parū ſolidè ratiocinari di
co qui plures inde perſonas eliciunt, quū Moſis conſilium fuerit, lectorū oculos ad ſpectādam
Dei manū erigere & acuere. Quòd autē quæri ſolet hoc loco quid meriti fuerint infantes qui
eodem cum parentibus interitu abſorpti ſunt, ſolutio facilis eſt, in manu Dei eſſe humanum
genus, vt quos voluerit exitio deuoueat,quos autē voluerit miſericordia proſequatur: deinde
quicquid iudicii noſtri modulo metiri nō poſſumus,arcano eius iudicio debere ſubiici.Poſtre
mò,totum illud ſemen fuiſſe maledictum & execrabile,vt ne minimis quidē iure pepercerit.

26 *Et reſpexit uxor eius.* Hic mirabile Dei iudiciū refert Moſes, quòd vxor Lot fuerit in ſta-
tuam ſalis cōuerſa.Huius autē hiſtoriæ prætextu, Moſen ſubſannant naſuti & proterui homi-
nes.nam quū hæc metamorphoſis nihilo plus coloris habeat quàm quas Ouidius cōfinxit,ni-
hil fidei mereri iactāt.Ego verò Satanæ artificio factum eſſe potius arbitror, vt Ouidius fabu-
loſè nugādo,huic tam inſigni diuinæ vindictæ documento fidē obliquè derogauerit. Sed quid
profanis hominibus cōminiſci libuerit,noſtra nihil refert.Tantùm expendere operæpretium
eſt,num abſurdū quid vel incredibile cōtineat Moſis narratio.Ac primùm quæro,quū ex nihi
lo creauerit Deus homines,cur illi nō liceat eos,dum viſum eſt,in nihilū redigere.Si hoc con-
ceditur,vt neceſſe eſt,cur non etiam ſi placuerit in lapides conuertet?imò iſti boni philoſophi
qui Dei potentiæ derogando,acumen ſuum oſtentant,non minora quotidie miracula in na-
turæ curſu cernunt.Quomodo enim obrigeſcit cryſtallus in ſuā duritiē?& ne rara exēpla col-
ligam,quomodo è ſemine mortuo & putrido generatur viuū animal? quomodo ex ouis pro-
creantur aues?Cur ergo ridiculum in vno opere illis miraculū eſt,cuius innumera documēta
fateri cogūtur:&quibus conſentaneū non videtur,corpus mulieris in ſalis maſſam mutatum
eſſe, quomodo futurū credent vt reſurrectio cadauer in putredinē collapſum inſtauret? Quòd
autem dicitur vxor Lot in ſtatuam ſalis conuerſa eſſe, ne imaginemur animā in ſalis naturam
migraſſe.neque enim dubiū quin viuat,vt eiuſdem nobiſcū reſurrectionis ſocia ſit,quæ inuſi-
tata mortis ſpecie affecta eſt, vt omnibus foret exemplo. Cæterùm nomen ſalis non refero ad
ſaporem:ſed quia ſtatua notabile aliquid habuerit quod viatores moneret.Oportuit enim no
tas aliquas illic eſſe impreſſas,vnde omnes colligerent eſſe illud memorabile portentū.Alii ſta
tuam ſalis interpretantur incorruptibilē, quæ perpetuò duraret:ſed prior expoſitio magis ge-
nuina eſt. Nūc quæritur cur Dominus tā ſeuerè imprudentiā miſeræ fœminæ vltus ſit.neque
enim reſpexit quaſi Sodomā redire cuperet.Fortè adhuc dubitans,certius experimentū oculis
habere voluit.Fieri etiam poteſt vt pereūtis populi miſerta,oculos in eam partē reflexerit.Mo
ſes certè nō exprimit data opera reluctatā eſſe Deo:ſed quemadmodū eius ac mariti liberatio
incomparabile erat miſericordiæ Dei exemplū,ita eius ingratitudinem puniri æquū fuit.Iam
ſi expendamus omnes circunſtantias, certū eſt non fuiſſe leue eius delictū. Primùm reſpiciēdi
cupiditas ex incredulitate profecta eſt: nulla autē atrocior fieri poteſt Deo iniuria quàm dum
eius verbo abrogatur fides. Deinde ex verbis Chriſti colligimus prauo aliquo deſiderio fuiſſe Luc.17.g.32.
titillatā:nec libēter Sodoma relicta properaſſe quò Deus vocabat.ſcimus enim quorſum nos
iubeat memores eſſe vxoris Lot,ne ſcilicet à meditatione cæleſtis vitæ, mundi nos illecebræ
impediāt.Probabile eſt igitur Dei gratia nō contentā diffluxiſſe in praua deſideria: cuius etiam
rei ſignum fuit tarditas:maritum enim à tergo ſequutā eſſe ſignificat Moſes,quum dicit reſpe-
xiſſe poſt eum.neque enim reſpexit illū verſus:ſed quia lentè pergendo,minus progreſſa erat,
vt illo eſſet poſterior. Etſi autē de æterna eius ſalute nihil aſſerere licet,probabile tamē eſt Deū
inflicta temporali pœna, eius animæ pepercíſſe. quemadmodū ſæpe ſuos in carne caſtigat, vt
ſalua ſit ab æterno interitu anima. Sed quia illud nō admodū vtile cognitu eſt,ac ſine periculo
neſcitur, potius in exemplum intenti ſimus,quod Deus ſæculis omnibus cōmune eſſe voluit.
Si nos terret pœnæ grauitas, meminerimus non leuius hodie peccare eos qui non à Sodoma,
ſed ab inferis ipſis liberati, aliò quàm ad propoſitam ſupernæ vocationis palmam reſpectant.

27 *Et ſurrexit Abraham.* Redit Moſes ad Abraham,ac oſtendit minimè ab eo neglectum eſſe quod ex ore Angeli audierat.in locum enim veniſſe narrat,vnde iudicium Dei ſpectare poſſet. Neque enim ſuſpicandū eſt (quod de vxore Lot nuper diximus) plus fidei habuiſſe ſuis oculis quàm Dei verbo:& quia dubitaret, veniſſe explorandi cauſa.Quin potius ex contextu colligimus ipſum,quū iam perſuaſus eſſet nō fruſtra loquutum eſſe Angelū, ex rei ſpectaculo confirmationem petiiſſe, quæ tam illi quàm poſteris vtilis futura erat. Nec verò dubiū eſt quin tota ea nocte graues cruciatus pertulerit de ſalute nepotis ſui Lot: an certior redditus foret, neſcimus:magis tamen in eam coniecturā inclino,quòd de illo anxius fuerit.Et fieri poteſt vt inter ſpem & metū dubius, obuiam proceſſerit, viſurus liberatus eſſet nécne. Etſi autē nihil præter fumum cernit,qui reſiduus eſſe ſolet ex magno incendio:hoc tamen illi ſignum à Domino datum eſt,vt teſtis foret ad poſteros pœnæ tam memorabilis. Deus quidem in ipſo loci aſpectu voluit æternum extare monumentū:ſed quia vt mundus libenter iudicia Dei obſcurat,facilè creditum fuiſſet vel talem ab initio fuiſſe loci naturam, vel fortuitò accidiſſe: Dominus vindictam ſuam oculis Abrahæ ſubiicere voluit,vt præconis munus apud poſteros obiret.

29 *Recordatus eſt Deus Abrahæ.* Tametſi non exprimit Moſes patefactā Abrahæ fuiſſe liberationem nepotis,quū tamen dicit in illius gratiā hunc fuiſſe ab interitu ſeruatū, probabile eſt non fuiſſe priuatum ea conſolatione qua maximè opus habebat:ac eius beneficii conſcium fuiſſe, pro quo eum gratias agere decebat. Sicui abſurdum eſſe videtur, ſanctū hominem Lot alteri fuiſſe conceſſum,acſi non reſpecta fuiſſet à Domino propria eius pietas: reſpondeo, hæc duo inter ſe ſatis bene congruere, quòd Dominus,vt ſuis omnibus auxiliari ſolet, iuſtū Lot quem elegerat, & quem Spiritu ſuo regebat, curæ habuerit : interea tamen teſtari voluit in eius vita quantopere diligeret Abraham cui non modò ſalutem præſtabat, ſed alios etiam dabat incolumes.Cæterùm tenere conuenit, quod gratuitò facit Dominus, nec aliunde inductus quàm ſua bonitate, ideo adſcribi hominum pietati vel precibus vt ad Deum colendū & orādum incitemur.Quàm ſe miſericordē Deus exhibuerit in ſeruando Lot,paulo antè vidimus. nec verò periiſſet,etiamſi non fuiſſet nepos Abrahæ. Dicit tamen Moſes,quòd Lot non conſumptus eſt eodem exitio quo Sodoma,id datū fuiſſe Abrahæ.Quòd ſi Dominus gratiam,qua ſeruum ſuum dignatus eſt,ad nepotē vſque extendit qui iam quaſi extraneus erat ab eius familia,quanto melius vnuſquiſque fidelium ſperare debet,eandem gratiam ſuis domeſticis minimè defuturam eſſe?Iam ſi Dominus vbi nobis fauet,alios etiam qui nobis coniuncti ſunt, amplectitur noſtra cauſa:quanto maior habebitur ab eo noſtri ratio? Quòd dicitur Lot habitaſſe in illis vrbibus, ſynecdochica eſt locutio:ſed diſertè id poſitum fuit ad illuſtrandum miraculum : quia nonniſi ſingulari Dei prouidentia factum eſt vt perditis quinque vrbibus,vnus euaderet.

30 *Aſcendit Lot de Sohar.* Demonſtrat hæc hiſtoria quod prius attigi, temerariis conſiliis quæ ſibi ex carnis ſenſu fabricant homines,nunquam proſperè ſuccedere: præſertim vbi vana ſpe illecti,vel impulſi prauis votis, à Dei verbo diſcedūt. Etſi enim plerunque inter initia felix videtur temeritas,& propter lætos euentus exultant qui libidine ſua feruntur: Dominus tamen tandē maledicit quicquid non eſt ſuis auſpiciis ſuſceptum : ſempérque impletur illud Iſaiæ, Væ qui ordiuntur telam,& non ex Spiritu Domini:qui agitant cōſilia,& os eius non interrogant.Lot quum iuſſus eſſet ſe recipere in mōtem,maluit habitare in Sohar.Poſtquā ei conceſſa fuit habitatio ex animi voto, mox ipſum pœnitet ac piget: trepidat enim, ac ſingulis momentis Sodomæ exitium loco vicino, vbi fortè regnabat ſimilis impietas ac nequitia, inſtare putat.Cæterùm repetant memoria lectores quod dixi, factum fuiſſe mira Dei indulgentia, vt neque ſtatim,neque grauiorem pœnam dederit.Dominus enim ad tempus illi ignoſcens,tandem effecit vt ſui peccati iudex eſſet. Neque enim vi aut manu hominū expulſus fuit è Sohar, ſed cæca animi anxietas in cauernam eum fugauit ac rapuit, quia carnis ſuæ cupiditatem potius quàm Dei mandatum ſequutus erat.Atque ita in caſtigandis fidelibus pœnas mitigat, vt illis cedant in optimam medicinam.Nam ſi præciſè ageret cum eorum ſtultitia confuſi prorſus iacerent.Dat igitur ſpatium reſipiſcendi,vt ſponte culpam agnoſcant.

Ieſa. 30.a.1.

31 *Et dixit primogenita.* Hìc prodigium narratur à Moſe,quod lectores meritò obſtupefacere debet. Quî enim venire in mentē poteſt filiabus Lot inceſtus concubitus,quū adhuc propè in oculis verſetur horribilis Dei vindicta in Sodomitas, cuius præcipuā fuiſſe cauſam ſciebant fœdas nefandáſque libidines?Etſi autem nō tam libidins ardore quàm ſtulto propagādæ ſobolis deſiderio impulſæ ſunt ad tale flagitiū,nimis tamen cæcus fuit furor,quā natura dictat modeſtiā pudorémque abiicere,& belluino more confundere omne turpis & honeſti diſcrimen. Cæterùm quò melius teneamus rei totius ſummam,ſingula ordine tractanda ſunt.Ac primò quod ad conſilium primogenitæ filiæ Lot ſpectat,cui deinde minor obſequuta eſt,ita ſine controuerſia ſtatuo,neutram carnis illecebris fuiſſe inductā,ſed tantùm de procreanda ſobole co-

gitaſſe.Qualis enim iſta fuiſſet rabies, patris iam ſenis concubitũ appetere? Deinde quòd furtim tantùm vna nocte ſe maior inſinuat,ſororem verò ſuã proxima nocte ſupponit:grauidæ in patris amplexũ redire non curant:inde colligimus non aliò ſpectaſſe niſi vt matres fierent. Neque tamen mihi probatur eorũ diuinatio qui dicunt craſſo errore fuiſſe deceptas,quòd putarent totũ mundũ vnà cum Sodoma abſorptũ eſſe.Nuper enim habitauerãt in Sohar: deinde ſub oculis patebãt amœnæ regiones incolis nequaquã vacuæ:præterea ex patre didicerãt,ſpecialem pœnã Sodomitis & aliis vicinis inflictã eſſe. Nec verò ignaræ erant vnde genus pater duxiſſet,& qualem patruũ ſequutus eſſet ex patria. Quid igitur? Nempe quũ perſuaſum illis eſſet,domos liberis fulciri, durũ illis ac triſte fuit ſteriles manere.Et videri poterat orbitas patre mortuo intolerabilis:quia tunc ſe deſertas fore,omnique auxilio nudatas cernebant. Hinc ergo præpoſtera cupiditas,hinc cæcus ad inceſtũ coitũ expetẽdum impetus, quòd ſolitariam vitam metuunt quæ multis ærũnis expoſita ſit.Nec dubito quin Moſes referat non quid prætexuerint,ſed quid loquutæ ſint ex vero animi ſenſu.Semen ergo procreare cupiũt,ſecundum conſuetudinem gentiũ omnium. Ideo enim adducunt totius mundi exemplũ, quia iniquum eſſe iudicãt vt deterior ſua ſit quàm aliorũ conditio. Vbique,inquiunt,elocantur puellæ,quæ filios ſuſcipiant,& ſuas familias ita ædificent:cur ergo ad perpetuã orbitatem dãnatæ eſſemus? Interea tamen non ignorant ſe immane aggredi facinus. Cur enim patrem inebriãt,niſi quia ſatis coniiciunt adduci ad conſenſum nõ poſſe?Si ille ab inceſtu abhorret, neceſſe eſt filias ſimili conſcientia tangi. Nullo igitur modo ſunt excuſabiles, quòd ſe ad obſcœnũ cõcubitum proſtituunt, à quo naturaliter gentes omnes abhorrent. Et certè quũ vulgaribus quoque peccatis culpã ſuam agnoſcere cogãtur homines,quomodo ſe in portentoſo ſcelere abſoluerent, quin eos metus aliquis ex Dei iudicio pungat?Quare filiæ Lot,repugnante cõſcientia,ſe ad facinus hoc præcipitant:nec alia fuit fallendi patris ratio quàm notitia turpitudinis,quã ab ipſis damnari neceſſe fuit, quũ ſcirent naturæ ordini eſſe contrariam. Verùm hinc apparet quò rapiantur homines dũ ſequuntur quod placet: nihil ſcilicet tam abſurdum,imò belluinum eſt, quò non ruamus,vbi frænũ laxamus carni noſtræ. Quare hoc nobis omniũ votorũ principiũ ſit,ſciſcitari quid Dominus permittat:ne veniat in mentem quicquã nobis appetere,niſi quod per eius verbũ licet. *Et uir non eſt in terra.* Non intelligunt omnes gentes eſſe extinctas,quemadmodũ hallucinati ſunt multi interpretes:ſed quia metu in cauernã compulſæ,deſertam vitam agebant,queruntur ſpe coniugii ſe priuatas.Et certè ita ſeorſum degebant à reliquis gentibus, acſi in priuatum aliquem mundũ eſſent relegatæ.Siquis obiiciat,potuiſſe petere à patre maritos:reſpõdeo, nihil eſſe mirũ ſi pauore oppreſſæ, nõ aliud quàm quod in manu erat, ſuis malis remediũ quæſierint.Putabãt enim ſe deſerto mõte,& cauernæ latebris incluſas, nihil amplius habere cum genere humano cõmercii.Etſi autem fieri poteſt(quemadmodũ prius admonui) vt aliqui ex ſeruis ſimul habitauerint,imò id veriſimile eſt, quia vix aliter poterat vinũ ſuppetere in cauerna,niſi plauſtro fuiſſet cum reliqua annona aduectũ:tamen quia ſeruorũ nuptias aſpernantur,negãt ſibi maritos eſſe ſuperſtites.Porro nomen terræ in priore mẽbro,pro plaga illa vel regione poſitũ eſſe arbitror:acſi diceret,Regio hæc nullos amplius habet viros,qui nos ducant vxores ſecundũ morem totius orbis.Eſt enim hìc tacita antitheſis inter vniuerſam terram & certã eius partẽ. Sed hoc primũ ſceleſtè, quòd propagandi generis humani ſtudio,ſanctam naturæ legẽ violant.Deinde perperã & impiè,quòd non ad ipſum mundi opificẽ confugiunt,vt orbitati de qua anxiæ ſunt,medeatur.Tertiò,ſocordiã ſuam in eo produnt,quòd animos habentes in terra defixos,nulla cæleſtis vitæ cura tanguntur. Quanquã autẽ pro certo aſſerere nõ audeo quantũ temporis effluxerit inter Sodomæ excidiũ,& inceſtũ Lot cum filiabus ſuis,probabile tamen eſt,ſimulac venerunt in cauernã, ſolitudinis horrore perculſas, hoc nefarium conſiliũ & deteſtabile captaſſe. Nec ſanè potuit diuturna eſſe habitatio Lot in cauerna, quin cibo & potu deſtitueretur.Quemadmodũ autem patrẽ ipſum ſubita formido inſtar procellæ abripuerat,ita filiæ præ impatientia nõ ſuſtinent ſaltẽ ad paucos dies,nec Deũ inuocant, nec quærunt à patre conſilium, ſed bruto ardore præcipites feruntur.Hinc perſpicimus quàm repẽtè illis effluxerit memoria tam ſuæ liberationis quàm pœnæ Sodomiticæ:quarũ vtraque perpetuò in earum mentibus reſidere debuerat. Atque vtinam hoc non adeo vulgare eſſet inter nos vitium:ſed vtroque modo ingratitudinem noſtram nimis apertè prodimus.

33 *Et non cognouit.* Tametſi Lot non peccauit ſciens: quia tamen illi ebrietas ſtuporis cauſa fuit,leuatur quidem vtcunque eius culpa,ſed non tollitur:imò dubium nõ eſt,Dominum hoc pœnæ genere vltum fuiſſe eius intemperantiam.Eſt enim hoc rarum & prodigii ſimile,ita potu hebetari omnes hominis ſenſus,vt libidinem quaſi mortuus profundat. Ego quidem ita omnino ſtatuo non tam vino fuiſſe obrutum,quàm propter ſuam intemperiem diuinitus percuſſum ſpiritu ſtuporis. Quòd ſi Deus ſancto patriarchæ non pepercit, putamus nos fore

inultos,ſi eundem ſequamur luxũ? Quare ſciamus hoc exẽplo,temperantiæ legem nobis præſcribi,vt parcè & frugaliter veſcamur.Et tamen impuri quidã homines Lot obtendunt quaſi impietatis ſuæ patronum. Cur non potius cõſiderant in quàm nefandam turpitudinem prolapſus ſit,quia vino præter modum abuſus erat?Nec ſimpliciter,vt dixi, reputandum eſt quid ferat per ſe ebrietas, & quibus aliis vitiis ſit implicita: ſed ad Dei vindictam attendere nos decet,qui hac de cauſa extare & celebrari ſæculis omnibus voluit tragicum hoc facinus, vt abominationi eſſet ebrietas.Quotidie quidem teſtatur Dominus atrocibus pœnis quantopere ſibi diſpliceat hoc vitium:ſed quum videmus Abrahæ nepotem hoſpitem Angelorum,hominem inſigni ornatũ ſanctitatis elogio, inceſto coitu fœdari, quia ſe inebriarit, quid helluonibus & porcis futurũ eſt,qui ſe quotidie vino inebriant?Sed hac de re plura diximus in caput nonum, vnde petere licebit. Quantũ ad verba ſpectat,vbi dicit Moſes Lot non ſenſiſſe dũ filia accubuit & ſurrexit:quidam ita exponunt, diſcrimen non habuiſſe inter filiam vel extraneam. verùm niſi prorſus fuiſſet ſtupidus manè crapula ſolutus,colligere poterat ſe rem habuiſſe cum filia. Quidam,vt eius culpam extenuent,non tam largo potu fuiſſe inebriatum dicunt quàm mœrore oppreſſum. Ego verò illud retineo, quo excellentioribus donis præditus erat, ſeueriore pœna fuiſſe dignum: ideóque ſenſum illi ablatum eſſe, vt inſtar brutæ pecudis ſe ad libidinem proiiceret.

33 *Et ſurrexit minor natu, & dormiuit cum eo.* Hic locus docet quàm periculoſum ſit ſemel cadere in Satanæ laqueos. nam qui illis captus eſt, magis ac magis intricatur. Lot ſobrium fuiſſe & frugi hominem certum eſt. Siue triſtitia confectum adortæ ſunt filiæ, ſiue quouis alio modo pellectus fuit ad immodicũ potum,vbi ſemel ad intemperãtiam lapſus eſt,poſtridie ſe iterum corrumpi patitur.Ergo principiis ſedulò obſtãdum eſt: quia fieri vix poteſt quin ſe vitiis prorſus addicant qui eorum dulcedine ſunt ineſcati:Ideo malorum irritamenta non ſecus ac mortiferæ peſtes,cauenda ſunt: & omnis blanda inuitatio ad peccandum nõ ſecus ac veneficium timenda. Circunſtantiam etiam hanc notare operæpretium eſt. Lot inter Sodomitas, in illa ſcelerum colluuie,quæ fere cælum & terram ſuo fœtore infeſtabat, caſtus & integer verſatus eſt inſtar cuiuſdam Angeli. Vnde illi Sodomæ tanta integritas,niſi quia malorum quibus obſidebatur,cognitio ſollicitum & cautum reddebat? nunc in monte ſecurum nouis inſidiis circumuenit Satan. Ergo hoc exemplo nos ad vigilantiã hortari voluit Spiritus: quia vbi minimè putamus,ab hoſte inuiſibili nobis tenduntur retia:ſicuti prius narrauit Moſes, in Paradiſo Adã fuiſſe deceptũ.Quòd ſi nobis ipſi ſuſpecti erimus,id nos cõtra omnes hoſtis noſtri aſtutias ſatis prouidos reddet. nemo enim eſt qui nõ ad ſe fallendũ mille Satanæ lenocinia circũferat.

37 *Et peperit primogenita.* Hæc horrenda fuit excæcatio,quòd filiæ Lot pudore depoſito,quaſi virtutum ſuarum trophæum erigerẽt,ſuum dedecus æterno monumento ad poſteros teſtatæ ſunt.Filiis ſuis nomina imponunt,vel potius in eorum perſona duobus populis,vnde omnes cognoſcant adulterinam eſſe progeniem,& ex inceſto coitu ortam.Prior iactat filiũ ſuum eſſe à patre:altera vero ſibi filium ex propinqua cognatione eſſe genitum.ita ambæ facinus impudenter diuulgant,cuius pudore abdere ſe potius debuerant in æternas latebras: nec contentæ ſæculi ſui infamia, ſcelus ſuum in alias ætates traducunt. Ergo non dubium eſt quin à Satana faſcinatæ, omne turpis & honeſti diſcrimen oblitæ fuerint. Paulus dicit reprobos poſt diuturnam licentiam peccandi,tandem priuari doloris ſenſu. Talis ſtupiditas proculdubio puellas iſtas occupauerat, quum eas non puduit inceſtus ſui probrum palam vulgare. Tale porro vindictæ Dei exemplum nobis proditũ eſt,ne admiſſo aliquo peccato,ſocordiæ nos dedamus, ſed Dei metu nos excitemus ad pœnitentiam.

Rom.2.a.5.

CAPVT XX.

POſtea profectus eſt inde Abraham ad terram Meridianam, & habitauit inter Cades & Sur,peregrinatúſque eſt in Gerar.

2 *Et dixit Abraham de Sarah vxore ſua, Soror mea eſt. Et miſit Abimelech rex Gerar, & accepit Sarah.*

3 *Et venit Iehoua ad Abimelech in ſomnio noctis, & dixit ei,Ecce es mortuus, propter vxorem quam accepiſti: quum ipſa maritata ſit marito.*

4 *Abimelech autem non appropinquauerat ad eam: itaque dixit,Iehoua, num gentem etiam iuſtam occides?*

5 *Nunquid non ipſe dixit mihi, Soror mea eſt: & ipſa etiam dixit, Frater meus eſt? in integritate cordis mei,& in munditia manuum mearum feci hoc.*

6 *Et dixit ad eum* Deus *in ſomnio,*Etiam *ego noui quòd in integritate cordis tui feciſti hoc, &*
prohibui etiam ego te ne peccares mihi: idcirco non permiſi tibi vt tangeres eam.
7 Et *nunc redde vxorem viro, quia* Propheta *eſt, & orabit pro te, & viues: quòd ſi tu non*
reddideris, ſcito quòd moriendo morieris tu & omne quod eſt tibi.
8 Et *ſurrexit* Abimelech *mane, & vocauit omnes ſeruos ſuos, & loquutus eſt omnia verba*
iſta in auribus eorum, & timuerunt viri valde.
9 Et *vocauit* Abimelech Abraham, *& dixit ei,* Q*uid feciſti nobis? & quid peccaui tibi, quia*
induxiſti ſuper me & ſuper regnum meum peccatum grande? opera quæ non debent fieri, feciſti
mecum.
10 Et *dixit* Abimelech *ad* Abraham, Q*uid vidiſti, quia feciſti rem hanc?*
11 Et *dixit* Abraham, Q*uia dixi,* Verè *non eſt timor* Dei *in loco iſto: & occident me propter*
vxorem meam.
12 Et *etiam verè ſoror mea filia, patris mei eſt, veruntamen non filia matris meæ: & fuit mi-*
hi in vxorem.
13 Et *fuit, quando circunduxerunt me* Angeli *de domo patris mei, dixi ei,* Hæc *eſt miſericor-*
dia tua quam facies mecum, in omni loco ad quem veniemus, dic de me, Frater *meus eſt.*
14 Et *cepit* Abimelech *pecudes, & boues, & ſeruos, & ancillas, & dedit* Abraham: *& reſti-*
tuit ei Sarah *vxorem eius.*
15 Et *dixit* Abimelech, Ecce, *terra mea coram te, in* loco *bono coram oculis tuis habita.*
16 Et *ad* Sarah *dixit,* Ecce *dedi mille argenteos fratri tuo: ecce, eſt tibi operimentũ oculorum,*
omnibus qui ſunt tecum. & in omnibus correcta fuit.
17 Et *orauit* Abraham *ad* Deum, *& ſanauit* Deus Abimelech *& vxorem eius, & ancillas e-*
ius, & pepererunt:
18 Q*uia claudendo clauſerat* Iehoua *ſuper omnem vuluam domus* Abimelech *propter* Sa-
rah vxorem Abraham.

1 *Et profectus eſt inde Abraham.* Quod de Sodomæ exitio narrauit Moſes, quaſi πάρεργον fuit: nunc redit ad hiſtoriæ ſuæ contextum, nempe quid actum ſit cum Abraham, quomodo ſe ipſe geſſerit, & eum tutatus ſit Dominus quouſque illi naſceretur promiſſum ſemen, futuræ Eccleſiæ origo. Dicit autem Abraham veniſſe in terram Auſtralem: non quòd fines hæreditatis ſibi datæ egreſſus ſit, ſed quia prius hoſpitium relinquens, conceſſit Meridiem verſus. Porro regio quam deſignat, magna ex parte poſtea cecidit in ſortem tribui Iuda. Quod tamẽ habuerit migrandi conſilium, vel quæ eum neceſsitas ad mutandum locum impulerit, neſcitur: niſi quòd perſuaſum nobis eſſe debet, non leui de cauſa ſedem aliò tranſtuliſſe: præſertim quum illi nuper pollicitus eſſet filiũ ex Sara, quem ne optare quidem debebat. Diuinant quidam triſte ſpectaculum quod illi aſsiduè ingerebatur ante oculos, fugiſſe. Planitiem enim quæ nuper aſpectu tam amœna fuerat, & multiplici frugum copia referta, cernebat mutatã in deforme chaos. Et certè fieri poteſt vt ſulphuris odore perfuſi fuerint vicini omnes, aliiſque corruptelis infecti, quò melius ſentirent tam memorabile Dei iudicium. Ideo non malè quadrat, Abraham, quia maledictus fuerat locus à Domino, eius deteſtatione aliò fuiſſe tractum. Credibile etiam eſt (quod illi ſubinde aliâs contigit) abactum fuiſſe hoſpitum malitia & iniuriis. Nam quo liberalius Dominus ſuam illi gratiam patefecerat, viciſsim eius tolerantiam exerceri oportuit, vt meditaretur ſe peregrinum eſſe in terra. Et Moſes diligenter exprimit eum habitaſſe tanquam inquilinum in terra Gerar. Ita videmus ſanctam illam domum, huc illuc diſpulſam fuiſſe, non ſecus ac quiſquiliæ ſolent, quum impiis fixa eſſet ſtatio. Sed piis vtile eſt hoc modo inſtabiles eſſe in terra, ne in commoda & quieta habitatione animum figentes, cæli hæreditatem amittant.

2 *Dixit de Sara uxore.* In hac hiſtoria proponit nobis Spiritus ſanctus illuſtre tam infirmæ humanitatis quàm diuinæ gratiæ ſpeculum. Prouerbium vulgare eſt, accepto malo ſtultos ſapere. Atqui Abraham ingentis periculi oblitus quod ſibi in AEgypto acciderat, in eundem rurſus lapidem impingit: quum tamen data opera caſtigaſſet eum Dominus, vt in totam vitam vtilis eſſet illa admonitio. Ergo in exemplo ſancti Patriarchæ conſpicimus quàm facilis

obrepat nobis tum pœnarum tum indulgentiæ Dei obliuio. Nam quòd illi in mentem non venit ſe Deum ſemel tentaſſe, nec per ſuam culpam ſtetiſſe quin vxor ad alienũ virum tranſiret, in eo excuſari nimis craſſa ſocordia non poteſt. Sed ſi penitus nos excutimus, nemo fere reperietur qui non in eodẽ genere ſæpius ſe delinquere agnoſcat. Adde quòd etiã ab ingratitudine immunis non fuit Abrahã: quia ſi reputaſſet mirabiliter ſeruatã ſibi à Domino vxorem, nunquam ſe rurſus ſciens ac volens coniecíſſet in tale periculũ. Gratiam enim priorem diuinitus ſibi oblatam,quantum in ſe eſt,irritam facit. Cæterùm notãda eſt peccati ſpecies, quam ſuprà attigimus. Neque enim(quod impii homines cauillantur) Abraham vt ſibi conſuleret, vxorem ſuam proſtituit.ſed quemadmodum prius de ſeruanda vita anxius fuit, donec ſemen diuinitus ſibi promiſſum haberet,ita nunc vxorẽ grauidam videns,vt tanta benedictione potiatur,de vxoris periculo non cógitat.Ergo ſi probè omnia expendimus,infidelitate peccauit, minus Dei prouidentiæ quàm debebat tribuens. Vnde etiam monemur quàm tutum non ſit propriis conſiliis fidere. Rectus nanque eſt Abrahæ affectus,dum ad Dei promiſsionem attendit. ſed quòd Dei auxilium patienter non expectans,ad illicitam rationem deflectit,ea in parte reprehenſione dignus eſt. *Et miſit Abimelech.* Non dubium eſt quin Dominus à ſeruo ſuo conſilii temere ſuſcepti pœnam exigere voluerit. Ac tales diffidẽtiæ ſuæ fructus percipiunt quicunque non recumbũt,vt par erat,in Dei prouidentia. Exagitant quidam proterui homines hunc locum : quia nihil minus conſentaneum videtur quàm vetulam ſenio decrepitam à rege expetitam eſſe,vt eam è mariti ſinu raperet.Sed reſpondemus,primùm neſciri qualis fuerit eius forma,niſi quòd ſuprà teſtatus eſt Moſes ſingulari præſtantia fuiſſe.Fieri autẽ potuit vt ætate non adeo detrita eſſet. Videmus ſæpenumero fœminas anno quadrageſimo magis rugoſas quàm ſint aliæ ſeptuagenariæ. Sed hic aliud conſiderandum, quòd inſolita Dei gratia excelleret Saræ venuſtas inter alias eius dotes.Fieri etiam poteſt vt rex Abimelech,nõ tam elegãtia formæ accenſus fuerit quàm quòd matronã eſſe videbat raris virtutibus præditam. Poſtremò tenendum eſt, hãc totam rem gubernatam fuiſſe Dei manu,vt iuſtam ſtultitiæ ſuæ mercedem ſuſciperet Abraham.Quia autem videmus vtplurimum in Dei iudiciis cæcutire qui in naturalibus rerum cauſis nimis acuti ſunt,nobis hoc vnum ſufficiat, Abimelech,qui diuinæ vindictæ miniſter erat,arcano motu fuiſſe impulſum.

3 *Et uenit Deus ad Abimelech noctu per ſomnium.* Hic oſtẽdit Moſes Dominum ita ſe medium geſſiſſe vt pœnam de ſeruo ſuo ſumens,paternè tamen illi ignoſceret: quemadmodum ſe quotidie erga nos temperat,ſic nos admonens ſuis ferulis, vt ſeueritatem clemẽtia & bonitas longè ſuperet.Hinc etiam colligimus, maiorem pioru m curã ipſum gerere quàm capiat ſenſus carnis,dum pro dormientibus excubat.Iam & hoc diligenter notandum eſt:quantumuis à mundo ſpernamur, ei tamen nos eſſe pretioſos, in quorum gratiam reges quoque ipſos corrigit, quemadmodum habetur in Pſalmo. Sed quoniam hæc res plenius duodecimo capite tractata fuit,inde petant lectores quæ nũc data opera omitto.Quòd autem veniſſe Deus dicitur, id refertur ad regis ſenſum, cui proculdubio patefacta fuit Dei maieſtas: vt certò ſentiret diuinitus ſe coargui,non ludi inani phantaſia. *Ecce mortuus es.* Quanquam Deus in fauorem Abrahæ, quem fide & præſidio ſuo tegebat,regẽ Abimelech aggreditur, ſimul tamen in genere oſtẽdit quantopere ſibi diſpliceant adulteria. Et certè hic non fit diſerta Abrahæ mentio, quin potius additur communis ratio ad tuendam coniugii fidem, Morieris, quia mulierem rapuiſti quæ viro iuncta erat. Diſcamus ergo his verbis datum fuiſſe præceptum humano generi, nequis alienam vxorem attingat.Et certè quum nihil ſanctius ſit cõiugio in hominum vita,non mirum eſt ſi Dominus mutuam inter viros & vxores fidem caſtè coli velit, ac ſe vindicem fore denuntiet, quoties violatur. Vnum quidem hominem tantùm nunc alloquitur: ſed vox iſta perſonare in omnium auribus debet, adulteros, quanuis ad tempus impunè exultẽt,ſenſuros tandem Deum vltorem : quia coniugiis præſidet.

Pſal.105.b.14.

Heb.13.a.4.

4 *Et Abimelech non appropinquauerat.* Quum ſe iam viduaſſet Abrahã, Dominus maturè ſe opponit vt illi integra maneat vxor. Antehac quum à Pharaone abductam narrauit Moſes, hoc tacitum præteriit,læſáne an intacta fuiſſet eius pudicitia.Sed quia tunc quoque eius vindicem ſe profeſſus eſt Dominus,quam nunc à probro tutatus eſt,dubium eſſe non debet quin vtroque tempore ſeruata fuerit eius integritas. Cur enim nunc prohibuiſſet regem Gerar ab eius concubitu, ſi eam prius ab AEgyptio corrumpi paſſus foret. Videmus autem quũ Dominus auxiliũ ſuũ differt,vt fidelibus nõniſi in extremo articulo manũ porrigat,clarius oſtẽdere quã admirabilis ſit ſua prouidẽtia. *Num gentem etiam iuſtam occides?* Quòd quidã ita exponunt quaſi Abimelech tacitè ſe cũ Sodomitis cõferat, nimis fortè argutum eſt. Simplicior mihi videtur ſenſus, Domine,quantumuis acriter adulteria punias,an ſe ira tua in homines innoxios effundet, qui errore potius lapſi ſunt quàm ſcientes ac volentes peccarint? Porro ita ſe purgare videtur

Abimelech quaſi nihil ſuſtineat culpæ: Dominus tamen eius excuſationem admittit & probat. Sed videndum eſt quomodo & quatenus ſe corde integrum & manibus innocentem iactet. Non enim munditiem ſibi arrogat, quæ nulla prorſus macula aſperſa ſit: ſed tantùm negat ſcortandi libidine ſe per tyrãnidem, vel conſultò, alterius vxore eſſe abuſum. Scimus quãtum interſit inter ſcelus & delictum: ita non quouis reatu ſe eximit Abimelech, ſed tantùm oſtendit nullius ſe conſcium fuiſſe ſceleris, vt tam atroci ſupplicio plectatur. Nec aliud eſt cordis ſimplicitas quàm ignorantia, quæ malæ conſcientiæ opponitur. Manuum verò iuſtitia nihil quàm moderatio, dum à vi & iniuriis abſtinent homines. Cæterùm hæc interrogatio qua vſus eſt Abimelech, ex communi pietatis ſenſu profecta eſt. nam hoc natura quoque dictat, Deum in pœnis irrogandis ſeruare iuſtum diſcrimen.

6 *Etiam ego noui*. Ex hoc Dei reſponſo colligimus (quemadmodum nuper monui) non falſò teſtatum fuiſſe Abimelech de ſua integritate. Interim tamen quòd Dominus verã eius excuſationem eſſe concedens, nihilominus ipſum caſtigat: hinc diſcamus non prorſus vacare culpa qui humano modo puri ſunt. Nullus enim tam iuſtus excuſabilis cenſetur error, cui non aliquid deterius admixtum ſit. Quare nõ eſt quòd ſe quiſquam ſuo iudicio abſoluat: quin potius diſcamus opera noſtra ad examen Dei exigere. Neque enim fruſtra dicit Solomon, Rectæ videntur hominibus viæ ſuæ: ſed Domini eſt ponderare corda. Quòd ſi culpam non effugiũt qui non videntur ſibi malè conſcii, quid nobis fiet ſi propria conſcientia intus conſtricti tenebimur? *Et prohibui ego te*. Hæc ratio ſignificat non modò habitam à Deo fuiſſe Abrahæ rationẽ, ſed ipſius quoque regis. Nam quia in animo nõ habuerat ſtuprum inferre alienæ vxori, Deus illi propitius eſt. Et hoc ſæpe contingit, vt Spiritus ſui fræno retineat qui errore labuntur: ſicuti etiam amẽtia & ſpiritu vertiginis præcipites agit qui prauo affectu & libidine ſciẽtes peccãt. Quemadmodum autem profano regi, quia deliberata malitia nõ peccabat, remedium in tempore attulit, ne culpam augeret: ita fidum ſuis cuſtodem ſe quotidie exhibet, ne ex leuibus delictis ad ſcelera proſiliant. Pro.21.a.2.

7 *Et nunc redde uxorem*. Iam non loquitur Deus de Abraham, tanquã de homine quolibet, ſed peculiariter ſibi charum eſſe oſtendit, vt coniugalem eius thorum priuilegio quodam tuẽdum ſuſcipiat. Prophetam honoris cauſa vocat, acſi diceret magnum & eximiæ præſtantiæ virum ab eo læſum eſſe, ne miretur duriorem ſibi inflictam fuiſſe pœnam. Quanquam autẽ propriè nomen officii eſt: latius tamẽ hîc patere exiſtimo, nempe pro homine ſelectò, & qui Deo familiaris eſt. Nam quia tũc nulla extabat Scriptura, nõ modò per ſomnia & viſiones ſe Deus patefecit: ſed ſibi etiam delegit raros & præſtantes viros, qui pietatis ſemen ſpargerent, quò magis inexcuſabilis eſſet mundus. Quia vero Propheta eſt Abrahã, quaſi mediator inter Deũ & Abimelech ſtatuitur. Erat quidem tunc quoque vnicus Mediator Chriſtus: ſed hoc nõ obſtabat quominus alii pro aliis deprecari poſſent. præſertim verò vt quiſque ſanctimonia pollebat, & Deo erat acceptus: quemadmodum Apoſtolus docet, multũ valere aſſiduas iuſti preces. Nec verò nobis negligenda eſt hodie talis interceſſio, modò ne Chriſti gratiã obſcuret, vel ab eo nos abducat. Quòd autem hoc prætextu ad mortuorum patrocinium confugiunt Papiſtæ, inſulſum eſt. Quemadmodum enim hîc Dominus non ad Noah, vel ad alium quempiam ex mortuis patribus amandat regem Gerar, ſed ad viuum & præſentem Abraham: ita non aliud habemus præceptum quàm vt alii pro aliis viciſſim orando, charitatem inter nos colamus. Iacob.5.d.17.

Quòd ſi tu non reddideris. Hinc diſcendũ eſt quorſum ſpectent minæ & denũtiationes quibus homines terret Deus: nempe vt violenter ad pœnitẽtiam eos cõpellat qui nimis tardi ſunt. Initio præciſe dictum fuerat, Tu mortuus es: nunc additur cõditio, Niſi reddideris. Idẽ tamen vtriuſque orationis eſt ſenſus. ſed initio aſperius loquitur, quò maiori terrore peccatorẽ vrgeat. Nũc poſtquam ſubactus eſt, conſilium ſuum clarius exprimens, ſpem veniæ & ſalutis reliquam illi facit. Ita ſoluitur nodus quo ſe multi impediunt, dum vident Deum non ſemper vel ſtatim exequi quas denuntiauit pœnas: quia id vel mutati conſilii ſignum eſſe putãt, vel Deum aliud verbo ſimulare quàm apud ſe decreuerit. Niniuitis per Ionam minatus eſt excidium: deinde pepercit. Non reperiunt imperiti quomodo alterutrum ex duobus abſurdis effugiant: nempe quòd ſententiam ſuam retractauerit Deus, vel ſe facturum finxerit quod in animo non habebat. Atqui ſi tenemus principium illud, minis omnibus incluſam eſſe pœnitentiæ doctrinam, ſoluta erit difficultas. Tametſi enim primò homines aggreditur Deus quaſi perditos, ideóque præſentem illis mortis metum incutit: finis tamen ſpectandus eſt. Nam ſi ad pœnitẽtiam eos inuitat, ſequitur illis ſpem veniæ relinqui, modò reſipiſcant. Iona 3.b.4.

8 *Et ſurrexit Abimelech mane*. Docet Moſes quàm efficax fuerit oraculũ. Nam Abimelech Dei voce expauefactus, manè cõſurgit, non tantùm vt celeriter pareat ipſe iniuncto ſibi mãdato,

ſed ſuos quoque ad idem agendum hortetur. Tam promptæ obedientiæ exēplum, quod in re ge profano mōſtratur, omnem torpori noſtro excuſationem tollit, apud quos tam malè Dei obiurgationes proficiunt. Apparuit illi Deus per ſomnium: ſed quū per Moſen, Prophetas, & Apoſtolos, vnigenitum denique Filium quotidie in aures noſtras clamet, tot teſtimonia minus valere ac vigere abſurdum eſt quàm ſomnii vnius viſionem.

9 *Et uocauit Abimelech Abraham.* Sunt qui putant regem Gerar de Abraham non conqueri: ſed potius teſtari ſuam pœnitentiam. Si tamen probè expendimus verba, confeſſio eſt miſta expoſtulationi. Quanuis queratur iniuſtè feciſſe Abraham, in eum tamen non trāſfert culpam, vt omni ſe reatu liberet. Ac iure potuit reiicere culpæ partē in Abraham, ſicuti facit, modò ſimul peccatum ſuum agnoſceret. Sciamus ergo regem iſtum non feciſſe quod hypocritæ ſolēt. Nā ſimulatque culpandis aliis oblatus eſt prætextus, ſecurè ſe abſoluūt: imò hæc illis videtur eſſe legitima purgatio, ſi alios in ſocietatem reatus trahant. Abimelech autem quanuis queratur ſe fuiſſe deceptum, & lapſum imprudentia: ſe tamen interea magni peccati damnare non dubitat, Per te, inquit, nō ſtetit quin ego me & totum regnum maximo ſcelere obſtrinxerim. Non eſt ergo cur ſe quiſquam aliunde inductum fuiſſe obtendens ad peccandum, culpam à ſe deriuet. Notandum verò eſt, adulterium hìc vocari grande peccatum, quod non vnum modò hominem, ſed totum populum quaſi piaculo obligat. Non poterat ſanè ita loqui rex Gerar quin ſacroſanctum agnoſceret ius coniugii. Atqui hodie Chriſtianos, ſaltem qui ſe hoc nomine venditant, iocoſè extenuare tantùm nefas nō pudet, à quo profanus homo tātopere abhorruit. Sciamus tamen Abimelech verum fuiſſe diuinii iudicii præconem, quod ſuis cauillis fru-
1 Cor. 5. b. 9. ſtra eludere conantur miſeri homines. Ac in memoriam ſubinde recurrat illud Pauli, Nolite
Ephe. 5. b. 6. falli: propter hæc enim venit ira Dei in contumaces. Quod peccatum facit totius regni commune, ratione nō caret: nam ſcelerum impunitas totam regionem quodammodo polluit. præſertim verò in regis perſona iram Dei in totum populi corpus prouocari notum eſt. Quo maiore ſtudio & cura rogandus eſt Deus, vt quos nobis præfecit cum imperio, etiam Spiritu ſuo gubernet. deinde vt regionem, in qua nobis hoſpitium conceſſit, immunem ab omni piaculo, purámque conſeruet.

10 *Quid uidiſti ut hoc faceres?* Hac intertogatione proſpicit rex in futurum tempus. Cogitat non temere hac ſimulatione vſum fuiſſe Abraham: quum grauiter offenſus fuerit Deus, in idē rurſus periculum incidere metuit. Ergo tā ſollicita inquiſitio teſtatur voluiſſe incōmodo mederi. Iam æqui & manſueti animi non vulgare ſignum eſt quòd Abrahæ liberam defenſionem permittit. Scimus quàm præciſè & ferociter expoſtulent qui ſe læſos fuiſſe putāt: quo maiori laude digna fuit iſta regis moderatio erga hominem extraneum & ignotū. Interea diſcamus eius exēplo, ſic expoſtulare cum fratribus, ſiqua nobis facta ſit iniuria, vt illis poſſe reſpondere per nos liceat ac liberum ſit.

11 *Et dixit Abraham.* Duo ſunt huius reſponſionis capita. Nam primò ſe metu inductum fuiſſe fatetur vt coniugium ſuum tegeret. Deinde excuſandi cauſa ſe mentitum fuiſſe negat. Etſi autem meritò teſtatur Abraham non fraudulento conſilio, nec vt cuiquam noceret, tacuiſſe de ſuo coniugio: reprehenſione tamen dignus fuit, quòd timori ſuccumbens, quantum in ſe erat proſtituit vxorem ad ſtuprum. Quare in eius excuſatione adeo laborandum non eſt: quia quicquid inſtaret diſcriminis ad præſtandum mariti officium in aſſerenda pudicitia vxoris, magis cordatum animoſúmque eſſe decuit. Adde quòd diffidentiæ ſignum fuit, illicitam aſtutiam comminiſci: Quod ad ſuſpicionem pertinet, quanuis paſſim graſſari cerneret immanem ſcelerum licentiam, iniquum tamen fuit tam ſiniſtrè iudicare de populo vno quem nondum expertus erat: omnes enim fingit homicidas. Sed quia de his rebus ſatis diſſerui capite duodecimo, nunc obiter attigiſſe ſufficiat. Interim hæc ſumma tenenda eſt, Abraham non diſputare an legitimam cauſam habuerit coram Deo, ſed tantùm ad placandum Abimelech intentum eſſe. Cæterùm notanda eſt hæc loquutio: vbicunque non regnat Dei timor, facile ad omne ſcelerum genus prouolui homines: vt neque parcant humano ſanguini, neque à rapinis, violētia & contumeliis ſibi temperent. Et certè ſolus eſt Dei timor qui nos mutua humanitate deuincit, continet in modeſtia, & truculentiā cohibet, ne belluarum inſtar alii alios voremus. Fiet quidem interdum vt qui timore Dei vacui ſunt, æquitatis ſpeciē colāt: Deus enim, vt ſeruet ab interitu humanū genus, impiorū libidines occulto frǽno cōpeſcit. Sic tamen omnino habendum eſt, apertam eſſe quibuſlibet iniuriis ianuam vbi euanuit pietas & Dei timor: cuius rei nimis clarum hodie documentū extat in horribili ſcelerum diluuio, quod totam fere terram occupat. Vnde enim tam multiplex fallendi fraudādíque varietas, tanta perfidia & crudelitas, niſi quia Dei contemptu oppreſſa eſt omnis æquitas? Iam quoties nobis difficile certamen eſt cum ſæculi noſtri corruptelis, veniat nobis in mentem æ-

tas Abrahæ:quæ quum impietate & aliis ſceleribus referta eſſet,ſanctum tamen virum ab officio non abduxit.

12 *Et etiam verè ſoror mea eſt.* Nonnulli Saram putant germanam fuiſſe Abrahæ ſororem, non tamen vterinam,vt pote quæ ex ſecunda vxore nata eſſet. Quia tamen nomen hoc latius patet apud Hebræos, libenter diuerſam coniecturam amplector,in ſecundo gradu Sororem illi fuiſſe:ita verum erit iſtud, communem habuiſſe patrem,hoc eſt auum, ex quo per fratres germanos deſcenderant. Porro eleuat peccatum ſuum Abraham,ſuúmque ſilentium à mendacio diſcernit:& certè verè profitebatur ſe fratrem eſſe Saræ. Verbis quidem non aliud quàm quod res erat,ſimulaſſe patet: vbi tamen omnia excuſſa fuerint,vel friuola, vel ſaltem nimis ieiuna fuit defenſio. Nam quum data opera prætexuerit ſororis nomen, nequid de coniugio ſuſpicarentur homines, ſophiſticè errandi occaſionē illis præbuit.Quare licet verbis non mētitus fuerit,tamen quoad rem ipſam ſimulatio fuit mēdacio implicita. Nec verò aliud habuit propoſitum quàm teſtari apud Abimelech nihil ſe fraudulenter egiſſe:ſed in re trepida,ex prætextu cognationis captaſſe obliquum mortis effugium.

13 *Quando circunduxerunt me Angeli.* Quia hîc verbum habetur pluralis numeri, libenter de Angelis expono,quòd circūduxerint Abraham per varios errores. Quidam nimis argutè perſonarum colligunt trinitatem:quaſi ſcriptum eſſet, Dii me fecerunt errare. Fateor quidem nomen אלהים pro Deo paſſim accipi in Scriptura: ſed tunc ſemper verbi numerus eſt ſingularis. Vbi autem accedit verbum plurale, tunc Angelos vel principes ſignificat. Sunt qui putent Abraham,quia ſermo cum rudi & non probè edocto homine erat,ex vulgari gentium more ſic loquutum: ſed inſcitè meo iudicio. Quid enim attinebat, erectis altaribus palā facere vni ſe, & proprio Deo colendo addictū,ſi fas deinde fuiſſet eūdem quem coluerat Deum lingua abnegare? Qua de re ſupra diximus,vt locus ferebat.Cæterùm nō cōqueritur de Angelis Abrahā, quòd fallaci eorum ductu vagatus fuerit: ſed notat qualis fuerit pridem ſua conditio, nempe quòd relicta patria non modò in terram longinquā migrauerit,ſed ſubinde coactus fuerit mutare hoſpitium. Quare nihil mirum ſi eū neceſſitas ad ineunda noua cōſilia impulerit. Siquis roget,cur peregrinationis ſuæ Angelos faciat duces? Reſponſio eſt in promptu, Quanuis ſciret Abraham ſe vnius Dei arbitrio & prouidentia peregrinari, ad Angelos tamen transferre, quos ſibi alibi fatetur datos eſſe itineris duces.Summa autem ſermonis huc tendit,vt ſciat Abimelech Abraham cum à malitioſa aſtutia remotum fuiſſe,tum mandacii expertem: deinde quia erraticam & inquietam vitam degebat, Sarā ex compoſito ſemper idem dixiſſe quod in terra Gerar. Tam miſera ſancti viri anxietas Abimelech ad miſericordiam flectere poterat,vt iraſci deſineret.

14 *Et cæpit Abimelech pecudes.* Antè in AEgypto quoque peculio & muneribus donatus fuerat Abraham: ſed hoc diuerſum,quòd Pharao ipſum aliò diſcedere iuſſerat, Abimelech verò domicilium in regno ſuo offert. Vtrunque ergo regem non vulgari metu perculſum fuiſſe conſtat. Nam quum ſentirent ſe à Domino correptos,quia moleſti fuerant Abrahæ,nullam inueniunt eius placandi rationem, niſi beneficiis illatam ſancto viro iniuriam cōpenſent. Poſterior autem illa diuerſitas hinc manauit,quòd Pharao duriter reprehenſus,nihil quàm formidinem concepit,vt Abrahæ conſpectus illi vix eſſet tolerabilis. Abimelech vero licet territus fuerit,mox tamen addita conſolatione ſedatus eſt:quum dixit illi Dominus, *Propheta eſt, orabit pro te.* Neque enim aliud pacando timori remedium eſt quàm dum ſe Dominus propitium fore declarat. Atqui non magno profectu præſtat Deo peccator quantū metus extorquet. Sed hoc veræ pœnitentiæ ſignum eſt, compoſito animo, ſedatáque conſcientia morigerum ſe & docilem Deo præbere. Quòd autē permiſit Abimelech Abrahæ hoſpitii locū in ditione ſua, hanc eius humanitatem ſequuta eſt non parua benedictio,quòd illic natus eſt Iſaac,ſicuti proximo capite videbimus.

16 *Eſt tibi in operimentum oculorum.* Quia his verbis ſubeſt aliqua obſcuritas,variè exponi ſolet locus.Principium difficultate caret. Nam quum mille argēteos dediſſet Abimelech, ne ſuſpecta ſit liberalitas,pronuntiat ſe Abrahæ dediſſe:& quia tam honorificè acceptus fuerit, non eſſe habendam ſcorti loco eius vxorem. Sed quod ſequitur magis obſcurum eſt, *Erit tibi uelum.* Multi interpretes ad munus referunt: quod mihi perperam facere videntur. Hebræi quia neutro genere carēt,fœmininum vſurpant eius vice. Moſes autem maritum hoc loco potius indicat,& ſenſus optimè conuenit. Docetur enim Sara,maritum cui iūcta eſt, inſtar veli eſſe quo ſe tegere debeat,ne expoſita ſit alienis. Paulus dicit velum,quod capite geſtat mulier, ſubiectionis eſſe ſymbolum. Id quidē etiam ad cælibes pertinet quia in eum finem ordinatus eſt ſexus. ſed hoc aptius,& magis propriè in mulieres viris coniunctas cōpetit, quòd ſint ipſo matrimonii ordine quaſi velatæ. Sic ergo interpretor, Tu ſi viro careres,obnoxia eſſes multis periculis: 1.Cor. 11.b.10.

nunc quũ tibi pudicitiæ cuſtodem Deus præfecerit, decuit te latere ſub velo illo. Cur igitur te ſponte nudaſti? Hæc legitima obiurgatio fuit, quòd Sara ſe in mariti poteſtate eſſe diſſimulãs, diuino præſidio ſe nudaſſet: atque ita reprehenſa fuit. Hoc quoque membrum torquent interpretes. Mihi hæc natiua expoſitio videtur eſſe, quòd paſſus fuerit Dominus Sarã à profano rege coargui, quo maiore verecundia eam afficeret. Loquentis enim perſonam maximè attendit Moſes: quia pudendum fuit matrem fidelium à tali magiſtro reprehẽdi. Alii putant notari profectum à Moſe, quòd tali documento erudita, ſibi aliter poſthac agendum eſſe didicerit. Sed potius notare videtur Moſes quam dixi correctionis ſpeciem, quod ſcilicet humiliata fuerit Sara, quum in diſciplinam profani hominis tradita fuit.

17 *Et orauit Abraham.* Vtraque in parte mirificus refulſit Dei fauor erga Abraham: quòd armata manu, ipſius iniuriam vltus eſt: & deinde ipſo deprecante, placatus erga domum Abimelech. Id autem teſtatum eſſe oportuit, ſanatam fuiſſe domum Abimelech ad eius preces, vt tali beneficio deuinctos ſibi haberet loci incolas. Cæterùm pœnæ genus quod exprimitur, totam domum ſterilem fuiſſe, quæſtionem mouere poteſt. Nam ſi poſtquam grauida erat Sara, in terram Gerar conceſſit Abraham: & antequam naſceretur Iſaac, totum hoc quod narrauit Moſes impletum eſt: quî fieri poteſt vt tam exiguo tẽpore apparuerit ſterilitas? Si dicamus iudicium Dei modo nobis incognito tũc fuiſſe perſpectum, non malè quadrabit reſpõſio. Neſcio tamen an inuerſa fuerit hiſtoriæ ſeries. Et certè hoc fortè magis probabile videri queat iam tunc Abraham in terra Gerar habitaſſe quum illi promiſſus fuit Iſaac: ſed partẽ hãc, quæ prius omiſſa fuerat, à Moſe nũc fuiſſe inſertam. Siquis excipiat, Abraham vſque ad ruinã Sodomæ habitaſſe in Mãre: nihil abſurdi erit, ſi fateamur quod hîc demũ narrat Moſes, prius contigiſſe. Ego tamen quia ad fidei ædificationem parum facit temporis notatio, vtranque opinionem in medio relinquo.

CAP. XXI.

Porro Iehoua viſitauit Sarah quemadmodũ dixit: & fecit Iehoua ipſi Sarah quemadmodũ loquutus erat.

2 *Itaque concepit & peperit Sarah ipſi Abraham filium in ſenectute eius in tẽpore quod illi dixerat Deus.*

3 *Et vocauit Abraham nomen filii ſui qui natus erat ei, quem peperit ei Sarah, Iſhac.*

4 *Et circuncidit Abraham Iſhac filium ſuum, filium octo dierum, quemadmodum præceperat ei Deus.*

5 *Abraham autem erat centum annorum quando natus eſt ei Iſhac filius ſuus.*

6 *Et dixit Sarah, Riſum fecit mihi Deus: omnis qui audierit, ridebit mihi.*

7 *Et dixit, Quis nuntiaſſet Abrahæ lactare filios Sarah? quia peperi filiũ in ſenectute eius.*

8 *Et creuit puer, & ablactatus eſt: & fecit Abraham cõuiuium magnũ in die qua ablactatus eſt Iſhac.*

9 *Et vidit Sarah filium Hagar AEgyptiæ, quem peperit ipſi Abraham, ridentem.*

10 *Et dixit ad Abraham, Eiice ancillam hanc & filium eius: quia non hæreditabit filius ancillæ huius cum filio meo, cum Iſhac.*

11 *Et diſplicuit res valde in oculis Abraham, propter filium ſuum.*

12 *Et dixit Deus ad Abrahã, Ne diſpliceat in oculis tuis ſuper puero, & ſuper ancilla tua: in omnibus quæ dixerit tibi Sarah, audi vocem eius: quia in Iſhac vocabitur tibi ſemen.*

13 *Et etiam filium ancillæ in gentem ponam, quia ſemen tuum eſt.*

14 *Diluculo igitur ſurrexit Abrahã, & tulit panẽ, & vtrẽ aquæ, & dedit Hagar, & poſuit ſuper humerum eius, & puerum: & dimiſit eam, & perrexit, & errauit in deſerto Beer-ſebah.*

15 *Et defecerunt aquæ de vtre, & proiecit puerum ſubter vnam arborum.*

16 *Et abiit, & ſedit eregione, elõgãdo ſe quantũ eſt iactus arcus: quia dixit, Nõ videbo quãdo morietur puer: & ſedit eregione, & eleuauit vocem ſuam, & fleuit.*

17 *Et audiuit Deus vocẽ pueri, & clamauit Angelus Dei ad Hagar de cælis, & dixit ei, Quid tibi eſt Hagar? ne timeas: quia audiuit Deus vocem pueri ex loco vbi eſt.*

18 *Surge,tolle puerum,& tene manu tua eum:quia in gentem magnam ponam eum.*

19 *Tũc aperuit Deus oculos eius, & vidit puteũ aquæ,& perrexit & impleuit vtrem aqua,*
& potum dedit puero.

20 *Et fuit Deus cum puero,& creuit,habitauítque in deſerto,& fuit iaculator ſagittarius.*

21 *Et habitauit in deſerto Param,& accepit ei mater eius vxorem de terra AEgypti.*

22 *Deinde fuit tempore illo,dixit Abimelech & Phichol princeps exercitus eius ad Abraham,*
dicendo,Deus tecum eſt in omnibus quæ tu facis:

23 *Nunc itaque iura mihi per Deum hic ſi mentitus fueris mihi, & filio meo, & nepoti meo: ſe-*
cundum miſericordiam quam feci tecum facies mecum, & cum terra in qua peregrinatus es. Vel, Si fefelleris, aut in infideliter egeris.

24 *Et dixit Abraham,Ego iurabo.*

25 *Et increpauit Abraham ipſum Abimelech propter puteum aquæ quem rapuerant ſerui A-*
bimelech.

26 *Et dixit Abimelech,Non noui quis fecerit hoc, neque etiam tu indicaſti mihi, neque etiam*
ego audiui præterquam hodie.

27 *Et accepit Abrahã pecudes & boues,& dedit ipſi Abimelech, & percuſſerũt ambo fœdus.*

28 *Et ſtatuit Abraham ſeptem agnas pecorum ſeorſum.*

29 *Et dixit Abimelech ad Abraham,Quid ſunt ſeptem agnæ iſtæ quas ſtatuiſti ſeorſum?*

30 *Et dixit,Quia ſeptem agnas capies è manu mea: vt ſit mihi in teſtimonium quòd foderim*
puteum hunc.

31 *Idcirco vocatus eſt locus ipſe Beer-ſebah: quia ibi iurauerant ambo.*

32 *Percuſſerũt ergo fœdus in Beer-ſebah: & ſurrexit Abimelech, & Phichol princeps exercitus*
eius, & reuerſi ſunt in terram Peliſthim.

33 *Et plantauit nemus in Beer-ſebah, & inuocauit ibi nomen Iehouæ Dei ſæculi.*

34 *Et habitauit Abraham in terra Peliſthim dies multos.*

1 *Et Iehoua viſitauit Sarah.* Hoc capite non tantùm Iſaac natiuitas deſcribitur: ſed quia in eius incunabilis viuam Eccleſiæ ſuæ picturam Deus propoſuit, memorabilem quoque hac de re hiſtoriam referet Moſes. Principio autem dicit Deum viſitaſſe Sara, ſicut promiſerat. Quia omnis generatio ex Dei gratia fluit, ſicut habetur in Pſalmo, Dei beneficium eſſe fructum ventris: non abs re Dominus eos, quibus ſobolẽ dat & liberos, viſitare dicitur. Etſi enim naturaliter videntur gigni fœtus ex ſuo quiſque genere: nulla tamen animalibus ſubeſt fœcunditas, niſi quatenus vim ſuam Dominus exerit, vt impleatur illud, Creſcite, & multiplicamini. In procreatione autem humani generis ſpecialis refulget eius benedictio: ideo quiuis mulieris partus illius viſitatio iure cenſetur. Sed altius reſpicit hoc loco Moſes, nempe quòd præter vſitatum naturæ ordinem natus fuerit Iſaac. Nam communis gignendi ratio, & vis illa quam Dominus hominibus indidit, in Abraham & eius vxore ceſſauerat. Ergo arcanam & inſolitam Dei virtutẽ, quæ naturæ lege ſuperior eſt, Moſes hìc commendat, neque immeritò: magnopere enim refert vt ſciamus gratuitam Dei bonitatem tam in origine quàm in progreſſu Eccleſiæ regnare: nec aliunde naſci Dei filios quàm ex mera eius miſericordia. Atque hæc ratio eſt cur Abraham non ante patrem fecerit quàm propè exaruiſſet eius corpus. Ac notandum eſt quod viſitationem, cuius meminit, in promiſſione fundatam eſſe dicit Moſes, *viſitauit Iehoua Saram ſicut promiſerat.* His verbis affectum annectit ſuæ cauſæ: quò magis perſpicua ſit peculiaris Dei gratia, cuius ſpecimen extat in genitura Iſaac. Si tantùm dixiſſet reſpectam fuiſſe Saram à Domino, quum filiũ peperit, inueſtigari poterat altior cauſa. At nemini dubium eſt quin gratuita fuerit promiſſio, qua donatus fuit Iſaac patri Abrahæ, quũ fructus ſit eius adoptionis, quæ nõniſi meræ Dei gratiæ adſcribi poteſt. Ergo qui Dei opus rite & prudẽter in generatione Iſaac reputare volet, neceſſe eſt vt à promiſſione incipiat. Magnã quoque emphaſim cõtinet repetitio, *Egit Iehoua cum Sara, ſicut loquutus fuerat.* Lectores enim quaſi iniecta manu retinet, vt in conſiderando tam inſigni miraculo inſiſtant. Interea Dei fidem commendat Moſes, acſi diceret, nunquam fruſtra vanis promiſſis lactare homines: nec minus veracem eſſe ad præſtandum quod promiſit, quàm ad promittendum liberalis eſt ac ſpontaneus. Pſal. 127. b. 3.

2 *Peperit Abrahæ.* Secundum tritum loquendi morem hoc dictum eſt: quia mulier neque

familiæ caput eſt, neque propriè ſibi parit, ſed marito. Sed quod ſequitur notatu magis dignum eſt, *in ſenectute eius, & iuxta tempus ſtatutum,* quod Deus prædixerat: nam ſenectus Abrahæ nō parum illuſtrat miraculi gloriam. Et iam tertiò ad Dei verbum nos reuocat Moſes, vt nobis ſemper occurrat veritatis eius cōſtantia. Tametſi autem communiter Abrahæ & eius vxori prædictum fuerat tempus, nominatim tamen hic honor tribuitur ſanctoviro: quia in eius præcipuè gratiam data fuerat promiſſio. Quanquam vtrunque diſtinctè habetur in contextu.

3 *Et uocauit Abraham nomen.* Non intelligit primū nominis authorem fuiſſe, ſed retinuiſſe quod prius ab Angelo fuerat inditum. Sed hæc obedientia laude digna fuit, quòd non modò ratā habuit Dei vocē, ſed quòd ſuas partes, quatenus Dei miniſter erat, executus eſt. Nam quod apud eum depoſuerat Angelus, præconio ſuo apud omnes celebrauit.

4 *Et circuncidit.* Eundem obedientiæ tenorem proſequitur Abraham, dum filio ſuo non parcit. Quāuis enim durum illi foret, tenerum infantis corpuſculum vulnerare, poſthabito tamē humano affectu, Dei verbo obtemperat. Feciſſe autē narrat Moſes ſicuti iuſſus fuerat à Domino: quia nihil pluris eſt quàm ſincerum Dei verbū habere pro regula, nec plus ſapere quàm liceat. Hæc præſertim modeſtia in ſacramentis exigitur, ne vel aliqua ſibi fabricēt homines: vel quæ à Domino mandata ſunt, ſuo arbitrio in quælibet vſum transferāt. Videmus autē quàm intemperanter hîc pruriat hominum libido: innumera enim ſacramenta cōminiſci auſi ſunt. Et ne longius petamus exemplum, quum Deus Chriſtianæ Eccleſiæ duo tātùm tradiderit, Papiſtæ ſeptem ſe habere iactant. Quaſi verò ſit penes ipſos excudere ſalutis promiſſiones, quas ſignis à ſe confictis ſanciāt. Quàm multis verò commentis polluta ſint apud eos ſacramenta, referre ſuperuacuum eſt. Hoc certè palam eſt, nihil illis minus eſſe curæ quàm ſeruare quòd Dominus præcipit.

5 *Et Abraham erat centum annorum.* Rurſus cōmemorat Moſes Abrahæ ætatem: quò melius ad miraculi conſiderationem excitet lectorum mentes. Etſi autē ſolius Abrahæ mentio fit, meminerimus tamē, hoc loco nobis eum proponi, non tanquam libidinoſum hominē, ſed maritū Saræ, qui ex ea legitimum ſemen extremo demū ſenio procreauit, quum ſteriles fuiſſent in vigore ſuo. Nam in eo præcipuè reſplenduit Dei potentia, quòd quum vltra ſexaginta annos ſterile illis fuiſſet cōiugium, effœtis iam & ſemimortuis ſubitò nata eſt proles. Sara verò, quo dubitationem, qua deliquerat, cōpenſet, nunc magnificè quibus decet elogiis prædicat Dei beneficium. Ac primò dicit datam ſibi à Deo eſſe gaudii materiā: nec vulgaris gaudii, ſed de quo ſibi gratulentur omnes. Deinde quò magis amplificet, mirantis perſonā induit ac interrogat, Quis hoc nuntiaſſet Abrahæ? Quidam iſtud, *Ridebit mihi*, ita exponunt, quaſi cū pudore dicat Sara ſe fore vulgi fabulam. Sed prior ſenſus melius quadrat, Quiſquis audiet, ridebit mecū, gratulandi ſcilicet cauſa.

7 *Quis nuntiaſſet Abraham lactare.* Futurum verbum loco ſubiunctiui poſitum eſſe interpretor. Senſus autem eſt, hoc nemini mortalium fuiſſe venturum vnquam in mentem. Vnde cōſtituit, ſolum Deum authorem eſſe: & iam ſeipſam ingratitudinis damnat, quòd tardè fidem habuerit narrāti Angelo. Quia autem filios nominat in plurali numero, Iudæi fabulā ſuo more fabricāt, quòd quum rumor ſparſus eſſet, ſuppoſititium eſſe partum, allati ſint à vicinis plurimi infantes, quos lactando puerperam ſe fuiſſe probaret Sara. Quaſi verò non perinde id cognitu facile fuerit quum Iſaac pendentem conſpicerent ab eius vberibus: ac non clarior, & in promptu fuerit demonſtratio, ſi lac digitis expreſſum ante oculos fluxiſſet. Bis autem inepti ſunt ac fatui Iudæi, qui non intelligunt hanc loquendi formam perinde valere acſi Sara vocaret ſe nutricem. Interea notandum, quòd Sara lactandi munus cum partu coniungit. neque enim Dominus liberis, priuſquam naſcantur, alimenta in matrum vberibus fruſtra præparat. Sed quas matrum honore dignatus eſt, hoc modò nutrices conſtituit: & quæ fœtus ſuos alere grauantur, ſacrum naturæ vinculum, quantum in ſe eſt, abrumpūt. Si morbus vel aliud quidpiam impediat, iuſta eſt excuſatio: ſed puerperas ſponte & per delicias fugere lactandi moleſtiam, vt dimidiæ tantùm ſint matres, turpis eſt corruptela.

8 *Et creuit puer, & abl.* Iam narrare incipit Moſes quomodo abdicatus fuerit Iſmael ex Abrahæ familia, vt ſolus Iſaac legitimi filii & hæredis locum teneret. Videtur quidem hoc primo
Galat. 4.c.21 aſpectu eſſe friuolum, quòd Sara de nihilo ſuccēſens, rixam domi excitauerit. Sed Paulus docet ſublime hîc nobis myſterium proponi de perpetuo Eccleſiæ ſtatu. Et certè ſi perſonas reputamus, ſtatuemus non fuiſſe rem luſoriam, quòd fidelium omnium pater filium primogenitum diuinitus abdicare iuſſus eſt: quòd Iſmael, licet eiuſdem Circuncisionis particeps, in alienam gentem tranſit, ne amplius in ſemine benedicto cenſeatur: quòd in ſpeciem laceratur Eccleſiæ corpus, vt dimidia tantùm pars maneat: quòd Sara ancillæ filiū domo expellens, vni Iſaac hæreditatem in ſolidum vendicat. Quare ſi ad hāc hiſtoriam legendā afferatur ea quæ debet attē

tio,ſponte ſe proferet myſterium illud de quo diſſerit Paulus. *Et fecit Abraham conuiuium.* Quæritur cur non potius natali vel Circunciſionis die. Quod argutè philoſophatur Auguſtinus, celebrari diem ablactationis Iſaac, vt diſcamus eius exemplo non amplius eſſe pueri ſenſu, nimis coactum eſt. Nihilo etiam magis conſentaneum quod alii dicunt, Abraham, ne Gentium mores imitaretur, diem ſumpſiſſe qui tunc in communi vſu non erat. Imò fieri poteſt vt honore & lætitia natalem quoque filii ſui proſequutus fuerit. Sed huius cõuiuii propter aliam cauſam ſpecialis fit mentio: quia tunc deprehenſus fuit riſus Iſmael. Neque enim eorum cõiecturæ aſſentior qui putãt nouam hiſtoriam texi, & cum hac moleſtia luctatam fuiſſe quotidie Saram: donec tãdem eiecto impio deriſore, domum ſuam purgauit. Probabile quidẽ eſt aliis quoque diebus ſimili petulantia elatum fuiſſe Iſmael: non tamen dubito quin diſertè exprimat Moſes, eius ludibria in ſolenni illo conuentu Saræ apparuiſſe, & ex eo tempore fuiſſe traducta. Cæterùm lautitias cõuiuii nõ refert Moſes in malam partem, ſed tanquam de re licita loquitur. Nihil enim prohibet quominus ſancti homines amicos ad cõmunem lætitiam inuitent, vt Deo ſimul gratias agentes, ſolito hilarius epulentur. Colenda eſt quidem ſemper temperantia & ſobrietas, dãdáque opera vt tam apparatus ipſe ſit frugalis quàm modeſti cõuiuæ. Tantùm dico non adeo auſterè Deum nobiſcum agere quin liberalius interdum amicos excipere permittat, vel dum celebrandæ ſunt nuptiæ, vel dum liberi nobis naſcuntur. Fecit ergo Abraham cõuiuium magnum, hoc eſt extraordinarium: quia non ſolebat quotidie tam ſplẽdidè inſtruere menſam: ea tamen fuit copia quæ minimè in luxum difflueret. Adde quòd pro modo facultatum ita lautus fuit in tractandis amicis, vt ignotis etiam hoſpitibus ſufficeret, quemadmodũ prius viſum eſt.

9 *Et uidit Sara filium Agar.* Quemadmodum ridendi verbum bifariam accipitur apud Latinos: ita & Hebræi tam in bonam quàm in malam partem verbo ſuo vtuntur: vnde participiũ מצחק deductum eſt. Non fuiſſe puerilem luſum & innoxium, ex indignatione Saræ apparet. Fuit igitur maligna ſubſannatio, qua proteruus adoleſcẽs fratrẽ adhuc infantẽ præ ſe contempſit. Ac notandum eſt, epitheton quod hîc Iſmaeli datur, & nomen Iſaac ab eadem origine deſcendere. Iſaac patri & aliis ſancti legitimíque riſus materia erat: vnde & nomen illi fuerat diuinitus impoſitum. Benedictionem Dei, ex qua tale gaudium manabat, in ludibrium conuertit Iſmael. Ergo tanquam impius illuſor, fratri Iſaac opponitur. Ambo (vt ita loquar) ſunt filii riſus ſed longè diuerſo ſenſu. Iſaac riſum ex vtero matris ſecum attulit: quoniam inſculptum gerebat certum gratiæ Dei teſtimonium. Sic igitur domum patris exhilarat vt lætitia erumpat in gratiarum actionem: Iſmael autem canino ſuo riſu & profano, ſanctum illud fidei gaudium abolere conatur. Nec dubium eſt quin ſe manifeſta illius cõtra Deum impietas hac ſubſannatione prodiderit. Ad eã vſque ætatem peruenerat vt minimè ignarus eſſet promiſſæ gratiæ, ob quam tanto gaudio efferebatur pater Abraham: ipſe tamen ſuperbè ſibi placens, in fratris perſona Deo, & eius verbo, Abrahæque fidei inſultat. Quare nõ ſine cauſa tam atrociter in eum Sara excanduit, vt iuberet in exilium profligari. Nihil enim ſancto cordi acerbius quàm Dei gratiam videre deriſui expoſitam. Atque hæc ratio eſt cur Paulus riſum Gala. 4.d.29.
vocet perſecutionem: perſequebatur (inquit) is qui ſecundum carnem erat, ſpirituale ſemen. gladióne ac manu? imò virulentis linguæ ludibriis, quæ non corpus lædunt, ſed vibrantur in ipſam animam. Poterat quidem Moſes pluribus verbis exaggerare crimen: ſed ego data opera loquutum fuiſſe puto tam conciſè, quò magis deteſtabilem redderet petulantiam qua Dei verbum illuditur.

10 *Eiice ancillam.* Non tantùm exacerbatur Sara in eum qui peccauit, ſed videtur imperioſius agere cum marito quàm modeſtam vxorem deceat. Quòd prius Abraham vocauit dominum, Petrus oſtendit non fictè egiſſe, dum eam ſanctis caſtíſque matronis in exemplum volũ 1.Petr.3.a.6.
tariæ ſubiectionis proponit. Nunc autem non ſolùm marito in ordinẽ coacto regnum domi vſurpat: ſed quem revereri debuerat, ſuo arbitrio obſequentem eſſe iubet. Hîc quanquã nõ nego Saram muliebri affectu percitam modum exceſſiſſe, non tamẽ dubito, tam arcano Spiritus inſtinctu gubernatam fuiſſe eius linguam & mentem, quàm prouidentia Dei totum hoc negotium directum fuit. Magni quidem & tremendi iudicii miniſtram fuiſſe, controuerſia caret. Et Paulus vocem hanc non tanquam futile conuitium quod irata mulier effutiuerit, ſed tanquã cæleſte oraculum adducit. Etſi autem maiorem quàm priuatæ mulieris perſonã ſuſtinet, non tamen eripit marito poteſtatem, ſed legitimum eiectionis præſidem facit. *Diſpliquit in oculis Abrahæ.* Quanquam multis iam oraculis certior factus erat Abraham, nõniſi ab vno Iſaac proditurum ſemen benedictum: paterno tamen amore captus, non ſuſtinet excindi Iſmaelem, vt hæreditas penes eum maneat integra cui diuinitus conceſſa erat: atque ita duas miſcendo gẽtes, diſcrimen à Deo poſitum, quoad in ſe eſt, cõfundere cupit. Videri ſanè hoc abſurdum poſ-

ſet, quòd Dei miniſter cæco impulſu fertur. ſed Deus nõ modò vt eum humiliet ſic eum iudicio priuat: ſed etiam vt teſtatũ faciat ſæculis omnibus, à ſuo vnius arbitrio pendere gratiæ ſuæ diſpenſationem. Porro vt æquiore animo ferat ſanctus vir filii ſui diſceſſum, duplex ei conſolatio proponitur. Nam initiò Deus promiſſionem de Iſaac factam, in memoriam reuocat: acſi diceret, ſatis ſupérque eſſe quòd illi relinquitur Iſaac, in quo integra manet ſpiritualis benedictio. Deinde Iſmaelem quanuis à domo paterna exulet, curæ tamẽ ſibi fore promittit, & orituros ex eo poſteros qui populum vnum efficiant. Cæterùm quid valeat hæc loquutio, *Vocari in Iſaac ſemen*, ſuprà decimoſeptimo capite expoſui. Et Paulus ad Romanos, 9. capite, b. 8, interpretationis loco ponit verbum λογίζεσθαι hoc eſt cenſeri vel reputari. Atqui certum eſt hoc modo reſectum fuiſſe ex Abrahæ familia alterum filium, ne amplius nomen haberet inter eius poſteros. Deus enim ſegregato Iſmaele totam Abrahæ progeniem ab vno capite fluxuram eſſe oſtendit. Iſmaeli quoque gentem ſuam fore promittit, ſed extraneam ab Eccleſia: vt in eo diuerſa ſit fratrum conditio, quòd vnus conſtituitur ſpiritualis populi pater, alteri datur carnale ſemen. Vnde meritò colligit Paulus, non omnes qui ſemen ſunt Abrahæ, veros eſſe & genuinos filios: ſed qui ex Spiritu geniti ſũt. Sicut enim gratuita promiſſione factus eſt Iſaac legitimus filius, ita inter poſteros qui ſequuti ſunt, eadem Dei gratia diſcrimen ſtatuit. Sed quia de variis Abrahæ filiis diſſeruimus quantũ ſatis erat, ſuprà decimoſeptimo capite: nũc eam rẽ parcius attingo. *Quicquid dixerit Sarah.* Dixi nuper, quanuis Saræ miniſterio ad tantam rem vſus fuerit Deus: potuiſſe tamen ipſam labi in agendi modo. Nunc iubet Abrahæ morem gerere vxori: non quòd probet eius affectum, ſed quia compleri vult opus cuius ipſe eſt author. Atque ita oſtendit non debere ſua conſilia exigi ad comunem normam: præſertim vbi de ſalute Eccleſiæ agitur. Data enim opera vſitatũ naturæ ordinem inuertit, vt ſe inchoatorẽ & perfectorem vocationis Iſaac eſſe probet. Quia verò præfatus ſum hanc hiſtoriam altius à Paulo tractari, ſumma breuiter colligenda eſt. Primò dicit allegoricè ſcripta eſſe quæ hîc leguntur: non quòd omnes promiſcuè hiſtorias ad ſenſus allegoricos torqueri velit, quemadmodum Origenes, dum vbique allegorias venatur, totam Scripturam corrumpit: & alii nimis cupidè eius exemplum æmulando, fumum ex luce dederunt. Nec modò vitiata fuit Scripturæ ſimplicitas, ſed fides penè labefactata fuit, multiſque deliriis aperta ianua. Conſilium autem Pauli fuit, piorum mentes ad conſiderandum in hac hiſtoria Dei arcanũ erigere: acſi diceret, ad ſpirituale Chriſti regnũ ſpectare quæ de Abrahæ domo refert Moſes, vt certe domus illa viua fuit Eccleſiæ imago. Cæterùm hæc allegorica eſt ſimilitudo quam Paulus commendat: Quum duo geniti ſint Abrahæ filii, alter ex ancilla, alter ex libera, duas eſſe eorum ſpecies colligit qui in Eccleſia gignuntur: fideles quos Deus ſpiritu adoptionis donat vt hæreditate fruantur: laruatos diſcipulos qui ſe ſimulant eſſe quod non ſunt, noménque & locum inter Dei filios ad tempus vſurpant. Quoſdam itaque docet ſeruili modo concipi & naſci: alios autem quaſi ex matre ingenua. Deinde proſequitur filios eſſe Agar qui generãtur ex ſeruili Legis doctrina: qui autem gratuitam adoptionem fide amplexi, ex Euangelii doctrina gignuntur, eos eſſe liberæ matris filios. Tandem ad alteram ſimilitudinem deſcendit, dum Agar cum monte Sinai comparat, Sarã verò cum cæleſti Ieroſolyma. Etſi autem paucis hìc perſtringo quæ copioſè quarto ad Galatas capite, à me explicata reperient lectores: in hac tamen breuitate minimè obſcurum eſt quid docere velit Paulus. Scimus ex incorruptibili verbi ſemine naſci veros Dei filios: ſed vbi à Legis & Prophetarum doctrina ſubducitur Spiritus qui eam viuificat, vt tantùm mortua litera ſuperſit, corrumpitur ſemen illud, vt nonniſi adulterini filii naſcantur in ſeruitutem. quia tamẽ ex Dei verbo, licet corrupto, in ſpeciem naſcuntur, vnam inter Dei filios ſpeciem conſtituunt. Interea nulli ſunt legitimi hæredes, niſi quos Eccleſia ex liberali Euangelii ſemine conceptos in libertatẽ parit. Dixi autem in his duabus perſonis repræſentari perpetuum Eccleſiæ ſtatum. Nam hypocritæ non tantùm filiis Dei permixti ſunt in Eccleſia, ſed illis contemptis ſuperbè totum ius & honorem ſibi vendicant. Et quemadmodum Iſmael vano primogeniti titulo inflatus, fratrem Iſaac ſuis ſannis vexabat: ita iſti ſuo ſplendore confiſi, rectam ſimplicium fidem contumelioſè exagitant & rident: quia ſibi omnia arrogando, gratiæ Dei nihil faciunt reſiduum. Porro hinc monemur, non aliis ſtabilem eſſe ſalutis fiduciam niſi qui gratis vocati totam ſuam dignitatem in Dei miſericordia locant. Rurſus piorum conſcientias validis & firmis armis inſtruit Spiritus aduerſus eorũ ferociã qui fallaci Eccleſiæ prætextu ſe venditant. Videmus nõ eſſe nouum exemplum, vt primum locum occupent in Eccleſia Dei qui tamen nonniſi laruæ ſunt. Quare dum hodie magnificè exultant Papiſtæ, non eſt cur turbemur inani ventoſáque eorum iactantia. Quòd longua ſucceſſione gloriantur, tantundem valet acſi Iſmael primogenitũ ſe clamaret. Diſcernere igitur neceſſe eſt inter veram & laruatam Eccleſiam. Notam verò exprimit Paulus, quam ſuis cauillis nunquam

obliterare poterunt. Nam perinde ac exiguo flatu corrũpuntur magnæ ampullæ: ita vno hoc verbo tota illorum gloria extinguitur, filios ancillæ non fore æternos hæredes. Interim patienter ferenda eſt illorum inſolentia, quandiu eorum tyrãnidi frænum Deus laxabit. Quibus enim opprobriis nos hodie grauãt, olim etiam à Iudæis ſæculi ſui hypocritis, oppreſſi fuerunt Apoſtoli. Nec aliter de Iſaac triumphos ſuos egit Iſmael quàm ſi victoria potitus eſſet. Quare nihil mirum ſi ætas noſtra ſuos habeat Iſmaelitas. Sed ne talis indignitas nos frangat, aſſiduè nobis occurrat hæc conſolatio, non ſemper in Eccleſia manſuros qui in ea eminent.

14 *Et diluculo ſurrexit Abraham.* Quàm acerbum ſancti viri animo vulnus inflixerit eiectio primogeniti filii, ex duplici conſolatione qua dolorem mitigauit Deus, colligere licet. Filium ergo ablegat, non ſecus acſi ſua ipſius viſcera auelleret. Verùm aſſuefactus ad parendum Deo, paternum amorem quem prorſus exuere non poteſt, ſubigit. Hæc vera eſt fidei & pietatis probatio, quum eouſque ſe abnegare coguntur fideles, vt ipſos quoque primæ naturæ affectus, qui per ſe mali non ſunt nec vitioſi, reſignent Dei arbitrio. Non dubiũ eſt quin variis curis æſtuauerit tota nocte, ſecum variè luctatus fuerit, ac pertulerit ingentes cruciatus: ſurgit tamen manè, vt orbitatem ſuam maturet: quoniam ita placere Deo nouit. *Et tulit panem & utrem.* Non tantùm ſignificat Moſes Abraham mãdaſſe cuſtodiæ matris filiũ ſuum: ſed quaſi ceſſiſſe iure patrio. nam ipſum alienari oportuit, ne poſthac reputaretur Abrahæ ſemen. Quàm tenui autem viatico vxorem ſuam cum filio donat? Lagenam aquæ & panem humero imponit. Cur non aſinam ſaltem onerat mediocri annona? Cur non comitem addit vnum ex ſeruis, quorum ſuppetebat domi copia? Atqui vel oculos illi Deus clauſit, ne veniret in mentem quod pluſquam libenter facturus erat: vel eo conſilio reſtrinxit viaticum, vt non procul à domo ſubſiſterent. Optaſſet enim proculdubio habere ſibi vicinos, vt quibus opus eſſet officiis ipſos iuuaret. Interim voluit Deus, vt tam dura & triſtis eſſet Iſmaelis abdicatio: vt eius exemplo terrorem ſuperbis incuteret, qui præſentibus donis ebrii, gratiam ipſam cui debent omnia, ſuo faſtu conculcant. Ideo ad miſerabilem exitum eos deduxit. Poſtquam enim errarũt in deſerto, deficiunt aquæ, & mater à filio diſcedit: quod deſperationis ſignum erat. Hæc merces fuit ſuperbiæ qua fruſtra inflati fuerant. Decebat eos gratiam Dei populis omnibus in perſona Iſaac oblatam, humiliter amplecti: atqui impiè ſpreuerunt quem Deus in ſummum honorem extulerat. Debebat agnitio donorum Dei eos ad modeſtiam formare. Et quia illis nihil magis optabile erat quàm aliquem angulum tenere in domo Abrahæ, nullam ſubiectionem refugere tanti boni cauſa debebant: nũc quas ſua ingratitudine meriti erant pœnas, Deus ab illis exigit.

17 *Audiuit autem Deus uocem pueri.* Dixerat prius Moſes Agar fleuiſſe: quî fit ergo vt fletu eius præterito, ſolum pueri clamorem Deus audiat? Si dicamus indignam fuiſſe matrẽ cuius preces gratiam impetrarent, filius certè nihilo dignior. Nam quòd quidam caſtigatione illa reſipuiſſe putant, incerta eſt coniectura. Eorum pœnitentiam, cuius nullum mihi ſignum apparet, Dei iudicio relinquo. Clamorem verò pueri auditum fuiſſe interpretor, non quòd fide precatus ſit, ſed quòd Deus promiſſionis ſuæ memor, ad præſtandam illis miſericordiam flexus fuerit. Neque enim Moſes narrat vota ſua & gemitus eos in cælum direxiſſe: quin potius credibile eſt ſic ploraſſe ſuas miſerias, vt ad Dei opem non confugerent. Verùm Deus in illis iuuandis non quid à ſe peterent, ſed quid ſeruo ſuo Abrahæ de Iſmaele pollicitus foret, reſpexit. Hoc ſenſu videtur dicere Moſes exauditã fuiſſe vocem pueri, quòd ſcilicet filius erat Abrahæ. *Quid tibi eſt Agar?* Obiurgat Angelus ingratitudinem Agar, quòd in extremas anguſtias redacta, non cogitat ſibi aliquando in ſimili diſcrimine propitium fuiſſe Deum, vt eum liberatorem experta, rurſus ſe in eius fidem conferat. Monet tamen Angelus paratum fore eius ærumnis remedium, ſi modò quærat. Ergò in particula, *Quid agis?* obiurgatio eſt, quòd ſe confuſo ploratu fruſtra excruciet. Poſtea quum dicit, *Noli timere*, ad ſpem gratiæ eã inuitat & hortatur. Sed quid ſibi vult quod addit, *Ex loco ubi eſt?* Videri poteſt tacita ſubeſſe antitheſis inter locum illum, & domũ Abrahæ: vt ſtatuat Agar, quamuis à Dei ſanctuario exulans erret in deſerto, non tamen ſe penitus à Deo relictam, quoniam ipſum habeat exilii ducẽ. Vel emphatica eſt loquutio, quòd abiectus puer in ſolitudinẽ, & pro derelicto habitus, Deũ tamẽ propinquũ habeat. Atque ita Angelus, vt anxiæ matris deſperationi ſuccurrat, iubet ad eum locum redire vbi filiũ depoſuerat. Mœrore enim (vt fieri ſolet in rebus deploratis) obtorpuerat, & iacuiſſet quaſi exanimis, niſi voce Angeli foret erecta. Cæterùm in hoc exemplo perſpicimus quàm verè dictum ſit, ſuſcipi nos à Domino vbi à patre & matre abiecti ſumus.

18 *Tolle puerum.* Quò plus animi ad filium educandum habeat, confirmat illi Deus quod antè Abrahæ ſæpius pollicitus fuerat. Matribus quidem natura præſcribit quid filiis debeant: ſed quemadmodum nuper attigi, conciderant omnes ſenſus Agar, niſi Deus noua fiducia

eam recreaſſet,vt collecto vigore ſe accingeret ad exequendum maternũ munus.Quod ad *fontem* pertinet,quidam exiſtimant repentè emerſiſſe. Sed quum dicat Moſes apertos fuiſſe oculos Agar, non autem apertam vel perfoſſam fuiſſe terram:in hanc ſententiam magis inclino quòd prius dolore attonita, quod expoſitum erat oculis non cernebat: nunc autem demum poſtquam illi viſum reſtituit Deus,videre incipiat.Atque hoc in primis notatu dignũ,vbi nos ſua gubernatione deſtituit, gratiámque ſuam ſubmouit Deus, ſubſidiis omnibus etiã quæ ad manum ſuppetunt non ſecus nos priuari quàm ſi procùl remota eſſent. Itaque rogandus eſt non tantùm vt nobis largiatur quæ nobis vſui ſunt,ſed ſimul vtendi prudentiam conferat:alioqui clauſis oculis tabeſcere inter medios fontes continget.

20 *Et fuit Deus cum puero.* Pluribus modis dicitur adeſſe Deus hominibus. Adeſt enim electis ſuis quos peculiari Spiritus gratia gubernat:adeſt etiam interdum quoad externam vitam,non electis modò,ſed extraneis,dum eximia aliqua benedictione eos dignatur:quemadmodum Moſes hoc loco non vulgarem gratiam commendat, qua teſtatus eſt Dominus non irritam eſſe ſuam promiſſionem,dum Iſmaelem fauore ſuo proſequitur, quia filius eſt Abrahæ. Hinc tamen colligitur generalis doctrina: quòd adoleſcunt homines, quòd cæli luce & communi ſpiritu fruuntur, quòd terra illis alimenta ſuppeditat,hoc totũ Deo eſſe tribuendũ. Tantùm hoc tenendum eſt,proſperos Iſmaelis ſucceſſus inde fluxiſſe,quia in gratiam patris Abrahæ illi terrena benedictio promiſſa erat. Quòd dicitur Agar ſumpſiſſe filio vxorẽ, ad ordinem politicũ ſpectat.nam quum præcipua pars humanæ vitæ ſit coniugiũ,in eo contrahendo liberos parẽtibus ſubeſſe, & eorum conſilio parere æquum eſt.Hũc ordinem,quem natura præſcribit ac dictat,videmus à fero homine Iſmael in barbarie deſerti fuiſſe ſeruatum, vt in ducenda vxore ſe matri ſubiiceret. Vnde perſpicimus quàm immane mõſtrum fuerit Papa,quando ſacrum hoc ius naturæ labefactare auſus eſt. Acceſſit etiam impudẽtia,quòd impio parentum contemptui ſe priuilegium dare iactauit,in ſancti coniugii honorem.Porro vxor Ægyptia quoddam futuri inter Iſraelitas & Iſmaelitas diſſidii præludium fuit.

22 *Et fuit tempore illo.* Fœdus hoc inter Abrahã & Abimelech fuiſſe percuſſum ideo narrat Moſes,vt ſciamus poſt varias agitationes aliquid tãdem quietis datum fuiſſe ſancto viro:vltra annos ſexaginta vagus & inſtabilis caſtra ſubinde mouere coactus fuerat. Tametſi autem Deus eum vſque ad mortem peregrinari voluit,ſub rege tamen Abimelech conceſſit illi tranquillã habitationem. Et conſilum Moſis eſt docere quomodo acciderit vt locum vnum diutius ſolito teneret. Notanda eſt temporis circunſtantia,nempe paulo pòſt quàm filium abdicauerat. Videtur enim ſolatium hoc ingenti triſtitiæ ſuccedere,non tantùm vt à continuis moleſtiis aliquid relaxationis habeat,ſed quò ſealacrius exhilaret,& quietius occupet in educãdo filiolo Iſaac.Quanquam certum eſt non omni ex parte lætũ illi fuiſſe fœdus:ſenſit enim obliquis modis ſe tentari,multóſque in ea regione eſſe quibus grauis & exoſus eſſet.Rex certè illum ſe habere ſuſpectum apertè profitebatur: fuit tamen hic ſummus honor quòd rex loci ad hominẽ inquilinũ vltro acceſſit, vt fœdus cum illo ſanciret. Quæritur tamen an æquis legibus fœdus hoc percuſſum fuerit,vt inter ſocios fieri ſolet.Ego certè non dubito quin debitum regi honorem libẽter detulerit Abraham: nec veriſimile eſt,regem habuiſſe in animo detrahere ſibi aliquid,quod in Abraham transferret. Quid igitur? nempe quum liberum illi hoſpitium permitteret,voluit tamen iureiurando habere ſibi obſtrictũ. *Deus tecum eſt in omnibus.* Amica blãdáque præfatione vtitur:non accuſat Abraham, non queritur aliquo ſe officio fuiſſe fraudatum: ſed eius ſe amicitiam expetere dicit:finis tamen eſt vt ſibi ab eo caueat. Sed quæritur, vnde illi ſuſpitio vel metus, primùm ab homine extraneo, deinde probo & modeſto. Primùm ſcimus profanos homines ſæpe de nihilo eſſe anxios,vt etiam rebus quietis trepident. Deinde Abraham vir reuerentia dignus erat: numerus ſeruorum illi domi erat inſtar exigui populi: nec dubium quin ſuæ illi virtutes multum dignitatis cõciliauerint.ita fit vt eius opes Abimelech ſuſpectas habeat. Sed quum ille priuatam ſui rationem haberet, Dominus qui rerum euentus optimè moderari nouit, hoc modo cõſuluit ſerui ſui quieti. Cæterùm Abrahæ exemplo diſcamus,ſiquando nobis apud filios ſæculi inuidiam conflabũt Dei dona,tam modeſtè nos gerere vt nequid in nobis deſiderent.

23 *Si mentitus fueris mihi.* Ad verbum eſt, Si mentieris. eſt enim defectiua loquutio Hebræis trita in formulis iurandi: quæ ſic reſolui debet, Si fefelleris datam mihi fidem, Deum inuocabimus, vt medius inter nos iudex ſedeat, ſeque oſtendat periurii vltorem. Mentiri autem hìc quidam accipiunt pro iniquè & fraudulenter agere: alii autem pro deficere. Ego ſimpliciter interpretor acſi dictum foret, Nihil perfidè ages mecum, vel cum meis nepotibus. Sua autẽ beneficia commemorat Abimelech, quò efficacius illum hortetur ad colendam bonam fidem. nam quum humaniter acceptus foret,fœdæ ingratitudinis reum fore denũtiat Abime-

lech,niſi viciſſim ſtudeat quæ accepit beneficia penſare. Miſericordiam facere cum aliquo Hebræis ſignificat clementer & benignè eum tractare. Neque enim ſupplex venit Abimelech vt Abrahæ miſericordiam imploret:quin potius ſibi ius regium vendicat,vt patebit ex contextu.

24 *Et dixit Abraham, Ego iurabo.* Quanquam iure potior,tamen nihil recuſat quod ſit ex officio boni & moderati viri. Et certè quum filios Dei ſponte ad quoduis officium propenſos eſſe deceat,nihil magis abſurdum eſt quàm ſe præbere difficiles vel moroſos, vbi ab ipſis poſtulatur quod æquum eſt. Iurare etiam non abnuit:quia rem licitam eſſe nouerat, ſacro Dei nomine interpoſito pacta inter homines ſancire. In ſumma,videmus Abraham libenter ſe ſubmittere vocationis ſuæ legibus.

25 *Et increpauit Abraham ip.* Videtur iniuſta querimonia. nam ſi læſus erat, cur non vſus fuit ordinario remedio? Sciebat regem eſſe humanum,habere etiam aliquod pietatis ſemen,comiter & honorificè ab illo tractatus fuerat:cur æquum iuris ſui defenſorem fore diffidit? Quòd ſi acceptam iniuriam deuorare maluerat quàm regi moleſtus eſſe,cur nūc culpam quaſi cōſcio, illi adſcribit? Sed fieri poteſt vt intellexerit Abraham, factum hoc eſſe nimia regis tolerantia. Certè nō ſine cauſa expoſtulaſſe,ex eius moribus & ingenio colligere licet:atque hinc perſpicitur ſancti viri moderatio,quòd aquæ ſua induſtria & labore repertæ,vſu priuatus,nō tumultuatur,vt ferebat iniuriæ atrocitas: id enim perinde erat acſi eum loci accolæ ſtrangulare conati eſſent. Cæterùm vt patienter tam grauem iniuriam tulit, ita quum illi præter ſpem ſumendæ fiduciæ offertur occaſio,in poſterum ſibi cauet. Videmus etiam quo tempore paulò cōmodius habere viſus eſt Abraham, & aliquid leuationis nactus eſt, quàm acriter eum Dominus exercuerit. Certè non leue examē fuit,dum pro aqua certare coactus eſt: nec ea communi, ſed cuius puteum effoderat.

27 *Et accepit Abraham pecudes.* Hinc liquet non fuiſſe fœdus percuſſum qualiter ſolēt inter ſe paciſci æquales:gradum enim ſuum reputat Abraham,& in ſymbolū ſubiectionis,munus offert ex gregibus ſuis regi Gerar. nam pro eo quod dicunt Latini, Pendere vectigal,vel tributum,& Gallicè dicimus, *Faire hommage*, Hebræi dicunt, Munera offerre. Nec verò expectat Abraham dū ſibi aliquid imperio & vi extorqueatur à rege, ſed voluntario honore præuenit quem ſcit eſſe loci dominum. Quanta in hominibus graſſetur dominādi cupiditas plus ſatis notum eſt:quo plus laudis meretur Abrahæ pudor,qui non tātùm alieno abſtinet,ſed iniuſſus offert quod ſecum ſtatuit ex officio deberi. Alia tamen ſuboritur quæſtio, quum ſibi diuinitus traditum ſciret terræ dominium,an ſubiectionem profiteri licuerit quā alterum dominū agnoſceret. Verùm ſolutio facilis eſt,quòd poſſeſſionis adeundæ nondum aduenerat tempus. nā ſpe tantùm dominus, reipſa peregrinus erat. Quare habitationem meritò redemit,donec poſteris eius daretur quod illi promiſſum fuerat. Sic paulo pòſt videbimus pretium ſoluiſſe pro vxoris ſepulchro. In ſumma,priuſquam manu Dei locaretur in legitimo terræ dominio, nō dubitauit cū incolis loci tranſigere,vt precariò vel mercede apud ipſos habitaret.

28 *Et ſtatuit Abraham ſeptem agnas pecorum ſeorſum.* Recitat Moſes aliud caput fœderis,nempe quòd nominatim Abrahā ſibi de puteo cauerit,vt liberū haberet aquæ vſum. Statuit autem in medium ſeptem agnas.vt rex honorario munere donatus, cōprobet, ratámque habeat putei foſſionem. Controuerſiam enim mouere poterant incolæ quòd priuató homini & inquilino nō liceret puteum fodere: nunc vbi interceſſit publica regis authoritas,conſultū eſt Abrahæ quieti,vt nemo illi negotium faceſſat. Agnas multi accipiunt pro nummis hac forma percuſſis:ſed quum prius facta ſit ouium & boum mentio:nunc verò cōtinuo pòſt ſubiiciat Moſes ſeptem agnas ſeorſim poſitas,nummos hìc fabricare abſurdum eſt.

32 *Idcirco vocatus eſt locus.* Iam ſemel ita nuncupauit Moſes:ſed ſecundum prolepſin. Nunc autē declarat quando & qua de cauſa inditum fuerit nomen : nempe quòd illic ambo iuraſſent. ideo transfero Puteum iuriſiurandi. Alii vertunt Puteum ſeptem. Sed Moſes apertè à iurādo deducit. nec refert quod à ratione Grammatica paulùm diſcedit pronūtiatio, quæ in nominibus propriis adeo curioſè non obſeruatur: & certè etymologiam non reſtringit Moſes ad puteum,ſed totum fœdus complectitur:quanquam nō repugno quin Moſes ad ſeptenarium numerum alluſerit.

33 *Et plantauit Abrahā nemus.* Hinc apparet plus requietis datū fuiſſe Abrahæ poſt initum fœdus quàm hactenus habuerat. nūc enim arbores plātare incipit,quod trāquillæ fixæque habitationis ſignum eſt:neque enim prius legimus vel arbuſtum vnum plantaſſe. Quare videmus vt mutata in melius fuerit eius conditio : quia ſtatariam vitam (vt ita loquar) agere licuit. Quod dicitur, *Inuocaſſe nomen Iehouæ*, ita interpretor,deintegro inſtituiſſe ſolennem cultum Dei,quò ſuam gratitudinem teſtatam faceret. Ergo Deus poſtquam circunduxerat ſeruum ſuum per continuas ambages,aliquid relaxationis ſub extremum ſenium illi dedit. Atque ita cum fidelibus

ſuis interdum agit, vt variis procellis iactatos, reſpirare tandem ſinat. Quantum ad Dei inuocationem, ſcimus Abraham quocunque venerat, nunquam ceſſaſſe ab hoc pietatis officio. Nec verò periculis deterritus eſt quin ſe veri Dei cultoré profiteretur quum hoc nomine vicinis inuiſus foret. Verùm prout aucta illi erat habitandi commoditas, in profitendo Dei cultu animum collegit. Et quia ſub regis tutela ſecurius iam degebat, fortè ex profeſſo teſtari voluit hoc ſe Deo acceptum ferre. Et hac de cauſa videtur aſcriptum epitheton, *Dei æterni*: acſi diceret Abrahã, ſe non tranſiiſſe in fidem regis terreni, nec ſe nouo fœderi confidere, vt à Deo æterno diſcederet. Cur Dei cultum inuocationis nomine per ſynecdochen deſignet Moſes, alibi expoſui. Poſtremò hìc dicitur peregrinatus eſſe Abraham in ea terra, vbi tamen ſtatum domicilium habebat: vt ſciamus animum eius non ſic defixum fuiſſe in illa quiete, quin ſemper expenderet quod prius audierat ex ore Dei, ſe fore inquilinum cum poſteris vſque ad annos quadringentos.

CAP. XXII.

ET *fuit, poſt hæc Deus tentauit* Abraham, *& dixit ad eum*, Abraham, *qui dixit*, Ecce *ego.*
2 *Et dixit*, T*olle nunc filium tuum, vnicum tuum, quem dilexiſti* Iſhac, *& vade ad terram* Moriah, *& offer eum ibi in holocauſtum ſuper vnum è montibus quem dixero tibi.*
3 *Et ſurrexit* Abraham *mane, & ſtrauit aſinum ſuum, & cepit duos pueros ſuos ſecum, &* Iſhac *filium ſuum: & ſcidit ligna holocauſti: & ſurrexit, perrexítque ad locum quem dixerat ei* Deus.
4 *Die tertia leuauit* Abraham *oculos ſuos, & vidit locum procul.*
5 *Et dixit* Abraham *ad pueros ſuos,* Manete *hic cum aſino: & ego & puer pergemus vſque illuc, & adorabimus, reuertemúrque ad vos.*
6 *Et accepit* Abraham *ligna holocauſti, & poſuit ſuper* Iſhac *filium ſuum, & accepit in manu ſua ignem & gladium; & perrexerunt ambo pariter.*
7 *Dixit autē* Iſhac *ad* Abrahã *patrem ſuum, dixit inquam,* Pater *mi.* Et *dixit,* Ecce *ego fili mi.* Et *dixit,* Ecce *ignis & ligna, & vbi pecus in holocauſtum?*
8 *Et dixit* Abraham, Deus *proſpiciet ſibi pecudem in holocauſtum, fili mi.* Itaque *perrexerunt ambo pariter.*
9 *Et venerunt ad locum quem dixerat ei* Deus: *& ædificauit ibi* Abraham *altare, & ordinauit ligna, & ligauit* Iſhac *filium ſuum, & poſuit eum ſuper altare ſuper ligna.*
10 *Et miſit* Abraham *manum ſuam, & accepit gladium vt iugularet filium ſuum.*
11 *Et clamauit ad eũ* Angelus Iehouæ *de cælo, & dixit,* Abrahã, Abrahã. *Et dixit,* Ecce *ego.*
12 *Et dixit,* N*e extēdas manum tuam in puerum, & ne facias ei quicquam: quia nunc cognoui quòd times* Deum, *nec prohibuiſti filium tuum vnicum à me.*
13 T*unc leuauit* Abraham *oculos ſuos, & vidit, & ecce aries poſt eũ detentus in perplexitate* ſpinarũ *cornibus ſuis: & perrexit* Abraham, *& accepit arietem, obtulítque eum in holocauſtum pro filio ſuo.*
14 *Et vocauit* Abraham *nomen loci ipſius,* Iehoua *videbit: idcirco dicitur hodie,* In *monte* Iehoua *videbit.*
15 *Et clamauit* Angelus Iehouæ *ad* Abraham *ſecundò è cælo:*
16 *Et dixit,* P*er me iuraui, dixit* Iehoua, *certè pro eo quòd feciſti rem hanc, & non prohibuiſti filium tuum vnicum tuum:*
17 Q*uòd benedicendo benedicam tibi, & multiplicando multiplicabo ſemē tuum ſicut ſtellas cæli, & ſicut arenam quæ eſt iuxta litus maris: & hæreditabit ſemen tuum portam inimicorum ſuorum.*
18 *Et benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ, eo quòd obediuiſti voci meæ.*
19 *Poſtea reuerſus eſt* Abrahã *ad pueros ſuos, & ſurrexerũt, perrexerúntque pariter in* Beer-ſebah, *&* *habitauit* Abraham *in* Beer-ſebah.
20 *Et fuit, poſthæc nuntiatũ fuit ipſi* Abrahã, *dicendo,* Ecce, *peperit* Milchah *etiam ipſa filios*

Nachor fratri tuo,
21 *Hus primogenitum ſuum, & Buz fratrem eius, & Cemuel patrem Aram,*
22 *Et Cheſed, & Hazo, & Pildas, & Idlaph, & Betuel:*
23 *Et Bethuel genuit Ribcah. octo iſtos peperit Milchah ipſi Nachor fratri Abraham.*
24 *Et concubina eius, cuius nomen Reumah, peperit etiam ipſa Tebah & Gaham, & Thahas, & Mahachah.*

1 *Et fuit.* Caput hoc hiſtoriam in primis memorabilem continet. Quanuis enim toto vitæ curſu mirifica fidei & obedientiæ documenta ediderit Abraham: nullũ tamen præſtantius excogitari poteſt quàm filii immolatio. Aliæ enim tentationes quibus eũ Dominus exercuerat, ad eum mortificandum ſpectabant: hæc autem, vulnus morte ipſa longè acerbius inflixit. Quanquam hîc nobis aliquid maius & altius paterno dolore & cruciatu cõſiderandũ eſt, qui ex filii vnici morte conceptus, ſancti viri pectus tranſfodit. Triſte illi fuit vnico filio priuari: triſtius eripi ſibi violenta morte: longè verò duriſsimum, conſtitui ipſum carnificem qui propria manu eum mactaret. Alias circunſtãtias nunc omitto quas ſuis locis notabimus. Verùm hæc omnia ſi cum ſpirituali certamine conſcientiæ, quod ſuſtinuit, conferas, luſus ſunt duntaxat vel vmbratiles pugnæ. Neque enim orbitas illi ſua lugenda fuit, quòd occidere iubebatur vnicum hæredem ſpem memoriæ & nominis, decus & columen familiæ: ſed quia in eius perſona extingui & perire videbatur tota mundi ſalus. Nec illi certamen erat cum carnis paſſionibus: ſed quum totum ſe addicere Deo cuperet, ipſa eum pietas & religio huc illuc diſtrahebat. Nam quaſi Deus ſecum ipſe pugnet, puerũ ad mortem poſtulat, in quo ſpem æternæ ſalutis propoſuit. Itaque hoc poſterius mandatum, quidã erat fidei interitus. Hunc hiſtoriæ præſentis guſtum lectoribus dari vtile fuit, vt reputent quantopere ſedula & aſsidua meditatione digna ſit. *Poſthæc tentauit Deus Abraham.* Non debet hoc reſtringi ad vltimam viſionem: quin potius varios euentus, quibus ſurſum deorſum iactatus fuerat Abraham: & rurſus paulo quietiorem vitæ ſtatum, quo nuper potiri cœpit effœta iam ſenectute, complecti vno verbo Moſes voluit. Inſtabilem vitam per continua exilia egerat vſque ad annũ octogeſimum: multis contumeliis, iniuriiſque vexatus, ægrè in continua trepidatione miſeram ac ſollicitam vitam tolerauerat: ab ea terra in quam ſe Dei iuſſu & auſpiciis contulerat, eum in AEgyptum expulerat fames. Bis illi vxor rapta fuerat è ſinu: diuulſus fuerat à nepote: eum capitis ſui periculo quum bello captus eſſet, liberauerat. Sterilis vixerat cum vxore, quum tamen tota eius ſpes à ſobole penderet. Tandem filium adeptus, exhæredare & procul domo expellere coactus fuerat. Reſiduus manebat Iſaac, ſingulare quidem ſed vnicũ ſolatium. pace domi fruebatur: nunc repente fulminat è cælo Deus filio mortem denuntians. Senſus eſt igitur, hac tentatione, tanquam extremo actu, longè ſeuerius quàm antea probatam fuiſſe Abrahæ fidem. *Tentaret Deus Abraham.* Dum negat Iacobus quenquam à Deo tentari, ſacrilegas eorum calumnias refellit, *Iacob. 1. b. 13.* qui vt malorum ſuorum culpam à ſe deriuent, Deum ſubſtituere reum conantur. Verè ergo contendit Iacobus non debere aliò transferri peccata, quorum radicem habemus in noſtris concupiſcentiis. Nam etſi venenum ſuum inſtillat Satan, & ſuis flabellis prauas in nobis cupiditates inflammat: non tamen extrinſeco impulſu ferimur ad peccandũ: ſed nos caro noſtra ſollicitat, & eius illecebris ſpõte obſequimur. Neque tamen illud obſtat quominus etiã Deus ſuo modo tentare nos dicatur: ſicut Abraham tentauit, hoc eſt adduxit ad ſerium examen, vt fidei experimentum in ſeruo ſuo caperet. *Dixit ad eum.* Speciem tentationis deſignat Moſes, quòd ſcilicet verbi ſui fidem in ſancta anima contrario verbi ſui ariete perculerit. Ideo enim nomine ipſum compellat, ne ambiguus ſit mandati author. Niſi enim certò perſuaſus fuiſſet Abraham vocem eſſe Dei, quæ filium Iſaac occidi iubebat, facilè ſolutus fuiſſet moleſtia. fretus enim certa Dei promiſſione, quaſi Satanæ fallaciam repudiaſſet: ita nullo negotio diſcuſſa tentatio fuiſſet. Nunc omnis ambigendi materia tollitur, vt ſine controuerſia agnoſcat oraculum eſſe Dei quod audit. Interea Deus quodãmodo duplicem induit perſonã, vt diſsidii & repugnantiæ ſpecie, quã in verbo ſuo præ ſe fert, diducat & laceret ſancti viri pectus. Hæc enim ad fouendã conſtantiam fidei vnica eſt ratio, ſi omnes ſenſus noſtros ad Dei verbum colligamus. Atqui talis fuit tunc verbi diſcrepantia, quæ fidem Abrahæ lacetaret. Quare magna ſubeſt emphaſis verbo loquendi, quòd Deus ſcilicet non vſitato modo periculum fecerit de fide Abrahæ, ſed in certamẽ cum verbo ſuo traxerit. Quicquid tentationũ nobis ingeritur, ſcimus in manu nobis eſſe victoriam, quandiu firma inſtructi fide ſumus: aliter verò ad reſiſtendum nos minimè pares fore. Si ablato verbi gladio victi ſumus, quid ſi eodem quo nos armare ſolet, gladio impetat Deus? id autem contigit Abrahæ. Cæterùm quomodo hanc tentationem

fide eluctatus ſit Abraham, poſtea ſuo loco videbimus.

Reſpondit, Ecce ego. Hinc apparet ſanctum virum minimè ſibi à Satanæ præſtigiis timuiſſe. Neque enim ſic prompti ſunt ad parendum Deo fideles, vt ſtulta eos credulitas ad quamlibet dubiæ viſionis auram circunferat. Quũ verò Abrahæ conſtaret à Deo ſe vocari, promptum obſequẽdi ſtudium hoc reſpõſo teſtatus eſt. Perinde enim valet hæc locutio acſi diceret, quicquid Deo iniungere libuerit, ſe ad id exequẽdum præſtò adeſſe. Nec verò expectat dũ hoc vel illud diſertè imperet Deus, ſed ſe ad omnia ſimpliciter & ſine exceptione obedientem fore promittit. Atque hæc vera demum eſt ſubiectio, dum prius ad agendum parati ſumus quàm cognita ſit nobis Dei voluntas. Omnes quidem videmus idem iactare quod Abraham, ſed vbi ad rem ventum eſt, iugum Dei refugere. Sed ſanctus vir paulo pòſt reipſa demonſtrat quàm verè & ſeriò profeſſus ſit ſe abſque mora & diſceptatione ſub Dei manu fore.

2 *Tolle nunc filium tuum.* Iubetur Abraham filium immolare. Si Deus tantùm dixiſſet moriturum, pluſquam atrociter animũ eius vulneraſſet hic nuntius. Quicquid enim gratiæ à Deo ſperare potuit, in hac ſola promiſsione incluſum erat, In Iſaac vocabitur tibi ſemen. Vnde neceſſariò colligebat, ſuam & totius humani generis ſalutem perire, niſi Iſaac maneret incolumis. nam eo verbo edoctus erat, Deum ſine mediatore non eſſe hominibus propitium. Etſi e-
2.Cor.1.d.20. nim illud Pauli nondum ſcriptum erat, omnes Dei promiſsiones in Chriſto eſſe Etiam & Amen: erat tamen cordi Abrahæ inſculptum. Vnde autem ſperaſſet niſi ex Iſaac? Eo igitur res cecidit vt appareat Deum nihil quàm luſiſſe. Atqui non tantùm illi nuntiatur mors filii, ſed iubetur eum ſua manu occidere: acſi non modò abiiceret, ſed conſcinderet vel proiiceret in ignem ſalutis ſuæ ſyngrapham: ac nihil ſibi reliquum faceret præter mortem & inferos. Sed quæritur quomodo duce fide ad filii immolationem deſcenderit, quum illi propoſitum eſſet contra verbum Dei certamen, cui fidem inniti neceſſe eſt. Huic quæſtioni reſpondet Apoſtolus, Heb. 11. d. 19, ideo non fuiſſe à verbo abreptum, quia Deum ſperauit ex mortuis cineribus promiſſam benedictionem poſſe excitare. Duriter quidem eius animum quaſſari & violenter percelli oportuit, quum intus cõfligerent Dei mandatum & promiſsio. Sed poſtquam ſtatuit, Deum quocum ſibi negotiũ eſſe certus erat, ipſum ſibi non poſſe aduerſari: quanuis non ſtatim modum inueniat tollendæ repugnantiæ, ſpe tamen ſua conciliat cum promiſsione mandatum: quia indubiè perſuaſus Deum eſſe fidelem, eius prouidẽtiæ relinquit ſucceſſum quem ignorat. Interea quaſi oculis clauſis, pergit quò iubetur. Hunc honorem meretur Dei veritas, nõ tantùm vt altè emineat ſupra humana media, vel ſola abſque mediis ſufficiat: ſed etiam vt obſtaculis omnibus ſit ſuperior. Hîc iam melius perſpicimus ſpeciem tẽtationis quam notauit Moſes. Difficile ac moleſtum Abrahæ fuit, obliuiſci ſe eſſe patrem ac maritum, & exuere omnes hominis affectus, ſubire coram mundo fœdæ ſæuitiæ infamiam, quòd filii carnifex fuiſſet. ſed iſtud alterum longè grauius & magis horribile, quòd Deum ſibi ac verbo ſuo aduerſum eſſe concipit: deinde quòd ſpem promiſſæ benedictionis excuti ſibi cogitat dum ex cõplexu rapitur Iſaac. Quid enim illi amplius cum Deo vbi tollitur vnicum gratiæ pignus? Sed quemadmodum prius ſemen ex effœto corpore ſuo expectans, ſpe ſua tranſcenderat quod ſperãdum videbatur: ita nũc dum in morte filii apprehẽdit viuificam Dei potentiam, vt benedictionem ſibi ex filii cineribus promittat, ex tentationis labyrintho emergit. nam vt Deo parẽret, mordicus promiſsionem tenere neceſſe fuit, qua collapſa excidit fides. Promiſsio autẽ apud eum ſemper viguit: quia & amorem quo ſemel eum Deus complexus fuerat, mordicus retinuit, & eius potentiæ ſubiecit quæcunque ad turbandum eius animum erigebat Satan. Promiſsionis verò implendæ modum ſenſu ſuo metiri noluit, quem ſciebat ab incomprehenſibili Dei virtute pendere. Reſtat vt ad ſe vnuſquiſque noſtrũ hoc exemplum accommodet. Indulget quidem infirmitati noſtræ Dominus, vt fidem noſtram non ita ſeuerè & acriter examinet: documentum tamen in patre omnium fidelium edere voluit quo nos ad communem fidei probationem vocaret. Nam fidem quæ auro & argento pretioſior eſt, ſine probatione otioſam iacere non decet: & experiẽtia docet, ſingulos pro fidei ſuæ modulo à Deo examinari. Simul etiam notemus Deum ſeruos ſuos tentare, non tantùm quum ſubigit carnis affectus, ſed omnes eorum ſenſus redigit in nihilum, vt ad plenam ſui abnegationem eos adducat. *Vnicum tuum quem dilexiſti.* Quaſi non ſatis eſſet filii mactationem vno verbo imperare, velut repetitis ictibus ſancti viri animum altius transfigit. Vnicum vocãdo, vulnus refricat nuper inflictum alterius abdicatione: deinde reſpicit etiam in futurum tempus, quòd nulla ſpes ſobolis gignendæ ſuperſtes eſſet. Si primogeniti filii luctuoſa mors eſſe ſolet, qualis eſſe debuit Abrahæ luctus? Singula verba quæ ſequuntur, emphatica ſunt ad exaſperandũ dolorem. *Occide*, inquit, *quem tu unicè amas*: nec paternum modò amorem deſignat, ſed qui ex fide oriebatur. Amabat filium ſuum Abraham, non tantùm vt fert natura, & vulgò ſolent patres filios habere in dliciis: ſed quia

in eo paternum Dei amorem intuebatur: denique erat Iſaac vitæ æternæ ſpeculũ,& bonorum omnium pignus. Quare nõ tam in paternum Abrahæ amorem videtur Deus impetum facere, quàm ſuam ipſius beneuolentiam calcare pedibus. Non minor ſubeſt emphaſis in nomine Iſaac, quo admonebatur Abraham nuſquam alibi gaudium ſibi reſtare. Certè quum aufertur qui in materiam lætitiæ datus erat, perinde eſt acſi Deus ipſum ad æternos cruciatus damnaret. Semper enim memoria tenẽdum eſt, non fuiſſe Iſaac ex communi filiorum ordine, ſed in cuius perſona promiſſus erat Mediator. *Vade in terram Moriah.* Hac circunſtantia non parũ creuit doloris acerbitas. Nõ vult eum Deus ſtatim filii mactatione defungi, ſed cogit toto triduo carnificinam iſtam in animo alere: vt ſe comparans ad mactãdum filium, ſenſus omnes ſuos grauius excarnificet. Adde quòd neque locum nominat vbi dirum illud ſacrificium offerri velit. *Super unum montium* (inquit) *quem tibi oſtendam.* Sic prius quum iubebat ex patria migrare, ſuſpenſam eius mẽtem tenuit. In hoc autem negotio minus tolerabilis fuit mora, quæ ſanctũ hominem quaſi equuleo impoſitũ ſæuiſſimè torquebat. Duplex autem ſuſpenſionis huius vſus fuit. Nihil magis procliue nobis eſt quàm ſapere vltra menſuram. Ergo vt nos ſibi Deus verè dociles ac morigeros habeat, deſtitui nos proprio conſilio vtile eſt: & nihil eſſe reſiduũ niſi vt nos eius arbitrio circumagẽdos tradamus. Deinde ad perſeuerantiã hoc valuit: ne ſubito tantùm motu ſe obſequentem Deo præberet. Nam dum iter non reflectit, nec varia conſilia agitat: hinc apparet ſtudium eius tali fuiſſe conſtantia firmatum vt nulla varietate flecteretur. Terram Moriah Hieronymus expoſuit viſionis, quaſi à verbo ראה deductum eſſet nomen. Sed hanc ſententiam omnes linguæ Hebraicæ periti improbant. Mihi nihilo magis arridet quod quidam interpretantur Myrrham Dei. Et certè hoc plurium conſenſu receptum eſt, deduci à verbo ירה quod docere, vel ירא quod timere ſignificat. Adhuc variant interpretes, quòd quidam putant Dei doctrinã commendari. Sequamur quod magis probabile eſt, terram vocari diuini cultus, vel quòd eam Deus peragendo ſacrificio delegerat, ne diſputet Abrahã cur non potius alibi: vel quòd iam illic deſtinatus erat templo locus. atque hoc ſecundum libẽter amplector, Deum illic præſentem cultũ à ſeruo ſuo Abraham poſtulare, quia iam arcano ſuo conſilio ibi locare ſtatuerat ordinarium cultum. Meritò autem à timore nomen accipiunt ſacrificia, quæ Dei reuerentiam teſtantur. Porro minimè dubium eſt quin locus ſit vbi poſtea conditum fuit templum.

3 *Et ſurrexit Abraham mane.* Hæc promptitudo oſtendit quanta fuerit Abrahæ fides. Innumeræ cogitationes venire poterant ſancto viro in mentem, quarum ſingulæ eius animum mole ſua obruerẽt, niſi fide obduruiſſet. Nec dubium eſt quin Satan inter noctis tenebras ingentem curarum aceruũ illi congeſſerit. Luctando paulatim eas vincere, heroicæ virtutis fuit. Illis verò ſuperatis, ſtatim ſe accingere ad explendum Dei mandatum, imò manè ſurgere, ingenti miraculo non caret. Alii tam diro ac terribili nuntio proſtrati cõcidiſſent, & quaſi exanimes obtorpuiſſent. Abrahæ primum diluculum ad feſtinationem vix ſatis eſt. Paucis ergo verbis magnificè extollit eius fidem Moſes, quum tam breui temporis ſpatio abſorptam ab ea tentationem narrat quæ plures ſecum labyrinthos trahebat.

4 *Vidit locum.* Nempe vidit oculis qui prius arcana viſione oſtenſus erat. Cæterùm vbi dicitur leuaſſe oculos, non dubiũ eſt quin ſignificet Moſes, mirè anxium fuiſſe toto triduo. Quòd ſeruos ſuos ſubſiſtere iubet, eo conſilio facit ne quaſi deliro ſeni & inſano manum iniiciant. Atque hîc ſe profert animi eius magnitudo, dum cogitationes tam bene compoſitas & tranquillas habet vt nihil tumultuanter agat. Quòd tamen ſe cum puero reuerſurum dicit, ſimulatione & mendacio carere non videtur. Quidam putant vocem hanc propheticè ab eo fuiſſe emiſſam: ſed quia certum eſt, quod de ſemine in Iſaac ſuſcitando promiſſum erat, nunquam illi fuiſſe elapſum: fieri poteſt vt in Dei prouidentiam recumbens, ſuperſtitem filium in morte ipſa ſibi propoſuerit: ac ſicuti clauſis oculis ad occidendum filium pergebat, ita nihil abſurdi eſt ſi confuſè in re obſcura loquutum fuiſſe dicamus.

7 *Pater mi.* Hîc nouum tormentum erigit Deus, quo ſaucium iam multis vulneribus Abrahæ pectus magis magiſque excruciet. Neque enim dubium eſt quin linguã Iſaac cõſultò tum ad blandam hãc appellationem flexerit Deus, tum ad interrogationem direxerit, nequid ad extremam doloris atrocitatem deeſſet. Hunc tamen adhuc impetum ſuſtinet inuicto animo ſanctus vir: atque adeo non turbatur in propoſito curſu, vt oſtendat ſe penitus Deo affixũ, nihil admittere quod vel eius fiduciam ſollicitet, vel obſequiũ impediat. Sed notare operæpretium eſt qualiter nodum inſolubilem explicet: nempe in aſylum confugit diuinæ prouidentiæ, *Deus ſibi prouidebit.* Hoc exemplum nobis ad imitationem proponitur. quoties aliquid præcipit Dominus, multa ſubinde occurrunt quæ nos debilitent: deficiunt nos media, cõſilio deſtituimur, exitus omnes videntur præcluſi. Talibus anguſtiis vnicum remediũ eſt, ne deſpon-

deamus animos: ſi ſucceſſum Deo permittimus, vt viã per inuia patefaciat. Nam vt Deo facimus iniuriã, nihil ab eo ſperantes niſi quod ſenſus noſtri percipiunt: ita non vulgaris illi honos à nobis præſtatur, dum in rebus confuſis, acquieſcimus tamen in eius prouidentia.

8 *Et perrexerunt ambo.* Hinc tum Abrahæ conſtantia, tum filii modeſtia perſpicitur. Nam obſtaculo illo remiſsior factus non eſt Abraham: filius autem in refellendo patris reſponſo non inſtitit. Promptũ enim erat excipere, quorſum ligna & gladiũ attulimus ſine pecude, ſi Deus ſacrificium ſibi fieri mandauit? Sed quia certa aliqua ratione non obliuione patris omiſſam eſſe victimam reputat, quieſcit ac ſilet.

9 *Et venerunt ad locum.* Multa conſultò præterit Moſes, quæ tamen conſideranda ſunt lectoribus. Vbi meminit altaris extructi, continuo pòſt addit, ligatũ fuiſſe Iſaac. Atqui ſcimus tunc mediæ fuiſſe ætatis, vt vel patre eſſet robuſtior, vel ſaltem par ad reſiſtẽdum ſi viribus certandum eſſet. quare vim reluctanti & inuitò allatam fuiſſe non arbitror, ſed potius vltro ipſum ceſsiſſe. Atqui vix fieri potuit vt ſe ad mortem offerret, niſi diuini oraculi certior iam factus: ſed hoc ſermone præterito tantùm recitat Moſes fuiſſe ligatum. Siquis obiiciat ſuperuacuum fuiſſe ligari, qui voluntarius ad mortem oppetẽdam foret: reſpondeo, Sanctum hominem ita obuiam iuiſſe periculo, nequid in medio actu accideret. Mira quidem eſt Moſis in narrando ſimplicitas, ſed quæ plus vehementiæ cõtinet quàm ſi tragicè omnia exaggeraret. Summa tamen huc redit, Abraham, vbi ad feriendum filium ventum eſt, ſemper fuiſſe ſui ſimilem, tantámque fuiſſe animi eius fortitudinem, vt ſenilis manus ad peragẽdum ſacrificium ſufficeret, cuius ſolo aſpectu, totum corpus liqueſcere ac diffluere potuit.

11 *Et clamauit ad eum Angelus Domini.* Iam deuicta erat interior tentatio, quum Abraham manum intrepidè ad cædendum filium ſuſtulit, ac ſingulari Dei gratia tam inſignem victoriam adeptus erat. Nunc verò ſubiicit Moſes repentè præter ſpem, læto euentu mutatam fuiſſe eius triſtitiam. Poetæ in ſuis fabulis, vbi res deſperatæ ſunt, Deum aliquem inducunt qui ſubitò ex machina apparet. fieri poteſt vt eiuſmodi figmentis, miros & ſtupendos Dei occurſus obſcurare conatus ſit Satan: dum ſuis ad opem ferendam ex inopinato affulſit. Nota certè & celebris omnibus populis eſſe debebat hæc hiſtoria: verùm aſtu Satanæ non modò adulterata fuit Dei veritas & conuerſa in mendaciũ, ſed etiam tracta ad fabulandi materiam, quò maiori ludibrio foret. Noſtrum verò eſt intentis mẽtibus conſiderare quàm mirabiliter in ipſo articulo Deus tum Iſaac reuocauerit à morte in vitam, tum Abrahæ filium ſuum quaſi è ſepulchro emerſum reſtituerit. Exprimit autem Moſes vocem Angeli è cælo ſonuiſſe: vt ſciret Abrahã profectum eſſe à Deo, vt eadem fidei directione manũ retraheret qua extenderat. Neque enim quicquam in tanta re niſi Deo authore vel ſuſcipere vel relinquere fas fuit. Nos quoque eius exemplo diſcamus minimè ſequi quod nobis eſſe probabile ſenſus carnis dictabit: ſed Deus ſolo ſuo nutu, agendi & ceſſandi modum nobis præſcribat. Nec verò Abraham Deum inconſtãtiæ inſimulat, quia iuſtam exercendæ fidei ſuæ cauſam fuiſſe perpendit.

12 *Nunc cognoui quòd times.* Coacta eſt Auguſtini expoſitio, Feci te cognoſcere. Sed quomodo aliquid Deo innoteſcit cui ſemper omnia fuerunt præſentia? nempe hominum moribus ſe conformãs, quod experimento probauit, ſibi nunc dicit eſſe cognitum. Neque enim pro immenſa ſua ſapientia, ſed pro noſtra infirmitate nobiſcũ loquitur. Simpliciter autem intelligit Abraham reipſa teſtatum eſſe quàm ſeriò Deum timeret. Quæritur tamen ánnon multa ſuæ pietatis documenta antè iam dederit. Reſpondeo, quando hucuſque eum progredi volebat Deus, tunc vera demum probatione, quæ in aliis multo leuior ſufficeret, defunctũ eſſe. Sicuti autem Abraham Deum ſe timere oſtendit, proprio & vnigenito filio non parcens: ita eiuſdem timoris commune à piis omnibus teſtimonium exigitur in abnegatione ſui. Quia autem continuam militiam nobis iniungit Deus, cauendũ eſt ne ſibi quiſque miſsionem ante tempus poſtulet.

13 *Et ecce aries poſt eum.* Quòd ſexto die mundi creatum fuiſſe hunc arietem Iudæi nugantur, ſimile eſt aliis eorum commentis. Miraculo quidem oblatum fuiſſe non eſt quod dubitemus, ſiue tunc primùm creatus fuerit, ſiue aliũde adductus. dare enim voluit Deus ſeruo ſuo vnde lætus ipſe & hilaris ſuaue ſacrificium offerret: & ſimul admonuit de reddẽda gratiarum actione. Porro quòd in locum Iſaac ſubſtituitur aries, quaſi in ſpeculo nobis oſtẽdit Deus quis ſit mortificationis noſtræ finis, vt ſcilicet Spiritu Dei in nobis vigente, nobis mortui, tamen viuæ hoſtiæ ſimus. Nec me latet magis ſubtiles allegorias poſſe elici: ſed quantum firmitatis habeant, non video.

14 *Nomen loci ipſius.* Non modò gratias agendo in præſentia, agnoſcit mirabiliter ſibi à Deo fuiſſe conſultum: ſed gratitudinis ſuæ monumentũ etiam poſteris relinquit. In vltima anxietate ad Dei prouidentiam confugerat: id ſe nõ fruſtra feciſſe teſtatur: neque enim arietem for-

tuitò illic erraſſe, ſed diuinitus oblatū eſſe agnoſcit. Quòd autem ſucceſſu temporis mutatum fuit loci nomen, data opera, non errore, factum eſt. Nam qui actiuum verbum, Videbit, in paſſiuum tranſtulerunt, docere hoc modo volebant, Deum non tantùm ſuis proſpicere, ſed manifeſtum etiam auxilium illis oſtēdere, vt viciſsim cōſpicuus ſit. Ordine illud eſt prius, Deum occulta ſua prouidentia ſtatuere & ordinare quod nobis expedit: ſed inde alterum pendet, vt manum ſuam ad nos extendat, ſéque veris experimentis faciat viſibilem.

15 *Et clamauit Angelus Iehouæ ad Abraham.* Quod pollicitus fuerat Deus Abrahæ ante natum Iſaac, nunc iterum confirmat & ſancit poſtquam rediuiuus ſurrexit ab altari non ſecus atque è ſepulchro, quò pleniorem agere poſsit triumphū. Loquitur autem Angelus in perſona Dei, quemadmodum antè diximus, quò plus authoritatis habeat ipſorum legatio, quam eius nomine perferunt, ſimul maieſtatem induere. Videntur tamen hæc duo parum inter ſe conſentanea, nunc in mercedis loco cenſeri quod antè gratuitò promiſſum erat. Scimus autem gratiæ & mercedis nullum eſſe conſenſum. Iam verò quum benedictio, quæ in ſemine promittitur, ſpem ſalutis contineat, ſequitur vitam æternam operibus rependi. Ac Papiſtæ audacter locum hunc & ſimiles arripiunt vt opera meritoria eſſe probent bonorum omnium quæ nobis confert Deus. Atqui ego hanc machinam aptiſsimè in eos retorqueo. Nam ſi gratuita antè promiſsio fuit quæ nunc mercedi adſcribitur, conſtat gratiæ acceptum ferri debere quicquid operibus Deus rependit. Certè priuſquam naſceretur Iſaac, iam rata erat hæc eadem promiſſio: nec quicquam nunc præter confirmationē accepit. Si virtute ſua promeritus eſt Abraham tātam compenſationem, irrita erit Dei gratia quæ eum præuenit. Ergo vt ſtabilis ſit Dei veritas in gratuita eius bonitate fundata, ſtatui neceſſe eſt vocari operū mercedem quod gratis donatur. Non vt bonitatis ſuæ laudem obſcuret Deus, vel aliqua ex parte minuat, ſed tantùm vt ſuos animet ad rectè agendi ſtudiū, vbi ſua officia illi ſic placere intelligunt, vt mercede etiam dignetur: nihil tamen quaſi debitum ſoluens, ſed mercedis titulum imponens ſuis beneficiis. atque in eo nihil eſt diſcrepantiæ. Bis enim ſe liberalem oſtendit Dominus, dum ſtimulos ad pie viuendum nobis addere volens, ad opera noſtra transfert quod meræ beneficentiæ proprium erat. Perperam igitur Papiſtæ benignas iſtas Dei inuitationes, quibus torporem noſtrum corrigere vult, in diuerſum finem torquent: vt ſuis meritis arroget homo quod merum eſt diuinæ liberalitatis munus.

17 *Hæreditabit ſemen tuum portam inimi.* Significat Abrahæ ſobolem hoſtium ſuorum victricem fore. nam & in portis erant propugnacula, & in his iudicia exercebantur. Quanquam autem ſæpe Iudæis paſſus eſt Deus tyrannicè dominari hoſtes: ſic tamē moderatus eſt ſuas vindictas, vt ſuperior tandem eſſet hæc promiſsio. Porro memoria tenendum eſt quod de ſeminis vnitate prius ex Paulo diſſerui. hinc enim colligimus non quibuſlibet Abrahæ filiis ſed Chriſto promitti victoriam & eius membris, quatenus inter ſe ſub vno capite cohærent. Niſi enim teneamus notam aliquam quæ inter legitimos & degeneres Abrahæ filios diſcernat, promiſcuè hæc promiſsio tam Iſmaelitas & Idumæos, quàm populum Iſrael comprehendet: atqui vnitas populi à capite dependet. Ideo Prophetæ quoties ratā facere volunt hanc Dei promiſsionem, hoc principium ſumunt, quòd ſub Dauide coaleſcent in vnum corpus qui ſine illo diuiſi ſunt. Reliqua ex capite duodecimo petantur.

19 *Et perrexerunt pariter in Beer-ſebah* Repetit Moſes, poſtquam dura illa & incredibili tentatione defunctus eſt Abraham, quietā illi fuiſſe ſtationem in Beer-ſeba. Hanc narrationem & quæ proximè ſequitur de cognatione eius aucta, ideo inſeruit Moſes vt ſciamus ſanctū hominem, poſtquam reductus eſt ex mortis abyſsis, non vno modo fuiſſe exhilaratum. Sic enim eū Deus reficere voluit, vt eſſet quaſi nouus homo. Quanquam alia de cauſa receſet Moſes progeniem Nachor, quia ſcilicet inde vxorem ſumpturus eſſet Iſaac. Rara enim ſit in Scripturis fœminarum mentio: & credibile eſt plures filias fuiſſe genitas ipſi Nachor, ex quibus vna tantùm Rebecca hìc ponitur. Concubinæ filios ab aliis diſtinguit, quia minus ſplendido loco erant: non quòd inſtar ſcorti habita fuerit concubina, ſed quia ſecundaria erat vxor, non autem materfamiliâs, quæ bonorum ſocietatem haberet cum viro. Neque tamen ſi in animo habuit Nachor ſecundam ducere vxorem, ideo legitimam polygamiam effecit: ſed ex aliorum cōſuetudine, ſibi licitum eſſe putauit, quod ex peſsima corruptela natum erat.

CAPVT. XXIII.

*F*Vit autem vita Sarah centum anni & viginti anni & ſeptem anni: anni vitæ Sarah.*

2 *Et mortua eſt Sarah in Ciriath-arbah: ipſa eſt Hebron in terra Chenaan. Et venit Abraham ad plangendum ſuper Sarah, & ad lugendum eam.*

3 *Deinde ſurrexit Abraham à facie mortui ſui, & loquutus eſt ad filios Heth, dicendo,*

4 *Peregrinus & aduena ſum vobiſcum: date mihi hæreditatem ſepulchri vobiſcum, & ſe-
peliam mortuum meum à facie mea.*

5 *Et reſponderunt filii* Heth *ad* Abraham,*dicendo ei,*

6 *Audi nos, domine mi, Princeps* Dei *es in medio noſtri: in electis ſepulchris noſtris ſepeli
mortuum tuum: nemo è nobis ſepulchrum ſuum prohibebit à te ne ſepelias mortuum tuum.*

7 *Tunc ſurrexit* Abraham,*& incuruauit ſe populo terræ, filiis* Heth.

8 *Et loquutus eſt cum eis, dicendo, Si eſt in animis veſtris vt ſepeliam mortuum meum à facie
mea, audite me, & intercedite pro me apud* Ephron *filium* Sohar:

9 *Vt det mihi ſpeluncam duplicem quæ* eſt *ei in fine agri ſui: argento pleno det eam mihi in
medio veſtri in hæreditatem ſepulchri.*

10 *Et* Ephron *habitabat in medio filiorum* Heth: *& reſpondit* Ephron *Hittæus ad* Abraham
in auribus filiorum Heth,*in* auribus *omnium ingredientium portam ciuitatis ſuæ, dicendo,*

11 *Non, domine mi, audi me, Agrum dedi tibi, & ſpeluncam quæ eſt in eo, tibi dedi eam in o-
culis filiorum populi mei, dedi tibi: ſepeli mortuum tuum.*

12 *Et incuruauit ſe* Abraham *coram populo terræ:*

13 *Et loquutus eſt ad* Ephron *in auribus populi terræ, dicendo, Veruntamen ſi tu: vtinam au-
dias me: dabo argentum agri, cape à me, & ſepeliam mortuum meum ibi.*

14 *Et reſpondit* Ephron *ad* Abraham,*dicendo ei,*

15 *Domine mi, audi me: terra quadringentorum ſiclorum argenteorum* eſt *inter me & te,
quid eſt? & mortuum tuum ſepeli.*

16 *Et obediuit* Abraham *ipſi* Ephron, *& appendit* Abraham *ipſi* Ephron *argentum quod lo-
quutus fuerat in auribus filiorũ* Heth, *quadringentos ſiclos argenteos tranſeũtes per mercatores.*

17 *Et confirmatus eſt ager* Ephron *qui erat in ſpelunca duplici, qui* erat *coram* Mamre *: a-
ger & ſpelunca quæ erat in eo, & omnis arbor quæ erat in agro, quæ* erat *in omni termino eius
per circuitum:*

18 *Ipſi* Abraham *in poſſeſsionem, in* oculis *filiorum* Heth, *omnium ingredientium portam
ciuitatis eius.*

19 *Et poſtea ſepeliuit* Abraham Sarah *vxorem ſuam, in ſpelunca agri duplici coram* Mam-
re: hæc eſt Hebron *in terra* Chenaan.

20 *Et confirmatus eſt ager, & ſpelunca quæ erat in eo, ipſi* Abraham *in hæreditatem ſepul-
chri à filiis* Heth.

1 *Et fuit vita Sarah.* Mirum eſt cur Moſes, qui vno verbo indicat mortem Saræ, tam multis proſequatur ſepulturam: ſed poſterius non eſſe ſuperuacuum, mox videbimus. Mortem ſuo more cur tam breuiter attingat neſcio: niſi quòd plus conſiderandum relinquit lectoribus quàm exprimat. Videbant ſancti Patres mortem ſibi cum reprobis communem eſſe. Neque tamen fuerunt deterriti quin vitam ærumnis refertam ægrè trahentes, ad metam intrepidè pergerent. Vnde ſequitur, melioris vitæ ſpe animatos, fatigationi non ceſsiſſe. Saram annos C X X V I I vixiſſe dicit Moſes. quia autem ad ſingulos numeros repetit nomen annorum, fabulantur Iudæi hoc ideo factum quòd tam formoſa fuiſſet anno C. quàm X X: in flore autem ætatis tam pudica quàm anno ſeptimo. Hoc illis ſolenne eſt, dum in ornanda gente ſua ſe probare volunt argutos, friuolas ineptias cõminiſci, quæ pudendam inſcitiam prodant: ſicuti hoc loco prorſus ignaros linguæ ſuæ eſſe quis nõ diceret, in qua trita eſt eiuſmodi repetitio? Quòd etiam alii in voce חיי argutantur, minimè ſolidum eſt. Cur vitas plurali numero Hebræi pronuntient, ratio non videtur mihi poſſe melior reddi quàm quòd Latini quadrigas dicant non quadrigam. Scio multiplicem eſſe hominũ vitam, quia præter animam vegetatiuam, deinde præter ſenſum quem habent cum brutis animalibus communem, mente quoque & intelligentia præditi ſunt. Plauſibilis quidem argutia, ſed quæ nihil habet ſolidi. Plus coloris habet eorum opinio qui varios vitæ humanæ euentus notari putãt: quæ quum nihil habeat ſtabile, ſed inter aſsiduas viciſsitudines æſtuet, meritò in plures vitas diuiditur. Ego tamen ſimplici linguæ vſu contentus ſum, cuius non ſemper curioſè quærenda eſt ratio.

2 *In Ciriath-arbah.* Ex decimoquinto cap.g.54 Ioſue,apparet magis antiquum fuiſſe vrbis nomen,quæ poſtea Hebron vocari cœpit. Cæterùm de etymologia non cõuenit. Quidam ab ‑be quadruplici deductum eſſe putant nomen:ſicut τρίπολιν Græci appellant vrbem tribus ordinibus diſtinctam,& regionem Decapolim à decem vrbibus.Aliis placet nomen eſſe Gigantis Arbah,quem vel tyrannũ,vel conditorem vrbis fuiſſe exiſtimant.Alii à quatuor Patribus nomen loco datum fuiſſe malũt,qui illic cum vxoribus fuerunt ſepulti, Adam,Abrahã,Iſaac & Iacob.Ego de re incerta & non admodum neceſſaria ſententiam libens ſuſpendo.Hoc verò ad præſentem hiſtoriã magis intereſt,quomodo alibi mortua ſit Sara quàm vbi domicilium habebat Abraham.Siquis excipiat,ſedẽ ambos mutaſſe, refragantur Moſis verba, qui veniſſe dicit Abraham vt mortuũ ſuum lugeret. Nam hinc colligere promptũ eſt, morti non interfuiſſe.nec veriſimile eſt tabernaculis ſolùm fuiſſe diſiunctos,vt lugendi cauſa decẽ aut viginti paſſus conficeret,neglecto potiore officio.Hac de cauſa ſuſpicantur quidã,peregrè tunc fuiſſe profectũ. Mihi verò magis videtur probabile,tũc illis hoſpitiũ fuiſſe in Hebron,vel ſaltem in valle Mamre,quæ vrbi vicina eſt.Poſtquã enim exiguũ illi tempus ad reſpirandũ datum erat, mox ad ſolitas peregrinationes redire coactus eſt. Et quanuis taceat Moſes iuſta mariti officia Abraham præſtitiſſe viuæ adhuc vxori:omitti quod indubiũ & pro certo habendũ erat,exiſtimo,& de luctu verba fieri,quoniã res coniuncta erat cũ cura ſepulturæ.Seorſum quidem habitaſſe,poſtea videbimus:non quòd regionibus diſsiti forent,ſed quia in propriis tentoriis,licet contiguis,ſinguli degerẽt.Neque id diſsidii vel rixarũ ſignũ fuit,ſed familiæ amplitudini magis imputãdum eſt.Nam vt multũ negotii habuit Abrahã in regendo tot ſeruorum grege,ita vxori nihilo facilius fuit,ancillas habere ſub caſta & honeſta cuſtodia.Ipſa igitur copia,quam ſimul miſceri tutũ non erat,familiam partiri eos coegit.Sed quorſum attinuit, lugẽdi cauſa ad cadauer accedere? ánnon,vt dolorẽ ipſum minimè prouocaret, ſatis triſtis acerbáque mors vxoris fuit? potius quærendũ erat eius leniendi remedium, quàm vt indulgentia foueret atque etiam augeret. Reſpõdeo,ſi Abraham ad vxorem mortuã venit, vt largiorem fletum eliceret, ſibique cor ſcinderet nouis vulneribus,non eſſe probandũ exemplum.Si verò & vxoris mortem priuatim defleuit,quantum ferebat humanitas,ac in eo ſibi moderatus eſt: deinde cõmunem humani generis maledictionẽ proſequútus eſt voluntario luctu,nihil in vtroque eſſe vitii.Nihil enim triſtitiæ ex mortis intuitu ſentire,barbaries eſt magis ac ſtupor quàm animi fortitudo. Cæterùm quia homo fuit Abraham, fieri poteſt vt modum exceſſerit. Et tamen quod paulo pòſt ſubiicit Moſes,eum ſurrexiſſe à mortuo ſuo,ad laudẽ moderationis pertinet.idque Ambroſius prudenter expendit,hoc exemplo nos doceri,peruerſè eos facere qui ſe in mortuis lugendis nimium occupãt. Iam ſi tunc finem dolori impoſuit Abrahã,ſéque cohibuit quum adhuc obſcura eſſet reſurrectio: nulla excuſatione digni ſunt qui hodie frænum impatientiæ ſuæ laxant,ex quo nobis in Chriſti reſurrectione tam plena conſolatio ſuppetit.

3 *Loquutus eſt ad filios Heth.* Quo ritu ſepelierit corpus vxoris Abraham,ſilet Moſes: tantùm in recitanda ſepulchri emptione prolixè inſiſtit.Qua id de cauſa,mox videndum erit,vbi pauca de iure ſepeliendi attigero. Quanta eius rei omnibus ſæculis & apud omnes populos religio fuerit,ſatis notum eſt. Diſſimiles quidem fuerunt cæremoniæ, & variis ſuperſtitionibus certatum fuit:interim commune omnibus fuit ſepelire mortuos. Neque id ſtudiũ vel ex ſtulta curioſitate,vel ex inanis ſolatii voto,vel ex ſuperſtitione profectum eſt,ſed ex naturæ ſenſu, quem Deus hominum mentibus indidit: neque vnquam euaneſcere paſſus eſt,vt ſibiipſis teſtes eſſent futuræ vitæ. Nec credibile eſt,ex animo loquutos eſſe qui in ſepulturæ ludibrium immanes quaſdam voces iactarunt.Forti quidem animo ſepulturã,non aliter quàm diuitias, & honores,& reliqua vitæ cõmoda,contemnere nos oportet,vt priuari æquo animo feramus. Negari tamẽ nõ poteſt quin ſepeliendi curam ſecũ ferat religio.Et certè (quemadmodũ dixi,) diuinitus hoc ab initio populis omnibus inſculptũ fuit,vt mortuos ſepelirent: vnde & ſancta illis fuerunt ſepulchra. Fateor non ſemper veniſſe profanis hominibus in mentẽ, ſuperſtites eſſe à morte animas,& ſpem etiam reſurrectionis corporibus relinqui, nec ſe tam pia meditatione exercuiſſe quoties mortuos in ſepulchris cõdebant:ſed non facit eorũ incogitantia quin eorum oculis ſubiecta fuerit imago futuræ vitæ,vt eſſent inexcuſabiles.Abraham verò quum ſpem reſurrectionis haberet penitus infixam in corde ſuo,viſibile eius ſymbolũ ſedulò,vt decebat,coluit.Quãti autẽ fecerit,hinc apparet, quòd ſe pollutionis reum fore putauit ſi corpus vxoris poſt mortẽ cum aliis miſceret.Nam in hũc finem ſpeluncã emit,vt ſibi ac ſuis ſanctum purúmque ſepulchrum haberet. Pedem terræ vbi tentoriũ figeret, habere non curauit:ſepulchri tantùm habuit curam:præſertim verò in ea terra peculiare & domeſticum ſibi eſſe ſepulchrum voluit,quæ in hæreditatem promiſſa erat: vt teſtatũ poſteris faceret, nec ſua nec ſuorum morte extinctã eſſe Dei promiſsionem: quin potius tunc vigere,& qui luce ſolis & ſpiritu

communi orbati erant,promiſſæ tamen hæreditatis ſemper manere conſortes. Ipſis enim tacentibus & mutis,clamabat ſepulchrũ mortem nõ fuiſſe obſtaculo quominus eius poſſeſsionem adirent. Quæ cogitatio locũ habere non potuit, niſi Abraham in cælum fide ſuſpiceret. Et dum cadauer vxoris *mortuum ſuum* vocat,tale ſignificat mortis eſſe diuortiũ,vt aliqua ſuperſit coniunctio.Porro ius mutuæ neceſsitudinis inter viuos & mortuos non aliud fouet ac conſeruat quàm futura reſtitutio.Sed præſtat ſingula breuiter ordine expendere.

4 *Peregrinus & aduena ſum.* Huc tendit præfatio,vel vt ſuppliciter rogando,facilius impetret quod cupit: vel vt omnem cupiditatis inuidiam tollat. Fatetur ergo, quia nonniſi precarium hoſpitium inter ipſos habet,ſibi nullum patere ſepulchrum,niſi eorum conceſſu. Quia autem viuo permiſerant in ſua ditione habitare:humanitatis erat, ſepulchrum non negare mortuis. Si hic ſenſus arridet,tum ſibi ab humilitate fauorem conciliat Abraham:tum benignè ſecum à filiis Heth actum eſſe prædicans, ſtimulum illis ex laude addit,vt eadem qua cœperunt liberalitate vti pergant.Alter quoque ſenſus nõ malè quadrat,quòd Abrahã, vt emptionis odium auertat,cupere ſe dicat, non in præſentis vitæ vſum, non ambitione vel auaritia, ſed tantùm ne inſepulti iaceant mortui. acſi diceret, Ego apud vos,ſicuti hactenus, verſari peregrinus non recuſo,non inhio veſtris prædiis,vt proprium aliquid poſsidens,de æqualitate vobiſcum certem:mihi locum habere ſufficit vbi ſepeliamur.

6 *Princeps Dei es in medio noſtri.* Offerunt Hethæi gratuitum ſepulchrum Abrahæ,vbicunque eligere placuerit.Teſtãtur autem hoc ſe Abrahæ virtutibus dare.Iam antè vidimus,quicquid excellit,diuinum Hebræis vocari.Ideo principem Dei hoc loco intellige eximium & ſingulari præſtãtia.Et meritò quem propter virtutes colunt,hoc inſigniunt elogio:vt ſe Deo vni aſcribere teſtentur quicquid virtutum in hominibus laude & reuerentia dignum eſt.Iam aliquod pietatis ſemen in eo ſe profert quòd honore dignantur Abraham Hethæi, quem raris Spiritus Dei donis ornatum eſſe agnoſcunt. Profani enim & feri homines barbaro faſtu quamlibet præclara Dei dona, non ſecus ac margaritas porci, conculcant. Et tamen ſcimus quàm multis vitiis refertæ fuerint illæ gentes: quo fœdior eſt magíſque pudenda noſtra ingratitudo, ſi Dei imaginem, dum ante oculos noſtros fulget, nullo honore proſequimur. Sanctitas morum, Abrahæ fauorem conciliat apud Hethæos, vt inter ſe eminere non moleſtè ferant. quæ igitur excuſatio nobis, ſi virtutes in quibus conſpicua eſt Dei maieſtas, minore in pretio habemus? Diabolicus verò eſt eorum furor qui Dei gratias non deſpiciunt ſolùm, ſed etiam ferociter oppugnant.

7 *Et ſurrexit Abraham.* Recuſat oblatum beneficium ab Hethæis:quod eo conſilio factũ quidam interpretãtur,ne ſe in re tantula obnoxiũ redderet.Atqui potius hoc modo teſtari voluit nullam ſibi eſſe gratuitam ab incolis poſſeſsionem,qui Dei manu eiiciendi erant vt in eorum locum ſuccederet.ſemper enim omnes ſenſus habuit in Deum intentos,vt nudã eius promiſsionem,præſenti terræ dominio longè præferret. Modeſtiam quoque ſancti viri commendat Moſes, qũum *ſurrexiſſe* dicit *ut adoraret populum terræ.* Quantum ad nomen adorationis pertinet, ſimpliciter pro reuerentia accipitur,quam quis declarat geniculatione vel alio corporis geſtu. Eam porro communiter tam hominibus quàm Deo deferre licet,ſed diuerſo fine.mutuò homines coram hominibus,vel genu flectunt vel caput incuruãt,nempe politici honoris cauſa. Idem ſi religionis cauſa fiat,ſacrilegium eſt.Religio enim non alium quàm vnius Dei cultum admittit.Ac pueriliter nugãtur qui in vocibus duliæ & latriæ fucum faciunt,quum Scriptura generaliter adoratione ad homines tranſferri prohibeat.Cæterùm nequis miretur Abraham tam ſuppliciter & ſubmiſſe agere,ſciendum eſt id fuiſſe ex communi more & vſu.Orientales enim immodicos fuiſſe in cæremoniis,notum eſt.Si Græcos vel Italos conferas nobiſcum, ſumus illis parciores.Atqui Ariſtoteles quum de Aſiaticis & aliis barbaris loquitur,vitium illud notat quòd nimis multas habeant adorationes. Quare non eſt quòd noſtris moribus metiamur hunc honorem,quem populo terræ exhibuit Abraham.

8 *Si eſt in animis veſtris.* Eos deprecatores conſtituit Abraham apud Hephron, vt ſibi duplicem ſpeluncam vendat.Quidam ſpeluncam ſic fuiſſe compoſitã putant,vt altera ſuperior fuerit,altera inferior. Liberum ſit cuique ſequi quod magis placuerit: ego tamen potius diuino, vnum fuiſſe aditum,ſed intus medio interſtitio diuiſam fuiſſe ſpeluncam.Hoc potius ad rem pertinet quòd Abraham iuſtum pretium offerens, æquitatem colit ac ſeruat. Quotuſquiſque reperitur qui in emptionibus & aliis negotiis, non ſuum commodum captet ex aliena iactura? Nam dum venditor duplo maiorem quàm æquum eſt, indicaturam facit, vt quamplurimum ab emptore extorqueat:rurſus emptor, venditorem tergiuerſando ad vile pretium trahere conatur, nullus eſt licitandi finis. Quantumuis autem ſpecioſos habeat colores auaritia, facit tamen vt rectitudinis & iuſtitiæ hinc inde obliuiſcantur qui inter ſe contrahunt.

Hoc etiam deinde notare operæpretium eſt, quòd ſæpius edicit Abraham ſe agrum emere in ſepulturæ vſum. Atque in ea re tam verboſus eſt Moſes, vt diſcamus cum patre noſtro Abraham, ad ſpem reſurrectionis mentes noſtras erigere. Dimidiam ſui partem ablatam eſſe videbat: ſed quia certus erat non exulare vxorem à regno Dei, mortuam in ſepulchro recondit, donec ſimul colligatur.

11 *Audi me.* Tametſi ſeriò inſtabat Hephron vt gratis Abrahæ agrum donaret, manet tamen ſanctus vir in ſuo propoſito, ac tandem eum precibus ſuis ad venditionẽ agri cogit. Dum ſe excuſat Hephron, magis exiguum eſſe pretium dicit quàm vt contẽdere debeat Abraham: quadringẽtis autem ſiclis æſtimat. Iam quũ Ioſephus ſiclum ſanctuarii valuiſſe dicat quatuor drachmas Atticas, ſi de illo ſermo habetur, ex ſupputatione Budæi colligimus pretiũ agri fuiſſe circiter ducentas & quinquaginta libras Francicæ monetæ: ſi de communi ſiclo intelligas, erit dimidia ſumma. Non tam ſcrupuloſus erat Abrahã quin recepturus fuerit maius aliquod donum, niſi certa ratio obſtitiſſet. Amplis enim muneribus tam à rege AEgypti quàm a rege Gerar donatus fuit: ſed regulã illã tenuit, neque omnia, neque paſsim, neque ab omnibus ſumẽda eſſe. Nuper autem expoſui agrum emiſſe, ne pedem terræ vllius hominis dono poſsideret.

16 *Et appendit Abraham.* Neſcio quid Hieronymo venerit in mentem, quum dicit literam vnam detractam eſſe ex nomine Hephron poſtquàm Abrahæ precibus victus, pecuniam pro agro accepit: quia vendito ſepulchro truncata fuit vel imminuta eius virtus: nam & nomen Hephrõ poſtea quoque eodem modo quo antè ſcriptum legitur. Neque hoc ipſi Hephron imputari debuit in peccatum, quòd legitimum fundi ſui pretium coactus accepit, quum liberaliter dare paratus foret. Siquid in ea re peccatum ſit, totam culpam ſuſtinet Abraham. Sed quis iuſtam venditionem damnare audeat in qua vtrinque religio, bona fides & æquitas ſeruatur? Atqui ſepulchri reſpectu agrum emebat Abraham. ſed an ideo gratis cedere debuit Hephron, ac ſepulchri prætextu, iure ſuo fraudari? Videmus ergo meras eſſe nugas. Canoniſtæ tamen, vt præpoſteri ſunt & inſulſi, temere arrepto Hieronymi dicto, ſtatuerunt immane fore ſacrilegium, ſi vendantur ſepulchra. Interim tamen omnes ſacrifici Papales nundinationem iſtam ſecurè exercent: & quum fateantur cœmeterium commune eſſe ſepulchrum, nullum effodi patiuntur niſi ſoluto pretio. *Argenteos tranſeuntes per mercatores.* Sic loquitur Moſes, quòd hic pecuniæ vſus, mutua ſit inter homines communicatio. Ea autem præcipuè verſatur in mercibus emendis & vendendis. Quòd autem in fine capitis dicit Moſes, agrum ab Hethæis Abrahæ ſtabilitum fuiſſe in poſſeſsionem: ſenſus eſt, emptionem fuiſſe publicè conſignatam. licet enim priuatus homo vẽderet, populus tamen interfuit, ratúmque habuit quod à duobus contractum erat.

CAPVT. XXIIII.

ABraham autem ſenex venit in dies, & Iehoua benedixerat Abraham in omnibus.

2 *Et dixit Abraham ad ſeruum ſuum ſeniorem domus ſuæ, qui præerat omnibus quæ erant ei, Pone nunc manum tuam ſub femore meo:*

3 *Et adiurabo te per Iehouam Deum cæli, & Deum terræ, quòd non capies vxorem filio meo de filiabus Chenaanæi, in cuius medio ego habito:*

4 *Sed ad terram meam, & ad cognationem meã perges, & capies vxorem filio meo Iſhac.*

5 *Et dixit ad eum ſeruus, Si forſitan noluerit mulier venire poſt me ad terram hanc, nunquid reducendo reducam filium tuum ad terram vnde egreſſus es?*

6 *Et dixit ad eum Abraham, Caue tibi ne fortè reducas filium meum illuc.*

7 *Iehoua Deus cæli, qui tulit me è domo patris mei, & è terra cognationis meæ, & qui loquutus eſt mihi, & qui iurauit mihi, dicendo, Semini tuo dabo terram hanc: ipſe mittet Angelum ſuum ante te, & capies vxorem filio meo inde.*

8 *Quòd ſi noluerit mulier pergere poſt te, mundus eris ab adiuratione mea iſta: duntaxat filium meum ne reducas illuc.*

9 *Et poſuit ſeruus manum ſuam ſub femore Abraham domini ſui, & iurauit ei ſuper re hac.*

10 *Et accepit ſeruus decem camelos è camelis domini ſui, & perrexit: quia omne bonum domini ſui erat in manu eius: & ſurrexit, & profectus eſt in Aram-nabaraim, ad ciuitatem Nachor.*

11 *Et genu flectere fecit camelos extra ciuitatem ad puteum aquæ, tempore veſpertino, tempore quo egrediuntur mulieres quæ hauriunt.*

12 Et dixit, Iehoua Deus domini mei Abraham, occurrere fac nunc coram me hodie, & fac miſericordiam cum domino meo Abraham.

13 Ecce ego ſto iuxta fontem aquæ, & filiæ virorũ ciuitatis egrediũtur ad hauriendã aquam.

14 Sit ergo, puella ad quam dixero, Inclina nunc hydriam tuam, & bibã: & dixerit, Bibe, & etiam camelis tuis potum dabo: ipſam præparaueris ſeruo tuo Iſhac: & per hoc ſciam quòd feceris miſericordiam cum domino meo.

15 Et fuit, antequam ipſe compleuiſſet loqui, ecce, Ribca egrediebatur, quæ nata erat Bethuel filio Milchah vxoris Nachor fratris Abraham, & hydria eius erat ſuper humerum eius.

16 Puella autem erat pulchra aſpectu valde, virgo, & vir non cognouerat eam: quæ deſcendit ad fontem, & impleuit hydriam ſuam, & aſcendit.

17 Itaque cucurrit ſeruus in occurſum eius, & dixit, Potum da mihi nunc parum aquæ ex hydria tua.

18 Et dixit, Bibe domine mi. & feſtinauit, & demiſit hydriam ſuam ſuper manum ſuam, & potum dedit ei.

19 Vbi compleuit potum dare ei: tunc dixit, Etiam camelis tuis hauriam, donec compleuerint bibere.

20 Et feſtinauit, & effudit hydriam ſuam in canale, & cucurrit adhuc ad puteum vt hauriret: & hauſit omnibus camelis eius.

21 Porro vir ſtupebat ſuper ea tacens, vt ſciret vtrum ſecundaſſet Iehoua viã ſuam, ánnon.

22 Et fuit, quũ compleuiſſent cameli bibere, protulit vir inaurem aureã, ſemiſsis pondus eius: & duas armillas, & poſuit ſuper manus eius: decem aurei pondus earum.

23 Et iam dixerat, Filia, cuius es? indica nunc mihi nunquid eſt in domo patris tui locus nobis ad pernoctandum?

24 Et dixerat ad eum, Filia Bethuel ſum, filii Milchah, quem peperit ipſi Nachor.

25 Et dixit ad eum, Etiam palea, etiam pabulum multum eſt apud nos, etiam locus ad pernoctandum.

26 Et inclinauit ſe vir, & incuruauit ſe Iehouæ.

27 Et dixit, Benedictus Iehoua Deus domini mei Abraham, qui non dereliquit miſericordiam ſuam, & veritatem ſuam à domino meo. Ego in via, duxit me Iehoua ad domum fratrum domini mei.

28 Et cucurrit puella, & nuntiauit domui matris ſuæ ſecundum verba hæc.

29 Et ipſi Ribca erat frater, & nomẽ eius Laban: & cucurrit Laban ad virũ foras ad fontẽ.

30 Fuit autem quum vidiſſet inaurem & armillas in manibus ſororis ſuæ, & quũ audiſſet ipſe verba Ribca ſororis ſuæ, dicendo, Sic loquutus eſt ad me vir: venit ad virũ, & ecce, ſtabat iuxta camelos, iuxta fontem.

31 Et dixit, Ingredere benedicte Iehouæ, vtquid manes foris? & ego paraui domum, & locum camelis.

32 Et venit vir ad domum, & ſoluit camelos, & dedit paleam & pabulum camelis, & aquam ad lauandum pedes eius, & pedes virorum qui erant cum eo.

33 Et poſitum eſt coram eo, vt comederet. & dixit, Non comedã donec loquutus fuero verba mea. Et dixit, Loquere.

34 Dixit igitur, Seruus Abraham ſum.

35 Iehoua autem benedixit domino meo valde, & magnificatus eſt, & dedit ei pecudes & boues, & argentum, & aurum, & ſeruos, & ancillas, & camelos, & aſinos.

36 Et peperit Sarah vxor domini mei filium domino meo poſt ſenectutem ſuam, & dedit ei omnia quæ ſunt ei.

37 Et iurare fecit me dominus meus, dicendo, Non capies vxorem filio meo de filiabus Che-
naanæi, in cuius terra ego habito:
38 Sed ad domum patris mei perges, & ad familiam meam, & capies vxorem filio meo.
39 Et dixi domino meo, Forſitàn non perget mulier poſt me.
40 Et dixit ad me, Iehoua, in cuius conſpectu ambulaui, mittet Angelum ſuũ tecum, & ſecun-
dabit viam tuam: & capies vxorem filio meo de familia mea, & de domo patris mei.
41 Tunc mundus eris ab adiuratione mea, ſi veneris ad familiam meam: & ſi non dederint
tibi, eris mundus ab adiuratione mea.
42 Veni igitur hodie ad fontem, & dixi, Iehoua Deus domini mei Abraham, ſi tu nunc ſecun-
das viam meam per quam ego ambulo,
43 Ecce, ego ſto iuxta fontem aquæ: itaque ſit, virgo quæ egredietur ad hauriendum, & di-
xero ei, Da mihi potum nunc parum aquæ ex hydria tua:
44 Et dixerit mihi, Etiam tu bibe, & etiam camelis tuis hauriam: ipſa ſit vxor quam præ-
parauit Iehoua filio domini mei.
45 Ego antequã complerẽ loqui in corde meo, ecce, Ribca egrediebatur, & hydria eius erat
ſuper humerum eius: & deſcendit ad fontem, & hauſit: & dixi ad eam, Da mihi potum nunc.
46 Et feſtinauit, & demiſit hydriam ſuam deſuper ſe, & dixit, Bibe, & etiam camelis tuis po
tum dabo. Et bibi, & etiam camelis dedit potum.
47 Et interrogaui eam, & dixi, Filia, cuius es? Et dixit, Filia Bethuel filii Nachor, quem pepe
rit ei Milchah. Et poſui inaurem ſuper nares eius, & armillas ſuper manus eius.
48 Et inclinaui me, incuruauíque me Iehouæ, & benedixi Iehouæ Deo domini mei Abraham,
qui duxit me per viam veritatis, vt acciperem filiam fratris domini mei filio eius. Vel, certam, fidam.
49 Et nunc ſi facitis miſericordiam & veritatem cum domino meo, indicate mihi: & ſi non,
indicate mihi, & vertam me ad dexteram vel ad ſiniſtram.
50 Et reſponderunt Laban & Bethuel, & dixerunt, A Iehoua egreſſa eſt res: non poſſumus
loqui ad te malum vel bonum.
51 Ecce, Ribca coram te, accipe, & vade: & ſit vxor filio domini tui, quemadmodum loquu-
tus eſt Iehoua.
52 Et fuit, quãdo audiuit ſeruus Abraham verba eorum, incuruauit ſe ſuper terram Iehouæ.
53 Et protulit ſeruus vaſa argentea, & vaſa aurea, & veſtes, & dedit ipſi Ribcæ, & pre-
tioſa dedit fratri eius, & matri eius.
54 Et comederunt, & biberunt, ipſe & viri qui erant cum eo, & pernoctauerunt: & ſurrexe
runt mane: & dixit, Dimittite me vt vadam ad dominum meum.
55 Et dixit frater eius & mater eius, Maneat puella nobiſcũ per dies, vel decem, poſtea ibis. Vel, ibit.
56 Et dixit ad eos, Ne retardetis me, quando Iehoua ſecundauit viam meam: dimittite me,
& ibo ad dominum meum.
57 Et dixerunt, Vocemus puellam, & interrogemus os eius.
58 Et vocauerunt Ribcam, & dixerunt ad eam, Nunquid ibis cum viro iſto? Et dixit, Ibo.
59 Et dimiſerũt Ribcam ſororem ſuam, & nutricem eius, & ſeruum Abraham, & viros eius.
60 Et benedixerunt Ribcæ, & dixerunt ei, Soror noſtra es, ſis in millia decem millium: &
hæreditet ſemen tuum portam odio habentium illud.
61 Et ſurrexit Ribca & puellæ eius, & aſcenderunt ſuper camelos, & perrexerunt poſt vi-
rum: & tulit ſeruus Ribcæ, & abiit.
62 Iſhac autem veniebat qua venitur à Puteo viuentis videntis me: & ipſe habitabat in
terra Meridiana.
63 Et egreſſus erat Iſhac ad orandum in agro, dum declinaret veſpera: & eleuauit oculos

ſuos, & vidit, & ecce cameli veniebant.

64 *Tunc eleuauit* Ribcah *oculos ſuos, & vidit* Iſhac, *& proiecit ſe de camelo.*

65 *Iam autem dixerat ad ſeruum, Quis eſt vir iſte qui ambulat per agrum in occurſum no-ſtrum? Et dixit ſeruus, Ipſe eſt dominus meus: & accepit velum, & operuit ſe.*

66 *Et narrauit ſeruus ipſi* Iſhac *omnia quæ fecerat.*

67 *Et introduxit eam* Iſhac *in tabernaculum* Sarah *matris ſuæ, & accepit* Ribcah, *fuítque ei in vxorem, & dilexit eam: & conſolatus eſt ſe* Iſhac *poſt matrem ſuam.*

1 *Et Abraham ſenex.* Tranſit Moſes ad narrandum matrimonium Iſaac: quòd ſcilicet Abraham quum ſe videret ſenio confectum, filio proſpexerit ne vxorem duceret in terra Chanaan. Nam hoc loco diſertè exprimit Moſes, Abrahã fuiſſe ſenem, vt ſciamus ipſa ætate fuiſſe admonitum de quærenda filio ſuo vxore. Nam ſenectus ipſa, quæ vtplurimum non procul diſtat à morte, ad ordinandũ familiæ noſtræ ſtatum inducere nos debet, vt nobis quoque mortuis inter poſteros ſalua pax maneat, vigeat timor Domini & ordo rectè cõpoſitus. Erat quidẽ viridis adhuc ſenectus Abrahæ, vt poſtea videbimus: ſed quum annos ſuos ſupputaret, maturè duxit conſulẽdum eſſe filio ſuo. Profani homines partim quia nõ ſatis honorificè de cõiugio ſentiunt, partim quia non expendunt quantum momenti fuit in coniugio Iſaac, mirantur in rebus tam minutis occupari Moſen, vel potius Dei Spiritũ: verùm ſi adſit ea quæ debet in ſacris legendis religio, facile erit intelligere nihil hic eſſe ſuperfluum. Nam quia vix ſibi perſuadent homines, Dei prouidentiam vſque ad coniugia extendi: tanto magis in hanc partem inſiſtit Moſes: præcipuè verò docere voluit, Deum ſingulari cura domum Abrahæ dignatũ eſſe, quòd Eccleſia inde oritura eſſet. Sed præſtabit ſingula ordine ſuo digerere.

2 *Et dixit Abraham ad ſeruum ſuum ſeniorem.* Commune hìc quidem patrum officium præſtat Abraham, dum laborat & ſollicitus eſt de eligenda filio ſuo vxore. Sed aliquanto longius reſpicit: quia enim ſacro fœdere Deus ipſum à Chananæis diuiſerat, meritò timet ne Iſaac affinitate cum illis ſe implicans, Dei iugum excutiat. Putant alii tantopere illi diſplicuiſſe prauos gentium illarum mores, vt cenſuerit infelix fore coniugiũ filii ſi inde vxorem acciperet. Verùm peculiaris fuit illa quam dixi ratio, quòd genus ſuum cum Chananæis miſceri noluerit, quos ſciebat diuinitus iam eſſe exitio deuotos. Imò quum illorum interitu mittendus eſſet in terræ poſſeſſionem, iniunctum ei diſsidium fuit quaſi cum perpetuis hoſtibus. Et quanuis apud eos tranquillè habitauerit ad tempus, non tamen ſobolem potuit habere cum illis communem quin confunderet quæ Dei mandato diſtincta erant. Ergo integer hac in ſeparatione manere voluit, & ſuos ſeruare integros. *Pone manum tuam.* Satis conſtat ſolennem fuiſſe iuriſiurandi ritum: ſed an primus eum induxerit Abraham, an verò à patribus acceperit, neſcitur. Plerique ex Iudæis Abraham fuiſſe authorem tradunt: quia eorũ iudicio, tantundem valebat hæc cæremonia acſi ſeruus per ſanctitatem diuini fœderis iuraſſet: quia in ea corporis parte erat Circunciſio. Chriſtiani verò ſcriptores manum femori impoſitam iudicãt in honorem benedicti ſeminis: fieri tamen poteſt vt aliud ſpectauerint primi illi Patres. Et ſunt ex Iudæis qui aſſerũt fuiſſe hoc ſubiectionis ſymbolum, quum ſuper femur domini ſeruus iuraret. Eſt quidem illud magis plauſibile, hoc modo iuraſſe veteres per Chriſtum: ſed quia non libenter incertas diuinationes ſequor, rem in medio relinquo. Quanquã mihi ſimplicius hoc poſtremũ videtur, quòd ſerui dum ſe fideles dominis fore iurabant, ſubiectionem hac cæremonia teſtari ſoliti fuerint: præſertim quũ dicant in quibuſdam Orientis partibus adhuc ſeruari hunc morem. Profanum quidem ritum non fuiſſe, qui Dei gloriæ quicquã detraheret, inde colligimus quòd interponitur Dei nomen. Manum quidem admouet ſeruus ad femur Abrahæ: ſed hìc ſeruum adiurat per Deum cæli, & terræ creatorem. Atque hæc ſancta eſt iurãdi regula, quum Deus teſtis inuocatur & iudex. neque enim aliò trãſferri poteſt hic honor ſine Dei cõtumelia. Porro docemur exemplo Abrahæ, non peccare eos qui iuſiurandum legitima de cauſa exigunt. Neque enim hoc inter Abrahæ vitia narratur, ſed in maximam eius laudem: negotiũ verò fuiſſe maximè ſerium prius oſtendi, nempe vt in poſteris ratum eſſet Dei fœdus. iam quàm ſollicitè adhibito iureiurãdo caueret, iuſtis rationibus impulſus fuit. Ea proculdubio indoles, imò virtus relucebat in Iſaac, & præter diuitias iis animi & corporis dotibus pollebat, vt multi eius affinitatem cupidè appeterẽt. Timet igitur pater ne poſt mortem ſuam illum ſuis blanditiis captent terræ incolæ. Iam vt fortiter reſiſtat blanditiis, quarum laqueos pauci effugiunt iuuenes pudore tamen & metu offenſionis vinci poſſe cogitat. Iis & ſimilibus periculis occurrere voluit ſanctus vir, quum iureiurando interpoſito ſerui ſui fidem obſtrinxit: & fieri poteſt vt eum impulerit occulta aliqua neceſsitas.

3 *Quòd non accipies uxorem.* Hinc apparet qualis diſciplina floruerit in domo Abrahæ. Tametſi hic ſeruus erat: quia tamen à patrefamiliâs præfectus erat, non obſtitit illi ſua conditio quin ſecũda à domino illi poteſtas eſſet, vt ipſe quoque Iſaac hæres ac ſucceſſor, eius imperio ſe ſubmitteret. Tantum valuit Abrahæ authoritas & reuerẽtia, vt ſeruũ ſuo loco ſubſtituẽs, ſolo nutu aut verbo, ius quod ſibi ægrè retinẽt alii patresfamiliâs, illi acquireret. Perſpicitur etiam modeſtia Iſaac, qui ſe à ſeruo regi paſſus eſt. fruſtra enim cum ſeruo trãſigeret Abraham, niſi filium ſuum obſequẽtem & morigerum fore perſuaſus eſſet. Patet igitur quàm reuerenter patrem coluerit: quia hîc eius obedientia confiſus, famulum ſecurè aduocat. Iam hoc exemplum communis regulæ inſtar nobis eſſe debet, non licere filiisfamiliâs matrimoniũ contrahere niſi ex parentum arbitrio. Et certè hoc dictat naturæ æquitas, vt in re tanta filii à parentũ voluntate pẽdeant: quo magis deteſtanda eſt Papæ barbaries, qui ſacrum hoc vinculum abrũpere auſus eſt. Quare cohibenda eſt iuuenum laſciuia, ne patribus inconſultis, temere ad nuptias conuolent.

4 *Sed ad terram meam & ad cognationem.* Videtur in loco eligendo, hoc ſequutus eſſe Abraham, quòd libentius inde ventura erat vxor filio, quæ gentili vel conterraneo nuberet. Quia autem poſtea ſequitur ſeruum veniſſe in Padam Aram, hinc quidam colligunt Meſopotamiam fuiſſe patriam Abrahæ: ſed facilis eſſet huius nodi ſolutio. Scimus Meſopotamiam non modò eam regionem fuiſſe quæ inter Tigrin & Euphratem continebatur: ſed Chaldææ quoque partem ſub ſe comprehendiſſe. nam Babylon ſæpe à profanis ſcriptoribus in ea locatur. Hebraicũ nomen tantundem valet ac Syria fluuiatilis. Aram vocant Syriam, quæ non procul à Iudæa incipiens, Armeniam & alias amplas regiones latè complexa, fere ad Euxinum pontum extenditur. Quum autem terras propriè deſignant quas aluunt vel præterfluũt Tigris & Euphrates, addunt nomen Padam. Scimus enim Moſen non ſubtiliter, ſed plebeio ſtylo loquutum eſſe. Verùm quia poſtea cap. 29. a. 4, refert Moſes Charris habitaſſe Laban filium Nachor: mihi veri ſimile eſt, hunc qui in Chaldæa ſubſtiterat, quia moleſtum foret relinquere natale ſolum, ſucceſſu temporis animum mutaſſe: vel quia eum cogebat pietas adeſſe patri iam decrepito & caduco, vel quia commodam illic non minus quàm in patria habitationem eſſe audierat. Certè non ſimul migraſſe, ex capite vndecimo notum eſt.

5 *Et dixit ad eum ſeruus.* Quòd de Iſaac nihil obiicit, coniicere licet ſic de eius probitate fuiſſe perſuaſum, vt patri morigerum fore non dubitet. Laudanda autẽ eſt eius religio, quòd non temere ad iurandum proſilit: fidei & diligentiæ quæ ex officio eius erant, fidem iureiurando interpoſito facere licuit. Sed quia ab aliorum voluntate pendebat negotii confectio, hanc exceptionem meritò & prudenter adducit, Quid ſi puella nolit ſequi?

6 *Ne fortè reducas filium meum illuc.* Si fortè ex voto non reperietur vxor, eius rei euentum Domino commendans Abraham, quod præcipuum eſt mordicus retinet, ne filius Iſaac in patriã redeat: quia hoc modo ſe promiſſa hæreditate priuaſſet. Maluit igitur ſub ſpe inquilinum verſari in terra Chanaan quàm inter cognatos in ſolo natali quieſcere. Atque ita videmus in rebus perplexis & confuſis nulla curarum agitatione abductum à Dei mandato fuiſſe animum ſancti viri. Ac nõ eius exemplo monemur, per quæuis obſtacula ſequendum eſſe Deũ. Poſtea tamen declarat ſe melius ſperare. Quibus verbis confirmat ſpem ſerui ſui, vt eo alacrius proſperum euentum animo præſumens, ad iter ſe accingat.

7 *Iehoua Deus cæli.* Duplici argumento colligit proſperè ceſſurum per Dei gratiam quod de filii coniugio deliberat. Primùm, quia Deus non fruſtra ipſum è patria in alienam terram adduxerit: deinde quia non falſò pollicitus fuerit terram in qua peregrinus habitat, daturum eius ſemini. Meritò autem confidere potuit talem fore conſilio ſuo exitum, quod nõniſi Deo authore, & quaſi eius auſpiciis ſuſceperat. Solus enim Dei intuitus, eius animum auertit à filiabus Chanaan. Videtur tamẽ parum ſcitè colligere, Deum vxorem daturum filio ex patria & cognatione cui vale dixit. Sed quia nonniſi authore Deo cognatos reliquit, eorum animos flexurum ſperat vt propitii ſint ac fauentes. Interea ex præteritis Dei beneficiis ſtatuit ſibi in præſenti negotio manũ eius non defore: acſi diceret, Ego qui Dei mandato patriã reliqui, & cuius cõtinuum auxilium ſum expertus in mea peregrinatione, non dubito eundem fore itineris tui gubernatorem: quia eius promiſſione fretus hoc tibi mandatum iniungo. Modum iuuãdi deſignat, quòd Deus Angelum miſſurus ſit: quia ſciebat Angelorum opera ſuis opem ferre, idque iam multis documentis cognouerat. Deum cæli vocando, celebrat eius potentiam, quæ fiduciæ materiam dabat.

10 *Et accepit ſeruus decem camelos.* Camelos ſecum deducit, qui teſtentur Abraham hominem eſſe diuitem & copioſum, vt facilius impetret quod cupit. Neque enim ingenua puella facilè paſſa foret in lõginquam regionem ſe abſtrahi niſi commoda vitæ ratione propoſita. Ipſum

p.iiii.

per ſe exilium ſatis triſte eſt, vt paupertas comes non accedat. Ergo ne metu inopiæ abſterreatur puella, quin potius eam liberalis conditio inuitet, camelos decem muneribus onerat, vt reipſa probet in Chaldæa domeſticam Abrahæ opulentiam. Quod ſequitur, *omnem Abrahæ ſubſtantiam fuiſſe in manu ſerui*, quidam ex Hebræis malè exponunt, ſeruum in tabulis deſcriptas & conſignatas omnes Abrahæ copias ſecum tuliſſe. Eſt enim cauſæ redditio, necui minus probabile videatur ſeruum ſibi ſumpſiſſe tantum poteſtatis. Ergo quia dixerat Moſes ſeruum hominem cum tam lauto & ſplendido apparatu iter fuiſſe ingreſſum, mox ſubiicit, in eius arbitrio id fuiſſe, quòd totam Abrahæ ſubſtantiam in manu haberet. Quum dicit, veniſſe in vrbem Nachor, neque vrbis nomen exprimit, nec partem Chaldææ, vel alterius regionis vbi habitabat: ſed tantùm dicit generaliter veniſſe in Syriam fluuiorum: de qua voce aliquid ſuprà attigi.

12 *Iehoua Deus domini mei.* Seruus conſilio deſtitutus, ad preces ſe confert. Neque tamen ſimpliciter petit conſilium à Domino: ſed puellam quā deſtinauit vxorē Iſaac, ſibi offerri cum certa nota, vnde colligat ſibi diuinitus oblatam eſſe. Quòd in re tam confuſa non ſtupet quaſi attonitus, ſed in preces collecto animo erumpit, pietatis & fidei ſignum eſt. Sed diuinatio qua vtitur, cum vera orandi regula non ſatis videtur congruere. Primùm, ſcimus neminem rite precari niſi qui vota ſua Deo ſubiicit. Quare nihil minus conſentaneum quàm noſtro arbitratu quicquam Deo præſcribere. Vbi igitur ſerui religio, qui pro ſuo deſiderio legem Deo imponit? Deinde nihil in precibus noſtris ambiguum eſſe debet: certitudo autem nonniſi ex verbo petenda. Iam quum ſibi diuinationem fingat ſeruus, videtur perperam à legitima orandi modeſtia diſcedere: quum enim eum deficiat promiſſio, de re tota nihilominus fieri certus cupit. Atqui Deus votum eius exaudiens, ipſo euentu demonſtrat ſibi gratum fuiſſe. Itaque ſciendum eſt, quamuis ſpecialis promiſſio in promptu non extaret, ſeruum tamen non temere nec pro carnis libidine ſic fuiſſe precatum, ſed arcano Spiritus inſtinctu. Neque enim obſtat lex communis qua deuincti ſunt omnes pii, quin Dominus, vbi aliquid extraordinarium dare conſtituit, illuc quoque ſeruos ſuos impellat: non quòd eos abducat à verbo ſuo, ſed tantùm quia in forma orandi ſingulare aliquid concedit. Summa autem eſt, Domine, ſi occurret puella quæ rogata vt potum mihi præbeat, etiam benignè & comiter offerat camelis meis, hāc ego petam vxorem domino meo Iſaac, acſi mihi abs te de manu in manum tradita foret. Videtur quidem dubiam coniecturam arripere: ſed quia in Dei prouidentiam recumbit, certò perſuaſus eſt ſibi indicium illud inſtar oraculi fore: quia Deus quem habet expeditionis ſuæ præſidem, eum errare non ſinet. Interim hoc notatu dignum, quòd ſignum notitiæ non procul acceſſit, ſed ex re præſenti ſumit. nam quæ ignoto hoſpiti tam humana erit, ſuo officio ſpecimen dabit probæ naturæ. Hoc ideo obſeruare conuenit, ne curioſi homines hoc exemplum ad vana præſagia trahant. In verbis hæc notanda ſunt. Deum heri ſui Abrahæ compellat: non quòd ipſe ab eius cultu ſit alienus, ſed quia res de qua agitur, à promiſſione Abrahæ data pendet. Nec ſanè illi orandi aliunde fiducia quàm ex fœdere quod Deus pepigerat cum Abrahæ domo. *Occurrere fac nunc.* Hieronymus vertit, Occurre: ſed verbum eſt tranſitiuum, quo ſignificat Abrahæ ſeruus, ſic Dei conſilio & manu diſponi hominum negotia vt non ſint fortuiti rerum euentus: acſi diceret, Domine, fruſtra huc & illuc circunſpiciam, fruſtra meo labore, induſtria, & variis artibus ſucceſſum captabo, niſi tu negotium dirigas. Quum verò continuo pòſt ſubiicit, *Fac miſericordiam cum ſeruo tuo*, ſignificat non alio ſe iure fretum hoc audere, niſi quia Deus gratiam ſuam Abrahæ pollicitus fuerat.

15 *Antequam ipſe compleuiſſet loqui.* Contextus Moſis ſatis demonſtrat non ſtultè conceptum fuiſſe votum. Ipſa etiam celeritas raram Dei indulgentiam oſtendit, quòd hominem non patitur Deus diu cum anxietate luctari. Domo quidem prius exierat Rebecca quàm ille precari inciperet: ſed tenendum eſt, Dominum, penes quem & temporum momēta ſunt, & hominum greſſus, ſic vtrinque temperaſſe omnia, vt prouidētiam ſuam clarè teſtatam faceret. nā interdum noſtra deſideria longius ſuſpendit, vt precando fatigati, videamur tamen operā luſiſſe. ſed in hoc negotio ne obſcura eſſet ſua benedictio, repentè affulſit. Idem & Danieli cōtigit, (Dan. 9. f. 21.) cui ante finem precationis apparuit Angelus. Tametſi autem noſtra ſegnitia ſæpe contingit vt Dominus ad præſtandum ſit tardior, ſæpe tamen differri expedit quod petimus. Interim certis exemplis palam & conſpicuè probauit, quamuis non ſtatim reſpondeat euentus, nunquā tamen irritas eſſe ſuorum preces: imò ſemper illud impleri, antequam clament, ſibi curæ eſſe eorum neceſſitates. (Eſa. 65. d. 24.)

21 *Et uir ſtupebat ſuper eam tacens.* Admiratio hæc ſerui Abrahæ, oſtēdit fuiſſe animi dubiū. Secum tacitus explorat an iter ſuum Deus fortunauerit. Nihildum igitur habet certi de illa Dei

gubernatione,cuius ſymbolum vel teſſeram ſibi ipſe ſumpſerat?Reſpondeo,nunquam ita numeris omnibus abſolutam eſſe in ſanctis fidem,quin multæ dubitationes occurrant. Nihil igitur abſurdi,ſi ſeruus Abrahæ in genere,Dei prouidentiæ ſe cōmittens, inter multas cogitationes alternet atque æſtuet.Deinde fides,quãuis pacatos & quietos reddat piorum animos,vt patienter Deum expectent,non excutit tamen illis omnem curam:quia neceſſe eſt patientiam ipſa ſollicita expectatione exerceri, donec cōpleat Dominus quod promiſit.Cæterùm quãuis hæſitatio iſta ſerui Abrahæ,vitio non careat,quia manat à fidei infirmitate:ideo tamen excuſabilis eſt,quòd non aliò deflectit oculos,ſed tantùm ab euētu confirmationem petit,vt ſibi Deū adfuiſſe ſentiat.

22 *Protulit uir inaurem.* Quòd pretioſis monilibus ornat puellam,fiduciæ ſignū eſt.Nam quum multis documentis conſtet probum & frugi miniſtrum fuiſſe, non proiiceret ſine delectu opes domini ſui.Scit igitur nō malè collocari munera illa:vel ſaltem bonitate Dei fretus, quaſi futuri coniugii arrham, fideliter diſpenſat. Sed quæritur an Deo probentur eiuſmodi ornamenta, quæ non tam ad munditiem quàm ad pompam ſpectant: reſpondeo, non ſemper referri in Scripturis quæ imitari conueniat. Quicquid generaliter præcipit Dominus, pro inflexibili regula habendum eſt. particularibus quidem exemplis inniti, non modò periculoſum eſt, ſed etiam ineptum & abſurdum. Iam in cultu corporis quantopere Deo non faſtus tantùm,vel ambitio,ſed omnis luxuries diſpliceat, ſcimus. Vt abſit interior cordis cupiditas, damnat immodicum & ſuperfluum nitorem, qui in ſe multorum vitiorum continet illecebras. Iam verò vbi pura cordis ſinceritas in ſplendido ornatu reperietur? raræ certè hoc eſſe virtutis omnes agnoſcunt.Noſtrum quidem nō eſt, præciſè quolibet ornatu interdicere: quia tamē praua aliqua vanitate corruptum eſt quicquid frugalem vſum excedit: præſertim verò, quia hac in parte inexplebilis eſt mulierum cupiditas:non tantùm mediocritas colenda eſt,ſed etiam abſtinentia,quoad fieri poteſt.Et clanculum obrepit ambitio,vt ornatus paulo nitidior mox in ἀταξίαν ebulliat.Quantum ad inaures & armillas Rebeccæ ſpectat,ſicuti non dubito tūc in vſu fuiſſe apud diuites, ita ferebat ſæculi integritas vt parcè & frugaliter illis vterentur: & tamen vitium non excuſo. Nos quidem nihil iuuat exemplum vel ſubleuat, ſi prauas libidines, quas etiam ſublatis fomentis reſtinguere pluſquam difficile eſt, titillamus & magis accēdimus:quæ auro fulgere appetunt mulieres,corruptelæ ſuæ prætextum quærunt in Rebecca. Cur non igitur ad auſterum illud vitæ genus, & ruſticum laborem ſe perinde conformãt? Sed quemadmodum iam dixi,falluntur qui ſanctorum exempla contra communem Dei Legem, ſibi poſſe ſuffragari putant. Siquis obiiciat, hoc ab honeſtæ caſtæque puellæ verecundia abhorrere,quòd ab homine extraneo, & nunquam prius viſo inaures & armillas recepit: primùm fieri poteſt vt multos ſermones Moſes prætereat vltro citróque habitos, quibus adductam fuiſſe probabile eſt vt recipere auderet.Poteſt etiam fieri vt priore loco narret quòd ordine erat poſterius.Sequitur enim paulo pòſt in contextu, ſeruum Abrahæ ſciſcitatum, *cuiuſnam eſſet filia.* Simul reputanda nobis eſt ſæculi illius integritas. Vnde fit vt puellam vrbe ſolam egredi probroſum nō eſſet, niſi quòd tunc mores hominū non adeo ſeueram pudicitiæ cuſtodiam requirebant?Ex contextu quidem apparet, ornatum illi non turpis lenocinii cauſa datū eſſe:ſed quem parentibus proferret,quò facilior ad ſponſalia eſſet ingreſſus. De pretio non cōſentiūt interpretes.Inaures æſtimat Moſes dimidio ſiclo, armillas decem ſiclis. Hieronymus pro dimidio poſuit duos ſiclos.Ego genuinum ſenſum eſſe exiſtimo, quòd armillæ decem ſiclos valuerint: frontale verò vel inaures dimidium,hoc eſt quinque ſiclos. Nam quum nihil poſt vocem בקע addatur, relatio eſt ad maiorem numerum. Alioquin minimè concinna eſſet proportio inter armillas & ornatum capitis. Porro ſi pro quatuor Atticis drachmis ſiclū accipimus,leue pretiū erit.Itaque pondus auri notari puto,quod multò maiorem ſummam cōficeret quàm nummus.

26 *Et inclinauit ſe uir.* Quum audit ſeruus Abrahæ ſe incidiſſe in filiam Bathuelis,magis ac magis in ſpem bonam erigitur.Neque tamen,vt profani homines ſolent, tãquam occurſu fortuito gaudet:ſed Deo gratias agit, eius prouidentiæ acceptum ferēs quòd rectà fuerit tam opportunè deductus quò volebat.Non ergo iactat ſecundam fortunam: ſed Deum prædicat clemēter & fideliter egiſſe cum Abraham:hoc eſt miſericordiæ ſuæ cauſa, veracem in promiſſis adimplendis fuiſſe.Trāſfertur quidē ad homines locutio:ſicuti paulo pòſt verſu 49,in hoc eodē capite ſequitur,*ſi facturi eſtis miſericordiam & ueritatem cum domino meo Abraham,indicate mihi.*Propriè tamē in Deum competit,quòd gratuitò faueat hominibus,ideóque propenſus ſit ad beneficētiā:deinde,quòd eorum ſpem nunquam fruſtrando,fidum ſe ac veracē probet.Docet igitur hæc gratiarum actio,ſemper ante oculos habendam eſſe Dei prouidētiam, vt illi tribuamus quicquid nobis proſperè ſuccedit. *Nuntiauit in domum matris.*Fieri poteſt vt ſeorſum habitauerit mater Re-

beccæ:non quòd diuiſam haberet familiam à marito: ſed vt filias & ancillas ſub cuſtodia ſua haberet. Simplicius etiã exponere licet, rectà veniſſe in cubiculũ matris, quia liberius illi quàm patri rem geſtam narrare poterat. Probabile autem eſt, quum vxoris relatu factus certior eſſet Bathuel, vtriuſque iuſſu miſſum fuiſſe filium Laban qui hoſpitem adduceret. Reliqua expoſitione non indigent.

33 *Non comedam donec.* Incipit Moſes oſtẽdere qualiter adducti fuerint parentes Rebeccæ vt eã nepoti ſuo darent in vxorẽ. Quòd ſeruus appoſito cibo veſci recuſat niſi re confecta, in eo perſpicitur ſedulitas eius & fides. atque hoc inter beneficia quibus Deus ſeruum ſuum Abrahani dignatus eſt, meritò cenſebitur, quòd ſeruum tã fidelem & officio intẽtum habuerit. Cæterùm quum ſanctæ diſciplinæ hæc fuerit merces, ne miremur pauciſſimos tales inueniri, quando tã malè paſſim reguntur. Porro tametſi videtur ſuperuacuum texere ſermonem: nihil tamen eſt quod non ad præſentem cauſam valeat. Sciebat hunc affectum ingenitum eſſe parẽtibus à natura, vt non libenter filias ſuas procul amandent. Primùm igitur commemorat Abrahæ diuitias, ne dubitẽt viro locupleti filiam locare. Deinde exponit, Iſaac genitum fuiſſe ex matre vetula: non tantùm vt ſciant inſigni Dei miraculo fuiſſe patri donatum, vnde conjicere licebat diuinitus ad res magnas & præclaras eſſe ordinatum: ſed vt ab ætate accedat commendatio. Tertiò affirmat, Iſaac vnicum fore patris hæredem. Quartò, refert ſe iureiurando adactum eſſe vt quæreret hero ſuo Iſaac vxorem è cognatione ſua. Hoc autem ſtudium Abrahæ ad eos mouendos valde efficax erat. Quintò, refert Abraham ſperaſſe Deum fore itineris ducẽ, vt omnia illi ſua negotia cõmittebat. Sextò, in quam formam precatus ſit Deum recitat. Septimò, teſtatur quicquid ſua precatione complexus erat, ſe à Domino impetraſſe: vt appareat cõiugium iſtud de quo acturus eſt, placere Deo. Nunc videmus narrationis finem eſſe, vt Rebeccæ parentibus perſuadeat neque fallendi cauſa ſe fuiſſe miſſũ, nec ſe aſtutè vel obliquis artibus quicquã egiſſe, ſed in timore Domini, vt poſtulat cõiugii religio. Deinde nihil ſe petere quod non illis vtile ſit & honorificum. Denique, Deũ fuiſſe totius rei moderatorem. Porro quod ſeruus Abrahæ Angelum Dei ſibi expeditionis ducem fore perſuaſus, neque preces ad illum conuertit, neque gratiarum actionem: hinc diſcamus, Angelos non ideo nobis conſtitui benedictionũ Dei miniſtros vt à nobis inuocentur, vel Dei cultum in ſe transferant: quemadmodum hæc ſuperſtitio fere in toto mũdo graſſatur, vt homines ab vnico bonorum omnium fonte ad riuulos partem fiduciæ ſuæ deriuẽt. Particulam illam, *Deus in cuius conſpectu ambulaui*, quamuis alii ad probitatem & bonam conſcientiam Abrahæ referãt, ego potius de fiducia interpretor, quòd ſcilicet Deum ſibi propoſuerit vitæ gubernatorem, ſéque illi curæ eſſe confiſus, ab eius gratia pependerit. *Si facitis miſericordiam.* Nuper dixi quid valeat hæc locutio, nempe humanitatem præſtare, & bona fide agere. Ita modeſtè & ſuppliciter rogat vt in cõiugium Iſaac & Rebeccæ cõſentiant. Si repulſam ab illis paſſus fuerit, iturum dicit ſe vel ad dextram vel ad ſiniſtram, hoc eſt, alibi ſibi proſpecturum. Dextram enim & ſiniſtram, rectæ viæ opponit qua deductus ad ipſos fuerat. Futilis autem argutia quam adducunt quidam Hebræi, quòd iturus ſit ad Lot, vel ad Iſmael.

5 *A Iehoua egreſſa eſt res.* Quia ex hominis ſermone perſuaſi ſunt Deum huius eſſe coniugii authorem, negant ſibi fas eſſe quicquam diſceptãdi cauſa loqui. Dicunt autem à Domino rem egreſſam: quia volũtatem ſuam claris ſignis patefecerat. Hinc perſpicimus, quãuis partim ſuffocata eſſet vera religio, partim vitioſis erroribus infecta, nunquam tamen ita penitus extinctum fuiſſe Dei metum quin ſtaret hoc axioma, & omnium animis infixum maneret, Deo parendũ eſſe. Quòd ſi miſeri idololatræ, qui fere à pietate deſciuerant, ſe Deo ſubiecerunt, quòd ab eius nutu deflectere nefas eſſet: quanto nos ad obſequiũm promptiores eſſe conuenit? Ergo ſimulac comperta nobis eſt Dei voluntas, non tantùm ſileant linguæ, ſed omnes ſenſus quieſcãt: quia ſacrilega audacia eſt vllam cogitationem quæ repugnet, admittere. *Adorauit.* Iterũ repetit Moſes, ſeruum Abrahæ gratias egiſſe Deo: nec abs re hoc pietatis officium toties inculcat: quia quum nihil magis requirat à nobis Deus, pluſquam fœda ignauia in hac parte ſe prodit. Agnitio beneficiorũ Dei, ſacrificium eſt optimi odoris: imò cultus omnibus ſacrificiis præſtãtior. Innumeris aſſiduè beneficiis cumulantur homines à Deo. Ergo minimè ferẽda eſt ingratitudo, niſi ſe in illis celebrandis exerceant.

54 *Et ſurrexerunt mane.* In hoc ſermone accuratius inſiſtit Moſes, partim vt fidele ſeruis ſtudium in explendis domini mandatis commendet: partim vt doceat, eius animũ Dei Spiritu fuiſſe accenſum. ſic enim ardet vt nullas inducias aliis, nec ſibi vllam relaxationem concedat. Tametſi ita ſe geſſit vt probum & frugi ſeruum decebat: non tamen dubium eſt quin eum Dominus impulerit in gratiam Iſaac. Sic Dominus pro ſuis dormientibus excubat, abſentium negotia expedit ac conficit: omnes affectus quoad expedit, flectit ad eos iuuandos. Quòd dies

decem,quibus diſceſſum Rebeccæ differri poſtulant Laban & mater,quidam accipiunt pro annis vel menſibus,nimis coactum eſt.Fuit enim muliebre votum matris,quia ægrè ferebat protinus è ſinu ſuo puellam abduci.

57 *Vocemus puellam.* Quum ſimpliciter filiam ſuam prius deſponderit Bathuel, nunc parum conſtanter manere videtur in propoſito : verùm quòd prius ſine exceptione filiam ſuam obtulerunt,intelligi debet,quantum in ipſis erat.Nunc verò docet Moſes eos tyrannidem nõ exercuiſſe in filiam,vt inuitam extruderent,vel cogerent nubere cui nollet: ſed liberum ei conſenſum detuliſſe. Sacra quidem in hoc negotio parentibus authoritas eſſe debet: ſed tenenda eſt media ratio,vt ſponte ac mutuo conſenſu inter ſe contrahant partes.Quòd tam præciſe reſpõdet Rebecca,non ita accipere conuenit,acſi domum paternam contemneret, vel procax iuuẽcula maritũ nimis cupidè appeteret: ſed quia rem patris authoritate & matris conſenſu trãſactam eſſe videt,ipſa quoque annuit.

59 *Et dimiſerunt Ribcam puellam.* Primò refert Moſes honeſtè dimiſſam fuiſſe Rebeccam: quia adiuncta illi fuit nutrix.Porro mihi dubium non eſt quin nutrices habuerint domeſticas quæ ancillæ erant:non quòd matres prorſus ab officio ceſſarent, ſed quòd educationis curã mãdarent vni certæ ancillæ.Dictæ igitur ſunt nutrices quæ matres ſubſidiaria opera iuuabãt.Poſtea ſubiicit,*cognatos illi benedixiſſe*.quo verbo ſignificat precatos illi eſſe felicem ſtatum.Scimus ſolennem omnibus ſæculis ac gentibus hunc fuiſſe ritum,vt fauſtis ominibus coniugia proſequi ſolerent.Tametſi autem multum degenerauit poſteritas à pura & genuina patrum ratione:voluit tamen Deus publicum aliquod extare teſtimonium, quo admonerentur homines non eſſe legitimas nuptias, niſi quæ rite conſecratæ forent. Iam benedictionis formam, quæ hîc refertur, in communi vſu fuiſſe probabile eſt: quia natura dictat, propagationem ſobolis eſſe proprium coniugii finem. Et ſub victoria comprehenditur felix vitæ teſtatus. Dominus tamen eorum linguas direxit ad vaticinium quod ipſis ignotum erat. *Portas oſtium poſſidere*, ſignificat imperio potiri: quia in portis exercebantur iudicia, & in illis propugnacula vrbium erant.

63 *Et egreſſus erat Iſaac.* Apparet Iſaac ſeorſum à patre habitaſſe:vel quòd nimis copioſa erat familia:vel quòd ita ferebat vſus. Et fortè iam aliam vxorem induxerat Abraham: vt fugiendis iurgiis viſum fuerit commodius illum vti proprio domicilio. Sic magnæ opes ſuis moleſtiis permixtæ ſũt. Certè inter terrenas Dei benedictiones nulla fuiſſet Abrahæ dulcior quàm ſimul agere cum filio.Eius quidem conſuetudine & vſu priuatum fuiſſe minime arbitror.Nã qua pietate fuit Iſaac,omnibus proculdubio officiis erga patrem defungi ſtuduit. hoc tantùm defuit quòd non eodem vſi ſunt domicilio.Narrat autem Moſes quomodo factum ſit vt Iſaac incideret in vxorem,priuſquam illa domum veniret. Dicit enim ſub veſperam egreſſum eſſe meditandi vel orandi cauſa.Vtroque enim modo verbum Hebraicum איה exponi poteſt. Credibile eſt feciſſe id ex more, & ſeceſſum precibus fuiſſe quæſitum, quò mens omnibus auocamentis ſoluta, liberius Deo vacaret. Siue autem meditationi, ſiue precibus dare operam voluerit,Dominus læto iſto occurſu præſentiæ ſuæ ſignum illi dedit.

64 *Et eleuauit Ribca oculos ſuos.* Coniicere facilè licet,Iſaac conſpectis camelis in eam partẽ flexiſſe iter,viſendæ ſponſæ deſiderio.hinc data fuit ſciſcitandi occaſio Rebeccæ.Audito verò reſpõſo,mox honoris cauſa ex camelo deſilit vt ſponſum ſalutaret.Nam quòd metu perculſam decidiſſe quidam putant, nullo modo conuenit. Longius iter confecerat quàm vt debuerit multis comitibus protecta, tantopere expaueſcere ad vnius hominis conſpectum. Falluntur autem interpretes illi, quia in verbis Moſis non expendunt rationem poſtea reddi : vt ſit ſenſus,Rebecca quum vidiſſet Iſaac, deſcendit ex camelo: quia ex ſeruo quæſierat quiſnam eſſet: ille autem dixerat eſſe filium domini ſui. Neque enim de quolibet homine obuio ſciſcitari in mentem veniſſet:ſed quia iam admonita fuerat non procul abeſſe domum Abrahæ,vnum ſaltem quempiam ex domeſticis eſſe ſuſpicatur. Dicit etiam Moſes velum ſumpſiſſe:quod pudoris & pudicitiæ ſignum fuit.Nam & inde nubendi verbum deductum eſt, quòd ſpõſas maritis velatas dare ſolebant.Eundem quoque ritum à Patribus ſeruatum fuiſſe nõ dubito. Quo turpior & minus excuſabilis eſt ſæculi noſtri laſciuia, in quo ſponſarũ ornatus data opera ad proſtituendum pudorem componitur.

67 *Et introduxit eam Iſaac in tabernaculum.* Primò deduxit in tabernaculum,deinde accepit in vxorem.qua verborum ſerie legitimum nuptiarum morem à barbarie diſcernit Moſes. Et certè hoc poſtulat coniugii ſanctitas,ne ſe, pecudum inſtar, miſceãt vir ac mulier:ſed fide mutuò data,& inuocato Dei nomine ſimul habitent.Prǽterea notandum eſt, Iſaac non tyrãnico patris imperio coactum fuiſſe ad ducendam vxorem: ſed poſtquam animum ad eam adiecit, liberè ſumpſiſſe, & ex animo fidem coniugalem dediſſe. *Et conſolatus eſt ſe Iſhac.* Quum tunc pri

mum ſedatus fuerit dolor ex obitu matris,colligimus quanta fuerit eius vehemẽtia. iam enim ſatis lõgum tempus effluxerat.Hinc etiam colligere licet,tenerum fuiſſe & mollem affectum Iſaac: nec vulgariter matrẽ ſuam amaſſe,cuius mortem tam diuturno luctu proſequutus eſt. Atque hoc vtile eſt cognitu,ne ſãctos Patres immani & ferrea duritie fuiſſe fingam⁹:ſicuti qui dã fortitudinem in feritate locant. Tantùm dãda opera vt mitigetur dolor:ne vel in fremitus impios prorumpat, vel ſpem futuræ reſurrectionis obruat. Nec verò mœrorem Iſaac prorſus excuſo: tantùm admoneo,quod eſt humanitatis non debere prorſus damnari. Etſi autem id vitioſum fuit non poſſe dolorẽ abſtergere ex animo,donec prævaleret oppoſita cõiugii læti tia:Moſes tamẽ hoc in Dei beneficiis numerat,quòd qualecũque remediũ ſeruo ſuo adhibuit.

CAP. XXV.

ET *addidit Abraham,& accepit vxorem,cuius nomen erat Cethurã.*
2 *Et peperit ei Zimram,& Iocſan,& Medan, & Midian,& Iſbah,& Suah.*
3 *Et Iocſan genuit Seba, & Dedan. Filii autem Dedan fuerunt Aſſurim, & Letuſim, &*
Leummim.
4 *Filii verò Midian,Hephah,& Hepher,& Hanoch, & Abidah, & Eldaah:omnes iſti,fi*
lii Ceturæ.
5 *Porro dedit Abraham omnia quæ ſua erant,ipſi Iſhac.*
6 *Et filiis concubinarum quas habebat Abraham, dedit Abraham dona, & emiſit eos ab Iſ-*
hac filio ſuo quum adhuc viueret, ad Orientem,ad terram Orientalem.
7 *Porro iſti ſunt dies annorum vitæ Abraham quos vixit, centum anni & ſeptuaginta anni*
& quinque anni.
8 *Et obiit, & mortuus eſt Abraham in ſenectute bona,ſenex & ſatur:& congregatus eſt ad*
populos ſuos.
9 *Et ſepelierunt eum Iſhac & Iſmael filii eius in ſpelunca duplici, in agro Ephrõ filii Sohar*
Hittæi,quæ eſt ante Mamre.
10 *In agro quem emit Abraham à filiis Heth.ibi ſepultus eſt Abraham & Sarah vxor eius.*
11 *Et fuit,poſtquam mortuus eſt Abraham,benedixit Deus Iſhac filio eius, & habitauit Iſhac*
apud Puteum viuentis videntis me.
12 *Iſtæ autem generationes Iſmael filii Abraham,quem peperit Hagar AEgyptia ancilla Sa*
rah ipſi Abraham.
13 *Et hæc nomina filiorum Iſmael per nomina ſua,per generationes ſuas:primogenitus Iſma-*
el,Nebaioth,& Cedar,& Abdeel,& Mibſam,
14 *Et Miſmah,& Dumah,& Maſa,*
15 *Hadar,& Thema,Ietur,Naphis,& Cedmah.*
16 *Iſti ſunt filii Iſmael,& iſta nomina eorũ per villas ſuas, & per caſtella ſua,duodecim prin*
cipes per familias ſuas.
17 *Et iſti ſunt anni vitæ Iſmael,centum anni,& triginta anni,& ſeptẽ anni:& obiit,& mor*
tuus eſt,& congregatus eſt ad populos ſuos.
18 *Et habitauerunt ab Hauilah vſque ad Sur,quæ eſt ante AEgyptum, dum pergis in Aſſur:*
coram omnibus fratribus ſuis habitauit.
19 *Iſtæ verò ſunt generationes Iſhac filii Abraham: Abraham genuit Iſhac.*
20 *Et erat Iſhac quadragenarius quando accepit Ribcam filiam Bethuel Aramæi de Padan*
Aram,ſororem Laban Aramæi,ſibi in vxorem.
21 *Et orauit Iſhac Iehouam reſpectu vxoris ſuæ, quia ſterilis erat: & exoratus eſt ab ipſo*
Iehoua,& concepit Ribca vxor eius.
22 *Et collidebãt ſe filii in vtero eius, & dixit, Si ita, vtquid ego? & iuit ad interrogandum*
Iehouam.
23 *Tunc dixit Iehoua ad eam, Duæ gentes ſunt in vtero tuo, & duo populi à viſceribus tuis*

ſeparabunt ſe: & populus populo robuſtior erit, & maior ſeruiet minori.

24 *Et impleti ſunt dies eius vt pareret, & ecce gemini* erant *in vtero eius.*

25 *Egreſſus eſt autem prior rufus, totus ipſe ſicut pallium piloſum: & vocauerunt nomen e-*
ius Eſau.

26 *Et poſtea egreſſus eſt frater eius, & manus eius tenebat calcaneum* Eſau, *& vocarunt no-*
men Iahacob. Iſhac *autem erat ſexagenarius quando peperit eos.*

27 *Et creuerunt pueri: & fuit* Eſau *vir peritus venationis, vir agricola: ſed* Iahacob *erat vir*
integer, manens in tabernaculis.

28 *Et dilexit* Iſhac Eſau, *quia venatio* erat *in ore eius, &* Ribca *diligebat* Iahacob.

29 *Coxit autem* Iahacob *coctionem: & venit* Eſau *ex agro, & erat laſſus.*

30 *Et dixit* Eſau *ad* Iahacob, *Fac me comedere nunc de rufo, rufo iſto: quia laſſus ſum: idcirco*
vocarunt nomen eius Edom.

31 *Tunc dixit* Iahacob, *Vende hoc tempore primogenituram tuam mihi.*

32 *Et dixit* Eſau, *Ecce ego vado vt moriar, & vtquid mihi primogenitura?*

33 *Dixit itaque* Iahacob, *Iura mihi hoc tẽpore.* Et *iurauit ei: & vendidit primogeniturã ſuam*
ipſi Iahacob.

34 *Et* Iahacob *dedit* Eſau *panem & coctionem lenticularum, & comedit, atque bibit: & ſur-*
rexit, & abiit, contempſitque Eſau *primogenituram.*

1 *Et addidit Abraham, & accepit.* Valde abſurdum videtur quòd Abraham, qui trigintaocto ante Saræ mortem annis emortuo fuiſſe corpore dicitur, ea demum mortua nouam vxorem inducat: certè id indignum fuit eius grauitate. Adde quòd Paulus, fidem eius commendans, nõ modò effœtam fuiſſe vuluam Saræ dicit quũ gignendus eſſet Iſaac: ſed ipſius patris corpus fuiſſe emortuum. Ergo ridiculum fuit factum Abrahæ, ſi poſt viduitatem ſenex pluſquam decrepitus vxorem duxit. Deinde à Pauli verbis diſcrepat, quòd anno cẽteſimo frigidus, & ad generãdum impotens, quadraginta pòſt annis genuerit cõplures filios. Multi vt effugiant hoc abſurdum, Ceturam eandem faciunt cum Agar. Sed eorum commentum ſtatim refellitur in contextu: vbi dicit Moſes, Abraham dona dediſſe filiis concubinarum. Et ex 1. Chron. 1. c. 32, idem apertè colligitur. Alii coniiciunt viuente adhuc Sara Abraham ſumpſiſſe ſibi nouam vxorem. Quod tametſi graui reprehenſione dignũ fuit, non tamen à fide abhorret. Scimus hoc eſſe ordinarium, vt nimia licentiæ vſurpatione audaces reddantur homines. Ita legem coniugii ſemel tranſgreſſus Abraham, fortaſſis poſt diſſidium Agar polygamiæ finem nõ fecit. Adhæc veriſimile eſt, diuortio, quod illum cum Agar facere coegit Sara, vulneratum fuiſſe eius animum. Hoc quidẽ ſancto Patriarchæ probroſum, vel ſaltem minus decorum fuit. Sed inter omnes coniecturas nulla mihi videtur probabilior. Eam ſi recipimus, alieno loco inſerta erit narratio: ſicuti frequenter ſolet Moſes, quæ tempore præcedunt, in alium ordinem reiicere. Atque vt hæc ratio non vrgeat, res tamen ipſa oſtendit eſſe in hac hiſtoria ὕστερον πρότερον. Nonageſimum annum exceſſerat Sara quum peperit filium Iſaac, mortua eſt centeſimo viceſimoſeptimo ætatis ſuæ anno: duxit Iſaac vxorem annos quadraginta natus. Ergo fere quadriennium inter matris obitum & nuptias interceſſit. Si poſtea vxorem duxit Abraham, quid illi in mẽtem venit, quum iam viduitati plures annos aſſueuiſſet? Cõiicere ergo licet Moſen, vbi in ſcribenda Abrahæ vita ad extremum actum ventum eſt, interponere quod omiſerat. Nondum tamen ſolutus eſt nodus. Vnde enim nouus illi ad muliebrem concubitum vigor, quum teſtetur Paulus iam prius emarcido fuiſſe corpore? Sentit Auguſtinus non exigui modò temporis datum illi fuiſſe robur, quod ad gignendũ Iſaac ſufficeret, ſed diuina inſtauratione refloruiſſe in reliquum vitæ tempus. Quam ego ſententiam, tum quia miraculi gloriam amplificat, tum aliis de cauſis libenter amplector. Nec obſtat quod prius dixi, miraculo genitum fuiſſe Iſaac, quòd eſſet ſpirituale ſemen: nam propriè in eius gratiam reuiguit caducum Abrahæ corpus. Quòd alii poſtea geniti ſunt, quaſi accidẽtale fuit. Sic illa Dei benedictio, Creſcite, & multiplicamini, quæ coniugio annexa eſt, ad vagas libidines extenditur. Certè ſi vxorem, ſuperſtite adhuc Sara (quod mihi magis probatur) induxit Abraham, indignus erat cuius adulterino coniugio Deus benediceret. Cæterùm etſi nos latet cur hic gratiæ cumulus ad iuſtam menſuram acceſſerit, in eo tamen relucet mira Dei prouidentia, quòd quum ex aliis filiis deſcenderint multæ non obſcuræ gentes, penes ſolum Iſaac reſedit ſpirituale fœdus, Rom. 4. d. 19.

q. i.

cuius alij inſigne in carne ſua geſtabant.

6 *Et filiis concubinarum.* Narrat Moſes, quum propinquus eſſet morti Abraham, cōſilium ab eo initum fuiſſe quò lites à morte ſua inter filios dirimeret: nempe quòd Iſaac vnicum inſtituens hæredem, reliquos muneribus ornatos à ſe dimiſerit. Dura quidem in ſpeciem & crudelis ablegatio: ſed Dei ordinationi ac decreto reſpondens, vt poſteris Iſaac integra terræ poſſeſſio maneret. Neque enim Abrahæ licebat hæreditatem ſuo arbitrio partiri, qua iam in ſolidum donatus fuerat Iſaac. Quare nihil reſtabat, niſi vt hac illis ratione quæ deſcribitur, conſuleret. Nunc ſiquis vnum ex filiis eligens ſibi hæredem, reliquos excludat, faciet ipſis iniuriā, ac iniuſtæ exhæredationis face pernicioſas lites domi ſuæ accendet. Quare notanda eſt ſpecialis ratio, qua non inductus modò, ſed compulſus fuit Abraham ad filios hæreditate priuādos, & procul dimouendos: ne ſcilicet illorum interuentu turbari neceſſe foret quod de Iſaac diuinitus pronuntiatum fuerat. Diximus alibi Hebræis vocari cōcubinam quæ thori eſt ſocia, nō autem bonorum omnium. Idem etiā gentiū omnium more receptum, & legibus ſancitū fuit. Sic poſtea videbimus Lea & Rachel primarias fuiſſe vxores: Bilha verò & Zilpha ſecundo fuiſſe gradu, vt ſeruilis maneret earum conditio, quamuis in thorum coniugalē receptæ forent. Quum hac lege Hagar & Ceturā vxores Abraham duxiſſet, licitum illi fuiſſe videtur exiguā tantùm ex bonis ſuis partem filiis earū erogare: imò ab vnico hærede ad eos æquas partes trāſferre neque fas neque æquum fuiſſet. Et fortè nulla de ſucceſſione futura lis erat, vel contētio: ſed eos procul emittens, illud quod dixi periculum anticipat, ne partem terræ occupet quam Deus ſolis poſteris Iſaac totam deſtinauerat.

7 *Et iſti ſunt dies.* Deſcēdit iam Moſes ad mortem Abrahæ. Ac primò quidem in eius ætate nōtandus eſt numerus annorū quibus peregrinatus eſt. Miræ enim & incomparabilis tolerantiæ laus fuit, quòd per centum annos oberrans, quum Dominus eū variè circūageret, nuda Dei promiſſione contentus fuit tam in morte quàm in vita. Eant nunc quibus anni vnius vel paucorum inquietudinem ferre moleſtum eſt: quum Abraham pater fidelium non modò cētum annis inquilinus fuerit, ſed etiā inter plurima exilia iactatus. Interea tamē disertè exponit Moſes, Dominū quod pollicitus fuerat illi præſtitiſſe, *Morieris in ſenectute bona.* Quanquam verò durā & aſperam militiam certauit: fuit tamen non leuis nec exigua conſolatio, quòd inter tot ærumnas Deo vitam ſuā curæ eſſe ſciret. Quòd ſi vnus ille Dei intuitus cum tota vita ſuſtinuit, ne inter grauiſſimos fluctus, inter multas dolorum acerbitates, inter curarum æſtus, immēſam denique malorum congeriem deficeret: diſcamus & nos, ne vnquam fatigemur, in hanc fulturā recumbere, quòd Dominus felicem vitæ exitum nobis promiſit: & quidē lōgè clarius quàm patri noſtro Abrahæ.

8 *Et obijt Abraham.* Falluntur qui putant hac particula notari ſubitam mortem: quaſi non diutino morbo confectus fuerit, ſed expirauerit ſine dolore. Quin potius intelligit Moſes nō exēptum fuiſſe à communi ſorte fidelium patrem: ne langueſcant nobis animi, quū exterior homo noſter corrumpitur: ſed illam renouationem, quæ in ſpe eſt abſcondita, meditantes, labaſcere fragile hoc tabernaculum æquis animis ſinamus. Non eſt igitur cur nos exāgue & emarcidum corpus, hebetes oculi, tremulæ manus, & membrorum omnium defectio nos exanimet, quominus patris noſtri exemplo læti & alacres ad mortē properemus. Cæterùm tametſi commune hoc habuerit Abraham cum genere humano, nempe ſenio concidere, & tandē deficere: paulò pòſt Moſes, quoad mortis formam, diſcrimen inter ipſum & promiſcuum hominum vulgus ponit, nempe quòd *mortuus ſit in ſenectute bona, & vitæ ſatur.* Huius quidem boni videntur increduli plerūque eſſe participes: imò cōqueritur Dauid hoc quaſi priuilegio ipſos excellere: & in libro Iob ſimilis habetur querimonia, ipſos feliciter complere tempus ſuum, donec in puncto ad ſepulchrum deſcendant. Sed tenēdum eſt memoria quod prius dixi, præcipuam partem bonæ ſenectutis in bona conſcientia, animo ſereno & tranquillo conſiſtere. Vnde ſequitur, nonniſi in veros iuſtitiæ cultores competere quod Deus Abrahæ promittit. Nam verè non minus quàm ſcitè dicit Plato, bonam ſpē eſſe γηροτρόφον: ideòque ſenes malè ſibi conſcios miſerè cruciari, & intus lacerari quaſi perpetua carnificina. Simul verò addendum eſt quod Plato neſciuit, hoc nobis conferre pietatem, vt bona ſenectus nos ad ſepulchrum vſque comitetur: quia tranquillæ mentis cuſtos eſt fides. Eodem ferè pertinet quod mox additur, *ſaturum fuiſſe dierum,* vt non appeteret vitæ prorogationem. Videmus quàm multos conſtringat vitæ cupiditas: imò vt totus ferè mundus inter faſtidium præſentis vitæ & inexplebilem famem langueat. ſingularis ergo Dei gratia, vitæ ſaturitas, vt ex ea migrare parati ſimus.

Et congregatus eſt ad populos ſuos. Libenter amplector eorum ſententiam qui hac locutione ſtatū futuræ vitæ notari volūt, modò ne ad fideles reſtringas, quod faciūt illi: ſed generis humani ſocietatē intelligas tā in morte quàm in vita. Friuolū hoc fortè videbitur profanis hominibus,

quum Dauid inſtar pecudum colligi dicat reprobos in ſepulchrum: verùm ſi propius expendas,non extabit hæc collectio,ſi in nihilum redigâtur animæ.Sepulturæ continuò pòſt fiet mẽtio. Nũc dicitur ad patres ſuos collectus eſſe Abraham:quod minimè congrueret ſi euaneſcat hominis vita,& in nihilum homines diffluãt. quare Scriptura ita loquendo, reſiduum à morte facit alterius vitæ ſtatum, vt migratio è mundo non ſit totius hominis interitus.

9 *Et ſepelierunt eum.* Hinc apparet,quanuis multò prius abdicatus eſſet Iſmael,nõ fuiſſe tamẽ à patre ſuo alienum,qui in celebrandis mortui exequiis filii officio fungitur.Hoc autem Iſmael potius quàm reliqui,eo quòd vicinior erat.

12 *Et iſtæ generationes Iſmael.* Non eſt ſuperuacua narratio. Initio capitis breuiter attigit quid factum eſſet filiis Ceturæ.Hîc conſultò prolixior eſt, vt demonſtret ratam cõſpicuo effectu fuiſſe Dei promiſsionem, quam decimoſeptimo capite habuimus. Primò, non vulgare fuit Dei donum, filios illi duodecim naſci, qui nomen & principatum in totidem familiis tenuerint. Sed quia promiſſioni euentus reſpondet,præcipuè reputanda nobis eſt Dei veritas cũ ſingulari beneuolentia,& honore quo ſeruum ſuum Abrahã dignatus eſt,quando in aduentitiis quoque beneficiis tam benignè ac liberaliter cum ipſo egit. Nam aduentitiũ iure cenſebitur quod ſuperadditum eſt vltra ſpirituale fœdus. Ideo Moſes poſtquam vicos recenſuit in quos diſtributa fuit poſteritas Iſmaelis,ſepelit in poſterum totam illam gentem, vt ſolida perpetuitas tãtùm in Eccleſia maneat:iuxta illud Pſalmi centeſimi ſecundi,d.29, Filii filiorũ habitabũt. Adhæc, Moſes quaſi digito admirabile Dei conſilium oſtendit, quòd regionem à terra Chanaan diſtinctam aſſignans filiis Iſmael,cum illis proſpexit in futurum tempus,tum vacuam hæreditatem filiis Iſaac ſeruauit.

18 *Coram omnibus fratribus ſuis habitauit.* Maior pars interpretum hoc accipit de morte: acſi dixiſſet Moſes, breuiorem fuiſſe Iſmaelis vitam quàm fratrum qui diu fuerunt illi ſuperſtites. Sed quia verbum נפל, refertur ad mortem violentam , Moſes autem teſtatur Iſmaelem fato ſuo defunctũ:probari non poteſt illa expoſitio. Chaldæus paraphraſtes ſubaudit nomen ſortis:atque hũc ſenſum elicit, Sortem illi cecidiſſe vt non procul à fratribus habitaret. Ergo etſi in re non multum diſcrepo,non puto tamen ſic torquẽda eſſe verba. Verbum נפל,iacère interdũ,vel quieſcere,& habitare ſignificat.Simplex igitur Moſis ſermo eſt, Iſmaeli datã fuiſſe habitationem e regione fratrum,vt vicinus quidem eſſet,ſuos tamen haberet diſcretos fines. Neque enim dubito quin ad oraculũ reſpexerit quod decimoſexto capite habuimus, vbi inter alia dicebat Angelus matri eius Hagar, Manebit coram fratribus ſuis,vel figet tabernacula. Cur hoc de Iſmaele potius quàm de aliis,niſi quia migrarunt in Orientalem plagam?Iſmael verò,licet gentẽ haberet diuiſam à filiis Abrahæ,propriam tamen habuit ſedem in eorũ vicinia?Interim obſeruandum quoque eſt Dei conſiliũ,quòd Iſmael,licet prope fratres ſuos ſubſiſteret,ſubductus tamen fuit in ſuam ſtationem,ne mixtim cum illis ageret,ſed in conſpectu,vel e regione. Porro iacendi vel quieſcendi verbum non reſtringi ad perſonam Iſmaelis ſatis clarum eſt.

19 *Et iſtæ generationes Iſhac.* Quia velut accidentale erat quod de Iſmaelitis dixit Moſes,nunc ad præcipuum hiſtoriæ cõtextũ reuertitur, vt ſcilicet Eccleſiæ progreſſus nobis deſcribat.Ac primò quidem repetit de vxore, ſumptam fuiſſe ex Meſopotamia.Sororem Labã Syri diſertè vocat:quia futurus erat ſocer Iacob,ac de eo multa dicturus erat.Sed hoc in primis notatu dignũ quòd refert primis annis ſterilem fuiſſe Rebeccam.Poſtea autẽ videbimus non tribus vel quatuor,ſed viginti annis duraſſe eius ſterilitatem,vt concepta ſobolis deſperatio ſubitæ benedictioni plus lucis afferret. Sed nihil minus rationi cõſentaneum videtur quàm quòd Eccleſiæ propagatio tam exigua lentáque fuit. Abraham extremo ſenio ieiunum (vt videtur) longæ orbitatis ſolatium accepit, quòd ſpem nominis reliquit in vno tantùm capite. Iſaac prouectæ iã ætatis,imò in ſenium deuexæ nondũ pater eſt. vbi ſemen illud quod æquabit ſtellas cæli? Quis non illudere Deum putaret, quum inanes & ſolitarias relinquit domos, quæ ſecundum eius verbũ ingenti populo refertæ eſſe debuerant?Verum in Eccleſia oportet impleri quod in Pſalmo habetur, quòd lætam habitare faciat multorum filiorum matrem,quæ fuerat ſterilis.Parua enim & contemptibilis origo,lenti & debiles progreſſus,propagationem , quæ poſtea ſpe & opinione maior ſequitur,clarius illuſtrant:vt ſciamus cæleſti virtute & gratia non modis naturalibus Eccleſiam naſci & creſcere.Fieri quidem poteſt vt Deus immodici amoris exceſſum corrigere vel temperare voluerit in Iſaac : ſed illa ratio in primis obſeruanda, ſanctũ ſemen è cælo donari,non communi naturæ ordine naſci oportuiſſe:vt Eccleſiam non ex hominum induſtria prouenire,ſed à ſola Dei gratia manare diſcamus. *Pſal.113.a.9.*

21 *Et orauit,&c.pro uxore ſua.* Sunt qui vertant, *præſente uxore*,ac intelligunt hoc ideo factũ vt ipſa quoque adderet ſuas preces,vt coniunctim Deo ſupplicarent: ſed altera verſio ſimplicior. Porro orandi ſtudium teſtatur Iſaac, ſciuiſſe ſe ideo liberis priuari quòd Deus non benedixiſſet.

Deinde fœcunditatem peculiare eſſe Dei donum. Tametſi enim ſparſa & quodammodo effuſa fuit in totum humanum genus gratia gignẽdæ ſobolis, quum vocẽ illam protulit Deus, Creſcite, & multiplicamini: vt tamen ſciamus non fortuitò naſci homines, variè gignendi gratiã diſtribuit. Iſaac ergo quod in hominum arbitrio poſitum non eſt, à Deo petendũ eſſe agnouit. Iam verò non vulgari fidei conſtantia prædictum fuiſſe apparet. Quum illi notum eſſet Dei fœdus, cupidè, ſiquis alius, ſemen appetebat. non igitur tunc demum illi in mentem precari venit, quum ſpe ſua per annos fere viginti fruſtratus eſſet. Quanquam ergo Moſes vno tantũ verbo dicit precibus à Deo ſobolem impetraſſe: ratio tamen dictat continuas fuiſſe multorũ annorum preces. In eo relucet ſancti viri tolerantia, quòd dum videtur fruſtra in aerem vota fundere, orandi tamen ardorem non remittit. Sicuti autem Iſaac nos ſuo exẽplo ad orandi perſeuerantiam inſtituit: ſic etiam oſtendit Deus nũquam ſe ad vota fideliũ ſurdas habere aures, licet in longum tempus differat.

22 *Et collidebant ſe.* Hîc noua tentatio repentè exurgit, quòd ſe infantes in vtero matris mutuò collidunt. Cõflictus iſte tantum mœroris affert matri vt mortem præoptet. Neque mirũ: nam melius ſibi fuiſſe cogitat centies mori quàm horribile in ſe illud edi portentũ, vt gemini fratres in vtero ſuo incluſi, iam inteſtinum bellum gererent. Itaque falluntur qui muliebri impatientiæ tribuũt hanc querimoniam, quæ non tam dolore vel cruciatu extorta fuit quàm monſtri deteſtatione. Senſit enim proculdubio conflictum hunc non moueri naturaliter, ſed monſtroſum eſſe, & qui atrocem ac tragicum aliquem exitum portenderet. Simul verò iræ diuinæ metum obrepere neceſſe fuit: ſicuti fideles nõ ſubſiſtunt in ſenſu præſentis mali, ſed ad cauſam deſcendunt: atque ita apprehenſo Dei iudicio, expaueſcunt. Cæterùm tametſi initio grauius quàm par eſt turbatur, & in fremitum erumpens, modum & temperiem non ſeruat: paulo pòſt tamen remedium adhibet ac ſolatiũ dolori ſuo. Atque ita ſuo exemplo nobis præſcribit, dandam eſſe operam ne in rebus anxiis nimium indulgeamus triſtitiæ, vel cæca tormenta intus fouentes, corda noſtra vramus. Primos quidem motus cohibere difficile eſt: verũ priuſquam impotentius ſe efferant, eos frænare, & in ordinem cogere oportet. Ac in primis à Domino petenda eſt moderatio: ſicut hîc refert Moſes iuiſſe Rebeccam vt Dominum conſuleret: quia ſcilicet nihil ſedando animo ſuo aptius fore cenſuit quàm ſi de cõſilio Dei facta certior, ſeſe ad eius obedientiam componeret. Quanuis enim triſte reſponſum, vel minus optabile daretur, leuamẽ ſimul aliquod à Deo propitio ſperauit in quo acquieſceret. Sed hîc emergit quæſtio, qualiter Rebecca Deum conſuluerit. Multorum conſenſu recepta opinio eſt, ſciſcitatam ex aliquo Propheta eſſe quidnam hoc eſſet monſtri. Et videtur innuere Moſes aliquò profectam eſſe vt oraculum audiret. Sed quoniã diuinatio illa nihil habet coloris, magis in diuerſam partem inclinò, quòd receſſu quæſito intentius orauerit, vt reuelationem è cælo haberet. Nam eo tempore quoſnam præter maritum & ſocerum Prophetas in mundo, nedum in vicinia, reperiſſet? Deinde video tunc fere Deum volũtatem ſuam pateſeciſſe oraculis. Tertiò, ſi rei magnitudinem expendimus, arcanum illud ore Dei magis quàm hominis teſtimonio manifeſtari decuit. Noſtra ratio diuerſa eſt. nam neque talibus miraculis hodie res futuras Deus portẽdit: & in regendo vitæ curſu abundè nobis ſufficit Legis, & Prophetarum, & Euangelii doctrina, quæ perfectam ſapientiam complectitur.

23 *Duæ gentes.* Primò reſpondet Deus, quòd inter ſe pugnant gemelli fratres, longius patere quàm ad eorum perſonas. hoc enim modo oſtendit quòd inter eorum poſteros futurum erat diſſidium. Emphatica autem eſt loquutio quum dicit duas eſſe gẽtes: nam quum fratres eſſent & gemelli, adeóque vnus ſanguis: non putabat mater ita diſiunctũ iri, vt diuerſos populos efficerent: Deus tamen inter eos qui coniuncti erant natura, diſceſſionem fore pronũtiat. Deinde exprimitur diuerſa conditio, quòd victoria penes vnum populum futura ſit: quandoquidem hinc tumultus, quòd pares eſſe nõ poterant: ſed altero reiecto alter eligebatur. Nam quũ ægrè cedant reprobi, neceſſe eſt Dei filios pro ſua adoptione multas moleſtias & certamina ſubire. Tertiò Domin⁹ affirmat, inuerſo naturæ ordine natu minorẽ, qui inferior erat, fore victorẽ. Nũc videdũ eſt quorſũ pertineat hæc victoria. Qui ad terrenas diuitias vel opes hoc reſtringũt frigidè nugãtur. Neque enim dubiũ eſt quin hoc oraculo edocti fuerint Iſaac & Rebecca, fœdus ſalutis non fore duobus populis cõmune: ſed tãtùm in poſteris Iacob conſeruatum iri. Initio generalis erat in ſpeciem promiſſio, quæ totum ſemen cõprehẽderet: nunc ad partẽ vnam reſtringitur. Hæc ratio conflictus, quòd Deus ſemen Iacob, cuius par & eadem videbatur eſſe conditio, diuidit, vt partem vnam adoptet, alteram abdicet: pars vna nomen & ius Eccleſiæ obtineat, reliqui extranei cenſeãtur: penes vnam partem reſideat benedictio, qua priuentur alii: ſicuti poſtea cõtigit. Scimus enim Idumæos fuiſſe abſciſſos ab Eccleſiæ corpore: fœdus autem gratiæ in familia Iacob fuiſſe depoſitũ. Si cauſa diſcriminis quæritur, nõ reperietur in

naturam nam eadem eſt vtriuſque populi origo. Non reperietur in meritis: quia adhuc ambo capita in vtero matris incluſa erant quum exortum eſt diſſidium. Quinetiam voluit Deus, vt carnis ſuperbiam humiliaret, detrahere ipſis hominibus omnẽ fiduciæ & gloriæ materiam. Poterat priorem educere Iacob ex vtero: atqui primogenitũ alterum conſtituit, qui inferior tandem futurus erat. Cur ita poſitum à ſe ordinem conſultò inuertit, niſi vt ſciamus, poſthabito dignitatis reſpectu, gratuitò electum eſſe Iacob, qui promiſſæ benedictionis hæres foret? Summa eſt igitur, quòd Deus prætulit Iacob fratri Eſau, vt pater eſſet Eccleſiæ, hoc non fuiſſe redditum eius meritis, vel induſtria quæſitum, ſed profectum à mera ipſius Dei gratia. Sed quum de toto populo agatur, non arcana, quæ in paucis rata eſt, electio, ſed communis notatur adoptio, quæ tam latè patet quàm prædicatio externa verbi. Quia hoc tam breuiter perſtrictum, obſcurius eſſe poſſet, memoria repetant lectores quòd ſuprà decimoſeptimo capite expoſui: nempe Deum adoptionis ſuæ gratia complexum eſſe omnes Abrahæ filios, quia cum ominibus fœdus pepigit, nec fruſtra omnibus promiſcuè offerri voluit ſalutis promiſſionem, & Circũciſionis ſymbolo in eorum carne obſignari: cæterùm fuiſſe ex populo vniuerſo ſpeciale aliquod delectum ſemen, & eos demum cenſeri legitimos Abrahæ filios qui arcano Dei conſilio deſtinati ſunt ad ſalutẽ. Fides quidem ſpirituales filios à carnalibus diſcernit: ſed nũc de principio diſcretionis, non autem de ſymbolo vel nota quæſtio eſt. Deus ergo totum ſemẽ Iacob ſine exceptione elegit, ſicuti pluribus locis teſtatur Scriptura: quia omnes pariter iiſdem gratiæ ſuæ teſtimoniis dignatus eſt, verbo nempe & ſacramentis. Sed alia ſemper viguit peculiaris electio, quæ in certo & finito hominum numero continebatur, vt in communi interitu ſeruaret Deus quos vellet. Nunc exoritur nobis quæſtio. nã quũ de priori electionis ſpecie nunc tractet Moſes, Paulus ad ſecundam torquet eius verba. Siquidem dum probare vult non omnes qui origine ſunt Iudæi, eſſe vitæ hæredes: nec omnes qui ſecundum carnem ex Iacob deſcendunt, pro veris Iſraelitis haberi: ſed Deum pro ſuo beneplacito quos voluit eligere: teſtimonium hoc adducit, Maior ſeruiet minori. Qui doctrinã gratuitæ electionis extinguere conantur, perſuadere cuperent Pauli quoque verba nonniſi de externa vocatione debere intelligi: ſed contextus apertè reclamat, ſéque non modò inſulſos, ſed impudentes eſſe oſtendunt, dum tam claræ luci tenebras vel fumum tentant inducere. Ne glorietur in carne Eſau, inquiunt, ad fratrem natu minorem transfertur eius dignitas: quia noua huic affertur promiſſio. Fateor aliquid eſſe quod dicunt: ſed quod in cauſa præcipuũ erat, ab ipſis omitti dico. externa enim vocatione definiunt quod hîc ſtatuitur diſcrimen. Atqui niſi velint irritũ facere Dei fœdus, concedant neceſſe eſt, conſortes externæ vocationis peræquè fuiſſe Eſau & Iacob. vnde patet, arcano Dei conſilio ſegregari quibus communis erat vocatio. Et ſtatus diſputationis Paulinæ notus eſt, quòd quum Iudæi inflati Eccleſiæ titulo Euangeliũ reſpuerent, labaſcebat fides ſimplicium: quia probabile non erat, Chriſtum & ſalutem in eo promiſſam, ab electo populo, gente ſancta, & naturalibus Dei filiis poſſe reiici. Hîc contendit Paulus, non omnes qui deſcẽdunt ex Iacob ſecundũ carnẽ, eſſe veros Iſraelitas, quia Deus gratuitò arbitrio eligat quos habere vult æternæ ſalutis hæredes. Quis non videt Paulum à cõmuni adoptione ad particularem deſcendere: vt ſciamus non omnes qui locũ occupãt in Eccleſia, pro veris Eccleſiæ membris reputari. Certè palã ab ordine filiorũ Dei abdicat ad quos (ſicut alibi dicit) ſpectabat adoptio: vnde certò conficitur, ad probandam hanc ſententiã, aptari ab ipſo Moſis teſtimoniũ, quòd Deus ex filiis Abrahæ certos ſibi eligat in quibus ſtabilis ſit & efficax adoptionis gratia. Quomodo igitur Paulum cum Moſe conciliabimus? Reſpondeo, quãuis Dominus totum ſemẽ Iacob à genere Eſau ſeparet, id tamẽ fieri Eccleſiæ intuitu, quæ in poſteris Iacob incluſa erat. Et certè ad hunc finem referebatur generalis populi electio, vt Deus Eccleſiam haberet ex reliquo mũdo ſegregatam. Quid igitur abſurdi ſi Paulus ad ſpecialem electionẽ Moſis verba accommodat, quibus prædictum eſt Eccleſiã fore ex ſemine Iacob? Atque huius rei ſpecimen in ipſis capitibus fuit exhibitum. Iacob enim nõ tantùm externa voce à Domino vocatus eſt, ſed præterito fratre hæres vitæ electus. Quod Dei beneplacitum in perſona vnius Iacob Moſes commendat, meritò Paulus longius trahit: ac nequis putaret poſtquam hoc oraculo diſtinctæ fuerunt duæ gentes, electionẽ indifferenter ſpectaſſe ad omnes filios Iacob: aliud oraculũ opponit Paulus, Miſerebor cuius miſerebor. vbi videmus ſegregari ex promiſcuo genere filiorum Iacob, certum numerum, in quibus ſeruãdis ſpecialis regnet Dei electio. vnde apparet Dei cõſilium prudenter animaduerſum fuiſſe à Paulo: quòd ſcilicet primogenituræ honorẽ à maiori ad minorem tranſtulerit, vt ſibi Eccleſiam ex ſemine Iacob quam vellet, non hominũ meritis, ſed mera gratia deligeret. Tametſi autem colligẽdæ Eccleſiæ media, Deus toti populo communia eſſe voluit: finis tamen in quẽ reſpexit Paulus, præcipuè ſpectãdus eſt, vt ſemper ſit aliquod hominum corpus in mundo, quod Deũ pura fide inuocans cuſtodiatur vſque in finẽ.

Rom. 9.b.7.8.

Fixum itaque maneat hoc doctrinæ caput, quòd ex hominibus alii pereunt, alii ſalutem conſe quuntur, cauſam ex arcano Dei beneplacito pendere. Vnde enim fit vt qui ſunt ex Abrahã geniti, non in eodem iure conſiſtant? Diſpar certè conditio neque huius virtuti, neque illius vitio aſcribi poteſt, quia nondum nati erant. Quia hoc reſpuit communis hominũ ſenſus, extiterũt omnibus ſæculis acuti homines qui Dei electionem proteruè vexarent. Mihi verò nunc propoſitum nõ eſt ſingulas eorum calumnias refellere, aut diluere: nobis tenere ſufficiat quod ex Pauli interpretatione colligimus, quum eodem interitu dignum ſit humanum genus, & eodẽ reatu cõſtrictum, alios gratuita miſericordia liberari, alios iuſtè relinqui ſuo exitio: nec ideò aliis præferri quos Deus eligit, quia ſanctos Deus præuideat, ſed vt ſancti ſint. Quòd ſi prima origo ſanctitatis, Dei electio eſt, fruſtra in hominibus quæritur diſcrimẽ quod in ſolo Dei arbitrio reſidet. Siquis anagogen deſideret, quia multi hypocritæ in medio Eccleſiæ vtero incluſi ad tempus, inani titulo ſuperbiunt, & ſe inſolenter iactando exultant aduerſus veros Dei filios: ſubinde exurgunt inteſtini conflictus qui matrem ipſam duriter torquent.

24 *Et impleti ſunt dies.* Docet Moſes inteſtinum vteri certamẽ vſque ad partum duraſſe. neque enim fortuitò accidit, quòd Iacob arrepto fratris talo conatus eſt prior exire. Hoc ſymbolo teſtatus eſt Dominus non ſtatim electionis ſuæ cõſtare effectum: quin potius medium iter multis certaminibus & moleſtiis refertum eſſe. itaque nomẽ à ſua aſperitate ſortitus eſt Eſau: quòd iam à prima infantia virilem in modum formatus eſſet: nomen verò Iacob ſignificat gigantẽ illum cum robuſto ſuo inſultu, fruſtra luctando fuiſſe deuictum.

27 *Et creuerunt paruuli.* Nunc breuiter amborum mores nobis Moſes deſcribit. Nec verò Iacob ab eximiis & præclaris dotibus cõmendat, quæ laude & memoria dignæ ſint, ſed tantùm dicit fuiſſe ſimplicem. תם quidem pro integro & ſincero vtplurimum accipitur: ſed hîc referri debet ad antitheſin. poſtquam Eſau robuſtum fuiſſe, & venationi addictum, virúmque agreſtẽ retulit: ingenium Iacob opponit manſuetum, quia domi quietem coleret, vt potuerit videri ignauus: ſicuti Græci οἰκοσίτους appellant, qui domi reſides, induſtriæ ſuæ ſpecimen non proferũt. In ſumma, tantundem valet comparatio acſi Moſes Eſau à ſtrenuitate laudaret: Iacob autem diceret otio domeſtico fuiſſe deditum: talem fuiſſe prioris indolem, quæ virum animoſum fore promitteret: huius verò, quæ nihil haberet commẽdatione dignum. Quùm cæleſti decreto ad Iacob delatus iam foret primogenituræ honor. cur illum Deus in tugurio iacere, & inter cineres torpere ſinit: niſi quia electionẽ ſuam interdum ad tempus vult latere, nequid ſuis præparationibus tribuant homines.

28 *Et dilexit Iſaac Eſau.* Quò melius oſtenderet Deus ſatis in ſua electione eſſe firmitatis, vt aliunde nullo adminiculo iuuetur, imò ad ſuperanda quæuis obſtacula ſatis eſſe validam: paſſus eſt Eſau fratri ſuo patris amore & iudicio præferri, vt figura quædã reiectitii hominis in Iacob extaret. Quum ergo tot circunſtantiis clarè demonſtret Moſes, in ſolo Dei beneplacito fundatam fuiſſe adoptionem Iacob, minimè ferenda eſt eorum improbitas qui eam ſuſpendunt ab hominis arbitrio: vel partem ad media (vt loquuntur) & præparationes tranſcribunt. Sed quî fieri potuit vt pater oraculi non ignarus, propenſior tamen in primogenitum foret, quem diuinitus reiectum ſciebat? pietatis enim & modeſtiæ fuiſſet affectum potius ſuum ſubigere, vt Deo pareret. Priores amoris partes ſibi naturaliter primogenitus vendicat: ſed qui in ordinem coactus erat Dei oraculo, eum ſupra fratrem extollere, patri liberũ nõ fuit. Multo etiam magis pudendũ, & ſancto Patriarcha indignũ, quod mox ſubiicit Moſes, guſtu carnis ferinæ fuiſſe illectũ, vt filium Eſau magis amaret. Tantúmne valuiſſe apud eũ palati delicias, vt oblitus oraculi, contemneret in Iacob Dei gratiã: ad eum verò quẽ Deus reiecerat, animũ præpoſterè applicaret? Eant nũc Iudæi, & in carne glorietur: quum Iſaac pluris cibũ faciẽs quàm deſtinatam filio hæreditatẽ, gratuitum Dei fœdus, quãtum in ſe erat, peruerterit. Neque enim excuſationi locus eſt, quin cæco, vel ſaltem nimis incõſiderato amore primogeniti filii alterũ poſthabuerit: an aduerſo vitio laborauerit mater, incertum eſt. Sic enim plerunque videmus ſcindi parentum ſtudia, vt ſiquem ex filiis amari videt vxor à marito, contraria æmulatione in alterum magis inclinet. Amauit Rebecca filium Iacob præ Eſau. ſi vaticiniũ ſecuta, rectè: ſed fieri poteſt vt fuerit etiã incõpoſitus amor. Atque hac in parte nimiũ ſe prodit naturæ corruptela. Nullum ſanctius coniugio vinculum eſt mutui conſenſus, accedunt etiam noui nexus in liberis: atqui diſſidii occaſionẽ ſæpe præbent. Quia tamẽ paulo pòſt videmus Rebeccã præcipuè in Dei benedictionem intentam fuiſſe, probabilis coniectura eſt, Dei authoritate fuiſſe inductam vt primogenito minorem præferret: interea ſtultus patris amor adoptionis diuinæ gratiam magis illuſtrat.

29 *Et coxit Iacob coctionem.* Parum à luſu puerili differt hæc hiſtoria. Coquit Iacob pulmentum: redit ex venatione frater laſſus ac famelic9, cibũ primogenitura redimit. Qualis, obſecro, iſta

conuentio? Inediæ fratris vltro ſuccurrere debebat Iacob. Quum rogatus negat, quis nõ inhumanitatis eũ damnet? Quòd iure primogenituræ cedere cogit, illicita eſſe videtur ac friuola pactio. Sed in re non magni momenti probauit Deus ingenium Eſau: & rurſum ſpecimen extare voluit pietatis Iacob: vel (vt magis propriè loquar) quid lateret in vtroque patefecit. Falluntur quidem multi, dum hinc cauſam electionis Iacob ſuſpendunt, quòd aliquam in eo dignitatem præuiderit Deus: & Eſau ideo reprobatum fuiſſe putant, quòd futura eius impietas Dei adoptione indignum reddiderit priuſquam naſceretur. Paulus gratuitam electionem ſtatuens, quærẽdum eſſe diſcrimen negat in hominum perſonis: ac primò quidem illud axioma ſumit, Quum perditum ſit à ſua origine humanum genus, & exitio addictum, quicunque ſalui fiunt, nonniſi mera Dei gratia ab interitu liberari. Ideóque non præferri alios aliis proprio merito: ſed quum peræquè omnes gratia indigni ſint, ſeruari quos ſuo arbitrio Deus elegit. deinde altius conſcendit, Quum Deus mundi ſit opifex, ſuo iure ita eſſe vitæ & mortis arbitrum, vt ratio non ſit ab eo exigenda: ſed eius volũtas ſit cauſa cauſarum, vt ita loquar. Neque verò hoc modo Paulus tyrannidẽ Deo affingit, ſicuti Sophiſtæ de abſoluta eius poteſtate nugantur. Sed quum habitet lucem inacceſſam, & iudicia eius omnes abyſſos ſuperent, prudenter iubet Paulus in ſolo eius propoſito acquieſcere: ne ſi homines nimis curioſi eſſe appetant, immenſum illud chaos omnes illorũ ſenſus abſorbeat. Stultè ergo ex hoc loco æſtimant quidam, quum ex duobus fratribus alterum Deus elegit, altero poſthabito, præuiſa fuiſſe vtriuſque merita. Nam vt differret Iacob ab Eſau, neceſſe fuit ipſum à Deo diſcerni: alioqui fratri non diſsimilis futurus erat. Et ſemper illud Pauli memoria tenendum eſt, neminem præ altero excellere ſua induſtria aut virtute, ſed ſola Dei gratia. Cæterùm quanuis pares eſſent natura ambo fratres, in Eſau tamen perſona quaſi in ſpeculo Moſes nobis repræſentat quales ſint omnes reprobi qui ſuo ingenio relicti, à Spiritu Dei non gubernatur. In perſona autem Iacob oſtendit non eſſe otioſam adoptionis gratiam in electis: quia Dominus eam ſua vocatione efficaciter obſignat. Vnde ergo fit vt venalem habeat primogenituram Eſau, niſi quia Spiritu Dei priuatus, terram duntaxat ſapit? vnde fratri Iacob vt ſe proprio victu fraudans, inediam patienter ferat, niſi quia Spiritu ſancto duce ſupra mundum ſe attollit, & ad cæleſtem vitam aſpirat? Proinde diſcamus quoſcunque Spiritus ſui gratia non dignatur Deus, animales eſſe ac brutos, & vſqueadeo deditos caducæ vitæ, vt de ſpirituali Dei regno non cogitent: quos verò Deus regendos ſuſcepit, non ita teneri implicitos carnis illecebris quin ſupernæ vocationi intenti ſint. Vnde ſequitur, reprobos omnes manere demerſos in corruptelis carnis: electos verò Spiritu ſancto renouari, vt ſint Dei figmentum ad bona opera creati. Siquis excipiat poſſe Deo partem culpæ aſcribi, qui ſtuporẽ & prauas cupiditates reprobis ingenitas non corrigit: ſolutio in promptu eſt, conſcientiæ ipſorum teſtimonio, quo damnare ſe cogũtur, Deum abſolui. Quare nihil aliud ſupereſt, niſi vt à facie Domini ſileat omnis caro, ac totus mundus ſe obnoxium eſſe confitens eius iudicio humilietur potius quàm ſuperbè litiget.

30 *Fac me comedere nunc de rufo.* Quanquam his verbis declarat Eſau, ſe minimè appetere lautitias, ſed qualicunque cibo contentũ eſſe (vtpote qui pultem à colore, ſaporis immemor, contemptim deſignat) conìicere tamen licet, rem ſerio animaduerſam fuiſſe à parentibus. neque enim ex re ludicra nomen illi fuiſſet impoſitum. Cæterùm quòd appetit & rogat, nihildum in eo reprehenſione dignum admittit: ſed vbi dicit, En ego moriar, ad quid mihi primogenitura? profanam cupiditatem terræque & carni prorſus addictam prodit. Neque verò dubium eſt quin ex animo teſtetur ſe mortis ſenſu vrgeri. Falluntur enim qui ſic accipiunt eius verba, Ecce morior, acſi diuturnæ vitæ ſe fore negaret, quia venando quotidie feris obiectus verſatur in diſcrimine. Ergo vt præſentem mortem effugiat, primogenitura cibũ redimit: neque tamen ideo deſinit grauiter peccare, dum primogenituram nihili æſtimat, niſi in hac vita proſit. Nam hinc fit vt ſpirituale bonum terreno & caduco permutet. Qua ratione vocat eum Apoſtolus profanum: vtpote qui in præſenti vita ſubſidens, altius non aſpiret. Atqui hoc demum fuiſſet verè ſapere, centum potius obire mortes quàm ſe primogenitura abdicare, quæ adeo vnius ætatis anguſtiis incluſa nõ erat, vt cæleſtis vitæ perpetuitatem ad poſteros quoque tranſmitteret. Nunc verò quia nullam niſi in mundo felicitatem concipit Eſau, anima eius in pulmento ſepulta eſt. Iam ſibi quiſque noſtrum proſpiciat: quia terreſtre nobis omnibus ingenium eſt, ſi naturã ſequamur ducem, cæleſti hæreditate facilè nos abdicabimus. Veniat igitur ſubinde in mentem Apoſtoli exhortatio, Ne ſimus profani quemadmodum Eſau. *Heb. 12. d. 16.*

33 *Iura mihi.* Non agit crudeliter Iacob cum fratre, quia nihil illi eripit, ſed tantùm confirmationem appetit iuris ſibi diuinitus conceſsi: ídque facit pio conſilio, vt electionis ſuæ fidem melius inde ſtabiliat. Interea ſtupor Eſau notandus eſt, qui interpoſito Dei nomine primogenituram vendere non dubitat. Quanuis prius fame, tanquam œſtro percitus, ad pulmentum

inconſideratè rueret: vbi exactum eſt iuſiurandum, tunc ſaltem aliqua obrepere debuit religio quæ brutam cupiditatem corrigeret. Atqui ventri addictus, ingratitudinis ſuæ teſtem conſtituit Deum ipſum.

34 *Et Iacob dedit.* Quanquam prima ſpecie frigida & ſuperuacua eſſe videtur narratio: magnum tamen ſubeſt pondus. Primò enim commendat Moſes pietatem ſancti Iacob, quòd ad cæleſtem vitam aſpirans, cibi appetitum frænare potuerit. Certè non erat ſtipes: cibum, quo famem ſedaret, parãdo, ſtomachum magis irritauerat. Quare ad tolerãdam inediam, ſibi vim facere neceſſe habuit. Carni verò in hunc modum domandæ nunquam par fuiſſet, niſi in eo viguiſſet ſpirituale melioris vitæ deſiderium. Ab altera parte paucis verbis emphaticè traducitur mira Eſau fratris ſecuritas, *comedit, bibit, ſurrexit, abiit.* quorſum hæc quatuor ponuntur? Nempe vt ſciamus quod continuo pòſt ſequitur, pro nihilo duxiſſe illud incomparabile bonum quo priuatus erat. Celebratur ab hiſtoricis Lacedæmonii captiui querimonia. Exercitus diu obſeſſus, propter aquæ inopiam hoſtibus ſe dediderat. Poſtquam è fluuio biberũt, O commilitones (dixit ille) quantula voluptate inæſtimabile bonum perdidimus. Miſer ille, reſtincta ſiti ad ſe reuerſus, amiſſam libertatem gemebat. Eſau ſaturatus, ſe longè præſtãtiore bono quàm ſint centum vitæ, ſpoliatum non expendit, vt pabulum ſemihoræ redimeret. Ita ſolent profani omnes: alienati cæleſti vita, nihil ſe iacturæ feciſſe ſentiunt, donec è cælo fulminet Deus. Quandiu potiuntur carnis votis, à tergo illis eſt ira Dei: ita fit vt ſtupidi pergant in ſuum exitium. Quare diſcamus, ſiquando mundi illecebris decepti, à recta via deflexerimus, celeriter nos expergefacere.

CAPVT XXVI.

DEinde fuit fames in terra præter famem ſuperiorem quæ fuerat in diebus Abrahã: *& profectus eſt* Iſhac *ad* Abimelech *regem* Peliſthim *in* Gerar.

2 *Nam viſus eſt ei* Iehoua, *&* dixit, Ne *deſcẽdas in* AEgyptum: *habita in terra quam dicam tibi.*

3 *Inhabita terram hanc, & ero tecum, & benedicam tibi: quia tibi & ſemini tuo dabo omnes terras iſtas: & ſtatuam iuramentum quod iuraui ad* Abraham *patrem tuum.*

4 Et *multiplicare faciam ſemen tuũ ſicut ſtellas cæli, & dabo ſemini tuo omnes terras iſtas: benedicenturque in ſemine tuo omnes gentes terræ:*

5 Eo *quòd obediuerit* Abraham *voci meæ, & cuſtodierit cuſtodiã meam, præcepta mea, ſtatuta mea, &* Leges *meas.*

6 Et *habitauit* Iſhac *in* Gerar.

7 Et *interrogauerunt incolæ regionis de vxore eius, & dixit,* Soror *mea eſt. quia timuit dicere, vxor mea eſt: ne fortè occideret me incolæ regionis propter* Ribcã, *quia pulchra aſpectu erat.*

8 Verùm *fuit, quũ protracti eſſent ei ibi dies, aſpexit* Abimelech *rex* Peliſthim *per feneſtram, & vidit, & ecce* Iſhac *ludebat cum* Ribca *vxore ſua.*

9 Tunc *vocauit* Abimelech Iſhac, *& dixit,* Verè *ecce vxor tua eſt: & quomodo dixiſti,* Soror *mea eſt?* Et *dixit ad eum* Iſhac, Quia *dixi,* Ne *fortè moriar propter eam.*

10 Et *dixit* Abimelech, Quid *hoc feciſti nobis? paulum abfuit quin dormierit vnus è populo cum vxore tua, & venire feciſſes ſuper nos delictum.*

11 Præcepit *itaque* Abimelech *omni populo, dicendo,* Qui *tetigerit virum hunc, & vxorem eius, moriendo morietur.*

12 Et *ſeuit* Iſhac *in terra ipſa, & reperit in anno ipſo centum modios: & benedixit ei* Iehoua.

13 Et *creuit vir, & perrexit pergendo & creſcendo, donec creſceret valde.*

14 Et *fuit ei poſſeſſio pecudum & poſſeſſio boum, & prouentus multus: & inuiderunt ei* Peliſthim.

15 Itaque *omnes puteos quos foderant ſerui patris ſui in diebus* Abraham *patris ſui, obturauerunt* Peliſthim, *& impleuerunt eos terra.*

16 Et *dixit* Abimelech *ad* Iſhac, Abi *à nobis: quia longè fortior es nobis.*

17 Abiit *ergo inde* Iſhac, *& manſit in valle* Gerar, *& habitauit ibi.*

18 *Poſtquam reuerſus eſt Iſhac, fodit puteos aquæ quos foderant in diebus Abraham patris ſui: quia obthurauerant eos Peliſthim mortuo Abraham: & vocauit eos nominibus ſecundum nomina quibus vocauerat eos pater ſuus.*
19 *Et foderunt ſerui Iſhac in valle, & inuenerunt ibi puteum aquæ viuæ.*
20 *Sed litigauerunt paſtores Gerar cum paſtoribus Iſhac, dicendo, Noſtra eſt aqua, & vocauit nomen putei Heſec: quia litigauerunt cum eo.*
21 *Et foderunt puteum alium, & litigauerunt etiam ſuper eo: & vocauit nomen eius Sitnah.*
22 *Et tranſtulit ſe inde, & fodit puteum alium, & non litigauerunt ſuper eo: ideo vocauit nomen eius Rehoboth: & dixit, Quia nunc dilatationem fecit Iehoua nobis, & creuimus in terra.*
23 *Et aſcendit inde in Beer-ſebah.*
24 *Et viſus eſt ei Iehoua nocte ipſa, & dixit, Ego ſum Deus Abraham patris tui: ne timeas, quia tecum ſum, & benedicam tibi, & multiplicare faciam ſemen tuum propter Abraham ſeruum meum.*
25 *Tunc ædificauit ibi altare, & inuocauit nomen Iehouæ, & tetendit ibi tabernaculũ ſuum: & foderunt ibi ſerui Iſhac puteum.*
26 *Porro Abimelech profectus eſt ad eum ex Gerar, & Abuzath* qui erat *ex amicis eius, & Phichol princeps exercitus eius.*
27 *Et dixit ad eos Iſhac, Cur veniſtis ad me, & vos odio habuiſtis me, & emiſiſtis me ne eſſem vobiſcum?*
28 *Et dixerunt, Videndo vidimus quòd eſſet Iehoua tecũ, & diximus, Sit nũc iuramentum inter nos, inter nos & inter te, & percutiamus fœdus tecum:*
29 *Si feceris nobiſcum malum: quemadmodum non tetigimus te, & quemadmodum fecimus tecum duntaxat bonum, & dimiſimus te in pace: tu nunc es benedictus Iehouæ.*
30 *Inſtruxit autem eis conuiuium, & ederunt, atque biberunt.*
31 *Et ſurrexerunt manè: & iurauerunt alter alteri: & deduxit eos Iſhac, & abierunt ab eo in pace.*
32 *Adhæc fuit, in die ipſa venerunt ſerui Iſhac, & nuntiauerunt ei de puteo quem foderant, & dixerunt ei, Inuenimus aquam.*
33 *Et vocauit eum Sibbah: idcirco nomen vrbis eſt Beer-ſebah vſque ad diem hanc.*
34 *Erat autem Eſau quadragenarius, & accepit vxorem Iehudith filiam Beeri Hittæi, & Boſmath filiam Elon Hittæi.*
35 *Et irritabant ſpiritum Iſhac & Ribcæ.*

1 *Et fuit fames.* Eodem fere tentationis genere quo probatus bis fuerat Abraham, Iſaac quoque filium vexatum fuiſſe refert Moſes. Quàm verò durus & violẽtus fuerit hic inſultus, antehac expoſui. Moleſta iam & aſpera erat illa conditio, quòd Deus ſeruos ſuos in terra quam ſe illis daturum promiſerat, hoſpites volebat eſſe, qui ſubinde in nouas ſedes migrarent: ſed hoc minus tolerabile videtur, quòd ne illic quidẽ peregrinari, ac inſtabilem, motoriámque (vt ita loquar) vitam agere paſſus eſt, ſed propemodum fame confecit. Quis non diceret Dominum ſui oblitum, vbi filiis ſuis quos in fidem curámque ſuam recepit, ne parcè quidem & tenuiter alimenta ſuppeditat? Verùm ita ſanctos patres exercuit Deus, vt eorũ exemplis edocti, non ſimus in tẽtationibus nimis effœminati & molles. Quòd ad verba pertinet, quanquã duplex fuit ſterilitas tempore Abrahæ, Moſes tamẽ nonniſi vnius meminit, cuius recẽtior erat memoria.

2 *Et viſus eſt ei Dominus* Non dubito quin cauſæ ſit redditio cur ſe potius Iſaac in illam regionem contulerit quàm profectus ſit in AEgyptum, quod fortè illi commodius fuiſſet: ſed cæleſti oraculo retentum fuiſſe docet Moſes, vt non fuerit libera optio. Nunc quæritur cur Dominus Iſaac prohibeat ab AEgypti acceſſu, quò patrem eius deſcendere paſſus fuerat. Tametſi non exprimitur à Moſe ratio; conücere tamen licet, iter illud magis periculoſum filio fuiſſe. Poterat quidem hunc quoque Spiritus ſui virtute inſtruere Dominus, vt patrem eius Abraham, ne eum AEgypti fœcunditas & deliciæ ſuis illecebris corrumperent: ſed quia eo temperamento fideles ſuos gubernat, vt non ſtatim corrigat omnia eorum vitia, & in ſolidum pur-

get: eorum infirmitatibus occurrit,& idoneis remediis mala quibus illaqueari poſſent, anticipat. Quia igitur plus infirmitatis eſſe cognouit in Iſaac quàm in Abraham fuerat, diſcrimini eum obiicere noluit. Fidelis enim eſt qui ſuos tentari non ſinit vltrà quàm ſunt ferendo. 1.Cor.10.c.13. Sicut autem ſtatuendum eſt, quamlibet arduæ tentationes & oneroſæ nobis incumbant, nunquam auxilium Dei nobis defore ad vires ſuggerendas: ita viciſsim cauere oportet ne temere irruamus in pericula: ſed ſua quenque imbecillitas monere debet vt ſollicitè & timidè ſe contineat. *Habita in terra.* Iubet ſubſidere in terra promiſſa: ſed ea lege vt inquilinus in ea verſetur. Atque ita ſignificat nondũ adeſſe tempus quo fruatur eius dominio. Spe quidem hæreditatis promiſſæ animum eius ſuſtentat: ſed hunc honorem vult haberi verbo ſuo, vt inter externas agitationes intus quieſcat Iſaac. Et certè nunquam meliori fulturæ innitimur quàm dum ab ore Domini ſuſpẽſi, poſthabito rerum præſentium aſpectu, benedictionem eius quæ nondum apparet, fiducia apprehendimus. Cæterùm promiſsionem antè datam rurſus inculcat, vt ad parendum alacrior reddatur Iſaac. Sic enim ab ignauia ſeruos ſuos expergefacere ſolet Dominus, vt ſtrenuè ſibi militẽt, dum ſubinde affirmat non irritum fore eorum laborem. Etſi enim gratuitum & liberale obſequium à nobis tanquam pater à filiis, exigit, eo tamen vſque ſe demittit ad captum noſtrum, vt oſtenſo præmio nos inuitet atque hortetur.

5 *Eo quòd obedierit Abraham.* Non intelligit Moſes Abrahæ obedientiam fuiſſe cauſam cur ei firma ratáque fuerit Dei promiſsio: ſed ſuprà capite 22.d.18, vbi ſimilem locum habuimus, dictum fuit quod gratis fidelibus largitur Deus, interdum ipſis præter meritũ aſcribi, vt ſuum ſtudium probari Domino ſcientes, ſe totos ardentius in eius cultum addicant & impendant. Ita nunc Abrahæ obedientiam commendat, vt ad eius imitationem ſtimuletur Iſaac. Tametſi autem nondum erant ſcriptæ leges, ſtatuta, ritus, præcepta & cæremoniæ: his tamen vocibus vſus eſt Moſes, quò melius exprimeret quàm ſedulò vitam ſuam cõpoſuerit Abraham ad vnius Dei arbitrium: quàm ſtudioſè abſtinuerit ab omnibus Gentium inquinamẽtis, & quàm exactè tenuerit rectum pietatis curſum, ne deflecteret ad dexterã vel ſiniſtram. Nam his elogiis Legem ſuam ſæpe Dominus celebrat cohibendæ laſciuiæ noſtræ cauſa: acſi diceret, nihil illic ad perfectam regulam deeſſe: ſed omnes abſolutæ ſanctitatis numeros eam complecti. Senſus eſt igitur, Abraham vita ſua penitus ad Dei nutum formata, in puro eius cultu ambulaſſe.

7 *Et interrogauerunt uiri loci illius.* Refert Moſes, ſimili modo quo patrem Abraham, tentatum fuiſſe Iſaac in vxoris raptu. Nec dubium eſt quin per illius veſtigia deductus fuerit, vt ſimilitudine ipſa admonitus, ſe ſocium adiũgeret eius fidei. Quanquam hac in parte vitium patris fugere potius debebat quàm imitari. Nec enim dubiũ eſt quin ſatis teneret, matris pudicitiam bis fuiſſe in magno diſcrimine: & quãuis mirabiliter Dei manu erepta foret, vtrunque tamen ſuæ diffidẽtiæ pœnas dediſſe. Quòd ergo nunc Iſaac ad eundem impingit lapidem, in eo excuſari non poteſt eius ſocordia. Expreſsis quidem verbis vxorem nõ abnegat: ſed in eo primùm culpandus eſt, quòd ſeruandæ vitæ cauſa, ad ſimulationem mendacio non abſimilem confugit, deinde quòd vxorem à fide coniugii abſoluens, alienis proſtituit. ſed præcipuè culpam (vt dixi) exaggerat, quòd domeſticis exemplis non attendens, ſponte illam in manifeſtum diſcrimen proiicit. Vnde apparet quanta ſit naturæ noſtræ ad diffidentiam propenſio, & quàm facilè ſit in rebus perplexis conſilio deſtitui. Quum autem tot pericula nos vndique circunſtent, rogandus eſt Dominus vt nos Spiritu ſuo confirmet, ne mentes noſtræ metu & trepidatione diffluant & euaneſcant: alioqui ſubinde perperam aliquid tentare continget, cuius ſtatim, & tamen ſerò, nos pœniteat.

8 *Aſpexit Abimelech rex Peliſthim per feneſtram.* Mira Dei indulgentia, quòd non modò duplicem culpam ſeruo ſuo ignoſcere dignatus eſt, ſed manum etiam illi porrexit, & remedio maturè adhibito, quod ille ſibi accerſierat malũ, mirabiliter auertit. Non paſſus eſt vxorem è gremio eius rapi, quod bis Abrahæ contigerat, ſed excitauit regem profanum, qui ſtultitiam eius placidè & ſine moleſtia corrigeret. Cæterùm quanuis tale ſuæ benignitatis exemplum proponat Deus, vt fideles, ſiquando lapſi fuerint, ſibi clementem & propitium fore confidant: ſecuritas tamen cauenda eſt, quando videmus ſingulari priuilegio exemptam à probro fuiſſe ſanctam mulierem, quæ tunc vnica Eccleſiæ erat in terris mater. Interea coniicere licet ex iudicio Abimelech, quàm ſanctè & pudicè verſatus fuerit Iſaac, in quem ſiniſtra ſuſpicio cadere non potuit: deinde quanto maior tunc viguerit integritas quàm noſtro ſæculo. Cur enim nõ damnat Iſaac ſcortationis? nam probabile erit, aliquid flagitii latere, quũ ſororis nomen aſtutè obtendens, vxorem eſſe tacitè negaret. Ego igitur non dubito quin religio vitæque honeſtas ad tuendam eius exiſtimationem profuerit. Quo exemplo docemur ſic colendam eſſe iuſtitiam tota vita, nequid de nobis ſceleſtum vel turpe ſuſpicari poſsint homines. nihil enim eſt quod melius ab omni infamiæ nota vindicet quàm vita pudicè & temperanter acta. Adden-

dum tamen eſt illud quoque quod poſterius attigi, non ita vulgatas & profuſas illo tempore fuiſſe libidines, vt de hoſpite non improbo obliqua ſuſpicio animum regis ſubiret. Quare ſibi facilè perſuadet, Rebeccam vxorem eſſe, non ſcortum. Inde etiam probatur ſæculi illius caſtitas, quòd familiarem luſum Iſaac cum Rebecca pro coniugii indicio accepit Abimelech. Non enim de coitu loquitur Moſes, ſed de aliquo liberiore geſtu, qui vel diſſolutæ laſciuiæ, vel coniugalis amoris teſtis eſſet. Nunc eo perrupit licentia vt mariti diſſolutos vxorum cum alienis luſus taciti ferre cogantur.

10 *Quid hoc feciſti nobis?* Non caſtigat Dominus Iſaac ſicut erat promeritus: fortè quia non ita ad patientiam inſtructus erat vt pater: quare ne ipſum exanimet vxoris raptus, clementer Deus anteuertit. Quo tamen plus verecundiæ afferat reprehenſio, magiſtrũ & cenſorem illi deſtinat hominem profanum. Adde quòd non tam nocendi quàm exprobrandi animo, eius ſtultitiam obiurgat Abimelech. Hoc verò penitus animum ſancti viri vulnerare debuit, quum delictum ſuum videret etiam cæcorum iudicio obnoxium eſſe. Quare meminerimus in luce quam nobis Deus accendit, eſſe ambulandum: ne increduli ipſi qui tenebris ignorantiæ implicití ſunt, ſtuporem noſtrum coarguant. Et certè quum voci Dei obtemperare negligimus, digni ſumus quos ad boues & aſinos ableget. Non exagitat quidem, nec perſequitur Abimelech totum peccatum Iſaac, ſed vnam tantùm culpæ partem attingit. Verùm leuiter vno hoc verbo admonitus debuit vltro ſe damnare, quòd ſe & vxorem Deo non commendans, qui ſe vtriuſque cuſtodem fore promiſerat, ſua incredulitate ad illicitum remedium delapſus eſſet. Hoc enim proprium habet fides, quòd nos intra metas diuinitus præſcriptas continet, nequid tentemus niſi ex eius mandato vel permiſſu. Vnde ſequitur vacillaſſe fidem Iſaac, quũ ab officio mariti deflexit. Colligimus præterea ex verbis Abimelech, ſenſum hunc gentiũ omnium animis infixũ fuiſſe, vt ſancti cõiugii violationem crimen eſſe ſcirent cæleſti vindicta dignum, ſibíque à Dei iudicio metuerent. Nam etſi craſsis nebulis obtenebratæ ſunt hominum mentes, vt ſubinde hallucinentur, Deus tamen aliquod iuſti & iniuſti diſcrimen manere voluit, vt ſuum quiſque reatũ circunferat, ſintque omnes inexcuſabiles. Quòd ſi incredulos quoque ad ſuum tribunal citat Deus, nec iuſtã damnationem effugere patitur, quàm horribilis pœna nos manet ſi notitiam quam Deus conſcientiis noſtris inſculpſit, malitia noſtra delere conamur?

11 *Et præcepit Abimelech.* Quòd capitalem pœnam denuntiat ſiquis homini inquilino iniuriam fecerit, ſingulari priuilegio hoc fuiſſe edictum coniicere licet. neque enim cuiuſlibet iniuriæ tam rigidè vindicari ſolent. Vnde porro hoc ſtudium regi, vt ſanctiorem habeat Iſaac omnibus indigenis, & eum fere ſibi æquiparet, niſi quòd in eo relucet quædam Dei maieſtas, quæ talem ei reuerentiam conciliat? Deus autem vt ſerui ſui infirmitatem ſubleuet, modis omnibus ad hunc fauorem profani hominis inflectit animum. Nec dubium eſt quin regem etiam eius verecundia impulerit ad eum tam ſollicitè tuendum. Nam hominem trepidum eſſe videns, qui propriæ vxoris iactura vitam redimere paratus fuerat, eo propenſiore animo fauet eius periculis, quo tutus in ſua ditione ſecurúſque degat.

12 *Et ſeuit Iſaac.* Hîc Moſes narrare pergit quomodo Iſaac manifeſtum fructum perceperit promiſſæ ſibi à Deo benedictionis. Dicit enim quum ſeminaſſet, prouentum centuplo fuiſſe maiorem: quæ rara eſt etiam in illis terris vbertas. Addit etiã fuiſſe diuitem pecoris, habuiſſe amplum famulitium. Horum verò omnium laudem tribuit Dei benedictioni: ſicut etiam habetur in Pſalmo, Dominum ſuis dormientibus affatim ſuggerere quod illis ſufficiat. Quæ- Pſal. 127.a.2.
ritur tamẽ quomodo ſerere potuerit Iſaac quem Deus tota vita peregrinari iubebat. Sũt qui putant agrum aliquem emiſſe; & ita vocem עבדה interpretantur Poſſeſsionem: ſed contextus eorum errorem coarguit: quia paulo pòſt nulla venditio ſanctum virum morata eſt quominus vaſa aliò transferret: deinde quum eius vocationi, Deique mandato agrorum emptio contraria eſſet, hoc proculdubio tam notabile vitium nõ præteriiſſet Moſes. Adde quòd dum ſtatim fit expreſſa mentio tabernaculi, hinc colligimus, quocunque veniſſet, hoſpitis more precariò habitaſſe. Ergo tenendum eſt, ſationem hanc in agris conductitiis eſſe factã. Quanquam enim pedem nõ habebat propriæ poſſeſsionis, vt tamen officium boni patrisfamiliâs præſtaret, familiæ ſuæ victum parare debuit: & fortè eius ſedulitatem ac induſtriam acuit fames, vt ſibi in poſterum diligentius proſpiceret. Memoria tamen repetere conuenit quod nuper attigi, abundantiam quam ſuo labore adeptus eſt, Dei gratiæ ferri acceptam.

14 *Et inuiderunt ei Peliſthim.* Docemur hac hiſtoria benedictiones Dei quæ ad præſentis ac terrenæ vitæ vſum ſpectãt, nunquam puras eſſe & liquidas, ſed permixtas aliquibus moleſtiis; ne ſocordiã ex nimia quiete & deliciis contrahant. Quare diſcamus omnes non nimis cupidè magnas opes appetere. Si qua inquietudine vexentur diuites, ſciant ſe expergefieri à Domino, ne ſuis lautitiis indormiant: pauperes hoc ſolatio fruãtur, quòd inopia ſuis etiam commodis

non caret. Neque enim vulgare bonũ eſt, extra inuidiam, tumultus & rixas viuere. Siquis obiiciat, hoc in gratia non eſſe imputandum, quòd Deus Iſaac opibus amplificans, inuidiæ, contentionibus, & multis turbis eum expoſuit: ſolutio in promptu eſt, moleſtias omnes quibus ſuos Deus exercet, non obſtare quominus quæcunque largitur beneficia, paterni eius amoris guſtum retineant. Denique ſic temperat quem in hoc mundo fauorem declarat filiis ſuis, vt acerbis interea punctionibus eos extimulet ad cæleſtis vitæ reſpectum. Cæterùm non leuis iſta fuit tentatio, quòd elementum beſtiis etiam omnibus commune, ſancto Patriarchæ negatum eſt: quo æquius nos ferre decet mediocres iniurias. Quòd ſiquando indignè læſi efferueſcimus, ſubeat in memoriam, nondum ſaltem adeo immaniter nobiſcum agi vt cum ſancto Iſaac, qui de aqua certare coactus eſt. Adde quòd non ſimpliciter ereptum illi fuit aquæ elementum, ſed obruti ſunt putei quos ſibi & poſteris foderat Abraham. Extrema igitur fuit iſta crudelitas, hoſpitem non ſolùm omni officio fraudare, ſed etiã eripere quod patris ſui labore quæſitum, ſine cuiuſquam incommodo poſsidet.

16 *Dixit etiam Abimelech.* Incertũ eſt ſpõtène expulſus fuerit Iſaac à rege Gerar ex ſua ditione, an aliò cõcedere iuſſerit, quia videbat popularibus eſſe inuiſum. Potuit enim hoc modo amicè illi conſulere. quanquam veriſimile eſt alienatum fuiſſe eius animũ ab Iſaac. nam ſub finem capitis referet Moſes, odioſè de ipſo quoque, vt de aliis, cõqueſtum fuiſſe ſanctum hominem. Sed quia de eius affectu nihil certò aſſerere poſſumus, tenere ſufficiat quod plus habet momenti: fieri communi hominum malitia vt vulgo ſuſpecti ſint qui lõgè ſuper alios eminent: ſatietas enim ferocitatem parit. Quare nihil magis procliue eſt quàm vt ſuperbè ſe iactent diuites, ſéque inſolentius quàm par ſit efferant, & ſuæ potẽtiæ neruos intendant aliis opprimendis. Nulla quidem talis ſuſpicio cadere potuit in Iſaac: ſed communis vitii inuidiam ſuſtinuit. Vnde colligimus quanto vtilior nobis ſæpe ſit & magis optabilis mediocris fortuna, quæ ſaltem quietior eſt, nec tam expoſita odiorum procellis, vel ſiniſtris ſuſpicionibus obnoxia. Cæterùm quàm rara & inſolita fuerit Dei benedictio in augendo Iſaac, hinc colligitur, quòd eius opes tam regi quàm populo formidabiles ſunt. Copioſa quidem à patre hæreditas illi obuenerat: ſed Moſes oſtendit, ex quo terram illam ingreſſus eſt, ita breui creuiſſe vt incolis viſus fuerit minimè tolerabilis.

18 *Et fodit puteos aquæ.* Primùm videmus ſanctum virum tam odioſum fuiſſe vicinis vt coactus fuerit ſibi receſſum quærere aquarum inopem. Nulla autem æquè moleſta & ad vitæ vſum incommoda habitatio quàm quæ aquarum penuria laborat. Adde quòd pecoris copia, & ſeruorum amplitudo, inſtar parui exercitus, aquatione opus habebat. quare videmus miris anguſtiis fuiſſe conſtrictum. Quod autem hæc vltima neceſſitas eum ad tentandam vindictam non inſtigat, ſingularis tolerantiæ ſignum eſt. Scimus enim vt ſæpe humanis & modeſtis hominibus patientiam extorqueant leuiores iniuriæ. Siquis vires defuiſſe obiiciat: fateor quidem bello gerendo parem non fuiſſe: ſed quum pater Abraham quadringentos ſeruos armauerit, ipſe quoque certè habuit ſeruorum turmam, quæ vim à vicinis illatam facilè repelleret. Cæterùm ſpes quam ſequutus erat, quum in vallem Gerar concederet, iterum illi repentè abſcinditur. Sciebat patrem Abrahã illic propriis puteis & à ſe repertis vſum eſſe: quanquam autem occluſi erant, ſatis tamen erat venas aquarum cognitas habere, ne fodiendo laborem fruſtra impenderet. Porrò quòd putei poſt Abrahæ diſceſſum obſtructi fuerant, hinc colligitur quàm parum gratus fuerit hoſpes incolis. Quanuis enim puteis ipſorum regio melior reddita eſſet, hac tamen vtilitate ſe priuare malunt quàm habere vicinum Abraham: neque enim commoditas ipſum inuitet, obductis puteis viam illi quodammodo præcludunt. Mos veteribus fuit, ſiquem volebant extinctum & reſectum ab hominum ſocietate, interdicere aqua & igni: Philiſthini vt è ſua vicinia Abraham ſubmoueant, ei ſubtrahunt aquæ elementum. *Vocauit eos nominibus.* Noua puteis nomina non indidit, ſed quæ impoſita fuerãt à patre ſuo Abraham in vſum reſtituit, vt hac memoria vetus poſſeſsio renouaretur. Sed ſuperueniẽs violentia mutare nomina ipſum cogit, vt ſaltem monumento aliquo teſtatam faciat, ac Philiſthinis exprobret quam fecerant iniuriam. Nam quum puteum vnum vocat Iurgium vel Rixam, alterum Hoſtilitatem, iure vel honeſto titulo poſsidere negat quod hoſtiliter vel prædonum more rapuerint. Interim reputare conuenit, inter iſtas rixas non minus aſperum fuiſſe illi certamen cum ſiti & aquæ inopia, qua illum conficere tentabant Philiſthini. Sic enim texenda eſt hiſtoria. Primùm ſuo more breuiter perſtringit Moſes rei ſummam, quòd ſcilicet Iſaac in animo habuerit puteos olim à patre inuentos rurſus ſibi aptare, & quaſi poſtliminio repetere amiſſam poſſeſsionem. Deinde fuſius exequitur, quum opus aggreſſus foret, ſuo labore iniquè fraudatum eſſe. Quòd autem in tertio puteo gratias Deo agit, & Latitudines ideo appellat quòd per Dei gratiam liberior aquæ copia nũc ſuppetat: ſpecimen eſt inuictæ patientiæ. Ergo

quanlibet duriter vexatus fuerit, quum tamen moleſtiis defunctus tam placidè gratias agit Deo, & eius bonitatem celebrat, ſe inter medias turbas compoſitum & ſedatum animum retinuiſſe oſtendit.

23 *Et aſcendit in Beer-ſeba.* Sequitur vberior conſolatio,& ad recreandum ſancti viri animum planè efficax.Quòd tranquillo puteo fruitur,inde iam agnoſcit propitium ſibi eſſe Deum.Sed quia apud fideles plus habet ponderis vna vox Dei quàm bonorum omnium congeries: non dubiũ eſt quin lætius oraculũ hoc exceperit Iſaac quàm ſi mille nectaris riui fluxiſſent.Et certè Moſes conſultò gratiam hanc, quòd eum Dominus verbo ſuo erexit,magnificè commendat, quò diſcamus reliquis Dei beneficiis ita ſuum honorem tribuere, vt palmam ſemper obtineat paterni amoris teſtimoniũ,quod nobis verbo ſuo reddit. Victus,veſtitus,bona valetudo, pax,& alii proſperi ſucceſſus diuinæ bonitatis guſtum nobis præbent:ſed quum familiariter nos alloquitur, ac diſertè pronuntiat ſe eſſe patrẽ, illic verò eſt quod nos ad ſatietatem penitus reficiat. Quænã migrandi cauſa fuerit vt Iſaac aſcẽderet Beer-ſeba in vetus patris hoſpitium, non explicat Moſes.fieri poteſt vt Philiſthini ſubinde eum laceſſere nõ deſierint:atque ita ſanctus vir implacabilis eorũ malitiæ pertæſus, longius diſceſſerit. Temporis quidẽ circunſtãtia probabile facit,mœſtum & anxium fuiſſe.Ex quo appulit in locum illum, prima nocte Deus illi apparet. hîc notatur aliqua temporis opportunitas. Porro quoties antehac retulit Moſes Deum apparuiſſe Abrahæ, ſimul docebat ſanctũ virum vel grauibus curis torqueri, vel perplexum teneri in aliquo timore,vel demerſum eſſe in triſtitia,vel poſt multas ærumnas quaſi laſsitudine confectum : vt conſtaret tempeſtiuè, ſicuti poſcebat neceſsitas, manum à Deo illi porrectam, ne malis ſuccumberet. Ita nunc ad Iſaac venire interpretor, vt variis miſeriis defeſſum & ſemifractum inſtauret.

24 *Et uiſus eſt ei Iehoua.* Viſio hæc(ſicut alibi diximus)præparatio fuit,vt Deum attentius audiret,ac certior fieret ſibi negotiũ eſſe cum Deo.ſola enim vox minus habuiſſet energiæ. Apparet ergo Deus vt fidem ac reuerentiam verbo ſuo conciliet.In ſumma,viſiones fuerunt diuinæ præſentiæ quaſi ſymbola, ne dubitarent ſancti Patres Deũ eſſe qui verba facturus erat. Siquis obiiciat,non ſatis hoc firmum fuiſſe,quũ ſimilibus præſtigiis ſæpe illudat Satan, ſitque velut Dei ſimia:tenendũ memoria eſt quod alibi diximus, dilucidam & minimè ambiguam notam Dei viſionibus fuiſſe inſculptam,vnde eas à fallaciis certò diſcernerent fideles, ne fides eorum ſuſpenſa foret.Et certè quum Satan nonniſi in tenebris illudat,ab hoc periculo eximit Deus filios ſuos,vultus ſui ſplendore eorum oculos illuſtrãs. Cæterùm gloriam ſuam non in ſolidum patefecit Deus ſanctis Patribus,ſed formã induit ex qua eum pro captus ſui modulo agnoſcerent.nam vt immenſa eſt Dei maieſtas,neque humano ſenſu comprehendi poteſt, & ſua magnitudine totum mundũ abſorbet.Adde quòd ad Dei præſentiam neceſſe eſt homines pro ſua infirmitate non modò liqueſcere,ſed prorſus in nihilum redigi.Quare non ſignificat Moſes viſum fuiſſe Deũ qualis & quantus in ſe eſt,ſed prout eius conſpectũ ferre poterat Iſaac. Cæterùm quòd diximus viſionem diuinitatis teſtem fuiſſe,vt fides conſtaret oraculo, ex contextu melius patet.Neque enim mutum ſpectrum fuit:ſed mox ſequutus eſt ſermo,qui fidem adoptionis gratuitæ & ſalutis ſtabiliret in animo Iſaac. *Ego ſum Deus Abraham.* Huc ſpectat præfatio, vt omnium promiſsionum quæ factæ antè fuerant, memoriam renouet, ac mentem Iſaac dirigat ad perpetuũ fœdus,quod cum Abrahã percuſſum, ad poſteros quaſi per manum tranſmitti debuit. Præfatur ergo Dominus ſe illum eſſe Deum qui ab initio Abrahæ loquutus eſt: ne hoc oraculũ à prioribus ſeparet Iſaac. Quoties enim gratiæ ſuæ teſtimoniũ repetiit apud fideles,nouas quidem fulturas ſuppoſuit eorum fidei:ipſam tamen in primo fœdere quo ſibi eos adoptauerat,fundatam manere voluit.Atque hæc nobis ratio tenenda eſt,vt Dei promiſsiones,ſicut indiuiduo nexu cohærent,colligere diſcamus.Et principium illud ſemper occurrat,Deum tam benignè nobis promittere gratiã,quia gratis nos adoptauit. *Ne timeas.* Quoniam hæc verba alibi expoſita ſunt,nunc ero breuior.Primò notandũ eſt, in hunc finẽ Deum alloqui fideles vt trãquillet eorum animos.Nam ſublato eius verbo,vel ſtupidos torpere, vel inquietudine torqueri neceſſe eſt. Vnde ſequitur, non aliunde prodire nobis pacem quàm ex ore Domini,dum ſalutis noſtræ præſidem ſe teſtatur.non quòd tunc immunes ſimus ab omni metu:ſed quia ad ſedandas perturbationes ſatis efficax eſt fidei ſecuritas. Poſtea Dominus amorem ſuum ab effectu demonſtrat,quum ſe benedicturum Iſaac promittit.

25 *Et ædificauit ibi.* Ex aliis locis ſatis cognoſcimus Moſen hîc de ſolenni cultu loqui. Nam interior Dei inuocatio neque altari indiget, nec peculiarem habet loci delectum. & certum eſt ſanctos,vbicunque agerent,Deum coluiſſe.Sed quia pietas teſtimoniũ habere debet apud homines,Iſaac erecto & conſecrato altari profitetur ſe verum & vnicũ Deum colere : atque hoc modo à pollutis Gentium ſacris ſe diſiungit: nec ſibi vni,ſed toti familiæ altare erexit, vt illic

cum ſuis omnibus ſacrificia perageret. Porro quum ad externa fidei exercitia cōditum fuerit altare, inuocatio Dei tantundem valet acſi dixiſſet Moſes, Iſaac celebraſſe Dei nomē, & de ſua fide teſtatum eſſe. Habet etiam alterū vſum viſibilis iſte Dei cultus, vt ſcilicet homines pro ſua infirmitate ad timorem Dei ſe extimulent & exerceant. Adhæc, quum ſciamus tunc mandata fuiſſe ſacrificia, tenendum eſt, Iſaac nō temere luſiſſe in Deo colendo, ſed fidei regulā ſeruaſſe, nequid niſi ex Dei verbo ſuſciperet. Vnde etiam colligimus quàm præpoſtera ſit & erratica patrum imitatio, niſi Dominus ſimili mandato nos illis coniungat. Interea clarè ſonant verba Moſis, quæcunque fideles pietatis exercitia ſuſcipiunt, ad hunc ſcopum eſſe deſtināda, vt colatur & inuocetur Deus. Huc igitur ritus omnes & cæremonias referri oportet. Cæterùm quanquam ſanctis Patribus ordinariū fuit, quocunque loco tabernacula figebāt, altare extruere: colligimus tamen ex ſerie verborū, poſtquam Deus ſeruo ſuo Iſaac apparuit, hac de cauſa extructum fuiſſe ab eo altare, vt gratitudinis ſuæ ſignū daret. *Et foderunt ibi ſerui Iſhac puteum.* Mirū eſt, quum loco iam impoſitum eſſet nomen à puteo, Iſaac rurſus aquam illic quærere, præſertim quum ius putei Abraham ſibi & poſteris à rege emiſſet. Adde quòd difficilis & laborioſa fuit effoſsio. Neque enim fruſtra dicit Moſes, veniſſe poſtea ſeruos qui nuntiarent inuentam eſſe aquam. Ego itaque non dubito quin vbique inter illius regionis homines inita fuerit conſpiratio: vt ſanctū hominem aquatum inopia expellerent, vt hic quoque puteus Seba fraude obſtructus fuerit. Oſtendit etiā contextus, priorem colendi Dei curam fuiſſe ſancto Patriarchæ: quia poſtquā narrauit Moſes extructū fuiſſe altare, de puteo meminit. Iam operæpretium eſt notare cum quantis moleſtiis aſsiduè luctati ſint ſancti illi patres: quibus vincēdis vel ferendis nunquā pares fuiſſent, niſi longè alieni à noſtris lautitiis. Quàm enim nobis acerba eſſet aquæ difficultas, qui ſæpe Deo obſtrepimus niſi ſuppetat vini copia? His ergo exemplis ad tolerantiam ſe aſſuefaciant fideles: & ſiquando alimenta & reliqua vitæ ſubſidia illos deficiūt, oculos conuertant in Iſaac, qui ſiticuloſus in hæreditate ſibi diuinitus promiſſa errauit.

26 *Et Abimelech perrexit ad eum.* Similem prorſus hiſtoriam habuimus capite 21.c.22. Ergo Dominus filium Iſaac eodem fauore proſequutus eſt quem Abrahæ oſtenderat. Hæc enim benedictio eſt non vulgaris, quòd Abimelech eius amicitiā vltro appetit. Adde quòd illi non parua cura & anxietas eximitur, quòd vicini, qui tot modis eum infeſtauerant, nunc ſibi ab eo timentes, amicum habere cupiunt. Ergo Dominus inſigni honore affecit ſeruum ſuum, & ſimul eius tranquillitati conſuluit. Certè arcano Dei inſtinctu adductum fuiſſe regem, minimè dubium eſt. Cur enim, ſi metuit, non alio remedio ſibi cauet? cur eo ſe demittit vt priuato homini ſupplicet? cur ſaltem potius non accerſit, vel mandat pro imperio quid facere ipſum velit? Sed animum eius Deus perculerat, vt regalis ſuperbiæ oblitus, pacem & fœdus ab homine nec cupido, nec bellicoſo, nec magnis copiis inſtructo, peteret. Itaque hominum animos in Dei manu eſſe diſcamus, vt eos non modò ad manſuetudinem flectat qui prius ferocia turgebant, ſed terrore humiliet, quoties illi placet.

27 *Cur veniſtis ad me.* Non modò de acceptis iniuriis expoſtulat Iſaac, ſed denuntiat in poſterum ſe illis non poſſe fidem habere, quum expertus ſit ipſos in ſe hoſtili eſſe animo. Atque hic locus docet, licere fidelibus de ſuis aduerſariis conqueri, vt eos à nocendi libidine, ſi poſſunt, reuocent, ac prohibeant ipſorum vim, fraudes & iniurias. Neque enim libertas patientiæ repugnat: neque hoc à ſuis requirit Deus, vt quicquid noxæ illatum fuerit, taciti deuorent, ſed tantùm vt animos & manus contineant à vindicta. Quòd ſi puri & compoſiti erunt animi, neque etiam virulentæ erunt linguæ, vt delicta exprobrent: ſed hoc tantùm habebunt propoſitum, vt improbos pudore compeſcant à malitia. Nam vbi nulla ex querelis ſpes eſt profectus, tacendo pacem alere præſtat: niſi fortè, vt qui ſibi in maleficiis placent, reddantur inexcuſabiles. Cauendum ſemper quidem eſt, ne vlciſcendi cupidine ad exprobrandum linguæ profi-
Prouer.10.b.12 liant: & quemadmodum dicit Solomon, Odium detegat rixas. *Vidimus Dominum tibi adeſſe.* Hoc argumento probant ſe nō inſidioſè, ſed bona fide fœdus petere, quia Dei fauorem agnoſcant erga Iſaac. Purganda enim fuit illa ſuſpicio, quòd tam comiter ſe illi offerrent cui prius ſine cauſa infenſi fuerant. Continet tamen hæc eorum confeſsio valde vtilem doctrinam. Profani homines dum benedictum Domini appellant cui rectè & feliciter ſuccedunt omnia, Deum teſtantur bonorum omnium eſſe authorem, à quo ſolo fluat omnis proſperitas. Nimis itaque pudenda eſt noſtra ingratitudo, ſi Dei benedictionem clauſis oculis præterimus, vbi nobiſcum benignè agit. Deinde profani homines eius amicitiam ſibi expetendam ducunt cui Dominus fauet: vt certè nulla eſt melior nec ſanctior commendatio quàm ex Dei amore. Nimis ergo peruerſè cæcutiunt, qui non modò negligunt quos Deus ſibi charos eſſe teſtatur, ſed iniquè etiam vexant. Pronuntiat Dominus ſe fore vindicem ſiquis lædat quos ſub præſidio ſuo habet. maior pars hac tam horribili denuntiatione nō mouetur, quin ſceleratè bonos & ſim-

plices affligat. Atqui videmus incredulis hoc dictatũ fuiſſe à naturæ ſenſu, quod ore Dei teſtatum vix credimus. Sed mirum eſt cur ſibi timeant ab homine innoxio: & iuramentũ exigant, nequid noxæ vel damni afferat. Debebant quidem ex Dei fauore ſtatuere probum eſſe virum, ideóque nihil inſtare ab eo periculi: quia tamen ex ſuo ingenio & moribus eum æſtimãt, probitati quoque diffidunt. Et talis perturbatio fere incredulos exagitat, vt ſecum ipſi diffideant, vel ſaltem inter repugnantes ſententias alternent ac æſtuent, nec quicquam habeant fixum & æquabile. Principia enim recti iudicii quæ exurgunt in eorum animis, mox prauis affectibus ſuffocantur. ita fit vt euaneſcat quod probè conceptum eſt, vel ſaltem corruptum, non perueniat vſque ad bonam frugem.

29 *Quemadmodum non te tetigimus.* Mala conſcientia eos vrget, vt cupiant ſibi deuinctũ & obſtrictum habere, ideo iuſiurandum poſtulant, ne noceat. Sciebant enim iure humano poſſe vlciſci quas perpeſſus erat moleſtias: hoc tamen diſſimulant, imò mirificè iactant ſua beneficia. Fuerat quidem initio non vulgaris regis humanitas: nec hoſpitaliter modò egerat cum Iſaac, ſed peculiari honore eum dignatus fuerat: verùm ad extremũ minimè perſtitit. Cæterùm faciunt ex communi hominum more, quũ ſua delicta quocunque poſſunt artificio & colore fucant. Atqui ſiquid peccauimus, ingenuè potius fateri culpam deceret quàm negando, eorũ animos qui læſi ſunt, magis vulnerare. Iſaac tamen quia ſatis habet pupugiſſe eorum cõſcientias, non vlterius eos inſequitur. Neque enim extranei nobis ita vt domeſtici tractandi ſunt: ſed ſi nihil proficitur, relinquendi ſunt Dei iudicio. Quanquam ergo iuſtã ab illis confeſsionem non extorquet Iſaac: nequid tamen hoſtile intus alere putetur, ferire cum illis fœdus nõ recuſat. Ita ſuo exemplo docet, ſiqui ſe à nobis alienarunt, non eſſe repellendos vbi ſe offerunt. Nam ſi pacem iubemur perſequi, etiam quũ videtur à nobis fugere, longè minus difficiles eſſe conuenit, dum ſe vltro inimici reconciliant: præſertim ſiqua in futurum correctio ſperatur, etiãſi nondum vera reſipiſcentia apparet. Et eos conuiuio excepit, non tantùm redimẽdæ pacis cauſa, ſed ſimul vt oſtenderet ſe omni offenſa depoſita, illis eſſe amicum. *Tu nunc es benedictus Iehouæ.* Vulgò ita exponunt, quaſi blanditiis eliciant gratiam, vt blandiri ſolent qui rogant: ſed hoc magis fuiſſe additũ arbitror diuerſo ſenſu. Conqueſtus fuerat Iſaac de ipſorum iniuriis, quòd per inuidiam expulſus foret: reſpõdent, non eſſe cur aliquid doloris reſiduũ maneat in eius animo, quum tam benignè & pro voto à Domino tractetur: acſi dixiſſent, Quid tibi vis? ánnon contentus es præſenti fortuna? vt demus nos bonorũ hoſpitum officio non fuiſſe functos, benedictio tamen Dei ad delendam temporis illius memoriam abundè ſufficit. Fortè tamen his verbis iterum confirmant ſe bona fide cum eo agere, quia ſit in Dei tutela.

31 *Et iurauerunt alter alteri.* Iurare non dubitat Iſaac, partim vt Philiſtinos magis pacatos habeat, partim ne ſit illis ſuſpectus. Atque hæc legitima eſt iurandi ratio, dum ſeſe mutuò obligant homines ad pacem colendam. Sufficere quidem deberet ſimplex promiſsio: ſed quia facit hominum vel ſimulatio vel incõſtantia vt alii aliis diffidant, Dominus nomen ſuum commodat, vt hæc pactis noſtris accedat ſanctior confirmatio. nec tantùm permittit, ſed etiam mandat vt iuremus quoties id neceſsitas exigit. Interim cauendum ne eius nomen temere iurando profanetur. Deut.6.c.13.

32 *Et fuit in die ipſa.* Hinc apparet (vt paulo antè dixi) non vno temporis momento repertas fuiſſe aquas. Si quæritur, vnde ei iumentis & familiæ per illos dies aquatio: ego quidem non dubito quin vel pretio emerit, vel longè coactus fuerit petere, ſiquis humanior repertus eſt, vnde precariò ſumeret. Quod ad nomen ſpectat, falluntur, meo iudicio, qui aliud eſſe putant quàm prius impoſuerat Abraham. nam quia vox Hebræa ambigua eſt, Abraham ad fœdus alluſit quod cum rege Gerar pepigerat: nunc verò Iſaac veterem memoriam repetens, fœdus à ſe percuſſum coniungit.

34 *Et erat Eſau quadragenarius.* Multis de cauſis refert Moſes coniugia Eſau. Quòd enim ſe miſcuit cum terræ incolis, à quibus diuiſum erat ſanctum Abrahæ genus, & affinitates contraxit, quæ illum implicitum tenerent, quoddam fuit abdicationis eius præludium. Hoc etiam mirabili Dei conſilio factum eſt vt ſancto Patriarchæ eiúſque vxori graues & moleſtæ fuerint nurus, ne paulatim ſe applicarent ad reprobum illum populum. Si placuiſſent gentis mores, & nacti fuiſſent probas & morigeras puellas, fortè ex eorum conſenſu inde Iſaac quoque duxiſſet vxorem. Coniugiis autem inter ſe illigari fas nõ fuit, quos Deus volebat eſſe hoſtes perpetuos. Vnde enim Abrahæ poſteris terræ hæreditas, niſi ex eorũ interitu, apud quos ad tempus peregrinabantur? Ergo inauſpicatis iſtis cõiugiis illecebras Deus præcidit, vt poſitum à ſe diſsidiũ maneret. Hinc verò conſtat quàm paternè dilectus fuerit Eſau ab Iſaac. Nam etſi ſanctus vir filii vxores iure habet odio, & in eas exacerbatus eſt eius animus: illum tamen ſumma beneuolentia proſequi non deſinit, vt poſtea videbimus. De polygamia alibi dictũ eſt. Sic in-

ualuerat corruptela hæc paſsim apud multos populos, vt mos, quanuis vitioſus, pro lege eſſet. Non mirum igitur ſi homo carni ſuæ addictus, ſuæ libidini duas vxores ſumendo indulſit.

CAPVT XXVII.

Fvit autem quum ſenuiſſet Iſhac, & caligaſſent oculi eius ita vt non videret, vocauit Eſau filium ſuum maiorem, & dixit ad eum, Fili mi. Et dixit ad eum, Ecce adſum.

2 *Et dixit, Ecce nunc ſenui: non noui diem quo moriar.*

3 *Nunc igitur cape quæſo inſtrumenta tua, pharetram tuam, & arcum tuum, & egredere in agrum, & venare mihi venationem.*

4 *Et fac mihi cibos ſapidos quemadmodum diligo, & affer mihi, & comedam: vt benedicat tibi anima mea antequam moriar.*

5 *Ribca autem audiebat dum loqueretur Iſhac ad Eſau filium ſuum: & perrexit Eſau in agrum, vt venaretur venationem, vt afferret.*

6 *Tunc Ribca dixit ad Iahacob filium ſuum, dicendo, Ecce, audiui patrem tuum loquentem ad Eſau fratrem tuum, dicendo,*

7 *Affer mihi venationem, & fac mihi cibos, & comedam, & benedicam tibi coram Domino antequam moriar.*

8 *Nunc igitur fili mi, obedi voci meæ in eo quod præcipio tibi.*

9 *Vade nũc ad pecudes, & cape mihi inde duos hœdos caprarum bonos, & faciam ex eis eſcas ſapidas patri tuo, quemadmodum diligit.*

10 *Et afferes patri tuo, & comedet, vt benedicat tibi antequam moriatur.*

11 *Et dixit Iahacob ad Ribcam matrem ſuam, Ecce Eſau frater meus eſt vir piloſus, & ego vir læuis:*

12 *Si fortè palpauerit me pater meus, ero in oculis eius tanquam illuſor: & venire faciam ſuper me maledictionem, & non benedictionem.*

13 *Tunc dixit ei mater eius, Super me ſit maledictio tua, fili mi: veruntamen obedi voci meæ & vade, cape mihi.*

14 *Profectus eſt itaque, & accepit, & attulit matri ſuæ, & fecit mater eius cibos ſapidos, quemadmodum diligebat pater eius.*

15 *Et accepit Ribca veſtes Eſau filii ſui maioris delectabiles, quæ erant apud ſe in domo, & induit Iahacob filium ſuum minorem.*

16 *Et pelles hœdorum caprarum circundedit manibus eius, & læuitati colli eius:*

17 *Deditque cibos ſapidos & panem, quos parauerat, in manu Iahacob filii ſui.*

18 *Venit ergo ad patrem ſuum, & dixit, Pater mi. Ille autem reſpondit, Ecce adſum: quis es fili mi?*

19 *Et dixit Iahacob ad patrem ſuum, Ego ſum Eſau primogenitus tuus, feci quemadmodum loquutus es ad me: ſurge nunc, ſede, & comede de venatione mea, vt benedicat mihi anima tua.*

20 *Et dixit Iſhac ad filium ſuum, Quid hoc quòd feſtinaſti ad inueniendum fili mi? Cui reſpondit, Quia occurrere fecit Iehoua Deus tuus coram me.*

21 *Tunc dixit Iſhac ad Iahacob, Appropinqua nunc, & palpabo te fili mi, vtrum ſis ipſe filius meus Eſau, ánnon.*

22 *Et appropinquauit Iahacob Iſhac patri ſuo: qui palpauit eum, & dixit, Vox, vox Iahacob eſt: at manus, manus Eſau.*

23 *Et non agnouit eum: quia erant manus eius ſicut manus Eſau fratris ſui piloſæ: & benedixit ei:*

24 *Et dixit, Tu es ipſe filius meus Eſau? Reſpondit, Sum.*

25 *Tunc dixit, Admoue mihi, & comedã de venatione filii mei, vt benedicat tibi anima mea. Et admouit ei, & comedit: attulítque ei vinum, & bibit.*

26 Et dixit ad eum Iſhac pater eius, Appropinqua nunc, & oſculare me, fili mi.
27 Et appropinquauit, & oſculatus eſt eum: & odoratus eſt odorem veſtimentorum eius: &
benedixit ei, & dixit, Vide odorem filii mei ſicut odorem agri cui benedixit Iehoua.
28 Et det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedinibus terræ, & multitudinem frumẽti & mu-
ſti noui.
29 Seruiant tibi populi, & incuruent ſe tibi populi: eſto dominus fratribus tuis, & incuruent
ſe tibi filii matris tuæ: maledicentes tibi, maledicti erunt: & benedicentes tibi, benedicti.
30 Et fuit, quando compleuit Iſhac benedicere Iahacob: fuit, inquã, tantùm egrediendo egreſ
ſus erat Iahacob à facie Iſhac patris ſui, tunc Eſau frater eius venit à venatione ſua.
31 Et fecit etiam ipſe cibos ſapidos, & attulit patri ſuo: dixítque patri ſuo, Surgat pater
meus, & comedat de venatione filii ſui, vt benedicat mihi anima tua.
32 Et dixit ei Iſhac pater eius, Quis es? Ille reſpondit, Ego ſum filius tuus, primogenitus tuus
Eſau.
33 Et expauit Iſhac pauore magno vehementiſsimè, & dixit, Quis eſt, & vbi eſt qui vena-
tus eſt venationem, & attulit mihi, & comedi ex omnibus antequã venires: & benedixi ei, etiam
benedictus erit?
34 Quum audiſſet Eſau verba patris ſui, clamauit clamore magno, & amaro valde valde,
dixítque patri ſuo, Benedic mihi, etiam ego filius tuus ſum pater mi.
35 Et dixit, Venit frater tuus doloſè, & accepit benedictionem tuam.
36 Dixit ergo, Verè vocatum eſt nomen eius Iahacob, quia ſupplantauit me iam duabus vi-
cibus: primogenituram meã accepit, & ecce, nunc accepit benedictionem meam. Et dixit, Annon
reſeruaſti mihi apud te benedictionem?
37 Et reſpondit Iſhac, & dixit ad Eſau, Ecce, Dominum poſui eum tibi, & omnes fratres
eius dedi ei in ſeruos, frumentúmque & vinum addixi ei: & tibi nunc quid faciam fili mi?
38 Tunc dixit Eſau ad patrem ſuum, Nunquid benedictio vna eſt tibi pater mi? benedic mi-
hi, & etiam ego filius tuus, pater mi. & eleuauit Eſau vocem ſuam, & fleuit.
39 Tunc reſpondit Iſhac pater eus, & dixit ad eum, Ecce, de pinguedinibus terræ erit habi-
tatio tua, & de rore cœli deſuper.
40 Et in gladio tuo viues, & fratri tuo ſeruies: & erit, quando dominaberis, franges iugum
eius à collo tuo.
41 Itaque odio habuit Eſau Iahacob propter benedictionem qua benedixerat ei pater eius:
& cogitauit Eſau in corde ſuo, Appropinquabunt dies luctus patris mei, & occidam Iahacob fra
trem meum.
42 Et nuntiata ſunt Ribcæ verba Eſau filii ſui maioris: & miſit, & vocauit Iahacob filium
ſuum minorem, & dixit ad eum, Ecce, Eſau frater tuus conſolatur ſe ſuper te, vt occidat te.
43 Et nunc fili mi obedi voci meæ, & ſurge, fuge ad Laban fratrem meum in Charam.
44 Et habita cum eo dies aliquot, donec auertatur furor fratris tui à te:
45 Donec auertatur ira fratris tui à te, & obliuiſcatur eorum quæ feciſti ei: & mittam, &
accipiam te inde. vtquid orbabor etiam ambobus vobis die vna?
46 Et dixit Ribca ad Iſhac, Anguſtiis affecta ſum in vita mea propter filias Heth: ſi acce-
perit Iahacob vxorem de filiabus Heth, ſicut iſtas de filiabus terræ, vtquid eſt mihi vita?

1 *Et fuit, quum ſenuiſſet Iſhac.* In hoc capite hiſtoriam cui non magna videtur ſubeſſe vtilitas, multis verbis proſequitur Moſes. Hæc ſumma eſt, Quũ patris iuſſu egreſſus domo eſſet Eſau ad venandum, Iacob ſub eius habitu, matris aſtu furtim inductũ fuiſſe vt benedictionem iure naturæ primogenito debitam ſubriperet. Puerilis etiã luſus videtur eſſe, quòd pro carne ferina patri hœdũ porrigit: quòd exuuiis indutus ſe hirſutũ eſſe ſimulat: quòd ſub fratris nomine benedictionem mẽdacio elicit. Atqui vt ſciamus Moſen nõ fruſtra, vt in re maximè ſeria, in ſi-

r.iii.

ſtere: primò notandum eſt quòd benedictus fuit Iacob à patre, hoc ſymbolo confirmatũ fuiſſe oraculũ quo Dominus eum fratri prætulerat. Benedictio enim de qua hîc agitur, non vulgaris fuit precatio, ſed legitima authoritas diuinitus interpoſita, quæ teſtatam faceret electionis gratiam. Promiſerat Deus ſanctis Patribus ſe illorum ſemini perpetuò fore Deum. Illi, vt poſteris certa eſſet ſucceſsio, morituri eos in poſſeſsionem mittebant, quaſi acceptam à Deo gratiam de manu in manũ traderent. Sic Abraham benedicendo filium Iſaac, cum ſolenni ritu ſpiritualis vitæ hæredem conſtituit. Eodem nunc conſilio Iſaac, quia ſenio confectus, paulo pòſt è vita ſibi migrandum eſſe cogitat, vult primogenito filio benedicere, vt in ſua familia reſideat æternum Dei fœdus. Nec verò hoc vel temere vel priuato nomine ſibi Patriarchæ ſumpſerũt: ſed publici fuerunt ac diuinitus ordinati teſtes. Huc pertinet illud Apoſtoli ad Hebr. cap. 7. b. 7, qui minor eſt à potiore benedici. Solebant enim iam tunc fideles mutuo charitatis officio alii aliis benedicere: ſed Patriarchis Dominus peculiare hoc munus iniunxit, vt fœdus quod cum illis pepigerat, & quod toto vitæ curſu ſeruabãt, quaſi depoſitum ad poſteros tranſmitterent. Idem poſtea mandatum ſacerdotibus datum fuit, ſicuti cõſtat ex Numerorum cap. 6. d. 24, & aliis ſimilibus locis. Ergo Iſaac filium benedicendo aliam quàm patris & priuati hominis ſuſtinuit perſonam. Dei enim Propheta & interpres fuit, qui eiuſdem quam acceperat, gratiæ filium hæredem nuncuparet. Vnde apparet quod iam dixi, Moſen in hac re tractanda non abs re tam prolixum eſſe. Singulas verò circunſtantias ſuis locis expendemus: quarum hæc prima eſt, quòd Deus benedictionem Eſau ad Iacob errore patris tranſtulit. ideo dicit Moſes hebetes fuiſſe eius oculos. Obtuſo etiam viſu fuit Iacob, quum nepotes ſuos Ephraim & Manaſſe benediceret: ſed non obtigit caligo illa quin manus ſuas tranſuerſas prudenter dirigeret. Deus autem paſſus eſt Iſaac decipi, vt oſtenderet nõ hominum arbitrio Iacob, præter naturæ ordinem, ad ius & honorem primogenituræ extolli.

2 *Ecce, nunc ſenui, non noui diem quo moriar.* Minimè dubium eſt quin Iſaac quotidie filiis ſuis bene precatus ſit tota vita. conſtat ergo extraordinariũ fuiſſe hoc benedictionis genus. Porro quòd dicit ſe neſcire diem mortis, tantundem valet acſi dixiſſet, mortem ſibi decrepito & caduco ſingulis momentis inſtare, vt nihil temporis ſibi promittere auderet. Quemadmodum ſi mulier grauida dicat, quum maturum aduenit pariendi tempus, ſibi nullũ eſſe iam certum diem. Ferũt quidem ſinguli in medio ætatis vigore ſecum mille mortes: imò fœtus adhuc in matrum vtero incluſos mors ſibi vendicat, & per ſingulos ætatum gradus comitatur. ſed quo propius ſenes vrget, ita eam ſibi aſsiduè ante oculos ponere debent: nec ſecus in mundo peregrinari quàm ſi alterum iam pedem in ſepulchro haberent. In ſumma, Iſaac morti vicinus vult in filii ſui perſona ſuperſtitem Dei Eccleſiam relinquere.

4 *Vt benedicat tibi anima mea.* Mirè implicita fuit ſancti viri fides: cum ſtulto tamen & inconſiderato carnis affectu, generale in eius animo fidei principium viget, quũ filium benedicens, ius hæreditatis ſibi diuinitus promiſſæ duce Spiritu ſancto conſignat. Interim cæcus rapitur in amorem primogeniti filii, vt eũ alteri præferat, atque ita cum oraculo Dei luctetur. Neque enim eum latere potuit quid pronuntiaſſet Deus antequam naſcerentur. Siquis eum excuſet, quòd nullo Dei præcepto iuſſus fuerit minorem præferre, atque ita conſuetum mutare naturæ ordinem, facilè hoc refellitur: quia quum ſciret repudiatum eſſe primogenitũ, in eo amando nimis pertinax fuerit. Deinde quòd ab vxore certior factus cæleſtis reſponſi, de ſuo officio inquirere neglexit, minimè excuſabilis fuit eius ignauia. Neque enim ſuæ vocationis prorſus erat neſcius: peruerſus ergo filii amor, quædam fuit cæcitatis ſpecies, quæ illi magis obſtitit quàm externa oculorum caligo. Hoc tamen vitium, quanuis reprehenſione dignum ſit, benedicendi iure non priuauit ſanctum virum, quin & illi ſalua authoritas maneret, & vis atque efficacia eius teſtimonio integra conſtaret, perinde acſi loquutus è cælo foret Deus ipſe. qua de re iterum paulo pòſt aliquid attingam.

5 *Et Ribca audiebat.* Nunc fuſius exponit Moſes quo artificio ad benedictionem peruenerit Iacob. Friuolum ſanè hoc videtur, quòd ſenex muliebri aſtutia deceptus, per inſcitiam & errorem effutiuerit quod nolebat. Et certè vitio non caruit Rebeccæ dolus. quanuis maritum ſano conſilio regere non poſſet, nõ tamen hæc legitima fuit agendi ratio, vt eum circumueniret tali fallacia. Iam quum per ſe damnabile ſit mendacium, in eo grauius peccauit, quòd talibus præſtigiis in re ſacra ludere auſa eſt. Sciebat immutabile eſſe decretum quo electus & adoptatus fuerat Iacob. cur non igitur patiẽter expectat, dum reipſa confirmet Deus, ratúmque eſſe oſtendat quod ſemel è cælo pronuntiauit? Ergo cæleſte oraculum ſuo mendacio obſcurans, quantum in ſe eſt, promiſſam filio gratiam abolet. Iam ſi reputemus vnde illi tantus ſatagẽdi feruor: ex aduerſa parte ſe proferet eximia eius fides. Nam quòd maritum in ſe prouocare, hoſtile inter fratres odium accendere, dilectum filium Iacob obiicere præſenti mortis periculo,

totámque domum turbare nondubitat:hoc certè non aliunde quàm ex fide manauit.Animo eius penitus infixa erat hæreditas à Deo promiſſa, eam ſciebat filio Iacob decretam eſſe. Ergo in fœdus Dei recumbens,& memor accepti oraculi, mūdum obliuiſcitur.Itaque videmus nō recto nec moderato zelo permixtam fuiſſe eius fidem.Quod diligenter notandum eſt,vt ſciamus,non ſemper puram & liquidam notitiam lucere in animis piorum,vt in ſingulis actionibus à Spiritu ſancto regantur: ſed exiguam lucem, quæ viam illis monſtrat, variis ignorantiæ & errorum nebulis eſſe implicitam:vt rectum curſum tenentes,& in ſcopum intenti,ſubinde tamen labantur.Denique tā in Iſaac quàm in vxore primatum obtinuit generalis fides. Vterque verò particulari ignorantia & aliis vitiis, vel à via paululum deflexit, vel certè impegit in ipſa via. Quòd autem nihilominus firma ſtetit Dei electio, imò quòd per muliebrem fallaciam conſilium ſuum exequitur, hoc modo gratuitæ ſuæ bonitati totam benedictionis laudem vendicat.

11 *Et dixit Iahacob ad Ribcam.* Quòd Iacob non ſponte ſe patri offert, quin potius metuit ne deprehenſa impoſtura maledictionem reportet,fidei valde contrarium eſt.Nam quum docet Apoſtolus peccatum eſſe quicquid ex fide non eſt,ad hanc ſobrietatem inſtituit filios Dei,nequid dubia & perplexa conſcientia aggredi ſibi permittant. *Rom.14.d.16.* Hæc certitudo vnica eſt bene agēdi regula,quum Dei mandato freti,intrepidè pergimus quocunque ipſe vocat.Iacob ergo ſecum diſceptans,ſe fide deſtitui oſtendit:& certè quanquam ea non prorſus vacuus erat,hac tamen in parte coarguitur eius defectus. Verùm hoc exemplo rurſus docemur, particulari vitio non ſemper extingui fidem.nec tamen ſi Deus interdum ſeruis ſuis hucuſque indulget, vt in eorum ſalutem vertat quod perperā ab illis agitur, ideo à nobis ſumenda eſt peccādi licētia. Mirabili Dei miſericordia factū eſt vt nō exciderit Iacob à gratia adoptionis.Quis non ſibi potius metuat quàm audacior reddatur?Quum autem dubitatione obtenebratam videmus fuiſſe eius fidem, diſcamus à Domino petere ſpiritum prudentiæ,qui greſſus omnes noſtros gubernet. Acceſſit alterum nō leue erratum:cur enim non potius Deum reueretur quàm patris iram formidat?cur non illi in mentem venit,turpem ſanctæ Dei adoptioni maculam aſpergi, dum redempta mendacio videtur? Nam quanuis in rectum finem ſpectaret, obliquo tamen iſto cuniculo irrepere non licuit.Interea non dubium eſt quin fides inter iſta impedimenta excelluerit.Quid enim fuit cauſæ cur nuda & in ſpeciem inania patris vota quieti ſuæ,qua tunc potiebatur, domeſticis commodis, propriæ denique vitæ præferret? Secundum carnem res imaginaria erat patris benedictio,cuius tā cupidus fuit,vt ſciēs & volens ſe proiiceret in magna diſcrimina.Quorſum hoc,niſi quia ſimplici Dei verbo fidē adhibēs,ſpē abſconditā pluris fecit quàm optabilem ſtatum quo fruebatur? Adde quòd iræ paternæ metus ex vero Dei timore oriebatur. Vereri ſe dicit ne ſibi maledictionē accerſat. Atqui nō tantopere à verbali increpatione ſibi timeret,niſi pluris faceret depoſitā in manu patris gratiam quàm mille vitas.Dei ergo intuitu patrem,qui illius miniſter erat,timuit. Nam quū Dominus videat nos in terra reptare,per hominum manus nos ad ſe deducit.

13 *Super me ſit maledictio tua fili mi.* Rurſum hìc peccat Rebecca, quòd ita præcipiti zelo ardet, vt non expendat; Deo improbari quod malè tentatum perſequitur. Securè maledictionis reā ſe facit. Vnde autem tam ſupina confidentia.nullo enim Dei mādato inſtructa,conſilum ex ſuo capite ceperat. Nemo tamen zelum hunc, quanuis præpoſterum, tam ex pietate quàm ex ſpeciali verbi Dei reuerentia profectum eſſe negabit.Nam quum oraculo admonita eſſet potiorem coram Deo eſſe Iacob,arcanæ eius electioni poſthabuit quicquid viſibile erat in mundo, & quod naturæ ſenſus dictabat. Ergo hoc exemplo docemur,vt modeſtè quiſque & ſollicitè ambulet in menſura ſuæ vocationis: nec vltrà progredi audeat quàm Dominus verbo ſuo permittit.

14 *Et perrexit & accepit.* Quanquam veriſimile eſt, non ſola matris authoritate commotum fuiſſe Iacob,vt illi morem gereret,ſed rationibus quoque fuiſſe perſuaſum:peccauit tamē, vocationis ſuæ metas tranſiliens.Quum noxam in ſe ſuſciperet Rebecca,docuit proculdubio nemini fieri iniuriam: quia ius alienum Iacob non ſubriperet, ſed benedictionem peteret cæleſti oraculo ſibi decretam. Fraudis etiam honeſta fuit & probabilis excuſatio, quòd Iſaac,niſi deceptus foret, ad labefactandam Dei electionem iam accinctus erat. Ergo Iacob non ſimpliciter ab eo quòd rectum eſt deflectit in matris obſequium, ſed potius Dei verbo obtemperat. Interim vitio (vt dixi) non caret particularis error: quia talibus fallaciis adiuuāda non fuit Dei veritas.Paterna quidem benedictio diuinæ gratiæ ſignaculum erat: fateor,ſed expectare potius debuit dum è cælo Deus remedium afferret,mutans animum patris Iſaac, & linguam eius gubernans,quàm illicitum aliquid tentare. Nam ſi Balaam qui linguam vænalem proſtituerat, *Nume.22.c.12.* cohibitus à Spiritu fuit,vt præter animi ſui ſenſum benediceret electo populo,quem exitio de

uouere optabat: quanto potentius idem Spiritus linguam ſancti Iſaac flexiſſet, qui mercenarius non erat Propheta, ſed Deo fideliter obſequi cupiens, tantùm errore in contrariam partem rapiebatur? Quanquam ergo in ſumma rei, fides præluxit ſancto Iacob, hac tamen in parte temeritatis culpam ſuſtinet, quòd Dei prouidentiæ diffidens, ad benedictionem patris occupandam fraude obrepſit.

19 *Ego ſum Eſau.* Prius timidus & anxius erat Iacob: nunc depoſito metu audacter & ſecurè mentitur. Quo exemplo docemur, vbi quis ſemel legitimos officii fines tranſgreſſus eſt, nullũ eſſe licentiæ modũ. Quare nihil melius quàm vt ſe quiſque cõtineat intra cancellos ſibi diuinitus præſcriptos, nec, plus tentando quàm fas eſt, ianuã Satanæ aperiat. Quòd benedictionem fraude petit, ſéque mendaciter inſinuat, prius admonui quatenus id cum fide pugnet. Neque enim obſtitit hoc particulare vitium & deflexio à recta via, quin tamen fides ex oraculo ſemel concepta curſum vtcunque teneret. Quòd reditus celeritatem excuſans, feram ſibi à Deo oblatam dicit, appoſitè ad regulam pietatis loquitur: peccat nihilominus quòd ſacrum Dei nomé ſuis mendaciis permiſcet. Ita, vbi à veritate diſceſſum eſt, quæ Deo in ſpeciem defertur reuerentia, nihil aliud eſt quàm gloriæ eius profanatio. Quòd proſperũ ſucceſſum habuerit venatio, Dei prouidentiæ tribui æquum eſt, ne quod imaginemur fortuitum bonum: ſed quum eius boni quod ſibi non contigit, falsò Deum eſſe authorem obtendit Iacob, ídque ad captionem ſuam tegendam, periurii culpa non caret.

21 *Appropinqua nunc, & palpabo.* Hinc apparet ſuſpectam fuiſſe fraudem pio viro, ideóque vacillaſſe. Quare videtur irrita benedictio, quæ nullam fidei fulturam habet. Sed ita placuit Deo peragere opus ſuum per manum Iſaac, vt ipſum tamen miniſtrum, conſilii ſui participem non faceret. Nec abſurdum eſt quòd inſtar cæci, neſciens, in alium quàm putabat, benedictionem tranſtulit. Et quiddam ſimile habet ordinaria Paſtorum functio. nam quum Deo homines ex eius mandato reconcilient, non diſcernunt tamen ad quos perueniat reconciliatio. ita ſemen proiiciunt, incerti de fructu. Quare Deus quod illis iniungit munus & poteſtatem, minimè ad eorum iudicium aſtringit. In hunc modum non abolet ignorantia Iſaac cæleſte oraculum: ac Deus ipſe, quãuis deficiant miniſtri ſenſus, implere non deſinit quod ſtatuerat. Atque hîc ſatis clarè refellitur Papiſtarum figmentum, quòd in Sacramento tota vis ab intentione hominis conſecrantis pédeat: quaſi verò in arbitrio hominis ſit Deum fruſtrari. Cæterùm memoria tenendum eſt quod iam aliquoties dixi, quanuis hallucinetur Iſaac in filii perſona, non tamen fruſtra benedicere: quia vniuerſalis fides in animo eius reſidet, cúmque ex parte gubernat. Quòd ex tactu iudicium facit, voce poſthabita, fidei naturæ conſentaneum non eſt. Itaque quod ad perſonam, planè in eius mente dominatus eſt error. Neque tamen id ſecura negligentia factum eſt: quia ſedulò, imò anxiè in omnes partes ſe vertit, ne primogenitum iure ſuo priuet. Sed Domino placuit ita hebetare eius ſenſus, partim vt oſtenderet fruſtra obniti homines ad mutandũ quod ſemel decreuit: (quia fieri non poteſt quin ſtabile ratúmque maneat eius conſilium, vel toto mundo repugnãte) partim etiam vt præpoſterum amorem, quo nimis primogenito ſuo affixus erat Iſaac, corriperet hoc caſtigationis genere. Vnde enim tam curioſa inquiſitio, niſi quòd immodicus amor Eſau animũ eius prorſus occupans, ab oraculo ipſum auertit? Quia ergo naturæ pluſquam par ſit indulget, dignus eſt qui vtroque modo cæcutiat. Quo magis cauendum eſt ne in gerendis Dei negotiis frænum humanis noſtris affectibus laxemus.

26 *Appropinqua nunc & oſculare me.* Scimus oſculum tunc fuiſſe in vſu, quem hodie quoque multæ gentes retinent. Cæterùm profani homines dicerent merum eſſe ludicrum, quòd ſenex obtuſo iam ingenio, deinde ſatur ac bene potus, vota ſua in comicam perſonam effundit. Sed quia prius Moſes retulit Dei oraculum, quo deſtinata erat minori adoptio, reuerenter arcanã Dei prouidentiam ſuſpicere conuenit, cuius nullus eſt reſpectus apud profanos homines. Nec verò cibi & potus illecebris ita captus fuit Iſaac quin ſobria mẽte reputaret quid ſibi mandatũ eſſet diuinitus, ac feriò ex certa ſuæ vocationis fide hoc ipſum aggreſſus ſit, in quo pro carnis ſuæ infirmitate vacillat ac claudicat. Ideo non ab externa ſpecie, ſed ex cæleſti decreto æſtimanda nobis benedictio eſt: ſicuti deinde ex ſucceſſu patuit, neque Deum fruſtra luſiſſe, neque hoc ab hominibus temere profectum. Et ſanè ſi eadem nobis adſit religio quæ in corde ſancti Patriarchæ viguit, nihil impediet quominus in hominis infirmitate nobis clarior refulgeat Dei virtus.

27 *Vide odorem filij mei.* Non diſplicet allegoria quam inducit Ambroſius huic loco. Iacob natu minor ſub perſona fratris primogeniti benedicitur: veſtes, quas à fratre mutuatus eſt, gratũ ſuauémque patri odorem ſpirant. Ad eũ modũ nos benedici Ambroſius docet, vbi ſub Chriſti nomine in conſpectum Patris cæleſtis prodimus: veſtem iuſtitiæ, quæ nobis odore ſuo fa-

porem concilict, ab eo ſumimus: deinde vbi ſubſtituimur in eius locum. Videtur autem Iſaac hîc nihil optare filio & vouere niſi terrenum. Hæc enim verborum ſumma eſt, vt bene illi ſit in mundo, vberem terræ prouentum colligat, fruatur læta pace, & honore inter alios emineat. Cæleſtis regni nulla mentio. Atque hinc factum eſt vt indocti homines, minúſque in vera pietate exercitati, ſanctos illos Patres fingerent nonniſi huius caducæ & fluidæ vitæ intuitu, benedictos fuiſſe à Domino: verùm longè aliter eſſe, ex pluribus locis conſtat. Quòd autem in terrenis Dei gratiis hîc ſubſiſtit Iſaac, facilis eſt ſolutio. Neque enim Dominus ſicuti nos hodie rectà ad cælum vocat & extollit, ita olim Patribus eandem ſpem futuræ hæreditatis ſimpliciter poſuit ante oculos, ſed quaſi obliquo circuitu eos deduxit. Sic terram Chanaan cæleſtis hæreditatis ſpeculum & pignus illis eſſe voluit. In omnibus beneficiis ſymbola exhibuit fauoris paterni: non quidem vt contenti bonis præſentibus cælum negligerent, vmbram tantùm inanem ſectantes, vt quidam delirant: ſed vt pro temporis ratione talibus adminiculis adiuti, paulatim in cælum aſſurgerent. Quia enim nondum patefactus erat Chriſtus, primitiæ reſurgentium, & æternæ ac incorruptibilis vitæ hypoſtaſis, ſpirituale eius regnum ſic ſub figuris tãtùm adumbratum fuit, donec veniret plena temporis maturitas. Sicut autem omnes Dei promiſſiones externis illis ſymbolis implicitæ erant, & quaſi veſtitæ: ita ſanctorum patrum fides eandem tenuit menſuram, vt per terrena rudimenta ſuos progreſſus in ſublime faceret. Quanquam ergo temporales Dei gratias in medium proponit Iſaac, nihil tamen minus in animo habet quàm ſpem filii includere in mundo: quin potius in eandem altitudinem ad quam intentus erat, eum attollit. Cuius rei nonnulla etiam ex verbis probatio elici poteſt. hoc enim eſt præcipuum caput, quòd dominium illi in populos aſſignat. Vnde autem ſpes tãtæ dignitatis, niſi quia genus ſuum electum eſſe à Domino perſuaſus erat: & quidem hac lege, vt ius regni penes vnum conſiſteret? Interim illud principium tenere ſufficiat, ſanctum virũ, vbi proſperum vitæ curſum filio precatur, Deũ illi propitium optare, in cuius paterno fauore ſolida & æterna felicitas nobis conſtat.

29 *Maledicentes tibi.* Memoria tenendum eſt quod prius diximus, non eſſe hæc nuda vota, qualiter ſolent patres bene precari filiis ſuis: ſed promiſſiones Dei ſimul eſſe incluſas. Nam Iſaac legitimus eſt Dei interpretes, ac Spiritus ſancti organum: ideóque efficaciter, tanquam ex Dei perſona maledictos fore pronuntiat quicunque filii ſalutem oppugnauerint. Itaque hæc promiſſionis ſanctio eſt, qua Deus fideles in præſidium ſuum recipiẽs, futurum ſe hoſtem denuntiat eorum hoſtibus. Huc ſpectat tota benedictionis ſumma, vt Deus ſeruo ſuo Iacob beneficum ſe in omnibus patrem exhibeat, vt illum principem conſtituat, & caput ſancti & electi populi: vt eum tueatur ſua virtute ac propugnet, ſalutémque eius cuſtodiat contra omne genus hoſtium.

30 *Tantum egrediendo egreſſus erat.* Hîc additur quomodo repulſam paſſus fuerit Eſau: quæ circunſtantia ad ſanciendã benedictionem Iacob non parum valuit. Niſi enim repudiatus eſſet Eſau, videri poterat honore nondum priuatus quem illi natura dabat. Nunc verò declarat Iſaac, fieri nõ poſſe quin ratum ſit quod geſſit ex Patriarchæ officio. Hîc verò rurſus apparet gratuiti hoc doni fuiſſe, quòd Iacob fratre præterito, primogeniturã obtinet. Nã ſi vtriuſque opera inter ſe cõferas, Eſau patri obſequitur, fructũ venationis ſuæ affert, ex præda labore ſuo parta cibum patri ſuo coquit, nihil niſi verè affirmat: denique nihil in eo reperies nõ laude dignũ. Iacob domo non egreſſus, hœdum pro ferina carne ſupponit, mendaciis ſe pluribus inſinuat, nihil affert quod eum iure cõmendet, multis autem in rebus reprehẽſionem meretur. Fateri ergo neceſſe eſt cauſam euentus non pendere ex operibus, ſed latère in æterno Dei conſilio. Neque tamen iniuria reprobatur Eſau, quia ſuſcipere recto animo nihil poſſunt qui non regũtur Dei Spiritu: tantùm illud fixum maneat, quum æqualis ſit omnium cõditio, ſiquis alteri præfertur, non proprio merito excellere, ſed quia eum Dominus gratuitò elegit.

33 *Et expauit Iſaac.* Hîc iam rurſus emicat fides, quæ in corde ſancti viri ſuffocata fuerat, nouáſque ſcintillas profert. Nec enim dubium eſt quin timor hic oriatur ex fide. Adde quòd nõ vulgaris à Moſe deſcribitur, ſed qui ſanctum virum prorſus attonitum reddit. Nam quum ſibi probè conſcius ſit ſuæ vocationis, ac ideo perſuaſus ſit iniunctas ſibi eſſe diuinitus partes nuncupandi hæredis, apud quem fœdus vitæ æternæ deponat: cognito ſuo errore expaueſcit, quòd in re tanta & tam ſeria paſſus ſit Deum ipſum errare. Niſi enim reputaſſet Deum fuiſſe huius actionis præſidem, quid obſtabat quominus ignorantiam prætexeret, atque etiam excandeſceret in Iacob, qui fraude & malis artibus obrepſerat? Verùm erroris ſui pudore confuſus, ſimul tamen collecto animo ratam eſſe benedictionem agnoſcit quam protulerat. nec verò dubito quin tunc expergefactus in memoriam reuocare cœperit oraculum, cui minus attentus fuerat. Quare ſanctum virum non impulit ambitio vt ſui propoſiti adeo tenax

eſſet: vt præfracti homines ſolēt,quod ſemel,licet ſtultè,aggreſſi ſunt,ad extremum vſque perſequi: ſed raræ & eximiæ fidei vox iſta fuit,Quem benedixi,ille erit benedictus. nam carnis affectui renuntians, Deo iam ſe totum addicit,& illum benedictionis à ſe prolatæ authorē agnoſcens,debitam illi gloriam tribuit, vt retractare non audeat. Atque huius doctrinæ vtilitas ad totam Eccleſiam pertinet, vt certò ſciamus efficax & ſtabile fore quicquid Dei mandato nobis promittunt Euangelii præcones: quia non loquuntur vt priuati homines, ſed tanquam ex Dei ipſius mādato. Neque enim obſtat miniſtri infirmitas quin Dei verbo cōſtet ſua fides, vis & effectus. Communibus miſeriis & morti obnoxius eſt qui æternæ felicitatis & vitæ ſponſorem ſe offert: atqui nihilominus efficax eſt promiſſio. Peccator eſt qui nos à peccatis abſoluit: at quia munus illi diuinitus iniunctum eſt, huius gratiæ ſtabilitas in Deo fundata nunquam labaſcet.

34 *clamauit clamore magno.* Tametſi in petenda benedictione perſiſtit Eſau, ſimul tamen deſperationis ſignum edit:quo fit vt nihil proficiat:quia per fidei ianuam non ingreditur. Fletus quidem magnóſque clamores vera quoque pietas exprimit Dei filiis,ſed trepidans Eſau, plenúſque formidine eiulat:poſtea fortuitò in aerem votum illud emittit, vt ipſe quoque benedictionem percipiat. Quibus verbis coarguitur cæca eius incredulitas. nam quum vnica tantùm benedictio depoſita foret apud patrem,alteram ſibi dari poſtulat,quaſi in eius arbitrio ſit promiſcuè efflare benedictiones præter Dei mādatum. Hîc nobis ſuccurrat Apoſtoli admonitio, quòd Eſau lacrymis & clamoſo vlulatu amiſſam benedictionem repoſcens, pœnitentiæ locum non inuenerit. Nam qui vocantem Deum ſequi negligunt, fruſtra poſtea ipſum inuocant,vbi terga vertit. Quādiu nos alloquitur Deus,& inuitat,quodāmodo aperta eſt regni cælorum ianua:hac opportunitate vtēdum eſt,ſi ingredi cupimus ſecundū illud Prophetæ,Quærite Dominum dum inueniri poteſt, inuocate eum dum propè eſt. Cuius interpres Paulus, tempus acceptabile & diem ſalutis eſſe definit,quum nobis per Euāgeliū affertur gratia. Qui tempus illud elabi ſinunt,ſerò deinde & ſine profectu pulſant: quia Deus eorum ſocordiā vlciſcitur. Timendum ergo ne ſi præſentem Dei vocem ſurdis auribus effluere ſinimus,ipſe viciſſim ſurdus ſit ad clamores noſtros. Sed quæritur quomodo cum hac repulſa promiſſio illa cōueniat, Simulac ingemuerit peccator, &c. Deinde nō videtur cōgruere Dei clemētiæ,reiicere eorum gemitus,qui miſeria ſua fracti,ad eius miſericordiam confugiunt. Reſpondeo, pœnitentiam, ſi modò vera ſit ac ſincera, intempeſtiuā nunquam fore,quin veniam impetret peccator qui ſibi ex animo diſplicet:ſed hoc quoque modo gratiæ ſuæ contemptū vindicat Deus, quòd in animum ſeriò non inducunt ad eum reuerti qui obſtinatè repudiarūt eius gratiam. Ita fit vt in reprobum ſenſum dati,nunquam vera pœnitentia tangantur. erumpent quidem in lacrymas hypocritæ, ſicuti facit Eſau, ſed cor intus quaſi ferreis vectibus obſtructum manebit. Ergo quum fide & pœnitentia vacuus ad petendam benedictionem Eſau prorumpat, nihil mirum eſt ſi reiicitur.

Heb.12.d.17. *Eſa.55.b.6.* *2.Cor.5.d.17.* *Ezech.18.c.21.*

36 *Verè uocatum eſt nomen eius Iahacob.* Hinc apparet nullo pœnitentiæ ſenſu tangi animum Eſau,quia fratrem accuſans,in ſe nihil culpæ recipit. Atqui initium pœnitentiæ eſt,dolor ex peccato conceptus, & ſuiipſius diſplicentia. Debuerat in ſe deſcendere Eſau, vt ſuus eſſet iudex. Primogenitura vendita, quaſi famelicus canis, ad offam & pulmentum prouolauerat: nunc quaſi nihil peccauerit,tantùm fratri iraſcitur. Deinde ſiquid ponderis habet benedictio, cur non expendit,non ſola hominis fraude,ſed Dei prouidētia ſe inde fuiſſe depulſum? Videmus ergo vt palpans quaſi cæcus in tenebris,viam non teneat.

37 *Ecce, Dominum poſui illum tibi.* Apertius confirmat Iſaac quod prius dixi, quum author benedictionis ſit Deus, irritam fieri non poſſe vel euanidam. Neque enim hîc magnificè iactat ſuam dignitatem,ſed intra miniſtri fines ac menſuram ſe continens,ſibi liberū eſſe negat quicquam mutare. Semper enim reputat quod verum eſt,quum Dei perſonam ſuſtinuerit,ſibi nō licere vltrà progredi quàm ferat mandatum. Hinc ſcilicet debuit Eſau diſcere vnde excidiſſet ſua culpa, vt ſe humiliaret, fratríque ſuo potius ſe adiungeret, benedictionis eius particeps futurus ſecūdo gradu, quàm vt aliquid ſeorſum appeteret. Sed praua cupiditas eum abripit,vt regni Dei oblitus,nóniſi priuata ſua commoda ſectetur ac curet. Iterum notāda eſt loquutio, qua ſuæ benedictioni Iſaac certam vim & effectum aſſerit, acſi in eius voce incluſum fuiſſet imperiū, frumenti & vini copia, adeóque quicquid Abrahæ Deus promiſerat. Sic enim Deus à ſe vno pendere vult fideles, vt tamen ſecurè in verbū recumbant, quod illis annūtiari iubet hominum lingua. Sic remittere peccata dicuntur qui tantùm gratuitæ veniæ nuntii ſunt ac interpretes.

38 *Nunquid benedictio una eſt tibi?* Videtur animum colligere Eſau:ſed poſthabita animæ cura,ad carnis ſaginam inſtar porci deuoluitur. Audierat nihil patri eſſe reſiduum : nempe quia ſic

reſidebat in Iacob plena ſolidáque Dei gratia, vt nulla eſſet extra eius domum felicitas. Quare ſi bene ſibi eſſe optabat Eſau, ex illo fonte haurire debuit, ſéque potius fratri ſubiicere quàm abdicare à felici eius conſortio. Mauult tamen priuari ſpirituali gratia, modò proprium aliquid & ſeparatum poſſideat, quàm domi eſſe inferior. Quòd vnica eſſet benedictio, qua frater Iacob diuini fœderis hæres nuncupatus fuerat, latêre eum non potuit. quotidie enim concionabatur Iſaac de ſingulari illo priuilegio quo Deus Abraham & eius poſteros dignatus fuerat. Nec tam grauiter paulo antè conqueſtus eſſet, niſi ſenſiſſet incomparabili bono ſe fuiſſe priuatum. Ergo ab vnica benedictione diſcedens, obliquè Deo renuntiat, & ſe ab Eccleſiæ corpore reſcindit, tantùm caducam hanc vitam curans. Atqui ſatius ei fuiſſet rerum omnium inopia miſerè confici in hoc mundo, & languentem ſpiritum ægrè trahere, quàm torpere in temporalibus deliciis. Quod poſtea ſequitur, ipſum fleuiſſe cum eiulatu, ſæuæ ac ſuperbæ indignationis magis quàm pœnitentiæ ſignum eſt. neque enim quicquam remiſerat ex ſua ferocia, ſed fremebat, quemadmodum ſolét truces beſtiæ. Sic impii, quum vrget eos pœna, ſalutē ſuā amiſſam lugent, ſed interea non deſinunt ſibi placere in ſuis vitiis: adeóque non aſpirant ex animo ad Dei iuſtitiam, vt potius cupiant extinctū eſſe eius numen. Talis eſt in ipſis inferis ſtridor dentium, & fletus, non qui reprobos ad Deum quærendum extimulet, ſed tantùm cæcis tormentis eos conficiat.

39 *Ecce, de pinguedinibus terræ.* Impetrat tandē Eſau quod petiit. Nam ſe primogenituræ gradu & honore deiectum videns, maluit extra ſanctū populum ſibi proſperè eſſe in mundo quàm ſubire minoris fratris iugum. Sed videtur ſecum pugnare Iſaac, qui nouam benedictionē profert: quum antè teſtatus ſit ſe dediſſe filio Iacob quicquid apud ſe erat depoſitum. Reſpondeo, idem hoc loco notari quod prius de Iſmaele dictum eſt. Nam Deus, quod ad præſentem vitam ſpectat, exaudiens Abrahæ preces, mox tamē addita exceptione reſtringit, quòd in Iſaac tamē vocandum eſſet ſemen. Nec verò dubito quin ſanctus vir cernens filium minorem Iacob diuinitus ordinatum eſſe beatæ vitæ hæredem, conatus ſit primogenitum Eſau in fraternæ ſocietatis vinculo retinere, vt ab Eccleſia ſanctóque & electo grege nō diſcederet. Nūc vbi videt pertinaciter ipſum aliò tendere, pronuntiat qualis futura ſit eius conditio. Interim ſpiritualis benedictio penes vnum Iacob integra reſidet: cui ſe adiungere Eſau recuſans, ſpōte à regno Dei exulat. Videtur tamē huic vaticinio refragari quod dicit Malachias, 1.a.3. Nā duos fratres Eſau & Iacob inter ſe comparans, inde odio habitum fuiſſe Eſau docet, quia illi poſſeſſio data ſit in deſertis: atqui Iſaac pinguem illi promittit terram. Duplex ſolutio eſt, vel quòd Propheta cōparatiuè loquens, Idumæam meritò vocet deſertum præ terra Chanaan, quæ longè erat vberior: vel quòd ætatem ſuam reſpiciat. Tametſi enim horrenda fuerat vtriuſque terræ vaſtitas, breui tamen refloruerat terra Chanaan, quum regio Edom quaſi perpetuæ ſterilitati damnata, & draconibus addicta foret. Quāuis ergo Deus populi ſui reſpectu ablegauerit Eſau in mōtes deſertos, illi tamen terram ſatis per ſe fœcundam dedit, vt minimè inanis fuerit promiſſio. Nam montoſa illa regio tum ſuam habuit pinguedinem, tum cæleſti rore adiuta fuit, vt victum incolis produceret.

40 *Et in gladio tuo viues, & fratri tuo ſerues.* Notandum eſt hîc prædici quæ nunquam impleta ſunt in perſona Eſau: ideóque vaticinium eſſe de rebus procul adhuc remotis. Nam adeo nihil dominationis obtinuit Iacob in fratrem, vt reuerſus ex Padā Aram, ſupplex obſequia illi ſua detulerit: & ſubiectionis excuſſio, cuius hîc meminit Iſaac, in lōginquum tempus refertur. Denuntiat igitur qualis poſteros Eſau maneat conditio. Et primùm dicit gladio ſuo victuros: cuius verbi duplex eſſe poteſt ſenſus, vel quòd cincti hoſtibus, militarem & inquietam vitam acturi ſint: vel quòd liberi futuri ſint ac ſui iuris. Nullum enim ius gladii vbi nulla eſt libertas. Videtur prior ſenſus magis quadrare, vt promiſſionem ſuam reſtringat Deus, ne ſe Eſau nimis efferat. nam pace nihil eſt optabilius. Monetur quidē & ſanctus populus, ſemper aliquos hoſtes fore qui eum infeſtent. Sed hoc longè aliud eſt quàm ſuo gladio viuere: quod tantundē valet acſi dixiſſet, filios Eſau prædonum more præſidium ſuum in armis & violentia magis quàm in iure legitimo habituros. Secunda reſtrictio eſt, quòd gladio armatus licet, non tamen effugiet fratris ſubiectionem. Nam Idumæi tandem electo populo facti ſunt tributarii: ſed nō fuit diuturna ſeruitus: quia diuiſis regnis conciſa fuit illa potentia, quæ vicinos omnes in officio & ſub metu tenebat. Voluit tamē Dominus vel ad breue tēpus, in ordinem cogi Idumæos vt viſibile ſpecimen huius vaticinii proferret. Reliquo tempore vaga & effrænis libertas Eſau omni ſubiectione fuit miſerior.

41 *Et odio habuit Eſau Iahacob.* Hinc clarius patet lacrymas Eſau adeo profectas non fuiſſe à vera pœnitentia, vt furioſæ magis iracundiæ teſtes fuerint. Neque enim occulto modo odiū fouet aduerſus fratrem, ſed palam in ſceleratas minas erūpit. Atque hinc apparet quàm altæ fuerint

malitiæ radices, quòd ſibi in nefanda fratris cæde indulget. Profana etiam & ſacrilega in eo cõtumacia ſe prodit, quòd ſe ad decretum Dei abolendum gladio comparat. Efficiam, inquit, ne promiſſa ſibi hæreditate fruatur. Quid hoc aliud eſt quàm vim benedictionis exinanire, in qua patrem ſciebat Dei præconem fuiſſe ac miniſtrum? Viua præterea hypocritæ effigies nobis proponitur. Mortem patris ſibi luctuoſam fore ſimulat: & certè pietatis officium eſt, lugere mortuum patrem. Sed quum ad impiam fratris cædem properanti tarda ſit mors patris, & ſimul eius propinquitate lætetur: mera fictio eſt quòd diem luctus nominat. Qua etiam fronte humanum affectum obtendit, qui fraternæ cædi inhians, eodem momento omnia naturæ iura euertere molitur: Fieri etiam poteſt vt ipſe naturæ ſenſus confeſſionem ei extorſerit, qua ſeipſum grauius damnaret: ſicut Deus impios ſæpe propria voce coarguens, magis inexcuſabiles reddit. Quòd verò crudelem animũ cohibet ſola verecundia, neque magnæ laudi tribuendum eſt, & ſtupidum brutúmque Dei contemptum prodit. Valet quidem interdum etiam apud pios hominum reuerentia, ſicuti de Iacob proximo capite habuimus: ſed altius mox conſcendunt, vt præualeat timor Dei, cuius obliuio ſic occupat impiorum corda, vt in hominibus ſolis ſubſidant. Ergo quiſquis hominum metu & pudore à maleficio abſtinet, non multum adhuc profecit. Hoc tamen maximè elogio à Papiſtis ſua confeſſio laudatur, quòd multos abſterret à peccando, ne cogantur ſuum dedecus proferre. Longè verò alia eſt pietatis regula, vt conſcientia noſtra ſibi Deum teſtem & arbitrum proponat.

42 *Et nuntiata ſunt ipſi Ribcæ.* Nunc tranſitum facit Moſes ad nouam hiſtoriam, quomodo Iacob è domo patris profugus, in Meſopotamiam ſe contulerit. Fuit autem haud dubiè hæc per quàm moleſta duráque tentatio ſanctæ matronæ, dum ex ſuo facto mortis diſcrimen filio inſtare videt. Cæterùm fide luctata eſt, vt ſemel partam gratiæ poſſeſſionem retineret. Nam ſi muliebri affectu propenſa fuiſſet in amorem minoris filii, hoc certè optimum erat compendium, vt primogenitura ad Eſau rediret: ſic enim ſublata fuiſſet æmulatio, & placatus eius furor, qui dolore amiſſi iuris ſui ardebat. Quòd ergo non tranſigit Rebecca, ſed filium ſuum hortatur ad voluntarium exilium, & priuari mauult eius præſentia quàm vt ille benedictione ſemel recepta cedat: hoc certè raræ fidei ſignum eſt. Iam luſoria videri poterat patris benedictio, vt mirum ſit à Rebecca & Iacob tanti fieri: adeo tamen eos non pœnitet, vt acerbam exilii pœnã nõ recuſent, modò ſecum auferat Iacob prolatam à patre vocem. Porro hoc exemplo docemur, patienter ferendum eſſe, ſi ſpem melioris vitæ crux ſequitur comes: imò ſi hac lege Dominus nos adoptat regni ſui hæredes, vt inſtabiles in mũdo peregrinemur. Ideo enim extruſus è domo paterna, vbi quietus vitam finire poterat, in alienam terrã migrare cogitur Iacob: quia illi promiſſa eſt Dei benedictio. Sicuti autem acceptæ gratiæ iactura temporalem cum fratre pacem redimere non tentauit: ſic nobis cauendum eſt ne vlla carnis commoditas, vel mundi illecebræ nos à curſu vocationis abducant: quin potius magno animo feramus varias iactationes, modò ſpei anchora nobis in cælo fixa cõſiſtat. Quum dicit Rebecca hãc Eſau conſolationem eſſe, vt fratrem interficiat, ſenſus eſt, non poſſe alio modo placari quàm impia cæde.

44 *Habita cum eo dies aliquot.* Hac circunſtantia mitigat exilii acerbitatem. Nam ad leuandũ in rebus aduerſis mœrorem non parum valet temporis breuitas. Et credibile erat non tam pertinax fore odium Eſau, quin illud leniret fratris abſentia. Hebraicè ad verbum habetur, Vnis diebus. Verùm ſignificat Rebecca, ſimulatque vltro ceſſerit Iacob, memoriam offenſæ ex corde Eſau deletum iri: acſi dixiſſet, Tãtùm pauliſper aliò te confer, & momento ſedabimus eius iracundiam.

45 *Vt quid orbabor etiam ambobus uobis die una.* Cur duplicem orbitatẽ metuit Rebecca? neque enim periculum erat vt Iacob, tam placido mitíque ingenio præditus, aduerſus fratrẽ inſurgeret. Videmus ergo vt Rebecca Deũ nefandæ cædis fore vltorẽ ſtatuat. Deinde quãuis ad tempus diſſimulet Deus, ac iudicium ſuſpendat, neceſſe tamẽ illi fuiſſet ſe à parricida ſubducere. Ex illo itaque naturæ iure pronũtiat ſe penitus orbam fore: quia eum qui ſuperſtes erit, horrere ac deteſtari cogetur. Quòd ſi Dei iudicium antequam pateſieret animo præſumpſit Rebecca, & homicidam exterminio addixit, quòd perſuaſa eſſet tantum ſcelus non fore impunitum: multo minus ad manifeſta Dei flagella conniuere nos decet.

46 *Dixit Ribca ad Iſhac.* Quum poſſet clanculum aufugere Iacob, mater tamen illi diſceſſum à patre impetrat. Sic enim ferebat bene compoſita œconomiæ ratio & diſciplina. Quòd autem aliam cauſam prætexit apud maritum, excuſari à mendacio poteſt, quia neque totum neque nihil dicit. Minimè dubium eſt quin verè affirmet ſe cruciari ob nurus Hetheas vſque ad vitæ tædium: interius verò malum prudẽter celat, ne lethale infligat marito vulnus: deinde ne magis inflammet rabiem Eſau: vt ſæpe impii, quum detectum eſt eorum ſcelus, deſperatione ma-

gis efferatur. Etſi autem prauis nuruum moribus factum eſt vt Rebeccæ odioſa ſit totius gentis affinitas, in eo tamen rurſus enituit mirabilis Dei prouidentia, quòd ſe non immiſcuit neque implicuit Iacob cùm futuris Eccleſiæ Dei hoſtibus.

CAP. XXVIII.

Vocauit ergo Iſhac Iahacob, & benedixit ei: præcepítque, & dixit ei, Non capies vxorem de filiabus Chenaan.

2 *Surge, vade in Padan Aram, ad domum Bethuel patris matris tuæ, & cape tibi inde vxorem de filiabus Laban fratris matris tuæ.*

3 *Deus autem omnipotens benedicat tibi, & creſcere faciat te, & multiplicare faciat te, & ſis in cœtum populorum.*

4 *Et det tibi benedictionē Abraham, tibi & ſemini tuo tecum, vt hæreditate accipias terram peregrinationum tuarum, quam dedit Deus ipſi Abraham.*

5 *Et miſit Iſhac Iahacob, & profectus eſt in Padan Aram ad Laban filium Bethuel Aramæi fratris Ribcæ, matris Iahacob & Eſau.*

6 *Et vidit Eſau quòd benedixiſſet Iſhac Iahacob, & miſiſſet eum in Padan Aram vt caperet ſibi inde vxorē: & benedicendo ei, præcepiſſet ei, dicendo, Non accipies vxorem de filiabus Chenaan:*

7 *Et obediuiſſet Iahacob patri ſuo & matri ſuæ, & iuiſſet in Padan Aram.*

8 *Videns præterea Eſau quòd malæ filiæ Chenaan in oculis Iſhac patris ſui:*

9 *Tunc abiit Eſau ad Iſmael, & accepit Mahalath filiam Iſmael filii Abrahā ſororem Nebaioth, ſuper vxores ſuas, ſibi in vxorem.*

10 *Iahacob verò egreſſus eſt è Beer-ſebah, & perrexit in Aram:*

11 *Et occurrit in locum, & pernoctauit ibi, quia occubuerat ſol: & tulit de lapidibus loci, & poſuit ſub capite ſuo, & dormiuit in loco eodem.*

12 *Et ſomniauit, & ecce ſcala erecta erat ſuper terram, & caput eius tangebat cælum: & ecce, Angeli Dei aſcendebant & deſcendebant per eam.*

13 *Et ecce Iehoua ſtabat ſuper eam, & dixit, Ego Iehoua Deus Abraham patris tui, & Deus Iſhac: terram ſuper quam tu dormis, tibi dabo & ſemini tuo.*

14 *Et erit ſemen tuum ſicut puluis terræ, & multiplicaberis ad Occidentem, & ad Orientem, & ad Aquilonem, & ad Meridiem: & benedicentur in te omnes familiæ terræ, & in ſemine tuo.*

15 *Et ecce ſum tecum, & cuſtodiam te quocunque profectus fueris, & redire faciam te ad terram hanc: quia non derelinquam te, donec faciam quod loquutus ſum tibi.*

16 *Deinde expergefactus eſt Iahacob à ſomno ſuo, & dixit, Verè eſt Iehoua in loco iſto, & ego neſciebam.*

17 *Timuit ergo, & dixit, Quàm terribilis eſt locus iſte: non eſt hic niſi domus Dei, & hic eſt porta cœli.*

18 *Surrexit autem Iahacob manè, & tulit lapidem quem poſuerat ſub capite ſuo, & poſuit eum in ſtatuam, & effudit oleum ſupra ſummitatem eius.*

19 *Et vocauit nomen loci ipſius Beth-el: & quidem Luz erat nomen ciuitatis prius.*

20 *Adhæc vouit Iahacob votum, dicendo, Si fuerit Deus mecū, & cuſtodierit me in via iſta quam ego ingredior, & dederit mihi panem ad veſcendum, & veſtimentum ad operiendum:*

21 *Et reuerſus fuero in pace ad domum patris mei, erit Iehoua mihi in Deum.*

22 *Et lapis iſte quem poſui in ſtatuam, erit domus Dei: & omne quod dederis mihi, decimando decimabo illud tibi.*

1 *Vocauit ergo Iſhac Iahacob, & bened.* Quæritur an ideo quòd infirma eſſet prior benedictio, nunc deintegro idem repetat Iſaac quod prius dixit. Atqui ſi Dei erat Propheta ac interpres,

ſ.i.

ſtabile ac perpetuum eſſe oportuit quod ſemel ex ore eius prodierat. Reſpódeo, quanuis per ſe efficax eſſet benedictio, tamen fidẽ Iacob tali ſubſidio habuiſſe opus: ſicuti Dominus dum eaſdem ſubinde promiſſiones iterat, ſibi ac ſuo verbo nihil derogat, ſed potius eius certitudinẽ commendat ſeruis ſuis, nequando in eorum cordibus propter carnis infirmitatẽ vacillet. Porro memoria tenendum eſt quod dixi: Iſaac precari nõ vt priuatum hominem, ſed ſpeciali Dei mandato inſtructum, vt fœdus apud ſe depoſitum in filiũ ſuum Iacob tranſmittat. Magnopere autem interfuit, Iacob nunc demum à patre ſciente & volente benedici, ne in poſterum tẽpus ex paterni erroris, ac propriæ fraudis memoria obreperet dubitatio. Nunc igitur Iſaac cõſultò ad filium ſuum Iacob verba dirigens, iure illi benedictionem deberi pronuntiat, ne putetur, quum prius deceptus fuit, fruſtra ſub alieno nomine verba ſparſiſſe.

2 *Surge, vade.* Priore loco mandat vt accipiat vxorem è genere materno. Poterat per aliquem ex ſeruis accerſere, ſicuti adducta fuerat illi Rebecca: ſed inuidiam forte declinat, ne hoc accipiat Eſau in ſuam contumeliam, quòd fratris coniugium magis ſolicitè quàm ſuum curetur.

3 *Et Deus omnipotens benedicat tibi.* Iam ſequitur benedictionis forma, quæ verbis aliquantum à priore differt, in eundem tamen ſcopum tendit. Primò optat Iacob à Deo benedici, hoc eſt augeri & propagari in ſua ſobole, vt creſcat in cœtũ populorum, hoc eſt vt generet multos populos, qui in vnum corpus ſub eodem capite coaleſcant, acſi dixiſſet, Orientur ex te plures tribus, quæ vnum populum efficient. atque hoc quidẽ aliqua ex parte impletum fuit, quum Moſes populum in tredecim claſſes diſtribuit. Quãquam altius reſpexit Iſaac, quòd ſcilicet aggregandi tandem eſſent ex variis gentibus ad domum filii ſui, vt hoc modo ex ingenti & prius diſperſa multitudine fieret cœtus vnus. Neque enim dubiũ eſt quin per manus tradere voluerit quod acceperat: quemadmodum cõtinuò poſt memoriam primi fœderis celebrat, inde velut ex fonte ſuam hanc benedictionem deriuans: acſi dixiſſet, quicquid habebat iuris à patre ſe in eum transferre, vt penes eum maneret vitæ hæreditas, ſecundum Dei fœdus cum Abrahã percuſſum. Qui hoc per ſimilitudinem dictum eſſe exponũt, quaſi optaret Iacob quæ prius Abrahæ Deus beneficia contulerat, in filium ſuum pariter conferri, ſenſum verborum nimis extenuãt. Nam quia Deus hac lege fœdus pepigerat cum Abraham, vt ad poſteros manaret, ab eius perſona tanquam à radice initium fieri oportuit. Ergo hæredem Abrahæ conſtituit Iſaac filium Iacob, qui depoſitæ apud eũ benedictioni, eiúſque ſemini promiſſæ, ſuccedat. Quod etiam clarius patet ex proximo contextu, vbi terræ dominiũ illi aſſignat, eo quòd Abrahæ data fuerit. Porro in hoc membro perſpicimus quanta fidei conſtantia recubuerint ſancti Patres in verbum Domini. nam aliâs non vulgaris erat tentatio, iactari hoſpites & peregrinos in terra, cuius poſſeſſio iam ante centum annos diuinitus illis addicta fuerat. Videmus autem vt in ſuis erroribus & inquieta vita non minoris æſtiment quod Dominus illis pollicitus eſt quàm ſi plena iam conſtaret fruitio. Atque hæc vera eſt fidei probatio, quum ſolo Dei verbo fulti, quanuis agitemur inter mundi fluctus, non aliter perſtamus quàm ſi fixa iam nobis eſſet in cælis ſtatio. Et Iſaac contra hanc tentationem diſertè filium ſuum munit, *terram peregrinationum eius* vocans cuius eum cõſtituit dominum. Nam his verbis admonet, fieri quidem poſſe vt vagetur tota vita: verùm id non obſtare quominus rata ſit Dei pomiſſio, vt ea vna contentus, patiẽter tempus reuelationis expectet. Videtur etiam pluralis numerus maius quiddam exprimere, quòd ſcilicet non ſemel duntaxat, ſed diuerſis modis & aſſiduè futurus ſit peregrinus Iacob. Quia tamen Hebraica phraſis non ſemper habet talẽ emphaſim, ego hac in re non inſiſto. Hoc magis notandum eſt, ſerio rigidóque examine probari fidem Iacob, dum illi verbo tenus ſolùm promittitur terra, vnde procul reipſa eiicitur ob hãc ipſam cauſam. Videtur enim ludibrio haberi, quum iubetur vt potiatur terræ dominio, ea relicta & valere iuſſa, in lõginquum exilium abire.

6 *Vidit quòd Eſau.* Inſeritur hîc breuis narratio de Eſau: quæ ideo cognitu vtilis eſt, quia ex ea diſcimus, impios quanuis laſciuiant aduerſus Deum, & contempta eius gratia, votis ſuis potiti ſibi plaudũt: non tamen poſſe illã penitus cõtemnere. Ita nunc Eſau benedictionis deſiderio pũgitur, non vt ad illam ſincerè & ex animo aſpiret, ſed rem pretioſam eſſe videns, ad eam expetendam inuitus compellitur. Accedit alterum vitium, quia non quærit vt oportet. nouũ enim & alienum modum excogitat, quo ſibi Deum & patrem reconciliet: ideo profectu caret eius ſtudium. quanquam Deum non ita videtur curare, modò propitium habeat patrem. Atqui ante omnia debuerat profanum ingenium, peruerſos mores, & corruptos carnis affectus exuere: deinde placidè ferre caſtigationem ſibi impoſitam. nam hunc ſenſum illi dictabat pœnitentiæ ratio, Quia hactenus indignum me primogenitura reddidi, meritò fratri ſum poſthabitus. Nihil ergo reſiduum eſt niſi vt me humiliem: & quia ex honore capitis

depulſus ſum, mihi ſufficiat vnum ſaltem eſſe ex Eccleſiæ membris. Et certè optabilius illi fuiſſet in obſcuro aliquo Eccleſiæ angulo hærere quàm reſectũ & auulſum ab electo populo, cum ſuperbo primatu eminere in terra. Nihil tale aggreditur, ſed per ambages neſcio quas patrem vtcunque placare conatur. Ac Moſes ſub hoc typo nobis ad viuum depingit omnes hypocritas. Nam quoties ipſos vrget Dei iudicium, licet vulnerentur pœnarum dolore, non tamen quærunt vera remedia: nam vna tantùm ſatiſfactionis arrepta ſpecie, ſimplex & integra ab illis conuerſio negligitur: deinde in illa quoque ſpecie nihil quàm fucum faciunt. Quum totus reſipiſcere deberet Eſau, non niſi vnum coniugii vitium corrigere tentauit, hoc iam nimis præpoſterè. Sequitur tamen alter defectus: nam vxores quæ parentibus exoſæ erant retinens, ſe defunctum putat tertia inducta. Atqui hoc modo non leuatur parentum moleſtia, nec purgatur domus. Iam verò vnde ſibi tertiam inducit vxorem? Ex genere Iſmael, quem ſcimus fuiſſe degenerem, & cuius poſteritas à puro Dei cultu deſciuerat. Huius rei inſigne hodie documẽtum cernitur in fictis ac perfidis mediatoribus, qui religionis diſſidia pulchrè ſe componere putant, ſi modò inductis coloribus corruptelæ nimis craſſæ tegantur. Res ipſa fateri eos cogit, adeo fœdos errores atque abuſus in Papatu graſſatos eſſe, vt reformatione omnino ſit opus: ſed fœtorem illius Camarinæ moueri nolunt: tantùm igitur emplaſtris cuperent fœditatem occulere: idque etiam coacti faciunt. Nam prius ſuas abominationes vocabant ſacrum Dei cultum, ſed quia verbo Dei in lucem nunc protracti ſunt, ideo deſcendunt ad hæc noua artificia. Sed fruſtra ſibi delicias faciunt, in quibus ſub perſona Eſau hîc à Moſe damnantur. Valeat igitur putida, quam ſimulant, reformatio, quæ nihil ſimplex affert nec ſincerum. Porro quia hic morbus humano generi inſitus eſt, vt libenter quiſque aliquo fictitio prætextu eludere Deum tentet, ſciamus nos nihil agere, donec reuulſis à radice peccatis, penitus Deo nos addicere ſtudebimus.

10 *Et egreſſus Iahacob.* In huius hiſtoriæ contextu hoc in primis notandũ eſt, quomodo in vnius hominis capite Dominus Eccleſiam ſuam tutatus ſit. Nam Iſaac propter ſenium, inſtar trunci aridi iacebat: & quanuis lateret in eius corde viua radix, nulla tamen amplius in effœta & ſterili ætate ſpes ſobolis reſtabat. Eſau viridi quidem & florido ramo ſimilis, plurimum oſtentationis & põpæ habebat, ſed momentaneus tantùm erat ille vigor. Iacob tanquam excetus ſurculus in terram longè diſtãtem transfertur: neque vt illic inſitus vel plãtatus robur & magnitudinem acquirat, ſed vt cæleſti irrigatione tinctus, non ſecus atque in aëre pullulet. Mirabiliter enim eum fouet Dominus, & vigorem ei ſuppeditat, donec rurſus eum traducat in domũ patris. Interea diligenter obſeruẽt lectores quòd, dum ipſe benedictus Dei in exilium eiicitur, data fuit reprobo Eſau gloriãdi materia, cui relicta erat vacua poſſeſſio, vt iam ſine æmulo ſecurè regnaret: ne turbemur ſiquando impii tãquam votorum compotes, nobis oppreſſis triũphos ſuos efflant. Nomen Beerſeba ponit Moſes, quia quũ vnus eſſet ex finibus terræ Chanaã, iſque magnum deſertum & Meridiem verſus, ab Orientali plaga in quã tendebat Iacob, remotior erat. Deinde Charras ſubiicit, vbi Abraham è patria ſua egreſſus, aliquandiu habitauerat. Apparet autem pium ſenem Thare, quum filium ſequutus eſt, vel ſe illi itineris comitem adiũxit, nõ veniſſe ſolùm Charras, vbi mortuus eſt, ſed alterum quoque filium Nachor cũ ſuis eodem migraſſe. Nam capite vndecimo habuimus, Thare ſumpſiſſe filiũ ſuum Abraham, & Lot nepotem, & Sarai nurum ſuã. Vnde colligimus ſubſtitiſſe tunc Nachor in Chaldæa ſuo natali ſolo. Nunc quum dicat Moſes Laban habitaſſe Charris, inde coniicere licet, ne inhumanus videri poſſet Nachor patrem deſerens, collectis vaſis ad eum poſtea veniſſe. Paucis autem verbis admonet Moſes quàm durum ac laborioſum ſancto viro iter fuerit ob longam diſtantiã: cui etiam additur altera circunſtantia, quòd humi ſanctus vir ſub dio cubuit ſine comite, ſine hoſpitio. Sicuti autem breuiter hæc tantùm attingit Moſes, ita neque ego prolixis verbis vtar: res enim per ſe loquitur. Quare ſiquando nobis videmur aſperius tractari, in mentẽ veniat ſancti viri exemplum, quod lautitias noſtras corrigat.

12 *Et ſomniauit.* Docet hîc Moſes quàm opportunè ſeruo ſuo Dominus, & in ipſo (quod aiunt) temporis articulo ſuccurrerit. Quis enim non dixiſſet ſanctũ Iacob à Deo negligi, qui ad incurſum ferarum expoſitus, & obnoxius omnibus cæli terræque iniuriis, nihil vſquam auxilii vel ſolatii reperiebat? Verùm vbi ita redactus eſt in vltimã neceſſitatem, Dominus repentè illi manum porrigit, eiúſque moleſtias præclaro oraculo mirificè ſubleuat. Sicuti ergo prius enituit inuicta eius perſeuerãtia: ſic Dominus nũc paternæ erga fideles ſuos curæ memorabile ſpecimen edit. Tria autem hîc ordine notanda ſunt: primò, quòd Dominus apparuit ipſi Iacob in ſomnio: deinde ſpecies viſionis, qualis deſcribitur à Moſe: tertiò, verba oraculi. Quum ſomnii ſit mẽtio, non dubium eſt notari certum illud reuelationis genus, quo Dominus olim erga ſeruos ſuos vti ſolebat. Cognouit ergo Iacob hoc ſibi diuinitus offerri ſomnium, quod à *Num. 12. b. 6.*

vulgaribus differret: idque ſonant Moſis verba, quum dicit, apparuiſſe Deum in ſomnio. Deũ enim videre non poterat Iacob, vel ſentire præſentem, niſi certis notis diſtincta fuiſſet eius maieſtas. *Ecce ſcala.* Hîc narratur forma viſionis, quæ ad rem maximè pertinet, quòd Deus ſe oſtẽderit ſcalæ inſidens, cuius extremi fines cælum & terram tangebant, & quæ Angelos vehebat, vt commearent è cælo in terram. Quòd à quibuſdam Hebræis ſcala accipitur pro figura diuinæ prouidentiæ, quæ cæli & terræ gubernationem complectitur, quadrare non poteſt: aliud enim ſignum aptius dediſſet Dominus. Nobis verò qui principiũ hoc tenemus, in Chriſto fundatum fuiſſe Dei fœdus, & Chriſtum eundem æternam fuiſſe imaginem Patris, in qua ſanctis Patribus ſe patefecit, nihil in hac viſione perplexum eſt vel ambiguũ. Nam quum per peccatum alienati ſint homines à Deo, quanuis ipſe omnia impleat ſua virtute & ſuſtineat, à nobis tamen non percipitur illa communicatio, quæ nos viciſſim ad ipſum alliciat: quin potius tale diſſidium eſt, vt eum à nobis auerſum eſſe putãtes, eum viciſſim fugiamus. Porro Angeli, quibus mandata eſt humani generis cuſtodia, tametſi in ſuum munus ſtrenuè incumbunt, non tamen mutuò communicant nobiſcum, vt familiaris ſit & quaſi ſenſibilis eorum propinquitas. Solus ergo Chriſtus eſt qui cælum terræ coniungit: hic ſolus eſt Mediator, qui pertingit à cælo vſque ad terram: ille idem eſt per quem omnium bonorum cæleſtium plenitudo deorſum ad nos fluit, nóſque viciſſim ad Deum conſcendimus. Idem quum ſit caput Angelorum, efficit vt membris ſuis terrenis miniſtrent. Itaque (vt legimus Iohan. 1. g. 51.) hunc ſibi honorẽ propriè vendicat, quòd poſtquam manifeſtatus fuerit mundo, Angeli aſcendent ac deſcendẽt. Ergo ſi ſcalam dicimus eſſe Chriſti effigiem, hæc expoſitio nihil habet coactum. Nam ſcalæ ſimilitudo optimè conuenit Mediatori, per quem miniſterium Angelorum, iuſtitia & vita, omnéſque Spiritus ſancti gratiæ gradatim ad nos deſcendunt. Nos etiam, qui non tantùm eramus defixi in terra, ſed in maledictionis abyſſo, ipſiſque inferis demerſi, ad Deũ vſque conſcẽdimus. Scalæ autem inſidet Deus exercituum: quia in Chriſto habitat plenitudo diuinitatis: & hinc etiam fit vt ad cælum vſque pertingat. Tametſi enim humanæ etiã eius naturæ data eſt à Patre omnis poteſtas, non tamẽ fidem noſtram verè fulciret, niſi eſſet Deus in carne manifeſtatus. Nec obſtat quod Chriſti corpus finitum eſt, vt cælum & terrã minimè impleat: quia vbique diffuſa eſt eius gratia & virtus. Vnde & teſte Paulo in cælos aſcendit vt impleret omnia. Qui particulam על, vertũt propè, totum ſenſum corrumpunt. Exprimere enim voluit Moſes plenam deitatem reſidere in Mediatoris perſona. Nec verò Chriſtus tãtùm ad nos acceſſit, ſed induit naturam noſtrã, vt nos vnum ſecum efficeret. Quòd autem ſcala ſymbolũ fuerit Chriſti, hæc etiam ratio confirmat, quia nihil magis conſentaneum fuit quàm vt Deus in filio ſuo fœdus æternæ ſalutis ſanciret ſeruo ſuo Iacob. Atque hinc ad nos peruenit inæſtimabile gaudiũ, vbi audimus Chriſtum ita excellere ſupra omnes creaturas, vt ſit tamen nobis coniunctus. Dei quidem maieſtas, quæ ſe hîc conſpicuam profert, terrorem incutere debet, vt omne genu coram Chriſto curuetur, eũ ſuſpiciant atque adorent omnes creaturæ, & ſileat in cõſpectu eius omnis caro. Sed amica & ſuauis eius imago ſimul pingitur, vt ſciamus eius deſcenſu cælũ nobis eſſe apertum, & Angelos nobis familiares eſſe redditos. Nam inde nobis fraterna cum ipſis ſocietas, quòd commune vtriuſque caput ſtationem habet in terra.

13 *Ego Iehoua Deus Abraham.* Hoc tertium eſt caput, quod notandum eſſe dixi: frigerent enim mutæ viſiones. itaque verbum Domini quaſi anima eſt quæ eas viuificat. Figura igitur ſcalæ inferior appẽdix fuit huius promiſſionis: ſicuti externis ſymbolis Deus verbum ſuũ illuſtrat & ornat, vt maior illi tum claritas tum authoritas accedat. Vnde etiam probamus friuola eſſe ſacramenta in Papatu, quia nulla illic Dei vox auditur quæ animas ædificet. Notemus itaque, Deum, quoties ſe Patribus oſtendit, loquutum eſſe, ne ſuſpenſos teneret muta viſio. Nomine יהוה admonet Deus ſe vnicum eſſe mundi opificem, ne alios ſibi deos quærat Iacob. Sed quia per ſe incomprehenſibilis eſt eius maieſtas, vt ſe ad captum ſerui ſui accommodet, ſtatim addit ſe eſſe Deum Abrahæ & Iſaac. Etſi enim neceſſe eſt tenere, Deum quem colimus, eum eſſe qui ſolus eſt: quia tamen dum ad eius altitudinem aſpirãt ſenſus noſtri, inter prima initia euaneſcũt, colenda nobis ſeduló eſt hæc ſobrietas, ne plus de ipſo ſcire appetamus quàm nobis oſtendit: & ipſe pro immenſa ſua bonitate ad noſtrum modulum ſe accommodãs, nihil omittit quod expediat in ſalutem noſtram. Quia autem ſpeciale fœdus pepigerat cum Abraham & Iſaac, Deum ſe illorum nominans, ad veram fidei originem reuocat ſeruum ſuum Iacob, & in perpetuo fœdere eum retinet. Hoc ſacrum eſt pietatis vinculũ quo inter ſe cohærent omnes filii Dei, quum à primo ad vltimum eandem ſalutis promiſſionẽ audiunt, & conſentiũt in ſpẽ vnam. Atque hic fructus eſt eius benedictionis quam nuper à patre acceperat: quia Deus ore ſuo pronuntiat eum fœderis hæredem, ne putetur inane fuiſſe hominis præconium. *Terram in qua dormis.* Terram eius poſteris fuiſſe datam legimus: ipſe verò non ſolùm vſque ad mortem

in ea fuit hoſpes,ſed ne mori quidem potuit.Vnde colligimus,ſub terræ pignore vel arrha aliquid ei melius & præſtantius fuiſſe datum:ſicuti Abraham ſpiritualis fuit eius terræ poſſeſſor, ac nudo eius intuitu contentus, in cælum præcipuè ſuſpexit. Notemus autē,ſemen Iacob hîc reliquis Abrahæ filiis opponi,qui ſecundum carnem ex eo promiſcuè genus ducebāt: ſed exeĉti erant à gente ſanĉta.Ex quo verò ingreſſi ſunt filii Iacob in terram Chanaan, perpetua illis fuit hæreditas vſque ad Chriſtum,cuius aduentu renouatus eſt mundus.

15 *Et erit ſemen tuum ſicut puluis terræ.* Huc redit ſumma,quicquid Abrahæ pollicitus fuerat Dominus,tranſmitti ad filios Iacob.Interim ſanĉtum virū oportuit hoc Dei teſtimonio fretū, contra ſpem ſperare. Quanuis enim ampla & magnifica eſſet hæc promiſſio , quocunque tamē ſe verteret Iacob,nihil bonæ ſpei affulgere tūc potuit.Videbat ſe hominem ſolitarium,nulla tūc conditio exilio melior erat, reditus incertus erat & plenus diſcriminis : ſed ita eum mediis omnibus deſtitui vtile fuit,vt à ſolo Dei verbo pēdere diſceret.Ita hodie ſi liberaliter omnia nobis promittit Deus,interea verò vacuus ad nos accedere videtur, hoc tamen honoris & reuerentiæ eius verbo nos deferre conuenit, vt fide diuites ſimus ac pleni. Tādem verò poſt mortem Iacob euentus docuit quàm efficax fuerit hæc promiſſio.Quo exemplo docemur,Dominum minimè fruſtrari ſuos fideles,quanuis eorum bonorum quæ promittit,effeĉtum poſt eorum mortem vſque differat. *Et benedicent ſe in te omnes fines terræ.* Hoc membrum plus habet ponderis, quòd in Iacob & eius ſemine recuperanda ſit benediĉtio , à qua in primo parente totum humanum genus excidit. Quid autem ſibi velit hæc locutio, ſuprà expoſui, nēpe quòd Iacob non tantùm futurus ſit exemplar benediĉtionis,vel formula,ſed fons & cauſa, vel hypoſtaſis. Quanquam enim ſæpe hoc genere loquendi notatur eximia quædam felicitas,in multis tamē Scripturæ locis tantundem valet ac benediĉtionem ſuam petere ab aliquo,eique acceptam referre:ſicuti benedicere ſe in Deo homines dicuntur qui illum agnoſcunt omnis boni authorē.Ita nunc fore promittit Deus vt ſe in Iacob & eius ſemine benedicant omnes gentes, quia nulla vſquam reperietur felicitas niſi ex fonte prodeat. Cæterùm quòd Chriſti proprium eſt non abſurdè transfertur ad Iacob,cuius in lumbis tunc erat Chriſtus.Ergo quatenus eo tempore Chriſti perſonam ſuſtinuit Iacob, in ipſo dicuntur benedicendæ omnes gentes:ſed quia aliunde pendebat tāti boni exhibitio, mox vice expoſitionis additur, *in ſemine.* Nec obſtat(quēadmodum alibi dixi)quòd nomen ſeminis eſt colleĉtiuum.Nam quia omnes increduli honore & gratia ſe abdicant,& hoc modo extranei cenſentur , vt ſeminis vnitas conſtet , ad ipſum caput neceſſe eſt venire.Hoc quiſquis reuerenter expendet,facilè videbit in hac interpretatione,quæ Pauli eſt,nihil eſſe tortuoſum vel coaĉtum. *Cuſtodiam te.* Iam tentationi,quæ obrepere poterat ſanĉto Iacob,maturè Deus occurrit.Nam etſi in alienam terram ad tēpus extruditur, ſe tamen illi fore cuſtodem pronuntiat donec eum reduxerit.Longius deinde extēdit promiſſionem,quòd nunquam eum deſeret, vſquedum completa ſint omnia. Duplex autem huius promiſſionis vſus fuit.Nam & animū eius retinuit in fide diuini fœderis:deinde vt ſciret non aliter ſecum bene agi,niſi promiſſæ hæreditatis compos foret.

16 *Et expergefaĉtus eſt Iacob.* Iterum cōfirmat Moſes non vulgare fuiſſe ſomnium.Nam qui expergiſcitur,tunc ſaltem agnoſcit ſe deluſum fuiſſe ſomniando. Deus autem ſignū inſculpſit animo ſerui ſui,vt vigilans cognoſceret cæleſte fuiſſe oraculū quod dormiēs audierat. Porro in ſuis verbis vltro ſe accuſat Iacob,ac Dei bonitatem extollit,qui ſe non quærenti offerre dignatus eſt.Putabat enim Iacob ſe illic eſſe ſolum:nunc poſtquā apparuit Deus,miratur,& exclamat ſe plus adeptum eſſe quam ſperare auſus fuiſſet.Nec tamē dubium eſt quin Deum inuocauerit Iacob,& confiſus fuerit ſibi ducem eſſe itineris:ſed quia non eò vſque progreſſa erat eius fides,vt perſuaſus eſſet Deum ſibi eſſe tam propinquum, meritò gratiam hāc amplificat. Sic quoties nos anteuertit Dominus,& plus præſtat quàm cōceperint mētes noſtræ,exemplo patris noſtri miremur Deum nobis adfuiſſe. Porro ſi quiſque noſtrum reputet quàm exigua ſit fides ſua,ſemper omnibus iuſta erit ſic loquēdi ratio.quis enim modulo ſuo capit immēſam donorum congeriem,qua nos ſubinde cumulat Deus?

17 *Et timuit ac dixit.* Mirum eſt cur timuerit Iacob,quum tam ſuauiter loquutus eſſet Deus: cur locum vocet terribilem, vbi incredibili gaudio refertus fuerat. Reſpōdeo, quanuis ſeruos ſuos exhilaret Deus, ſimul incutere illis metum, vt cum vera humilitate, ſuique abnegatione diſcant eius gratiā ampleĉti. Non igitur intelligas formidine attonitum fuiſſe Iacob,qualiter reprobi,ſimulac ſe oſtēdit Deus,expaueſcunt:ſed incuſſus fuit illi timor piæ ſummiſſionis magiſter.Appoſitè etiam locum illum vocat,*Portam cæli,* propter Dei manifeſtationem.Nam quia Deo in cælis locatur quaſi regia ſedes, verè prædicat Iacob ſe viſo Deo in cælum penetraſſe. hoc ſenſu Euangelii prædicatio vocatur regnum cælorum, & ſacramenta dici poſſunt cælorū portæ,quia in Dei conſpeĉtum nos admittunt. Inſulſè tamen Papiſtæ hūc locum ad ſua tēpla

detorquent, quaſi in fœtidis lupanaribus habitet Deus. Atque vt demus non eſſe impiis ſuperſtitionibus polluta loca quæ hoc titulo inſigniũt, tamẽ in nullum locum competit hic honor, ex quo Chriſtus deitatis ſuæ præſentia totum mundum impleuit. Tãtùm fidei adminicula (vt nuper docui) quibus nos ad ſe Deus attollit, cælorum portæ vocari queunt.

18 *Et ſurrexit Iacob.* Refert Moſes ſanctum patrem non fuiſſe cõtentum præſenti gratiarum actione, niſi gratitudinis ſuæ memoriã ad poſteros tranſmitteret. Ergo monumentum erigens, nomẽnque loco imponens, dignum eſſe ſignificat tam inſigne Dei beneficium, quòd ſæculis omnibus celebretur. Ideo Scriptura non tantùm fideles iubet canere Deo laudem inter ſuos æquales, ſed illis etiam præcipit vt filios ad officia pietatis erudiant, cultúmque Dei propagẽt ad nepotes *Et poſuit eum in ſtatuam:* Non intelligit Moſes factum eſſe ex lapide idolum, ſed vt viſionis inſigne μνημόσυνον foret. Vtitur quidem Deus hac voce מצבה, quum ſtatuas ſibi erigi vetat, Leuitici 26.a.1, quia ad venerationem fere proſtabãt omnes ſtatuæ, acſi Dei eſſent imagines. ſed aliud fuit conſilium Iacob, nempe vt teſtimonium relinqueret viſionis ſibi exhibitæ, nõ autẽ vt Deũ ſymbolo illo vel figura repræſentaret. Non ergo poſitus fuit ab eo lapis, vt in craſſam aliquam ſuperſtitionẽ deprimeret hominum mẽtes, ſed potius vt ſurſum erigeret. Oleum adhibuit quaſi conſecrationis ſignũ: neque immeritò. nã quũ in mũdo nihil ſit niſi profanũ abſque Spiritu Dei, nulla eſt etiã pura religio niſi quã cæleſtis vnctio ſanctificat. Atque huc ſpectauit ſolennis conſecrandi ritus, quem Deus in Lege ſua præcepit, vt diſcerẽt fideles nihil ſuum inferre, ne templum ac Dei cultum pollucrent. Etſi autem nulla adhuc tempore Iacob, literis tradita erat doctrina, certum tamen eſt illo pietatis principio fuiſſe imbutum quod Deus ab initio piorum cordibus indidit. Quare non eſt ſuperſtitioni tribuendum quòd oleum ſuper lapidem effudit: quin potius teſtatus eſt quod dixi, nullum ſine ſanctificatione Spiritus, placere cultum Deo, vel purum eſſe. Alii ſubtilius philoſophantur, lapidem ſymbolum fuiſſe Chriſti, in quem effuſæ ſunt omnes Spiritus gratiæ, vt de eius plenitudine hauriant omnes. Sed neſcio an Moſi, & ipſi Iacob venerit tale aliquid in mentem. Mihi ſufficit quod prius retuli, erectum fuiſſe lapidem, vt teſtis eſſet vel memoriale (vt loquũtur) eius viſionis, cuius vtilitas ad omnes ætates pertinet. Quæritur vnde oleum ſancto viro in ſolitudine. Qui reſpondent ab vrbe vicina fuiſſe emptum, longè, meo iudicio, fallũtur. Locus enim tunc vacuus incolis fuit, vt mox dicam. Ego verò potius conicio, pro temporis neceſſitate, quòd non ſemper occurrerẽt hoſpitia, ſecum aliquid tuliſſe viatici. Porro quia ſcitur frequentem in illis partibus olei vſum fuiſſe, nihil mirum ſi olei lagenulam cum pane geſtauerit.

19 *Et uocauit nomen loci ipſius Beth-el.* Abſurdum eſſe videtur, quòd Moſes vrbẽ fuiſſe commemorat, vbi paulo antè dixit, Iacob ſub cælo dormiſſe. Cur enim hoſpitium nõ quærebat, vel ſe abdebat in aliquem tecti angulum? Sed facilis eſt ſolutio, quod vrbs nondum extructa tũc fuerit. neque enim ſtatim obtinuit hoc loci nomen quod Iacob impoſuerat, ſed diu ſepultũ latuit: imò quum poſtea illic cõditum eſſet oppidũ, nulla facta eſt mẽtio Bethel, acſi nũquam illac trãſiſſet Iacob. Neque enim ſciebant incolæ quid illic geſtũ eſſet: ſuo igitur arbitrio vocarũt vrbẽ Luz: quæ nomen hoc retinuit vſquedum Iſraelitæ occupata terra, quaſi poſtliminio prius nomen quod abolitum fuerat, in communem vſum vocarunt. Notandum autem eſt quòd quũ poſteri ſtulta æmulatione Deum colerent in Bethel, quia id fiebat præter Dei mãdatũ, ſeuerè in illum cultum inuecti ſunt Prophetæ, vt locum nominarent Bethauem, hoc eſt Domum iniquitatis. Vnde colligimus, quàm tutum non ſit inniti patrũ exemplis ſine Dei verbo. Cauẽdũ ergo ſummopere, vbi agitur de cultu Dei, ne in legem trahatur quod ab hominibus ſemel factum eſt: ſed inflexibilis maneat regula, quam Deus ipſe verbo ſuo præſcripſit.

20 *Et uouit Iahacob uotum.* Voti huius finis fuit, vt ſe gratum & memorem oſtenderet Iacob, ſi Deum expertus eſſet beneficum. Sic pacifica in Lege offerebãt, ad teſtandam ſuam gratitudinem. Quum autem gratiarum actio ſacrificiũ ſit optimi odoris, quæ huc ſpectabant vota, Domin⁹ ſibi placere oſtẽdit. Itaque huc quoque nobis ſpectandũ eſt, vbi quæritur quidnã & quomodo liceat Deo vouere. Nimia enim eſt quorundam moroſitas, qui in totum damnare vota malũt quàm ianuam aperire ſuperſtitionibus. Atqui ſi peruerſa eſt eorum temeritas, qui ſine delectu vota profundunt, cauẽdũ eſt ne ſimus illis ſimiles in aduerſa parte, vota omnia promiſcuè tollendo. Porro vt legitimum ſit votum ac Deo placeat, primò neceſſe eſt vt tẽdat in rectum finẽ: deinde nequid voueãt homines niſi quod per ſe Deo probatur, & quod illis dedit in manum. Vbi excuſſæ fuerint ſingulæ huius voti partes, videbimus ſanctum Iacob ita ſibi moderatum eſſe, vt horum quæ dixi, nihil omitteret. Primò nihil aliud in animo habet quàm gratitudinem ſuam teſtari. Deinde ad legitimum Dei cultũ reſtringit quicquid facturus eſt. Tertiò, non ſuperbè promittit ſupra quàm data eſt facultas, ſed decimas ſuorum bonorũ in ſacrã oblationem deſtinat. Quare facilè refellitur Papiſtarum ſtultitia, qui vt confuſam votorum

ſuorum farraginem probent, vnum vel alterum votum ſobriè conceptum arripiunt: quum interim eorum licētia nullum modum teneat. quicquid in buccam venit, nihil pudet eos Deo obtrudere: hic ſibi cultum fingit in carnis abſtinentia, alter in peregrinatione, ille ſi dies certos vel cilicio vel aliis rebus ſanctificet. Nec Deo tantùm vota nuncupāt: ſed quoſcunque viſum eſt ex mortuis, admittunt in ſocietatem huius honoris. Electionem perpetui cælibatus ſibi arrogāt: quid talis proteruia ſimile habet vel affine exemplo Iacob, vt ſibi inde integumentum captent? Verùm vt hæc omnia ad liquidum conſtent, in primis tenenda eſt verborū expoſitio. Videtur abſurdū eſſe quòd Iacob cum Deo paciſcitur, ſe fore eius cultorē ſi dederit quod optat. quaſi verò eum gratuitò colere in animo non habuerit. Reſpondeo, hoc minimè ex diffidentia naſci quòd talis cōditio interponitur, quaſi dubitet Iacob de aſsiduo Dei præſidio: ſed infirmitati ſuæ hoc modo conſulere, dum ſe voto concepto ad celebrandam Dei bonitatem comparat. Superſtitioſi non ſecus agunt cum Deo atque cum homine mortali: ſuis ergo illecebris eum delinire tentant. Longè diuerſum fuit conſilium Iacob, nempe vt ſe magis ſtimularet ad pietatis officia. Sæpius audierat ex ore Dei, Semper tibi adero. Huic promiſsioni votum annectit, vt ſit quaſi appendix. Videtur quidē prima ſpecie quaſi mercenarius ſeruilem in modū agere: ſed quia totus pendet à promiſsionibus ſibi datis, & ad illas format ſuos affectus & verba: nihil aliud quàm ſe in fidei confirmationem exercet, & adminicula colligit quæ nouit infirmitati ſuæ congruere. Itaque quum panis & veſtiū meminit, non eſt quòd propterea dicamus illum de terreno ſolùm victu fuiſſe ſollicitum: quin potius inſtar fortis athletæ, contra violentas tentationes luctatur. Rerum omnium ſe inopem videbat: fames & nuditas mortem illi aſsiduè minabantur, vt de innumeris periculis taceam. Ergo ſeſe armat fiducia, vt omne ſubſidii genus in Dei gratia ſibi repoſitū eſſe ſtatuens, per quæuis obſtacula & difficultates pergat. Nam extremæ inopiæ confeſsio eſt quum dicit, Si Dominus panem mihi & veſtitum ſuppeditet. Quæritur tamen, quum auus Abraham ſeruum ſuum miſiſſet cum ſplendido comitatu, cum camelis & pretioſa ſupellectile, cur nūc Iſaac filiū ſuū ableget ſine vllo comite, ac propè ſine viatico. Fieri poteſt ſic fuiſſe dimiſſum, vt crudelis Eſau animus tam miſerabili ſpectaculo ad molliciem flecteretur. Quanquā alia, meo iudicio, potior ratio fuit. Nam Abraham veritus ne filius Iſaac maneret cum ſuis cognatis, iuſiurandum exegerat à ſeruo ne illum pateretur in Meſopotamiam ire. Nunc quia ſanctum Iſaac cogit neceſsitas aliud de filio Iacob decernere, ſaltem hoc cauet nequid eum moretur quominus tandem ad ſe redeat. Nullis ergo opibus eum inſtruit, vel lautitiis quæ mentem eius illaqueent: ſed pauperem & vacuum conſultò amandat, quò expeditior ſit ad reditum. Itaque videmus vt domum patris ſui præferat Iacob regnis omnibus, nec ſibi ſtabilem quietem alibi optet.

21 *Erit Iehoua mihi in Deum.* His verbis ſe obſtrinxit Iacob, ne vnquam à puro vnius Dei cultu deſciſcat. Nec enim dubium eſt quin hic complexus ſit pietatis ſummam. Sed videtur promittere quod longè ſuperat eius vires. Neque enim vitæ nouitas, ſpiritualis iuſtitia, integritas cordis, piáque totius vitæ moderatio penes ipſum erant. Reſpondeo, quum vouent ſancti quæ ab illis requirit Deus, & quorum ex pietatis officio debitores ſunt, ſimul amplecti quod de peccatorum remiſsione, & auxilio ſui Spiritus Deus promittit. Ita fit vt propriis viribus nihil arrogent: deinde vt quicquid exactæ perfectioni deeſt, non vitiet eorum cultū, quia Deus clementer & paterna indulgentia illis ignoſcit.

22 *Et lapis iſte quem poſui in ſtatuam.* Hæc cæremonia appendix fuit diuini cultus. neque enim externi ritus veros faciunt Dei cultores, ſed tantùm pietatis ſunt adminicula. Cæterùm quia tunc liberum fuit ſanctis Patribus vbique erigere altaria, libamen fudit Iacob ſuper lapidem: quoniam alio ſacrificio tunc carebat. Non quòd ſuo arbitrio Deum coluerit, (nam directio Spiritus vice legis ſcriptæ fuit) ſed quòd propitio & volente Deo licebat, erexit eo in loco lapidem, qui teſtis eſſet viſionis. Porro hæc locutio metonymica eſt, Quòd lapis erit Bethel: ſicuti vſu communi receptū eſt ad externa ſigna transferre quod propriè rebus figuratis conuenit. Quàm inſcitè hoc ſancto pietatis exercitio abuſa fuerit poſteritas, nuper attigi. Quod de offerendis decimis proximè ſequitur, non ſimplex eſt cæremonia, ſed charitatis officiū annexum habet. tria enim ordine enumerat Iacob, ſpiritualem cultum Dei: deinde externū ritum, quo pietatem ſuam adiuuet, ac ſimul profiteatur apud homines: tertiò oblationem, qua ſe ad fratres benignè iuuādos exerceat. neque enim dubium eſt quin decimæ in vſum illum ceſſerint.

CAPVT XXIX.

ET leuauit Iahacob pedes ſuos, & perrexit ad terram filiorum Orientalium.

2 Et vidit, & ecce puteus erat in agro, ecce quoque ibi tres greges pecudum qui cubabant iuxta illum: quia è puteo ipſo potum dabant gregibus, & lapis magnus erat ſuper os putei.

3 Et congregabant ſe illuc omnes greges, & reuoluebāt lapidem ab ore putei, potúmque da-
bant pecudibus: & reſtituebant lapidem ſuper os putei in locum ſuum.
4 Dixit ergo ad eos Iahacob, Fratres mei vnde eſtis? Et dixerunt, De Charan ſumus.
5 Tunc dixit ad eos, Nunquid noſtis Laban filium Nachor? Et dixerunt, Nouimus.
6 Et dixit ad eos, Nunquid eſt pax ei? Et dixerunt, Pax: & ecce Rachel filia eius veniens cum
pecudibus.
7 Tunc dixit, Ecce, adhuc dies magnus: non eſt tempus vt congregetur pecus: potum date pe
cudibus, & ite, paſcite.
8 Qui dixerunt, Non poſſumus, donec congregentur omnes greges, & reuoluant lapidem ab
ore putei, & potum demus pecudibus.
9 Adhuc eo loquente cum eis, Rachel venit cum pecudibus quæ erant patris ſui: quia pecua-
rius erat.
10 Fuit autem quando vidit Iahacob Rachel filiā Laban fratris matris ſuæ, & pecudes La-
ban fratris matris ſuæ, acceſsit Iahacob, & reuoluit lapidem ab ore putei, & potum dedit pecu-
dibus Laban fratris matris ſuæ.
11 Et oſculatus eſt Iahacob Rachel, qui eleuauit vocem ſuam, & fleuit.
12 Et nuntiauit Iahacob ipſi Rachel quòd frater patris ſui eſſet, & quòd filius Ribcæ eſſet: cu
currit itaque, & nuntiauit patri ſuo.
Vel, nunciū 13 Et fuit, quum audiſſet Laban *ſermonem Iahacob filii ſororis ſuæ, cucurrit in occurſum eius,
& amplexatus eſt eum, oſculatúſque eſt eum, & deduxit eum ad domum ſuam; & narrauit ipſi
Laban omnia hæc.
14 Tunc dixit ei Laban, Profectò os meum & caro mea es. Et habitauit cum eo menſem in-
tegrum.
15 Dixit autem Laban ad Iahacob, Num quoniam frater meus es, ſeruies mihi gratis? indica
mihi quæ ſit merces tua.
16 Et Laban erant duæ filiæ: nomen maioris, Leah, & nomen minoris, Rachel.
17 Oculi autem Leah erant teneri: at Rachel erat pulchra forma, & pulchra aſpectu.
18 Dilexit itaque Iahacob Rachel: & dixit, Seruiam tibi ſeptem annos pro Rachel filia tua
minore.
19 Tunc dixit Laban, Melius eſt vt dem eam tibi quàm dem eam viro alteri: mane mecum.
20 Seruiuit itaque Iahacob pro Rachel ſeptem annos: & fuerunt in oculis eius ſicut dies pau-
ci, eo quòd diligeret eam.
21 Poſtea dixit Iahacob ad Laban, Da vxorem meam: quia completi ſunt dies mei, & ingre-
diar ad eam.
22 Et congregauit Laban omnes viros loci, & fecit conuiuium.
23 Fuit autem veſperi, in veſpera accepit Leah filiam ſuam, & adduxit eam ad illum, & in-
greſſus eſt ad eam.
24 Et dedit Laban ei Zilpah ancillam ſuam, Leah filiæ ſuæ ancillam.
25 Et fuit mane, & ecce erat Leah: & dixit ad Laban, Quid hoc feciſti mihi? nunquid nō pro
Rachel ſeruiui tibi? & vtquid decepiſti me?
26 Tunc dixit Laban, Non fit ita in loco noſtro, vt detur minor ante primogenitam.
27 Comple hebdomadam huius, & dabimus tibi etiam hanc pro ſeruitute quam ſeruies mihi
adhuc ſeptem annos alios.
28 Fecit ergo Iahacob ſic, & compleuit hebdomadam illius, & dedit ei Rachel filiam ſuam
in vxorem.
29 Et dedit Laban Rachel filiæ ſuæ Bilhah ancillam ſuam, in ancillam.

30 *Et ingreſſus eſt etiam ad Rachel: & dilexit etiam Rachel magis quàm Leah, ſeruiuítque*
ei adhuc ſeptem annos alios.
31 *Vidit autem Iehoua quòd exoſa eſſet Leah, & aperuit vuluã eius, & Rachel erat ſterilis.*
32 *Et concepit Leah, & peperit filium, vocauítque nomen eius Reuben: quia dixit, Nempe vi*
dit Iehoua afflictionem meam. nunc enim diliget me vir meus.
33 *Et concepit adhuc, & peperit filium, & dixit, Quia audiuit Iehoua quòd exoſa eſſem, de-*
dit mihi etiam hunc. Et vocauit nomen eius Simeon.
34 *Et concepit adhuc, & peperit filium, & dixit, Nunc vice hac copulabitur vir meus mihi,*
quia peperi ei tres filios. Idcirco vocauit nomen eius Leui.
35 *Et concepit adhuc, & peperit filium, & dixit, Vice hac confitebor Iehouæ. Idcirco vocauit*
nomen eius Iehudah: & deſtitit à pariendo.

1 *Et leuauit Iahacob pedes ſuos.* Refert iam Moſes aduentum Iacob in Meſopotamiam, & quomodo à Laban auunculo ſuo exceptus fuerit. Tametſi autem videtur ſuperuacua eſſe narratio, nihil tamen continet non vtile cognitu. Præclarum enim fidei robur commendat in Iacob, quum dicit leuaſſe pedes vt veniret in terram incognitam. Rurſum Dei prouidentiam vult à nobis expendi, quòd inciderit Iacob in paſtores Laban, à quibus in hoſpitium quod quærebat, deductus eſt. Neque enim hoc fortuitò cõtigit, ſed occulta Dei manu in illum locum directus eſt: & ſimul diuinitus oblati ſunt paſtores, qui eum docerẽt ac certiorẽ redderent de omnibus. Ergo quoties inter perplexos circuitus incerti vagabimur, fidei oculis cõtemplãda eſt arcana Dei prouidentia, quæ nos noſtráque negotia gubernans, ad inſperatos exitus perducit.

4 *Fratres mei unde eſtis* In hoc congreſſu apparet quanta fuerit ſeculi illius integritas. Etſi enim fraternum nomen ſæpe ab improbis & ſceleratis per abuſum polluitur, non dubium tamen eſt quin tunc fidelius culta fuerit humana ſocietas. Hinc fit vt Iacob fratres compellet homines ignotos, haud dubiè ex recepto vſu. Frugalitas autem in eo perſpicitur quòd Rachel operam ſuam gregi aliquando impendit. nam quum ſeruis abundet Laban, qui fit vt filiam ſuam ad vile & ſordidum miniſterium demittat, niſi quia turpe erat in otio, mollicie, ac deliciis educare liberos? Sicut hodie contrà, poſtquam ambitio, ſuperbia, & mollior cultus mores effœminarunt, vileſcit cura rei domeſticæ, vt magnã partem officii ſui pudeat. Ex eadem morum integritate manauit quòd Iacob ad conſobrinæ ſuæ oſculum properare auſus eſt. nam in vita caſta & modeſta multò maior erat libertas. Hodie impuritas & libidinum intemperies facit vt non modò ſuſpecta ſint oſcula, ſed aſpectus quoque metuatur. neque immeritò: quando mundus omne genus corruptelis refertus eſt, tantáque perfidia graſſatur vt rari ſint virorum & mulierum pudici congreſſus. Quare antiqua illa ſimplicitas acerbos gemitus exprimere nobis debet, vt fœda hæc corruptio in quam prolapſus eſt mundus, nobis diſpliceat, neque nos ac domos noſtras inficiat eius contagio. Cæterùm in contextu Moſis inuerſa eſt ſeries. Neque enim prius oſculatus eſt Rachelem Iacob quàm docuiſſet ſe eſſe eius cognatum. Atque hinc etiam ille fletus: quia partim gaudio, partim memoria domus paternæ, humanóque affectu in lacrymas erumpit.

13 *Et narrauit ipſi Laban omnia hæc.* Quum prius vidiſſet Laban vnum ex ſeruis Abrahæ non vulgari opulentia refertum, ſiniſtra de nepote opinio ſtatim illi venire in mentem potuit. Ergo neceſſe fuit ſancto Iacob diſceſſus ſui cauſas exponere, & cur in illo contemptibili habitu dimiſſus eſſet. Et credibile eſt à matre fuiſſe edoctũ, quibus indiciis ac notis fidem ſuæ cognationis faceret. Ideo exclamat Laban, *Verè os meum & caro mea es*, ſignificans ſatis ſibi eſſe factum: ac ſignis minimè dubiis perſuaſum ſe adduci vt Iacob agnoſcat nepotem. Hæc notitia eum ad humanitatem inclinat. Nam hoc dictat naturæ ſenſus, vt qui ſanguine cõiuncti ſunt, alii alios iuuare ſtudeant. Quanquam autem arctius eſt inter cognatos vinculũ, latius tamen patere debet noſtra benignitas, vt ſe ad totum humanũ genus diffundat. Quòd ſi inter ſe vltro citróque coniuncti ſunt omnes Adæ filii, multò efficacior eſſe debet ſpiritualis cognatio, quam Deus inter fideles conciliat, & qua nullum eſt ſanctius mutuæ beneuolentiæ vinculum.

14 *Et habitauit cum eo menſem integrum.* Quanquam non dubitat Laban quin Iacob ſuus ex ſorore ſit nepos, eius tamen mores vnius menſis decurſu explorat. Deinde cum eo de mercede tranſigit. Hinc autem colligitur ſancti viri probitas, quòd ignauus non fuit apud auunculum, ſed ſe honeſtis laboribus exercuit, ne gratis in otio alienũ panem ederet: vt fateri cogatur Laban, ei præter victum, mercedis aliquid deberi. Quum dicit, *Nunquid, quoniam frater meus es, ſeruies mihi gratis?* poteſt duplex eſſe ſenſus, Vel quòd nimis abſurdũ ſit ac iniurium, fraudare iuſta mer-

cede propinquum,cuius maior habenda ſit ratio quàm extranei cuiuſlibet:vel,quòd ſub colore propinquitatis nolit gratuitas operas exigere.Hæc ſecunda expoſitio melius quadrat, ſicuti etiam fere omnium conſenſu recepta eſt. Nam vno contextu legunt, An quia tu frater meus es,ideo ſeruies gratis? Porro notandum eſt quorſum hæc narrentur à Moſe. Nam primò ſumma æquitas nobis proponitur in Laban,ſicuti hic ſenſus fere omnium mentibus ingenitus eſt, Iuſtitiam mutuò colendam eſſe,donec aliò ipſos abſtrahit cæca cupiditas. Et Deus æquitatis iudicium inſculpſit hominum naturæ, vt prorſus excuſatione careant quicunque immodico priuati commodi ſtudio ab ea regula declinant. Sed paulò poſt,vbi ad rem ventum eſt, Laban huius æquitatis oblitus,tantùm quid ſibi vtile ſit cogitat. Notabile certè exemplum: nam rarò in generalibus principiis errant homines,ideo fatentur vno ore ius ſuum cuique reddendum. Simul autem atque ad propria negotia deſcedunt,excæcat eos peruerſus ſui amor, vel ſaltem tales nebulas obducit vt in contrariam partem ferantur. Quare diſcamus frænum nobis inii-cere,ne propria vtilitas ad opprimendam iuſtitiam præualeat. Atque hinc natum eſt prouerbium, Neminem in ſua cauſa idoneum eſſe iudicem: quia ſinguli pluſquam par eſt ſibi addicti,quid rectum ſit obliuiſcuntur. Quare rogandus Deus vt affectus noſtros Spiritu recti iudicii temperet ac cohibeat. Quòd ex compacto agere vult Laban,ad vitandas lites & querelas valet. Notum eſt vetus illud dictum, Legitimè agendum eſſe cum amicis,ne legitimè agere poſtea cogamur. Vnde enim tot ſtrepitus forenſes,niſi quòd quiſque plus æquo erga ſe liberalis,in alios eſt reſtrictior? ideo certis pactionibus opus eſt ad concordiam fouendam, quæ iniquitatem hinc inde præueniant.

18 *Seruiam tibi ſeptem annos.* Momento ſe prodit iniquitas Laban. Turpis enim barbaries eſt, quòd filiam ſuam mercedis loco permutat cum operis Iacob. Nam hæc quædam eſt venditionis ſpecies. Potius debuerat non modò filiæ dotem conſignare, ſed liberaliùs agere cum futuro genero. Atqui affinitatis prætextu laboris eũ mercede fraudat,quod prius iniuſtũ eſſe confeſſus eſt. Clarè ergo perſpicimus quod prius attigi, Quanuis ex vtero matris generalem iuſtitiæ notitiam habeant homines,ſimul tamen ac eorum vtilitas in medium prodit, reipſa iniuſtos eſſe,niſi Dominus eos Spiritu ſuo reformet. Neque enim hic rarum aliquid vel inſolitum refert Moſes,ſed quod fere ſemper accidit. Etſi enim filiæ ad quæſtum non proſtant,pleroſque tamen ſic tranſuerſos agit lucri cupiditas,vt proſtituant honorem ſuum,animáſque vendant. Cæterùm quòd in amorem Rachel magis propenſus fuit Iacob,ſiue quia propter lippitudinem minus formoſa erat Lea,ſiue quòd ſola oculorũ gratia placebat, quũ Rachel formæ elegantia omni ex parte excelleret,non eſt penitus vitio tribuendum. Videmus enim vt naturaliter arcanus quidam affectus amores conciliet. Tantùm cauenda eſt intemperies,& quidem eo diligentius, quòd difficile eſt eiuſmodi affectus frænare, ne ad ſuffocandam rationem laſciuiant. Ergo qui formæ elegantia ducetur in appetenda vxore,non ſimpliciter peccabit, modò ſemper emineat ratio quæ in ordinem & obſequium amoris laſciuiam cogat. In eo tamen fortè peccauit Iacob,quòd nimium ſibi indulgens,cum primogenitæ iniuria Rachelem natu minorem ſibi dari petiit: imò etiam quòd oculos ſuos ſequutus, minoris quàm decebat fecit virtutes Leæ. hæc enim nimis vitioſa eſt intemperies, quum ſibi quis vxorem ex formæ tantùm intuitu eligit,quum ingenii præſtantia ordine præire debeat. Vehemẽtia autem & feruor amoris in eo ſe profert, quòd nullum ſentit laboris tædium per ſeptem annos: ſed caſtitas ſimul coniuncta fuit, quòd tam longum tempus patienter & quieto animo inter aſsiduos labores tranſegit. Ac iterum refulget ſeculi illius integritas & continentia,quòd quum ſub eodem habitarent tecto,& familiaris vſus intercederet,pudicè tamen ſe geſſerit Iacob, & ab omni flagitio abſtinuerit. Ideo poſt exactum tempus dicit, *Da mihi uxorem ut ingrediar ad eam*: quo ſignificat intactam adhuc eſſe virginem.

22 *Et congregauit Laban.* Non intelligit Moſes inſtructam fuiſſe cœnam toti populo,ſed plurimos vocatos fuiſſe conuiuas, vt in ſplẽdidis nuptiis fieri ſolet. Nec dubium eſt quin maiore ſtudio incubuerit ad conuiuium illud ornandum,vt pudore obſtrictum teneret Iacob: ne coniugium in quo deceptus erat,pro nihilo tamen ducere auderet. Hinc autem colligimus,quanta fuerit tunc coniugalis thori religio. Hæc enim occaſio fallendi Iacob fuit, quòd vt ſponſarum pudori conſulerent,velatas ducebant in cubiculum: nunc reiecta veteri diſciplina,homines facti ſunt quaſi ſemibeſtiæ.

25 *Et dixit ad Laban.* Iure expoſtulat Iacob de fraude ſibi facta. Et reſponſio Laban,tametſi habet aliquid coloris,fraudem tamen minimè excuſat. Non erat moris elocare filias natu minores maioribus præteritis: & iniuriam feciſſet primogenitæ conſuetum ordinem turbando. ſed non ideo debuit doloſè ſpondere Rachelem,& in locum eius Leam ſupponere. Potius debuit in tempore monere ipſum Iacob vt animũ adiiceret ad Leam, vel ab vtroque coniugio

deſiſteret. Sed hinc diſcamus improbos & fallaces, vbi ſemel deflexerint, nullum facere pec-
candi finem. interea fucum ſemper aliquem obtendere, vt culpam à ſe reiiciant. Iniuſtè prius
egerat cum nepote, ſeptem annorum operas pro filia exigendo: iniuſtè ſine dote filiam mer-
cedis loco proſtituerat: hoc verò longè indignius, ſponſam perfidè nepoti furari, peruertere ſa-
cras coniugii leges, & nihil integrũ vel ſaluum relinquere. Videmus tamen vt fumũ ſpargens,
honeſtã defenſionem ſe habere putet, quia mos regionis nõ erat minores præferre maioribus.
27 *Comple hebdomadam huius.* Iam occaluit Laban ad maleficia. alteros enim ſeptem annos
nepoti extorquet vt illi nubat altera filia. Si decem alias habuiſſet, paratus fuiſſet omnes expo-
nere: imò filiam vltro quaſi vænalem obtrudit, ſúſque déque faciens illicitæ nundinationis de-
decus, modò inde lucrum reportet. In eo autem grauiter peccat, quòd non tantùm polygamia
implicat nepotem ſuum, ſed inceſtis cõiugiis ipſum & filias polluit. Siqua vxor à marito non
diligitur, eam repudiari præſtat quàm altera inducta teneri velut captiuã, & mœrore confici.
Itaque Dominus per Malachiam, diuortium polygamia magis tolerabile eſſe pronuntiat. La- *Malac.2.c.14.*
ban auaritia cæcus, filias inter ſe committit, vt hoſtiliter tota vita diſsideant. Peruertit etiam
omnia naturæ iura, dum germanas ſorores in lectum vnum cõiicit, vt altera ſit alterius pellex.
Quum hæc flagitia Iſraelitis proponat Moſes in generis ſui primordiis, nõ eſt quòd eos inflet
ſua nobilitas, vt nimium glorientur ſe ex Patribus ſanctis eſſe genitos. Quantumuis enim ex-
cellat Iacob, non tamen illi naſcitur ſoboles niſi ex impura colluuie, dum præter naturam mi-
ſcentur vno in lecto duæ ſorores, quaſi belluino more, & duæ poſtea cõcubinæ velut in cumu-
lum accedunt. Vidimus quidem ſuprà hãc licentiam nimis fuiſſe vulgarem inter Orientales:
ſed non fuit in hominum arbitrio, legem cõiugii diuinitus ab initio ſancitã, praua conſuetu-
dine euertere. Itaque modis omnibus inexcuſabilis eſt Laban. Etſi autem culpã Iacob aliqua-
tenus excuſat neceſsitas, nõ tamen eum prorſus abſoluit. Poterat enim Leam dimittere, quòd
vxor non eſſet legitima. Coniugium enim facit, mutua maris & fœminæ voluntas & conſen-
ſus: cui nihil magis contrarium eſt quàm error. Iacob autem ſic eam vxorem, à qua ſolutus e-
rat ac liber, inuitus retinet, vt malum duplicet polygamia, triplicet verò inceſtuoſis nuptiis. Ita
videmus efferbuiſſe immodicum amorem Rachelis, qui ſemel in eius animo accenſus fuerat,
vt neque moderatio neque conſilium vigeret. Quòd ad verba ſpectat, diuerſos ſenſus afferunt
interpretes. Quidam pronomen demõſtratiuum ad hebdomadem referũt: alii verò ad Leam:
quaſi dictum eſſet, non ducturũ eſſe Rachelem donec habitaſſet cum ſorore eius hebdomade
vna. Ego verò potius de Rachele interpretor, vt cõiugium eius altero ſeptennio redimat: non
quòd Laban in finem vſque illius temporis diſtulerit nuptias, ſed quia in nouam ſeruitutem
ſe addicere coactus eſt Iacob.
30 *Et dilexit etiam Rachel magis quàm Lea.* Non dubium eſt quin Moſis conſilium fuerit tradu-
cere peccata Iacob: vt nobis timere diſcamus, omnéſque noſtras actiones ad vnicam verbi Dei
normam exigere. Nam ſi ita prolapſus eſt ſanctus Patriarcha, quis noſtrum à ſimili ruina ſe-
curus erit, niſi Dei præſidio ſeruetur? Et ſimul apparet quàm periculoſa ſit Patrum imitatio,
poſthabita Lege Domini. Et tamen in ea ſibi tantopere placent ſtulti Papiſtæ, vt pro Lege ſer-
uandum non dubitent quicquid à Patribus factum legunt. Adde quòd ſibi Patres aſciſcunt ta-
libus filiis dignos: vt delirus quilibet monachus pluris ſit apud eos quàm omnes Patriarchæ.
Quòd ſpernitur Lea à marito, non ſine eius culpa accidit, meritóque eam Dominus caſtigat,
quòd ipſa quoque paternæ fraudis conſcia, ſorori maritum indignè abduxerat: ſed eius culpa
non excuſat libidinem Iacob.
31 *Et vidit Dominus.* Hoc loco oſtendit Moſes præpoſterum amorem Iacob fuiſſe correctum
à Domino, vt ſolet fidelium affectus, quum nimis ebulliũt, ferulis domare. Diligitur Rachel
non ſine ſororis iniuria, cui non habetur debitus honor. Dominus ergo ſe vindicem interpo-
nit, & apto remedio animum Iacob flectit in eam partem à qua nimis auerſus erat. Docet au-
tem hic locus, ſobolem peculiare eſſe donũ Dei, quũ illi diſertè tribuitur hæc poteſtas, quòd
alteram reddat fœcundam, alterius vtero maledicat. Notandum præterea quòd ſobolis pro-
creatio maritos vxoribus magis conciliet. Vnde & communes liberos veteres dixerunt pigno-
ra: quia ad augendum mutuum amorem & fouendum non parum valeant. Quòd Moſes exo-
ſam fuiſſe Leam tradit, ſenſus eſt, non fuiſſe dilectam vt par erat. Neque enim infenſus illi erat
Iacob, vel eam odio proſequebatur: ſed hoc verbo amplificat Moſes vitiũ illud, quia non præ-
ſtabat mariti officium: nec ſatis amicè & honorificè priorem vxorem tractabat. Hoc diligen-
ter notare operæpretium eſt, quia multi ſe defunctos putant, modò ne erumpant in odium ca-
pitale. Videmus autem vt Spiritus ſanctus odio haberi pronuntiet qui non ſatis amantur. Iam
ſcitur, in hunc finem creatos eſſe homines, vt inter ſe diligãt. Quare nemo ab odii crimine in-
nocens erit coram Deo, niſi qui proximos ſuos amore complectitur. Non modò obſcura ſi-

multas in odium reputabitur, ſed neglectus fratrum, & frigus charitatis, quod paſsim regnat in mundo. Cæterùm vt ſinguli propius inter ſe coniuncti ſunt: ita danda illis opera eſt vt ſanctiore amoris nexu inter ſe cohæreant. Adde quòd inter coniuges, etiamſi apertè non diſsideant, ſi tamen minus amanter ſe colunt, faſtidium non procul abeſt ab odio.

22 *Vocauit nomen eius Reuben.* Refert Moſes Leam non fuiſſe Deo ingratam. Nec ſanè dubito quin tunc melius expenſa vulgò fuerint Dei beneficia quàm hodie. Profanus enim ſtupor mentes fere omnium occupat, vt pecudum inſtar, quæcunque bonitatis ſuæ documenta profert Deus, ingurgitent. Porro Lea non modò ſuæ fœcunditatis Deum facit authorem, ſed cauſam ſimul aſsignat, quòd afflictio ſua reſpecta fuerit à Domino, & filius fuerit datus, qui mariti affectũ ad ipſam conuertat. Vnde probabile eſt, quum ſe videret contemni, ad preces confugiſſe, vt leuamen aliquod è cælo haberet. Nam gratiarũ actio documẽtum eſt quòd ſe homines antè in precibus exercuerint: ſicuti qui nihil à Deo ſperarunt, ſua ſocordia obruunt quicquid bonorum in eos cõtulerit. Inſculpit ergò Lea in perſona filii μνημόσυνον, quo ſe ad Dei laudes incitet. Docet etiam hic locus reſpici à Domino qui iniuſtè ab hominibus ſpernuntur. Vñde apprimè vtilis conſolatio redit ad fideles, quos vtplurimum contemptibiles eſſe in mundo experientia oſtendit. ergo quoties duriter ac contumelioſè tractantur, ad hoc aſylũ confugiant, hac de cauſa magis propitium eſſe Deum. Idem ſequuta eſt in ſecundo filio Lea. Nam ab auditu nomen illi imponit, vt ſibi in memoriam reuocet exauditos à Domino fuiſſe ſuos gemitus. Vnde coniicimus (quod paulo antè dixi) quo tempore vrgebat afflictio, depoſuiſſe ſuos dolores in ſinum Dei: Tertium filium à coniunctione nominat, acſi diceret, iam nouam copulam intercedere, vt magis ametur à marito. In quarto ſuam rurſus erga Deum pietatem declarat. nam eũ à laude ideo nuncupat quòd ſingulari Dei beneficio datus ſit. Iam prius quidem gratias egerat Domino: ſed quia vberior laudis materia ſuppetit, fatetur non ſemel neque vno modo, ſed ſæpius ſe Dei gratia adiutam eſſe.

CAPVT XXX.

PORRO *vidit* Rachel *quòd non pareret ipſi* Iahacob: *& inuidit* Rachel *ſorori ſuæ, & dixit ad* Iahacob, *Da mihi filios: ſin minus, mortua ſum.*

2 Et *iratus eſt furor* Iahacob *in* Rachel, *& dixit,* Nunquid *pro* Deo *ſum, qui prohibuit à te fructum ventris?*

3 Et *dixit,* Ecce *ancilla mea* Bilhah, *ingredere ad eam, & pariet ſuper genua mea: & erit etiam mihi filius ex ea.*

4 *Dedit ergo ei* Bilhah *ancillam ſuam in vxorem, & ingreſſus eſt ad eam* Iahacob.

5 Et *concepit* Bilhah, *& peperit ipſi* Iahacob *filium.*

6 Et *dixit* Rachel, Iudicauit *me* Deus, *& etiam audiuit vocem meam, & dedit mihi filium.* Idcirco *vocauit nomen eius* Dan.

7 Et *concepit adhuc, & peperit* Bilhah *ancilla* Rachel *filium ſecundum ipſi* Iahacob.

8 Tunc *dixit* Rachel, Luctationibus *diuinis luctata ſum cum ſorore mea, etiam præualui.* Et *vocauit nomen eius* Naphthali.

9 Vidit *autem* Leah *quòd ceſſaſſet parere, & accepit* Zilpah *ancillam ſuam, & dedit eam* Iahacob *in vxorem.*

10 Et *peperit* Zilpah *ancilla* Leah *ipſi* Iahacob *filium.*

11 Et *dixit* Leah, Venit *turba. & vocauit nomen eius* Gad.

12 Et *peperit* Zilpah *ancilla* Leah *filium ſecundum ipſi* Iahacob.

13 Et *dixit* Leah, Vt *beata dicar, quia beatam me dicent filiæ.* Et *vocauit nomen illius* Aſer.

14 Iuit *autem* Reuben *in diebus meſsis triticeæ, & reperit mandragoras in agro, & attulit eas* Leah *matri ſuæ.* Et *dixit* Rachel *ad* Leah, Da *quæſo mihi de mandragoris filii tui.*

15 Et *dixit ei,* Nunquid *parum eſt quòd abſtuleris virum meum, vt auferas etiam mandragoras filii mei?* Et *dixit* Rachel, Idcirco *dormiat tecum hac nocte pro mandragoris filii tui.*

16 Venit *autem* Iahacob *ex agro veſperi, & egreſſa eſt* Leah *in occurſum eius, & dixit,* Ad *me ingredieris: quia mercando mercata ſum te mandragoris filii mei.* Et *dormiuit cum ea nocte illa.*

17 *Exaudiuit Deus Leah, & concepit, & peperit ipſi Iahacob filium quintum.*
18 *Tunc dixit Leah, Dedit Deus mercedem meam: quia dedi ancillam meam viro meo.*
Et vocauit nomen eius Iſſachar.
19 *Et concepit adhuc Leah, & peperit filium ſextum ipſi Iahacob.*
20 *Dixit ergo Leah, Dotauit me Deus dote bona: vice hac habitabit mecum vir meus:*
quia peperi ei ſex filios. Et vocauit nomen eius Zebulun.
21 *Et poſtea peperit filiam: & vocauit nomen eius Dinah.*
22 *Porro recordatus eſt Deus Rachel, & exaudiuit eam Deus, & aperuit vuluam illius.*
23 *Et concepit, & peperit filium, & dixit, Amouit Deus probrum meum.*
24 *Et vocauit nomen eius Ioſeph, dicendo, Addat Iehoua mihi filium alium.*
25 *Fuit autem quum peperiſſet Rachel Ioſeph, dixit Iahacob ad Laban, Dimitte me, & ibo*
ad locum meum, & ad terram meam.
26 *Da vxores meas, & liberos meos, propter quas ſeruiui tibi, & ibo: tu enim noſti ſeruitium*
meum quo ſeruiui tibi.
27 *Et dixit ad eum Laban, Si, quæſo, inueni gratiã in oculis tui, (expertus ſum quòd benedi-*
xit mihi Iehoua propter te.)
28 *Dixit ergo, Indica mercedem tuam mihi, & dabo.*
29 *Et dixit ad eum, Tu noſti qualiter ſeruierim tibi, & quale fuit pecus tuum mecum:*
30 *Quia puſillum quod fuit tibi ante me, creuit in multitudinem, & benedixit Dominus tibi*
ad ingreſſum pedis mei: & nunc quando faciam etiam ego domui meæ?
31 *Et dixit, Quid dabo tibi? Reſpondit Iahacob, Non dabis mihi quicquam, ſi feceris mihi*
hoc, reuertar, paſcam, pecudes tuas cuſtodiam.
32 *Tranſibo per omnes pecudes tuas hodie, remouendo inde omne pecus paruum punctis par-*
uis reſperſum, & reſperſum maculis latis: & omnem agnum rufum in ouibus & reſperſum macu-
lis latis, & reſperſum punctis paruis in capris: & erit merces mea.
33 *Et teſtificabitur mihi iuſtitia mea die craſtino quum venerit ad mercedem meam coram*
te. quicquid non erit punctis paruis reſperſum, & maculis latis reſperſum in capris, & rufum in
ouibus, furto ablatum erit à me.
34 *Tunc dixit Laban, Ecce vtinam ſit ſecundum verbum tuum.*
35 *Remouit itaque in die illa hircos minores variegatos, & maculis latis reſperſos, & omnes*
capras punctis paruis reſperſas, & maculis latis reſperſas, omne in quo erat candor, & omne ru-
fum in ouibus, & dedit in manu filiorum ſuorum.
36 *Et poſuit viam trium dierum inter ſe & inter Iahacob: & Iahacob paſcebat pecudes La-*
ban reſiduas.
37 *Tulit autem ſibi Iahacob virgam populeam viridem, & amygdalinam, & caſtaneam,*
& decorticauit in eis cortices albos, denudationem candoris qui erat in virgis.
38 *Et ſtatuit virgas quas decorticauit, in fluentis, in canalibus aquarum (ad quos veniebant*
pecudes ad bibendum) eregione pecudum, vt coirent dum venirent ad bibendum.
39 *Et coibant pecudes prope virgas, & pariebant pecudes fœtus lineis diſtinctos, & pun-*
ctis paruis reſperſos, & maculis latis reſperſos.
40 *Et oues ſeparauit Iahacob, & poſuit facies pecudum ad fœtus lineis diſtinctos: & omne*
fum in pecudibus erat Labã: & poſuit ſibi greges ſeorſum, & nõ poſuit eos iuxta pecudes Labã.
41 *Fuit autem, in omni coitu pecudum primitiuarum, ponebat Iahacob virgas in oculis pecu-*
dum in canalibus, vt coirent ad virgas.
42 *Ad ſerotinos verò coitus pecudũ nõ ponebat: & erant ſerotina ipſius Laban: primitiua*
autem ipſius Iahacob.

43 *Creuit vir ergo ſupra modum: fuerúntque ei pecudes multæ, & ancillæ, & ſerui, & cameli, & aſini.*

1 *Et uidit Rachel.* Hìc incipit narrare Moſes domeſticis iurgiis diſtractũ fuiſſe Iacob. Quanquã autẽ Dominus de eo pœnã ſumebat, quòd vxores duas, & præcipuè ſorores ducẽdo, non leuiter peccaſſet, fuit tamẽ paterna caſtigatio: & Deus ipſe, vt filiis ſuis clemẽter ignoſcere ſolet, manũ quodãmodo ſuſtinuit. Vnde etiã factũ eſt vt nõ ſtatim reſipuerit, ſed noua delicta addiderit prioribus. Primò autẽ de Rachele dicẽdũ eſt. Quia ſororis cõtemptu & dolore exultat, Dominus hanc prauã lætitiã compeſcit, benedictionẽ ſuam in Leam inclinans, vt æqualis ſit vtriuſque cõditio. Audit claram ſororis cõfeſſionem: & quatuor filiorum nominibus monetur, Deũ illius miſertũ eſſe, vt gratia ſua ſubleuaret, quæ indignè ab hominibus deſpecta erat. Inuidia tamẽ vritur, nec ferre poteſt quicquã in ea eſſe vxoriæ dignitatis. Videmus quid faciat ambitio. Dũ enim excellere appetit Rachel, ne ſorori quidem parcit: ac parum abeſt quin iracundiã ſuã euomat in Deum, quia fœcunditatis dono eam ornauit. Æmulatio enim nõ ex iniuriis nata eſt: ſed quia ſociã ferre ac parẽ non ſuſtinet, quæ tamẽ iure inferior erat. quid faceret prouocata, quæ ſorori ſua ſorte cõtentæ inuidet? Porro Moſes hũc morbum in Rachele oſtẽdens, omnibus infixũ eſſe admonet, vt quiſque noſtrum euulſis eius radicibus, ad ſe purgandum inuigilet. Vt autem medeamur inuidiæ, ſuperbiam faceſſere, ac noſtri amorem oportet: ſicuti Paulus hoc vnum contentionibus remedium præſcribit, nequid per inanem
Philip.2.a.3. gloriam fiat.

2 *Et iratus eſt furor Iacob.* Impedit amoris mollicies ne vxorẽ offendat Iacob: rei tamen indignitas tandẽ eũ cogit, quũ videt eam petulanter inſurgere, nõ modò in ſororẽ, quæ piè ſanctéque cum gratiarũ actione Dei donis fruebatur: ſed in Deũ ipſum, cuius merces eſt fructus vẽtris, vt habetur Pſal.127.b.3. Ergo iraſcitur Iacob quòd vxor nihil tribuat Dei prouidẽtiæ, ac liberos fortuitò naſci fingẽs, illi generis humani curã ac gubernationẽ eripiat. Fortè iã triſtis erat Iacob ob vxoris ſterilitatẽ. Nunc ergo veretur ne ipſius ſtultitia Deũ magis exaſperet, vt durioribꝰ flagellis vtatur. Hæc ſancta fuit indignatio, quũ Deo legitimũ honorẽ aſſerat Iacob, & vxorem caſtigans, admonet neque temere neque fruſtra accidiſſe quòd hactenus fuerit ſterilis. Nam quum affirmat vterum eius clauſum fuiſſe à Domino, eam obliquè perſtringit vt ſe potius humiliet.

3 *Ecce ancilla mea Bilha.* Hìc vanitas muliebris ingenii perſpicitur. Neque enim inducitur Rachel vt ad Dominũ cõfugiat, ſed illicitis artibus prorumpit ad victoriam. Itaque ad tertiũ cõiugium rapitur Iacob. Vnde colligimus nullum eſſe peccatis finem, vbi ſemel neglecta eſt Dei inſtitutio. Atque hoc eſt quod dixi, non ſtatim Dei ferulis reductum ad ſanam mentem. Facit quidem hoc vxoris impulſu: ſed an vxor illi pro Deo eſt, à quo ſolo coniugii lex petenda eſt? Atqui vt morigerum ſe vxori præbeat, vel eius importunitati obtemperet, recedere nõ dubitat à Dei mandato. Parere ſuper genua, nihil aliud eſt quàm fœtum alteri educandũ tradere. Ancilla erat Bilha. Sibi igitur non peperit, ſed dominæ, quæ fœtum ſibi vendicans, inde matris honorem adepta eſt. Ideo exegeticè additur, *filiabor*, vel ædificabor, *ex ea*. nam verbũ quo hìc vtitur Moſes, à filio deducitur: quia liberi ſunt quaſi domus fultura. Impiè verò Rachel, quæ peruerſo medio non ſecus ac inuito Deo, materfamiliâs fieri appetit.

5 *Et concepit Bilha.* Mirũ eſt quòd Deus adulterinũ coniugiũ prolis honore dignatus fuerit: ſed ita interdũ beneficiis certat cum hominũ malitia, & indignos ſua gratia proſequitur. Nec verò ſemper æqualiter punit ſuorũ delicta: nec torporẽ eadẽ celeritate excutit, ſed maturũ correctionis tẽpus expectat. Itaque inter legitimos filios cẽſeri voluit qui ex hoc vitioſo cõiugio progeniti erãt: ſicuti paulo antè Moſes vxorẽ vocauit Bilha, quæ tamẽ pellex dici merebatur. Atq; hìc ceſſat vulgaris regula, Quod ab initio nõ valuit, nũquã tractu temporis cõualeſcere. Quãuis enim irrita eſſet pactio, in quã maritus & vxor perperã cõtra Dei mandatũ, ſanctúmque naturæ ordinẽ deſcenderãt, fit tamẽ ſingulari priuilegio vt cõiugii honorẽ obtineat quæ per ſe adulterina erat coniũctio. Tandẽ verò incipit Rachel Deo adſcribere quod ſuum eſt: ſed hæc eiꝰ cõfeſſio ambitione implicita, nihil ſincerũ vel rectũ ſpirat. Magnificè prædicat ſuſceptã fuiſſe cauſã ſuã à Domino. Quaſi verò læſa eſſet à ſorore, vt Dei fauore erigi debuerit: quaſi etiam nõ ſe priuare tentauerit eius auxilio. Videmus ergo vt ſub laudis ſpecie, potius iniuriam Deo faciat, eum ſuæ cupiditati ſubiiciens. Adde quòd hypocritas imitatur, qui in rebus aduerſis contra Deum clauſis oculis ruentes, vbi proſperior afflauit fortuna, ventoſa iactantia inſoleſcũt, acſi omnibus eorum factis & dictis faueret Deus. Non tam ergo Dei bonitatem celebrat Rachel quàm ſibiipſa plaudit. Quare eius exemplo edocti fideles, abſtineant à ſacro Dei nomine per hypocriſin polluendo.

8 *Luctationibus diuinis.* Alii vertunt, Coniunctionibus Dei coniuncta ſum: vt glorietur ſe recuperaſſe quod perdiderat: vel certè, gradu honoris ſe æquatam fuiſſe ſorori. Alii, Duplicata ſum duplicationibus Dei. Vtrique verò deducũt nomen & verbum à radice פתל, quod eſt filum retortum. Et prior quidem ſenſus huc redit, quũ parem ſortem adepta ſit Rachel, non eſſe iam cur ſoror quicquam ſibi proprium arroget. Alter verò maiorem iactantiam exprimit, dum ſe victricem & quaſi duplo ſuperiorẽ facit. Simplicior tamẽ ſenſus ab aliis (meo iudicio) affertur, quòd luctata ſit diuinis aut præclaris luctationibus. Nam Hebræi omnẽ excellentiam Dei nomine ſignificant: quia vt maximè vnaquæque res excellit, ita Dei gloria in ea refulget. Atqui peruerſa eſt gloriatio qua ſorori inſultat, quum potius veniam ſuppliciter precari debuerit. In Rachele autem nobis depingitur humani ingenii ſuperbia: quia vt plurimum ita ſe efferunt quos Deus ſuis beneficiis ornauit, vt in proximos ſuos cõtumelioſè ferociant. Adde quòd ſtultè ſe præfert in fœcunditate ſorori, qua adhuc eſt inferior. Sed hũc quoque morem habent qui faſtuoſè inflati ſunt, vt præ ſuis opibus, licet exiguis, quæ aliis Dominus contulit dona, malignè extenuent. Fortè etiam numeroſam ſobolem, acſi Deũ haberet ſibi obnoxium, ſperauit: non qualiter ſolent pii ex acceptis beneficiis ſpem concipere: ſed ſecura carnis præſumptione ſibi ex reipſa nihil non promiſit. Nullũ igitur hactenus piæ modeſtiæ ſignum dedit. Vnde hoc, niſi quia temporalis ſterilitas nondum eam probè domuerat? Quò magis cauẽdum eſt, ſiquando nobis pœnas relaxat Deus, ne eius benignitate inflati euaneſcamus.

9 *Et vidit Lea quod ceſſaſſet parere.* Redit Moſes ad Leam, quæ filiis quatuor non contenta, rationem excogitat qua ſemper retineat ſuperiorem gradũ: itaque ancillam quoque ſuam viciſſim ſupponit. Et digna quidẽ erat Rachel tali peruerſi cõſilii mercede. nam ſorori palmam eripere cupiens, non reputat, idem quod in eã machinatur, ſibi paulo pòſt inſtare. Grauius tamen peccat Lea, quum malis & improbis artibus certat. Intra breue tempus experta fuerat miram Dei benedictionem: nũc quia paulìſper parere deſiit, quaſi nunquã experta eſſet Dei gratiam, in poſterum deſperat. Quòd ſi eam ſolicitat deſiderii feruor, cur non ad fontem benedictionis recurrit? Quòd igitur obtrudit ancillã, non impatientiæ modò, ſed etiam diffidẽtiæ ſignum eſt: quia ſimul cũ memoria diuinæ miſericordiæ extincta eſt in corde eius fides. Et ſcimus, quicũque in Dominũ recumbunt, eos trãquillo ſedatóque eſſe animo, vt patienter quod daturus eſt expectent. Iuſta autem infidelitatis pœna eſt, quũ quis nimia feſtinatione impingit. Quo magis cauẽdi ſunt nobis carnis impetus, ſi cupimus rectã tenere viam. Quantum ad nomen Gad, variè exponitur hic locus ab interpretibus. In hoc quidẽ conueniunt, idem valere בגד acſi dixiſſet Lea, Venit felicitas: ſed alii גד putãt fauſtum eſſe Iouis ſydus: alii Mercurium fingũt: alii ſecundam fortunam. Adducũt Iſaiæ ſexageſimum quintum caput, b.11, vbi habetur, Offerunt Gad libamen. Sed contextus Prophetæ potius de cæleſti militia, vel falſorũ deorum turba hoc debere intelligi oſtendit: quia mox ſequitur, quòd ſtellis immolent, menſáſque impleant multitudine deorum. pœna demũ ſubiicitur, quòd ſicuti ingẽtem numerũ deorum fabricarũt, ita numerabit eos Dominus. Quod ad præſentem locũ ſpectat, nihil minus probabile eſt quàm Leam magica ſuperſtitione extollere Iouis ſydus in Dei locũ, quæ ſaltem principiũ illud retinebat, ab vno Deo fluere propagationẽ humani generis. Miror etiam interpretes de proſpera fortuna hoc accipere, quum Moſes infrà, cap. 49. c. 19, in contrariũ ſenſum nos ducat. Neque enim quadraret alluſio quam ponit, *Exercitus eum inuadet*, niſi conſilium Leæ fuiſſet de filiorum turma ſibi gratulari. Nam quum ſeſquialtera parte ſuperior eſſet, prædicat ſe habere in magna copia liberos. Quòd ſe infelicem prædicat in ſexto filio, hinc rurſus apparet quanti habita tunc fuerit fœcunditas. Et certè hic rarus eſt honor, quum mortales inſignit Deus ſacro parentum titulo, & per eos humanum genus ad imaginem ſuam conditum propagat.

14 *Et ſurrexit Reuben.* Videtur in ſpeciem leuis & puerilis eſſe narratio, quòd puer fructus neſcio quos ex agris domum reportet, eos dono matri ſuæ afferat: inde mater à ſorore redimat noctis vnius cõcubitum. Continet tamen vtilem doctrinam. Scimus quàm ſtultè ſuperbiant Iudæi in extollenda gentis ſuæ origine: vix enim dignãtur agnoſcere ſe ex Adam & Noe cum reliquis fuiſſe progenitos. Et certè excellunt Patrum dignitate, vt Paulus teſtatur: ſed hoc non referunt Deo acceptũ. Quare data opera voluit Spiritus arrogantiam illam retundere, quum eorum genus deſcripſit à ſuo exordio tam humile & abiectum. Neque enim hîc nobile theatrum erigit, in quo ſe oſtentent, ſed eos humilians, gratiam Dei attollit, quòd Eccleſiam ſuam eduxerit ex nihilo. Quãtum ad ſpeciem fructus pertinet, nihil habeo quod pro certo afferam. Odoriferum quidem fuiſſe, ex Cantic. cap. 7. d. 13, colligitur: quia tamẽ mandragoras, omnes vertunt, ea de re non litigo. Rom. 9. a. 5.

15 *Nunquid parum eſt quod abſtuleris virum.* Plus cogitandum lectoribus relinquit Moſes quàm verbis exprimat, nempe aſsiduis contentionibus & iurgiis refertam fuiſſe domum illam. Sto-

machoſè enim loquitur Lea, quòd pridem exacerbatus erat animus, vt ſororem ſuam blãdè & comiter affari non poſſet. Fortè non adeo rixoſæ erant natura: ſed Deus confligere eas inter ſe paſſus eſt, vt polygamiæ pœna ad poſteros extaret. Nec dubiũ eſt quin ſimultas iſta domeſtica, imò hoſtile diſsidium, ſancto viro magnum dolorem & cruciatum attulerit: ſed ideo ſe diſtrahi videt in diuerſas partes, quia coniugalis vinculi vnitatem præter ius & fas abruperit.

17 *Exaudiuit Deus Leam.* Diſertè poſuit hoc Moſes, vt ſciamus quàm indulgenter egerit Dominus cum illa domo. Quis enim putaret, dũ odioſè ſorori ſuæ negat Lea fructus à puero collectos, & hoc pretio noctem mariti mercatur, vllum eſſe precibus locũ? Admonet igitur Moſes iſtis delictis veniam fuiſſe datã, vt Dominus opus ſuum in tãta infirmitate complere non deſierit. Inſcitè verò Lea quòd filium ſibi datum peccati mercedem eſſe iactat. Nam fidem violauerat ſancti coniugii, quum nouã pellicem opponeret ſorori ſuæ. Tantùm verò abeſt à confeſsione culpæ, vt meritum ſuũ prædicet. Fateor aliquid fuiſſe coloris: ſignificat enim nõ tam libidine ſe ad zelotypiam accẽdi quàm pudico amore, quia familiã augere, & honeſtæ matriſfamiliâs officium præſtare cupiat. Sed quanuis ſpecioſus ſit prætextus hic apud homines, Deo tamen placere nõ poteſt ſancti coniugii profanatio. Errat igitur, nõ cauſam pro cauſa ſumendo. Idque eo magis notãdum eſt, quòd vitium hoc in mundo nimis graſſatur, vt gratuita Dei dona ſibi in mercedem homines deputent: imò etiam iactent ſua merita, vbi Dei verbo damnantur. In ſexto filio purius ac rectius æſtimat Dei bonitatem, quum Deo gratias agit quòd eius beneficio maritus poſthac futurus ſibi ſit coniunctior. Etſi enim prius cum ea habitabat, Rachele tamen plus ſatis addictus, magna ex parte alienus erat ab altera. Liberos autem qui in legitimo coniugio naſcuntur, ſociandis parentum animis vincula eſſe, prius dictum eſt.

21 *Et poſtea peperit filiam.* Neſcitur an alias quoque filias habuerit Iacob. neque enim Scripturæ inſolens eſt quum genealogias recenſet, fœminas omittere, quæ proprium nomen non ſuſtinent, ſed latent ſub virorum vmbra. Interea ſiquid memoratu dignũ quibuſdam fœminis acciderit, ſpecialis earum fit mentio. quod in Dina propter raptum (de quo poſtea dicetur) locum habet: ſed quoniam poſtea indignum iudicant filii Iacob vt ſoror in alienam gentem abnubat: de aliis autẽ filiabus Moſes nihil meminit, vel quòd elocatæ ſint in terra Chanaan, vel in AEgyptum ductæ: probabile eſt ſolam hanc ei fuiſſe natam.

22 *Et recordatus eſt Deus Rachelis.* Quum nihil prius vel poſterius ſit coram Deo, nulla in eum obliuio cadit, vt ſucceſſu temporis reminiſci opus habeat: ſed Scriptura Dei præſentiã & memoriam ab effectu nobis deſcribit: quia talem eum concipimus qualis reipſa apparet. Porro an omnium poſtrema conceperit Rachel, certò colligi non poteſt ex verbis Moſis. Qui in hoc loco ὕστερον πρότερον eſſe affirmant, mouentur hac ratione, quòd ſi natus eſſet Ioſeph poſt reliquos fratres, non congrueret ætas quam Moſes notabit capite 41. f. 46. Sed in eo falluntur quòd nuptias Rachelis ab altero ſeptennio numerãt. Atque ex contextu certò euincitur, quanuis operas ſuas pactus eſſet Iacob pro Rachele, fuiſſe tamen ea mox potitum, quia ab initio erupit æmulatio inter duas ſorores. Certè Moſes hoc loco ſignificat ſeram Dei benedictionem fuiſſe, quum de liberis iam deſperaſſet Rachel, diúque probro habita fuiſſet eius ſterilitas. Porro fauſti ominis cauſa imponit nomen filio, ſibi ex vno ſpem duorum faciens.

25 *Dimitte me & ibo.* Quum propoſita laborum mercede retentus fuerit Iacob, videri poſſet hoc aſtutè captaſſe, dum miſsionem petit à ſocero. Ego tamen non dubito quin iam tunc in animo habuerit reuerti, & ſuum cõſilium ingenuè profeſſus ſit. Primò, quia multis modis expertus erat quàm iniquus, quámque perfidus & crudelis eſſet Laban, nihil mirum ſi ab eo diſcedere optauerit ſimulac data eſt facultas. Deinde, quum longo temporis ſpatio interpoſito, ſperaret placatum eſſe fratris animum, fieri non potuit quin redire ad parentes magnopere cuperet: præſertim tot moleſtiarum pertæſus: vt vix deterior alibi timenda eſſet conditio. Sed Dei promiſsio ad reditus deſideriũ acerrimus fuit ſtimulus. Neque enim benedictionem abiecerat, quæ illi propria vita fuerat charior. Huc etiam pertinet quod dicit, Vadam ad locum meum, & terram meam: non enim ideo tantùm ſic nominat terram Chanaan, quòd illic natus eſſet, ſed quia diuinitus ſibi datam eſſe nouerat. Nam ſi natalis ſoli reſpectu dixiſſet ſe reditum appetere, ludibrio excipi poterat, quòd pater eius erraticam & inſtabilem vitam egiſſet, in varia ſubinde hoſpitia migrãs. Sic igitur ſtatuo, quanuis alibi commodè habitaſſet, viguiſſe tamen ſemper in eius animo Dei oraculum, quo terra Chanaan illi deſtinata erat. Quòd autem iniecta eſt illi ad tempus remora, cõſilio diſceſſus non repugnat, nam hoc illi partim extorſit neceſsitas, quia ſe extricare non poterat è ſoceri laqueis: partim etiam voluntariè ceſsit, vt ſibi & familiæ aliquid acquireret, ne inops ac nudus rediret in patriam. Hic verò detegitur immanis ipſius Laban improbitas. Poſtquam nepotem ſuum, & generum duris & aſsiduis quatuordecim annorum laboribus ferè confecit, nihil tamen mercedis in futurum offert.

Euanuit iam illa æquitas quam initio præ ſe tulerat. Nam quo maior fuerat ſancti viri toleran tia, eo plus vſurpat in ipſum licentiæ. Sic piorum facilitate abutitur mundus: & quo ſe placidius gerunt, eo ferocius inſultat. Cæterùm quanuis ouium inſtar, luporum violentiæ & iniuriis in hoc mundo ſumus expoſiti, metuendum tamen non eſt ne lacerent nos, vel deglutiant, quando nos cæleſtis Paſtor ſuo præſidio tuetur.

27 *Si quæſo inueni gratiam.* Hinc perſpicimus quàm non oneroſus fuerit hoſpes Iacob, quem iſtis blandiciis demulcet Laban vt moram longiorem ab ipſo impetret. Nam, vt ſordidus & tenax erat, niſi certum ex eius præſentia lucrum ſenſiſſet, non fuiſſet paſſus momento temporis domi ſuæ hærere. Quòd ergo non modò ipſum non extrudit, ſed anxiè retinere ſtudet, hinc colligimus ſanctum virum incredibiles labores ſumpſiſſe, qui non modò populoſæ familiæ alimentis ſufficerent, ſed vberem etiam quæſtum afferrent ſocero. Quare non immeritò poſtea queretur ſe diei æſtum & noctis frigus pertuliſſe. Quanquam minimè dubium eſt quin pluris quibuſuis laboribus fuerit Dei benedictio, vt perſpiceret Laban Iacob eſſe veluti quoddam copiæ cornu: quod etiam ipſe fatetur. neque enim eius modò fidem & diligentiam commendat, ſed nominatim prædicat quòd in eius gratiam benedictus fuerit à Domino. Apparet igitur ſic creuiſſe opes Laban ab aduentu Iacob, vt è cælo ſtillaret quaſi viſibilis quæſtus. Porro quia verbum נחש apud Hebræos idem valet atque auguriis vel diuinatione cognoſcere, diuinãt quidam interpretes magicis artibus edoctum fuiſſe Laban, ſibi vtilem ac lucroſam fuiſſe præſentiam Iacob. Alii tamen exponunt ſimplicius, quòd experimento probauerit. Mihi videtur eſſe tranſlatio: acſi dixiſſet, non ſecus ſibi perſpectam eſſe Dei benedictionem, acſi vaticinio teſtata foret, vel augurio comperta.

29 *Tu noſti qualiter ſeruierim tibi.* Hæc reſponſio Iacob non eò tendit, vt mercedis ſuæ pretium augeat: ſed expoſtulans cum Laban, iniquè & inhumaniter eum facere docet, quòd adhuc de tempore prorogando ſatagit. Neque enim dubiũ eſt quin omnibus animi ſui votis raperetur in terram Chanaan. itaque reditus quibuſlibet diuitiis fuiſſet illi potior. Interim tamen obliquè ſocerum ſuũ tam doli quàm inhumanitatis inſimulat, vt aliquid ab eo extorqueat, ſi diutius manendum ſit. Neque enim ſperare poterat vt ſe vltro ad æquitatem demitteret perfidus ille veterator. nec verò ſimpliciter diligentiam ſuam laudat Iacob, ſed negotium ſibi fuiſſe oſtendit cum homine iniuſto & crudeli. Hoc interea notandum eſt, quanquam ſtrenuè laborauerat, ipſum tamẽ nihil adſcribere labori ſuo, ſed Dei benedictioni hoc ferre acceptum, quòd locupletatus fuerit Laban. Etſi enim quũ bona fide incũbunt homines in munus ſuum, non ludunt operam, profectus tamen ex ſola Dei gratia pendet. Quod etiam de efficacia doctrinæ Paulus teſtatur, longius patet, eum qui plantat, & eum qui rigat nihil eſſe; ſicuti illa ſimilitudo ex generali experientia ſumpta eſt. Duplex autem eſt huius doctrinæ vſus. quicquid enim aggrediar, vel ad quodcunque opus manus meas applicem, meum eſt petere à Domino vt laborem meum benedicat, ne irritus ſit ac inanis. Deinde ſiquid ſim adeptus, ſecundæ partes ſunt laudem Deo tribuere, ſine cuius gratia fruſtra homines manè ſurgũt, ſe fatigant totum diem, ſerò eunt cubitum, manducant anguſtum panem, & pauxillum aquæ guſtant cum mœrore. Quod ad verba attinet, quum dicit Iacob, *Exiguum erat quod habebas in conſpectu meo*, bene & dextrè tranſtulit Hieronymus, Antequam venirem. nam faciem Iacob poſuit Moſes pro eius aduentu & habitatione. 1.Cor.3.b.7.

30 *Nunc quando faciam etiam ego?* Quum alteri tandiu impenderit ſuas operas, iniquum eſſe ratiocinatur propriam domum negligi. Nam hunc ordinem natura præſcribit, vt quiſque familiæ ſibi commiſſæ curam gerat. Quò etiam pertinet Solomonis dictum, Bibe aquam ex fontibus tuis, & defluant riui ad vicinos. Si ſolus fuiſſet Iacob, liberalius poterat alienis commodis ſe totum addicere: nunc quum maritus ſit quatuor vxorum, & pater numeroſæ ſobolis, non debet quos ex Dei manu alendos ſuſcepit obliuiſci. Prouer. 5.c.15.

31 *Non dabis mihi quicquam.* Notanda eſt antitheſis inter hoc membrum & poſterius. Nam Iacob non poſtulat ſibi certum & finitũ mercedis pretium: ſed hac conditione tranſigit cum Laban, vt ſibi acquirat quicquid ex puris & vnius coloris ouibus, & capris varium & maculis aſperſum naſcetur. Porro in verbis aliqua eſt obſcuritas. videtur enim Iacob maculoſas oues ſibi poſcere iam in præſentia mercedis loco. Sed ex tertio verſu, qui poſtea ſequitur, aliũ ſenſum colligere licet, quòd ſcilicet Iacob ſegregari paſſus fuerit quicquid variegatũ erat in grege, ac filiis Laban paſcendum tradi: ipſe autem retinuerit oues & capras nullis aſperſas maculis. Et certè abſurdum eſſet, Iacob partem gregis nunc ſibi vendicare, quum nuper confeſſus ſit ſe hactenus nihil feciſſe lucri. deinde quæſtus fuiſſet iuſto vberior: nec ſpes erat hoc poſſe impetrari à Laban. Exoritur tamen quæſtio, qua ſpe vel quo conſilio inductus fuerit Iacob vt hanc conditionem offerret. Paulo pòſt narrabit Moſes aſtutia ipſum fuiſſe vſum, vt ex puro

grege naſcerentur varii & maculoſi fœtus.ſed capite ſequenti longè plus exprimet, Iacob diuinitus fuiſſe admonitum. Quanquam ergo credibile non erat pactionem hanc vtilem ſancto viro fore, cæleſti tamen oraculo obſequitur, nec aliter diteſcere cupit quàm ex Dei placito. Tractatus autem fuit Laban pro ſuo ingenio. nam quod ſibi lucroſum fore putabat, libenter arripuit: Deus autem improbam eius cupiditatem fruſtratus eſt.

33 *Et teſtificabitur mihi iuſtitia mea.* Ad verbum eſt, Reſpondebit in me iuſtitia mea. Sed particula לי tantundem valet ac Mihi, vel pro me. Senſus tamen clarius eſt, quòd Iacob proſperũ ſucceſſum nonniſi ex fide & integritate ſua expectat. In proximo verbo diſſentiunt interpretes. Quidam enim legunt, Quando tu venies ad mercedem meã. Alii verò vertentes in tertia perſona, de iuſtitia exponunt, quòd ſcilicet ad mercedem vẽtura ſit, vel ad remunerandum Iacob. Quanquam vterque ſenſus bene cõgruit, ego tamen ad iuſtitiam referre malo: quia mox ſubiicitur, *Coram te*. Eſſet autem impropria locutio, Venies coram oculis tuis ad mercedem meam. Nunc ſatis liquet quid ſibi velit Iacob. Teſtatur enim ſe à Domino ſperare fidei & probitatis ſuæ teſtimonium ex felici laboris prouentu: acſi dixiſſet, Dominus qui optimus eſt iuſtitiæ meæ teſtis ac vindex, reipſa monſtrabit quàm ſincerè & fideliter me hactenus geſſerim. Etſi autem ſæpe Dominus improbos malis artibus locupletari patitur, & vberem illis quæſtum permittit, dum fraudando, aliena bona ad ſe rapiunt: hoc tamen non obſtat quin benedictio eius, bonæ fidei & æquitatis ordinaria ſit comes. Quare hoc fiduciæ ſuæ ſignum meritò Iacob dedit, quòd laboris ſui fructum commiſit Domino, vt inde pateret qualis fuiſſet eius integritas. Iam clarus eſt verborum ſenſus, Iuſtitia mea palam pro me teſtabitur: quia ſponte occurret ad me remunerandum: ídque tam manifeſtè vt te quoque non lateat. Subeſt autem tacita exprobratio, ſenſurum eſſe Laban quàm iniquè ſuppreſſerit ſancti viri labores, quàm nequiter diſsimulauerit ſe illi debere quantum reipſa breui Deus oſtendet. Eſt enim ſubaudienda antitheſis inter futurum ac præteritum tempus, quum dicit, Cras mihi reſpondebit: quia ſcilicet heri & nudiuſtertius nihil æquitatis exprimere potuerat ab ipſo Laban. *Quicquid non erit punctis paruis reſperſum.* Obligat ſeſe Iacob ad crimen ac pœnam furti, ſiquam ouem puram ex grege ſubduxerit: acſi diceret, Siquid apud me reperias non aſperſum maculis, volo mihi in furtum imputari: quia nihil præter maculoſam ſobolem mihi dari poſtulo. Alii ſecus exponunt, Quicquid ex grege tuo deſiderabis, à me repoſcas, acſi furatus eſſem. ſed hoc mihi videtur nimis coactum.

35 *Et remouit in die illo.* Hinc certius cognoſcitur pactionis forma. Separat Laban oues & capras maculis diſtinctas à puro grege, hoc eſt albo vel nigro, & eas filiis ſuis paſcendas committit interpoſito tridui itinere, ne ex promiſcuo coitu verſicolor naſcatur ſoboles. Sequitur ergo in grege quem paſcebat Iacob, nihil reſiduũ fuiſſe niſi vnius coloris. ita exigua ſpes lucri ſancto viro reſtabat: commodis verò ipſius Laban optimè erat conſultum. Apparet etiam ex locorum diſtantia, qua ſuos greges diuiſit, non minus ſuſpicioſum fuiſſe quàm auarum, vt ſolent improbi alios metiri ſua vlna: vnde fit vt ſemper diffidant ac trepident.

27 *Et tulit ſibi Iacob virgam populeam.* Primo intuitu abſurda videri poſſet Moſis narratio. nam vel fraudis damnare voluit ſanctũ Iacob, vel laudare eius induſtriam. Atqui ex contextu patebit aſtutiam hanc vitio non verti. Ergo videndum quomodo ſit excuſabilis. Siquis obtendat, coactum fuiſſe multis ſoceri iniuriis, nec aliud quæſiiſſe niſi vt priores iacturas ſarciret: aliquid fortè coloris habebit defenſio: coram Deo tamen nec firma eſt, nec probabilis. nam quanuis iniuſtè nobiſcum agatur, non eſt tamen certãdum pari malitia. Et ſi ſingulis proprias iniurias vlciſci, vel incõmoda ſarcire permiſſum foret, nihil opus eſſet iudiciis, indéque emergeret horribilis confuſio. Non debuit igitur Iacob ad hanc verſutiam confugere, vt degeneres haberet
Rom.12.d.21. fœtus, ſed regulam potius ſequi quam Dominus per os Pauli tradit, vt ſtudeant fideles bono malũ vincere. Hæc ſimplicitas, fateor, colenda fuit ipſi Iacob, niſi Dominus è cælo aliud mandaſſet. Sed in eo eſt ὕστερον πρότερον quòd Moſes prius rem geſtã narrat, deinde ſubiiciet Iacob nihil tentaſſe niſi ex Dei præcepto. Quare non eſt quòd eum ſibi patronum aſciſcant qui malignis & fraudulentis hominibus ſimiles opponunt fallacias, quia tantum licentiæ ſibi non dedit proprio arbitrio, vt callidè circumueniret ſocerum, à quo indignè deceptus fuerat: ſed quòd à Domino conceſſum erat ſequutus, intra iuſtas metas ſe continuit. Fruſtra etiam, meo iudicio, diſputant quidam vnde hoc didicerit Iacob, longóne vſu an ex Patrum doctrina. nam fieri poteſt vt de re prius incognita ſubitò edoctus fuerit. Siquis obiiciat, abſurdum eſſe, hanc fallendi artem à Deo ſuggeri: facilis eſt reſpõſio, nullius fraudis authorem eſſe Deum, quum ſeruo ſuo manum porrigit. Nihil illi magis proprium, eiúſque iuſtitiæ magis conſentaneum quàm ſe vindicem interponere, vbi aliquid iniuriæ factum eſt. Noſtrum verò non eſt agendi modũ illi præſcribere. Paſſus eſt retineri à Laban quod iniuſtè poſſidebat: ſex verò annis bene

dictionem ſuam ab eo ſubtractã tranſtulit in ſeruum ſuũ Iacob. Si terrenus iudex furem damnet in duplũ, vel quadruplum, nemo obſtrepit: cur per nos Deo minus licebit quàm homini mortali & caduco? Habebat alias rationes in manu, ſed arcanam ſuam gratiam cõiũgere voluit cum ſtudio & induſtria Iacob, vt palam illi mercedem rependeret, qua per longum tempus fraudatus fuerat. Coactus enim fuit Laban aperire oculos, quibus clauſis alienum ſudorẽ, imò ſanguinem haurire conſueuerat. Porro quantũ ad phyſicam rationem ſpectat, ſatis notũ eſt, aſpectum in coitu ad formam fœtus multum valere. Id quum mulieribus accidat, præcipuè in brutis pecudibus locum habet, vbi nulla viget ratio, ſed violentus libidinis impetus graſſatur. Tria autem fecit Iacob. Nam virgas decorticauit, vt aliquam albedinem nudaret corticibus inciſis: & ita varius ac multiplex eſſet color. Deinde tempus elegit quo maſculi & fœminæ aggregabantur. Tertiò, poſuit in aquis virgas: quia ſicut potus animalia vegetat, ſic incitat etiam ad coitum. Hoc modo accidit vt virgæ in conſpectu eſſent quum incaleſcebant. Quòd de robuſtis ac debilibus dicit Moſes, ſic intellige, in priore admiſſura, quæ fit ſub initium Veris, Iacob poſuiſſe virgas in canalibus, vt ſibi vernos fœtus acquireret, qui meliores erant: in ſerotina verò admiſſura circa Autumnum, tali artificio vſum non eſſe.

43 *Et creuit uir ſupra modum.* Hoc ideo addidit Moſes vt ſciamus non ſine miraculo factum eſſe vt tam repentè diteſceret. Videbimus poſtea quantæ fuerint eius opes. Nam inops prorſus maiores ſibi copias intra ſex annos de nihilo cõfecit quàm quiſpiã mediocriter diues viginti aut triginta annis poſſet. Ne quis fabuloſum ducat quod cum vſitata ratione non congruit, occurrit Moſes, ac dicit extra ordinem auctum fuiſſe ſanctum virum.

CAPVT XXXI.

POſtea audiuit verba filiorum Laban *dicentiũ,* T*ulit* I*abacob omnia quæ erãt patris noſtri: & de his quæ erant patris noſtri acquiſiuit omnem gloriam hanc.*

2 *Et vidit* I*abacob faciem* L*aban, & ecce non erat cum eo ſicut heri & nudiuſtertius.*

3 *Dixit autem* I*ehoua ad* I*abacob,* R*euertere ad terram patrum tuarum, & ad cognationẽ tuam, & ero tecum.*

4 *Et miſit* I*abacob, & vocauit* R*achel &* L*eah in agrum ad pecudes ſuas.*

5 *Qui dixit ad eas,* V*ideo faciem patris veſtri quòd non ſit erga me ſicut heri & nudiuſtertius:* D*eus autem patris mei fuit mecum.*

6 *Et vos noſtis quòd omnibus viribus meis ſeruierim patri veſtro:*

7 *At pater veſter mentitus eſt mihi, & mutauit mercedem meam decẽ vicibus, ſed nõ permiſit ei* D*eus vt maleſaceret mihi.*

8 *Si ita dicebat,* P*unctis paruis reſperſa, erunt merces tua: pariebant omnes pecudes punctis paruis reſperſa. & ſi ita dicebat,* L*ineis diſtincta, erunt merces tua: tunc pariebant omnes pecudes lineis diſtincta.*

9 *Et abſtulit* D*eus pecus patris veſtri, & dedit mihi.*

10 *Et fuit, in tempore quo coibant pecudes, leuaui oculos meos, & vidi in ſomnio, & ecce hirci maiores aſcendebant ſuper capras variegatas, punctis paruis reſperſas, & maculis latis reſperſas.*

11 *Et dixit ad me* A*ngelus* D*ei in ſomnio,* I*abacob.* E*t dixi,* E*cce adſum.*

12 *Et dixit,* L*eua nunc oculos tuos, & vide omnes hircos maiores aſcendentes ſuper capras lineis diſtinctas, pũctis paruis reſperſas, & maculis latis reſperſas. vidi enim omnia quæ* L*aban facit tibi.*

13 *Ego* D*eus* B*ethel, vbi vnxiſti ſtatuam, vbi vouiſti mihi votum: nunc ſurge, egredere de terra hac, & reuertere ad terram cognationis tuæ.*

14 *Et reſpondit* R*achel &* L*eah, & dixerunt ei,* N*unquid adhuc eſt nobis pars & hæreditas in domo patris noſtri?*

15 *Nónne extraneæ reputatæ ſumus ab eo, quòd vendidit nos, & conſumpſit etiã cõſumendo argentum noſtrum?*

16 *Quia omnes diuitiæ quas abſtulit* Deus *à patre noſtro, noſtræ ſunt, ac filiorum noſtrorum: nunc igitur omnia quæ dixit* Deus *ad te, fac.*

17 Et *ſurrexit* Iahacob, *& ſuſtulit filios ſuos & vxores ſuas ſuper camelos.*

18 Et *abduxit omnes pecudes ſuas, & omnem ſubſtantiam ſuam quam acquiſierat, pecudes acquiſitionis ſuæ quas acquiſierat in* Padan Aram, *vt veniret ad* I*ſhac patrem ſuum in terram* Chenaan.

19 Laban *autem profectus erat ad tondendum oues ſuas, & furata eſt* Rachel *idola quæ erant patri ſuo.*

20 *Furatus itaque eſt* Iahacob *cor* Laban *Aramæi, quia non indicauit ei quòd fugeret.*

21 Et *fugit ipſe, & omnia quæ erant ei: & ſurrexit, & tranſiuit flumen, poſuítque faciē ſuam ad montem* Gilhad.

22 Et *nuntiatum fuit ipſi* Laban *die tertia quòd fugeret* Iahacob.

23 *Tunc ſumpſit fratres ſuos ſecum, ſecutúſque eſt eum itinere ſeptem dierum, & aſſecutus eſt eum in monte* Gilhad.

24 *Porro venit* Deus *ad* Laban *Aramæum in ſomnio noctis, & dixit ei, Caue tibi ne fortè loquaris cum* Iahacob *à bono vſque ad malum.*

25 *Aſſecutus autem eſt* Laban *ipſum* Iahacob: & Iahacob *fixerat tabernaculum ſuum in mōte, &* Laban *fixit cum fratribus ſuis in monte* Gilhad.

26 Et *dixit* Laban *ad* Iahacob, *Quid feciſti, & furatus es cor meum, & abduxiſti filias meas ſicut captiuas gladio?*

27 *Vtquid abſcondiſti te vt fugeres? & furatus es me, & non indicaſti mihi, & dimiſiſſem te cum lætitia & canticis, cum tympano & cithara.*

28 E*t non permiſiſti mihi vt oſcularer filios meos & filias meas: nūc ſtultè egiſti ſic faciendo.*

29 *Eſt fortitudo in manu mea ad inferendum vobis malum: ſed* Deus *patris veſtri nocte præterita dixit ad me, dicendo, Caue tibi ne loquaris cum* Iahacob *à bono vſque ad malum.*

30 Et *nunc eundo iuiſti. ſi deſiderādo deſiderabas ire ad domum patris tui, vtquid furatus es deos meos?*

31 Et *reſpondit* Iahacob, *& dixit ad* Laban, *Quia timui, ſi dixiſſem, ne fortè raperes filias tuas à me.*

32 *Is cum quo inuenerit deos tuos, non viuat coram fratribus noſtris: agnoſce ſiquid eſt apud me* de tuo, *& cape tibi. neſciebat autem* Iahacob *quòd* Rachel *furata eſſet eos.*

33 Et *venit* Laban *in tabernaculum* Iahacob, *& in tabernaculum* Leah, *& in tabernaculum ambarum ancillarum, & non inuenit: & egreſſus de tabernaculo* Lea, *venit in tabernaculum* Rachel.

34 Rachel *autem acceperat idola, & poſuerat ea in clitellis cameli, & ſedebat ſuper ea: & cōtrectauit* Laban *totum tabernaculum, & non inuenit.*

35 Et *dixit ad patrem ſuum, Ne ſit ira in oculis domini mei quòd nō poſſim ſurgere à facie tua: quia conſuetudo mulierum eſt mihi: & ſcrutatus eſt, & non inuenit idola.*

36 *Tunc iratus eſt* Iahacob, *& iurgatus eſt cum* Laban: *& reſpondit* Iahacob, *& dixit ad* Laban, *Quæ eſt præuaricatio mea, quod peccatum meum, quòd perſecutus es me?*

37 *Quādo contrectaſti omnem ſupellectilem meam, quid inueniſti ex omni ſupellectili domus tuæ? pone hic coram fratribus meis & fratribus tuis, & declarent inter nos ambos.*

38 *Iam viginti annos* fui *tecum, oues tuæ & capræ non abortiuerunt: & arietes pecudū tuarum non comedi.*

39 *Raptum non attuli tibi, ego pœnas luebam pro eo: de manu mea requirebas illud quòd furto ablatum erat tam die quàm nocte.*

40 Ita *fui vt interdiu conſumeret me æſtus, & gelu in nocte, & recedebat ſomnus meus ab oculis meis.*

41 *Iam mihi* ſunt *viginti anni in domo tua: ſeruiui tibi quatuordecim annos pro duabus filiabus tuis, & ſex annos pro pecudibus tuis, & mutaſti mercedem meam decem vicibus.*

42 *Niſi* Deus *patris mei*, Deus Abraham, *& pauor* Iſhac *fuiſſet pro me, certè nũc vacuum dimiſiſſes me: afflictionem meã & laborẽ manuum mearum vidit* Deus, *& increpauit* te *nocte præterita.*

43 T*unc reſpondit* Labã, *& dixit ad* Iahacob, Filiæ, *filiæ meæ ſunt: & filii, filii mei ſunt: & pecudes, pecudes meæ ſunt: & quicquid vides, meum eſt: & filiabus meis quid faciam iſtis hodie, vel filiis earum quos pepererunt?*

44 *Et nunc, veni, pecutiamus fœdus ego & tu, & erit in teſtimonium inter me & inter te.*

45 T*ulit itaque* Iahacob *lapidem, & erexit illum in ſtatuam.*

46 *Et dixit* Iahacob *fratribus ſuis*, Colligite *lapides: & tulerunt lapides, & fecerunt cumulũ, & comederunt ibi ſuper cumulum.*

47 *Et vocauit eum* Laban *Iegar Sahadutha*: Iahacob *autem vocauit eum* Galhed.

48 *Et dixit* Laban, *Cumulus iſte ſit teſtis inter me & te hodie.* Idcirco *vocauit nomen eius* Galhed,

49 *Et* Miſpah: *quia dixit, Speculetur* Iehoua *inter me & te, quando latebimus alter alterum.*

50 *Si affixeris filias meas, & ſi acceperis vxores ſuper filias meas, nõ eſt quiſquam nobiſcum, vide*, Deus *eſt teſtis inter me & te.*

51 Dixit *ergo* Laban *ad* Iahacob, Ecce, *cumulus iſte, & ecce ſtatua quam ieci inter me & te.*

52 T*eſtis cumulus iſte, & teſtis ſtatua quòd ego non trãſibo* veniens *ad te cumulum iſtum: & quòd tu non tranſibis* veniens *ad me cumulum iſtũ & ſtatuam iſtam, ad malum.*

53 Deus Abraham *&* Deus Nachor *iudicet inter nos*, Deus *patris eorum: & iurauit* Iahacob *per pauorem patris ſui* Iſhac.

54 *Et mactauit* Iahacob *victimam in monte, & vocauit fratres ſuos vt comederent panem: & comederunt panem: & pernoctauerunt in monte.*

55 *Et ſurrexit* Labã *manè, & oſculatus eſt filios ſuos ac filias ſuas, benedixítque eis, & abiit: & reuerſus eſt* Laban *ad locum ſuum.*

1 *Et audiuit uerba.* Quanquam Iacob flagrabat patriæ deſiderio, vt de reditu aſſiduè cogitaret, hinc tamen apparet mira eius tolerantia, quòd animum ſuum ſuſpendit donec noua occaſio ſe offert. Neque tamẽ virtuti mixtũ fuiſſe vitiũ nego, quòd non magis feſtinauerit ad reditum: ſed infixam eius animo ſemper fuiſſe Dei promiſſionem paulo pòſt conſtabit. Tantùm in hac parte aliquid humanum paſſus eſt, quòd peculii parãdi cauſa, reditum ſuum in ſex annos diſtulit. nam quum ſubinde pacta mutaret Laban, meritò potuit illi vale dicere. Cæterùm vi & metu ſimul fuiſſe retentum, ex clandeſtina fuga colligimus. Nunc ſaltem miſſionis petendæ honeſta cauſa erat, quòd filiis Laban graues & odioſæ eſſent eius diuitiæ: non tamen audet liberè ab hac inuidia ſe eximere, ſed clàm fugere cogitur. Quanuis tamen aliquo modo excuſabilis ſit tarditas, pigritiæ coniunctã fuiſſe probabile eſt. ſicuti fideles, dũ ad Deum contendunt, nòn tantò feruore ſæpe properant vt deceret. Quare ſiquando nos retardat carnis ſegnities, diſcamus ardorem Spiritus flabellis accendere. Nec dubium eſt quin ſerui ſui infirmitatem correxerit Deus, eúmque lentè pergentem ſtimulauerit. Nam ſi benignè & hilariter cum eo egiſſet Laban, inductus fuiſſet eius animo ſopor: nunc triſti aſpectu expellitur. Sic Dominus ſæpe ſuorum ſaluti melius conſulit, improborum odiis, liuori & maleuolentiæ eos ſubiiciens, quàm ſi blanditiis mulceri ſineret. Longè vtilius fuit ſancto Iacob, ſocerum, eiúſque filios habere ſibi infenſos quàm comiter obſequentes ſuis votis: quia illorum fauor, Dei benedictione eum priuaſſet. Nos quoque plus ſatis experimur quid valeant mundi illecebræ, & quàm facilè illis affluentibus, bonorum cæleſtium obliuio nobis obrepat. Quare ne moleſtè feramus expergefieri à Domino, quum rebus aduerſis iactamur, vel nobis parum propitius eſt mun-

dus. nam odia, minæ, probra, obtrectationes plus ſæpe nobis afferunt vtilitatis quàm ſi omnes vndique applauderent. Porro notanda eſt inhumanitas filiorum Laban, qui perinde queruntur acſi ſpoliati eſſent à Iacob. Sed hoc morbo laborant ſordidi & nimium tenaces, vt ſibi ereptum eſſe putent quicquid non ingurgitant. Nam quum inſatiabilis ſit eorum cupido, neceſſe eſt vt proſpera aliorũ fortuna nõ ſecus eos excruciet acſi hoc modo redacti eſſent ad egeſtatẽ. Non reſpiciũt iuréne an iniuria Iacob tãtas opes acquiſierit: ſed ideo vruntur & inuident, quia tantundem ſibi detractum eſſe interpretãtur. Prius confeſſus fuerat Labã ſe ditatum fuiſſe aduentu Iacob, imò in eius gratiam ſe benedictum fuiſſe à Domino: nunc obmurmurãt eius filii, & ipſe quoque mœrore torquetur, quòd eiuſdẽ benedictionis Iacob ipſe factus ſit particeps. Hinc perſpicimus quàm cæca ſit auaritia, quæ nullum habet ſatietatis modum. Vnde etiã meritò radix omnium malorum vocatur à Paulo, quia & perfidos, & crudeles, & ingratos, & modis omnibus iniquos eſſe oportet qui omnia vorare cupiunt. Notandum præterea eſt quòd filii Laban pro ætatis feruore dolorem ſuum euomũt: pater, vt callidus veterator, tacet, vultu tamen malitiam ſuam prodit.

3 *Et dixit Iehoua ad Iacob.* Hinc clarius perſpicitur ſancti viri timiditas, quòd malum ſibi à ſocero inſtare videns, non tamen pedem mouere audet, niſi nouo oraculo erectus. Dominus autem qui reipſa iam illi oſtenderat moram non eſſe longius trahendam, verbis quoque ſuis eum ſolicitat. Hoc exemplo diſcamus, quanuis Dominus rebus aduerſis nos ad officium incitet, parum tamen inde profecturos, niſi accedat verbi ſtimulus. Et videmus quid reprobis contingat: nam vel ſtupent in ſuis malis, vel in rabiem proſiliũt. Quare vt nobis proſint rerum documenta, rogandus eſt Dominus vt nobis verbo ſuo affulgeat. Huc tamen præcipuè ſpectat Moſis conſiliũ, vt ſciamus Iacob Deo duce reuerſum eſſe in patriã. Terra verò Chanaã non ideò dicitur eſſe Abrahæ & Iſaac, quòd inde oriundi eſſent, ſed quia illis in hæreditatem diuinitus promiſſa erat. Quare hac voce admonitus fuit ſanctus vir, quanuis peregrinus eſſet Iſaac, coram Deo tamen hæredem ac dominum eſſe eius terræ, in qua nihil præter ſepulchrum poſſidebat.

4 *Et miſit Iacob.* Vxores ſuas accerſit, vt ſuum illis conſilium exponat, eáſque ad fugæ ſocietatem hortetur. nam probi mariti officium erat, ſecum ipſas abducere: ideo cõſcias fieri oportuit. Neque verò tam cæcus erat quin multa pericula ſecum reputaret. Difficile erat mulieres quæ nunquã paterna domo egreſſæ erant, in lõginquam regionem per iter incognitũ trahere. quinetiam timendum erat ne præſidium ſibi quærentes, maritum ſuum hoſtibus proderent. Multos in tali perturbatione animus linqueret, vt coniugali fide poſthabita, priuatim ſibi conſulerent. Cõſtanter ergo Iacob, qui diſcrimen ſubire mauult, quàm probi mariti & patriſfamiliâs officium deſerat. Si negaſſent vxores, cogebat Dei vocatio diſcedere. Sed quod longè fuit optabilius, illi Deus conceſſit, vt tota familia vno conſenſu ad ſequendum parata foret: quinetiam vxores, quarum mutuis rixis domus antea ſtrepebat, libenter nunc in exilium conſentiunt. Sic Dominus, vbi officio noſtro bona fide defungimur, nec quicquã ſubterfugimus eorum quæ ipſe mãdat, in rebus quoque valde perplexis votorum nos compotes facit. Porro quòd vxores ad ſe in agrũ euocat Iacob, hinc colligimus quàm laborioſa fuerit eius vita. Certè hæc illi vel prima fuiſſet vitæ commoditas, habitare domi cũ vxoribus. Senex iam erat, multis laboribus confectus: quo magis egebat illarum miniſterio. tugurio tamen cõtentus, vt gregi inuigilet, ſeorſum ab illis degit. Quòd ſi gutta æquitatis in Laban & eius filiis fuiſſet, nullam habebant inuidiæ cauſam.

5 *Video faciem patris.* Duo ſunt huius orationis capita. Nam primò de ſua integritate diſſerit, ac de ſoceri perfidia expoſtulat. Deinde teſtatur profectionis authorẽ ſibi eſſe Deum, quò libentius Rachel & Lea ſe comites adiungant. Quia autem exiguo tempore ad magnas diuitias peruenerat, ſiniſtram omnem ſuſpicionem diluit: ſuæ etiam diligentiæ teſtes eas appellat. Quanquam autem non omnia ſigillatim perſequitur Moſes, non tamen dubium eſt quin iam multis documentis perſpecta illis eſſet viri probitas: & rurſum notæ patris iniuriæ, fraudes & rapacitas. Quòd mercedẽ decies ſibi mutatã eſſe cõqueritur, probabile eſt numerũ denariũ pro multis vicibus poni. Quanquam fieri poteſt vt intra ſex annos toties pacta reſciderit Laban, quum duplex quotannis admiſſura eſſet, Veris ſcilicet ac Autumni, quemadmodum diximus. Cæterùm narratio hæc ſomnii, tametſi poſterior eſt in contextu, oſtendit tamen ſanctum Iacob nihil tentaſſe niſi ex Dei præſcripto. Prius rẽ geſtã ſimpliciter retulerat Moſes, vnde profectum eſſet conſilium ſubticens: ſed nunc in perſona ipſius Iacob dubitationẽ tollit. neque enim mentitum fuiſſe ſignificat, vt hoc artificio eluderet vxores, ſed ſanctum Dei ſeruum verè & abſque fuco profitentem inducit quod res erat. Nam alioqui non abſque nefando ſacrilegio abuſus fuiſſet Dei nomine, viſionem hanc coniungens cum priore illa, in qua vidi-

mus apertam illi cælorum ianuam fuiſſe.

13 *Ego Deus Bethel.* Non mirum eſt quòd Angelus ſuſcipiat Dei perſonam: vel quia in verbo ſuo Deus Pater ſanctis Patribus tanquam in viuo ſpeculo apparuit, idque ſub Angeli ſpecie: vel quia Angeli ex Dei mandato loquentes, meritò tanquam ex eius ore verba concipiunt. Nam & Prophetis hæc loquendi forma vſitata eſt: non vt ſe extollãt in Dei locum, ſed tantùm vt Dei maieſtas in eius verbo, cuius miniſtri ſunt, refulgeat. Nunc quid valeat loquutio hæc, propius expendere conuenit. Nõ ideo ſe vocat Deum Bethel, quòd vnius loci anguſtiis incluſus ſit, ſed vt promiſſionis ſuæ memoriam ſeruo ſuo renouet. Neque enim eouſque perfectionis conſcenderat ſanctus Iacob, quin adhuc craſſioribus rudimentis opus haberet. Exigua tunc vigebat lux doctrinæ, & ea quidem multis obſcuris vmbris implicita. Totus fere mundus ad fictitios deos deſciuerat: regio illa, imò domus ſoceri, adulterinis ſuperſtitionibus referta erat. Ergo inter tot obſtacula nihil illi difficillius fuit quàm fidem ſuam vni vero Deo obſtrictam deuinctámque tenere. Quare in primis pura illi religio commẽdatur, vt inter vagos mundi errores, in eius Dei, quem ſemel cognouit, obedientia & cultu ſe cõtineat. Deinde promiſſio quam prius accepit, deintegro illi confirmatur, vt ſemper ad peculiare illud fœdus intentus ſit quod pepigerat Deus cum Abraham eiúſque poſteris. Ita dirigitur ad terram Chanaã, quæ propria erat eius hæreditas: ne temporalis Dei benedictio, quã ſenſurus erat paulo pòſt, eius animum in Meſopotamia occupet. Nam quum hoc oraculum prioris illius tantùm appendix fuerit, quicquid poſtea bonorum contulit Deus, referrĩ ad illum primum finem debuit. Coniicere etiam licet ex hoc loco, Iacob prius domi ſuæ de vero Deo & vera pietate cõcionatum eſſe, vt ſanctum patremfamiliâs decebat. Abſurdè enim effutiret hunc ſermonem, niſi iam edoctæ fuiſſent vxores de magnifica illa viſione. Eodem etiam ſpectabat quod prius dixit, *Deum Patris ſui opem ſibi tuliſſe.* Perinde enim eſt acſi palam Deũ, quẽ colit, à deo laban diſcerneret. Iam verò quia tanquam de rebus notis familiariter eiuſmodi ſermonem habet ad vxores, probabilis eſt coniectura, non ſtetiſſe per Iacob quominus ipſas vnius Dei notitia ſinceráque pietate imbueret. Hoc autem oraculo teſtatus eſt Dominus ſe piorum ſemper eſſe memorem, etiam dum proiecti ac deſerti eſſe videntur. Quis enim non dixiſſet miſerum Iacob iam omni cæleſti auxilio nudatum eſſe? Et Dominus quidem ſerò illi apparet, ſed præter ſpem oſtendit nunquam ſe eius fuiſſe oblitum. Eundem hodie quoque ipſum erga ſe ſentient omnes fideles, ſi modò iniuſta violentia tyrannicè oppreſſi ab improbis, patienter ſuſtineant, donec eos tandem opportuno tempore vindicet.

14 *Et reſpondit Rachel.* Hìc impletum cernimus quod docet Paulus ad Rom. 8. c. 28. filiis Dei omnia adiumenta eſſe in bonum. Nam quòd iniquè à patre ſuo tractatæ fuerant vxores Iacob, quod minimè ferebat ſexus mollicies, quum eas maritus abducere vult in longinquam & ignotam regionem, ad ſequendum voluntariæ ſunt. Ergo ſi plurimos & acerbiſſimos dolores haurire coactus eſt Iacob, optima nunc compẽſatio eum ſolatur, quòd vxores eius nõ retinet nimius paternæ domus amor: quin potius malorum tædio victæ, fugam vnà cum eo cupidè capeſſunt. Nihil eſt, inquiunt, quod nos moretur apud patrem. ideo enim adhærent filiæ patribus, quòd cenſentur familiæ membra. Quàm verò crudelis hæc fuit abdicatio, quòd non tantùm ſine dote nos proſtituit, ſed venales etiam habuit, & pretium vorauit quo nos vendiderat? Pecuniam accipio pro venditionis pretio. Queruntur enim non ſaltem dotis loco ad ſe fructum perueniſſe quod à marito iniuſtè extortum fuerat: ſed hoc quoque lucrum ab auaro patre ſuppreſſum. Ideo interponitur particula גם, quæ amplificat apud Hebræos. Nã hoc indignitatem non parum augebat, quòd inexplebilis hic gurges, quæſtum ex turpiſſima nũdinatione factum abſorbuerat. Notandum autẽ eſt addictas tunc fuiſſe marito, ideóque liberum illis fuiſſe à parte diſceſſum, præſertim quum ſcirent manum ſibi à Deo porrigi. Neque enim dubium eſt quum perſuaſæ eſſent Iacob fidum eſſe Dei Prophetam, cæleſte oraculum ex eius ore libenter eſſe amplexas. nam in ipſa clauſula non tam eius voto ſe ſubſcribere quàm Dei mandato oſtendunt.

16 *Quia omnes diuitiæ quas abſtulit Deus.* Confirmat quidem Rachel & Lea ſermonem Iacob, ſed tamen profano vulgi more, nõ viuo & puro pietatis ſenſu. Quòd enim Deus ſerui ſui miſertus, eum peculari fauore dignatus fuerat, obiter attingũt: interim verò rationi parũ firmæ inſiſtunt, ſibi iure deberi quod auferunt, quia pars hæreditatis ad eas pertineat. Non enim ratiocinãtur, quas poſſident diuitias eſſe ſuas, quòd iuſto mariti labore quæſitæ fuerint: ſed quia nõ debuerint fraudari ſua dote, & nũc legitima hæreditate priuari. Hac de cauſa etiã liberos ſecum nominãt, qui ex ſanguine Labã erãt progeniti. Hoc modo nõ ſolum obſcurãt benedictionem Dei, ſed plus ſibi indulgent licentiæ quàm æquum ſit. Malignè etiam æſtimant mariti ſui labores, dum illorum fructus à ſe prouenire iactant. Quare hinc minimè petenda eſt

regula,quomodo ſuum cuique tueri,vel quod iniuſtè ereptum eſt,recuperare liceat.

17 *Et ſurrexit Iahacob.* Diſceſſū Iacob pluribus exequetur poſtea Moſes:nunc tātùm breuiter ſurrexiſſe dicit:quo ſignificat, ſimulatq; impetrare potuit ab vxorib⁹ vt ſecū migraret, nullis amplius obſtaculis ceſſiſſe.In quo virile animi eius robur & cōſtātia perſpicitur.Multa enim lectoribus cogitāda relinquit Moſes,ac præſertim tēpus illud intermediū, quo ſanctus vir inter multiplices curas haud dubiè æſtuauit.Crediderat exiliū ſuum exigui fore temporis:per viginti annos parentū & natalis ſoli cōſpectu priuatus,multa grauia & acerba pertulit,quorū tolerantia potuit obdureſcere, vel ſaltē ita opprimi,vt quod reſiduum erat vitæ, illic conſumeret. Iam in ſeniū vergebat ætas eius:ſenes autē frigus tardiores reddit. Atqui fuga quam parabat,nō carebat periculo. Ergo ſpiritu fortitudinis inſtrui neceſſe fuit, vt hic vigor de quo loquitur Moſes,& alacritas,pedes eius attolleret. Quum autem legimus furtiuum ſancti viri diſceſſum,& plenum dedecoris,diſcamus,ſiquando nos Deus humiliet, ad hæc exempla mentes noſtras conuertere.

19 *Furata eſt Rachel.* Quanquam Hebræi interdū תרפים vocant imagines quæ non proſtāt ad cultum:quia tamē nomen hoc fere in malam partē accipitur, nō dubito quin fuerint dii penates domus Laban.Et ipſe disertè paulo pòſt vocabit deos ſuos. Hinc verò apparet quāta ſit humani ingenii propenſio ad idololatriā: quando ſæculis omnibus graſſatū eſt hoc vitiū, vt ſibi homines expeterent viſibiles Dei figuras.Nondū à morte Noah elapſi erāt anni ducēti: Sem verò paulo antè deceſſerat: illius doctrina per manus tradita, maximè inter poſteros Thare vigere debuerat:quia hāc ſibi domū,quaſi vnicū in terris ſacrariū elegerat Dominus, vbi purius coleretur. Vox autē ipſius Sem vſque ad mortem Abrahæ perſonabat in illorum auribus:atqui iā ab ipſo Thare illuc quoque exundauerant communes ſuperſtitionū ſordes, ipſo Patriarcha Sē viuo adhuc & loquente.Quāquam autem minimè dubium eſt,cū qua potuit vehementia conatū fuiſſe poſteros ſuos reducere ad ſanam mentem, videmus tamē quid profecerit. Nec verò credibile eſt,Bathuelē vocationis Abrahæ prorſus fuiſſe ignarū,neque tamen ideo retractus eſt cū ſuis ab illa vanitate. Non tacuit etiam ſanctus Iacob per annos viginti,quin cōſulendo & monēdo craſſa illa vitia corrigere ſtuderet:ſed fruſtra, quia violēto ſuo curſu præualuit ſuperſtitio.Ergo idololatriā humanis mētibus fere eſſe ingenitā,ipſa originis vetuſtas teſtis eſt. Sic autē infixā eſſe vt vix reuelli queat, oſtendit obſtinatio. Iam verò hoc magis abſurdū,quòd ne Rachel quidem ab hac cōtagione ſanari potuit tam longo temporis tractu. Maritū ſæpe audierat de vero & genuino Dei cultu concionantem:ſic tamen addicta eſt corruptelis,quas à pueritia imbiberat,vt illis terrā à Deo electam inficere paret. Deū ſe fingit ducē ſequi cum marito,interim idola quibus eius cultum peruertat,ſecū trahit. fieri etiā poteſt vt nimia indulgētia vxoris nimium dilectæ ſuperſtitiones aluerit. Quare diſcant ſancti patreſfamiliâs nihil diligētiæ facere reliquū, nequa vitiorum macula in ſuis vxoribus vel filiis hæreat.Quidā parum cōſideratè Rachelem excuſant,quòd pio furto, patris domum idolis purgare voluerit. Nā ſi hoc fuiſſet cōſilium,cur in tranſitu Euphratis inquinamēta illa nō abiecit? cur non poſt diſceſſū patris prodidit marito quod egerat? Sed nihil opus eſt coniecturis,quū ex cōtextu hiſtoriæ palam ſit,idolis pollutam fuiſſe domum Iacob vſque ad raptū Dinæ. Nō ergo pietas Rachelem,ſed inſanus ſuperſtitionis pruritus ad hoc furtum impulit:quia Deū coli nō putabat niſi ſub idolis. nam hic morbi fons eſt, quòd homines quum ſint carnales,carnalem quoque Deum imaginantur.

20 *Et furatus eſt Iahacob cor Laban.* Hebraica locutio, qua ſignificat Moſes Iacob clàm vel furtim migraſſe,celato ſocero.Interim quibus anguſtiis conſtrictus fuerit Iacob notare voluit, quòd nullum niſi in fuga exitum habuit.Laban enim tota vita captiuum tenere ſtatuerat, nō ſecus acſi glebæ addictus,vel in metallum damnatus foret. Proinde nos quoque eius exemplo diſcamus,vbi Dominus nos vocat, fortiter cōtra omne genus obſtacula eniti: nec miremur ſi multæ arduæ difficultates ſe nobis ingerant.

22 *Et nuntiatum fuit.* Tridui ſpatium Dominus ſeruo ſuo dedit, donec traiecto Euphrate in fines terræ promiſſæ ingreſſus eſſet. Et fortè interea refrixit iracūdia Laban,cuius primo feruore ſæuiores fuiſſēt impetus.Quòd autē deinde permiſit in medio itinere eum intercipi, voluit hoc modo ſuū auxiliū illuſtrius reddere.Optabile quidē erat nō interpellari eius curſum, nec hoſtili ſoceri aduentu mortis terrorem ei incuti:ſed quum Laban inſtar truculentæ feræ nihil quàm cædes ſpirās,repentè à Domino compeſcitur,hoc ad cōfirmandam ſancti viri fidem longè aptius & vtilius fuit. Nam ſicuti in ipſo iuuando clarius enituit Dei potentia: ita eius præſidio fretus,per reliquas tentationes animoſius perrexit. Quo docemur,quæ nobis ad tempus moleſtæ ſunt perturbationes, eas tamen in ſalutem cedere: ſi modò obedienter nos Dei arbitrio ſubiicimus, qui ita nos conſultò exercet, vt reipſa melius oſtendat quam de

nobis gerit curam. Triſte erat ac miſerabile ſpectaculum, quòd Iacob tantam familiam trahens, profugeret quaſi ſibi malè conſcius: hoc vero lógè acerbius, magíſque formidabile quòd Laban eius capiti imminet, exitium intentans. Modus verò liberationis qui deſcribitur à Moſe, omnibus triumphis nobilior fuit. Nam Deus è cælo ad opem ſeruo ſuo ferendam deſcendens, ſe medium opponit, ac momento compeſcit indomitum illum furorem quo ardebat Laban.

23 *Et aſſecutus eſt eum itinere ſeptem dierum.* Quia iam placata, vel ſaltem frænata erat crudelitas Laban, non audet atrocius minari: ſed depoſita ferocia, ad fictas & mendaces blandicias deſcẽdit. Factam enim ſibi iniuriam conqueritur, quòd celatus fuerit de diſceſſu Iacob, quem ſoléni gaudio proſequi in ſignũ paterni amoris optaſſet. Ita hypocritæ, vbi ablata illis eſt lædendi & nocẽdi facultas, falſis querimoniis bonos & ſimplices onerãt, quaſi penes ipſos reſideat culpa. Quare ſiquãdo iniqui homines & perfidi, vbi nos improbè vexauerint, prætextum æquitatis à ſua parte obtendunt, deuoranda eſt nobis hæc iniquitas: non quòd prorſus omittenda ſit iuſta defenſio, ſed quia effugere non poſſumus quin peruerſi homines ſemper ad maledicẽdum facundi ſint, ac ſcelerum culpam in nos, qui ſumus innoxii, ſine pudore retorqueant. Interim prudenter cauendum eſt ne occaſionem, quam captant, ipſis demus.

29 *Eſt fortitudo in manu mea.* Diuerſa eſt apud Hebræos loquutio, Manus mea eſt ad robur. ſenſus tamen clarus eſt, quòd denuntiat Laban ſibi vltionem eſſe in promptu. Quidam exponũt, Manus mea eſt ad Deum: ſed ex aliis locis apparet, אל pro virtute accipi. Verùm ſtulta iactantia inflatus Laban, ſecum ipſe pugnat. nam quum à Deo prohibitus fuerit quicquam tentare aduerſus Iacob, vbinam erũt illæ vires quas prædicat? Videmus itaque vt cæco impetu ſe præcipitet, quaſi pro ſua libidine quiduis inuito Deo poſſit. Deũ enim ſibi aduerſum eſſe ſentiens, gloriari tamen de ſuis viribus non dubitat. quorſum id, niſi tanquam futurus Deo ſuperior? Denique ſemper incredulitatis comes eſt ſuperbia: vt increduli quamuis fracti, contra Deum tamen proteruè inſurgere non deſinant. Accedit deinde aliud malum, quòd ſe à Deo iniuſtè opprimi cauſantur.

Sed Deus patris ueſtri. Cur non etiam fatetur Deum ſuum, niſi quòd prius eius mentem faſcinauit Satan, vt in tenebris errare malit quàm ſe ad oblatam lucem vertere? Velit nolit, cedere cogitur Deo Abrahæ: & tamen debita illum gloria fraudat, commentitias deitates, in quibus deluſus fuerat retinẽs. Videmus ergo vt impii, licet Dei virtutem experti, non tamen eius imperio ſe in ſolidum ſubiiciant. Quare vbi ſe patefecit nobis Deus, ſimul petendus è cælo eſt ſpiritus manſuetudinis, qui in illius obſequium nos inflectat & ſubigat.

30 *Vt quid furatus es deos meos?* Hoc ſecundum eſt accuſationis caput quo grauatur Iacob, quòd non deſiderio patriæ, neque alia iuſta & probabili cauſa diſceſſerit: quandoquidem furto ſe implicuit. Graue & probroſum crimen, à quo tamen procul aberat Iacob. Sed hinc diſcamus neminem tam innoxiè poſſe viuere in mundo, quin probra interdum & dedecoris notas immeritò ſuſtineat. Quoties id nobis contigerit, ſuſtentet nos eximia illa promiſſio, quòd Dominus ſuo tempore innocẽtiam noſtram inſtar auroræ proferet. Nam hoc artificio nos à ſtudio rectè agendi abducere molitur Satan, quum citra culpam noſtram falſis calumniis traducimur. Atque vt ingratus eſt mundus, peſſimam ſæpe mercedem benefactis rependit. Reperti ſunt quidam qui heroica magnitudine ſiniſtros rumores cõtẽnerent, quia pluris apud eos eſſet recta conſcientia quàm peruerſa populi opinio. Sed fideles, ne vnquam eos deficiat cõſcientia, in Deum reſpicere conuenit. Cæterùm videmus vt Laban תרפים vocet deos: non quia deitatẽ illic putaret eſſe incluſam, ſed quia in honorẽ deorum imagines illas colebat. Vel potius quòd Deo ſacra facturus, vertebat ſe ad illas imagines. Hodie ſolo vocis diſcrimine Papiſtæ ſe argutè elapſos exiſtimant, quia idolis ſuis non tribuant nomen deorum. Atqui friuolum effugium eſt, quũ ſint in re ipſa prorſus ſimiles. nam quicquid honoris deberi fatentur vni Deo, coram picturis vel ſtatuis profundunt. Veteribus autem idololatris non defuit prætextus, quòd metonymicè deos vocarent imagines repræſentandi Dei cauſa confictas.

31 *Et reſpondit Iahacob.* Breuiter diluit vtrũque accuſationis caput: de furtiuo diſceſſu modeſtè ſe ac verecundè excuſat, quia veritus fuerit ne ſpoliaretur vxoribus. Hoc autẽ modo partẽ culpæ in ſe ſuſcipit, quia ſatis habet à cõcepta malitia ſe purgare. Nõ diſputat rhetoricè an furtim diſcedere licuerit, ſed in medio relinquit, vitioſúſne fuerit ille timor. Hãc modeſtiam imitari diſcant omnes filii Dei, ne immodico tuendæ famæ ſtudio ad contentiones proſiliant: ſicuti multos videmus de nihilo ſæpe tragœdias mouere, dũ nihil, quantũuis leuiculũ, ſibi obiici ſuſtinent. Hac igitur excuſatione contentus fuit Iacob, dũ ſe nihil ſceleratè egiſſe probat. Sequitur alterius capitis defenſio, in qua Iacob fiduciam ſuam oſtendit, morti adiudicans apud quem deprehenſum fuerit furtum. Et loquitur quidem ex animo: ſed ſi comperta tunc fuiſſet

veritas, neceſſe erat ipſum leuitatis ſuæ pudere. Quanquam ergo ſibi non malè conſcius eſt, nimia tamen feſtinatione peccat, quòd nō prius ſedulò inquirit quàm de re ſibi dubia pronunciet. Debuerat tam vxores quàm filios vocare, & à ſingulis ſciſcitari vt res haberet. Perſuaſus quidem eſt tam bene moratam ſe habere familiam vt nulla in eius mentē veniat furti ſuſpicio, ſed diſciplinæ ſuæ non ita confidere debuit quin metueret, vbi crimen obiicitur. Quare diſcamus de rebus incognitis ſuſpendere iudicium: diſcamus item pro aliis non ſpondere, ne temeritatis noſtræ ſerò nos pœniteat. Adde quòd hinc etiam factum eſt vt pollutio, quæ ſtatim exterminari potuit, diutius ſubſtiterit in domo Iacob.

32 *Quòd Rachel furata eſſet Deos.* Narrat Moſes quomodo ſuum furtum occultauerit Rachel, nēpe quòd inſidens idolis, menſtrua ſe pati ſimulauit. Quæritur autem, pudoréne an pertinacia id fecerit. Probroſum erat in furto deprehendi: timebat etiam grauem mariti ſententiam. Mihi tamen probabile eſt, non tam pudorem apud eam valuiſſe quàm obſtinatū idololatriæ ſtudium. Nam ſcimus quantopere mentes hominum dementet ſuperſtitio. Ergo quaſi incomparabilem theſaurum nacta foret, quiduis ſibi potius tentādum eſſe ducit quā vt eo priuetur. Quinetiam patris & mariti offenſam mauult incurrere quàm abiicere ſuperſtitionis materiā. Dolo etiam accedit verborum mendacium, vt multiplici reprehenſione digna ſit.

36 *Et ira fuit ipſi Iacob, & iurgatus eſt.* Peccat iterum Iacob, litigans cum ſocero de re nō ſatis comperta, & crimen ei calumniæ perperam impingens. Quanuis enim ſuos omnes putaret eſſe extra noxam, ſua tamen negligentia deceptus eſt. Sibi quidem moderatur, quòd expoſtulans cum Laban non certat conuitiis: ſed in eo excuſabilis nō eſt quòd ſuſcipit totius familiæ cauſam, quum extra noxam non eſſet. Siquis metu retentum fuiſſe excipiat, quoniā magnam comitum manum ſecum adduxerat Laban, res ipſa oſtendit animi potius ſui modeſtia ita cōpoſitum fuiſſe. Liberè enim reſiſtit, nec vllum oſtendit formidinis ſignum: tantùm à maledicēdi proteruia abſtinet. deinde ſubiicit iuſtas ſibi cauſas ſuppetere cur accuſet Labā: nō quòd recriminandi animo contra ſocerum velit inſurgere, ſed quia vtile erat cognatos & comites Laban omnium fieri teſtes, vt ex longa tolerantia Iacob, eius integritas melius pateret. Commemorat autem Iacob nō modò ſe fidum fuiſſe gregis cuſtodem, ſed laborem quoque ſuum Dei benedictione proſperum fuiſſe: addit præterea ſe multatū fuiſſe omnibus damnis. In quo Laban magnæ iniquitatis inſimulat. neque enim Iacob vltro ſoceri ſui auaritiam & rapacitatem oblatis fomentis accendere debuit, ſed coactus ceſſit eius iniuriis. Quum dicit *ſomnum ſuū ab oculis fugiſſe*, non tantùm ſignificat noctes ſe duxiſſe inſomnes, ſed luctatum eſſe cum ipſa natura, vt debita quiete ſe fraudaret.

42 *Niſi Deus patris mei.* Hìc Dei gratiæ adſcribit Iacob quòd domum non redeat prorſus vacuus. quo non ſolum exaggerat peccatum Laban, ſed occurrit obiectioni quæ videri poterat eius querimoniis aduerſa. Quòd ergo diues eſt, ſoceri benignitate factū eſſe negat, ſed ſe à Domino reſpectum eſſe teſtatur: acſi dixiſſet, Per te non ſtetit quin mihi vlterius noceres: ſed Deus quem habui propitium, tibi obſtitit. Iam quum Deus non ſit patronus malæ fidei, nec improbos iuuare ſoleat, inde cognoſcitur integritas Iacob, quòd Deus ſe eius vindicem interpoſuit. Notandum autem eſt quòd Deum Abrahæ nominatim ab omnibus diis fictitiis ſeparans, non alium eſſe verum Deum admonet: quo ſimul demonſtrat ſe veræ pietatis eſſe cultorem. Timorem Iſaac paſſiuè accipe pro Deo quem Iſaac reuerebatur: ſicut, propter reuerentiā quæ illi debetur, vocatur timor & tremor populi ſui. Et paulo pòſt eodem capite ſimilis locutio recurret. Pii autem Deum ſic timent vt minimè horreant ad eius conſpectum, ſicuti reprobi: ſed trepidantes ad eius iudicium, ſolicitè coram ipſo ambulant.

Afflictionem meam, & laborem manuum mearum. Hoc dictum eſt ex pietatis ſenſu, quòd Deus afflicto, & fideliter probéque ſe gerenti opem tulerit. Ergo vt nos fauore ſuo ſubleuet Dominus, diſcamus officio noſtro ritè defungi, non fugiamus legitimos labores, multis etiā moleſtiis pacem redimere ne detrectemus. Deinde ſi duriter & iniquè nos tractent de quibus bene erimus meriti, in ſpe & ſilentio feramus crucem noſtram, donec ſuccurrat nobis Dominus. neque enim ad extremum vſque nos deſeret, ſicuti toties teſtatur Scriptura. Diſertè verò Iacob ſocerū ſuum vrget propria confeſsione. Cur enim eum increpuerat Deus, niſi quia contra ius & fas innoxium hominē perſequebatur? nam (ſicuti nuper attigi) malis & iniuſtis cauſis fauere à natura Dei abhorret.

43 *Filiæ, filiæ meæ ſunt.* Nunc longè aliter loqui incipit Laban quàm prius. videt ſe nullam amplius habere litigandi cauſam. Ergo conuictus, ſepultis iurgiis ad placidū, amicúmque ſermonem delabitur. Cur ego, inquit, tibi infeſtus eſſem, quum ſint omnia inter nos communia? An ego in viſcera mea ſæuirem? nam & vxores tuæ, & liberi tui, ſanguis meus ſunt. quare ita me erga vos affici par eſt acſi gererem omnium perſonam. Perinde iam reſpondet atque

homo æquiſſimus. Vnde autē tam repentè illi nata humanitas, qui nuper nullo recti vel praui delectu, in perniciem Iacob rapiebatur, niſi quòd agnoſcit Iacob bona fide ſecum egiſſe, & tandem neceſſitate fuiſſe coactum vt conſilium hoc furtiui diſceſſus caperet? Atque hoc ſignū fuit hominis nō prorſus deſperati. nam multos cernere licet tā perditæ impudentiæ, vt rationibus victi & obruti, ſtupida tamē contumacia ruere non deſināt. Colligimus autem ex hoc loco, licet auaritia peruerſique alii affectus iudicium & ſanam mentem eripiant, manere tamē in animis hominum inſculptam veri notitiā, quæ ſcintillas excitata emittit, niſi in totū malitia dominetur. Siquis prius dixiſſet, Quid agis Laban? quænam iſta feritas, contra viſcera tua inſurgere? minimè fuiſſet auditus: præcipiti enim furore ardebat. Nunc vltro ipſe ſibi ſuggerit ac prædicat quod ab alio audire noluiſſet. Conſtat igitur lucem æquitatis, quæ nunc emergit, fuiſſe in eius animo ſuffocatam. In ſumma, ſolus amor noſtri nos excæcat, quia rectè quiſque noſtrum iudicat, vbi non ſunt intermediæ perſonæ. Cæterùm ſi contigerit nos ad tempus turbari, danda ſaltem opera eſt vt præualeat tandem ratio & æquitas. Quòd ſiquis ad malitiam ſe obduret, manebit tamen inſculpta illa, quam dixi, interior & occulta notitia, quæ ad eum damnandum ſufficiat.

44 *Percutiamus fœdus ego & tu.* Hîc facit Laban quod ſolent homines malè ſibi cōſcii, dum ſibi cauet à mutua vindicta: ac talis trepidatio & anxietas iuſta eſt maleficiorum merces. Adde quòd improbi alios ſemper æſtimāt ex proprio ingenio, vnde fit vt vndique ſibi metuāt. Quare tale fere exemplum antè narrauit Moſes, quum Abimelech fœdus cum Iſaac percuſſit. Quo magis ſtudendum eſt, ſi animis ſedatis eſſe cupimus, vt ſincerè & innoxiè verſemur cum proximis. Interea docet Moſes quàm placabilis fuerit Iacob, & quanta facilitate paſſus fuerit ſe adduci ad concordiam. Plurimas & grauiſſimas iniurias pertulerat: nūc omnium oblitus, manū ad beneuolentiam libenter porrigit: & adeo pertinax non eſt in tuendo iure ſuo, vt quodammodo præueniat ipſum Laban, lapidem primus ſtatuens. Et ſane filios Dei nō modò pacem alacriter amplecti decet, ſed etiam cupidè inquirere, ſicuti iubemur Pſalmo 34.c.15. Quod ad Lapidū aceruum ſpectat, ſemper vſu receptum fuit, cæremoniam aliquam adhibere quæ pacta vtrinque ſanciret. nunc congeries lapidum extruitur, vt etiam ad poſteros vigeat fœderis memoria. Quòd has partes occupat Iacob, iam diximus ſignum eſſe propenſi ad pacem animi. Liberè quidem conqueſtus eſt, dum ita oportuit, ſed vbi ad pacificationem ventū eſt, demonſtrat ſe nihil alere veneni. Quum mox ſubiicit Moſes, eos *comediſſe ſuper aceruum*, non obſeruat hiſtoriæ ſeriem. Prius enim vtrinque pactæ ſunt ac dictæ leges quàm celebratum conuiuium: ſed hæc figura (vt prius vidimus) ſatis vſitata eſt.

47 *Et uocauit eum Laban.* Eodem ſenſu vterque nomen ex ſua lingua tumulo imponit. Vnde apparet Laban vſum fuiſſe lingua Syriaca, quanuis ex genere Heber eſſet progenitus. Sed non mirum eſt quòd inter Syros habitans, tam linguæ quàm moribus gentis aſſueuerit. Et paulo antè bis vocatus eſt Syrus: acſi Moſes degenerem & alienum ab Hebræis dixiſſet. Sed hoc ſuperiori hiſtoriæ minimè cōgruere videtur, vbi legimus filias Labā impoſuiſſe filiis ſuis Hebraica nomina. Verùm ſolutio non eſt difficilis. nam quum magna ſit iſtarū linguarū inter ſe affinitas, facilis fuit vnius vocis in alteram inflexio. deinde, ſi morigeras ſibi vxores habuit Iacob, non mirum eſt ſi eius linguā didicerint. Ipſe autem proculdubio in hoc incubuit: vtpote qui ſciebat familiam ſuam à reliquis gentibus ſegregatā eſſe. Quòd autem ſuprà vſus eſt Moſes nomine Galaad, prolepſis fuit. nam quum ætati ſuæ ſcriberet, non dubitauit receptum nomē ponere. Cæterū hinc colligimus, cæremonias & ritus ad id quod inter ſe conſtituunt homines, referri debere. Quæ etiam regula in Sacramentis valere debet: quia ſi tollatur verbum quo nobiſcum paciſcitur Deus, inutiles tantùm & mortuæ figuræ reſtabunt.

49 *Speculetur Dominus.* Iudicio Dei vindicandum commēdat Laban quicquid alter in alterū abſentem peccauerit: quaſi diceret, Quanuis ad me vſque non perueniat iniuriæ notitia, quia procul abero, Dominus tamen qui vbique adeſt, ſpeculetur. Quam ſententiam clarius paulo pòſt exprimit, dicens, Nemo nobiſcum eſt, Deus inter me & te erit teſtis. Quibus verbis ſignificat Deum tunc acerrimum fore cuiuſlibet ſceleris vindicē, vbi nullus ſedebit in mūdo iudex. Et certè ſiqua in nobis vigeret religio, longè magis nos moueret Dei præſētia quàm omniū hominū cōſpectus. ſed fit bruto carnis noſtræ ſtupore vt nonniſi homines reuereamur: quaſi impunè illudere Deo liceat, vbi non coarguimur hominū teſtimonio. Verū ſi hoc cōmunis naturæ ſenſus dictauit ipſi Laban, venturas in Dei iudiciū fraudes quæ mundo ſunt abſcōditæ: pudeat nos qui in Euangelii luce verſamur, latebras fallaciis noſtris captare. Hinc etiā collige legitimum iuriſiurandi vſum, quem etiam Apoſtolus in Epiſtola ad Hebræos notat, nempe quòd homines finem controuerſiis ſuis facturi, ad Dei iudicium confugiunt.

50 *Et ſi acceperis uxores ſuper filias meas.* Hanc perfidiæ ſpeciem fore intelligit Laban ſi alias ſibi

vxores Iacob adiungat. Atqui ipſe cũ ad polygamiam coegerat. vnde enim plures vxores ſancto viro, niſi quòd doloſè in locum Rachelis ſuppoſita fuerat Lea? Sed vitium, cuius perperam author fuerat, auaritia ſua excæcatus, nũc ex ſincero naturæ ſenſu damnat. Et certè vbi abrũpitur coniugii vinculum, quò nullũ inter homines ſanctius eſt, tota humana ſocietas labefactatur. Quare phrenetici homines, qui hodie in tuenda polygamia ſibi placent, non alio iudice opus habent quàm Laban.

53 *Deus Abrahæ.* Hoc quidem rite fit & ordine quòd Laban per Dei nomen adiurat Iacob. Hæc enim fœderum eſt ſanctitas, Deum vtrinque aduocare, vt inultam perfidiam non ſinat. Sed perperam vero Deo idola commiſcet, quibuſcum nihil illi eſt commune. Ita ſcilicet homines ſuperſtitionibus impliciti, ſacra profanis, & puræ deitati hominum figmenta promiſcuè miſcere ſolent. Cogitur Deo Abrahæ aliquid dare honoris, in ſuis tamen ſordibus demerſus iacet: & ne deterior videatur ſua religio, antiquitatis fuco eam colorat. Deum enim patris ſui appellans, gloriatur ſibi à maioribus eſſe traditum. Interim Iacob ſuperſtitioſè non iurat. Diſertè enim exprimit Moſes nonniſi per timorem Iſaac iuraſſe, vt ſciamus non annuiſſe ſocero præpoſteram formam dictanti: ſicuti multi, vt impiornm gratiam captent, eãdem ſibi religionem cum ipſis eſſe ſimulant. Atqui vbi ſemel innotuit vnus Deus malignè ſupprimitur à nobis eius veritas, niſi ſua luce omnes errorum nebulas diſcutiat. Nec dubium eſt quin iurandi formæ reſponderit ſacrificium, vt ſcilicet à puro Dei cultu omnia inquinamenta arceret.

54 *Et vocauit fratres ſuos ut comederent.* Quòd hoſpitio comiter recipit Iacob affines ſuos, à quibus malè tractatus fuerat, in eo maſuetudinem ſuam teſtatur. Singulari etiam Dei beneficio factum eſſe notat Moſes, quòd poſt atrocem illam procellam, quæ interitum ſancto viro minitabatur, repentè enituit placida ſerenitas. Eodem pertinet quod ſtatim ſequitur, Laban amicè digreſſum fuiſſe: nam hoc modo palam oſtendit Dominus ſe cuſtodem eſſe ſerui ſui, qui eum velut ouem perditam mirabiliter è lupi faucibus eripuit. Nec verò tantùm ſedatus fuit furor Laban, ſed paternum affectum, quaſi mutatus in nouũ hominẽ, induit.

55 *Benedixitque eis.* Notanda eſt circunſtantia perſonæ, quòd ſcilicet Laban qui à pietate deſciuerat, & improbis erat ac ſceleſtis moribus, morem tamen benedicendi retinuit. Nam hinc docemur, ne qua impiis ſuperſit excuſatio ignorantiæ, principia quædam notitiæ Dei hærere in ipſorum cordibus. nam inde mos benedicendi, quòd certò perſuaſi ſint homines Deum vnum bonorum omnium eſſe authorem. Quanuis enim ſuperbè quiduis ſibi arrogent, vbi tamen ad ſeipſos redeunt, velint nolint, ſentire coguntur, quicquid bonorum eſt nonniſi à ſolo Deo prouenire.

CAPVT XXXII.

Poſtea Iahacob abiit in viam ſuam, & occurrerunt ei Angeli Dei.

2 *Et dixit Iahacob quando vidit eos, Caſtra Dei ſunt hæc, & vocauit nomen loci illius Mahanaim.*

3 *Miſit autẽ Iahacob nũtios ante ſe ad Eſau fratrem ſuum ad terram Sehir in regionẽ Edõ.*

4 *Et præcepit eis dicendo, Sic dicetis domino meo Eſau, Sic dixit ſeruus tuus Iahacob, Cum Laban habitaui & moratus ſum huc vſque.*

5 *Et ſunt mihi boues & aſini, pecudes & ſerui, & ancillæ, & miſi vt nuntiarem domino meo vt inuenirem gratiam in oculis tuis.*

6 *Reuerſi autem ſunt nuntii ad Iahacob, dicendo, Venimus ad fratrem tuum, ad Eſau, & etiam pergit in occurſum tuum, & quadringenti viri cum eo.*

7 *Et timuit Iahacob valde, & anguſtiis affectus eſt, & diuiſit populum qui erat ſecum, & pecudes, & boues, & camelos in duas turmas.*

8 *Dixit enim, Si veniret Eſau ad turmam vnam, & percuſſerit eam, turma quæ remanſerit euadet.*

9 *Et dixit Iahacob, Deus patris mei Abraham, & Deus patris mei Iſhac, Domine, qui dixiſti ad me, Reuertere ad terram tuam & cognationem tuam, & benefaciam tibi:*

10 *Minor ſum cunctis miſericordiis, & omni veritate quam feciſti cum ſeruo tuo: quia in baculo meo tranſiui Iordanem hunc, & nunc factus ſum in duas turmas.*

11 Erue me nunc de mana fratris mei, de manu Eſau. timeo enim eum, ne fortè veniat, & per
cutiat me, matrémque cum filiis.
12 Et tu dixiſti, Benefaciendo benefaciam tibi, & ponam ſemen tuum ſicut arenam maris,
quæ non numeratur præ multitudine.
13 Et pernoctauit ibi nocte ipſa, & accepit ex iis quæ occurrebant ad manum ſuam, munus
mittendum ad Eſau fratrem ſuum:
14 Capras ducentas & hircos viginti, oues ducentas & arietes viginti:
15 Camelos lactantes, & pullos earum triginta: vaccas quadraginta, & iuuencos decem: aſi-
nas viginti, & pullos decem.
16 Et dedit in manum ſeruorum ſuorum, ſingulos greges ſeorſum: dixítque ad ſeruos ſuos,
Tranſite ante me, & interſtitium ponetis inter gregem & gregem.
17 Et præcepit primo, dicendo, Si occurrerit tibi Eſau frater meus, & interrogauerit te, di-
cendo, Cuius es, & quò pergis, & cuius ſunt iſta ante te?
18 Dices, Serui tui Iahacob munus eſt, miſſum ad dominum meum Eſau: & ecce etiam ipſe
eſt poſt nos.
19 Præcepit etiam ſecundo, etiam tertio, etiam cunctis pergentibus poſt greges, dicẽdo, Secũ-
dum verbum hoc loquemini ad Eſau quando inuenietis eum.
20 Et dicetis etiam, Ecce ſeruus tuus Iahacob eſt poſt nos. dixit enim, Placabo faciem eius
munere quod vadit ante me, & poſtea videbo faciem eius, ſi fortè ſuſcipiat faciem meam.
21 Tranſiuit itaque munus ante eum: & ipſe pernoctauit nocte ipſa cum turma.
22 Et ſurrexit nocte ipſa, & accepit duas vxores ſuas, & duas ancillas ſuas, & vndecim libe-
ros ſuo, & tranſiuit vadum Iaboc.
23 Et accepit eos, & tranſire fecit eos torrentem, trànſire inquam fecit omnia quæ e-
rant ſibi.
24 Porro remanſit Iahacob ſolus ipſe: & luctatus eſt vir cum eo donec aſcendit aurora.
25 Et vidit quòd non præualeret ei, & tetigit palam femoris eius, & mouit ſe pala femoris
Iahacob, luctante illo cum eo.
26 Tunc dixit, Dimitte me, quia aſcendit aurora. Cui reſpondit, Non dimittam te, niſi bene-
dixeris mihi.
27 Et dixit ad eum, Quod eſt nomen tuum? Et ait, Iahacob.
28 Tunc dixit, Non Iahacob dicetur vltrà nomen tuum, ſed Iſrael: quia princeps fuiſti cum
Deo, & hominibus præualebis.
29 Et interrogauit Iahacob, & dixit, Indica quæſo nomen tuum. Et dixit, Vtquid interrogas
de nomine meo? & benedixit ei illic.
30 Vocauit ergo Iahacob nomen loci, Peniel: quia vidi Deum facie ad faciem, & euaſit
anima mea.
31 Et ortus eſt ei ſol, quando tranſiuit Penuel, & claudicabat in femore ſuo.
32 Idcirco non comedunt filii Iſrael neruum contractionis qui eſt in pala fermoris, vſque ad
diem hanc: quia tetigit palam femoris Iahacob in neruo contractionis.

1 *Et Iahacob abiit in uiam ſuam.* Poſtquam è ſoceri ſui manibus, hoc eſt ex præſenti morte elapſus eſt Iacob, nunc in fratrem incidit, cuius æquè, vel etiam magis timenda erat atrocitas. nã eius minis expulſus fuerat à patria: nulla autem melior illi ſpes proponitur. Trepidè ergo non ſecus atque ad mactationem pergit. Cæterùm quia fieri vix poterat quin mœrore fractus concideret, tempeſtiuè Dominus ſuccurrit, & eum tam ad hoc certamen quàm ad alia præparat, vt ſe fortem in omnibus, inuictúmque athletam præſtet. Ergo vt ſciat Dei præſidio ſe tegi, Angeli, diſpoſitis vtrinque caſtris, obuiam ei procedunt. Hebræi interpretes putant ab vna parte locata fuiſſe hoſtiũ caſtra: Angelos autẽ vel Deũ poti' ex oppoſito ſtetiſſe. Atqui

multo probabilius eſt, Angelos fuiſſe in bina caſtra diſtributos à diuerſis lateribus Iacob, vt agnoſceret ſe vndique cinctum ac munitum eſſe cæleſtibus copiis: ſicuti Pſalmo 34.b.8 habetur, Angelos, vt Dei cultores ſeruent, caſtra per circuitum ipſorum metari. Quanquam non diſplicet eorum ſententia qui dualem numerum loco pluralis ſimpliciter accipiunt, vt fuerit Iacob circundatus continuo Angelorum exercitu. Porro duplex fuit huius viſionis vtilitas. nam quia ſanctus vir in futurum tempus valde anxius erat, hunc cruciatum maturè illi eximere Dominus voluit, vel ſaltem leuationis aliquid afferre, ne tentationi ſuccumberet. Deinde voluit poſtquam liberatus eſſet à fratre, præteriti beneficii memoriam infigere eius animo, nequando efflueret. Scimus quàm procliuis ſit in hominibus beneficiorum Dei obliuio: imò dum manum ſuam ad eos iuuandos extentam habet Deus, vix centeſimus quiſque oculos ſurſum attollit. Ideo neceſſe fuit viſibilem Dei tutelam ſancto viro ſtatui in conſpectu, vt tanquam in illuſtri theatro cerneret non fortuitò ſe nuper ereptum eſſe ex manu Laban, ſed quòd Angelos Dei pro ſe haberet pugnantes, vt certò ſperaret contra fratris conatus paratum ſibi fore eorum auxilium. denique vt ſuperato diſcrimine, memor eſſet ab illis ſe fuiſſe protectum. Hæc autem doctrina ad nos omnes extẽditur, vt diſcamus, in manifeſtis Dei gratiis inuiſibilem eius præſentiam intueri. Præcipuè tamen ſanctum virum nouis armis ad ſubeundũ quod inſtabat certamen inſtrui neceſſe fuit. Neſcit an mutatus ſit frater Eſau, an verò factus deterior. Atque huc magis inclinat ſuſpicio, virum ſanguinarium nihil niſi hoſtile moliri. Ergo ad firmandam in futurum tempus eius fiduciam, non minus quàm ad præteritæ gratiæ recordationem apparent Angeli. Fiduciam quoque nõ parum amplificat numerus. nam etſi ſatis ſit ſingulos Angelos nobis dari cuſtodes, liberalius tamen agit nobiſcum Dominus. Quare malignè extenuant Dei gratiam qui tantùm ab vno Angelo quenque noſtrum defendi putãt. Nec dubium eſt quin Diabolus hoc aſtu fiduciam noſtram aliqua ex parte minuere conatus ſit. Gratitudo ſancti viri notatur à Moſe, dum loco nomen imponit, quaſi perpetuæ memoriæ ſymbolum.

3 *Et miſit Iahacob nuntios.* Iam tunc Dei prouidentia factum eſt vt Eſau relicto patre verſus montem Seir vltro ſe contulerit: atque ita ceſſerit ex terra promiſſa, quò vacua eius poſſeſſio maneret poſteris Iacob abſque fraterna cæde. Neque enim vel patris imperio coactum credibilé eſt, vel ideo habitationem mutaſſe, quia fratre inferior haberi vellet. potius coniicio multis opibus locupletatum fuiſſe, quæ illum ex paterna domo extruderent. Scimus enim profanos, & huius ſeculi filios præſentibus cõmodis tam cupidè inhiare, vt quum ſe aliquid offert eorũ cupiditati conſentaneum, illuc bruto impetu ferantur. Imperioſus & ferox erat Eſau, matri infenſus, patris quoque reuerentiam excuſſerat, & ſe viciſſim ſciebat illis eſſe exoſum. vxores aſſiduas pugnas mouebant: durum illi ac moleſtum erat filiifamiliâs perſonam ſenili iam ætate agere. nec enim ſuperbi homines liberi ſibi videntur quum quis ſupra eos eminet. Ergo vt ſolutus alienis legibus degeret, ſeorſũ à patre degere maluit: ac tali illecebra ineſcatus eſt, vt promiſſæ hæreditatis immemor, locum fratri ſuo relinqueret. Diuinitus autem id factum eſſe dixi:
Mal.1.a.3. quemadmodum per Malachiam Deus ipſe pronuntiat, fuiſſe hanc quaſi relegationis ſpeciem quòd in montem Seir deductus eſt Eſau. Etſi enim ſponte migrauit, arcano tamen Dei conſilio terra illa priuatus eſt, quam tantopere appetierat. Præſenti verò dominandi cupidine illectus, in delectu cæcutiit, quũ terra Seir montoſa & aſpera, minúſque fertilis & amœna eſſet. Porro celebrem virum fuiſſe apparet, qui nomen regioni ex ſuo nomine impoſuit. quanquam veriſimile eſt, terram Edom dici per prolepſin à Moſe, quæ deinde ita vocari cœpit. Quæritur iam vnde reſciuerit Iacob fratrem ſuum in illa parte habitare. Quãquam pro certo nihil aſſero, probabilis tamen eſt coniectura fuiſſe à matre admonitum. neque enim in tanta ſeruorum copia defuit fidelis nuntius. Et facilè ex verbis Moſis colligitur, antequam terram ingreſſus eſſet Iacob, de nouo fratris domicilio ſciuiſſe id quod erat. Scimus autem multa eius generis à Moſe fuiſſe omiſſa quæ lectoribus facilè in mentem venire poſſunt.

4 *Sic dicetis domino meo.* Narrat hîc Moſes quàm anxius fuerit Iacob in placando fratre. Supplex enim iſta deprecatio nonniſi ingenti ac diro cruciatu extorta fuit. Sed videtur abſurda eſſe ſubmiſſio, qua dominium illi defert, pro quo vſque ad vitæ diſcrimẽ certauerat. Si enim primogenitus eſt Eſau, quid ſibi reſiduum facit Iacob? quorſum attinuit tantum ſibi accerſere inuidiæ, tot ſubire diſcrimina, & tandem viginti annorum exilio multari, ſi nunc ſe fratri ſubiicere non recuſat? Reſpondeo, quòd dominium temporale cõcedit, hinc nihil decedere arcanæ benedictionis iuri. Scit effectum diuinæ promiſſionis adhuc eſſe ſuſpẽſum: ergo ſpe futuræ hæreditatis contentus, in præſentia non dubitat fratrem ſibi honore præferre, ac ſe profiteri eius ſeruum. Nec verò in his verbis quicquam fictum fuit, quia paratus erat fratrem humeris portare: modò ne ius futuri temporis, quod adhuc erat abſconditum, perderet.

5 *Sunt mihi boues.* Non iactantiæ cauſa ſuas diuitias prædicat Iacob,ſed vt hoc modo ad humanitatem flectatur Eſau.Nimis enim turpe ac pudendum fuiſſet,qui in longinqua terra per Dei gratiā ditatus fuerat,immaniter fugare.Adde quòd futuræ æmulationi anſam præcidit: nam ſi inanis ac famelicus veniſſet,poterat Eſau ex diſpendii ſui metu nouā indignationem cōcipere. Teſtatur ergo Iacob ſe non venire vt patris ſubſtantiā ſugat, vel ditetur cum fratris iactura:acſi dixiſſet,Salua ſit tibi hæreditas terrena:ius enim tuum per me non minuetur: tantùm me ſinas viuere.Hoc exemplo monemur qualiter fouenda ſit nobis pax cū improbis.Nō prohibet quidem Dominus quin ius noſtrum tueamur,quoad permittent aduerſarii:ſed iure noſtro potius cedendum eſt quàm vt certamen oriatur noſtra culpa.

6 *Et reuerſi ſunt nuntii.* Eſau beneuolentiæ cauſa progreditur obuiam fratri ſuo: ſed Iacob reputās immanem eius ferociam, inflatos ſpirirus, ac truces minas,nihil humanum ab eo expectat.Et Dominus ſerui ſui animum tali anxietate,licet de nihilo,ad tēpus premi voluit,vt precandi feruorem magis accenderet.Scimus enim quale in hac parte frigus generet ſecuritas.Ergo ne fides,nullis ſtimulis excitata,in nobis torpeat, multa ſæpe nos timere patitur Deus quæ timenda non ſunt.Nā quanuis vota noſtra præueniens occurrat malis noſtris, remedia tamē occultat,donec fidem noſtram exercuerit.Interea notandum eſt, filios Dei nunquam pollere tam robuſta conſtantia,quin ſimul carnis infirmitas in illis ſe prodat.Nā qui fiduciam imaginantur omni timore vacuam,nunquam guſtarunt quidnam ſit vera fides.Non enim ſe in hūc finem Dominus nobis adfore promittit,vt periculorum ſenſu exuat:ſed ne præualeat metus, & nos deſperatione obruat.Adde quòd nunquam omni ex parte ſolida eſt noſtra fiducia, vt prauas dubitationes & vitioſos metus repellat,ſicuti optandum foret.

7 *Et diuiſit populum.* Refert Moſes,Iacob ex re præſenti cepiſſe conſilium.Familiam enim in duas turmas diuidens,ancillas priore loco ſtatuit,vt primum inſultum, ſi ita neceſſe ſit, ſuſtineant:vxores verò liberas longius à periculo ſubducit.Atque hinc quidem colligimus, nō ita expauefactum fuiſſe Iacob quin res ſuas componeret.Scimus vbi panicus terror occupat animos, nihil ſuppetere cōſilii, ſed velut exanimes ſtupere qui rebus ſuis proſpicere deberent.Ergo ex fidei Spiritu hoc manauit, quòd aliquam diſtantiam interpoſuit Iacob inter duas familiæ ſuæ partes,ne ſiqua inſtaret clades,totum ſaltem intercideret Eccleſiæ ſemen.Nam hoc cōſilio dimidiam partem mactationi obtulit,vt ad reliquos ſuperſtites tandem perueniret hæreditas promiſſa.

9 *Deus patris mei Abrahæ.* Rebus ſuis,vt præſens ſuadebat neceſſitas,diſpoſitis, iam ad preces ſe conuertit.Teſtis autem eſt hæc precatio,non fuiſſe tanto metu oppreſſum ſanctum virum, quin victrix emergeret fides.Neque enim dubitanter ſe & ſuos Deo commēdat:ſed tā promiſſionibus Dei quàm acceptis beneficiis confiſus, ſuas curas & moleſtias in eius ſinū reiicit.Diximus autem ſuprà quorſum ſpectent hæc epitheta quæ tribuit Deo,& quid valeant: nempe quum longius diſtent homines à Deo quàm vt ad eius altitudinem per ſe conſcendant, ipſe ad fideles deſcendit.Ita ſe Deum Abrahæ vocans & Iſaac,filium ipſorum Iacob comiter ad ſe inuitat.neque enim ſancto viro difficilis ad domeſticum Deum erat acceſſus.Deinde quia totus mundus in ſuperſtitiones defluxerat,peculiari nota diſcerni voluit Dèus ab omnibus idolis,vt populum electum in fœdere ſuo teneret.Ergo Iacob Deum Patrum ſuorū nominatim compellans,promiſſiones in illorum perſona ſibi datas,in medium ſibi proponit,ne dubio animo precetur,ſed tutò recumbat in illam fulturam, quòd promiſſæ benedictionis hæres, Deū propitium habiturus ſit.Et ſanè orādi regula nobis ex verbo petenda eſt, ne temere ad Deum perrumpere tentemus,ſed ad eū pergamus quatenus ſe nobis patefecit.quod ex proximo contextu clarius patet, vbi Iacob Dei mandatum & promiſſionem in memoriā reuocans, quaſi duabus columnis innititur.Et certè hæc legitima eſt orandi ratio, vt fideles Deo vocanti reſpondeant: atque ita inter huius verbum & illorum vota mutuus ſit conſenſus: ſicuti nulla ſuauior vel magis concinna ſymphonia fingi poteſt.Domine,inquit,iuſſu tuo redeo: deinde ſalutem reuerſo pollicitus es: æquum eſt igitur vt te mihi præbeas itineris ducem. Hæc ſancta eſt præſumptio,quum officio noſtro defuncti,ſecundum Dei vocationem familiariter ab ipſo petimus quicquid promiſit, quando ſe nobis gratis obſtringens,factus eſt quaſi voluntarius debitor.Quiſquis autem nullo Dei mandato aut promiſſione fretus, vota concipit, nihil quàm vanas ampullas proiicit in aerem.Hic etiam locus certius cōfirmat quod prius dictum fuit, Iacob non falſò prætexuiſſe apud vxores, Deum ſibi reditus eſſe authorem.Nam ſi tunc mentitus foret, nulla nunc ſuppeteret bene ſperandi materia.Atqui ad cæleſte tribunal cum hac fiducia prodire non dubitat, ſe manu Dei protectum iri, cuius auſpiciis redire in terram Chanaan auſus eſt.

10 *Minor ſum cunctis miſericordiis.* Tametſi loquutio hæc dura eſt Latinis auribus,ſenſus tamen

obſcurus nõ eſt. Fatetur Iacob pluribus ſe Dei beneficiis fuiſſe cumulatum quàm ſperare auſus foret: ideóque multum abeſſe vt ad impetrandum quod poſtulat, quicquam afferat digni tatis vel meriti. Dicit ergo ſe minorẽ fuiſſe Dei gratiis: quia indignus erat in quem Dominus tam liberaliter præclara dona conferret. Porro vt melius pateat ſancti Patriarchæ cõſilium, notãdus eſt Satanæ aſtus. nam vt propriæ indignitatis ſenſu nos ab orando deterreat, cogitationem hanc nobis ſuggerit, Quis tu es, vt in Dei conſpectum prodire audeas? Hanc tentationem maturè præuertit Iacob, dum præfatus ſe eſſe indignum ſuperioribus Dei donis, ſimul tamen agnoſcit non eſſe Deum hominibus ſimilem, vt continuandis & augendis beneficiis vnquam laſſetur. Interea Iacob ex eo fiduciæ materiam colligit: quia Deum tam beneficũ ſæpe iam expertus erat. Ergo in duplicem ſcopum reſpexit: quia & occurrere voluit diffidentiæ, quæ ex ingenti donorum Dei cumulo obrepere poterat, & dona illa in diuerſam partem conuertit, vt ſibi promitteret eundem erga ſe Deum fore, qui hactenus fuerat. Duas autem voces ponit, Miſerationes & veritatem, vt ſignificet, Deum mera ſua bonitate induci vt nobis benefaciat: & hoc modo fidem ſuam probare. Atque hæc copula miſericordiæ cum veritate paſſim occurrit in Scripturis: vt ſciamus bona omnia nobis ex gratuito Dei fauore fluere: eorũ verò nos fieri capaces dum eius promiſſiones fide amplectimur. *Quia in baculo meo.* Non enumerat Iacob ſingulas Dei gratias, ſed ſub vna ſpecie alias comprehendit, quod quũ inops & ſolitarius viator Iordanem tranſiſſet, nunc diues & multis copiis refertus veniat. Notanda eſt autem antitheſis inter Baculum & duas turmas: in qua priorem ſolitudinem & inopiam cum præſenti abundantia comparat.

11 *Erue me.* Poſtquam pluribus Dei beneficiis ſe obſtrictũ eſſe meminit quàm vt ſua merita iactare poſſet, & ſe inde ad ſpem maiorem erexit: nũc ſuam neceſſitatem cõmemorat, acſi diceret, Domine, niſi tot præclara dona in nihilum velis recidere, iam tempus eſt vt mihi ſuccurras, & exitium auertas quod mihi à fratre impendet. Expoſito autem ſuo metu, clauſulam adiungit de benedictione ſibi promiſſa, vt ſe iterum promiſſionibus ſibi datis confirmet. Matrem cum filiis occidere, prouerbialiter apud Iudæos dictum fuiſſe puto, pro nihil reliquum facere: metaphora ab auibus ſumpta, quum pullos vnà cum matribus rapiũt aucupes, totúmque nidum euacuant.

13 *Et accepit de his quæ ad manum.* Quòd muneribus placare fratrem ſtudet, non facit diffidẽtia, quaſi Dei præſidio ſe tutum fore dubitet. Hoc quidem inter homines nimis commune eſt vitium, vt Deum precati ſe huc & illuc circumagant, ſibíque vana ſubſidia comminiſcãtur: quũ hic præcipuus ſit orationis fructus, in ſilentio & quiete expectare Dominum: ſed aliud propoſitum fuit ſancto viro quàm ſatagere & tumultuari, quaſi vnico Dei auxilio contentus nõ foret. Quanuis enim certò perſuaſus ſit, hoc vnum ſibi ſufficere, quòd Deum habet propitium, non tamẽ omittit quæ in manu ſunt media, ſucceſſum in manu Dei reponens. Etſi enim precando curas noſtras reiicimus in Deum, vt pacatis ſimus ac tranquillis animis, non tamẽ hæc ſecuritas ignauos reddere nos debet. Nam Dominus quæcunque nobis adminicula porrigit vult in vſum aptari. Multum verò à turbulentis mundi ſtudiis differt hæc piorum ſedulitas: quia mundus à Dei benedictione induſtriam ſuam ſeparans, quid rectum ſit vel liceat non expendit: deinde ſemper trepidat, & ſatagendo inquietudinem ſuam magis ac magis ſollicitat. Pii autem non aliunde laboris ſui profectum ſperantes quàm ex Dei miſericordia, mentem ſuam quærendis mediis tantũ ideo applicant, ne ſuo torpore ſepeliant Dei dona: defuncti ſuo officio, pendent ab eadem Dei gratia: mediis verò deſtituti, nihilominus quieſcunt.

14 *Capras ducentas.* Hinc perſpicimus quanti promiſſionem ſibi datam æſtimauerit Iacob, dum tantam rerum ſuarum iacturam facere non recuſat. Scimus quæ magno ſudore ac moleſtiis parta ſunt, in maiori haberi pretio. Itaque vtplurimum magis reſtricti ſunt ac tenaces qui ſuo labore ditati ſunt. Hæc verò etiam ex magnis opibus nõ leuis fuit diminutio, quadraginta vaccas, triginta camelos cum pullis, tauros viginti, & totidẽ aſinas cum pullis, capras ducentas, & totidem oues cum viginti arietibus, & totidem hircis, dare. Atqui libenter hanc ſibi mulctam iniungit Iacob vt ſecurum in patriam reditum comparet. Certè non difficile fuiſſet angulum aliquẽ reperire, vbi rebus integris degeret: nec minus commoda alibi fuiſſet habitatio. Sed ne perdat promiſſionis fructum, tanto pretio quietum in terra Chanaan hoſpitium à fratre ſuo redimit. Pudenda eſt igitur noſtra mollicies & tarditas, qui pedem maligne reducimus à recto vocationis noſtræ curſu ſimulatque aliquid perdendum eſt. Clara & ſonora voce mandat Dominus quidnam agere nos velit: ſed quia aliis moleſtum eſt ſarcinas colligere, torpidi iacent: alios deliciæ retinent, alios impediunt vel diuitiæ vel honores: denique pauci ſequuntur Deum, quia vix centeſimus quiſque diminui ſuſtinet. Quòd diſtinguit ſpatia inter nuntios, & alios aliis diuerſo tempore ſubmittit, hoc facit vt paulatim

mitiget fratris ferociam: vnde iterum colligimus, non ita perculſum fuiſſe metu, quin ſua negotia prudenter diſponeret.

23 *Et ſurrexit nocte ipſa.* Poſtquam Dominum precatus eſt, rebúſque ſuis conſuluit, iã ſumpta fiducia ſe committit periculo. Quo exemplo docentur fideles, quoties inſtat diſcrimẽ aliquod hunc tenendum eſſe ordinem: primò, vt ad Dominum rectà confugiant: deinde vt accõmodent in præſentem vſum quæcunque ſe offerunt media: tertiò, vt ad quemlibet euentũ paratì, intrepidè pergant quocunque Dominus præcipit. Sic Iacob, ne in ipſo articulo deficiat, tranſitum non formidat quem cernit plenum eſſe periculi, ſed velut clauſis oculis curſum ſuum proſequitur. Ergo eius exemplo in rebus perplexis ſuperanda eſt anxietas, ne ab officio nos prohibeat vel moretur. Solus manet, præmiſſis vxoribus ac liberis: non vt audita illorum clade effugiat, ſed quia ſolitudo ad precandum erat aptior. Neque enim dubium eſt quin vltima quæque metuens, totus inuocandi Dei ardore correptus fuerit.

24 *Et luctatus eſt uir cum eo.* Quanquam hæc viſio priuatim ipſi Iacob apprimè vtilis fuit, vt præſciret multa ſibi adhuc reſtare certamina, & ſe omnium fore victorẽ certò ſtatueret: minimè tamen dubium eſt quin Dominus in eius perſona cõmune ſuis omnibus tentationũ, quæ ipſos manent, & aſſiduè in hac caduca vita ſubeundæ ſunt, ſpecimẽ exhibuerit. Quare hunc viſionis finẽ tenere conuenit, omnes Dei ſeruos in hoc mũdo eſſe velut athletas: quia Dominus eos variis luctarum generibus exercet. Porro non dicitur vel Satan vel mortalis quiſpiam homo cum Iacob luctatus eſſe, ſed ipſe Deus: vt ſciamus ab ipſo probari fidem noſtram: & quoties tentamur, verè nobis eſſe cum eo negotiũ: non tantùm quia militamus ſub eius auſpiciis: ſed tanquam antagoniſta nobiſcum in arenam deſcendit vt vires noſtras exploret. Hoc quãquam prima ſpecie abſurdũ videtur, experientia tamen & ratio verum eſſe docet. Nã ſicuti ex eius gratia proſperi omnes ſucceſſus manãt ita res aduerſæ, vel ferulæ ſunt quibus peccata noſtra caſtigat, vel fidei ac patientiæ documẽta. Quum autem nullum ſit tentationis genus quo non examinet Dominus ſuos fideles, aptè congruit ſimilitudo, quòd velut conſertis manibus congreditur ad luctam. Ergo quod ſub viſibili forma ſemel demonſtratum fuit patri noſtro Iacob, quotidie in ſingulis Eccleſiæ membris impletur, vt cum Deo luctari in tẽtationibus neceſſe habeant. Alio quidem modo tentare nos dicitur quàm Satan: ſed quia ſolus ipſe crucis & afflictionum author eſt, lucémque & tenebras (ſicut apud Iſaiam dicitur) ſolus creat, tentare dicitur, quatenus probationem fidei noſtræ ſumit. Sed iam quæritur quiſnam contra talem antagoniſtam ſubſiſtere queat, cuius ſolo flatu diſperit & euaneſcit omnis caro, cuius aſpectu liqueſcunt montes, cuius voce vel nutu concutitur totus mundus. Itaque vel minimum certamen cum eo tentare, inſana eſſet temeritas. Verùm huius nodi facilis ſolutio eſt. Neque enim aduerſus eum pugnamus, niſi & eius virtute & armis. nos enim ad luctã prouocans, ſimul ad reſiſtendum inſtruit, vt cõtra nos & pro nobis pugnet. Denique talis eſt huius luctæ partitio, vt nos vna manu aggrediens, altera defendat: imò quia plus roboris ſuppeditat nobis ad reſiſtendũ quàm in nobis oppugnãdis explicet, appoſitè & propriè dicemus ſiniſtra manu ipſũ contra nos luctari, dextera autem pro nobis. Nam leuiter nos oppugnans, vires inuictas ſuppeditat quibus ſuperiores ſimus. Ipſe quidẽ apud ſe integer manet: ſed aliter exprimi non poteſt duplex illa ratio qua nobiſcum agit, quòd humana virga nos percutiens, non exerit plenas vires in tentatione: fidei verò noſtræ concedens victoriam, ſeipſo in nobis fortior eſt. Quanquã autem iſtæ loquendi formæ aſperæ ſunt, durities tamẽ facilè mitigabitur vbi ventũ fuerit ad praxin. Nam ſi tentationes ſunt certamina (ſcimus autem non eſſe fortuitas, ſed diuinitus nobis iniungi) hinc ſequitur Deum agere antagoniſtæ perſonam: vnde reliqua dependent, quòd ſcilicet in ipſa tentatione infirmus apparet contra nos, vt vincat in nobis. Quidam hoc ad vnã tentationum ſpeciem reſtringunt, vbi Deus palam & quaſi ex profeſſo aduerſarium oſtendit, quaſi in exitium noſtrum armatus. Et certè à vulgaribus luctis differre illam fateor, & præ aliis eximiũ & quaſi heroicũ robur poſtulare. Ego tamen libenter omne genus certamina complector quibus ſuos fideles Deus exercet: quãdoquidẽ in omnibus Deũ habent antagoniſtã: licet non ſemper ſe illis infenſũ apertè clamet. Quòd virũ nominat Moſes quẽ paulo pòſt Deũ fuiſſe teſtatur, locutio eſt ſatis trita. Quia enim ſub hominis ſpecie apparuit Deus, inde nomẽ mutuatur: ſicuti propter viſibile ſymbolum, Spiritus vocatur columba, & viciſſim, nomen Spiritus transfertur ad columbam. Quòd autem non citius exhibita fuit hæc viſio ſancto viro, hac ratione factum eſſe interpretor, quòd Deus ipſum tanquam robuſtum & bellandi peritum militem ad duriores pugnas vocare ſtatuerat. Sicuti enim tyronibus parcitur, nec ſtatim trahũtur iuuenci ad aratrum: ita mollius ſuos Dominus exercet, donec viribus collectis magis obdurue rint. Ergo Iacob ferendis ærumnis aſſuefactus, nũc ad ſeriã militiam producitur. Forte etiam Dominus ad certamen reſpexit quod tunc inſtabat. Sed ego in ipſo terræ promiſſæ ingreſſu

Iſaia 4.a.5.

admonitum fuiſſe arbitror, non eſſe cur tranquillam vitam ſibi deinde ſperaret. Poterat enim reditus in patriam videri quædam miſſionis ſpecies: ita Iacob inſtar emeriti militis, ad quietem ſe dediſſet. Quare pluſquam vtile ei fuit doceri qualis eum maneret conditio. Nos quoque in eius perſona docemur, toto vitæ curſu bellandum eſſe ne quis ſibi quietem promittens, vltro ſe decipiat. Atque hæc admonitio valde neceſſaria nobis eſt: videmus enim quàm procliues ad deſidiam ſimus. Vnde fit vt non ſolùm inducias in continuo bello, ſed in medio conflictu pacē imaginemur, niſi nos Dominus excitet.

25 *Et uidit quòd non præualeret ei.* Hìc nobis deſcribitur victoria Iacob, quam tamen non ſine vulnere adeptus eſt. Quòd dicitur Angelus vel Deus luctator velle ex arena diſcedere, quia ſe non fore victorem videt: more humano loquitur Moſes. Scimus enim vt Deus è ſua maieſtate ad nos deſcendens, quæ propria ſunt hominum, in ſe transferre ſoleat. Nouerat certè Dominus pugnæ euentum, antequam in arenam deſcenderet: imò iam ſtatuerat quid facturus eſſet, verùm eius cognitio pro ipſa rei experientia ponitur. *Tetigit palam.* Quanquam victoria potitur Iacob: percutit tamen eum Angelus in femore, vnde illi vſque ad vitæ finem durat claudicatio. Etſi autem nocturna viſio fuit, Dominus tamen extare veſtigium illud diebus omnibus voluit, vnde pateret inane non fuiſſe ſomnium. Porro hoc ſigno piis omnibus oſtenſum eſt quomodo in tentationibus emergāt victores: nempe ſic vt interim lædantur ac vulnerentur. Scimus enim Dei virtutem in noſtra infirmitate perfici, vt gloriatio noſtra cum humilitate cō iuncta ſit. nam ſi ſtarēt nobis integræ vires, nullaque eſſet ex certamine læſio vel luxatio, ſtatim caro inſoleſceret, & obliuiſceremur Dei auxilio nos viciſſe. Acceptū autem vulnus, & quæ inde ſequitur debilitas, ad modeſtiam nos cogit.

26 *Dimitte me.* Deus victoriæ laudem ſeruo ſuo concedit, & diſcedere paratus eſt tanquam virtute impar: non quòd inducias petere opus habeat, cuius partes ſunt inducias vel pacem dare, quoties ita placuit: ſed vt gloriari poſſit Iacob de gratia ſibi collata. Mirabilis triumphandi ratio: vbi Dominus, cuius virtuti tota laus in ſolidum debetur, infirmum tamē homuncionē quaſi victorem vult excellere, & cum inſigni elogio in ſublime attollit. Simul commendat infractam tolerantiam Iacob, quòd longo duróque conflictu perfunctus, ſtrenuè tamen pergat. Et certè hic legitimus eſt certādi modus, ne fatigemur donec vltro Dominus recedat. Petere quidem licet vt conſulat noſtræ infirmitati, & pro ſua paterna indulgentia teneris ac debilibus parcat: ſub onere etiam licet gemere, & exitum optare certaminum: interea tamen cauendum eſt ne laſſitudine molleſcant animi, vel ſaltem ne deficiant. quin potius danda opera vt collectis animis & viribus, indefeſſi in lucta perſtemus. Ratio quam aſſignat Angelus, quòd *exorta iam ſit aurora*, huc tendit, vt ſciat Iacob nocturna viſione ſe diuinitus fuiſſe edoctum. *Non dimittam te niſi.* Hinc apparet à ſancto viro tandem cognitum fuiſſe antagoniſtam. neque enim hæc vulgaris precatio eſt, quòd benedici poſtulat. Qui inferior eſt à maiore benedicitur: ideo vnius Dei proprium eſt nos benedicere. Nec verò ipſum Iacob benedixerat pater, niſi cæleſti mandato, quaſi Dei perſonam ſuſtinens. Tale etiam munus Sacerdotibus erat impoſitum ſub Lege, vt tanquam diuinæ gratiæ miniſtri & interpretes, populo benedicerent. Cognouit ergo Iacob athletam illum quocum pugnauerat, Deum eſſe: quia benedictionem ab eo petit, quam ab homine mortali ſimpliciter petere non licebat. Sic (meo iudicio) intelligi debet Oſeæ locus capite duodecimo, a.3, Inualuit Iacob præ Angelo, & roboratus eſt, fleuit & rogauit eum. Significat enim Propheta, poſtquam victor euaſerat Iacob, ſupplicem tamen fuiſſe Deo, & cum lacrymis precatum. Cæterùm docet hic locus ſemper nobis expetendam eſſe Dei benedictionem, quanuis vſque ad membrorum luxationem, duram & grauem eius præſentiam experti ſimus. Nam filiis Dei longè præſtat, mutilos & ſemifractos à Deo benedici quàm pacem in qua torpeſcant appetere: vel ſubducere ſe à Dei conſpectu, vt ipſo valere iuſſo, cum impiis laſciuiant.

28 *Non Iahacob dicetur ultra nomen tuum.* Iacob ab vtero nomē adeptus erat, ſicuti vidimus: quia fratrem ſuum arrepta planta pedis conatus fuerat retinere. Nunc Deus nouo eum nomine & magis heroico inſignit: non vt alterum illud prorſus aboleat, quod ſymbolum erat memorabilis gratiæ: ſed vt altiorē gratiæ ſuæ progreſſum teſtetur. Ex duobus ergo nominibus priori ſecundum, tanquam magis honorificum, præfertur. Nomen à verbo שרה ſiue שור deducitur, quod dominari ſignificat, acſi Princeps Dei vocatus foret. Nam paulo antè admonui Deum fortitudinis ſuæ laudem transferre in Iacob, vt in eius perſona triumphet. Expoſitio nominis quæ cōtinuo pòſt annectitur, ſic habet ad verbum apud Moſen, Quia dominatus es cum Deo, vel erga Deum, & erga homines, & præualebis. Senſus tamen ab Hieronymo fideliter redditus eſſe videtur, quòd ſi Iacob ſe heroicè geſſit cum Deo, multo magis ſuperior futurus ſit hominibus. Nam certè conſilium Dei fuit ſeruum ſuum tam inſignis victoriæ fiducia inſtructū

ad varias pugnas dimittere,ne in poſterum vacillaret.Non enim hominum more nomen imponit,ſed rem ipſam ſimul confert:vt certò reſpondeat euentus.

26 *Indica quæſo nomen tuum*. Videtur hoc pugnare cum ſuperiore doctrina. Nuper enim dixi, quum Iacob benedictionem peteret, ſignum hoc fuiſſe ſubmiſſionis. Cur ergo nunc tãquam animi dubius,de eo inquirit quem prius Deum confeſſus eſt? Sed facilis eſt ſolutio. Quanquã enim Deum agnoſcat Iacob,obſcura tamen & humili notitia non contentus, altius conſcendere optat.Nec mirum eſt ſi ſanctus vir in hoc votum prorumpat,cui ſe Deus patefecerat ſub multis inuolucris,vt nondum familiaris eſſet nec liquida cognitio:imò certum eſt tali deſiderio flagraſſe ſãctos omnes ſub Lege.Talis etiam Manue precatio legitur Iudicum 13. c.18, cui eadem adiungitur Dei reſpõſio,niſi quòd illic Dominus nomen ſuum pronuntiat mirificum eſſe & arcanum,ne vlterius inſtet Manue.Summa igitur hæc eſt,quòd Dominus,licet pium ſit votum Iacob, non obtemperat,quia nondũ maturum erat tempus plenæ reuelationis. Nam Patres initio oportuit in exigua auroræ luce ambulare: & Dominus gradatim ſe illis patefecit:donec tandem exortus eſt Sol iuſtitiæ Chriſtus,in quo perfectus apparet fulgor. Hæc ratio eſt cur ſe magis conſpicuum exhibuerit Moſi,cui tamen datum non eſt illius gloriam conſpicere niſi à tergo. Sed quia inter Patriarchas & Apoſtolos medius erat, Deum, qui Patribus abſconditus fuerat,facie ad faciem vidiſſe præ illis dicitur. Iam quum ad nos propius acceſſerit Deus,nimis impia eſt ac deteſtanda noſtra ingratitudo, niſi ardenti ſtudio tantæ gratiæ obuiam currimus:quemadmodum etiam Petrus admonet primo capite prioris Epiſtolæ. Notandũ eſt,quamuis piè expetat Iacob Deum plenius cognoſcere:quia tamen vltra ſuæ ætatis metas prouehitur,repulſam pati.Nam Dominus anſam eius cupiditati præcidens,in ſua benedictione acquieſcere ipſum iubet.Quòd ſi ſancto viro negata fuit mediocris claritas, quam nunc adepti ſumus, minimè tolerabilis erit noſtra curioſitas ſi vltra præſcriptam à Deo menſuram perrumpat.

Exod.33.d.23.

Exod.c.33.11.

30 *Et vocauit Iahacob nomen loci*. Laudatur iterum gratitudo patris noſtri Iacob, quòd ſedulò curauerit ne vnquam intercideret memoria gratiæ Dei. Monumentũ ergo poſteris relinquit vnde cognoſcant Deum illic apparuiſſe: ſicuti etiam non erat priuata viſio, ſed ad totam Eccleſiam ſpectabat. Porro non tantùm prædicat Iacob ſe Dei faciem vidiſſe, ſed ſimul gratias agit quòd à morte fuerit erept⁹. Hæc locutio frequẽter occurrit in Scriptura, ac trita fuit in veteri populo. Nec verò ratione caret:nã ſi à Dei conſpectu contremiſcit terra, liquefiunt montes,caligo cælis obducitur,quid miſeris hominibus accidere neceſſe eſt? Imò quum ne ab Angelis quidem capi poſſit immẽſa Dei maieſtas, quin eos potius abſorbeat, ſimulac nobis affulſerit eius gloria,totos euaneſcere ac in nihilum redigi neceſſe erit, niſi nos ſuſtẽtet ac protegat. Quãdiu præſentem non ſentimus Deum,ſuperbè nobis placemus. Atque hæc imaginaria eſt vita quam ſtultè ſibi arrogat caro,vbi deorſum inclinat.Fideles autem,dum ſe illis Deus oſtẽdit,quolibet fumo ſe magis euanidos eſſe ſentiunt: denique vt confuſa iaceat carnis ſuperbia, ad Deũ venire neceſſe eſt. Sic fatetur Iacob ſingulari Dei indulgentia factũ eſſe vt liberatus ſit ab interitu,vbi Deum conſpexit. Quæritur tamen,quum tenuem dũtaxat guſtum perceperit gloriæ Dei, cur iactet ſeipſum vidiſſe facie ad faciem. Reſpondeo, nihil eſſe abſurdi quòd Iacob viſionem hanc magnificè præ aliis celebrat, in quibus non ita palam apparuerat illi Dominus.Et tamen ſi comparetur cum ſplẽdore Euangelii,imò etiam Legis, erit inſtar ſcintillæ vel obſcuri radii.Simplex ergo ſenſus eſt, quòd Deum inſolito & extraordinario modo viderit. Iam ſi Iacob tantopere exultat,ſibíque gratulatur in illa tenui notitiæ menſura,quid nobis hodie agendum eſt quibus Chriſtus viua Dei imago per Euangelii ſpeculum ante oculos verſatur? Diſcamus ergo oculos aperire, ne in meridie cæcutiamus: ſicuti nos Paulus hortatur ſecundæ ad Corinth.capite 3,& 4.

31 *Et claudicabat*. Probabile eſt, ac colligere etiam licet ex verbis Moſis claudicationem fuiſſe abſque doloris ſenſu,vt clarius pateret miraculum. Nam Deus in carne ſerui ſui ſpectaculum exhibuit omnibus ſeculis, ex quo diſcerent fideles,neminem tam robuſtum eſſe athletã qui nõ ex lucta ſpirituali plagam aliquam referat: quia in omnibus ſemper hæret infirmitas, ne quis vltra modum ſibi placeat. Quòd recitat Moſes, Iudæos abſtinuiſſe à neruo fracto, vel parte illa coxendicis, ſuperſtitione factum non eſt. Scimus enim illud ſeculum fuiſſe Eccleſiæ pueritiam.Quare Dominus fideles qui tunc vixerunt,ſub pædagogia continuit. Nunc quãuis poſt Chriſti aduentum liberior ſit noſtra cõditio, vigere apud nos debet eius rei memoria, in qua Deus veterem populum ſub externo ritu exercuit.

CAPVT. XXXIII.

Leuauit autem Iahacob oculos ſuos, & vidit, & ecce Eſau veniebat, & cum eo erant quadringenti viri: & diuiſit liberos cum Leah & cum Rachel, & cum ambabus ancillis.

2 *Tunc poſuit ancillas & liberos earum prius, & Leah & liberos eius poſteriores, Rachel autem & Ioſeph poſtremos.*

3 *Et ipſe tranſiuit ante eos, & incuruauit ſe ſuper terram ſeptem vicibus, donec appropinquaret fratri ſuo.*

4 *Cucurrit verò Eſau in occurſum eius, & complexus eſt eum, & iactauit ſe ſuper collum eius, & oſculatus eſt eum, & fleuerunt.*

5 *Poſtea leuauit oculos ſuos, & vidit vxores & liberos, & dixit, Qui iſti tibi? Et dixit, Liberi ſunt quos donauit Deus ſeruo tuo.*

6 *Et appropinquauerunt ancillæ ipſæ, & liberi earum, & incuruauerunt ſe.*

7 *Et appropinquauit etiam Leah, & liberi eius, & incuruauerunt ſe: & ſubinde appropinquauit Ioſeph & Rachel, & incuruauerunt ſe.*

8 *Et dixit, Qui iſti, tuáne omnis turma illa quam obuiam habui? Et dixit, Vt inuenirem gratiam in oculis domini mei.*

9 *Et dixit Eſau, Eſt mihi multum, frater mi, ſit tuum quod tuum eſt.*

10 *Ait autem Iahacob, Ne quæſo: ſi nunc inueni gratiam in oculis tuis, accipe munus meum è manu mea: quia idcirco vidi faciem tuam acſi viderem faciem Angeli: & propitius eris erga me.*

11 *Cape quæſo benedictionem meam quæ allata eſt tibi: quia donauit mihi Deus, & quia ſunt mihi omnia. Et coegit eum, & accepit.*

12 *Tunc dixit, Proficiſcamur, & ambulemus, & ambulabo ante te.*

13 *Sed dixit ad eum, Dominus meus ſcit quòd pueri teneri ſunt: & pecudes, & boues fœtæ ſunt mihi: & ſi pulſauerint eas die vna morientur omnes pecudes.*

14 *Trãſeat quæſo dominus meus ante ſeruum ſuum, & ego ducam me pedetentim ad pedem gregis qui eſt ante me, & ad pedem puerorum, donec veniam ad dominum meum in Sehir.*

15 *Et dixit Eſau, Stare faciam nunc tecum de populo qui eſt mecum. Et dixit, Vt quid hoc? inueniam gratiam in oculis domini mei.*

16 *Reuerſus eſt itaque in die ipſa Eſau per viam ſuam in Sehir.*

17 *Iahacob autem profectus eſt in Suchoth, & ædificauit ſibi domum, & pecudibus ſuis fecit tabernacula: idcirco vocauit nomen loci Suchoth.*

18 *Et venit Iahacob incolumis in ciuitatem Sechem quæ erat in terra Chenaan, quando venit ipſe de Padan Aram, & manſit ante vrbem.*

19 *Et emit partem agri, in quo tetendit tabernaculum ſuum, de manu filiorum Hamor patris Sechem, centum nummis.*

20 *Et ſtatuit ibi altare: & vocauit illud, Fortis Deus Iſrael.*

1 *Et leuauit Iahacob oculos ſuos.* Diximus quantum ſibi à fratre metueret Iacob: nunc verò quum appropinquat ipſe Eſau, non ſolùm renouatur, ſed etiam creſcit terror. Nam etſi cordatus animoſúſque athleta deſcẽdit in hoc certamen, non tamen eximitur à periculi ſenſu: quo fit vt neque anxietate & metu vacuus ſit. Viro enim crudeli manebat ſemper eadem odii cauſa. Nec probabile erat, ex quo digreſſus à domo patris viuebat ſuo ingenio, mitiorem eſſe redditum. Ergo, vt in re dubia, magnóque diſcrimine, ea ſerie diſtinguit liberos & vxores, ne totum ſemen intereat ſiquid hoſtile tẽtet Eſau, ſed pars habeat fugiẽdi tempus. Vnum hoc præpoſterè videtur ab eo fieri, quòd Rachelem eiúſque filium Ioſeph aliis omnibus præfert, quum in Iuda emineat benedictionis caput. Sed de Iuda excuſatio in promptu eſt, quòd nondum patefactum fuerat oraculum, cuius paulo ante mortem certior factus eſt, vt ſimul fieret teſtis ac præco. Interim negandum non eſt quin amori Rachelis nimium indulgeat. Hoc quidem præclaræ virtutis eſt, quòd ſemen aliquod ſeruare cupiens, turmas anteit, vt ſe quaſi victimam offerat, ſi ita opus ſit & exigat neceſſitas. Neque enim dubium eſt quin Dei promiſſio magiſtra illi ac directrix fuerit ad hoc conſilium. nec verò poterat niſi cæleſtis vitæ fiducia, erectus tam fortiter ad mortem occurrere. Accidit quidem interdum

vt pater ſui oblitus, vitam exponat periculo pro filiis: ſed alia fuit ratio ſancti Iacob, cuius animo penitus infixa erat promiſſio Dei, vt neglecta terra in cælum ſuſpiceret. Sed quũ Dei verbum ſequatur, affectu tamen carnis paululum à recta via deflectit. Neque enim ſanctis Patribus tam pura omni ex parte conſtitit fides quin huc vel illuc deflexerint. Cæterùm præualuit ſemper Spiritus, ne eos à ſcopo abduceret carnis infirmitas, ſed curſum ſuum tenerent. Quo magis quiſque noſtrum ſuſpectus ſibi eſſe debet, ne ideo purũ ſe omni ex parte eſſe putet, quia in animo habet rectè agere. nã ſancto propoſito ſubinde caro ſe admiſcet, obrepúntque multa vitia, & corruptelæ. Deus autem benignè nobiſcum agit, vt eiuſmodi vitia non imputet.

3 *Et incuruauit ſe ſuper terram ſeptem vicibus.* Id quidẽ potuit facere honoris cauſa. Scimus enim Orientales populos lõgè pluribus cæremoniis deditos fuiſſe quàm quæ apud nos ſunt in vſu. Mihi tamen magis probabile eſt, non ſimpliciter exhibitum fuiſſe fratri hunc honorẽ: ſed Iacob Deum adoraſſe, partim vt gratias ageret, partim vt haberet fratrem propitium. dicitur enim ſepties adoraſſe priuſquam accederet. Ergo priuſquam veniret in fratris cõſpectum, iã primum reuerentiæ vel cultus ſignum dederat. Vnde coniicere licet quod dixi, non homini, ſed Deo tributum fuiſſe hunc honorem. neque tamẽ hoc obſtat quin ſupplex ad fratrem acceſſerit, vt ſua humilitate mãſuefaceret eius ferociam. Siquis obiiciat, hoc modo ius primogenituræ ab eo fuiſſe diminutum: reſponſio facilis eſt, fidei oculis ſanctum virũ altius ſpectaſſe. ſciebat enim benedictionis effectum in maturum tempus differri, ideóque nunc eſſe inſtar ſeminis ſub terra putrefacti. Quanuis itaque patrimonio ſpolietur, & cõtemptibilis ad fratris pedes iaceat: quia tamen ſaluam primogenituram ſibi manere nouit, hoc occulto iure contentus, honores & diuitias pro nihilo habet, neque refugit in præſentia cenſeri fratre inferior.

4 *Et occurrit Eſau in occurſum eius.* Quòd Eſau præter ſpem beneuolus & amicus fratri occurrit, ſingulari Dei gratia factum eſt. Itaque hoc modo probauit Deus ſe hominũ corda habere in manu, vt duritiem quoties viſum eſt molliat, ac ſæuitiã mitiget: denique non ſecus cicurẽ eos ac domari ſolent feræ beſtiæ: deinde ſe exaudiſſe preces ſerui ſui Iacob. Quare ſiquãdo nos terrent hoſtium minæ, ad hanc ſacram anchoram confugere diſcamus. Variè quidem operatur Deus, nec ſemper crudeles animos ad humanitatem inflectit, ſed dum ebulliunt, vi ſua cõpeſcit, nequid noceant: verùm ſi ita expediet, nõ aliter eos nobis placabit quàm hîc videmus placatum Eſau fuiſſe fratri ſuo Iacob. Fieri etiam poteſt vt ſæuitia intus clauſa, præualuerit temporalis humanitatis ſenſus. Qualiter videmus AEgyptios momento coactos fuiſſe ad humanitatem, quanuis nihilo meliores eſſent redditi: ſicuti teſtis eſt quæ paulo pòſt emergit rabies: ita credibile eſt malitiam Eſau nunc fuiſſe quaſi cõſtrictam, neque id modò, ſed diuinitus tactum fuiſſe eius animum, vt fraternum affectum indueret. Nam in reprobis quoque viget naturæ ordo à Deo ſancitus, non æquabili quidem tenore, ſed quatenus vincti tenentur, ne omnia cædibus miſceant: ídque ad generis humani conſeruationem valde neceſſarium eſt. Pauci enim reguntur adoptionis ſpiritu, vt mutuam inter ſe charitatem tanquam fratres ſincerè colãt. Quòd igitur ſibi viciſſim parcunt, nec furioſè ruunt alii in aliorum perniciem, non aliunde accidit quàm arcana Dei prouidentia, quæ ad tuendum humanum genus inuigilat. Atqui Deo magis pretioſa eſt fidelium ſuorum vita, ſicuti peculiari eos cura dignatur. Quare nihil mirum ſi in gratiam ſerui ſui Iacob truculentum animum Eſau ad manſuetudinem compoſuerit.

5 *Et leuauit oculos.* Narrat Moſes colloquium inter fratres habitũ. Sicuti autem lacrymis & amplexu teſtatus fuerat Eſau fraternũ affectũ: ita minimè dubiũ eſt quin de liberis gratulãdi animo inquirat. Reſponſio Iacob tam pietatem quã modeſtiã ſpirat. nam quũ reſpõdet datã ſibi eſſe à Deo tã copioſã ſobolẽ, agnoſcit & fatetur nõ ita liberos naturaliter gigni, quin ſẽper verum ſit illud, mercedem vel munus Dei eſſe fructum ventris. Et certè quum brutorum animalium fœcunditas Dei ſit donum, quanto magis hoc in hominibus locũ habet, qui creantur ad eius imaginem. Diſcant igitur patres ſingularem Dei gratiam expendere in ſua ſobole, ac celebrare. Modeſtiæ eſt, quòd ſe nominat Iacob fratris ſui ſeruum. Vbi iterum memoria repetere conuenit quod nuper attigi, ſanctum virum in primogenitura nihil terreni commodi, vel honoris captaſſe, quòd illi abundè ſufficeret arcana Dei gratia vſque ad tempus manifeſtationis. Ac nos quoque eius exemplo, quãdiu in terra peregrinamur, ab ore Domini pendere decet, ne moleſtum ſit nobis ſub vmbra mortis teneri nos incluſos, donec vita noſtra manifeſtetur. Nã etſi in ſpeciẽ miſera eſt ac maledicta noſtra cõditio, Dominus tamẽ verbo ſuo nobis benedicit: atque hoc vno nomine felices pronũciat, quia nos habet pro filiis.

6 *Et appropinquauerunt ancillæ.* Relicta patria vxores Iacob in longinquam regionem quaſi exules venerant. Nunc primo ingreſſu, mortis terror illis obiicitur: & quum ſe proſternunt coram Eſau, neſciunt an adorent ſuũ carnificẽ. Hæc tentatio valde illis acerba fuit, ac durities

cruciauit ſancti viri animum: ſed ita oportuit probari eius obedientiam, vt nobis omnibus exemplo foret. Cæterum hîc nobis illuſtre ſpeculum proponit Spiritus ſanctus, in quo contemplemur Eccleſiæ formam qualis in mundo apparet. Etſi enim multa diuini fauoris ſigna extant in familia Iacob, adeo tamen nulla illic eſt conſpicua dignitas, vt coram homine poſano cum indigno contemptu iaceat. Ipſe quoque Iacob præclarè ſecum agi putat ſi in ea terra, cuius erat hæres ac dominus, quaſi precariò habitare per fratrem liceat. Ergo patienter feramus ſi hodie quoque Eccleſiæ gloria ſordido velamine obtecta, ludibrio ſit impiis.

8 *Qui iſti? tuâne omnis turba, &c.* Non interrogat quaſi prorſus ignarus, vtpote qui audierat ex ſeruis dono ſibi miſſos eſſe boues, & camelos, & aſinos, ac reliquum pecus: ſed vt munus ſibi oblatum recuſet. nam vbi aliquid nobis non placet, ſolemus quaſi de re incognita ſciſcitari. Inſtat tamē Iacob, nec finem rogandi facit, donec impetret vt recipiat frater. hoc enim quaſi pignus erat reconciliati animi. Porro vt perſuadeat fratri, teſtatur hoc ſibi fore magni beneficii loco, ſi ille non recuſet accipere quod datur. Neque enim libēter accipimus niſi quod certò ſcimus liberaliter & hilari animo nobis offerri. Quia autem fieri nō poteſt vt ornemus ex animo, niſi quos diligimus, dicit Iacob ſe non aliter lætatum eſſe fratris conſpectu quàm ſi Deum vel Angelum vidiſſet. quibus verbis ſignificat non modò ſe verè amare fratrem, ſed etiam in pretio habere. Sed videtur Deo facere iniuriam, quem reprobo homini comparat. deinde videtur mentiri: quia ſi data fuiſſet optio, nihil magis optaſſet quàm vitare fratris occurſum. Vtriuſque nodi facilis eſt ſolutio. trita Hebræis eſt loquendi forma, Diuinum vocare quicquid excellit. Et certè Eſau ſic mutatus, nō obſcura erat gratiæ Dei imago: vt meritò dixerit Iacob in illa amica & fraterna receptione ſe perinde exhilaratū acſi Deū vel Angelū vidiſſet, hoc eſt acſi Deus ſignum aliquod dediſſet ſuæ præſentiæ. Nec verò fictè loquitur, vel aliud ſimulat quàm habet in animo. Ipſe enim omni odio vacuus & purus, in præcipuis votis habebat, quibuſcūque poſſet officiis erga fratrē defūgi, modò viciſſim ille fratrē ſe præſtaret.

10 *Accipe munus meū è manu mea.* Poteſt nomen hoc tam paſſiuè quàm actiuè ſumi. Si actiuè accipias, ſenſus erit, Accipe munus quo meam erga te beneuolentiam teſtari volui. Si paſſiuè exponas, ad Deum referetur: acſi dixiſſet Iacob, Quæ Dominus mihi per gratiam ſuam contulit, ego tecum liberaliter communico, vt diuinæ quam percepi benedictionis mecum aliqua ex parte ſis conſors. Cæterùm vt in voce non inſiſtamus, continuo pòſt clarè profitetur Iacob, quicquid poſſidet, non eſſe fructum laboris ſui vel induſtriæ, ſed acceptum ſe referre gratiæ Dei: & hac ratione fratrem adducere conatur ad recipiendum munus: acſi dixiſſet, Dominus eam in me copiā effudit, cuius pars aliqua ſine meo damno ad te exuberet. Quanquam autem præſentis circunſtantiæ intuitu ſic loquitur Iacob, eſt tamen ingenua confeſſio, qua celebrat Dei gratiam. Perſonant quidem eadem fere verba in omnium linguis: ſed pauci ſunt qui verè adſcribāt Deo quod habēt: ſacrificat enim maior pars ſuæ induſtriæ. Vix cēteſimus quiſque perſuaſum habet, fluere quicquid eſt bonorū ex gratuito fauore Dei: & tamē natura hic nobis inſculptus eſt ſēſus, ſed eū ingratitudine noſtra delemus. Suprà viſum eſt quàm laborioſa fuiſſet vita Iacob: tamē perpeſſus ingētes moleſtias, ſolā Dei miſericordiā celebrat.

12 *Proficiſcamur.* Quanquam Eſau ad beneuolentiam propenſus eſt, diffidit tamen Iacob: non quòd timeat inſidias, vel quòd putet ſub amicitiæ prætextu latere perfidiam: ſed vt præcaueat nouas offenſas. ſuperbus enim & ferox homo rurſus leuibus de cauſis exulcerari poterat. Quanquam autem non defuit ſancto viro iuſta ratio timendi, non audeo tamen negare quin modum exceſſerit eius anxietas. Suſpecta illi erat liberalitas Eſau: ſed cur nō ſentit Deum ſtare medium, quem iam clara certáque experientia pro ſua ſalute excubare didicerat? Vnde enim tam incredibilis mutatio animi in Eſau, niſi quòd diuinitus ex lupo conuerſus fuerat in ouem? Diſcamus igitur hoc exemplo curas noſtras frænare: ne vbi Deus nobis proſpexit, trepidemus quaſi in rebus dubiis.

13 *Dominus meus nouit.* Vera quidem ſunt quæ excuſandi cauſa obtendit Iacob: non tamē ſine mendacio hos colores inducit: niſi fortè quia nolebat grauis ac moleſtus eſſe fratri. Sed quum alio poſtea conuertat iter, apparet aliud finxiſſe quàm habebat in animo. Dicit ſe trahere multa impedimenta, ideo fratrem iubet præcedere. Ego, inquit, *ducam me ad pedem puerorum.* hoc eſt, lentè progrediar, quoad feret puerorum inceſſus: ita commodè ſubſequar, donec ad te perueniam in Seir. His verbis promittit quod facturus non erat. nam relicto fratre, in diuerſum locum profectus eſt. Atqui Deo magis precioſa eſt veritas quàm vt nobis permittat etiam ſine noxa mētiri, vel fallere. Ideo cauendū eſt, vbi timor aliquis periculi mētes noſtras occupat, ne ad hæc effugia declinent.

17 *Et Iahacob profectus eſt in Suchoth.* In voce Suchoth Moſes paulo pòſt prolepſin eſſe oſtendit. Credibile autem eſt Iacob illic per aliquot dies quieuiſſe, vt familiam & gregē à lōgæ viæ

laſſitudine reficeret. nam ad eum vſque locum nulla contigerat tranquilla ſtatio. Et ideo tabernacula vocauit locum illum, quia nuſquam hactenus pedem figere auſus fuerat. Quanuis enim pluribus aliis locis fixerit tabernacula, in hoc tamen loco diuinæ gratiæ memoriam ſignauit, quòd nunc demum in aliquo hoſpitio manere datum eſſet. Quia autem habitationi non erat commodus locus, vltrà perrexit Iacob, donec veniret in Sichem. Iam quum vrbs recens haberet nomen à filio Hemor, priſtina etiam appellatione notatur. nam ego interpretibus ſubſcribo qui Salem proprium nomen eſſe putant. Quanquam non contendo ſiquis diuerſam ſententiam malit ſequi, Iacob incolumē veniſſe in Sichem. Cæterùm vtcunque vocata fuerit hæc vrbs Salem, notandum tamen eſt, aliam fuiſſe ab ea quæ deinde Hieroſolyma dicta eſt: ſicuti etiam vrbes duæ, Suchoth vocatæ ſunt. Quod ad rem ſpectat, videtur abſurda fuiſſe emptio, cuius meminit Moſes. Nam Abraham nihil tota vita aliud emere voluit quàm ſepulchrū: & Iſaac filius, neglecto præſenti vſu agrorum, paterno illo iure contentus fuit. nam & hac lege Deus ipſos conſtituerat terræ hæredes ac dominos, vt peregrini eſſet vſque ad mortem. Perperam igitur facere videtur Iacob, quòd non expectans maturum tempus, agrum pecunia ſibi comparat. Reſpondeo, non exprimi à Moſe quæ lectoribus ſponte in mentem venire debent. Certè ex pretio colligere promptum eſt quàm non fuerit cupidus ſanctus vir. Expendit centum nummos: an latifundia ſibi acquirere tam exigua pecunia potuit, ac non potius angulum aliquem, vbi ſine moleſtia degeret? Adde quòd diſertè narrat Moſes, partem illam emiſſe vbi tetenderat e regione vrbis. Ergo neque prata, neque vites, neque terram arabilem poſſedit. Sed quum ei domicilium non concederent indigenæ prope vrbem, placauit eos, pacémque redemit exiguo pretio. Hæc cū neceſſitas facilè excuſat, ne dicere quis poſſit, ab hominibus emiſſe quod ex gratuito Dei dono ſperandum erat: vel quū promiſſum terræ dominium ſpe amplecti deberet, ad fruitionem nimis feſtinaſſe.

20 *Et ſtatuit ibi altare.* Locum adeptus Iacob in quo familiam alere poſſet, ſolennem erexit Dei cultum: ſicuti de Abraham & Iſaac ſuprà teſtatus eſt Moſes. Nam etſi vbique locorum precibus & aliis exercitiis ad purum Dei cultum intenti erant, non tamen ab illis neglecta fuit externa pietatis confeſſio, vbi Dominus ſtationem aliquā, in qua manerent, eis cōceſſit. Nā (quēadmodū alibi monui) quoties legimus extructum fuiſſe altare, finē & vſum ſpectare decet: nempe vt victimas offerrent, & puro ritu inuocarent nomen Dei: vt palam hoc modo teſtata eſſet eorum religio ac fides. Hoc ideo dico ne quis putet temere ipſos luſiſſe in Dei cultu. curæ enim illis fuit ſuas actiones ad regulam diuinitus præſcriptam dirigere, quæ illis à Noe & Sem per manus tradita fuerat. Quare ſub altari per ſynecdochen intelligant lectores externum pietatis teſtimonium. Porro hinc optimè perſpicitur quantum diuini cultus ſtudium viguerit in ſancto viro, quòd variis moleſtiis fractus, nō tamen altaris obliuiſcitur. Nec priuatim ſolùm arcano mentis ſenſu Deum colit: ſed in cæremoniis vtilibus & à Deo mādatis ſe exercet. Sciebat enim adminiculis egere homines, quandiu in carne agunt, nec abs re inſtituta fuiſſe ſacrificia. Aliud etiam propoſitū habuit, vt tota familia eodē fidei ſenſu Deū coleret. Piū enim patremfamiliâs ſedulò curare decuit, ne profanam haberet domum, ſed potius vt illic Deus tanquam in ſanctuario regnaret. Adde quòd quum regionis illius incolæ ad multas ſuperſtitiones delapſi, verum Dei cultum corrūperent: ſeſe ab eis diſcernere voluit Iacob. Erant certè Sichimitis, & aliis vicinis gentibus ſua altaria. Quòd ergo Iacob diſtinctā rationem domi inſtituit, ita teſtatur ſe peculiarem habere Deum, nec degenerē eſſe à ſanctis Patribus, à quibus profecta erat integra genuináque religio. Nō carebat hoc inuidia, quòd Sichimitæ & reliqui indignè ſe cōtemni ferebant, ſed quiduis potius ſanctus vir eligendum duxit quàm vt ſe idololatris miſceret.

21 *Et uocauit illud, Fortis Deus Iſrael.* Videtur altari parum congruere nomen, quod perinde ſonat acſi lapidum vel cæſpitum congeries viſibilis foret Dei ſtatua. Sed alia mens ſancti viri fuit Nā quia altare μνημόσυνον erat, ac pignus viſionū omniū, ac promiſſionū Dei, hoc titulo ipſum ornat, in hūc finem, vt quoties altare inſpexerit, Dei recordetur. Eundem ſenſum habuit illa Moſis epigraphe, Dominus auxilium meum: item qua Ezechiel nouam Hieroſolymam *Ezech. 48. b. 35.* inſignit, Dominus ibi. Et quidem in iſtis loquendi formis impropria eſt tranſlatio, ſed quæ ratione non caret. Nam ſicuti externis ſymbolis ſtultè & perperam affigunt Deum ſuperſtitioſi homines, & quaſi ex cæleſti ſolio detrahunt, vt ſubiectum habeant craſſis ſuis figmentis: ita piè & ritè fideles à terrenis ſignis in cælum conſcendunt. Hæc ſumma eſt, quòd teſtari voluit Iacob non alium ſe Deum colere, niſi certis oraculis patefactū, vt diſcernere eum tutò poſſet ab omnibus idolis. Atque hæc nobis modeſtia ſeruanda eſt, ne de myſteriis & gloria Domini ſecurè loquamur, ſed ex fidei ſenſu, quatenus ſcilicet ex verbo ſuo nobis cognitus eſt. Adde quòd poſteros ſuos reſpexit Iacob. nā quia illi Dominus hac lege ap-

paruerat, vt fœdus ſalutis apud ipſum deponeret, monumẽtũ reliquit, vnde poſt eius mortem diſcerent nepotes religionẽ ſuá non ex tenebricoſo puteo & obſcuro, vel ex turbida lacuna, ſed ex liquido puróque fõte fluxiſſe, acſi oracula & viſiones quib' edoct' fuerat, altari inſculperet.

CAPVT XXXIIII.

EGreſſa eſt autem Dina *filia* Leah, *quam pepererat ipſi* Iahacob, *vt videret filias regionis.*
2 *Et vidit eam Sechem filius* Hamor *Hiuuæi principis terræ, & tulit eam, & concubuit cum ea, & humiliauit eam.*
3 Et *adhæſit anima eius ipſi* Dina *filiæ* Iahacob, *& dilexit puellam: & loquutus eſt ad cor puellæ.*
4 Et *dixit Sechem ad* Hamor *patrem ſuum, dicendo, Cape mihi puellam hanc in vxorem.*
5 *Audiuit autem* Iahacob *quòd violaſſet* Dina *filiam ſuam: & filii eius erant cum pecudibus eius in agro: & ſiluit* Iahacob *donec venirent ipſi.*
6 *Egreſſus eſt autem* Hamor *pater Sechem ad* Iahacob, *vt loqueretur cum eo.*
7 *Porro filii* Iahacob *venerunt de agro:* qui *quum audierunt ipſi, dolore affecti ſunt viri, iratíque ſunt valde: quia flagitium deſignaſſet in* Iſrael, *vt coiret cũ filia* Iahacob. *& ſic nõ fiet.*
8 Et *loquutus eſt* Hamor *cum eis, dicendo, Sechem filii mei complacuit anima in filia veſtra: date quæſo eam illi in vxorem.*
9 Et *affinitatem contrahite nobiſcum: filias veſtras dabitis nobis, & filias noſtras accipietis vobis.*
10 Et *nobiſcum habitabitis, & terra erit coram vobis, habitate, & negotiamini in ea, & poſſeſſiones acquirite in ea.*
11 *Adhæc dixit Sechem ad patrem eius, & ad fratres eius,* I*nueniam gratiam in oculis veſtris: & quod dixeritis mihi, dabo.*
12 *Augete mihi valde dotem, & donum: & dabo quemadmodum dixeritis mihi, & date mihi puellam in vxorem.*
13 Et *reſponderunt filii* Iahacob *ad Sechem &* Hamor *patrem eius in dolo, & loquuti ſunt, (quia violauerat* Dina *ſororem ſuam)*
14 Et *dixerunt ad eos,* N*on poſſumus facere hoc, vt demus ſororem noſtram viro cui eſt præputium: quia opprobrium eſſet nobis.*
15 *Veruntamen in hoc acquieſcemus vobis, ſi fueritis ſicut nos, vt circuncidatur in vobis omnis maſculus.*
16 Et *dabimus filias noſtras vobis, & filias veſtras capiemus nobis: & habitabimus vobiſcũ, & erimus in populum vnum.*
17 *Quòd ſi non obedieritis nobis, vt circuncidamini: capiemus filiam noſtram, & recedemus.*
18 Et *placuerunt verba eorum in oculis* Hamor, *& in oculis Sechem filii* Hamor.
19 *Nec tardauit iuuenis ad perficiendum negotium, quia complacuerat ei in filia* Iahacob: *& ipſe erat honorabilis præ tota domo patris ſui.*
20 Et *venit* Hamor *& Sechem filius eius ad portam ciuitatis ſuæ, & loquuti ſunt ad viros ciuitatis ſuæ, dicendo,*
21 *Viri iſti pacati ſunt nobiſcum, & habitabunt in terra, & negotiabuntur in ea (& terra ecce, lata eſt ſpatiis ante eos) filias eorum accipiemus nobis in vxores, & filias noſtras dabimus eis.*
22 *Veruntamen in hoc acquieſcent nobis viri, vt habitent nobiſcum, vt ſint populus vnus, quando circunciſus erit in nobis omnis maſculus, quemadmodũ ipſi ſunt circunciſi.*
23 *Greges eorum, & ſubſtantia eorum, & omnia iumenta eorum, nonne noſtra erunt? tantùm acquieſcamus eis, & habitabunt nobiſcum.*

24 *Et aſſenſi ſunt* Hamor & *Sechem filio eius omnes qui egrediebantur per portam ciuitatis eius: & circunciderunt ſe omnis maſculus, omnes egredientes per portam ciuitatis eius.*

25 *Et fuit in die tertia, quum eſſent ipſi dolore affecti, acceperunt duo filii* Iahacob *Simhon & Leui fratres* Dinah, *quiſque gladium ſuum, & venerunt ad ciuitatem confidenter, & occiderunt omnem maſculum.*

26 *Et* Hamor *& Sechem filium eius occiderunt acie gladii, & tulerunt Dinah è domo Sechem, & egreſſi ſunt.*

27 *Filii* Iahacob *progreſſi ſunt ſuper occiſos, & prædati ſunt vrbem, quia violauerant ſororem ſuam.*

28 *Pecudes eorum, & boues eorum, & aſinos eorum, & quæ erant in vrbe, & quæ in agro, acceperunt.*

29 *Et omnem ſubſtantiam eorum, & omnes paruulos eorum, & vxores eorum captiuas duxerunt, & prædati ſunt, & omnia quæ erant in domo.*

30 *Et dixit* Iahacob *ad Simhon & ad* Leui, *Turbaſtis me, vt fœtere faceretis me habitatoribus terræ, Chenaanæo &* Perizæo*: & ego paucos mecum habeo, & congregabunt ſe aduerſum me, & percutient me, & diſperdar ego, & domus mea.*

31 *At dixerunt, Nunquid vt cum meretrice aget cum ſorore noſtra?*

1 *Et egreſſa eſt Dinah.* Continet hoc caput durum certamen, quo rurſum Deus ſeruum ſuum exercuit. Quàm pretioſa ei fuerit caſtitas filiæ, ex totius vitæ probitate coniicere promptum eſt. Quum ergo violatam audit, pluſquam acerbum doloris vulnus hoc dedecus infligit eius animo. atqui paulo pòſt triplicatur dolor, quum filios vlciſcendi cupidine facinus nefandũ aggreſſos eſſe audit. Sed ſingula ordine ſuo expendamus. Rapitur Dina ad ſtuprum, quòd relicta patris domo, liberius vagata eſt quàm oportuit. Debuerat quieta manere domi, ſicuti & Apoſtolus præcipit, & natura ipſa dictat. nam in puellas etiam competit virtus illa, quã vulgare prouerbium mulieribus tribuit, vt ſint οἰκουροὶ, vel domus cuſtodes. Docentur ergo patresfamiliâs ſub arcta diſciplina filias ſuas tenere, ſi eas ab omni probro immunes habere cupiant. nam ſi inanis curioſitas tam grauiter punita fuit in filia ſancti Iacob, non minus hodie periculi infirmis virginibus impendet, ſi in cœtus publicos audacius & cupidius prodeant, & in ſe prouocent iuuenum libidinem. Neque enim dubium eſt quin flagitii culpam ex parte in ipſam Dinã reiiciat Moſes, quum dicit egreſſam eſſe vt videret filias regionis, quæ debebat ſub matris oculis in tabernaculo latêre.

3 *Et adhæſit anima eius ipſi Dinah.* Significat Moſes non ita abreptam fuiſſe ad ſtuprum, vt ea ſemel abuſus Sichem contempſerit: quod vulgaribus ſcortis accidere ſolet. Dilexit enim eam vxoris loco: ac ne circuncidi quidem renuit, vt eam haberet in vxorem: ſed præualuerat libidinis feruor, vt dedecus illi prius inferret. Quanuis ergo liberali & honeſto amore Dinam complexus ſit, in illa tamen intemperie iam grauiter peccauerat. Loqui dicitur Sichem ad cor puellæ, hoc eſt comiter eam affari, vt blanditiis ad ſe alliciat: vnde ſequitur, inuitæ & repugnanti vim fuiſſe allatam.

4 *Et dixit Sechem ad Hamor.* Clarius hoc loco exprimitur, Sichem optaſſe Dinam ſibi vxorem, non ergo tam effrænis fuit eius libido vt ſtupratam ludibrio haberet. Oſtenditur præterea laudabilis modeſtia, quum patri imperium defert. neque enim ſuo ipſe arbitrio aggreditur quicquam de coniugio paciſci, ſed authoritati patris hoc permittit. Etſi enim præcipiti libidinis ardore turpiter exciderat, nunc tamen ad ſeipſum rediens, ductum naturæ ſequitur. Quo magis ſibi iuuenes cauere debent ne in lubrica ætate, carnis laſciuia eos ad multa flagitia impellat. Plus enim hodie licentiæ paſſim graſſatur, vt nulla moderatio à turpidine iuuenes arceat. Cæterùm quum Sichem natura duce & magiſtra, patrem coniugii ſui authorem eſſe velit, hinc colligimus ius iſtud quod habent parentes in filios, eſſe inuiolabile: vt qui id labefactare conantur, cælum terræ miſceant. Quare quum Papa in honorem coniugii ſacrum illud naturæ vinculum abrũpere auſus ſit, ſatis ſupérque valebit vnus hic iudex ſcortator Sichem ad barbariem illam damnandam.

5 *Et Iahacob audiuit.* Inſerit verſum vnum Moſes de tacito mœrore Iacob. Scimus eos qui contumeliis aſſueti non ſunt, longè grauius affici ſiquid probri contingat. Ergo vir cordatus quo magis ſtuduerat domum habere puram omni macula, caſtam & bene moratã, eo magis

vulneratur. Sed quia ſolus eſt domi, diſſimulat, & intus dolorem ſuum abſorbet, donec redeant filii ex agro. Porro his verbis non intelligit Moſes, Iacob vindictam diſtuliſſe vſque ad illorũ reditum: ſed quia ſolus erat, conſilio & ſolatio deſtitutus, quaſi exanimem iacuiſſe. Sẽſus ergo eſt, ingenti dolore fuiſſe oppreſſum, vt etiam obmutuerit. Polluendi verbo docet Moſes quænam vera ſit hominum mundities, dum ſcilicet caſtitas ſanctè colitur, & quiſque vas ſuum in honorem poſſidet. Quiſquis autem corpus ſuum ad ſcortationem proſtituit, fœdè ſe conſpurcat. Quòd ſi polluta dicitur fuiſſe Dina, cui ſtuprum per vim intulerat Sichem, quid de voluntariis adulteris & ſcortatoribus dicendum?

7 *Et filii Iahacob venerunt de agro.* Incipit narrare Moſes tragicum huius hiſtoriæ euentum. Sceleſtè quidem & impiè Sichem egerat: ſed hoc longè atrocius & magis nefarium, quòd filii Iacob, vt ſe vlciſcantur de priuato vnius hominis delicto, totum populum trucidant. Leuitatẽ certè & proteruiã iuuenis vnius minimè decebat tot hominum cæde crudeliter ſancire. Deinde quis ipſos iudices conſtituerat, vt audeant ſuis manibus iniuriæ ſibi illatæ vindictam exequi? Acceſſit etiam perfidia, quòd ſub fœderis prætextu ad patrandum tam immane facinus progreſſi ſunt. In Iacob porro mirabilis to lerantiæ exemplum deſcribitur, qui tot malis afflictus non ſuccubuit. Sed in primis reputanda nobis eſt Dei miſericordia, qua factum eſt vt fœdus gratiæ maneret in poſteris Iacob. Quid enim minus cõſentaneum quàm vt toto mũdo poſthabito, pauci homines, in quibus regnat tam belluinus furor cum implacabili malitia, in Dei populo & filiis cenſeãtur? Videmus certè per ipſos non ſtetiſſe quominus à Dei regno prorſus deſciuerint. Vnde apparet fauorem quo dignatus eſt ipſos Dominus, gratuitum fuiſſe, nec fundatum in eorum meritis. Eadem quoque indulgentia nobiſcum agi neceſſe eſt, qui ſubinde effluimus, niſi peccatis noſtris Deus ignoſcat. Eſt quidẽ iuſta offenſionis ratio in filiis Iacob: quia non ſolùm priuata ſua ignominia tanguntur, ſed eos excruciat ſceleris indignitas, quòd ex domo Iacob, quaſi ex Dei ſanctuario, tracta fuerit ſoror ad ſtuprum. Nam hoc præcipuè vrgent, quòd in electo & ſancto populo tale dedecus admitti nefas fuerit: ſed ipſi odio peccati vnius ad plura & minus toleranda ſcelera furioſè proſiliunt. Cauendum ergo eſt ne poſtquam in damnandis aliorum delictis ſeueri fuerimus iudices, inconſideratè ruamus. præcipuè verò à violentis remediis abſtinendum eſt, quæ malum, quod corrigere cupimus, exuperant. *Et ſic nòn fiet.* Communiter vertunt interpretes, Non ſic fieri decet: ſed aptius, meo iudicio, refertur hoc ad filios Iacob, quòd ſtatuerint apud ſe hanc iniuriam minimè ferendam. Atqui perperam exigendæ vindictæ ius ſibi rapiunt: cur non potius expendunt, Deus qui in fidem præſidiúmque ſuum nos recepit, iniuriã hãc nõ patietur inultam: noſtrũ interea eſt ſilere, ac pœnam, quæ in manu noſtra poſita non eſt, permittere eius arbitrio. Hinc diſcamus alienis peccatis ita iraſci, nequid tamen præter officium noſtrum tentemus.

8 *Loquutus eſt Hemor.* Quanquam iuſtè excanduerãt filii Iacob, debuit tamen hac tanta comitate Hemor placari eorũ indignatio, vel ſaltem aliquatenus mitigari. Quòd ſi filios Iacob ipſi Sichem reconciliare non potuit humanitas patris Hemor, ipſe quidem ſenex dignus erat quẽ benignè exciperent. Videmus quàm æquas cõditiones offerat: ipſe vrbis princeps erat, filii Iacob inquilini. Ergo pluſquam truces animos fuiſſe oportet, qui ad lenitatẽ flexi nõ ſunt. Adde quòd ſupplex deprecatio ipſius Sichem hoc merebatur, vt feruido eius amori veniam darent. Quòd ergo implacabiles manent, ſignum eſt valde crudelis ſuperbiæ. Quid hoſtibus ſuis facturi erant, ſiqui ex profeſſo eos læſiſſent: quando ad eius preces qui cæco amore deceptus, incontinentiæ errore, non maligno conſilio ipſos læſit, non flectuntur?

13 *Et reſponderunt filii Iahacob.* Initium perfidiæ narratur. nam quum rabie magis quàm ira accenſi, in totam vrbem graſſari vellent, & contra tantum populum viribus eſſent impares, excogitant nouam fraudem, vt vulneribus debiles repentè adoriantur. Itaque quum miſeris Sichimitis nullus vigor ad reſiſtendum ſuppeteret, trucidatio fuit magis quàm cædes: quod ſceleris atrocitatem in filiis Iacob amplificat, quibus nihil penſi eſt, modò rabiem ſuam expleant. Excuſant, quòd quum ſegregati ſint à reliquis Gentibus, vxores ex ſuo genere incircuncifis dare non liceat. Quod quidem verum erat, ſi ex animo loquuti forent: atqui falſò obtendunt ſacrum Dei nomen: imò duplex eius profanatio bis ſacrilegos eſſe oſtendit. Neque enim illis curæ eſt Circunciſio: ſed in hoc vnum intenti ſunt, quomodo miſeros homines imbelles opprimant. Deinde ſignum perperam diuellũt à ſua veritate, acſi quis depoſito præputio, repentè in Eccleſiam Dei tranſeat. Atque hoc modo ſpirituale vitæ ſymbolum polluunt, dum ad eius ſocietatem promiſcuè, & ſine delectu admittunt homines extraneos. Quia tamen probabilem colorem habet eorum ſimulatio, notandum eſt quòd dicunt, probroſum ſibi fore ſi viro non circunciſo dederint ſororem ſuam. Hoc quoque verum eſt, ſi quidem authores haberet idoneos. nam quia Dei inſigne in carne ſua geſtabãt, nefas illis fuit cum incre-

dulis coniugia contrahere. Sic & hodie nos à profanis ſeparat Baptiſmus noſter, vt infamiæ notam ſibi accerſat quiſquis ſe, cum illis miſcet.

18 *Et placuerunt uerba.* Proſequitur hiſtoriam Moſes, donec ad Sichimitarum cædem veniat. Quòd tam facilem ſe præbuit Hemor, non dubiũ eſt quin huc precibus filii inductus fuerit. Vnde apparet nimia boni ſenis indulgentia. debuerat initio ſeuerè corrigere filii delictum: non modò tegit quantum poteſt, ſed quibuslibet eius votis obſequitur. Laude quidẽ digna fuiſſet hæc moderatio, & æquitas, ſi æquũ poſtulaſſet filius: nũc verò quòd in filii gratiã ſenex incognitam religionem ſuſcipit, ſibique vulnus in carne ſua patitur infligi, à ſtultitia excuſari non poteſt. Dicitur iuuenis non tardaſſe, quia vehementer amabat puellam, & dignitate pollebat inter ſuos ciues: quia propter honorem principatus facilè obtinuit quod volebat. Nihil enim profuiſſet feruor ille amoris, niſi ad manum fuiſſet facultas conficiendi negotii.

21 *Viri iſti pacifici.* Rationem agendi deſcribit Moſes, qua perſuaſi fuerunt Sichimitæ ad recipiendas leges quas impoſuerant filii Iacob. Difficile fuit adduci totum populum vt paucis hominibus exteris in re maxima ſe ſubiicerent. Scimus enim quantopere diſpliceat religionis mutatio: ſed ab vtili ratiocinantur Hemor & Sichem. atque hæc eſt naturalis rhetorica. Quanuis enim magis plauſibilis ſit honeſtas, friget tamen vtplurimum in ſuaſionibus. Vtilitas autem apud vulgus quidvis fere impetrat: quia maior pars quod ſibi expedire putat, cupidè ſectatur. Secundum hoc conſilium, Hemor & Sichem laudant à probitate & tranquillis moribus domum Iacob, vt ſtatuant Sichimitæ vtile ſibi eſſe tales recipere hoſpites. Addũt terram ſatis amplam eſſe, vt nulla prioribus incolis iactura timenda ſit. Reliquas deinde cõmoditates colligunt: interea priuatam cauſam aſtutè ſubticent. Vnde ſequitur, omnes iſtos prætextus fallaces eſſe. Sed hic nimium vulgaris eſt morbus, vt primarii homines, qui authoritate pollent, dum ad rationes ſuas domeſticas omnia referunt, ſimulent tamen ſe in cõmune proſpicere, & publicæ vtilitatis ſtudium obtendant. Et quidem optimos fuiſſe totius populi credibile eſt, ac ſingulari virtute præditos, de quibus hîc fit ſermo. Principem enim Sichimitæ ſibi delegerant Hemor, vt qui eximiis dotibus præſtaret: videmus tamen vt rectitudinis ſpecie mentiantur ac fallant. Vnde etiam perſpicitur, hypocriſin ita penitus infixam eſſe humanis ingeniis, vt miraculum ſit purum ab ea, & vacuum quempiam reperiri, præſertim vbi priuatum commodum agitur. Hoc exemplo diſcant qui præſunt, ſinceritatẽ in publicis cõſiliis ſine obliquo ſui reſpectu colere. Viciſſim tẽperẽt ſibi populi, ne ſuæ vtilitati nimiũ inhiẽt: quia ſubinde cõtinget eos vana ſpecie ineſcari, nõ ſec⁹ ac hamo piſces. Nã vt cæc⁹ eſt amor noſtri, ſine iudicio ad ſpẽ lucri trahimur. Et Dominus etiã prauã hãc cupiditatẽ, ad quã nos plus æquo propẽſos eſſe videt, iuſtè caſtigat, dum fucũ nobis fieri ſinit. Dicit Moſes ſermonem habitũ in porta vrbis, vbi tũc haberi ſolebant publici conuentus, & exerceri iudicia.

24 *Et aſſenſi ſunt Hamor & Sechem filio eius.* In ſpeciẽ hic aſſenſus modeſtiæ & humanitati adſcribi poſſet. Nam quòd comiter obtemperant ſuis principibus, & benignè hoſpites admittunt ad ius æquum ciuitatis: in vtroque & modeſtos & humanos ſe præbent. Verùm ſi reputamus quid valuerit circuncisio, facilè patebit ipſos ſibi & propriæ vtilitati fuiſſe nimis addictos. Sciunt nouo ſacramento ſe traduci ad diuerſum Dei cultum. Nondum edocti erant ablutiones & ſacrificia, quibus tota vita aſſueuerant, eſſe inutiles nugas. Ergo tã ſecurè mutata religio craſſum in ipſis Dei contemptum prodit. Nunquam enim ſuperſtitiones ſuas tam ſubitò abiicerent qui ſeriò Deum colunt, niſi ſana doctrina & rationibus conuicti. Mala igitur conſcientia Sichimitæ, & ſpe lucri excæcati, tanquam ſemibeſtiæ, ad ignotum Deum trãſeunt. Luſtrate inſulas (inquit Propheta) ſitne aliqua gens quæ deſerat ſuos deos, qui tamen non ſunt dii. Hoc Sichimæ factum eſt, quum nullum in receptis ſuperſtitionibus oſtenſum fuiſſet vitium. Quare non eſt quòd miretur quiſpiam ſi leuitatem iſtam ſequutus eſt triſtis exitus. Quanquam non ideo excuſabiles ſunt Simeon & Leui, dum ſæuitiæ ſuæ indulgẽt: imò in eo magis deteſtabilis apparet eorum impietas, quòd non tantùm contra homines petulãter ruunt, ſed quodammodo inſultant ſacro Dei fœderi, de quo tamen vnicè gloriabantur. Certè vt ipſis hominibus non parcerent, ſola tamen hæc reuerentia cohibere debuit ipſorum ferociam, dum reputarent vnde Sichimitis debilitas.

15 *Simeon & Leui fratres Dinah.* Quia die tertio Moſes editam fuiſſe ſtragem dicit, putant Hebræi tũc ingraueſcere vulneris dolorẽ. Probatio tamẽ nõ ſatis firma eſt: nec verò in eo multum eſt momẽti. Quanquam autem duos tantùm cædis authores Moſes nominat, mihi tamẽ non eſt veriſimile, ipſos veniſſe ſolos, ſed fuiſſe duces turmæ. Habebat enim Iacob amplã familiam, & fieri poteſt vt aliquos etiã è fratribus aſciuerint: quia tamen eorũ conſilio & ductu res geſta eſt, illis tribuitur, ſicuti à Scipione dicitur Carthago deleta. Vocat etiam Moſes ipſos fratres Dinæ, quia vterini erant. Suprà vidimus Dinam fuiſſe filiam Leæ: quare Simeon &

Leui quorum germana ab vtroque parente erat ſoror, ob violatam eius pudicitiam magis exardent. Ergo nō tam commune ſancti & electi generis probrum ipſos impulit (vt falsò nuper iactabant) quàm peculiaris ignominia. Cæterùm nullus eſt lectorum qui nō per ſe agnoſcat quàm immane & execrandum fuerit hoc facinus. Vnus tantùm peccauerat: iniuriam pluribus beneficiis penſare ſtuduit: non ſatiatur crudelitas Simeon & Leui, niſi totius vrbis excidio: & ſub prætextu fœderis, contra amicos & hoſpites in media pace moliũtur quod in profeſſo bello contra hoſtes non eſſet ferendum. Hinc perſpicimus quàm clementer egerit Deus cum populo illo, dum ex poſteris hominis ſanguinarii, adeóque ſceleſti latronis, Sacerdotes ſibi conſtituit. Eant nunc Iudæi & nobili ſua origine ſuperbiant. Atqui pluribus documentis gratuitam ſuam miſericordiam aſſeruit Dominus quàm vt eam obſcuret maligna hominũ ingratitudo. Hinc verò agnoſcimus Moſen non loquutum ex ſenſu carnis, ſed organum eſſe Spiritus ſancti, cæleſtiſque Iudicis præconem. nam quum Leuita eſſet, adeo generi ſuo non parcit, vt patrem ſuæ tribus perpetua infamia notare non dubitet. Nec dubium eſt quin Dominus cõſultò impuris & profanis hominibus os obſtruere voluerit. Sicuti Lucianici homines fatentur Moſen ſummum fuiſſe virum, raræque præſtãtiæ: ſed qui ſibi magni populi imperium aſtu & vafritie comparauerit. quaſi verò homo acutus & perſpicax, non agnouerit ex hoc vno ſcelere plurimum decedere honori ſui generis. Verùm nihil aliud habuit propoſitũ quàm Dei bonitatem erga populum ſuum extollere: nihil verò minus captaſſe quàm vt dominaretur, inde clarius liquet, quòd ſacerdotii munus aliò transferens, filios ſuos tantùm miniſtros eſſe iuſſit. Quantum ad Sichimitas ſpectat, licet coram Deo nõ eſſent innoxii, vtpote qui ſua commoda religioni prætulerant, quam putabant eſſe legitimam, Dominus tamẽ non pro eorum delicto tam atrociter eos puniri voluit: ſed immane exemplum edi paſſus eſt propter vnius puellæ raptum, vt ſeculis omnibus teſtatum faceret quantopere exoſas habeat libidines. Adde quòd quum à principe ciuitatis orta eſſet iniquitas, iure ad totum corpus populi extenditur pœna. Nam quum Deus malis & vitioſis principibus nunquam niſi iuſto iudicio imperium tradat, nihil mirum ſi illi dum peccant, ſubditos eodem ſecum reatu inuoluunt. Cæterùm hoc exemplo diſcamus, ſicubi impunè graſſantur ſcortationes, Deũ tandem eo grauiores pœnas ſumpturum. Nam ſi vnius puellæ ſtuprum horribili totius vrbis ſtrage vltus eſt, non dormiet nec ceſſabit, ſi vulgò populus vnus ſcortandi licentiam ſibi permittat, & vltro citróque alii ad aliorum nequitiam conniueant. improbè quidem filii Iacob: ſed notandum eſt diuinitus ſcortationem hoc modo fuiſſe damnatam.

27 *Filii Iahacob progreſſi ſunt.* Oſtendit Moſes non contentos ſimplici vindicta ſimul conuolaſſe ad prædam. Quod ad verba ſpectat, dicuntur progreſſi eſſe ſuper mortuos, vel quòd per ſtragem cadauerum iter ſibi fecerint, vel quòd vltra cædem ſe proripuerint ad prædã. Vtrouis modo accipias, docet Moſes, non fuiſſe ſatiatos priori ſcelere, niſi cumulum hunc adderent. Eſto, in fundendo ſanguine iracundia cæci fuerint, quo tamen iure vrbem diripiunt? hoc certè iracundiæ nõ poteſt adſcribi. Sed hi ſcilicet humanæ intemperantiæ ordinarii ſunt fructus, vt qui ſibi in vno ſcelere patrando frænum laxauerit, in aliud mox prorumpat. ita filii Iacob ex homicidis fiunt etiam prædones, & ad crudelitatẽ accedit auaritiæ cumulus. Quo magis ſolicitam operam dare conuenit cupiditatibus noſtris frænandis, ne altera ſit alterius flabellum, vt demum ex mutua inflammatione horribile emergat incendium. præſertim verò ab armata violentia cauendum, quæ ſecũ trahit multos peruerſos & feros impetus. Dicit Moſes hoc feciſſe filios Iacob, quia ſororem ſuam polluerant Sichimitæ. atqui tota vrbs minimè conſcia fuerat: ſed tantùm notat Moſes qualiter affecti fuerint cædis authores. Tametſi enim videri volunt iuſti iniuriæ vindices, non tamen reſpiciũt quid ſibi liceat, nec prauis affectibus domandis animum intendunt: ita nullus eſt peccandi modus. Siquis malit ſublimius accipere, ad Dei iudicium referri poteſt locutio, quòd tota vrbs ſcelere deuincta ſit, quia principis libidini nemo ſe oppoſuerat. fortè etiam multi conſenſerant, quòd de iniuſta hoſpitum contumelia non valde eſſent ſoliciti. Prior tamen ſenſus mihi magis arridet.

30 *Et dixit Iahacob.* Declarat Moſes damnatum fuiſſe facinus à ſancto viro, nequis eum cõſilii participem fuiſſe putet. Expoſtulat autẽ cum filiis, quòd ipſum apud terræ incolas fœtere fecerint, hoc eſt, tam odioſum reddiderint vt nemo ferre queat: quòd ſi inter ſe cõſpirent vicinæ gentes, ſe imparem fore ad reſiſtendum, quũ exigua ſit præditus hominum manu præ tanto numero. Diſertè etiã Chananæos & Pherezæos nominat, qui nulla iniuria laceſſiti, iam natura plus ſatis ad nocendũ erant procliues. Sed præpoſterè facere videtur Iacob, quòd neglecta Dei offenſa, proprium tantùm diſcrimẽ ſpectat. cur non potius eorum crudelitati iraſcitur? cur non offenditur perfidia? cur rapacitatem non exprobrat? Sed probabile eſt, quum adhuc attonitos recenti ſcelere videret, ad eorum captũ verba accõmodaſſe. Agit enim tanquã

queritur,ſe potius ab illis occiſum quàm Sichimitas. Scimus enim rarò & vix trahi homines ad pœnitentiam,niſi pœnæ metu: præſertim vbi ad fucandum delictum ſuppetit ſpecioſus aliquis color. Deinde neſcimus an Moſes ex lõga caſtigatione partem hanc excerpſerit, vt intelligerent lectores tam veſanum fuiſſe furorem Simeonis & Leui,vt ad ſuum totiúſque familiæ exitium magis quàm brutæ pecudes obſtupeant. nam hoc clarè perſpicitur in eorum reſponſo,quod non modò barbaram feritatem ſpirat,ſed oſtendit eos nihil ſentire. Barbaries eſt,quòd excuſant ob vnius hominis noxam totum populum à ſe occiſum,& vrbem direptã. deinde quòd tam præciſe & cõtumaciter patri reſpondent: tertiò quòd vindictam temere ſũptam,obſtinatè defendunt. Sed prodigioſus eſt ſtupor,quòd præſenti ſua, parentum & vxorũ, ſobolíſque morte non tanguntur. Ita docemur quantopere homines dementet iræ intemperies. Monemur etiam nequaquam ſufficere, vbi crimen parti aduerſæ obiicere licet: ſed videndum ſemper eſſe quatenus progredi nobis liceat.

CAPVT XXXV.

Dixit autẽ Deus ad Iahacob, *Surge,aſcende in* Beth-el, *& mane ibi: & fac ibi altare* Deo *qui viſus eſt tibi dum fugeres à facie* Eſau *fratris tui.*

2 *Et dixit* Iahacob *familiæ ſuæ,& omnibus qui erant ſecum,* Remouete *deos alienos qui ſunt in medio veſtri,& mundate vos,veſtimentáque veſtra mundate.*

3 *Et ſurgamus,& aſcendamus in* Beth-el, *& faciam illic altare* Deo, *qui exaudiuit me in die anguſtiæ meæ,& fuit mecum in via qua ambulaui.*

4 *Dederunt ergo ipſi* Iahacob *omnes deos alienos qui erant in manu ſua,& inaures quæ erant in auribus ſuis,& abſcondit eos* Iahacob *ſubter quercum quæ erat apud Sechem.*

5 *Tunc profecti ſunt: & fuit terror* Dei *ſuper vrbes quæ erant in circuitibus eorum,& non perſequuti ſunt filios* Iahacob.

6 *Et venit* Iahacob *in* Luz, *quæ eſt in terra* Chenaan, *hæc eſt* Beth-el, *ipſe & omnis populus qui erat cum eo.*

7 *Et ædificauit ibi altare,& vocauit locum* El-Beth-el: *quia apparuerant ei* Angeli *dum fugeret à facie fratris ſui.*

8 *Mortua eſt autem* Deborah *nutrix* Ribcah, *& ſepulta eſt ſupter* Beth-el *ſub quercu: & vocauit nomen eius* Allon Bachuth.

9 *Porro viſus fuerat* Deus *ipſi* Iahacob *adhuc,dũ veniret ipſe de* Padã Arã, *& benedixerat ei.*

10 *Atque dixerat ei* Deus, *Nomen tuum eſt* Iahacob: *non vocabitur nomen tuum vltrà* Iahacob, *ſed* Iſrael *erit nomen tuum,& vocauit nomen eius* Iſrael.

11 *Et dixit ei* Deus, *Ego ſum* Deus *omnipotens,creſce,& multiplicare: gens, & cœtus* Gentiũ *erit ex te,& reges è lumbis tuis egredientur.*

12 *Et terram quam dedi* Abraham *&* Iſhac, *tibi dabo,& ſemini tuo poſt te dabo terrã* iſtã.

13 *Et aſcendit ab eo* Deus *è loco in quo loquutus eſt cum eo.*

14 *Tunc ſtatuit* Iahacob *ſtatuam in loco in quo loquutus eſt cum eo,ſtatuam lapideam: & libauit ſuper illam libamen,& effudit ſuper illam oleum.*

15 *Et vocauit* Iahacob *nomen loci in quo loquutus eſt cum ipſo* Deus, Beth-el.

16 *Profecti verò ſunt de* Beth-el: *erat autem adhuc ferme milliare terræ ad veniendum in* Ephrath, *& peperit* Rachel, *& difficultatem paſſa eſt dum pareret:*

17 *Fuit autem,ea difficultatem patiente dum pareret,dixit ei obſtetrix,* Ne *timeas,quia etiam iſte tibi filius.*

18 *Et fuit,egrediente anima eius dum moreretur,vocauit nomen eius* Benoni: *at pater eius vocauit eum* Beniamin.

19 *Mortua eſt itaque* Rachel, *& ſepulta eſt in via* Ephrath, *hæc eſt* Bethlehem.

20 *Et ſtatuit* Iahacob *titulum ſuper ſepulchrum eius: hic eſt titulus ſepulchri* Rachel *vſque ad diem hanc.*

21 *Et profectus eſt* Iſrael, *& tetendit tabernaculum ſuum trans turrim* Eder.

22 *Et fuit quum habitaret Iſrael in terra ipſa, profectus eſt Reuben, & concubuit cum Bilhah*
concubina patris ſui. & audiuit Iſrael. Fuerunt autem filii Iahacob duodecim.
23 *Filii Leah, primogenitus Iahacob Reuben, & Simhon, & Leui, & Iehudah, & Iſſachar,*
& Zebulun.
24 *Filii Rachel, Ioſeph & Beniamin.*
25 *Et filii Bilhah ancillæ Rachel, Dan & Naphthali.*
26 *Et filii Zilpah ancillæ Leah, Gad & Aſer. Iſti ſunt filii Iahacob qui nati ſunt in Pa-*
dan Aram.
27 *Et venit Iahacob ad Iſhac patrem ſuum in Mamre ciuitatem Arbah: hæc eſt Hebron, in*
qua habitauit Abraham & Iſhac.
28 *Et fuerunt dies Iſhac, centum anni & octoginta anni.*
29 *Et obiit Iſhac, & mortuus eſt, & collectus eſt ad populos ſuos, ſenex & ſatur dierum: &*
ſepelierunt eum Eſau & Iahacob filii eius.

1 *Et dixit Deus ad Iahacob.* Narrat Moſes quum in vltimas anguſtias redactus eſſet Iacob, Deũ illi maturè & quaſi in ipſo articulo adfuiſſe. Atque ita demonſtrat in perſona vnius hominis Deum Eccleſiam ſuã quã ſemel amplexus eſt, nũquã deſerere, quin ſalutẽ eius procuret. Series tamen notanda eſt. neque enim Deus ſtatim apparuit ſeruo ſuo, ſed paſſus eſt mœrore & curis ingentibus prius torqueri, vt patientiam diſceret, ſolatiúmque ad extremam neceſſitatem diſtulit. Certè miſerrimus tunc erat ſtatus Iacob. Nam omnes vndique infeſti eſſe poterant, vt quotquot erant vicinæ gentes, totidem mortibus eſſet obſeſſus: ſtupidus verò non erat quin ſua pericula perſpexerit. Inter iſtos curarum æſtus iactari ſanctum virum, adeóque tormentis cruciari paſſus eſt Deus, donec quadam reſurrectionis ſpecie quaſi ſemimortuum ſanauit. Quoties hunc locum & ſimiles legimus, nobis in mentem veniat, prouidẽtiam Dei, etiam quum maximè dormire videtur, pro ſalute noſtra excubare. Non dicit Moſes quantũ temporis in anxietate detẽtus fuerit Iacob, ſed ex contextu colligere licet, ſummopere fuiſſe perplexum, quum Dominus eum recreauit. Porro notandum eſt, præcipuam medicinam, qua leuatus eſt, ſitam fuiſſe in verbo, Loquutus eſt Dominus. Cur non miraculo eum trãſtulit in aliam partem, vt omni diſcrimine ſtatim eximeret? Cur non etiam abſque verbo manũ illi porrexit, & compeſcuit omnium ferociam, ne quis ei nocere tentaret? Sed Moſes nõ fruſtra in hac parte inſiſtit. Nã hinc docemur vnde ſumma in malis noſtris petenda ſit cõſolatio: & ſimul etiam hoc eſſe præcipuum vitæ noſtræ exercitium, pendere ex ore Domini: vt certò perſuaſi ſimus, ſimulac ſalutem promiſit, optimè nobiſcum agi, nec dubitemus per medias mortes incedere. Alia etiam viſionis fuit ratio, vt Iacob nõ modò reipſa ſentiret Deum eſſe ſuum liberatorem: ſed verbo præmonitus, quicquid poſtea ſecutum eſt, Deo tribuere diſceret. Nam vt tardi ſumus ac hebetes, nuda experientia minimè ſufficit ad teſtãdam Dei gratiam, niſi accedat fides ex verbo. *Aſcende in Bethel.* Quanquam Dei conſilium eſt ſeruum ſuum à morte in vitam erigere, videri tamen potuit ipſum habere ludibrio. nam exceptio in promptu erat, Tu quidem præcipis Domine, vt aſcendam, ſed viæ omnes ſunt obſtructæ. Tãtum enim mihi incendium conflarunt filii, vt ne in latebris quidem tutus maneam. Vix digitum mouere audeo: quid igitur fiet ſi cum magna turba nunc caſtra mouere incipiam? annon meo ſtrepitu noua in me odia prouocabo? Sed hoc modo optimè probata fuit fides Iacob, quòd ſciens Deum ſibi ducem & præſidem itineris eſſe, eius auſpiciis fretus ſeſe accinxit. Porro non ſimpliciter imperat Dominus quid fieri velit, ſed addita promiſſione ſeruum ſuũ confirmat. Nam quum in memoriã reducit ſe eundem eſſe Deum qui prius apparuit quum trepidus fugeret, his verbis incluſa eſt promiſſio. Eodem quoque altare ſpectat. nam quum ſignum ſit gratiarum actionis, ſequitur Iacob illuc venturum eſſe incolumem, vt meritò Dei gratiam celebret. Aſylum autẽ in Bethel potius quàm alibi eligit, & aſſignat Deus, quia ipſe loci aſpectus ad eximendum terrorem plurimum valebat, quum memoria repeteret viſam illic ſibi fuiſſe Dei gloriam. Porro quum ad gratitudinem Deus ſeruum ſuum hortatur, in hunc finem ſe beneficum eſſe fidelibus admonet, vt ipſi viciſſim eius gratiæ omnia ſe debere agnoſcant, & ſe in ea celebranda exerceant.

2 *Et dixit Iahacob familiæ ſuæ.* Hîc deſcribitur quàm prompta fuerit obedientia Iacob. Neque enim audito Deo ambigit, vel ſecum diſputat quidnã factu opus ſit: ſed prout iuſſus eſt, ad iter properè ſe comparat. Vt autem oſtendat ſe Deo parere, non tantùm vaſa colligit, ſed ſimul purgat domum ſuam idolis. Nam ſi Deum cupimus nobis eſſe propitium, tollẽda ſunt omnia impedimenta quæ ipſum à nobis quodammodo ſubmouent. Cæterùm hinc perſpici-

mus quorſum tenderet furtum Rachelis. neque enim voluit (vt dictum eſt) patrem à ſuperſtitione retrahere, ſed in eius vitium ſucceſſit: neque venenum hoc apud ſe continuit, ſed ſparſit in totam familiam. Sic peſſima contagione infecta fuit illa ſancta domus. Vnde etiam patet qualita ſit hominum ad impios & vitioſos cultus propenſio, quando domeſtici Iacob, quibus pura religio tradita erat, tam cupidè oblata idola arripiunt. Nec verò prorſus inſcius fuit Iacob: ſed credibile eſt nimis fuiſſe vxorium, vt ſua indulgentia peſtem domi tacitus aleret. Et certè vna voce tam ſeipſum quàm reliquos coarguit ac damnat, idola vocans alienos deos. Vnde enim hoc diſcrimẽ, niſi quia ſciebat vni Deo ſe debere eſſe addictum? Tacita enim ſubeſt relatio inter Deum Abrahæ & alios omnes quos ſibi mundus perperam fingebat: nõ quòd in arbitrio Abrahæ eſſet ſtatuere quiſnam verus eſſet Deus: ſed quia illi ſe Deus patefecerat, nomen quoque ab ipſo mutuari voluit. Ignauiam ergo ſuam fatetur Iacob, quòd idola in domum ſuam admiſerit, quibus diuinitus clauſa fuerat ianua. Nam vbicũque affulget veri Dei cognitio, neceſſe eſt quicquid præter puram eius notitiam ſibi fabricant homines, procul faceſſere. Sed quum vel vxoris blãditiis ſopitus fuerit Iacob, vel carnis incuria officium ſuum facere neglexerit, nunc metu periculi expergiſcitur, vt magis intentus ſit ad Deum purè colẽdum. Si hoc accidit ſancto Patriarchæ, quanto magis in rebus proſperis metuenda nobis eſt praua carnis ſecuritas? Cæterùm ſiquando talis obrepſerit torpor & neglectus, ſaltem excitent nos & ſtimulent paternæ Dei caſtigationes, vt quicquid vitiorum deſidia contractum erit, ſedulò purgemus. Iam hîc relucet immẽſa Dei bonitas, qui domum Iacob idolis pollutam, pro ſacrario tamẽ habere dignatus eſt. Quanuis enim permixti ei eſſent idololatræ, imò vxor idololatriæ magiſtra in eius ſinu dormiret, grata Deo ſemper fuerunt eius ſacrificia. Neque tamen tam benigna Dei facilitas in danda venia, vel culpam ſancti viri leuat, vel nobis tarditatis occaſio eſſe debet. Etſi enim ſuperſtitiones non probabat Iacob, per ipſum tamen non ſtetit quominus ſenſim obruerent purum Dei cultum. Nam ab vna Rachele profecta corruptela, iam lõgè vagari cœperãt. Atque idem docent omnium ætatum exempla. Vix enim vnquã ſic obtinet Dei veritas inter homines, quantumuis ſtrenuè in ea aſſerenda laborent pii doctores, quin aliquid ſuperſtitionũ in vulgi parte reſideat. Si accedit diſſimulatio, breui ſerpit malum, donec totum corpus occupet. Tali fomento inualuit ſuperſtitionum congeries, quæ hodie graſſatur in Papatu. Quare principiis acriter obſtãdum eſt, ne vera religio Paſtorum deſidia & ſilentio peſſum eat. *Et mundate uos, & mutate ueſtimenta.* Exhortatio eſt ad externam profeſsionem pœnitentiæ. Vult enim Iacob vt domeſtici, qui prius ſe polluerant, mutatis veſtibus nouam munditiem teſtentur. Eodem etiam conſilio & fine, poſt conflatos aureos vitulos iuſſus eſt à Moſe populus ornatum ſuum exuere. In eo tantùm diuerſa ratio fuit, quòd populus depoſito ornatu, ſupplex reatum ſuum lugubri & ſordido habitu confeſſus eſt: in domo autem Iacob mutatæ ſunt veſtes, vt qui contaminati fuerant, quaſi noui homines prodirent. finis tamen (vt dixi) fuit idem, vt hoc externo ritu diſcerent idololatræ quanta eſſet ſceleris ſui atrocitas. Etſi autem virtus interior eſt reſipiſcentia, ac ſedem in corde habet, cæremonia tamen hæc minimè ſuperuacua fuit. ſcimus enim quàm frigidè ſibi diſpliceãt homines in peccatis, niſi multis ſtimulis pungantur. Deinde hoc quoque intereſt gloriæ Dei, vt reatum ſuum homines non modò intus reputent, ſed palam etiam ſimul teſtentur. Summa igitur hæc eſt, quanquam Deus nihil diſertè mandauerat de purganda domo, quia tamen altare iuſſerat erigi Iacob vt purum Deo obſequium præſtaret, tollenda impedimenta curaſſe: atque hoc feciſſe, quum ipſa neceſſitas ad quærendum Dei auxilium eum cogeret.

4 *Et dederunt ipſi Iahacob.* Quanquam ſatis morigeram domum habuit ſanctus vir, quòd tamen in abiiciendis idolis eius imperio tam facilè omnes obtemperant, periculi metu factum eſſe non dubito. Vnde etiam colligimus quantopere nobis expediat malis expergefieri. Scimus quàm pertinax ſit ac rebellis ſuperſtitio. Si in ſtatu pacato & læto tale aliquid iuſſiſſet Iacob, maior pars doloſè occultaſſet ſua idola: quidam etiam fortè contumaciter negaſſent. nũc vrget ipſos Dei manus, vt promptis animis celeriter reſipiſcant. Et probabile eſt pro temporis circunſtantia cõcionatum fuiſſe Iacob de iuſto Dei iudicio, vt metum illis incuteret. Quòd enim iubet *ipſos mundari*, perinde eſt acſi dixiſſet, Hactenus fœdati fuiſtis coram Domino: nunc quum tam clementer nos reſpexerit, eluite ſordes iſtas, ne faciem eius rurſus à nobis auertant. Abſurdum tamen videtur quòd Iacob idola defoderit ſub quercu, ac non potius contriuerit, ac igne conſumpſerit: quemadmodum de vitulis aureis legimus feciſſe Moſen, & Ezechiam de ſerpente æneo. Neque enim fruſtra locus exprimitur: ſed perſtringitur infirmitas Iacob, quia in futurum tempus non ſatis prouidus fuerit. Et fortè Dominus nimiã prioris temporis conniuentiam & molliciem vltus eſt, quòd prudentia vel animo eum deſtituit: eius tamen obedictia, licet aliquid habuerit reſiduum vitii, Deo accepta fuit: quia ſciebat hoc ſancto viro eſſe

Exod. 32. d. 20. 2. Reg. 18. a. 4.

propoſitum, idola è medio tollere, & in ſignum deteſtationis terra obruere. Inaures minimè dubium eſt fuiſſe ſuperſtitionis inſignia, ſicuti hodie in Papatu cernuntur innumeræ niugæ, quibus impietas ſe oſtentat.

5 *Et fuit terror Dei ſuper urbem.* Nunc reipſa apparet non fruſtra promiſſam à Deo ſalutem fuiſſe ſancto viro, quando inter tot hoſtiles gladios non modò tutus, ſed etiam quietus incedit. Excidio Sichemitarum omnes vicini populi in odium familiæ vnius exarſerāt: nullus tamen ſe ad vindictam commouet. Ratio exponitur à Moſe, quòd terror Dei ceciderit ſuper eos, qui comprimeret violentos illorum impetus. Hinc diſcamus in manu Dei eſſe hominū corda, vt fortitudine inſtruat quæ per ſe debilia ſunt: & rurſus, quoties viſum eſt, emolliat ferream duritiem. Patitur quidē interdum multos euomere ſuperbiæ ſuæ ſpumas, quibus deinde ſuum præſidium opponit: ſed metu ſæpe effœminat qui inſtar leonum animoſi erant: ſic videmus gigantes iſtos qui centies vorare poterant ſanctum Iacob, ſubita formidine percelli, vt liqueſcant. Proinde quoties furere impios videmus in noſtram perniciem, ne metu concidant, & deſperatione frangantur corda noſtra, veniat nobis in memoriam hic Dei terror, quo facilè domatur quantumuis furioſa totius mundi audacia.

7 *Et ædificauit ibi altare.* Iam dictum eſt cur oportuerit ſanctos Patres quocunque venirēt, proprium ac diſtinctum à reliquis gentibus habere altare: nempe vt teſtatum facerent ſe nō colere promiſcuos deos, quibus tunc paſſim addictus erat mūdus, ſed ſibi peculiarem eſſe Deum. Nam etſi animo colitur Deus, confeſſio tamen externa, fidei comes indiuidua eſt. deinde quantopere nobis vtile ſit adminiculis incitari ad Dei cultum, nemo eſt qui non cognoſcat. Siquis obiiciat, nihil in ſpecie diuerſum apparuiſſe: reſpondeo, hoc fuiſſe non paruum diſcrimen, quòd quum alii diis incognitis temere & zelo inconſiderato altaria extruerent, Iacob ſemper Dei verbo ſe aſtrinxit. Atqui nullum eſt legitimum altare, niſi verbo conſecratum. nec verò alia nota excelluit cultus Iacob, niſi quòd nihil tentauit præter Dei mādatum. Quòd loco nomē imponit, Deus Bethel, videtur quidem eſſe nimis craſſum: & tamē hoc quoque elogio laudatur ſancti viri fides: idque iure, quandoquidem ſe intra fines diuinitus præſcriptos continet. Stulti ſunt Papiſtæ, dum ex bruta propemodum modeſtia laudem humilitatis affectant. Fidei verò humilitas laudabilis, dum ſapere non appetit pluſquam Dominus permittat. Sicuti autem quum ad nos deſcēdit, quodammodo ſe extenuat & balbutit nobiſcum, ita etiam nos ſecum balbutire vult. Atque hoc eſt verè ſapere, vbi Deum amplectimur, prout ſe ad modulum noſtrum accommodat. In hunc modum Iacob non argutè diſputat de eſſentia Dei, ſed ex oraculo percepto familiarem ſibi Deum facit. Quia autē ſenſus ſuos ad reuelationē dirigit, grata (vt dixi) balbuties hæc, & ſimplicitas Deo eſt. Porro quāquam hodie clarior illuxit Dei notitia, quia tamen Deus in Euangelio quoque nutricis perſonam ſuſcipit, diſcamus mētes noſtras ſubiicere: tantùm meminerimus eum deſcendere ad nos, vt ſurſum nos attollat. Neque enim terreno more ideo loquitur vt nos à cælo arceat, ſed potius vt hoc vehiculo nos ſubleuet. Interim tenenda eſt regula, quoniam ex cæleſti oraculo impoſitum fuit altari nomen, verum & rite diſpoſitum fuiſſe ædificium fidei. Nam vbi non perſonat viua Dei vox, quicquid pomparum ingeritur, inanibus ſpectris ſimile eſt: ſicuti in Papatu nihil cernere licet præter veſicas vento refertas. Adde quòd Iacob continuum fidei ſuæ tenorem oſtendit, ex quo Deus ſe illi manifeſtare cœperat: quia hoc ſibi proponit, quòd Angeli apparuerint. Nam quum pluralis ſit verbi numerus, de Angelis libenter interpretor. neque hoc ſuperiori doctrinæ contrarium eſt. etſi enim conſpicua illi tunc fuit Dei maieſtas, quatenus capere poterat, non abs re tamen Angelos commemorat Moſes, quos vidit Iacob aſcendere & deſcendere per ſcalæ gradus. Neque enim ſecus tunc intuitus eſt Dei gloriā in Angelis quàm ſolis ſplendor per radios ad nos vſque manat.

8 *Et mortua eſt Deborah.* Hìc breuis inſeritur narratio mortis Deboræ, quam colligere licet ſanctam fuiſſe matronam, & quam domus Iacob non ſecus ac matrem venerata eſt. nam ſepultam fuiſſe raro cum honore, & luctu non vulgari, teſtatur perpetuum loci nomen. Paulo pòſt narrabitur mors & ſepultura Rachelis: nullum tamen ad poſteros luctus ſignum fuiſſe tranſmiſſum dicet Moſes. ergo auiæ loco ab omnibus fuiſſe habitam probabile eſt. Sed quæritur, quomodo tunc fuerit in contubernio Iacob, qui nondum ad patrem peruenerat: ætas autem anus decrepitæ ad longinquam profectionem minimè erat idonea. Diuināt quidam interpretes, miſſam fuiſſe à Rebecca in occurſum filii Iacob, ſed non video quid habeat coloris eorum coniectura. Nec tamē habeo quicquam certi quid afferam: niſi fortè quod in gratiā alumnæ iam à puero dilexit Iacob, & quum exilii cauſam ſciret, pietatis ſtudio ipſum ſequuta ſit. Moſes certè non fruſtra tam inſigni elogio celebrat eius mortem.

6 *Et uiſus fuerat Deus ipſi Iahacob.* Poſtquam de morte Deboræ pauca verba interpoſuit

Moſes ſecundam viſionem recitat, qua Iacob poſt reditum confirmatus eſt in Bethel. Semel eo in loco viſus ei fuerat Deus, quum in Meſopotamiam concederet. Interea variis modis, prout vſus tulerat, teſtatus fuerat Deus ſe illi vbique per totam peregrinationem adeſſe: ſed nunc eum in locum reducitur vbi illuſtrius magiſque memorabile oraculum illi datum fuerat, vt nouam deintegro fidei confirmationem accipiat. Benedictio Dei hoc loco nihil aliud quàm promiſſio eſt. nã ſicuti bona precantur homines alii aliis, ita Deus perfectæ felicitatis ſe fore authorẽ denuntiat. Porro nihil tunc nouum audiuit Iacob, ſed eadem illa repetita eſt pro miſſio vt poſtliminio in patriam reuerſus, collecto nouo fidei vigore, animoſius reliquum vitæ curſum conficeret.

10 *Non uocabitur nomen tuum ultra.* Quis ſit horum verborum ſenſus antè diximus. Neque enim aboletur prius nomen, ſed præfertur alterius dignitas quod poſtea illi inditũ eſt. Iacob enim ab vtero vocatus fuerat, quòd fortis fuiſſet cum fratre luctator: Iſrael autem poſtea vocatus eſt, quòd cum Deo antagoniſta congreſſus, victoriam obtinuit. non quòd propria virtute præualuerit (nam & animũ, & vires, & arma à ſolo Deo mutuatus eſt) ſed quia gratuito iſto honore Dominus ipſum ornare voluit. Facit igitur comparatio vt nomẽ Iacob obſcurum ſit & ignobile præ nomine Iſrael. Quidam ſubaudiunt, Non tantùm vocaberis Iacob, ſed ſimul addetur cognomen Iſrael: ſed altera expoſitio mihi ſimplicior videtur, quòd vetus nomen minus in ſe ſplendoris habens, ſecundo ceſſurũ ſit. Quod Auguſtinus affert, ſpecioſum eſt magis quàm ſolidum, præſentis vitæ intuitu vocatum fuiſſe Iacob: nomẽ verò Iſrael ad futuram vitam ſpectare. Maneat ergo illud fixum, duplex nomen inditum fuiſſe ſancto viro, quorum poſterius longè excelluit. Videmus enim vt Prophetæ vtrunque ſæpe coniungant, gratiæ Dei conſtantiam ab initio vſque ad finem notantes.

11 *Ego ſum Deus omnipotens.* Fortitudinem ſuam hoc loco, vt alibi, commendat Deus, quò certius in eius fidem recũbat Iacob. Deinde facturum ſe promittit vt creſcat Iacob & augeſcat nõ modò in gentem vnam, ſed in congregationem Gentium. Quum Gentis meminit, non dubium eſt quin ſignificet adeo numeroſam fore eius ſobolem, vt magni vnius populi corpus & nomen efficiat. Sed quod de Gentibus ſequitur, videri poſſet abſurdum. Nam ſi ad Gentes referre placeat quæ gratuita adoptione inſitæ ſunt in genus Abrahæ, impropria erit loquutio: ſi verò de naturalibus filiis intelligas, maledictio potius erit quàm gratia, ſcindi Eccleſiam in plures populos, cuius ſalus vnitate conſtat. Mihi verò vtranque gratiam videtur complexus fuiſſe Dominus, his verbis. Nã quũ ſub Ioſue diſtinctus fuit populus in tribus, quaſi in totidẽ populos propagatum fuit Abrahæ ſemen: neque tamen eo modo diuiſum fuit corpus. ideo vocatur Gentium congregatio, quòd in illa diſtinctione vigeret tamen ſacra vnitas. Hoc quoque ad Gentes non malè extenditur, quæ quum prius diſperſæ forent, in vnam congregationem fidei vinculo collectæ ſunt. Etſi autem ſecũdum carnem non fuerunt ex Iacob progenitæ, quia tamen fides, noua illis fuit naſcendi origo, fœdus autem ſalutis, quod ſpiritualis geniture ſemen eſt, à Iacob defluxit: meritò fideles omnes in eius filiis cenſentur, ſecundũ illud, Patrem multarum gentium conſtitui te. *Et reges è lumbis tuis egredientur.* Hoc propriè, meo iudicio, ad Dauidem eiúſque poſteros referri debet. Nam regnum Saulis Deo probatũ nõ fuit, ideóque non fuit ſtabile: regnum verò Iſrael nihil quàm corruptela fuit legitimi regni. Fateor quidem interdum numerari inter Dei beneficia quæ ex malo principio orta ſunt: ſed quia hîc mera & liquida Dei benedictio refertur, de ſolis Dauidis ſucceſſoribus libenter intelligo. Tandem Iacob cõſtituitur terræ dominus, tanquam aui ſui Abrahæ & patris Iſaac vnicus hæres. Clarè enim abdicat Dominus Eſau à ſancta familia, quum ad ſolos poſteros Iacob hæreditario iure tranſfertur terræ dominium.

13 *Et aſcendit ab eo Deus.* Aſcenſus hic Dei analogiam habet cum deſcenſu. Deus enim qui cælum & terram implet, locum non mutando, deſcendere tamen ad nos dicitur quoties aliquod præſentiæ ſuæ ſymbolum exhibet, quod paruitati noſtræ reſpondet. Aſcendit ergo à Iacob, quum diſparuit ab eius oculis, vel finem habuit viſio. Atque hac loquendi forma Deus verbi ſui pretium nobis commendat, quòd ſcilicet gratiæ ſuæ teſtimonio nobis propinquus ſit. nam quia inter nos & cæleſtem eius gloriam lõga eſt diſtantia, ipſe per verbum ad nos deſcendit. Hoc verò demum in Chriſti perſona ſolidè impletum fuit, qui ſuo in cælum aſcenſu fidem noſtram ita extulit vt ſemper tamen nobiſcum Spiritus ſui virtute habitet.

14 *Et ſtatuit Iahacob ſtatuam.* Quanquam fieri poteſt vt in memoriam ſecũdæ viſionis rurſus ſacrum monumentum erexerit, eorum tamen ſententiæ facilè ſubſcribo qui referri putant quod prius geſtum fuerat. Quaſi diceret Moſes, illud eſſe vetus Dei templum in quo libamen fuderat Iacob. Neque enim eò venire iuſſus erat habitãdi cauſa, ſed vt recentior loci cõſpectus veteris oraculi fidem renouaret, ac melius ſanciret. Alibi legimus extructa fuiſſe à ſanctis Pa-

tribus altaria, vbi diutius manere in animo habebant: ſed alia tunc fuit ratio. nam quum ſolenne votum in Bethel nuncupaſſet Iacob, ſi ſoſpes reductus fuiſſet à Domino: nunc gratiarũ actio ab eo exigitur, poſtquam reus voti factus eſt, vt confirmatus aliò tranſeat.

16 *Et profecti ſunt de Bethel.* Vidimus quantum doloris vulnus attulerit ſancto Iacob raptus filiæ, quantum terroris incuſſerit crudele facinus duorum filiorum: nunc texentur variæ cruces, quibus ſubinde per totã ſenectutem duriter afflictus fuit, donec in AEgyptum profectus nouam lætitiam concepit ex conſpectu filii Ioſeph. Sed illa quoque fuit grauiſſima tentatio, à terra promiſſa exulare vſque ad mortem. Nunc deſcribitur mors dilectæ vxoris, quã paulo pòſt ſequetur inceſtus coitus primogeniti cum vxore Bilhah. Paulo pòſt Iſaac pater illi moritur: deinde eripitur filius Ioſeph, quem putat à fera beſtia laniatũ. Dum perpetuo luctu propemodum tabeſcit, exoritur fames, vt victũ petere cogatur ex AEgypto. Illic retinetur in vinculis alter filius, donec etiam priuetur ſuo Beniamin, quem vnicè charum non ſecus à ſe dimiſit quàm ſi auulſa illi eſſent ſua viſcera. Videmus itaque quàm aſpera militia, & continuo malorum tenore aſſuefactus ad ſpem melioris vitæ fuerit. Quòd autem itineris laſſitudine priuſquam ad hoſpitium pertingerent, ex partu mortua eſt Rachel: hæc dolori augendo non parua acceſſio fuit. Cæterùm quòd orbatus fuit vxore dilectiſſima, probabile eſt ideo cõtigiſſe, quia Dominus amoris intemperantiã corrigere voluit. Leam Spiritus ſanctus ignominia non notat, quum ſancta eſſet mulier, maiorique virtute prædita: Rachelis tamen venuſtas pluris erat apud Iacob. Hoc vitium in ſancto viro amara medicina purgatum eſt, quũ illi ablata eſt vxor. ac ſæpe Dominus fideles ita ſpoliat donis ſuis, vt peruerſum eorũ abuſum caſtiget. Audacius quidem impii dona Dei profanant: ſi diutius conniuet Deus, grauior ex eius tolerantia ipſos manet condemnatio. Suis verò peccandi materiam tollens, ipſorum ſaluti conſulit. Quiſquis ergo diuturnum donorum Dei vſum expetit, diſcat illis non abuti, ſed purè & ſobriè frui.

17 *Dixit ei obſtetrix.* Scimus veteres ſobolis valde fuiſſe cupidos, ac præſertim maſculæ. Quòd ergo Rachel hoc cõſolationis genus nõ admittit, hinc colligimus dolore fuiſſe penitus oppreſſam. Ergo inter cruciatus mortua eſt, nihil aliud quàm triſtẽ partum & dolores ſuos cogitans: ex quo ſenſu nomen imponit filio, quod tamen vitium poſtea correxit Iacob. Nominis enim mutatio ſatis oſtẽdit, iudicio eius damnatum fuiſſe mœroris exceſſum in vxore, quæ filio ſiniſtram ac probroſam notam inuſſerat. nam ingratitudine non caret triſtitia, quæ ſenſus noſtros ita occupat in rebus aduerſis vt nos Dei beneficia non exhilarent, vel ſaltem aliquid aſpergant dulcedinis ad dolorem mitigandum. Additur deinde ſepultura, cuius tanta apud ſanctos Patres vigere non potuit religio, niſi ob ſpem futuræ reſurrectionis. Quoties ergo legimus de ſepeliendis mortuis ſuis, quaſi de raro aliquo officio fuiſſe ſolicitos, veniat nobis in mentem finis ille quem dixi: neque enim ludicra fuit cæremonia, ſed viuum futuræ reſurrectionis ſymbolum. Fateor quidem profanos ac degeneres homines paſſim tunc in mundo impenſam operam ſepeliẽdis mortuis temere dediſſe, tãtùm ad inane luctus ſolatium: ſed quanquã illi à vera origine in craſſos errores dilapſi erãt, fecit tamẽ Dominus vt integer apud ſuos ritus hic maneret. quinetiã apud incredulos teſtimoniũ extare voluit, quo inexcuſabiles ſemel reddãtur. Nam quum ſine magiſtro ingenitus fuerit omnibus hic affectus, vt mortuos ſepelire vnũ eſſet ex pietatis officiis, clarè hoc illis dictauit natura, corpus hominis ad immortalitatem eſſe conditum: ideóque ſic cõſidere in morte, vt non prorſus intereat. Statua, vel monumentum eodem ſpectauit. Nullam arcem extruxit quæ inſigne eſſet gloriæ ſuæ apud poſteros: ſepulchri verò memoriam erigere curæ habuit, quæ omnibus ſeculis teſtis eſſet ſecundæ vitæ magis fuiſſe addictum. & Dei prouidentia ſuperſtes durauit hæc admonitio, donec ex AEgypto reuerſus eſt populus.

22 *Et concubuit cum Bilhah.* Triſtis nunc, imò tragica hiſtoria refertur de inceſtuoſo concubitu Ruben cum nouerca. Vocat quidem Moſes Bilham concubinam Iacob. ſed quanquam nõ conuenerat in manum viri vt eſſet materfamiliàs ac bonorum ſocia: tamen quoad thorum legitima erat vxor, quemadmodum antè vidimus. Siquis extraneus ſancti viri vxorem ſtupraſſet, affectus fuiſſet magno probro: ſed lõgè atrocius fuit tantam contumeliã à proprio filio pati. Quale verò & quàm deſtabile probrum, quòd duarum tribuum mater non modò ſe adulterio cõtaminat, ſed etiã inceſtu. Quod flagitium ſic à natura abhorret, vt ne inter Gentes quidẽ tolerabile vnquam habitum fuerit. Et certè miro Satanæ artificio penetrauit tãta obſcœnitas in ſanctam domum, vt irrita videri poſſet Dei electio. Quibuſcunque poteſt modis Dei gratiam in electis peruertere Satan conatur: id quum efficere nequit, eam vel infamat, vel ſaltem obſcurat. Hinc fit vt turpia ſæpe exempla in Eccleſiam obrepant. Et Dominus hoc modo humiliari ſuos patitur, vt ſibi attentius caueant, vt magis ſolicitè inuigilent ad preces, diſcant-

que ab eius miſericordia in totum pendere. Moſes tantùm refert, Iacob de ſcelere hoc factum eſſe certiorem: dolorem verò eius ſubticet, non quòd fuerit ἀνάλγητος (neque enim tam erat ſtupidus, vt dolorem ſuum non ſentiret:) ſed quia pro rei grauitate exprimi non potuit mœror. Nam hîc prorſus videtur ſpectaſſe Moſes quod pictor ille in Iphigeniæ immolatione fecit, qui patris faciem velauit, quum lugentis vultum non poſſet ſatis exprimere. Præter æternum familiæ dedecus erāt alia quæ ſancti viri pectus transfigeret. Sūma eius felicitas erat in ſobole, vnde etiam toti mundo praditura erat ſalus, quum iam duo fuiſſent perfidi & ſanguinarii latrones, nunc primogenitus ſcelere vtrunque ſuperat. Sed hinc illuſtrior apparuit gratuita Dei electio, quia filios Iacob non ex dignitate prætulit toti mundo: deinde quòd quum tam fœdè lapſi eſſent, firma nihilominus & efficax ſtetit. Talibus exemplis moniti, diſcamus nos contra horrenda ſcandala munire, quibus Satan turbare nos ſtudet. Accommodet etiam hoc quiſque ad priuatam fidei ſuæ cōſolationem. Ita enim labuntur interdū etiam boni, quaſi à gratia exciderint. tales ruinas ſtatim excipiat deſperatio neceſſe eſt, niſi Dominus ex oppoſito ſpem veniæ oſtendat. Inſigne hîc ſpeculum proponitur in Ruben, qui poſt extremum facinus, gradum tamen Patriarchæ in Eccleſia retinuit. quanquam ſimul manendum eſt ſub timoris & vigilātiæ cuſtodia, ne incautos opprimat tētatio, atque ita circumueniāt Satanæ inſidiæ. Neque enim fœdæ libidini patronum dare voluit Spiritus ſanctus, vt in concubitus inceſtuoſos quiſque ruat: ſed potius in perſona honorifica huius ſceleris turpitudinem traduxit, vt inde magis ſolicitè omnes abhorreāt. Hic locus etiam Nouati errorem refellit. Probè edoctus erāt Ruben: ſymbolum diuini fœderis à prima infantia in carne ſua geſtabat, imò regenitus erat Dei Spiritu. videmus quale fuerit præcipitium, vnde erectus eſt incredibili Dei miſericordia. Non eſt igitur cur lapſis ſpem veniæ præcidant Nouatiani, & ſimiles phrenetici: quia non leuis Chriſto fit iniuria, ſi ab eius aduentu magis reſtrictam eſſe putamus Dei gratiam. *Et fuerunt filii Iahacob duodecim.* Recenſet Moſes iterum filios Iacob continua ſerie. Primus inter eos ponitur Ruben, non honoris cauſa, ſed vt maior probro oneretur. nam quo maiori quiſque honore ornatus eſt à Domino, eo grauiorem ſuſtinet culpam, dum Satanæ poſtea ſe mancipans, locum ſuum deſerit. Videtur autem catalogum hunc texere Moſes ante mortem Iſaac, vt diſcernat progeniem Iacob ab Idumæis, quorum mentio fiet proximo capite. Nam morte Iſaac fons ſancti generis quaſi in duos fluuios ſeorſum fuit diductus: ſed quia Dei adoptio in altera tantùm parte ſe continuit, neceſſe fuit alterum genus ab altero diſtingui.

28 *Et fuerunt dies Iſhac.* Mors Iſaac non narratur ſuo ordine, vt mox patebit ex contextu. ſed alibi vidimus ὕστερον πρότερον Moſi familiare eſſe. Cæterùm quum dicitur *mortuus eſſe ſenex ac plenus dierum*, ſenſus eſt, expleto vitæ curſu defunctum eſſe matura morte. itaque hoc ad Dei benedictionem pertinet. quanquam verba iſta non modò ad temporis ſpatium, ſed ſimul ad ſācti viri affectum refero, quòd ſcilicet Iſaac vitæ ſatur, libenter & placidè conceſſerit è mundo. Quoſdam enim ſenes decrepitos cernere licet, qui tamē non minus vitæ cupidi ſunt quàm in flore ætatis: & quum ſint ſilicernia, mortem nihilominus exhorrent. Quanquam ergo inter Dei benedictiones cenſetur longa vita, non tamen ſufficit annorum numerum ſupputare, niſi homines ſe diu vixiſſe ſentiant: Deique gratia & ætate ſua contenti, ad migrandum ſe comparent. Porro vt animi compoſiti ſint ad talem moderationem, ſenes ſibi bene cōſcios eſſe oportet vt non refugiant Dei cōſpectum. nam mala conſcientia impios terrore perſequitur & exagitat. Adiungit etiam Moſes ſepultum fuiſſe Iſaac à duobus filiis. Nam quia tunc minus clarè teſtata erat reſurrectio, & eius primitiæ nondum apparuerant, eò diligentius exerceri decuit ſanctos Patres in externis cæremoniis, vt ita ſpectaculū interitus in morte corrigerent. Quòd autem Eſau priorem obtinet locum, hinc rurſus docemur fructum paternæ benedictionis nō fuiſſe perceptū à Iacob in hac vita. nam qui iure primogenitus erat, alteri adhuc ſubiicitur poſt mortem patris.

CAPVT. XXXVI.

ISTæ verò ſunt generationes Eſau, hic eſt Edom.

2 *Eſau accepit vxores ſuas è filiabus Chenaan, Hadad filiam Elon Hæitti, & Aholibamah filiam Anah, filiam Sibhon Hiuuæi,*

3 *Et Boſmah filiam Iſmael ſororem Nebaioth.*

4 *Et peperit Adah ipſi Eſau Eliphaz: & Boſmat peperit Rehuel.*

5 *Et Aholibamah peperit Iehus, & Iahalam, & Corah. iſti filii Eſau qui nati ſunt ei in terra Chenaan.*

6 Et accepit Eſau vxores ſuas, & filios ſuos, & filias ſuas, & omnes animas domus ſuæ, & pe
cudes ſuas, & omnia iumenta ſua, & omnem acquiſitionem ſuam quam acquiſierat in terra Che-
naan: & profectus eſt ad aliam terram à facie Iahacob fratris ſui.
7 Erat enim ſubſtantia eorum multa, ita vt nequirent habitare pariter: nec poterat terra pe-
regrinationum eorum ferre eos propter ſubſtantiam eorum.
8 Habitauit itaque Eſau in monte Seir: Eſau eſt Edom.
9 Ac iſtæ ſunt generationes Eſau patris Edom in monte Seir.
10 Iſta ſunt nomina filiorum Eſau: Eliphaz filius Hadah vxoris Eſau, Rehuel filius Boſmath
vxoris Eſau.
11 Et fuerunt filii Eliphaz, Theman, Omar, Sepho, & Gahatham, & Cenaz.
12 Thimnah autem fuit concubina Eliphaz filii Eſau, & peperit ipſi Eliphaz Hamalec. Iſti
ſunt filii Hadah vxoris Eſau.
13 Iſti vero ſunt filii Rehuel: Nahath, & Zerah, Sammah, & Mizzah. iſti ſunt filii Boſ-
math vxoris Eſau.
14 Et iſti fuerunt filii Aholibamah filiæ Hanah filiæ Sibhon vxoris Eſau: quos peperit ipſi
Eſau: Iehu, & Iahalam, & Corah.
15 Iſti duces filiorum Eſau. Filii Eliphaz primogeniti Eſau, dux Theman, dux Omar, dux Se-
pho, dux Cenaz.
16 Dux Corah, dux Gahatham, dux Hamalec. iſti ſunt duces Eliphaz in terra Edom. iſti ſunt
filii Hadah.
17 Et iſti ſunt filii Rehuel filii Eſau, dux Nahath, dux Zerach, dux Sammah, dux Mizzah:
iſti ſunt duces Rehuel in terra Edom. iſti ſunt filii Boſmath vxoris Eſau.
18 Iſti autem ſunt filii Aholibamah vxoris Eſau, dux Iehus, dux Iahalam, dux Corah. iſti ſunt
duces Aholibamah filiæ Hanah vxoris Eſau.
19 Iſti ſunt filii Eſau, & iſti duces eorum: ipſe eſt Edom.
20 Iſti ſunt filii Sehir Horæi, habitatores terræ, Lotan, & Sobal, & Sibhon, & Hanah.
21 Et Diſon, & Eſer, & Diſan. Iſti duces Horæorum filiorum Seir in terra Edom.
22 Et fuerunt filii Lotan, Hori, & Hemam: & ſoror Lotan, Thimnah.
23 Et iſti ſunt filii Sobal: Haluan, & Manahath, & Hebal, Sepho, & Onam.
24 Et iſti ſunt filii Sibhon: Aiah & Hanah. hic eſt Hanah qui inuenit mulos in deſerto, quum
paſceret aſinos Sibhon patris ſui.
25 Et iſti ſunt filii Hanah: Diſan, & Aholibamah filia Hanah.
26 Et iſti ſunt filii Diſan: Hemdan, & Esban, & Ithran, & Cheran.
27 Iſti ſunt filii Eſer: Bilhan, & Zaauan, & Acan.
28 Iſti ſunt filii Diſan: Vs & Aran.
29 Iſti ſunt duces Horæorum: dux Lotan, dux Sobal, dux Sibhon, dux Hanah,
30 Dux Diſon, dux Eſer, dux Diſan. iſti ſunt duces Horæorũ, in ducibus eorum, in terra Seir.
31 Et iſti ſunt reges qui regnauerũt in terra Edom, antequam regnaret rex ſuper filios Iſrael.
32 Nempe regnauit in Edom, Belah filius Behor: & nomen vrbis eius Dinhabah.
33 Et mortuus eſt Selah, & regnauit pro eo Iobab, filius Zerah de Soſrah.
34 Et mortuus eſt Iobab, & regnauit pro eo Huſſam è terra Auſtrali.
35 Et mortuus eſt Huſſam, & regnauit pro eo Hadad filius Sedad quid percuſſit Midian in
agro Moab: & nomen vrbis eius Auith.
36 Et mortuus eſt Hadad, & regnauit pro eo Samlah de Maſrecah.
37 Et mortuus eſt Samlah, & regnauit pro eo Saul de Rehoboth fluminis.
38 Et mortuus eſt Saul & regnauit pro eo Sabal-hanan filius Achbor.

39 *Et mortuus eſt* Bahal-hanan *filius* Hachbor, *& regnauit pro eo* Hadar: *& nomen ciuitatis eius* Pahu: *nomen autem vxoris eius* Mehetabel *filia* Matred *filiæ* Me-zahab.

40 *Iſta ergo ſunt nomina ducum* Eſau, *per familias ſuas, per loca ſua, ſecundum nomina ſua: dux* Thimnah, *dux* Haluah, *dux* Ietheth,

41 *Dux* Aholibamah, *dux* Elah, *dux* Pinon,

42 *Dux* Cenaz, *dux* Theman, *dux* Mibſar,

43 *Dux* Magdiel, *dux* Hiram. *iſti ſunt duces* Edom *per habitationes ſuas, in terra hæreditatis ipſorum. ipſe eſt* Eſau *pater* Edom.

1 *Et iſtæ ſunt generationes Eſau.* Quanquam extraneus ab Eccleſia fuerit Eſau coram Deo: quia tamen ipſe quoque temporali benedictione aſperſus eſt vt filius Iſaac, hæc ratio eſt cur Moſes celebret ipſius genus, & ſatis longum catalogum gentis ab eo progenitæ conſcribat. Eſt tamẽ hoc elogium inſtar honorificæ ſepulturæ. Tametſi enim præcellat Eſau cum ſuis poſteris, hæc tamen dignitas bullæ ſimilis eſt, quia ſub figura mundi comprehenditur, quæ citò perit. Quemadmodum ergo prius dictum fuit de aliis profanis gentibus, ita nũc extollitur Eſau in ſublime theatrum. Sed quia nullus eſt diuturnus ſtatus extra regnum Dei, euanidus eſt qui illi tribuitur ſplẽdor, & quaſi ſubducto aulæo, diſperit tota illa pompa. Teſtari quidem voluit Spiritus ſanctus non inane fuiſſe vaticinium quod protulerat Iſaac: ſed ſimulac eius effectum oſtendit, quaſi oppoſito velo, ad conſiderandum genus Iacob oculos noſtros conuertit. Iam licet ex tribus coniugiis liberos ſuſtulerit Eſau, in quibus poſtea enituit Dei benedictio, non tamen ideo probatur polygamia, nec excuſatur impura hominis libido: ſed in eo magis admirãda eſt Dei bonitas, quæ malis principiis præter naturæ ordinem bonum exitum dedit.

6 *Et iuit ad aliam terram à facie Iahacob.* Non intelligit Moſes conſultò profectum fuiſſe Eſau vt fratri cederet. nam vt ſuperbus erat & ferox, nunquam paſſus eſſet videri inferior. Sed Moſes, poſt habito conſilio Eſau, arcanam Dei prouidentiam commendat, qua expulſus ille in exilium fuit, vt vacua maneret terræ poſſeſſio vni Iacob. Præſentis vtilitatis ſtudio conceſſit Eſau in montem Seir, ſicut alibi dictum eſt. Nihil minus habet propoſitum quàm fratri conſulere: ſed Deus cæcum hominem manu ſua direxit, ne locũ occuparet in terra quam ſeruo ſuo deſtinauerat. Ita ſæpe accidit vt præter animi ſententiam proſint impii electis Dei filiis: & dum præſentibus commodis inhiat præceps eorum cupiditas, æternam eorum ſalutẽ promoueãt, quos alioqui cuperent perditos. Diſcamus igitur ex præſenti loco tam in rebus fortuitis (vt loquuntur) quàm in prauis hominum conſiliis occultam Dei prouidentiam, quæ omnes euentus in finem à ſe præfixum cõuertit, fidei oculis ſpeculari. Nam quum egreſſus ſit Eſau vt ſeorſum extra patris domum commodius ageret, abiiſſe dicitur à facie fratris ſui: quia Dominus ita ſtatuerat. Dicitur autem indefinitè abiiſſe in terram, quia incertus cõſilii domicilium in variis locis quæſiuit, donec oblatus eſt mons Seir: quemadmodum Gallicè dicitur, *Il s'en eſt allé à ſon aduenture.*

9 *Et iſtæ ſunt generationes Eſau patris Edom.* Quanquam binominis fuit Eſau, hoc tamen loco ſecũdum nomen refertur ad poſteros, qui vocati ſunt Idumæi. Nam vt appareat quid ei Dominus in gratiam patris Iſaac contulerit, eum diſertè appellat Moſes patrem celebris & famoſi populi. Et certè hoc non parum ad rem interfuit, vim & complementum vaticinii perſpicere in progenie Eſau. Si enim tam potẽter viguit Dei promiſſio erga hominem extraneũ, quãto ſe potentius exeret erga filios, quorũ propria eſt adoptio, & proinde gratiæ hæreditas? Obſcurus homo erat Eſau, & in illa regione hoſpes: vnde ergo fit vt repẽtè ex eo emergãt reguli, & magnũ populi corp⁹ floreat, niſi quia benedictio ex ore Iſaac profecta, effectu ipſo rata fuit? Neque enim abſque æmulo in ſolitudine regnauit Eſau, quum montem Seir prius incoleret non ignobilis populus. Nã ideo refert Moſes prius ſtrenuos fuiſſe homines qui habitarẽt in terra illa: vt nouo aduenæ tantam potentiam acquirere non facile fuerit, niſi diuinitus eſſet adiutus.

24 *Hic eſt Ana qui inuenit mulos.* Mulorum ſoboles adulterina eſt ex admiſſura equi & aſinæ. Eius authorem Moſes dicit fuiſſe Ana. Porro hoc in laude induſtriæ nõ pono. neque enim Dominus fruſtra animalium genera initio diſtinxit. Sed quia filios ſeculi vtplurimum ſolicitat carnis vanitas, vt ingenium ad res ſuperuacuas applicẽt, præpoſterum hoc ſtudium notauit Moſes in Ana, cui non ſatis fuit copiam habere animaliũ, niſi ex prodigioſo coitu degeneres fœtus accerſeret. Adde quòd hinc cognoſcimus plus eſſe temperantiæ in brutis animalibus ad ſequendam naturæ legem quàm in hominibus, qui vitioſas mixturas excogitant.

31 *Reges qui regnauerunt in, &c.* Memoria tenendum eſt quod paulo antè diximus, ſubitò ex-

cellere reprobos, vt ſtatim concidant, ſicut herba tectorum quæ radice caret, præcocem habet vigorem, ſed citius areſcit. Duobus filiis Iſaac promiſſa fuerat hæc dignitas, quòd oriundi eſſent ab ipſis reges: priores incipiunt regnare Idumæi: ita videtur deterior eſſe Iſraelis cõditio. Sed tandem ſucceſſus temporis docuit quanto melius ſit humi reptando, altas agere radices, quàm præpoſteram excellentiam momento acquirere quæ ſtatim euaneſcat. Non eſt ergo cur filiis ſeculi celeres lætitiæ progreſſus inuideant fideles dum ipſi lentè, pergunt: quia longè
Pſal.101.d.19. pluris eſt ſtabilis illa felicitas quam Dominus ipſis promittit: ſicuti habetur in Pſalmo, Filii filiorum habitabunt, & eorum hæreditas perpetua erit.

CAPVT. XXXVII.

Habitauit itaque Iahacob in terra peregrinationum patris ſui, in terra Chenaan.

2 *Iſtæ ſunt generationes Iahacob, Ioſeph filius ſeptemdecim annorum paſcebat cum fratribus ſuis pecudes, & erat puer cum filiis Bilhah & cum filiis Zilpah vxorum patris ſui: & retulit Ioſeph obloquutionem eorum malam patri eorum.*

3 *Porro Iſrael diligebat Ioſeph præ cunctis filiis ſuis, quia filius ſenectutis erat ei: & fecerat ei tunicam multicolorem.*

4 *Et viderunt fratres eius quòd eum diligeret pater eorum præ cunctis fratribus eius, & odio habebant eum, & non poterant alloqui eum pacificé.*

5 *Somniauit autem Ioſeph ſomnium, & nuntiauit fratribus ſuis: & addiderunt amplius odio habere eum.*

6 *Dixit enim ad eos, Audite quæſo ſomnium hoc quod ſomniaui.*

7 *Ecce enim ligabamus manipulos in medio agri: & ecce ſurrexit manipulus meus ac etiam ſtabat: & ecce circundabant manipuli veſtri, & incuruabant ſe manipulo meo.*

8 *Et dixerunt ei fratres eius, Num regnando regnabis ſuper nos? num dominando dominaberis nobis? Addiderunt ergo adhuc odio habere eum propter ſomnium eius, & propter verba eius.*

9 *Et ſomniauit adhuc ſomnium alterum, & narrauit illud fratribus ſuis, & dixit, Ecce, ſomniaui ſomnium adhuc: & ecce, ſol & luna & vndecim ſtellæ incuruabãt ſe mihi.*

10 *Et narrauit patri ſuo & fratribus ſuis: & increpauit eum pater eius, & dixit ei, Quid eſt hoc ſomnium quod ſomniaſti? num veniendo veniemus ego & mater tua, & fratres tui, vt incuruemus nos tibi ad terram?*

11 *Et inuiderunt ei fratres eius: ſed pater eius obſeruabat rem.*

12 *Profecti autem ſunt fratres eius vt paſcerent pecudes patris ſui in Sechem.*

13 *Et dixit Iſrael ad Ioſeph, Nónne fratres tui paſcunt in Sechem? Veni, & mittã te ad eos. Et dixit ei, Ecce adſum.*

14 *Et ait ei, Vade nunc, vide incolumitatem fratrum tuorum, & incolumitatẽ pecorum, & refer mihi rem: & miſit eum ex valle Hebron: & venit in Sechem.*

15 *Porro inuenit eum vir, & ecce errabat in agro: interrogauit autem eum vir ille, dicendo, Quid quæris?*

16 *Et dixit, Fratres meos ego quæro, nuntia, obſecro, mihi vbi ipſi paſcant.*

17 *Et dixit vir ille, Profecti ſunt hinc: audiui enim eos dicentes, Eamus in Dothan. Et perrexit Ioſeph poſt fratres ſuos, & inuenit eos in Dothan.*

18 *Et viderunt eum è lõginquo: & antequam appropinquaret eis, machinati ſunt contra eum vt interimerent eum.*

19 *Ac dicebát alter alteri, Ecce, magiſter ille ſomniorum venit.*

20 *Nunc igitur venite, & occidamus illum, & proiiciamus eum in vnam è ciſternis: & dicemus, Beſtia mala deuorauit eum: & videbimus quid erunt ſomnia eius.*

21 *Et audiuit Reuben, & eripuit eum è manu eorum, & dixit, Ne percutiamus eum in anima.*

22 *Dixit ergo ad eos Reuben, Ne effundatis ſanguinem: proiicite eum in ciſternam hanc quæ eſt in deſerto, & manum ne mittatis in eum: vt erueret eum è manu eorum, vt reduceret eum*

ad patrem ſuum.

23 *Et fuit, vt venit* Ioſeph *ad fratres ſuos, exuerunt* Ioſeph *tunica ſua, tunica multicolore quæ erat ſuper eum.*

24 *Et tulerunt eũ, & proiecerũt eum in ciſternã: & ciſterna erat vacua, non erat in ea aqua.*

25 *Poſtea ſederunt vt comederent panem, & leuauerunt oculos ſuos, & viderunt, & ecce turba* Iſmaelitarum *veniebat de* Gilhad, *& cameli eorum portabant aromata, & reſinam, & ſtacten, iter facientes vt deferrent in* AEgyptum.

26 *Et dixit* Iehudah *fratribus ſuis, Quæ vtilitas ſi occiderimus fratrem noſtrum, & celauerimus ſanguinem eius?*

27 *Venite, & vendamus eum* Iſmaelitis: *& manus noſtra ne ſit in eum, quia frater noſter, caro noſtra eſt: & paruerunt ei fratres eius.*

28 *Et tranſierunt viri* Madianitæ *mercatores, & extraxerunt & ſuſtulerunt* Ioſeph *è ciſterna: & vendiderunt* Ioſeph Iſmaelitis *viginti argenteis, qui abduxerunt* Ioſeph *in* AEgyptum.

29 *Deinde reuerſus eſt* Ruben *ad ciſternam, & ecce non erat* Ioſeph *in ciſterna, & ſcidit veſtimenta ſua.*

30 *Et reuerſus eſt ad fratres ſuos, & dixit, Puer non eſt, & ego quò, ego quò ibo?*

31 *Et tulerunt tunicam* Ioſeph, *& iugulauerunt hircum caprarum, & tinxerunt tunicam in ſanguine.*

32 *Et miſerunt tunicam multicolorem, & deferri fecerunt ad patrem ſuum, & dixerunt, Hãc inuenimus, agnoſce nunc vtrum tunica filii tui ſit, ánnon.*

33 *Et agnouit eam, & dixit, Tunica filii mei eſt: beſtia mala deuorauit eum, rapiendo raptus eſt* Ioſeph.

34 *Et ſcidit* Iacob *veſtimenta ſua, & poſuit ſaccum in lumbis ſuis, & luxit ſuper filio ſuo diebus multis.*

35 *Et ſurrexerunt omnes filii eius, & omnes filiæ eius, vt conſolarentur eum, ſed noluit conſolationem admittere: & dixit, Certè deſcendam ad filium meum lugens ad ſepulchrum. & luxit eum pater eius.*

36 *Madianitæ autẽ vẽdiderũt eũ in* AEgypto Potiphar *ſatrapæ* Pharaonis, *principi ſatellitũ.*

1 *Et habitauit Iahacob.* Confirmat Moſes quod prius teſtatus eſt, diſceſſu Eſau relictam fuiſſe terram ſancto Iacob, vt vnicus eſſet eius poſſeſſor. quanquam in ſpeciem ne gleba quidem illi acceſſit: ſed nudo terræ aſpectu contentus, exercuit fidem ſuam. & Moſes nominatim eum patri ſuo comparat, qui tota vita fuerat in illa terra peregrinus. Quanquam ergo, fratre in aliud domicilium tranſlato, non parum adeptus erat Iacob: Dominus tamen profectum illum ab eius oculis abſconditum eſſe voluit, vt à promiſſione totus penderet.

2 *Iſtæ ſunt generationes Iahacob.* Voce תולדות non tam genealogia intelligi debet quàm res geſtæ, ſicuti ex contextu melius cõſtat. Nam Moſes ita præfatus, non enumerat filios & nepotes, ſed exponit vnde nata ſit iuuidia fratrum contra Ioſeph, vt facta nefanda conſpiratione illum venderent. ac ſi dixiſſet, Poſtquam breuiter complexus ſum genealogiam Eſau, nunc ad ſeriem meæ hiſtoriæ reuertor, quid contigerit in familia Iacob. Porro de nefando ſcelere filiorum Iacob verba facturus Moſes, hinc orditur, quòd Ioſeph præ aliis charus eſſet patri ſuo, quia eum prouecta demum ætate genuerat. teneri etiam amoris ſignum ponit, quòd illum tunica veſtiret contexta ex variis coloribus. Atqui nihil mirum fuit, puerũ à patre ſene in deliciis haberi. nam ita fieri ſolet: nec inuidiæ locus eſt, quum robuſtior ætas, natura dictante, hac in parte cedat. Moſes verò hanc fuiſſe odii cauſam dicit quòd magis propenſus in eum quàm in alios eſſet patris animis. Odium concipiunt fratres in puerum, quem vident tenerius à patre diligi, quia in eius ſenectute natus eſt. Si amoris ſocii eſſe nolunt, cur ſaltem non indulgent? Hinc ergo perſpicitur malignum peruerſúmque eorum ingenium. Quòd autem tunica verſicolor, & ſimiles nugæ ad machinandam cædem eos inflammant, in eo ſe prodit deteſtabilis crudelitas. Dicit etiam Moſes inde odium creuiſſe, quòd malos fratrum ſermones detulerit Ioſeph ad patrem. Quidam verbum Malum exponunt facinus aliquod non ferendum. Sed alii rectius ſentiunt, querimoniam fuiſſe pueri, quia durius cum ſuis conuitiis vexabãt fratres.

Nam quod ſequitur apud Moſen, exegeticè additum fuiſſe interpretor, vt ſciamus quanam de cauſa malè & hoſtiliter tractatus fuerit. Quæritur, cur tantùm filios Bilhæ & Zilphæ hic accuſet Moſes, qui tamen filios Leæ ab eodem crimine poſtea non eximet. Vnus quidem ex filiis, Rubē, reliquis omnibus mitior fuit: proximè ad eum acceſſit Iudas, qui & ipſe frater erat vterinus. Sed quid Simeon? quid Leui? Certè quum ætate præcederent, veriſimile eſt duces fuiſſe. Suſpicio probabilis eſt, quia ex concubinis, non ingenuis vxoribus nati erant, liuore citius infectos fuiſſe eorum animos, quaſi genus à matribus ſeruile contemptum ipſis afferret.

5 *Et ſomniauit Ioſeph ſomnium.* Poſtquam prima odii ſemina retulit Moſes, nunc altius conſcendit, nempe admirabili Dei conſilio electum fuiſſe Ioſeph ad res maximas: idque ſomniis fuiſſe teſtatum: atque ita fratrum odium in rabiem erupiſſe. Somniis autem patefecit Deus quid facturus eſſet, vt poſtea ſciretur nihil contigiſſe fortuitò, ſed quod cæleſti decreto fixum erat, per flexuoſos circuitus demum ſuo tempore fuiſſe completum. Prædictum fuerat Abrahæ, ſemen eius fore peregrinum extra terram Chanaan. Vt in AEgyptum tranſeat Iacòb, hæc ratio diuinitus ſtatuitur, vt Ioſeph AEgypto præfectus tempore famis, patrem cum tota domo accerſat, eíſque alimenta ſuppeditet. Nūc ex principiis quæ narrantur, nemo tale quicquam coniiceret. Filii Iacob in eius necem conſpirant, ſine quo ſalui eſſe nequeunt, imò qui illis ordinatus eſt ſalutis miniſter, in foueam coniectus, vix è faucibus mortis eripitur. Circūactus per caſus varios, videtur alienus eſſe à paterna domo. Poſtea in carcerem, velut in alterum ſepulchrum, deiicitur, vbi per longum tempus fere tabeſcit. Nihil ergo minus conſentaneum quàm vt per eius manum ſeruetur familia Iacob, quando ab ea reſectus & procul abductus, ne inter viuos quidem cenſetur. Neque enim ſpes vlla reſtabat liberationis, præſertim ex quo à pincerna neglectus fuerat, quin damnatus ad perpetuum carcerem, illic putreſceret. Atqui Deus per tales anfractus obliquè peregit quod ſtatuerat. Quare in hac hiſtoria non modò pulcherrimum habebimus diuinæ prouidentiæ exemplum, ſed alia quoque duo in primis notatu digna accedent, nempe quòd Dominus miris & inuſitatis modis opus ſuum peragat: deinde quòd Eccleſiæ ſuæ ſalutem non ex magnifico ſplendore producat, ſed à morte & ſepulchro. quinetiam in perſona Ioſeph viua exprimitur Chriſti effigies, ſicuti melius liquebit ex contextu. Sed quia hæc ſæpius repetenda erunt, ſequamur filum verborum Moſis. Deus peculiari honore puerum, qui inter duodecim penultimus erat, mera gratia dignatur, primatum illi deferens in fratres. Quo enim merito, vel qua virtute adeptum eſſe dicemus vt fratrum dominus eſſet? Suo quidem poſtea ingenti beneficio viſus eſt hoc acquirere: ſed gratuitum fuiſſe Dei donum, ex ſomnio intelligimus, quod ex beneficentia Ioſeph minimè pendebat: quin potius mero Dei beneplacito deſtinatus fuit princeps, vt erga fratres beneficus eſſet. Porro quum duobus modis tunc ſolitus fuerit Dominus reuelare ſua arcana, viſionibus & ſomniis, hîc notatur altera ſpecies. Nam certè vulgari more ſæpius ſomniauerat Ioſeph: ſed Moſes ſignificat diuinitus oblatum fuiſſe ſomnium, quod vim & pondus haberet oraculi. Scimus ex diurnis cogitationibus ſæpe naſci ſomnia: interdū corporis malè affecti ſigna eſſe: ſed quoties conſilium ſuum innoteſcere per ſomnia voluit Deus, ſimul inculpſit certas notas quæ à fluxis friuolíſque imaginationibus illa diſcernerent, vt ſolida cōſtaret fides & authoritas. Ita Ioſeph certò perſuaſus fuit non inani ſpectro ſe fuiſſe deluſum, vt ſomnium ſuum pro cæleſti oraculo intrepidè proferret. Etſi autem ſub agreſti ſymbolo promiſſum eſt illi imperium, videtur docendo non fuiſſe appoſitum. Scimus pecuarios fuiſſe non aratores filios Iacob. Quum nulla illis fuerit meſſis quàm colligerent, videtur hoc parum congruere quod adoretur eius manipulus. Sed fortè conſultò hanc ſimilitudinem elegit Deus, vt doceret vaticinium hoc non in præſenti fortuna Ioſeph fundatum eſſe, nec imperii materiam fore ex his quæ ad manum ſuppeterent, ſed fore aduentitium bonum, cuius cauſa alibi quàm domi quærenda foret.

8 *Num regnando regnabis ſuper nos?* Hîc clarè nobis oſtenditur vt paternus Dei fauor erga Electos quaſi flabellum ſit excitandis contra eos mundi odiis. Corrigi hoc modo iniuſtum odiū decuit, quum audirēt filii Iacob ſe fruſtra Deo obniti. Perinde enim eſt acſi Deus ſe medium opponēs, eorum furorem compeſceret, his verbis, Carebit profectu impia veſtra conſpiratio. nam crepetis licet, hunc ego principem conſtitui, ad cuius perniciem vos rapit ſceleſta inuidia. Fortè etiam hoc ſolatio ſancti adoleſcentis moleſtiam leuare voluit. Atqui fecit illorum obſtinatio vt magis inflammaretur. Diſcamus igitur non ægrè ferre ſiquando nobis affulgēs Dei gratia, nobis inuidiam conflet. Cæterū plus ſatis acuti ſunt ſomnii interpretes filii Iacob: ſed quaſi fabulam derident, quia repugnat eorum votis. Ita ſæpe contingit eos qui malè affecti ſunt, protinus capere quid velit Deus: ſed quia nulla reuerentia tanguntur, contēnere. Huic verò contumaciæ ſuccedit ſtupor, qui priorem illam perſpicaciam delet.

9 *Et ſomniauit adhuc ſomnium.*. Idem eſt huius ſomnii ſcopus. Vnum eſt diſcrimen, quòd Deus, vt plus fidei conciliet oraculo, figuram è cælo proponit. Spreuerant fratres Ioſeph quod de manipulis dictum fuerat, nunc Dominus ad cæli intuitum eos euocat, vbi relucet auguſta maieſtas. Quæritur tamen quomodo hoc conueniat, venturã eſſe matrem vt adoret, quæ iam mortua erat. Quòd Hebræi quidam interpretes ad Bilha referunt, frigidum eſt, & ſine talibus effugiis ſimplex conſtat ſenſus. nam Sol & Luna vtrunque caput familiæ deſignant: ita in hac effigie cernit Ioſeph ſe adorari à tota paterna domo.

10 *Et increpauit eum pater.* Si ſuſpicatus eſſet Iacob ex vana ambitione conceptum eſſe ſomnium, iure filium increparet: verùm ſi agnoſcit Deum eſſe ſomnii authorem, non eſt quòd expoſtulet cum filio. Quòd autem agnouerit, hinc colligere licet: quia rem ſeriò conſideraſſe poſtea dicitur. Moſes enim ipſum diſcernens à filiis, hos nihil præter inuidiæ virus ſpiraſſe dicit: illum verò ſecum reputaſſe quidnam hoc vellet: quod fieri non potuit niſi tactus fuiſſet reuerentia. Sed quum eius animo inſideat quædam religio, quomodo filium obiurgat? hoc certè non eſt ſuum Deo honorem eiúſque verbo reddere. Venire enim hoc in mentem debuit ipſi Iacob, quanuis eius imperio ſubeſſet Ioſeph, propheticam tamen perſonam ſuſtinere. Credibile eſt, quia filios cernebat tam maleuolos, vt occurreret periculo, ſimulaſſe quod nõ erat. Neque enim ipſe ſomnio fuit offenſus: ſed exaſperari noluit eorũ animos, quibus propter ſuperbiam tolerabilis non erat ſubiectio. Ego certè placandæ contentioni ſtudentem, filium aſtutè reprehendiſſe non dubito. Quãquam hæc ratio minimè Deo probatur, vt fingamus nos veritati eſſe aduerſos, dum ſtudemus eorum iracundiam ſedare qui contrà inſaniunt. Debebat potius ingenuè hortari filios ne aduerſus ſtimulũ calcitrarent. Vel certè hæc tenenda erat moderatio. Si vulgare ſomniũ eſt, ſine ſtomacho rideatur: ſi autẽ à Deo manauit, nefas eſt obloqui. Poteſt etiam fieri vt ſenis animũ pupugerit abſurditas. Scimus enim quàm difficile ſit omnẽ altitudinem protinus exuere. Sed prior expoſitio melius congruere videtur. Certè quãuis paululum à recta linea declinet Iacob, in eo tamen apparet non vulgaris pietas, quòd facilè præualuit oraculi reuerentia. Impia verò contumacia in filiis ſe prodit, dum in maius odium prorũpunt. Nam quanuis ſomnium ſpernant, non tamen de nihilo vruntur. Libẽter habuiſſent fratrem ludibrio: ſed conſtringit eos occultus quidam diuinitatis ſenſus, vt aliquid authẽticum, velint nolint, ſentire cogantur. Interea impellit eos cæca ferocia, vt Deo præter animi propoſitum reſiſtant. Ergo vt Deus nos morigeros ſibi habeat, diſcamus abiicere altos ſpiritus: quia docilitatis initium eſt, dum ſuſtinent homines ſe cogi in ordinem. Damnabilis fuit in filiis Iacob hæc contumacia, quòd ſubiectionis odio non modò repulerunt Dei oraculum, ſed eius nuntio & præconi infeſti fuerunt. Nunc quanto minus excuſabilis erit noſtra durities, niſi placidè colla ſubiicimus iugo Domini, poſtquam humilitatis doctrina, quæ nos ſubigit, adeóque mortificat, non modò clarius nobis teſtata eſt, ſed pretioſo Chriſti ſanguine ſancita? Cæterùm ſi multos videmus hodie refractarios, qui renuant Euangelium amplecti, ſed contrà proteruè inſurgant, non turbemur quaſi re noua, quum ſuperbiæ morbo laboret totum humanum genus: Euangelio autem in nihilum redigatur tota carnis gloria. quin potius ſciamus præfractos manere omnes, niſi qui à Spiritu Dei ſubacti manſueſcunt.

12 *Et profecti ſunt fratres eius.* Antequam de nefando parricidii conſilio tractet Moſes, profectionem Ioſeph deſcribens, multis circunſtãtiis atrocitatem ſceleris amplificat. Accedit ad eos frater officii gratia, vt fraternè de ipſorum ſtatu inquirat. Venit patris mandato: neque tamen inuitus obſequitur, ſicuti ex reſponſo eius patet. Anxiè illos perquirit, & quanuis mutaſſent locum, non tamen parcit labori ac moleſtiæ, donec eos reperiat. Ergo pluſquam immanis eſt eorum crudelitas, quòd tam pio & humano fratri necem machinari non exhorrent. Nunc videmus non eſſe ſuperuacuum quod dicit Moſes, hominem erranti Ioſeph fuiſſe obuium, qui diceret fratres migraſſe in Dothan. Nam quo maior fuit eius ſedulitas & infatigabile ſtudium, eo minus excuſationis merentur à quibus repenſa fuit tam indigna merces.

18 *Et viderunt eum è longinquo.* Hinc rurſus Moſes generis ſui famæ per adulationẽ minimè parcens, eius principibus inurit æternæ infamiæ notam, odióque & execrationi gentium omnium eos exponit. Siquando inter profanos homines frater fratri cædem intulit, tragœdiis proſciſa fuit talis impietas, ne in exemplum trãſiret. Quod autem fratres nouem ſimul in necem innoxii adoleſcentis conſpirant, & tanquam feræ beſtiæ in ipſum ſanguinariis manibus inſiliunt, nihil tale in profanis hiſtoriis reperietur. Horribilis ergo, imò diabolicus, furor inuaſit filios Iacob, quum abiecto naturæ ſenſu, ita parati fuerũt in ſanguinem proprium ſæuire. Iam verò præter ſcelus impia contra Deum proteruia damnatur à Moſe his verbis, *En adeſt ſomniorum magiſter.* Cur enim miſero inſultãt, niſi quia in ſpem dignitatis non ſperatæ cæleſti oraculo vocatus fuerat? Adde quòd hoc modo ſuum flagitium turpius ipſi traducũt quàm ſiquis

eos ex profeſſo atrociter lacerare vellet. Hanc ſibi perſequendi fratris fatentur cauſam eſſe, quòd ſomniauerit: quaſi verò inexpiabilis ſit offenſa. quòd ſi indignantur ſomniis, cur nō potius cum Deo bellum gerunt? Neceſſe enim habuit Ioſeph quod ſibi diuinitus reuelatum erat, quaſi pretioſum depoſitum, excipere. Sed quia non audent rectà Deum impetere, nebulas ſibi inducunt, vt ſublato Dei reſpectu contra fratrem furere liceat. Si talis cæcitas abripuit Patriarchas, quid reprobis fiet, quos obſtinata malitia tranſuerſos agit, vt Deo ad extremum vſque reſiſtere non dubitent? Ac videmus vt ſe vltro perturbent atque acuant, quoties Dei minis vel caſtigationibus offenſi, vindictæ expetendæ cauſa contra miniſtros inſurgunt. imò idem omnibus nobis ſubinde contingeret, niſi Deus fræno iniecto nos māſuefaceret. Quantū ad Ioſeph ipſum ſpectat, rarus Dei fauor oſtenſus ei fuit, ac in ſummam dignitatem euectus eſt, ſed per ſomnium, quod nunc probroſa fratrum ſubſannatione eluditur. Accedit ſimul cōſpiratio, vt parum à morte abſit. Ita Dei promiſſio, quæ eū ad cælos extulerat, fere in ſepulchrū demergit. Idem & nos experimur, quibus gratuita Dei adoptio ingreſſus eſt in multas ærūnas. Nam ex quo nos Chriſtus in gregem ſuum colligit, variis modis permittit Deus nos deiici, vt propiores ſimus inferis quàm cælo. Ergo animis noſtris inſideat exemplū Ioſeph, ne turbemur, quū ex Dei gratia multæ cruces nobis pullulāt. Iam enim ſuprà admonui, & res ipſa clarè teſtatur, adumbratum fuiſſe in Ioſeph quod plenius deinde in Chriſto Eccleſiæ capite exhibitum fuit, vt ſingula membra ad imitationem ſe forment.

20 *Proiiciamus eum in unam è ciſternis.* Prætextum iam ante cædem patratam quærunt tegendo apud homines ſceleri. Interea minimè illis venit in mentē, non poſſe Dei oculos fugere quod hominibus fuerit abſconditum. Sed ita ſtupida eſt hypocriſis, vt mundi infamiam fugiēs, Dei iudicium negligat. Interim hic quoque morbus humano ingenio penitus infixus eſt, extremis quibuſque ſceleribus fucum inducere. Nam etſi ſceleratos coarguit interior iudex, ſe tamen impudentia cōfirmant, ne dedecus ſuum apud alios appareat. *Et videbimus quid erunt ſomnia.* Quaſi vnius hominis morte aboleri poſſit Dei veritas, voti ſe compotes fore iactant, vbi fratrem occiderint, nequid proſint ſomnia. Hoc quidem non cogitant ex profeſſo, ſed eò præcipites agit turbulentus liuor, vt contra Deum impingant. Quicquid autem moliantur qui ſic in tenebris luctantur cum Deo, irriti demum abeūt eorum conatus. Deus enim per medias abyſſos viam ſemper inueniet, vt quod decreuit exequatur. Quòd ſi nos ſuis ludibriis exagitant increduli, ac ſuperbè triumphant fidem nihil nobis profuturam, ne exanimet nos vel debilitet eorum inſolentia quin ſecuri pergamus.

21 *Et audiuit Ruben.* Operæpretium eſt notare, quum alii ad ſanguinem fundendum currerent, cuiuſnam opera ſeruatus ſit Ioſeph. Ruben certè vna in re omnium nequiſſimus extiterat, quādo fœdauerat patris cubile: & illa tam effrænis libido aliis vitiis implicita, prauæ naturæ ſignum erat. nunc repentè ſolus ad pietatem reſpiciens, & fraterni officii memor, impiā cōiurationem diſſoluit. Incertum eſt an ſatiſfactionem quæſierit, qua rediret cum patre in gratiam. Eius quidem fuiſſe conſilium teſtatur Moſes, filium patri incolumen reddere: vnde probabilis eſt illa, quam dixi, coniectura, vitam fratris putaſſe idoneam mercedem qua ſibi reconciliaret patris animum. Vtcunque res habeat, hæc tamen humanitas, quam in fratre liberādo præſtitit, teſtis eſt non fuiſſe proiectum ad omnia ſcelera. Et Deus fortè hoc pœnitentiæ teſtimonio, nonnihil leuare voluit priorem eius infamiam. Quo docemur non eſſe à peccato vno quantumuis atroci æſtimandos homines, vt nobis deſperata ſit eorum ſalus.

22 *Proiicite in ciſternam.* Pia fallacia, ad quam deſcendit Ruben, quantopere exarſerit fratrum rabies, ſatis demonſtrat. Neque enim palam opponere ſe audet, neque à ſcelere dehortari: quia videbat rationibus non eſſe locum ad eos mitigandos. Nec verò eorum truculentiam hoc extenuat, quòd conſentiunt, quaſi ad clemētiam flexi fuerint. Nam ſi alterutrum neceſſe fuit, præſtabat eorum manibus ſtatim occidi quàm lenta fame in ciſterna perire: quod eſt crudeliſſimū ſupplicii genus. Craſſa potius hypocriſis notāda eſt, quòd crimine ſe fore exēptos putāt, modò ne fratrem iugulando, manus intingāt ſanguine. Quaſi verò ad rem quicquam interſit, an fratrem quis gladio confodiat, an ſuffocando interficiat. Dominus enim quum Iudæos accuſat per Iſaiam, quòd manus habeāt plenas ſanguine, non intelligit eſſe ſiccarios: ſed ſanguinarios ideo vocat, quia nō pepercerint miſeris fratribus. Nihilo igitur meliores ſunt filii Iacob, dum fratrem adhuc viuum in terram proiiciunt, vt ſepultus cum morte fruſtra luctetur, & poſt longos cruciatus intereat: dum ciſternam eligunt in deſerto, vnde nullus mortaliū pereuntis clamorem exaudiat, ſed gemitus aſcendant in cælum vſque. Barbara autem iſta cogitatio fuit, non percuti eius animam, vel, non percuti eum in anima, ſi manibus ſuis ſanguinem non haurirent: quia altera mortis ſpecies non minus violenta fuit dum volebant fame necare. Sed Ruben ad brutos eorum affectus ſermonem accommodans, ſatis habuit præſentem

illorum impetum quouis artificio reprimere.

23 *Exuerunt Ioſeph tunica ſua.* Videmus vt fictione & mendacio referti ſint homines. Securè fratrem denudant: non exhorrent manibus ſuis proiicere in foueam, vbi ipſum inedia conficiat decem gladiis peior: quia ſcelus occultum fore ſperant, & allatis exuuiis, nulla domi futura ſit cædis ſuſpicio: quia ſcilicet credet pater laniatum fuiſſe à fera beſtia. Ita ſceleſtas mentes hebetat Satan, vt friuolis effugiis ſeipſas implicent. Fons quidem pudoris eſt conſcientia: ſed ſuis illecebris demulcet Satan quos ſemel laqueis ſuis conſtrinxit: vt ipſe verecundiæ ſenſus qui eos debuerat reos ad tribunal Dei citare, magis obduret. Latebras enim nacti, longè audacius ad peccandum perrumpunt, quaſi impunè committant quicquid fugit hominum oculos. Hîc verè reprobus eſt ſenſus, hic ſpiritus vertiginis & ſtuporis, ſolo teneri hominum pudore, calcato autem diuini iudicii metu, quiduis audere. Quanquam autem non omnes eouſque proiecti ſunt, vitium tamen hoc nimis commune eſt, plus deferre honoris hominibus quàm Deo. In verbis Moſis emphatica eſt tunicæ repetitio, quòd inſigne illud paterni amoris, mollire non potuit eorum animos.

25 *Et ſederunt ut comederent panem.* Mira fuit hæc barbaries, fratre quantùm in ſe erat occiſo, quietè epulari. nam ſiqua humanitatis gutta viguiſſet in eorum animis, ſaltem quaſdem intus punctiones ſenſiſſent. imò plerunque deterrimus quiſque poſt facinus peractum expaueſcit. Quum in tantam ſocordiam prolapſi ſint Patriarchæ, eorum exemplo timere diſcamus, ne iuſta Dei vindicta idem lethargus ſenſus noſtros occupet. Intereà admirabilem cõcilii Dei progreſſum expendere conuenit. Iam tranſierat Ioſeph per duplicem mortem: nunc quaſi tertia morte præter ſpem è ſepulchro eruitur. Quid enim fuit aliud pro mancipio vendi extraneis hominibus quàm è medio tolli? Imò deterior reddita fuit eius cõditio, quia Ruben è ciſterna clàm eductum patri reduxiſſet: nunc in diuerſam orbis partem ſine ſpe reditus trahitur. Sed ille occultus erat flexus, per quem Deus ſtatuerat eum in ſublime euehere. Ac vltimo tãdem euentu enotuit, quanto ſatius fuerit procul à ſuis abduci quàm ſaluum domi manere. Porro ſermo Iudæ, quo perſuadet fratribus *ut uendatur* Ioſeph, aliquanto plus habet rationis. Ingenuè enim fatetur reos homicidii fore, ſi in ciſterna perire ſinãt. Quid lucri fecerimus, inquit, obtecto ſaguine? manus enim noſtræ nihilominus ſanguine pollutæ erunt. Iam aliquantulum remiſerat furor, vt concilium humanius admitterent. nam quanuis immanis perfidia eſſet, fratrem hominibus incognitis vendere: aliquid tamen fuit, viuum dimittere, vt ſaltem pro mancipio aleretur. Illam ergo diabolicæ veſaniæ flammam, qua toti ardebant, ſedatam fuiſſe videmus, dum ſe nihil proficere agnoſcunt celando hominum oculos: quia homicidium in Dei conſpectum venire neceſſe ſit. nam primò, nõ ſecus omni ſe reatu ſoluebant quàm ſi nullus ſederet in cælo iudex. Valere etiam apud eos incipit naturæ ſenſus, quem prius deleuerat odii crudelitas. Et certè in reprobis etiam, qui videntur humanitatem prorſus exuiſſe, tempus demõſtrat aliquid manere reſiduum. Quum ebulliunt praui & violenti affectus, impedit tumultuoſus ille feruor ne ſuas partes agat natura. Sed nullæ ſunt tam ſtupidæ mentes quas non interdum mordeat ſcelerum ſuorum reputatio. nam vt inexcuſabiles ad Dei iudicium veniant homines, à ſeipſis primùm damnari oportet. In hoc à reprobis differunt ſanabiles, quos Dominus ad reſipiſcentiam adducit, quòd quum illi contumaciter obruant ſcelerum ſuorũ notitiam, hi paulatim à peccandi licentia ad rationis obſequium flectuntur. Cæterùm quòd hîc Iudas de fratre germano admonet, Dominus per Prophetam ad totum genus humanũ extendit. Quoties igitur praua libido ad iniuſtam vim, vel aliam noxam impellit, veniat nobis in mentem ſacrum hoc vinculum quo deuincta eſt inter ſe omnium ſocietas, vt nos à maleficiis cohibeat. Nocere enim non poteſt homo homini quin carni ſuæ infenſus, totum naturæ ordinem violet ac peruertat.

28 *Et tranſierũt uiri Madianitæ.* Putant aliqui Ioſeph eodem in loco bis fuiſſe venditum. Certum enim eſt, quum Abrahæ fuerit filius Madian ex Cetura, diſtinctos fuiſſe eius filios à filiis Iſmael: & Moſes non temere diuerſa nomina poſuit. Sed ego ita interpretor, venalẽ quibuslibet expoſitum fuiſſe Ioſeph. Quum verò à Madianitis neglecta fuiſſet emptio, fuiſſe Iſmaelitis venditum. Porro quum meritò poſſent ſuſpectos habere plagii venditores, fecit tamen lucri cupiditas ne inquirerent. Adde quòd probabile eſt, in itinere ſaltem fuiſſe ſciſcitatos quiſnã eſſet Ioſeph. Sed tanti apud eos non fuit commune genus, quin ex eo quæſtum cupidè facerent. Cæterum docet hic locus quanto præſtiterint carnales Abrahæ filii electæ ſtirpi, in qua tamẽ ſpes futuræ Eccleſiæ incluſa erat. Videmus ex duob⁹ filiis Abrahæ ſic propagatan eſſe ſobolem, vt inde huc illuc commeent negotiatores: pars autem quam ſibi Dominus elegerat, adhuc exigua eſt. Sed ita filii ſeculi, perinde ac fructus præcoces, citò ad ſummas opes & felicitatis culmen perueniunt: quum Eccleſia per maximas difficultates ſenſim reptando, ad mediocrem

ſtatum longo tempore vix perueniat.

30 *Et reuerſus eſt Reuben.* Colligere hinc licet Rubē, ſimulato aliquo negotio, furtim elapſū eſſe à fratribus, vt inſciis omnibus fratrem è ciſterna eductum patri redderet, ideóque tunc abfuiſſe quo tempore vēditus eſt Ioſpeh. Nec verò mirum eſt, ipſum fuiſſe præuentum, quum ſe in diuerſum iter vertiſſet, vt per ambages ad ciſternam tenderet. Nunc verò demum Ruben, ſpe ablata, conſilium ſuum aperit fratribus: quod prius fateri auſus non fuerat, ne ſtatim iugularetur puer.

31 *Et tulerunt tunicam Ioſeph.* Redeunt iam ad primum illud commentum. Nequid de ipſorum crimine ſuſpicetur pater, ſanguinolentam tunicam mittunt, vnde coniiciat laniatum fuiſſe ab aliqua beſtia. Quanquam autem breuiter hoc perſtringit Moſes, ego tamen exiſtimo aliquos potius miſiſſe ex ſeruis, qui ſceleris cōſcii non eſſent, quàm è ſuo numero. Dicet enim paulo pòſt filios & filias veniſſe vt aliquid ſolatii mœrenti afferrent. Quanquam autem in verbis aliqua videtur ſubeſſe inſultatio, mihi tamen veriſimilius eſt hoc mādaſſe, vt ſuſpicionem à ſe auerterent. Fingunt enim ſibi cōfuſum eſſe animum, vt in rebus trepidis fieri ſolet. Quicquid tamen excogitent, huc eos adigit ſuum ſcelus, vt nunc patris animum lethali dolore vulnerent. Hoc ſcilicet proficiunt ſuis integumentis hypocritæ, dum culpam vnam effugere volunt, vt coaceruent peccatum peccato. Quod ad Iacob ſpectat, poſtquam tot modis tentatus ſemper victor emerſerat, mirum eſt nūc dolori ſuccumbere. Certè mortem filii plus illi mœroris afferre quàm inceſtuoſum vxoris ſtuprum, & Sichimæ cladem cum filiæ raptu coniunctam, nimis abſurdum eſt. Vbi inuictum illud robur, quo etiam contra Angelum præualuit? vbi tot patientiæ documenta quibus eum ſubinde exercuerat Deus ne vnquam deficeret? Hic profectò luctus nos admonet, neminem tam heroica virtute inſtructum, in quo non reſideat carnis infirmitas, quæ ſe interdum in rebus non magnis prodit. vnde etiam accidit, vt qui longo tractu aſſuefacti ſunt ad crucem, ac tanquam veterani milites, quoſuis inſultus fortiter excipere debebant, inſtar tyronum labaſcant in leui aliqua pugna. Quis ergo noſtrum ſibi non timeat, vbi videmus ſanctum Iacob poſt innumera patientiæ documenta diffluere?

35 *Et ſurrexerunt omnes filii eius.* Clarius hac circunſtantia exprimitur triſtitiæ moles, quòd ad eam leuandam conueniunt omnes filii & filiæ. Surgendi enim verbo communis deliberatio notatur, quòd ex compacto venerint, quia vrgebat neceſſitas. Sed hinc patet quàm multiplex hominibus ingenita ſit ſimulatio: filii Iacob perſonam ſuſcipiunt minimè ſibi congruentē. pietatis enim, à qua alieniſſimi ſunt, officio funguntur. Si Deum reſpicerent, agnita culpa, etiamſi nullum occurreret mali remedium, pœnitentia tamen fructum aliquem proferret: nūc inani ſatiſfactione non ſecus ac vento, paſcuntur. Hoc exemplo docemur quantopere fugienda ſit nobis ſimulatio, quæ homines nouis ſubinde laqueis implicat. *Et noluit conſolationem admittere.* Quæritur an prorſus, à tolerantiæ virtute exciderit Iacob: hoc enim videtur ſonare eius verba. Adde quòd grauius peccat, quando ſciens & volens dolori indulget. hoc enim eſt quaſi data opera dolorem, qui plus ſatis eſt rebellis Deo, exacerbare: ſed ego hoc ad leuationem doloris, quæ poterat humanitus afferri, reſtringo. Nihil enim minus conſentaneum eſt quàm ſanctum virum, qui tanta animi manſuetudine iugum Dei tota vita tulerat, nunc inſtar equi indomiti, frænum mordendum arripere, vt dolorem ſponte alendo, ſe ad indomitam ferociam confirmet. Ego itaque non dubito quin ſe Domino nunc quoque ſubmiſerit, quanuis humana ſolatia reſpuat. Videtur etiam odioſè perſtringere filios, quorum inuidiam & maleuolum animū erga Ioſeph cognouerat, acſi exprobret, pluris ſibi vnum hunc eſſe illis omnibus: quia mortui ſepulchrum magis appetat quàm frui cōſuetudine decem viuorum quos habebat ſuperſtites. nam paruulum Beniamim excipio. interea non excuſo doloris exceſſum quē nuper damnaui. Et certè obrutum ſe triſtitia demonſtrat, de ſepulchro perinde loquens acſi morte non cōcederent filii Dei ad meliorem vitam. Atque hinc diſcimus quàm cæca ſit doloris intemperies, quæ fidei lumen fere in ſanctis ſuffocat. quo diligentius ad eam frænandam nos eniti conuenit. Iob excelluit ſumma pietate: videmus tamen, poſtquam magnitudine doloris oppreſſus eſt, quàm profano more homines nō ſecus ac pecudes in mortē permiſceat. Si triſtitia vſqueadeo obtenebratæ fuerunt Angelicæ illæ ſanctorum virorum mentes, quanto denſior caligo nobis incumbet, niſi eam Dominus verbi & Spiritus ſui fulgore diſcutiat, & nos ſolicitè obuiā tentationi eamus, antequam nos demergat? Præcipuum verò doloris temperamentum eſt, futuræ vitæ conſolatio, ad quam quiſquis ſe applicat, timendum non eſt vt abſorbeatur doloris exceſſu. Quanquam autem probandus non eſt immodicus dolor Iacob, Moſis tamen conſilium fuit, infamia notare ferream illam duritiem quæ in filiorum cordibus nimis immaniter graſſata eſt. Videbant per ſe non ſtare quin pater dolore confectus miſerè periret: denique videbant ſuo ſcelere iam eſſe occiſum. Si vulnus ſanare nequeunt, cur ſaltem non ſtudent dolo-

rem aliquatenus lenire?Pluſquam ergo crudeles ſunt,quibus adeo curæ non eſt patris vita, vt ne verbo quidem mitigationem,quæ in manu erat,afferre dignentur.

38 *Vendiderunt eum in Aegypto.* Triſte ſpectaculum,quòd ita per varias manus circũagitur Ioſeph.Hæc enim nõ parua indignitas ad priorem eius miſeriam acceſſit, quòd tãquam venale mancipium proſtituitur.Dominus tamen interea eius curã agere non deſtitit.Imò rotari de manu in manũ ideo paſſus eſt,vt tandẽ reipſa conſtaret,mirificè cæleſti ductu veniſſe ad principatũ illum qui ſomniis promiſſus fuerat.Putiphar Eunuchus vocatur,non quòd caſtratus eſſet:ſed apud Orientales vſitatũ fuit,Satrapas,& aularum principes inſignire hoc nomine.In dignitate,quã illi tribuit Moſes,ne Hebræi quidem conueniunt:nam quidam exponũt lanionũ præfectum,quos ſequuti ſunt Græci.ſed ego potius aliis aſſentior qui dicunt præfectum fuiſſe militum:nõ quòd toti militiæ præeſſet,verùm quia regios ſatellites habebat ſub manu ſua & imperio:quales nunc ſunt capitanei cuſtodiæ,ſi alterum munus coniungas quod excercent præfecti hoſpitii.Nam id ex 39 capite colligere licebit.

CAPVT XXXVIII.

FVit autem tempore illo deſcendit Iehudah à fratribus ſuis, & declinauit ad virum Hadullamitem,& nomen eius Hirah
2 Et vidit ibi Iehudah filiam viri Chanaanæi,& nomen eius Suah:qui accepit eam, & ingreſſus eſt ad eam.
3 Quæ concepit,& peperit filium,& vocauit nomen eius Her.
4 Et concepit adhuc,& perperit filium,& vocauit nomen eius Onam.
5 Et addidit adhuc, & peperit filium, & vocauit nomen eius Selah, erat autem in Chezib, quando hunc ipſa peperit.
6 Et accepit Iehudah vxorem ipſi Her primogenito ſuo,& nomen eius Thamar.
7 Verùm erat Her primogenitus Iehudah malus in oculis Iehouæ,ideo interemit eũ Iehoua.
8 Et dixit Iehudah ad Onam,Ingredere ad vxorem fratris tui,& affinitatem contrahe cum ea,& ſuſcita ſemen fratri tuo.
9 Et cognouit Onam quòd non ſibi futurum eſſet ſemen: & erat quando ingrediebatur ad vxorem fratris ſui,corrumpebat ſemen ſuper terram,ne poneret ſemen fratri ſuo.
10 Diſplicuit autem in oculis Iehouæ quod fecit,ideóque mori fecit etiam eum.
11 Et dixit Iehudah ad Thamar nurum ſuam,Mane vidua in domo patris tui,donec creſcat Selah filius meus:dicebat enim,Ne fortè moriatur etiam ipſe,ſicut & fratres eius,& abiit Thamar,& manſit in domo patris ſui.
12 Et multiplicati ſunt dies,& mortua eſt filia Suah vxor Iehudah: & cõſolatus eſt ſe Iehudah,& aſcendit ad tonſores ouium ſuarũ,ipſe,& Hirah amicus eius,Hadullamita in Thimnath.
13 Et nuntiatum fuit ipſi Thamar,dicendo,Ecce,ſocer tuus aſcendit in Thimnath ad tondendum oues ſuas.
14 Tunc remouit veſtes viduitatis ſuæ à ſe, & operuit ſe velamine, & cælauit ſe, manſitque in oſtio Henaim,quod erat iuxta viã Thimnath.viderat enim quòd creuerat Selah,ipſa verò non fuerat data ei in vxorem.
15 Et vidit eam Iehudah,& putauit eam eſſe meretricem:operuerat enim faciem ſuam.
16 Et declinauit ad eam è via:& dixit, Age quæſo, ingrediar ad te(non enim nouerat quòd nurus ſua eſſet)Illa dixit,Quid dabis mihi,ſi ingrediaris ad me?
17 Et ait, Ego mittam hœdum caprarum de pecudibus.Et dixit, Num dabis pignus donec miſeris?
18 Et dixit,Quod pignus vis vt dem tibi?Et dixit,Sigillum tuum,& pallium tuum,& virgam tuam quæ eſt in manu tua,Et dedit ei:& ingreſſus eſt ad eam,& concepit ex eo.
19 Illa ſurrexit,& abiit,& remouit velamen ſuum à ſe,& induit ſe veſtibus viduitatis ſuæ.
10 Et miſit Iehudah hœdum caprarum per manum amici ſui Hadullamitæ,vt caperet pignus

z.i.

è manu mulieris,qui non inuenit eam.

21 Et *interrogauit viros loci illius,dicendo,Vbi eſt meretrix illa in* Henaim *iuxta viam?* Et *di*
*xerunt,*Non *fuit hic meretrix.*

22 R*euerſus ergo eſt ad* Iehudah,*& dixit,*N*on inueni eam: & etiam viri illius loci dixerunt,*
N*on fuit hic meretrix.*

23 Et *dixit* Iehudah,*Capiat ſibi,ne fortè ſimus in probrum: ecce,miſi hœdum hunc, & tu nõ*
inueniſti eam.

24 Et *fuit,circiter poſt tres menſes,nuntiatum fuit ipſi* Iehudah,*dicendo,Fornicata eſt* Tha-
*mar nurus tua, & etiam ecce, eſt grauida ex fornicationibus.*Et *dixit* Iehudah,*Educite eam, &*
comburatur.

25 I*pſa,quũ educeretur,miſit ad ſocerum ſuum,dicendo,*De *viro cuius hæc ſunt ſum grauida.*
Et *dixit,*A*gnoſce quæſo cuius ſint ſigillum,& pallium,& virga iſtæc.*

26 Et *agnouit* Iehudah,*& dixit,*I*uſtior me eſt: idcirco enim* hæc fecit *quòd non dedi eam*
*Selah filio meo.*V*erùm non addidit adhuc cognoſcere eam.*

27 Et *fuit,in tempore quo parturiebat ipſa,ecce,gemini erant in vtero eius.*

28 F*uit autem,ea pariente,*vnus *dedit manum,& accepit obſtetrix,& ligauit ad manum e-*
*ius coccinum,dicendo,*I*ſte egreſſus eſt prior.*

29 Et *fuit,quum retraheret manum ſuam,ecce,egreſſus eſt frater eius,& dixit,Cur rupiſti ſu-*
per te interſtitium? & vocauit nomen eius Peres.

30 Et *poſtea egreſſus eſt frater eius ad cuius manũ erat coccinũ:& vocauit nomẽ eius* Z*erah.*

1 *In tempore ipſo deſcendit,&c.* Priuſquam vlterius in narranda hiſtoria Ioſeph procedat Moſes,inſerit genealogiam Iuda:in qua plus operæ ideo impendit quia inde originem ducturus erat Redemptor.neque enim ſine iactura, continua eius tribus ſeries ignorari potuit,vnde petenda erat ſalus.Et tamẽ hîc nõ celebratur glorioſa nobilitas: ſed huius quoque familiæ ſummum dedecus tràducitur.Nihil refert quod filiis Iuda animos inflare debeat:ſed potius pudorem incutere.Quanquam autem prima ſpecie talibus probris nonnihil maculari videtur Chriſti dignitas:quia tamen hîc quoque ſpectatur illa exinanitio, cuius meminit Paulus, potius in eius gloriam redundat quàm vt vel minimum aliquid ex ea detrahat.Primùm,Chriſto ſumus iniurii,niſi vnus ad delendas ignominias nobis ſufficiat,ex quibus increduli arripiunt ſcandali materiam.Deinde ſcimus in eo maximè fulgere diuitias gratiæ Dei, quòd Chriſtus carnem noſtram induens,in nihilũ redigi voluit.Denique probris infame oportuit eſſe ipſius genus,vt eo vno contenti nihil extra eum quæramus:imò ne in ipſo quidem quæramus ſplendorem terrenum,ſicuti carnis ambitio ſemper in eam partem nimis procliuis eſt.Hæc igitur duo notemus, peculiariter honorem haberi tribui Iuda,quæ diuinitus electa erat, vnde emergeret mundi ſalus:deinde ipſis hominum perſonis minimè honorificum eſſe Moſis ſermonẽ, ne quicquam ſibi vel Patribus arrogent Iudæi.Interea meminerimus Chriſtum nihil gloriæ mutuari à ſuis maioribus,imò nihil habere gloriæ in carne repoſitum,cuius præcipuus & maximè illuſtris in cruce triumphus fuit.Porro ne maculæ quibus aſperſum fuit eius genus, nos offendant,ſciamus immenſa eius puritate non ſecus omnes ipſas elui,ac ſol quicquid fœtoris eſt in terra & aere abſorbens,mundum purgat.

2 *Et vidit ibi Iehudah filiam viri* Chenaanæi. Quòd negotiatorem vertunt quidam, mihi nõ placet.Peruerſam enim libidinem Iuda inſimulat Moſes, quòd vxorẽ ſibi ſumpſerit ex ea gente cũ qua diuinitus æternum filiis Abrahæ diſſidiũ indictũ erat.Neque enim vel ipſum, vel alios fratres latebat hac lege ſe peregrinari in terra Chanaan,vt poſtea exciſis ac perditis incolis,pro miſſo eius dominio potirentur.Meritò itaque hoc in vitio deputat Moſes,quòd ſe vetitæ affinitati implicuit Iudas:& Dominus tãdem ſoboli Iudæ ſuſceptæ maledixit, ne Iudæ naſceretur princeps & caput familiæ,ne etiam ex ea Chriſtus deſcẽderet.Hoc quoque inter exercitia patientiæ Iacob numerari debet, quòd improbus illi nepos ex Iuda natus eſt,cuius eum malitia non latuit.Iuuenem è medio ſublatum fuiſſe Dei vindicta dicit Moſes.De aliis quos citò mors eripuit in primo ætatis flore, non idem dicitur. Inſignem ergo & omnibus notam malitiam fuiſſe non dubito, cuius pœna in morte apparuit. Quanquam autem ſancto

Patriarchæ acerba per ſe fuit tentatio, nihil tamen eius animum magis cruciauit quàm quòd vix ſperare poterat ratam fore Dei promiſſionem, vt penes nequam ac perditos homines maneret gratiæ hæreditas. Certè inter humanæ felicitatis partes cenſetur polytechnia. Sed hæc ſancti viri peculiaris erat ratio, quòd Deus ſemen illi electum & benedictũ promiſerat. nũc verò vnà cum ſobole augeri videt ac pullulare maledictionis ſemen quod ſperatam gratiam obruat. Dicitur quidem *& malus fuiſſe coram Domino*, non tamen hominibus obſcura fuit eius improbitas. ſed intelligit Moſes non laboraſſe tantùm communibus vitiis, quin potius ita ſceleribus fuiſſe deditum, vt non fuerit tolerabilis coram Deo.

7 *Et interemit eum Iehoua.* Scimus longam vitam cenſeri inter Dei dona: ídque meritò. nam quum hic minimè ſit ſpernendus honor, creari nos ad imaginem Dei, quo diutius quis in mũdo alitur, vt quotidie ſentiat paternam erga ſe Dei curã, hoc liberalius à Domino tractari certum eſt: imò inter tot miſerias quibus referta eſt vita, eminet tamẽ hæc Dei bonitas, quòd nos ad ſe Deus inuitat. atque in ſui cognitione exercet: ſimúlque tanta dignitate ornat, dum imperio noſtro ſubiicit quicquid in mundo eſt. Quare nihil mirum, quòd Deus beneficii loco vitã hominibus prorogat. Vnde ſequitur, quum immatura morte tolluntur impii, illis infligi ſcelerum pœnam. perinde enim eſt acſi iudicium ferret è cælo Dominus, indignos eſſe quos terra ſuſtineat, indignos qui communi luce fruantur. Diſcamus itaque, quandiu in mundo nos Deus retinet, meditari eius beneficia: quò alacrius pro ſe quiſque ſtudeat vitam ab eo acceptã in eius laudem referre. Quanquam autem hodie quoque mortis celeritas inter Dei flagella deputanda eſt, quia perpetuò viget doctrina illa, Viri ſanguinum, & doloſi non dimidiabunt dies ſuos: hoc tamen iudicium Deus ſub Lege magis exercuit, quum obſcurior adhuc foret futuræ vitæ cognitio. neque enim ex quo reſurrectio nobis in Christo patefacta eſt, tantopere mortem horrori eſſe conuenit. Atque hoc inter nos & veterem populum diſcrimen alibi notatum eſt: nunquam tamen generalis regula ſtatui potuit, placere Domino, vel charos eſſe quorum vita diuturna eſſet. quin potius interdum in pœnæ cumulum protraxit Deus reprobis vitæ tẽpus. Et ſcimus Cain fratri ſuo Abel pluribus ſeculis fuiſſe ſuperſtitem. Sed quemadmodũ temporalibus Dei beneficiis non ſemper, neque in omnibus cõſtat perpetuus & æquabilis tenor: ita nec viciſſim temporales pœnas eodem ſemper modo exequitur. Satis eſt, quod ad præſentẽ vitam ſpectat, quædam pœnarum & præmiorum exempla proponi. Adde quòd, ſicuti ærũnæ vitæ præſentis, quæ ex naturæ corruptela ſuperueniunt, non extingunt primam & natiuã Dei gratiam: ita viciſſim mors, quũ per ſe Dei maledictio ſit, ſupernaturali remedio cedit Electis in ſalutem, tantum abeſt vt quicquã noceat. Præſertim hodie, ex quo primitiæ reſurrectionis in Christo oblatæ ſunt, nihilo deterior eſt eorum conditio qui citò tolluntur è vita: quia Chriſtus ipſe lucrum eſt tam ad viuendum quàm ad moriendum. In morte autem Her clara fuit & notabilis vindicta Dei, vt facilè conſtaret quadam velut ſorde purgari terram. *Pſal. 55. d. 24.*

8 *Ingredere ad uxorem.* Tametſi de fraternis coniugiis, vt frater ſuperſtes ſemen mortuo ſuſcitaret, nulla adhuc lex perſcripta erat: non tamen mirũ eſt ſolo naturæ inſtinctu huc propẽſos fuiſſe homines. Nam quum naſcantur ſinguli homines ad totius generis cõſeruationem, ſiquis moritur ſine liberis, videtur hic quidam naturæ defectus. Humanũ igitur eſſe putarunt nomen aliquod acquirere mortuis, ex quo pateret ipſos vixiſſe. Vnica autẽ ratio fuit, liberos ex fratre ſuperſtite genitos adſcribi mortuo, ne quis eſſet in familia aridus ram⁹: atque hoc modo ſterilitatis ignominiã delebant. Adde quòd quum mulier data ſit viro adiutrix, vt quæque in aliquam familiam nupſerat, quodammodo eius familiæ nomini erat addicta. Secundum hanc rationem Thamar non prorſus erat libera, quin fidem haberet obſtrictam domui Iudæ ad procreandum aliquod ſemen. Etſi autem hoc non eſt ex pietatis regula, Dominus tamen tanquam humanitatis officium hominum cordibus indiderat: ſicuti poſtea Iudæis in ſua politia mandauit. Hinc colligimus quàm malignus fuerit Onam, qui hunc honorem fratri ſuo inuidit, ac ſemen corrumpere maluit quàm fratri mortuo paternum titulum acquirere: atque hoc totum in commune generis dedecus redundat. Videmus vt multi amicis proprios filios in adoptionem concedãt: immanis ergo fuit barbaries, germano fratri negare quod extraneis datur. Adde quòd non ſolum fratrem debito iure fraudauit: ſed maluit ſemen in terra putreſcere quàm ſub fratris nomine gignere filium.

10 *Et displicuit in oculis Domini.* Parum verecundè Iudæi de re pudenda garriunt. Breuiter attigiſſe mihi ſufficiet quantum pudor eloqui ſinit. Monſtruoſa res eſt voluntaria ſeminis effuſio extra congreſſum viri & mulieris. A coitu autem ſe data opera retrahere vt ſemen in terram decidat, duplex eſt monſtrum: quia hoc eſt ſpem generis extinguere, & filium qui ſperandus eſſet, occidere antequam naſcatur. Hæc maximè impietas damnatur nunc à Spiritu per os Moſis, quòd Onã quaſi violẽto abortu fratris ſui ſobolẽ ex vtero materno auulſam, nõ minus

crudeliter quàm fœdè in terram proiecit. Adde quòd hoc modo generis humani partẽ, quantum in ſe erat, abolere conatus eſt. Siqua mulier fœtum ex vtero medicamentis abigat, inexpiabile cenſetur crimen: & meritò: eodem piaculi genere ſe obſtrinxit Onam, terram ſuo ſemine inficiens, ne Thamar hominem conciperet futurum terræ incolam.

11 *Et dixit Iehudah ad Thamar.* Innuit Moſes Thamar non fuiſſe liberam, vt in aliam domum abnuberet, quandiu ſub iure ſuo eam volebat retinere Iudas. Fieri quidem poteſt vt ſe vltro ſubmiſerit arbitrio ſoceri, quum liceret negare: verba tamẽ ſonare hoc videntur, vſu & moribus fuiſſe receptum ne Thamar in alienam familiam tranſiret, niſi volente ſocero, quãdiu fuit ſucceſſor qui ſemen ex ea ſuſciperet. Quicquid ſit, nimis iniquè agit Iudas, ſibi deuinctam tenẽs quam fraudare decreuit. Nec verò cauſa fuit cur è domo ſua liberam migrare nollet, niſi quòd veritus eſt inconſtantiæ notam. Sed tanti non debuit eſſe ambitioſus ille pudor, vt erga nurum ſuam perfidus eſſet ac crudelis. Adde quòd hæc iniuria ex prauo iudicio orta eſt: quia cauſas mortis filiorum non reputans, falſò ac iniuſtè culpam transfert in mulierem innoxiam. Infelix credit eſſe coniugium Thamar: cur ergo vt ſibi conſulat, maritúmque alibi reperiat non permittit. Sed illud quoque facit perperã, quòd quum filiis cauſa exitii fuerit propria improbitas, ſiniſtrè iudicat de ipſa Thamar, cui nihil imputari potuit. Nos verò hoc exemplo diſcamus, quoties nobis quicquam contingit aduerſi, non aliò culpam tranſcribere, nec acerſere hinc inde dubias ſuſpiciones, ſed peccata noſtra excutere. Cauendum etiam ne tãtopere dominetur ſtultus pudor: vt dum famam ſtudemus illæſam tueri apud homines, nobis minori curæ ſit bona conſcientia coram Deo.

13 *Et nuntiatum fuit ipſi Thamar.* Narrat Moſes quomodo iniuriam ſibi factam vlta ſit Thamar. Principio dolum non olfecit, ſed longo temporis ſucceſſu. Poſtquam adoleuerat Sela, deceptã ſe videns, ad vindictam ſe conuertit. Nec verò dubium eſt quin ſecum diu meditata fuerit, & quaſi coxerit hoc conſilium. Nam de profectione Iudæ non allatus eſt fortuitò nuntius: ſed quia in occaſionem intenta, cuſtodes appoſuerat qui ſingula eius facta referrent. Quanquã autẽ turpe & proba fœmina indignum conſilium cepit: crimen eius hæc circunſtantia aliquatenus leuat, quòd Iudæ cõgreſſũ non appetit, niſi in cælibatu. Sed interim cæco mentis errore in aliud ſcelus adulterio non minus deteſtabile rapitur. Adulterio violata fuiſſet cõiugii fides: inceſtuoſo hoc coitu euerſa fuit tota naturæ honeſtas. Hoc diligẽter notandũ, ne ad illicita remedia proſiliãt qui læſi ſunt. Libido nõ impulit Thamar vt ſe ad ſtuprũ proſtitueret. Doluit quidẽ vetitas ſibi fuiſſe nuptias, vt domi ſterilis maneret: ſed nihil habuit propoſitum quàm ſocero exprobrare fraudẽ illã qua ipſã deluſerat: interim videmus atrox facinus fuiſſe admiſſũ. Hoc accidere ſolet etiam in bonis cauſis, vbi quis pluſquam par eſt carnis ſuæ affectibus indulget. Quod de habitu viduitatis attingit Moſes, ad modeſtiæ legẽ pertinet. Neque enim viduas decet elegantior veſtitus qui virorum oculos alliciat. Ideóque Paulus vxoribus pluſquam illis concedit: quia legitimos habent maritos quibus placere ſtudeant.

14 *Et manſit in oſtio Henaim.* Variè hunc locum exponunt interpretes. Ad verbum eſt, In oſtio fontium vel oculorum. Quidam putant fuiſſe fontem in duos riuos diductum: alii propatulũ notari exiſtimant, in quo ſe oculorum intuitus huc illuc variè diffundit. Receptior eſt tertia expoſitio, vocari biuiũ hac locutione: quia tunc ianua aperitur oculis, vt in duas partes exeant, quos vna via in ſe continet. Probabile eſt locum fuiſſe vnde conſpici poſſet Thamar: cui tamẽ propinquus eſſet receſſus, ad quẽ poſſet diuertere Iudas, ne in via publica & celebri ſub omniũ oculis ſcortaretur. Quòd autem dicitur faciem velaſſe, hinc colligimus tunc non fuiſſe tam effrænem ſcortandi licentiam quàm hodie graſſatur multis in locis. Nam ſe ad ſcortorum morem compoſuit, nequid ſuſpicaretur Iudas. Et Dominus hanc verecundiam eorum qui flagitioſè viuebant, cordibus inſculptam manere voluit, vt ſibi teſtes eſſent ſuæ turpitudinis. Nam ſi poſſent homines maculas eluere ſuis peccatis, ſcimus nihil libentius facturos eſſe. Vnde ſequitur, dum lucem fugitant, horrore inuitos tangi, vt Dei iudicium præueniat ipſorum conſcientia. Paulatim quidem maior pars ad ſtuporem & impudentiam diffluxit, vt ſua flagitia minus ſolicitè occultent: nunquam tamen belluina eorum intemperie qui impunè peccare cupiũt, naturæ ſenſum prorſus deleri paſſus eſt Deus, quin ſua obſcœnitas vel improbiſſimos cogat ad pudorem. Putida igitur fuit Cynici illius proteruia, qui in flagitio deprehenſus, ſine rubore iactauit ſe plantare hominem. In ſumma, velamen Thamar oſtendit ſcortationem, nõ tantùm coram Deo & Angelis turpem & fœtidã rem eſſe, ſed à ſuis quoque authoribus ſemper fuiſſe damnatam.

15 *Et vidit eam Iehudah.* Magnum Iudæ probrum, quòd ignotæ mulieris concubitum repentè appetit. Senex iam erat: itaque vel in homine laſcino, ſola tamen ætas debebat intemperantiæ feruorem reſtinguere. Mulierẽ procul aſpicit, capi formæ venuſtate non poteſt: pruritus ta

men non ſecus in eo accenditur quàm in equo,qui ad equarum odorem adhinnit.Hinc colligimus,non admodum viguiſſe in eius corde vel Dei timorem,vel recti ac honeſti ſtudiū, qui tam cupidè ad ſcortationem prorumpit.Proponitur autē ideo nobis in exemplū,vt diſcamus quàm facilè ebulliat carnis libido,niſi eam Dominus coerceat: atque ita infirmitatis noſtræ cōſcii,continentiæ & moderationis ſpiritū à Domino petamus.Cæterū ne eadē nobis obrepat ſecuritas,qua factum eſt vt Iudas tam facilè ad ſcortādum ſe proiiceret: notemus,quòd ex inceſtu dedecus ſuſtinuit Iudas,pœnam diuinitus illi fuiſſe inflictā.Quis iam ſibi in ſcortatione indulgeat,quam ex horribili vindictæ genere tantopere Deo exoſam eſſe agnoſcit?

16 *Quid dabis mihi ſi ingrediaris ad me?* Nolebat quæſtum ex ſuo corpore facere Thamar, ſed habere certum pignus,vt de vltione iniuriæ ſumpta gloriari poſſet.Nec verò dubiū eſt quin Deus Iudam excæcauerit,ſicuti dignus erat.Vnde enim fit vt nō agnoſcat nurus ſuæ vocem, cui familiariter aſſueuerat per longum tempus?Deinde ſi danda fuit arrha pro hœdo promiſſo,quàm ſtultè annulum meretrici tradit?Omitto quòd duplicem præterea arrhā dare abſurdum erat.Conſtat igitur,omni iudicio tunc fuiſſe priuatum:nec alia de cauſa ſcribuntur hæc omnia à Moſe quàm vt ſciamus iuſto Dei iudicio obtenebratam fuiſſe miſeri illius mentem, qui peccata peccatis cumulans,Spiritus lucem ſuffocauerat.

18 *Et miſit Iehudah hœdum.* Mittit per manum amici,ne cui alieno ignominiam ſuam detegat. Hæc eadem ratio eſt cur non audeat de arrhis perditis conqueri, ne ſe ludibrio exponat.Nam quòd verba hæc, *Accipiat ſibi,ne ſimus in contemptum*,quidam ita accipiunt,quaſi excuſet Iudas ſe præſtitiſſe datam fidem, mihi non probatur. Alter ille ſenſus longè melius quadrat, quòd maùult Iudas annulum perdere quàm rem longius ſpargendo,materiam præbere vulgi ſermonibus:quia leuior ſit pecuniæ quàm famæ iactura.Aliud etiam ludibrium timendū fuit, quòd tam credulus fuerat.Sed præcipuum ex ſcortatione dedecus veritus eſt:vbi videmus homines qui Dei Spiritu non reguntur,de mundi opinione magis quàm Dei iudicio ſemper eſſe ſolicitos.Cur enim dum eum titillabat carnis libido,non venit hoc in mentem,Ecce,nunc fœtidus ero coram Deo & Angelis?Cur nunc ſaltem poſtquam deferbuit libido,non erubeſcit tacita peccati ſui notitia? ſed ſecurus eſt,modò à publica infamia ſibi caueat.Docet tamen hic locus quod iam prius admonui,communi hominum ſenſu damnatan fuiſſe ſcortationem, nequis ex ignorantia excuſationis prætextum quæreret.

24 *Et fuerunt circiter tres menſes.* Poterat Thamar citius detegere facinus: ſed expectauit dū ad capitale ſuppliciū poſceretur: nā tunc liberior fuit expoſtulandi locus.Cæterū quòd pœnæ tā atroci ſubiicit Iudas nurū ſuam, ideo fit quòd adulterii ream agat.Nam idē tūc conſuetudine viguiſſe inter homines apparet quod Dominus poſtea Lege ſua ſanciuit,vt ſtatim à ſpōſalibus puella marito obſtrictam haberet fidem. Nupſerat Thamar in familiā Iudæ : tertio filio tunc deſponſa erat.Non vocatur itaque in iudiciū ſimplex & vulgaris ſcortatio,ſed adulterii crimē quod iure ſuo perſequitur Iudas,quia in filii perſona læſus erat. Porro ſupplicii genus, quātopere ſeculis omnibus diſplicuerit adulteriū,documento eſt.Lapidari adulteros Lex Dei iubet. *Leuit.20.b.10.* Antequam ſcripto ſancita eſſet pœna,communi omniū conſenſu adultera mulier ad ignē vocata fuit.Hoc diuino inſtinctu factum eſſe conſtat,vt natura duce & magiſtra,quaſi firmis cuſtodiis munita eſſet coniugii ſanctitas.Quanquā autē vir nō eſt dominus corporis ſui,ſed mutua eſt inter ipſum & vxorem obligatio,pœnæ tamē capitis obnoxii non fuerunt mariti, ſi cū innuptis mulieribus ſcortati eſſent:quia non ſolā impudicitiam vlciſci propoſitū fuit,ſed dedecus quod marito irrogat mulier, deinde furtiuā ſeminis permixtionē.Quid enim amplius in hominū ſocietate ſaluū manebit,ſi liceat fœtus alienos ſupponere:furari nomen quod ſpuriis tribuatur:ad eoſdē transferre ereptam legitimis hæredibus ſubſtantiam?Nō mirū igitur,quòd tā ſeuerè olim aſſerta fuit cōiugii fides hac in parte.Quo fœdior hodie minúſque excuſabilis eſt noſtra ſocordia,quæ adulteria impunitate fouet.Durior ſcilicet quā pro delicti modo, videtur pœna capitis.Cur igitur leuiora delicta maiori rigore plectimus?Satanæ profectò præſtigiis faſcinatus mundus fuit, dum legē naturaliter omnibus inſitā paſſus eſt obſoleſcere. Interea tā craſſæ veſaniæ quæſitus eſt color:quia Chriſtus adulterā incolumē dimiſerit. Quaſi verò pœnas exegerit de furibus,homicidis, falſariis,aut veneficis. Perperā igitur ex Chriſti facto petitur regula, qui ab officio terreni iudicis conſultò abſtinuit.Quæritur tamen, quū priuatus fuerit Iudas,quî tā audacter ſibi ius gladii vſurpet.Imò quum inquilinus ſit,vnde illi tāta libertas,vt arbiter ſit vitæ & necis?Reſpondeo,nō ita debere accipi verba,quaſi pro imperio iubeat nurum ſuam ad mortem rapi:vel quaſi præſtò ſint ad eius nutum lictores:ſed quia deprehenſum erat crimen, ac cognitum, liberè accuſator de pœna pronūtiat:acſi iam lata eſſet à iudicibus ſententia.Equidem non dubito conuentus tunc haberi ſolitos in quibus fierent iudicia:

deut.22.c.22.

Iohan. 8. b.11.

ideóque ſimpliciter interpretor, Iudam mandaſſe Thamar in publicum produci, vt cauſa demũ cognita, pro more plecteretur. Sed pœnæ expreſſio huc pertinet, quaſi iam non ſit litigandum: quia Thamar antequam citetur, rea peracta ſit.

26 *Et agnouit Iehudah.* Tam ingenua exprobratio ex vindictæ ardore profecta eſt. Neque enim petit ſoceri colloquium, vt eius animum mitiget, ſed deliberato mortis contemptu, ad ſocietatem eum accerſit. Quòd autem ſtatim agnoſcit Iudas, probitati tribuẽdum eſt. Videmus enim quàm multis fallaciis obtegere ſua peccata omnes fere ſoleant, donec in lucẽ protractos omnis inficiandi ratio deficit. Hîc quanquã nemo adeſt qui vi aut minis extorqueat cõfeſſionem, ſponte ad eam deſcendit Iudas, & maiorem culpæ partẽ in ſe recipit. Quòd tamen peccatum ſuum confeſſus, de pœna tacet, hinc colligimus, qui duriter aliis ſuccẽſent, ad dandam ſibi veniam eſſe pluſquam flexibiles. In hoc ergo nobis imitãdus eſt, vt ſine carnifice & equuleo tantum valeat apud nos veritas, ne peccata noſtra, quorum Deus nos admonet, corã toto mũdo fateri pudeat. Sed fugienda eſt iſta inæqualitas, ne in alios rigidi, nobis clemẽter parcamus. Hæc etiam hiſtoria teſtis eſt quantopere interſit neminem damnari, niſi prius auditum: nõ ſolùm quia ſatius eſt abſolui nocentes quàm inſontem quempiam perire, ſed etiam quia defenſio multa in medium profert quæ iudicii formam interdum mutare cogunt. *Iuſtior me eſt.* Impropria eſt locutio. neque enim ſimpliciter probat factum Thamar: ſed cõparatiuè loquitur, acſi diceret, ſe iniuſtè & ſine cauſa iratum fuiſſe mulieri, à qua potius accuſandus fuerat. Porro ex ſucceſſu apparet quàm ſegniter ſe mundus gerat in exigenda ſcelerum pœna, vbi nemo inſiſtit priuatus vindex ſuæ offenſæ. Atrox & nefandum facinus admiſſum erat: quandiu ſe læſum putauit Iudas, acriter inſtitit: aperta ergo ianua fuit iudicio. Nũc vbi accuſatio ceſſat, vterque elabitur: atqui certatim omnes decebat inſurgere: ſed nouum non eſt, commune officiũ à ſingulis negligi. Significat tamen Moſes ſeria pœnitentia tactum fuiſſe Iudam: quia nurum ſuam poſtea non attigit. Simúlque confirmat quod prius dixi, natura ingenitum eſſe tanti flagitii horrorem. Vnde enim fit vt abſtineat à congreſſu Thamar, niſi quia naturaliter iudicat, nefas eſſe ſocerum cum nuru ſua congredi? Hoc turpis & honeſti diſcrimen quod natura dictat, quicunque tentant conuellere, Deo palam, Gigantum more, bellum inferunt.

27 *Ecce gemini erant in utero.* Quanquam & Iudas erroris ſui, & Thamar improbæ machinationis veniam obtinuit, voluit tamen Dominus monſtrum in ipſo partu ad ipſos humiliãdos edere. Simile quiddam prius acciderat in Iacob & Eſau, ſed ratione diuerſa: quemadmodum ſcimus prodigia nunc in bonam nunc in ſiniſtram partem tendere. Hîc verò minimè dubiũ eſt quin gemelli in ipſo partu notas ſecum afferant parentum infamiæ. Nam & ipſis vtile fuit renouari ſui pudoris memoriam: & publici etiam exempli interfuit, flagitium illud æterna infamia notari. In verbis obſtetricis ambiguus eſt ſenſus. quidam rupturam pro ſecundinis accipiunt, quibus ruptis egreditur fœtus. Alii rectius, quòd miretur obſtetrix quomodo perrupto interſtitio, Phares prior egreſſus fuerit. nam frater ipſum prægreſſus, inſtar muri intermedii oppoſitus erat. Nonnullis videtur eſſe imprecatio: quaſi dictum eſſet, Super te maneat ruptura. Sed Moſes, quantum ego iudico, non aliud notare voluit quàm monſtrum animaduerſum fuiſſe in partu.

CAPVT XXXIX.

Ioſeph autem ductus eſt in AEgyptũ, & emit eum Potiphar princeps Pharaonis, princeps ſatellitum, vir AEgyptius, è manu Iſmaelitarum qui deduxerant eum illuc.

2 *Et fuit Iehoua cum Ioſeph: itaque fuit vir proſperè agens, fuítque in domo domini ſui AEgyptii.*

3 *Et vidit dominus eius quòd Iehoua eſſet cum eo: & omnia quæ ipſe faciebat Iehoua proſperabat in manu eius.*

4 *Et inuenit Ioſeph gratiam in oculis eius, & miniſtrabat ei: & præpoſuit eum domui ſuæ: & omnia quæ erant ei, dedit in manum eius.*

5 *Fuit autem ex eo tẽpore quo præpoſuit eum domui ſuæ, & omnibus quæ erant ei, benedixit Iehoua domui AEgyptii propter Ioſeph: & fuit benedictio Iehouæ in omnibus quæ erant ei in domo & in agro.*

6 *Reliquit ergo omnia ſua in manu Ioſeph, & non cognouit cum eo quicquam, niſi panẽ quem ipſe comedebat. erat autem Ioſeph pulcher forma, & pulcher aſpectu.*

7 *Et fuit, poſt hæc leuauit vxor domini eius, oculos ſuos ſuper Ioſeph, & dixit, Cõcũbe mecũ.*

8 *Et renuit, & dixit ad vxorem domini ſui, Ecce, dominus meus non cognouit mecum quid ſit in domo: & omnia quæ erant ei, dedit in manum meam.*

9 *Non eſt maior me in domo hac: & non prohibuit à me quicquam niſi te, eo quòd tu ſis vxor eius: & quomodo faciam malum grande hoc, vt peccem contra Deum?*

10 *Et fuit, quum loqueretur ipſa ad Ioſeph quotidie, nec ei morem gereret vt cum ea concumberet, & vt eſſet cum ea:*

11 *Fuit inquam, ſecundum diem hanc ingreſſus eſt domum vt faceret opus ſuum: & non erat quiſquam ex viris domus illic in domo:*

12 *Tunc apprehendit eum per veſtimentum eius, dicendo, Concũbe mecum. Ergo reliquit veſtimentum ſuum in manu eius, & fugit, egreſſúſque eſt foras.*

13 *Et fuit, quum vidiſſet ipſa quòd reliquiſſet veſtimentum ſuum in manu ſua, & fugiſſet foras:*

14 *Vocauit viros domus ſuæ, & dixit ad eos, dicendo, Videte, adduxit nobis virum Hebræum vt illuderet nobis: ingreſſus eſt ad me vt concumberet mecum, & clamaui voce magna.*

15 *Et fuit, quum audiſſet ipſe quòd eleuaſſem vocem meam & clamaſſem, reliquit veſtimentũ ſuum apud me, & fugit, egreſſúſque eſt foras.*

16 *Retinuit autem veſtimentum eius apud ſe, donec veniret dominus eius ad domum ſuam.*

17 *Et loquuta eſt ad eum ſecundum verba iſta, dicendo, Ingreſſus eſt ad me ſeruus Hebræus vt illuderet mihi.*

18 *Et fuit, quum eleuaſſem vocem meam, & clamaſſem, reliquit veſtimentum ſuum apud me, & fugit foras.*

19 *Fuit autem, quum audiſſet dominus eius verba vxoris ſuæ quæ loquuta eſt ad eum, dicendo, Secundum hæc fecit mihi ſeruus tuus: iratus eſt furor eius.*

20 *Et accepit dominus ipſius Ioſeph eum, & poſuit eum in domo carceris, in loco in quo vincti regis vinciebantur, fuítque illic in domo carceris.*

21 *Fuit verò Iehoua cum Ioſeph, & inclinauit ad eum miſericordiam, & dedit gratiam eius in oculis principis domus carceris.*

22 *Et dedit princeps domus carceris in manu Ioſeph omnes vinctos qui erant in domo carceris: & omnia quæ faciebant illic, ipſe faciebat.*

23 *Neque princeps domus carceris videbat quicquam* ex iis qui erant *in manu eius, eo quòd Iehoua erat cum eo, & quod ipſe faciebat, Iehoua ſecundabat.*

1 *Et Ioſeph deductus eſt.* Vt reliquam hiſtoriæ partem contexat Moſes, quod breuiter attigerat iterum repetit, venditum fuiſſe Ioſeph Putiphari AEgyptio: deinde ſubiicit Deum fuiſſe cum Ioſeph, quia proſperè in omnibus ei ſuccederet. Tametſi enim ſæpe impiis fluunt omnia ex voto, quos tamen Deus fauore ſuo non proſequitur: vera ſententia eſt ac propria locutio, nũquam bene eſſe hominibus, niſi quatenus benignum ſe illis Dominus exhibet. Nam reprobos quoque quibus meritò infenſus eſt, ſua benedictione ideo ad tempus dignatur vt ad pœnitentiam ipſos comiter inuitet, imò alliciat, magíſque inexcuſabiles reddat, dum manét obſtinati: interea eorum felicitati maledicit. Itaque dum ſe ad ſummum fortunæ veniſſe putant, in exitium illis vertitur proſperitas in qua ſibi placebant. Porro quoties benedictione ſua deſtituit homines ſiue extraneos ſiue domeſticos, areſcere ipſos neceſſe eſt: quia nonniſi ex fonte illo quicquam bonorum fluit. Fingit quidem ſibi mũdus fortunam, quæ voluat res humanas, vel quiſque induſtriam ſuam adorat: verùm Scriptura ab illa praua imaginatione nos retrahens, res aduerſas ſignum eſſe abſentiæ Dei, ſecundas verò præſentiæ, teſtatur. Cæterùm minimè dubium eſt quin peculiaris & rarus Dei fauor erga Ioſeph apparuerit, vt facilè conſtaret à Deo benedici. Subiicit tamen continuo pòſt Moſes, Ioſeph fuiſſe *apud dominum ſuum*, vt ſciamus non protinus euectum fuiſſe in ſublime, vt honorifica eſſet eius conditio. Libertate nihil tunc fuiſſet optabilius: atqui cenſetur inter mancipia, quaſi precariò viuit, quum domini arbitrio ſubiecta ſit eius vita. Diſcamus ergo etiam inter noſtras miſerias ſentire Dei gratiam, nobíſque ſufficiat, ſiquid acerbi ferendum eſt, dulcedine aliqua aſpergi, ne Deo ingrati ſimus,

qui hoc modo ſe nobis adeſſe declarat.

3 *Et vidit dominus quòd.* Hinc clarius liquet quod nuper attigi, non vulgari nec vſitato modo Dei gratiam enituiſſe in Ioſeph: quando homini profano, & hac in parte fere cæco conſpicua eſſe potuit. Quo turpior eſt noſtra ingratitudo, niſi lætos omnes ſucceſſus ad Deũ authorem referimus, quum toties admoneat Scriptura, nihil hominum vel conſilia, vt labores, vel quæcunque excogitãt media, proficere, niſi quatenus Deus benedicit. Quòd autem Putiphar ideo maiorem habet rationem Ioſeph, vt eum domi ſuæ præficiat: hinc colligimus, religione tangi profanos homines, vt Deo gloriam tribuere cogantur. Rurſum tamen ſe prodit ingratitudo, quum Deum contemnit, cuius dona ſuo pretio æſtimat in perſona Ioſeph. Debuerat ſaltem inquirere quiſnam eſſet ille Deus, vt ſe ad legitimum eius cultum formaret: verùm ſatis habet, quatenus priuatim ſibi vtile eſſe putat, agnoſcere Ioſeph diuinitus gubernari, vt eius opera cum vberiore fructu vtatur. *Quæ ipſe faciebat, Iehoua proſperabat in manu eius.* Mira hæc fuit ratio, quòd in lucrum AEgyptiis ceſſit tota illa benedictio, qua Dominus paternum ſuum amorem erga Ioſeph teſtari volebat. Nam quum ſibi Ioſeph neque ſereret neque meteret, nihilo redditus fuit locupletior. Sed hoc modo factũ eſt vt humanius eũ & liberalius tractaret ſuperbus homo, qui alioqui poterat tanquam vili ſordidóque mancipio abuti. Et ſæpe Dominus tali ſagina improbos mãſuefacit, ne malè accepti, ſuæ indignationis rabiem aduerſus pios cõuertant. Hinc verò perſpicimus quàm effuſa ſit Dei gratia erga fideles, quum beneficentiæ ſuæ partem ab ipſis ad reprobos vſque deriuet. Docemur etiam quid ſit electos Dei filios hoſpitio recipere, vel ſe illis adiũgere, quos ſic comitatur Dei gratia, vt odorem ſuum ad eos qui vicini ſunt diffundat. Sed quia nõ multum prodeſſet ſaturari temporalibus Dei beneficiis, quæ reprobos ſuffocant atque obruunt: huc votis omnibus tendere conuenit, vt nobis propitius ſit Deus. Longè enim melius fuit ipſi Ioſeph in eius gratiam augeri Putipharis opes quàm Putiphari amplum quæſtum ex eo facere.

6 *Et reliquit omnia quæ erant ſibi.* Hunc fructum diuini erga ſe amoris & beneficentiæ percepit Ioſeph, quòd ſolatio aliquo ſeruitutis leuatus eſt ſaltem ad breue tempus. Sed noua eum tentatio paulo pòſt excepit. Nam gratia quam adeptus erat, non modò recidit in nihilum, ſed origo & cauſa fuit durioris fortunæ. Præfectus erat Ioſeph ſuper totam domum Putipharis. Ex illo honoris gradu abripitur in carcerem, vt repentè trahatur ad mortis ſupplicium. Quid tũc in mentem venire potuit, niſi à Deo relictum ſe ac proditum, ſubinde patere nouis cladibus? Quinetiam imaginari potuit Deum quaſi ex profeſſo ſibi infeſtum eſſe. Docet igitur hæc hiſtoria, ſingulari perſpicacia opus eſſe, vt fidei oculis pii conſiderent Dei beneficia quibus mitigat crucis acerbitatem. Nam quum auxilii ferendi cauſa manum illis porrigere viſus eſt, ſæpe lux, quæ affulſerat, momento euaneſcit, & in eius locum ſuccedit denſior caligo. Atqui hìc clarè apparet, vt Dominus, licet ſuos inter aduerſos fluctus ſubinde iactet, non tamen eos fruſtretur, quum mala eorum interdum temperans, reſpirandi tempus illis concedit. Sic Ioſeph, quãuis exciderit à ſua præfectura, nunquam tamen derelictus eſt, nec inanis fuit illa relaxatio qua animũ erexit non ad ſuperbiam, ſed ad tolerãtiam nouæ crucis. Et certè in hunc finẽ miſeriis noſtris occurrit Deus, vt deinde collectis viribus, quaſi recentes melius parati ſimus ad alios conflictus.

Et erat Ioſeph pulcher forma. Quum formæ elegantia ſancto Ioſeph magnæ calamitatis occaſio fuerit, diſcamus non adeo appetere corporis dotes, quæ gratiam apud mundum conciliãt, quin ſorte ſua quiſque cõtentus ſit. Videmus quàm multis periculis obnoxii ſint qui pulchritudine excellunt. rarũ enim ac difficile eſt vt ſe cõtineant ab omni laſciuia. Quanquã in Ioſeph ea vigebat religio vt omnem impudicitiam horreret, aliunde tamen illi perniciem molitus eſt Satan, ſicuti ex Dei donis laqueos ad venandas animas conficere ſolet. Quare ſedulò rogandus eſt Deus vt inter tot pericula Spiritu ſuo nos gubernans, puras ab omni macula conſeruet dotes quibus nos ornauit. Quòd vxor Putipharis *leuaſſe oculos* dicitur, hac loquendi forma fœminas omnes Spiritus ſanctus admonet, vt ſi cordi eſt caſtitas, ſibi modeſtiam apponãt cuſtodem. Nam & ideo velum geſtant in capitibus vt ſe ab omni praua illecebra cohibeant. non quòd mulieri viros aſpicere nefas ſit: ſed impurus & luxurians aſpectus hìc notatur à Moſe. Sæpius antea viſus illi fuerat Ioſeph ſine vitio: nũc verò primùm oculos inicit, & audacius ac petulantius, quàm modeſtam fœminam deceat, venuſtatem eius obſeruat. Ita oculos videmus fuiſſe quaſi faces inflammandæ cordis libidini. Quo exemplo docemur, nihil magis procliue eſſe quàm vt ſenſus omnes noſtri animum prauis cupiditatibus inficiant, niſi valde intenti ſimus ad cauendum. Neque enim Satan aſſiduè ingerere deſinit quæ nos ad peccandum titillent. Obiectam peccandi materiam tum facilè concipiunt ſenſus, tum cupidè & celeriter in animum perferunt. Quare ſedulò & oculis & auribus, & reliquis partibus moderari quiſque

ſtudeat, niſi totidem Satanæ ianuas aperire ad intimos cordis affectus velit: præſertim quum tenerrimus ſit oculorum ſenſus, his frænandis adhibenda eſt non vulgaris cautio.

7 *Concumbe mecum.* Moſes rerum capita & ſummas breuiter tãtùm delibat. Neque enim dubium eſt quin variis artibus conata ſit impura mulier pium iuuenem ad ſe pellicere, & obliquis blanditiis ſe inſinuauerit, priuſquam ad tam pudendum licentiæ genus prorumperet. Sed Moſes, aliis omiſſis, oſtendit eouſque impulſam fuiſſe turpi libidine, vt verita non fuerit apertè flagitare coitum Ioſeph. Sicuti autem hæc obſcœnitas inſigni documento eſt quàm cæcos & furioſos impetus habeat carnis libido: ſic in perſona Ioſeph præclarum fidei & continentiæ ſpeculum nobis proponitur. Fides & integritas in eo cõſtat, quòd Ioſeph eo magis ſe obſtrictum eſſe agnoſcit, quo plus poteſtatis ſibi ab illo permiſſum eſt. Hoc quidem habent ingenui homines & cordati, vt quo plus illis fiditur, eo minus fallere ſuſtineant: verùm rara eſt virtus, vt gratis probitatem colant quibus nocendi eſt facultas. Quare non immeritò laudatur à Moſe Ioſeph, quòd authoritatẽ ſibi à Domino permiſſam fræni loco eſſe ducit, ne officii fines trãſiliat. Adde quòd gratitudinis quoque ſuæ ſpecimen exhibuit, beneficia heri ſui in medium proferens, nequod illi probrum inferret. Et certè hinc hodie tãta paſſim confuſio, vt homines ſint quaſi ſemibelluæ, quòd ſacrum illud mutuæ ſocietatis vinculum abruptum eſt. Fatentur quidem omnes, ſiquid beneficii ab altero acceperint, ei ſe deuinctos eſſe: alii etiam aliis ingratitudinem exprobrant: ſed pauci ſunt qui ſincerè ſequantur exemplum Ioſeph. Ne tamẽ videatur humanitus tãtùm retineri, ſimul Dei offenſam commemorat. Et certè ad vincẽdam tentationem nihil magis valuit quàm Dei timor. Sed conſultò heri ſui humanitatem commendat, vt à ſceleſto propoſito deſiſtat improba mulier. Eodem etiam ſpectat exceptio iſta cuius meminit, *Te una,* inquit, *excepta, eo quòd eius uxor ſis, omnia tradidit herus in manum meam.* Quorſum hoc niſi vt coniugii religio corruptum mulieris animum vulneret, & à veſano illo furore ſanet? Ergo non tantùm ſtrenuè luctatur vt ſe à prauis illecebris expediat, ſed niſi indomita eſſet mulieris libido, optimum remedium proponit. nos verò ſciamus coniugii ſanctitatem per os Ioſeph hîc nobis laudari, acſi Dominus aſſereret ſe fidei coniugalis eſſe præſidem, ne impunè effugiant ſuam vindictam quicunque alienos thalamos violant. Nam quaſi medius eſſet ſponſor inter virum & vxorem, mutuam ab vtroque caſtitatem exigit. Vnde ſequitur præter iniuriam quæ infertur homini, grauiter lædi ipſum Deum.

10 *Quum loqueretur ipſa ad Ioſeph quotidie.* Hîc laudatur cõſtantia Ioſeph, ex qua apparet ſolidũ in eius animo Dei timorem regnaſſe: quo factum eſt vt non modò vnum impetum repulerit, ſed ad extremum perſtiterit tẽtationum omnium victor. Scimus quàm lubricus ſit lapſus, dum aliunde nobis flabella ſuſcitat Satan: quia videmur culpa exempti ſi eius partem ſuſtinet qui nos ad flagitium inducit. Eximia igitur fortitudine Spiritus præditum fuiſſe oportet ſanctum Ioſeph, qui contra omnes impiæ mulieris illecebras inuictus ad extremum ſtetit. Quo magis deteſtabilis eſt mulieris improbitas, quæ nec tempore corrigitur, nec compeſcitur pluribus repulſis. Quum hominem extraneum & pro mancipio vẽditum tam frugi ac domino ſuo fidum videt, quum etiam ſanctè ab eo monetur ne iram Dei prouocet, quàm indomita eſt libido quæ nihil verecundiæ admittit? Quia verò hinc perſpicimus quorſum perrũpant homines, vbi carnis intemperie ſuffocata eſt honeſti ratio, rogandus eſt Dominus ne Spiritus ſui lumen opprimi hoc modo ſinat.

11 *Et fuit ſecundum diem hanc.* Hoc eſt, temporis ſucceſſu, quum illa non deſiſteret ſtuprum offerre ſancto Ioſeph, tandem accidit vt vim blanditiis adiungeret. Porro hîc Moſes quaſi certaminis epitaſin deſcribit. Iam nobile & memoria dignum continentiæ ſpectaculum ediderat Ioſeph, quòd iuuenis toties continua multorũ dierum ſerie tentatus, eundem ſeruauerat tenorem: & in ea ætate, cui venia dari ſolet, ſi intemperantius ebulliat, ſibi moderatus fuerat pluſquam omnes ſenes. Sed nunc, quum palam inſaniat mulier, ac in rabiem verſus ſit amor, quo magis arduum eſt certamen, eo plus meretur laudis animi magnitudo, quæ cõtra hunc inſultum inflexibilis perſtat. Subeũdum ſibi famæ & vitæ diſcrimen videbat Ioſeph: famam proſtituere mauult, ac vitam potius relinquere paratus eſt quàm vt ſcelere ſe coram Deo obliget. Quum tale in iuuene exemplũ proponat nobis Dei Spiritus, quid excuſationis maturæ ætatis viris ac mulieribus relinquit, ſi ſpõte ſe proiiciunt, vel leui impulſu cadũt? Huc ergo eniti nos decet, vt vnius Dei reſpectus ad domandos omnes carnis affectus præualeat: imò vt pluris ſit nobis recta & integra conſcientia coram Deo quàm totius mundi applauſus. Neque enim quiſquam aliter probabit virtutem ſe ex animo colere, niſi qui vno Deo teſte contentus, quæuis probra ſubire non dubitabit potius quàm vt ab officio declinet. Et certè quum inter profanos homines volitarint hæc prouerbia, Conſcientiam eſſe mille teſtes, & pulcherrimum theatrum, valde pudendus eſt ſtupor noſter, niſi apud nos ita eminet Dei tribunal, vt peruer-

ſa mundi iudicia in ordinem cogat. Quare faceſſant vani illi prætextus, Ego ſcandalum effugere volui: veritus ſum ne in ſiniſtram partem traherent homines quod rectè egiſſem: quia Deus non ſatis ſibi honoris deferri iudicat, niſi quum, poſthabita famæ cura, ſequimur quò nos vocat vnus ipſe. nō quòd famam ſimpliciter negligere nos velit, ſed quia indignum eſt ac abſurdum non præferri eum hominibus. Procurent ergo, quantum in ſe eſt, fideles, vt poximos ædificent probæ vitæ exemplo: atque in hunc finem ab omni ſiniſtra nota prudenter caueant. verùm ſi neceſſe ſit mundi infamiam ſubire, per hanc quoque tentationem in recto vocationis diuinæ curſu pergant.

4 *Adduxit nobis uirum Hebræum.* Hîc videmus quid faciat deſperatio. Nam ex amore in furias prorumpit ſcelerata mulier. Vnde clarè patet quàm belluinos impetus ſecum trahat libido, vbi laxatæ ſunt habenæ. Certè vbi ſemel regnum occupauit Satan in miſeris hominibus, huc illuc raptādis nullum finem faciet, donec eos ſpiritu vertiginis & amētiæ præcipites agat. Videmus etiam quomodo ad pertinaciam reprobos obduret, quos imperio ſuo tenet deuinctos. Sæpe quidem Deus ſceleratis terrorem iniicit, vt crimen ſuum trepidatione prodant. Ac fieri poteſt vt in vultu & verbis huius impuræ fœminæ ſigna malæ cōſcientiæ apparuerint: ea tamen duritie ipſam confirmat Satan, vt conſilium perdēdi ſancti iuuenis audacter capiat, atque extempore fraudem excogitet qua inſontem opprimat, nō ſecus acſi diu in otio meditata illi foret exitium. Prius ſecretum captauerat, nequis adeſſet teſtis: nunc aduocat domeſticos, vt hoc veluti præiudicio ſanctum iuuenem coram marito condemnet. Adde quòd maritum inuoluit ſub reatu, vt pudore cogat de inſonte pœnam ſumere. Tua (inquit) culpa factū eſt vt me ludibrio haberet hic alienigena. Quid reliquum facit marito niſi vt clauſis oculis purgandi ſui cauſa ad vindictam properet? Quanuis ergo pauidi ſint ſcelerati omnes, ſimul tamen callum ex ſtupore ſuo contrahunt, nequis eos impediat metus quominus ruant contumaciter in omne præcipitium, & bonis & ſimplicibus poteruè inſultent. Notanda autem nobis eſt hæc ſancti viri probatio, vt nobis curæ ſit induere Spiritum fortitudinis, qui ne ferrea quidem impiorum duritie frangatur. Hæc etiam altera tentatio non leuis fuit, quòd tam indignam humanitatis ſuæ mercedem reportat. Probrum mulieris ſilentio texerat, vt integrum eſſet reſipiſcere, ſi fuiſſet ſanabilis: nunc ſibi ex modeſtia ſua creatum mortis diſcrimen videt. Quòd non ſuccubuit, inde cognoſcimus ſincerè illi fuiſſe propoſitum gratis Deo ſeruire. Atque idem nobis agendum eſt, nequa hominum ingratitudo nos ab officio dimoueat.

19 *Quum audiſſet dominus eius uerba uxoris ſuæ.* Quum tam probabilis eſſet color, non mirum eſt tantum valuiſſe zelotypiam, cuius nimis vehementes ac feruidi ſunt motus, vt ſe tam credulum præbuerit Putiphar vxoris calumniis. Excuſari tamen nequit eius leuitas, quòd ſeruum, quem frugi & probum eſſe cognouerat, indicta cauſa ſtatim in carcerem detrudit. Decebat certè minus eſſe vxorium. Itaque iuſtam ſtultæ ſuæ facilitatis mercedem retulit, quòd ſcortum honorificè aluit vxoris loco, ac propemodum lenonis partibus functus eſt. Ac commune quidem omnibus eſt hoc exemplum: docentur tamen præcipuè mariti, adhibendam ſibi eſſe prudētiam, ne vxorum arbitrio temere huc illuc ferantur. Et certè quum paſſim videmus ludibrio haberi qui vxoribus nimis obſequuntur, ſciendum eſt eorum ſtultitiam iuſto Dei iudicio traduci, vt ſpiritum gratuitatis & moderationis petere diſcamus. Nec verò dubium eſt quin Moſes diſertè Putipharis condemnet leuitatem, quòd ſtatim audita vxore, excandeſcit in Ioſeph, ac non ſecus quàm ſi conuictus foret, iracundiæ ſuæ indulget. nam ita excluditur omnis æquitas, nulla admittitur iuſta defenſio: denique veritas, & cauſæ cognitio procul reiicitur. Sed quæritur quomodo zelotypia efferbuerit Putiphar: imò quomodo vxorē habuerit, quē prius dixit Moſes fuiſſe Eunuchum. Facilis ſolutio eſt, Eunuchos in Oriēte vocari ſolitos fuiſſe non modò qui caſtrati eſſent, vel natura frigidi, ſed quoſuis ſatrapas & magnates. Quare tantū valet hoc nomen acſi dixiſſet Moſes, vnum fuiſſe ex aulæ proceribus.

29 *Et poſuit eum in domo carceris.* Quanquam non exprimit Moſes quàm duriter initio afflictus fuerit Ioſeph, colligere tamē promptū eſt non in libera cuſtodia poſitum fuiſſe, ſed in obſcuram aliquam foueam detruſum. Pollebat authoritate Putiphar: inſularium habebat in manu ſua & arbitrio: quid clementiæ ab homine zelotypo & iræ feruore abrepto ſperari potuit? Nec dubium eſt quin per manus traditum à Patribus fuerit quod refertur in Pſalmo 105. b.18, compedibus fuiſſe incluſum, & ferrum penetraſſe in animam eius. Quale verò innocentiæ præmium? nam ſecūdum carnem probitati ſuæ acceptum referre potuit quicquid patiebatur: in hac verò tentatione valde perplexum atque anxium coram Deo gemere neceſſe fuit. Quanquam autem preces eius non commemorat Moſes: quia tamen certum eſt cruce non fuiſſe oppreſſum, neque obmurmuraſſe, ſimul probabile eſt recubuiſſe in ſpē diuini auxilii

Porro hæc vna eſt fultura quæ nos in in malis ſuſtinet: hæc etiam arma noſtra ſunt, quæ nos inuictos præſtant, ad Deum confugere.

21 *Et fuit Iehoua cum Ioſeph.* Hoc non fuiſſe primo die factum, quo à ſuis anguſtiis leuatus eſt Ioſeph, ex teſtimonio Prophetæ nuper citato conſtat. Et Dominus eum conſultò ad extrema deduci paſſus eſt, vt eum quaſi è ſepulchro educeret. Scimus autem ſicuti ſolis lumen clarius in obſcuro conſpicitur, ſic in miſeriarum caligine melius ſplendere Dei gratiam, dum præter ſpē nobis ſuccurrit. Porro dicit Moſes, *Deum adfuiſſe ſeruo ſuo Ioſeph*, quia gratiā ſuā vel miſericordiam ad eum inclinauit: vt ſciamus Deū etiam quum nos ab iniuſta violentia liberat, vel quum nos adiuuat in bona cauſa: ſua tamē bonitate, vt hoc faciat, induci. Indigni enim ſumus quibus auxiliū ſuum accōmodet, niſi cauſam à ſeipſo peteret, quia miſericors eſt. Certè ſi in hominibus quæruntur merita quæ Deum obſtringāt, reperta fuiſſent in Ioſeph: teſtatur tamen Moſes gratuito Dei fauore fuiſſe adiutum. Quanquā hoc non obſtat quin repēſa illi fuerit pietatis ſuæ merces, quæ facilè cōuenit cum gratuita Dei beneficētia. Modus etiam gratiæ adiungitur, quòd Dominus fauorem illi dederit apud magiſtrum carceris. Dubium quidem non eſt, multis de cauſis gratioſum fuiſſe Ioſeph: nam & virtus ſibi fauorem cōciliat, & antehac oſtendit Moſes, ſanctum virum multis nominibus fuiſſe amabilem: ſed quia ſæpe contingit filios Dei non minus inhumaniter premi quàm ſi omnium deterrimi forent, nominatim exprimit Moſes humanum tandem fuiſſe magiſtrum carceris: quia animus eius qui ſponte ad æquitatem propenſus non erat diuinitus flexus eſt. Ergo quòd depoſita truculentia, benignè & placidè ſe geſſit magiſter carceris, hæc mutatio à Deo profecta eſt, qui corda hominum pro arbitrio ſuo gubernat. Sed mirum eſt nō timuiſſe inſularium, ne in offenſam Putipharis incurreret: adeóque Putipharem ipſum, quum obſiſtere nullo negotio poſſet, tam benignè & liberaliter tractari paſſum eſſe hominem cui capitaliter infeſtus erat. Verè quidem reſponderi poteſt, diuinitus retentam fuiſſe eius ſæuitiam: ſed probabile eſt ſuſpectam, ac tandem cognitam illi fuiſſe aſtutiam vxoris. Sed quanuis placatus eſſet ſancto Ioſeph, noluiſſe tamen cū ſuo dedecore abſoluere. Interea inſignis integritas Ioſeph in eo ſe profert, quòd quū cuſtos ſit carceris, liberámque gubernationem ſuſtineat, non tamen aufugit, ſed maturū expectat liberationis ſuæ tempus.

CAPVT. XL.

F*Vit autem, poſthæc peccauerunt pincerna regis* AE*gypti, & piſtor contra dominum ſuum regem* AE*gypti.*

2 I*taque iratus eſt* P*harao contra vtrunque ſatrapam ſuum, contra principem pincernarum & contra pincipem piſtorum.*

3 E*t poſuit illos in cuſtodia domus principis ſatellitum, in domo carceris, in loco in quo* I*oſeph vinctus erat.*

4 E*t præpoſuit princeps ſatellitum ipſum* I*oſeph eis, & miniſtrabat eis: fuerunt autem per annum in cuſtodia.*

5 P*orro ſomniauerunt ſomnium vterque ipſorum, quiſque ſomnium ſuum nocte eadem: ſinguli ſecundum interpretationem ſomnii ſui, pincerna & piſtor qui fuerant regi* AE*gypti, qui erāt vincti in domo carceris.*

6 E*t venit ad eos* I*oſeph manè, & vidit eos, & ecce, erant triſtitia affecti.*

7 T*unc interrogauit principes* P*haraonis, qui erant ſecum in cuſtodia domus domini ſui, dicēdo, Cur facies veſtræ ſunt afflictæ hodie?*

8 E*t dixerunt ad eum,* S*omnium ſomniauimus, & qui interpretetur illud non eſt.* E*t dixit ad eos* I*oſeph,* N*ónne* D*ei ſunt interpretationes? narrate quæſo mihi.*

9 E*t narrauit princeps pincernarum ſomnium ſuum ipſi* I*oſeph, & dixit ei,* M*e ſomniante, ecce, vitis erat coram me.*

10 E*t in vite erant tres rami: & dum floreret aſcendit flos eius, & maturuerunt botri eius in vuas.*

11 E*t calix* P*haraonis erat in manu mea, & accipiebam vuas, & exprimebam eas in calicem* P*haraonis, & dabam calicem in manu* P*haraonis.*

12 E*t dixit ei* I*oſeph,* H*æc eſt interpretatio eius,* T*res rami, tres dies ſunt.*

13 *In ſine trium dierum eleuabit Pharao caput tuum, & redire faciet te ad locum tuum, & dabis calicem Pharaoni in manu eius ſecundum conſuetudinem primam quando eras pincerna eius.*

14 *Sed memento mihi tecum quum bene fuerit tibi: & fac quæſo mecum miſericordiam, & mentionem mei fac Pharaoni, & educere fac me è domo hac:*

15 *Quia furto auferendo, furto ablatus ſum è terra Hebræorum: & etiam hic non feci quicquam vt ponerent me in carcerem.*

16 *Et vidit princeps piſtorum quòd bene interpretatus eſſet, & dixit ad Ioſeph, Etiam me ſomniante, ecce, tria caniſtra alba ſuper caput meum.*

17 *Et in caniſtro ſuperiori erat ex omni cibo Pharaonis opere piſtorio & aues comedebant illud è caniſtro quod erat ſuper caput meum.*

18 *Et reſpondit Ioſeph, & dixit, Hæc eſt interpretatio eius, Tria caniſtra, tres dies ſunt.*

19 *In fine trium dierum auferet Pharao caput tuum à te, & ſuſpendet te in ligno, & comedent aues carnem tuam à te.*

20 *Et fuit in die tertia, die qua natus fuerat Pharao, fecit conuiuium omnibus ſeruis ſuis, & eleuauit caput principis pincernarum & caput principis piſtorum in medio ſeruorum ſuorum:*

21 *Ac redire fecit principem pincernarum ad propinationem ſuam, & dedit calicem in manu Pharaoni:*

22 *Principem autem piſtorum ſuſpendit, quemadmodum interpretatus fuerat eis Ioſeph.*

23 *Et non eſt recordatus princeps pincernarum ipſius Ioſeph, ſed oblitus eſt eius.*

1 *Poſt hæc peccauerunt.* Iam vidimus, quum eſſet Ioſeph in vinculis, habitam fuiſſe eius curam à Deo. Vnde enim relaxatio illa, niſi ex gratia cæleſti? Ergo antequã aperiret Deus ianuam ſeruo ſuo ad exitum, vt eum ope ſua iuuaret, penetrauit in ipſum carcerem. Verùm ſequitur beneficium longè ſplendidius, quòd non tantùm liberatur à carcere, ſed euehitur in ſummũ honoris gradum. Interea ſanctum virum per mirabiles & valde perplexos circuitus deduxit Dei prouidentia. Mittuntur in carcerem pincerna & piſtor regis: exponit illis Ioſeph ſua ſomnia. Quia pincernæ promiſſa fuerat reſtitutio, lux aliqua ſpei affulget ſancto Ioſeph: quia receperat ille poſtquam in ſtatum ſuum reuerſus eſſet, ſe fore ſuffragatorem ad impetrãdam veniã. Sed iterum breui concidit ſpes illa, vbi pincerna de miſero verbum apud regem facere non dignatur. Tunc ergo ſibi viſus eſt Ioſeph perpetua obliuione ſepultus, quoad Dominus lumen ſuffocatum ac fere extinctum, deintegro repentè accendit. Ita quum rectà eruere poſſet ex carcere ſanctum virũ, per flexuoſas ambages eum circunducere voluit, quò melius probaret eius patientiam, & exitu ipſo patefaceret miras ſe habere rationes, nobíſque abſconditas: vt ſalutẽ quã nobis promiſit, diſcamus non metiri proprio ſenſu: ſed ſinamus nos verſari huc illuc eius manu, donec opus ſuum perficiat. Pincernã & Piſtorem intellige nõ quoſlibet ex vtroque ordine, ſed qui reliquis omnibus præeſſent. nam paulo pòſt vocantur Eunuchi vel proceres. Ridiculum verò eſt quod ſuo more fingit nugator Gerundenſis, caſtratos fuiſſe ignominiæ cauſa, quum illis iratus fuiſſet Pharao. Duo igitur erant ex primariis aulicis. Clarius autem iam exprimit Moſes carcerem fuiſſe ſub Putipharis imperio. Vnde cognoſcimus quod prius dixi, mitigatam fuiſſe eius iram, quando nonniſi ex eius conſenſu tam clementer egit inſulatius cũ Ioſeph. Imò nũc Putiphari tribuit Moſes illas humanitatis partes, quòd fidei Ioſeph piſtorem & pincernam commiſit. Niſi fortè nouus tunc ſucceſſor Putiphari datus erat. quod facilè refellitur ex contextu, quia paulo pòſt dicit Moſes præfectũ fuiſſe cuſtodiæ herũ Ioſeph. Quũ dicit Moſes fuiſſe illos per dies in carcere detẽtos, quidam intelligunt annũ integrum: ſed falluntur, meo iudicio: potius notatio eſt diuturni, & tamen incerti temporis, quemadmodum ex aliis locis patet.

5 *Et ſomniauerunt ſomnium.* Quod prius de ſomniis attigi memoria repetendum eſt, multa ſcilicet friuola nobis obiici, quæ tranſeunt per portam corneam: quædam tamen vaticinii habere vim & pondus. Huius generis fuerunt hæc duo ſomnia, quibus Deus occultum rei futuræ euentum patefecit. Niſi enim cæleſtis oraculi inſculpta illis fuiſſet nota, non ita mente cõſternati fuiſſent pincerna & piſtor. Fateor quidem vanis & temere cõceptis ſomniis vehementer interdum turbari homines: ſed ita vt paulatim reſideat terror & anxietas: Sed Deus

pincernæ ac piſtoris animis aculeũ infixerat, qui eos quieſcere nõ ſineret. Quo fit vt magis attentus ſit vterque ad interpretationem ſomnii ſui. Ideo diſertè exprimit Moſes fuiſſe rei certæ præſagium.

6 *Et uenit ad eos Ioſeph manè.* Sicuti nuper ſum præfatus, hîc fidei oculis miram Dei prouidẽtiam intueri cõuenit. Tametſi enim certiores de ſuo exitu redditi ſunt pincerna & piſtor, id tamen non tam eorum reſpectu factum eſt quàm in gratiam Ioſeph, quem Deus hoc modo voluit regi innoteſcere. Ideo arcano inſtinctu triſtes & attonitos reddidit, quaſi manu ipſos dirigeret ad ſeruũ ſuum Ioſeph. Notandum autem eſt, nouo Spiritus afflatu donum Prophetiæ, quo prius carebat, in carcere fuiſſe adeptum. Quum prius ſomniaret, ſuſpenſus tamen ac diuinæ reuelationis dubius manebat: nunc aliis certus eſt interpres. Quanquam autem dum ſciſcitatur mœſtitiæ cauſam, de ſomniis fortè nõ cogitat, ex proximo tamen verſu apparet eũ accepti Spiritus doni fuiſſe ſibi conſcium: & hac fiducia ipſos hortatur ad referenda ſomnia, quòd futurus ſit interpres. *Annon* (inquit) *Dei ſunt interpretationes?* Certè non arrogantia ad ſe trãſfert quod proprium Dei eſſe fatetur, ſed pro vocationis ſuæ modo illis ſuũ officiũ defert. Hoc ideo notãdum eſt, nequis fortuitò plus ſibi vſurpet quàm à Deo conceſſum eſſe nouit. Nã ideo tam diligenter admonet Paulus variè diſtribui Spiritus dona, & cuique imponi certam perſonam, nequis ſe cupidè ingerat, vel alienum ſuſcipiat munus: quin potius vt ſe intra vocationis ſuæ præſcriptum ſinguli cõtineant. Niſi vigeat hæc modeſtia, miſceri omnia neceſſe eſt: quia ſtulta multorum temeritate lacerabitur Dei veritas, turbabitur pax & concordia, nihil denique ordinis ſaluũ manebit. Sciamus ergo Ioſeph interpretationem ſecurè promittere, quoniam hac gratia diuinitus ſe inſtructũ & ornatum eſſe nouerat. Eodẽ pertinet quod interrogat de ſomniis. Neque enim vltrà quã permittit ſua facultas progredi tẽtat. non diuinat ergo quid ſomniauerint, ſed fatetur ſibi occultũ. Alia fuit Danielis ratio, qui diuinationis Spiritu præditus erat, vt ſomnium exponeret regi Babylonio, quod effluxerat ex eius memoria. Ille ergo fretus ampliore Spiritu, vtrunque profiteri non dubitat. Verùm Ioſeph cui dimidia tantũ pars data erat, ſe continet intra legitimã mẽſuram. Adde quòd nõ tantùm ſibi cauet ab audacia: ſed hoc ipſum quod habet, Deo acceptũ referens, ingenuè teſtatur à ſeipſo nihil ſuppetere. Non ergo ſuum acumẽ, vel perſpicaciam iactat, ſed tantùm Dei miniſter vult agnoſci. Hanc regulã ſequãtur qui excellunt, ne ſibi plus tribuẽdo quàm par eſt (quod plerũque accidit) Dei gratiam obſcurent. Cohibẽda porro eſt iſta vanitas, nõ modò vt Deus ſolus emineat, nec iure ſuo fraudetur, ſed vt Prophetæ, doctores, & alii quicunque cæleſti gratia pollent, humiliter ſe ſubiiciant directioni Spiritus. Notandum etiam eſt quod dicit Moſes, ſolicitũ fuiſſe Ioſeph de eorum mœſtitia qui ſecũ erant in carcere. Sic enim malis mãſueſiunt homines, ne alios miſeros deſpiciant: adeòque communes miſeriæ ſympathiam generant. Quare nihil mirum ſi nos variis ærumnis exercet Dominus, quando nihil nos magis decet quàm humanitas erga fratres, qui malis oppreſſi cõtemptibiles iacent. Eam verò experiẽtia diſcere neceſſe eſt: quia ingenita nobis ferocia rebus proſperis magis ac magis inflatur.

1. Cor. 12. a. 4.

Dan. 2. c. 28.

12 *Tres rami, tres dies.* Non profert hîc Ioſeph quod veriſimile putauit, tãquam flexiloquus quiſpiam coniector, ſed aſſerit ex reuelatione Spiritus quid ſibi velit ſomnium. Cur enim tribus palmitibus dies potius quàm annos notari dicit, niſi quia id ſuggeſſerat Dei Spiritus? Peculiari ergo inſtinctu ſupra naturam conſcendit Ioſeph, vt ſomnium exponat: & mox pincernæ ſe commendans, ac ſi iam reſtitutus foret, quàm certa ſit & indubia ſuæ interpretationis fides oſtendit: ac ſi dixiſſet, Perſuadeas tibi proditum eſſe à Deo quod ex me audis. Vbi etiam oſtendit quàm honorificè de oraculis Dei ſentiat, non minus ſecurè de futuro effectu pronuntians quàm ſi res iam eſſet exhibita. Sed abſurdum eſſe videtur, quòd Ioſeph prophetiæ ſuæ mercedem exigit. Reſpondeo non ita loquutum eſſe vt venalem proſtitueret Dei gratiam: ſed quia in mentem illi venit, modum liberationis nunc ſibi à Deo eſſe propoſitum, quem reſpuere non liceret. Equidem non dubito ſpem melioris fortunæ diuinitus illi fuiſſe factam. Deus enim qui iam à pueritia principatum illi bis promiſerat, inter tot anguſtias nõ omni prorſus conſolatione eum deſtituit. Hæc autem occaſio non aliunde quàm à Deo oblata erat. Quare non mirum eſt ſi Ioſeph in eum finem accommodet. Quãtum ad verba ſpectat, *Tollere caput*, ſignificat erigere aliquem ex humili contemptáque fortuna, vt cenſeatur aliquo loco. Tollet ergo Pharao caput tuum, hoc eſt, educet te ex tenebris carceris, vel iacentem leuabit, vt in priſtinum ſtatum reſtituat. כן enim pro loco & ordine ſimpliciter accipio, non autem pro baſi.

14 *Fac quæſo mecũ miſericordiam.* Tametſi modus hic loquendi tritus eſt Hebræis pro humanitatem præſtare: non tamen dubium eſt quin ſimpliciter loquutus ſit Ioſeph prout ferebat triſtis & afflicta eius fortuna, quò magis pincernæ animum ad ferendã ſibi opẽ flecteret. In hoc

tamen præcipuè inſiſtit, nullo ſcelere illuc ſe fuiſſe detruſum, ne pincerna homini innoxio patrocinium ſuum recuſet. Nam quanuis vtplurimum patronos reperiant qui nequiſſimi ſunt, res tamen per ſe odioſa & infamis eſt, commendatio ambitione elicita, quæ ſceleratum hominem à iuſta pœna eripit. Probabile autẽ eſt, Ioſeph expoſuiſſe totã ſuam cauſam, donec pincernæ ſolidam innocentiæ ſuæ fidem faceret.

16 *Et uidit princeps piſtorum.* Non curat quàm dexter & fidus interpres fuerit Ioſeph: ſed quia lætum & vtilem nuntium ſocio attulerat, ipſe quoque interpretationem appetit, quã ex animi ſententia fore ſperat. Sic permulti ad verbum Dei aſpirant cupidi & alacres, nõ quia ſimpliciter cupiant regi à Domino, ſibíque patefieri quod rectum eſt: ſed quia ſomniant meras delicias. vbi autem eorum affectibus non reſpondet doctrina, triſtes & vulnerati diſcedunt. Quanquam autem ſomnii expoſitio inſuauis & acerba futura erat, Ioſeph tamẽ quod ſibi reuelatum eſt, ſine fuco declarans, munus ſibi diuinitus iniunctum bona fide exequitur. Hæc libertas Prophetis & doctoribus colenda eſt, ne dubitent ſua doctrina vulnus infligere quibus Deus mortem denuntiat. Nemo eſt qui nõ cupiat ſibi fieri delicias. Hinc fit vt maior pars doctorum, dum obſequi vult prauis mundi votis, verbum Dei adulteret. Quare nemo ſincerus erit verbi Dei miniſter, niſi qui ſpreta inuidia, quoties opus fuerit, in varias offenſas incidere paratus, ſuam docendi rationem ad Dei mandatum formabit. Optaſſet quidem Ioſeph vtrique bene ominari: ſed quia in eius arbitrio nõ eſt dare proſperam cuique fortunam, quod reliquum eſt, ingenuè pronũciat quicquid à Domino accepit. Sic olim, quanuis populus Prophetas ſibi optaret, qui promitterent vini & olei & frumenti copiam, ac ſanctis Prophetis obſtreperet, quia nihil ſtillarent præter ærumnas (nam hæc querimonia apud Michæam refertur) tamen ſeruos Domini, qui ad denuntiandam vindictam miſſi erant, ſeuerè pergere oportuit, quanuis odia ſibi ac pericula accerſerent.

19 *Auferet Pharao caput tuũ à te.* Ambigua abſque adiectione locutio eſſet, quæ tam in bonam quàm in malã partẽ ſumitur, pro eo quod dicimus Ad aliquẽ reſpicere, vel Habere eiꝰ rationẽ: hîc exprimitur Abs te. Videtur tamẽ eſſe alluſio, ac ſi dixiſſet Ioſeph, Pharao caput tuum leuabit vt adimat. Porro quod Moſes narrat, vtrique fuiſſe factum vt prædixerat Ioſeph: hoc ſymbolo cõfirmat verum fuiſſe Dei vatem, ſicuti apud Ieremiam habetur. Nam quòd interdum pœnam minati ſunt Prophetæ, à quibus Deus abſtinuit, ideo factũ eſt, quia talibus vaticiniis annexa erat cõditio. Sed quoties præciſè loquitur Dominus per ſeruos ſuos, quicquid prædicit, effectu ſanciri neceſſe eſt. Ideo nominatim Moſes cæleſtis oraculi fidem cõmendat in Ioſeph. Quòd narrat Moſes, Pharaonem die ſuo natali magnum conuiuium celebraſſe, ſcimus morẽ hunc ſemper fuiſſe in vſu, non regibus modò, ſed hominibus quoque plebeis. Nec mos iſte improbandus eſſet, ſi modò rectum finem tenerent homines, gratiis ſcilicet Deo agendis, à quo creati ſunt & educati, & quem innumeris modis experti ſunt beneficum patrem. Sed ea eſt mundi prauitas, vt quæ probè inſtituta ſunt olim à patribus, in contrarias corruptelas vtplurimum detorqueat. Ita vitioſo vſu receptum fuit vt omnes fere die ſuo natali ad luxum & crapulam ſe proiicerẽt: denique ſic colerent Dei memoriam, vt Deum vitæ ſuæ authorem, quaſi data opera obliuioni darent.

23 *Et nõ eſt recordatus princeps pincernarũ.* Hæc fuit grauiſſima probatio patientiæ Ioſeph, ſicuti prius attigimus. Nam quia ſuffragatorẽ nactus erat, qui nullo negotio eruere ipſum poſſet ex carcere, præſertim quia diuinitus oblata erat hæc occaſio: certa ſalutis fiducia concepta, in ſingulas horas intentus erat. Sed dum ad bienniũ vſque ſuſpẽſus manet, nõ modò euaneſcit ſpes illa, ſed maior quàm prius deſperatio incumbit. Ergo in eius perſona docemur omnes, nihil eſſe magis præpoſterũ quàm Dei auxilio tẽpus præſcribere, qui cõſultò anxia expectatione ſuos diu ſuſpẽdit, vt ipſo experimento verè ſciãt quid ſit ſperare. Adde quòd hoc modo gloriã liberationis Ioſeph ſibi palam aſſerere voluit. Nã ſi pincernæ deprecatione data illi eſſet libertas, vulgò creditum fuiſſet hominis beneficium, non Dei, hoc eſſe. Cæterùm quòd dicit Moſes pincernam oblitum fuiſſe ipſius Ioſeph, ſic accipe, quòd non auſus eſt vllã eius mẽtionẽ facere, nequid inuidiæ ſubiret, vel moleſtus eſſet ipſi regi. Hoc enim aulicis ſolenne eſt, perfidè inſontes prodere, & potius tradere iugulandos quàm vt offendãt eos à quibus metuũt.

CAPVT XLI.

VErùm fuit, in fine duorum annorum dierum, Pharao ſomniauit, & ecce, ſtabat iuxta flumẽ.

2 *Ecce autem è flumine aſcendebant ſeptem vaccæ pulchræ aſpectu, & pingues carne, & paſcebant in carecto.*

3 *Et ecce, ſeptem vaccæ aliæ aſcendebant poſt eas è flumine, turpes aſpectu, & tenues carne,*

& ſtabant iuxta vaccas quæ erant iuxta ripam fluminis.
4 Et comederunt vaccæ turpes aſpectu, & tenues carne, ſeptem vaccas pulchras aſpectu &
pingues, & expergefactus eſt Pharao.
5 Deinde dormiuit, & ſomniauit ſecundò: & ecce, ſeptem ſpicæ aſcendebant in culmo vno pin-
gues & pulchræ.
6 Et ecce, ſeptem ſpicæ tenues, & arefactæ Euro, oriebantur poſt eas.
7 Et deglutiuerunt ſpicæ tenues, ſeptem ſpicas pingues & plenas. & expergefactus eſt Pha-
rao, & ecce ſomnium.
8 Et fuit, manè conſternatus eſt ſpiritus eius: miſit igitur, & vocauit omnes magos AEgypti,
& omnes ſapientes eius, & narrauit Pharao eis ſomnium ſuum, & non erat ex eis qui interpreta-
retur ipſi Pharaoni.
9 Et loquutus eſt princeps pincernarum ad Pharaonem, dicendo, Peccata mea ego reduco in
memoriam hodie.
10 Pharao iratus eſt contra ſeruos ſuos, & poſuit me in cuſtodiam domus principis ſatellitum,
me & principem piſtorum.
11 Et ſomniauimus ſomnium nocte eadem, ego & ipſe: vterque ſecundum interpretationē ſom-
nii ſui ſomniauimus.
12 Ibi autem erat nobiſcum puer Hebræus, ſeruus principis ſatellitum, & narrauimus ei, &
interpretatus eſt nobis ſomnia noſtra, vtrique ſecundum ſomnium ſuum interpretatus eſt.
13 Et fuit, quemadmodum interpretatus eſt nobis, ſic fuit: me redire fecit ad locum meum, & i-
pſum ſuſpendit.
14 Tunc miſit Pharao, & accerſiuit Ioſeph, & celeriter eduxerunt eum è carcere, & totondit
ſe, & mutauit veſtes ſuas, & venit ad Pharaonem.
15 Et dixit Pharao ad Ioſeph, Somnium ſomniaui, & qui illud interpretetur non eſt: ego autē
audiui de te dici quòd audias ſomnium ad interpretandum illud.
16 Et reſpondit Ioſeph ad Pharaonē, dicendo, Præter me Deus reſpōdebit in pacē Pharaonis.
17 Tunc loquutus eſt Pharao ad Ioſeph, Me ſomniante, ecce, ſtabam iuxta ripam fluminis.
18 Et ecce, è flumine aſcendebant ſeptem vaccæ pingues carne, & pulchræ forma, & paſcebāt
in carecto.
19 Ecce verò ſeptem vaccæ aliæ aſcendebant poſt eas tenues, & turpes forma valde, & tenu-
es carne: non vidi ſimiles illis in tota terra AEgypti in turpitudine.
20 Et comederunt vaccæ tenues & turpes, ſeptem vaccas priores pingues.
21 Et venerunt ad interiora earum, & non eſt cognitum quòd veniſſent ad interiora earum:
& aſpectus earum turpis quemadmodum in principio. & expergefactus ſum.
22 Vidi præterea dū ſomniarē, & ecce, ſeptē ſpicæ aſcendebāt in culmo vno plenæ & pulchræ.
23 Ecce item ſeptem ſpicæ paruæ & tenues, percuſſæ Euro germinabant poſt eas.
24 Et deglutiuerunt ſpicæ tenues, ſeptem ſpicas pulchras. Et dixi ad magos, & non fuit qui in-
dicaret mihi.
25 Et dixit Ioſeph ad Pharaonē, Somniū Pharaonis vnū eſt: quæ Deus facit, indicauit Pha-
raoni.
26 Septem vaccæ pulchræ, ſeptem anni ſunt: & ſeptem ſpicæ pulchræ, ſeptē anni ſunt. ſomni-
um idem eſt.
27 Et ſeptem vaccæ vacuæ & turpes, aſcendentes poſt eas, ſeptem anni ſunt: & ſeptem ſpicæ
vacuæ arefactæ Euro, erunt ſeptem anni famis.
28 Hoc eſt verbū quod loquutus ſum ad Pharaonem, quod Deus facit, videre fecit Pharaonē.
29 Ecce, ſeptem anni veniunt abundantiæ magnæ in omni terra AEgypti.

30 *Et ſurgent ſeptem anni famis poſt eos: & erit in obliuione omnis abundantia in terra Ae-*
gypti, & conſumet fames terram.
31 Nec *cognoſcetur abundantia in terra, propter famem ipſam ſequentem, quia grauis erit*
valde.
32 P*ropterea verò iteratū eſt ſomniū ipſi* Pharaoni *duabus vicibus, quia firma eſt res à* Deo,
& feſtinat Deus *facere eam.*
33 N*unc igitur prouideat* Pharao *virum prudentem, & ſapientem, & conſtituat illum ſuper*
terram AE*gypti.*
34 F*aciat* Pharao, *& præficiat præfectos ſuper terram, & quintam partem ſumat à terra*
AE*gypti in ſeptem annis abundantiæ.*
35 *Et congregent totam annonam horum annorum bonorum qui venient, congregent, inquā,*
frumentum ſub manu Pharaonis, *cibum in vrbibus, & ſeruent.*
36 *Et erit cibus in depoſitum pro terra, pro ſeptem annis famis qui erunt in terra* AE*gypti:*
ita non ſuccidetur terra propter famem.
37 P*lacuit ſermo in oculis* Pharaonis, *& in oculis omnium ſeruorum eius.*
38 *Et dixit* Pharao *ad ſeruos ſuos,* N*um inueniemus talem virum in quo ſit* Spiritus Dei.
39 *Dixit ergo* Pharao *ad* Ioſeph, P*oſtquā cognoſcere fecit* Deus *te totum hoc, non eſt intelli-*
gens & ſapiens ſicut tu.
40 T*u eris ſuper domum meam, & ad os tuum oſculabitur omnis populus meus: tantùm ſo-*
lio maior ero te.
41 *Itaque dixit* Pharao *ad* Ioſeph, V*ide, poſui te ſuper totam terram* AE*gypti.*
42 *Et remouit* Pharao *annulum ſuum è manu ſua, poſuít que illum in manu* Ioſeph: *& indui*
fecit eum veſtibus byſſinis, & poſuit torquem aureum in collo eius.
43 *Et equitare fecit eum in curru ſecundi, qui erat apud ſe, clamabántque ante eum,* Abrech,
id eſt pater tener, & *conſtituit eum ſuper vniuerſam terram* AE*gypti.*
44 *Dixit ergo* Pharao *ad* Ioſeph, E*go* Pharao, *& ſine te non leuabit quiſquam manum ſuā*
& pedem ſuum in tota terra AE*gypti.*
45 *Et vocauit* Pharao *nomen* Ioſeph, Saphenath-Paneah, id eſt vir cui abſcondita re-
uelata ſunt, vel, abſconditorum expoſitor, & *dedit ei* Aſenath *filiam* Poti-pherah *prin-*
cipis On *in vxorem, & egreſſus eſt* Ioſeph *ſuper terram* AE*gypti.*
46 Ioſeph *verò erat vir triginta annorum quando ſtetit coram* Pharaone *rege* AE*gypti: &*
egreſſus eſt Ioſeph *à facie* Pharaonis, *& tranſiuit per totam terram* AE*gypti.*
47 *Et protulit terra ſeptem annis ſaturitatis ad collectiones.*
48 *Et congregauit de vniuerſis cibis ſeptē annorū qui fuerunt in terra* AE*gypti, & poſuit ci-*
bū in vrbibus: cibum agri ciuitatis qui erat in circuitu eius, poſuit in medio eius.
49 *Congregauit itaque* Ioſeph *frumentū, tanquā arenam maris multū valde, adeo vt ceſſa-*
uerit numerari, quia non erat numerus.
50 P*orro ipſi* Ioſeph *nati ſunt duo filii antequā veniret annus famis, quos peperit ei* Aſenath
filia Poti-pherah *principis* On.
51 *Et vocauit* Ioſeph *nomen primogeniti,* Menaſſeh: *quia* dixit, Obliuiſci *fecit me* Deus *o-*
mnis laboris mei, & omnis domus patris mei.
52 N*omē autem ſecundi vocauit* Ephraim: *quia* dixit, C*reſcere fecit me* Deus *in terra affli-*
ctionis meæ.
53 *Et finiti ſunt ſeptem anni ſaturitatis quæ fuit in terra* AE*gypti.*
54 *Inceperunt verò ſeptem anni famis venire, quemadmodum dixerat* Ioſeph: *fuítque fames*
in omnibus terris: at in tota terra AE*gypti erat panis.*

55 *Poſtea eſuriit tota terra* AEg*ypti, & clamauit populus ad* Pharaonem *pro pane: & dixit* Pharao *omnibus* AEg*yptiis,* Ite *ad* Ioſeph*,quod dixerit vobis facietis:*

56 Et*fames erat in omni ſuperficie terræ: & aperuit* Ioſeph *omnia horrea in quibus erant* frumenta*, & vendidit* AEg*yptiis: & inualuit fames in terra* AEg*ypti.*

57 Et *omnes habitatores terræ venerũt in* AEg*yptum vt emerent à* Ioſeph*: quia inualuerat fames in omni terra.*

1 *In fine duorum annorum dierum.* Quanta anxietas interea ſancti viri animũ oppreſſerit, quiſque noſtrum ex ſeipſo coniiciat. nam vt teneri ſumus & molles, vix ad breue tempus differri nos patimur. Atqui præter diuturni temporis moram, alio tentationis genere ſeruum ſuum exercuit Dominus, quia omnes ſpes humanas ei abſtulerat. Ideo annos dierum ponit Moſes pro integris & plenis. Quo melius reputemus inuictum fortitudinis tenorem, notandus quoque eſt ille, quem dixi, flexus diuinæ prouidentiæ, quo circunducitur Ioſeph, donec ad regis notitiam emergat. In regis ſomnio hoc primùm notatu dignum eſt, quòd interdum Deus oracula ſua vſque ad incredulos & profanos homines extendere dignatur. Hic certè rarus fuit honor, de futuro quatuordecim annorum euentu doceri. Nec verò ſecus Pharaoni patefacta fuit Dei volũtas quàm ſi verbo edoctus foret, niſi quòd aliunde petẽda eſt interpretatio. Quãquam autem Eccleſiæ ſuæ Deus peculiariter verbum ſuum deſtinat, non tamen videri abſurdum debet, quòd alienos etiam interdum in ſcholam ſuam admittit ſub diuerſo fine. Doctrina Eccleſiæ propria eſt quæ in ſpem vſque æternæ vitæ deducit: filii autem ſeculi tantùm de præſentis vitæ ſtatu obiter docentur. Si notemus hoc diſcrimen, non mirabimur quædam oracula profanis & extraneis hominibus communia eſſe: quamuis ſpiritualem vitæ doctrinam quaſi hæreditatis ſuæ theſaurum, poſſideat Eccleſia. Quòd priori ſomnio alterum ſucceſſit, duabus de cauſis factum eſt. nam & Pharaonis animũ expergefacere voluit Deus, quo maiore ſtudio inquireret: deinde obſcuræ viſioni plus lucis addere. Denique eundẽ in hoc ſomnio quem in quotidiana ratione, progreſſum ſequutus eſt. nam quod ſemel tradidit, ſecũdò repetit, ac interdum ſæpius inculcat, non ſolùm vt altius in animos penetret doctrina, magíſque afficiat, ſed etiam vt familarius innoteſcat mentibus. Quòd autem altero ſomnio Deus magis illuſtrare voluerit quod obſcurè tantùm indicauerat, ex eo patet quòd figura propius ad rem accedit. Vidit primùm Pharao pingues vaccas à macilentis vorari. Hoc nõ tam apertè monſtrabat ſeptem annorum abundantiam, & totidem penuriam in tritico & aliis ſeminibus, quàm ſpicarum aſpectus. Similitudo enim melius congruit.

8 *Manè conſternatus eſt ſpiritus eius.* Aculeus relictus eſt in corde Pharaonis, vt ſciret cum Deo ſibi eſſe negotium. iſta enim anxietas, quaſi interior fuit Spirit⁹ Dei obſignatio, quæ ſomnio fidem faceret. quãquam dignus eſt Pharao qui fructu reuelationis priuetur, dum ſe ad magos & ariolos confert, quibus ſolenne erat Dei veritatem in mendacium conuertere. Arcano inſtinctu conuictus eſt, ſomnium à Deo profectum aliquid portẽdere: impoſtores quærit qui accenſam diuinitus lucem ſuis fallaciis obtenebrent. Atque hæc eſt humani ingenii vanitas, ſibi erroris duces ac magiſtros accerſere. Nõ dubiũ quidẽ eſt quin veraces eſſe Prophetas crediderit: ſed quia ſponte conniuet, ac voluntario errore ad decipulas properat, non ſatis cum excuſat falſa opinio: alioqui homines oculos claudendo, cũ aliqua plauſibili excuſatione Deo impunè illuderẽt. Ac videmus vt ſibi multi patrocinium quærant ex craſſa ignorantia, qua ſcientes ac volentes ſe implicant. Pharao igitur, quantum in ſe erat, vaticinii fructu ſe priuauit, magos quærens eius interpretes. Sicuti videmus quotidie accidere, vt veritas multis euaneſcat, quia propria ſocordia vel nebulas ſibi inducunt, vel nimis cupidè arripiunt falſa & adulterina commenta. Verùm quia Dominus regno AEgypti volebat tunc ſuccurrere, Pharaonem ab errore quaſi manu & vi retraxit. *Non erat coniector ex eis qui interpretaretur.* Hoc remedio Deus occurrit ne ſomnium intercideret. Scimus quàm ventoſum & impudens hominum genus fuerint arioli, & quàm audacter ſe venditarint. Quî fit ergo vt regi non reſpondeant? licebat enim quiduis nugari apud hominem credulum, & qui ſe deludi libẽter paſſus eſſet. Ne igitur ab inquirendi ſtudio deſiſtat, non reperit quod ſperauerat apud ſuos magos. Et Dominus tam improbos fallendi artifices obmuteſcere cogit, nequem inducant fucum. Adde quòd hoc modo regis cura magis acuitur: quia rẽ valde ſeriam & arcanam eſſe reputat, quæ magorum acumẽ fugit. Quo exemplo docemur, optimè nobis proſpici, quum decipi volentibus errorum fomenta Dominus ſubducit: hócque in ſingulari gratia reputandum eſſe, quũ vel tacent pſeudoprophetæ, vel quouis modo nobis detegitur eorum fatuitas. Cæterùm hinc regi promptum fuit colligere quàm friuola eſſet ac nugatoria ſapientiæ profeſſio, qua

præ aliis turgebant AEgyptii. Diuinandi enim ſcientia, quæ cælos ipſos tranſcenderet, pollere ſe iactabant. Nunc quantum ad eós attinet, rex conſilii inops, ſpéque ſua deſtitutus, angitur: neque tamen ſeipſum expergefacit, vt à ſuperſtitione ſua reſipiat. Ita videmus homines quanuis admonitos, manere tamen in ſuo torpore. Vnde clarè perſpicitur quàm inexcuſabilis ſit mũdi obſtinatio, qui illuſiones palam è cælo ſtultitiæ damnatas, ſectari tamẽ nõ deſiſtit.

9 *Et loquutus eſt princeps pincernarum.* Quanquam Dominus tunc AEgypti miſertus eſt, nõ tamen hoc vel in regis, vel in terræ gratiam factum eſt, ſed vt Ioſeph è carcere tandem emergeret. Deinde vt tempore famis Eccleſiæ ſuppeterent alimenta. nam etſi annona non alium in finem repoſita fuit niſi vt proſpectum eſſet regno AEgypti: præcipuam tamen Eccleſiæ ſuæ curam Deus habuit, quæ apud ipſum pluris eſt decem mũdis. Pincernæ ergo, qui de Ioſeph ſilere ſtatuerat, vox exprimitur ad liberandum ſanctum hominem. Quòd autem dicit, *Peccata mea hodie in memoriam reducam*, ita à quibuſdam accipitur acſi ingratitudinis culpam agnoſceret: quia non præſtiterat datam fidem. Sed alius eſt ſenſus. neque enim de carcere ſuo loqui poterat, niſi hac præfatione interpoſita, nequa regi obreperet ſiniſtra ſuſpicio, quaſi famulus iniuriam ſibi factam putaret: vel nequa eum pungeret offenſio, quaſi nõ ſentiret ille beneficium ſibi præſtitum. Scimus quàm teneri ſint regum animi, & homo aulicus hoc longo vſu expertus erat. Itaque præfatur meritò ſe in carcerem fuiſſe coniectum. Vnde ſequitur factum fuiſſe regis clementia vt rediret ad priorem ſtatum.

14 *Et miſit Pharao, & uocauit.* In perſona ſuperbi regis quaſi in ſpeculo cernimus quid proficiat neceſſitas. Quibus res lætæ ſunt ac proſperæ, etiam quos exiſtimant prophetas, audire vix dignãtur: tantum abeſt vt aures præbeant hominibus ignotis. Quare Pharaonis contumaciam prius domari oportuit, vt accerſeret Ioſeph, eúmque ſibi magiſtrum ac doctorem præficeret: imò hæc eadem præparatio electis quoque neceſſaria eſt, quia nunquam verè dociles eſſent, niſi ſubacto carnis faſtu. Quoties ergo in graues moleſtias coniicimur, quæ nos perplexos & anxios tenent, ſciamus Deum hoc modo nobis conſulere, quo ſibi obſequentes reddat. Quòd narrat Moſes, Ioſeph, antequam veniret in conſpectum regis, veſtes mutaſſe: hinc coniicimus ſordidè fuiſſe veſtitum. Eodem referri, meo iudicio, debet quod de tonſura additur. Nam quum fœminea eſſet gentis illius mollities, probabile eſt, qui nitori & elegantiæ ſtudebant, comam potius aluiſſe. Verùm ſicuti veſtiũ ſqualorem exuit Ioſeph, ita nequid pædoris habeat reſiduũ, raditur. Sciamus ergo Dei ſeruũ in ſordibus iacuiſſe vſque ad diẽ liberationis.

15 *Et dixit Pharao ad Ioſeph.* Videmus vt ſe diſcipulum offerat Pharao ipſi Ioſeph, quia ex pincernæ relatu perſuaſus eſt eſſe Dei Prophetam. Coacta eſt quidem humilitas, ſed hoc nobis disertè exprimitur, ne vbi diſcendi facultas nobis offertur, Spiritus donis reuerẽter locum dare pigeat. Quanquam autem dum Pharaonẽ ablegat Ioſeph ad Deum, negare videtur ſe fore interpretem ſomnii, aliò tamen ſpectat eius reſponſio. Nam quia ſe apud hominem profanum & ſuperſtitionibus deditum verba facere ſciebat, ſuam in primis laudem Deo aſſerere voluit: acſi dixiſſet, Nihil hac in parte valeo, nec quicquam ex meipſo præſtabo: ſed Deus ipſe ſolus arcani ſui erit interpres. Siquis obiiciat, quoties hominum opera Deus vtitur, cõiungi debere illorum miniſterium cum eius mandato: id quidem fateor, ſed ita vt in ſolidum gloria penes Deum reſideat: ſecundum illud Pauli, nihil eſſe qui plantant, vel rigant. Cæterùm Ioſeph non modò Pharaonem guſtu aliquo pietatis afficere cupit, ſed interpretationis donum vni Deo adſcribens, ſe deſtitui fatetur vt ab illo impetret. Quare nos quoque exemplo ſancti Ioſeph diſcamus, etiam apud incredulos celebrare Dei gratiam, ac, ſi ianuam præcludãt integræ plenæque doctrinæ, dãda ſaltem opera eſt vt inſtillemus aliquas pietatis guttas. Hoc quoque nobis in mentem veniat, nihil minus ferendum eſſe quàm vt ſibi quicquam proprium arrogent homines. Nam hic primus eſt ſapiendi gradus, nihil ſibi arrogare, ſed modeſtè fateri ex fonte gratiæ Dei manare quicquid laude dignum eſt. Præſertim hoc notatu dignum eſt, vt cuique Spiritus intelligentiæ datus è cælo fuerit, idoneum & fidum fore Dei interpretem.

1.Cor.3.b.7.

16 *Deus reſpondebit in pacem Pharao.* Hoc ex animi ſui affectu addidit Ioſeph. nondum enim quale futurum eſſet oraculum tenebat. Ergo prophetico nomine fauſtum & optabile promittere non potuit: ſed quemadmodum ſincerè proferre debuit quod à Domino acceperat, qualecunque id eſſet, quantumuis triſte vel acerbum: ita rurſum minimè obſtitit hæc libertas quin lætum euentum regi optaret. Precatio igitur eſt, non vaticinium, quod hîc de regis pace dicitur.

17 *Me ſomniante.* Tota hæc narratio expoſitione non indiget: tantum enim repetit Pharao quod prius vidimus. niſi quòd addit, vaccas macilentas, conſumptis pinguibus, nihilo redditas eſſe meliores. Quo teſtari voluit Deus, tantam fore ſterilitatem, vt congeſta frumẽti co-

pia non liberaliter alerentur homines,ſed famelici ægrè vitam traherēt.Quòd Ioſeph ſomnium vnum eſſe reſpondet,ſimpliciter intelligit vnum & idem duabus figuris oſtenſum fuiſſe Pharaoni.Prius verò quàm interpretationem ſuam in medium proferat,non eſſe euanidum ſomnium aſſerit, ſed diuinum oraculum. Niſi enim à Deo profecta fuiſſet viſio, ſtultū fuiſſet anxiè inquirere quid portenderet.Nunc autem in ſciſcitando Dei conſilio non fruſtra laborat Pharao. Cæterùm notanda eſt loquendi forma,quia Ioſeph nō tantùm dicit, Deum quod aliunde continget prædicere,ſed quod ipſe facturus eſſet.Hinc nanque colligimus,Deum nō otioſè ſpeculari fortuitos rerum euentus, ſicuti philoſophi plerique garriunt, ſed ſuo arbitrio ſtatuere quid futurum ſit. Quare in rerum prædictione non reſpondet de tabulis fatalibus, ſicuti Apollinem ſuum poetæ fingunt earum rerum eſſe vatem quæ nō ſunt in eius manu:ſed pronuntiat,quicquid eueniet, ſuum fore opus.Sic Iſaias, vt ſuam vni Deo gloriā aſſerat,ei vtrunque tribuit,res futuras patefacere,& ſuo imperio moderari omnes rerum euētus. *Eſaiæ 45.a.7.* Clamat enim Deum non fallere,nec mentiri,vt ſolent idola: & illum prædicat vnicum eſſe bonorum & malorum authorem:per mala,res aduerſas intelligēs. Quare niſi Deum velimus è ſolio ſuo deiicere,non minus ſuam illi in agendo potentiam quàm præſcientiam relinquere oportet. Atque hic locus ideo obſeruatu dignior eſt,quia omnibus ſeculis multi nebulones dimidiam gloriæ ſuæ partem Deo eripere conati ſunt: & nunc (vt dixi) multos philoſophos delectat idem figmentum:quia abſurdum eſſe putant, Deo abſcribere quicquid rerū in mūdo agitur. Quaſi verò fruſtra pronuntiet Scriptura,iudicia eius profundam eſſe abyſſum. Sed dum ad cerebri ſui cenſuram Dei opera exigunt, repudiato eius verbo, malunt de cæleſtibus myſteriis Platoni credere. *Pſal.36.a.7.* Quòd Deus,inquiunt,præſcius eſt rerum omnium, nulla inde neceſſitas inducitur. Quaſi verò nudam præſcientiam dicamus rerum cauſam eſſe: ac non potius hanc copulam teneamus à Moſe poſitam,quæ futura ſunt Deum præſcire,quoniam ea facere decreuit.Ipſi verò inſcitè ac perperam ab æterno Dei conſilio & cōtinua actione eius prouidentiam diuellunt.Hoc in primis perſuaſum habere expedit ,quoties ſterilis eſt terra, ſiue gelu,ſiue vredo,ſiue grando,ſiue aliud quidpiā in cauſa ſit,hoc totum Dei conſilio gubernari.

32 *Et propterea iteratum eſt ſomnium.* Non intelligit Ioſeph mutabile eſſe ſiquid Deus ſemel tātū protulerit:ſed ne in animo Pharaonis vacillaret rei oſtenſæ fides.Nam quia nihil niſi ex ſtabili fixóque ſuo conſilio pronuntiat,ſemel loquutum eſſe ſufficit. Sed noſtra tarditas & inconſtantia ſæpius eadem ipſum repetere cogit, vt cordibus noſtris infideat quod certò apud eum decretum eſt.alioqui quàm verſatile nobis ingeniū eſt,tam variè ſurſum deorſum à nobis voluitur quod ſemel eius ore audiuimus,donec labaſcat. Porro Ioſeph non modò firmitudinem cæleſtis decreti commendat, ſed ſimul propè inſtare denuntiat quod facere Deus conſtituit,ne Pharao ipſe longioris moræ fiducia dormitet. Nam etſi fatemur Dei iudicia ſemper capitibus noſtris inſtare,niſi tamen nos ſtimulet temporis maturitas,illorum cura & metu frigidè afficimur.

33 *Et nunc prouideat ſibi Pharao.* Plus præſtat Ioſeph quàm fuerat rogatus. neque enim tantùm ſomnii eſt interpres,ſed,vt Prophetæ munus impleat, doctrinam & conſilium adiungit. Scimus enim veros Dei Prophetas ac legitimos non ſimpliciter prædicere quid futurum ſit, ſed malis impendentibus remedia oſtendere. Poſtquam ergo de vicibus quatuordecim annorum vaticinium edidit Ioſeph , nunc docet quid vtile ſit factu , & Pharaonem vt partibus ſuis inuigilet hortatur. Atque hæc vna fuit notarum quibus Deus Prophetas ſuos ſemper à fictitiis vatibus diſcernit,quòd eos inſtruxit docendi hortandíque gratia ,ne res futuras inutiliter prædicerent. Demus, Apollinis magorúmque omnium vaticinia fuiſſe vera, nec flexiloquis ambagibus intorta:quorſum tamen ſpectabant,niſi vt peruerſa fiducia præcipites agerēt homines, vel deſperatione obruerent? Longè alia prophetandi ratio diuinitus præſcripta fuit,quæ ad pietatem formaret homines,ad reſipiſcentiam adduceret,metu perculſos excitaret ad preces. Porro quia vaticinium hoc (cuius fit mentio) nonniſi ad temporalē caducæ vitæ vſum editum erat,non vltrà progreditur Ioſeph quàm vt admoneat in quem finem obiectum ei fuerit ſomnium:ac ſi diceret,Ne te reuelationis pœniteat, hunc eius fructum accipe,vt regni tui penuriæ ſuccurras. Quanquam non dubium eſt quin Deus linguam eius gubernauerit,vt prouinciam hanc ei mandaret Pharao. Non enim aſtutè ſe inſinuat, nec reuelationis dono ad priuatum quæſtum abutitur:ſed illo inſcio,quod diuinitus ordinatum erat, in ſuum finem perducitur, nempe vt domus Iacob famelica nutriciū præter ſpem reperiat.

35 *Sub manu Pharaonis.* Quia res proſperæ ita inebriant homines vt ſibi maior pars in poſterum non proſpiciat,ſed abundantiam, quæ ad manum eſt, ſua intēperie abſorbeat: admonet Ioſeph hoc regi curandum eſſe,vt terra habeat repoſitam annonam. Adde quòd vulgus, quum intelligeret non fruſtra colligi tantam frumenti copiam à rege, ſed inſolito malo re-

medium quæri,ſe quoque ad frugalitatem compoſuit.Cæterùm quia luxuries ſemper fere in copia graſſatur,& Dei benedictionem dilapidat,neceſſarium fuit imperii frænum. Hæc ratio eſt cur horrea ſub regis manu conſtitui præcipiat Ioſeph, atque illuc frumẽtum congeri.Cõcludit tandem ſomnium fuiſſe vtile,quanuis primo intuitu triſte & inauſpicatum foret:quia ſtatim poſt oſtenſum vulnus,eius curandi ratio allata erat.

38 *Non inuenlemus talem uirum.* Videmus quàm bona ſit magiſtra neceſſitas. Si creandi ſunt præfecti, vel iudices,vt quiſque fauore pollet,poſthabito delectu,ad honorem prouehitur.vnde fit vt ſæpius obrepant qui ſunt maximè indigni. Tametſi autem turbari videmus politicũ ordinẽ,multiſque incommodis inuolui hominum genus, qui à malis artibus ſe temere ingerunt ad res incognitas qui minus apti ſunt:ambitio tamen præualet, æquitatémque ſubuertit.At neceſſitas ſanum iudicium extorquet. Nihil dicit Pharao quod non ſit naturaliter omniũ cordibus inſculptum,nonniſi idoneis,& quos Deus neceſſariis dotibus inſtruxit,debere honores mandari.Sed experientia plus ſatis docet,effluere ex memoria hanc naturæ legẽ,quoties liberum eſt impunè peccare.Ergo vtiliter ſubacta fuit Pharaonis ſuperbia, vt ambitione valere iuſſa,exterum hominem,& nuper carceri mancipatum,quia virtute excellit,omnibus ſuis aulicis præferat.Eadem neceſſitas continuit regni proceres,ne ſuo more cõtẽderent vt ad ſe quiſque primatum traheret.Quãquam autem coacta fuit modeſtia, quoniam eos pudebat bono publico obſtare,dubium tamen non eſt quin Deus metũ illis incuſſerit, vt vno omnium conſenſu Ioſeph toti regno præeſſet. Notandum etiam eſt quòd Pharao, quanuis à ſuis ariolis infatuatus eſſet,Spiritus tamen dona celebrat in Ioſeh: nempe quia nunquam ſic homines obbruteſcere Deus patitur quin virtutem ſuam in tenebris adhuc palpent. Ita quantũuis impia defectio eos abripiat, manet tamen reſiduus Deitatis ſenſus. Interim nimis friuola eſt notitia, quæ priorem veſaniam non corrigit.nam Deum quẽ ore prædicat,contemnit: nec quicquam concipit præter confuſum neſcio quod numen. Hæc particularis notitia ſæpe irradiat profanos homines,vt tamen non reſipiſcant. Quo monemur quodlibet vnũ ex principiis,donec ſolida emergat pietas & vigeat,parui eſſe momenti.

40 *Tu eris ſuper domum meam.* Non tantùm AEgypto præficitur Ioſeph, ſed ornatur etiã regiis inſignibus,vt reuerenter eũ omnes colant,pareántque imperio.Annulus ſignatorius inſeritur in eius digitũ ad ſancienda decreta.Byſſinis veſtibus induitur,quæ tũc in deliciis,nec vulgari pretio erant.Locatur in curru,quòd maximè erat honorificum. Sed quæritur,an ſancto viro fas fuerit cum tam ſplendida pompa prodire.Reſpondeo,tametſi vix vnquam à vitio puræ ſint lautitiæ, ideóque optima ſit in externo cultu frugalitas,non tamẽ quemlibet ſplẽdorem in regibus & aliis mundi principibus damnandum eſſe, modò ne vel nimis cupidè eum appetant, vel ſuperbè oſtentent. Colenda quidem ſemper eſt mediocritas: ſed quia non fuit in arbitrio Ioſeph modum præſcribere, authoritas verò regia abſque vſitato ornatu ei conceſſa non fuiſſet, liberum ei fuit plus accipere quàm optandum erat. Nam ſi optio detur ſeruis Dei, nihil tutius eſt quàm reſcindere quicquid poterunt ex lautitiis. Vbi autem neceſſe eſt ſe accommodare ad publicum morem,cauenda eſt illis oſtẽtatio & omnis vanitas. Quod attinet ad verba, vbi nos vertimus,*oſculabitur totus populus ad os tuum,*alii legere malunt, Armabitur:alii cibabitur ad nutum vel mandatum tuum: ſed quia propria verbi נשק ſignificatio eſt oſculari,non video cur in alium ſenſum torqueant interpretes. Neque tamen ſolenne adorationis ſymbolum hîc notari puto,ſed metaphorica potius locutio eſſe videtur,quòd populus amicè excipiet,atque obediẽter amplexabitur quicquid profectum erit ab ore Ioſeph: acſi dixiſſet Pharao,Quicquid iuſſerit, vno populi cõſenſu,quaſi oſculum omnes porrigerent,excipi volo.Currum ſecundi legunt Hebræi in conſtructione, pro curru Proregis, qui ſecundas à rege tenet.Senſus tamen clarus eſt, Ioſeph omnibus AEgypti proceribus anteponi. De voce אברך variæ ſunt opiniones.Qui patrem tenerum exponunt,quia tener adhuc annis Ioſeph,ſenili dotatus eſſet grauitate & prudentia,mihi procul accerſere videntur quod ſuo commento reſpondeat.Qui vertunt Patrem regis,quaſi dictio ſit ex Hebraico nomine אב,& Arabico רך cõpoſita,paulo plus habent coloris. Equidem ſi vox ſit Hebraica,mihi videtur magis probabile quod alii afferunt,Genu flecte.Sed quia ſuſpicor AEgyptiacas potius voces referri à Moſe, tam hoc loco quàm paulo pòſt, conſulo lectoribus ne ſe fruſtra torqueant. Et ſanè rediculè arguti ſunt qui nomen Hebraicum à rege AEgyptio impoſitum eſſe putant, quod ab illis vertitur vel Mundi redemptor,vel myſteriorum expoſitor.Græcos ſequi malo qui vtrũque nomẽ intactum relinquendo,ſatis oſtendunt ſibi videri extraneæ linguæ. Quòd ſocerũ Ioſeph ſacerdotem fuiſſe vulgò exiſtimant, quanquam non refello, vix tamẽ adducor vt credam.Quum igitur כהן principem ſignificet ſicuti ſacerdotem,cõſentaneum eſſe videtur,vnũ fuiſſe ex aulæ primoribus,qui etiam ſatrapa vel præfectus foret ciuitatis On.

46 *Erat uir triginta annorum.* Duas ob cauſas refert Moſes quã ætate prouectus fuerit Ioſeph ad regni præfecturam. Rarùm enim eſt vt ſenes iuuenibus ſe regendos tradant. Vnde ſingulari Dei dono factum fuiſſe colligitur, vt ſine inuidia regnaret Ioſeph, ac illi reuerentia & maieſtas ſupra annorum numerum conſtaret. Nam ſi periculum fuit ne Timotheum contemptibilem redderet iuuentus, non minus contemptui obnoxius fuiſſet Ioſeph, niſi diuinitus parta illi fuiſſet authoritas. Quanquàm autem eam propria induſtria ſibi acquirere nõn potuit, ad eam tamen augendam & confirmandam probabile eſt eximias virtutes, quas in eum contulerat Deus, non parum valuiſſe. Secunda ratio notandæ ætatis eſt, vt ſecum expendant lectores diuturnas eius ærumnas, quibus variè afflictus fuerat. Atque vt humaniter tractatus foret, potuit tamen tredecim annorum exilium grauiſſima eſſe tentatio, quòd reditus ad paternam domũ non tantùm vinculo ſeruitutis, ſed etiam carcere obſtructus foret. Ergo nõniſi longa tolerantia probatus, meliorem ſtatum obtinuit. Subiicit deinde Moſes, ſedulò & exactiſſima fide ſuis partibus eſſe defunctum. Nam circuitus iſte, cuius fit mentio, non vulgaris diligentiæ ſignum fuit. Poterat certè aſſumere legatos, in quorum humeros maiorem laboris & moleſtiæ partem reiiceret: ſed quia diuinitus ſe vocatum eſſe nouit, tanquam rationem apud tribunal cæleſte redditurꝰ, nihil oneris recuſat. Ac paucis verbis incredibilis illius prudentia à Moſe laudatur, quòd repentè optimam ſeruandi tritici rationem inuenerit. Arduus enim fuit labor horrea per ſingulas vrbes extruere, quæ integrum vnius anni prouentum, & præterea quintam partem caperent. Ipſa autem diſpoſitio non minoris perſpicaciæ documẽtum fuit, ne cuiuſque regionis incolis victus longè petendus eſſet. Paulo pòſt adiungitur integritas, quæ non minori laude digna fuit, quòd ſcilicet in illa immenſa congerie ab omni licẽtia abſtinuit, non ſecus acſi modica tantùm procuratio iniuncta foret. Vtriuſque autem virtutis laus eſt, quòd poſtquam immenſos aceruos collegit, non tamen quicquam remittit ex ſolita diligẽtia, donec omnes ſuſceptæ prouinciæ numeros abſoluat. Satietas (vt in veteri prouerbio eſt) faſtidium parit: ac proinde abundantia vt plurimũ ignauiæ mater eſt. Vnde ergo fit vt æquabilem teneat curſum ſedulitas Ioſeph, nec præſentis copiæ aſpectu fiat remiſſior, niſi quia prudenter expendit nullã fore tantã copiã quã ſeptẽ anni ſteriles non deglutiãt: Fidẽ quoque & rarã publicæ ſalutis curam in eo prodidit, quòd aſſiduo ſeptem annorũ labore defeſſus non eſt, nec vnquam quieuit, donec in ſeptem alios annos proſpectum eſſet.

50 *Et ipſi Ioſeph nati ſunt filii.* Quanquam aliquid pietatis ſpirant nomina, quæ ex rerum euentu filiis impoſuit Ioſeph, quia in illis Dei gratiam celebrat: vix tamen in totum poteſt excuſari obliuio paternæ domus, quam ſibi inductam eſſe dicit. Hæc pia eſt ac ſancta gratiarũ actio, quòd Deus obliuiſci eum fecit priſtinas omnes ærumnas: ſed nullus honor tanti eſſe debuit, vt deſiderium & memoriam paternæ domus ex animo deponeret. Sit licet ſecũdus rex AEgypti, infelix tamen eſt eius conditio quandiu ab Eccleſia exulat. Quidam vt purgent à culpa ſanctum virum, exponunt eum lætari præſenti Dei gratia, vt poſthac illatas ſibi à fratribus iniurias non recordetur: ſed hoc (meo iudicio) nimis coactum eſt. Nec verò anxiè laborandum eſt in excuſando peccato Ioſeph: quin potius moneri nos arbitror quantopere cauendum ſit à mundi illecebris, ne mentes noſtras pluſquam par ſit demulceant. Ecce enim Ioſeph, quanuis purè Deum colat, honoris tamen dulcedine captus obnubilatã habet mentẽ, vt paternæ domus immemor, ſibi in AEgypto placeat. Atqui hoc fere erat à Dei grege diſcedere. Hæc quidem laudabilis modeſtia, quòd diuinæ erga ſe bonitatis prædicandæ ſtudio, ipſum non pudet afflictæ fortunæ monimentum ſtatuere in filiorum nominibus. Qui ex obſcuro & ignobili loco traducti ſunt in ſublime, cuperẽt extinctam eſſe originis ſuæ notitiam, quia ſibi probroſam eſſe exiſtimant. Sancto itaque Ioſeph pluris fuit diuinæ gratiæ commendatio quàm fucoſa in futurum tempus nobilitas.

53 *Et finiti ſunt ſeptem anni.* Iam prius inſueta fertilitas, vnde patebat Ioſeph verum fuiſſe vatem, nomen illi & famam conciliauerat: atque hoc modo cohibiti fuerant AEgyptii nequid turbarum in eum mouerent. & tamen mirum eſt, in tanto gentis faſtu toleratum rebus proſperis fuiſſe exteri hominis imperium. Quæ verò ſequuta eſt fames, durius aſperiúſque frænũ fuit ad domandos altos & feroces ſpiritus, vt ſe ad obſequium ſubmitterent. Quanquam vbi dicit Moſes fuiſſe annonam in tota AEgypto, quum fame laborarent vicinæ regiones, innuere videtur à priuatis quoque reconditum fuiſſe triticũ. Et certè (vt alibi diximus) fieri non potuit quin de fame ventura vulgatus eſſet rumor, qui metum & ſolicitudinem paſſim iniecit, vt ſibi quiſque conſuleret. Neque tamen adeo prouidi fuerunt ſinguli quin breui conſumptũ ſit quod ſeruauerant. Vnde apparuit quàm dextrè & prudenter ab initio ſenſiſſet Ioſeph nõ fore ſaluam AEgyptum, niſi publicè ſub regis manu congeſta eſſet annona.

55 *Ite ad Ioſeph.* Eſt quidem hoc regibus minimè inſuetum, dum extremis malis vrgẽtur

ſubditi, deliciis vacare. Sed aliud ſibi vult Moſes. neque enim diſtribuendi frumenti cura ſe exonerat Pharao, vt immunis ab omni moleſtia quietem colat: ſed quia tantum fidei habet ſancto Ioſeph, vt libenter omnia ei permittat, nec velit in ſuſcepto munere turbari.

CAPVT XLII.

QVum autem videret Iahacob quòd eſſet frumentum in AEgypto, dixit Iahacob filiis ſuis, Vtquid aſpicitis vos?

2 *Et dixit, Ecce, audiui quòd eſt frumentum in AEgypto: deſcendite illuc, & emite nobis inde,*
& viuemus, nec moriemur.

3 *Deſcenderunt ergo fratres Ioſeph decem vt emerent frumentum in AEgypto.*

4 *(Nam Beniamin fratrem Ioſeph non miſit Iahacob cum fratribus ſuis: quia dixit, Ne fortè*
accidat ei mors)

5 *Et venerunt filii Iſrael vt emerent in medio venientium: erat enim fames in terra Chenaã.*

6 *Ioſeph autem erat dominus ſuper terram: ipſe vendebat toti populo terræ. venerunt, in-*
quam, fratres Ioſeph, & incuruauerunt ſe ei in faciem ſuper terram.

7 *Et vidit Ioſeph fratres ſuos, & agnouit eos, & alienum ſe oſtendit eis: locutúſque eſt cum*
eis dura, & dixit eis, Vnde veniſtis? Et dixerunt, De terra Chenaan ad emendum cibum.

8 *Agnouit Ioſeph fratres ſuos: ipſi autem non agnouerunt eum.*

9 *Et recordatus eſt Ioſeph ſomniorũ quæ ſomniauerat de eis, dixítque eis, Exploratores eſtis,*
ad videndum nuditatem terræ veniſtis.

10 *Et dixerunt ad eum, Nequaquam, domine mi: ſed ſerui tui venerunt ad emendum cibum.*

11 *Omnes nos filii eiuſdem viri ſumus: veraces ſumus, non ſunt ſerui tui exploratores.*

12 *Et dixit illis, Nequaquam: ſed nuditatem terræ veniſtis ad videndum.*

13 *Et dixerunt, Duodecim ſerui tui fratres ſumus filii viri eiuſdem in terra Chenaan: & ecce,*
minimus eſt cum patre noſtro hodie, & vnus non eſt.

14 *Tunc dixit ad eos Ioſeph, Hoc eſt quod locutus ſum ad vos, dicendo, Exploratores eſtis.*

15 *In hoc probabimini: per vitam Pharaonis ſi egreſſi fueritis hinc niſi quum venerit frater*
veſter minimus huc.

16 *Mittite ex vobis vnum, & accipiat fratrem, veſtrum, vos autem vincti eritis & proba-*
bũtur verba veſtra, an veritas ſit penes vos: ſin min⁹, per vitã Pharaonis certè exploratores eſtis.

17 *Et congregauit eos in cuſtodiam tribus diebus.*

18 *Dixit autem eis Ioſeph die tertio, Hoc facite, & viuetis, Deum ego timeo.*

19 *Si veraces eſtis, frater veſter vnus ligetur in domo cuſtodiæ veſtræ: vos autem ite auferte*
alimentum ad abigendam famen è domibus veſtris.

Hebr. Verificabuntur. 20 *Tunc fratrem veſtrum minimum adducetis ad me, & vera cognoſcẽtur verba veſtra, &*
non moriemini, & fecerunt ita.

21 *Dicebat autem alter alteri, Verè deliquimus contra fratrem noſtrum: quia vidimus anguſti-*
am animæ eius, dum deprecaretur nos, & non audiuimus: idcirco venit ſuper nos anguſtia hæc.

22 *Et reſpondit Ruben ad eos, dicendo, Nõnne dixi vobis, dicendo, Ne peccetis in puerum, &*
non audiſtis? & etiam ſanguis eius ecce, requiritur.

23 *Ipſi autem ignorabant quòd audiret Ioſeph: quia interpres erat inter eos.*

24 *Et vertit ſe ab eis, & fleuit: poſtea reuerſus eſt ad eos, locutúſque eſt eis: & accepit ab eis*
Simhon, ligauítque eum in oculis eorum.

25 *Tum præcepit Ioſeph, & impleuerunt vaſa eorum frumento: præcepit etiam vt reſtitu-*
erent argentum eorum, vniuſcuiuſque in ſacco ſuo, & darent eis eſcam ad iter. & fecit eis ſic.

26 *Et tulerunt frumentum ſuum ſuper aſinos ſuos, & abierunt inde.*

27 *Aperuit autem vnus ſaccum ſuum, vt daret pabulum aſino ſuo, in hoſpitio: & vidit pecu-*

niam ſuam, & ecce, erat in ore ſacci ſui.

28 Et *dixit fratribus ſuis,* Reddita *eſt pecunia mea, & etiam ecce, eſt in ſacco meo.* Et *egreſſum eſt cor eorum, & obſtupuerunt alter ad alterum, dicendo,* Vt*quid hoc fecit* Deus *nobis?*

29 Et *venerunt ad* Iahacob *patrem ſuum in terram* Chenaan, *& annuntiauerunt ei omnia quæ acciderant eis, dicendo,*

30 *Loquutus eſt vir dominus terræ nobiſcum dura, & cõſtituit nos tãquã exploratores terræ.*

31 Nos *verò diximus ad eum,* Veraces *ſumus, non ſumus exploratores.*

32 Duodecim *ſumus fratres filii patris noſtri: vnus non eſt, & minimus hodie eſt cum patre noſtro in terra* Chenaan.

33 T*unc dixit nobis vir dominus terræ, In hoc cognoſcam quòd veraces eſtis,* Fratrem *veſtrum vnum relinquite mecum, &* ad expellendam *famem domorum veſtrarũ capite, & ite:*

34 Et *adducite fratrem veſtrum minimum ad me, tunc cognoſcam quòd non eſtis exploratores, ſed veraces: fratrem veſtrum dabo vobis, & in terra negotiabimini.*

35 P*orro fuit, ipſis euacuantibus ſaccos ſuos, ecce, vniuſcuiuſque ligatura pecuniæ ſuæ erat in ſacco ſuo: & viderunt ligaturas pecuniarum ſuarum, ipſi, & pater eorum, & timuerunt.*

36 Et *dixit ad eos* Iahacob *pater eorum,* Me *orbaſtis,* Ioſeph *non eſt, &* Simhon *non eſt, &* Beniamin *capietis: aduerſum me ſunt omnia hæc.*

37 T*unc dixit* Reuben *ad patrem ſuum, dicendo,* Duos *filios meos mori facias, niſi reduxero eum ad te: da eum in manum meam, & ego reducam eum ad te.*

38 Et *dixit,* Non *deſcendet filius meus vobiſcum, quia frater eius mortuus eſt & ipſe ſolus remanſit: & accidet ei mors in via per quam ibitis: & deſcendere facietis caniciem meã cũ mœrore ad ſepulchrum.*

1 *Et uidit Iahacob.* Incipit hoc capite Moſes tractare quænam occaſio traxerit Iacob cum tota familia in AEgyptum: atque ita nobis conſiderandum relinquit quàm occultis modis & inopinatis perficiat Deus quicquid ſtatuit. Quanquam igitur Dei prouidentia per ſe labyrinthus eſt: vbi tamen rerum exitus cum principiis coniungimus perſpicuè nobis refulget admirabilis illa operandi ratio, quæ ideo non agnoſcitur, quoniam à ſenſu noſtro longius remota eſt. Impedit etiam nos propria ignauia, ne fidei oculis Deum cernamus mundi gubernacula tenentem: quia vel fortunam imaginamur euentuum dominam: vel in propinquis & naturalibus cauſis hærentes, ex earum cõtextu vel a nobis obtẽdimus. Quum ergo vix vlla diuinæ prouidentiæ illuſtrior pictura extet quàm hæc hiſtoria, probè ſe in eius meditatione exerceant pii lectores, vt res in ſpeciem fortuitas Dei manu dirigi agnoſcant.

Vt quid aſpiciatis nos. Mutuò ſe aſpicere dicuntur homines, dum alius alium expectat, & inopia conſilii nemo quicquã tentare audet. Reprehenditur igitur à Iacob filiorũ ceſſatio, quòd nemo illorum præſenti neceſſitati occurrere ſtudeat. Dicit autem Moſes profectos fuiſſe in AEgyptũ patris iuſſu, & quidem abſque Beniamin: quo ſignificat tũc apud eos valuiſſe patris reuerentiam: quia non obſtitit inuidia, quin relictis vxoribus & liberis longinquum iter arriperent. Addit etiam veniſſe in confluxu magnæ turbæ: quod laudem Ioſeph amplificat, qui toti AEgypto ſuppeditans alimenta, & ad menſuram diſpenſans vſque ad finem ſterilitatis, aliquid etiam vicinis gentibus ſubſidii impertiat.

6 *Et Ioſeph erat dominus ſuper terram.* Coniungit honorem Ioſeph cum fide & induſtria. Nam etſi potiebatur ſummo imperio, ſubiit tamen quicquid potuit oneris, non aliter quàm ſi mercenarius operam ſuam locaret. Quo exemplo diſcendum eſt, vt quiſque honore præcellit, ſic debere eſſe maximè negotioſum: eos verò qui otium cum dignitate appetunt, ſanctum Dei ordinẽ penitus corrumpere. Porro intellige venditum fuiſſe frumentum à Ioſeph, non quòd dimẽſus ſit ipſe propriis manibus, vel pecuniam tractauerit, quum in multis regni partibus venale eſſet, nec ſolus ad horreum vnum ſufficeret: verùm quia tota in eum moles incubuit.

7 *Et alienum ſe oſtendit eis.* Quæritur quo animo Ioſeph fratres ita minis & terrore excruciet. Nam ſi tactus fuit accepta ab illis iniuria, excuſari non poteſt vindictæ cupiditas. Atqui probabile eſt, neque iracundia, neque vlciſcendi ſtudio fuiſſe impulſum: ſed duabus iuſtis cauſis fuiſſe adductũ vt ita faceret. Nam & fratrem Beniamin recuperare optabat, & quaſi

adhibita quæſtione excutere volebat quid haberent in animo, reſipuiſſent nécne: qualis denique ab eo tempore fuiſſet eorum vita. Nam ſi primo colloquio ſe patefeciſſet, timendum erat ne patre celato, deteſtabile quod admiſerant ſcelus tegere volentes, nouo ſcelere augerẽt: ſuberat etiam non vana de fratre Beniamin ſuſpicio, nequid perfidiæ ac crudelitatis in eum tentaſſent. Operæpretium ergo fuit, propius eos excuti, donec de ſtatu paternæ domus certior factus Ioſeph, conſilium ex reipſa caperet: deinde aliquid caſtigationis ante veniam infligi, quò melius ſceleris ſui atrocitatem expenderent. Nam quòd ſe poſtea tam placabilem humanúmque præbuit, non factum eſt quòd ſedato animo paulatim ad miſericordiã flexus ſit: quin potius, quũ alibi ſubiiciet Moſes ſeceſſũ quæſiiſſe, quia ſe amplius continere nõ poterat, ſimul innuet fletũ fuiſſe repreſſum, quandiu ſeuero fuit vultu, atque ita eodem ſemper miſericordiæ affectu fuiſſe præditum. Et apparet peculiares fuiſſe inſtinctus ad totã hãc actionem. Neque enim hoc vulgare fuit, quòd Ioſeph cõſpectis tot ſuarum calamitatum authoribus, nõ excanduit, neque mutatus eſt, neque in exprobrationes erupit: ſed cõpoſuit vultũ & ſermonẽ, quaſi diu per otium meditatus foret quod acturus fuit. Sed quæritur rurſum ánnõ culpanda ſit eius ſimulatio, quæ mendacio coniuncta fuit. ſcimus enim quãtopere Deo placeat integritas, & quàm ſeuerè à fuco & fallaciis ſuos prohibeat. An De⁹ ſpeciali motu ſeruũ ſuũ gubernauerit, vt à communi regula diſcederet citra culpam, neſcio: ſicuti interdum piè fideles quædã deſignãt quæ in exemplum trahere nõ licet. Hoc quidẽ in ſanctorum Patrum factis ſemper cauẽdum eſt, ne ab ea lege quam Dominus cõmuniter omnibus præſcribit, nos abducãt. Ex generali Dei mandato colenda eſt nobis ſinceritas. Quòd aliud ſimulauit Ioſeph quàm res erat, hoc prætextu minimè excuſabimur ſiquid ſimile tẽtamus. Nam, vt veniã obtinuerit libertas priuilegio conceſſa, ſi quis priuato exemplo fretus Legem Dei euertere non dubitet, vt ſibi licitum faciat quod illic vetatur, meritò ſuæ audaciæ pœnas dabit. Et tamen nõ magnopere ſudandum eſſe arbitror in excuſando Ioſeph: quia magis probabile eſt, aliquid humanitus fuiſſe paſſum, quod illi Deus ignouit: ſola enim eius indulgẽtia ſimulationem, quæ per ſe vitio non carebat, reatu eximere potuit.

9 *Et recordatus eſt Ioſeph ſomniórum.* Quum de adoratione facta eſſet mẽtio à puero Ioſeph, rei abſurditas fratres ad machinandum nefandam cædem compulerat. Nũc quanuis incognitum adorent, nihil tamen illis melius eſt: imò hæc vnica ſalutis ratio eſt, dum ſe ad pedes eius proſternunt, ſupplices ab eo recipi. Irrita interim fuit eorum conſpiratio, qua cæleſte decretũ euertere conati ſunt, ne iugũ ſubirent. Sic Dominus vi præfractos cogit: non ſecus ac feroces equi & refractarii, quo magis calcitrando luctantur, eo durius & violentius tractari ſolẽt. Quare nihil melius quàm ſe ad manſuetudinem placidè componere, vt ſuam quiſque ſortem, licet minus ſplendidam, æqui boni conſulat. Abſurdum tamẽ videtur quòd tunc ſua ſomnia in memoriam reuocauerit Ioſeph, quaſi intermedio temporis tractu oblitus foret: quod fieri non potuit quin illi exciderent Dei promiſſiones. Reſpondeo, nihil hîc referri quod nõ ſubinde nobis accidat. nam etiamſi cordibus noſtris inſideat verbum Dei, non tamẽ aſſiduè occurrit, quin potius interdũ ſuffocatur, vt videri queat extinctum: præſertim vbi afflictionum caligine opprimitur fides. Porro nihil mirũ ſi lõga malorũ cõgeries quadã obliuione ſepeli erat cõtraria eius ſomnia. Deus in ſpem magnæ & præclaræ dominationis eũ extulerat. In foueam ſepulchro non abſimilem coniicitur. Inde pretio venditur, rapitur in longinquam terram: acſi parum dura per ſe foret ſeruitus, in carcerem occluditur. Et quãquam nõnihil mitigatur ærumna, dum ferreis compedibus eruitur, ſpes tamẽ exitus vel nulla, vel exigua erat. Neque tamẽ exiſtimo ſpem ab eo conceptam prorſus deletam eſſe, ſed obductam nebulam, quæ conſolationis lucem ſubduceret. Secutũ eſt diuerſum genus tentationis: quia nihil procliuius eſt quàm vt ſumma & inſperata felicitas ſuos alumnos inebriet. Atque ita factum eſſe nuper legimus, vt ſancto viro obreperet paternæ domus obliuio. Non fuit igitur ſomniorũ memor quantum decebat. Probabilis etiam alia excuſatio afferri poteſt, quòd ſtatim cum rei euẽtu ſomnia contulerit. Et certè hæc virtus fuit non vulgaris, quod cernebat, mox trahere ad confirmandam diuini oraculi fidem. Nam facilè colligitur, vetuſtate tẽporis minimè obſoleuiſſe ſomnia, quorum tam prompta memoria ſuggeritur. Sic diſcipuli verborum Domini recordati ſunt, poſtquam à morte reſurrexerat: quia ex rei cõſpectu plenior notitia affulſit, quum obſcuræ tantùm ſcintillæ prius in eorum cordibus micarent.

15 *Per vitam Pharaoſi.* Ex formula quoque iuriſiurandi noua quæſtio oritur. nam quòd in Lege præcipitur, ne iuremus niſi per nomẽ Dei, iam tunc piorum cordibus inſculptum fuit: quando hunc vni Deo honorem eſſe habendum natura dictat, vt iudicium illi deferãt homines, ſummúmque fidei & veritatis arbitrum & vindicem cõſtituãt. Si dicamus non ſimplex eſſe iuſiurandum, ſed etiam obteſtationis ſpeciem, aliqua ex parte excuſabilis erit ſanctus vir.

Qui per Deum iurat, eum vult medium intercedere, vt pœnam exigat periurii. Qui per vitã ſuam, vel caput iurant, quaſi fidei ſuæ pignus in medium deponunt quod maximè habent pretioſum. Hoc modo non transfertur ad hominem mortalem Dei maieſtas: quia longè aliud eſt eum citare teſtem qui ius habet vlciſcendi, quàm per rem maxime charam aſſerere verum eſſe quod dicimus. Sic Moſes quum cælum & terram in teſtimonium aduocat, non adſcribit illis deitatem, vt fabricet noua idola: ſed quo plenior Legi conſtet authoritas, ſignificat nullam fore mundi partem quæ non apud Dei tribunal de populi ingratitudine clamet, ſi ſalutis doctrinam reſpuat. Quanquam in hac iurandi formula qua vtitur Ioſeph, aliquid eſſe fateor quod meritò culpetur. fuit enim profana adulatio apud AEgyptios, iurare per vitam regis. Sicuti per genium principis Romani iurabant, poſtquam inualuerat ſeruitus, vt Cæſares ſuos diis æquarent. Certè iuſiurandum hoc à ſincera pietate abhorret. Vnde perſpicere licet, nihil eſſe difficilius ſanctis Dei ſeruis quàm puros verſari inter mundi ſordes, vt nihil inde maculæ cõtrahant. Nullis quidem aulæ corruptelis ita vnquam infectus fuit Ioſeph quin purus maneret Dei cultor: videmus tamen dum ſe ad prauam loquendi conſuetudinem accommodat, aliqua labe fuiſſe aſperſum. Repetitio etiam oſtendit, vbi quis ſemel malo aſſueuit, nihil eſſe procliuius quàm identidem peccare. Videmus eos qui ſibi temere iurandi licentiam ſemel ſumpſerunt, etiam quum res friuolæ tractantur, tertio quoque verbo iuſiurandum aliquod effutire. Quo maior adhibenda eſt cautio, nequa talis indulgentia nos in praua conſuetudine obduret.

17 *Et congregauit eos in cuſtodiam.* Hic non verbis modò, vt antea, ſed reipſa fratribus ſe aſperũ præbet Ioſeph, dum in carcerem omnes concludit, tanquam mox ad ſupplicium rapturus: ac per triduum metu eos cruciat. Diximus autem paulo antè ex eius facto non eſſe petendam ſeuerè ac rigidè agendi regulam: quia dubium eſt recténe fecerit an ſecus. Deinde timendum eſt ne longè abſint ab eius mãſuetudine qui eius exemplum obtendẽt: vt non tã veri imitatores futuri ſint quàm ſimiæ. Interea planè liquet quorſũ ſpectauerit. neque enim pœnã mitigat, acſi triduo placatus foret: verùm vt de redimendo fratre, quem ipſe obſidem retinet, magis reddat ſolicitos. Cæterùm ne immodicus pauor eos à reditu deterreat, bona fide cum illis ſe acturum promittit: atque vt id perſuadeat, præfatur ſe Deum timere. quæ locutio obſeruatu digna eſt. Loquitur certè ex intimo cordis ſenſu: ſe verò, quia Deum metuit, rectum & veracem fore declarat. Ergo bonæ probæque conſcientiæ, vt cum hominibus fidem & æquitatem colamus, principium & fons eſt Dei timor. Apparet quidem interdum aliqua in Dei contemptoribus probitas: ſed quæ citò in fumũ abit, niſi fræno illo cohibeãtur praui carnis affectus, metuendum eſſe Deum, quia futurus eſt mundi iudex. Nam quiſquis non cogitat reddendam ſibi eſſe rationem, nunquam ita integritati ſtudebit quin ſequatur quod ſibi vtile eſſe putat. Quare danda opera eſt, ſi à perfidia, dolo, crudelitate, & omni improbo nocendi ſtudio puri eſſe cupimus, vt inter nos vigeat religio. Quoties autẽ minus ſincerè vel humaniter inter nos agimus, palam ſe prodit impietas. Nã quicquid in mundo eſt rectitudinis ac iuſtitiæ, breui elogio complexus eſt Ioſeph, quum dixit ſe Deum timere.

21 *Et dicebat alter alteri.* Inſignis locus eſt, quòd filii Iacob in vltimas anguſtias redacti, admiſſum ante annos tredecim parricidium reuocãt in memoriã. Priuſquam vrgeret eos afflictio, torpebant. Nuper etiam retulit Moſes de morte Ioſeph intrepidè locutos eſſe, acſi malè ſibi cõſcii non eſſent. Nunc verò quaſi ingredi coguntur in ſuas conſcientias. Videmus itaque vt rebus aduerſis examinet Deus homines, & excuſſis blanditiis non modò pũgat eorum animos arcano metu, ſed confeſſionem extorqueat quam libenter fugerent. Atque hoc genus examinis pluſquam neceſſarium nobis eſt. Mira eſt hominum hypocriſis ad mala tegenda: quòd ſi accedat impunitas, ſocordia duplicatur. Quare nullum remedium ſupereſt, niſi vt afflictionibus & pœnis expergeſiant qui torporem ſibi inducunt, quandiu illis parcit Dominus. Aliquid ergo profecit Ioſeph, dum fratribus ſuis peccati ſenſum extorſit, in quo ſecurè ſibi placebant. Et Dominus eorum miſertus eſt, integumentum auferens quo ſe nimis diu fefellerant: ſicuti quotidie nos manu hominum caſtigans, ad tribunal ſuũ reos citat. Quanquam parum prodeſſet exerceri rebus aduerſis, niſi intus corda tangeret. videmus enim quàm pauci, licet duriſſimis pœnis admoniti, peccata ſua reputent: nemo certè niſi inuitus ad hanc notitiam deſcendit. Quare dubium non eſt quin Deus, vt filios Iacob ad pœnitẽtiam adduceret, tam arcano Spiritus inſtinctu quàm externa caſtigatione eos compulerit, vt peccatum nimis diu ſepultum ſentire inciperent. Obſeruent etiam lectores non tantùm arripuiſſe filios Iacob quod propinquum erat, ſed veniſſe illis in mentem pœnas diuinitus variè peccatoribus infligi. Et certè vt apprehendamus Dei iudicia, procul oculos extendere conuenit. Deus quidem interdum præſentes de peccatis pœnas exigens, ea velut in theatro ſpectanda locat: ſæpe tamen

quaſi aliud agens, obſcurè velut ex tenebris peccata noſtra vlciſcitur. Si tantùm intuiti eſſent filii Iacob præſentem cauſam, nihil aliud poterant quàm obſtrepere & conqueri ſibi fieri iniuriam: ſequuta fuiſſet tandem deſperatio. Sed dum expendunt quàm longè lateque pateat Dei prouidentia, omiſſa occaſione quæ ante oculos eſt, ad longinquã cauſam aſcendunt. Porro dubium eſt, dicántne ſe reos fieri ſuper fratre ſuo, vel fratris cauſa, an fateantur ſe peccaſſe. nam Hebraicum nomen אשמים ambiguum eſt, quia nunc ad ipſum facinus commiſſum, nunc ad pœnam refertur: ſicuti Latinè piaculum, ſcelus & expiationem ſignificat. Ad ſummam rei parum refert vtrũuis eligas: peccatum enim agnoſcunt in reatu vel pœna. Sed mihi ſimplicior & magis genuinus videtur hic ſenſus eſſe, quod meritò plectantur, quia tam crudeles fuerint aduerſus fratrem. *Quia vidimus anguſtiam animæ eius.* Iuſta Dei vltione fieri agnoſcunt, vt ſupMat.7.a.2. pliciter deprecando nihil obtineant, quia inexorabiles fuerint ipſi erga fratrem. Nondum Chriſtus ore ſuo protulerat hanc ſententiam, Qua menſura menſi fueritis, remetientur vobis alii: ſed naturaliter tenebat miſericordia indignos eſſe qui fuiſſent crudeles. quo magis cauere nos decet, ne ad tot Scripturæ minas ſurdi ſimus. Horribilis eſt illa denuntiatio, Qui obturauerit aurem ſuam ad clamorem pauperis, viciſſim clamabit ipſe, & non exaudietur. Ergo dum tempus eſt diſcamus humanitatem colere, compati miſeris, ſupplicibus manum porrigere auxilii ferendi cauſa. Quòd ſiquando aſperius nos tractari ab hominibus cõtingat, precéſque noſtras ſuperbè reſpui, tunc ſaltem nobis in mentem veniat ſiquid parum clementer à nobis actum eſt. nam etſi ante tempus ſapere præſtaret, eſt tamen aliquis profectus quoties nos ſuperbè alii deſpiciunt, reputare annon eandem in nobis duritiem experti ſint quibus nobiſcũ negotium erat. Frater, inquiũt, in vltima neceſſitate ſupplex nobis fuit: repudiauimus eius preces: hæc igitur diuina eſt talio quòd nihil impetramus. His verbis teſtantur diuinitus regi hominum corda, vt vel ad æquitatem flectantur, vel inflexibili rigore obdureſcant: deinde exoſam eſſe ſæuitiam Deo. quia quum eius bonitas per cælum & terram diffuſa ſit, & beneficentia non homines modò impleat, ſed brutis quoque animalibus expoſita ſit, eius naturæ nihil magis eſt aduerſum quàmférociter abiicere qui fidem noſtram implorant.

22 *Et reſpondit Reuben.* Quia conatus fuerat eripere Ioſeph ex fratrum manibus, vt patri ſaluũ reſtitueret, culpam eorũ exaggerat, quòd nullum tunc ſanum conſiliũ admiſerint: ac verba ſic accipio quaſi nimis ſeram pœnitentiam illis exprobret. Quòd autem hac cõfeſſione nondum contentus eſt Ioſeph quin Simeonem detineat in vinculis, & ſuſpenſos perplexóſque alios dimittat, non fit maleuolentia: ſed quia de fratre Beniamin & ſtatu paternæ domus ſecurus non eſt. Iure enĩ timere potuit ne fraternæ cædis machinatione prodita, vt deſperati homines ſolẽt, rurſus eſſent aggreſſi nefandum aliquod facinus, ſaltẽ deſerto patre in aliam partem fugiſſent. neque tamen eius factum pro lege habendum eſt: quia non ſemper expedit tam eſſe auſteros: imò cauendum eſt ne triſtitia abſorbeatur peccator, niſi mites & faciles ad dandam veniam ſimus. Ideo ſpiritus diſcretionis è cælo petẽdus eſt qui nos moderetur, nequid vel turbido impetu, vel immodica duritie à nobis fiat. Hoc quidem memoria tenendum eſt, ſub aſpero vultu Ioſeph non lenem modò & manſuetum affectum, ſed tenerrimam mollicíem latuiſſe.

27 *Et aperuit unus ſaccum ſuum.* Quo conſilio pretium frumenti occultè in fratrum ſaccis reponi iuſſerit Ioſeph, coniicere facilè eſt. timebat enim ne pater iam exhauſtus, ad emendæ rurſus annonæ ſumptum non ſufficeret. Ipſi autem inuenta pecunia, quò ſe vertant neſciunt, niſi quòd ex pauefacti, Dei manum ſentiunt ſibi eſſe aduerſam. Nam valde fuiſſe attonitos inde apparet quòd vltro nõ redeunt purgãdæ innocẽtiæ ſuæ cauſa. promptum enim malo remediũ erat, niſi fuiſſent prorſus excæcati. Quare rogandus eſt Deus vt in rebus dubiis ac turbulentis non modò fortitudinẽ, ſed etiam conſilium ſuppeditet. Videmus etiam quid valeat magna turba, niſi Dominus præſit. mutuò ſe cohortari debebãt filii Iacob, & in commune diſpicere quid facto opus eſſet: verùm ceſſat omnis deliberatio, nihil vel ſolatii vel remedii affertur: imò dum quiſque alios turbatos videt, mutuò inter ſe trepidationem augent. Nihil ergo in rebus miſeris proderit hominum ſocietas, niſi è cælo nos Dominus confirmet.

28 *Vt quid hoc fecit Deus nobis?* Non expoſtulant cum Deo, acſi putarent ſibi abs re creatum eſſe periculum: ſed videntes pluribus modis ſibi eſſe infenſum, miſeriam ſuam deplorant. Sed cur non potius ſenſum ſuum cõuertunt ad Ioſeph. prompta enim erat ſuſpicio, fraude id eſſe factũ, quia vellet nouas inſidias ſtruere. Quî fit igitur vt hominis immemores, recta ſibi Deum vindicem proponãt? Nempe quia ſemel eorum animos occupauerat hæc cogitatio, iuſtam & qualem promeriti erant mercedem peccatis ſuis rependi, quicquid deinde malorum concurrit, eodem referunt. Prius (vt diximus) obtorpuerant: ex quo autem viuo diuini iudicii metu tangi cœperunt, ſemper ante oculos ſe ingerit illius prouidentia. Sic Dauid, poſtquam dictante intus Spiritu, d. dicit è cælo miſſas eſſe ferulas quibus caſtigatur, quanquam ſibi aliunde ma-

Ia palam infligi videt, non tamen huc illuc diſtrahitur, ſed Deum precatur vt vulneribus velit mederi quæ fecit. Hæc non vulgaris prudentia eſt, ac peræquè etiam vtilis, quoties aliquid aduerſi contigit, ad reputanda Dei iudicia nos aſſuefacere. Videmus vt increduli dum fortuitos caſus imaginantur, vel in accuſandis ſuis hoſtibus defixi ſunt, fremẽdo & tumultuando tantùm exaſperent dolorem, irámque Dei magis accendãt. At verò quiſquis ſe in reputandis peccatis ſuis exercuit, ſimulatque affligitur, Deum ſibi iudicem in conſpectu ſtatuens, coram eo ſe humiliat: & ſpe veniæ ad patientiam ſe componit. Sed meminerimus nõ verè agnoſci Dei prouidentiam, niſi coniunctam cum iuſtitia. Nam etſi iniuſti ſæpe ſunt homines quorum manu nos caſtigat, tamẽ incomprehenſibili modo ſua iudicia per eos exequitur quibus obloqui vel obſtrepere fas nõ eſt. Nam & reprobi interdum, licet Dei manu ſe percuti agnoſcant, de ipſo tamen conqueri non deſinút: quemadmodum in exemplo Cain docuit Moſes. Ego tamen querimoniam hanc non interpretor proferri à filiis Iacob, vt Deum inſimulent tyrannicæ violentiæ, ſed quia perculſi metu ex pœna iterata non leuiter ſibi iratũ eſſe colligunt.

29 *Et uenerunt ad Iahacob patrem ſuum.* Longa eſt ſuperioris hiſtoriæ repetitio, ſed non ſuperuacua: quia exprimere voluit Moſes quàm anxiè patri excuſauerint quòd retentus eſſet Simeon in vinculis, & quàm enixè contenderint vt eius liberandi cauſa ſibi liceret fratrem Beniamin deducere. Hoc enim ad rem non parum facit. Scimus quàm acre ſit inediæ telum: quum vnica eſſet penuriæ leuandæ ratio, annonam ex AEgypto aduehere, Iacob ſe & domum confici mauult quàm Beniamin dare reliquis comitem. Quid hoc ſibi vult, tã præciſè negare quod filii neceſſitate coacti petebant, niſi quia ſuſpectos habebat? quod etiam ex eius verbis clarius perſpicitur, dum illis ſuam orbitatem imputat. Quanuis enim aliquid coloris haberet quod dixerant, à fera beſtia fuiſſe diſcerptum: hærebat tamen in ægro corde ſancti Patriarchæ occultum ex ſuſpicione vlcus: quia aduerſus innoxium puerum non minus crudele quàm hoſtile illorum odium plus ſatis nouerat. Porro hoc nobis cognitu vtile eſt: nam hinc apparet quàm miſera fuerit ſancti viri conditio, cuius animam tredecim continuis annis tam dira torſit anxietas. Adde quòd ipſa taciturnitas, grauius illi tormentum fuit, dum ſorbere cogitur quam concepit mœſtitiam. Summus verò mali cumulus tentatio fuit, quæ ipſum premebat quaſi luſoria inaníſque fuiſſet Dei promiſſio. Nulla enim illi ſpes niſi ex promiſſo ſemine. atqui diabolos ſe domi alere videt, à quibus non magis expectanda ſit benedictio quàm vita ex morte. Extinctum putabat Ioſeph, reſtabat vnus Beniamin integer: quomodo ex tã vitioſa ſobole prodiret mundo ſalus? Magna igitur conſtantia inſtructum fuiſſe oportet, qui in Dei verbum recumbere non deſtitit, ac Eccleſiam, cuius nulla fere ſpecies reſidua erat, ſe domi fouere certò perſuaſus, filios tolerauit quouſque reſipiſcerent. Hoc exemplum nunc ad ſe accõmodẽt fideles, ne horrenda vaſtitate, quæ vbique fere cernitur, labaſcant eorum animi.

35 *Ipſis euacuantibus ſaccos ſuos.* Hìc rurſus apparet quãtum in itinere perterriti fuerint, quòd ſaltem quiſque ſaccum ſuum ſcrutatus non eſt poſt deprehenſam in vno pecuniam. Hæc verò ſcripta ſunt vt ſciamus ſimulac formidine perculſi ſunt homines, ne guttam quidem cõſilii ac ſanæ mentis ſuppetere, quoad eos Dominus tranquillet. Porro non ſatis conſideratè in eo ſe geſſit Ioſeph, quòd ſummi doloris materiam patri intulit, cuius tamen penuriæ ſuccurrere in animo habebat. Quo docemur, non ſemper vel prudentiſſimos ſibi cauere, quin aliquid ex eorum factis emergat quod nollent.

36 *Me orbaſtis.* Nõ exprobrat quidẽ apertè Iacob filiis ſuis fraternæ cædis crimẽ: perinde tamen iraſcitur acſi duobus ſublatis iam ad tertium perdendum feſtinent. Dicit enim hæc omnia mala in ſe vnum recidere, quia non putat eos affici vt deceret, nec communem illis dolorem eſſe, ſed ſecurè ludere in fratrum exitiis, acſi eorũ vita ad ipſos nihil pertineat. Quòd verò Ruben duos filios patri mactandos offert, niſi Beniamin illi reducat, videtur eſſe pluſquam barbarum. Scilicet Iacob nepotes ſuos occideret: quid autem ſolatii caperet in ſua ipſius viſcera ſæuiens? Sed hoc eſt quod prius attigi, fuiſſe ſuſpectos, quòd perfidè ſe geſſiſſent erga Ioſeph: vnde neceſſe habuit Ruben tam atroci obteſtatione diluere patris ſui timorem, fidémque facere ſe & fratres nihil impium moliri contra Beniamin.

38 *Non deſcendet filius meus uobiſcum.* Iterum conſpicimus quaſi in viua pictura quanto mœrore conſtrictus fuerit ſanctus Iacob. Videt totam domum famelicam: mauult tamen à vita, quàm à filio ſuo diuelli: vnde colligimus non illi ferreum pectus fuiſſe, ſed eo plus laudis meretur eius patientia, quòd cum carnis infirmitate certans, non ſuccubuit. Tametſi autem eius verba Moſes rhetoricè non amplificat, facilè tamen perſpicimus maximo dolore exæſtuaſſe, quum hoc filiis obiiceret, Vos in patrem nimium eſtis crudeles, qui tertium à me filiũ abripitis, poſtquam vno atque altero ſum ſpoliatus.

CAPVT XLIII.

Porro fames grauis erat in terra.
2 Itaque quum finiſſent edere alimentum quod attulerant ex AEgypto, dixit ad eos pa-
ter eorum, Reuertimini, emite nobis puſillum cibi.
3 Et dixit ad eum Iehudah, dicendo, Conteſtando conteſtatus eſt nos vir, dicendo, Non vide-
bitis faciem meam niſi fuerit fratrer veſter vobiſcum.
4 Si miſeris fratrem noſtrum nobiſcum, deſcendemus, & ememus tibi cibum.
5 Quòd ſi non miſeris, non deſcendemus: vir enim ille dixit nobis, Non videbitis faciem
meam niſi fuerit frater veſter vobiſcum.
6 At dixit Iſrael, Vtquid malefeciſtis mihi, vt nuntiaretis viro quòd adhuc frater eſſet
vobis.
7 Et dixerunt, Interrogando interrogauit vir ille de nobis & cognatione noſtra, dicendo,
Num adhuc pater veſter viuit? num eſt vobis frater? & nuntiauimus ei ſecundum verba iſta: nũ-
quid ſciendo ſciebamus quòd dicturus eſſet, Deſcendere faciatis fratrem veſtrum?
8 Et dixit Iehudah ad Iſrael patrem ſuum, Mitte puerum mecum, & ſurgemus, & proficiſce-
mur, & viuemus, & non moriemur etiam nos, etiam tu, etiam paruuli noſtri.
9 Ego fideiubeo pro illo, de manu mea requiras eum: niſi reduxero eum ad te, & ſtatuero eum
ante te, pœnæ obnoxius ero tibi omnibus diebus.
10 Quia niſi tardauiſſemus, certè nunc reuerſi fuiſſemus iam bis.
11 Et dixit illis Iſrael pater eorum, Si ita nunc oportet, hoc facite, tollite de optimis fructi-
bus terræ in vaſis veſtris, & deferte ad virum munus, puſillum reſinæ & puſillum mellis, aroma
ta, & ſtacten, pineas, & amygdalas.
12 Et pecuniam duplicem capite in manibus veſtris: & pecuniam repoſitam in ore ſaccorum
veſtrorum reponetis in manu veſtra, ſi fortè error eſſet.
13 Et fratrem veſtrum capite, & ſurgite, reuertimini ad virum.
14 Deus autem omnipotens det vobis miſericordias ante virum, & dimittat vobis fratrem
veſtrum alium, & Beniamin. & ego quemadmodum orbatus ſum, orbatus ſum.
15 Et ceperunt viri munus hoc, & duplicem pecuniam ceperunt in manu ſua, & Beniamin: &
ſurrexerunt, & deſcenderunt in AEgyptum, & ſteterunt coram Ioſeph.
16 Et vidit Ioſeph cum eis Beniamin, & dixit præfecto domus ſuæ, Adduc viros in domum,
& macta, & præpara: quia mecum comedent viri in meridie.
17 Et fecit vir quemadmodum dixit Ioſeph: & venire fecit vir homines in domum
Ioſeph.
18 Et timuerunt viri quòd adducti eſſent in domum Ioſeph, & dixerunt, Propter pecuniam
quæ reddita eſt in ſaccis noſtris in principio, ſumus adducti, vt voluat ſe contra nos, & iactet ſe ſu
per nos, & capiat nos in ſeruos, & aſinos noſtros.
19 Et acceſſerunt ad virum qui erat ſuper domum Ioſeph, & loquuti ſunt ad eum in oſtio
domus:
20 Et dixerunt, Quæſumus, domine mi, deſcendendo deſcendimus in principio ad emendum
eſcam.
21 Et fuit quum veniſſemus ad hoſpitium, & aperuiſſemus ſaccos noſtros, ecce, pecunia vniuſ-
cuiuſque erat in ore ſacci ſui: pecunia noſtra ſecundum pondus ſuum: & retulimus eam in manu
noſtra.
22 Et pecuniam aliam detulimus in manu noſtra ad emendum eſcam: neſcimus quis poſuerit pe
cuniam noſtram in ſaccis noſtris.
23 Et dixit, Pax vobis, ne timeatis, Deus veſter, & Deus patris veſtri dedit vobis theſaurum

in ſaccis veſtris, pecunia veſtra venit ad me: & adduxit ad eos Simhon.

24 *Et venire fecit vir ille homines in domum* Ioſeph: *& dedit aquam, & lauerunt pedes ſuos, & dedit pabulum aſinis eorum.*

25 *Parauerunt autem munus, dum veniret* Ioſeph *in* Meridie: *audierunt enim quòd ibi comeſtu ri eſſent panem.*

26 *Et venit* Ioſeph *ad domum, & attulerunt ei munus quod erat in manu eorum in domum: & incuruauerunt ſe ei ſuper terram.*

27 *Et interrogauit eos de proſperitate, & dixit,* Num *ſanus eſt pater veſter ſenex quem dixeratis?* Num *adhuc viuit?*

28 *Et dixerunt,* Proſperè *eſt ſeruo tuo patri noſtro, adhuc viuit: & prociderunt, & incuruauerunt ſe.*

29 *Et leuauit oculos ſuos, & vidit* Beniamin *fratrem ſuum, filium matris ſuæ, & dixit,* Num *iſte eſt frater veſter minimus quem dixeratis mihi?* Et *dixit,* Deus *miſereatur tui, fili mi.*

30 *Et feſtinauit* Ioſeph, *quia incaluerant miſerationes eius ſuper fratrem ſuum, & quæſiuit vt fleret: ingreſſus eſt itaque cubiculum, & fleuit ibi.*

31 *Et lauit faciem ſuam, & egreſſus eſt, et vim fecit ſibi, & dixit,* Apponite *panem.*

32 *Et appoſuerunt ei ſeorſum, illíſque ſeorſum: &* AEgyptiis *qui comedebant cum eo, ſeorſum. non enim poterant* AEgyptii *comedere cum* Hebræis *panem: quia abominatio erat* AEgyptiis.

33 *Et ſederunt coram eo primogenitus ſecundum primogenituram ſuam, & paruus iuxta paruitatem ſuam: & admirati ſunt viri vnuſquiſque ad proximum ſuum.*

34 *Et accepit partes à facie ſua ad illos, & multiplicauit partem* Beniamin *pluſquam partes omnium illorum, quinque partibus, & biberunt, & inebriauerunt ſe cum eo.*

1 *Et fames grauis erat terra.* Hoc capite narratur ſecunda in AEgyptum profectio filiorum Iacob, quum prior annona conſumpta eſſet. Quæri autem poteſt hoc loco quomodo familiam vel ad paucos dies aluerit Iacob tam exiguo tritico. nam vt demus plures à ſingulis ductos fuiſſe aſinos, quid hoc ad paſcendos trecentos homines? Nam quum maiore ſeruorum numero abundaret Abraham, & de ſeruis Iſaac ſuprà facta fuerit mentio: non eſt credibile ſic prorſus nudatum fuiſſe Iacob, vt ſeruus nullus reſtaret. Si dicamus hominem aduenã fame fuiſſe coactum ad omnes vendendos, incerta erit diuinatio. Mihi videtur magis conſentaneum, glandibus, herbis, & radicibus victitaſſe. Scimus enim Oriẽtales, præſertim vbi vrget aliqua neceſſitas, cõtentos eſſe tenui & arido victu, & videbim⁹ paulo pòſt, in illa tritici penuria, fuiſſe aliorũ fructuum prouentum. Sic igitur arbitror, nõ plus emptum fuiſſe tritici quàm quòd ipſi Iacob liberíſque ac nepotibus in frugalem & reſtrictum cibum ſufficeret: ſeruis demenſum aliunde fuiſſe confectũ. Nec verò dubium eſt quin tota regio pro ſeruorum alimentis ad glãdes & huiuſmodi ſubſidia cõfugere coacta fuerit, ac panis triticeus fuerit diuitum lautitiæ. Dura porro fuit hæc tẽtatio, quòd ſanctus Iacob, cuius curam ſuſceperat Deus, inedia propemodum cum ſuis tabeſcit, quòd terra cuius conſtitutus erat dominus, vt illic felix rerum omnium copia afflueret, panẽ etiam peregrino negat. Potuit enim grauis eum dubitatio percellere quid ſibi vellet præclara illa promiſſio, Ego ſum Deus Sadai, creſce & augeſce: ego tibi benedicam. Vtile nobis eſt hæc ſanctorum Patrum certamina habere cognita, vt iiſdem quibus vicerunt armis pugnantes, nos quoque inuicti ſtemus, quanuis Deus præſenti auxilio nos deſtituat.

3 *Et dixit ad eum Iehudah.* Videtur Iudas aliquid affingere, vt à patre extorqueat quod ſciebat non libenter daturum: ſed probabile eſt multos vltro citróque habitos fuiſſe ſermones, quos Moſes ſuo loco non recenſuit. Nec mirum eſt, quum tam cupidè appeteret Ioſeph conſpectũ fratris ſui Beniamin, quibuſcunque potuit modis in hoc incubuiſſe. ac fieri poteſt vt teſtificatio, hoc eſt legitima ſponſio, ſicuti in iudiciis fieri ſolet, interceſſerit de ſiſtẽdo fratre. Hoc verò notatu dignum, referri longam diſceptationem à Moſe, quam habuit cum filiis ſuis Iacob, vt ſciamus quàm ægrè paſſus ſit à ſe auelli filium ſuum Beniamin. Tametſi enim vrgeat fames, non tamen de illo retinendo ſecus contendit quàm ſi de totius familiæ ſalute certaret. Vnde iterum coniicimus, filios habuiſſe ſuſpectos nefariæ conſpirationis. Qua etiam de cauſa Iudas ſponſorem ſe offert. Neque enim de euentu quicquam promittit, ſed tantùm vt ſe

& fratres purget,hac lege Beniamin recipit in ſuã cuſtodiã ,vt ſiquid ei fuerit illatum iniuriæ, pœnam ipſe crimẽque ſuſtineat.Porro ab exemplo Iacob tolerantiam diſcamus,ſi ſæpe Dominus quaſi adhibitis tormentis multa nos præter animi ſentẽtiam facere cogat. neque enim aliter filium dimittit quàm ſi ad mortem proſtitueret.

12 *Tollite de fructibus optimis.* Quanquam fructus quos enumerat Moſes, magna ex parte non erant admodũ pretioſi, quia tamen non ea erat conditio ſancti Iacob vt munus aliquod regiũ mitteret,prout ferebat mediocris facultas, rationem habuit placandi Ioſeph. Deinde ſcimus fructus non pretio ſemper æſtimari.Cæterùm poſtquàm filiis mandauit quod vtile eſſe ducebat,tandem conuertit ſe ad preces, vt Deus fauorem ipſis apud præfectum AEgypti cõciliet. Vtrunque nobis agendum eſt,quoties in aliquo negotio perplexi ſumus. nam nec quicquam eorum quæ expediũt,vel vſui fore videntur,omittere conuenit:& tamen in Deum recumbere oportet. Nihil enim ignauiæ affine habet fidei tranquillitas, ſed quiſquis proſperos rerũ ſuarũ ſucceſſus à Domino expectat,ſimul diſpicit quæ in manu ſunt media, applicátque in vſum præſentem.Hanc verò interea modeſtiam ſeruent fideles,vt omnibus ſedulò tentatis,nihil tamẽ induſtriæ ſuæ tribuãt: ſed certò perſuaſi ſint irrita fore quæuis ſtudia, niſi Dominus benedicat.Obſeruandum quoque in forma precationis eſt,quòd Iacob hominũ corda Dei arbitrio ſubiicit.Dũ nobis negotiũ eſt cũ hominibus,ideo nõ reſpicimus in Dominũ,quia ipſum non agnoſcimus, vt par erat,arcanũ eſſe cordium moderatorem.Atqui quantumuis effræni impetu ferantur homines,certum tamen eſt diuinitus eorum affectus flecti in vtranuis partem,vt ferociam mitiget quoties viſum fuerit:vel ad ſæuitiam impellat qui prius manſueti fuerant.ſic Iacob , quãquam experti erant filii ſui auſteram duritiem in Ioſeph,cor tamen eius in manu Dei fore cõfidit,vt repentè ad humanitatem formetur. Sicuti autem,vbi nobis iniqui ſunt homines,ſperanda eſt à Domino, & petenda mutatio in melius:ita rurſus tenendum eſt, non fieri ſine Dei conſilio, quòd ſe aſperius erga nos gerunt.

14 *Et ego quemadmodum orbatus ſum.* Videtur parum ſibi conſtare Iacob.nam ſi ex fide concepta fuit illa precatio, quam nuper retulit Moſes,debebat eſſe quietior, ſaltem gratiæ Dei locũ dare.Atqui videtur ſibi præcidere omnem fiduciæ anſam,vbi nihil præter orbitatem ſibi reſiduum facit.Vox eſt deſperati hominis,Orbus manebo ſicuti ſum.Quaſi verò fruſtra precatus ſit,vel fictè profeſſus remedium eſſe in manu Dei. Verùm ſi expendimus ad quos dirigat ſermonẽ,facilis eſt ſolutio.Dubiũ certè nõ eſt quin firmus ſteterit in promiſſione ſibi data : ideóque ſperauerit aliquem precis ſuæ fructum: pungere tamẽ ſuos filios voluit,vt maiorem haberent fratris ſui curam.Fuit enim hæc non vulgaris commendatio,quum viderent patrem dolore prorſus confectum & fere exanimem, donec filium Beniamin ſaluum reciperet. Variè tamen hæc verba interpretes exponũt.Quidã putant eum conqueri , quòd nunc in totũ orbus fiat.Aliis videtur hic eſſe ſenſus nihil poſſe deterius accidere,ex quo Ioſeph perdidit, quẽ omnibus præferebat.Alii volunt duplicem orbitatem notari,acſi dixiſſet,Careo duobus filiis,nunc eos tertius ſequetur.Quid autẽ ſi interpretemur , Video quid agatur mecũ , ego ſum miſerrimus ſenex:domum,quæ nuper populoſa erat,fere deſertam video:vt in genere deploret ſe nudari omnibus filiis,non de parte ſolùm loquatur.Conſilium porro eius fuit, iniicere filiis ſolicitudinem,quò maiori fide & ſtudio in ſuum officium incumberent.

16 *Et dixit præfecto domus ſuæ.* Hinc perſpicitur fraternus animus Ioſeph:quanquam incertũ eſt,fuerítne planè recõciliatus,ſicuti paulo pòſt ſuo loco attingam. Cæterùm etiamſi memor offenſæ fratres ſuos minus amauerit,longè tamen abfuit à vindicta. Quia autem ſuſpicioſum erat homines exteros & ignobiles à ſummo regni præfecto amicè tãquam notos hoſpites conuiuio excipi , nouum metum concipiunt filii Iacob, quòd velit omnes in vincula coniicere, ideóque pecuniam doloſe in ſaccis fuiſſe abſcõditam , vt fingẽdi criminis eſſet occaſio.Probabile tamen eſt veniſſe illis in mentem ſcelus cõmiſſum aduerſus Ioſeph, & metum hunc à mala conſcientia fuiſſe profectum. Niſi enim eos torqueret Dei iudicium , non erat cauſa cur metuerent tantam perfidiam. Abſurdum videtur, homines ignotos conuiuio excipi à viro principe,ſummæque dignitatis.Sed cur non inclinant potius in diuerſam coniecturã,hoc ideo facere præfectum AEgypti,vt amicis nouum & inſolitum ſpectaculũ exhibeat, vndecim germanos fratres in menſa vna ſedẽtes? Fiet quidem interdum vt etiam optimos quoſque inuadat ſimilis anxietas:ſed malo hoc tribuere Dei iudicio, quòd filii Iacob , qui ſibi malè cõſcii erant ob fratrem inhumaniter tractatum,ſuſpicantur eodem modo ſecum agi: ſe tamen maturè purgant priuſquam de furto queratur. Sponte autem profiteri repertam fuiſſe in ſaccis pecuniam , & domo relatam in promptu numerare,magnum innocentiæ ſignum erat.Porro hoc facere occupãt in ipſo atrio,quia ſuſpicio ſuberat,ſimulac domũ ingreſſi forent,quæſtionem habitum iri.

23 *Pax uobis.* Quia שלום Hebræis non modò pacem, ſed proſperum quemuis & optabilem ſtatum lætóſque euentus ſignificat, bifariam exponi poteſt hic locus: vel quòd procurator domus Ioſeph iubeat ipſos pacato eſſe & ſecuro animo: vel quòd illis bene & feliciter eſſe pronuntiet. Huc quidem redit ſumma, non eſſe timendi cauſam, quia res ipſorum bene habeant. Quia autem humanitus fieri non poterat, vt pretium tritici, quod in ſaccis fuerat repertum, ſoluiſſent, hoc Dei gratiæ adſcribit. Quanuis enim tunc in mundo vera religio fere extincta eſſet, voluit tamen Deus ſemper in hominum cordibus aliquam bonitatis ſuæ notitiam hærere, vt eſſent inexcuſabiles. Hinc factum eſt, vt natura duce Diuinum vocauerint increduli omne præſtantius bonum. Porro quia ſic inualuerat corruptio, vt ſingulis gentibus liberum eſſet diuerſos colere deos: procurator domus Ioſeph Deum, qui colitur à filiis Iacob, ab idolis AEgyptiis diſcernit. Probabilis tamen coniectura eſt, aliquo pietatis guſtu, hunc hominem fuiſſe imbutum. Scimus quanta fuerit gentis illius arrogantia, vt totum mūdum in deorum cultu deſipere putaret. Ergo, niſi melius aliquid didiciſſet, nunquam dignatus foret tanto honore alios quàm patriæ ſuæ deos. Deinde miraculum non adſcribit Deo terræ Chanaan, ſed patri eorū peculiarem Deum aſſignat. Ego itaque non dubito quin Ioſeph, licet palam receptis ſuperſtitionibus nihil corrigere liceret, domi ſaltem conatus ſit erigere verum vnius Dei cultū, ac ſemper infixum tenuerit fœdus illud, de quo puer à patre audiuerat. Quod eo magis notādum eſt, quia ſine odio in gente tam ſuperba non potuit ſanctus vir vel minimum à communi vſu deflectere. Ergo in perſona œconomi laudatur virtus Ioſeph, quia publicam inuidiam non veritus, intra priuatos parietes vero Deo honorem tribuit. Siquis roget, vnde ſciuerit Iacob eſſe veri Dei cultorem: in promptu eſt reſponſio, Ioſeph nō vſqueadeo fuiſſe crudelem, quin Simeonem captiuum clementer iuſſerit tractari. Quanquam pro obſide relictus erat, ſi tamen creditus fuiſſet explorator, duriter eum tractaſſet cuſtos carceris. Mandatum ergo aliquod dari oportuit humanæ vel mediæ tractationis. Vnde probabilis elicitur coniectura, Ioſeph domus ſuæ præfecto, qui à conſiliis interior erat, rem aperuiſſe.

25 *Donec ueniret Ioſeph meridie.* Dubium eſt, fueritne ordinaria hæc prandendi hora AEgyptiis, an citius ſolito propter conuiuas accubuerit illo die Ioſeph. Veriſimile tamen eſt, notari conſuetum prandendi morem. Quanquam Orientalibus quoque populis diuerſa eſſe potuit victus ratio: non ſoli tamen AEgypto in vſu fuerunt prandia: ſed Iudææ & aliis vicinis regionibus. Credibile tamen eſt, fuiſſe illis cœnarum loco, quòd & longæ menſæ forent, nec calidis gentibus tolerabilis fuiſſet noſtra edacitas: præſertim quum ſolito lautius exciperent hoſpites: quemadmodum tunc factum eſſe paulo pòſt conſtabit. Lotio pedum (vt antea vidimus) hoſpitalitatis officium fuit, laſſitudinis ſanandæ cauſa: & quòd in illis partibus facile erat vredinem contrahere, quoties iter pedibus facerent. Hoc etiam antiquo more fuit magis honorificum, fercula ſingulis mitti à Ioſeph quàm à coquo diſtribui. Verùm hæc quia leuia ſunt, & nihil ad pietatem cōferunt, leuiter tantùm delibo: omitterē etiam prorſus, niſi quòd ſcrupulum eximere imperitis interdum vtile eſt, modò id parcè & breuiter fiat.

32 *Non enim poterant AEgyptii.* Moſes non poſſe dicit, quod tanquam illicitum horrebant. Quia enim obſtabat religio, conſtricti fuerunt ne poſſent quod non audebant. Docet autem hic locus quanta fuerit gentis illius ſuperbia. vnde enim factum eſt vt tantopere deteſtarentur Hebræos, niſi quia ſe ſolos in mundo puros & ſanctos, Deóque gratos eſſe fingunt? Præcipit quidem Deus ſuis cultoribus vt ſe ab omnibus Gentium inquinamentis abſtineant. Verùm vt quis ſe ab aliis ſeparet, purus ſit ipſe oportet ac integer. Perperā ergo id ad ſe trahunt ſuperſtitioſi, qui intus geſtant ſuam immunditiem, & quibus nulla cōſtat ſinceritas. Altero quoque morbo laborat ſuperſtitio, quòd ſcilicet plena eſt faſtus, vt cunctos homines vitiorum prætextu deſpiciat. Quæritur tamen an ideo ſeparati fuerint AEgyptii à Ioſeph quòd eum quoque pollutum ducerent: hoc enim videntur Moſis verba innuere. Si hoc recipitur, tanti fuit illis falſa religio, vt præfectum contumeliis afficere non dubitauerint. Potius tamen coniicio, Ioſeph honoris cauſa ſeorſum ab illis accubuiſſe, quoniam abſurdum eſſet vocari ab eo conuiuas, qui communem menſam reſpuerent. Itaque probabile eſt, diſtinctum ipſi Ioſeph fuiſſe ordinem, quoniam ita ferebat eius dignitas: AEgyptiis autem non fuiſſe permixtos filios Iacob, quia illis eſſent abominabiles. Nam etſi nota erat origo Ioſeph, tranſierat tamen ad AEgyptios vt eſſet quaſi vnus è corpore. Quo etiam conſilio nomen impoſitum à rege fuerat, quū ſummæ præfecturæ inſignibus eum ornaret. Cæterùm quum videmus Eccleſiam Dei à profanis hominibus tunc adeo ſuperbè fuiſſe deſpectam, non eſt quòd miremur talibus hodie probris nos quoque ſubiici. Interim danda opera eſt vt nos à ſordibus mundi puros Domino ſeruemus: & ita ſtudium hoc temperandum, vt ſimus à vitiis potius alieni quàm ab hominibus. Nam & ideo ſanctificat filios ſuos Deus, vt à vitiis infidelium, inter quos verſātur, ſibi caueāt:

nihilominus in ſocietatem pietatis alliciant, quicunque ſunt ſanabiles. Duo autem hîc videnda ſunt: nempe vt nobis probè conſtet fidei noſtræ veritas: deinde ne moroſitas noſtra nimia ſine fructu multos à Domino prorſus alienet, qui alioqui lucrifieri poterāt. Neque enim præciſè iubemur abominari impios, vt cum illis non veſcamur: ſed ſocietatem fugere quæ nos eodem iugo implicet. Confirmat præterea hic locus quod prius docui, Hebræos non à tranſitu fluminis (vt falsò quidam opinātur) ſed ab atauo ſuo Heber ſic fuiſſe vocatos. Neque enim familiæ vnius tenuis & procul diſſitæ adeo celebris erat fama in AEgypto, vt publici diſſidii cauſa foret.

33 *Primogenitus ſecundum primogenituram ſuam.* Quanquam inter filios Iacob quatuor erant ex ancillis nati: quia tamen natu maiores ſunt, ordine præcedūt fratres ſuos minores, qui ex matribus ingenuis deſcenderant. Vnde apparet aſſuefactos eſſe à patre ad hunc ordinem tenēdum. Vbi ergo illud, dicet quiſpiam, Non erit hæres filius ancillæ cum filio matriſfamiliâs? Equidem exiſtimo, quum cæleſti oraculo per os Saræ abdicatus fuerit Iſmael, ſicuti poſtea Eſau, Iacob maturè edoctum fuiſſe, quoſcunque genuiſſet filios totidem ſibi promiſcuè eſſe hæredes: Hinc iſta æquabilitas vt quiſque pro ætatis gradu, vel primum, vel medium, vel vltimum locum teneret. Hûc autem ſpectat conſilium Moſis, licet vltimus eſſet Beniamin, honore tamen aliis omnibus fuiſſe prælatum: quia ſe non continuerit Ioſeph quin ſui erga eum amoris præcipuum ſignum daret. Habebat quidem in animo ſe tegere: ſed affectus dominatur, vt præter animi propoſitum in declarationem amoris ſubitò erumpat. Ex fine capitis colligimus quod nuper attigi, lautius fuiſſe cōuiuium, in quo largè & hilariter præter quotidianum morem excepti fuerint. Hoc enim ſignificat verbum שכר, quod inebriari vertunt: vel quia non ſemper vinum bibere ſolebant, vel quia in menſis hoſpitalibus maior erat indulgentia. Neque tamē hîc notatur vlla intemperies (ne vinolenti homines exemplum ſanctorum Patrum ſuo flagitio prætexant,) ſed honeſta modeſtiáque liberalitas. Fateor quidem verbum eſſe medium, & quod ſæpe in malam partem capitur: vt ſuprà cap. 9. c. 21, & ſimilibus locis: in loco tamen præſenti clarum eſt Moſis conſilium. Siquis excipiat, frugalem cibi & potus vſum nō alium eſſe quàm qui alendo corpori ſufficit: reſpondeo, Quāuis alimenta propriè ſubſidia ſint noſtræ neceſſitatis, vlterius tamen progredi legitimum eorum vſum. Neque enim præter vitalem ſuccum fruſtra cibis inditus eſt ſapor: ſed vt nos cæleſtis Pater ſuis deliciis ſuauiter oblectet. Nec fruſtra Pſalmo 104. b. 15, laudatur eius benignitas, vbi dicitur vinum creare quod hominis cor exhilaret. Cæterùm quo humanius nobis indulget, eo magis ſolicitè reſtringere nos decet ad frugalem vſum. Scimus enim quàm effrænes ſint carnis appetitus. Vnde fit vt in copia ferè ſemper laſciuiat, penuriæ verò ſit impatiens. Nobis verò tenēda eſt illa Pauli ratio, vt ſciamus eſurire & abundare: hoc eſt, ſolicitè cauendum, ſi largior ſuppetat copia, ne ad luxuriam nos abripiat: rurſus videndum vt inopiam æquo animo feramus. Dicet fortè quiſpiam, plus ſatis ingenioſam eſſe carnem ad fucandum luxum: ideóque nihilo plus eſſe illi dandum quàm neceſſitas poſtulat. Et certè fateor, ſedulò quod præſcribit Paulus, Rom. 13. d. 14, ſeruandum eſſe, ne illius curam agamus ad concupiſcentias. Sed quia magnoperè intereſt piorum omnium, tranquillis conſcientiis percipere ex Dei manu ſuum victum, tenere neceſſe eſt quouſque licitus panis & vini vſus ſe extendat.

CAPVT XLIIII.

ET præcepit præfecto domus ſuæ, dicendo, Imple ſaccos virorum eſca, quantum potuerint ferre, & pone pecuniam vniuſcuiuſque in ore ſacci ſui.

2 *Et ſcyphum meum, ſcyphum argenteum, pone in ore ſacci iunioris, & pecuniam alimenti eius, & fecit ſecundum verbum* Ioſeph *quod loquutus fuerat.*

3 *Mane illuxit, & viri dimiſſi ſunt, ipſi & aſini eorum.*

4 *Ipſi egreſſi erant vrbem, nec longè abierant quum* Ioſeph *dixit præfecto domus ſuæ, Surge, perſequere viros, & apprehende eos, & dices eis, Vtquid reddidiſtis malum pro bono?*

5 *Nónne hic eſt in quo bibit dominus meus, & ipſe augurando auguratur in eo? malè feciſtis quod feciſtis.*

6 *Et apprehendit eos, & loquutus eſt ad eos verba iſta.*

7 *Et dixerunt ad eum, Vt quid loquitur dominus meus ſecundum verba iſta? abſit à ſeruis tuis vt faciant ſecundum verbum hoc.*

8 *Ecce: pecuniam quam inuenimus in ore ſaccorū noſtrorum retulimus ad te è terra Chanaan.*

& quomodo furati eſſemus è domo domini tui argentum vel aurum?

9 Is *penes quem inuentus fuerit è ſeruis tuis, moriatur: & etiam nos erimus domino meo ſerui.*

10 Et *dixit, Etiam nunc ſecundum verba veſtra ita ſit: is penes quē inuentus fuerit, erit mihi ſeruus, & vos eritis innocentes.*

11 Et *feſtinauerunt, & depoſuerunt vnuſquiſque ſaccum ſuum ſuper terram: & aperuerunt ſinguli ſaccum ſuum.*

12 *Scrutatus eſt autem: à maximo incepit, & in minimo finiuit: & inuentus eſt ſcyphus in ſacco* Beniamin.

13 Et *ſciderunt veſtimenta ſua, & onerauit vnuſquiſque aſinum ſuum, & reuerſi ſunt in vrbē.*

14 *Veneruntque* Iehudah *& fratres eius ad domum* Ioſeph, *& erat adhuc ipſe ibi: & proſtrauerunt ſe coram eo ſuper terram.*

15 Et *dixit ad eos* Ioſeph, *Quod facinus eſt hoc quod feciſtis? nónne noſtis quòd augurando auguratur vir qui eſt ſicut ego?*

16 *Reſpondit* Iehudah, *Quid dicemus domino meo? quid loquemur, & in quo iuſtificabimus nos?* Deus *inuenit iniquitatem ſeruorum tuorum: ecce, ſumus ſerui domini mei, etiam nos, etiam ille in cuius manu inuentus eſt ſcyphus.*

17 *Ille autem dixit, Abſit à me vt faciam hoc: vir in cuius manu inuētus eſt ſcyphus, ipſe erit mihi ſeruus: & vos aſcendite in pace ad patrem veſtrum.*

18 Et *acceſſit ad eum* Iehudah, *& dixit, Quæſo, domine mi, loquatur quæſo ſeruus tuus verbum in auribus domini mei: & ne iraſcatur furor tuus in ſeruum tuum: quia tu ſicut* Pharao.

19 *Dominus meus interrogauit ſeruos ſuos, dicendo,* Nunquid *eſt vobis pater vel frater?*

20 Et *diximus domino meo,* Eſt *nobis pater ſenex, & puer ſenectutum paruus, frater autē eius mortuus eſt: & remanſit ipſe tantùm matri ſuæ, itaque pater eius diligit eum.*

21 Et *dixiſti ſeruis tuis,* Deſcendere *facite eum ad me, & ponam oculum meum ſuper eum.*

22 *Reſpondimus verò domino meo,* Non *poteſt puer relinquere patrem ſuum, & ſi reliquerit patrem ſuum, morietur.*

23 *Tu autem dixiſti ſeruis tuis,* Niſi *deſcendat frater veſter minimus vobiſcum, ne addatis vt videatis faciem meam.*

24 *Fuit igitur, quando aſcendimus ad ſeruum tuum patrem meum, & narrauimus ei verba domini mei,*

25 *Dixit pater noſter,* Reuertimini, *emite nobis puſillum eſcæ.*

26 Et *diximus,* Non *poſſumus deſcendere: ſi fuerit frater noſter minimus nobiſcum, deſcendemus: quia non poſſumus videre faciem viri illius, fratre noſtro minimo non exiſtente nobiſcum.*

27 *Tunc dixit ſeruus tuus pater meus nobis,* Vos *noſtis quòd duos pepererit mihi vxor mea.*

28 *Egreſſus eſt vnus à me, & dixi, Certè rapiendo raptus eſt: & non vidi eum hactenus.*

29 Et *capietis etiam hūc à facie mea, & accidet ei mors, deſcenderéque facietis canitiē meam in malo ad ſepulchrum.*

30 *Nunc ergo quum venero ad ſeruum tuum patrem meum: & puer non fuerit nobiſcum, (& anima eius ligata eſt cum anima ipſius)*

31 *Erit ſanè, quum viderit ipſe quòd non ſit puer, morietur, & deſcendere facient ſerui tui canitiem ſerui tui patris noſtri cum dolore ad ſepulchrum.*

32 *Seruus enim tuus fideiuſsit pro puero patri meo, dicendo,* Si *non reduxero eum ad te, obnōxius ero pœnæ patri meo omnibus diebus.*

33 Et *nunc maneat quæſo ſeruus tuus pro puero ſeruus domino meo, puer autem aſcendat cum fratribus ſuis.*

34 *Quomodo enim aſcendam ad patrem meum, ſi puer non fuerit mecum? ne forte videam malum quod inueniet patrem meum.*

1 *Et præcepit præfecto domus.* Hîc narrat Moſes quam aſtutiam commẽtus fuerit Ioſeph ad tẽtandos fratrum animos. Diximus autem alibi, quum nobis ex Dei mandato colenda ſit ſimplicitas, hoc exemplo & ſimilibus non licere ad obliquas & doloſas artes deflectere. Fieri enim poteſt vt peculiari Spiritus motu ad hoc conſilium impulſus fuerit Ioſeph: ſicuti etiam certa illi nec vulgaris ratio fuit magis exactè inquirendi qualiter affecti fuerint fratres. Charitas ſuſpicioſa non eſt. (1.Cor.13.b.11.) Cur ergo tantopere fratribus diffidit, nec ſibi quicquam boni perſuadet, niſi poſt rigidum examen habitũ? Verùm quia pluſquã crudeles & perfidos expertus fuerat, excuſabilis eſt eius ſuſpicio, ſi mutatos in melius nõ credit, donec penitus perſpectam habeat & cognitam eorum pœnitentiam. Quia autem rara etiam in hac parte & admodum difficilis virtus eſt, modum tenere, cauendum eſt ne in auſtera agendi ratione imitemur exemplum Ioſeph, niſi depoſita omni vindicta, ſimus ab omni odio puri & immunes. Nam charitas, vt liquida eſt, & omni turbido impetu caret, optimè dictabit quouſque progredi expediat. Quæritur tamen, ſi facilè adducti eſſent filii Iacob ad prodendã ſaluté Beniamin, quid facturus fuerit ipſe Ioſeph. Coniicere enim prõptum eſt, exploraſſe eorum fidẽ, vt ſi eos cõperiſſet improbos, retento Beniamin, turpiter à ſe eiiceret. Hoc autem modo deſertus fuiſſet pater, & peſſundata Eccleſia Dei. Et certè non ſine ſuo periculo eos examinat: quia fieri vix potuit quin grauius aliquid & aſperius in eos ſtatueret, ſi iterũ lapſi eſſent. ſingulari ergo Dei gratia factũ eſt, vt alios ſe probarint quàm timuerat. Duplex interea fuit eius examinis vtilitas: quòd fratrũ integritas bene cognita magis placauit eius animum: deinde quòd aliqua ſaltem ex parte, priorem infamiam, quam ex ſcelere ſuo contraxerant, apud poſteros leuauit.

2 *Et ſcyphum meum, ſcyphum argenteum.* Mirum videri poſſet, in tanta opulentia non potius in aureo calice bibiſſe Ioſeph. Certè vel illius ſeculo maior adhuc cõtinentia fuit, ac minus ſumptuoſus ſplendor: vel hoc tribuendum eſt hominis temperãtiæ, quòd in ſumma licentia, mediocri tamen cultu, & nitido potius quàm magnifico contentus fuit. Niſi fortè propter artificium celaturæ hoc argentum pluris fuit auro: quemadmodum ex profanis hiſtoriis cõſtat, ſæpe maioris pretii fuiſſe formam quàm materiam. Probabile tamen eſt, Ioſeph inuidiæ fugiendæ cauſa, fuiſſe in ſplẽdore domeſtico mediocrem. Niſi enim prudenter ſibi cauiſſet, ſtatim ex æmulatione natum fuiſſet illi cum aulicis certamen. Porro ſcyphũ includi iubet in ſacco Beniamin vt furti conuictum ſibi addicat, reliquis dimiſſis: omnes tamen pariter accuſat, tanquam inſcius quiſnam eorum crimen deſignauerit. Ac primũ quidẽ exprobrat ingratitudinẽ, quòd tam amicè recepti, peſſimã mercedem rependerint. Deinde inexpiabile crimen eſſe contendit: quia rem omnium pretioſiſſimã abſtulerint, nempe calicem in quo & bibere ſolebat, & augurari. Idque facit per ſuum œconomum, quem in tyrannide & prædonum violentia non exercuerat. Vnde colligo, non fuiſſe illi prorſus abſconditum heri conſilium.

5 *Augurando auguratur in eo.* Variè exponitur hoc membrum. Quidam enim ita accipiunt, quaſi Ioſeph conſultos à ſe arioloſ ſimulet, vt furem cognoſceret. Alii autem vertunt, In quo tentando tentauit vos, vel rimando rimatur. Alii, quòd ſcyphus ſubreptus quaſi ſiniſtrũ omẽ fuerit ipſi Ioſeph. Mihi tamẽ videtur genuinus eſſe ſenſus ille: quòd ſcypho ad diuinationes & magicas artes vſus fuerit: quod tamen finxiſſe diximus augendæ inuidiæ cauſa. Sed exoritur quæſtio, quomodo ſibi permittat Ioſeph tale figmẽtum. Præterquã enim quòd auguria profiteri illi nefas fuit, perperã & indignè cæleſtis gratiæ laudem transfert ad dæmonia. Prius negabat ſe idoneũ fore ſomnii interpretem, niſi quatenus veritatẽ Deus ſuggereret: nunc totum illud gratiæ Dei elogium obliterat: & quod deterius eſt, magum ſe iactans pro Dei Propheta, impiè profanat Spiritus ſancti donũ. Certè in hac ſimulatione grauiter eum peccaſſe negandum non eſt. Ego tamen ſic ſentio, modis omnibus quoad potuit, initio conatum eſſe, ſuum aſſerere Deo honorem: ac minimè per eum ſtetiſſe quin totum AEgypti regnũ cognoſceret, illum non magicis artibus, ſed cæleſti dono excellere tãta ſolertia. Verùm quia magorũ præſtigiis aſſueti erant AEgyptii, præualuit vetuſtus error, vt Ioſeph alium eſſe crederent. nec dubito quin rumor ille in plebe vagatus ſit: quanuis illo repugnante & inuito. Nũc quum ſe extraneum hominem fingat Ioſeph, vno contextu multa mendacia inuoluens, vanam hanc opinionẽ à vulgo mutuatur, quòd auguria captet. Vnde colligimus, vbi ſemel quiſpiam à recta linea deflexit quàm procliuis ſit in varia peccata lapſus. Quare hoc exemplo moniti, diſcamus nihil nobis permittere niſi quod ſcimus Deo probari. Præſertim verò cauẽda eſt omnis ſimulatio, quæ noxias impoſturas vel parit vel cõfirmat. Deinde monemur, nõ ſufficere ſiquis ſe ad tempus opponat exorienti vitio: niſi accedat conſtantia ad reſiſtendũ, quãtumuis

ebulliat. Nimis enim leuiter defungitur, qui ſemel teſtatus ſibi diſplicere quod malum erat, poſtea ſuo ſilentio vel conniuentia quoddam aſſenſus ſignum præbet.

7 *Et dixerunt ad eum.* Intrepidè excuſant filii Iacob, eo quòd bona conſcientia fiduciam illis daret. Vtũtur etiam argumento à maiore ad minus: relata enim ſponte pecunia, quam in ſuũ commodum impunè vertere licebat, ſe fidem ſuam probaſſe contendunt, vt credibile non ſit modico lucro fuiſſe excæcatos, quo ſummum dedecus cum præſenti vitæ diſcrimine ſibi acceſſerent. Itaque quanuis pœnam ſubire parati ſunt, ſi deprehenſum apud eos fuerit furtum: vbi repertus eſt ſcyphus in ſacco Beniamin, nullas eorũ querimonias refert Moſes: ſed tãtùm narrat cõſciſſis veſtibus acerbiſſimum mœrorem eſſe teſtatos. Nec verò dubito quin re inopinata perculſi obmutuerint. Neque enim ſola doloris magnitudo eos reddidit attonitos: ſed quòd ſe pœnæ obnoxios cernebant, quum ſibi non eſſent malè conſcii. Itaque vbi ventum eſt in conſpectum Ioſeph, noxam fatentur: non quòd agnoſcãt obiectum ſibi ſcelus, ſed quia excuſando nihil proficerent. ac ſi dicant, Nihil tergiuerſari iuuat in re manifeſta. Hoc ſenſu dicũt iniquitatem ſuam à Deo deprehenſam: quia etſi fraudis obſcura ſuberat aliqua ſuſpicio, quòd ipſis iniuſtè grauandis fuiſſet illud excogitatum: cauſam in abſconditum Dei iudicium tranſcribere malunt. Quidam interpretes credũt confeſſos fuiſſe ſcelus cõtra Ioſeph perpetratum: verùm opinio illa facilè refellitur, quia conſtanter dicũt, à fera fuiſſe diſcerptum, vel fortuito caſu periiſſe. Ergo ſimplicior ſenſus eſt ille quem attuli: etiamſi non extet facti veritas, eos tamen diuinitus reos peragi. Nec verò ſimulatè loquuntur: ſed aliud non habent turbati & attoniti in re perplexa, niſi quòd ſentiũt arcano Dei iudicio inflictam ſibi fuiſſe hanc plagã. Atque vtinam huc confugerent qui Dei ferulis percuſſi, cauſas non ſtatim percipiũt, & quũ ſine cauſa infeſtos ſibi homines ſentiunt, reuocarent in memoriam arcana Dei iudicia, quibus humiliari nos decet. Cæterùm quòd Iuda omnium nomine loquitur, hinc colligere licet, iam tũc primatum obtinuiſſe inter fratres. Et Moſes caput ac principem eũ cõſtituit, diſertè exprimẽs eum & alios veniſſe. Quanquam enim nondum ſolenni patris iudicio delata ad eum eſſet primogenituræ dignitas, erat tamen deſtinata. Certè non occupat loquendi partes quin authoritas in eius verbis emineat. In verbis Ioſeph iterũ memoria repetere conuenit quod prius dixi, quanquam initio ſtuduerat Ioſeph Deo gloriam tribuere, nunc tamen peccare dum ſe ariolũ vel diuinum ſimulat. Quidam vt culpam extenuent, non artem augurandi, ſed iudicii ſolertiã notari dicunt: ſed nihil opus eſt, excuſandi hominis cauſa, ad coactas expoſitiones confugere. nam ex communi plebis ſenſu loquitur: atque ita ſtultè conceptam opinionem fouet.

16 *Ecce ſumus ſerui domini mei.* Prius vocabant ſe ſeruos modeſtiæ cauſa: nunc ſe mancipia illi addicunt. Cæterùm in perſona Ioſeph, pœnæ grauitatem mitigant: atque ita ſpecies eſt deprecationis, ne capitis ſupplicium de illo ſumatur, ſicuti initio pacti fuerant.

17 *Abſit à me* Si in animo habuit Ioſeph retento vno Beniamin alios dimittere, quantum in ſe erat, peſſimo diſſidio Eccleſiam Dei lacerauit. Sed antehac admonui (quod etiam ex contextu elicere promptum eſt) nõ aliud fuiſſe eius conſilium quàm vt altius penetraret in eorum animos. Offenſa quidem timenda fuit, ſi ſenſiſſet fratrem illis non fuiſſe curæ: ſed Dominus occurrit periculo, dum fecit vt ſolicita Iudæ excuſatio non ſolùm molliret eius animum: ſed etiam lacrymas & profuſum fletum exprimeret.

18 *Loquatur quæſo ſeruus tuus uerbum.* Suppliciter rogat Iuda vt ſibi detur loquendi venia: quoniam prolixa futura erat narratio. Quoniam autem grauantur ac indignè ferunt proceres ſi quis eos nimis familiariter compellet, præfatur Iuda ſe non eſſe neſcium quanto honore excellat Ioſeph in AEgypto, vt teſtetur non proteruia ſe, ſed neceſſitate fieri audacem. Poſtea recitat quomodo à patre diſceſſerint. Duo autem ſunt capita, quòd lethalẽ triſtitiam afferrent patri ſuo ſi reuerſi fuerint abſque Beniamin: deinde quòd eius reducendi ſponſione, priuatim ſe obſtrinxerit. Quod ad luctum patris ſpectat, non vulgare pietatis ſignum eſt quòd ſubſtitui mauult in locum Beniamin, ac perpetuum exilium ſeruitutẽmque obire quàm miſero ſeni afferre exitii cauſam. Fidem verò ſuam in eo probat quòd vadẽ ſe opponit quo fratrem liberet. Quia חטא Hebræis nunc culpam, nunc reatum ſonat, quidam vertunt, Peccauero in patrẽ meum: vel, reus ero peccati. Alii verò, Obnoxius ero: propterea quòd promiſſione mea deceptum ſe eſſe queretur. Hic poſterior ſenſus melius quadrat, quòd ſcilicet dedecus ac reatum non effugiet apud patrem, quaſi adoleſcentem fidei ſuæ commiſſum impiè prodiderit.

CAPVT XLV.

TVnc non potuit Ioſeph ſe comprimere coram omnibus qui ſtabant iuxta ſe, & clamauit, Educite omnem virum à me. & non ſtetit quiſquam cum eo quando patefecit ſe Ioſeph fratribus ſuis.

2 Et emiſit vocem ſuam cum fletu: & audierunt AEgyptii, audiuit & domus Pharaonis.
3 Dixit autem Ioſeph fratribus ſuis, Ego ſum Ioſeph. num adhuc viuit pater meus? & non
potuerunt fratres eius reſpondere ei: quia territi erant à facie eius.
4 Et dixit Ioſeph fratribus ſuis, Accedite quæſo ad me. Et acceſſerunt, Et dixit, Ego ſum Io-
ſeph frater veſter quem vendidiſtis in AEgyptum.
5 Et nunc ne dolore afficiamini, & ne ſit ira in oculis veſtris quòd vendideritis me huc: nam
propter vitam miſit me Deus ante vos.
6 Iam enim duo anni famis fuerunt in medio terræ, & adhuc quinque anni ſunt in quibus nõ
erit aratio & meſſis.
7 Et miſit me Deus ante vos, vt ponam vobis reliquias in terra: & vt viuificem vos eua-
ſione magna.
8 Nunc itaque non vos miſiſtis me huc, ſed Deus: & poſuit me in patrem Pharaoni, & in do
minum toti domui eius, & dominatorem in tota terra AEgypti.
9 Feſtinate, & aſcendite ad patrem meum, & dicite ei, Sic dicit filius tuus Ioſeph, Poſuit me
Deus in dominum toti AEgypto, deſcende ad me, ne ſtes.
10 Et habitabis in terra Goſen, & eris propinquus mihi, tu & filii tui, & filii filiorum tuorũ
& pecudes tuæ, & boues tui, & omnia quæ ſunt tibi.
11 Et alam te ibi, quia adhuc quinque anni famis ſunt: ne fortè inopia vel egeſtate conficiaris
tu & domus tua, & omne quod eſt tibi.
12 Et ecce, oculi veſtri vident & oculi fratris mei Beniamin quòd os meum loquitur ad vos.
13 Nuntiate autem patri meo omnem gloriam meam in AEgypto, & omnia quæ vidiſtis: &
feſtinate, & deſcendere facite patrem meum huc.
14 Et iactauit ſe ſuper collum Beniamin fratris ſui, & fleuit, Beniamin quoque fleuit ſuper
collum eius.
15 Et oſculatus eſt omnes fratres ſuos, & fleuit ſuper eos, & poſtea loquuti ſunt fratres e-
ius cum eo.
16 Et vox audita eſt in domo Pharaonis, dicendo, Venerunt fratres Ioſeph, & placuit in ocu-
lis Pharaonis, & in oculis ſeruorum eius.
17 Et dixit Pharao ad Ioſeph, Dic fratribus tuis, Hoc facite, onerate iumenta veſtra, & ite,
ingredimini terram Chenaan.
18 Et capite patrem veſtrum, & familias veſtras, & venite ad me: & dabo vobis bonum ter-
ræ AEgypti, & comedetis pinguedinem terræ.
19 Et tu iuſſus es, Hoc facite, capite vobis de terra AEgypti currus pro paruulis veſtris, & pro
vxoribus veſtris: & tollite patrem veſtrum, & venite.
20 Et oculus veſter ne parcat ſupellectili veſtræ: quia bonum omnis terræ AEgypti ve-
ſtrum erit.
21 Fecerunt ergo ſic filii Iſrael, & dedit eis Ioſeph currus iuxta ſermonem Pharaonis, & de-
dit eis eſcam pro itinere.
22 Omnibus ipſis dedit vnicuique mutatorias veſtes, & ipſi Beniamin dedit trecentos argen-
teos, & quinque mutatorias veſtes.
23 Patri autem ſuo miſit ſecundum hoc, decem aſinos ferentes de bono AEgypti, & decem aſi
nas ferentes frumentum, & panem, & eſcam patri ſuo pro itinere.
24 Et dimiſit fratres ſuos, & abierunt, & dixit ad eos, Ne tumultuemini in via.
25 Et aſcenderunt ex AEgypto, & venerunt in terram Chenaan, ad Iahacob patrem ſuum.
26 Et nuntiauerunt ei, dicendo, Adhuc Ioſeph viuit: & quòd ipſe dominaretur in omni terra
AEgypti. & diſſolutum eſt cor eius, quia non credebat eis.

27 Et retulerunt ei omnia verba Ioſeph quæ loquutus fuerat ad eos: & vidit currus quos miſerat Ioſeph vt ferrent eum, & reuixit ſpiritus Iahacob patris eorum.

28 Et dixit Iſrael, Sufficit, adhuc Ioſeph filius meus viuit: ibo, & videbo eum antequam moriar.

1 *Et non potuit Ioſeph ſe continere.* Narrat hoc capite Moſes quomodo ſe fratribus patefecerit Ioſeph. Ac primò docet, ipſum ſibi vim feciſſe quandiu auſterum ac durum vultum præ ſe tulit. Nunc vis fraterni amoris quem ſuppreſſerat, quantiſper ſpirabat atroces minas, maiore impetu ſe profundit: vnde apparet quàm nihil ſæuum aut crudele antè fuerit in eius animo. Iam quòd ita erumpit in lacrymas, plus laudis meretur iſta mollicies vel teneritudo quàm ſi æquabile temperamentum ſeruaſſet. Stultè enim Stoici qui heroicam virtutem eſſe ducunt miſericordia non tangi. Atqui ſi inflexibilis ſtetiſſet Ioſeph, quis non pronuntiaret vel ſtupidum vel ferreum fuiſſe hominem? Nunc autem violento affectu ſe prodit tam heroica eius magnanimitas. quàm diuina moderatio, quòd iræ & odii victor fuit: vt tam ardenter amaret qui ſceleſtè ad machinandum illi exitium nulla iniuria laceſſiti conſpirauerant. Iubet autem omnes abire, non quòd eum pudeat ſui generis (neque enim diſſimulat paulo pòſt eſſe fratres ſuos, ac libenter patitur in palatium regis famam perferri:) ſed eorum pudori conſulit, ne facinus illud deteſtabile multis teſtibus innoteſcat. Atque hæc non vltima pars clementiæ fuit, quòd voluit ſepultum eſſe eorum dedecus. Videmus ergo ſubmotos fuiſſe teſtes non alia de cauſa niſi vt liberius fratres confirmaret. Neque enim ſolùm illis pepercit, eorum facinus nō traducens. ſed cum illis ſeorſum incluſus, ab omni verborum acerbitate abſtinuit, vltróque amica conſolatione eos dignatus eſt.

3 *Ego ſum Ioſeph.* Quanquam luculentum manſuetudinis & amoris ſui ſpecimen ediderat, vbi tamen nomen ſuum aperit, non ſecus terrentur fratres quàm ſi in eos fulminaret. Nā dū ſecū reputant quid meriti ſint, adeo formidabilis illis eſt potētia Ioſeph, vt ſibi nihil proponāt niſi mortem: vbi autem metu ita cernit attonitos, iam nihil exprobrat, ſed tantùm laborat in ſedanda eorū perturbatione. imò tandiu blandè eos demulcet, donec quietos & hilares reddiderit. Quo exemplo docemur cauendum nobis eſſe ne triſtitia obruantur qui verè & ſerio pudore humiliati ſunt. Quādiu ad obiurgationes ſurdus eſt peccator, vel ſecurè ſibi blāditur, vel improbè & contumaciter monitiones repellit, vel per hypocriſin ſe excuſat, maior adhibenda eſt ſeueritas: ſed finem habeat rigor oportet, ſimulac proſtratus iacet, peccatique notitia trepidat: ſaltem ſuccedat moderatio quæ ſpe veniæ erigat eiectum. Ergo vt recta ſit ac benè compoſita ſeueritas, induendus eſt hic interior affectus Ioſeph qui ſuo tempore emergat.

4 *Accedite quæſo ad me.* Hoc verbis quibuſlibet efficacius eſt, quòd eos in amplexum comiter inuitat. Simul tamen quacunque poteſt verborum dulcedine curam & timorē illis eximit. Sic quidem temperat ſermonem, vt eos modeſtè accuſet, ac rurſum ſoletur: longè tamen ſupereminet conſolatio, quia deſperationi propinquos eſſe videbat, niſi maturè ſuccurreret. Porro ſe venditum commemorās, non refricat ſceleris memoriā expoſtulandi animo, ſed quia ſemper vtile eſt hærere peccati ſenſum, modò ne immodicus terror miſerū hominē pòſt agnitā culpā abſorbeat. Quia autem plus ſatis territi erant fratres Ioſeph, in ſecunda parte magis inſiſtit, vt vulneri medeatur. Huc pertinet iſta repetitio, quòd Deus in eorum ſalutē ipſum miſerit: quòd eiuſdem Dei conſilio præmiſſus fuerit in AEgyptum vt eos ſuperſtites conſeruaret: quòd denique non ab ipſis relegatus fuerit in AEgyptum, ſed adductus Dei manu.

8 *Non uos miſiſtis me huc.* Locus hic inſignis eſt, quo docemur nunquam ſic turbari rectum ordinem hominum prauitate & malitia, quin Deus confuſos & turbulentos eorum impetus in bonum finem dirigat. Monemur etiam quomodo & in quem vſum nobis conſideranda ſit Dei prouidentia. Quùm de ea curioſi homines diſputant, non modò poſthabito fine miſcent ac peruertunt omnia, ſed quæcunque poſſunt abſurda excogitant ad ſugillandam Dei iuſtitiā. Atque hæc proteruia facit vt cupiant nonnulli pii & modeſti homines ſepultam eſſe hanc doctrinæ partem. ſimul enim atque hoc in medium profertur, Deum mundi totius gubernacula tenere, vt nihil niſi eius nutu & imperio geratur: qui parum reuerenter ſentiunt de myſteriis Dei, ebulliunt in varias quæſtiones, non friuolas tantùm, ſed etiam noxias. Verùm vt cohibēda eſt profana iſta intemperies, ita modus tenendus eſt ne craſſam appetamus ignorantiam earum rerum quæ non tantùm patefactæ ſunt verbo Dei, ſed apprimè cognitu ſunt vtiles. Pudet bonos viros fateri, nonniſi volente Deo fieri quicquid ſuſcipiunt homines: ne ſtatim obſtrepant effrænes linguæ, vel Deum eſſe peccati authorem, vel non eſſe vertendum impiis hominibus vitio quòd Dei conſilium exequuntur. Atqui etiamſi refelli non poſſet ſacrilegus ille furor, nobis ſufficiat eum deteſtari: interim quod claris Scripturæ teſtimoniis

proditum eſt,tenere conuenit,quicquid machinentur homines,tamen inter illorum ſtrepitus Deum è cælo moderari eorum conſilia & conatus:denique per ipſorum manus peragere quod apud ſe decreuit.Boni viri,qui Dei iuſtitiam exponere verentur impiorum calumniis, ad diſtinctionem iſtam confugiunt,quòd Deus alia fieri velit,alia permittat.Quaſi verò, ipſo ceſſāte, quiduis agendi libertas ſit penes homines.Si tātùm paſſus eſſet Ioſeph in AEgyptum deduci, non eum ordinaſſet ſalutis miniſtrum patri Iacob,& filiis eius:quòd nunc ei diſertè tribuitur.Faceſſat igitur inane illud commentum, quòd Dei tantùm permiſſu, non autem conſilio aut voluntate,mala fiant,quæ ipſe poſtea in bonum finem conuertit.Mala intelligo hominū reſpectu,quibus nihil aliud propoſitum eſt quàm peruerſè agere.Sicuti autem in ipſis reſidet vitium,ſic & tota culpa in eos conferri debet:Deus autem mirabiliter per illos operatur,vt ex impuris fæcibus liquidam iuſtitiam eliciat.Arcana hæc agendi ratio eſt,ſenſúque noſtro longè altior.Itaque non mirum ſi carnis laſciuia contrà inſurgat.Sed eo diligentius nobis cauendum eſt,ne immenſam iſtam altitudinem reſtringere ad noſtras anguſtias tentemus.Fixa igitur maneat ſententia hæc,dum exultat hominū libido,& ſe intemperanter iactat huc vel illuc, Deū præeſſe,& arcano fræno eorū motus dirigere quocunque viſum eſt.Simul tamen hoc quoque tenendū eſt,diſtinctè agere Deum,vt nihil in eius prouidentia vitii hæreat:nihil eiuſdecreta affine habeant hominū vitiis.Cuius rei pulcherrimū ſpeculū in hac hiſtoria oculis noſtris ſubiicitur. Vēditus fuit Ioſeph à fratribus: quorſū,niſi quia perditū quouis modo,extinctúmque volebant?Idem opus Deo adſcribitur,ſed longè diuerſo fine,vt ſcilicet tēpore famis nutritiū præter ſpē haberet domus Iacob.Ita breui tēporis ſpatio voluit quaſi occiſum Ioſeph,vt repentè vitæ authorē ex ſepulchro educeret.Vnde apparet, quanuis idem cum improbis initio agere videatur, longam tamen eſſe diſtantiam inter illorum ſcelus & admirabile eius iudiciū. Nunc expendamus verba Ioſeph. Videtur in fratrū ſolatium inducere culpæ illorū obliuionem.Atqui ſcimus non eximi reatu homines,quanuis Deus præter ſpem in bonum & felicem exitum transferat quod ipſi perperam tentant.Quid enim Iudæ profuit quòd ex ſcelerata eius perfidia prodiit mundi redemptio?Sed Ioſeph,quanuis pauliſper fratrū mentes ſubducat à ſceleris ſui intuitu,donec ab immodico pauore reſpirent:non tamen culpam in Deū deriuat,vel illos planè abſoluit:ſicuti clarius videbimus vltimo capite.Et certè ita habendū eſt, non æſtimanda eſſe hominū facta ex euentu,ſed prout vel ceſſarunt in ſuo officio, vel aliquid tentarunt præter Dei mandatū,& vltra vocationis ſuæ metas egreſſi ſunt.Neglexit aliquis vxorem vel liberos,nec eorum neceſſitatibus ſedulò adfuit:quanquā non moriuntur,niſi volente Deo, nihil tamen hoc prætextu iuuatur mariti & patris inhumanitas, qui eos impiè deſeruit,quum ſuccurrere deberet.Quare nihil proficiunt qui ſibi malè cōſcii, tegēdis delictis obtendunt Dei prouidentiā.Sed rurſus quoties Dominus eorū malitiæ occurrit qui nobis nocere ſtudent,neque id modò,ſed praua eorū ſtudia in bonū noſtrū conuertit:hoc modo affectus carnis noſtræ tēperat,nóſque æquiores & magis placabiles reddit.Sic videmus Ioſeph dextrū fuiſſe prouidentiæ Dei interpretem,dum inde captauit argumentū dādæ fratribus veniæ.Sceleris in ſe cōmiſſi indignitas eū accendere poterat,vt totus vindictæ cupiditate ferueret: atqui dum reputat ſuperatā fuiſſet eorū malitiam mira & inſolita Dei bonitate,oblitus iniuriæ,humaniter eos amplectitur,quorum dedecus gratia ſua Deus texerat.Et certè ſepeliendis fratrū peccatis ingenioſa eſt charitas:ideóque in hunc vſum libenter accōmodat quæcunque ad iram placandam & ſedanda odia faciunt.Ioſeph etiā in aliū ſenſum rapitur,quòd diuinitus electus fuerit ad iuuandos fratres.Vnde fit vt non modò offenſam illis remittat, ſed cupidè iniunctis ſibi partibus defungi cupiens,tam à metu & anxietate quàm ab inopia ipſos liberet.Hæc ratio eſt cur ſe ordinatum aſſerat vt reliquias illis ponat,hoc eſt ſemen conſeruet reſiduum, vel potius ipſos conſeruet ſuperſtites,idque præclara & admirabili euaſione.Quū ſe patrem Pharaonis dicit,non effertur inani iactantia,vt ſolent vani homines: neque opes ſuas ventoſè oſtētat: ſed ex tam magnifico & incredibili euentu probat,non fortuitò nec humanitus factum eſſe vt in locum illum peruenerit:quin potius mirabili Dei conſilio erectum ſibi fuiſſe ſublime ſoliū vnde patri & toti familiæ ſuccurrat.

9 *Sic dixit filius tuus Ioſeph.* In hoc mandato oſtendit ſe potentiam ſuam ideo iactare quò meliore fiducia patrē animet.ſcimus quàm tardi ſint ſenes: deinde ſanctū Iacob difficile erat ab hæreditate diuinitus promiſſa auellere.Ergo Ioſeph propoſita neceſſitate,quàm optabile ſubſi-
Geneſ. 15.c.13. dium obtulerit Dominus commemorat.Quæritur tamen quomodo illis in mentem non venerit oraculum,de quo à patribus edocti fuerant: nempe hoſpites fore & ſeruos in aliena terra.Videtur enim Ioſeph meras delicias hîc promittere,quaſi in poſterum nihil aduerſi timendum foret.Quanquam à Moſe nihil exprimitur,ego tamen probabili coniectura moueor vt

credam Iacob non fuiſſe oraculi immemorem. Niſi enim cæleſti vinculo retentus foret, nunquam poſt tranſactum famis tempus ſtetiſſet in AEgypto. Nam illic ſponte manédo, ſpem hæreditatis à Deo promiſſæ abiicere viſus eſſet. Quòd ergo ad terram Chanaan reuerti nõ curat, ſed tantùm cadauer ſuum illuc deferri iubet, nec filios ſuos ad celerem reditum hortatur, ſed ſubſidere in AEgypto ſinit, non facit ſocordia, vel quòd delinitus ſit illecebris AEgypti, vel pertæſus terræ Chanaan: ſed quòd ſe & genus ſuum ad ferendam illam tyrannidem comparat, de qua admonitus fuerat à patre Iſaac. Ideo, quòd liberaliter primo aduentu excipitur, in lucro deputat: ſed interim animo præſumit quod dictum fuerat Abrahæ.

16 *Et uox audita eſt in domo.* Quod nũc refert Moſes, ordine præceſſit. Priuſquam enim Ioſeph patrem accerſeret, fama de fratrum aduentu in palatium peruenerat. Nec verò tam audacter pollicitus fuiſſet Ioſeph fratribus ſuis domiciliũ in AEgypto, niſi regis permiſſu. Quod ergo breuiter attigerat Moſes, nunc pluribus exponit, regem propenſo & hilari animo declaraſſe quanti faceret Ioſeph, quòd vltro patri & fratribus eius opimam AEgypti partem detulit, quã incolerent. Et ex alio Moſis loco apparet, quandiu vixit, clementer & benignè tractatos fuiſſe Iſraelitas. Nam primo capite Exodi b.8, initium tyrannidis & ſæuitiæ dicitur factum à ſucceſſore, cui notus non erat Ioſeph.

22 *Dedit unicuique mutatorias veſtes.* Quòd viatico fratres inſtruit, non mirum: ſed quorſum attinuit pecunia & veſtibus onerare, qui mox redituri erant? Ego certè non dubito quin patrem ſuum, fratrũmque vxores reſpexerit, quo minus moleſtum eſſet terram Chanaan relinquere. Vix enim credibilem fore nuntium ſciebat, niſi manifeſta ſymbola palam geſtaret. Quanquã fieri poteſt vt non ſolùm allicere tẽtauerit abſentes, ſed fratribus etiam magis ac magis voluerit teſtatum facere ſuum amorem. Prior tamen ratio plus apud me habet ponderis, quia ornãdi Beniamin maior illi fuit cura. Quòd pro veſtibus mutatoriis, vel mutationibus veſtiũ, Hieronymus tranſtulit binas ſtolas: & alii interpretes eum ſecuti, diſſimiles veſtes exponunt: neſcio an firmum ſit. Potius ſentio veſtes fuiſſe elegantes, quibus ad nuptias ac dies ſolennes vterentur. Nam mutationi quotidianum vſum tacitè opponi arbitror.

24 *Ne tumultuemini.* Quidam exponũt, Ioſeph rogare fratres vt placido ſint animo, nec ſuper uacuo metu ſe turbent: ſed potius ad mutuam pacem eos hortatur. Nam quum verbũ רגז nunc tremere, vel expaueſcere, nunc tumultuari ſignificet, poſterior ſenſus melius congruit circunſtantiæ loci. Scimus enim filios Dei non modò eſſe placabiles, ſiquid ipſis iniuriæ illatũ fuerit, ſed etiam curare vt alii inter ſe cõcordes agãt. Placatus erat Ioſeph fratribus, ſimul etiã eos admonet nequid turbarũ moueant. Timendũ enim erat ne quiſque ſe purgando, crimẽ transferre in alios ſtuderet, atque ita ſurgeret cõtentio. Hæc humanitas Ioſeph nobis imitãda eſt, vt obuiã eamus, quantũ in nobis erit, rixis, & verborũ certaminibus. Nam Chriſtus à ſuis diſcipulis non tantùm exigit vt pacis ſint amantes, ſed etiam vt ſint pacifici. Quare noſtrũ eſt, opportunè iurgiis omnibus materiã & occaſionem tollere. Præterea ſciẽdum eſt, quod fratribus præcepit Ioſeph, nobis omnibus à Spiritu Dei mandari, ne ſcilicet alii alios exacerbemus. Quia autẽ accidere fere ſolet in communibus delictis, vt tergiuerſando alii alios malignè grauent, diſcamus ſinguli agnoſcere & fateri propriam culpam, ne ex altercationibus efferueant pugnæ.

26 *Et diſſolutum eſt cor eius.* Scimus quoſdam ſubita & inopinata lætitia fuiſſe exanimatos. Ideo quidam intelligunt ſuffocatum fuiſſe cor Iacob, quòd velut ecſtatico ſtupore correptus fuerit. Sed Moſes aliam cauſam aſſignat, quòd fidem non habens filiis, inter ſpem & metum conſtrictus fuerit. Scimus autem, qui audito incredibili nuntio ſuſpenſi hærent, torpere quaſi exanimes. Non fuit ergo ſimplex lætitiæ affectus, ſed mixta quædam perturbatio, quæ concuſſit mentem Iacob. Ideo paulo pòſt dicit Moſes, reuixiſſe eius ſpiritum, vbi ad ſeipſum reuerſus, compoſito animo, verum eſſe credidit quod audierat. Amorem verò ſuum erga Ioſeph non elanguiſſe temporis ſpatio oſtendit, quòd non aliud ſibi viuendi pretium ſtatuit quàm vt frui liceat eius cõſpectu. Prius ſibi continuum indixerat mœrorem vſque ad ſepulchrum: nũc verò lætam ſibi fore mortem pronuntiat.

CAPVT XLVI.

ITaque profectus eſt Iſrael, & quæcunque habebat, & venit in Beer-*ſebah, & ſacrificauit ſacrificia* Deo *patris ſui Iſhac.*

2 Et *dixit* Deus *ad Iſrael in viſionibus noctis, dixit inquam, Iahacob Iahacob. Ille reſpondit, Ecce, adſum.*

3 Et *dixit, Ego ſum* Deus, *Deus patris tui: ne timeas deſcendere in* AE*gyptum: quia in gentem magnam ponam te ibi.*

4 Ego deſcendam tecum in AEgyptum, & ego aſcendere etiam te faciam aſcendendo: Io-
ſeph quoque ponet manum ſuam ſuper oculos tuos.
5 Poſtea ſurrexit Iacob de Beer-ſebah, & ſuſtulerunt filii Iſrael Iahacob patrem ſuum, &
paruulos ſuos, & vxores ſuas ſuper currus quos miſerat Pharao ad ferendum eum.
6 Et ceperunt pecudes ſuas, & ſubſtantiam ſuam quam acquiſierant in terra Chenaan: ve-
nerúntque in AEgyptum Iahacob & omne ſemen eius cum ipſo:
7 Filii eius, & filii filiorum eius cum eo, filiæ eius, & filiæ filiorum eius: & omne ſemen ſuũ
deduxit ſecum in AEgyptum.
8 Hæc ſunt autem nomina filiorum Iſrael qui ingreſſi ſunt in AEgyptum, Iahacob & filii
eius: primogenitus Iahacob Reuben.
9 Et filii Reuben, Hanoch, & Phallu, & Heſron, & Charmi.
10 Filii verò Simhon, Iemuel, & Iamin, & Ohad, & Iachin & Sohar, & Saul filius
Chenaanitidis.
11 Filii Leui, Gerſon, Cehath, & Merari.
12 Filii Iehudah, Her, & Onam, & Selah, & Peres, & Zerah: & mortuus eſt Her & Onã
in terra Chenaan. Fuerunt autem filii Peres, Heſron, & Hamul.
13 Et filii Iſſachar, Tholah, & Puuah, & Iob, & Simron.
14 Filii verò Zebulun, Sered, & Elon, & Iahleel.
15 Iſti ſunt filii Leah, quos peperit ipſi Iahacob in Padam Aram, & Dinah filiam eius.
omnes animæ filiorum eius, & filiarum eius fuerunt triginta & tres.
16 Filii autem Gad, Siphion & Hagghi, Süni & Eſbon, Heri & Arodi, & Areli.
17 Et filii Aſer, Imnah, & Iſuah, & Iſui, & Berihah, & Serah ſoror eorum. Filii verò Beri-
hah, Heber & Malchiel.
18 Iſti ſunt filil Zilpah, quam dedit Laban Leah filiæ ſuæ, & peperit iſtos ipſi Iahacob, ſe-
decim animas.
19 Filii Rachel vxoris Iahacob, Ioſeph & Beniamin.
20 Nati ſunt autem ipſi Ioſeph in terra AEgypti, quos peperit ei Aſenath filia Poti-pherah
principis On, Menaſſeh & Ephraim.
21 Filii verò Beniamin, fuerunt Belah, & Becher, & Aſbel, Gera & Naaman, Ehi & Ros
Muppim, & Huppim, & Arde.
22 Iſti ſunt filii Rachel qui nati ſunt ipſi Iahacob: omnes animæ, quatuordecim.
23 Et filii Dan, Huſſim.
24 Filii Nephthali, Iahſeel, & Guni, & Ieſer, & Sillem.
25 Iſti ſunt filii Bilhah, quam dedit Laban Rachel filiæ ſuæ, & peperit iſtos ipſi Iahacob: o-
mnes animæ, ſeptem.
26 Omnes animæ quæ venerunt cum Iahacob in AEgyptum, quæ egreſſæ ſunt de femore e-
ius, præter vxores filiorum Iahacob, omnes, inquam, animæ fuerunt ſexaginta & ſex.
27 Et filii Ioſeph qui nati ſunt ei in AEgypto, animæ duæ. Omnes animæ domus Iahacob quæ
ingreſſæ ſunt in AEgyptum, fuerunt ſeptuaginta.
28 Porro Iehudah miſit ante ſe ad Ioſeph ad præparandum locum ante ſe in Goſen, & vene
runt in terram Goſen.
29 Et ligauit Ioſeph currum ſuum, & aſcendit in occurſum Iſrael patris ſui in Goſen: & con
ſpectus eſt ei, & iactauit ſe ad collum eius, fleuítque ſuper collum eius adhuc.
30 Et dixit Iſrael ad Ioſeph, Moriar hac vice, poſtquam vidi faciẽ tuã: adhuc enim tu viuis.
31 Et dixit Ioſeph fratribus ſuis, & domui patris ſui, Aſcendam, & nuntiabo Pharaoni: & di
cam ei, Fratres mei, & domus patris mei, qui erant in terram Chenaan, venerunt ad me.

2 *Atque viri paſtores pecudum ſunt: quia viri pecuarii ſunt: & pecudes eorum, & boues eo-*
rum, & omnia quæ erant eis adduxerunt.
33 *Erit ergo quum vocauerit vos Pharao, & dixerit, Quod eſt opus veſtrum?*
34 *Dicetis, Viri pecuarii fuerunt ſerui tui à pueritia noſtra & vſque nunc, etiam nos, etiam*
patres noſtri. vt habitetis in terra Goſen: quia abominatio AEgyptiis eſt omnis paſtor pecudum.

1 *Et profectus eſt Iſrael.* Quia relicta terra Chanaan ſanctus vir aliò migrare cogitur, ſacrificiũ in ipſo egreſſu offert Domino, vt ſibi firmum & ratum eſſe teſtetur fœdus quod Deus ipſe cũ Patribus pepigerat. Nam quum ſoleret ſe exercere in externo Dei cultu, ſpecialis quædã fuit huius ſacrificii ratio. Et certè fulturis tunc maximè opus habuit, ne labaſceret eius fides. Priuãdus enim erat hæreditate ſibi promiſſa, & eius terræ conſpectu, quæ cæleſtis patriæ imago erat & pignus. Annon venire in mentem potuit ſe hactenus vana ſpe fuiſſe deluſum. Ergo memoriam diuini fœderis renouãs, opportunum remedium adhibet, ne à fide excidat: ideóque ſacrificat in ipſis terræ finibus, ſicuti nuper dixi. vt ſciamus aliquid fuiſſe præter conſuetum morẽ. Et hunc cultum exhibet Deo patris ſui, vt teſtetur, quanuis ab ea terra diſcedat, in quam vocatus fuerat Abraham, non tamẽ ſe deſciſcere à Deo illo in cuius cultu fuerat educatus. Inſignis ſanè conſtantia, quòd dum fame eiicitur in alienam regionem, vt ne peregrinari quidem in terra liceat cuius legitimus erat dominus: iuris tamen abſconditi ſpem animo incluſam retinet. Non ſine inuidia patrium Deum colendo, diſſidium palam habebat à reliquis gentibus. Quid autem proderat diſtincta ab omnibus religio? Quòd ergo eum non pœnitet coluiſſe Deum patris ſui, & in eius timore ac reuerentia nunc quoque perſtat: hinc colligimus quàm altas in vera pietate radices egiſſet: ſacrificio autẽ ſe confirmat, & fidem ſuam profitetur: quia licet pietas externis ſymbolis alligata non ſit, noluit tamen ea ſubſidia negligere, quorũ vſum minimè ſuperuacuum eſſe expertus erat.

2 *Et dixit Deus ad Iſrael.* Hoc modo probauit Deus ſibi placere ſacrificium Iacob, & viciſſim manum illi porrexit, vt deintegro fœdus ſuum ſanciret. Viſio nocturna ad hoc valuit vt maior conſtaret oraculo maieſtas. Iacob quidem vt docilis erat & promptus ad Dei obſequiũ, vi & terrore minimè cogendus fuit: quia tamen homo erat carne circundatus, vtile fuit quaſi præſenti Dei gloria affici, vt verbum efficacius in cor eius penetraret. Cæterùm memoria repetere conuenit quod prius docui, annexum fuiſſe verbum: quia nihil, vel parum profuiſſet muta viſio. Scimus vt ſuperſtitio libenter nuda ſpectra arripiat: quo fit vt Deum transformet. Quia autem ſine verbo nulla extare poteſt viua Dei effigies, quoties apparuit Deus ſeruis ſuis, ſimul loquutus eſt. Quare in omnibus ſignis ſemper attenti ſimus ad eius vocem, niſi velimus Satanæ præſtigiis deludi. Quòd ſi viſiones in quibus refulſit Dei maieſtas, verbo animari oportuit: qui ſigna arbitrio hominum conficta obtrudũt Eccleſiæ, nihil aliud quàm inanes profani theatri pompas oſtentant. Sicuti in Papatu quæ vocantur Sacramenta mortuæ ſunt laruæ, quæ miſeras animas à vero Deo abducunt. Notetur itaque mutua hæc relatio, quòd viſio præcedit, quæ plus dignitatis verbo conciliet, & verbum quaſi viſionis anima continuò ſequitur. Nec verò dubium eſt quin ea fuerit viſibilis gloriæ Dei ſpecies, quæ Iacob ſuſpenſum ac vacillantem non relinqueret, ſed exempta dubitatione, ſolidè eum fulciret, quò ſecurè poſſet amplecti oraculum.

3 *Iahacob, Iahacob.* Huc ſpectat repetitio, vt magis attentus reddatur. Nam eum familiariter compellans Deus, ſe melius inſinuat in eius animum: ſicuti etiam in Scriptura, comiter nos allicit, vt ſibi diſcipulos præparet. Docilitas etiam ſancti viri inde patet, quòd ſimulac perſuaſus eſt Deum loqui, ſe præſtò eſſe reſpondet. Nempe vt reuerenter excipiat quicquid dictum fuerit, ſequatur quocunque fuerit vocatus, mandatáque omnia capeſſat. Subiicitur deinde promiſſio, qua Deus ſerui ſui fidem confirmat & recreat. Quia triſtis erat in AEgyptum deſcenſus, bono & alacri animo eſſe iubet, eo quòd ſemper futurus ſit eius cuſtos: & poſtquam illic eum auxerit in gentem magnam, iterum ſit reducturus vnde nunc exire cogit. Ac præcipua quidem conſolatio in hoc cardine verſatur, quòd non perpetuò vagabitur in diuerſis exiliis, ſed tandem fruetur ſperata hæreditate. Nam quia diuini amoris, bonorum ſpiritualium, & felicitatis æternæ ſymbolum erat poſſeſſio terræ Chanaan, ſi ea fraudatus eſſet ſanctus Iacob, nihil, aut minimũ, iuuiſſet diuitiis, omníque bonorũ & opũ genere in AEgypto cumulari. Reditus autẽ qui promittitur, nõ debet intelligi de eius perſona, ſed ad poſteros ſpectat. Sicuti autẽ Iacob promiſſione fret⁹, intrepidè deſcẽdere in AEgyptũ iubetur: ita piorũ omniũ eſt illi⁹ exẽplo vires ex Dei gratia colligere, vt ſe ad parẽdũ ei⁹ mãdatis accingãt. Elogiũ

quo ſe Deus inſignit, ſuperiora oracula obſignat quæ per manus acceperat Iacob à Patribus. Cur enim non ſe potius cæli & terræ opificem nuncupat quàm Deum Iſaac, vel Abrahæ, niſi quia ex primo fœdere depẽdet dominium terræ Chanaan, quod iteratò nũc promittit? Simul etiam domeſticis exemplis animat ſeruum ſuum, ne in ſua vocatione conſtanter pergere deſinat. Minimè enim decebat, quum patrem ſuum Iſaac vidiſſet, auum quoque audiſſet, quanuis diu per ingentes moleſtias circumacti eſſent, nullis vnquam tẽtationibus ceſſiſſe, ipſum in eodem ſtadio laſſitudine confici: præſertim quum inter moriendum, tradita poſteris ſuis lampade, fidei lucem domi ſuæ ſuperſtitem relinquere ſedulò curaſſent. In ſumma, monetur Iacob, Deum ſibi per obliquos & multiplices circuitus non eſſe quærendum, quem à pueritia didicit præſidem eſſe domus Abrahæ, modò ne ab eius pietate degeneret. Cæterùm quatenus in hac parte valere debeat Patrum authoritas, alibi diximus. Neque enim Dei conſilium fuit, vel ſe hominibus ſubiicere, vel ſine delectu probare quicquid à maioribus proditum eſſet, vtpote qui toties damnat in Iudæis ſtultam Patrum imitationem: ſed in pura ſui notitia tenere Iacob.

4 *Et Ioſeph ponet manum.* Clauſula hæc addita fuit teſtandæ maioris indulgentiæ cauſa. Quãquam enim dum optabat Iacob ſibi mortuo claudi oculos manu Ioſeph, huic voto quædam implicita erat carnis infirmitas: non tamen grauatur Deus morem gerere, vt noui exilii dolorem temperet. Porro ſcimus vetuſtiſſimum fuiſſe ritum claudendi oculos: atque vt quiſque ſanguine vel amore erat proximus, fuiſſe hoc officio defunctum.

5 *Et ſurrexit Iahacob.* Surgendi verbo videtur notare Moſes, ſumpſiſſe Iacob ex viſione nouũ vigorem. Quanquam enim non exciderant aliæ promiſſiones, valde tamen opportunum fuit recentis memoriæ ſubſidium, vt terram Chanaan in corde ſuo geſtans, æquo animo ferret eius abſentiam. Quum autem dicitur ſecum tuliſſe quæcũque acquiſierat, vel poſſederat in terra Chanaan, probabile eſt vnà cum pecore veniſſe ſeruos & ancillas. Atqui in egreſſu nulla eorum fit mẽtio: imò paulo pòſt, quum ſingula familiæ capita enumerat Moſes, veniſſe dicit ſeptuaginta tantùm animas. Siquis dicat, Iacob inedia coactum ſeruos manumiſiſſe, vel caſu aliquo nobis incognito eos perdidiſſe, frigida erit diuinatio. nihil enim habet coloris, quũ induſtrius eſſet paterfamiliâs, & terrenis Dei benedictionibus floreret, nudatũ prorſus fuiſſe, vt ne ſeruulus quidem ei reſtaret. Magis probabile eſt, quum ad ſeruiles operas tracti ſunt, ſeruis quoque fuiſſe ſpoliatos in AEgypto: ſaltem non relictam illis fuiſſe copiam, cuius fiducia quicquã auderent. Quanquam autem in liberationis hiſtoria de ſeruis ſubticet Moſes, ex aliis tamen locis elicere promptum eſt, non abſque ſeruis egreſſos eſſe.

8 *Hæc ſunt autem nomina.* Recenſet filios & nepotes Iacob, donec ad ſummã numeri perueniat. Quòd autem ſeptuaginta tãtùm ponit animas, Stephanus autẽ, Act. 7. b. 14, quinque ſuperaddit, librariorum errore factũ eſſe non dubito. Infirma enim Auguſtini ſolutio eſt, quòd Stephanus per prolepſin eos annumeret qui poſtea nati ſunt in AEgypto: longè enim maior catalogus texendus fuiſſet. Deinde repugnat hoc Spiritus ſancti cõſilio, quemadmodũ paulo pòſt videbimus: quia hîc non agitur quantã ſobolẽ Iacob moriẽs ſuperſtitẽ reliquerit, ſed quo die deſcẽdit in AEgyptũ quãta ei fuerit familia. Septuagĩta animas à ſe progenitas duxiſſe narratur, vel illic reperiſſe, vt comparatio huius tã exigui numeri cũ immenſa illa multitudine quam Dominus eduxit, mirificã benedictionem magis illuſtret. Quòd autem imputandus ſit error librariis, inde cõſtat, quia apud Græcos interpretes tantũ in vnum locum obrepſit: alibi autẽ cum Hebraica ſupputatione conueniunt. Facilè autem fuit, vbi notis ſignantur numeri, corrumpi locũ vnum. Hinc etiam factum fuiſſe ſuſpicor, quia Hebraicæ linguæ fere ignari erant qui tractabant Scripturam, vt locũ in Actis vitiatum eſſe putantes, perperam verum numerũ mutarint. Sicui tamen magis placeat, Lucã rudibus & elementariis hoc dediſſe, qui Græcæ lectioni aſſueti erãt, non contendo. In verbis quidẽ Moſis nulla eſt ambiguitas, nec eſt cur nos tãtula res torqueat, in qua nihil eſt abſurdi: neque enim mirũ eſt, literam vnam alterius loco in notulis fuiſſe poſitã. Hoc magis ad rẽ pertinet, quorſum à Moſe referatur tam exiguus numerus, expendere. Nã quo minus conſentaneũ eſt, homines ſeptuaginta non ita longo tẽporis ſucceſſu in tantũ populum creuiſſe: ita inde clarius Dei gratia relucet. Atque hæc quoque ratio eſt cur numerum hunc ſæpius celebret: Fuit enim hæc minimè humana propagãdæ Eccleſiæ ratio, quum ſolitarius vixiſſet Abraham vſque ad ſenium, poſt mortem Iſaac reſtaret vnus Iacob, auctus verò mediocri familia in angulũ AEgypti cõcluſus foret, repentè ſcaturire incredibilem populũ ex fonte arido. Quòd Saul vnus ex filiis Simeonis dicitur natus ex Chananitide, quum aliorum matres non nominet Moſes, non dubito quin cõſultò probrũ generis notare voluerit. Cauerunt enim ſedulò ſancti Patres, ne ſe cõnubiis miſcerent cum gẽte illa, à qua cæleſti decreto diuiſi erãt. Quòd Moſes, perſcriptis nominib⁹ filiorũ Leæ, in epilogo

dicit fuiſſe trigintatres animas,quum tamen non plures triginta duabus poſuerit:ita accipio, Iacob primum in ordine debere cẽſeri. Nec obſtat quod dicit totidem illi fuiſſe filios vel filias ex Lea. Etſi enim propriè de filiis habetur ſermo,initium tamen ſumitur à capite. Nam quòd Hebræi Iochebed Moſis matrem ſubaudiunt,quia nimis coactum eſt,repudio. De filiabus etiã mouetur quæſtio, ánnon plures habuerit quàm duas. Si tantùm nominaretur Dina, dici poſſet expreſſam eius mentionem fieri propter ſingulare facinus quod ei contigerat. Sed quia in progenie Aſer alteram fœminam numerat Moſes, potius coniicio vel eas adhuc fuiſſe innuptas,vel ſolas. nam de vxoribus nulla hîc fit mentio.

28 *Et Iehudah miſit antè ſe ad Ioſeph.* Quia regio illa delecta fuerat à Ioſeph in hoſpitium patri, & fratribus,ideo nunc rogat Iacob,vt locum paratũ adueniens reperiat. hoc enim valet loquutio qua Moſes vtitur: nõ quòd ſibi ædes extrui & ornari poſtulet: ſed tantùm vt ſine moleſtia illic tabernacula figere liceat. Vacuum enim locum illi aſſignari oportuit,ne tumultuandi anſam incolis daret, illorum paſcua vel agros occupans. In congreſſu verò Iacob cum filio Ioſeph, Moſes vehementẽ lætitiæ affectũ exprimit, vt ſciamus ſanctos patres nõ fuiſſe humanis affectibus exutos. Tenendũ autem eſt,licet ex bonis principiis naſcantur affectus, ſemper tamen ex carnis intemperantia aliquid vitii cõtrahere: maximéque hoc habere vitioſum,quòd modum ſemper excedunt: vnde ſequitur non tollendos penitus eſſe,ſed temperandos.

31 *Et nuntiabo Phar.* Poſtquam honoris cauſa obuiam patri ſuo prodiit Ioſeph, vtilitati quoque eius proſpicit. Nam ideo cõſilium dat,vt ſe & omnes ſuos dicat eſſe pecuarios, quò locũ habitãdi à rege impetret in terra Goſen. Quanquam autem hæc continentia laude digna eſt,quòd in priuatis cõmodis nihil ſibi imperii vſurpat, ſed perinde acſi vnus eſſet è media plebe,regis nutum expectat: videtur tamen callidè prætextum comminiſci,quo regem circunueniat. Videmus quid cupierit,quum fœcunda eſſet terra Goſen, & opimis paſcuis nobilis,ea cõmoditas illexit eius animũ,vt illic patrem locare vellet: nũc verò terræ pinguedinem diſſimulans,aliũ obtẽdit colorẽ, Iacob cum ſuis filiis reiectitios eſſe homines, ideóque ſeceſſum quærere,in quo ſeorſum ab AEgyptiis habitent. Sed ſolutio huius nodi nõ admodum difficilis eſt. Regi enim ſatis ſupérque nota erat fertilitas terræ Goſen,vt fraudi vel aſtutiæ nõ fuerit locus (vt ſæpe reges nimis profuſi ſunt,multáque ſtultè dilapidãt,quia neſciunt quid largiãtur) imò Pharao ſponte non petentibus detulerat optimum & electiſſimum in regno locum. Hæc itaque eius largitio doloſè nõ fuit elicita: quia liberum ei fuit æſtimare quid daret. Et certè Ioſeph vt modeſtè ageret, neceſſe habuit hoc prætextu habitationem in terra Goſen petere. Abſurdũ enim fuiſſet,vel ſaltem nimis ruſticum, homines obſcuros, & nouos inquilinos,ſedem in optimo & commodiſſimo loco ſibi petere, quaſi iure in ipſos competeret optio. Suo igitur & patris pudori vt conſulat Ioſeph,cauſã aliã adducit,quæ perinde vera erat. Nam quũ à paſtorũ conſuetudine abhorreant AEgyptii, regem admonet commodum illic fore ſeceſſum. In eo nulla eſt ſimulatio,quia alibi nuſquam quietum hoſpitium patebat. Cæterùm tametſi ſanctis Patribus durum fuit ita probroſè reiici, & quaſi fœtere toti populo,hæc tamẽ ignominia, qua notati ſunt, maximè illis profuit. Nam AEgyptiis permixti,huc illuc diſpergi poterant: nunc quia deteſtabiles ſunt,& indigni reputantur communi conſuetudine, in hoc diuortio mutuã inter ſe vnitatem melius fouent, nec diſſipatur Eccleſiæ corpus, quod Deus à toto mundo ſegregauerat. Sic Dominus ſæpe nos à mundo contemni vel reiici permittit,vt ab eius ſordibus liberi & ſoluti,ſanctitatem colamus. Denique non patitur nos illigari terræ vinculis,vt in cælum feramur.

CAPVT XLVII.

ET venit Ioſeph,& nuntiauit Pharaoni, & dixit,Pater meus, & fratres mei, & pecudes eorum,& boues eorum,& omnia quæ erant eis, venerunt è terra Chenaan: & ecce,ſunt in terra Goſen.

2 *Et de extremis fratribus ſuis cepit quinque viros, & ſtatuit eos ante Pharaonem.*

3 *Tunc dixit Pharao ad fratres eius, Quæ ſunt opera veſtra? Et dixerunt ad Pharaonem, Paſtores ouium ſunt ſerui tui,etiam nos,etiam patres noſtri.*

4 *Et dixerunt ad Pharaonem, Vt peregrinaremur in hac terra,venimus,quia non eſt paſcuum pecudibus quæ ſunt ſeruis tuis. grauis enim fames eſt in terra Chenaan: nũc igitur habitent quæſo ſerui tui in terra Goſen.*

5 *Et dixit Pharao ad Ioſeph,dicendo, Pater tuus & fratres tui venerunt ad te.*

6 Terra AEgypti coràm te eſt, in optimo terræ huius habitare fac patrem tuum, & fratres tuos, habitent in terra Goſen. Et ſi cognoueris quòd ſint inter eos viri robuſti, pones eos præfectos pecorum ſuper ea quæ ſunt mihi.

7 Poſtea adduxit Ioſeph ipſum Iahacob patrem ſuum, & ſtatuit eum coram Pharaone, & ſalutauit Iahacob ipſum Pharaonem.

8 Et dixit Pharao ad Iahacob, Quot ſunt dies annorum vitæ tuæ?

9 Et dixit Iahacob ad Pharaonem, Dies annorum peregrinationum mearum ſunt triginta & centum anni: pauci & mali fuerunt dies annorum vitæ meæ, & non attigerunt dies annorum vitæ patrum meorum in diebus peregrinationum ſuarum.

10 Et ſalutauit Iahacob ipſum Pharaonem, & egreſſus eſt à facie Pharaonis.

11 Et habitare fecit Ioſeph patrem ſuum & fratres ſuos, & dedit eis poſſeſſionem in terra AEgypti, in optimo terræ, in terra Rahameſes, quemadmodum præceperat Pharao.

12 Et aluit Ioſeph patrem ſuum, & fratres ſuos, & omnem domum patris ſui pane, vſque ad os paruuli.

13 At panis non erat in omni terra: grauis enim fames erat valde, & elanguit terra AEgypti & terra Chenaan propter famem.

14 Et collegit Ioſeph omnem pecuniam quæ inuenta eſt in terra Chenaan pro alimento quòd ipſi emebant, & intulit Ioſeph pecuniam in domum Pharaonis.

15 Et conſumpta eſt pecunia è terra AEgypti, & è terra Chenaan: & venit omnis AEgyptus ad Ioſeph, dicendo, Da nobis panem: & vtquid moriemur coram te? defecit enim pecunia.

16 Tunc dixit Ioſeph, Date pecudes veſtras, & dabo vobis pro pecudibus veſtris, ſi defecit pecunia.

17 Et adduxerunt pecudes ſuas ad Ioſeph, & dedit eis Ioſeph panem pro equis, & pro grege pecudum, & pro armento boum, & pro aſinis, & ſuſtentauit eos pane pro omnibus gregibus illorũ anno ipſo.

18 Finitus verò eſt annus ipſe, & venerunt ad eum anno ſecundo, & dixerunt ei, Non abſcondemus à domino meo, quòd integra pecunia, & grex iumentorum apud dominum meum: non remanſit coram domino meo præterquam corpus noſtrum, & terra noſtra.

19 Vtquid moriemur in oculis tuis, etiam nos, etiam terra noſtra? eme nos, & terram noſtram pro pane, & viuemus nos & terra noſtra ſerui Pharaonis: da ſemen, & viuemus, & non moriemur, & terra non deſolabitur.

20 Et emit Ioſeph omnem terram AEgypti pro Pharaone. vendiderunt enim AEgyptii vnuſquiſque agrum ſuum, quia inualuerat ſuper eos fames: & fuit terra ipſi Pharaoni.

21 Et populum tranſire fecit ad vrbes ab extremitate termini AEgypti vſque ad extremitatem eius.

22 Tãtummodo terram ſacerdotũ non emit, quia pars ſacerdotibus erat à Pharaone, & comedebant partem ſuam quam dederat eis Pharao: idcirco non vendiderunt terram ſuam.

23 Tunc dixit Ioſeph ad populum, Ecce, emi vos hodie, & terram veſtram Pharaoni: ecce, vobis ſemen, & ſeretis terram.

24 Et erit, è frugibus dabitis quintam partem Pharaoni, & quatuor partes erunt vobis pro ſemine agri, & pro cibo veſtro, & eorum qui ſunt in domibus veſtris, & ad comedendum pro paruulis veſtris.

25 Et dixerunt, Viuificaſti nos, inueniamus gratiam in oculis domini mei, & erimus ſerui Pharaonis.

26 Et poſuit illud Ioſeph in ſtatutum vſque ad diem hanc ſuper terram AEgypti Pharaoni pro quinta parte: terra tamen ſacerdotum duntaxat non fuit Pharaoni.

27 *Et habitauit Iſrael in terra AEgypti, in terra Goſen: & ſtationem habuerũt in ea, & creue*
runt, & multiplicati ſunt valde.
28 *Et vixit Iahacob in terra AEgypti ſeptemdecim annos: & fuerunt dies Iahacob anni vitæ*
eius, ſeptem anni & quadraginta & centum anni.
29 *Appropinquauerunt autem dies Iſrael vt moreretur, & vocauit filium ſuum Ioſeph, & di-*
xit ei, Si quæſo inueni gratiam in oculis tuis, pone quæſo manum tuam ſub femore meo, & facies
mecum miſericordiam & veritatem, Ne quæſo ſepelias me in AEgypto.
30 *Et dormiam cum patribus meis, & tolles me ex AEgypto, & ſepelies me in ſepulchro eorũ.*
Et dixit, Ego faciam ſecundum verbum tuum.
31 *Et dixit, Iura mihi: & iurauit ei, & incuruauit ſe Iſrael ad caput lecti.*

1 *Et uenit Ioſeph.* Obliquè ſe inſinuat Ioſeph, vt habitationem fratribus ſuis à rege obtineat in terra Goſen. Hæc tamen modeſtia (vt diximus) vafritie caret. Nam & Pharao ſtatim agnoſcit quid ille cupiat: & liberaliter ei concedit, præfatus terram Goſen bonitate excellere. Vnde colligimus, iudicio non ignorantia dediſſe quod dabat: nec ignarum fuiſſe voti Ioſeph: quanquam ſimpliciter petere non auderet quod eſſet optimum. Quòd ſubſiſtere in ea regione patrem iuſſit cum maiori fratrum parte, facilis eſt excuſatio. Neque enim pecus ſecum trahere poterant: nec relicto pecore, venire ad regem ſalutandum, donec attributa illis eſſet ſtatio, vbi fixis tabernaculis res ſuas componerẽt. Fuiſſet enim parum ciuile, nondum audito regis permiſſu, locum velut ſibi addictum occupare. Suſpenſi ergo in regione illa hærent, donec cognita regis voluntate, certius conſtituãt domum ſuam. Quòd Ioſeph *quinque ex fratrum extremitate adduxit,* vulgò ita exponunt, qui minus proceræ ſtaturæ erant fuiſſe adductos in conſpectum regis: quia timẽdum erat ne robuſtiores in militiam traheret. Sed quoniam Hebræis קצה, vtrãque extremitatem ſonat, principii ſcilicet ac finis, aſſumptos fuiſſe arbitror non ex primis & vltimis, vt illorum intuitu de omnium ætate iudicium rex faceret.

3 *Paſtores ouium.* Fuit hæc confeſſio parum honorifica filiis Iacob, ac præſertim ipſi Ioſeph: cuius ſumma & propè regia dignitas turpi macula notabatur. Erat enim apud AEgyptios (vt diximus) hoc pudẽdum & infame vitæ genus. Cur ergo Ioſeph quod in manu erat conſilium non cepit, vt fratres ſuos vel ad agriculturam, vel ad aliam quanuis honeſtam & liberalem artem traduceret? non enim vitæ paſtoritiæ ſic erant addicti vt eſſent agriculturæ prorſus expertes: vel quin poſſent aſſueſcere ad alias viuendi rationes. Atque vt non ſtatim ſe ciſſent quæſtũ, videmus quàm parata illis fuerit regis liberalitas. Nec verò difficile erat aulicis muneribus illos ornari. Quî fit ergo vt eos Ioſeph ſciens ac volens ignominiæ ſubiiciat, cui adiunctum erat priuatum ipſius dedecus: niſi quia non magnopere curat temporalem illum cõtemptum? Fuiſſet hoc initio plauſibile, ſplendidè viuere inter AEgyptios: ſed affixi fuiſſent exitiali nido. Nunc ſordida & contemptibilis viuendi ratio interſtitium eſt quo ſeparãtur ab AEgyptiis: imò Ioſeph conſultò videtur dare operam vt nobilitas quam ſibi acquiſierat, momẽto excidat: ne poſteros teneat in AEgypto demerſos, ſed potius coaleſcant in corpus auitæ familiæ. Quòd ſi non venit illis hæc ratio in mentem, minimè tamen dubium eſt quin eorum linguas gubernauerit Dominus vt occurreret noxiæ mixturæ, purúmque & diſcretum retineret Eccleſiæ corpus. Hic quoque locus docet quãto ſatius ſit vel extremum angulum tenere in atrio Domini quàm extra Eccleſiã occupare media palatia. Ideo ne moleſtũ nobis ſit mundi cõtemptu & probris redimere ſacram cum filiis Dei vnitatem: ſicuti eam Ioſeph omnibus AEgypti lautitiis prætulit. Quòd ſiquis aliter purè Deo ſeruire non poteſt quàm ſi mundo ſe fœtidum reddat, hîc omnis faceſſat ambitio. Hoc erat conſilium Dei, ſub infamia concluſos tenere filios Iacob, donec illos in terram Chanaan reſtitueret: quò igitur ſe integros ſeruent ad liberationẽ ſibi promiſſam, ſe pecuarios eſſe non diſſimulãt. Cauendũ ergo ne inanis honoris cupiditas nos efferat, vbi Dominus non alium ſalutis modum oſtendit quàm ſi in ordinẽ cogamur. Quare libenter ſimus ignobiles ad tempus, vt nos olim Angeli in ſocietatem æternæ ſuæ gloriæ recipiant. Hoc etiam exemplo monentur qui educati ſunt in vilibus opificiis, non eſſe cur illos ſuæ ſortis pudeat. Satis enim ſupérque illis eſſe debet quòd vitæ ratio quam ſequuntur, legitima eſt ac Deo grata. Pudore etiam non vacabat altera confeſſio, vbi dicunt *fame coactos ad peregrinandum ueniſſe.* ſed inde emerſit non pœnitẽdus fructus. Nã quòd pauci & famelici deſcendunt: deinde infamia notati, vt vix quiſquam eos alloqui dignetur: ex iis tenebris illuſtrior deinde refulſit Dei gloria, quum ingentem populum mirabiliter tertio ſeculo eduxit.

5 *Et dixit Pharao ad Ioſeph.* Quòd non fuit offenſus Pharao quum ſibi locum ad peregrinandum dari peterent, Dei gratiæ tribuendum eſt. Nam ſcimus nihil reges indignius ferre quàm beneficia ſua reſpui. Domicilium perpetuum illis offert Phararo, animum verò potius ad diſceſſum adiiciunt. Siquis hoc modeſtiæ adſcribat, quia ſuperbũ fuiſſet petere ius ciuitatis, vt eodem cum indigenis iure viuerẽt, habet hoc quidem nonnihil coloris, ſed tamẽ vanum eſt. nam dum ſe poſtulant admitti hoſpites & inquilinos, in tempore ſibi cauent, ne vinculo ſeruitutis obſtrictos habeat Pharao. Notum eſt illud Sophoclis, Ὅστις δὲ πρὸς τύραννον ἐμπορεύεται, Κείνου 'στὶ δοῦλος, κἂν ἐλεύθερος μόλῃ. Operæ pretiũ ergo fuit filiis Iacob, ab ipſo limine teſtari. qua lege habitare cuperent in AEgypto. Ac tanto minus excuſabilis fuit crudelitas, quum aduerſus pactum fuerunt tam duriter oppreſſi, nec illis permiſſus exitus, quẽ diſertè ſtipulati fuerãt. Dicit quidem Iſaias prætextum aliquem fuiſſe AEgyptio regi in hac parte, quia ſpõte in eius ditionem ſe contulerant filii Iacob: ſed per comparationem loquitur, vt grauius accuſet Aſſyrios qui poſteros Iacob in patria ſua quietos armis inuaſerant: atque inde expulerant iniuſta violentia. Ergo ius hoſpitale ſceleſtè violatum fuit quum ſeruiliter oppreſſi ſunt Iſraelitæ, & negatus in patriam reditus, de quo tacitè pepigerant, quum profeſſi fuerant ſe illic fore hoſpites: nam à rege fides & humanitas præſtanda erat, ſemel in patrocinium ſuum receptis. Itaque ſibi coram Deo cauerunt filii Iſrael, vt de AEgyptiis poſſent meritò conqueri. Sed quia ſecũdum carnem nihil illis profuit data à rege fides, illorum exemplo fideles ſe ad patiẽtiam erudiant. Hoc enim ſolenne eſt, vt quiſquis aulam tyranni ingreditur, neceſſe habeat libertatem in limine deponere.

6 *Terra AEgypti.* Non tantùm hoc refertur, vt ſciamus humaniter exceptam fuiſſe domũ Iacob, ſed etiam nihil datum fuiſſe à Ioſeph niſi regis mandato. Nam quo maior erat eius poteſtas, eo reſtrictior eſſe debuit, ne liberalis de regis ſubſtantia tam ipſum quam populum fraudaret. Atque vtinam valeret apud proceres mundi hæc moderatio, vt ſe in priuatis negotiis non aliter gererẽt quàm ſi eſſent plebei: nunc verò nulla illis videtur ſua poteſtas, niſi eam experiantur peccandi licentia. Quanquam autem Ioſeph regis permiſſu in optimis paſcuis ſuos locat, non tamen in altera parte vtitur regis beneficio, vt præfectos ordinet regii pecoris: non tantùm quia hæc vtilitas inuidiam illis conflaſſet apud multos, ſed quia nolebat tali illecebra implicari.

7 *Et adduxit Ioſeph ipſum patrem Iahacob.* Tametſi vno contextu narrat Moſes adductum fuiſſe Iacob ad regem, non tamẽ dubito quin aliquid temporis interceſſerit, nempe donec locum in quo ſtaret adeptus, familiam tutius & magis ſoluto animo relinqueret: & ſimul ipſe paulìſper refectus foret ex itineris laſſitudine. Quum autem dicitur Pharaoni benedixiſſe, hoc verbo non vulgaris & profana ſalutatio notatur à Moſe, ſed pia ſanctáque ſerui Dei precatio. Salutãt enim filii huius ſeculi reges & principes honoris cauſa, ad Deum verò minimè aſſurgunt. Aliter Iacob, qui ciuili reuerentiæ adiunxit pium illud ſtudium, vt regis ſalutem commendaret

Ierem. 29.b.7. Deo. Atque hanc regulam præſcribit Iudæis Ieremias, vt pro pace Babylonis orẽt, quandiu in

1.Tim.2.a.1. exilio viuendum erit: quia pax illius terræ & imperii in ſe contineat illorum pacem. Si hoc officium miſeris captiuis iniungitur, quibus per vim extorta fuit libertas, & erepta patria, quanto plus regi tam humano & benefico debuit Iacob? Cæterùm qualeſcunque ſint qui dominãtur, iubemur publicas pro ipſis preces concipere. Ergo eadem priuatim à ſingulis ſubiectio requiritur.

8 *Quot ſunt dies annorum.* Hæc familiaris interrogatio confirmat, comiter & abſque faſtu exceptum fuiſſe Iacob: ſed reſponſio longè plus habet momenti, quòd tempus peregrinationis ſuæ definit centum & triginta annos. Nam hinc colligit Apoſtolus ad Hebræos cap. 11. c.13.d.16, memorabilem illam doctrinam, quòd Deus non erubuerit vocari ipſorũ Pater, quia ſe aduenas & hoſpites confeſſi ſunt in terra. Vnius quidem hominis duntaxat hîc fit mentio: ſed quia ſic imbutus erat à patribus, & eãdem filiis diſciplinam per manus tradidit, communiter omnes inſignit Apoſtolus eodem elogio. Ergo ſicuti eos non puduit vagari toto vitæ curſu, & exteros atque inquilinos probroſè vocari quocunque veniſſent: ita Deus incõparabili honore ipſos dignatus eſt, vt cæli eſſent hæredes. Atqui (vt prius dictum fuit) nullis vnquam magis propria & hæreditaria fuit in mundo ſedes quàm ſanctis patribus terra Chanaan. Dicitur quidem Dominus funiculum iecíſſe, vt ſingulis gentibus ſuos terminos attribueret: ſed æterna poſſeſſio per continuos ætatum gradus nulli vnquam genti promiſſa fuit ſicuti poſteris Abrahæ. Quo igitur animo nos mundum incolere oportet, in quo nulla nobis certa quies vel fixa ſtatio promiſſa eſt? Quin potius hæc communis omnium piorum conditio ſub regno Chri-

1.Cor.4.c.11. ſti deſcribitur à Paulo, vt ferantur inſtabiles: non quòd exiliis ſinguli peræquè iactentur, ſed quia Dominus omnes ſuos, ne affixi ſint nidis terrenis, quaſi tubæ ſonitu ad peregrinandum

vocat.Ergo ſiue in patria quis maneat, ſiue locũ ſubinde mutare cogatur, in hac meditatione ſe probè exerceat,hoſpitari ſe ad breue tempus in terra, donec confecto curſu in cæleſtem patriam migret.

9 *Pauci & mali fuerunt dies annorum vitæ meæ.* Videtur malignè conqueri Iacob quòd exiguo tempore vixerit,deinde quòd intra exiguum temporis ſpatiũ multas & graues ærumnas pertulerit:cur non potius ingentes ac multiplices Dei gratias recenſet, quæ ſatis ad malorum omne genus compenſationem valebant? Adde quòd de vitæ breuitate indigna eſt eius querimonia. Cur enim illi ſeculum vnum, & tertia pars alterius nõ ſufficit:verùm ſiquis rite verba expendat,ſuam potius gratitudinem teſtatur,celebrans Dei bonitatem erga patres ſuos. Neque enim tam deplorat ſuum ſenium quàm vigorẽ patribus diuinitus collatum extollit.Certè nouum & inſolens non erat,videre hominem illa ætate fractũ & caducum, & iam propinquum ſepulchro.Quare hæc (vt dixi)comparatio tantùm ad laudem Dei ſpectabat, cuius maior erga Abraham & Iſaac extiterat benedictio. Cæterùm patribus ſe non cõparat in miſeriis, quaſi illi indulgentius tractati fuerint, quos ſcimus omnibus tentationum modis ad extremũ fuiſſe probatos:ſed negat ſe ad illorum annos accedere.acſi diceret, Ego quidem ad eos annos prouectus ſum quibus matura ſenectus aliis eſſe ſolet, imò iuſtus vitæ terminus completur,atqui patribus meis vitam prorogauit Dominus,vt longè exceſſerint.De malis autem diebus ideo meminit,ſignificans non tã annis ſe fractum eſſe & confectũ quàm laboribus & moleſtiis. acſi diceret, Poterant adhuc in me vigere integri ſenſus, niſi quòd & continuis laboribus,& triſtiſſimis curis,& grauiſſimis miſeriis exhauſtæ fuerunt vires. Videmus nunc vt nihil minus in animo habuerit ſanctus vir quàm expoſtulare cum Deo. Videtur tamen abſurdum eſſe quòd vitam ſuam breuiorem faciat quàm patrum. Vnde enim diuinat ſibi tantulum adhuc reſtare, vt non pertingat vſque ad illorum annos? Siquis excipiat eum ex debili & ſemimortuo corpore feciſſe coniecturam,parum firma erit ſolutio.Iſaac enim triginta ante mortem ſuam annis obtuſo iam viſu & tremulis membris erat.Sed nihil abſurdi eſt quòd Iacob, acſi ante oculos eſſet ſepulchrum,morti ſe in ſingula momenta deſtinet. Incertum tamẽ,quãtum temporis arcano Dei conſilio ſibi decretum foret.Quare de vita reſidua ſecurus perinde loquitur,acſi poſtridie moriendum foret.

12 *Et aluit,&c. uſque ad os paruuli.* Quidam os paruuli exponunt, acſi aluiſſet Ioſeph patrem & totam familiam, ſicuti pueris in os cibus ingeritur: ac putãt emphaticam eſſe locutionem, quòd in fame non magis ſoliciti fuerint de comparando victu quàm pueri qui ne manũ quidem ad cibum extendunt. Alii vertunt Pubem : ſed neſcio quo ſenſu. Alii ſimpliciter accipiũt pro ratione & numero paruulorum. Mihi genuinus eſſe videtur ſenſus, quòd omnes à maximo vſque ad minimũ pauerit.Non defuit ergo panis vniuerſæ domui Iacob, quia cura Ioſeph prouiſum fuit vt ſuppeterent alimenta vſque ad paruulos. Hoc modo commẽdat Moſes tam Dei clementiã quàm pietatem Ioſeph. neque enim vulgare exemplum fuit quòd eſurientibus agricolis ſecurè paſti fuerunt ſuo demenſo,quibus granum tritici non erat.

13 *Elanguit terra.* Hoc memorabile fuit Dei iudicium, quòd regiones fertiliſſimæ, quæ annonam longinquis & trãſmarinis gentibus ſuppeditant,ad tantam inopiam redactæ fuerint, vt fere tabeſcerent. Verbum quidem להה quo vtitur Moſes duobus modis exponitur.Quidam dicunt præ fame ad inſaniam compulſos fuiſſe: alii vſqueadeo cibo fuiſſe deſtitutos vt deficerent :ſed vtrouis modo accipere libeat,videmus aliorum nutritios tunc prorſus famelicos fuiſſe.Itaque nõ eſt quòd ſuæ abundantiæ cõfidant qui colunt feraces agros,ſed agnoſcant largum prouentum non tam emergere ex terræ viſceribus quàm arcana Dei benedictionẽ cælo ſtillari,vel potius deffluere.Nulla eſt enim tanta pinguedo quæ non mox ſterilleſcat,vbi ſaltem Deus aſperſerit loco pluuiæ.Interea oculos vertere conuenit in iſtud ſingulare Dei beneficium,quòd ſuos aluit in media fame, quemadmodum habetur Pſal.37.b.19.Cæterùm ſi nos inedia probare velit Deus,ſimul rogandus eſt vt nos ad tolerandam æquo & manſueto animo eſuriem formet,ne ſimiles truculentis,imò rabioſis feris,tumultuemur. Quãquam autem credibile eſt,efferbuiſſe grauès motus in diuturna penuria(ſicuti fertur veteri prouerbio, Ventrẽ non habere aures) ſimplicior tamen mihi videtur ſenſus,quòd fami ſuccubuerint AEgyptii & Chananæi,atque ita velut exanimes iacuerint.Porro hoc etiam conſilio Moſes famis hiſtoriã proſequitur,vt inde pateat euentu fuiſſe probatum vaticinium Ioſeph: & eius ſolertia & induſtria tam bene ac dextrè occurſum fuiſſe maximis periculis ,vt meritò AEgyptus ſalutis ſuæ authorem agnoſcere deberet.

14 *Et collegit.* Primò docet Moſes bene & feliciter ceſſiſſe regi AEgyptio, quòd rei frumentariæ procurationem arbitrio vnius Ioſeph permiſerit.Deinde ſinceram & fidam adminiſtrationem ipſius Ioſeph laudat.Scimus quàm pauci regias pecunias attrectent, qui non ſe coin-

quirent peculatu. In tantis verò pecuniæ aceruis non minor erat prædādi licentia quàm difficilis continentia. Moſes verò dicit, quicquid collegerat pecuniæ Ioſeph, attuliſſe in domum regis. Rara hæc & incomparabilis fuit integritas, inter tantos aceruos puras ſeruare manus. Nec verò fieri potuit vt ſe adeo temperanter gereret, niſi frænum illi fuiſſet Dei vocatio. Nam quos ambitio cohibet à furtis & rapacitate, niſi hominum oculos & iudicia timerent, ſtatim manus extenderent ad prædam. Ioſeph autem ſine teſte peccare potuit: vnde ſequitur purum Dei timorem viguiſſe in eius animo. & tamen non deerāt plauſibiles & ſatis bene fucati prætextus ad furti excuſationem. Quum tyranno ſeruias, cur non tibi liceat partem aliquam lucri in tuum commodum ſubducere? Quo magis apparet ſolida probitate fuiſſe munitū, quando illecebras omnes repulit, ne ex alieno per fraudem diteſcere cuperet.

15 *Et conſumpta eſt pecunia.* Non intelligit Moſes quicquid fuit numorum in AEgypto, redactum fuiſſe in fiſcos regis: nam multi erant ex aulicis proceribus à fame immunes: ſed ſimplex ſenſus eſt, omnes fere fuiſſe exhauſtos, vt iam vulgo pecunia non ſufficeret ad emendum frumentum: & tandem extrema neceſſitas ad ſecundum remedium, de quo paulo pòſt loquetur, AEgyptios compulerit. Porro tametſi videntur deſperatione accenſi, procaciter inſurgere contra Ioſeph: contextus tamen oſtendit nihil minus fuiſſe illis propoſitum quàm contumacia ſua terrere cuius miſericordiam ſuppliciter implorant. Quare hæc interrogatio, *Cur moriemur coram te?* non aliò tendit quàm ipſos eſſe perditos niſi ſubueniat eius clementia. Sed quæritur quomodo vitam tolerauerint Chananæi. Certè dubium non eſt quin grauis peſtilentia inediæ comes multos abſtulerit, niſi ſubuectum ſit ab aliis regionibus, vel herbis ac radicibus miſerè victitarint. Et fortè non tanta illic fuit ſterilitas quin dimidiam vel tertiam victus ſui partem ex agris colligerent.

16 *Date pecudes veſtras.* Miſerabile fuit illud ſpectaculum, & quod ferreos animos flectere deberet, videre diuites agricolas, qui prius aliis quoque repoſitam habebāt in ſuis horreis annonam, nunc victum mēdicare. Itaque crudelis videri poſſet Ioſeph, quòd inopibus & exhauſtis panem gratis non erogat, ſed eos etiam ſpoliat omni pecore, ouibus & aſinis: ſed quia alienū negotium tractat Ioſeph, eius rigorē crudelitatis damnare non audeo. Si per ſeptē annos fertiles vi extortum eſſet frumentum ab inuitis, nunc tyrannicè pecudes & armenta illis eriperet: ſed quia liberū illis fuit in priuatis horreis recōdere quòd regi vendebant, nūc iuſtas ſocordiæ ſuæ pœnas luunt. Nec aliud cernebat Ioſeph quàm diuinitus eos nudari, vt vnus rex diteſceret omnium ſpoliis. Adde quòd quum illi fas eſſet venale frumentum exponere, mutare cum pecoribus licuit. regis certè erat frumentum: cur ego pretiū ab emptoribus nō exigeret? Atqui pauperes erant, ideóque ipſorum inopiæ ſuccurri æquum fuit. Si valeat hæc regula, illicita erit maior pars emptionum. nemo enim quod poſſidet libenter vendit. Quare ſi iuſta fuit pecoris æſtimatio, nondum video quid in facto Ioſeph reprehenſione dignum ſit: præſertim quum rē propriam nō ageret, ſed creatus eſſet rei frumentariæ præfectus, ea lege vt regi, non ſibi, lucrū acquireret. Siquis excipiat, debuiſſe ſaltem hortari regem vt vberrimo pecuniæ quæſtu contētus foret: reſpondeo, ex multis pauca obiter narrari à Moſe. Cuiuis autem conijcere promptū eſt, tanti momenti negotium non fuiſſe tranſactum à Ioſeph inconſulto rege & inſcio. Quid autem ſi conſiliariis hæc viſa ſit æqua moderatio, vt pro ſuis pecoribus alimenta in totum annum ſumerent agricolæ? Denique quum ſtemus & cadamus vnius Dei arbitrio, quod Lex eius in medio relinquit, damnare noſtrum non eſt.

18 *Et venerunt ad eum anno ſecundo.* Annum ſecundum Moſes nō à fame ſupputat, ſed ex quo defecerat pecunia. Quia verò finem ſterilitati inſtare ex oraculo ſciebant, non in victum modò frumentum ſibi dari poſtulant, ſed in ſationem quoque. vnde apparet, nimis ſerò eos ſapere, ac neglexiſſe vtilem Dei admonitionem, quo tempore ſibi in futurum proſpicere debuerant. Porro non commemorant ſibi deeſſe pecuniam & pecora, vt expoſtulent cum Ioſeph, quaſi iniquè ab eo nudati fuerint: ſed vt admoneant, hoc vnum reſtare vt agris ſuis redimāt victum & ſemen, ſéque non aliter fore ſaluos niſi ad hanc pactionem deſcendat Ioſeph. Impudentiæ enim fuiſſet nihil pretii vel compenſationis offerre. Præfantur autem nihil ſibi eſſe ad manū, ideóque actum eſſe de ſua vita, niſi agros emere velit Ioſeph. atque vt miſericordiam eliciant, iterum rogant cur ſineret ipſos mori, adeóque agros ipſos. Hæc enim eſt mors terræ, quū deſeritur eius cultura, vt in vaſtitatem redacta, nihil amplius proferat.

20 *Et emit Ioſeph omnem terram.* Hìc verò crudelis & inexplebilis auaritiæ cumulum eſſe quiſpiam putaret, quòd miſeris agricolis Ioſeph agros etiam eripit, ex quorum prouētu regnum aluerant. Sed iam prius oſtendi, niſi damnare libeat quoduis emptionum genus, non eſſe cur factum Ioſeph culpetur. Siquis dicat abuſum eſſe ipſorum inopia, hoc vnum ad excuſa-

tionem ſufficit, quòd nullæ eius inſidiæ, nulla circumuentio, nulla vis, nullæ minæ ad hãc neceſſitatem compulerunt AEgyptios. curauit bona fide, pariquc induſtria regis negotium: imperio functus eſt ſine violẽtis edictis. Vrgente fame licuit venale exponere triticum tam diuitibus quàm pauperibus: pecora deinde non minus emere licuit. nunc ad extremum cur fas nõ eſſet iuſto pretio agros regi acquirere? Huc accedit quòd nihil extorquet, ſed ex eorum poſtulato cum ipſis tranſigit. Fateor quidem non promiſcuè ſumẽdum eſſe quicquid offertur. nam ſi durior premit neceſsitas, qui eam quouis modo cupit effugere, ad iniquas pactiones deſcendet. Ergo quum quis ad ſe fraudandum nos inuitat, non ideo protinus ſumus excuſabiles: ſed ego Ioſeph non hoc tãtùm colore defendo, quòd vltro illi ſuos agros detulerint AEgyptii, qui vitam quauis mercede redimere parati fuiſſent: hoc dico, ſimul debere expẽdi, ſeruatam ab eo fuiſſe æquitatem, quanuis nihil illis reſiduum fecerit. Durior fuiſſet conditio ſi fuiſſent addicti in perpetuam ſeruitutẽ: nunc libera corpora illis concedit, ac tantùm de agris paciſcitur, quos fortè maior pars populi à pauperibus emerat. Si veſtibus nudaret quos frumento paſcit, hoc eſſet obliquè & lentè eos iugulare. Quid enim intereſt, faméne an frigore hominem mori cogam? Ioſeph autem AEgyptiis ita ſuccurrit vt in poſterum liberi ſint, & ſuo labore mediocrem victum comparent. Quanuis enim ſedes permutent, omnes tamen creantur regis villici: neque agros tantùm, ſed inſtrumenta quæ emerat, illis remittit Ioſeph. Vnde apparet quam potuit clementiam ipſum adhibuiſſe ad eos leuandos. Interim caueant qui nimis ad rem ſunt attenti, ne falſò prætexant exemplum Ioſeph: quia certum eſt, vitioſos eſſe coram Deo contractus omnes qui ad charitatis regulam non formantur: & æquitate illa, quæ intus nobis arcano naturæ ſenſu dictatur, ſic agendum eſſe cum aliis vt nobiſcum agi volumus.

21 *Et populum tranſire fecit ad urbes.* Acerba quidem fuit hæc tranſportatio: verùm ſi reputamus quanto ſatius fuerit aliò migrare, vt liberi coloni eſſent, quàm glebæ affixos ad ſeruiles operas mancipari: nemo non fatebitur tolerabile, imò humanum fuiſſe hoc imperium. Si coluiſſet quiſque agrum ſuum ex more, grauis viſa eſſet tributi exactio. Mediam ergo rationem excogitat Ioſeph, quæ nouum & inſolitum onus mitiget, nouos agros, impoſito tributo, aſsignãs. Exponi etiam aliter poſſet hic locus, quòd Ioſeph omnes agricolas tranſire in ciuitates fecerit, vt illic acciperẽt annonam, & publicas tabulas conficerent. Si placeat hic ſenſus, quòd olim diſtincta fuit AEgyptus in prouincias, quæ poſtea vocatæ ſunt νομοὶ, probabile erit hinc ductam fuiſſe originem. Et certè tam regi priuatim quàm communiter toti populo damnoſa hæc traductio fuiſſet, quòd peritiam & vſum in nouas ſedes afferre non poterant. Quia tamẽ res non eſt magni momenti, & ambigua eſt verbi ſignificatio, in medio relinquo.

22 *Tantummodo terram ſacerdotum.* Excepti à communi lege fuerunt ſacerdotes, quòd rex illis demenſum præberet. Dubium quidem eſt fueritne præſentis neceſsitatis hoc ſubſidium, an ſolitus fuerit eos ſuo ſumptu alere. ſed quia de eorum agris meminit Moſes, in illam coniecturam potius inclino, quòd quũ prius eſſent locupletes, quia ſterilitas illis quoque ſuum reditũ abſtulerat, priuilegio eos rex ornauerit. hinc factũ eſt vt immunes eorum agri manerent. Quãquam de ſtatu illius terræ multa ſine iudicio fabulantur veteres hiſtorici. Quòd tamen dicunt agricolas exigua mercede contentos, regi & ſacerdotibus ſerere & metere, neſcio an ex hac lege Ioſeph profectum ſit: ſed illis omiſſis, magis ad rem pertinet notare quod Moſes diſertè teſtatum eſſe voluit, nempe profano regi ſingulare fuiſſe ſtudium diuini cultus, dum ſacerdotes gratis aluit, vt eorum agris & facultatibus parceret. Nempe hoc nobis ſpeculum ponitur ante oculos, in quo cernamus infixum eſſe hominibus pietatis ſenſum, quem prorſus delere nequeunt. Quòd tales aluit ſacrificos Pharao, qui ſuis impoſturis dementabant populum, non minus prauæ quàm ſtultæ ſuperſtitionis fuit: hoc tamen per ſe conſilium laude dignum fuit, quòd Dei cultum iacẽre paſſus non eſt: quod breui futurum erat ſi fame deficerent ſacerdotes. Vnde colligimus quàm ſedulò cauendum ſit, ne præpoſtero zelo quicquam tentemus: quia nihil procliuius eſt in tanta naturæ humanæ corruptela quàm vt religio in friuolas nugas degeneret. Cæterùm quia ex recto principio manauit inconſiderata hæc deuotio, (vt loquuntur) quid noſtris principibus agendum eſt qui Chriſtiani cenſeri volunt? Quum adeo ſolicitus fuerit Pharao de ſuis ſacrificis, vt in ſuum & totius regni exitium aleret, ne erga fictitios deos eſſet impius: quantum ſacrilegium eſt, ab his negligi legitimos probóſque ſacrorum miniſtros, quorum [illegible]eram Deo probari, ſibíque ſaluificam eſſe norunt? Sed quæritur an fas fuerit ſancto Ioſeph ſuſcipere hanc prouinciam. ſic enim fouendis impiis ſuperſtitionibus operam ſuam locabat. Ego verò ſicut facilè concedo in tam ampla, & ardua, & multiplici functione procliuem in vari[illegible]delicta fuiſſe lapſum, ita factum hoc præciſè damnare nõ audeo. Neque tamen inficior quin [illegible]quierit vel hoc ipſo, quia non ſatis cordatè ſuperſtitionibus reſtiterit. Sed quoniam nulla illi lege iniunctum erat vt fame conficeret ſacerdotes, regii autem frumenti non prorſus ad ſuum arbitrium diſpẽſator foret, ſi rex gratis cibaria dari

dd.i.

ſacerdotibus volebat, nihilo magis liberum fuit illis quàm aulicis proceribus negare. Itaque tales alumnos non libenter ſuſcepit, ſed quum rex inuito obtruderet, repellere non potuit, etſi indignos ſciebat qui vel fimo boum veſcerentur.

23 *Et dixit Ioſeph ad populum.* Hîc à Moſe deſcribitur ſingularis humanitas Ioſeph, quæ ſicuti tũc compeſcuit omnes querimonias, ita hodie calumnias meritò diſcutit ac refellit: homines nudos & quaſi profugos in ſuas poſſeſſiones æquiſſima lege reſtituit, vt quintã partẽ annui reditus regi ſoluant. Hoc olim iure paſſim reges fuiſſe vſos notum eſt, vt decimas exigerent: belli verò tempore vectigal iſtud duplicabant. Quid ergo iniuriæ dicemus AEgyptiis factum, quòd Ioſeph agros regi ſuo emptos quinta reditus parte onerauit, præſertim quum lõgè vberior ſit illa regio, vt minore quàm alibi moleſtia fructus colonis ad ſe alendos prouenerit? Siquis exci piat, magis ingenuum fuiſſe, quintam iſtam partem regi acquirere: ſolutio in promptu eſt, nõ modò vtile fuiſſe ad exemplum, ſed etiam ad quietẽ populi, obſtrui os moroſis. Nec certè aliò ſpectauit obliqua ratio, qua vectigal quintæ partis inſinuauit Ioſeph, niſi vt terras ſuas alacrius ararent AEgyptii, quum perſuaſi forent clementer ſecum agi tali pactione. Atque hoc modo expreſſa confeſſio illis fuit quæ à Moſe refertur. primò enim agnoſcunt ſe vitam ei debere: ſecundò non recuſant eſſe ſerui regis. Vnde colligimus ſanctum virum ita ſe medium geſſiſſe, vt magnopere regem augeret, neque tamen populum opprimeret tyrannide. Atque vtinam ad hanc moderationem ſe componerent omnes præfecti, vt duntaxat ſine populi iniuria curãdis regum commodis ſtuderent. Celebratur vox Tiberii Cæſaris minimè tyrannica, quem tamẽ & valde ſanguinarium & inexplebilem tyrannum fuiſſe conſtat, Paſtoris eſſe tondere pecus, non deglubere. Hodie verò reges ſe liberè dominari non credunt, niſi ſubditos prorſus deuorent, nedum excorient. Nullos verò fere imperiis ornant, niſi qui iurati prodeunt ad lanienam exercendam. Quo plus laudis meretur clementia Ioſeph, qui ſic AEgypti ſtatum temperauit, vt cum immenſo regis quæſtu coniuncta eſſet tolerabilis populi conditio.

27 *Et habitauit Iahacob.* Non intelligit Moſes, Iacob & eius filios proprietarios fuiſſe eius agri quem illis habitandum conceſsit Pharao, ſicut reliquæ partes AEgypti incolis in perpetuam ἐμφύτευσιν datæ ſunt: ſed commodè illic ad tempus egiſſe, & ſic precarios fuiſſe poſſeſſores, vt ſimul tranquilli eſſent. hinc factum eſt vt tantopere creſcerent exiguo temporis ſpatio. Itaque ad ſequentis temporis hiſtoriam pertinet quod narratur à Moſe: imò nunc redit ad proprium hiſtoriæ ſuæ contextum, in qua illi propoſitum fuit docere quomodo Eccleſiam ſuam Deus protexerit à multis mortibus: neque id modò, ſed mirabiliter extulerit arcana ſua virtute.

28 *Et vixit Iahacob.* Non vulgaris fuit tentatio ſancto ſeni per tot annos à terra Chanaan exulare. Eſto, præſenti fame compulſus illuc ſe cõtulit: cur tamen quinquennio tranſacto reuerti non licet? Neque enim ſtupidus illic torpebat, ſed ideo quieſcebat, quòd liber non pateret egreſſus. Quare hac etiam in parte non leuiter eius patientiam Deus exercuit. Quãlibet enim ſuaues eſſent AEgypti deliciæ, priuari tamen eius terræ aſpectu quæ expreſſa erat cæleſtis patriæ imago, pluſquam miſerum fuit. Apud filios quidem ſeculi præponderant terrena commoda: ſed ea fuit ſancti viri pietas, vt ſpiritualis boni iacturam nulla apud eum carnis vtilitas penſaret. Sed altius vulneratur, vbi videt ſibi mortẽ inſtare: quia non modò priuatur ipſe hæreditate ſibi promiſſa, ſed filios dubiæ fidei, vel ſaltem infirmæ, in AEgypto quaſi in ſepulchro demerſos relinquit. Porro eius exemplum nobis proponitur, ne langueſcant nobis animi, vel molleſcant longæ militiæ tædio: imò quo magis eos in terram deprimere conatur Satan, eo maiore vehementia intendant ac nitantur in cælum.

29 *Et uocauit filium ſuum Ioſeph.* Hinc non modò colligitur anxietas Iacob, ſed inuicta magnanimitas. Quòd nullæ opes vel lautitiæ AEgypti eum deliniunt quin ſuſpiret ad terram Chanaan, in qua ſemper aſperam & laborioſam vitam traxerat, magnæ virtutis eſt. Sed hæc fidei conſtantia longè excelluit, dum cadauer ſuum in terram Chanaan referr iubens, filios ad ſpẽ liberationis hortatus eſt. Ita factum eſt vt mortuus, quaſi tubæ clangore viuos & ſuperſtites animauerit. Quorſum enim tendebat tanta ſepulchri cura, niſi vt apud poſteros rata eſſet Dei promiſſio? Quanuis ergo fluctuata ſit eius fides, adeo tamen naufragium paſſa non eſt, vt alios in portum deduxerit. Porro iuſiurandum exigit à filio Ioſeph, non tam diffidẽtiæ cauſa, quàm vt admoneat rem agi maximè ſeriam. Noluit certè leui iureiurando profanare Dei nomen: ſed quo ſanctior erat, magíſque ſolennis promiſsio, debuit omnibus eius filiis in mẽtem venire, magni fuiſſe momenti referri eius cadauer in paternum ſepulchrum. Probabile etiam eſt, prudenter cogitaſſe de leuanda filii inuidia. Nam AEgyptiis minimè gratum fore ſciebat ſepulchri delectum, qui cõtumelioſus erat toti regno: ſcilicet hic alienigena quaſi in tam ſplẽdida & nobili terra idoneum locum nõ reperiat ſuo cadaueri, ſepeliri vult in terra Chanaan.

Itaque quò liberius hoc à rege petere audeat Ioſeph,& facilius impetret,ſacramẽto ipſum obſtringit.Et certè hoc prætextu poſtea vtetur Ioſeph,vt offenſionem declinet.Eadem etiam fuit ei ratio cur ſibi dari poſceret à Ioſeph quod omnibus filiis commune erat officium. Nam reliquis hoc vix fuiſſet permiſſum:aggredi autem niſi data venia tale facinus auſi non eſſent.Nulla autẽ penes extraneos & ſordidos homines gratia erat vel authoritas. Adde quòd præ aliis expergefieri neceſſe habuit Ioſeph:ne blanditiis AEgypti captus,paulatim à ſuo genere deſciſceret.Sciendum tamen eſt,conſultò interpoſitam fuiſſe ſacramẽti reuerentiam à Iacob, vt doceret ſe non fruſtra nec temere ſepulchrum appetere in ea terra,vbi parum benignè acceptus, vbi multas ærumnas perpeſſus fuerat,& ex qua tãdem fame expulſus profugerat. Quòd iubet manum femori ſupponere,quid ſibi voluerit hoc ſymbolum,diximus capite 24.a.2.

30 *Et dormiam cum patribus.* Patet ex hoc loco,dormiendi verbum quoties ponitur pro mori, non ad animam referri,ſed ad corpus.Quid autem eius interfuit recondi cum patribus in ſpelunca duplici,niſi vt teſtata fieret eorum ſocietas poſt mortem?Quo autem vinculo ſimul fuerunt coniuncti, niſi quòd effectus fidei ipſorum ne morte quidem extingui potuit? quaſi ex eodem ſepulchro ſonaret vox iſta,Nunc quoque nobis eſt communis hæreditas.

31 *Et incuruauit ſe Iſrael ad caput lecti.* Hac voce iterum confirmat Moſes, Iacob pro ſingulari bono duxiſſe,ſibi promiſſum fuiſſe à Ioſeph quod petierat de ſepultura. Nam ad gratias Deo agendas,quo poteſt conatu debile corpus incitat, tãquam potitus re maximè optabili. Dicitur enim adoraſſe ad caput lectuli: quia quum planè aſſurgere non poſſet è lecto, in quo iacebat, ſe tamen in formam precantis prono vultu componit. Idem habetur de Dauide, primi Regum 2.b.10,quum ſupremi voti compos factus,Dei gratiam celebrat.Græci verterũt,Ad ſummitatem virgæ:quos Apoſtolus ſequutus eſt ad Hebræos,capite 11.d.21.Etſi autem ſimilitudine vocis fuiſſe deceptos apparet,quia apud Hebræos מטה lectum,מטה baculum ſignificat: Apoſtolus tamen ſibi permiſit locum citare qualis tunc erat in communi vſu, ne rudes de nihilo offenderet.Porro qui exponunt Iacob adoraſſe ſceptrũ filii,nimis inſulſi ſunt.Aliorum expoſitio ſaltem tolerabilis eſt,quòd baculo innixus,caput incuruauerit.Sed quum nulla ſit in verbis Moſis ambiguitas,ſufficiat memoria tenere quod dixi,gaudii ſui magnitudinem hac ceremonia palam feciſſe.

CAPVT XLVIII.

ET *fuit,poſt hæc dictum fuit ipſi Ioſeph, Ecce, pater tuus ægrotat, tunc accepit duos filios ſuos ſecum,*Menaſſeh & *Ephraim.*

2 Et *nuntiauit ipſi* Iahacob, & *dixit,* Ecce,*filius tuus* Ioſeph *venit ad te.* Et *roborauit ſe* Iſrael,& *ſedit ſuper lectum.*

3 Et *dixit* Iahacob *ipſi Ioſeph, Deus omnipotens apparuit mihi in Luz in terra Chenaan, & benedixit mihi.*

4 Et *dixit ad me,*Ecce,*ego creſcere facio te,& multiplicabo te,& ponam te in cœtum populorum,& dabo terram hanc ſemini tuo poſt te in hæreditatem perpetuam.*

5 Et *nunc duo filii tui,qui nati ſunt tibi in terra* AEgypti, *antequam venirem ad te in* AEgyptum,*mei ſunt,*Ephraim & *Menaſſeh,ſicut* Reuben & *Simhon erunt mei.*

6 *Verùm liberi tui quos generabis poſt eos,tui erunt:ſecundum nomen fratrum ſuorum vocabuntur in hæreditate ſua.*

7 *Porro me veniente è* Padan,*mortua eſt mihi* Rachel *in terra Chenaan in via, quum adhuc eſſet milliare terræ ad veniendũ in* Ephrath:& *ſepeliui eam in via Ephrath,ipſa eſt* Beth-lehẽ.

8 Et *vidit Iſrael filios* Ioſeph,& *dixit,*Cuius *ſunt iſti?*

9 Et *dixit Ioſeph patri ſuo,*Filii *mei ſunt quos dedit mihi* Deus *hic.*Et *dixit,*Duc *eos quæſo ad me,& benedicam eis:*

10 (*Oculi enim* Iſrael *graues erant propter ſenectutem,nec poterat videre*) & *accedere fecit eos ad illum,& oſculatus eſt eos, & amplexatus eſt eos.*

11 Et *dixit* Iſrael *ad* Ioſeph, Videre *faciem tuam non putabam, & ecce,videre fecit me* Deus *etiam ſemen tuum.*

12 *Eduxit itaque* Ioſeph *eos à genibus ſuis, & incuruauit ſe in faciem ſuam ſuper terram.*

13 Et *tulit* Ioſeph *ambos ipſos,*Ephraim *ad dexteram ſuam,à ſiniſtra* Iſrael, & *Menaſſeh ad*

dd.ii.

ſiniſtram ſuam à dextra Iſrael: accedere inquam fecit ad eum.

14 *Et extendit Iſrael dexteram ſuam, & poſuit ſuper caput Ephraim qui erat minor: & ſiniſtram ſuam ſuper caput Menaſſeh: cõſultò dirigens manus ſuas, quũ Menaſſeh eſſet primogenitus.*

15 *Et benedixit ipſi Ioſeph, & dixit, Deus in cuius conſpectu ambulauerunt patres mei Abraham & Iſhac, Deus qui paſcit me ab ætate mea vſque ad diem hanc,*

16 *Angelus qui redemit me ab omni malo, benedicat pueris, & vocetur in eis nomen meum, & nomen patrum meorum Abraham & Iſhac, & inſtar piſcium ſint in multitudinem in medio terræ.*

17 *Vidit autem Ioſeph quòd poneret pater ſuus manum dexteram ſuam ſuper caput Ephraim, & diſplicuit in oculis eius, & ſuſtentauit manum patris ſui vt remoueret eam à capite Ephraim, ſuper caput Menaſſeh.*

18 *Et dixit Ioſeph patri ſuo, Non ſic, pater mi: quia iſte eſt primogenitus, pone dexterã tuam ſuper caput eius.*

19 *Verùm renuit pater eius, & dixit, Noui fili mi, noui, etiam ipſe erit in populum, & etiam ipſe creſcet, & tamen frater eius minor creſcet magis quàm ipſe, & ſemen eius erit plenitudo Gentium.*

20 *Et benedixit eis in die ipſa, dicendo, In te benedicet Iſrael, dicendo, Ponat te Deus ſicut Ephraim & Menaſſeh. & poſuit Ephraim ante Menaſſeh.*

21 *Et dixit Iſrael ad Ioſeph, Ecce, ego morior, & erit Deus vobiſcum, & redire faciet vos ad terram patrum veſtrorum.*

22 *Ego autem dedi tibi partem vnam ſuper fratres tuos, quam cepi è manu Emoræi gladio meo, & arcu meo.*

1 *Poſthæc dixit.* Tranſit Moſes ad vltimũ actum vitæ Iacob, quem videbimus in primis fuiſſe memorabilem. Nam quum ſciret nõ vulgarem ſibi à Domino impoſitã eſſe perſonam, vt patrum Eccleſiæ pater eſſet, propheticũ munus, quod ſimul iniunctũ erat, de futuro Eccleſiæ ſtatu, ſub mortẽ impleuit. Priuati homines teſtamentis res domeſticas conſtituunt: ſed huius ſancti viri longè diuerſa fuit ratio, cum quo Deus fœdus ſuum hac lege pepigerat vt gratiæ ſucceſsio ad poſteros deflueret. Sed antequam ad hanc rem tractandã penitus ingrediar, notanda ſũt hæc duo quæ breuiter attingit Moſes: quòd Ioſeph admonitus de morbo patris, ſtatim iter arripuerit: deinde quòd Iacob audito eius aduentu, infirmum ac tremulum corpus attollere conatus ſit honoris cauſa. Certè ideo tam cupidus viſendi patris fuit Ioſeph, & promptus ad reliqua pietatis officia, quòd pluris duceret eſſe filium Iacob quàm centũ regnis præeſſe. Nã quòd filios ſuos adducit, perinde eſt acſi ab ea terra in qua nati erant, eos emanciparet, ac reſtitueret ſuæ origini. Neque enim cenſeri poterant in genere Abrahæ quin ſe fœtidos redderent AEgyptiis. Atqui Ioſeph quibuſlibet opibus & gloriis dedecus iſtud præfert, modò in ſacrum Eccleſiæ corpus coaleſcant: pater tamen ei aſſurgens, beneficium manu eius acceptum quo decet honore proſequitur. Atque interim paret vaticinio, quod filios prius in rabiem accẽderat, ne illis graue ſit ac moleſtum, ſi Ephraim & Manaſſe duarum tribuum capita conſtituat.

3 *Et dixit Iacob ad Ioſeph.* Conſilium ſancti viri fuit retrahere filium ſuum ab opulentia & honoribus AEgypti, eúmque deintegro aggregare ad ſanctum genus, à quo pauliſper diuiſus fuerat. Porro nec generis ſui excellentiam, nec præſentes diuitias, nec potentiam magnificè iactat, demulcendi eius cauſa, ſed vnicum Dei fœdus proponit: ſicuti æquum eſt, vt gratia adoptionis, ſimulac nobis offertur, ſenſus omnes noſtros occupans, quicquid in mundo ſplendidum eſt ac pretioſum abſorbeat. Inſignis certè eſt hic locus. Summus eſt dignitatis ſplendor in Ioſeph: futurum videt vt ex nominis ſui memoria ad poſteros tranſeat præclara nobilitas: amplum illis patrimonium relinquere poteſt: nec difficile eſt prouehere in regis gratiam, vt inter regni proceres locũ obtineant. Talibus illecebris quàm facile ſit non modò ineſcari, ſed prorſus faſcinari, nimis multa exẽpla oſtendunt. Imò maior pars experientia ſua cognoſcit, ſimulac minima ſpes à mundo affulget, à Domino nos abripi, & alienari à ſtudio cæleſtis vitæ. Si pauculæ guttæ ita inebriant carnẽ noſtrã, quã periculoſum eſt ex pleno dolio bibere? Atqui omnibus AEgypti diuitiis & honoribus Iacob viſionẽ opponit, in qua ipſũ Deus cũ ſuo genere in populũ adoptauerat. Quoties ergo nos mũdi blãditiis irretire tẽtabit Satã, vt è cælo abducat,

reuocemus in memoriam quorſum vocati ſimus, vt præ incomparabili vitæ æternæ theſauro, quicquid alioqui carni optabile eſt, ſordeat. Nam ſi tantum honoris olim viſioni obſcuræ habuit ſanctus Ioſeph, vt ſolo eius obiectu AEgypti oblitus, ad cōtemptum Eccleſiæ gregem cupidè tranſierit: quàm pudenda eſt hodie noſtra amentia, quàm fœdus ſtupor, quàm deteſtabilis ingratitudo, ſi nō peræquè ſaltem afficimur, vbi nos cæleſtis Pater aperta regni ſui ianua pluſquam ſuauiter ad ſe inuitat? Simul tamen notandum eſt, à ſancto Iacob non obtrudi vanas imaginationes, quibus filium lactet: ſed certam Dei promiſsionem, in quam tutò recumbat, proferre. Vnde docemur, non alibi quàm in ſolo Dei verbo rite fundari fidem: ſicuti hæc illi fultura ſatis firma eſt, ne vllis machinis concuſſa vnquam labaſcat. Quare diſcamus, quoties ſuis auocamentis huc illuc diducere nos tentat Satan, mentes noſtras ad verbum Dei colligere, & tam ſolidè inniti bonis abſconditis, vt quæ caro videt nunc & palpat, alto ſpiritu ſpernamus. Sibi Deum apparuiſſe dicit in terra Chanaan, vt Ioſeph ad eam aſpirans, cordis affectu exultet à regno AEgypti. *Et benedixit mihi.* Hoc loco benedicendi verbum non ſonat præſentem effectum, vel exhibitionem felicis vitæ, ſicuti plerunque dicitur ſuis benedicere Dominus, dum fauorem quo ipſos proſequitur, reipſa declarat, vt palam fiat ipſos eſſe beatos, quia in eius præſidium recepti ſunt. Sed Iacob ſe benedictum ſentit, quia promiſſam ſibi gratiã amplexus, de effectu non dubitat. Itaque exegeticè accipio quod continuo pòſt ſequitur, *Faciam te creſcere,* &c. Promiſit autem Dominus ſe facturum vt cœtus populorum ex ipſo deſcenderet: quia tredecim tribus, ex quibus vnum gentis corpus conſtabat, quaſi totidē erant populi: ſed quia nonniſi præludium hoc erat eius amplitudinis quæ poſtea ſequuta eſt, quum Deus ſparſo per totum orbem ſemine, Eccleſiam ſibi ex cunctis gentibus collegit, ſic benedictionem in veteri figura præſtitam agnoſcimus, vt tamen vltrà progredi conueniat. Quum ergo excreuit populus in tantam multitudinem, & ex duodecim Patriarchis fluxerunt tredecim populoſæ tribus, iam tunc incepit creſcere in cœtum populorum. Sed ex quo ſpiritualis Iſrael per omnes mundi plagas diffuſus eſt, & variæ gētes in vnam Eccleſiam aggregatæ ſunt, in ſolidum compleri cœpit multiplicatio. Quare nihil mirum ſi ſanctus Iacob hoc tam præclarum diuini fauoris ſpecimen tanti æſtimet, niſi quod procul abſconditum erat à carnis ſenſu: ſed quia Dominus eum iam diu ſuſpēſum tenuerat, dixiſſent profani homines ſenile hoc eſſe deliriũ. Et paucos ſimiles Ioſeph inuenire hodie liceret, qui poſthabita bonorũ quæ ad manum ſunt dulcedine, animos ad nudum oraculum prorſus adiicerent. At verò ſicuti Iacob fiducia inuiſibilis gratiæ fretus, omne tentationum genus tranſcenderat: ita nũc eius filius, & verus fidei hæres, reuerenter ſentit de oraculis Domini: promiſsionem quam è cælo fluxiſſe perſuaſus eſt, licet inſtar ſomnii foret, potiorem habens omnibus AEgypti diuitiis, quibus fruitur. *In hæreditatem perpetuam.* Quid valeat hæc locutio, alibi diximus: nempe quòd futuri eſſent Iſraelitæ perpetui terræ hæredes vſque ad Chriſti aduentum, quo renouatus fuit mundus. Vox Hebraica עולם, à quibuſdam pro diuturno ſolùm tempore, ab aliis pro æternitate accipitur. ſed quia gratiam olim Patribus adumbratam, Chriſtus vſque ad finem mundi continuat, poſſeſsio ſeculi, meo iudicio, tantundem valet atque æterna. Nam veteri populo vſque ad renouationem per Chriſtum inductam, promiſſa fuit illa terræ portio: nunc ex quo totum orbem Dominus populo ſuo dicauit, plenior nobis conſtat hæreditatis fruitio.

5 *Nunc duo filii tui.* Iacob ſingulari priuilegio filium ſuum ornat, vt vnus faciat duo capita: hoc eſt, vt duo eius filii, acſi hæredes eſſēt in primo gradu, æquo iure cum patruis ſuccedãt. Sed quid hoc eſt quòd ſenex decrepitus tãquam regale patrimonium nepotibus ſuis aſsignat ſextam eius terræ partem in qua errauit inquilinus, & ex qua nunc iterum profugus eſt: quis non fabulari ipſum dixiſſet? Vulgare prouerbium eſt, neminem dare quod non habet. Quid ergo profuit ipſi Ioſeph imaginario titulo conſtitui eius terræ dominum in qua vix donatori permiſſum fuit aquam magno ſuo labore effoſſam bibere, & ex qua tandem eum fames expulit? Sed hinc apparet quàm ſtabili fide innixi fuerint ſancti Patres verbo Domini, quibus ſatius fuit ex ore eius pendere quàm fixam habere ſedem in terra. Iacob in AEgypto exul moritur: & interea AEgypti præfectum ex ſua dignitate in exilium euocat, vt bene illi ſit ac feliciter. Ioſeph, quia patrem agnoſcit Dei Prophetam, qui nihil ex capite ſuo fabricat, non minoris æſtimat oblatum ſibi quod nuſquam apparet dominium, quàm ſi iam in manu eſſet. Porro quòd Iacob alios filios Ioſeph, ſiqui ſint, cenſeri in familiis duorum fratrum iubet, perinde eſt acſi illos in adoptionem daret duobus quos ipſe ſibi adoptat.

7 *Et me veniente de Padam.* Ideo mortem & ſepulturam vxoris ſuæ Rachel cōmemorat, vt maternum nomen ſtimulus ſit ad pungendum animum Ioſeph. Nam quum oriundi eſſent ex Syria omnes filii Iacob, non parum ad rem interfuit probè illis cognitam eſſe quam prius habuimus hiſtoriam, nempe quòd pater Dei iuſſu & auſpiciis in terram Chanaan reuerſus, ſecũ

vxores duxiſſet. Nam ſi fœminis graue nõ fuit, relicta patria in longinquam terram migrare, illarum exemplum non leue incitamentum filiis eſſe debuit, vt AEgypto valere iuſſa, eodem Deo iubente ad poſſidendam terram Chanaan ſtrenuè ſe accingerent.

8 *Et uidit Iſrael Ioſeph.* Non dubito quin de pueris ſciſcitatus fuerit, priuſquam eos nuncuparet hæredes. Sed in contextu Moſis eſt ὕστερον πρότερον. Et in reſponſione Ioſeph notandum eſt quod alibi attigimus, fructum ventris non fortuitò naſci, ſed numerari inter eximia Dei dona. Et hæc quidem confeſſio paſſim volitat in omnium linguis: ſed pauci ſunt qui ex animo ſemen à ſe genitum Deo acceptum referant. Vnde fit vt maior pars ſobolis ſubinde magis ma giſque degeneret: quia digna eſt mundi ingratitudo quæ fructum benedictionum Dei non ſentiat. Nunc breuiter tenendum eſt Moſis conſilium, nempe ſolẽne interpoſitum fuiſſe ſymbolum, quo rata eſſet adoptio. Manus nepotibus ſuis imponit Iacob. quorſum? nempe vt confirmet locum ſe illis dare inter filios: atque ita vnus Ioſeph duo capita efficiat. Non enim votũ hoc fuit priuati hominis, quemadmodum poſteris ſuis fauſta precari ſolent aui & patres: ſed diuina ſuberat authoritas, ſicuti euentu comprobatum poſtea fuit. Ideóque propè ſibi adduci iubet, vt nouum illis honorem conferat, tanquam diſpenſator à Domino creatus: & Ioſeph viciſſim ab adoratione exordium facit, gratias agens Deo.

12 *Et duxit Ioſeph eos.* Latius explicat Moſes quod vno verbo perſtrinxerat. Ioſeph autem filios è gremio ſuo eductos ad patris genua admouit, non modò honoris cauſa, ſed vt Dei Prophetæ benedicendos offerret: quia certò perſuaſus erat, non vulgari hominum more ſanctum Iacob appetere nepotum complexum: ſed quatenus erat Dei interpres, depoſitam apud ſe gra tiam ipſis velle conferre. Quanquam autem in diuidenda terra Chanaan æquales illis portiones cum filiis attribuit, altius tamen ſpectauit manuum impoſitio: nempe vt duo eſſent ex Eccleſiæ Patriarchis, & honorificum primatum tenerent in ſpirituali Dei regno.

14 *Et extendit Iſrael dexteram ſuam.* Quum hebetes ſenio eſſent oculi, vt aſpectu non diſcerneret vter natu maior eſſet, conſultò tamen manus ſuas tranſuerſas poſuit. Ideo dicit Moſes quòd *intelligere fecerit manus ſuas*, quia non temere eas proiecit, nec palpandi cauſa huc vel illuc tranſtulit: ſed delectu adhibito, ſciens ac volens, manum dexteram direxit ad Ephraim qui mĩ nor erat natu: ſiniſtram autem primogenito impoſuit. Vnde colligimus Spiritum Dei huius actionis fuiſſe præſidem, qui arcana ſua luce ſancti viri mentem irradians, acutius eum videre fecit quàm qui valde erant perſpicaces. De ſymbolo plura dicere ſuperſedeo, quia ex aliis locis petere licebit.

15 *Deus in cuius conſpectu.* Etſi Iacob commiſſam ſibi gratiæ Dei diſpenſationem eſſe nouerat, vt cum effectu benediceret nepotes: nihil tamen ſibi arrogat, ſed ſupplex ad preces deſcendit, ne vel minimum quid ex Dei gloria delibet. Nam ſicuti ipſe legitimus erat benedictionis miniſter, ita Deum vnum agnoſci authorem oportuit. Atque hinc communis ſumenda eſt regula omnibus Eccleſiæ miniſtris ac paſtoribus. Quanuis enim non ſolùm vocentur cæleſtis gratiæ teſtes, ſed illis donorum ſpiritualium iniuncta ſit diſpenſatio: vbi tamen ad Dei comparationem ventum eſt, nihil ſunt: quia vnus ille omnia in ſe continet. quare diſcant ſe vltro in ordinem cogere, ne Dei nomen obſcurent. Et certè Dominus minimè ea lege ſibi miniſtros conſtituit vt ſibi quicquam abroget: itaque non ſine ſacrilegio appetit mortalis homo ſeorſum aliquid à Deo videri. In verbis hoc primò notandum eſt, quòd Deum inuocat in cuius conſpectu ambulauerunt patres Abraham & Iſaac. nam quia à fœdere cum ipſis percuſſo benedictio pendebat, fidem eorum interuenire neceſſe fuit. Deus illos ſibi & poſteros elegerat in populum: ſed ideo efficax fuit illa promiſsio, quia fide apprehenſa, viuam radicem egit. Atque ita factum eſt, vt ius ſucceſsionis ad ipſum Iacob tranſmiſerint. Videmus nunc vt patrum fidem non fruſtra nec intempeſtiuè in medium proponat, ſine qua non fuiſſet legitimus gratiæ ſucceſſor ex Dei fœdere: non quòd Abrahã & Iſaac ſibi & poſteris acquiſierint tantum honorem, vel à ſeipſis excelluerint: ſed quia Dominus fide conſignat ac ſancit quæ nobis promittit beneficia, ne effluant. *Deus qui paſcit me.* Iam ad proprium ſenſum deſcendit Iacob, quòd ſcilicet vſque à pueritia diuinum erga ſe fauorem variis modis aſſiduè ſit expertus. Nuper benedictionem ſuam fundauit in Dei notitia ex verbo eius concepta, & patrum fide: nunc alteram confirmationem adiungit ab ipſa experientia: acſi diceret, non inani verborum ſonitu ſe benedictionem effundere, ſed cuius fructum tota vita perceperat. Quanuis autem promiſcuè ſolem ſuum ſuper bonos & malos oriri faciat Deus, & incredulos non minus paſcat, quàm fideles: quia tamẽ his ſolis peculiarem paterni amoris ſui ſenſum in vſu donorum ſuorum præbet, meritò Iacob ad fidei ſuæ confirmationem hac ratione vtitur, quòd ſemper Dei auxilio protectus fuerit. Paſcuntur Dei liberalitate, imò ſaginantur increduli: ſed non ſecus ſe ingurgitant ac porci, quibus tametſi ex arboribus decidunt glandes, roſtrum tamen habent

terræ affixum. Atqui hoc in Dei beneficiis præcipuum eſt, vt nobis pignora ſint, vel teſſeræ paterni eius erga nos amoris. Iacob ergo ex pietatis ſenſu, quo præditi ſunt filii Dei, rite ad gratiæ promiſſæ probationem accommodat quæcunque in eum Deus contulerat bona: acſi diceret, ſe luculento exemplo eſſe quàm verè & bona fide pepigiſſet Dominus ſe Abrahæ filiis fore in patrem. Nos quoque hinc diſcamus probè expendere & meditari quæcunque ex Dei manu percipimus beneficia, vt totidem adminicula ſint ad confirmandam fidem noſtram. Hæc optima eſt ratio quærendi Dei, vbi à verbo incipimus: deinde accedit experimentalis (vt ita loquar) cognitio. Quum autem hîc non vulgaris ſancti viri gratitudo refulgeat, eius tamen laudem auget hæc circunſtãtia, quòd inter multiplices ærumnarum, quibus propè oppreſſus fuerat, complexus, aſſiduam Dei bonitatem celebrat. Quanquam enim rara & mirifica Dei virtute præter vſitatum morem ereptus fuerat ex pluribus periculis, fuit tamen excelſi fortíſque animi ſuperare tot ac tam ardua obſtacula, vt ad Dei bonitatem fidei alis volaret: nec malorum congerie obrui, quin eandem bonitatem cerneret in denſis tenebris. *Angelus qui redemit me.* Sic Angelum adiungit Deo, vt eum parem faciat. Certè diuinum illi cultum tribuit, eadem ab eo quæ à Deo, petens. Si de Angelo quolibet indifferenter accipias, abſurda erit loquutio: quin potius Dei nomen ac perſonam ſuſtinens in benedicendo filio, hac parte Angelis eſt ſuperior. Quare neceſſe eſt Chriſtum intelligi, qui Angeli titulo non temere inſignitur, eo quòd perpetuus fuerit Mediator. Et Paulus prioris ad Corinth. capite 10.a.4, teſtatur fuiſſe Angelum illum qui dux & præſes itineris fuit veteri populo. Nondum quidem miſſus à Patre erat vt ſuſcepta carne noſtra propius ad nos accederet: ſed quia ſemper vinculum fuit cõiunctionis hominum cum Deo, nec aliter quàm per ipſum Deus ſe olim patefecit, meritò vocatur Angelus. adde quòd Patrum fides in futuram eius miſſionem intenta erat. Angelus ergo fuit, quòd iam tunc radios ſuos funderet, vt ipſo Mediatore ſancti Deo appropinquarent. Semper enim longius inter Deum & hominis diſſidium fuit quàm vt ſine mediatore quicquam communicationis eſſe poſſet. Cæterùm quãuis in ſpecie Angeli apparuerit Chriſtus, tenendum tamen eſt quod dicit Apoſtolus ad Hebræos, 2.d.16, non induiſſe naturam Angelicã vt eſſet vnus ex Angelis, ſicuti factus eſt verus homo. nam & quum humana corpora induerunt Angeli, non tamen ideo facti ſunt homines. Quia autem monemur his verbis, proprium Chriſti munus eſſe, nos tueri, & eripere à malis omnibus, cauendum eſt ne impia obliuio hanc gratiam ſepeliat, imò quo nunc clarius nobis exhibita eſt quàm olim ſanctis ſub Lege, ex quo palam clamat Chriſtus, ſibi in cuſtodiam eſſe datos fideles, nequis eorum pereat, eo plus vigere debet in cordibus noſtris, tum vt celebretur magnificè à nobis qua par eſt laude, tum vt ad quærendum illud optimi noſtri cuſtodis præſidium incitet. Idque nobis pluſ *Iohan.17.b.12.* quam neceſſarium eſt. nam ſi reputamus quot nos pericula circũſtent, nullum fere diem præterimus, niſi ex mille mortibus erepti. vnde id, niſi quòd curam noſtri gerit Filius Dei, qui ex Patris manu nos tuendos ſuſcepit?

16 *Et uocetur in eis nomen meum.* Hæc nota eſt adoptionis, cuius nuper facta eſt mentio. ſuum enim illis nomen imponit, vt locum obtineant inter Patriarchas. Neque enim aliud ſibi vult phraſis Hebraica quàm cenſeri ſub nomine. Sic dicitur inuocari nomen mariti ſuper vxorem, Iſaiæ 4.a.1, quia vxor à capite cui ſubeſt, nomen mutuatur. Quo magis ridicula eſt Papiſtarũ inſcitia, dum hinc probãt mortuos in precibus eſſe inuocandos. Iacob, inquiunt, poſt mortẽ ſuam inuocari vult à poſteris. Quid? an vt rogatus ſuccurrat, ac non potius vt eiuſdem nominis ſocietas Ephraim & Manaſſe Patriarchis accenſeat, vt duas tribus efficiant in ſacro populo? Porro mirum eſt, quũ hoc prætextu innumeros ſibi patronos fabricati ſint Papiſtæ, Abraham tamen, Iſaac & Iacob tanquam indignos fuiſſe præteritos. Sed Dominus hoc bruto ſtupore impiam nominis ſui profanationem vltus eſt. Ad promiſſionem quoque refertur quod addit Iacob proximo membro, *ut creſcant in multitudinem.* Summa huc redit, vt Dominus in ipſis compleat quod Patriarchis pollicitus eſt.

17 *Et uidit Ioſeph quòd.* Quia complicatis tranſuerſum brachiis manus ita cõpoſuerat Iacob vt ſiniſtram primogeniti capiti imponeret, hunc ordinem quaſi præpoſterum corrigere voluit Ioſeph. Putabat autem hebetudine viſus ipſum errare, ſed arcanum ſecutus erat ducem Spiritum Dei: vt ius honoris, quod natura primogenito contulerat, in minorem transferret. Nam ſicuti temere ſibi non ſumpſit benedicendi partes: ita nihil illi fas fuit proprio arbitrio tentare. Et tandem euẽtu patuit dictatum illi è cælo fuiſſe quicquid protulit. Quòd indignè fert Ioſeph, Manaſſe, qui iure naturæ prior erat, reiici in ſecundum gradum, naſcitur hic affectus ex fide, ſanctáque Prophetici muneris reuerentia. Patrem enim in pueruli complexu hallucinari facilè paſſus eſſet, niſi quia agnoſcit quatenus diuinæ gratiæ miniſter eſt, non agere ludicrã fabulam, ſed è terra pronuntiare quod Deus ratum habebit in cælo. Fallitur tamen quòd Dei

gratiā conſueto naturæ ordini alligat, acſi non Dominus ſæpe conſultò ius naturæ mutaret: vt ſciamus in mero eius arbitrio eſſe poſitū quod gratis nobis cōfert. Si cuique repēderet Deus quod debitum eſſet, poſſet meritò eius gratiis certa regula præfigi: ſed quum nemini quicquā debeat, iure ſuo in conferendis donis liber eſt. Præſertim verò ne quis in carne glorietur, eos, quibus nulla competebat propria dignitas, eligens, gratuitam ſuam miſericordiā data opera illuſtrat. Quid cauſæ eſſe dicemus cur Ephraim ſupra germanum fratrē, cui vſitata lege ceſſurus erat, extulerit? Siquis excipiat occultum fuiſſe aliquod excellentiæ ſemen, non modò futiliter nugatur, ſed impiè peruertit Dei conſilium. Nam quū à ſeipſo & ſua liberalitate cauſam Deus ſumpſerit cur ex duobus alterum alteri præferret: minori honorem ideo detulit vt oſtēderet ſe nullis hominum meritis obſtrictū, liberè, prout viſum eſt, dona ſua diſtribuere. Quanquam autem hæc Dei libertas ad omne bonorum genus extenditur, in prima tamē adoptione clarius eminet, vbi ex perdita colluuie quos viſū eſt, in ſalutē prædeſtinat. Quare per nos integra maneat Deo ſua poteſtas, & ſiquādo obſtrepit ſēſus carnis noſtræ, ſciamus nullos hîc melius ſapere quàm qui in mirabilibus Dei iudiciis cæcutiunt, vt cauſam diſcriminis non alibi quærant quàm in ipſo. Vidimus ſuprà obtuſos & hebetes fuiſſe oculos Iacob: ſed præpoſterè brachia complicans vt ſe formet ad Dei electionem, magis eſt perſpicax quàm filius Ioſeph, qui pro carnis ſenſu nimis acutè inquirit. Qui ex operum intuitu iudicium factum eſſe delirant, ſatis hoc vno declarant ſe prima fidei rudimenta non tenere. Nam vel communis vtriuſque adoptio, Manaſſe ſcilicet ac Ephraim, gratuitum fuit donum, vel debita merces. De hoc ſecundo membro omnis ambiguitas tollitur multis Scripturæ locis: vbi Dominus ſuam bonitatem celebrat: quia populum illum gratis dilexit vt eligeret. Iam nemo tam rudis eſt alphabetarius qui non inde colligat, ex duobus alteri priorem gradum non promeritis tribui: ſed gratis dari, quoniam ita Domino placuit. Quod ad geſtum ſpectat, ridicula eſt quorundam argutia, qui diuinant incluſum in eo fuiſſe crucis myſterium. Neque enim aliò reſpexit Dominus niſi vt conuerſio dexteræ & ſiniſtræ manus vſitatum naturæ ordinem mutaret.

19 *Etiam ipſe erit in populos.* Non diſputat Iacob vter ſit altero dignior, ſed tantùm pronuntiat quid Deus apud ſe de vtroque decreuerit, & quid futurum ſit longo pòſt temporis ſucceſſu. Cauſas ergo non aliunde accerſit, ſed hac vna cōtentus eſt, quòd multiplicabitur Ephraim præ Manaſſe. Et certè in ſolo Dei conſilio abſcondita eſt noſtra dignitas, donec vocatione ſua palam faciat quid nobis fieri velit. Interim tollitur praua æmulatio, quum Manaſſe ſua ſorte contentum eſſe iubet. Prorſus itaque inſaniunt qui aridas & perforatas ciſternas effodiunt, vbi cauſas reperiant diuinæ adoptionis, quum vbique vno verbo definiat Scriptura, vocari in
Rom.8 f.29. ſalutem quos Deus elegit: primum verò electionis fontem, liberum eius beneplacitū eſſe. Forma benedictionis quæ paulo pòſt refertur, melius confirmat quod attigi, commēdari in vtroque Dei gratiam, vt Manaſſe ſibi plus datum eſſe reputās quàm fuerit promeritus, fratri ſuo non inuideat. Cæterùm iſtud benedicere in Ephraim & Manaſſe nō accipitur vt prius, quum dictum eſt, Benedicentur omnes gentes in ſemine tuo: ſed ſimplex ſenſus eſt, conſpicuam in duobus filiis Ioſeph Dei gratiam fore, vt populus Iſrael exemplar bene precandi inde ſumpturus ſit.

21 *Et dixit Iſrael ad Ioſeph.* Repetit Iacob quod dixerat. Et certè omnibus eius filiis, præſertim verò ipſi Ioſeph & filiis non vna vel ſimplici confirmatione opus fuit, ne ſtationem ſibi figerent in AEgypto, ſed animis habitarent in terra Chanaan. Mortis ſuæ in hunc finem meminit, vt æternam Dei veritatem minimè ab hominum vita pendere admoneat: acſi dixiſſet, Vita quidem mea vt breuis & caduca fuit, dilabitur: ſed promiſſio Dei, quæ nullum habet finem, me quoque mortuo vigebit. Nulla filiis viſio oſtenſa fuerat, ſed ſanctum ſenem Deus intermedium fœderis ſui ſponſorem ordinauerat. Sedulò itaque iniunctum ſibi munus exequitur, maturè præcauens ne ſuo interitu vacilet eorum fides. Sic quum Dominus per homines mortales verbum ſuum mundo tradiderit, quanuis illi peracto vitæ curriculo ſecundum carnem mor-
1.Petr.1.c.15. tui ſint, non tamen ſimul extincta eſt vox Domini, ſed nos hodie viuificat: ideo Petrus ſe daturum operam ſcribit vt poſt ſuum diſceſſum doctrinæ ſibi commiſſæ Eccleſia ſit memor.

Ad terram patrum ueſtrorum. Non abs re ſibi & patribus vendicat terræ dominium, in qua ſemper vagati fuerant tanquam exteri. nam quia videri poterat quodammodo intercidiſſe Dei promiſſio, filios erigit in bonam ſpem, & heroico animo pronuntiat terram eſſe ſuam, in qua vix tandem ſepulchrum adeptus eſt, idque precariò. Vnde autem tanta fiducia, niſi vt ad fidem verbo Dei habendam ſuo exemplo aſſuefaciat filios? Hæc autem nobis etiam communis eſt doctrina: quia nunquam ſatis ſolidè innitimur Dei verbo quandiu ſenſibus noſtris ſumus affixi. Imò donec eouſque emergat fides vt apprehendat quæ procul remota ſunt, neſcimus quid ſit loquenti Deo ſubſcribere.

22 *Ego dedi tibi partem.* Hîc Iacob vt plus animi faciat filio Ioſeph, partē vnam ei aſſignat extra ſortem. Secus alii exponunt, quòd duplicem ipſum hæredem nuncupans in duobus filiis, ſupra alios vna portione ornet. Sed minimè dubium eſt quin certam regionē notet. Et Iohannes, cap. 4. a. 5, controuerſiam dirimit. nam de agro vicino vrbi Sichar, quæ olim Sichima fuerat, loquens, eum eſſe dicit quem Iacob donauit filio Ioſeph. Et Ioſue vltimo capite. g. 32, dicitur veniſſe in poſſeſſionem duobus filiis Ioſeph. Cæterùm in voce שכם, quæ partem Hebræis ſignificat, alluſio eſt ad nomen proprium loci. Sed hîc exoritur quæſtio, quomodo agrum illū ſibi partum dicat gladio & arcu, quem pecunia emerat: ſicut dictum fuit ſuprà 33. d. 19, & iterum refertur prædicto capite Ioſuæ. Sed quia exigua tātùm agri portio, vbi tabernacula locaret, empta fuerat, non dubito quin hîc longè amplius ſpatium complexus fuerit. Nam ex pretio æſtimare promptum eſt quantulus fuerit fundus ille quem ante excidium vrbis poſſederat. Donat ergo nunc filio Ioſeph non modò locum ſui tabernaculi, qui centum nummis cōſtiterat, ſed agrum qui publicus fuerat vrbis Sichimæ. At videndum eſt quomodo partum ſuo gladio fuiſſe dicat, quū incolæ ſceleſtè & crudeliter à Simeone & Leui occiſi fuiſſēt. quomodo igitur ab illis iure victoriæ eripi potuit quibus bellum iniuſtè illatum eſt: vel potius in quos ſine bello perfidè ſæuitum fuit? Hieronymus ad allegoriam cōfugit, quòd vel pecunia, quæ robur vocatur, vel iuſtitia partus fuerit. Alii prolepſin eſſe exiſtimant, quaſi de futura acquiſitione loquatur Iacob: quod etſi non repudio, videtur tamen nonnihil coactum. Ego huc potius inclino: primùm quòd velit teſtari, nihil ſe duobus filiis Simeō & Leui eripere, qui latronum more graſſati, non fuerant legitimi victores, neque vnquam potiti fuiſſent vno agri pede poſt ſtragem editam. Adeo enim illis nihil acceſſit, vt patrem fugere coegerint: nec patuiſſet effugium niſi miraculo fuiſſent erepti. Cæterùm vbi inani titulo eos exuit Iacob, ius victoriæ ad ſe transfert, quaſi diuinitus ſibi conceſſum. Etſi enim ab eorum ſcelere ſemper abhorruit, & illud proximo capite deteſtabitur: quia tamen armauerant totam eius domum, quaſi ſub eius auſpiciis militarunt. Quod libenter feciſſet, conſequi non potuit, vt ſalui eſſent ciues Sichimæ: agrum tamen, eorum interitu vacuum & deſertum, ideo ſuum facit, quia in eius gratiam homicidis Deus pepercerat.

CAPVT XLIX.

Poſtea vocauit Iahacob *filios ſuos, & dixit, Congregate vos, & annuntiabo vobis quod euēturum eſt vobis in nouiſſimo dierum.*

2 *Congregate vos, & audite filii* Iahacob, *audite inquam* I*ſrael patrem veſtrum.*

3 R*uben primogenitus meus, tu fortitudo mea, & principium roboris mei: excellentia dignitatis, & excellentia roboris.*

4 Velocitas fuit tibi *inſtar aquæ, non excelles: quia aſcendiſti cubile patris tui, tunc polluiſti ſtratum meum, euanuit.*

5 *Simhon &* Leui *fratres, arma iniquitatis in habitationibus eorum.*

6 *In ſecretum eorum non veniat anima mea, in cœtu eorum non vniaris lingua mea: quia in furore ſuo occiderunt virum, & voluntate ſua eradicauerunt murum.*

7 *Maledictus furor eorum, quia robuſtus: & ira eorum, quia dura eſt: diuidam eos in* Iahacob, *& diſpergam eos in* I*ſrael.*

8 I*ehudah* es tu, *laudabunt te fratres tui: manus tua erit in ceruice inimicorum tuorum, incuruabunt ſe tibi filii patris tui.*

9 Vt *catulus leonis* I*ehudah: è præda, fili mi, aſcendiſti: incuruauit ſe, cubuit ſicut leo, ſicut leo maior, quis ſuſcitabit eum?*

10 *Nō recedet Sceptrum ex* I*ehudah, & legiſlator è medio pedum eius, donec veniat* Me*ſſias: & ei erit aggregatio populorum.*

11 *Ligans ad vitem pullum ſuum, & ad ramum filium aſinæ ſuæ: lauit in vino veſtimentum ſuum, & in ſanguine vuarum operimentum ſuum.*

12 *Rubicundus oculis à vino, & candidus dentibus à lacte.*

13 *Zebulun in portu marium habitabit, & erit in portum nauium, & terminus eius vſque ad Sidon.*

14 I*ſſachar* vt *aſinus oſſeus, cubans inter duas ſarcinas.*

15 Et vidit requiem, quòd eſſet bonum: & terram quòd eſſet pulchra, & inclinauit humerum
ſuum ad portandum, & fuit tributo ſeruiens.
16 Dan iudicabit populum ſuum ſicut vnus è tribubus Iſrael.
17 Erit Dan vt ſerpens iuxta viam, vt ceraſtes iuxta ſemitam, mordens calcaneos equi, & ce
cidit equitans retrorſum.
18 Salutem tuam expectaui Iehoua.
19 Gad, exercitus ſuccidet eum, & ipſe ſuccidet ad extremum.
20 Aſer, erit pinguis panis eius, & ipſe dabit delicias regis.
21 Naphthali vt cerua dimiſſa, dans eloquia pulchritudinis.
22 Vt arbor fructificans Ioſeph, vt ramus creſcens iuxta fontem, rami incedent ſuper murũ.
23 Et amaritudine affecerunt eum, & iaculati ſunt, & odio habuerunt eum ſagittarii.
24 Et manſit in fortitudine arcus eius, & roborauerunt ſe brachia manuum eius à manibus
potentis Iahacob, inde paſtor lapidis Iſrael.
25 A Deo patris tui, & adiuuabit te: & ab Omnipotente, & benedicet tibi benedictionibus
cæli ſurſum, benedictionibus abyſſi cubantis deorſum, benedictionibus vberum & vuluæ.
26 Benedictiones patris tui fortiores fuerunt benedictionibus genitorum meorum, vſque ad
terminum collium perpetuorum erunt ſuper caput Ioſeph, & ſuper verticem Nazaræi inter fra-
tres ſuos.
27 Beniamin vt lupus rapiet, manè comedet prædam, & veſperi diuidet ſpolia.
28 Omnes iſtæ tribus Iſrael duodecim. Et hoc eſt quod loquutus eſt eis pater eorum, & benedi
xit eis, vnicuique ſecundum benedictionem ſuam, benedixit eis.
29 Et præcepit eis, & dixit ad eos, Ego congregor ad populum meum: ſepelite me cum patri-
bus meis in ſpelunca, quæ eſt in agro Hephron Hittæi,
30 In ſpelunca, quæ eſt in agro duplici, quæ eſt ante Mamre: in terra Chenaan, quam emit
Abraham cum agro ab Hephron Hittæo in poſſeſſionem ſepulchri.
31 Ibi ſepelierunt Abraham & Sarah vxorem eius: ibi ſepelierunt Iſhac & Ribcah vxorem
eius, & ibi ſepeliui Leah.
32 Emptio agri & ſpeluncæ quæ eſt in eo, fuit à filiis Heth.
33 Et finem fecit Iahacob præcipiendi filiis ſuis: & collegit pedes ſuos in lecto & obiit, & ag
gregatus eſt ad populos ſuos.

1 *Et vocauit Iahacob.* Proximo capite narrata fuit benedictio Ephraim & Manaſſe, quia antequam Iacob de toto gentis ex ſe oriundæ ſtatu diſſereret, duos illos nepotes in corpus filiorum inſeri oportuit. Nunc quaſi ſupra cælos euectus, non in hominis perſona, ſed ex ore Dei qualis in longum vſque tempus futura ſit omnium conditio pronuntiat. Atque hoc quidem primò notare conuenit, quum tredecim tunc haberet filios, cum in ſingulis eorum perſonis totidem Gentes vel tribus ſibi proponere. in quo mirus fidei eius ſplendor conſpicitur. Quia enim ſæpius à Domino audierat ſobolem ſuam multiplicandam eſſe in populoſos cœtus, hoc oraculum ſublimis ſpeculæ vice ei eſt, vnde cernat quæ ſenſum humanum procul latebant. Quanquã non ſimplex eſt fidei cõfeſſio, in qua teſtetur Iacob ſe quicquid à Domino fuit promiſſum ſperare: ſed exurgit ſupra homines, tanquam interpres ac legatus Dei, qui futurũ Eccleſiæ ſtatũ ordinet. Porro quia videbãt interpretes nobile & magnificum eſſe hoc vaticiniũ, putarunt non ſatis ornari pro ſua dignitate, niſi noua quædam myſteria excuderent. Ita factũ eſt, dum certatim contendunt profundas allegorias eruere, vt diſceſſerint à genuino verborũ ſenſu, ſuiſque figmentis corruperint quicquid in ſolidam piorum ædificationem hîc proditũ erat. Nobis autem ne vileſcat literalis ſenſus, quaſi non ſatis altas ſpeculationes contineat, obſeruandum eſt Spiritus ſancti conſilium. Primò, ante tempus certiores redduntur filii Iacob qualis ipſos maneat fortuna, vt agnoſcant peculiarem ſui curam eſſe Deo: & quanquam eius prouidentia totus mundus regatur, ſe tamen, vt domeſticos, aliis gẽtibus præferri. Videtur in ſpeciem hoc humile & contemptum quòd tribui Iuda promittitur vitifera regio, quæ optimi vini copiam producet: item paſcuorum vbertas, quæ lac ſuppeditet. At ſiquis expendat

illuſtre in hoc ſuæ electionis teſtimonium Dominum reddere,quòd tanquam paterfamiliâs ad curam victus deſcendit,& in rebus quoque minutis demõſtrat, ſacro fœderis vinculo filiis Abrahæ ſe eſſe deuinctum:altius myſterium non requiret. Secundò ſpes hæreditatis promiſſæ deintegro illis renouatur. Atque ideo,quaſi manu eos in poſſeſſionem mitteret Iacob, qualis cuique habitatio contingat,familiariter,non ſecus ac in re præſenti,exponit. An rei tam ſeriæ confirmatio ſanis & prudentibus lectoribus vileſcet? Hoc tamen præcipuũ eſt caput,quòd propius illis deſignat Iacob vnde illis venturus ſit rex qui plenam felicitatem afferet. Atque hoc modo exponit quod de ſemine benedicto obſcurè promiſſũ fuerat. His rebus tãtum ſubeſt ponderis,vt ſimplex earum tractatio,ſi modò dextri ſimus interpretes,meritò nos in admirationem rapere debeat. Atque (vt alia omittam) non vulgaris huius prophetiæ vtilitas hoc vno cõſtat,quod impuris & profanis hominibus,qui fidem Moſi libenter detraherent, os obſtruitur,ne amplius obſtrepere auſint,cæleſti inſtinctu loquutum eſſe. Fingamus Moſen nõ referre quid olim vaticinatus eſſet Iacob, ſed in ſua perſona loqui: vnde tamen diuinare potuit quæ multis tandem ſeculis poſtea cõtigerunt? quale eſt vaticinium de regno Dauidis. Nec verò dubium eſt quin Deus ſorte iuſſerit diuidi terram,nequa ſubiret ſuſpicio Ioſuæ ex compacto,& ſicuti à magiſtro edoctus erat,partiri inter tribus. Poſtquam terra potiti ſunt Iſraelitæ, partitio non fit hominũ arbitrio. Vnde fit vt tribui Zabulon obtingat habitatio prope littus maris: tribui verò Aſer frumentaria planities, & ſortitò aliis eueniat quod hîc habetur: niſi quòd Dominus ſua oracula effectu rata eſſe voluit,palámque oſtẽdit nihil tũc cõtingere quod non pridẽ teſtatus eſſet futurũ. Iam enim redeo ad verba Moſis in quibus inducitur ſanctus Iacob de longinquis rebus diſſerens quod à Spiritu ſancto didicit. Sed oblatrant quidã proterui canes, Vnde Moſi notitia ſermonis in obſcuro tugurio ante ducentos annos habiti? Antequã reſpondeã,viciſſim rogo,vnde illi cognitio locorum terræ Chanaan,quæ nõ ſecus ac peritus dimenſor,in ſingulas tribus aſſignat? Si hæc cæleſtis fuit ſcientia (quod fateri neceſſe eſt) cur negabunt impii iſti blaterones diuinitus ei fuiſſe reuelata quæ Iacob prædixerat? Adde quòd inter multa alia quæ ſancti patres per manus tradiderant,hæc prædictio tũc paſſim nota eſſe potuit. Vnde fit vt populus tyrannicè oppreſſus, opẽ Dei liberatoris inclamet? Vnde fit vt ad ſolũ auditum promiſſionis olim datæ,animos in bonã fiduciã erigat,niſi quòd diuinæ adoptionis quædã adhuc vigebat memoria? Si vulgò celebre fuit Domini fœdus, cuius impudentiæ erit negare quod de hæreditate promiſſa cognoſci operæpretiũ fuit,à celeſtis Dei ſeruis exacti' fuiſſe obſeruatũ? Neque enim Dominus oracula ſua protulerat ex ore Iacob,quæ poſt eius mortẽ ſubita obliuio deleret,quaſi in aerẽ ſonitus neſcio quos efflaſſet. Quin potius doctrinã multis ætatibus communẽ prodidit,vt ſcirent poſteri ex quo fonte ſibi manaret tã redẽptio quàm terræ hæreditas. Scimus quàm cunctanter,imò timidè,ſuſcipiat Moſes iniunctam ſibi prouinciã,vbi ad ſuos liberandos accerſitur: quia ſciebat cum gente indocili & præfracta ſibi fore negotiũ. Certis ergo mandatis inſtructum venire neceſſe fuit,quæ fidem vocationis facerẽt. Ideo has prædictiones,non ſecus ac publicas tabulas,ex ſanctioribus Dei archiuis protulit,ne temere ipſum prorumpere quis putaret. *Congregate uos.* Initio ſibi attentionem conciliat Iacob. Grauiter enim præfatur,ſibíque Prophetæ authoritatem vendicat, vt filios admoneat ſe minimè priuatum teſtamentum de rebus domeſticis cõdere: ſed oracula apud ipſum depoſita iam verbis aſſerere,donec ſuo tempore ſequatur euẽtus. Neque enim ſuis votis aurem præbere iubet, ſed in cœtum ipſos cogit ſolenni ritu, vt audiant quæ ſucceſſu tẽporis ipſis occurrẽt. Porro nõ dubito quin iſtã dierum ſucceſſionem de qua loquitur, AEgyptiaco exilio opponat,vt ſuſpenſis animis expectẽt promiſſum ſibi ſtatum. Iam verò ex ſuperioribus colligere promptum eſt, in hoc vaticinio comprehendi totum tempus ab exitu AEgypti vſque ad Chriſti regnum: nõ quòd ſingula enumeret Iacob: ſed quia in ſummis rerum,quas breuiter delibat, conſtituit fixum ordinem ac curſum,donec appareat Chriſtus.

3 *Reuben primogenitus.* Orditur à primogenito,non honoris cauſa, vt ſuum gradum ei afferat,ſed quò plus illi inurat pudoris,eúmque iuſtis probris humiliet. Nam primogenitura hîc deiicitur Rubẽ: quia inceſto coitu cum nouerca paternum cubile polluerat. Senſus autem verborum eſt, Tu quidem natura primogenitus debuetas excellere,quũ eſſes virtus mea, & principium virilis fortitudinis,ſed quia defluxiſti inſtar aquæ, nõ eſt quod amplius tibi quicquam arroges. Nam ab inceſtus tui die abiit & euanuit illa dignitas quam natali die ex vtero attuleras. Nomen און quidam pro ſemine,alii pro dolore accipiũt: atque ita vertunt, Tu virtus mea, & principium doloris vel ſeminis. Quibus placet vox doloris,rationẽ hanc aſſignant, quia liberi parentibus curam & anxietatẽ afferant. Atqui ſi hæc ſignificatio probatur,potius eſſet antitheſis inter virtutem & mœſtitiam. Sed quia vno contextu Iacob dignitatis elogia recenſet,

quæ in primogenitum competunt, non dubito quin principium ſuæ virilitatis nominet. Nã quum homines in filiis quodammodo reuigeſcant, meritò vigoris principium dicitur primogenitus. Eodẽ pertinet quod ſtatim ſequitur, quòd fuerit excellentia dignitatis, & excellentia roboris, antequam vtroque iure ſe priuaſſet. Ponit enim Iacob filio Ruben ante oculos priſtinũ honorẽ, quia ei vtile eſt probè ſentire vnde exciderit. 1. Cor. 6. a. 5. Sic Paulus dicit ſe Corinthiis obiicere quibus fœdati ſunt peccata, vt eos pudefaciat. Nam quia nobis in vitiis blãdimur, vix aliter ad ſanam mentẽ retrahitur quiſque noſtrum, poſtquam lapſus eſt, niſi ſuæ turpitudinis ſenſu tãgatur. Porro ad nos vulnerandos nihil aptius eſt quàm vbi inter gratias, quibus nos præuenit Dominus, & pœnas culpa noſtra contractas, ſtatuitur cõparatio. Poſtquam nudatus eſt Adam bonis omnibus, acriter ei nõ abſque ſubſannatione Deus exprobrat, Ecce, Adam quaſi vnus ex nobis. Quorſum hoc, niſi vt ſecum reputans quantum ab illo homine diſtet, qui nuper conditus ad imaginẽ Dei tot præclaris dotibus pollebat, confuſus & proſtratus deploret præſentẽ miſeriã? Videmus ergo neceſſarias nobis eſſe exprobrationes, quò nos ad viuũ magis afficiat ira Domini. Sic enim fit non tantùm vt nobis diſpliceant peccata, quorũ iã pœnas ferimus, ſed etiam vt maiori curæ ſit, quæ in nobis reſident Dei dona, ſedulò tueri, ne ſocordia noſtra diſpereant. Qui excellentiam dignitatis ad ſacerdotium, virtutis autem ad regnum referunt, nimis arguti, meo iudicio, ſunt interpretes. Ego ſimplicius accipio, Si in ſuo gradu ſtetiſſet Rubẽ, primatum omnis excellentiæ futurum fuiſſe penes eum.

4 *Leuis ut aqua.* Significat non ſtabilem fuiſſe honorem, ſed euanidum, cui addita non fuit cuſtos bona conſcientia: atque ita primogenitura abdicat. Cauſam exprimit, ne queratur ſe inſontem plecti. nam & hoc valde ad rem intereſt, conuinci reum ſui ſceleris, ne pœna careat profectu. Videmus autem Iacob exutum carnis affectu, ſtrenuè & magno animo exequi Prophetæ munus. Neque enim iracundiæ tribuendum eſt hoc iudicium, quaſi priuatim ſe pater vlciſci de filio cupiat: ſed à Spiritu Dei profectum eſt, quia optimè quid ſibi impoſitum ſit oneris meminit Iacob. Verbum עלה, in clauſula ſententiæ ſignificat abire, vel difflari, vt fumus accendens diſcutitur. Ideo ſenſus eſt, dilapſam eſſe ac extinctam excellentiam Ruben ex quo polluit lectum patris. Nam de lecto exponere, quòd deſierit lectus eſſe coniugalis Iacob propter repudium Bilha, nimis frigidum eſt.

5 *Simeon & Leui.* Duobus filiis Simeon & Leui ſtragem vrbis Sichẽ exprobrat, pœnámque iniungit tãti ſceleris. Vnde colligimus quantopere exoſa ſit Deo crudelitas, quia pretioſus eſt illi hominũ ſanguis. Perinde enim eſt acſi duos iſtos homicidas ad tribunal ſuum citaret, ac vindictã expoſceret, quum ſe putarent iam elapſos. Quæritur tamen ánnon illis pridẽ data eſſet venia: quòd ſi iam ignouerat Deus, cur ad ſupplicium rurſos eos reuocat. Reſpondeo, tum ipſis priuatim fuiſſe vtile, tũ ſpectaſſe ad exemplũ, non impunitam manere illã cædem, quanuis eius veniã adepti forẽt. Vidimus enim prius, quum admoniti eſſent à patre, procul fuiſſe ab ea triſtitia quæ pœnitentiæ initium eſt: & credibile eſt magis deinde ac magis bruto quodã torpore obſtupuiſſe in ſuo maleficio, vel ſaltẽ amara diſplicentia non fuiſſe feriò tactos. Timendũ etiam erat ne poſteri ad eandem feritatem aſſueſcerẽt, niſi horror diuinitus fuiſſet incuſſus. Ergo Dominus partim vt eos humiliaret, partim vt documentum ſtatueret omnibus ſeculis, æternæ ignominiæ pœnam illis inflixit. Porro hoc modo non retinuit pœnam remiſſa culpa, vt ſtultè Papiſtæ ſòniant: ſed quum verè & in ſolidum placatus eſſet, aptam in futurum tẽpus correctionem adhibuit. Fingunt Papiſtæ dimidia tantùm ex parte peccata ab eo remitti: quia noluit gratis abſoluere peccatores. At Scriptura longè aliter, nõ exigi ab eo pœnas quæ delicta cõpenſent, ſed quæ purgẽt corda hypocriſi, & blãditiis paulatim excuſſis inuitẽt electos ad pœnitentiã, ad ſolicitudinẽ cauendi excitent, ſub timoris & reuerẽtiæ fræno contineãt. Vnde ſequitur nihil magis eſſe præpoſterum quã ſatiſfactionibus redimi quas meriti ſumus pœnas: acſi Deus humano more ſibi ſolui vellet quod debetur. quin potius optimè inter ſe conueniunt, gratuita pœnarum remiſſio, & caſtigatoriæ ferulæ, quæ potius occurrunt futuris vitiis, quàm perſequantur quæ iam admiſſa ſunt. Vt redeã ad Simeon & Leui, quî fit vt Deus poſt longũ tempus pœnam quam diſtulerat infligens, quaſi fugitiuos reos ad iudicium retrahat: niſi quia impunitas fuiſſet illis damnoſa? & tamen medici potius quàm iudicis partes ſuſcipit, quia non ideo parcit vt ſanet: nec duobus tantùm ægrotis medetur, ſed antidoto præuenit aliorum morbos, vt ſibi à crudelitate caueant. Hoc quoque in primis memoratu dignum eſt, quòd Moſes in vulganda gentis ſuæ infamia Dei eſt præco: nec verò commune tantùm totius populi dedecus profert, ſed ſpecialem tribui ex qua natus erat, ignominiam inurit: vnde palam apparet, nihil dediſſe carni vel ſanguini, nec gratia vel odio fuiſſe inductum vt quicquam fucaret, vel ab hiſtoriæ fide deflecteret: verùm ſicuti electus à Domino erat miniſter ac teſtis, memorem ſuæ vocationis fuiſſe, vt non ſincerè modò, ſed etiam cordatè, os ſuum veri-

tati prorſus dicaret.Hîc comparatio fit non modò inter filios Iacob, ſed etiam inter familias quæ ab ipſis fluxerũt.Hîc certè apprimè opportunũ erat tempus,quo gentis ſuæ nobilitas curæ eſſet Moſi.Adeo autẽ operã encomiis non impendit,vt ingenuè æterno probro infamet gentis ſuæ authorẽ,quod in omnes redũdet. Lucianici canes,qui Moſis doctrinã arrodere conantur, vafrum fuiſſe hominẽ obtendũt,qui ſibi apud craſſum vulgus acquiſierit imperiũ. Sed ſi hoc propoſitũ habuit,cur non etiã proſpexit ſuis?Filios quibus in ſublime vehẽdis operã dare ſuaſiſſet ambitio,ſacerdotii honore abdicans,ad humile & gregariũ miniſteriũ ablegat.Quis non videt diuino potius conſilio quàm humana prudẽtia occurſum fuiſſe impiis calumniis? ideóque honore priuatos fuiſſe ſummi & ſingularis viri hæredes,nequa in eo ſiniſtra hæreret ſuſpicio?Verùm vt taceam de filiis & nepotibus,quod in perſona Leui totum genus ſuum traducit, in eo agnoſcere licet non hominẽ,ſed Angelum inſtinctu Spiritus ſancti loquẽtem, & purum omni carnis affectu.Cæterùm priore loco de crimine pronuntiat:deinde pœnam ſubiicit.Crimen eſt,quòd arma violẽtiæ ſint in eorum tabernaculis:ideóque teſtatur ſe tam lingua quàm corde adhorrere ab eorum conſilio,quia pro ſua libidine vrbem vnà cum incolis exciderint. In verbis diſſentiunt interpretes.Nam מכרה quidam accipiũt pro gladiis, quaſi dixiſſet Iacob, gladios ipſorum ſcelerate fuiſſe pollutos ſanguine innoxio:ſed rectius ſentiunt qui vertũt Habitationes:acſi dixiſſet,iniuſtã vim penes eos habitare,quia adeo ſanguinarii fuerant. Vocem כבד pro lingua poſitam eſſe vt aliis locis,non dubito. atque ita ſenſus clarus eſt,quòd Iacob ex animo deteſtetur patratum à filiis ſcelus ne vllum aſſenſum lingua præbeat.Quod ideo facit vt ſibi diſplicere incipiant,& alii omnes odio habere diſcant perfidiam cum ſæuitia coniunctam.Furor proculdubio peruerſum & cæcum iræ impetum ſignificat.Libido autem,moderatæ rationi opponitur, quia nullo iure graſſati ſunt.In voce quoque שור variant interpretes. Quidam taurũ vertunt,ac putant allegoricè notari Sichimitas,qui ſatis robuſti & validi erant ad tuendam vitam,niſi eos Simeõ & Leui ſua fraude & perfidia eneruaſſent.Sed diuerſa expoſitio longè eſt aptior,quòd murum ſubuerterint.Nam ſceleris atrocitatem inde amplificat Iacob,quòd ne ædificiis quidem pepercerint filii.

7 *Maledictus furor eorum.* Tenendum eſt memoria quod dixi, diuinitus nos moneri per os ſancti Prophetæ, vt ab omnibus improbis conſiliis alieni ſimus. Væ pronuntiat Iacob illorum furori:quorſum hoc,niſi vt frænum ſibi alii iniiciant,& ſibi caueant à tali ſæuitia?Quanquam (vt nuper attigi,) nõn ſatis fuerit puras ſeruare manus, niſi ab omni ſocietate procul ſimus remoti.Etſi enim nõ ſemper in nobis eſt,iniuſtam vim arcere,vitioſa tamen eſt diſſimulatio quæ ad conſenſus ſpeciem accedit.Valeat hîc conſanguinitas, & quæcunque purum iudicium corrumpunt: quando videmus ſanctum patrem Dei mandato tam ſeuerè in filios tonare.Iram Simeon & Leui eo magis deteſtabilem eſſe pronuntiat, quia & initio violenta, & vſque in finem implacabilis fuerit. *Diuidam eos in Iahacob.* Videri quidem poſſet abſurda hæc ratio,quòd Iacob filios ordinans Eccleſiæ Patriarchas, & diuini fœderis hæredes nuncupans, maledictionem ipſis denuntiet beatæ ſortis loco. Neceſſe tamen fuit à caſtigatione eum incipere,quæ locum faceret gratiæ Dei, quemadmodum in fine capitis iterum repetam: pœnam verò mitigat Deus, dum honorificum illis in Eccleſia nomen, iúſque integrum relinquit : imò incredibilis eius bonitas ex inopinato refulſit, dum pœna Leui in ſacerdotii præmium fuit conuerſa. Diſperſio tribus Leuiticæ à crimine patris habuit originem , ne ſibi in peruerſa illicitáque vindicta placeret.Atqui Deus,qui initio produxit lucem è tenebris, cauſam aliam inuenit cur diſperſi eſſent huc & illuc Leuitæ, non tantùm abſque probro, ſed etiam cum magno honore, ne quis ſcilicet terræ angulus probis doctoribus careret. Denique ſpeculatores eos & præfectos ſuo nomine in ſingulis partibus conſtituit, acſi æternæ ſalutis ſemen vbique ſpargeret,vel emitteret gratiæ ſuæ miniſtros.Vnde colligimus quanto illi magis optabile fuerit caſtigari ad tempus in ſuum bonum quàm impunè in peccato ſuo iacentem putreſcere.Nec verò abſurdum eſt,quum diſtribuitur terra,& Leuitis dantur vrbes procul inter ſe diſſitæ,hac cauſa ſuppreſſa,diuerſam prorſus adduci, quòd Dominus ſit ipſorum hæreditas.Nam hoc vnum eſſe ex Dei miraculis nuper dixi,lucem ex tenebris proferre.Si damnatus eſſet Leui in longinquũ exilium,hac pœna erat digniſſimus: nunc gradatim Deus illi parcit,dum vitã erraticã in paterna hæreditate aſſignat.Deinde remiſſa ignominiæ nota,poſteros eius ſub præclaræ legationis titulo in diuerſas partes amãdat. In Simeone durauit quoddam,licet obſcurum,maledictionis veſtigium:quia filiis eius non cõtigit ſorte, propria regio: ſed tribui Iudæ fuerunt permixti,ſicuti habetur Ioſue 19.a.1.Poſtea profecti in montem Seir, expulſis inde Amalecitis,eorum ditione potiti ſunt, vt ſcriptum eſt primi Chronic. caput 4. g.40.Hîc etiam perſpicimus quàm heroicũ fuerit pectus ſancti Iacob,qui decrepitus ſenex &

exul, in priuato & ignobili lectulo decumbens, tamē quaſi ex ſublimi magni regis ſolio prouincias filiis ſuis adiudicat. Hoc autem iure ſuo facit, quia ſciebat apud ſe depoſitum eſſe Dei fœdus, quo nuncupatus erat terræ hæres ac dominus: & ſimul authoritatem ſibi vēdicat quatenus perſonam ſuſtinet Prophetæ Dei. Magnopere enim noſtra intereſt, quum inſonat verbum Dei auribus noſtris, eius effectum fide apprehendere, acſi eius miniſtris mādata eſſet eorum quæ pronuntiant executio. ideo & Ieremiæ dictum fuit, Ecce, conſtitui te ſuper regna vt plantes & euellas, ædifices & deſtruas. Sic paſſim iubentur Prophetæ obuertere facies ſuas ad loca quibus minantur, acſi copioſo exercitu inſtructi impetum facerent.

Ierem. 1. b. 10.

8 *Iuda es tu, laudabunt te fratres tui.* In verbo laudandi alluſio eſt ad nomen Iudæ. Sic enim à matre vocatus fuerat quòd materia eſſet laudandi Dei. Nouā etymologiam affert pater, quòd celebre erit & ſplēdidum eius nomen inter fratres, vt ab omnibus inſtar primogeniti colatur. Duplex quidem portio quam nuper attribuit filio Ioſeph, ex iure primogenituræ pendebat: ſed quia tranſlatum fuit regnum ad tribum Iuda, meritò laudabile fore eius nomen pronuntiat Iacob. Nam dignitas Ioſeph temporalis fuit. Hîc autem de ſtabili & diuturno imperio agitur, quod penes filios Iudæ futurum erat. Hinc colligimus quum Deus perfectum regiminis ſtatum inſtitueret in ſuo populo, monarchiam ab eo electam eſſe. Quòd autem regis creatio in Lege, partim hominum libidini, partim cæleſti decreto tribuitur, hoc ad regni exordium referri debet: quod ideo inauſpicatum fuit, quia antequam veniſſet in maturum tempus, populus regem ſibi dari tumultuoſè petiit. Itaque fecit illa præpoſtera feſtinatio vt regnum in tribu Iuda non ſtatim erectum fuerit, ſed prodierit quaſi abortiuus partus in perſona Saulis: tandem verò, Dei auſpiciis & legitimo ordine, ſecūdum vaticinium Iacob, emerſit principatus tribus Iuda in Dauide. *Manus tua.* His verbis ſignificat, Iudam nō fore immunem ab hoſtibus: ſed quanuis multi negotium illi faceſſant, & cum iure ſuo depellere conentur, victoriam ei promittit. non quòd ſemper hoſtibus ſuis præualuerint filii Dauidis (neque enim paſſa eſt eorum ingratitudo vt hæc Dei gratia continuum haberet ac æquabilem curſum:) ſed hac ſaltem in parte ſuperior fuit Iuda, quòd in illa tribu ſtetit regia ſedes quam Deus probabat, & quæ fundata erat in eius verbo. Nam etſi opibus ac populi multitudine magis floruit regnum Iſrael, quia tamen adulterinum fuit, non habetur eius ratio: nec verò fucoſo ſuo ſplendore obruere debuit gloriam diuinæ electionis tribui Iudæ inſculptam. In Dauide ergo planè enituit vis & effectus huius vaticinii: deinde in Solomone: poſtea quanuis mutilum fuerit regnum, mirabiliter tamen ſeruatum fuit Dei manu: alioqui centies breui tempore concidiſſet. Ita factum eſt vt iugū ſuis hoſtibus impoſuerint filii Iudæ. Quòd autē decem tribus abripuit defectio, ne genu flecterent filiis Dauidis, hoc quidem modo turbatum fuit legitimum regimen, & illicita confuſio inducta: Dei tamen decretum violari non potuit quin ius maneret penes tribum Iuda.

9 *Catulus leonis Iuda.* Similitudo hæc proximam ſententiam confirmat, quòd hoſtibus formidabilis futurus ſit Iuda. Videtur tamen alludere Iacob ad imminutionem quæ contigit vbi maior pars populi deſciuit ad Ieroboam. tunc enim rex Iuda ſimilis eſſe cœpit leoni dormienti: neque enim erectis iubis terrorem ſuum latè effudit, ſed quodammodo accubuit in ſpelunca. Latuit tamen quædam occulta Dei virtus ſub illo ſopore, vt eum turbare auſi non fuerint qui maximè optaſſent perditum, & qui ad inferendam perniciem viribus pollebāt. Ergo poſtquam Iacob imperium detulit vni Iudæ ſuper fratres, vice correctionis nunc ſubiicit, etiamſi eius potentiam imminui contingat, fore tamen hoſtibus ſuis terribilem non ſecus ac leonem dum in ſpelunca ſua iacet.

10 *Non recedet ſceptrum.* Quanquam obſcurus eſt hic locus, non tamē vſqueadeo difficile fuiſſet genuinum ſenſum elicere, niſi Iudæi malignè pro more ſuo nebulas inducere tentaſſent. Certum eſt Meſſiam hîc promitti, qui oriturus erat è tribu Iuda. Quum vltro deberet ad eum amplexandum occurrere, data opera quæuis effugia captarunt, quibus ſe & alios procul in flexuoſas ambages abducerent. Non mirum ergo ſi amaritudinis & contumaciæ ſpiritus, rixandíque libido ita eos excæcauit vt in clara luce huc illuc turpiter impegerint. In Chriſtianis tametſi pia fuit illuſtrandæ Chriſti gloriæ ſedulitas, eſt tamē in eorum feruore aliquid nimiū. Nam dum nimis præciſè vrgent quædam verba, nihil aliud proficiunt niſi quòd ſubſannandi anſā præbent Iudæis, quos neceſſe eſt firmis ac validis cancellis circūdari, vnde elabi nequeāt. nos ergo talibus exemplis moniti, ſine contentione verum loci ſenſum quæramus. Primò tenendum eſt Spiritus ſancti conſilium, quod hactenus non ſatis animaduerſum, vel non ſatis diſtinctè expoſitum fuit. Poſtquam tribum Iuda ornauit imperio, ſtatim pronuntiat Deum tuendo ſtatum regni illius, curam populi habiturum, donec ad ſummum cumulum perueniat promiſſa felicitas. Nam ſic aſſeritur dignitas Iudæ, vt tamen ſcopus ſit communis populi

totius ſalus. Benedictio ſemini Abrahæ promiſſa (vt prius vidimus) niſi ab vno capite flueret, rata eſſe non poterat. Idem nunc teſtatur Iacob, venturum eſſe regem ſub quo ſuis numeris conſtabit promiſſa illa felicitas. Hoc ne Iudæi quidem negabũt, vbi viguerit mediocris benedictio in tribu Iuda, ſpem melioris & excellentioris ſtatus hic dari. Alterum etiam libenter concedent, plenæ & ſolidæ felicitatis & gloriæ vnicum authorem eſſe Meſſiam. Tertium caput quod ne ipſis quidem repugnantibus facere licet, nunc addamus, regnum quod incepit à Dauide, præludium fuiſſe quoddam ac vmbratile ſpecimē maioris illius gratiæ quæ in aduẽtum Meſſiæ dilata fuit ac ſuſpenſa. Nullum quidem ſpiritualis regni guſtum concipiunt: itaque opes potius ſibi fingunt, & potentiam, ſuauéque otium & terrenam amœnitatem ſibi proponunt quàm iuſtitiam, vitæ nouitatem cum gratuita peccatorum venia. Fatentur nihilominus, quæ ſub Meſſia ſperanda erat felicitas, veteri ſuo regno fuiſſe adumbratam. Nunc redeo ad verba Iacob, *Donec ueniat siloh*, inquit, *reſidebit ſceptrum*, vel dominatio *in iuda*. Primò videndum eſt quid ſignificet vox שילה. Quia Hieronymus vertit, Qui mittendus eſt: putant nõnulli fraude corruptum eſſe locum, ac literam ה ſuppoſitam fuiſſe in locum ח. quod licet firmum non ſit, veri tamen ſimile eſt. Quòd ex Iudæis quidam locum notari volunt vbi diu repoſita fuerat Arca fœderis, quia paulo ante exordium regni Dauidis in vaſtitatem redactus eſt, ratione prorſus caret. Neque enim hîc prædicit Iacob quo tempore ordinandus ſit rex Dauid: ſed regnum fore ſtabile in eius domo, quouſque impleat Deus quod pollicitus eſt de ſingulari benedictione ſeminis Abrahæ. Adde quòd dura eſſet ac coacta locutio, Silo venire: pro, venire eius finem. Longè rectius & congruentius exponunt alii interpretes, Filium eius: שיל enim filius Hebræis dicitur: ה verò poſitum eſſe dicunt loco ו relatiui. Atque in hunc ſenſum maior pars deſcendit. Sed iterum à mente Patriarchæ perperam diſſident Iudæi dum hoc referunt ad Dauidem. Nam (ſicuti nuper attigi) nõ promittitur regni origo in Dauide, ſed abſoluta perfectio in Meſſia. Et certè tam craſſa abſurditas non longa refutatione indiget. Quid enim hoc ſibi vellet, regnum finem nõ accipiet in tribu Iuda donec erectũ fuerit? Certè Recedere nihil aliud eſt quàm deſinere. Deinde continuam ſeriem ponit Iacob, dum ſcribam receſſurum negat ex pedibus. Nam regem in ſolio iam locatum eſſe oportet, vt ſcriba ſedeat inter eius pedes. Deſcribitur ergo nobis regnum, quod poſtquã conſtitutum fuerit non deſinet quouſque ſuccedat perfectior ſtatus: vel quod idem valet, futurum Dauidis regnum hoc titulo commendat Iacob: quia teſſera ac pignus eſſet beatæ illius gloriæ quæ iam olim Abrahæ generi deſtinata erat. In ſumma, regnum quod transfert in tribum Iuda, non fore vulgare pronuntiat: quia inde tandem proueniet promiſſæ benedictionis complemẽtum. Sed hîc procaciter inſurgũt Iudæi, quòd euentus noſtrum errorem coarguat. Nam regnũ ad Chriſti vſque aduentum nequaquam duraſſe cõſtat: quin potius ex quo in exilium traductus eſt populus, ſceptrum fuiſſe confractum. Verùm ſi fidem habent vaticiniis, antequam illorum obiectionem diluo, velim mihi reſpondeant quomodo hîc regnũ aſſignet Iacob filio Iuda. nam quũ vixdum firma eſſet eius poſſeſſio, repentè laceratum fuiſſe ſcimus, totámque fere eius potentiam occupatam à tribu Ephraim. An Deus ſecundum ipſos hîc per os Iacob euanidum aliquod regnum promiſit? Si excipiant, non ideo fuiſſe fractum ſceptrum, quanuis magna populi parte ſpoliatus fuit Roboam, hoc cauillo minimè effugient: quia diſertè imperium Iudæ ad tribus omnes extenditur, his verbis, Genu curuabunt coram te filii matris tuæ. Nihil ergo contra nos afferunt quod non protinus in ipſos viciſſim retorquere liceat. Nondum tamen ſoluta eſt quæſtio, fateor: ſed hoc præfari libuit, vt Iudæi depoſito calumniandi ſtudio, rem ipſam diſcant placidè nobiſcum expendere. Perpetuam gubernationem in tribu Iuda hoc fere modo contexere ſolent Chriſtiani. Quum ab exilio reuerſus eſt populus, loco ſceptri regii fuiſſe dicunt principatum qui vſque ad Machabæos durauit. Deinde ſucceſſiſſe tertium regiminis modum: quia ſumma iudicandi poteſtas penes ſeptuaginta fuerit, quos ex genere regio delectos fuiſſe ex hiſtoriis conſtat. Adeo autem non conciderat illa regii generis authoritas, vt Herodes ad cauſam dicendam citatus, vix capitale ſupplicium effugerit: quia contumaciter ſe ſubduxerat. Concludunt igitur noſtri, quanuis non reſplẽduerit regia maieſtas à Dauide vſque ad Chriſtum, ſteriſſe tamen aliquem principatum in tribu Iuda, atque ita impletum fuiſſe oraculum. Hæc quanquam vera ſunt, maior tamen loco probè excutiendo adhibenda eſt dexteritas. Ac primò tenendum, tribum Iuda iam nunc conſtitui principem inter alias, vt dignitate emineat, quanuis nondum adepta ſit imperium. Et certè primatum ei fuiſſe vltro conceſſum à reliquis, ex quo redemptus fuit populus, teſtis eſt alibi Moſes. Secundo loco tenendum eſt, huius dignitatis ſpecimen magis luculentum in regno proponi quod auſpicatus eſt Deus in Dauide. Quanquam autẽ paulo pòſt ſequuta eſt defectio, vt exigua portio dominationis in tribu Iuda ſteterit: ius tamen diuinitus ei collatum minimè potuit eripi. ideo quo tempore ſumma

opulentia refertum erat, altóque faſtu turgebat regnum Iſrael, dicitur tamen accenſa fuiſſe Hierosolymæ lucerna Domini. Pergamus longius: quum regni cladem prædicit Ezechiel, cap. 21. f. 26, ſatis demonſtrat quomodo ſceptrum à Domino ſeruandum fuerit donec in manus Chriſti veniret. Tolle cidarim, (inquit) aufer coronam: hæc non erit hæc: peruerſam, peruerſam, peruerſam pono eam, donec veniat cuius eſt. Videri poſſet primo aſpectu vaticiniũ Iacob excidiſſe, dum ornatu regio ſpoliatur tribus Iuda. Sed hinc colligimus nõ fuiſſe Deum adſtrictum, vt viſibilem regni gloriam è ſublimi ſemper oſtenderet. Alioqui falſæ eſſent aliæ promiſſiones, quæ ſolii diruti, & lacerati reſtitutionem prædicunt, Ecce, dies veniunt quibus ſuſcitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit, & ædificabo rupturas eius, & quæ corruerant inſtaurabo, Amos 9. c. 11. Quanquam abſurdum eſſet plures citare locos, quum paſſim occurrat hæc doctrina in Prophetis. Vnde colligimus non ita ſtabilitum fuiſſe regnum, vt æquabili tenore ſemper fulgeret: ſed quod ad tempus collapſum ac deforme, poſtea recuperaret amiſſum ſplẽdorem. Videntur quidem Prophetæ eius ruinis finem facere, reditum ab exilio Babylonico: ſed quum regni inſtaurationem non aliter quàm templi & ſacerdotii promittant, vt ſolidà veritas nobis conſtet, neceſſe eſt totum tempus à liberatione vſque ad Chriſti aduentum complecti. Peruerſa igitur non vno tantùm die, neque in vno capite, ſed diu & variis modis corona fuit, donec eam Deus Chriſto ſuo regi legitimo aptaret. Et certè Iſaias Chriſti originem deſcribit lõgè ab omni regio ſplendore alienam: Orietur (inquit) virga è trunco Iſai, & ſurculus è radicibus eius aſcendet. Cur Iſai potius quàm Dauidem nominat, niſi quia ex ruſtico priuati hominis tugurio potiꝰ quàm illuſtri palatio proditurus erat Meſſias? Cur arbore exciſa, nihil præter trũcum & radices reſiduum facit, niſi quia ad Chriſti vſque manifeſtationem fere pedibus calcanda erat regni maieſtas? Siquis excipiat, aliter ſonare verba Iacob: ſolutio in promptu eſt, quicquid vnquam Deus de externo Eccleſiæ ſtatu promiſit, ita fuiſſe reſtringendum, vt iudicia ſua interim exerceret puniendis hominum peccatis, fidémque ſuorum probaret. Fuit quidem hæc non leuis tentatio, quum tribus Iuda in tertio ſucceſſore, maiore regni parte nudata fuit. Grauior etiam ſequuta eſt, quum regis filii in patris conſpectu iugulati ſunt, ipſe oculis effoſſis Babylonem tractus eſt, totúmque regium genus tandem ſeruituti & exilio addictum. Omnium verò grauiſſima, quum reuerſus in terram populus, minimè cerneret quod ſpetauerat, ſed in triſti diſſipatione iaceret. Cæterùm tunc ſancti fidei oculis ſceptrum ſub terra abſconditum contemplantes, non conſiderunt, vel fracti fuerunt animis, vt deſiſterent à ſuo curſu. Videbor fortè nimis largiri Iudæis, quia realem (vt vocant) dominationem continuo tenore nõ ſtatuo in tribu Iuda. Noſtri enim, vt euincant ſtulta adhuc Iudæos Meſſiæ expectatione teneri ſuſpenſos, in hoc inſiſtunt, à tẽpore Herodis ceſſaſſe imperium illud, de quo vaticinatus erat Iacob. quaſi verò quingentis ante annis tributarii non fuerint: quaſi etiam nõ extincta fuerit regii generis dignitas quãdiu graſſata eſt Antiochi tyrannis: quaſi denique Aſmonæi ſibi non vſurpauerint & titulum honoris & potentiam, donec Romanæ ditionis facti ſunt Iudæi. Nec verò ſufficit quæ obtenditur ſolutio, deſiunctim promitti vel regnum vel mediocre aliquod regimen: ex quo autem deletum fuit regnum, ſuperſtites manſiſſe ſcribas. Ego enim, notandi inter legitimum regnum & tyrannidem diſcriminis cauſa, adiunctos fuiſſe conſiliarios agnoſco, qui publicum ſtatum rite & ordine adminiſtrent. Quòd ergo ex Iudæis quidam exponunt, ius regnandi datum eſſe tribui Iuda, quia nefas fuerit aliò tranſferri, non autem quòd gloriam coronæ ſemel erectam perpetuari neceſſe fuerit, aliqua ex parte huic ſententiæ ſubſcribere neceſſe arbitror. dico aliqua ex parte: quia nihil hoc cauillo proficiunt Iudæi, ad figmentum venturi ſui Meſſiæ trahentes vetuſtum regni excidium. Tenendum enim memoria eſt quod prius admonui, dum Iacob vſque ad Meſſiæ aduentum ſuſtinere vult ſuorum animos, ne longioris moræ tædio deficiant, ſpecimen in temporali regno proponere: acſi dixiſſet, non eſſe cur Iſraelitæ collapſo Dauidis regno ſpes ſuas huc illuc inclinẽt: quia nõ alia ſuccedet mutatio quæ Dei benedictioni reſpõdeat donec appareat Redẽptor. Quòd duriter aliquot annos ante Chriſtũ exhibitũ vexata gens fuit, ac ſeruiliter oppreſſa, mirabili Dei conſilio factum eſt, vt continuis ſtimulis ad optandam redemptionem pungerentur. Interea ſtare oportuit aliquod gentis corpus, in quo vigeret promiſſio. Nunc quum patria extorres per quindecim fere ſæcula diſſipati, abſque politia iaceant, quo prætextu ſomniant ex vaticinio Iacob venturum ſibi redemptorem? Equidem vt eorum calamitati non libenter inſulto: ita niſi ea ſubacti oculos aperiunt, liberè pronuntio, dignos eſſe qui millies abſque remedio pereant. Fuit autem hæc continendæ fidei valde appoſita ratio, quòd Dominus filios Iacob in vnam tribum oculos conii cere voluit, ne alibi ſalutem quærerent: ac ne quà eos vaga imaginatio circumageret. Quo etiam fine celebratur huius familiæ electio, dum ſæpius in Pſalmis confertur cum Ephraim & reliquis, ac præfertur. Nobis etiam ad fidei

Iſa. 11. a. 1.

certitudinem non parum vtile eſt,dum Chriſtum duobus annorũ millibus,antequam prodiret,audimus non modò promiſſum fuiſſe,ſed deſignata eius origine,quaſi digito oſtenſum.

Et ei erit aggregatio populorum. Hîc verò non vnius tantùm populi regem fore pronuntiat,ſed cuius auſpiciis colligendæ ſint variæ gentes,vt ſimul coaleſcant. Scio quidem variè ab interpretib⁹ vocẽ exponi:ſed qui deducũt à radice קהה vt ſit debilitatio,quod de ſalutifero Chriſti principatu dictum erat, perperam & abſurdè ad ſanguinariam qua crepant ſuperbiam detorquent.Si obediẽtiæ nomen placeat, (vt alibi)idem manebit ſenſus cũ illo primo quẽ ſequutus ſum.Nam hæc colligẽdi ratio eſt,dum in obſequium conſentiunt ſimul qui prius ferebantur in diuerſa ſtudia. Etſi autem antehac tribus ex ſe orituras Iacob amplificandi gratia vocauit populos,latius tamẽ extenditur iſta collectio.Nam corpus populi per familias complexus,quũ de ordinario principatu Iudæ verba faceret, nunc noui regis fines ampliat: acſi diceret,fore ex tribu Iudah reges,qui inter fratres emineant,& quos adorent eiuſdem matris filii:ſed tandem ſucceſſurũ qui ſibi alios populos ſubiiciat.Hoc autem ſcimus in Chriſtum competere,cui promiſſa fuit mundi hæreditas,ſub cuius iugum redactæ ſunt gentes,ad cuius nutũ aggregati ſunt qui prius fuerant diſperſi.Porro hîc memorabile teſtimonium habet Gentium vocatio, quòd in fœderis ſocietatem inſerendæ fuerint,vt ſub capite vno fierent vnus populus cum naturalibus Abrahæ filiis.

11 *Ligans ad vitem pullum ſuum,& ad,&c.* Iam de ſitu regionis loquitur quæ ſorte filiis Iudæ obtigit. ſignificat autem tantam illic fore vitium copiam vt paſſim obuiæ proſtent non ſecus atque alibi vepres, vel infrugifera arbuſta. Nam quum ad ſepes ligari ſoleant aſini,vites ad hũc cõtemptibilem vſum deputat.Eodem pertinẽt quæ ſequuntur hyperbolicæ loquendi formæ, quòd Iudas lauabit veſtem ſuam in vino,& oculis erit rubicundis.Tantã enim vini abundantiam fore intelligit,vt promiſcuè ad lotiones,perinde vt aqua,effundi queat ſine magno diſpẽdio:aſſiduo autem largioréque illius potu rubedinem cõtracturi ſint oculi.Sed minimè conſentaneum eſſe videtur,profuſam intemperiem vel proiectionem in benedictione cẽſeri.Reſpõdeo,quanuis laudetur vbertas & affluentia,non tamen abuſum permitti. Si liberalius nobiſcũ agit Dominus,ne carnis incontinentiam prouocent ſua dona,regulam alibi præſcribit purè & frugaliter vtendi.Sed hoc loco Iacob quid liceat omittens, copiam celebrat quæ ad luxuriam & exceſſus vitioſos ac peruerſos ſufficeret, niſi vltro ſibi temperent filii Iuda. Allegoriis quæ nonnullis forent magis plauſibiles ideo abſtineo quia in tantis Dei myſteriis ludere non placet,ſicuti initio capitis præfatus ſum.Vilis & abiecta res altis illis ſpeculatoribus viſa eſt,terræ partitio in qua ſe Deus exeruit,vt Moſi ſeruo ſuo fidẽ aſſereret. atqui niſi ad brutũ ſtuporem ingrati ſimus, totos in admirationem rapi decet, quòd Moſes qui regionem Chanaan nunquã viderat, de ſingulis eius partibus perinde diſſerit acſi de paucis iugeribus manu ſua excultis verba faceret.Iam vt de viribus fama ad eum perlata eſſet, Iudam non potuit,niſi duce Spiritu, copioſis vindemiis præficere:vel opimis paſcuis, quum dentes eius lactis potu candidos fore dicit.

13 *Zebulun in portu marium.* Tametſi hæc benedictio nihil rarum vel eximium continet,ſicuti nec aliæ quædam ſequentes: hoc tamen ſatis præclarum nobis eſſe debet,quòd perinde tunc valuit acſi Deus ad filios Iſrael liberãdos manum è cælo porrigeret,ac ſingulis diſtribueret ſua domicilia.Antequam ſortis fiat mẽtio,regio maritima datur tribui Zabulon,quam ſorte poſt annos ducentos adepta eſt.Scimus autem quanti momenti fuerit illa hæreditas, quæ inſtar arrhæ veteri populo ratam eius adoptionẽ fecit. Ergo hoc vaticinio animari decuit non modò tribum vnam, ſed totum populum, vt alacriter oblatam gratiam, certóque repoſitam capeſſerent.Portio autem Zabulon non ſolùm fore maritima dicitur, ſed etiam portuoſa: nam eius terminum coniungit Iacob agro Sidonio:in quo tractu ſcimus commodos & nobiles fuiſſe portus. Iam non ſolùm hoc vaticinio excitare filios Zabulon voluit Deus, quo magis ſtrenuè ſe accingerent ad terram adeundã:ſed etiam cõfirmare,ex quo ſperata ſtatione potiti ſunt, ne fortuitò ſibi accidiſſe ſortem putarent, ſed Dei arbitrio ſibi diſtinctè proſpectum & ordinatum fuiſſe hoſpitium.

14 *Iſſachar.* Hîc partim mentio fit hæreditatis, partim indicatur qualis futura ſit huius familiæ conditio.Quanquam vocatur aſinus oſſeus ob fortitudinem,quia ferendis laboribus ſufficiet,ac præſertim ruſticis: ſimul tamen notatur pigritia. Nam paulò pòſt additur,ſeruili fore ingenio. Quare ſenſus eſt, filios Iſſachar, licet robore polleant,quietos tamen magis quàm cordatos fore, & ferendæ ſeruituti paratos non ſecus atque latera ſua clitellis & ſarcinis muli accommodant.Ratio etiam exprimitur,quòd fertili & amœno ſuo agro cõtenti,modò quiete fruantur,non refugient vicinis ſuis pẽdere tributum. Quãquam autẽ hæc tolerantia neque laudi, neque vitio palàm illis datur, probabile tamen eſt ignauiam exprobrari, quòd eos

cc.iii.

impediet mollities, ne in libertate ſibi diuinitus conceſſa maneant.

16 *Dan iudicabit.* Alluſio eſt ad nomen: nam quum Hebræis דין iudicare ſignificet, Rachel Deo gratias agẽs, filio ſibi ex ancilla nato inde nomen impoſuerat, quaſi Deum haberet cauſæ ſuæ iuriſque vindicem. Nunc rationem nominis aliò conuertit Iacob, quòd filii Dan non vulgarem partem gubernationis habebunt in populo. Nam inſcitè Iudæi ad Samſonem reſtringunt, quia vnus toti populo præfuerit, quum de perpetuo magis familiæ ſtatu habeatur ſermo. Intelligit ergo Iacob, licet Dan ex concubina ſit natus, vnũ tamẽ fore ex iudicibus Iſrael: quia non modò penes eius ſobolem in communi politia pars gubernationis & imperii erit, vt tribus iſta caput vnum efficiat: ſed vexillo præficietur ad ducendum quartum ordinem. Secundo loco verſutum eius ingenium deſcribitur. Comparat enim Iacob populum hunc ſerpẽtibus, qui ex latebris furtim adoriuntur incautos, quibus nocere volunt. Senſus ergo eſt, non fore tam animoſum vt ſtrenuè & ingenuè in apertum certamen deſcendat, ſed aſtu & inſidiis pugnaturum. Interea tamẽ oſtendit ſuperiorem fore ſuis hoſtibus, quos manibus cõſertis aggredi non auderet, vt ſerpentes occulto morſu equum & ſeſſorem deiiciunt. Hoc etiam loco iudicium diſertè non interponitur, laudíne an probo ducenda ſit aſtutia tribus Dan: huc tamẽ magis inclinat coniectura, inter vitia referri, vel ſaltem incommoda, quòd libero cõgreſſu hoſtibus ſe non opponens, occultis tantùm fraudibus pugnabit.

18 *Salutem tuam expectaui Dom.* Quæritur primùm quænam occaſio ſanctum virum impulerit vt abrupto ſermonis ſui contextu, ſubitò erumperet in hanc vocem. nam quum Meſſiæ aduentum nuper promitteret, opportunior fuiſſet ſalutis mẽtio. Ego quidem eum exiſtimo, quum velut ex alta ſpecula generis ſui ſtatum variis inclinationibus ſubinde obnoxium fore cerneret, imò procellis iactandum, quæ à ſubmerſione parum diſtarent, ſolicitudine & metu fuiſſe commotum. neque enim paternum affectum exuerat, vt nullam prorſus ſanguinis ſui curam gereret. Videns igitur multas moleſtias, multa diſcrimina, multos inſultus, multas etiam clades, quæ ſemini ſuo totidem minantur exitia, fieri non poteſt quin condoleat, atque etiam ſecundum hominem turbetur. Verùm vt victrice animi conſtantia contra omne tentationum genus inſurgat, ſeſe ad Dominum transfert, qui pollicitus fuerat ſe illius populi fore præſidem. Niſi obſeruetur hæc circunſtantia, non video cur nunc potius quàm principio vel in fine exclamet Iacob, ſe in ſalutem Domini ſperare. Quum autem ſe obiiceret triſtis rerum confuſio, non modò ad concutiendam eius fidem violenta, ſed ad animum penitus obruendum plus ſatis oneroſa, optimum remedium fuit clypeum hunc opponere. Neque etiam dubito quin filiis ſuis conſuluerit, vt eos ſecum in eandem erigeret fiduciam. Porro quia ſibi ipſe author ſperandæ ſalutis eſſe non poterat, neceſſe fuit in Dei promiſſionem recumbere. Eodem etiam modo nobis Eccleſiæ conſeruatio hodie ſperanda eſt. Nam etſi videtur iactari in mari turbulento, ac penè fluctibus demergi, adeóque grauiores procellæ in poſterũ timendæ ſunt: tamen inter multiplices interitus ſperanda eſt ſalus in liberatione quã Dominus promiſit. Fieri etiam poteſt vt Iacob Spiritu præuidens quanta in ſuis poſteris futura eſſet ingratitudo, perfidia & malitia, quibus ſuffocari poſſet gratia Dei, contra has tentationes luctatus ſit. Quanquam autem non ſibi priuatim Iacob ſalutem, ſed poſteris ſuis omnibus ſperauit: hoc tamen notatu dignum eſt, quòd in multa ſæcula oſtendit ſalutiferum Dei fœdus, vt ſe mortuo Deum fore veracem non dubitet. Vnde etiam ſequitur, inter vltimos ſpiritus, & quaſi in media morte, vitam æternam apprehendiſſe. Quòd ſi ille in obſcuris vmbris, redemptione procul oſtẽſa fretus, ad mortem intrepidè perrexit, quid nobis agendum eſt quibus clarus illuxit dies? vel quæ excuſatio nos manet ſi nobis inter ſimiles agitationes labaſcit animus.

19 *Gad turma.* Alludit etiam Iacob ad nomen Gad. Sic vocatus fuerat quòd ex matre eius Lea numeroſam ſobolem genuiſſet Iacob. Nunc admonet pater, etiamſi nomen adeptus ſit à multitudine, fore tamen ei negotium cum magno hoſtium numero, vt ad tempus opprimendus ſit. Atque hoc ideo prædicit, ne poſteri viribus ſuis confiſi ſuperbiant, ſed comparent ſe ad ſubeundas ærumnas, quibus eos humiliare volet Dominus, & iam decreuit. Cæterùm vt eos hortatur ad tolerantiam, ita mox addito ſolatio, erigit & animat, quòd tandẽ ab oppreſſione emergent, vt de hoſtibus ſuis à quibus victi fuerant ac profligati, triumphum agant: ſed id nõniſi in fine. Porro vaticinium hoc ad totam Eccleſiam accommodari poteſt: quæ non vno tantùm die impetitur, ſed nouis ſubinde cladibus atteritur, donec ad extremum eam Dominus attollit.

20 *De Aſer.* Tantùm hæreditas Aſer attingitur, quam optimi frumenti & ſuauiſſimi feracem pronuntiat fore, vt alieno ſubſidio nõ indigeat quoad victum qui domi ſuppetet. Regias delicias pro exquiſitis poſuit. Siquis obiiciat non eſſe magnum pane ſapido & delicato veſci:

reſpondeo,conſiderandum fuiſſe finē,quòd ſcilicet inde agnouerint paterna Dei cura ſe paſci.

21 *Naphthali.* Putant quidam laudari celeritatē in tribu Nephthali:mihi alius ſenſus magis probatur,quòd ſe facundia & verborum ſuauitate magis quàm armorum violentia tuebitur ac defendet.Eſt autem non pœnitenda virtus,humano blandóque ſermone mulcere feroces animos,placare iram accenſam, ſiqua excitata eſt offenſio, ſimili artificio eam ſedare. Ergo hoc elogio inſignit filios Nephthali,quòd humanitati,ſuauibus verbis, & pacis artibus magis ſtudebunt quàm vt ſe armorum præſidio muniāt. Comparat autem eos ceruæ dimiſſæ,quæ venatione capta non occiditur,ſed potius fouetur in deliciis.

22 *Vt arbor fructificans.* Alii vertunt Filium decoris:& vtrunque conuenit,ſed ideo in priorē ſenſum magis inclino,quia mihi videtur reſpicere Iacob ad eius nomē,quo notatur acceſſio, vel incrementum: quanquam mihi non diſplicet ſimilitudinem eſſe ſumptam ab arbore, quæ iuxta fontem plantata,ab irrigua terra humorem & ſuccum haurit, quò melius creſcat.Summa eſt,quòd ad creſcendum ſit natus, inſtar arboris prope fontem ſitæ, vt ſua pulchritudine & procera ſtatura,propinqua obſtacula ſuperet.Neque enim interpretor concurſum fore virginum ſuper muros,quas illexerit arboris conſpectus:ſed continua metaphora, teneros ac minores ramuſculos filias vocari exiſtimo.Diſcurrere autem dicuntur ſuper muros, quū ſeſe altè diffundunt.Porro non ſimpliciter de tota tribu habetur ſermo, nec merum vaticinium eſt futuri temporis,ſed perſona Ioſeph cum ſuis poſteris miſcetur.Ita quædam ei propriè conueniunt, alia ad duas tribus, Ephraim & Menaſſe, pertinent. Sic quum Ioſeph prouocatum fuiſſe dicit, peculariter id referri ad ipſum ſolet. Quia autem arbori eum contulerat,ita hoſtes tā fratres quàm Putiphar,& eius vxorē vocat ſagittarios:poſtea tamē ſimilitudinem mutat,quia Ioſeph ſimilem facit ſtrenuo iaculatori,cuius arcus non langueſcit,& cuius brachia non laxantur, nec quicquā remittūt ex ſuo vigore.quibus verbis prædicat inuictam eius fortitudinem:quia nullis quamlibet duris infeſtíſque ictibus ſuccubuit.Simul tamē admonet,non propria virtute ſtetiſſe eius brachia, ſed roborata fuiſſe Dei manu: quem inſigni elogio nominat fortem Iacob:quia ſuam fortitudinem præcipuè in Eccleſia cōſpici vult, ac fulgere.Interea declarat auxilium quo adiutus fuit Ioſeph, inde profectum eſſe, quia domum illam ſibi Deus cooptaſſet.Nam hoc ſolicitè curarunt ſancti Patres,vt ſibi & ſuis in memoriam veniret gratuitum Dei fœdus,quoties aliquod beneficiū ipſis præſtitū fuerat.Et certè turpis ſocordiæ eſt nō inquirere ex quo fonte bibamus aquam.Interea tacitè decē filiis ſuis exprobrat impium & ſacrilegum furorem,quòd necem fratri ſuo machinādo, Gigantū more bellum cum Deo geſſerint.ſimul in poſterum admonet, vt Dei potius tutela protegi malint quàm eum ſibi infenſum ſentire,quia pariter omnibus auxiliari velit.Hinc autē cōmuniter ad omnes pios manat valde vtilis cōſolatio, dū in medio Eccleſiæ reſidere audiunt Dei virtutē:modò etiā in ipſo vno gloriētur:ſicuti Pſalm⁹ docet,Hi in curribus, illi in equis, nos autē in nomine Domini inuocabimus.Cauēdū ergo eſt filiis Iacob,ne viribus ſuis confiſi, ſe præcipitēt,ſed potēter ac magnificè ſe gerāt in Domino. Quod proximè ſequitur, varias expoſitiones admittit.Quidam vertunt,*Inde paſtor lapis Iſrael*,ac ſi diceret Iacob,ipſum fuiſſe nutritium & rupem,vel fulturam domus ſuæ. Alii legunt,Paſtor lapidis,in genitiuo caſu:quod mihi placet,niſi quòd in ſenſu,meo iudicio,errant,dum lapidem accipiunt pro familia. Ego ad Deum refero,qui paſtoris munus ſeruo ſuo iniunxit.quemadmodū ſiquis cōductitii hominis opera vtitur ad gregē ſuū paſcēdū.Vnde autem factū eſt vt gentē ſuā aleret niſi quia diuinæ beneficentiæ erat miniſter?Porro ſub hoc typo depicta eſt nobis imago Chriſti,qui antequam emergeret victor mortis & author vitæ poſitus fuit in ſcopū contradictionis, in quem certatim omnes iaculati ſunt:ſicuti nunc quoque eius exemplo Eccleſiam multis iaculis cōfigi oportet,vt admirabili Dei auxilio ſeruetur.Porro ne malignè fratres inuideāt ſancto Ioſeph,amabilē eius victoriam ipſis reddidit,Iacob ideo liberatum fuiſſe docēs,vt eorū nutritius fieret vel paſtor.

Pſal.20.b.8.

25 *A Deo patris tui.* Iterum plenius confirmat Ioſeph, non propria induſtria,ſed Dei gratia ereptum fuiſſe ex morte,& in tantam dignitatem inuectum.minimè autem dubium eſt quin omnibus piis commendet meram Dei bonitatem,nequid ſibi arrogent, ſiue elapſi ſint ex periculis,ſiue conſcenderint ad aliquem honoris gradum. *A Deo patris.* Hoc titulo Dum inſigniēs, rurſus ex fœdere,& gratuitæ adoptionis fonte deriuat quicquid bonorum percepit Ioſeph: ac ſi dixiſſet,quòd paternam Dei curam in te iuuando expertus es,volo hoc fœderi quod mecum pepigit, acceptum referas. Interim(vt alibi dictum eſt) Deum illum quem poſteris colendum tradit,ab omnibus fictitiis idolis ſeparat.Poſtquam autem tam in victu quàm in ſobole & eius conſeruatione modis omnibus Ioſeph benedictum fore teſtatus eſt, propinquam & fere præſentaneam vim huius ſuæ benedictionis aſſerit, dicens ſe efficacius ei benedicere

quàm ipſe benedictus fuerit à patribus. Quanquam enim ab initio verax fuerat Deus in ſuis promiſſis, effectum tamen perinde diſtulit, acſi verbis tantùm Abraham, Iſaac & Iacob lactaret. Nam quouſque in AEgypto multiplicati ſunt Patriarchæ? vbi immenſum illud ſemen quod æquaret arenam maris & ſtellas cæli? Non abs re igitur Iacob maturum veniſſe tempus pronunciat quo vis benedictionum emerget, quæ velut in profundo latuerat. Porro hæc cōparatio nobis hodie longè plus alacritatis addere debet. nam plena gratiæ Dei vbertas, quæ in Chriſto affluxit, quicquid bonorum percipit & ſenſit Ioſeph, centuplo ſuperat. Quòd *de extremitate montium* ſubiicitur, quidam ad locorum diſtātiam, alii ad temporis perpetuitatē referri volunt. Nec malè cōuenit vterque ſenſus: vel quòd felicitas Ioſeph ſe longè lateque ad extremos vſque mundi colles diffundet, vel quòd durabit quouſque ſtabunt colles ſeculi, qui ſunt firmiſſima terræ portio. Quanquam certior ac magis genuinus ſenſus ex altero loco, vbi Moſes benedictionem hanc repetit, colligitur: nempe terræ vbertatem diffuſum iri vſque ad montium vertices. mōtes autē perpetuos vocari quaſi celeberrimos. Dicit autem fore ſuper caput ipſius, ne putetur vota ſua in aerem ſpargere. Nam hac voce notatur ſubſiſtentia, vt ita loquar. Tandem vocat Ioſeph נזיר inter fratres, vel quia ſit eorum corona, propter cōmunem gloriam quæ ab ipſo in omnes redundat: vel quia propter dignitatem qua excellit, ab omnibus ſit ſegregatus. vtroque enim modo ſumi poteſt. Sciendum tamen eſt excellētiam hāc fuiſſe temporalem, quia ipſum ſimul cum aliis in ordinem cogi oportuit, vt ſceptro Iudæ ſe ſubmitteret.

27 *Beniamin ut lupus.* Quidam ex Iudæis damnari putant Beniamitas, qui quum ſceleſtas libidines inter ſe graſſari tanquam prædones paſſi forent, demum ob ſtupratam Leuitæ vxorem, horrēda clade exciſi ſunt ac fere deleti. Alii, honorificum eſſe encomiū volunt, quo ornetur Saul, vel Mardochæus, qui ambo fuerunt ex tribu Beniamin. Noſtri parum aptè ad Paulum Apoſtolum torquent, qui ex lupo conuerſus eſt in diſpenſatorem. Mihi nihil magis videtur probabile quàm ingenium ac mores totius gentis deſcribi, quòd ex præda victuri ſunt. Ideo dicit, *manè rapturos, & uoraturos, ueſperi diuiſuros ſpolia.* quibus verbis notatur prædandi aſſiduitas.

28 *omnes iſtæ tribus Iſrael, duodecim.* His verbis docere voluit Moſes, non ſubſiſtere hæc vaticinia in filiis Iacob, ſed patēre ad totum eorum genus. Hactenus quidem ſatis clarè oſtendimus non de ſolis eorum perſonis verba fieri: ſed hoc addendum fuit, quo magis ad cæleſtem Spiritus maieſtatem attenderent lectores. Videt Iacob filios duodecim. Demus tunc centuplum fuiſſe ſtirpis numerum vſque ad pronepotes. atqui, quid ſexcentis vel mille hominibus futurum ſit, non pronuntiat: ſed regiones & populos iudicio ſuo ſubiicit: neque ſe temere proiicit, quia poſtea euentu compertum eſt, Deum illi certò dictaſſe quod facere apud ſe decreuerat. Porro quum fidei oculis intuitus fuerit Iacob quæ non ſolùm procul remota erant, ſed prorſus ab humano ſenſu abſcondita, væ noſtræ prauitati, ſi ad ipſum complementum, in quo apparet conſpicua veritas, oculos claudimus. Sed quòd dicitur Iacob poſteris benedixiſſe, rationi conſonum minimè videtur. nam Ruben primogenitura abdicans, nihil lætum vel fauſtū protulit: Simeonem quoque & Leui deteſtatus eſt. Nec verò cauſari licet antiphraſim eſſe in verbo benedicendi: quod ſatis conſtat in bonam non ſiniſtram partem poſitum fuiſſe à Moſe. Ego hæc ita inter ſe concilio, quòd pœnæ temporales quibus filios clementer & paternè caſtigauit Iacob, fœdus gratiæ nō ſubuerterint, vbi ſita erat benedictio: quin potius deletis maculis, illos reſtituerint in priſtinum honoris gradū, vnde exciderāt, ſaltem vt Patriarchæ eſſēt in populo Dei. Et hoc quotidie Dominus in ſuis probat, pœnas, quibus eos onerat, licet pudorem & dedecus infligant, adeo non obſtare eorum felicitati, vt ſint potius adminiculo. Niſi hoc modo purgati forent, timendum erat ne magis ac magis obdureſcerent in ſuis vitiis, & pus occultum noxiæ putredinis materia foret, quæ tādem penetraret ad ipſa viſcera. Videmus quàm libenter ſibi indulgeat caro, etiam vbi nos Deus iræ ſuæ ſignis expergefacit. quid igitur, ſi conniueat ſemper, futurum putamus? Quia autem pœnis moniti reſipiſcimus, hic finis non modò maledictionem, quæ initio ſentitur, abſorbet, ſed etiam facit vt Dominus puniēdo magis benedicat quàm ſi parceret. Hinc fit vt morbi, paupertas, fames, nuditas, mors etiam ipſa, quatenus ſalutem noſtram promouent, quaſi mutata natura benedictiones meritò reputentur: perinde ac ſanguinis miſſio non minus quàm alimenta, ad ſanitatē confert. Quū in fine additur, *iuxta ſuam cuique benedictionem*, iterum confirmat Moſes, non tantùm filiis bene precatum eſſe Iacob ex paterno voto, ſed protuliſſe quod Deus in ore eius poſuerat: quia tandem probauit euentus efficaces fuiſſe prophetias.

29 *Et præcepit eis.* Antehac vidimus Iacob filio Ioſeph peculiariter mādaſſe vt funus ſuum in terra Chanaan ſepeliendum curaret. Nunc repetit Moſes idem omnibus filiis datum eſſe

mādatū: vt hanc prouinciā vno conſenſu obirent,& mutuò alii alios iuuarent in præſtando officio.Cur autem tanta illi ſepulchri fuerit religio alibi diximus.quod ſemper tenēdum eſt, ne ſancti viri exemplum ſine iudicio ad ſuperſtitionem trahatur. Certè in terram Chanaan deferri non optauit,quaſi illic ſepultus, cælo propior eſſet: ſed vt eius poſſeſſionem mortuus cerneret,quam tota vita nōniſi precariò tenuerat:non quòd priuatim vlla inde ad eum rediret commoditas, qui iam ſuo curſu defunctus erat: ſed quia vtile erat renouari hoc ſymbolo promiſſionis memoriam apud filios ſuperſtites,vt ad eam aſpirarent.Interea colligimus non hæſiſſe eius animum in terra:quia niſi cælum illi fuiſſet hæreditas,nunquam ſperaſſet Deum in gratiam mortui fore erga ſuos tam liberalem. Iam quò plus ponderis habeat mandatum, admonet non ſibi nunc primùm hoc veniſſe in mentem,ſed ſe à maioribus ita eſſe edoctum. Abraham,inquit,ſepulchrum illud ſibi & ſuis emit:nos hactenus legem ab ipſo traditam ſanctè coluimus. Violanda igitur à vobis non eſt, vt poſt mortem quoque nota aliqua gratiæ Dei in nobis maneat.

23 *Et collegit pedes.* Non eſt ſuperuacua locutio,nempe qua exprimere voluit Moſes placidam ſancti viri mortem: acſi dixiſſet, ſanctum ſenem tranquillo animi ſtatu membra direxiſſe quò volebat, qualiter ſani & vegeti ſe ad ſomnum componere ſolent. Et certè mirum ei conſtare mentis vigorem & præſentiam neceſſe fuit,quum mortem in labris ferens, ita præclarè executus eſt iniunctum ſibi Prophetæ munus.Nec dubium eſt quin talis ſe efficacia Spiritus in eo protulerit quæ vaticiniis fidem & reuerentiam acquireret apud eius filios. Simul tamen notare conuenit,hunc eſſe bonæ conſcientiæ fructum,quum ſine horrore migramus è mundo.Nam quum mors natura ſit formidabilis, mira carnificina impios exagitat dum ſe ad Dei tribunal citari ſentiunt. Porro vt nos bona conſcientia pacatos & quietos ad ſepulchrum deducat, Chriſti reſurrectioni eam inniti neceſſe eſt. tunc enim voluntarii ad Deum pergimus, ſi nos melioris vitæ fiducia excipiat:tunc caducum hoc tugurium relinquere graue non erit ſi immortale domicilium nobis occurrat.

CAPVT L.

ET iactauit ſe Ioſeph *ſuper faciem patris ſui, & fleuit ſuper eum, & oſculatus eſt eum.*

2 *Et præcepit* Ioſeph *ſeruis ſuis medicis vt aromatibus condirent patrem ſuum, & aromatibus condiuerunt medici ipſum* Iſrael.

3 *Cōpleti autē ſunt ei quadraginta dies:ſic enim complentur dies* eorū qui *condiuntur aromatibus. & fleuerunt eum* AEgyptii *ſeptuaginta diebus.*

4 *Traſierūt itaque dies luctus eius: & loquutus eſt* Ioſeph *ad domū* Pharaonis *dicendo*, Si, *quæſo, inueni gratiam in oculis veſtris, loquimini quæſo in auribus* Pharaonis,*dicendo*,

5 Pater *meus adiurauit me*, *dicendo*, Ecce, *ego morior: in ſepulchro meo quod fodi mihi in terra* Chenanan, *ſepelies me.nunc igitur aſcendam, obſecro, & ſepeliam patrem meum, & reuertar.*

6 *Et dixit* Pharao, *Aſcende, & ſepeli patrem tuum, quemadmodum adiurauit te.*

7 *Aſcendit ergo* Ioſeph *vt ſepeliret patrem ſuum: aſcenderúntque cum eo omnes ſerui* Pharaonis *ſeniores domus eius, & omnes ſeniores terræ* AEgypti:

8 *Et omnis domus* Ioſeph, *& fratres eius, & domus patris eius:tantummodo paruulos ſuos, & pecudes ſuas, & boues ſuos reliquerunt in terra*,Goſen.

9 *Et aſcenderunt cum eo etiam currus,etiam equites, & fuit turma grauis valde.*

10 *Porro venerunt vſque ad aream* Atad,*quæ eſt trans* Iordanē: *& planxerūt ibi planctu magno & graui valde: & fecit patri ſuo luctum ſeptem diebus.*

11 *Et viderunt habitatores terræ Chenaanæi luctum in area* Atad, *& dixerunt*, Luctus *grauis eſt iſte* AEgyptiis.*idcirco vocatū fuit nomē eius* Abel-Miſraim, id eſt luctus AEgyptiorū, *qui eſt trans* Iordanem.

12 *Fecerunt ergo filii eius ei ſic, quemadmodum præceperat eis.*

13 *Quia tulerunt eum filii eius in terram* Chenaan, *ſepelierúntque eum in ſpelunca agri duplici quam emit* Abraham *cum agro in poſſeſſionē ſepulchri, ab* Hephron Hittæo *ante* Mamre.

14 Et *reuerſus eſt* Ioſeph *in* AEgyptum *ipſe & fratres eius, & omnes qui aſcenderant cum*

eo, ad ſepeliendum patrem eius, poſtquam ſepeliuit patrem ſuum.

15 *Videntes autem fratres Ioſeph quòd mortuus eſſet pater eorum, dixerunt, Fortaſſe odio habebit nos Ioſeph, & reddendo reddet nobis omne malum quo affecimus eum.*

16 *Propterea mãdarũt ad Ioſeph, dicendo, Pater tuus præcepit antequã moreretur, dicendo,*

17 *Sic dicetis Ioſeph, Obſecro, parce nunc ſceleri fratrum tuorum, & peccato eorum: quia malum intulerunt tibi, nunc igitur parce quæſo ſceleri ſeruorum Dei patris tui. fleuit autem Ioſeph dum illi loquerentur cum eo.*

18 *Nam profecti ſunt etiam fratres eius, & proſtrauerunt ſe coram eo, & dixerunt, Ecce, ſumus tibi ſerui.*

19 *Et dixit ad eos Ioſeph, Ne timeatis: nunquid enim loco Dei ſum?*

20 *Vos quidem cogitaſtis aduerſum me malum: Deus autem cogitauit illud in bonum, vt faceret ſecundum diem hanc, vt viuificaret populum multum.*

21 *Nunc itaque ne timeatis, ego alam vos, & paruulos veſtros. Et conſolatus eſt eos, & loquutus eſt ad cor eorum.*

22 *Et habitauit Ioſeph in AEgypto, ipſe & domus patris eius: & vixit Ioſeph centũ & decem annos.*

23 *Et vidit Ioſeph ipſi Ephraim filios tertiæ generationis: etiam filii Machir filii Menaſſeh educati ſunt ſuper genua Ioſeph.*

24 *Et dixit Ioſeph fratribus ſuis, Ego morior, & Deus viſitando viſitabit vos, & aſcẽdere faciet vos è terra hac ad terram quam iurauit Abraham, Iſhac & Iahacob.*

25 *Et adiurauit Ioſeph filios Iſrael, dicendo, Viſitando viſitabit Deus vos, & tolletis oſſa mea hinc.*

26 *Itaque mortuus eſt Ioſeph filius centum & decem annorum: & aromatibus condierunt eũ, & poſitus eſt in arca in AEgypto.*

1 *Et iactauit ſe Ioſeph.* Hoc capite breuiter narratur quid contigerit poſt mortẽ Iacob. Eam verò Moſes duplici luctu celebratam fuiſſe cõmemorat, natiuo (vt ita loquar) & ceremoniali. Quòd Ioſeph ſuper faciem eius procumbens, lacrymas effundit, hoc ex vero puróque affectu manat: quòd eundem lugent AEgyptii ſeptuaginta diebus, quia fit honoris cauſa, ídque ex conſuetudine, plus oſtẽtationis habet ac inanis pompæ quàm veri doloris. & tamen vt plurimum hoc modo lugeri ſolent mortui, vt iuſta illis ſoluantur. Vnde etiam natum eſt prouerbium, hæredis luctum ſub larua riſum eſſe. Et quanquam interdum ſerio dolore pungantur animi, aliquid tamen addit pietatis teſtandæ affectatio, vt in conſpectu omnium lacrymis largius indulgeant qui ſine teſtibus & arbitris parcius flerent. Itaque amici qui ſub ſolatii prætextu conueniunt, ſæpe diuerſum officium ſequuntur, vt fletum vberiorẽ eliciãt. Quãquam autem ritus lugendi mortuos ex bono principio ortus eſt, vt ſe in meditanda generis humani maledictione exerceant viui, multis tamẽ vitiis ſemper inquinatus fuit: quia neque ad verum ſuum finem directus eſt, neque ad iuſtum modum compoſitus. Quãtum ad genuinũ dolorẽ ſpectat, quem nobis non accerſimus, ſed qui ex intimo corde erumpit, non eſſet per ſe culpãdus, ſi modũ teneret. Neque enim hic reprehẽditur Ioſeph quòd triſtitiam fletu declararet: quin potius laudatur eius pietas. Sed fræno & moderatione opus eſt, ne intemperanter dolendo, cõtra Deũ cæco impetu feramur. nã exceſſus doloris ſemper ad contumaciã nos præcipitat. Porro mitigatio præcipuè ex ſpe futuræ vitæ ſecundũ Pauli doctrinã petenda eſt.

2 *Et præcipit Ioſeph ſeruis ſuis.* Quanquã olim plus operæ etiã abſque ſuperſtitione impẽſum fuit ſepulturis, quã poſt ſpecimẽ reſurrectionis in Chriſto exhibitũ: ſcimus tamen apud AEgyptios plus ſumptus & pomparũ quàm apud Iudæos fuiſſe. imò hiſtorici veteres hoc inter res illius gentis præcipuè memorãdas recenſent. Dubium quidem non eſt (vt alibi diximus) quin ritus ſepeliẽdi mortuos à ſanctis Patribus fluxerit, vt ſpeculum eſſet reſurrectionis futuræ: ſed quemadmodũ ſemper in ceremoniis magis operoſi ſunt hypocritæ quàm qui ſolidã rerum ſubſtantiam tenent: factum eſt vt qui à vera fide deſciuerant, longè plus oſtentationis ſibi aſciuerint quàm fideles, quibus conſtabat ſymboli veritas & rectus vſus. Si conferimus Iudæos nobiſcum, vmbratiles illæ ceremoniæ, in quibus eos Dominus occupari voluit, immodicæ hodie forẽt: quarum tamẽ præ vicinis gẽtibus tolerabilis fuit apud eos mediocritas.

Quorſum autem tantum laboris ſuſciperent profani homines, tantúmque profunderent pecuniæ,neſciebant.Hinc colligimus quàm inanis ac nugatoria res ſit, externis tantùm ſignis attendere,vbi nõ viget ſincera doctrina,quæ germanam originem,legitimúmque finem oſtendat.Sepelire mortuos,pietatis exercitium eſt.Condire aromaticis vnguẽtis cadauera, olim vitioſum non fuit,nempe vt aliquod futuræ incorruptionis ſymbolũ palam extaret.Fieri enim non poteſt quin grauiter nos percellat mortui hominis conſpectus, acſi vnus idémque interitus nos vnà cum brutis pecudibus ſine diſcrimine abſorbeat. Hodie nobis Chriſti reſurrectio contra hanc tentationem ſatis firma eſt fultura. Veteres autem,quibus nondum illuxerat plenus dies, figuris adiuti fuerunt: ſed quibus ad ſpem melioris vitæ non fuerunt erectæ mentes, nihil aliud quàm nugati ſunt,ſtultéque æmulati ſanctos Patres.Denique vbi nõ ſpirauit odor fidei, vt cognoſcerent homines aliquid ſibi à morte eſſe reſiduum,inſipidæ fuerũt omnes conditurae. Imò quum mors illis eſſet æternus corporis interitus, in precioſam cuſtodiam recondere quod perierat, impia fuit ſacræ & vtilis ceremoniæ profanatio. Nunc quòd Ioſeph AEgyptiis ſe conformat,quorum ſuperflua curioſitas ludibrio non caruit, metu potius quam iudicio,vel approbatione feciſſe credibile eſt.Et fortè perperam æmulatus eſt AEgyptios,ne deterior eſſet patris ſui quàm aliorum conditio. Atqui præſtabat ſe ad frugalem patrum vſum reſtringere.Cæterùm,vt ipſe excuſabilis fuerit,nobis hodie idem non licet.niſi enim velimus Chriſti gloriam obruere,colenda eſt maior ſobrietas.

3 *Et completi ſunt ei quadraginta dies.* Iam admonuimus Moſen de ceremoniali luctu verba facere:ideóque legem non præſcribere,vel exemplũ ſtatuere quod ſequi nobis liceat.Nam legibus certi quidam dies fuerunt præfixi, vt eſſet aliquod temperamentum : ambitioni tamen aliquid datum eſt. Alia autem cohibendi doloris regula nobis à Domino traditur. Et Ioſeph ſe magis ad peruerſos AEgyptiorum mores inflexit quàm par erat: vt ſibi licitum eſſe fingit mundus quicquid conſuetum eſt:imò quod paſsim inualuit,non ſecus ac violenta exundatio, trahit omnes ſibi obuios. Septuaginta dies quos Moſes præfinit ad ſolennem luctum, Herodotus libro ſecundo conditurae aſsignat. Diodorus verò ſalituram triginta diebus compleri ſcribit. Condiendi verò modum vterque ſedulò exequitur. Et quãuis ſucceſſu temporis ſolertiam creuiſſe nõ negem:diſciplinam tamen illam à maioribus fuiſſe traditam mihi veriſimile eſt. *Et loquutus eſt Ioſeph.* Inſeritur breuis narratio de impetrato commeatu,vt Ioſeph cum bona regis pace & venia paternum funus in ſepulchrum duplicis ſpeluncæ deferret.Quanquam autem nõ vulgari gratia pollebat,aulicos tamen adhibet ſuffragatores.Cur id,niſi quia res odioſa erat?Nihil enim (vt alibi diximus) AEgyptiis minus fuit tolerabile quàm eorum terrã ſperni,de cuius ſanctitate illi in primis gloriabantur. Itaque Ioſeph, vt offenſam aliò deriuet, neceſsitatem obtendit : acſi diceret,non eſſe ſui arbitrii eligere patris ſepulchrũ,quia iuramento interpoſito fidem illi ſuam obligauerit. Quare videmus ſeruili timore fuiſſe oppreſſum, quo minus ſponte & liberè fidem ſuam profiteri auderet, quando alterius perſonam ſuſcipere cogitur,vt in mortuum transferat quicquid eſt inuidiæ. Quum ſimplicior magiſque integra à filiis Dei requiratur confeſsio, nemo ſe talibus velis occultet:quin potius petere à Domino Spiritum fortitudinis & conſtantiæ diſcamus qui nos ad teſtandam pietatem dirigat. Quòd ſi libera nobis eſt per homines pietatis profeſsio,gratias agamus.Iam quòd Ioſeph niſi regis permiſſu pedem mouere non audet,hinc colligimus,ſplendida illa fortuna,quaſi aureis compedibus,fuiſſe deuinctum. Et certè talis eſt omnium conditio qui honore & gratia in aulis regum præcellunt,vt ſanis hominibus nihil melius ſit quàm priuata ſorte contentos eſſe. Alia etiam circunſtantia mitigat Ioſeph quam metuit offenſam,quum dicit,nõ nuper veniſſe in mentem patri ſuo ſepulchrum appetere in terra Chanaan : quia pridem ſibi effoderat. vnde ſequitur, non fuiſſe inductum terræ AEgypti faſtidio.

6 *Et dixit Pharao.* Vidimus vt media via inceſſerit Ioſeph.Neque enim volebat prorſus ab officio deficere: prætextum tamen captans ex patris mãdato,non ſatis cordatè ſe gerebat.Hac quidem modeſtia flecti potuit Pharao,vt eius precibus tam facilè annueret: neque tamẽ ideo probatur mollities,vt ſibi in ea indulgeant filii Dei.quia ſi intrepidè quò vocat officii ratio ſequantur,euentum,qualis optandus eſt,præter ſpem dabit Dominus. Nam etſi humanitus ipſi Ioſeph bene ceſsit blanda ſua ſubmiſsio, certum tamen eſt ſuperbum regis animum à Deo ſubactum eſſe, vt tam benignè concederet quod rogatus fuerat. Notandum etiam quantopere viguerit iuriſiurandi religio apud cæcos & incredulos.Quanuis enim non iurauerit Pharao, nefas tamen ſibi eſſe ducit fidem ab altero datam ſuo imperio violari. Hodie autem ſic extincta eſt in mundo Dei reuerentia, vt fere pro mero ioco ducant homines vltro citróque ſub Dei nomine fallere.Sed tam effrænis licentia Dei iudicium non impunè effugiet, cuius iudex futurus eſt ipſe Pharao.

7 *Et aſcendit Ioſeph.* Proſequitur Moſes totam ſepulturæ hiſtoriam,vbi quod ſcribit de luctu renouato tam à Ioſeph & fratribus quàm ab AEgyptiis,minimè apud nos inſtar regulæ valere debet.Scimus enim quia nunquam ſibi moderatur caro,homines tum dolẽdo tum gaudendo fere peccare. Nec verò excuſari poteſt tumultuoſus ille clamor, quem mirati ſunt loci incolæ.Et quanquam Ioſeph ſeptem continuos lugendo dies rectum finẽ habuerit propoſitum, vitio tamen non caruit exceſſus. Neque tamen abs re voluit Dominus tam honorificè funus hoc celebrari : magnopere enim interfuit quaſi ſublime trophæum erigi,quod memoriam fidei Iacob ad poſteros vſque trãſmitteret.Si clam & plebeio more fuiſſet ſepultus,protinus extincta eſſet fama:nunc verò,niſi data opera cæcutiant,aſsiduè illis ante oculos verſatur nobile ſpectaculum,quod ſpem hæreditatis promiſſæ foueat:vexillum quaſi erectum cernunt futuræ liberationis,vbi completum fuerit tempus. Quare non tam hîc ſpectandus eſt honor mortui quàm viuorum vtilitas.Imò AEgyptii ignari quid agant,facem præferunt Iſraelitis ad tenendum vocationis diuinæ curſum: idem faciunt Chananæi,dum locũ nouo nomine illuſtrant. nam hinc factum eſt vt recentior vigeret agnitio fœderis Domini.

14 *Et reuerſus eſt Ioſeph.* Quanquam Ioſeph & reliqui multa pignora in AEgypto reliquerant,vt reuerti neceſſe fuerit,credibile tamen eſt magis Dei oraculo illuc fuiſſe retractos. Neque enim vnquam permiſit Deus ſedem arbitrio ſuo eligere:ſed quemadmodum prius Abraham , Iſaac & Iacob circumegerat, ita eorum filios in terra Goſen velut cancellis incluſos tenuit. Nec verò dubium eſt quin ſancti Patres oraculũ illud, quod cap. 15.c.13 habuimus, fideli cuſtodia ſeruatum inſtar pretioſi theſauri filiis reliquerint.Redeunt igitur in AEgyptum,non tantùm præſenti neceſsitate coacti,ſed quia iugum Dei manu ceruicibus ſuis impoſitum excutere fas non eſt. Quòd ſi non omnes Dominus voluntario obſequio deuinctos ſibi habuit, mentes tamen continuit occultis habenis,ne ſe aliò ſubducerẽt:neque tamen aliud conicere licet quàm eius timore fuiſſe retentos, ne de tyrannica oppreſsione admoniti, quæ inſtabat, eam effugere tentarent. Scimus non ita manſueto fuiſſe ingenio quin ſubinde contra leuiora onera calcitrarent.Quare ſpecialis hac in parte eos religio domuit, vt quieti & ſilẽtes ad ferendam duriſsimam ſeruitutem ſe pararent.

15 *Et uiderunt fratres Ioſeph.* Hic narrat Moſes filios Iacob poſt mortem patris anxios fuiſſe, ne Ioſeph vindictam illatæ ſibi iniuriæ repoſceret. Vnde autem hic metus, niſi quia ex ſuo ingenio eum æſtimãt? Quòd tam placabilem experti erant, veræ erga Deũ pietati non tribuunt, nec reputant ſingulare eſſe Spiritus donum : quin potius diuinant ſolo patris reſpectu hactenus fuiſſe cohibitum,vt tantummodo vltionẽ differret. Atqui tam peruerſo iudicio magnam iniuriam ei faciunt, qui tam liberaliter eos tractando , animum ſuum omni odio & maleuolentia purum teſtatus erat. In Deum etiam redundat pars iniuriæ, cuius rara gratia in moderatione Ioſeph enituerat. Sed hinc colligimus,cæcis punctionibus turbari malas conſcientias, vt in clara luce impingãt.Fratres ſuos reatu abſoluerat Ioſeph: ipſi autem ſtimulis peccati exagitantur,vt ſibi ſponte infeſti ſint. Neque enim per eos ſtetit quominus pœnã, quæ remiſſa erat,ſibi accerſerent:quia meritò vlcerari potuit animus Ioſeph illorum diffidentia.Quid enim hoc ſibi vult quòd vitam bis & ter eius miſericordiæ debentes,adhuc malignè ſuſpectum habent? Nec tamen dubito quin pridem reſipuiſſent à ſuo ſcelere : ſed quia forte nondum ſatis purgati erant, tali anxietate & moleſtia torqueri paſſus eſt Dominus , vt aliis exemplo eſſent, malam conſcientiam ſibi eſſe carnificem:deinde vt nouo culpæ ſuæ ſenſu eos humiliaret.nam quum fratri ſe obnoxios ſiſtant, cæleſte Dei tribunal, niſi pluſquam ſtupidi ſint,obliuiſci non licet.Quotidie videmus impleri quod dicit Solomon,vt ſcilicet impius,nemine perſequente,fugiat : ſed ita Deus ad reddendam rationem fugitiuos cogit.Cuperent ſupino ſuo torpore tam Deo quàm hominibus illudere:& obſtinationis callum,quantum in ſe eſt,cordibus ſuis obducunt:interea,velint nolint,trepidant ad ſtrepitum folii cadentis,ne Dei iudicium aboleat ſecurus carnis torpor. Nihil tranquilla mente optabilius eſt.hoc ſingulari bono,quod ab omnibus expetitur,dum ſceleratos priuat Deus, ad integritatem colendam nos inuitat. Præſertim verò,quum Patriarchæ iam ſui ſceleris pœnitentia affecti , poſt longum tamen tempus tam duriter expergefiant,nemo noſtrum ſibi indulgeat: ſed ſe quiſque diligenter examinet, ne hypocriſis arcana iræ Dei ſpicula intus foueat:ſed cordibus noſtris ad liquidum defæcatis affulgeat beata pax, cui locum duplex cor non concedit. Hæc etiam iuſta merces eos omnes manet qui ad Deum ſincerè & ex animo non accedunt,vt ſe ad hominis mortalis iudicium ſiſtere cogantur.Quare non alia eſt ratio,quæ nos inquietudine eximat, niſi vt cum Deo redeamus in gratiam.Hoc remedium quiſquis contemnet, inuitus ſibi timebit non tantùm ab homine mortali,ſed ab vmbra quoque vel flatu.

Prouer.28.a.1.

Leuit.26.f.36.

16 *Et mandarunt.* Quia pudet ipſos verba facere,pacis interpretes ſubornant,quibus plus fi-

dei adhibeat Ioſeph. Sed hîc quoque perſpicimus, conſilio & ratione deſtitui qui ſibi malè conſcii ſunt. Nam ſi hac de re ſolicitus fuit Iacob, cur non filium, quem habebat tam morigerum, reconciliauit ipſe fratribus? Deinde quorſum nunc attinet per internuntios tentare, quod coram melius poterant? Pueriliter erga eos agere patitur Dominus: vt eorum exemplo edocti, nullum ex friuolis commentis profectum ſperemus. Sed quæritur, vnde filiis Iacob oblati fuerint homines, quibus tale mandatū cōmittere auderent. neque enim res vulgaris fuit, execrandum illud flagitium exteris detegere. apud AEgyptios quidem ſubire hanc infamiam nimis fuiſſet abſurdum. Itaque nulla magis probabilis cōiéctura eſt quàm electos fuiſſe domeſticos teſtes ex ſeruorum numero: quorum etſi mentio facta non eſt à Moſe, quū narraret Iacob migraſſe in AEgyptum: aliquos tamen abductos fuiſſe certis rationibus colligere promptum eſt.

17 *Obſecro, parce precor.* Non diſsimulant ſe grauiter peccaſſe, adeóque culpā non extenuant, vt ſeipſos vltro grauent multa verborum congerie. Veniam ergo ſibi dari non poſtulant quaſi leue ſit delictum: ſed atrocitati criminis primùm authoritatem patris ſui, deinde ſacrum Dei nomen opponunt. Laude digna fuiſſet hæc cōfeſsio ſi rectà & ſine ambagibus ac figmentis ad placandum fratrem progreſsi eſſent. Iam quum ex pietatis fonte hauſerint, conſentaneum eſſe remitti peccatum Dei ſeruis: hinc ſumēda eſt communis exhortatio, ſi ab Eccleſiæ domeſticis læſi fuerimus, ne ſimus ad ignoſcendum nimis rigidi ac difficiles. Hæc quidem humanitas in genere erga omnes nobis præcipitur: ſed vbi accedit religionis ſocietas, pluſquam ferrea eſt noſtra durities, niſi ad miſericordiam flexibiles propenſique ſimus. Ac notādum eſt, quòd diſertè exprimunt Deum Iacob: quia peculiaris fides & cultus, quibus à reliquis gentibus diſtincti erant, coniungere ipſos debebant arctiore vinculo: acſi Deus, qui familiam illam adoptauerat, reconciliandæ gratiæ ſponſor in medium prodiret. *Dum illi loquerentur.* Non poteſt certò elici ex verbis Moſis, an tunc coram adfuerint fratres Ioſeph, ac loquuti ſint quū fleuit. Diuinant quidam interpretes actam fuiſſe ex compoſito fabulā, vt tentato per alios animo Ioſeph, paulo pòſt medio ſermoni interuenerint. Ego in diuerſam magis ſententiam inclino, quum ex nuntiis cognoſceret eos cruciari, fruſtráque ſibiipſis moleſtos eſſe, ſympathia fuiſſe tactum. Deinde ad ſe accitos omni cura & metu liberaſſe. Fletum ergo expreſsit eorum ſermo quum iam per ſe deprecarentur. Porro quòd fratrū mœſtitiæ & anxietati tam amicè illacrymat, inſigni documento nos ad miſericordiam inſtituit. Quòd ſi nobis cum iracundiæ impetu vel odii pertinacia arduum eſt certamen, petēdus à Domino eſt lenitatis Spiritus, cuius vis non minus efficaciter hodie ſe exeret in Chriſti mebris quàm olim in Ioſeph.

19 *Nunquid enim loco Dei ſum?* Quidam putant his verbis repudiatum ab eo fuiſſe honorem: acſi diceret, perperam ſibi deferri, quia nonniſi Deo vni debetur: ſed hoc nihil habet coloris, quum ſæpe aliâs paſſus ſit hoc modo ſe coli, & longè alium fratribus animum eſſe ſciat quàm Dei cultum in hominem mortalem transferre. Mihi etiam nihilo magis probatur alter ſenſus; quòd ſe pœnam ſumpturū neget, quia Deus non ſit. Neque enim ita ſibi temperabat à retalianda iniuria, vt Deum fore vltorem ſperaret. Alii tertium ſenſum afferunt, quòd reſpondeat Ioſeph, conſilio Dei non ſuo totum hoc negotium geſtum eſſe: quem etſi non planè reiicio, quia ad verum accedit, non tamen pro vero amplector. Particula quidem תחת nunc vicem denotat, vt Latinū Pro, nunc ſubiectionem. Itaque niſi obſtaret interrogatio, cōmodè verteretur, Quia ſub Deo ego ſum: ac tunc ſenſus eſſet, Ne metuatis, quia ego ſub Deo ſum: vt admoneat Ioſeph, quia Dei imperio ſubeſt, nō ſuum eſſe præire, ſed ſequi. Verùm quia præfigitur ה interrogationis nota, aliter nequid exponi, quoniam nō eſſet conſentaneū vt ſe mortalis homo ad turbādum Dei conſiliū ingerat. Porro quoad rei ſummā, nulla ambiguitas. Nam quia Ioſeph diuinæ prouidētiæ finem expēdit, quaſi iniecto fræno cōpeſcit ſuos affectus, ne intemperanter exultent. Erat quidem miti humanóque ingenio: ſed nihil eſt ſedandæ eius iracundiæ melius vel magis appoſitum quàm ſe Deo regendū ſubmittere. Itaque vbi nos vindictæ cupiditas ſolicitat, huc referēdi ſunt omnes ſenſus. Porro, quum hac ratione fratres tranquillos & ſecuros eſſe iubeat, quia legitimū Deo tribuēs honorem, libēter ſuſtineat eius imperio parêre: hinc diſcamus, tūc optimè nobiſcum agi vbi negotiū nobis eſt cum hominibus modeſtis, qui Deum ſibi ducem præficiunt, eiúſque placitis non modò ſubeſſe ſuſtinent, ſed libenter obſequuntur. Nam ſiquis impotenter carnis libidine feratur, mille ab eo nobis timendæ erūt mortes: niſi furorem eius Dominus violēter frangat. Sicut autem vnū hoc eſt ſedādæ iracundiæ remedium, agnoſcere quinam ſimus, & quid iuris in nos Deo competat: ſic rurſum vbi penitus inſederit hæc cogitatio, nullus eſt tam furioſus ardor, ad quem mitigandum non ſufficiat.

21 *Et uos cogitaſtis de me.* Probè (vt diximus) Dei prouidentiam conſiderat Ioſeph, vt ſibi non modò dandæ veniæ, ſed etiam exercendæ beneficentiæ legem ac neceſsitatē imponat. Tametſi autem hac de re ſatis multa diſſeruimus cap. 45, nōnihil tamē nunc quoque repetere vtile erit.

Ac primò quidem notanda eſt ſermonis diuerſitas. nam quum illic Ioſeph fratrum dolorem lenire & metum leuare ſtudens, eorum ſcelus quo poterat artificio tegeret: nũc paulo apertius & liberius eos caſtigat: fortè quia eorum aſtutia offenditur. Idem tamẽ retinet principiũ, quum arcano Dei conſilio deductus ſit in AEgyptum, vt fratribus vitæ miniſter eſſet, ſibi incumbendum in hoc eſſe, ne Deo reſiſtat: acſi diceret, Quum vitam veſtram Deus apud me depoſuerit, ego bellum cum eo gererem niſi fidelis eſſem eius gratiæ diſpenſator, quam mihi dedit in manum. Scitè interea inter praua hominũ conſilia & admirabilem Dei iuſtitiam diſtinguit, ſummam rerum omnium gubernationem Deo ita tribuens, vt nullam ex hominum vitiis maculã contrahat. Venditio Ioſeph facinus crudelitate & perfidia deteſtabile fuit: atqui venditus non fuit niſi cæleſti decreto. Neque enim ſolùm quieuit Deus, & ad tempus conniuens, fræna hominum malitiæ laxauit, vt hac occaſione poſtea vteretur: ſed ordinem agendi, quem volebat certum fixúmque eſſe, ſuo arbitrio ſtatuit. ita verè & propriè dicemus ſceleſta fratrum pactione, & arcana Dei prouidentia venditũ fuiſſe Ioſeph. Non tamẽ fecit commune opus vt quicquam Deus coniunctum vel affine haberet improbæ eorum cupiditati: quia dum illi machinantur fratri exitium, eorũ ſalutem è ſublimi procurat. Vnde etiam colligimus, regendi mundi varias illi eſſe rationes. Hoc quidem promiſcuè ſtatuendum eſt, nihil niſi eo volente, fieri: quia & hominum conſilia moderatur, & voluntates flectit, & conatus vertit huc vel illuc, & euentus temperat: verùm ſiquid rectè & iuſtè ſuſcipiunt homines, intus eos Spiritu ſuo agit ac mouet, vt meritò feratur illi acceptũ quicquid boni eſt. ſi autem Satan & impii ebulliunt, ineffabili modo per eorum manus ita agit, vt penes ipſos reſideat improbitas, & illis culpa imputetur. Neque enim ad peccandũ Spiritus impulſu, ſicuti fideles ad rectè agendum, feruntur; ſed ſibiipſi authores ſunt, & Satanam ſequuntur ducem. Sic videmus vt in media caligine noſtræ iniquitatis refulgeat Dei iuſtitia. Nam neque Deus vnquam iuſta agendi cauſã deſtituitur, & homines peruerſa ſua voluntas reatu conſtringit. Quum audimus Deum fruſtrari ſpes hominum improbas & noxias cupiditates: hinc nõ vulgaris ad nos redit conſolatio. ſatagant enim vt volent impii, tumultuentur, cælum denique ac terram miſceant, nihil tamen proficient ſuo feruore: nec modò irriti concident eorum impetus, ſed in cõtrarium ſucceſſum voluentur, vt ſalutem noſtram quanuis inuiti promoueãt. Ita quicquid veneni concipit Satan, Deus in medicinam electis ſuis temperat. Quanquam autem hîc Deus *in bonum cogitaſſe* dicitur, quia proſperum lætúmque ſucceſſum mortiferis principiis ex inopinato attulerat: rectè tamen & iuſtè cibum reprobis in venenum, lucem in tenebras, mẽſam in laqueum, vitam denique in mortem conuertit. Si ad tantam altitudinem non perueniant humanæ mentes, myſteria quæ non capiunt, ſuppliciter potiùs adorent quàm figulina vaſcula ſuperbiant contra ſuum opificem.

20 *Vt viuificaret populum.* Finem prouidentiæ Dei ad ſuum officium accommodat Ioſeph. Et hæc ſobrietas adhibenda ſemper eſt, vt quiſquis Deũ ex alto mundi gubernacula tenentem fide ſpeculatur, ſe intra vocationis ſuæ metas contineat: imò arcanis Dei iudiciis admonitus, in ſeipſum deſcendat, ſéque ad officium hortetur. Quòd ſi non protinus apparet ratio, cauendum tamen eſt ne volitemus per confuſos & erraticos circuitus, quemadmodum fanatici homines ſolent. Quòd dicit Ioſeph ſe diuinitus electum eſſe, per quem multus populus ſeruetur, quidam ad AEgyptios extendunt: quod tametſi non improbo, reſtringere tamen malo ad domum Iacob. nam Dei bonitatem hac circunſtantia Ioſeph amplificat, quòd ſua opera ab interitu ereptum fuerit Eccleſiæ ſemen. Et certè in paucis hominibus ingens illa multitudo, quam paulo pòſt Deus extulit, vitam adepta eſt, cuius alioqui antequam naſceretur, extinctum eſſet ſemen.

21 *Ego alam vos.* Hoc verò ſolidæ ac non fucatæ reconciliationis ſignum fuit, non modò Rom. 12. d. 21. abſtinere à maleficio & noxa, ſed etiam vincere bono malum, ſicuti Paulus præcipit. Et certè qui ceſſat in officio, quũ iuuandi ſuppetat facultas, & res opem eius flagitet, hoc ipſo demonſtrat ſe non oblitum eſſe iniuriæ. Quod ideo diligenter notandum eſt, quia vulgo nimis ieiunè maior pars ſe remittere offenſas definit, ſi non retaliat. quaſi verò non ſit hoc vlciſci, quum manum retrahimus ab auxilio. Iuuares fratrem ſi dignum exiſtimares: opem tuam implorat in neceſsitate, tu deſeris, quia de te malè meritus eſt: quid tibi obſtat præter odium? Ergo tunc demum probabimus nobis à maleuolẽtia puros eſſe animos, ſi beneficiis proſequemur hoſtes à quibus indignè tractati ſumus. Dicitur Ioſeph *ad cor fratrum loquutus*, quia ſuauiter & amicè eos compellans, omnem illis ſcrupulum exemit: quemadmodum prius vidimus Sichem loquutum eſſe ad cor Dina, quum blãditiis ſolari conatus eſt, vt illati ſtupri immemor, coniugio animum adiiceret.

22 *Et habitauit Ioſeph.* Non ſine cauſa refert Moſes quandiu vixerit Ioſeph: quia diuturnitas temporis infractam eius conſtantiam clarius oſtendit. Quanuis enim honore & potentia

emineret inter AEgyptios, coniungitur tamen cum domo patris ſui. Vnde coniicere promptum eſt, paulatim valedixiſſe aulicis opibus, quia ſibi nihil melius eſſe ducebat quàm vileſcere, ne eum terrena dignitas à regno Dei ſepararet. Spreuerat antè illecebras omnes quæ eius mentem occupare poſſent in AEgypto: nunc vlterius progredi neceſſe habet, vt depoſito honore ad ignobilem ſtatum deſcendat, filióſque ſuos à ſpe ſucceſsionis ablactet. Scimus quàm anxiè laborent alii, tum ne ipſi minuantur, tum vt integram fortunam poſteris relinquant: atqui Ioſeph per annos ſexaginta huc tantùm omnia ſtudia impendit quomodo ſe & ſuos in ordinem cogeret, ne ſua eos magnitudo à tenui grege Domini arceret. Denique ſerpentes imitatus eſt, qui exuuias ſuas abiiciunt, vt vetuſtate exuti, nouum vigorem colligant. Vidit abnepotes ex ſua ſtirpe: cur non vnà cũ liberis creſcit etiam ſolicitudo vt illis proſpiciat? Verùm nulla illi vel nobilitas vel opulentia tanti eſt quin malit paſtoritiæ vitæ addictos contẽni ab AEgyptiis, ac cenſeri in familia Iſrael. Cæterùm in numeroſa ſobole, viuo adhuc & ſuperſtiti Dominus guſtum aliquem ſuæ benedictionis præbuit, vnde ſpem liberationis conciperet. Nam inter tot tentationes operæpretium fuit quibuſdam ſubſidiis animari & fulciri, ne ſuccumberet.

24 *Et dixit Ioſeph fratribus ſuis.* Primúſne an vltimus fratrum mortuus fuerit Ioſeph, an pars aliqua ſuperuixerit, incertum eſt. Hîc quidem Moſes ſub fratrum nomine non ſolos germanos, ſed cognatos alios complectitur. Quoſdam verò ex ſingulis familiis primarios fuiſſe eius iuſſu vocatos exiſtimo, à quibus tota gens certior deinde fieret. Quanquam autem alios quoque Patriarchas idem mandaſſe credibile eſt, quia omnium oſſa pariter in terram Chanaan delata ſunt: ſpecialis tamen vnius Ioſeph fit mentio ob duas cauſas. Nam quum propter ſummam authoritatem coniecti eſſent in eum omnium oculi, meritò debuit illis præire, & ſolicitè cauere ne cui remoram iniiceret dignitatis ſuæ ſplendor. Secũdò, magnopere ad exemplum interfuit, cognoſci à toto populo, eum qui regno AEgypti ſecundus præerat, poſthabito tanto honore, gradu ſuo fuiſſe contentum, vt tantùm nudæ promiſsionis hæres foret. *Ego morior.* Perinde valet loquutio acſi iuberet fratres ſuos bene ſperare ſe mortuo, quia immortalis ſit Dei veritas. nam eos pendere non vult à ſua vel alterius vita, vt Deo vllum terminum præſcribant, ſed patienter quieſcere, donec opportunum adueniat tempus. Vnde autem hæc tanta illi certitudo, vt futuræ redemptionis teſtis ſit ac ſponſor, niſi quòd à patre ſic edoctus fuerat? Neque enim Deum ei apparuiſſe legimus, vel oraculũ per Angelos è cælo fuiſſe allatum: ſed quia certò perſuaſus erat Iacob doctorem & Prophetam diuinitus fuiſſe creatum, qui fœdus ſalutis apud ſe depoſitum ad filios tranſmitteret, non minus ſecurè in eius teſtimonium recũbit quàm ſi oblata fuiſſet aliqua viſio, vel Angelos è cælo delapſos vidiſſet. Niſi enim verbi auditus ad fidem nobis ſufficiat, indigni ſumus quibuſcum agat Deus, quem fraudamus ſuo honore. Non quòd fides ab hominibus pendeat, ſed quia per os hominum loquentem Deum audit, & externa eorum voce patitur altius ſe deduci. Deus enim quod per homines pronuntiat, Spiritu ſuo obſignat in cordibus noſtris. Ita neque alibi quàm in ipſo fundata eſt fides: & tamen hominum prædicationi non deeſt ſuum pondus & reuerentia. Ita compeſcitur proterua eorum curioſitas qui viſionibus inhiantes, ordinarium Eccleſiæ miniſterium contemnunt: acſi abſurdum foret, Deum, qui olim Patribus è cælo ſe oſtẽdit, vocem è terra emittere. Atqui ſi reputarent quàm magnificè in Filii vnigeniti perſona ſemel ad nos deſcenderit, non ita improbè appeterent cælum quotidie ſibi aperiri. Vt tamẽ hoc taceam, quum videant Ioſeph, qui patribus hac in re inferior erat, quòd nullius oraculi particeps, pietatis doctrina ab ipſis imbutus fuerat, pari fide cum illis certare, nimis ingrati ſunt ac maligni ſi huius gratiæ ſocietatem faſtidiant.

25 *Viſitando uiſitabit Deus uos.* His verbis innuit quaſi obliuione ſepultos fore, quandiu manebunt in AEgypto. Et certè perinde fuit illud exilium acſi Deus tergum illis ad tempus obuerteret. Ioſeph tamen in eum mentis oculos intendere non deſinit: ſicuti habetur apud Prophetam, Expectabo Dominũ, qui abſcondit faciem ſuam à domo Iacob. Hic etiam locus clarè docet quorſum ſpectauerit tam anxia ſepulchri electio, nempe vt redemptionis ſigillum foret. Poſtquam enim fidelem eſſe Deum aſſeruit, qui præſtabit ſuo tempore quod pollicitus eſt, cõtinuo pòſt fratres ſuos adiurat, vt oſſa ſua tranſferant. Illę vtiles erant reliquiæ, quarum aſpectus clarè perſonabat, hominum morte minimè extinctum eſſe æternum Dei fœdus, in quo Ioſeph tutò quieſcere iubet poſteros. Nam iuſiurandum Dei adducere ſatis habet, vt de ſuo exitu nihil dubitent. *Iſa.8.b.17.*

PRAEFATIO IOHANNIS CALVINI in reliquos quatuor Moſis libros, à ſe in formam harmoniæ digeſtos, & commentariis illuſtratos.

NISI *iam ab initio conſilii mei in texendo hoc opere rationem expoſuero, in multorum reprehenſiones haud dubiè incurret. Neque tantùm à maleuolis & inuidis carpetur: (quod eſſet minimè curandum) ſed nonnulli fortè reperientur nullo alioqui odio, aut animi prauitate infecti, qui tamen exiſtiment inconſideratè adeóque temere, ordinem, quem Spiritus ſanctus nobis præſcripſit, à me fuiſſe mutatum. Neque enim dubium eſt, quòd optimum erat, & in omni vtilitatis genere perfectiſſimum, dictatum fuiſſe Moſi. Ego autem quod ille quatuor libris tradidit, ita in hoc commentario & colligere & digerere ſtatui, vt primo intuitu, re nondum bene perſpecta, videri poſſim melius aliquid tentare: quod ſacrilegæ audaciæ foret. Malignos, quibus propoſitum eſt obtrectandi materiam ex nihilo captare, & occaſionem arripere ſumma voluptas eſt, ſecurè prætereo. Hos verò nonniſi errore iniquos, modò quam ſequutus ſum rationem placidè audire ſuſtinuerint, placare difficile non erit. Neque enim aliud mihi propoſitum eſt quàm hac ſerie dirigere lectores nondum ſatis exercitatos, vt facilius commodiúſque & maiore cum fructu in libris Moſis verſentur. Denique quiſquis fructum ex labore noſtro capere optabit, ſciat à lectione cuiuſque libri ſe minimè abduci: ſed tantùm compendio deduci ad certum ſcopum, ne vagetur (ſicuti multis contingere ſolet) propter ignorationem methodi.*

Duæ ſunt horum quatuor librorum partes, hiſtoriæ narratio, & doctrina qua inſtituitur Eccleſia in vera pietate, (quæ fidem & inuocationem in ſe continet) item in timore & cultu Dei: atque ita ſanctè iuſtéque viuendi regula traditur, & vrgetur vnuſquiſque ad præſtandum officium. Hanc diſtinctionem non tenet Moſes in ſuis libris, quia nec hiſtoriam vno contextu refert: doctrinam verò ipſam ſparſim tradit, prout tulit occaſio. Fateor quidem, quicquid ad vitam formandam ſpectat, decem præceptis comprehendi: ſed quia non omnibus datum eſt, quæ extra decem præcepta docentur quorſum tendant prudenter diſcernere, & ſingula referre in ſuam claſſem: nihil eos adiuuare prohibet, vt admoniti de ſancti Prophetæ mente & conſilio, in eius ſcriptis melius proficiant.

Porro totius quæ in quatuor libris recitatur hiſtoriæ duplex eſt vtilitas. Nam liberatio veteris populi illuſtre nobis ſpeculum eſt tam incomparabilis Dei potentiæ quàm immenſæ bonitatis in erigenda & quaſi gignenda Eccleſia. Quòd autem continuis beneficiis illum eundem populum optimus Pater vſque in finem proſequutus eſt, atque etiam cum ſceleſta impietate, malitia deteſtabili, fœdáque ingratitudine ſubinde certauit, vt non deſineret erga prauos & ingratos pluſquam liberalis eſſe, inæſtimabilis eius miſericordiæ luculentum eſt documentum. Quòd verò indefeſſus ſit gratiæ eius tenor in fouendis, tuendis, ornandis & ſeruandis quos ſemel amore complexus eſt, in continua gubernatione cernitur. Hinc nobis haurienda eſt fiduciæ materia: hinc & fiducia precandi elicienda. Iam, ne dubitemus quæ olim experti ſunt Iſraelitæ gratiæ Dei teſtimonia tam in primo exordio quàm per longos progreſſus, hodie quoque ad nos pertinere, cauſam in gratuita adoptione ſtatuit Moſes, quæ nobis

cum illis eſt communis: ex quo Vnigenitus Dei filius diruta maceria caput noſtrum eſſe voluit. Altera ex parte ad Dei reuerentiam nos inſtituunt, ac metum nobis incutiunt horrendæ & memorabiles pœnæ quæ paſſim referuntur: ne peccandi licentia nobis indulgentes, falſò nos eſſe Dei filios gloriemur. Nam quum tam ſeuerè vltus ſit Deus idololatriam, prauas cupiditates ac libidines, contumaciam, aliáque ſcelera: hinc diſcendum eſt, nuſquam Deum luculentius ſua iudicia exercere quàm in Eccleſia: vt quod fallacibus Iudæis contigit, ad omnes noſtræ ætatis hypocritas accommodemus.

Doctrinæ partitio quatuor præcipuè membris comprehenditur. Nam vt ad docilitatem animos comparet, multis elogiis commendat Legis authoritatem. Quæcunque igitur ſententiæ occurrent de Legis dignitate, præfationis vice ponuntur, vt iuſtam reuerentiam Deus obtineat: ideóque ordine præcedunt Legis præcepta, & in hac prima claſſe locanda erunt.

Sequuntur decem præcepta, quibus piè iuſtéque viuendi regulam, breuiter quidem ſed in ſolidum complexus eſt Deus: modò ne ſeparemus quas ſparſim interpretationes addidit Legiſlator. Multa enim extra duas tabulas leguntur, quæ ſenſu tamen nihil differunt: ideóque adhibenda eſt prudentia, vt ſingula annexa ſuis præceptis Legem integram nobis conficiant.

Tertium caput doctrinæ conſtat ex appendicibus: qua voce intelligo, prioris quidem tabulæ reſpectu, ceremonias & externa pietatis exercitia: deinde ſecundæ reſpectu leges politicas: quoniam non aliò tendit vtraque pars niſi vt Legis moralis obſeruationem adiuuent. Atque hoc cognitu non parum vtile eſt, nihil ceremonias vel iudicialem doctrinam mutare vel detrahere de regula decem verbis tradita: ſed tantummodo adminicula eſſe quæ ad Deum ritè colendum, & ad iuſtitiam cum hominibus colendam nos quaſi manu ducant. Scimus continuum olim Prophetis fuiſſe certamen cum populo Iudaico, quòd ceremoniis ſtrenuè incumbens, acſi incluſa illis eſſet perfecta religio & ſanctitas, veram iuſtitiam negligebat. Itaque negat Deus ſe quicquam de ſacrificiis præcepiſſe: ac omnes externos ritus pro inutilibus nugis ducit, ſi illis vel minimum pretii ſeorſum à decem præceptis tribuitur. Vnde certius colligimus quod attigi, non eſſe ex ſubſtantia Legis, (vt loquuntur) nec per ſe ad Dei cultum valere, nec eas à Legiſlatore ipſo exigi quaſi neceſſarias, vel etiam vtiles, niſi in gradu inferiore ſubſidant. In ſumma; acceſſiones ſunt, non quæ Legi vel vnum apicem addant, ſed quæ pietatis cultores retineant in ſpirituali cultu, qui fide, pœnitentia, Dei inuocatione, & laudibus quæ gratitudinem demonſtrant, crucis etiam tolerantia continetur. In politicis omnibus præceptis nihil planè reperietur quod aliquid ſecundæ tabulæ ad perfectionem addat. Sequitur itaque, ad regulam bene rectéque viuendi, præter decem verba, deſiderari nihil poſſe.

Vltima pars finem vſúmque Legis oſtendit: ac proinde eius vtilitas latiſſimè patet. Quid enim nobis prodeſſet ad iuſtè viuendum inſtitui, niſi culpæ & reatus agnitio nos ad quærendum remedium traheret? Quòd ergo promiſſionibus tam blandè & ſuauiter nos Deus allicit, quòd rurſum maledictionibus fulminat, partim nos reddit inexcuſabiles, partim omni iuſtitiæ fiducia expoliatos deiicit, vt gratuitum eius fœdus amplexi, ad Chriſtum Legis finem confugere diſcamus. Hæc

ſpectant promiſſiones quibus ſe propitium fore teſtatur, vt parata ſit peccatis venia: deinde ſpiritum regenerationis offert. Vnde pendet illa ſententia, Chriſtum eſſe finem Legis. Neque tamen hanc claſſem à ſuperioribus diſcerno, acſi nihil haberet cum illis commune & promiſcuum. Antequam enim eò peruentũ fuerit, attingere ſæpius neceſſe erit tam miſerrimam humani generis cladem, quàm peculiare adoptionis beneficium, & cõtinuam ſeriem paterni fauoris, quo Deus ſuos proſequitur. Neque enim aliud ſibi volunt omnes expiationes, quàm Deum ſemper fore miſericordem, quoties ad veniæ aſylum confugerit peccator. Sed quàm neceſſaria fuerit hæc diſtributio, melius ex contextu intelligetur. Canticum & mors Moſis, quatuor librorum erit clauſula.

MOSIS RELIQVI LIBRI IIII,

IN FORMAM HARMONIAE DIGESTI à Iohanne Caluino: cum eiuſdem Commentariis.

EXODI CAP. I,

HAEC *ſunt nomina filiorum Iſrael qui venerunt in AEgyptū cum Iacob:*
quiſque cum familia ſua venit.
2 *Reuben, Simeon, Leui & Iehudah,*
3 *Iſſachar, Zabulon & Biniamin,*
4 *Dan, Nephthali, Gad & Aſſer.*
5 *Fuerunt autē omnes animæ egreſſæ ex femore Iacob, ſeptuaginta*
animæ. Ioſeph autem erat in AEgypto.
6 *Mortuus verò eſt Ioſeph, & omnes fratres eius, & tota ætas illa.*
7 *Porro creuerunt filii Iſrael, & aucti ſunt & multiplicati & roborati quamplurimū:*
adeo ut plena ipſis eſſet terra.

1 *Hæc ſunt nomina.* Conſilium quidem Moſis eſt mirificam liberationem populi deſcribere:
(vnde & nomen à Græcis libro inditum) ſed antequam illuc veniat, breuiter admonet quòd nō
Geneſ.15.a.5. vana fuerit promiſſio Abrahæ data, AEquabitur ſemen tuum ad numerum ſtellarum cæli & a-
renæ maris. Hoc igitur exordium libri eſt: quanuis migratio ex terra Chanaan in AEgyptum,
ad tempus viſa fuerit quaſi fœderis Dei interitus & abolitio, cum tamen quod ſeruo ſuo pollici-
tus fuerat de ſobolis incrementis, ſuo tempore largè præſtitiſſe. Nominat autem ſolùm duode-
cim patriarchas qui cum patre ſuo Iacob profecti ſunt: deinde ſummam capitum colligit, cu-
ius aliis duobus locis fit mentio, Deut.10, & Gen.46. Atque optimè ſupputatio conuenit, ſi Iacob
inter animas trigintaſex primo catalogo cenſeatur. Nam quòd Rabini Iochebed matrem Mo
ſis accerſunt vt numerum expleant, longè petitum eſt: ac minimè conſentaneum, mulieri quæ
in AEgypto poſtea nata eſt, locum dari inter viros quos ſecum Iacob adduxit. Siquis obiiciat
ſeptuaginta dici egreſſos ex femore Iacob, facilè diluitur repugnantia ex communi vſu ſynec-
Deut.10.d.22. doches. Ipſum verò à quo progeniti ſunt reliqui, non excludi, ex verbis Moſis elicimus, In ſeptua-
ginta quinque animabus ingreſſi ſunt patres tui in AEgyptum: & ecce nunc te multiplicauit
Deus. Quinque verò ſuperaddi, (vt legitur in concione Stephani apud Lucam) nulla ratio ſinit.
Nec mirum eſt, in notulis quæ numeros ſignant, vel in vna litera obrepſiſſe hunc errorē. Quòd
ſi quis contentioſus rixandi anſam captet, meminerimus non fruſtra vetare Spiritū, per os Pau-
1.Tim.1.a.4. li, ne occupemur circa genealogias.

6 *Mortuus uerò eſt Ioſeph.* Inſcitè colligunt ex hoc loco Rabini, Ioſeph primum ex fratribus
mortuum fuiſſe: quia quum ſolus tunc excelleret, nomen eius diſertè exprimi honoris cauſa, a-
liis præteritis, apparet. Quanto tempore fuerint patri ſuperſtites, non narrat Moſes: ſed initium
mutationis tantùm notat: acſi diceret, humaniter tractatos fuiſſe Iſraelitas longo temporis ſpa-
tio, vt tolerabilis fuerit eorum conditio qui deſcenderant cum Iacob, quià ab omni iniuria &
tyrannide immunes, hoſpitio ſibi conceſſo tranquillè fruebantur. Simul admonet, potuiſſe, æ-
tate illa conſumpta, emori apud poſteros deſiderium & memoriam terræ Chanaan, quam nun
quam conſpexerant, niſi violenter ad eam expetendam expergefacti eſſent. Et certè, vt in medi-
tandis Dei beneficiis obliuioſus & ſocors erat populus ille, non potuit eius ſaluti melius conſuli
quàm vbi Deus crudeliter illum vexari affligíque paſſus eſt: alioqui, perinde acſi oriundus eſſet
ex AEgypto, perpetuum illic nidū optaſſet: qua deſidia in eorum cordibus obliterata fuiſſet ſpes
hæreditatis promiſſæ.

7 *Porro creuerunt fil.* Quouſque excreuerint, duodecimo capite narrat Moſes, nempe ad ſex-
centa vſque millia, exceptis pueris & mulieribus. Incredibile certè augmentum tam exiguo tem
pore. Nam quum anni inter fœdus cum Abraham percuſſum & populi exitum numerentur
quadringenti triginta, dimidiam verò partem effluxiſſe conſtet antequam Iacob in AEgyptum
deſcenderet: inde conficitur, ducentis tantùm annis, vel paulo plus, hoc eſt annis decem vel cir-

citer Iſraelitas fuiſſe inquilinos illius terræ. Quî ergo fieri potuit vt tam exiguo tempore excreſceret familia vna in tot myriadas? Larga fuiſſet ac inſolita multiplicatio, ſi ex vnaquaque tribu prodiiſſent dena millia. Hæc autem quadruplo longè excedit. Itaque Moſis narrationi, quia communem generandi modum tranſgreditur, quaſi fabuloſæ fidem abrogant naſuti homines, qui Dei virtutem nonniſi ex ſuo ſenſu & experientia æſtimant. Ea enim eſt hominum malignitas vt vel ſpernendis vel refutandis Dei operibus ſemper occaſionem inueniant: ea etiam improbitas & petulantia, vt acumen ſuum abſque pudore exerceant in obſcuranda eius gloria. Si ratione comprehēdant fieri poſſe quod pro miraculo narratur, naturæ adſcribunt: (ita virtutis ſuæ laude ſpoliatur ac fraudatur Deus) ſi illis incomprehenſibile eſt, quaſi portentum repudiant. Atqui ſi Dei potentiam agnoſcere non ſuſtinent niſi cuius magnitudine reddantur attoniti, cur ſibi verum eſſe non perſuadent quicquid reſpuit communis ſenſus? Rogant quomodo id potuerit accidere. Quaſi verò æquum ſit, Dei manum ſic reſtringi ne in eius arbitrio ſit operari ſupra humani ingenii captum. Quin potius quia tam malè pro noſtra tarditate in ordinariis eius operibus proficimus, neceſſe eſt inſolita documenta nobis proponi, quæ in admirationem nos rapiant. Summa ſit, quia non de naturali ſobolis procreatione hîc diſſerit Moſes, ſed miraculū prius inauditū celebrat, quo Deus ſuæ promiſſionis fidem ſanciuit, quum reuerenter ſuſpicere conueniat quod ſenſus omnes noſtros immenſo ſpatio tranſcendit, peruerſè de eo & malignè ex rationis noſtræ modulo iudicium fieri. Quare potius id in memoriam veniat quod incredulo populo exprobrat Deus apud Iſaiam. Nam vt probet ſibi non eſſe difficile, ex paucitate ad quam *Iſa.51.a.1.* redacti erant Iudæi, producere ingentē multitudinem, iubet eos attendere ad cauernam vnde excisi erant, nempe ad Abraham & Saram, à quibus traxerant originem, quos ſolitarios & ſteriles multiplicauerat. Rabini quidam ſuo more diuinant quaternos fœtus editos fuiſſe. Quoties enim aliqua in re perplexi hærēt, libenter confingūt quicquid placuit, deinde ſomnia ſua pro certis teſtimoniis obtrudūt. ſtultè quoque & importunè diſputant, ſecundum phyſicam rationem id eſſe probabile. Hos quoque nonnulli ex noſtris parum conſideratè imitati ſunt, dum contendunt experientiæ eſſe conſentaneum quod ſcribit Moſes, quia non multū abſimilis ſit quarundam gentium fœcunditas. Inſignibus quidem exemplis confirmari interdum cernimus quod in Pſalmo traditur, Deum locare famelicos in deſerto, qui illic ædificent vrbes, ſerant vites ac *Pſal.107.d.37.* ſeminent triticum, ac multiplicentur valde: ſicuti rurſum terras habitabiles in deſerta conuertit & incolis nudat: ſed conſilium Moſis eſt, docere, nullam fuiſſe vnquam fœcunditatem quæ non inferior eſſet incrementis populi Iſrael. Atque huc pertinet comparatio inter animas ſeptuaginta, & multitudinem quæ inde profluxit, vt hæc Dei benedictio ab aliis omnibus ſeparetur: deinde verborum congeries, quæ proculdubio ad amplificationem valet, quòd fructificauerint, multiplicati ſint, creuerint & roborati ſint ſupra modum, vt replerent terram. Nam repetitio aduerbii Meod Meod, copiam minimè vſitatam notat. Quòd in verbo שרץ nonnulli metaphoram eſſe volunt à piſcibus ſumptam, non reprehendo: neſcio tamen an ſatis firmum ſit, quia generaliter pro quauis multiplicatione capitur.

7 *Surrexit autem rex nouus ſuper AEgyptum, qui non nouerat Ioſeph:*

8 *Dixítque ad populum ſuum, Ecce, populus filiorum Iſrael multus & robuſtus præ nobis.*

9 *Agedum, prudenter nos geramus erga illum, ne multiplicetur: ne accidat, ſi obuenerit bellum, iungatur ipſe quoque hoſtibus noſtris, & pugnet contra nos, aſcendátque è terra.*

10 *Conſtituerunt igitur ſuper illum præfectos vectigalium, vt affligerent illum oneribus ſuis: extruxerúntque vrbes *munitas Pharaoni Pithom & Rameſes.* *Vel, recondē dæ annonæ.*

7 *Surrexit autem rex nouus.* Quum centum anni & plures feliciter tranſacti eſſent in libera quiete, mutari cœpit in deterius electi populi conditio. Exordium autem calamitatum Moſes ab æmulatione & inuidia, falſóque AEgyptiorum metu fluxiſſe narrat: quia ſibi periculum à gente extera impendere finxerint, niſi eam maturè opprimerent. Verùm antequam illúc deſcendit, præfatur, beneficii quod à Ioſeph acceperant deletam fuiſſe memoriam: quæ ſi viguiſſet, poterat truculentiam aliquatenus mitigare. Credibile autem eſt, modeſtia Ioſeph factum eſſe vt obliuio hæc obrueret gratiam illi debitam: quia ſi magna ſuis priuilegia poſtulaſſet, atque à tributis & vectigalibus immunitates, multis ſeculis celebris fuiſſet fama,

ſalutem ab homine Iſraelitico regioni fuiſſe allatam:ſed apparet contentum fuiſſe humano hoſpitio,vt cõmodè & ſine moleſtia fratres ſui habitarẽt in terra Goſſem: quia ſcilicet inquilinos eſſe voluit donec veniret tẽpus liberationis.Atque optimè eorũ ſaluti hoc modo proſpexit,ne talibus illecebris capti,exitiales laqueos induerẽt.Sed quo minus inuidiæ & querimoniis obnoxia fuit ſancti viri moderatio, eo minus excuſabilis eorum ingratitudo, dum paulo poſt ſeculum vnum obliuiſcuntur rei tam memorabilis: quæ publicis tabulis conſignanda paſſim fuerat, nequando intercideret nomen Ioſeph. Non ferenda igitur impietas, quòd eius cognatis & poſteris apud ſe peregrinari non concedunt,quibus,poſt Deum, vel ſub Dei manu & auſpiciis,ſuam & terræ ſalutem adſcribere debuerant.Sed hic morbus ſemper ferè in mundo graſſatus eſt: ac nobis certè expedit malam ſemper mercedem ab hominibus rependi benefactis, vt diſcamus in officiis præſtandis Deum vnum reſpicere:quia alioqui vel ad conciliandum nobis fauorem & plauſum, vel ad captandas terrenas vtilitates plus æquo ſumus addicti. Quanquam non vulgare fuit præmium,quòd vltra centum annos liberaliter habiti ſunt in gratiam Ioſeph Iſraelitæ, vt in gente ſuperba,auara & crudeli commodè viuerent. Cæterùm,quicquid accidat, vt non ſolùm compenſatione omni fraudemur,ſed cõſpirẽt in noſtrã perniciẽ multi de quibus bene meriti erimus, nunquam rectè feciſſe nos pœniteat. Interea diſcamus nihil efficacius eſſe ad cohibendam nocendi libidinem coniunctionis vinculis,quibus nos Deus mutuò adſtringit. Etſi autem apud omnes euanuerat gratia Ioſeph, probrum tamen ac crimen ingratitudinis præcipuè in Regem confertur: cui pluſquam turpe fuit ignorare cuius induſtria & opera tam vberẽ quotannis prouentum perciperet.Nam quum agrorum fundos emiſſet ſanctus Patriarcha,inde Regi annuum tributum acquiſierat quintam frumenti partem. Verùm ita ſolent tyranni quicquid illis penditur ingurgitare,neglecta iuris ſui inquiſitione.

9 *Dixitque ad populum.* Nempe in conuentu ſolenni,quales à regibus haberi ſolent,vbi de publico ſtatu conſultandum eſt.Quaſi diceret Moſes caput hoc deliberationis apud ordines propoſitum à Rege fuiſſe: nempe,quia timẽdum ſit ne filii Iſrael multitudine ſua & robore freti inſurgant,res nouas moliantur,ac,ſiquid turbatum ſit,excuſſo iugo AEgyptum relinquant, præueniendos eſſe,ac premendos duris oneribus, nequid tentare audeant. Hoc vocat Pharao, prudenter ſe gerere.Etſi enim verbũ חכם ſæpe in malã partẽ ſumitur,pro Callidè circumuenire: hîc tamen honeſto titulo quam ſtatuit inferre iniuriam Pharao prætexit: prudenter diſpiciendum eſſe ne ſua ignauia vel ceſſatione AEgyptii graue ſibi damnum accerſant. Fuit quidem hoc vulgare apud profanas gentes,in capiendis conſiliis pluris eſſe honeſtum quàm vtile: ſed vbi ad rem ventum eſt,omnes ferè ita excæcat cupiditas vt prætèrito honeſti reſpectu, ad ſua commoda ferantur præcipites.Adde quòd ex vtili faciunt neceſſarium: deinde ſibi perſuadent rectum eſſe quicquid ſuſcipere coguntur.In promptu enim occurrit & facilè decipit ſpecioſus ille ſed fallax color,vbi aliquid imminet periculi,obuiam eundum eſſe. Sceleſtis quidem & deploratis tribuitur apud tragicos poetas vox iſta deteſtabilis, occupandum eſſe ſcelus: quia natura dictat id iniuſtum eſſe ac præpoſterum. Sed hæc vulgo optima videtur eſſe cauendi ratio, vt neminem prouidum cenſeant niſi qui ſecuritati propriæ cum alterius damno,ſi ita res ferat,conſulit.Ex hoc fonte manant fere bella omnia: quia,dum quiſque principum ſibi à vicinis metuit, hæc trepidatio impellit eum in horrorem, vt terram humano ſanguine operire non dubitet. Hinc & inter priuatos fraudandi, cædendi, rapiendi, mentiendi licentia: quia nimis ſerò repelli iniurias putant, niſi dum quiſque anteuertit.Atqui hæc nimis improba eſt calliditas(licet fucoſa prouidentiæ ſpecie tegatur) vt nobis bene ſit,iniquè aliis moleſtos eſſe.Hunc vel illum metuo,quia & facultas nocendi ſuppetit,& de eius animo ſum incertus:itaque vt ſecurus ſim ab omni noxa,quacunque potero arte illum opprimere conabor. Nempe contẽptiſſimus etiam quiſque & maximè imbecillis,ſi ad maleficium inclinet, erit armatus in noſtram perniciem: de maiori hominum parte dubitabimus.Si ita ſuæ diffidentiæ omnes indulgeant, dum pro ſe quiſque machinabitur dubiis hoſtibus aliquid iniuriæ,nullus erit ſcelerũ modus. Quare immodicis curis & anxietatibus,quæ ab æquitatis ſtudio nos abſtrahũt,opponenda eſt Dei prouidentia:.in quam ſi recũbimus,nullus vnquam periculi timor ad iniquũ facinus aut vafram conſultationem nos impellet. In verbis Pharaonis omnia contraria.nam vbi admonuit,Iſraelitas,ſi velint,poſſe damnum inferre, ſuadet vires eorum quouis modo eſſe frangendas. Neque enim quæritur fas ſit néc ne, vbi ſemel ſtatutum eſt,proſpicere ſuis cõmodis,vel ocio, vel ſaluti.

Ecce populus. Non raro contingit, Dei benedictionis quaſi aculeis pungi ad æmulationem improborum animos,imò quaſi flabellis eorum rabiem accendi.Neque tamen ideo vel minimũ diuini fauoris teſtimonium minus amabile nobis eſſe debet, quia occaſio ſit improbis in nos grauius ſæuiendi. Atque ita conſultò ſuam liberalitatem Deus temperat, ne ſimus terrenæ proſperitati nimiũ affixi. Ita Iacob ex domo patris & hæreditate promiſſa in exilium eiecit bene-

dictio, ex qua pendebat tota eius felicitas: ſed hoc vno ſolatio leniuit ſuos dolores, quòd ſciret Deum ſibi eſſe propitium. Ita & poſteri, quo Deum magis beneficum experti ſunt, eo infeſtiores ſenſerunt AEgyptios. Pharao autem, vt eos reddat exoſos vel ſuſpectos, eorum potentiam in medium proferens, eos inſimulat defectionis, cuius nullum ſignum dederant. Neque tamen eos dicit fore rebelles, vt imperium armis occupent: ſed vt aliò migrent. Vnde coniicere licet, ſpem quam de reditu fecerat Deus non diſſimulaſſe. Hæc autē viſa eſt plauſibilis excuſatio, minimè æquum eſſe vt qui ſponte conceſſerant in fidem regis, liberi dimitterentur: ſicuti eam commemorat Iſaias.

11 *Conſtituerunt igitur.* Hoc remedium AEgyptii excogitarūt atterendis paulatim filiis Iſrael: Subditi ſunt, licet igitur vectigalium oneribus eos grauare, ne caput attollant: hæc ſeruitus eos debilitabit & imminuet. Verùm ſubiectio nō eouſque trahenda erat vt innoxiis hominibus, quibus conceſſa fuerat libera habitatio, noua tributa imponerent. Erat enim primo loco conſiderandum qua lege fuiſſent admiſſi. Fuit igitur iam per ſe iniqua exactio, qua violauit Pharao datam fidem: ſed in fine grauius peccatū, quòd lucrum non ſimpliciter quæſiuit, ſed voluit affligere onerum grauitate miſerum populum. Nec verò ad pēdendum modò tributum coacti ſunt Iſraelitæ, ſed ad ſeruiles operas, vt continuò pòſt addit Moſes. Quantum ad duas vrbes ſpectat, quo ſenſu vocētur Miſcenoth, dubium eſt. Accipitur hoc nomē interdum pro cellis & horreis, vel reconditoriis omniū rerū quæ ad annonā neceſſariæ ſunt: verùm quia aliquādo munitiones quoque ſignificat, non male conueniet ſenſus, clauſtra ſuis manibus extruere iuſſos eſſe, quæ eos arcerent ab exitu. Nam Rhameſes fuiſſe in illa parte regionis ſitam conſtat ex pluribus locis, & poſtea videbimus filios Iſrael ex Rhameſes profectos eſſe.

Iſa. 52. a. 4.

Geneſ. 47. b. 11. exodi 12. f. 37. num. 33. a. 3.

12 *Quo autē magis premebant eum, magis creſcebat & augebatur: & anxietate conſtricti ſunt propter filios Iſrael.*

13 *Itaque adegerunt in ſeruitutem filios Iſrael cum ſæuitia.*

14 *Proinde amara illis fuit vita ipſorum in ſeruitute dura, in cæmento, in lateribus, & in omni opere agreſti: quia ſeruitium omne eorum quo ſeruiebant illis, erat cum ſæuitia.*

Quo autem magis. Conflictum narrat Moſes inter Dei gratiam & crudelitatem regis AEgyptii. Quum ergo tyrannicè vexarentur miſeri Iſraelitæ, Deum illis opitulatum fuiſſe dicit, & quidem ita potenter vt præualuerit eius auxilium. Ita fruſtratus eſt improbum illud & fraudulentū conſilium, quod de Eccleſia delenda inter ſe AEgyptii ceperant. Vnde & ſpes nobis concipienda eſt, quicquid in nos moliantur impii, fore irritum, quia ſuperior & victrix erit Dei manus. Sed nobis patienter ferendæ ſunt afflictiones, quia Deus nos contra pondus nobis impoſitum vult eniti & aſſurgere. Quia verò proprium Dei munus eſt ſe opponere iniuſtis conſiliis, vt ſucceſſu careant, diſcamus ab eorum fraude & violentia nos abſtinere, ne Deum quaſi data opera prouocemus. Sed hic locus præcipuè ad piorum conſolationem valet, vt æquiore animo ad crucis tolerantiam ſint parati: quia inſtructus eſt Deus ad ferendas ſuppetias, quibus impiorum furorem demum cedere neceſſe erit. Quod dicit ſecunda parte verſus, anxios fuiſſe AEgyptios, ſignificat magis ac magis ſollicitos fuiſſe, quum nihil ſe proficere viderent, quia inopinata multiplicatio maius diſcrimen minitabatur. Nam quum eos prius metuerent quibus nihil fecerāt iniuriæ, non mirum eſt eos trepidare ne laceſſiti vicem rependant. Atque hinc vtilis colligitur doctrina, dum per horrenda maleficia graſſantur ſcelerati, quò ſibi tranquillitatem acquirant, hanc demum iuſtiſſimam illis mercedem diuinitus rependi, vt maior eos anxietas excruciet. Quidam vertunt, AEgyptios abominatos fuiſſe populum Iſraeliticum: & ita apud Hebræos interdum ſumitur verbum קוץ: verùm circunſtantia loci ſenſum quem reddidi poſtulat.

13 *Itaque adegerunt in ſeruit.* Docet Moſes adeo metu non fuiſſe ad clementiam flexos, vt magis obduruerint & ſtimulati fuerint ad maiorem immanitatem. Neque enim ſentiunt impii, dū illis infeliciter cedunt peruerſi conatus, Deum ſibi eſſe aduerſum: &, ſiquando tangantur hac cogitatione, cæcus tamen amentiæ impetus eos raptat, vt non dubitent, vel repugnante Deo, obſtinata libidine perrumpere: ſicut ex hiſtoriæ progreſſu melius liquebit. Rigor exactionū exprimitur, vbi dicit oppreſſis amaram fuiſſe vitam, qua nihil eſt dulcius. Extremas igitur & intolerabiles miſerias fuiſſe apparet, quæ viuendi tædium attulerint. Hoc idem aliis verbis confirmat: ſpecies etiam onerum commemorat, quòd miſcendo cæmento, conficiendis lateribus, aliiſque ſimilibus ſeruitiis addicti fuerint. Bis autem repetit, fuiſſe tractatos cum ſæuitia: quod tantundem valet ac duriter.

15 *Dixit etiam Pharao rex AEgypti ad obſtetrices Hebræas, quarum vnius nomẽ erat Se-*
phera, alterius Puah:
16 *Sic dixit, Quando adiuuabitis ad partum Hebræas, & videbitis in illis quòd ſit maſcu*
lus, interficite eum: ſi autem ſit fœmina, viuat.
17 *Timuerunt verò obſtetrices Deum, nec fecerunt ſicut præceperat illis rex AEgypti: cō-*
ſeruarúntque maſculos in vita.
18 *Et vocans Pharao obſtetrices, dixit illis, Quare feciſtis rem hanc, & ſeruaſtis maſculos?*
19 *Reſponderunt obſtetrices Pharaoni, Quia nō ſunt Hebrææ mulieres vt AEgyptiæ: ſūt*
enim vegetæ, &, priuſquam veniat ad eas obſtetrix, pariunt.
20 *Benefecit ergo Deus obſtetricibus: & multiplicatus eſt populus, & roborati ſunt ve-*
hementer.
21 *Et factum eſt, quia timuerunt obſtetrices Deum, fecit illis domos.*
22 *Tunc præcepit Pharao cũcto populo ſuo, dicens, Omnem natum maſculum in flumen*
proiicite: omnem verò fœminam viuam ſeruabitis.

15 *Dixit etiam Pharao.* A vi & truculẽtia aperta, quæ nihil profuit, nũc deſcẽdit tyrãnus ad occultas fraudes & inſidias. Fœtus enim ex vtero prodeuntes iubet clam interfici: atque obſtetricibus mandat vt tam diræ & barbaræ crudelitatis ſint miniſtræ. Nullum tam deteſtabile ſeueritatis exemplum à mundo condito legitur. Contigit, fateor, non ſemel, vt victores vrbe aliqua capta, ne pueris quidem & infantibus parcerent: nempe in ipſo pugnæ feruore, & quia nimis pertinax fuerat defenſio, & multos ex ſuis amiſerant, quorum volebant mortem vlciſci. Contigit vt patruus quoque, vel frater, vel tutor, impia regnandi cupiditate ad puerorum cædes impellerentur. Contigit denique in odium tyranni, vt ad delendam familiæ memoriam tota ſoboles interẽpta fuerit: & eò ſæuitiæ quidã progreſſi ſunt contra hoſtes ſuos vt ex vberibus matrũ teneros fœtus auellerent. Sed nunquam ab hoſte quantumuis implacabili ita ſæuitum fuit contra totam vnam gentem, vt in media pace fœtus omnes maſculos extingui iuſſerit. Hæc certè fuit tentatio quæ ſummæ conſtantiæ viros grauiter concutere poſſet, nedum labefactare debilem populum, quem iam viuere tædebat. Nam primo intuitu putaret quiſque illis fuiſſe vtilius & magis optabile, ſubſidere in mediocri vel etiam humili ſtatu, quàm Dei benedictione prouocari in eos tãtam hoſtium rabiem. Ac probabile eſt, qua erant animi mollicie, fuiſſe non tantùm grauiter perculſos, ſed propè obſtupefactos. Hoc enim ſolum reſtabat, vt morictibus viris abſque ſpe ſobolis, paulo pòſt intercideret nomen & genus Abrahæ, atque ita omnes Dei promiſſiones in nihilum reciderent. Hodie quia nobis ſimiles ferè inſultus ſuſtinendi ſunt, dum obiicitur nobis deſperatio, acſi penitus abolenda mox eſſet Eccleſia, opponere inſtar firmi clypei hoc exemplum diſcamus: non eſſe nouum ſi propinquus interitus nobis immineat, donec repentè & ex inopinato appareat in rebus extremis cæleſte auxiliũ. Ioſephus falſò exiſtimat obſtetrices fuiſſe AEgyptias, quæ ad explorãdum miſſæ fuerint: quum diſertè narret Moſes, miniſtras Hebræis mulieribus & adiutrices fuiſſe ad pariendum. Et ex toto contextu planè refellitur illa diuinatio, præſertim quia retentæ fuerunt Dei timore, ne libidini tyranni morem gererent. Vnde ſequitur, pietate aliqua fuiſſe antè imbutas. Verùm alia quæſtio exoritur, quum ſit veriſimile in tãta multitudine multas fuiſſe obſtetrices, cur duæ tantùm nominentur. Duplex afferri poteſt ratio, vel quòd duas aggreſſus ſit tyrannus, quæ longius ſpargerent imperii terrorem: vel quòd clandeſtina fraude agere inſtituens, duarum animos tentauerit, quarum obſequio ſi potitus eſſet, alias ſperabat eodem facilè pertractum iri. Quominus enim palam & omnibus promiſcuè mandaret obſtitit pudor.

17 *Timuerunt Deum.* Nõ intelligit Moſes, tũc primùm fuiſſe Dei timore tactas: ſed cauſam aſſignat cur nõ paruerint iniuſto mãdato, quia ſcilicet pluris apud illas fuit vel præualuit Dei reuerẽtia. Et certè, vt hoc fræno optimè reguntur omnes noſtri affectus, ita & aptiſſimus eſt ad repellendas omnes tentationes clypeus, & firma animorum fultura, ne in periculis vacillent. Porrò facinus hoc exhorruerunt non ſolùm tanquam crudele & inhumanum: ſed quia vigebat in illarum cordibus ſincerior religio & pietas. Sciebant autem diuinitus electum & reipſa expertæ erant benedictum eſſe Abrahæ ſemen: vnde ſentire promptum erat, extinguere in ipſo Dei gratiam, ſacrilegæ eſſe impietatis. Iam notãda eſt antitheſis inter timorem Dei & pœnæ formidinem, quæ ipſas ab officio dimouere poterat. Quando non facilè patiuntur tyranni contemni ſua imperia, morte ante oculos obiecta, puras tamen à ſcelere manus cõtinent. Ita Dei reuerentia erectæ & ſuffultæ, Pharaonis mandatum & minas fortiter ſpreuerunt. Itaque quos à recto curſu abripit

hominum terror,ſua mollicie produnt inexcuſabilē Dei contemptum, ſacroſanctis eius placitis hominum gratiam præferendo.Latius etiam patet doctrina,multos pluſquam præpoſterè ſapere,dum ſubiectionis prætextu, præter ius & fas improbè regum libidini obtemperant, dum alii auaritiæ & rapacitatis,alii crudelitatis ſunt miniſtri: imò,vt caducis mundi regibus gratificētur, Deum pro nihilo ducunt: adeóque puram religionem(quod eſt omnium deterrimum)ferro & ignibus ex profeſſo oppugnant.Quo magis deteſtabilis eſt eorum impudentia, quòd dum Chriſtum crucifigunt ſcientes & volentes in ſuis membris, putidam tamen excuſationem obtēdunt, ſe ex Dei verbo principibus ſuis obedire. Quaſi verò principes ordinādo,ius illis ſuum reſignaue rit:ac nō potius optimo iure in ordinem cogatur terrena quæuis poteſtas, vbi in cælum ſe effert. Quando autem hoc tantùm captant vt probrum apud homines effugiant ſcelerati obſequii,nō longis rationibus coarguendi ſunt,ſed ad mulierum iudicium mittendi:quia obſtetricum exem plum abundè ad eorum damnationem ſufficit: præſertim vbi eas ſuo elogio commendat Spiri tus,quòd regi non obſequutæ ſint,quia timebant Deum.

18 *Et uocans Pharao.* Non æquitate nec clemētia ad moderatè agendū inductus fuit:ſed quia pa lam non audebat miſeros & innoxios fœtus ex vtero prodeuntes ad trucidationem obiicere, ne tanta atrocitas ad vlciſcendi rabiem Iſraelitas accenderet. Clanculum igitur fœminas accerſit, ac interrogat cur non exequutæ ſint quod præceperat de necandis in ipſo partu infantibus.Quan quam non dubito ſeditionis metu fuiſſe cohibitum magis quàm pudore. In obſtetricū reſpōſo duo vitia notanda ſunt,quia nec ſatis ingenuè profeſſæ ſunt ſuam pietatem, & mēdacio,quod grauius eſt,elapſæ ſunt. Nam fabula quam excogitant Rabini ad purgandam earum culpam, repudianda eſt: non veniſſe in tempore, quia admonuerant omnes mulieres Hebræas de impia regis machinatione:atque ita factum eſſe vt parientibus non adeſſent.Quid enim hac diuinatione frigidius?Atqui Moſes ſua narratione mentitas fuiſſe oſtendit. Quidam genus hoc mendacii, quod officioſum nominant, volunt reprehenſione carere: quia culpam abeſſe putant vbi nihil fraudis ad nocendum admittitur. Ego autem ſtatuo,quicquid Dei naturæ repugnat vitioſum eſſe: qua ratione dānatur omnis ſimulatio tam in dictis quàm in factis, vt fuſius in Legis explicatione (ſi Dominus tempus conceſſerit) diſſeram. Quare vtrunque tenendum eſt,& mētitas fuiſſe duas mulieres, &,quia diſplicet mendacium Deo,peccaſſe. Nam vt in æſtimandis ſanctorum factis dextros humanóſque interpretes eſſe nos decet, ita rurſum in tegendis eorum delictis cauendus eſt ſuperſtitioſus zelus,qui ſæpe in apertam Scripturæ authoritatem impingit. Neque verò ſiquando lapſi ſunt fideles,fallaci patrocinio leuari appetunt, quorum iuſtitia in ſimplici & libera culpæ deprecatione conſiſtit. Nec obſtat quòd bis laudatur in illis Dei timor, & ipſas Deus remuneratus eſſe dicitur:quia Deus,vt paternè indulget filiis ſuis,eorum virtutes,quanuis aliqua ſordium mixtura inquinatas, in pretio nihilo minus habet acſi puræ eſſent. Nullum quidem ita abſolutum eſt opus cui non adhæreat aliquid maculæ:ſed in quibuſdam id clarius apparet.Fide impulſa fuit Rachel vt ius primogenituræ transferret in filium Iacob.Pium certè deſiderium,& conſilium laude dignum, ad oraculi effectum ardenter eniti: neque tamen aſtutiam & dolum laudabimus, quibus vitiari poterat tota actio, niſi gratuita venia interceſſiſſet. Plena eſt talibus exemplis Scriptura, quæ excellentiſſimum quodque opus particulari interdum vitio aſperſum fuiſſe docent. Talibus autem næuis, qui alioqui fœdarent omnes ferè virtutes, Deum pro ſua indulgentia ignoſcere mirum non eſt, ac mercede ornare quæ laude atque etiam fauore indigna erant opera.Ita quum puſillanimes in ſuis verbis ac nimis timidæ fuerint mulieres, quia tamen reipſa cordatè & viriliter egerant, vitium quod meritò damnaſſet, in illis tolerauit Deus. Hac doctrina additur nobis alacritas ad rectè agendi ſtudium,quando tam benignè infirmitatibus noſtris Deus parcit:& ſimul monemur,ſumma attentione cauendum eſſe ne vbi rectè agere cupimus, aliquid obrepat vitii quod virtutem obſcuret, adeóque contaminet:ſicuti non rarò accidit vt qui in rectum finem tendunt, claudicent tamen vel impingant, & aberrēt à via. Denique quiſquis ſe probè examinabit,in optimo etiam conatu defectum aliquem reperiet. Porro quòd Deus præmium rependit,hoc proſpero ſucceſſu ad fiduciam animemur,ne pro officii noſtri fide periclitari nobis graue ſit. Nec certè nos terrebit vllum diſcrimen, ſi modò hoc penitus cordibus noſtris inſideat, quanuis odium in mundo pariat beneficentia, Deum tamen ſedere in cælo eius remuneratorem.

21 *Fecit illis domos.* De mulierib⁹ exponi mihi nullo modo placet:ac miror in re nō dubia tā craſſè hallucinatos fuiſſe multos interpretes.Inter omnes conuenit maſculini generis eſſe prōnomen:ideóque ſecūdum communem vſum referri ad viros debere:ſed quia viciſſim inter ſe mutantur duæ literæ ם & ן, vno contextu totum verſum putarunt ad mulieres ſpectare.Atqui nulla cogebat neceſſitas:quando optimè fluit oratio,auctos fuiſſe Iſraelitas & valde creuiſſe, & quia timuerunt Deum obſtetrices, feciſſe illis domos, nempe Iſraelitis: acſi diceret, mulierum pietate

adeptos eſſe fœlicem propagationem. Et quia nonnulli ex falſa interpretatione vix poſſe commodum ſenſum elici videbant, finxerunt Dei inſpiratione extructas illis fuiſſe domos bene munitas à populo, vbi tutæ eſſent ab hoſtili incurſu. Quo figmēto nihil eſt magis puerile. Verùm ne in re non admodum perplexa fruſtra ſe torqueant lectores, videndum eſt quid apud Hebræos valeat hæc loquutio, Domum facere. Quum promittit Deus ſe facturum Samueli domum fidelē, non dubium eſt quin firmum Sacerdotii ſtatum deſignet. Quum alibi ſe pronuntiat domum ædificaturū Dauidi, & paulo pòſt in precatione Dauidis legitur, Domine, tu in aurem ſerui tui reuelaſti quòd domum facturus mihi eſſes: certè intelligitur regia dignitas. Atque ita vulgò loquutos fuiſſe, ex ſermone Abigail conſtat, vbi ſe ſcire dicit Deum facturum Dauidi certam ac ſtabilem domum. Id certè in ſexum muliebrem non competit, ſicuti neque nomen, vt fœmina caput familiæ efficiat. Vnde apparet violenter torqueri verba, ſi dicamus Deum feciſſe obſtetricibus domum. Toti autem populo aptiſſimè conueniet, quòd à Deo fuerit multiplicatus, vt inſtar perfecti ædificii conſurgeret ad ſuam altitudinem. Summa eſt, quòd ſalui & ſuperſtites fuerunt Iſraelitæ, imò quòd floruerūt, id duarum mulierum opera eſſe factum. quo melius eluceat Dei gloria, qui tam mirabiliter per infirma organa ſuos ſeruauit: quia minimùm abfuerant ab interitu. Ponit autem Moſes domos numero plurali, quia per ſingulas familias prole ſuboleſcente ædificatus eſt populus.

1. Sam. 2. d. 35.
2. Sam. 7. d. 27.
1. Sam. 25. e. 28.

22 *Tunc præcepit Pharao.* Niſi correptus amētia fuiſſet ac cæcitate percuſſus, ſenſiſſet aduerſam ſibi eſſe Dei manum. Sed vbi ſemel reprobi in furorem diuinitus coniecti ſunt, obſtinatè pergūt in ſuis maleficiis: neque id modò, ſed maiore audacia, vt vertiginoſi vel phrenetici, aduerſus quæuis obſtacula perrumpunt. Eſt quidem hoc vſitatum vt crudelitas innoxio ſanguine imbuta maiorem ſitim colligat, imò in genere, vt ſcelerati homines quaſi ſuo curſu incitati magis ebulliant: (ita illis nullus eſt peccandi finis, vel modus) ſed hîc nobis in tam deſperatā rabie conſideranda eſt Dei vltio, quòd tyrannum diabolo præcipitandum dederit: deinde tam probandæ ſuorum patientiæ quàm virtutis ſuæ illuſtrandæ conſiliū. Quia inſidiis & occulta fraude nihil profecit, iam excuſſo timore ad vim apertā proſilit, & teneros fœtus raptari iubet ab vberibus & ſinu matrū, & flumine ſubmergi. Ne deſint carnifices, omnibus AEgyptiis, quos ſciebat plus ſatis eſſe propenſos, has partes iniūgit. Fœminis parcit, vt AEgyptiis mācipatæ & addictæ ſeruos dominis pariāt: quia per eas ſaluum non poterat ſtare genus ac nomen. Hîc temporis noſtri ſimilitudinem expēdere operæpretium eſt. Antichriſtus enim, cum ſuis omnibus ſicariis, eos qui perfido ſilētio Chriſtum abnegant, & parati ſunt ſeruiliter omne impietatum genus amplecti, quietos ſinit: nec ſuam crudelitatem, quanuis ſit inſatiabilis, exercet, vbi nihil cernit virile: atque vbi effœminatos iacere videt quibus ad fidem profitendā aliquid fuerat animi, quaſi voti compos exultat & triumphat. Atqui nobis ſatius eſt centies interfici, & retinere in morte maſculam virtutem, quàm vitam redimere, in qua turpiter diabolo ſeruiamus.

CAPVT II.

ABierat autem vir ex domo Leui, *& acceperat filiam* Leui.

2 *Concepit autem mulier illa, & peperit filium: vidénſque eum eſſe pulchrum, abſcondit tribus menſibus.*

3 Et *quia illum abſcondere amplius non poterat, accepit ei arcam arundineam, & obleuit eam bitumine & pice, & repoſuit in ea infantulum: expoſuítque in carecto, iuxta ripam fluminis.*

4 *Stetit verò ſoror eius eminus, vt cognoſceret quid ei fieret.*

5 Porro *deſcendit filia* Pharaonis *vt lauaret ſe in flumine: (deābulabant autem puellæ eius ſecus ripam fluminis:) & videns arculam in medio carecti, miſit ancillam ſuam quæ illam tolleret.*

6 *Quúmque aperuiſſet, vidit ipſum infantulum: & ecce, puer flebat: & miſerta illius dixit,* Hic *ex pueris* Hebræorum *eſt.*

7 T*unc dixit ſoror eius ad filiam* Pharaonis, I*bóne vt vocem tibi mulierem nutricem ex* Hebræis, *quæ tibi lactet infantulum?*

8 R*eſpondit ei filia* Pharaonis, Vade. *Profecta eſt igitur puella, & vocauit matrem pueri.*

9 *Cui filia Pharaonis dixit, Tolle infantulum hunc, & lacta eum mihi, & ego dabo tibi mercedem. Tunc accepit mulier infantulum, & lactauit eum.*

10 *Creuit autem infantulus, & adduxit eum ad filiam Pharaonis, cui factus in filium: & vocauit nomen eius Moſeh, dicens, Quoniam ex aquis extraxi eum.*

1 *Abierat.* Tempus verbi pluſquamperfectum reddere malui, tollendæ ambiguitatis cauſa. Niſi enim dicamus Mariam & Aharon ex alia matre natos, veriſimile alioqui non eſſet cõiugiũ hoc à promulgatione edicti fuiſſe contractum. Iam ad triennium peruenerat Aharon quum natus eſt Moſes: palam & ſecurè fuiſſe educatum facilè conijcitur. Atqui dubium non eſt quin ſæuitum atrocius fuerit inter principia. Quare ſi vterini fuerunt fratres, non aliud reſtat niſi vt dicamus καθ' ὕστερον πρότερον nunc demum narrari quod antè acciderat. Solius autem Moſis fit mentio, quia tunc primùm capitale eſſe cœperat maſculos fœtus alere. Abeundi aut proficiſcendi verbo vtũtur Hebræi dũ negotiũ ſerium & maioris momẽti ſuſceptum fuiſſe ſignificant, vel dum agitur de re aliqua meditata. Nec ſuperuacuum eſt quod narrat Moſes, patrem ſuum duxiſſe vxorẽ ex tribu ſua: quia duplex coniunctionis vinculum eos debuerat ad ſobolem ſeruandam confirmare. Paulo pòſt autem videbimus quàm timidè egerint. Puerum ad tempus breue occultant rapido amoris impetu magis quàm conſtanti affectu. Tribus elapſis menſibus, poſtquam euanuit feruor ille, vt diſcrimen effugiant, puerum fere abiiciunt. Etſi enim eius lactandi cauſa, ſi illic pernoctaſſet, poſtridie forſan ventura erat mater: pro derelicto tamen eum innumeris noxis expoſuerat. Hoc exẽplo docemur quanto terrore percuſſi fuerint omnium animi, vbi vir & vxor propinqua cognatione inter ſe deuincti, communem fœtum, cuius pulchritudo eos ad miſericordiã flexerat, ferarum, cœli, aquæ, & omne genus iniuriis obiicere malunt quàm vnà cum eo perire. Cæterùm de hoc facto diſputatur in vtranque partem: ſatiúſne fuerit à ſe reiicere pueri curam quàm expectare quicquid ex occulta cuſtodia inſtabat diſcriminis. Fateor quidem, ſicuti in rebus perplexis difficile eſt rectum conſilium capere, ita de eo quod captum eſt, diuerſa ſolere ferri iudicia. Ego tamen timiditatem parentum Moſis, qua illis inducta eſt officii ſui obliuio, perperam dico abſolui. Tantam videmus diuino inſtinctu feris quoque & brutis animalibus inditam ſobolis ſuæ tuendæ & fouendæ ſollicitudinem, vt mater propriam vitam pro fœtus ſui defenſione ſæpe negligat. Quo turpius eſt homines ad imaginem Dei creatos, metu ad eam immanitatem adigi vt liberos fidei ſuæ tutelæque commiſſos deſerant. Qui obtendunt, nihil fuiſſe melius quàm in re deſperata recumbere in Dei prouidentiam, neque nihil, neque totum dicunt. Solatium præcipuum eſt fidelibus, ſollicitudines ſuas exonerare in Dei ſinum: nempe, vt interea munus ſuum exequantur, neque fines ſuæ vocationis excedant, neque deflectant à via ſibi propoſita: ſed peruerſè obtenditur Dei prouidentia ceſſationi & ignauiæ. Potius ſperare debuerant in futurum tempus Moſis parentes, ſuam & pueri ſalutem Deo fore curæ. Magna ſedulitate confecit mater arcam, & obleuit: quorſum? niſi vt in ea filium ſepeliret? Semper quidem de ipſo eſt ſollicita, fateor, nempe vt ridiculum ſit eius conſilium, quod profectu caruiſſet, niſi præter opinionem è cœlo Deus apparuiſſet deploratæ ſalutis vindex. Neque tamen, vt in rebus tranquillis, iudicium tam de patre quàm de matre ferendum eſt. Conijcere enim prõptum eſt quàm acerbo luctu proſequuti ſint infantis funus. Imò (vt verius loquar) vix concipere licet quàm diris tormentis cruciati fuerint. Itaque vbi narrat Moſes arculam à matre contextam & aptatam fuiſſe, patrem ita mœrore fuiſſe obrutum ſubindicat vt nullis iam partibus ſufficeret. Hoc modo clarius patefacta fuit Dei virtus, vbi ſola mulier, exanimato marito, in ſe recepit totum onus. Neque enim, ſi commune fuiſſet factum, Moſes eius laudem matri in ſolidum tribueret. Maritum quidem Apoſtolus ſocium laudis adiungit: & meritò, quia veriſimile non eſt eo conſcio & volente educatum fuiſſe puerum. Verùm Deus, qui ſolet infirma mundi eligere, fœminam potius quàm virum ſpiritus ſui fortitudine inſtruxit, vt præiret. Eadem etiam ratio valet in puella ſorore, cui mater ſummum & vltimum actum reſignat. Ita dum Maria, quæ ob teneram ætatem exempta eſſe à diſcrimine videbatur, cuſtos præficitur vitæ fratris, vtriuſque parentis officium deficere apparet. *Hebr.11.c.23.*

2 *Videnſque eum eſſe pulchrum.* Nõ dubiũ eſt hac forma diuinitus fuiſſe inſignitũ, quæ animos parentum ad eum ſeruandum magis alliceret: vt interdum ſolet Deus, vbi ſuos videt eſſe ad officium tardiores, eorum pigritiem blanditiis excitare. Quanquam ex teſtimonio Apoſtoli conſtat, nõ hãc ſolã illecebrã valuiſſe ad prouocandã miſericordiã: ſed imbecillæ fidei fuiſſe adminiculũ. Fide enim Moſen cuſtoditum fuiſſe docet à parentibus. Siquis obiiciat fidẽ & pulchritudinis reſpectum, res eſſe non tãtùm longè diuerſas, ſed propè contrarias: reſpondeo, mirabili Dei

indulgentia factum eſſe vt fidem iuuaret impedimentum quod eam obnubilare poterat: quãdo in ſolas promiſſiones intenta & fixa eſſe debet. Ergo ſi pura & liquida luxiſſet fides in eorũ cordibus, formam nihil morati eſſent: rurſum, niſi promiſſio viguiſſet, imò primas tenuiſſet, non erat in corporis venuſtate tantum efficaciæ vt eos traheret ad mortem libenter oppetendã. Sequitur ergo, quum bene de redemptione ſibi promiſſa ſperarent, animũ illis obiecta pulchritudine fuiſſe additum, & ita prouocatos ad miſericordiam vt remoras omnes vincerent. Atque ita ſæpe operari ſolet Deus, vt ſuos quaſi cæcos in tenebris manu ducat, vbi deſtituti conſilio & animis liquefacti vacillant. In ſumma, amor ex forma elicitus adeò pars fidei non fuit vt meritò eius laudem obſcuret. Verùm Deus, qui pro mirifica ſua ſapientia conuertere electis omnia poteſt in bonum, nutantem eorum fidem ſuſtinuit ac firmauit hac fultura.

4 *Stetit verò ſoror eius.* Hanc fuiſſe Mariam probabile eſt. Quòd autẽ ſtationem ſibi elegit ad expectandum rei euentum, hinc apparet ſpem aliquam fuiſſe reſiduam parentibus: quãquam ea exigua fuit. Nam quiſquis illuc ex AEgyptiis appuliſſet, futurus haud dubiè erat pueri carnifex, tam ex regis edicto, quàm ex cõmuni odio gentis aduerſus Hebræos. Videtur ergo locata in excubiis fuiſſe Maria à parẽtibus, magis vt ſpectatrix eſſet fraternæ cædis, quàm vt pueri ſaluti con ſuleret. Verùm quia paulo antè vidimus in tenebris triſtitiæ & deſperationis micuiſſe fidei ſcintillas, mater filiolum in ripa deponens, non abiecit eius curam, ſed obuii cuiuſque miſericordiæ commendare eum voluit: hac de cauſa filium procul ſtatuit vt nouum conſilium ex euentu caperet. Nam ſi audiſſet ad noctem vſque puerum illic iacere, clã ad eum lactandum veniſſet. Atque hæc quidem deliberatio, vt in rebus perplexis & confuſis, euanida fuit: ſed Deus mirabiliter in ſeruando puero manum ſuam exeruit. Nec enim dubium eſt quin occulta prouidentia filiam regis traxerit ad flumen, quò puerum alendum ſuſcipere auderet: atque etiam ad clementiam flexerit eius animum, vt parceret eius vitæ: totam denique hanc actionem gubernauerit. Nam quòd non inquirit diligentius quibus parentibus progenitus ſit puer, vnde nutrix tam ſubitò ſe offerat: (quia promptitudo illa meritò ſuſpicionem facere poterat) tantæ huius facilitatis Deum fuiſſe authorem pii omnes fatebuntur. Ita quòd emerſit puer ſaluus ex arcula, non ſine pluribus miraculis factum eſt. Fortuitò accidiſſe omnia dicerent profani, quia peruerſus error mentes eorum occupat, vt ad conſpicua Dei opera cæcutiant, dum putant caſu temere verſari genus humanum. Nobis verò principium illud tenendum eſt, quum Deus ſua prouidentia cunctos mortales regat, peculiari tamen cura electos ſuos dignari, & ad eos liberandos & fouendos intentum eſſe. Quòd ſi prudenter ſingula expendimus, facilè ratio dictabit, eius ductu & auſpiciis, arcanóque Spiritus inſtinctu diſpoſita fuiſſe omnia quæ ad Moſis liberationem facerent. Neque enim minus abſurdum eſt tam concinnam ex vario & multiplici adiumentorum concurſu moderationem fortunæ adſcribere, quàm fingere cum Epicuro mundum ex atomis conflatum. Certè Moſen, qui futurus erat populi redemptor, quaſi è ſepulchro eduxit, vt probaret exordium ſalutis Eccleſiæ eſſe veluti creationem ex nihilo. Hoc etiam ad diuinæ liberalitatis cumulum acceſſit, quòd non modò permiſſum matri fuit impunè filium lactare, ſed data etiam fuit merces.

10 *Creuit autem infantulus.* Hîc verò iam renouatur mœror, quòd Moſen à ſe iterum abdicare coguntur parentes, atque ita à viſceribus ſuis auelli. Hac enim lege tunc Moſes in gentem AEgyptiacam tranſiit, vt non modò alienus eſſet à gente ſua, ſed vno capite augeret hoſtium numerũ. Et certè credibile vix erat poſſe diu tolerari in aula tyranni, & inter ſæuiſſimos Iſraelis inimicos, quin ſe profiteretur eiuſdem odii ſocium. Scimus quibus corruptelis ſcateant aulæ, quanta fuerit AEgyptiorum ſuperbia ſatis notum eſt, quàm procliue ſit optimas etiam quaſque naturas deliciis faſcinari, experientia docet: quo magis mirũ eſt, Moſen, vbi in illos gurgites demerſus fuit, rectũ integrúmque tamẽ perſtetiſſe. Certè hîc ſpes redẽptionis iterũ potuit quaſi nouã eclipſin pati, quia in contrariam partẽ auerſus erat curſus: ſed ita Dei prouidẽtia, quo magis videtur per obliquos flexus ſe circumagere, eo tandẽ mirabilior apparet, dum à recto fine nunquã aberrat, aut caret ſuo effectu, vbi matura eſt opportunitas. Quanquã Deus quaſi extentã manu ſeruum ſuũ ad ſe & Eccleſiæ corpus retraxit, vbi in nomine ſuggeſſit originis ſuæ memoriã. Neque enim filia regis ſine præeũte Dei Spiritu nomẽ hoc indidit: vnde cognoſceret Moſes ſe fuiſſe extractũ è fluuio vbi mox periturus erat. Quoties ergo nomẽ ſuũ audiuit, recordari oportuit ex quo populo eſſet genitus. Acriore etiã ſtimulo pungi debuit, quũ omnibus paſſim res nota eſſet. Minimè quidem id ſpectauit filia regis, quæ potius ſepultam eſſe generis memoriam optaſſet: verùm Deus qui verba dictauit ac formauit aſinæ Balaam, idem impulit linguam huius fœminæ vt celebri præconio teſtis foret eius rei quam maluiſſet eſſe incognitam: & quanuis Moſen vellet apud ſe retinere, directrix tamen eidem eſſet ac magiſtra ad repetendum genus ſuum. Iam ſiquis miretur quòd patris iracundiã non fuerit verita, quaſi monumentum ſtatuendo violati edicti, facilis reſponſio

ſponſio eſt, nullam tyranno fuiſſe cauſam offenſionis, qui libenter tuliſſet multa ſibi naſci mancipia, abolito Iſraelis nomine. Quorſum enim fœminis conceſſerat vitam, niſi vt ex ancillis naſcerentur AEgyptii? Et quia Moſen duxit hoc loco, non putauit filiæ facto violatum ſuum edictum: quin potius gauiſus eſt ſic imminui gentem Iſraeliticam vt creſceret AEgyptus numero hominum. Tantùm reſtat vna quæſtio, quî venerit in mentem filiæ Pharaonis nomen Hebraicum Moſi imponere, quum certum ſit ex Pſalmo magnum inter duas illas linguas fuiſſe diſſidium: Venit populus meus in AEgyptum: linguam quam non nouerat audiuit. Ad hæc, ſcitur Ioſeph interprete fuiſſe vſum apud fratres, dum ſe AEgyptium ſimulabat. Probabilis eſt coniectura, vocem quæ ſignificationi conueniret, petiiſſe à matre Moſis. Niſi magis placeat, redditam fuiſſe AEgyptiacam vocem ſeruata etymologia: quod ſecundum magis amplector. Exul deinde Moſes impoſitum à matre nomen recepit. Pſal.81.a.6. Gen.42.e.23.

11 *Factum autem eſt diebus illis, quum adoleuiſſet Moſes, vt egrederetur ad fratres ſuos, & vidit onera ipſorũ, viditque virũ AEgyptiũ percutientẽ quendã Hebræum ex fratribus ſuis.*

12 *Tunc reſpexit huc & illuc, & videns quòd nemo adeſſet, percuſſit AEgyptium, atque abſcondit in arena.*

13 *Et quum egreſſus eſſet poſtridie, ecce, duo viri Hebræi rixabantur: tunc dixit maleſico, Quare percutis propinquum tuum?*

14 *Qui reſpondit, Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos? an vt me occidas tu loqueris, ſicut occidiſti AEgyptium? Itaque timuit Moſes, ac dixit, Certè innotuit hæc res.*

15 *Pharao etiam audito hoc ſermone, quærebat interficere Moſen. Et fugiens Moſes à facie Pharaonis manſit in terra Madian, ſeditque iuxta puteum.*

11 *Factum autem eſt, quum adoleuiſſet.* Iam ſpecimen illud fidei quod celebrat Apoſtolus, proferre ſe incepit, quũ ſpretis aulæ deliciis & opibus maluit Chriſti opprobriũ ſubire Moſes, quàm extra populi electi ſocietatem cenſeri beatus. Neque enim ſolo gentis ſuæ amore, ſed promiſſionum fide adductus curam hanc ſuſcepit, qua ſciebat exoſum ſe fore cunctis AEgyptiis. Etſi autem non ſtatim ſe abdicauit diuitiis, honoris gradu, fauore & potentia: fuit tamen quoddam præludium, acſi ſponte fallacibus illecebris ſe exueret. Vnde & Apoſtolus dicit noluiſſe cenſeri in regia ſobole. Certè non dubium eſt quin profeſſus ſit reditum ſe ad veram & genuinam cognationem, à qua auulſus fuerat, appetere. Ex contextu etiam colligimus non veniſſe ad fratres ſuos tantùm vt eorum ſortem miſeraretur, ſed vt ſolatii aliquid adferret, adeóque ſe adiungeret ſocium. Neque enim tam propinqua erat aula vt quotidie quaſi animi gratia ambulando ipſos viſeret. Atqui dicit poſtridie ſe rediiſſe. Ergo furtim ſe ex aula ſubduxit, vel petito commeatu ſubire inuidiam maluit, quàm non aliquando pium dilectionis erga ſuos affectum detegere. Refert autem ſe vidiſſe illorum onera vel moleſtias, vt meritò deberet iniuſta oppreſſio eum ad ferendas ſuppetias pungere. Addit alterum ſtimulum, quòd Hebræum vnum ab AEgyptio percuti viderit. Eſt autẽ veriſimile, niſi ad opus eſſent celeres, durè fuiſſe ab exactoribus mulctatos: deinde, vt erant expoſiti improborum libidini, paſſim quibuſlibet data fuit ſimilis violentiæ impunitas. Hebr.11.e.24.

12 *Tunc reſpexit huc & illuc.* Hinc clarius patet veniſſe Moſen eo conſilio vt miſeris fratribus ſuccurreret, eóſque leuaret ſuo auxilio ac iuuaret: quando cæde AEgyptii vltus eſt iniuriam vni quidem illatam, ſed totius gentis communem. Quanuis autem ad hoc facinus edendum inſtructus fuerit rara fortitudine Spiritus: ſimul tamen coniuncta fuit infirmitas, quæ arguit, non abſque hæſitatione eum fuiſſe aggreſſum quod tamen ſuæ vocationis eſſe nouerat. Nam Stephanus teſtis eſt Moſen non fuiſſe temerario zelo impulſum vt cædem perpetraret: ſed quia nouerat ſe diuinitus eſſe genti ſuæ deſtinatum vindicem ac miniſtrum ſalutis. Circunſpicit tamen an quiſpiam adſit ſpectator, nec audet maleficium punire, niſi cæde clandeſtina. Itaque videmus non omni ex parte fuiſſe magnanimum vt decebat, ſed cum ſua timiditate luctatum eſſe. Rurſus ex vacillatione colligitur fidei debilitas: ne putemus ita laudari ab Apoſtolo quaſi nihil ad perfectionem defuerit. Primò igitur tenendũ eſt, Moſen non temere arripuiſſe gladium, ſed armatum fuiſſe cæleſti mandato, & conſcium legitimæ vocationis, recto iudicio has partes ſuſcepiſſe, quarum habebat Deum authorem. Vnde ſequitur, perperam facturos homines priuatos, & illius exemplo minimè iuuari, ſi vi & manu compeſcant iniurias. Huc vſque nos Moſis imitatores eſſe decet, vt præſto ſimus laborantibus & oppreſſis, quoad ſuppetet facultas, nec dubitemus improborũ odia in nos prouocare, dum eorum audaciæ nos opponimus: gladiũ Act.7.c.25.

verò pro eorum defenſione exerere permittamus iudicibus, qui publico imperio præditi ſunt. Si eorum auxilio fraudētur innoxii dum iniquè læduntur, noſtrum eſt gemere: ſicuti neque Moſi vltra progredi licuiſſet, niſi datus fuiſſet populo vindex & redemptor. Quod ad metum ſpectat, in quo ſignum dedit puſilli animi, necdum bene comparati ad munus ſuum exequendum, diſcamus, ſanctorum obſequia, quæ vitiis permixta ſunt, nihilominus interdum per indulgentiam placere Deo: ac proinde quamuis in officio præſtando nos carnis ignauia retardet, ne tamen obniti deſinamus. Hæc enim fiducia non parum valere debet ad nos animandos, vbi perſuaſi ſumus, cunctationi noſtræ, modò ne cedamus, paratam eſſe veniam.

13 *Ecce, duo viri Hebræi.* Hæc perſeuerantia demonſtrat Moſen firmo conſtantíque animi propoſito quæſiiſſe reditum ad fratres, vt aulæ valediceret, ac cōſultò repudiaſſe illius ſplendorem, opulentiam ac lautitias, quum tamen minimè ignarus eſſet quantis ſe miſeriis obiiceret, ac quàm dura & aſpera imò & ignominioſa eum maneret conditio. Quare nihil mirum ſi dicat Apoſtolus, eum maluiſſe vltrò Chriſti probra perferendo, affligi vnà cum populo Dei, quàm temporarii peccati cōmodis frui. Adde quòd triſtis aſpectus violentiæ tyrannicæ & onerum quibus premebantur fratres, nihil remoræ attulit quominus pergeret: quia ſpe futuræ remunerationis ad crucis tolerantiam compoſitus, præſentem metum deuicit. Cæterùm non exequitur, vt antea, iudicis partes: ſed officium præſtat quod ab vnoquoque exigit charitatis regula, dum pacificator accedit ad litigantes, & vtrunque ad concordiam hortatur, præſertim verò maleficum obiurgat. Non fuit hoc Moſi peculiare, ſed piis omnibus commune officium eſt, vbi vident innoxios violenter premi, ſe offerre patronos, & quantum in ſe eſt intercedere, ne robuſtior præualeat. Fieri hoc vix poteſt quin exaſperemus eos qui prompti ſunt ad nocendum: ſed nihil tanti eſſe nobis debet vt eorum proteruia obruatur æquitas, nobis tacentibus. Nam diſſimulatio in hac parte ſpecies eſt conſenſus. Modicè autem & lenibus verbis eum caſtigat Moſes, qui fratri erat iniurius: quia non tam exprobrare vult culpæ grauitatem quàm remedium quærit ſedandæ eius ferociæ.

Heb.11.c.25.26.

14 *Quis te conſtituit.* Nihil mirum ſi homo ſceleſtus ac nequam adeo placidam admonitionem contumaciter repellit. Sic enim ſolent quibus ius & fas perrumpere decretum eſt, ſimulatque arguuntur, tumultuari, & conuitiis abigere probos monitores. Et certè raræ virtutis eſt culpam agnoſcere, & modeſtè admittere correctionem. Quo autem quiſque deterior eſt atque grauius peccauit, eo magis ſuperbit admonitus, & maiore licentia iurgatur: ideóque ad hanc indignitatem ferendam paratos eſſe oportet quicunque ad compeſcendos improbos ſe accingunt. Et tamen ex petulantia vnius colligere licet quàm peruerſa fuerint totius fere gentis ingenia. Qua ratione Stephanus dicit Moſen fuiſſe à ſuis reiectum, vnde omnes ingratitudinis conuincit. Verùm vt populo parcatur, docemur hoc exemplo quàm indomabilis ſit eorum natura quos Deus non manſuefecit. Neque enim minus duriter caſtigationes repellit eorum peruicacia, quàm ab incude excipitur ictus mallei. Quando igitur ita ſunt præfracti vt decies fracti nunquam tamen corrigantur, nihil mirum ſi Deus in illos aſperius ſæuiat: quemadmodum facturum ſe denuntiat per os Dauidis. Hoc ne experiamur, maturè nos ſubmittamus Dei ferulis: & quando non omnibus datum eſt, rogemus vt nos ad veram docilitatem formet. Quid enim proficiemus contra ſtimulum calcitrando? Adde quòd talem contumaciam ſequitur comes belluina quædam immanitas, vt in hoc exemplo iterum cernimus. Rogat Moſen vile & abiectum mancipium quis eum conſtituit iudicem ſuper Hebræos: acſi non eſſet ipſe cum toto ſuo genere expoſitus omnium contumeliis. Colaphum ſiquis incuſſiſſet ex infima plebe AEgyptiaca, non auſus eſſet mutire: contra blandam admonitionem non minus imperioſè proteruit acſi ab omni ſubiectione eſſet liber. Deterius etiamnum quod ſequitur, An vis me occidere, ſicut AEgyptium? Debuerat Moſen, ob tale pii ſtudii documentum, non ſecus ac Dei Angelum amplecti: atqui beneficium in crimen vertens, non modò odioſè exprobrat quod laude proſequi æquum erat, ſed etiam minatur. Interea dubium non eſt quin perculſus fuerit ſanctus vir impetuoſa tentationis machina, vbi in gente ſua deprehendit tantam barbariem. AEgyptios quidem ſciebat ſibi profeſſos fore hoſtes, ſi innotuiſſet facinus: verùm à fratribus, quorum miſeriæ ſuccurrere voluerat, nunquam expectaſſet tam indignam mercedem: ideóque incredibilis conſtantiæ fuit tantum obſtaculum ſuperare.

Act.7.d.35.

Pſal.18.d.27.

15 *Pharao etiam.* Timorē fatetur Moſes, ſed quo retract⁹ nō fuit à vocatione ſua. Dixim⁹ antè eius zelū fuiſſe infirmitati admixtū, ſed præualuiſſe, vt nihilominus iniunctū ſibi officiū viriliter ſimul ac timidè præſtaret. Hæc autem altera eſt conſtantiæ probatio, quòd eum facti non pœnitet, vt ſtudeat regem placare, ſed ad exiliū ſe comparat: neque ſic expaueſcit in tanto diſcrimine vt atto-

nitus vel conſilii inops deſideat,ſed concedit in terrā Madian, ac per deſerta mauult errare quàm hoſtibus electi populi reconciliari. Quanquā autem videtur hoc circuitu Deus à conſilio liberādi populi deflectere:mirabiliter tamen opus ſuum promouet. Certè Moſen tam arduis quæ eum manebant certaminibus nondum fuiſſe maturum ſatis iam cognouimus: imò in aula molliter & delicatè habitus,nondum ad ingentes & continuas moleſtias aſſueuerat,quarū fuiſſe victorem contextus hiſtoriæ oſtendet.Deus itaque eum quodāmodo ſubduxit, vt paulatim obeūdæ tantæ prouinciæ idoneum ac parem redderet. Vſus enim quadraginta annorum in laborioſo & auſtero vitæ genere non parum profuit ad quiduis ferendum: vt meritò deſertum cenſeri debeat ſchola in qua eruditus fuit, donec ad proiunciam magis difficilem accerſeretur. Quòd dicitur ſediſſe iuxta puteum, interpretor ob laſſitudinem illic ſole ad occaſum vergente interquieuiſſe, vt circa veſperam inquireret de hoſpitio ab incolis, quos ad hauriendam aquam venturos ſperabat. Ex quo infauſto acceſſu coniicere promptum eſt quàm commoda habitatio ſperari ab eo potuerit.

16 *Erant autem ſacerdoti Madian ſeptem filiæ, quæ venerunt, & hauſerunt, impleuerúntque canales, vt potarent oues patris ſui.*

17 *Et venerunt paſtores qui repulerunt eas: & ſurgens Moſes auxiliatus eſt ipſis, potauítque oues illarum.*

18 *Et quum veniſſent ad Bethuel patrem ſuum, dixit ille, Quare hodie tam citò rediiſtis?*

19 *Reſponderunt, Vir AEgyptius liberauit nos è manu paſtorum, atque etiam hauriendo hauſit nobis, & præbuit potum ouibus.*

20 *Dixit ille ad filias ſuas, Et vbi eſt ille? quare ſic dereliquiſtis virum? conuocate eum vt comedat panem.*

21 *Et conſenſit Moſes habitare cum viro illo, qui dedit Sephoram filiam ſuam Moſi.*

22 *Quæ quum peperiſſet filium, vocauit nomen eius Gerſon, dicens, Peregrinus ſum in terra aliena.*

16 *Erant autem ſacerd.* Hunc occurſum proſperæ fortunæ adſcriberent profani homines:in quo tamen viuam prouidentiæ ſuæ imaginem repræſentat nobis Deus,acſi extenta è cælis manu gradus ſerui ſui regeret.Quotidie ad puteum ventitabant puellæ illæ, & Moſes quærendi hoſpitii cauſa prope aquam ſubſtitit:ad quam probabile erat concurſum incolarum veſperi fore in regione arida.Quòd tamen opportunè adeſt puellis ad ferendas ſuppetias,& Iethro eum hoſpitaliter inuitat,minimè fortuitum eſt: ſed erranti ſeruo ſuo dux itineris fuit Deus, vt non diurnū modò hoſpitium,ſed ad finem exilii vſque tolerabilem habitationē pararet. Nam Iethro (quem ex epitheto conſtat non vulgari apud ſuos dignitatē præditum)non modò eius operam conduxit, ſed elegit ſibi generū.Et quanquam ſordidum erat munus paſtorale,ſplendida tamen affinitas non paruo ſolatio fuit.De voce כהן non conuenit inter omnes. Chaldæus paraphraſtes malè vertit principem:quia non quadraret eius filiabus moleſtos & infeſtos fuiſſe loci paſtores. Nec magis conſentaneum eſt,virum primariū & opulētum caruiſſe famulis, vt filias ſuas cogeretur quotidianis paſtorū contumeliis & rixis exponere. Sacrificū ergo fuiſſe exiſtimo, quæ etiam receptior eſt ſententia.Dubitatur tamē,falſóſne deos an verū & vnicū coluerit. Certè probabiles multæ rationes ad hāc coniecturā nos adducūt, non ſacrificaſſe idolis: quia vix vnquā perſuaſus fuiſſet Moſes,nō modò vt habitaret in domo fœdis ſacrilegiis polluta, ſed etiā vt affinitatē contraheret. Et poſtea in Iethro ipſius ſermone multa pietatis indicia ſe oſtendent. Quanquā vt totus ferè orbis tunc ad multas corruptelas prolapſus erat,mihi veriſimile eſt vitiatū aliqua ex parte ſacerdotiū eius fuiſſe. Vnic⁹ tēpore Abrahæ Dei viui ſacerdos fuit Melchiſedech. Abrahā ipſe ex profūdo idololatriæ gurgite,in quo demerſa erat familia,extract⁹ fuit. Vix itaq; fieri potuit vt Madianitæ purū cultū retinuerint: atque adeo ex aliis locis liquet idolis fuiſſe deditos. Quare omnibus probè expenſis, mihi nihil magis probabile occurrit quàm ſub ſacerdotio Iethro cultū fuiſſe vnicū Deū,vt regula tradita fuerat per manus, non tamen purè: quia tunc vbique contaminata erat religio variis ſuperſtitionibus.Eſt autem diſcrimen aliquod inter idololatriam & impurum Dei cultum ac degenerem in vna parte. Dico igitur vnius Dei fuiſſe cultores, quia non prorſus deſciuerant à prin-

cipiis religionis,quamuis ex errorũ qui paulatim obrepſerant lacunis nonnihil fæcis hauſiſſent. Agitatur inter interpretes de nomine Iethro alia quæſtio. Qui putant Bethuel diuerſum fuiſſe à Iethro,nullo negotio refellũtur. Nam proximò capite Moſen de eodem homine loqui, ſub vario licet nomine, clarè apparet. Neque verò quadraret in coniugio prorſus taceri nomen patris: & violentum eſt commentum,in tam propinquo contextu duos homines eodem affinitatis gradu cenſeri. Adde quòd ſi Iethro filius erat Bethuel,eaſdem ædes inhabitans,membrum fuiſſet familiæ,non caput,ac proinde non diceretur Moſes paiuiſſe eius gregem. Iam probabile eſt Hobal(qui poſtea vocabitur filius Bethuel,Num. cap.10) fuiſſe leuirum Moſis,vel vxoris fratrem: vnde colligitur Iethro fuiſſe binominem, quod ſatis vſitatum eſt. Nam Hobal eſſe quem hîc Moſes Iethro nominat,abſurdum eſt,& abſque ratione fingitur. Veniſſe Iethro in deſertum vt Moſi gratularetur,poſtea videbimus: ſed narratur ibidem fuiſſe dimiſſum. Et certè non ita humanum fuiſſet, vrgere hominem ſenio cõfectum vt ipſum in expeditione comitaretur. Nam ſi Moſen ætate ſuperabat, vix tum fuiſſet minor nonagenario. Seni autem decrepito promittere laboris mercedem,poſtquam ventum eſſet in terram Chanaan,cuius fuiſſet prudentiæ? Verùm tota controuerſia vno verbo facilè dirimitur,quòd ſcribit Moſes Iethro fuiſſe reuerſum, Hobal verò perſuaſum fuiſſe vt maneret,ac precibus obtemperaſſe. Optimè autem conuenit ſenem Bethuel,quia ferendæ lõgæ peregrinationi & moleſtæ impar erat, domum ſtatim rediiſſe,relicto apud Moſen filio,qui ſpeculator foret ac dux itineris.

18 *Et quum veniſſent ad Bethuel.* Nõ arbitror vitio eſſe vertendum filiabus Bethuel quòd Moſi non obtulerint hoſpitium: quia & puellas decet modeſtia, & patre inſcio introducere hominem exterum & incognitum, nimiæ audaciæ fuiſſet. Verùm Deus inſpirat patris animo gratitudinis affectum, vt iubeat illum accerſi. Ita Moſes à puteo abductus domum reperit in qua & cõmodè habitet,ſuóque labore viuat, & iure affinitatis humaniter tractetur. Et certè medela aliqua opus fuit,quæ multiplices curas & dolores leniret:quando dura erat tentatio,& quæ non modò diros cruciatus pareret,ſed deſperatione centies obrueret ſanctum virum,niſi aliunde fuiſſet ſuffultus,exilium quadraginta annorum perferre. Quantũ in tam diuturna mora eſſet tædii,cuiuis noſtrûm ex proprio ſenſu coniicere promptum eſt:præſertim quum videret florem ætatis defluxiſſe, & iam concidere robur, vt parũ idoneus in poſterum eſſet in rebus gerendis. Difficile igitur erat,intentum eſſe ad eam vocationem quæ videri poterat quadraginta annorum ſpatio abrogata vel obſoleta. Mitigãtur aliqua ex parte tam graues moleſtiæ & anxietates, non ſic tamen quin recurrant ſubinde multæ cogitationes in diuerſam partem. Quo mirabilior eſt Dei gratia, quæ inter tot perturbationes quietum & placidum continuit, vt tempus incognitum expectans,vili & abiecta ſorte contentus foret: & quotidie ad exequendũ redemptoris munus quaſi in procinctu ſtaret. De verbo יאל non conuenit inter ipſos quoque Hebræos: quia multi conſenſum notari putant duntaxat,alii accipiunt pro iurare. Et fortè noluit hoſpiti incognito filiã ſuam dare Bethuel, niſi ſe iureiurando obſtringeret illic habitaturũ: quia timendum alioqui erat ne Moſes aliò mox vxorem abduceret. Ita coniugii pignus fuit manendi promiſſio. Vnde perſpicitur ſeculi illius integritas, quòd tanta viguerit iuriſiurandi religio ob nominis Dei reuerentiam, vt hoc vinculo vtrinque contẽti fuerint.

22 *Vocauit nomen eius Gerſon.* Quòd putant gratulatoriũ eſſe nomen ad leuandam exilii moleſtiam,mihi non probatur: quia potius ſentio Moſen,vt tam ſeípſum quàm ſocerũ & vxorẽ cõmonefaceret,alibi ſe patriam quærere,illic verò eſſe inquilinũ,nomẽ impoſuiſſe filio. Nec obſtat promiſſio habitãdi cum ſocero, qua ſe non ita obligauit vt iugũ excuteret diuinæ vocationis, vel abrũperet. Tãtùm adhibita fuit cautio in hunc finẽ ne Moſes domũ, vbi fuerat tam comiter exceptus,leuitate deſereret. Iam credibile nõ eſt eũ de cauſa exilii ſui tacuiſſe: partim vt maleficii ſuſpicionẽ auerteret,ac teſtimoniũ redderet ſuæ innocẽtiæ,partĩ vt præco eſſet ſingularis gratiæ,qua Deus populũ Iſrael dignatus erat. Ergo nũc in nomine filii, aſſiduũ (vt vocãt) memoriale ſibi occurrere voluit,quo excitaretur ad ſpẽ redẽptionis promiſſæ. Terrã enim in qua videtur tranquillã ſtationẽ & iucundũ nidũ reperiſſe,peregrinã ſibi eſſe pronũtiat. Nec verò cõparat Madian AEgypto,quia vtriuſque terræ perinde erat inquilinus: ſed vbicunque habitet, extraneũ ſe eſſe declarat, donec adeptus ſit quã Deus promiſerat hæreditatẽ. Et ſanè abſurdũ fuiſſet, reſpectu AEgypti,terram vocare alienam,vbi ſtabile erat domicilium:præſertim quum fide impulſus,teſte Apoſtolo, reliquiſſet terram illam. Denique videmus fouendæ ſimúlque teſtandæ ſuæ fidei materiam quæſiuiſſe, vbi profeſſus eſt ſe peregrinari in aliena regione.

Hebr. 11.c.27.

23 *Accidit autem diebus illis multis, mortuus eſt rex* AEgypti: *& ſuſpirauerunt filii* Iſrael *propter opus, & vociferati ſunt: aſcendítque clamor eorum ad* Deum *propter opus.*

Vel, A ſeruitute.

24 *Et audiuit* Deus *clamorẽ eorũ, recordatúſq; eſt* Deus *pacti ſui cũ* Abrahã, Iſaac, *&* Iacob.

25 *Vidítque Deus filios Iſrael, & cognouit Deus.*

23 *Accidit diebus illis.* Demonſtratiuo pronomine vtitur ad notandos quadraginta annos, quibus ſuſpenſum tenuit Deus ſeruum ſuum acſi eum abdicaſſet. Addendo multos, propinquum illius intermedii temporis finem exprimit. Ergo quum ad octogeſimum ætatis annum prouectus eſſet, ductáque vxore conſenuiſſet in terra Madian, filiis Iſrael intolerabilis tyrānidis ſæuitia nouos gemitus & clamores extorſit: non quòd tunc primùm cœperint dolere & lamentari: ſed quia magis expergefacti fuerunt, & diuturnitas addidit ſtimulos acriores. Scimus dulce miſeriarum cōdimentū eſſe ſpem lætioris exitus. Ea quodammodo triſtitiam mulcebat afflicti populi, ſi tyranno mortuo ſuccederet quiſpiam humanior. Vbi verò regis mutatio nulla ex parte oppreſſionem leuauit, auctus eſt mœror, qui ad clamandum eos ſolito ardentius coegit. Sic igitur verba Moſis interpretor, mortuo tyranno nihilo clementius vel mitius fuiſſe tractatos filios Iſrael, ideóque vehementius clamaſſe. Quanquam mihi veriſimile eſt, Pharaonem illum qui primus grauia onera cum tributis impoſuerat, ac cædi deſtinauerat infantes, non eo vſque vixiſſe: quia ſuperaſſet eius regnum annos octoginta, quod accidere non ſolet. Antequam naſceretur Moſes, iam pluribus annis miſerè vexati fuerant Iſraelitæ. Neque enim primo die ad tantam atrocitatem proſiliit vt iuberet maſculos omnes interfici: ſed poſtquam expertus erat ſe nihil proficere aliis imperioſis edictis, hoc extremum tentauerat. Poſt natum Moſen, vſque ad tempus quod hîc deſcribitur, prætereunt anni circiter octoginta. Vnde coniicere licet, antequam inſtaret liberatio fuiſſe medium aliquem ſucceſſorem, vel plures. In illa multiplici rerum conuerſione, quum eadem eſſet vel deterior populi conditio, inſolitam lamentationem expreſſit vltima neceſſitas: atque etiam deſperatio eos ad preces cōpulit: non quòd antè nulla penitus eſſet Dei inuocandi cura, ſed quia nimis huc & illuc circunſpectabant, donec, præciſis omnibus terrenis mediis, in cælos violenter ad quærendum ſeriò auxilium tracti ſunt. Quo exemplo docemur, quanuis nos malorum grauitas triſtitia & luctu conficiat, non tamen protinus ad Deum vota noſtra dirigi, ſed noſtram ſegnitiem pluribus ſtimulis opus habere. Admonet etiam Moſes, nihil eſſe mirum ſi Deus ad opitulandum non citius accurrerit, quando in ſuis malis torpebant filii Iſrael. Proinde hoc exemplo diſcamus, vt Deus gratiam ſuam proferre maturet, ſtatim ad eum confugere.

Aſcenditque clamor. Cōmendat Dei clementiam Moſes hac circunſtantia, quòd pigritiam eorum non vltus fuerit, vt digna erat, ſed lentis clamoribus ſe præbuerit exorabilem. Ac omnino in hac hiſtoria contēplari licet quod Pſalmo 106. legitur, ſtupidiſſimos etiā quoſque in rebus extremis vota ſua demum ad Deum conuertere, & quidem vehementia doloris magis quàm rite compoſito fidei affectu. Dicit A ſeruitute, quia propriū Dei eſt ſuccurrere oppreſſis, liberare vinctos, & miſeros erigere: atque has ſibi partes vbique vendicat. Quod addit Deum recordatū eſſe fœderis, cauſæ redditio eſt cur eorū gemitus audierit, nēpe vt gratuitam promiſſionem ſanciret datā Abrahæ & poſteris. Tres enim Patriarchas diſertè recenſet, quia fœdus ſuū Deus apud eos depoſuit, ſed quod per continuas ætates vigeret. Et ſanè vt Deus mera ſua liberalitate ad nos iuuandos propenſus eſt, ita ſe offert nóſque vltrò inuitat: ideóque non aliunde quàm ab eius promiſſionibus petenda eſt exorandi fiducia. Sic copula in particulam illatiuam reſolui debet, quòd exaudierit Deus gemitus, quia recordatus eſt fœderis. Recordatio quatenus competat in Deum, à contrario diſcendum eſt. Obliuiſci dicitur Deus, vbi reipſa & palàm ad auxiliandum non apparet, nec manum exerit: ergo Recordari præſentem auxilii ſenſum notat: ac proinde vtrunque ad effectum refertur. Eodem pertinet Reſpicere, cui opponitur Tergum obuertere: quia tunc demum ſentimus nos reſpici vbi actualiter nobis ſuccurrit.

CAPVT III.

P*Aſcebat autem* Moſes *oues Iethro ſoceri ſui ſacerdotis* Madian, *duxítque oues poſt deſertum, & venit ad montem* Dei, nempe Horeb.

2 *Et viſus eſt ei Angelus Iehouæ in flamma ignis è medio rubi: & vidit, & ecce rubus ardebat in igne, & rubus ipſe non conſumebatur.*

3 *Dixit itaque Moſes, Diuertā nunc vt videam viſionem hanc magnam, quare non comburatur rubus.*

4 *Et vidit Iehoua quòd diuerteret ad videndum: vocauítque eum Deus è medio rubi, dicens, Moſes, Moſes. Et reſpondit, Ecce ego.*

5 *Tunc dixit, Ne appropinques huc: ſolue calceamēta è pedibus tuis: quia locus in quo ſtas, terra ſancta eſt.*

1 *Paſc. antē Moſ.* Diu paſtoritio munere functū eſſe antequā oblata fuerit viſio (nēpe ad annos circiter quadraginta) antè diximus. Ergo laudatur ſancti viri tolerātia in hoc cōtinuo actu. Nō quòd Moſi propoſitum fuerit, iactanter celebrare ſuas virtutes, ſed quod nobis vtile erat dictauit Spiritus, & quaſi in os illius ſuggeſſit, vt quæ geſſit & paſſus eſt, exemplo eſſent in omnes ætates. Fuit enim cum tædio longi temporis aſperum certamen, quum inſtaret ſenectus, quæ reddit corpus emarcidum. Pauci enim illo quoque ſeculo vegeti fuerunt poſt annum vitæ octogeſimum. Iam vtcunque frugalis eſſet victus, non potuit tamen vel robuſtiſſimum corpus temperies defendere contra tot noxas: quia & ſub dio victitare, & perferre calorem, frigus, inediam, continuas fatigationes, curam pecudum & alia incommoda, ferè nullis datum eſt. Ac Deus quidem mirabiliter ſuſtinuit ſanctum virum, vt tam arduo muneri ſufficeret: ſed non ceſſabat interior illa diſceptatio, Cur tandiu differt ac ſuſpendit Deus quod pridem ſtatuit? Fuit igitur raræ virtutis, hos contrarios occurſus, qui ſubinde nouam moleſtiam ingerebant, ſuperare: & interea non ſolùm victitare tenuiter, & habitare in tugurio vel caulis, ſed per loca teſca & aſpera ſæpe errare, quum à pueritia vſque ad virilem ætatem lautitiis aſſueuiſſet: ſicuti nūc refert, deſerto peragrato ſe gregem ductaſſe ad montem Horeb. quod certè fieri non potuit quin humi cubando algeret, quin ſudaret interdiu. Porro appellatio montis Dei κατὰ πρόληψιν in poſterum tempus refertur: nempe dum illic promulgata Lex fuit, quæ locum illum conſecrauit. Satis notum eſt Horeb eundem eſſe montem qui Sinai dicitur: niſi quòd nomen in diuerſis & oppoſitis lateribus mutatur: quia propriè in ſitu orientali dicitur Sinai, qua autem parte vergit ad occaſum, Horeb. Quum ergo illic apparuerit Deus, tot præclara cæleſtis ſuæ gloriæ ſigna dederit, quum fœdus percuſſerit cum populo, regulam perfectæ ſanctitatis prodiderit, ſingularis quæſita fuit loco dignitas.

2 *Et uiſus eſt ei Angelus.* Vel, apparuit: quod idem valet. Viſibilem porro formam induere neceſſe fuit, vt conſpiceretur à Moſe non qualis erat in ſua eſſentia, ſed qualem capere poterat humanæ mentis infirmitas. Sic enim tenendum eſt, quoties apparuit Deus olim ſanctis patribus, deſcendiſſe quodammodo ex ſua altitudine, vt illis ſe patefaceret quatenus vtile erat, & ferebat eorum captus. Idem & de Angelis dicendum, qui etſi ſunt ſpiritus inuiſibiles, vbi Deo viſum fuit, faciem aliquam ſumpſerūt in qua agnoſcerētur. Videndum tamen quiſnam fuerit hic Angelus: quia paulo pòſt non modò ſe Iehouam nominat, ſed gloriam ſibi vendicat æternæ & vnicæ diuinitatis. Etſi autem excuſabilis eſt illa loquendi ratio, quòd Angeli transferant in ſe Dei perſonam, quatenus obeunt partes ſibi ab ipſo iniunctas: quia tamen notum eſt ex pluribus locis, præſertim ex primo Zachariæ capite, inter Angelos ſtatui vnū principē & caput, qui aliis imperat: rectè ſenſerūt veteres Eccleſiæ doctores, æternū Dei filiū ita vocari, reſpectu perſonæ Mediatoris, quam licet verè demum vnà cum carne ſuſceperit, figuram tamen geſtauit ab initio. Et Paulus huius myſterii nobis idoneus eſt interpres, qui palàm aſſerit Chriſtum fuiſſe ducem populi in deſerto. (1. Cor. 10. a. 4.) Quanquam ergo tunc, propriè loquendo, nondum nuncius Patris erat, prædeſtinatio tamen ad officium iam tunc ita vrgebat vt patribus ſub hoc habitu cognoſcendum ſe exhibuerit. Nec ſanè alia vnquam ſanctis fuit communicatio cum Deo quàm per Mediatorem promiſſum. Itaque nihil mirum ſi æternus Dei ſermo, vnius cum Patre deitatis & eſſentiæ, nomē Angeli mutuatus ſit futuræ legationis reſpectu. De viſione, magna eſt opinionum varietas. Nimis violenti ſunt allegoriſtæ, qui ex rubo faciunt corpus Chriſti, quod cæleſtis maieſtas non conſumpſit, quum ſibi elegit pro domicilio. Coactè etiam alii hoc torquent ad præfractum gentis ingenium, quòd ſimiles fuerint Iſraelitæ ſpinis, quæ igni non cedunt. Verùm vbi germanus ſenſus in medium prolatus fuerit, alienos refellere non erit neceſſarium. Conueniunt autem optimè hæc viſio & altera prior quæ oblata fuerat Abrahæ. (Gen. 15. d. 17.) Vidit ille lampadem fulgentem in medio fornacis caliginoſæ. Ratio exprimitur, quòd Deus populum ſuum in tenebris extingui non ſinet. Eadem analogia reſpondet rubo ſuam integritatem retinenti in media flamma. Rubi ſpecies erat in humili & contempto populo. Igni non abſimilis erat tyrannica oppreſſio, quæ conſumptionem ſecum traxiſſet, niſi mirabiliter obſtitiſſet Deus. Itaque Dei præſentia rubetum ab incendio incolume euaſit: ſicut in Pſalmo dicitur, (Pſal. 46. a.) quanuis Eccleſiam impetant turbulenti fluctus, qui naufragium minantur, ipſam tamen non moueri: quia Deus in medio eius habitat. Sic aptè repræſentata fuit populi immaniter afflicti imago, qui totus igne correptus ardorem quidem ſentiebat, ſed abſque clade: quia præſenti Dei auxilio cuſtodiebatur.

3 *Dixit itaque Moſes, Diuertam.* Certū eſt religione tactum fuiſſe Moſis animum, nō temere ſed diuino inſtinctu. Quanquam nondum viſionibus aſſueuerat, agnoſcit tamen non inane eſſe ſpe-

ctrum,ſed myſteriũ aliquod notari ſpectaculo illo, cuius cognitio minimè ſibi eſſet negligenda; ad quam diuinitus vocabatur. In quo etiam notanda eſt eius docilitas, vbi propius accedit ad diſcendum. Sæpe enim accidit vt fruſtra Deus nobis occurrat, quia tantam gratiam malignè reſpuimus. Ideo diſcamus Moſis exemplo, quoties ſigno aliquo nos ad ſe Deus inuitat, ſedulò attendere, ne ſocordia noſtra lux oblata ſuffocetur. Quum verò magnam viſionem appellat, inde colligimus, arcana inſpiratione fuiſſe edoctum de altitudine myſterii quod nondũ innotuerat. Sed Deus hoc modo eius animum ad reuerentiam parauit, quò celerius proficeret.

4 *Vocauitque eum Deus è medio rubi.* Primo loco obſeruent lectores quod omnibus ferè viſionibus cõmune eſt, non fuiſſe mutũ ſpectaculum, ſancto viro territando, ſed additam fuiſſe ſimul doctrinam quæ eius mentem colligeret. Nulla enim ſignorum eſſet vtilitas, ſi ſuſpenſos teneret eorum à quibus cernuntur ſenſus. Cæterùm quanuis ſeruum ſuum obſtupefacere nolit Deus, reuerentiam tamen futuro ſuo ſermoni & authoritatẽ conciliat, duobus modis: quia Moſen bis nomine compellans, in eius animum penitus ſe inſinuat, vt, tanquam ad Dei tribunal citatus, ſit ad diſcendum attentior: deinde calceos exuere iubens, admiratione & metu ad humilitatem ipſũ erudit ac format. Quanquam de hoc poſteriore membro certatur inter multos, quos oblectant allegoriæ. Non referam quid ſinguli proferant, quia ſimplex veri ſenſus expoſitio futiles omnes argutias diſcutiet. Nempe calceos ſoluere iuſſus eſt Moſes vt ipſa pedum nuditas religionẽ incuteret eius animo. Nec ſecus de loci ſanctitate fuit admonitus, quòd in precibus genuflexio capitíſque detectio nos ad Dei venerationem excitat. Quod ex ratione mox addita ſatis liquere arbitror, terram in qua ſtabat Moſes, ſanctã eſſe, ideóque non temere vel profano more calcandã: vnde colligim⁹, externo adorationis ſymbolo edoctũ fuiſſe vt trepidus & ſupplex in Dei cõſpectũ accederet. Dixerat quidem, Ecce ego, (quod docilitatis & paratæ in obſequium mentis teſtimonium erat) acrius tamen vtile fuit expergefieri, vt Deum maiore metu veneraretur. Quòd ſi tali præparatione opus habuit nobiliſſimus Dei Propheta, nihil mirum ſi Deus variis adminiculis, vbi de legitimo eius cultu agitur, noſtram ſegnitiem exerceat. Etſi autem non omnibus idem quod Moſi præcipitur, diſcamus tamen hũc omnium ceremoniarum finem eſſe, vt Dei maieſtas probè & ſeriò animis noſtris concepta ius ſuum obtineat, & pro dignitate ſua rite ſuſpiciatur. Sicui placeat anagoge, non poſſe Deum audiri, donec affectus terrenos exuerimus, non repugno: modò præcedat genuinus ille ſenſus, Moſen iuberi calceos ſibi detrahere, quò ſeſe ad Deum audiendum maiore reuerẽtia accingat. Nunc ſi de loci ſanctitate quæritur, facilis reſponſio eſt, ſingulari hoc ornari elogio tantùm in gratiam viſionis. Non igitur naturaliter propria aliqua ſanctitate excelluit mons Sinai: ſed quia Deus qui omnia ſanctificat, illic dignatus eſt præſentiæ ſuæ ſignũ dare. Sic Bethel præclaro encomio celebratus fuit à Iacob, quòd terribilis eſſet locus, Dei ſanctuarium, & porta cæli: nempe quatenus in peculiarem reuelationis vſum conſecratus fuerat. Nam vbicunque perſpicimus ſignum aliquòd Dei gloriæ, hunc admirationis ſenſum elicit ex cordibus noſtris pietas. Interea, vt ſumus in ſuperſtitionem nimium procliues, duo hîc cauenda ſunt vitia: ne craſſa imaginatione Deum velut è cælis detractum affigamus terrenis locis: deinde ne ſanctitatem putemus eſſe perpetuam quæ temporalis eſt. Prioris mali remedium, eſt expendere Dei naturam: ſecundi verò, conſilium eius obſeruare, quatenus & in quem vſum loca ſanctificet. Neque enim, quum ſpiritualis ſit Dei natura, terrenum quicquam de ea vel craſſum imaginari fas eſt: neque eius immenſitas loco includi patitur. Rurſum ad manifeſtationis finem reſtringenda eſt ſanctitas, vt mons Horeb ſanctus fuit legis promulgatæ reſpectu, quæ verum Dei cultum præſcribit. Hoc ſi conſideraſſent poſteri Iacob, nũquàm oppoſuiſſent Bethel quaſi locum ſacrum Sioni: quia ſicuti Deus ſemel Patriarchæ apparuit, tamen locum illum non elegerat: ideóque quod ſingulare erat, perperam in commune exemplum traxerunt.

Gen. 28. d. 17.

6 *Ego Deus patris tui, Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob. Et operuit Moſes faciẽ ſuam, quia timuit aſpicere ad Deũ.*

7 *Et dixit Iehoua, Videndo vidi afflictionẽ populi mei qui eſt in AEgypto, & clamorem eorũ audiui à facie exactorum eius: certè cognoui dolores eius.*

Vel, Quia cognoui.

8 *Deſcendi itaque ad liberandum eum è manu AEgyptiorum, & educendum è terra iſta in terram fertilem ac latam, in terram fluentem lacte & melle, in locum Cananæi & Hitthæi & Amorrhæi & Phereſæi & Hiuæi & Iebuſæi.*

9 *Nunc ecce clamor filiorum Iſrael venit ad me: atque etiam vidi afflictionem qua AEgyptii opprimunt eos.*

6 *Ego Deus patris tui.* Non tantùm ſe æthereum aliquod numen eſſe pronuntiat, nec tantùm in genere ſibi vendicat Dei nomen,ſed fœderis ſui olim cum patribus ſanciti memoriam renouans,proſternit omnia idola & fictitios Deos, & Moſen in recta fide cõfirmat. Hinc enim certò cognouit ſe non fruſtra ſperaſſe in Deo quem coluerant Abrahã & alii patres; & qui adoptionis priuilegio ſegregauerat genus ipſorum à cunctis gentibus. Ac ne longo temporis tractu obſoletum eſſe putet Moſes quod de Abraham traditum per manus fuerat,diſertè fidem ſuam adhuc conſtare exprimit,Deum ſe patris eius vocando.Quia verò redemptionis ſpem facturus, fœderis memoriam renouat,inde colligitur non obliteratum fuiſſe in corde Moſis: quia abſurdum fuiſſet de re incognita verba facere:nec profuiſſet quicquam obiicere promiſſiones quarũ nullius in corde Moſis viguiſſet cognitio.Quoniã ergo à fœdere,quod olim pepigerat Deus cum patriarchis,pendebat ſpes redemptionis electi populi, commemorat non fruſtra ſibi creditum eſſe, quia pactio non erit irrita. Quòd Moſes faciem ſuam texit, non tantùm reuerentiæ fuit ſignum,ſed etiam terroris. Vterque tamen affectus nobis conſiderandus eſt, quòd ſubitò exhorruerit ad Dei conſpectum,& eius maieſtatem ſponte veneratus ſit. Religione verò tangi ac percelli eius animum operæpretium fuit, vt ad obediendum eſſet propenſior. Velare etiam Angelos faciẽ ſuam, quia immenſam Dei gloriam non ferunt,legimus apud Iſaiam. Nihil itaque mirum ſi mortalis homo eam aſpicere auſus non fuerit. Dei porro nomen pro viſibili ſpecie,qua eius maieſtas obtegebatur,poſitum eſt.

Iſa.6.a.2.

7 *Et dixit Iehoua.* Antequam partes liberandi populi Deus Moſi iniungat,pluribus verbis ad ſpem victoriæ & proſperi euentus eum erigit. Scimus enim vt dubitatio animos cura & anxietate retardet ac debilitet. Non potuit igitur Moſes negocium ſtrenuè vel ſuſcipere,vel aggredi, niſi cæleſtis auxilii fiducia inſtructus. Ergo Deus ſe ducẽ fore profitetur, vt talibus auſpiciis fretus ad militandum intrepidè ſe accingat.Vnde elicienda nobis eſt communis doctrina:quantũuis lenti naturaliter ac hæſitabũdi ad præſtãda Deo obſequia ſimus,vbi tamẽ de ſucceſſu nos reddit certiores, fas non eſſe quicquam detrectare: quia nullus poteſt eſſe acrior ſtimulus hac promiſſione,manum eius ſemper fore paratam vbi ſequimur quo vocat. In hunc finem Deus præfatur antequam vocationis faciat mentionem, vt Moſes de fœlici exitu factus certior, alacriter ad opus deſcendat. Porro vbi Deus redemptionis fidem in gratuito fœdere, ac proinde in mera ſua liberalitate fundauit,nunc alterum argumentum ſumit à ſua iuſtitia: quia fieri non poteſt quin mundi iudex miſeris & calamitoſis ſubueniat, vbi indignè opprimũtur, præſertim vbi opẽ eius implorant. Hoc in genere verum eſt, Deum iniuſtæ cuiuſlibet crudelitatis fore vindicẽ: ſed peculiare eius auxilium à fidelibus ſperandum eſt,quos in fidem patrociniúmque recepit. Itaque meritò, poſtquam dixit, adoptione populi ſe moueri ne cum in extrema neceſſitate deſerat, ſimul adiungit ſecundam confirmationem, ſe veniſſe auxilio ad cohibendam tyrannidẽ, quia clamorem inopum exaudierit. Hoc quidem ſemel animãdi Moſis cauſa dictum eſt:ſed non vulgari ſolatio lenire debet noſtros omniũ dolores, vbi ſub iniuſto onere gemimus. Neque enim Deus qui tunc oculatus fuit,hodie cæcutit, quin obſeruet omnes iniurias ac ſupplicum miſereatur. Quanquam autem Hebraiſmus eſt in verbi repetitione,Videndo vidi:ſignificat tamen,vbi pœnam differt ac ſuſpendit, conniuentiã hanc non obſtare quominus è cælis ſpeculetur hominum facta, vt tandem opportuno tempore iudex appareat. Notatur enim continua animaduerſio:quaſi diceret, ſe tunc quoque vidiſſe dum quieſcendo viſus fuit populi ærumnas negligere. Clamorem ſe audiſſe dicens,obliquè perſtringit populi ſocordiam, quem non legimus antè clamaſſe quàm rebus extremis ac deploratis coactus fuerit. Itaque nihil mirum ſi propè contabuerint ſub malis ſuis,antequam ſubueniretur, quia vix poſt longũ tempus extortæ fuerunt preces. Quanquam ne tunc quoque ſeriò precatos eſſe veriſimile eſt:(vt antè dixi)ſed Deus clementiæ ſuæ & fidei maiorem habuit rationem quàm iuſtæ & ſolidæ eorum præparationis. His quidẽ verbis Dei inuocationem nobis commendat Spiritus,ne torpeamus in curis & mœroribus, ſed rectà confugere diſcamus ad ſacram hanc anchoram: ſicuti etiam in Pſalmo dicitur, Oculi Dei ſuper iuſtos,& aures eius ad precationem illorum intentæ. Et ſicuti alibi teſtatur ſe Deum eſſe qui preces exaudit: ita quoties duriter vrgemur,ad hoc remedium quærendũ nos ſollicitat. Vbi dicit populum ſuum eſſe in AEgypto,ſpecies repugnantiæ quæ videtur ſubeſſe,ad confirmationẽ non parum valet:quia huc tendit, quod de terra Chanaan poſſidenda Abrahæ promiſſum fuit, irritum non fore. Peregrinari enim in AEgypto populum cui data erat alibi hæreditas,non cõuenit cum Dei veritate:niſi præſcripto tempore liberetur. Poſſet etiam aduerſatiuè capi, Quanuis populus in AEgypto habitans exulet à terra Chanaan, ideóque ita videatur à me quodammodo remotus, audiui tamen clamorem. Sed probabile eſt illud, quia indignum ſit populum terræ ſanctæ hæredem alibi ſemper manere inquilinum, breui Deum redẽptorem adfore. In fine verſus repetitio eſt aliis verbis,quòd Deus cognouerit dolores:ſed cum amplificatione.

Pſal.34.c.16.
Pſal.65.a.2.

8 *Deſcendi ut liberarem.* Clarius iam explicat ſibi propoſitũ eſſe non præſenti modò calamitati ſuccurrere, ſed præſtare datam Abrahæ fidem de poſſeſſione terræ Chanaan. Finem ergo redemptionis notat, vt fruantur quiete & hæreditate ſibi promiſſa. Nota eſt phraſis, Deum ad nos deſcendere, vbi reipſa virtutem ſuam profert, ſéque nobis propinquum oſtendit: acſi diceret, palam ſenſuros Iſraelitas ſibi auxilium præſto eſſe. Terra lata videtur opponi anguſtiis in quas coniecti erant. Nam etſi fertilis & commoda erat terra Goſen, creſcenti tamen turbæ vix ad habitationem ſufficere poterat: deinde illic ſeruiliter, non ſecus atque in ergaſtulo, clauſi tenebantur. Tandem iterum cõfirmat ſe cum illis benignè acturum, quia gemitus exaudierit, & eorum ærumnas non ignoret, quanuis longo tempore vindictam diſtulerit.

10 *Veni itaque, & mittam te ad Pharaonem, vt educas populum meum filios Iſrael ex AEgypto.*

11 *Et dixit Moſes ad Deum, Quis ſum ego vt vadam ad Pharaonem, & educam filios Iſrael ex AEgypto?*

12 *Et reſpondit, Quia tecum ero: & hoc tibi ſignum quòd ego miſerim te, Quum eduxeris populum ipſum ex AEgypto, coletis Deum prope montem hunc.*

13 *Et ait Moſes ad Deum, Ecce, vbi ego venero ad filios Iſrael, & dixero eis, Deus patrum veſtrorum miſit me ad vos: tunc ſi dixerint, Quod nomen eius eſt? quid dicam illis?*

14 *Tunc reſpondit Deus Moſi, Sum qui ſum. Et ait, Sic dices ad filios Iſrael, Sum miſit me ad vos.*

10 *Veni itaque.* Poſtquam ſeruum ſuum, quo ſe alacrius ad opus accingeret, promiſſionibus Deus inſtruxit, nunc addit mandata, eúmque ad munus cui deſtinatus eſt obeundum vocat. Atque hæc optima eſt ad officium animandi ratio, vbi Deus certiores de proſpero ſucceſſu reddit qui dubitatione ſegnes alioqui eſſent. Nam etſi ſimplicibus Dei iuſſis abſque hæſitatione & mora obtemperandum eſt: tarditati tamen noſtræ conſulere volens, promittit non vanos fore nec inutiles noſtros conatus. Et certè hoc omnibus naturaliter eſt ingenitum vt fiducia proſperi exitus ad agendum incitentur. Ac proinde, quanuis Deus interdum ſeruos ſuos, probandæ ipſorum obedientiæ cauſa, ſpe deſtituens, præciſè iubeat hoc vel illud facere: ſæpius tamen fœlicem euentum pollicendo, cunctationem eximit. Sic igitur nunc ſpe redẽptionis propoſita, Moſen ad iuſſa exequenda erexit. Ideo copula in particulam illatiuam reſolui debet: quia à promiſſione haud dubiè pendet mandatum & vocatio.

11 *Quis ſum ego.* Quòd imbecillitatis ſuæ conſcius ſe non eſſe idoneum reſpondet, atque ita prouinciam detrectat, nondum inobedientiæ fieri poteſt reus. Comparatio eius cum Pharaone augebat recuſandi prætextum. Modeſtiæ itaque & humilitatis videtur eſſe hæc excuſatio. Ego certè non modò culpa vacare, ſed laude dignam eſſe arbitror. Nec obſtat quòd Deum ſibi authorem ſciebat eſſe tam ardui operis. Miratur enim, quando in Dei manu tot ſunt millia, non aliũ potius deligi. Sed alia naſcitur quæſtio, cur nunc timidè ſufficere ſe neget ad liberandum populum, qui quadraginta antè annis adeo promptus fuerat in occidendo AEgyptio: dum vocatione Dei fretus tam periculoſum facinus auſus eſt. Vigorem ipſius ſenio refrixiſſe (ſicuti naturaliter feruidi ſunt iuuenes, ætas autem frigus & cunctationem affert) probabile non videtur. Sed alio vitio laboraſſe apparet, quòd principio non ſatis ſeipſum excutiens, neque facultates ſuas vel negotii magnitudinem æſtimans, confeſtim properauit. Quanquam autem laude digna eſt talis feſtinatio, ſæpe tamen in medio curſu deficit: quemadmodum fructus præcoces vel ad maturitatem non perueniunt, vel non diu permanent. Quanuis ergo generoſæ indolis ſpecimen præbuerit Moſes, quum Deo ſuam operam feſtinanter impendit: nondum tamen ea conſtantia inſtructus erat quæ eum ad finem vſque fulciret: quia fides quæ in eius corde florebat, nondum egerat ſatis profundam radicem, nec ipſe penitus examinauerat quid poſſet. Itaque in rem præſentem adductus trepidat, qui difficultate nondum perſpecta fuerat confidentior. Ita quotidie nos, qui extra telorum iactũ videmur nobis probè animati, tandẽ vbi cominus pugnãdum eſt expaueſcimus: quia ſentire incipimus pericula quæ nos procul non mouebãt. Nihil ergo mirum ſi Moſes, qui paratus ad obſequium fuerat ante quadraginta annos, ſéque aſſiduè exercuerat in hoc ſancto affectu, dum in arenam deſcendere iubetur, nouum terrorem concipit.

12 *Et reſpondit, Quia ero tecum.* Notandũ quòd, ad ſuperãdos omnes metus & eximẽdos omnes ſcrupulos, ſolam opis ſuæ præſentiam Deus opponit: acſi diceret, non referre quis ſit Moſes, vel

quid ferant eius vires,modò ſit eius ductor. Quibus verbis docemur,iuſto eum honore tunc demum à nobis affici vbi ſolo eius auxilio contenti, nullam fiduciæ materiam extra ipſum quærimus: & dum nos turbat propria imbecillitas, ſatis tamen habemus à parte noſtra ipſum ſtare. Hinc celebres illæ ſanctorum voces, Si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo
Pſal. 23.a.4. mala,quoniam tu mecum es.&c. Item, Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi ca
Pſal.56.b.5. *Pſal.3.b.7.* ro. Item,Si me circũſteterint millia hoſtium, cõfidam. Item,Si Deus pro nobis,quis cõtra nos?
Rom.8.f.31. Ideo vt quiſque optimè in fide profecit, vbi ad maximum quodque diſcrimen ventum eſt, Dei virtutem extollens vnà exurgit,quò toti mundo audacter inſultet. Atque hinc firmus infatigabilis obedientiæ tenor,ſi vox hæc radicitus infixa ſit cordibus noſtris, Deum nobis adeſſe. Poſtquam autem iuſſus eſt Moſes à ſeipſo mentis conſiderationem auertere, vt in promiſſum Dei auxilium omnes ſuos intuitus defigeret,ſigno etiam cõfirmatur,triduo poſtquam egreſſi fuerint ex AEgypto Iſraelitæ,ſacrificaturos Deo in monte Horeb. Videtur tamen minimè apta eſſe vel opportuna hæc promiſſio, cuius effectus nonniſi re peracta extitit. Cunctos ſenſus, quos vitandæ abſurditatis cauſa quidam accerſunt, omitto: quia rectè & prudenter alii obſeruant, non inutilem eſſe nec vanam confirmationem à ſignis poſterioribus, cuius etiam alibi occurrunt exem-
1.Sam.16.c.13. pla. Dauidem vngens Samuel promittit fore regem populi: atque hoc ſignum fore pronuntiat,quòd vnctio ſit à Deo. Diu & dubiis caſibus bellandum fuit, antequam hoc ſigno frueretur Dauid:neque tamen ſuperuacuum cenſebitur,quia ſuo tempore comprobata fuit Dei gratia. De
Iſa.37.3f.0. ſoluenda vrbis obſidione Iſaias diſſerens,ſignum adiungit,Comedetis hoc anno quæ ſponte naſcentur:ſecundo anno,quæ ex ſponte naſcentibus pullulauerint: tertio anno ſeminabitis,planta-
Iohan.1.e.33. bitis vineas,& comedetis fructum. Dictum fuit Iohanni Baptiſtæ, Super quem videris Spiritum deſcendere,hic eſt qui baptizat in Spiritu & igni. Atqui antequàm ſignum illud conſpiceret, iam cognouerat Chriſtum eſſe Filium Dei. Neque enim eum latebant vtriuſque parentis vaticinia. Sed abſurdum non eſt,fidem quæ in verbo fundata eſt, acceſſione ſigni creſcere. Denique ſuum beneficium Deus amplificat nouo alio ſuperueniente, acſi cumulum menſuræ ſuperadderet. Et ſanè inſigni documento ſancita fuit vocatio Moſis, quum eodem in loco vbi tunc ſtabat, populus eius opera manúque eductus ſolenne ſacrificium obtulit. Cæterùm Deus medio tempore ſeruum ſuum ſuſpendit, acſi diceret, Sine me quod decreui perficere:ſatis tempeſtiuè cognoſces non fruſtra te fuiſſe miſſum,vbi populum incolumem huc adduxeris.

13 *Ecce, ubi ego uenero ad filios Iſrael.* Si credimus Moſen loquutum eſſe ex proprio ſenſu, negat ſe poſſe verba rite facere de incognito Deo: quod minimè conſentaneum videtur. Quis enim exiſtimet in ſancto Propheta ſic exinanitam fuiſſe fidem vt veri Dei, quem ex animo coluerat, oblitus foret? Quin potius in nomine primogeniti filii teſtimonium reddiderat feriæ memoriæ, quum ſponte inquilinum ſe profiteretur in terra Madian. Nihilo hoc magis competere videtur in filios Iſrael,quibus ſemper in ore erat fœdus cum patribus percuſſum. Si dixerimus, fidẽ tam Moſis quàm Iſraelitarum velut contracta rubigine obſcuram fuiſſe, non erit à probabili ratione alienum. Erat ipſe apud ſocerum expers omnis doctrinæ, quæ in peculiari cultu eum retineret,ac notitia illa quam imbiberat in AEgypto. Totus verò populus longè deflexerat à patrum imitatione. Nam etſi non in totum obruta erat veræ & antiquæ religionis claritas, vix tamen micabant tenues ſcintillæ. Quanuis autem ſuam ignorantiam tacitè fateatur Moſes, quòd non ſatis familiariter exercitatus fuerit in doctrina à ſanctis patriarchis tradita: quia tamen venturus ad populum erat tanquam extraneus quiſpiam, ſe repudiatum iri colligit, niſi notam teſſeram afferat. Narrabo,inquit,quod iubes:me à Deo patrum eſſe miſſum:ridebunt ac ſpernent legationem, niſi certius aliquod ſymbolum protulero, ex quo diſcant nomen tuum à me non temere prætexi. Nomen ergo quærit quod ad notam diſcriminis valeat: quia non de ſyllabis aut voce agitur,ſed de teſtimonio,quo perſuadeat Iſraelitis,propter fœdus patrum fuiſſe exauditos.

14 *Sum qui ſum.* Futurum verbi tempus legitur Hebraicè, Ero qui ero: ſed quod præſenti æquipollet,niſi quòd deſignat perpetuum durationis tenorem. Hoc quidem ſatis liquet,Deum ſibi vni aſſerere diuinitatis gloriam,quia ſit à ſeipſo,ideóque æternus,& ita omnibus creaturis det eſſe, vel ſubſiſtere.Neque enim vulgare quicquam vel commune aliis de ſe prædicat,ſed æternitatem vendicat propriam ſolius Dei, idque vt pro ſua dignitate celebretur. Proinde continuo poſt neglecta ratione grammaticæ,idem verbum primæ perſonæ loco ſubſtantiui vſurpat,& verbo tertiæ perſonæ annectit:vt admiratio ſubeat animos,quoties incomprehenſibilis eſſẽtiæ fit mentio. Etſi autem de hac æternitate magnificè diſſerunt philoſophi,& Plato conſtanter affirmat, Deum propriè eſſe τὸ ὄν, hoc tamen elogiũ non ſcitè,neque vt decet,in ſuum vſum accommodant,nempe vt vnicũ eſſe Dei abſorbeat quaſcunque imaginamur eſſentias: deinde vt accedat ſimul ſummum imperium & poteſtas gubernandi omnia. Vnde enim falſorũ Deorum turba, niſi quòd prauis figmentis diuiſum numen in partes impiè laceratur?Ergo vt ſolidè apprehẽdamus vnum

Deum,ſcire primùm neceſſe eſt,quicquid in cælis eſt vel in terra,precariò ſuã eſſentiam vel ſubſiſtentiã ab vno qui ſolus verè eſt, mutuari.Ex illo autẽ eſſe naſcitur & poſſe: quia ſi Deus omnia virtute ſuſtinet, arbitrio quoque ſuo regit. Et quid profuiſſet Moſi arcanam Dei eſſentiam quaſi cælo incluſam ſpeculari, niſi de eius omnipotentia factus certior clypeum fiduciæ ſibi inde feciſſet? Docet ergo Deus ſe vnum eſſe ſacroſancto nomine dignum, quod perperam ad alios trãſlatum profanatur: deinde immenſam ſuam virtutem commendat, ne dubitet Moſes ſub eius auſpiciis ſe fore omnium victorem. De nomine Iehoua,quod ex hac radice deductum eſt, videbimus ſexto capite.

15 *Et dixit rurſum Deus ad Moſen, Sic dices filiis Iſrael, Iehoua Deus patrum veſtrorum, Deus Abrahæ, Deus Iſaac, & Deus Iacob, miſit me ad vos. Hoc eſt nomẽ meum in perpetuum, & memoriale meum in ſæculum & ſæculum.*

16 *Vade & congrega ſeniores Iſrael, & dices illis, Iehoua Deus patrum veſtrorum apparuit mihi, Deus Abrahæ, Iſaac & Iacob, dicendo, Recordando recordatus ſum veſtri, & quid vobis factum fuerit in AEgypto.*

17 *Propterea dixi, Educam vos ex afflictione AEgypti ad terram Chananæi, & Hitthæi, & Amorrhæi, & Phereſæi, & Hiuæi, & Iebuſæi, ad terram fluentem lacte & melle.*

15 *Et dixit rurſum.* Iterum ex fœdere quod pepigerat cum Abraham & eius poſteris cognomen ſibi Deus aſſumit: vt ſciant Iſraelitæ ſe non hallucinari in Deo incerto, modò à patrum pietate non degenerent: & quemadmodum ad vexillum conueniunt milites vt ordinem ſeruent, ita iubet eos reſpicere in peculiarem adoptionis gratiam, vt ſciant electum ſe eſſe diuinitus populum, quia ſunt Abrahæ filii: ac, ne in Deo quærendo vagentur, hos illis cancellos circundat. Scimus enim, quicquid de diuinitate perſuaſum fuit inter Gentes, non ſolùm multis erroribus fuiſſe implicitum, ſed ambiguum quoque: vt ſemper fluctuarent inter receptas opiniones. Aliam religionem exigit Deus à populo ſuo, nempe in cuius certitudine gradum figant. Adhæc longa in AEgypto habitatio quanquam non deleuerat notitiam veri Dei, illam tamen manifeſtationis lucem quæ fuerat in Patribus, multum obſcurauerat. Adde quòd, dum in tanta malorum abyſſo pridem demerſi, nihil auxilii ſenſerant, videri poterat obſoleta promiſſio: qua ratione haud dubiè accepta à Patribus fides refrixerat. Ergo vt in eam recumbere diſcant, nominat ſe Deum Patrum, & teſtatur hoc elogio velle ſe perpetuò celebrari. Neque enim referri placet ad illud magis remotum, quòd Deus ſit is qui eſt: neque etiam contextus hoc patitur. Hinc verò colligi debuit incomparabilis Dei amor erga electum populum, quòd cunctis terræ gentibus relictis vni ſe addixerit. Cæterùm meminerimus, quãuis Abrahæ & Patriarchis honorificum fuerit Deum ab illis cognomen ſibi aſciſcere, hoc tamen præcipuè ſpectare ad ſtabiliendam promiſſionis fidem. Videtur tamen non congruere quod dicit, Hoc erit memoriale meum omnibus ſæculis: quia ſucceſſit in Chriſti perſona memoriale longè præſtantius. Reſpondeo, quia Chriſti aduentu exhibita fuit veritas fœderis cum Abraham percuſſi, atque ita clarè apparuit firmum & ratũ, eius memoriam renouatam fuiſſe magis quàm deletam: itaque ſuperſtitem vigere in Euangelio, quia hodie quoque ſub vno capite non deſinit Abraham eſſe fidelium pater. Summa eſt, Deũ nolle fieri mentionem ſui in terra, niſi appareat gratuitæ adoptionis effectus, vnde probetur fidelis eſſe ac verax.

16 *Vade & congrega.* Quia nec facile erat totam plebem colligere in vnum locum, & in illa ingenti multitudine vix audita fuiſſet legatio, iubetur Moſes incipere à ſenioribus, & apud eos cõcionari de futura redemptione, vt illi deinde ſua authoritate turbam ad bene ſperandum adducant. Oportuit enim miſſionẽ peti à rege nomine publico, & omnium animos parari ad diſceſſum. Niſi autem præmoniti fuiſſent in tempore, nullus ad amplexandam Dei gratiam futurus erat conſenſus. Magnopere ergo interfuit Moſis vocationem probè eſſe cognitam, vt ducem ſibi à Deo præfectum intrepidè ſequerentur. Non abs re autem exprimit, Deum qui ſibi viſus eſt, eſſe Deum Abrahæ, Iſaac & Iacob: quia ex antiquo fœdere quod fuerat apud illos depoſitum, pendebat viſio, cui alioqui vix fuiſſet à populo creditum. Ergo vt verbis ſuis fidem conciliet Moſes, commemorat iam olim in manu Abrahæ, Iſaac & Iacob, redemptionem de qua nunc acturus eſt, & cuius creatus eſt à Deo miniſter, fuiſſe promiſſam. Denique quia difficulter admittere ſolemus quod nouum eſt ac inſolitum, ideo principium ſumit Moſes à veteribus oraculis quæ dubitatione carebant. Repetit autem quod prius ſibi fuiſſe dictum narrauit, vt quod priuatim au-

dierat,quò ſuæ vocationis fieret certior, perferat nunc ad alios. Scimus,vbi non ſtatim miſeriis noſtris ſuccurrit Deus, mœrore tabeſcere animos & collabi in deſperationem: quia putamus nullam eſſe noſtri curam Deo. Ergo ne animos deſpondeant Iſraelitæ, iubetur Moſes illis dicere ſuum eſſe Deo reminiſcendi tempus:& quanuis ad tempus conniueat, non tamen perpetuò ſuorum obliuiſci. Ad confirmationem valet quod additur, veniſſe coram Deo in rationē illatas ab AEgyptiis iniurias. Nam quia iudex eſt mundi, fieri non poteſt quin poſt longam tolerantiam iniuſtæ tyrannidis vindex exurgat. Diſcamus nos quoque ex hoc loco,vbi à nobis auertere faciem ſuam videtur Deus auxilium ſuum differendo, patienter expectare, dum nos opportunè reſpiciat: quia dum nos hoſtium libidini permittit, nonniſi temporalis eſt eius obliuio. Quomodo autem intelligi debeant hæ figuræ, alibi admonui, nempe ex æſtimatione ſenſus noſtri Deo tribui quod in eum propriè non competit.

17 *Propterea dixi.* Hoc verbo admonuit Deus ſe in arcano ſuo conſilio decernere quid facturus ſit, ideóque iniiciendum eſſe frænum votis noſtris, quæ alioqui nimis properant: vt liberè & pro ſuo arbitrio ſtatuat quod factu optimum eſſe cognoſcit: non quòd opus habeat tempus ad deliberandum ſumere, ſed vt nos ab eius prouidentia pendere diſcamus. Porro hoc decreto edocti fuerũt filii Iſrael iam adeſſe finem malis ſuis: quia nihil eſt quod Deum ab opere ſuo prohibeat. Breuiter autem loquitur tanquam de re nota: quia non prorſus exciderat quod de manu in manum traditum fuerat à patribus de futura liberatione. Plures autem gentes enumerat, quarum terras illis daturus eſt, vt hac illecebra melius eos incitet ad migrandum. Eodem ſenſu affirmat totam illam regionem fluere lacte & melle, ne illius ſterilitas metum incutiat, quoniam fames inde ipſorum patres expulerat. Cæterùm quanuis ſponte fertilis fuerit terra Chanaan, non dubium eſt tamen quin præcipua eius vbertas fuerit ex Dei benedictione. Summa eſt, amplum illis domicilium paratum fore:quia in illorum gratiam multas gentes Deus expellet,vt omnium ſedes occupent:deinde non eſſe timendam inopiam,quia Deus largè victum ſuppeditabit:perinde acſi irrigua eſſet tota illa regio fluuiis lactis & mellis.

18 *Et poſtquam audierint vocem tuam, ingredieris tu & ſeniores Iſrael ad regem AEgypti, dicetíſque ei, Iehoua Deus Hebræorum occurrit nobis: nunc igitur eamus per iter trium dierum in deſertum, & ſacrificemus Iehouæ Deo noſtro.*

19 *Ego autem noui quòd non permittet vobis rex AEgypti vt eatis, niſi in manu forti.*

20 *Ideo mittam manum meam, & percutiam AEgyptum cunctis miraculis meis quæ facturus ſum in medio eius: atque ita poſtea dimittet vos.*

21 *Et dabo gratiam populo huic in oculis AEgyptiorum, & accidet vt abeundo non abeatis vacui.*

22 *Et poſtulabit mulier à vicina ſua, & ab hoſpita domus ſuæ, vaſa argentea & vaſa aurea, & veſtes: quæ imponetis filiis veſtris & filiabus veſtris: & ſpoliabitis AEgyptum.*

18 *Et poſtquam audierint uocem.* Ad verbum eſt, Audient vocem tuam:quod ita multi accipiunt acſi Deus obſequentes fore promitteret. Sed prior ſenſus videtur melius quadrare,vt priore loco iubeat doceri voce Moſis,deinde comites ſe adiungere ad exponendum Pharaoni mandatum. Antequam enim illis iniungeretur tam difficile negotium, operæpretium fuit Dei authoritatem illis proponi, ne illud ſuſciperent vacillantibus animis. Summa autem mandati eſt, vt petant à Pharaone commeatum ſacrificandi cauſa. Porro ne temerario impulſu putentur id facere,iubentur ita præfari,Deum ſibi veniſſe obuiam,ídque iuſſiſſe. Nam occurrendi verbum tantundem valet ac ſponte ſe offerre. Ingemuerant quidem prius, & ſæpius implorauerant fidem & miſericordiam Dei:verè tamen hic fuit voluntarius occurſus, quum præter ſpem omnium ſe liberatorem fore profeſſus eſt. Diximus enim clamaſſe impetu doloris magis quàm exorandi fiducia. Iam ſuggeritur illis prætextus,quo ſuſpicionem & inuidiam à ſe auertant. Neque enim liberi diſceſſus, vnde grauis iactura inſtabat tyranno, vnquam permiſſa fuiſſet facultas. Adde quòd tam æquum poſtulatum negãdo, regio iure imperióque ſe priuauit,quum Deo ſummo regi ſuum honorem eriperet. Etſi enim ſub eius ditione erant Iſraelitæ, non tamen hac lege in eos dominabatur vt Deum iuſto cultu fraudaret. Atqui vtile fuit nonniſi optima de cauſa populum inuito rege egredi, ne in futurum tempus daretur ſubditis quibuſlibet excutiendi iugi libertas. Aliud quidem ſuſpicatus eſt Pharao, nempe meram eſſe fallaciam quod de ſacrificio obtendebant:quia tamen diffidentia hæc ex tyrannide oriebatur, ſatis in eo conuicta fuit eius

ingratitudo, quòd ſibi malè conſcius Deum coli vetuit. Iam quicquid illi in mentem venerit, miraculis tamen quæ verbo addita erant edoctus, ignorare non debuit à Deo profectam eſſe hanc legationem. Si tantùm loquuti eſſent Iſraelitæ, nec interpoſita fuiſſet vlla ſermonis comprobatio, meritò forſan ſibi à fraude cauiſſet: verùm vbi palam oſtendit Deus ſe huius profectionis eſſe authorem, ſéque extra AEgypti fines ſacrificium exigere, ceſſat omnis excuſationis color: atque ita purgatur à calumnia populi diſceſſio. Siquis obiiciat, alienum fuiſſe à Dei natura aſtutè quicquam obtendere, facilis eſt reſponſio, Deum nulla fuiſſe neceſſitate obſtrictum vt tyranno conſilium ſuum patefaceret. Speciem mendacii his verbis fuiſſe incluſam falſò quidam iactant. Nihil enim ſimulare populum ſuum voluit Deus: tantùm (quod iure ſuo poterat) tyrannum celauit quid vltrà facturus eſſet: atque hoc modo impiam eius peruicaciam detexit, ac in lucem prodidit. Denique certamen pro Iſraelitis ſuſcepit Deus, non de terrenis controuerſiis, ſed de religione, cui omnia regum iura cedere oportet. Se autem vocat Iehouam Deum Hebræorum, vt ſciat Pharao huic genti peculiarem eſſe Deum, & formam pietatis ab AEgypti conſuetudine diuerſam: deinde vnum illum eſſe verum Deum, alios omnes commentitios.

19 *Ego autem ſcio quòd rex AEgypti.* Præmunit ſuos Deus, ne repulſam primò cõgreſſu paſſi labaſcant, & deſperatione fracti iniunctum ſibi opus deſerant. Durum quidem hoc auditu fuit, fruſtra ſe expeditionem ſuſcipere: perinde acſi verba apud ſtipitem facerent, quia nulla erat ſpes proficiendi apud aures obſtinatas: ſed longè hac tentatione durius perculſi fuiſſent ſi ex inopinato deprehenſa fuiſſet in rege contumacia. Prædicit ergo Deus nihil verbis ſuis effecturos: ſed ex aduerſo denuntiat ſe admirabili virtute fore ſuperiorem. Sicut videtur eſſe abſurdum, ſuperuacuo labore fatigari miſeros homines, vt cum ludibrio & contumelia repellantur: reſpondeo ſpectaſſe hoc ad exemplum, & vtile fuiſſe ad illuſtrandam Dei gloriam, vt rex humaniter rogatus impiam contumaciam proderet: quia nihil iuſtius fuit quàm extorqueri ab inuito quod iniuſtè negabat. Cæterùm de verborum ſenſu diſſentiunt interpretes. quidam enim vertunt ſicut Hebraicè ad verbum legitur, Neque in manu valida: quaſi diceret Deus inexpugnabilem fore regis ſuperbiam, quia nulla vi aut potentia ſubigetur: ſed contextus alium ſenſum poſtulat, quia mox opponitur remedium, Ego verò extendam manum meam: & ſubiicitur euentus, quòd Pharao plagis tandem domitus populum dimittet. Conuenit etiam grammaticæ ratio: quia Hebræi ולא pro niſi accipiunt. Quanuis igitur Pharao non ſtatim obtemperet, iubet ſuos Deus firmos ſtare & conſtantes: quia velit raræ virtutis ſpecimen in ipſis liberandis edere. Interim ad ſperandum eos hortatur promiſſo felici exitu: quia Pharaonem vi coget ad cedendum.

21 *Et dabo populo huic gratiam.* Hoc etiam liberalitatis cumulo Iſraelitas allicit, vt animoſius contendant ac nitantur: quia alioqui graue fuiſſet cum tanta regis duritie confligere. Ergo non modò libertatem, ſed opum quoque & pretioſæ ſupellectilis copiam promittit. Verùm quia res erat difficilis creditu, AEgyptios infeſtiſſimos populi hoſtes, tam comes & benignos fore vt quicquam beneficentiæ præſtarent, admonet Deus ſui arbitrii eſſe flectere quocunque velit hominũ corda. Facturum igitur ſe pronuntiat vt AEgyptii repente ex lupis fiant oues, & qui ſolebant rapere & vorare, nunc lac ex ſuis vberibus, & lanam ex tergo ſuppeditent. Locus autem hic continet vberem amplámque doctrinam: quoties in nos atrociter homines ſæuiunt, non ſine Dei conſilio hoc accidere, quia momento manſuefacere eos poſſet: dare igitur licentiam eorum ſæuitiæ quia ad nos caſtigãdos vel humiliandos ita expedit. Rurſum hinc colligimus nullos eſſe nobis hoſtes tam immanes & barbaros, quorum ferociam cicurare Deo facile non ſit ac promptum. Hoc ſi nobis verè perſuaſum eſſet, arcano Dei inſtinctu huc & illuc verti hominum corda, non ita expaueſceremus ad eorum odia, minas & terrores, nec eorum metu tam leuiter ab officio deflecteremus. Atque hæc trepidatio iuſta eſt incredulitatis merces, vbi in Dei prouidentia non quieſcimus. Etſi autem noſtrarum partium eſt dare operam vt comiter nobis omniũ gratiam conciliemus, ſciendum tamen eſt, noſtra induſtria non conciliari fauorem, niſi Deus corda inclinet.

22 *Et poſtulauit mulier.* Quibus videtur hæc ditandi populi ratio iuſtitiæ Dei parum cõſentanea, parum ipſi conſiderant quàm latè pateat iuſtitia de qua loquũtur. Fateor eius eſſe proprium, tueri ius ſuum cuique, prohibere furta, damnare fraudes & rapinas. Sed videamus quidnam ſit cuiuſque. Quis ſuum eſſe iactabit niſi quod à Deo datum eſt? & quidem vt precariò poſſideant ſinguli quod Deo placet, cui liberũ eſt ſingulis momẽtis auferre quod dedit. Spoliarunt Hebræi AEgyptios, ſi hi querantur factã ſibi iniuriã, expoſtulent cum Deo quòd ſua beneficia ab ipſis ad alios tranſtulerit. Audiendáne erit hæc querimonia, Deum, in cuius manu ſunt fines terræ, qui pro imperio gentibus fines terminat, qui reges ad inopiam redigit, priuaſſe quoſdã homines ſupellectile & vaſis? Affertur à quibuſdã alia defenſio, quòd nihil alienũ rapuerint Hebræi, ſed debitã ſibi mercedẽ acceperint: quia iniquè adacti fuerãt ad operas ſeruiles, & tenuiter victitauerãt de ſuo. Et certè

æquum fuit aliquo pretio eorum laborem penſari. Sed nihil opus eſt ex Lege communi æſtimare Dei iudicium, quando iam viſum eſt ipſius eſſe omnes mundi copias, vt ſingulis erogat quantū libuerit. Neque tamen hoc modo eum facio exlegem. etſi enim ſupra omnes leges eminet eius potestas, quia tamen voluntas eius certiſſima eſt perfectæ æquitatis regula, rectiſſimum eſt quicquid facit: atque ideo legibus ſolutus eſt quia ipſe ſibi & omnibus lex eſt. Neque etiam ſimpliciter dico, cum Auguſtino, mandatum Dei eſſe de quo non eſt iudicandum, ſed cui eſt obtemperandum, quia nouit quàm iuſtè mandet: ſerui autem eſt obedienter facere quicquid mandat. Verè quidem hoc dicitur, ſed tenendum eſt illud altius principium, quum ſola Dei liberalitate ſinguli poſſideant quod ſuum vocant, nullum eſſe iuſtiorem poſſidendi titulum quàm ex eius donatione. Non dicemus ergo prædatas eſſe mulieres Hebræas quod eas ſumere iuſſit Deus, & quod illis largiri voluit: quia autem nonniſi de ſuo largitus eſt, iniuſtus non cenſebitur. Vbi verti hoſpitam, quidā cohabitatricē poſuūt: nec magnopere ad rem pertinet, quia ex altera voce colligitur permixtos fuiſſe Hebræis AEgyptios. In fine verſus, quia Hebraicè legitur, Ponetis ſuper filios veſtros & ſuper filias veſtras, fere interpretantur omnes Ornare. Ego verò potius arbitror notari magnam opum congeriem: acſi dictum eſſet, Non modò impetrabitis quantum poteritis humeris geſtare, ſed onerabitis etiam filios veſtros & filias.

CAPVT IIII.

TVnc reſpondit Moſes, & dixit, Sed ecce non credent mihi, neque obedient voci meæ: quia dicent, Non apparuit tibi Iehoua.

2 *Et dixit ad eum* Iehoua, *Quid eſt hoc in manu tua? Et dixit, Baculus.*

3 *Tunc dixit, Proiice eum in terram. Et proiecit in terram, & factus eſt ſerpens: & fugit Moſes à conſpectu eius.*

4 *Et dixit* Iehoua *ad Moſen, Extende manum tuam, & apprehende caudam eius. Et extendit manum ſuam, & apprehendit eum: & factus eſt baculus in manu eius.*

5 *Vt credant quòd apparuerit tibi* Iehoua *Deus patrum ipſorum, Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob.*

6 *Et dixit* Iehoua *illi rurſum, Induc nunc manū tuam in ſinum tuum. Et induxit manum ſuam in ſinum ſuum: & ecce, manus eius leproſa quaſi nix.*

7 *Et ait, Reduc manum tuam ad ſinum tuum. Et reduxit manum ſuam ad ſinum ſuum: & poſtquam extraxit è ſinu ſuo, ecce, reuerſa eſt ſicut caro eius.*

8 *Et erit, ſi non crediderint tibi, neque obedierint voci ſigni prioris, credent voci ſigni poſterioris.*

9 *Erit autem, ſi non crediderint etiam duobus ſignis iſtis, neque obedierint voci tuæ: tunc accipies ex aquis fluuii, & effundes in aridam: & erunt aquæ quas ſumpſeris è fluuio, erunt inquam ſanguis in arida.*

1 *Tunc reſpondit.* Recitat hoc capite Moſes quàm cūctāter Deo paruerit, non peruicacia, ſed timiditate. Neque enim, vt ſolent refractariæ beſtiæ, iugū excutit, ſed huc illuc declinat, ne ſibi aptetur. Atque hinc melius perſpicere licet quāta infirmitate laborauerit, vt fides eius propè eſſet ſuffocata. Ab vna quidē parte volūtarius fuit ac propēſus ad obſequiū: ſed quū arduæ difficultates contrà obſiſterent, ex hac lucta emergere nō potuit, donec tergiuerſando effugia omnia tentaſſet. Nec certè eſt cur valde miremur eum ad tēpus reſtitaſſe: quū vix vllū cerneret operæ ſuæ pretiū. Debuit quidē, fateor, vel clauſis oculis pergere quò iubebat Deus, à cuius ſolo nutu pēdere pios omnes cōuenit: debuit nō ex ſuo ſenſu de re incredibili facere iudiciū, ſed ex Dei voce. Nec certè vel fidē abrogauit loquenti Deo, vel impoſitū ſibi onus reiicere voluit: ſed quū ex altera parte diſcrimina cerneret quibus explicare ſe nō poterat, hinc mēs eius diſtracta fuit in diuerſas partes. Nec quiſquā eſt piorū qui nō ſæpe in cōfuſas diſceptationes trahatur, quoties ex intuitu obſtaculorū mētibus offūditur caligo. Fuit igitur in Moſe volūtas & ſtudiū, alacritas autē & conſtantia defuit: quia vt erat debilis, ad obiectas ſibi remoras ſubſiſtere coactus eſt. Ac prudēter diſcernere neceſſe eſt inter timiditatem quæ curſum impedit, & recuſandi audaciam, cui adiunctus eſt contemptus. Multi dum moleſtiam fugitant, ſic retrahuntur ab officio vt obdureſcant in ſua ſegnitie. Qui autem rectè agere cupiunt, quanuis anxietate vel metu in ſpeciem retrocedant, ſimul tamen aſpirant ad vlteriorem progreſſum: deni que ſic alternant vt ſe nunquam prorſus

ſubducant Dei imperio. Videtur quidem Moſes obſtrepere ipſi Deo, & cum eo altercari: ſed hæc ſiue audacia, ſiue ſimplicitas, plus in ſe habuit modeſtiæ quã ſi latebras in ſilentio captaſſet: ſicuti multos diximus tacendo fouere detrectandi licentiam. Hic enim certè fuit ſcopus, vt deinde expeditior eſſet ad pergendum. Angebat ſanctum virum hæc cura, quòd populares ſuos expertus fuerat prauos & fere intractabiles: hac cura ſe exonerans in ſinum Dei, noua promiſſione erigi cupit, vt hoc impedimento ſolutus alacriter currat.

2 *Quid eſt hoc in manu.* Ex more linguæ Hebraicæ fuſius nunc explicat Moſes & diſtinctius proſequitur quod prius ſummatim attigerat de ſignis. Porro in ſignis tribus quæ refert conſideranda nobis eſt analogia. Pedum paſtorale quod in manu geſtabat, proiectum in terram, vertitur in ſerpentem: rurſus in manũ receptum, naturam ſuam recuperat. Mihi non dubium eſt quin docere voluerit Deus, quanuis abiecta & deſpicabilis eſſet Moſis conditio, formidoloſum tamen fore regi AEgypti. Baculus enim ille, paſtoris inſigne erat. Quid autem magis contemptibile quàm prodire ouium cuſtodem è deſerto, & pedum ſuum, quo vix ſe & gregem tueri ſolebat à feris beſtiis, opponere ſceptro potẽtiſſimi regis? Cæterùm admonet Deus, quanuis deſtituatur ſplendore terreno, opibus & potentia, fore tamen horribilem Pharaoni: quaſi diceret, timendum non eſſe ne hominem ruſticanum ſpernat Pharao, vel pro nihilo ducat: quia baculus in ſerpentem conuerſus plus terroris afferet quàm mille gladii. Quòd dicit Moſes ſe perterritum fugiſſe, voluit haud dubiè Deus percellere metu ſeruum ſuum, vt melius æſtimaret ex animi ſui ſenſu qualis futura eſſet Dei virtus ad terrendum ſuperbum illum regem. Hic ergo fuit miraculi finis, non eſſe opus magnis copiis, quia ad conſpectum ſolius baculi expaueſceret Pharao: neque opus eſſe baculum agitari & validè concuti, quia proprio motu & iactatione ſatis incuteret timoris. Altera pars miraculi, quum rediit baculus in priſtinam formam, huc tẽdebat, vt ſciret Moſes, quod hoſti infeſtum ac damnoſum erat, ſibi adiumento & præſidio fore. Idem itaque baculus Moſen inſtruxit fortitudine, hoſtem verò deiecit ac proſtrauit. Quòd autem Dei voci confeſtim obtemperans ſerpentem apprehendere audet, ex obedientia colligitur ſingularis fides: atque etiam clarius ex ſubita mutatione, quòd virulentum & noxium animal, à cuius conſpectu nuper fugerat metu conſternatus, prouocare non veretur, caudam eius premendo. Ergo puſillus animus magnæ fiduciæ capax fuit, & alternis vicibus nunc timiditas, nunc pietas fructus ſuos protulerũt. Atque hoc in primis notatu dignum eſt, præſentia Dei erectum fuiſſe Moſen: ſed quum ad indomita gentis ſuæ ingenia & ſuperbã AEgypti dominationẽ reflecteret oculos, fuiſſe debilitatum. Nunc quæritur fueritne vera & ſubſtantialis conuerſio baculi in ſerpentem: an exterior forma duntaxat fuerit mutata. Ego, etſi nolim pertinacius contendere de rẽ leuis momenti, amplector tamẽ quod magis probabile eſt, non modò fuiſſe obiectam imaginem vel ſpectrum, ſed Deum, qui ex nihilo creauit omnia, dediſſe baculo nouam naturam, & rurſus ex ſerpẽte feciſſe baculum: quod nihilo fuit difficilius quàm vxorem Loth vertere in ſtatuam ſalis. Hoc quum Dei potentiæ promptum ac facile ſit, veriſimile mihi non videtur ſpectris eum luſiſſe. Quòd verò idem imitati ſunt magi, de eorum præſtigiis dicemus ſuo loco. Gen.19.c.26.

5 *vt credant quòd apparuerit.* Non ergo ſemel tantùm Moſi ſpectaculum hoc propoſitum fuit, ſed data quoque poteſtas fuit eiuſdem miraculi ſæpius edendi: tam vt apud Iſraelitas fidẽ acquireret, quàm vt reprimeret Pharaonis audaciam. Quanuis autem abſciſſa ſit oratio, nulla tamen eſt in ſenſu ambiguitas: nẽpe armari Moſen cæleſti poteſtate, quò certa ſit eius vocatio, nec quiſquam dubitet Prophetam eſſe diuinitus miſſum. Hic de vſu miraculorum ex profeſſo differere longum eſſet: hoc breuiter tenere ſufficiat, nonnunquam illa valere ad fidei præparationem, aliquando verò ad confirmationem. Vtriuſque exemplum in baculi conuerſione cernimus, qua magis animatus & erectus fuit Moſes vt robur colligeret, quũ iam Dei promiſſo fidem haberet: Iſraelitæ verò, qui & increduli erant & parum dociles, aptati & ſubacti fuerunt ad credendum. Denique miraculum ianuam fidei aperuit apud Iſraelitas, vt perſuaſi de prophetico eius munere, doceri ſe ſuſtinerent: ipſe autem ad maiorem certitudinem & conſtantiam perductus eſt. Nam quòd altius illud principium repetit de veteri Patrum adoptione, tametſi ad fundandam ſpem redemptionis ſpectabat, non tamen ideo ſequitur fuiſſe præparatos ad recipiendum Moſen, donec authoritas eius miniſterio parta fuit. Quare dixi fidem in illis fuiſſe miraculo inchoatam.

6 *Induc nunc manum tuam in ſinum tuum.* Hoc ſigno edoctus fuit Moſes, quod maximè vegetum eſt areſcere protinus ad Dei nutum, & rurſus quod aridum eſt reſtitui priſtino vigori: denique comprobata fuit illa Pauli ſententia, Deum vocare ea quæ non ſunt tanquam ſint. Hæc Rom. 4.d.6. fuit ſpecies lepræ, quum ex aula relegatus fuit Moſes in deſerta Madian, vbi gregem circumegit per loca teſca & aſpera, inter ſentes & rubos. Poſtquam annos quadraginta ſimilis ſemimortuo tranſegit, quum nulla eſſet in eo dignitas, nullum nomen, quaſi poſtliminio recepit quod amiſerat. Itaque nunc ei promittit Deus ſe quod abſtulerat mox reddi-

turũ. Hæc ſimplex eſt ſigni analogia cũ ſuo effectu,qua cõtẽt⁹ erit modeſtus lector,valere iuſſis aliorũ argutiis. Hoc enim apprimè cognitu neceſſariũ fuit, ſtare & cadere Dei arbitrio cũctos mortales:dum maximè videntur robuſti,marceſcere repente eorũ vires,ac tabeſcere: deinde,ſimulac Deo viſum eſt,in florentẽ & nitidum ſtatum ex deformi & caduco redire. Hoc modo didicit ſanctus vir,ſicuti ad tempus iacuerat obſcurus, quia Dei manu abductus fuerat ab hominum cõſortio,& cõiectus in ſolitudinem:ita non eſſe deſperandũ quin eadem manu fieret nouus homo.Hæc etiã conditio ad totum populi corpus aliquatenus pertinuit: ſed quia melius quadrat Moſis perſonæ,hunc ſenſum retinere præſtat,ne præſentem duntaxat facultatem æſtimans, quia ſordidus eſt paſtor,ſe parem fore diffidat obeundo muneri:ſed decus & fortitudinẽ à Deo expectet. Porro nõ Moſi tantùm priuatim cõſulere voluit Deus,(vt dictũ eſt) ſed eũ aſſerere à contẽptu corã populo, ne exilium quo deformatus fuerat eius ſplendor, gratiã & authoritatem detraheret: ſed,quia Dei vocatio inſtar reſurrectionis in ſancto viro fulgebat,vt ei ſimul conſtaret exiſtimatio & dignitas.

8 *Et erit,ſi non crediderint.* His verbis Deus anſam dubitandi præcidit Moſi : quaſi diceret ſatis eſſe inſtructum & munitum ad vincendã populi peruicaciam,& tamen vt ſupra iuſtam menſuram emineat cumulus,tertium ſignum mox ſuperaddit, vnde Moſes plenam fiduciam concipere debuit, nequid amplius remoræ pio eius ſtudio obſtaret.Hoc porro inſigne eſt documẽtum indulgentiæ Dei,quòd tam liberaliter ſigna ſignis addere dignatus eſt,vt cum populi malitia certaret,donec torpentes forti manu traheret ad credendum. Certè neglecto primo miraculo,indigni erant quibus Deus alterum potentiæ ſuæ ſpecimen proponeret. Miræ igitur patientiæ fuit adhuc inſiſtere ad corrigendam eorum ſocordiam. AEquè etiam clementer hodie tarditati noſtræ ignoſcit : quia vbi minus quàm decebat reuerenter excipimus teſtimonia quibus gratiam ſuam demonſtrat, non vlciſcitur tam fœdam ingratitudinem , ſed noua potius ſubſidia adiungit , quæ noſtræ incredulitati medeantur.Iam verò ſicut duobus miraculis oſtendit Deus potẽtiam quam volebat per manum Moſis exerere , ita hoc tertio docuit qualis erga AEgyptios futurus eſſet. Ac proinde intus & extra confirmatus fuit Moſes cum toto populo. Summa igitur eſt,vbi Deus manum ſuam contra AEgyptios extulerit, adeo nihil illis virium ad reſiſtendum fore , vt munitiones quibus confiſi ſuperbiebant,ſibi aduerſas eſſe ſentiant ac noxias. Scimus quàm multa & varia commoda ex Nilo perciperent. Erat enim regio ab vna parte quaſi oppoſito clauſtro tuta & inexpugnabilis : multi portus mutuo commeatu ad merces exportãdas & importandas gentem ditabant: ex inundatione agrorum fertilitas: denique AEgyptus præcipuam felicitatis ſuæ partem locabat in Nilo.Nunc autem admonet Deus non modò nihil profuturum AEgyptiis,ſed in manu ſua eſſe commoditates omnes vertere in noxas : acſi fluuius ipſe , qui terram ſua irrigatione fœcũdam reddere ſolebat,eam ſanguine fœdaret atque operiret. Quod attinet ad verba; improprìe vox ſigni ponitur pro demonſtratione potentiæ Dei , qua doceri Iſraelitas oportuit , Moſen ſibi à Deo liberatorem eſſe miſſum. Quanuis enim baculus in ſerpentem conuerſus non loqueretur, tamen pluſquam ſonora voce clamabat non fore Deo arduum quod prorſus impoſſibile Iſraelitæ putabant.Alii particulam את ſic reſoluunt,Si non credent voci propter ſignum:ſed altera interpretatio magis genuina. Ratio tamen loquutionis paulo pòſt ſubiicitur, in hac diſtinctione,ſi non crediderint ſignis duobus, neque obedierint voci tuæ:quaſi diceret Deus potentiã ſuam tonare vel clamare in miraculis,vt audientia fiat doctrinæ ſerui ſui.

10 *Tũc dixit Moſes ad Iehouã,Obſecro Domine,ego non ſum vir diſertus,neque à die heſterno,neque nudiuſterti⁹,neq; ex quo loquut⁹ es ſeruo tuo:quoniã ore lẽto & lingua lẽta ego ſũ.*

11 *Reſpondit autem illi Iehoua,Quis poſuit os in homine? aut quis ſtatuit mutum,vel ſurdum, aut videntem,vel cæcum? annon ego Iehoua?*

12 *Nunc igitur proficiſcere, & ego adero ori tuo, & te docebo quæ loquaris.*

13 *Et dixit, Obſecro Domine,mitte per manum per quam mittes.*

14 *Et iratus eſt furor Iehouæ contra Moſen,& dixit, Annon Aharon fratrem tuum Leuitam noui,quòd loquẽdo loquuturus ſit ipſe? Atque etiam ecce egredietur in occurſum tuum,& te aſpiciens lætabitur in corde ſuo.*

15 *Loqueris igitur ad eum,& pones verba in os eius,& ego ero cum ore tuo & cum ore eius, & oſtendam vobis quæ ſitis facturi.*

16 *Et loquetur ipſe pro te ad populum,erítque tibi pro ore, & tu eris illi pro Deo.*

Vel, cum eo. 17 *Et baculum hunc accipies in manu tua,vt facias per eum ſigna.*

10 *Obſecro Domine.* Omnes tergiuerſandi modos captat Moſes,vt onus ſibi impoſitũ auertat:

non quòd imperiũ detrectare in animo ſit,ſed quia grauitatẽ formidat.Viriũ igitur ſuarũ diffidẽtia eum ita lentũ ac trepidũ reddit. In promptu remedium erat, ſtatuere apud ſe,quũ certò ſciret nihil ſe temere aggredi, Deũ,cuius mandato parebat,quantũ ſatis eſſet virtutis ſuppeditaturum. Hoc ergo vitioſum fuit, nõ reiicere in Deum omnes curas, & poſthabita ſua infirmitate,ſperare præter ſpem, Abrahæ exẽplo,qui nõ cõſiderauit corpus ſuũ effœtũ, nec emortuã vuluã Saræ,ſed Deum poſſe credidit præſtare quod promiſerat. Modeſtiæ quidẽ fuiſſet hunc quẽ obtendit defectũ reputare,modò tãtùm ſuppetias à Deo rogaſſet: ſed quum vltrà progreditur,vt immunitatẽ impetret,Deo facit iniuriam,acſi ſeruis ſuis plus imponeret oneris quàm ſint ferendo,vel incõſideratè quiduis mãdaret.Meritò itaque damnatur hæc ſollicita cautio,quãuis aliquid habeat virtutis admixtũ:quia,quæcunque nobis occurrat difficultas,ſolatiũ hoc ſufficere debet,formari & inſtrui à Deo qui nullã ad rem idonei ſunt,quoties eos eligit miniſtros. Timere quidẽ licet in rebus perplexis,modò ne parendi ſtudiũ impediat anxietas : ſed quicquid iniungit Deus recuſare nũquã fas eſt quocunque prætextu.Cæterùm videmus vt quæ minimè apta videntur inſtrumẽta,præcipuè in vſum ſuũ applicet, quò melius refulgeat eius potentia. Poterat Moſen,ſi eo volebat legato vti,facundũ ab vtero creare: ſaltẽ vbi ad opus mittit, correcta balbutie formare eius linguã. Videtur ergo per ludibrium balbo mandare loquendi partes:ſed hoc modo(vt dixi)ſe non aliunde adiutum omnia poſſe oſtendens, gloriam ſuam clarius illuſtrat. In verborũ ſenſu variant interpretes. hoc membrum,Ex quo loquutus es ad ſeruum tuum, quidam amplificandi cauſa additũ fuiſſe putant,quaſi poſt viſionem oblatam impeditior eſſe cœperit Moſis lingua:ſed quum particula גם ter repetatur,ſimpliciter interpretor Moſen ab infantia vſque nunquam fuiſſe diſertum, neque etiam nunc donatum noua eloquentia. Rom.4 d.18.19.

11 *Quis poſuit os in homine*: Hic cauſa exprimitur cur reprehẽſione digna fuerit Moſis cunctatio: nẽpe quòd in propria infirmitate ſubſiſtens non reſpiceret in Deũ, qui nullius humanæ opis indigus,per ſe nullo negotio implet quicquid decreuit,& obſtaculis quæ nos terrẽt ſubactis,adiumenta ſibi pro arbitrio vndecũque aſciſcit.Remorã ex ſua balbutie ſibi obiicit Moſes : reſpõdet Deus ſe vnũ eſſe qui linguas hominũ quas creauit gubernet:itaque quòd alii ſunt elingues,vel muti,alii autẽ prõpti ad loquendũ,diſcrimen eſſe ex mero ſuo beneplacito.Vnde ſequitur,ſubiici eius imperio totam naturã (vt loquũtur) vt media quæ nulla ſũt facilè inueniat:cõtrà verò quæcũque repugnãt impedimẽta longè auertat,vel cogat etiã ſub obſequiũ.Quanquã nõ tãtùm ſibi vim & poteſtatem moderandi vendicat in generali naturæ curſu,ſed docet ex ſpeciali ſua gratia fluere quòd alii ſupra alios eloquẽtia pollẽt : neque id modò,ſed in manu ſibi eſſe miras cõuerſiones, vt diſertiſſimos quoſque obmuteſcere faciat, mutis autẽ linguã expediat ad loquendũ. Nã & experientia hoc docet,qui linguæ agilitate præſtãt,interdũ ſermone deſtitui: rurſum balbos aut tardos incredibili dexteritate agere cauſã vnã, quũ in aliis omnibus deficiat eos facultas. Quũ ergo in manu Dei ſit linguas ſingulis momẽtis vel cõſtringere vel ſoluere, perperã Moſes quaſi deprehenſus hæſit,quia nõ ſuppeteret naturalis facũdia:acſi penes authorẽ naturæ nõ eſſet huius incõmodi remediũ.Verùm ſicuti immẽſam Dei potentiã ſupra omnes qui nobis aduerſantur obices extollere cõuenit,ita rurſus cauendũ ne promiſcuè & ſine delectu huc illuc eam trahamus,acſi noſtris figmẽtis ſubiecta eſſet.Videmus enim pleroſque, dũ nimis audacter ſuſcipiũt quicquid tulit eorũ libido, nequid eorũ impetũ moretur,hunc clypeũ arripere,in Dei manu eſſe omnia media & euẽtus. Atqui hac iactantia indignè profanatur Dei virtus : ideóque nõ poteſt hæc ſentẽtia ritè accõmodari in legitimũ finẽ,niſi præluceat vocatio & mandatũ. Itaque notãda eſt connexio, Proficiſcere quò te mittã:nónne ego ſum Iehoua,qui ſermonẽ,viſum & auditum hominibus largior:Quæ huc tendit vt Moſes liberalitatis diuinæ fiducia ad exequendum munus ſuum ſtrenuè incumbat.

13 *Mitte per manum.* Quòd hũc locũ interpretantur nõnulli de Chriſto,quaſi diceret Moſes eius virtute opus eſſe ad tãti operis magnitudinẽ,coactũ eſt & longè petitũ,& refellitur proximo cõtextu:quia ad hãc precationẽ nõ tãtopere excãduiſſet Deus . De Aharone cur alii dictũ accipiãt nõ video:nihil enim in eorũ cõiectura firmũ eſt,quòd Moſes ſibi fratrẽ prætulerit.Tertius ſenſus magis eſt tolerabilis, vt Deus quẽ ad hoc opus deſtinauit, velut porrecta manu dirigat:quod tãtundẽ valet atque neceſſariis dotibꝰ ornare.Sed tũc relatiuũ vertẽdũ eſſet in genere maſculino. Mihi autẽ,vt tollatur omnis ãbiguitas,fœmineũ genꝰ magis placet,quẽadmodũ etiã reddidi.Neque enim dubium eſt quin Moſes onus ſibi nimis moleſtum & graue in alium quemlibet transferre cupiat. perinde acſi dixiſſet, Quũ tibi innumeri ſint ad manũ quorũ opera vtaris, ex hac copia delige quẽ voles,modò aliũ tibi quæras,ego excuſatus maneã.Subeſt enim inter ipſũ Moſẽ & alios tacita antitheſis, vbi ſe mutilũ eſſe ſubindicans, alios dexteritate,induſtria,agilitate præditos eſſe dicit. Vnde abſurdum fore ratiocinatur ſi Deus manus ad opus bene formatas & paratas reiiciat.

14 *Et iratus eſt furor.* Confirmat hic locus à contrario ſententiã illam,nullũ eſſe Deo gratius ſacrificiũ quàm obedire voci eius:quãdo tã grauiter offẽditur Deꝰ Moſis tarditate, cui tamẽ ſuberat 1.Sam.15.e.22.

ſpecioſa excuſatio. Sed nihil Deo pluris eſt quàm vt verbo ſuo conſtet authoritas, atque vt hoc fræno regi ſe permittant homines. Veniam Deus ſeruo ſuo cunctanti & ad officium ſegni dederat: ſed obſtinatè refragari videns, amplius non parcit. Quo monemur, attentè cauendum eſſe ne, ſi ad tempus nos Deus tolerat, ipſi nobis indulgeamus, quaſi impunè abuti liceret eius patientia. Quanquam hoc ſignum eſt paternæ manſuetudinis, Deum eatenus iraſci vt obiurgatione contentus ſit. Quòd dicit ſe nouiſſe Aharō fore Moſis interpretē, dubium eſt an ab initio ſtatuiſſet eum adhibere ad hoc munus, an verò hoc tandem conceſſerit Moſis diffidentiæ. Verum quidem eſt, Deum nihil agere quod non occulta ſua prouidentia ante mundi creationem decreuerit: ſed aliquādo interueniunt mediæ cauſæ cur hoc vel illud fiat. Vtrūque hîc probabile eſt, vel quòd pronuntiet Deus Aharon iam à ſe delectum eſſe, qui ſecundas partes obeundo Moſi ſit adiutor: vel dicat hoc ſubſidiū ſe concedere Moſis infirmitati. Hoc ſecundū mihi magis placet, Aharon cum indignatione adiungi fratri ſuo comitē, vt pars honoris ad eum transferatur: quando Moſes ipſe retrocedendo ex dignitatis ſuæ gradu deceſſerit. Sed cur Leuitā vocat, acſi de homine incognito ageretur? Reſpondent quidā plures fuiſſe eodē nomine inter Iſraelitas: mihi autem ſimplex hæc ſolutio ſufficit, non vnū quempiā ex genere Iſrael ſocium Moſi promitti, ſed fratrē propinquum: nēpe qui germanus eſſet, vt tam arctum cognationis vinculū magis familiarē vſum afferret. Niſi fortè reſpexerit Deus ad futurā vocationē tribus Leuiticæ. Pactū enim ſuum cum Leui per Malachiam fuiſſe docet, vt poſteri Legis & veritatis cuſtodes eſſent, ac nuntii Dei exercituū. Ita ſenſus optimè quadraret, quòd Deus iræ ſuæ tēperet, dū Moſis detrectatione offenſus, ſumpturus tamē ſit legatū ex tribu illa cui ſacerdotiū deſtinauerat. Porro non vulgaris cōfirmatio additur, quòd Aharon fratri venturus ſit obuiam in deſertū, & eum cum ſummo gaudio excepturus. Perinde enim hoc valuit acſi Deus vna manu ſeruū ſuum ex terra Madian impellens, alteram manū ex AEgypto porrigeret ad eum trahendū. Viſio enim Moſen extrudere debuit ad præceptū Dei exequendum: ſed quia eius pigritiem ſtimulari neceſſe erat, emiſſus fuit Aharon, acſi palam manum ſuam Deus proferret alacritatis excitandæ cauſa. Neque enim vel animi gratia, vel fortuitò, vel inani curioſitate in deſertum progreſſus eſt, ſed certò cognouit Moſes vexillū ſibi diuinitus erectū eſſe ad mōſtrandā viæ certitudinē. Sic Ananiæ occurſu cōfirmata fuit viſio Paulo oblata, nequid ambigeret. Atque hoc quidē Deo extorſit Moſis importunitas, ſed ipſe pro immenſa ſua bonitate ex vitio ſerui ſui elicere voluit gratiæ ſuæ materiā: ſicuti ſolet ex tenebris lucē educere. Gaudiū fratris commemorat Moſi Deus ad exprobrādum torporem: acſi diceret, Aharon ſponte accurret, téque læto & hilari animo excipiet: tu verò mœrore & animi anguſtiis conſtrictus, vel diffidentia attonitus, vix adduceris vt pedem moueas.

Mal. 2. a. 4. — Act. 9. c. 17. — 2. Corin. 4. b. 6.

16 *Et loquetur ipſe pro te.* Immunitatis prætextum diſcutit, loquendi partes fratri aſſignando: neque tamē alterū ſubrogat in eius locū: imò ſibi humaniter tēperat, vt ſerui ſui voto morē gerēs, inuitum tamen honore afficiat. Partitur ergo vices, vt penes Moſen ſit authoritas, Aharon obeat munus interpretis. Ita nullo dignitatis reſpectu præfertur Moſes fratri: quia Dei gratiam in capite non ſecus ac membris conſpicuam fulgere oportuit: quod his verbis exprimitur, Aharon loco oris futurum, Moſen autē loco Dei: quia huius fuit dictare quod ille fideliter referret, ac præſcribere quod ille obedienter ſequeretur. Quo exemplo teſtatus eſt Deus ſe dona Spiritus & ſimul officia diſtribuere pro mero ſuo beneplacito: nec quenquam vel honore vel dotibus excellere niſi pro menſura gratuitæ donationis. Quòd autem minori ſubiicitur primogenitus, & tantùm eius organū in loquendo conſtituitur, quum eius manu & opera complere poſſet Deus quod per Moſen præſtare voluit, quia incomprehenſibile nobis illius iudiciū eſt, ac inſtar profundæ abyſſi, reuerēter ſuſpicere diſcamus. Eſſe in Deum, tātundē valet ac præire vel tenere gubernacula, vel ſummo imperio potiri: ſicut etiam Chaldæus Paraphraſtes vertit, eſſe principē vel magiſtrū. Quòd autē Arriani, vt teſtimonia refellerēt quibus probatur Chriſti diuinitas, hoc loco & ſimilibus abuſi ſunt, nimis infirma fuit calūnia: quia aliud eſt ſimpliciter & ſine adiectione Deū vocari, quàm addita circunſtantia. Scimus enim Dei nomen ad quemlibet principatum impropriè quidem, ſed non ſine ratione, trāſferri, vt Diabolus etiam ipſe vocetur mūdi Deus: ſed vbi veræ deitatis ſit mentio, ſacrum illud nomen Scriptura nunquam profanat.

2. Corin. 4. a. 3.

17 *Et baculum hunc.* Non dubium eſt quin Deus baculum paſtoralem virtutis ſuæ organū eſſe voluerit, quo magis pudefaceret ſuperbiam Pharaonis. Quid enim præter ignominiā & probrū potuit Moſi afferre quòd pedo ſuo paſtorali præ ſe tulit hactenus in caulis & tuguriis oues ſe duxiſſe? Hoc ergo ruſtici & contemptibilis officii inſigne non ſine contumelia oppoſitum fuit regio Pharaonis ſceptro. Laudem verò hac in parte meretur Moſis obedientia, quòd cum non pudet humili & abiecta ſpecie prodire, ſed baculum libenter geſtat, quò ſe in nihilū redigēs, Deum glorificet. Itaque plerunque ſolet Deus in vaſis teſtaceis incomparabiles ſuos theſauros recondere, & eligere infirma mundi vt proſternat quicquid altum eſt & forte. Quòd autem iubetur

Moſes per baculum miracula edere,hinc colligimus externa ſymbola ſæpe adhiberi à Deo dum manu ſua operatur,non vt quicquam deroget ſuæ virtuti,aut quò eius laudem obſcuret,ſed vt palam faciat ſibi totum mundum ſubeſſe, & quæ nullius alioqui momenti ſunt, liberè ſe in vſum aptare quemcunque voluerit.

18 *Profectus eſt ergo Moſes, & reuerſus eſt ad Iethro, ſocerum ſuum: & dixit ad eum, Vadam nunc, & reuertar ad fratres meos qui ſunt in AEgypto, vt videam an adhuc ipſi viuant. Et dixit Iethro Moſi, Vade in pace.*

19 *Dixerat autem Iehoua ad Moſen in Madian, Vade, reuertere in AEgyptum: quia mortui ſunt omnes viri qui quærebant animam tuam.*

20 *Et accepit Moſes vxorem ſuam, & filios ſuos, & ſuſtulit eos ſuper aſinum: & reuerſus eſt in terram AEgypti. Et accepit Moſes baculum Dei in manu ſua.*

21 *Et ait Iehoua ad Moſen, Quum profectus fueris & reuerſus in AEgyptum, vide vt omnia ſigna quæ poſui in manu tua, facias illa coram Pharaone. Ego autem conſtringam cor illius, & non dimittet populum.*

22 *Et dices Pharaoni, Sic dicit Iehoua, Filius meus, primogenitus meus Iſrael.*

23 *Ego autem iuſſi te dimittere filium meum vt mihi ſeruiret: & renuiſti dimittere eum. Ideo ecce ego occidam filium tuum, primogenitum tuum.*

18 *Profectus eſt ergo Moſes.* Mirum eſt cur viſionem qua maximè flecti poterat ſoceri animus ad dandam miſſionem,ſuppreſſerit Moſes. Humanitus enim loquitur, ſibi eſſe in animo fratres ſuos & cognatos reuiſere. Atqui moleſtum fuit eius ſocero carere eius opera, ſedulitate & induſtria,vnde magnam vtilitatem perceperat: minimè verò gratum fuit filiam ſuam & nepotes in alienam regionem dimittere. Fueritne à Deo prohibitus,an metu & pudore retentus tacuerit,incertum eſt. In hanc tamen coniecturam magis inclino, non fuiſſe auſum de ſua vocatione loqui,ne res incredibilis eum mendacii & vanitatis ſuſpectum redderet. Quoniam ergo vocationis ſuæ fidem facere difficile erat,humanitatis officium obtendere maluit. Iethro autem Dei magis inſtinctu quàm excuſatione illa perſuaſus, flexibilem ſe præbuit. Quanquam nō dubito Moſen per quadraginta annos ea ſuæ probitatis dediſſe ſigna quæ omni ſiniſtra opinione eum eximerent. Scimus quantum authoritatis comparet longa experientia: quoniam ergo Moſes tam diu ſe integrum præſtiterat,non potuit ſocer vel à leuitate,vel à fraude & dolo ſibi metuere.Quo exemplo docentur fideles,ſemper dandam eſſe operam vt ſibi bonam exiſtimationem comparent: quia nullum tranſigendis omnibus negotiis melius compendium eſt quàm continuus rectæ & innoxiæ vitæ tenor. Nam vnde tanta moroſitas, dum vult quiſque à ſocio aliquid impetrare, vnde tot remoræ, vnde tot vltro citróque obtrectationes, niſi quia dum quiſque vult ſibi credi,nemo tamen ſua innocentia hoc aſſequi ſtudet? Etſi autem iuſtè ſanctéque viuendo ſoceri animum ſibi conciliauerat Moſes,in ſua tamen vocatione,tam propenſa illius facilitate fuit cōfirmatus. Permiſſio enim plena comitatis & beneuolentiæ nullum moleſtiæ vel ægritudinis ſignum continet.

19 *Dixerat autem Iehoua.* Alii ſententiam hanc contexūt cum proxima, acſi Deus ſeruum ſuū alloquutus eſſet,poſtquam iam à ſocero data fuerat redeundi libertas: ego verò potius arbitror alieno loco inſeri quod antè omiſſum fuerat. Atque hæc repet. io Scripturis ſatis trita eſt. Hoc ergo ſuperioribus adiungit Moſes,ſibi demptum fuiſſe periculi timorem: quia Deus extinctam eſſe cædis memoriam teſtatus eſt. Fuiſſet enim hæc quaſi in primo limine offenſio,ſi putaſſet Moſes crimen illud ſibi obiectum iri: non quòd ſibi male conſcius eſſet coram Deo, ſed quia peruerſis hominum iudiciis repudiatus fuiſſet. Hac igitur etiam in parte eius timiditati nunc medetur Deus, mortuos eſſe hoſtes qui eius vitæ inſidias tendebant affirmans. Fortè tamen hoc nunc ſeorſum commemorat, quod in commeatu petendo potuit tutò exponere. Probabile enim eſt, Iethro, priuſquam viro alienigenæ & incognito filiam locaret, ſciſcitatum fuiſſe de cauſa diſceſſus: quia coniicere promptū erat à patria fuiſſe expulſum qui profugus in deſerto errabat. Quum ergo regis iracundiam ſe fugiſſe confeſſus eſſet,nunc dicit cæleſti oraculo ſe reuocari, & promitti fœlicem reditum. Neque mentitur:quoniam hoc quoque inter alia pollicitus fuerat Deus,nullum ab antiquis hoſtibus inſtare diſcrimen.

20 *Et accepit Moſes uxorem.* Vxorem & liberos ſecum ducendo,haud dubiè Moſes liberè profeſſus eſt in AEgyptum ſe redire,vt illic habitaret. Aſinus autem cui illos imponit,clarè demonſtrat quàm tenuis fuerit eius conditio & quàm curta ſupellex. Neque enim credibile eſt vel pe-

cuniam,vel argentea vaſa,vel pretioſas veſtes reliquiſſe apud ſocerum, vt ſe pauperculum & nudum cognatis oſtenderet.Sed quum ſua inopia & aſpero victu contentus fuiſſet in terra Madian, eandem adhuc ſimplicitatem ſequitur: nec indignè fert vili & probroſo habitu theatrum conſcēdere,in quo emineat eius paupertas, quæ occultata fuerat in deſerto. Notum eſt illud, atque vſu compertum,magis opprobrii verecundia pauperes ad flagitia impelli,quàm fame,frigore & aliis incommodis. Ergo contra grauiſſimam tentationem obduruit Moſes, vbi pro nihilo duxit rideri ac deſpici,quum nihil terreni ſplendoris ſecum ferret. Cæterùm inter baculum Dei & ruſtici deſpectíque hominis ſpeciē omni apparatu vacuam tacita ſubeſt antitheſis: acſi diceret, ſibi non fuiſſe moleſtum reliquis omnibus deſtitui, quandiu ſuppeteret baculus, qui abundè penſabat defectus omnes. Quanquam ergo ſe procerum & vulgi ſubſannationi videbat fore obnoxium, aſinum cum ea quam vidimus ſarcina trahendo: ſatis tamē ſupérque baculo,diuinæ virtutis inſtrumento,ornatum ſe putauit,per quem magnificè triumpharet, pompis regalibus valere iuſſis. Et certè hoc honoris merentur inſignia quibus æſtimari vult Deus ſeruos ſuos, vt nihil ad eorum dignitatem amplius deſideremus. Notandum autem eſt baculi epitheton, quia non Moſis iam ſed Dei appellatur, eò quòd non geſtetur, vt antea,ad gregem ducendum, ſed ad exercendas Dei vices.Nam quum pro ſumma Dei poteſtate miracula ediderit, quicquid ad eorum gloriam ſpectat, Deo verè & propriè tribuitur. Alibi quidem Moſis etiam baculus dicitur: nempe quatenus ſua elogia Deus cum miniſtris communicat à ſe delectis & creatis: ſicuti Spiritus ſui efficacia eos inſtruit.

21 *Quum profectus fueris.* Non recenſuit antehac Moſes numerum ſignorū:verùm ex hoc verſu colligimus,quæcunque poſtea legemus acta eſſe,prius fuiſſe à Deo mandata. Non igitur dubium eſt quin Deus iam ab initio eum admonuerit de toto progreſſu:ne ſuperbiſſimi tyranni pertinaciæ cederet, ac duobus vel tribus miraculis fruſtra editis, baculum ſimul cum munere iniūcto abiiceret. Nunc ergo Deus ad conſtantiam eum hortatur:& quāuis poſt tria vel quatuor miracula indomabilem regis contumaciā ſentiat, vt tamen non reflectat curſum,neque animo debilitetur,ſed ad finem vſque perſeueret. Quare huc ſumma redit, ne primos conatus irritos eſſe cernens,laſſitudine deficiat: nec deſinat fortiter pugnare, donec omnes ſuæ vocationis numeros compleuerit. Porro ne hoc fortuitò accidere putet quòd non protinus victoria potiatur, vel abſurdum eſſe ducat impunè ab homine mortali eludi miracula, quaſi ſua ferocia contra Deum inuictus ſtaret: prædicit ipſe Deus ſe totius huius certaminis fore moderatorem, imò quicquid populi redemptioni aduerſari videbitur, ex arcano ſuo conſilio oriturum. Ita cauſam oſtendit cur Moſi non ſit ceſſandum,donec miracula omnia peregerit: quia oporteat tyrannum magnificè vinci,atque ideo multis ac difficilibus prœliis frangi & conteri, quò ſplendidior ſit victoria. Interea pronuntiat non ſe inuito tam præfractum fore AEgypti regem,acſi non poſſet momēto vno ipſum in ordinem cogere: ſed potius cor eius ſe obduraturum, vt inſaniam violenter proſternat. Verbum quo vtitur Moſes,nunc apprehendere, nunc vi retinere, nunc roborare ſignificat:ſenſum verò commodiſſimè reddere mihi viſus ſum conſtringendi verbo: quia docere haud dubiè voluit Deus ſe ita omnium certaminum quæ Moſi ſubeunda erant,agonothetam fore, vt etiam cor hoſtis gubernet atque ad pertinaciam obduret. Quoniam delicatis auribus aſpera videtur loquutio,eam plurimi molliunt,actum in permiſſionem vertendo. Quaſi verò inter agere & pati nihil ſit diſcriminis:aut quaſi patientiam ſuam ac non magis potentiam Deus commendet.Me certè cum Spiritu ſancto loqui non piget:neque amplecti dubito quod toties in Scriptura occurrit, Deum impios coniicere in ſenſum reprobum,tradere cupiditatibus probroſis, excæcare eorum mentes,& corda obdurare. Atqui hoc modo Deum fieri authorem peccati obiiciunt, quæ deteſtabilis eſſet impietas.Reſpondeo, Deum longiſſimè remoueri à culpa, vbi iudicia ſua exercere dicitur. Ergo ſi excæcatio iudicium eſt Dei,pœnam infligendo in crimen vocari non debet. Quòd ſi ſæpe cauſa nos fugit, meminerimus non abs re Dei iudicia vocari abyſſum profundam,atque ita miremur, non obſtrepamus. Qui verò permiſſionem ſubſtituunt in locum actus,non modò Deum ſpoliant ſuis iudiciis, ſed pro ſua moroſitate graui afficiunt contumelia, non plus ei iuſtitiæ concedendo quàm ſuo ſenſu capiunt.

22 *Filius meus,primogenitus meus.* Hac anticipatione repellit exceptionē qua ſe Pharao tueri poterat,ne populo commeatum daret. Nam in eius ditionem ſponte conceſſerat Iacob cum tota familia: erat ergo libera retinendi eius populi poteſtas qui communi gentium iure ſubiectus erat AEgypti imperio. Quòd ſi ordines diuinitus inſtitutos violare impium eſt, peruerſa videri poterat Moſis poſtulatio,vt legitima ſubiectio rege inuito aboleretur. Quorſum enim tendebat illud de exitu populi,niſi vt regem cogeret ſe proprio iure abdicare? Deus ergo, vt oſtendat nihil ſe iniuſtè ac præter rationem detrahere Pharaoni, priuilegiū opponit, quo ſoluti erāt Iſraelitæ à lege communi.Filios enim ſuos appellans,eos in libertatem vēdicat:quia indignum eſt Deum ipſum,

ſummum terræ & cæli regem filiis ſuis orbari quos adoptare dignatus eſt. Ita obliquè Deus patriam ſuam poteſtatem comparat terrenæ dominationi: quia nihil minus conſentaneum eſt quàm vt mortalis homo cedere ſuo & totius mundi opifici recuſet. Neque tamen hoc generaliter ad quoſlibet fideles trahendum eſt:acſi nefas eſſet ipſos ſubeſſe regibus,quibus temporalis ſeruitus non adimit mundi hæreditatem:ſed tantùm hîc ſingularis prærogatiuæ fit mentio, qua dignatus fuerat Deus Abrahæ poſteros,dominium illis dando terræ Chanaan. Itaque ſimplici filii appellatione non contentus,Iſraelem nominat primogenitum ſuum. Quo elogio haud dubiè reliquis gentibus eum præfert: quaſi diceret eum primogenituræ gradu excellere, & vnum in toto orbe eſſe eximium. Itaque poteſt accommodari hic locus ad Gentiũ vocationem, quas iam in ſocietatem electi populi aſciſcere ſtatuerat Deus,vt tanquam minores natu accederẽt ſuo primogenito. Fateor quidẽ totũ Adæ genus tunc fuiſſe reiectitiũ: ſed quia conditus fuerat Adam ad imaginem Dei, poſteri eius ſemper quodammodo reputati fuerunt inter Dei filios. Etſi autẽ facilè admitto conferri ſanctam Abrahæ progeniem cum gentibus tunc adhuc profanis, & hoc reſpectu vocari primogenitum,quia in gradu ſuperiori emineat:vt tamen firma ſit adoptio, ad vnicum caput Chriſtum venire neceſſe eſt. Tenendum enim eſt illud Pauli, non fuiſſe Abrahæ promiſſam benedictionem in ſeminibus,ſed in ſemine: quia non omnes qui originem traxerunt ex eius carne,reputati ſunt inter filios,ſed qui vocati ſunt:ſicut Iſaac, Iſmaele reiecto, & ſicut Iacob,præterito Eſau. Vocationis autem radix eſt Chriſtus. Ideo quod apud Oſeam de toto populo ſicut hîc prædicatur,Matthæus ad Chriſtum reſtringit:& meritò,quoniam in ipſo ſolo fundata eſt adoptionis gratia. *Gal.3.c.16. Rom.9.b.6. Oſeæ 11.c.9. Matth. 1.c.15.*

23 *Ego autem iuſſi te dimittere.* Non fuit hoc legationis exordium,ſed poſtrema clauſula: quoniam omnibus fruſtra tentatis, de filii morte hominem deſperatum admonuit Moſes. Senſus ergo eſt, obſtinationem tyranni non debere obſtaculo eſſe quominus eum ſubinde vrgeat vſque ad hunc vltimum actum. Itaque præceptum hoc exhortatio fuit ad perſeuerantiam: idque ex contextu patet,vbi commemorat Deus ſe pœnam exigere de obſtinatione tyranni: quia iuſſus populum dimittere,noluerit. Porro quoniam hæc denuntiatio valde dura erat & maximè inflãmare poterat rabiẽ tyrãni, ideo maturè iubetur Moſes ſe parare,ne in ipſo articulo deficiat.

24 *Accidit autẽ in itinere,in hoſpitio,vt occurreret ei* Iehoua,*& quæreret occidere eum.*

25 *Et tulit Sephora* ª lapidem *acutum, & amputauit præputium filii ſui, & proiecit ad pedes eius: ac dixit,Certè ſponſus ſanguinum tu mihi es.* Vel, gladiũ.

26 *Et quum diſcederet ab illo,tunc illa dixit, Sponſus ſanguinum ob circunciſionem.*

27 *Dixit autem* Iehoua *ad Aharon, Vade in occurſum Moſi in deſertum. Profectus eſt igitur,& occurrit ei in monte* Dei,*& oſculatus eſt eum.*

28 *Et indicauit Moſes Aharoni omnia verba* Iehouæ *qui miſerat eum, & omnia ſigna quæ mandauerat ei.*

29 *Perrexit igitur Moſes & Aharon: congregauerúntque omnes ſeniores filiorum* Iſrael.

30 *Et loquutus eſt Aharon omnia verba quæ loquutus fuerat* Iehoua *ad Moſen: fecítque ſigna coram populo.*

31 *Et credidit populus: quia audierunt quòd viſitaſſet* Iehoua *filios* Iſrael, *& quòd reſpexiſſet afflictionem eorum: & ſe incuruando adorauerunt.*

24 *Accidit autem in itinere.* Occurrere hîc accipitur in malã partẽ pro venire ex aduerſo, vel hoſtiliter aggredi: quaſi diceret Moſes Dei manũ ſibi fuiſſe obiectã,quæ iter abrũperet. Qua autẽ forma apparuerit neſcitur: niſi quòd verba ſatis clarè indicãt Moſen de eius ira certiorẽ fuiſſe factũ, vt mortem ſibi propinquam eſſe cognoſceret. Niſi enim oraculo vel per Angelum fuiſſet edoctus, nihil profuiſſet oſtendi periculum quod inſtabat.Neque tamen cauſa exprimitur cur Deum ſibi tam infeſtum ſenſerit: niſi quòd iudicium facere ex contextu licet. Cur enim arrepto lapide vel cultro filium circuncidiſſet Sephora,niſi quòd ſciebat Deum præputio offenſum eſſe? Stultè ergo diuinant quidam Rabini, Moſen hanc in ſe Dei vindictam prouocaſſe, quòd filios & vxorem ſecum traheret,inutilem ſarcinam, & quæ impedimento futura eſſet. De ipſo etiam flagelli genere nimis audacter pronuntiant,graui ſcilicet morbo fuiſſe afflictum,vt de vita periclitaretur. Nobis ſufficiat oblatum fuiſſe terrorem, acſi certa adeſſet pernicies, & ſimul rationem mali fuiſſe oſtenſam, vt de quærendo remedio ſatageret. Nunquam enim (vt nuper diximus) vel ipſi,

vel vxori in mentem veniſſet,placandi Dei cauſa puerum circuncidere. Et paulo pòſt iterum liquebit fuiſſe hoc piaculo quaſi litatum:quia Deus manum ſuam retraxit, & ſuſtulit offenſionis ſignum. Ergo ſine controuerſia ſtatuo vindictam fuiſſe ſumptam de negligentia Moſis, quæ maioribus vitiis erat implicita. Neque enim filii circunciſionem vel obliuione, vel inſcitia, vel incuria duntaxat prætermiſit: ſed quòd expertus eſſet vel vxori vel ſocero eſſe odioſam. Ergo ne eum vxor rixis vexaret,vel ſocer eſſet moleſtus, illis gratificari maluit quàm diſſidiis,vel ſimultatibus, vel turbis occaſionem dare. Interea verò in hominum gratiam Deo parere neglexit. Hæc præuaricatio non leue fuit delictum,quia nihil minus tolerabile quàm Deum fraudare iuſto obſequio,vt mos geratur hominibus. Adiuncta etiam fuit diffidentia & ingratitudo: quia ſi pretium ſuum tenuiſſet Dei gratia, nullo metu ab hoc officio pietatis fuiſſet prohibitus. Diſcamus itaque ex hoc loco, ſacramentis quæ ſigilla ſunt gratiæ Dei, reuerenter vti, ne eorum contemptum ſeuerè Deus vlciſcatur: ac ſimul meminerimus, externam pietatis & cultus Dei profeſſionem, gratius eſſe Deo ſacrificium quàm vt eius colendæ & teſtandæ curam pro nihilo duci ferat. Non quòd moretur ipſe ceremonias,ſed quia gratiæ ſuæ pignoribus, pro vtilitate quæ ex illis percipitur,honorem vult deferri. Ob hanc cauſam apud Corinthios (teſte Paulo) quum ſacra cœna profanaretur graſſata eſt peſtis:quia tam pretioſum theſaurum vilipedi nefas fuit. Notandum autem quòd quum duos filios Moſes duceret,hîc tantùm vnius fit mentio: vnde probabilis elicitur coniectura alterum ex duobus fuiſſe circunciſum. Quidam exiſtimant fuiſſe primogenitum Eliezer:quia non auſus fuerit Moſes tam citò religionem ſuam fateri, & ſibi odium accerſere. Ego autem potius exiſtimo, poſtquam in vno expertus fuerat domeſticos ſibi infenſos,in ſecundo ſuperſediſſe,vt ſoceri vel vxoris indignationem vitaret. Nam ſi temporis ſucceſſu redditus fuiſſet animoſior,non dubitaſſet modò priorem defectum corrigere: ſed domeſticis iurgiis fatigatus ab officio tandem diſceſſit. Quo exemplo monemur, quotidiano Dei auxilio nobis eſſe opus ad robur ſuggerendum, ne langueſcant animi, & paulatim refrigeſcat vel flacceſcat zelus noſter.Multa enim aſſiduè molitur Satan, quibus ſtudium noſtrum vel frangat, vel retardet. Ergo quiſquis cupit toto vitæ curſu ſe Deo probare,arma & vires comparet ad obeundam hanc militiam. Nam ſi Moſi defuit conſtantia, nos æquè vel etiam magis ad eundem lapſum erimus procliues,niſi Dominus Spiritu ſuo nos fulciat.

1.Cor.11.d.18.

25 *Et tulit Sephora lapidem.* Quia perperam has partes ſibi ſumpſit mulier, diuinant quidam ex Rabinis abſente marito id eſſe factum:ſed repugnat contextus: ideóque non dubito quin tumultuariè(vt fieri ſolet in metu & rebus trepidis)arripuerit vel cultrum,vel lapidẽ. Timor enim mentem eius excæcauerat, nequid conſideratè ageret. Moſes etiam potuit præ anxietate iacere attonitus. Certè non rite circunciſus fuit puer: & tamen officium temere ſuſceptum Deo placuiſſe,ex euentu patet:quia continuò pòſt additur Deum à Moſe diſceſſiſſe.Ego enim ſic interpretor,ceſſaſſe vel remotum fuiſſe Dei flagellum:quia tam Moſis quàm Sephoræ pœnitentia,quanuis præpoſtera,mitigatus erat. Non quòd ſimpliciter Deo probetur mutila obedientia,ſed ſecundum quid,per indulgentiam interdum grata eſt. Sic impio regi Achab,quũ ad tempus humiliatus eſſet, propter fictas lachrymas remiſſa fuit pœna. Quũ ergo Sephora quæ marito aduerſata fuerat,propriis manibus filiũ circuncideret,quãuis nondũ ſeriò reſipuiſſet,Deus tamẽ ſubacta illius ſuperbia contentus fuit,vt deſiſteret à Moſe perſequendo.Quanquam hoc in exemplum trahi non debet:quaſi hypocritæ pœnitentiæ ſigna dando,Deum ſemper exorabilẽ reperiant. Quin potius interdum,quoad pœnam infligendam, clementer ignoſcit indignis, vt hac facilitate nos ad veram & ſynceram pœnitentiam inuitet. Teneamus ergo, veniam datam fuiſſe perturbationi Sephoræ & Moſis ſtupori: dum temere illa ad filium circuncidendum prorupit, non arrogantia,ſed vt Deo perniciem minitanti cederet. Quo refellitur eorum inſulſitas qui hoc colore fucare volunt muliebrem baptiſmum.Nam ſi mortis impendeat diſcrimen infantibus,ideo contendunt rite à fœminis baptizari poſſe,quia Sephora filium circuncidit. Atqui præſente viro, mulierem fore legitimam baptiſmi miniſtram, ne ipſi quidem concedent. Peruerſè igitur ex actu confuſo & turbulento regulam ſtatuunt.

1.Reg.21.g.29.

26 *Proiecit ad pedes.* Verbum נגע quod alii vertunt tenuit, tranſitiuè rectius accipitur. Etſi enim aliqua ex parte,vt cogebat neceſſitas,ſe Deo ſubiecit Sephora,tamen impetu iracũdiæ percita contra maritum exiluit. Odioſè enim exprobrat ſponſum eſſe ſanguinarium. Vnde perſpicitur quàm longè à pio obediendi affectu abfuerit: quando non alia de cauſa impotenter fertur contra maritum, & iracundiam ſuam euomit,niſi quia Deus filii circunciſionem ab ea extorſerat.Quidam putant materno dolore impulſam,vel miſericordia,hoc dixiſſe filio:ſed nimis violenter torquent verba. Quare ſatius eſt tenere quod genuinum eſt,expoſtulaſſe cum marito: quia illius vitam iactura ſanguinis filii ſui redemerat.

27 *Dixit autem Iehoua ad Aharon*. Quum ex temporis longitudine colligere poſſet Aharon fratrem in exilio eſſe mortuum, nunc de vita lætum ex ore Dei nuntium accipit: neque id modò; ſed etiam in ſpem erigitur ſingularis gratiæ. Quanquam enim non explicat Deus articulatè quid facere decreuerit ac paret, oraculo tamen ſuo rarum aliquid & inopinatum promittit. Cæterùm notanda eſt præciſa iubendi ratio, quia de redemptione verbum non fecit Deus, ſed fratris iunioris diſcipulum eſſe voluit. Et quanuis ſua promptitudine oſtenderet ſummum parẽdi ſtudium & ardorem, Moſi tamen lento, dubitanti, vacillanti & propè ignauo æquatus non eſt: ſed ab eo iuſſus eſt diſcere conſilium Dei. Tantùm ne ambigeret de ſua & fratris vocatione, edoctus viſione cœleſti fuit Deum eſſe totius actionis authorem: quod ad vocalis doctrinæ commendationem valet. Tametſi enim Aharon Dei legatus & Spiritus ſancti organum fuit, videmus tamen non fuiſſe immunem ab ordinaria ſubiectione, vt ſcilicet Deum mortalis hominis ore loquentem audiret. Itaque ſiquos piget doceri intermedia hominis voce, indigni ſunt quibus ſe Deus doctorem ac magiſtrum præſtet. Nam paulo pòſt ſubiicitur, Moſen narraſſe quicquid habebat in mandatis, & quanta virtute ad miracula edenda inſtructus foret. Aharon verò ipſe, licet ætate maior, fratrem quem ſciebat Dei eſſe Prophetam, non ſolùm veneratus eſt, ſed quaſi Angelum vltro ſibi præfecit. Oſculum ponitur tanquam agnitionis ſignum, quo fidei ſuæ certitudinem teſtatus eſt.

29 *Perrexit igitur Moſes & Aharon.* Breuiter hîc recitatur quanta fide & religione exequuti ſint duo fratres mandata Dei. Seniores populi conuocant, quia immenſa multitudo (vt dictum eſt) in vnum locum cogi non poterat. Deinde certare volebat Deus non tumultuoſo & confuſo plebis clamore, ſed miraculis cæleſtem potentiam cum graui moderatione ſpirãtibus. Iterum verò obſeruatu dignum eſt, Aharon ſubſtitui qui Moſis vice verba faciat. Nam ſi Moſi obſtabat linguæ tarditas, cur non ad eum dirigitur ſermo? Quorſum hic circuitus, vt promulget apud populum non quod audiuit ipſe directè, (vt loquuntur) ſed mediatè per manum fratris accepit: niſi quòd Deum oblectat ordo iſte ad probandam ſuorum fidem? Vt certè vero examine cognita fuit manſuetudo & modeſtia Aharon, dum ex fratris ore pendere grauatus non eſt: deinde ſeniorum etiam docilitas, dum paſſi ſunt de manu in manum ſibi tradi Dei mandata, nec curioſè ſcrutati ſunt cur non rectà ipſos alloqueretur Deus, vel è cælo tonaret. Quanquam adiuti etiam fuerunt miraculis: quia ſic obſtupuerant in ſuis malis vt nihil alioqui momenti haberet apud ipſos nuda prædicatio.

31 *Et credidit populus.* Vel eſt ſynecdoche in nomine populi, vel ſignificat Moſes, poſtquam vulgata fuit fama, omnes vno conſenſu amplexos fuiſſe miſſum de redemptione ſua nuntium. Prior ſenſus magis arridet, partem pro toto poni: quia mox ſubnectitur ſolennis adoratio. Cæterùm quàm fluxa & erratica fuerit hæc fides, ſuo loco poſtea videbimus: certè viua radice caruiſſe, ex incõſtantia & leuitate patuit. Sed nouum non eſt, Credendi verbum ad propenſam facilitatem impropriè transferri quæ momento euaneſcit. Sicuti etiam Chriſtus fidem in multis temporalem eſſe docet. Credidit ergo populus poſtquam audiuit ſuas afflictiones reſpici à Deo: quia ſermo ille fidem & authoritatem obtinuit. Sed talis fuit credulitas quam facilè diſcuteret aduerſus quilibet flatus, ſicuti accidit. Docet autem hic locus nihil magni eos præſtare, nec magna laude eſſe dignos qui cupidè vel procliui affectu recipiunt quod Dei nomine proponitur, niſi fides eorum cordibus penitus infixa, fortiter tentationum inſultus ſuſtineat. Alii ſecus diſtingunt, nempe quòd populus crediderit, & poſtquam audiuit opem ſuis malis paratam eſſe, Deo egerit gratias. Rectè tamen copula in particulam expoſitiuam reſoluitur, hoc ſẽſu, Populus quũ audiſſet quod referebat Aharon, credidit. Viſitatio Dei hoc loco effectum in ſe continet: quòd ſcilicet Deus ſuppetias ferre vellet miſerè laborantibus. Adoratio autem teſtimonium fuit gratitudinis: quia non ſatis fuit ſingulos tacitè apud ſe reputare Dei beneficium, niſi palam quoque pietatem ſuam monſtrarent. Non quòd magnopere requirat Deus externos ritus, ſed quoniam vtilia ſunt infirmitatis noſtræ adminicula: & æquum eſt non animum modò, ſed etiam corpus in Dei cultu exerceri. *Marc. 4.b.15.*

CAPVT V.

Poſtea venerunt Moſes & Aharon, & dixerunt Pharaoni: Sic dixit Iehoua Deus Iſrael, Dimitte populum meum vt feſtum diem celebrent mihi in deſerto.

2 *Et dixit Pharao, Quis eſt Iehoua, vt obediam voci eius dimittendo Iſraelem? Non noui Iehouam, atque etiam Iſraelem non dimittam.*

3 *Tunc dixerunt, Deus Hebræorum occurrit nobis. Ergo eamus iter trium dierum in deſer-*

*tum, vt ſacrificemus Iehouæ Deo noſtro, ne fortè *irruat in nos peſtis vel gladius.*

Vel, Pernicies aut gladius occurrat.

4 *Dixit ad eos rex AEgypti, Vtquid Moſes & Aharon abſtrahitis populum ab operibus ſuis? Ite ad labores veſtros.*

5 *Et dixit Pharao, En multi nunc populus terræ, & vos ceſſare facitis eos à laboribus ſuis.*

1 *Poſtea uenerunt Moſes & Aharon.* Hîc iam exponere incipit Moſes quot & quàm magnif. documenta ſuæ virtutis ediderit Deus in liberando populo. Nam quum in rege indomabilis eſſet ſuperbia, furor & obſtinatio, clauſæ erant omnes viæ, niſi mirabiliter ac variis modis fractus eſſet. Poterat quidem Deus eum ſolo nutu ſtatim profligare, vt etiam ad ſolū Moſis conſpectum exanimis caderet: ſed primò voluit (vt antè attigimus, & poſtea ipſe exprimet) virtutem ſuam clarius patefacere. Nam ſi vel ſponte ceſſiſſet Pharao, vel nullo negotio victus foret, non tam illuſtris fuiſſet victoriæ gloria. Voluit ſecundò hoc monumentum extare rari ſui erga electum populum amoris: quia tam ſæpe ac tam validè cum potentiſſimi regis pertinacia certādo, quanti Eccleſiam ſuam faceret non obſcurè probauit. Tertiò voluit ſeruos ſuos in omnes ætates aſſuefacere ad tolerantiam, ne liqueſcant animis ſi non protinus eorum votis reſpondeat, vel non ad ſingula momenta ſuccurrat eorum miſeriis. Quartò oſtendere voluit contra omnes Satanæ conatus & munitiones, contra impiorum amentiam & omnia mundi impedimēta manum ſuam ſemper fore victricem: ne dubitemus, quicquid nobis contrarium cernimus, tandem ab eo expugnatum iri. Quintò voluit, detectis Satanæ & magorum præſtigiis, Eccleſiam ſuam magis attentam reddere, vt ſibi à talibus inſidiis ſedulò caueat, & contra omnes errorum machinas inexpugnabilis maneat eius fides. Poſtremò voluit Pharaonem & AEgyptios conuincere, nequo ignorantiæ prætextu excuſabilis eſſet eorum amentia. Simul etiam ſub hoc typo nobis mōſtrare voluit quàm horribilis cæcitas occupet reproborum mētes, vbi eas Spiritus ſui luce deſeruit. Hæc in ſerie narrationis prūdenter obſeruanda erunt, ſi cupimus ex ea proficere. Vt difficiles ſunt regum acceſſus, nec quemlibet ex vulgo admittere dignantur, oportuit Moſen & Aharon non vulgari confidentia eſſe præditos, quum Pharaonem liberè aggreſſi ſunt. Odioſa enim & offenſionis plena erat legatio, vt iter tridui facere extra AEgypti fines populo permitteret: quia dubium non eſt quin obrepſerit ſuſpicio, qui dimiſſi eſſent non amplius fore ſuæ ditionis, atque ita partem terræ incolis exinaniri. Moſes tamen & Aharon Dei mandatum perferre non verentur: in quo hoc quoque aſperum erat lautis & faſtuoſis regis auribus, quòd vni Deo Iſrael aſſerebant deitatis gloriam. Nam ipſum vocando Iehoua, deos qui in AEgypto colebantur, fictitios & hominum arbitrio creatos eſſe intelligūt. Quod affirmat Deus ſe populum vocare in deſertum vt feſtum diem celebrent, quanquam non aperit tyranno ſuum conſilium, diximus tamen alibi nullam eſſe ſimulationem in hoc prætextu. Verè enim placebat Deo ſibi offerri in monte Sinai ſacrificium gratiarum actionis, & ita ſeparari à gente polluta cui permixti fuerant. Et certè ſtomachum tyranno mouere voluit, totam AEgyptum ignominiæ damnando, quòd puri cultus capax non eſſet. Nulla autem lege aſtrictus fuit ad liberationem apertè declarandam: quin potius vt virus impietatis eliceret ex tyranni animo, nihil petiit in populi ſui commodum, ſed cultum ſibi debitū exegit. Verbum quo vtitur Moſes, propriè diem feſtum agere ſignificat, ſed appendices etiam complectitur: ideóque per ſynecdochen hîc accipitur, vt etiam aliis locis, pro Deum colere ſolenni ritu.

2 *Et dixit Pharao, Quis eſt Iehoua.* Tantum dementiæ in homine mortali fuiſſe vix credibile eſt, vt Deum tam proteruè ſpernendo, quaſi in cælum conſpueret. Sed notandum eſt, tyrannum ſuperſtitionibus deditum ita inſultaſſe Deo Iſrael, vt maximè pium ſe putaret erga falſos deos. Nā quòd nomē Iehoua cōtumelioſè iactat, reſtringi debet hæc ſubſānatio ad Moſis ſermonem: quaſi diceret, Quid mihi opponis ſpectrū incognitū ſub titulo Dei æterni, acſi nullus eſſet apud nos Deus? Sic Pilatus, quum Chriſtus diceret ſe & in hoc natum eſſe & veniſſe in mundum vt teſtimoniū redderet veritati, ironicè nec ſine ludibrio interrogat, Quid eſt veritas? Denique non viſus eſt ſibi Pharao facere Deo iniuriam, quum numen prodigioſum, vt putabat, faceſſere iuberet. Neque tamen ad excuſationem valuit error, qui ex furioſa audacia & Dei contemptu oriebatur. Eſto, noluit ſuis idolis quicquam detrahere, atque ita imaginatus eſt ſe religione defungi. Atqui tam ſecurè reſpuere veri Dei nomen, & ſannis etiam exagitare, nimis craſſa fuit impietas. Similem dementiam animaduertere in omnibus idololatris licet: quia inebriati ſuis erroribus Deum audacter ſubſannant, nec dignantur de ipſo inquirere. Clamant hodie Papiſtæ nos obtrudere mundo nouum Deum, & ſibi plaudentes in craſſiſſimis deliriis, quicquid docemus de pietate, damnare non dubitant: non quòd perſuaſi ſint rectum ſe tenere Dei cultum: ſed ſponte cæcutiunt, vt impunè eludant ſacram Dei maieſtatem, ſtupore obruant conſcientias, & mortife-

Ioh.18.g.38.

rum ſoporem ſibi concilient. Acuti etiam & faceti ſibi videntur dum nouitatem doctrinæ noſtræ ſuis dicteriis inceſſunt: quum tamen ſatis perſpicua ſit eius veritas, ſi modò aperirent oculos. Epicurei etiam (qua labe nunc refertus eſt mundus) quanuis petulanter deſpument aduerſus Deum, ſemper tamen offundunt aliquas nebulas, ſub quibus lateat deteſtabilis eorum furor. Obtendunt enim, in tanta opinionum varietate vix poſſe diſcerni quiſnā ſit Deus, vel quid iubeat. Summa tamen huc redit, nequid ſit ipſis negotii cum Deo, & tamen iocoſè diluant impietatis dedecus: acſi liberum ipſis eſſet repudiare quod ſcientes ignorant. Poſtquam verò obliquè deriſit Moſis legationem quaſi rem ludicram, apertius & maiore contumelia ſuperbiam ſuam euomit, ſe pro nihilo ducere Deum illum cuius nomine eum Moſes & Aharon terrebant.

3 *Tunc dixerunt, Deus Hebræorum.* Pergunt in ſua legatione Moſes & Aharon, nec tyranni ſuperbia minuit vel debilitat eorum animos, quominus vnico Deo qui ſe peculiariter illis adiunxit, gloriam ſuam aſſerant. Et certè hòc fidei proprium eſt, calcare omnem mundi altitudinem: ſicuti Dei veritas omni terrena excellentia ſuperior eſt. Neque enim magis liberè refutare poterant impiam & ſacrilegam vocem illam, Non noui Iehouam, quàm dum rurſus aſſeuerant verum Deum gentis ſuæ eſſe præſidem, ídque viſione certa eſſe patefactum. Comminatio addita Pharaonem admonet non inultam fore eius contumaciam, ſi populum à Dei cultu prohibeat. Nam ſi vindictā ſumpturus erat Deus de populo qui inuitus retinebatur, quomodo impunè euaderet qui ex profeſſo contra Deum certabat? Quum ergo ſibi perniciem inſtare commemorant niſi vocantem ſequantur Deum, Pharaoni ſubindicant vt ſibi caueat à maiori clade.

4 *Dixit ad eos rex AEgypti.* Mirum eſt regem faſtu turgidum non atrocius ſæuiſſe in ſeruos Dei, quos ſeditionis authores eſſe ducebat. Nec verò dubium eſt fuiſſe cohibitum Dei fræno ne ad cædem mox proſiliret. Quanti ſua referre putet populum in AEgypto manere, pertinacia in exitu negando clarius poſtea oſtendet: quî fit igitur vt verborum obiurgatione contentus ſanguini parcat: niſi quòd oppoſito defenſionis ſuæ clypeo Deus ſeruos ſuos protegit? Duriter quidem eos increpat, & quibus reliquum populum premebat laboribus, eos addicit: ſed quum ſatis notum ſit, tyrannis nunquam ſatiſfacere mediocrem rigorem, ſub Dei cuſtodia tutam illorum fuiſſe ſalutem colligimus, qui alioqui centies perituri erant. Cæterùm quòd reos facit tumultus, diſcamus eorum exemplo probra & falſorum criminum obiectiones patienter ſufferre: modò freti Dei mādato probè nobis conſcii ſimus iniuſtè nos grauari. Proximus verſus, vbi dicit multum eſſe terræ populum, ad crimen exaggerandum pertinet: tum quia grauiorem afferant iacturam bono publico, quàm ſi paucos ab opere abſtraherent, deinde quòd magnum populum concitando plus creare periculi conentur.

6 *Et præcepit die illo Pharao exactoribus qui erant in populo & præfectis eius, dicens,*

7 *Non continuabitis in danda palea populo ad conficiendos lateres, ſicut heri & nudiuſtertius: ſed ipſi eant, & colligant ſibi paleas.*

8 *Sūmā verò laterū quā ipſi fecerūt heri & nudiuſtertius, imponetis eis: nō minuetis ex ea: nam quia ocio remiſſi ſunt, propterea ipſi clamant, dicentes, Eamus, ſacrificemus Deo noſtro.*

9 *Aggrauetur ergo ſeruitus ſup viros, in qua ſe exerceāt, & nō attēdāt verbis mēdacib⁹.*

10 *Tunc egreſſi ſunt exactores populi & præfecti eius, & dixerūt populo, Sic dicit Pharao, Ego non do vobis paleas.*

11 *Vos ite, colligite vobis paleas, vbicunque inueneritis: quia non eſt imminutum quicquam ex opere veſtro.*

12 *Diſperſus eſt ergo populus per totam terrā AEgypti, vt colligerent ſtipulas pro paleis.*

13 *Et vrgebant eos exactores, dicēdo, Perficite opera veſtra, penſum diei die ſuo "perinde acſi adeſſent paleæ.* Vel, Sicuti quum erant paleæ.

14 *Et cæſi ſunt præfecti filiorum Iſrael, quos conſtituerant ſuper ipſos exactores Pharaonis, dicendo, Quare non abſoluiſtis penſum veſtrum in lateribus conficiendis, ſicut heri & nudiuſtertius, ſicut antea ita hodie?*

15 *Et venerunt præfecti filiorum Iſrael, & conqueſti ſunt apud Pharaonem, dicentes, Cur ſic agis cum ſeruis tuis?*

16 *Palea non datur ſeruis tuis, & dicunt nobis, Lateres facite: & ecce, ſerui tui percutiuntur, & improbè agitur cum populo tuo.*

di.

17 *Qui ait, Vos ocio remiſſi eſtis, ocio remiſſi: ideo dicitis, eamus ſacrificemus Iehouæ.*
18 *Nunc igitur ite, operamini: & paleæ non dabũtur vobis, & ſummã laterum reddetis.*

6 *Et præcepit.* Ex ſerie hiſtoriæ certius colligere licebit hos præfectos & exactores ex filiis Iſrael fuiſſe ſumptos. Quanquam fuiſſe quoſdam AEgyptios antea legimus: ſed vt ingenioſi ſunt tyranni in ſuis commodis, pro ſua vafricie cauere voluit Pharao ne qua eſſet immunitas, ſed omnes ad vnum vicibus ſuis ad onus traherentur. Nam AEgyptios in turba latere quidam poterant: vbi verò Iſraelitis datum fuit negotium, familiaris notitia eos detexit, ne cui eſſet immunitas. Porro veriſimile eſt apud hos præfectos depoſitam fuiſſe paleam quam per decurias vel ſingulis diſtribuerent: onus ergo duplicat hoc modo, quia iubet paleam colligere qua lateres coquantur. Quemadmodum autem ille dicit monoſyllaba eſſe regum edicta, præciſis verbis oſtendit Moſes tyrannidis violentiam. Cæterùm hic locus docet, quum nos reſpicere inceperit Deus vt malis noſtris opem ferat, hac occaſione interdũ moleſtias creſcere, quæ nos durius premant. Ita quum Iſraelitis profeſſus eſſet ſe fore redemptorem, grauior illis moles incubuit dum ad ſolitas exactiones addidit tyrannus vt colligerent ſibi paleam. Sic enim Deo fidem ſuorum probare libet: & ſic eorum animos terræ nimis affixos in ſublime attolli conuenit, dum gratiæ ſibi promiſſæ fructum non extemplo percipiunt, imò dum nihil ſentiunt aliud ex Dei fauore ſibi afferri quàm vt deterior ſit ipſorum conditio. Hoc meditari valde nobis vtile eſt, quò æquius & placidius feramus cruce nos & rebus aduerſis ad amorem & ſtudium bonorum cæleſtium ſtimulari. Hodie multis Euangelium odium conflat, alios priuat ſuis deliciis, aliis abrogat honorem, aliis iacturam affert bonorum, alios carcere, alios exilio multat, quoſdam rapit in vitæ diſcrimen: deinde quo magis ſuam potentiam exerit Deus, ex altera parte accenditur Satanæ rabies, & atrocius ſæuiunt impii. Hoc ſcandalum nos grauiter concuteret, niſi hoc exemplo admoniti ſciremus tanti nobis debere eſſe inæſtimabilem gratiã quæ in Chriſto offertur, vt præ ipſa ſúſque déque nobis ſint diuitiæ, honores, & quicquid inter mortales expetitur: quælibet etiam incommoda deſpicere moleſtum nobis non ſit.

9 *Aggrauetur ergo ſeruitus.* Quanuis ſciret Pharao immaniter ſe tractare miſeros Iſraelitas, qui debuerant benignè & clementer tanquam hoſpites accipi, tamen otio eos abuti dicit, & ideo tumultuari quia eis nimium indulgeat. Sic poſtquam tyrannis excidit æquitatis ſtudium, nullus eſt iniquè agendi modus, & querimoniis adeo non flectuntur ad miſericordiam, vt crudelius inſoleſcant. Et his flabellis eos incitant adulatores, nunquam quietos fore ſubditos niſi ſub onerum grauitate deficiant: optimum hoc eſſe dominandi compendium, ſic eos opprimere vt ne hiſcere quidem audeant: ſi fremant vel obmurmurent, durius eſſe vrgendos, vt obdureſcant ad ſeruitutem, quaſi contracto collo. Itaque nihil iniuriis & contumeliis faciunt reſiduũ, donec penitus miſera plebs ſuccubuerit. Petulantius deinde inſultat, quum ſe plus onerum dicit imponere, ne confidant verbis mendacibus. Quænam verò illa ſunt, niſi quòd aſpirant ad cultum Dei? Ergo vnà cum tyrannico faſtu impietatẽ deſpumat. Neque hoc ſolùm Pharaoni propoſitum fuit, crepare talem blaſphemiam in Deum, ſed Satanæ artificio inſtigatus fuit ad labefactandam Eccleſiæ fidem. Eodem impulſu Rabſaces iactabat Ezechiam verbis inanibus decipere populum, quia iubebat ſperare in Deo viuo. Nec deſinit Satan eadem machina fideles impetere, perinde acſi fallacia eſſet & vanitas quicquid promittit Deus.

Eſa.36.c.7.

12 *Diſperſus eſt ergo populus.* Hæc circunſtantia demonſtrat quàm iniquè afflicti fuerint, quibus labor ſupra vires fuit impoſitus. Vt lateres conficerent, oportuit ſaltem eos in certo loco manere: non ſuppetit illis palea ad lateres coquendos: coguntur ergo huc & illuc dilabi, & ſtipulam in remotis AEgypti partibus colligere, qua loco paleæ vtantur. Vtrunque præſtare non poterant: perinde igitur fuit acſi falſo prætextu & calumnia, criminis occaſionem captaret ad eos damnandos. Qualiter hodie videmus Chriſti hoſtes ſubinde excogitare grauiſſimas quaſque pœnas, quibus cogatur miſera Eccleſia ad pietatis abnegationem. Pharaonis enim conſilium fuit Moſen & Aharon procul abigere, ne de exitu populi verbum amplius facerent: quo voto potitus, aliquid haud dubiè ex tam immani ſæuitia remiſiſſet. Quia verò non ceſſabant illi, extorquere per duros cruciatus à populo voluit vt illos abigeret, vel ne aurem præberet Dei mandatis. Etſi autem ſatis ſibi conſcius eſt nullam eſſe ignauiæ culpam in populo, ſed ideo non reddi ad numerum lateres quòd miſeri, qui prius dimidia laboris parte ægerrimè defuncti fuerant, nunc ſi intendant neruos omnes, non tamen erunt oneri tolerando, atque ita videt eos prorſus ſuccumbere, tamen exprobrat quòd otio luxurientur. Nempe vt repudiato Moſe, ſpei diuinitus ſibi oblatæ valedicant ac renuntient. Et quia acerbius eos torquere non poteſt niſi occidat, præfectos cædi iubet, vt eorum verberibus totum vulgus magis expaueſcat. Denique quos videbat nimis firmos ſtare, vltima deſperatione frangere voluit. Quicquid excuſationum afferant præfecti ipſi, ſurdo canunt fabulam. Nam quia ſemel decreuit populum obruere, donec aboleuerit

omnem Dei memoriam, nihilo maior eſt in eo miſericordiæ ſenſus vel humanitatis quàm in lapide.

19 *Et viderunt præfecti filiorum Iſrael ipſos in miſeria, dicendo, Non minuetis ex lateribus veſtris opus diei die ſuo.*

20 *Et occurrerunt Moſi & Aharoni, qui ſtabant in occurſum eorum quum ipſi egrederentur à Pharaone.*

21 *Dixeruntque ad eos, Videat Iehoua ſuper vos, & iudicet, qui fœtere feciſtis odorem noſtrum in oculis Pharaonis & in oculis ſeruorum eius, tradendo gladium in manum illorum ad occidendum nos.*

22 *Tunc reuerſus eſt Moſes ad Iehouam, & dixit, Domine, cur malum intuliſti populo huic? cur miſiſti me? Nam ex quo veni ad Pharaonem vt loquerer in nomine tuo, malo affecit populum hunc: nec liberando liberaſti populum tuum.*

19 *Et viderunt.* Quidam vocem Hebraicam רע pro mœrore accipiunt, referentes tamen ad populum: acſi dictum eſſet, Viderũt præfecti populum mœſtum, vel triſtitia deiectum, quum regis mandata exponerent. Verùm ſimplicior (meo iudicio) ſenſus eſſet, vidiſſe nullũ eſſe remediũ malis, nec poſſe eximi ab illa dura ſeruitute cui addicti erant. Exponunt etiam quidam præfectos ipſos ſenſiſſe ipſo experimento, poſtquam à rege tam inhumaniter repulſi fuerant, quàm infœlix eſſet ſua conditio. Ego tamen, ſi alterutrum eligere oporteat, magis probarem quod prius retuli, ipſos cõdoluiſſe publicæ calamitati, nullam tamen ſpem exitus vidiſſe. Niſi fortè ſic accipere libeat, quum prodirent in populi conſpectũ, fuiſſe triſti vultu, & quaſi toruè ipſum intuitos eſſe præ dolore & verecundia, quòd crudele illud imperium perferrent de labore duplicando. Et certè hoc libenter amplector, quum regis imperium coacti promulgarent, præ ſe tuliſſe vultu mœſtitiam: quòd neceſſitatem illam effugere non poſſent quin miniſtri eſſent impiæ tyrannidis ac ſæuitiæ. Nam continuò pòſt adiungit Moſes retuliſſe edictum. Hinc ergo triſtis aſpectus, quòd inuiti vrgerent fratres ſuos, quorum moleſtias leuare optaſſent. Huc tendit ſumma, rem fuiſſe penitus deſperatam: quia ipſi quoque præfecti nuntium attulerunt de obſtinato tyranni rigore, & vultus perturbatione teſtatum fecerunt nullam mitigationem poſſe ſperari.

20 *Et occurrerunt Moſi.* Vertunt quidam, Occurrerunt cum Moſe, & particulam את accipiunt pro Cum: ſed contextus videtur melius fluere, præfectos & partem aliquam ſeniorum vel plebis incidiſſe in Moſen & Aharon quum à Pharaone redirent. Fortuitum enim occurſum denotat, quo factum eſt vt magis exacerbarentur animi contra Dei ſeruos. Deſcribitur autem hîc cæcus dolor, qui rabioſo fere impetu egit Iſraelitas vt iniuſtè excandeſcerẽt cõtra inſontes, & nihil tale meritos. Non mirũ quidẽ eſt malorum grauitate fuiſſe hebetatos, vt æquitatis modum non tenerent, imò fuiſſe quodammodo percuſſos amentia, vt indignationem ſuam contra ſalutis ſuæ miniſtros præpoſterè euomerent: (ſolet enim hoc ſæpe accidere) ſed quanuis hoc nimis ſit commune vitium, non tamen ab ingratitudinis crimine purgantur qui tam inconſideratè feruntur impetuoſo affectu: imò hoc exemplo diſcendum nobis eſt quanta cura dolorem frænare oporteat, cui ſi indulgetur, iudicium & humanitatem excutit. Quid enim iniquius, quia tyrannicè ſæuit Pharao, quàm in Moſen & Aharon culpam reiicere? Verùm hic exceſſus ex diffidentia manauit: quia gratiam Dei ex præſenti ſucceſſu æſtimant. Nuper de redemptione promiſſa gratias egerant Deo: nunc, quaſi decepti fuerint, Moſen & Aharon accuſant. Vnde colligitur quàm fluxa fuerit eorum fides, quæ leui de cauſa mox euaneſcit. Niſi miraculis ſancita fuiſſet Moſis vocatio, poterant ex aduerſo ſucceſſu occaſionem arripere excandeſcendi: nunc verò, poſtquam experti ſunt Deum eſſe totius actionis authorem, peruerſè & falſò eum temeritatis inſimulant: atque ita non homini tantùm mortali ſed Deo redemptori faciũt iniuriã: quæ duplicatur ſacrilego nominis eius abuſu, vbi eum faciunt malæ cauſæ patronum. Perinde enim eſt acſi legem imponerent ſeipſum damnandi. Quo magis cauenda eſt doloris intẽperies, quæ dum ſe præcipitanter effundit in homines, ne Deo quidẽ parcit. Nõ putarũt quidẽ illi Deo ſe eſſe cõtumelioſos, ac reſpuere eius beneficiũ: nẽpe quia paſſionũ exceſſ⁹ ipſos trãſuerſũ agebat. Interea origo mali notãda, quòd impatiẽter tulerĩt nõ ſtatim à Deo cõpleri quod promiſerat, ſed differri ad tẽpus: deinde quòd immunitatẽ quæſierint ab omni incõmodo. Ita malebãt in ſuis malis putreſcere quàm ob ſpẽ gratiæ Dei quicquã moleſtiæ pati. Quæ mollities nobis fere omnibus ingenita eſt, vt malimus nos Dei auxilio deſtitui quàm exerceri ſub cruce, dũ gradatim & obliqua etiã interdũ via nos ad ſalutẽ ducit.

Nihil quidẽ dulcius quàm audire reſpici à Deo noſtras afflictiones, vt laborantibus opẽ ferat: verùm ſi Dei gratia impiorũ furorẽ in nos cõcitet, quaſlibet promiſſiones abiicere parati erimus, potius quà m ſpem illarũ tam graui pretio redimere. Interea videmus quàm humaniter certauerit Deus cum populi ſui intemperantia & prauitate. Nam certè Moſen & Aharon tam duriter increpando, repulerunt Iſraelitæ (quantum in ſe erat) quem auidè prius de redemptione nũtium exceperant: neque tamẽ deſtitit opus ſuum ad finem vſque perſequi.

22 *Tunc reuerſus eſt Moſes.* Reditus ad Deum hoc loco ſumitur in malam partem pro defectione ab officio. Neque enim dicitur Moſes vel compoſito animo oraſſe, vel ſuppliciter, vt in re perplexa, petiiſſe conſilium, ſed hominibus quibuſcum negotium erat relictis, præ tædio ad Deum rediiſſe, vt miſſionem peteret. Reuerſus ergo eſt ad Deum, vt irrita eſſet tota expeditio: perinde acſi nunquam fuiſſet miſſus. Id etiam verba ſonant: quoniam apertè cum Deo expoſtulat quòd liberatione promiſſa durius affligi paſſus fuerit populum ſuum. Ac primo quidem intuitu videri poſſet maior eius inſania quàm totius populi, quòd directè & palam Deo exprobrat ab ipſo proficiſci quicquid malorum intulit Pharao. Atqui non dubito quin populi querimonias dolenter tulerit potius quàm loquutus ſit ex proprio ſenſu. Quanquàm non eſt in totum excuſabilis eius amarulentia, quando eum vocationis ſuæ pœnitet, ac indignatur ſibi prouinciam nullo profectu mandatam eſſe. Quòd verò Dei tarditatem in populo redimendo accuſat, inde apparet quàm denſæ tenebræ mentem eius tunc occupauerint. Præmonitus in tempore fuerat de Pharaonis duritie, audierat non ceſſurum donec fractus eſſet manu valida: nunc omnium oblitus, redemptionem nondum completam eſſe miratur. Idem & nobis ſæpe contingit, vt doctrina fidei & ſpei, quæ rebus tranquillis in corde noſtro fulget & in lingua reſonat, vbi ad ſerios conflictus ventum eſt, euaneſcat. Quo maiore ſtudio in eius meditationem incumbere oportet, vt in rebus maximè confuſis nos tamen ſuſtineat eius recordatio.

CAPVT VI.

ET *dixit Iehoua ad Moſen, Nunc videbis quod facturus ſum Pharaoni: quia in manu robuſta dimittet eos, in manu* inquam *robuſta eiiciet eos è terra ſua.*

2 *Et loquutus eſt Deus ad Moſen, dixítque illi, Ego Iehoua.*

3 *Apparui quidem Abrahæ, Iſaac & Iacob in Deo omnipotente: in nomine tamen meo Iehoua non ſum cognitus illis.*

4 *Atque etiam erexi pactum meum cum illis, vt darem illis terram Chanaan, terram peregrinationum eorum, in qua peregrinati ſunt.*

5 *Ideóque ego audiui gemitum filiorum Iſrael, quos AEgyptii ſeruiliter opprimunt: & recordatus ſum fœderis mei.*

6 *Propterea dic filiis Iſrael, Ego Iehoua, & educam vos ex oneribus AEgypti, & eruam vos è ſeruitute illorum, & redimam vos in brachio extento, & in iudiciis magnis.*

7 *Et aſſumam vos mihi in populum, & ero vobis in Deum, & ſcietis quòd ego ſum Iehoua Deus veſter, dum vos educo ex oneribus AEgypti.*

8 *Et introducam vos in terram, de qua leuaui manum meam vt darem eam Abrahæ, Iſaac & Iacob, dabóque eam vobis in poſſeſſionem. Ego Iehoua.*

1 *Et dixit Iehoua ad Moſen.* Indignus quidem erat Moſes cui tam placidè & comiter Deus reſponderet: ſed optimus pater pro immenſa ſua clementia tam Moſis quàm populi vitiis ignouit, vt quod ſtatuerat de redemptione perficeret. Nihil autem nouum adducit, ſed repetit ac confirmat ſuperiorem ſententiam: donec vi coactus fuerit Pharao, non fore obedientem. In verbo Videbis tacita exprobratio eſt immodicæ feſtinationis: quia non expectet Moſes promiſſionis euentum. Subiicitur deinde ratio cur Deus nolit populum ſuum ſponte à tyranno dimitti: quia ſcilicet volebat opus liberationis eſſe conſpicuum. Notanda etiam exaggeratio eſt in verbo Eiiciendi: quaſi diceret, vbi bellando ſubactus ac fractus fuerit Pharao, non modò conſenſurum, ſed magni beneficii loco ducturum vt populus quamcitiſſime exeat. Summa eſt, Qui hodie exitum vobis negat, non tantùm liberos emittet, ſed etiam extrudet è ſua ditione.

2 *Et loquutus eſt Deus.* Proſequitur Deus ſermonem ſuum, vt Moſes collapſos populi ani-

mos rurſus erigat. Porro diffidentiam caſtigat, fœderis ſui memoriam renouando: quod ſi probè infixum fuiſſet illorum cordibus, longè conſtantiores fuiſſent in ſperanda redemptione. Oſtendit ergo nihil noui ſe nunc protuliſſe: quia pridem ex Patribus audierant ſe à Deo electos eſſe in populum peculiarem, & doctrinam ſuæ adoptionis fere cum lacte imbiberāt. Quo turpior eſt eorum ſocordia, & magis conuincitur, dum ita turbulentè fremunt contra Moſen, acſi commentus ipſe eſſet quod Dei nomine promiſerat. Pungit etiam eos obliqua comparatione: quòd Abraham, Iſaac & Iacob cupidè amplexi fuerint promiſſionem ſibi datam, & in ea perſeueranter quieuerint: iſti autem qui gloriabantur ex ſancto illo ſemine ſe eſſe progenitos, faſtidioſè reſpuant, quia non ſtatim apparet effectus. Atque vt crimen amplificet, ratiocinatur à minori ad maius: quia prout vberior illis offertur manifeſtatio ac luculentior quàm Patribus olim oblata foret, propenſiores ad credendum eſſe conueniat. Vnde ſequitur omni excuſatione carere eorum ſocordiam, qui Deum familiariter ſe inſinuantem non admittunt. De epitetho Sadai non conſentiunt interpretes. Quidam deducunt à verbo שדד, atque ita י literam finalem poſitam eſſe volunt pro geminata. Quod ſi recipimus, tantundem valebit atque vaſtator, vel ſaltem notabitur formidabilis Dei maieſtas. Aliis magis placet שד, quod mammam ſignificat, eſſe radicem. Aliis videtur compoſita eſſe dictio ex relatiuo ש & די, quod nomen Hebræis eſt ſufficientia. Ita Sadai dicetur qui bonorum omnium copia affluit. Certum quidem eſt hac voce Hebræos tam in bonam quàm in malam partem vti. Nam vbi minatur Iſaias Deum *Iſa.13.b.9.* fore ſcelerum vltorem, vocat eum Sadai. Sic & Iob 23, Sadai terruit me. In his locis & ſimilibus haud dubiè exprimitur terribilis Dei potentia: vbi verò promittit Abrahæ ſe fore Deum Sadai, liberalitatem ſuam commendat. Nunc etiam vbi dicit ſe apparuiſſe Patribus in Deo Sadai, non tam ad fortitudinem ſuam in exercendis iudiciis reſpicit, quàm ad plenam perfectámque beneficentiam: quaſi diceret ſe Abrahæ & aliis Patribus manifeſtaſſe quanta virtute præditus ſit ad ſuos tuendos & ſeruandos, & ipſos experientia ſenſiſſe quàm potenter atque efficaciter ſuos foueat, ſuſtentet ac iuuet. Quanuis autem prædicet quæ in illos contulit beneficia, negat tamen ſe illis fuiſſe cognitum in nomine ſuo Iehoua: quo ſignificat ſe nunc poſteris illuſtrius patefacere deitatis ſuæ gloriam. De nomine Iehoua longum eſſet referre omnium ſententias. Certè quòd Iudæi nec proferre nec ſcribere illud audent, ſed ſubſtituunt nomen Adonai, putida eſt ſuperſtitio. Nihilo etiam magis probabile eſt quod multi docent, eſſe ineffabile, quia ſecundum rationem Grammaticæ non ſcribitur. Hoc quidem extra controuerſiam eſt, deduci à verbo היה vel הוה: ideóque rectè nomen eſſentiale Dei à peritis interpretibus dicitur, quum alia ſint quaſi epitheta. Quum ergo nihil Deo magis ſit proprium quàm æternitas, vocatur Iehoua, quòd à ſeipſo habeat eſſe, & arcana inſpiratione omnia ſuſtineat. Nec Grammaticis aſſentior qui pronuntiari nolunt quia non ſit regularis inflexio: quando pluris mihi eſt etymologia, cuius omnes fatentur Deum eſſe authorem, quàm centum regulæ. Neque tamen Deus hoc loco per nomen ſyllabas vel literas intelligit, ſed gloriæ & maieſtatis ſuæ notitiam, quæ maior & amplior reſplenduit in Eccleſiæ redemptione quàm in ipſo fœderis exordio. Minore enim lucis menſura contentus fuit Abraham & reliqui Patres. Vnde ſequitur minus excuſabilem eſſe culpam in poſteris, niſi gratiæ amplitudini reſpondeat ipſorum fides. Interea Moſi additur alacritas, dum magnificum & ſingularem illuſtrandæ ſuæ gloriæ modum proponit Deus.

4 *Atque etiam erexi pactum.* Spem liberationis quam olim pollicitus fuerat & quam ſperauerant Patres, confirmat ex pacto, ſicuti paulo antè dixi: & particula גם quæ bis repetitur, priore loco eſt cauſalis, ſecundo illatiua: quaſi diceret, Quoniam pepigi cum patribus veſtris, ideo nunc in terram Chanaan deducere vos ſtatui. Niſi ita reſoluere libeat, Ego idem qui fœdus meum percuſſi cum patribus veſtris, nunc quoque audiui gemitum. Porro quia in mera gratia fundatum eſt pactum, redemptionem Deus tam ex ſuo beneplacito quàm ex conſtantia ſperari iubet. Iterum verò fidem Abrahæ, Iſaac & Iacob hac ratione commendat quòd patienter ſuſtinuerint hoſpites eſſe & peregrini in terra Chanaan, quæ tamen ex fœdere Dei legitima erat ipſorum hæreditas. Fuit enim raræ virtutis vagari tota vita, nec angulum habere vbi pedem figerent: niſi quòd precariò ipſis conceſſum fuit tabernacula erigere, vicinis tamen ſuis eſſe obnoxios: vt ſolent indigenæ præ ſe deſpicere exteros. Atque hac comparatione grauius damnatur in poſteris ſocordia & ingratitudo, ſi poſſeſſionem adire eius terræ detrectent quæ tantopere expetita fuit à ſanctis Patribus, & cuius ſolo aſpectu beatos ſe putarunt, quanuis in ea tantùm ſint peregrinati.

5 *Ideóque ego audiui gemitum.* Rationem aſſignat cur tam diu diſtulerit fidem datam præſtare: quia ſcilicet volebat ſuos miſerè affligi, vt apertius ſuccurreret laborantibus: deinde volebat iniuſtè premi ab AEgyptiis, quò iuſtius à tyrānide ipſos eriperet. Sicuti Abrahæ dixerat, Poſtquam *Gen.15.c.14.*

malè tractati fuerint,ego vindex ero.Opportunum ergo ferendi auxilii tempus veniſſe admonet hac circunſtantia: quia ſi humaniter fuiſſent ſemper excepti, & iura hoſpitii erga eos ſeruata eſſent,nulla fuiſſet excutiędæ dominationis ratio: nunc verò poſtquam AEgyptii æquitatis immemores fidem violarunt, æquum fuit audiri à Deo gemitus & clamores populi ſui indignè afflicti. Hoc tamen ſemper diſertè affirmat ex fœdere pendere, tũ vt agnoſcát Iudæi non alio quàm gratuitæ promiſſionis reſpectu ſibi obſtrictum eſſe, tum vt perſuaſi veracem eſſe in ſuis promiſſis, certius liberationę expectent. Recordationem fœderis alibi dixi eſſe demonſtrationem effectus. Quod ſequitur proximo verſu, Dic filiis Iſrael, Ego Iehoua,ad tollendam dubitationem ſpectat. Res enim erat humano ſenſu impoſſibilis, imbellem turbam extorquere ſæuis tyrannis, non ſecus atque oues eruere ex faucibus luporum,& incolumes ſeruare,poſtquam dentibus attritæ& lacerata fuerint. Præfatur ergo Deus de ſua incomparabili virtute, vt doceat nihil ſibi fore negotii in re quantumuis incredibili peragenda. Ideo adiungit ſe redemptorem fore in brachio extento & iudiciis magnis: quaſi diceret, Ego documenta edam mirifica excelſæ potentiæ, quæ ſenſus omnes humanos ſuperent.Per iudicia intelligit agendi rationes, quæ tamẽ ſimul futura erant teſtimonia ſuæ iuſtitiæ. Nam Hebræis nomen hoc quamlibet diſpoſitionem,modum,ordinem & conſuetudinem,interdum menſuram ſignificat. Gallicè dicimus *facons notables ou eſtranges.*

7 *Et aſſumam uos mihi.* Hîc finis liberationis deſcribitur in continuo gratiæ tenore. Parum enim fuiſſet, populum ſemel ex AEgypto redimi, niſi redemptus ſub tutela & præſidio Dei vixiſſet. Sicut ergo pridem circuncisione ſanctum Abrahæ ſemen ſegregauerat à reliquis gentibus,ita nunc ipſum rurſus ſanctificat, ſéque illis in Deum fore promittit. His ergo verbis tam peculiaris electio quàm eius perpetuitas aſſeritur: quia cenſeri Dei populum,tãtundem valet ac ſingulari priuilegio recipi in fauorem, & adoptione vocari in ſpem æternæ ſalutis. Futurum verò tempus non temporale fore beneficium docet, quum Deus porrecta manu educet populum ex AEgypto: ſed hoc initium duntaxat fore æternæ protectionis. Porro inter nos & Iſraelitas tenenda eſt anagoge,vel ſimilitudo:quia ſemel Deus per vnigeniti Filii manum eripuit à Satanæ tyrannide,in hunc finem vt nos ſemper paterno amore proſequatur.Poſtea arrham vel pignus adiungit poſſeſſionem terræ Chanaan,qua donati fuerunt Iſraelitæ,vt Deus ſemper inter ipſos reſideret,protegeret ipſos ſuo auxilio,virtutéque tueretur. Dixi hanc fuiſſe arrham adoptionis: quia Patrum fides affixa eſſe non debuit terrenis beneficiis,ſed tędere ad altiorem ſcopum. Interea externo illo ſymbolo Deus oſtendit peculiarem ſibi eſſe populum, cuius habitationi terram delegit in qua coleretur. Quod dicit ſe leuaſſe manum,ad confirmationem valet: quia iureiurando interpoſito ſancita promiſſio fuit.Certum quidem eſt in ſimplici Dei verbo ſatis ſupérque eſſe firmitatis:ſed hoc conceſſit hominum imbecillitati, vt ſacrum ſuum nomen, quaſi ſponſionis loco,in medio ſtatueret: quò certiore fiducia perſuaſi eſſẽt nihil ſibi fruſtra promitti. Leuare manũ iurare ſignificat, ſimilitudine ab hominibus ſumpta,qui hoc geſtu teſtantur ſe coram Deo loqui, Hebr.5.a.3. acſi teſtem è cælo ipſum accerſerent.Hoc in Deum non competit, qui per ſeipſum iurat,quia nullus altior eſt ad quem tollat manum: ſed impropriè ad ipſum transfertur quod vſitatum eſt inter homines. Quod inſeritur,ſcituros Iſraelitas ipſum eſſe Deum poſtquam educti fuerint, obliquam exprobrationem continet: quia ſcilicet nimis lenta eſt cognitio quæ effectum ſubſequitur. Simul tamen experimento palam ſe facturum promittit quàm verax ſit in omnibus ſuis dictis, vt conſtantius Iſraelitæ redemptionem ſuam expectent. In clauſula repetens ſe eſſe Iehouam,inuictam ſuam virtutem, quæ facilè ſuperat omnia impedimenta (ſicuti paulo antè) commendat. Quanquam ſimul veritatis elogium continet hæc loquutio: quaſi diceret ſe vnum eſſe cui tutò creditur, quia & fidelis eſt in promiſſis ſuis, & immenſa potentia præditus.

9 *Et ita loquutus eſt Moſes ad filios Iſrael: ſed non audierunt Moſen præ anguſtia ſpiritus, & præ dura ſeruitute.*

10 *Loquutus autem eſt Iehoua ad Moſen, dicens,*

11 *Ingredere & loquere ad Pharaonẽ regem AEgypti, vt dimittat filios Iſrael è terra ſua.*

12 *Tunc loquutus eſt Moſes coram Iehoua, dicendo, Ecce, filii Iſrael non audierunt me: & quomodo audiet me Pharao qui ſum incircunciſus labiis?*

13 *Loquutus autem fuerat Iehoua ad Moſen & Aharon, dederátque eis mandata ad filios Iſrael & ad Pharaonem regem AEgypti, vt emitteret filios Iſrael è terra AEgypti.*

9 *Et ita loquutus eſt Moſes.* Ex hoc verſu apparet de ſecunda legatione agi, quam perferre

iuſſus eſt Moſes. Antè enim magna lætitia & applauſu audierant adeſſe redemptionis tempus, & gratias egerant Deo: nunc refert Moſes conſtrictos fuiſſe animos, ne admitterent quem perferebat de propinqua gratia nuntium. Ita ſæpe miſeri aures obſtruendo ianuam claudũt Dei promiſſionibus. Quod fere portento ſimile eſt. nam quòd Dei gratiam reſpuunt qui ſaturi ſunt atque etiam ebrii ſua fœlicitate, nihil mirum: ſed mœrorem, qui famelicos reddere debuerat qui ſub malis demerſi iacent, obſtaculo eſſe ne ſolatium recipiant quod vltro Deus offert, id verò naturæ repugnat. Atqui vſu tritum eſt, vt quo magis ſinguli anguntur, ſeipſos obdurent ne locum permittant Dei auxilio. Hoc morbo filios Iſrael laboraſſe narrat Moſes, dum ſurdis auribus repulſa ab illis fuit tam blanda Dei inuitatio, quòd anxietas eorum ſenſus occupauiſſet. Quia verò naturale eſt, dolore & triſtitia nos contrahi, diſcamus hoc exemplo, luctandum eſſe donec animi emergant ex ſuis anguſtiis, quò ſaltem amplexandæ gratiæ Dei ſint capaces. Nulla enim deterior peſtis quàm hebetes malis ac ſtupidos reddi, vt obſurdeſcamus ad Dei promiſſiones.

10 *Loquutus autem eſt Iehoua ad Moſen.* Clarius exponit Moſes quàm indulgẽter tulerit Deus malignam populi repulſam: cuius iuſta fuiſſet merces ſi paſſus fuiſſet centies in miſeriis ſuis putreſcere, quando obſtinatis animis ad interitum ſuum ruebant. Quòd ergo perire volentibus opem ferre non deſinit, ſingularis eſt miſericordiæ. Porro notandum eſt Moſen fuiſſe nouo hoc mandato confirmatum: quia populi deſperatione perculſus erat. Fuit enim non leue crimen, callum ſtuporis ita in malis ſibi obducere vt remedium à ſe prohiberent. Potuit igitur meritò colligere non eſſe longius pergendum, ne tot moleſtias cum ſummo periculo & nullo profectu ſtultè obiret. Verùm huic tentationi occurrit Deus, & cum Pharaonis peruicacia conſtanter nihilominus certare iubet. Demonſtrat autem Moſis reſponſio, ex quo populi mœror viam gratiæ Dei clauſerat, legationem hanc fuiſſe ſancto viro rurſus iniunctam. Nam quum initio populus primo nuntio in ſpem redemptionis alacriter erectus eſſet, Moſi ex fœlicibus exordiis acceſſerat non vulgaris ſtrenuitas ad exequendum ſuum munus, quæ nunc triſti euentu meritò concidere potuit, donec ad perſeuerantiam deintegro excitatus fuit. Itaque veniam poſcit, ne inutiliter laboret: & ratiocinatur à minori ad maius, quia longè difficilius ſit animum Pharaonis inflectere, vt inuitus iure ſuo cedat, quàm miſeris perſuadere vt auxilium diuinitus ſibi oblatum recipiant. Atqui iam experimento didicerat clauſam eſſe Deo ianuam apud populum. Quid ergo rupem duriſſimam loco mouere tentaret? Etſi autem conſilium eius non fuit vocationis onus ſibi impoſitum excutere, libenter tamen tergiuerſando ſe obliquè ſubduxiſſet. Ita videmus cordatiſſimos Dei ſeruos interdum in medio curſu fatiſcere: præſertim vbi occurrunt ſalebræ & alia obſtacula, & via opinione aſperior offendit. Quo magis ſollicitè rogandus nobis eſt Deus ne vnquam inter varios quibus nos exercet conflictus, deſtituat virtutis ſuæ ſubſidio: quin potius pro vehementia certaminum nouas ſubinde vires inſpiret. Iam verò quæ ſpes redemptionis ſuperfuit, cuius miniſter tam fracto erat animo vel remiſſo, & quam populus ipſe palam fuerat aſpernatus, niſi Deus per ſe omnia præſtitiſſet? Nec dubium eſt quin tali hominum defectu oſtendere voluerit manum ſuam ſibi ſufficere. Quòd ſe Moſes vocat incircunciſum labiis, ad balbutiem refero, quam prius ſibi impedimento eſſe obtenderat: quanquam ſiquis aliter accipere malit, non admodum repugno.

13 *Loquutus autem fuerat Iehoua ad Moſen.* Alii, Loquutus eſt. Verùm quia hîc ad exordiũ ſuæ vocationis reuertitur, ideo ſenſus commodius reddetur tempore verbi pluſquam perfecto, ſicuti feci. Repetit enim quod iam dixerat, ſe & Aharon fratrem nihil temere aggreſſos eſſe, ſed Dei mãdato fuiſſe inſtructos. Summa eſt; quanuis ſæpius interruptũ quodãmodo fuerit opus, ratũ tamẽ fuiſſe Dei cõſilium de populo liberando. De primo autem iuſſu ipſũ loqui patet: quia ſe & fratrẽ tam ad filios Iſrael quàm ad Pharaonem miſſos fuiſſe refert.

14 *Iſta ſunt capita domus patrum ſuorum.* Filii *Reuben primogeniti Iſrael, Henoch & Phallu, Heſron & Charmi. Hæ cognationes* Reuben.

15 *Filii Simeon, Iemuel & Iamin, Ohad & Iachin & Sohar, & Saul filius Chananææ. Hæ cognationes Simeon.*

16 Et *hæc nomina filiorum* Leui *in generationibus ſuis, Gerſon & Kehath & Merari. Anni autem vitæ* Leui *triginta ſeptem & centum anni.*

17 *Filii Gerſon, Libni & Simei ſecundum cognationes ſuas,*

18 *Filii* Kehath, A*mram & Iſhar, Hebron & Vziel. Anni autem vitæ* Kehath *triginta tres & centum anni.*

19 *Filii verò Merari, Mahli & Muſi. Hæ familiæ Leui ſecundum generationes ſuas.*
20 *Accepit autem Amram Iochebed amitam ſuam ſibi in vxorem, quæ genuit ei Aha-*
ron & Moſen. Porro anni vitæ Amram triginta ſeptem & centum anni.
21 *Filii Iſhar, Corah & Nepheg & Zichri.*
22 *Et filii Vziel, Miſael & Elſaphan & Sithri.*
23 *Et accepit Aharon Eliſeba filiam Amminadab ſororem Nahaſſon ſibi in vxorem, quæ*
peperit ei Nadab & Abihu, & Eleazar & Ithamar.
24 *Filii Corah Aſſir & Elcanah & Abiaſaph. Hæ familiæ Corhitarum.*
25 *Eleazar autem filius Aharon ſumpſit ſibi è filiabus Putiel in vxorem, quæ peperit ei*
Pinhas. Hæc capita patrum Leuitarum ſecundum cognationes ſuas.
26 *Hic eſt Aharon & Moſes, ad quos dixit Iehoua, Educite filios Iſrael è terra AEgypti per*
exercitus ſuos.
27 *Ipſi ſunt qui loquuti ſunt ad Pharaonem regem AEgypti, vt emitteret filios Iſrael ex*
AEgypto. Ipſe eſt Moſes & Aharon.
28 *Accidit autem quo die loquutus eſt Iehoua ad Moſen in terra AEgypti,*
29 *Quo loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo, Ego Iehoua: loquere ad Pharaonem*
regem AEgypti quæcunque ego loquor ad te:
30 *Tunc ait Moſes coram Iehoua, Ecce ego incircunciſus ſum labiis, & quomodo au-*
diet me Pharao?

14 *Iſta ſunt capita.* Hîc Moſi propoſitũ eſt generis ſui originem teſtatam facere omnibus ſæculis, nec cui dubium ſit in libero populi exitu completam fuiſſe quæ data fuerat Abrahæ promiſſionem. Nam ſi alio duce egreſſi fuiſſent Iſraelitæ, de præcipuo authore ambigi poterat: nunc quum ex gente illa & Abrahæ poſteris delectus eſt Moſes, clarius apparet totam rem Dei auſpiciis geri. Quanquam autem non ſolam tribum Leui recenſet, ſed incipit à Reubẽ primogenito, deinde Simeon adiungit, facilè tamen cognoſcitur ſingularem haberi reſpectum tribus Leuiticæ. Sed quia familiæ Reubẽ & Simeon ordine priores erant, ab illis commodè tranſitum fecit Moſes ad tertiam. Alias verò non enumerat in præſentia: quia alibi opportunior futurus erat locus. Tenenda igitur eſt ea ratio, delectum fuiſſe ex progenie Abrahæ miniſtrum redemptionis, cuius manu promiſſionis ſuæ fidem Deus ſanciret. Et certè videmus Satanam ex oppoſito memorabilem hanc hiſtoriam per ſcriptores profanos multis fabulis obnubilaſſe: ac præſertim vbi genus Abrahæ ſepelire aſtutè conatus eſt. Hanc vafriciem cæleſti prudentia præuenit Moſes, capita familiarum nominans, ne obſcura ſint gentis principia.

15 *Et hæc nomina filiorum Leui.* Quia apprime cognitu vtilis erat origo Moſis & Aharõ, prolixius hac in parte inſiſtit, ac diſtinctius familias commemorat quæ ex Patriarcha Leui fluxerunt: non vt gentem ſuam præ aliis nobilitet, verùm vt certius liqueat, non ab aliquo homine extero eductum fuiſſe populum, ſed ex genuina Abrahæ ſobole diuinitus fuiſſe ſumptum, qui apud fratres ſuos potentiæ Dei, gratiæ & veritatis teſtis foret. Et certè hoc incomparabile Dei beneficium, ſi vllum aliud, non modò celebrari, ſed etiam aſſeri æquum fuit, vt cum eius memoria in omnes ætates ſimul vigeret certitudo. Quàm verò ab omni ambitione remota ſit hæc narratio, ex vno capite colligitur, vbi dicit Moſes ſe natum fuiſſe ex amita patris. Etſi enim nondum Lex illicita coniugia vetuerat, dictabat tamen ipſa natura flagitium eſſe, nepotem cum amita ſua, quæ matris gradum obtinet, miſceri. Ergo vbi fateri non dubitat Moſes ſe ex inceſtuoſo connubio eſſe genitum, ſuæ exiſtimationi vel laudi adeo non conſulit, vt parentum ſuorum dedecus ingenuè proferat, illuſtrandæ ſolùm Dei gloriæ cauſa. Nec verò excuſabilis ignorantia fuit, quanuis nondum Lex ſcripta eſſet, neglecto turpis & honeſti diſcrimine humanum pudorem violare. Sed quia plus æquo ſibi homines indulgent, neceſſe fuit diſertis verbis cohiberi fœdas libidines: quarum immodica licentia ſemper ferè inter orientales populos graſſata fuit. Interea diſcamus quàm non tuta ſit patrum imitatio, vbi promiſcuè licere nobis putamus quicquid ab illis factum eſt. Quòd autem vitæ curſu longè producto Leui, Kehath & Amram paucos tantùm liberos genuerint, nempe vnus tres, ſecundus quatuor, tertius duos, non ſine Dei cõſilio factũ eſt, vt in propagatione incredibili quæ mox ſequuta eſt, clarius gratiæ eius miraculũ fulgeret. Quis enim putaſſet fieri poſſe vt intra annos ducẽtos ex illa paucitate immẽſa copia emergeret? Nec ſanè huma

nitus factum eſt, ſed poſtquam Deus in exilibus contemptíſque initiis ſuo more ludentis ſpeciem præbuit, ſubita & inſolita multiplicatione illuſtrius patefacta fuit eius potentia. Alia quibus nihil aut parum videtur ſubeſſe momenti, prætereo.

26 *Hic eſt Aharon & Moſes.* Non abs re toties inculcat Moſes impoſitum fuiſſe ſibi & fratri hoc munus Dei iuſſu, tum vt ſentiant Iſraelitæ cæleſti gratia ſe fuiſſe ex profundiſſima abyſſo ereptos, tum vt mentes reuocent ad antiquum Dei fœdus, & agnoſcant ſpem patrum non fuiſſe irritam: poſtremò vt in futurum tempus ſe totos Deo addicant. Videtur autem obliqua eſſe antitheſis inter populi exercitus, & duos viles atque abiectos homines. Longè enim tanto oneri ferendo impares fuiſſent, niſi mirabiliter Deus per eorum manum operando ſpem omnium ſuperaſſet. Ideo hanc gratiam alibi commendat Spiritus, quòd duxerit Deus quaſi oues populum ſuum ſub duobus his paſtoribus. Quid enim minus probabile quàm ingentem multitudinem, quæ plures efficeret populos, duorum hominum imperio parere, conſilio regi, & opera in vnum colligi poſſe, vt potentiſſimo tyranno repugnãte in aliam terram migrarent? Nam qualis vtriuſque fuit authoritas, vt duodecim exercitus ordinibus ſuis diſtinctos gubernarent? Quod nulli terreni reges opibus, prudentia, terrore & minis conſequi poſſent, nullo negotio Deus per duos homines imbelles, neque vſu peritos, neque fama celebres, præſtitit: quum Moſes ipſe rei magnitudine territus iniunctam ſibi legationem ſæpe deprecaretur. Nam in fine capitis, tertiò excuſationem illam repetit, quòd non eſſet diſertus, ſed linguæ tardæ & impeditæ. In hũc ergo ſcopum tendunt omnia, vt Deo vendicet beneficii ſui laudem, eiúſque gloriam amplificet. In verſu 27 aliqua eſt ambiguitas. Poſſet enim ſeorſum legi, hoc ſenſu, non tantùm in deſerto Madian loquutum fuiſſe Deum vt Moſen redimendo populo præficeret, ſed etiam interpoſito temporis progreſſu, in AEgypto. Ita In die tantundem valeret atque poſt aliquod tempus: mihi tamen rectius videtur vno contextu tres verſus ſimul legere. *Pſal. 77. d. 21.*

CAPVT VII.

1 ET *dixit Iehoua ad Moſen, Ecce dedi te Deum Pharaoni, erítque Aharon frater tuus Propheta tuus.*

2 *Tu loqueris omnia quæ mandauero tibi, & Aharon frater tuus loquetur ad Pharaonem, vt dimittat filios Iſrael è terra ſua.*

3 *Ego autem indurabo cor Pharaonis, & multiplicabo ſigna mea, atque portenta mea in terra AEgypti.*

4 *Et non audiet vos Pharao: ſed extendam manum meam ſuper AEgyptum, & educam exercitus meos, & populum meum filios Iſrael è terra AEgypti in iudiciis magnis.*

5 *Et cognoſcent AEgyptii quòd ego ſim Iehoua, quum extendero manũ meam ſuper AEgyptum, & eduxero filios Iſrael è medio eorum.*

6 *Fecit ergo Moſes & Aharon: ſicuti præceperat Iehoua ipſis, ſic fecerunt.*

7 *Moſes autem filius octoginta annorum fuit, & Aharon filius octoginta triũ annorum, quum loquerentur ad Pharaonem.*

1 *Et dixit Iehoua ad Moſen.* Recitat iterum Moſes anxietatis ſuæ ſolatium, & diffidentiæ remedium adhibitũ fuiſſe: quia & ipſe diuina authoritate ornatus fuit, & datus eſt Aharon comes atque adiutor. Nam conſtitui Pharaoni in Deum, tantundem valet atque inſtrui ſummo imperio & poteſtate, qua tyranni ſuperbiam deiiciat. Nec verò quicquam ſibi detraxit Deus quod in Moſen transferret: quia ſic communicat cum ſeruis ſuis quod ſibi proprium eſt vt maneat ſemper integer. Imò quoties partem gloriæ ſuæ videtur miniſtris ſuis reſignare, tantùm docet virtutem atque efficaciam Spiritus ſui cum illorum labore fore coniunctam, ne ſit infructuoſus. Fuit igitur Moſes in Deum Pharaoni: quia in ipſo Deus potentiam ſuam exeruit, vt ſuperior eſſet regia altitudine. Hebræis tritum eſt omnem excellentiam Dei titulo ornare, qui ſolus eminet ſupra cælum & terram, & ſuo arbitrio tam angelos quàm homines extollit, vel humiliat. Hoc ſolatio, (vt dixi) correcta fuit Moſis infirmitas, vt Dei authoritate fretus intrepidè regis ferociam deſpiceret. Subſidium etiam additur in fratre, nequid obſit balbuties. Antè autem dictum fuit, Moſis ingratitudine factum eſſe vt dimidia pars honoris ad fratrem tranſiret. Quanquam Deus, ſocium ei adiungens, dignitatem ſic imminuit vt primogenitum ſuũ minor natu antecederet. Prophetæ nomen hîc pro interprete capitur: quia propheticum munus nonniſi ab vno Deo manat.

Sed quia Deus per vnius manum tradebat alteri quod dici aut fieri volebat, non ſecus ac Deo ſubiicitur Aharon Moſi: ſicuti æquum eſt abſque controuerſia eos audiri qui Dei perſonam ſuſtinent. Quod etiam melius patet ex ſecundo verſu, vbi Deus imperium illud Moſi datum temperat, ac ſuis finibus circunſcribit. Nam vbi loqui iubet quæcunque mandauerit, in ordinem cogit miniſtrum ſuum, & continet in obſequio, nequid iuri ſuo decedat.

3 *Ego autem indurabo.* Quoniam aſperior eſt loquutio, in ea mitiganda laborant multi interpretes, vt antè dixi. Hinc factum eſt vt alii coniunctim legerent, Indurabo cor Pharaonis multiplicando ſigna: acſi externas obſtinationis cauſas Deus notaret. Sed alibi iam docuit Moſes, ac poſtea repetet, aliis modis quàm miracula edendo obduratum fuiſſe à Deo regis animũ. Quantum ad verba ſpectat, non dubito quin Deus priore membro ſeruum ſuum armet ad cõſtantiam, qua fortiter reſiſtat tyranni contumaciæ; deinde remedium ſibi in promptu eſſe admoneat. Sic igitur vertendum hunc locum exiſtimo, Ego quidem indurabo cor Pharaonis, ſed multiplicabo ſigna: quaſi diceret obſtaculo ſibi non fore duritiem illam, cui frangendæ ſufficient miracula. Eodem ſenſu continuò poſt addit, Quãuis non audiat vos Pharao, extendam tamen manum meam. Sic enim copulæ (meo iudicio) in aduerſatiuas reſolui debent. Quod alii vertunt, Indurabo cor Pharaonis vt multiplicem ſigna: item, Non audiet vos vt extendam manum meam, non prorſus reiicio. Et certè in hunc finem voluit Deus Pharaonem pertinaciter Moſi reſiſtere, quò illuſtrior eſſet populi redemptio. Quomodo autem Deus reprobos obduret, non eſt neceſſe fuſius diſſerere quoties occurrit hæc loquutio. Tenendum eſt quod iam admonui, frigidos eſſe ſpeculatores qui in nudam permiſſionem hoc reiiciunt: quia ſi Deus mentes excæcando, vel corda obdurando, iuſtas reprobis pœnas infligit, non tantùm patitur homines facere quod ipſis libitum eſt, ſed iudicium quod rectum eſſe nouit re ipſa exercet. Vnde etiam ſequitur, non modò gratiam Spiritus ſui eum ſubducere, ſed Satanæ addicere quos cæcitate mentis & cordis obſtinatione dignos eſſe cognoſcit. Interea fateor vtriuſque mali culpam reſidere in ipſis hominibus, qui ſponte cæcutiunt, & ſponte vſque ad inſaniam ferũtur ad malum, vel ruunt. Quàm verò putidi ſint calumniatores qui inuidiæ conflandæ cauſa Deum fieri peccati authorem iactant, breuiter etiam oſtenſum eſt: quia ex ſenſus noſtri modulo arcana eius & incomprehenſibilia iudicia æſtimare, nimis peruerſum foret. Atque huius doctrinæ aduerſarii ſtultè & inconſideratè res diuerſas miſcent, quum durities ſit hominis peccatum, obduratio autem iudicium Dei. Iudicia magna iterum proponit, quò ſuſpenſis attentiſque animis expectet Iſraelitæ magnificum & admirabilem agendi modum.

5 *Et cognoſcent AEgyptii.* Species eſt ironiæ, quòd AEgyptii plagis ſubacti, ſerò tandem ſentire incipient ſibi cum Deo fuiſſe bellum. Conſilium tamen Dei fuit Moſen fulcire, ne amentia & furore hoſtium victus concideret. Ergo quanuis ſtupidi ſint in ſua veſania AEgyptii, pronuntiat tamen Deus, vltimo euentu cognituros in ſuam perniciem ſe pugnaſſe, quum cælo bellum intulerint. Subeſt enim antitheſis inter tardam cognitionem & ſocordiam, quæ tunc illis demum excuſſa fuit quum palam contra eos fulminauit è cælo Deus. Scimus enim quàm ſecurè ferream contumaciam opponant impii cæleſtibus minis, donec violenter cogãtur expaueſcere. Non quòd humilientur ſub Dei manu: ſed quia fremendo ac tumultuando non poſſe tamen ſe pœnam effugere vident: non ſecus ac ebrii è ſua temulentia expergefacti, libenter æterno ſopore atque etiam veterno mentes obruerẽt: velint tamen nolint, dolores ſuſtinent ſuæ intemperantiæ. Porro hæc cognitio quæ inuitis extorquenda erat, Moſen & alios admonuit vt Dei potentiæ iuſtam laudem tribuerent, antequam experientia eſſent cõuicti. Verum quidẽ eſt probos quoque Dei cultores pœnis interdũ erudiri: (quo pertinet illud Iſaiæ, Vbi iudicia tua exercueris Deus, iuſtitiam diſcent habitatores terræ) ſed hìc notatur cognitio, quæ reprobos ita proſternit vt non deſinant cornua contra Deum attollere: atque ita ſine profectu eos exanimat. Fuit etiam in populo electo experimentalis cognitio, cuius antè facta eſt mentio, Scietis me Iehouam eſſe Deum veſtrum, poſtquã vos eduxero è terra AEgypti. Sed hæc (propriè loquendo) nihil aliud eſt quã fidei confirmatio quæ ante rerum euentus ſolo verbo contenta eſt. Vel certè Deus effectu ipſo torporem ſuorum caſtigat, vbi videt in verbo ſuo non ſatis firmam eſſe fulturam. Sic autẽ Deũ cognoſcunt impii vt pudore vel metu attoniti non videant quod vident.

Iſaia 26.b.9.

6 *Fecit ergo Moſes.* Non iactãtiæ cauſa prædicat Moſes ſuam obedientiam: ſed poſtquam ingenuè confeſſus eſt ſuam tarditatem, iam narrat ſe & fratrem fuiſſe melius animatos ad præſtandum officium. Interim ſe vnà cum fratre miniſtrum Dei fuiſſe docet, nec quicquam ſe vel induſtriæ, vel ingenii, vel conſilii, vel dexteritatis attuliſſe, ſed tantùm paruiſſe Deo. Quanquam ex eorum exemplo diſcendum eſt, ſicuti nihil tentare fas eſt niſi quod præſcribit Deus, ita quicquid iubet, obedienter & ſine exceptione ſequi nos debere. Quod de ætate ſequitur, ad amplificationem valet: quia non vulgare exemplum fuit, quum natura ſegnes & frigidi ſint ſenes, duos homines

octogenarios tam arduam prouinciam vegetis animis obire. Neque enim eorum opinioni aſſentior qui putant eorum dignitatem commendari ab annis. Venerabilis eſt ſenectus, fateor: ſed longè aliud propoſitum fuit Moſi, nempe excluſis humanis mediis, celebrare Dei gloriam; quòd per ſenes ætate iam caducos ac decrepitos inæſtimabile facinus ediderit. Etſi enim integer adhuc illis conſtabat vigor, ipſos tamen timidos reddere poterat ſenectus, & curam populo iniicere, quum duces ſuos non modò prouectæ ſed iam ad mortem inclinatæ ætatis conſpicerent.

8 *Et dixit Iehoua ad Moſen & Aharon, dicendo,*
9 *Si loquutus fuerit ad vos Pharao, dicendo, Statuite vobis prodigium: tunc dices ad*
Aharon, Tolle virgam tuam & proiice coram Pharaone, fiet in ſerpentem.
10 *Venit ergo Moſes & Aharon ad Pharaonem, & ita fecerunt vt præceperat Iehoua:*
Et proiecit Aharon virgam ſuam coram Pharaone & coram ſeruis eius, & fuit in ſerpentem.
11 *Tunc vocauit etiam Pharao ſapientes & incantatores: & fecerunt etiam ipſi magi AE-*
gyptiorum hoc modo ſuis incantationibus.
12 *Proiecerunt enim ſinguli virgas ſuas, quæ fuerunt in dracones. Deuorauit tamen vir-*
ga Aharon virgas illorum.
13 *Et obduruit cor Pharaonis, neque audiuit illos, ſicuti loquutus erat Iehoua.*

8 *Et dixit Iehoua.* Quia rudibus & craſſis ingeniis ſcripſit Moſes, nihil mirum ſi eadem ſæpius repetat. Noſtrum verò eſt, ne faſtidio nobis ſit popularis ſermo, diligenter excutere quàm parum nos quoque acuti & ſolertes ſimus ad conſideranda Dei opera. Non dubiũ eſt hîc recitarĩ quod antè audiuimus de conuerſione virgæ in ſerpentem: niſi quòd nunc docet, miraculũ quod antè in deſerto Madian, & deinde in AEgypto ſub oculis populi editum fuerat, coram Pharaone poſtremò fuiſſe ſimiliter editum. Porro hinc colligimus, rogatu Pharaonis ſeruos Dei probaſſe teſtatámque feciſſe vocationem ſuam: quo minus excuſabilis fuit eius pertinacia, dum virtutem Dei ita conſpicuam contempſit. Nempe hoc incredulis ſolenne eſt, appetere virtutis Dei teſtimonia, quibus fidem abrogent: non quòd ex profeſſo Deum ſubſannent, ſed quia occulta impietas ad quærẽda ſubterfugia eos ſollicitat. Moleſtus eſt ſuperbo regi atque odii plenus nuntius: quia præciſè non audet Deo negare, ſpecioſum recuſandi colorem excogitat, miraculum petendo: quod vbi exhibitum eſt, remotiores latebras captat, vt paulo pòſt videbimus. Quoniam ergo certum erat non vltro morigerum fore Dei mandato, nec prius ceſſurum quàm miraculo conuictus foret, ideo illuſtri certóque virtutis ſuæ documento Deus ſeruos ſuos munit. Porro conuerſio pedi vel baculi paſtoralis in ſerpentem huc ſpectabat ne deſpectui eſſet ignobilis & ruſticus Moſis habitus. Nam (vt ſe reges immodicè efferre ſolent) facetè eludere poterat Pharao audaciam Moſis & Aharon, qui velut ſortis ſuæ obliti, cum totius AEgypti potentia confligerẽt. Cognouit igitur Pharao, quanuis nullo eximio ſplendore eſſent terribiles, ac nihil magnificum præ ſe ferrent, non tamen deſtitui firmis & validis præſidiis, quum videret ex baculo prodire ſerpentem. In ſumma, teſtatus eſt Deus ſub infirmitate ſeruorum ſuorum reconditam eſſe ſuam potentiam: vt ſingulis quibuſque momentis formidabiles redderet ſummis Monarchis, qui vaſis teſtaceis alioqui erant ſimiles. Cur Aharon potius quàm Moſes baculum proiicere iubeatur, mihi non conſtat, niſi fortè quòd faſtuoſi tyranni lautitias conſultò vilipendere voluit Deus, vbi dignatus non eſt virtutem ſuam exerere per manum ſerui ſui primarii, ſed minorem tantùm adhibuit. Itaque, miniſterii reſpectu, virga Dei & Moſis nunc vocatur virga Aharõ. Sicuti Paulus de Euangelio ſuo gloriatur, cuius promulgandi ſibi iniunctum eſſe munus ſciebat. *Rom. 6.d.25. & 2.tim.2.b.8.*

10 *Venit ergo Moſes.* Quanquam ſuæ vocationis iam ſibi probè conſcii erant, & ſciebant cæleſti virtute ſe pollere in edendis miraculis, nunquam tamen accedere auſi fuiſſent ad crudelem ſæuúmque tyrannum, niſi eos interior vis Spiritus ad conſtantiam armaſſet. Hinc igitur ad omnes vincendos terrores magnanimitas, quòd Deus ſupra omnem mundi altitudinem fide ipſos erexit, & hac fultura ſuſtinuit. Veniunt igitur ad conflictum inuicto robore, & legationem maximè odioſam miraculo confirmant. Quòd moueri quæſtio ſolet an vera fuerit & ſubſtantialis (vt loquuntur) conuerſio, de virga Moſis, id mihi certò perſuaſum eſt. Neque enim Deo magis eſt difficile rerum formas mutare, quàm difficile fuit cælum & terram creare ex nihilo. Quãta ſit conuerſionum varietas in natura, non ignorant philoſophi, imò idiotis etiam patet: ſed quia inſolito more & præter naturæ ordinem baculus in ſerpentem conuerſus fuit, idem de hoc miraculo iudicium facere cõuenit quod de vxore Loth in ſtatuam ſalis conuerſa: niſi quòd ba- *Gen.19.e.26.*

culus paulo pòſt ad priſtinam naturam rediit. In baculis magorũ maior eſt ambiguitas,quia probabile eſt fallacibus eorum præſtigiis deluſos fuiſſe impii regis oculos. Nihil tamen abſurdi ſi dicamus tantum licentiæ illis fuiſſe à Deo permiſſum, non vt crearent ex vno corpore aliud, ſed vt arcanum Dei opus quaſi ſuum proferrent. Nam certè ingenii noſtri fines longè ſuperat efficacia erroris:quam affirmat Paulus Satanæ dari ad puniendos incredulos, vt credant mendacio, quia veritati obtemperare nolunt. Dicit quidem aduentum Antichriſti fore in ſignis & prodigiis mendacibus: ſed potentiam adiungens, oſtendit, fallaciam vel illuſionem non tam in externa rerum forma quàm in peruerſo ſignorum abuſu ſitam fore. Ideo Chriſtus ſimpliciter pronuntiat falſos doctores ſigna & prodigia magna edituros. Fieri ergo poteſt vt Deus baculos magorum iuſta vindicta mutari voluerit in ſerpentes: ſicuti poſtea videbimus aquas fuiſſe illorum incantationibus verſas in ſanguinem,terram coopertã fuiſſe ranis & pediculis, agros fuiſſe grandine percuſſos,& obtenebratum aerem. Tenendum tamen eſt,ne muſcam quidem niſi à ſolo Deo creari poſſe: ſed quæ arcano Dei iudicio fiunt,Satanam rapere ad ſuas impoſturas.

2.Theſſal.2.c.11.

Mat.24.b.24.

11 *Vocauit etiam Pharao.* Iam emergit quæ prius in profundo cordis receſſu latebat impietas: dum in certamen cum Deo ruere non dubitat tyrannus. Satis enim de admirabili Dei potentia edoctus erat,niſi eum ad deſperatum furorem impelleret ſua prauitas. Nam ſignum poſtulando, (vt nuper dixi) putauit iuſtã ſibi eſſe cauſam ſpernendi Moſis. Sicuti impii confidunt impunè ſibi quiduis licere,niſi palam ad ipſos prohibendos appareat è cælo Deus. Sed quia inflexibilis contumacia penitus corda eorum occupat, conſpicuæ Dei virtuti reſiſtere non dubitant. Ita malitia oculos Pharaoni perſtrinxit, vt lucem videndo non videret, conuictus tamen ad extinguendum lucis conſpectum accerſeret ſibi tenebras. Tam impiæ igitur ac diabolicæ arrogantiæ ſoluta fuit iuſta merces, quum magorum ſuorum fallaciis deceptus fuit. Exemplum in primis vtile & notatu dignum,quo primùm docemur,impios,quancunque docilitatem ſimulent, intus tamen manere præfractos ac Deo rebelles:deinde non modò propenſos eſſe ad errorem,ſed cupidè toto affectu illuc ferri. Non ſemper, neque in omnibus conſpicitur hoc vitium: ſed vbi lucem ſuã propius admouet Deus,facilè detegitur ac ſe prodit. Quàm multi hodie in Papatu ſimplicitatis prætextu impias ſuperſtitiones ſequuntur? Quandiu ſub ignorantiæ integumento ſe & alios fallunt,videntur miſericordia digni: verùm ſimulac illucet veritas,palam faciunt ſe impoſturas quibus pereant appetere, & mendaciis oblectari. Certè veritatis dilectionẽ (vt ait Paulus)repudiant. Miramur Pharaonem, vt ſenſum virtutis Dei à ſe repellat,magos vocare? Quaſi verò non multi hodie mercede improbos rabulas conducant,quorum blanditiis faſcinati in erroribus obſtupeant. Notandum verò quòd honorificè per conceſſionem ſapientes vocantur, qui ad decipiendum artifices, ſana doctrina vacui erant. Etſi enim floruit apud eos aſtrologia,& culta fuerunt liberalium artium ſtudia: ex proximo tamen contextu patet multis inanibus figmentis fuiſſe deditos, imò totam degenerem eorum ſcientiam fuiſſe meram vanitatẽ. Nam מכשפים & חרטמים ſuperſtitioſarum ſunt artium nomina: quorum prius ſignificat præſtigiatores, vel qui faſcinis oculos ſenſúſque inficiunt: ſecundum verò pro genethliacis capitur,qui ex horoſcopo iudicant de cuiuſque fortuna, & ex poſitu aſtrorum hariolantur. Quum ergo ex genuina philoſophia prolapſi eſſent magi AEgyptii, retinuerunt ſapientum nomen, vt fidem illuſionibus ſuis acquirerẽt. Sicuti diabolus, vt ad ſe rapiat Dei gloriã, vel ſe transfiguret in Angelum lucis,ſolet mendaciis ſpecioſos titulos imponere.Nec dubium eſt quin (vt in re perplexa) certius ex comparatione examen quæſierit:non tamen alia de cauſa niſi vt impietatem ſuam nouo inuolucro tegeret. Nomen להט tametſi propriè laminam gladii ſignificat, pro incantatione tamen hìc ſumitur. Quanquam arbitror eos falli qui rationem aſſignant, quia gladio, vel ſimili inſtrumento exercerent ſuas præſtigias. Potius enim metaphoricè verſatilem agitationem deſignat, qua magi aliud pro alio oſtẽtant. propriè enim flammam ſignificat. Porrò hæc tam ſeuera grauiſque vltio terrorem incutere nobis debet, ne odio veritatis fallacias appetamus. Eſt enim hoc ſacrilegium intolerabile,velle data opera peruertere diſcrimen veri & falſi. Itaque nihil mirum ſi Deus in profundiſſimas errorum tenebras demergat qui ad oblatam lucẽ claudunt oculos,& qui eum magiſtrum audire detrectant,eos Satanæ tradat diſcipulos.

2.Theſſ.2.c.10.

12 *Proiecerunt enim ſinguli.* Non exprimitur numerus magorũ, & quum Paulus duos nominat Iannem & Mambrẽ, veriſimile eſt non ſolos fuiſſe,ſed præcipuos & quaſi turmæ duces. De re tamẽ dubia non contendo. Magis ad rem pertinet Pauli admonitio, ſicut Iannes & Mambres reſtiterunt Moſi, ita ſemper fore falſos doctores qui oppugnent veros Chriſti miniſtros, & quidem proficiant in peius. Eſt enim horribile exemplum, laxatas magis habenas eouſque fuiſſe vt propè æquali æmulatione cum Moſe contenderent. Verùm digna eſt mundi ingratitudo quæ nunc eandem excæcationis pœnam ſuſtineat. Teſtatur alibi Deus, quum pſeudoprophetis per-

2.Tim.3.b.8.

Deuter.13.a.1.

mittit edere miracula ad fallẽdũ,ſe probare hominũ corda. Et ſanè niſi propria hypocriſis veli in ſtar nobis eſſet ad tollẽdũ nigri & albi diſcrimẽ, nihil Satã eiuſmodi artib⁹ ac decipulis proficeret. Sed noſipſi quaſi exitio deuoti in plagas libẽter nos cõiicim⁹:præſertim verò De⁹ in reprobos,qui peruicaciter errãdi occaſionẽ appetunt,vltimũ hoc fulmẽ vibrat,nẽpe efficaciã illuſionis,& ſimul eos demẽtat,vt ſibi à manifeſta pernicie nõ caueãt.Darẽt quidẽ multi Pharaoni veniã quòd à magis ſuis deluſus,ab errore quẽ effugere nõ poterat,ſe non explicuerit. Quid enim feciſſet vbi videbat vtrinque æqualẽ cõflictũ? Sed omnino tenẽdũ eſt,neminẽ ita præcipitari niſi qui Deo reſiſtere voluit: præſertim ſpiritus vertiginis & dementiæ eos occupat qui in ſua malitia fuerunt obſtinati. Nec verò prætereũda eſt diſcriminis nota,quòd virga Moſis deuorauit virgas magorũ. Quî factũ eſt vt non animaduerteret Pharao Moſen eſſe victorẽ? quî factũ eſt vt potius ad ſuos impoſtores deflexerit? quî factũ eſt deniquevt ſeruũDei nõ agnoſceret qui fuerat in certamine ſuperior, niſi quòd impii,dũ occurrũt manifeſtæ Dei virtutes,malignè cõniuẽt? Certè quiſquis ad rectũ ſcopũ tẽdet, nũquã deſtituetur rectore Deo. Itaque iuſtè culpa in Pharaonẽ cõfertur,quòd ob cordis duritiẽ attẽdere noluerit.Quòd Papiſtæ ſerpẽtẽ iactãt vocariMoſis virgã,ſicuti panis inChriſti carnẽ trãſſubſtãtiatus nomẽ panis retinet,nimis friuolũ eſt cauillũ. Inſcitè enim res tãtopere diſſimiles ſimul cõfũdũt:quia in Cœnæ myſterio durat analogia ſigni & rei ſignatæ, in hoc miraculo ratio prorſus cõtraria. Deinde quia mutatio duntaxat erat tẽporalis,meritò vocauit Moſes baculũ, cui mox reddẽda erat prior forma. Adde quòd verũ ſerpẽtẽ cũ fictitiis cõferens, noluit variare in nominibus. Verùm vt hæc omnia prætereã,donec oſtẽderint Papiſtæ trãſſubſtãtiari panẽ in corpus, nihil efficient. Imò quod ſtultè in nos torquent,licebit in ipſos cõuertere,panẽ vocari corpus quamuis maneat panis, non aliter ac ſerpens qui tunc apparuit vocatus eſt baculus.

14 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Aggrauatum eſt cor Pharaonis ne dimittat populum.*

15 *Vade ad Pharaonem mane: ecce, egreditur ad aquas, & ſtes in occurſum eius ſuper ripam fluminis: & virgam quæ verſa fuit in ſerpentem tolles in manum tuam.*

16 *Et dices ad eum, Iehoua Deus Hebræorum miſit me ad te, dicens, Dimitte populum meum, vt ſeruiat mihi in deſerto: & ecce, non audiſti huc vſque.*

17 *Sic dixit Iehoua, In hoc ſcies quòd ego ſum Iehoua: ecce, ego percutiam virga quæ in manu mea eſt aquam quæ eſt in flumine, & vertetur in ſanguinem.*

18 *Piſces verò qui ſunt in flumine morientur: & fœtebit flumen, & moleſtia afficientur AEgyptii, bibendo aquas ex flumine.*

19 *Et dixit Iehoua ad Moſen, Dic ad Aharõ, Tolle virgã tuã, & extẽde manũ tuã ſuper aquas AEgypti, ſuper flumina eorũ, ſuper riuos & ſtagna eorũ, & ſuper omnẽ collectionẽ aquarũ ipſorum: & fient ſanguis, erítque ſanguis per totã terram AEgypti in vaſis ligneis & lapideis.*

20 *Et ita fecerunt Moſes & Aharon ſicuti præceperat Iehoua. Et eleuans baculũ, percuſſit aquas quæ erant in flumine, coram oculis Pharaonis, & coram oculis ſeruorum eius. Et verſæ ſunt aquæ omnes quæ erant in flumine, in ſanguinem.*

21 *Piſces etiam qui erant in flumine mortui ſunt: & computruit flumen, vt non poſſent AEgyptii bibere aquas ex flumine: fuítque ſanguis per totam terram AEgypti.*

22 *Sic etiam fecerunt præſtigiatores AEgypti incantationibus ſuis: & obduruit cor Pharaonis, ſicut loquutus fuerat Iehoua.*

23 *Et reuertens Pharao venit in domum ſuam: neque adiecit cor ſuum etiam ad hoc.*

24 *Foderunt autem omnes AEgyptii per circuitum fluminis, vt aquas biberent, quia non poterant bibere ex aquis fluminis.*

25 *Et completi ſunt ſeptem dies ex quo percuſſit Iehoua fluuium.*

14 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Aggrauatum.* Iam narrare incipit Moſes decem plagas AEgypto fuiſſe inflictas,antequam ad parendũ adductus fuerit Pharao.Etſi autẽ prodigioſus fuit ille furor, cõtra Dei manũ tam validè vrgẽtẽ obniti:nobis tamẽ in vnius reprobi perſona ſuperbiæ & rebellionis humanæ imago ſubiicitur,vbi nõ regitur ſpiritu mãſuetudinis. Itaque hac narratione admoniti fideles,ſedulò caueãt ne aduerſus Deũ proteruè tumultuãdo ſimilẽ in ſe prouocẽt vĩdictã. Idẽ enim qui cor Pharaonis obdurauit,perpetuus eſt impietatis vindex,vt hoſtes ſuos ſpiritu vertiginis percutiẽs,tã furioſos quã attonitos reddat.Porro ne Moſes ad hoc offẽdiculũ impingẽs,ab incœpto curſu deſiſtat,hortatur ad certamẽ: acſi diceret cum duriſſimo lapide eſſe cõfligendũ,donec frangatur. Cor Pharaonis aggrauatũ eſſe audiens,poterat labaſcere, niſi aliũde oſtenſa fuiſſet

ſpes victoriæ. Sed quoniam indomabilis eſt illius belluæ peruicacia, nouis armis ſeruũ ſuum induit Deus: quaſi diceret conterendam eſſe, quando frangi nequit. Etſi autem longius fortè quibuſdam petita analogia videbitur inter decem plagas & decem Legis præcepta: meo tamen iudicio probabile eſt ac rationi cõſentaneum, priuſquam Legem promulgaret Deus, totidem plagis impios fuiſſe percuſſos quot daturus erat populo ſuo præcepta, vt eorum authoritatem hoc modo ſanciret. Primò autẽ iubet Moſẽ tollere baculũ, & de recẽte miraculo admonet, quò maiore cõfidẽtia ſe ad nouũ cõgreſſũ accingat. Deinde quod breuiter attigerat, fuſius proſequitur, more Hebraico. Principio enim nulla fit mẽtio Aharõ, ſed tãtùm Moſi Deus mãdat quid fieri velit: deinde explicat manũ Aharõ fuiſſe interpoſitã. Iã ergo vbi cõmemorat De⁹ virgã nuper fuiſſe cõuerſam in ſerpẽtẽ, oſtẽdit malè nos in operib⁹ ſuis proficere niſi inde vires colligat fides noſtra. Adhæc, vbi denũtiat Pharaoni Deus quid facturus ſit, magis reddit inexcuſabilẽ, quòd minis nõ tãgitur vt reſipiſcat. Sciebat quidẽ Deus profectu hoc cariturũ: ſed quamuis inſanabilẽ morbũ cognoſcat, non tamẽ remedia adhibere deſinit, nõ quæ ſanitatẽ cõferant, ſed quæ occultũ eruant ex animis virus. Litigant hîc multi cum Deo, quòd non tantùm cum ſurdis loquatur, ſed etiã fruſtra monẽdo vel caſtigando, magis ac magis exaſperet eorum malitiã. Sed noſtrum eſt, vbi nos aliqua abſurditatis ſpecies conturbat, reuerenter ſuſpicere arcana Dei iudicia, & ad ſobrietatem ſapere. Interea euentus docet non irritas cadere Dei minas, ſed earum contemptu crimen ac pœnam duplicari.

19 *Et dixit Iehoua ad Moſen.* Hæc illa eſt prolixior narratio quã dixi. Neque enim aliud à proximo diuerſum tradit Moſes, ſed modũ agendi in edẽdo miraculo diſtinctius explicat: nẽpe, quod præceperat Deus, opera fratris ſui Aharon fuiſſe cõpletũ. Initiũ verò ab hac plaga non abſque ratione factũ eſt: vt ſcirent AEgyptii nihil ſibi eſſe præſidii ad ſalutẽ in opibus quibus maximè ſuperbiebãt. Scimus quãta illis ex Nilo fuerit opulẽtia, munitio, vtilitas: inde vberrima piſcatio, inde totius regionis fœcũditas, quam irriguã inũdatio reddebat, quæ aliis terris damnoſa eſt ac noxia: cõmodiſſima erat mercatorib⁹ nauigatio, erat etiã bonæ parti regni firmũ propugnaculũ. Ergo vt à præcipua fiducia deiiciat AEgyptios, aquas vertit in ſanguinẽ. Deinde quoniã aqua alterũ eſt ex duobus elemẽtis quibus cõſtat hominũ vita, altera vitæ parte AEgyptios ſpoliãs, optimo compẽdio vſus eſt ad humiliandã eorũ ferociã, niſi prorſus fuiſſent intractabiles. Poterat quidem ſolo flatu ſiccare omnes aquarũ ſcaturigines, & ariditate cõficere totã gentẽ: ſed hoc caſu vel naturaliter accidiſſe vulgò fuiſſet creditũ, ideóque obſcuri⁹ prodigiũ fuiſſet, ac prætereà viã clauſiſſet aliis. Satis igitur fuit obiecto mortis terrore ad Dei metũ flecti, niſi deſperata fuiſſet rabies. Præter flumẽ, riuos & ſtagna & collectionẽ aquarũ recẽſet Moſes: quia per diuerſos regni tractus tã artificio quàm natura Nilus ſic diffuſus erat vt nulla fere regio tãta aquæ copia vbique afflueret: quaſi diceret Deus, Nihil vobis proderit largiſſimam vim aquarum præſto vobis eſſe: quia perinde ſitietis acſi Nilus ipſe exareſceret. Ideo adiũgit, Tam in lignis quàm in lapidibus, ſignificans, quocunque genere vaſorum hauriant, nihil præter ſanguinem reperturos.

20 *Et ita fec. Moſ. & Ah.* Repetit, euẽtu fuiſſe probatũ quod minatus fuerat Deus de internecione piſciũ, & fœtore Nili: vt crimẽ regis exaggeret, qui multiplici Dei potẽtia tactus nõ fuit. Quanquã ſimul adiungit eius cõſiliarios fuiſſe teſtes. Vnde coniicere licet, eundẽ ſtuporẽ in tota aula fuiſſe graſſatũ. Operæpretiũ etiã fuit, nõ modò tã memorabile facinus paſſim cognoſci, ſed plurimis oculis conſpici eius authorẽ. In illa autẽ turba neminẽ fuiſſe qui regis veſaniã corrigere ſtuderet, reprobationis ſignũ fuit in tota gẽte. Vnde etiã apparet vt Deus infatuet mũdi ſapiẽtiã. nulla enim

Iſa.19.b.11. natio fuit quæ rerũ omniũ ſciẽtia magis gloriaretur: quam illis iactãtiã exprobrat Iſaias. Videmus autẽ pudendũ in modũ hinc præfractos, illîc attonitos minima ſanæ intelligẽtiæ ſcintilla caruiſſe.

22 *Sic fecerunt.* Quæritur quomodo Moſen æmulari potuerint magi, quũ nulla materia ſuppeteret. Nã ſi nullæ in AEgypto reſiduæ amplius aquæ erãt, nulla fieri potuit mutatio. Ego autẽ nõ dubito; vt eorũ illuſioni loc⁹ fieret, breui momẽto apparuiſſe puras & nitidas aquas, & deinde mutatas fuiſſe in ſanguinẽ. Quia enim nõdũ opportun⁹ erat certaminũ finis, haud dubiè viã ſibi patefecit Deus, donec ad metã vẽtũ foret. Quòd diuinat Auguſtinus magos aquã ſumpſiſſe quæ pura & integra reſtabat vbi habitabãt Iſraelitæ, coactũ eſt. Libẽtius reciperẽ quod dicit, eodẽ fortè momẽto percuſſas fuiſſe ab illis aquas, vt in vna parte virtus Dei enituerit, in altera valuerit eorũ fallacia. Quãquã ſolutio à me poſita optimè cõuenit. Veráne an imaginaria fuerit mutatio, non audeo aſſerere: niſi quòd magis cõſẽtaneũ eſt Satanæ artificio deluſos fuiſſe impiorũ oculos. Neque opus eſt cũ Auguſtino ſubtili⁹ philoſophari, infuſam eſſe omnibus rebus creatis ſeminariã ratio-

2.Theſſ.2.b.11 nẽ, vt vna ſpecies aliã generet. Quin potius ſtãdũ eſt Pauli doctrinæ, Deũ mittere efficaciã erroris, vt incredulos mẽdacio irretiat, quia veritatẽ amplecti recuſãt. Et antè ex alio Moſis loco docui, pſeudoprophetas iuſto Dei iudicio ſigna & prodigia edere. Videtur tamen innuere Moſes ſpectrũ fuiſſe dũtaxat, vbi adiungit magos idẽ feciſſe ſuis incãtationib⁹: acſi fulgetra volitãdo antè oculos aciẽ hebetaſſẽt. Hãc enim eſſe vim nominis docui. Cæterùm nõ dubito quin De⁹ immunẽ præſtiterit ab hac calamitate populũ ſuũ, vt hoſpites & inquilini aliena fruerẽtur aqua, cui⁹ nulla gutta ipſis indigenis relicta fuerat. Hinc conuicta fuit regis obſtinatio: quòd non attentior fuit ad conſiderandum hoc diſcrimen. Imò bis amentem & furioſum oportet fuiſſe, qui cum ſua & totius

regni clade magorum illuſiones Dei virtuti oppoſuerit. Sed hoc reprobis ſæpe contingit, dum impetu diabolico contra Deum feruntur, vt in ſuã perniciẽ quaſi cupidè ruant. Fuit tamen hæc non leuis tẽtatio ſeruis Dei, videre Satanæ miniſtros ſibi propè æquari. Nã ſi volebat Deus redẽptioni dare teſtimoniũ in prodigiis, quũ viderẽt eadẽ virtute pollere hoſtes ſuos, quomodo firma illis & rata potuit eſſe ſua vocatio? Atque his quidẽ machinis concuſſã fuiſſe eorũ fidẽ probabile eſt: ſtetiſſe tamẽ, nec gradu ſuo fuiſſe motã, pro certo ſtatuo: quia ſiqua dubitatione perculſus fuiſſet Moſes, eam pro more ſuo eſſet cõfeſſus. Verùm Deus illis aperuit oculos, vt ex alto deſpicerent fallaces magorum technas: deinde quia iam præluxerat cæleſtis viſio vnà cum ſermone, non mirum eſt ſi talibus fulturis innixi conſtanter omnes inſultus repulerint, vel ſuſtinuerint.

23 *Et reuertens Phar.* His verbis duritiẽ Pharaonis, cui Deus ipſũ addixerat, volũtariã fuiſſe docet vt crimẽ in ipſo cõſiſtat, nec quicquã iuuet occulta Dei ordinatio ad leuandã ei⁹ culpã. Dãnatur enim ei⁹ ſocordia quòd animũ ad hoc quoque nõ adiecerit. Vnde ſequitur ipſũ ſibi obſtinationis fuiſſe authorẽ, quia ſuperbia & cõtẽptu cæcus Dei gloriã pro nihilo duxerit. Sic impii, quanuis (vt ſunt vaſa iræ) diuinitus cõiiciãtur in reprobũ ſẽſũ, ſeipſos tamẽ obdurãt: quia ſciẽtes & volẽtes impingũt aduerſus Deũ, atque ita ſecuritas, audacia & prauitas, inſcitiæ & erroris excuſationẽ illis adimũt. Quare monemur hoc exẽplo nõ eſſe torpẽdũ vbi nos Deus excitat: ſed attẽtè cõſiderãda eſſe eius opera, quæ nos ad eius reuerẽtiã timorémque erudiãt. Quòd dicũtur AEgyptii puteos ſibi fodiſſe, ad miraculi certitudinẽ facit. Eodẽ pertinet quod de ſeptẽ dieb⁹ additur. nã ſi momentanea tantùm fuiſſet aquarum tabes, obrepere poterat illuſionis ſuſpicio, quæ ex diuturno tam ſapore quàm conſpectu ſublata fuit. Ideóque prius dictum fuit AEgyptios ex aquæ penuria moleſtiã & dolorẽ capturos. Sic enim interpretor, mœſtis & afflictis animis fore, quia potu carerent.

CAPVT VIII.

Dixit autem Iehoua ad Moſen, Vade ad Pharaonem, & dic ad eum, Sic dicit Iehoua, Dimitte populum meum vt ſeruiant mihi.

2 *Quòd ſi tu renuis dimittere, ecce, ego percutio omnes terminos tuos ranis.*

3 *Et ſcatebit flumen ranis, quæ aſcendent, & intrabunt domũ tuam, & in cõclaue cubilis tui, & ſuper lectum tuum, & in domum ſeruorũ tuorum, & in populũ tuum, & in furnos tuos, & in panaria tua.* Hebr. Farinas tuas.

4 *Itaque in te, & in populum tuum, & in omnes ſeruos aſcendent ranæ.*

5 *Et ait Iehoua ad Moſen, Dic ad Aharon, Extende manum tuam cum virga tua ſuper fluuios, ſuper riuos, & ſuper ſtagna, vt adducas ranas ſuper terram AEgypti.*

6 *Et extendit Aharon manum ſuam ſuper aquas AEgypti: & aſcenderunt ranæ, operuerúntque terram AEgypti.*

7 *Et ſic fecerunt magi incantationibus ſuis: nempe adducẽdo ranas ſuper terrã AEgypti.*

1 *Dixit autem Iehoua.* Rurſus quaſi in re integra, poſtulat Deus à Pharaone quod iuris ſui propriũ eſt: vt ſcilicet à populo colatur, ſed extra terrã AEgypti, vt peculiaris ſit cultus & purus ab omni inquinamẽto. Voluit enim (vt prius dictum eſt) populũ ſuũ ſegregãdo, dãnare AEgyptiacas ſuperſtitiones. Interea tyrãno nulla excuſatio fuit, quũ ſacrilega audacia inſurgeret ad eripiẽdum Deo iuſtũ honorẽ. Itaque exitũ negando, nõ ſolùm crudelis, ſed impius etiã cognitus fuit. Additur etiã cõminatio, vt ſaltẽ inuitus trahatur ad officiũ. Sic enim agendũ eſt cũ præfractis, qui nunquã niſi metu vel malo coacti officiũ præſtãt. Minatur quidẽ etiã Deus interdũ ſeruis ſuis, vt eorũ pigritiẽ extimulet: ſed præcipuè erga peruerſos & immorigeros aſperior eſt. Sicuti in Pſalmo dicitur cum humanis humanus eſſe, & præfractus cum præfractis. Hæc ratio eſt cur imperiũ minis ſanciat, dũ Pharaonẽ alloquitur. Porro in hoc ſecũdo flagello nobis duo ſunt conſiderãda. nam primùm AEgyptios antea quaſi precariò vitã duxiſſe oſtẽdit De⁹, quia ſingulari beneficio protexerat ab incurſu ranarũ. Scimus AEgyptũ, ob multas paludes, & lentũ ac propè ſtagnantẽ Nilum, multis ranis & venenatis beſtiis fuiſſe refertã: nunc quũ ſubitò erũpunt ingẽtes turmæ, agrorum ſuperficiẽ obtegunt, penetrãt etiã in domos & cubicula, denique in regiũ palatium cõſcendunt: facilè apparet fuiſſe antè cohibitas ſola Dei manu, atque ita Deum Hebræorum fuiſſe regni illius præſidem & cuſtodem. Secundò voluit Deus non ſimpliciter pœnam infligere AEgyptiis, ſed ignominiæ cauſa ludibrio exponere. Nec dubium eſt quin hac contumelia valdè exacerbatus fuerit eorum dolor, quum viderent ſe non ab aliquo victore exercitu tam malè mulctari, ſed à putridis animalculis. Huc acceſſit quòd è Nilo, qui tot cõmoditatibus regionem ditabat, exorta fuit illa pernicies. Nos verò ex hac hiſtoria diſcamus, vitæ noſtræ multas eſſe permixtas mortes:

Pſal. 18. b. 26.

nec aliter eam nobis prorogari niſi quatenus noxas compeſcit Deus, quæ nos vndique obſident: deinde vt palã non fulminet è cælo, vel Angelos in cædem hominũ armet: ſimul tamẽ atque annuerit, creaturas omnes præſto fore ad exercẽda eius iudicia: ideóque eius clementiæ & tolerãtiæ eſſe tribuendũ quòd nõ ſingulis momẽtis pereũt impii. Adhæc ſiquando probrũ & dedecus nobis inurat, ſciamus hoc conſultò fieri, vt pudor ipſe ſuperbiam noſtram proſternat.

5 *Et ait Iehoua ad Moſen, Dic ad Aharon.* Dubiũ eſt cõtinuóne tenore hoc Moſi Deus præceperit, an expectauerit dum Pharao cõtumaciter imperium ſperneret. Veriſimile quidẽ eſt, poſtquã minas pro nihilo duxerat Pharao, mandatã fuiſſe pœnæ exequutionẽ. Interea tenẽdũ quod prius dixi, quò contẽptius tractetur Pharao, Moſen ne digitũ quidẽ mouere, ſed pro imperio partes agendi trãſferre in ſecundũ miniſtrũ. Perinde enim hoc fuit acſi ſolo flatu totã regionẽ illã obrueret. Quãquam autem hoc modo Deus violẽtum tyrannum cum turgido ſuo faſtu pedibus illorum calcandum ſubiecit, non tamẽ ideo quieuit magorum improbitas. Ita ſeruos Dei continuis certaminibus identidem exerceri oportuit.

8 *Tunc vocauit Pharao Moſen & Aharon, ac dixit, Precamini Iehouam vt auferat ranas à me & à populo meo: & dimittam populum, vt ſacrificent Iehouæ.*

9 *Et dixit Moſes Pharaoni, Gloriare ſuper me quando orabo pro te, & pro ſeruis tuis, & pro populo tuo, vt excidantur ranæ à te, & à domibus tuis: tantùm in flumine reſiduæ ſint.*

10 *Et ait, Cras. Tunc ille dixit, Secundum ſermonem tuum, vt ſcias quòd nullus ſit ſicut Iehoua Deus noſter.*

11 *Recedent igitur ranæ abs te & à domibus tuis & à ſeruis tuis, & à populo tuo: tantùm in flumine reſiduæ erunt.*

12 *Tunc egreſſus eſt Moſes & Aharon à Pharaone. Et clamauit Moſes ad Iehouam ſuper cauſa ranarum, quas immiſerat Pharaoni.*

13 *Et fecit Iehoua ſecundum ſermonem Moſis. Itaque mortuæ ſunt ranæ ex domibus, ex atriis, & ex agris.*

14 *Et coaceruarunt eas turmatim: & computruit terra.*

15 *Videns autem Pharao quòd eſſet relaxatio, aggrauauit cor ſuum: neque audiuit eos, ſicuti loquutus erat Iehoua.*

8 *Tunc uocauit Pharao Moſen.* Miteſcere tandẽ videtur Pharao, & aliquid ex truculentia ſua deponere: ſed nõ fuiſſe verè manſuefactũ, paulo pòſt liquebit. Fieri quidẽ poteſt vt terrore correptus ſeriò cõfugerit ad petendã veniã: Deo tamen ac ſibi fuiſſe mentitũ ex leuitate ipſa apparet: quia ſimulac cõceſſa fuit relaxatio, ad ingeniũ rediit, imò reipſa patefecit repreſſam dũtaxat metu fuiſſe malitiã, quæ ſe mox iterũ effudit. Sic hypocritæ, quum vrgẽtur Dei manu, vel expaueſcũt ad eius flagella, blandè & ſuppliciter miſericordiã eius implorãt: verùm vbi pauliſper malũ remiſit, breues induciæ, quaſi æternã pacẽ adepti eſſẽt, illis inflãt animos. Hoc Iudæis quoque accidiſſe cõqueritur Propheta in Pſalmo. Quũ affligeret eos Deus quærebãt eũ: reuerſi ſunt & mane properabãt ad Deũ. Et recordati ſunt quòd Deus rupes eorũ, & Deus excelſus redẽptor eorũ. Et blãditi ſunt ore ſuo, & lingua ſua mẽtiti ſunt ei: cor autẽ eorũ non fuit rectũ corã eo, nec firmi fuerũt in fœdere eius. Denique hypocritis omnibus hic morbus cõmunis eſt, vt ſuã proteruiã ſibi exitialẽ experti, quia Dei iudiciũ effugere nequeũt, impetrãdæ veniæ cauſa pœnitẽtiã ſimulẽt: ſed vbi ſe putãt elapſos, proſiliũt ad eandẽ ſuperbiã, calcitrãt aduerſus Deum, imò proteruè inſultãt: denique ſola eos anxietas humiliat, & quidẽ ad breue tẽpus. Etſi autẽ hoc illi timor extorſit vt deprecatorẽ quærat, & de placãdo Deo ſit ſollicitus: quod tamẽ, velut pactione interpoſita, prius à ranis liberari poſtulat quàm dimittat populũ, ſignũ eſt ficti ac duplicis animi. Tantiſper ergo recõdita latuit impietas in eius corde, donec impunè Deũ ſe poſſe laceſſere putauit: impunitatis verò cõfidẽtia fretus, detexit dolum ac perfidiam. Quòd verò Iehouam nunc demiſſè nominat, quanuis non ſincero reſipiſcentiæ affectu ſic loquatur, oſtendit tamen fractos eſſe robuſtos illos ſpiritus, quorum antè facta fuit mentio, quum per ſubſannationem quæreret quiſnam eſſet Iehoua.

Pſal. 78.d.34.

9 *Et dixit Moſes Pharaoni.* Locum hunc in diuerſos ſenſus trahunt interpretes. Qui exponunt hunc honorem concedi Pharaoni vt tempus præfigat quo velit Moſen orare, nimis ſunt arguti. Frigidum etiam illud eſt, poſſe Pharaonẽ gloriari ranas eſſe morituras. Qui verò exponunt Pharaonem à ranis incolumẽ fore vt tutò glorietur, neque dicunt nihil, neque totum. Videtur potius mihi tacita eſſe antitheſis inter peruerſam iactãtiam, qua exultauerat Pharao, & piam gloriationem quam appetere debebat ex Dei miſericordia: quaſi dixiſſet Moſes, Hactenus tua potentia

confiſus, deinde faſcinatus præſtigiis, te perperam extuliſti: nunc potius gloriare tibi eſſe deprecatorem & patronum qui Deum exoret. Arrogantiam enim qua perperam euectus fuerat vt cum Deo congredi auderet, retundi oportuit, nequid ſpei eſſet reſiduum, niſi in ſola Dei miſericordia. Gloriari verò ſuper Moſen, tantundē valet atque gloriā ſuam reponere in Moſis patrocinio, & pro ſumma fœlicitate ducere quòd ſe interponere dignetur ad ipſum Deo reconciliādum. Nam particula על ſæpe ita capitur. Quanquam minimè voluit Moſes quicquā ex Dei gloria minuere: ſed (quemadmodū nuper dixi) ſuperbi regis faſtum deiicere volens, nihil melius ei aut glorioſius eſſe docuit quàm de venia bene ſperare, vbi deprecatorē nactus eſſet ſeruum Dei viui, cui hoſtiliter erat infenſus. Ranas tātùm in flumine affirmat fore reſiduas: acſi diceret cōtentas fore ſolito domicilio & clauſtris. Scimus enim ranas, etiamſi exiliant interdū in ripā, non procul tamē ab aqua diſcedere: quia humore paſcūtur. Ita ſubindicat Dei iuſſu fuiſſe immiſſas, vt agros tegerent: deinde in eius manu eſſe, ſi velit, nouis ſubinde copiis inuadere agros & domos, & eius beneficio adſcribi debere ſi ſe in aquis contineant, nec extra ſuos fines graſſentur.

10 *Et ait, Cras.* Si ad Moſen referas, nulla in ſenſu erit ambiguitas: verùm quia probabile eſt referri Pharaonis verba, eum exiſtimo petere inducias in diē craſtinum liberādo populo. Nam, qui eum Moſen rogare exiſtimāt vt poſtridie ſuis precibus ranas abigat, in abſurditatē incidunt: quaſi Pharao ſecurè dormitū concedens mali remedium diſtulerit. Colore igitur hoc caret, Pharaonē, acſi quieto eſſet tranquillóque animo, petere vt die poſtero terra purgetur à ranis. Quin potius, ſi mox leuatus fuerit hoc incommodo, promittit populo miſſionē: quam tamen fallēdi cauſa in poſterū diem ſuſpendit. Non enim alia fuit procraſtinādi ratio niſi vt adeptus quod volebat, à pacto diſcederet, ſicuti fecit. Moſes autem hac promiſſione cōtentus facturū ſe recipit vt ranas Deus profliget. Quòd eodem die cōpletum eſſe non dubito. nam hinc mutandæ ſententiæ cauſa tyranno fuit, quòd nocte interpoſita timere deſiit. Et certè ex verbis ſequentibus colligitur ranas paulo pòſt è medio fuiſſe ſublatas: quia dicitur, Moſen & Aharō poſtquā egreſſi ſunt, oraſſe: quod minime quadraret ſi expectatus eſſet dies craſtinus. Quòd autē Moſes affirmat illū fore voti cōpotem, non facit temerario impulſu: quia ex ſucceſſu apparet certū fuiſſe de conſilio Dei. Ita ſæpe Prophetæ, quāuis non intercedat vocale præceptum, regūtur tamē arcano Spiritus inſtinctu. Hac quoque fiducia pronuntiat Moſes ſciturum Pharaonem Deo Iſraelis nullum alium poſſe conferri. Hæc porro eſt vera Dei cognitio, vbi in ordinem cogitur quicquid ſe attollit ad obſcurandam eius gloriam, ceditque vel deiicitur omnis altitudo, vt ſolus ipſe emineat.

15 *Videns autem Phar.* Hîc apparet miſerū tyrannū, inſtar flexuoſi ſerpētis, mētē ſuā agitaſſe & verſaſſe per varia cōſilia. Nā quū ad præſētē potētiæ Dei ſēſū expaueſceret, pertinaci reſiſtere nō audebat: tātùm petebat aliquātulū tēporis ad reſpirādū: nūc metu ſolut⁹ in eādē cōtumaciā reuolutur. Hoc verò ſignū eſt peruerſi & cōtorti ingenii, nō ſpōte ſe ſubiicere, ſed tēporali ſolùm modeſtia defungi, vbi vrget durior neceſſitas. Hanc perfidiā in receſſu cordis abſcōditā nouerat Deus, & Moſi prædixerat: voluit tamē in lucē extrahere, & ideo pœnā remiſit, quæ ſimulādi erat occaſio.

16 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Loquere ad Aharon, Extende virgam tuam, & percute puluerem terræ, vt ſit in pediculos per totam terram AEgypti.*

17 *Et fecerūt ſic: & extēdit Aharō manū ſuā cū virga ſua, & pcuſſit puluerē terræ: & fuit in pediculos ī homine & ī iumēto, tot⁹ puluis terræ fuit ī pediculos p vniuerſā terrā AEgypti.*

18 *Et ſic fecerunt magi incātationibus ſuis vt producerent pediculos: ſed non potuerunt.*

19 *Tunc dixerunt magi ad Pharaonem, Digitus Dei eſt hic. Et roboratum fuit cor Pharaonis; nec audiuit eos, ſicut loquutus erat Iehoua.*

16 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen.* Hoc etiā loco (vt prius) prodire iubetur Aharon Moſe inferior, qui pœnā exigat de tyrāno: idque maioris ignominiæ cauſa quàm ſi ſol⁹ Moſes fuiſſet adhibitus. Species verò tertiæ plagæ apprimè eſt memorabilis: quòd Deus non ſolùm per ranas, ſed per pediculos AEgyptū infeſtat. Quanquā enim de כנים nō prorſus cōuenit inter Hebræos, fatētur tamē animalcula eſſe, vel inſecta, quæ etiā ſordidis hominibus pudorē cum moleſtia afferunt. Videmus ergo quàm magnificē ſuperbiā AEgypti calcauerit Deus, vindictā cōtumeliæ & probri plenā infligendo. Nā etſi miſerū fuiſſet ſub potenti & bellicoſo hoſte cadere, longè tamē triſtius fuit à pediculis turpiter cōfici. Nec dubiū eſt quin hunc maximè exercitū Deus armauerit vt palā faceret ſibi facile eſſe quicquid eſt terrenæ potētiæ vel roboris per luſū delere. Et certè niſi AEgyptii pluſquā ſtupidi fuiſſent & amentes, hæc illis cōparatio in mentē venire debebat, quid tandē futurū eſſet ſi cæli & terræ opifex totis viribus incūberet ad eos perdēdos, cuius propè ludicro certamine ad tabē redigi ſe videbāt. Nos verò ex hac hiſtoria diſcamus, omnes creaturas præſto eſſe ad Dei nutū, quoties illis vult vti ad hoſtes ſuos caſtigandos: deinde nullum eſſe tam vile aut contēptum

animal cui non ſatis ſuppetat facultatis ad nocẽdum vbi diuinitus armatur: poſtremò reprobos ſuperbiẽdo hoc tandẽ conſequi, vt vermibus ipſis vel pediculis cũ maxima infamia ſubiaceant.

18 *Et ſic fecerunt magi.* Tacere hìc ſumitur pro conari. Neque enim illis ſucceſſit, quemadmodum mox ſequitur. Dicuntur ergo feciſſe quod fruſtra tentarunt, vel quod aggreſſi ſunt ſine effectu. Atque hoc modo Pharaoni eripuit Deus quicquid erat excuſationis reſiduum ex obtentu erroris. Etſi enim prius ſibi fallacias aſciuerat, colore tamen non caruit eius pertinacia, quũ magi ex æquo pugnarent cum Moſe. Verùm vbi videt eorum artẽ deficere, ex profeſſo aduerſus Deum confligit. Quanquam non illius tantùm reſpectu impoſtores illos cohibuit Deus, ſed ridẽ-

2. Tim. 3. b. 8. dos omnibus proſtituit, vt ſibi vni virtutis perfectæ gloriã in ſolidũ aſſereret. Vnde colligimus quàm bene pro ſua inæſtimabili ſapiẽtia tẽperet quã Satanæ miniſtris licentiã ad tẽpus permittit. Nam vbi eorũ audaciã tolerãdo ſatis probauit ſuorũ fidẽ, quaſi ex abrupto ſubſiſtere ipſos cogit, vt iaceant confuſi, nec proficiant in peius, ſicut ait Paulus, hanc hiſtoriam commemorans.

19 *Tunc dixerunt magi ad Pharaonem.* Probabile eſt duriter fuiſſe obiurgatos quòd in æmulatione ſeruorum Dei ceſſarent. Itaque excuſant non eſſe amplius ſcientiæ & magicis artibus locum. Vnde colligimus, ſuis præſtigiis ita luſiſſe vt ſe putarent optimos & laude dignos illuſionum artifices. Neque enim alia de cauſa vulgus ſapiẽtes eos cenſebat niſi quòd ipſi antè fiduciam hanc conceperant. Digitum enim Dei opponunt ſuæ ſolertiæ & peritiæ, quaſi dicerent non eſſe iam certamen de artis præſtantia, ſed quicquid ab aſtrologis & præſtigiarum magiſtris requiri poterat, extraordinaria Dei virtute in nihilum redigi. Pugnãt quidem ipſi ſecum. nam quorſum attinuit cum Moſe & Aharon confligere, niſi vt Deum à ſua parte ſtare iactarent? Quòd ſi res illas gerebant Dei auſpiciis, quàm ridiculum eſt quos prius oppugnauerant fateri ſuperiores, ipſiſque victoriæ laudem deferre, quia Dei potentia ſint inſtructi? Videmus ergo cum tota ſua vafricie fuiſſe infatuatos. Sed interea tenendum eſt quod nuper attigi, non modò traxiſſe alios in errorem, ſed etiam fuiſſe deceptos, quòd in fallaciis artis magicæ putarent ſubeſſe ſcientiam. Sicuti hodie videmus genethliacos & ſimiles impoſtores, qui ſe aſtrologos iudiciarios nominãt, ſibi placere in ſuis deliriis, vt non dubitent gradum ſibi præcipuum inter doctores ſumere. Denique mera ambitio magos impulit vt Deum per manum Moſis operari dicerent. Pudebat enim fateri, quenquam mortalium ſcientia præcellere. Verùm extorta illis fuit confeſſio, qua magnificè vnius veri Dei gloriã celebrarent, & ſimul approbarẽt legitimã Moſis vocationẽ. Nam ſi in Moſe palam cõſpicitur Dei potẽtia, ſequitur verũ eſſe & diuinũ prophetam. Quòd autem ſe non pariter in illis exerit, ſed peruertit eorum conatus, hinc ſtatuere licet Dei eſſe aduerſarios. Satis ad refutandam eorũ vanitatẽ id erat, pugnare infœliciter & in medio curſu deſtitui: ſed hoc multo grauius eſt, quòd Deum arti ſuæ hoſtem opponunt. Verũ quidẽ eſt inconſideratè ita loqui, quia tantùm exiſtimationi ſuæ cõſulere volebant, & tueri falſum ſcientiæ ſuæ honorẽ: ſed Deo placuit ita eos coarguere, vt ſentiret Pharao ſe cum Deo viuo, non autem duobus gregariis hominibus congredi. Quod

Luc. 11. b. 20. ad formam loquẽdi ſpectat, metaphoricã eſſe patet. Digitus enim Dei apud Lucam vocatur Spiritus: ſicuti multis locis per manũ Dei ſimiliter idẽ Spiritus intelligitur. Notãda tamẽ ratio eſt, ne quis indoctus ad eſſentiã referat, quaſi Spiritus qui verè æternus Deus eſt, aliqua eſſet deitatis portio. Quũ autẽ coacti fuerint magi in miraculo tandem agnoſcere Dei potentiam, pluſquam turpis ſocordiæ erit ſi hæc eadẽ conſideratio apud nos non vigeat. Quanquã duobus modis Dei manum reputare nos decet. Neque enim vbi agit per media (vt loquuntur) ſibi quicquã detrahit. Ideóque in toto naturæ curſu fidei oculis cõſpicienda eſt eius manus: verùm quia miraculis expergefacit noſtram ignauiam, illic magis conſpicua refulget. Cæterùm quia paulo pòſt videbimus magos à ſua dementia non ideo reſipuiſſe, diſcamus ſincerè & ex animo nos humiliare ſub potenti Dei manu, ſimulac in mediũ ſe protulerit. Quòd Pharao à magis deſertus nihil ex ſua peruicacia mutat, nobis documento ſit, quanuis hinc inde adminicula quærat impietas, intus tamen infixam eſſe prauitatem quæ Deo per ſe repugnet.

20 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Surge mane, ac te ſiſte in conſpectum Pharaonis. Ecce, egredictur ad aquas: & dices ad eum, Sic ait Iehoua, Dimitte populum meum vt ſeruiant mihi.*

21 *Quòd ſi tu non dimiſeris populum meum, ecce, emittam in te, & in ſeruos tuos, & in populum tuum, & in domos tuas examen inſectorum: & replebuntur domus AEgyptiorum inſectorum examine, atque etiam terra ſuper quam illa extiterint.*

22 *Et ſeparabo in die illa terram Goſen, in qua populus meus habitat, ne ſit illic examen inſectorum, vt ſcias quòd ego ſum Iehoua in medio terræ.*

23 *Et ponam redemptionem inter populũ meũ & inter populũ tuum. Cras erit ſignũ hoc.*

24 *Et fecit Iehoua ſic: & venit examen inſectorum graue in domum Pharaonis, & do-*

mum ſeruorum eius, & totam terram AE*gypti: corrupta fuit terra propter examen inſectorum.*
25 T*unc vocauit* P*harao* M*oſē & Abarō, & ait,* I*te, ſacrificate* D*eo veſtro in hac terra.*
26 E*t dixit* M*oſes ,* N*on conuenit facere ſic : quia abominationem* AE*gypti ſacrificare-*
mus I*ehouæ* D*eo noſtro.* E*cce , ſi ſacrificaremus abominationē* AE*gyptiorum coram oculis eo-*
rum, annon lapidarent nos?
27 V*iam trium dierum progrediemur in deſertum, & ſacrificabimus* I*ehouæ* D*eo noſtro,*
quemadmodum præcepit nobis.

20 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Surge mane.* Sicuti temerario auſu perrūpit Pharao, ſic Deus viciſſim eius impetum oppoſita defenſione compeſcit. Hoc tandem conſequuntur impii diu multúmque pugnando, vt pluribus acceptis vulneribus per varios cruciatus intereant. Quod iubetur Moſes obuiam venire Pharaoni, vbi mane animi gratia ad ripam fluminis deſcendet, incertum eſt an velit Deus in publico tyrannum deprehendi, quòd difficiles eſſent in palatium aditus. Quanquam mihi veriſimile eſt, quæſitum fuiſſe locum in quo & res eſſet illuſtrior, & vox diuini præconis clarius exaudiretur. Ergo nequid obſcurè geratur, Moſes ſub dio coram tota multitudine Dei iudicium promulgat, cuius euentus ſtatim ſequutus eſt. Hîc autem nulla (vt in ſuperioribus plagis) virgæ fit mētio: quia interdum vtitur Deus externis organis, vt ſciamus creaturas omnes ſub eius manu eſſe, & flecti ad eius nutum: interdum verò per ſe agit, vt ſciamus non egere ipſum adminiculis. Hæc inæqualis agendi ratio demonſtrat, ipſū prout vult imperio ſuo ſubiicere omnia, & tamen ſola ſua virtute eſſe contentum. Hæc plaga duabus proximis aliquid affine habet: quoniam cladi adiungitur ignominia quæ tyrannum pudefaciat. ערב Hebræis idem valet quod Latinis examen inſectorum. Multi interpretes exiſtimant diuerſas ſpecies fuiſſe permixtas: quod ego non reiicio, quia probabile eſt collectum fuiſſe multiplicem fœtorem, quo tyrannus propè ſuffocaretur. Qui de vrſis, leonibus, tigribus & lupis, aliiſque ſæuis animalibus exponunt, ſine ratione diſcedunt à genuino vocis ſenſu.

22 *Et ſeparabo.* Hoc quamuis nondum fuerit diſertè expoſitum, trāſferri tamen ad alias plagas debet. Certum enim eſt, quum pœnam de AEgyptiis exigeret Deus, non promiſcuè animaduertiſſe in omnes: ideóque electum eius populum, cui conſultum volebat, immunem fuiſſe ab omni incommodo. Nunc tamen fortè primùm huius diſcriminis certior redditur Pharao, quum antè peculiaris illa Dei gratia ipſum lateret. Hinc verò plus quàm manifeſtum fuit, penes vnicum Deum Iſraelis eſſe beneficia & pœnas, vt ſuis parcat, eóſque clementer & paternè tractet, rurſus vindictam contra hoſtes ſuos exerceat. Quamobrem additur, Vt ſcias me eſſe Iehouam in medio terræ. Subeſt enim antitheſis, quæ proſtratis idolis omnibus, ſolum Deum Iſraelis in ſublimi locat. Cæterùm quanquam terra hîc pro toto orbe habitabili accipi poteſt, aptè tamen ad AEgyptum reſtringetur, vt affirmet Deus in ipſo AEgypti gremio ſe dominari, vel vbique per totam AEgyptum, quod idem valet. Loquutio quæ ſequitur, quanquam paulo durior eſt, nihil tamen continet ambiguum. Dicitur enim poſuiſſe Deus redemptionem inter populum ſuum & AEgyptios: quia velut interpoſita maceria, vel erectis clauſtris, quum angulum vnum ſeruaret incolumem, gratiam ſuam à tota circum regione prohibuit. Porro quia verbum פלה ſignificat admirabile eſſe, vel abſconditum, vertunt quidam interpretes, Admirabilem reddam terram Goſen. Sed ſequi malui quod magis receptum erat, & melius conuenire viſum eſt. Poſtremò notandum eſt, iterum tempus pœnitentiæ dari Pharaoni, vt, ſi eſſet ſanabilis, pœnam ſibi denunciatam anteuerteret. Poterat enim eodem momēto Deus beſtiolas illas emittere: ſed vt tyranni malitiam probaret, poſterum diem edixit.

25 *Tunc uocauit Pharao Moſen.* Videtur ſibi magnum aliquid dare Pharao, ſi liberum ſit Iſraelitis Deo ſacrificia offerre in AEgypto. Debuerat ipſe cum ſuis omnibus Dei cultum ſupplex amplecti, & ſuperſtitionibus reiectis Moſē appetere ſinceræ pietatis magiſtrum. Nihil de communibus vitiis mutat, non renuntiat idolis, no abdicat priſtinos errores: tantùm permittit in vna ditionis ſuæ parte Deum coli. Sed hôc reprobis tritum eſt, vbi vel tantillum Deo concedunt, putare ſe probè eſſe defunctos. Hinc fit vt victi & coacti non tamen dubitent aliquid de iure Dei minuere: ſed, ſi impunè liceat, libēter totū eriperēt. Et certè quandiu arridet fortuna, rebúſque proſperis & integris fruuntur, exinaniunt quantum in ſe eſt totam Dei gloriam: verùm vbi eos deficit reſiſtendi facultas, ita ad ſubiectionem deſcendunt vt Deum fraudent dimidia iuſti honoris parte. Iuſſerat Deus liberum exitum dari populo: huic mādato non obtemperat, ſed ſatiſfacere Deo aliter tentat: nempe ſi populum non vetet ſacrificium in AEgypto offerre. Porro quod ſæculis omnibus commune fuit vitium, hodie nimis clarè cernitur. Cuperent noſtri Pharaones

Dei gloriam prorſus extinguere, idque furioſe moliuntur: ad extrema autem redacti, ſi iam ex profeſſo pugnare vtile non ſit, fictitia (vt vocant) reformatione cultum eius lacerant ac mutilant. Hinc exorta fuit lucis & tenebrarum mixtura, cui nomen inditū fuit Interim. Nec talibus ludibriis deſinunt veritatis hoſtes vana & nihili piacula Deo obtrudere.

26 *Et dixit Moſes.* Verbi כון, quo vtitur Moſes, latè patet ſignificatio. Hebræi enim non eſſe rectum dicunt quicquid non probant. Ideo in hoc conſentiunt omnes ferè interpretes, Pharaonem minimè æquum poſtulare: quia ſuorum lapidationi obiiciat Iſraelitas. Si hæc ſententia placet, vno contextu legendum erit, non eſſe rationi conſentaneum vt ſacrificent Iſraelitæ in AEgypto alieno more: quia nouitas eſſet intolerabilis. Duo ſunt orationis mēbra, non eſſe rectum vt in AEgypto ſacrificium offerant Deo ipſis indigenis abominabile, vel profanum ſacrificium ex Gentium abominationibus offerant: deinde periculum eſſe ne Iſraelitæ lapidentur, ſi AEgyptios prouocent in ritu illis deteſtabili. Quod ad ſecundum membrum ſpectat, dubium non eſt, abominationem AEgyptiorum actiuè ſumi pro ſacrificiis quæ abominantur. Prioris membri eadem videtur eſſe ratio. Durum enim eſſet eandem loquendi formam paucis verbis interpoſitis variè interpretari. Niſi quòd nomen Iehouæ, abominationi oppoſitum, videtur paſſiuam ſignificationem poſtulare. Emphaticè enim dicit Moſes non eſſe rectum ſacrificare Iehouæ Deo Iſraelis abominationem AEgypti. Hoc ſi placet, abominatio erit profanatio veri & puri cultus, qua ſacra AEgyptiorum inquinata erant: quaſi diceret nefas eſſe miſcere veri Dei cultum cum ſacrilegiis. Et certè videtur Moſes duplici argumento pugnare: nempe quòd non liceat, deinde quòd non expediat. Sit igitur hæc vna ratio, non fore legitimum ſacrificium, nec Deo gratum, quòd AEgypti abominationibus vitiatum erit. Poſtea ſequetur altera, AEgyptios id non toleraturos: quia ſi mos ſacrificandi receptus violetur, putabunt & ſe & Deos ſuos graui contumelia affici. Hæc interpretatio plenior eſt, atque vberioris doctrinæ, ſi Moſes priore loco de honore Dei ſollicitus fuerit, non autem reſpexerit ſolam populi vtilitatem. Et in hac ſententia nihil coactū, non rite coli verum Deum niſi vbi ſeparatur ab omnibus idolis. Sed quia eodem ferè verſu abominatio AEgyptiorum capitur actiuè, quò melius fluat oratio, commodè vtroque loco ſic exponere licebit. Tunc prioris membri ſenſus erit, Non eſt conſentaneum proſtituere cultum Dei noſtri probris & ſubſannationibus Gentium. Quod fieret ſi AEgyptii ritum ſacrificandi, quem abominantur, à nobis honorari viderent. Eorum quidem opinioni non aſſentior qui bimembrem eſſe orationem nolunt, ſed vno contextu legunt, non eſſe rectum hoc facere, quia lapidarent AEgyptii Iſraelitas. Moſes enim non tantùm quid conduceret populo, ſed in primis quid Deo placeret ſpectauit, ne ſcilicet profanaretur ſacrum eius nomen. Quòd etiam ad animalia reſtringi ſolet nomen abominationis, non video qua ratione nitatur: ideo ad totam ſacrificandi rationem extendo.

27 *Viam trium dierum.* Concluſio eſt, nihil eſſe mutandum ex Dei iuſſu, verùm ſimpliciter & ſine exceptione obediendum eius præcepto. Nec verò paruam laudem meretur Moſis conſtantia, qui fictam tyranni moderationem liberè & intrepido animo repudiauit: quia Dei voluntati aliquid detraheret. Negat igitur aliter facturos Iſraelitas quàm præſcripſit Deus.

28 *Tunc dixit Pharao, Ego dimittam vos vt ſacrificetis Iehouæ Deo veſtro in deſerto: veruntamen non longius pergetis eundo. orate pro me.*

29 *Et dixit Moſes, Ecce, ego egredior à te, & rogabo Iehouam vt recedat examen inſectorum à Pharaone, & à ſeruis eius, & à populo eius cras. Veruntamen non adiiciat Pharao agere fallaciter, non dimittendo populum vt ſacrificet Iehouæ.*

30 *Tunc egreſſus eſt Moſes à Pharaone, & orauit ad Iehouam.*

31 *Et fecit Iehoua ſecundum verbum Moſis: & receſſit mixtura inſectorum à Pharaone, & à populo eius: non vnum fuit reſiduum.*

32 *Et aggrauauit Pharao cor ſuum etiam hac vice, nec dimiſit populum.*

28 *Tunc dixit Pharao, Ego dimittam.* Vbi ſe nihil proficere videt ſuis cauillis & ambagibus, perfectum obſequium ſimulat. Non quòd tunc ei propoſitum fuerit fallere & mentiri, quia metu impediebatur: ſed quia præſenti tantùm malorum ſenſu deiectus, non audebat criſtas aduerſus Deum erigere. Ergo (vt prius dictum eſt) non tam Moſen fallacibus verbis placare & fruſtrari conſultò voluit quàm ſeipſum decepit. Notandum enim eſt (acſi lupum auribus teneret) coactum fuiſſe promittere exitum populo, quem maximo ſuo damno retinebat. Atque huc perti-

net quod ſe commendat populi precibus. Vrgebat enim neceſſitas ad implorādam Dei pacem & veniam. Quanquam fieri poteſt vt aſtutè ſub religionis prætextu animos eorum ſibi deuinctos tenere voluerit. Nam anxiè ſibi cauendo, diffidentiam ſuam prodit. Denique preces eorum ſtipulando, funem iniecit quo eos ad ſe, poſt ſacrificium peractum, retraheret.

20 *Et dixit Moſes, Ecce, ego egredior.* Huic poſtulationi non reſpondet Moſes, vtpote qui ſciebat aliud eſſe Dei conſilium: & iure ſuſpenſum reliquit quem nondum volebat fieri conſcium. Ita non eſt cur malæ fidei inſimuletur qui fideliter iniunctas ſibi partes impleuit. Reticuit autē quod proferre iuſſus non erat, imò quod volebat Deus tyranno eſſe abſconditum. Cæterùm ſanctus Propheta ob regis perfidiam pia indignatione accenſus, non ſtatim pœnam remittit, ſed differt in diem poſterum: & ſeuerè præterea denunciat, ſi mentiri pergat, noxam eius fraudi paratam fore. Tantam hanc animi magnitudinem ex miraculis collegerat, quibus inſuperabilem Dei potentiam expertus, timendi cauſam non habebat. Raræ enim virtutis fuit, palam & in faciem tyranno exprobare ſua mendacia, & ſimul minitari pœnam niſi à dolis malis deſiſteret. Diximus verò antea, Moſen non proprio animi motu fuiſſe pollicitum Pharaoni quod rogabat, ſed ſpeciali impulſu tam confidenter loquutum fuiſſe. Nam generalis promiſſio, qua Deus ſeruorum ſuorum votis ſe fore propitium affirmat, non debet ad ſingulas ſpecies trahi, vt hoc vel illud certo modo ſe impetraturos confidant, niſi accedat ſingulare aliquod teſtimonium ex verbo & Spiritu Dei.

21 *Et fecit Iehoua ſecundum uerbum Moſis.* Verbū hîc tam de reſponſo quàm de Moſis precatione poteſt exponi. Prius illud magis arridet, effectu ſcilicet ipſo Deum probaſſe ratum ſe habere quod dixerat Moſes, quem conſtituerat iudicii ſui præconem: ſiquis tamen ad precationem referre malit, fruatur ſuo ſenſu. Vbi addit hac etiam vice aggrauatum fuiſſe cor regis, crimen obſtinationis exaggerat: eo quòd nullus fuerit rebellandi modus in tanta pœnarum congerie, quibus vel ferreum pectus corrigi decebat.

CAPVT IX.

TVnc dixit Iehoua ad Moſen, Vade ad Pharaonem, & loquere ad eum, Sic dicit Iehoua Deus Hebræorum, Dimitte populum meum vt ſeruiant mihi.

2 *Quòd ſi tu renuis eum dimittere, & adhuc tu retines eos:*

3 *Ecce, manus Iehouæ erit ſuper gregem tuum qui eſt in agro: in equis, in aſinis, in camelis, in armentis & in ouibus peſtis grauiſſima.*

4 *Et diſtinguet Iehoua inter pecora Iſrael & inter pecora AEgypti: vt nō moriatur quicquam eorum quæ ſunt apud filios Iſrael.*

5 *Et ſtatuit Iehoua tempus, dicendo, Cras faciet Iehoua rem hanc in terra.*

6 *Fecit itaque Iehoua rem hanc poſtero die: & mortuum eſt omne pecus AEgypti: de pecore verò filiorum Iſrael ne vnum quidem* animal *mortuum eſt.*

7 *Et miſit Pharao: & ecce, ex pecore Iſrael ne vnum quidem* animal *mortuum erat. Et aggrauatum fuit cor Pharaonis, vt non dimitteret populum.*

1 *Tunc dixit Iehoua.* Nulla hîc refertur Moſis querimonia, vel expoſtulatio: & fieri poteſt vt eo tacente & quieto, proſpexerit Deus quid opus eſſet factu, atque etiam mādauerit quid fieri vellet. Verùm quia tantùm ſummas rerū perſtringit, probabili ratione exiſtimare poſſumus, prout ingraueſcebat malum, identidem ad remedium confugiſſe. In denunciatione non eſt inanis hæc repetitio, Iehoua Deus Hebræorū: vt diſcat Pharao, quem ſe repuliſſe turgido ſuo faſtu putabat, adhuc capiti ſuo inſtare. Inſultat enim illius ferociæ Deus, & nomine ſuo in medium prolato rabiem eius contemptim laceſſit. Diximus antè ſacrilegii conuinci Pharaonem, quòd populū Dei opprimat, & Deum ipſum fraudet iuſto honore. Ita his verbis, Dimitte populum meum vt ſeruiant mihi, ineſt pondus ad crimen aggrauandum.

2 *Quod ſi renuis.* Pœnæ metu rurſus eum ad obſequium impellit Deus: ſicuti cum præfractis agere ſolet. Spatiū tamen aliquod temporis (vt prius) concedit ad reſipiſcentiā, ſi fortè prauum recuſandi affectum deponat. Atque hoc nunc diſtinctius commemorat Moſes quinto verſu: tum vt oſtendat perditam in malitia obſtinationem, quòd tyrannus deriſa patientia Dei ſuam libidinem ſequutus ſit: tum etiam vt certius ex temporis circunſtantia patefiat non caſu ſed Dei manu percuſſa fuiſſe AEgypti pecora. In aduerbio Adhuc ſubeſt veſanæ pertinaciæ obiurgatio: qua-

ſi diceret Moſes ſatis ſupérque prouocatum fuiſſe Deum: ideóque, niſi deſiſtat, nouas & atrociores plagas Deo in promptu eſſe, quibus eum cõterat. Peſtis appoſitiuè vocatur Dei manus: quia à iuſto eius iudicio proueniet. Cauſis enim naturalibus, hominum artibus vel conſiliis, & caſibus fortuitis opponitur hoc nomen: quaſi dixiſſet Moſes manum Dei apparituram eſſe in peſte grauiſſima, vt ſentiat Pharao cæleſte numen ſibi eſſe infeſtum. Porro etſi mitior videtur eſſe plaga quàm ſuperiores: quia tamen longè plus iacturæ in futurum tempus intulit, durior haud dubiè & aſperior fuit AEgyptiis. Prius ad breue tẽpus infeſta illis fuerat manus Dei, & vnà cum incommodis ablatus fuerat dolor: nunc verò ſtrages pecorum in annos complures damnoſa eſt. Hæc enim quaſi gradatio in Dei iudiciis conſideranda eſt: ſicuti etiam Lex trãſgreſſoribus, niſi maturè in viam redeant, pœnas ſeptuplo maiores denuntiat. Quòd dicit mortuum eſſe omne pecus, ſynecdochica eſt loquutio. Nam continuo pòſt patebit reſiduam adhuc fuiſſe copiam animalium. Sed intelligit paſſim armenta peſte fuiſſe conſumpta, & greges afflictos: vel (ſi mauis) peſtem fuiſſe vbique graſſatam, quæ iumentis aliiſque animalibus inſolito modo occiſis, AEgyptum redegerit ad penuriam. Denique nota vniuerſalis non aliò ſpectat niſi plagam hanc inſigne fuiſſe documentum iræ Dei: quia lues non pauca tantùm animalia (vt fieri ſolet) corripuerit, ſed longè latéque populata ſit ingentem ex pecoribus & gregibus numerum.

7 *Et miſit Pharao.* An miſerit tunc primùm ſuos inſpectores in medio relinquo: fieri poteſt vt contumacia ſua cæcus diſcrimen hoc neglexerit, donec à Moſe fuit admonitus. Scimus enim vt conniueãt reprobi ad manifeſtas iræ Dei notas, ſpontéque errorem ſuum foueant. Certè non dubium eſt quin Pharao, dum ſe modis omnibus obdurare appetit, libenter præterierit quod maximè cognitu erat vtile. Sed quia de ſigno diſcretionis inter AEgyptios & Iſraelitas certior à Moſe redditus fuerat, cogitur, velit nolit, ex intuitu ipſo ſcire quod libenter ignoraſſet. Fuit autem hæc non obſcura paterni erga electum populum fauoris demonſtratio: quòd regionem in tota AEgypto maximè pecuariam contagio non attigerit, quæ totam viciniam in circuitu occupauerat. Quo turpior & magis prodigioſa fuit impii regis ſocordia, qui ne hoc quidem tam memorabili exemplo commotus fuit. Re enim per ſuos ſatellites perſpecta & comperta, cor ſuum retinuiſſe, ne obtemperaret Deo, horribilis amentiæ fuit.

8 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen & ad Aharon, Tollite vobis plenos pugillos veſtros fauillæ fornacis: & ſpargat illam Moſes "per cælum coram Pharaone.* Vel, Per aerẽ.

9 *Et erit in puluerem ſuper totam terram AEgypti: & erit ſuper hominem & ſuper iumentum vlcus producens tumores in tota terra AEgypti.*

10 *Tulerunt ergo fauillam fornacis, & ſteterunt coram Pharaone: & ſparſit illam Moſes "per cælum. Et fuit vlcus tumorem producens in homine & in iumento.* Vel, Per aerẽ.

11 *Et non poterant magi ſtare coram Moſe propter vlcus: quia fuit vlcus in magis vt in omnibus AEgyptiis.*

12 *Et indurauit Iehoua cor Pharaonis: & non audiuit eos: quemadmodum loquutus fuerat Iehoua ad Moſen.*

8 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen.* Hîc pœnæ tempus non prorogat Deus, ſed plagas continuo tenore ingeminat: neque Pharaoni minatur, ſed eo relicto exequitur quod decreuit iudicium: nempe quia plus ſatis iam compertum erat nihil apud eum prodeſſe admonitiones: deinde vt modis omnibus coarguatur deſperata eius improbitas. Etſi enim paulo antè dixi non omnia recitari quæ geſta ſunt, narratio tamen Moſis huc magis inclinat, nihil de vlceribus fuiſſe prædictum Pharaoni, ſed quum nihil tale ſuſpicaretur, proiectas fuiſſe fauillas. Quòd autem puluere obnubilatum fuit cælum, & inde exorta lues, non accidit naturaliter. Quomodo enim exigua fauilla totus aer operiretur? Sed hoc viſibili ſymbolo edoctus fuit tyrãnus, cladem quæ inde ſequuta eſt, à Moſe & Aharon fuiſſe inflictam. Porro inſigni & ſumma poteſtate ſeruos ſuos Deus ornauit, dum eos præfecit aeris imperio, vt ipſum obtegerent caligine, & contagione inficerent. Vnde colligitur diabolos vocari principes aeris, non quia illic pro libidine dominentur, ſed quatenus conceditur vagandi licentia.

11 *Et non poterant magi.* Quum tunc quoque præſto eſſent magi, dubiũ non eſt eadem qua prius amentia fuiſſe correptos, vt ſtarent quaſi in procinctu, ſi confligendi facultas daretur. Et certè quemadmodum Satan decies victus, infatigabili tamen pertinacia ſemper longius rapitur, ita nec eius miniſtri, quantumuis experti ſint ſe infœliciter pugnare, à furore tamen ſuo deſinunt.

Nuper confeſſi fuerant præſtigiatores iſti nihil valere amplius artem ſuam, ſe tamen confirmāt ad extrema quæque tentanda, donec vlcerum tabes eos cum dedecore expellit. Quare, ne ſimilis audacia nos dementet, diſcamus, ſponte cedendo, integram Deo gloriam præſtare. Quòd autem Pharao non modò eorum auxilio destitutus, ſed nudatus etiam & orbatus præſentia, non flectitur nec molleſcit: hinc apparet non tam alienis impoſturis fuiſſe deceptum quàm obſtupefactum propria malitia & prauitate. Quanquam hoc loco repetit Moſes cor eius fuiſſe à Deo obduratum: nempe quia volebat, quaſi oppoſito aggere, materiam habere illuſtrandæ ſuæ virtutis. Atque hìc refellitur eorum inſcitia qui nudam in Deo præſcientiam imaginantur. Nam vbi additur Sicut loquutus fuerat, coniunctim ſibi vtrunque aſſerit: nempe tam effectum quàm prædictionem. Qua de re paulo pòſt fuſius tractandum erit. Notandum tamen ſimul à crimine non abſolui tyrannum, cuius voluntaria fuit durities. Scabies, quæ iumentis communis fuit, teſtimonio eſt alia ſtrage non omnia periiſſe.

13 *Et ait Iehoua ad Moſen, Surge mane, & te ſiſte in conſpectum Pharaonis, & dic ei, Sic dicit Iehoua Deus Hebræorum, Dimitte populum meum vt ſeruiant mihi.*

14 *Quoniam hac vice ego mittam omnes plagas meas in cor tuum, & in ſeruos tuos, & in populum tuum: vt ſcias quòd nemo ſit ſimilis mei in tota terra.*

15 *Nunc enim extendi manum meam, vt percutiam te & populum tuum peſte: & excideris è terra.*

16 *Et certè ideo conſtitui te vt oſtenderem tibi potentiam meam, & vt enarrent nomen meum in vniuerſa terra.*

17 *Tu adhuc te extollis in populum meum, vt non dimittas eos?*

18 *Ecce, ego pluam hoc tempore cras grandinem grauiſſimam, cui non fuit ſimilis in AEgypto ab eo die quo fundata fuit hucuſque.*

19 *Nunc igitur mitte, collige pecus tuum, & quicquid tibi eſt in agro. Omnes homines & iumentum qui inuenti fuerint in agro, & non collecti fuerint intra domum, deſcendet ſuper eos grando, & morientur.*

20 *Qui timuit ad ſermonem Iehouæ ex ſeruis Pharaonis, confugere iuſſit ſeruos ſuos & pecora ſua domum:*

21 *Qui verò non adiecit cor ſuum ad verbum Iehouæ, reliquit ſeruos ſuos & pecora ſua in agro.*

22 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Extende manum tuam verſus cælum, & erit grando in tota terra AEgypti, ſuper homines & ſuper iumenta, & ſuper cunctam herbam agri in terra AEgypti.*

23 *Extendit ergo Moſes virgam ſuam verſus cælum, & dedit Iehoua tonitrua & grandinem: diſcurrítque ignis per terram, & pluit Iehoua grandinem ſuper terram AEgypti,*

24 *Et fuit grando, atque ignis grandine implicitus grauis valde: cui ſimilis nulla fuit in tota terra AEgypti, ex quo fuit in gentem.*

25 *Et percuſſit grando in tota terra AEgypti quicquid fuit in agro, ab homine vſque ad iumentum. Et percuſſit grando cunctam herbam agri, atque omnes arbores agri confregit.*

26 *Tantùm in terra Goſen, vbi erant filii Iſrael, non fuit grando.*

13 *Et ait Iehoua ad Moſen, Surge.* Reuertitur adhuc Deus ad minas, vt impii regis animum exploret: non quòd ſpes ſit aliqua ſanitatis, ſed quò magis ac magis retegatur perdita eius obſtinatio. Ad exemplum enim pertinuit, palam cognoſci quàm furioſè ruant in ſuum exitium qui in ſenſum reprobum coniecti ſunt, & agitantur ſpiritu vertiginis. Incredibile certè eſſet, vllum vnquam hominem tam præcipiti amentia tantáque obſtinatione reſtitiſſe Deo, niſi hæc nobis propoſita fuiſſet imago. Quoties iuſſus fuit Pharao populum dimittere, & ſingulis vicibus addita fuit ſanctio imperii: vt non minus tonaret è cælo Deus quàm è terra loquebatur per os ſerui ſui & præconis: neque tamen ad parendum ſubactus fuit tyranni animus: nempe quia mente alienat Satan quos Dei permiſſu addictos ſibi & mancipatos tenet. Interea magis horribilem ſibi vin-

dictam accumulant impio monitionum contemptu.

14 *Quoniam hac uice.* Subeſt tacita cõditio, niſi Deo morem geſſerit. Significat autem, quãuis hactenus caſtigauerit eius ſuperbiam, clementer tamen & adhibita moderatione id eſſe factum: nunc verò duriore flagello vſurum eſſe, quia ferulæ nihil profuerint. Sic coarguitur eius ingratitudo, quòd non agnouerit ideo ſibi parci vt leuibus tantùm damnis perfunctus ad ſanam mentem rediret. Ergo quia ſenſim progreſſus fuerat Deus ad pœnas, nunc minatur ſe vno impetu multas ſimul inflicturum: ſicuti agere ſolet cum præfractis. Qua etiam ratione nos hortatur Dauid ne ſimus equis & mulis ſimiles, qui ob contumaciam camo & fræno cohibentur. Vnde colligit multos dolores inſtare impiis & rebellibus. Plagas autem fore denuntiat, non quæ caput tantùm & brachia affligant, ſed quæ penetrent vſque ad cor ipſum, vel lethale vulnus viſceribus infligant. Stupidior enim erat Pharao quàm vt ſufficeret latera eius tundere. In ſumma, niſi velit cum omnibus ſuis perire, horribili quod impendet iudicio maturè occurrere iubetur. Sub nomine omnium plagarum complectitur quicquid poſtea caſtigationis additum fuiſſe videbimus: & ideo nomen דבר omnes excidii ſpecies deſignat: quaſi diceret ſe pœnas alias aliis additurum, donec tyrannum profligauerit cum tota gente. Quod poſtea addit, Vt ſcias non eſſe ſimilem mei, ſubindicat Pharaonem hactenus fuiſſe reluctatum, quòd vim cœleſtis potentiæ ſerio animi ſenſu non apprehenderet: quia fieri non poteſt quin vbi ſentitur omnem ferociam coram ſe proſternat. Nec dubium eſt, reprobos, quanuis aliqua ex parte agnoſcant Dei virtutem, poſtea tamen phrenetico impetu ruere, & eorum malitiam ſocordia eſſe implicitam, vt videndo non videant. Interea monemur, reprobos ſtupore ſuo hoc tandem conſequi vt Deus totis copiis aduerſus illos congreſſus, ad cognitionem ſuæ virtutis quam fugiunt, inuitos cogat & trahat. Ac ne longiores inducias ſperet, proximo verſu affirmat Deus iam extenta manu ſe prodire. Neque enim tolerantiam ſuam commendat Deus in lento progreſſu, vt quibuſdam placet: quin potius admonet exequutionem ſibi in promptu eſſe, quoniam arma induerit & copias inſtruxerit antequam verbum faceret.

Pſal.32.d.9.

16 *Ut certe ideo conſtitui te.* Variè exponitur verbum העמדתי: propriè quidem ſignificat ſtatuere: itaque ad eminentiam hoc referunt nonnulli, quòd Deus in regio ſolio Pharaonem collocauerit, vnde ſuã gloriam melius prtefaceret. Græcus interpres latius accepit. vertit enim, ἐξήγειρά σε, excitaui te: quaſi diceret arcano Dei conſilio & prouidentia delectum fuiſſe Pharaonem in quo potentiam ſuam exereret: ſicuti paſſim dicitur excitare quos in medium producit, vt in eos vſus applicet quibus ipſos deſtinauit. Alii ſententiam hanc putant ex ſuperioribus pendere, ac interpretantur, Conſeruaui te, vel Superſtitem manere volui. Verbum enim Hebraicum quod tranſitiuum eſt in Hiphil, deducitur ab עמד, quod eſt ſtare. Quoniam ergo ſibi moderatus fuerat Deus, nunc tolerantiæ ſuæ cauſam aſſignat, quia ſi vno leui prælio cecidiſſet Pharao, minus celebris fuiſſet victoriæ gloria. In ſumma, ne ſibi blanditias faciat, vel inani fiducia ſe obduret Pharao, negat Deus ſibi ad eum extemplo perdendum vires defuiſſe, ſed ob alium finem diſtuliſſe vltimas pœnas: quò ſcilicet lentè diſceret Pharao, fruſtra ſe luctari cum incomparabili potentia: atque ita omnibus ſæculis celebraretur tam inſignis hiſtoria. Etſi autem Paulus Græcum interpretem ſequitur, nihil tamen obſtat quominus liberum ſit poſtremum hunc ſenſum amplecti. Scimus enim Apoſtolos non fuiſſe in verbis recitandis admodum anxios, ſed rem potius ſpectaſſe. Iam vt fateamur Dei patientia eouſque duraſſe Pharaonem dum omnibus clarum & nobile documentum foret quàm veſani ſint atque amentes quicunque Deo reſiſtunt: hoc etiam ad æternam Dei prouidentiam pertinet. Ideo enim pepercit Pharaoni Deus vt ad tẽpus ſtaret: quia antequam naſceretur, in hunc vſum prædeſtinatus fuerat. Vnde etiam rectè Paulus colligit, non eſſe volentis, neque currentis. Siue enim erigat Deus, ſiue ſuſtentet reprobos, mirabiliter in illorum peruicacia gloriam ſuam illuſtrat. Quo refellitur eorum inſcitia, qui hoc cauillo æternam Dei prædeſtinationem euertere conantur: quia non dicatur Pharaonem creaſſe hoc cõſilio, ſed ad tempus ſuſpendiſſe ſuum iudicium. Nam hæc media agendi ratio & cõtinua ſeries ab initio illo manauit, quòd Pharao iræ Dei organum erat.

Rom.9.c.16.

17 *Tu adhuc te extollis.* Verbum quo vtitur Moſes, faſtum denotat: quòd populum calcando ſeſe nimis inſolenter efferret. Deus ergo quaſi per admirationem interrogat quid ſibi velit tam cæcus furor, quòd ſperet tyrannus impunè ſibi ceſſuras eſſe contumelias quibus indignè populum Dei affligit. Iam enim multis ſignis edoctus fuerat, cauſam populi ſui Deum patrocinii iure ſuſcepiſſe, vt omnium iniuriarum vindex eſſet. Interea autem ironicè perſtringit tyranni ſtultitiam, qui tot caſtigationibus nondum humiliatus fuerat: acſi diceret, quanuis rebus proſperis ebrius tyrannica & importuna licẽtia ſæuiiſſet in miſeros, tamen acceptis tot plagis, ceſſandi ſaltem fuiſſe tempus.

18 *Ecce, ego pluam.* Nunc Deus pœnæ, ad quā irrogandā erat accinctus, ſpeciem deſignat: nēpe quòd percutiet grandine tam homines quàm iumenta & partem frugum. Contingit quidem ſæpe grandine corrumpi ſegetes, interdum etiam magnas ſtrages fieri hominum & animalium: imò rari beneficii loco ducitur ſi anni decem vel quindecim à tali noxa immunes prætereant. Sed Deus iudicium quod exequi ſtatuerat, certis notis inſignit, quæ demonſtrent grandinem non eſſe natam ex cauſis naturalibus, ſed aerem diuinitus armatum manifeſtè pugnare. Primùm dies craſtinus præfigitur: neque hoc ſatis eſt, additur etiam hora. Quis autem aſtrologus aut philoſophus in turbinibus & procellis articulos temporum ſic metiri queat? Tertiò ponitur inſolita violentia, qualis nunquam conſpecta fuerat. Quartò continuus tractus ab extremis AEgypti finibus vſque ad alios fines oppoſitos, & ſimul expanſio in totam latitudinem. Vix intra annos viginti tam longè graſſabitur calamitas vt tunc inſtar ſagittæ volitauit, & anguſtiis ſuis contenta, non ita latè ſe diffundet. Poſtremò accedit diſtinctio inter terram Goſen & reliquam AEgyptū. Hinc palā fit grandinē nō ferri erroneo impetu, ſed manu Dei ſpargi: deinde non eſſe concretas frigidi humoris guttas in media regione aeris, ſed portentū quod naturæ limites tranſcendit.

19 *Nunc ergo mitte.* Non dat conſilium quaſi velit parcere hoſti profeſſo, ſed veſanæ eius confidentiæ inſultat, quòd hactenus ſupina ſecuritate contempſerit quicquid pœnarum denuntiatum erat. Obliquè ergo ſubindicat nunc eſſe metuendi tempus. Secundò, Deum non certare quaſi dubio euentu: quia non tantùm apertè prouocat eum ad conflictum, ſed confirmat nihil ſibi fore negotii in ipſo profligando. In ſumma, docet neque aſtu neque vllis artibus opus eſſe, vt deprehendat hoſtem ſuum, ſed quanuis modum elabendi concedat, ſe tamen fore victorem.

20 *Qui timuit uerbum Iehouæ.* His verbis oſtendit Moſes quoſdam experientia hucuſque fuiſſe edoctos vt non omnino ſpernerent quod edixerat Moſes. Inde enim timor ex denūtiatione pœnæ, quia perſuaſi erant Moſen ſeruum eſſe Dei ac prophetam, imò cæleſtis iudicii præconem. Quanquam ſimul apparet non ſeriò reſipuiſſe vt obedirent Deo, ſed præſenti ac momētaneo terrore impulſos fuiſſe ad cauendū. Sic particularis metus ſæpe reprobos ſollicitat vel ad deprecandā vel ad fugiendā Dei vindictam. Dicit tamen Moſes timorem illis profuiſſe, quia non eandem quam alii magis ſtupidi calamitatem ſenſerint. Hoc modo teſtatus eſt Deus, quo quiſque maiore contumacia ipſius iudicia cōtemnit, durius ac grauius affligi: quoſdam verò incredulos aliqua ex parte leuari incōmodis & mitius caſtigari, quia ſaltem ferociter non exurgūt ad deſpiciendā eius potentiā. Adde quòd in hoc diſcrimine clarius enituit Dei iudiciū, vbi inter AEgyptios, quo quiſque fuit ferocior, certam contemptus ſui mercedem retulit. Docemur tamen hoc exemplo, non multum proficere incredulos ſi trepidis ac ſupplicibus ad breue tempus Deus ignoſcat: quia ſemper manent æternæ morti obnoxii.

22 *Tunc dixit Iehoua.* Nunc rurſus virga Moſis Deus vtitur ad mouendam procellā, non tam Pharaonis cauſa, quā vt Moſes ipſe ad reſidua certamina magis animetur, vbi documentum renouari videt ſuæ vocationis. Interea nobis obſeruanda eſt fidei eius probatio, quòd nondū accepto mandato de virga in cælum tollenda, nō dubitauerit Pharaoni prædicere horribilē & prodigioſam fore grandinem. Quanquā ſiquis velit eſſe ὕστερον πρότερον, & nunc demum referri quod ordine tēporis prius erat, non contendo: ſed hoc mihi magis probatur, & ex contextu etiā rectè mihi colligere videor, die illo elapſo mandatā fuiſſe exequutionē, cuius antè incognita fuerat Moſi ipſi ratio. Hinc quidem & Moſes ipſe didicit, & nos hodie diſcere oportet, elementa omnia, quanuis ſenſu careant, præſto tamen eſſe ad quodlibet obſequii genus opifici ſuo præſtandum: quando ad motum baculi turbatus fuit aer incredibili modo, vt grandinis copiam opprimendis iumentis & hominibus vibraret.

27 *Tunc miſit Pharao ad vocandum Moſen & Aharon: & dixit ad eos, Peccaui hac vice. Iehoua iuſtus eſt, ego autem & populus meus ſcelerati.*

28 *Precamini Iehouam, & *magnum erit ſi non ſint tonitrua Dei & grando: & dimittam vos, nec vltrà manebitis.*

Vel, Multum eſt quòd ſint tonitrua.

29 *Tunc dixit Moſes, Vbi egreſſus fuero ex vrbe, extēdam manus meas ad Iehouam: ceſſabunt tonitrua, & grando non erit amplius, vt ſcias quòd Iehouæ ſit terra.*

30 *Atqui de te & ſeruis tuis cognoſco quòd nondum timeatis coram facie Iehouæ Dei.*

31 *Linum & hordeū percuſſa ſunt: nam hordeū matureſcebat, & linum erat in calamo.*

32 *Triticum verò & zea non ſunt percuſſa, eo quòd abſcondita eſſent.*

33 *Et egreſſus Moſes à congreſſu Pharaonis extra vrbem, expandit manus ſuas ad Iehouam: & ceſſarunt tonitrua & grando, & pluuia non eſt effuſa ſuper terram.*

34 *Videns autem Pharao quòd ceſſaſſet pluuia, & grando, & tonitrua, adiecit adhuc ad impiè agendum, & aggrauauit cor ſuum ipſe & ſerui eius.*

35 *Et obduruit cor Pharaonis, nec dimiſit filios Iſrael, ſicut loquutus fuerat Iehoua per manum Moſis.*

27 *Tunc miſit Pharao ad uocandum.* Confeſſio hæc ſi ex animo eſſet profecta, ſignum dabat reſipiſcētiæ: ſed ſtatim cognouit Moſes timorem in corde impii non eſſe diuturni officii magiſtrū: ídque melius innotuit ex re ipſa. Quanquam memoria ſimul tenendum eſt quod antè attigi, Pharaonem non fuiſſe conſultò mentitum: quia terrore correptus omnes captandi Dei modos captabat: ſed paulo pòſt relapſum eſſe ad mores priſtinos. Etſi enim vulpino aſtu ſubmiſſionē præ ſe ferunt impii dum ſe captos vident, vt effugium à laqueis detur, non tamen in ſuis blanditiis Deo ſe verba dare putant. Quin potius vbi vrget neceſſitas, parati ſunt quibuſcunque modis trāſigere, ideóque piacula & ſatiſfactiones offerunt: verùm dempto metu, quia vi extortum fuerat quicquid ſunt polliciti, ſtatim deintegro laſciuiunt. Simile fere exemplum de Saule narratur. Fatetur cum ſuo dedecore innocentiam Dauidis, neque tamen, ſimulac effugit diſcrimen, ac metu ſolutus eſt, deſinit eum crudeliter perſequi. Quòd ſi demus fraude id ſimulaſſe, Pharaoni maior fuit timendi ratio: qui experimento conuictus Deum ſibi eſſe aduerſum, formidine ſua ad conditiones quaſlibet rapiebatur. Primò autem agnoſcit ſe hac vice peccaſſe: nō quòd priores excuſet, ſed quia in tam craſſo contemptu magis deteſtabile erat pertinaciæ crimen. Quod melius liquet ex proximis verbis, vbi Deo iuſtitiam tribuens, ſuum & populi ſcelus fatetur. Perinde enim eſt acſi dixiſſet ſe meritò pœnas dare: quia Deum iuſtum iudicem nimis diu prouocauerit. Iam, quia veram reſipiſcentiam verbis præ ſe fert Pharao, colligere hinc licet non tribui Deo integrū iuſtitiæ honorem à peccatoribus, niſi ſeipſos damnent. Quod eo diligentius notandum eſt quia pauci reputant, dum reatum effugere conantur, ſe aduerſus Deum eſſe contumelioſos. Atqui niſi quiſque ſibi ſit iudex, ac ingenuè delicta ſua fateatur, Dei iudicio obſtrepere certum eſt. Tandem ad deprecationem confugit: in qua Moſen & Iſraelitas ſibi patronos eſſe optat. Non abſque dolo, fateor: (quia ſemper duplici corde ſunt hypocritæ) certum tamen eſt, quia malis erat attonitus, pacem quæſiiſſe cum Deo, ne rebellando nouas & grauiores pœnas ſibi accerſeret. Simul autem ac voti compos timere deſiit, ex ſecuritate emerſit interior malitia, quæ malorum congerie ſuffocata quodāmodo latebat. Quod proximè ſequitur variè exponūt interpretes. Quidā exponūt negatiuè, quòd non ſint, vel, ſi nō ſint tonitrua: & hi quoque inter ſe diſſentiūt. Quidā enim Pharaonē gratulari ſibi putāt, quòd ceſſarint tonitrua: ſed eos nimis craſſè hallucinari ex cōtextu liquet. Si ergo interponitur negatio, neceſſe eſt referri ſermonē ad tēpus futurū: acſi diceret, præclarè ſecū actū iri ſi Deus ſedare volet tonitrua. AEquè tamē probabilis etiam eſt diuerſa lectio, Multū eſt, vel magnum quòd ſint vel fuerint tonitrua. Acſi diceret, ſatis ſupérque pœnarū ſe pro ſtultitia dediſſe: vel (quod mihi magis placet) ſe horrore iam eſſe ſubactum, dum continuo fragore tonitrui & impetu grandinis percellitur. Videtur enim ſuam conuerſionem probare velle: quia horribili Dei potentia victus ſit.

I. Sam. 24. d. 18. & 26. c. 21.

29 *Tunc dixit Moſes.* In hoc reſponſo obliquè ſubindicat Moſes, vt purè & rite Deū inuocet, ſe fugere conſpectum Pharaonis: quia ſacrificia quodāmodo polluat ſua incredulitate. Nā ſicut antè docuit non poſſe legitimum cultum à populo præſtari niſi extra AEgyptum, ſic nunc ſolitudinem quærit ad precandum: atque ita loci diſtantia profanum eſſe locum oſtendit vbi habitat Pharao. Diximus autem ſuprà Moſen nihil promittere temerario impulſu, ſed vel Spiritus inſtinctu, vel certo oraculo edoctum, pronunciare authoritate prophetica, quid facturus ſit Deus. Porro non abs re Moſes ex pœnæ remiſſione Pharaonem ſentire iubet Deum Iſraelis eſſe dominum AEgypti. Nam terræ nomen hìc videtur reſtringi ad AEgyptum. Quanquam non inficior de toto orbe commodè poſſe intelligi: verùm, vtrumuis eligas, rectè colligit Moſes, perfectè Dei gloriam & imperium patefieri vbi nō tantùm pœnas irrogādo vindex apparet, ſed ſimul ex oppoſito demonſtrat, elementa omnia ſuæ beneficentiæ ſeruire. Adhæc, vbi vulneribus quæ inflixit idē Deus medetur, clarius inde innoteſcit eius potentia. Ideóque apud Iſaiam, probandæ ſuæ diuinitatis cauſa, hæc duo cōiunctim ponit, iuris ſui eſſe & arbitrii tam bene quàm malè facere.

Iſa. 41. f. 23. & 45. a. 7.

30 *Atqui de te & ſeruis tuis cognoſco.* Tam libera obiurgatio clarè demonſtrat quanta animi magnitudine præditus fuerit ſanctus Propheta: qui imperioſi & crudelis tyrāni furorē pro nihilo ducens, impietatis eum cū tota aula damnare non dubitat. Nec ſanè dubiū eſt Deū mirabiliter cōpeſcuiſſe tot ſæuas beſtias, dū manus abſtinēt à Moſe: quia tēperātiæ vel humanitati tribui nō poteſt quòd nō centies ipſum interfecerint homines alioqui plus quàm ſanguinarii, quū eos tā acerbè laceſſeret. Cæterùm ex hac cōſtātia etiā patet quātopere profeciſſet poſito tyrocinio: quia antè lōgè à telorū iactu in vmbra trepidus, nūc in acerrimo cōflictu nihil formidat. Meritò autē negat Deū

timere AEgyptios:quia formido& horror non ſemper animos formant ad reuerẽtiam iuſtúmque obſequium.Nam de ſincero timore loquitur Moſes,qui nos Deo penitus addicit. Qua ratione vocatur ſapientia, & caput ſapientiæ. Hypocritæ autem quamuis expaueſcant ad Dei nomen, longiſſimè tamen abſunt à voluntario eius colendi ſtudio. Quare,ne inanis imaginatio nos fallat,diſcamus ſenſus omnes noſtros probè excutere, & ſedulò inquirere in omnes flexuoſos receſſus,quibus refertæ ſunt ac incredibili modo implicitæ humanæ mentes. Quæritur tamen quomodo deprecatoris munus ſuſcipiat,vbi nullam videt reſipiſcentiam. Reſpondeo, non ita fuiſſe facilem vt parceret quaſi exoratus,ſed modicam intermiſſionem dediſſe,donec ſe rurſus proderet regis impietas,atque ita compleret Deus quod prædixerat de omnibus plagis. Abſurdum igitur eſt quod quidam hoc prætextu volunt miniſtros verbi & paſtores nuda verborum confeſſione eſſe contentos:quando non tam ad ignoſcendum propenſus eſt Moſes quàm viam patefacit reliquis Dei iudiciis.

Prou. 1.a.7. pſal. 111.b. 10

31 *Linum & hordeum.* Narrat quid calamitatis intulerit grando:& docet partem frugum fuiſſe conſumptam,quæ ſcilicet iam aſſurrexerat in culmos: ſemina verò quæ tardius ſurgunt fuiſſe ſalua. Spem enim reſiduam dare voluit Deus,quæ inuitaret regem cum ſuis ad pœnitentiam, ſimodò ſanabilis fuiſſet eorum malitia.

34 *Videns autẽ Pharao.* Iterum ſuo more Pharao audaciam colligit ex pœnæ mitigatione,ſicuti reprobos armat ſecuritas aduerſus Deum:ipſi verò,ſimulac pauliſper quieſcunt Dei flagella, impunitatis fiduciam cõcipiunt,& ex breuibus induciis æternam pacem imaginantur. Pharao igitur cor ſuum,quod flexiſſe viſus fuerat, deintegro obdurauit,clade hac perfunctus: acſi nõ admonitus fuiſſet alias reſtare, imò manum Dei iam eſſe extentam. Itaque in fine capitis culpam amplificat Moſes, vbi addit hoc fuiſſe prædictum per manum ſuã. Aliquoties antè vidimus obduruiſſe impium regem,ſicut Deus ad Moſen loquutus fuerat:nunc plus exprimitur,nempe Moſen fuiſſe præconem huius indomitæ & perditæ contumaciæ.

CAPVT X.

ET dixit Iehoua ad Moſen, Vade ad Pharaonem: quia ego aggrauaui cor eius,& cor ſeruorum eius,vt ponerem ſigna mea hæc in medio eius.

2 *Et vt narres in auribus filii tui & nepotis tui quæ fecerim AEgypto,& ſigna mea quæ*
poſuero inter eos: & ſciatis quòd ego ſum Iehoua.
3 *Venit ergo Moſes & Aharon ad Pharaonem, & dixerunt ei, Sic dicit Iehoua Deus*
Hebræorum, Quouſque renuis humiliari coram facie mea? Dimitte populum meum vt ſeruiant mihi.
4 *Quòd ſi tu renuis dimittere populum meum,ecce ego inducam cras locuſtam in terminos tuos.*
5 *Et operiet ſuperficiem terræ,vt nõ poſſit videri terra: & comedet quod reſiduum eſt,*
quod euaſit,quod relictum eſt vobis à grandine: & comedet omnem arborem quæ fructificat
vobis ex agro.
6 *Et implebunt domos tuas,& domos omnium ſeruorum tuorum,& domos omnium AE*
gyptiorum: quas non viderunt patres tui,& patres patrum tuorum, à die quo ipſi fuerunt ſuper terram vſque ad diem hunc. Et auerſus,egreſſus eſt à Pharaone.

1 *Et dixit Iehoua.* Tranſit Moſes ad aliam plagam,qua perfidiam impii regis & obſtinatiõe vltus eſt Deus:nempe quòd reſiduum anni prouentum,cui pepercerat,locuſtis vorandum & exedendum tradiderit. Fuit autem hæc non vulgaris pœna, inedia & fame conficere AEgyptum, quum periiſſent cunctæ ſegetes. Verùm antequam eò deſcendat Moſes, iterum recitat ſe huius plagæ fuiſſe præconem,& rationem ſibi à Deo fuiſſe redditam cur toties in ſuam perniciem reluctatus eſſet Pharao. Dicit ergo Deus ſe obduraſſe cor eius, vt portenta & virtutis ſuæ documẽta ederet. Nam ſi ſtatim humiliatus ceſſiſſet Pharao, ſuperuacuum erat certamen. Quorſum enim cum victo & iacente confligere attinet? Ergo tyranni pertinacia, Deum ſæpius laceſſendo, pluribus miraculis viã aperuit:quemadmodũ ex colliſione lapidis & ferri ignis elicitur. Quo etiã refellitur frigidũ illud cõmentũ,nõ aliter induratũ fuiſſe cor Pharaonis niſi quòd propoſita ſunt miracula corã eius oculis. Nõ enim docet Moſes cor eius diuinitus fuiſſe aggrauatũ ſignorũ conſpectu,ſed Deo placuiſſe hoc modo illuſtrare ſuã virtutẽ. Hinc etiã colligimus, certo Dei cõſilio prædeſtinatũ fuiſſe quicquid accidit. Voluit enim Deus ſingulari & inſolito modo populũ ſuum

redimere. Vt hæc redemptio magis conſpicua & nobilior fieret, Pharaonem oppoſuit inſtar ſa-
xeæ rupis, qui duritie ſua cauſam nouis & magis inſignibus miraculis ſubinde daret. Admirabili
igitur Dei prouidentia in hunc finem induratus fuit Pharao, ne obſcura aut vilis eſſet libera-
tionis gratia. Reſpexit enim populum ſuum Deus magis quàm AEgyptios, vt mox ſequitur,
Narrabis filio tuo, & nepoti, &c. Longè enim vberior gratiarum actionis, & liberationis ce-
lebrandæ oblata fuit materia, quum palàm vidiſſent Iſraelitæ toties ac tam variis prodigiis e-
xertum è cœlo Dei brachium. Nam ſi vſitato modo fuiſſent redempti, laus Dei paulo pòſt ob-
ſoleuiſſet. Poſteros ergo ſic à patribus doceri oportuit, ne ambigerent de tam præclari operis
authore. Cæterùm hîc exigitur à patribus, qui oculati erant ſignorum teſtes, diligentia & ſedu-
litas in filiis docendis: & iis etiam iniungitur diſcendi cura & attentio, vt beneficiorum Dei me-
moria per continuam ætatum ſeriẽ floreat. praxis huius doctrinæ conſpicitur. Pſal.44, & Pſ.105.

3 *Tunc uenit Moſes & Aharon.* Iam refert Moſes ſe Dei mandato tentaſſe Pharaonis ani-
mũ, an tandem poſt multa experimenta, metu nouæ pœnæ quæ inſtabat, flexibilis eſſet ad paren-
dum. Hoc autem examine melius cognita fuit eius impietas: quòd ditionem ſuam parte annonæ
priuatam videns, quod de altera parte denuntiatur à Moſe non metuit. Ideo aſperius eum ob-
iurgat, rogans, Quouſque tandem ſuperbè reſiſtes Dei imperio? Nam quum peſſima quoque in-
genia frangant plagæ, portenti inſtar fuit, regem octies & quidem diris modis percuſſum nol-
le adhuc cedere, perinde acſi incolumis & ab omni damno intactus ſtaret. Cæterùm ex hoc lo-
co diſcẽdum eſt, in hũc finem caſtigari nos Dei ferulis vt à cupiditatum noſtrarũ laſciuia redea-
1.Petr.5.b.6. mus ad illius obſequium. Hoc vocat Moſes (& poſt eum Petrus) humiliari coram Deo, vel ſub
potenti eius manu, dum experti formidabilem eius potentiã nos reuerenter ſubiicimus eius im-
perio. Vnde ſequitur, quaſi ferrea fronte luctari coram Deo qui pœnarum metu non domantur,
nec flectuntur. Quare nos ad reſipiſcentiam erudiat timor: ac, ne ſuperbo contemptu prouoce-
mus eius vindictam, diſcamus nihil eſſe magis horribile quàm incidere in eius manus. Subin-
Heb.10.c.31. dicat etiam Moſes non eſſe bellum Pharaoni cum Iſraelitis tantùm, ſed cum Deo, qui eorum
cauſam ſuſcepit. Quare non dubitemus tyrannos, quicunque iniuſtè Eccleſiam affligunt, cum
Deo ipſo confligere, cuius viribus ſe longè impares ſentient.

4 *Quod ſi renueris.* Denunciat Moſes vltimam penuriam & famem terræ AEgypti, quia
repente ſurgent locuſtæ quæ penitus conſumant reſiduũ anni prouentum. Iam enim dimi-
dia pars grandine perierat. Etſi autem teſtantur hiſtoriæ veteres, & noſtro ſeculo contingit, non
ſegetes tantùm, ſed pratorum quoque herbas à locuſtis vorari: ex circunſtantiis tamẽ colligitur
hoc fuiſſe inuſitatum cœleſtis vindictæ exemplum: quia & diem craſtinum præfigit Moſes, &
incredibilem copiam ſubitò erupiſſe narrat, & addit nunquam tales viſas fuiſſe: poſtremò nul-
lam domum ab earum inſultu immunem fore minatur. Porro genus flagelli iterum notare
operæpretium eſt, quòd Deus ex vilibus animalculis exercitum colligit & armat, quo contu-
melioſè indomabilem tyrannum cum omnibus ſuis copiis profliget. Digna etiam hac mer-
cede fuit AEgypti ingratitudo, quia nimis indignum fuit tyrannicè opprimi in ea regione po-
ſteros Ioſeph, qui eam ſua ſolertia paulo ante ducentos & quinquaginta annos à fame aſſerue-
rat. Quod ſequitur verſu 6, Vertit ſe, & egreſſus eſt, pro indignationis ſigno ponitur: acſi Moſes
contumaciæ tyranni pertæſus, repente ſe aliò proriperet, ne vale quidem dicto. Quanuis ergo
manſueto alioqui ingenio fuerit, præciſa tamen hæc auſteritas adhibenda fuit ad refutandum
faſtum, quo tyrannus in cœlum ipſum conſpuebat. Diſcant autem & noſtri ſæculi Pharaones,
quando purum Dei cultum atrocibus minis impediunt, iuſtò eius iudicio fieri vt in ipſorum di-
tionibus graſſetur, vt locuſtæ, homines fanatici cum impiis erroribus, ac tabe populos inficiant.

7 *Dixerunt autem ſerui* Pharaonis *ad eum,* Q*uouſque erit hic nobis in offendiculum?*
Vel, Antequã ſcies periiſſe Ægyptũ. *Dimitte homines, vt ſeruiant* Iehouæ Deo *ſuo.* *An antè ſcies quòd perierit* AEgyptus?
8 *Et reductus eſt* Mo*ſes atque* Aharon *ad* Pharaonem: *dixítque ad eos,* Ite *& ſeruite* Ie-
houæ Deo *veſtro.* Q*ui ſunt qui abibunt?*
9 Et *ait* Mo*ſes,* C*um pueris noſtris, & cum ſenioribus noſtris ibimus, cum filiis noſtris &*
filiabus noſtris, cum ouibus noſtris & cum armentis noſtris ibimus: quia feſtus dies Iehouæ *no-*
bis eſt.
10 T*unc dixit illis,* Ita *ſit* Iehoua *vobiſcum vt vos dimittã, & paruulos veſtros.* Videte,
quia malum eſt coram vobis.
11 Nõ *ſic.* Ite *nunc viri, & ſeruite* Iehouæ: *quia vos hoc poſtulaſtis à facie* Pharaonis.

7 *Dixerunt autem ſerui Pharaonis ad eum.* Paulo antè vidimus cõmuné illis fuiſſe obſtinationem cum rege ſuo: nec dubium eſt quin ſeruiliter adulando magis ac magis eũ excæcauerint: nunc tamẽ damnis victi, & adhuc deterius aliquid timẽtes, mitigare eius furoré ſtudent. Non quòd redierint ipſi ad ſanam mentem, ſed quia ſentiunt manu Dei ſe eſſe victos, nec vires ad rebellandum ſuppetere. Itaque dicunt Moſen, donec emiſſus fuerit, fore AEgypto in perpetuam noxam. Vocem מוקש ſiue laqueum ſiue offendiculum vertas, parum intereſt: quia metaphoricè capitur pro quolibet infortunii vel damni genere. Significant igitur non eſſe ſperandum malorum finem quandiu contendet Pharao cum Moſe: quia noxæ aliæ alias ſequentur. Sed interrogando Quouſque, admonent regis pertinaciam plus ſatis hactenus damnoſam fuiſſe. Vnde colligunt nihil fore melius quàm vt Moſen expellendo, ſe à laqueo expediat, vel offendiculum declinet: quia nonniſi infœliciter pugnabit. In ſecunda parte verſus diſſentiunt interpretes. Chaldæus paraphraſtes negatione interpoſita vertit, An adhuc neſcis quòd perierit AEgyptus? Ad verbum ſic legitur, An antè ſcire? vel Antequàm ſcire? Verùm quia infinitiuus interdum pro tempore futuro ſumitur, videtur optimè ſenſus quadrare hoc modo, An antè vis cognoſcere totius regni interitum, quàm ab infauſto certamine deſiſtas? acſi dicerent, niſi mox iram Dei à ſe auertat, nimis ſerum & inutile paulo pòſt fore remedium.

8 *Et reductus eſt.* Probabile eſt, ſedata regis iracũdia, ex caterua quoſdam celeriter fuiſſe miſſos, qui Moſen eadem hora retraherent, ne poſtridie accideret calamitas à Moſe denũtiata. Nam ex regis verbis colligere licet non prorſus fuiſſe victum eorum precibus: ſed quia nolebat præciſe negando omnium animos offendere, paſſum fuiſſe reuocari Moſen, vt illos obliquo artificio eluderet. Sic enim tyranni ſpecie fallaci aſſenſus inuidiã effugiunt. Reuoluitur autem ad priſtinum conſilium, dum media pactione cum Deo decidẽs, ſibi cauere vult de populi reditu. Apparet quidem ipſum quoque fuiſſe territum, & viam quæſiiſſe placandi Dei: interea tamen quaſi paciſci liberum eſſet, conditiones proponit ſibi cõmodas: ſicut hypòcritis mos eſt velle cum Deo ſic tranſigere vt dimidia iuris ſui parte cedere cogatur. Etſi autem aſtutè ſciſcitatur quaſi de re dubia, facilè tamen detegitur eius ſuſpicio. Ergo quod de omnibus ſibi præcipi non ignorat, ad partem reſtringit, & tamen ſimulat ſe præſtare quod æquum eſt, ac Deo ſufficere debet. Tametſi autem ſuo reſponſo Moſes tergiuerſandi anſam libere præcidit, nec eum flexiloquis ambagibus demulcet: Dei tamen conſilium de liberando populo ſupprimit, non quòd fallere velit vel mentiri, ſed vt intra vocationis ſuæ fines ſe contineat. Ac ne obiici poſſit, hoc modo ſubduci Iſraelitas à legitimo imperio, non diſſimulat, quia diuinitus ſunt adoptati, ſub alia ditione non eſſe. Suos ergo Deus palam repoſcit quos ſemel ſibi addixit. Nec verò fraudulenter cum tyranno agere cenſendus eſt, quamuis conſilium ſuum ab ipſo celet. Armenta & greges ouium ſecum tracturos Iſraelitas dicit vt ſint ad manum victimæ quas offerant Deo. Quantum ad filios & filias, ſubindicat minimis etiam quibuſque celebrandum eſſe diem feſtum, quia omnes Deus ſibi addixerit ad pietatis cultum.

10 *Ita ſit Iehoua nobiſcum.* Miror locum per ſe clarum ab interpretibus violẽter torqueri. Quidam ſic reſoluunt, Vellem Deum nõ aliter vobis fauere, quàm vos dimittere mihi in animo eſt: alii verò fictè loquutum putant, acſi Deo ipſos commendet poſtquam diſceſſerint. Non referam omnium commenta, neque opus eſt. Equidem non dubito ironicam eſſe ſubſannationem, qua ipſis & Deo ſimul inſultat: quaſi diceret, Iactatis Deum à parte veſtra ſtare: id experientia probabit ſi vos dimiſero. Se igitur conſtituens ſummum arbitrum ad eos arcendos, & vetandi prohibendíque exitus poteſtatem ſibi arrogans, deridet eorum fiduciam, quòd liberum egreſſum petendò, id ſe Dei auſpiciis & mãdato facere obtẽdant: perinde acſi diceret, Tunc meritò prætexetis Iehouam itineris ducẽ vobis eſſe, niſi vos impediero. Hoc modo proteruè laceſſit Deum ipſum, & populo ita poſſe opitulari negat quin reſiſtendo præualeant ſuæ vires. Ita reprobi, poſtquã ſecum tumultuati ſunt, interdum eructant veſanum Dei contemptum, quaſi ſint contra omnia pericula probè muniti, & Dei auxiliũ quod ſuis promiſit pro nihilo ducentes, ſecurè rident fidei ſimplicitatem. In ſecundo etiam membro verſus fruſtra meo iudicio laborãt multi. Quidam eliciunt hunc ſenſum, Malum quod cogitatis occurret vobis, ac in facies veſtras vertetur. Alii volũt ſimilitudinem eſſe à ſcopo ductam, quòd Iſraelitæ nonniſi ad maleficiũ ſpectent. Ego autem non dubito, poſtquam Dei potentiæ oppoſuit Pharao tyrannicas ſuas prohibitiones, iam incutiendi terroris cauſa minari. Dicit igitur malum inſtare Iſraelitis, & quaſi verſari ante eorũ oculos, quia ſuæ temeritatis pœnas mox ſunt daturi. Ita ſignificat opem Dei, qua ſe protegi confidunt, euanidam fore aut nihil profuturam. Quum autẽ dicit, Videte, obliquè eos perſtringit: quòd freti Dei auxilio inconſideratè in ſuam perniciem ruant. Summa eſt, eos ſibi malè conſulere omnia tentando, ſtultéque vel minus cautè recumbere in Dei patrocinium.

11 *Non ſic.* Simulat illis ſe dare quod initio poſtulauerant, atque ita inconſtantiæ eos inſimulat, quòd non perſtent in eadẽ ſententia: quum tamẽ certum ſit hanc pertinaciæ fuiſſe cauſam

ad repugnandum, quia timebat ne totus populus ex AEgypto migraret. Sciuit ergo, quod Dei nomine exegit Moſes, ad paruulos quoque extendi: quia alioqui non tam fuiſſet exaſperatus. Sed vt culpam in eos deriuet, falsò & calumnioſè exprobrat duplicaſſe iniqua poſtulata, ſe verò ſumma humanitate perfungi, quòd primo eorum voto annuat. Cæterùm noluit patres liberis orbare, ſed retinere quaſi obſides: quoniam perſuaſus erat tam charis pignoribus nunquam ſponte renuntiaturos. Quod additur in fine verſus, Eiecit eos à conſpectu Pharaonis, indefinitè quidã accipiunt, ac ſubaudiunt quemlibet ex ſatellitibus: ſed quia Hebræis tritum eſt antecedens omittere, & deinde ſubiicere loco relatiui, non dubito quin Pharao Moſen videns dimidia parte non eſſe contentum, excanduerit, & nouis minis expulerit, quia eius præſentiam non ferebat.

12 *Tunc dixit* Iehoua *Moſi, Extende manum tuam ſuper terram* AE*gypti pro locuſta, vt aſcẽdat ſuper terrã* AE*gypti, & depaſcat omnẽ herbã terræ, quicquid à grãdine reſiduũ eſt.*

13 *Extendit itaque Moſes virgam ſuam ſuper terram* AE*gypti, &* Iehoua *adduxit ventum orientalem in terram toto illo die, & tota nocte: & vbi aduenit mane, ventus orientalis excitauit locuſtam.*

14 *Et aſcenderunt locuſtæ ſuper totam terram* AE*gypti, & demiſit in omnem terminum* AE*gypti graues valde: ante illas non fuerunt tales locuſtæ, nec poſt illas futuræ ſunt tales.*

15 *Operuerúntque ſuperficiem totius regionis: & obſcurata fuit terra, comederúntque omnem herbam terræ, atque omnem fructum arborum quem reliquerat grando, neque remanſit quicquam viride in arboribus & in herbis agri in tota terra* AE*gypti.*

16 *Tunc feſtinauit* Pharao *vocare Moſen &* Aharon*, & dixit, Peccaui in* Iehouam *Deum veſtrum & vos.*

17 *Nunc ergo remitte quæſo peccatũ meum duntaxat vice hac, & orate* Iehouam *Deum veſtrum, & auferat à me tantùm mortem iſtam.*

18 *Et egreſſus eſt à* Pharaone*, & orauit* Iehouam.

19 *Et conuertit* Iehoua *ventum occidentalem fortem valde, & ſuſtulit locuſtas, & deiecit eas in mare rubrum: non remanſit locuſta vlla in tota regione* AE*gypti.*

20 *Et roborauit* Iehoua *cor* Pharaonis*, neque dimiſit filios* Iſrael.

12 *Tunc dixit* Iehoua *Moſi.* Quoniam indicta ſibi pœna non fuit adductus Pharao ad parendum, exequutio hîc narratur. Ac primò quidem iuſſus eſt Moſes manum extendere vt locuſtas accerſeret, pro iure imperii quo Deus eum ornauerat. Manus enim extenſio ſignum eſt poteſtatis. Ideo paulo pòſt ſubiicit ſe baculum extendiſſe, quem antè vidimus loco regii ſceptri fuiſſe ei datum. Perinde igitur eſt acſi Deus præfectum conſtituẽs, ſubiiceret ei mare, terram, & aerem. Vt tamen ſubſidat in gradu miniſtri, non dicit locuſtas erupiſſe ad ſuum mandatum, ſed laudem operis vendicat vni Deo. Atque hæc ratio loquendi notatu digna eſt, ex qua diſcimus miniſtros Dei, quanuis nihil ex ſe afferant, non tamen ludere operam, quia Spiritus efficacia cum eorum voce coniuncta eſt: neque tamen ideo quicquam delibari ex Dei virtute quod ad ipſos tranſeat, quando nonniſi organa ſunt quæ Dei manu in vſum ſuũ applicantur. Sic Moſes non fruſtra nec inaniter extento baculo præcepit locuſtis vt aſcenderent, quia ſtatim apparuit effectus mandati. Neque tamen ipſe creauit locuſtas, neque baculi agitatione eas attraxit, ſed impulſu venti orientalis diuinitus ſunt adductæ. Ipſa autem collectio tam ſubita præter naturæ ordinẽ haud dubiè accidit. Neque enim ſi vento has partes mandauit Deus, inde protinus ſequitur hoc eſſe vſitatum. Scimus Eurum ſalubrem ac mitem eſſe ventum: & quanquam Iudææ reſpectu interdum procelloſus eſt, non tamen probabile videtur, vel impetu eius vel contagioſo flatu AEgyptũ naturaliter opertam fuiſſe locuſtis. Sed fieri poteſt vt Deus repentino turbine ingentem locuſtarum copiam impellens, propinquæ cladis ſignum dederit AEgyptiis, quò manifeſtius eſſet non aliunde quàm ex Moſis prædictione eas eſſe exortas. Quòd nullas vnquam tales fuiſſe viſas dicit, & tales in poſterum vnquam fore negat, non aduerſatur ſententiæ Ioelis: qui etiã affirmat tale exemplum nũquam extitiſſe, vt reſiduum erucæ comederet locuſta, reſiduum locuſtæ comederet bruchus, & reſiduum bruchi comederet haſil. Neque enim illic de vna tãtùm pœna diſſerit, ſed de varia & multiplici continuatione.

Ioel 1. 4. 4.

16 *Tunc feſtinauit* Pharao. Feſtinatio hæc ex trepidatione & metu, quia ad extrema vſque ventum erat, nec moram patiebatur mali atrocitas. Hoc igitur ardore anxietatem ſuam prodit

Pharao, vbi ad Moſen, quem nuper expulerat, reuocandum non modò ſponte inclinat, ſed celeriter rapitur. Quæ ſubiicitur confeſſio, tametſi ex duplici vel fallaci corde manauit, non fuit tamen prorſus ficta. Neque enim dubitandum eſt quin (vt ſibi malè conſcius erat Pharao) Deus vocem hanc perculſo & flagellis coacto extorſerit, Peccaui. Tenenda enim eſt diſtinctio quam antè poſui, inter hypocritas, quibus mentiri & fallere propoſitum eſt, vel qui ſcientes & volentes hominibus illudunt, & eos qui ſibiipſis blanditias faciunt, & ſic exhorrent Dei iudiciũ vt interior cordis receſſus malitiam & impietatem foueat. Huius ſecundæ notæ hypocrita fuit Pharao, qui tametſi ex profeſſo noluit vel Deo vel Moſi illudere, quia tamen ſeipſum non excuſſit, non ſincerè peccatum ſuum confeſſus eſt. Atque id diligenter notãdum eſt, nequis fucatæ pœnitentiæ indormiat, acſi Deum placaret temporalis metus, vel coacta humilitas. Quòd ſe in Deũ & Iſraelitas peccaſſe dicit, ita reſolui debet, fuiſſe in Deum rebellem, quia iniuſtè afflixerit populum quem ille in curam fidémque ſuam receperat. Etſi enim non erat à Prophetis edoctus, tenebat tamen principium illud: quia Deus claris & inſignibus miraculis oſtenderat populum illum ſub tutela & protectione ſua eſſe, iniqua & tyrannica illius oppreſſione factam eſſe iniuriam patrono & cuſtodi. Bis ergo ſe reum fatetur, quòd in populum fuerit crudelis, & Deum impiè contempſerit. Hoc veræ reſipiſcentiæ fuiſſet teſtimonium ſi ex puro ingenuóque affectu fluxiſſet. Nam peccator, ſponte ſe damnando, Dei iudicio occurrit. Humilitas etiam in ea parte non mediocris apparet, dum ſuppliciter veniam precatur à Moſe. Raræ enim virtutis fuit, potentiſſimum regem ſe ita ſubmittere homini obſcuro & contempto: quod ſæpe gregarios facere pudet. Sed quia cor occulta prauitate adhuc erat implicitum, fraudulenter ſigna pro re ipſa oſtentat. Quare non immeritò Dauid, vbi beatum prædicat hominem cui remiſſa ſunt peccata & cuius tectæ ſunt iniquitates, ſimul exclamat, In cuius ſpiritu non eſt dolus. Itaque vt Deo, cuius proprium eſt corda ſcrutari, probemus noſtram pœnitentiam, diſcamus ſeriò & penitus nos examinare, nequa intus hypocriſis lateat. Quod addit, Tantummodo hac vice, ad teſtandam recti animi conſtantiam pertinet: acſi antè ſe perfidum fuiſſe agnoſcens, promitteret ſe bona fide poſthac obtemperaturum Deo. Vnde colligimus, reprobos non ideo ſubinde reuerti ad ſuos mores & ingenium quòd vim & naturam veræ conuerſionis ignorent, ſed quia ſpiritu rectitudinis vacui, cor habent flexuoſum & contortum. Porro ſibi mortem præſentẽ auferri duntaxat cupiens, videtur integram cum Deo reconciliationem non admodum curare: ſicuti impiis mos eſt odium vel fauorem Dei non morari, ſed manum duntaxat exhorreſcere. Ergo de culpa ſecurus, tantùm optat pœnam à ſe procul abigi. *Pſal.32.a.1.*

18 *Et egreſſus eſt.* Diximus cur ſanctus Propheta orandi cauſa à rege diſceſſerit: quia ſcilicet indignus erat coram quo ſacrum Dei nomen inuocaretur. Itaque precationem Moſes pro eo non concepit quòd putaret ex animo conuerſum, ſed vt viam Deo patefaceret ad reliquos conflictus. Equidem ſi data ſanctõ viro fuiſſet optio, non dubito pro ſingulari manſuetudine ſic fuiſſe animatum vt libenter conſuleret tyranni ſaluti: ſed quia de perdita eius obſtinatione oraculum audierat, ſolùm ad illuſtrandam Dei potentiam intentus fuit. Nec verò dubium eſt ſingulari Spiritus inſtinctu ipſum oraſſe, donec factus eſt certior de vltimo actu. Et euentus demonſtrat non temere in aerem iactas fuiſſe preces: quia ſtatim purgata fuit terra locuſtis. De vento occidentali idem tenendum quod de contrario nuper diximus. Neque enim exigui temporis flatus ad tantam colluuiem profligandam ſufficere poterat: ſed Deus viſibili ſymbolo teſtatum fecit ſe in vtranque partem exoratum fuiſſe ſerui ſui votis, atque hac de cauſa ſedatam eſſe cladem. Maris rubri nomine ſinum Arabicum notari ſatis notum eſt. Hebræis סוף vocatur, vel à iuncis & carectis quibus abundat, vel à turbinibus: quia vtroque ſenſu nomẽ hoc capitur in Scripturis. quòd ſi Latinè vertere placeat, dicendum erit algoſum & iunceum mare vel turbinoſum. Cæterùm quia in tam furioſa pertinacia incredibile portentum fuit, diſertè exprimitur cor eius à Deo fuiſſe obduratum, vt diſcamus ad horribile illud iudicium expaueſcere: dum impii ſcilicet ſpiritu vertiginis correpti, Deum, cuius nomen eos exanimat, magis ac magis laceſſere non dubitant.

21 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Extende manum tuam in cœlum, vt ſint tenebræ ſuper terram AEgypti, *& palpet tenebras.*

22 *Et extendit Moſes manum ſuam in cœlum: & fuerunt tenebræ caliginoſæ in tota terra AEgypti tribus diebus.* *Vel, Et palpẽtur tenebræ.

23 *Non videbat alter alterum, neque ſurrexerunt quiſque è loco ſuo tribus diebus: at omnibus filiis Iſrael erat lux in habitaculis ſuis.*

24 *Tunc accerſiuit Pharao Moſen, & dixit, Ite, ſeruite Iehouæ: tantùm pecus veſtrum & armentum veſtrum remanebit: etiam paruuli veſtri ibunt vobiſcum.*

25 *Dixitque Moſes, Tu quoque dabis in manu noſtra ſacrificia & holocauſta, vt faciamus Iehouæ Deo noſtro.*

26 *Inſuper pecudes noſtræ ibunt nobiſcum, non remanebit vngula: quia ex eo accipiemus ad colendum Iehouam Deum noſtrum: nos autem neſcimus quo colemus Iehouam, donec peruenerimus illuc.*

27 *Et roborauit Iehoua cor Pharaonis, neque voluit dimittere illos.*

28 *Et dixit illi Pharao, Recede à me, caue tibi ne amplius videas faciem meam: qua enim die videbis faciem meam, morieris.*

29 *Reſpondit Moſes, Rectum dixiſti, non videbo vltra faciem tuam.*

21 *Tunc dixit Iehoua.* Hîc denuntiatione omiſſa pœnam Deus infligit: quia fallaciter dicto ſe audientem fore promiſerat. Ergo quũ tam ſceleſtè abuſus eſſet Dei clementia, nouo malo repente corripi oportuit, vt in tenebris ſentiret Dei vltoris manum, quam contempſerat. Nec ſanè minis territus fuiſſet: ſicuti mox patebit, quum admonitus fuit de morte primogeniti ſui, & ſimili totius regionis ſtrage tã in hominibus quàm in beſtiis, non fuiſſe cõmotum, ſed ſecurè Deum prouocaſſe acſi nihil audiſſet. Nihil igitur mirum ſi terram prius obruit tenebris Deus quã Pharao tale quicquam ſuſpicari queat. In fine verſus verbum ימש quidam paſſiuè exponunt: quaſi diceret tenebras fore palpabiles. nam nomen חשך ſingulare eſt apud Hebræos. Qui tranſitiuè accipiunt, quia volunt indefinitè eſſe poſitum, ſubaudiunt nomen, hoc ſenſu, vt quiuis palpet. Atqui ſi tranſitiua ſignificatio placeat, melius ad Pharaonem referetur. Libenter tamen eorum ſententiæ ſubſcribo qui tenebras ita denſas fore ſcribunt vt manibus palpentur.

22 *Et extendit Moſes.* His tenebris Deus non ſolùm exprobrare voluit Pharaoni mẽtis cæcitatem, ſed modis omnibus conuincere quàm veſano furore reſiſteret. Nullum cunctis mortalibus à ſummis vſque ad infimos magis commune bonum quàm lucis, quo vulgus ignobile & contemptiſſimi quique non minus quàm ſummi reges fruuntur. Solis igitur radiis illuſtrari totum orbem, AEgyptios verò, quanuis oculatos, iacere in tenebris demerſos, horribile Dei iudicium fuit. Quid ergo illis dementius, dum ſua duritie cum tam formidoloſa Dei manu confligere non deſinũt? Aquæ in ſanguinem conuerſæ potum illis negauerãt, ranæ & alia inſecta oppleuerant totam regionem, inter pediculos fere contabuerant, puſtulis exarſerant eorum membra, grando partem annonæ abſtulerat: plus deinde vaſtitatis attulerant locuſtæ. Talibus exemplis montes & ſaxa metu aliquo tangi decebat. Hæc igitur admonitio valde opportuna fuit, tenebras diffundi per totam AEgyptum, vt ſcirent Deo infeſto in ſe, cæleſtes quoque exercitus eſſe armatos. Ac ne obſcura vel ambigua eſſet Dei vltio, non potuit cauſa caliginis in eclipſim aliquam conferri, tum ob denſitatẽ, tum ob temporis ſpatium. Hæc enim duo à Moſe diſertè notantur, quò certius conſtet ſolem AEgyptiis fuiſſe obſcurum, qui Dei gloriam impio contemptu extinguere conati fuerãt. Ex oppoſito magna Iſraelitis alacritas accedere debuit, quum in ſplendore ſolari agnoſcerẽt paternum Dei vultum erga ſe fulgere. Perinde enim ſuo fauore tunc eos irradiauit, acſi liberum egreſſum monſtraret. Ac poterat quidem attonitis hoſtibus ſtatim illos educere: ſed voluit alio modo parare illis exitum, vt videbimus.

23 *Tunc accerſiuit Pharao Moſen.* Hoc ictu grauiter expauefactũ fuiſſe colligimus: quòd vltro (ſicut antea) homines ſibi tam moleſtos & tam atrocium calamitatum authores ad ſe rurſum vocat, vt de exitu paciſcatur. Quæritur tamen, ſi nemo per triduum è ſuo loco ſurrexit, quî potuerit Pharao Moſen & Aharon accerſere. Si reſpondeamus, caligine iam diſcuſſa miſſos fuiſſe nuntios, in promptu erit exceptio: non videri probabile, ex quo laxatus erat pœnæ rigor, indomabilem belluam fuiſſe tam facilem. Videmus enim hactenus, quoties manum ſuam retraxit Deus, ſuperbum illum tyrannum abiecto metu ad ſuam ferociam rediiſſe. Equidem exiſtimo, quum adhuc eum vrgeret neceſſitas, & ab æterna caligine ſibi metueret, de placando Moſe cepiſſe conſilium. Quum autem hîc narratur iacuiſſe omnes ſuo loco, hyperbolicè poſitũ eſſe interpretor: acſi dictum eſſet ceſſaſſe ab omnibus officiis quæ lucem requirunt. Quãuis autem nox opera exequi non permittat, quibus interdiu ſe exercent homines, non tamen ita conſtrictos tenet quin ſe moueant. Quanquam hyperbole nihil habet abſurdum vel durum, ſic obrutos fuiſſe tenebris AEgyptios vt in ſua quiſque ſtatione quaſi defixus maneret, nec ſe mutuò conſpicerent: quia in obſcuritate tridui ſolitis eos actionibus perfungi Deus vetuit. Porro etſi plus aliquid largiri paratus eſt Pharao quàm antè, nondum tamen finem tergiuerſandi facit. Paruulos exire patitur, modò remaneant pecora: ſiue quia ſperabat egeſtatis periculo populum facilè poſſe retrahi: ſiue vt talibus ſpoliis ditatus leuiorem ſaltem iacturam faceret. Nam de hominibus ipſis valde fuiſſe

anxium liquet, quòd ægerrimè concedit vt ſuis opibus nudati ſacrificandi cauſa exeant: quod nō adeo moleſtè tuliſſet ſi tantùm inhiaſſet prædæ. Cæterùm docet rurſum hic locus, impios cedere Deo tantùm ex parte, vt interea obluctari non deſinant: qualiter ſcelerati, dum obtorto collo eos trahit carnifex, ſequi coguntur, neque tamen ideo magis ſunt obſequentes. Iam & illud notandum, captandis effugiis ſolertes eſſe impios, dum manu Dei torquentur, & quaſi multiplici flexu huc & illuc verſare cōſilia & mentes, vt ſinceritatem fugitent. Vbi dicit, Etiam paruuli veſtri exibunt, hac amplificandi particula ſpeciem liberalitatis oſtentans, Moſen & Aharon blandè demulcet: quaſi diceret ſe iam illis demum concedere quod præcipuè expetere viſi fuerant.

25 *Dixitque Moſes.* Omnes exceptiones non minus ſeuerè Moſes repudiat quàm ſi pro imperio exigeret à rege quod Deus iuſſit. Et certè hoc tam auſtero & præciſo loquendi genere fiduciæ ſpecimen edidit, quo impii tyranni faſtum & audaciam deiiceret. Prætexit quidem opus eſſe victimis, & hoc modo maiorem inuidiam declinat: ſed interea liberè pactiones omnes excludens, ac ne minimum quidem pilum relinquens in regis arbitrio, poteſtatem aſſerit vni Deo in ſolidum, vt ſciat Pharao nihil ſe cauillis proficere. Hæc quidem loquutio, Non relinquetur vngula, acrem obiurgationem cum acerbitate & deſpectu continet: acſi data opera pungeret virulentum tyranni animum. Diximus autem antea, nullam fuiſſe ſimulationem in his verbis. Etſi enim ſciebat ſanctus vir longius ſpectare Dei conſilium, ſatis tamen habuit præſcripta ſibi mandata deferre: nec verò fas eſſet Deum obſtringere hac lege vt impios omnium ſuorum operum ſemper conſcios faciat.

27 *Et roborauit Iehoua cor Phar.* Probabilis hinc coniectura elicitur, aduentu Moſis aliquid lucis emicuiſſe, vt minus denſa eſſet caligo: quia nunquam auſus fuiſſet Pharao ſine fiducia impunitatis tam ſuperbè ſe iactare: ſed quod initio ſimulauit, à Moſe hìc prætermiſſum eſt: vnde pendet horribilis pœnæ mitigatio, quæ illum ad deprecationem compulerat. Quanuis autem adhuc trepidet, obdureſcit tamen, & ſe potius ad extrema quæque comparat, quàm Deo ſimpliciter obtemperet. Hìc quoque ſuo more Deum indurationis authorem Moſes fuiſſe aſſerit: non quòd peruicaciam indiderit cordi alioqui ad docilitatem & obedientiam propēſo: ſed quia reprobum hominē & exitio ſuo ſponte deuotum Satanæ mancipauerit, vt maiore ſubinde pertinacia in ſuā impietatem rueret. Cæterùm quum toties hoc verbo vſus fuerit Moſes, miror qua frōte ſophiſtæ quidam, permiſſionis nomen ſubſtituendo, claram adeo ſententiam friuolo cauillo eludere ſibi permittant.

28 *Et dixit illi Pharao.* Hæc excandeſcentiæ impotentia in rebus tam afflictis, documento eſt quàm violēto impetu graſſetur Satan in præcipitandis impiis, vbi coniecti ſunt in ſenſum reprobum. Nota quidem ſunt regum imperia, & à veteribus poetis notata, Animaduerte, & dicto pare. Item, Moriere ſi te ſecundo lumine hìc offendero. Nec dubium eſt quin vſitata intemperie Pharao nunc quoque ad ſæuas & atroces minas proſiliat. Verùm, niſi vertiginis ſpiritu agitaretur, non tam audacter inſurgeret contra Dei ſeruum, quem expertus fuerat inſuperabili virtute præditum: adeóque ſub ipſius Dei auſpiciis, ſummo imperio in omnibus elementis dominari. Hinc etiam colligimus, non humanitate, vel modeſtia, vel tolerantia retentum antea fuiſſe quo minus ſæuiret in Moſen: quia florente adhuc regni ſtatu feruentior fuiſſet eius iracundia: ſed arcano fræno cohibitum fuiſſe. Reſponſo autem ſuo Moſes oſtendit quàm pro nihilo duceret ſpumas illas. Vltro enim inſultat, ac ſe amplius in eius conſpectum venturum negans, indignum eſſe ſignificat cuius gratia diutius laboret. Cæterùm videmus impium regem, dum ſuo furore rapitur, vaticinatum eſſe præter animi ſententiam: quia in eius caput retorſit Deus quod ipſe alteri minitabatur. Quanquam ſimul tenendū eſt, ex Dei mandato non autem temere Moſen ſic loquutum: quia niſi certò fuiſſet edoctus adeſſe vltimum actum, ſemper in procinctu ſtetiſſet ad exequēdas ſuas partes. Sed ex cōtextu mox patebit, in hac etiā voce certū fuiſſe Dei præconē.

CAPVT VNDECIMVM.

DIxerat autem Iehoua ad Moſen, Adhuc plagam vnam adducam ſuper Pharaonem & ſuper AEgyptum: poſtea dimittet vos hinc, dimittendo vos perfectè: expellendo expellet vos hinc.

2 *Loquere nūc in auribus populi, vt petāt quiſque à proximo ſuo, & mulier à proxima ſua vaſa argentea & vaſa aurea.*

3 *Et dabit Iehoua gratiam populo in oculis AEgyptiorū. Etiam vir Moſes magnus erat valde in terra AEgypti, in oculis ſeruorum Pharaonis, & in oculis populi.*

4 *Et dixit Moſes, Sic dicit Iehoua, Circiter dimidiū noctis ego egrediar in mediū AEgypti.*
5 *Morietúrque omne primogenitum in terra AEgypti, à primogenito Pharaonis qui ſedet*
ſuper ſolium eius, vſque ad primogenitum ancillæ quæ eſt poſt molam, & omne primogenitum
iumenti.
6 *Et erit clamor magnus in tota terra AEgypti, qualis nunquam fuit, nec futurus eſt.*
7 *Apud omnes autem filios Iſrael non mouebit canis linguam ſuam, ab homine vſque ad a-*
nimal: vt ſciatis quòd diſtinctionem poſuit Deus inter AEgyptios & inter Iſrael.
8 *Deſcendéntque omnes hi ſerui tui ad me, & adorabunt me, dicendo, Egredere tu & totus*
populus qui eſt ſub pedibus tuis: poſtea egrediar. Et egreſſus eſt à Pharaone in ira vehementi.
9 *Dixerat autem Iehoua ad Moſen, Non audiet vos Pharao, vt multiplicem portenta*
mea in terra AEgypti.
10 *Itaque Moſes & Aharon fecerunt omnia hæc portenta coram Pharaone. Et roborauit*
Iehoua cor Pharaonis, vt non dimitteret filios Iſrael è terra ſua.

1 *Dixerat autem Iehoua ad Moſen.* Recitat nunc, non proprio motu ſe ad illam quam nuper vidimus confidentiã elatum fuiſſe: ſed quia diuinitus præmonitus fuerat iam adeſſe finem certaminum, nec aliud reſtare niſi vt Pharao vltimo vulnere concideret. Cohæret igitur hic verſus cum proximo, & cauſæ redditio eſt: quia non fuiſſet in arbitrio Moſis vocationis ſuæ curſum abrumpere, niſi planè ſciuiſſet ſe pertigiſſe vſque ad metam. Nec verò aliter quadraret quod poſtea ſequetur, Moſen loquutum eſſe Pharaoni, ex quo denuntiauerat ſe non amplius eius oculis appariturum: niſi continuo tenore productus eſſet ſermo. Interponitur autem hæc ſententia per parentheſin, Quantumuis obſtinatus ſit Pharao, nunc tamen veniſſe horam qua Deo ſuccũbat. Cæterùm non modò pronuntiat Deus mutatum iri cor Pharaonis, ne populi exitum impediat, ſed eius rei quam pertinaciter negauerat, vltro fore cupidum. Id enim ſonãt verba, Non modò vos dimittet, ſed omnino expellet. Nam eorum præſentiam exhorrens ſedulò è ſua ditione abegit.

2 *Loquere nunc in auribus populi.* Iterat de ſpoliandis AEgyptiis mandatũ, cuius tertio capite facta fuit mentio. Neque enim ſatis Deo fuit ſuos eripere à ſæua tyrannide, ſub qua vix ſpiritum miſerè trahebãt in magna penuria & egeſtate, niſi eos opibus largè ditaret: acſi ex hoſtibus ſubactis referrent præmium victoriæ. Itaque ad ſingulare alioqui beneficium hic cumulus acceſſit, quòd ſplendidè ornati & pretioſa ſupellectile onuſti abierunt. Quomodo autem Iſraelitis licuerit, ſub prætextu commodatò petendi, vaſa aurea & argentea ſecum auferre, antè expoſuimus. Vna certè Dei authoritas à furti & doli mali crimine eos abſoluit. In Dei autem iuſſu quicquam carpere vel reprehendere, nemini mortalium fas erit: non modò quia ſupra omnes leges eſt eius imperium, ſed quia eius voluntas perfectiſſima eſt legum omnium norma. Neque enim ideo à lege immunis eſt Deus quòd eum delectet effrænis poteſtas: ſed quia in perfectione tantæ iuſtitiæ nulla lege opus eſt. Etſi autem excuſatio quam afferunt nonnulli, rationis colore non prorſus caret, duriſſimos labores quos tyrannicè exegerant AEgyptii aliqua mercede fuiſſe dignos: & ideo iure Deum ſuis permiſiſſe vt compenſationem exigerent, qua iniuſtè alioqui eſſent fraudati: ad has tamen argutias confugere neceſſe non eſt: quia ſufficere debet principium illud quod alibi poſuimus, Deum in cuius manu ſunt fines terræ, pro ſuo arbitrio diſſipare & euertere regna, & mutare gentium ditiones, nedum priuatas diuitias & ſupellectilem ita partiri vt alios locupletet, alios ad inopiã redigat. Diues & pauper (inquit Solomo) mutuò ſibi occurrũt: vtrunque Deus creauit. Quibus verbis ſignificat, in diuerſa permixtione pauperũ & diuitum regnare Dei prouidentiam. Quòd ſi furtum ablatio eſt rei alienæ, quæ Deo placuit ad ſuos trãſferre, aliena cenſeri non debent. Quòd ſi iure belli victoribus licet ſpolia ex hoſtibus colligere, cur minus licuiſſe Deo putabimus in AEgyptios, quos decem inſignibus præliis vicerat, antequam ad deditionem cogeret? Iam de prætextu commodatò petendi facilis eſt reſponſio. Neque enim mentitæ ſunt Iſraeliticæ fœminæ, vaſa in vſum ſacrificandi rogando: quoniam ſic præceperat Deus, in cuius poteſtate fuit illa deinde in alios vſus deſtinare. Et tamen pars ſanctuario dicata fuit, vt alibi videbimus. Nam præter altare, thuribulum, & candelabrum, aliáque vaſa eius generis, ſingulæ tribus phialas & pateras magni pretii obtulerunt. Meminerimus tamen ſingulare exemplum hîc narrari, cuius, abſque ſpeciali Dei mandato, peruerſa imitatio eſſet.

Prou.22.a.2.

3 *Et dabit Iehoua gratiam.* Quia nunquam ſperaſſent Iſraelitæ tam faciles erga ſe & benignos fore AEgyptios, quorum prius rapinis exinaniti fuerant, pronuntiat Moſes huc & illuc à Deo flecti hominum corda. Nam ſicuti teſtatur Pſalmus impulſos fuiſſe AEgyptios à Deo in odium po

Pſal.105.c.25.

puli, vt viam magnificæ liberationi pararet: ita rurſum potuit in contrariam partem inclinare, vt comiter porrigerent quæ prius aſperè negaſſent, non ſine minis & verberibus. Doctrina apprime cognitu vtilis: quia vbi duriter in nos ſæuiunt homines, ad tolerantiam nos erudit, dum ſcimus libidinem improborum non ita graſſari quin per ipſos Deus peccata noſtra caſtiget, nóſque exerceat, vel humiliet. Eadem quoque non paruo ſolatio mitigat dolores noſtros, & ad Deum inuocandum opportunè nos ſollicitat, vt à feritate & ſæuitia hoſtium noſtrorum animos ad humanitatem conuertat. Hoc piis omnibus ſemper fuiſſe perſuaſũ, ex pluribus locis conſtat. Atque ex cõmuni more haud dubiè ille ſermo Iacob ad filios, Dabit vobis Deus gratiam in oculis Gen.43.c.14.
viri illius. Sed quia talibus teſtimoniis referta eſt Scriptura, vnum illud citaſſe ſufficiat. Cæterùm non ſemper Deus Spiritu regenerationis ad manſuetudinem format homines, vt ex lupis agni reddantur: ſed interdũ neſcientes occulto inſtinctu ad breue tempus emollit: ſicuti de AEgyptiis hìc legimus. In ſecundo membro verſus, vbi dicitur, Etiam vir ille Moſes &c. notatur inferior & ſubalterna cauſa, quæ tam ad flectendos AEgyptios valuit quàm ad Iſraelitas animandos, vt reuererẽtur vtrique illius dictis more gererent. Etſi enim ſola Dei virtute tota hæc res gubernata fuit, non tamen ſimpliciter egit per ſeipſum: ſed quia Moſen elegerat miniſtrum, aliquas ei partes attribuit. Hinc veneratio quæ tam AEgyptios quàm Iſraelitas reddidit obſequentes, ne vanus eſſet eius labor. De ſola quidem gente AEgyptiaca loquitur: (poſtquam enim poſuit terram ipſã, ſubnectit duas partes, ſeruos Pharaonis, hoc eſt proceres & aulicos, deinde vulgus promiſcuum. ſic enim interpretor populi nomen præſcti loco) ſed paulo pòſt videbimus, apud Iſraelitas quoque profuiſſe miracula, vt libentius crederent & parerent. Docet autem hic locus, ſæpe in honore & pretio eſſe Dei ſeruos, vbi tamen fides non habetur eorum doctrinæ. Quanuis enim Moſen reuereantur & magnifaciant AEgyptii, non ideo ad ſtudium pietatis inclinant. Ita & Deum ipſũ particulari affectu ſæpe metuunt impii, neque tamen ſe eius imperio addicunt.

5 *Et dixit Moſes, Sic dicit Iehoua.* Dixi nuper non antè digreſſum fuiſſe Moſen à Pharaone donec vltimæ cladis nuntium pertuliſſet. Hæc igitur denuntiatio cum ſuperiore ſermone vno tractu contexta fuit. Vnde apparet quàm intrepidè exceperit Moſes tyranni minas, dum vltro occurrit, & abſentis victorem proxima nocte fore gloriatur cæde primogeniti filii. Nec dubiũ eſt quin terrore obſtupefactus fuerit Pharao, vt tam aſperè repulſus ſaluum dimiſerit Prophetam. Certè vt acerbiſſimum doloris vulnus inflixit tam libera comminatio, ita furioſi tyranni crudelitatem accendere potuit, niſi idem Deus qui ſeruum ſuum inſtruxerat admirabili conſtantia, impetum ſæuæ beſtiæ fregiſſet. Cæterùm cur Deus pœnam de filiis exigens, patres, quorum grauior erat culpa, in aliud tempus diſtulerit, cur etiam vindictam exercens in bruta animalia pepercerit hominibus, noſtrum non eſt curioſius diſputare: quia Deo, cuius incomprehenſibilis ſapientia ſenſus omnes humanos abſorbet, præſcribere nefas eſt quem in iudiciis ſuis tenere debeat modũ. Certè pueros & beſtias ad ſupplicium trahendo, palam repræſentauit ſceleſtis potentiæ ſuæ contemptoribus quid ipſi eſſent meriti. In primo gradu pœnæ ſtatuitur Pharaonis primogenitus, qui futurus erat regni ſucceſſor: deinde adiungitur tota plebs ignobilis. Nam ancillæ quæ molas truſatiles verſabant infimum tenebant locum & contemptiſſimum: ſicuti apparet non ſolùm ex veteribus poetis, ſed ipſius Scripturæ teſtimonio. Si quibus placeat analogia inter hanc plagam Sam.8.c.16.
& iniuſtam tyrannidem, qua filium Dei primogenitum afflixerant AEgyptii, non repugno. Rurſus autem inter AEgyptios & populum ſuum diſcernit Deus, vbi in maximo illorum tumultu hunc quietum & tranquillum fore aſſerit. Huc enim pertinet figura, Non mouebit canis linguam ſuam: quia minimos quoſque nocturnos motus ſolent excipere canes ſuo latratu. Porro etſi non ſemper apparet talis diſcretio inter fideles & incredulos, quin potius vtroſque ſimul pares inuoluunt pœnæ, ipſo tamen exitu longa diſtantia ſeparat Deus alios ab aliis. Itaque hæc fœlicitas excidere nobis nunquam poteſt, quòd ſcimus miſerias quaſlibet nobis in ſalutem cedere, quos ſemel beneplacito ſuo complexus eſt.

8 *Deſcendéntque omnes hi ſerui.* Hactenus verba Dei retulit Moſes, nunc in perſona ſua loqui incipit, ac denuntiat, iuſſu Pharaonis venturos ex aula nuntios, qui vltro & ſuppliciter poſtulent quod negabat ille de exitu. Hæc tanta verborum aſperitas non leuiter ſauciauit tyranni animum. Tãtũdem enim fuit acſi dixiſſet, Hactenus tibi fruſtra ſupplicaui vt populum Dei abire ſineres, nũc, velis nolis, liberè exibo, neque tamen niſi abs te & tuis rogatus. Summi enim beneficii loco duces quod nunc tibi eſt intolerabile. Quod deinde narrat, ſe exiſſe in excandeſcentia iræ, vel ira vehementi, hinc colligimus Dei ſeruos, etiam quum probè & fideliter officium ſuum exercent, ſcelerum indignitate ſic offendi vt minimè vacui ſint iracundiæ affectu. Nec verò dubium eſt quin Spiritus impulſu ita efferbuerit Moſes. Verùm, vt natura ſumus nimium præcipites ad impetuoſos affectus, diligenter cauendum eſt ne indignatio modũ excedat. Zelum hunc, cuius fit mentio, accendit Spiritus in corde Moſis, ſed ſimul moderatus eſt, ne qua admixta eſſet paſſio turbulenta.

Quoniam verò fieri poteſt ac ſæpe contingit vt fideles, dum feruntur pio zelo, non ſatis tamen ſibi temperent, nec ſe contineant intra fines, petendus eſt à Deo manſuetudinis & rectitudinis Spiritus, qui omnes exceſſus frænet. Documento tamen eſt ira Moſis, Deum nolle nos ſegniter aut frigidè exequi quas mandat partes: ideóque nihil magis præpoſterum Cynicis quibuſdam, qui dum iocoſe & per luſum philoſophantur de pietatis doctrina, & ſuis ludibriis proteruíſque dicteriis pungunt ſeruos Dei, eorum vehementiam derident, quæ ſummã potius laudem meretur.

9 *Dixerat autem Iehoua ad Moſen.* Videtur eſſe cauſæ redditio cur tantopere exarſerit Moſes: nempe quia præmonitus fuerat negotium ſibi eſſe cum homine perdito ac deſperato. Ergo vbi poſt tot conflictus videt tyranni audacia & furore ſperni Dei imperium, in vltima dimicatione erumpit grauior indignatio: præſertim quia ante oculos verſatur monſtrum illud deteſtabile, tantùm audere vas fictile & teſtaceum vt indomita peruicacia Deum laceſſat. Finem verò tam duræ obſtinationis prædixerat Deus Moſi, (quemadmodum antè vidimus) ne toties repulſam paſſus, vnquam fatiſceret. Poterat enim alioqui obrepere non leuis tentatio, cur Deo placeret cũ homine mortali fruſtra confligere. Et abſurdum erat non poſſe cæleſti virtute vel domari, vel corrigi, vel frangi humani cordis duritiem. Pronuntiat itaque Deus ſe hoc modo conſulere gloriæ ſuæ, quam illuſtrare velit pluribus miraculis. Ideo proximo verſu rurſum ſubiicit, roboratũ ab ipſo Deo fuiſſe cor Pharaonis: quo ſignificat, nonniſi Deo ſciente & volente tanta peruicacia reſtitiſſe tyrannum, quò magis eſſet admirabilis liberatio.

EX CAP. XII EXODI.

21 *Vocauit ergo Moſes omnes ſeniores* Iſrael, *& dixit ad eos,* Extrahite *& tollite vobis pecudem pro familiis veſtris, & mactate* Peſah.

22 *Accipietis quoque faſciculum hyſſopi, & intingetis in ſanguine qui erit in pelui, & proiicietis in ſuperliminare & in vtrunque poſtem de ſanguine qui erit in vaſe. Vos autẽ non egrediemini quiſque ex hoſtio domus ſuæ vſque mane.*

23 *Et tranſibit* Iehoua *ad percutiendam* AEgyptum: *vbi autem viderit ſanguinem in ſuperliminari & in duobus poſtibus, tunc tranſiliet* Iehoua *ianuam illam, neque permittet vaſtatorem ingredi domos veſtras ad percutiendum.*

24 *Obſeruabitis ſermonem hunc in edictum, tibi & filiis tuis vſque in ſæculum.*

25 *Et quum ingreſſi fueritis terram quam dabit* Iehoua *vobis, ſicut pollicitus eſt, tunc obſeruabitis cultum hunc.*

26 *Et erit quum dixerint vobis filii veſtri, Quis eſt cultus hic veſter?*

27 *Tũc dicetis, Hæc eſt oblatio* Peſah Iehouæ, *qui trãſiuit domos filiorum* Iſrael *in* AEgypto, *quum percuteret* AEgyptum, *& domos noſtras liberauit. Et incuruauit ſe populus, & adorauit.*

28 *Abierunt itaque & fecerunt filii* Iſrael *ſicut præceperat* Iehoua Moſi *&* Aharoni: *ſic,* inquam, *fecerunt.*

Quæ ab initio capitis hucuſque retulit Moſes, quia ſpectabant ad perpetuam Legis doctrinã, nunc omiſi: poſtea inſeram ſuo loco. Etſi autem hîc quoque de paſchatis obſeruatione Deus præcipit, contexere tamen in hiſtoria viſum fuit: quia non ſimpliciter hîc docet Moſes quid Deus ſæculis omnibus à populo ſuo ſeruari velit, ſed quid ſemel exegerit narrat. Monẽdi enim ſunt lectores, quædam temporalia eſſe præcepta, quædam verò perpetua, quorum eadem eſt cum Lege ratio. Cuius rei dilucidum & familiare exemplum in hoc capite perſpicere licet. Hactenus enim expoſuit Moſes quæ legitima eſſet quotannis per omnes ætates paſchatis obſeruatio: nunc verò hiſtoricè tantùm commemorat, nocte qua egreſſus eſt populus, populum celebraſſe paſcha ex Dei mandato. Itaque leuiter perſtringam quæ hîc ſecundo loco repetuntur: quia commodior plenæ explicationis locus erit vbi ventum fuerit ad Legis doctrinam. Vox ipſa פסח tranſitum ſignificat, non populi, (vt falſò multi putarunt) ſed Dei ipſius, qui domos Iſraelitarum immunes, præteriit, quum primogenita occideret in tota AEgypto. Quia ergo ira Dei quæ tunc inſtar diluuii operuit totã AEgyptum, Iſraelitas reliquit intactos, memoriale tranſitus ſui inſtituit, quo ſalui & incolumes ſteterant in publica totius regionis clade. Tranſiiſſe quidem etiam per AEgyptios dicitur, quos primogenitis orbauit: ſed diuerſo modo, quia electis ſuis pepercit, acſi procul remo-

ti eſſent, vel tutis latebris protecti.

21 *Et uocauit Moſes ſeniores.* Dirigitur peculiariter ſermo ad ſeniores, quem deinde in vulgus proferant. Neque enim ſimul exaudiri poterat in tanta multitudine. Quãuis autẽ fœda eſſet populi diſſipatio ſub dira illa tyrannide, voluit tamẽ Deus aliquas ordinis reliquias manere, nec paſſus eſt omni gubernatione deſtitui quos ſibi adoptauerat. Valuit etiã hæc ratio ad fouẽdã vnitatem, ne electum Abrahæ ſemen difflueret. Hìc autẽ tãtùm diſſerit Moſes de ſanguinis aſperſione: quia de eſu agni iam concionatus fuerat. Iubet ergo faſciculos hyſſopi intingi ſanguine qui vaſe exceptus fuerit, & ita cuiuſque ſuperius limẽ & ambos poſtes aſpergi. Quo ſigno teſtatus eſt Deus ſe à communi interitu eripere populum, quia ſanguinis nota diſcerneretur ab impiis. Nam Iſraelitas commonefieri oportuit, primùm ſacrificii expiatione ſe eximi à plaga, & domos ſuas ſeruari intactas: deinde ita ſibi ſacrificium prodeſſe ſi eius inſigne conſpicuum apud ipſos extaret. Alibi videbimus agnum paſchalem typum fuiſſe Chriſti, qui morte ſua Patrem nobis placauit, ne pereamus cum reliquo mundo. Sed iam olim voluit ſub Lege veteribus teſtatum facere, ſe non aliter illis eſſe propitium quàm victimæ immolatione. Minimè vero dubium eſt quin viſibili hoc ſymbolo mentes eorum extulerit ad verum & cæleſte exemplar, quod à legalibus cæremoniis ſeparare abſurdum eſſet ac nefas. Quid enim magis puerile quàm ſanguinem pecudis opponere aduerſus Dei manũ, vel inde petere ſalutis materiã? Oſtendit ergo Deus non alio quàm ſacrificii reſpectu ſe Iſraelitis parcere. Vnde ſequitur, ſub hoc ritu propoſitam illis fuiſſe Chriſti mortem, quæ ſola diſcrimen ſtatuebat inter ipſos & AEgyptios. Verùm ſimul docuit nullum ex fuſo ſanguine ſperandum eſſe fructum abſque aſperſione. Non quòd externa & viſibilis aſperſio quicquam vtilitatis afferat, ſed quia familiari ritu vtile fuit rudes quaſi in rem præſentem adduci, vt ſpiritualiter implendum eſſe ſciant quod ſubiicitur eorum oculis. Sanguine Chriſti animas noſtras per Spiritum aſpergi, ex Petro notum eſt. Huius rei propoſita fuit imago in faſciculo hyſſopi: quæ herba eximia vi purgandi pollet, ideóque & aliis ſacrificiis adhibita fuit, vt poſtea ſuis locis videbimus. 1. Pet. 1. a. 2

22 *Et tranſibit Iehoua.* Vetat nocte egredi, ne ſe permiſceant AEgyptiis, ſed quieti deliteant ſub ſanguine. Quo ſigno admoniti fuerũt ſe quoque expoſitos eſſe exitio, niſi ſanguine protecti, ab incredulis ſe diſiũgerẽt. Poſtea additur promiſſio, modò ſe cõtineãt ſub cuſtodia ſanguinis, trãſiturũ Angelũ nequid noxæ infligat: quia Deus ædes ita ſignatas pro ſuis agnoſcet. Quo iterũ repetitur illud, eos demũ ſaluos fore ſanguinis beneficio, qui eo ſe aſpergere non neglexerint: quia ſola fides ſalutẽ hoſtiũ mactatione partã nobis confert. Vaſtator hìc indubiè vocatur Angelus, quem Deus affligendæ AEgypto præfecerat. Etſi autem ſæpe per malos Angelos exequitur ſua iudicia, colligitur tamen ex aliis locis hunc fuiſſe vnum ex electis, qui & idem ſub Chriſto capite liberationis populi miniſter fuit.

25 *Quum ingreſſi fueritis terram.* Nunc adiungit ritum fore annuum, ne vnquam intercidat tam ſingularis gratiæ memoria. Sed quoniam mandatum datur de continua Sabbathi obſeruatione, eius explicationem in alium locum magis opportunum differo. Niſi quòd in tranſcurſu notandũ eſt, ſigno annecti beneficii prædicationem: quia alioqui frigida & inſulſa fuiſſet actio. Patres ergo vult Deus præcones eſſe apud filios, vt redemptionis cognitio per manus tradita in omnes ætates vigeat. Nomẽ עבד perperã quidã interpretati ſunt opus, quia potius ſumitur pro cultu: ſicuti plurimis locis Deo ſeruire tantundem valet atque ipſum colere. Et nos Gallicè, quicquid ad pietatis exercitia pertinet ſeruitium Dei vocamus. Tandem ſubiicit Moſes, populum ſolenni adoratione profeſſum eſſe fidem & obedientiam. Hoc quidem iam à principio fecerant, ſed parum conſtanter: quia rebus aduerſis turbati ab officio deſciuerant. Nunc ergo corrigunt illam ingratitudinis culpam. Ideo non tantùm capitis geſtu declarant, ſed re ipſa comprobant ſerium ſuum affectum. Diſertè enim exprimitur, ſedulò feciſſe quicquid mandatum erat.

29 *Et factum eſt in medio noctis vt percuteret Iehoua omne primogenitum in terra AEgypti, à primogenito Pharaonis ſedẽte ſuper ſolium eius, ad primogenitũ captiui qui erat in carcere: & omne primogenitum beſtiæ.*

30 *Surrexit ergo Pharao nocte, ipſe & omnes ſerui eius, & omnes AEgyptii: fuítque clamor magnus in AEgypto: quoniam nulla erat domus vbi non eſſet mortuus.*

31 *Vocauítque Moſen & Aharõ nocte, & ait, Surgite, & exite è medio populi mei tam vos quàm filii Iſrael: ite, & ſeruite Iehouæ ſecundum ſermonem veſtrum,*

32 *Etiam greges veſtros, etiam armenta veſtra accipite, ſicut dixiſtis: & ite, ac benedicite etiam mihi.*

33 *Et vehementer inſtabant AEgyptii erga populum vt feſtinanter eos emitterent è terra: quia dicebant, Omnes ſumus mortui.*

34 *Tulit ergo populus conſperſionem ſuam antequam fermentaretur, cibos ſuos ligatos in veſtibus ſuper humerum ſuum.*

35 *Fecerunt autem filii Iſrael ſecundum ſermonem Moſis, vt poſtularent ab AEgyptiis vaſa argentea, & vaſa aurea, & veſtes.*

36 *Et dedit Iehoua gratiam populo in oculis AEgyptiorum, & commodauerunt eis: itaque ſpoliarunt AEgyptios.*

37 *Profectique ſunt filii Iſrael è Rameſſes in Suchoth circiter ſexcenta millia peditum,* & quidem *virorum, præter paruulos.*

38 *Atque etiam mixtio multa aſcẽdit cum eis, & pecudes & boues, pecus copioſum valde.*

39 *Et coxerunt conſperſionem quam extulerant ex AEgypto, placentas infermentatas, quia non erat fermentatum, eo quòd eiecti fuiſſent ex AEgypto, nec potuiſſent morari: ideóque cibum non parauerant ſibi.*

29 *Et factum eſt in medio noctis.* Ne obſcura ſit in hoc miraculo Dei manus tam in ſeruando populo, quàm in exercenda contra AEgyptios vindicta, eius virtutem multis circunſtantiis illuſtrat Moſes. Nam & media nocte ſtragem editam fuiſſe narrat: quod tempus à Deo fuerat præfixum. Deinde addit, primogenitos omnes fuiſſe percuſſos, à filio regis vſque ad filium ſerui qui erat in carcere. Nã prouerbiali figura cõtẽptiſſimos ſic vocat, quũ prius dixiſſet, Vſque ad filiũ ancillæ quæ molã verſat in piſtrino. Fieri enim aliter quàm ſingulari miraculo non potuit vt ſingulas domos ſine exceptione hæc clades affligeret eadẽ hora, præſertim quũ ad pecora vſque graſſata ſit. Tertiò cõmemorat, vno momẽto expergefactos fuiſſe omnes AEgyptios, & manifeſtè conuictos eſſe vt ſcirẽt Deũ Iſraelis ſibi eſſe infeſtum. Quartò, Pharaonẽ ſuppliciter rogaſſe vt Moſes celeriter populum educeret: imò etiam importunè coegiſſe. Nec tamen claris adeo & ſolidis documentis cohibita fuit quorundam improbitas & petulantia quin ſuis mendaciis hoc memorabile Dei opus obruere conati ſint. Satis ſupérque notæ ſunt calumniæ quas refutat Ioſephus contra Appionem grammaticum: & apparet ex Iuſtino, paſſim receptas fuiſſe. Nec verò mirum eſt diabolum quibuſcunque potuit artificiis incubuiſſe vt varias fabulas miſcendo, ex animis hominum deleret Eccleſiæ redemptionem. Sed in hoc quoque enituit admirabile Dei conſilium, quòd futilitas harum nugarum, quanuis nemo coarguat, per ſe euaneſcit. Fortè non fuit profanis ſcriptoribus propoſitũ metniri, quũ friuolas ineptias de Iudæis retulerũt. Voluit enim haud dubiè Strabo veram de origine Circuncifionis hiſtoriam tradere, quum ſtultè fabulatus eſt & ſine colore. Nec verò Cornelius Tacitus, quãuis maligno & virulento animo ſcriberet, pudorem ſuum data opera proſtituit. Sed quum Satanæ impulſu obſcurarent Dei gloriam, cæcitate & amentia percuſſi ſũt, vt à pueris quoque deprehẽdi queat ridicula ipſorũ vanitas: ex qua tamẽ elicere quaſdam veritatis ſcintillas licet: quia paſſus nõ eſt Deus tam memorabile opus ſuũ prorſus extingui, cuius præcones fuerunt cæci illi, quorum opera ad ſuffocandam eius memoriã vſus eſt diabolus.

31 *Vocauitque Moſen.* Non eſt probabile ſeruos Dei fuiſſe accerſitos vt rurſus venirent in regis conſpectum: ſed ex prædictione Moſis petendus eſt huius loci ſenſus. Vocaſſe igitur dicitur Pharao quos, miſſis aulicis proceribus, ad diſceſſum compulit. Quod etiam contextus ſatis probat: quia paulo pòſt ſubiicitur, violenter coactos fuiſſe Iſraelitas ab AEgyptiis ad ſubitum diſceſſum. Quanuis ergo Moſen nunquam viderit Pharao, ex quo malum minatus fuerat ſi rurſus ad ſe veniret, nihil tamen abſurdi ſi dicitur ad ſe vocaſſe, dum pro imperio ſuos proceres ad eum ablegauit. Cæterùm hominis anxii & trepidi perturbatio ad viuum exprimitur his verbis, Surgite, egredimini, etiam vos, etiam filii veſtri: ite, colite Iehouam: etiam pecora veſtra, etiam boues veſtros accipite, ſicut loquuti eſtis. Neque enim minus attentè cauet nequid remoræ ſua cunctatione ingerat, quàm antè ſolers fuerat ad licitãdũ. Dũ ergo feſtinãter abſcindit omnes exceptiones, hinc ſe prodit hominis mutatio, quia ferreũ pectus idẽ Deus qui antea obdurauerat, nũc cõfregit. Hinc etiã clamor ille deſperationis index, Omnes ſumus mortui: hinc facilitas in dãda vltro ſupellectile, vt ſpoliis ornẽt quos antè expilauerant. Neque enim fruſtra repetit, à cæleſti

inſtinctu manaſſe hunc fauorem: quia nunquam tanta in prædonibus fuiſſet liberalitas vt vltro proferrent quicquid erat domi pretioſum, & filiis Iſrael porrigerent iam ad profectionem accinctis, quos ſciebant ob tot iniurias iure ſibi eſſe infeſtos. Vt autem ita propenſi eſſent filii Iſrael ad parendum, qui prius vel tardi, vel inconſtantes, vel moroſi, vel præfracti fuerant, Spiritus directione factum eſt, quæ momento corda eorum flexit: vt optimè nouit Deus omnes opportunè agendi articulos.

37 *Profectique ſunt.* Quanquam latius fuiſſe diſperſos credibile eſt, quum regio illa tantam multitudinem capere non poſſet, præſertim quum ſimul habitarent AEgyptii: quia tamen ſuperſtes manebat promiſſionis memoria, vnde ſpes aliqua redemptionis ſemper apud eos reſidua erat, non mirum eſt ſi cum magno incommodo anguſtiis conſtringi maluerint quàm alias ſedes quærendo diſcedere à corpore. Proprium quidem hoc fuiſſe gentis domicilium etiam ex ſuperioribus patet, vbi narrauit Moſes ad ſeruiles operas fuiſſe coactos, vt extruerent illic vrbes munitas, quæ ſcilicet eos includerent quaſi ſub cuſtodia. In numero hominum quem recenſet, incredibile gratiæ Dei miraculum commendat in augenda & propaganda ſobole. Ita refutatur impiorum proteruia, qui ſibi ad ſubſannandi materiam ſufficere putant, non potuiſſe naturaliter tam exiguo tempore ingẽtem populum emergere ex vna domo. Itaque plenis buccis ſacrilegos ſuos riſus euomunt. Quaſi verò ſimpliciter narret Moſes quid contigerit, ac non potius ſingularem Dei potentiam extollat in augenda repentè Eccleſia. Atqui ſcimus nõ magis difficile fuiſſe totius mundi opifici in vna gente multiplicanda ſuperare naturæ ordinem, quàm à primo exordio ex viro vno & muliere repentè producere multos populos: deinde poſt diluuium miris incrementis reparare humanum genus. Iam hæc peculiaris Eccleſiæ conditio eſt, vt in ea gignenda & ſeruanda inſolitam virtutem Deus exerat, vt à communi hominum ratione ſeparetur. Etſi enim peregrinatur in terra, cæleſtis tamen quodãmodo eius natura eſt, vt clarius in ea refulgeat opus Dei. Itaque nihil mirum ſi præter vſitatum morem quaſi ex nihilo emergat, ſi creſcat eodem modo, & cõtinuos faciat progreſſus. Tale etiã exẽplar nobis pingit Paulus 4. ad Rom. capite in Abrahæ perſona. Sicuti verò ſtuporem ſuum in ſceleſta audacia produnt impii Dei contemptores, qui ex ſuo ſenſu & cõmuni ratione æſtimãt hoc Dei opus: ita rurſum ineptiunt qui ſtudent philoſophicis rationibus Moſen defendere: cuius longè diuerſum fuit conſilium, nempe vt doceret non fuiſſe promiſſiones irritas, Multiplicabo ſemen tuum inſtar arenæ maris & ſtellarum cæli: quarum effectus humano captu ſuperior erat. *Geneſ. 12.a.8. & 15.a.5.*

38 *Atque etiam miſtio multa.* Quanuis multos ſeruos poſſederit Abraham, vix tamen probabile eſt Iacob aliam in fame aluiſſe familiam quàm proprios liberos: quibus etiam alendis vix ſufficere poterat, ne omnes conficeret inedia. Certè quum Moſes in AEgyptum veniſſe narrans, ſeruorum non meminit, cõiicere licet non magnam traxiſſe turbam: quia neceſſitas cogebat ſaltem paucis contentum eſſe. Vnde colligitur, promiſcuum vulgus quod ſe Iſraelitis adiunxit, vel oriundum fuiſſe ex AEgypto, vel illuc habitandi cauſa migraſſe ex vicinis regionibus. Sicuti fertiles terræ copiæ dulcedine multos aduenas ad ſe alliciunt. Idem non legitur Nehemiæ 13, vbi dicitur ſegregatam fuiſſe profanam multitudinem à genuinis Iſraelitis, ne promiſcuè eundem omnes gradum ſibi arrogarent, atque ita confuſo delectu Eccleſia pollueretur. Sicut autem abſurdum videtur, profanos homines, nulla ſpe meliore propoſita, ſponte deſeruiſſe commodam & opimam habitationem, vt vagi & palantes nouas ſedes quærerent, cogitet tot cladibus tunc afflictã fuiſſe AEgyptum vt ſua deformitate & inopia ſuos accolas facilè abigere potuerit. Magna pars pecoris interierat, fruges omnes erant corruptæ, agri vaſtati, & propè deſerti: non mirum igitur ſi multos inquilinos & aliquos etiam ex indigenis deſperatio in fugam compulerit. Fieri etiam poteſt vt inhumaniter tractati, patefacta ad libertatem via, iugum tyrannidis excuſſerint. Etſi autem Deus facilem exitum populo ſuo dedit, non tamen exire voluit prorſus abſque omni moleſtia. Neque enim ſaturi vel lautè cœnati diſcedunt, ſed coguntur in ſacculis incoctas ſubactæ farinæ maſſas ferre, vt panem vſtulatum vel ſub prunis toſtum in itinere comedant. Quo exemplo docemur, beneficia Dei quibuſdam incommodis ſemper aſpergi, ne piorum animos nimiæ deliciæ corrumpant.

40 *Habitatio autem filiorum Iſrael, qua habitarunt in* AE*gypto, triginta fuerunt anni & quadringenti anni.*

41 *Factúmque eſt à fine triginta quadringentorum annorum, ipſa eadem die egreſſi ſunt omnes exercitus* I*ehouæ è terra* AE*gypti.*

42 *Nox*[a] *obſeruabilis hæc eſt* I*ehouæ, qua eduxit eos è terra* AE*gypti: nox* inquam *hæc obſeruanda eſt* I*ehouæ apud omnes filios* I*ſrael per ætates ſuas.* [a] Hebr. obſeruantiarum. Vel, cuſtodiarum.

VERSVS L. & LI. CAPITIS XII.

50 *Et fecerunt omnes filii Iſrael ſicuti præceperat Iehoua Moſi & Aharon: ſic fecerunt.*

51 *Et factum eſt vt ipſa eadem die educeret Iehoua filios Iſrael è terra AEgypti per exercitus ſuos.*

40 *Habitatio autem filiorum Iſrael.* Initium huius temporis non ſumitur à deſcenſu Iacob, quia ex aliis locis clarè patet, ex quo Iacob AEgyptum ingreſſus eſt, vſque ad exitum, non fluxiſſe ad ſummum vltra annos ducentos & triginta. Hebræi communiter tantùm decem recenſent: ſed Moſes tempus etiam illud comprehendit quo Abraham & eius filii poſſeſſione terræ promiſſæ caruerunt. Senſus eſt igitur, ex quo terræ Chanaan hæreditas Abrahæ data fuerat, ſuſpenſam fuiſſe promiſſionem annis quadringentis, antequam iure ſuo fruerentur eius poſteri. Nam & Paulus hunc nodum ita expedit 4. ad Galatas capite: vbi dicit, antequam Lex promulgaretur, Deum annis 400 & 30. fœdus ſuum pepigiſſe cum Abraham. Ergo temporis initium ſumit Moſes à peregrinatione Abrahæ, quum tamen dominus eſſet terræ Chanaan iuſto donationis titulo. Quòd autem Geneſ. 15. cap. omittit Deus triginta annos, in eo nihil eſt repugnantiæ: quia iam pluribus antè annis promiſſa fuerat Abrahæ terra, in qua tamen vix peregrinari licebat, tantùm abeſt vt eius imperium teneret. Admonet igitur Deus, reſtare adhuc quadringentos annos, antequam eius abnepotes in poſſeſſionem mittat: ideóque non ſufficere ad probationem patientiæ eius exiguum illud tempus quod tranſegerat, ſed tam ipſi quàm poſteris opus eſſe ſingulari conſtantia, ne longioris moræ tædio deficeret. Porro quod exactè annos non numerat, à communi loquendi vſu non diſſidet. Reſtabant quidem plures anni quàm quadringenti, nempe viginti, vel circiter: ſed quia non aliud Deo propoſitum eſt quàm ſuos hortari ad tolerantiam, non ſupputat vel definit tempus ad certum annorum numerum: quia ſatis erat quadringentos annos in ſumma illis proponi. Eodem ſenſu additur proximo verſu, A fine triginta & quadringentorum annorum, nempe ex quo cœperat Abraham legitimus eſſe terræ dominus. Docere enim vult Moſes, quantumuis lõgo tempore diſtulerit promiſſionis ſuæ effectum Deus, tamen eius veritatem & conſtantiam certò probari, non modò quia fideliter præſtiterit quod pollicitus fuerat, ſed quia tempus præfixum ſeruauerit. Honorifico autem elogio populum, licet imbellem, appellat Dei exercitus, tam vt vim benedictionis in ipſa multiplicatione iterum commendet, quàm vt ſuis inſignibus ornet Dei gratiam in regenda & ordinanda illa turba. Quamuis ad obſequium aſſuefacti ſint milites, ac vſu didicerint ordines ſeruare, adſint præfecti, tribuni, centuriones, denique emineant vexilla, tamen difficillimum eſt exercitum viginti aut triginta millium noctu educere, compoſito agmine, & ſine tumultu: quantum igitur miraculum fuit, ſexcenta virorum millia, cum mulieribus, pueris, magna ſupellectile, armentis & gregibus pecudum, aliíſque impedimentis, noctu pergere per medios hoſtes, & omnes ad vnum vſque ſaluos egredi? Eadem ratione vltimo huius capitis verſu repetit Moſes, filios Iſrael Dei manu fuiſſe eductos per ſuos exercitus: quaſi diceret, in illa ingẽti multitudine nihil fuiſſe confuſum: quia Deus mirifica ſua virtute optimi ducis partes implebat.

42 *Nox obſeruabilis.* Docet meritò fieri vt Iſraelitæ ſolenni ritu per continuas ætates quotannis ſacrificent Deo, ac celebrent memoriam noctis illius: ideóque inſtitutum paſcha vt ſuam gratitudinem teſtentur. Fuit autem perquam vtilis hæc admonitio, vt Iſraelitæ legitimum ſolennis & feſti diei vſum tenerent: ne frigeret apud eos ceremonia, vt plerunque fieri ſolet: quin potius vtiliter & cum pietatis profectu ſe exercerent in redemptionis ſuæ ſymbolo. Simul tam inæſtimabile beneficium non vno tantùm ſæculo celebrandum eſſe docet, vel duobus aut tribus ſæculis, ſed quãdiu ſuperſtes erit populus, æterna recordatione dignũ eſſe, &, ne vnquã obſoleſcat, ſanctè colendũ eſſe paſcha. Porro notandũ eſt ætates veteris populi Chriſti aduentu finitas eſſe: quia renouato Eccleſiæ ſtatu, & exteris gẽtibus in idẽ corpus collectis, ceſſarũt Legis vmbræ.

50 *Et fecerunt omnes filii.* Refertur hoc præcipuè ad mactationem agni paſchalis cum ſuis appendicibus. Quanquam non inficior alia etiam notari quæ ad ſubitam perfectionem ſpectabant. Porro non tam laudatur eorum promptitudo & alacritas, quàm admirabilis Dei virtus in formandis cordibus ipſorum, manibúſque gubernandis, vt in noctis caligine, inter maximos ſtrepitus, in præcipiti feſtinatione, nulla re ſatis parata, tam dextri eſſent & agiles. Interim tamen ex populi obſequio colligit Moſes nihil geſtum eſſe niſi Dei imperio & ductu. Vnde certius liquet ipſum fuiſſe vnicum liberationis authorem.

EX CAPITE XIII.

17 *Factum eſt autẽ quũ emitteret Pharao populũ, vt non duceret eos Deus per viã terræ*

Philiſthim, quia propinqua erat. Nam dixit Deus, Ne fortè pœniteat populum, quum viderint prælium, & reuertantur in AEgyptum.

18 *Circunduxit ergo Deus populum per viam deſerti, per mare rubrum: & diſpoſiti aſcenderunt filii Iſrael è terra AEgypti.*

19 *Et tulit Moſes oſſa Ioſeph ſecum. Adiurando enim adiurauerat filios Iſrael, dicendo, Viſitando viſitabit vos Deus, & tolletis oſſa mea hinc vobiſcum.*

20 *Itaque profecti ſunt è Suchoth, & caſtrametati ſunt in Etham, in extremitate deſerti.*

21 *Iehoua autem præcedebat eos interdiu in columna nubis, vt deduceret eos per viam: noctu verò in columna ignis, vt luceret eis, vt ambularent diu & noctu.*

22 *Non abſtulit columnam nubis interdiu, neque columnam ignis noctu à facie populi.*

17 *Factum eſt autem quum emitt.* Hìc Moſes cauſam aſſignat cur Deus non rectioris viæ compendio populum ſtatim adduxerit in terram Chanaan, quod ei perinde facile erat: ſed per deſertum, itinere longo, difficili & aſpero circunducere maluerit, ne ſcilicet viæ facilitas eorum animos retraheret in AEgyptum, ſi fortè cum hoſtibus pugnandum foret. Scimus quanta fuerit populi illius inertia & mollicies, ſimulac obiectum erat aliquod diſcrimen: quanta leuitate ſubinde à Dei imperio deſciuerint, quoties plus oneris impoſitum erat quàm vellent. Scimus quàm ſæpe eos pœnituerit quòd Deum ſequuti eſſent ducem: atque ita ſua ingratitudine oblatam ſibi gratiam abiicere parati fuerint. Quum ergo nullo pollerent armorum vſu, ſed prorſus expertes eſſent militaris ſcientiæ, quibus animis cõgreſſi fuiſſent cum hoſtibus, ſiqui paucis diebus poſt exitum obuiam prodiiſſent? Certè nunquam congreſſum vnum ſuſtinuiſſent: quin potius AEgyptiis ſe addicere parati fuiſſent, petita ſuppliciter venia. Ergo nequa redeundi cupiditas eorum cordibus obreperet, voluit Deus aſperitate viæ clauſtra illis opponere poſt tergum. Adde quòd, ſi ex AEgypto egreſſi mox incolas terræ Chanaan bello aggreſſi eſſent, difficilior inſtabat moles: quia minimè ceſſaſſent AEgyptii, ſed adiuti tot populorum ſubſidiis & copiis, vlciſci ſe tẽtaſſent, pactiſque hinc inde fœderibus, illaqueati fuiſſent miſeri Iſraelitæ. Optimè ergo illis conſuluit Deus, quòd per inuia eos trahens, longa fatigatione ianuam illis clauſit, ne vnquam appeterent in AEgyptum redire: deinde paulatim fiduciam illis addidit, antequam ad pugnam ventum eſſet, ac ſubeundi hoſtium impetus. Poterat quidem Deus his etiam omnibus malis aliter occurrere, fateor: ſed quia humanitus ſæpe cum ſuis agere ſolet, rationem ſequi voluit quæ populi infirmitati eſſet commodior. Hoc admirabile eius conſilium nunc commendat Moſes, vt ſciamus nihil ab eo prætermiſſum quod eſſet ex ſalute vel vtilitate populi. Nam iſtud Dicere Dei, cuius meminit, ad prouidentiam refertur: quaſi diceret tranſitum faciliorem & magis tritum non temere fuiſſe poſthabitum, ſed conſultò obuiam itum fuiſſe tentationi, quia Deus ſic expedire nouerat.

18 *Et diſpoſiti aſcenderunt.* Vox המשים à quinque deducitur: vnde quidam commenti ſunt quinque armorum generibus fuiſſe inſtructos: ſed nimis abſurdè. Hebræi, quia nihil melius vel probabilius excogitare poterant, vno fere conſenſu volunt intelligi armatos fuiſſe ſub quinta coſta. Sed vnde Iſraelitis in promptu tot loricæ militares? Ego verò, repudiato tam coacto & remoto ſenſu, non dubito numerale eſſe nomen: acſi dixiſſet Moſes, quinos diſpoſita ſerie fuiſſe profectos: quia ſi quiſque in turba perrumpere tentaſſet, quiſque fratribus fuiſſet obſtaculo. Ideo vertere placuit diſpoſitos. Quod de quinta generatione imaginati ſunt Græci, à præſenti narratione longè alienum eſt. In ſenſu autem quem attuli, nihil obſcurum, vel dubium: quia facilè apparet Dei gratiam hac quoque parte celebrari, quòd populum ſuum ordinatè duxerit. Nam etſi tumultuariè egreſſi ſunt ac trepidè, Deus tamen quaſi ſub vexillo vel manipulis eos continuit, nequa accideret perturbatio.

19 *Et tulit Moſes oſſa Ioſeph ſecum.* Hinc apparet, in rebus aduerſis populi nunquam tamen excidiſſe memoriam promiſſæ redemptionis. Niſi enim communi omnium ſermone celebris fuiſſet obteſtatio Ioſeph, nihil de ea coniicere poterat Moſes. Atqui diſertè exprimit, mandato ſancti Patriarchæ ſe morem geſſiſſe in aſportandis eius oſſibus. Probabile igitur eſt ſic fuiſſe recondita vt tamen capſulæ vel vrnæ aſpectu ſpes populi quotidie renouaretur, acſi ſanctus vir poſt mortem ſuam è ſepulchro liberationis ſignum proferret. Quanuis enim hoc ſymbolo fidem ſuam in corde aluerit, quum voluit etiam mortuus terræ poſſeſſionem adire, non dubium tamen eſt quin magis reſpexerit fratres ſuos & totam poſteritatem ſancti generis. Nam

expertus eorum ſegnitiem & imbecillas fidei vires,meritò timebat ne longiore temporis tractu magis ac magis flacceſcerent, ac tandem promiſſione contempta, totos ſe darent ad torporem. Et certè hæc diffidentia eum compulit vt ſimplici præcepto non contentus, iureiurando obſtrin geret eorum animos.Reliquos etiam vndecim filios Iacob videtur Stephanus Act.7, aſſerere ſepultos fuiſſe pariter in Sichem : & coniectura veriſimilis eſt, exemplo fratris ſui Ioſeph inductos fuiſſe ad piam æmulationem. Certè in aridis oſſibus fides mortui Ioſeph ſonorè ad poſteros concionata eſt de liberatione promiſſa,ne diuturno tædio langueſcerent:& quum educti tandem ſunt Iſraelitæ,duodecim Patriarcharum oſſa vel cineres totidem fuerũt quaſi vexilliferi, qui ſingulas tribus ad erigẽdam fiduciam præirent. Quo magis deteſtabilis fuit totius populi ſocordia, qui toties in itinere turpiter terga vertit,quũ in conſpectu eſſet tam inſignis fiduciæ materia. Quæ
Hebr.11. d.22. Moſes refert eius verba, Viſitando viſitabit vos, &c. dictum illud Apoſtoli confirmat, morientem fide mandaſſe de oſſibus ſuis transferendis:quia,vt gentem ſuam hortetur ad amplexandam promiſſionem,quaſi ſponſoris ſuſcipit perſonam & munus. Ab hoc vſu quantum diſcrepet ſtulta Papiſtarum in colendis ſanctorum reliquiis ſuperſtitio, hinc facilè colligitur quòd data opera anſas captant quibus longiſſimè abſtrahantur à Dei verbo.

21 *Præcedebat eos Iehoua.* Hìc alterã Dei gratiam prædicat Moſes, quòd Deus populo redẽpto
Pſal.77.c.16,& 78.b.14. perpetuus fuerit dux ac præſes. Sicut etiã Propheta in Pſalmo vtrũque diſtinctè cõmemorat. Ac miræ humanitatis fuit,quòd illorum ruditati ſe accommodans,familiariter verſatus ſit ante eorum oculos. Poterat quidem alio modo eos ab æſtu ſolis protegere, & dirigere inter noctis tenebras:ſed quò manifeſtior eſſet eius potentia,ocularem eius præſentiam ſimul addere voluit, quæ dubitationem omnem eximeret. Etſi autem videntur Moſis verba Deum quodammodo in nube includere,notanda nobis ſacramentalis loquendi ratio,qua Deus nomen ſuum ad viſibiles figuras transfert: non vt illis affigat ſuam eſſentiam, vel immenſitatem circunſcribat, ſed tantùm vt doceat præſentiæ ſuæ ſigna non fallaciter ſe ingerere hominum oculis, quin ſimul verè coniuncta ſit rei ſignatæ exhibitio.Quãuis ergo tradat Moſes Deum in nube fuiſſe & columna ignis, non vult tamen è cælo ipſum elicere, neque immenſam eius gloriam ſubiicere viſibilibus ſignis, quibus conſtat ſua veritas abſque locali præſentia. Execrabile verò Serueti delirium, qui nubem hanc increatam fuiſſe finxit,acſi eſſet Chriſti deitas. Nam pro tribus perſonis hanc vnam ſubſtituit,quòd corporea tunc fuerit deitas, quam vocat filium figuratiuum, qui poſtea factus eſt caro: non quòd carnem induerit, ſed quia homo apparuerit ex tribus elemẽtis increatis & ſemine Dauidis conflatus.Cæterùm paulo pòſt Moſes eundem Angelum vocabit,cui nunc adſcribit æterni Dei nomen. Et meritò: quia nonniſi per manum vnigeniti Filii ſui tunc Iſraelitas duxit cæleſtis Pater. Iam quum æternus ſit Eccleſiæ ſuæ cuſtos, non minus præſenti virtute hodie nobis verè a-
Iſaiæ 4.b.5. deſt Chriſtus quàm olim patribus cõſpicuus fuit.Itaque vbi de eius aduẽtu vaticinatur Iſaias,hãc Dei benedictionem inter alias enumerat, quòd Iehoua creabit ſuper totam habitationẽ montis Sion,& ſuper omnem cœtum eius, nubem & obſcuritatem interdiu, noctu verò ſplendorem ignis flammãtis,vt ſit obumbratio per diem in vmbram ab æſtu,in refugium à nimbo & imbre: acſi diceret,ſolidè impletum iri quod tunc ſub vmbratili ſymbolo conſpectum fuit.Et certè non
Pſal.121.b.6. vnius diei ſed omnium ætatũ eſt illa promiſſio, Per diem ſol non vret te,neque luna per noctem. Quod ergo dicit Moſes, nunquã abiiſſe columnam nubis per diem,nec columnam ignis per noctem,idem Dei beneficium nobis commune eſt, excepto duntaxat oculari ſymbolo, quod temporale fuit, prout ferebat populi infirmitas. Quòd autem dicit illis Deum ſemper apparuiſſe, vt tam diu quàm noctu iter facerent, non intelligit abſque vlla quiete aſſiduè progreſſos, quum iam paulo antè dixerit primam illis ſtationẽ fuiſſe in Suchoth, deinde caſtrametatos in Etham: ſed docet ſimpliciter continuum fuiſſe gratiæ Dei tenorem, vt non minus inter noctis tenebras fulgeret fauoris eius ac protectionis ſignum quàm in ipſa meridie.

CAPVT XIIII.

ET *loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

2 *Loquere ad filios* Iſrael, *vt redeant, & maneant è regione* Pihahiroth *inter* Migdol *& inter mare, è regione* Baalſephon, *contra ipſum caſtrametentur iuxta mare.*

3 *Dicet enim* Pharao *de filiis* Iſrael, *Irretiti ſunt in terra : concluſit illos deſertum.*

4 *Et roborabo cor* Pharaonis, *vt perſequatur eos: & glorificabor in* Pharaone, *& in vniuerſo exercitu eius : ſciéntque* AEgyptii *quòd ego* Iehoua. *Et fecerunt ſic.*

5 *Nuntiatum eſt autem regi* AEgypti *quòd fugiſſet populus. Et verſum eſt cor* Pharao-

nis & ſeruorum eius in populum, & dixerunt, Cur hoc fecimus vt dimitteremus Iſrael, ne ſer-uiret nobis?

6 *Et aptato curru ſuo populum ſuum aſſumpſit ſecum.*

7 *Tulit itaque ſexcentos currus electos, omnes currus AEgypti, & duces ſuper quenque illorum.*

8 *Et roborauit Iehoua cor Pharaonis regis AEgypti, & perſequutus eſt filios Iſrael. Filii autem Iſrael egreſſi erant in manu excelſa.*

9 *Et perſequuti ſunt AEgyptii illos, apprehenderúntque eos quum caſtra haberent iuxta mare, omnis equitatus curruum Pharaonis, & equites eius, & exercitus eius, iuxta Pihahiroth, è regione Baalſephon.*

1 *Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen.* Iam Deus, omnes exitus claudendo, nequà elabi poſſent Iſraelitæ, viam admirabili ſuæ potentiæ aperuit: & obiecta vnius momenti deſperatione, in longum tempus proſpexit Eccleſiæ ſuæ ſaluti. Hæc igitur vltima actio maximè illuſtrauit Dei gratiam, vt populus, quantumuis ingratus & malignus, Deum tamen agnoſceret ſuum liberatorem: deinde factum eſt, non modò attritis opibus AEgypti, ſed gente propè deleta, ſaltem extincto flore, vt nihil inde moleſtiæ illatum ſit populo, donec in terra Chanaan ſtabilitus eſſet. Si rege quieto & ceſſantibus AEgyptiis liberè & pacatè egreſſi eſſent, non ſatis valuiſſent priora miracula ad teſtandam redemptionem: ſed vbi inter anguſtias vndique conſtricti nihil præter mortem cernunt, repentè autem ex inſperato mare dat illis tranſitum, & hoſtes eorum à tergo inſtantes abſorbet, fateri coguntur, non tantùm ex ſepulchro, ſed è profundiſſimis abyſſis manu Dei ſe fuiſſe erutos. Apparet autem, quum à Moſe iuſſi ſunt ſe coniicere & quaſi ingurgitare in anguſtias quarum fit mentio, fuiſſe miraculis attonitos, & ſomniantibus ſimiles, quandoquidem abſque difficultate paruerunt: quum tamen horrorem incuteret ipſa loci facies. Neque enim ſi diſcrimen apprehendiſſent, tam prompta fuiſſet ad parendū alacritas vt mox videbimus. Quare non tam ipſos laudare quàm Dei prouidentiam, Moſi propoſitum fuit. Apparet tamen, niſi ob viſa tot miracula fere ecſtatici fuiſſent, vix potuiſſe adduci vt ſe vltro impingerent in ſpeluncas vnde nullus erat exitus. Ex voce מגדל coniicere licet arcem rupi fuiſſe impoſitam ad prohibendos acceſſus. Quid ſibi velit החירת mihi non ſatis conſtat: nec video cur Græci tranſtulerint Os vallis. Ex oris tamen nomine probabilis coniectura elicitur iter fuiſſe pylis conſtrictum. Quia חור ſpeluncam ſignificat vel foramen, neſcio an locus ille nomen inde ſortitus ſit, quaſi os foraminum vel ſpeluncarum. Nam literam ו in י cōuerti vſitatum eſt, & generis enallage in plurali numero Hebræis trita eſt. Niſi cui fortè magis probetur, quum ſcriptum eſſet החירת literam ה in locum ח obrepſiſſe propter affinitatē. Quod ſi recipitur, poſitum erit fœmininum genus pro maſculino. Ita eſſet Os montium. Verùm vt etymologia ſecundi nominis nos lateat, ex nomine oris certò conficitur ſpelūcam fuiſſe rupibus incluſam & anguſti ingreſſus.. Quāquam, ſi in re dubia iudicium proferre licet, potius exiſtimo à verbo חרת deductum eſſe, quod ſculpere ſignificat, vel exarare: quia ſcilicet præciſæ rupes erant, quaſi malleo ſculptæ. A tergo autem cinctus erat locus mari, acſi iam Iſraelitæ in ſepulchrum coniecti forent.

3 *Dicet enim Pharao.* Hîc cōſilium ſuum Moſi exponit Deus: quanuis toties cum Pharaone congreſſus retulerit inſignes victorias, reſtare tamen vltimum actum, vt in mari ipſum demergat cum exercitu. Dicit igitur hac illecebra captum iri Pharaonem, vt in ſuum interitū ruat. Nam ſi populus celeri traiectu veniſſet in terram Chanaan, non tanta fuiſſet eius perſequendi facultas. Deus ergo, illuſtrandæ gloriæ ſuæ cauſa, tyrannum ineſcauit, vt eū caperet, non ſecus ac ſolēt hamo piſces. Vocē נבכים quæ hîc ponitur, alii perplexos reddunt, alii verò irretitos: ſed cōmodè etiā exponi poteſt, confuſos eſſe in terra, quia nullū exitum reperient: nempe anguſtiis vndique obſeptos, & mari ab alia parte oppoſito. Atque vbi de conſilio Pharaonis loquitur, non ſequitur (hominum more) quod veriſimile eſt, ſed vt proprium eius munus eſt corda ſcrutari, de abſcondito tyranni affectu pronuntiat, vt de re ſibi bene perſpecta. Poſtea longius progreditur. Neque enim tantùm ſe præuidere ſignificat quid futurum ſit: ſed iterum repetit quod antè aliquoties vidimus, cor Pharaonis ſe obduraturum, vt populum perſequatur. Vnde ſequitur, ipſius arbitrio & ductu hoc totum fuiſſe gubernatum. Cæterùm non ſoli Moſi priuatim hoc teſtatus eſt, ſed omnes maturè præmonitos eſſe voluit, ne ſubito hoſtium aduentu perculſi deſperarent de ſalute. Quæ tamen admonitio minus valuit quàm decebat: quia paulo pòſt deprehenſi, non minus turbantur quàm ſi Dei errore & Moſis inſcitia veniſſent in diſcrimen.

5 *Nuntiatum eſt autem regi.* Non ſimpliciter intelligit Moſes, regẽ tunc primũ audiſſe de fuga populi, quæ minimè occulta fuerat: ſed narratas fuiſſe circunſtantias, quæ ad aliquid tentandum ſtimulos adderẽt. Ergo vbi audit populum trepidè fugiſſe, exiſtimat potuiſſe minimo obſtaculo retineri. Nec ſolus ipſe tanta amentia laborat, ſed omnes aulici proceres deſidiæ ſuæ imputant quòd exierit populus. Quærunt apud ſe cur paſſi ſint filios Iſrael abire. Quaſi verò non conati ſint modis omnibus liberum diſceſſum prohibere: quaſi non deuicta è cælo decies fuerit eorum pertinacia: quaſi non tandem extorſerit Deus populum ſuum ab inuitis. Sed hic eſt impiorum ſtupor vt tantùm exhorreant præſentẽ Dei manum, ſtatim omnium quæ viderunt obliuiſcantur. Attriti fuerant atrocibus & horrendis pœnis: nunc tanquam integri diſputant cur non ad extremum vſque reſtiterint Deo, qui eos maximè reluctantes quieſcere tandẽ coegit, poſtquam decies experti fuerant ſe fruſtra reniti. Sed tali ſuperbia excæcari reprobos oportet, vt ferantur in ſuam perniciem, dum perſuaſi nihil ſibi eſſe arduum, aduerſus Deum confligunt.

6 *Et aptato curru ſuo.* Paucis bellicum apparatũ deſcribit Moſes, non tantùm vt magnitudinem virtutis Dei commendet in liberando populo, ſed etiam vt doceat quanto impetu & quàm obſtinata audacia ſe proiiciant impii, dum prauis & ſceleſtis ſuis cupiditatibus morem gerunt. Nuper fere exanimes ſtupebant AEgyptii, & clamabant de ſe actum eſſe: vix dies vnus præteriit quum validum exercitum colligunt tanquam ex florente copia. Siquis excipiat, ſexcentos currus atque etiam longè plures, quantumuis inſtructos, fuiſſe tamen impares ſexcentis hominum millibus domandis: reſpondeo, quum ſcirent certamen eſſe cum imbelli turba, cui etiam permixtæ eſſent mulieres & pueri, hac opinione fretos, ſperaſſe nullo negotio peſſundatũ iri ingentem illum numerum: quia & prudentia & ordine careret. Nec verò ſpes eos fallebat, niſi obuiam iuiſſet Deus. Sed euentu probatum fuit quàm verè pronuntiet Solomo, non eſſe ſapientiam, neque prudentiam, neque conſilium aduerſus Deum: & quàm verè Eccleſiæ hoſtibus inſultet Iſaias, Accingite vos, & confringemini: accingite vos, & confringemini: inite conſilium, & diſſipabitur: proferte ſermonem, & non fiet. Hæc verò confidentia fruſtratur impios: quòd dum effræni impetu feruntur, non putant arcanum eſſe frænum Deo ad coercendas eorum libidines.

Prouerb. 21. d. 30.

Iſaiæ 8.b.9.

8 *Filii autem Iſrael egreſſi erant.* Tacitè perſtringit Moſes nimiã ſecuritatem, quæ abſtulerat omnem metum & curam: vnde & inuocandi Dei ſtudium apud eos frigebat, vt ſẽper ignauiam & torporem generat ſecuritas. Hinc factum eſt vt plus afferret pauoris tam magnum diſcrimen quod animis non præſumpſerant. Sed ex altera parte amplificat Moſes gratiam Dei, quòd tam opportunè, & in ipſo (vt aiunt) articulo auxiliatus ſit miſeris Iſraelitis ſtulta lætitia exultantibus. Repentè enim deprehenſi, ad primum hoſtium clamorem vltro alioqui cõcidiſſent. Monemur itaque hoc exemplo, dum tuti ſumus Dei protectione, metuenda eſſe quæ accidere poſſunt diſcrimina, non vt pauidis animis tumultuemur, ſed vt modeſtè lateamus ſub eius alis, neque inconſiderato gaudio efferamur. Proximo verſu breuiter narrat Moſes quàm formidabile ſpectaculũ Iſraelitis obiectum fuerit, quum ſe viderent ab vna parte mari concluſos, à lateribus ferè abſorptos faucibus pylarum, & ſimul inſtare exercitũ Pharaonis. Cuius robur verbis amplificat, quò melius ex altera parte refulgeat opis diuinitus oblatæ gloria.

10 *Qvúmque applicuiſſet Pharao, leuarunt filii Iſrael oculos ſuos, & ecce, AEgyptii iter faciebant poſt eos. Itaque timuerunt valde & clamauerunt filii Iſrael ad Iehouam.*

11 *Et dixerunt ad Moſen, "Nunquid, quia non erant ſepulchra in AEgypto, tuliſti nos vt moreremur in deſerto? Quare ſic feciſti nobis, vt educeres nos ex AEgypto?*

Vel, An quia

12 *Nonne hoc eſt verbum quod diximus tibi in AEgypto, dicentes, Dimitte nos, vt ſeruiamus AEgyptiis. Melius enim nobis erat ſeruire AEgyptiis quàm mori in deſerto.*

13 *Et dixit Moſes ad populum, Ne timueritis: ſtate & videte ſalutem Iehouæ, quam hodie faciet vobis. Nam quos vidiſtis AEgyptios hodie, non eſtis viſuri poſthac in ſæculum.*

14 *Iehoua pugnabit pro vobis, & vos quieſcetis.*

15 *Dixerat autem Iehoua ad Moſen, Quid clamas ad me? Alloquere filios Iſrael vt proficiſcantur.*

16 *Tu verò attolle baculum tuum, & extende manum tuam ſuper mare, & ſcinde illud: & ingrediantur filii Iſrael per medium maris in arida.*

17 *Et ego, ecce, roborabo cor AEgyptiorum, vt ſequantur illos: glorificabórque in Pharaone, & in toto exercitu eius, in curribus eius, & in equitibus eius.*

18 *Et ſcient AEgyptii quòd ego Iehoua, quum glorificatus fuero in Pharaone, in quadrigis eius, & in equitibus eius.*

10 *Quúmque applicuiſſet Pharao.* Significat Moſes ex re improuiſa plus terroris fuiſſe illatum; quia nullus præuenit nuntius, vt vel pauxillum temporis daretur ad ſe expediendos. Iuſta igitur vel fortiſſimis pectoribus fuit timendi cauſa, niſi modum exceſſiſſent. Sed bis peccarunt: quia & cum memoria beneficiorum Dei ſpes cæleſtis auxilii illis excuſſa fuit, & eò prolapſi ſunt ingratitudinis vt contra Deum & Moſen proteruè inſurgerent. Quanquam videntur duo contraria hìc referri, quòd & clamauerint ad Iehouam, & turbas concitauerint in eius miniſtrum. Sed colligere promptum eſt, clamorem illum neque ex fide, neque ex ſerio vel rite compoſito affectu profectum fuiſſe, ſed confuſo impetu fuiſſe extortum: ſicuti naturæ ſenſus cunctos mortales impellit vt promiſcuè in rebus miſeris vota ſua ad Deum conuertant: tametſi neque miſericordiam eius amplectantur, neque recumbant in eius potentiam. Itaque Dauid Pſalmo 107 miſeros omnes dicit ad Deum confugere quoties vrget aliqua neceſſitas: quia, vt ſtupidiſſimi quique vel maximè profani magis reddantur inexcuſabiles, Deus natura duce & arcano inſtinctu eos ad ſe adducit dum periclitantur. Neque tamen hoc modo ſuum Deo honorem tribuunt, quamuis linguæ ſonitu ſalutem ab eo poſtulent. Minimè ergo mirum eſt ſi in extremam anxietatem redacti Iſraelitæ preces & vota, interpoſito Dei nomine, conceperint: præſertim quum paulo antè ſuam illis gloriam patefeciſſet tot miraculis, & haberent ſemper in conſpectu nubem, vel columnam igneam. Sed inſani eorum ſtrepitus contra Moſen claro documento fuerunt, temere velut ecſtaticos prorupiſſe ad inuocandum Dei nomen. Nam quod exponũt quidam interpretes, quoſdam piè fuiſſe precatos, & alios ex turba improbè tumultuatos eſſe contra Moſen, ratione caret: quia coniunctim hæc duo recitantur, vt nequeant ad diuerſos homines transferri.

11 *Nunquid, quia non erant.* Hic rectior eſt ſenſus: quia duplex negatio pro vna ponitur. Amara autem & mordax eſt obiurgatio: quia non contenti præferre AEgypti ſepulchra morti quam timebant, ſubſannationem miſcent, quærentes quid in mentem venerit Moſi vt eos traheret in ſolitudinem, acſi terra AEgypti non ſufficeret ad ipſos ſepeliendos. Atqui Deus palam & apertè ſe ducem eſſe exitus probauerat: deinde turpis ſocordiæ fuit, obliuiſci nuper ſe mortuis fuiſſe ſimiles, ac è ſepulchro fuiſſe mirabiliter eductos. Longius etiam prorumpit eorum furor, quum audacter in memoriam reuocant impias blaſphemias, quæ ipſis pudendæ erant ac deteſtabiles. Cuius enim ingratitudinis fuerat reiicere oblatam liberationis gratiam, & Deo venienti ianuam claudere, vt in ſuis miſeriis putreſcerent? Huic quidem tantæ prauitati ignouerat Deus: ſed ipſorum erat aſſiduè gemere, & verecundia quodammodo obrui, vt coram Dei iudicio aboleretur crimen illud. Nunc verò, quaſi Deum & Moſen teneant obnoxios, petulanti iactantia exprobrãt ſibi non fuiſſe creditum, quum vellent malo prudenter occurere. Vnde docemur quorſum homines rapiat ſuus affectus, dum metu ſpem ſuffocantes, patienter non expectant Dei auxilium.

13 *Et dixit Moſes ad populum.* Quamuis pro ſua manſuetudine eos ad bene ſperandum comiter hortetur Moſes, non eſt tamen probabile tacitè ipſum tuliſſe ſceleſtos illos clamores, quibus videbat Deum atrociter impeti Functum igitur probi doctoris officio exiſtimo, liberè caſtigando petulantiam, quæ minimè erat tolerabilis. Deinde quum loquutus ſit Dei Spiritu verba præeunte, dubium non eſt quin ſecurè Deus ipſe corripuerit illas blaſphemias, ne eas indulgentia foueret. Sed Moſes, omiſſa reprehenſione, tantùm docet execrabili populi malitia ſuperiorem fuiſſe Dei clementiam, vt ſolatio eorum dolorem leniret, perturbationémque ſedaret. Porro timere vetãs, & ſtare iubens ad videndam ſalutem Domini, his verbis ſignificat, quandiu mentes occupat timor, cæcas & ſtupore confuſas eſſe, ne Dei auxilium admittant. Verbo ſtandi vult quietos manere: quaſi diceret nihil opus eſſe vt digitum quiſquam moueat, quia Deus ceſſantes & otioſos ſolus ſeruabit. Quod proximo verſu confirmat: vbi promittit Deum, ipſis tacentibus, fore victorem. Neque enim illic ad tranquillitatem, meo iudicio, ipſos hortatur: ſed intelligit in vno Deo ſatis fore præſidii ad vincendum, quantumuis torpeant velut exanimes. Iam verò Iſraelitæ, dum ſeruati Dei manu gratiam ſibi collatam, quantum in ſe eſt, repudiant, nobis ſunt exemplo, vt Deus ad perfectam ſalutem nos adducat, multas identidem ſalutes eſſe neceſſarias: quia noſtra ingratitudine exinanimus quicquid contulit, & ita ſponte noſtra perimus, niſi noſtram ignauiam corrigeret Spiritus ſui virtute.

15 *Dixerat autem Iehoua.* Præteritum pluſquamperfectum vitãdæ ambiguitatis cauſa poſui. Cauſa enim redditur cur tam fidenter populi dubitationem increpuerit Moſes, ac pollicitus ſit præſẽti Dei auxilio fore incolumes & ſaluos. Nempe quia iam cæleſti oraculo certior fuerat redditus, Deum velle populo ſuo opitulari, & in promptu habere nouum ſeruandi modum. Neque enim teſtis & præco ſalutis eſſe poterat niſi accepta promiſſione. Itaque ſuam fiduciam à crimi-

ne temeritatis purgat: quia nihil protulit niſi quod antè audierat ex ore ipſius Dei. Hæc verba, Quid clamas ad me? quidam interpretes ad totum populum extendunt, cuius perſonam ſuſtinebat vnus Moſes: ſed hoc nimis eſt coactum, & paulo antè admonui vota populi ad Deum minimè fuiſſe directa. Itaque non dubito quin ſanctus vir in plebis tumultu ſeorſum precatus ſit. Quod pietatis officium non reprehenditur hoc loco: ſed potius oſtendit Deus eum operam non luſiſſe, nec fruſtra verba fudiſſe in aerem. Senſus ergo eſt, Ne clamãdo te amplius fatiges, re ipſa ſenties te fuiſſe exauditum. Virgam igitur attollas qua ſcindas mare, vt per medium eius fũdum ſiccis pedibus iter faciant filii Iſrael. Docet hic locus temere facere qui de particularibus Dei beneficiis, abſque ſpeciali teſtimonio, quicquam ſibi vel aliis promittunt.

17 *Ego roborabo.* Iterum affirmat Deus, quò virtutem ſuam magis illuſtret, ſe obduraturum eſſe AEgyptios, vt ſe, tanquam exitio deuoti, proiiciant in medium mare. Quod certè nunquam facturi erant niſi arcano motu gubernaſſet eorum corda: quia eos non latebat ſingulari dono apertum fuiſſe tranſitum Iſraelitis, vnde colligere poterant ſibi cum elementis eſſe bellum. Itaque nunquam mare, quod armatum contra ſe videbant, auſi fuiſſent ingredi, niſi diuinitus excæcati eſſent. Vnde apparet quàm frigidi ſint ſpeculatores qui nudam hîc permiſſionem fingunt, vbi Deus potentiam ſuam vult eſſe conſpicuam. Satis quidem fuiſſet, poſtquam in aduerſum littus traiecerant Iſraelitæ, mari in ſuum locum reuerſo, prohiberi AEgyptios: ſed voluit Deus geminato miraculo ſecuritati gentis ſuæ conſulere in longum tempus. Quod etiam factũ eſt: quia deleto totius regionis flore, AEgyptiis exercitum reficere nòn licuit: præſertim quum, extincto antè primogenito, rex ipſe demum periiſſet. Hac ratione dicitur ſcituros AEgyptios Deum Iſraelis eſſe Iehouam: quia in hoc vltimo actu experti ſunt ſibi prorſus ablatas eſſe vires ad rebellandum.

19 *Profectus eſt itaque Angelus Dei qui præcedebat caſtra Iſrael: cœpítque ire à tergo ipſorum.*

20 *Ac ingreſſus eſt inter caſtra AEgyptiorum & inter caſtra Iſrael. Et fuit nubes, & caligo illuminauit noctem, nec appropinquauit alter alteri tota nocte.*

21 *Poſtea extendit Moſes manum ſuam ſuper mare: & Iehoua fecit mare abire per ventum orientalem vehementem tota nocte: poſuítque mare in ſiccitatem, quia diuiſæ erant aquæ.*

22 *Tunc ingreſſi ſunt filii Iſrael in medium maris in ſicco: & aquæ illis erant quaſi murus à dextra & ſiniſtra eorum.*

23 *Et inſequuti ſunt AEgyptii, & venerunt poſt illos totus equitatus Pharaonis, currus eius, & equites eius ad medium maris.*

24 *Et factum eſt cuſtodia matutina vt reſpiceret Iehoua ad caſtra AEgyptiorum in columna ignis & nube: & turbauit caſtra AEgyptiorum.*

25 *Et abſtulit rotas curruum eius, & violenter vexit eum. Vnde dixit AEgyptius, Fugiam à facie Iſrael: quia Iehoua pugnat pro eis contra AEgyptios.*

19 *Profectus eſt.* Hìc deſcribitur quæ ſubitò contigit mutatio ad impediendum conflictum. Nam Angelus qui præcedere ſolebat Iſraelitas mõſtrandæ viæ cauſa, in diuerſam partẽ ſe conuertit, vt medius eſſet atque oppoſitus inter vtraque caſtra: & quidem ſub forma duplici, quia lucebat columna ignis apud Iſraelitas, quæ tenebras noctis diſcuteret: AEgyptios autem tenebat velut captiuos obſcura caligo, vt longius penetrandi facultas non eſſet. Ita Deus tam ipſos prohibuit ab acceſſu, quàm populo ſuo tota nocte facem prætulit ad cõtinuum progreſſum. Porro qui antè vocatus eſt Iehoua, hunc iam nomine Angeli deſignat Moſes: non tantùm quia Angeli, qui Deum repræſentant, eius nomen ſæpe mutuantur, ſed quia dux ille populi, vnigenitus erat Dei filius, qui poſtea in carne manifeſtatus fuit, ſicuti ex Pauli authoritate docui. Notandum etiam quòd huc & illuc migraſſe dicitur, prout virtutis ſuæ & auxilii ſignum oſtendebat. Iam inſigni documento apparet, gloriam Dei, ſicut fideles illuſtrat, ſic viciſſim tenebras obducere incredulis. Ideóque mirum non eſt ſi hodie quoque reprobos excæcat Euangelii claritas. Sed rogandus Deus vt nos reddat aſpiciendæ gloriæ ſuæ compotes.

Cor. 10.a.4.

21 *Poſtea extendit Moſes.* Iam diximus nocte liberum fuiſſe ac commodum traiectum, quũ fulgore ſuo partem illam repleret columna ignis. Et certè non poterat vna hora vel duabus tanta multitudo in aduerſum littus euadere. A crepuſculo igitur ſub auroram vſque Iſraelitæ traducti ſunt: mox AEgyptii, cognito diſceſſu, vt carperent extremum agmen, ſequi properarunt. Etſi autem nullo verborum ornatu ad celebrandum hoc miraculum vtitur, nuda tamen narratio ſatis efficax eſſe debet: adeóque magis emphatica eſt quàm vlli rhetorici colores & magnifica en-

comia ad animos permouẽdos. Quis enim, vt in ſummã admirationẽ rapiatur diuinæ virtutis, ſonoras exclamationes deſideret, vbi ſimpliciter & paucis verbis audit baculo Moſis ſciſſum fuiſſe mare: ſpatiũ quod ad tranſitũ populi ſufficeret, fuiſſe ſiccũ: præaltas aquarũ moles hinc inde ſtetiſſe velut ſolidas rupes? Conſultò igitur rem ipſam omni verborũ ſplendore nudatã ante oculos explicuit: quanquam & paulo pòſt in cantico pro ſua dignitate celebrabitur, & paſſim apud Prophetas & in Pſalmis ſplendidius extollitur. Hoc loco diſcamus, non ſecus acſi in rem præſentem nos adduceret Moſes, oculos intẽdere ad conſpectum inæſtimabilis Dei potentiæ, quæ nulla verborum copia aut grauitate ſatis poteſt exprimi. Diligenter autem cauet Moſes ne ſibi plus arrogando quàm par ſit, Dei laudem obſcuret. Antè iuſſus fuerat ſublato baculo mare ſecare: nunc loquendi formam mutat, nempe Dei imperio aquas retroceſſiſſe. Ita miniſtri gradu contentus, Deum ſolum (vt decebat) miraculi facit authorem. Etſi autem in Dei ipſius arbitrio erat nullo aeris motu aquas diſpellere: vt tamen oſtẽderet ſibi totam naturam parere, & nutu ſuo regi, ventum orientalem excitare placuit. Interea tenendum eſt, nullo quantumuis impetuoſo flatu potuiſſe ſiccari mare, niſi ſupra naturæ modum arcana vi Spiritus ſui operatus eſſet. Qua de re vide quod ſuprà annotaui, capite 10. verſu 13. & 19.

24 *Factum eſt cuſtodia matutina.* Mane cœpit Angelus aſpicere AEgyptios, non quòd prius aſpectum eius laterent: ſed vt repentina ſubmerſione perderet quos viſus fuerat, tãquam nube tectos, omittere. Ac primò quidem oculos aperuit, vt ſerò viderent quorſum eos proieciſſet furoris ſui impetus: deinde vt ſentirent, non tantùm cum hominibus ſed cum Deo ſe bellare: atque ita ſubita conſternatione attoniti non poſſent maturè refugere ad littus. Inde enim fuerunt deprehenſi in medio mari quòd omnia apud eos turbauerat formido, dum reputarunt Deum ſibi aduerſum eſſe. Videbant quidem nihil ſibi fore tutius quàm retrocedere, quia Deus pro Iſraele pugnabat: ſed quia repleti erant tumultu, nulla progrediendi fuit ratio, quin potius, dum alii alios impediunt, omnes abſorbuit mare.

26 Et *ait* Iehoua *ad* Moſen, *Extende manum tuam ſuper mare, vt reuertantur aquæ ſuper* AEgyptium, *ſuper currus eius & equites eius.*

27 Et *extendit* Moſes *manum ſuam ſuper mare, & reuerſum eſt mare quum mane illuxiſſet, ſecundum vim ſuam: fugerúntque* AEgyptii *ad occurſum eius.* Et *impulit* Iehoua AEgyptios *in medium maris.*

28 Et *redeuntes aquæ operuerũt quadrigas & equites in toto exercitu* Pharaonis, *qui ingreſſi erant poſt illos in mare: nec vnus fuit ex ipſis reſiduus.*

29 *Filii autem* Iſrael *ambulauerunt in ſicco per medium maris: & aquæ erant illis quaſi murus à dextra eorum & à ſiniſtra eorum.*

30 *Liberauit ergo* Iehoua *in die illa* Iſraelem *à manu* AEgyptii. Et *vidit* Iſrael AEgyptium *mortuum ſuper littus maris.*

31 Et *vidit* Iſrael *potentiam magnam quam fecit* Iehoua *contra* AEgyptios. Et *timuit populus* Iehouam, *& crediderunt* Iehouæ *&* Moſi *ſeruo eius.*

26 *Et ait* Iehoua *ad* Moſen. Hîc narrat Moſes non minus in perdendis AEgyptiis mare paruiſſe Dei mandato quàm dum nuper tranſitum populo dederat. Nam ſublato baculo Moſis tam reuerſæ ſunt aquæ in ſuum locum, quàm prius collectæ in aceruos. Iam AEgyptios pœnituerat præcipitis ſuæ amentiæ, & ſtatuerant, tanquam victi Dei potẽtia, relictis filiis Iſrael, domum redire: ſed Deus, qui perdere eos volebat, in ipſo articulo exitum clauſit. Iam verò vt ſciremus conſpicuum fuiſſe miraculum, circũſtantiam temporis adſcribit Moſes. Dicit enim tunc ita illuxiſſe vt plena lux rem totam oſtenderet ſpectantiũ oculis. Nocte quidem coaceruatæ fuerant aquæ: ſed columna ignis quæ fulgebat apud Iſraelitas, illiſque viam monſtrabat, non patiebatur obſcurum eſſe Dei beneficium. In AEgyptiis diuerſa fuit ratio: itaque interdiu perire oportuit, & ab ipſo ſole eorum interitum produci ante oculos. Hoc etiam ad teſtandam Dei potentiam facit, quòd dum fugere conati ſunt, Deus ipſos palam impulit, acſi data opera ſe ſubmergerent.

28 *Et redeuntes aquæ.* His quoque duobus verſibus perſequitur eandem ſententiam Moſes. Quàm putidè Manethon & ſimiles de populi exitu fabulati ſint, ex Ioſepho & Euſebio liquet. Etſi autem per eorum mendacia conatus eſt Satan tenebras inducere ſacræ hiſtoriæ, tam fatua eſt tamen eorum vanitas vt refutatione non indigeat. Tempus ipſum quod obſeruant, ſatis coarguit eorum inſcitiam. Verùm optimè Deus nobis conſulit, qui ſeruum ſuum Moſen liberationis miniſtrum, voluit eundem rei geſtæ eſſe teſtem & præconem, & quidem apud eos qui oculis

ſuis omnia inſpexerant,& qui pro ſua peruicacia, quum tam ſeuerus eſſet contra ipſos cēſor,nunquam paſſi eſſent falſum pro vero iactare. Quũ ergo firma ei & indubia conſtet authoritas, tantùm notemus eius conſilium. Sicuti hoc loco breuiter narrat ex ingenti Pharaonis exercitu non fuiſſe quenquam reſiduum, Iſraelitas autem omnes ad vnum tranſiiſſe ſaluos ſicco pede: baculo Moſis aquas naturam mutaſſe,vt ſolidæ ſtarent tãquam muri: eodem baculo fuiſſe rurſus liquefactas, vt repentè obruerent AEgyptios. Hæc cōparatio palã oſtēdit hoc inuſitatũ fuiſſe Dei opus. Nam quod de fluxu & refluxu ſinus Arabici nugati ſunt quidam profani ſcriptores, per ſe concidit. Itaque ex ſuperioribus meritò tandem infert,Iſraelitas vidiſſe potentem manum Dei,quæ illic ſe exeruerat.

31 *Et uidit Iſrael.* Poſtquam dixit Iſraelitas vidiſſe ſtrata in littore cadauera ,iam addit, in illo ſpectaculo apparuiſſe Dei manum, hoc eſt virtutem: quia cognitu difficile non erat iræ & paterni amoris diſcrimen, quòd tam mirabiliter ſeruaſſet imbellem turbam, & exercitum modis omnibus formidabilem maris gurgite abſorptũ perdidiſſet. Non abs re igitur Moſes hîc tandem concludit,conſpicuam fuiſſe in liberatione populi cæleſtem potentiam. Poſtea addit, non ſine fructu Iſraelitas vidiſſe Dei manum: quia eum timuerunt,ipſique crediderunt & Moſi ſeruo eius. Timor hîc pro reuerentia capitur quæ populum continuit in officio. Neque enim metu ſolùm tacti ſunt, ſed etiam adducti vt ſe Deo,cuius bonitatem ſuauiter & iucundè experti fuerant, addicerent. Etſi autem non diuturna fuit hæc pietas, ſaltem in maxima parte, credibile tamen eſt in paucis quibuſdam radices egiſſe: quia ſemper reſiduũ fuit aliquod ſemen, nec apud omnes penitus extincta fuit beneficii memoria. Verbo Credendi præcipuam timoris partem notari exiſtimo,ac expoſitiuè additum interpretor: acſi dictum eſſet,reueritos fuiſſe Deum: ídque teſtatum feciſſe, quia fide amplexi ſint eius doctrinam,& Moſi obedienter ſe ſubiecerint. Hoc affectu paſſim omnes fuiſſe præditos interpretor: quia cognitio manus Dei ad obſequiũ eos flexit,vt magis eſſent morigeri ac dociles,& ad ſequendũ Deum magis propenſi. Sed hic ardor paulo pòſt in maiori parte euanuit,vt ſolent præſenti tantùm intuitu affici. Quanquã retineo quod nuper dixi, in exiguo aliquo numero viguiſſe Dei metum quem ſemel ex ſenſu gratiæ eius conceperant. Interea diſcamus ex hoc loco, nunquam verè & rite coli Deum abſque fide: quia incredulitas craſſum eius contemptum prodit. Ac quantumuis iactent hypocritæ ſe omnes ſpecies honorum in Deum congerere,grauiſſimam tamen contumeliam irrogant, fidem eius oraculis abrogando. Non abs re autem coniungitur Deo Moſes, qui electus fuerat miniſter ad regendum populum. Etſi enim claris ſignis ſe Dei maieſtas proferebat, medius tamen erat Moſes, ex cuius ore volebat Deus verba ſua audiri. Ita non potuit deſpici ſanctus vir,quin reſpueretur ipſius Dei authoritas. Vtilis hinc colligitur doctrina,quoties Deus per homines verbũ ſuũ nobis proponit,nõ ſecus audiendos eſſe qui fideliter mandata eius perferunt, acſi palàm ipſe è cælo deſcenderet. Hæc miniſterii commendatio ſatis ſupérque valere debet ad refutandam eorum veſaniam qui externam verbi prædicationem pro nihilo ducunt. Hoc ergo principium teneamus,non alios obedire Deo niſi qui Prophetas ab eo miſſos recipiunt: quia nefas eſt ſeparare quæ ille coniunxit. Hoc
Mat.10.d.40 idem clarius expreſſit Chriſtus his verbis, Qui vos audit, me audit: & qui vos reiicit,me reiicit. Cæterùm quod Papa cum fœtido ſuo clero hoc ad ſe trahit,quaſi audiendus ſit vbi obtendit Dei nomen, pluſquam inſulſum eſt. Nam (vt multa quæ in medium afferre liceret taceam) ante omnia neceſſe erit vt ſe Dei ſeruum probet: à quo vtinam non ita eſſet remotus. Neque enim alia ratione laudatur populi obedientia niſi quòd Deo & coniunctim ſeruo eius credidit.

CAPVT XV.

Heb.Magnificando magnificat⁹ eſt

TVnc cecinit Moſes & filii Iſrael canticum hoc Iehouæ, & dixerunt, Cantabo Iehouæ, quoniam ſe magnificè extulit: equum & aſcenſorem eius proiecit in mare.

2 *Fortitudo mea & canticum* Deus, *& fuit mihi in ſalutem*. Hic Deus *meus, & decorabo eum*: Deus *patris mei, & extollam eum*.

3 Iehoua *vir bellicoſus*: Iehoua *nomen eius*.

4 *Currus* Pharaonis *& exercitum eius proiecit in mare: & electi duces eius demerſi ſunt in mari* Suph.

5 *Abyſſi operuerunt eos: deſcenderunt in profunda,quaſi lapis.*

6 *Dextera tua* Iehoua *excelluit fortitudine,dextera tua* Iehoua *fregit inimicum.*

7 Et *in magnitudine magnificentiæ tuæ ſubuertiſti inſurgentes contra te. Miſiſti furorem,conſumpſit eos quaſi ſtipulam.*

8 *Et per flatum narium tuarum coaceruatæ ſunt aquæ: ſteterunt fluenta ſicuti aceruus: coagulatæ ſunt voragines in corde maris.*
9 *Dixerat hoſtis, Perſequar, apprehendam, diuidam ſpolia, implebitur illis anima mea: exeram gladium, perdet eos manus mea.*
10 *Flauiſti vento tuo, operuit eos mare: demerſi ſunt quaſi plumbum in aquis validis.*

1 *Tunc cecinit Moſes.* Canticum hoc non tãtùm in teſtimonium ſuæ gratitudinis adiecit Moſes, ſed etiã ad confirmationẽ hiſtoriæ. Neque enim Iſraelitis dictauit quod canerẽt de re incognita, ſed eos tanquam teſtes oculatos produxit in mediũ: vt ſcirẽt omnes ætates nihil hactenus fuiſſe ſcriptum quod non vno cõſenſu palã declarauerint ſexcenta virorũ millia, & ſimul eorũ vxores ac filiæ. Præiuit ergo Moſes pro officii ſui ratione, ſed populo ſuccinctè ſequuta eſt approbatio omni exceptione maior. Quibus enim mentiti eſſent, quũ alii aliis eſſent teſtes, ad nullos autẽ extero s perueniret carmẽ? Ac videtur fiduciam notare Moſes Hebraica repetitione, dicẽdo, Dixerunt. Ac eo plus fidei meretur cõfeſſio omniũ ore edita, quia paulo pòſt maior pars ad ingratitudinem prolapſa eſt. Vnde colligitur nonniſi coactos Deo gloriam dediſſe. Etſi autem Moſes author fuit cantici, non tamen in ſua perſona dicit Cantabo: ſed omnibus præſcribit quid quiſque ſeorſum pro ſua virili agere debeat.

2 *Fortitudo.* Hac voce fatentur ſibi in Deo ſatis validam fuiſſe munitionem: poſtea addunt, eius gratiam ſibi iuſtam eſſe materiam laudis. Summa eſt, fuiſſe in Deo fortes, non autem proprio marte hoſtes viciſſe: ideóque nefas eſſe alibi quàm in Deo ſolo gloriari. Notandum autem eſt, Dei auxiliũ cõiungi cum eius laude: quia omniũ eius beneficiorũ hic eſt finis vt acceptã illi feramus noſtram ſalutem: quod etiam tertio loco ponitur. Tantundem enim valet, Deum fuiſſe in ſalutem, atque populum eius gratia ſaluum eſſe. In ſecundo membro eſt antitheſis inter verum Deum & omnes fictitios. Emphatica enim eſt demonſtratio, Hic eſt Deus meus, qua excludit Moſes omnem aliam deorum turbam, quæ paſſim tunc in mundo colebatur. Eodem ſenſu addit, Deum eſſe Patris ſui: qua voce Abrahæ fides diſcernitur à cunctis Gentium ſuperſtitionibus. Denique pronuntiant fideles ſibi tutum eſſe acquieſcere in vno Deo, & eum eſſe dignum cuius laudes celebrentur. Hanc figuram imitatus eſt Iſaias cap. 25, Ecce, iſte eſt Deus noſter: expectauimus eum, & ſeruabit nos. Hic Iehoua, expectauimus eum. Eodem pertinet quod ſequitur proximo verſu, Iehouam eſſe virum belli. Etſi enim primo intuitu aſpera eſt loquutio, gratia tamen non caret, Deum ornari militari habitu vt cõfligat cum omnibus hoſtium copiis. Nomen ergo Iehouæ dicit Moſes in ipſum ſolum competere: quia ſufficit eius manus ad proſternendum quicquid contrà inſurgit.

4 *Currus Pharaonis.* His verbis tantùm aſſerere voluit Moſes non obſcurum fuiſſe Dei opus, quòd ſubmerſus eſſet Pharao. Itaque rem geſtam, quam ſimpliciter prius narrauit, coloribus nunc illuſtrat: ſicuti dum lapidibus & plumbo confert AEgyptios: quaſi diceret impulſos fuiſſe violenta Dei manu in profundum, vt nulla eſſet enatãdi agilitas. Hac ratione bis repetit Dei dextram: acſi diceret non poſſe tale miraculum vel fortunæ vel hominum induſtriæ adſcribi. Notandum autem eſt quod paulo pòſt addit, AEgyptios inſurrexiſſe contra Deum: quia eius populo iniuſtè moleſti fuerant. Vnde colligimus, Dei numen violari ab impiis quoties impetitur Eccleſia, cuius ſalutem fide ſua & patrocinio tuendam ſuſcepit. Porro hæc duo coniunctim legenda ſunt, Miſiſti furorem, & Per flatum narium tuarũ coaceruatæ ſunt aquæ. Significat enim Deum, nullis adhibitis machinis, ſed ſolo nutu & iræ ſuæ ſigno ſtrauiſſe hoſtes.

9 *Dixerat hoſtis.* Non tantùm inſultandi cauſa refert Pharaonis iactantiam, ſed vt miraculum amplificet, quia Deus lupum prædæ inhiantem exitio tradiderit. Plus autem ponderis habet oratio, dum AEgyptios inducit loquentes, quàm ſi eorum conſilia verbis ſuis exprimeret. Nam ita melius in animos penetrat mirabilis cataſtrophe, dum AEgyptii, quaſi in theatrum producti, non tantùm ebuccinant ſuam victoriam, ſed inſolenter faſtum ſuum & crudelitatem efflãt. Mox verò ab altera parte producitur Deus, qui ſolo flatu terribilem illam audaciam diſcutit. Vnde enim tanta AEgyptiis ſecuritas, vt ſibi promitterent ſaturitatem ex ſpoliis, nec putarent ſibi aliud fore negotii in iugulando populo, quàm exerendo gladios: niſi quòd optimè armati erant contra imbellem turbã? Hinc ergo clarius enituit Dei potentia, quòd venti impetu eos è medio ſuſtulit.

11 *Quis ſicut tu in diis, Iehoua? quis ſicut tu, magnificus in ſanctitate, terribilis laudibus, faciens mirabilia?*
12 *Extendiſti dexteram tuam, deglutiuit eos terra.*

13 *Duces in tuā miſericordia populum hunc quem redemiſti, duces in fortitudine tua ad habitaculum ſanctitatis tuæ.*

14 *Audient populi, & contremiſcent: dolor apprehendet habitatores Philiſthim.*

15 *Tunc terrebuntur duces Edom, & robuſti Moab: apprehendet eos tremor, diſſoluentur omnes habitatores Chanaan.*

16 *Cadet ſuper eos tremor & pauor: in magnitudine brachii tui conticeſcent quaſi lapis, donec pertranſierit populus tuus, Iehoua: donec pertranſierit populus iſte quem acquiſiiſti.*

17 *Introduces eos, & plantabis eos in monte hæreditatis tuæ, in loco quem præparaſti, Iehoua, vt ſedeas. Sanctuarium, Domine, ſtabilierunt manus tuæ.*

18 *Iehoua regnabit in ſæculum & in perpetuum.*

19 *Quoniam ingreſſus eſt equus Pharaonis cum curribus eius & equitibus eius in mare, & reduxit Iehoua ſuper eos aquas maris: filii autē Iſrael ambulauerūt in ſicco per mediū maris.*

20 *Sumpſit etiam Maria prophetiſſa ſoror Aharon tympanum in manu ſua: & egreſſæ ſunt omnes mulieres poſt eam cum tympanis & choris.*

21 *Et reſpondebat illis Maria, Cantate Iehouæ, quoniam ſe magnificè extulit, equum & aſcenſorem eius proiecit in mare.*

11 *Quis ſicut tu.* Epiphonemate claudit encomiū Moſes, quia verba pro rei magnitudine nō ſuppetunt. Plus autē exprimit interrogatio quàm ſi aſſerēdo dixiſſet nullū poſſe Deo æquari: quia & admirationē & fiduciā de rei certitudine continet. Nam, quaſi ſtupore correptus, exclamat Moſes, Quis tibi reperietur æqualis Domine? Quòd per nomē deorū quidā intelligūt Angelos, aliis locis melius quadrat. ſicuti in Pſal. Quis in nubibus æquabitur Iehouæ, & aſſimilabitur inter filios deorū? Quia poſtea ſequitur, Deus formidabilis in cōſilio ſanctorū, qui in circuitu eius ſunt: & ſimilib⁹. Ac tunc ſenſus eſt, quantúuis ſit præſtantiæ in Angelis, Deū tamē lōgè altius eminere. Hîc autē cōmodius ad idola referri videtur: quia ex profeſſo Moſes (ſicuti dictū eſt) opponit gentiū figmentis vnicū Deum, cuius vigebat inter filios Abrahæ religio & cultus. Sāctitas pro gloria accipitur quæ Deū à creaturis omnibus ſeparat: ideóque veluti profanat alias omnes deitates, quas ſibi mundus comminiſcitur: quia vnius tantùm Dei ſplendida eſt ac decora maieſtas. Addit, terribilem laudibus: quia non poteſt ritè laudari quin rapiantur omnes in ſtuporem. Seipſum poſtea exponit Moſes, dicēs mirabilia eſſe eius opera. Alii frigidè (meo iudicio) terribilē laudibus vocari putant, quia laudandus ſit cum timore. Alii etiam coactè, terribilem quoque eſſe dum laudatur.

Pſal. 89. a. 7.

13 *Duces in tua miſericordia.* Verbum quidem Hebraicum præteriti eſt temporis: ſed quia ex contextu patet, ex ſuperioribus Dei beneficiis ſpem concipi eorum quæ reſtabāt, placuit per futurum tēpus vertēdo ſenſum clarius exprimere. Hortatur ergo populū Moſes vt forti & alacri animo ad terrā ſibi promiſſam cōtendat: quia Deus opus ſuum non deſeret in medio curſu. Et hac ratione diſertè redemptionem celebrat: acſi diceret non fruſtra ereptum fuiſſe populum ex præſenti morte, ſed Deum qui cœpit, fore perpetuum eius ducem. Eodem argumento vtitur Dauid Pſal. 34, In manus tuas cōmendo ſpiritum meum: redemiſti me Domine Deus verax. Sicuti autem redemptionis ipſius initium ex mera Dei miſericordia fluxerat, ita hanc eandem fore cauſam dicit cur Deus ſuos perducat vſque ad hæreditatē promiſſam. Sed quia multa obſtacula terrorem iniicere poterant, ſimul proponit Dei fortitudinem: quia in ſolidum laus tribuitur Deo, qui & gratis populo ſuo fuit beneficus, nec aliunde auxiliū mutuatus eſt, ſed contentus ſua virtute præſtitit quod alioqui incredibile erat.

14 *Audient populi.* Hîc quoque tempora verborum mutare non dubitaui: quia de rebus futuris Moſen concionari certum eſt. Quanquam non inficior quin per verba præteriti temporis rei certitudinem commendet: quod ſatis eſt Prophetis tritum. Porro hæc gloriatio dependet ex nomine fortitudinis: quia fieri non poterat vt tot aduerſis gentibus perrumperent Iſraelitæ in terram Chanaan, niſi Deus, quaſi prolata è cælo manu, pro ipſis pugnaſſet. Ergo, ne maximæ difficultates populum debilitent, pronuntiat Moſes, quantumuis multi & robuſti hoſtes ſe opponere conentur, iniectum iri diuinitus pauorem omnibus, vt confuſis & attonitis nullæ ſuppetant vires ad reſiſtendum.

16 *Cadet ſuper eos tremor.* Quidam optandi modo legunt, ſed parum aptè, meo iudicio. Neque enim tam vota & preces fundit Moſes, quàm animat Iſraelitas ad bonam ſpem, vt certò ſtatuant, Deum finē non facturū donec curſum gratiæ ſuæ compleuerit. Quod idē hodie ad nos

probè accōmodari poteſt, Deū ſcilicet vocationē ſuā cōtinuare in electis, donec ad metā perdu-
cti ſint. Nā cœleſtis hæreditas (ad quā vocamur) mōti ſanctitatis reſpōdet. Ac iterū repetitur quæ
paulo antè expoſita fuit ratio, Deum ſcilicet populo ſuo nō defore ad finē vſque: quia eū ſibi ac-
quiſierit. Minus enim rectè cōuenit quod alii vertūt, Quē poſſediſti: quia etſi Moſes peculiarē hūc
eſſe Dei populum ſignificat, minimè tamen dubium eſt liberationem tāquam plenæ ſalutis cau-
ſam poni: acſi diceret, Deo ſemper curæ fore populum quem ſemel tuendum ſuſcepit.

17 *Introduces eos.* Plantandi metaphora firmā ſtationē denotat: ſicuti & Pſal. 44, Tu manu tua
Gētes expuliſti, plātaſti illic Patres noſtros, & feciſti vt mitterent radices. Porro tēpli cōmenda-
tione, terræ eius deſideriū quæ Dei ſanctuariū futura erat, in populi cordibus excitat Moſes, & hac
dulcedine pigros allicit ad fruitionē tāti boni expetēdā. Ac de mōte Sion vaticinatur multis antè
ſæculis quàm illic extructū eſſet tēplū. Vnde colligimus, nō hominū arbitrio delectū fuiſſe, ſed æ-
terno Dei conſilio & prædeſtinatione cōſecratū. Nā in loco ipſo, ſicut in perſonis, fulgere oportuit
gratuitū Dei fauorē. Sicut in Pſal. dicitur, Repudiauit tabernaculū Ioſeph, tribū Ephraim nō ele- *Pſal. 78. g. 67.*
git, ſed elegit tribū Iuda. Item alibi, Quoniā elegit Dominus Siō, & deſiderauit pro habitaculo ſuo:
hæc requies mea in ſæculū ſæculi: hîc habitabo, quoniā placuit mihi. Simul tamē prædicitur tē- *Pſal. 132. c. 13.*
pli ſtabilitas: ſicut alio loco, Manus tua fundauit eā. Et Deus ipſe per Iſaiā ſe paſſurū negat vt Ieru- *Pſal. 87. a. 1.*
ſalē in vaſtitatē redigatur: quia ab initio formauerit eā. Quanquā autē tota terra Chanaā alibi vo *Iſa. 37. e. 26.*
catur Dei requies, & nunquā populus in vnā vrbē collectus fuit, quia tamē Deus è ſuo Sanctuario
totā gentē & terrā benedicebat, ideo ſpecialis fit mētio ſancti montis. Hæc autē prophetia ad ful-
ciēdos animos valde neceſſaria fuit: quia ſerò tandē venit Ieruſalē in ditionē populi. Et ſegniores
haud dubiè ad eā occupādā poſteri fuiſſent niſi eorū animos ſtimulaſſet hæc promiſſio. Clauſu-
la ſubiicitur de æterno Dei regno, in quo fundata eſt Eccleſiæ perpetuitas. Sic Dauid, poſtquam di *Pſal. 102. d. 27.*
xit Deum ſemper manere eundem, & annos eius non deficere, hinc colligit, Filii ſeruorum tuo-
rum habitabunt, & poſteritas eorum coram te ſtabilietur. Ergo Moſes ſpem populi extēdere vo-
luit in omnia ſæcula, eo quòd regno Dei nullus eſſet finis.

19 *Quoniam ingreſſus.* Non videtur hic verſus aptus eſſe cātico: itaque potius exiſtimo hiſtoricè
cauſam adſcribi cur Dei laudes tam magnificè Iſraelitæ celebrauerint. Ac tollendæ ambiguita-
tis cauſa fortè præſtaret ita reſoluere, Quia ingreſſus erat equitatus Pharaonis, & redire fecerat
Deus aquas maris, & ambulauerant filii Iſrael in ſicco.

20 *Sumpſit etiam Maria.* Hîc Moſes in cantu ponit ἀντιστροφὴν, quales fuiſſe olim in vſu conſtat ex
Lyricis poetis. Deus enim non viros modò præcones habere voluit tanti miraculi, ſed mulieres
adiūxit ſocias: quò res in futurū tēpus eſſet certior. Itaque vbi cantū ſuū abſoluerāt viri, ordine ſe-
quebātur mulieres. Quāquā incertū eſt fueritne illis primus verſus intercalaris, (ſicuti ſacra hiſto
ria teſtatur, in ſolēni cātu ſubinde interpoſitā fuiſſe ſententiā hāc, Quoniā in ſæculū miſericordia *1. Chron. 16.*
eius: quæ etiā intercalatur in Pſal. 136.) an verò alternis vicib⁹ iterauerint fœminæ quod viri præ- *c. 34.*
cinuerāt. Vtrūuis eligas parū refert, niſi quòd prior ſentētia ad veriſimilitudinē propius accedit. Et-
ſi autē propheтiſſæ elogio Mariā inſignit Moſes, nō tamē publicū docēdi munus eā ſibi ſumpſiſſe
narrat, ſed tātùm aliis fuiſſe ductricē ac magiſtram in laudando Deo. Multis quidem abſurda vi-
deri poſſet tympani pulſatio, ſed eam mos gentis excuſat: quem ſuo quoque tempore viguiſſe te-
ſtis eſt Dauid, vbi cantoribus accenſet puellas tympaniſtrias, haud dubiè communi & recepto v-
ſu. Quanquam ſimul notandum eſt muſica inſtrumenta inter legales ceremonias fuiſſe, quas a- *Pſal. 68. c. 26.*
boleuit Chriſtus ſuo aduentu: ideóque alia nobis ſub Euangelio ſimplicitas tenenda eſt.

22 *Et eduxit Moſes Iſraelem è mari Suph: & egreſſi ſunt in deſertū Sur: ac quum perre-
xiſſent tribus diebus per deſertum, non reperiebant aquas.*

23 *Pòſt venerunt in Marah, nec poterant bibere aquas è Marah: quia amaræ erant: ideo
vocatum eſt nomen eius Marah.*

24 *Et populus murmurantes contra Moſen, dixerunt, Quid bibemus?*

25 *Tunc clamauit ad Iehouam: & indicauit illi Iehoua lignum, quod proiecit in aquas:
& dulces redditæ ſunt aquæ. Ibi poſuit ei ſtatutum & iudicium, ibíque tentauit eum.*

26 *Et dixit, Si obediendo obedieris voci Iehouæ Dei tui, & quod rectum eſt in oculis eius
feceris, & auſcultaueris præceptis eius, cuſtodierísque omnia ſtatuta eius, vniuerſum languorem
quem poſui in AEgypto non ponam ſuper te: quia ego Iehoua ſanans te.*

27 *Venerunt autem in Elim, vbi erāt duodecim fontes aquarum, & ſeptuaginta palmæ:
& manſerunt ibi iuxta aquas.*

22 *Et eduxit Moſes.* Iam narrat Moſes, ex quo iter fecerunt traiecto mari, laboraſſe per triduum aquæ penuria: deinde quæ primùm repertæ ſunt, fuiſſe amaras, atque inde nomē loco impoſitū. Fuit quidē hæc non leuis tētatio, ſitim tribus diebus pati in terra arida: nec vſquam occurrere ſolamen vel remediū. Itaque nihil mirū ſi anxiè gemuiſſent: ſed dolor contumaciæ plenus nullam veniam meretur. Preces ad Deum in tāta neceſſitate dirigere oportuit. Neglecto precādi ſtudio, tumultuoſè Moſi obſtrepunt, & ab eo potum exigunt, quem ſciebant nonniſi à Deo dari poſſe. Sed quia nondum didicerant Deo fidere, ad eius opem non confugiunt: niſi quòd imperioſè in ſerui perſona votis ſuis obſequi iubent. Hæc enim interrogatio, Quid bibemus, tantundem valet acſi dixiſſent, Trāſige cum Deo vt nobis potum ſuppeditet. Rectà verò Deum non compellant, cuius auxilio ſe opus habere ſentiunt: quia incredulitas ſemper eſt ſuperba.

25 *Tunc clamauit.* Hinc colligimus ſolū Moſen rite precatū eſſe quū populus impetuoſè contra eū inſurgeret: & qui indigni erant cōmuni aere, dulci aqua fuiſſe ſatiatos. In quo refulſit inæſtimabilis Dei miſericordia, qui naturā aquarū mutādo, tā malignos & præfractos ingratóſque homines alere dignatus eſt. Poterat initio dulcibꝰ aquis eos potare, ſed amaris voluit in mediū proferre amaritudinē quæ in eorū cordibꝰ latebat. Poterat etiā ſolo nutu vitiū corrigere in aquis, vt ſpōte dulceſceret. Cur lignū adhibere maluerit, incertū eſt: niſi vt coargueret impiā eorū ſocordiam, oſtēdēs multa ſibi in prōptu eſſe remedia quibuſque malis. De ligno etiā quæſtio naſcitur, an vim, quæ tunc exerta fuit, habuerit ingenitā. Etſi autē probabiles in vtrāque partē rationes adduci poſſunt, magis in hāc ſententiā inclino, vim occultā naturaliter in ligno fuiſſe, & tamē miraculo correctū fuiſſe aquæ ſaporē: quia difficile fuiſſet tātā ligni copiā momēto cōgerere quæ fluuio purgādo ſufficeret. Neque enim exiguo fonte cōtenta fuiſſent ſexcēta millia hominū cū vxoribus, liberis, & pecoribus. Quòd autē hāc proprietatē ligno prius fuiſſe inditā exiſtimo, ratione non friuola adducor: quia certā vnā ſpeciē Moſi fuiſſe oſtēſam patet. Neque id tamē obſtat quin maior ſolito efficacia extiterit, vt ſubitā dulcedinē iniecto ligno aquæ acquirerēt. Quod ſequitur in ſecūda parte verſus, duplicē ſenſum admittit: nēpe, quāuis illic Deus poſuiſſet ſtatutū, tamē fuiſſe tētatū à populo: vel, quia tētatus fuit Deus à populo, ideo poſuiſſe ſtatutū. Si prior ſenſus placeat, exaggerabitur crimē à cōparatione. Nā eo deterior fuit populi impietas, quòd edoctus voce Dei, in eodē tamen loco ſuæ peruicaciæ fræna laxauit. Ego verò poſteriorē ſenſū magis amplector, quòd Deus ſcilicet populi malitiā caſtigauerit, à quo tentatus fuerat. Genus porro tētationis fuit, quòd nō ſolùm dubitāter ſciſcitati ſunt quis daturus eſſet aquā, ſed hac voce teſtati ſunt ſuā deſperationē. Cæterùm, quia vno cōtextu dicitur, Illic poſuit ſtatutū, & illic tētauit eum, videtur in vtroque mēbro ſubiectum eſſe nomen Dei, & prædicari de populo, quòd ſtatutum acceperit & probatus fuerit. Ita ſenſus eſſet, Poſtquam Deus aquæ penuria examinauit populum ſuum, verbo quoque ſimul admonuiſſe, vt in poſterum maiori docilitate & obedientia ſe ſubiiceret illius imperio.

26 *Si obediendo obedieris* Nunc explicat Moſes quale fuerit ſtatutum illud vel edictum quod promulgauit Deus. Neque enim hìc agitur de tota Lege, quæ deinde data fuit in monte Sinai: ſed de ſpeciali admonitione, quæ valuit ad caſtigandam populi malitiam. Summa autem eſt, ſi morigeri ſint ac obſequentes Deo Iſraelitæ, ipſum viciſſim fore illis beneficum. Ac tacita eſt exprobratio, vt ſciant ſe accerſere ſuis peccatis quicquid moleſtiarum ſuſtinent. AEgyptios illis proponit in exemplum, quorū rebellionem viderāt tam grauibus & ſeueris pœnis Deum fuiſſe vltum. Quod mox ſubiicitur, Ego Deus ſanans te, ad confirmationē ſpectat: acſi diceret, obnoxios iiſdē plagis eſſe Iſraelitas quæ AEgyptiis inflictæ fuerant, nec alia de cauſa eſſe immunes niſi quòd Deus medici officium præſtat. Et ſanè quotquot in genere humano graſſantur morbi, in totidem ſpeculis perſpicere licet noſtras miſerias: vt ſciamus nihil in nobis ſanitatis eſſe, niſi quatenus nobis Deus parcit. Hoc etiam verſu docemur, hanc demum eſſe iuſtè viuendi regulam vbi obtemperamus voci Dei, ſtudemúſque ei placere. Quoniam autem paulo pòſt Dei voluntas in Lege patefacienda erat, diſertè iubet attentos eſſe præceptis, & ſeruare ſtatuta. Quòd vocem חקים (quam vſitatum eſt vertere ſtatuta) quidam à præceptis diſtingunt, acſi eſſent mera placita quibus non eſt annexa ratio, neſcio an ſatis firmum ſit. Sufficiat Legem Dei commendari pluribus verbis, ad tollendum ignorantiæ prætextum.

27 *Venerunt autem in Elim.* Hìc recitat Moſes datam fuiſſe amœniorē ſtationem populo, quum adductus eſt in locum irriguum, & palmis etiam conſitum, quæ naſci in terra arida nō ſolēt. Hoc autē illius infirmitati fuiſſe cōceſſum, ex ſuperioribus colligimus: quia tā impatiēter ſitim tulerat.

CAPVT XVI.

PRofectæ autem ab Elim cunctæ turmæ filiorum Iſrael, venerunt in deſertum Sin, quod eſt inter Elim & Sinai, quintodecimo die menſis ſecundi poſt eorum exitum è terra AEgypti.

2 *Et murmurauerūt omnes turmæ filiorū Iſrael cōtra Moſen & cōtra Aharon in deſerto.*

3 *Et dixerunt ad eos filii Iſrael, Quis det vt mortui eſſemus per manum Iehouæ in terra AEgypti, quando ſedebamus iuxta ollam carnis, & quando comedebamus panem in ſaturitate? Nam eduxiſtis nos in hoc deſertum, vt interficeretis congregationem hanc fame.*

4 *Tunc ait Iehoua ad Moſen, Ecce, ego vobis pluam panem è cælo, & egredietur populus, & colligent ſummam diei die ſuo, vt probem eum, ambulétne in Lege mea annon.*

5 *In die autē ſexto parabunt quod inferāt, & erit duplū præ eo quod colligent quotidie.*

6 *Et dixit Moſes & Aharon ad vniuerſos filios Iſrael, Veſpere ſcietis quòd Iehoua eduxerit vos è terra AEgypti:*

7 *Mane autem videbitis gloriam Iehouæ, quia audiuit murmur veſtrum contra Iehouam. Etenim nos quid ſumus, vt murmuretis contra nos?*

8 *Et dixit Moſes, Quum dederit vobis Iehoua veſpere carnem ad comedendū & panem mane ad ſaturitatem, ex quo audiuit Iehoua murmurationes veſtras, quibus murmuraſtis contra eum. Quid enim? non contra nos murmuraſtis, ſed contra Iehouam.*

1 *Profectæ autem.* Narrat Moſes, tranſacto vno menſe populum veniſſe in deſertum Sin propinquum monti Sinai, & quum cibus deficeret tumultuatū eſſe contra Deum & Moſen, donec Man nouum & inſolitum cibi genus è cælo datum eſt. Quibus autem alimentis ſe interea ſuſtentauerint incertum eſt. Diuinant quidam ſecum ex AEgypto tātum farinæ tuliſſe quod ad victum ſufficeret. Mihi autem magis probabile eſt alios etiam cibos fuiſſe adiumento. Neque enim tanta erat regionū per quas tranſierunt ariditas, quin fructus ſaltem & herbas proferrent. Imò ex prælio in quo deuictos fuiſſe Amalecitas paulo pòſt narrabitur, cōiicere promptū eſt nō procul abfuiſſe à terra habitabili. Sed ex quo longius in ſolitudinē abſtracti ſunt, quia nullū amplius cum incolis erat commercium, cœpit eos omnis annona deficere. Hinc aucta ſeditio, quia fames ſolito magis vrgebat. Etſi enim mox ex contextu colligere licebit aliquem antè fuiſſe in caſtris fremitum, fames tamen, quæ demum magis vrgere eos cœpit, (quia in terris incultis & ſqualidis terrebat eos vndique vaſtitas) accendit impetum & clamores.

2 *Et murmurauerunt.* Non dicit Moſes tantùm aliquos è populo murmuraſſe: ſed turmatim fuiſſe collectos tanquā cōſpiratione facta, vel certè, vt erant diſtributi in cēturias & chiliadas, vno conſenſu murmuraſſe. Quanquā nota vniuerſalis exceptionē admittit: ne putemus omnes ad vnum in hac impia & ſceleſta factione fuiſſe cōprehenſos. Optimū ad ſedandā eſuriem remedium erat Deum precari, quē experti erant patrē modis omnibus beneficū, & quē audierāt olim Patribus ſuis mirabiliter proſpexiſſe, quum AEgyptii & incolæ terræ Chanaan in locis tā fertilibus & opimis fame tabeſcerent. Si tātùm perſuaſi fuiſſent, terrā Dei benedictione fœcundā eſſe, ſimul etiam veniſſet in mentē, propriū eiuſdē eſſe munus paſcere famelicos, ac proinde vota ſua ad eum direxiſſent: nūc ex turbulento ſtrepitu detegitur eorū incredulitas. Eſt quidem hoc prodigioſum, miſeros homines, quos humiliare debuerat neceſſitas, proteruè aduerſus Deum inſurgere, & famē adeo non flectere animos ad manſuetudinē, vt potius ſit ferociæ ſtimulus. Sed impiis hoc nimis vulgare eſt (quia Deum ſibi propitiū eſſe non cōfidunt) neglectis precibus confuſè vociferari, maledicta euomere, &, tanquam rabioſos canes, huc illuc impetuoſè ruere. Hoc Iſraelitis contigit in deſerto Sin. Obiecta rerū omniū inopia eos ad ſe Deus inuitat, vt ſentiāt eius virtutē, qua ex nihilo mundū creauit, nō egere alienis ſubſidiis ad homines alēdos. Atqui deſperatio vacuos fide animos occupat, vt eius opem & beneficētiam reiiciant. Neque id ſolùm, ſed malignitas quoque & ingratitudo ad litigādum cum Moſe inſtigat. Hæc querimoniæ ſumma eſt, quòd abſtracti fuerint à copia panis & carnium, vt fame perirent in deſerto. Itaque Moſen & Aharon, quorum manu & opera liberati fuerant, ſuos vocant interfectores.

4 *Tunc ait Iehoua ad Moſen.* Credibile eſt multa ſubiiceri à Moſe: quia conſentaneum non eſt, ne vno quidem verbo caſtigatam fuiſſe populi intemperiem. Etſi enim Deus ſingulari indulgentia cibū tam improbis & prauis hominibus largitus eſt, qui luce ſolis & cōmuni ſpiritu indigni erāt, noluit tamen haud dubiè ſilentio fouere eorū malitiā: ſed quum ignoſceret eorum ingratitudini, acriter compeſcuit eorum petulantiam. Moſes autem, hac parte omiſſa, ad hiſtoriam tranſilit memoratu apprimè dignā: quòd ſcilicet cæleſti pane aluerit Deus miſerum illum populum, dum Man inſtar roris è nubibus ſtillare fecit. Panē cæleſtē voco cū Propheta, qui hoc tam magnifico elogio celebrat, & extollit Dei beneficentiam erga populum, acſi ad mēſas angelicas fuiſſet adhibitus. Nam diuerſo ſenſu Man ſpiritualis cibus dicitur à Paulo: quia ſcilicet typus erat carnis Chriſti, quæ animas noſtras in ſpem æternæ vitæ paſcit. Propheta autem myſterium illud non attingit, ſed hac circunſtantia traducit populi crimen, quòd non modò cibos è terra genitos reſpuerit, ſed faſtidio etiā habuerit panem illum, cuius cauſa videbat cælos quodammodo

Pſal. 78.c.24.

1.Cor. 10.a.3.

eſſe apertos. Sed de hac re paulo pòſt aliquid repetẽdum erit. Nunc pronuntiat Deus ſe daturum in dies ſingulos quaſi demenſum, vt hoc modo probet obediẽtiam populi ſui. Quanquam de hoc poſtremo non conſentiunt interpretes: quia nonnulli perinde accipiunt acſi Deus, benignè paſcendo Iſraelitas, liberalitate ſua ad obſequium eos aſtringeret: quaſi diceret, Experiar ſintne prorſus indociles, an morigeri: quia nihil deerit ad ipſos in officio continẽdos. Alii verò reſtringunt ad cibum quotidianum: quia hæc timoris & reuerentiæ fuit probatio, non plus appetere quàm dabatur, ſed diurnis cibariis contentos eſſe, atque ita pendère à Dei prouidentia. Mihi prior ſenſus magis arridet, quem melius exprimere conatus ſum quàm ex aliis queat intelligi. Porro de nomine Legis mouere cõtrouerſiam ſuperuacuum eſt: quia Lex (vt paulo pòſt videbimus) accipitur pro modo aut regula piè iuſtéque viuendi. Cogniturum ergo ſe dicit an habeant in animo ipſum colere, ſéque ſubiicere eius imperio. Siquis tamen amplecti malit alterum ſenſum, fruatur per me ſuo iudicio.

5 *In die autem ſexto.* Quia mox ſubiicitur Sabbathi mentio, quidã ad eius obſeruationem reſtringunt quod dictũ eſt de Lege, atque hũc ſenſum eliciunt, Deum feciſſe periculum an populus quietem ſeptimo quoque die præceptam fideliter coleret. quod ieiunum eſt. Poſtquam autẽ Deus diurnum victum ſuis promiſit, nunc addit exceptionem: nempe vt die ſexto ſummam duplicem colligant, ac dimidiam partem reponant in vſum Sabbathi. Ita re ipſa dies ſeptimus conſecratus fuit ante Legem promulgatam. Quanquam incertum eſt an quies iam antè à Patribus obſeruata fuerit: quod probabile videtur: de quo tamen pugnare nolim.

6 *Et dixit Moſes & Aharon.* Quòd populum dicunt cogniturũ, Dei eſſe opus exitum ſuum è terra AEgypti, impiæ exprobrationi opponitur, qua cõqueſtus fuerat ſe proditum fuiſſe à Moſe & Aharon, quando in deſertum adductus fuerat. Reſpondent ergo, Deum palam facturum ſe authorem eſſe liberationis, ne amplius obſtreperi ſint cõtra eius miniſtros. Etſi autem ſubeſt acris obiurgatio, coniuncta eſt tamen cum promiſſione continuæ gratiæ. Admonent enim, hoc effectu probatum iri, Deum fuiſſe Iſraelitis ducem & liberatorem: quia opera manuum ſuarum mutila non deſerit. Continuatio itaque gratiæ oſtendit, eundem Deum, qui virtutem ſuam proſequitur, ab initio cœpiſſe quod in finem vſque perducit. Cognitio veſpertina refertur ad coturnices, in quibus ſpecimẽ edidit Deus virtutis ſuæ: ſed quia luculentius poſtridie refulſit in Man, dicit Moſes mane viſuros gloriam Domini. Verùm ne huius gratiæ prætextu ſeipſos demulceant, ſibíque adulentur in peccatis, admonet non dari hoc eorum peccatis, ſed Deum hoc modo certare cum peruerſa eorum contumacia: acſi diceret appariturum illis Deum, vt in fulgore vultus eius impietatem ſuam cernentes, tandem pudefiant, & ſentiant ſacrilegum fuiſſe tumultum quo Deum impetere auſi ſunt. Ac ne tergiuerſentur, quia nonniſi ipſum Moſen & Aharon aggreſſi fuerãt, cauſam reddit cur ipſos bellum cum Deo geſſiſſe pronũtiet: nempe, quia tam ipſe quàm frater neque ſeipſos ingeſſerint, neque ſibi quicquam ſumpſerint proprium. Hoc enim ſonant verba, Quid ſumus, vt murmuretis cõtra nos: acſi negaret ſibi quicquam à Deo ſeparatum eſſe. Cæterùm quum hoc teſtimonio ſe probet fidelẽ fuiſſe Dei ſeruũ, colligimus nullos ſibi iure vendicare honorem in Eccleſia, vt legitimi paſtores cenſeantur, niſi qui & diuinitus vocati ſunt, vt Deum habeant muneris ſui authorem, & ex ſeipſis nihil proferunt, ſed tantùm exequuntur quod ſibi mandatum eſt. Sicuti tales ſperni nequeunt abſque Dei iniuria, cuius perſonam ſuſtinent: ita qui pro libidine imperium exercent, inaniter ſimplices territant Dei nomine, quum pro veritate fallacem laruam obiiciant. Octauus verſus nihil præter expoſitionem eiuſdem ſententiæ continet: niſi quòd cõiunctim dicit ſenſuros eſſe Iſraelitas, poſtquã veſpere ſaturati fuerint carne, & mane datus fuerit panis, Deum eſſe ſuum liberatorẽ. Deinde antitheſin exprimit, Non murmuratis contra nos, ſed cõtra Deum.

Psal. 138.a.8.

9 Et *dixit* Mo*ſes ad* Aharon, *Dic ad vniuerſum cœtum filiorum* Iſrael, *Accedite in conſpectum* Iehouæ, *quia audiuit murmurationes veſtras.*

10 Et *factum eſt quum loqueretur* Aharon *ad vniuerſum cœtum filiorum* Iſrael, *vt reſpicerent verſus deſertum: & ecce, gloria* Iehouæ *apparuit in nube.*

11 Loquutus *enim fuerat* Iehoua *ad Moſen, dicendo,*

12 Audiui *murmurationes filiorum* Iſrael: *alloquere eos, dicendo,* Inter *veſperas comedetis carnem, & mane ſaturabimini pane: itaque ſcietis quòd ego ſim* Iehoua Deus *veſter.*

13 Factum *eſt ergo veſpere vt aſcenderet coturnix, & operiret caſtra: mane autem eſſet deſcenſio roris circum caſtra.*

14 Et *quum euaneſceret deſcẽſio roris, ecce in ſuperficie deſerti minutum rotundum, minutum quaſi pruina ſuper terram.*

15 *Et videntes filii Iſrael,dixerunt quiſque ad proximum ſuum, Eſt Man. Neſciebant e-
nim quid eſſet. Et dixit Moſes ad eos,Hic eſt panis quem dedit Iehoua vobis comedendum.*
16 *Hoc eſt edictum quod mandat Iehoua, Colligite ex eo quiſque in menſuram victus ſui
homer, pro ſumma numeri animarum veſtrarum: quiſque pro iis qui ſunt in tabernaculo ſuo
accipite.*
17 *Atque ita fecerunt filii Iſrael: & collegerunt, alii multum, alii exiguum.*
18 *Et quum metirentur per homer, non excedebat is qui multum collegerat, nec minus ha-
bebat qui parum collegerat: quiſque ad menſuram victus ſui colligebat.*

9 *Et dixit Moſes ad Aharon,Dic ad uniuerſum.* Non dubium eſt quin reos citet ad Dei tribunal: acſi diceret eos falli, ſi exiſtiment occultum eſſe ſuum murmur. Interea tamen alludit ad nubem quæ viſibile erat ſymbolum præſentiæ Dei: atque ita exprobrat illis ſocordiam, quòd non dubitauerint Deum tam propinquum, & qui penè illis erat ante oculos, laceſſere. Primò igitur notandum eſt, ipſos è latebris ſuis quodammodo extrahi, vt frangatur eorum proteruia: deinde coargui eorum ſtuporẽ,quòd Deum præſentem non revereantur. Quod melius liquet ex contextu,vbi dicitur apparuiſſe Dei gloria verſus deſertum: quo nomine deſignari arbitror plagam minus habitabilem. Etſi enim regio vndique erat ſterilis & incolis vacua, ab vna tamen parte vicini erant Amalecitæ, & alii populi, vt paulo pòſt videbimus. Gloriam verò Dei interpretor, non quam cernere quotidie ſolebant,ſed quæ tunc inſolito modo patefacta fuit ad incutiendum terrorem: quia ad ordinaria documenta obduruerant.

11 *Loquutus enim fuerat.* Hìc docet Moſes nihil ſe Dei iniuſſu egiſſe,ſed functum eſſe fideliter & modeſtè miniſtri partibus. Et certè,niſi loquutus eſſet ex ore Dei,temere pollicitus eſſet quod antè vidimus. Itaque ſubiicitur quod ordine prius erat: & ideo copulæ loco rationalem particulam poſui. Summa eſt,vt prius Deum fore vindicem ſuæ gloriæ,cui populus impiè obtrectauerat, & benefacturum indignis, quò nomen ſuum glorificet: acſi diceret, Vbi conuicta fuerit veſtra ingratitudo,coget vos res ipſa fateri me eſſe ſolum Deum,& ſimul vobis patrem.

13 *Factum eſt ergo.* Videbimus poſtea,quum tædio Mannæ carnes expetere cœpiſſent, rurſus datas illis fuiſſe coturnices: ſed quum adhuc in ore eſſent,ſumptam fuiſſe horribilem pœnam de eorum intemperie. Hìc quum tantùm conqueſti eſſent de alimentorum penuria,ſemel eos ſaturauit Deus carnibus,vt oſtẽderet ſibi in manu eſſe quamlibet ciborum copiã ac varietatẽ. Deinde vna tantùm ſpecie contentos eſſe voluit. Quanuis enim cõqueſti eſſent ſe priuatos eſſe carnibus,ad quarum ollas prius ſedebant,non tamen æquum fuit improbæ eorum cupiditati Deum omni ex parte morem gerere. Quinetiam ipſis vtile fuit modum aliquem præfigi,vt à Dei arbitrio penderent.

14 *Et quum euaneſceret.* Breuiter hìc deſcribitur figura Man: nẽpe quòd fuerit quaſi ros denſatus in rotunda & exigua grana: ſaporis etiam alibi fiet mentio. Verùm hoc loco ſatis fuit oſtendi,fœcunditatem hanc,quæ natiua non erat,miraculo inditam fuiſſe nubibus, vt Man quotidie pluerent. Nam quod garriunt profani quidam homines, naturaliter in quibuſdam regionibus Manna decidere,atque in eo acumen ingenii ſui venditant, acſi Moſen tenerent mendacii conuictum, quòd magnificè rem nihili extollat, nugatorium eſt ac nullo negotio refellitur. Verum quidem eſt colligi in quibuſdam locis grana alba, quibus nomen Man vulgò fuit impoſitem, quod tamen vnus ex Rabinis vult eſſe Arabicum: ſed neque cibus eſt, neque quotidie ſtillat è nubibus,nec quicquam habet cum hoc cibo commune, quem meritò Propheta elogio panis *Pſal.78.c.24.*
angelici inſignit: quia Deus,qui in communem hominum victum aperit terræ viſcera, tunc è cælo alimenta populo ſuo deprompſit. Atque vt indubiè conſtet mirabiliter & præter naturæ ordinem cibum hunc tunc fuiſſe creatum,hæc conſideranda ſunt. Primò, non antè apparuit in deſerto quàm ex mandato Dei hora condicta fuit à Moſe. Secundò,nulla aeris mutatio obſtitit quominus æquabili tenore Man ſtillaret: non gelu,non pluuia,non æſtus,non hyems,non æſtas curſum huius diſtillationis abrupit. Tertiò, copia quæ immenſæ multitudini ſufficeret,ſingulis diebus reperta eſt,quum homer vnũ acciperent in ſingula capita. Adhæc,die ſexto duplicata fuit copia,vt alterũ homer in cibũ Sabbathi reponerẽt. Quintò,ſiquid ſeruabãt præter iuſtum demẽſum, putredini obnoxiũ fuit,quũ die Sabbathi integra maneret altera portio. Sextò,quocunque profecti ſunt,ſemper eos comitata eſt hæc Dei benedictio: quum vicinæ gentes frumento veſcerentur, & tãtùm in caſtris illis Man eſſet cognitum. Septimò,ſimulatque ingreſſi ſunt terram fructuoſam,ac tritici feracem,Man ceſſauit. Octauò, quod iuſſus eſt Aharon in vaſe recondere non computruit. His probè expenſis,ſatis ſupérque illuſtre erit miraculum,ſuóque fulgore nebulas omnes cauillationum diſcutiet.

15 *Et uidentes filii Iſrael.* Signum aliquod gratitudinis dederunt Iſraelitæ, cibũ è cælo ſibi datum, Man vocando: quod nomen tantundem valet ac paratum. Sicui tamen magis arrideat eorum ſententia qui partem vel portionem exponunt, non contendo. Quanquam alterum illud rectius eſt. Vtrumuis tamen eligas, hac voce confeſſi ſunt, liberaliter ſecum agi, quòd Deus cibum abſque labore ipſis offerret: atque ita prauam & malignam ſuam expoſtulationem tacitè damnant, quia longè præſtet paratum cibum colligere quàm acquirere difficili & moleſta terræ cultura. Etſi autem incredibili nouitate extorta illis fuit cõfeſſio, propoſitum tamen illis fuit, in eo temporis articulo prædicare Dei beneficium. Sed quoniam incredulitas obſcurauerat eorum ſenſus, vt liquidò non perſpicerent, dicit Moſes eos neſciſſe quid eſſet. Quibus verbis perſtringit eorum ſocordiam qui de miraculo admoniti, acſi nihil prius audiſſent, ſtupeſcunt ad conſpectum. Colligimus ergo mediam fuiſſe eorum cognitionem: quia & implicita fuit ignorantiæ tenebris, & tamen coacti ſunt fateri quod non ſatis didicerant. Ideóque non ſine acerbitate coarguitur eorum ſtupor, vbi docet Moſes hunc eſſe cibum à Deo promiſſum. Nam ſi promiſſionis effectum agnouiſſent, non opus erat memoriam renouari. Quod ad verba ſpectat, Græcos & Latinos interpretes cauſæ redditio decepit, vt interrogatiuè legerẽt, Quid hoc? Sed facilè tollitur eorum ſcrupulus: quia non ſimpliciter docet Moſes eos de re incognita ſciſcitatos: ſed miſtam ignoratione notitiam ponit: ſicuti res partim dubia, partim conſpicua erat. Oculis enim patebat Dei virtus: velum incredulitatis oppoſitum erat, ne promiſſam ſibi gratiam cernerent.

16 *Hoc eſt edictum.* Additur exceptio, vt in colligendo victu rationem habeant Sabbathi. Præſcribitur menſura in ſingulos dies: iubentur autem pridie Sabbathi eam duplicem reponere, vt quietem obſeruent. Deus autem haud dubiè ſuam liberalitatem eò extendit quod ſaturitati ſufficeret. Notum quidem eſt homer fuiſſe decimam partẽ epha: & fortè aliqua proportio cum menſuris apud nos vſitatis inueniri poſſet. Verùm curioſius nolo de re non neceſſaria diſputare: quia ſufficit tenere, non minus fuiſſe datum quàm ad amplam copiam ſufficeret.

17 *Atque ita fecerunt.* Non arbitror magnopere laudari populi obedietiam hoc loco: quando paulo pòſt ſubiiciet Moſes, quoſdam iuſto demenſo non contentos, plus quàm liceret coaceruaſſe: alios etiam tranſgreſſos eſſe quod de Sabbatho præceptum erat. Sed ita orationem reſoluo, Quum omnes operam nauaſſent colligendo, repertum fuiſſe in congerie quod in ſingula capita homer compleret. Neque enim ſibi quiſque priuatim annonam parabat: ſed vbi omnes contulerant operas, tandem ex communi aceruo ſumebãt præſcriptam portionem. Ita vt quiſque agilitate præſtabat, abſque vlla iactura magis iuuabat propinquum ſuum tardiorem & minus induſtrium. Hoc aptè transfert Paulus ad eleemoſynas, dum quiſque de ſuo erogat fratribus egenis: modò ſciamus fieri per anagogen: quia ſicuti aliqua eſt ſimilitudo inter Man & quotidianum victum, ita tenendum eſt diſcrimen, cuius alibi fiet mentio. Quum ergo Man cibus eſſet à communi diuerſus, ac quotidie ſine cultura & labore propè in manus daretur, non mirum eſt ſi Deus æqualiter ſingulos è populo ad eſum illius vocauerit: ac vetuerit quẽquam plus aliis ſumere. Victus autem ordinarii alia eſt ratio: quia ad fouẽdam humanam ſocietatem pertinet vt quiſque quod ſuum eſt poſſideat: acquirant alii emendo, ad alios fundi hæreditario iure perueniant, ad alios titulo donationis: vt quiſque vel ſolertia pollet, vel corporis viribus, vel aliis dotibus, ita facultates ſuas augeat. Denique politicus ordo flagitat, à quoque teneri quod ſuum eſt. Proinde abſurdum eſſet in victu vſitato legem præſcribere qualis de Man hîc legitur. Et prudenter etiam diſtinguit Paulus, dum æqualitatem ſtatuit non in promiſcuo & confuſo vſu, ſed vt diuites ſponte & liberaliter fratrum inediæ ſuccurrant, non autem ex neceſſitate vel triſtitia. Hoc modo admonet, quicquid bonorum nobis ſuppetit, quaſi Man ex Dei liberalitate profluere: ſed quia priuatim & ſeorſum ſinguli poſſident quod illis datum eſt, non eandem hodie præfigi legem in mutua bonorum communicatione, qua Deus populum veterem aſtrinxit. Vnde apparet, rectè aptari eleemoſynis diſtributionem Man quæ à Moſe narratur. Eadem doctrina longè extenditur. Vetat enim Paulus nimium ſollicitos eſſe fideles ne ſe beneficentia exhauriant: quia nemini defuerit annona, quum Man ex Dei mandato partiebantur inter ſe Iſraelitæ.

2.Cor.8.c.14.

19 Et ait *Moſes ad eos, Nemo relinquat quicquam ex eo vſque mane.*

20 *Sed non audierunt* Moſen: *quia quidam reſeruarunt ex eo vſque mane.* Et *ſcatere cœpit vermibus, & computruit: ideóque iratus eſt contra eos* Moſes.

21 I*taque collegerunt illud ſingulis diebus mane: quiſque ſecundum menſuram ſuam: & quum ſol incaluerat liqueſiebat.*

22 Fuit *autem die ſexto vt colligerẽt panem duplum, duo ſcilicet homer pro vno.* Et *venientes principes congregationis retulerunt* Moſi.

23 *Qui dixit eis,* Hoc *eſt quod loquutus eſt* Iehoua,*Quies* Sabbathi *ſancti cras eſt* Iehouæ*:quod cocturi eſtis,coquite, & quod elixaturi eſtis, elixate: & quicquid reſiduum erit reponite vobis vſque mane.*

24 Et *repoſuerunt illud vſque mane,ſicut præceperat* Moſes : *& non computruit, nec vermis fuit in eo.*

25 Dixítque Moſes,*Comedite illud hodie:quia Sabbathum eſt hodie* Iehouæ.Hodie *non inuenietis illud in agro.*

26 *Sex diebus colligetis illud: die autem ſeptimo eſt* Sabbathum, *non erit in illo.*

27 *Accidit autem die ſeptimo vt egrederentur quidam è populo ad colligendum illud: & non inuenerunt.*

28 T*unc ait* Iehoua *ad* Moſen, V*ſquequo remittis ſeruare præcepta mea & leges meas?*

29 V*idete quòd* Iehoua *poſuerit vobis* Sabbathum : *ideo ipſe dat vobis die ſexto panem duorum dierum: quiſque apud ſe quieſcat,nec vllus egrediatur è loco ſuo die ſeptimo.*

30 *Quieuit itaque populus die ſeptimo.*

19 *Et ait Moſes ad eos,Nemo.* Hîc narrat Moſes,quum ſingulos iuſſiſſet non plus quotidiano victu ſumere,& pridie Sabbathi colligere duplex demenſum,in vtroque aliquos minimè fuiſſe obſequentes. Quod ad prius ſpectat,quum vellet illis Deus cibum non aliter ſuggerere quàm infantibus mammæ porrigi ſolent,ſignum peruerſæ incredulitatis fuit,non pẽdere à prouidentia Dei, ſed annonam expetere in dies complures. Signum verò peruicaciæ fuit,nolle vllis monitionibus fidem habere,donec experientia conuicti forẽt ſe nonniſi fœtorem domi reponere. Neque enim vt ab inexplebili cupiditate deſiſterent adducti ſunt , donec iuſtas dediſſent pœnas. Etſi autem non prorſus ſimilis eſt ratio Man & ordinarii panis quo alimur, aliquatenus tamen valet anagoge: quia ſic frumentum & vinum in horreis & cellis reconditum ſeruare licet vt tamen verè omnes panem quotidianum à Deo poſtulent. Id autem fiet ſi non auidè ingurgitent diuites quicquid contrahere ad ſe poſſunt,ſi non auarè hinc inde corradant,ſi non ex pauperum eſurie ſaturi ſint,ſi non ſupprimant quantum in ſe eſt Dei benedictionem, ſi denique non intemperanter accumulent magnos aceruos, ſed ex præſenti copia ſint liberales, non ſint in futurum nimis anxii,ac ſe imminui (ſi opus ſit) non ægrè ferãt: imò animis parati ſint ad ferendam pauperiem: nec glorientur in ſua abundantia,ſed in paternam Dei bonitatem recumbant.Et certè auaris ſæpe videmus quod furtis,rapinis,fraudibus,inſidiis,crudelitate vel ſordibus cumulant, tandem illis in fœtorem verti. Vbi addit, Poſtquam viderunt immodicum ardorem carere profectu, acquieuiſſe præcepto: ſignificat , non voluntarium ſed extortum fuiſſe obſequium. Sicuti ſtulti nonniſi malo accepto ſapiunt. Quod autem Man calore ſolis liquefiebat, ſtimulus illis fuit ad corrigendam ignauiam,vel pigritiem: quia ſi toto die Man integrum duraſſet, nõ ita fuiſſent ad officium attenti. Ergo Deus exiguum tempus concedens,ad ſedulitatem eos hortatus eſt.

22 *Fuit autem die ſexto.* Nondum refertur violatio Sabbathi, ſed tantùm oſtẽditur ſtupor vel nimis craſſa inſcitia ipſis ducibus. Quanuis enim audiſſent ex ore Moſis, Deũ illo die daturum quod bidui alimentis ſatis eſſet, mirantur tamen , & rem quaſi nouam atque incredibilem Moſi nuntiant. Facilè apparet paruiſſe quidem imperio,ne labori parcerent in colligenda portione duplici: ſed incredulitas & ſocordia in eo ſe prodit quòd obſtupeſcunt, vbi re ipſa præſtari vident quod Deus promiſerat. Cæterùm coniicere licet,curioſè obſeruaſſe quod eos in admirationem traxit. Vnde ſequitur,fidem abrogaſſe Dei verbo, donec effectu probata fuit eius veritas. Sed admirabili Dei conſilio factum eſt vt maligna eorum prauáque dubitatio tam ad miraculi confirmationem quàm ad Sabbathi obſeruationem prodeſſet. Hinc data fuit Moſi occaſio vt ſecundò illis præciperet quod alioqui fortè eſſet neglectum: nempe vt ſanctam quietem die ſeptimo colerent.

27 *Accidit autem die ſeptimo.* Hæc eſt ſecunda tranſgreſſio,quòd die ſeptimo egreſſi violarunt Sabbathi cultum. Hinc autem præpoſtera illa cupiditas nata eſt,quòd non putarunt verè à Moſe dici quod nuper audiuimus. Clarè enim pronuntiauerat Man non reperturos. Mendacii ergo eum inſimulant,dum oculis ſuis volunt credere. Interea pro nihilo ab ipſis ducta fuit Sabbathi religio: imò conati ſunt diem quẽ ſanctificauerat Deus profanare,vt nihil ab aliis differret. Meritò itaque tam acerbè in eos inuehitur Deus. Nam Moſen compellans, in eius perſona præfractam totius populi malitiam accuſat. Non erat certè Moſes vnus ex eorum numero qui abnueret ſeruare Dei leges: ſed hac generali ſententia vehemẽtius pũgitur turba quæ deliquit, & maior

iniungitur Moſi neceſſitas caſtigandi populi, dum pars culpæ in ipſum transfertur. In particula Quouſque, ſubindicat Deus minimè tolerabilem eſſe eorum peruicaciam, quòd nullum faciant peccandi finem, ſed nouis ſceleribus maiorem vindictam ſubinde prouocando, intractabiles ſe eſſe demonſtrent.

31 *Appellauit autem domus Iſrael nomen illius Man: & erat quaſi ſemen coriandri album, & guſtus eius quaſi placenta mellita.*

32 *Et dixit Moſes, Hoc eſt verbum quod mandauit Iehoua, Imple homer ex eo quod ſeruetur in ætates veſtras, vt videant panem quo cibaui vos in deſerto, quando eduxi vos è terra AEgypti.*

33 *Et ait Moſes ad Aharon, Tolle vrnam vnam, & pone in ea homer integrum Man, & repone illud coram Iehoua in cuſtodiam in ætates veſtras.*

34 *Sicut præceperat Iehoua Moſi, repoſuit illud Aharon coram teſtimonio in cuſtodiam.*

35 *Et comederunt filii Iſrael Man quadraginta annis, donec veniſſent in terram habitandam: Man ipſum comederunt, donec veniſſent ad terminum terræ Chanaan.*

36 *Porro homer eſt decima pars ephi.*

31 *Appellauit autem.* Non abs re iterum repetit Moſes quod antè dixerat, nomẽ Man fuiſſe impoſitum nouo cibo quem Deus ſuggeſſerat, vt improbæ peruicaciæ damnentur quicunque de re adeo teſtata quæſtionem mouere audebunt: quando malignis alioqui & ingratis vocẽ hanc extorſit rei perſpicuitas. Forma ad probandam miraculi certitudinem exprimitur, nempe quòd rotunda fuerint grana & ſimilia coriandro: quia nihil ſimile antè viſum fuerat. Sapor ingratitudinem populi coarguit, qui cibum non modò idoneum & ſalubrem, ſed guſtu ipſo ſuauiſſimum reſpuerit.

32 *Et dixit Moſes.* Non contexit Moſes hiſtoriã ſuo ordine, ſed, narratione κατ' πρόληψιν interpoſita, melius confirmat ſingulari Dei beneficio creatũ tunc fuiſſe populo alimentum: quia Deus in monumentum ſeruari voluit homer vnum, quod nullo fœtore corruptũ, ad poſteros propagauit miraculi gloriam. Ac primò generaliter proponit Dei mãdatum, deinde proximo verſu modum deſignat: nempe vt Aharon recõdat in phiala, vel vrceo, & collocet iuxta arcam fœderis. Vnde etiam apparet quanti voluerit fieri Deus ſuum illud beneficium, cuius memoriam voluit extare in ſanctuario vnà cum tabulis fœderis ſui. Quòd autem duæ loquutiones eodem ſenſu ponuntur, Coram Iehoua, & Coram teſtimonio, ad commendationem legalis cultus valet: vt ſciret populus virtutem Dei ſibi in ſanctuario propinquam eſſe. Non quòd loco incluſus eſſet, aut viſibili ſymbolo affixas eſſe vellet ſuorum mentes: ſed infirmitati eorum conſulere volens, ad ipſos quodammodo deſcendit, quum virtutis ſuæ præſentiam externis figuris teſtatus eſt. Deſcendit ergo ad eos non vt in craſſa ſuperſtitione occuparet eorum mentes, ſed vt ſurſum per gradus ad ſpiritualem cultum attolleret.

CAPVT XVII.

DEinde profectus eſt vniuerſus cœtus filiorum Iſrael è deſerto Sin per turmas ſuas, ſecundum præceptum Iehouæ: & caſtrametati ſunt in Raphidim, vbi non erat aqua vt biberet populus.

2 *Et rixatus eſt populus cum Moſe, ac dixerunt, Date nobis aquam vt bibamus. Dixit autem illis Moſes, Quid rixamini mecum? quid tentatis Iehouam?*

3 *Sitiuit ergo illic populus ab aquis: & murmurauit populus contra Moſen, dicẽs, Quare ſic nos aſcẽdere feciſti ex AEgypto, vt interficeres me, & filios meos, & pecora mea, ſiti?*

4 *Et clamauit Moſes ad Iehouam, dicendo, Quid faciam populo huic? Adhuc paululum, & lapidabunt me.*

5 *Et ait Iehoua ad Moſen, Tranſi ante populum, & tolle tecum è ſenioribus Iſrael: virgam quoque tuam, qua percuſſiſti fluuium, tolle in manu tua, & incede.*

6 *Ecce, ego ſtabo coram te illic ſuper petram quæ eſt in Oreb. Et tu percuties petram, egredientúrque aquæ ex ea, vt bibat populus. Et fecit ſic Moſes coram oculis ſeniorum Iſrael.*

7 *Vocauítque nomen loci illius* [a]*Maſa & Meriba, propter rixam filiorum Iſrael, & quia tentaſſent* Iehouam, *dicendo, Eſtne* Iehoua *in medio noſtri, annon?* Tentatio & rixa.

1 *Deinde profectus.* Vix ſedata propter cibi penuriam erat populi ſeditio, quum de potu rurſum tumultuantur. Debuerant ſaltem ex Manna cognoſcere, quoties eos premeret neceſſitas, ſuppliciter votis ac precibus implorandam eſſe opem Dei, ac certò ſperandam eſſe. Atqui, pro ſuo ingenio, deſperatione feruntur ad cæcos ſtrepitus, & impetuoſos clamores. Similis fere hiſtoria legitur Numerorum viceſimo capite. Nam quòd quidam vnam eandémque eſſe putant, facilè coarguitur eorum error ex circunſtantia temporis & loci: & capite 33 ſatis apertè patet quantùm interfuerit inter hanc ſtationem & alteram. Probabile etiam non videtur quod tradunt quidam ex Rabinis, ſitim hanc non fuiſſe ex naturali appetitu, quòd Man non tantùm cibus foret, ſed etiam potus vice. Neque enim vlla ratio cogit hoc diuinare: & ex textu elicimus, initiũ murmuris inde ortum eſſe quòd tunc primùm aquæ deficere cœperunt. Voluit autem Deus duobus modis, & quidem diuerſo tempore, probare Iſraelitarum animos, quò apertius proderent ſibi indomabile eſſe ingenium. Panem & aquam ſimul petẽdo, magis fuiſſent excuſabiles: poſtquam verò experti ſunt genus edulii ſuaue & ſalubre liberaliter ſibi è cælo datum, eo quòd nullas fruges proferret regio, vbi potus non ſuppetit, protinus Deo obſtrepere, peruicacia eſt minimè tolerabilis. Porro duplex eorum crimen narratur: quòd litem & iurgium intentauerint Deo, deinde quòd eum tentauerint. Vtrunque ex infidelitate manauit, cuius cauſa fuit ingratitudo. Nam quod Deus illis nuper præſtiterat, voluntaria obliuione tam citò deleri, nimis indignum fuit. Fame laborantibus ſuppetias tulerat: cur ſiti vrgente non ad eum confugiunt? Conſtat igitur malè apud eos locatam fuiſſe gratiam priorem, quæ eorum ſocordia mox euanuit. Hinc etiam incredulitas, quòd à Deo nihil expectant vel poſtulant. Huic coniuncta eſt ſuperbia, quòd ad iurgandum prorumpere audent. Atque hoc ferè ſemper accidit, vt Deum in certamen prouocent, & turbulento impetu contra eum ruant qui neque pendent ex eius prouidentia, neque in promiſſiones recumbunt: quia belluina affectuum intemperies nos ad furorem rapit, niſi perſuaſi ſimus Deum nobis in tempore auxiliatorem fore, & ſubiecti ſimus eius arbitrio. Cæterùm initio capitis breuiter indicat Moſes, ſecundum præceptũ vel os Dei (vt Hebraicè legitur) profectos eſſe Iſraelitas, acſi laudaret eorum obedientiam. Vnde colligimus, in primo actu ſatis ad officium fuiſſe propenſos, donec occurrit tentatio, quæ rectum curſum abrumperet. Quo exẽplo monemur, vbi quid aggredimur ex Dei iuſſu, ſedulò videndum eſſe nequid perſeuerantiæ noſtræ obſiſtat: & nullos ad rectè agendum eſſe idoneos niſi qui ad ſuſtinendos tentationum conflictus probè inſtructi ſunt.

2 *Et rixatus eſt populus cum Moſe.* Hìc iam ſe detegit tum eorum impietas contra Deum, quòd eo neglecto ac relicto bellum ſuſcipiũt cum Moſe: tum etiam malitia & inhumanitas, quòd tot bonorum immemores, petulanter Moſi inſultant. Sciebãt fontes & fluuios non poſſe creari ab homine mortali: quorſum igitur cum eo litigant, nec rectà Deum inuocant, cuius in manu ſunt aquæ, vt reliqua elementa? Certè ſiqua fuiſſet in eis fidei gutta, ad precationem ſe vertiſſent. Itaque meritò expoſtulat Moſes quòd ſecum iurgando, Deum ipſum tẽtent. Quòd verò Moſen accuſant crudelitatis, quòd eos traxiſſet ex AEgypto, vt cum liberis & pecoribus in deſerto interficeret, quantæ ſocordiæ eſt? Sed hac de cauſa præcipuè ipſos caſtigat Moſes quòd turbulẽto hoc iurgio tentetur Deus. Ipſa autem tentationis forma in fine exprimitur, quòd ſcilicet dubitauerint eſſétne Deus in medio ipſorum annon. Vnde ſequitur, fontem totius mali fuiſſe diffidentiam: quòd neque iuſtam laudem tribuerent Dei potentiæ, neque veracem in ſuis promiſſionibus eſſe crederent. Suſceperat enim eorum curam, & pollicitus fuerat ſe nũquam illis defuturum: cur ergo nunc, quum res ita exigit, non ſtatuunt præſto ſibi fore, niſi quòd tam eius potẽtiæ quàm veritati malignè derogant?

4 *Et clamauit Moſes.* Videtur hic clamor nõ fuiſſe compoſitus ad veram precandi normam, ſed confuſa querimonia fuiſſe mixtus, ad quam impulſus fuit Moſes graui animi perturbatione: ſicuti interdum ſanctos abripit immodicus ardor, vt orando potius fremant quàm vota rite & moderatè concipiant. Turbulentum enim vel obſtreperum aliquid ſonant hæc verba, Quid faciam populo huic? acſi Moſes indignatione percitus iniquo onere grauari ſe queratur: quod libenter excuteret, ſi veniam & manumiſſionem impetrare poſſet à Deo. Quod ſequitur, variè exponũt interpretes. Quidam ita reſoluunt, Niſi mox ſuccurrat Deus, ſed pauliſper adhuc diſſimulet, Moſen lapidatum iri. Alii verò, Parum abeſt quin proſiliant ad me lapidandum. Sunt etiam qui in præterito tẽpore legũt, quibus refragatur particula עוד quæ in futurum reſpicit. Mihi illud magis probatur, Si Deus auxilium ſuum vel exiguo tẽpore differat, non poſſe retineri populi furorem, quin Moſen lapidet.

5 *Et ait Iehoua ad Moſen.* Prodire in mediũ iubet, acſi eum obiiceret præſenti mortis periculo.

ſed quia perſuaſus erat Moſes, in eius arbitrio eſſe,non minus ſedare quamlibet ſæuos hominum impetus quàm fluctus & tempeſtates maris,non trepidat neque refugit. Cæterùm ita potentiam ſuam illuſtrauit Deus,vt tamen populum à propiore conſpectū ſubmouens, ignominia notaret. Tranſit quidem Moſes coram omnibus,ſolos tamē ſeniores ſecum ducit, coram quibus aquam ex rupe eliciat,vt oculati ſint teſtes miraculi. Hæc media ratio neque obſcuram eſſe patitur beneficii Dei gloriam: & tamen indignum eſſe vulgus oſtendit quod Deus ad ſpectandam ſuam virtutem admittat. Vt perſuadeat baculum non fore vacuū efficacia, reuocat in memoriam quod iam expertus erat. Neque tamen recenſet omnia miracula: ſed tantùm attingit quod principio vidimus,tactu illius,Nili aquas cōuerſas fuiſſe in ſanguinē. Quòd Deus ſtaturum ſe ſuper rupem pronuntiat,ad tollendam dubitationem tendit, ne Moſes de euentu anxius ſit vel dubius: quia alioqui irrita fuiſſet ac luſoria rupis percuſſio. Animatur ergo Moſes ad fiduciā: quia Deus, quem fidei obediētia ducem ſequitur,per manum eius virtutem ſuam exeret, ne quicquam fruſtra vel abſque effectu aggrediatur. Interea quanuis interponat ſerui ſui operam, laudem tamen operis ſibi vendicat.

7 *Vocauitque nomen loci.* Poteſt quidem verbum hoc indefinitè accipi, acſi dixiſſet nomē loco fuiſſe impoſitum: ſed magis probabile eſt Moſen Dei mandato ſic locum vocaſſe, quo Iſraelitæ crimen ſuum duplici nota inſignitum melius agnoſcerent. Quanquam non tantùm eius ſenſum infigere voluit eorum animis, ſed memoriam quoque ad poſteros tradere. Eadem poſtea exprobratio repetita eſt in Cades,vt videbimus: quia prior notitia apud ſocordes obliuione ſepulta erat. Porro tantundē valuit loci appellatio acſi terra ipſa clamaſſet, populū pro ingenii ſui prauitate,tumultuoſum eſſe & incredulitati deditum. Tentatio autem contentionum mater eſt: quia quiſquis Deo diffidit,quoties res non accidunt ex voto, ad fremendum & litigādum impellitur. Iam,dum refert Moſes Iſraelitas tentaſſe Deum, dicendo, Eſtne Deus in medio noſtri? non intelligit palam ſic loquutos eſſe: ſed quia huc tendebant eorum fremitus, quum ob aquæ defectum contra Moſen inſurgerent,ac clamarent ſe ab eo fuiſſe deceptos: acſi penes Deum nulla eſſet auxiliandi facultas. Etſi autem maligno & peruerſo populo æternam ignominiæ notam inuſſit Deus,admirabile tamen bonitatis ſuæ ſpecimen in eo edidit quòd non tantùm potum largitus eſt reficiendis corporibus,ſed animas quoque dignatus eſt ſpirituali potu: quemadmodum teſtatur Paulus petram fuiſſe Chriſtum,& ideo aquā quæ inde profluxit,calici ſacræ Cœnæ comparat. Ita videmus vt ſupra hominum malitiam exuberet immenſa Dei miſericordia, & vitia eorum in ſalutem vertendo,lucem ex tenebris educat: tantum abeſt vt quod ipſis vtile eſt conferens, mercedem rependat eorum meritis. Sed tenenda eſt quæ illic inſeritur admonitio, nihil profuiſſe multis quòd ſpiritualem potum biberint: quia ſcilicet tam ſingulare donum profanauerint ſuis ſceleribus.

1.Cor.10.a.4

8 *Venit autem Amalec,& pugnauit cum Iſrael in Raphidim.*

9 *Tunc ait Moſes ad Ioſuah, Elige nobis viros, & egrediens pugna contra Amalec: & cras ego ſtabo in vertice collis,& baculus Dei erit in manu mea.*

10 *Et fecit Ioſuah ſicut dixerat ei Moſes,pugnādo cum Amalec. Moſes autem & Aharon & Hur aſcenderunt in verticem collis.*

11 *Et factum eſt,quum leuaret Moſes manum ſuam,præualuit Iſrael: & quum demitteret manum ſuam,præualuit Amalec.*

12 *Manus autem Moſis erant graues: itaque tulerunt lapidem,& ſuppoſuerunt ei,& ſedit ſuper illum. Aharon verò & Hur ſuſtentauerūt manus eius,alter hinc & alter inde. Manſítque manibus ſuis firmis vſque ad occaſum ſolis.*

13 *Et fregit Ioſuah Amalec & populum eius in ore gladii.*

14 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Scribe illud pro memoriali in libro, & trade auribus Ioſuah: quoniam delendo delebo memoriam Amalec de ſub cælo.*

Vel,exaltatio mea.

15 *Et ædificauit Moſes altare: vocauítque nomen eius Iehoua miraculum meum.*

16 *Et dixit, Certè manus ſuper ſolium Iehouæ: prælium Iehouæ cum Amalec à generatione in generationem.*

8 *Venit autem Amalec.* Hos Deus primos hoſtes obiecit Iſraeli, poſtquam ab AEgyptiis liberatos aliquanto tempore in quiete & otio continuerat. Duabus autē maximè de cauſis bello tunc impeti voluit: vel quò pœnam exigeret de recēti illorū ſcelere,vel quò eorū deſidiā corrigeret, ne

peccandi eſſet illecebra. Quemadmodum enim inter milites ſæpe ex laborum remiſſione oritur ſeditio, ita quo magis huic populo parcebat Deus & indulgebat, eo magis creſcebat petulantia. Non mirum igitur ſi bello expergefacti fuerint, quum ex tranquillo ſtatu laſciuiendi occaſionē ſumerent. Ipſos verò Amalecitas quidā diuinant hoc conſilio ad arma fuiſſe impulſos: primùm vt paternæ abdicationis vltores eſſent, deinde quòd eos vrebat inuidia, nec volebant poſteros Iacob potiri hæreditate à qua deiectus fuerat Eſau, cuius nepos fuerat Amalec gentis author. Et certè probabile eſt, memoriam iniuriæ quæ patri inflicta fuerat, adhuc duraſſe, & à diabolo fuiſſe inſtigatos, vt Dei promiſſio, qua ius primogenituræ ab Eſau ad Iacob tranſierat, irrita eſſet, careretque ſuo effectu. Hæc quidem bellandi ratio eſſe illis potuit: ſed aliud ſpectauit Deus, vt ſcilicet populum, ſubacta proteruia, magis obſequentem ſibi redderet. Et fortè ideo ſubducto Moſe ducem præfecit Ioſuah, vt ſignum aliquod indignationis daret. Etſi enim non obſcurè illis opitulatus eſt, ſed victoriam adepti ſunt eius gratia, & Moſis precibus: voluit tamen eos per Moſis abſentiam commonefieri de recenti offenſa: vt metu humiliati, ſuppliciter veniam petendo, ad eius auxilium attentiore cura confugerent. Delectos viros egredi iubens, partim totum populum animat, & erigit in ſpem victoriæ, quia non dignetur cunctum exercitum opponere hoſtibus repellendis: partim conſulit imbellis turbæ infirmitati, ne pauore concidat, ſi hoſtes in media caſtra irruant. Neque enim Moſes proprio conſilio quicquam agit: ſed ſtationem diuinitus ſibi aſſignatā occupat in vertice montis, vt procul hoſtem oppugnet: alios verò committit ad propiorem pugnam, vt manus conſerant: quoniam ita Deo placuit aciem ordinare. Ac certum eſt, non vt ſibi caueret conflictum fugiſſe: ſed quia Deus mandauerat alias partes. Idque inde apparet quòd baculum Dei geſtando, tanquam dux & ſignifer fœlicem belli euentum, de quo factus erat certior, illis promittit. Pluris enim fuit vnus ille baculus quàm ſi præeuntibus mille vexillis, in prælium deducti eſſent. Porro iam antè admonui, baculum vocari nunc Dei, nunc Moſis, nunc Aharon, diuerſo reſpectu: quia inſtrumento illo vſus eſt Deus ad exercendam virtutē ſuam per miniſtros. Ita nihil laudi ſuæ derogat Deus, vbi efficaciter operatur per miniſtros. Quòd autem copiis dux præficitur Ioſuah, præludium fuit futuræ eius vocationis: de qua videbimus ſuo loco. Nondum enim in eum gradum conſcenderat vt ſecundus eſſet à Moſe: niſi quòd extraordinarium ei imperium diuinitus mandatur.

10 *Et fecit Ioſuah ſicut.* Tametſi nihil detrectat Ioſuah, ſed quod ſibi cognoſcit mādari ex Dei ore, ſedulò exequitur, & probabile eſt milites, quos ſibi comites adiūxerat, probè ſuis partibus functos eſſe: diſertè tamen exprimitur, non fuiſſe propria virtute, vel conatu, vel induſtria, vel bellica vlla virtute adeptos victoriam, ſed Moſis precibus: quarum fultura tam dux quàm exercitus ſteterunt. Neque tamen hìc iactanter commendat Moſes ſuum in orando ſtudium: quin potius infirmitatis ſuæ publicus eſt teſtis ac præco, vt gloria in ſolidum maneat penes gratuitum Dei fauorem. Nec verò dubium eſt quin huius quā poſtea fatetur infirmitatis ſibi conſcius, ſocios aſciuerit Aharon & Hur, qui laboranti ſuppetias ferrent. Quòd in his duobus viris quidam figuram proponi volunt veteris & noui teſtamenti, quibus inniti ſanctorum preces neceſſe eſt, ab iis verò lapidem Moſi in quem recumberet fuiſſe oblatum docent, (quia nonniſi in Chriſto fides noſtra fundata eſt) argutum magis eſt quàm firmum. Scio quàm plauſibiles ſint eiuſmodi allegoriæ: ſed quod nuper dixi, mihi ſufficit, quū ſuæ imbecillitati diffideret Moſes, duos adiutores quæſiſſe. Et certè quū eius manus attollerēt, mentes ipſi quoque habebant ſurſum erectas, vt cōmunibus votis Deum ſimul precarentur. Sed de ſe præcipuè loquitur Moſes, vt doceat munus hoc ſibi à Deo fuiſſe impoſitum. Non enim vota ſolùm ex charitatis officio concepit, ſed quia eum interceſſorem Deus elegerat, qui virgæ extenſione & tacito precandi ardore hoſtes eminus vinceret. Qua in parte typum Chriſti geſſit: quanquā in aliis partibus non quadraret ſimilitudo. Nec tamē dubium eſt quin defectus ex ſumma attentione, & ſingulari zeli vehementia natus ſit: ideòque laus cum vitio coniungitur: ſicuti dum ingenti conatu feruntur ſancti ad precandum, non modò langueſcit in illis vigor, ſed ſuo ardore ferè conſumpti deficiunt.

13 *Et fregit Ioſuah Amalec.* Copula illatiuæ particulæ loco ſumitur: quia hinc ſuperiores hoſtibus fuiſſe Iſraelitas colligit Moſes, quòd conſtanter orando perſeuerauerit. Et tacita ſubeſt antitheſis inter manuum firmitatem, & debilitationem hoſtium: vt ſciamus non tam gladiis quàm virgæ eleuatione & ſancti viri deprecatione hoſtes fractos vel contritos fuiſſe.

14 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen.* Hoc præcepto admonuit Deus, rem ſe geſſiſſe quæ non ſermone tantùm celebrari debeat, ſed apud poſteros quoque æternam gloriam mereatur. Ideo enim in libro ſcribi iubet, ne vnquam intercidat eius memoria. Quod de libro curioſius diſputant interpretes, ſuperuacuū mihi videtur: quia ſimpliciter vult Deus extare omnibus ſeculis huius rei monumentū: quod hac narratione præſtitit Moſes, quia cū perpetua & immortali Legis doctrina huius gratiæ elogiū ſcripto prodidit vſque ad finem mundi. Quanquam non tantùm ſcribi voluit

memorabilem huius pugnæ euentũ,ſed Ioſuam de ea commonefieri,ne ſub tot,quæ eum manebant, difficultatibus fatiſceret. Nihil enim melius eum potuit inuicta conſtantia fulcire quàm huius hiſtoriæ recordatio.Vnde ſtatuere licebat, populũ ſub Dei auſpiciis ſemper fore victorem. Etſi autem non ſtatim impleta fuit hæc promiſſio,ſed longo pòſt tempore demum à Saule deleti Amalecitæ fuerunt:plurimùm tamen ad ſtimulandum Ioſuam & populum valuit, quòd ſcirent Amalec,qui primus bellum intulerat, cæleſti decreto iam eſſe damnatum,nec interitum cui addictus erat,poſſe effugere.

15 *Et ædificauit Moſes altare.* Nempe vt ſolenni ſacrificio teſtatam faceret ſuam gratitudinem, non ipſe modò,ſed totus populus:quod ipſum altaris nomẽ demõſtrat.Neque enim erigere Deo ſtatuam voluit,vel altare ornare Dei titulo:ſed hunc ſibi finem eſſe propoſitum oſtendit,ne proſpero ſucceſſu inflati Iſraelitæ vires ſuas iactarent,ſed in ſolo Deo gloriarẽtur.Cur vertant quidã Miraculũ,non video: quia נס haud dubiè ſemper pro vexillo capitur.Quanquã non inficior pro exaltatione metaphoricè hìc poni:acſi dixiſſet Moſes,Deum qui Iſraelitas ſuſtinuit dignũ eſſe qui ſolus emineat inter ipſos.

16 *Et dixit, Certè manus ſuper.* Eandem quam nuper ex ore Dei protulit ſententiam,repetitione confirmat: nempe Deum ſemper infenſum Amalecitis fore, donec eos prorſus exciderit. Quid tamen ſibi velit hæc loquutio, Manus ſuper ſolium Iehouæ, non conuenit inter interpretes. Quidam formulam iuriſiurandi eſſe putant, quòd Deus per ſolium ſuum iurauerit. Alii per ſolium intelligunt Eccleſiam, quæ eſt requies Dei,in qua ſedere dicitur. Atqui non dubito,quod dictum fuerat de perdenda & extinguenda memoria Amalec, hac ratione confirmari, quòd ſicuti Deus eſt omnipotens,ita cum impia illa gente præliabitur. Dicitur ergo manus eſſe ſuper ſolium Dei,quia non otioſus in cælo ſedet, (ſicuti fingunt Epicurei)ſed imperium exercet in mundi gubernatione: acſi dixiſſet, Deus qui potenter dominatur, & qui manu ſua & virtute omnia temperat & moderatur, ſuſtinet atque euertit, quandiu regnabit in ſolio ſuo,ſumma & formidabili poteſtate præditus,nunquam deſinet Amalecitas iuſta vindicta perſequi. Ac fieri quidem poteſt vt varias de illis pœnas exegerit,vltima tamen clades vſque ad tempus Saulis dilata fuit.

CAPVT XVIII.

AVdiuit autem Iethro ſacerdos Midian, ſocer Moſis, omnia quæ fecerat Iehoua Moſi, & Iſraeli populo ſuo: nempe quòd eduxiſſet Iehoua Iſraelem ex AEgypto.

2 *Tulit ergo Iethro ſocer Moſis vxorem Moſis, poſtquam miſerat eam:*

3 *Duos quoque filios eius: quorum nomen vnius erat Gerſon: quia dixerat, Peregrinus fui in terra aliena.*

4 *Nomen verò ſecundi Eliezer: quia Deus patris mei in auxilium meum, & eripuit me à gladio Pharaonis.*

5 *Venit itaque Iethro ſocer Moſis, & filii eius, & vxor eius ad Moſen in deſertum, vbi caſtra fixerat prope montem Dei.*

6 *Et dixit ad Moſen, Ego ſocer tuus Iethro venio ad te, & vxor tua, & duo filii eius cum ea.*

7 *Egreſſus autem Moſes in occurſum ſoceri ſui, incuruauit ſe atque oſculatus eſt eum: & interrogauit alter alterum de pace, veneruntque in tabernaculum.*

8 *Et narrauit Moſes ſocero ſuo quæcunque fecerat Iehoua Pharaoni & AEgyptiis propter Iſrael, & omnem moleſtiam quæ inuenerat eos in itinere, vnde liberauerat eos Iehoua.*

9 *Et lætatus eſt Iethro ſuper omni beneficentia quam exercuerat Iehoua erga Iſraelem, qui liberauerat eum è manu Pharaonis.*

10 *Et ait Iethro, Benedictus Iehoua, qui liberauit vos è manu AEgyptiorum, & è manu Pharaonis, qui liberauit populum è ſubiectione manus AEgyptiorum.*

11 *Nunc cognoſco quòd magnus Iehoua præ omnibus diis: quia ſecundum rationem qua ſuperbè egerunt contra eos.*

12 *Et accepit Iethro ſocer Moſis holocauſtum & ſacrificia ad Deum. Venítque Aharon & omnes ſeniores Iſrael ad comedendum panem cum ſocero Moſis coram Deo.*

1 *Audiuit autem.* Duæ ſunt huius capitis partes. Initio enim narratur aduentus Iethro in caſtra, & gratulatio ob res fœliciter à Moſe geſtas, coniuncta cum Dei laude & ſacrificio: deinde exponitur eius conſilium quoad gubernandi populi formam: quo factum eſt vt eligerentur iudices ac præfecti, ne Moſes oneri ſuccumberet. Exiſtimat autem maior pars interpretum Sephoram, quia excanduerat ob circuncisionem filii, ex itinere reuerſam, & cum patre habitaſſe: quod mihi probabile non videtur. Nec verò vnquam paſſus eſſet Moſes filios ſuos expertes eſſe redemptionis, cuius ipſe erat miniſter: nec conſentaneum fuiſſet, ſacerdotes deinde creari, quorum non fuiſſet Deus redemptor. Adde quòd, ſi vxore & liberis in tuto depoſitis, ſolus ſe in certamen obtuliſſet, meritò ſuſpectus fuiſſet aſtutiæ, vel nimiæ timiditatis. Itaque non dubito quin ſimul cum familia miſerum illud ſeruitutis iugum, quo pridem oppreſſi fuerant, ſubierit, atque hoc documento fidem ſuam probauerit, vt maior eſſet vocationi authoritas. Quod ergo dicitur in ſecundo verſu, Poſtquam miſerat eam, ad Moſen refero, quòd ſcilicet è deſerto vxorem ſuam miſerit, quæ patrem inuiſeret: ſiue hoc conceſſerit muliebri deſiderio, ſiue pietatis affectu adductus ſenem propinqua affinitate deuinctum hac obſeruantia colere voluerit. Nam quod ſubaudiunt quidam, Poſteaquam dona miſiſſet, frigidum ac coactum eſt. Optimè autem fluit hoc modo contextus, Poſtquam miſerat Moſes vxorem, reductam à ſocero fuiſſe, vt mutuam vicem beneuolentiæ rependeret.

3 *Duos quoque filios.* Quàm illuſtre non fidei modò ſed magnitudinis animi & conſtantiæ documentum ediderit Moſes hæc filiis nomina imponens, dictum eſt ſuo loco. Odium enim ſibi haud dubiè apud affines conflabat, acſi patriam vxoris ſperneret, vocando terram alienam: & nomen filii aſſiduè clamabat, quanuis regionem Midian incoleret, animo tamen eſſe inquilinum, & ita ad tempus peregrinari, vt aliam habitationem quæreret. Vnde etiam coniicere licet eos potius ſecum duxiſſe in AEgyptum, quàm ob ſubitam iracundiam ac iurgium vxoris ablegaſſe duo pietatis ſuæ pignora: quorum nominibus quotidie admonebatur, fœdus Dei terrenis omnibus commodis eſſe præferendum.

5 *Venit itaque Iethro.* Senem ætate confectum non tam Moſis charitas quàm miraculorum fama domo extraxit, vt in deſertum veniret. Nam ambitione non fuiſſe impulſum, mox ex contextu patebit: quia poſtquam obtulit Deo ſacrificium, & ſolenni gratiarum actione teſtatus eſt totam gloriam ſe vni Deo adſcribere, domum eadem qua venerat ſimplicitate reuerſus eſt. Et profectionis cauſam Moſes initio capitis expreſſit. neque enim dixit audiſſe de aduentu generi: ſed quàm admirabilis fuiſſet Dei bonitas & virtus in liberando Moſe & populo. Eorum ergo quæ audierat voluit aliqua ex parte eſſe ſpectator, ne tam præclara Dei beneficia, domi ſedendo, negligeret. Cur montem Oreb Dei nomine inſigniat prius expoſui. Viſio quidem illic antè Moſi oblata hoc honorifico titulo digna erat: ſed magis hîc (ſicuti antea) reſpicitur Legis promulgatio, qua Deus ſibi montem conſecrauit.

7 *Egreſſus autem Moſes.* Proximo verſu narrauit quod ordine poſterius erat, Iethro dixiſſe, Ecce adſum, & adduco tibi vxorem & liberos: ſed hæc cōuerſio Hebræis trita eſt. Nunc ergo addit, Moſen veniſſe obuiam honoris cauſa, & ambos humaniter inter ſe congreſſos, & vltro citróque functos eſſe beneuolentiæ officiis. Interrogare de pace tantundem valet ac ſciſcitari an res ſaluæ ſint aut proſperæ. Sed hoc præcipuum caput eſt, Moſen recitaſſe quàm beneficus fuiſſet Deus erga populum. Huc autem ſpectabat tota oratio, quum à ſocero diſceſſerat, non fuiſſe leuitate impulſum, ſed Dei vocationi obtemperaſſe, quæ deinde ſingularibus auxiliis & cæleſtibus prodigiis probata fuerat.

10 *Et ait Iethro, Benedictus.* Hinc apparet, quanuis Dei cultus paſſim tunc vitiatus eſſet alienis mixturis, Iethro tamen non ita fuiſſe ſuperſtitionibus deditum quin verum Deum agnoſceret ac coleret. Neque tamen prorſus ab omni errore purum fuiſſe ac vacuum, ſubindicat comparatio quam ſubiicit, Iehouam eſſe maiorem diis omnibus. Etſi enim ſæpe ita loquuntur Prophetæ, ſenſu tamē differunt. Interdū enim extollitur Deus ſupra Angelos, vt ſolus emineat, omni etiam cæleſti excellentia in ordinem coacta: interdum autem impropriè maior vocatur, non quia gradum aliquem teneant dii fictitii, ſed vt in nihilum redigatur quæ illis falſò & ſtultè tribuitur in mundo ſublimitas. Hîc autem Iethro ex communi opinione turbam minorum deorum ſubeſſe imaginatur ſummo Deo. Ita, vbi non relucet pura Dei veritas, nunquam liquida eſt & incorrupta religio, ſed aliquid fæcis habet admixtū. Simul tamen videtur Iethro nonnihil profeciſſe: quia nunc ſe Dei potentiam cognoſcere affirmans, ſubindicat ſe rectius quàm antea ſapere. Niſi fortè de experimentali ſcientia accipere libeat, quæ ipſos quoque fideles confirmat, vt Deo iam antè cognito ſe libentius ſubiiciant. Interea dubium non eſt quin ſub Iehouæ nomine Deum Iſraelis deſignet: quia etſi vbique iactabant ſe Deum æternum colere, veram tamen deitatem aſſerens vni, reliquos omnes ſubtus eum locat. Quicquid ſit, fatetur ſe redemptionis hiſtoria

edoctum fuiſſe de immenſa virtute Dei qui ſe patefecerat in Iſrael: vt præ ipſo contemnat quicquid deorum alibi colebatur in mundo. Clauſula verſus abrupta eſt: ſic enim legitur, Secundum verbũ [vel rationem] in quo violenter ſe geſſerunt contra eos. Ita deeſt verbum principale, quòd Deus iuſtam crudelitatis mercedem rependerit AEgyptiis: ſicuti iudicium ſine miſericordia denuntiat omnibus qui proximis ſuperbè & ſine miſericordia inſultant: ſecundum illam Chriſti ſententiam, Qua menſura menſi fueritis &c. Quòd autem ita quidam exponunt, AEgyptios mari rubro ſubmerſos, qui pueros infantes in fluuio ſuffocauerant, videtur nimis eſſe reſtrictum. Itaque ad omnia pœnarum exempla malo extendere.

Iac. 2. b. 8

Mat. 7. a. 2

12 *Et accepit Iethro.* Quanquam non arbitror Iethro prius ſacrificaſſe idolis: quia tamen nonniſi implicita & confuſa fide ignotum Deum colebat, apparet hoc primum fuiſſe ſincerum & legitimum eius ſacrificium, ex quo Deus Iſrael ei propius innotuerat. Rite quidem fuiſſe oblatum inde colligitur, quòd Moſes & Aharon & ſeniores ſe conſortes eſſe & ſocios profeſſi ſunt. Neque enim ſimpliciter dicuntur veniſſe ad comedendum panem, ſed Coram Deo: qua voce exprimitur ſacrum & ſolenne epulum, quod pars & acceſſio erat oblationis & diuini cultus. Atqui nunquam ſponte in gratiam profani hominis ſe polluiſſent inquinamentis Gentium. Sequitur ergo, hoc pietatis fuiſſe teſtimonium, cuius non dubitarunt fieri participes. Deum quidem præ oculis habere conuenit, quoties eius liberalitate fruimur: ſed loquutionem hanc peculiariter ſacrificiis aptari, vbi ſe in Dei conſpectum ſiſtunt fideles, poſtea videbimus. Neque tamen concedo, iure ſacerdotii quod exercebat Iethro in terra Midian, victimas immolaſſe: ſed quia ante Legem à Deo præſcriptam maior erat libertas, vt ſuo loco dicetur. Cæterum Man vocari panem abſque controuerſia ſtatuo.

13 *Accidit autem poſtridie vt ſederet Moſes ad iudicandum populum: ſtabátque populus iuxta Moſen à mane vſque ad veſperum.*

14 *Et videns ſocer Moſis omnia quæ faciebat ipſe erga populũ, dixit, Quid eſt quod tu facis populo? quare tu ſedes ſolus, & vniuerſus populus ſtat iuxta te à mane vſque ad veſperũ?*

15 *Et reſpondit Moſes ſocero ſuo, Quia venit populus ad me ad quærendum Deum.*

16 *Quum eſt illis negotium veniut ad me, & ego iudico inter quẽque & proximum eius, & oſtendo ſtatuta Dei & leges eius.*

17 *Tunc dixit ſocer Moſis ad eum, Non eſt bonum quod tu facis.*

18 *Deficiendo deficies tam tu quàm populus iſte qui tecum eſt. Nam hæc res grauis eſt ſupra tuas vires: non poteris ergo præſtare ſolus.*

19 *Nunc audi vocem meam: conſilium tibi dabo, & erit Deus tecum. Eſto tu pro populo coram Deo, vt referas cauſas ad Deum.*

20 *Docebíſque eos ſtatuta & leges, & oſtendes eis viam in qua ambulent, & opus quod faciant.*

21 *Tu autem deliges ex toto populo viros fortes, timentes Deum, viros veraces, qui oderint auaritiam: præficiéſque eis tribunos, centuriones, quinquagenarios, & decanos,*

22 *Qui iudicent populum omni tempore: ſi autem acciderit negotium magnum, ad te referent: omnem verò leuiorem cauſam iudicabunt ipſi: & tibi leuius erit onus, quia ſufferent ipſi tecum.*

23 *Si hoc feceris, & præceperit tibi Deus, poteris ſtare: atque etiam populus hic ad locum ſuum veniet in pace.*

24 *Obediuit Moſes voci ſoceri ſui: & fecit omnia quæ ille dixerat.*

25 *Et elegit Moſes viros fortes ex toto Iſrael, & conſtituit eos capita ſuper populum, principes ſuper mille, centuriones, quinquagenarios, ac decanos:*

26 *Qui iudicabant populum omni tempore: ardua referebant ad Moſen, omnem verò rem paruam iudicabant ipſi.*

27 *Dimiſit autem Moſes ſocerum ſuum, & abiit ad terram ſuam.*

13 *Accidit autem.* Hîc res memorabilis & cognitu valde vtilis inſeritur: in illa gubernationis ſpecie, cui præerat Deus, & quam raro gloriæ ſuæ fulgore ornabat, aliquid fuiſſe reprehēſione dignum, quod correxit Iethro: deinde Moſen ipſum, ſummum Prophetam, & cui tunc ſoli familiaris erat Deus, meritò fuiſſe reprehenſum quòd ſe & populum inconſideratè nimio labore conſumeret. Fuit hoc præclaræ virtutis & heroici animi, tot ſubire moleſtias, tot perferre tædia, nec laſſitudine frangi, quin ſe quotidie nouo labori offerret. Fuit etiam hæc nunquam ſatis laudata magnitudo animi, populo tam maligno & peruerſo gratis ſe impendere, nec deſiſtere à propoſito, quamuis iniquam mercedem videret rependi ſuis beneficiis. Vidimus enim probris & contumeliis ſæpius affectum, iurgiis & minis impetitum fuiſſe: vt pluſquam mirum ſit non fuiſſe alienatum læſa toties patientia. Hîc certè multæ virtutes reperientur maximis encomiis dignæ. In illis tamen laudibus vitium deprehendit Iethro. Vnde monemur, in excellentiſſimis quibuſque hominum factis ſemper latere aliquem defectum, ac vix vllum extare ita perfectum omnibus numeris, quin næuo aliquo aſperſum ſit. Sciant igitur quicunque regendis populis præfecti ſunt, quantumuis ſtrenuè munus ſuum exerceant, ſi tamen ad examen vocetur optima quam tenent ratio, aliquid poſſe deſiderari. Proinde ſciant tam reges & magiſtratus quàm Eccleſiæ paſtores, vbi neruos omnes intenderint ad præſtandum officium, reſtare tamen ſemper aliquid quod in melius corrigi queat. Hic etiam notare operæpretium eſt, neminem vnum ex mortalibus, quantiſcunque & quamlibet variis dotibus excellat, poſſe ad omnes partes ſubeundas ſufficere. Quis enim Moſi æquabitur, quem tamen videmus oneri fuiſſe imparem, quum totam regendi populi curam ſuſciperet? Diſcant igitur ſerui Dei probè metiri ſuas vires, ne cupidè nimis multa negotia amplexando, fatiſcant. Eſt enim nimium vulgaris morbus πολυπραγμοσύνη, & maiore impetu plurimos rapit quàm vt ſtatim frænari queat. Ergo, vt ſe quiſque contineat intra ſuas metas, diſcamus in genere humano ſic temperatum eſſe diuinitus ordinem vt ſinguli certa tantùm donorum menſura præditi ſint: vnde pendet munerum diſtributio. Quemadmodum enim non vnus ſolis radius mundum illuſtrat, ſed omnes in vnum quaſi operas ſimul conferunt: ita Deus, vt ſacro & inſolubili vinculo homines in mutua ſocietate & beneuolentia retineat, variè diſpenſans ſua dona, nec quenquā ſolida perfectione ſupra modum extollens, alios aliis obligat. Verè ergo ſcribit Auguſtinus, Deum in hoc actu humiliaſſe ſeruum ſuum: quemadmodum Paulus refert ſibi colaphos eſſe inflictos per Angelum Satan, ne ſublimitas reuelationum nimis eum extolleret. 2.Cor.12.c.7

15 *Et reſpondit Moſes ſocero.* Ingenuè reſpondet Moſes, tanquam de re maximè laudanda, vt qui nullius vitii conſcius ſibi erat. Se enim Dei miniſtrum, & Spiritus eius organum eſſe profitetur. Nec verò in quæſtionem venire potuit eius fides ac integritas. In eo tantùm peccabat, quòd ſe immodico labore obruens, neque ſibi priuatim, nec publicè aliis omnibus conſuleret. Cæterùm ex eius verbis colligitur vtilis doctrina. Dicit litigatores venire ad Deum quærēdum, ſe verò docere leges & ſtatuta Dei. Vnde ſequitur, huc ſpectare politicum ordinem, vt erectum ſit Deo tribunal in terra, in quo iudicis munus exerceat, ne iudices & magiſtratus potentiam ſibi arrogent nullis legibus ſubiectam, ne ſibi quicquam pro libidine vel arbitrio decernere permittant, ne denique ad ſe trahant quod Dei proprium eſt. Tunc enim demum probè ſe gerent magiſtratus, ſi Dei vicarios ſe eſſe meminerint. Religio etiam omnibus priuatis iniicitur, ne temere fidem vel auxilium iudicum implorent: ſed ſincero affectu illuc accedant, tanquam ad Deum quærendum. Quiſquis enim aliud appetit quàm diſcere ex ore magiſtratus quid rectum ac iuſtum ſit, ſacrilega audacia locum illum Deo dicatum violat.

18 *Tunc dixit ſocer Moſis.* Non damnat præciſè totam illam rationem quam antè ſequutus erat Moſes (ſicuti moroſi homines, vel proterui, vel ambitioſi, puſillum neſcio quid carpendo, præclara aliorum facta obſcurant:) ſed tantùm partem vnam corrigens, nihil de iuſta laude Moſi detrahit, & ius quod Deus contulerat intactum relinquit. In quo notanda eſt eius moderatio, quòd prætextu vitii particularis non abutitur ad mutandum verum ordinem: ſed tantùm admonet quomodo vtiliter exequi poſſit Moſes partes ſibi diuinitus iniunctas.

19 *Conſilium tibi dabo.* Audet quidem Iethro fœlicem euentum promittere, ſi conſilio ſuo obtemperet Moſes: neque tamen ſuperbè iactat hunc fore prudentiæ ſuæ fructum: ſed Dei benedictioni & gratiæ adſcribit, ſi proſperè ſuccedit etiam vbi nihil niſi optima ratione inſtituitur. Hoc enim ſonat loquutio, conſilium ſibi occurrere, quod ſi Moſes ſequatur, Deus benedicet. Neque tamen obtrectat Moſi, quaſi pio eius ſtudio & induſtriæ hactenus non adfuerit Deus: quin potius ſubindicat, Deum eſſe huius conſilii authorem, quod gratia ſua proſequetur. In ſumma, negat ſe huc tendere vt vel tantillum diminuat ex Dei gratiâ,

quam expertus erat Moſes: ſed modum oſtendere quem Deus effectu comprobabit. Sequitur deinde altera pars quam attigi, nempe quòd iure ſuo non ſpoliat Moſen, vt Dei vocationem euertat, ſed potius ad pergendum hortando, quod ſemel à Deo mandatum eſt, vult fixum & inuiolabile manere. Hoc etiam diligenter expendere conuenit, conſilia ex vtilitate & rebus natis ſic debere capi vt Dei ordinationi nihil decedat: quia nefas eſt in quæſtionem trahere, parendum ſit néc ne eius imperio. Itaque maledictæ ſunt deliberationes, quibus aliquid in Dei verbo mutare, vel nos extra vocationis noſtræ metas abducere propoſitum eſt. Diximus, molem illam qua opprimebatur Moſes, non fuiſſe à Deo impoſitam: ſed tantùm populo fuiſſe ducem præfectũ, quoad ferret eius facultas. Hoc intactum relinquit Iethro, adeóque cõfirmat acſi cæleſti decreto ſubſcriberet. Quia electus erat tanquam interpres, & eum familiariter admittebat Deus, vt inter ſe & populum medius eſſet, iubet in hac functione inſiſtere. Quia autem ſummã gubernationis tenere non pugnabat cum Prophetæ officio, maiores etiam cauſas ad eum referri iubet. Sic enim interpretor, ſtatui Moſen è regione Dei in tradenda pietatis regula, & obeũdo munere prophetico: referri autem grauiores cauſas à præfectis ad ius ſuum cuique reddendum.

21 *Tu autem deliges ex toto.* Ad verbum, Prouidebis: quod tantundem valet ac delectu habito digniſſimum quenque aſſumere: ne ſcilicet obuio cuique tanta prouincia temere mandetur. Hoc autem in libero populo maximè conſentaneum, non à cenſu vel diuitiis iudices legi, ſed qui virtute excellerent. Quanquam autem rectum eſt, primùm haberi virtutis reſpectum, vt ſiquis in plebe reperiatur præ aliis idoneus, potior ſit nobili aut diuite: perpetuam tamen legem & neceſſitatem inducere ſiquis velit, meritò cõtentioſus cenſebitur. Enumerat autem Iethro quatuor dotes quæ potiſſimum in iudicibus creandis ſpectandæ ſunt, nempe ſtrenuitatem in rebus agendis, timorem Dei, integritatem, & opum contemptum: non vt alias excludat, quarum primo capite Deuteronomii fit mentio, vt paulo pòſt videbimus: ſed vt ſignificet non quoſlibet eſſe idoneos, imò requiri eximias virtutes, quas per ſynecdochẽ ſub his quatuor deſignat. Vbi vertimus Viros fortes, Hebraicè legitur Viros fortitudinis: quo nomine putãt quidam robuſtos & laborioſos notari. Sed potius (meo iudicio) deſignat Moſes ſtrenuos & cordatos, quos opponit non tãtùm ignauis, ſed ſocordibus etiam ac timidis. Verùm quia abſque timore Dei euanidus eſt tã animi quàm corporis vigor, pietatem adiũgit ſecũdo loco, vt in munere ſuo verſentur tanquã rationem Deo reddituri. Veritas non fraudibus tantùm & craſſis mendaciis, ſed ambitioni, blandis pollicitationibus, aliiſque obliquis artibus, quæ tendunt ad corrumpenda iudicia, opponitur. Vltimò exigitur odium auaritiæ: quia nihil magis æquitati contrarium quàm lucri cupiditas. Quoniam autem vt plurimùm tenduntur inſidiæ iudicibus, oblato quæſtu, non ſatis muniti eſſent contra hoc genus corruptelæ niſi auaritiam ex profeſſo deteſtarentur.

23 *Si hoc feceris.* Quod proximè ſequitur, Præceperit tibi Deus, coniunctim legi poteſt cum initio verſus, ídque vice correctionis: quaſi modeſtè Iethro exciperet, non aliter ſe cupere obtemperari ſuo conſilio niſi Deo probetur. Alii latius extendunt, Si Moſes iuſſa Dei in omnibus ſequatur, temperamentum hoc fore vtile. Vtrouis modo accipias, declarat Iethro nihil velle ſibi concedi quod ſummo Dei imperio deroget: verùm nihil obſtare quominus Moſes (vt antea ſolitus erat) Deum ſequatur ducem, & tamen propoſita ſibi ratione vtatur. Hanc verò temporalem eſſe ſignificat, quum addit, populum in pace vel proſperè venturum eſſe in terram Chanaan. Noluit igitur Iethro legem poſteris figere: ſed quòd quietam ſtationem adeptus eſſet populus, remedium præſentibus incommodis, atque (vt vulgò loquuntur) modum promiſſionis oſtendit.

24 *Obediuit Moſes.* Singulare modeſtiæ exemplum, quòd Moſes ſoceri conſilio ſubmittere ſe non grauatur. Etſi enim ætate & affinitatis gradu ſuperior erat Iethro, aliis tamen rationibus longè erat inferior. Quòd ergo eius authoritati cedit Moſes, ſummis quibuſque & præſtantiſſimis doctoribus Legem præſcribit, ne parere detrectent eorum monitionibus quos recta præcipere agnoſcunt: quanuis non tanta dignitate ſint prædıti. Verè enim Cyprianus neminem bonum eſſe doctorem pronuntiat qui non idem ſit docilis. Quòd domum ſtatim rediit ſenex, non contemptu, vel laboris & moleſtiæ tædio, ſed ætatis excuſatione factum eſſe credibile eſt. Filium tamen in caſtris manſiſſe, poſtea ſuo loco videbimus.

EX DEVTER. CAPITE I,

Repetitio eiuſdem hiſtoriæ.

9 *Dixi vobis in tempore illo, dicendo, Non poſſum ſolus ferre vos.*

10 *Iehoua Deus veſter multiplicauit vos, ità vt ſitis hodie ſicut ſtellæ cæli in multitudine.*

11 *Iehoua Deus patrum veſtrorum addat ſuper vos, ſicut eſtis, mille vicibus: & benedicat vobis quemadmodum loquutus eſt vobis.*

12 *Quomodo feram ſolus laborem veſtrum, & onus veſtrum, & lites veſtras?*
13 *Date ex vobis viros ſapientes & intelligentes, & notos è tribubus veſtris, vt præficiam illos vobis.*
14 *Et reſpondiſtis mihi atque dixiſtis, Bona res eſt quam dixiſti vt faciamus.*
15 *Tulíque principes tribuum veſtrarum, viros ſapientes & notos, ac conſtitui eos principes ſuper vos, tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decuriones, & præfectos tribubus veſtris.*
16 *Atque præcepi iudicibus veſtris tempore illo, dicendo, Audite inter fratres veſtros & iudicate iuſtè inter virum & fratrem ſuum, & inter peregrinum eius.*
17 *Non agnoſcetis faciem in ipſo iudicio: ſicut paruum, ſic & magnum audietis: non timebitis à facie cuiuſquam, quia iudicium Dei eſt: rem autem quæ grauior erit vobis, referetis ad me, & audiam illam.*
18 *Præcepíque vobis tempore illo omnia quæ facere deberetis.*

9 *Dixi uobis in tempore.* Hìc non recitat aliunde ſuggeſtum ſibi fuiſſe conſilium de iudicibus creandis: fortaſſe quia apud ſuperbos & præfractos nullum proferre nomen auſus eſt, ne rem alioqui optimam odio alienigenæ authoris reſpuerent. Nec verò dubium eſt quin nūc recenſeat quod prius fuerat geſtum. Ergo, tanquam ex proprio ſenſu, excuſat oneri ſe eſſe imparem ſi ſolus præſit toti populo. Cauſam adducit quòd immenſa ſit multitudo, in qua neceſſe ſit ſubinde oriri multas lites & controuerſias. Quòd autem dicit auctos eſſe, non debet initium temporis ſumi ab egreſſu, ſed raram & incredibilem Dei gratiam commendat, quòd ſub ſæua tyrānide, quum internecioni addicti eſſent, tantopere excreuerant. Et precationem adiungit, vt in futurum quoque tempus eadem benedictio vigeat. Quibus tamen verbis admonet, molem gubernandi in dies magis arduam fore & oneroſam: quò facilius perſuadeat, maturè decernēdum eſſe quod vitari tandem non poſſet.

13 *Date ex uobis.* Hinc clarius apparet, non vnius Moſis arbitrio creatos fuiſſe ſed populi ſuffragiis electos qui iudiciis præeſſent. Atque hæc maximè optabilis eſt libertas, nō cogi nos ad parendum quibuſlibet, ſi per vim impoſiti fuerint noſtris capitibus: ſed electionem permitti, vt nemo dominetur niſi qui probatus fuerit. Quod ſequenti verſu melius confirmatur, vbi narrat Moſes ſe expectaſſe populi conſenſum, nec quicquam aggreſſum eſſe quod non omnibus placeret. Porro non eaſdem recenſet virtutes quarum facta eſt mentio Exodi 18: ſed tribus ſolùm elogiis iudices inſignit, nempe vt ſint prudentes, & intelligentes, & periti: quæ omnia in vnum caput recidunt: vt polleant ingenii acumine, & prudentia quæ vſu & exercitatione confirmata ſit. Neque enim ad regendi munus ſufficeret vel ſumma probitas, vel diligentia, ſi abeſſet ſolertia & ſagacitas. Primum verò nomen quod Hebræi ſæpe in malam partem pro vafris & aſtutis accipiunt, hìc acutos & perſpicaces ſignificat. Secundo prudentes vel recto iudicio & diſcretione præditos notari interpretor. Tertium poteſt tam paſſiuè quàm actiuè ſumi. Ideo quidam vertūt notos, vel compertos & exploratos. Præſenti tamen loco actiua ſignificatio melius quadrat. Atque ita in iudicibus peritia requiritur, & rerum cognitio: quia vix ad res gerendas idonei erunt niſi qui exercitati fuerint.

16 *Atque præcepi iudicibus ueſtris.* Hæc exhortatio non legitur Exodi 18, vbi nō aliud Moſi propoſitum fuit quàm originem nouæ mutationis monſtrare. Nunc verò, omiſſa ſoceri laude, tantùm reducit Iſraelitis in memoriam quid cum illis egerit. Summa autem exhortationis eſt, vt iudicēt ex æquo inter fratres: quod melius exprimitur proximo verſu, vbi vetantur facies accipere. Nulla enim deterior corruptela quàm iudicare ex perſonæ intuitu, qui ſēper à cauſa mentes hominum abducit. Vnde meritò hæc inter ſe opponit Chriſtus, iudicare rectè, & ſecundum aſpectum. Hoc etiam viderunt philoſophi, dum monuerūt, quoad fieri poteſt, certis legibus conſtringendos eſſe iudices, ne ſoluti huc & illuc fauore vel odio flectantur. Et ſanè vbi ſuppetet ingenii dexteritas, ſemper vigebit æquitas & rectitudo, niſi perſonæ iudicem ad ſe rapiant. Porro quid ſit agnoſcere perſonas, ex contextu liquet, vbi prohibet ac damnat Moſes diſcrimen parui & magni. Etſi autem miſeris & pauperibus iudices ſæpe iniuriam ob contemptum inferunt, præcipuum tamen vitium notat Moſes, dum hortatur nequem metuant: quia vtplurimum contingit iuſtos alioqui, & ad æqui rectíque ſtudium propenſos, de gradu moueri, dum potentium minas formidant, nec audent viriliter ſe opponere inuidiæ. Ergo magnanimitatem in iudicibus requirit Moſes, ne dubitent quæuis odia in ſe conflare vt bonas cauſas tueantur. Verùm in primis notanda

Ioh.8.a.7.

eſt ratio qua metum & trepidationem caſtigat. Neminem enim mortalium metuendum eſſe dicit, quia iudicium Dei eſt. Vbi non ſimpliciter admonet (ſicuti quibuſdam videtur) reddēdam eſſe rationem Deo: ſed docet quàm abſurdum ſit à recto curſu deflectere hominum metu: quia ita proſtituitur ludibrio Dei maieſtas: acſi diceret præſtandū hunc eſſe honorem Deo, cuius perſonam ſuſtinent, vt è ſublimi deſpiciant cunctos homines, atque ita inflexibili animi magnitudine compeſcant improborum audaciam, vt ſolus Deus emineat. Eodem ſpectant verba Ioſaphat, Videte quid agatis: non enim hominis exercetis iudicium, ſed Dei. Hoc ſi penitus infixum eſſet tam magiſtratuum quàm paſtorum animis, non ita ſubinde vacillarent: quia præſidio Dei freti, ſtarent firmi contra omnes terrores, quibus miſerè agitantur. Quare hac ſe doctrina fulciant quicunque ad publicum aliquod munus vocati ſunt, Dei ſe negotium gerere, qui facilè tam à violentia quàm inſidiis totius mundi incolumes ipſos præſtabit. Simul tamen docemur his verbis præfecturas omnes Deo ſacratas eſſe, vt quicunque ad eas vocati ſunt, reuerenter & ſollicitè Deo ſeruiant, ac ſemper reputent, eius eſſe imperium cuius ſunt miniſtri.

2. Chron. 19. b. 6

EXODI CAP. XIX.

IN menſe tertio poſtquam egreſſi erant filii Iſrael è terra AEgypti, ipſo die venerunt in deſertum Sinai.

2 *Profecti ergo è Raphidim venerunt in deſertum Sinai, & caſtrametati ſunt in deſerto: manſitque illic Iſrael è regione montis.*

3 *Moſes autem aſcendit ad Deum, & vocauit eum Iehoua è monte, dicendo, Sic dices domui Iacob, & annuntiabis filiis Iſrael,*

4 *Vos vidiſtis quæ feci AEgyptiis, & vt portauerim vos quaſi ſuper alas aquilarum, & adduxerim vos ad me.*

5 *Nunc ergo ſi obediendo obedieritis voci meæ, & cuſtodieritis pactum meum, eritis mihi in "peculium præ omnibus populis," quia mea eſt vniuerſa terra.*

Vel, theſaurum. Vel, quanuis mea ſit.

6 *Et vos eritis mihi regnum ſacerdotale, & gens ſancta. Hæc ſunt verba quæ loqueris ad filios Iſrael.*

7 *Venit itaque Moſes, & vocauit ſeniores populi, & protulit coram ipſis omnes hos ſermones quos præceperat ei Iehoua.*

8 *Reſponderunt autem omnis populus pariter, & dixerunt, Quicquid dixit Iehoua faciemus. Et retulit Moſes verba populi ad Iehouam.*

1 *In menſe tertio.* Caput hoc continet quibus modis populum Deus reddiderit attentum & docilem, quum Legem promulgare vellet. Prius quidem iuſtè piéque viuendi normam tradiderat, ſed Legem in tabulis ſcribendo, deinde expoſitionem addendo, non tantùm complexus eſt perfectam pietatis & iuſtitiæ doctrinā: ſed, vt apud poſteros ſuperſtes vigeret eius cognitio, eam ſolenni ritu conſignauit. Atque hoc in populi redemptione maximum & præcipuum celebrant Prophetæ, & in hoc ſpeculo conſiderandam proponunt renaſcentis Eccleſiæ ſpeciem, quòd redemptis patefecit Deus ſua teſtimonia, & populum quem acquiſierat nouo fœdere ſibi deuinxit. Fœdus quidem æternum & inuiolabile percuſſerat cum Abraham: ſed quia longo tempore & incuria hominū obſoleuerat, iterum renouari neceſſe erat. Atque in hūc finem inſculptum fuit tabulis lapideis, & conſcriptus liber, ne vnquam obreperet obliuio ſingularis gratiæ, quam Deus generi Abraham contulerat. Initio autem notandum eſt, quanuis Lex teſtimonium ſit gratuitæ adoptionis, & ſalutem fundatam eſſe doceat in Dei miſericordia, hominéſque inuitet ad Deum certa fide inuocandum, hoc tamen habere proprium & peculiare quòd ſub conditione paciſcitur. Itaque diſtinguere operæpretium eſt inter generalem doctrinam quæ tradita fuit à Moſe, & inter ſpeciale quod accepit mandatum. Paſſim oblata ſpe veniæ hortatur Moſes vt ſe reconcilient homines Deo: & quoties expiationum ritus præſcribit, non dubium eſt quin miſeros peccatores ad bene ſperandum erigat, Deúmque teſtetur illis propitium fore. Interea hoc ſeorſum illi munus impoſitum fuit, perfectam iuſtitiam exigere à populo, & quaſi ex cōpacto mercedem promittere, non aliter quàm ſi impleant homines quicquid præcipitur: minari autem & vindictam denuntiare ſiquando à via deflexerint. Certum quidem eſt, idem illud fœdus cuius miniſter & cuſtos fuerat Abraham, repetitum fuiſſe apud filios per manū Moſis. Et tamen Paulus tradit Legem fuiſſe ſuperadditam tranſgreſſionum cauſa, eámque promiſſioni Abrahæ datæ opponit, nempe quia de particulari Legis officio, vi & fine differens, à gratuitis promiſſionibus eam

Galat. 3. c. 19

ſeparat. Eodem ſenſu alibi miniſterium mortis vocat,& literam quæ occidit. Alibi etiam tradit iram operari,acſi ex reatu mortiferum vulnus infligens humano generi,nullam ſpem ſalutis reliquam faceret. Ergo in hac præparatione,qua Deus populum erudiuit ad reuerentiam & timorem,duplex eſt ſpectanda ratio. Quoniam enim partim faſtu & altitudine turgent, partim ſecuritate torpent hominum ingenia: vt cæleſtem doctrinam qua decet obſeruantia amplexentur, vel humiliari,vel expergefieri neceſſe eſt. Nec quiſquam aliter formari poteſt ad parẽdum Deo, quàm ſi metu flexus ac ſubactus fuerit. Metuere porro tunc demum incipiunt vbi ad terrorem incutiẽdum prodit Dei maieſtas. Ita quòd Legis authoritas multis ſignis ac prodigiis ſancita fuit, diſcamus pietatis ac fidei hoc eſſe exordium in filiis Dei. Ideo quoque terram concuſſit Deus vt hominum corda excitaret è ſuo torpore,vel ſuperbiam domando corrigeret. Hæc ratio ad Legem,Prophetas,& Euangelium extenditur,totámque cæleſtis doctrinæ ſummam: cui nunquam iuſtus defertur honos niſi præfulgeat Dei maieſtas, quæ omnem mundi altitudinem proſternat. Sed omitti non debet quod nuper dixi Legi eſſe ſpeciale, implere ſcilicet formidine animos, & horribili maledictione propoſita ſpem ſalutis abſcindere. Nam quum tribus membris conſtet; in eundem finem tendunt ſingula, vt agnoſcant omnes ſe æternæ mortis iudicio eſſe obnoxios: quia illic nonniſi iudicis perſonam ſuſtinet Deus: qui poſtquam ſeuerè exegit quod ſibi debetur, nonniſi debitam mercedem promittit, vindictam autem tranſgreſſoribus minatur. Iam verò quis reperietur perfectus Legis obſeruator? imò certum eſt omnes à minimo vſque ad maximum, tranſgreſſionis reos eſſe: vnde omnibus ira Dei incumbit. Hoc ſibi vult Paulus, quum ſcribit fideles non iterum accepiſſe Spiritum ſeruitutis in timorem, ſed adoptionis, per quem clamant Abba, Pater. Vbi oſtendit quanto potior ſit noſtra quàm Patrum conditio: quia Lex eos ſeruitute conſtrictos tenuit,nobis Euangelium anxietatem eximit, & tormentis conſcientias liberat. nam trepidare neceſſe eſt omnes,& tandem deſperatione obrui,qui in operibus ſalutem quærunt: pax autem & quies in ſola Dei miſericordia conſiſtit. Quod idem fuſius proſequitur author Epiſtolæ ad Hebræos,his verbis,Non acceſſiſtis ad montem tractabilem, & ignem accenſum,& turbinem,& caliginem,& procellam, & tubæ ſonum, & vocem verborum, quæ intolerabilis erat audientibus:(vnde & Moſes dixit,Exterritus ſum & tremefactus:)ſed acceſſiſtis ad montem Sion &c. Antitheſis enim demonſtrat ſeorſum ab Euangelio locari quod Moſi commiſſum fuit: quia Deus,qui vindex apparuit in Lege,ſuauiter nos hodie pro paterna indulgẽtia ad ſalutem inuitat,& trepidas animas tranquillat,oblata peccatorum venia. Porro in hac diuerſitate nihil eſſe contrarium docet Paulus: quia populus ne aliunde ſalutem quàm ex Chriſti gratia peteret, Lege edoctus fuit,ac conuictus de horribili dãnatione cui obſtrictus erat,atque ita metu coactus ad implorandã Dei miſericordiam.Nam vt ſibi in malis indulgent homines,remota Lege peccatũ non imputatur,vt dicit Paulus: verùm qui ſibi in tenebris placent, Legis doctrina trahuntur ad Dei tribunal, vt cõſpecta ſua fœditate pudefiant. Ita impletur illud Pauli, vitam Legis eſſe mortem hominum. Nunc tenemus cur Legis promulgatio tot miraculis ſancita fuerit: nempe quia in genere apud tardos & hebetes, vel ſuperbos & immorigeros, cæleſti doctrinæ cõcilianda fuit authoritas: deinde quia hominibus blanditias appetentibus Lex propoſita fuit,tanquam maledictionis ſpeculũ,vt in ſe perditi,ad veniæ aſylum confugerent. Hæc præfari vtile fuit,quæ lectores ad rectum hiſtoriæ quæ hîc traditur finem dirigerent. Primò autem narrat Moſes, vno itineris tractu populum veniſſe è Raphidim in terram Sinai. Sic enim interpretor,nullam ſtationem fuiſſe interpoſitam: quia videtur coactum quòd diem ipſum accipiunt quidam interpretes pro initio menſis.

2.Cor.3.b.6.7
Rom.4.c.15
Rom.8.c.15
Hebr.12.c.18
Rom.5.c.13
Rom.7.b.9

3 *Moſes autem aſcendit.* Veriſimile eſt Moſen ſeceſſum ex more quæſiſſe vt Deum conſuleret. Loquitur enim non quaſi de re noua aut inſolita, ſed de vſu prius obſeruato: quia nuſquam audebat conſiſtere,vel aliò progredi,niſi quatenus ore Dei præſcriptum erat. Porro aſcenſus ad Deum non aliud ſignificat quàm extra caſtra egreſſum eſſe,vt procul turba & omni auocamento, in arcana quiete ſciſcitaretur quidnã Deo placeret. Neque enim(vt ſolẽt ſuperſtitioſi)locum excelſum elegit, vbi Deo eſſet propior: ſed ab omni tumultu ſe ſubduxit, vt ſenſus omnes ſuos colligeret ad ſtudium diſcendi. Poſtea tamen adiungit,plus ſe adeptum quàm ſperauerat: quia Deus,præter vſitatum morem,de renouando ſuo fœdere verba fecit. Atque huc ſpectat præfatio,Sic dices domui Iacob,annuntiabis filiis Iſraël. Vbi repetitio & verborum diuerſitas emphatica eſt,tanquam de re maximè ſeria diſſerere velit,quò plus attentionis ſibi comparet.

4 *Vos uidiſtis.* Quò Iſraelitas blandè inuitet ad obſequium,primò liberationis beneficium in memoriam reuocat,deinde non minora in futurum tempus promittit, ſi ſuum ipſi liberatorem viciſſim qua decet pietate & gratitudine colant. Duas autem beneficentiæ ſuæ partes recenſet,quòd formidabilem ſuam potentiam exeruerit contra AEgyptios,deinde quòd redemptum populum mirabiliter per mare & vaſtas ſolitudines,quaſi per nubes & aerem,vexerit. Hæc enim

inæſtimabilis fuerat gratia, quòd bellum ſuſceperat cum rege potentiſſimo, gentẽ florẽtiſſimam afflixerat, terram ſumma fertilitate inſignem vaſtauerat, vt contemptis mancipiis opem ferret. Nulla enim primùm in alienigenis, deinde ſordidis & pecuariis hominibus, & turpi pudendóque ſeruitio addictis fuerat dignitas, qua Deus in illorum gratiam prouocaretur ad AEgyptios delendos, qui gloria, opibus, terræ fœcunditate, & imperii ſplendore præſtabant. Quare deteſtabilis ingratitudo fuiſſet, non agnoſcere quantopere Deo eſſent obſtricti. Quòd ſecundo loco addit, ſe illos geſtaſſe ſicuti ſolent aquilæ pullos ſuos, ad cõtinuum paternæ curæ tenorem ſpectat. Eadem poſtea ſimilitudine vtetur Moſes in cantico: & apud Prophetas ſæpius occurrit. Aquilam verò potius nominat quàm alias aues, meo iudicio, vt melius difficultates amplificet ad gratiæ ſuæ commendationem. Aquilæ enim fœtus ſuos per ardua extollunt, & aſſuefaciunt ad intuitum ſolis. Ita populus non ſecus ac ſupra nubes euectus alis Dei, maxima quæque obſtacula tranſcenderat. Nam quòd aquilas quidam volũt diſcerni à reliquis auibus, quia ſolæ pullos alis ſuſtineant, friuolum eſt ac verè Rabinicum commentum.

5 *Nunc ergo.* Eundem ſe perpetuò fore affirmat Deus, ac conſtanter perſeueraturum, modò ne Iſraelitæ degenerent, ſed addicti maneant ſuo liberatori. Simul etiam admonet quorſum tam beneficus illis fuerit, vt ſemper ad vocationis ſuæ finem aſpirent. Neque enim vno tantùm liberalitatis actu defungi voluerat erga ipſos, ſed vt in peculiarem ſibi populum acquireret. Hanc excellentiam illis proponit ſub voce סגלה, quæ pretioſiſſimas quaſque res ſignificat, vt quicquid in theſauro reconditur. Quanquam non malè quadrat nomen peculii, quod reddidit vetus interpres: quia ex proximo contextu liquet huius populi ſeparationem notari ab aliis omnibus. Sequitur enim continuo pòſt, Quoniam mea eſt vniuerſa terra, vel, Quanuis: particula enim כי ſæpe aduerſatiuè capitur: nec dubium eſt quin gentem vnam cum toto orbe cõparans Deus, gratiam ſuam magis extollat. Sicuti in cantico, Quum ſorte diuideret Excelſus Gentes, & ſepararet filios hominum, conſtituit terminos populorum ad numerum filiorum Iſrael. Quia portio Iehouæ eſt populus eius, & funiculus eius Iſrael. Summa igitur eſt, quum ad imperium Dei pertineat totus orbis, genus tamen Iſrael ab eo eſſe electum, quod præcellat cunctis gentibus. Vnde apparet, quum æqualis ſit omnium conditio, non diſcerni alios ab aliis natura, ſed gratuita adoptione. Verùm vt in poſſeſſione tanti boni maneant, mutua erga Deum fides exigitur. Ac primò quidem iubentur audire eius vocem: (quoniam nullum Deo gratius ſacrificium quàm obedientia:) deinde additur obedientiæ definitio, nempe vt fœdus obſeruent.

1.Sam.15.c.22

6 *Et uos eritis mihi.* Clarius & pluribus verbis deſignat quomodo pretioſi Deo futuri ſint Iſraelitæ: nempe quia erunt in regnum ſacerdotale, & in gentem ſanctam. Quibus verbis ſignificat, præditos fore tam ſacerdotali quàm regio honore: acſi diceret, non modò liberos fore ſi in fide & obſequio perſtent, ſed regibus ſimiles: quia nullum optabilius vel fœlicius regnum eſt quàm nos Deo ſubiicere. Porro quoniam tunc profana erant mundi imperia, regnum hoc ſacrum vocat. Genitiuus enim vice epitheti capitur, pro cõmuni linguæ vſu: acſi diceret, non modò terrena & caduca dominatione fruituros, ſed etiam ſacra & cæleſti. Alii paſſiuè accipiunt, Deum illis fore regem, quum aliis gentibus mortales & vtplurimum crudeles tyranni dominarentur. Quod etſi non prorſus reiicio, priorem tamen ſenſum magis amplector: ad quem etiam nos deducit Petrus. Nam quum Iudæi, qui repudiato Chriſto à fœdere deſciuerant, adhuc hoc titulo fruſtra gloriarentur, ſolis Chriſti membris honorem hunc aſſerens, Vos, inquit, eſtis genus electum, regale ſacerdotiũ, &c. Atqui non quadraret his verbis paſſiuus ſenſus, fideles ſubeſſe Dei ſacerdotio. Concinnè autem verba transfert Apoſtolus ad tollendum nouitatis odium: quaſi diceret, Olim pollicitus eſt Deus patribus noſtris, eos ſibi fore in regnũ ſacerdotale. Hoc elogium falſò ad ſe rapiunt quicunque à Chriſto capite deficiunt, qui ſolus nos efficit ſacerdotium regale. Interim docet, in illa ſpecie mutationis verè impleri quod dictum fuerat à Moſe. Et certè cum regno & ſacerdotio prodiit Chriſtus, vt ius vtrunque membris ſuis cõferret. Vnde ſequitur, quicunque ab eo diuortium faciunt, vtroque honore indignos eſſe, ac meritò priuari. Gens ſancta hîc dicitur, non reſpectu pietatis vel ſanctimoniæ, ſed quam Deus ſingulari priuilegio ab aliis ſeparauit. Verùm ab hac ſanctificatione pendet altera, nempe vt ſanctitatem colant qui Dei gratia eximii ſunt, atque ita viciſſim Deum ſanctificent.

1.Pet.2.b.9

8 *Reſponderunt omnis populus.* Cur Deus Moſen adhibuerit internuntium, qui vltro citróque mandata & reſponſa perferret, ſuo loco videbitur: nunc tantùm narrat quid totus populus reſponderit, nempe ſe obedientem in omnibus fore. Non pars aliqua tantùm, ſed totus populus id promittit. Liberalis autem eſt reſponſio, qua ſine exceptione quicquid exegit Deus facturos ſe aſſerunt. Atqui paulo pòſt ad ingenium relapſi, ne minima quidem ex parte fidem datã ſeruarunt. Nec tamen quicquam eos ſimulaſſe credibile eſt. Sed quanuis in animo non eſſet Deum fallere, ſeipſos, præcipiti quodam zelo abrepti, fallebant. Nec verò conſilium Moſis fuit, exprobrandi

cauſa dicere illos mentitos fuiſſe Deo, aut fallaciter aliud ore iactaſſe quàm in cordibus ſuis ſen tirent: ſed promptos ad obſequium fuiſſe dicens, omni prætextu ignorantiæ in poſterum ſpoliat. Nec dubium eſt quin Deus ad hanc docilitatem flexerit eorum animos, quò Legis ſuæ doctrinam ſtabiliret. Interea diſcamus eorum exemplo, non feruido tantùm impetu parendum eſſe verbo Dei: ac nullius momenti eſſe ſubitum affectum, niſi accedat perſeuerandi conſtantia. Atque ideo diſcamus probè nos excutere, ne abſque ſerio examine temere profiteamur plus quã ſimus præſtando. Tenendum tamen illud eſt quod iam dixi, arcano Dei inſtinctu omnes fuiſſe voluntarios: quò ſibi & aliis teſtes eſſent tot ſignorum, quibus deinde approbata fuit cæleſtis doctrinæ fides ac veritas.

9 *Tunc ait Iehoua ad Moſen, Ecce, ego venio ad te in denſa nube, vt audiat populus quũ*
loquar tecum, atque etiam tibi credant in perpetuum. Indicauerat autem Moſes Iehouæ verba populi.
10 *Et dixit Iehoua ad Moſen, Vade ad populum, & ſanctifica eos hodie & cras, lauéntque veſtimenta ſua:*
11 *Et ſint parati in diem tertium: quoniam die tertio deſcendet Iehoua coràm oculis totius populi ſuper montem Sinai.*
12 *Et præſcribes terminum populo per circuitum, dicendo, Cauete vobis ne aſcendatis in montem, neque contingatis terminum eius. Quicunque tetigerit montem, moriendo morietur.*
13 *Non tanget eum manus, ſed lapidando lapidabitur, aut iaculis ferietur: ſiue iumentum fuerit, ſiue homo, non viuet. quum protraxerit buccina, ipſi aſcendent in montem.*
14 *Deſcendit autem Moſes è monte ad populum, & ſanctificauit populum, & lauerunt veſtimenta ſua.*
15 *Dixítque populo, Sitis parati in diem tertium, & ne accedatis ad vxores.*

9 *Tunc ait Iehoua ad Moſen.* Hîc pronuntiat Deus, illuſtri gloriæ ſuæ ſymbolo palam ſe facturum, Legem non à Moſe prodire, ſed eum fideliter tradere per manus quod è cælo accepit. Nam Deus nube, quaſi velo, ſic obtectus erat, vt certo tamen præſentiæ ſuæ ſigno mẽtes ſurſum attolleret. In hoc autem fundata fuit Moſis authoritas, quòd doctrinæ, cuius erat miniſter, ſciebant Iſraelitæ Deum eſſe authorem. Quod apprime notatu dignum eſt: quia inde colligimus non aliam eſſe rationẽ probandæ doctrinæ, niſi dum certò tenemus non aliunde quàm à ſolo Deo profectam. Atque ita in ordinem coguntur cuncti mortales, nequis eorum, quantalibet ſapientia polleat, proferre in medium audeat ſua commenta. Si enim non alio iure fidẽ in Eccleſia obtinuit ſummus Propheta Moſes niſi quia Dei mandata pertulit, & tantùm docuit quod audierat, cuius ſtultitiæ & impudẽtiæ erit, doctores qui infra ipſum longè ſubſidunt, velle altius conſcendere? In ſumma, docet hic locus, vni Deo credendum eſſe: Prophetas tamen, qui ex eius ore loquuntur, ſimul eſſe audiendos. Adde quòd non ad breue aliquod tempus voluit Deus fidem adſtruere ſeruo ſuo Moſi, ſed vt eandem mortuo quoque reuerentiam poſteri deferrent. Eſt enim temporalis quorundam vocatio: & accidere poteſt vt ſpiritum Prophetiæ Deus eripiat quibus dedit: ſed ita Moſi apparuit, vt fidem doctrinæ eius ſanciret omnibus ſæculis, & quaſi conſecraret. Vnde ſequitur, fulgorem gloriæ Dei, qui veteri populo in denſa nube oſtenſus fuit, nõ eſſe hodie extinctum: quia piorum omnium mentes illuſtrare debet, vt Moſi reuerenter ſe ſubiiciãt. Quod ſequitur in fine verſus, repetitũ eſt ex proximo. Nullus enim interpoſitus fuit ſermo populi quem Moſes referre poſſet. Verùm ſenſus eſt, quanuis vltro polliciti eſſent Iſraelitæ ſe fore in officio, vt alacrius pergerent, confirmationem hãc fuiſſe illis additam, atque ita currentibus additum fuiſſe calcar.

10 *Et dixit Iehoua ad Moſen.* Antequam Legem ſuam proponat Deus, non abs re populum ſanctificari iubet: ne margaritas proiiciat ante porcos, vel ſanctum proſtituat canibus. Etſi enim iure adoptionis ſancti erant quantum ad ipſos ſpectabat, naturæ immundities eos arcebat à tantæ gratiæ participatione. Porro minimè æquum vel rectum erat, inæſtimabilem theſaurum fœtidis & ſordidis vaſis inquinari. Ergo in præcepto ſanctificandi oſtenſa duo fuerunt, ſacram Dei doctrinam non tractandam eſſe illotis manibus, totum verò humanum genus impurum eſſe & pollutum: ideóque nullos rite accedere ad Dei ſcholam, niſi qui antè purgati ſint à ſuis ſordibus. Et ſanè quod multi legendo vel audiẽdo nihil proficiunt in cæleſti doctrina, iuſta eſt merces indignæ profanationis: quia ſine metu aut reuerentia quaſi ad ludicrum ſpectaculum irrumpunt. Meritò itaque præparatio iniungitur, quæ diſcipulos formet Deo, & ad diſcendũ idoneos reddat,

Etſi autem præcipuè requiritur interior cordis puritas, non tamen inutilis fuit cæremonia quæ rudé populũ ad meditandam veram ſanctitatem aſſuefaceret. Veſtes quidé abluere, & abſtinere à thoro coniugali, res per ſe nihili fuiſſent:ſed dum externi ritus ad legitimum finem referuntur, nempe vt ſpiritualis cultus ſint exercitia, vtiliter pietatem adiuuant. Et ſcimus Deum, pro temporis ratione, ante Chriſti aduentum talibus figuris vſum fuiſſe quæ nunc in Euangelii claritate locum non habent. Cæterùm etſi earum vſus obſoleuit, manet tamen illa quam dixi veritas: nempe, ſi cupimus admitti in participationem cæleſtis doctrinæ, vt mundemus nos ab omni inquinamento carnis & ſpiritus. Sed hìc naſcitur quæſtio. nam ſi fides corda purificat, teſte Petro, fidem verò præcedit doctrinæ intelligẽtia,(quia teſte Paulo eſt ex auditu) ſequitur, præpoſterum ordiné ſtatui,vt ante Legem auditam ſanctificetur populus: quia hoc modo tollitur vera ſanctificãdi ratio.Reſpõdeo: quanuis fides,quatenus oblatã reconciliationem & Spiritũ regenerationis amplectitur, ſola nos verè purget, minimè tamen id obſtare quominus præcedat Dei timor, qui verbo ſedem in animis noſtris paret. Ac propriè loquendo, pium diſcendi ſtudium, humilitas & reuerentia,fidei initium cenſeri debet: quia ab his rudimẽtis incipit Deus,vt fidem per certos progreſſus in nobis perficiat. Hac ratione iubet Iacobus Spiritu mãſuetudinis ſuſcipere verbũ quod ſeminatur,quia faſtu, contumacia, & profano contemptu aditus præcluditur. Quod ad contextum pertinet, Sanctificari & Lauare veſtes non ponuntur tanquam diuerſa,ſed ſecundum additur tanquã ſymbolum prioris. Nam ablutionis ritus in Lege veterem populũ admonuit, neminem poſſe aliter placere Deo, niſi & expiationem quærat in Chriſti ſanguine, & carnis ſordibus ſe abſtergere ſtudeat. Eodem tendebat abſtinentia à concubitu. Nam etſi coniuges non polluit nec contaminat thori ſocietas, monendi tamen fuerunt Iſralitæ, renuntiandum eſſe quoad fieri poſſet curis omnibus terrenis,& exuendos omnes carnis affectus, vt toti ad Legis auditum intenti eſſent. Velat quidem & obtegit coniugii ſanctitas quicquid eſt vitioſum in concubitu viri & mulieris: certum tamen eſt aliquid eſſe diſtractionis,ne omnes animæ partes occupet ſpiritualis affectus,dum vir ad vxorem accedit. Itaque in mutua thori obligatione hoc excipit Paulus, vt precationis & ieiunii cauſa ſeparentur coniuges. Tenenda eſt tamen quæ diuinitus præſcripta fuit moderatio. Neque enim perpetuum cœlibatum indixit:ſed tẽpora ſic partitus eſt vt terrenis impedimentis ſoluti Iſraelitæ, liberius totum ſuum ſtudium ad Legem reuerenter excipiendam applicarent.

2.Cor.7.a.1. Act.15.b.9 Rom.10.c.16. Iacobi 1.c.1. 1.Cor.7.a.5

12 *Et præſcribes.* Hoc ſymbolo admoniti fuerunt Iſraelitæ frænandã eſſe ingenii laſciuiam, vt tantùm ad ſobrietatem ſaperent: quia Deus Legis ſuæ doctrina nonniſi paruulos illuminat. Scimus quanta ſit ingenita hominibus curioſitas,quàm peruerſè appetant penetrare in Dei arcana, quàm audacter ſibi indulgeant: (qua licentia extinguitur omnis religio, & Dei timor.) quare meritò Deus modum ſtatuere voluit, & peruerſam ſcientiæ illicitæ cupiditatem cohibere. Optaſſent omnes venire,inſtar Moſis, ad familiare Dei colloquium: atqui iubentur intra metas ſubſiſtere, vt Deo per interpretem loquenti pareant. Ita probatur modeſtia & docilitas, vbi non plus affectant quàm conceſſum eſt, ac ſe in reuelationis modo continent. Quod tunc veteri populo mandatum fuit, ad nos quoque extenditur, vt legendo & audiendo ne tranſiliamus quas Deus nobis aſſignat metas: ſed doctrinæ forma quam tradit contenti, quæ nobis vult eſſe abſcondita valere ſinamus: & quanuis loquatur eminus nobiſcum, ne diſtantia nobis ſit faſtidio. Neque tamen ab aſcenſu prohibet populum, quaſi propiorem gloriæ ſuæ aſpectum inuideat: ſed quia ſuperbos & plus æquo arrogantes ad modulũ ſuum redigi expedit, vt imbecillitatis ſuæ commonefiant. Iam quo magis abſterreat homines ipſos, beſtias quoque licet innoxias, ſi fines exceſſerint, iubet interfici. Quid ſignificet deſcẽſus Dei paulo antè expoſuimus, nempe demonſtrationem virtutis: quoniam eius eſſentia, quæ cælum & terram implet,loco non mouetur.

13 *Non tanget eum manus.* Inſcitè ſenſum corrumpunt qui particulam כי reſoluunt in aduerſatiuã Alioquin:acſi vetaret Moſes manu tangere monté,denuntiãdo lapidationis pœnã. Procul etiã abſunt à vero qui præcipi exiſtimant ne alii alios ſequatur, vel nequis trãſgreſſoribus manũ porrigat,auxiliandi cauſa. Prorſus enim aliud ſpectauit Moſes.Nam quo magis deteſtabiles redderet qui temerario ingreſſu fines à Deo poſitos violaſſent, iuſſit procul interfici lapidibus aut iaculis: acſi labem contraherent quicunque vel digito eos contingerent. Perinde igitur eſt acſi anathemati deuotos iuberet vitari,ne alios ſua contagione inficerent. Quarè antitheſis eſt inter diuerſas mortis ſpecies: nempe gladio ferire, & iaculis configere.Cæterùm ne ſe reiici exiſtimet populus, atque ita repulſæ ignominia offenſus, Legis amorem ſtudiúmque abiiciat, conditione interpoſita aſcenſum permittit, vbi longius protractus erit tubæ clangor, vel vſque ad ſummum perſonuerit. Ita non eſt quòd de mediocritate querantur, quam illis temperat Deus in ſalute.

16 *Et fuit die tertia, quum factum eſſet mane, facta ſunt tonitrua, & fulgura, & nu-*

bes denſiſſima ſuper montem, & clangor tubæ intentiſſimus: expauítque vniuerſus populus qui erat in caſtris.

17 Et *eduxit* Moſes *populum in occurſum* Dei *è caſtris: qui ſteterunt in inferiore parte montis.*

18 *Mons autem Sinai fumabat totus, eo quòd deſcendiſſet ſuper eum* Iehoua *in igne: aſcendebátque fumus eius ſicut fumus fornacis, & commotus eſt vniuerſus mons vehementer.*

19 *Erat præterea clangor buccinæ procedens, & inualeſcebat valde:* Moſes *loquebatur, & Deus reſpondebat ei in voce.*

20 *Deſcenderat autem* Iehoua *ſuper montem* Sinai, *ſuper verticem montis: & vocauit* Iehoua Moſen *ad verticem montis, aſcendítque* Moſes.

16 *Et fuit die tertia.* Id tenendum memoria eſt quod antè admonui, in hoc formidabili ſpeculo partim ſubiectā oculis fuiſſe Dei præſentiā, vt eius maieſtas ſpectatores ad obſequiū cogeret, doctrinámque aſſereret à cōtēptu, partim verò expreſſā fuiſſe naturā Legis, quæ per ſe nihil aliud quàm meros terrores generat. Tonitru & fulguribus & tubæ ſonitu aër turbatus fuit, fumo & caligine mons obrutus, nempe vt ſuppliciter populus coram Deo ſe proſterneret, fœdúſque ſibi propoſitum ſanctè ampleхaretur: quia nūquam penetrat in animos religio, vt ſeriò Dei verbum recipiant, donec purgatis ac correctis vitiis probè ſubacti fuerint. Atque hic timor Euangelio quoque eſt communis: quia ſicuti in Lege promulganda terrā concuſſit Deus, ita de Chriſti aduentu & inſtauratione Eccleſiæ per Prophetam diſſerens, Adhuc pauliſper, inquit, & mouebo cælum & terram. Itaque Dauid, vbi oſtendere vult Deum fuiſſe Eccleſiæ ſuæ vindicem, hac imagine eum depingit. Neque enim dubium eſt, quum dicit Pſal. 18, Mota eſt & contremuit terra, montes concuſſi ſunt, aſcendit fumus in facie eius, ignis ex ore eius vorauit, inclinauit cælos, & deſcendit caligo ſub pedibus eius, quin ad hiſtoriam quæ à Moſe narratur, alludat. Clarius etiam Habacuc 3, Deus de Theman veniet, ſanctúſque de monte Pharā. Interea manet alterum illud membrum, horrenda prodigia, ad quæ expaueſcere populum neceſſe fuit, tanquam ſigilla fuiſſe addita ad Legis promulgationem: quia Lex data fuit quæ ſopitas conſcientias ad tribunal citaret, vt metu æternæ mortis ad Dei miſericordiam confugerent. Aggæi 2. b. 7.

17 *Et eduxit Moſes populum.* Docemur his verbis, non edita fuiſſe prodigia quæ populum fugarent à Dei cōſpectu, nec timorem fuiſſe incuſſum qui exacerbaret animos in odium doctrinæ, ſed fœdus Dei non minus fuiſſe amabile quàm metuendum. Iubentur enim obuiam ire Deo, vt prompto affectu ſe ad obtemperandum ſiſtant. Hoc autem fieri nō poterat niſi aliud in Lege audirent quàm præcepta & minas. In fumo tamen & igne, aliiſque ſignis, permixtus fuit aliquis timor ex Legis officio: quia nunquam veniæ capax erit peccator, donec reatus ſui conſcius trepidare diſcat, imò horrore confuſus, ad Dei tribunal iaceat fere exanimis. Duobus proximis verſibus explicat Moſes quod breuiter attigerat de occurſu Dei. Deum enim propinquum fuiſſe docet, quoniam apparebat eius maieſtas in vertice montis Sinai. Addit tamen ſtetiſſe intra limites: quia ſolus ipſe aſcendebat, & quidem vocatus. Nam diſertè exprimens, non ſponte, ſed vocantis mandato tranſgreſſum fuiſſe vulgi metas, temeritatis crimen à ſe auertit. Porro inuerſum eſſe narrationis ordinem ex contextu ipſo apparet: quod dum vetus interpres non obſeruat, ſenſum peruertit. Reſponſio Dei in voce, tantundem valet atque ſonora aut vocalis: nempe quam exaudiret populus: ſicut poſtea videbitur ex 4. Deut. cap.

21 Dixítque Iehoua *ad* Moſen, *Deſcende, conteſtare populum, ne perrumpat ad* Iehouam *videndi cauſa, & cadat ex eis multitudo.*

22 *Quinetiam ſacerdotes qui appropinquant ad* Iehouam *ſanctificent ſe, ne fortè rupturam in illis faciat* Iehoua.

23 Et *ait* Moſes *ad* Iehouam, Non *poterit populus aſcendere in montem* Sinai: *quia tu nos conteſtatus es, dicendo,* Diſtermina *montem, & ſanctifica illum.*

24 *Et dixit ei* Iehoua, Vade, *deſcēde, & aſcendes tu &* Aharon *tecum: ſacerdotes autem & populus non perrumpant vt aſcendant ad* Iehouam, *ne fortè rupturam in illis faciat.*

25 *Deſcendit itaque* Moſes *ad populum: & loquutus eſt apud eos.*

21 *Dixítque Iehoua ad Moſen.* Iteratur Dei mandato eadem prohibitio, ne populus fines trāſ-

cendat,haud dubiè quia non ſatis fuiſſet ſemel vetuiſſe: quod ex Moſis reſpōſo colligitur. Putabat enim,quum admoniti eſſent omnes, nihil opus eſſe nouo interdicto. Atqui vehementius inſtat Deus,& iterum minis adhibitis denunciari iubet vt ſibi attentè caueant.Nempe ſciebat cum præ fractis ſibi eſſe negotium:quibus domādis acrior pœnæ metus neceſſarius foret.Iam quum nihilo ſimus meliores,ne miremur ſi pluribus exhortationum ſtimulis ſubinde nos Deus pungat,minâſque ingeminet:alioqui facilè obreperet omnium quæ ſemel præcepit obliuio.Confirmat etiā hic locus,quantopere diſpliceat Deo quæ humana ingenia titillat curioſitas. Diſertè enim edicit, ne perrumpant ad videndum,non quòd occultum aut abſconditum eſſe vellet quicquid erat vtile cognitu:ſed quia ſobria debet eſſe inquiſitio: & hic eſt legitimus ſapiendi modus, humiliter diſcere ex ore Dei quod ſponte docet,nec præcurrere,nimio ardore cupiditatis, ſed præeuntē ipſum ſequi.

23 *Et ait Moſes ad Iehouam.* Quia perſuaſus erat Moſes obſequentem fore populum,excipit ſufficere decretum illud,quod ſemel patefactum erat, & repetitionem quodammodo eſſe ſuperuacuam.Nam quòd populum tranſcendere poſſe negat, tantundem valet acſi omnium nomine ſponſorem ſe interponeret. Atque hoc quidem pro ſtudio & ex regula charitatis:eum tamen falli,dum alios metitur ex ſuo affectu, patet ex Dei reſponſo. Porro dum ſine faſtidio partes ſibi iniunctas exequitur, inde apparet,pluris feciſſe Dei imperium quàm à ſe cōceptam opinionem: atque ita ſuo exemplo docuit,quæcunque nobis in mentem veniunt cogitationes, ſub hoc iugum eſſe cogendas,vt ſola Dei authoritas emineat. Quòd Sacerdotes nominat, poſſet oriri dubitatio: quia nondum munus ſacerdotale Leuitis mandatum erat.Itaque quidam intelligunt omnes primogenitos:quia vetuſto conſenſu receptum eſt, ſacerdotii honore ſemper fuiſſe ornatos.Ego autem,quanuis facilè admittam ex primogenitis fuiſſe delectos, non tamen probabile eſſe iudico, in illa immenſa multitudine ſingulis domibus proprios fuiſſe ſacerdotes. Interea coniicere licet, quum nullæ tunc gētes profanæ ſacerdotibus caruerint,in electo populo non minus ſaltem fuiſſe ordinis.Quod enim cæcis dictabat communis ſenſus, purior certè religio certius monſtrauit, cultum Dei à ſacerdotio ſeparandum non eſſe.

EX CAP. EXODI XX.

18 *Omnis populus videbant tonitrua, & lampades, & clamorem buccinæ, & montem fumantem: vidit* inquam *populus, & commoti ſunt, ſteterúntque procul.*

19 *Atque dixerunt* Moſi, *Loquere tu nobiſcum, & obſequemur: & ne loquatur nobiſcum* Deus, *ne fortè moriamur.*

20 *Reſpondit autem* Moſes *populo,* Ne *timeatis: quia vt tentaret vos venit* Deus, *& vt ſit timor eius ante conſpectum veſtrum, vt non peccetis.*

21 *Stetit igitur populus procul,* Moſes *autem appropinquauit ad caliginem, in qua erat* Deus.

18 *Omnis populus uidebant.* Quia ſecundo loco fuſius proſequitur Moſes quæ hîc tantùm breuiter attingit:ego quoque plenam expoſitionem eouſque differam. Si fuiſſet ſolus gloriæ Dei ſpectator,leuior futura erat teſtimonii fides. Poſtquam ergo decem verba recitauit, quæ Deus audiente populo,ipſe ſacro ſuo ore protulit: ſimul adiungit,palam fulſiſſe lampades,montem fumaſſe,perſonuiſſe buccinas,edita tonitrua.Vnde ſequitur,conſpicuis & inſignibus gloriæ Dei notis ſancitam fuiſſe Legem apud totum vulgus, à maximo ad minimum vſque.Accedit totius populi confeſſio:vbi terrore perculſus,deprecatur ne Deus amplius loqui pergat. Neque enim hominis vocem iam deſpicere fas fuit,quem vltro poſtularunt ſibi dari internuncium,ne formidabili voce Dei conſumerentur.Finem demonſtrat,cur ſigna illa ad metum incutiendum apparuerint,quò ſcilicet Deus eos ad obſequium ſubigeret. Territi ergo fuerunt,non vt attoniti deficerent,ſed tantùm vt humiliati ſe Deo ſubiicerent. Atque hoc fit ſingulari priuilegio, vt Dei maieſtas,coram qua terra & cælum contremiſcunt,filios eius non exanimet, ſed tantùm examinet.

Recitatio huius hiſtoriæ EX DEVT. V.

22 *Verba hæc loquutus eſt* Iehoua *ad cunctam congregationem veſtram in monte è medio ignis, nubis & caliginis, voce magna: & non addidit: ſcripſítque illa in duabus tabulis lapideis, & dedit illa mihi.*

23 *Fuit autem quum audiuiſſetis vocem è medio tenebrarum,(mons enim ardebat igne) acceſſiſtis ad me omnes duces tribuum veſtrarum, & ſeniores veſtri.*

24 *Et dixiſtis, En oſtendit nobis Iehoua Deus noſter gloriam ſuam, & magnitudinem ſuam, & vocem eius audiuimus è medio ignis: hodie vidimus quòd loquutus eſt Deus cum homine, & vixit.*

25 *Nunc igitur quare moriemur? conſumet enim nos ignis magnus iſte: ſi iterum audierimus vocem Dei noſtri, moriemur.*

26 *Nam quæ vlla fuit caro, vt audiat vocem Dei viuentis, loquentis è medio ignis, ſicut nos, & viuat?*

27 *Accede tu, & audi omnia quæ dixerit Iehoua Deus noſter: tu autem loqueris ad nos quæcunque dixerit Iehoua Deus noſter tibi, & audiemus atque faciemus.*

28 *Audiuítque Iehoua vocem verborum veſtrorum quum loqueremini ad me. Et dixit Iehoua mihi, Audiui vocē verborum populi huius quæ dixerunt tibi: bene dixerunt quæcunque loquuti ſunt.*

29 *Quis det vt ſit cor eorum iſtud illis, vt timeant me, & cuſtodiant omnia præcepta mea omnibus diebus, vt bene ſit illis & filiis eorum in ſæculum?*

30 *Vade, dic eis, Reuertimini in tabernacula veſtra.*

31 *Tu verò hic ſta apud me, & proferam tibi omnia præcepta & ſtatuta & iudicia, quæ illos docebis, vt faciant in terra quam ego do illis poſſidendam.*

22 *Verba hæc loquutus.* Ne ambigua ſit Legis authoritas, aut vilipēdatur à populo, reducit Moſes in memoriā certis ſignis conſpicuam fuiſſe loquentis Dei præſentiam. Huc enim ſpectant, ignis, nubes, & caligo, quibus inſignita fuit vox Dei, ne obſcura eſſet eius origo. Addit, vocem illam fuiſſe magnam, nempe quæ vltra ſolitum modum longè latéque penetrauerat. Nec paucos citat teſtes, ſed ingentem illam multitudinem, quæ magna ex parte propenſior fuiſſet ad extinguendam Dei gloriam, niſi claris experimentis fuiſſet illic cognita. Summa eſt, minimè dubium eſſe Legiſlatorem, cuius maieſtas tunc tremendis prodigiis patefacta, & immenſæ multitudinis oculis repræſentata. De duabus tabulis opportunius alibi dicetur. Quòd refert Moſes Deum nihil adieciſſe, eo perfectam vitæ regulam decem verbis comprehendi ſignificat, ac eorum ſciētia probè percepta abſolui omnes ſapientiæ numeros, nequid vltrà ſcire appetat populus: ſed vbi finem loquēdi fecit Deus, metam inquirendi ſibi præfigat.

23 . *Fuit autem quum audiſſetis.* Occurrit Moſes, ne ſuam doctrinam minoris æſtiment Iſraelitæ, quia interpoſitus à Deo fuerat miniſter: quandoquidem id eorum rogatu ac poſtulatione factū erat. Scimus quàm proteruè ſoliti fuiſſent eum reſpuere: acſi in eo nihil niſi terreſtre ac humanum cernerent. Deum igitur ipſum verba facere neceſſe fuit, vt ſeruum ſuum à contemptu aſſereret in poſterum. Nam populus ipſe ſtulti & præpoſteri voti conuictus, nullo deinde prætextu reiicere Moſen potuit, acſi fidem vocationis ſuæ non feciſſet. Atque hîc ſe prodidit mira prauitas, quòd ſancto Prophetæ, poſtquam tot miraculis probatus fuerat, fidem abrogare illum non puduit. Certè ſi integri & æqui fuiſſent iudices, ſatis notum & compertum illis fuiſſet, Moſen non à ſeipſo nec proprio inſtinctu loqui, ſed Spiritus eſſe organum. Verùm ſuperbis & peruerſe moroſis faſtidio fuit Dei doctrina, quia per manum hominis mortalis afferebatur. Deum ergo importunis votis è cælo eliciunt, vt loquatur ipſe. Atqui terror ſtatim occupat eorum mentes, vt Dei vocem refugiant. Sic experientia docuit, nihil eſſe vtilius quàm Deum per os Moſis loquentem audire: & mercede ſuæ temeritatis edocti ſunt, docendi modum quem ſpreuerant eligere atque optare. Ita enim ſe impiæ contumaciæ damnarunt, ſi fidem Moſi in poſterum detraherent, vel abrogarent, quem ſibi poſtulauerant à Deo internuntium dari: quod nūc illis exprobrat. Pluſquam enim indignum fuiſſet, vbi Deus morem geſſerat eorum precibus, beneficium quod expetiuerant, reiicere. Hac ratione commemorat, poſtquam oculati fuerant teſtes formidabilis Dei potentiæ, rogaſſe vltro ne loqui pergeret. Ac ne obiicerent id à paucis vel inconſultè, vel per tumultū actum eſſe, mandata hæc diſertè teſtatur perlata fuiſſe à capitibus tribuum & ſenioribus.

24 *En oſtendit nobis Ieh.* Propria confeſſione vrgentur, ne poſthac audeāt de miniſterio Moſis cōtrouerſiam mouere. Nā dum ſe fatentur vidiſſe gloriam Dei & magnitudinem, niſi ex profeſſo velint Deo bellum inferre, obediendi neceſſitate ſe obſtringunt. In fine verſus, vbi dicunt Deum loquutum eſſe cum homine, &c. non modò intelligunt eſſe homines in terra ſuperſtites,

qui Dei vocem è cælo delapſam auribus perceperint: ſed cum admiratione prædicant quod fere incredibile erat. Etſi enim ſatis apud eos vulgatum erat Deum olim cum patribus loquutum: quia tamen præterierat longum tempus ex quo ceſſauerant oracula, quaſi ad rem nouam obſtupeſcunt. Videmus etiam vt longo pòſt tempore, quoties apparuit ſeruis ſuis Deus, metu mortis fuerint correpti. Fuit enim hoc illis inſtar prouerbii, Moriemur, quia Deum vidimus. Meritò autem hoc ſingulare priuilegium celebrant, quòd non fuerint abſorpti à Dei gloria. Nam ſi cóſpectu eius montes liqueſcunt, & quicquid duriſſimum eſt ſoluitur, quicquid robuſtiſſimū eſt, fractum concidit: quomodo ſtaret homo, quo nihil magis fluxum aut fragile? Si arcano eius nutu cócuſſus aer non animalia modò, ſed arbores & rupes tremefacit: quid fiet vbi non modò virtuté ſuam in elementis profert Deus, ſed è cælo deſcendens vocem more ſuo emittit? Non abs re igitur pro miraculo ducunt Iſraelitæ, ſe, audita voce Dei, non fuiſſe in nihilum redactos. Quo ſuam veſaniam obliquè perſtringūt: quia inconſiderato voto interitum ſibi accerſiuerant, niſi ſubuentum eſſet Dei miſericordia. Sed videntur duobus proximis verſibus ſecum pugnare. Nam quum experti eſſent non ſemper extingui vel perire quibus Deus apparet, cur ſe morituros dicunt ſi cótinuet ſermonem? Videntur quidem ita loquendo ſibi parum conſtare: ſed non fruſtra periculū, à quo mirabili Dei indulgentia elapſi fuerant, in futurum tempus metuunt. Perinde igitur eſt acſi dicerent, Semel Deum in nos prouocaſſe plus ſatis eſt: quòd hactenus ignouit, inæſtimabilis eſt eius clementiæ: cauendum interea nobis eſt, niſi maturè corrigimus noſtram ſtultitiam, ne grauiores peruicaciæ pœnas demus. Hinc ſumenda vtilis admonitio. Quanuis enim non perſonuerit vox Dei nobis audientibus, experientia tamé veteris populi ſufficere nobis debet, vt certò perſuaſi ſimus, quum Deus nobis doctores præficit, optimè ſaluti noſtræ conſulere: quia ſi è cælo ipſe tonaret, nobis intolerabilis eſſet eius maieſtas. Quod valere debet ad ſedandum exitialem eorum pruritum qui Deum è cælo quotidie deſcendere cuperent, vel ſaltem oracula ſua per Angelos proferre: atque ita quos ex grege mortalium adhibet miniſtros faſtidiunt. Denique hæc hiſtoria illuſtre documentum eſt Eccleſiam externa verbi prædicatione diuinitus regi, quia ita expedit.

Iud.13.d.22.

26 *Nam quæ ulla fuit caro.* Carnis nomen contemptim (vt ſæpe aliâs) pro genere humano ſumitur. quanquam enim ex corpore & anima conſtamus, vbi tamen notatur hominum fragilitas, & caduca euanidáque conditio, Scriptura eos vocat carnem. Hoc ſenſu iubet Zacharias ſilere omnem carnem à facie Domini, Iſaias omnem carnem eſſe fœnum: vt alibi dicit, AEgyptiorum equos carnem eſſe, non ſpiritum. Ergo in his verbis cauſæ redditio eſt, cur mirentur Iſraelitæ ſe non fuiſſe morte conſumptos pòſt auditam Dei vocem. Neque tamen eos latebat Deum prius loquutum fuiſſe ex rubo ardenti: ſed metu conſtricti non reputant quid antè acciderit, tantùm ex ſenſu ſuo pronuntiant, mortiferam carni eſſe Dei vocem, niſi interpoſito remedio mitigetur. Nam quod Rabini fingunt, Prophetas non cenſeri in numero hominum, friuolum eſt: niſi quòd ſpiritu ſuo eos fulcit Deus ac roborat, vt recipiendis viſionibus pares ſint. Sciebant certè Iſraelitæ ipſum quoque Moſen vnum eſſe ex numero mortalium: ſed quia ſciebant electum eſſe à Deo interpretem, non dubitant cælesti virtute præditum fore, vt Deum loquentem ſuſtineat. Nec dubium eſt quin hæc confeſſio illis fuerit expreſſa, vt tandem in ſuo gradu ſubſiſtere diſcerent, ſéque Moſi ſubiicere, cui toties rebelles fuerant. Diſcrimini ergo quod antè non patiebantur nunc libenter ſubſcribunt. Quòd ſe omnia quæ iuſſerit Deus facturos promittunt, non dubium eſt quin ex zeli feruore prodierit. Itaque paulo pòſt eorum reſpóſum laudat Deus ipſe. Ac tantūdem ſonant verba acſi dixiſſent, ſibi non minore in pretio fore quicquid attulerit Moſes quàm ſi horribili voce tonaret Deus. Interea quoad ipſos, leuitas & inconſtantia mox deprehenſa fuit. Ita ſæpe homines, quanuis ex profeſſo fallere non appetant, neglecto virium ſuarum examine, temere ad dandam fidem proſiliunt, cui præſtandæ ſunt impares. Rectum ergo pronuntiat Deus quod dixerunt, nempe ſe Moſi fore obſequentes, ac eius doctrina cótentos. Quæ ſententia ad nos etiam pertinet, qui iubemur audire Moſen & Prophetas, præcipuè verò vnicum Dei filium: ne vagæ ſpeculationes altius quàm par eſt nos rapiant.

Zach.2.d.13. Iſaiæ 40.b.6. & 31.b.3.

59 *Quis det ut ſit cor eorum.* Significat Deus non ita conſtantes & firmos in ſeruandis promiſſis fore vt fuerunt faciles & propenſi: atque ita non penitus excuſſam vel abſterſā eſſe hypocriſin ex eorū animis. Porro humanū affectum impropriè ſuſcipit: quia fruſtra & abſurdè optaret quod in eius arbitrio eſt conferre. Certè penes ipſum eſt flectere & dirigere corda quocunque placuerit. Cur ergo aliunde dari optat vt populum ſemper contineat in officio: niſi quòd ſub hominis perſona optandum magis quàm ſperandum eſſe docet vt continuo tenore populus fidem colat: Quare inſcitè hoc loco & ſimilibus abuſi ſunt quidam ad ſtabiliendum in homine liberū arbitrium. Perinde accipiunt hæc verba acſi flexibilis eſſet in vtranque partem hominis voluntas, & rectè agendi facultas ſuppeteret, Deus autem in otio euentum ſpecularetur. Quaſi verò

hîc agatur de arcano Dei conſilio, ac non potius de fine & vſu externæ doctrinæ. Nos verò innumeris Scripturæ teſtimoniis edocti, tenemus vnius Dei eſſe propriū dare quod hîc poſtulat. Sicuti continuo pòſt optare ſe dicit vt bene ſit Iſraelitis & filiis eorū: nempe quia per homines ſtare certum eſt quominus beati ſint & fœlices, quoties Deus illos inuitat, quando gratiam ſibi oblatam repudiant. Neque tamen inde ſequitur, poſitum eſſe in libero cuiuſque arbitrio ſibi fœlicitatem acquirere. Sed hîc nobis conſideranda eſt Dei voluntas qualis in verbo oſtenditur, non autem quæ penes ipſum latet. Nam quum omnes verbo promiſcuè inuitet ad vitam arcana inſpiratione, nonniſi quos elegit viuificat. In ſumma, Deus, quanuis approbet populi reſponſum, plus difficultatis in præſtando fore dicit quàm vt euentus reſpondeat.

30 *Vade, dic eis.* Populi votis clarius adiungit Dei conſenſum: acſi diceret, quod poſtulauerāt, Dei ſcito ratum fuiſſe. vnde ſequitur, ſi Moſi parere abnuant, non modò peruerſæ leuitatis reos eſſe, ſed violare cœleſte decretum. Antè admonui cur Legis doctrinam variis nominibus Deus inſigniat, nēpe quò libentius in ea acquieſcāt Iſraelitæ. Cæterùm ne ſibi præſcribi exiſtiment quod exiguo tantùm tēpore vigeat, ac ſeruandū ſit, nominatim de Legis perpetuitate diſſerit. hoc enim ſonant verba, vbi ſe docere pronuntiat quid facturi ſint in terra quam daturus eſt eis.

Præfatio in Legem.

EX EXODI XX.

E T *loquutus eſt Deus omnia verba hæc: dicendo,*
2 *Ego Iehoua Deus tuus, qui eduxi te è terra* AE*gypti, è domo ſeruorum.*

EX DEVT. V. Repetitio.

1 *Vocauítque* M*oſes vniuerſum* I*ſraelē, & dixit eis,* A*udi* I*ſrael ſtatuta & iudicia, quæ ego hodie loquor in auribus veſtris, vt diſcatis ea & cuſtodiatis ad præſtandum.*
2 I*ehoua Deus noſter percuſſit nobiſcum fœdus in* Horeb.
3 N*on cum patribus noſtris percuſſit* D*eus fœdus hoc, ſed nobiſcum, qui ipſi hodie omnes viuimus.*
4 F*acie ad faciem loquutus eſt* I*ehoua nobiſcum in monte:*
5 (E*go ſtabam inter* I*ehouam & inter vos tempore illo ad annuntiandum vobis ſermonem* I*ehouæ: quia timuiſtis à facie ignis, & non aſcendiſtis in montem:) dicendo,*
6 E*go* I*ehoua* D*eus tuus qui eduxi te è terra* AE*gypti, è domo ſeruorum.*

DEVTER. IIII.

20 V*os autem tulit* I*ehoua, & eduxit vos e fornace ferrea ex* AE*gypto, vt ſitis ei in populum hæreditatis, ſicut die hac.*

Exodi 20. 1 *Et loquutus eſt.* Multorum conſenſu receptum eſſe ſcio vt hic & proximus verſus vno contextu legantur, atque ita ſimul primum ex decem præceptis efficiant. Alii ſeparatim legentes, affirmationem vnius integri præcepti loco eſſe volunt. Atqui quū nihil iubeat hic Deus aut vetet, ſed tantùm prodeat cum ſuo imperio in medium, vt ſibi populū addicat, & quam meretur authoritatem vendicet, quod autem dicit extendatur ad omnes Legis partes: non dubito quin generalis ſit præfatio, qua præparat populi animos ad obſequium. Et certè oportuit ante omnia ius Legiſlatoris ſanciri, ne ſperneretur vel contemptim exciperetur quod volebat mandare. His ergo verbis reuerentiam ſibi conciliat Deus antequam piè iuſtéque viuendi regulam præſcribat. Porro non modò ſe Iehouam & vnicum Deum eſſe pronuntiat, qui iure creationis homines ſibi teneat obſtrictos, quibus eſſe dedit, & quorum vitam tuetur, imò qui omnium eſt vita: ſed addit ſe peculiarem eſſe Deum Iſraelitis: quia operæpretium fuit, non tantùm terreri populum Dei maieſtate, ſed ſuauiter etiam allici, vt Lex pretioſa eſſet ſuper aurum & argentum, & ſimul melle dulcior. *Pſal. 119. n. 103.* Neque enim ſufficeret metu ſeruili cogi homines ad ſubeundum iugum, niſi dulcedine quoque adducti, libenter illud ſubirent. Poſtea commemorat ſingulare illud beneficiū quo populum dignatus fuerat, & quo teſtatus fuerat non fruſtra fuiſſe à ſe electum. Redemptio enim certū erat adoptionis pignus: ſed quo melius populum ſibi deuinciat, ſimul admonet qualis fuerit eius conditio. AEgyptus enim tanquam ſeruile ergaſtulum fuerat, vnde liberati fuerant Iſraelitæ. Quare non iam ſui iuris erant, quum eos ſibi Deus acquiſiſſet. Hoc quidem in nos propriè non competit: ſed ſanctiore vinculo nos ſibi obligauit per manum vnigeniti filii: quem

Rom. 14.b.9 ideo mortuum eſſe & reſurrexiſſe Paulus docet vt viuis dominetur & mortuis. Ita non vnius tãtùm populi nunc eſt Deus,ſed gentium omnium,quas in Eccleſiam ſuam communi adoptione vocauit.

1 *Vocauitque Moſes uniuerſum.* Quia poſcebat docẽdi ratio,quã tenere propoſui,& ſeries, vt hæc eadem præfatio ,ſicuti totidem verbis in Deuteronomio repetita eſt, cõiunctim hîc etiam legeretur:quinque verſus qui in eo loco præcedunt,quia ad eandem ſummam pertinent, ſimul inſerere placuit. Primo verſu hortatur Moſes populũ, vt audiat quæ proponit Dei iudicia & ſtatuta. Finem quoque tradit, vt obſeruent ad faciendum: acſi diceret ſe nõ inanes ſpeculationes proferre,quas mente concipere,& de quibus loqui ſufficiat:ſed regulam formandæ vitæ in ſua doctrina comprehendi.Itaque ſeriam meditationem flagitat.

2 *Iehoua Deus noſter.* His verbis Legem commendat:quia ſingularis beneficii ſummíque honoris loco ducendum ſit,recipi à Deo in fœdus. Ergo vt cupidè ſe ad Legem amplexandam accingant,vltro illis offerri dicit quod ſummopere expetendum erat,vt fœdere coniuncti ſint cũ Deo. Proximo autem verſu magnitudinem huius loci addita comparatione amplificat: quòd plus ipſis contulerit Deus quàm patribus.Quo illis tollitur omnis excuſatio,niſi teſtandæ gratitudinis cauſa,totos ſe Deo tradant,ac quem experti ſunt tam beneficum patrem viciſſim colant ſincero affectu.Qui ſubaudiunt in hac ſententia,Non tantùm cum patribus noſtris,ſed etiam nobiſcum, rectum ſenſum peruertunt.Inde autem illis errandi occaſio, quia Deus olim fœdus pepigerat cũ Abraham,Iſaac & Iacob.Sed refutatio facilis eſt: quia ad illos non refertur nomen patrum: ſed eos qui ducentis annis ſuperioribus mortui erant in AEgypto intelligit: quibus meritò præfert populum ſuperſtitem,cum quo renouatum fuerat antiquum fœdus. Porro hæc tẽporis circunſtantia non leuiter eos ad parendum ſtimulare & accendere debuit:quia turpe & flagitioſum fuiſſet,non agnoſcere ſe inſigni priuilegio patres antecellere,vt eos in Deo colẽdo ſtudii ardore præ-
Matth.13.b.16 currerent. Eodem argumento Chriſtus apud diſcipulos vtitur, Beati oculi qui vident quæ vos
& luc.10.d.23 videtis,& aures quæ audiunt quæ auditis.Multi reges & Prophetæ hoc optarunt,&c. Summa eſt, quo liberalius agit nobiſcum Deus,eo grauius & minus tolerabile eſſe ingratitudinis crimen,niſi vocanti vltro prodimus obuiam,eiúſque doctrinæ nos ſubiicimus.

4 *Facie ad faciem.* Iterum à certitudine Legem cõmendat:quia vbi ſe Deus palam oſtendit, ambigi non poteſt à quo authore ſit profecta. Facie ad faciem loqui,tantundem valet ac coram & familiariter ſermonem conferre. Et certè ita cum illis loquutus eſt Deus acſi mortales inter ſe,& ſocii vltro citróque contraherent. Porro nequa dubitatio reſtaret, Deus illuſtre gloriæ ſuæ documentum ante oculos in igne ſtatuit. Neque enim alterius quàm ipſius Dei vox potuit ex igne prodire.Proximo verſu additur moderationis ſpecies,dum ſe interpretem fuiſſe dicit,qui accepta à Deo mandata illis exponeret. Atque ita conciliat quæ videntur primo intuitu pugnare, quòd Deus coram loquutus ſit,& tamen per internuncium: quia ipſi audita Dei voce præ metu deprecati ſunt ne eodem modo loqui pergeret.Vnde ſequitur,cæleſtis gloriæ & maieſtatis ſenſu fuiſſe conuictos, vt de Legis authoritate dubitare fas non eſſet. Sed hoc quia fuſius narratum fuit,leuiter tantùm nunc perſtringo.

5 *Vos autem.* Ex quo redempti ſunt, Deo prorſus eſſe obſtrictos ratiocinatur, quia eos ſibi in peculium acquiſierit.Vnde ſequitur,ſub iure eius eſſe & imperio: quia ſceleſtæ & fœdæ ingratitudinis eſſet,iugum ſui redemptoris excutere. Quò autẽ ſanctior ſit obligatio,magnitudinem gratiæ extollit,quia nihil ipſis miſerius quum Deus porrexit manum ad eos liberandos. Itaque ſeruitus illa metaphoricè vocatur fornax & quidem ferrea. Deinde confertur longè diuerſus ſtatus, quia hæc ſolida & maximè expetenda fuit fœlicitas,tranſire in Dei peculium.

LEVIT. XIX. IN FINE VERSVS XXXVI.

Ego Iehoua Deus veſter,qui eduxi vos è terra AEgypti.

37 *Cuſtodite igitur omnia ſtatuta mea, & omnia iudicia mea, & facite illa: ego Iehoua.*

LEVIT. XX. VERSV VIII.

Cuſtodite ſtatuta mea,& facite ea. Ego Iehoua ſanctificans vos.

LEVIT. XXII.

31 *Obſeruate præcepta mea,& facite ea: ego Iehoua.*

32 *Et ne polluatis nomen ſanctum meum,ſed ſanctificer in medio Iſrael. Ego Iehoua ſanctificans vos.*

33 *Qui eduxi vos è terra AEgypti, vt eſſem vobis in Deum: ego Iehoua.*

DEVT. IIII.

1 *Et nunc Iſrael audi ſtatuta & iudicia, quæ ego doceo vos, vt faciatis: vt viuatis, atque ingrediamini & poſſideatis terram quam Iehoua Deus patrum veſtrorum dat vobis.*

2 *Non addetis ad verbum quod ego præcipio vobis, neque minuetis ex eo, vt cuſtodiatis præcepta Iehouæ Dei veſtri, quæ ego præcipio vobis.*

DEVT. V.

32 *Cuſtodite ergo vt faciatis quemadmodum præcepit Iehoua Deus veſter vobis: ne declinetis ad dextram aut ad ſiniſtram.*

33 *Per omnem viam quam præcepit Iehoua Deus veſter vobis ambulabitis, vt viuatis, & bene ſit vobis, & prorogetis dies in terra quam poſſidebitis.*

DEVTER. XIII. VERSV VLTIMO.

Quia audies vocem Iehouæ Dei tui, vt cuſtodias omnia præcepta eius, quæ ego præcipio tibi hodie, vt facias quod rectum eſt in oculis Iehouæ Dei tui.

Deut.19.36 *Ego Iehoua.* Idē agit his quatuor primis locis quod in præfatione vidimus. Nā partim ab authoritate Dei ratiocinatur, Legi obedienter parendum eſſe, quia meritò ſummum imperium ſibi vendicet cœli & terræ conditor, partim verò beneficium redemptionis proponit, vt libenter ſe ſubiiciāt eius Legi, à quo ſalutem adepti ſunt. Quoties enim ſe Iehouam nominat, occurrere debet eius maieſtas, quæ omnes in ordinem cogat. Redemptio autem ipſa voluntariam ſubiectionem elicere debet. Initio repetit eadem verba quibus nuper vſus fuerat: hinc hortatur vt cuſtodiant ſtatuta ſua & iudicia, hoc eſt in animos ſuos diligenter reponant: deinde admonet quorſum ad ſeruandam Legem debeant attendere, nempe vt operibus præſtēt quæ illic Deus exigit. Nec verò abs re in fine ſecundi verſus iterum pronuntiat ſe eſſe Iehouam, quia nec præfractos animos ſubigere facile eſt, nec vagos retinere in Dei timore. Proximo verſu adiicitur epitheton, Sanctificans vos, vt gratitudinem ſuam Deo probare ſtudeant, qui ſingulari priuilegio eos è communi numero exemit.

Leuit.22.32 *Et ne polluatis.* Aliis verbis eandē ſententiā confirmat, quum vetat nomē ſuum pollui. quibus verbis cultus eius ab omnibus corruptelis aſſeritur, vt purus & integer vigeat. Eodem ſpectat oppoſitum membrum quod mox ſequitur. Sanctificant enim Dei nomen qui non deflectunt à recto & ſincero eius cultu. Atque hoc ſedulò notandum eſt, quæcunque homines figmenta excogitant, totidem eſſe nominis Dei profanationes. Quantumuis enim ſibi placeant in ſuis cōmentis ſuperſtitioſi, tota eorum religio ſacrilegiis referta eſt, quibus Deus ſanctitatem ſuam pollui conqueritur. Notanda etiam eſt mutua relatio, vbi ſe Deus ſanctificari poſtulat, ſicuti ſanctificat ipſe populum. Nihil enim magis indignum quàm ſi Iſraelitæ eum idolis permiſceant, cuius beneficio excellunt ſupra omnes gentes. Perinde enim eſt acſi reputare iuberet vnde egregii ſint, vt ſuæ præſtantiæ authori gratiam rependant. In ſumma, quemadmodum à profanis gentibus illos ſegregauerat, ita omnes impias mixturas damnat, quibus vitiatur pietatis integritas, vt ſolus emineat repudiatis omnibus idolis.

Deut.4.1 *Et nunc Iſr.* Docilitatē à populo requirit, ex qua diſcāt Deo ſeruire. Nā bene rectéque viuendi initium eſt, tenere quid Deo placeat. Ideo hinc orditur Moſes, dum attentos eſſe iubet ad regulā ex Lege petendā. Deinde admonet vt tota vita probēt rite ſe in Lege profeciſſe. Promiſſio quæ inſeritur, tantùm eos ſpe hæreditatis ad liberale obſequiū inuitat. Præcipuū caput eſt, nequid addāt vel detrahant puræ Legis doctrinæ: quod fieri nō poteſt quin ſe homines primùm abdicēt proprio ſenſu, deinde alienis omnibus commentis aures claudant. Neque enim alii cenſentur Legis diſcipuli niſi qui ex ea tantùm ſapiunt. Perinde ergo eſt acſi iuberet Deus ſuis præceptis contētos eſſe: quia nō aliter Legē cuſtodient quàm ſi prorſus eius doctrinæ ſint addicti. Vnde ſequitur, eos demum obedire Deo, quī tantùm ab eius authoritate pendent: ac Legi deferre ſuum honorē, qui nihil à genuino eius ſenſu extraneum admittunt. Inſignis locus, quo apertè damnatur quicquid hominum ingenio excogitari poteſt ad cultum Dei.

Deut.5.32 *Cuſtodite ergo.* Hoc quoque verſu rurſus non tantùm hortatur populū ad Legem amplexandā, ſed ſimul contētos eſſe iubet ſimplici eius doctrina. Et certè dimidia tantùm pars obedientiæ eſt, tanquam rectum & æquum ſuſcipere quicquid Deus præcipit, niſi accedat hæc ſobri-

etas, nequid vltrà ſibi accerſant homines. Itaque alio quoque loco quem adiunxi, non minus ſeuerè prohibet Deus nequid addatur, quàm nequid detrahatur. Atque hæc apprime obſeruatu digna eſt ſententia: quoniam præpoſtera laſciuia rapitur totus fere mundus ad cultus fictitios, qui tamen præciſè vno verbo damnātur, vbi Deus ita iubet ſuos acquieſcere poſitæ Legi, ne iuſtiores eſſe appetant quàm illic docentur. Similis eſt locus Deuter. 12, verſu vltimo: ſed quia annexus eſt propriæ circunſtantiæ, & ex ſuperiore ſententia pēdet, illic commodius reponetur. Tandem ſubiicit, non aliter Legi ſatiſfacturos quàm ſi intra metas ſe contineant: &, quò ſint magis procliues ad parendum, adiuncta promiſſione blandè eos allicit.

Deut. 13. 18 *Quia audies.* Quanquā hæc ſententia aliunde pēdet, (vt licet videre ſuo loco) generalis tamen eſt, & extenditur ad totius Legis commendationem. Primò autem docet Moſes, regulam piè viuendi ex ore Dei petendam eſſe: deinde adiungit parendum eſſe non ex parte, ſed in ſolidum. Confirmat etiam quod de obedientia dixi, quia non aliter placent homines Deo quàm vbi voci eius auſcultant. Porro notanda eſt loquutio, vbi Moſes ſibi partes miniſtri duntaxat ſumens, ſoli Deo poteſtatem vendicat. Dicit enim ſe præcipere, ſed diſertè excipit Dei eſſe quæcunque affert præcepta.

EX DEVTER. IIII.

5 *Videte, docui vos ſtatuta & iudicia, ſicut præcepit mihi* Iehoua *Deus meus, vt ſic faciatis in medio terræ, ad quam vos ingredimini vt poſſideatis eam.*

6 *Cuſtodietis itaque, & facietis: quia hæc eſt ſapientia veſtra & intelligentia veſtra coram populis: qui dum audierint omnia ſtatuta hæc, dicent, Certè populus hic ſapiens & intelligens eſt: gens hæc magna.*

7 *Quæ enim gens tam magna eſt cui ſic appropinquent dii, ſicut* Iehoua *Deus noſter in quibuſcunque inuocamus eum?*

8 Et *quæ gens eſt tam magna cui ſint ſtatuta & iudicia iuſta, ſicut eſt vniuerſa hæc* Lex, *quam ego propono hodie coram oculis veſtris?*

9 *Veruntamen caue tibi, & cuſtodi animam tuam ſollicitè, ne obliuiſcaris rerum quas viderunt oculi tui, néue recedant à corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ, & doceas ea filios tuos & filios filiorum tuorum.*

10 *Die quo ſtetiſti coram* Iehoua *Deo tuo in* Horeb, *quum diceret* Iehoua *mihi, Congrega mihi populum, vt recenſeam illis verba mea, quæ diſcent, vt timeant me omnibus diebus quibus vixerint ſuper terram, & filios ſuos doceant.*

11 *Itaque acceſſiſtis, & ſtetiſtis ſub monte (mons autem ille ardebat igni vſque ad medium cæli, tenebræ, nubes, & caligo.)*

12 Et *loquutus eſt* Iehoua *ad vos è medio ignis: vocem verborum vos audiebatis, at imaginem vllam non videbatis præter vocem.*

13 Et *renuntiauit vobis pactum ſuum quod præcepit vobis vt faceretis, decem verba, & ſcripſit illa in duabus tabulis lapideis.*

14 *Mihi quoque præcepit* Iehoua *eodem tempore vt docerem vos ſtatuta & iudicia, vt faceretis ea in terra ad quam tranſitis vt poſſideatis eam.*

6 *Cuſtodietis itaque.* Quò alacrius ſe accingant ad ſeruandam Legem, & in hoc ſtudio conſtantius pergant, nihil illis eſſe melius vel magis optabile admonet. Neque enim rite colitur Deus, niſi propenſis animis & voluntario obſequio, quod dulcedine magis elicitur quàm extorquetur vi & rigore. Iam quū omnes excellere appetant, hanc fore Iſraelis maximam præſtantiam dicit, Deum habere Legiſlatorem & magiſtrum. Siquis obiiciat duobus argumentis refelli quod dicit: nempe, quia cunctis profanis gentibus incognita fuit Dei Lex: deinde quòd præſcripta illic colendi Dei forma, totáque Iudaica religio non modò contemptui, ſed etiam odio fuit: reſpondeo, hîc alios populos non ſtatui ſimpliciter iudices vel arbitros, ſed verba ita eſſe reſoluenda, Si ad iuſtam cognitionem ventum fuerit, nullus erit populus ſub cælo qui ſe vobis æquare, nedum præferre audeat. Nam ex ipſa comparatione agnoſcent in quàm altum dignitatis gradum vos Deus extulerit. Quanuis ergo neglecta iacuerit Legis doctrina, imò etiam deteſtatus ſit totus fere orbis: verè tamen prædicat Moſes, quū normam viuendi Iudæis Deus tradere dignatus eſt, thea-

trum in quo conſpicua eſſet vnius populi nobilitas, erectum fuiſſe coram aliis gentibus. Neque enim cæcorum inſcitia, Dei claritatem extingui vel obſcurari æquum fuit. Colligitur autem ex hoc loco tunc nos verè demum ſapere vbi pendemus ab ore Dei, ſenſúſque noſtros eius verbo addicimus. Vbi reddidi, Certè populus hic, particula רק hebraicè legitur, quæ ſæpe excluſiua eſt: ideo commodè tranſferri poſſet, Tantummodo populus hic, &c. Dubium quidem non eſt quin ob gratiæ priuilegium eximia notetur populi conditio.

7 *Quæ enim gens tam magna.* Quod in aliorũ perſona retulerat Moſes, nunc ſuo nomine iterat, acſi addita ratione oſtenderet, non temere celebres fore Iudæos in toto mundo: quia reipſa appareat nullos illis eſſe pares. Quanquam duo membra hîc recenſet, primò quòd præſtò ſit illis Deus ad ferendum auxilium quoties eum implorant: deinde quòd eos docuerit perfectam iuſtitiam, vltra quam nihil deſiderari queat. Nam quum dicit Deum propinquum eſſe, ad præſentiam virtutis refero, quæ multis miraculis ſatis ſupérque cognita fuerat. Tale præſidium in diis ſuis meritò negat Gentes vnquam ſenſiſſe, quæ vota & clamores ad ſurda & mortua idola dirigebant.

9 *Veruntamen caue tibi.* Eadem eſt particula רק de qua nuper dixi: quæ tantundem hoc loco valet acſi dixiſſet Moſes, hoc tantùm reſtare: niſi magis placeat, Veruntamen. Poſtea ad verbum legitur, Cuſtodi te, vel tibi, & Cuſtodi animam tuã, vbi gradatim procedit Moſes, nõ vulgari obſeruatione eſſe opus, ſed intima vigilantia & ſedulitate cauendum illis eſſe ne per ignauiam deficiant. Talibus enim ſtimulis excitanda eſt carnis noſtræ tarditas, & ſimul firmanda mollicies, & inconſtantiæ obuiam eundum: quia nihil magis procliue quàm vt ſubita obliuione concidat totus feruor, vel paulatim langueſcat. Apud gratos & memores, quãtùm opus erat, Deus ſtabilierat fidem Legis ſuæ: quæ tamen eſt hominum incuria, nõ abs re poſtulat vt populus recordetur. Nec tãtùm eos recordari iubet qui oculati fuerint teſtes, ſed filiis etiã & nepotibus tradere, vt rerum tã inſignium memoria propagetur.

10 *Die quo ſtetiſti.* Poſſet etiam legi Diem, accuſandi caſu, vt ſit appoſitio. Certè fuſius exponi liquet quæ breuius attigerat. Populum enim citat tanquam oculatum teſtem: ne fortè excipiat, ſibi non conſtare vnde hauſerit Moſes quod profitetur ſibi à Deo iniunctum. Sciebãt enim omnes nihil eum tẽtaſſe niſi manifeſto Dei iuſſu. Deinde à fine ipſo & ſumma doctrinæ confirmat, Deũ eſſe authorem, quoniã non aliò ſpectet niſi vt purè colatur Deus ipſe, & populum habeat ſibi obſequentem, quo nihil rectius aut æquius fingi poteſt.

11 *Itaque acceſſiſtis & ſtetiſtis.* Hæc quoque exegetica narratio ad eiuſdem rei probationem valet, nempe Moſen nonniſi Dei præconem & miniſtrum fuiſſe: quia toto populo ſpectante mons exarſerit, vt palam fieret Deum è medio igne loqui. Quod dicit, vocem tantùm audiſſe, nullam vidiſſe effigiem, poteſt vice conceſſionis accipi. Ita aduerſatiuè legenda eſſent hæc duo membra, Quanuis nulla effigies apparuerit, vox tamen penetrauit ad veſtras vſque aures. Sed hoc diſertè expreſſum fuiſſe interpretor, quò certius teſtatum fieret illam fuiſſe Dei vocem, quæ ab homine mortali emiſſa non fuerat. Nullo enim artificio ſe occultaſſet quiſquam hominum, quin os loquentis conſpicerent, qui videbant abſque externo organo vocem ex igne prodire.

DEVT. IIII.

32 *Interroga agedum de diebus antiquis, qui fuerunt ante te, ex quo die creauit Deus hominem ſuper terram, & ab extremo cæli vſque ad extremum cæli, an acciderit vnquam aliquid ſecundum hanc rem magnam, vel auditum fuerit ſimile.*

33 *An audierit populus vocem Dei loquentis è medio ignis, ſicut tu audiſti, & fuerit ſuperſtes.*

34 *Vel an tentauerit Deus vt veniret ad gentem ſibi aſſumendam è medio gentis, per probationes, ſigna & prodigia. prælia, manum fortem, brachium extentum, & viſiones magnas, ſecundum omnia quæ vobiſcum egit Iehoua Deus veſter in AEgypto coram oculis veſtris.*

35 *Tibi oſtenſum eſt vt cognoſceres quòd Iehoua ipſe eſt Deus, nec vllus præter ipſum.*

36 *E cælis audire te fecit vocem ſuam, vt erudiret te: & in terra oſtendit tibi ignem ſuũ magnum, & verba eius audiſti è medio ignis.*

37 *Et quia dilexit patres tuos, elegit ſemen eorum poſt eos, & eduxit te coram facie ſua, in virtute ſua magna, ex AEgypto.*

38 *Vt expelleret gentes magnas à facie tua, & robuſtiores te, ac te introduceret ad dandã tibi terram earum in hæreditatem, ſicut dies hæc demonſtrat.*

39 *Itaque ſcito hodie, & reduc ad cor tuum, quòd Iehoua eſt Deus in cœlis ſurſum, & ſuper terram deorſum, nec alius vltrà.*

40 *Proinde obſeruabis ſtatuta eius, & præcepta eius, quæ mando tibi hodie, vt bene ſit tibi & filiis tuis poſt te, vtque prolonges dies ſuper terram quam Iehoua Deus tuus dat tibi omnibus diebus.*

32 *Interroga agedum.* Vehemētius hîc celebrat & magnificis elogiis extollit Moſes quæ ſimplicius antè narrauit edita fuiſſe miracula in promulgatione Legis, quò ſanctior eſſet Legis dignitas. Porro cōparatione āplificat teſtimonia, quibus ſancita fuerat Legis fides, vel certitudo: quia ſcilicet nihil vnquā ſimile acciderat. Nam ſi extitiſſet tale aliquod exēplum, aliquid detractum fuiſſet ex pretio, vel honore. Sed quum ſemel tantùm ab exordio mundi tam illuſtre virtutis ſuæ documentum protulerit Deus, hinc grauior Legis approbatio. Addit etiam, ſi totum orbem perluſtrent, nihil ſimile vſquam reperturos. Nam quòd ſubtilius hoc membrum quidam exponunt, acſi diceret creaturas omnes ſurſum & deorſum teſtes fore nunquam tot & tam inſignibus miraculis conſpicuam fuiſſe Dei virtutem, mihi non probatur: ſicuti nimis reſtrictum videtur quòd per dies antiquos alii intelligunt annales, vel diaria: quia non dubito quin ſimpliciter iubeat Moſes inquirere & ſciſcitari an à mundi creatione, vel in remotiſſima aliqua plaga, tale quid contigerit.

33 *An audierit.* Magnitudinem & ſingularem præſtantiam rei cuius proximè meminit, apertius deſignat: nempe quòd audierint vocem Dei ex igne loquentis. Verum quidem eſt multis olim ſpectris confirmatas fuiſſe Gentium ſuperſtitiones: ſed inter portenta quæ vltro ad ſe decipiendos finxerunt miſeri homines, nihil eſt quod ad hoc miraculum accedat. Mentiti ſunt ſeorſum complures, temere creditum fuit ſermonibus quos effutiuerant: hîc autē non agitur de rumoribus leuiter ſparſis, nec de vnius hominis ſomnio, ſed plures ſeptingentis millibus teſtes oculatos producit Moſes, quibus certò clareque apparuit Dei gloria. Et ideo ſubiicit, Deum nūquam idem tentaſſe: quia hoc vnicum ſpecimen ediderit ad illuſtrādam omnibus ſæculis Legem ſuam. Quanquam hoc verſu non tantùm promulgationem Legis attingit, ſed totum liberationis curſum: quia in genere probationes & ſigna nominat. Dicit ſe aſſumpſiſſe gētem è medio gentis: quia poſteros Abrahæ, qui per AEgyptū diſperſi, & quaſi in eius viſceribus incluſi, pars obſcura duntaxat & ignobilis erant celeberrimi populi, incomparabili potentia eripuit: quale exemplum nuſquam reperitur.

35 *Tibi oſtenſum eſt.* Primò dicit miraculis & prodigiis Deum ita probaſſe deitatem ſuam, vt certò ſcirent Iſraelitæ ipſum eſſe Deum. Vnde etiam colligit ipſum eſſe ſolum: quia etſi laceratur ſacrum Dei nomen variis opinionibus, dum proprios ſibi deos quiſque fabricat, manet tamen illud fixum, potentiam & imperium Dei non poſſe diſtrahi, ſed reſidere in vnico ſubiecto, vt loquuntur. Itaque eſſentia vnius Dei alias omnes deitates, quas nobis ſtultè comminiſcimur, euertit atque abolet. Quod diligenter notandum eſt, quia ſæculis omnibus commune fuit vitium vt expeterent plurium deorum mixturam: quum præ fulgore veri Dei figmenta omnia euaneſcere debeant. Sequenti verſu hanc ſententiam confirmat, quòd Deus populum è cælo & ex igne erudierit. Quæritur tamē quomodo hæc duo conueniant, quæ videntur pugnare, vocem Dei fuiſſe auditam è cælo & è medio ignis. Reſpondeo, ſimpliciter Moſen docere, vocem quæ ex igne manauit ad aures populi, certis notis fuiſſe inſignitam, vt conſtaret cæleſtem eſſe.

37 *Et quia dilexit.* Verba duplicem ſenſum admittunt. nam initio verſus ponitur copula, Et quia dilexit patres tuos: deinde ſecundò repetitur, Et elegit ſemen eorum. Ita vno contextu poſſet eſſe cauſæ redditio, ſuperioris ſententiæ reſpectu: tot miracula fuiſſe edita, quoniam Deus elegerat Abraham & ſemen eius. Alii ſecus accipiunt, populum hunc tot beneficiis ornatum fuiſſe à Deo quoniam patres eorum dilexerat. Itaque copulam in medio verſu omittunt, quod ſæpe fieri ſolet. In ſumma rei parum eſt diſcriminis: quia docere vult Moſes, quicquid bonorum contulit Deus populo, fuiſſe gratuitum: quæ circunſtantia magis commendat Dei gratiam. Dixerat, inſolito priuilegio aſſumptam fuiſſe gentē è medio gentis: nunc addit, non alia de cauſa id factum niſi quia Deus amore ſuo complexus fuerit Abraham, Iſaac & Iacob, & eundem amorem erga poſteros proſequutus fuerit. Notandum verò eſt, amoris nomine exprimi fauorem qui ex mera liberalitate fluit, vt excludatur omnis perſonæ dignitas: ſicuti ex aliis locis apertius colligitur, vt Cap. 7. ver. 8. & Pſal. 78. ver. 68. Idque facile patet ex verborum contextu, vbi electionem populi deducit ex amore quo Deus patres ipſos dignatus fuerat. Siquis obiiciat, electionem Dei eſſe æternam, ſolutio in promptu eſt, ſemen Abrahæ ſegregatum fuiſſe à cunctis gentibus, quia Deus gratis patrem adoptauerat. Tenemus nunc conſilium Moſis, liberationem populi nonniſi Dei

bonitati adſcribi poſſe. Alia deinde circunſtantia amplificat hoc beneficium quòd Deus magnis & robuſtis gentibus prætulerit ignobilem populum, cui non poterat vlla propria dignitas fauorem acquirere.

39 *Itaque ſcito hodie.* Inculcat rurſum quod nuper diximus, miraculis probatam fuiſſe gloriam vnius veri Dei: ſed per modum exhortationis. Quod enim Deus monſtrauit, ſedulò & attétè expendere iubet: quia in re tam manifeſta, nulla ſit erroris vel inſcitiæ excuſatio. Infert ergo ex ſuperioribus, cauendum eſſe ne populus ad claras virtutis Dei oſtenſiones conniueat: ideóque iubet repetere memoria, quia ad obliuionem nimis propéſa eſt hominum ingratitudo. Poſtea admonet quorſum velit cognoſci Deus: nempe vt Legem eius obſeruent, & pareant ſtatutis. Summa eſt, inexcuſabiles fore, niſi obedienter Legem recipiant quam ſciunt eſſe à Deo profectam: quia pluſquam ſtupidos eſſe oportet, niſi apud eos reuerentiam ſibi conciliet Dei maieſtas, tot documentis cognita & perſpecta. Ac, ne minoris doctrinam æſtiment quæ ab homine mortali producitur, fatetur quidem diſertè ſe eſſe miniſtrum, ſed nihil proponere niſi quod à Deo accepit.

EX DEVTER. VII.

6 *Nam populus ſanctus es Iehouæ Deo tuo: te elegit Iehoua Deus tuus, vt ſis illi populus peculiaris ex omnibus populis qui ſunt in ſuperficie terræ.*

7 *Non quia plures eſſetis præ omnibus populis, amauit vos Iehoua, & elegit vos: (vos enim eratis pauciores omnibus populis.)*

8 *Sed quia diligebat vos Iehoua, & cuſtodire volebat iuramentum quod iurauerat patribus veſtris, eduxit vos Iehoua in manu forti, & redemit vos è domo ſeruorum, è manu Pharaonis regis AEgypti.*

EX DEVTER. X.

14 *Ecce, Iehouæ Dei tui ſunt cæli, & cæli cælorum, terra & omnia quæ in ea ſunt.*

15 *Tantummodo in patribus tuis beneplacitum eſt Iehouæ, vt diligeret eos: & elegit ſemen eorum poſt eos, nempe vos, ex omnibus populis, ſicut hodie.*

16 *Circuncidite igitur præputium cordis veſtri, & ceruicem veſtram ne induretis vltrà.*

17 *Iehoua enim Deus veſter eſt, Deus deorum & Dominus dominorum, Deus magnus, potens & terribilis.*

Deut. 7. 6 *Nam populus ſanctus.* Diſtinctius explicat quod nuper vidimus de gratuito amore. Nam paucorum hominum comparatio cum toto orbe & cunctis Gentibus, magnitudinem gratiæ non parum illuſtrat, cui accedit maior verborum copia. Eadem fere ſententia repetetur & paulo pòſt, & demum in cãtico: ſed illic per modum exprobrationis, hîc autem in alium ſcopum dirigitur, ſicut ex contextu patet: nempe vt tanto beneficio deuincti, ſe & ſua obſequia Deo addicant. Principio de electionis fine differit, quòd Deus eos tam ſingulari honore dignatus ſit vt ſibi populum acquireret ſanctum & purum ab inquinamentis omnibus, deinde addita quam dixi circunſtantia, beneficii præſtantiam extollit. Quòd à dignitate ratiocinatur decere eos ſanctitati dare operam, hinc colligimus, quo vberiore quiſque gratia ornatus eſt, eo ſanctius obſtringi ad piè iuſtéque viuendum. Neque enim dona quæ apud nos locat Deus, inutilia iacere vult, ſed fructus ſuos proferre: præſertim tenendum eſt, dum nos ſibi adoptat & in Eccleſiam colligit, non ad immunditiem nos vocari, ſed ad vitæ puritatem, atque vt virtutes enarremus eius qui nos ex tenebris vocauit in admirabile nomen ſuum. Nomen Hebraicum סגלה (quod nos peculiarem vertimus) quidam pro theſauro accipiunt, vel re pretioſa & deſiderabili: ſicut dictum fuit Exodi 19. Certè ex pluribus locis conſtat hac voce deſignari aurum, argentum, margaritas, & ſimilia. De rei tamen ſumma conuenit, hoc elogium electo populo tribui quòd Deus in eo ſe oblectet: in quo refulget incomparabilis eius bonitas, quòd miſeros & nullius pretii homunciones tanti æſtimat. Vnde etiam apparet, ſancta ſua vocatione ipſum quaſi ex nihilo creare quæ non ſunt, vt omnem terrenam eſſentiam ſuperent. 1. Theſſ. 4. b. 7. 1. Pet. 2. b. 9.

7 *Non quia plures eſſetis.* Gratuiti fauoris eſſe probat quòd illos extulerit Deus in tantum honorem: quia præteritis cunctis Gentibus, eos ſolos amplecti dignatus ſit. Nam dona Dei fere apud nos obſcurat æqualis largitio: quemadmodum ſolis lumen, communis victus, & alia quibus ex æquo fruuntur omnes, aut vileſcunt, aut certè iuſtam gloriam non obtinent: quod autem ſingulare eſt, magis eſt cõſpicuum. Porrò pro confeſſo ſumit Moſes, naturaliter nihil fuiſſe

in populo illo, quo potior eſſet eius conditio vel nobilior: ex quo infert Deo non aliã fuiſſe cauſam cur ipſos diligeret quàm meram dilectioné. Alibi auté diximus, hoc amore excludi vel exinaniri quicquid à ſeipſis afferre vellent homines. Vnde ſequitur, nunquam ſatis gratos Deo fore Iſraelitas, qui præter meritum tam liberaliter ab eo ſunt tractati.

Deut. 7.8 *Cuſtodire uolebat iuramentum.* Amorem Dei à filiis ad patres deducit. Suæ enim ætatis homines alloquebatur, quum diceret ideo theſaurum eſſe Dei quia ipſos dilexerat: nunc addit non cœpiſſe nunc primùm eos diligi, ſed originem amoris à patribus fluxiſſe, ex quo Deus Abraham, Iſaac & Iacob adoptare voluit. Quanquam autem inde clarius euincit, poſteros Abrahæ nihil tale eſſe promeritos, quia tantùm iure hæreditatis ſint Dei peculium: ſimul tamen notandum eſt, non alia cauſa adductum fuiſſe Deum quàm mera liberalitate, vt Abrahæ eſſet propitius. Ideo paulo pòſt dicet, eos qui tunc erant ſuperſtites, charos eſſe Deo, quia iampridem dilexerat eorum patres. Sed nunc beneficentiam Dei ex eo magis commendat quòd fœdus ſuum à patribus ad filios tranſmiſerit, vt ſe in promiſſis fidum ac veracem oſtenderet. In fine verſus, liberationem populi, gratiæ illius & effectum & teſtimonium eſſe docet.

Deut. 10. 14 *Ecce, Iehouæ.* Gratiam qua vidimus populum Deo eſſe deuinctum rurſus inculcat: quia hæc maximè efficax erat obſeruatio ad ipſos mouendos, vt ſe redemptori ſubiicerent, cui ſe totos & omnia ſua debere admonebantur. Primò igitur admonet, eos non propria dignitate aut generis præſtantia à reliquis differre, ſed quia Deo placuerit eos præferre, quum ex æquo omnibus dominaretur. Ad verbũ eſt, Concupiuit Iehoua ad amandum patres veſtros: qua loquutione haud dubiè notatur propenſus in amorem affectus: quod ex pluribus etiam locis colligere licet. Itaque non ſatis aptè Hieronymus verbũ adhærendi poſuit. Atque hoc deſiderium quo liberè & liberaliter inductus fuit Deus, opponit Moſes aliis omnibus cauſis, nequid Iſrael ſibi vel patribus arroget. Notãda eſt etiam minoris & maioris comparatio. Hæc enim inæſtimabilis fuit dignatio, cælo, terra, eorum ornatu & copiis omnibus quodammodo præteritis, animum adiicere ad paucos & obſcuros homines. Atque huc pertinet reſtrictio, quòd præ omnibus populis ſolum Abrahæ ſemen elegerit. Nam רק hoc loco eſt excluſiua, ideo reddidi per Tantummodo: niſi fortè transferre libeat Atqui, vel, Et tamé. Senſus quidem clarus eſt, Deum, poſthabitis omnibus terræ populis, adoptaſſe gratis Abraham cum eius genere. Neque enim patres tantùm dilectos fuiſſe dicit, ſed totã ſobolem in eorũ perſonis: quia alioqui nõ quadraret quæ ſequitur exhortatio.

Deut. 10. 16 *Circuncidite igitur.* Ex illatione apparet quorſum adoptionis facta fuerit mentio: nempe vt ſanctius & maiore ſtudio Deum colerent Iudæi, quem tam beneficum experti erant. Exigit ergo mutuum amorem. Nihil enim turpius quàm non teſtari gratitudinem piè iuſtéque viuendo. Sed quia natura minimè propẽſi ſunt aut formati homines ad Dei obſequiũ, hortatur eos Moſes ad ſui abnegationé, atque ad domãdos & corrigẽdos carnis affectus. Nã cor circuncidere, tantundem valet ac purgare prauis cupiditatibus. Interea caſtigat ſuperiorem eorum contumaciam, vbi vetat amplius, vel in poſterum, dura eſſe ceruice: acſi diceret, tandem exuendam eſſe illam prauitatem ingenii, in qua nimis diu obduruerant. Tenemus nunc conſilium Moſis. Vult ſuos populares morigeros eſſe Deo & obedientes, à quo tam benignè prouocati fuerant. Sed quia hactenus iniquam rependerant gratiã illius beneficiis, ſimul iubet mores in melius mutare. Priore autem mẽbro alludit ad ritum legalem. Circunciſio enim quaſi ſolennis conſecratio erat, qua initiabãtur Abrahæ filii in Dei cultum & veram pietatem, & ſimul à profanis gentibus ſegregabantur, vt eſſent ſanctum peculium. Atque his quidem rudimentis à pueritia imbutos eſſe oportuit, vt ex ſigno illo viſibili diſcerent carnis & mundi inquinamentis renuntiandum eſſe. Erant & alii circunciſionis fines: verùm hîc tãtùm de vitæ nouitate agitur, aut reſipiſcentia. Quare ſumma eſt, quum illos ſibi Deus elegerit in populum, & externo ſymbolo eos ſibi addixerit ad colendam ſanctitatem, debere illos ſincerè & re ipſa probare ſe differre à profanis gentibus: quia ſpiritualiter non minus quàm in carne circunciſi erant. Eos enim verè demum Iudæos eſſe
Rom. 2. d. 28 Paulus definit qui intus ſunt circunciſi, & in abſcondito, vt loquitur: non autem qui tantùm gloriantur circunciſionis litera. Itaque ſæpius Prophetæ hypocritis & Legis tranſgreſſoribus exprobrãt præputium, & incircunciſos vocant, quanuis ſignum viſibile in carne geſtarent. In ſumma, dum hortari vult vt ſe Deo ſanctificent, ratiocinatur à natura & vſu ſymboli, quo profitebantur ſe electum Dei populum. In ſecundo membro elegans eſt tranſlatio à bobus ſumpta, quæ paſſim occurrit. Nam quia boues dum colla iugo placidè ſubmittunt, probè ad obſequium ſunt ſubacti, duræ ceruicis vocantur qui feroci & præfracto ſunt ingenio.

Deut. 10. 17 *Iehoua enim Deus ueſter.* Ne doctrinam hanc vilipendant, terribile Dei imperiũ illis proponit: quia hinc contemptus aut negligentia, dum maieſtas Dei non ſemper iuſtam venerationem obtinet. Itaque incuſſo metu, ab indulgentia vel torpore eos deterret.

EX DEVT. XXVII.

9 *Et loquutus eſt Moſes & Sacerdotes Leuitæ ad omnem Iſrael, dicendo, Auſculta & audi Iſrael, hodie factus es in populum Iehouæ Deo tuo.*

10 *Audias ergo vocẽ Dei tui, & facias præcepta ei⁹, & ſtatuta ei⁹, quæ ego præcipio tibi hodie.*

Iterum exhortandi argumentum ſumitur à ſingulari adoptionis gratia, qua Deus genus Abrahæ dignatus fuerat. Nihil enim ad obſequium præſtandum acrius ſtimulare eos debuit quàm amor ille pluſquã paternus & gratuita beneuolẽtia qua ipſos præuenerat. Quanquã ſimul his verbis fuerunt admoniti in quem finẽ ſegregati eſſent à reliquis gẽtibus. Colligit enim, quia recepti ſunt à Deo in populum, obſtringi ad ſeruanda eius ſtatuta: ſicuti clarius docet Paulus, nos redemptos eſſe ab omni iniquitate, vt Chriſtus mundaret ſibi populum peculiarem, ſtudioſum bonorum operum. Porro quia iam creati erant Sacerdotes in quorum labiis peteretur Legis doctrina: nunc ipſius Dei nomine prodeunt in medium, ac ſtipulantur, vt Deo liberaliter inuitanti reſpondeat populus: neque id modò, ſed eius miniſtris pareant. *Tit.2.d.14.*

EX DEVT. XXVI.

16 *Hodie Iehoua Deus tuus præcepit tibi vt facias ſtatuta hæc & iudicia: cuſtodias ergo & facias ea toto corde tuo, & tota anima tua.*

17 *Iehouã exaltaſti hodie, quòd tibi ſit in Deum, & ambules in viis eius, & cuſtodias ſtatuta eius, & præcepta eius, & iudicia eius: & obedias voci eius.*

18 *Iehoua quoque exaltauit te hodie quòd ſis ei in populum peculiarem, quemadmodum loquutus eſt tibi, & quòd cuſtodias omnia præcepta eius.*

19 *Et ponat te ſuperiorem omnibus gentibus quas fecit, ad laudem, & nomen, & gloriã: & vt ſis populus ſanctus Iehouæ Deo tuo, quemadmodum dixit.*

16 *Hodie Iehoua.* Rurſus Deum commemorat Legis eſſe authorem, quò magis eos permoueat eius maieſtas: neque id modò, ſed quoniam peculiariter Lex illis tradita fuerat, eius quoque obſeruationem iniunctam eſſe. Hinc hortatur vt diligẽter animum adiiciant ad ea quæ Deus iniunxit ſeruanda: quia ſcilicet torpent homines in officio, niſi ſæpius excitentur. Nam certè Deus, obſequium toties exigendo, obliquè perſtringit populi ſegnitiem. Per totam verò animam intelligitur ſeria apprehenſio & cura, deinde ſinceritas pura omni fuco & ſimulatione. Nihil enim Deo magis diſplicet quàm hypocriſis, quia cor intuetur. Si quis obiiciat fruſtra requiri quod mortaliũ nemo præſtare poteſt, nempe vt toto corde Lex ſeruetur: reſpondeo, totum cor opponi duplici, vel bipertito, atque ita tãtundem valere atque integrum, vel minimè fallax. Quãquam (vt poſtea videbimus) abſurdum non eſt, ſcopum proponi fidelibus ad quem contendant, non autem pertingant: quamuis per eos moratur carnis infirmitas.

18 *Iehouam exaltaſti.* Ab effectu oſtendit nihil ipſis eſſe melius, nec magis optabile, quàm Legem Dei amplecti: nihil enim nobis magis honorificum quàm Deo ius ſuum aſſerere, & in ſublime attollere eius gloriam vt emineat. Admonet autem Moſes, ſi ſe Iſraelitæ Legi ſubiiciant, perinde id fore acſi eum locarent in iuſto imperii ſui gradu: fructum verò rediturum eſſe promittit, quia viciſſim eos extollet Deus, vt præ cunctis gẽtibus longè excellant: ſicuti apud Iſaiam dicitur, Sanctificate Deum exercituũ, & ipſe erit arx veſtra. Nec aliter glorificari à nobis poſtulat, quàm vt mutuò nos faciat gloriæ ſuæ conſortes: atque ita blandè eos allicit ad ſuſcipiendam Legẽ, quia ſolida eorum fœlicitas ſita ſit in hoc pietatis officio, ſi Deo penitus ad parendum ſe addicant. Porro hæc Eccleſiæ præſtantia, tametſi in mundo refulget, cæcis tamen eſt abſcondita, atque vt ſpiritualis eſt, nonniſi coram Deo & Angelis laudem ſuam obtinet.

EX DEVTER. VI.

20 *Quum interrogauerit te filius tuus cras, dicendo, Quid ſibi volunt teſtimonia & ſtatuta & iudicia, quæ præcepit Iehouà Deus noſter vobis?*

21 *Tunc dices filio tuo, Serui fuimus Pharaoni in AEgypto, & eduxit nos Iehoua ex AEgypto in manu forti:*

22 *Dedítque Iehoua ſigna & portenta magna & peſſima in AEgypto in Pharaonem, & in totam domum eius, in oculis noſtris:*

23 *Atque nos eduxit inde, vt introduceret nos, ac daret nobis terrã de qua iurauit patrib⁹ noſtris.*

24 *Itaque præcepit nobis Iehoua vt faciamus omnia ſtatuta iſta, vt timeamus Iehouam Deum noſtrum in bonum noſtrum omnibus diebus, vt conſeruaret nos in vita, vt in hac die.*

25 *Et iuſtitia erit nobis, quum cuſtodierimus vt faciamus omne præceptũ iſtud coram Ie-*
houa Deo noſtro, quemadmodum præcepit nobis.

20 *Quum interrogauerit.* His verſibus hoc vnum agit Moſes vt Legi parendo gratitudinem ſuam populus teſtetur, ac eadem religio ad poſteros tranſeat, quos à patribus doceri iubet. Summa eſt, meritò ſeruanda eſſe omnia Legis præcepta, quibus Deus, poſt redemptũ populũ, beneficii laudem ſibi aſſeruit. Itaque hoc etiã loco à redemptionis memoria Legem cõmendat, vt libentius & propenſiore ſtudio eam reuereatur populus. Plus enim authoritatis meretur, quia non antè impoſita fuit quàm ſibi Deus populum deuinxiſſet. Et nimis abſurdum ac turpe fuiſſet, populũ non amplecti Deum Legiſlatorem, à quo ſciebat ſe fuiſſe acquiſitum. Secundo loco admonet, in eundem finem creatos fuiſſe hæredes terræ Chanaan, vt Deum tantæ gratiæ authorem colerent. Ita duplici vinculo obſtrictos eſſe colligitur: quia non ſemel modò Deus ſibi ipſos addixit, ſed in continua terræ poſſeſſione confirmauit ſibi imperium. Quod autem terram dicit iureiurando patribus fuiſſe promiſſam antequam Lex daretur, in eo nihil eſt abſurdi. Etſi enim gratis munus hoc contulit, iure tamen exegit gratitudinis teſtimonium. Quemadmodum mera quidem liberalitate nos hodie ad ſpem æternæ hæreditatis inuitat, ſcopus tamen noſtræ vocationis eſt vt viciſſim tota vita celebremus eius gloriam. Quum dicit verſu 24, Vt timeamus Iehouam, ſummã Legis breuiter notat. Neque enim ſufficeret præſtare quicquid illic iubetur, niſi referatur obſeruatio ad Dei timorem & cultum. Deum quidem delectat integritas & rectitudo: ſed nemo dicet ritè compoſitam eſſe hominum vitam, ſi æquitatem inter ſe colendo, Deum iure ſuo fraudent. Porro timoris nomine legitimum honorem & cultum comprehendi, ſatis notum eſt. Paulo pòſt ab vtilitate Legem commendat: quia eorum ſaluti conſuluerit Deus, piè iuſtéque viuendi regulam tradendo. Quibus verbis docet, eos bis ingratos fore ſi reſpuant quod illis prodeſſe Deus voluit. Nam tantundem valet hæc particula In bonum nobis, acſi dixiſſet, Deum non modò iuris ſui curam habuiſſe & reſpectum in ferenda Lege, ſed ſimul reſpexiſſe quid vtile ipſis foret: quod ſequenti verſu clarius exprimit, docendo, hanc ipſorum fore iuſtitiam ſi Legem obſeruent: acſi diceret, præſcriptam fuiſſe iuſtè viuendi formam quæ Deo placeret: quo nihil expeti poteſt melius. Quomodo autem Legis obſeruatio ſit iuſtitia per ſe, & tamen ex Lege nemo iuſtificetur, alibi fuſius dicetur. Nã quòd Lex irã & maledictionem dũtaxat affert, non oritur ex defectu aut vitio doctrinæ, ſed culpæ noſtræ imputandum eſt, qui à iuſtitia quam continet ſumus procul remoti, imò alieni.

EX NVMER. XV.

37 *Dixit Iehoua ad Moſen, dicendo,*

38 *Alloquere filios Iſrael, & dic eis vt faciant ſibi fimbrias in angulis veſtimentorũ ſuo-*
rum, per generationes ſuas, & ponant in fimbria anguli filum hyacinthinum.

39 *Et erit vobis inſtar fimbriarũ, videbitíſque eã, & recordabimini omniũ præceptorum Ie-*
houæ, vt faciatis ea: & nõ aſpicietis poſt cor veſtrũ & oculos veſtros, poſt quos vos fornicamini.

40 *Vt recordemini* inquam *& faciatis omnia præcepta, & ſitis ſancti Deo veſtro.*

41 *Ego Iehoua Deus veſter, qui eduxi vos è terra AEgypti, vt eſſem vobis in Deum: e-*
go inquam *Iehoua Deus veſter.*

Repetitio eiuſdem ſententiæ EX DEVTER. VI.

6 *Erunt verba hæc quæ ego præcipio tibi hodie, in corde tuo:*

Vel, acues. 7 *Et iterabis ea filiis tuis, & diſſeres de ipſis ſedens domi tuæ, iter faciens, iacens in lecto,*
& ſurgens.

8 *Et ligabis ea in ſignum in manu tua: & erunt in frontalia inter oculos tuos.*

9 *Scribes quoque ea in poſtibus domus tuæ, & in portis tuis.*

Altera repetitio EX DEVTER. XI.

18 *Ponite verba mea hæc in corde veſtro, & animo veſtro, atque ea ligate in ſignum in*
manu veſtra, ſíntque in frontalia inter oculos veſtros.

19 *Et docete ea filios veſtros, vt loquamini de eis quum ſedebis domi tuæ, & quũ ambulabis*
per viam: quúmque iacebis in lecto, & quum ſurges.

20 *Scribes quoque ea in poſtibus domus tuæ, & in portis tuis.*

EX EXODI XXIII.

13 *In omnibus quæ præcepi vobis, cauti eritis.*

Num.15.38. *Alloquere filios Iſrael.* Paulo poſt fuſius exponã huius præcepti finem. Quanquam ex proximo verſu liquet, non alio ſpectare Deum niſi vt Iudæos exerceat in aſſidua Legis meditatione. Neque enim religio in fimbriis ſita fuit, vel externa illa textura vllius per ſe fuit pretii: ſed quũ in ſtudio pietatis pigri ſint & obliuioſi homines, voluit hoc adminiculo Deus eorum infirmitati conſulere. Nam quum dicit aſpectu admonitum iri vt recordentur, ſubindicat opus habere craſſis rudimentis, quæ externos quoque ſenſus feriant: deinde, niſi excitetur eorum memoria, nihil magis procliue fore quàm vt obrepat obliuio. Mox autem addit, Deum nihil morari frigidam notitiam: ſed ſerium affectum & praxin exigere. In ſecunda autem parte verſus alterã neceſſitatẽ oſtẽdit: quia ſcilicet nõ modò ſtimulanda ſit eorũ pigrities, ſed cohibenda ſimul proteruia. Nam quum dicit, Non aſpicietis poſt cor veſtrum, ſignificat, niſi Deus arceat vagos ipſorum ſenſus, ad omne ſuperſtitionum & errorum genus nimium fore propenſos. Ac primò quidem corda & oculos hominum Legi ſuæ opponens, vna quam præſcribit regula populum ſuum vult eſſe contentum, nequid ex propriis figmentis admiſceat: deinde vanitatis damnat quicquid apud ſe fabricant homines: & quantũuis arrideat ipſis carnis ratio, eam tamen reſpuit ac condemnat. Quod etiã vltima voce clarius exprimit, vbi dicit fornicari homines quandiu propriis conſiliis reguntur. Sententia apprimè notatu digna: quòd dum ſibi valde placent qui arbitrio ſuo Deum colunt, ſuáque ſtudia optima & rectiſſima eſſe iudicant, nihil aliud quàm ſpiritualibus adulteriis ſe contaminant. Nam quæ coram mundo cenſetur ſanctiſſima deuotio, eam Deus ore ſuo pronuntiat ſcortationem eſſe. Per oculos haud dubiè intelligit quicquid perſpicaciæ eſt in hominibus.

41 *Ego Iehoua.* Quia in fine verſus proximi iuſſerat ſanctos eſſe Deo, ratione confirmat: quòd ſcilicet in hunc finem eos redemit vt eſſet ipſis in Deum, hoc eſt vt ſanctè coleretur. Ius ergo ſuũ aſſerit Deo ex beneficio liberationis: quod malè locatum fuiſſet niſi eius imperio ſe addicerent. Repetitio quæ mox additur ad confirmationem valet.

Deut.6. 6 *Erunt uerba hæc.* His quatuor proximis verſibus commendat rurſus (vt nuper) Deus Legis ſuæ ſtudium. Ac primùm quidem vult eam cordibus infixam eſſe, ne ſcilicet vnquam obrepat obliuio. Nempe cordis nomine memoriam & alias animæ partes deſignat: acſi diceret, tanti eſſe hunc theſaurum, vt meritò eum recondere in cordibus ſuis debeant, vel penitus doctrinam hanc defigere in animis ſuis, ne vnquam effluat. Poſtea iubet continuum de illa fieri ſermonem apud filios, vt patres ſedulò attenti ſint & incumbant ad docendi officium. Verbum שנן quo vtitur Moſes, propriè ſignificat acuere: interpretes metaphoricè poſitum exiſtimant pro iterare, vel iugiter narrare: quia dum inculcatur cæleſtis doctrina, vix tunc quoque probè cordibus inſidet. Verùm quia hîc ſumitur in coniugatione Piel, poſſet tranſitiua eſſe ſignificatio: nempe vt eam penetrare faciãt in animos, acſi eos pungerent acumine gladii. Neque enim conſentanea videtur illa tranſlatio. Nequem tamen offenderet nouitas, mihi ſatis fuit quid ſentirem exponere. Deinde vt populi ſegnitiem excitet, hortatur vt ſe publicè & priuatim in eius meditatione exerceat. Etſi autem videtur hyperbolicè loqui, ſiquis tamen prudenter expendat quàm tardi ſint ac frigidi homines ad diſcendum, & vbi viſi ſunt nonnihil profeciſſe, quàm ſint obliuioſi, facilè agnoſcet, Moſen non abs re tam acriter inſiſtere: ſed ſumma neceſſitate fuiſſe adactum vt tam rigidus eſſet exactor. Hac ratione Propheta Pſalmo 1. fœlices eſſe prædicat qui in Lege Dei meditantur die ac nocte. Nullum ergo tempus vacuum relinquit à Legis meditatione, ſiue ſint domi, ſiue peregrinentur, ſiue dum cubitũ eunt, vel mane ſurgũt è lecto. Atque ad hoc præceptum videtur alludere Propheta Pſalmo 119, vbi dicit, Media nocte ſurgam ad confitendũ tibi ſuper iudiciis tuis. Item, Præuenerunt oculi mei vigilias, vt loquerer de ſermonibus tuis. Neque enim loquendi verbo ad vanam loquacitatem, ad quam plus æquo multi procliues ſunt, populum extimulat Moſes: ſed vt ſeipſos ſinguli confirment, & alii aliis ſint doctiores. Diuerſas autem actiones enumerat, ne hæc varietas qua diſtrahi ſolent ingenia, à recto curſu pios abducat: acſi iuberet, quicquid negotiorum gerant, in hunc vnum ſcopum præcipuè intendere. Eadem ratione iubet brachialia ex Legis præceptis & frontalia confici: haud dubiè ornatum hunc ſpiritualem aureis monilibus opponẽs: acſi diceret, ex pia Legis recordatione rectius oblectationem capturos quàm ex pomparum nugis, quæ hominum ſenſus ad ſe rapiũt. Hoc dum craſſè intelligũt Iudæi, ſanctimoniæ partem in externa illa oſtentatione locarunt, vt putarent ſe fere defunctos ſi Legem in frontibus & brachiis geſtarent. Deinde longius etiã progreſſa eſt cacozelia, vt quo quiſque cenſeri volebat aliis præſtantior, latius dilataret ſua phylacteria. Sic enim fimbrias veſtiũ vocabant, in quibus perſcriptæ erant ſententiæ aliquæ Legis, quaſi cuſtodias. Quod vitium Chriſtus Matt.23.4.5.
ſeuerè exagitat in Scribis & Phariſæis: quia merum erat ludibrium huius admonitionis, & doctrinæ profanatio. Et ex loco Exodi quem ſubieci, ſatis patet Dei conſilium, vbi ſimpliciter attendere iubentur ad Legis obſeruationẽ. Sedulitas autem meritò requiritur, non tantùm vt in re maximè ſeria, ſed quia pro noſtra vanitate procliue eſt aliò delabi, niſi excitetur noſtra ſegnities.

Deut.11. 18 *Ponite uerba mea hæc.* Iterum ſeriam attentionem requirit,ne ſi leuiter tantùm & neglectim excepta fuerit quam proponit doctrina,paulo pòſt effluat. Ponere enim in corde, vel ſuper cor,tantundem valet ac penitus recondere.Quanquam vbi nomen animæ adiũgitur, cordis nomen ad mentem refertur,vel eſt intelligentiæ facultas.In ſumma,iubet non tantùm in mẽte defixam habere Legem,ſed ſincero quoque animi affectu amplecti. Secundò commẽdat illud quod nuper vidímus memoriæ adminiculum: nempe vt in brachiis & frontibus geſtent præcepta: acſi Deus illis aſſiduè occurreret,ad excitandos eorum ſenſus.Neque enim (vt dictũ eſt) ligaturas Deus moratus eſt: ſed in alium finem voluit eas in brachiis & frontibus ſpectari: nempe vt pietatis curam ſuggererent & renouarent. Deinde eas in ornatus locum ſubſtituit, vt aſſueſceret populus præcipuam ex Legis meditatione oblectationem capere. Vnde ſatis refellitur ſtulta illa ambitio,quòd hypocritæ ex fimbriis & ſimilibus nugis famam ſanctitatis captarunt: craſſus etiã error totius vulgi,quòd externo habitu ſe erga Deum defungi putauit. Eodem pertinet quod poſtea ſequitur, vt ſcribãtur præcepta in portis vrbium & in priuatis ædibus. Diximus enim,vt propenſæ ſunt ad vanitatem hominum mentes,& innumeris illecebris ſubinde diſtrahuntur,talibus retinaculis opus habere. Atque hìc finis clarè exprimitur, dum ſingulos iubet de præceptis Legis diſſerere,ſiue quieſcant domi,ſiue peregrinentur,ſiue dormitum eant,ſiue ſurgant: quia niſi accedat ſedula exercitatio,fere ſtatim euaneſcere contingit quicquid ſemel homines didicerint. Addit præterea alium huius diligentiæ fructum: nempe vt non tantùm priuatim ſinguli ſibi conſulant, ſed erudiant etiam ſuos filios,quò Lex Dei perpetua ſucceſſione ſemper vigeat.

EX DEVT. XXVII.

1 Et *præcepit* Moſes *&* ſeniores Iſraelis *populo, dicendo, Cuſtodi omnia præcepta quæ ego præcipio vobis hodie.*

2 Erit,*quo die tranſieritis Iordanem ad terram quam* Iehoua Deus *tuus dat tibi, ſtatues tibi lapides magnos, & lines calce.*

3 Et *ſcribes in illis omnia verba* Legis *huius, quum tranſieris vt venias in terram quam* Iehoua Deus *tuus dat tibi,terram fluentem lacte & melle: ſicut loquutus eſt* Iehoua Deus *patrũ tuorum tibi.*

4 Erit *ergo quum tranſieritis* Iordanem,*ſtatuetis lapides iſtos de quibus ego præcipio vobis hodie, & lines eos calce.*

EIVSDEM CAPITIS VERSV VIII.

Ad verbum, bene.

Et *ſcribes in lapidibus omnia verba* Legis *huius distincte explicando.*

1 *Et præcepit.* Eodem pertinet hoc præceptum quò alia ſuperiora. Nam ſicut voluit Deus in ædium poſtibus ſcribi ſua præcepta,& in veſtium fimbriis,vt oculis aſſiduè occurrerent: ita voluit in ipſo terræ ingreſſu extare monumentum,ex quo diſceret populus in ea ſe habitare vt purè Deum coleret.Ergo ne vnquã incuria populi obſcura iaceret Legis cognitio, aut vllo modo obliterari poſſet,voluit Deus in ſublimi conſpici illius ſummam. Vnde colligitur ſimilitudo quam dixi inter priuatas ſingulorum domos & totam terram.Quum in foribus ſcripta eſſent præcepta, admonitus quiſque fuit domum ſuam ſacram eſſe Deo. Similis totius terræ fuit ratio, vt ſcirent quicunque illuc ingrediebantur, quaſi ſacrarium eſſe cæleſtis doctrinæ, atque ita incitarentur omnium ſtudia ad purum Dei cultum.Apta autem & concinna Scripturæ expreſſio,cuius mentio fit octauo verſu,ad tollendam ignorationem facit.

EX DEVT. CAPITE XXXI.

10 Et *præcepit* Leuitis Moſes,*dicendo, Septimo quoque anno, tempore anni remiſſionis, in ſolennitate tabernaculorum,*

11 *Quum venerit vniuerſus* Iſrael *vt appareat coram* Iehoua Deo,*in loco quem elegerit, leges* Legem *iſtam coram vniuerſo* Iſraele,*in auribus eorum:*

12 *Congregando populum, viros, & mulieres, paruulos, & peregrinos qui ſunt intra portas tuas, vt audiant, & diſcant, timeántque* Iehouam Deum *veſtrum, & cuſtodiant faciendo omnia verba* Legis *huius.*

13 Et *filii eorum qui non nouerunt audiant, & diſcant timere* Iehouã Deum *veſtrũ, omnibus diebus quibus victuri eſtis ſuper terrã, ad quam tranſmiſſo* Iordane *pergitis vt poſſideatis.*

10 *Et præcepit Leuitis Moſes.* Eadem huius præcepti ratio quæ proximi. Voluit ante oculos repræſentari & aſſiduè verſari: nunc eam ſeptimo quoque anno recitari iubet, ne vnquam intercidat eius cognitio. Sed ordinem verborum ſequamur. Primò dicit Legem ſe ſcripſiſſe. Antea vocalis tantùm fuerat pietatis doctrina: quia tradebant patres filiis quaſi per manus quod cælitus patefactum fuerat. Ita religio & fides populi in AEgypto nonniſi in veteribus oraculis & patrum traditione fundata erat. Verùm quia nihil procliuius eſt quàm vt hominum mentes, pro ſua vanitate, protinus veræ doctrinæ obliuiſcantur, & ſe multis erroribus inuoluant, huic malo volens Deus occurrere, publicis tabulis conſignauit pietatis regulam: vt, ſi ab ea deflecterent poſteri, nullus eſſet inſcitiæ prætextus. En ſcribendæ Legis ratio, vt continua ætatum ſerie teſtata eſſet Dei veritas. Non intelligit ſic depoſitam fuiſſe Legem apud Leuitas vt eam ſupprimerent, vel ſoli eſſent eius cuſtodes: verùm ſi indifferenter omnes hortatus eſſet ad eam legendam, vix quiſquam applicaſſet ſuum ſtudium. Sic enim fieri ſolet vt quod in genere omnibus mandatur, ſinguli negligant. Ergo nomophylaces creantur Leuitæ, qui in aliorum contemptu vel negligentia ſedulò aduigilent ne intercidat Dei cognitio. Nec dubium eſt quin ideo tradita fuerit Lex in eorum manus vt eſſent eius interpretes. Quò pertinet illud Malachiæ, Labia ſacerdotis cuſtodient ſcientiã, *Malach. 2.b.7.* & Legem requirent ex ore eius: quia nuntius Dei exercituum eſt. Nam quod continuo pòſt ſubiicitur, vt ſeptimo quoque anno Legem recitent, non ita accipere cõuenit acſi reliquo tempore maneret apud ipſos abſcondita. Voluit enim Deus quotidianos eſſe doctores, & populum officii ſui aſſiduè monere. Sed ne hæc exercitatio obſoleſceret, tam faſtidio populi, quàm ſacerdotum ignauia, ſolennis ritus adiunctus fuit: vt ſeptenis quibuſque annis, vbi celeberrimus erat populi conuentus, renouaretur Legis promulgatio. Vnde apparet, nihil eſſe tã ſanctũ & omni cautione munitũ quod non perſtringat ac violet hominum malitia. Nam quum adeo præciſè Leuitis iniuncta eſſet Legis recitatio, prodigium fuit & quidem deteſtabile, tempore Ioſiæ fuiſſe repertam, & omnes *2.Reg. 33.a.3.* nouitate fuiſſe expergefactos, acſi nihil vnquam audiſſent. Non idem prorſus contigit in Papatu: ſed quum tyrannicè dominari vellent laruati Epiſcopi, hoc artificio vſi ſunt, de Scripturæ myſteriis fas non eſſe inquirere. Hinc factum eſt vt ipſi quidem ſecurè ludicris ineptiis operam dederint: monachi autem eorum emiſſarii impunè fabulati ſint quicquid ipſis venire poterat in buccam. Porro conſilium Dei fuit, ſeptimo quoque anno populũ monere vt Legem aſſiduè meditaretur.

12 *Congregando populum.* Ad verbum, Congregare, in modo infinitiuo: qui tametſi interdum pro imperatiuo capitur, hoc tamen loco perperam vertunt quidam, Congrega populũ: acſi Moſi præciperet hæc mandata ſemel ad homines ſui ſæculi deferre: quum potius eandem ſententiam contexat Moſes. Cohæret igitur hic verſus cum ſuperioribus: nempe vt Lex deintegro promulgetur. quo anno indicere oportuit celeberrimum conuentum: quia tunc clangore tubarum ad iubileum vocatus fuit populus. Denique verbum Congregandi extenditur ad ſeptennes conuentus, quorum alibi fiet mentio. Nec certè tempori Moſis quadraret quod dicitur de populo qui habitat intra portas, quæ tunc nullæ erant. Fuſius ergo exponit Moſes cur ſeptimum annum deſignauerit: quia ſcilicet tunc totus populus ſe in Dei conſpectum ſiſtebat. Mulieres & paruulos diſertè nominat, ne qua ſit ſexus vel ætatis excuſatio. Quo fœdior eſt eorum improbitas qui non pueros modò ſed mulieres arcent à pietatis doctrina: quando omnes à minimo vſque ad maximũ Deus ad ſcholam ſuam inuitat, vúltque ſuos eſſe diſcipulos. Quantum ad peregrinos ſpectat, eos intellige non qui negotiandi cauſa venirent in terram Chanaã mox domum redituri, ſed qui domicilium illic elegerant, & longa habitatione coaluerant in idem corpus cum Iſraelitis. Additur fructus & vtilitas, vt audiendo diſcant timere Deum. Vnde colligimus, ex cognitione religionem veram naſci, & quicquid pietatis oſtentant homines Dei verbo non edocti, meram eſſe ſimulationem. Cuſtodire ad faciendum, tantundem valet ac ſeriò applicare ſuum ſtudium ad parendum Legis præceptis.

13 *Et filii eorum qui non nouerunt.* Iterum videmus non agi de præſenti conuocatione: ſed quæ repetenda erat ſingulis ſeptenniis, vt poſteritas contineretur in officio. Alter ergo vſus recitationis mõſtratur: quia multi, qui per ætatem primæ promulgationis teſtes eſſe non potuerunt, inde diſcent quomodo colendus ſit Deus. Ac terræ poſſeſſio rurſus illis proponitur, vt Dei beneficentia eos ad obſequium alliciat.

EX DEVTER. VI.

10 *Erit autem quum introduxerit te Iehoua Deus tuus in terram de qua iurauit patribus tuis, Abraham, Iſaac & Iacob, ſe daturum tibi eam, & vrbes magnas & pulchras quas non ædificaſti:*

11 *Et domus plenas omni bono, quas non repleſti: & ciſternas effoſſas, quas non effodiſti:*

vineas & olivueta, quæ non plantaſti: & comederis, & ſaturatus fueris:

12 *Caue tibi ne obliuiſcaris Iehouæ, qui eduxit te è terra ÆEgypti, è domo ſeruorum.*

10 *Erit autem quum introduxerit.* Quoniam proſperitas & opulentia vtplurimum excæcat hominum mentes, ne ad modeſtiam & moderationem ſatis attendant, ſed potius laſciuiant in ſuis concupiſcentiis, ac ſe deliciis inebriēt: huic vitio per anticipationem medetur Deus. Neque enim fruſtra admonet cauendum eſſe ne Dei obliuiſcantur, vbi largè & lautè ab eo tractati fuerint, ſed quia ſciebat commune hoc eſſe vitium vt ſatietas pariat ferociam: quemadmodum poſtea dicet in cantico, Saginatus Iſrael recalcitrauit, pinguedine obductus eſt, dereliquit Deum factorē ſuū, & pro nihilo habuit Deum ſalutis ſuæ. Principio autem, quàm turpis & indigna futura ſit eorum ingratitudo, oſtendit, ſi tot præclaris Dei beneficiis onuſti eius memoriam abiiciant. Nam vt inæſtimabilis fuit Dei bonitas, vrbes illis tradere alienis manibus conditas, & quæcūque alii ſua induſtria magniſque laboribus parauerant, in illos transferre: ita eo magis deteſtabilis erat impietas, ipſum negligere, quum ſe quotidie in illa multiplici bonorum congerie repræſentaret. Diſcamus itaque ex hoc loco liberalitate Dei nos inuitari ad eius cultum: &, quoties benignè nobiſcum agit, gloriā ſuā ante oculos nobis ſtatuere. Sed ex oppoſito meminerimus, quæ debebāt nobis eſſe vehicula ad mentes noſtras ſurſum tollendas, vitio noſtro conuerti in remoras & obſtacula: quò ſcilicet magis ad cauendum attenti ſimus. In fine verſus 12 alia circunſtantia eorum dementiam coarguit, ſi repentè ditati intemperanter inſultent: acſi diceret, minimè tolerabilem hāc eſſe ſocordiam, ſi Dei beneficentia ornati non cogitent de ſua origine: quia nihil magis ad humilitatem eos flectere debuit quàm miſera illa ſeruitus vnde erepti fuerant. Ergo amplæ dominationi, in quam illos Deus extulerat, opponit domum ſeruorum, vt priſtinæ ſortis recordatio proter uiam omnem compeſcat.

EX DEVT. IX.

1 *Audi Iſrael, Tu tranſis hodie Iordanem, vt ingrediaris ad poſſidendum gentes magnas & robuſtas præ te, vrbes magnas & munitas vſque ad cælum:*

2 *Populum magnum & procerum, filios* Enacim *quos tu noſti, & de quibus tu audiſti, Quis conſiſtet coram filiis* Enac?

3 *Scito itaque hodie quòd* Iehoua *Deus tuus ipſe eſt qui tranſit ante te, ignis conſumens: ipſe delebit eos, ac humiliabit eos coram te, vt expellas eos perdáſque eos citò, quemadmodum dixit* Iehoua *tibi.*

4 *Ne dicas in corde tuo, quum expulerit* Iehoua *Deus tuus illos à facie tua, dicēdo, Propter iuſtitiam meam introduxit me* Iehoua, *vt poſſideam terram hāc: quum propter iniquitatem gentium iſtarum* Iehoua *expellat eas à facie tua.*

5 *Non propter iuſtitiam tuam & rectitudinem cordis tui tu ingrederis ad poſſidendam terram eorum, ſed propter impietatem gentium iſtarum* Iehoua *Deus tuus expellit eas à facie tua: vt confirmet verbum quod iurauit ipſe* Iehoua *patribus tuis,* Abrahæ, Iſaac *&* Iacob.

6 *Scito itaque quòd non propter iuſtitiam tuam* Iehoua *Deus tuus dat tibi terram iſtam optimam, vt poſſideas eam: ſiquidem populus duræ ceruicis es.*

1 *Tu tranſis hodie Iordanem.* Totus hic locus elogium continet gratuitæ Dei liberalitatis, qua ſibi populum deuinxit ad Legis obſequium. Debuit autem (vt iam viſum eſt) acerrimus hic eſſe ſtimulus ad pungendos Iſraelitas, vt penitus raperentur ad colendum & amandum Deum, cui tantopere obſtricti erant. Conſilium ergo Moſis fuit docere, nullis meritis Iſraelitas, ſed ſingulari Dei beneficio hæredes fore terræ Chanaan: idque totum manare ex fœdere & adoptione gratuita: vt viciſſim perſtarent in fideli obſeruatione fœderis, atque ita magis propenſi eſſent ad eius cultum. Nimis enim indignum eſſet nō occurrere Deo voluntarios ad ſubeundum eius imperiū quos ſua gratia præuenit. Porro ne ſibi quicquam arrogent, magnitudinem potentiæ Dei in eo commendat quòd tot gentium victores eſſe nequeant, niſi mirabiliter è cælo adiuti. Hac ratione dicit gentes illas multitudine & numero, deinde fortitudine bellica præcellere. Addit, eorum vrbes eſſe magnas & inexpugnabiles: poſtremò in illis eſſe filios gigantū procera ſtatura formidabiles. Nam Enac (vt narratur Ioſue 15. capite) famoſus gigas fuit, cuius poſteri vocati ſunt Enacim.

Et quò tollatur eis dubitatio, citat ipſos teſtes, quòd illorum conſpectu fuerint exterriti, vt vellét curſum retroflectere. Nunc tenemus quorſum tendant omnes circunſtantiæ, nempe vt in victoriis populi & fœlici ſucceſſu refulgeat Dei gloria. Hæc verba, Quos tu noſti, & de quibus audiſti, ad exploratores referéda ſunt. Neque enim gigantes illi adhuc populo coram innotuerant: ſed ad omnes transfert quod paucorum erat: quia ex eorum relatu paſſim graſſatus erat terror per caſtra, acſi iam veniſſent ad conflictum. Quia ergo perſuaſi fuerant ſe hoſtibus fore impares, & exanimati fuerant ad rumorem, Moſes eos proprio teſtimonio coarguit: ne fortè poſtea laudem vni Deo debitam ad ſe rapiant. Docemur autem ex his verbis eam eſſe hominum ingratitudinem vt Dei beneficia quantum in ſe eſt obſcurent, neque vnquam cedant, niſi conuicti.

3 *Scito itaque hodie.* Colligit ex ſuperioribus, nimis malignos fore Iſraelitas niſi agnoſcant Dei manu profligatos eſſe hoſtes. Et quò magis illuſtret miraculum, ſimilitudine vtitur, Deum igni comparans, qui inſolito modo & incredibili tot populos conſumet. Perinde enim eſt acſi dixiſſet, humanitus fieri non poſſe, nec vſitatis rationibus, vt tot populi & tam bellicoſi citò pereãt. Alibi vocatur Deus conſumens, diuerſo ſenſu, vt iram eius ac potentiam metuamus. Sed hìc tantùm intelligit Moſes admirabile fore eius opus diſſipationem gentium Chanaan.

4 *Ne dicas in corde tuo.* Nunc apertius admonet populum ne ſe faſtu & ſtulta gloriatione efferat. Niſi tam prauo & maligno fuiſſet ingenio, ſatis erat vno verbo gratiam Dei oſtendi: ſed non potuit aliter eos Moſes ad gratitudinem adducere niſi correcta & deiecta ſuperbia. Obſtaculum igitur illud tollit, quò conſpicua ſit apud eos Dei liberalitas. Dicere in corde tantundem valet ac reputare, vel opinionem concipere. Quare non tantùm caſtigat Moſes linguæ iactantiam, ſed occultum faſtum quo ſeipſos inflant homines, Dei laudem ad ſe trahendo. Porro nõ tantùm vetat ſuæ virtuti adſcribere quòd profligatis hoſtibus terra potiti ſint, ſed etiam imaginari hanc meritis ſuis redditam fuiſſe mercedem. Neque enim gloria ſua minus fraudatur Deus dum iuſtitiam ſuam eius liberalitati opponunt, quàm quum glorìantur quicquid habent bonorum ſua induſtria partum eſſe. Vt hoc apertius ſit, iterum repetam. Non vetat Moſes ne exiſtimet populus terram abſque Deo ſe acquiſiiſſe: imò ſumit pro confeſſo ipſos agnituros Dei auxilio ſe fuiſſe victores. Sed non contentus eſt hac dimidia gratitudine, niſi agnoſcant ſimul nihil ſe tale fuiſſe promeritos, ideóque merum eſſe & gratuitum beneficium. In ſecundo membro non videtur ſatis firma eſſe ratio, quòd ſcilicet gentes propter ſuam impietatem expulſæ ſint. Fieri enim poteſt vt quod Deus ſceleratis abſtulerit ac reprobis, ad digniores transferat. Sed videtur tacita eſſe admonitio, vt ſe Iſraelitæ gentibus comparent: quia inde colligere promptum erat ſe non fuiſſe adeptos ſua iuſtitia alienam terram, à qua ipſi indigenæ eiecti fuerant. Quod etiam clarius exprimitur duobus proximis verſibus.

5 *Non propter iuſtitiam.* Primùm vult vt pœna gẽtibus inflicta Iſraelitas ad timorem erudiat, atque ita nihil ſibi arrogent: quia Dei conſilium fuerit nõ ipſorum merita remunerari, ſed iudicii ſui ſeueritatem oſtendere. Deinde hoc duobus argumentis confirmat: nẽpe quòd præſtiterit Deus quod pollicitus fuerat Abrahæ: (fœdus autem illud, vt iam ante viſum eſt, in mera gratia fũdatũ erat.) deinde quia populus ipſe peruerſo eſſet ac indomito ingenio. Hinc ſatis apparet, nullum eſſe meritis locum, quibus aboleretur fœdus Dei, & quæ nulla reperiri poterant in gente tam praua & contumaci. Adde quòd fœdus ſuum pepigerat Deus cum Abraham, quatuor fere ſæculis antequam nati eſſent. Vnde ſequitur beneficium ex alio fonte manare. Verùm ſuperbiam magis retundit, exprobrando ceruicis duritiẽ: quia nimiæ dementiæ fuiſſet, Deũ, quem ſuis ſceleribus prouocare non ceſſabant, fingere ſibi obſtrictum, acſi probè officio defuncti eſſent. Hæc verò metaphora à bobus ſumpta eſt, quorum nullus eſt vſus, donec aſſuefacti fuerint ad flectendam ceruicem. Perinde igitur eſt acſi diceret, non tantùm eſſe indociles, ſed peruicacia ſua iugum excutere. Quòd tertiò inculcat, Iſraelitas terram non fuiſſe promeritos ſua iuſtitia, hinc diſcamus nihil eſſe difficilius quàm homines exuere cæco faſtu, ne ex Dei beneficiis partẽ laudis ad ſe trahant. Iã quũ in terrena hæreditate tantopere cõmendet Deus ſuã miſericordiã, quid de cæleſti credendum eſt? Quòd terrã Chanaan poſſident filii Iſrael, ſibi vni acceptũ referri vult: quanto igitur minus feret, obtrudi ſibi hominũ merita vt cælũ acquirãt? Nec eſt quòd obtendãt Papiſtæ, primas ſe tribuere Dei liberalitati: quia ſibi in ſolidũ vendicat quod ipſi cum ipſo partiri volunt. Siquis autem obiiciat, dictum id fuiſſe tantùm veteri populo, reſpondeo nos non eſſe meliores. Deſcendat quiſque in ſeipſum, & duriciem ceruicis ſuæ non excuſabit. Qui verò regeniti ſunt Dei ſpiritu, ſciunt non naturaliter ſe ad obſequium formatos eſſe: atque ita ſolam eſſe Dei miſericordiam quæ ipſos à peſſimis diſcernit.

EX DEVTER. X.

21 *Iehoua eſt laus tua, & ipſe eſt Deus qui fecit tecum magna & terribilia iſta quæ vi-*

derunt oculi tui.

22 *Cum ſeptuaginta animabus deſcenderunt patres tui in AEgyptum: nunc autem poſuit te Iehoua Deus tuus ſicut ſtellas cæli in multitudinem.*

EX DEVTER. XI.

1 *Dilige igitur Iehouam Deum tuum, & cuſtodi cuſtodiam eius, & ſtatuta eius, & iudicia eius, & præcepta eius omnibus diebus.*

2 *Et ſcitote hodie. non enim cum filiis veſtris loquor, qui non nouerunt neque viderunt eruditionem Iehouæ Dei veſtri, magnitudinem eius, manum eius validam, & brachium eius extentum:*

3 *Et ſigna eius, & opera eius quæ fecit in medio AEgypti, ipſi Pharaoni regi AEgypti, & vniuerſæ terræ eius:*

4 *Et quæ fecit exercitui AEgyptiorum, equis eius & curribus eius: qui inundare fecit aquas maris rubri ſuper facies eorum, dum vos perſequerentur: & perdidit eos Iehoua vſque in hanc diem.*

5 *Quæ præterea fecit vobis in deſerto donec veniretis vſque ad locum iſtum.*

6 *Et quæ fecit Datham & Abiram filiis Eliab filii Ruben, quãdo aperuit terra os ſuum, & deglutiuit eos, domóſque eorum ac tabernacula eorum, atque vniuerſam ſubſtantiam quæ erat in pedibus eorum, in medio totius Iſraelis.*

7 *Quandoquidem oculi veſtri viderunt omnia opera Iehouæ magna quæ fecit.*

Deut.10. 21 *Iehoua eſt laus tua.* Quò facilius perſuadeat ſuis popularibus Moſes, nihil eſſe melius aut magis optabile quàm ſe addicere imperio Dei, admonet nihil extra eum eſſe in quo glorientur: acſi diceret, fœlices hoc vno eſſe quòd eos Deus in fidem ſuam receperit, hac autem gloria ablata, miſeros eſſe & perditos. Laus enim populi ſui vocatur Deus, quaſi decus & ornamentum. Vnde ſequitur, ſi vera & ſolida beatitudine frui cupiant, dandam eſſe operam vt ſe contineant ſub eius cuſtodia: qua ſi nudati ſint, nihil præter ignominiam & pudorem reſtabit. Eodem ſenſu adiicit, eſſe Deum ipſorum: quia nihil magis peruerſum & abſurdum quàm ipſum mundi opificem non admittere, vbi ſe vltro in Deum offert. Subnectitur probatio, quòd multis miraculis virtutem ſuam exeruit in ſalutẽ populi. Et quò magis inexcuſabiles reddantur, eorũ oculos tot virtutum quæ editæ fuerant in ipſorum fauorem, teſtes citat. Deinde altius conſcendit, breui tempore mirabiliter auctum fuiſſe ipſorum genus: vnde conſtaret, præter naturæ modum, cæleſti virtute ſic fuiſſe incredibili ratione propagatum. Nam in eo certè refulſit ſingularis Dei benedictio quòd progenita ſunt ſepties centena hominũ millia intra ducentos quinquaginta ãnos. Hoc non viderant oculis ſuis qui tunc erant ſuperſtites. Sed Moſes ab origine repetit Dei gratiam, quò certius agnoſcant, quicquid experti fuerunt pendere ex adoptione illa quæ ipſos effecerat Dei populum.

Deut. 11.1 *Dilige itaque Iehouam Deum tuum.* Ad hunc ſcopum dirigitur tota oratio, vt populus ſua obedientia gratitudinẽ teſtetur, atque ita beneficiis Dei allectus Legẽ eius reuerenter amplexetur. Qua etiam de cauſa, antequam de Legis ipſius obſeruatione præcipiat, exigit amorẽ Dei. Etſi enim pro imperio ac minaciter iubere poterat, maluit comiter, propoſita gratiæ ſuæ dulcedine, populũ ad obſequiũ adducere. In ſumma, hortatur vt Deũ, cuius amore prouocati ſunt, mutuò redament. Interea notare conuenit, principium vel caput Legis ritè ſeruãdæ eſſe liberalem affectũ: quia non poteſt Deo placere quod vi aut metu ſeruili expreſſum eſt. Præcepta Legis pluribus verbis deſignat, quò attẽtius ſtudia ſua applicent ad audiendum Deum, qui ad formandam eorũ vitam nihil omiſit. Hac enim verborum diſtinctione ſignificat, Deũ familiariter & ſolidè docuiſſe quicquid opus erat. De tribus aliis vocibus, ſtatutis, iudiciis & præceptis, vide quid dixerim in Geneſin & Pſalmos. Nomen משמרת ſeu cuſtodiæ, quod primo loco hic ponitur, Legem hinc commendat quòd velut cancellis circunſcribat vitam noſtram, ne ad dextram & ſiniſtram erroribus ſit obnoxia. In fine verſus ad perſeuerandum hortatur: quia fas non erat liberationis memoriam vnquam intercidere.

2 *Et ſcitote hodie. non enim cum fil.* Confirmat rurſus ſuperiorẽ ſententiam: quia ſatis ſupérque præclaris Dei operibus edocti fuerint qualis eſſet eius potentia, & quàm ſingularis erga ipſos miſericordia. Porro duplex eſſe poteſt verborum ſenſus. Quidam enim ita contexunt, Cognoſci-

te hodie eruditionem Iehouæ, & parentheſi includunt, Neque enim cum filiis veſtris loquor,qui nō nouerunt,neque viderunt.Alii autem verbum hortandi Cognoſcite,ſeorſum & ſine adiectione legunt: quod poſterius mihi magis arridet. Quanquam ad ſummam rei nihil fere intereſt vtramuis expoſitionem ſequamur.Admonet enim Moſes,ſimodo attenti ſint ad opera Dei,luculentam illic conſpici eius gloriam,quæ ad eius timorem ipſos erudiat.Quò autem vehementius illos vrgeat,addit ſe non loqui cum poſteris,ad quos perferēda erat miraculorum fama, ſed verba facere apud oculatos teſtes,qui nulla probatione indigeāt, quum certa experientia ſint conuicti.Pluribus autem elogiis inſignit miracula illa,quibus virtutem ſuam Deus ac bonitatem teſtatus apud ipſos fuerat:ne leuiter prætereant quæ digna erant maximo ſtudio & aſſidua meditatione.De reliquis quæ alibi expoſita ſunt,nunc dicere ſuperſedeo. Nomen מוסר quod primo loco ponit,generale eſt,& ad omnes ſpecies extenditur.Itaque perperam verterunt multi Caſtigationem. Quòd in fine verſus proximè ſequentis dicit perditos fuiſſe AEgyptios ad illum diē, intellige,fructum cladis qua Deus illos conſumpſit,quaſi præſentem adhuc ſentiri.

5 *Quæ præterea fecit uob. Ieh.* De his ſuo loco dicetur vt feret hiſtoriæ ſeries,à qua hîc pauxillū deflectere me coegit docendi ratio.Nā Moſes,vt ſanctior eſſet Legis authoritas,ſummatim quæcunque contigerant in deſerto,ſuis in medium propoſuit:vt partim metum incuterent ſuo rigore Dei iudicia,partim beneficia animos ſua dulcedine allicerent.Tandem concludit,ſe non loqui de rebus incognitis,ſed reuocare tantùm in memoriam Dei opera,quorum ipſi fuerunt ſpectatores.

EX DEVT. VIII.

1 *Omne præceptum quod ego præcipio tibi hodie,cuſtodietis vt faciatis,vt viuatis, & multiplicemini, & ingrediamini vt poſſideatis terram de qua iurauit* Iehoua *patribus veſtris.*

2 *Meminerîſque totius viæ per quam deduxit te* Iehoua *Deus tuus iam quadraginta annis in deſerto,vt affligeret te ac tētaret te,vt ſciret quid haberes in corde tuo,vtrum obſeruaturus eſſes præcepta eius, annon.*

3 *Et afflixit te,ac eſurire te fecit, poſtea pauit te* Man,*quod non noueras,neque nouerant patres tui:vt ſcire faceret te quòd non in pane ſolo viuet homo, ſed omni eo quod egreditur ex ore* Iehouæ *viuet homo.*

4 *Veſtimentum tuum nequaquam veterauit ſuper te, neque pes tuus intumuit iam quadraginta annis.*

5 *Sciáſque in corde tuo quòd quemadmodum erudit homo filium ſuum, ſic* Iehoua *Deus tuus erudit te.*

6 *Et cuſtodies præcepta* Iehouæ *Dei tui, vt ambules per vias eius, & timeas eum.*

EX DEVT. XI.

8 *Cuſtodite ergo omne præceptum quod ego præcipio vobis hodie,vt roboremini, & ingrediamini,poſſideatíſque terram ad quam vos tranſitis vt poſſideatis eam:*

9 *Atque vt prolongetis dies ſuper terram quam iurauit* Iehoua *patribus veſtris ſe daturū illis & ſemini eorum,terram fluentem lacte & melle.*

1 *Omne præceptum.*Quanuis primus verſus inter promiſſiones referri poſſit, quibus poſtea videbimus ſancitam fuiſſe Legem à Moſe,quia ſpe mercedis propoſita Iſraelitas ad officium hortatur & impellit:opportuno tamē loco hîc eum inſerere mihi viſus ſum: quando conſilium Moſis non aliud fuit quàm promiſſæ hæreditatis dulcedine eos allicere ad recipiendam Legis doctrinam.Meritò itaque hæc ſententia inter alias numerari poteſt quibus præparati fuerunt animi eorum vt Deo ſe,qua decebat manſuetudine & docilitate,ſubiicerent:acſi dixiſſet,Quia non procul iam à vobis diſtat terra Chanaan, vicinitas ipſa animare vos debet ad ſubeundum alacrius Dei iugum.Nam idem Deus qui Legem vobis hodie ſtatuit, ad fruitionem eius terræ vos inuitat quā iureiurando pollicitus eſt patribus veſtris. Et certè ex hac clauſula verſus patet Moſen non ſimpliciter illis mercedem promittere, ſi Legem ſeruauerint: ſed potius ſuperiorem gratiam, qua Deus vltro illos præuenerat, in medium proferre,vt viciſſim gratos ſe præſtent. Præcepta verò ſua vocat(vt iam antè vidimus)non quæ ipſe pro arbitrio commentus ſit, ſed quæ ore Dei ipſius dictata fideliter tradit, quaſi de manu in manum. Hoc etiam ex verſu proximè ſequenti colligere melius licet, vbi ſuperioris temporis beneficia cōmemorat: & ſimul in memoriam reducit quot

& quàm variis documentis eos Deus erudierit, vt aſſuefaceret & formaret ad obſequium. Ac primò quidem in genere operum Dei, quæ per quadraginta annos viderunt, recordari iubet: mox tamen ad ſpecies deſcendit, nempe afflictionibus Deũ probaſſe quid in eorũ cordibus lateret. Sic enim reſolui debet oratio, Vt affligẽdo tẽtaret te, ac ſciret. Quibus verbis admonet nõ ſine optima cauſa fuiſſe multis ærumnis & incommodis duriter exercitatos: quia opus eſſet tali examine. Simul tamen obliquè perſtringit eorum peruicaciam, quæ tunc detecta fuit: quũ alioqui illis facile eſſet rebus proſperè fluentibus ſimulare magnum Dei timorem, qui tamen nullus erat, ſicut re ipſa compertum eſt.

Deut.8.3 *Et afflixit te ac eſurire te fecit.* Quòd aliquandiu fuerint in deſerto famelici, eius penuriæ vtilitatem demonſtrat, quia inde cognouerint non pane tantùm & vino, ſed arcana Dei virtute ali genus humanum. Etſi enim fatentur omnes Dei beneficentia terrã eſſe fertilem, ſic tamen potui & cibo affixi ſunt eorum ſenſus vt non conſcendant altius, nec Deum agnoſcant patrem & nutritiũ, ſed potius eum alligent externis mediis quibus ſunt addicti: acſi eius manus per ſe & abſque inſtrumentis quicquam efficere ac præſtare non poſſet. Deinde quod à Deo ſentiunt procreari terræ fructus, frigida tantùm imaginatio eſt, quæ ſtatim effluit, nec hæret in memoria. Lucet quidem ſatis clarè in vſu, qui naturaliter ex creaturis percipitur, tam potentia Dei quàm bonitas. Sed facit prauitas humani ingenii, vt quæ teſtimonia erant, quaſi vela obſcurent clarã lucem. Adhæc, maior pars Deum procul ſubducit & in otium relegat: acſi partes ſuas reſignaſſet cælo & terræ. Hinc fit vt præſenti copia & opibus confiſi, Dei gratiam non implorent, imò prætereant quaſi ſuperuacuam, deſtituti autem conſuetis ſubſidiis prorſus deſperent, acſi ad ſuccurrendũ non ſufficeret ſola Dei manus. Ergo quoniam non ſatis proficiunt homines natura duce & magiſtra, quin potius in operum Dei intuitu cæcutiunt, documentum ſemel in miraculo hoc ſtatui oportuit, vnde palam fieret, non ſolùm Dei beneficentia paſci homines dum veſcuntur pane & vino, ſed etiãſi deficiat omnis ãnona. Quanuis aliqua in verbis ſit aſperitas, planus tamẽ eſt ſenſus, nõ conſiſtere hominum vitam in alimentis, ſed inſpirationem Dei ſufficere vt viuant. Ac tenendum eſt, non de æterna animæ vita hîc agi, ſed tantùm ſimpliciter doceri, quanuis abſint panis & vinum, ſuſtentari & vegetari poſſe corpora ſolo Dei nutu. Ita fixum maneat, perperam, licet argutè, hoc ad vitam ſpiritualem trahi, & relationem fingi doctrinæ ad fidem: quaſi gratia quæ promiſſionibus offertur, & fide recipitur, animas viuificet: quia ſimpliciter vigor, qui diffuſus à ſpiritu Dei nos ſuſtinet, dicitur egredi ex ore eius. Ac omnino repetitur Pſal.104 quod prius dictum fuerat à Moſe, Emittis ſpiritum tuum, & creantur, & renouas faciem terræ. Videtur autem diſertè addita fuiſſe particula Non in ſolo: ne, ſi panem qui nobis ad victum deſtinatus eſt, prorſus excluderet Moſes, Deo faceret iniuriam. Sic ergo verba temperat, quanuis hominum vitam ſuſtineat panis, hanc tamen fulturam nimis fore debilem, niſi præcipuas partes occupet interior Dei virtus: deinde ſufficere vim intrinſecam, (vt loquũtur) quam à ſe inſpirat, vt deſint alia adminicula. Atque hæc doctrina primùm nos ad gratitudinem incitat, vt acceptum Deo feramus quicquid ſuppeditat nobis per creaturas ad vitam fouendam ac tuendam: deinde ſiquando nos deſtituant omnia mũdi adiumẽta, vt diſcamus tamẽ ab eo ſolo vitã ſperare. Quod vtrunque tenere nõ vul-
Mat.4.a.4. garis ſapientiæ eſt. Hunc locum Chriſtus ad veram & genuinam praxin optimè aptauit. Nam quũ ſuaderet diabolus vt ſedandæ famis cauſa iuberet lapides in panes conuerti, reſpondit, Scriptum eſt, Non in pane ſolo viuit homo, &c. Acſi diceret, aliud eſſe in manu Dei remedium, qui vt victũ non ſuppeditet, ſolo nutu poteſt homines vegetare. Verùm quia hæc fuſius tractaui in meis commentariis quibus Harmoniam Euangelicam expoſui, nunc leuius attingo. Eodem fine addit, veſtes eorum non fuiſſe attritas per longum tempus, & calceos manſiſſe integros: nempe vt certò perſuaſi eſſent, quæcunque ſpectant ad vitæ humanæ conſeruationem & quotidianos vſus, ſic eſſe in manu Dei poſita vt nõ ſolùm fruitio ab eius benedictione pẽdeat, ſed etiã duratio & ſtatus.

Deut.8.5 *Sciaſque in corde tuo.* Concludit in continuo progreſſu operum Dei, ex quo educti fuerant Iſraelitæ ex AEgypto, cognoſci poſſe in illis docendis paternam Dei curam. Nimis enim reſtrictè à quibuſdam accipitur verbum יסר pro caſtigare, quum omnes rectæ educationis partes comprehendat: acſi dixiſſet, niſi poſthac morigeri ſint, atque ad officium propenſi, pluſquam eſſe indociles, quum probè edocti fuerint & ſub optima diſciplina habiti, nec quicquam omiſerit Deus quod à patrefamiliâs requiri poſſit. Hinc ſequitur, pridem & multis rudimentis aſſuefactos eſſe ad amplexandam Legis doctrinam, non ſecus ac filios decet paternæ voci obedientes eſſe. Quod etiã proximo verſu clarius explicat, iterum colligens, ſeruandam igitur eſſe ipſis Legem, & in præceptis Dei ambulandum. Vbi etiam breuiter notandum eſt, caput Legis rite ſeruandæ eſſe Dei timorem: qua de re iam alibi. Quod ex 11. capite Deuteronomii attexui, poſſet etiam referri inter promiſſiones: quia Deus ſpe ſuæ benedictionis populum ad obedientiã allicit: ſed quia proponitur quæ tunc in conſpectu erat terræ poſſeſſio, locus hic non malè quadrare viſus

eſt:quia non aliud fuit Dei conſilium quàm hac commendatione præparare animos populi ad Legem ſeruandam.

EX DEVT. XXIX.

2 *Vocauítque Moſes vniuerſum Iſraelem, & dixit eis, Vos ipſi vidiſtis omnia quæ fecit Iehoua in oculis veſtris in terra* AEgypti *Pharaoni & omnibus ſeruis eius, & vniuerſæ terræ eius:*

3 *Probationes magnas quas viderunt oculi tui, ſigna & portenta illa magna.*

4 *Neque dedit vobis Iehoua cor ad intelligẽdum, & oculos ad vidẽdum, & aures ad audiendum vſque in hunc diem.*

5 *Et deduxi vos quadraginta annis per deſertum: non inueterauerunt veſtimenta veſtra ſuper vos, nec calceamentum veſtrum veterauit ſuper pedem veſtrum.*

6 *Panem non comediſtis, neque vinum & ſiceram bibiſtis: vt intelligatis quòd ego Iehoua Deus veſter.*

7 *Veniſtis tandem ad locum iſtum: egreſſúſque eſt Sehon rex Eſbon, & Og rex Baſan in occurſum noſtrum ad prælium, & percuſſimus eos:*

8 *Et abſtulimus terram ipſorum, tradidimúſque in hæreditatem* Rubenitis, *&* Gaditis, *& dimidiæ tribui* Manaſſe.

9 *Cuſtodiatis ergo verba pacti huius & facite ea, vt[e] proſperè agatis in omnibus quæ facturi eſtis.* Vel, intelligatis.

2 *Vocauítque Moſes.* Hic etiã locus aptè Legis præfationi conuenit, quia tendit ad eius commendationem, & populi animos ad docilitatem inſtituit ac cõparat. Exordium verò ſumit à Dei beneficiis, quæ experti fuerant tam in exitu quàm in peregrinatione quadraginta annorum. Turpiſſimæ enim ingratitudinis fuiſſet, non ſe addicere redemptori, qui adeo liberaliter cum ipſis egerat. Et ſanè quòd potentiſſimo regi ſe oppoſuerat in gratiam ſeruorum, inæſtimabile paterni erga ipſos amoris ſignum fuit. Porro ne obſcura eſſet redemptio, virtutem quam illic Deus exeruit, magnificis elogiis pro dignitate amplificat.

4 *Neque dedit Iehoua.* Præteriti temporis ſocordiam exprobrando, ad ſtudium intelligendi eos ſtimulat: acſi diceret, nimis diu obſtupuiſſe ad tot miracula: ideóque non eſſe amplius cunctandum quin expergefacti melius ad Deum attẽdant. non quòd prorſus eos latuiſſent Dei opera tanquam attonitos: ſed quia ſtatim effluxerat omnis cognitio. nam ſicuti ebrius, aut qui veterno morbo laborat, audito clamore pauliſper attollit caput, & oculos aperit, mox verò in ſoporem reuoluitur: ita nunquam ſeriò ad conſideranda Dei opera mentem applicuit populus, quia vbi miraculo aliquo excitatus fuit, paulo pòſt ſequuta eſt obliuio, vt meritò craſſum illum torporem variis modis exagitet Moſes. Cæterùm non ſimpliciter eos amẽtiæ damnat, & cæcitatis, & ſurditatis: ſed amentes, cæcos & ſurdos fuiſſe pronuntiat, quia non fuerint prædíti cæleſti gratia, vt rite in tot documentis proficerent. Vnde diſcimus ſingulare eſſe ſpiritus donum, recta intelligentia pollere: quia ſemper vel in clara luce cæcutiẽt homines, donec à Deo illuminati fuerint. Quod de Iſraelitis narrat Moſes, omnibus haud dubiè commune eſt. Conſpicua Dei gloria ideo non fuiſſe ad eius timorem & cultum adductos pronuntiat, quia nec mentem, nec oculos, nec aures illis dederit. Atqui homines creando, naturaliter illis mentem indiderat, contulerat etiam aures, & oculos: ſed Moſes ſignificat, quicquid ingenitũ eſt nobis lucis, vel ſuffocari vel euaneſcere, vt, quod ad præcipuum ſapientiæ caput ſpectat, ſenſus omnes noſtri iaceant inutiles. In naturæ quidem corruptione lux adhuc in tenebris lucet, verùm quæ mox obtenebreſcit. Itaque tota intelligentia, & rationis facultas, in qua ſibi placent & gloriantur homines, mera eſt caligo, vel fumus. Ideo non abs re poſtulat Dauid illuminari ſibi oculos, vt conſideret arcana Legis. Quanquam minimè nos à culpa eximit hic defectus: quia (vt inquit) nulli ſapiunt niſi quibus datum eſt à patre luminum: proprio tamen vitio deſipimus. Et propria conſcientia quiſque ſatis ſupérque arguitur, ſuperbia & torpore implicitam eſſe ignorantiam, ac proinde volũtariam eſſe. Nomen cordis hoc loco non pro ſede affectuum capitur, ſed prò mente ipſa, quæ eſt intellectiua animæ facultas. Pſal.19.d.13. & 18.b.24.

5 *Et deduxi uos.* Deſcendit ad beneficia quibus populum ſuum cõtinuo quadraginta annorum progreſſu proſequutus eſt. Neque tamen omnia receſet, paucis & quidem maximè inſignibus exemplis contentus: quòd vetuſtate non fuerint attritæ eorũ veſtes, & diuinitus paſti fuerint, quum

nulla ex terræ prouentu alimenta ſuppeterent. His teſtimoniis patefactam fuiſſe Dei gloriam admonet, vt ſe eius imperio ſubiicerent.

7 *Veniſtis tandem.* Tertia ſpecies, quòd hoſtes qui primi ad impediendum tranſitum occurrerant, Deus profligauerit, atque ita iam in ſtatione quieta locare ipſos cœperit. Nam quòd illic duæ tribus & dimidia domicilium elegerant, quaſi in ſpeculo cernere licebat paratam eſſe fruitionem promiſſæ terræ. Hinc ergo colligit Moſes, obſtrictos eſſe ad ſeruãdam Legem, & ad gratitudinem fideli ſinceróque obſequio præſtandam hortatur. Ergo finis narrationis eſt, vt doctrinæ ſuæ reuerentiam conciliet: quia verbum שכל in Hiphil tam fœliciter quàm prudenter agere ſignificat. Vtranque lectionem poſui, quum optimè conueniat vterque ſenſus. Viſum enim fuit cap. 4 hanc fore vnicam populo ſapientiam, ſi obediat Dei ſtatutis. Nec aliunde ſpectanda eſt proſperitas quàm ex Dei benedictione, quæ paſſim Iſraelitis promittitur, ſi Legem cuſtodiant.

EX DEVTER. VIII.

7 *Quia* Iehoua *Deus tuus introducit te in terram bonam, terram vbi torrentes, aquarum fontes, & abyſſi erumpentes per valles & colles:*

8 *Terram frumenti, & hordei, vitis, & ficus, & malogranati: terram oleæ oliuiferæ, & mellis:*

9 *Terram in qua non comedes panem in penuria, nec vlla re indigebis: terram cuius lapides ſunt ferrum, & è cuius montibus effodies æs.*

10 *Comedes igitur, & ſatiaberis: & tunc benedices* Iehouæ *Deo tuo in terra illa quam dedit tibi.*

Repetitio eiuſdem ſententiæ EX DEVTER. XI.

10 *Terra enim quam tu ingrederis vt poſſideas eam, non eſt ſicut terra* AEgypti, *ex qua egreſſi eſtis, in qua ſeminabas ſemen tuum, & irrigabas pede tuo, vt hortum oleris.*

11 *At terra ad quam vos tranſibitis vt poſſideatis eam, terra montium & vallium eſt: de pluuia cæli bibes aquam.*

12 *Eſt terra quam* Iehoua *Deus tuus requirit: ſemper ſunt oculi* Iehouæ *Dei tui in ea, à principio anni vſque ad extremum anni.*

EX DEVT. VI.

1 *Iſtud autem eſt præceptum, ſtatuta & iudicia quæ præcepit* Iehoua *Deus veſter vt docerem vos, vt faciatis illa in terra ad quam vos tranſitis vt poſſideatis:*

2 *Vt timeas* Iehouam *Deum tuum, cuſtodiendo omnia ſtatuta eius & præcepta eius, quæ ego præcipio tibi, tu & filius tuus, & filius filii tui, omnibus diebus vitæ tuæ: & vt prolõgentur dies tui.*

3 *Audias ergo ò Iſrael, & cuſtodias vt facias, vt bene tibi ſit, vtque multiplicemini valde: quemadmodum dixit* Iehoua *Deus patrum tuorum tibi in terra quæ fluit lacte & melle.*

EX DEVTER. VI.

17 *Cuſtodiendo cuſtodietis præcepta* Iehouæ *Dei veſtri, & teſtimonia eius, & ſtatuta eius quæ præcepit tibi.*

18 *Faciéſque quod rectum & bonum eſt in oculis* Iehouæ, *vt bene ſit tibi, & ingrediaris, poſſideáſque terram bonam, quam iurauit* Iehoua *patribus tuis.*

19 *Vt expellat omnes hoſtes tuos à facie tua, ſicut loquutus eſt* Iehoua.

Deut. 8. 7 *Quia Iehoua.* Breuis ſumma eſt verborum & rei. Habitationem opibus & commodis omnibus refertam fere ante oculos illis proponit, vt illic alacrius Deum colant, & gratitudine ſua penſare ſtudeant tam ſingulare beneficium. Octauo capite bonitatem terræ commendat, quòd irrigua ſit, ac per eam fluant aquæ per valles & montes, deinde quòd omne genus fructuum producat qui ad alimenta ſufficiant: neque id modò, ſed fodinas etiam ferri & æris contineat. Capite autẽ vndecimo, idem aliis verbis clarius & magis ſpecialiter explicat: quia accedit cõparatio terræ AEgypti: cuius fœcunditas etſi annua Nili inundatione mirabilis eſt, & tanquam inſigne miraculum celebratur: tamen indiget magno labore & cultura: nempe quia ductis ſulcis irri-

gatur manu & induſtria hominum. Terra autem Chanaan à Dei benedictione pendet, expectátque pluuiam è cælo. Atque peculiarem terræ dotem ſplendidis verbis extollit Moſes, terram illã dicens reſpici ſemper à Deo, vt viciſſim Iſraelitæ attentè Deum reſpiciant, & quidem aſſiduè. Huc enim pertinent verba, Iugiter à principio vſque ad finem anni. Acſi dixiſſet, ingratos fore Deo niſi aſſiduè ad eum ſua ſtudia dirigerent: quia non deſinebat quotidie illis proſpicere. Verum quidem eſt, nullũ eſſe orbis angulũ benedictionis Dei expertem, & eius teſtimonium eſſe quòd Nilus totam AEgyptum fœcundat: ſed quia ſemel id quotannis accidit, deinde eius aquæ per ſulcos huc illuc hominum artificio ducuntur: non fruſtra Moſes inde exhortationis materiam ſumpſit, aſſiduè dandam illis eſſe operam meditandæ Legi: quia non tantùm ſingulis anni temporibus, ſed propè ſingulis momentis cogat eos neceſſitas implorare opem Dei, quum videat terram ipſam petere ſemper à Deo ariditatis ſuæ remedium. Quæritur tamen quomodo tam magnificè prædicet Moſes opulentiam terræ Chanaan, quæ hodie inter fertiles vix numeratur: adeóque Moſi proteruè inſultant profani homines, quoniam eius encomia refellant omnes qui vel negotiandi cauſa, vel quacũque alia illuc profecti ſunt. Ego verò non dubito quin ſemper nobilis fuerit multiplici frugum omnium prouentu: ſicuti poſtea ſuo loco videbimus, ex botris probatam fuiſſe eius fertilitatem. Verùm ſimul tenendum eſt, nouo & inſolito modo auctas fuiſſe eius copias, populi aduentu: vt oſtenderet Deus ſe regionem illam præ aliis omnibus benedixiſſe, vt liberaliter filios ſuos paſceret. Quandiu ergo in hæreditatem conceſſa fuit terra illa filiis Abrahæ, reſplenduit in eius vbertate quod Deus promiſerat per Moſen. Nunc verò magna ex parte deſertam eſſe vel ſterilem, adeo mirari non debemus, vt potius mirum ſit reſtare obſcura quædam veſtigia antiquæ fœcunditatis: quia impleri oportuit quod ipſe quoque Deus minatus fuerat. Ergo quæ hodie conſpicitur terræ deformitas, adeo nihil derogat teſtimonio Moſis, vt potius demonſtret ante oculos Dei iudicium, quod alibi videbimus denuntiatum fuiſſe. In ſumma, ſicuti Deus terram prius frugiferam magis locupletauit in gratiam populi ſui: ita, vt eiuſdem populi ſcelera puniret, ſale eam conſperſit, vt triſte ſpectaculum eſſet ſuæ maledictionis.

Deut. 8. 10 *Comedes igitur, & ſatiaberis.* His verbis admonet, nimis fore ſocordes niſi eos ad obedientiã alliciat tanta Dei liberalitas: quia nihil magis abſurdũ quàm, vbi bene referti ſumus ac ſaturi, non agnoſcere vnde nobis profectus ſit victus. Aptè itaque Moſes à populo gratitudinem exigit, vbi & terra ſibi promiſſa & omni bonorum abundantia fruetur.

Deut. 6. 1 *Iſtud autem eſt præceptum.* Idẽ his tribus verſibus repetit quod iã alibi pluribus locis viſum eſt: quũ Deus tã liberaliter tractet Iſraelitas, nimis fore peruerſos niſi eos tanta dulcedo ad Legis amorem alliciat. Tenendum etiam eſt quod attigi: quanuis promiſſiones quibus populum ſtimulauit Moſes ad ſtudium Legis ſeruandæ, in alium locum diſtulerim, conſultò tamen ante Legis explicationem locos poſuiſſe, quibus Moſes terram promiſſam tãquam oculis populi ſubiiciens, præparat animos ad obſequium, & imperium tam benefici patris amabile iucundúmque reddit. Quum ergo iam creati eſſent terræ hæredes, Moſes ad fruitionem eos inuitans, doctrinam cuius cauſa ipſos adoptauerat, propenſis animis amplecti iubet: & Deo, cuius gratuita bonitate præuenti erant, ſe viciſſim in obſequium addicere. Sicuti autem octauo & vndecimo capite laudauit terræ vbertatem, ita eandem ſentẽtiam nunc confirmat: vel potius, quod breuiter dixerat capite ſexto, poſtea fuſius explicat. Conueniunt quidem hæc omnia, fœlicẽ vitæ ſtatũ, qui ante oculos erat, debuiſſe populi gratitudinem accendere, ne periret tam inſignis beneficentia. Itaque Moſes commemorat ſe Leges & edicta in medium protuliſſe, quibus inſtituerẽtur in timore Dei: ſimul admonet quàm indignum ſit, non rapi ad Dei & Legis amorem terræ deliciis & opulentia. Prætereo quæ alibi expoſui, quòd ſcilicet nihil à ſeipſo docuerit, ſed fidelis fuerit Dei interpres: deinde quòd doctrinam iubet propagari ad poſteros, & de manu in manum trãſmitti, vt nunquam intercidat. Idem confirmat alter locus ex fine eiuſdem capitis ſumptus. Vnde apparet quàm difficile ſit homines probè formari ad ſeruandam Legem, quorum ſegnitiem Deus non fruſtra toties excitat. Subeſt enim tacita vel ſocordiæ vel leuitatis exprobratio, vbi Deus quod ſatis fuerat vno verbo monſtraſſe, flagitare non deſinit. Notanda etiam eſt iuſtitiæ definitio, vt faciant quod in oculis Dei rectum eſt: quod carnis rationi & iudicio opponitur.

EX DEVTER. VIII.

11 *Caue tibi ne obliuiſcaris Iehouæ Dei tui, vt nõ obſerues præcepta eius, & iudicia eius, & ſtatuta eius, quæ ego præcipio tibi hodie.*

12 *Ne fortè comedas & ſatureris, & domos egregias ædifices, atque habites in illis:*

13 *Et boues tui oueſque tuæ multiplicentur, argentum quoque & aurum multiplicetur ti-*
bi: omne inquam *quod eſt tibi multiplicetur:*
14 *Tum eleuetur cor tuum, & obliuiſcaris* Iehouæ Dei *tui, qui eduxit te è terra* Ægypti,
è domo ſeruorum:
15 *Qui deduxit te per deſertum magnum & terribile ſerpentis adurentis, & ſcorpionis,*
& ſitis, in quo nulla erat aqua: qui eduxit tibi aquam è petra ſilicis:
16 *Qui pauit te* Man *in deſerto, quod non nouerãt patres tui: Vt affligeret te, & proba-*
ret te, Vt benefaceret tibi in nouiſſimo tuo.
17 *Vt dicas in corde tuo, Potentia mea & robur manus meæ parauit mihi has opes.*
18 *Sed memineris* Iehouæ Dei *tui, quia ipſe dat tibi facultatem ad parandas opes, Vt cõ-*
firmet pactum ſuum quod iurauit patribus tuis, ſicut in hac die.

11 *Caue tibi ne.* Quàm neceſſaria fuerit hæc admonitio, ex communi totius humani generis vitio, quod paſſim adhuc nimium graſſatur, æſtimare licet. Vix enim centeſimus quiſque reperietur in quo ferociam non generet ſatietas. Dicet poſtea Moſes in cantico de peruicacia illius populi, Dilectus, pinguedine obductus & ſaginatus calcitrauit. Neceſſe igitur fuit frænum iniici tam refractariis hominibus, imò arctius conſtringi eorum laſciuiam in rebus proſperis. Sed ad nos quoque eandem doctrinam extendere licet ac conuenit: quia omnes fere inebriat fœlicitas, vt cõtra Deum intemperanter laſciuiant, ſuíque & illius obliuiſcantur. Itaque Moſes non tantùm vetat Iſraelitas ingratos eſſe Deo, ſed admonet vt ſe cuſtodiant (hoc enim verbo vtitur pro cauere) ab impia illa ingratitudine. Alteram mox cuſtodiam adiungit pro Legis obſeruatione. Hæc tamen ſumma eſt, ſumma cura & attentione opus eſſe ad cauendum ne in rebus lætis obrepat Dei obliuio: atque ita excuſſo eius timore, & abiecto Legis iugo, carnis ſuæ cupiditatibus indulgeant. Nam contemptum Legis docet ingratitudinis ſignũ fore: quia ſcilicet fieri nõ poſſit quin Deo ſe ſubiiciant, Legémque eius obſeruẽt, ſi modò reputent ſolo eius beneficio ſe fœliciter agere. Quòd pluribus verbis Legem deſignat, diximus iam alibi ad perfectæ doctrinæ commendationem valere: acſi diceret, nullam rectè viuendi partem illic eſſe omiſſam. Aſſerit etiam hoc loco (vt ſæpe aliâs) miniſterii ſui fidem, ne tergiuerſentur, dum hominis mortalis imperium detrectant, non ſe propterea Deo rebelles eſſe. Ergo non aliter pietatem eorum Deo placituram dicit niſi Legem à ſe propoſitam obſeruent.

12 *Ne forte comedas & ſatureris.* Fuſius explicat quod nuper vidimus: fieri ſcilicet poſſe vt longiore temporis tractu, à Dei timore & ſtudio Legis deficiant, eóque magis cauendum ne diuturna quies & lætitia callum illis obducat. Cauſa autem defectionis quàm exprimit, diligenter notãda: nempe ſuperbia, qua hominum animos inflare ſolent diuitiæ & opes. Rarum enim modeſtiæ exemplum eſt in læta fortuna, quin potius, ſimulac ſe florere vident homines, turgere faſtu incipiunt: atque ita ſuam altitudinem mirantur vt Deum quoque ipſum deſpiciant. Hac ratione vetat Paulus diuites huius ſæculi nimis altè ſapere, vel ſperare in bonis incertis. Decebat quidẽ, quo benignius à Deo tractamur, placidius nos ſubmittere eius imperio: ſed aliò (vt dixi) nos rapit naturæ noſtræ prauitas, vt Dei indulgentia, quæ nos flectere ad manſuetudinem debebat, inſoleſcamus. Quod ſi non protinus contingat, vbi tamen continuo tenore fluit proſperitas, paulatim optimos quoſque corrumpunt deliciæ, vt tandem à ſeipſis degenerent. Ergo ſi rectum curſum tenere cupimus, in hoc tam exitiali ſuperbiæ morbo ſanãdo eniti nos oportet. Deinde, quia Satanæ artificio, continua proſperitas ſuis illecebris nos demulcet, diſcamus non vno tantùm die cauere, ſed excubias agere toto vitæ curſu. Superbiæ autem prudenter occurrit Moſes, reuocans Iſraelitis in memoriam qualis fuerit prima eorum conditio. Vnde enim fit vt cõfidentia & faſtu intumeſcãt qui ſibi & aliis videntur in mundo beati? niſi quòd de origine ſua non cogitãt, ſed perinde acſi delapſi eſſent è nubibus, omnia præ ſe deſpiciunt. Pauci enim Codro ſimiles, qui regnum adeptus, ſemper ingenuè præ ſe tulit ex quo patre natus eſſet, nempe figulo. Huic vitio (quod nimis paſſim regnat) nunc medetur Deus, dum Iſraelitis commemorat priſtinum ſtatum, & reputare iubet ſingulari beneficio inde ereptos fuiſſe. Sola enim liberationis memoria in illis arrogantiam domare poterat: quando nihil magis abſurdum quàm eos inſoleſcere qui antè mancipia fuerant ſuperbiſſimæ gentis, nec ſibi libertatem acquiſierant propria virtute, ſed, præter ſpem & meritum, obtinuerant à mera Dei gratia: deinde profugi errauerant per deſertum, ac tandem, Deo duce, terram ſibi promiſſam ingreſſi fuerant. In ſumma, perinde agit cum illis Deus acſi homini, qui repentè diues factus ſe intemperanter gereret, exprobretur priſtina inopia

1. Tim. 6. d. 17.

& mendicitas. Porro quia tardiores erant quàm vt prompto & alacri animo hanc admonitionē ſuſciperent, pluribus verbis amplificat Moſes Dei beneficia quæ experti erāt in deſerto. Fuit enim hoc incredibile, non modò inter truculentas beſtias, ſed inter ſcorpiones, & viperas, & quicquid virulentum eſt in genere ſerpentium, turbam illam ex viris, mulieribus, pueris, & ſeruis permixtā habitare multis annis. Clarius refulſit Dei bonitas in repentino miraculo, quòd ſiticuloſis potum ex rupe antè arida præbuit. Sed quia proximo verſu commemorat Man illis fuiſſe pro pane vel alimento, hæc duo ſimul coniungam.

16 *Qui pauit te Man in deſerto.* Dixerat eductam fuiſſe aquam è ſilice quum ſiti laboraſſet populus: nunc alterum addit, Man fuiſſe illis panis loco: quaſi diceret, quum cibus & potus deficerēt, pereundum fuiſſe inopia, niſi præter naturam vtrunque dediſſet Deus, qui durū ſilicem in aquas fecit defluere, & è nubibus panem produxit. Porro iterum repetit quod antè dixerat, penuria afflictum fuiſſe populum, vt hæc eſſet fidei & patientiæ probatio. Atqui in ipſo examine detecta fuit tam incredulitas populi quàm intemperies. Tandem illuſtrata magis fuit Dei bonitas & virtus, quòd ingratitudini eorum ignoſcens, nihilominus eorum neceſſitati opē tulit. Nam ſi nullam eſuriem paſſi fuiſſent, neglectim acceptum fuiſſet Dei beneficium in quotidiano cibo. Huc pertinet quod in fine ponitur, Vt benefaceret tibi demum extremo tuo tempore. Ex quibus verbis diſcamus etiam nos, ideo ſæpe nos deſtitui neceſſariis ſubſidiis vt ad auxilium Dei, quod in rebus extremis apparet, cognoſcendum expergefiant ſenſus noſtri. Nam ſicuti rerum copia velum oculis noſtris obducit, vel eorum aſpectum hebetat, ſic rurſum nuditas & inopia hebetudinem purgat & abſtergit, vt oblata Dei beneficia clarius perſpiciant.

17 *Vt dicas in corde tuo.* Speciem ſuperbiæ, de qua nuper loquutus eſt, exprimit: nempe, dum ſuæ induſtriæ, vel labori, vel conſilio arrogant homines quod Dei benedictioni ferre acceptum debuerant. Dictum quidem fuit, aliis etiam modis extolli corda: ſed hoc præcipuum eſt ſuperbiæ caput, ad nos trahere & rapere quod Dei proprium erat. Nihil enim melius nos in modeſtia & humilitate continet quàm gratiæ Dei agnitio: quia criſtas aduerſus eum erigere ex quo pendemus, cui nos & noſtra omnia debemus, inſanæ temeritatis eſt. Rectè ergo Moſes humani cordis ex Dei obliuione ſuperbiam coarguit, ſi putent marte ſuo partum eſſe quod Deus quaſi precario largitus eſt, vt eos ſibi deuinctos teneret. Dicere in corde, Hebræis ſignificat ſecum reputare, vel apud ſe cogitare. Non ergo externa tantùm oris profeſſio exigitur, qua præ ſe ferant homines Dei liberalitate ſe eſſe gratos: (quando ſæpe in ea nihil aliud eſt quàm ſimulatio & vanitas): ſed vult feriò perſuaſos eſſe, à mera eius beneficentia fluere quicquid poſſident. Prius dixit, quanuis terram ingreſſi, pane & aliis cibis veſcerentur, Man tamen, quo Deus eos aluerat in deſerto, perpetuum fore documentum, non pane ſolo ſuſtineri vitam hominum, ſed arcana Dei virtute, quæ vigorem inſpirat. Nunc verò alteram doctrinæ partem addit, quòd olim Deus nihil agentes nutriuit gratis & veſtiuit, hinc doceri, etiam dum ſtrenuè laborant ac ſatagunt, quicquid acquirunt, non tam ſuæ induſtriæ præmium eſſe quàm fructum benedictionis Dei. Neque enim tantùm affirmat, primo terræ ingreſſu fuiſſe ditatos, quia Deus liberalitèr cum ipſis egerit, ſed hoc extendit ad totum humanæ vitæ curſum, ſua vigilantia & ſedulitate nihil conſequi homines, niſi quatenus è cælo Deus benedicit. Quod plenius continuo pòſt explicat, vbi iubet reuocare ſubinde in memoriā, Deū eſſe qui dat facultatē, &c. Etſi enim non vult nos Deus torpere inutiles, quod tamē dicit Paulus de Euangelii prædicatione, in minimis etiam rebus valet: nempe, & eos qui plantant, & eos qui rigant, nihil eſſe, ſed omnia eſſe penes Deum, cuius vnius virtute terra fructificat. Tenendum igitur eſt, quanuis hominum deſidiam improbet Deus, inopiáque & fame puniat, eos tamē qui ad opus intenti ſunt, non propria ſedulitate parare opes, ſed mera Dei benedictione diteſcere. Atque in hac doctrina precatio quam nobis dictauit Chriſtus fundata eſt, qua nobis petimus dari panem quotidianum. Etſi autem hoc pertinet ad cunctos mortales, Moſes tamen ad electum populum peculiariter accommodat, in quo magis refulget Dei benedictio: & ſimul admonet, quòd Deus alimenta illis ſuppeditat, pendere ex fœdere quo ſibi genus Abrahæ adoptauit.

1.Cor.3.b.7.

EX EXODI XXIII.

20 *Ecce, ego mitto Angelum coram te, Vt cuſtodiat te in via, & introducat te in locum quem præparaui.*

21 *Caue à facie eius, & obtempera voci eius, ne exacerbes eum, neque enim parcet tranſgreſſioni veſtræ: nomen meum intra ipſum.*

Ad verbum, Cuſtodias te. Vel, Cuſtoditus ſis.

22 *Si autem audiendo audieris vocem eius, & feceris omnia quæ loquor, inimicus ero*

inimicis tuis,& affligam affligentes te.

23 *Nam præcedet Angelus meus faciem tuam,& introducet te ad* Emorrhæum *, &* Hit-
thæum,& Perezæum,Chananæum,Hiuæum,*&* Iebuſæum*:& exterminabo illos.*

EX EODEM CAPITE.

25 *Coletis* Iehouam *Deum veſtrum,& benedicet pani tuo,& aquis tuis:auferámque in-
firmitatem è medio tui.*

26 *Non erit abortum faciens & ſterilis in terra tua: numerum dierum tuorum cõplebo.*

27 *Terrorem meum mittam coram te,& interficiam omnem populum ad quem venies,
& dabo omnes hoſtes tuos tergum.*

28 *Mittã crabronem ante te,qui expellat* Hiuæũ,Chananæũ *&* Hitthæum *à facie tua.*

29 *Non eiiciam illum à facie tua anno vno,ne ſit terra deſolatio, & multiplicetur con-
tra te beſtia agri.*

30 *Paulatim paulatim eiiciam illũ à facie tua,donec creſcas& hæreditate accipias terrã.*

31 *Ponam autem terminum tuum à mari rubro vſque ad* Philiſthin, *& à deſerto vſque
ad* Fluuium. *nam dabo in manus veſtras habitatores terræ.*

20 *Ecce,ego mitto.* Hîc admonet Deus Iſraelitas,ſic cõiunctam eſſe eorum ſalutem cum obſeruatione Legis,vt hanc negligendo illam amittant. Dicit enim ſe per manum Angeli fore illis ducem: hoc paterni amoris ſignum.Sed ex oppoſito non impunè illis ceſſurum minatur,ſi tanta gratia contempta ſuas cupiditates ſequuti ſint:quia non effugient conſpectum Angeli, quem illis præfecit cuſtodem.Omnes fere Hebræi doctores (quibus multi ſubſcribunt) putant hoc de Iehoſua eſſe dictum,nimis inconſideratè: quando in eius perſonam minimè conueniunt quæ paulo pòſt magis expendemus.Sed eorum error ſatis ſupérque hinc refellitur,primùm quòd ſi de Iehoſua accipimus,caruiſſet populus ductore Angelo,quãdiu in deſerto peregrinatus eſt.Deinde quòd poſtea dictum fuit Moſi,Angelus Iehouæ præcedet te.Item,Ecce,mitto Angelum meum coram te.Et Moſes alibi hoc Dei beneficium commendat,quòd populum eduxerit per manum Angeli. Sed quid longa diſputatione opus eſt,quum iam antè aliquoties facta fuerit mentio Angeli liberatoris?Iam quia hoc fixum eſſe debet,non haberi ſermonem de homine mortali, memoria tenendum eſt quod antè diximus, non quemlibet Angelum deſignari, ſed omnium Angelorum principem,qui & idem ſemper fuit caput Eccleſiæ. In qua re ſufficere nobis debet Pauli authoritas,dum Corinthios admonet ne tentent Chriſtum ſicut tentarunt patres in deſerto. Et hoc ex magnifico elogio colligitur quod paulo pòſt ſubiciet Moſes,nomẽ Dei fore in medio eius.Quod etſi vulgò leuiter prætereunt,ego tamen magni ponderis eſſe arbitror. Verùm notanda ſunt ſingula.Quum pronuntiat Deus ſe Angelum mittere qui cuſtodiat populum in via,voluntariam ſibi obedientiam conciliat: quia nimis indignum ſit,eum pro nihilo ducere,vel obliuiſci,cuius experiuntur paternam erga ſe curam. Sed proximo verſu,iniecto terrore,ignauiam eorum excitat, vbi iubet cauere à facie eius, quia futurus ſit vindex ſcelerum:vbi etiam concinna alluſio in ambigua verbi ſignificatione notanda eſt. Nam quũ שמר Hebræis cuſtodire ſignificet, poſtquam dixit Angelum illis fore cuſtodem,admonet vt ſe viciſſim cuſtodiant. In quo iam attollitur Angelus ſupra hominum gradum: quia iudex ſtatuitur, ſiquid deliquerint Iſraelitæ:non quomodo Prophetis iudicium defertur reſpectu doctrinæ, penes quam ſumma eſt poteſtas, ſed quia nihil eum latebit. Hoc enim vni Deo Scriptura vendicat tanquam proprium, vt ambulemus coram facie eius. Eodem pertinet quod ſequitur,Ne exacerbes eum:quod paſſim Deo adſcribitur. Verũ hoc plurimum momenti(vt nuper dixi)habere mihi videtur,nomen Dei fore intra ipſum,vel in medio eius:quod tãtundem valet acſi dictum eſſet,In ipſo reſidebit maieſtas & gloria mea: ideóque penes ipſum erit tam cordium cognitio, quàm imperium & iudicii poteſtas. Porro Angeli nomine Chriſtum deſignari iam antè diximus,non eſſe abſurdum: quia etſi nondum erat Mediator carne indutus,quoties tamen apparuit veteri populo,ſpecimen edidit futuræ miſſionis.

Exod.32.ſ.34. Exod.33.a.2. 1,Cor.10.b.9.

22 *Si autem audiendo.* Terrorem quem ingeſſit mitigat duplici de cauſa,vt ſcilicet ſuauiter eos alliciat potius quàm cogat pœnæ metu: deinde ne, ſi Angelum formidabilem ſibi eſſe ducant,anxietas animo concepta guſtum miſericordiæ & fauoris obſcuret. Etſi autem promiſſiones, quibus ſancitur Legis obedientia, in alium locum differo: hanc tamen inter exhortationes, vel elogia quibus Legis dignitas commendatur includere viſum eſt: quia reſpicit in præteritum tempus. Sic enim reſolui debet oratio, Videte vt Deo reſpondeatis liberaliter vobiſcum agenti. Quod patribus veſtris promiſit de terræ hæreditate, præſtare nunc paratus eſt,niſi prauitas veſtra obſtiterit.Date igitur locum eius gratiæ, vt per manum Angeli vos ad quietem

ſuam adducat. Iam quò acrius eos ſtimulet neceſſitatem auxilii ſui oſtendit: acſi diceret, nihil illis fore miſerius, niſi contra tot hoſtes eius defenſione tuti eſſent. Commemorat enim plures robuſtiſſimos populos, quibus minimè pares futuri erant niſi ductu Angeli militarent. Dicit ergo, ſi modò pareant Legi ſuæ, non eſſe cur ſibi metuāt: quia omnes qui ad reſiſtēdum ſurrexerint ſolâ ſua virtute proſternet.

25 *Coletis Iehouam Deum ueſtrum.* Hæc quidem promiſſio ad alias proximè accedit, quibus proprium locum deſtinaui: hoc tamen habet diuerſum, quòd populum inuitans ad ſtudium ſeruandæ Legis, fœderis iampridem cum patribus initi effectum proponit ante oculos, quò alacrius Legem ſuſcipiant. Itaque non abs re nuper dixi, quæ in præteritum tempus reſpiciunt promiſſiones proprium locum hic habere, vbi præparātur animi ad Dei obſequium & Legis obſeruationem; quia genus Abrahæ Deus ſibi elegerit, quod fauore ſuo proſequeretur. Ideóque benedictionem ſuam promittit in pane, & aquis, & proſpera valetudine. His enim tribus conſtat præſentis vitæ ſtatus. Addit alia duo, fœcunditatem in ſobole, & vitæ longitudinem. Summa eſt, Dei liberalitate fuiſſe præuentos, vt libenter eum colerent, & iam in promptu eſſe quicquid promiſit, ſi modò eius gratiæ reſpondeant. Etſi autem magna fuit terræ illius vbertas, & multiplex copia, hîc tamen nulla fit vini & olei mentio, ſicut aliis locis, ſed tantùm ſimplicis victus: acſi diceret neceſſaria vitæ ſubſidia illis non defore.

27 *Terrorem meum.* His verbis facilè patet commendari paternum Dei amorem erga populum, vt præparentur animi ad ſubeundum iugum Legis. Ergo non tam hîc proponitur illis merces, ſi Legem Dei ſeruauerint; quàm pudor illis incutitur, ſi ingrati fuerint Deo liberatori, qui terræ promiſſæ fruitionem paulo pòſt illis daturus erat. Porro dicitur Deus terrorem ſuum immittere, quū arcano inſtinctu corda hominum debilitat. Vnde colligimus, tam formidinem quàm fortitudinē in manu eius eſſe. Cuius rei in omnibus hiſtoriis extant non obſcura exēpla, ſi modò ius ſuum obtineret Deus apud homines. Sæpe continget fortium virorum animos pauore concidere, rurſum ignauos & timidos erumpere in ſubitam audaciam. Vbi cauſa non reperitur, profani homines ad cæcum fortunæ imperium confugiunt, vel à Pane & Satyris fingunt attonitas reddi mentes. Nos verò diſcamus, ita in arbitrio Dei eſſe flectere in vtramque partem hominum corda, vt tam animoſos terrore deiiciat, quàm erigat puſillanimes. Ex hoc loco ſumptum eſt quod legitur Pſal. 44, Tu manu tua gentes expuliſti, & plantaſti patres noſtros: quia non gladio ſuo poſſederunt terram, & brachium eorum ſalutem non contulit ipſis. Quinetiam Rahab, *Ioſue 2.b.11.* quæ & meretrix erat, & ex gēte incredula, hoc tamen agnouit, quum diceret exploratoribus, Ecce, diſſolutum eſt cor noſtrum: quia Iehoua Deus veſter, eſt Deus in cælis ſurſum, & in terra deorſum. Non exprimit quidem quod hic habemus, perculſos fuiſſe diuinitus inteſtina formidine, ſed ſolùm dicit pauorem ex ſenſu potentiæ Dei venire. Cauſam tamen cur ita tremant non eſſe humanam fatetur. Altius conſcendit Moſes, Deum non tantùm obiecto externo terrore fugare vel profligare hoſtes ſuos, ſed intus quoque operari in eorum animis, vt turbati tumultuantéſque diffugiant: ſicuti ſequitur in fine verſus, Dabo eos tergum: acſi diceret, ſe facturum vt mox terga vertant qui ne conſpectum quidem populi ſuſtinebunt.

28 *Mittam crabronem.* Quanuis ad fugam ſatis valeret cæcus ille terror cuius meminit, ſibi tamen ad manum præſtò fore alias quoque rationes dicit, quibus hoſtes abigat, ſine vllo diſcrimine, & ſine magna moleſtia populi. Neque tamē ſe magnos bellatores & validos miſſurum denūtiat, ſed tantùm muſcas & crabrones. Acſi diceret, eouſque Deum populo ſuo fore propitium vt minima quoque animalcula inſtruat & armet ad diſpellendos illius hoſtes. Ita facilitas victoriæ monſtratur: quia ceſſantibus gladiis, ſoli crabrones profligandis & exterminandis hoſtibus ſufficient. Addit tamen exceptionem, ne querantur Iſraelitæ ſi terra mox vacua & veteribus incolis purgata non pateat: & admonet hoc populo fore vtile vt paulatim hoſtes conſumat. Quanuis ergo primo intuitu videri poſſet Deus minus præſtare quàm pollicitus fuerat, & ita aliquid ex ſua gratia reſcindere, vel imminuere: docet tamē Moſes hoc quoque modo ipſorum ſaluti conſuli, ne in terram vaſtam & deſertam irrumpant feræ beſtiæ, quæ plus noxarum quàm hoſtes afferāt. Contigit quidem ignauia populi vt diu hoſtibus ſuis permixtus fuerit, quia minus ſtrenuè exequutus fuerat Dei vindictam. Imò tunc impletum eſt quod Deus minatus eſt per Ioſue, Si *Ioſue 23.c.13.* adhæſeritis reliquiis gentium iſtarum, ſciendo ſciatis quòd non adiiciet Iehoua Deus veſter eas perdere coram facie veſtra: ſed erunt vobis in laqueum & offendiculum, in flagellum lateribus veſtris, & in ſpinas oculis veſtris. Quòd ergo tardius & ſub finem demum regni Dauidis exterminatæ ſunt impiæ & profanæ gētes, vt populo trāquilla cederet terræ poſſeſſio, eorū culpæ imputādum, quibus diffidentia & ingratitudo torporem induxit, vt ſe in otio tenerent. Verùm ſi nulla ſegnities tardaſſet effectum promiſſionis, experti eſſent non longius differri à Deo vltimum gentium excidium quàm illis expediret.

31 *Ponam autē terminum.* Minimè dubium eſt quin fœdus quod pepigerat cum Abraham,pau
Gen.15.d.18. lo aliis verbis confirmet.Breuius Abrahæ dictum fuerat,Dabo ſemini tuo terram hanc à fluuio AEgypti vſque ad fluuium magnum Euphratem.Hic quatuor numerantur mundi plagæ, & loco Nili ponitur alterũ mare, quod opponitur mari Tharſis. Neque enim nouum aliquid ſperare iubentur Iſraelitæ: ſed in memoriam illis reuocatur quod quidem ab ipſo vſque Abrahã per manus acceperant.Vnde melius perſpicitur quod dixi,fœdus antiquum illis proponi, vt gratuito Dei fauori reſpondeant,& eum viciſſim colant ac venerentur, qui iam ipſos anteuerterat. Porro quum hac benedictione ſeipſos fraudaſſent, remedium adhibuit Deus eorum vitio, quum nouũ ſtatum ſub Dauide erexit, cui hæc eadem promiſſio fuit repetita,vt habetur Pſalmo 72 .Quum ergo ad illud vſque tempus trũcata fuiſſet quodammodo hæreditas,renouato ſtatu,ſolida & plena fruitio contigit.Cæterùm quia fœlicitas illa & imperii amplitudo non diuturna fuit, ſed Solomone defuncto collapſa eſt,ac tãdem peſſundata regni dignitas: ideo Zacharias de vltima & per-
Zach.9.b.9. fecta inſtauratione differens, iiſdem verbis vtitur. Vnde colligimus,Chriſti demum aduentu huius vaticinii effectum fuiſſe exhibitum:non quòd genus Abrahæ dominari tunc cœperit intra fines hìc poſitos:ſed quia Chriſtus ſuo imperio complexus eſt quatuor mundi partes,ab ortu ſolis vſque ad occaſum,& à Septentrione vſque ad Meridiem. Interea huius immenſitatis præludium fuit Dauidis potentia,dum ſibi terræ promiſſæ dominium aſſeruit. Abſurdum autem videri non debet,aliquid veteri populo fuiſſe detractum ex hæreditate quæ illis ex fœdere ſperãda erat: quin potius in eo relucet incredibilis Dei bonitas,quòd quum ſe prorſus abdicaſſent,Deus tamen cum illorum prauitate certans non deſtiterit ſe fidelem re ipſa probare. Idem & in Gentium vocatione cernere licet. nam ſi in fide ſtetiſſent Iudæi, coniunctæ illis fuiſſent Gentes: ſicut dictum erat,
Zach.8.d.23. Apprehendent in illa die decem homines fimbriam viri Iudæi. Fecit autem eorum defectio vt tantùm primitias Eccleſiæ ſuæ inde collegerit Deus,& poſtea in vacuum locum Gentes ſubſtitutæ fuerint..Hoc modo neque gradum ſuum tenuit populus ille, quia à primogenitura excidit:& tamen firma ſtetit Dei veritas:ſicuti fuſius diſputat Paulus 11.ad Rom.capite.

EX DEVT. XXIX.

29 *Secreta ſunt Iehouæ Deo noſtro : reuelata autē nobis & filiis noſtris vſque in ſæculum, vt faciamus omnia verba Legis huius.*

EX DEVTER. XXX.

11 *Præceptum hoc quod præcipio tibi hodie, non eſt abſconditum à te,nec procul remotũ.*

12 *Non eſt in cælis vt dicas, Quis nobis aſcendet in cælum, vt deferat illud ad nos, & annuntiet nobis, vt ipſum faciamus?*

13 *Nec eſt vltra mare, vt dicas, Quis nobis traiiciet mare vt deferat illud ad nos, & annuntiet nobis, vt ipſum faciamus?*

14 *Certè valde propinquus eſt tibi ſermo in ore tuo & in corde tuo, vt facias ipſum.*

Deuter. 29, *Secreta ſunt.* Ambiguum huius loci ſenſum fecit conciſa breuitas. Neque tamen ſingulas expoſitiones neceſſe eſt diſcutere : tantùm breuiter attingam quæ magis receptæ ſunt,ne fallant. Coactum eſt quod afferunt quidam Hebræi,ſcelerum quæ ſunt abſcondita Deum ſolum eſſe vindicem:quæcunque verò in notitiam hominum prodeunt tranſgreſſiones,eas eſſe puniendas à iudicibus terrenis.Neque enim de pœnarũ executione hìc agitur : ſed Moſes ſimpliciter vſũ Legis doctrinæ cõmendat.Probabilior eſſet eorũ ſententia qui Legis excellentiã celebrari volũt, quòd illic arcana ſua patefecit Deus:niſi obſtaret grãmaticæ ratio.Neque enim vno cõtextu hæc legẽda ſunt,Secreta Dei nobis eſſe reuelata,quia id nõ patitur ה agedia,vel demonſtratiuũ pronomẽ quod vtrique adiicitur,deinde quæ interponitur copula . Mihi verò dubiũ nõ eſt, hìc per antitheſin cõferri patefactã in Lege doctrinã cũ occulto & incõprehẽſibili Dei cõſilio,de quo ſciſcitari fas non eſt.Quare(meo iudicio)copula vice aduerſatiuæ particulæ capitur : acſi dictum eſſet, Deus quidem apud ſe continet ſecreta quæ ſcire noſtra nihil intereſt, neque etiam expedit, & quæ ſenſum noſtrum tranſcendunt: at hæc quæ nobis promulgauit, ad nos & filios noſtros pertinẽt.Locus inſignis,& obſeruatu apprimè dignus, quo tam audacia & nimia curioſitas damnatur, quàm excitantur piæ animæ ad diſcendi ſtudium.Scimus quàm cupidè appetant ſcire homines quorum nec cognitio quicquam prodeſt, & inueſtigatio etiam eſt noxia . Vellent omnes eſſe Dei conſiliarii, & in vltima cælorum adyta penetrare : imò libenter excuterent forulos omnes. Vnde meritò dixit profanus ille poeta, Nil mortalibus arduum eſt. Cælum ipſum petimus ſtultitia. Interim, quod nobis Deus apertè proponit, & vult familiariter notum eſſe, vel negligitur,

vel faſtidio habetur,vel,tanquam nimis obſcurum,procul reiicitur. Priore igitur membro breuiter caſtigat Moſes & cohibet illam temeritatem,quæ tranſilit metas diuinitus fixas. Altero autem hortatur ad amplexandam Legis doctrinam,in qua nobis expoſita eſt Dei voluntas,acſi coram nobiſcum loqueretur.Atque ita occurrit eorum malitiæ qui lucem oblatam refugiũt,& perperam obſcuritatis inſimulant doctrinam,in qua ſe Deus ad modulum ingenii noſtri demiſit.In ſumma pronuntiat,Deum omnibus qui ſe diſcipulos ei offerunt optimum eſſe magiſtrum: quia fideliter & clarè quicquid vtile eſt cognitu,demonſtret:doctrinæ quoque perpetuitas aſſeritur,ne vnquam intercidat,aut vetuſtate obſoleſcat.Quatenus autem Lex ſit perpetua, libri 2. Inſtitutionis cap.11.fuſius diſſerui.Ipſa quidem piè iuſtéque viuendi regula etiam hodie vigorem ſuum retinet:quanquam iugo ſeruitutis & maledictione ſumus ſoluti.Ceremoniis autem ſic finem impoſuit Chriſti aduentus vt ipſo effectu non inanes vel vmbratiles duntaxat fuiſſe certius probauerit.Poſtremò obedientiam à populo flagitat Moſes:ideóque datam eſſe Legem admonet nõ tantùm vt ſciant Iſraelitæ quid rectum ſit,ſed quicquid præcepit Deus obſeruent.Verum quidem eſt non poſſe omnibus eius præceptis inſolidum ſatiſfieri: ſed perfectio quæ exigitur, ad veniam petẽdam cogit eos qui ſe alioqui Dei iudicio obnoxios ſentiunt:vt mox dicendum erit. Deinde notãdum eſt,huc ſpectare doctrinam de tota Lege ſeruanda, ne ſeparent homines præceptum vnum ab aliis,& ſe aliqua tantùm parte defunctos putent: quia tale diuortium non admittit Deus, qui non minus furari vetuit quàm occidere. *Iac.2.b.11.*

Deut.30.11 *Præceptum hoc quod.* Hæc ſententia proximæ ſimilis eſt, ac in eundem finem tendit.Legem enim à facilitate commendat Moſes:quia non ambages vel ænigmata illic proponat Deus,vt ſuſpenſos teneat animos, vel diſquiſitione torqueat: ſed pro captu adeóque ruditate populi familiariter doceat quicquid opus eſt.Ideo apud Iſaiã Iudæis exprobrat quòd in tenebris vagati ſint,eorũ prauitate & ſocordia factũ eſſe: quia nõ in abſcõdito loquutus erat,nec fruſtra dixerat ſemini Iacob,Quærite me.Hìc autẽ eos ad diſcendũ inuitat Moſes:quia facili & clara docẽdi ratione ante oculos poſita nõ ſint perdituri operã. Scimus enim deſidiæ patrociniũ inde vtplurimũ quæri, ſi in rebus profundis & arduis magnus labor, abſque magno profectu,ſumendus ſit. Ideo negat Moſes Legem eſſe obſcuram, in cuius ſtudio præter modum fatigari oporteat: ſed Deum illic explicitè & diſtinctè loqui,nec aliud requiri quàm vt diligentiam adhibeant. Porro ita illis eripit ignorantiæ prætextum: quia in tanta luce errare nequeant,niſi ſponte cæcutiendo,vel claudendo oculos. Vnde etiam colligimus quàm impiè blaterent Papiſtæ Scripturam denſis tenebris eſſe obſitam, & quàm improbè ab eius acceſſu,tanquam labyrinthi neſcio cuius,plebem arceant. Certè aut Spiritum ſanctum, qui eius claritatem tantopere aſſerit, mendacii coarguant oportet, aut illã ſacrilego conuitio infamãt.Quòd ſi veteri populo adempta fuit excuſatio,niſi Lege magiſtra & directrice viã teneret,bis & ter dãnabilis eſt noſtra ſocordia,niſi in Euãgelio, vbi inæſtimabiles omnis ſapiẽtiæ theſauros Deus aperuit, quantum ad ſalutẽ ſatis eſt,proficimus. Perperã verò & inſcitè locum hunc ſophiſtæ arripiunt ad probãdum liberum arbitrium.Negat Moſes præcepta Legis eſſe ſupra nos. Quid? An vt eorum obſeruatio viribus noſtris ſubiecta ſit? Certè nihil tale ſonant verba:neque ex eius conſilio rite expenſo elici poteſt hic ſenſus.Tantùm enim Iudæos animat & alacres eſſe iubet Legis diſcipulos: quia facilè intelligt quicquid à Deo illic præcipitur. Atqui longè aliud eſt præſtãdi facultas quàm intelligẽtia.Adde quòd Paulus locũ hunc optima ratione ad Euangelium accommodat: quia doctrinam ipſam mẽte comprehendere nihil prodeſſet niſi accederet reuerentia,& ſeria obediendi volũtas.Sumit autem pro confeſſo,adeo non eſſe noſtri arbitrii rectè velle,vt ne ad cogitandum quidem ſimus idonei. Vnde ſequitur,iacere tanquam friuolũ & de nihilo dictũ quod hìc habetur, ſi ſimpliciter accipitur de Lege. Aliud etiã reſpicit Paulus,quia Lex perfectam iuſtitiam exigit,à nemine mortalium poſſe cum fructu eam recipi.Nam vt quis Deo parère ſtudeat,longè tamen ſemper à perfectione aberit:ideóque ad Euangelium venire neceſſe eſt,in quo laxatur rigor ille: quia intercedẽte venia,obediendi voluntas,plenæ obedientiæ inſtar,Deo grata eſt.Inſiſtit enim Paulus in poſtremo verſu, Propè eſſe verbũ in ore & corde,vt populus illud præſtet. Iam conſtat corda hominum lapidea eſſe, & contumaciter Legi aduerſari:in Lege verò ipſa literam duntaxat mortuam & mortiferam contineri.Quomodo igitur ſedem in corde haberet literalis doctrina?Quòd ſi Deus ſpiritu regenerationis prauitatem cordis corrigat,ac duritiem molliat,hoc non Legis eſt ſed Euangelii proprium.Deinde quia in filiis Dei, etiam ex quo regeniti ſunt, ſemper manent reſiduæ carnis cupiditates, nemo reperietur mortaliũ qui Legem faciat.In Euangelio autem paterna indulgentia recipit Deus quod non omni ex parte abſolutum eſt. Tunc igitur demum in corda penetrare incipit verbum Dei,& iuſtum fructum in vita proferre,vbi Chriſtus cum Spiritu ſuo & gratuita venia affulget. Itaque veriſſimè concludit Paulus hoc eſſe verbum fidei quod in Euangelio prædicatur:quia nec efficaciter Lex adducit Deo homines, & eius obſeruatio propter ſummum rigorem eſt impoſſibilis. Hoc autem noui fœdem.iiii.

Iſa.45.c.19. *Rom.10.b.8.*

ris peculiare eſt beneficium, Legem ſcribi in cordibus, & viſceribus inſculpi: deinde remitti ſeueram illam exactionẽ, ne vitia quibus adhuc laborãt fideles, obſtaculo ſint quominus Deo placeat mutila & dimidia eorum obedientia.

EX LEVIT. XXVII.

34 *Hæc ſunt præcepta quæ præcepit Iehoua Moſi ad filios Iſrael in monte Sinai.*

EX DEVTER. I.

1 *Hæc ſunt verba quæ loquutus eſt Moſes ad omnem Iſraelem trãs Iordanem in deſerto,*
in planitie, eregione Suph, inter Paran & Thophel, & Laban, & Haſeroth, & Dizahab.
2 *Vndecim dies ſunt ab Horeb, itineris montis Seir, vſque ad Cades Barnea.*
3 *Fuit autem quadrageſimo anno, vndecimo mẽſe, prima mẽſis, loquutus eſt Moſes ad fi-*
lios Iſrael iuxta omnia quæ præceperat Iehoua ei ad illos.
4 *Poſteaquam percuſſerat Sehon regẽ Emorrhæorũ qui habitabat in Heſbon, & Og re-*
gem Baſan, qui habitabat in Aſtaroth in Edrei.
5 *Trans Iordanem in terra Moab incepit Moſes explanare Legem hanc, dicendo.*

EX DEVTER. IIII.

44 *Hæc eſt lex quam propoſuit Moſes coram filiis Iſrael:*
45 *Hæc teſtimonia & ſtatuta & iudicia quæ pronuntiauit Moſes filiis Iſrael, quum e-*
greſſi eſſent ex AEgypto,
46 *Trans Iordanem in valle eregione Beth-peor in terra Sehon regis Emorrhæorum,*
qui habitabat in Eſbon: quem percuſſit Moſes & filii Iſrael, quum egreſſi eſſent ex AEgypto:
47 *Et poſſederunt terram eius, & terram Og regis Baſan, duorum regũ Emorrhæorum,*
qui erant trans Iordanem ad ortum ſolis.
48 *Ab Aroer qui erat iuxta ripã torrẽtis Arnon, vſque ad montem Sion qui eſt Hermon:*
49 *Et vniuerſam ſolitudinem trans Iordanem ad orientem vſque ad mare planitiei, ſub*
effuſionibus aquarum.

EX DEVTER. XXIX.

1 *Hæc ſunt verba fœderis quæ præcepit Iehoua Moſi vt pangeret cum filiis Iſrael in ter-*
ra Moab, præter fœdus quod pepigerat cum ipſis in Horeb.

Leuit.27. 34 *Hæc ſunt præcepta.* Prior locus commendat Legem quæ promulgata fuit & ſcripta in duabus tabulis, cum ſententiis quæ ſimul fuerunt annexæ ad Dei mentem clarius explicandam. Neque enim tantùm decẽ verba illic protulit Deus, ſed quod breuiter perſtrinxerat, interpretatus eſt. Porro huic doctrinæ fidem conciliat Moſes: primùm ab authoritate, quia diuinitus ſit tradita, deinde quòd ſibi nõ ſumpſerit Legiſlatoris partes, ſed à Deo creatus fuerit, ac vocatus ad hoc munus obeũdum. A filiis autem Iſrael reuerentiam exigit, quoniam ad eos miſſus fuerit doctor & magiſter.

Deut.1. 1 *Hæc ſunt verba.* Hi duo poſteriores loci propriè ad appẽdices ſpectãt, quibus poſtea Deus clarius & magis familiariter illuſtrauit Legem prius à ſe datam: comprehendunt quoque exhortationes quibus populi animos ſubegit ad obſequium, & elogia quibus Legẽ ornauit ac ſtabiliuit. Summa eſt, Moſen prodire Dei miniſtrũ & præconem, qui ex ipſius ore Iſraeli præſcribat quicquid rectum & iuſtum eſt. Cæterùm quum dicit, Præter fœdus initum in monte Horeb, non ſignificat quicquam fuiſſe additum, niſi quatenus oportuit decem verba pluribus exponi, ne breuitas obſcuritatem pareret in rudi & tardo populo. Neque enim Deus, vt ſolent terreni reges, experientia admonitus Legem ſuam locupletauit nouis præceptis: ſed conſuluit pigro & craſſo populi ingenio. Ergo particula exceptionis non deſignat aliquid aduentitium, ſed tantùm ſignificat Deum ſecundò iteraſſe fœdus ſuum, quò diſtinctius & certius poſſet intelligi. Qua in re ſuarũ indulgẽtiæ ſpecimẽ edidit, quòd ſub terræ ingreſſum fœdus ſuũ circiter ãnis quadraginta poſt eius promulgationem renouauit, luculenta explicatione addita, quia tunc cum noua gente erat negocium. Ideo locus exprimitur, vnde & temporis ratio apparet.

Deut.4. 44 *Hæc eſt lex.* Eodem ſpectat hic vltimus locus, Legẽ ſcilicet deintegro fuiſſe promulgatam ex quo limen terræ promiſſæ attigerat populus, quò propenſior eſſet ad obſequium, præſertim quum iam duæ tribus & dimidia victis Emorrhæis ſedẽ adeptæ eſſent ac domicilium.

Ideo enim hab itationis fit mentio quia guſtus perceptæ gratiæ acuere debebat eorum ſtudium, quò alacrius pergerent. De regione & locorum nominibus alibi videbimus. Nunc tenere ſatis eſt, renouatam fuiſſe Legis memoriam, poſtquam extra ſortem obtigerat ſtatio filiis Ruben & Gad, & dimidiæ tribui Manaſſæ, reliquis autem certa poſſeſſio ante oculos ſubiecta eſſet. Cæterùm oſtendit Moſes, quanuis pluribus verbis Legẽ explicuerit, nihil tamẽ additum fuiſſe ad eã ſummã quæ initio promulgata fuerat: quin potius ſignificat, quæcunque annis quadraginta docuit, non aliò ſpectaſſe quàm vt Legem Dei probè exactéque tenerent.

Lex.

PRAECEPTVM PRIMVM.

EX EXODI XX.

3 *Non erunt tibi dii alieni coram facie mea.*

Repetitio eiuſdem, EX DEVTER. V.

7 *Non erunt tibi dii alieni coram facie mea.*

3 *Non erunt.* Hoc præcepto iubet Deus ſe vnum duntaxat coli: & purum omni ſuperſtitione cultum requirit. Etſi enim videtur ſimplex prohibitio, tamen affirmatiuam ex negatiua elicere oportet: quemadmodum ex ſequentibus melius patebit. Prodit ergo in medium, vt in eum ſolum reſpiciant Iſraelitæ: ſibíque ius ſuum vendicat, ne aliò trãſferatur. In verborum expoſitione non omnes conſentiunt. Quidam enim פנים accipiunt pro ira, acſi dictum eſſet, Ne alienos deos tibi accerſas ad iram meam prouocandam. Et fateor nomen Hebraicum ſæpe hoc ſenſu poni. Illud tamen alterum mihi rectius videtur, Ne facias tibi deos coram facie mea. Sed adhuc aliqua eſt varietas: quia de particula על non conuenit. Sunt enim qui exponant, Ne facias tibi deos præ me, vel, quos mihi præferas. Citant locum ex 21 capite Deuter. vbi vetat Deus, ſicui ſint duæ vxores, & ex vtraque liberi, ne primogenituram ad ſecundum transferat coram facie primogeniti. Verùm vt demus illic fieri comparationem minoris & maioris, nimis frigidum eſſet, hoc loco non aliud Deum poſtulare quàm ne ſuperiorem gradum obtineant dii alieni: quando nec ſibi æquari patitur, vel etiam comites adiũgi. Vitiatur enim & adulteratur religio, ſimulac minimum aliquid detrahitur ex Dei gloria. Et ſcimus, quum ſuos Baalim colerent Iſraelitæ, non ita ipſos ſubrogaſſe in locum Dei, vt eo poſthabito tribuerent illis ſummum imperium. Fuit tamen hæc minimè tolerabilis profanatio cultus Dei, ac proinde impia huius præcepti tranſgreſſio, patronos ſibi deligere penes quos deitatis pars aliqua reſideret: quia niſi eminet ſolus Deus, tantundem obſcuratur eius maieſtas. Genuinum ergo ſenſum eſſe exiſtimo, ne quos ſibi deos fingant Iſraelitæ, quos vero & vnico Deo opponant. Nam Hebræis Coram facie vtplurimum ſignificat e regione. Non vult igitur Deus ſibi obtrudi ſocios, & tanquam in conſpectu ſuo locari. Interea mihi probabile eſt, ipſum alludere ad manifeſtationem, quæ populum in ſincera pietate retinere debuerat. Sic enim tradita in Lege fuerat vera puráque religio vt illic quodammodo luceret Dei facies. Alia Gentiũ ratio, quæ tametſi falſos deos ſibi temere fingebant, non tamen coram facie Dei, quæ illis erat incognita. Sciamus ergo hos demum cenſeri legitimos Dei cultores, qui figmentis omnibus valere iuſſis, ipſi vni adhæreant. Nec verò dubium eſt quin his verbis comprehendatur interior Dei cultus, quando præceptum hoc differt à proximo, vbi externa idololatria damnabitur. Et homines ſibi aliis modis deos facere quàm in ſtatuis, aut picturis, aut vlla viſibili ſpecie, ſatis notum eſt. Angelos ſiquis adoret loco Dei, vel arcanum aliud numen ſtultè imaginetur, hac Lege reum teneri nullus negabit. Vendicat ergo Deus ſibi etiam cordium affectus, vt ſpiritualiter ſolus colatur. Atque huc non ineptè referri poteſt particula Coram facie mea: quia etſi hominum oculos latet eorum impietas qui ad peruerſos cultus clam degenerant, & intus fouent ſuos errores, Dei tamen cognitionem non effugiet eorum hypocriſis & perfidia. Hinc etiam ſequitur, non ritè coli vnicũ Deum niſi ſeparetur ab omnibus figmentis. Quare non ſufficit eius nomen obtendere, niſi corruptelæ omnes verbo eius aduerſæ faceſſant. Vnde emergit diſcrimẽ veræ religionis à prauis ſuperſtitionibus. Quando enim præſcripſit Deus quomodo velit à nobis coli, vbi vel tantillum deflectimus ab hac regula, deos alienos nobis ſtatuimus, illum in ordinem cogendo.

Loci ad præcepti huius expoſitionem ſpectantes.

EX DEVTER. VI.

4 *Audi Iſrael, Iehoua Deus noſter, Deus vnus eſt.*

EX DEVTER. VI.

13 *Iehouam Deum tuum timebis, & ipſum ſolum coles.*

Item EX DEVTER. X.

20 *Iehouam Deum tuum timebis, eum coles, eique adhærebis.*

Item EX DEVTER. VI.

16 *Non tentabitis Iehouam Deum veſtrum, ſicut tentaſtis in Maſa.*

Deut. 6. 4 *Audi Iſrael.* Quòd Moſes Deū vnū eſſe aſſerit, nō ad ſolam eius eſſentiā, quæ incomprehenſibilis eſt, reſtringitur, ſed intelligi etiam debet de virtute & gloria quæ populo innotuerat. Quaſi diceret, defectionis reos fore niſi in ſolo Deo acquieſcāt, qui ſibi eos deuinxerat. Ideo non modò Iehouā appellat, ſed ſimul addit Deum illius populi quē alloquitur. Ita omnes aliæ deitates in nihilum rediguntur, & iubetur populus fugere & deteſtari quicquid à pura Dei cognitione mentes abducit: quia etſi relinquitur ei ſuum nomen, maieſtate tamen ſua exuitur, ſimulac miſcetur in turba. Ideo per Ezechielem dicit, Ite, ambulate quiſque poſt idola veſtra. Quibus verbis non ſolùm repudiat omnes mixturas, ſed teſtatur malle ſe pro nullo duci quàm non coli in ſolidum. Scitè tamen orthodoxi patres contra Arrium hoc loco vſi ſunt: quia quum paſſim Chriſtus vocetur Deus, haud dubiè ille eſt idem Iehoua qui ſe vnicum Deum pronuntiat: quod & de Spiritu ſancto eadem ratione aſſeritur.

Ezech. 20. f. 39.

Deut. 6. 13 *Iehouam Deum tuum timebis.* Hinc melius liquet quòrſum nuper dixerit vnū eſſe Deum, nēpe vt vnus in ſolidum colatur: quia niſi in ipſo ſolo defixæ ſint mentes, diſtrahitur in varias partes religio. quam diſtractionem mox ſequitur errorum labyrinthus. Primò autem reuerentiam exigit, deinde cultum qui illam teſtetur ac demonſtret. Porro timor ſubiectionem in ſe continet, dum ſe homines Deo addicunt, quia illos in ordinē cogit formidabilis eius maieſtas. Hinc naſcitur cultus, pietatis teſtis. Sed notandum eſt, timorem de quo hîc præcipitur, voluntarium eſſe, vt nihil magis cupiant homines quàm obedire Deo. Quum ergo dixi nos à Deo ſub iugū cogi, potentiæ & magnitudinis ſuæ ſenſu, non intellexi extorqueri violentum & ſeruile obſequium: tantùm dicere volui, non antè adduci poſſe homines ad parendū Deo, quàm timore ſubacti fuerint: quia ingenita illis prauitas ſemper religionis contemptum & licentiam ſecum trahit. Itaque apud Ieremiam, vt ad timorem homines hortetur, terribilem ſuam potentiam proponit in frænando maris impetu: qui tamen metus veros eius cultores lōgius adducit. In altero loco quem ex 10. cap. Deuter. ſubiecimus, Adhærendi verbū rurſus confirmat, ſimulac vel tantillum à Deo homines deflectunt, vitiàri eius cultum. Huc enim ſpectat cōiunctio ad quam ſuos cultores vocat, vt ei quodammodo agglutinati, non aliò reſpiciant.

Ier. 5. c. 22.

Deut. 6. 16 *Non tentabitis Iehouam.* Quum hæc doctrina haud dubiè ad primū præceptum referri debeat, ex ea colligimus, hoc præcipuum eſſe caput pietatis, Deo tribuere quod ſuū eſt, nec quicquam ex iure quod ſibi vendicat, detrahere. Incredulitas (vt antè vidimus) fons & cauſa tentationis fuit in Maſa: quia quum neque in Dei prouidentiam recumberet populus, neque in paterno eius amore acquieſceret, erupit ad impatientiam, atque huc tandem prorupit vt Deum ſibi adeſſe non putaret niſi improbæ eius cupiditati obſequeretur. Videmus ergo Deum non aliter rectè coli niſi vbi propriis virtutibus ornatur. Vnde etiam apparet non poſſe à fide diuelli veram pietatem: quia ſi in Deo agnoſcimus reſidere quicquid optandum eſt boni, omnia ab eo expectabimus & petemus: patienter etiam & æquis animis feremus nos eius arbitrio regi: denique nos & vitam noſtram in eius manum trademus.

EX DEVTER. VI.

14 *Non ambulabitis poſt deos alienos è diis populorum qui vndique circum vos ſunt:*

15 *Quoniam Deus zelotes Iehoua Deus tuus in medio tui eſt: ne fortè iraſcatur furor Iehouæ Dei tui in te, & diſperdat te è ſuperficie terræ.*

14 *Non ambulabitis.* Hoc loco vetat Moſes populum à ſimplici Dei cultu deflectere, quanuis hinc inde verſentur ob eorum oculos ſuperſtitionum exempla. Erat enim hæc valde noxia tentatio, nuſquam reperiri qui Legis doctrinæ ſubſcriberent: quum apud ſingulas gentes aliqua vigeret religio, aut ſaltem nominaretur. Quoniam ergo varii cultus totidem eſſent diſtractiones à recta via, neceſſe fuit periculo maturè occurrere, & ita ſtabilire vnius Dei authoritatem vt Gentium omnium conſenſum vilipendere Iudæi auderent. Additur cōminatio, in promptu fore vindictam, ſi ad ſuperſtitiones deſciſcant: quoniā Deus ſit zelotes, & inter ipſos reſideat. De priore voce plura dicturus ſum in ſecundum præceptum. Hoc interea teneant lectores, Deum vocari zelotem, quia nullam æmulationē admittit quæ detrahat eius gloriæ, nec ſuſtinet cultum ſibi vni debitum aliò trāſferri. Quū ſe in medio populi habitare admonet, partim ex præſenti aſpectu ter-

rorem incutit,partim verò obliquè perſtringit eorum ingratitudinem, ſi ipſo relicto, deos ſibi è longinquo accerſant.

EX DEVTER. XVIII.

9 *Quum tu ingreſſus fueris in terram quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi,ne diſcas ad faciendum ſecundum abominationes gentium iſtarum.*

10 *Non inuenietur in medio tui qui traducat filium ſuum,vel filiam ſuam per ignem,qui diuinet diuinationes,augur,magus,& incantator:* Adverbum, Tranſire faciat.

11 *Colligans colligationes,conſulens Pythonem, prognoſtes, & qui ſciſcitatur à mortuis.* Vel,ariolus.

12 *Abominatio enim eſt* Iehouæ *quiſquis facit hæc,& propter abominationes iſtas euellit eos* Iehoua *Deus tuus à facie tua.*

13 *Integer eris cum* Iehoua *Deo tuo.*

14 *Nam gentes iſtæ quas tu obtinebis attentæ ſunt ad prognoſtas & ad diuinos: quod ad te,non ita permiſit tibi* Iehoua *Deus tuus.* Vel,ariolos.

9 *Quum tu ingreſſus.* Quàm cupidè mala exempla arripiat humanum genus,& quàm procliue ſit ad eorum imitationem,experientia plus ſatis notum eſt,præſertim qui in alienā terram veniunt,facilè aſſueſcunt ad mores & ritus. Hæc ratio eſt cur diſertè Deus cauere iubeat Iſraelitas ne terram Chanaan ingreſſi, quicquam contagionis ab eius incolis contrahant. Generalis quidē eſt doctrina:ſed periculo quod propius inſtabat, occurrere neceſſe fuit. Porro dilucidè hoc loco exponit Moſes quid ſit habere deos alienos,nēpe profanas mixturas inuoluere cum Dei cultu:cuius puritas hac vna ratione aſſeritur,vbi faceſſūt omnes alienæ ſuperſtitiones. Sūma igitur eſt, vt abſtineat populus Dei ab omnibus hominum cōmentis,quibus pura & caſta religio adulteratur. Nam in genere voluit Deus arcere cultores ſuos ab omnibus fallaciis quibus ab initio Satan deluſit ac faſcinauit miſeros homines.Species tamen quaſdā enumerat quæ vſu & conſuetudine magis inualuerant.Verùm quò certius nobis pateat Dei conſiliū,tenere conuenit quid ipſi in his quæ damnat vitiis diſpliceat.Quum naturaliter homines ſcire appetant,etiam in ſuperſtitioſis cupiditas à bono principio ſemper manauit:vtpote quam Deus omnium mentibus indidit, quum genus noſtrum à brutis animalibus diſtinctum vellet. Iam & hoc reprehenſione caruit, quòd homines ignorantiæ ſuæ conſcii non putarunt aliam ſciendi viam ſibi tenendam eſſe quàm vt Deū conſulerent. Atqui hoc vnum Gentibus propoſitum fuit, quum magos & ariolos conſulerent, ſcientiam qua ſe deſtitui videbant,è cælo petere.Ita dubium non eſt quin ſe in tenebris demerſos eſſe confeſſi ſint,& lucem intelligentiæ ſingulare eſſe Dei beneficium. Vnde & nomen diuinationis:quia perſuaſum illis erat res arcanas non comprehendi humano captu, ſed hanc cognitionē diuini eſſe inſtinctus.Verùm(vt ſuis artificiis quæ per ſe recta ſunt diabolus peruertit) hæc naturæ quæ diximus ſemina duobus vitiis corrupta ſunt:quia & immodica cupiditas plus ſciendi quàm fas eſſet,mentibus obrepſit,& illicitos deinde ſciendi modos captarunt. Ex his fontibus, nempe ſtulta curioſitate,& nimis licentioſa temeritate,vel audacia, profluxit quicquid ſuperſtitionum & errorum in mundo graſſatum fuit.Ideóque duabus his peſtibus occurrit Deus,artes magicas vetando:quæ in hoc perperam excogitatæ ſunt vt eruerent & in lucem proferrent quæ ipſe voluit abſcondita.Optima enim ſciendi ratio eſt ſobrietas,vt ſufficiat cognoſcere quantum expedit. Altius tulit homines ſua libido,vt in profundiſſima quæque arcana penetrare cuperēt. Alterum verò quod attigi,nihilo deterius,quòd peruerſis modis res occultas exquirere tentarunt. Videbimus paulo pòſt, Deum quoque res futuras prædixiſſe per ſeruos ſuos: ſed nonniſi quatenus expedire nouerat,ac tantùm eo conſilio,vt palā faceret,peculiarē ſe curā Eccleſiæ gerere.Atqui,vt inſatiabilis eſt hominū curioſitas, non reſpiciunt quid ſibi vtile ſit: ſed exemplo Adæ volunt eſſe diis ſimiles, & omnia ſine exceptione ſcire. Quū tam improbis votis nō indulgeat Deus, ſe ad diabolum patrem mendacii transferunt: ſub fallaci tamen nominis Dei prætextu, vt dictum eſt. Hæc tot vanitatum origo, quibus ſemper mundus fuit implicitus. Iam ad ſpecies deſcendo.

10 *Non inuenietur in medio tui.* Horribilis hic furor ac omnino prodigioſus,quo dementatæ fuerant gentes,Iudæos quoque poſtea inuaſit, vt filios immolarent atque etiam comburerent in honorem deorum quibus ſe addixerant. Quanquam probabile eſt, bonam partem non exarſiſſe tanta veſania: ſed ſuperſtitione leuius eſſe defunctos,quum ſcilicet liberos ſuos tantùm per flammam traiicerent. Hoc illis fuit luſtrationis genus ad omnes ſordes expiandas.Sed multos ad mactationem vſque impulit crudelis ille zelus, vt ne proprio quidem ſanguini parcerent. In quo tamen Abrahæ exemplum iactabant; acſi quicquam eſſet ſimile inter obedientiam ſancti viri, qui

præeunte Dei mandato, filium ſuum Iſaac immolare paratus fuit, & inter barbarum populi impetum, qui vetante & reclamante Deo, liberos ſuos iugulauit. Cæterùm in hoc tam fœdo ſpectaculo videmus quanto ardentius ferantur homines ad impios cultus quos illis dictauit ſua temeritas, quàm ad ſtudium ritè colendi Dei, vbi palàm & diſertè præcipit quid rectum ſit. Hæc quidem prima paretũ cura eſſe debet vt liberos ſuos Deo cõſecrent: ſed vnicus apud Iudæos initiãdi ritus fuit Circunciſio, quo contentos eſſe oportuit. Recenſet deinde Moſes diuinationum ſpecies, quibus profanæ gẽtes deditæ fuerunt, vt ſtultã pluſquã fas eſſet ſciendi cupiditatẽ explerent. Quanquã non improbo quod quibuſdã placet, primo loco gen⁹ poni, deinde adiũgi partes. In quibus explicandis breuis ero: nec refutandis ſingulis opinionibus inſiſtam: etſi quoſdam etiam ex Rabinis craſſè hallucinari certum eſt. Nomen מעונן libenter recipio deductum eſſe à nubibus: ideóque vel pro auguribus, vel pro aſtrologis iudiciariis accipi conſentaneum eſt. Sunt qui radicem huius vocis eſſe malunt מעון, quod locum Hebræis ſignificat. Atque hæc etymologia non malè quadraret fanaticis qui ex aſtrorum ſitu omnia diuinãt: quia tam planetis quàm ſignis zodiaci ſtationes ſuas aſſignant, ad mutuos reſpectus. Hoc quidem probè conuenit, tam auguria hoc loco, quàm friuolas aſtrorum obſeruationes damnari: dum ſcilicet homines præpoſterè curioſi, aſtris ſubiiciunt omnes rerum euentus. Nomen מנחש quod ſequitur, diuinum vel ariolum ſignificat: quod ſatis liquet ex 44. cap. Geneſeos, vbi Ioſeph ſe in ſcypho diuinaſſe ſimulat, quia vulgò putabant arte vaticinandi præditum. Ac nomen etiam hinc ſerpentibus inditum propter aſtutiam. מכשף quidam interpretantur præſtigiatorem, qui oculos ſpectris obiectis perſtringat, ac deludat. Sequitur quintum, quod vertimus Colligans colligationes: quo nonulli intelligunt incantatores, qui magicis artibus cogunt ſerpẽtes in vnum locum. Quod meo iudicio frigidum eſt: itaque aliis potius aſſentior, qui notari volunt euocationes dæmonum. Verùm quia commodè verti poteſt, Colligens, vel committens cœtum, non prorſus repudio quod alii tradunt, referri ad imaginarios conuentus: ad quos miſeri homines (quos diabolus faſcinauit) ſe rapi ſomniant, vt ſimul epulentur, ſaltent, & nefandis conſpirationibus ſe obligent. Vulgò ſynagogas nominãt. In ſexto nulla eſt ambiguitas, vbi vetatur populus conſulere Pythonem. Sic enim propriè Hebraicum nomen אוב vertere licet poſt Lucam, fidum & idoneum interpretem, dum narrat ſpiritum Pythonis

Act.16.c.16. Pauli voce eiectum ex puella. Et interdum Scriptura אובות vocat quicunque dæmones eliciunt ad danda reſponſa: cuius fallaciæ inſigne exemplum memoratur in ſacra hiſtoria de Pythoniſſa,

1.Sam.28.b.7. quæ Samuelem mortuum Sauli oſtendit. Pythonem Græci verterunt, quòd in primis celebres erant præſtigiæ Pythii Apollinis. Septimus ordo eſt ידעני qui rectè dici poſſunt gnoſtæ, vel cognitores. Neque enim dubito quin honorificum hoc nomen fallendi cauſa obtenderent: quod impoſtoribus minimè nouum eſt. Sic olim Genethliaci & ſimiles pro mathematicis ſe venditarunt. Et hic eſt aſtus Satanæ, furari honeſta virtutum & rerum bonarũ nomina, quibus integumentũ ſuis mẽdaciis faciant: ſicuti AEgyptiis & Chaldæis impoſtoribus nomẽ ſapientũ impoſuit. Ergo quũ Prophetæ dicantur videntes, vana falſorũ vatum prognoſtica oppoſuit, quæ ſimplices obſtupefacerent. Nam quòd quidam nomẽ hoc ab aue deducunt, nimis puerile eſt figmentum: ac miror in re aperta adeo turpiter deliraſſe, dum argutiam de nihilo affectant. Vltimo loco damnatur necromantia, hoc eſt fallax & deluſoria vaticinandi ſcientia ex mortuorum reſponſis: quã perperam quidam reſtringunt ad eos qui dormiunt ad ſepulchra, vt mortuos per ſomnium loquentes audiant: quia pluribus modis ſtulti homines colloquia cum mortuis captarunt. Porro diſcamus ex hoc loco, quoties Deus frænum Satanæ laxat, quàm prodigioſis ludibriis faſcinet miſeros homines, & quantam fallendi efficaciam obtineat ille mendacii pater ex iuſta Dei vindicta, ad excæcãdos incredulos. Nã quòd à naſutis hæc tanquã fabuloſa ridentur, id fit ſupino contẽptu: quia non reputant quàm horribili iudicio digni ſint qui, lucem ſponte extinguendo, tenebras ſibi accerſunt. Pretioſior enim Deo eſt ſua veritas quàm vt eã reiici impunè ſinat. Certè ſacrilega eſſet audacia, negare vnquam in vſu fuiſſe artes magicas: quia hoc modo Deus incogitantiæ argueretur, acſi Legem tuliſſet de rebus quæ nullæ erant. Quòd obiicitur abſurditas, ſic nimium extolli Satanæ potentiam acſi in eius manu eſſent prædictiones, quas Deus vni ſibi vendicat: deinde poſſet miſcere viuorum colloquia cum mortuis, & conuertere rerũ formas: ſolutio facilis eſt. Quod ad vaticinia ſpectat, nihil opus eſt ſubtiliter diſputare vnde res occultas præſciſcat Satan (in qua parte nimis ãxiè, meo iudicio, ſe torſit Auguſtinus), quia ſuperuacuus eſt ille labor, ſi tenemus iuſto Dei iudicio permitti diabolis aliquam vaticinãdi ſpeciem, qua incredulos magis ac magis decipiant: ſicut alibi fuſius tractandum erit. Interea ſcimus, omnibus falſorum deorum oraculis per flexiloquas ambages deriſos fuiſſe incredulos, vt ſerò tandem euentu ſentirẽt ſe illaqueatos fuiſſe

Iſaiæ 41.f.23. lætalibus decipulis. Itaque iure apud Iſaiam Deus omnibus idolis abrogat futuri temporis ſcientiam. Id tamen non obſtat quominus Satanæ aperiat quædam abſcondita, quorum prædictione, quaſi fallaci guſtu, deliniat reprobos. Fateor certè Romanos augures, tẽporis progreſſu, abiecta

augurandi cura, craſſis tantùm figmentis abuſos fuiſſe ad fallendum vulgus. Verùm niſi olim vel maximè perſpicaces Satan hoc artificio in errorem traxiſſet, non toties in præcipuis Cyri laudibus poneret Socraticus Xenophon, auguriis fuiſſe intentum, & ita edoctum à patre. Denique temporum omnium experientia conuincit, homines peruerſè curioſos ſæpe à Satana per magos didiciſſe quod humanitus cognoſci non poterat. De operum effectu, ſiue mortuos excitet, ſiue faſcinet homines & bruta animalia, ſiue incantationibus nouas facies rebus induat, ſic habendum eſt, quæcunque videtur edere miracula, meras eſſe præſtigias. Atque, vt eſt pater tenebrarum, certum eſt nihil poſſe niſi apud incredulos, quorum obtenebratæ ſunt mentes, vt album à nigro non diſcernant. Vidimus tamen antè vt magi Pharaonis æmulati ſint in miraculis Moſen. Quare nihil mirum ſi Dei permiſſu vel elementa turbet, vel morbis & aliis noxis infeſtet reprobos, vel oculis phantaſmata obiiciat. Quo magis rogãdus eſt nobis Deus vt hoſtem compeſcat tot peſtiferis artibus contra nos inſtructum.

12 *Abominatio enim eſt Iehouæ.* Primùm Dei authoritatem vult eſſe inſtar fræni ad ipſos regendos, deinde vindictam illis proponit, quam paulo pòſt viſuri erant aduerſus gentes: imò cuius ipſi exequutores & miniſtri erãt futuri. Quum enim minimè obſcurum illis eſſe poſſet, indigenas terræ Chanaan non euulſum iri ex tranquillis ſedibus niſi Dei manu, cauſam excidii hanc aſſignat, quòd ſe & terram ſacrilegis illis & nefandis ſuperſtitionibus polluerant. Tam inſigni igitur exemplo eos deterret, ne ſcelera imitentur quæ Deum tam grauiter vlciſci euẽtus ipſe mõſtrabat. Sicuti Paulus fideles admonet, diligenter cauendum eſſe à peccatis quæ iram Dei concitant contra inobedientes. *Epheſ.5.b.6.*

13 *Integer eris.* Reſpicit ad fidem mutuam ſacri fœderis, quo vt ſe obſtrinxerat Iudæis, ita viciſſim eos ſibi deuinxerat, ne ſe idolis proſtituerent, vel appeterẽt alienas religiones, quæ huc illuc abſtrahunt mentes hominum. Hæc igitur integritas opponitur omnibus mixturis vel corruptelis quæ à ſincero Dei vnius cultu nos abducunt: quia ſimplicitas quæ nos continet in cæleſtis doctrinæ obedientia, ſpiritualis eſt caſtitas, quam exigit Deus ab Eccleſia ſua. Et circunſtantia loci hoc ſatis clarè probat, Deum ab omni licentia cohibere Iudæos, vt ſuo imperio addicti non circunſpiciant in diuerſas partes, nec ferantur vana leuitate, ſed conſtanter maneant in puro cultu quem illis præſcripſerat. Hac ratione Paulus ſe pro Chriſto zelotypum eſſe aſſerit: & quia Corinthios Chriſto adiunxit, ſe metuere ne, ſicut Euam decepit ſerpẽs ſua aſtutia, ita impoſtorum illecebris inducti, excidant à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto. *2.Cor.11.a.2.*

14 *Nam gentes iſtæ.* Sicuti quam Deus pœnam ſumpturus erat de Gentibus, nuper propoſuit ad terrorem, ita nunc admonet hac lege vacuam hæreditatem tradi Iudæis, vt tanti beneficii memores ab omnibus inquinamentis ſibi caueant: & ideo priſtinis terræ incolis ſuccedere, vt ſint ab illis ſeparati. Quorſum enim illa mutatio niſi vt nouum populũ ſibi acquireret Deus, terrámque omni immunditia purgaret? Porro tametſi duas tantùm ſpecies ſuperſtitionũ repetit, per ſynecdochen tamen omnes alias deſignat. Summa eſt, ne gentibus ſint ſimiles in vitiis & corruptelis, quæ illis fuerant exitii cauſa: quando non tantùm homines profligauerat Deus, ſed peruerſos quoque eorum ritus. Secundam partem verſus quidam in duas ſententias diuidunt, Tu autem nõ ſic facies: deinde, Iehoua dat tibi: & ſubaudiunt terram. Ego autem non dubito quin pronomen אתה ſic reſolui debeat, Quantum verò ad te. Proinde vno contextu legendum cenſeo, Non ſic tibi permiſit Deus. Nam ſignificatio verbi נתן latè patet. Summa huc tẽdit, vt pluris ſit illis Dei prohibitio quàm gentium exempla.

15 *Prophetam è medio tui, ex fratribus tuis, ſicut me, ſuſcitabit tibi* Iehoua *Deus tuus: illũ audietis:*

16 *Secundum omnia quæ petiiſti à* Iehoua *Deo tuo in* Horeb, *in die cõuentus, dicendo,* Nõ *adiiciam audire vocem* Iehouæ *Dei mei: & ignem hunc magnũ non videbo amplius, ne moriar.*

17 *Et dixit* Iehoua *ad me,* Bene *egerunt in eo quod loquuti ſunt.*

18 *Prophetam ſuſcitabo illis è medio fratrum ſuorum ſicut te, ponámque verba mea in ore eius: loquetúrque ad eos quæcunque ei mandauero.*

15 *Prophetam è medio:* Hoc per anticipationem additum eſt, ne exciperent Iſraelitæ, deterius ſecum agi quàm cum totius mũdi populis. Fuit enim ſemper (& quidẽ meritò) ſingularis boni loco habitum cũ Deo cõmunicare: ſicuti nihil eſt optabilius. Inualuerat autẽ opinio, magicis artibus, Pythonum reſponſis, ſcientia augurandi homines ad Deum propius accedere. Secũ ergo malè agi conqueſtus fuiſſet populus Iſrael, ſi ab omnibus vaticiniis & reſponſis fuiſſet excluſus. Huic querimoniæ vel obiectioni occurrit Moſes, pronũtians nõ minus familiarem ad Deum acceſſum illis fore, quàm ſi palam ipſe deſcenderet è cælo: modò rectam viam teneant, & ratione, quam optimam eſſe cenſuit, contenti ſint. Itaque propheticam doctrinam pro omnibus Gentium

cõmentis vnam apud ipſos vigere iubet.Ita ſignificat,quanuis non palam deſcendat è cæloDeus, illis tamen,quatenus expediet,voluntatem eius certam & clarè notam fore: quia per ſeruos ſuos
Iſaiæ 43.a.1. Prophetas fideliter eos erudiet.Qua ratione apud Iſaiam, vbi falſorum deorum vaticinia deriſit, Iſraelẽ nominat teſtem ſuũ:vtpote apud quem ſua arcana & cæleſtis ſapientiæ theſauros depoſuerat.Videmus iam deſignari modum quo Deus vult populum ſuum ſciſcitari de rebus ad ſalutem neceſſariis: quod ex 8.cap.Iſaiæ clarius patet,Si dixerint vobis, Inquirite à Pythonibus & diuinis: annon populus Deum ſuum conſulet, à viuis ad mortuos? ad Legem & ad teſtimonium.Nec dubium eſt quin ex hoc loco doctrinam illã ſumpſerit Iſaias: vbi damnatis erroribus quos ſibi excogitant curioſi homines,iubet fideles ſimpliciter ad Legem attendere:& hac diſcendi regula con tentos eſſe iubet,niſi velint miſerè vagari.Hinc colligimus in nomine Prophetæ eſſe enallagẽ numeri.Nam quòd nonnulli ad Ioſue,alii ad Ieremiam reſtringunt, prorſus inſulſum eſt: quando hîc de continuo regendæ Eccleſiæ tenore diſſerit Moſes, non autem recitat quid facturus ſit Deus ad breue tempus. Nihilo rectior eſt eorum ſententia qui præciſè de ſolo Chriſto accipiunt. Nam illud quod dixi Dei conſilium tenere conuenit,non relinqui Iudæis excuſationem, ſi ad Pythones vel magos declinent, quia Deus nunquã eos deſtituet Prophetis & doctoribus. Quòd ſi ad ſolum Chriſtum eos ablegaſſet, in promptu erat exceptio,durũ eſſe per duo annorum millia carere Prophetis & reuelationibus. Nec firmæ ſunt duæ illæ rationes quibus inſiſtunt quidam, Prophetam cui teſtimonium reddit Moſes excellentiorem eſſe ſuo præcone: deinde non poſſe hoc elogium
Deut.34.d.10. aptari veteribus Prophetis,ſimiles fuiſſe Moſi, quum alibi dicatur nullum ſimilem poſtea ſurrexiſſe. Neque enim quicquam decedit ex eius dignitate, ſi alios vel pares vel minores commẽdet, vt audiantur quicunque à Deo miſſi fuerint.Quod ad comparationem ſpectat,non ſemper hac particula Sicut notatur æqualitas.Verum igitur eſt nullum Prophetam fuiſſe ſicut Moſen, nempe qui par eſſet omnibus modis,vel in quo fulgerent tantæ dotes: ſed non minus verum eſt, fuiſſe omnes ſimiles Moſi: quia Deus continua ſucceſſione doctores Eccleſiæ ſuæ præfecit qui idem
Matth.11.c.13. munus obirent. Quò pertinet illud,Lex & Prophetæ vſque ad Iohannem,&c. vbi videmus Moſi
& luc 16.d.16. alios ſubſtitui tanquam collegas in gubernanda Eccleſia,vſque ad Chriſti aduentum.Quanquam
Act.3.c.18. ſcitè Petrus & concinna analogia teſtimonium hoc ad Chriſtum accommodat:non vt excludat reliquos Dei ſeruos,ſed vt admoneat Iudæos,ſi reiicitur Chriſtus,ſimul repudiari hoc inæſtimabile Dei beneficium.Sic enim donum Prophetiæ viguit in populo veteri, & ſubinde alii aliis additi ſunt doctores,vt ante Chriſti aduentum quædam fuerit interruptio.Ideo in triſti diſſipatione quæ reditum ab exilio Babylonico ſequuta eſt,querũtur fideles in Pſalmo ſigna ſua iam non conſpici,
Pſal.74.b.9. nec extare amplius Prophetam. In hunc finem hortatur Malachias populum vt recordetur Le-
Malach. 4.b.4. gis datæ in Horeb.Et continuo pòſt ſubiicit,Ecce,mitto Eliam Prophetam, &c: acſi diceret inſtare tẽpus quo perfectior manifeſtetur doctrina,& lux plenior affulgeat. Verè enim dicit Apoſto-
Hebr.1.a.1. lus, ſæpe olim Deum & pluribus modis loquutum fuiſſe patribus per Prophetas: tamen extremis diebus loquutum fuiſſe nobis in vnigenito Filio. Et certè exoriente Euangelii doctrina completus fuit doctrinæ propheticæ curſus:quia in ſolidum exhibuit Deus quod hîc promittit.Adeóque id paſſim tritum fuit,vt Samaritana quoque mulier diceret venturum eſſe Meſſiam qui doce-
Ioan.4.d.25. ret omnia.Quo pertinet quod nuper citaui de tranſitu à Lege & Prophetis ad Euangelium. Vnde
Matth. 11.c. 13.
luc.16.d.16. conficitur,aptiſſimè expoſitum fuiſſe à Petro locum hunc de Chriſto. niſi enim Deum mendacii arguere vellent Iudæi,neceſſe fuit eos ad Chriſtum reſpicere, per cuius manum promiſſa erat & doctrinæ ſtabilitas,& rerum omnium inſtauratio.Pridem deſtituebantur Prophetis, quos teſtatus fuerat Moſes nunquam ipſis defore,& quos promiſerat legitimos fore miniſtros retinendi in obſequio populi,ne ad ſuperſtitiones deflecterent.Ergo aut nulla ipſis erat religio, aut expectandus erat ſummus ille doctor,qui vnus impleret omnes numeros prophetici muneris.Iam notandæ ſunt circunſtantiæ,quibus Iudæos in ſobrietate retinet.Fuit hoc non vulgaris indulgẽtiæ,quòd Deus è populo illo Prophetas ſibi ſumpſit,ne opus eſſet longius curſitare ad petẽda oracula, & ſimul vt familiariter pro ſuo modulo docerẽtur.Quòd autem alios Prophetas ſibi comparat Moſes,ad commendationem doctrinæ ipſorum valet. Aſſueuerant longo vſu ad hanc diſciplinã, vt Deum ore hominis loquentem audirent,& ſtabilita erat Moſis authoritas,vt certò perſuaſi eſſent ſe diuinitus gubernari,& ſibi patefieri quicquid ad ſalutem ſufficeret.

16 *Secundum omnia quæ petiiſti.* Ingratitudinis reos agit, niſi Prophetis ſe placidè ſubiiciant: quoniam hac in parte eorum voto Deus obtemperet. Nam quò amabilius illis eſſet maioréque in pretio munus propheticum,ac ne propter aſpectum mortalis hominis vileſceret, hãc illis con feſſionẽ Deus extorſit, nihil eſſe melius quàm vt interpretes ex hominibus eligeret.In Legis promulgatione palam reſplenduit viſibilis Dei maieſtas, cuius ſenſu expauefacti, vltro Moſen ſibi dari optarunt doctorem, & cæleſtis vocis præconem. Quàm vtilis fuerit terror ille ad commendationem doctrinæ quæ per homines prædicatur, antè viſum eſt. Vanis ſpeculationi-

bus in-ſublime ferri noſtra ingenia,plus ſatis experimur.Ita vellemus Deum, quoties obrepit aliqua dubitatio,è cælis elicere.Conuinci ergo ſuæ imbecillitatis Iſraelitas neceſſe fuit, ne captũ ſuũ tranſcenderent:ſed quod Dominus illis vtile eſſe prouiderat, ſummi beneficii loco expeterent,& ſimul valedicerent ſuperbæ curioſitati, quæ ſemper eos titillaſſet, niſi remedio adhibito maturè fuiſſet correcta.Eius autem doni,quod ſibi optimum eſſe iudicarunt, minimè excuſabile fuiſſet faſtidium.Summa eſt,Deum ſemel apparuiſſe vt Prophetis ſuis fidem & authoritatem acquireret: ordinem verò regendæ Eccleſiæ,& teſtandæ ſuæ voluntatis inſtituiſſe, quem populus ipſe experientia cognouerat ſummopere ſibi eſſe vtilem.

17 *Bene egerunt.* Recitat Moſes iudicio & voce Dei fuiſſe cõprobatum illud votum. Neque enim ſi ſtulta leuitas homines impulerit ad aliquid præpoſterè optandum,ideo ratum id protinus eſſe debet:ſed,vbi accedit Dei conſenſus & quaſi ſuffragatio, quod ſibi placere oſtendit, fixum & inuiolabile ſtare debet.Vnde ſequitur,Deum in mittendis Prophetis,vt maximè expedit, conſulere hominum ſaluti. Porro quòd ſurgunt pii doctores qui fideliter viam ſalutis monſtrent, hoc aſſerit ſingulare eſſe fauoris ſui teſtimonium:laudémque ſibi vendicat,quum ſecundò repetit, Suſcitabo Prophetam.Sicut & Paulus docet,Quomodo prædicabunt,niſi mittantur? Et ſanè,eodem teſte Apoſtolo,ad hanc prouinciam nemo reperietur idoneus: ſed facultas rectè docendi à Deo eſt.Vnde ſequitur,Deum certo præſentiæ ſuæ ſymbolo fauorem erga nos ſuũ teſtari quoties Spiritus ſui dotibus illuſtrat, & in mediũ producit fidos probóſque doctores. Poſtea admonet Moſes,Deum ſic gubernare Eccleſiam ſuam hominum manu & opera, vt ſibi nihil deroget. Sibi enim hoc proprium retinet,quaſi in os ſuggerere Prophetis quod loquantur,nec plus illis permittit quàm loqui & proferre quæcunque mandauerit. Videmus ergo creatos ab initio fuiſſe paſtores, ne dominarentur ipſi,vel ſuis commentis Eccleſiã ſubiicerent:ſed tantùm vt Spiritus ſancti eſſent organa.Atque hodie qui plus ſibi licẽtiæ vſurpant, cũ ſacrilega ſua tyrannide procul abigẽdi ſunt.

Rom.10.d.15. 2.Cor.2.d.14. & 4.a.1.

EX DEVTER. XIII.

1 *Quũ ſurrexerit in medio tui Propheta,vel qui ſomnium ſomniabit, & dederit tibi ſignũ vel portentum,*

2 *Eueneritque tibi ſignum & portentum quod dixerit tibi,dicendo,Eamus poſt deos alienos quos non noſti,& colamus eos:*

3 *Non obedies verbis Prophetæ illius, aut ſomnium ſomniantis: quia tentat vos Iehoua Deus veſter,vt ſciat an diligatis Iehouã Deum veſtrũ toto corde veſtro,& tota anima veſtra.*

4 *Poſt Iehouam Deum veſtrum ambulabitis, illúmque timebitis,ac præcepta eius cuſtodietis:voci eius obedietis,& eum coletis,eíque adhærebitis.*

EX DEVTER. XVIII.

21 *Quia ſi dixeris in corde tuo,Quomodo cognoſcemꝰ verbũ quod nõ loquutus fuerit Iehoua?*

22 *Quãdo loquetur Propheta in nomine Iehouæ,& non extiterit res illa,neque euenerit: ſermo eſt quẽ nõ loquutus eſt Iehoua.per ſuperbiã enim loquutus eſt Propheta ille:ne timeas ab eo.*

Poſtquam à peregrinis Gentium fallaciis Iſraelitas retraxit Moſes, nunc etiam vetat ne,ſi inter ipſos exoriantur falſi doctores,ſe nimis credulos præbeant: ac ſedulò caueant ab omnibus nouis commentis, nec vllius impulſu vel tantundem à Lege deflectant. Neque enim à profeſſis ſolùm & manifeſtis hoſtibus,vel exteris ſuperſtitionibus periculum eſt, ſed per inteſtinas quoque fraudes inſidiatur Satan, & ſacro Dei nomine ad fallendum abutitur. Ergo piorũ fidem nõ tantùm verbi clauſtris extrà muniri & circũdari oportet, nequa aliũde corruptela obrepat: ſed intus quoque eiuſdẽ verbi præſidio firmari,ne ſe furtim inſinuẽt noua cõmenta,quibus vitietur doctrinæ puritas. Porro ex hac prohibitione colligimus,eam eſſe certitudinem in cæleſti doctrina quæ fidem noſtram labefactari vel concuti non ſinat, modò in ea viuas egerit radices ac probè fundata ſit.Nã fruſtra vetaret Deus falſos doctores admittere, niſi cauendi rationem ſimul oſtenderet. Et certè nihil minus conſentaneum quàm vt ambigua ſit religio, cuius regula quũ fideliter præſcripta ſit in Lege & expoſita definitio,meritò exigit à ſuis Deus ne vacillent,ſed conſtanter perſiſtant in veritate ſibi tradita.Verè enim de Lege prædicit Iſaias non fruſtra illic dictum eſſe ſemini Iacob vt Deum quæreret.Atqui in Deo quærendo non ſufficeret docere quid rectum ſit, niſi in eo ſtabilian tur animi.Certa igitur & firma ſit religio neceſſe eſt,aut non erit rite compoſita. Nec verò dubiũ eſt,quod de Euangelio teſtatur Paulus,Legi quoque fuiſſe commune, vt diſcipulos ſuos inſtrueret contra omnium tentationum certamina,ne eſſent pueri fluctuantes & qui circumagerentur quolibet vento doctrinæ per verſutiam hominum,&c.Sed verba propius & ordine expenſa ſummam rei clarius oſtendent.

Iſaiæ 45.c.16.

Epheſ.4.c.14.

Deut.13.1 *Quum ſurrexerit in medio tui.* Iam videmus non de errorum fanciis agi, quas Satan
per totum orbem ſparſerat,ſed quæ proditura erãt ex ipſo Eccleſiæ ſinu. Acſi diceret, Legem non
ideo ſolùm datam eſſe quæ Iſraelitas à profanis gentibus ſeparet, ſed quæ integros cuſtodiat in pu
2.Cor.11.a.2. ra fidei caſtitate.Nam vt hodie Eccleſiam Chriſtus ſibi deſponſat per Euangelii præcones, vt in-
ſtar pudicæ virginis ſe ſiſtat in eius obſequium,nec vllis lenociniis ſe abduci ſinat à fidei ſimpli-
citate:ita olim veterem populum deſponſans ſibi Deus, iuſſit aures claudere impoſtoribus: qui
ſunt veluti Satanæ lenones ad violandum ſacrum illud & ſpeciale coniugii vinculum, quo Deus
vult ſuis coniunctus eſſe.Huic malo cur velit Deus obnoxiam eſſe Eccleſiã,paulo pòſt videbimus.
Interea vtile eſt,de periculo admonitos eſſe fideles, vt ſint in aſſiduis excubiis ad cauendas Sata-
næ inſidias.Neque enim vno tantùm ſæculo regnauit hæc peſtis,ſed graſſabitur vſque ad finẽ mũ
2.Petr.2.a.1. di:ac tenendũ eſt illud Petri,Sicut olim fuerũt pſeudoprophetæ apud Iudæos, ita ſub regno Chri-
ſti fore falſos doctores,qui inducãt exitiales ſectas.Cæterùm nõ domeſticos tantùm hoſtes Moſes
deſignat,ſed qui prophetico titulo ſe inſignient, quò maiore licentia magíſque impunè decipiant.
Vnde colligimus,non ſufficere gradum honoris,vel plauſibile aliud nomẽ,ſiue Paſtoris,ſiue Pro-
phetæ,ſiue Sacerdotis,niſi coniuncta ſit ſinceritas quæ vocationi reſpondeat.Quos enim hìc Deus
fugere & abominari iubet? nempe qui Prophetas ſe iactabant: ſed vbi probè examinati fuerint,
detracta larua pudefient.Species generi ſubiicitur:quum idẽ ille vocatur Somniator: quia ſe Deus
olim Prophetis nunc per viſiones nunc per ſomnia patefecit. Vterque ergo honorificus prætex-
tus fuit ad conciliandum fauorem.Grauior tamen quæ ſequitur tentatio, ſi prædictione aliqua ſe
commendauerit.Quis enim vaticinium euentu probatum contemneret? præſertim quum pro-
Iſa.41.e.21. nuntiet Iſaias vni hoc Deo eſſe proprium. Augetur etiam magis dubitatio, quòd Deus poſtea 18.
capite hoc ſymbolo diſcernere videtur veros Prophetas à falſis. Reſpõdeo, Quòd ſibi Deus ven-
dicat prædictionis gloriam, id minimè obſtare quin interdum Satanæ quoque miniſtris vati-
cinandi munus in re aliqua concedat.Deterior quouis mercenario præcone fuit Balaam,qui æter
na Dei decreta euertere optaſſet:cuius tamẽ linguam diuino Spiritus inſtinctu directam fuiſſe ſci
mus,vt eius gratiæ eſſet præco ad quam extinguendam conductus fuerat. Hæc igitur inter ſe non
pugnant,aliquem eſſe perfidum impoſtorem,& tamen particulari vaticinãdi dono ſimul eſſe præ
ditum:non vt ſemper vera oracula proferat(ſicut nec Caiaphas,qui ſemel prophetauit,perpetuo
fuit verax) ſed quatenus Dei permiſſu hoc vel illud prænoſcere dabitur, vt ſpecies vna veritatis
multorum errorum ſit integumentum.Rectè tamẽ & aptè alibi per Moſen Deus coarguit vani-
tatis temerarios ſpiritus,qui promittunt quod non impletur. Spectandum eſt enim eius conſiliũ.
Multi ſe inſinuant clandeſtinis artibus,& tandem audacter prorumpunt qui gloriantur ſe Prophe
tas eſſe: dubitat populus an eos admittere debeat. Quia verò vtplurimum contingit talium ho-
minum ſtultitiam diuinitus inſania & dedecore notari, dum videt mundus futiliter loquutos eſ-
ſe: meritò reſpondet Deus expectandum eſſe euentum,ne promiſcuè & abſque iudicio quiduis re-
cipiant Iſraelitæ. Stat ergo principium,loqui in nomine Dei qui prædicãt quod reipſa euenit. Ne-
que enim de rebus homini incognitis quod verum eſt pronuntiarent niſi dictante ipſo Deo.Quò
Ierem.28.b.5. etiam pertinet Ieremiæ reſponſum ad Hananiam,Prophetæ qui fuerunt ante nos,loquuti ſunt de
bello,fame & peſte:ſiquis de pace loquutus eſt,euentu comprobatum eſt quòd miſſus à Deo eſſet
in veritate.Pollicebatur Hananias proſperum belli ſucceſſum:quia ſciebat Ieremias eum menti-
ri,experientiam adducit teſtem falſitatis,niſi facta dictis reſpondeant.Hactenus nulla eſt repugnã-
tia,dum vaticinia quæcunque vera ſunt dicuntur à Deò proficiſci,& tamẽ idem Propheta qui ve-
2.Theſſ.2.c.10. rum prædixit,alia in parte eſt impoſtor. Et in primis tenenda eſt Pauli admonitio, Quia reprobi
non recipiunt dilectionem veritatis,vt ſalui fiant, Deum mittere efficaciam illuſionis,vt credant
mendacio,vt iudicentur qui non crediderunt veritati,ſed approbarunt iniuſtitiã. Hinc docemur
non tantùm laxari Satanæ habenas ad nocendum, ſed armari potentia vt efficaciter ad extremũ
interitum reprobos trahat.Idem nunc docet Moſes. Nam quòd de ſignis diſſentiunt interpretes
Iſa.20.a.2. Hebræi,nulla ratione nititur.Certum eſt adhibita fuiſſe ſigna quæ vaticiniis authoritatem acqui-
Ierem.28.c.10. rerent,vt quum Iſaias nudus inceſſit,Ieremias catenam collo induit: certum quoque eſt magicis
incantationibus Satanam ſæpe ludere. Sed non dubito quin per ſignum & portentum intelligat
incredibile quidpiam & inopinatum,quod ad præſagiendum valeat. מופתים vocant Hebræi mira-
cula quibus Deus futurum aliquid portẽdit,acſi è cælis loqueretur.Generalius eſt nomen אות,quia
pro vexillo,vel teſſera,vel ſymbolo interdum capitur. Vtrunque hìc poſitum eſt pro ſignis inſo-
Mat.24.a.11. litis,quæ teſtantur quaſi præſentem Dei potentiam: quo ſenſu admonet Chriſtus ſuos diſcipulos
vt ſibi caueant à ſignis & prodigiis mendacibus.Etſi autem oculos ſpectris perſtringit Satan,vt fal
ſa æmulatione Dei gloriam ad ſe trahat: oſtendimus tamen ex Paulo,& antè narrauit Moſes,
impoſtores in edẽdis miraculis eſſe vindictæ Dei miniſtros,vt talibus laqueis capiantur reprobi.
Siquis excipiat, ſigna igitur fore inutilia, quæ tam noxiæ poſſunt eſſe decipulæ quàm veri con-

firmationes:reſpondeo,nunquã tantum licentiæ diabolo concedi quin per medias tenebras tandē emergat lux Dei. Continget ergo,verã Dei potentiã ad tempus obſcurari (quod antè vidimus in hiſtoria magorum),ſed nunquam obruetur.Ita in miraculis,quibus Lex fuit ſancita, ſic refulſit gloria Dei vt ſine dubitatione fidem apud pios obtineant. Sic extra controuerſiam ſunt miracula quæ fidem Euangelio conciliant:quia notas præ ſe ferunt diuinitus inſculptas,quibus omnis fallaciæ ſuſpicio facilè tollitur.Et ſanè,vt craſſa hebetudine obſitæ ſunt hominum mētes, quemadmodum in ordinario curſu operum Dei cæcutiunt, ita & in miraculis ſemper fere hallucinantur, niſi ad diſcutiendam caliginem verbum Dei præfulgeat. Ergo vt in ſignis rite proficiamus,ſtatuenda eſt inſeparabilis doctrinæ cum ſignis cõnexio.Rectè itaque Moſes eos qui ſignorum prætextu pietatem euertere volent,repudiandos eſſe docet : quia impiè & ſcelerate diuidunt quæ Deus coniunxit,& ſigna quæ tanquam adminicula rectæ doctrinæ ſubſeruiūt, perperam detorquēt in contrariū vſum. Poſtquam autem certis & euidentibus ſignis obſignata fuerat religio apud Iudæos,aduentitiis ſignis attendere fas nõ erat,nec carebat omni ingratitudine.Nunc tenemus ſummam huius loci,perſeuerandum ſcilicet eſſe in vnius Dei cultu,vt ne oſtenta quidem ad concutiendos populi animos quicquam habeant momenti.Ideo notãda eſt particula, Quos non noſti:qua ſignificat Moſes, certius teſtatam eſſe Iudæis Dei quem colunt gloriam, quàm vt,defle ctendo huc vel illuc, excuſabilis ſit eorum leuitas: atque ita opponitur cognitio, quæ infixa eſſe debebat eorum cordibus, & ſolidè ſubſiſtere quibuſlibet diaboli artificiis,quæ tantùm inſtabiles percellunt.

3 *Quia tentat uos Iehoua.* Tentandi verbum quoties Deo tribuitur, non ſonat in malam partem,nec ſumitur pro inſidioſè captare,vel fraudum aucupia tendere ad irretiendos ſimplices,ſed tantùm pro examinare.Explorat autem Deus hominum corda,nõ vt diſcat quod prius fuit incognitum, ſed vt reipſa patefaciat quod latuit.Ita eius Scire, ad experientiã tantùm refertur. Frigigida quidē eſt ac ſpinoſa Auguſtini ſolutio,Vt ſciat,hoc eſt,ſcire vos faciat.Sed quū ad Deum trãſferri humanos ſenſus paſſim tritum ſit, quid opus eſt verba torquere, quæ nihil aliud ſignificant quàm Deum explorare,vt reipſa pateat quod dubium eſſe potuit?Sic tentauit Deus Abraham,dū experimētum in re ſeria ſumpſit fidei eius, vel obedientiæ. Neque tamen huic ſententiæ repugnat quod nuper attigi,& ſæpius legitur,Deum Satanæ & impiorum opera vti ad tentandum:quia ſpectandus eſt finis ad quem probationes ſuas dirigit, vnde patebit longè diſtare eius conſilium à Satanæ malitia & dolis. Notatu autem digna eſt hæc ratio,quæ abſurditatem remouet qua terreri facile erat debiles animos.Nihil enim minus conſentaneum quàm vt inſultet Deo Satan,& inferos cælo miſceat,vel ad ſe impunè rapiat quod Dei proprium eſt. Ergo ne talis diſceptatio bonos torqueat ac fatiget,vel perplexos teneat, maturè occurrit Moſes, admonens, Deum interea non iacere otioſum vel ſtertere,depoſita Eccleſiæ ſuæ cura:ſed conſultò vocare ad examen veros cultores pietatis,vt ab hypocritis eos diſcernat.Id autem fit dum aduerſus tentationum inſultus cõſtanter perſtant in recta fide,neque labuntur è gradu. Idem & de ſectis pronuntiat Apoſtolus,neceſſariò eas in Eccleſia ſurgere,vt qui probati ſunt manifeſti fiant. Quare non eſt iniquè ferendū, nec obſtrependum Deo ſi fidei conſtantiam,quæ auro & argēto pretioſior eſt, igne fornacis probari velit:ſed iuſto eius conſilio modeſtè acquieſcere oportet. Siquis rurſus obiiciat, quū plus ſatis nota ſit hominum imbecillitas,parum humaniter Deum facere, dum eos ſubiicit periculoſis tentationibus:in promptu eſt reſponſio.Fateor quidem,vt tener eſt carnis noſtræ ſenſus, durum hoc & à paterna Dei clementia remotum videri. Nam certè vbi ſe ingerit oculis miraculum,difficile eſt nõ ſuccumbere. Sed quum nullos lædit tentatio, niſi quorum impietas, quæ detegitur, iam antè cõuicta erat & damnata, ſinceri autē Dei cultores ſeruantur immunes à noxa:quàm iniuſtè eripietur Deo hæc libertas,vt perfidæ ſimulationi laruã detrahat? Quiſquis puro corde Deū amat,inexpugnabili cæleſtis ſpiritus virtute inſtruitur,ne illaqueetur mendaciis. Hac mercede dignatur Deus ſeriam & non fictam pietatem, vt fideli eius cuſtodia protecti quicunque recto ſunt corde, nunquam lethale vulnus ſentiant. Cur interea iuſto exilio non addiceret qui ſponte appetunt perire?Nec verò mirum quod alibi pronuntiat, ſe eſſe qui decipit pſeudoprophetas, nempe vt iuſtam vltionem exerceat in reprobos,qui ſibi cupidè mortiferas fallacias accerſunt.Ergo quū certa ſit bonis omnibꝰ victoria,vt inſidiæ Satanæ nihil illis ſint quàm virtutis exercitia:cur in crimē trahatur Deus quòd Satanæ & impiorū malitia illis materiã coronæ & triūphi parat?Tãtùm hoc axioma teneamꝰ,Dei protectione ſemper tutos & ſaluos fore quicūque ex animo Deū amāt ac reuerētur.Eſt quidē ſingulare Dei donū,& electionis arcanæ fructus,cordis integritas:fateor:verùm quãdo reprobos contēptus,vel ſimulationis,vel ſuperbiæ,vel prauitatis coarguit propria cõſciētia,culpa defectionis quæ in ipſis reſidet,indignè inDeū trãſfertur.Satis igitur eſt ad refutandã carnis proteruiã,& maledicta omnia,quicunque recto ſunt corde muniri Spiritus auxilio,ne Satã eos ſuis venenis inficiat,nec quenquã perire niſi volentē. Atque ita ſtatuendū eſt eos omnes qui

Geneſ.22.a.1.

1.Cor.11.d.19.

ſalutis doctrinam,quam ſemel viſi fuerāt amplecti,poſtea reſpuunt & abnegāt, nihil aliud quàm fallaci profeſſione fucum feciſſe,quia ſi Deum ſincerè diligerēt,firmi corde manerent inter quaſlibet agitationes. Continget quidem interdum pios quoque labi in errores,& ab improbis circūueniri:ſed tantùm aliqua in parte, & ad tempus: vt ſcilicet nunquam excidant à fundamento,& mox reſipiſcant. Ac tunc quoque notandum eſt,ſuæ negligētiæ aut leuitatis dare pœnas,quia non ſatis attenti fuerunt ad Dei ſermonem, vel non ſatis reuerenter coluerunt pietatis ſtudium. Hinc præterea colligimus,dum multi tergiuerſantur ſe ex profeſſo refugere pietatis doctrinam quia vident multis diſſidiis & contentionibus huc illuc diſtrahi, nihil aliud quàm profanum Dei neglectum vel odium inutiliter fucare. Certatur variis opinionibus, feruent etiam pugnæ: verùm quiſquis docili & manſueto ſpiritu verum quæret, ac Deo ſe tradet ac ſubiiciet diſcipulum, nunquam ſpiritu iudicii & diſcretionis priuabitur. Sed quia alii faſtidioſè audiunt,alii è ſublimi deſpiciunt,alii extinctum cupiunt Dei verbum, alii vilipendunt, tenendum eſt quod dicit Propheta, *Zach.11.b.9.* Quod perit pereat:& poſt eum Paulus, Qui ignorat,ignoret. *1 Cor.14.g.38.* Quando ſemper verum illud fuit, nemini occultam eſſe Dei veritatem,niſi cuius mētem excæcauit Deus huius ſæculi. *2 Cor.4.b.4.* Id verò præcipuè locum habet vbi lux affulſit è cælo,quæ errare non patitur niſi qui oculos claudūt. Ideo mox attexitur remedium, Poſt Iehouam ambulabitis: acſi diceret Moſes, ſufficere ad cauendum quòd Deum habent rectæ viæ ducem: ſicuti iam eos gratuita liberalitate præuenerat. Verùm quia magna pars Deo vocanti non reſpondet, viámque monſtrantem non reſpicit: additur etiam, vt illū timeant: quia timor Dei caput eſt ſapientiæ. *Pſal.111.b.10.* Tandem rurſus inculcat Moſes, ſi modò propoſitum ſit hominibus obedire Deo, ſatis edoctum iri eius voce quid factu ſit opus. Adhærēdi verbo perſeuerantiam denotat,& ita obliquè perſtringit eorum inconſtantiam qui, eo relicto & valere iuſſo,poſt inania commenta vagantur.

Deut.18. 21 *Quia ſi dixeris in corde tuo.* Pendet exceptio hæc à prohibitione quam antè recitauimus ex 18.cap.Deuter. Prophetas Deus in locū ſuū ſubrogans docēdo populo,non vulgari eos authoritate ornauerat,iubens eorum præceptis acquieſcere. Atqui non ſemper officio ſatiſfaciunt quibus docendi partes ſunt impoſitæ. Meritò itaque obrepit dubitatio,quomodo ſtatuet populus tanquam ore Dei loqui,vt diſcernat veros à falſis. Itaque nō ponitur vocalis interrogatio: ſed præuenit Deus tacitas hæſitationes,quæ ſuſpenſos alioqui tenerēt animos. Dicere enim in corde tantundem valet ac ſecum ambigere,vbi periculum oſtenditur. Porro vt ſcrupulum eximat, non enumerat omnes diſcretionis notas:quia non doctrinam quidem attingit, ſed duntaxat vaticinia. Cæterùm populariter,vt rudes & craſſos homines,iubet attendere an vera prædicant qui ſibi vendicant nomen Propheticum. Etſi autem (vt nuper diximus) falſi quoque doctores hac in parte æmulantur Dei ſeruos,& in particulari vaticinio veraces deprehēduntur: ſufficit tamē probationis teſſeram apponi,quæ ἐπὶ τὸ πολύ accidit:ſicuti Deus ipſe eodem ſymbolo vult ab idolis diſtingui & ſeparari. Neque verò affirmatiuè pronuntiat Moſes,fidem habēdam eſſe vatibus, quoties dictis reſponderit euentus:ſed tantùm admonet,ſi attentè conſiderent,non poſſe decipi, quia Deus ſtatim pſeudoprophetas ludibrio exponet, eorúmque fatuitatem refellet. Ita hunc locum prudenter accommodat Ieremias in vſum ſui tēporis, *Ier.28.b.6.* vt reipſa pateat Hananiam temere mentiri dum promittit ſcelerum impunitatem, quanuis impendeat Dei vltio. In ſumma,nihil aliud vult Moſes quàm populum non fore obnoxium errandi periculo ſi Deo purè obedire ſtudeat: quia iuſto eius iudicio fiet vt appareat temeritas omnium qui ſacrum eius nomen falſò arripuerint,atque ita larua illis detrahatur.

22 *Per ſuperbiam loquutus eſt.* Non ſtultitiæ modò & vanitatis damnat qui ſua commenta ingerunt pro Dei mādatis,ſed arrogātiæ:vt ſanè hæc impia eſt & nō tolerabilis audacia, obtendere pro cæleſti oraculo quod in hominis terreni cerebro natum eſt. Atque hoc nomine deteſtabils redditur eorum impietas qui reuelationum fumos obiectant terrēdis ſimplicibus. Proinde ſubiicit vt ſibi non metuant ab eiuſmodi Propheta,quia, vt Satanæ miniſtris nihil eſt faſtuoſius, cōfidenter ſuas iactantias crepant,quibus non moueri difficile eſt, atque adeo concuti, niſi hic ad reſiſtendum clypeus ſuccurreret,terrificos eorum ſonitus poſſe tutò floccipēdi. Quæ doctrina valde hodie nobis eſt vtilis. Scimus quàm inſolenter glorientur Papiſtæ de catholica Eccleſia, de ſede Apoſtolica,quantopere ferociant in Petri nomine, quàm impetuoſè per anathemata & diras fulminent: ſed vbi compertum fuerit, quicquid obtrudunt pro ſpiritus oraculis,inania eſſe hominum figmenta,facile erit diſcutere illas formidines quæ ex eodem manant ſuperbiæ fonte.

EX LEVIT. XVIII.

21 *E ſemine tuo non dabis quod traiiciatur coram* Moloch: *neque profanabis nomen* Dei *tui.* Ego *Iehoua.*

EX LEVIT. XIX.

26 *Non augurabimini, neque diuinationi eritis intenti.*

31 *Non reſpicietis poſt Pythones, & ariolos non inquiretis, vt polluamini in ipſis. Ego Iehoua Deus veſter.*

EX DEVT. XII.

29 *Quum exciderit Iehoua Deus tuus gentes ad quas tu venis poſſidendas à facie tua, & eas poſſederis, & habitaueris in terra ipſarum:*

30 *Caue tibi ne te illaquees poſt ipſas, poſtquam deletæ fuerint à facie tua: & ne inquiras ad deos earum, dicendo, Quomodo ſeruierunt gentes iſtæ diis ſuis, ſic etiam ego faciam.*

31 *Non facies ſic Iehouæ Deo tuo: quia quicquid abominatio eſt Iehouæ, & quod odit, fecerunt diis ſuis: quinetiam filios ſuos & filias ſuas combuſſerunt igni diis ſuis.*

32 *Omne igitur verbum quod ego præcipio vobis, obſeruabitis ad faciendum: non adiicies ſuper illud, neque minues quicquam ex eo.*

Leuit. 18. 21 *E ſemine tuo.* Tribus præceptis leuius perſtringit Moſes quod in Deuteronomio fuſius expoſitum nuper vidimus. Illic enim tam impias oblationes damnauit quàm Pythonum reſponſa, artes magicas & incantationes. Nunc priore loco adulterina ſacrificia attingit: præſertim impurum & deteſtabilem cultum in liberis conſecrandis idolo Gentium, quem Moloch vocabant: deinde prohibitionem attexit, ne fictitiis reuelationibus attendant. Hîc autem in duobus locis Leuitici binas tantùm ſpecies recenſet, nempe auguriis & diuinationibus dare operam: deinde reſponſa petere à ſpiritu Pythonico, & magos vel ariolos conſulere. Comprehendit tamen alias omnes de quibus antè diximus. Ac ne leue delictum eſſe exiſtiment, pollui affirmat quicunque huic curioſitati ſe dedunt. Cæterùm vltima confirmatio, quæ nunc in vtroque membro additur, ad ſummam primi præcepti ſpectat. Se enim Iehouam & Deum Iſraelis pronũtians Deus, tam cultum ſibi vni debitum exigit, quàm ſuperſtitiones omnes damnat quibus adulteratur pura religio. Ac ſubeſt antitheſis, qua Deus ſe fictitiis omnibus idolis opponit: ideóque licebit verba ſic reſoluere, Quoniã ego Deus ſum æternus, & ab omnibus aliis ſeparatus quos ſibi Gentes ſtultè fabricant, & vos mihi elegi in populũ peculiarem, puros & ſeparatos eſſe volo (vt æquum eſt) ab omnibus inquinamentis.

Deut. 12. 29 *Quum exciderit Iehoua.* Hæc ſententia ſuperiori affinis eſt quam retulimus ex 18. capite Deuteronomii. Quia enim ad Gentium imitationem procliuis fuiſſet lapſus, vt populus falſos deos coleret, in quorum tutela & præſidio eſſe regionem incolæ iactauerant, omnis etiam inquiſitio ſeuerè interdicitur. Hoc enim eſt idololatriæ principium, vbi cognita eſt genuina cultus Dei ſimplicitas, non illic acquieſcere, ſed curioſius inquirere ſitne aliquid in hominum figmẽtis fide dignum. Nouitatis enim illecebra mox capiuntur mentes: vt quod verbo Dei traditum erat, multiplici fermento inquinent. Nec tantùm ab inquirendi ſtudio eos retrahit & prohibet: ſed diſertè edicit vt ſibi caueant, vel ſe cuſtodiant: nempe quia, vt laſciua ſunt hominum ingenia, ſemper illis obrepit curioſitas, cuius dulcedine paſcuntur. Ergo Deus clauſtra populo ſuo circundat, quibus ſeparetur ab omni noxio ſtudio. Quinetiã ita vult abhorrere à ſuperſtitionum vſu vt auditus quoque contagionem fugiat. In verbis hoc breuiter notandum, vbi vertimus Poſſidere Gentes, Moſen non intelligere ceſſuras in prædam, vt iure mancipii ſeruiant, ſed id referre ad terram. Ideo dicit, Poſſidebis à facie tua: hoc eſt, Vacua erit terræ poſſeſſio illis profligatis. Et hoc verbum in coniugatione Hiphil expellere ſignificat, vt antè vidimus. Ad quem ſenſum fortè alluſit Moſes. Verbum נקש pro quo illaqueare reddidi, quidam interpretes accipiunt pro offendere, alii autem pro rapi, quod ad ſyntaxin eſſet aptius, Ne rapiaris poſt illas. Nolui tamen à ſententia magis recepta diſcedere, quum optimè conueniat illaqueandi metaphora. Acſi dixiſſet, peruerſos omnes Gentium ritus, totidem eſſe Satanæ retia vel decipulas ad circumueniendos homines, ſi propius accedant. Quia mox ſequitur, Poſtquam deletæ fuerint, ſunt etiam qui vertant, Ne pereas poſt illos. Acſi propoſito interitus illarum exemplo, metum iniicere vellet.

31 *Non facies ſic.* Ex his verbis colligere licet quid ſit non aſciſcere ſibi alienos deos, nempe, vbi hominum commentis valere iuſſis, hoc vnum attenditur quid Deus præcipiat. Cur enim aliter coli vult Deus ab electo populo quàm Gentes ſolitæ ſint colere deos ſuos, niſi quia notabile diſcrimen eſſe oportet, ne confuſa ſit religio? Et certè niſi ſe homines aſtringant verbo Dei, vt certò ſtatuant, nihil aliud ſibi licere quàm quod illic docentur, nõ tantùm vacillabunt, ſed quicquid

occurret, promiſcuè recipient. Itaque tenendum eſt iſtud Non ſic, & hoc fræno cohibendæ mentes, nequa ſe inſinuet vel ingerat ſuperſtitio, quæ Dei cultum inquinet. Addit, Deum non modò repudiare extraneos illos cultus, ſed etiam abominari: quod vt melius perſuadeat, ſpeciem vnam ponit in qua manifeſtior erat abſurditas. Fœda enim barbaries eſt, fœtus inſontes exuri à parentibus.

Deut.12. 32 *Omne igitur uerbum.* Hac clauſula breuiter docet non alium eſſe legitimum Dei cultum niſi quem ſibi probari verbo ſuo teſtatus eſt, & obedientiam eſſe quaſi pietatis matrem. Acſi diceret præpoſtera eſſe ſtudia quælibet ac ſuperſtitione infecta quæ ad hanc regulam non diriguntur. Vnde colligimus, ad primi præcepti obſeruationem requiri veri Dei notitiam ex eius verbo conceptam, quæ cum fide coniuncta eſt. Vetando quicquam addere vel detrahere, quicquid comminiſcũtur homines pro ſuo ingenio, ſimpliciter damnat tãquam adulterinum. Vnde ſequitur, alienos deos ſibi fabricare quicunque in Deo colendo aliud ſequuntur quàm normam *Iſaiæ 29.c.14.* ab ipſo præſcriptã. Ideóque per Iſaiam horribilem vindictam huius temeritatis denuntiat, Quia hic populus me coluit præceptis hominum, ecce, rem ſtupendam facio. Auferam enim ſapientiam à ſapientibus, &c. Quum verò pompæ omnes cultus Papalis congeries ſit vanarum traditionum, nihil mirum ſi illo quẽ Deus minatus eſt ſtupore excæcati fuerint præcipui quique duces & magiſtri.

APPENDICES CEREMONIALES PRIMI PRAECEPTI.

Inſtitutio Peſah.

EX EXODI XII.

1 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen & ad Aharon in terra AEgypti, dicendo,*

2 *Menſis iſte principium vobis erit menſium: & primus idem vobis in menſibus anni.*

3 *Loquimini ad totum cœtum Iſrael, dicendo, Decima huius menſis tollant ſibi quiſque agnum ſecundum domum patrum, agnum domatim.*

4 *Quòd ſi minor fuerit familia quàm pro agno, aſſumet ipſe vicinum ſuum qui propinquior fuerit domui ſuæ, pro numero animarum, ſinguli ad menſuram cibi ſui numerabitis pro agno.*

5 *Agnus erit vobis integer, maſculus, anniculus, quem ex ouibus aut capris tolletis.*

6 *Et erit vobis in cuſtodia vſque ad decimamquartam diem huius menſis: mactabítque eum omnis cœtus Iſrael inter veſperas.*

7 *Et tollent è ſanguine, ponéntque ſuper duos poſtes, & in ſuperliminari ad domos in quibus eum comedent.*

8 *Et comedent carnem in ipſa nocte aſſam igni, & azymos panes, cum amaritudinibus comedent.*

9 *Non comedetis ex eo crudum, vel coctione coctum in aquis, ſed aſſum igni: caput eius cum cruribus eius & cum inteſtinis eius.*

10 *Nec reſiduum facietis quicquam ex eo vſque mane: quod autem reliquum fuerit ex eo vſque mane, comburetis.*

11 *Sic comedetis illum, lumbis veſtris accincti, & calciamenta veſtra in pedibus veſtris, & baculus veſter in manu veſtra, & comedetis ipſum cum feſtinatione. Eſt Peſah Iehouæ.*

12 *Nam tranſibo per terram AEgypti nocte hac, & percutiam omnem primogenitum in terra AEgypti ab homine vſque ad iumentum: & in cunctis diis AEgypti edam iudicia: ego Iehoua.*

13 *Et erit ſanguis vobis in ſignum per domos in quibus vos fueritis: & videns ſanguinem illum tranſiliam vos, nec erit in vobis plaga interitus, quum percutiam terram AEgypti.*

14 *Et erit vobis dies iſte in memoriam: & celebrabitis eum feſtum Iehouæ in generationes veſtras, ſtatuto æterno celebrabitis eum.*

15 *Septem diebus infermentata comedetis: prima die ceſſare facietis fermentum è domi-*

bus veſtris.

16 *Et in die primo conuocatio ſancta, die quoque ſeptimo conuocatio ſancta erit vobis: omne opus non fiet in eis, veruntamen quod comedetur ab omni anima, illud tantummodo fiet à vobis.*

17 *Obſeruabitíſque infermentata: quia hâc ipſa die eduxi exercitus veſtros è terra* AE-*gypti: obſeruabitis* inquam *diem iſtum in generationibus veſtris ſtatuto perpetuo.*

18 *In primo menſe, decimoquarto die menſis, in veſpera comedetis infermentata vſque ad diem viceſimumprimum menſis in veſpera.*

19 *Septem diebus fermentum non inuenietur in domibus veſtris.*

20 *Omne fermentum non comedetis: in omnibus habitaculis veſtris comedetis infermentata.*

1 *Loquutus eſt Iehoua.* Etſi Paſchatis inſtitutio aliqua ex parte ad quartum præceptum pertinet, vbi de Sabbatho & diebus feſtis agetur: quatenus tamen ſolenne fuit redemptionis ſymbolum, quo populus ſe Deo liberatori obſtrictum eſſe profeſſus eſt, & quodammodo eius imperio ſe addicit, non dubitaui tanquam appendicem primi præcepti huc inſerere. Diei ipſius obſeruatio iterum ſuo loco recurret: nunc tantùm notare conuenit, quò Deus populum ſibi vni penitus deuinctum haberet, ceremoniam hanc mandaſſe, ex qua diſcerent Iſraelitæ, nunquam ab eo deflectere cuius beneficio & manu redempti erant. Hoc enim modo ſibi ipſos acquiſierat in populum peculiarem. Ideóque quoties illis defectionem à puro cultu exprobrat, tantæ gratiæ oblitos eſſe cóqueritur, cuius memoria ad eos retinendos ſatis valere debuerat. In ſumma igitur celebratio Paſchatis Iſraelitas docuit non eſſe fas reſpicere in alium Deum quàm in ſuum redéptorem: deinde æquum & rectum eſſe vt ſe in eius obſequium conſecrarent, qui ipſos à morte in vitam reſtituerat. Itaque velut in ſpeculo, vel tabula picta, repræſentauit eorum oculis ſuam gratiam: & quod ſemel experti fuerant, poſtea quotannis recognoſcere voluit, ne vnquam memoria intercideret. Primùm definiamus quid ſit Paſcha: vtor iam trito & vulgari nomine. In etymologia non eſt ambiguitas, niſi quòd tranſitus Dei tantúdem valet ac tranſilitio, qua factum eſt vt domus Iſraelitarum manerent intactæ. Nam Deus de redemptione ſecunda loquens per Iſaiam, ad hunc locú haud dubiè alludit, quum dicit, Tranſiliam ſuper Ieruſalem. Ratio igitur eſt, quòd vindicta Dei Iſraelitas præterierit, nequid noxæ illis aut læſionis inferret. Quòd autem duplicis tranſitus mentio fit apud Moſen, non idem eſt verbum vtroque loco: ſed Peſah refertur ad electum populum, Abar autem ad AEgyptios: quaſi dixiſſet, Per medios hoſtes vindicta mea perrumpet, paſſimque graſſabitur: vos autem intactos tranſiliam. Quum ergo parcere vellet Deus Iſraeli ſuo, ad ſpem huius ſalutis, ſymbolo interpoſito, erexit fidelium animos: deinde perpetuum gratiæ ſuæ monumentum inſtituit, vt liberationis memoriam quotannis Paſcha renouaret. Primùm enim Paſcha celebratum fuit in re præſenti, vt pignus eſſet ad trepidas mentes confirmádas. Annua autem repetitio ſacrificium fuit gratiarum actionis, quo poſteri commonefierét ſe redemptionis iure proprios eſſe Dei cliétes. Cæterùm tam prima inſtitutio quàm perpetua Lex altius ſpectauit. Nec verò Deus populum veterem ſemel redemit, vt ſaluus & incolumis maneret in terra, ſed ad hæreditatem vſque vitæ cæleſtis voluit ipſum perducere. Ergo Paſcha non minus ſpiritualis gratiæ ſymbolum fuit quàm Circunciſio: ideóque analogiam & ſimilitudinem habet cum ſacra Cœna, quia & eaſdem continuit promiſſiones quas hodie nobis Chriſtus obſignat, & docuit non aliter Deum ſuis eſſe propitium quàm ſanguinis expiatione. In ſumma, tam futuræ quàm præteritæ redemptionis fuit ſymbolum. Qua ratione ſcribit Paulus Chriſtum Paſcha noſtrum eſſe immolatum: quod non ſtaret ſi veteres illic tantùm de temporali beneficio admoniti fuiſſent. Hoc tamen primò ſtatuamus, obſeruationem Peſah diuinitus mandatam fuiſſe ſub Lege, vt Deus à populo ſuo gratitudiné exigeret, ſibíque addiceret ſua virtute & gratia redéptos. Núc ad ſingula deſcédo. Iubet Deus Iſraelitas exordiú anni facere à méſe quo egreſſi fuerant ex AEgypto, nó ſecus acſi dies eſſet natalis: ſicuti exitus ille quædá fuit renaſcentiæ ſpecies. Ergo quú fuiſſent in AEgypto ſepulti, nouæ vitæ origo fuit, & nouæ lucis exortus, data à Deo libertas. Etſi enim præceſſerat adoptio, quia tamen ex multorum cordibus fere euanuerat medio tempore, neceſſe fuit quodámodo regigni, vt certius cognoſcere inciperét Deum ſibi eſſe in Patrem. Qua ratione apud Oſeam dicit, Ego Iehoua Deus tuus ex terra AEgypti, & Deum præter me non agnoſces: quia tunc ſcilicet maximè illos ſibi acquiſierat in populum peculiarem. Clarius etiam paulo ante, Quum puer eſſet Iſrael, dilexi eum, atque ex AEgypto vocaui filium meum. Hoc etſi generi Abrahæ cómune fuit cum aliis gentibus, annum inchoare menſe Martio: tamen hac in parte diuerſa ratio

Iſa.51.c.5.

1.Cor.5.c.7.

Oſee 11.c.9, & 13.b.4.

fuit, quòd ſoli electo populo ſua reſurrectio quotánis ante oculos poſita fuit. Nam Hebræi ipſi ad illud vſque tempus annū inchoauerant à menſe Septembri, qui vocatur Chaldaicè Tiſri, quo exiſtimant multi creatum fuiſſe mundum: quia ſtatim ab ipſa creatione terra maturas fruges produxit, vt tanquam in perfecto ſtatu eſſet eius fœcunditas. Et hodie duplex manet apud Hebræos annorum ſeries & obſeruatio. Nam in negotiis omnibus quæ ſpectant ad communem vitæ vſū, veterem & genuinam ſupputationem retinent, vt primus menſis ſit initium Autumni: in cultu autem Dei & feſtis diebus ſequuntur quod præcepit Moſes: & hic eſt annus Legalis, qui fere Martio noſtro reſpondet, non tamen per omnia: quia nobis in vſu non ſunt veteres èmboliſmi. Nam quum duodecim lunares circuitus non æquarent ſolis curſum, intercalabant, ne abſurda, annorum progreſſu, & enormis diuerſitas oriretur. Ita fit vt menſis Niſan, quo Paſcha celebrabant, interdum apud Iudæos aut ſerius aut citius incipiat, prout moram adfert intercalatio.

3 *Loquimini ad totum.* Quæritur hoc loco, quum vnus tantùm agnus in ſacrificium oblatus ſit pro reconciliatione Eccleſiæ, & vnius tantùm Chriſti ſanguine placatus fuerit Deus, cur in ſingulas domos agnum iuſſerit mactari, acſi peculiaria ſeorſum quibuſque eſſent ſacrificia. Sed facilis eſt ſolutio: quia tametſi eodē omnes ſanguine à clade protecti eſſent, & generalis ille ritus omnes ſimul coniungeret in ſocietatem eiuſdem expiationis, non tamen abs re Deus ſpeciali illa (vt ita loquar) applicatione priuatim voluit ſingulas domos commonefieri, vt propius ſentirent collatā ſibi gratiā. Sicuti hodie idem nobis omnibus eſt Baptiſmus, quo cōmuniter inſerimur in corpus Chriſti: ſingulis tamē ſuus Baptiſmus cōfertur, quò certius agnoſcāt ſe adoptionis eſſe participes, ideóque Eccleſiæ mēbra. Noluit ergo Deus, quū ſingulis domibus præciperet agnum mactare, populum ſuum diſtrahere in ſpes diuerſas, ſed tantùm familiariter oſtendere ſingulas domos ſibi eſſe obſtrictas, nec ſalutem modò totius populi debere ſibi ferre acceptam, ſed in familiis omnibus ſingulare ſuum beneficium lucere. Quòd autem vicinos adiungi voluit, ſi numerus capitum in vna domo ad Peſah comedendum non ſufficeret, cauſa fuit, nequid reſiduum maneret. Iam cur totum agnum abſumi oportuerit, hæc inter alias videtur præcipua eſſe ratio, vt ne ſacrū hoc epulum miſcerent cum victu quotidiano, deinde ne eius dignitas vileſceret aſpectu rancidæ carnis. Fortè hoc quoque ſpectauit Deus, nequa in ſeruandis reliquiis obreperet ſuperſtitio: quare & oſſa comburi iuſſit.

5 *Agnus erit nobis integer.* Videbimus alibi, in omnibus ſacrificiis hoc diligenter ex Legis præſcripto fuiſſe cauendum, nequid maculæ aut vitii ineſſet: quo admonitus fuit populus, non eſſe legitimam expiationem niſi vbi adeſſet ſumma perfectio, qualis nunquam in hominibus reperta eſt. Non igitur mirum ſi nunc Deus Peſah exigit vnius anni & integrum: vt ſcirent Iſraelitæ ad Deum propitiandum requiri pretium excellentius quàm poſſet inueniri in toto genere humano. Iam quum talis præſtantia multo minus in pecude extaret, illa viſibili agni vel hœdi integritate monſtrata fuit cæleſtis perfectio Chriſti ac puritas. Huc etiam pertinet quòd iuſſi ſunt à decimo menſis vſque ad decimumquartum diem habere in cuſtodia ſeparatum à reliquo grege. Quòd verò ſanguine aſpergi voluit Deus poſtes & ſuperliminare, hoc ſigno clarè docuit, nullis prodeſſe ſacrificium niſi qui eius ſanguine tincti ſunt ac inſigniti. Tantūdem enim valuit aſperſio hæc acſi notam ſanguinis ſinguli in fronte geſtarent. Et certè Chriſtus ſanguinem ſuum fundendo non omnes liberauit, ſed fideles tantùm qui ſe illo ſanctificant. Ac præcipuas quidem partes obtinet

1.Pet.1.a.2. interior aſperſio, quam Petrus fieri docet Spiritus virtute: ſed externo ſymbolo edocti fuerunt Iſraelitæ ſe non aliter poſſe ab ira Dei protegi quàm oppoſito ſanguinis clypeo. Idque reſpondet ſuperiori doctrinæ, vnum & idem ſacrificium particulare fuiſſe ſingulis ædibus, vt priuata cognitio eos ſeriò afficeret quibus generalis fuiſſet frigida vel minus efficax. Cur aſſatam potius quàm elixam carnem poſtulet, neſcire malo quàm argutias comminiſci non ſatis firmas, qualis illa eſt, Chriſtum in cruce fuiſſe quodāmodo toſtum. Mihi ad verum potius accedere videtur quòd Deus feſtinationem notare voluerit: quia collectis vaſis celerius in veru torretur caro quàm in olla coquatur. Quo pertinet quod mox ſequitur præceptum de ratione edendi: vbi tria notanda ſunt, panes azymi, condimentum ex herbis amaris, lumbi accincti, cum reliquo peregrinantium habitu. Panes infermentatos haud dubiè confici iuſſit Deus propter ſubitū diſceſſū, quia volebat quaſi momento populum ſuum ex AEgypto rapere. Ergo ex farina tumultuariè ſubacta panes azymos coxerunt. Huius rei memoriam quotannis renouari oportuit, vt ſcirent poſteri liberationem diuinitus fuiſſe oblatam, quoniam nullo viatico inſtructi patres trepidè fugam arripuerant. Nam maior apparatus nōnihil obſcuraſſet cæleſtem gratiam, quæ in annonæ inopia melius refulſit. Herbis amaris cōtentos eſſe voluit Deus: quia viatoribus, dū properāt, & maximè in terra hoſtili, non ſuppetunt lautitiæ, ſed illis obuium quodque condimentum optimè ſapit: nec eos offendit amaritudo, ſicuti in copia & otio accidere ſolet. Fortè etiā priſtinæ conditionis fuerunt admoniti: quia ſub tam dira tyrannide & acerba nihil ſuaue aut iucundum eſſe

potuit. Clarius tamen expreſſa fuit feſtinatio, quum calceati, & ſuccincti, innixique baculis agnũ raptim comederent. A cœna tranſitus eſt ad lectum & quietem. Itaque veteres & calceos exuere & diſcumbere ſolebant. Hunc morem inuertit populi neceſſitas, quando mox à cœna fugere coactus eſt. Ideo additur ratio, eſſe Peſah Iehouæ: quoniam in trepidatione & ſæuiente Dei gladio ſalui euaſerint. Sed memoria repetere conuenit quod antè diximus, duplicem huius ſacramẽti fuiſſe vſum: quia in recordatione præteriti beneficii populum exercuerit, & ſpẽ aluerit redemptionis futuræ. Itaque Peſah non tantùm quid Deus præſtitiſſet populo ſuo, ſed quid ab eo deinde ſperandum eſſet, admonuit. Proinde dubium nõ eſt quin debuerint ex hoc ritu Iſraelitæ diſcere ſe hac Lege redemptos eſſe ex tyrannide AEgyptiaca, vt ſalus longè præſtantior adhuc ipſos maneret. Hoc verò ſpirituale myſterium clarius patefactum fuit Chriſti aduentu. Ideo Paulus veterem hanc figuram ad nos accommodans, quia Chriſtus Paſcha noſtrum immolatus eſt, iubet nos epulari, non in fermento veteri malitiæ & verſutiæ, ſed in panibus azymis, ſinceritatis & veritatis. Voluit igitur olim Deus domos in quibus celebraretur Paſcha, corruptione omni puras eſſe: idque longè magis hodie præſtare nos oportet, nequo malitiæ fermento ſacrificium quo nos Chriſtus à morte æterna redemit inquinetur. Eodem pertinent quæ ſequuntur, ne ſimus illecebris mundi dediti: ne voluptatum dulcedine tardetur curſus noſter: ſed in terra peregrinemur, ſemper accincti & expediti ad properandum: & quanuis amara ſit crux Chriſti, nõ tamen eius guſtum refugiamus. 1.Cor.5.c.7.

12 *Nam tranſibo per terram.* Hoc ad primum Paſcha ſpectat, qua nocte liberãdi erant ex AEgypto. Nominatim verò Deus ſe iudicem fore pronuntiat aduerſus falſos deos: quia tunc maximè apparuit quàm nihil eſſet in ipſis auxilii, & quàm vanus falláxque eſſet eorum cultus. Frigidum enim & coactum quod nugantur quidam Rabini, idola fuiſſe proſtrata: quia ſolo redemptionis miraculo ſatis magnificè omnes ſuperſtitiones deiectæ ſunt, & quicquid de idolis creditum fuerat, ſtultitiæ & vanitatis damnatum eſt. Ideo affirmat Deus ſe non tantùm illius gentis, ſed deorũ quoque fore victorem. Fortè ad hunc locum alluſit Iſaias, quum diceret, Ecce, aſcendet Iehoua ſuper nubem leuem, & ingredietur AEgyptum, & commouebuntur idola à facie eius: quia ſcilicet, quoties populi ſui apparuit ſeruator, gloriã ſuã cõtra omnes impios & vitioſos cultus aſſeruit. Iſa.19.a.1.

14 *Et erit dies iſte uobis.* Hoc de annua celebratione dicitur, quæ tam monumentum fuit exitus quàm ſymbolum futuræ liberationis. Quòd autẽ vocatur ritus vel edictum ſæculi, hac voce notari perpetuitatem fateor, ſed quæ tantùm vſque ad renouationem vigere debuit: quæ ratio tã in Circunciſione quàm in toto legali cultu valere debet, qui etſi Chriſti aduentu quoad vſum abolitus fuit, tunc demum veram ſoliditatem obtinuit. Quare mutatio qua differimus à populo veteri, nihil ex hoc perpetuo ſtatuto detrahit: ſicuti nec fœdus nouum, quod ad ſubſtãtiam, interitus eſt veteris, ſed quod ad formã duntaxat. Paulo pòſt vbi dicit, Tantùm quod comeditur, hoc ſolùm fiet à vobis, ſenſus eſt, ab omni opere ceſſandum eſſe, niſi vt cibum illius diei ſibi parent. Quæ exceptio diſertè fuit poſita, ne ſibi permitterent in aliis negotiis ſacras ferias violare.

EX EODEM CAPITE.

24 *Obſeruabitis itaque "rem iſtam, in ſtatutum tibi & filiis tuis vſque in ſæculum.* Vel, verbũ iſtud,

25 *Et erit quum intraueritis terram quam dabit Iehoua vobis, vt pollicitus eſt, tunc obſeruabitis hunc cultum.*

26 *Erit autem quum dixerint vobis filii veſtri, Quis eſt cultus iſte vobis?*

27 *Tunc dicetis, Eſt ſacrificium Peſah Iehouæ, qui tranſiliit domos filiorum Iſrael in AEgypto quando percuſſit AEgyptios, & domos noſtras eruit.*

EX EODEM CAPITE.

43 *Et dixit Iehoua ad Moſen & Aharon, Statutum Peſah. Nullus alienigena comedet ex eo.*

44 *Sed omnis ſeruus viri pecunia emptus, poſtquam ipſum circuncideris, comedet ex eo.*

45 *Aduena & mercenarius non comedet ex eo.*

46 *In eadẽ domo comedetur: non efferes extra domum foras è carne, & os non confringetis ex eo.*

47 *Vniuerſus cœtus Iſrael "facient ipſum.* Id eſt, mactabunt.

48 *Quòd ſi inquilinus apud te peregrinetur, vt faciat Peſah Iehouæ, circuncidetur ei omnis maſculus, & tunc accedet ad faciendum illud, erítque ſicut indigena terræ: nullus autem*

incircunciſus veſcatur ex eo.

49 *Lex vna erit indigenæ & peregrino, qui peregrinatur in medio veſtri.*

24 *Obſeruabitis itaque.* Iterum repetit præceptum de annua obſeruatione, & diſertè exprimit, quum ingreſſi fuerint terram, quotannis hoc ritu celebrãdam eſſe memoriam liberationis. Addit autem quod prius non attigerat, vt filios quoque ſuos doceant: ſine quo adminiculo ſpectaculum fuiſſet frigidum & inutile. Doctrina enim meritò anima Sacramẽtorum dici poteſt, qua remota nullus ſupereſt vigor, tantum abeſt vt nos viuificent. Ergo ne Peſah mortua eſſet actio, Deus hoc loco mutam eſſe vetat. His autem verbis, Quum interrogauerit te filius tuus, non intelligit Moſes expectandum eſſe dum vltro inquirant filii, patrúmque ſtudium præueniant: ſed tantùm ætatem deſignat diſcendo idoneam. Quanquam obliquè ſimul pueros, vbi per ætatem cognoſcere poterunt quid Paſcha ſignificet, ad docilitatem hortatur, & diligenter ſciſcitari iubet de ceremoniæ vſu: vt ita religio per manus propagata ſemper in populo vigeat. Iam quũ agnus Paſchalis reſpondeat ſacræ Cœnæ, colligere hinc licet, non alios ritè ad eam percipiendã admitti niſi qui doctrinæ ſunt capaces.

43 *Statutum Peſah. Nullus alienigena.* Quia Paſcha ſacrum erat vinculum quo Deus electum populum ſibi tenere deuinctum volebat, omnes exteros ab eius participatione arcet: quia promiſcua veſcendi libertas indigna fuiſſet profanatio. Et certè quum appendix ſit primi præcepti, ad eos tantùm pertinet ad quos dirigitur Legis præfatio, Iſrael, Iehoua Deus tuus, Deus vnus eſt. Scimus apud Gentes nullũ ad ſacra fuiſſe admiſſũ niſi qui eſſet initiatus. Fuit illa præpoſtera imitatio veri & legitimi ordinis: quia in ſolam Dei inſtitutionem cõpetit hæc ratio, ne teſtimonia gratiæ quibus ſuam Eccleſiam ſolam dignatur, alieni promiſcuè vſurpent. Adde quòd Paſchati adiuncta fuit puri & genuini cultus profeſſio, quæ exteris communis non erat. Circunciſio enim tunc fuit inſtar maceriæ, quæ profanas gentes à ſancto genere Abrahæ diſcerneret. Ergo ſiquis cum electo populo Paſcha celebrare vellet, circuncidi oportuit, vt ſe vero Deo addiceret. Neque enim ſignum externum duntaxat ſpectauit Deus, ſed finem, vt ſinceræ pietatis ſtudium promitterent qui circuncidebantur. Primò igitur excludit Moſes omnes extraneos, nempe qui ob præputium immundi erant. Deinde exceptiones duas addit, nempe vt ſerui pecunia empti circuncidantur (quod neceſſitatis fuit:) liberi autem & ſui iuris homines, ſi velint eundem amplecti cultum, recipiantur ipſi quoque ad Paſcha. Vnde apparet, non modò peculiarem Dei populo fuiſſe hunc ritum, ſed futuræ liberationis ſymbolum fuiſſe. Neque enim teſtari poterant alienigenæ ſe conſortes fuiſſe illius redemptionis quæ tantùm generi Abrahæ promiſſa fuerat: ideóque vana & inutilis fuiſſet apud eos ſacri epuli pompa. Nec verò turbam illam ſolùm deſignat Moſes quæ ex AEgypto ſequuta fuerat Iſraelitas, ſed legem de omnibus exteris præſcribit, qui poſtea multis ſæculis, negotiandi cauſa, venturi erant in terram. Non dubium igitur quin Peſah celebrando aliam redemptionem ſperauerint: quando ad ipſos non extendebatur quæ iam olim exhibita fuerat filiis Abrahæ. Neque enim ex quo cœperant cenſeri in populo, terræ portio illis cadebat in ſortem, nec potior eorum erat conditio quoad iura terrena: ſed tantùm vt Eccleſiæ membra eſſent. Porro ob Cœnæ & Paſchatis analogiam hodie quoque durat huius legis vigor: nequis pollutus vel impurus ad ſacram Cœnam ſe ingerat, ſed recipiantur ſoli fideles, poſtquam Chriſto nomen dederint. Quod etiam notatur his verbis, Eadem erit lex indigenæ & extranei: nempe vt Sacramenti religio ab omnibus ſanctè colatur, atque ita pariter oblatam gratiam inter ſe communicent, & hac in parte æqualis ſit omnium conditio, quæ in terræ hæreditate diuerſa erat.

46 *Et os non confringetis ex eo.* Cur os nullum frangi voluerit Deus, mihi incertum eſt: niſi vt hoc quoque ſignum eſſet feſtinationis: quia rarò ad medullas accedunt conuiuæ, niſi dum longius epulæ protrahuntur. Nam quòd tradunt quidam non imminui Chriſti virtutem (quæ per oſſa deſignatur) dum veſcimur eius carne, vereor ne ſit nimis argutum. Prius autem illud quod attigi, vt ſimplicius eſt, ita non malè quadrat: quum in procinctu ſtantes raptim comederent, iuſſos fuiſſe oſſa comburere, ad rumpendam omnem moram. Quod autem de agno præceperat Deus, voluit in Filio ſuo vnigenito palam impleri: vt veritas typo ſuo, & ſubſtantia vmbræ reſpondens, oſtenderet nõ alio quàm Chriſti ſanguine recõciliari Deum populo ſuo. Vnde iterum patet veteres ſub Lege in agno Paſchali de futura redemptione fuiſſe edoctos: quia non rectè alioqui accommodaretur ad Chriſtum hic locus: quem dum Euangeliſta citat, pro confeſſo ſumit typicè fuiſſe tunc oſtenſum quod Deus per Filium ſuum volebat præſtare. vnde factum eſt vt nota viſibili inſignitus fuerit, quæ probaret ipſum eſſe verum Paſcha. Porro ne vllum os in Chriſto frangeretur, admirabili Dei prouidẽtia factum eſt. Decretum erat militibus oſſium fractione mortem Chriſti accelerare non minus quàm latronum. In latronibus exequuntur ſuum

Iohan.19.g.33.

conſilium:ne idem in Chriſto tentent,diuinitus retetos eſſe certum eſt,vt oſſiũ integritas quoddam eſſet proximæ redemptionis præſagium.

EX EXODI XIII.

3 *Tunc dixit Moſes ad populum, Mementote diei huius quo egreſſi eſtis ex AEgypto, è domo ſeruorum: quia in fortitudine manus eduxit vos hinc Iehoua: neque comedatur fermentatum.*

4 *Hodie vos egredimini menſe Abib.*

5 *Quum te introduxerit Iehoua in terram Chananæi, Hitthæi, & Amorrhæi, & Hiuæi, & Iebuſæi, de qua iurauit patribus tuis ſe daturum tibi, terram fluentem lacte & melle, tum coles cultum iſtum in menſe iſto.*

6 *Septem diebus comedes infermentata, die autem ſeptimo ſolennitas erit Iehouæ.*

7 *Infermentata comedentur ſeptem diebus: nec conſpicietur apud te fermentatum, neque apparebit apud te fermentum in vniuerſo termino tuo.*

8 *Annuntiabíſque filio tuo eo die, dicendo, [a] Propter hoc quod fecit Iehoua mihi quum exirem ex AEgypto.*

[a] Vel, Propterea quòd hoc fecit.

9 *Et erit tibi in ſignum ſuper manum tuam, & in memoriale inter oculos tuos, vt ſit Lex Iehouæ in ore tuo, quia in manu forti eduxit te Iehoua ex AEgypto.*

10 *Obſeruabíſque ſtatutum hoc in tempore ſuo quotannis.*

3 *Tunc dixit Moſes ad populum, Memento.* Repetit quod de azymis prolixè dixerat capite proximo,non tam docendi quàm hortandi cauſa.Nam rem ipſam ſatis dilucidè tradiderat,vt nõ alia explicatione opus eſſet:ſed ſtimulos addere vtile fuit,quò maiore ſtudio ad præſtãdum officium incumberent,maximè verò ne longiore temporis tractu(vt fieri ſolet)paulatim frigeſceret ſtudium.Hortatur ergo vt quod antè mandauit,diligenter obſeruent poſtquam venerint in terram.Atque ex hac connexione patet,in eundem finem tendere vtrumque præceptum, de offerendis primogenitis,& Peſah celebrando,vt liberatio populum electum contineat in ſpeciali veri Dei cultu.

4 *Hodie uos egredimini.* Comparat diem exitus cum toto tempore habitationis in terra Chanaan: acſi diceret, non redimi vt ſubita tantùm lætitia fruantur,ſed vt omnibus ſæculis beneficii ſint memores. Amplitudinem verò terræ & vbertatem rurſus commendat ob duas maximè cauſas.Prior eſt,ne poſt inſignes victorias ſuperbia occupet eorum animos, & in affluentia bonorum pinguedo eorum oculos hebetet: deinde vt ipſa bonorum magnitudine magis ad gratitudinis officia & Dei cultum animentur.Poterant enim tot gentium victores & tam opimæ latæque terræ domini inſoleſcere, vt ad Deum colendum minus eſſent attenti: niſi admoniti fuiſſent,debere ſe hoc tantùm vni Deo,quòd multis populis victis,illorum ditione potiti eſſent.Cæterùm oſtendit Moſes,quo maior fuerit erga ipſos Dei liberalitas,eo minus fore excuſabiles niſi totis viribus ſtudeant gratos ſe præſtare.Hoc conſilio repetit gentium nomina, quibus profligatis,futuri erant terræ hæredes,deinde addit Terram fluentem lacte & melle,vt larga rerum copia,quæ verſabitur ante oculos,ad pietatem magis ac magis eos incitet. Qui menſem Abib tantundem valere putant atque Ab,qui Iulio noſtro reſpondet,longè falluntur. Cõſtat enim menſe Niſan circa æquinoctium vernum egreſſos fuiſſe Iſraelitas ex AEgypto:cuius rei minimè dubium eſt teſtimonium Paſchatis obſeruatio,per manus à patribus tradita.Iam quum Hebræi omnia menſium nomina,quæ illis poſt duo millia annorum in vſu fuerunt,à Chaldæis mutuati ſint, abſurdum eſſet Abib hoc loco tanquam proprium accipere,præſertim quum in Scriptura nullum reperiatur proprium nomen. Quando autem appellatiuè hoc nomen poſitum eſſe ratio demonſtrat,videndum cur tribuatur Martio vel initio Aprilis. Qui Abib vertunt fruges matureſcentes,nihil habent rationis, quũ ſimpliciter nomen hoc ſignificet quicquid adoleſcit. Vnde & ad culmos ſegetis transfertur. Quũ igitur in calidis illis regionibus æquinoctio verno aſſurgant ſegetes, ab effectu menſis Niſan vocatur culmorũ. Probabilis etiã coniectura eſt(vt antè diximus)mutari anni exordium,quò illuſtrior eſſet Eccleſiæ natiuitas: acſi tunc renouatus eſſet mundus.Quod putant quidã,eodẽ menſe Noe egreſſum eſſe ex Arca,vt verna tẽperies ipſum cũ aliis animãtibus renaſcentẽ exciperet,in medio relinquo,vt dixi cap.8.

in Geneſin. Si tamen recipitur illa ſententia, prolepſis erit in numero menſium: quæ tamen abſurda non erit: quia vtile fuit populum aſſuefieri ad ritus legales. Sed de rebus incertis non contendo.

8 *Annuntiabiſque filio tuo eo die, dicendo.* Repetit etiam quod antè vidimus, patribus iniungi docendi partes, vt cultum Dei ad poſteros tranſmittant. Proximo capite dictum fuit, Quum interrogauerint te filii, &c. nunc breuius iubet prædicari Dei beneficium, quanuis nemo interroget: quia vltro ad liberos in timore Dei educandos propenſi eſſe debent parentes. Repetit etiam quod antè vidimus, renouandam quotannis liberationis memoriam, ne vnquam effluat, vt facilè negligitur pietas niſi aſſiduè in eius ſtudio exerceantur homines. Similitudine autem vtitur, quum dicit fore in ſignum ſuper manum, & memoriale inter oculos. Ac ſi diceret, non ſecus eorum oculis proponi redemptionem in Paſchate, quàm annulus qui in digito geſtatur ſubinde conſpicitur, vel ornamentum quod in fronte ligatur. Qua etiam ratione prius voluit tam in capite quàm in manibus & veſtium fimbriis deſcribi Legis præcepta. Summa eſt, in Peſah debere monumentum extare gratiæ Dei, vt nunquam obrepat obliuio: ſicuti ornamenta quæ in fronte & digitis apparent, continuo ſui aſpectu mentes expergefaciunt. Quanquam ſiquis magis probet Moſen ad eos alludere qui tarditatis ſuæ conſcii, ſubſidia memoriæ ſibi conficiunt, non repugno. Quaſi diceret quoniam obliuioſi ſint, vtendum eſſe hoc remedio, quod eos ad gratitudinem ſollicitet. Idem paulo pòſt repetet in primogenitis offerendis. Quod autem mox ſequitur, apertius confirmat Paſcha ad primum mandatum ſpectare, nempe vt Lex Dei ſit in ore ipſorum. Quibus verbis ſignificat, nō ſufficere externo ritu defungi niſi ad finem ſuum referatur: nempe vt Deo eiúſque doctrinæ ſe addicant. Porro oris meminit, non quòd præcipuum hoc ſit, diſſerere aut loqui de Lege, (quia ſi in lingua eſſet pietas, optimi Dei cultores eſſent hypocritæ) ſed diſertè flagitat, vbi quiſque ſtudium ſuum priuatim contulerit ad diſcendam Legem, vt alii quoque alios mutuò doceant atque hortentur.

EX DEVTER. XVI.

3 *Non comedes cum illo fermentatum: ſeptem diebus comedes cum illo infermentata, panem afflictionis: quia feſtinanter egreſſus es è terra* AE*gypti: vt memineris diei quo egreſſus es è terra* AE*gypti, omnibus diebus vitæ tuæ.*

4 *Neque conſpicietur apud te fermentum in omni termino tuo ſeptem diebus: neque pernoctabit de carnibus quas ſacrificabis in veſpera die primo vſque mane.*

EX EXODI XXIII.

18 *Non immolabis cum fermento ſanguinem victimæ meæ: neque pernoctabit adeps agni mei vſque mane.*

EX EXODI XXXIII.

25 *Non immolabis cum fermento ſanguinem ſacrificii mei: neque pernoctabit vſque mane ſacrificium ſolennitatis* Peſah.

Deuteronom. cap. 16. verſ. 3. *Non comedes cum illo fermentatum.* Quia hoc ſymbolo admonebantur ſe ex præſenti incendio trepidè elapſos eſſe: ideo toties inculcat Moſes prohibitionem fermenti. Atque hæc ratio nunc exprimitur, vt in memoriam reuocetur afflictio, ex qua erepti fuerant. Nam quum ne ad panem quidem coquendum ſuppeteret tempus, ſummis anguſtiis fuiſſe coarctatos oportet. Panis ergo azymus vocatur afflictionis, vt modus liberationis magis illuſtret Dei gratiā. Repetit quod antè vidimus, nequid in diem proximum maneat reſiduum ex carne agni. In priore loco Exodi, quia generaliter loquitur Moſes, primo intuitu præceptum referri poſſet ad iuge ſacrificium. Verùm alter locus dubitationem tollit, vbi diſertè exprimitur Paſcha. Adipem verò poni vno in loco pro tota carne & qualibet parte agni, mirum non eſt: ſiue per ſynecdochē id fiat, ſiue Deus præcipuam ſanctitatem in adipe commendet, ex quo non licebat veſci, & qui exurebatur in omnibus ſacrificiis.

EX NVMER. IX.

1 *Loquutus eſt autem Iehoua ad Moſen in deſerto Sinai, anno ſecundo quo egreſſi ſunt è terra AEgypti, menſe primo, dicendo,*

2 *Facient filii Iſrael Peſah in tempore ſuo.*

3 *Decimoquarto die menſis huius inter duas veſperas facietis illud tempore ſuo: ſecundum omnes ritus ſuos, & iuxta omnes ceremonias ſuas facietis illud.*

4 *Alloquutus eſt itaque Moſes filios Iſrael vt facerent Peſah.*

5 *Fecerúntque Peſah in primo menſe, decimoquarto die eiuſdem inter duas veſperas in deſerto Sinai: ſecundum omnia quæ præceperat Iehoua Moſi, ſic fecerunt filii Iſrael.*

6 *Fuerunt autem quidam immundi ſuper anima hominis, qui non potuerunt facere Peſah die ipſo: tunc acceſſerunt coram Moſe & coram Aharon ipſo die:*

7 *Dixeruntque homines illi ad eum, Nos immundi ſumus ſuper anima hominis: vt quid prohibemur ne offeramus oblationem Iehouæ tempore ſuo in medio filiorum Iſrael?*

8 *Et dixit ad eos Moſes, State, & audiam quid præcipiat Iehoua pro vobis.*

9 *Loquutus eſt autem Iehoua ad Moſen, dicendo,*

10 *Alloquere filios Iſrael, dicendo, Quicunque fuerit immundus ſuper anima, aut fuerit in via remota, ex vobis, vel ex generationibus veſtris, faciet Peſah Iehouæ.*

11 *Menſe ſecundo, decimoquarto die inter duas veſperas facient illud: cum infermentatis & herbis amaris comedent illud.*

12 *Non relinquent* quicquam *ex eo vſque mane, neque os confringent in eo: ſecundum omnes ritus Peſah facient illud.*

13 *Vir autem qui eſt mundus, aut in via non fuerit, & ceſſauerit facere Peſah, excidetur anima illa è populis ſuis: quia oblationem Iehouæ non obtulit tempore ſuo, peccatum ſuum portabit vir ille.*

14 *Si verò habitauerit apud vos peregrinus, & fecerit Peſah Iehouæ, iuxta ritum Peſah, & iuxta ceremonias eius ſic faciet: ritus vnus erit vobis, tam peregrino quàm indigenæ terræ.*

Num.9.1 *Loquutus eſt autem Iehoua.* Quòd Deus ante annum elapſum populo in memoriam reducit celebrationem Paſchatis, quanta fuerit populi incuria inde colligitur, quæ etiam ingratitudinem prodit. Quid enim facturi erant poſt annos quinquaginta, quum periculum fuerit ne obliuio illis tam exiguo tempore obreperet? Nam ſi vltro ad officium ſeduli fuiſſent, ſuperuacuum erat iterum repetere quod tam ſeuerè additis minis iniunctum fuerat. Nunc verò admonet Deus, anno ad finem vergente, inſtare diem quem Paſchati præfixerat: quò certius diſcerent Iſraelitæ, quotannis recurrere ſolenne iſtud ſacrificium, atque ita nefas eſſe intermitti. Deinde iubet diligenter ſeruari omnes ceremonias, ne quo extraneo fermento puram inſtitutionem corrumpant. Tandem laudatur eorum obedientia, quòd nihil Dei mandato addiderint, vel inde quicquam omiſerint.

6 *Fuerunt autem quidam.* Hîc per occaſionem inſeritur quæſtio, ſi quos impediat ſubita immundities ne Paſcha ſimul cum aliis celebrent, quid factu opus ſit: quum è populo ſuo expungat Deus quicunque non coluerint eam redemptionis ſuæ memoriam. Etſi autem hîc attingitur hiſtoria, quia tamen præcipuas partes obtinet doctrina quæ ad puram iuſtámque Paſchatis obſeruationem pertinet, imò locus hic quaſi appendix eſt generalis præcepti, in eundem contextum referre viſum eſt. Dicit Moſes quoſdam repertos fuiſſe immundos ſuper anima hominis: nempe quia vel cadauer attigerant, vel ingreſſi fuerant domum funeſtam, vel interfuerant mortui hominis exequiis. tales enim Lex pollutos cenſebat, vt alibi videbitur. Hinc ſpecies repugnantiæ: quia nec immundis licebat ad ſacrum epulum accedere, & omittere tale pietatis exercitiũ nefas erat. Et Moſes confeſſus eſt ſe in hac re perplexũ eſſe, quum tempus ad Deum conſulendum petiit. In quo perſpicitur ſingularis Prophetæ modeſtia, quòd de re dubia pronuntiare auſus non eſt: quanuis fuiſſet Legiſlator. Sed hoc modo clarius oſtendit ſe minimè ex proprio ſẽſu Legẽ tuliſſe, cuius ne interpres quidẽ eſſe auderet, niſi accepto nouo mãdato. Ergo Deus ſpeciali exceptione poſita, *ἀντινομίαν* tollit. Nã quos iuſta neceſſitas excuſabit, iis aſſignat

ſecundum menſem : vt Paſchatis ſint ipſi quoque participes, nec tamen diem ſuo arbitrio mutent. Hoc priuilegio non tantùm immundos ſubleuat, ſed qui procul remoti erãt ab hominum contubernio:de quibus eadem moueri poterat quæſtio.Neque enim conſentaneum fuiſſet aliquẽ ſeorſum Paſcha edere:imò,ſi minor erat familia,accerſebantur vicini,vt ad totum agnum edendum numerus ſufficeret.Peregrinus ergo aut viator ſi procul à ſuis abeſſet,opus habebat remedio ne in pœnam incideret.Porro tenendum eſt non hoc dari contemptoribus, neque hac indulgentia foueri profanam incuriam:ſed tantùm conſuli eorum neceſſitati qui immũditiem errore contraxerant,vel non potuerant effugere,vel qui præter ſpem in itinere deprehenſi fuerant. Dicuntur enim vltro conqueſti fuiſſe apud Moſen qui propter immunditiem priuati fuerant agni Paſchalis eſu.Vnde colligitur pia eorum ſollicitudo.Talibus ergo permittitur alterum Paſcha:vt ſecundo menſe recuperent quod abſque ſua culpa perdiderant.Interea ſeuerè mandatur nequid mutẽt in toto ritu. Et hac cauſa iterum repetitur quod antè viſum fuit,vt cum herbis amaris comedãt, ne os confringant,& ſimilia.Sed ne longius extenderetur libertas,rurſus pœna edicitur ſi quiſpiã, exceptis duabus his cauſis,Paſcha facere neglexerit. Scimus enim,niſi coerceantur homines, nimium ſibi licentiæ concedere ad captandos hinc inde prætextus. Clarius autem hîc exprimitur quàm antea,agnum Paſchalem fuiſſe victimam. Sic enim dicitur verſu 7,Cur prohibebimur ne offeramus oblationem?Et 13,Quia oblationem Iehouæ non obtulit. Quod ideo admoneo, quia exiſtimant quidam ſic occiſum fuiſſe agnum Paſchalem vt non eſſet ſacrificii immolatio: quum tamen diſtinctè Paulus doceat victimam illic fuiſſe oblatam,& deinde annexum epulum. Sic enim ſonant eius verba, Chriſtus Paſcha noſtrum immolatus eſt, itaque epulemur. In nomine animæ,quoties pro corpore exanimi capitur,antiphraſin eſſe exiſtimo linguæ Hebraicæ ſatis frequentem.

Appendix altera de primogenitis conſecrandis.

EX EXODI XIII.

1 *Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen,dicendo,*

2 *Sanctifica mihi omne primogenitum:quicquid aperit vuluam in filiis Iſrael, tam in hominibus quàm in iumentis,meum eſt.*

EX EODEM CAPITE.

11 *Quumque introduxerit te Iehoua in terram Chananæorum, quemadmodum iurauit tibi & patribus tuis,& dederit eam tibi:*

12 *Tunc transferes omnem apertionem vuluæ ad Iehouam,omnem apertionem, ʹemiſſionẽ iumenti quod tuum erit:maſcula, Iehouæ erunt.*

Vel, fœtum. vel,primogenitum.

13 *Omne autem primogenitum aſini redimes hœdo:quòd ſi nõ redemeris,ceruicem franges ei:omne quoque primogenitum hominis in filiis tuis, redimes.*

14 *Quum autem interrogauerit te filius tuus cras, dicendo, Quid hoc? Tum dices ad eum, In fortitudine manus eduxit nos Iehoua ex AEgypto è domo ſeruorum.*

15 *Et fuit quum induraſſet ſe Pharao quominus dimitteret nos, occidit Iehoua omne primogenitum in terra AEgypti,à primogenito hominis vſque ad primogenitum animalis: idcirco ego ſacrifico Iehouæ omnem apertionem vuluæ ſexus maſculini, omne autẽ primogenitum filiorum meorum redimo.*

16 *Et erit in ſignum ſuper manum tuam,& in frontalia inter oculos tuos:quia in fortitudine manus eduxit nos Dominus ex AEgypto.*

EX EXODI XXII.

29 *Primogenitum filiorum tuorum dabis mihi.*

30 *Sic facies de boue tuo, & de pecude tua: ſeptem diebus erit cum matre ſua, die autem*

octaua dabis eum mihi.

EX EXODI XXXIIII.

19 *Quicquid aperit vuluam, meum eſt, & omne pecus tuum quod memorabitur inter primogenita boum & ouium.*

20 *At primogenitum aſini redimes oue: quòd ſi non redemeris, tum ceruicem præcides illi: omne primogenitum filiorum redimes.*

EX LEVIT. XXVII.

26 *Verùtamen primogenitum quod iure primogenituræ debetur* Iehouæ *inter animalia, nemo conſecrabit: ſiue bos, ſiue ouis,* Iehouæ *eſt.*

EX DEVTER. XV.

19 *Omne primogenitum quod naſcetur in armento, aut in grege tuo, maſculum ſanctificabis* Iehouæ *Deo tuo: non vteris opera primogeniti bouis tui, neque tondebis primogenita gregis tui.*

20 *Coram* Iehoua *Deo tuo comedes eum annuatim in loco quem elegerit* Iehoua, *tu & familia tua.*

Exodi 13. 2 *Sanctifica mihi omne primogenitum.* Hoc quoque ad primum præceptum reſpicit: quòd Deus ſibi ius in primogenitis vendicat, ne vnquam intercidat redemptionis memoria. Sic enim admoniti fuerunt Iſraelitæ, colendum ſibi eſſe Deum illum cuius gratia ſalui euaſerant à cõmuni AEgypti clade: deinde ſingulari priuilegio ſe ideo fuiſſe ereptos vt ſe liberatori Deo conſecrarent. Nam oblatio quam hîc flagitat, nota fuit ſeparationis inter ipſos & profanas gentes. Primus fœtus vocatur apertio vuluæ, quia principium eſt generationis. Quod autem dicitur In filiis Iſrael, quum ſermo fiat tam de brutis animalibus quàm de progenie & liberis, hac nota feras beſtias à iumentis aliiſque cicuribus ac domeſticis animalibus diſcernit. Etſi autem primogenitos in genere Abrahæ ſibi offerri iubet, non dubium tamen eſt quin hoc ad totius populi ſanctificationem extendi debeat. Primogenita autẽ dicit ſua eſſe, quia eorum præcipuè ſalutem debebant eius miſericordiæ acceptam ferre: ſed eadem ratione ſignificat omnes eſſe ſuos.

11 *Quumque introduxerit te.* Proſequitur quod initio capitis attingere cœperat, de conſecrandis primogenitis: vt hoc modo teſtentur ſingulari Dei beneficio ſe eſſe ſaluos, quando primogenitis AEgyptios orbauit. Animalia autem ſibi adduci iubet vt ſcilicet mactentur in tabernaculo: trita figura, qua olim dicebantur fideles ſe & ſua dona in conſpectum Dei ſiſtere, quum ad tabernaculum accederent. Quòd Exodi 22. iubentur alere ſeptem diebus primogenita, poſitum eſſe interpretor vt obuiam fraudibus eatur: quia ſi fœtus teneriores auulſi ab vberibus matrum ſtatim fuiſſent traditi ſacerdotibus, inutilis fuiſſet oblatio. Quanquam non dubito diem octauum fuiſſe electum, quia Circuncisioni præſcriptus erat. Additur exceptio, vt pro aſino pretium ſoluatur, cuius immunda fuiſſet oblatio. Quantum ad liberos eorum attinet, ipſos quoque redimi oportuit: quia nec poterant offerri in ſacrificium, nec fieri ſacerdotes.

Exodi 34. 19 *Quicquid aperit uuluam meum eſt.* Definit hoc loco qualis debeat eſſe oblatio, nẽpe vt tam liberos ſuos quàm immunda animalia pretio redimant: quod autem in ſacrificium offerri poteſt, id adducant ad tabernaculum. Porro homines ſibi Deus conſecrari noluit, quia tribũ Leuiticam elegerat, vt alibi videbimus. Liberi ergo & ſui iuris manebant maſculi compenſatione pecuniæ. Immunda verò animalia eodem modo accommodari poterãt in vſum domeſticũ, nempe poſtquam Deo, cuius erant propria, & qui ea ſibi vendicabat, ſolutum fuerat pretium. Siquis tamen non tanti æſtimaret aſinum, vel aliud immundum animal, caput abſcindi lex iuſſit: quia alioqui ſacrilegium fuiſſet vtilitatem percipere ex Dei peculio, vel (quod idem eſt) aptare in priuatum vſum quod Deus ſibi adiudicauerat.

Leuit. 27. 26 *Veruntamen primogenitum.* Hîc interponitur vna cautio, nequis offerat quod iam eſt in ipſius Dei mancipio. Nam quia homines vt plurimum ad oſtentationem propenſi ſunt, ac proinde in teſtanda pietate vna fidelia dealbãt duos parietes (vt eſt in prouerbio), huic vitio occurrit Deus, primogenita ſibi offerri vetans, quia id erat offerre ex rapina. Summa eſt, ne conſecrando quod iam Deo debetur, ficta liberalitate alienum & ſacrum furentur. Nec miremur hanc legẽ fuiſſe latam: quia omnibus fere ingenita eſt hæc ambitio, vt inani donationis ſpecie Deum

obſtringere cupiant:ideóque ſibi accerſant diuerſos titulos ad iactanda pietatis officia, quæ nulla ſunt.Et certè niſi Iudæis iniectum fuiſſet frænum,zeli duplicis famā captaſſent ex fallaci oblatione,nec illis religio fuiſſet,dicandi prætextu,eripere Deo quod ipſius erat.

Deut.15. 19 *Omne primogenitum.* Adiungitur altera cautio, nequem fructum percipiāt ex primogenitis.Poterant enim bouis opera vel ad arandum,vel ad vecturas vti: poterāt etiam agnos tondere,& poſtea animal deterius adducere ad tabernaculum. Iubet ergo Deus ſibi bona fide & in ſolidum perſolui quod debetur.Quòd ſi ex malis moribus natæ ſunt bonæ leges: hinc apparet quàm audaci cupiditate ſemper rapti fuerint homines ad impium lucrum:quum expreſſo edicto prohiberi neceſſe fuerit ne ex Dei iactura diteſcere appeterent. Quare ſi acuti & ſagaces ſint alii ad alios circumueniendos,nihil mirum,quando minimè dubitant malis artibus cum Deo ludere.

Appendix alia de cenſu ſoluendo.

EX EXODI XXX.

11 *Loquutus eſt* Iehoua *ad Moſen, dicendo,*

12 *Subduces ſummam filiorum* Iſrael,*prout numerati fuerint inter eos:dabunt ſinguli redemptionem animæ ſuæ* Iehouæ *quum numeraueris eos, & non erit in eis plaga quum numeraueris eos.*

13 *Hoc dabunt quiſque tranſiens inter numeratos,dimidium ſicli ſecūdum ſiclum ſanctuarii. Viginti obolorum eſt ſiclus,dimidium ſicli erit oblatio* Iehouæ.

14 *Diues non augebit, & pauper non diminuet ex dimidio ſiclo,dando oblationem* Iehouæ *ad expiandas animas veſtras.*

15 *Accipieſque pecuniam expiationum à filiis* Iſrael,*& dabis eam in opus tabernaculi teſtimonii:erítque filiis* Iſrael *in memoriale coram* Iehoua, *ad expiandas animas veſtras.*

12 *Subduces ſummam filiorum Iſrael.* Tributum quod hîc in peragendo cēſu populi exigit Deus, optima ratione annectitur primo præcepto.Nam Deus tributarios ſibi faciēs, ſuæ ditionis ac imperii eſſe oſtendit: & quia ſibi eos acquiſierat,pendi ſibi voluit illud agnitionis voluntarium munus.Principes in ſubditis numerandis recenſent vires ſuas:Deus autem,qui hominum opera & auxilio non indiget,voluit Iſraelitas ſaltem aliquo ſymbolo teſtari ſe degere ſub eius manu à quo redempti erant.Itaque quum Dauid populum recenſuit, hæc fuit quædam populi emancipatio à Dei ſubiectione:ideóque hæc ſiue ſuperbia,ſiue temeritas, ſiue ingratitudo tam ſeuerè punita fuit. Porro quia cenſeri populum & vtile & rectum fuit,addita exceptione id permittitur,vt pretiū redēptionis in ſingula capita ſoluēdo,Deū vnicū regē agnoſcāt.Quod alii placationē vel expiationē non malè vertunt, quia dum ſe fatebātur Deo vitā debere, hoc gratitudinis teſtimonio illis erat propitius.Quanquā poſſet à tegēdo deduci:quia quū vltro ſe Deo ſubiicerēt,& cōfugerēt ſub vmbram alarum eius,hoc integumento muniti erant ac tuti.Ideo paulo pòſt dicitur munus hoc offerri Deo,ad propitiandum ſuper animabus. Et hoc aliis verbis exprimitur,Ne contingat plaga, aut clades:quia in ſola Dei protectione ſita erat eorum ſalus, ne quibuſlibet malis obnoxii eſſent. Et quum Pharaonis ſerui eſſent,non fuiſſet legitima eorum libertas niſi Deo authore & vindice. Quare ne pœna tanquam ſeruis fugitiuis infligeretur, æquum fuit ſalutem ſuam ſolēni ritu ipſos Deo adſcribere. Parem verò ſummam omnibus indixit, vt ſinguli, cuiuſcunque eſſent ordinis,à minimo vſque ad maximum,ſcirent ſe totos illius eſſe.Nec mirum eſt,quum hoc eſſet ius perſonale,(vt vulgò loquūtur)facultates nō veniſſe in rationem, vt plus conferret diues quàm pauper, ſed idem pro ſingulis capitibus pretium ſolueretur. Valebat autem ſiclus ſanctuarii tetradrachma Atticū, quod Budæus æſtimat quatuordecim ſolidis Gallicis,vel circiter.Nam didrachma ſeptē facit ſolidos,ſicuti drachma ſimplex duos & ſeſquialterum, minus denariolo turonico. Illud eſt didrachma cuius mentio fit apud Matthæum. Nam quum ſubacti à Romanis eſſent Iudæi,probabile eſt,quo magis contumelioſa eſſet ſeruitus,hoc ius tributi ad victores tranſlatum eſſe.Nam hæc oblatio diuinitus præſcripta, quum liberationis eſſet ſymbolum, Iudæos ab omni profano imperio eximebat,tanquam liberos,vel vni Deo addictos.Sed quia Dei iugum ſua peruicacia excuſſerant,ſe iure ſuo ſpoliari ſponte paſſus eſt Deus,vt alienæ tyrannidi eos ſubiiceret. Idque contigit ſub Chriſti aduentum, vt eius deſiderium in eorum animis noua & inſolita oppreſſio magis accenderet. Quantiſper autem ex Legis mandato cenſus hic ſolutus eſt, admoniti fuerunt Iudæi ſe populum eſſe Deo ſacrum.

2.Sam.24.a.2.

Mat.17.d.24.

EX NVMER. VI.

1 Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,
2 Alloquere filios Iſrael, & dic eis, Vir aut mulier quum ſeparauerit ſe vouendo votum Na-
zaræi, ad ſeparandum ſe Iehouæ:
3 A vino & ſicera ſeparabit ſe: acetum vini & acetum ſiceræ non bibet, neque vllum li-
quorem vuarum bibet, nec vuas recentes & ſiccas comedet.
4 Omnibus diebus ſeparationis ſuæ, ex omni quod conficitur ex vite vinifera, ab acinis
vſque ad corticem, non comedet.
5 Omnibus diebus voti ſeparationis ſuæ nouacula non tranſibit ſuper caput eius, donec
impleti fuerint dies quibus ſeparabit ſe Iehouæ, ſanctus erit, creſcere ſinet cæſariem capi-
tis ſui.
6 Omnibus diebus quibus ſeparabit ſe Iehouæ, ad animam mortui non ingredietur.
7 Super patre ſuo aut ſuper matre ſua, ſuper fratre ſuo aut ſuper ſorore ſua, non polluet
ſeſe illis quum mortui fuerint: quia conſecratio Dei ſui eſt ſuper caput eius.
8 Omnibus diebus ſeparationis ſuæ ſanctus erit Iehouæ.
9 Si autem mortuus fuerit mortuus iuxta eum ſtatim mox, & polluerit caput ſeparatio-
nis eius: radet caput ſuum die purificationis ſuæ, die ſeptimo radet illud.
10 Die autem octauo afferet duos turtures, vel duos pullos columbæ ad ſacerdotem, ad oſtiũ
tabernaculi conuentionis.
11 Et faciet ſacerdos vnum pro peccato, & alterum in holocauſtũ: expiabítque illum de eo
quod peccauit ſuper cadauere, & ſanctificabit caput eius die illa.
12 Et ſeparabit Iehouæ dies ſeparationis ſuæ, afferetque agnum anniculum pro delicto:
& dies priores erunt irriti, quoniam polluta fuit ſeparatio eius.
13 Hæc autem eſt lex Nazaræi: die quo completi fuerint dies ſeparationis eius, conferet
ſe ad hoſtium tabernaculi conuentionis.
14 Offerétque oblationem ſuam Iehouæ, agnum anniculum perfectum vnum in holocau
ſtum, & agnam vnam anniculam perfectam in ſacrificium pro peccato, & arietem vnum per-
fectum in hoſtiam proſperitatum:
15 Caniſtrum præterea panum infermentatorum, ſimilam placentarum cõſperſarum o-
leo, & lagana infermentata vncta oleo, & minham eorum, & libamina eorum.
16 Et offeret illa ſacerdos coram Iehoua, facietque ſacrificium pro peccato illius, & holo-
cauſtum illius.
17 Arietem quoque faciet ſacrificium proſperitatum Iehouæ, vna cum caniſtro infermen
tatorum: faciet item ſacerdos minham eius, & libamen eius.
18 Tum radet Nazaræus ad oſtium tabernaculi conuentionis caput ſeparationis ſuæ, ca
pietque cæſariem capitis ſeparationis ſuæ, & ponet ſuper ignem qui eſt ſubter ſacrificium pro-
ſperitatum.
19 Capiet præterea ſacerdos armum coctum de ariete illo, & placentam infermentatam
vnam è caniſtro, & laganum infermentatum vnum, & ponet ſuper manus Nazaræi, poſtquã
raſa fuerit ſeparatio eius.
20 Et eleuabit ea ſacerdos eleuatione coram Iehoua: ſanctitas eſt ſacerdoti vltra pectuſcu
lum eleuationis, & vltra armum exaltationis: & poſtea bibat Nazaræus vinum.
21 Hæc eſt lex Nazaræi qui vouerit, & oblationis eius Iehouæ pro ſeparatione ſua, præ
ter id quod attinget manus eius: ſecundum votum ſuum quod vouerit, ſic faciet ſecundum le-
gem ſeparationis ſuæ.

2 *Vir aut mulier quum ſeparauerit.* Proximè Deus cenſum indixit in ſingula capita,quò Iſraelitæ agnoſcerent ſe eſſe eius libertos. Itaque ea profeſſione omnes à minimo vſque ad maximum ſibi obſtrinxit: nunc de arctiore obligationis vinculo diſſeritur. Siquis Deo ad tẽpus ſponte ſe vouebat, eos vocarunt Nazaræos: quod tantundem valet atque ſeparatos,vel eximios: quia maior erat in illis dignitas & præſtantia quàm in communi plebe. Erant enim tãquam Eccleſiæ ornamenta, & Deus volebat in illis ſpeciale gloriæ ſuæ decus fulgere. Dum itaque cum Iſraelitis expoſtulat Amos quòd Prophetas à docendi munere prohibuerint, & Nazaræos corruperint potu vini,amplificandi criminis cauſa dicit ſingulari dote fuiſſe ornatos, quum Deus ex eorum filiis Nazaræos & Prophetas creaſſet. Et Ieremias vbi deplorat Eccleſiæ cladem, in hac deformitate inſiſtit,quòd non appareant Nazaræi,vt olim,cãdidi inſtar niuis,&c. Nec dubium eſt quin Iacob filium Ioſeph titulo Nazaræi inter fratres ſuos inſigniens, ſpiritu prophetico ad gradum honoris alluſerit,quo poſtea ſub Lege excelluerunt qui ſe Deo ſeparauerant, quaſi Eccleſiæ lumina. Etſi ergo ad totum populum non pertinuit hæc religio,meritò tamen inter pietatis exercitia cenſeri debet: quia Nazaræi tanquam anteſignani erant ad viam aliis monſtrandam. Etſi autem non omnes trahebant ad ſuum exemplum,zeli tamen ipſorum ardor rudibus & infirmis nõ parum proderat, vt quiſque pro ſuo modulo incitaretur. Porro quia fictitios omnes cultus abominatur Deus,licentiam hanc compeſcuit, claram & certam Legem ferẽdo. Et ex teſtimonio Amos quod nuper citaui, colligitur non alium fuiſſe authorem nazaræatus quàm Deum ipſum. Tenendum igitur eſt,Nazaræos fulſiſſe in populo Dei quaſi pretioſas gemmas: & quanuis pauci eos imitarentur, fuiſſe tamen quaſi ſigniferos & duces,qui ſtudium colendi Dei in vulgo accenderẽt. Obiter verò notandum eſt Samſonem diuerſo modo fuiſſe Nazaræum: quia non ad tẽpus duntaxat votum ſuſcepit,ſed ab vtero ſanctificatus fuit in totam vitam,& ſegregatus ab aliorum numero: qua etiam in parte Chriſti fuit typus,& quaſi perſonam geſſit. Et certè quicquid hìc docetur,ad vnicum ſanctitatis fontem referri debet: acſi Iudæis Chriſti imago in ſpeculo ante oculos poſita fuiſſet. Nam quo quiſque propius ſub Lege ad Deum acceſſit, in eo magis enituit Chriſtus. Scimus totum legale ſacerdotium nihil aliud fuiſſe quàm eius effigiem. Similis in Nazaræīs ratio,quos puritas & abſtinentia inſigni priuilegio ornauit.

Amos 2.d.11. — *Thr.4.b.7.* — *Geneſ.49.f.26.*

3 *A uino & ſicera.* Primum mandatum vt non ſolùm abſtineant à vino,ſed ne vuas guſtent, vel quicquàm vinaceum. Simplex obſeruatio erat,vinum aut ſiceram quæ inebriat, non bibere: ſed quia perperam aſtuti ſunt homines in quærendis ſubterfugiis, ſpecies exprimere neceſſe fuit, in quibus fraus legi fieri poterat. Ita vini abſtinentia non caruiſſet deliciis: ſiue vuis recentibus,ſiue paſſis ſe ſaturaſſent: ſiue aquam permiſcuiſſent vuis, & inde expreſſiſſent liquorem: vel in aliis confectionibus delicatis æquaſſent vini ſuauitatem. Hinc verò apparet quàm multiplices receſſus & latebras habeat hominum hypocriſis, dum ſine pudore excogitant craſſos tergiuerſandi modos ad Deum quoque fallendum. Sed notandum ſimul eſt, tolerabilem coram Deo non eſſe eiuſmodi vafriciem cui nihil æquè placet quàm ſinceritas. Videbimus etiam alibi, ſacerdotes, quum vicibus ſuis peragerent munus ſuum in templo,fuiſſe ab vſu vini prohibitos. Hæc ſimilitudo oſtendit quod iam dixi,Nazaræos fuiſſe ita ſegregatos à vulgo vt ad honorem ſacerdotii accederent. Porro vini abſtinentia non modò ad cauendam ebrietatem illis iniuncta fuit,ſed vt victus eſſet reſtrictior & magis frugalis: cuius præcipuas lautitias ſcimus eſſe in potu vini. Itaque quicunque abſtemii non ſunt,contenti potius erunt mediocri & vulgari cibi copia quàm priuari vino ſuſtineant. Colligere tamen ex hac doctrina licet,in victus temperantia ſobrium vini vſum primas partes tenere: ac in omni liguritione & gulæ ingluuie hoc maximè eſſe damnabile, ſiquem nimis oblectet vini ſapor,quo ſe ingurgitet. Itaque mirum eſt,quum Monachi ſub Papatu perfectione angelica ſe venditent, omnes vno conſenſu refugere vini abſtinentiam. Multis nefas eſt tota vita bubulam vel ſuillam carnem attingere: ac martyres ſe fore gloriantur ſi malint obſtinate mori quàm carnem edere,ſi ita neceſſitas poſtulet. Atqui in eorum continentia adeo nihil æquabile eſt vt hæc in cibo auſteritas plus illis licentiæ in potu acquirat: acſi data opera ſe vlciſci vellent. Quare eorum iactantia nihil putidius, quum ſola carnis abſtinentia merum Dei ſit ludibrium.

5 *Nouacula non tranſibit.* Cur Deus voluerit Nazaræos comam alere, certò definiri non poteſt: niſi vt præſenti conſecrationis ſuæ ſymbolo magis ac magis de voto ſeruando commonefierent. Quidam putant inſigne fuiſſe decoris,acſi coronam in capite geſtarent. In quo pluſquam ridiculi ſunt clerici papales, qui in circulari raſuræ forma Nazaræis ſe comparant. Mihi verò ſufficit illa ratio,quòd Deus ad præſtandam voti fidem viſibili ſigno eos aſſiduè exercuerit. Virile eſt tondere caput, ídque, teſte Paulo, dictat ſenſus naturæ. Nazaræis ergo in capite conſpicua fuit ſua ſanctitas, ne per incuriam vel obliuionem delinquerent. De mulieribus quæſtio eſt, quibus ſuperuacuum videtur hoc præceptum: quæ tamen facilè ſoluitur,ideo adſtrictas fuiſſe ad ca-

1.Cor.11.b.6.

pillum fouendum,vt non tantùm ex conſuetudine,ſed etiam ex voto comatæ eſſent.Quanquam ſynecdoche nihil habebit abſurdi, vt dicatur de vtroque ſexu quod tãtùm ad viros pertinet. Hîc etiam diabolus olim ludos ſuos egit, quũ monachos excitauit,(ſicuti refert Auguſtinus)qui prolixa coma ſanctimoniam oſtentarent.Nam quò ſpecioſior eſſet cœlibatus cui nomẽ dederant, negabant ſe eſſe viros:quia ſe caſtrauerant propter regnum cælorum.Ergo longior capillus erat virginitatis inſigne. Hæc exempla nos à Satanæ impoſturis cauere docent,ne κακοζηλία nos ſimias magis veterum quàm imitatores faciat. *In lib. De opere monachorum.*

6 *Ad animam mortui.* Hoc etiam illis commune fuit cum ſummo ſacerdote, ne parẽtes quidem mortuos lugere. Quanquam duo præcepit Moſes, ne vel ingreſſu funeſtæ domus,vel luctu ſe Nazaræi polluant. Officium quidem humanitatis erat ſepelire mortuos, ſiqui tamen ex plebe mortuum attigerant,vel acceſſerant ad lectum aut feretrum,polluebãtur. Plus autem à Nazaræis Deus exigit,ne ſcilicet immunditiem contrahãt:quia non ſatis fuit(vt paulo pòſt iterum dicetur)communi more ſe purgare,ſed oportuit ab omnibus inquinamẽtis eſſe procul remotos. Cur autem tactus cadaueris pollutio fuerit,ſuo loco fuſius tractabitur.Nunc vno verbo tenendum eſt, quia in morte repræſentatur Dei maledictio peccati merces, admonitos fuiſſe Iſraelitas vt ſibi cauerent ab operibus mortuis. Luctus alia fuit ratio, vt qui ſpecialem Dei cultum profitebantur, alios incitarent ad magnitudinem animi & conſtantiam. Dolere & flere,dum amicis orbamur, ſi vitioſum eſſet,non fleuiſſet Chriſtus ad ſepulchrum Lazari: ſed quia mœrori ſemper adiuncta eſt perturbatio,& in luctu homines vtplurimum ambitioni & pompæ ſtudent,ac ſeipſos vltro & data opera ad exceſſum prouocant,acſi non eos iam natura plus æquo illuc raperet: moderationis exemplum dare non poterant Nazaræi,ſi lugentibus ſe miſcuiſſent. Ergo ſicuti lautitiæ prius frænatæ ſunt,ita nunc contrario morbo,nempe triſtitiæ, remedium adhibetur. Etſi autem modum ſibi omnes ſtatuere debent,Nazaræis tamen præſcribitur aliquid maius, vt tanquam ſoluti & exuti terrenis affectibus,reliquo populo antecellant: ſicuti de ſacerdote poſtea videbitur. *Ioh.11.d.35.*

9 *Si autem mortuus.* Hîc præcipitur quid opus ſit facto ſi contigerit immundities quæ nulla diligentia præcaueri potuit.Si domum funeſtam ſciens & volens ingreſſus eſſet Nazaræus, vel ad mortuum acceſſiſſet,non abſque ſcelere violata fuiſſet religio: verùm in morte repentina excuſabilis erat error,quem tamen Deus expiari iubet.Quicquid enim temporis à voto præterierat,pro nihilo ducit,nec vult in rationem venire. Hæc non leuis fuit pœna, vt deintegro votum ſoluere inciperet qui nullius culpæ reus erat.Præter temporis iacturam,ſacrificium quoque adiicitur,quo ſe ad nouam conſecrationem præparet qui pollutus fuit. Sed quia volũtaria erat conſecratio,nemo de immodico rigore conqueri potuit,cui ſe vltro ſubmiſerat.Interea oſtenſum fuit quàm pretioſa Deo eſſet cultus ſui puritas.Duæ ponuntur Hebraicæ voces ex diuerſis radicibus, quãuis ſint affines eiuſdem ſignificationis:qua loquendi forma melius exprimere voluit Moſes inopinatum mortis caſum.Nam quod prius intelligunt quidam Iudæi de cruenta cæde,alterum verò de ſubito interitu,puerile eſt,meo iudicio.

13 *Hæc autem eſt lex Nazaræi.* Nunc tandem docet Moſes quomodo poſt completum voti tẽpus redire debeant Nazaræi ad communem vitam. Ac primò iubet ſe ſiſtere ad oſtium tabernaculi:deinde offerre illic agnum integrum in holocauſtum,ouem in ſacrificium pro peccato, & arietem in hoſtiam proſperitatum,cum placentis oleo conſperſis,laganis,& panibus azymis,oblatione, & libaminibus.Quantum ad hoſtiam proſperitatum,quia erat gratiarum actio, non malè quadrabat:neque etiam holocauſtum:quia meritò ſibi gratulari poterant & celebrare Dei bonitatem qui perfuncti fuerant illo pietatis officio, quoniam eos dignatus fuerat Deus non vulgari honore. Sed quid ſibi voluerit ſacrificium pro peccato,quæſtio eſt.neque enim puris & ſanctis neceſſaria erat expiatio.Hîc certè perſpicimus,quamlibet alacriter & ſtrenuè conentur homines totos ſe offerre Deo,nunquam tamen attingere ad metam perfectionis, neque aſſequi quod ſtudẽt, quin ſemper obnoxii ſint Dei iudicio,niſi eorũ vitiis ignoſceret. Vnde apparet quàm turpiter deſipiant Papiſtæ,dum operibus ſupererogationis ſe Deum placare ſomniant. Nam ſiqua vnquam ſupererogatio grata Deo fuit,ſanctitas Nazaræorũ quæ teſtimonium habuit à Lege,hoc honore digna fuit.Deus tamen,completo voto reatum fateri iubet: neque illum cultum loco meriti obtrudere patitur,ſed ſacrificium requirit: vt aliunde mutuentur quod ipſis deeſt qui videntur omnium perfectiſſimi.

EX DEVTER. XXVI.

1 *Quum autem ingreſſus fueris terram quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi in hæreditatem, & poſſederis eam, & habitaueris in ea:*

2 *Tunc accipies de primitiis omnium fructuum terræ,quas afferes è terra tua quam* Iehoua

ua Deus tuus dat tibi, & pones in caniſtro: ibíſque ad locum quem elegerit Iehoua *Deus tuus, vt*
illic habitare faciat nomen ſuum:
3 *Et venies ad ſacerdotem qui erit in diebus illis, dicéſque illi, Annuntio hodie* Iehouæ
Deo tuo quòd ingreſſus ſum terram quam iurauit Iehoua *patribus noſtris ſe daturum nobis.*
4 *Capietque ſacerdos caniſtrum è manu tua, & ponet illud coram altari* Iehouæ *Dei tui.*
5 *Et loqueris, ac dices coram* Iehoua *Deo tuo, Syrus* ille *inopia laborans pater meus deſcen*
dit in AE*gyptum, & peregrinatus eſt illic cum viris paucis, & euaſit illic in gentem magnam,*
robuſtam & multam.
6 *Moleſtia autem nos affecerunt* AE*gyptii, & afflixerunt nos, impoſuerúntque nobis ſer*
ui tutem duram.
7 *Clamauimus itaque ad* Iehouam *Deum patrum noſtrorum: & exaudiuit* Iehoua *vocē*
noſtram, & aſpexit afflictionem noſtram, & laborem noſtrum, & oppreſſionem noſtram.
8 *Et eduxit nos ex* AE*gypto cum manu forti, ac brachio extento, & terrore magno, & ſi-*
gnis atque portentis.
9 *Et introduxit nos ad locum iſtum, dedítque nobis terram iſtam, terram fluentem lacte*
& melle.
10 *Nunc igitur ecce, attuli primitias fructus terræ quam dediſti mihi o* Iehoua. *Et relin-*
ques illud coram Iehoua *Deo tuo, atque adorabis coram* Iehouâ *Deo tuo.*
11 *Et lætaberis in omni bono quod dederit tibi* Iehoua *Deus tuus & domui tuæ, tu & Le-*
uita, & peregrinus qui eſt in medio tui.

EX NVMER. XV.

17 *Loquutus eſt* Iehoua *ad Moſen, dicendo,*
18 *Alloquere filios Iſrael, & dicas eis, Quum ingreſſi fueritis terram ad quam ego intro-*
duco vos;
19 *Tum fiet, quum incipietis comedere de pane terræ, offeretis oblationem* Iehouæ.
20 *De primitiis conſperſionum veſtrarum, placentam offeretis in oblationem: ſicut obla-*
tionem areæ, ſic offeretis illam.
21 *De primitiis conſperſionum veſtrarum dabitis* Iehouæ, *oblationem per generationes*
veſtras.

EX EXODI XXII.

29 *Plenitudinem tuam & lachrymam tuam non differes.*

EX EXODI XXIII.

19 *Primitias frugum nouarum terræ tuæ adduces in domum* Iehouæ *Dei tui.*

EX EXODI XXXIIII.

26 *Principium primitiuorum terræ tuæ inferes in domum* Iehouæ *Dei tui.*

Deuter.26. 1 *Quum ingreſſus fueris.* Eodem iure primitias frugum ſuarum ſoluere iuſſi ſunt Iſraelitæ, quo cenſum in ſingula capita: nempe vt ſe & ſua omnia Dei eſſe profiterentur. Hoc tantùm fuit diſcriminis, quòd cenſus ſymbolum manumiſſionis fuit: vt agnoſcerent ſe eſſe liberos, quia ſingulari Dei beneficio redempti eſſent. Primitiis autē teſtati ſunt vectigalem Deo terram eſſe, nec alio titulo ſe eius eſſe dominos quàm precario, vt directum imperium & proprietas penes Deum vnum maneret. Ergo huc tendebant primitiæ, vt quotannis renouarent adoptionis ſuæ memoriam: quòd illis data eſſet peculiaris hæreditas in terra Chanaan, in qua Deum piè ſanctéque colerent, ſimúlque reputarent, non promiſcuo Gentium more diuinitus ſe ali, ſed inſtar filiorum: vnde & ſacer cibus. Ac de primitiis quidem alibi rurſus agendum erit, quatenus pars fuerūt oblationum: ſed hîc præcipuum finem inſerere neceſſe fuit, vt ſciremus ideo fuiſſe impoſitas populo, vt victum Deo acceptum referrent, teſtandæ pietatis cauſa, ac ſeparati à reliquis gētibus, vni Deo Iſrael deuincti eſſent.

2 *Tunc accipies de primitiis.* Scimus in primitiis totum anni prouentum fuiſſe conſecratum. Ergo in illis geſtauit populus teſtimonium ſuæ erga Deum pietatis, quem in victu quotidiano nutritium experiebatur. Hodie ceſſat quidem vmbratilis ille ritus, ſed veram obſeruationem adhuc manere Paulus docet, vbi nos hortatur ad glorificandum nomen Dei etiam in cibo & potu. 1.Cor.10.g.31. Quantum ad locum ſpectat vbi offerri debebant primitiæ, & cur dicatur illic Deus nomen ſuum locaſſe, alibi videbimus, quum ad ſacrificia ventum fuerit. Tantùm breuiter perſtringo quæ ſunt præſentis inſtituti.

3 *Annũtio hodie.* His verbis confeſſi ſunt Iſraelitæ ſe non adeptos eſſe terræ dominium propriis viribus, aut beneficio fortunæ, ſed mera liberalitate Dei, idque ex pacto. Itaque duo ſunt huius ſententiæ membra, Deum gratuitò pollicitum eſſe Abrahæ terram illam, vt cederet in hæreditatem poſteris: deinde fidem ſeruaſſe, non modò quum filios Abrahæ in poſſeſſionem adduxerat, ſed quia tranquilla quies erat gratiæ acceſſio. Idem paulo pòſt fuſius proſequitur, vbi iubentur Iſraelitæ narrare quàm miſera fuit patrum conditio donec eos Deus fauore ſuo complexus eſt, & miſericordia dignatus. Reſpondendi verbum ſimpliciter accipio, ex vſu linguæ Hebraicæ, pro loqui, vel effari: niſi magis placeat teſtificari: quod optimè conuenit. Deſcribitur enim ſolennis profeſſio, qua ſe Deo quotannis obſtringebant. Porro originis ſuæ principium non ſumunt ab Abraham, ſed à Iacob: in cuius perſona illuſtrior poterat cõſpici gratia Dei. Nam ex terra Chanaan profugere coactus, conſumpſerat in Syria bonam partem ætatis: (non enim domum reuerſus eſt, niſi ſenex) deinde rurſus fame & inedia compulſus fuerat migrare in AEgyptum: vbi tandem mortuus fuerat. Ergo neque hæreditario iure, neque ſuo marte obtigerat illis terra: in qua ne peregrinari quidem conceſſum fuerat patri Iacob. Syrum porro nominant, quia, quum vxores duxiſſet apud Labã, & filios genuiſſet, & priuſquam ſe accingeret ad reditum prouectæ iam eſſet ætatis, videri poterat renunciaſſe terræ Chanaan. Quum ergo per multos annos contẽtus fuiſſet domicilio quod ſibi in Syria elegerat, meritò confeſſi ſunt eius poſteri fuiſſe quaſi aduenam & exterũ, quia diu fuerat extorris: & ſimili ratione ſe quoque cenſeri poſſe alienigenas. Addunt, patrem ſuũ Iacob iterum valedixiſſe terræ Chanaan, quum vrgente inopia deſcendit in AEgyptum. Et dum commemorant illic peregrinatum fuiſſe cum paucis, poſtea creuiſſe in gẽtem magnam, hoc modo agnoſcunt ſe eſſe AEgyptios, quum illinc eſſent oriundi, vbi exordium fuerat nominis & gentis. Reliquo contextu melius confirmant ſe in terram Chanaan ductos fuiſſe Dei manu: quia oppreſſi tyrannide ad ipſum clamauerint, ac exauditi fuerint. Signa etiam & portenta celebrare iuſſi ſunt, quibus clarius patefacta fuerat redemptio: ne dubitanter gratias Deo agerent, ſed purum eius cultum opponerent omnibus Gentium figmentis. Alioqui enim frigidum fuiſſet hoc pietatis exercitium. Quod vltimo verſu ſequitur, Et lætaberis, videtur quidẽ eſſe promiſſio, quaſi Deus propoſita benedictionis ſuæ fiducia, populo ſtimulum adderet ad maiorem ſtudii alacritatem: ſed clarior & magis genuinus videtur ſenſus fore ſi copula vertatur in aduerbium tẽporis Tunc. Eſt enim hoc præcipuum in vſu cibi & potus, læta & hilari conſcientia percipere ex Dei manu paterni fauoris teſtimonium. Nihil inquietudine miſerius, ideóque Paulus certitudinem maximè requirit, nequis cibum guſtet abſque fide. Quò igitur promptiores ſint ad officium Iſraelitæ, admonet Moſes, tunc demum liberum illis fore gaudium in vſu donorum Dei, ſi gratitudine defuncti fuerint, vt mandauit. Roman.14.d.23.

Numer.15. 20 *De primitiis.* Hìc aliud genus primitiarum indicitur: vt ſacras placentas offerant ex prima conſperſione. Offerebantur ex frugibus & ſpicis: ſed in ipſo pane magis viua fuit repræſentatio. Deus ergo, ſicuti ex area, ita & piſtrino & furno prodire voluit gratitudinis ſymbola, vt in ipſo quoque panis eſu populus eum ante oculos haberet.

Exodi 22. 29 *Plenitudinem tuam.* Colligere licet ex hoc loco, oblatas fuiſſe primitias vt ſe & ſua Iſraelitæ Deo addicerent: quia hæc duo coniunctim præcipit Moſes, vt maturè cõſecrent Deo ex copia nouarum frugum, & primogenitos fœtus. Scimus autem in offerendis primogenitis repetitam fuiſſe liberationis memoriam, acſi ſalutem gentis ſuæ adeóque pecorum acceptam Deo ferrent. Hoc verò ad redemptionis gratiam fuit additum, quòd continuo tractu victus etiam illis ſuppeteret. Quòd plenitudinem quidam ad vinum reſtringunt, quia largiore copia fluat ex torculari, lachrymam verò de oleo accipiunt, quod parcius diſtillat, mihi non placet. Nec eorum ſententiam probo qui plenitudinem reſtringunt ad fruges aridas. Rectius mihi videtur, plenitudinẽ ſumi pro genere, per lachrymam verò notari liquores: acſi iuberet Moſes, nõ tantùm vuas & baccas olearum offerre, ſed guttas ipſas quæ expreſſæ fuerint è fructibus. Altero loco idem confirmat Moſes, ne in primitiis Deum fraudent, atque ita ſepeliant redemptionis beneficium, & in cibo & potu profaneſcant: quin potius in parte frugum, totius anni victum ſanctificent. Nec verò abs re Moſes rem vnam minimè obſcuram toties inculcat quum tam multæ admonitiones ſpretæ & vilipenſæ fuerint à Iudæis, ſimulac reuerſi ſunt ab exilio Babylonico: ſicuti conqueritur Mala-

chias capite tertio.

EX LEVIT. XII

ET loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,

2 *Loquere ad filios Iſrael, dicendo, Mulier ſi miſſo ſemine conceperit, & pepererit maſculum, immunda erit ſeptem diebus: iuxta dies ſeparationis morbi ſui immunda erit.*

3 *Porro die octauo circuncidetur caro præputii eius.*

4 *Et trigintatribus diebus ſedebit in ſanguine purificationis: nullam rem ſacram tanget, & ad ſanctuarium non veniet, donec completi fuerint dies purificationis ſuæ.*

5 *Quòd ſi fœminam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus, ſecundum ſeparationem ſuam, & ſexagintaſex diebus ſedebit in ſanguine purificationis ſuæ.*

6 *Poſtquam autem impleti fuerint dies purificationis ſuæ pro filio vel pro filia, afferet agnum anniculum in holocauſtum, & pullum columbæ, aut turturem, in oblationem pro peccato, ad oſtium tabernaculi conuentionis ad ſacerdotem.*

7 *Et offeret ipſum coram Iehoua: & expiabit eam, & mundabitur à vena ſanguinis ſui. Hæc eſt lex parientis maſculum vel fœminam.*

8 *Quòd ſi non potuerit offerre agnum, tunc accipiet duos turtures, aut duos pullos columbæ, vnum in holocauſtum, & alterum ad oblationem pro peccato: expiabítque eam ſacerdos, & mundabitur.*

2 *Mulier ſi miſſo ſemine.* Hæc ceremonia ſpectauit in duos fines. nam primò admoniti fuerunt Iudæi de communi naturæ corruptione, deinde oblatum illis fuit mali remedium. Immunda cur pronuntietur mulier quæ concepit & peperit, minimè obſcurum eſt. nempe quia totum Adæ genus pollutum eſt, ac ſordibus infectum: vt mater ex ſobole quam vtero geſtat iam contrahat immunditiem, deinde iterum ipſo partu inquinetur. Hinc apparet quàm fœda & fœtida coram oculis Dei noſtra ſit conditio: quando naſcendo, atque etiam nondum nati cõtagionem matribus noſtris aſpergimus. Omnium fere conſenſu receptum eſt, hîc tantùm damnari libidinem in coitu viri & mulieris, ſed nimis craſſo errore: neque enim exigitur purificatio niſi in progenie. Atque huc pertinet verbũ תזריע quod rectè exprimi non poteſt niſi per verbum ſeminandi: ideóque non hîc dãnatur generaliter impuritas in concubitu, ſed in generatione. quod diligẽter notandũ eſt. Coitus enim viri & mulieris per ſe, abſque ſobolis reſpectu, turpis eſt ac pudẽdus. Atqui nunc ſobolis procreatio, quæ debuerat obſcœnitatem tollere, pollutionis cenſetur cauſa: quia totum Adæ genus contagione refertum eſt. Vnde etiam apertè refellitur error Pelagii, qui peccatum negauit ab Adam propagatum eſſe ad poſteros, & nos imitatione, nõ origine, peccatũ à parentibus trahere finxit. Neque enim immunda eſſet mater ſi puri & integri ab omni inquinamento eſſent liberi. Voluit igitur hoc ritu Deus veterẽ populũ docere, cunctos homines maledictos naſci, & corruptionem hæreditariam ſecum afferre, quæ matres ipſas polluat. Siquis obiiciat, ſanctum cõiugium hoc modo dedecore probróque affici, in promptu eſt reſponſio: quòd thorus coniugalis macula caret, id debere adſcribi Dei indulgentiæ. Quòd ergo generant maritus & vxor legitimè coniuncti, non ſimpliciter licitum eſſe cenſetur, acſi generatio prorſus omni vitio careret, ſed per veniam & ſingulari priuilegio: quia coniugii ſanctitas tegit quod alioqui poterat in culpam imputari, & ipſas vitioſæ naturæ ſordes abluit. Vnde apparet nulla ignominia notari coniugium, cuius reſpectu legitima eſt ſobolis procreatio. Neque tamen inde ſequitur, liberos qui inde gignuntur, ſanctos eſſe & à labe immunes: quia ſub reatu maledictionis manent quicunque ab incredulis naſcuntur. Qui vero à fidelibus ducunt originem, ſupernaturali gratia, & ſpeciali adoptione liberantur à communi interitu. Atque id palam & diſtinctè teſtatum eſſe voluit Deus, ſacrificium pro eorum purificatione exigens. Etſi enim Moſes de ſola matre videtur loqui, Lucas tamen fidus interpres ſobolem ipſam ſimul comprehendit. Si quæratur annon ad labem naturæ corruptæ abolendam ſufficeret Circunciſio: reſpondeo, hinc melius liquere quãta ſit noſtra immundities, in qua purganda non fuit Deus vno ſymbolo contentus: ſed vt in continua eius meditatione ſuos exerceret, alterum ſubſidii loco addidit: ídque fecit præſertim quia ſciebat quàm profunda ſit hominum hypocriſis, quàm ſeuerè ſibi in vitiis blandiantur, quàm difficile ſit eorum ſuperbiam humiliare: & vbi ſuas miſerias agnoſcere coacti ſunt, quàm facilis ſubrepat obliuio. Ergo quod expreſſa Circunciſionis ſit mentio, per anticipationem dictum eſſe arbitror: ne obiicerent Iſraelitæ, Circunciſionem hac cauſa ſibi eſſe datã ne qua reſtaret maledictio: ideóque

que ſignificat Deus,quamuis Circũciſio præcedat,non tamen fore purgationem de qua nunc præcipit ſuperuacuam. Quæ hîc de ſemine garriunt Rabini, cum ridicula ſunt, tum propter ſpurcitiam indigna pudicis auribus:quum ſimpliciter,vt diximus,Moſi propoſitum fuerit,tunc demum purgationis fore ream mulierem ſi ex coitu naſcatur generatio.Porro quia filius Dei, quamuis nõ tantùm mundus eſſet,ſed ipſa puritas,ſuſtinuit tamen in ſe perſonam generis humani, huic Legi ſe ſubiecit:&(quemadmodum docet Paulus)Legi factus eſt obnoxius,vt eos qui ſub Legis maledictione erant redimeret. Atque hac voluntaria ſubiectione veterem ritum abrogauit:vt hodie neceſſe non ſit ſiſtere pueros infantes ad tabernaculum viſibile cum ſacrificio, ſed tantùm quærenda ſit in ipſo puritas. *Gal.3.b.13.*

22 *Et trigintatribus diebus.* Septem dierum immundities in maſculo, & quatuordecim in femella, ad fluxum ſanguinis refertur: ſicuti & de fluxu menſtruo alibi videbitur. Reliquo poſtea tempore prohibetur à ſacris & acceſſu ſanctuarii(qua voce hîc intelligitur atrium):atque ita cenſetur profana:non tantùm vt ipſa ſortem ſuam defleat,ſed vt maritus quoque, tali ſpectaculo admonitus,diſcat originale peccatum horrere & deteſtari. Fuit enim hæc ſeria ad pœnitentiam exhortatio,quum in ſobole,in qua alioqui fulget Dei benedictio,ſe contaminari agnoſcerent. Iam quæritur cur tempus purgationis ſit duplicatum in femella.Quidã hoc naturali cauſæ adſcribũt, quia fluxus ſanguinis tunc ſit diuturnior.Et certè hæc pars fuit caſtitatis & continentiæ, ne mariti vxores tunc attingerent.Sed quia alius eſt huius ceremoniæ finis, nempe vt diuinæ maledictionis ſpeculum eſſet in totum humanum genus,huc magis attendere conuenit. Quòd quidam magis in partu femellæ matrem inquinari ſentiunt, quia in hoc ſexu maior ſit vitioſitas,neſcio an firmum ſit.Magis fortè probabile eſſet quod alii cauſam fuiſſe exiſtimant: quia mulier initium fuit defectionis,dum à ſerpente decepta maritum ſecum perdidit,& poſteros ſecum traxit in eandem ruinam.Mihi tamen rectius videtur Circunciſionis reſpectu leuatam vel diminutam fuiſſe pœnã in maſculis.Etſi enim Deus ſymbolo illo vtrunque ſexum ſibi conſecrabat, ſingulari tamen gratia dignatus eſt maſculos,fœdus ſuum in eorum carne incidens. Quare & Circunciſionis eorum diſertè meminit:cui adiuncta erat dignitas,vt fœminis præcellerent. In fine capitis,pauperum habetur ratio,ne,ſi nimio ſumptu grauati eſſent,tardiores ad Legem ſeruandam redderentur. Vnde colligimus,Deum externas pompas & opes nihil morari: quum exiguum pauperis ſacrificiũ pro inopiæ modulo,non minus quàm pingue diuitis,gratum ei fuerit.

EX DEVTER. XXIIII.

8 *Obſerua in plaga lepræ,ad obſeruandum diligenter & faciendum ſecundum omnia quæ docuerint vos ſacerdotes* Leuitæ*:ſicuti præcepi eis,ita obſeruabitis ad faciendum.*

9 *Recordare quid fecerit* Iehoua Deus *tuus* Mariæ *in itinere,quum egreſſi eſtis ex* AE*gypto.*

EX NVMER. V.

1 Et *loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen,*dicendo,*

2 *Præcipe filiis* Iſrael *vt eiiciant è caſtris omnem leproſum, omnem seminifluum,& omnem immundum ſuper anima.*

3 *Tam maſculum quàm fœminam eiicietis:extra caſtra eiicietis eos, ne contaminet caſtra ſua:quia ego habito in medio eorum.*

LEVIT. XIII.

ET *loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen *&* Aharon,*dicendo,*

2 *Homo,quum fuerit in cute carnis eius tumor,vel ſcabies,vel alba macula, & in cute carnis eius fuerit plaga lepræ, ducetur ad* Aharon *ſacerdotem,vel ad vnum è filiis eius ſacerdotibus:*

3 *Tunc videbit ſacerdos plagam in cute carnis.quòd ſi pilus in plaga verſus fuerit in albedinem,& ſuperficies plagæ profundior fuerit cute carnis eius,plaga lepræ eſt: & poſtquam viderit eum ſacerdos*[a] *iudicabit illum contaminatum.* [a] Vel, contaminabit illũ.

4 *Quòd ſi macula alba fuerit in cute carnis eius,& profundior non fuerit aſpectus eius cute,nec pilus eius verſus fuerit in albedinem, includet ſacerdos plagam ſeptem diebus.*

5 *Poſtea videbit eum ſacerdos die ſeptimo: &,ſi plaga fuerit æqualis coram oculis*

eius,nec creuerit plaga in cute, includet eum ſacerdos ſeptem diebus ſecundò.

Vel, obſcurius contracta.

6 Tum inſpiciet ſacerdos ipſum die ſeptimo iterum,& ſi 'ſubnigra fuerit plaga, nec creuerit plaga in cute, tunc "mundum declarabit eum ſacerdos:ſcabies eſt: & lauabit vir veſtimenta ſua,& mundus erit.

Vel, mundabit.

7 Quòd ſi creſcendo creuerit ſcabies in cute poſtquam oſtenſus fuerit ſacerdoti in purgatione eius,inſpicietur ſecundò à ſacerdote.

8 Vbi autem viderit ſacerdos creſcere ſcabiem in cute, immundum iudicabit eum ſacerdos, lepra eſt.

9 Quoties plaga lepræ fuerit in homine,adducetur ad ſacerdotem:

10 Et aſpiciet ſacerdos: &,ſi tumor albus fuerit in cute, & mutauerit pilum in albedinem, & alimentum carnis viuæ in tumore,

11 Lepra inueterata eſt in cute carnis eius: ideóque contaminabit eum ſacerdos,quia immundus eſt.

12 Sin germinando germinauerit lepra in cute, & operuerit lepra totam cutem plagæ,à capite eius vſque ad pedes eius,& totum aſpectum oculorum ſacerdotis:

13 Tunc inſpiciet ſacerdos,& ſi operuerit lepra totam carnem eius, tunc mundam iudicabit plagam:vbi tota verſa eſt in albedinem," munda eſt.

Vel,mūdus.

14 Quo autem die viſa fuerit in eo caro viua, immundus erit.

15 Et vbi viderit ſacerdos carnem viuam,immundum iudicabit ipſum: caro viua immunda eſt,lepra eſt.

16 Vel ſi reuerſa fuerit caro viua,& conuerſa in albedinem, tunc veniet ad ſacerdotem:

17 Et inſpiciet ſacerdos: & ſi verſa fuerit plaga in albedinem, mundam iudicàbit ſacerdos plagam illam:munda eſt.

Vel, puſtula ardens.

18 Et ſi fuerit in cute carnis alicuius "vlcus,& illud ſanatum fuerit,

19 Et extiterit in loco vlceris tumor albus,aut macula alba ſubruſa, oſtendetur ſacerdoti:

20 Et quum inſpexerit ſacerdos,ſi pilus profundior fuerit cute, & pilus conuerſus fuerit in albedinem,contaminabit eum ſacerdos:quia plaga lepræ eſt ex vlcere germinans.

21 Et ſi viderit eam ſacerdos,& non fuerit in ea pilus albus, nec fuerit profundior cute, ſed fuerit ſubobſcura:tunc includet eum ſacerdos ſeptem diebus.

22 Si verò creſcendo creuerit per cutem,immundum iudicabit eum ſacerdos:plaga eſt.

Vel, mundā

23 Si verò ſuo loco conſtiterit macula alba,nec creuerit,aduſtio vlceris eſt:' mundum iudicabit eum ſacerdos.

24 Quum fuerit caro in cuius cute erit aduſtio ignis,& in viua carne aduſtionis macula alba,ſubruſa,vel alba:

25 Inſpiciet eum ſacerdos:&,ſi verſus fuerit pilus in albedinē in macula illa,& ſuperficies eius fuerit profundior cute,lepra eſt in aduſtione germinans: ideo immundam iudicabit eam ſacerdos,plaga lepræ eſt.

26 Quòd ſi inſpexerit eam ſacerdos, & non fuerit in macula pilus albus, nec profundior cute,ſed fuerit ſubnigra,includet eum ſacerdos ſeptem diebus.

27 Poſtea inſpiciet eum ſacerdos die ſeptimo : & ſi creſcendo creuerit in cute, immundam iudicabit eam ſacerdos,plaga lepræ eſt.

Vel, ſubnigra.

28 Quòd ſi in loco ſuo ſteterit macula,nec creuerit per cutem, & eadem fuerit" contracta,tumor aduſtionis eſt:ideóque mundum iudicabit eum ſacerdos,quia ardor exuſtionis eſt.

29 Si viro aut mulieri exorta fuerit plaga in capite,aut in barba,

30 Tunc inſpiciet ſacerdos plagā: & ſi ſuperficies eius profūdior erit cute, & fuerit in ea pilus flauus & tenuis,immundū iudicabit ſacerdos:macula nigra eſt,lepra capitis aut barbæ eſt.

31 *Si autem inſpexerit ſacerdos plagam maculæ nigræ, & ſuperficies eius non fuerit profundior cute, nec pilus niger in ea, includet ſacerdos plagam maculæ nigræ ſeptem diebus.*

32 *Et quum inſpexerit ſacerdos die ſeptima, ſi non creuerit macula illa nigra, nec in ea fuerit pilus flauus, & aſpectus maculæ nigræ non fuerit profundior cute:*

33 *Tunc radetur, ſed maculam nigram non radet: includetque ſacerdos maculam nigram ſeptem diebus ſecundò:*

34 *Poſtea inſpiciet ſacerdos maculam nigram die ſeptima: et, ſi non creuerit macula nigra in cute, nec ſuperficies eius profundior fuerit cute, mundum iudicabit eum ſacerdos: lauabítque veſtimenta ſua, & mundus erit.*

35 *Si autem creſcendo creuerit macula per cutem poſt purificationem ſuam:*

36 *Tunc inſpiciet eam ſacerdos: &, ſi creuerit macula illa in cute, nõ requiret ad examen ſacerdos pilum flauum: immundus eſt.*

37 *Quòd ſi in oculis eius conſtiterit macula, & pilus niger fuerit in ea, ſanata eſt macula illa: mundus eſt, & mundum iudicabit eum ſacerdos.*

38 *Quum in cute carnis viri aut mulieris fuerint maculæ, maculæ* inquam *albæ:*

39 *Inſpiciet ſacerdos: &, ſi in cute carnis eorum fuerint maculæ albæ, "ſubnigræ, macula alba eſt quod floret in cute, mundus eſt.* Vel, contractæ.

40 *Vir quum depilatum fuerit caput eius, caluus eſt, mundus eſt.*

41 *Quòd ſi ex parte faciei ſuæ caput habuerit depilatum, recaluaſter eſt, mundus eſt.*

42 *Quòd ſi in caluitio eius aut parte depilata fuerit plaga alba, ſubrufa, lepra germinans eſt in caluitio, vel parte eius depilata.*

43 *Aſpiciet ergo eum ſacerdos: &, ſi tumor plagæ albus, rufus in caluitio eius aut parte depilata, ſicut ſpecies lepræ in cute carnis:*

44 *Vir leproſus eſt, immundus eſt: contaminando contaminabit illum ſacerdos: in capite eius eſt plaga eius.*

45 *Leproſi autem in quo fuerit plaga illa, veſtimenta erunt ſciſſa, & caput eius nudum, & pilum labri operiet: &* Immundus, *immundus ſum, clamabit.*

46 *Cunctis diebus quibus fuerit plaga in eo, contaminabitur, immundus eſt: ſeorſum habitabit, extra caſtra manſio eius erit.*

47 *Si in veſte fuerit plaga lepræ, in veſte lanea, aut in veſte linea,*

48 *Aut in ſtamine, aut in ſubtegmine ex lino, aut ex lana, aut in pelle, aut in quouis opere pelliceo:*

49 *Et fuerit plaga illa viridis aut rufa in veſte, aut in pelle, aut in ſtamine, vel in ſubtegmine, vel in quouis opere pelliceo, plaga lepræ eſt, oſtendetur ſacerdoti.*

50 *Et inſpiciet ſacerdos plagam, includétque plagam illam ſeptem diebus.*

51 *Poſtea inſpiciet plagã illam die ſeptimo: ſi creuerit plaga illa per veſtem, vel per ſubtegmen, vel pellem in omni opere pelliceo, lepra corrodentis plagæ eſt, immunda eſt.*

52 *Comburetque veſtem, vel ſtamen, vel ſubtegmen ex lana, vel ex lino, vel quoduis opus pelliceum in quo fuerit plaga illa: quia lepra corrodens eſt, igni comburetur.*

53 *Quòd ſi, vbi inſpexerit ſacerdos, ecce non creuerit plaga illa in veſte, vel in ſtamine, vel in ſubtegmine, vel in quouis opere pelliceo:*

54 *Tunc præcipiet ſacerdos, & lauabũt id in quo eſt plaga: & recludet illud ſeptem diebus ſecundó.*

55 *Inſpiciet verò ſacerdos, poſtquam lotum fuerit, plagam illam: &, ſi non mutauerit plaga illa colorem ſuum, nec plaga creuerit, immunda eſt, igni combures illud: corroſio eſt in caluitio eius vel in parte eius depilata.*

56 *Quòd ſi dum inſpexerit ſacerdos, ecce, ſubobſcura fuerit plaga poſtquam lota fuit, abſcindet eam è veſte, vel è pelle, vel è ſtamine, vel è ſubtegmine.*

57 *Quòd ſi conſpecta fuerit vltra in veſte, vel in ſtamine, vel in ſubtegmine, vel in quouis opere pelliceo, lepra germinans eſt: igni combures illud in quo fuerit plaga illa.*

58 *Veſtis autem, ſiue ſtamen, ſiue ſubtegmen, aut quoduis opus pelliceũ quod laueris, ſi receſſerit ab eis plaga, lauabitur ſecundò, & mundum erit.*

59 *Hæc eſt lex lepræ veſtimenti lanei, vel linei, vel ſtaminis, vel ſubtegminis, vel cuiuſuis operis pellicei, ad iudicandum illud mundum vel immundum.*

Deut.24. 8 *Obſerua in plaga lepræ.* Scio quantopere inter ſe diſſentiant interpretes, & quàm variè torqueant quicquid de lepra ſcribit Moſes. Quidam allegoriis nimis cupidè ſunt addicti: alii Deum exiſtimant, tãquam prouidum Legiſlatorem, ſalubre dediſſe mandatum, ne morbus contagioſus in populo ſerperet. Quæ opinio nimis eſt diluta, & propè inſipida: & breuiter à Moſe ipſo refellitur, tam vbi Mariæ exemplum commemorat quàm vbi cauſam aſſignat cur eiici debeat, ne ſcilicet contaminent caſtra in quibus habitat Deus: adhæc vbi ſeminifluos & pollutos ſuper mortuo in eodem gradu cenſet. Quare antequam plenam tractationẽ aggrederer, viſum eſt, quaſi inſtar præfationis, duos locos proferre, ex quibus melius pateret Dei conſiliũ. Dum in Deuteronomio iubet populum ſedulò attẽtum eſſe ſuper plaga lepræ, non dubiũ eſt quin hoc modo ſanciat quod prolixius antè tradiderat in Leuitico. Ac primò defert iudicium ſacerdotibus, vt quod pronuntiauerint ratum ſit ac firmum: deinde ſacerdotes ipſos, ne temere quod libitum fuerit pronũtient, ſimpliciter ſequi vult quod illis præſcripſit, vt tantùm miniſtri ſint, vel præcones, ipſe autem quoad ſummam authoritatem vnicus ſit iudex. Legem quam poſuit confirmat ſingulari exemplo: quia ipſe Mariam ſororem Moſis eiecerit ad tempus, ne eius immundities, quandiu leproſa erat, caſtra pollueret. Nam quòd quibuſdam videtur populum hortari, ne peccando malum illud ſibi accerſat, ſicut fecerat Maria, alienũ eſt. Illud autẽ quod dixi optimè fluit, imperium Dei quod Mariam prohibuit è caſtris, perpetuæ Legis vim habere & pondus: quia tunc præſcripſit quid ſemper fieri vellet.

Numer.5. 2 *Præcipe filiis Iſrael ut eiiciant è caſtris.* Clarè oſtendit hic locus Deum minimè functum eſſe medici officio, vt ſanitati populi conſuleret, dum voluit leproſos è caſtris arceri: ſed hoc externo ritu & ceremonia populum exercuiſſe in ſtudio puritatis: quia leproſis ſeminifluos & immundos ſuper anima coniungens, ſimpliciter populum ab omni immunditia remotum eſſe iubet. Idem confirmat quæ ſequitur ratio, Ne caſtra polluant in quibus habitat Deus. Perinde autem eſt acſi diceret, omnia domicilia electi populi, ſanctuarii ſui eſſe partes, quas indignum ſit vllo inquinamento fœdari. Scimus enim quàm licentioſè Dei cultum vitiare ſibi permittant homines, dum ſacra miſcẽt profanis, quemadmodum vulgò dicitur. Itaque videmus vt peſſimi quique ſe non vltimos eſſe iactent inter Dei cultores, nec dubitent manus pollutas ingerere, quantumuis ſeuerè illos repudiet Deus. Ergo vtile fuit hoc viſibili documento veterem populum moneri, eos omnes qui inquinati ſunt, Deũ non ritè colere, quin potius ſuis ſordibus inficere quod alioqui ſanctum eſt, ideóque pietatis exercitiis perperam abuti: deinde non debere tolerari in ſancto cœtu, ne ad alios perueniat contagio. Nunc breuiter expendamus decimumtertium caput Leuitici.

Leuit.13. 2 *Homo, quum fuerit in cute.* Quoniam non quælibet ſcabies lepra erat, nec immundum reddebat hominem, Deus iudicium ſacerdotibus deferens, certiſ notis ſcabiem vulgarem à lepra diſcernit: deinde adiungit diſcrimen inter diuerſas lepræ ſpecies. Non enim omnis lepra inſanabilis fuit, ſed quum ſanguine prorſus vitiato, cutis ipſa arroſione obduruerat, vel intumuerat ex corruptione. Hoc igitur primo loco notandum, nomen lepræ Græcis & Latinis, & nomen צרעת Hebræis latius patere quàm ad morbum inſanabilem, qui à medicis vocatur elephantiaſis, tam ob duritiem cutis quàm ob colorum varietatem: non quòd penitus conueniat denſitas corii in homine & elephanto, ſed quia morbus ille cuti ſtuporem inducit. Ψώρα quæ Græcis dicitur, etſi non eſt lepræ ſpecies, aliquantum tamen accedit. Ita videmus diſtinctione fuiſſe opus inter lepram & ſcabiem: quemadmodum hodie ſi de prurigine iudicandum ſit, (quæ vulgò dicitur morbus ſancti Meani) ſpectandæ erunt notæ quibus à lepra differt. Quod verò ad diuerſas lepræ ſpecies attinet, fateor me non eſſe medicum, vt ſubtiliter de illis diſputem, & ab exacta inquiſitione conſultò abſtineo: quia mihi perſuaſum eſt, morbum de quo hîc agitur

peculiari modo(qui hodie nobis incognitus eſt)graſſatum fuiſſe apud Iſraelitas. Quænam enim apud nos erit cognitio domus leproſæ? Et probabile eſt,quũ ſcirent profani ſcriptores hac tabe laborare populum Iudaicum,hinc arripuiſſe mentiendi licentiam, vt fingerent omnes poſteros Abrahæ fuiſſe ſcabioſos,& vi expulſos fuiſſe ab AEgypto,ne reliquos inficerent.Cuius calumniæ vetuſtos fuiſſe authores ex Ioſepho apparet,tam libro 9.Antiquitatum,quàm aduerſus Appionẽ: eadem tamen à Cornelio Tacito & Iuſtino repetitur. Quanquam non dubito, AEgyptios, ſuperbiſſimam gentem,vt dedecoris ſui & vindictæ diuinitus inflictæ memoriam delerent,fucum feciſſe,& craſſo mendacio vertiſſe in populum innoxium quod ipſis contigerat,quum puſtulis & vlceribus percuſſi ſunt. Sed videbimus poſtea inter Dei maledictiones,Deum iiſdem pœnis quas de AEgyptiis ſumpſerat,caſtigaſſe populi ſui ſcelera, Percutiet te Deus vlcere AEgypti,ſanie,ardore,&c. Vnde probabili ratione colligitur,Deum ſingularibus exemplis (quæ hodie nobis abſcondita ſunt)vltum fuiſſe populi veteris ſcelera: ſicut poſtea exorti ſunt noui morbi,à quibus immunis fuit antiquitas. Certè clara & ſolida ratione refellit Ioſephus illius commenti vanitatẽ, quòd Moſes cum turba exulum fugatus fuerit ex AEgypto,ne morbi ſui tabe regionem corrumperẽt: quia ſi huic malo paſſim fuiſſent obnoxii, nunquam de ipſis è communi ſocietate arcendis tam ſeueras tuliſſet leges. Primùm iubet Deus, quoties ſuborta fuerit ſuſpicio lepræ, hominem ſe offerre ſacerdoti: ſiquod indicium lepræ apparuerit,iubet occludi ad tempus ad ſeptem dies,donec ex morbi progreſſu appareat lepram eſſe incurabilem. Quod Deus ſacerdotes,& quidem nonniſi ex primo ordine,iudices conſtituit,documẽto eſt ſpiritualem Dei cultum reſpici magis quàm carnis ſanitatem. Siquis roget annon contagioſus ſit morbus lepra,ideóque expediat omnes qui ea tacti ſunt prohiberi ab hominum conſuetudine: fateor id quidem eſſe verum, ſed nego finem hunc præcipuè ſpectatum eſſe. Succeſſu enim temporis poterant rectius cognoſcere medici ex arte & ſcientia : atqui Deus ſolis ſacerdotibus iniunxit has partes, & diſcretionis regulam tradidit. Nec præfecit quoſlibet Leuitas,ſed tantùm filios Aharon, qui primarii erant,quò maior eſſet iudicii authoritas. Itaque craſſo errore,vel potius impudentia,hanc iuriſdictionem ad ſe traxerunt ſacrifici Papales. Summis ſacerdotibus (inquiunt) ſub Lege permiſſum fuit diſcernere lepram à lepra: ergo idem iuris ad Epiſcopos tranſlatum eſt. Apertius deinde ludunt.Sedet Officialis,vicarius Epiſcopi,tanquam legitimus cognitor: medicos & chirurgos accerſit, ex quorum reſponſis pronuntiat quod ſibi fatetur eſſe incognitum. En quàm ſcitè ritum legalem ad noſtra tempora accommodent. Porro fœdius ludibrium eſt quòd ad gregarios quoſlibet alio ſenſu extendunt quod dixerunt in ſolos Epiſcopos competere. Nam quia peccatum quo laborant omnes ſpiritualis eſt lepra, hinc colligunt à cœtu fidelium omnes excludi, donec abſolutione mundati ac recepti fuerint.quod munus ſacrificis quibuſlibet cõmune eſſe volunt. Subiiciunt poſtea,non poſſe ferri iudicium niſi cauſa cognita: vnde tandem inferunt requiri confeſſionem. Atqui ſi placeant argutiæ,potius in contrariam partem ratio nos ducet. Neque enim de morbo occulto ſacerdotes voluit Deus cognoſcere, ſed poſtquã manifeſta indicia emerſerant. Hinc ſequetur præpoſterè trahi in iudicium occulta peccata, & contra ius & fas ad eorum confeſſionem miſeros homines adigi. Cæterùm cauillis valere iuſſis, tenenda eſt analogia inter nos & veterem populum. Vetuit Deus olim externam carnis immunditiem tolerari in populo, Chriſti aduentu ceſſauit vmbratilis figura. Ergo docemur ſordes omnes,quibus corrumpitur puritas cultus Dei,nõn eſſe tolerantia inter nos fouendas. Et certè huic ceremoniæ reſpondet excommunicatio, qua purgatur Eccleſia,ne paſſim graſſentur corruptelæ,ſi improbi & ſcelerati locũ in ea promiſcuè cum bonis occupent. Iam quòd morbo adhuc obſcuro & dubio iubet Deus morbidum hominem ſeptem diebus includi,moderationem commẽdat,ne, qui adhuc ſanabilis eſt,ante tempus damnetur.Et certè hæc media ratio obſeruanda eſt,ne iudex ignoſcendo nimis ſit remiſſus ac ſolutus, & tamen rigorem æquitate temperet:præſertim verò ne ſententiam præcipitet nimis feſtinando. Vbi vertimus Mundum vel immundum iudicabit, Hebraicè legitur Mundabit vel immundabit eum, ſacerdos: quo melius ſancitur iudicii grauitas, non ſecus acſi à Deo ipſo profectum eſſet. Et certè nulla medicinæ peritia dictare potuit ſeptimo die incurabilem eſſe lepram, de qua tam exiguo antè tempore dubitatum fuerat,niſi Deus immunditiem ſingulari quodã modo detegeret, ac ſacerdotum oculos regeret ſuo ſpiritu.

29 *Si uiro aut mulieri.* Hìc non agitur de caluitie,quæ vtplurimum in ſenio cõtingit: ſed depilatio quæ naſcitur ex lepra,ab aliis diſcernitur: quarum etſi origo & cauſa eſt ex aliqua intemperie, tamen hominem non contaminat. Verùm quia nonnullæ ſpecies à lepra non ita multum diſtãt primo intuitu, (vt eſt ophiaſis & alopecia) ideo diſtinguere neceſſe fuit.

44 *Vir leproſus eſt,immundus eſt.* Priore membro verſus dicit leproſum debere immũdum cenſeri: ſecundo autem iubet ſacerdotem de hac immunditie ſententiam ferre, ne in cœtu feratur. Hac ratione dicit, Plaga eius ſuper caput eius:quod tantundem valet ac ſubiici iuſtæ ignominiæ,

Sumit enim pro cõfeſſo Moſes, Deum notare publica infamia quoſcũque lepra percutit,ac proinde admonet meritò & iuſtè ſuſtinere hãc pœnam.Proximus verſus & tertius formam exequutionis continent:nempe vt ſciſſuram in veſte geſtet,quæ ſit nota dedecoris,incedat capite aperto, & ore tecto(ſic enim interpretor operimẽtum labii),adhæc vt ſit ipſe præco ſuæ pollutionis:denique vt habitet extra caſtra,quaſi ablegatus ab hominum cõſortio.Vbi Moſes præſentem ſtatum populi reſpicit,quantiſper in deſerto peregrinabatur. Nam ex quo terram incolere cœpit populus,eiecti ſunt leproſi ex vrbibus & pagis,vt ſeorſum degerent.Quòd os vel labium operire iuſſos quidam volunt ne fœtore anhelitus ſanos læderent, neſcio an ſatis firmum ſit. Equidem magis arbitror,quia ciuiliter mortui erant,ſymbolum quoque mortis geſtaſſe in ore clauſo:ſicut ipſa ſolitudo communi vita eos priuabat. Vbi vertimus,Immundus,immundus,clamabit,verbum יקרא indefinitè ſumentes,paſſiuè exponunt Vocabitur: & fateor multis locis tantũdem valere acſi pluralis eſſet numerus. Sed quia repetitio nominis immundus,immundus,eſt emphatica, probabile eſt verbum קרא non ſimpliciter accipi pro vocare.Itaque in hanc ſententiam magis inclino,ipſos ex legis præcepto procul ab acceſſu propria voce fugaſſe omnes, nequis incautus tactu ſe pollueret.Quanquam probabile eſt publica voce promulgatam fuiſſe immunditiem, vt ſe omnes mutuò cohortarentur ad cauendum.Et videtur ad hunc locum alludere Ieremias,vbi de vrbis inquinamentis loquens,dicit omnes paſſim clamaſſe,Immundus,fugite,fugite. *Thren.4.c.15.*

18 *Veſtis autem.* Hoc genus tabis Deus pro immenſa ſua clementia voluit nobis eſſe incognitum. Tineis quidem laneas & pelliceas veſtes obnoxias reddidit,vaſa multa rubigini,ferrugini,ærugini,aliiſque vitiis & corruptelis,denique humanum genus circundedit putredine, vt omni ex parte oculis ſe ingererẽt pœnæ peccati:ſed quid ſit lepra in veſtibus, neſcitur. Eius autem expiatio ſub Lege admonuit veterem populum,ſedulò cauendum eſſe ab externis quoque ſordibus, vt ſe mundarent ab omni carnis & ſpiritus inquinamẽto. Rei ſummam attingere ſatis mihi viſum eſt, quia in verbis inſiſtere ſuperuacuus fere eſſet labor: quanquam damnare nolim eorum diligentiam qui hæc quoque examinant:ſed mihi propoſitum non eſt fungi grammatici officio.

LEVIT. XIIII.

ET *loquutus eſt* Iehoua *ad Moſen,dicendo,*

2 *Hæc erit lex leproſi die purgationis ſuæ:*nempe *adducetur ad ſacerdotem:*

3 *Et egredietur ſacerdos foras extra caſtra, & inſpiciet ſacerdos: & ſi ſanata fuerit lepra à leproſo,*

4 *Tunc præcipiet ſacerdos vt tollãtur ei qui mundatur duæ aues viuæ,mundæ,& lignum cedrinum,& coccus vermiculi,& hyſſopus.*

5 *Et præcipiet ſacerdos vt mactetur auis vna ſuper vas fictile ſuper aquas viuas.*

6 *Auem viuam tollet,& lignum cedrinum,& coccum vermiculi,& hyſſopum: & tinget illa,& auem viuam,in ſanguine auis mactatæ ſuper aquas viuas.*

7 *Et ſparget ſuper eum qui mundatur à lepra ſeptem vicibus,mũdabítque eum,& emittet auem viuam in ſuperficiem agri.*

8 *Et lauabit qui emundatur veſtimenta ſua, & radet omnem pilum ſuum: lauabítque ſe aqua,& mundus erit: poſtea ingredietur caſtra,habitabítque extra tabernaculum ſuum ſeptem diebus.*

9 *Die autem ſeptimo radet omnem pilum ſuum,caput ſuum,& barbam ſuam: & ſupercilia oculorum ſuorum,atque omnem reliquum pilum ſuũ radet: lauabit quoque veſtimenta ſua, poſtquam lauerit carnem ſuam aqua,& purificabit ſe.*

10 *Die autem octauo tollet duos agnos immaculatos,& agnam vnam anniculam immaculatam,& tres decimas ſimilæ pro minha mixta oleo, & ſextarium vnum olei.*

11 *Statuétque ſacerdos qui mundat virum mundandum,& illa coram* Iehoua *ad oſtium tabernaculi conuentionis.*

12 *Tolletque ſacerdos agnum vnum quem offert in ſacrificium pro delicto,& ſextarium olei,& agitabit ea agitatione coram* Iehoua.

13 *Mactabítque agnum in loco in quo mactare ſolet oblationem pro peccato,& holocauſtum,*nẽpe *in loco ſanctitatis:quia ſicut hoſtia pro peccato,*ita *oblatio pro delicto,eſt ſacerdotis:*

ſanctitas ſanctitatum eſt.

14 *Accipietque ſacerdos de ſanguine oblationis pro delicto, & ponet ſuper tenerum auris mundandi dextræ, & ſuper pollicem manus eius dextræ, & ſuper pollicem pedis eius dextri.*

15 *Accipiet prætereaſacerdos de ſextario olei, & fundet in manum ſuam ſiniſtram.*

16 *Tingetque ipſe digitũ ſuum dextrum in oleum quod eſt in manu ſua ſiniſtra, ſpargetque de oleo digito ſuo ſeptem vicibus coram* Iehoua.

17 *De reſiduo verò olei quod eſt in manu ſua ponet ſacerdos ſuper tenerum auris mundandi dextræ, & ſuper pollicem manus eius dextræ, & ſuper pollicem pedis eius dextri, vltra ſanguinem oblationis pro delicto.*

18 *Quod autem ſupereſt de oleo quod eſt in manu eius, ponet ſuper caput mundandi: expiabítque eum ſacerdos coram* Iehoua.

19 *Faciet item ſacerdos oblationem pro peccato, emundabítque mundandum ab immunditia ſua, & poſtea mactabit holocauſtum.*

20 *Et aſcendere faciet ſacerdos holocauſtum & minhan ſuper altare: expiabítque eum ſacerdos, & mundus erit.*

21 *Si autem pauper fuerit, & manus eius non poſſit aſſequi, tum accipiet agnum vnum in hoſtiam pro delicto in eleuationem ad expiandum illum, & decimam partem ſimilæ vnam permiſtam oleo pro minha, ſextariúmque olei:*

22 *Duos præterea turtures, aut duos filios columbæ, quodcunque apprehendere poterit manus eius: erítque vnus in hoſtiam pro peccato, & alter pro holocauſto.*

23 *Afferetque ea octauo die purificationis ſuæ ad ſacerdotem, ad hoſtium tabernaculi conuentionis coram* Iehoua.

24 *Suſcipietque ſacerdos agnum oblationis pro delicto, & ſextarium olei, atque agitabit ea ſacerdos eleuationem coram* Iehoua.

25 *Mactabítque agnum oblationis pro delicto, ac tollet ſacerdos de ſanguine oblationis pro delicto, ponetque ſuper tenerum auris mundandi dextræ, & ſuper pollicem manus eius dextræ, & ſuper pollicem pedis eius dextri.*

26 *De oleo quoque fundet ſacerdos in manum ſuam ſiniſtram.*

27 *Spargetque ſacerdos digito ſuo dextro de oleo quod eſt in manu ſua ſiniſtra, ſeptẽ vicibus coram* Iehoua.

28 *Ponet quoque ſacerdos de oleo quod eſt in manu ſua, ſuper tenerũ auris emũdandi dextræ, & ſuper pollicem manus eius dextræ, & ſuper pollicem pedis eius dextri, in loco ſanguinis oblationis pro delicto.*

29 *Quod autem ſupereſt de oleo quod eſt in manu ſacerdotis, ponet ſuper caput emundandi, ad emundandum illum coram* Iehoua.

30 *Faciet item vnum de turturibus, vel ex pullis columbarum, ex iis quæ apprehenderit manus eius:*

31 *Quod* inquam *apprehenderit manus eius, faciet vnum pro peccato, & alterum in holocauſtum cum minha: emundabítque ſacerdos mundandum coram* Iehoua.

32 *Ita eſt lex eius in quo fuerat plaga lepræ, cuius manus non poterat apprehendere mũdationem ſui.*

33 *Et loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen *&* Aharon, *dicendo,*

34 *Quum ingreſſi fueritis terram* Chanaan, *quam ego do vobis in poſſeſſionem, & poſuero plagam lepræ in domo terræ poſſeſſionis veſtræ:*

35 *Veniet ille cuius erit domus, renũtiabítque ſacerdoti, dicendo, Tanquã plaga* lepræ *viſa*

eſt mihi in domo.

36 *Tunc præcipiet ſacerdos, & expurgabunt domum antequam ingrediatur ſacerdos vt diſpiciat plagam, ne polluatur quicquam quod ſit in ea domo: & poſtea ingredietur ſacerdos ad contemplandam domum.*

37 *Tunc conſiderabit plagam ipſam: & ſi quidem in plaga quæ eſt in parietibus domus, fuerint nigredines, flauedines, vel rubedines: & aſpectus eorum fuerit depreſſior reliquo pariete:*

38 *Egredietur ſacerdos è domo ad oſtium domus, & claudet domum ſeptem diebus.*

39 *Poſtea reuertetur ſacerdos die ſeptimo, & contemplabitur: & ſi quidem creuerit plaga in parietibus domus,*

40 *Tunc præcipiet ſacerdos, & eruent lapides in quibus fuerit plaga illa, proiicientque illos extra ciuitatem in locum immundum.*

41 *Domum autem radere iubebit intrinſecus per circuitum, & effundent puluerem quem abraſerint extra ciuitatem in locum immundum.*

42 *Et accipient lapides alios quos reponent loco lapidum illorum, & lutum aliud capient, & complanabunt domum.*

43 *Quòd ſi reuerſa fuerit plaga, & effloreat in illa domo poſtquam erui fecit lapides, & abradi domum, & poſteaquam obducta fuit:*

44 *Tunc ingredietur ſacerdos, & conſiderabit: & ſi quidem creuerit plaga in domo, lepra corrodens eſt in ipſa domo, immunda eſt.*

45 *Deſtruetque domum, & lapides eius, & ligna eius, atque vniuerſum lutum domus, educetque extra ciuitatem in locum immundum.*

46 *Qui autem ingreſſus fuerit domum illam omnibus diebus quibus iuſſerit eam claudi, immundus erit vſque ad veſperam:*

47 *Et qui dormierit in ea domo, lauabit veſtimenta ſua: quíque comederit in domo, lauabit veſtimenta ſua.*

48 *Si autem ingrediendo ingreſſus fuerit ſacerdos, contemplatúſque viderit non creuiſſe plagam in ipſa domo, poſtquam ipſa obducta fuit: mundam iudicabit ſacerdos domum, quia ſanata ſit plaga illa.*

49 *Tollet itaque ad purificandum domum duos paſſeres, & lignum cedrinum, & coccum vermiculi, & hyſſopum.*

50 *Mactabítque paſſerem vnum ſuper vas fictile, ſuper aquas viuas.*

51 *Capietque lignum cedrinum, & hyſſopum, & coccum vermiculi, & paſſerem viuum: & tinget illa in ſanguine paſſeris mactati, & in aqua viuēte: aſpergetque domum ſeptem vicibus.*

52 *Purificabítque domum illam ſanguine paſſeris, & aqua viua, & paſſere viuo, lignóque cedrino, & hyſſopo, & cocco vermiculi.*

53 *Poſtea dimittet paſſerem viuum extra ciuitatem ſuper faciem agri, purgabítque domū, & munda erit.*

54 *Iſta eſt lex omnis plagæ lepræ, & maculæ nigræ,*

55 *Et lepræ veſtis, & domus,*

56 *Et tumoris, & ſcabiei, & candentis maculæ,*

57 *Ad docendum quid agendum, quo die immundus & quo die mundus declarandus eſt.*

2 *Hæc erit lex leproſi.* Nunc diſſerit Moſes quomodo purgari & reſtitui debeant qui ſanati fuerint à lepra. Hactenus docuit quos admitere debeat ſacerdos in ſacrum cœtum, & inter mundos cenſere: nunc ritum expiationis præſcribit, vnde populus diſcat quantopere abominetur Deus im-

munditiem,quam ſolenni piaculo elui iubet: deinde vt agnoſcat qui ſanatus eſt,ſingulari Dei beneficio ſe eſſe ex morte ereptum,& in poſterum ad ſtudium puritatis ſit magis attentus. Nam ſacrificii quod hîc exigitur,duo fuerunt membra,ſordis ablutio,& gratiarum actio. Semper autem tenendus eſt finis ille quem proximo capite notaui,hac ceremonia edoctos fuiſſe Iſraelitas, caſtè puréque colendum eſſe Deum,& procul arcenda eſſe inquinamenta,ne profanetur religio. Quoniam igitur lepra pollutio quædam erat, qui ab ea ſanati erant, eos noluit Deus niſi interpoſito ſacrificio in ſanctum cœtum recipi: acſi eos reconciliaret ſacerdos poſtquam excommunicati fuerant. Iam quæ notatu digna ſunt excutere conuenit. Sacerdoti iniungitur purgãdi munus: & tamen ſimul interdicitur nequos purget niſi qui iam puri & mundi ſunt. Ibi Deus ab vna parte ſibi vendicat laudem ſanationis, ne ad homines trahatur: rurſus tamẽ ſtabilit diſciplinam quæ vigere debet in Eccleſia. Vt res clarius pateat,ſolius Dei eſt peccata remittere. Quid igitur homini reſtat niſi vt teſtis ſit ac præco gratiæ diuinitus collatæ? Non poteſt ergo abſoluere Dei miniſter niſi quem antè Deus abſoluerit. In ſumma,non eſt in poteſtate vel arbitrio hominis, abſolutio: ſed tantùm ſecundas partes ſuſtinet Miniſter, vt Dei iudicio ſubſcribat, vel potius vt promulget Dei ſententiam. Hinc illa inſignis Iſaiæ ſententia,Ego ſum,ego ſum,qui deleo iniquitates tuas,Iſrael, & nullus præter me. Quo etiam ſenſu paſſim apud omnes Prophetas promittit Deus, mundum fore populum,vbi ipſum mundauerit. Interea tamen hoc non obſtat quominus ſuo quodam modo ſordes populi abluant qui vocati ſunt ad docendi munus. Nam quum ſola fides corda purificet, quatenus recipit quod ex ore hominis profert Deus teſtimonium: Miniſter, qui nos Deo reconciliatos eſſe teſtatur,meritò cenſetur abolere noſtras ſordes. Hæc expiatio nunc quoque viget,tametſi pridem deſierit ceremonia eſſe in vſu. Quia autem à mera Dei gratia proficiſcitur ſpiritualis quam fide percepimus ſanitas,illius gloriæ nihil derogat hominis miniſterium. Meminerimus itaque hæc duo inter ſe optimè quadrare,noſtræ puritatis vnicum eſſe authorem Deum: neque tamen ideo modum quo vtitur ad nos purgandos negligendum eſſe. Atque hoc propriè ad diſciplinam ſpectat, vt qui publica authoritate ſemel eiectus eſt à ſacro cœtu, non recipiatur niſi pœnitentiam & vitæ nouitatem profeſſus. Ac notandum eſt,hanc iuriſdictionem datam fuiſſe ſacerdotibus,non tantùm quatenus geſtabant Chriſti perſonam,ſed etiam miniſterii,quod illis nobiſcum fuit commune,reſpectu. *Iſa.43.d.25.*

3 *Et egredietur ſacerdos.* Hæc eſt cognitio de qua fuſius tractatum fuit proximo capite, ſine qua fas non erat eum qui ſemel eiectus eſſet recipere. Præceptum cuius continuo poſt fit mentio, refero ad Leuitas,ex quibus vnum aliquem comitem fuiſſe ſacerdoti probabile eſt, vt ſacrificium pararet,atque ita primas tantùm partes obirent ſacerdotes.Summa autem ritus quoad duas aues, huc tendit,purgationem à lepra ſpeciem quandam eſſe reſurrectionis. Aues duæ ſubiiciebantur ante oculos: vnius ſanguine redimebatur alterius libertas: quia non exibat niſi prius demerſa in ſanguine & aqua:hinc aſperſio ad hominem purgandum. Repetitio ſepties fiebat, vt altius infigeret hominum memoriæ aſſiduam gratiæ meditationem. Scimus enim ſeptenario numero perfectionem ſæpe in Scriptura notari. In eundem finem pilum radebat, & ſe lauabat aqua qui fuerat ſanatus. Neque tamen primo die domum ingrediebatur, ſed demum octauo die. Interea ſeptimo radebat barbam, ſupercilium oculorum, & omnes pilos: ſe & veſtes lauabat: hinc tranſibat ad ſacrificium. Adeo eſt difficile homines aſſuefacere ad ſeriam vtriuſque rei cognitionem, vt odio habeant ſua vitia,& pro dignitate æſtiment gratiam Dei qua liberantur.

10 *Die autem octauo.* Sicuti infantes die octauo poſt ablutam immunditiem quã ex vtero attulerant, inſerebantur in Eccleſiam, & fiebant eius membra: ita nunc dies octauus præſcribitur ad eos reſtituendos qui recepta ſanitate quaſi iterum naſcuntur. Nam pro mortuis habiti ſunt quos lepra à ſacro cœtu abdicabat. Ergo ſacrificium inſtituitur quod Circunciſionem aliqua ex parte deletam inſtauret. Porro non omnium quæ hîc commemorantur ratio mihi conſtat, & velim lectores nõ eſſe nimis curioſos. Quædam dici poſſunt probabiliter, ſanguine hoſtiæ tingi auriculam dextram,pollicem manus & pollicem pedis, quia reſtituitur ad communem vitæ vſum & conſuetudinem leproſus, vt liberum habeat ingreſſum,liberas actiones, liberam denique ſermonis communicationem:quia in aure mutua eſt loquendi & audiendi relatio. Inungitur vel abſtergitur caput oleo,nequid in toto corpore impurum reſideat. Egenis autem & tenuibus parcit Deus,ne cogantur duos agnos offerre, atque ita præter facultatem grauentur. Vnde apparet non æſtimari pretio ſacrificia,ſed pio affectu, vbi liberaliter quiſque offert prout datum eſt.

34 *Quum ingreſſi fueritis terrã.* Hîc de alio lepræ genere diſſeritur,quod nobis hodie eſſe incognitũ,non ſine cauſa gaudemus. Sicuti autem ſingularibus priuilegiis ornauerat Deus populũ illum, ita,ſi dona quibus excellebat fœdaret, conſentaneum fuit ingratitudinem illam atrocioribus exemplis puniri. Itaque mirum non eſt pœnas fuiſſe inflictas,quarum auditus admirationem nobis excitat & horrorem. Fuit triſte ſpectaculum,videre lepram graſſantẽ in humanis corporibus:

ſed hoc ſimile portento,domos quoque inquinari lepra,quæ dominos cũ familiis eiiceret:quia ſi illic volentes & ſcientes ſubſtitiſſent, ad eos & vaſa omnia ſerpebat contagio. Quoniã autẽ eos publica ignominia Deus notabat,quorũ domos percutiebat lepra, iubet eos reatũ profiteri: nec ſolùm vbi malũ inualuerit,ſed vbi emergere cœperit ſuſpicio. Porro ex Lege apparet quoſdã fuiſſe leuiter caſtigatos:quia ſi poſt inſpectionẽ ſacerdotis,ſeptẽ diebus macula nõ creſcebat abraſis parietibus,poſſeſſor in domũ ſuã redibat. Alios grauius mulctabat Deus,quibus neceſſe erat ædes funditus diruere,quòd incurabilis eſſet pollutio. Etſi autẽ hæc iræ Dei ſigna erãt,in expiandis tamẽ ſordibus populũ illũ ad ſtudiũ puritatis exercuit:quia perinde hoc fuit acſi ab acceſſu ſanctuarii arceret,qui è domo immunda prodibant. Sũma igitur fuit,ſedulò dandam eſſe operã vt domos ſuas ſinguli puras,& caſtas,& ab omni labe intactas ſeruarent. Quòd ſi per Dei miſericordiam ceſſabat plaga,ſacrificium gratiarum actionis,ſicuti pro hominibus,offerri debuit. Caput proximum, vbi non generaliter de inquinamentis agitur & eorum purgatione,ſed tantùm attingitur vna ſpecies quæ ad libidinem carnis refertur,locum fortè opportunum haberet ſub ſeptimo præcepto: ex contextu tamen mox patebit in hanc claſſem referri debuiſſe.

LEVIT. XV.

Loquutus eſt autem Iehoua *ad* Moſen *&* Aaron, *dicendo,*

2 *Loquimini ad filios* Iſrael, *& dicite eis, Vnuſquiſque quum ſemen eius defluet de carne ſua,immundus eſt.*

3 *Hæc verò erit immunditia eius in ſemine ipſius, ſi emittat caro eius ſemen ſuũ, vel clauſerit carnem ſuam ſemine ſuo,immunditia eius eſt.*

4 *Omne ſtratum in quo iacuerit qui patitur fluxum ſeminis, immundum erit: & omne id ſuper quo ſederit, immundum erit.*

5 *Quicunque item tetigerit lectum eius,lauabit veſtimenta ſua,poſteaquam lauerit ſeſe aqua:erítque immundus vſque ad veſperam.*

6 *Et qui ſederit ſuper aliquid ſuper quo ſederit ſeminifluus,lauabit veſtimẽta ſua,poſteaquam lauerit ſe aqua:erítque immundus vſque ad veſperam.*

7 *Qui verò tetigerit carnem ſeminiflui,lauabit veſtimenta ſua,poſteaquã lauerit ſeſe aqua:erítque immundus vſque ad veſperam.*

8 *Et ſi deſpuerit ſeminifluus ſuper mundũ,lauabit veſtimenta ſua,poſteaquam lauerit ſeſe aqua:erítque immundus vſque ad veſperam.*

9 *Et omne ſagma ſuper quo equitauerit ſeminifluus, immundum erit.*

10 *Atque omnis qui tetigerit omne quicquid fuerit ſubter eum, immundus erit vſque ad veſperam: & qui portauerit ea,lauabit veſtimenta ſua,poſteaquã lauerit ſeſe aqua:erítque immundus vſque ad veſperam.*

11 *Omnis autem quẽ tetigerit ſeminifluus, & manus ſuas non abluerit aqua, lauabit veſtimenta ſua,poſteaquam lauerit ſeſe aqua:erítque immundus vſque ad veſperam.*

12 *Et vas fictile quod tetigerit ſeminifluus,confringetur:omne autem vas ligneum lauabitur aqua.*

13 *Quum autem mundatus fuerit ſeminifluus à fluxu ſuo,numerabit ſibi ſeptem dies ab emundatione ſua,lauabítque veſtimenta ſua,poſteaquam lauerit quoque carnem ſuam aqua viua:& mundus erit.*

14 *Die verò octaua capiet ſibi duos turtures, aut duos pullos columbinos, venietque coram* Iehoua *ad oſtium tabernaculi conuentionis, & tradet eos ſacerdoti.*

15 *Quos ſacrificabit ſacerdos,vnum pro peccato,& alterum in holocauſtum:& emũdabit illum ſacerdos coram* Iehoua *à fluxu ipſius.*

16 *Quum autem ex aliquo egreſſa fuerit effuſio ſeminis,lauabit aqua totã carnem ſuam: immundúſque erit vſque ad veſperam.*

17 *Et omnis veſtis, omníſque pellis ſuper quã fuerit aliquid de effuſione ſeminis,lauabitur aqua: & immunda erit vſque ad veſperam.*

18 *Mulier quoque cum quo dormierit vir patiens effuſionem ſeminis, lauabunt ſe aqua, & immundi erunt vſque ad veſperam.*

19 *Mulier autem quum fuerit fluens ſanguine, & erit fluxus eius per carnem eius, ſeptem diebus erit in ſeparatione ſua: & omnis qui tetigerit eam, immundus erit vſque ad veſperam.*

20 *Et omne ſuper quo iacuerit in ſeparatione ſua, immundum erit: omne quoque ſuper quo ſederit, immundum erit.*

21 *Omnis præterea qui tetigerit lectum eius, lauabit veſtimẽta ſua, & lauabit ſeſe aqua: immundúſque erit vſque ad veſperam.*

22 *Omnis etiam qui tetigerit quamcunque ſedem ſuper quam ſederit, lauabit veſtimenta ſua, poſteaquam lauerit ſeſe aqua: immundúſque erit vſque ad veſperam.*

23 *Quòd ſi inſtrumentum aliquod fuerit ſuper ſtratum ipſum, vel ſuper ſellam ſuper quã ſederit: quum tetigerit illud aliquis, immundus erit vſque ad veſperam.*

24 *Quòd ſi dormiendo dormierit quis cum ea, & fuerit immũditia eius ſuper eum, immundus erit ſeptem diebus: & omne ſtratum ſuper quod dormierit, immundum erit.*

25 *Mulier autem, quum fluet fluxus ſanguinis eius diebus multis præter tempus menſtrui ſui, vel quum patietur fluxum ſanguinis vltra menſes ſuos: cunctis diebus fluxus immunditiæ ſuæ erit ſicut diebus menſtrui ſui: immunda eſt.*

26 *Omne ſtratum in quo dormierit cunctis diebus fluxus ſui, ſicut ſtratum menſtrui ſui erit ei: & omnis ſedes ſuper qua ſederit, immunda erit ſecundum immunditiam menſtrui ſui.*

27 *Quicunque tetigerit ea immundus erit, lauabítque veſtimenta ſua, & lauabit ſe aqua: immundúſque erit vſque ad veſperam.*

28 *Quòd ſi mundata fuerit à fluxu ſuo, tunc numerabit ſibi ſeptem dies, & poſtea mundabitur.*

29 *Die autem octaua tollet ſibi duos turtures, aut duos pullos columbinos: afferétque illos ad ſacerdotem ad oſtium tabernaculi conuentionis.*

30 *Et faciet ſacerdos vnum in hoſtiam pro peccato, & alterum in holocauſtum: emundabítque illam ſacerdos coram Iehoua à fluxu immunditiæ ſuæ.*

31 *Separabítque filios Iſrael ab immunditiis ſuis, ne moriantur propter immunditias ſuas, dum polluerint tabernaculum meum, quod eſt in medio eorum.*

31 *Iſta eſt lex patientis fluxum ſeminis, & eius ex quo egreditur effuſio ſeminis, vt ſit immũdus propter illam:*

33 *Et ægrotantis in fluxu ſuo, & eius qui profundit fluxum ſuum, ſiue ſit maſculus, ſiue fœmina, & viri qui dormierit cum immunda.*

2 *Vnuſquiſque, quum ſemen eius defluet.* Hîc alia genera contaminationum atttingit, in quibus requiritur ſolennis purgatio. Ac primò docet viros pollui ſeminis fluxu: qui bifariam cõtingit, vel quum ſemen ipſum ebullit per ſomnium, vel quum paulatim diſtillat, ex morbo qui Græcis dicitur γονόρροια. Poſſet quidem aptari hæc appẽdix (vt dixi) ad octauum præceptum, quia videtur hîc omnis intemperies libidinis damnari: verùm ſi propius attendimus, lex generalis eſt de colenda puritate, nec ad ſolam pudicitiam reſtringi debet. Fluxio enim ex morbo & debilitate, niſi cõtracta ſit ex immodico veneris vſu, nihil commune habet cum libidine venerea. Iam quod paulo pôſt ſubiicitur de menſtruis mulierum, eandem habet rationem cum aliis ſordibus & inquinamentis. Summa igitur eſt, ſeminis eiectionem cenſeri inter pollutiones quæ Iſraelitas arcebant ab acceſſu tabernaculi, & externo Dei cultu. Ideóque ſemper tenenda eſt regula, vitioſum eſſe quicquid ab homine immũdo proficiſcitur, nec quẽquã ſe aut ſua poſſe Deo rite offerre, niſi qui anima & carne purus eſt ac integer. Sicuti Paulus finem & vſum huius ceremoniæ explicat, dũ hortatur fideles vt recepti in peculiarem Dei populũ, mundẽt ſe ab omni inquinamento carnis & ſpiritus. Porro immunditiem contrahi pronuntiat, non modò quum ſemẽ emittitur, verùm ſi retentum fuerit: nec hominem ipſum modò reddi immundum, ſed quicquid attigerit: vt ſunt, lectus, ſella, ephippium equi, veſtis ſtragula: vt etiam ad alios perueniat contagio, ſiquis in eodem ſtrato iacu- 2.Cor.7.a.1.

erit,vel equitauerit ſuper iiſdem ephippiis. Ita horrorem incutere voluit Deus, quò magis eſſent ſolliciti ad fugiẽdas ſordes. Neque enim crimen per ſe deteſtabile fuiſſet, niſi quatenus hoc externo exercitio vel ſymbolo oſtenſa fuit ſpiritualis puritas. Sicuti etiam Pſal. 24. veritas huius figuræ deſcribitur, Quis aſcendet in montem Iehouæ? vel, Quis requieſcet in ſanctuario eius? Mundus manibus & mundus corde. Ergo qui in ſeminis fluxione nullius culpæ ſibi conſcius erat, debuit tamen ſigno illo commonefieri de naturæ ſuæ corruptela, & ſimul aliis eſſe exemplo, vt vnuſquiſque diſceret ſedulò ſibi cauere, quia totum humanum genus occupat vitioſitas. In ablutione propoſitum fuit mali remedium: ſicuti nota ignominiæ ad pœnitentiam adduxit. Eum qui labe aliqua infectus eſt, pudefieri expedit, vt ſibi diſpliceat: ſed deſperationem gigneret mali cognitio niſi adiuncta ſpe veniæ. Ergo ſemper ad aquam fuerunt ablegati quibus neceſſaria erat
1.Iohan.5.b.6 purgatio. Quoties autem fit aquæ mentio, ſubeat in mentem illud Iohannis, Chriſtum veniſſe in aqua & ſanguine, ad ſordes omnes purgandas & expiandas. Præter aquam additur ſacrificium ex turturibus, vel duobus pullis columbarum. Quod eodem referri debet: nempe immundis aliunde petendam eſſe purgationem, quam tandem adepti ſumus Chriſti ſacrificio.

19 *Mulier autem quum fuerit fluens.* Nunc de mulieribus agitur quæ duplici fluxu ſanguinis laborant. Nam omnibus fere per ſingulos menſes recurrit (vnde menſes & menſtrua), & quædam hæmorrhoidas patiuntur, vel continuum profluuium. Vtraſque immundas eſſe pronuntiat: ac menſtruoſis quidem præfigitur certum tempus ſeparationis, quo lex eas arcebat à congreſſu virorum: ſi verò præter morem vſitatum ſanguis fluat, differtur tempus purgationis, quouſque deſtiterit. Vnde apparet, in omni re pudenda propoſitam fuiſſe Iudæis admonitionem ſuarum ſordium: vt hoc modò ad verecundiam conſueſcerent, & ſtuderent puritati. Quod etiam ex fine capitis certius patet, vbi dicitur, Separate filios Iſrael ab immunditiis ſuis, ne moriantur, ſi polluerint tabernaculum meum. Breuiter, inquam, conſilium ſuum Deus exponit, vt omnis profanatio longe à populo faceſſat: quia velit in ſuis cultoribus vigere ſinceritatem, nec ferre poſſit tabernaculum ſuum vlla macula fœdari.

EX DEVT. XXIII.

1 *Non ingredietur qui contuſione fractos aut abſciſſos habet teſticulos, in congregationem* Iehouæ.

2 *Non ingredietur ſpurius congregationem* Iehouæ: *etiam generatione decima non ingredietur congregationem* Iehouæ.

1 *Non ingredietur.* Quod de mutilis & illegitimis hîc traditur, ad eũdem finem ſpectat: ne Dei Eccleſia turpibus maculis contaminetur, atque ita reuerentiam ſuam amittat religio. Duo genera hominum reiicit Moſes à cœtu fidelium, caſtratos ſcilicet, deinde ſpurios. Sed antequam de re ipſa tractemus, tenenda eſt vocum definitio. Prima quæſtio eſt, quid ſit ingredi in congregationẽ: altera, quid ſit confractos habere teſticulos: tertia, quinam ממזרים quos vertimus ſpurios. Multi exponunt prohiberi ab Eccleſia vtroſque, ne publicum aliquod munus capeſſant: alii, ne vxores ducãt ex ſemine Abrahæ: quia neque honeſtum eſſet eas mamzeris proſtitui, & effœminatis nubere abſurdum eſſet quæ ad multiplicandum Dei populum creatæ erant. Sed mihi vtraque ſententia frigida videtur. Nam quod poſtea additur de exteris quibuſdam populis, non ita poteſt accipi, ne qua illis præfectura vel dignitas mandetur. Deinde ſatis exprimitur per cœtum Iehouæ, religionis caſtitas & puritas. Non dubito igitur quin arceat Moſes à communicatione ſacrorum qui his duabus maculis fœdati eſſent. Etſi enim communis illis Circuncifio erat cum electo populo, voluit tamen Deus ipſos probri ſui notam geſtare, vt aliis eſſent exemplo, & populus maiore ſtudio ab omni pollutione ſibi caueret. Hoc quidem tenendum eſt, priuilegium illis negari quod legitimis Iſraelitis proprium erat, vt eſſent ſacrorum participes ac ſocii. De fractis teſticulis curioſius, meo iudicio, diſputant Iudæi quàm res ferat: & tandem à recto ſenſu diſcedunt. Neque enim aliud voluit Deus quàm excludere à cœtu populi ſui, quoties ſacri conuentus agebantur, mutilos & vitiatos in parte genitali. Quanquam per ſynecdochen plus comprehendit. Deinde externum corporis vitium damnando, præſtantiam ſui generis illis commendat, vt meminerint ſe electum eſſe eius peculium: non ſuperbiendi cauſa, ſed vt tantæ nobilitati vitæ ſanctitas reſpondeat.

2 *Non ingredietur ſpurius.* Voce ממזר conſentiunt omnes ſpurium notari, qui natus eſt incerto patre: ſed alii aliter accipiunt. Quidam enim extendunt ad omnes nothos, qui ex ſcortatione ſunt geniti: quidam verò de iis ſermonem haberi putant quorum dubia eſt origo: quos appellant vulgo genitos: quorũ ſcilicet matres, paſſim & turpiter ſe proſtituẽdo, fecerunt ſua effræni libidine vt fœtus illis naſcatur quaſi ex monſtruoſa permixtione. Quæ ſecunda opinio mihi magis placet. Voluit autem hoc ſymbolo Deus ſemen Abrahæ monere quàm eximia eſſet illius dignitas, quòd ſegregatum eſſet à pollutis gentibus. Interea noluit à ſpe ſalutis in totum miſeros excludere, qui

nulla ſua culpa patris nomen ciere non poſſent,ſed tantùm pœna temporali eos humiliauit,& eorum exemplum voluit aliis prodeſſe.

NVMER. XIX.

Loquutus eſt inſuper Iehoua ad Moſen & Aharon,dicendo,
2 Hoc eſt ſtatutum legis quod præcepit Iehoua, dicendo, Alloquere filios Iſrael,vt afferant ad te vaccam rufam perfectam,in qua non ſit macula, ſuper quam non aſcenderit iugum.
3 Et dabitis eã Eleazar ſacerdoti,qui educet eam extra caſtra,& mactãdã curabit ante ſe.
4 Capiétque Eleazar ſacerdos de ſanguine eius digito ſuo, & ſparget è regione faciei tabernaculi conuentionis de ſanguine eius ſeptem vicibus.
5 Poſtea cõburendam curabit vaccam in oculis ſuis: pellem eius, & carnem eius,& ſanguinem eius, vnà cum fimo eius comburet.
6 Tunc accipiet ſacerdos lignum cedrinum,& hyſſopum,& coccum vermiculi,proiicietque in medium combuſtionis vaccæ.
7 Et lauabit veſtes ſuas ſacerdos, lauabit quoque carnem ſuam aqua,& poſtea ingredietur caſtra,immundúſque erit ſacerdos vſque ad veſperam.
8 Ille quoque qui combuſſerit eam lauabit veſtimenta ſua aqua, lauabit & carnem ſuam aqua,immundúſque erit vſque ad veſperam.
9 Colliget autem vir mundus cinerem illius vaccæ, & ponet illum extra caſtra in loco mundo: erítque congregationi filiorum Iſrael in cuſtodiam in aquam ſeparationis: nam expiatio eſt.
10 Et lauabit qui collegerit cinerem vaccæ,veſtimenta ſua, immundúſque erit vſque ad veſperam: & erit filiis Iſrael & peregrino qui peregrinatur in medio eorum, in ſtatutum perpetuum.
11 Qui tetigerit cadauer omnis animæ hominis,immundus erit ſeptem diebus.
12 Ipſe purificabitur eo,die tertia,& die ſeptima mũdus erit: quòd ſi non purificatus fuerit die tertia,die ſeptima non erit mundus.
13 Quicunque tetigerit mortuum, animam hominis qui mortuus fuerit, & nõ fuerit purificatus,tabernaculum Iehouæ polluit: & excidetur anima illa ex Iſrael,quia aqua ſeparationis non fuit aſperſa ſuper eum,immundus erit,adhuc immunditia eius erit in ipſo.
14 Hæc eſt lex,Quum quis mortuus fuerit in tabernaculo, quicunque ingreſſus fuerit tabernaculum,& quicquid fuerit in tabernaculo,immundum erit ſeptem diebus.
15 Omne item vas apertum ſuper quo non fuerit operculum adiunctum,immundum eſt.
16 Quicunque præterea tetigerit in ſuperficie agri occiſum gladio, aut mortuum, aut os hominis,aut ſepulchrum,immundus erit ſeptem diebus.
17 Tollentque pro immundo de puluere combuſtionis oblationis pro peccato,& ponẽt ſuper eum aquã viuam in vaſe.
18 Capiet item hyſſopum,& intinget in aquam vir mundus,& ſparget ſuper tabernaculũ, & ſuper omnem ſupellectilem, & ſuper animas quæ fuerint ibi, ac ſuper eum qui tetigit os illud, vel occiſum, vel mortuum, vel ſepulchrum.
19 Aſperget,inquam,mundus ſuper immundum die tertia,& die ſeptima, & mundabit eũ die ſeptima: poſtea lauabit veſtimenta ſua: lauabit quoque ſeſe aqua,& mundus erit in veſpera.
20 Vir autem qui immundus fuerit, & non purificauerit ſe,excidetur anima illa è medio cõgregationis,quia ſanctuarium Iehouæ polluit: aqua ſeparationis non eſt aſperſa ſuper eum,immundus eſt.
21 Et erit eis in ſtatutum perpetuum: & qui ſparſerit aquam ſeparationis,lauabit veſtimẽta ſua: quíque tetigerit aquam ſeparationis,immundus erit vſque ad veſperam.

22 Et *quicquid tetigerit immundus, immundum erit: & anima quæ tetigerit ipſum, immũda erit vſque ad veſperam.*

1 *Hoc eſt ſtatutum legis.* Quia fieri non poteſt quin fideles, dum verſantur in mundo, aliquid cõtagionis ſubinde ex multarum ſordium attactu contrahant, deſcribitur hîc aquæ confectio, cuius aſperſione abluant & expient ſuam immunditiem: deinde notãtur certa genera pollutionũ, quarum purgatio exigitur. Iubet Deus mactari vaccam rufam, quæ iugum nũquam paſſa ſit, & comburi extra caſtra ſimul cum pelle & excrementis, cineres colligi ab homine mũdo, & reponi extra caſtra, ad cõmunes populi vſus. Verùm vt vim reconciliandi habeat aqua quæ tincta fuerit hoc cinere, iubet ſimul Deus ſepties coram altari ſpargi ſanguinem digito ſacerdotis. Porro huius ceremoniæ duplex fuit finis. Voluit enim Deus attentum reddere populum ad ſordes ſuas propius reputandas: atquè vt intus puri eſſent, voluit tamen ſedulò circunſpicere, ne aliunde inquinarentur. Deinde quoties infecti eſſent aliqua labe, docuit aliunde petendam eſſe expiationem: nempe à ſacrificio & aſperſione. Atque ita admonuit, fruſtra homines à ſeipſis remedia quærere ad ſe purgandos: quia nulla puritas niſi ex ſanctuario prodiret. Qui ſubtiliter in ſingulis argutantur, quædam parum firma afferunt: fruantur ergo ſuo ſenſu. Nobis verò ſufficiat in genere tenere quorſum Deus ſpectauerit in hac ceremonia, & quæ inde vtilitas redierit ad populum. Per colorem rufum volunt notari peccatum. Interea ne in manifeſtam repugnantiam incurrant, cogũtur abſurdè interpretari quod ſequitur, integram requiri vaccã & abſque macula: acſi dictum eſſet, nequa ſit in pilis varietas: quum idem exigat Deus quod in reliquis ſacrificiis, quæ vt vitioſa reiiciebantur, ſiqua in illis extaret deformis nota. Quo ſenſu additur, Quæ nunquam iugum tulerit. Ergo mihi dubium non eſt quin præcipiat Deus eligi puram iuuencam, nõ mutilam vel claudam: &, quò melius appareat integritas, iugi adhuc expertem. Quid ergo ſibi vult rufus color? Primũ, neſcire malo quàm dubium aliquid aſſerere: deinde probabilis coniectura eſt, electum fuiſſe colorem màgis vulgarem & conſuetum, nequid eſſet nimis conſpicuum, vel in albedine, vel in nigredine. Hoc quidem fixum manere debet, integram & omni vitio puram iuuencam debuiſſe offerri, & quæ ad ferendum iugum non fuiſſet manibus hominum ſubacta: vt purgatio nihil haberet humanum. Toti autem populo datur mandatum offerendi: quia, vt ablutionis ſimus participes, neceſſe eſt vt Chriſtũ quiſque Patri offerat. Etſi enim ipſe vnus, & quidem ſemel, ſeipſum obtulit, quotidiana tamen oblatio, quæ fit per fidem & preces, nobis mandatur: non qualem imaginati ſunt Papiſtæ, à quibus Cœna impiè hoc peruerſo errore in ſacrificium conuerſa fuit, quòd putabant quotidie immolandum eſſe Chriſtum, vt mors eius prodeſſet. Verùm longè diuerſa eſt hæc de qua loquor fidei & precum oblatio, qua tantùm nobis applicamus vim & fructum mortis Chriſti.

3 *Et dabitis eam Eleazar.* Hîc clarũ ponitur diſcrimẽ inter duas oblationes: quia populo nõ permittitur iuuencã mactare, ſed hoc munus eſt propriũ ſacerdotis. Ita mediatè obtulit populus per ſacerdotis manum: quo modo etiam hodie, quanuis Deo placando ante eius faciem Chriſtum ſiſtamus, neceſſe tamen eſt ipſum interuenire, & fungi ſacerdotis partibus. Porro iuuencam educi oportuit è caſtris, in ſignum anathematis: quoniam piaculum erat. Qua ratione etiam piaculares victimæ, quarum ſanguis inferebatur in Sancta Sanctorum, cremabantur extra caſtra. Cuius figuræ veritas in Chriſto impleta fuit: qui ideo extra portas vrbis paſſus eſt, teſte Apoſtolo. Quia autem hæc quædam erat reiectionis ſpecies, ne minoris pretii eſſet iuuenca, aut maledictione pollutam ducerent Iſraelitæ, ſacrum & grati odoris eius ſanguinem oſtendit Deus, ſepties altare ipſo aſpergi iubens, quod fas non erat vlla immunditie inquinari. Hoc idem in Chriſto clariſſimè perſpicitur. Etſi enim factus eſt pro nobis maledictio, & peccatũm vocatur, quia peccata noſtra in cruce maledicta portando, expiatrix fuit victima, nihil tamen ex eius puritate detractum eſt, quin eius ſanctitas totius mundi eſſet ſanctificatio. Obtulit enim ſeipſum in ſpiritu, & per ſanguinem proprium intrauit in Sancta, & mors eius vocatur alibi à Paulo ſacrificium ſuauiſſimi odoris.

Hebr. 13.b.12. — *Hebr. 10.c.14.* — *Epheſ. 5.a.2, & Philip. 4.d 18.*

2 *Tunc accipiet ſacerdos lignum cedrinum.* Vt cum aquæ aſperſione coniuncta ſimul eſſet ſanguinis aſperſio, in ignem coniiciebantur lignum cedrinum, hyſſopus, & coccineum ligamen: ex quibus aſperſorium fieri ſolebat. Niſi enim hoc viſibili ſymbolo admoniti fuiſſent Iſraelitæ, non ita liquidò ſciuiſſent ſe non tantùm aqua ablui, ſed ſacrificii etiam oblatione deleri ſuas ſordes. Sanguinem verò fundi non ſatis erat, niſi eius irrigatione mũdati eſſent, vt antè viſum fuit. Quum autem ligni cedrini pretioſus ſit odor, in hyſſopo vis ſit purgandi: hinc iterum colligimus, mundam fuiſſe illam victimam, quanuis peccata ſimul cum eorũ maledictione & piaculo ſuſtineret. Quomodo autem aſpergamur Chriſti ſanguine, docet Petrus, nempe per Spiritum: imò ſingulas huius ceremoniæ partes in Chriſto inueniri docet Iohãnes in ſua Canonica, Chriſtum veniſſe ſcribens in aqua & ſanguine, & ſpiritum qui veritas eſt, de eo teſtificari.

1. Petr. 1.a.2. — *1. Iohan. 5.b.6.*

7 *Et lauabit uestes suas.* Videntur hæc primo intuitu pugnare, ſacram Deo & puram eſſe iuuencam,& tamen polluere ſacerdotem ſuo contactu:quæ tamẽ optimè inter ſe conueniũt.Quòd enim tam ſacerdos quàm miniſter combuſtionis immundi erant vſque ad veſperam, non leuiter populum pungere debuit,vt peccatum magis abominari diſceret.Sed quum cineres colligere nonniſi mundo homini fas eſſet, nec alibi reponere quàm in loco mundo,hoc ſymbolo demonſtratum fuit,non ſubſiſtere vllam maculam in ipſo ſacrificio, ſed ab extranea & aduentitia labe cenſeri quodammodo impurum: quia abſtergendis ſordibus deſtinatum erat. Vnde & aqua in quam coniiciebatur cinis,tam aqua ſeparationis quàm expiatio dicta fuit. Hæc enim lectio quã reddidi genuina eſt:ac perperam vertunt alii, In aquas ſeparationis,& ad expiationem. Vetus interpres,quoad hanc vocem,ſenſum non malè reddidit,quòd vacca ſit combuſta pro peccato.Sed quoniam Hebræis חטאת tam ſcelus vel peccatum, quàm hoſtiam cui imponitur maledictio,ſignificat:melius exprimitur quod voluit Moſes nomine expiationis.Separatio autem ad homines refertur,quos propriæ ſordes arcebant à ſacro cœtu.Quæritur tamen cur ſtatutum hoc commune dicatur tam aduenis peregrinantibus in terra Iſrael quàm indigenis: quia minimè conſentaneum fuiſſet mundari incircuncïſos.Solutio facilis eſt, peregrinos intelligi non qui prorſus alieni eſſent à populo, ſed qui oriundi ex gentibus profanis amplexi erant Legem: eos in ſacrificiis & reliquo cultu Deus æquat Abrahæ filiis:ne,ſi diſpar eſſet cõditio,ſcinderetur Eccleſia,in cuius corpus inſiti erant.

11 *Qui tetigerit cadauer.* Nunc ſpecies quaſdam pollutionum recitat in quibus neceſſaria fuit lotio: omnes tamen ad vnũ caput redeunt, nẽpe contactum cadaueris,oſſium,ſepulchri,cõtaminare homines.Neque hìc diſtinctio ponitur inter hominis occiſi cadauer,& eius qui in lecto mortuus eſt.Vnde ſequitur mortẽ hìc proponi tanquã maledictionis Dei ſpeculum. Et certè ſi conſideratur eius origo & cauſa,in quolibet homine mortuo ſe profert naturæ corruptio, qua imago Dei fœdata eſt:quia niſi toti vitioſi eſſemus, non naſceremur ad interitum.Sed aliò etiam ſignificandi modo Deus populum docuit,labem contrahi, vbi communicamus operibus infructuoſis tenebrarum.Peccata enim vocat Apoſtolus opera mortuã,vel ab effectu, vel quia,ſicuti fides eſt vita animæ,ita infidelitas in morte ipſam detinet.Quum ergo cadauer,oſſa,ſepulchrum deſignẽt quicquid afferimus ex vtero:quia,donec ſimus regeniti,& nos ſpiritu ſuo & fide viuificet Deus,viuendo ſumus mortui,non dubiũ eſt quin admoniti fuerint filii Iſrael,vt ſe puros Deo ſeruarẽt,ab omni corruptione abſtinendum eſſe: quòd ſi ex hominis mortui contactu macula infecti eſſent, confugiendum mox eſſe ad ablutionem.Denique non aliò ſpectauit ceremonia niſi vt puri à vitiis carnis ſincerè Deum colerent, ſéque exercerent in cõtinua meditatione pœnitentiæ: quòd ſi à puritate excidiſſent,Deum,interpoſito ſacrificio & lotione,ſtuderent ſibi placare. Hebr.6.a.1.

23 *Quicunque tetigerit mortuum,nec purificatus.* Grauitas pœnæ capitalis oſtendit quãtopere Deo placeat mundities.Poterat quiſpiam, ſi oblitus eſſet die tertio vel ſeptimo ſe aſpergere,temporis iactura redimere ſuam negligẽtiam:quia tantùm protrahebatur in alium diem luſtratio. Sed ingredi cum ſordibus ſanctuarium,capitale erat: quia hoc modo permixta fuiſſent ſacra profanis: imò pollutum fuiſſet altare cum toto Dei cultu. Verùm quidem eſt leuis momenti fuiſſe tactum cadaueris,nec pro ſcelere nefando fuiſſe habendum: ſed hìc externa immundities per ſe non reputatur acſi labe ex pio officio contracta offenſus eſſet Deus: quin potius finis ceremoniæ ſpectandus eſt,quòd Deus talibus rudimentis Iſraelitas tanquam pueros docere voluit, ſiquis inficeret ſacra ſuis ſordibus,minimè in hac audacia eſſe tolerandum. In hoc igitur ſita fuit religio, cultum Dei magis eſſe pretioſum quàm vt eum impunè contaminari ſinerent Iſraelitæ.Vnde colligimus ſacrilegio irrogatam fuiſſe pœnam.Summa huc redit, Deum nõ rite coli niſi corde ſincero & puris manibus: ſiquid autem labis contractum ſit,expiatione opus eſſe,antequam liber ad ſacra acceſſus pateat. Notandum verò eſt,quoad contactum, parem fuiſſe rationem, ſiue in agro iaceret cadauer,ſiue domi.Verùm ſiquis in tabernaculo eſſet mortuus, ſolo ingreſſu homines fuiſſe pollutos,ſimiliter vaſa quæ operculo carerent fuiſſe polluta.

22 *Et quicquid tetigerit immundus.* Alii vertũt,Quiſquis tetigerit immũdum,immundus erit.Nã quum Hebræi neutro genere careant, poteſt relatiuũ אשר & nomẽ אטמה tam maſculinum quàm neutrum eſſe:& vterque ſenſus non malè cõueniet: niſi quòd ex ſecundo membro colligimus, potius de contagione hìc tractari, qua immundi tam homines quàm veſtes & reliqua vaſa inficiũt. Neque enim ad veſperam vſque duntaxat immundi erant qui tetigerant cadauer, oſſa, vel ſepulchrum,ſed totis ſeptem diebus.Videtur autem addita fuiſſe hæc clauſula, ne fremerent Iudæi ob pœnæ atrocitatem:quòd Deus leue delictum morte plecteret.Hac igitur ratione demonſtrat Moſes quanto reatu ſe obſtringant qui immundi perrumpunt ad ſanctuariũ:quia Dei ſanctitatẽ,quãtum in ſe eſt,non ſine intolerabili cõtumelia polluũt. Atque hinc videtur ſumpta fuiſſe Prophetæ

obiurgatio, vbi Iudæis exprobrat, eos nihil aliud quàm fœdare cultum Dei ſuis ſacrificiis. Proponit enim hanc quæſtionem ſacerdotibus, Si tulerit homo carnem ſanctam in ora veſtis ſuæ, & tetigerit panem, vel pulmẽtum, vel oleum, vel vinum, vel aliud quidpiam, an ſanctificabitur? Poſtquam hoc negarunt, rurſus interrogat, Si tetigerit pollutus in anima aliquid ex his omnibus, annon contaminabitur? Reſpondent, Contaminabitur. Vnde infert Propheta, Sic populus iſte, & ſic gens iſta ante faciem meam, dicit Iehoua, & ſic omne opus manuum eorum, & quæcunque obtulerint mihi, polluta erunt. Idem locus germanum huius ceremoniæ vſum demonſtrat, vitioſos & peruerſos cultores probro magis quàm honore Deum afficere, dum ſacrum eius nomen ſuis inquinamentis permiſcent.

EX DEVT. XXIII.

9 *Quum ingreſſus fueris in exercitu contra hoſtes tuos, caue ab omni re mala.*

10 *Si fuerit in te quiſpiam non mundus caſu nocturno, egredietur extra caſtra, nec ingredietur in medium caſtrorum.*

11 *Quum autem aſpexerit veſperum, lauabit ſe aqua: & quum occubuerit ſol, ingredietur caſtra.*

12 *Locus etiam erit tibi extra caſtra, egredieriſque illuc foras.*

13 *Paxillus item erit tibi inter vaſa tua, & quando deſidebis extra, fodies ipſo, & conuerſus operies excrementa tua.*

14 *Iehoua enim Deus ambulat per medium caſtrorum tuorum, vt eripiat te, & tradat inimicos tuos coram te. Sit igitur in caſtris tuis ſanctitas, ne videat in te turpitudinem aliquam, & auertatur abs te.*

9 *Quum ingreſſus fueris in exercitu.* Quod de ſeruanda domi & in otio puritate docuit, nunc extendit etiam ad caſtra bellica: vt in medio ſtrepitu armorum puros ſe ab omni macula conſeruent. Scimus, vtplurimum leges in bellis ceſſare, dum omnia impetu magis quàm ratione aguntur: & ſcimus multa ſolere militibus permitti, quæ in pace nullo modo toleranda eſſent. Huic malo Deus mederi voluit, idem puritatis ſtudium Iſraelitis in bello commendans quod in pace. Eſt enim hæc lex ſpecialis, quæ in militia diſſolutos & effrænes eſſe vetat: ſicuti antè in genere omnem immunditiem damnauit. Acſi diceret, nullo prætextu fore excuſabiles ſi intermittant colendæ puritatis exercitia. Neque enim in exercitu & caſtris cautos eſſe iubet, acſi domi impunè delinquerent, ſed admonet, Deum minimè veniam daturum, quanuis neceſſitatem belli prætexant: multo magis exaggeratur crimen, ſi in otio & compoſita mente ſe coinquinent. Vnde colligimus, fruſtra captari inanes prætextus, dum vlla in parte violantur Dei mandata: quia quantumuis difficile ſit officium præſtare, Deus tamen ius ſuum nunquam reſignat. Porro ſi delicta bellum non excuſat, quod videtur leges ſoluere, multo grauior (vt dictum eſt) cenſebitur eorum culpa qui in tranquillo vitæ ſtatu licentioſè ad peccandum feruntur.

10 *Si fuerit in te quiſpiam.* Duas pollutionum ſpecies enumerat, ex quibus cognoſcant Iſraelitæ quid ſibi velit Cauere à re mala. Primò eos qui per inſomnium profuderint ſemen, immũdos eſſe pronuntiat, & eiicit è caſtris: donec veſpere ſe abluerint. Deinde vetat alui excrementis caſtra inficere: neque id ſolùm, ſed etiam quum egreſſi fuerint è caſtris, iubet ſub terram ſua excrementa defodere, ne qua fœditas appareat. Probabile autem eſt, per ſynecdochen deſignari quicquid immundos & pollutos reddebat homines. Sed Moſes, militariter loquẽdo, ſatis habuit breuiter docere, quanuis ad bellum gerendum intenti forent, curandam ſimul eſſe munditiem. Per accidens noctis, omnium conſenſu intelligitur ſeminis profuſio. Vnde colligitur quantoperè hominẽ fœdet impudicitia, quum ex turpibus ſomniis labes contrahatur. Quod ad ſecundam partem ſpectat, quidam acuti & dicaces videri appetunt in exagitando Moſe, quòd inter ſanctitatis præcepta hoc poſuerit, Ne quis ventrem in caſtris exoneret. Scilicet, inquiunt, ſtercoris egeſtio Dei nares olfactu lædere potuit. Sed facilè coarguitur futilis eorum petulantia, quòd Deus talibus rudimentis veterem populum in officio continuerit, ne libertas etiam in rebus minimis audaciã pareret. Si permiſſum fuiſſet ſordibus paſſim caſtra inquinare, mox obduruiſſet populus ad quãlibet ſpurcitiem. Iniecto itaque fræno retenti fuerunt, vt magis ſollicitè animos ad ſpiritualem integritatem adiicerent. Falluntur etiam qui putant ſanæ valetudinis haberi rationem, ne morbos gigneret fœtor, ac corporibus eſſet noxius. Clarè enim exprimit Moſes, ſe non tantùm reſpicere quid ſalubre ſit, vel etiam quid honeſtum coram hominum oculis: ſed potius aſſuefacere populum, vt à ſordibus abhorreat, ſéque ſincerum & impollutum conſeruet. Subiicit enim, Deum præſidere caſtris, vt eos à vi & impetu hoſtium protegat: timendum verò eſſe, ſi caſtra contaminent,

ſic offenſus ſordibus & maculis eos deſerat. Summa eſt, quum opus habeant Dei auxilio, vbi cum hoſtibus bellandum eſt, ſtudium ſanctitatis non debere in ipſa militia omitti vel negligi.

EX DEVTER. XXII.

9 *Non ſeres vineam tuam diuerſis ſpeciebus ſeminum, ne fortè polluatur fructus ſeminis quod ſeuiſti, & fructus vineæ.*

10 *Non arabis cum boue & aſino pariter.*

11 *Non indues te diuerſa ſpecie, lana & lino pariter.*

EX LEVIT. XIX.

19 *Statuta mea obſeruabitis. Animal tuum non facies coire cum altero ſemine. Agrum tuũ non ſeres diuerſo ſemine, & veſtis contexta ex lana & lino non aſcendet ſuper te.*

EX EODEM CAPITE.

23 *Quum ingreſſi fueritis terram, & plantaueritis omnis generis arborem fructiferam, tunc præputiatum ducetis præputium eius, fructum eius: tribus annis erit vobis incircunciſa: non comedetis eius fructus.*

24 *Quarto autem anno erit omnis fructus eius ſanctitas laudum Iehouæ.*

25 *Anno verò quinto comedetis fructum eius, vt multiplicet vobis fructum ſuũ. Ego Iehoua Deus veſter.*

EX EODEM CAPITE.

27 *Non attondebitis comam capitis veſtri in circuitu, nec radetis extrema barbæ.*

28 *Inciſionem pro mortuo non facietis in carne veſtra, neque ſculpturam notæ facietis in vobis. Ego Iehoua.*

EX DEVTER. XIIII.

1 *Filii eſtote Iehouæ Dei veſtri. Non vos incidetis, nec facietis caluitium ſuper mortuo:*

2 *Quoniam populus ſanctus es Iehouæ Deo tuo, qui te elegit vt ſis ei in populum peculiarem è cunctis gentibus quæ ſunt in ſuperficie terræ.*

Deut.22. 9 *Non ſeres uineam.* Hæc quatuor præcepta, quæ omnes aduẽtitias corruptelas dãnant, primi appendices eſſe non dubito, & ratio in Deuteronomio addita eo nos dirigit, vbi Deus pollui ſeminis prouentum ac vineæ pronuntiat, ſi varia ſit mixtura. Vnde apparet non aliud exigi niſi vt munditiem colant. Verbum quidem קדש quod vſurpat Moſes, eſt ſanctificare: ſed per antiphraſin pro contaminare accipitur. Eodem pertinet quod ſequitur, ne arent cum boue & aſino. Quæ varietas non alia de cauſa improbata fuit, niſi quòd inquinamenti aliquid contrahũt homines ſimulatque à ſimplicitate degenerãt. Siquis tamẽ aliter ſentiat, non cõtendam vehemẽtius. Poſſet quidem obiici, quòd Deus admitti vetat promiſcuè animalia, vt inter ſe miſceantur quæ ſunt diuerſi generis, ad caſtitatem ſpectare: quòd autem agrum vetat conſeri diuerſis ſeminibus, & texturam fieri ex diuerſis materiis, hoc modo fraudibus occurri. Verùm ſimplicius eſt populum retineri in puritate, ne aſſueſcat corruptis moribus, & ne hinc inde accerſat ritus alienos, vel mixturas appetat praua curioſitate, quæ tandem perueniant ad cultum Dei. Nam ſi inter ſe coeant diuerſa animalia, vitiatur naturæ integritas, & inde naſcitur adulterina ſoboles, quæ à Dei inſtitutione degenerat: ſi verò plures ſeminum ſpecies ſimul eſſent commixtæ, vel ex lino & lana contexta fuiſſet veſtis, nihil erat à captione & dolo periculi in re conſpicua. Ergo probabile eſt, propoſitum fuiſſe Deo quem dixi finem, vt natiuam ſimplicitatem tota vita colendo, puros ſe & integros ab omni externo vitio ſeruarent. Hac ratione fermento Scriptura comparat alienas doctrinas, quæ minuendo vel addẽdo vitiant ſincerum Dei verbum. Atque hæc non parum vtilis fuit exercitatio: dum in rebus minimis & propè nihili frænũ illis iniiciebatur, ne vel tantillum à puritate deflecterẽt. Exigua res erat, filũ magis ſubtile ſubtexere craſſiori: & fortè hæc induſtria ad cõmunem vſum profuiſſet: in quibuſdã etiam agris vberior ſeges prouenit, ſi ſemen ex puro tritico & ſiligine ſit compoſitũ. Placuit etiã admiſſura equi & aſinæ: quia inde muli procreantur. Mat.16.b.12.

Noluit tamen Deus veteri populo id permittere, ne paulatim ad maiorem licentiam delapſi, gẽtium moribus & inſtitutis tandem ſe addicerent. Ideo præfatur his verbis, Statuta mea cuſtodite: ex quibus colligimus, circundatos fuiſſe populo cancellos, vel præfixas metas, ne ſe profanaret externis vitiis, & gentes à quibus ſeparatus fuerat, imitaretur. Quare hæc ſumma eſt, vt in Dei ſtatutis maneant.

Leuit. 19. 23 *Quum ingreſſi fueritis.* Quin arborum ſicuti hominum Circũciſio ad primum præceptum pertineant, mihi ambiguum eſſe non videtur: non ſolùm vt ſymbolum adoptionis ſuæ conſpicerent Iudæi in ipſis arboribus, ſed vt diſcerent non licere niſi ſolis Dei filiis earũ frũctu veſci: deinde, quicquid terra gignit, prima ſua origine quodammodo eſſe profanum, donec purgetur. Nam certè hac ceremonia oſtenſum fuit quod docet Paulus, ſanctificari omnia precibus & verbo: non quòd per ſe quicquam ſit impurum: ſed quia ex corruptione hominis contagionem terra contraxit, meritò quoad nos innoxiæ etiam fruges cenſentur habere immunditiem præputii. In ſumma voluit Deus maceriam interiicere, qua populum ſuum à Gentibus ſepararet: ac ſimul commonefacere, eorum quæ terra producit legitimum vſum nonniſi ſingulari priuilegio à filiis Adæ percipi. Sed aptiſſima fuit præputii ante condictum Circunciſionis annum ſimilitudo, vt agnoſcerent, eodem iure quo conſecrati erant in Dei peculium, puros ſibi arborum eſſe fructus. Porro ne grauis ſit trium annorum ſterilitas, compẽſationem promittit ex futura Dei benedictione: quia vbi ab immundo fructu abſtinuerint, largior prouentus in poſterum ſperandus fuit.

1. Tim. 4. b. 5.

27 *Non attondebitis comam.* Liquidò apparet, non aliud fuiſſe Dei conſilium quàm vt interpoſito obſtaculo populum ſuum à profanis gentibus dirimeret. Nihil enim magis procliue quàm vt alii ad aliorum conſuetudinem ſe forment. Ita fit vt inter ſe vltro citróque communicent ſua vitia. Quare in primis cauendũ fuit ne populus Iſrael ſuſciperet exteros ritus, & hac facilitate à genuino Dei cultu deficeret: vnde etiã obtinuit vulgaris vſus, vt cõmune acciperẽt pro immũdo. Seuerè ergo prohibet Deus ne declinando ad Gentium mores, diſcrimen à ſe poſitum confundant. Notas in facie incidere, comam tondere ad certos gradus vel circulos, & in luctu carnem ſuam lacerare, vel ſtigmatibus fœdare, non dubium quin Gentibus vſitatum fuerit ſuperſtitionis cauſa. Notum eſt vt ſacrifici Cybeles cultris ac nouaculis carnem ſuam lancinarent, ac vulneribus ſe totos fœdarent, oſtentandi zeli cauſa. Id aliis etiam commune fuit: ſicuti pomparum obiectu mũdus facilè capitur. Quanquam autem erat id per ſe medium, Deus tamen populo ſuo noluit liberum eſſe, vt tanquam pueri ex paruis rudimentis diſcerent, ſe non aliter Deo fore gratos niſi exteris & præputiatis eſſent prorſus diſſimiles, ac longiſſimè abeſſent ab eorum exemplis: præſertim verò ritus omnes fugerent quibus teſtata fiebat religio. Experientia enim docet quantopere verũ Dei cultum obſcuret quicquid eſt aſcititium, & quàm facilè obrepant prauæ ſuperſtitiones, vbi Dei verbo aſſuuntur hominum commenta. Poſſet quidem pars iſta, Super mortuo non incides, &c. exponi tanquam immodici luctus correctio: quia ſcimus quàm intemperanter ferantur homines aduerſus Deum vbi dolori ſuo habenas laxant: verùm quia finis Gẽtium erat, iuſta ſoluere mortuis, & ferales exequias quodam piaculi genere celebrare, probabile eſt ac melius conuenit, toto cõtextu damnari præpoſteros geſtus, qui pietatis erant teſtimonia inter Gentes, in populo autem Dei fuiſſent inquinamenta. Idem ex loco Deuteronomii, qui proximè ſequitur, clarius patet: vbi coniunctim inciſuram & caluitium ſuper mortuo damnat Moſes, quaſi rem vnam: & Legem confirmat generali ratione, quòd ſe debeant ab omni inquinamento ſubducere, tãquam filii Dei: quando electi ſunt in populum peculiarem. Acſi diceret irritam fieri Dei gratiam, ſi nihil ab alienis gentibus differant. Quòd electos eſſe dicit ex cunctis gentibus, non tantùm illuſtrat gratuitam Dei miſericordiam, qua eos dignatus eſt ſolos poſthabitis Gẽtibus, ad ſpem æternæ ſalutis vocans. Neque enim vel nobilitas in illis reperta eſt, vel numero excellebant, vel quauis alia præſtantia, cur ipſos toti mundo præferret. Cæterùm hoc conſilio ſingulare Dei beneficium commẽdat Moſes, quò magis exhorreant impuram commixtionem, qua ſe Gentibus æquãdo, à tanto honore excidebant.

EX LEVIT. XX.

25 *Vos quoque diſcrimen facite inter animal mundum & immundum, & inter auem immundam & mundam, & ne abominabiles reddatis animas veſtras in animalibus & volatilibus, atque in omni quod reptat in terra: quæ ſeparaui vobis ad immunditiam.*

26 *Eritis autem ſancti mihi: quia ſanctus ſum ego Iehoua, & ſeparaui vos à populis, vt eſſetis mei.*

ET loquutus eſt Iehoua ad Moſen & Aharon, dicendo ad eos,
2 Loquimini ad filios Iſrael, dicendo, Hæc ſunt animalia quæ comedetis ex omnibus
animalibus quæ ſunt ſuper terram:
3 Omne diuidens vngulam, & findens fiſſuram vngularum, & ruminans inter animalia,
illud comedetis.
4 Veruntamen hoc non comedetis ex his quæ ruminant, & ex his quæ diuidunt vngulã:
camelum: quia ruminat, & vngulam ipſe non diuidit, immundus erit vobis.
5 Et cuniculum: quia ruminat, & vngulam non diuidit, immundus erit vobis.
6 Et leporem: quia ruminat, & vngulam non diuidit, immundus erit vobis.
7 Suem quoque: quia diuidit vngulam, & findit fiſſuram vngulæ, ipſe verò non rumi-
nat, immundus erit vobis.
8 De carne eorum non comedetis, neque cadauer eorum tangetis: immunda erunt vobis.
9 Hoc autem comedetis ex omnibus quæ ſunt in aquis: omnia quibus ſunt pinnæ & ſqua
mæ in aquis maris, & in fluminibus, illa comedetis.
10 Omnia verò quibus non ſunt pinnæ & ſquamæ in mari, & in fluminibus, tam de omni
reptili aquatili quàm de omni anima viuente quæ eſt in aquis: abominatio erunt vobis.
11 Abominatio, inquam, erunt vobis: de carne eorum non comedetis, & cadauer eorum abo-
minabimini.
12 Quicquid non habet pinnas & ſquamas in aquis, abominatio erit vobis.
13 Hæc autem abominabimini ex volatilibus, (non comedentur, quia abominatio ſunt:)
aquilam, & gryphum, & haliæetum,
14 Et vulturem, & miluum ſecundum ſpeciem ſuam,
15 Et omnem coruum ſecundum ſpeciem ſuam,
16 Et filiam ſtruthionis, & noctuam, & larum, & accipitrem ſecundum ſpeciem ſuam,
17 Et nycticoracem, & mergulum, & ibin,
18 Et porphyrionem, & pelicanum, & cygnum,
19 Et ciconiam, charadrium ſecundum ſpeciem ſuam, & vpupam, & veſpertilionem.
20 Omne reptile alatum ambulans ſuper quatuor pedes, abominatio erit vobis.
21 Veruntamẽ hoc comedetis ex omni reptili alato quod gradietur ſuper quatuor pedes, cui
ſunt crura ſuper pedes ſuos, quibus ſaliant ſuper terram.
22 Hæc ex illis comedetis, locuſtam iuxta ſpeciem ſuam, & attacum iuxta ſpeciem ſuam,
& ophiomachum ſecundum ſpeciem ſuam, & bruchum ſecundum ſpeciem ſuam.
23 Omne autem reliquum reptile alatum cui ſunt quatuor pedes, abominatio erit vo
bis.
24 Et his polluetis vos: quicunque tetigerit cadauer eorum, immundus erit vſque ad veſ-
peram:
25 Et quicunque portauerit cadauera eorum, lauabit veſtimenta ſua, & immundus erit vſ
que ad veſperam.
26 Omne animal quod diuidit vngulam, & fiſſuram nõ findit, & non ruminat, immun-
da erunt vobis: quicunque tetigerit ea, immundus erit.
27 Et quicquid graditur ſuper volas ſuas inter omnes feras quæ gradiuntur ſuper qua-
tuor pedes, immunda erunt vobis: quicunque tetigerit cadauera eorum, immundus erit vſque
ad veſperam.
28 Et qui portauerit cadauera eorum, lauabit veſtimenta, immundúſque erit vſque ad
veſperam: immunda erunt vobis.

29 Et hæc vobis immunda erunt inter reptilia quæ reptant ſuper terrã, muſtella, & mus,
& rubeta ſecundum ſpeciem ſuam:
30 Et mygale, & chamæleon, & ſtellio, & lacerta, & talpa.
31 Iſta immunda ſunt vobis inter omnia reptilia: quicunque tetigerit illa poſtquã mortua
fuerint, immundus erit vſque ad veſperam.
32 Et omne ſuper quod ceciderit aliquid ex eis poſtquam mortua fuerint, immundum erit,
tam vas ligneum quàm veſtis, aut pellis, aut ſaccus: omne vas in quo fieri ſolet opus, in aquam
mittetur, & immundum erit vſque ad veſperam, & mundabitur.
33 Omne præterea vas teſtaceum intra quod ceciderit aliquid ex eis, quicquid erit in illo im
mundum erit, & ipſum confringetis.
34 Omnis cibus qui comeditur, ſuper quem venerit aqua, immundus erit: & omnis potus
quo potatur in omni vaſe impuro, immundus erit.
35 Et omne ſuper quod ceciderit quicquam de cadauere eorum, immundum erit: clibanus
& chytropodes diruentur: immunda ſunt, & immunda erunt vobis.
36 Veruntamen fons & ciſterna congregationis aquarum erit mũda: at quod tetigerit ca
dauer eorum, immundum erit.
37 Præterea ſi ceciderit quicquam de cadauere eorum ſuper aliquod ſemẽ ſatum, quod ſe-
minabitur mundum erit.
38 At quum fuſa fuerit aqua ſuper ſemen, & ceciderit quicquam de cadauere eorum ſuper
illud, immundum erit vobis.
39 Quum autem mortuum fuerit aliquod animal quod ſit vobis in cibum, qui tetigerit
cadauer eius, immundus erit vſque ad veſperam.
40 Et qui comederit de cadauere eius, lauabit veſtimenta ſua, immundúſque erit vſque ad
veſperam: is quoque qui extulerit cadauer eius, lauabit veſtimenta ſua, atque immundus erit vſ-
que ad veſperam.
41 Et omne reptile reptans ſuper terram, abominatio eſt, non comedetur.
42 Quicquid item graditur ſuper pectus, & quicquid incedit ſuper quatuor aut plures
pedes inter omnia reptilia quæ reptant ſuper terram, non comedetis: quia abominatio ſunt.
43 Ne impuras reddatis animas veſtras in omni reptili quod reptat, nec polluatis vos in eis,
neque coinquinetis vos per ea.
44 Quia ego Iehoua Deus veſter: ſanctificate ergo vos, & eſtote ſancti, quia ſanctus
ſum: & ne polluatis animas veſtras per aliqua reptilia quæ reptant ſuper terram.
45 Ego enim ſum Iehoua, qui eduxi vos è terra AEgypti, vt eſſem vobis in Deum, & eſ-
ſetis ſancti, quia ſanctus ſum.
46 Hæc eſt lex animalium terreſtrium, & volatilium, atque omnium animalium viuen-
tium quæ reptant, & omnium animantium reptantium ſuper terram,
47 Ad diſtinguendum inter immundum & mundum, & inter beſtias quæ comedi poſſunt,
& beſtias quæ comedi non poſſunt.

EX DEVT. XIIII.

3 Non comedes vllam abominationem.
4 Hæc ſunt animalia quæ comedetis: bouem, agnum ouium, & hœdum caprarum,
5 Ceruum, & capream, & bubalum, & hircum ſylueſtrem, & damam, & bouem ſylueſtrem,
& capram rupicolam,
6 Omne animal findens vngulam, & findens fiſſuram duarum vngularum, ruminans in-
ter animalia, illud comedetis.

7 *Veruntamen hoc non comedetis ex ruminantibus & ex findentibus vngulam diuiſam, camelum, & leporem, & cuniculum: quia ruminant, & vngulam non diuidunt, immunda ſunt vobis:*

8 *Et porcum, quia findit vngulam, & non ruminat, immundus eſt vobis: de carne eorum non comedetis, & cadauera eorum non contingetis.*

9 *Hoc comedetis ex omnibus quæ ſunt in aqua: quicquid habet pinnulam & ſquamam, comedetis:*

10 *Quicquid verò non habet pinnulam & ſquamam, non comedetis: immundum eſt vobis.*

11 *Omnem auem mundam comedetis.*

12 *Hæ autem ſunt ex quibus non comedetis, aquila, & gryphus, & haliæetus,*

13 *Et ixus, & vultur, & miluus ſecundum ſpeciem ſuam:*

14 *Et omnis coruus ſecundum ſpeciem ſuam:*

15 *Et filia ſtruthionis, & noctua, & larus, & accipiter ſecundum ſpeciem ſuam:*

16 *Et herodius, & ibis, & cygnus,*

17 *Et pelicanus, & porphyrio, & mergulus,*

18 *Et ciconia, & charadrius ſecundum ſpeciem ſuam: & vpupa, & veſpertilio:*

19 *Et omne reptile alatum immundum eſt vobis, non comedetur.*

20 *Omnem auem mundam comedetis.*

Leuit.20. 25 *Vos quoque diſcrimen.* Sententiã hãc pendere à fine ſuperioris verſus mihi dubium non eſt. Etſi enim hac ratione ab inceſtis eos deterret, quorũ mentionẽ fecerat, ſimul tamẽ ad præſentẽ doctrinam ſpectat, vt ſit quaſi præfationis loco. Denique res duas cõnectit, quia breuiter illic Deus conſiliũ ſuũ demonſtrat, non modò quoad illicitos & fœdos cõcubitus, ſed etiã cur populũ ſuũ vetuerit animalibus immũdis veſci. Ideo dicit, Ego itaque ſum Deus veſter qui vos ſeparaui à populis. Vnde ſequitur, nõ alia ratione prohibitos fuiſſe ab illorũ animaliũ eſu, niſi vt inde magis diſcerẽt ſedulò cauere, ac ſe procul ſubducere ab omnibus Gẽtiũ inquinamẽtis. Munditiẽ antè cõmendauerat multis ſymbolis: nunc verò eã ad animalia vſque extendit. Atque hæc ratio diligenter notãda eſt, diſcrimen inter cibos illis proponi, vt puritati ſtudeãt. Frigidũ enim eſſet quicquid hîc dicitur, niſi ſciremus in eum finẽ poſitũ fuiſſe interdictũ ne ſe promiſcuè Gentibus miſcerẽt. Ideo repetitur ſecũdò, ſeparatos fuiſſe vt eſſent Dei hæreditas. Vnde infertur, ſanctitatẽ eſſe ipſis colendam, vt ſe ad Dei ſui exemplũ forment. Nunc ambiguum eſſe non poteſt quin ciborum delectus qui præcipitur, appendix ſit primi præcepti, quo regula traditur Dei rite puréque colendi: atque ita religio aſſeritur ab omnibus ſuperſtitionum mixturis.

Leuit.11. 1 *Hæc ſunt animalia quæ comedetis.* Sciuerunt ante Moſen natum ſancti patres quænã eſſent animalia immunda: cuius rei luculentum ſpecimen edidit Noe, quum ex Dei mandato ſeptena paria mundorum animalium in Arcam induxit, & inde ſumpſit quæ Deo offerret in ſacrificium gratiarum actionis. Certè exequi non poterat Dei imperium niſi vel arcano inſtinctu fuiſſet edoctus, vel traditio hæc à patribus manaſſet. Sed nihil abſurdi eſt ſi Deus traditum per manus delectum confirmare volens, diſcretionis notas appoſuerit, quò ſanctior eſſet obſeruatio, ac nequa tranſgreſſio per inſcitiam obreperet. Nam & Sabbathum Deus ſibi à mundi creatione dicauit, & obſeruari voluit à populo ante Legis promulgationem: poſtea tamen peculiaris eius diei ſanctitas diſtinctius expreſſa fuit. Porro animalia munda hîc ab immundis diſtinguntur tam nominibus quàm ſignis. Propria nomina quæ recenſentur, parum nobis hodie conducunt: quia multæ quæ in Oriẽte viſuntur ſpecies, alibi ſunt incognitæ. Et Iudæis qui in remotis locis nati erãt & vixerant, hallucinari facile fuit: deinde quo audaciores ſunt ad fingendum, eo minus illis fidendum eſt. In multis, fateor, nulla eſt ambiguitas: præſertim in cicuribus, vel quæ paſſim reperiuntur, vel in Scriptura certas habent deſcriptiones. Ergo ex ſignis quæ hîc ponuntur petẽda firma cognitio: munda ſcilicet eſſe animalia quibus fiſſuræ ſunt in vngulis, & quæ ruminant: quibus autem ex duobus alterum deeſt, immunda eſſe: piſces tam marinos quàm fluuiatiles, quibus ſunt pinnæ & ſquamæ, eſſe mundos. Auium tale diſcrimen non notatur, ſed tantùm nominantur immundæ, quibus veſci religio erat. Tandem reptilium fit mentio. De ſingulis, ſiquid erit obſeruatu dignum, poſtea erit agendi locus. Nunc in genere tenendum eſt quod prius attigi: quum Gentes

cibis quibuſlibet veſcerentur, vetitas fuiſſe Iudæis multas carnium ſpecies, vt in ipſo victu diſcerent munditiem colere:quo ſpectabat ſeparatio à communi more. Vnde factum fuit vt verbum חלל tam pro Commune facere quàm pro Contaminare acciperēt:& חול pollutum ſignificat,quia ſancto vel ſegregato opponitur. Verum quidem eſt Gentes, naturæ inſtinctu vtplurimum abhorruiſſe à quorundam animalium eſu quæ hîc prohibentur. Voluit tamen Deus cancellos circundare populo ſuo,qui eum à vicinis ſepararent. Porro qui exiſtimant rationem habitam eſſe ſanæ valetudinis,acſi Deus officio medici functus eſſet, profana ſpeculatione peruertunt totā vim & vtilitatem huius legis. Fateor quidem,quos Deus permittit cibos,ſalubres eſſe,& ad victum maximè accommodatos: verùm tam ex præfatione,qua Deus admonuit,populo quem elegerat colendam eſſe ſanctitatem,quàm ex Legis abrogatione ſatis liquet,delectum hunc partem fuiſſe pædagogiæ ſub qua Deus veterem populum continuit. Nemo vos iudicet in cibo & potu,inquit Paulus:quia vmbra fuit rerum futurarum, corpus autē eſt in Chriſto. Quibus verbis ſignificat,quod ſpirituale erat,fuiſſe adumbratum externo ritu in ciborum abſtinentia. Eodem quoque ſenſu alibi dicit,ſcire ſe,ac perſuaſum eſſe in Chriſto Ieſu nihil eſſe immūdum:quia ſcilicet morte ſua Chriſtus à ſeruili ſubiectione ſuos exemit. Vnde ſequitur,inter ceremonias, quæ exercitia erant cultus Dei,numerandam eſſe ciborum prohibitionem. Hîc tamen naſcitur quæſtio,quomodo conueniat,iam ab ætate Noe quædam immunda fuiſſe animalia,& tamen eſum quorumlibet ſine exceptione permiſſum. Quòd putant quidam,diſcrimen à Deo tunc poſitum paulatim obſoleuiſſe, recipere non poſſum:quia Deus ſolum ſanguinem excipiens,deſtinat in alimentum poſteris Noe quicquid mouetur ſuper terram. Itaque immunditiem, cuius tunc cognitio inſpirata fuit patrum cordibus,ad ſacrificia reſtringo:nec dubito quin Abrahæ & Patriarchis liberum fuerit ſuilla carne perinde ac bubula veſci:Poſtea quum ad cohibendam populi laſciuiam iugum Legis impoſuit Deus,aliquid etiam reſcidit ex generali permiſſione:nō quòd eū ſuæ liberalitatis pœnituerit: ſed quia vtile erat rudes fere & indomitos hoc modo cogere ad obſequium. Quum verò ante Legem eadem fuerit Sanctorum conditio quæ noſtra,tenendum eſt quod prius dixi, dictante naturæ ſenſu ſponte refugiſſe quoſdam cibos:ſicuti hodie nemo lupos aut leones venabitur ad carnes eorum edendas: ex ſerpentibus & aliis venenoſis animalibus nemo cibum appetet. Sed alia fuit legalis mandati ratio,ne promiſcua licentia cum Gentibus communicarent qui ſacrum erant Dei peculium.

Colos.2.c.16.

Rom.14.c.14.

Omne diuidens vngulam. Sicuti vereor ne allegoriis, quibus ſe multi oblectarunt, inſiſtere parum firmum ſit:ita non inſector neque etiam repudio quod traditum fuit à veteribus:per ſciſſuram vngulæ notari prudentiam in diiudicandis Scripturæ myſteriis, per ruminationem verò cæleſtis doctrinæ ſeriam meditationem. Quanquam argutia illa mihi non placet, dum addunt eos rectè diſcernere qui norūt è litera elicere myſticos ſenſus: quia inde factum eſt vt quiduis ſibi comminiſci permiſerint. Quòd ergo ſimplicius eſt amplector, non eſſe fiſſuram in omnibus qui tantùm ſapiunt ex carnis ſenſu: quia ſolus ſpiritualis diiudicat omnia,vt inquit Paulus. Accedat ruminatio oportet ad ſpiritualem cibum probè coquēdum & digerendum. Multi enim Scripturam deglutiunt abſque profectu:quia neque ſincero affectu in ea proficere cupiunt,neque quærūt, tanquam alimento,animas ſuas reficere: ſed inanibus ſcientiæ deliciis contenti,vitæ formandæ ſtudium pro nihilo ducunt. Ergo ſub priore membro damnatur brutus ſtupor, ſub altero autem curioſorum hominum ambitio & leuitas. Immunda quidē animalia Deus Petro in viſione propoſuit tanquam Gentium imagines & figuras, ideóque probabili analogia,quod de animalibus dicitur trāſferre ad homines licet. Verùm cur in vngue biſulco & rumine notas appoſuerit Deus, mihi nihilo magis liquet quàm cur vetuerit carnem ſuillam comedere: niſi fortè quia vnguis continuus ſignū eſt feritatis: quæ autē nō ruminant,ſordes & excrementa vtplurimum ſorbent. Scimus hac de cauſa certatum fuiſſe magna contentione ſtatim poſt Euāgelii promulgationem, quòd ex Iudæis quidam nimium Legi addicti,nec tenētes ciborum delectum fuiſſe inter reliquas ceremonias,volebant eadem neceſſitate, quæ impoſita fuerat veteri populo, obſtringi nouā Eccleſiam. Tandem Apoſtolorum decreto libertas Gentibus permiſſa fuit veſcendi cibis quibuſlibet,excepto tantùm ſanguine & ſuffocato,ídque ad tempus,vitandæ offenſionis cauſa: quia vix aliter placati fuiſſent Iudæi. Nunc poſtquam abrogatum fuit quod Deus ipſe præceperat de carniū delectu,diabolicæ audaciæ fuit humanis legibus conſcientias obligare,ne libertate à Chriſto parta fruerentur. Supereſt vna quæſtio,quomodo Deus immundum pronuntiet quod creauit:quia ſi reiicitur animal propter immunditiem,pars ignominiæ in ipſum authorem redundat. Videtur etiam hæc reiectio pugnare cum prima Dei ſententia,dum conſiderando cuncta quæ fecerat, agnouit valde bona. Solutio eſt,nullum vnquam animal per ſe fuiſſe immūdum,ſed hoc ad vſum referri. Sicuti in arbore ſcientiæ boni & mali naturaliter nihil vitii aut noxæ fuit, vt ſua labe hominem inficeret, qui tamen mortem inde contraxit prohibitionis reſpectu. Quare etiā hoc loco

1.Cor.2.c.15

Act.10.b.12.

non damnat Deus opus ſuum in animalibus,ſed quoad eſum, vult cenſeri impura, vt abominetur populus quod ſibi vetitum eſt. Denique ſola eſt tranſgreſſio quæ inquinat:quia animalia nunquam mutarunt naturam: ſed in Dei arbitrio fuit,quid licitum vel illicitum eſſe vellet, ſtatuere.Ita ſoluitur altera obiectio. Pronunciat Chriſtus,quod ingreditur in os hominis non inquinare hominem. Siquis inde colligat,perperam damnari innoxia animalia,reſpondendum eſt per ſe non cenſeri immunda, ſed in alium finem.Valuit enim ſemper doctrina illa, regnum Dei ſitum nõ eſſe in cibo & potu:ſed quũ Iſraelitis interdiceret Deus eſum huius vel illius cibi,hac ceremonia fuerunt admoniti quàm abominabilis eſſet interior cordis pollutio. Ac talibus elementis paulatim formati adductique fuerunt ad ſpiritualem doctrinam:vt ſcirent non aliud hominem polluere quàm quod egreditur ex ore eius. Nunc diuerſa eſt fidelium conditio,quibus parta eſt libertas,ex quo Chriſtus, abrogata lege, chirographum in decretis poſitum cruci affixit. *Mat.15.b.11.* *Rom.14.c.17.* *Coloſſ.2.c.14.*

4 *Veruntamen hoc non comedetis.* Clarius exprimit quod antè indicauerat: nempe animal,quãuis ruminet,non protinus eſſe mundum,niſi findat vngulam:atque ex oppoſito, non ſufficere ſciſſam vngulam niſi coniuncta ſit ruminatio. Quibus verbis docuit Moſes, dimidiam munditiem vel mutilam non debere Deo obtrudi.Sicui placeat,rumen ſymbolum eſſe internæ puritatis,fiſſuram verò vngulæ,externæ,probabilis fortè erit ſententia. Quoniam mihi in mentem venit hæc diſtinctio, quanuis acutis ſpeculationibus non delecter, in medium proferre volui,ſic tamẽ vt libera ſit electio.Interea certò tenendum eſt quod nuper dixi, Deum exigere ſolidam munditiem,nec inquinatam vlla mixtura. Fuit autẽ prohibitio Iudæis maximè moleſta in ſuilla carne, quia ad victum apprimè commoda eſt,non modò quia ſuaue condimentum eſt aliis cibis,ſed quia inde minore ſumptu aluntur operarii. Ideo in hac parte maximè obſeruata fuit Iudaici populi religio.Nam quum Antiochi ſatellites populum ad craſſam Legis abnegationem cogere vellent,tantùm vrgebant eſum carnis porcinæ.Atque hinc celebre Auguſti dicterium, Malleni porcus eſſe Herodis quàm filius:quòd à ſuibus abſtinens,filiorum eſſet carnifex.Porro vt maiore cura hoc interdictum ſeruarent Iudæi,tactus etiam ipſe vetitus illis fuit: vt non modò carnem porcinam guſtare nefas eſſet,ſed etiam manibus tractare, ex quo occiſum erat animal. Eadem non fuit ratio carnis bubulæ,aut veruecinæ: quia cibos manibus tractare neceſſe eſt.

9 *Hoc autem comedetis ex omnibus quæ ſunt in aquis.* Hîc etiam plauſibili ratione quidam in pietate minus exercitati contendunt Deum hîc agere partes medici,& diſcernere cibos ſalubres à noxiis. Etſi autem ſatis à medicis ipſis refellitur eorum opinio, vt tamen illis concedam quod poſtulant,malè ratiocinantur. Aliud enim Deo propoſitum fuit quàm populi valetudini conſulere: ſed quia negotium erat cum rudi populo,notas vulgares delegit, quibus admoniti gradatim altius conſcenderent. Infinitum eſſet perſequi quas Iſychius allegorias excogitat: & libenter nugas illas ſepelio, niſi quia plerique ſic ad curioſitatem propenſi ſunt vt vix placitura ſit illis ſobrietas donec vanitas allegoriarum conuicta fuerit. De ſquamis & ſcillis nihil dicam. Primo intuitu ſi quibuſdam arrideat quòd dicit nomina piſcium taceri, quoniam Eccleſia nomen in terris non quærit,eam verò deſignari per piſces: videant quomodo conueniat, Eccleſiam non eſſe niſi in aquis: deinde aues quæ cælo propiores ſunt,excludi ab hoc honore: tertiò,munda animalia reiici,acſi ad Eccleſiam non pertineant:poſtremò cenſeri inter electos,quorum nomen in cælis ſcriptum eſt,eos qui ſua contagione inquinãt Eccleſiam.Nam certè ex piſcibus multi ſunt immũdi. Qui tã perſpicuis rationibus nõ acquieſcent, eos patiar in ſuo labyrintho errare. Hæc ſimplicitas modeſtis ac docilibus ſufficiet,piſces ideo non numerari, quia maior pars vulgo ignota erat Iudæis:quorum terra quum præter Iordanem nullos fere haberet fluuios,multos piſces fluuiatiles non gignebat: marini autem non aduehebantur niſi in oram finitimam.

13 *Hæc autem abominabimini ex uolatilibus.* Quæ auium & reptilium ſpecies vetantur,eas fere cõmunis ſenſus naturaliter repudiat.Et certè magna ex parte indulgẽter egit Deus cum populo ſuo, ne oneribus nimium moleſtis eum grauaret.Quia tamen hominum ingluuies monſtris interdũ oblectatur:voluit Deus etiam in paruis rebus frænum ſuis iniicere,ne ſe cum hominibus profanis ad intemperantiam proiicerent,quæ deinde eos pollueret. Periculum enim erat ne fœda animalia vorando,obdureſcerent ad alias quaſlibet corruptelas. Additur alia lex, vt non ſolùm abſtineant ab eſu,verumetiam ſiquod animal immundum fuerit occiſum, ne ſe contaminent tactu cadaueris.Imò ſi vaſa fuiſſent contacta,vt fictilia quidem frangerent,alia autem abluerent, videtur res fuiſſe minuta:ſi mus in vaſe aquario extinctus foret,vas ipſum eſſe fœdatum. Videtur etiã immodicus fuiſſe rigor,quòd iuſſi ſunt Iudæi, ſiquod tale animal in labrum vinarium ceciderat, & illic fuerat mortuum,non modò effundere vinum,ſed vas diſſipare: ſi in furno eſſet ſuffocatũ, vel in foco iacuiſſet, vtrunque diruere:quaſi ad res ſenſu carentes penetraret ſpiritualis contagio.

Verùm ſemper Dei conſiliũ attendere conuenit, ex quo diſcemus nõ adeo fuiſſe in rebus leuiculis ſeuerum exactorem, vt ſuos affigeret earum rerum obſeruationi: ſed exercitia hæc fuiſſe, quibus ſe aſſuefacerent ad puritatis ſtudium, quod fere inter homines negligitur aut friget. Hodie quoque iubemur ore Pauli, quicquid agimus, ſiue edamus, ſiue bibamus, referre ad Dei gloriã: ſed in hoc
1.Cor.10.g.31. differimus à veteri populo, quòd à puerilibus rudimentis liberi, tantùm ad id quod ſpirituale eſt dirigimur, cibum & potum diuinitus nobis ſuppeditari, vt vitæ authorem purè colamus: Iudæos autem, vt eſſent ad hunc finem attentiores, variis modis oportuit ſtimulari: dum illis Deus præcepit domos ſuas ab omni ſorde puras ſeruare, ac ſedulos eſſe in aquã & vaſis omnibus cuſtodiẽdis: vt aſſiduè illis ante oculos repræſentaret quàm diligenter eos incumbere vellet in verã munditiem: ſicuti ſequitur in fine capitis.

43 *Ne impuras reddatis animas ueſtras.* Non proponit illis curam valetudinis, nec periculum à morbis denuntiat, ſed ne ſe coinquinent. Et ſubiicitur clarior explicatio, Quia ego Iehoua Deus veſter. Sanctificate ergo vos, quia ſanctus ſum. Porro, ne putarent ſummam pietatis incluſam eſſe in externis ceremoniis, conſideranda illis fuit Dei natura. Nam quũ ſpiritus ſit, nõniſi ſpiritualiter coli vult. Ita ſanctitas in delectu ciborum mediatè accipitur: quia nõ aliò tendebat abſtinentia quàm vt ſe Deo conſecrarent. Proinde inexcuſabilis fuit ſuperſtitio quòd ſubſtiterunt Iudæi in obſeruatione friuola: acſi quis elementorum figuram diſcat, neque in vſum accommodet, vt legat quod ſcriptum eſt. Ac ex eorum exemplo cognoſcitur quàm cupidè arripiant homines quæcunque faciunt ad hypocriſin fouendam. Neque enim tantùm ad terreſtre ſuum ingenium traxerunt quæ vtilia erant adiumenta ad veram cordis integritatem ſectandam: ſed illis non contenti, coaceruarunt ſibi multos ſuperuacuos ritus. Hinc aqua expiatoria vel luſtralis ſemper in vſu, quamuis nullius pollutionis ſibi conſcii eſſent, hinc anxius labor in lauandis calicibus & patinis: vt facilè appareat ſemper hominum vitio, in abuſum torqueri quod Deus optima cauſa inſtituit.

EX DEVTER. XIIII.

21 *Non comedetis vllum cadauer: peregrino qui eſt intra portas tuas dabis illud, & comedet illud, aut vendes alienigenæ. populus enim ſanctus eſt* Iehouæ *Deo tuo.*

EX EXODI XXII.

31 *Viri ſancti eritis mihi: carnem in agro raptam non comedetis, cani proiicietis eam.*

EX LEVIT. XVII.

15 *Omnis anima quæ comederit cadauer, aut raptum, tam de indigenis quàm de peregrinis, lauabit veſtimenta ſua, vbi lauerit ſe aqua: erítque immundus vſque ad veſperam, deinde mundus erit.*

16 *Quòd ſi non lauerit veſtes, & carnem non lauerit, portabit iniquitatem ſuam.*

Deuter.14. 21 *Non comedetis.* Cadauerum & carnis à feris diſcerptæ eſus refertur inter pollutiones. Cadauer autem animalis intellige, quod vel fame vel morbo periit: quia ex ſpecie mortis contraxit immunditiem quod per ſe alioqui purum erat. Finis præcepti colligitur ex ratione mox addita, quia ſint populus ſanctus Dei, & ritu ablutionis de quo tandem in Leuitico præcipitur. Secundo loco idem mandatur de carne rapta quod antè de cadauere, quia lacerationis fœditas immunditiem cenſetur. Populi ſanctitas iterum refertur quò diligentius ab inquinamentis caueat. Vnde ſequitur contaminatos fuiſſe qui carnem diſcerptam comederent. Itaque tertio loco rurſus confirmat abſtinuiſſe Iudæos & prohibitos fuiſſe ab eſu cadaueris vel carnis à beſtia laceratæ, ne ſe polluerent: nec obſtat quòd cadaueris & ſanguinis prohibitio ſimul illic cõiungitur: quia ſcimus apud Moſen non ſemper ſeruari ſeriem in præceptis, ſed promiſcuè miſceri quæ ad diuerſas claſſes pertinent. Ideo diſtinguẽda cenſui quæ diuerſos habebant fines. Certè diſſimilitudo quæ ex pœna elicitur, palam apparet, Qui comederit ſanguinem, excidetur è populo: qui comederit cadauer, lauabit ſe, & immundus erit vſque ad veſperam. De carne rapta vel lacerata poſſet iterum moueri quæſtio: ſed ex contextu, meo iudicio, ſatis patet, carnem à beſtiis laceratam cenſeri inter cibos immundos. Ratio enim legis exprimitur, quia electi in populum ſanctum puros ſe & integros ſeruare debeant: nec Deus cibum homini deſtinatum cani proiicere iuberet, niſi tabe infectum quæ ſanctos pollueret. Quod autem ſuperiore loco iubet dare peregrino, aut vendere alie-

nigenæ vt comedant,probabile non videtur: quia id erat ſuggerere materiam peccandi:perinde acſi quis furioſo gladium porrigat,aut merces illicitas in alios transferat. Sed huius nodi prompta eſt ſolutio: quia Gẽtibus licuit veſci indifferẽter quibuslibet cibis, quum nullum ipſis poſitum eſſet diſcrimen, ſed potius quorundam ciborum prohibitio, ſeparationis eſſet nota inter ipſos & electum Dei populum. Difficilior emergit quæſtio ex ſpecie repugnantiæ,quia in altero loco Moſes tam peregrinos quàm indigenas eadem lege obſtringit,& vtroſque immundos eſſe pronuntiat ſi cadauer guſtauerint. Verùm memoria tenendum eſt, peregrinos vocari interdum à Moſe qui legem amplexi erant,ab exteris gentibus oriundi. Circuncisio igitur illos perinde addixit Deo acſi originem duxiſſent ab Abraham. Alii autem erant peregrini, quos præputium à filiis Abrahæ ſeparabat,tanquam profanos & exleges. Summa eſt,quicunque Dei nomen obtendunt, ſéque iactant eſſe ex eius populo,vocatos eſſe ad colendam ſanctitatem,vt ab omni labe puros ſe conſeruent.

EX DEVTER. XXI.

10 *Quum egreſſus fueris ad bellum contra inimicos tuos, & dederit eos* Iehoua *Deus tuus in manum tuam, & ex eis captiuos abduxeris:*

11 *Videris autem in captiuitate mulierem pulchram forma, & deamaueris eam, & acceperis tibi in vxorem:*

12 *Introduces eam domum tuam: & radet caput ſuum,ac præcidet vngues ſuos:*

13 *Deponetque veſtimentum captiuitatis ſuæ à ſe, & manebit in domo tua,ac flebit patrem ſuũ, & matrem ſuam menſem integrũ: & poſtea ingredieris ad eam, eríſque maritus eius, & erit tibi vxor.*

10 *Quum egreſſus fueris ad bellum.* Idem nunc de vxoribus præcipitur quod nuper de cibis. Quantum attinet ad Chananæos,qui addicti & deuoti erant exitio, vidimus Iſraelitas à mulierũ coniugio prohibitos fuiſſe, ne affinitas eſſet peccandi illecebra: nunc verò longius progreditur Moſes, ne Iſraelitæ victoria potiti contra alias gentes,ex captiuis mulieribus vxores ducant, niſi ſolenni ritu expiatas. Hæc ergo ſumma eſt,ne profanis coniugiis ſe Iſraelitæ cõtaminent, ſed hac etiam in parte puros ſe conſeruent & integros: quia ſeparati ſunt à reliquis populis,vt ſint peculiaris Dei populus. Præſtabat quidem in totum abſtinere à talibus coniugiis: ſed difficile fuit eorum libidinem ſic frænare ne vel minimùm à caſtitate deflecterent: deinde ſcimus quantum ſibi licentiæ in bello permittant victores,vt perfectæ moderationi locus non detur. Ergo Deus indulgentiã ſic tẽperat, vt Iſraelitæ adoptionis,qua ipſos dignatus fuerat,memores, ſe non proſtituant,ſed in ipſo libidinis feruore aliquod retineãt pietatis ſtudiũ. Porro hîc nõ agitur de illicito raptu, ſed tantùm diſſerit Moſes de mulieribus quæ iure belli ceſſerant in prædam. Scimus autem victores illis impunè fuiſſe abuſos, quia illas habebant ſub poteſtate & dominio. Sed quia multi blanditiis vxorum capiuntur,remedium adhibet Deus,vt connubium præcedat prioris vitæ abnegatio: neque extraneam vxorem ducere liceat niſi quæ ſe à propria gente abdicauerit. Huc pertinet ceremonia,vt mulier caput radat,& præcidat vngues, veſtimenta ſua mutet,lugeat patrem ſuum & familiam toto menſe: nempe vt ſuperiori vitæ renuntiet, ac tranſeat in alium populum. Quidam ex Rabinis aliò verba torquent, acſi deformitate vellet Deus animos virorum abſtrahere ab amore: nam capitis raſura multum ex pulchritudine & venuſtate detrahit in fœminis: & Vngues facere (ſic enim ad verbum legitur) pro nutrire accipiunt: productio autem vnguium fœda eſt aſpectu. Sed ex contextu refellitur eorum commentum, vbi iubentur ſe exuere veſtibus captiuitatis. Mihi verò dubium non eſt quin Deus menſtruo luctu, raſo capillo, & aliis ſignis, renouari ipſas velit, vt aliis moribus aſſueſcant. Atque in eundem finem iubentur lugere parentes tanquam mortuos, vt populo ſuo valedicant. Quo videtur alludere Propheta Pſalm. 45, quum dicit, Audi filia, & vide, inclina aurem tuam, obliuiſcere populum tuum & domum patris tui. Significat enim, non aliter purum & legitimum fore coniugium alienæ mulieris cum Solomone, quàm ſi relictis ſuperſtitionibus, Deo ſe ad pietatis ſtudium deuoueat. Nec verò Deus abs re Iſraelitas ſedulò cauere voluit ne vxores à veræ religionis ſtudio adhuc alienas acciperent: quia experiẽtia plus ſatis docet quã exitialis ſit laqueus. Etſi autẽ hodie hac obſeruatione nõ tenemur, manet tamẽ firma ratio, ne ſe viri temere deuinciãt fœminis impias ſuperſtitiones adhuc colẽtibus.

EX DEVTER. XVIII.

19 *Erit autem vt ſiquis non audierit verba mea quæ loquetur Propheta in nomine meo, ego requiram ab eo.*

5 *Propheta autem falſus aut ſomniator interficietur: eo quòd defectionem loquutus ſit contra Iehouam Deum veſtrum, qui eduxit te è terra AEgypti, & redemit te è domo ſeruorum, vt te depelleret à via quam præcepit tibi Iehoua Deus tuus, vt ambules in ea: & exterminabit malum è medio tui.*

Hactenus primi præcepti appendices recenſui, quæ ad veteres vmbras & legalem cultum pertinent. Ipſum præceptum ſemper vigebit ad finem vſque mundi: nec ſolis Iudæis, ſed nobis communiter datum eſt: ceremoniis autem vſus eſt Deus olim tanquam temporalibus adminiculis, quarum etſi vſus ceſſauit, manet adhuc tamen vtilitas: quia inde melius apparet quomodo rite colatur Deus, & ipſa vis pietatis illic relucet. Ergo in præcepto continetur tota ſubſtantia, in externis verò exercitiis eſt veluti forma, cui nonniſi veterem populum Deus addixit. Nunc ſequuntur appendices politicæ, vbi Deus pœnam ſumi iubet ſi violata fuerit religio. Neque enim leges politicæ tantùm feruntur de terrenis negotiis, vt inter ſe homines mutuam colant æquitatem, & quod rectum eſt ſequantur atque obſeruent: ſed vt ſe in Dei veneratione exerceant. nam & inde orditur Plato dum legitimum Reip. ſtatum format, Deíque timorem vocat legum omniũ prooemium. Nec vllus vnquam extitit profanus ſcriptor qui non confeſſus ſit hanc præcipuã eſſe partem ciuitatis bene compoſitæ, vt Deum reuereantur omnes vno conſenſu & colant. In hoc quidem cæca fuit hominum prudentia, quòd duxerunt, quæcunque placuiſſet religio, eam iure & pœnis ſanciendam eſſe: rectum tamen fuit illud principium, peruerti totum iuris ordinem ſi negligitur pietatis cultus. Cæterùm, vt Deus religionis curam & ſtudium iudicibus commendat, & eius contemptum iubet publicè vindicari: ita rurſum communi vitio occurrit, ne temere ac zelo inconſiderato ad ſeueritatem proſiliant. Quia enim ſtultè ſinguli populi, vrbes & regna Deos ſibi comminiſcuntur, Legem ſuam proponit Deus, à cuius regula nefas ſit deflectere. Prudẽter à terrenis legiſlatoribus cautum eſt nequis ſeparatim habeat Deos: ſed totum illud eſt euanidum niſi præluceat veri Dei cognitio. Meritò itaque Deus populum ſuum reuocat ad eam quam ipſe tradidit doctrinam, vt puniatur quiſquis eam contumaciter ſpreuerit. Iam, quia non ſufficeret ſemel eſſe ſcripta lege edoctos de probo Dei cultu, niſi accederet quotidiana prædicatio, diſertè inſtruit Deus prophetas ſuos authoritate: ac ſiquis eam violauerit, pœnam denunciat. Prius dixerat ſe excitaturum Prophetas, ne deterior eſſet electi populi conditio quàm aliarum gẽtium. Quoniam ergo apud eos depoſuit veræ pietatis theſaurum, vt ſint quaſi eius cuſtodes, nunc ſiquis parere eorum mandatis recuſet, exitium minatur. Neque tamẽ de quibuſlibet qui ſibi propheticum nomen arrogant eum loqui, patet ex particula In nomine meo: quæ tantundem valet acſi diceret à ſe profectos, nec quicquam proferre niſi ſuo iuſſu. Neque enim, ſi falſò multi obtendunt Dei nomen, protinus in eos competit tam honorificum elogium, niſi Deus ratum habeat: ſed hoc fidis & probis doctoribus verè proprium eſt, ipſos loqui in Dei nomine. Sic dum Chriſtus promittit, vbi duo vel tres conuenerint in nomine ſuo, ſe in medio eorum fore, non dignatur tanto honore hypocritas, qui ſacrilega audacia vſurpant ſæpe eius nomen: ſed de reipſa loquitur: quod etiam plenius ex oppoſita lege apparet, quæ deinde ſequetur.

Deut. 13. 5 *Propheta autem ille.* Quia plauſibili integumento decipiunt Satanæ miniſtri, dũ ſe pro Dei Prophetis venditant: antehac admonuit Moſes, non indifferẽter audiendos eſſe quoſlibet doctores, ſed diſcernendos eſſe veros à falſis, vt adhibito iudicio fidem demum obtineant qui merentur. Iam & pœnam adiungit, ſiquis ſub titulo Prophetæ obrepſerit, vt populum ad defectionem traheret. Neque enim ob particularem tãtùm errorem, aut leuem, capitali pœnæ ſubiicit qui falſam doctrinam ſparſerint, ſed qui apoſtaſiæ ſunt authores, atque ita pietatem radicitus conuellunt. Obſerua iterum, huic ſeueritati locum non eſſe niſi poſtquam ſtabilita eſt certa religio: ideóque nominatim exprimitur craſſa impietas, ſi populũ abducere tentauerint à veri Dei cultu. Porro vt tollatur omnis excuſatio, dicit Moſes ſatis patefactum eſſe quiſnam ſit Deus, & quomodo ſit colẽdus: idque tam mirabili redemptionis beneficio quàm Legis doctrina. Ergo vt oſtendat Deus iuſtè tam grauem pœnam ſumi de apoſtatis, certitudinem religionis, quæ vigere debebat apud Iſraelitas, in medium proponit: acſi diceret, nullam impio contemptui veniam dari poſſe, quum & deitatis ſuæ gloriam ſatis approbauerit redemptionis miraculo, & voluntatem ſuam patefecerit in Lege. Tenendum igitur eſt, non aliter pœnæ obnoxium eſſe impietatis crimẽ, quàm ſi religio non tantùm publico conſenſu & hominũ ſuffragiis recepta fuerit, ſed firmis quoque indubiiſque teſtimoniis ſubnixa, veritatem ſuam à dubitatione vendicet. Cæterùm vt præpoſtera eſt eorum ſeueritas qui ſuperſtitiones gladio tuentur: ita in politia bene conſtituta minimè tolerãdi ſunt profani homines, à quibus religio cõuellitur. Hoc ferre nequeunt qui vellẽt impunè ſibi cõcedi turbãdi licẽtiã: itaque ſãguinarios appellãt qui publica authoritate coercẽdos eſſe docẽt impios errores, quibus labefactatur religio, atque adeo euertitur. Verũ quid Deo palam

obſtreperites proficient? Occidi iubet Deus pſeudoprophetas, qui pietatis principia conuellunt, & defectionis ſunt magiſtri ac duces. Reclamat neſcio quis nebulo, ſéque vitæ & mortis authori opponit. Quænam hæc proteruia? Quòd Dei veritatem negant indigere tali ſubſidio, veriſſimum eſt: ſed quid hoc furoris ſibi vult, Deo legem imponere, ne magiſtratus obſequio hac in parte vtatur. Quorſum porro attinet de neceſſitate litigare, quando ita Deo placet? Poſſet carere Deus gladii adminiculo ad religionem tuendam: non vult. Quid autem mirum ſi magiſtratus iubet Deus eſſe gloriæ ſuæ vindices, qui furta, ſcortationes, ebrietates, à pœna eximi non vult, nec patitur? In minoribus delictis fas non erit iudici ceſſare: vbi violatur Dei cultus & tota pietas, diſſimulando, tantum crimen fouebitur? Adulteriis ſtatuetur capitalis pœna: impunè cedet Dei contemptoribus, ſalutis doctrinam adulterando, miſeras animas à fide abſtrahere? Nunquam veneficiis dabitur venia, quibus ſolum corpus læditur: & ludus erit animas æterno exitio tradere? Denique magiſtratus, ſi læſa fuerit eius authoritas, eius contemptum grauiter vlciſcetur: profanationem ſacri Dei nominis inultam ſinet? Quid magis prodigioſum? Verùm rationibus pugnare ſuperuacuum eſt, vbi Deus ſemel pronuntiauit quid ſibi placeat: cuius inuiolabili decreto ſtare neceſſe eſt. Quæritur tamen an hæc lex ad Chriſti regnum, quod ſpirituale eſt ac remotũ à terrenis imperiis, pertineat. Et ſunt quidam non improbi alioqui homines quibus videtur abſimilis noſtra conditio ſub Euangelio quàm fuerit veteris populi ſub Lege: non tantùm quia regnũ Chriſti non eſt ex hoc mundo, ſed quia exordia regni ſui Chriſtus noluit gladio adiuuari. Atqui dum promouendo Chriſti regno conſecrant ſuam operam terreni iudices, nego propterea eius naturam mutari. Quia autem aduerſante totius mundi potentia Euangelium ſuum voluit Chriſtus promulgari à ſuis diſcipulis, eóſque ſola voce armatos expoſuit tanquam oues lupis, non poſuit ſibi æternam legem, quin tandem reges ipſos in obſequium cógeret, ac manſuefaceret corũ violentiam, atque ex infeſtis perſequutoribus efficeret Eccleſiæ ſuæ patronos & cuſtodes. Tyrannidem exercuerunt initio magiſtratus aduerſus Eccleſiam, nempe quia nondum venerat tempus quo Filium Dei oſcularentur, & depoſita violentia, Eccleſiæ quam oppugnauerant, fierent nutritii, ſecundum vaticinium Iſaiæ: quod certè ad Chriſti aduentum refertur. Nec verò fruſtra Paulus, dum precari iubet pro regibus & aliis mundi iudicibus, cauſam addit, vt ſub ipſis tranquillã vitam agamus cum omni pietate & honeſtate. Chriſtus quidem, vt mitis eſt, ita diſcipulos ſuos (fateor) vult eſſe imitatores ſuæ lenitatis: verùm id non obſtat quominus Eccleſiæ ſaluti & tranquillitati in pietatis defenſione cóſulant pii magiſtratus: quia hanc partem negligere, ſumma eſſet perfidia & crudelitas. Et certè nihil indignius quàm, dum videmus miſeras animas trahi in æternum interitum ab impiis & ſceleratis præfractiſque impoſtoribus, impunitate conceſſa, illarum ſalutẽ pro nihilo ducere. Quòd ſi hoc prætextu graſſati ſunt ſuperſtitioſi ad fundendum innoxium ſanguinem, reſpondeo non debere vllo abuſu vel corruptela hominum in nihilum redigi quod ſemel Deus mandauit. Nam ſicut Chriſti martyres à maleficis in pœnæ ſimilitudine ſola cauſa ſatis ſupérque diſcernit: ita non efficiét Papæ carnifices iniuſta ſæuitia quin zelus piorum magiſtratuum in puniendis falſis & noxiis doctoribus Deo placeat. Idque Moſis verbis optimè exprimitur, dum ex Lege Dei ferendum eſſe iudicium admonet. Iam dixi rigorem hunc non debere ad particulares errores extendi, ſed vbi impietas ad defectionem vſque prorumpit. Porro vbi additur, Vt te depellat è via quam te docuit Deus, hinc colligimus, nullos ad pœnam trahendos eſſe niſi qui manifeſto Dei verbo conuicti fuerint, ne ſuo arbitrio iudicent homines. Vnde etiam liquet, perperam zelum ardere in exerendo gladio, niſi præceſſerit legitimum examen.

Eſaie 49.b.6. 1.Tim.2.a.2.

EX DEVTER. XVII.

12 *Vir autem qui egerit in ſuperbia vt nõ audiat ſacerdotem qui ſtat vt illic miniſtret* Iehouæ *Deo tuo, aut iudicem, morietur vir ille, & exterminabis malum ex* Iſraele.

13 *Atque omnes è populo audiant, vt timeant, neque in poſterum ſuperbiant.*

Similis pœna in eos edicitur qui contumaciter reſpuerint ſacerdotum iudicium. Prius viſum fuit, ſacerdotio coniunctum fuiſſe munus propheticum: quando (teſte Malachia) fœdus Dei fuit cum Leui, vt cuſtodes ſcientiæ eſſent eius poſteri, & Legis interpretes: ſæpe tamen inflicta fuit pœna ſacerdotum deſidiæ, quum alios populo ſuo doctores præfecit Deus. Quicquid ſit, vtrique pro ipſo legatione functi ſunt. Ergo ſicuti nuper ſancita fuit Prophetarum authoritas, idem nunc ad ſacerdotes ius transfertur: nec mirum, quia Deum eius ordinis authorem ſpernere, non leue crimen fuit. Tenendum tamen memoria quod alibi admonui, non armari tyrannica poteſtate ſacerdotes, vt quicquid pro libidine ſua decreuerint, reiicere nefas ſit. Neque enim vel ſe exauctorauit Deus quum illos crearet, vel quibuſlibet placitis ſine diſcrimine obſtrinxit conſcientias, ſed tantùm iniicere frænum voluit eorum proteruiæ, quibus nulla religio eſt vili-

Malach.2.a.4.

pendere legitimum Eccleſiæ regimen. Nam ſic habendũ eſt: ſi promiſcuè liceat reiicere quicquid ſtatuerint Eccleſiæ præfecti, fœdam & horribilem fore diſſipationem. Ac ridiculum eſſet ad gubernandum vocari quibus nulla ſuppeteret dignitas: ideóque reuerentiam quæ hîc exigitur, legitimis omnibus imperiis deberi, oſtendit ipſe naturæ ſenſus ac dictat. Author ſacerdotii erat Deus, idem iudices creabat. Quid magis abſurdum quàm impunè contemni ac rideri qui Dei nomine & mandato præſidebant? Verùm nunquam eouſque extulit mortalem hominem vt ſe iure ſuo abdicaret: imò ſæpe neceſſe fuit, intrepidè reiicere quod mandabant ſacerdotes. Profanum altare

2.Reg.16.c.12. ad exemplar Damaſceni, quod Achaz miſerat, erexit Vrias ſacerdos, & illic ſacrificium obtulit: an neceſſe fuit Iſaiæ ſubſcribere? Imò deteſtabilis fuit omnium adulatio, qui decreto ſceleſti ac perfidi ſacerdotis aſſenſi ſunt. Quinetiam videmus Prophetas vtplurimum adeo non fuiſſe ſuffragatos ſacerdotibus, vt apertum cum illis bellum geſſerint. Ac tota hæc cauſa deciditur ex verbis Moſis: quando non abſolutè damnat quicunque non paruerint: ſed addita ſpeciali nota, legẽ ſuam reſtringit: nempe ſi contemptus ex ſuperbia vel arrogantia proueniat. Capitale ergo non aliter fuit ſacerdoti vel iudici non parere, quàm ſiquis per faſtum contra ordinem à Deo poſitum inſoleſceret. Alioqui fruſtra exceptio hæc fuiſſet interpoſita. Denique obediendum olim fuit ſacerdotibus, quatenus publicæ tranquillitatis intererat, reuerenter coli paſtores diuinitus ordinatos: ſic tamen vt Deo ipſi, vnico capiti & principi omnium paſtorum, nihil decederet. Quàm inſulſè verò hoc ad ſe trahant Papiſtæ, alibi viſum fuit.

22 *Vt omnes è populo.* A fine demonſtrat non eſſe parcendum ſuperbis contemptoribus: quia ad commune exemplum pœnæ ſpectant: ſicuti rurſum impunitas eſt illecebra peccandi, & effrænis licentiæ nutrix. Et certè dum terrorem incuti iubet toti populo, ſubindicat, niſi proteruiæ obuiam eatur, & improbos atque audaces cohibeat diſciplinæ rigor, ianuam apertam illis eſſe ad peſſundandam Eccleſiam.

EX DEVTER. XIII.

6 *Si incitauerit te frater tuus, filius matris tuæ, aut filius tuus, aut filia tua, aut vxor complexus tui, aut amicus tuus qui ſit ſicut anima tua, clam dicendo,* Eamus & *colamus deos alienos, quos non noueris neque tu, neque patres tui:*

7 *[illegible] iis populorum qui ſunt in circuitu veſtro, ſiue propinqui ſint, ſiue remoti à te, ab extremo regionis vſque ad extremum eius:*

8 *Non acquieſces ei, neque obedies ei, nec parcet ei oculus tuus, neque miſereberis, neque occultabis eum:*

9 *Sed occidendo occides eum: manus tua erit in eum prima ad ipſum interficiendum, deinde manus vniuerſi populi.*

10 Et *lapidabis eum lapidibus, & morietur: quia quæſiuit te abſtrahere à* Iehoua Deo *tuo, qui eduxit te è terra* AEgypti, *è domo ſeruorum.*

11 Vt *totus* Iſrael *audiant & timeant, nec addant facere quicquam ſimile huic rei prauæ in medio tui.*

6 *Si incitauerit te frater.* Pœna quam iuſſerat falſis doctoribus infligi, nunc ad ſingulos è populo extenditur. Etſi enim leuius eſt in homine priuato crimen, alios in errorem ſecum trahere, quia & excuſabilis eſt inſcitia, & cum non grauat profeſſio docendi: defectio tamen à pietate, vndecunque proueniat, Deo eſt intolerabilis. Tantùm hæc duo capita quæ antè notauimus, tenenda ſunt, non aliter locum eſſe huic iudicio niſi vbi rectè conſtituta eſt religio: deinde non eſſe quoſlibet indifferenter ad mortem trahendos qui aliqua in parte errauerint, ſed hanc ſeueram animaduerſionem in ſolos apoſtatas ſtatui, qui pietatem radicitus conuellunt, vt cultus Dei adulteretur, vel aboleatur pura doctrina. Neque ſanè iubet Deus linguæ lubricitatẽ capitaliter puniri, ſiquid inconſideratè exciderit: ſed ſceleratum conſilium religionis mutandæ: quemadmodum verba clarè ſonant. Cæterùm quàm ſingularibus modis commendet nobis Deus fouendæ & aſſerendæ pietatis ſtudium, attendere operæpretium eſt. Nam quia leges generales variis exceptionibus eludi ſolent, diſertè exprimit, neque fratri, neque filio, neque vxori, neque intimo cuique amico parcendum eſſe. Oculus autem parcere dicitur, quia plurimum valet aſpectus ipſe ad affectus mouẽdos in vtranque partem. Ideo non abs re exigit Deus fortitudinem, quæ nec lacrymis, nec blanditiis, nec ſpectaculi triſtitia ad miſericordiam flectatur. Emphaticæ quoque ſunt loquutiones, Frater tuus, qui ex eodem vtero prodierit, vxor quæ in ſinu tuo vel complexu dormit, amicus quem non ſecus ac teipſum diligis: nequo humanitatis affectu langueſcat purus zelus, dum videtur ſa-

crum eius nomen profanari. Pronuntiat Chriſtus, neminem eſſe dignum quem agnoſcat pro diſcipulo, niſi qui patrem & matrem & filios neglexerit, vbi fuerit opus. Ita nunc Deus tenerrimos omnes affectus qui à natura ſunt ingeniti, & in quibus optimi quique ſibi interdum indulgent, ſi nos à vindicanda ſua gloria impediant, pronuntiat eſſe vitioſos. Vxorem & liberos amare tanquam propria viſcera, pium & laude dignum eſt: fratrem & amicum ſimili amore proſequi, nulla ratio vetat: modò omnibus præferatur Deus, cuius gloriam prodere in hominis fauorem nimis præpoſterum eſt. Nam vxorium amorem & quicquid eiuſdem coloris eſt, obtendere, quid aliud eſt quàm opponere Deo eiúſque præceptis noſtros affectus. Quare rigorem ad quem nos obdurat, velle inflectere, nō ferenda eſt mollicies. Iam grauitas pœnæ duas habet iuſtiſſimas cauſas: quia & in vindicandis Dei contumeliis frigemus propè omnes, vbi maximè ardere oportebat: & quemadmodum periculoſis morbis adhibentur acriora remedia, ſic tam noxiæ peſti & prorſus mortiferæ æquum eſt non vulgariter occurri. Quo etiā ſpectat particula clam vel occultè. Quanquam enim videri poſſet inhumanum, prodere qui publicè non deliquit: quia tamē ſectarii lucem fugitantes, clandeſtinis artibus & fallaciis obrepunt, neceſſe eſt eos prohibere ne fraudulenter veneno ſuo inficiant ſingulas domos, vt ſemper accidit. Maturè ergo prohiberi vult Deus inſidioſos eorum conatus, ne longius ſerpat contagio.

7 *E diis populorum.* Summa huc tendit, acquieſcendum eſſe in veritate cognita, vt clauſæ ſint aures diuerſis omnibus figmentis. Vicinitas facere ſolet vt homines, inter ſe communicando, alii aliorum moribus ſe conforment. Ita vltro citróque commeant vitia: atque vt ad malum fere ſumus propenſi, qui deteriores ſunt, rectos peruertunt. Quum ergo ab omni parte circundatus eſſet populus Iſrael idololatris, facilè ad imitationem allici poterat niſi obuiam itum eſſet. Ponit autē circuitum, quia hinc ſumi poterat perſuadendi color, quòd non tantùm ab vna gente differret Iſraelis religio, ſed ab omnibus quæ regioni quaquauerſus oppoſitæ erant. Nam in quaſcunque orbis plagas ſpectarent, obiiciebātur eorum oculis exempla quæ ipſos attraherent in nouam & extraneam religionis formam. Poſtea amplificat, addendo, Si etiam longinquæ ſint gentes illæ. nō enim cum ſolis vicinis erat diſſidium Iſraelitis, ſed quaſi à toto humano genere ſegregati erant. Erat autem hæc non leuis tentatio, non reperire in toto mundo vllos ſocios, vel vllius gētis conſenſum. Adde quòd interdum ipſa longinquitas venerationem ignotis conciliat. Siquidem hominum curioſitas, volitando, ſua leuitate terras & maria tranſcendit, vt ſub nouitatis ſpecie monſtra peſtifera ſibi accerſat. Interea Deus fidem in verbo ſuo fundatam in ſublimi locat, vt omniū gentium mores, inſtituta, ritus, & conſuetudines deſpiciat. Neque enim in pietate verè profecit niſi cui fœtet quicquid alienum eſt.

9 *Sed occidendo occides.* Non vult quenque priuatim exequi vindictam abſque publico iudicio: ſed reſpexit ad communem vſum, quòd noxios & damnatos teſtes primi lapidabant, vt alibi videbimus. Optima autē fuit ratio, vt eoſdē Deus vellet eſſe pœnæ exequutores qui crimē detulerant, quò magis cauti eſſent ac moderati in ferēdis teſtimoniis. Ratio quæ in fine additur, Quia captauit te abducere à Deo tuo qui te eduxit, crimen iterum exaggerat ab ingratitudine: quæ eo deteſtabilior erat, quo magis inæſtimabile erat redemptionis beneficium. A Deo cognito deficere, per ſe graue erat ſcelus, ſed grauius redemptorem ſuum vilipendere. Poſtremò adiungitur vtilitas & fructus ſeueritatis: quia dum exigitur de vnius maleficio pœna, aliis omnibus incutitur terror: & ita vnius interitus, propter exemplum, ſalubris eſt omnibus diſciplina.

EX DEVT. XIII.

12 *Si audieris de vna vrbium tuarum quas* Iehoua *Deus tuus dat tibi vt habites ibi, aliquem dicentem,*

13 *Egreſſi ſunt quidam homines filii impietatis è medio tui, qui impulerunt habitatores vrbis ſuæ, dicendo,* Eamus *& colamus deos alienos quos non noſtis:*

14 *Tunc inquires, & inueſtigabis, ac interrogabis diligenter: & ſi quidē veritas ſit & rumor verus, quòd facta ſit abominatio iſta in medio tui:*

15 *Percutiendo percuties habitatores vrbis illius acie gladii, perdendo eam, & quicquid in ea fuerit, & iumenta eius acie gladii:*

16 *Atque omnia ſpolia eius congregabis in medio plateæ eius, & combures igni vrbem ipſam & omnia ſpolia eius prorſus* Iehouæ *Deo tuo: erítque tumulus perpetuus, non ædificabitur amplius.*

17 *Neque adhærebit manui tuæ quicquam de anathemate, vt auertatur* Iehoua *ab ira*

furoris ſui, & det tibi miſericordias, miſereatúrque tui, ac te multiplicet quemadmodum iurauit patribus tuis.

12 *Si audieris de una.* Si latius dominetur impietas ac defectio, pronuntiat Moſes potius delẽdas eſſe totas vrbes cum ſuis incolis quàm vt tantum crimen maneat impunitum. Vnde melius colligimus quàm impura ſit eorum mollicies qui pœnas ſumi vetant de violato Dei cultu. Siqua ſeditio orta fuerit in exercitu aliquo vel populo, & contagio ad totam multitudinem peruenerit, non vltrà progredi ſolet æqui & moderati ducis ſeueritas quàm vt de præcipuis authoribus ſupplicium ſumat: quum ergo ſine exceptione omnes iubet Deus è medio tolli, hinc apparet quanta ſit criminis atrocitas. Vnde etiam monemur, frigere apud nos gloriæ Dei ſtudium, niſi pluris ſit nobis vera religio quàm ſalus vnius vrbis aut populi. Quòd ſi turmatim ad mortem trahẽdi ſunt ſimul tam multi, plus quàm deteſtabilis eſt impudentia, & miſericordia crudelis, vt vni homini parcatur, læſam Dei maieſtatẽ pro nihilo ducere. Et ſanè quãdo neque in alium finem ſumus creati, nec alia de cauſa viuimus niſi vt Deus glorificetur in nobis, totum mundum perire ſatius eſt quàm homines terræ alimentis frui, vt eam ſacrilegiis ſuis contaminent. Ac ſi hoc zelo flagraſſent qui initio profeſſi ſunt Chriſti nomen, non tot corruptelis obruta & fere extincta eſſet vera pietas. Semper autem tenendum eſt quod antè dixi, hoc rigore non aliter vtendum niſi dum peſſundatur religio, non tantùm publica authoritate & omnium ſuffragiis recepta, ſed ſolidè probata: vt certò conſtet nos eſſe Dei vindices contra impios.

13 *Egreſſi ſunt filii Belial.* Ponit Moſes quod accidere vtplurimum ſolet. Non enim omnes ſimul vno momento ad impietatem prorumpũt, ſed quoſdam ſubornat Satan, qui aliis incitandis ſint flabella. Eorũ inſtigatione turba ad imitationẽ trahitur. Tales vocat Moſes filios Belial: qua voce quidã notari putãt præfractos homines, & exponũt Abſque iugo. Rectius tamẽ videtur ſentire qui interpretãtur homines nihili, in quibus nihil probũ reperitur, vel laude dignũ: & trãſferunt ad verbũ, eos qui non aſcẽdunt. Vbique accipitur hæc dictio pro ſceleratis, improbis & nequã: ideo & Belial Paulus Chriſto opponẽs, deſignat Satanã impiorũ omniũ caput. Egreſſos dicit, quòd auſi fuerint prodire in mediũ, & ſuã impietatẽ palã efferre. Cæterùm quanuis à paucis authoribus profecta ſit mali origo, nõ vult tamẽ in ipſis ſolis pœnã conſiſtere: acſi ad vulgi excuſationẽ valeret alienus impulſus. Iubet autẽ diligenter inquiri, duplici de cauſa: ne ſcilicet vel conniueant ac ſegnes ſint & diſſoluti, vel nimis feruidè proſiliant ad ferendum iudicium: quia ſcilicet vt nunquã æquitatem ſequimur, nec decernimus quod rectum eſt in præcipiti ardore: ita negligere tantum crimen, turpis ſegnities eſt ac perfidiæ affinis. Ita tam ſedulitas quàm moderatio commendatur: vt neque torpeant iudices, nec ſtatuant quidpiam niſi re bene comperta.

2. Cor. 6. d. 15.

15 *Percutiendo percuties.* Nequem perturbet pœnæ acerbitas, primò notemus non fuiſſe dandam errori veniam, quia educati in Legis doctrina non poterant niſi volentes decipi: acſi pietatis faſtidio, diaboli impoſturas appeterẽt. Hac ratione Deus apud Ieremiã, quò grauius Iudæis inconſtantiam exprobret, eos ablegat ad inſulas & gentes remotas, Ite, inquit, & inquirite an gens vlla mutauerit deos ſuos, qui tamen non ſunt dii. Populus autem meus mutauit gloriam ſuam in eum qui prodeſſe nequit. Obſtupeſcite cæli ſuper hoc, &c. Meritò enim prodigioſa cenſeri debuit leuitas, quòd ſponte desererent fontem vitæ, ac præpoſtero nouitatis ſtudio ad vanitatem raperentur. Si quiſpiam excipiat, paruulos ſaltem fuiſſe inſontes: reſpondeo, quia Dei iudicio obnoxii ſunt omnes à minimo vſque ad maximum, fruſtra nos cum eo litigare, etiamſi fœtus ipſos adhuc incluſos in viſceribus matrum perdat. Quum Sodoma & vicinæ vrbes abſorptæ ſunt, non dubium eſt in tãta multitudine ſimul periiſſe multos paruulos & mulieres grauidas: hîc quia ſenſus noſter reclamat, cæleſte tribunal reuerenter potius ſuſpicere cõuenit quàm noſtris legibus ſubiicere. Idem & in Babylonis excidio valere debet. Nam Propheta exclamans beatos fore qui allident paruulos eius ad lapidem, commendat certè iuſtam Dei vindictam. Itaque hoc quoque loco ſi nobis non videtur rationi conſentaneum totam impiorum ſobolem è mundo exterminari, ſciamus Deum iure ſuo fraudari quandiu proprio ſenſu metimur immenſam illam altitudinem, quam Angeli ipſi cum admiratione adorant. Quanquam tenendum eſt, Deum nũquam fuiſſe paſſurum vllos infantes occidi, niſi quos iam reprobaſſet ac deſtinaſſet æternæ morti. Quòd ſi Deo permittimus ſpe ſalutis priuare quos viſum eſt, cur reprehendetur temporalis pœna, quæ multò leuior eſt? Quin potius ex ſeueritate huius legis diſcamus quàm deteſtabile ſit crimen, falſos & adulterinos cultus erigere: quod non paruulos modò, qui nondum per ætatem conſcii ſunt, ſed iumenta & pecudes, tecta quoque & parietes contaminat. Sequitur enim continuo pòſt,

Ierem. 2. c. 10.

Pſal. 137. b. 9.

16 *Atque omnia ſpolia eius congregabis.* Iubentur ſupellectilem omnem, & quicquid in vrbe repertum fuerit, comburere: & ratio additur, quia ſit anathema. Siqua vrbs vi capta fuiſſet, in prædam ceſſurum erat quicquid Deus hîc vult incendio conſumi: quia ſolo tactu Iudæi ſe polluerẽt,

Fieri quidem poteſt vt Dei conſilium fuerit lucri cupiditati occurrere, ne Iudæi cum zelo rapinas ſuas miſcerent: ſed præcipua fuit ratio quæ exprimitur à Moſe, vt populus magis aſſuefieret ad deteſtationem criminis quod videbat Deum tam atrociter vlciſci. חרם quod anathema Græci verterunt, propriè occiſionem vel abolitionem ſignificat: ſed חרם dicitur eſſe coram Deo quod vult in nihilum redigi, quia eius cóſpectum ferre nequit. Ideo hîc dicitur, Combures Iehouæ Deo tuo. Nam quod alii reddunt Propter dominum, paulo remotius eſt. Summa huc tendit, ſi à Dei vindicta ſibi metuant, cúmque cupiant habere propitium, in execratione habeant domos & vaſa eorum qui deſciuerint à Lege. Porro miſericordiæ & miſerendi vocibus innuit, ſi ſummo iure ageret Deus, ſcelus vnius vrbis ſufficere ad perdendam totam regionem. Vnde colligitur exigi ſpeciem expiationis ad Deum placandum, vbi iubentur vrbem funditus excidere, & in ignem conii- re omnes reliquias.

EX EXODI XXIII.

18 *Maleficam non patieris viuere.*

EX LEVIT. XX.

6 *Anima quæ reſpexerit ad Pythones & ariolos, ad fornicandum poſt eos, ponam faciem meam contra animam illam, & exterminabo è medio populi ſui.*

EX EODEM CAPITE.

27 *Vir ſiue mulier in quibus fuerit Python, vel aruſpicum ſpiritus, moriendo morietur: lapidando lapidabunt eos: ſanguis eorum ſuper eos.*

EX NVMER. XV.

30 *Anima quæ fecerit in manu excelſa, tam ciuis quàm peregrinus, vt Iehouam contumelia afficiat, excidetur anima illa è medio populi ſui.*

31 *Quia ſermonem Iehouæ contempſit, & præceptum eius irritum fecit: excidendo excidetur anima illa: iniquitas eius in ea.*

EX LEVIT. XX.

1 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

2 *Filiis Iſrael dices, Quicunque e filiis Iſrael, & è peregrinis qui peregrinantur in Iſrael, dederit e ſemine ſuo Moloch, moriendo morietur: populus terræ lapidibus lapidabit eum.*

3 *Ego etiam ponam faciem meam contra virum illum, & exterminabo eum è medio populi ſui, eo quòd dederit è ſemine ſuo Moloch, vt contaminaret ſanctuarium meum, & profanaret nomē ſanctitatis meæ.*

4 *Quòd ſi abſcondendo abſconderit populus terræ oculos ſuos à viro illo quando dabit ex ſemine ſuo Moloch, non interficiendo illum:*

5 *Tunc ponam ego faciem meam in virum illum, & in familiam eius, & ſuccindam eum & omnes qui ſcortantur poſt ipſum, vt ſcortentur poſt Moloch, è medio populi ſui.*

EX EXODI XII.

15 *Quicunque comederit fermētatum à die primo vſque ad diem ſeptimum, excidetur anima illa ex Iſrael.*

Item in fine.

19 *Quicunque comederit fermentatum, exterminabitur anima illa e cœtu Iſrael, tam peregrinus quàm indigena terræ.*

Exodi 22. 18 *Maleficam non.* His locis pœna ſtatuitur, ſiqua in parte violatus fuerit cultus Dei. Nuper vidimus quàm ſeuerè Deus vltus fuerit defectionē à pietate: nunc autem ſpecies quaſdam attingit, vbi non ex profeſſo religio deſeritur, ſed inuehitur aliquid corruptionis, quo inficitur ipſa puritas. Primus locus capitalem pœnam decernit aduerſus maleficas: quo nomine intelligit Moſes incantatrices, vel ſagas, quæ magicis artibus dant operam, tam vt faſcinis lædant, quàm vt

reuelationes à diabolo petant: qualis fuit illa quam conſuluit Saul, licet aliter vocetur. Quoniam tales præſtigiæ ſceleſtâ Dei abnegationē ſecum trahunt, non mirū eſt ſi morte puniri Deus velit. Porro quum hæc peſtis nihilo magis in viro quàm in muliere ferenda ſit, probabili ratione exiſtimant legem de mulieribus fuiſſe latam, quia ſexus hic ad ſuperſtitionē propenſior ſit. Certè Deut. 18. idem præcipitur de viris: niſi quòd illic non decernitur pœna, ſed tantùm vetat Deus nequis ſit maleficus in populo, vel incantator. Iam verò certum eſt alias omnes ſpecies quæ illic numerantur, nunc ſub vna comprehendi: acſi capitali ſupplicio ſubiiceret Deus tam augures, & magos, & pythonicos, & necromantiæ vel magicis artibus deditos, quàm incantatores. Idque melius liquet ex ſecundo & tertio loco: vbi Deus ſe fore aduerſarium denuntiat omnibus qui ſe ad Pythones & ariolos conuerterint, vt eos exterminet è populo ſuo, deinde lapidibus obrui iubet. Ergo, quia æquum nō eſſet viros impunè euadere, vbi mulierum infirmitati non parcitur, & in cauſis paribus diſſimile ferri iudicium, eadem pœna quæ in ſagas & incantatrices ſtatuta fuit, nunc extenditur ad vtrunque ſexum & omnes magicas ſuperſtitiones. In verbis etiam, Reſpexerit ad ſcortandum, exprimitur iterum criminis atrocitas, ducta ſimilitudine ab impudicis mulieribus, quæ vago aſpectu feruntur ad ſuam libidinem. Significat ergo Moſes, ſimulac coniicimus oculos huc vel illuc, nec eos tenemus defixos in vno Deo vt ſimus eo contenti, violari ſacrum coniugium quo nos ſibi deuinxit.

Leuit. 20. 6 *Anima quæ fecerit in manu.* Variè tranſfertur hic verſus. quidam enim ſic legunt, Anima quæ aliquid fecerit manu ſuperba, contumelia Deum affecit, ideóque exterminabitur: ita eſſent duæ propoſitiones. Nos diuerſam ſententiam ſequuti ſumus, vno contextu legentes, Anima quæ manum ſuperbam extulerit in contumeliam Dei, exterminabitur: ad verbum eſt, Anima quæ fecerit in manu excelſa, ex indigena & ex peregrino, Iehouam ipſe blaſphemans, & euelletur anima illa è medio populi ſui. Sed quia vtraque verſio probabilis eſt, nec quicquam mutat in ſumma rei, liberè mihi permiſi eligere quod ſenſum clarius explicabat. Porro Facere in manu excelſa, nihil aliud eſt quàm tentare vel aggredi per ſuperbiam quod fas non eſt. Nam manus noſtras conuenit regi Dei verbo, & quaſi frænari, ne ſe attollant. Etſi autē pluribus modis laſciuiūt in audacia hominū manus, ſpecialis tamē hic ſermo eſt de profanatione veri ac legitimi cultus Dei, vbi temere aliquid excogitatur ab eius puritate alienum. Neque enim vel furtis, vel cædibus, vel aliis ſceleribus pœna ſtatuitur, ſed peruerſis figmentis, quæ ad pietatem vitandam ſpectant. Poſtea additur ratio, quòd vilipenderit ſermonem Iehouæ, & pro nihilo duxerit eius præceptum. Neque enim leue delictum eſt, fines à Deo poſitos tranſgredi. Iam certum eſt fictitios omnes cultus prodere impium contemptum, acſi homines ex profeſſo Deum vilipenderent, & aſpernarentur eius mandata. Vnde colligimus, nihil magis aduerſū eſſe integræ ſinceræque religioni quàm temeritatem, vbi ſequitur quiſque quod placet. Clauſula vbi dicitur, Iniquitas eius erit ſuper eum, duobus modis poteſt exponi, vel vt confirmet Moſes iuſtam eſſe hanc pœnam, & meritò infligi: vel, vt admoneat, antequam longius ſerpat impietas, maturè eſſe occurrendum. Vtrunque placet.

Leuit. 20. 1 *Loquutus eſt Iehoua.* Huius ſuperſtitionis prohibitio antè ſuo loco fuit expoſita: nunc Deus pœnam exigere iubet, ſiquis ea ſe inquinauerit. Et certè deteſtabile fuit ſacrilegium, ſobolem quæ Deo genita erat, & quam adoptauerat in femore Abrahæ, idolis mancipare: quia hoc modo non tantùm ſpoliabāt Deum iure ſuo, ſed adoptionis gratiam, quantum in ſe erat, delebāt. Quod ergo in genere pronuntiauit, nunc ad ſpeciem applicat, vt lapidentur qui ſemen ſuū obtulerint Moloch: alioqui enim cauillis effugere tentaſſent, ſibi non eſſe in animo deficere ad alienos deos. Quemadmodum hodie in papatu friget ac vilipenditur quicquid profertur ex Scriptura cōtra impios & vitioſos cultus: quia idololatrias ſuas fucando, ſecurè in illis ſibi indulgent. Poſtquā autem iudicibus mandauit Deus vt ſeuerè crimen hoc puniant, ſimul denuntiat, ſi fortè conniuēdo & parcendo foueant, ſeipſum fore vltorem, vt longè durius perſequatur qui elapſi fuerint è manibus hominum: neque id modò, ſed etiam vt conſcios omnes eadem damnatione implicet.

Exodi 12.15 *Quicunque comederit.* Hæc lex ad obſeruationem Paſchatis ſpecialiter refertur. Antè vetuit Deus vſum fermenti: nunc verò pœnā edicit, ſiquis neglecta prohibitione fermentū miſcuerit cum Paſchate. Porro nō abſque ratione in hunc locum diſtulimus quod contexit Moſes cum inſtitutione Paſchatis. Id enim methodus à nobis propoſita flagitat, vt leges politicæ, quæ pœnarum denuntiatione ſanciunt Dei cultum, proprium ordinem obtineant. Porro ex pœna ap-
1. Tim. 4. c. 8. paret, quanuis res per ſe ſit leuis momenti abſtinere à fermento (ſicuti Paulus docet in corporalibus exercitiis exiguam eſſe vtilitatem), quatenus tamen in illa ceremonia continebatur populi redemptio, ſummum ſcelus fuiſſe non obſeruare quicquid Deus præſcripſerat. Ritus enim legales à ſuo fine æſtimari oportuit.

14 *Quum ingreſſus fueris terram quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi, & poſſederis eam, & habitaueris in ea, ac dixeris, Conſtituam ſuper me regem ſicut omnes gentes quæ ſunt per circuitus meos:*

15 *Conſtituendo conſtitues ſuper te regem quem elegerit* Iehoua *Deus tuus: è medio fratrum tuorum conſtitues ſuper te regem: non poteris conſtituere ſuper te virum alienigenam, qui non ſit frater tuus.*

16 *Verùm non multiplicabit ſibi equos, neque reducet populum in* AEgyptum *ad multiplicandos equos: quum* Iehoua *dixerit vobis,* Non *adiicietis reuerti per hanc viam amplius.*

17 *Neque multiplicabit ſibi vxores, neque auertetur cor eius, neque plurimum argentum & aurum ſibi cumulabit.*

18 *Verùm quum ſederit ſuper ſolium regni ſui, tunc deſcribet ſibi exemplar* Legis *huius in volumine: à conſpectu ſacerdotum &* Leuitarum:

19 *Eritque apud eum, & leget in eo cunctis diebus vitæ ſuæ: vt ſcilicet diſcat timere* Iehouam *Deum ſuum, & obſeruare omnia verba* Legis *huius, atque ſtatuta hæc, vt faciat ea.*

20 *Ne eleuetur cor eius ſupra fratres ipſius, neque declinet à præcepto ad dextram aut ad ſiniſtram: vt proroget dies in regno ſuo, ipſe & filii eius in medio* Iſraelis.

14 *Quum ingreſſus fueris.* Hoc loco Deus commendat regnum ſacerdotale cuius alibi fit mẽtio. Nam quia regii nominis ſplendor poterat eorum oculos perſtringere, vt obliuiſcerentur Deũ inter ipſos tenere ſummum imperii gradum, maturè admonentur, minimè æquum eſſe vt regno hominis mortalis minuatur Dei maieſtas. In ſumma, Deo ſubiicitur regia poteſtas: & reges ipſi conſecrantur in eius obſequium, ne populus vnquam profaneſcat, qualiſcunque contigerit mutatio. Etſi autem ſub iudicibus religio ſæpe fuit peſſundata, non tamen abs re lex peculiaris de regibus lata eſt: quia nihil magis procliue quàm vt terrenæ pompæ homines à pietate abducãt. Poſtquam tenemus Dei conſilium, nunc ſingulas partes expendere conuenit. Præterit (ſicut dixi) totũ medium tempus vſque ad initium regni, quia hæc nouitas plus periculi ſecum ferebat. Quãtiſper enim præfuerunt iudices, diuerſa ſpecies regiminis eos ſeparabat à profanis gentibus. Omnes vndique vicini regibus parebant: Deus iudices ex media plebe præficiendo, ſemper eminebat. Vbi autem cœperunt ſibi reges aſciſcere, ſic permixti fuerũt Gentibus vt facilis eſſet lapſus ad alias corruptelas. Ipſa enim ſimilitudo propius eos coniunxit. Qua ratione diſertè exprimitur, Dum conſtitues ſuper te regem, inſtar omnium gentium quæ ſunt per circuitus tuos. Significat enim Deus exemplum Gẽtium, peruerſam illis fore illecebram, vt regem appetant, atque ita communis ſit in poſterũ conditio, quæ cæleſti decreto diſtincta fuerat. Denique iam obliquè damnatur eorum contumacia: quum Deus fore prædicit vt excuſſo iugo laſciuiant. Sicuti etiam contigit: quia repudiato Samuele, tumultuoſè regem flagitarunt. Qua in re alibi cõqueritur Deus ſe fuiſſe ſpretum. Naſcitur tamen quæſtio, quomodo hæc duo conueniant, reges dominaturos libidine vel ſtulto deſiderio populi, & tamen regnum ipſum eſſe præcipuum populi decus, ſingulare gratiæ Dei pignus, adeóque ſalutis & plenæ fœlicitatis. Celebre eſt vaticinium Iacob, Non exibit ſceptrum è Iuda donec veniat Silo. Vnde apparet, regem incõparabilis beneficii loco, filiis Abrahæ fuiſſe promiſſum. Cur ergo Deus ſe non facit eius authorem? Reſpondeo, quamuis Dei conſilium ab initio fuiſſet effigiem Chriſti in Dauide proponere: quia tamen præpoſtera feſtinatio populi ordinem illum turbauit, principiũ regni adſcribi eorum culpæ, quos peruerſa æmulatio impulit vt vellet Gẽtibus eſſe ſimiles. Deinde videtur conſultò Deus eorum peruicaciam notaſſe, acſi dixiſſet, Quãuis regem creando ad Gentes propius accedas, caue tamen ne peruerſa cupiditas te prorſus à vera pietate abducat. *Geneſ.49.b.10.*

15 *Conſtituendo conſtitues ſuper te regem.* Primùm Deus ſibi in creãdo rege ſummũ ius vẽdicat, nec rẽ permittit populi ſuffragiis: vt ita caſtiget eorũ audaciã qui præcipiti impetu regẽ poſtulaſſent: deinde ſumi iubet ex ipſo populo, & alienigenas excludit: quia ſi fuiſſent admiſſi, aperta erat defectioni ianua. Quiſque enim deos patrios obtrudere conatus eſſet: ac potentia regali, vi & minis op

preſſa fuiſſet vera religio.En cur Deus paſſus non fuerit aliunde peti regem quàm ex ipſo Eccleſiæ ſinu:vt purum cultum,quem à pueritia imbiberat,foueret ac tueretur.

19 *Verum non multiplicabit ſibi equos.* Hîc certis finibus circunſcribitur regis poteſtas: ne imperii gloria fretus ſe nimis extollat. Scimus enim quàm inexplebiles ſint regum cupiditates: quia ſibi quiduis licere fingunt.Quantumuis ergo ſplendida ſit regia dignitas, non vult Deus prætextum eſſe immenſæ potentiæ,ſed eam ad ciuilem modum reſtringit ac temperat:qua nota rurſum diſcernit reges Iſraeliticos à profanis. רק aduerſatiua eſt particula,quam alii vertunt tantummodo: eodem fere ſenſu:quia hæc exceptio addita fuit ad cohibendos regũ impetus. Prima prohibitio, ne equorum multitudinẽ colligat:ſed quia bis repetitur,videndũ eſt quo ſenſu.Multi ſic vertunt, Nõ cumulabit ſibi equos,nec reducet populum in AEgyptũ vt cumulet equos.Quæ locutio dura eſt atque obſcura.Porro quũ particula למען ſignificet propter,& ad verbum cõmodè vertere liceat, Propter multiplicare equos, vel,Propter ad multiplicãdũ:nõ dubito quin Deus ab effectu condẽnet immodicã equorũ turmã:quia poterat regũ animos titillare,vt audacter expeditionẽ ſuſciperẽt cõtra AEgyptios. Hũc igitur genuinũ eſſe ſenſũ exiſtimo, ne rex equos nimia copia ſibi cõparet,ac ne,vbi inſtructus fuerit multis equis,exercitũ ducat in AEgyptũ. Itaque inter alia mala quæ oriri poſſent ex equorum multitudine,hoc commemorat Moſes, quòd regis animus inflabitur ſuperbia,vt irrũpat cũ equeſtri exercitu in AEgyptũ.Iã quæritur cur vetuerit Deus populũ illa via redire.Quidam exponũt, equos fuiſſe emptos contra Dei mãdatum,qui commercium tale vetuerat:quod non videtur conſentaneum.Alii prohibitum fuiſſe populum exiſtimant à tranſitu deſerti,ne ſua curioſitate ingrati eſſent Deo:quod etiam longè petitum eſt.Mihi autem probabile videtur,ideo vetitum illis fuiſſe iter illud vt liberationis memores contenti eſſent ſuis finibus. Erepti è mille mortibus fuerant:ſi illuc ſponte profecti eſſent ad hoſtem laceſſendum, confidentia ſignum fuiſſet contemptæ ac ſepultæ Dei gratiæ.Ergo vt memoria redemptionis eorum animis maneret penitus infixa,voluit Deus ſuis miraculis hunc honorem tribui,vt loca illa tanquam mortis abyſſos fugerent.Niſi forte hæc cauſa probetur,præciſam fuiſſe anſam impiis fœderibus, quæ videmus ideo fuiſſe audacter contracta quòd reges Iſraelitici gloriati ſunt ſe equorum copia abundare. Sed prior expoſitio melius quadrat.Cæterùm ne ab optimis quidem regibus hæc lex ſeruata fuit.Vnde apparet,vix poſſe vllis frænis regum licentiam ac faſtum comprimi.

17 *Neque multiplicabit ſibi uxores.* Vulgò tunc obtinuerat polygamia, vt minimus quiſque ex plebe coniugii fidem ſecurè violaret.Quo arctiore vinculo reges conſtringi oportuit, ne ſuo exemplo incontinentiæ habenas laxarent.Atque ita nullo negotio refellitur eorũ inſcitia qui colligunt,priuatis hominibus fuiſſe licitum quod ſpecialiter regibus interdicitur: quũ ideo ipſis lex caſtitatis fuerit indicta,quia ſine hoc remedio nullus fuiſſet modus laſciuiæ.Adde quòd populus ingenti ſumptu grauatus fuiſſet:quia,vt fert mulierũ ambitio,regaliter omnes tractari voluiſſent, & certaſſent etiã lautitiis:ſicuti contigit.Quòd hanc legem tranſgreſſus eſt Dauid,aliqua ex parte fuit excuſabilis,propter repudium Michol:apparet tamen libidinem plus apud eum valuiſſe quã præſcriptam à Deo continentiã. Quod ſequitur,quidam ita contexunt acſi ratio eſſet proximæ ſententiæ:hoc ſenſu, non eſſe ducẽdas à rege plures vxores,ne cor eius à recto deflectat:quod Solomoni contigit.Nam dum eſt nimium vxorius,illecebris mulierum deceptus, deſciuit ad idololatriam.Et certè vix fieri poteſt,dum plures vxores virum vnum obſident, quin eius animum effœminent,& ſuffocent quicquid in ipſo eſt virilis prudentiæ.Ego tamẽ ſeorſum accipere malo, cauendum eſſe regibus ne ſanam mentem in ipſis obtenebret dignitatis ſplẽdor. Nihil enim difficilius quàm in magna potentia temperantiæ manere addictum.Nõ fruſtra ergo præcipit Deus vt conſtanter pergant in officio, nec excidant intelligentia. Vetat deinde ne ſibi theſauros rex accumulet:quia id fieri non poteſt ſine rapinis & violentis exactionibus: & ſimul opulentia illis inflat altos ſpiritus,vt audacius iniuſta bella ſuſcipiant:luxuriandi audaciã accendit: tandem eos rapit ad tyrãnicos exceſſus.Primùm ergo cauere voluit Deus ne reges diteſcẽdi ſtudio exhauriãt ſanguinem populi,& ne pecuniã malè partam in ſuperuacuos ſumptus profundant, ac ſint ex alieno prodigi:præterea ne ſuperbiant ſuis diuitiis ad audendum plus quàm liceat.

18 *Verum quum ſederit ſuper ſolium.* Non ſatis fuiſſet vitia corrigere niſi formati eſſent reges ad Dei timorem,& de ſuo officio probè edocti: nunc ergo additur ratio diſciplinæ,qua eos inſtitui vtile fuit ad pietatis & iuſtitiæ ſtudium:nempe vt Legem à ſacerdotibus & Leuitis ſuſciperent,quæ illis eſſet omnium actionum regula. Quia demonſtratiuũ pronomen exprimitur, quidam exiſtimant notari duntaxat volumen Deuteronomii:ſed parum firma ratione.Ego itaque cõprehendi nõ dubito totam doctrinæ ſummam,quæ tam hîc quàm in Exodo & Leuitico traditur.Etſi autẽ omnibus promiſcuè communis eſſe debuit,quò tamen ad lectionem eius aſſiduam magis attẽti eſſent reges,exemplar illis peculiariter dicatum deſcribi voluit Deus à ſacerdotibus & Leuitis, ac ſolenni ritu in manus tradi, vt ſcirent ad regendum populum ſibi maiore conſilio & prudentia

opus eſſe quàm priuatis hominibus. Ergo quum ſacerdotes & Leuitæ librum offerrent, perinde fuit acſi Deus theſaurum hunc apud regem deponeret. Præcipit deinde vt ſe toto vitæ curſu in Legis doctrina exerceant: quia plerunque libris inſtructi ſunt reges, pompæ tantùm & oſtentationis cauſa: deinde vbi guſtarunt quod docetur, ſtatim, oborto faſtidio, legere deſinunt. Tandem ſubiicitur quorſum pertineat lectio: primùm in genere, vt diſcant timere Deum, & ſeruare eius præcepta: deinde ne, faſtu inflati & ſuperbia elati, fratres ſuos deſpiciant atque opprimant. Et conſultò nomen fratrum ponitur, ne putent ideo ius fraternæ coniunctionis eſſe abolitum, quia toti populo ſint præfecti: quin potius omnes ſtudeant fouere tanquam membra. Iterum poſtea repetitur, ne deflectant ad dextram vel ſiniſtram: quia in magna licentia nunquam ſatis frænari poteſt hominum cupiditas. Iam ne illis graue ſit in ordinem cogi, admonet poſtremò Deus hãc moderationem illis fore vtilem, quia diutius regnabunt: quum inſolẽtia ſæpe regibus in exitium cedat: ſicut Lacedæmonius ille reſpõdit, quum ægrè ferret vxor oppoſitos fuiſſe ei Ephoros, ſe minorem quidem potentiam liberis relinquere, ſed magis diuturnam. Cæterùm hìc promittitur longa ſucceſſio ex Dei gratia, ſi vltro ſibi temperent.

EX DEVT. XX.

1 *Quum egreſſus fueris ad prælium contra hoſtes tuos, ac videris equitatum, currus, & populum maiorem te, non metues ab illis: quia* Iehoua *Deus tuus tecum eſt, qui te eduxit è terra* AEgypti.

2 *Et quum occurreritis ad prælium, accedet ſacerdos ad populum,*

3 *Ac dicet illis, Audi Iſrael, vos occurritis hodie ad præliandum cum hoſtibus veſtris: ne molleſcat cor veſtrum, neque timeatis, neque terreamini, neque paueatis à facie eorum:*

4 *Quoniam* Iehoua *Deus veſter incedit vobiſcum ad præliandum pro vobis contra hoſtes veſtros, & ad ſeruandum vos.*

1 *Quum egreſſus fueris ad prælium.* Hæc quoque lex, quod ad politicum ordinem ſpectat, appẽdix eſt primi præcepti, vt bella gerant ſub Dei auſpiciis, eiúſque auxilio confiſi, ducem ſequantur. Hoc enim pietatis teſtimonium reddere ipſos oportuit: vt Deum non minus in bello quàm in pace reſpicerent, nec alibi locarent ſalutis ſuæ fidem quàm in nominis eius inuocatione. Vnde colligimus, in ciuili & terrena gubernatione minimè præteritum fuiſſe Dei cultum. Etſi enim ad eum ſcopum dirigitur vt mutua ſeruetur inter homines æquitas: primum tamen gradum ſemper tenere debet religio. Summa igitur eſt, in ipſo quoque armorum ſtrepitu non ita eſſe tumultuandũ, quin agnoſcant ſe eſſe ſub Dei cuſtodia, eiúſque virtuti innixi, ſaluos ſe fore confidant. Porro non animat eos ad bella temere mouenda, ſed pro confeſſo ſumit, legitimã eſſe bellandi cauſam: quia hoc perperam eſſet Dei abuti nomine, proſperum ab ipſo petere ſucceſſum vbi quicquam præter eius mandatum tentatur. Vetat autem timere, quanuis hoſtis ſit ſuperior equis, & multitudine, & toto bellico apparatu. Quibus verbis admonet, nõ ideo fore obnoxios quibuſlibet iniuriis, quia equorum & curruum copia non erunt inſtructi. Vidimus enim nuper, ne regibus quidem fuiſſe permiſſum vt vires colligerent, quibus profanæ gentes gloriabantur. Ergo ne debilitatis ſuæ conſcii trepident, pronuntiat Deus ſatis in ſua virtute fore præſidii. Atque hinc haud dubiè ſumptum eſt illud, Hi in curribus, & hi in equis: nos autem in nomine Dei noſtri inuocauimus. Qua ratione *Pſal. 20. b. 8.* obiurgat Iſaias populum, quòd contemptis aquis Siloe, appetiuerit magnos & rapidos fluuios: nẽ *Iſaiæ 8. b. 6,* pe (vt alibi exponit) quia confiſus fuerit in equitatu AEgypti. Notandum autem eſt vbi fundetur *& 31. a. 1.* ſecuritas: quia ſcilicet ſperare debeat populus, eandem Dei potentiam ſibi in finem vſque præſtò fore, quam experti fuerant patres quum redempti fuerant ex AEgypto.

2 *Et quum occurreritis.* Partes exhortandi mandat Deus ſacerdotibus vbi ad conflictum ventum fuerit. Ex verbis autem colligimus pendere hãc ſententiam à primo præcepto: quia nihil aliud continent quàm vt ſacerdos animet Iſraelitas ad fiduciam, cuius materia proponitur Dei auxilium in ſeruanda & aſſiduè protegenda, quam ſemel redemit, Eccleſia. Porro non vno tantũ verbo eos à metu reuocat: ſed plura ſimul congerit, Ne molleſcat cor veſtrum, ne metuatis, ne expaueſcatis, ne formidetis. Quo monemur quàm difficile ſit vitioſum timorem corrigere, qui variis machinis animos noſtros concutit ac perturbat, ne in Deo quieſcant. Et certè ſinguli experimur, tam variis agitationibus nos vexari vt multiplici remedio opus ſit ad ſtabiliendam fidem noſtrã. Notanda etiam eſt familiaris explicatio præſentiæ Dei, quòd ſimul incedet cum populo ad eum ſeruandum: nempe ſi non ſua culpa, ſed iniuſta hoſtium aggreſſione periclitetur.

EX NVMER. X.

1 *Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*
2 *Fac tibi duas tubas argenteas: opere ductili facies illas: quæ ſint tibi ad cõuocationem cœ-
tus, & ad caſtra mouenda.*
3 *Quum clangent illis, congregabuntur ad te omnes cœtus ad oſtium tabernaculi teſti-
monii.*
4 *Si verò vna clanxerint, congregabuntur ad te principes, capita millium Iſraelis.*
5 *Si verò clanxeritis cum iubilatione, proficiſcentur caſtra eorum qui caſtrametantur ad
Orientem.*
6 *Quum autem clanxeritis cum iubilatione ſecundò, tum proficiſcentur caſtra eorum qui
caſtrametantur ad Meridiem: cum iubilatione clangent in profectionibus ſuis.*
7 *Quando verò congregabitis cœtum, clangetis, ſed abſque iubilatione.*
8 *Filii autem Aharon ſacerdotes clangent tubis illis, eruntque vobis in ſtatutum perpetuũ
per ætates veſtras.*
9 *Et quando venietis ad prælium in terra veſtra contra hoſtem veſtrum qui vos affliget,
cum iubilatione clãgetis tubis illis, & recordatio veſtri erit coram Iehoua Deo veſtro, vt ſeruemi
ni ab hoſtibus veſtris.*
10 *Die quoque lætitiæ veſtræ, & in ſolennitatibus veſtris, & in principiis menſium veſtro-
rum clangetis tubis illis ſuper holocauſta, & ſuper ſacrificia proſperitatum veſtrarum, vt ſint vo
bis in recordationem coram Deo veſtro: ego Iehoua Deus veſter.*

2 *Fac tibi duas tubas.* Meritò ad primum præceptum attexitur locus de tubis argenteis, quæ collectionis ſignum dabant, vt populus ſemper ad Dei vocem & nutum intentus eſſet. Voluit enim Deus earum clangore moueri Iſraelitas, quocunque pergendum eſſet, nequid aggredi auderẽt tam in bello quàm in pace, niſi ductu ſuo, & quaſi auſpiciis. Triplex autem fuit earum vſus, nẽpe populum vel duces accerſere ad conuentus publicos, armare contra hoſtes, tertiò ſacrificiis ac diebus feſtis præcinere. Videri quidem potuit illud abſurdum vel minus decorum, ſacerdotes creare tubicines, quia in hoc officio nullus erat ſplendor vel dignitas: ſed voluit hoc modo tangere maiori reuerentia populi animos: vt cunctis actionibus præiret ſacerdotum authoritas. Neque enim ſeruile illis munus iniunctum fuit, vt alieno arbitrio tubas inflarent: ſed potius eos præfecit rebus gerendis, ne plebs cæco impetu, vel feſtinatione, conuentus ſuos tumultuariè ageret: quin potius illic gradum ſuum teneret modeſtia, grauitas, & moderatio. Scimus in negotiis terrenis ſæpe Deum non reſpici, ſed neglecto eius verbo confidenter agitari conſilia. Ergo per ſacerdotes teſtatus eſt maledictos eſſe omnes conuentus, niſi quibus præeſſet. Habuerunt etiam profanæ gentes ſuos ritus, vt auguria, precationes, aruſpicinam, victimas: quia naturæ ſenſus dictabat, nihil poſſe fœliciter abſque ope diuina tentari: ſed voluit Deus alio modo populum ſibi obſtrictum tenere, vt ſacrarum tubarum ſonitu quaſi indictione cæleſti vocatus, præſtò adeſſet ad ſanctas piáſque conſultationes. Eodem ſpectabat circunſtantia loci. Perinde enim illis erat oſtium tabernaculi acſi in Dei conſpectum ſe ſiſterent. De particula מועד alibi dicetur. Quanuis condictum tẽpus, vel locum ſignificet, ac cœtum etiam vel concionem populi, libenter conuentionem interpretor: quia Deus illic ſolenni more, quaſi apud ſacrum tribunal, populum conteſtatus eſt, vel ex condicto ad paciſcendum proceſſit. Noluit etiam præcipiti impetu, vel vlciſcendi libidine bella ſuſcipi, ſed ſacerdotes fecialiũ partibus defungi, vt primus ipſe pugnãdi author eſſet. Feſtorum verò dierum præcones eſſe, & populum citare ad ſanctuarium, ſacerdotibus honorificum fuit. Nũc quia mentem legiſlatoris tenemus, pauca de verbis attingam. Diximus ſacerdotes, clangendo fuiſſe quaſi Dei organa, vel interpretes, vt ab eius voce & mandato penderent Iſraelitæ. Si tantùm vocandi eſſent præfecti, vel chiliarchæ, ſemel tantùm clangebant: ſi conuocatio erat totius populi, duplicabant ſonitum. Similis in bello obſeruata fuit diuerſitas, vt diſtinctum ſignum daretur cuius partis turmæ progredi deberent. Quidam vtuntur factitio nomine Taratantara, vbi vertimus cum iubilatione: probabile eſt, ſonitum fuiſſe vehementiorem, longiúſque protractum, ſed interciſum. Notanda autem quæ inſeritur promiſſio, Iſraelitas fore in memoriam coram Deo, vt hoſtes eorum profliget: non quòd ſalus vel liberatio populi affixa tubis fuerit, ſed quia ad con-

flictum non prodibant niſi freti Dei auxilio. Nam externo ſymbolo res ipſa coniungitur: nempe vt Deo militent, ducem ipſum ſequantur, totúmque robur ſuum in eius gratia ſtatuāt. Atque huic regulæ fuiſſe addictos omnes ſanctos, ex Pſalmo patet, Hi in curribus, illi in equis, nos autem in nomine Dei noſtri inuocabimus. Item, Non ſeruabitur rex in multitudine exercitus: neque liberabitur fortis multa virtute. Ecce, oculus Iehouæ ſuper timentes eum, & ſuper eos qui expectant clementiam eius. Pſal.20.b.8. Pſal.33.c.16.

10 *Die quoque lætitiæ.* Id perinde fuit acſi Deus palam faceret, nullos ſe probare dies feſtos, nec ſibi placere ſacrificia niſi præeunte ſuo mandato. Neque enim populo hunc vel illum diem eligere fas fuit, ſed authoritas præſcribendi fuit penes ſacrorum miniſtros. Ac Deus quidem neomenias, ſiue nouilunia, & reliquas ſolennitates inſtituerat: ſed nequa mutatio accideret (vt ſemper audaces ſunt homines ad nouandum), legitimam obſeruationem, tubarum ſonitu voluit ſanciri: acſi per os ſacerdotum ediceret ipſe ſacros cœtus. Sacrificia quæ alii verterunt Pacificorū, non abſque cauſa interpretor proſperitatum. Id enim propriè ſignificat שלמים. Sic autem vocarūt ſupplicationes & teſtimonia gratiarum actionis, quum erepti eſſent ex magno diſcrimine, vel inſigni aliquo Dei beneficio affecti. Dicit autem Moſes tubas Iſraelitis fore in memoriā coram Deo: quia vbi conuenerint ad ſuum edictum, eos reſpiciet, paternóque ſuo fauore dignabitur.

SECVNDVM PRAECEPTVM.

EX EXODI XX.

4 *Non facies tibi ſculptile, neque vllam imaginem eorum quæ ſunt in cælo ſurſum, neque eorum quæ in terra deorſum, neque eorum quæ in aquis ſunt ſubter terram.*

5 *Non adorabis ea neque coles ea: ego enim* Iehoua Deus tuus, Deus *zelotes, viſitans iniquitatem patrum ſuper filios, in tertiam & quartam generationem in his qui me oderunt:*

6 *Et faciens miſericordiam in mille diligentibus me, & cuſtodientibus præcepta mea.*

Repetitio, EX DEVT. XII.

8 *Non facies tibi ſculptile vel vllam imaginem eorum quæ ſunt in cælo ſurſum, nec eorum quæ ſunt in terra deorſum, nec eorum quæ ſunt in aquis ſub terra.*

9 *Non adorabis ea neque coles: ego enim* Iehoua Deus tuus, Deus *zelotes, viſitans iniquitatem patrum ſuper filios, in tertiam & quartam generationem in his qui me oderunt:*

10 *Faciens autem miſericordiam in millia diligentibus me, & cuſtodientibus præcepta mea.*

Exodi 20. 4 *Non facies tibi ſculptile.* Primo præcepto poſtquam docuerat quiſnam eſſet verus Deus, eum vnum coli iuſſit: nunc autem definit legitimum eius cultum. Quoniam autem hæc duo ſunt diſtincta, colligimus diuerſa eſſe præcepta, vbi de rebus diuerſis agitur. Ordine quidem illud præcedit, vt vnico Deo contenti ſint fideles: ſed non ſufficeret nos ad vnum colendum inſtitui, niſi etiam ſciremus qualiter coli velit. Summa autem eſt, ſpiritualem eſſe Dei cultum, vt eius naturæ reſpondeat. Etſi enim tantùm de idolis verba facit Moſes, dubium tamen non eſt quin per ſynecdochen (ſicut in tota Lege) omnes fictitios cultus damnet quos pro ſuo ingenio homines excogitant. Hinc enim carnales mixturæ in vitiando Dei cultu, quòd ipſum æſtimant ex proprio ſenſu, atque ita quodammodo transformāt. Ideo tenere operæpretium eſt qualis ſit Deus, nequid de ipſo craſſum vel terrenum imaginemur. Porro ſimpliciter verba ſonant, perperam homines appetere Dei præſentiam in aliqua viſibili effigie, quia repræſentari oculis non poteſt. Quòd autē ſimilitudinem vllam fieri vetat, vel eorum quæ in cælis ſunt, vel quæ in terra, vel in aquis ſub terra, ſumptum eſt ex peruerſo vſu qui paſſim inualuerat. Quia vt ſuperſtitio nunquam ſimplex eſt, ſed in varias partes diſtrahitur, alii in forma hominis, alii in forma piſcium, alii in forma auium, alii in forma brutorū animaliū putabant Deū repræſentari: præſertim hiſtoriæ commemorant quàm pudendis deliriis faſcinata fuerit AEgyptus. Atque hinc etiam detegitur hominū vanitas, qui quocunque vertant oculos, errandi materiam vndique captant. Et tamen vbique refulget Dei gloria, & quicquid ſurſum ac deorſum conſpicitur, ad verum Deum nos inuitat. Quoniam ergo ſic hallucinātur homines, vt ex rerum omniū intuitu ſibi fabricent erroris materiam, nunc eos Moſes ſupra totum mundi opificium & elementa attollit. Nam per ea quæ in cælis ſunt, nō aues ſolùm, ſed Solē quoque, & Lunā, omnéſque ſtellas deſignat: vt paulo pòſt videbitur. Negat igitur in toto mundo reperiri poſſe verā imaginē Dei: ideóque fœdari eius gloriā, & veritatē corrumpi mēdacio, quoties ſub viſibili forma ob oculos ſtatuitur. Iam tenendū eſt duas eſſe mādati partes:

priore vetat erigi ſculptile,aut vllam ſimilitudinem: altera autem cultum quem ſibi vni aſſerit Deus,trãſferri prohibet ad ſpectra illa,vel fallaces pompas.Ergo affingere Deo aliquam imaginẽ per ſe impium eſt:quia hac corruptela adulteratur eius maieſtas, & fingitur ſibi diſſimilis. Quòd ſtultè quidam putarunt hìc damnari ſculpturas & picturas quaſlibet,refutatione nõ indiget: quãdo nihil aliud Moſi fuit propoſitum quàm eximere Dei gloriam ab omnibus figmentis quæ ad eam corrumpendam tendunt.Et certè hæc nimis indigna eſt deformitas, Deum ſimilem facere ligno vel lapidi.Nam quòd ita quidam reſoluũt verba, Non facies tibi ſculptile quod adores,acſi liceret Deum facere viſibilem,modò ne colatur ipſa imago, eorum errorem quæ poſtea ſequentur expoſitiones,facilè refellent.Interea non inficior, coniunctim hæc legenda eſſe,ſicuti colendi ſuperſtitio vix vnquam à priore vitio ſeparatur: quia ſimulac quiſpiam ſibi permiſit imaginem Deo attribuere,ſtatim ad falſum cultum delabitur. Et certè quiſquis reuerenter & ſobriè de ipſo Deo ſentit & cogitat,ab hac abſurditate remotus eſt:nec vnquam obrepit cupido vel audacia trãſfigurandi Dei,niſi dum mentes occupat craſſa & carnalis imaginatio. Hinc fit vt quicunque deos ex corruptibili materia ſibi fingunt,ſuperſtitioſè adorent manuum ſuarum artificium.Facilè igitur patiar duo hæc,quæ inſeparabilia ſunt, ſimul coniungi, modò teneamus Deo contumeliã inferri,non ſolùm vbi transfertur eius cultus ad idola, ſed vbi externa aliqua ſimilitudine eum exprimere tentamus.

9 *Non adorabis ea,neque.* Hanc ſecundam partem inani cauillo fruſtra eludere conantur idololatræ:quemadmodum in Papatu nugatoria illa diſtinctio iactatur,λατρείαν duntaxat,non δουλείαν prohiberi.Nam primò generaliter Moſes comprehendit omnes reuerentiæ formas & ritus: deinde verbum עבר quod continuo pòſt ſubiicit,ſeruire propriè ſignificat. Vnde colligitur, pueriliter eos velle elabi,dum picturis & ſtatuis nonniſi ſeruitutis honorem deferunt. Quanquam ſi detur illis quod poſtulant,ne ſic quidem effugient:quia tantundem valet prohibitio acſi negaret Deus ſe velle coli in ligno & lapide,vel alia quauis figura. Neque enim vnquam eo amentiæ abrepti fuerunt increduli vt ſtatuas vel picturas ſimpliciter adorarent.Idem prætextus obtendebatur qui hodie per ora Papiſtarum volitat,non imaginem ipſam propriè,ſed quod in ea repræſentatur, coli. Vbique tamen illis exprobrat Spiritus quòd deos ligneos & lapideos adorent:quia carnalem illũ cultum repudiat Deus quem offerunt increduli coram ligno & lapide. Siquis eos interroget quẽ colere habeant in animo,protinus reſpondebunt, Deo ſe præſtare quem picturis & ſtatuis honorem deferunt.Sed euaneſcit friuola illa excuſatio: quia idolum erigere coram quo ſe proſternant, id verò eſt abnegare verum Deum.Ideóque nihil mirum ſi pronũtiet, lignum & lapidem adorari,dum ſpectra à ſe conficta adorant increduli in ligno & lapide.Et iam diximus, ritus omnes qui à ſpirituali Dei cultu diſcrepant, hìc prohiberi: quod ad diſcutiendas tales nebulas ſatis ſupérque valet.

Ego enim Iehoua Deus tuus. Partim minando terret,partim blãdè promittit,vt eos contineat in officio. Ac primis quidem verbis coarguit eorũ ingratitudinem,ſi ad idololatriã ſe proſtituãt,quãdo electi fuerant in peculiarem & ſanctum populum. Poſtea terrorem incutit, pœnam denuntiando:tandem ſpe remunerationis eos allicit, ſi obedienter maneant in puro Dei cultu. Nec tantùm erga ſingulos ſeuerum aut beneficum ſe fore affirmat:ſed vtrũque ad poſteros extendit, quãuis non æquali modo, vt poſtea videbimus. Deſtinaui quidem alium locum promiſſionibus & minis,quibus ſancitur totius Legis authoritas:ſed quia hoc membrum annexum eſt ſpeciali præcepto,nõ potuit cõmodè auelli.Nomen אל quidã appellatiuè vertunt,fortis:ſed quoniã à fortitudine ſic vocatur Deus,hunc ſenſũ, quia melius quadrabat,ſequi malui. Quanquã non abs re diuerſis nominibus Moſen fuiſſe vſum arbitror: vbi enim priore loco poſuit nomen אלהים,paulo pòſt altero elogio Deum inſigniens, potẽtiam eius commendat vt timeatur.Qua ratione ſimul æmulatorem nominat,vel(vt quidam non ineptè vertũt) zelotypum. Nam obtrectatoris nomẽ Deo tribuere(quod auſus eſt neſcio quis),nõ inſipidum modò,ſed prodigioſum eſt. Atqui ζηλοτυπίαν hac voce interpretatur Cicero.Nempe vitium prauæ æmulationis notans,vbi alter alterius præſtantiæ inuidet. Hîc verò nobis ſub mariti perſona proponitur Deus, qui riualẽ non patitur,vel (ſi latius extẽdere placeat) iuris ſui dicitur aſſertor:vt eius æmulatio nihil aliud ſit quàm retinere quod ſuũ eſt,atque ita omnes honoris æmulos excludere. Cæterùm quia nuper facta fuit ſacri fœderis mentio quod cũ Iudæis pepigerat,videtur alludere Moſes ad ſpiritualis coniugii violationem.Etſi autem à cõminatione incipit,miſericordiã tamen rigori ſuo longè præferens,ſuauiter ad obſequiũ eos potius allicit quàm metu cogat.Se enim miſericordẽ fore teſtatur vſque in mille ætates: pœnã verò nõ denuntiat niſi vſque ad tertios & quartos,(ſic enim ad verbũ legitur) hoc eſt,ad nepotes & pronepotes. Quò itaque ſuos cultores melius animet Deus ad pietatis ſtudium, non ipſis modò,ſed eorum poſteris in mille vſque ætates propitium ſe fore denuntiat. Hoc verò inæſtimabilis eſt humanitatis, atque etiam indulgentiæ, quòd ſeruis ſuis, quibus nihil debet, eouſque ſe

obſtringere non grauatur, vt in eorum gratiam eorum ſemē in populo ſuo agnoſcat. Nam ex remuneratione perperam meritum colligi hinc apparet, quòd non fidelem aut iuſtum ſe fore dicit erga Legis ſuæ obſeruatores, ſed clementem. Prodeat igitur vel perfectiſſimus in medium, nihil expetere melius poterit quàm Deum habere pro gratuita liberalitate propitium. חסד enim tantundem valet ac manſuetudo aut beneficentia. Vbi autem Deo tribuitur, vt plurimum ſignificat miſericordiam, vel paternum fauorem, & quæ inde manāt beneficia. Sicuti dum hîc promittit ſe miſericordiam facturum, tantundem valet loquutio ac beneficum fore vel clemēter acturum. Vnde ſequitur, remunerationis præcipuum eſſe caput gratuitam eius beneficentiā qua ſuos liberaliter dignatur. Iam quum dicitur, Erga eos qui diligunt ipſum, exprimitur fons & origo veræ iuſtitiæ: quia exterior Legis obſeruatio nullius eſſet momenti niſi inde manaret. Et dilectio laudatur potius quàm metus, quia nonniſi volūtario obſequio Deus oblectatur: coactū verò & ſeruile repudiat, ſicut iterum alibi videbimus. Verùm quia hypocritæ quoque iactant ſe Deum amare, linguæ autem profeſſioni vita non reſpondet, vtrunque diſtinctè coniungitur, quòd veri Dei cultores eum diligant, obſeruéntque eius mandata, hoc eſt, effectu probent ſuam pietatem. Hîc tamen naſcitur difficilis quæſtio: quia ætatum omnium exempla demonſtrant magnam partem ex ſanctorum progenie fuiſſe reiectam ac damnatam, & longè grauiora in eos quàm exteros maledictionis & vindictæ ſuæ documenta edidit Deus. Sed notandum eſt non promitti his verbis ſigillatim gratiam omnibus ſanctorum poſteris, vt quicunque genus & originem ab ipſis trahunt, Deum habeant ſibi obſtrictum. Multi fuerunt degeneres Abrahæ filii, quibus nihil profuit vocari ſobolē ſancti Patriarchæ. Nec ſanè ad ſingulos reſtringitur promiſſio, quia multi qui ſecundū carnem ſunt filii, non cenſentur in ſemine: ſed Deus libera electione quos vult adoptat: ſic tamen moderatur ſua iudicia, vt reſideat in ſobole piorum paternus eius fauor. Adde quòd in temporalibus beneficiis viget promiſſæ hic gratiæ effectus. Itaque quanuis ſeuerè vltus fuerit Deus ſcelera aduerſus filios Abrahæ, & eos tandem, vbi apparuit deſperata ipſorum impietas, abdicauerit, nō tamen deſtitit eſſe beneficus in mille ætates. Adde etiam quòd externis gratiæ ſuæ teſtimoniis, licet reprobis cedant in exitium, Deus tamen implet ac præſtat quod hic pollicitus eſt. Ita miſericors fuit erga genus Abrahæ, quandiu Legem, Prophetas, Templum, & alia pietatis exercitia relinquere dignatus eſt. Iam rurſum expendere conuenit quàm procul abſint etiam ſanctiſſimi quique ab integra obſeruatione Legis, & perfecto amore Dei: ideóque nihil mirum ſi defectum huius gratiæ multis in partibus ſentiant, & exiguo tantùm guſtu potiantur. Quicquid ſit, ſemper exuperat Dei bonitas, vt eius gratia, ſi non pleno fulgore, claris tamen ſcintillis vſque in mille generationes reluceat. Quod ad membrum oppoſitum ſpectat, quando Deus modū vindictæ ſuæ imponit in tertia vel quarta generatione, videmus vt humanis inuitationibus ad officium adducere malit homines, quàm minaciter terrendo extorquere pluſquam velint: quo ſcilicet longius miſericordiam ſuam quàm iudicii rigorem extendit. Obſeruandum etiam eſt quòd trāſgreſſores Legis inimici Dei vocantur & oſores. Horribilis certè eſt impietas, & prodigiò ſimilis, Deum odio habere: ac vix quiſquam reperietur adeo ſceleratus qui Deo ſe palam tanquam hoſtem opponat. Verùm non ſine cauſa tam duriter pronuntiat Deus de ipſorum impietate. Nam quum à iuſtitia ſua ſeparari nequeat, contemptus Legis odium illud coarguit: quia fieri non poteſt quin ſpoliare imperio ſuo Deum cupiat qui Legiſlatorem & iudicem eſſe nō patitur. Viſitare iniquitates, tantūdem valet atque inquirere, vel ad cognitionē vocare, vt pœna pro ratione delicti ſumatur. Quandiu enim hominibus parcendo, iudicium ſuum ſuſpendit Deus, videtur conniuere, vel non attendere. Ergo vbi ſepultum crimen putabunt homines, eius ſe memorem fore denuntiat. Quæritur tamen quî conueniat Deo pœnas à filiis & nepotibus exigere ob patrum delicta: nihil enim minus conſentaneum quàm innoxios & ſcelaratos eadem pœna inuolui. Et clara eſt Prophetæ ſententia, Filius non portabit iniquitatem patris, neque pater iniquitatem filii: ſed anima quæ peccauerit ipſa morietur. Difficultas quæ ex Prophetæ verbis oritur, facilè ſolui poteſt: quia impiam populi expoſtulationem illic refellit Deus, filios qui extra culpam erant, iniuſtè & crudeliter ad pœnam trahi. Volitabat paſſim illud prouerbium, patres comediſſe vuam acerbam, dentes autem filiorū obſtupeſcere: reſpondet Deus, neminē eorum quibus infenſus & ſeuerus erat, immunem eſſe à crimine: ideóque falſam eſſe querimoniā, quū ſinguli propriæ impietatis mercedē reciperēt. Et hoc veriſſimum eſt, nunquā Dei ſeueritatē graſſari vſque ad inſontes: & quanuis obſtrepat mūdus eius iudiciis, ſemper tamen fore victorem quoties hunc vel illum damnauerit. Nec verò vbi teſtatur Deus ſe reiicere patrum iniquitatem in ſinum filiorum, intelligit ſe vindictam ſumpturum de miſeris qui nihil tale meriti ſint: ſed ſibi eſſe in manu, patrum ſcelera perſequi in filiis & nepotibus, vt tamen hi quoque iuſtè puniantur: quia patrum ſuorum erunt imitatores. Siquis excipiat, hoc nihil eſſe aliud quàm cuique rependi ſecundum opera ſua, tenendum eſt, quoties Deus impiorum filios excæcat, coniicit in ſenſum reprobum, & percutit ſpiritu

Ezech. 18.d.19.

vertiginis aut ſtuporis,vt ſe proiiciant in fœdas cupiditates,& præcipitent in vltimum interitum, hoc modo viſitari patrum iniquitatem in filiis. Vbi autem accedunt aliæ pœnæ, tenentur omnes conuicti,vt fruſtra Deo obmurmurent. Tunc quoque nihilominus pergit Deus in exequēda quā hîc denuntiat vindicta: quia dum opus vnum dirigere vult in varios fines,miris & abſconditis rationibus vtitur. Quum iuſſit populos Chanaan interfici,certum eſt dignos fuiſſe tali ſupplicio qui tunc viuebant: quia tamen prædicat Deus nondum completas eſſe iniquitates illorum, inde colligimus,quam per annos quadringentos pœnam diſtulerat, tunc ſumpſiſſe. Qua ratione Iudæos ſui temporis affirmat Chriſtus reos fore ſanguinis qui effuſus erat ab Abel vſque ad Zachariam filium Barachiæ. Quòd ſi iudicio noſtro non arridet, Deum cuique rependere prout meritus eſt, ſimul tamen repoſcere à filiis patrum ſcelera: meminerimus eius iudicia profundam eſſe abyſſū, ideóque ſiquid nobis in eius operibus incomprehenſibile eſt,ſobriè & reuerenter ſuſpiciēdum eſſe. Sed quia alibi recurret hæc doctrina,breuiter hoc loco perſtringere viſum eſt. Reſtat vna quæſtio, quomodo conueniat illud Pauli, quintum præceptum eſſe primum cum promiſſione,& huic ſecūdo promiſſionem eſſe annexam. Cuius ſolutio plana eſt:quia ſi probè expendas,promiſſio quā nunc explicuimus non eſt peculiariter annexa vni præcepto, ſed toti priori Legis tabulæ communis eſt, atque ita patet ad totum Dei cultum. Vbi autem dicitur, Honora patrem & matrem vt dies tuos proroges,propriè & ſingulariter ſancitur eius mandati obſeruatio.

Mat.23.d.35.

Ephes.6.a.2.

Expoſitio ſecundi præcepti.

EX EXODI XXXIIII.

17 *Deos conflatiles non facies tibi.*

EX LEVIT. XIX.

4 *Ne vertatis vos ad idola, neque deos conflatiles faciatis vobis: ego* Iehoua *Deus veſter.*

EX LEVIT. XXVI.

1 *Non facietis vobis idolum, & ſculptile: ſtatuam non erigetis vobis, nec lapidem politum ponetis in terra veſtra, vt vos incuruetis coram eo: quia ego* Iehoua *Deus veſter.*

EX EXODI XX.

22 *Et ait* Iehoua *ad Moſen, Sic dices filiis Iſrael, Vos vidiſtis quòd è cælis loquutus ſum vobiſcum.*

23 *Non facietis mecum deos argenteos, neque deos aureos facietis vobis.*

17 *Deos conflatiles.* Deos vocando ſculptilia,ſtatuas,& imagines,finem & ſummam ſecundi præcepti demonſtrat:nempe ignominia affici Deum,vbi corporea effigie induitur. Porro ex cōmuni loquendi vſu,& praua Gentium opinione,ad idola transfertur Dei nomen:non quòd deitatem putarint increduli in materia corruptibili incluſam eſſe, ſed quia ſibi propiorem eſſe imaginabātur,ſi ante oculos extaret terreſtre aliquod præſentiæ eius ſymbolum. Hoc ſenſu deos vocarunt imagines deorum:quia non putabant ſe conſcendere ad deitatis altitudinem niſi occurrerēt terrena hæc media. Porro non dubium eſt quin per ſynecdochen quaſuis effigies deſignet, quum vetat conflare deos fuſiles:quia nihilo magis abominatur Deus metallum quàm lignum,vel lapidem, aut aliam quamuis materiam ex qua ſolent idola fabricari: ſed quia pretio & artificio magis accenditur inſanus ſuperſtitionis ardor,conflatiles deos ſpecialiter damnauit Moſes. Cuius rei dubitationem tollit quartus locus, vbi vetantur Iſraelitæ facere deos argenteos vel aureos:nempe quia in pretioſiſſimis quibuſque rebus plus licentiæ ſibi indulgent idololatræ, quorum omnes ſenſus ad ſe rapit externus ſplendor. Eodem ſpectat tertius locus,vbi non tantùm ſculptilis fit mētio,ſed adiungitur nomē ſtatuæ & lapidis figurati. Etſi enim voces iſtas quidam de pauimento exponunt,non tamen dubito monumenta omnia comprehendi,in quibus ſtulti homines Deum ſe quodammodo viſibilem habere putant,adeóque omnes ſculpturas & picturas quibus corrumpitur ſpiritualis Dei cultus. Conſilium enim Moſis eſt frænū iniicere hominum temeritati, ne Dei gloriam transforment ſuis figmētis:quia mox opponitur alterum membrum, Ego Iehoua Deus veſter. Quo admonet Deus ſe iuſto honore ſpoliari,quoties aliquid terrenum vel carnale de ipſo comminiſcuntur homines. Ac nomen quidem מצבה aliquando ſumitur in bonam partem. Vnde ſequitur, non aliam ſtatuam hîc damnari niſi quæ ad Deum repræſentandum erigitur. Eadem lapidis politi ratio: nempe vbi conſecratio interponitur,quæ religione mētes alliget,vt Deū in lapide venerentur. Porro tam ſecundo quàm tertio loco docet Moſes homines,ſimulac craſſū

aliquid vel terreſtre in deitate confingunt, à vero Deo prorſus diſcedere. Quod etiam exprimitur voce Elilim, quæ in ſe cõplectitur tam deos conflatiles quàm ſtatuas, lapides, & ſculptilia. Quidã compoſitam eſſe volunt à negatiua particula Al, & El, quod eſt Deus. Alii verò interpretantur res nihili: Græci & Latini verterunt idola. Certè cum dedecoris & ignominiæ nota ſic vocantur falſæ repræſentationes quæ Deum transformant. Sed quia cauillis nõ deſinunt ſuperſtitioſi fucare ſuos errores, Deus probroſo illo nomine non contẽtus, alia etiam adiecit, in quibus ſpecioſior erat excuſatio: vt ſciamus ab eo repudiari quæcunque nos à ſpirituali eius cultu abducũt, vel quicquam inducunt alienum ab eius natura. In quarto loco notanda eſt antitheſis, quæ mox fuſius explicabitur, dum ſcilicet vetat Deus facere deos ex corruptibili materia, quoniã loquutus ſit è cælo. Quibus verbis ſignificat, perperam facere eos omnes, qui quum in cælos aſſurgere debeant, terrenis elementis tam mentes ſuas quàm ipſum affigunt.

EX DEVT. IIII.

12 *Tunc loquutus eſt Iehoua ad vos è medio ignis: vocem verborum audiſtis, at formam non vidiſtis præter vocem.*

13 *Et expoſuit vobis pactum ſuũ quod præcepit vobis vt faceretis: nempe decem verba, quæ ſcripſit ſuper duas tabulas lapideas.*

14 *Mihi verò præcepit Iehoua tempore illo vt docerem vos ſtatuta & iudicia, quæ faceretis in terra ad quam tranſitis poſſidendam.*

15 *Itaque cuſtodiatis vos valde ſuper animabus veſtris: (quoniam nõ vidiſtis vllam formam illo die quo loquutus eſt Iehoua vobiſcum in* Horeb *è medio ignis:)*

16 *Ne fortè corrumpamini, & faciatis vobis ſculptile, formã vllius ſimulachri, effigiem maſculi aut fœminæ.*

17 *Effigiem cuiuſcunque animalis quod eſt in terra: effigiem cuiuſcunque volucris alatæ quæ volat per cælos:*

18 *Effigiem cuiuſcunque repentis in terra: effigiem cuiuſcunque piſcis qui eſt in aquis ſub terra.*

19 *Neve attollas oculos tuos in cælum: & quum videris ſolem, lunam, & ſtellas cum vniuerſo exercitu cælorum, impellaris vt adores atque colas ea, quæ diſtribuit* Iehoua Deus *tuus omnibus populis ſub vniuerſo cælo.*

Item,

23 *Cuſtodite vos, ne fortè obliuiſcamini fœderis* Iehouæ Dei *veſtri, quod percuſſit vobiſcum, & faciatis vobis ſculptile, quãcunque ſimilitudinem, ſicut præcepit* Iehoua Deus *tuus.*

24 *Nam* Iehoua Deus *tuus, ignis conſumens eſt, &* Deus *zelotes.*

EX EXODI XXXIIII.

14 *Non incuruabis te* Deo *alieno. Nam* Iehoua *zelotes nomen eius,* Deus *zelotes eſt.*

EX DEVTER. XI.

16 *Cauete ergo vobis ne ſeducatur cor veſtrum, & recedatis, colatíſque deos alienos, & vos incuruetis coram eis:*

17 *Vnde excandeſcat ira* Iehouæ *in vos, & claudat cælos ne ſit pluuia, ac ne det terra fructum ſuum: pereatíſque celeriter è terra bona quam* Iehoua *dat vobis.*

EX DEVTER. VIII.

19 *Si obliuiſcendo oblitus fueris* Iehouæ Dei *tui, & ambulaueris poſt deos alienos, & colueris eos, & te incuruaueris illis, teſtificor vobis hodie quòd pereundo ſitis perituri.*

20 *Sicut gentes quas* Iehoua *diſperdit à facie veſtra, ſic peribitis: eo quòd non obedieritis voci* Iehouæ Dei *veſtri.*

12 *Tunc loquutus eſt Iehoua.* Confirmatio eſt ſecundi præcepti, quòd Deus voce, non effigie corporea ſe patefecit Iſraelitis. Vnde ſequitur, eos qui voce non contenti, viſibilem eius formam appetunt, figmenta & ſpectra in eius locum ſubſtituere. Sed hîc exoritur difficilis quæſtio, quia ſæpe aliter innotuit Deus Patribus quàm ſola voce. Siquidem Abrahã, Iſaac & Iacob non auditu modò eum cognouerunt, ſed etiam aſpectu. Moſes ipſe eum in medio rubi ardentis conſpexit: Prophetis quoque ſe manifeſtauit ſub figuris viſibilibus. Quia ſuperuacuum eſſet plures locos congerere, ſufficiat inſignis Iſaiæ viſio quæ ſexto capite refertur: & Ezechielis, quæ legitur tam primo quàm decimo capite. Nec verò ſui oblitus erat Deus, dum ſeruis ſuis ita ſe conſpiciendum exhibuit. Quare non videtur valida aut firma eſſe hæc ratio, nefas eſſe Deum repræſentari externa effigie, quia ſemel vox eius audita fuerit ſine aſpectu: quum ex oppoſito excipere promptum ſit, ſæpius exhibitas fuiſſe formas viſibiles, quibus teſtatus eſt ſuam præſentiam. Duplex ſolutio eſt: quòd tametſi Deus formam aliquam induerit ad ſe patefaciendum, hoc debere cenſeri in ſingularibus exemplis, non autem habendum eſſe loco perpetuæ regulæ: deinde viſiones Patribus exhibitas, teſtimonia fuiſſe inuiſibilis eius gloriæ, quæ potius ſurſum attollerent mentes hominum quàm implicitas tenerent terrenis elemẽtis. Primùm igitur in Legis promulgatione præſcripſit Deus quid ſequi debeant fideles: quia videbat hoc optimum eſſe compendium ad retinendos populi animos in vera pietate, & optimum ſimul remedium aduerſus idololatriam. Niſi huic Dei conſilio acquieſcamus, non tantùm prodemus rixandi libidinem, ſed quaſi tauri cornupetæ, ipſi Deo inſultabimus. Neque enim fruſtra principium hoc ſumpſit Moſes, quum Deus ſibi Eccleſiam collegit, quum tradidit certam & inuiolabilem piè viuendi normam, non induiſſe aliquod corpus, ſed viuã gloriæ ſuæ effigiem exhibuiſſe in ipſa doctrina. Vnde colligere licet, eos omnes qui Deum quærunt in figura viſibili, non tantùm deflectere, ſed prorſus deſciſcere à vero pietatis ſtudio. Siquis excipiat, Deum non eſſe ſui diſſimilem, & tamen (vt dictum eſt) formam aliquam viſibilem non ſemel ſumpſiſſe: ſimplex & facilis reſponſio eſt, quoties apparuit Patribus ſub forma viſibili, dediſſe temporale ſymbolum, quod tamen minimè aduerſaretur huic præcepto. Vidit Iſaias Deum exercituum in ſolio ſedentem: atqui fortiter clamat ex ipſius Dei ore, Cui ſimilem me feciſtis? Nec opus eſt recitare quæcunque aduerſus idololatras pronuntiat. Certè liberiùs quàm omnes Prophetæ, in eorum ſtultitiam, imò amentiam, inuehitur, qui ſibi aliquam Dei imaginem fabricant: quia hoc modo veritatem cõuertant in mendacium: denique idem cum Moſe principium ſumit, fallaciis & præſtigiis adulterari veram Dei naturam, ſi corruptibilis materia vocetur eius imago. Iam ipſa viſio qualis fuit? Seraphim qui circundabant ſolium Dei, facies ſuas alis obtegendo, ſatis ſupérque docebant non poſſe eius conſpectum ferri à mortalibus. Quòd autem refert Ezechiel nullus pictor aſſequi poſſet: quia ſemper apparuit Deus ſuis inſignibus, quæ ſepararent hominum captum, diſtinctus ab omni creaturæ forma. Firma igitur manet hæc ratio, non quadrare Deo imaginem, quia noluit à populo ſuo aliter conſpici quàm in voce. Atqui tunc quoque ignis ſymbolum fuit præſentiæ eius, ſed quo teſtatum faceret incomprehenſibilem eſſe ſuam gloriam, & ita homines arceret à fingendis idolis. Quid ſit cuſtodire ſe ſuper anima, alibi expoſuimus. Quòd verò tam ſollicitè hortatur vt ſibi caueant, hinc colligitur quanta ſit ad idololatriam humanæ mentis propenſio. Huc tendit conteſtatio quam ex 8. capite Deuteronomii inſerui. Neque enim tantùm minatur Moſes, ſed pro ſolenni iudiciorum more & ritu, quaſi interpoſitis teſtibus, denuntiat perituros, vt hac vehementia plus timoris incutiat. Vnde apparet inſanam hanc libidinem non vulgari modo poſſe frænari. Eodem fine corrumpi vel corrumpere ſe dicit qui ſimilitudinem aliquam fabricant. Sicut & Paulus tradit, hoc modo conuerti veritatem in mendacium. Ieremias autem & Abacuc falſitatis damnant ſimulacra. Non mirum igitur ſi hominum corruptio vocatur idolum, quod Dei cultum adulterat. Iuſtiſſima quoque eſt merces eorum qui ſanam & integram Dei cognitionem vitiant, putredinem inde contrahere quæ eorum animas conſumat. Porro hinc refellitur ſtolida Papiſtarum inſcitia, qui prohibitionem hanc ad veterem populum reſtringunt, vt hodie liberum ſit pingere vel ſculpere. Quaſi verò Iudæos compellet Paulus, dum ex communi naturæ principio ratiocinatur, Si ſumus genus Dei, fas non eſſe Deum imaginari ſimilem auro, vel argento, vel corruptibili materiæ. Nihil opus eſt ſingula perſequi. Sed non minus apertè clamat hodie Spiritus cauendum eſſe ab idolis quàm olim fieri vetuit. Adde quòd diabolicus fuit furor, abrogare vnum ex decẽ præceptis, quò impunè ad fœdam & deteſtabilem licentiam perrumperent. Obtendunt, Iudæos cohibitos olim fuiſſe arctiore fræno, quia nimium eſſent idololatriæ dediti. Quaſi verò non multo hac in parte ſint craſſiores. Atque vt hoc omittam, quis non videt ſuperſtitionis vitium, quod ingenitum eſt humanæ menti, hoc remedio fuiſſe correctum? Ergo donec naturam exuerint homines, præceptum hoc illis neceſſarium eſſe colligimus.

Iſaiæ. 40. f. 25. — *Rom. 1. c. 25.* — *Ierem. 10. c. 15.* — *Habacuc. 2. d. 18* — *Act. 17. f. 29.* — *1. Ioh. 5. d. 21.*

19 *Neue attollas.* Altius progreditur Moſes, ne deitatem ſomnient Iudæi in ſole, & luna, &

ſtellis:nec tantùm ab errore eos reuocat quo imbuti fuerunt multi, putãtes totidem eſſe deos: ſed alteri quoque ſuperſtitioni occurrit,ne aſtrorum fulgore rapiantur, vt imagines Dei eſſe putent. Atque huc pertinet verbum impellendi.Quia ſicuti Deus in exercitu cæleſti gloriam ſuam repræſentat,ita fallaci artificio Satan illo prætextu conturbat & attonitas reddit hominum mentes,vt in illis luminibus Deum adorent,atque ita impingant in limine.Ergo quò melius agnoſcerent Iſraelitæ quàm præpoſterum ſit Deum quærere in rebus terrenis,vel elemẽtis mũdi, vel corruptibili materia,diſertè expreſſit ne in cæleſtibus quidem creaturis eſſe ſubſiſtendum : quia Dei maieſtas ſuperior eſt ſole, luna,& ſtellis omnibus.Porrò abſurditatem coarguit,ſi cultum Dei transferant ad ſtellas,quæ ex Dei mandato ancillari nobis debent.Nam quòd dicit Deum illas Gẽtibus diſtribuiſſe,ad ordinem ſubiectionis refertur:acſi ſolem dixiſſet miniſtrum,lunam ancillam vnà cum omnibus ſtellis.Quanquam diſtribuendi verbo propriè commẽdatur admirabilis Dei prouidentia in multiplici poſitu & diſcurſu,diuerſiſque officiis. Neque enim ſol eodem momento terras omnes illuſtrat, vel calefacit:deinde nunc à nobis declinat,nunc propius accedit:luna ſuos habet circuitus: ſtellæ nunc oriuntur,nunc occidunt, prout cælum voluitur . Omitto tardiores progreſſus planetarum.Iam pro ſtellarum aſpectu, regio vna humidior eſt,altera ſiccior:alia plus caloris ſentit , alia plus frigoris . Hæc varietas aptè vocatur à Moſe partitio. Superſtitionis verò crimen exaggerat , ſi Iudæi ſtellis ſe addicant , quæ profanis quoque gentibus famulantur . Quid enim indignius quàm filios Dei ſolis eſſe cultores qui ſeruus eſt totius mundi? Vnde iterũ ſequitur, quo plus eſt dignitatis ac præſtãtiæ in iſtis creaturis,eo turpius ingratos Deo eſſe homines , ſi eius cultu,tanquam ſpoliis,ipſas exornent,quas eorum vtilitati ſeruire voluit . Indigna verò relatu eſt inſulſitas, in qua ſibi placet quidam Rabini,Deum Gentibus partitũ aſtra,quoniam eorum influentiis ſint obnoxiæ,à quibus Iudæi ſingulari priuilegio ſint immunes . Quaſi verò non fuerit ab initio ſimilis conditio humani generis.Verùm ratio quam attuli,clarè oſtendit eos à genuino Moſis ſenſu longiſſimè diſcedere,adeóque peruertere eius conſilium : nempe creaturas quæ in vſum noſtrum deſtinatæ ſunt,minimè pro Deo eſſe colendas.

33 *Cuſtodite uos ne obliuiſcamini.* Quòd priore loco in totum vetat fabricare idola, ſecundo autem tantùm de cultu & adoratione loquitur, in ſenſu nulla eſt diſcrepantia : quia iam per ſe impius eſt error,Deo tribuere imaginem:& eum ſemper comitatur altera ſuperſtitio,vt in ſymbolo viſibili præpoſterè colatur Deus.Probè autem hîc confirmatur quod antè poſui, contrarium eſſe Dei fœderi quicquid ſenſus noſtros in terra moratur ac retinet:vbi nos ad ſe inuitans nihil niſi ſpirituale cogitare permittit,ideóque vocem ſuam opponit figmentis omnibus,quibus ſemper deceptæ fuerunt profanæ gentes: quia deſtituebantur doctrinæ luce , quæ ipſas dirigeret ad cæleſtem Dei ipſius altitudinem.Qui verò ex Dei Lege edocti ſunt non modò ipſum ſolum eſſe colendum, ſed nulla viſibili effigie poſſe repræſentari,niſi ſe contineant intra hos fines,meritò cenſentur fœdifragi:quia violant ſecundum illud caput,quo iubentur Deum ſpiritualiter colere:& proinde vetantur ſimulacra vel imagines ſibi facere,quibus eius gloriam deforment atque inquinent.In fine verſus,vbi quidam transferunt,Similitudinem quam prohibuit Deus veſter,quia propriè legitur, Mãdauit,vel præcepit, relatiuum אשר,ſicuti pluribus locis,pro aduerbio ſimilitudinis capitur. Senſus quidem Moſis minimè obſcurus eſt,ſimpliciter parendum eſſe Dei verbo:nec eſſe diſputãdum liceat néc ne quod interdixit:nec aliam iuris rationem quærendam eſſe quàm vt ſequamur quod præſcripſit.Diſputent nunc Papiſtæ vt libuerit, non eſſe tollendas imagines,quæ vtiliter populum erudiunt:hæc autem noſtra ſit ſapientia, quia Deus hac de re ſtatuit quod volebat,acquieſcere . Etſi autem quæ additur comminatio poterat reponi inter ſanctiones de quibus poſtea ſuo loco videbimus,quia tamen ſecundo præcepto annexa eſt,diuellere nolui.In Deuteronomio additur confirmatio:quòd Deus,ſi exteris gentibus non pepercit,multo minus populo ſuo ignoſcet: quanto ſcilicet grauius eſt crimen , & fœdior ingratitudo,Deum ſemel cognitum deſerere,& abiicere Legis doctrinam,quàm errores à maioribus traditos ſequi. Expoſui iam antè quo ſenſu vocetur Deus zelotes . Cæterùm penultimo loco Moſes non ſatis habuit , ſimpliciter hoc epitheto Deum inſignire:ſed amplificandi cauſa,addidit hoc eſſe eius nomen,vt ſciremus non magis poſſe ſocium vel æmulum ferre ſibi opponi quàm abiicere ſuam deitatem,vel abnegare ſeipſum. Quòd autem eum igni nunc comparat,ad terrorem augendum facit . Scimus quàm audacter ſibi indulgeat mundus in ſuperſtitionibus. Vnde fit vt tanquam ludibundus Deum transformet, prout tulit libido.Ergo vt ad reuerentiam flectat hominum animos,formidabilem Dei vindictã ſub hac figura proponit : quòd ipſos non ſecus atque ignis ſtipulam protinus conſumet,ſi aliter quàm fas eſt de ipſo ſentire auſi fuerint.

16 *Cauete uobis.* Quòd ſæpius idem inculcat,vt ad cauendum ſint attenti , tacitè coarguitur hominũ ad ſuperſtitionẽ propẽſio. Quod etiã iterũ exprimitur his verbis,Ne decipiatur cor veſtrũ;

quia ſignificat,niſi diligẽter ſibi caueãt,nihil fore procliuius quàm vt cadant in Satanæ decipulas. Quo minus excuſabilis eſt Papiſtarũ impudẽtia,qui ſecuritate ſuas & aliorũ mentes inebriant,vbi Deus ad ſollicitudinẽ ſubinde hortatur.Sciamus ergo,quũ nos vndique obſideãt multæ impoſturæ & fraudes,pro ingenii noſtri vanitate nos illis fore ſtatim obnoxios, niſi ſedulò nos cuſtodiamus.Verbo recidẽdi ſignificat quod antè dictũ eſt,impiè à vero Deo deficere quicũque ad vitioſos cultus declinãt.Id minimè putãt increduli,quibus leue delictũ eſt excedere in hac parte.Ac ſuis quidẽ cõmentis libenter oblinerent Dei oculos: imò nihil eſt tã inſipidũ quod nõ velint ab ipſo probari & ratum haberi. Quòd ſi obiicitur,meliorem eſſe obedientiam victimis,clypeum opponũt bonæ intentionis: acſi Deo liberum non eſſet repudiare quod ei ſtultè obtrudunt. Certè inconſiderato ſuo zelo pertinaciter indulgent, vt vix leuẽ culpã in eo agnoſcant. Atqui clamat ex oppoſito Deus,apoſtatas eſſe quicunque ſe non continent in ſimplicitate Legis. Additur rurſum comminatio, Deum fore violati ſui cultus vltorem,terrámque maledicturum, donec fame & inedia eos conficiat: denique pronuntiat perituros ex ea terra quam Deus in hunc finem ipſis promiſerat vt illic purè inuocaretur.

EX DEVT. XVI.

22 *Non eriges tibi ſtatuam: quod odio habet* Iehoua *Deus tuus.*

EX EXODI XXIII.

24 *Non adorabis deos eorum, neque coles eos, neque facies ſecundum opera eorum.*

22 *Non eriges.* Hinc etiam clarius liquet quid ſibi velit, & quorſum tendat ſecundum præceptum.Alibi iubet Deus (vt viſum eſt)ſtatuas erigere in terræ finibus, vbi ſcribatur ſumma Legis. Videtur in ſpeciem pugnare hæc prohibitio: & certè pugnaret, niſi ſtatuam accipias pro fallaci Dei effigie,dum omnes ipſum ſibi corporeũ proponunt:ideóque additur, ipſum tales ſtatuas abominari.Relatiuum tamen in neutro genere vertere placuit,quò plenior eſſet ſententia: nẽpe Deo abominationem eſſe,erigere ſtatuas:quia hoc modo detrahitur eius gloriæ,dum in corpus transfiguratur, vel corporeum aliquid miſcetur ſpirituali eius naturæ.

24 *Non adorabis deos eorum.* Repetit Moſes quod antè dictum eſt,cultum Dei ſeparandum eſſe à cunctis gentium ſuperſtitionibus. Hoc enim vitium paſſim graſſatum fuit, vt increduli detraherent potius ad ſe Deum in terram quàm ſurſum aſcenderent ad ipſum quærendum.Et hoc ſenſu diximus idola vocari deos: quia fieri non poteſt quin corruptibili materiæ Deum affigat quiſquis eum repræſentare vult in ligno & lapide. Et experientia docet impios omnes ſic affixos eſſe ſuis idolis vt tergiuerſando nihil proficiant,dum cauſantur hoc ſubſidium ſuæ ruditati neceſſariũ eſſe. Particula quæ ſequitur,Non facies ſecundum opera eorum, ſatis demõſtrat, ſub voce idololatriæ notari vitioſos omnes cultus.

EX DEVT. XII.

4 *Non facietis ſic* Iehouæ *Deo veſtro:*

5 *Sed locum quem elegerit* Iehoua *Deus veſter è cunctis tribubus veſtris, vt ponat illic nomen ſuum ad habitandum, quæretis, venietíſque illuc.*

6 *Et afferetis illuc holocauſta veſtra, ſacrificia veſtra, decimas veſtras, leuationem manus veſtræ, vota veſtra, ſpontaneas oblationes veſtras, primogenita armentorum veſtrorum, & pecudũ veſtrarum.*

7 *Comedetíſque ibi in conſpectu* Iehouæ *Dei veſtri, & lætabimini in omni applicatione manus veſtræ, vos & domus veſtræ, quibus benedixerit* Iehoua *Deus tuus.*

8 *Non facietis ſecundum omnia quæ nos hodie hic facimus, vnuſquiſque quod rectum eſt in oculis ſuis.*

9 *Quia nõ veniſtis adhuc ad requiem & hæreditatem quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi.*

10 *Quum verò tranſieritis* Iordanem, *& habitabitis in terra quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi poſſidendam, & requiem dederit vobis ab omnibus inimicis veſtris in circuitu, & habitabitis ſecurè:*

11 *Tunc ad locum quem elegerit* Iehoua *Deus veſter, vt in eo habitare faciat nomẽ ſuum, adducetis omnia quæ ego præcipio vobis, holocauſta veſtra, ſacrificia veſtra, decimas veſtras,*

eleuationem manus veſtræ, & omnem delectum votorum veſtrorum quæ vouebitis.

12 *Et lætabimini coram* Iehoua *Deo veſtro, vos & filii veſtri & filiæ veſtræ, ſerui veſtri & ancillæ veſtræ:* Leuita *quoque qui erit intra portas veſtras: quia non habebit partem & hæreditatem vobiſcum.*

13 *Caue tibi ne fortè offeras holocauſta tua in quouis loco quem conſpexeris:*

14 *Sed in loco quem elegerit* Iehoua *in vna tribuum tuarum, illic offeres holocauſta tua, & illic facies quæ ego præcipio tibi.*

Item,

17 *Non poteris comedere in portis tuis decimam frumenti tui, vini tui, & olei tui, neque primogenita armentorum tuorum & pecudum tuarum, & omnia vota tua quæ voueris, & ſpótanea tua, & eleuationem manus tuæ:*

18 *Sed coram* Iehoua *Deo tuo comedes illa in loco quem elegerit* Iehoua *Deus tuus, tu & filius tuus, & filia tua, ſeruus tuus, & ancilla tua, &* Leuita *qui erit intra portas tuas: lætaberiſque coram* Iehoua *Deo tuo in omni applicatione manuum tuarum.*

Item,

26 *Sanctificata tua quæ fuerint tibi & vota tua tolles, vt venias ad locum quem elegerit* Iehoua*:*

27 *Et facies holocauſta tua ex carne & ſanguine ſuper altare* Iehouæ *Dei tui: ſanguis autem ſacrificiorum tuorum fundetur ſuper altare* Dei *tui, carnes verò comedes.*

4 *Non facietis ſic Iehouæ.* Hîc præcipuum diſcrimen ſtatuitur, quoad externa pietatis exercitia, inter legitimũ Dei cultum, & fictitios omnes ritus quos ſibi excogitauerant Gentes: nempe quòd Deus nõnisi ſanctuarium vnum, & vnum altare habere voluerit, quod ſymbolum eſſet diſſidii inter ipſum & omnia idola: atque ita vera religio nihil haberet ſuperſtitionibus affine. Huc ſpectat prohibitio, ne ſe Iſraelitæ cum Deo gerant ſicut Gentes cum idolis, ſed interpoſita ſit maceria quæ ipſos à toto orbe ſeparet. Tota autem externa cultus Dei profeſſio aptè ſecũdo præcepto annectitur: quia ex eo dependet, nec aliò tendit quàm ad eius obſeruationem. Porro de tabernaculo, ſacerdotio & ſacrificiis verba facturus, altũ & ſpatioſum mare ingredior: in quo multi interpretes, dum curioſitati ſuæ indulgent, per flexuoſos errores vagati ſunt. Eorũ itaque exemplo admonitus vela contraham, & parcè tantùm libabo quæ ad fidem ædificandam valent. Iam verò rogandi ſunt lectores, non tantùm vt mihi condonent quòd ab argutis ſpeculationibus abſtineo, ſed vt ipſi quoque intra fines ſimplicitatis libenter ſe contineant. Multis aures pruriunt: & pro ingenita vanitate, maximam hominum partem magis oblectant inanes allegoriæ quàm ſolida eruditio. Verùm quibus in ſchola Dei proficere animus erit, diſcant peruerſum (quod eorum mẽtes titillat) deſiderium pluſquam expedit ſciendi, frænare. Nunc Moſis verba expendamus.

5 *Sed locum quem elegerit Deus.* Quæritur cur in vno tantùm altari voluerit Deus offerri ſibi ſacrificia. Præter rationem quam nuper attuli, minimè dubium eſt quin hoc modo fidelibus conſuluerit, vt conſenſum in fidei vnitate inter ipſos foueret. Locus ergo omnibus communis inſtar vexilli fuit ad colligendum populum, ne ſcinderetur religio, & nequa diuerſitas obreperet. Porro Deus eligendi ius & arbitrium ſibi vendicans, obedientiam commendat, ex qua etiam pendet cultus puritas. Verùm rurſus oritur alia quæſtio: quia ante tempus Dauidis nuſquam habuit Arca fixam ſedem, ſed quodammodo peregrinata eſt in variis hoſpitiis: ſi autem electus locus de monte Sion intelligitur, tempore igitur intermedio liberum fuit populo ſacra peragere vbi placeret. Reſpondeo, non antè electum fuiſſe locum quàm Arca in Sion locata eſt. Tum enim demum impletum fuit quod in Pſalmo dicitur, Lætatus ſum cum dicentibus *Pſal. 122. a. 1.*
mihi, In domum Iehouæ ibimus. Stabiles erunt pedes noſtri in atriis tuis, Ieruſalem. Quibus verbis ſignificat Propheta, nullam prius fuiſſe ſtationem, quia Deus nondum locum vbi eſſet colendus deſignauerat. Ideo diſertè exprimitur, Ex cunctis tribubus tuis, vel, In vna tribuum tuarum: vbi ſingulare priuilegium notatur, quo tribus vna, reliquis poſthabitis, ornanda erat. Atque huc pertinet quod in alio Pſalmo dicitur, Reprobauit tabernaculum Ioſeph, tribum Ephraim non e- *Pſal. 78. g. 67.*
legit: ſed elegit tribum Iuda, montẽ Sion quem dilexit. Et extruxit quaſi excelſa ſanctuarium eius, quaſi terram quam fundauit in ſæculum. Eodem ſenſu alibi gratulantur ſibi fideles poſtquam a- *Pſal. 99. a. 5. & 131. b. 7.*

pud Dauidem Arca fuit depoſita, Ingrediemur in habitationes Dei: adorabimus ad ſcabellum pedum eius. Viciſſim etiam pronuntiat Spiritus, Quoniam elegit Iehoua Sion, dilexit eam in ſedem ſibi. Hæc requies mea in ſæculum: hîc habitabo, quia dilexi eam. Paſſim occurrunt ſimiles ſententiæ, quæ confirmãt non antè habitaſſe Arcam in vero domicilio quã dum repoſita fuit in Sion. Et Deus (meo iudicio) vt ſpem populi ſuſpenſam teneret, promiſit, quanuis ad tẽpus locum mutaret Arca, ſe tamẽ deſtinaſſe perpetuã ſedem in qua quieſceret. Cæterùm inde non ſequitur, ad illud vſque tempus datam fuiſſe licentiam populo vbique ſacrificandi. Vbicunque enim fuit ſanctuarium, temporalis quoque fuit loci electio, donec oſtenſa eſſet legitima ſedes. Itaque Deus per Ieremiam ſtultam fiduciam qua turgebant Iudæi caſtigans, dicit, Ite in Silo, & aſpicite quale iudicium illic exercuerim. Quibus verbis ſignificat, Silo ad tempus excelluiſſe, & tandem honore ſuo fuiſſe priuatum: quia indignè illic ſacra polluta fuerant. Etſi ergo ſpecialis eſt hîc promiſſio de Sione, non dubium tamen quin Deus interea Iſraelitas ad ſanctuarium ſuum alliget: ne ſibi quiſque extruat proprium altare, vel vrbes ſibi alia atque alia templa ædificent. Iam notatu digna eſt loquutio, Vt ponat nomen ſuum ibi, item, Habitare faciat: quæ craſſis imaginationibus occurrit, ne populus Deum parietibus includat, vt ſolent homines immenſam Dei eſſentiam circunſcribere, vel detrahere è cælo, & ſubiicere terrenis elementis. Atqui nomen Dei habitare dicitur in loco, non ſua natura, ſed hominum reſpectu: dum pro ipſorum ruditate, viſibile præſentiæ ſuæ ſymbolum ſtatuit ante oculos. Hac ratione deſcendere ſæpe dicitur: non quòd ſe moueat qui cælum & terram implet, ſed quia familiariter eius cognitio ipſum hominibus propinquum reddit. Etſi autem patitur ſe in terra inuocari, non vult tamen illic ſubſiſtere hominum mentes, ſed potius per gradus ſurſum eas attollit. Itaque per Iſaiam duriter eos obiurgat, quòd in vitiis ſuis defixi, putarent nihilominus, quia templum erat in conſpectu, Deum ſibi eſſe obſtrictũ: quum noſtrum ſit fide & ſerio animi affectu ad eum accedere, vbi manum ſuam ad nos extendit. Vocatur quidem ſæpe Arca fœderis, ipſius facies: ſed ne homines craſſum aut terreſtre quicquam concipiant, ſimul vocatur ſanctuarium ſcabellum pedum eius. Porro enumerat oblationum ſpecies, quarum poſtea videbitur clarior explicatio. Tantùm breuiter admoneo, holocauſta comprehendi ſub ſacrificiis tanquam partem ſub toto. Vbi vertimus Leuationem manus, Hebraicè legitur תרומה, cui ſæpe adiungitur aliud nomen תנופה. Etſi autem vtrũque ab eleuando dicitur, apparet tamen differre: & linguæ periti ſic diſtingũt, תרומה attolli ſurſum, & deorſum ſubmitti: תנופה autem ſimul verſari in dextram & ſiniſtram partem: quanquam alii putant circumagi ad quatuor mundi plagas. Inter vota & ſpontanea ſacrificia diſtinctio eſt, quòd tametſi votum ab initio ſponte concipitur, poteſt tamen offerri quod non vouimus. De primogenitis iam antè dictum fuit.

Pſal.132.c.13. — *Ierem.7.c.12.* — *Iſaiæ 66.a.1.*

7 *Comedetiſque ibi.* Videmus, ſanctuariũ in quo ſe Deus manifeſtabat, vocari eius faciẽ. Etſi enim fidelibus præcipitur vt ſemper, quocũque in loco habitent, corã Deo ambulẽt: propius tamen & ſpeciali quodã modo ſiſtebãt ſe in eius conſpectũ quũ ad ſanctuariũ accederẽt. Atque hac loquẽdi forma pigritiã vel deſidiã populi excitat Deus: ne moleſtũ ſit ſacrificãdi cauſa ad Arcã fœderis venire, quia laborẽ & ſumptũ itineris inæſtimabile iſtud bonũ compẽſet. Alibi autẽ docui, vbi corã Deo epulari dicuntur homines, hac nota diſcerni ſacras epulas à quotidianis cœnis, vel prandiis. Fuit enim hæc ſacrificii acceſſio, quod reſiduũ erat ex victima comedere: & hoc modo fiebãt cõuiuæ oblationis participes: quẽ morem imitatæ ſunt etiã profanæ gentes, ſed perperã. Rurſus comiter eos inuitat Deus, quum dicit, Lætabimini in omni applicatione manus veſtræ. Pro quo alii reddunt, In omni re ad quam miſeritis manum veſtram. Ad verbum eſt, In emiſſione manus. In ſenſu nulla ambiguitas: quia opera ſignificat quæ motum & applicationem manuũ requirũt. Paulo pòſt vbi verti, Quibus benedixerit, inſerunt præpoſitionem in, acſi ſermo eſſet de operibus: ego autem de familiis potius interpretor. Quòd decimas comedi iubet in loco ſacro, non extendo ad genus ipſum: quia minimè conſentaneum fuiſſet, victum eorum qui per diuerſas vrbes ſparſi erant in alienum locum transferri, vt eſurie perirent: ſed interpretor de ſecundis decimis quas ſeparabant Leuitæ vt eſſent ſacra & peculiaris oblatio. Alibi enim videbimus, quod reſiduum erat tranſiſſe in naturam communis prouentus: acſi Leuitæ ex ſuis poſſeſſionibus perceptum comederent.

8 *Non facietis ſecundum omnia.* Iam tunc quidem ritum ſacrificandi à Patribus traditum ſeruabant: ſed quia adhuc errabant in deſerto, licuit paſſim altaria extruere, donec eorum peregrinationi impoſitus eſſet finis. Et hoc etiam diſertè explicat Moſes, ratione addita, quòd nondum ingreſſi ſint in requiem quam Deus illis promiſerat. Docet igitur, vbi contigerit tranquilla terræ poſſeſſio, non fore amplius excuſationi locum, ſi vbicunque libitum fuerit ſacrificent. Ergo vbi dicitur eos tunc feciſſe vt quiſque rectum putauit, non extenditur ad quælibet figmenta quæ ſibi comminiſcũtur homines in colendo Deo: ſed tãtùm notatur liberior ratio & forma exercendæ

pietatis,antequam oſtenſus eſſet locus vbi figere pedem decebat.

10 *Quum uero tranſieritis* Iordanem. Confirmat hic verſus quod antè dixi, Iudæos obſtringi ad certam regulam,ſimulac conſtiterint in terra promiſſa:& tamen locum in quo perpetua eſſet Arcæ ſtatio,non protinus fore manifeſtum. Quod enim exprimitur in fine verſus,Deum in circuitu pacem daturum vt ſecurè habitent, re ipſa non fuit perfectè exhibitum ante tempus Dauidis. Voluit tamen Deus,ſimulac terra fruerentur,vndique etiam ex remotis finibus ipſos concurrere ad ſanctuarium. Species quaſdam oblationū de quibus nuper loquutus fuerat, omittit,& pro votis ponit electionem votorum,pro quo alii vertunt electiſſima vota , vel præcipua in votis . quod non repudio:quanquam ſimplicior eſt alter ſenſus,vota omnia comprehendi quæ libero iudicio & delectu quiſque ſuſceperat . Paulo pòſt mentem ſuam clarius exponit,dum prohibet ne ſuo arbitrio in locis quæ arriſerint,offerant ſacrificia. Nam locum aſpicere, tantundem hic valet atque ferri oculorum ſenſu, vt pulchritudini & formæ affigatur religio & ſanctitas.

Deuteron.12. 26 *Sanctificata tua.* Locus hic clarius explicat quid ſibi voluerint ſuperiora præcepta:nempe vt locus vnus ſacer eſſet ad peragendos ſacros ritus,ne ſi quiſque offerret prout eſſet libitum,vitiaretur religio, & paulatim diuerſa altaria totidē gignerent deos . Iubet ergo victimas omnes ſacrificari ſuper vnum altare,modò ſanguis fundatur.

EX DEVT. XIIII.

23 *Et comedes coram* Iehoua *Deo tuo in loco quem elegerit vt habitare faciat nomen ſuū ibi,decimam frumenti tui,vini tui,& olei tui,& primogenita boum tuorum , & pecudum tuarum:vt diſcas timere* Iehouam *Deum tuum omnibus diebus.*

24 *Quòd ſi longior fuerit via quàm vt per eam ferre poſſis illas, quòd diſtet à te locus ille quem elegerit* Iehoua *Deus tuus vt ponat nomen ſuum ibi,quū benedixerit tibi* Iehoua *Deus tuus:*

25 *Tunc dabis pro pecunia,& colligabis pecuniam in manu tua , & ibis ad locum quem elegerit* Iehoua *Deus tuus:*

26 *Et dabis pecuniam pro omni eo quod deſiderat anima tua,pro bobus, & pro ouibus,& & pro vino,& pro ſicera,& pro cūctis denique quæ poſtulauerit à te anima tua:& comedes ibi coram* Iehoua *Deo tuo, & lætaberis tu & domus tua.*

23 *Et comedes coram* Iehoua. Iterum victimas afferri iubet ad locum ſanctuarii : quanquam Ieroſolymam deſignat per locum quem elegerit Deus, ſicuti proximo in loco capitis 12. dictum fuit.Arca enim fœderis iuſtam ſtationem non habuit vſque ad tempus Dauidis,ſed quaſi temporalibus hoſpitiis fuit excepta.Iubet ergo nunc Moſes,vbi locum vnum tanto honore dignatus fuerit Deus,& quaſi perpetuam quietem elegerit vbi reſideat nomē ſuum,illuc victimas afferri.Porro eum locum ſcimus fuiſſe Ieroſolymam . Ad vnum verò locum ideo reſtrictæ fuerunt omnes oblationes,ne quicquam vitii ex varietate obreperet ad diſſipandam fidei vnitatem.Omnia enim extranea commenta (vt iam ſatis viſum eſt) totidem ſunt cultus Dei profanationes . Cæterùm quum 12.capite Moſes promiſcuè decimas coniunxerit primitiis,& idem ſtatuerit de vtriſque,nūc legem illam addita exceptione mitigat, nempe ſi longior fuerit via,vt permutatione facta,pecuniam ſoluere liceat loco frumenti.Non de ſolis quidem decimis loquitur,ſed vota & dona voluntaria ſimul permiſcet,imò propriè ipſa reſpicit.Quia tamen de hoc proximo genere nulla eſt quæſtio,tantùm expendamus an conſentaneum fuerit decimas vno in loco ſolui . Leuitis in alimentum datæ fuerāt,quos ſatis notum eſt fuiſſe per totam terrā diſperſos. Ergo aut habitatio illis Ieroſolymæ danda fuit, aut victu non fuerunt priuandi,vbicunque agerent . Abſurdum ergo videtur præceptum,vt victimas omnes totius regionis Ieroſolymam conueherent:quia id nihil aliud erat quàm miſeros Leuitas inedia conficere.Hæc abſurditas interpretes compulit ad fabricandā dubiam coniecturam:nempe populum decimas ſponte repoſuiſſe,quas Ieroſolymam perferret diebus feſtis.Sed probabile non eſt tā graue onus fuiſſe impoſitū,vt duntaxat quod reſiduū erat ex quinta parte domi ſeruarent. Atqui propius ad veriſimilitudinem accederet,ex vicinis agris, prout ferebat commoditas,Ieroſolymam fuiſſe delatas : quæ autem in locis remotioribus collectæ fuerant,repoſitas illic fuiſſe:Ieroſolymæ autem cenſas,vt ſupputatione facta pro numero familiarum,æqua diſtributio inter Leuitas fieret.Certè minimè conuenit,ſingulos agricolas Ieroſolymam portaſſe quod Leuitæ inde acceptum ad familias ſuas alendas referre cogerentur . Quorſū enim illa circumuectatio magni ſumptus & moleſtiæ ? Adde quòd fruſtra mandatum eſſet Leui-

tis,& quidem graui comminatione addita,vt ſacerdotibus bona fide ſoluerent, ſi apud ſacerdotes ipſos fuiſſent primo loco depoſitæ,qui facilè occurrere poterant omnibus dolis, totam frumenti copiam habentes ſub manu. Dubium igitur mihi non eſt quin Leuitæ in ſuis quique regionibus decimas collegerint: altera autem decimatio cuius mox mentio fiet, ad ſanctuarium delata fuerit,tanquam oblatio ſacra,& cultus Dei profeſſio. Nuper enim viſum fuit, poſt detractam illam partem, nouem alias quæ reſiduæ manebant,Leuitis fuiſſe reputatas,acſi in eorum agris natæ eſſent. Iam quia querimoniis obnoxia res erat, vnum in locum primitias & alteras decimas coaceruari,eas vt compeſcat Deus,admonet toti populo vtile eſſe,vt victus omnibus ſuppetat qui venient ad celebrandos feſtos dies. Huc enim pertinent verba, Comedes coram Deo tuo:quaſi dictum eſſet, locum illum Deo fore ſacrum ad quem è tota terra conueniant Dei cultores. Interea tamen puram cultus ſui obſeruationem commendat: ne locorum diuerſitas huc illuc populum abſtrahat ad fictitias ſuperſtitiones.

24 *Quod ſi longior fuerit uia.* Ne hanc reſtrictionem de decimis intelligã,impedit quod iã antè viſum fuit,vt ſiquis eas vellet pecunia redimere, quintam partem adderet: quod nunc omittitur: deinde explicatio quæ paulo pòſt additur,vt pecuniam loco oblationum ſecum ferant, ex qua emant boues & oues,vinum & ſiceram, prout libuerit. Summa eſt, ſi nimis graue fuerit ex ſuis ædibus procul adducere victimas & alia dona,vt Ieroſolymæ emere liceat quicquid offerre viſum fuerit: modò ne alibi quicquam offerant.

EX EXODI XX.

24 *Altare terreum facies mihi, & ſacrificabis ſuper illud holocauſta tua, & ſacrificia proſperitatum tuarum,pecudes tuas,& armenta tua: in omni loco in quo memoriam poſuero nominis mei,veniam ad te,& benedicam tibi.*

25 *Quòd ſi altare ex lapidibus feceris mihi, nõ ædificabis eos exciſos: ſi gladium tuum eleuaueris ſuper illos,pollues.*

EX DEVT. XXVII.

5 *AEdificabis in monte Ebal altare ex lapidibus Iehouæ Deo tuo: non leuabis ſuper eos ferrum.*

6 *E lapidibus integris ædificabis altare Iehouæ Dei tui: & offeres ſuper illud holocauſta Iehouæ Deo tuo:*

7 *Et offeres ſacrificia proſperitatũ, comedeſque illic,ac lætaberis coram Iehoua Deo tuo.*

5 *Altare terreum facies.* Differt hoc præceptum ab altero quod nunc expoſui: quia propriè ad locum non pertinet,ſed ad materiam & formam altaris. Iubet igitur Deus altare ſibi inſtrui vel ex terra,vel ex congerie lapidum qui nullo artificio politi fuerint.Hoc autem de altaribus interpretor,quæ vel in deſerto,vel in aliis locis extruenda erant, donec patefacta eſſet perpetui loci electio. Ea ſibi ex terra voluit Deus extrui,vt ſponte conciderent, nec poſt diſceſſum populi maneret aliquod veſtigium. Quòd ſi adhiberentur lapides, vetuit aptari ad diuturnam ſtructuram, ſed rudes & impolitos in cumulum coniici, ne ſpecies alliceret poſteros ad ſuperſtitionem. Ac miror interpretes hîc ſe torquere in fingendis allegoriis: quum Dei conſilium non aliud fuerit quàm offendicula tollere quibus auerti poſſent Iſraelitæ à ſanctuario. Scimus enim vt vetuſtas, & Patrum exemplum trahere ſoleant vulgi animos. Siqua ſtetiſſet altaris effigies, ſtatim iniecta fuiſſet religio, nuſquam alibi melius nec ſanctius Deum poſſe coli quàm in loco iam olim à Patribus dicato. Ita ſuborti eſſent degeneres cultus, & contempta ſanctuarii dignitas. Quare huic malo occurritur quum altaria extrui vetat quæ diu ſuperſint: ſed tantùm ad vſum præſentem aptari permittit, vel ex terra, vel ex informi cumulo lapidum. Quantum ad ſacrificia proſperitatum ſpectat,alibi cauſam reddidi cur ita verterim Hebraicam vocem שלומים, quæ proſperos omnes & lætos ſucceſſus ſignificat.Nam quòd alii trãſferunt Pacifica,minimè cõuenit.Quod in ſecunda parte verſus additur,In locum vbi poſuero memoriam nominis mei,veniam ad te, inſcitè detortum fuit ab interpretibus: atque ita præbuit occaſionem errandi. Legerunt enim vno contextu: acſi Deus in monte quoque Sion eiuſmodi altare fieri vetaret. Atqui potius occurrit dubitationi quæ alioqui titillaſſet populi animos. Annon propitius erit nobis Deus vbi exaudiuit Patres noſtros? Contra,inquam,obiicitur promiſſio,eos probè & rite eſſe litaturos,modò præcepto Dei obtemperent,nec alium locum appetant quàm ab ipſo electum. Hac ratione illis dicitur,vbicunque Deo placuerit offerri ſacrificia, illuc ad vos deſcendet, vt ſit vobis propitius.

Ex Deuteronom.27. 5 *AEdificabis in monte Ebal.* In primo terræ ingreſſu iubet ſibi Deus afferri ſacrificium gratiarum actionis: quod præſtitit Ioſue quemadmodum refertur capite octauo, Tunc ædificauit Ioſue altare Deo Iſrael in monte Ebal, ſicut præceperat Moſes ſeruus Iehouæ filiis Iſrael, altare ex lapidibus impolitis, quos ferrum non tetigerat. Primùm ergo hîc exigitur teſtimonium gratitudinis: vt filii Iſrael, ſimul ac pedem cœperint in terra Chanaan figere, celebrent Dei laudes: deinde vetat omne artificiũ, quia ſi duraſſet altare, occaſio fuiſſet ſuperſtitionis, & ſingulare exemplum pluris fuiſſet quàm Lex Dei perpetua. Hinc tanta iracundia exarſerunt nouem tribus & dimidia contra duas Ruben & Gad, & dimidiam tribum Manaſſe, propter altare ad ripã Iordanis conſtructum: vt ſtatuerint fratres ſuos prorſus delere, donec ſe purgarunt, quòd tantùm in monumentũ fraternæ coniunctionis illud erexerant, non autẽ ad ſacrificia. Fuerũt certè illi boni Legis interpretes, qui inexpiabile crimen duxerunt, altare poſteris relinqui, quod populum abſtraheret ab vnico ſanctuario, atque ita diuelleret fidei conſenſum.

EX EXODI XXV.

1 *Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

2 *Alloquere filios Iſrael vt tollant mihi leuationem: ab omni viro cuius cor voluntariè dederit illam, ſumetis leuationem meam.*

3 *Iſta autem eſt oblatio quam capietis ab eis, aurum & argentum, & æs,*

4 *Et hyacinthum, & purpuram, & vermiculum cocci, & byſſum, & pilos caprarum,*

5 *Et pelles arietum rubricatas, & pelles taxorum, & ligna ſittim.*

6 *Oleum pro luminari, aromata pro oleo vnctionis & pro thymiamate aromatum:*

7 *Lapides onychinos, & lapides plenitudinum pro Ephod & pro pectorali.*

8 *Et facient mihi ſanctuarium, vt habitem in medio eorum.*

9 *Omnino vt ego oſtendam tibi ſimilitudinem habitaculi, & ſimilitudinem omnium vaſorum eius, ſic facietis.*

10 *Facient etiam Arcam è lignis ſittim: duorum cubitorum & ſemis erit longitudo eius, cubitus verò & ſemis latitudo eius, cubiti item & ſemis altitudo eius.*

11 *Operieſque eam auro puro, intrinſecus & extrinſecus, operies, inquam, eã, facieſque ſuper eam coronam auream in circuitu.*

12 *Fundes quoque ei quatuor annulos aureos, quos pones ad quatuor angulos eius: duos videlicet annulos in latere eius vno, & duos annulos in latere eius altero.*

13 *Facies præterea vectes ex lignis ſittim, quos cooperies auro.*

14 *Inducéſque vectes in annulos qui erunt in lateribus illius Arcæ, vt illis deferatur Arca.*

15 *In annulis illius Arcæ erunt vectes, non remouebuntur ab ea.*

16 *Ponéſque in Arca teſtimonium quod dabo tibi.*

17 *Facies & operculum ex auro mundo: duorum cubitorum & dimidii erit longitudo eius, cubiti verò & dimidii latitudo eius.*

18 *Facies etiam duos Cherubim aureos: ductiles facies eos in duabus extremitatibus propitiatorii.*

19 *Facies autem Cherub vnũ in extremo hinc, & Cherub alterum in extremo inde: ex propitiatorio facietis Cherubim, duabus extremitatibus eius.*

20 *Expandentque Cherubim duas alas ſupernè tegentes alis ſuis propitiatorium, & ſe mutuò aſpicient: ad propitiatorium erunt facies Cherubim.*

21 *Pones autem propitiatorium ſuper Arcam ſupernè, & in Arca pones teſtimonium quod dabo tibi.*

22 *Conueniámque tecum illuc, & loquar tecum è propitiatorio inter duos Cherubim quod erit ſuper Arcam teſtimonii, quæcunque præcipiam tibi ad filios Iſrael.*

EX EXODI XXXV.

4 Dixítque Moſes ad vniuerſam ſynagogam filiorum Iſrael, his verbis, Hoc eſt verbum
quod præcepit Iehoua, *dicendo*,
5 Accipite à vobis oblationem Iehouæ: omnis ſpontaneus corde ſuo afferet eam oblationem
Iehouæ, *aurum, argentum, & æs,*
6 Et hyacinthum, & purpuram, & vermiculum cocci, & byſſum, & caprarum pilos,
7 Et pelles arietum rubricatas, & pelles taxorum, & ligna ſittim:
8 Et oleum pro luminari, & aromata pro oleo vnctionis, & ad ſuffimentum aro-
maticum.
9 Et lapides onychinos, & lapides pro Ephod & pro pectorali.
10 Et omnes ſapientes corde in vobis venient, & facient quæcunque præcepit Iehoua,
11 Tabernaculum, tentorium eius, & operimentum eius, & circulos eius, & tabulas eius,
vectes eius, columnas eius, & baſes eius:
12 Arcam & vectes eius, propitiatorium, & velum tentorii:
13 Menſam, & vectes ipſius, & omnia vaſa eius, & panem facierum:
14 Et candelabrum luminaris & vaſa eius, & lucernas eius, & oleum luminaris:
15 Et altare ſuffimenti & vectes eius, & oleum vnctionis, & ſuffimentum aromaticum,
& aulæum oſtii pro oſtio tabernaculi:
16 Altare holocauſti, & cribrum eius æneum, & vectes eius, & omnia vaſa eius, & con-
cham & baſin eius:
17 Cortinas ipſius atrii, columnas eius, & baſes eius, & aulæum portæ atrii,
18 Paxillos tabernaculi, & paxillos atrii, & funiculos eorum:
19 Veſtes miniſterii ad miniſtrãdum in ſanctuario, & veſtes ſanctas Aharonis ſacerdotis,
& veſtes filiorum eius ad fungendum ſacerdotio.

Exodi 25. 2 *Alloquere filios Iſrael ut tollant.* Siquis rixator de tempore cuius hiſtoriam huc inſe rere viſum eſt, quæſtionem moueat, etſi pertinacius non contendam, non probabilis modò, ſed firma ſententiæ meæ ratio mihi conſtat. Certò enim ex 33 capite Exodi colligere mihi videor, antequam priores tabulas afferret Moſes è monte, tabernaculum iam fuiſſe extructum. Illic enim in ſignum diuortii, vt cognoſceret populus ſe à Deo repudiatum eſſe, dicitur Moſes tuliſſe tabernaculum, & ſibi priuatim tetendiſſe extra caſtra: non in ſuum peculiarem vſum, quia diſertè exprimitur, eum non illic habitaſſe, ſed egreſſum fuiſſe è caſtris quoties volebat Deum conſulere, Io ſue verò fuiſſe cuſtodem vel æditiuum. Id verò factum eſſe non ambigitur, antequam ſecundo aſcenſu nouas tabulas à Deo afferret. Liquet ergo, tũc iam erectum fuiſſe tabernaculum. Siquis obiiciat, non erectum fuiſſe niſi principio anni ſecundi, facilis eſt ſolutio, tunc deintegro in ſtatione legitima fuiſſe repoſitum, vt vndique circundatum à filiis Iſrael, omnes haberet cuſtodes, ſecundum duodecim tribus ordine ſuo digeſtas: deinde tunc demum locatas fuiſſe tabulas in Arca fœderis, in quibus ſe Deus repræſentabat, vt ſine illis vacuum quodammodo eſſet tabernaculum: poſtremò de ſolenni dedicatione illic agi, cuius nondum aduenerat maturum tempus, donec ad teſtandam Dei præſentiam, fœdus in Arca reconditum eſſet pignoris loco. Quò melius tollatur omnis ambiguitas, breuiter ſupputanda eſt temporis ratio. Tertio menſe à ſuo exitu appulit populus ad montem Sinai. Quoto die Lex fuit data, nuſquam dicitur, niſi quòd probabili ratione coniicere licet, circiter finem illius menſis latam fuiſſe. Ita numerandi erunt octo mẽſes vſque ad diẽ quo dedicatum fuit tabernaculum, & tabulæ in Arca fœderis depoſitæ: ſicuti nominatim refert Moſes vltimo cap. Exodi. Libro autẽ quarto narrat, ſecũdo mẽſe illiꝰ anni populũ caſtra mouiſſe ex illo loco, & migraſſe ad ſepulchra cõcupiſcentiæ. Iã quũ inter dedicationẽ tabernaculi, & profectionẽ vnus tantùm mẽſis interceſſerit, fateri neceſſe eſt duos in montẽ aſcẽſus tẽporis ordine præcedere. Nũc quæritur, principióne quarti mẽſis vocatus fuerit ad ſumẽdas priores tabulas. Si hoc recipitur, vix ante finẽ octaui mẽſis potuit de ſanctuarii ædificio præcipere. Nã inter duos

aſcenſus abſurdum fuiſſet tabulas dare paterni fauoris, quũ diſſidii teſtis eſſet ſeparatio tabernaculi. Sic igitur conſtituo, in longo & difficili opere conſumptos fuiſſe totos quatuor menſes. Ac certè mirum fuit tam exiguum tempus ſufficere: niſi quòd incredibilis ſtrenuitas omnium opinionem vicit, quum certatim ſinguli indefeſſo labore ad opus accelerandum incumberent. Et probabile eſt, ex quo Deus fœdus ſuum pepigerat, ſtatim de tabernaculo, eiúſque appendicibus præcepta dediſſe: ne externa pietatis exercitia, quæ vidimus fuiſſe admodum neceſſaria, populum deficerent. Opere autem completo, iuſſus eſt poſtea rurſus Moſes accedere ad Deum, cum fratre Nadab, Abiu, & ſeptuaginta ſenioribus: & poſt oblata ſacrificia, nube obiecta receptus eſt ad familiare colloquium Dei, vbi circiter ſeſquimenſem tranſegit. Reuerſus, defectione populi cognita, poſt editam trium millium ſtragem, luctum populo indixit. Quàm diuturnam traxerit moram, neſcitur: probabile tamen eſt ſaltem vnum menſem effluxiſſe antequam reuocaretur. Iam habemus ſupra nouem menſes: accedat ſeſquimenſis quo retentus fuit in monte, non procul erimus à fine anni. Tunc verò ſe populo reſtituit Deus: atque ita mox ſequuta eſt legitima tabernaculi dedicatio, quæ facta eſt anno ſecundo, initio primi menſis. Celebrato Paſchate, ſignum profectionis tandem datum eſt, idque ſecundo menſe. Reſpondeant nunc velim, ſiqui à me diſſentiunt, quî cõueniat detecta populi trãſgreſſione, Moſen demum cœpiſſe ad ſtructuram eos hortari, quũ in toto eius ſermone nulla idololatriæ fiat mentio. Certè omnibus probè expẽſis, agnoſcere promptum erit, integrũ adhuc fuiſſe populũ, vbi tam alacriter ſua Deo cõſecrat. Sed illo quod citaui Moſis teſtimonio, tota quæſtio ſatis expeditur, antequam Moſes cum prioribus tabulis deſcenderet, fuiſſe tabernaculum: niſi fortè excipiant, aliud fuiſſe & diuerſum ab eo quod poſtea ex Dei mandato compoſitum fuit. Hoc verò nimis futile eſt cauillum: quia non fuit in arbitrio Moſis, terreſtre domicilium fabricare Deo, & ſacrum nomen imponere, quo vbique ſanctuarium ornatur. Et diſertè narrat gloriam Dei illic apparuiſſe: quò certius cognoſceret populus ſua immunditie ſe à Deo ſeparatum: qua de re ſuo loco iterum. Deinde verbum לקח ſonat Moſen tuliſſe tabernaculum è caſtris, quod aliò transferret. Nunc ſiquis obiiciat, compoſitum fuiſſe tabernaculum ad exemplar quod Moſes viderat in monte: in promptu eſt ſolutio, Moſen non tũc primùm in monte fuiſſe edoctum de vero Dei cultu & cæleſtibus myſteriis, quum retentus fuit diebus quadraginta, ſed iam ante Legis promulgationem. Nec dubium eſt, quin eadem tunc oſtenſa fuerint quæ antè didicerat, quò populus ad aſſiduam Legis meditationem magis intentus eſſet. Nam ex ſpatio temporis agnoſcere poterãt, nihil fuiſſe prætermiſſum quod illis eſſet vtile cognitu. Tametſi enim momento potuit Deus ſeruum ſuum ſic inſtituere vt nihil deeſſet, voluit tamẽ paulatim, & quaſi per otium, ſibi perfectum doctorem formare: idque populi infirmitati conceſſit. Sic enim legitur Exodi decimonono, Ecce, venio ad te in denſa nube, vt audiat me populus tecum loquentem, & credat tibi in perpetuum. Item viceſimo, Stetit populus eminus, Moſes autem acceſſit ad caliginem in qua erat Deus. Ex quo patet, nihil abſurdum eſſe, ſi dicamus iam tũc vidiſſe exemplar tabernaculi, in quo volebat coli Deus. Sed nequis me ſolis coniecturis niti obiiciat, Moſes ipſe clarè demonſtrat, antequam tabulas acciperet, Deum præcepiſſe de tabernaculi opificio. Bis enim capite 25 legitur, In Arca repones teſtimonium quod dabo tibi. Vnde patet nondum datas fuiſſe tabulas, quum totum ædificium ex Dei mandato deſcripſit. Vnde rurſum colligimus, iam compoſito tabernaculo montem aſcendiſſe, vt tabulas afferret quæ in Arca reponerentur. Antequam verò de ſtructura tabernaculi diſſerere incipiat, tributum populo indicit: vt pro ſuis quiſque facultatibus materiam conferat tam in ipſum tabernaculum quàm in omnia vaſa. Leuatio autem vel תרומה ſimpliciter hîc pro oblatione capitur: neque, vt aliis locis, diſtinguitur ab altera ſpecie ſacrificii quæ תנופה vocatur. Simpliciter autem iubentur Iſraelitæ impendere ſinguli ex ſuis copiis & opibus, quantum ad cultum Dei ſufficiat. Certum quidem eſt omnia noſtra Dei eſſe, & pollui quæcunque nobis largitur, niſi quum in eius gloriam dicantur. Sed pro ſua indulgentia, liberum nobis omnium vſum permittit: modò teſtemur manere ſub eius arbitrio, vt parati ſimus erogare prout iuſſerit. Sic rite eleemoſynas offerimus, tanquam boni odoris ſacrificia: quanuis ad inopiã vſque ſe non exhauriat qui diues eſt: ſed pauperibus de ſuo ſuccurrens, fruatur bonis quæ poſſidet. In ſumma, quicquid offerimus Deo ſimile eſt primitiis, quibus teſtamur omnia noſtra eius gloriæ ſacrata eſſe. Iã quãuis ad tabernaculi ſui ædificiũ & ornatũ nullis populi ſuppetiis egeret, vtpote qui ad omnes alẽdos quotidie Man è cælo pluebat: voluit tamẽ ſingulos à minimo vſque ad maximũ, teſtãdæ pietatis cauſa in cõmune afferre quicquid ad ſacrũ opificiũ neceſſariũ erat. Quicquid autẽ tũc in ſanctuariũ viſibile impẽdi voluit, hodie quoque exigit in ſpiritualis tẽpli ſtructurã. Solus propriè eſt qui Eccleſiã ſuã ædificat: hominũ tamẽ vtitur opera, & ſecũ plures vult eſſe architectos: vt Eccleſiæ ædificatio aliqua ex parte ex hominũ labore ſurgat: ſicuti laudẽ proſperi ſucceſſus illis adſcribit. Interea nihil offerimus quod nõ ipſe largitus ſit: quẽadmodũ Iſraelitæ nihil dederũt niſi quod ex mera eius beneficẽtia prouenerat. Ideo ſingulis ad

1.Cor.12.a.7. certam menſuram diſtribuit Spiritus ſui dona:vt quo quiſque plus vel minus accepit, ad Eccleſiā ædificandam impendat.Hîc autem optimus alacritatis ſtimulus nobis eſſe debet,quòd nemo tam egenus eſt,vel tenuis,cuius non grata ſit & ſuauis oblatio quantumuis exigua,& in hominum oculis nullius fere pretii.Porro notandum eſt,tributum non exigi pro imperio, ſed denuntiari vt liberaliter ſinguli conferant quod viſum fuerit.Nam ab initio verum fuit illud Pauli, Deum hilarem 1.Cor.9.b.7. datorem diligere.Et tota Scriptura docet nonniſi voluntaria obſequia placere Deo.Quiſquis ergo ad ædificandum Dei templum probus cupit eſſe adiutor, nihil afferat ſeruile vel extortum. Quanquā enim verbū ידבנו variè redditur ab interpretibus, ſumma tamē huc redit,munus cuiuſque ex propenſa animi alacritate Deo fore gratum. Vetus interpres habet, Qui offert vltroneus, paraphraſticè magis quàm ad verbum.Alii inter ſe diſſentiunt: relatiuum quidam intelligunt de oblatione,ac tranſferūt,Cuius cor voluntariè dederit illam:alii, Qui cor ſuum liberale aut voluntarium exhibuerit.Secunda expoſitio recta eſt.

3 *Iſta autem eſt oblatio.* Hîc melius confirmatur quod iam dixi, diuitum copia nō obrui quod ex ſua tenuitate pauperes offerunt: quando & pilos caprarum cenſere dignatur Deus inter ſacras oblationes,non minus quàm aurum, purpuram,& lapides pretioſos. Deinde varia & multiplici contributione oſtendere quaſi in ſpeculo voluit,ad ſpiritualis templi ædificium donorum varietate opus eſſe:quemadmodum diſſerit Paulus 12 ad Roman.& 1.ad Corinth.12.Splendidior quidē diuitum fuit largitio: verùm ſicuti grauati non ſunt aurum ſuum & argentum,hyacinthum,purpuram,& lapides pretioſos coniungere æri,ferro,aliíſque vulgaribus materiis: ita hodie qui excellentioribus donis Eccleſiæ ædificationem adiuuant, ſine contemptu & faſtidio in ſocietatem admittant pauperculos fratres,quibus datum non eſt ipſos æquare.

8 *Et facient mihi ſanctuarium.* Priore loco Deus propoſita inæſtimabili mercede,populum ad largiendum animat.Etſi enim liberalitas tanquam præſtantiſſima virtus ab omnibus laudatur: nemo tamen libenter è ſuo detrahit quod aliis eroget: quia putant omnes tantundem ſibi perire, niſi compenſatio appareat.Ergo vt ſumptum hilariter faciant,ſe habitaturū inter ipſos promittit: quo nihil eſt optabilius. Porro cauendum eſt nequid imaginemur à Dei natura alienum. Neque enim qui ſupra cælos ſedet, & cuius pedum ſcabellum eſt terra, tabernaculo includi potuit: ſed quia rudis populi infirmitati indulgens,præſentiā gratiæ ſuæ & auxilii teſtari volebat viſibili ſymbolo,vocatur ſanctuarium terreſtre eius domicilium inter homines: quia illic non fruſtra inuocabatur.Ac memoria tenendum quod nuper vidimus,non immenſam Dei eſſentiam, ſed nomē vel memoriam nominis illic habitaſſe.Hic verborum finis eſt, non debere Iſraelitas ad extruendum tabernaculum pigros vel lentos eſſe: quia hoc modo inæſtimabile bonum ſibi comparent. Sequitur alterum membrum,vt artifices exemplar Moſi oſtenſum ſequantur, nequid ſcilicet cōminiſci audeant:quia profanatio fuiſſet,quicquam humanum cum Dei mandatis miſcere:qua de re mox fuſius tractandum erit,vbi in genere de figuris loquar. Nunc deſcribitur Arcæ & operculi eius forma.Nam tabernaculi & partium eius compoſitio quam nunc tantùm attingit Moſes,paulo pòſt fuſius repetetur ex 32 capite. Etſi autem tabernaculum vocatum fuit domus Dei,magis tamen expreſſa gloriæ eius imago fuit in Arca fœderis: quia illic Lex erat repoſita, qua Deus ſe populo deuinxerat.Materia fuit lignum ſittim laminis aureis obtectum,vel inductum.De ſpecie arboris ne Hebræi quidem inter ſe conſentiunt.Quanquam fuiſſe exquiſitam & rari pretii, coniicere licet:voluit tamen Deus aurum in tota ſuperficie,atque etiam vectibus fulgere,quò pluris fieret Legis dignitas.Hîc tamen moueri poteſt quæſtio quæ ſecum plures alias trahit, quid ad Dei cultum ſumptuoſus tam Arcæ quàm tabernaculi & vaſorum omnium ſplendor, contulerit. Certū enim eſt,Deū nunquā voluiſſe coli niſi pro ſua natura.Vnde ſequitur,verū eius cultum ſemper fuiſſe ſpiritualem,ideóque minimè ſitum in externis pompis. Iam tot ceremoniarum copia & apparatus adeo nihil ad pietatem profuit,vt vel ſuperſtitionis fuerit occaſio, vel ſtultæ peruerſæque confidentiæ. Deinde tot ac tam varii ritus non aliò videntur ſpectaſſe quàm ad curioſitatem fouendam.Operæpretium ergo erit de his rebus aliquid breuiter præfari.Falluntur autem(meo iudicio)qui putant magnificis ſpectaculis retētos fuiſſe populi oculos, ne religio apud ipſos vileſceret omni ornatu vacua,quum apud Gentes ad miraculum vſque ſplenderet falſorum deorū cultus:atque ita praua æmulatio pungeret eorū animos, ſi decus tabernaculi nō æquaret ſaltē aliorū pompas,acſi Deus quem colebant, idolis eſſet inferior. Simili quoque ratione fingunt oneratos multis obſeruationibus:ne ſi parcè illos & leuiter Deus exercuiſſet, hinc inde,pro ingenita curioſitate,accerſerent profanas nugas.Dicunt quidem aliquid,ſed non totum. Fateor enim hoc veteri populo fuiſſe datum:vt quum tabernaculum conſpiceret tot ornamentis illuſtre, maiore reuerentia tangeretur. Fateor etiam in multis ceremoniis diuinitus mandatis fuiſſe occupatos, ne alienas appeterent: verùm ſi hæc tantùm propoſita fuiſſet ratio, totus legalis cultus tantùm

inanibus & hiſtrionicis pompis ad oſtentationem valuiſſet. Atqui abſurdiſſimum eſt, Deum
ita cum populo ſuo luſiſſe. Et videmus quàm honorificè Dauid & Prophetæ loquantur de illis e-
xercitiis. Nefas igitur eſt, ſentire ritus legales fuiſſe quaſi ludicra ad Gentium imitationem compo
ſita. Ergo vt illis ſaluus maneat ſuus honor & dignitas, tenendum eſt principium quod nuper atti-
gimus, omnia fuiſſe ad ſpirituale exemplar directa, quod in monte oſtenſum fuerat Moſi. Idque Exodi 25. d. 40.
prudenter obſeruarunt tam Stephanus quàm Apoſtolus in Epiſtola ad Hebræos, quum vellent Act. 7. f. 44.
refellere craſſa populi deliria, qui defixus manebat in externis ceremoniis, acſi illuc incluſa eſſet Hebr. 8. a. 5.
pietas. Optimi ergo ſunt interpretes Stephanus & Apoſtolus, nullius momenti eſſe Tabernacu-
lum, altare, menſam, Arcam fœderis, niſi quatenus referuntur ad cæleſte exemplar, cuius vmbræ
ſunt ac imagines. Itaque tota earum vtilitas, atque etiam legitimus vſus à veritate pendet. Bouem
enim mactari per ſe nihil prodeſt, imò res eſt friuola: ergo ſacrificia omnia, niſi quatenus figu-
ræ ſunt, pro nihilo ducenda eſſent. Vnde colligimus maximum diſcrimen inter ceremonias Le-
gis & profanos Gentium ritus. Differunt enim inter ſe, non modò quatenus illarum Deus au-
thor eſt, hos autem ſtultè excogitauit hominum temeritas: ſed quia religio apud Gentes ſimplici-
ter in nudis & vacuis pompis locata fuit, Deus autem rudimentis, quæ populo ſuo mãdauit, altius
quaſi per gradus euexit pias animas. Ita probè litare ſibi viſæ ſunt Gentes, quum victimas offerrẽt.
Apud Iudæos placuerunt Deo ſacrificia, quòd exercitia eſſent pœnitentiæ & fidei. Ita Lex Iudæos
ad ſpiritualem ſolum Dei cultum inſtituit, ſed ceremoniis veſtitum, vt ferebat temporis ratio. An
tequam enim patefieret veritas, pueritia Eccleſiæ terrenis elementis regenda fuit. Ac proinde quã-
uis inter Iudæos & Gentes, quoad externam colendi Dei formam, magna ſit affinitas ac ſimilitu-
do, finis tamen longè diuerſus. Porro vbi quærẽdum ſit veterum vmbrarum corpus vel ſubſtan-
tia, ac figurarum veritas, non ex Apoſtolis modò, ſed etiam ex Prophetis diſcere licet, qui paſſim
ad regnum Meſſiæ fideles reuocant. Luculentior tamen explicatio ex Euangelio petẽda: vbi Chri
ſtus ſol iuſtitiæ affulgens, in ſe vno complementũ extare demonſtrat. Etſi autem ſuo aduẽtu cere-
monias illas vmbratiles quoad vſum aboleuerit, ſimul tamen aſſeruit illis iuſtam reuerentiam:
quando non alio iure merentur haberi in pretio niſi quia in Chriſto reperitur earum effectus. Nã
ſi ab ipſo ſeparentur, luſorias eſſe patet: eo quòd nihil ad Deum placandum, vel animalium ſan-
guis, vel adipis ſuauitas, vel aromaticus ſuffitus, vel lucernæ, vel ſimilia. Illud quidem tenendum,
Iudæos non inutiliter ſacris legalibus operam dediſſe, quibus annexæ erant promiſſiones. Itaque
quoties occurrunt hæ ſententiæ, Expiabitur iniquitas, Apparebitis coram facie mea, Exaudiã vos
è ſanctuario, monemur vetuſtas omnes figuras certa fuiſſe gratiæ Dei & ſalutis æternæ teſtimo-
nia: ideóque Chriſtum illis fuiſſe repræſentatum: quia omnes Dei promiſſiones in ipſo ſunt, Etiam 2. Cor. 1. d. 20.
& Amen. Minimè tamen inde ſequitur, ſubeſſe in ſingulis partibus myſteria: ſicuti multi perperã
arguti, nullum quantumuis minutum apicem prætereunt ſine allegorica expoſitione: vt hoc lo-
co, Arcæ dimenſiones ſpeculãdi materiam illis præbent. Atqui ſanis & ſobriis ſufficiet Deum Le
gem ſuam voluiſſe in vaſe præclaro reponi, vt agnoſceretur eius maieſtas. Arcam verò ipſam ve
ctibus deferri præcepit, ne eam manibus attingerent Leuitæ, quò ſanctior eſſet eius excellentia.

16 *Poneſque in Arca teſtimonium.* Elogiũ teſtimonii quod ſæpe Legi tribuitur, ſignificat plus ali-
quid in Lege comprehendi quàm ſanctè iuſtéque viuendi regulam: nẽpe pactũ quo Deus populũ
ſibi, & viciſſim populo ſe obſtrinxit: ideo poſtea loco teſtimonii ponuntur tabulæ fœderis. Itaque
עדת hoc loco & ſimilibus tantundem valet aque contractus, qui vulgò conuentio dicitur. Hoc ſẽ-
ſu non modò præcepta, ſed quæcunque in ſalutem populi tradidit Deus per manum Moſis, Pro-
pheta Pſal. 119 teſtimonia nominat, Pſalmo autem 19 expoſitiuè Legi ſubiicitur teſtimonium,
Lex Iehouæ immaculata, teſtimonium fidele. Sicut Iſaiæ 8 capite, vbi dicitur, Ad Legem magis &
teſtimonium, non res diuerſæ notãtur, ſed commendatur Legis vtilitas, quia contineat quicquid
Deus voluit teſtatum eſſe populo ſuo.

17 *Facies & operculum.* Prima radix verbi כפר vnde hoc nomen ductum eſt, pro bitumina-
re capitur, ſed in coniugatione Hiphil ſignificat nunc expiare, nunc purgare, nunc in gratiam re-
cipere: vnde כפר eſt expiatio, vt alibi vidimus. כפרת autem propriè tegmẽ eſt, vel operculum. Quã-
quam non dubito quin ad metaphoricum ſenſum in hoc nomine alludat Moſes: quia Lex operi-
mento indiget, quòd trangreſſiones noſtras tegat. Et probabile eſt quum Paulus vocat Chriſtum Roman. 3. d. 25.
ἱλαστήριον, & Iohannes ἱλασμὸν, ambos reſpicere ad hanc figuram, quòd Legis operimento placatus 1. Ioan. 2. a. 2.
fuerit Deus erga fideles, vt eorum vota & preces exaudiendo, propitium ſe oſtenderet. Quandiu e-
nim Lex prodit in medium vt ante oculos Dei verſetur, iræ & maledictioni nos ſubiicit: ideóque
reatus abolitionem intercedere neceſſe eſt, vt Deus nos conueniat. Nec verò abs re Dauid, poſt- Pſal. 19. d. 13.
quam celebrauit Legis iuſtitiam, exclamat, Delicta quis intelligit? Vnde colligimus, Legem ſine
propitiatione non reddere Deum nobis propinquum, apud quem nos accuſat. Et certè dũ omnia
expendo, frigidum eſſe mihi videtur, Moſen ſimpliciter de operimento loqui: quũ velit ad ipſum

verti facies Cherubim, & promittat Deus ſe inde reſponſa daturum. Quibus elogiis extollitur ſupra Arcam.

18 *Facies duos Cherubim.* De voce Cherub dixi in Geneſin & alibi, diuerſas quidem eſſe ſententias: propius tamen ad verum (meo iudicio) accedere qui כ non faciunt ſeruilē literā, ſed radicalem, & generaliter pro figura qualibet accipiunt. Nam qui כ volunt eſſe notam ſimilitudinis, vertunt quaſi puerum: quod per ſe coactum eſt: deinde refellitur Ezechielis verbis, qui formas vituli, leonis, & aquilæ, non minus vocat Cherubim quàm hominis formam. Mihi ſufficit imagines fuiſſe alatas, quæ Angelos repræſentabāt. Itaque Moſes quū de Angelis loquitur qui appoſiti fuerunt cuſtodes ad hominem ab acceſſu paradiſi arcendum, eos vocat Cherubim: non tam illius temporis reſpectu quàm vt populum in Legis doctrina contineat. In Angelis verò Deus, per quos imperiū ſuum exercet, & qui miniſtri ſunt beneficiorum eius, ſymbolum præſentiæ ſuæ ſtatuit. Nam quoties per Angelos ſe patefecit Deus fidelibus, quodammodo manus ad eos extēdit. Hac ratione Dauid & alii Prophetæ, quò ſe ad precandi fiduciam animent, ſæpius dicunt Deū habitare inter Cherubim: acſi diceret, apud Iudæos familiariter verſari, quoniā eius virtus in Angelis ſe exerat. Quòd extentis alis tegebant operculum Arcæ, non interpretor factum eſſe occultandi cauſa, ſed vt prōptitudinem obſequii notarent. Extenſio enim alarum tantundem valet acſi accincti fuiſſent ad exequendum quicquid Deus mandaſſet. Ideo verſus propitiatorium dirigere facies ſuas dicuntur, quòd intenti ſint ad nutum Dei. Porro quia in Chriſto habitat plenitudo diuinitatis, meritò pronuntiat ſuo in terras deſcenſu cælos eſſe apertos, vt Angeli aſcendant ac deſcendant. Mutuus verò intuitus conſenſum deſignat, quo Angeli ad capeſſenda Dei iuſſa inter ſe coniuncti ſunt. Plauſibilis quidem argutia eſt, duos Cherubim eſſe vetus & nouum teſtamentū, quæ ſe vltro citróque reſpiciunt, & propitiatorium circundant: quia ſcopus eorum Chriſtus eſt: ſed reclamantibus tot Scripturæ locis, euaneſcit.

Ezech. 1.c. 10. & 10.a.1.

Pſal. 80.a.2. & 99.a.1. Iſa. 37.c.16.

5 *Accipite oblationem.* Locum ex capite 35 inſerui, vbi eadē ſecundò exigit Moſes quæ antè præceperat: materias verò plures recēſet, & prolixius de partibus Tabernaculi diſſerit. Superiore loco verbum poſuit vbi nunc nomen vſurpat, Liberalis corde ſuo, aut voluntarius. In ſenſu tamen nulla eſt ambiguitas: quia vtroque loco requirit Deus alacre ſtudium, vt non largè modò, ſed libēter quoque conferant. Diuerſo poſtea loquendi genere vtetur, officio functos eſſe quos erexit, vel, excitauit cor ſuum, vt à pigris & lentis eos diſcernat.

10 *Omnes ſapientes corde.* Sic vocat artifices qui ingenii ſolertia præſtabāt. Itaque poſtquam ſingulos ex domeſtica copia erogare iuſſit materiam, alios vt induſtriam ſuam conferant formandæ & aptandæ materiæ, hortatur. Partes deinde Tabernaculi, quarum longior explicatio capite 26. videbitur, breuiter commemorat. Eſt igitur quædam epitome eorum omnium de quibus antè fuſius diſſeruit: quoniam ad ea præſtanda de quibus liquidò edocti fuerant, nouis ſtimulis opus fuit. Scimus enim doctrinam ſine exhortationibus vtplurimum frigere. Mirum quidem videri poſſet, vnde populo miſerè expilato, diúque ad ſeruiles operas coacto, tantæ opes: niſi quòd ex abundantia quæ deſcribitur colligi poteſt, præda diuinitus illis oblata, in diſceſſu fuiſſe incredibili modo locupletatos. Opulētiſſimum erat regnum AEgypti: & gens illa (vt ſcitur) delitiis & luxuriæ apprimè dedita ſemper fuit. Quod ergo ſua rapacitate per multos annos cumulauerant, arcano Dei inſtinctu è manibus effluxit, quum repentè facti fuerūt prodigi. Sicuti autem AEgyptios excæcauerat Deus, vt ſua omnia profunderent, ſic ſuorum mentes & animos direxit: vt tanti beneficii memores, libenter ad ſuum mandatum impenderent quod ex mera eius gratia prouenerat.

EX EODEM CAPITE XXV.

23 *Facies quoque menſam ex lignis ſittim: duorum cubitorum erit longitudo eius, & cubiti latitudo eius, cubiti verò & dimidii altitudo eius.*

24 *Et teges eam auro puro: faciéſque ei coronam auream in circuitu:*

25 *Facies quoque ei clauſuram latam quatuor digitos in circuitu: faciéſque coronam aureā clauſuræ illi in circuitu.*

26 *Facies inſuper ei quatuor annulos aureos, quos pones in quatuor angulis qui ſunt in quatuor pedibus eius.*

27 *E regione illius clauſuræ erunt annuli per quos traiicientur vectes ad portandum menſam:*

28 *Faciéſque vectes illos è lignis ſittim: & operies eos auro, & feretur illis menſa.*

29 *Facies etiã ſcutellas eius, & cochlearia eius, & opercula eius, & crateres eius quibus tegetur: ex auro mundo facies ea.*

30 *Et pones ſuper menſam illam panem facierum coram me iugiter.*

23 *Facies quoque menſam.* Meritò laudatur veteris cuiuſdam Epiſcopi ſententia, qui quum vaſa ſacra tempore famis ad leuandam pauperum inopiam venderet, ita ſe Eccleſiæ excuſauit, Deus noſter, quia non comedit nec bibit, patinis & calicibus non indiget. Atqui minimè conſentanea eſſe videtur huic Dei præcepto, vbi panes vult ſibi offerri. Reſpondeo, ſi prætextu illo ſub Lege ſacram menſam ſpoliaſſet ſuis ornamentis, intempeſtiuè fuiſſe dicturum, quod ſub Euangelio piè & ſcitè dixit: quia Chriſti aduentu ceſſarunt legales vmbræ. Tũc verò inter aureas patinas reponi voluit panes ſibi oblatos, ſimúlque adiũgi thuribula & cochlearia: nõ quòd cibo vel potu haberet opus, ſed vt populum ſuum menſæ ſocietate dignatus, temperantiæ legem præſcriberet. Quum enim veſcerẽtur eodẽ tritico ex quo fiebãt ſacri panes, eo ſymbolo admoniti fuerũt, perinde ſumẽdum eſſe cibum & potum, acſi coram Deo ſederent, eſſéntque eius conuiuæ. Denique edocti fuerunt, alimenta quibus ſuſtinetur hominum vita, quodammodo ſacra eſſe Deo: vt ita puro & ſobrio victu contenti eſſent, nec profanarent quæ ad Dei cultum dicata erant. Quanuis ergo rudis & craſſa videri poſſit hæc oblatio, finem tamen rectum habuit, vt Deum agnoſcerent fideles mẽſarum ſuarum eſſe præſidem, quia totius populi nomine, panes in templo proſtabant ſub Dei cõſpectu. Similis primitiarum fuit ratio, in quibus conſecrabatur totius anni prouẽtus: vt inter epulas quoque colerent Dei memoriam, qui eos paſcebat vt pater filios. Panes facierum vocantur à Moſe, quia ſemper apparebant coram Deo: quo etiam ſenſu dixerunt Græci panes προθέσεως, quia præſtò ſemper erant. Non enim fas erat priores auferre, donec ſubſtituerentur alii in locum. Pluribus nunc ſuperſedeo, quia paulo pòſt quæ nunc omitto tractanda erunt.

EX EODEM CAPITE.

31 *Facies item candelabrum ex auro puro: ductile fiet candelabrum illud: haſtile eius, & calamus eius, ſcyphi eius, ſphærulæ eius, & flores eius ex ipſo erunt.*

32 *Et ſex calami egredientur è lateribus eius: tres calami candelabri ex latere eius vno, & tres calami candelabri ex latere eius altero.*

33 *Tres calices in ſpeciem nucis amygdalinæ deformati erunt in calamo vno, ſphærula & flos: & tres calices in ſpeciem nucis amygdalinæ deformati in calamo altero, ſphærula & flos: ſic de ſex calamis egredientibus è candelabro.*

34 *Et in candelabro erunt quatuor calices in ſpeciem nucis amygdalinæ deformati, ſphærulæ eius, & flores eius.*

35 *Erítque ſphærula ſub duobus calamis ex ipſo, ſphærula item ſub duobus calamis ex ipſo, & ſphærula ſub duobus calamis ex ipſo: ſic ſex calamis egredientibus è candelabro.*

36 *Sphærulæ eorum & calami eorum ex ipſo erunt: totum ipſum ductile vnum, ex auro puro.*

37 *Facies quoque lucernas eius ſeptem, quas collocabis in ſublimi, vt luceant ad latus faciei eius.*

38 *Et forcipes ipſius, & receptacula eius ex auro puro.*

39 *Talento auri puri faciet illud, & omnia vaſa iſta.*

40 *Vide autem vt facias iuxta ſimilitudinem ſuam, quæ tibi oſtenſa eſt in monte.*

31 *Facies item candelabrum.* Septem lucernas die noctúque accenſas voluit Deus fulgere in Tabernaculo: primùm vt ſciret populus ſe diuinitus regi ad Deum ritè colendum, & lucem quæ omnes errorum tenebras diſcuteret, oculis ſuis eſſe propoſitam: deinde ne obtenebraret ipſum Dei cultum craſſis ſuis figmentis, ſed intentus ad Legis doctrinam, pura & lucida mente, in omnibus ceremoniis Deum quæreret. Notemus ergo inter regulam veræ pietatis & Gẽtium ſuperſtitiones, diſcrimen eſſe poſitum: quia Gentes ſtultis & cæcis deuotionibus (vt loquũtur) abreptæ fuerũt per flexuoſas ambages, vt nihil apud eas rectum fuerit. Niſi enim nobis præluceat cæleſtis doctrina, nihil præter meram vanitatem pariet ſenſus noſter. Sed Iſraelitis non ſatis fuit monſtrari viam,

niſi ad directionem aperti eſſent eorum oculi: quoniam in media quoque luce plerunque cæcutiunt homines. Quod ipſis accidit, quādo nō tantū ad extraneos & adulterinos cultus proiapſi ſunt, ſed externā Legis formā tenēdo, fuerunt nihilominus degeneres: ac religio prauis ſuperſtitionibus vitiata apud eos fuit, quum pro carnis ſuæ ſenſu, pietatem locarent in ceremoniis. Id enim eſt Deum transfigurare, vbi non colitur ſpiritualiter pro ſua natura. Hinc tāta hypocritis fuit ſecuritas, vt ſuperbè contēnerent omnes propheticas obiurgationes, imò apertè furerent, quoties repudiabantur inanes eorum pompæ. Ergo candelabrū ſeptē lucernis illuſtre, populum admonuit vt in Deo colendo, ad lucem cæleſtis doctrinæ attentè reſpiceret. Cæterùm in huius figuræ intelligen-
Zachar. 4. a. 2. tia non paruo nobis adminiculo erit viſio Zachariæ, in qua ſymboli eius veritas oſtenditur. Promittit illic Deus ſolam Spiritus ſui virtutem ſatis ſupérque valituram ſeruandæ Eccleſiæ, quanuis omnibus auxiliis deſtituta ſit. Cuius rei vt fidem faciat, eandem quæ hîc deſcribitur effigiem candelabri, additis quibuſdam circunſtantiis, delineat: quo admonet non fuiſſe vanam oſtentationem in lucernis ſplendentibus (ſicuti in theatris luduntur fabulæ): ſed in candelabro fuiſſe repræſentatum quod ſenſuri eſſent fideles re ipſa ſibi præſtari. Verùm vt clarior ſit comparatio, pauca de præſenti loco dicenda ſunt. Materia candelabri eſt aurum purum, quo rei ſignatæ excellentia notatur. Sed vbi de forma aliquid dictum fuerit, clarior erit vaticinii applicatio. Quædam ſimpliciter ad ornamentum compoſita fuerunt, vt creſceret dignitas ex ipſo aſpectu, ſicuti flores, & globuli, aut ſphærulæ: alia ad vſum, vt calices, vel receptacula, ne ſacrum oleum in terram decideret. Lucernæ in verticibus poſitæ ſunt, vt ſcirent Iſraelitæ, homines in terra circūdari tenebris,
Iſa. 60. a. 2. niſi Deus ſurſum Eccleſiā ſuam illuminaret, ídque diu & noctu. Sicuti Iſaias de regno Chriſti diſſerens, in quo demum exhibita fuit huius rei veritas, dicit, Ecce, tenebræ operient terram, & cali-
Iſaiæ. 60. d. 20. go populos: ſuper te autem orietur Dominus, & gloria eius in te conſpicua erit. Item, Non lucebit tibi amplius ſol interdiu, neque luna per noctē, ſed erit tibi Iehoua in lucem ſempiternam. Porro ſicuti Deus vocatur pater luminū, ita illuminādi gratia penes Spiritū reſidet. Quoniā autē
1. Cor. 12. d. 28. donorū varietas à Spiritu diſtribuitur, ſeptē fuerūt lucernæ, quæ externo aſpectu repræſentarent quod docet Paulus, Vnicuique dari manifeſtationem Spiritus in ædificationē: aliis per Spiritum dari ſermonem ſapientia, aliis ſermonem ſcientiæ ſecūdum eundem Spiritum, aliis fidem in eodem Spiritu, aliis gratiam ſanitatum, aliis operationem virtutum, aliis propheticam, aliis diſcretionem ſpirituum, aliis genera linguarum, aliis interpretationem. Hæc autem omnia operari vnum & eundem Spiritum, qui diuidit ſingulis prout vult. Quanquam in numero ſeptenario quidam fruſtra myſterium fabricarunt. Vnde vulgare commentum in Papatu de ſeptiformi Spiritus gratia: quod tam ex loco Pauli nuper citato quàm ex vndecimo capite Iſaiæ refellitur, vbi plures numerantur ſpecies donorū. Potius in ſeptem lucernis notari arbitror perfectionem, ex communi & recepto vſu: acſi teſtatus eſſet Deus, nihil ad ſolidam illuminationem fidelibus defore, qui eam ex vnico fonte petent. Deinde Spiritum eſſe ſacrorum omnium præſidem, vbi Eccleſiæ per dona ſua affulget. Iam Propheta docere volens completum iri in reſtitutione Eccleſiæ quod ſub viſibili figura oſtenſum fuerat, ſeptem infuſoria lucernis adiungit, & duas oleas, ex quibus aſſiduè diſtillet oleum: ne metuendum ſit à penuria, vel defectu. Quo ſignificat, multiplicem bonorum copiam Deo ſuppetere, vt Eccleſiam locupletet: atque ita ad Eccleſiæ conſeruationem ſufficere virtutem quæ è cælo defluit. Quemadmodum illic in contextu ſubiicitur, Non in exercitu, neque in fortitudine: ſed in ſpiritu meo dicit Iehoua. Etſi enim hominum miniſterio & terrenis mediis pro arbitrio ſuo vtitur Deus ad tuendam & fouendam Eccleſiam: vult tamen omniū laudem ſibi adſcribi, vt æquum eſt: deinde vult fideles ſuo præſidio contentos, non tamen debilitari animis, quanuis nullam in mundo fiduciæ cauſam reperiant.

40 *Vide autem ut facias.* Rurſus inculcat quod vidimus, vt omnia exactè formari curet Moſes ad archetypum vel exemplar in monte viſum. Certum autem eſt, non agi de ſpectro aliquo, ſed externa ſanctuarii ornamenta referri ad ſpiritualem ſuum finem: quemadmodum ex Stephani & Apoſtoli interpretatione liquet. Quare nihil mirum, ſi Propheta Deum palam facturū ſub regno Chriſti dicat, & quidem certo experimento, non fuiſſe inane ſpectaculum, quod Deus veteri populo ſub Lege ediderat.

EX EXODI XXVII.

20 *Tu quoque præcipe filiis Iſrael vt accipiant tibi oleum oliuæ purum, contuſum, pro luminari, vt ardere faciant lucernas ſemper.*

21 *In tabernaculo Eccleſiæ extra velum quod eſt ſuper teſtimonium, diſponet illas Aharon & filii eius à veſpera vſque mane coram Iehoua: ſtatutum perpetuum generationibus eorum à filiis Iſrael.*

EX LEVIT. XXIIII.

1 *Loquutus eſt autem Iehoua ad Moſen, dicendo,*

2 *Præcipe filiis Iſrael vt afferant tibi oleum oliuæ purum, contuſum pro luminari, ad accendendas lucernas ſemper.*

3 *Extra velum teſtimonii in tabernaculo conuentionis diſponet eas Aharon à veſpera vſque mane, coram Iehoua ſemper: ſtatutum perpetuum erit in generationibus veſtris.*

4 *Super candelabrum mundum diſponet lucernas coram Iehoua ſemper.*

Exodi 27.20 *Tu quoque præcipe filiis.* Hos duos locos aliunde huc tranſtuli quoniam ad vſum tabernaculi pertinent. Iubentur enim filii Iſrael tantum olei conferre quantum ſeptem lucernis ſufficiat. Porro quia cæleſte lumen, & Spiritus ſancti gratia (vt vidimus) veritas fuerunt huius viſibilis ſymboli, purum oleum requirit Deus, hoc eſt non fæculentum, vel mixtum cum amurca: quia ſiquid fuiſſet vitii, tantundem ex myſterii dignitate fuiſſet detractum. Puritas igitur docuit nihil ſordidum aut vulgare illic ſignificari: vt ipſi quoque Iſraelitæ puras mentes afferrent, & ad conſiderandam ſpiritualem lucem rite paratas & diſpoſitas. Iterum repetit, oportune & ſuis horis ſuggerendum eſſe oleum, vt ſemper ardeant lucernæ: vt diſcerent filii Iſrael, nihil magis alienum eſſe à cultu Dei quàm obſcuritatem & tenebras: nec variandum eſſe interuallis, quin perpetuo tenore præfulgeat è cælo Spiritus directio. Itaque ſecundo loco ter inculcat particulam Semper: nequa in parte verum lumen ſuffocetur. Has partes iniungit Deus ſacerdotibus: quia lucis miniſtros eſſe oportet dum Legis ſunt interpretes, quæ à Dauide vocatur lucerna regendis pedibus, & lumē ſemitis monſtrandis. Pſal. 119. o. 105 Sed quid ſibi vult oblatio populi, quum nihil materiæ ſuppetat hominibus ad mentes ſuas ſpiritualiter illuſtrandas? Reſpondeo, in legalibus figuris non adeò ſcrupuloſè ad amuſſim exigendas eſſe ſingulas partes, vt nihil ſit in ſigno externo cui non reſpōdeat veritas: deinde quanuis nihil proprium & à ſeipſis afferant homines, quo tamen ſe magis ſtrenuè exerceant ad ſtudium colendi Dei, meritò ab illis exigi vt ſe ſuáque dedicent in ſacros vſus. In fine vbi additur, Statutum perpetuum, intellige vſque ad ſolidam earū rerum exhibitionem, quarum figura erat cādelabrum cum ſuis lucernis. Qua de re in Geneſin diſſerui. Statutum hoc dicitur à filiis Iſrael, quia hanc obſeruationem ab illis exigat Deus, niſi placeat cum Hieronymo vertere, Coram filiis Iſrael. Quod alii exponunt, Apud filios Iſrael, vel à patribus ad filios, durius eſt & prorſus coactum.

EX NVMER. VIII.

1 *Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

2 *Loquere ad Aharon, & dicas illi, Quando accendes lucernam, contra faciem cādelabri lucebunt ſeptem lucernæ.*

3 *Fecítque ita Aharon: contra faciem candelabri accendit lucernas eius, quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.*

4 *Et hoc eſt opus candelabri, ductile aureum vſque ad haſtile ſuum, vſque ad flores ſuos ductile erat: iuxta exemplar quod oſtenderat Iehoua ipſi Moſi, ſic fecit candelabrum.*

2 *Quando accendes lucernam.* Hoc præceptum inſeritur non ſuo loco, vt pleraque. Declarat autem rurſus Moſes quis fuerit vſus candelabri, & quomodo aptari debuerint lucernæ, vt fulgor ſpargeretur per ſanctuarium, & auri ſplendor ex oppoſito micaret. Ideo enim voluit Deus lucernas accendi contra faciem, vel è regione candelabri, vt ipſa luminis fultura ſuum decus retineret. Porro, vt de re minimè ſpernenda, exprimitur, Aharon paruiſſe Dei imperio, ſicuti à Moſe acceperat. Quo etiam pertinet quod proximè ſequitur, compoſitum fuiſſe ad exemplar quod viderat Moſes in monte. Illud autem fuit (vt antè expoſui), Deum eſſe patrem luminum, qui Spiritu ſuo Eccleſiam illuſtrat, ne oberret in tenebris, atque ita quum occupat caligo totum mundum, fidelibus ſuis eſſe pro ſole & luna in lucem perpetuam, vt dicit Iſaias. Iſaia 60. d. 19.

EX EXODI XXVI.

Tabernaculum verò facies è decem cortinis è byſſo retorta, & hyacintho & purpura, & vermiculo cocci: Cherubim opere phrygionico facies.

2 Longitudo cortinæ vnius erit octo & viginti cubitorũ: & latitudo cortinæ vnius, quatuor cubitorum: menſura vna erit omnibus cortinis.

3 Quinque cortinæ erunt coniunctæ altera cum altera, & quinque aliæ cortinæ cõiunctæ altera cũ altera.

4 Facies quoque laqueolos hyacinthinos in ora cortinæ vnius in extremo in coniunctione: & ſic facies in ora cortinæ extremæ in coniunctione ſecunda.

5 Quinquaginta laqueolos facies in cortina vna, & quinquaginta laqueolos facies in extremo cortinæ quæ eſt in coniunctione ſecunda: oppoſiti erunt laqueoli alter alteri.

6 Facies item quinquaginta vncinos aureos, & ita coniunges cortinas alteram cum altera per vncinos: atque ita fiet tabernaculum vnum.

7 Facies inſuper cortinas è pilis caprarum in tentorium ſuper tabernaculum: vndecim cortinas facies eas.

8 Longitudo cortinæ vnius, triginta cubitorum: & latitudo cortinæ vnius, quatuor cubitorum: menſura vna erit vndecim cortinis.

9 Et coniũges quinque cortinas ſeorſum, & ſex cortinas ſeorſum, & cõduplicabis cortinam ſextam eregione faciei tentorii.

10 Facies autem quinquaginta laqueolos in ora cortinæ vnius in extremo in cõiunctione, & quinquaginta laqueolos in ora cortinæ coniunctionis ſecundæ.

11 Facies item vncinos æreos quinquaginta, quos induces in laqueolos, & coniunges tentorium, & erit vnum.

12 Superfluitas autem quæ redundat in cortinis tentorii, nempe dimidium cortinæ redundantis, ſuperfluet à tergo tabernaculi.

13 Cubitúſque hinc, & cubitus illinc, qui redundat in longitudine cortinarum tentorii, redundabit ſuper latera tabernaculi hinc & inde, vt tegat illud.

14 Facies item operimentum tentorio è pellibus arietum rubefactis: operimentum item è pellibus taxorum ſupernè.

15 Facies & tabulas tabernaculo è lignis ſittim ſtantes.

16 Decem cubitorum longitudo tabulæ: cubiti verò & dimidii latitudo tabulæ vnius.

17 Duo cardines erunt tabulæ vni, inſtar graduum ſcalæ diſpoſiti, alter eregione alterius: ſic facies omnibus tabulis tabernaculi.

18 Facies autem tabulas tabernaculo, viginti tabulas ad latus Meridianum ad Auſtrum.

19 Et quadraginta baſes argenteas facies ſub viginti tabulis, duas baſes ſub vna tabula, pro duobus cardinibus eius: & duas baſes ſub tabula altera, pro duobus cardinibus eius.

20 In latere verò tabernaculi ſecundo ad plagam Aquilonis, viginti tabulas.

21 Et quadraginta baſes earum argenteas, duas baſes ſub vna tabula, & duas baſes ſub tabula altera.

22 Porro in latere tabernaculi ad Occidentem facies ſex tabulas.

23 Et duas tabulas facies angulis tabernaculi in latere Occidentali:

24 Quæ erunt quaſi gemellæ infernè, & ſimul erunt quaſi gemellæ in faſtigio eius in circulum vnum: ſic erit de duabus illis: in duobus angulis erunt.

25 Erunt igitur octo tabulæ, & baſes earum argẽteæ, ſexdecim baſes: duæ baſes erunt ſub tabula vna, & duæ baſes ſub tabula altera.

26 Facies etiam vectes è lignis ſittim, quinque tabulis pro latere tabernaculi vno:

27 Et quinque vectes tabulis pro latere tabernaculi altero: & quinque vectes tabulis pro latere tabernaculi, pro latere inquam vergente ad Occidentem.

28 Vectis autem medius per medium tabularum tranſibit ab extremo ad extremum.

29 *Tabulas verò teges auro, atque annulos earum facies ex auro, per quos traiicientur vectes, cooperiéſque vectes ipſo auro.*

30 *Et ita eriges tabernaculum ſecundum diſpoſitionem eius, quæ tibi oſtenſa eſt in Monte.*

31 *Facies & velum ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo retorta: opere phrygionico facies illud cum figuris Cherubim.*

32 *Et pones illud ſuper quatuor columnas ſittim obductas auro (vncini earum aurei) ſuper quatuor baſes argenteas.*

33 *Ponéſque velum ſub vncinis, & introduces illuc intra velum Arcam teſtimonii: diuidétque velum illud vobis inter Sanctum & Sanctum ſanctorum.*

34 *Pones inſuper propitiatorium ſuper Arcam teſtimonii in Sancto ſanctorum.*

35 *Pones quoque menſam illam extra velum, & candelabrum eregione menſæ in latere tabernaculi ad Meridiem, & menſam pones in latere Aquilonis.*

36 *Et facies velum ad oſtium tabernaculi ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & & byſſo retorta opere acupictoris.*

37 *Velo autem facies quinque columnas ex ſittim, quas teges auro, & vncini earum aurei, fundéſque eis quinque baſes æreas.*

1 *Tabernaculum uero facies.* In tota ſtructura tabernaculi tenendum eſt quod antè vidimus, edoctos fuiſſe Iſraelitas ſub externis figuris, quàm pretioſa res eſſet cultus Dei: ideóque ſedulò cauendum eſſe, ne vllis ſordibus inquinaretur. Nam magnifica illa ornatus dignitas ſordibus oppoſita fuit. Admoniti etiam fuerunt, ſi cenſeri vellent puri Dei cultores, cauẽdum eſſe ab omni immunditie: nam Eccleſiæ imago tabernaculum fuit. Ita per externa ornamenta, ſpiritualium donorum excellentiam fuiſſe deſignatam certum eſt. Qua ratione Iſaias de perfecta Eccleſiæ gloria diſſerens, qualis futura erat ſub regno Chriſti, Fundabo, inquit, ſuper carbũculum lapides tuos, fundabo te in ſapphiris, ponam cryſtallum feneſtras tuas, portas tuas igne rutilãtes, & omnes terminos tuos lapides pretioſos. Quibus verbis haud dubiè ſignificat, Eccleſiam illuſtrem fore cæleſti decore: quoniam in ea fulgebunt omne genus virtutes. Summa tamen ornatus præſtantia referri debuit ad doctrinam, quæ nos ad imaginem Dei reformat. Itaque Dauid, dum pulchritudinem domus Dei commendat, hunc honorem potiſſimum fidei & pietatis exercitiis tribuit, Vnũ petii à Domino, inquit, hoc idem requiram, vt maneam in domo Domini cunctis diebus vitæ meæ: quò videam pulchritudinem Iehouæ, & luſtrem templum eius. An vt oculos inanibus picturis, ſumptuoſa materia, & exquiſito operum artificio paſceret? Certè de curioſo aſpectu non loquitur: ſed ita alludit ad viſibile opificium, vt ſpiritualibus fidei oculis conſideret gloriam toto mundo excellentiorem, quæ illic repræſentata fuit. Nec verò quicquam magnificum apparuit in tabernaculo, quod homines aſpectu oblectaret, quin potius tota opulentia & venuſtas pilis caprarum & vili corio obtecta fuit: vt fideles in illa pulchritudine abſcondita aliquid ſenſu carnis altius reputarent. Hæc in genere libaſſe ſufficiat. Nunc ad partes deſcendo, in quibus ne à me expectent lectores argutias quæ aures titillent: quia nihil melius eſt quàm intra ædificationis metas ſe continere. Et puerile eſſet, minutias colligere, in quibus plerique philoſophantur: quum Deo minimè propoſitum fuerit, ſingulis vncinis & laqueolis includere myſteria. Atque vt nulla pars myſtico ſenſu caruerit (quod tamen nemo ſanus admittet,) præſtat inſcitiam fateri quàm friuolis diuinationibus ludere. Cuius etiam ſobrietatis idoneus nobis eſt magiſter author epiſtolæ ad Hebræos: qui tametſi ex profeſſo analogiam demonſtrat inter vmbras legales & veritatem in Chriſto patefactam, parcè tamen quædam duntaxat capita attingit: quẽ modũ tenẽdo, à nimia diſquiſitione, & altis ſpeculationib⁹ nos retrahit. Primo loco ponũtur cortinæ ex byſſo retorta, hyacintho, purpura, & coccino: quæ ſimul cõnexæ circuitũ faciebãt quinquaginta cubitorũ. Decem enim erant numero, & cuiuſque latitudo quinque cubiti. Per opus artificis, conſentiunt interpretes notari phrygionicam texturã: præcipuè quũ iubeat Deus Cherubim in illis fieri. Porro nomẽ Cherubim quidã generali nomine vertũt picturas, quòd tametſi ſecundũ Grammaticã nõ malè conuenit: quia tamen antè vidimus, hac voce deſignatos fuiſſe Angelos, veriſimilius eſt vbique ſparſas angelicas effigies: quia vbi ad viuum exprimitur Dei maieſtas à Daniele, dicuntur myriades myriadum aſtare ad eius tribunal in toto circuitu. Ridiculi verò Papiſtæ, qui inde colligunt, vaſta & deformia eſſe templa, niſi imaginibus ornentur. Nam vt cõueniat ſimilitudo: du-

Iſa. 54. c 11.

Pſal. 27. b. 4.

plici tegumento ſuas imagines occultent neceſſe eſt,ne veniant ſub populi conſpectum. Tunc au
Iſaia 6.c.6. tem quomodo eſſent idiotarum libri,ſicuti volunt? Iam quum Seraphim, quorum meminit Iſa-
ias,idem ſignificent quod Cherubim: dicatur autem duabus alis facies ſuas tegere, & duabus pe-
des ſuos, velatas eſſe imagines oportet quæ illis reſpondeant. Adhæc præpoſterum eſt(vt dixi)ru-
dimēta,quæ nonniſi veteri populo Deus tradidit,ad temporum plenitudinem trahere,poſtquam
adoleuit Eccleſia,& pueritiam egreſſa eſt. Quàm vero longè abfuerint Iudæi à colendis Cheru-
bim,profani etiam Poetæ teſtimonium illis reddunt. De illis enim loquens Iuuenalis,dixit,

Qui puras nubes & cæli numen adorant.

Atque hanc vocem homini impuro & obſcœno extorſit Deus: vt omnibus notum eſſet, Legem Moſis ſuos diſcipulos ſurſum attollere. Ponitur deinde triplex tegumentum, interius ex pilis caprarum, alterum ex pellibus arietum rubricatis, ſummum verò ex taxorum pellibus: additur tabulatum, quod intus ſua firmitate tabernaculū ſtabiliat, quia alioqui cortinæ leui motu agitatæ locū mutaſſent. Tabulæ autem ex lignis ſittim confectæ erant,ſed ſuperficie aurea,ſiue tātùm deauratæ fuerint,ſiue laminis obductæ: ſingulæ duabus argenteis baſibus ſuffultæ erant,inſtar pedū: vectibus autem per aureos circulos tranſmiſſis,inter ſe compactæ erant. Hoc ſpacio cōtinebatur totum tabernaculum,quod deinde in ſanctuarium prius & Sanctum ſanctorum diſtinguebatur. Acceſſit tertio loco atrium,in quo populum ſubſiſtere oportuit: quia fas non erat ſanctuariū ingredi,quod ſolis ſacerdotibus patebat,& quidem mundis. Itaque Dauid,poſtquam exclamauit dilecta eſſe tabernacula Dei virtutum,ſubiicit continuo pòſt, Concupiſcit & deficit anima mea in atria Iehouæ. Item, Melior eſt dies vna in atriis Iehouæ. Item, Adorate in atrio ſancto eius. Quāquam teſtimoniis,quæ plura apud eum occurrunt,in re non dubia opus non eſt. Diſpoſitio tabernaculi iterum verſu triceſimo dicitur in monte oſtenſa: ne populus in viſibili tabernaculo ſubſiſtat,ſed fidei intelligentia penetret in cælū, & ſenſus dirigat in exemplar ſpirituale,cuius vmbras cernebat & imagines. Neque tamen hîc curioſius philoſophandum. Multorum auribus placebit allegoria,per duas baſes intelligi vetus & nouum Teſtamentum,vel duas Chriſti naturas:quia duabus iſtis fulturis nituntur fideles. Atqui non minus probabiliter dicere licebit,duas baſes ſingulis tabulis fuiſſe ſuppoſitas:vel quia pietas promiſſiones habet vitæ præſentis & futuræ:vel quia tentationibus,quæ nos à dextris & ſiniſtris impetunt,ab vtroque latere reſiſtendum eſt: vel quia fides claudicare non debet,nec deflectere ad dextram & ſiniſtram: ſic nullus erit ludendi modus. Tectum tabernaculi allegoricè exponunt fuiſſe contextum ex pelle arietis: quia protegitur Eccleſia Chriſti ſanguine,qui eſt agnus immaculatus: ſed quæro quid ſignificent quæ adduntur taxorum pelles, cur ſubiicitur tectorium inferius ex pilis caprarum. Quare vtilior eſt ſobrietas.

Pſal.84.a.3. & b.11. Pſal.29.a.2.

31 *Facies & uelum.* Vno velo obductum fuit adytum interius vel penetrale,altero Sanctum ab atrio fuit diuiſum. Vtroque admonitus fuit populus,quàm reuerenter ſuſpiciēda eſſet Dei maieſtas,& quanta ſacris adhibenda eſſet religio: vt nonniſi cum timore accederent ad Dei conſpectum,neque audacter perrumperent in ſacrorum myſteria. Præcipuè tamen velo deſignata fuit legalium vmbrarum obſcuritas, vt ſcirent Iſraelitæ,nondum veniſſe plenæ reuelationis tempus, ſed cultum Dei ſpiritualem zelo adhuc eſſe implicitū: atque ita fidem ſuam extenderent ad Meſſiam ſibi promiſſum,cuius aduentu nuda veritas patefieret. Itaque quum Chriſtus à morte reſurrexit,velum templi à ſummo vſque ad imum in duas partes ſciſſum fuit: ac tunc ceremoniis legalibus impoſitus fuit finis:quia tunc ſe repræſentauit Deus in viua ſua & expreſſa imagine,& perfecta omnium ceremoniarum veritas fuit exhibita. Nunc ergo in luce Euangelii cernimus facie ad faciem quod tunc ſub inuolucris procul oſtenſum fuit veteri populo. Etſi autem nunc velum non obtenditur,quominus palam & familiariter Chriſtus nobis appareat: diſcamus tamen ex figura illa recōditum & incomprehenſibile myſterium eſſe,quòd Deus in carne manifeſtatus fuit. Corpus ſuum non abs re Chriſtus ipſe templo cōparat,quia in eo habitat plenitudo deitatis. Certò igitur ſcimus,patrem in Filio,& Filium in patre eſſe. Verùm ſi de modo quæritur,ineffabilis eſt: niſi quòd æternus Dei Filius,qui ante mundi creationem eadem cum patre gloria pollebat, nunc idem eſt etiam homo: vt ſit primogenitus inter multos fratres.

Mat.27.f.51. 1.Cor.3.c.13. 1.Tim.3.d.16. Ioh.2.c.19. Ioh.17.a.5. Rom.8.f.29.

EX EXODI XXVII.

1 *Facies etiam altare è lignis ſittim: quinque cubitorum erit longitudo, & quinque cubitorum latitudo: quadratum erit altare, & trium cubitorum altitudo eius.*

2 *Huic facies cornua in quatuor angulis eius: ex ipſo erunt cornua eius, tegeſque illud ære.*

Vel,forcipes 3 *Facies deinde lebetes eius ad repurgandum cinerem eius, & ſcopas eius, & crateras eius, & fuſcinulas eius, & receptacula eius: omnia vaſa eius facies ex ære.*

4 *Facies etiam illi craticulā opere craticulato æreā, & ad rete quatuor annulos,in quatuor*

extremitatibus eius.

5 *Poneſque illud ſub ambitu altaris inferne, & erit rete illud vſque ad medium altaris.*

6 *Facies præterea vectes altari, vectes e lignis ſittim, & cooperies eos ære.*

7 *Et inſerentur vectes eius in illos annulos: & erunt vectes in vtroque latere altaris, dum portabitur illud.*

8 *Cauum tabulis facies illud: quemadmodum oſtendit tibi in Monte, ſic facient.*

1 *Facies etiam altare.* Hic deſcribitur altare holocauſtorũ, quod tamen ſic vocatũ fuit per ſynecdochen: quia non tantùm integræ victimæ illic exuſtæ ſunt, ſed etiam partes duntaxat, ſicuti in Leuitico videbimus. Porro ſacrificiis ignitis nomen impoſitum fuit ab aſcenſu. Quo admoniti fuerunt Iſraelitæ, purgatione opus eſſe vt ad Deum conſcenderent: ſimul edocti fuerunt, quicquid in carne eſſet corruptionis non obſtare quominus grata inde & boni odoris ſacrificia Deo eſſent. A primo generis humani exordio ignita fuiſſe ſacrificia liquet, dictãte ſcilicet arcano ſpiritus Dei inſtinctu quoniam lex nulla ſcripta erat. Nec dubium eſt quin hoc ſymbolo edocti fuerint, vt ſe rite offerant homines Deo, ſpiritu exurendam eſſe carnem: adeóque ſub typo agnouerint, vt perfecta ad Deum placandum victima eſſet Chriſti caro, id ex cæleſti virtute ſumpturã: ſicuti (teſte Apoſtolo) per ſpiritum ſe obtulit. *Heb.9.d.14* Sed huius rei alibi fiet amplior mentio. Porro ſic compoſitum erat altare, vt ſuper cratem intrinſecus locatam coniicerentur hoſtiæ, quas ſuperficies tegeret: cinis autem vaſe reciperetur, ne temere in terram caderet pedibus calcandus: vt in ipſis quoque ſacrorum reliquiis commendaretur ſanctitas. Ad quatuor cornua quæ prominebant ex quatuor angulis, alligatas fuiſſe victimas, ex Pſalmo patet, Ligate agnum funibus vſque ad cornu altaris. *Pſal.118.d.22* Et hoc quoque in ſpiritualibus hoſtiis iuſtæ oblationis principium, omnes carnis laſciuias ſubiici, & quaſi teneri captiuas, vt Deo pareant. Quare & Chriſtus, tametſi nihil in ipſo erat niſi rectè moderatum, ligatus tamen fuit, vt obedientiam ſuam probaret: ſicuti dixerat, Non voluntas mea fiat, *Mat.26.d.39* ſed tua. Vectibus geſtatum fuit altare, ne plura fierent. Alioqui enim periculum erat, ne ipſa difficultas tollendi cogeret relinquere quod iam factum eſſet, ſi longum iter ſuſciperent: ita ſemẽ vel materia ſuperſtitionis fuiſſet: deinde non poterat aliud fabricari quàm adulterinum.

EX EODEM CAPITE.

9 *Facies inſuper atrium tabernaculi ad plagam Meridianam auſtralem: cortinæ erunt atrio e byſſo retorta: centum cubitorum erit longitudo angulo vni.*

10 *Columnæ autem eius erunt viginti, & baſes earum viginti æreæ: capitella columnarum & fila earum argentea.*

11 *Et ſic lateri Aquilonari in longitudine erunt cortinæ centum, & columnæ eius viginti, baſeſque earum viginti æreæ: capitella columnarum, & fila earum argentea.*

12 *Porro in latitudine atrii ad latus Occidentale, erunt cortinæ quinquaginta cubitorum: & columnæ earum erunt decem, & baſes earum decem.*

13 *In latitudine vero atrii in latere Orientali ad Orientem, quinquaginta cubiti erunt.*

14 *Quindecim autem cubitorum erunt cortinæ lateri vni: columnæ earum tres, baſeſque earum tres.*

15 *Lateri vero ſecundo quindecim cortinæ: columnæ earum tres, & baſes earum tres,*

16 *Et portæ atrii diſponetur aulæum viginti cubitorum ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo retorta, opere acupictoris: columnæ earum quatuor, baſeſque earum quatuor.*

17 *Omnes columnæ atrii in circuitu cunctæ erunt argento: capitella vero earum erunt argentea, & baſes earum æreæ.*

18 *Longitudo atrii erit centum cubitorum, & latitudo quinquaginta in quinquaginta: altitudo autem quinque cubitorum: ex byſſo retorta & baſes earum æreæ.*

19 *Omnia vaſa tabernaculi in omni miniſterio eius, & omnes paxilli eius, & omnes paxilli atrii, ex ære.*

9 *Facies inſuper atrium.* Duo erant atria à ſanctuario diuiſa, vnum ſacerdotale, alterum cõmune totius populi. Priori annexa erant cubicula, in quibus degebant Leuitæ Tabernaculi cuſtodes. Ideo aliquoties atria ponuntur numero plurali, & maximè in Pſalmis. Hîc de atrio populi agitur, vbi victimas conſecrabant, concipiebant vota, & Deo reconciliabantur. Hoc quidem modo Iſraelitis oſtenſa fuit hominum conditio, quum ab ingreſſu templi prohiberentur: ſimul tamẽ admoniti fuerunt, homines quantumuis indignos & reiectitios, à Deo admitti: modò ſuppliciter & qua decet humilitate ipſum quærant, indignitatis ſuæ memores. Hinc ſolatium illud de quo gloriatur Dauid, Mihi potius eſt habitare in atriis Domini quàm in ſplendidis tentoriis impiorum. Porro compoſitum erat atrium ex quatuor cortinis: quarum duæ à lateribus verſus Meridiem & Aquilonem, centenos cubitos longæ erant, & columnis vicenis fulciebantur, quarum baſes erãt æneæ, capitella cum cincturis argentea: ad Orientem verò & Occaſum ſingulæ cortinæ quinquaginta cubitorum erant, & decem columnis ſuffultæ. Longitudinem verò intellige, nõ à terra ſurſum, ſed inter duos angulos oppoſitos. Atrium enim dimidio longius quàm latum erat: ſicuti dicitur verſu 28. Quòd poſtea duo latera recenſet Moſes, & cuique aſſignat quindecim cubitos, ſpeciem haberet repugnantiæ niſi continuo pòſt ſubiiceret aulæum, vel cortinam, quæ tegebat portam atrii, cui attribuit viginti cubitos. Ita reſpondet iuſta menſura. Optimè autem quadrat contextus: poſtquam enim dixit verſu 13 cortinam quæ ſpectabat verſus Orientem, cõſtare quinquaginta cubitis, exegeticè adiungit duas fuiſſe cortinas à lateribus portæ, tertiam fuiſſe mediam, qua tegebatur porta, vt tres efficerent quinquaginta cubitos. Porta autem ſuo aulæo obtecta erat, vt apud ſe reputarent Iſraelitæ, quoties ſanctuarium ingrediebantur, non eſſe profanum vel promiſcuum locum: ſi verò puri & caſti illuc venirent, certò perſuaſi eſſent ſe Dei protectione tutos & ſaluos eſſe. Denique & ſacrorum maieſtas ſub hac vmbra illis oſtenſa fuit, quò reuerenter ad Deum colendum accederent: & de ſua indignitate fuerunt admoniti, quò magis ſe humiliarent coram Deo, & pœnitentiam gigneret metus: & commendata illis fuit ſapiendi ſobrietas, ne vltra modum eſſent curioſi. Gentium etiam ſacris fuerunt ſua adyta in hunc finem: ſed longè diuerſa ratio. Bruta enim fuit religio, cui ex tenebris & ignorantiæ integumentis veneratio quæſita fuit. Deus autem populũ ſuum in modeſtia & ſimplicitate continens, Legem ſimul propoſuit, ex qua diſcerent quantum ſcire fas & vtile erat.

Pſal 65.a.5, 84 a.2, 92.c.14, 96.b.8.

Pſal.84,c.11

EX EXODI XXIX.

36 *Iuuencum pro peccato facies in ſingulos dies pro expiationibus: & expiabis altare expiando ipſum, vngẽſque illud ad ipſum ſanctificandum.*

37 *Septem diebus expiabis altare, & ſanctificabis illud: erítque ſanctitas ſanctitatum: quicquid tetigerit altare ſanctificabitur.*

36 *Iuuencum pro peccato.* Quum vetus altare non minus Chriſti fuerit figura quàm ſacerdos, quæri meritò poteſt, quid ſibi velit expiatio, acſi quid in Chriſto impurum eſſet vel pollutum. Sed tenendum eſt quod prius attigi, nullum ſimile eſſe idem. Neque enim tunc in ſua perfectione repræſentari potuit vmbrarum ſubſtantia & veritas. Hæc tamen apta fuit ſimilitudo, non aliter Deum poſſe generi humano propitiari quàm expiatione per ſanguinem facta. Hac ratione non tantùm purgari altare, ſed in ſuũ vſum dicari oportuit, vt inde prodiret reconciliatio: quod ſanctificandi verbo exprimitur: præſertim quia ſimul additur, Sanctitas ſanctitatum erit, vt ſanctificet quicquid in eo fuerit repoſitum. Alii legunt in genere maſculino, Qui tetigerit ſanctus erit: ac de ſacerdote accipiunt, cui iure vnctionis licebat ad altare accedere, ſed potius commendat altaris conſecrationem ab effectu, quia ſanctificet ipſas hoſtias. Summa eſt, corpus Chriſti, quatenus in victimam oblatum fuit, & ſanguine conſecratũ, placuiſſe Deo: vt eius ſanctitas ſordes noſtras omnes abluat & aboleat. De vnctione paulo pòſt.

EX EXODI XXX.

1 *Facies & altare ſuffimenti ſuffitus, ex lignis ſittim facies illud.*

2 *Cubitus longitudo eius, & cubitus latitudo eius, quadratum erit: & duo cubiti altitudo eius: ex ipſo cornua eius.*

3 *Teges illud auro puro, tectum eius vel parietes eius per circuitũ, & cornua eius: faciéſque ei coronam auream per circuitum.*

4 *Duos etiam annulos aureos facies ei infra coronam eius, in duobus angulis eius,*

in vtroque latere eius: & per illos traiicientur vectes ad illud cum ipſis portandum.
5 *Facies autem vectes illos ex lignis ſittim, & teges eos auro.*
6 *Et pones illud ante velum, quod erit iuxta Arcam teſtimonii, ante propitiatorium, quod*
erit ſuper teſtimonium, vbi conueniam tecum.
7 *Et adolebit ſuper illud Aharon ſuffitum aromatum ſingulis matutinis, quando aptabit*
lucernas adolebit illum.
8 *Et quando accendet Aharon lucernas inter duas veſperas, adolebit ſuffitum illum iugi-*
ter coram Iehoua in generationibus veſtris.
9 *Non offeretis ſuper illud ſuffitum alium, neque holocauſtum, neque minha: ſed nec liba*
men libabitis ſuper illud.
10 *Et expiabit Aharon ſuper cornua eius ſemel in anno ſanguine oblationis pro peccato*
expiationum: ſemel in anno expiabit ſuper illud in generationibus veſtris. Sanctitas ſanctitatũ
eſt Iehouæ.

1 *Facies & altare.* Nunc præcipit Deus de altari thymiamatis, quo certior redditus fuit populus ſuauem eſſe legalis cultus fragrãtiam. Viguit quidem etiam apud Gentes hic ritus. (Vnde apud profanos ſcriptores crebra thuris adolendi mentio): ſed quorſum tenderet, ipſas latuit. Neque etiam illis curæ fuit legitimum finem reſpicere, quum ſe nudo ſymbolo defungi putarent. Sed hoc modo animare voluit Deus ſuos fideles, quum ſcirent quem præſtabant cultum ex eius mandato ſpirare bonum odorem. Interea ipſos admonuit, diligenter cauendum eſſe, nequa immundities eorum ſacrificia inficeret, ſed vt purgata & pura venirent in eius conſpectum. Et Dauid ſpeciter hanc figuram ad preces accommodat, quum dicit, Aſcendat coram te oratio mea ſicut ſuffitus. *Pſal.141.a.2* Ergo ſicut altare de quo vidimus, victimis deſtinatum fuit ad Deum placandum, ita & hoc alterum, ſuffitus ſui odore ſacrificia aſperſit, vt Deo grata eſſent. Ideo iuxta Arcam teſtimonii locatum fuit, velo tamen interpoſito, vt eius odor, nullo interpoſito obſtaculo, ſtatim ad Deum penetraret. In verbis nulla eſt ambiguitas, niſi quòd per mane & inter duas veſperas, quidam bis idẽ repeti exiſtimabant: alii faciunt diuerſas oblationes: quod ſecundum magis probabile eſt, mane ſcilicet ac veſperi ſuffitum fuiſſe oblatum. Poſtea vetat vel altare transferri in alienos vſus, vel genus aliud thymiamatis adoleri: de quo alibi præcipiet.

10 *Et expiabit Aharon.* Hìc notanda eſt mutua ſymmetria inter vtrunque altare. Nam vt admoniti fuerunt Iſraelitæ, ſacrificia non aliter placere Deo niſi puris & ſanctis precibus abſterſa eſſet omnis immũdities: ita altare thymiamatis ſanguinis aſperſione purgatum fuit, vt diſcerẽt preces à ſacrificio gratiam mutuari. Id autem tametſi ſemel in anno fiebat, quotidie tamen reuocandum erat in memoriam: vt fide & precibus adolerent mortem Chriſti: & tamen preces ſuas ſcirent non bene olere, niſi quatenus aſperſæ erant ſanguine expiationis.

EX EXODI XXX.

34 *Et dixit Iehoua ad Moſen, Accipe tibi aromata ſtacten, & onychen, & galbanum, aro-*
mata, & thus purum: vt pondus ponderi reſpondeat.
35 *Et facies ex eo ſuffimentum aromaticum, opus aromatarii, miſtum, purum & ſanctum.*
36 *Et contundes ex eo comminuendo: poneſque ex eo coram teſtimonio in tabernaculo conuẽ*
tionis, in quo conueniam tecum. Sanctitas ſanctitatum erit vobis.
37 *Suffimentum quod facies ſecundum compoſitionem eius non facietis vobis. Sanctitas ti-*
bi erit Iehouæ.
38 *Quiſquis fecerit ſimile ad adorandum illud, excidetur è populis ſuis.*

34 *Accipe tibi aromata.* Hæc oblatio inter alias numerari poterat: ſed quia tantùm deſcribitur aromatica confectio, quæ altari thymiamatis coniuncta eſt, imò eſt eius appẽdix, cauſam eſſe non putaui cur ſepararem. Species ipſas ſubtilius, ſi volent, diſcutiant curioſi: mihi ſatis eſt, eas Dei arbitrio eſſe electas quæ ſuauiſſimum odorem conficerent. Nam quòd galbanum quidam fingũt eſſe grauis & fœtidi ſaporis, an bene conueniat, neſcio. Et quia de re incognita diuinant, parum fidei merentur. Statuo igitur olfactu fuiſſe iucundo, quod etiam Moſis verba paulo pòſt confirmant, vbi edicta mortis pœna denuntiat, nequis ad priuatas delitias tali ſuffimento vtatur. Quod certè vetare abſurdum fuiſſet, niſi apprimè delectabilis fuiſſet odor. Adde quod non ſtaret

analogia inter ſignum & rem figuratam, niſi ſuaueolentia teſtis fuiſſet Deum precibus ſuorum maximè oblectari. Porro quò plus reuerentiæ haberet ſacrum ſymbolum, mixturam illam in priuatos vſus transferre fas non fuit: quia vt rudi ſunt & craſſo ingenio homines, nihil illis procliuius eſt quàm cælum terræ miſcere. Ergo vt altius mentes erigerent, ſuffimentum ab vſu communi remotum eligi oportuit, in quo ſpecialis eſſet vnique Deo dicata ſanctitas.

EX EXODI XXX.

17 *Loquutus eſt etiam Iehoua ad Moſen, dicendo,*

18 *Facies & concham æneam, & baſim eius æneam ad lauandum, ponéſque illam inter tabernaculum conuentionis & altare, & pones aquam in ea.*

19 *Lauabúntque ex ea Aharon & filii eius manus ſuas & pedes ſuos.*

20 *Quando ingredientur tabernaculum conuentionis lauabunt ſe aqua, vt non moriantur: aut quum appropinquabunt ad altare, vt miniſtrent, vt incendant oblationem ignitam Iehouæ.*

21 *Lauabunt inquam manus ſuas & pedes ſuos, ne moriantur: erítque illis ſtatutum perpetuum, ei ſcilicet & ſemini eius per generationes ſuas.*

18 *Facies & concham.* Quanquam hæc ablutio, puritatis quam exegit Deus à ſuis ſacerdotibus, fuit ſymbolum: quia tamen concha, vel labrum, vnde aqua ſuppetebat, pars fuit aut vas vnū ſanctuarii, huc inſerere viſum eſt quod de ea præcipitur, non modò quoad fabricam, ſed quoad vſum, qui non poterat commodè ſeparari. Nam ſi nuda tantùm labri aut vaſis aquarii, facta fuiſſet mentio, nullum inde fructum cepiſſent lectores. Verùm vbi diſertè iubet Deus, præſtò eſſe aquā in receptaculo, qua manus & pedes abluant ſacerdotes, hinc colligimus quanta reuerentia & ſanctitate ſacra ſua coli Deus voluerit. Vulgare quidem etiam apud Gentes prouerbium fuit, impietatis reos eſſe qui ſacra tractarent illotis manibus. Ceremonia quoque teſtati ſunt, rite non litari niſi ab omni inquinamento & ſorde purgati eſſent.

-- donec me flumine uiuo Abluero,

inquit ille apud Virgilium, & paſſim occurrunt tales ſentētiæ. Interdum etiam viſi ſunt rectè collimare ad ipſum ſcopum: ſicuti dum Poeta impios & ſceleratos iubet à ſacris faceſſere, ne ipſa contaminent: ſed euanida fuit illa imaginatio, quia eos nulla reſipiſcendi cura tetigit ad Deū placādū. Atque adeo vbi ſedulò ablutionibus operam dabant, quid ſibi vellet illud, mentes errore obtenebratas latuit. Præcipuè tamen admoniti fuerunt Iſraelitæ, quàm indigni eſſent qui Deo offerrent ſacrificia, quum ſacerdotes ad hoc munus delectos arceret ſua impuritas, donec aqua mundati eſſent. Porro manuum & pedum lotio omnes corporis partes notabat ſordibus eſſe infectas. Sed quia Scriptura ſæpe manus ſumit pro vitæ actionibus, & totum vitæ curſum viæ aut itineri confert, optimè conuenit hæc ſynecdoche, in manibus & pedibus mundari quaſlibet ſordes. Iam reſtat anagoge ad Chriſtum, quæ paulo pòſt ex ſacrificiis melius cognoſci poterit.

EX EXODI XXVIII.

TV verò accerſe ad te Aharonem fratrem tuum & filios eius cum eo, è medio filiorum Iſrael: vt ſacerdotio fungatur mihi Aharon, Nadab, Abihu, Eleazar, & Ithamar filii Aharon.

2 *Et facies veſtes ſacras Aharoni fratri tuo, in gloriam & decorem.*

3 *Tu itaque alloqueris omnes ſapientes corde quos repleui ſpiritu ſapientiæ, vt faciāt veſtes Aharon ad ſanctificandum eum, vt ſacerdotio fungatur mihi.*

4 *Hæ ſunt omnes veſtes quas facient, pectorale & ephod, & pallium & tunicam ocellatam, mitram & baltheum: facient inquam veſtes has ſacras Aharoni fratri tuo & filiis eius, vt ſacerdotio fungantur mihi.*

5 *Qui accipient aurum, & hyacinthum, & purpuram, & vermiculum cocci, & byſſum.*

6 *Facient autem ephod ex auro, hyacintho, & purpura, vermiculo cocci, & byſſo retorta, opere phrygionico.*

7 *Duæ oræ iunctæ erunt in duabus extremitatibus eius, & ita coniungetur.*

8 *Cingulum autem ipſius ephod eius quod in eo erit, ſimile erit texturæ ipſius, ex ipſo erit, nempe ex auro, hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo retorta.*

9 *Accipies quoque duos lapides onychinos, & ſculpes in eis nomina filiorum Iſrael.*

10 *Sex è nominibus eorum in lapide vno; & nomina ſex reliqua in lapide altero, ſecundum generationes eorum.*

11 *Opere artificis lapidum & ſculpturis annuli ſculpes duos illos lapides nominibus filiorũ Iſrael, circundatos palis aureis facies eos.*

12 *Ponéſque duos illos lapides in lateribus ephod, lapides memoriæ pro filiis Iſrael: & feret Aharon nomina eorum coram Iehoua in duobus humeris ſuis ad memoriam.*

13 *Facies itaque palas aureas:*

14 *Et duas catenas ex auro puro terminatas, facies opere complicato, inſeréſque catenas complicatas palis illis.*

15 *Facies deinde pectorale iudicii, opere phrygionico: ſicut opus ephod facies illud, ex auro, & hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo retorta.*

16 *Quadratum erit & duplicatum: palmus erit longitudo eius, & palmus latitudo eius.*

17 *Et implebis in eo impletione lapidum quatuor ordines lapidum: ordo erit talis: ſardius, topazius, & carbunculus, ordo primus.*

18 *Ordo verò ſecundus: ſmaragdus, ſapphirus, & iaſpis.*

19 *Ordo præterea tertius: lyncurius, achates, & amethyſtus.*

20 *Poſtremò ordo quartus: chryſolithus, onychinus, & berillus: cõſtricti auro erunt in plenitudinibus ſuis.*

21 *Porro lapides illi erunt iuxta nomina filiorum Iſrael, duodecim, ſecũdum nomina ipſorum, ſculpturis annuli ſinguli iuxta nomen ſuum, erunt duodecim tribubus.*

22 *Facies & in pectorali catenas termini opere complicato ex auro puro.*

23 *Facies etiã in pectorali duos annulos aureos, & illos duos annulos pones in duabus extremitatibus pectoralis.*

24 *Pones item duas catenas aureas in duobus annulis in extremitatibus pectoralis.*

25 *Et duas extremitates duarum catenarum inſeres duabus palis, & pones in lateribus ephod à fronte ipſius.*

26 *Facies & duos annulos aureos, quos pones in duabus extremitatibus ipſius pectoralis in ora eius, quæ eſt in latere ipſius ephod intrinſecus.*

27 *Facies item duos alios annulos aureos, quos pones in duobus lateribus ipſius ephod infernè à fronte eius, eregione coniunctionis eius, ſupra baltheum ephod.*

28 *Ita iungent pectorale annulis ſuis ad annulos ipſius ephod filo hyacinthino, ſupra baltheum ipſius ephod, neque ſeparetur pectorale ab ephod.*

29 *Itaque feret Aharon nomina filiorum Iſrael in pectorali iudicii ſupra cor ſuum, quando ingredietur in ſanctuarium in memoriam coram Iehoua iugiter.*

30 *Pones autem in pectorali iudicii Vrim & Thummim, vt ſint ſuper cor Aharõ quando ingredietur coram Iehoua: geſtabítque Aharon iudicium filiorum Iſrael ſuper cor ſuum corã Iehoua ſemper.*

31 *Facies & pallium ipſius ephod totum ex hyacintho.*

32 *Et erit foramen ſummæ partis eius in medio eius: labrum erit foramini illius in circuitu opere textoris, ſicut foramen loricæ erit ei, ne rumpatur.*

33 *Facies & in fimbriis eius malogranata ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci: in fimbriis, inquam, eius per circuitum, & tintinnabula aurea in medio per circuitum.*

34 *Tintinnabulum aureum vnum & malogranatum, tintinnabulum aureum alterũ & malogranatum in fimbriis pallii per circuitum.*

35 *Erit autem Aharon ad miniſtrandum, & audietur ſonus eius quando ingredietur ſan-
ctuarium coram Iehoua, & quando egredietur: & non morietur.*

36 *Facies inſuper laminam ex auro puro, & ſculpes in ea ſculpturis annuli. Sanctitas ipſi
Iehouæ:*

37 *Quam pones in filo hyacinthino, eritque ſuper cidarim, ex aduerſo faciei cidaris erit.*

38 *Et erit ſupra frontem Aharon, feretque Aharon iniquitatem ſanctificationũ quas ſan
ctificabunt filii Iſrael in omnibus muneribus ſanctificationum ſuarum: erit inquam ſupra fron-
tem eius iugiter in beneplacitum eis coram Iehoua.*

39 *Et facies opere ocellato tunicam byſſinam, facies item cidarim byſſinam, cingulum quo
que facies opere phrygionico.*

40 *Filiis autem Aharon facies tunicas, facies quoque illis cingula & pileos ad gloriam
& decorem.*

41 *Et veſties illis Aharon fratrem tuum, & filios eius cum illo, atque vnges illos: imple-
biſque manum eorum, & ſanctificabis eos, vt ſacerdotio fungantur mihi.*

42 *Fac eis & feminalia linea ad tegendam carnem turpitudinis: à lumbis vſque ad fe-
mora erunt.*

43 *Erúntque ſuper Aharon & ſuper filios eius quando ingredientur tabernaculum con-
uentionis, aut quum accedent ad altare vt miniſtrent in ſanctuario: & non ferent iniquitatem,
neque morientur. Statutum perpetuum illi & ſemini eius poſt eum.*

Nunc deſcendimus ad ſecundam partem cultus legalis, nempe ad ſacerdotium. Tenendum e-nim memoria quod diximus, tria conſideranda eſſe, tabernaculum, munus ſacerdotale, & ſacrificia. Et totus quidem ſplendor tabernaculi, de quo diſſeruimus, inanis fuiſſet põpa ſine ſacerdote, qui ſic medius interceſſit, vt Deum hominibus reconcilians, cælum quodammodo terræ coniun geret. Porro ſacerdotes Leuiticos geſtaſſe Chriſti perſonam minimè dubium eſt: quia muneris ſui reſpectu, Angelis quoque ipſis fuerunt præſtantiores: quòd minimè quadraret, niſi imago eius fuiſſent qui Angelorum ipſe eſt caput. Fuerunt quidem profanis gentibus ſacrorum antiſtites, ſed tantùm fallaces laruæ: quia nulla illic Mediatoris fuit mentio: vt ſciret populus non aliter rite litari Deo, nec aliter preces ab eo exaudiri niſi pacificator medius interueniret. Leuitici autem ſacerdotii longè alia ratio: quia edocti fuerunt Iſraelitæ, indignos ſe eſſe omnes qui ſe coram Deo ſiſterent, atque ita interceſſore opus eſſe qui Deum placaret. Iam quum generalis regula tradita eſſet, omnia exigi & referri debere ad exemplar quod Moſi oſtenſum fuerat in monte, altius attolli oportuit eorum mentes: quod etiam multis rationibus colligere facile erat. Videbat totum vulgus hominem ſibi ſimilem, qui in ſanctuarium ingredi non poſſet propria innocẽtia fretus, & cuius dignitas erat in rebus aduentitiis, nempe vnctione & veſtitu. Non igitur illic lucebat ſolida veritas, ſed figura tantùm quæ ad veritatem dirigeret: de qua haud dubiè admoniti fuerunt, ne in rebus terrenis ſubſiſterent. Adiuncta fuit deinde interpretatio: quia (vt ſcitè docet A-
Hebr.7.c.18 poſtolus in epiſtola ad Hebræos) non ſtaret promiſſio ſecundum ordinem Melchiſedech, niſi ad Chriſtum accommodetur. Nam certè confertur illic per antitheſin Leuiticum ſacerdotium cũ altero diuerſo. Quum hoc æternum vocatur, ſequitur illud eſſe temporale: quum hoc iureiurando ſancitur, conſtat alteri præcellere. Minimè ergo dubium eſt quin Dauid, vt erat fidus Legis interpres, clarius demonſtrauerit quod illic obſcurè figuratum erat. Hactenus docere volui, creatũ fuiſſe Leuiticum ſacerdotem, qui vmbra eſſet veri Mediatoris. Nunc breuiter operæpretium erit notas attingere, quibus diſtinguendus eſt vnicus & perpetuus noſter ſacerdos Filius Dei ab illis veteribus: nã fuſior explicatio ſuis locis poſtea ſequetur. Primũ diſcrimẽ nunc oſtẽdi, tẽporalẽ ſcilicet fuiſſe figurã: quia perpetuitas nõniſi in veritate quærẽda eſt. Ex quo diſcimus, munus ſacerdotale nõ fuiſſe à Moſe inſtitutũ quòd ſemper maneret, ſed quòd populũ dirigeret ad ſpem meliorẽ. Quod autẽ de re ipſa dixi ad perſonas etiã transferre cõuenit. Vnus tãtùm ſub Lege fuit ſummus ſacerdos, ſed cui poſtea ſuccederet vnus ex ſuo genere: quia ſcilicet omnes erãt mortales. Nemo igitur, præter Chriſtũ, idoneus vnquã fuit ſacerdos: quia perpetuꝰ eſſe nemo potuit. Vnde emergit nobis ſecũdũ diſcrimẽ. Tertiũ verò in ipſa Chriſti diuinitate, quæ inde probatur, quòd ſacerdos ſecũdũ ordinẽ Melchiſedech principiũ nõ habet. Neque enim reperitur origo Melchiſedech: ſed tãtùm

ſemel ac repentè producitur in medium, acſi delapſus eſſet è cælo. Quartum eſt in coniunctione regni & ſacerdotii. Deus ſub Lege alios eſſe reges voluit, alios ſacerdotes, nec fas erat munus alterū cum altero miſcere. Atqui regis titulo ornatur qui futurus dicitur ſacerdos inſtar Melchiſedech. Quintum, quòd ſacerdos legalis nonniſi in viſibili ac terreſtri ſanctuario coram Deo apparuit: Chriſtus autem penetrauit in cælos, vt Patri nos offerret, non in externis lapidum ſymbolis, ſed re ipſa: quia in ipſo vt in capite noſtro, ad Deum omnes colligimur. Sextum in perfecta Chriſti iuſtitia ſitum eſt. Nam legalis ſacerdos, quum eſſet vnus ex peccatoribus, neceſſe habebat pro ſeipſo deprecari: Chriſtus autem ab omni culpa immunis gratiam nobis ſua puritate conciliat. Septimum, quòd ab externis figuris mutuatus eſt ſacerdos quæ in Chriſto verè & re ipſa ſunt exhibita. Veſtes ſacræ (vt nuper diximus) aliquid pluſquam humanum deſignarunt: vnctio etiam, Spiritus qui in Chriſto reſidet, ſymbolum fuit: ideóque non externo & corruptibili oleo conſecratus eſt, ſed omnium donorum plenitudine. Ab vxoris contubernio abſtinuit vetus ſacerdos quum ſanctuarium ingrediebatur. Vxorem, nonniſi virginem ducere licuit: perfecta & ſpiritualis Chriſti mundities ſeipſa contenta eſt. Poſtremum diſcrimen in ipſis ſacrificiis de quibus in præſentia longius diſſerere ſuperſedeo: quia proprium deinde locum habebunt. Hoc nunc tenendum eſt, Chriſtum non pecudum ſanguine, ſed ſuo ipſius expiaſſe mundi peccata. Nunc ad verba Moſis.

1 *Tu uero accerſe ad te Aharonem.* Hìc ſacerdotio conciliatur pretium & dignitas à Dei vocatione. Quod etiam probè expendit Apoſtolus his verbis, Nemo ſibi vſurpat honorem, ſed qui vocatus eſt, vt Aharon. Apud gentes profanas ſuffragiis creati ſunt ſacerdotes, vt ſola illic ambitio regnaret. Deus autem eos demum legitimos cenſeri voluit quos ſuo vnius arbitrio legiſſet. Ac certè non fuit penes totum humanum genus obtrudere aliquem Deo, qui ſe ad veniam & pacem impetrandam ingereret: imò ne Chriſtus quidem ad Deum placandum idoneus fuiſſet, niſi munus ſubiiſſet Patris decreto ſibi impoſitum. Quo pertinet celebre illud iuſiurãdum, quo Pater cæleſtis ſacerdotem ipſum conſtituit. Ac tanto quidem fœdius & magis deteſtabile fuit ſacrilegium quod poſtea graſſatum eſt in gente Iudaica, vt ſacerdotium coemerét poſteri Aharon. Et illa quæ à Ioſepho narratur tam indigna nundinatio, horrorem nobis incutere hodie debet, dum videmus ſacrum illum honorem profanatum fuiſſe ab ea familia, quæ ad obeundas Chriſti vices diuinitus electa erat. Porro vtcunque ius omne & fas euerterint, ſtetit tamen inuiolabile Dei conſilium: vt ſcirent fideles ſacerdotium à Dei authoritate pendere, ſicuti à mera eius gratia manat reconciliatio. Nam vt hominibus ſacerdotem creare liceat, neceſſe erit ſuis meritis Deum anteuertere: à quo longiſſimè abſunt. In eligendis Eccleſiæ paſtoribus alia eſt ratio: quia poſtquam ordinem ipſum Chriſtus inſtituit, ab Eccleſia iuſſit eligi qui doctrina & vitæ integritate ad hoc munus gerendum idonei eſſent. Quanquam hoc modo non reſignat ius ſuum & poteſtatem hominibus, quia non deſinit etiam per ipſos vocare. Ergo vt Deus ſe doceat vnicum eſſe ſacerdotii authorem, præcipit Aharon & eius filios ſibi ſeparari ex aliorum numero. Interea Moſi partes iſtas mandat, quem tamen pari honore non dignatur. Conſecrat Moſes Aharon, quum tamen nunquam ipſe oleo aut veſtitu inauguratus fuerit ad Dei cultum. Vnde perſpicimus, ſacramenta vim ſuam & effectum non à miniſtri virtute, ſed à ſolo Dei mandato habere. Neque enim dediſſet aliis Moſes quod non habebat, niſi ita Deo placuiſſet. Heb.5.a.4.

2 *Et facies ueſtes ſacras.* Ornatus exterior veri & ſpiritualis defectum notauit. Nam ſi omnibus perfectionis numeris abſolutus fuiſſet ſacerdos, ſuperuacua erat vmbratilis acceſſio. Cæterū oſtendere voluit Deus hoc ſymbolo pluſquam angelicum virtutum omnium ſplendorem, qui in Chriſto exhibendus erat. Propriis ſordibus inquinatus erat Aharon, ideóque indignus qui ſe in Dei conſpectum ſiſteret. Ergo vt iuſtus eſſet conciliator Dei & hominum, exutus communi habitu, tanquam nouus homo prodibat. Sacer ergo veſtitus primùm ad vitia tegenda, deinde ad demonſtrandum incomparabilem virtutum ornatum ſpectabat. Atque hoc quidem poſterius ad Eccleſiæ paſtores aliquatenus transferri poteſt. Neque enim abſurda erit analogia, ſi dicamus non alios eſſe tam præclaro honore dignos, niſi in quibus reſplendet virtus exquiſita & minimè vulgaris. Sed apprimè tenendum eſt quod dixi, in hoc veſtitu deſignatam fuiſſe ſummam Chriſti puritatem, & admirabilem gloriam. Acſi Deus promitteret Mediatorem longè auguſtiorem fore quàm ferat humana conditio. Ideo fore pronuntiat in gloriam & decorem. De artificum ſapientia fuſius dicendum erit quod nunc attingam, imbutos ſcilicet fuiſſe Dei ſpiritu omnes qui à mundo condito artes excogitarunt vtiles humano generi: vt etiam profani ſcriptores coacti fuerint vocare deorum inuenta. Sed quia in hoc opere diuino rara & inſolita ſolertia opus erat, ſingulare donum Spiritus exprimitur.

4 *Hæ ſunt omnes ueſtes.* Hìc rurſus admonitos volo lectores, vt argutis ſpeculationibus valere iuſſis, ſimplicitate cõtenti ſint. Poſſē recitare multas plauſibiles allegorias, quæ fortè pl' apud multos

haberent gratiæ quàm ſolida rerũ cognitio.Siquis hoc luſus genere delectetur,tantùm legat quod
ſcripſit Hieronymus ad Fabiolam: vbi collegit quicquid fere aſſequi potuerat ex aliorum omniũ
ſcriptis.Reperiet autem frigidas nugas,quarum inſulſitatem non modò refellere,ſed etiam refer-
re piget.Sciunt qui verſati ſunt in meis ſcriptis, me non libenter inſectari aliorum ſententias, ſed
dum reputo quàm periculoſus ſit aurium pruritus,quo multi laborant,cogor hoc antidotum op
ponere.Sex autem numerantur præcipuæ ornatus partes.Quod Græci λογεῖον verterũt,Latini pecto
rale,inſtar quadrati thoracis erat alligatum catenulis,vt cohæreret cum ephod:in eo incluſi erant
duodecim lapides ad repræſentandas tribus Iſrael: erant quoque annexa Vrim & Thummim.
Porrò qualis fuerit forma, certò definiri non poteſt ex verbis Moſis: & quoniam ipſi quoque Iu-
dæi inter ſe diſſentiunt,ſufficiat nobis thoracis comparatio.Nomen verò à fortitudine aut theſau-
ro deductum eſſe non diſplicet. Verùm hoc ſumma attentione dignum eſt, ſacerdotem filios A-
brahæ quaſi in corde geſtaſſe,non tantùm vt eos produceret coram Deo, ſed vt eorum eſſet me-
mor,ac de ſalute ipſorum ſollicitus. Quòd autem ſymbola duodecim tribuum fuerunt totidem
pretioſi lapides,minimè data illis fuit ſuperbiẽdi materia,acſi propria dignitate aut præſtantia tã-
ti æſtimarentur:ſed moniti fuerunt,totum pretium quo fideles apud Deum cenſentur, à ſacerdo-
tii ſanctitate pendere.Itaque ex hac figura diſcamus,vtcũque in nobis viles ſimus & abiecti, adeó-
que prorſus nihili quiſquiliæ: quatenus tamẽ nos in corpus ſuum inſerere dignatus eſt Chriſtus, in
Iſa.54.c.11. ipſo eſſe lapides pretioſos.Atque huc videtur alludere Iſaias in loco prius citato,vbi de Eccleſiæ in-
ſtauratione quæ ſub regno Chriſti futura erat,verba faciens,Ecce,inquit, colloco ſuper carbuncu
lum lapides tuos,& fundabo te in ſapphiris:& ponam cryſtallum feneſtras tuas, & portas tuas la-
pides igne rutilantes,& omnes fines tuos lapides deſiderabiles.Mox enim ſequitur expoſitio, filios
tuos omnes diuinitus edoctos. Ergo quod in Chriſto implendum erat, externo ſigno figuratum
fuit ſub Lege,nempe quamuis peregrinemur in mundo,fide tamen Chriſto eſſe coniunctos,acſi v-
num cum ipſo eſſemus:ad hoc,perinde ipſum agere ſalutis noſtræ curam,acſi nos in corde inclu-
ſos gereret:denique vbi nos in ipſo reſpicit cæleſtis Pater,pluris facere tota mũdi opulentia & ſplẽ
dore. Quantum ad Vrim & Thummim ſpectat, mihi probabile eſt, duas inſignes fuiſſe notas in
pectorali,quæ nominibus iſtis conuenirent.Nam quòd diuinant ex Iudæis quidam, fuiſſe in ſub-
tegmine repoſitum ineffabile Dei nomen,ſtulta & noxia ſuperſtitione non caret.Ab aliis commẽ
tis,quæ peræquè friuola ſunt, ſuperſedeo. Neque etiam ſcire laboro, qualis fuerit vtriuſque effigi-
Ioan.8.b.12. es: res ipſa mihi ſufficit.Itaque per Vrim, vel ſplendores,non dubito notatam fuiſſe doctrinæ lu-
& 9.a.5. cem,qua verus ſacerdos fideles omnes irradiat, primò quia vnica eſt lux mundi, extra quam o-
Coloſſ.2.a.3. mnia tenebris plena ſunt:& quia in ipſo reconditi ſunt omnes ſapientiæ & ſcientiæ theſauri.Hinc
meritò gloriatus eſt Paulus, ſe nihil ſcire præter Ieſum Chriſtum: quia eius ſacerdotium ſatis ſu-
1.Cor.2.a.2. pérque nos illuminat. Sicut autem admonitus fuit populus oculos ad ſacerdotis ſplendorem eſſe
dirigendos,ita hodie diligenter tenendum eſt quod Chriſtus ipſe docet,Qui ſequitur me non am-
bulat in tenebris.Ex altera parte Thummim,quod perfectiones ſignificat, ſymbolum fuit inte-
græ ſolidæque puritatis,quæ nonniſi in Chriſto quærenda eſt. Neque enim legitimus fuiſſet põti-
fex,niſi integer,purus ab omni macula,& cui ad plenam ſanctitatem nihil deeſſet. Nec inepta eſt
diſtinctio:Vrim ad doctrinæ lucem,Thummim verò ad vitam referri. Hoc quidem aliquatenus
conuenit Eccleſiæ paſtoribus,quos decet tam ſana doctrina quàm vitæ integritate fulgere.Sed cõ
ſilium Dei fuit oſtendere non alibi vtrunque eſſe quærendum quàm in Chriſto: quia inde nobis
& lumen,& puritas, quum nos vtriuſque dignatur facere participes pro menſura gratuitæ dona-
tionis.Vnde ſequitur,qui vel minimam lucis ſcintillam extra Chriſtum appetunt,vel guttam pu-
ritatis,demergere ſe in labyrinthum,vbi in tenebris mortalibus vagentur, & peſtiferos falſarum
virtutum fumos ſorbere in ſuum interitum. Quòd autem Scriptura aliquoties cõmemorat, per
Vrim & Thummim petita fuiſſe oracula,id veteris populi ruditati Deus conceſſit. Nondum ap-
paruerat verus ſacerdos,Angelus magni conſilii,cuius ſpiritu loquuti ſunt omnes Prophetæ,fons
denique omnium reuelationum,& expreſſa imago Patris. Ergo vt Dei apud homines internunti-
us eſſet vmbratilis ſacerdos,Chriſti inſignibus veſtiri oportuit. Ita iam tunc ſub figura edocti fue-
runt fideles,Chriſtum eſſe viam qua ad Patrem venitur, & eũdem ex arcano Patris ſinu proferre
quicquid eſt vtile cognitu in ſalutem.Hinc refellitur Iudaicum illud figmentum,data fuiſſe reſpõ
ſa hoc modo:ſi de vna tribu ſciſcitabantur,rutilaſſe lapidem qui eam repræſentabat: deinde pro-
ut negabat Deus,vel annuebat,mutatos fuiſſe lapidum colores. Nam vt demus Vrim & Thum-
mim fuiſſe ipſum ordinem lapidum,prorſus inſipida eſt illa diuinatio. Sed (vt dixi) in ipſa forma
pectoralis teſtari voluit Deus ſapientiæ & integritatis ſummam contineri. Qua ratione pectorale
vocatur iudicii, hoc eſt exactiſſimæ regulæ, & in qua nihil deſiderari poteſt. Nam ſæpe per no-
men מלפט Scriptura ſignificat quicquid bene & rite ordinatum eſt.Quòd autem alii iudicium ac-
cipiunt pro diſquiſitione,quia ſacerdos reſponſa non quærebat niſi pectorali,nimis reſtrictum eſt.

atque etiam refutatur ex quibuſdam locis. Maneat igitur illud fixum, hoc epitheto commendari rectum & omni vitio purum ordinem. Porro quia pectorale erat quaſi pars ephod, ideo ſub hac voce interdum comprehenditur. Vbi etiam obſeruare conuenit, aliud fuiſſe ephod iſtud vnicum ſummi ſacerdotis ab aliis quorũ alibi fit mentio. Omnes enim ex genere ſacerdotali inducbãtur 1.Sam.14.a.3.
ephod in ſacris peragendis. Imò Dauid quum ſaltaret coram Arca, ſuo ephod indutus fuit: quem & 23.a.6.
ritũ hodie quoque Iudæi, celebres ſuos cõuentus agendo, retinẽt. Reliqua mox ſuis locis attexam.

9 *Accipies quoque duos lapides.* Quò certior eſſet coniunctio ſacerdotis cum populo, non tantũ in ipſius pectore locauit Deus duodecim tribuum monumenta, ſed etiam nomina humeris impoſuit. Hinc ſublata fuit occaſio inuidiæ, quum populus intelligeret, vnum hominem non diſcerni ab aliis priuati commodi gratia, ſed in vnius perſona omnes eſſe regnum ſacerdotale: quod in 1.Pet.2.a.5.
Chriſto verè demum fuiſſe impletum docet Petrus. Quemadmodum prædixerat Iſaias, fore Dei Iſaiæ 66.f.20.
ſacerdotes & Leuitas qui adducti eſſent ex Gentibus. Quo alludit Iohannes in Apocalypſi, vbi dicit, non omnes in Chriſto eſſe ſacerdotes. Tenenda autẽ ratio eſt, cur nos dicatur Põtifex noſter in Apoc.1.b.6.
humeris portare. Non enim modò reptamus in terra, ſed demerſi ſumus in profundo mortis gurgite: quomodo igitur aſcendere in cælum liceret, niſi nos ſecum eueheret filius Dei? Iam quum ad cæleſtem vitam nullus ſit in nobis vigor, ſed omnes animæ & corporis partes proſtratæ iaceant: ſola eius virtute ſuſtineri neceſſe eſt. Hinc igitur noſtri in cælum aſcenſus fiducia, quòd nos Chriſtus ſecum attollit, quemadmodum dicit Paulus, in cæleſtibus nos cõſidere in Chriſto. Iã quam- Ephеſ.2.b.6
libet in nobis ſimus debiles, hinc tota noſtra fortitudo, quòd ſimus illius onus. Ergo in veteri illa figura adumbratum fuit quod docet Paulus, Eccleſiam eſſe corpus Chriſti & eius plenitudinem. Epheſ.1.d.22
Supereſt vt quiſque noſtrûm propriæ infirmitatis conſcius, in Chriſtum recumbat: quia ſtulta arrogantia nos efferendo, non patimur ab ipſo attolli, portari, & fulciri eius virtute. Sinamus ergo ſuperbos, ſe in ſublime tollendo, ruere præcipites, vt nos Chriſtus in humeros ſuos ſuſcipiat. Vocantur autem lapides memoriæ, deinde ad memoriam filiis Iſrael: ſicut poſtea idem de lapidibus duodecim repetitur: quod quidem exponunt aliqui, vt Deus ſit memor filiorum Iſrael: alii vt ſacerdos ipſe memor ſit: alii vt filii Iſrael ſibi Deum propitiari recordentur, vnius Mediatoris gratia. Verùm ego ſimpliciter interpretor, monumentum conuentionis mutuæ inter Deum & ipſos: acſi viſibili ſigno oſtenderet Deus, ſe eos complecti, & in ſanctuarium ſuum recipere, quoties illo modo oblati eſſent.

30 *Pones autem in pectorali.* Ex his verbis quidam colligunt Vrim & Thummim fuiſſe diuerſa à toto artificio quod antè deſcriptum eſt. Alii, quoniã nulla deinde fiet mentio, Vrim & Thummim, vbi narrabit Moſes opus fuiſſe completum, exiſtimant fuiſſe duodecim lapides. Atqui nihil magis cõſentaneum (vt antè dixi) quàm in ipſo pectorali expreſſam fuiſſe effigiem lucis in doctrina, & in vita ſummæ rectitudinis. Ideo Moſes, poſtquam vocauit pectorale iudicii, nominat iudicium filiorum Iſrael. Qua voce intelligit certam & definitam rationem, vel abſolutam omni ex parte regulam, ad quam filii Iſrael ſe dirigere & formare deberent.

31 *Facies & pallium.* Pallium hoc ſuperius erat oblonga tunica mediũ inter ipſam & ephod, à cuius extrema ora pendebant tintinnabula cum malogranatis, quæ alternis vicibus commixta erant. Etſi autem in malogranatis, vel malis punicis, nullus erat odor, rem tamen ipſam figura oculis ſubiiciebat: acſi in veſte illa requireret Deus ſuauem fragrantiam cum ſonitu. Et certè nos, qui vitiorum ſordibus fœtemus, non aliter ſuauis odor ſumus Deo quàm Chriſti veſte obtecti. Sed tintinnabula reſonare voluit Deus: quia nõ aliter Chriſti veſtis gratiam nobis cõciliat quàm per vocem Euangelii, quæ capitis odorem in membra omnia diffundit. In hac allegoria nihil eſt nimis argutum, vel procul quæſitum: quia ſimilitudo odoris & tinnitus ad gratiæ commendationem, & Euangelii prædicationem ſpõte nos ducit. Malis igitur punicis, quæ attexta erant veſtis laciniæ, teſtatus eſt Deus ſibi bene olere & gratum eſſe quicquid in ſacerdote erat, modò accederet ſonitus: cuius neceſſitas exprimitur, quum Deus mortem ſacerdoti denuntiat, ſi abſque ſonitu ſanctuarium ingreſſus fuerit. Et certè fuit illa communis inuitatio, quæ populi mẽtes, dum ſacra peragebãtur, attentas redderet. Quòd autem pœna quam Deus minatur, propriè in Chriſtum non cõpetit, nihil in eo eſt abſurdi: quia ſeuerè ſacerdotibus Leuitis præcipere neceſſe fuit, ne omitterent externa illa pietatis exercitia, donec exhibita eſſet veritas. Hoc quidem non inſcitè ad Eccleſiæ miniſtros per anagogen deflectunt veteres: quia morte dignus ſacerdos, inquit Gregorius, à quo vox prædicationis non auditur. Sicuti Iſaias maledicit canes mutos. Sed illud apprimè tenendum eſt, Iſaiæ 56.d.10.
veſtem Chriſti ſonoram eſſe, quia ſola fides, quæ ex auditu naſcitur, nos eius iuſtitia induit.

36 *Facies inſuper laminam.* Non temere hæc inſcriptio in fronte locatur, vt palam emineat. Non enim ſolùm illic teſtatus eſt Deus ſibi probari ac gratum eſſe legale ſacerdotium, quòd ipſe verbo ſuo dedicauerat: ſed etiam non aliunde petendam eſſe ſanctitatem. Hæc igitur duo notanda ſunt, placere Deo ſacerdotium cuius ipſe eſt author, ideòque ſordere alia omnia, & reiectitia

eſſe,quamlibet magnificè iactentur: deinde extra Chriſtum nos pollutos eſſe, omnéſque cultus vitioſos: & vtcunque præclarè appareant noſtræ actiones,eſſe tamen impuras & corruptas. Ergo ſic in fronte vnici & perpetui ſacerdotis defixi maneant omnes noſtri ſenſus, vt ſciamus ab ipſo
Ioh.17.c.19 vno munditié in totam Eccleſiam manare. Huc pertinent eius verba, Propter eos ſanctifico meipſum,vt ſint & ipſi ſancti in veritate. Idem in contextu Moſis exprimitur,Feret Aharon iniquitatem ſanctificationum, &c. Locus certè inſignis, quo docemur nihil à nobis proficiſci quòd Deo placeat,niſi interueniente Mediatoris gratia. Nam hîc non de manifeſtis & craſſis peccatis agitur, quorum veniam certum eſt non poſſe nos niſi per Chriſtum conſequi: ſed oblationum ſanctarum iniquitas tollenda & purganda fuit per ſacerdotem. Frigidum eſt illud commentum, ſiquid erroris admiſſum eſſet in ceremoniis, remiſſum fuiſſe ſacerdotis precibus. Longius enim reſpicere nos oportet: ideo oblationum iniquitatem deleri à ſacerdote, quia nulla oblatio,quatenus eſt hominis,prorſus omni vitio caret. Dictu hoc aſperum eſt,& fere παράδοξον,ſanctitates ipſas eſſe immundas vt venia indigeant: ſed tenendum eſt, nihil eſſe tam purum quod non aliquid labis à nobis contrahat. Sicut aqua, quamuis ex limpido fonte nitida hauriatur, ſi tamen per terrā lutoſam tranſeat,inficitur,& aliquid turbidi inde trahit: ſic nihil per ſe adeo ſincerum quòd non vitiet carnis noſtræ contagio. Nihil Dei cultu præſtantius: & tamen nihil offerre potuit populus, etiam à Lege præſcriptum,niſi intercedente venia,quam nonniſi per ſacerdotem obtinuit. Nullum hodie Deo gratius ſacrificium eſt,neque vnquam fuit,nominis ſui inuocatione:ſicut ipſe pro
Pſal.50.c.15 nuntiat,Inuoca me in die afflictionis,exaudiam te,& laudem reddes mihi. Atqui ſacrificia laudis
Heb.13.c.15 Apoſtolus docet tunc demū placere Deo,vbi in Chriſto offeruntur. Diſcamus ergo noſtra obſequia,vbi veniunt in conſpectum Dei, iniquitate permixta eſſe, quæ nos Dei iudicio obnoxios reddat,niſi ea Chriſtus ſanctificet. In ſumma docet hîc locus,quicquid bonorum operum ſtudemus offerre Deo,adeo nihil mereri mercedis,vt potius reatu nos obſtringant,niſi ſanctitas Chriſti, qua Deus placatur, veniā illis acquireret. Quod cōtinuo pòſt rurſus aſſeritur, vbi dicit Moſes, ſacerdotis gratia tolli peccata in ſacris oblationibus in beneplacitum:hoc eſt, vt ſtatuant Iſraelitæ Deum ſibi placatum eſſe & propitium. De ipſa tiara, quam alii cidarim, alii galerum vocant, non habeo quod dicam: ſicuti nec in baltheo vel cingulo ſubtilius philoſophari libet.

40 *Filiis autem Aharon.* Separantur etiam filii Aharon non tantùm à vulgo,ſed etiam à Leuitis. Reſidebat tamen in tota familia peculiaris dignitas, ex qua poſtea ſucceſſor petendus erat. Et quia nemo vnus ad omnia ſufficere poterat,vices erant inter ipſos diſtributæ. Hinc fit vt tunica, cingulo,& pileo ornentur ad gloriam & decorem. De vnctione videbimus capite proximo. Impleri manus dicuntur,dum aptantur ad offerendum. Quandiu enim profanæ ſunt etiam in maxima copia vacuæ cenſentur: quia nullum Deo acceptum eſt munus niſi iure ſacerdotii. Ergo plenitudo ex conſecratione,qua fit vt oblationes rite factæ ad Deum perueniant. Notandum verò quod pater Aharon eos non ſanctificat,ſed Moſes: vt vis ipſa vel effectus ſanctificandi maneat penes Deum,neque ad miniſtros trāſferatur. Voluit etiam fortè Deus occurrere improborum calumniis: ne quiſpiam poſtea obiiceret,Aharon fraude & malis artibus honorem ſibi vni collatū ad filios quoque extendiſſe,atque ita hæreditariū feciſſe præter ius & fas. Ab hoc probro immunis fuit,quum aliunde ad eos peruenit dignitas ſacerdotalis. Iam & hoc modo certius reiecta fuit Moſis poſteritas ab ea ſpe quam concipere poterat ex patris memoria. Ergo Moſes, filios Aharō initiando,ſuos in ordinem coegit: ne qua eos ambitio in poſterum ſollicitaret, vel vreret eos inuidia,quum ſe aliis ſubiici viderent.

42 *Faceis & feminalia.* Quia homines pro ingenita ſibi leuitate & petulantia, minimas quoque offenſiones ad ſpernenda ſacra arripiunt,atque ita facilè vileſcit religio: ad cauendum tale periculum,hîc de re in ſpeciem leui præcipit Deus,vt femoralibus partes pudendas tegant ſacerdotes. Summa eſt,vt caſtè & verecundè ſe gerant: ne ſiquid in ipſis turpe vel minus decorum appareat,maieſtas ſacrorum minuatur. Ideo quidam exponunt particulam,Vt miniſtrent in ſanctitate,acſi dictum eſſet,vt puri ſint ab omni macula,nec Dei cultum profanent. Ego tamen קודש pro ſanctuario accipi arbitror: idque magis eſt genuinum. Additur autem comminatio, non impunè laturos ſi hanc obſeruationem neglexerint: quia ſcelus in ſe ſuſcipient. Nec mirum: quando omnis incuria & ſecuritas in ſacris peragendis ad contemptum Dei & impietatem accedit. Cæterùm quod mox ſequitur de iure,vel ſtatuto perpetuo, non bene quidam (meo iudicio) ad præceptum de femoralibus reſtringunt: quum aliis quoque ſacerdotii partibus reſpondeat. Generaliter ergo pronuntiat Deus,Legem ſe ferre non exigui temporis,ſed quæ ſemper in electo populo vigere debeat. Vnde colligimus vocem עולם quoties de vmbris legalibus agitur, finem accipere in Chriſti aduentu. Et certè hæc vera eſt ceremoniarum perpetuitas,vt in Chriſto, qui earum ſolida eſt veritas & ſubſtantia,conſiſtant. Quia enim in Chriſto demum exhibitum eſt quod tunc ſub vmbris delineatum fuit,eo ſtabiles ſunt figuræ illæ, quòd poſt rerum manifeſtationem vſus

earum deſiit. Idque iam olim à Dauide prædictum fuiſſe vidimus: vbi Leuitico ſacerdotio aliud ſecundum ordinem Melchiſedech ſubrogat. Honore autem trãſlato (vt ſcitè docet Apoſtolus) ius quoque & ſtatuta omnia trãſferri neceſſe eſt. Ceſſant ergo hodie veteres ritus: quia ſpirituali Chriſti ſacerdotio non conueniunt. In quo ſe prodit duplex ſacrilegium Papatus, quando auſi ſunt homines mortales Chriſti ſacerdotio, tanquam caduco, aliud tertium ſubſtituere: & Iudæos perperam imitando, ceremonias coaceruarunt, quæ directè pugnant cum natura ſacerdotii Chriſti. Excipiunt quidem, manere integrum Chriſti ſacerdotium, quamuis innumeros habeant ſacrificos: ſed ita tergiuerſando, fruſtra elabi tentant. Nam ſi in ſacerdotio legali quicquam mutare vel nouare nefas fuit, quanto minus licuit Chriſti ſacerdotium aduentitiis figmentis corrumpere, cuius tamen integritas inuiolabili Dei iureiurando ſancita eſt? Filium alloquitur Pater, Tu es ſacerdos in æternum: quid nugari iuuat, dum innumera turba creatur, Chriſto nihil decedere? Quomodo hæc inter ſe conſentiunt, vnctum fuiſſe vt per Spiritum ſe offerret, offerri tamen ab aliis: vnica oblatione fuiſſe defunctum ad plenam iuſtitiam, & quotidie offerri? Iam ſi nullus hodie legitimus eſt ſacerdos niſi qui in ſe habet quod veteribus figuris oſtenſum fuit, ſacrificos proferant angelica puritate ornatos, & quaſi ſegregatos ex hominum numero: alioqui repudiare liberum erit quicunque vel minimo vitio inquinati erunt. Hinc etiam ortum eſt ſecundum ſacrilegium: quòd ſcilicet Euangelii claritatem nouo Iudaiſmo obruere auſi ſunt. Deerant illis omnia ad ſuũ ſacerdotium probandum. Ergo optimum compendium fuit, immenſa ceremoniarum congerie ſuam vanitatem inuoluere: acſi nebulis lucem obſcurarent. Quo magis cauendum eſt ne fideles à puro Chriſti inſtituto degenerent, ſi eum cupiunt habere vnicum & æternum Mediatorem.

Pſal. 110. b. 4
Heb. 7. b. 12.

EX EXODI XXIX.

HOc quoque facies eis ad ſanctificandum eos, vt ſacerdotio fungantur mihi. Tolle iuuencum vnum filium bouis, & arietes duos immaculatos.

2 *Panes præterea infermentatos, & placentas infermentatas mixtas oleo, & lagana infermentata vncta oleo: ex ſimila triticea facies ea.*

3 *Ponéſque ea in caniſtrum vnum, & offeres ea in caniſtro, vnà cum iuuenco, & duobus arietibus.*

4 *Tum Aharonem & filios eius accedere facies ad oſtium tabernaculi conuentionis, & lauabis eos aqua.*

5 *Et accipies veſtes, induéſque Aharon tunicam, & pallium ephod, & ephod pectorale, cingeſque cum baltheo ephod.*

6 *Pones præterea cidarim ſuper caput eius: coronam autem ſanctitatis pones ſuper cidarim.*

7 *Poſtremò accipies oleum vnctionis, & fundes ſuper caput eius, & vnges eum.*

8 *Poſt hæc filios eius accedere facies, & indues eos tunicas.*

9 *Cingeſque illos baltheo, Aharon & filios eius, & aptabis eis pileos: & erit eis ſacerdotiũ in ſtatutum perpetuum, implebíſque manum Aharon, & manum filiorum eius.*

10 *Et offeres iuuencum coram tabernaculo cõuentionis: imponéntque Aharon & filii eius manus ſuas ſuper caput iuuenci.*

11 *Tunc mactabis iuuencum coram Iehoua ad oſtium tabernaculi conuentionis:*

12 *Accipiéſque è ſanguine iuuenci, & pones ſuper cornua altaris digito tuo: reliquum autem ſanguinem fundes ad fundamentum altaris.*

13 *Tolleſque omnem adipem operientem inteſtina, & reticulum quod eſt ſuper iecur, & duos renes, & adipem qui eſt ſuper illos, & incendes ea ſuper altare.*

14 *At carnem iuuenci, & pellem eius, fimúmque eius combures igni extra caſtra: ſacrificium pro peccato eſt.*

15 *Arietem quoque alterum accipies, & imponent Aharon & filii eius manus ſuas ſuper caput arietis.*

16 *Tunc mactabis arietem, accipiéſque ſanguinem eius, & aſperges ſuper altare per circuitum.*

17 *Arietem autem concides in fruſta ſua, & lauabis inteſtina eius, cruráque eius, & pones*
ſuper fruſta eius, & ſuper caput eius.

18 *Incendes præterea totum arietem ſuper altare: nam holocauſtum eſt Iehouæ in odorem*
quietis: oblatio ignita Iehouæ eſt.

19 *Accipies inſuper arietem ſecundum, imponéntque Aharon & filii eius manus ſuas ſuper*
caput arietis:

20 *Tunc mactabis arietem, accipiéſque de ſanguine eius, & pones ſuper tenerum auris*
Aharō, & ſuper tenerum auris filiorum eius dextræ, & ſuper pollicem manus eorum dextræ, &
ſuper pollicem pedis eorum dextri, aſpergéſque ſanguinem ſuper altare per circuitum.

21 *Tolleſque de ſanguine qui erit ſuper altare, & de oleo vnctionis: atque aſperges ſuper*
Aharon, & ſuper veſtes eius, & ſuper filios eius, & ſuper veſtes filiorum eius cum eo.

22 *Deinde tolles de ariete adipem, & caudam, & adipem operientem inteſtina, & reticu*
lum iecoris, duóſque renes, atque adipem qui eſt ſuper eos, & armum dextrum: quia aries conſe-
crationum eſt:

23 *Et tortam panis vnam, & placentam panis ex oleo vnam, & laganum vnum è cani-*
ſtro infermentatorum qui eſt coram Iehoua.

24 *Ponéſque omnia illa in manibus Aharon, & in manibus filiorum eius, exaltabíſque il*
la exaltationem coram Iehoua.

25 *Accipies autem illa è manu eorum, & incendes ſuper altare, vltra holocauſtum in odo-*
rem quietis coram Iehoua: oblatio ignita eſt Iehouæ.

26 *Accipies item pectus arietis conſecrationum quod eſt ipſi Aharon, & exaltabis illud*
exaltationem coram Iehoua, erítque tibi in partem.

27 *Sanctificabis itaque pectus exaltationis, & armum eleuationis quod exaltatum eſt,*
& qui eleuatus eſt de ariete conſecrationum ipſius Aharon & filiorum eius.

28 *Et erit ipſi Aharō & filiis eius in ſtatutum perpetuum à filiis Iſrael, quia exaltatio eſt:*
& exaltatio erit à filiis Iſrael de ſacrificiis proſperitatum ſuarum, exaltatio inquam eorum erit Ie
bouæ.

29 *Porro veſtes ſanctæ quæ ſunt ipſius Aharon, erunt filiis eius poſt eum ad vngendū eos*
cum eis, & ad conſecrandum cum eis manum eorum.

30 *Septem diebus induet eas ſacerdos qui fuerit loco ipſius de filiis eius, qui ingredietur*
tabernaculum conuentionis ad miniſtrandum in ſanctuario.

31 *Arietem autem conſecrationum tolles, & coques carnem eius in loco ſanctitatis.*

32 *Comedétque Aharon & filii eius carnem arietis, & panem qui eſt in caniſtro, ad oſtiū*
tabernaculi conuentionis.

33 *Comedent inquam illa quibus expiatus fuit ad conſecrādum manum eorum, ad ſancti-*
ficandum eos: & alienigena non comedet, quia ſanctificatio ſunt.

34 *Quòd ſi ſuperfuerit de carne conſecrationum, & de pane, vſque mane, cōbures quod*
ſupereſt igni: non comedetur, quia ſanctitas eſt.

35 *Facies igitur ipſi Aharon & filiis eius ſic, iuxta omnia quæ præcepi tibi: ſeptem diebus*
conſecrabis manum eorum.

1 *Hoc quoque facies eis.* Quia hæc, vt leguntur nono capite Leuitici, in hiſtoria conſecrationis ta-
bernaculi iterum repetam & fuſius èxplicabo, nunc breuiter attingere ſatis fuerit ſummam dun-
taxat. Neque enim meum eſt ex aliis ſpeculationibus myſteria fabricare, quæ lectores oblectent
magis quàm ſolidè erudiant. Primò, quia impurum eſt ac multis ſordibus infectum humanum
genus, vt omnes ad vnum prohibeat ſua immunditiės ab acceſſu ad Deū: antequā ſacerdotes con
ſecret Moſes, aquæ aſperſione ipſos lauat, ne amplius cenſeantur ex communi ordine. Vnde colli-

gimus,in Chriſto ſolo veram reperiri,quæ ſub Lege vmbratilis fuit puritas & innocentia.Talem Hebr.7.d.26
verò,inquit Apoſtolus, decebat eſſe Pontificem,qui integer & nulla macula inquinatus, pro peccatoribus ſe coram Deo ſiſteret. Poſtquam abluti fuerint, iubet ipſos Deus indui ſacerdotali ornatu,ſecundum cuiuſque ordinem: vt ſummus ſacerdos geſtet ephod cum Vrim & Thummim, & cidarim cum lamina aurea, vbi reſplendeat ſanctitas Iehouæ :tertiò addit vnctionem. Hæc præparatio fuit ad ipſos initiandos antequam munus ſacrificandi obirent. Notandum verò eſt, quòd ad primum ſacrificium,partes quæ deinde ad Aharon tranſlatæ ſunt,Moſi iniungi,acſi eſſet vnicus ſacerdos.Et certè adhuc penes ipſum manebat temporalis dignitas, quā fratri reſignauit. Quæ de victimæ partitione inſerit Moſes commodius alibi exponam, vbi de oblationibus agetur, quod diximus eſſe tertium membrum in cultu legali.

16 *Tūc mactabis arietem.* Antehac iuſſus eſt Moſes ſumere partes hoſtiæ ex manibus Aharon, vt Deū illis propitiaret,quò deinde fungi poſſent ipſe & poſteri eodem officio:nunc peculiaris ceremonia deſcribitur,vt auriculam eius dextram,pollicem manus dextræ & pedis,ſanguine arietis illinat, tam ipſi quàm eius filiis: deinde vt ſanguine qui ſuper altare erat repoſitus, eos & veſtes ipſorum aſpergat.Porro hîc primò notādum eſt,vt ſibi coram Deo fauorem ad intercedendum conciliet ſacerdos,tingi ſanguine oportere. Ita Chriſti ſacerdotium ſanguine dicatum fuit, vt ad nos Deo reconciliādos efficax eſſet.Nunc quæritur cur tantùm dextra auricula & pollices dextri, ſanguine tincti fuerint,ac ſi dimidia tantùm ex parte ſacri Deo & dicati eſſent ſacerdotes.Reſpondeo ſub vna parte alteram comprehēdi:quoniam eadem eſt vtriuſque auris,manuum,& pedum ratio,& ſic coniuncta ſunt officia,vt quod de aure vna dicitur ad alteram pertineat.Rurſum quæritur,cur vncta potius fuerit auris, pes, & manus quàm pectus & lingua. Mihi verò dubium non eſt quin per aurem deſignata fuerit obedientia, per manus & pedes cunctæ actiones & totus vitæ curſus. Nihil fere magis tritum in Scriptura quàm iſtæ metonymiæ, dum puritas manuum pro tota vitæ integritate ſumitur,&via aut curſus aut ambulatio,pro directione aut viuendi inſtituto. Optimè igitur conuenit, hominis vitam ſanguine conſecrari. Sed quia rectè agendi principium eſt obedientia,quæ ſacrificiis omnibus præfertur,ab auricula iuſſus eſt Moſes incipere. Et ſcimus Phil.4.d.18
odorem bonæ fragrantiæ in ſacrificio Chriſti fuiſſe obedientiam. Qua ratione Dauid in ſpiritu prophetico ipſum loquentē inducit,Aurem perforaſti mihi. Siquis excipiat non minus in lingua Pſal.40.b.7
eſſe momenti,quia ſacerdos eſt angelus Dei exercituum. Reſpondeo hîc non attingi docēdi munus,ſed tantùm intercedendi. Quare in tribus illis partibus complexus eſt Moſes quicquid ad expiationem ſpectabat.Cæterùm meminerimus quæ de Chriſti conſecratione dicuntur non ſubſiſtere in eius perſona : ſed referri ad totius Eccleſiæ vtilitatem. Neque enim ſua cauſa vnctus eſt, neque opus habuit mutuari gratiam à ſanguine : ſed membra ſua reſpexit,& totum ſe addixit eorum ſaluti,ſicut ipſe teſtatur,Propter eos ſanctifico meipſum.

28 *Et erit ipſi Aharon.* Ne vileſceret ſacrarum oblationum dignitas, quæ ſanctitas Iehouæ dicūtur,ab earum eſu prohibiti ſunt extranei.Nam ſi quibuſlibet eas tangere, illiſque veſci permiſſum foret,nullum inter eas & vulgares cibos fuiſſet diſcrimen.Ex portione ſacerdotum quædam fuerunt totis familiis communia:ſed excepta fuerunt ſancta, vt ſub vna ſpecie omniū reuerentia commendaretur.Eodem ſpectat circunſtantia loci:quia intra domeſticos parietes comedere non licuit quod ſanctum erat,vt differret à communi & ordinario victu.Eadem cauſa comburi oportuit ſiquid manebat reſiduū, ne ſi carnes fierent rancidæ aut mucidus panis, fœtor & deformitas aliquid ex ſacrorum dignitate minueret.Rudimentis enim puerilibus opus habuit infirmitas veteris populi,ſed quæ altius erigerent piorum animos.In eum tamen finem omnia tendebant,ne qua obreperet corruptela,quæ Dei cultum inficeret,vel redderet contemptibilem.

EX LEVIT. VI.

19 *Et loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen,*dicendo,*

20 *Iſta ſit oblatio* Aharon *& filiorum eius, quam offerent* Iehouæ *die qua vngetur quiſque.*Decima *epha ſimilæ, minha iugiter: dimidium eius mane, & dimidium veſperi.*

21 I*n craticula oleo fiet, frictam afferes eam, coctiones minhæ fruſtorum offeres in odorem quietis* Iehouæ.

22 Et *ſacerdos vnctus in locum eius e filiis eius faciet eam : ſtatutū perpetuum* Iehouæ, *tota cremabitur.*

19 *Et loquutus eſt.* Satis notum eſt ſacrificiis fuiſſe adiunctam oblationē quam vocant minha,ſed ſeorſum quoque fuiſſe in vſu alibi videbimus. Licuit abſque victima vel puram farinam

offerre, vel liba, & placentas oleo conditas. Ergo præter ſacrificium conſecrationis, de quo diſſeruit Moſes, hæc ſecunda oblatio à ſacerdote exigitur, vt placentam frixam in ſartagine, & in fruſta conciſam, pro ſua inauguratione offerat. Hæc autē videtur fuiſſe ratio, vt legitimus deinde eſſet totius populi miniſter, & aliorum nomine rite offerret, ex quo defunctus fuerat pro ſeipſo. Cæterùm diſcrimen ſtatuitur inter munus ſacerdotis & populi, vt totum adoleatur: cuius rei cauſam, quia alibi explicabitur, vno verbo perſtringere nūc ſatis fuerit. Noluit ſcilicet Deus ſacerdotes vana oſtētatione ſe iactare: quod procliue erat, ſi in ipſorum vſum reuerſa fuiſſet oblatio, ſicuti minha popularis penes ipſos manebat.

EX NVMER. VIII.

5 *Loquutúſque eſt præterea* Iehoua *ipſi* Moſi, *dicendo,*

6 *Cape* Leuitas *è medio filiorum* Iſrael, *& purifices illos.*

7 *Sic autem facies illis vt purifices illos: ſparge ſuper eos aquam purificationis, & tranſire faciant nouaculam ſuper totam carnem ſuam, lauéntque veſtimenta ſua, & purificentur.*

8 *Poſtea capient iuuencum filium bouis, & minham eius ſimilam conſperſam oleo: & iuuencum alterum filium bouis capies in ſacrificium pro peccato.*

9 *Tunc offeres* Leuitas *coram tabernaculo conuentionis: & congregabis omnem cœtum filiorum* Iſaael.

10 *Offeres inquam* Leuitas *coram* Iehoua, *& coniungent filii* Iſrael *manus ſuas ſuper* Leuitas.

11 *Offerétque* Aharon Leuitas *in oblationem coram* Iehoua *à filiis* Iſrael, *& miniſtrabunt in miniſterio* Iehouæ.

12 Leuitæ *autem coniungent manus ſuas ſuper caput iuuencorum: poſtea facies vnum pro peccato, & alterum in holocauſtum* Iehouæ *ad expiandum* Leuitas.

13 *Statuéſque* Leuitas *coram* Aharon *& corā filiis eius, & offeres illos oblationē* Iehouæ.

14 *Ac ſegregabis* Leuitas *è medio filiorum* Iſrael: *erunt mei* Leuitæ.

15 *Poſtea autem venient* Leuitæ *ad miniſtrandum in tabernaculo conuentionis, & expiabis illos, offeréſque eos oblationem:*

16 *Quia dati, dati inquam ſunt mihi è medio filiorum* Iſrael *pro aperiente omnem vuluam, pro primogenito filiorum* Iſraèl *accepi eos mihi.*

17 *Meus eſt enim omnis primogenitus in filiis* Iſrael *tam hominum quàm iumentorum: à die quo percuſſi omne primogenitum in terra* AEgypti, *ſanctificaui illa mihi.*

18 *Cepi autem* Leuitas *pro omni primogenito in filiis* Iſrael.

19 *Et dedi* Leuitas *dono datos* Aharoni *& filiis eius è medio filiorum* Iſrael, *vt fungantur officio filiorum* Iſrael *in tabernaculo conuentionis, & expient filios* Iſrael: *neque ſit in filiis* Iſrael *plaga, quum ipſi appropinquauerint ſanctuario.*

EX EODEM CAPITE.

23 *Loquutus eſt autem* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

24 *Hoc quoque eſt quod ad* Leuitas *pertinet, à viceſimoquinto anno & ſuprà ingredientur militare militiam in cultu tabernaculi conuentionis.*

25 *A quinquageſimo autem anno reuertetur à militia cultus, nec miniſtrabit vltrà:*

26 *Sed miniſtrabit cum fratribus ſuis in tabernaculo conuentionis, vt munere ſuo illi fungantur, & miniſterium non adminiſtrabit: ſic facies de* Leuitis *in cuſtodiis eorum.*

5 *Loquutus eſt præterea.* Quanquam Leuitis ſanctuarium ingredi non licebat, ſed tantùm miniſtri erant ſacerdotum, & fere ad ſeruiles operas addicti: quia tamen ſanctuarium cum ſacris vaſis geſtabant, parabant victimas, tollebant cineres, & alia purgamenta ex altari, eos quoque ſolenni ritu ſibi conſecrari Deus voluit. Nam ſicut totus Iſrael reſpectu Gentium peculiaris erat populus Dei, ſic domus Leui ex ipſo populo electa in peculium fuit, quemadmodum hîc dicitur.

Verùm ne ſibi plus arrogarent quàm fas eſſet, eorum inſolentiæ occurrit Deus,primò quum diſtulit eorum conſecrationem in aliud tempus,deinde quum voluit non à Moſe,ſed ab Aharon initiari,tertiò quum diuerſam ceremoniam inſtituit.Nam ſi eodem tempore fuiſſent initiati, hoc prætextu fortè cũ ipſis de æqualitate certaſſent. Ergo ſacerdotibus à vulgo iam exemptis, vt eorũ munus venerari diſcant,manẽt ipſi adhuc priuati :Deinde quia ſi cõmuniter fuiſſent oblati à Moſe,periculum erat ne contra alios omnes ſuperbius ſe efferrent: eorum conſecrationi præficitur Aharon,quò ſe illius authoritati modeſtè ſubiiciant. Iam quia tantùm aqua & ſacrificio luſtrati fuerunt,nulla autem adhibita fuit vnctio, diſcrimen in ritu externo eos admonuit, non eundem eſſe vel parem honoris gradum.

6 *Cape Leuitas è medio.* Capere è medio filiorum Iſrael tantũdem valet atque eximere è numero,ne veniant in communem cenſum,ac reputentur vna tribus.Hæc igitur ſeparatio(vt clarius paulo pòſt exprimet,)Leuitas Deo addixit in cultum ſanctuarii. Quòd autẽ hoc prætextu immunitatem ſibi vendicat clerus papalis,vt Legibus ſolutus pro libidine viuat, non putidum modò,ſed impii ludibrii plenũ eſt cauillũ. Nam quũ in Chriſto finem acceperit vetus ſacerdotium, ſucceſſio quam obtendunt,Chriſtum ſuo iure ſpoliat,acſi non exhibita in eo fuiſſet plena veritas. Cæterùm quando à ſolo Papæ primatu dependent omnia eorum priuilegia,ſi rata cenſeri volũt, probent ante omnia oportet,Papam Dei iuſſu toti Eccleſiæ caput eſſe impoſitum,adeóque Chriſti eſſe ſucceſſorem. Quod ad Aharon ſpectat, quia miniſter fuit cooptationis, hoc modo præfectus fuit,vt Leuitas ſuo arbitrio regeret. Interea ſic miniſterium iniungitur homini,vt gratuitum Dei beneplacitum non obſcuret.

7 *Sic autem facies illis.* Primùm iubetur Aharon ſuper eos ſpargere aquam purificationis, quæ eos mundet à ſordibus: neque id modò,ſed iubẽtur lauare veſtes ſuas, vt diligenter ſibi caueant circum circa ab omni labe,vnde ad ipſos perueniat contagio. Tertiò iubentur nouacula radere cutem ſuam,vt carne ſua exuti incipiant noui eſſe homines. Additur poſtea ſacrificium, idque duplex,ad eos expiandos. Qua ratione etiam manuum impoſitio illis mandatur.His peractis Aharon pro iure & honore ſacerdotii,iubetur illos offerre,non ſecus ac ſacrum panem vel ſuffitum.Finis autem fuit,vt agnoſcerent ſe non amplius eſſe ſui iuris,ſed Deo addici,vt ad cultũ ſanctuarii operam ſuam impenderent. Quòd autem ſimul aliqui è populo iubẽtur manus imponere,hoc fit in teſtimonium alienationis: acſi omnes tribus hac ceremonia teſtatum facerent, ſuo conſenſu Leuitas tranſire in peculium Dei,vt eſſent quaſi pars vel acceſſio ſanctuarii. Solebant enim priuati homines(vt poſtea videbimus)ſuis victimis manus imponere:ſed non eadem ratione qua ſacerdotes.

16 *Quia dati,dati.* Ne querantur aliæ tribus,corpus populi imminui,pronuntiat Deus emancipatos eſſe à genere Abrahæ,quoniam ipſos acquiſierit,quum percuſſit omnia primogenita AEgypti.Certum eſt enim tam primogenitos populi quàm fœtus animalium primogenitos mirabiliter ereptos fuiſſe à communi clade.Ergo ſicuti eos ſingulari priuilegio Deus liberauit, ita ſibi deuinxit,redemptionis beneficio. Sed videtur ceſſare ratio, quum Deus pretium redemptionis exigendo,primogenitos dimiſit liberos, vt alibi dictum fuit. Alioqui bis idem poſceret, quod iniqua lege fieret. Verùm ſolutio in promptu eſt:quum in primo cenſu numerati fuerunt primogeniti duodecim tribuum, plures Leuitis fuiſſe repertos. Tunc facta fuit permutatio: vt omnes primogeniti duodecim tribuum ad viginti & duo millia immũnes eſſent à tributo, eorũ autem loco Deus Leuitas ſibi miniſtros ſumeret.Tantùm redempti fuerunt ducenti & ſeptuagintatres, quia hic numerus ſuperabat. Sic factũ eſt,vt Deus æquali iure cõtentus populũ iniuſto onere non grauaret. Verũ hæc cõpenſatio,quæ ſemel ad vnũ diem facta eſt, non obſtitit quominus deberẽt Iſraelitæ Deo ſuos primogenitos,qui tunc nõdum nati erant. Quia igitur quoad poſteros manebat obligatio, lata lex eſt,vt primogenitos ſuos redimerent. Siquis obiiciat,rectum non fuiſſe vt quicunque ex Leuitis progeniti eſſent manerent Deo ſacri: reſpondeo nihil hac in parte fuiſſe fraudis. Nam ex quacunque tribu eſſent progeniti,iam Deo mãcipati erant cum tota ſua ſobole. Non fuit igitur facta deterior populi conditio in permutatione capitum, ideóque optima æquitate in poſterum ſtatuit Deus pretium quo ſuos primogenitos redimerent Iſraelitæ.Quòd autem datos ſibi pronuntiat, perinde eſt acſi eos ſibi ex compacto aſſereret. Hoc ſenſu dicit, A die quo percuſſit primogenita AEgypti ſe acquiſiiſſe primogenita Iſraelis.Deinde addit, ſe tunc Leuitas ſumpſiſſe: nempe vt in præteritum tempus duntaxat tranſigeret cum populo.

19 *Et dedi Leuitas.* Declarat qua conditione ipſos eſſe ſuos velit: nempe vt regantur ab Aharon,eiúſque præceptis obediant. Neque enim donatio intelligenda eſt,qua ius ſuum quiſpiam alteri reſignat & cedit: ſed quum eos addicat Deus miniſterio ſanctuarii, vult illos habere ducem & magiſtrum.In fine verſus hoc fieri in bonum & vtilitatem totius populi docet Moſes. Vnde ſequitur nõ eſſe inuidiæ locũ: niſi fortè ægrè ferat populus, ſalutis ſuæ diuinitus præfectũ eſſe. Ac

duplex oſtenditur vtilitas,prior,quòd futuri ſint interceſſores,vel expiationum miniſtri: (vterque enim ſenſus bene conuenit) ſecunda, quod dum ipſi erunt ſanctuarii cuſtodes, impedient ne filii Iſrael temerario acceſſu cladem ſibi accerſant.

24 *Hoc eſt quod ad Leuitas.* Hîc ætas præfigitur qua incipiant Leuitæ & deſinant munus ſuum exequi.Iubet autem Deus ipſos auſpicari ab anno vigeſimo quinto,vacationẽ cõcedit anno quinquageſimo: optima vtrunque ratione.Si enim adoleſcentuli fuiſſent admiſſi,poterat eorum proteruia ſacrorum venerationi multum detrahere:non modò quia intemperanter plerunque laſciuiunt quibus nondum virilis eſt maturitas:ſed quia vel neglectu,vel leuitate,vel incogitantia,vel imperitia & errore,perperam multa turbaſſent in cultu Dei.Sicuti autem minimè idonei fuerunt ad munus exercendum,donec prudentiam & grauitatem collegiſſent,ita ne ſenio fatiſcerent,tempeſtiuè illis miſſionem dari æquum fuit.Erat enim (vt antè diximus) laborioſa prouincia, & quæ robur corporis poſceret.Si verò placet anagoge ad paſtorale munus,in genere tenendum erit,nõ eſſe quoslibet eligendos,ſed qui iam moderationis ſuæ fidem fecerint,nec vrgendos eſſe vltra modum qui alacriter ſe impendunt,nec plus exigendum quàm ferat eorum facultas.Stultè enim annos quidam numerarunt,acſi ante viceſimum quartum annum nefas eſſet Paſtorem eligere,qui tamen alioqui neceſſariis dotibus polleret.

EX NVMER. III.

5 *Loquutus eſt autem Iehoua ad Moſen,dicendo,*

6 *Appropinquare fac tribum Leui, & ſiſte eam coram Aharone ſacerdote,vt miniſtret ei,*

7 *Et cuſtodiant cuſtodiam eius, & cuſtodiam vniuerſi cœtus coram tabernaculo conuentionis,vt exequantur cultum tabernaculi.*

8 *Cuſtodiant quoque omnia vtenſilia tabernaculi conuentionis, cuſtodiámque filiorum Iſrael,vt exequantur cultum tabernaculi.*

9 *Da inquam Leuitas ipſi Aharon, & filiis eius: dati,dati nanque ſunt illi ex filiis Iſrael.*

10 *Aharon autem & filios eius præficies, cuſtodiéntque ſacerdotium ſuum: externus enim qui acceſſerit morietur.*

5 *Loquutus eſt.* Continet hic locus duo capita: nempe vt ſeparentur Leuitæ in miniſterium ſanctuarii & altaris: deinde vt præcipuis ſacerdotibus ex familia Aharon pareant, nec quicquam agant niſi ex eorum authoritate & mandato.Iam verò dictum fuit,& iterum poſtea videbimus, in genere tribum Leuiticam diuinitus electam fuiſſe ad ſacra peragenda: vt ſciret populus neminem tam honorifico munere dignum eſſe:ſed id pendere à gratuita vocatione Dei,cuius eſt omnia creare ex nihilo. Hoc modo non tãtùm repreſſa fuit eorum temeritas qui honorem ſtultè appeterent:ſed tota Eccleſia edocta fuit,ad Deum rite colẽdum opus eſſe alieno ſubſidio. Niſi enim medii intercederent Leuitæ, alios è populo lex à Dei acceſſu arcebat, acſi totum humanum genus pollutionis damnaret.Verùm quò certius dirigerentur ad vnum Mediatorem,ſummum ſacerdotium in ſublimi locatum fuit,& tandem vnus qui ſupra omnes emineret: hac ratione Leuitas poſteris Aharon ſubeſſe voluit Deus. Ordini quidem ſimul conſuluit: quia turba niſi à capitibus regatur,ſemper turbulenta erit. Minimè tamen dubium eſt quin ſumma Chriſti poteſtas in perſona Aharon repræſentata fuerit: vnde refellitur Papiſtarum inſcitia, qui exemplum hoc ad ſtatum Chriſtianæ Eccleſiæ transferunt,vel potius torquent, vt presbyteros ſubiiciant Epiſcopis: atque inde conflent primatum ſedis Romanæ.Atqui ſi huius figuræ quæritur veritas,potius ratiocinari conueniet,quicunque creantur hodie miniſtri & Paſtores Eccleſiæ, Chriſto tradi quaſi ſub manum:nequid ſibi imperii vſurpent,ſed modeſtè ſe gerant,tanquam rationem reddituri coram
1.Pet.5.a.4. ipſo,qui princeps eſt Paſtorum.Vnde colligimus,Papatum nonniſi in ſceleſto ſacrilegio fundatũ eſſe:quia eripitur Chriſto quod ſuum eſt,ſi alius quiſpiam fingitur ſucceſſor Aharon. Interea non repudianda eſt politica diſtinctio,quam ſenſus ipſe naturæ dictat ad confuſionem tollendam:ſed quæ in eum finem ſpectabit,ſic erit temperata,vt neque Chriſti gloriam obſcuret,neque ambitioni,vel tyrannidi ſeruiat,nec impediat quominus mutuam inter ſe,pari iure & libertate,fraterni-
Heb.5.a.4. tatem colant omnes miniſtri. Hinc etiam ſumpta fuit illa ſententia Apoſtoli,nemini fas eſſe honorem ſibi ſumere,ſed legitimos eſſe Eccleſiæ miniſtros qui vocati ſunt.

22 *Loquutus eſt etiam Iehoua ad Moſen,dicendo,*

23 *Tu ſume tibi aromata optima: myrrhæ fluidæ ad quingentos ſiclos, cinnamomi aromatici dimidium ipſius,ducentos & quinquaginta: & calami aromatici ducentos & quinquaginta:*

24 *Caſiæ verò quingentos ſiclos,pondere ſanctuarii:& olei oliuæ hin:*

25 *Et facies ex eo oleum vnctionis ſanctitatis,vnguentum vnguenti, opus vnguentarii: oleum vnctionis ſanctitatis erit.*

26 *Vnges eo tabernaculum conuentionis,& Arcam teſtimonii,*

27 *Et menſam omniáque vaſa ipſius, & candelabrum omniáque vaſa ipſius,& altare ſuffimenti:*

28 *Altare quoque holocauſti & omnia vaſa ipſius,& concham & baſin eius.*

29 *Ita ſanctificabis ea, erunt ſanctitas ſanctitatum: quicquid tetigerit ea ſanctificabitur.*

30 *Aharon præterea & filios eius vnges, & ſanctificabis eos,vt ſacerdotio fungantur mihi.*

31 *Ad filios autem Iſrael loqueris,dicendo,Oleum vnctionis ſanctitatis erit hoc mihi per generationes veſtras.*

32 *Super carnem hominis non vnget:neque compoſitioni eius facietis ſimiles:ſanctum eſt, ſanctum erit vobis.*

33 *Quiſquis confecerit vnguentum ſimile, & qui poſuerit ex eo ſuper extraneum,ſuccidetur è populis ſuis.*

23 *Tu ſume tibi aromata.* Quanquam oleum de quo agitur non ſolis ſacerdotibus vngẽdis, ſed tabernaculo,Arcæ fœderis,altaribus,& vaſis omnibus dicatum fuit: non tamen occurrit ad tractãdam ſacram vnctionem commodior locus quàm ſi eam ſacerdotio annecterem, ex quo dependet.Primò deſcribitur eius confectio,ſumptu & odore exquiſita: vt ab ipſa excellentia & pretio diſcant Iſraelitæ aliquid non vulgare repræſentari. Vidimus enim iam ſæpius obiectum fuiſſe rudi populo ſplendorem in ſacris ſymbolis, qui externos ſenſus afficeret, vt paulatim & quaſi per gradus ad rerum ſpiritualium notitiam attollerentur. Nũc cur tam ſacerdos quàm vaſa omnia & aliæ tabernaculi partes opus habuerint vnctione, videndum eſt. Extra controuerſiam ſtatuo,oleũ hoc pretioſis odoribus mixtũ,figuram fuiſſe Spiritus ſancti.Nam paſſim occurrit vngendi metaphora,vbi vim,effectus,& dona Spiritus commendant Prophetæ. Nec dubiũ eſt quin Deus reges vngendo ſpiritu prudentiæ,fortitudinis,clementiæ,& æquitatis,ſe illos donare teſtatus ſit.Hinc facilè colligitur,imbutum fuiſſe tabernaculum oleo,vt diſcerent Iſraelitæ nihil prodeſſe omnia pietatis exercitia abſque arcana operatione Spiritus. In altari quærenda fuit reconciliatio, vt Deus propitius eſſet.Imò aliquid maius oſtẽſum fuit,virtutem & gratiam Spiritus vigere & regnare in ipſa vmbrarum veritate,& quæcunque inde proueniunt bona eiuſdem Spiritus dono applicari in vſum fidelium.Atqui(teſte Apoſtolo) ſacrificium mortis Chriſti non aliter efficax fuit Heb.6.e.18.
ad placandum Deum,niſi quia per Spiritum paſſus eſt.Iam quomodo ad nos fructus peruenit,niſi quia ſanguine qui ſemel fuſus eſt, idem Spiritus animas noſtras irrigat?ſicuti docet Petrus.Iam 1.Pet.1.a.2.
quis preces noſtras conſecrat niſi Spiritus à quo dictantur gemitus inenarrabiles,& per quem clamamus Abba pater? Imò vnde fides quæ nos in communicationem bonorum Chriſti admittit, Rom.8.c.15
niſi ab eodem Spiritu?Sed vnctio præcipuè in ſacerdote conſideranda fuit,qui ſanctificatus eſt Dei Spiritu ad munus obeundum. Itaque ſicut Iſaias in eius perſona ſpiritu prophetico ſe vnctum fuiſſe docet,& Dauid idem affirmat de ſpiritu regali:ita Daniel optimus nobis interpres eſt ac teſtis Iſaiæ 61.a.1
quomodo tandẽ exhibita fuerit ſacerdotalis vnctio.Nã quum tẽpus, quo per mortẽ Chriſti obſignabitur prophetia,præfixũ eſſe dicit ad vngendum ſanctũ ſanctorũ, clarè admonet ſpirituale exẽplar eſſe in Chriſto,quod viſibili ſanctuario reſpõdeat: vt reipſa ſentiãt fideles, nõ inanes fuiſſe vmbras illas.Nũc tenemus cur vnctus fuerit Aharõ, quia Spiritu ſancto cõſecratus eſt Chriſtus; vt Mediator eſſet Dei & hominũ:cur eodẽ oleo tinctũ fuerit tabernaculũ cũ ſuis vaſis, quia nõ aliter participes ſumus ſanctitatis Chriſti quàm Spiritus dono & operatione. Iterũ maſculinũ genus Dan.9.g.24

quidam ponunt, vbi de vaſis dicitur, Quicquid tetigerit ea ſanctificabitur: acſi dictum eſſet, non ab aliis tractari fas eſſe quàm à ſacerdotibus. Sed mihi videtur potius alia cauſa notari, quia oblationes ſua ſanctitate imbuat.

25 *Oleum unctionis.* Quanquam genitiuus ponitur loco epitheti, acſi dixiſſet Moſes Oleum ſanctũ: ab effectu tamen ſic vocatur, quia ſine ipſo nihil purũ cenſeatur. Et certè ideo nos & noſtrà omnia ſanctificat Spiritus Dei, quia extra ipſum profani ſumus, & noſtra omnia corrupta. Ceremoniæ vſum commendat per cunctas ætates veteris populi. Quibus verbis ſubeſt tacita antitheſis nouæ Eccleſiæ, quæ poſt exhibitam rerum ſubſtantiam vmbris non indiget. Meritò enim vnigenitus Dei Filius Chriſti nomen obtinet, quando ſuo aduentu figuras illas aboleuit. Et Simeon quum vlnis ſuis eum amplexus vocaret Chriſtum Domini, externũ legalis olei vſum ceſſaſſe docuit. Quo magis inſipida fuit ſuperſtitio Papatus, dum ſacrificos, altaria, & reliquas nugas vngendo, Iudæos imitati ſunt: acſi Chriſtum vellent iterum ſuis vnguentis ſepelire. Ergo commentum illud tanquã ſacrilegum deteſtemur, quod metas à Deo præſcriptas euertit. Porro vt myſterium hoc iuſta veneratione obſeruent, vetat fieri ſimile vnguentum. Scimus inter delicias lauti conuiuii tunc fuiſſe vnguenta. Si hoc genus vſurpent, profanatio cenſetur. Et notanda ratio eſt, Vt ſanctum illis ſit quod ſanctum eſt, hoc eſt, vt reuerenter colant quod peculiariter dicatum eſt eorum ſaluti. Nã etſi ſacra diuinitus inſtituta, ſemper retinent ſuam naturam, nec vitiis noſtris vel inquinari vel exinaniri poſſunt: nos tamen ſordibus noſtris, impuro abuſu vel neglectu, ea quantum in nobis eſt polluimus.

Luc.2.d.28.

EX LEVIT. VIII.

1 *Loquutus eſt deinde* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

2 *Tolle* Aharon, *& filios eius cum illo, & veſtes, & oleum vnctionis, & iuuencum ſacrificii pro peccato, & duos arietes, & caniſtrum azymorum.*

3 *Atque omnem cœtum congrega ad oſtium tabernaculi conuentionis.*

2 *Tolle Aharon.* Modum vngendi & veſtiendi ſacerdotes clarius exprimit à loci & teſtium circunſtantia. Iubet enim Eccleſiam edicto vocari ad ſanctuarium: deinde coram illa produci Aharon & eius filios, vt Deo authore inaugurentur ad ſuum munus, & totus ſimul populus agnoſcat diuinitus creatos eſſe & ordinatos. Quæ vno contextu apud Moſen legitur mãdati exequutio, haud dubiè ad aliud tempus pertinet, nempe quo peracta eſt ſolennis tabernaculi dedicatio. Ergo quod hîc alieno loco narratur, illuc reiicere viſum eſt, vt perpetua fluat hiſtoriæ ſeries: quod ad facilitatem non parum iuuabit.

EX LEVIT. XXI.

1 *Et dixit* Iehoua *ad* Moſen, *Alloquere ſacerdotes filios* Aharon, *& dicito eis, Super animam non contaminabit ſe quiſquam veſtrum in populis ſuis:*

2 *Sed ſuper propinquo ſuo, propinquo ſibi, nempe ſuper matre ſua, & ſuper patre ſuo, & ſuper filio ſuo, & ſuper filia ſua, & ſuper fratre ſuo,*

3 *Et ſuper ſorore ſua virgine propinqua ſibi, quæ non fuerit viro: ſuper ea contaminabit ſe.*

4 *Non contaminabit ſe in principe in populis ſuis, vt polluat ſeſe,*

5 *Non decaluabunt caluitium in capite ſuo, & extremitatem barbæ ſuæ non radent, & in carne ſua non incident vllam inciſuram.*

6 *Sancti erunt* Deo *ſuo, neque polluent nomen* Dei *ſui: quia oblationes ignitas* Iehouæ, *& panem* Dei *tui offerunt, proinde erunt ſancti.*

EX EODEM CAPITE.

10 *Sacerdos autem proximus inter fratres ſuos ſuper cuius caput fuſum fuerit oleum vnctionis, & conſecrauerit manum ſuam vt induat veſtes, caput ſuum non diſcooperiet, & veſtes ſuas non ſcindet.*

11 *Et ad omnes animas mortui non ingredietur, ne ſuper patre quidem ſuo, aut matre ſua, contaminabit ſe.*

12 *Et de ſanctuario non egredietur, neque polluet ſanctuarium* Dei *ſui: quia corona olei vn ctionis* Dei *ſui eſt ſuper eum.* Ego *Iehoua.*

Alloquere ſacerdotes. Hæc omnia quæ ſequuntur, tendunt in eum finem, vt ſacerdotes à reliquo populo differant inſignibus notis, quaſi ab hominũ vulgo ſegregati. Nam eos qui Chriſti perſonã geſtabant decuit ſingularis puritas. Ac de paruis quidẽ rebus & leuis momẽti videtur Deus hîc præcepta dare: verùm alibi diximus, ritus legales quaſi gradus fuiſſe quibus Iſraelitæ conſcenderent ad ſtudium veræ ſanctimoniæ. Valuit quidem ſemper illud Pauli, corporis exercitationes non multum prodeſſe: ſed veterum vmbrarum ſub Lege vtilitas à ſuo fine æſtimari debuit. Quãuis ergo rerum, de quibus nunc agitur, obſeruatio per ſe non magnopere Deo placuerit, quia tamen altius tendebat, eam parui ducere nefas fuit. Etſi autem admoniti fuerunt ſacerdotes, peculiari ſtudio colendam ſibi eſſe ſanctitatẽ, vt ferebat officii religio: præcipuum tamẽ Dei conſilium fuit, imaginem proponere perfectæ ſanctitatis, quæ in Chriſto demum conſpecta fuit. Prima lex prohibitionem continet luctus funebris: ſimpliciter & abſque exceptione quoad ſummum ſacerdotem, quoad filios Aharon reſtrictione addita. Etſi autem alibi generaliter prohibet Deus ne populus in luctu veſano imitetur Gentium morem: hîc tamen maius quidpiam à ſacerdotibus exigit, vt etiam à communi & aliis permiſſo luctu abſtineant. Hæc quidem prohibitio poſtea iterum ex re præſenti manauit, vt videbimus. Nam quum Nadab & Abihu, qui ſuffitum fecerant igne alieno, conſumpti eſſent igne cæleſti, lugeri ipſos paſſus eſt Deus à toto populo, exceptis ſacerdotibus. Sed hac occaſione perpetua lex deintegro tunc ſancita fuit, ne ſacerdotes mortuos lugendo, ſe polluerẽt: niſi quod illic in domeſtico etiã funere luctus interdicitur, vt iudicio Dei quãlibet triſti ſubſcribãt. Nam hoc modo impediebãtur à ſuo munere: quia nõ licuiſſet ſanctuariũ ingredi. Itaque mortẽ illis minitatur Deus, niſi etiam in domeſtico funere dolorẽ ſuum tẽperent. Eſt autẽ rara virtus (vt alibi dictũ eſt), noſtros affectus ſic frænare, vbi fratribus & amicis orbamur, ne doloris acerbitas patientiam & tranquillum animi ſtatum nobis excutiat. Itaque hoc modo probata fuit eximia in ſacerdotibus pietas. Adde quod abſtinentia à luctu ſpem oſtendit beatæ reſurrectionis. Ergo in funeribus ſacerdotes à luctu fuerunt immunes: vt ſolatium triſtitiæ ab illis peteret reliquus populus. Hoc in Chriſto verè & ſolidè completum fuit, qui etſi non mœrorem tantùm, ſed extremũ quoque mortis horrorẽ pertulit, exẽptus tamẽ fuit ab omni labe, & de morte ipſa magnificè triumphauit: vt ſola crucis eius memoria, luctu abſterſo, nos exhilaret. Iam quum dicitur, Non polluent nomen Dei ſui: & de ſummo ſacerdote, Non egredietur à ſanctuario, confirmat hæc ratio quod nuper dixi, vetitum illis fuiſſe luctum, quia eos à functione arcebat. Squalor enim ipſe quodammodo fœdaſſet Dei ſanctuarium, vbi nihil deforme conſpici debuit. Et cõtaminati non poterãt ſupplices intercedere pro populo. Puros ergo, & ab omni macula integros manere iubet Deus, ne cogantur munus ſuum deſerere, & ſanctuarium relinquere, cuius erant cuſtodes. Porro huius figuræ complementum eſſe in Chriſto, ex ratione mox addita colligimus, Quia oleum ſanctitatis ſit ſuper capita ipſorum. Quo ſignificat Deus, minimè rectum eſſe vt gloria ipſorum & decor vllo vitio profanetur. Quod ad verba ſpectat, primò maior libertas conceditur reliquis poſteris Aharon quàm ſummo ſacerdoti: ſed tantùm vt matrem, liberos, & fratres germanos lugeant, ac ſorores adhuc innuptas. Iam ne ambitio eos longius trahat, diſertè vetantur etiam in morte principis luctum ſuſcipere. Nec dubiũ eſt quin vitioſi fuerint luctus, quos Deus ſecundum indulgentiam permiſit. Sed habita fuit infirmitatis ratio, ne immodicus rigor eos ad violentam intemperiem abriperet. Sic ergo illis Deus pepercit, vt tamen à vulgo diſcerneret. Cõtaminare ſe (vt alibi vidimus) tantundem valet ac luctum ſuſcipere ſuper mortuo, celebrare exequias, & funus proſequi: quia in morte hominis ſe profert Dei maledictio, vt cadauer eos contagione inficiat, à quibus attingitur: deinde quia fieri non poteſt, quin vbi accerſitur mœror, & acuitur ipſa affectatio, ad impatientiam erumpat. Quòd vetat caluitium facere, ne id quidem reliquis è populo licuit: ſed de ſacerdotibus expreſſe Deus mandat, quò ſub arctiore ipſos fræno contineat. De ſacerdote maximò videtur præter exceptiones aliquid maius ſtatui, ne caput diſcooperiat, & veſtes ſcindat: quod tamen filiis Aharon alibi iniũgitur. Sed hîc damnatur in ſummo ſacerdote quod tolerabile eſſet in aliis. Et certè conſentaneum fuit, vt peculiare ſpecimen ederet moderationis & grauitatis. Et ideo reuocatur in memoriam ipſa officii dignitas, qua ſupra alios excellit, vt tanto magis ſe obſtrictum agnoſcat. Hæc quidem ſumma eſt, quia ſacerdotium Dei ſanctitas eſt, miſcendum non eſſe cum vllis inquinamentis.

1. Tim. 4. c. 8.

EX DEVT. XXXI.

9 *Scripſitque* Moſes *Legem iſtam, & dedit eam ſacerdotibus filiis* Leui *portantibus* Arcã

fœderis Iehouæ,& cunctis ſenioribus Iſrael.

Scripſitque Moſes. Legis volumen haud dubiè Moſes in cuſtodiam depoſuit apud Leuitas,vt illis iniungeret docendi munus. Etſi enim ſimpliciter narratur mandatum fuiſſe,vt ſeptimo quoque anno librum coram populo recitarent: colligere tamen promptum eſt,creatos fuiſſe eius doctrinæ aſſiduos præcones. Abſurdum enim fuiſſet Legem totis ſeptem annis ſepultam iacere,nec verbum de eius doctrina fieri:frigida deinde fuiſſet auditio in tanta multitudine, memoria quoque facilè euanuiſſet.Denique perquam exiguus fuiſſet ceremoniæ fructus,ſi reliquis temporibus muti fuiſſent Leuitæ,& nihil in tota terra auditum fuiſſet de cultu Dei. Huc itaque ſpectauit ſolēnis promulgatio,quæ anno remiſſionis fiebat,vt populus quotidie colendi Dei regulam peteret à Leuitis, qui electi fuerant quaſi νομοφύλακες,vt in tempore proferrent quicquid erat vtile cognitu.
1.Tim.3.d.15 Itaque hîc nobis repræſentatur veluti in ſpeculo, quod dicit Paulus,Eccleſiam Dei eſſe columnā, & ſtabilimētum veritatis: quia ſcilicet doctrinæ puritas,Paſtorum miniſterio in mūdo viget incolumis,atque propagatur: ſicuti rurſum mox intercideret religio, ſi viua doctrinæ prædicatio
2.Tim.2.a.2 ceſſaret. Ideo alibi iubet idem Paulus, ſanam doctrinam,cuius fuerat miniſter, à Timotheo cōmendari fidis hominibus,qui ſint idonei ad alios docendos. Primò igitur tenendum, volumen Legis apud Leuitas tanquam fidei commiſſum fuiſſe,vt quod rectum erat, ab illis populus diſceret. Quòd addit ſeniores,non ſuperuacaneum eſt. Etſi enim illis mandata non fuit docendi prouincia,Leuitis tamen adiutores fuerunt additi, vt Legis doctrinam aſſererent, nec paterentur ludibrio haberi. Scimus enim quanta ſit plebis proteruia ad repudiādos pios doctores,niſi eam conpeſcant qui præſunt: & certè non aliter implent ſuas partes,niſi in ſtudio pietatis cōtineant homines ſibi ſubiectos,qui alioqui ad impietatem nimis eſſent procliues. Porro Legem hoc loco vocat Moſes,non decem verba ſignata in duabus tabulis,ſed interpretationem quatuor libris comprehenſam. Id autem factum eſt triginta nouem annis poſtquam in monte Sinai loquutus fuerat Deus. Sequitur quod alibi expoſui,vt in fine ſeptennii Lex recitetur. Verùm quæ ad huius loci intelligentiam faciunt repetere non pigebit. Annus ſeptimus electus eſt,quo licebat abſque iactura rei domeſticæ,tam maribus quàm fœminis,cōfluere Ieroſolymam,quia vacatio erat ab omni opere: non enim ſerebant,neque metebāt,ſed tota agrorum cultura ceſſabat. Nihil ergo negotii obſtabat quominus diem illum feſtum celebrarent,in quo Deus ad viuum repræſentabat quàm mirabiliter Patres eorum ſeruaſſet in deſerto. Ne vnquam efflueret tanti beneficii memoria,quotannis quidem vbicunque eſſent,Lex iubebat ex ſuis domiciliis egredi, vt ſub ramis arborum agerent per ſeptem dies. Verùm anno ſabbathario quum omnibus domi eſſet otium, commodius erat vndique Ieroſolymam aſcendere, vt in ipſa frequentia melius teſtatam facerent ſuam gratitudinem.Ideo additur,Quum venerit vniuerſus Iſrael. Ac notandū eſt, in illo cœtu ſanctius obſtrictam fuiſſe fidem totius populi ad Legem ſeruandam, quia inter ſe vltro citróque teſtes erant alii cōtra alios,ſi deſciſcerent à fœdere ita publicè renouato. Hac ratione additur, Congregando viros,& mulieres,& paruulos. Verùm ne inane eſſet ſpectaculum, mandatur diſertè legendum eſſe volumen in auribus eorū:qua locutione exprimitur recitatio, ex qua auditores fructum percipiant. Alioqui fallax & ludicra fuiſſet oſtentatio: ſicuti in Papatu dum pleno gutture Scripturam lingua incognita reboant,nihil aliud quàm profanant Dei nomen.Deus ergo in hūc finem reſonare voluit Legis ſuæ doctrinam, vt ſibi diſcipulos acquireret, non autem vt inſipido clamore repleret aures ſine profectu. Et certè quum ſacrificos papales nonnihil puderet vulgus prorſus arcere ab auditione verbi Dei,excogitata fuit fatua ratio,vt apud ſurdos clamarēt: quaſi verò nugatoria hac pompa ſatiſfiat Dei mandato, vbi iubet à minimo vſque ad maximum omnes doceri: nam poſtea iterum exprimitur,vt audiant & diſcant. Vnde ſtatuimus peruerti legitimum Scripturæ vſum, vbi profertur obſcurus ſonitus quem nemo intelligat. Verùm ſicuti non alia Deo probatur Scripturæ lectio,niſi quæ populum erudiat: ita fructus intelligentiæ requiritur,vt Deum timere diſcant auditores. Porro dubium non eſt quin timor Dei fidem in ſe contineat, imò propriè ex ea naſcitur. Sed hac voce ſignificat Moſes, ideo datam eſſe Legem, vt ad pietatem,& verum Dei cultum formentur homines. Simul ex hoc quoque loco diſcendum eſt, erraticos & adulterinos eſſe omnes cultus qui Deo abſque ſcientia exhibentur. Sapiētiæ caput eſt Deum timere: atque in eo capite conſentiunt omnes,ſed deinde quiſque ad ſua figmenta delabitur,& vagas quas vocant deuotiones.Atqui Deus vt frænum iniiciat eiuſmodi audaciæ, pronuntiat ſe non aliter rite coli quàm vbi auditus fuerit. Peregrinos verò,vbi de ſacrorum communicatione agitur,alibi admonui non vocari quoſlibet aduenas,ſed qui ex profanis gentibus oriundi,Deo nomen dederant,& accepta Circunciſione,aſciti fuerant in Eccleſiæ corpus:alioqui fas nō fuiſſet eos admittere in cœtum fidelium:quod etiam confirmat adiectio, vbi dicuntur eſſe intra portas:quæ tantundem valet acſi dixiſſet Moſes,vrbium incolas, & qui ſimul cum populo habi-

tabant. Tandem ſub filiorum nomine, de propagatione ſanæ doctrinæ agitur, vt purus Dei cultus ſemper vigeat. Iubet ergo non vna tantùm ætate recitari Legem, ſed quoad durabit ſtatus populi. Et certè hanc curā ſuſcipere decet omnes Dei cultores, vt ad poſteros tranſmittant quod didicerunt. Sed notandum eſt, non promiſcuè commendari quamlibet doctrinam, quæ à maioribus quaſi per manum tradita fuerit: quin potius ſibi vni vendicat Deus ſolidam authoritatem tam erga patres quàm erga filios.

EX LEVIT. X.

8 *Loquutus eſt etiam Iehoua ad Aharon, dicendo,*

9 *Vinum & ſiceram non bibes tu & filii tui tecum quando intrabitis in tabernàculum conuentionis, ne moriamini: ſtatutum perpetuum eſt in generationibus veſtris:*

10 *Et vt diſcernatis inter ſanctum & profanum, & inter immundum & mundum.*

11 *Et vt doceatis filios Iſrael omnia ſtatuta quæ loquutus eſt Iehoua ad eos per manum Moſis.*

9 *Vinum & ſiceram.* Secunda munditiès ſacerdotum, vt abſtineant à vino & ſicera: qua voce dicit Hieronymus comprehēdi quicquid inebriare poteſt: quod verum eſſe fateor: ſed definitio certior eſt, notari omnes potiones à fructibus expreſſas, in quarum dulcedine eadem fere eſt illecebra quæ in vino. Et hodie quoque Oriētales populi ſibi tam ex dactylis palmarum quàm ex aliis fructibus liquores conficiunt apprimè ſuaues & delicatos. Eadem ergo hîc ſacerdotibus, dum vices ſuas peragēt, regula præſcribitur quæ Nazaræis. Liberaliter optimis quibuſque cibis veſci permiſſum vtriſque fuit: aqua contentos eſſe iuſſit Deus, quia potus reſtrictior maximè ad frugalem vitam conducit. Pauci enim intemperantes ſunt in cibo, qui non iidem vinum appetāt, deinde cibi ſaturitas ingluuiem vtcunque ſedat: potandi nullus eſt modus vbi regnat vini cupiditas. Ergo vini abſtinentia iniuncta fuit ſacerdotibus, nō modò ad ebrietatē cauendam, ſed ad temperantiā victus, ne in ſua copia luxuriarentur. Sed quia præcipua pars moderati victus eſt ſobrietas, in ea potiſſimum continuit Deus ſuos ſacerdotes: ne vigor mentis & iudicii rectitudo & integritas potu hebetaretur. Vnde apparet quanta ſit ad omnes corruptelas hominum propenſio. Inter alimenta ſaluberrimum eſt vinum: atqui nimia eius ingurgitatione multi vires ſuas eneruant, mentem ſuffocant, & fere obſtupefaciunt omnes ſenſus vt iaceant ignaui. Alii etiam degenerāt in fœdam & belluinam ſocordiam, vel in furorem aguntur. Ita oblectatio quæ ipſos ad gratias Deo agendas incitare debuerat, ob vitioſum exceſſum eripitur: non ſine probro, quia Dei beneficiis moderatè frui neſciunt. Confirmat poſtea Deus, ſe ideo vinum ſacerdotibus interdicere, quum vicibus ſuis fungentur, vt diſcernant inter mundum & immundum, & ſani ſint ac ſinceri Legis interpretes. Hac quidem ratione tota vita decebat eſſe abſtemios, quia magiſtri ad populum docendum ſemper fuerunt præfecti. Sed ne immodicus rigor tædium gigneret, vt minus eſſent ad alias officii partes voluntarii, ſatis habuit Deus illos temporali abſtinentia monere, vt in reliquum tempus ſobrietati ſtuderent. Sic enim habendum eſt, nullos eſſe idoneos doctores qui crapulæ dediti ſunt, quæ mentis ſanitatem corrumpit, & obruit vigorem. Puerile quidem eſt illud cauillum Hieronymi, Pinguis venter non gignit ſenſum tenuem: quia multi reperiuntur ſucculenti homines vegeto & alacri ingenio, & macies ſæpe ex largiore potu contrahitur. Sed qui corpus ſagināt, nunquam animi agilitate pollebunt ad exequendum docendi munus. Cæterùm colligimus ex hoc loco quod dicit Malachias, ſacerdotes fuiſſe Legis interpretes, & nuntios Dei exercituum, non autem mutas laruas. Tametſi enim ſcripta Lex erat, voluit tamen Deus ſemper viuā vocem ſonare in ſua Eccleſia, quemadmodum hodie Scripturæ cōiuncta eſt prædicatio, quaſi indiuiduo nexu. *Malach. 2. b. 7*

EX LEVIT. XXI.

7 *Mulierem meretricem aut profanam non accipient, neque mulierem repudiatam à viro ſuo accipient: quia ſanctus eſt Deo ſuo.*

8 *Et ſanctificabis eum, quia panem Dei tui offert: ſanctus erit tibi, quia ſanctus ſum ego Iehoua ſanctificans vos.*

De ſummo ſacerdote.

EX EODEM CAPITE.

13 *Ipſe vxorem in virginitate ſua accipiet.*

14 *Viduam & repudiatam, & profanam, & meretricem, illas non accipiet: ſed virginem è populis ſuis accipiet vxorem.*

15 *Neque contaminabit ſemen ſuum in populis ſuis: quia ego* Iehoua *ſanctificans eum.*

EX EODEM CAPITE.

9 *Filia hominis ſacerdotis ſi cœperit fornicari, patrem ſuum contaminat, igni comburetur.*

7 *Mulierem meretricem.* Tertia ſpecies puritatis eſt in ipſo coniugio, vt caſta ſit ſacerdotis domus, & immunis ab omni dedecore. Hodie quoque Deus per os Pauli iubet eligi Paſtores, qui bene præſint ſuis familiis, quibus pudicæ ſint vxores & modeſtæ, & liberi bene morati. Eadem valuit ſub Lege ratio: ne ob probra domeſtica viles & abiecti eſſent qui præfecti erant regendæ Ecclesiæ. Sed maximè reſpexit Deus ad Chriſti ſacerdotium, ne expoſitum eſſet contemptui. Fœminam à viro repudiatam ducere impunè quidem licebat: ſed coram Deo illicitum erat tale coniugium. Stupratam ducere priuatos homines nulla ratio vetuit: ſed quod vulgo permiſſum erat, in ſacerdotibus damnauit Deus, vt eos eximeret ab omni infamiæ nota. Et hæc etiam cauſa exprimitur, vbi vult ſanctos haberi ſacerdotes, quia ipſos ſibi delegerit. Niſi enim venerat[9] fuiſſet ipſos populus contẽptibilis tota religio fuiſſet. Ergo vt dignitas ipſis ſalua maneat, diligẽter cauendum eſſe præcipit, ne ſe ad ignominiam proſtituant. Porro quò melius commẽdet ſacri officii reuerentiam, admonet ad totius populi ſalutem ſpectare, Ego, inquit, ſum Deus qui vos ſanctifico. His autem verbis ſignificat gratiam adoptionis, qua ſelecti erant in peculium, in ſacerdotio fundatam eſſe.

1. Tim. 3. a. 2 Tit. 1. b. 6

13 *Ipſe uxorem.* Plus à ſummo ſacerdote exigitur, ne ſcilicet viduam ducat, vel aliam quàm ex tribu ſua. Quanquam de poſteriore membro poſſet moueri quæſtio, an reſtringi debeat nomẽ plurale ad tribum vnam, quum alibi de omnibus ſumatur. Verùm ſi propius expẽdimus, certũ eſt populos tantundẽ valere ac populares. Hîc verò nihil ſingulare à ſacerdote exigetur, ſi tãtùm ex filiis Abrahæ vxor ſumẽda ſit. Fateor quidẽ ſacerdotes primarii ordinis ex populo duxiſſe vxores: ſicuti Elizabeth ex tribu Iuda oriunda Zachariæ nupſit. Sed quia hîc ab aliis omnibus diſtinguitur ſummus ſacerdos, neſcio an cõueniat Legẽ de eo ferri, vel priuilegiũ, quod obſeruet tota Aharon poſteritas. Qua de re tamẽ non litigabo, ſiquis aliter ſentiat. Nã quo magis in eo ſplendebat figura Chriſti, maior etiam & perfectior ſanctitas cõſpici debebat. Huc autem ſpectabat adſtrictio, vt vxor non alium virum experta, verecũdiam loco illo & gradu ſacri honoris dignam præ ſe ferret. Siquis obiiciat, abſurdum, vel minus decorum fuiſſe vetuli ſacerdotis cõiugium cum puella, deinde multis incommodis ſubiectum: reſpondeo leges ſpeciales ita debere exponi, ne pugnẽt cum generalibus principiis. Si ſenex decrepitus iuuenculam appetat, turpis & pudenda erit libido: deinde fraudabit quam ducet. Hinc tandem naſcetur zelotypia, & miſera anxietas, vel ſtultis ineptiis amorem vxoris fouendo, omnem grauitatis curam abiiciet. Hanc regulam, quæ à natura & ſenſu dictatur, violari noluit Deus, quum ſacerdoti non permiſit niſi virginem ducere: ſed habita ætatis ratione, pudorem & honeſtatem ſeruari voluit in coniugio, vt ſi prouectæ ætatis eſſet ſacerdos, virginem acciperet ab annis ſuis non nimium remotam: ſi autem caducus eſſet, ac iam propter ſenium minus idoneus coniugio, lex de virgine ducenda, exhortatio eſſet ad cœlibatum potius quàm vt ſe implicaret multis moleſtiis, & omnium ludibrio exponeret.

9 *Filia hominis ſacerdotis.* Moderatio & caſtitas ad filiam quoque extenditur: ac per ſynecdochen ſub vna ſpecie comprehenditur recta diſciplina: vt ad virtutis ſtudium, & honeſtos pudicóſque mores formati ſint liberi. Edicitur autem grauis pœna, ſi filia ſacerdotis ſcortata fuerit: quia cum libidinis flagitio coniunctum erat ſacrilegium. Porro non leue crimẽ eſt, ſacrarium Dei violare. Iam ſi tale dedecus toleraſſet ſacerdos in filia, parum ſeuerus fuiſſet vindex eiuſdem turpitudinis in extraneis: imò liber non fuiſſet ad punienda ſcelera, niſi à domo ſua initium feciſſet.

EX LEVIT. XXI.

16 *Loquutus eſt* Iehoua *ad Moſen, dicendo,*

17 *Loquere ad Aharon, dicendo, Vir è ſemine tuo per ætates ſuas, in quo fuerit macula, non accedet vt offerat panem* Dei *ſui.*

18 *Quippe nullus vir in quo fuerit macula, accedet: vir cæcus, vel claudus, aut diminutus, aut ſuperfluus:*

19 *Aut vir in quo fuerit fractura pedis, vel fractura manus:*

20 *Aut gibboſus,aut lippus, aut qui habebit maculam in oculo ſuo, aut cui fuerit ſcabies vel impetigo,aut qui contritus fuerit teſticulo.*

21 *Omnis vir in quo fuerit macula,è ſemine* Aharon *ſacerdotis,non accedet ad ferendum oblationes ignitas* Iehouæ*:in quo fuerit macula,non accedet ad offerendum panem* Dei *ſui.*

22 *Panem quidem* Dei *ſui e ſanctitatibus ſanctitatum & è ſanctis comedet.*

23 *At qui intra velum non ingredietur, & ad altare nõ accedet:quia macula eſt in eo, ne pol luat ſanctuaria mea:quoniam ego* Iehoua *qui ſanctifico vos.*

24 *Loqúutus eſt itaque* Moſes *ad* Aharon *& filios eius,& ad omnes filios* Iſrael.

17 *Loquere ad Aharon.* Hîc arcétur ab altari ſacerdotes in quibus vitiũ aliquod corporis fuerit notabile. Non inquiram ſubtilius de vitiis quæ Moſes commemorat: quoniam eadem hîc regula traditur quæ poſtea in ſacrificiis quæ nulla offerre licuit niſi integra. Nã quicquid vitioſum erat vel mutilũ,repudiauit Deus,vt ſcirent Iſraelitæ nullã expiandis peccatis victimã ſufficere,niſi in qua extaret ſumma perfectio: quæ in ſacerdote meritò requiritur, qui mediator Dei & hominum eſſe non potuit, niſi ab omni labe exemptus. Porro tenenda eſt anagoge ab externis figuris ad ſpiritualem,quæ in ſolo Chriſto fuit,perfectionem. Defectum nullum ferre potuit Deus in ſacerdotibus.Sequitur ergo,expectãdum fuiſſe angelicæ puritatis hominem, qui Deũ mundo recõciliaret. Ita corporis vitia quæ hîc numerãtur, ad animum transferre conuenit.Oblatio panis per ſynecdochen reliquas complectitur,& totum legalem cultum, quo vicibus ſolebant defungi ſacerdotes.Idque paulo pòſt confirmant Moſis verba, vbi præter panem omnes ignitas oblationes commemorat.Alibi vidimus prohiberi à ſanctuarii acceſſu vulgares quoque homines, qui confractis eſſent teſticulis:ſed ſpecialis in ſacerdotibus ratio fuit, ne ſanctuariũ ſuis vitiis inquinarent. Hinc apparet quàm neceſſaria ſit nobis Chriſti interceſſio:quia niſi ſordes noſtras ablueret perfecta eius mundities,nulla oblatio à nobis prodiret niſi immunda & fœtida. Imò notatu dignum eſt,quolibet defectu aut vitio pollui Dei ſanctuarium. Vnde ſequitur, quicquid à ſeipſis obtrudũt homines Deo,profanationis damnari: tantum abeſt vt Dei ipſius fauorem vllo merito ſibi concilient.

22 *Panẽ quidem Dei ſui.* Permittit quidẽ ſacrificiis veſci,quia propter illos naturæ defectus nulla immundities eos à ſacris epulis arceat. Tantùm vetantur apparere coram Dei conſpectu quaſi mediatores ad eum placandum. Atque hîc ſe prodit legalis cultus infirmitas:quia nihil reperiri potuit inter homines quod veritatem penitus exprimeret. Quum ergo hominum vitia res coniunctas,honorem & onus,diuidere cogeret, hinc admoniti fuerunt Iſraelitæ, alium ſacerdotem ſibi promitti,cui ad omnes virtutum & perfectionis numeros nihil deeſſet. Tandem recitat Moſes ſe Dei mandata pertuliſſe,non modò ad Aharõ & eius filios, ſed ad totum ſimul populum: vt minimus quiſque è plebe cenſor eſſe poſſet,ſiquid ſacerdotes delinquerent.

EX LEVIT. XXII.

1 *Loquutus eſt inſuper* Iehoua *ad* Moſen*,dicendo,*

2 *Loquere ad* Aharon*,& filios eius,vt ſeparent ſeſe à ſanctificationibus filiorum* Iſrael*, & ne polluant nomen ſanctitatis meæ in his quæ ipſi ſanctificant mihi:ego* Iehoua.

3 Dic illis, *In generationibus veſtris omnis vir qui acceſſerit ex omni ſemine veſtro ad ſanctificationes quas ſanctificauerint filii* Iſrael Iehouæ*, & immunditia ſua fuerit ſuper ipſum,excidetur anima ipſius à facie mea:ego* Iehoua.

4 *Quicunque è ſemine* Aharon *fuerit leproſus,vel ſeminifluus,de ſanctificationibus nõ comedet donec mundet ſe: & qui tetigerit quemuis immundum ſuper morticino, aut vir ex quo egreditur effuſio ſeminis,*

5 *Aut vir qui tetigerit quodcunque reptile,per quod immundus erit, aut hominem propter quem immundus erit, ſecundum omnem immunditiem eius:*

6 *Anima inquam quæ tetigerit illum,immunda erit vſque ad veſperam: & non comedet de ſanctificationibus niſi lauerit carnem ſuam aqua.*

7 *Quum autẽ occubuerit ſol,tum erit mũdus, & poſtea comedet de ſanctificationibus:quia cibus eius eſt.*

8 *Cadauer & raptum non comedet, vt polluat ſeſe in eo: ego Iehoua.*

9 *Et cuſtodiant cuſtodiam meam, & ne portent peccatum propter illud, & moriantur pro-*
pter illud, quum polluerint illam: ego Iehoua *ſanctificans eos.*

10 *Omnis autem alienigena non comedet ſanctificationem : inquilinus ſacerdotis, & mer-*
cenarius non comedet ſanctificationem.

11 *Quòd ſi ſacerdos emerit hominem emptione argenti ſui, ipſe comedet ex ea, & verna-*
culus eius: illi comedent de cibo eius.

12 *Filia autem ſacerdotis quum fuerit viro alieno, ipſa de oblatione ſanctificationũ non co*
medet.

13 *Filia verò ſacerdotis quum fuerit vidua, aut repudiata, & ſemen non erit ei, & reuerſa*
fuerit ad domum patris ſui, ſicut in pueritia ſua, de cibo patris comedet: omnis autem alienigena
non comedet ex eo.

14 *Quòd ſi aliquis comederit ſanctificationem per imprudentiam, addet quintam partem*
eius, & dabit ſacerdoti cum ſanctificatione.

15 *Et non contaminabunt ſanctificationes filiorum* Iſrael, *quas obtulerint* Iehouæ.

16 *Neque portare facient eos iniquitatem delicti, dum comederint ſanctificationes eorum:*
ego enim Iehoua *ſanctificans eos.*

1 *Loquutus eſt inſuper.* Hîc de accidentibus diſſerit Moſes, ex quibus vitium contrahitur, quanuis natura purus ſit homo & integer. Qui defectu aliquo naturæ laborarẽt, eos à munere ſacerdotali prohibuit Moſes: nunc ſiquod extrinſecum vitium ſacerdotem polluerit, ceſſare ab officio iubet, donec fuerit purgatus. Iuſſit antehac quoſlibet immundos ſeparari à populo, ne contagio illos inficeret. Videtur ergo ſuperuacuum ſacerdotibus præcipere quod aliis omnibus iniunctum fuit. Verùm quia ſolent homines in aliquo honoris gradu locati, gratia Dei abuti ad peccandi licentiam, ne dignitas ſacerdotalis ad fouenda vel excuſanda flagitia integumentũ foret, legem expreſſam ferre neceſſe fuit, ne priuilegium obtenderent ſacerdotes, vt immundi ſacrificia comederent, quæ mundis tantùm licebat offerre. Et quò magis deteſtabile ſit ſacrilegium, mortem denũtiat, ſiquis ſuas pollutiones ſacris Dei miſcuerit. Nam pœnæ metu expergefieri oportuit, & quaſi violenter cogi ad officium, quibus nulla alioqui religio fuiſſet, contẽptibilem Dei cultum reddere. Iam ipſas pollutionum ſpecies commemorat, de quibus antè diximus. Vnde apparet ſacerdotes hac lege cogi in ordinem, ne ſe magis ſolutos exiſtiment quàm reliquum vulgus, atque ita ſecurè ſibi indulgeant. Quod poſtea clarius exprimitur, dum admonet Deus vt cuſtodiant cuſtodiam ſuam, hoc eſt vt diligenter obſeruent quicquid mandauit: & quo maiori eos honore dignatus eſt, eo maiore ſtudio ſe contineãt in exercitiis pietatis. Nam docet, adeo nihil facere ius ſacerdotii ad culpam leuandam, vt arctiore vinculo ipſos ad ſeruandam legem conſtringat.

10 *Omnis alienigena.* Hoc quoque addere neceſſe fuit, ne vileſceret ſacrorũ maieſtas. Nam ſi promiſcuè omnibus conceſſum fuiſſet ſacro pane veſci & aliis oblationibus, ſtatim duxiſſet populus nihil differre à vulgari cibo. Quòd niſi obuiam itum fuiſſet ſacerdotum auaritiæ, graſſata fuiſſet fœda nundinatio: quia propoſitæ fuiſſent venales epulæ, & domus ſacerdotis quaſi forum cupediarium fuiſſet. Quòd enim alienigenas vetat cibis in ſacrificium oblatis veſci, non tam eorum fit reſpectu quàm ſacerdotum: qui alioqui ex rebus oblatis vberem quæſtum facturi erant, vel ſuis hoſpitibus gratificando, peſſundare non dubitaſſent totum Dei cultum. Ideo prohibet lex ne vel inquilinus, vel mercenarius comedat: vernaculis tantùm, & qui in familiam inſiti fuerint, comedere permittit. Quinetiam filias ſacerdotum, quæ in aliam tribum abnupſerint, alienas cẽſet. Huc tendit ſumma, vt quæcunque dependent ex cultu Dei ſuam reuerentiam obtineant: quod fieri nõ poteſt, niſi quod in templo oblatum eſt diſcernatur à communi cibo. Quatenus erant ex numero mortalium licuit illis ſeipſos communi more alere. Neceſſaria tamen fuit diſtinctio, quæ Chriſti ſanctitatem redoleret. Hæc fuit ſacerdotalis munditiès quoad cibos.

14 *Quod ſi aliquis comederit,* Poſſet hîc moueri quæſtio, cur Deus ſacerdotibus ſatiſfieri iubeat, ſiquis rẽ oblatã comederit. Pœna enim potius digni erãt quàm mercede, qui paſſi fuiſſent res ſacras promiſcuo vſu in cõtemptum trahi. Sed hîc eorum mulctatur error, qui legitimam partẽ ſacerdoti nõ ſeruaſſẽt. Portio, vt videbimus, diuinitus erat attributa, quam ſeorſum reponere decebat antequam ex victima aliquid guſtarent. Eos ergo qui per incogitantiam lapſi fuerint, iubet Deus ad expiandum delictum, ſacerdoti tantũdem reſtituere, & addere quintam partem. Idque in eum

diximus finem:ne ſi res Deo oblatæ ad communem vſum expoſitæ fuiſſent, profaneſceret religio. Quod poſtea ſequitur, Et non contaminabunt ſanctificationes, de ipſis ſacerdotibus interpretor. Cohæret enim hæc ſententia cum ſuperioribus, vbi ſermo ad ſolos ſacerdotes directus fuit. Quòd melius confirmat proximus verſus, vbi pronuntiat totum populum reum fore ſacerdotum culpa, ſi ſacras oblationes polluerint. Sic enim verba accipio, Ne populo imponant iniquitatem, vel pœnã delicti, ſi immundi res Deo oblatas attigerint. Nam ſicuti medius eſt pacificator ſacerdos, vt Deum hominibus reconciliet: ita eius impietas piaculum eſt commune, quod alios omnes reatu obſtringit. Tandem iterum pronuntiat Deus, pro magnitudine honoris, quo ipſos dignatus fuerat, grauius fore crimen & minus excuſabile, niſi ſuæ vocationi reſpondeant.

EX EXODI XX.

26 *Non aſcendes per gradus ad altare meum, ne detegatur turpitudo tua iuxta illud.*

26 *Non aſcendes.* Quum verecũdiam ſacerdotibus præceperit Deus tota vita & in priuatis actionibus, nihil mirum ſi in ſacris peragendis præcipuam honeſti & decori curam requirat. Prius quidem ſacerdotes voluit ſubligaculis vel femoralibus indui dum ingrediebantur ſanctuarium, ad velandas partes pudendas: hoc tamen caſtitatis ſymbolo nondum contentus, vetat ſacerdotes per gradus aſcendere ad altare: ne fortè ſubligacula ipſa appareant: quia tali conſpectu dignitas ſacrorum & religio minueretur. Modis ergo omnibus adducere Iſraelitas voluit, vt in cultu pietatis integerrimè & caſtiſſimè ſe gererent.

EX NVMER. VI.

22 *Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*
23 *Alloquere Aharon & filios eius, dicendo, Sic benedicetis filiis Iſrael, dicendo eis,*
24 *Benedicat tibi Iehoua, & cuſtodiat te:*
25 *Lucere faciat Iehoua faciem ſuam ſuper te, & miſereatur tui:*
26 *Attollat Iehoua faciem ſuam ad te, & conſtituat tibi pacem.*
27 *Et ponent nomen meum ſuper filios Iſrael, & ego benedicam eis.*

22 *Et loquutus eſt Iehoua.* Hîc pars officii ſacerdotalis breuiter exponitur, cuius paſſim in lege fit mentio. Dicit enim Deus ſe creaſſe ſacerdotes, qui populo benedicant. Et huc videtur alludere *Pſal.118.d.26.*
Dauid his verbis, Benedicimus vobis è domo Iehouæ. Quæ doctrina apprimè vtilis eſt: vt certò ſtatuant fideles, Deum ſibi eſſe propitium, dum teſtes ac præcones ordinat paterni ſui erga eos fauoris. Benedicendi verbum ſæpè capitur pro bene precari, quod officium piis omnibus commune eſt. Sed hic ritus (vt paulo pòſt videbimus) efficax fuit teſtimonium gratiæ Dei: acſi benedictionis mandatum ex eius ore perferrent ſacerdotes. Hoc autem verè in Chriſto fuiſſe impletum oſtendit Lucas, quũ narrat ipſum manus ſuſtuliſſe pro ſolenni Legis ritu, vt diſcipulis benediceret. *Luc.24.e.24.*
Ergo his verbis data fuit ſacerdotibus legatio Dei cum populo recõciliandi: ídque in Chriſti perſona, qui ſolus gratiæ Dei & benedictionis idoneus eſt ſponſor. Quatenus ergo tunc gerebant typum Chriſti, iuſſi ſunt populo benedicere. Sed notatu dignum eſt quòd iubetur clarè proferre benedictionis formam, non autem obſcuro ſuſurro vota concipere. Vnde colligimus prædicatam fuiſſe gratiam quam populus fide apprehenderet.

24 *Benedicat tibi.* Benedicere Dei, actualis eſt liberalitas, qua ex eius fauore, tanquam ex fonte vnico, nobis fluit bonorum omnium copia. Additur ſecundò vt populum cuſtodiat: quia particula ſignificat vnicum ſe Eccleſiæ defenſorem, & qui eam præſidio ſuo tuetur. Sed quia præcipua gratiæ Dei vtilitas eſt in ipſo ſenſu, ſequitur vt illuſtret faciem ſuam. Nihil enim ad ſummam felicitatis optabilius quàm ſerenum Dei vultum conſpicere. Sicuti in Pſalmo dicitur, Multi dicunt, *Pſal.4.b.7.*
Quis oſtendet nobis bonum? Leua ſuper nos lumen vultus tui Domine. Sic igitur hãc particulam interpretor, vt ſentiat ac guſtet populus dulcedinem bonitatis Dei, quæ ipſum exhilaret, nõ ſecus ac ſolis ſplendor, dum mundum irradiat ſereno cælo. Sed continuò pòſt ad primam cauſam reuocatur populus, nempe gratuitam Dei miſericordiam, quæ ſola eum nobis cõciliat, qui alioqui merito noſtro exoſi ſumus ac deteſtabiles. Quod poſtea ſequitur, Attollat faciem ſuam ad te, ex communi Scripturæ more poſitum eſt: vt Deus populi ſui recordetur. Non quòd in eum cadat obliuio: ſed quia putamus curam noſtri abieciſſe, niſi reipſa probet ſe de ſalute noſtra eſſe ſollicitũ. Tandem ſubiicitur, Vt ſtabiliat populo ſuo pacem: quod alii paulo apertius vertunt, Ponat te in pacem. Cæterùm quum hoc nomen non modò quietẽ & tranquillum ſtatũ, ſed omnes proſperos

ſucceſſus ſignificet, libenter hunc poſteriorem ſenſum amplector : quanuis non diſpliceat etiam propria ſignificatio.

27 *Et ponent nomen meum.* Rectè quidem vertit Hieronymus, Inuocabunt nomen: ſed quia emphatica eſt Hebraica loquutio, eam retinere malui. Nam Deus nomen ſuum apud ſacerdotes deponit, vt in medium quotidie proferant tanquam beneuolentiæ, & quæ inde oritur ſalutis, pignus. Nam promiſſio quæ tandem ſubiicitur, confirmat non inanem vel irritam fuiſſe hanc ceremoniam, vbi ſe populo reipſa benedicturum affirmat. Atque hinc colligimus, quicquid peragunt Eccleſiæ miniſtri ex Dei mandato, vero & ſolido effectu ipſum ſancire: quia nihil per miniſtros pronuntiat quod non præſtet ipſe atque impleat Spiritus ſui virtute. Sed notandum eſt ita benedicendi munus ad ſacerdotes transferre, vt ius illis ſuum non reſignet: quia poſtquam miniſterium illis mandauit, ſibi vni ipſam rei exhibitionem vendicat.

EX NVMER. XXXV.

1 *Et loquutus eſt Iehoua in campeſtribus Moab iuxta Iordanem Iericho, dicendo,*

2 *Præcipe filiis Iſrael vt dent Leuitis de hæreditate poſſeſſionis ſuæ vrbes ad habitandū, & ſuburbana vrbium ipſarum, per circuitus earum dabitis ipſis Leuitis.*

3 *Erúntque vrbes illis ad habitandum : ſuburbana verò earum erunt animalibus eorum, & ſubſtantiæ eorum, & omnibus beſtiis eorum.*

4 *Et ſuburbana vrbium earum quas dabitis Leuitis, à pariete vrbis & forinſecus, mille cubitorum erunt per circuitum.*

5 *Præterea metiemini extra vrbem à plaga orientali duo millia cubitorum, & à plaga meridiana duo millia cubitorum, & à plaga occidentali duo millia cubitorum, & à plaga aquilonari duo millia cubitorum : & vrbs ipſa erit in medio: iſta menſura erit eis ſuburbanorum vrbium.*

6 *De vrbibus autem quas dabitis Leuitis, erunt ſex vrbes refugii, quas dabitis vt fugiat illuc homicida: & præter illas dabitis quadraginta duas vrbes.*

7 *Omnes vrbes quas dabitis Leuitis, erunt quadraginta octo vrbes, ipſas & ſuburbana earum dabitis.*

8 *Et vrbes quas dabitis de poſſeſſione filiorum Iſrael, ab eo qui plures habuerit, plures accipietis: & ab eo qui pauciores, pauciores capietis: ſinguli pro quantitate poſſeſſionis ſuæ quam poſſederint, dabunt ex vrbibus ſuis Leuitis.*

1 *Et loquutus eſt Iehoua.* Quanuis nulla eſſet hæreditas tribui Leui, locum tamen habitationis aſſignari oportuit. Fundus agrorum Leuitis datus non eſt vbi ſererent aut meterent: ſed compenſationis loco fuerunt decimæ iuſta portio victus, ſubductis etiam decimis quæ ſolebant erogari in pauperes. Nunc autem illis quoad domicilium proſpicitur: vbi diligenter obſeruandum eſt, ſic per totam terram diſtribui, vt ſint quaſi diſpoſiti cuſtodes ad conſeruandum Dei cultum, nequa obrepat ſuperſtitio, vel populus in craſſum Dei contemptum labatur. Scimus enim diuinitus eſſe electos, non tantùm vt ceremoniis darent operam, ſed vt eſſent Legis interpretes, ad fouendam in populo ſinceram pietatem. Iam ſi omnes ſimul in vna ſtatione locati forent, periculum erat, ne in tota terra ſtatim Legis doctrina in obliuionem veniret. Atque ita reliquæ tribus profaneſcerent. Quare hîc enituit incomparabilis Dei bonitas, dum pœna quaſi in virtutis præmium, & ignominia in honorem conuerſa fuit. Hæc enim diſſipatio Leuiticæ tribus prædicta fuerat à ſancto Patriarcha Iacob, vt poſteri in ea terra diſperſi eſſent, quam author generis Leui deteſtabili cæde, & ſcelerata perfidia polluerat. Euentu probauit Deus id oraculum à ſe profectum, non irritum excidiſſe. Interea quum meritò in ſignum dedecoris huc & illuc relegandi eſſent Leuitæ, ſingulis terræ partibus fuerunt præfecti, vt alias tribus retinerent ſub Legis iugo. Iam admirabili Dei prouidentia potius locati ſunt in propriis & certis ſedibus, quàm data libertas vt promiſcuè reliquo populo ſe miſcerent. Vrbes enim quas illis Deus attribuit, totidem fuerunt ſcholæ, vbi ſe melius & liberius exercerent in Lege diſcenda: ſéque formarent ad obeundum docendi munus. Nam ſi paſſim habitaſſent cū vulgo, procliue erat tum multa vitia contrahere, tum negligere ſtudium Legis. At quum in certas claſſes eſſent collecti, talis cōiunctio eos admonuit à plebe eſſe disiunctos vt ſe penitus Deo addicerent. Adde quòd eorum vrbes fuerunt

quaſi lucernæ quæ ad extremos vſque angulos fulgerent. Erant ergo tanquam clauſtris muniti, ne tam facilè ad eos penetrarent vulgares corruptelæ. Ipſa quoque ſodalitas ſtimulare eos debuit vt alii alios mutuò ad continentiam, mores honeſtos & pudicos, temperantiam, aliáſque virtutes Dei ſeruis dignas hortarentur, quòd ſi ad licentiam diffluerent, minus excuſabiles fuiſſent. Ergo eorum vrbes quaſi ſpeculæ fuerunt, in quibus excubias agerent, ad impietatem è finibus ſanctæ terræ arcendam. Illinc diffuſa fuit lux cæleſtis doctrinæ, illinc ſparſum vitæ ſemen, illinc petenda fuerunt ſanctæ vitæ & omnis integritatis exempla.

4 *Et ſuburbana urbium earum.* Hîc apparet varietas ex qua oritur quæſtio: Primò enim definit Moſes ſuburbia mille cubitis ab vrbe, verſus quenque terminum: poſtea videtur extendere ad duo millia. Quidam hunc nodum ita expediunt, loca vrbi magis vicina, tuguriis & hortis fuiſſe deſtinata. Mille autem cubitis vacuum fuiſſe ſpatium armentis vel gregibus paſcendis: quod videntur finxiſſe tantùm vt ſubterfugio eluderent obiectionem repugnantiæ. Ego verò potius exiſtimo, poſtquam mille vndique cubitis eos circunſcripſit Moſes, nunc modum oſtendere dimenſionis, quo lites omnes dirimat, quæ moueri poterant à finitimis. Certè quum idem bis repetat, poſterior verſus tãtùm prioris explicatio eſt. Abſurdum itaque eſſet, poſtquam mille cubitos poſuit; ſtatim duplicare numerum. Optimè verò conueniet, dimenſionem hanc ſumi per circuitum. Nã ſi ducas circulum, & à centro lineam trahas ad circunferentiam, totius circunferentiæ ad lineam illam decupla erit portio vel circiter: nunc ſi compares quartam partem lineæ circularis cum recta illa linea quæ ad cẽtrum tendit, ſeſquialtera parte erit maior. Quòd ſi vrbi relinquas mille cubitos, bis mille cubiti in quaternis partibus circunferentiæ, reſpondebunt mille cubitis ab vrbe ad ſingulos terminos verſus. Deinde pro æquitatis regula, præſcribitur vt minor vel maior numerus vrbium ſumatur ſecundum amplitudinem ditionis cuiuſque tribus. Nam ſicuti in cenſu ac tributo ſpectatur cuiuſque facultas, ita rectum fuit tribus ſingulas ex ſua copia æquabili modo conferre. Quòd ad vrbes refugii, pluribus nunc exponere ſuperſedeo qualis earum cõditio fuerit, quia pertinet ea res ad ſextum præceptum: ſolùm obſeruemus, miſeros exules fidei Leuitarum commiſſos eſſe, quò ſanctior eſſet cuſtodia. Deinde probabile fuit, qui ſacrorum erant antiſtites, eos fore probos iudices ac ſinceros: vt non ambitioſè nec leuiter quoſuis admitterent, ſed cauſa bene perſpecta, tantùm inſontes tuerentur.

EX NVMER. XVIII.

1 *Et dixit Iehoua ad Aharon, Tu & filii tui, & domus patris tui tecum, portabitis iniquitatem ſanctuarii: tu quoque & filii tui tecum portabitis iniquitatem ſacerdotii veſtri.*

2 *Et etiam fratres tuos tribum Leui, tribum patris tui, accedere fac ad te, & adhæreant tibi, miniſtréntque tibi: tu autem & filii tui tecum ſtabitis coram tabernaculo teſtimonii.*

3 *Et cuſtodient cuſtodiam tuam, & cuſtodiam totius tabernaculi: verùtamen ad vaſa ſanctitatis & ad altare non accedent, ne moriantur tam ipſi quàm vos.*

4 *Et adhærebunt tibi, & cuſtodient cuſtodiam tabernaculi conuentionis ad omnem cultum tabernaculi: externus autem non accedet ad vos.*

5 *Cuſtodietis igitur cuſtodiam ſanctuarii, ne ſit poſthac indignatio contra filios Iſrael.*

6 *Ego enim ecce, ſumpſi fratres veſtros Leuitas è medio filiorũ Iſrael vobis donum datos, Iehouæ, vt miniſtrent in cultu tabernaculi conuentionis.*

7 *Tu autem & filii tui tecum cuſtodietis ſacerdotium veſtrum in omni ratione altaris, & intra velum exequemini miniſterium: munus dedi ſacerdotii vobis, itaque extraneus qui accedet morietur.*

EX EODEM CAPITE.

22 *Neque accedent poſthac filii Iſrael ad tabernaculum conuentionis vt portent iniquitatem ad moriendum:*

23 *Sed ipſi Leuitæ facient opus tabernaculi conuentionis, & ipſi portabunt iniquitatem ſuam ſtatuto perpetuo per generationes veſtras.*

1 *Et dixit Iehoua ad Aharon, Tu & fil.* Hac obteſtatione Deus ſacerdotes ſtimulat vt ſumma

ydi.

fide & ſtudio in officium incumbant.Pronuntiat enim,ſiquid ſecus admiſſum fuerit quàm religio poſtulet,ipſos fore reos.Dicuntur enim iniquitatem ſanctuarii portare qui culpam & pœnam pollutionum omnium ſuſtinent.Sãctuarium ab omni macula & vitio purum ſeruari volebat Deus, ſacerdotii quoque dignitas caſtè & purè retinenda erat. Onus ergo graue impoſitum fuit ſacerdotibus,quum ea lege præfecti ſunt ſacrorum cuſtodes,vt ſiquid perperam actum eſſet, pœnæ eſſent obnoxii,quia reſidebat in ipſis culpa: perinde acſi Deus vel ſolam negligentiam ſacrilegii inſtar fore diceret.Ita minimè inuidioſus eſſe debuit honor cum tanta difficultate & periculo coniunctus.Cæterùm hoc modo admonuit Deus,ritus legales non leuis momenti eſſe, quum tam ſeuerus eſſet omnium profanationum vltor.Hinc enim colligi facilè potuit, aliquid longè excellentius,& omnino cæleſte in illis terrenis elementis quærendum eſſe. Hoc etiam per anagogen rectè transfertur ad omnes Paſtores:quibus crimen meritò imputatur, ſi vitiata fuerit religio & cultus Dei ſanctitas, ſi puritas doctrinæ fuerit corrupta,ſi euerſa populi ſalus: quorum omnium cura illis iniuncta eſt.

2 *Et etiam fratres noſtros.* Hîc ſuas Leuitis partes attribuit, vt miniſtrent ipſi quoque, ſed quaſi ſub manu ſacerdotum: nempe vt eorum præceptis regantur. Ita authoritas penes ſacerdotes erat,Leuitæ autem illis operam ſuam præſtabant. Hac ratione prohibentur ab acceſſu altaris, & ſanctuarii maioris ingreſſu:denique inferior illis gradus aſſignatur, & medius inter ſacerdotes & populum.Ex quo diſcebant omnes quàm reuerenter colenda eſſet Dei maieſtas. Etſi enim totũ populum adoptauerat Deus:adeo tamen fas non erat quibuſlibet è vulgo ad altare penetrare,vt inde lex arceret Leuitas; qui tamen peculiares erant Dei miniſtri. Porro in hac figura perſpicimus quàm neceſſarius ſit nobis Mediator,qui nobis gratiam apud Deum conciliet. Nam ſi ſancto & electo Abrahæ ſemini ad vmbratile ſacrarium accedere non licuit, quomodo nos,qui extranei eramus,hodie penetraremus in cælum,niſi acceſſus per Chriſtum nobis pateſieret? Cæterùm quum vetat externos ſacris ſe miſcere,non alienigenas modò intelligit,ſed omnes è populo, excepta tribu Leui.Hîc enim diſtinctio ponitur non inter Eccleſiam & profanas gentes, ſed inter miniſtros ſanctuarii & reliquum vulgus.

5 *Cuſtodietis igitur cuſtodiam.* Iterum hortatur ſacerdotes vt ſtrenui ſint ad munus exequendũ, addita pœnæ denuntiatione niſi ſtudium & diligentiam adhibuerint. Nec tantùm ipſis nunc minatur,ſed toti populo:quod tamen cum ſuperiore ſententia non pugnat, quia minimè ipſos leuabat communis omnium culpa.Imò ſi de plebe innoxia pœnam Deus ſumebat ob ſanctuarium pollutum,quanto grauior pœna manebat ipſos antiſtites, quorum culpa malum admiſſum fuerat,vt iure deberent cenſeri criminis authores?Interea diſcamus ex hoc loco quàm ſincerè nos gerere oporteat in Dei cultu,cuius profanatio ei intolerabilis eſt.Porro quò alacrius & maiori ſedulitate ſe in officio exerceãt ſacerdotes,nõ poſſe per ignauiã ceſſare oſtẽdit abſque turpi ingratitudine:quoniam in tota tribu Leui quodammodo regnent,ſaltem primatũ teneant inter fratres ſuos. Tacita etiam negligentiæ exprobratio ſubeſt,niſi probè defuncti fuerint,vbi commemorat Deus ſe liberaliter illos ornaſſe ſacerdotio. Donum, inquit, poſui munus veſtrum, hoc eſt gratuitò in vos contuli quod alioqui nullo iure veſtrum erat.Alii ſecus legunt,nempe, Miniſtrationem doni poſui ſacerdotium veſtrum:ſed quia eodem recidit ſenſus, nec quicquam ad rem intereſt,libera ſit optio.

22 *Neque accedent poſthac.* Rurſus inculcat quod antè dixit, delectos fuiſſe Leuitas ad ſacra curãda:quoniam Deus promiſcuè quoſlibet noluit admittere:ſicuti ante Legem latam alii ex populo ſacrificia offerebant.Sed interea grauiter denuntiat vt ſint attenti ad obeũdum munus: quia ſiquid deliquerint,lethale futurum ſit crimen.Sic enim accipitur quod dicit, Portabunt iniquitatẽ ſuam ad moriendum:ſicuti & proximo verſu reos fore dicit omnium pollutionum:quia ſi per incogitantiam vitiatus fuerit Dei cultus,illis imputabitur crimen.

EX NVMER. IIII.

4 *Iſtud erit opus filiorum Cehath in tabernaculo conuentionis Sancti ſanctorum.*

5 *Veniet autem Aharon & filii eius quandò tranſſerenda erunt caſtra, & deponent velum tentorii,& operient illo Arcam teſtimonii.*

6 *Ponentque ſuper illam operimentum pellis taxeæ, & expandent pannum totum hyacinthinum deſuper,& imponent vectes eius.*

7 *Et ſuper menſam panum facierum expandent pannum hyacinthinum,ponentque ſuper eã ſcutellas,& cochlearia,& crateras,& opercula operimenti:& panis ille iugis ſuper eam erit.*

8 *Et expandent ſuper illa pannum vermiculi coccini,operientque illa opertorio pellis taxeæ, poſtea imponent vectes eius.*

9 *Tollent præterea pannum hyacinthinum, & operient candelabrum luminaris, & lucernas eius, & forcipes eius, & receptacula eius, & omnia vaſa olei eius quibus miniſtrabunt ei.*

10 *Ponéntque illud cum omnibus vaſis eius in opertorio pellis taxeæ, & ponent ſuper vectes eius.*

11 *Super altare autem aureum expandent pannum hyacinthinum, & operient illum operimento pellis taxeæ, ponéntque vectes eius.*

12 *Tollent quoque omnia vaſa miniſterii quibus miniſtrabũt in ſanctuario, & ponent in panno hyacinthino, operiéntque illa operimento pellis taxeæ, & ponent ſuper vectes.*

13 *Auferent & cinerem ab altari, & expandent ſuper illud pannum purpureum.*

14 *Ponéntque ſuper illud omnia vaſa eius quibus miniſtrant, receptacula, fuſcinulas, & ſcopas, & crateras, cuncta vaſa altaris: & expandent ſuper illud operimentum pellis taxeæ, & imponent vectes eius.*

15 *Quum autem finem fecerit* Aharon *& filii eius operiendi ſanctuarium, & omnia vaſa ſanctuarii, quando tranſferenda erunt caſtra, tum poſtea venient filii* Cehath *vt portent: ne contingant ſanctuarium & moriantur: iſta ſunt onera filiorum* Cehath *in tabernaculo conuentionis.*

16 *Præfectura autem* Eleazar *filii* Aharon *ſacerdotis eſt oleum luminaris, & ſuffimentum aromaticum, & minha iugis, oleúmque vnctionis; atque præfectura totius tabernaculi, & omnium quæ ſunt in eo, in ſanctuario & vaſis eius.*

17 *Loquutus eſt autem* Iehoua *ad* Moſen *&* Aharon, *dicendo,*

18 *Ne excidatis tribum familiarum* Cehath *è medio* Leuitarum:

19 *Sed hoc facite illis, tum viuent & non morientur: quando acceſſerint ad ſanctitatem ſanctitatum,* Aharon *& filii eius venient, & conſtituent illos, quenque ſuper opus ſuum & ſuper onus ſuum.*

20 *Ne ingrediantur vt videant quando operient ſanctitatem, & moriantur.*

EX EODEM CAPITE.

24 *Iſtud erit opus familiarum* Gerſonitarum *ad miniſtrandum, & ad portandum.*

25 *Portabunt cortinas tabernaculi, & tabernaculum conuentionis, operimentum eius, & operimentum pellis taxeæ quod ſuper illud eſt ſupernè, & aulæum oſtii tabernaculi conuentionis.*

26 *Cortinas item atrii, & aulæum oſtii portæ atrii, quod eſt iuxta tabernaculum, & iuxta altare per circuitum, & funes eorum, & omnia vaſa operis eorum, & quæcunque facta ſunt pro illis: & ita miniſtrabunt.*

27 *Secundum ſermonem* Aharon *& filiorum eius erit vniuerſum miniſterium filiorum* Gerſonitarum, *iuxta omnia onera eorum, & iuxta omnem cultum eorum: & deponetis apud eos in cuſtodiam vniuerſa onera ipſorum.*

28 *Iſtud erit miniſteriũ familiarum filiorum* Gerſonitarum *in tabernaculo conuentionis: & cuſtodia eorum erit per manum* Ithamar *filii* Aharon *ſacerdotis.*

EX EODEM CAPITE.

31 *Hæc autem erit cuſtodia oneris filiorum* Merari, *pro miniſterio eorum in tabernaculo conuentionis, Tabulæ tabernaculi, & vectes eius, & columnæ eius, & baſes eius:*

32 *Columnæ item atrii per circuitum, & baſes earum, & claui earum, & funes earum, cũ omnibus inſtrumentis earum, & omne miniſterium earum: & per nomina numerabis vaſa cuſtodiæ oneris eorum.*

33 *Hoc erit miniſterium familiarum filiorum Merari, iuxta omne miniſterium eorum in tabernaculo conuentionis per manum Ithamar filii Aharon ſacerdotis.*

4 *Iſtud erit opus filiorum Cehath.* Diſtribuit munera inter Leuitas, primùm ne promiſcua ſedulitas confuſionem pariat, deinde ne ambitio ſingulos extimulet, vnde certamina & contentiones emergant. Scimus quàm præpoſterè ſatagant homines, niſi certa illis ratio præſcribatur, ne vaga feſtinatione excurrant. Iam dum quiſque cupit alios anteuertere, exoritur peruerſa æmulatio, quæ poſt in rixas ebullit. Ergo niſi obuiam itum fuiſſet, tumultuati fuiſſent ſubinde Leuitæ in ſuo officio, & inter ipſos eſſet certatum. Prodit ergo in medium Deus, qui ſua authoritate ſingulos contineat intra iuſtos fines, & ſtultas cupiditates compeſcat. Quòd autem filiis Cehath attribuitur magis honorifica functio quàm reliquis, ex gratuito Dei fauore manat: atque ita in ordinem coacta fuit omnis ſuperbia, ne quis ſuam dexteritatem, vel induſtriam, vel alias dotes iactaret. Filiis ergo Cehath mandatur cuſtodia Sancti ſanctorum: non vt attrectet aliquam eius partem, ſed tantùm vt vaſa à ſacerdotibus recondita per iter geſtent. Iubet enim Deus venire filios Aharon qui colligant ſanctuarium, & velum, altare, aliáque ſacra vaſa ſuis operimentis diligenter tegant, antequã manus admoueant filii Cehath: nempe vt maior eſſet ſacrorum veneratio apud populum. Deinde quũ viderent aliæ tribus Leuitas quoque ſubmoueri à ſanctuarii cõtactu, ſuæ indignitatis admonitæ, magis humiliarentur. Adhæc ſublata fuit inuidiæ materia, quum audirent reliqui Leuitæ filiis Cehath periculoſum iniungi munus. Minatur enim Deus interitum, ſiquid vetitum attingant: demum ſacerdotes filios Aharon admonet Deus ne ſua incuria fratres perdant: quia ſiquid diſcoopertum relinquerent, futuri erant illis cauſa exitii.

24 *Iſtud erit opus familiarum Gerſonitarum.* Viles in ſpeciem ac moleſtæ fuerunt operæ, quas tã filiis Gerſon quàm filiis Merari iniungit. Cortinas enim & tabernaculum cum ſuis operimẽtis ferre, tabulas item, & vectes, & columnas, durus fuit labor, nec minus ſeruilis. Verùm hinc diſcimus nihil in Dei cultu eſſe faſtidiendum, ſed alacriter obeundas eſſe quaſlibet partes, quia nobis abundè ſufficere debet, vbi nos eligere Deus ſanctuarii ſui miniſtros dignatus eſt, ne vel tædium, vel ſuperbia nos in officio impediat.

EX LEVIT. XVII.

1 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

2 *Loquere ad Aharon, & ad filios eius, & ad omnes filios Iſrael, & dic illis, Hoc eſt verbum quod præcepit Iehoua, dicendo,*

3 *Quicunque de domo Iſrael mactauerit bouem, aut agnum, aut capram in caſtris, aut qui mactauerit extra caſtra:*

4 *Et ad oſtium tabernaculi conuentionis non adduxerit eum, vt offerat oblationem Iehouæ coram tabernaculo Iehouæ: ſanguis imputabitur viro illi: ipſe ſanguinẽ fudit, excidetúrque vir ille è medio populi ſui.*

5 *Vt afferant filii Iſrael ſacrificia ſua quæ mactaturi ſunt in ſuperficie agri: vt afferant inquam illa Iehouæ ad oſtium tabernaculi conuentionis ad ſacerdotem, & ſacrificent illi ſacrificia proſperitatum Iehouæ.*

6 *Spargétque ſacerdos ſanguinem ad altare Iehouæ, ad oſtium tabernaculi conuentionis, & adolebit adipem in odorem quietis Iehouæ.*

7 *Et non ſacrificabunt vltrà ſacrificia ſua dæmonibus cum quibus fornicantur: ſtatutum perpetuum erit hoc illis in generationibus eorum.*

8 *Dices prætereà illis, Quicunque è domo Iſrael, aut de peregrinis qui peregrinantur in medio veſtri, obtulerit holocauſtum, aut ſacrificium:*

9 *Et ad oſtium tabernaculi conuentionis non adduxerit illud Iehouæ: tunc excidetur vir ille è populis ſuis.*

1 *Loquutus eſt Iehoua.* Hoc loco & ſimilibus præficit Deus ſacerdotes offerendis victimis. Quanquã enim communia totius populi erant ſacrificia, voluit tamen Deus per manum vnius, & certo in loco ſibi offerri. Primùm ne ſi paſſim altaria extruere permitteret, hac varietate corrumperetur purus & genuinus cultus: deinde vt populum dirigeret ad Mediatorem: quia principium illud fidelibus ſemper tenendum fuit, nullas niſi eius gratia oblationes eſſe legitimas. Ea-

dem doctrina ſæpius poſthac occurret, vbi de ſacrificiis agetur: ſed quia nunc tractamus munus ſacerdotale, ſemel hoc dictum oportuit, fas non fuiſſe priuatis hominibus quicquam offerre Deo, niſi per manum ſacerdotis, cui iniunctum erat munus. Quoniam autem hac in parte mirè animos hominum titillat ambitio, ſeuerè minatur ſiquis id aggreſſus fuerit, ſe fore vindicem. Cur ſanctuariũ vnum elegerit Deus, alibi dictum fuit: nunc pronuntiat, niſi illuc adductæ fuerint victimæ, profanationem illam fore inſtar cædis, acſi homo eſſet occiſus. Iubet ergo ſiſti omnes victimas coram altari, etiamſi procul abſint qui eas voueant. Nam ſuperficies agri locorùm diſtantiam ſignificat, nequis excuſet moleſtum ſibi eſſe iter. Sacrificia proſperitatum diſertè exprimit: quia illa erat ſpecies qua ſuam pietatem priuati homines ſolebant teſtari. Sic ergo gratum ſibi fore cultum pronuntiat Deus, ſi interueniat ſacerdos qui ſacra pro iure iniuncti ſibi muneris peragat. Tandem lex in omnes ætates ſancitur, nequa tentetur eius abrogatio. Inſeritur tamen ratio, quæ alibi clarius fuit expoſita, locum vnum ad quem conueniant præfigi: deinde ſacerdotē præfici qui ritus in Lege traditos obſeruet, vt Deũ vnũ purè colant, neque aduētitiis ſuperſtitionibus polluant aut adulterent eius ſacra. Diximus enim ſanctuario alligatũ fuiſſe populum veterem: ne pro hominum libidine flexibilis eſſet religio, & nequa figmēta obreperent, à quibus facilis eſt ad idololatriam defectio. Mandatum ergo quod edidit, vt ſolus ſacerdos beſtias offerat, à ſumma vtilitate commendat: quòd ſcilicet hoc modo frænum iniiciat populo, ne ſe proſtituat dæmonibus. Vnde colligitur vtilis doctrina, non aliter cohiberi poſſe homines ne ad idololatriam deflectant quàm ſi ex ore Dei petatur vna & ſimplex pietatis regula.

8 *Dices præterea illis.* Nunc extenditur lex ad peregrinos, non qui profani eſſent, ſed qui ab aliis gentibus oriundi nomen puræ religioni dederant. Nam ſi plus illis fuiſſet permiſſum quàm genuinis Abrahæ filiis, ex eorum more ſtatim lōgius ſparſa fuiſſet corruptela. Noluit igitur Deus ſanctuarium ſuum ab exteris vitiari, ne eorum licentia ad totum populum ſerperet. Cæterùm ex hoc ſecundo membro colligitur, mactandi verbum quod alibi latius extenditur, ad ſacrificia reſtringi: quandoquidem alibi veſcendi libertas datur populo in omnibus vrbibus & pagis, modò à ſanguine abſtineant. Tenendum igitur eſt non hîc agi de promiſcuo victu, ſed tantùm de victimis quarum oblatio ſeparari non debuit à tabernaculo.

EX DEVT. XVII.

8 *Siquid latuerit te in iudicio inter ſanguinem & ſanguinem, inter cauſam & cauſam, & inter plagam & plagam, in rebus rixarum, intra portas tuas: tunc ſurges, & aſcendes ad locum quem elegerit* Iehoua *Deus tuus.*

9 *Et venies ad ſacerdotes* Leuitas, *& ad iudicem qui fuerit in diebus illis, & quæres, & indicabunt tibi verbum iudicii.*

10 *Et facies iuxta verbum quod indicauerint tibi è loco illo quem elegerit* Iehouà, *& obſeruabis facere ſecundum omnia quæ docuerint te:*

11 *Secundum legem quam docuerint te, & ſecundum iudicium quod dixerint tibi, facies: non declinabis à verbo quod indicauerint tibi, ad dextram aut ad ſiniſtram.*

8 *Siquid latuerit.* Hîc ſub vna ſpecie præcipuum ſacerdotum munus deſcribitur: nempe vt in rebus ambiguis & obſcuris reſpondeant ex Lege Dei quid rectum ſit. Etſi enim videtur Deus tantùm politicas controuerſias attingere, non dubium tamen eſt quin per ſynecdochen eos conſtituat doctrinæ legalis interprêtes. Verùm quò ſanctior per omnia eſſet eorum authoritas, iubet populum, in rebus quoque magis odioſis eorum iudicio acquieſcere. Nam ſi eorum reſponſo ſtandum eſt vbi de vita hominis agitur, vel quælibet lites ſunt dirimendæ, in Dei cultu & ſpirituali doctrina multo magis tollitur omnis exceptio. Quanquam enim non ſolos ſacerdotes iudiciis hîc præfici fateor, ſed collegas illis adiungi ex reliquo populo: maximè tamen extollitur ſacerdotii dignitas. Quòd nonnulli per nomē iudicis ſummum Pontificem intelligunt, facilè refellitur: quia diſtinctè enumerat Moſes ſacerdotes, Leuitas, & iudicem. Probabile tamen eſt enallagen eſſe numeri in nomine iudicis: quia plures fuiſſe creatos apparet ex ſacra hiſtoria: vbi narratur Ioſaphat de Leuitis & ſacerdotibus, & principibus familiarum Iſrael legiſſe qui Ieroſolymæ præeſſent iudiciis. Noluit certè pius rex vel minimum deflectere à Legis norma: & ſtudium eius laudatur Spiritus ſancti elogio. Sic autem diſtributa fuit ratio, quemadmodum illic paulo pòſt ſubiicitur, vt ſummus ſacerdos primatum teneret in rebus diuinis, præfectus autem regius ciuiles cauſas & negotia terrena curâret. Quo iterum confirmatur

2.Paral.19.d.10

quod nuper attigi,ſacerdotibus ſcilicet iniungi docendi munus,vt de quæſtionibus dubiis reſpon
2.Par.19.d.10. ſa darent.Suffragantur & verba Ioſaphat,vbi dicit,Omnem cauſam quæ venerit ad vos inter ſan guinem & ſanguinem,inter Legem & præceptum,ſtatuta & iudicia, admonebitis fratres veſtros, vt non delinquant contra Iehouam.Certè ſicut rerum capitalium cognitio propriè ad iudices aliarum tribuum ſpectabat,ſic diſcretio in præceptis & ſtatutis, & totius Legis interpretatio peculiaris fuit ſacerdotibus. Nec dubium eſt quin ex hoc loco ſumptum ſit illud Malachiæ,
Malach.2.b.7 Labia ſacerdotis cuſtodient ſcientiam,& Legem requires ex ore eius:quia nūtius Dei exercituum eſt. Nūc, vt ſummam teneamus,ſedem ſummi iudicii Deus locat,vbi erit ſanctuarium. Etſi autem primo verſu videtur promiſcuè tam ſacerdotes quàm iudices præficere tantùm definiendis terrenis litibus,quarto tamen poſtea verſu ſatis demonſtrat,ſacerdotibus ſe alias partes mandare: nempe vt in ſana & pura doctrina contineant populum,exponant quid rectum ſit, denique ſint Eccleſiæ doctores.Porro quòd populus amplecti debuit quicquid pronuntiauerant,vt nefas eſſet ad dextram vel ad ſiniſtram declinare,non fuit hoc modo conceſſa illis tyrannica poteſtas: vt ſi pro libidine lucem vertiſſent in tenebras, pro oraculo habendum fuerit quod peruerſè definiuerant. Eorum interpretatio abſque prouocatione rata eſſe debuit:ſed viciſſim illis præſcripta fuit regula, vt tanquam ex ore Dei loquerentur.Ponitur quidem nomen תורה:quod tametſi doctrinam ſonat,haud dubiè tamen eam doctrinam ſignificat quæ in Lege comprehēſa eſt,imò tantundem valet ac nomen Legis.Et huius rei fidelis eſt interpres Ioſaphat,qui partes enumerat quibus paſſim Scriptura docet Legem Moſis contineri. Et quanquam פי metaphoricè ſumptum tantūdem Hebræis valet ac ſermo,emphaticè tamē hîc exprimit genuinum reſponſum quod ſumptum fuerit ex pura Legis doctrina.Facere ergo iubentur filii Iſrael quod docuerint ſacerdotes:ſed quomodo? nempe ſecundum reſpōſum ex Lege ſumptū.Nec verò dubiū eſt quin Deus quos tāta dignitate pollere voluit, ſimul inſtruxerit ſpiritu intelligentiæ & rectitudinis, nequam peruerſam ſententiam proferrent.Quod etiam continet promiſſio, Reſpondebunt tibi verbum iudicii: quia abſurdum fuiſſet populum fruſtra & in ſuam perniciem Deo obedire.Nunc quia vnicus nobis ſacerdos præfectus eſt,ac idem magiſter, Chriſtus, væ nobis niſi ſimpliciter nos ſubiicimus eius verbo, & ad obſequium,qua decet modeſtia & docilitate,ſumus parati.

EX NVMER. V.

9 *Omnis oblatio ſanctificationum in filiis Iſrael,ſacerdotis erit.*
10 *Quod quiſque ſanctificauerit ſacerdotis erit,& tradetur in manum eius.*

9 *Omnis oblatio.* Hactenus locos vbi de ſacerdotum officio diſſerit Moſes,collegi,& breuiter expoſui,nunc tractare incipiam de ipſorum iure, hoc eſt quo ipſos honore dignatus fuerit Deus, vt eos haberet promptos & expeditos ad obſequium. Hîc autem breuiter perſtringit Moſes quæ aliis locis copioſius explicat,vt mox videbimus: nempe ſanctas omnes oblationes ſacerdotibus addicit,quarū ſpecies poſtea recenſebit.Porro huius legis tres fuerunt præcipuæ rationes,ne quod Deo iam erat dicatum,promiſcuo vſu vileſceret.Nam vt ſacrificiis conſtaret ſua dignitas, cibum ſacrum à profano diſcernere oportuit. Deinde hoc modo cohibita fuit nimia in pompis ambitio.Nam ſi poſt cæſas victimas tota caro ad dominos rediiſſet,vanis hominibus creuiſſet ſe oſtentandi cupiditas.Certatim ad plauſum captandum veniſſent diuites:lautè epulati,vænale expoſuiſſent quod erat reſiduum. Ita vano cultus Dei prætextu ad captandum fauorem abuſi eſſent.Ter-
1.Cor.9.b.13. tia ratio fuit quæ attingitur à Paulo,quia miniſtros altaris æquum fuit ex altari viuere. Etſi enim Dei ſeruos mercede trahi turpe eſt:noluit tamen Deus ſacerdotes, quum liberaliter operam ſuā in cultu ſanctuarii impenderent,eſurie premi,ne minueretur eorum alacritas. Nam ſi probè munus ſuum exequi volebant,totos attendere neceſſe fuit ad res diuinas, & curam rei domeſticæ abiicere. Siquis obiiciat hæc fuiſſe auaritiæ fomenta,& vberem opimúmque quæſtum ſacerdotibus fuiſſe propoſitum,in promptu eſt ſolutio:quicquid illis ceſſit in partem, quum ad victum reſtringeretur,iuſtum modum non exceſſiſſe. Nihil enim vendere licuit,ac ne alienis quidem largiri,vt partim alibi viſum fuit,partim mox repetet.Quare ſatis ſupérque refellitur putida eorum improbitas qui Moſen ſugillant,acſi populi ſpoliis ſacerdotes ditaſſet.Nam ſiquibus voluit conſulere,filii certè fuerunt omnibus præferendi,quorum tamen nulla hîc habetur ratio. Imò quicquid concedit ſacerdotibus,filiis ſuis & eorum poſteris aufert:acſi data opera commodis, alioqui nō illicitis,eos priuaret.Denique ſola dignitas ſacrorum ſpectata fuit, non autem lucrum ſacerdotibus quæſitum.

EX NVMER. XVIII.

8 *Loquutus eſt Iehoua ad Aharon, Ecce,ego dedi tibi cuſtodiam oblationum mearum,omnes*

ſanctificationes filiorum Iſrael dedi tibi propter vnctionem,& filiis tuis in ſtatutum perpetuum.
9 *Hoc erit tuum ex ſanctitate ſanctitatum reſidua ab igne: omnis oblatio eorum, ſiue*
minha eorum ſit, ſiue oblatio pro delicto eorum quam reddent mihi, ſanctitas ſanctitatum tibi
erit & filiis tuis.
10 *In ſanctitate ſanctitatum comedes eam, omnis maſculus comedet eam: ſanctitas e-*
rit tibi.
11 *Hoc etiam tuum erit, leuationem muneris eorum, omnes oblationes filiorum Iſrael tibi*
dedi, & filiis tuis, & filiabus tuis tecum in ſtatutum perpetuum: omnis mundus in domo tua co-
medet eam.
12 *Omnem pinguedinem olei, & omnem pinguedinem vini & frumenti, primitias eorum*
quas dabunt Iehouæ, tibi dedi.
13 *Primitiæ omnium quæ in terra eorum, quas afferent Iehouæ, tuæ erunt: omnis mundus*
in domo tua comedet eas.
14 *Omne anathema in Iſrael tuum erit.*
15 *Quicquid aperit vuluam in omni carne quod offeret Iehouæ, tam de hominibus quàm*
de animalibus, tuum erit: ſed redimendum dabis primogenitum hominis, primogenitum quoque
animalis immundi redimendum dabis.
16 *Redemptiones autem eius à filio menſis redimendas dabis ſecũdum æſtimationem tuã,*
pecunia quinque ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii, qui viginti obolorum eſt.
17 *Veruntamen primogenitum bouis, & primogenitum ouis, aut primogenitum capræ nõ*
dabis redimendum: ſunt enim ſanctificata: ſanguinem eorum ſparges ad altare, & adipem eorũ
adolebis: oblatio ignita in odorem quietis Iehouæ.
18 *Et caro eorum tua erit, vt pectus eleuationis, & armus dexter, tua erit.*
19 *Omnes oblationes ſanctificationum quas obtulerint filii Iſrael Iehouæ, dedi tibi, & fi*
liis tuis & filiabus tuis tecum in ſtatutum perpetuum: pactum ſalis perpetuum eſt coram Iehouã
tibi & ſemini tuo tecum.

EX LEVIT. VI.

16 *Quod ſuperfuerit ex minha, comedent Aharon & filii eius: azymum comedetur in loco*
ſancto, in atrio tabernaculi conuentionis comedent illud.
17 *Non coquetur fermentatum: portionem eorum dedi illud ex oblationibus meis ignitis:*
ſanctitas ſanctitatum eſt, ſicut oblatio pro peccato, & ſicut oblatio pro delicto.
18 *Omnis maſculus in filiis Aharon comedet illud: ſtatutum perpetuum eſt ætatibus veſtris*
de oblationibus ignitis Iehouæ: qui tetigerit eas ſanctificabitur.

EX EODEM CAPITE.

26 *Sacerdos oblationem pro peccato comedet, in loco ſancto comedetur, in atrio tabernacu-*
li conuentionis.
27 *Qui tetigerit carnem eius ſanctificabitur, & ſi defluxerit de ſanguine eius ſuper veſtẽ,*
illud ſuper quod defluxerit lauabis in loco ſancto.
28 *Et vas teſtaceum in quo coquetur, confringetur: quòd ſi in vaſe æneo cocta fuerit, de-*
fricabitur & lauabitur aqua.
29 *Omnis maſculus in ſacerdotibus comedet illam: ſanctitas ſanctitatum eſt.*

Numeror.18. 8 *Loquutus eſt Iehoua ad Aharon.* Nunc fuſius narrare pergit quod nuper atti-
gerat de iure ſacerdotum, quoad ſacras oblationes. Tenenda autem eſt illa quam dixi compara-
tio inter ſacerdotes præcipui ordinis & Leuitas: quia dum ſingulari honore domus Aharon orna

tur,reliquæ familiæ tribus Leui coguntur in ordinem. Ergo ſolis ſacerdotibus attribuit Deus omnes oblationes,in quibus maior erat conſecratio,quæ dicitur Sanctitas ſanctitatum. Exceptio poſtea videbitur:nempe honoris cauſa depoſitum fuiſſe apud ſacerdotes,vnde partem erogarent Leuitis,qui officium in cultu ſanctuarii præſtabant. Id honoris dicit ſe vnctioni dare,ne hac occaſione ſuperbiant ſacerdotes,vel ſe efferant.Gratuita enim Dei liberalitas,modeſtiæ & humilitatis

1.Cor.4.b.7. magiſtra nobis eſſe debet. Quo etiam argumento Paulus omnem peruerſam gloriationem corrigit ac domat,Quid gloriaris quaſi non acceperis? Porrò non alio iure vnctionem adepti erant filii Aharon,niſi quia Deo placuerat ipſos eligere.Id quidē indicat etiam donatio: ſed hîc expreſſius gratiam ſuam Deus commendat: quia alio conſilio mētionem donationis fecit, nempe nequis litem vel controuerſiam ſacerdotibus moueret.

9 *Hoc erit tuum.* Species quaſdam oblationum commemorat, quas cedere volebat in partem ſacerdotum:nempe quod reſiduum manebat ex ignitis ſacrificiis,deinde minha,tertiò quod conſecrabatur in victimis pro peccato & delicto. Quanquam particula quæ ſequitur, Quod reddet mihi,videtur reſtrictionis vice addita eſſe:vt tātùm ea ſacrificia deſignet quibus ſe à furto purgabant, quorum alibi fiet mentio. Niſi fortè ita legere placeat, Vt ſacrificiis pro peccato & delicto addatur hoc tertium,quo aliena reſtituebant,ne furti tenerentur. Poſtea adiungit dona voluntaria,quæ vouebant filii Iſrael,& primitias tam olei quàm vini & frumenti.Hæc autem diſtinctio poſita fuit,quò certius occurreret Deus æmulationi & inuidiæ: nam ſiqua fuiſſet ambiguitas, ſtatim exortæ eſſent multæ lites,atque ita concidiſſet ſacrorum religio. Simul tamen præcipit Deus ſacerdotibus,vt ignitis ſacrificiis veſcantur ſoli maſculi,nec alibi quàm in ſanctuario. Periculum enim erat(vt antè diximus)ne vileſceret earum oblationū dignitas,ſi in priuatam domum tranſlatæ eſſent,& cibis communibus permixtæ: deinde noluit Deus indulgere ſacerdotum lautitiis, ſed ipſo ſanctuarii cōſpectu eos induxit ad frugalem & ſobrium eſum. Erat enim hæc quaſi diſciplina militaris,ad colendam abſtinentiā,ab vxore & familia diſcedere vt cibum caperent. Quicquid autem pro voto oblatum erat,& primitiis frugum, comedi permittit etiam a mulieribus, & intra priuatos parietes:modò ne quiſquam immundus attingat quod ſemel fuerit ſacrum.

15 *Quicquid aperit uuluam.* Idem nunc de primogenitis ſtatuitur, vt ea ſcilicet ſibi habeāt ſacerdotes: quanquam ſimul inſeritur diſtinctio,vt fœtus primogeniti hominū redimantur.Quod attinet ad immunda animalia, liberum erat dominis ea redimere vel occidere. Verùm quia ea res nunc ex profeſſo non tractatur, breuiter tantùm pronuntiat Deus ſe addicere ſacerdotibus quicquid vtilitatis ex primogenitis obueniet. Quòd iubet redimi primogenitos ſecundum æſtimationem ſacerdotum,non intelligit quam ſacerdotes ipſi præſcriberent, acſi penes eos eſſet authoritas:ſed eorum æſtimatio intelligitur,cui aſtricti erant ex Dei mādato, ſicut alibi viſum fuit: ídque elicere promptum eſt ex contextu,quia mox adiungitur pretium,quod Deus ipſe impoſuerat.De primogenitis mundorum animalium lex diuerſa fertur:nempe vt mactentur ad altare,& adeps exuratur,caro autem ſit ſacerdotum,ſicuti pectus & armus dexter in ſacrificiis ignitis. Porro nequis ex Leuitis, aut ex vulgo(vt homines rerum nouarum cupidi ſunt)decretum hoc violare tentet,omnis in poſterum controuerſia tollitur, vbi pronuntiat Deus,quod dedit ſacerdotibus ſe nolle vnquàm illis eripi. Primò vtitur nomine edicti vel decreti, quod alii ſtatutum vertunt: deinde adiungit pacti nomen,quò ſanctior ſit obſeruatio,& contētionibus ac iurgiis minus obnoxia:quoniā nihil minus decebat quàm ſacerdotes de iure ſuo & priuilegiis litigare. Se ergo violatum iri Deus ſignificat, ſiquis moleſtiam exhibeat ſacerdotibus.Metaphoricè verò per nomen ſalis deſignatur perpetuitas:vbi tamen videtur alludere Deus ad ſacrificia quæ fas non erat offerre, niſi ſale condita:vt ſcirent Iſraelitæ, per res terrenas & corruptibiles, maius aliquid deſignari.Scimus enim carnes ſalitas non tam facilè putreſcere. Denique hac metaphora notatur inuiolabilis firmitas.

16 *Quod ſuperfuerit.* Repetit quod paulo antè vidimus, reliquias oblationum, quibus maior ineſt ſanctitas,ſacerdotū eſſe: ſed ea lege, vt non alibi comedantur quàm in ſanctuario. De minha etiam ſpeciale datur præceptum,ne inde fiat panis fermentatus: nam hoc modo farina quæ iam dicata erat Deo,tranſiſſet in vulgarem cibum,quod ſine profanatione fieri nō poterat.Quòd ergo Deus ſacerdotes quaſi in conuictum admittit, hoc priuilegio non parum ornatur muneris dignitas:ſic tamen,ne ex eorum licentia minuatur reuerentia cultus Dei.Poſtea in genere confirmat Moſes ius illud,quod antè illis attribuit, vt quod reſiduum erit ex ignitis ſacrificiis ſumant, modò à ſolis maſculis,& in loco ſacro comedatur: vt ipſa Dei præſentia non modò luxuriem & incontinentiam frænet,ſed ad ſobrietatem eos formet Dei ſeruis dignam: denique aſſuefaciat ad ſummam puritatem,dum reputant ſe ab aliis omnibus ſegregatos. In fine verſus 18, alii vertunt in neutro genere, Quod tetigerit eas ſanctificabitur: ſed hoc loco videtur mihi præcipere Moſes, ne alii quàm ſacerdotes minha attingant. Alibi de altari & vaſis dictum fuit,vnctionis ſuæ virtute

ſanctificare quicquid illic reponitur. Verùm nunc videmus arceri vulgus hominum à contactu ſanctorum,vt ſua his maneat religio.Scimus autem filios Aharon vnctos fuiſſe in eum finem, vt ſolis ipſis attingere liceret quicquid Deo conſecratum erat.Ideo verbum futuri temporis vice im peratiui ſumitur:ſic etiam paulo pòſt vbi de victimis agitur, Qui tetigerit carnem eius ſanctus ſit: quia ius peculiare ſacerdotibus ſtatuit Moſes,vt ſoli tractent ſacrificia. Nec obſtat quod continuo pòſt additur,Si defluxerit ſanguis in veſtẽ,&c. Neque enim ſignificat veſtes aut alia quælibet vaſa conſecrari ſolo tactu:ſed argumentum eſt à minori ad maius,ſi veſtem ſanguine aſperſam,vel ol las vbi cocta fuerit caro,extra tabernaculum efferre fas non eſt,niſi veſtis abluta fuerit,ollæ verò vel fractæ vel abſterſæ,multo magis cauendum eſt nequis ex vulgo ſe ingerat. Quomodo enim ſanctitati mortalis homo admouere audebit manus, quæ ne in veſte quidem ſacerdotis ſine piaculo hærere poteſt?Summa eſt,ne miſceatur rebus profanis tanta ſanctitas.

EX NVMER. V.

8 *Si non fuerit viro redhibitor cui reſtituat delictum: delictum reſtituetur* Iehouæ,*ſacerdotis erit,præter arietem expiationum quo expiabit eum.*

8 *Si non fuerit uiro.* Locus hic quem ex quinto capite inſerui, pendet quidem ex alio contextu:ſed quia propriè de iure ſacerdotũ agit,huc trãſferri neceſſe fuit:præſertimquum ſpeciem illam ſacrificii exprimat quam nuper attigit Moſes,nempe vbi expiabant furti crimen. Nolebat quidẽ Deus aliorum damno ſacerdotes ditari,neque fures liberabat,ſi quod aliis abſtulerant offerrẽt ſacerdotibus.Verùm ſi nemo erat cui poſſent reſtituere,volebat tamen domos ipſas omni noxa eſſe vacuas:& meritò, quia improbiſſimus quiſque bona homnis mortui,ſi orbus eſſet,rapere non dubitaſſet.Primò itaque iuſſit legitimis dominis reſtitui quod ſuum erat:deinde illis mortuis ſubſtituit in eorum vicem propinquos,qui vocantur גואלים ob ius redemptionis,quod Deus cognatis permiſit in lege, vt alibi videbimus:& quia eius viduam qui nullum ſemen reliquerat, qui proximo gradu cõſanguineus erat, iubebatur ducere.Rariſſimum ergo fuit,vt qui alium fraudauerat, apud ſacerdotem damnum penſaret:quia vtplurimum reperiebatur quiſpiam mortui ſucceſſor.

EX LEVIT. VII.

6 *Omnis maſculus in ſacerdotibus comedet eam,in loco ſancto comedetur, ſanctificatio ſanctificationum eſt.*

7 *Sicut hoſtia pro peccato, ſic hoſtia pro delicto, lex eadem illis: ſacerdotis erit qui expiabit eum.*

8 *At ſacerdos offerens hoſtiam holocauſti alicuius,pellis holocauſti quod obtulerit,ſacerdotis ipſius erit.*

9 *Omnis præterea minha quæ coquetur in clibano,& omne præparatum in ſartagine,& in craticula, erit ſacerdotis offerentis illud.*

10 *Omnis item minha miſta oleo & arida,omnibus filiis* Aharon *erit: erit vnicuique ſicut fratri ſuo.*

EX EODEM CAPITE.

14 *Panis ſacerdotis ſpargentis ſanguinem proſperitatum erit.*

EX EODEM CAPITE.

31 *Et erit pectuſculum illud* Aharoni *& filiis eius.*

32 *Armum autem dextrum dabitis ad eleuationem ſacerdoti de ſacrificiis proſperitatum veſtrarum.*

33 *Qui offeret ſanguinem proſperitatum, & adipem è filiis* Aharonis,*ipſius erit armus dexter in portionem.*

34 *Quia pectuſculum agitationis, & armum eleuationis tulit à filiis* Iſrael *de ſacrificiis proſperitatum ſuarum,& dedi illa* Aharoni *ſacerdoti, & filiis eius in ſtatutum perpetuum à filiis* Iſrael.

35 *Hæc eſt vnctio Aharon, & vnctio filiorum eius ex oblationibus ignitis* Iehouæ, *à die qua accedere fecit eos vt ſacerdotio fungerentur* Iehouæ:

36 *Quas præcepit* Iehoua *vt darent eis à die qua vnxit eos à filiis* Iſrael *ſtatuto perpetuo in generationibus ſuis.*

His locis partim confirmat Moſes quod antè vidimus de iure ſacerdotum, partim exceptionē addit quam nondum attigerat. In genere ergo ſacerdotibus vendicat quicquid ex ſanctioribus hoſtiis erat reſiduum. Atque hac prærogatiua eos diſcernit ab aliis Leuitis, vnde colligimus quàm purus fuerit ab omni ambitione Moſes, dum ex mandato Dei filios ſuos ſpoliat, non tantùm dignitate qua ornantur nepotes, ſed etiam vtilitatis prouētu. Sacris oblationibus, inquit, non alii fruantur quàm filii Aharon, quia diuinitus vncti ſunt, vt accedant ad altare. Verùm quia inter ipſos quoque æmulatio poterat oriri, legem ſpecialem addit, vt certas oblationum ſpecies ſolus ſacerdos percipiat qui eas obtulerit. Etſi autem liberaliter ſuo munere ipſos defungi oportuit, nō autem lucro allici: quò tamen ſinguli alacrius partes ſuas obirent, mercedem labori & diligentiæ ſtatuit. Hac ratione præcipit vt reliquiæ minha in ſacrificiis proſperitatum, item armus dexter victimæ, & caro reſidua ex hoſtiis pro delicto, cedant in præmium ſacerdoti, cui munus expiandi & ſpargendi ſanguinis obiecit. Dubium quidem non eſt, multos quæſtu fuiſſe allectos, qui alioqui officium ſuum neglexiſſent: verùm id paternæ indulgentiæ fuit, eorum infirmitati concedere vt merces eſſet diligentiæ ſtimulus. Interea noluit Deus ſeruili modo conducere eorum operas, vt animo eſſent mercenarii: quin potius per Prophetam ſuum exprobrans nullos eſſe qui ignem gratis in altari accendant, amplificat eorum ingratitudinem, quòd nō modò gratuitam operam non impendant, ſed accepta mercede ipſum fraudent, cui ſe addixerant miniſtros.

EX NVMER. XVIII.

20 *Dixit autem* Iehoua *ad Aharon, De terra eorum hæreditatem non habebis, nec portio erit tibi in medio eorum: ego portio tua, & hæreditas tua in medio filiorum* Iſrael.

21 *Filiis autem Leui ecce, dedi omnes decimas in* Iſraele *in hæreditatem pro miniſterio eorū: quia ipſi exequuntur miniſterium tabernaculi conuentionis.*

EX EODEM CAPITE.

23 *Et in medio filiorum* Iſrael *non poſſidebunt hæreditatem.*

24 *Decimas enim filiorum* Iſrael *quas offerent* Iehouæ *in eleuationem, dedi Leuitis in hæreditatem: idcirco dixi de illis, In medio filiorum* Iſrael *non poſſidebunt hæreditatem.*

EX LEVIT. XXVII.

30 *Omnes autem decimæ terræ, ſiue de ſemine terræ, ſiue de fructu arborum,* Iehouæ *ſunt, ſanctitas* Iehouæ.

31 *Si verò redimendo redemerit vir aliquid de decimis ſuis, quintam eius partem adde vltra eam.*

32 *Et omnis decima boum & ouium, omnium nempe quæ trāſeunt ſub virga, decima inquā pars erit ſanctitas* Iehouæ.

33 *Non diſquiret vtrum bonum an malum, neque permutabit illud: quòd ſi commutando cōmutauerit ipſum, erit tam hoc quàm illud quod commutatum eſt, erit inquam ſanctificatio, non redimetur.*

EX DEVTER. XIIII.

22 *Decimando decimabis omnem prouentum ſeminis tui, quod egreſſum fuerit ex agro annuatim.*

EX EODEM CAPITE.

27 *Leuitam autem qui intra portas tuas habitauerit non derelinques: quia nō eſt ei pars & hæreditas tecum.*

28 *Tertio autem anno proferes omnes decimas prouentus tui anno ipſo, & repones intra portas tuas.*

29 *Venietque Leuita(quia non eſt ei portio & hæreditas tecum), & peregrinus, & pupil
lus, atque vidua, qui ſunt intra portas: & comedent, & ſaturabuntur, vt benedicat tibi Iehoua
Deus tuus in omni opere manus tuæ, quod feceris:*

EX DEVTER. XII.

19 *Caue autem tibi ne derelinquas Leuitam omnibus diebus tuis ſuper terram tuam:*

EX DEVT. XXVI.

12 *Poſtquam compleueris decimare omnes decimas fructuum tuorum anno tertio, anno
decimæ, & dederis Leuitæ, peregrino, pupillo, & viduæ, & comederint intra portas tuas, & ſa-
turati fuerint:*
13 *Tunc dices coram Iehoua Deo tuo, Subduxi ſanctificatum è domo, & etiam dedi illud
Leuitæ, & peregrino, pupillo, & viduæ, ſecundum omne præceptum tuum quod præcepiſti mi-
hi: non tranſgreſſus ſum à præceptis tuis, neque oblitus ſum.*
14 *Non comedi in triſtitia mea ex eo, neque ſubduxi ex eo in pollutione, neque dedi quic-
quam ex eo in funere: obediui voci Iehouæ Dei mei, feci ſecundum omnia quæ præcepiſti mihi.*
15 *Reſpice de habitaculo ſanctitatis tuæ, e cælo, & benedic populo tuo Iſraeli, & terræ
quam dediſti nobis, quemadmodum iurauiſti patribus noſtris, terræ fluenti lacte & melle.*

Numer.18. 20 *Dixit autem Iehoua ad Aharon.* Hîc tantùm in genere de ſoluendis decimis agitur, quæ Leuitis omnibus erant cõmunes. Paulo pòſt videbimus Leuitas inde ſacerdotibus alteras decimas ex Dei mandato dediſſe: addetur & tertia ſpecies earum decimarum quæ nõniſi tertio quoque anno offerebantur. Quod ad præſentem locum ſpectat, exigit Deus à populo decimas ad alendam tribum Leui. Certum quidem eſt, morem olim receptum fuiſſe ſanctis Patribus ante Legem, vt Deo vouerent vel offerrẽt decimas: ſicuti patet ex Abrahæ & Iacob exemplo. Quinetiã Apoſtolus ſacerdotium Melchiſedech legali præſtantius fuiſſe colligit, quia dum ei victimas obtulit Abraham, decimauerit ipſum Leui. Verùm huius decimationis de qua præcepit Deus per Moſen, diuerſa fuit ac ſpecialis ratio, eáque duplex. Primò quum ſemini Abrahæ promiſſa fuiſſet terra, legitimi erant ſucceſſores ex duodecima parte Leuitæ. Atqui illis præteritis, poſteritas Ioſeph in duas tribus diuiſa fuit. Niſi ergo aliunde ipſis proſpectum eſſet, iniqua erat diſtributio: deinde quum operam impenderent ſanctuario, aliqua mercede dignus fuit eorum labor: nec rationi conſentaneum fuit, quando ſacris peragendis, & docendo populo addicti erant, victu fraudari. Duæ itaque ponuntur rationes cur decimas à reliquo populo ipſos accipere Deus velit: quoniam nulla illis pars erat in Iſraele, & quia miniſterio tabernaculi vacabant. Porro Deus decimas ſibi tanquam rex ſuo iure vendicans, ea reſignat Leuitis, & eos quaſi vicarios ſubſtituit. Quò pertinent hæc verba, Hæreditas tua eſt Deus ipſe. Quiſnam earum fuerit vſus, poſtea videbitur ſuo loco. Nunc tenere ſufficiat, hoc modo penſatum fuiſſe quod illis abſtulerat Deus, duodecimam partem transferendo ad filios Ioſeph: & quoniã à cura rei domeſticæ abſtrahebantur, vt totius populi nomine ad ſacra liberiores & magis intenti forent, prouentum quo alerentur, illis fuiſſe datum. Quare inſipido commento decimas ſibi arrogant Papales ſacrifici, quaſi ſacerdotali iure debitas. Alioqui enim probent neceſſe eſt, quos appellant laicos, ſibi colonos eſſe, acſi ex parte duodecimã fundorum omnium eſſent domini. Deinde ſacrilegium eſſet decimas facere ſuas, & alios agros poſſidere, ex quibus prouentum colligant. Nec eos iuuat illud Apoſtoli, quod non minus improbè quàm inſcitè obtendunt, tranſlato ſacerdotio ius ſimul eſſe tranſlatum. Contendit illic Apoſtolus, nunc in ſolum Chriſtum competere quicquid lex contulerat ſacerdotibus Leuitis: quorum dignitas & munus in ipſo finem accepit. Nebulones iſti honorem Chriſto proprium, perinde atque eo ſpoliato, ad ſe rapiũt. Si rite officio fungerẽtur, atque omiſſis terrenis negotiis, totos ſe dicarent ad ſtudiũ docẽdi populi, & alias bonorũ & fideliũ Paſtorũ partes exequẽdas, haud dubiè alẽdi eſſẽt ex publico: ſicuti Paulus rectè colligit, hodie nõ minus deberi victũ Euãgelii miniſtris, quàm olim ſacerdotib⁹ qui ad altare miniſtrabãt. Sed perperã hoc prætextu manus iniiciũt decimis acſi earũ eſſẽt domini. Maiori deinde impudẽtia latifundia & alios prouẽtus accumulãt. Probabile eſt, quũ initio Imperatores Romani Chriſto nomẽ dederũt, ſiue recto iudicio adducti, ſiue illecti ſuper

Geneſ.14.d.20. & 28.d.22. Hebr.7.b.11. Hebr.7.b.12. 1.Cor.9.b.14.

ſtitione fuerint,ne Eccleſia Miniſtris deſtitueretur,erogaſſe decimas ad clerum alendum. Nam libera adhuc ciuitate,à populis tributariis eas exigere ſolebat populus. Hoc quoque regibus fuit vſitatum. Siculi enim antequam illic dominarenturRomani decimas ſoluebant. Adde quod ſi carior erat in vrbe annona, alteras decimas imperabat Senatus prouinciis. Imò vetuſtiſſimum fuiſſe

1.Sam.8.c.15. morem vt reges decimarent,colligitur ex 1.libr.Samuelis: quare nihil mirum,ſi exemplum illud imitati ſunt Romani. Vnde colligere licet, quum vellent Imperatores Paſtoribus alimenta conferre ex publico,decimas potius elegiſſe quàm alios reditus, vt Deum imitarentur. Et ſanè adhuc eius rei manent quædam veſtigia. Neque enim vbique ſacerdotum ſunt decimæ. Et ſatis notum eſt,bonam partē vorari à Monachis & Abbatibus,qui tamen olim non cenſebantur inter clericos. Omitto quod agri quidam immunes ſunt à decimis. Sed eas à laicis occupari quomodo paſſus fuiſſet Papa, ſi iure diuino(vt inſulſè garriunt)ſacra fuiſſet cleri hæreditas. Cæterùm quia inter publica vectigalia & tributa numerãdæ ſunt decimæ,eas ſoluere ne recuſent priuati homines, niſi politicum ordinem & regnorum ſtatum labefactare velint: pii autem principes curam ſuſcipiãt abuſus corrigendi, ne reditus publicos & Eccleſiæ dicatos ingurgitent ignaui ventres.

20 *Ego portio tua.* Quid ſibi velit hæc particula,nuper docui:nempe quia ab hæreditate cõmuni excluſi erant Leuitæ,Deum hanc iacturã penſare de ſuo:acſi ex eius manu acciperẽt: quaſi diceret, ſibi ſatis largã copiã ſuppetere,qua ipſos muneretur. Interea iubentur vno ipſo eſſe contenti. Nec

Pſal.16.b.5. dubiũ eſt quin ad hũc locũ alludat Dauid,vbi exclamat,Deus portio mea & hæreditas mea: ſors mihi præclarè cecidit. Significat enim nõ modò Deum ſibi pluris eſſe quàm omnes terrenas opes, ſed præ ipſo ſordere quicquid alii præclarum & maximè optabile ducebãt. Nũc quando in Chriſto facti ſumus omnes ſacerdotes,hæc nobis impoſita eſt cõditio,ne aliã ſortem appetamus. Non quòd ſimpliciter renuntiandum ſit terrenis omnibus bonis: ſed quia inſolidum fœlicitas noſtra ſic in Deo locanda eſt,vt ipſo contenti patienter feramus rerum omnium inopiam:qui verò aliquid poſſident,non minus ſoluti ſint ac expediti,acſi nihil poſſideant.

Leuitic.27. 30 *Omnes autem decimæ.* His verbis oſtendit Deus,ſe decimas Leuitis aſſignando, proprio iure cedere,quia ſint quaſi regale vectigal: atque ita querimonias omnes compeſcit: quia alioqui obſtrepere poterant aliæ tribus,vltra modum ſe grauari. Sacerdotes igitur coactores præficit,qui ipſius nomine colligant:quod negari nõ poteſt ſine impia & ſacrilega fraudatione. Quòd verò vbi pecunia redimuntur decimæ,quintam partem æſtimationi vult ſuperaddi, non eò tendit vt Leuitæ ex alieno damno lucrum faciant:ſed quia aſtutè aliquam vtilitatem captabãt agrorum domini,frumentum in pecuniam mutando: fraudibus occurritur, nequid ex captioſa permutatione Leuitis decedat. Eadem ratione animalia iubet,qualiacunque erunt,decimari, nec pecunia redimi patitur: quoniam ſi libera fuiſſet electio,nullum vnquam animal pingue aut vegetũ veniſſet ad Leuitas. Ergo hac lege remedium auaritiæ & ſordibus fuit adhibitũ. Neque id abs re: quia ſi verum eſt prouerbium, Ex malis moribus naſci bonas leges,ſumma ſeueritate contineri in officio neceſſe fuit adeo tenacem & malignum populum. Ac quantumuis ſedulò cautum eſſet Leuitis,vix tamen fuit vllum tempus quo non eſurierint,ac interdum famelici oberrarint. Imò quũ ab exilio Babylonico reuerſi eſſent, non fecit tanti beneficii memoria quin furto ſubtraherẽt par

Malach.3.b.8. tem decimarum:ſicuti conqueritur Deus apud Malachiam. Vnde apparet,non fruſtra tam imperioſè ad eas ſoluendas fuiſſe coactos.

Deuteron.14. 22 *Decimando decimabis.* Generaliter repetit legem antè poſitam, vbi Deo vendicat omnium frugum decimas. Quibus autem ſoluendæ ſint,non ſtatim exprimit: ſed quædam interſerit de aliis oblationibus,quæ alibi expoſui. Verùm aliquanto pòſt verſu 27 Leuitas commẽdans,eas ad verum ſuum vſum accommodat. Significat autem crudeles fore,ſi eas Leuitis furentur:malignos verò & iniuſtos ſi ægrè illis decimas ſoluant, quæ ipſorum ſunt iure hæreditario: quando tribus illa fundos nullos poſſidet.

28 *Tertio autem anno.* Fallũtur,meo iudicio,qui aliam decimarum ſpeciẽ notari putant. Potius enim correctio eſt,vel interpretatio legis,ne ſoli ſacerdotes ac Leuitæ decimas omnes abſumerẽt, ſed pars cederet ad leuãdos pauperes,& peregrinos,& viduas. Quò res melius pateat, primò notãdum eſt, nõ tertiũ quenque annũ hîc præſcribi, ſed numerari à Sabbatho. Alibi enim videbimus ſeptimo quoq; anno terrã quieuiſſe,vt neque ſererẽt neq; meterẽt. Ergo poſt duas meſſes peractas, decimæ anni tertii nõ Leuitarũ propriæ,ſed ſimul cõmunes erãt pauperibus,pupillis,& viduis & peregrinis. Id ex ſupputatione annorũ colligere promptũ eſt. Alioqui enim tertius annus ſæpe incidiſſet in ſabbathariũ,quo ceſſabat omnis agrorũ cultura. Porro ſũma æquitate id tẽperatũ fuit, vt ſacerdotes & Leuitæ iã duobus annis ditati, admitterent in partẽ egenos fratres & peregrinos. Ita ex nimia eorũ abũdãtia aliquid minuebatur,ne ſe in luxuriã proiicerẽt: atque ita fiebat vt nõ plus duodecima parte in ſingulos annos ipſis integrũ maneret. Denique in ſeptem annis peculiaris fuit

vnius ratio:vt non ſoli Leuitæ priuatim ſibi decimas perciperent,ſed communicarent cum pupillis,viduis, peregrinis & aliis pauperibus. Comedant, inquit,& ſaturentur, quibus alioqui ferenda eſſet eſuries,vt benedicat tibi Deus: qua promiſſione ipſos ad liberalitatem inuitat.

Deut. 26. 12 *Poſtquam compleueris*. Hoc loco vehemẽtius ipſos ad decimas libenter & prolixè offerẽdas extimulat, quũ illis Deũ quaſi ante oculos ſtatuit,acſi in eius manũ eas ſoluerẽt.Solẽnis enim conteſtatio indicitur, qua ſe apud Deum reatu obſtringant, niſi fideliter præſtiterint impoſitum ſibi vectigal:quòd ſi probè officio fuerint perfuncti, pacem & gratiam exorent. Nihil enim magis expergefacere poteſt homines quàm vbi Deus in rem præſentem arbiter vocatur.Hæc ratio eſt cur profiteri ipſos iubeat in Dei conſpectu,ſe in decimis ſoluẽdis obedientes fuiſſe eius mandato.Separare vel efferre ex domo, tantundem valet ac nullius doli ſibi eſſe conſcios, quin Deo quod ſuum erat reddiderint: atque ita puros eſſe à ſacrilegio,quia nihil ſanctum traxerint in vſus priuatos. Quod ſequitur,Non præteriui mandata tua neque oblitus ſum, nonniſi ad rem de qua nunc agitur,referri debet.Nimis enim ſtultæ fuiſſet temeritatis & arrogãtiæ, iactare Legem omni ex parte & omnibus numeris ſeruatam à ſe fuiſſe & impletam. Quanquam hæc loquendi forma ſtudium potius quàm perfectionem ſignificat: acſi dicerent, ſibi in animo fuiſſe propoſitum parere Dei præceptis.Tenendum tamen eſt quod dixi,propriè id ſpectare ad ritus legales.Eodem ſenſu paulo pòſt dicitur,Feci ſecundũ omnia quæ mihi præcepit Deus: quia ſi de perfectione gloriati eſſent,nihil iam opus erat ſacrificiis, aut aliis purgationibus.Sed(quemadmodum iam dixi) tantùm vocantur ad examen,vt ſincero corde Deum teſtem ſuæ pietatis faciant.

14 *Non comedi in triſtitia*. De ſanctis oblationibus verba fieri certum eſt. Nũc quæritur quid ſit comedere in triſtitia. Communi fere conſenſu recepta eſt hæc expoſitio :quum rerum inopia ad furandum & fraudandum ſollicitet,populum tamen aſſerere, in rebus quoque anguſtis & egeſtate,ſe abſtinuiſſe à rebus ſacris:quod libenter recipio.Quanquam nomen triſtitiæ pro anxietate animi malè ſibi conſcii accipi poſſit, hoc ſenſu:ſciens & volens nihil comedi quod Deo ſacrum eſſet,vt me vreret malæ conſcientiæ cauterium: ſicuti ſuum quenque ſcelus torquet & mœrore afficit.In ſecundo membro variant interpretes. Quidam verbum בער exponunt perdere: quaſi dictum eſſet,Per immunditiam nihil perire paſſos: alii autem tranſferunt, Nihil extuli in re profana. Ego verò nomen טמא aduerbialiter poſitum eſſe exiſtimo pro impurè, vt teſtetur populus ſe non fuiſſe pollutum vel contaminatum,quicquam ſubtrahendo. Itaque(meo iudicio)non malè vertunt quidam,Per immunditiam. Neque enim vertere in alios vſus poterant decimas,quin ex impio abuſu contraherẽt pollutionem.In tertio membro maior eſt ambiguitas.Ad verbum eſt, Nõ dedi inde mortuo. In verſione ſequutus ſum eos qui pro funere & exequiis accipiunt.Quidam tamen metaphoricè nomen mortui poſitum eſſe volunt pro re immunda: alii magis coactè,pro impenſis quæ ad tolerandam hominis vitam nihil faciunt.Quorſum tamen id dicatur,nondum liquet, nihil in funere conſumptum eſſe. Immundum quidem erat quicquid attigerat cadauer: ideo quidam exponunt non pollutas fuiſſe victimas in funere curando.Quod ſi placet,per ſynecdochen funus ponitur pro qualibet re immunda. Ego tamen potius arbitror ſub vna ſpecie comprehendi res omnes quæ ſpeciem pietatis præ ſe ferunt.Mortuos ſepelire laudabile officium erat, ac pietatis exercitium:ita honeſtus color plus licentiæ dare poterat. Hoc igitur verbo teſtari Deus voluit Iſraelitas,nihil ſe excuſationis obtendere,ſi quicquam ex ſacris auerterint.

15 *Reſpice de habitaculo*. Dum hac conditione preces & vota concipere iubentur,vt Deus terræ benedicat,ſi nullo ſacrilegio ſe inquinauerint,ſimul ex oppoſito monẽtur,nullam alioqui Dei benedictionem ſperandam eſſe.Loquutio interim notanda eſt, Benedic terræ quam dediſti lacte & melle fluentem.Hinc enim colligitur,terram non tam natura vberem fuiſſe,quàm quòd arcana ſua beneficentia quotidie eam Deus irrigabat,vt fœcunda eſſet.

EX NVMER. XVIII.

25 *Loquutus eſt* Iehoua *ad Moſen,dicendo,*

26 *Præterea ad* Leuitas *loqueris, & dices eis,Quũ acceperitis à filiis* Iſrael *decimas quas vobis ab illis dedi in hæreditatem veſtram,tunc offeretis ex illis oblationem* Iehouæ,*decimas ex decimis.*

27 *Et reputabitur vobis oblatio veſtra, vt frumentũ ex area, & vt plenitudo è torculari.*

28 *Sic offeretis vos quoque oblationem* Iehouæ *ex omnibus decimis veſtris quas acceperitis à filiis* Iſrael, *& dabitis ex illis oblationem* Iehouæ Aharon *ſacerdoti.*

29 *Ex omnibus oblationibus veſtris offeretis omnem oblationem* Iehouæ,*ex omni pinguedine eius,ſanctificationem ipſius ex eo.*

30 *Ac dices illis, Quum attuleritis pinguedinē eius ex eo, reputabitur* Leuitis *vt fructus areæ, & vt fructus torcularis.*

31 *Comedetis autem illud in omni loco vos & domus veſtra: quia merces eſt vobis pro miniſterio veſtro in tabernaculo conuentionis.*

32 Et *non portabitis ſuper eo peccatum, quum vos obtuleritis pinguedinem eius ex eo: & ſanctificationes filiorum* Iſrael *non polluetis, ne moriamini.*

25 *Loquutus eſt* Iehoua *ad* Aharon. Altera ſpecies decimarum, hoc eſt centeſima pars totius prouentus, quam ſacerdotibus pendebant Leuitæ. Tertiam faciunt alii: ſed rationem attuli cur mihi non probetur eorum opinio. Et certè veriſimile non eſt, vno anno exactas fuiſſe ac ſolutas duplices decimas. Ergo nobis ſufficiat partitio bimembris. Largior autē portio ſacerdotibus data fuit, non modò honoris cauſa, ſed quia maior religio & integritas in diſpenſatione ab illis ſperanda erat: deinde vt multis extraordinariis oneribus ſatiſfacerēt. Iam ne reſtricti nimium vel ſordidi eſſent Leuitæ, pronuntiat Deus non minus impium eſſe furtum ſi mala fide agāt cum ſacerdotibus, quàm ſi populus ex iuſta eorum portione aliquid ſubriperet. Huc enim ſpectant verba, perinde fore decimas ex decimis quas pendere iubentur, acſi ex area & torculari ſoluerent: acſi dictum eſſet, nihilo magis eſſe immunes à ſecundis decimis quàm populum à primis. Lōgius deinde hoc extenditur, vt ex ſingulis oblationibus partem offerāt. Tertiò ſincera præcipitur liberalitas: ne quod exile erit, vel macilentum, vel vllo modo deterius, reponant in partem ſacerdotū, ſed ſelectiſſima potius quæque offerant. Id enim intelligitur per vocem חלב, quam alii adipem vertunt. Nomen pinguedinis viſum eſt melius quadrare, in quo tamen eſt metaphora.

31 *Comedetis autem illud.* Quia inter ſacras oblationes reputabantur decimæ, moueri poterat quæſtio, an illis veſci alibi liceret quàm in ſanctuario. Itaque pronūtiat Deus, vbi ſeparauerint Leuitæ δυπροδικάτας, tranſire reſiduū in naturam & ordinē communium ciborū: quia tūc quolibet in loco panem ex frumento decumano comedent, tanquā ex agrorum ſuorum prouentu. Videtur quidem minimè apta eſſe quæ ſubiicitur ratio, quòd merces ſit pro labore quem impendunt in cultu tabernaculi. Inde enim colligendum magis eſſet, victum hunc peculiariter deſtinatnm eſſe miniſtris, quandiu munere ſuo fungentur, & excubias agent in tabernaculo, vel mactabūt victimas ad altare. Verùm quia Dei mandato ſparſi erant per totam terram, nec propter loci diſtantiā deſinebant tabernaculi eſſe miniſtri, meritò illis permittitur, vbicunque ſint, victu diuinitus ordinato veſci. Si particulam כי aduerſatiuè accipere libeat, ſenſus erit expeditior. Proximo verſu confirmat eandem ſententiam, nullius ſcilicet culpæ fore reos, vbi ſacerdotibus probè ſatiſfecerint. Seuerè tamen ſimul monentur nequa fraude ſe obſtringant: quia ſacrilegii loco fore denūtiat Deus ſiquid furaciter auerterint, & capitalem pœnam minatur. Nam polluere ſanctificationes populi, tantundem valet atque profanare quod totius populi nomine conſecratum erat.

EX DEVTER. XVIII.

1 Nō *erit ſacerdotibus* Leuitis *& toti tribui* Leui *portio & hæreditas cum reliquo* Iſraele, *oblationes ignitas* Iehouæ, *& hæreditatem eius comedent.*

2 Et *hæreditas non erit illi in medio fratrum ſuorum,* Iehoua *eſt hæreditas eius, quemadmodum dixit illi.*

3 Iſtud *autem erit ius ſacerdotum à populo. Quiſque è ſacrificantibus ſacrificium, ſiue bouem, ſiue agnum, dabit ſacerdoti armum, & maxillas, & ventriculum.*

4 Primitias *frumenti tui, vini tui, & olei tui, & primitias velleris ouium tuarum dabis illi.*

5 Ipſum *enim elegit* Iehoua Deus *tuus è cunctis tribubus tuis, vt ſtet ad miniſtrandum nomini* Iehouæ, *ipſe & filii eius omnibus diebus.*

6 *Quum autem venerit* Leuita *ex aliqua portarum tuarum, ex omni* Iſraele, *vbi ipſe peregrinabitur, & venerit toto deſiderio animæ ſuæ ad locum quem elegerit* Iehoua:

7 Miniſtrabit *nomini* Iehouæ Dei *ſui, ſicut omnes fratres eius* Leuitæ *qui ſtant illic coram* Iehoua.

8 Partem *ſimilem parti aliorum comedent, præter venditiones eius ad patres.*

1 *Non erit ſacerdotibus.* Tria ſunt præcipua huius loci capita. Primò enim oſtendit Deus, non eſſe cur grauentur Iſraelitæ decimas ſoluere Leuitis, primitias & alias oblationes remittere ſacerdotibus, quoniam hæc tribus hæreditate priuata fuerit. Secūdò iurgia omnia anteuertit, cōpeſcit illicitū quæſtū, & turpibus rapinis obuiat, Leuitis & ſacerdotibus iuſtā partē attribuens. Tertiò definit

quomodo inter ſe partiri debeant oblationes,& quod ex victimis ſumebant ſacerdotes. Quòd ad primum membrum ſpectat,quoniam Deus erat quaſi fundus hæreditatis ipſorum, ius quod in eos tranſtulerat,meritò ſibi vendicarunt. Si odioſum ſit populo prouentum ſuum decimari,Deus quaſi medius intercedit,ſibíque iure regio deberi pronuntians, villicos & coactores illis exigendis præficit Leuitas.Non eſt igitur cur litem quiſpiam moueat,niſi velit ex profeſſo Deum ſpoliare. Sæpius autem occurrit hæc ſententia: quoniam magnopere intererat populum perſuaſum eſſe, Deum in tabulas ſuas accepta referre quæ Leuitis aſſignauerat: non modò nequid Leuitis ſubriperetur, ſed vt libenter Dei miniſtris legitimum vectigal penderent reliqui: deinde nequis malignè obſtreperet,quòd in alimentum ſacerdotum cedebant primitiæ,& aliqua ex ſacrificiis portio.Altera etiã exprimitur ratio,cur inuidia carere debeat honor Leuitis conceſſus:quoniam ipſos Deus conſtituerat miniſtros cultus ſui.Dignus autem eſt operarius mercede ſua.

3 *Iſtud autem erit ius.* Non modò in gratiam ſacerdotum enumerat Deus quæ vult ab ipſis percipi, vt ſine murmure & querimonia quod ſuum eſt recipiant: ſed populo etiam conſulit ne turpi quæſtu auferant ſacerdotes pluſquam fas ſit:quod ſacra hiſtoria recitat à filiis Heli factum eſſe. Nam eouſque licentiæ proruperant,vt prædonum inſtar,violenter raperent quicquid tulerat libido.Ergo ne proſiliant ad turpem quæſtum,certos fines in quibus ſe contineant, illis Deus præſcribit,quos ſi tranſgreſſi eſſent,cuiuis è plebe promptum erat eorum auaritiam coarguere. 1.Sam.2.c.12.

6 *Quum autem uenerit Leuita.* Hoc tertium membrum clarius explicat quod obſcurius alibi traditur: quicquid enim ſacerdotibus dabat,viſus fuit præciſe Leuitis aufferre.Nunc autem diſtinctius ſtatuit ſacerdotes primo loco, vt Leuitas pro laboris ſui ratione in partem oblationum admittat.Hæc porro ſumma legis eſt, vt Leuitæ qui domi ſuæ manebunt,decimis contenti,nihil ex aliis oblationibus attingant:vndecunque autem venient ad ſanctuarium, cenſeantur inter miniſtros,ordinémque ſuum teneãt.Hac autem lege cautum fuit, nequos excluderet intermiſſio à functione, nec deterior eſſet hoſpitum conditio quàm eorum qui Ieroſolymæ erant. Neque enim ſi habitabant in aliis vrbibus,in totum ceſſabant à ſuo miniſterio,quoniam aliæ erant eorum partes quàm ſe in mactandis victimis exercere. Qui tamen ſanctuario prorſus operam ſuam dicabant,eos duplici honore muneratus eſt Deus: quia minimè æquum fuiſſet victu eos fraudari qui domeſticis curis & negotiis valere iuſſis,toti occupabantur in ſacrorum cura. Quàm verò partitio hæc non fuerit ſuperuacua,ex Ioſephi narratione maximè cognoſcitur,dum ſcribit Pontifices vi & armis decimas rapuiſſe,& contra Leuitas in eripiendo victu hoſtiliter fuiſſe graſſatos.

EX LEVIT. XXIIII.

5 *Accipies ſimilam,& coques ex ea duodecim placentas:duarum decimarum ſit vnaquæque placenta.*

6 *Et pones eas in duobus ordinibus:ſeni ordines ſuper menſam mundam coram* Iehoua.

7 *Pones quoque ſuper ordinem vtrunque thus purum,erítque pani in memoriale & incenſum* Iehouæ.

8 *Per ſingula ſabbatha ordinabit illos coram* Iehoua *ſemper, à filiis* I*ſrael fœdere ſempiterno.*

9 *Et erit* Aharonis *& filiorum eius,qui comedent eum in loco ſancto: quia ſanctitas ſanctitatum eſt ei ex oblationibus ignitis* Iehouæ *ſtatuto perpetuo.*

Nunc ventum eſt ad tertiam partem externi cultus,quæ finem afferet expoſitioni ſecundi præcepti.Tractandum igitur eſt de ſacris oblationibus,inter quas primum locum dare placuit panibus, qui propriam habebãt menſam eregione candelabri ad latus Aquilonare,ſicuti in ſtructura tabernaculi viſum eſt. Etſi autem alibi recurret eorũ mentio, ſicuti tamen ſeorſum oblati ſunt,& locati ante Arcam fœderis,quaſi in Dei conſpectu,ſeparandi nõ fuerunt à ſacrificiis.Iam expoſui hoc fuiſſe non vulgaris gratiæ Dei ſymbolum quum familiariter ad ipſos deſcenderet, acſi eſſet eorum conuiua.Vocati autem ſunt panes facierum,eo quòd ſiſterentur ante Dei oculos: atque in eo rarum fauorem oſtendit,quaſi ad mutuum conuictum accedens.Nec dubium eſt quin duodecim numero confici iuſſerit reſpectu duodecim tribuum, acſi oblatum à ſingulis cibum in menſam ſuam admitteret.Duæ decimæ quintam partem mẽſuræ epha conficiunt. Ac certum quidẽ eſt modũ hunc fuiſſe diuinitus præſcriptũ, ne diuerſitas in ritu tam ſerio paulatim multas corruptelas gigneret. In nomine decimarũ videtur alludere ad vectigal quod impoſuerat populo,quò panum ſanctitas magis commendaretur. Cur autẽ duas potius quàm vnam poſtulauerit, me la-

tet,nec vtile cenſeo curioſius inquirere. Quòd dicitur fore pani in memoriale,ad thus refero,quaſi dictum eſſet,Panem thuris ſuffitu condîtum memoriam filiorũ Iſrael renouaturum eſſe, vt ſuauiter coram Deo oleant. Vertunt alii pro memoriale,monumentum:ſed eodem ſenſu.Etſi autem quidam panem ipſum memoriale vocari docent,melius tamen thuri aptatur: quia mox additur, ſimul incenſum fore ignitum ſacrificium,quia ſcilicet pro pane adolebatur.

EX EXODI XXIX.

38 *Hoc eſt quod facies ſuper altare,agnos anniculos in ſingulos dies.*

39 *Agnum vnum facies mane,& agnum vnum inter duas veſperas.*

40 *Et decimam partem ſimilæ miſtæ oleo contuſo,quartam partem hin & libamen,quartam partem hin vini in agnum vnum.*

41 *Agnum alterum facies inter duas veſperas ſicut minha matutino,& ſicut libamini eius facies ei in odorem quietis,oblationem ignitam Iehouæ.*

42 *Holocauſtum iuge in generationes veſtras, ad oſtium tabernaculi conuentionis coram Iehoua, quò conueniam vobiſcum vt tecum loquar.*

43 *Et conueniam illic cum filiis Iſrael, & locus ſanctificabitur in gloria mea.*

44 *Sanctificabo tabernaculum conuentionis & altare, Aharonem quoque & filios eius, & ſacrificia,vt ſacerdotio fungantur mihi.*

45 *Habitabóque in medio filiorum Iſrael,& ero ipſis in Deum:*

46 *Et ſcient quòd ſum Iehoua Deus eorum, qui eduxi eos è terra AEgypti,vt habitarem in medio eorum.Ego Iehoua Deus eorum.*

Mos ſacrificandi ſemper in vſu fuit apud omnes gentes, cuius originem à ſanctis Patribus manaſſe nõ eſt dubiũ:ſed ex quo totus orbis ad ſuperſtitiones defluxerat,primùm ritus ipſi fuerũt degeneres,dũ ſibi quiſque nouũ aliquid excogitat,& quod ſimile reſtabat, præpoſtera fuit æmulatio: quia rectum finem & vſum non tenebant. Neſciuit tota gentilitas cur Deum ſanguine placari opus eſſet.Ergo temere victimarum ſanguinem fudit:quia neque reputauit ſe Dei iudicio obnoxiã eſſe,vt ſuppliciter veniam deprecaretur : ac multo minus animos adiecit ad expiationẽ amplexãdam,quæ non tantùm arcano Dei conſilio prædeſtinata fuerat,ſed hominibus quoque promiſſa. Vnde colligimus,reprobatos fuiſſe omnes Gentium cultus, quoniam in Dei verbo fundati non erant. Tantùm hoc fixum maneat,ipſo more ſacrificandi,quamuis adulterino, cõuictas fuiſſe proprię indignitatis,vt agnoſcere deberent,humano generi non aliter propitium eſſe Deum quàm reconciliatione interpoſita .Stulta igitur Pythagoræ philoſophia, quæ victimis Dei nomen contaminari tradidit:ſic enim loquentem inducit Poeta,dum εἰς τὴν σαρκοφαγίαν inuehitur,

Nec ſatis eſt quod tale nefas committitur:ipſos
Inſcripſere deos ſceleri,numenque ſupernum
Cæde laboriferi credunt gaudere iuuenci.
Victima labe carens,& præſtantiſſima forma,
(Nam placuiſſe nocet) uittis præſignis & auro
Siſtitur ante aras,auditque ignara precantem.
Imponique ſuæ uidet inter cornua fronti
Quas coluit fruges:percuſſaque ſanguine cultros
Inficit in liquida præuiſos forſitan unda.

Diſplicuit innoxium animal hominis culpa mactari:ſed debuit expendere quod non ſentire turpis ſocordiæ fuit,nimis impudẽter audaces eſſe ac temerarios homines,ſi in Dei conſpectum prodeãt,veniã ab eo impetraturi,qui omnibus iure eſt infenſus.Nihil ergo abſurdũ,ſi peccatoribus iudiciũ mortis,cui obnoxii ſunt,ſubiiciatur ante oculos,quò in ſeipſos deſcẽdentes,peccatum in quo ſibi blandiebantur, ſeriò abominari incipiant. Verùm hinc præcipua errandi cauſa Pythagoræ, quod neſciuit Deũ ſine expiatione nõ placari.Nos verò quoniã ea res humanæ mẽtis captũ trãſcẽdit,diſcamꝰ,Scriptura duce ac magiſtra,quicũque vnquã Deũ verè quæſierũt,litationẽ in ſanguine attuliſſe: ita ante Legẽ latã ſemper victimis ſancita fuit religio.Nec dubiũ eſt quin arcano Spiritus inſtinctu ſancti Patres directi fuerint ad Mediatorem, cuius morte tandem placandus erat Deus.

Et certè,ablato Chriſto,quæcunque fiunt mactationes nihil differunt à profana carnificina. Verùm poſtea in Lege addita fuit plenior explicatio. Et quoniam multiplices formæ ſacrificandi à Gentibus fuerant coaceruatæ, nullam omnino partem omiſit Deus, in qua ſe vtiliter exercerent fideles:ſiue teſtanda pietas,ſiue agendæ gratiæ,ſiue adiuuandum precandi ſtudium,ſiue quærendæ purgationes,ſiue expianda peccata.Bimembris tamē partitio integra eſt ac dilucida: vbi dicimus alia eſſe expiatoria,alia verò eſſe teſtimonia gratitudinis.Ita autem ſub priore membro complector ritus conſecrationum,quibus initiari Deus ſacerdotes voluit: quia purgatio primas illic partes tenebat. Iam quia abſque Chriſti interceſſione nullis precibus Deum eſſe exorabilem certum eſt,iuge ſacrificium mane & veſperi inſtitutum fuit ad conſecrandas Eccleſiæ preces. Imò quum tantùm celebrarent Dei beneficia,fuſus fuit ſanguis, vt cognoſcerent ne ſuam quidem gratitudinem Deo placere niſi intercedēte Mediatoris ſacrificio:denique nihil purum ab hominibus proficiſci,niſi ſanguine purgatum.

38 *Hoc eſt quod facies.* Inter ſacrificia primum locum dare placuit quotidiano quod iuge appellant.Mane enim & veſperi duos agnos ſingulis diebus offerri ſibi voluit Deus, vt ſe aſſiduè exerceret populus in memoria futuræ recōciliationis.Etſi autem ſub Lege ſæpius victimæ iterabantur,quia ad expianda peccata efficax non erat earum oblatio: notandum tamen eſt, ſicuti annis ſingulis ingrediebatur ſemel ſacerdos adytum cum ſanguine:ita vtile fuiſſe,quotidie bis alterum genus victimæ proponi ante populi oculos, vt reputaret ſibi opus eſſe identidem recōciliari Deo. Duobus ergo agnis in ſingulos dies litatum fuit,vt Iſraelitæ ſui reatus & damnationis admoniti,à principio vſque ad finem diei,ad Dei miſericordiam confugere diſcerent. Delectus autem fuit agnus ad hoc ſacrificium,qui purus eſſet ac integer: nam in ætate notata fuit perfectio vel integritas.Addita fuit oblatio placentæ oleo conditæ,& libamen vini. Dubium porrò non eſt quin his ſymbolis edocti fuerint veteres,nihil inſipidum offerre Deo fas eſſe. Deus quidem ſaporis dulcedine oblectatus non fuit,neque etiam ſacerdotes voluit aſſueſcere lautitiis,vt ſub religionis colore liguritores eſſent.vini etiam odor per ſe gratus eſſe Deo non potuit: verùm huc tendebant conditura,ne populus ſubſiſteret in nudis & inanibus figuris,ſed agnoſceret aliquid melius & præſtantius ſubeſſe.Guſtus ergo ille vini & olei,nihil aliud fuit quàm ſpiritualis veritas:vt populus ipſe viciſſim fidem & pœnitentiam afferret ad ſacrificia.Et certè exterior ceremonia ſine re fuiſſet mera fatuitas.Hunc ritum ex parte imitatæ ſunt etiam profanæ gentes:vnde illud Horatii,

Vtque ſacerdotis fugitiuus,liba recuſo.

quibus verbis ſignificat placētas idolis fuiſſe paſſim oblatas. Verùm cæca fuit illa æmulatio,quòd altius non attenderent,ſed quòd putarent deos ſuos humano more appetere ſuaues & delicatos cibos.Atqui longè aliud conſilium Dei fuit, vt nuper attigi.Externo enim ſapore expergiſci voluit populum ſuum,vt ſerio pœnitentiæ ſenſu tactus,& pura fide,ſcelerum expiationem quæreret:non in illis agnis quos cernebat mactari,ſed in victima ſibi promiſſa. Vocarunt iuge ſacrificium,quia præcepit Deus offerri iugiter per continuas ætates: verùm ex Daniele liquet fuiſſe temporale,quia *Dan.9.g.27.*
ceſſauit Chriſti aduentu: ſic enim illic Angelus loquitur, Roborabit Chriſtus fœdus cum multis hebdomade vna & dimidia,& ceſſare faciet iuge ſacrificium & minha. Certum eſt de hac ſpecie verba fieri.Vnde certò colligimus hac ceremonia directas fuiſſe populi mētes ad Chriſtū. Quòd ſi ille fuit vſus apud veteres & finis, hodie hæc ad nos redit vtilitas, vt ſciamus in Chriſto fuiſſe completum quicquid tunc ſub figura oſtenſum fuit. Promittit Deus ſacrificium hoc ſibi fore in odorem quietis. Dubitandum igitur non eſt quin inſolidum placatus ſit ſacrificio vnigeniti Filii ſui,ac peccata nobis remiſerit.Porro quanquam ſemel oblatus fuit Chriſtus, vt nos vnica expiatione in perpetuum Deo conſecraret:ex quotidiana tamen immolatione quæ ſub Lege fuit,diſcimus mortis eius beneficio nobis ſemper paratam eſſe veniam: quemadmodum dicit Paulus *2.Cor.7.a.2.*
Deum ſe aſſiduè reconciliare Eccleſiæ,dum Chriſti ſacrificium in Euangelio proponit. De voce minha ſic habendum eſt,quanuis deducta ſit à נחה quod eſt offerre,propriè tamen accipi pro hac oblatione quæ velut appendix erat quotidiani ſacrificii. Sunt etiam qui ad veſpertinam duntaxat reſtringunt:ſed vbi victimis non coniungitur,extenditur etiam generaliter ad alias ſpecies.

42 *Ad oſtium tabernaculi conuentionis.* Docet hîc locus, quo ſenſu nomen מועד ſumatur quoties agitur de tabernaculo. Vertunt quidā teſtimonium,alii Eccleſiā,alii conuentū,alii verò conſtitutum.Atqui in hoc cōtextu etymologia ſatis exprimitur:quia mox cauſam appellationis reddēdo, verbū יעד vſurpat Moſes,ex quo deductū eſt illud nomen. Quid ergo eſt tabernaculū conuentionis:reſpondet Deus ipſe,locū eſſe quem ſumpſit & condixit populo ſuo, vt illic vltro citróque paciſcantur. Volunt quidā originē eſſe עוד, quod eſt quaſi ſolenni ritu cōteſtari:ſed quia non patitur grāmatica,ſumam quod certū eſt.Verbū quidem יעד ea conſtructione quæ hîc ponitur,tātundem valet ac cōtrahere vel paciſci cum altero,vel certè ad negotia vltro citróque tractāda conuenire,

Ideo mihi nullũ nomẽ aptius quadrare viſum eſt,quam conuẽtionis:quod grauiſſimi fuit põderis ad fideles in modeſta ſacerdotii reuerentia continẽdos,quũ Deus quaſi ad familiare colloquiũ eos inuitaret.Idem repetit proximo verſu in tertia perſona,vt quicunque cenſeri volent inter Iſraelitas non aliò deflectant aut vagentur.Lex enim præſcribitur cũctis filiis Iſrael, vt illic Deum quærant.Subiicitur alia confirmatio,quòd locum illum ſacrum eſſe oporteat . Denique ex toto contextu Dei conſilium fuiſſe apparet, populum tenere ſibi aſtrictum ſacerdotii Leuitici vinculo:ſed notandum Deum vnum eſſe qui & locum & oblationes & ipſos homines ſanctificat.Quare friuola eſt eorum omnium iactantia,qui ſibi plus arrogant quàm Deus contulerit.Si Papæ creditur,in eo eſt ſanctitas ſanctitatum:quia tamen Deum non profert authorem, ſed præconiis temere confictis ſe venditat,ſtolidam eius impudẽtiam tutò ridere licet. Ex hoc autem loco &ſimilibus ſumptum eſt quòd docemur,Chriſtum non humanitus debere æſtimari : ſed cenſeri cœleſti & diuina ſua virtute. Hinc etiam refellitur quod ſacrifici papales ſe Chriſtum offerre iactant:ſemper enim quærendum eſt quo authore:quandoquidem ſibi vni hoc ius Deus vendicat, vt ſanctificet qui legitimo ſacerdotio funguntur.

46 *Et ſcient quod ego ſum* Iehoua. His verbis ſignificat Deus ſe non ſemel duntaxat fuiſſe populi redemptorem,ſed ea lege vt eorum ſaluti præſideat,ac reipſa demonſtret ſe inter ipſos reſidere. Cæterùm præſentiæ ſymbolum,& quaſi pignus ſtatuit ſanctuarium:vnde volebat regulam pietatis proferre,& à cultoribus ſuis peti.

EX NVMER. XXVIII.

1 *Et loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen,*dicendo,*

2 *Præcipe filiis* Iſrael,*& dic eis,Oblationem meam , panẽ meum in oblationibus meis ignitis in odorem quietis meæ cuſtodietis, vt offeratis mihi tempore ſuo.*

3 *Dices præterea illis,* Hæc *eſt oblatio ignita quam offeretis* Iehouæ, *agnos anniculos immaculatos duos quotidie,holocauſtum iuge.*

4 *Agnum vnum facies mane,& agnum alterum inter duas veſperas.*

5 *Et offeres decimam partem epha ſimilæ in minham permiſtæ oleo contuſo , cum quarta parte hin.*

6 *Iſtud eſt holocauſtum iuge quod factum eſt in monte* Sinai,*in odorem quietis,oblationem ignitam* Iehouæ .

7 *Porro libamen eius , quartam partem hin per ſingulos agnos in ſanctuario liba libamen ſechar* Iehouæ .

8 *Agnum autem alterum facies inter duas veſperas,iuxta oblationem matutinam,& iuxta libamen eius facies in oblationem ignitam,in odorem quietis* Iehouæ .

9 *Die verò ſabbathi facies duos agnos anniculos immaculatos, & duas decimas ephi ſimilæ in minham permiſtæ oleo,& libamen eius.*

10 *Iſtud eſt holocauſtum ſabbathi , in ſabbatho ſuo vltra holocauſtum iuge in libamen eius.*

11 *Similiter in capitibus menſium veſtrorum , offeretis holocauſtum* Iehouæ:*iuuencos filios bouis duos,& arietem vnum, agnos anniculos immaculatos ſeptem .*

12 *Et tres decimas ephi ſimilæ in minham permixtæ oleo in iuuencos ſingulos, & duas decimas ephi ſimilæ in minham permixtæ oleo in ſingulos arietes.*

13 *Et ſingulas decimas,oblationem ſimilæ in minha permixtæ oleo,in ſingulos agnos,holocauſtum odoris quietis,oblatio ignita* Iehouæ.

14 *Hæc autem libamina eorum è vino:dimidium hin etiam in ſingulos iuuencos, & tertia pars hin in arietem, & quarta pars hin in ſingulos agnos .* Hoc *eſt holocauſtum ſingulorum menſium per ſingulos menſes anni .*

15 *Et hircus caprarum vnus in ſacrificium pro peccato fiet* Iehouæ, *præter holocauſtum iuge,& libamen eius .*

1 *Et loquutus eſt* Iehoua. Moſes iterum verba facturus de continuo ſacrificio, præfatur in genere,vt diligenter ſequatur populus in oblationibus ſuis quicquid Deus præcepit ; nam verbo cuſto-

diendi,non ſedulitas modò,ſed obedientia notatur. Porro quò attẽtius ab omni vitio ſibi caueãt, panem ſuum vocat Deus,qui vel quotidie reponi ſolebat in menſa,vel adiũgi victimis ignitis, acſi eo veſceretur more hominum.Eſt quidem aſpera loquutio: ſed pro veteris populi ruditate,neceſſe fuit tam craſſè loqui, vt ab vna parte diſcerent ritum illum perinde Deo acceptum eſſe,vt homines oblectat cibus:deinde vt purius & caſtius offerre ſtuderent ſua ſacrificia.

3 *Dices præterea illis.* Repetit quod vidimus in Exodo,vt quotidie agnos duos immolent,alterum mane,alterum veſperi:ſed pluribus verbis acceſſiones exprimit ſimilæ & vini: deinde hoc genus ſacrificii ab antiquitate commendat,quia in monte Sinai offerri Deo cœperit,& fuerit in odorem quietis.Libamen vini,cuius fit mentio,etiam apud profanas gentes in vſu fuit:ſed quia mãdato & promiſſione Dei carebat,non potuit nõ eſſe inſipidum.Et probabile eſt (vt alibi vidimus) ritus multos Gẽtium à ſanctis Patribus eſſe profectos,ſed falſa & inani imitatione:nam quum rationem non tenerent,quicquid agebant nõ aliud fuit quàm luſoria pompa . Diximus autem ita admonitos fuiſſe homines, vt in quotidiano victu Deum ſemper haberent præ oculis:atque ita modis omnibus aſſuefierent ad colendam ſanctitatem .

9 *Die uero Sabbathi.* Nunc exprimitur quod ſuperiore loco omiſſum fuerat,Sabbatho duplicari iuge ſacrificium,& loco agni vnius duos offerri. Aequũ enim fuit, quum peculiariter Deo ſeptimus dies eſſet dicatus , inſigni aliqua diſcretionis nota præferri aliis diebus . Maiores etiam victimas offerri iubet in capitibus menſium,vel nouiluniis,nẽpe duos iuuencos,& arietẽ vnũ,& hircum pro peccato.Scimus enim primum cuiuſque menſis diem Deo fuiſſe ſacrum,vt ſæpius populo renouaretur memoria eius colendi:& hircus additus fuit expiandis peccatis,vt in ſingulos menſes ſe ad deprecandum coram Deo reos ſiſterent.

EX EODEM CAPITE.

16 *Menſe autem primo decimaquarta die menſis, Peſah eſt Iehouæ.*

17 *Et in decimoquinto die menſis huius ſolennitas: ſeptem diebus panis infermentatorum comedetur.*

18 *Die primo conuocatio ſancta erit: omne opus ſeruile non facietis.*

19 *Offeretis autem oblationem ignitam, & holocauſtum Iehouæ, iuuẽcos filios bouis duos, & arietem vnum, & ſeptem agnos anniculos: immaculati erunt vobis.*

20 *Et minha eorum erit ſimila permixta oleo, tres decimæ in ſingulos iuuencos, & duas decimas in ſingulos arietes facietis.*

21 *Singulas decimas facies in agnos ſingulos in ſeptem agnis.*

22 *Et hircum in ſacrificium pro peccato vnum, ad expiandum vos.*

23 *Præter holocauſtum matutinum, quod eſt holocauſtum iuge, facietis iſta.*

24 *Secundum hæc facietis ſingulis diebus ſeptem dierum, carnem oblationis ignitæ odoris quietis Iehouæ: vltra holocauſtum iuge fiet, & libamen eius.*

25 *Septimo autem die conuocatio ſancta erit vobis: omne opus ſeruile non facietis.*

26 *Porro die primitiarum quando offeretis minham nouam Iehouæ in hebdomadibus veſtris, conuocatio ſancta erit vobis: omne opus ſeruile non facietis.*

27 *Et offeretis holocauſtum in odorem quietis Iehouæ: iuuencos filios bouis duos, arietem vnum, & ſeptem agnos anniculos.*

28 *Et oblationem eorum ſimilam permixtam oleo, tres decimas in ſingulos iuuencos, duas decimas per arietes ſingulos.*

29 *Singulas decimas per agnos ſingulos, ſeptem agnis.*

30 *Hircum caprarum vnum ad expiandum vos.*

31 *Præter holocauſtum iuge & minham eius, facietis: (immaculati erunt vobis) & libamina eorum.*

16 *Menſe autem primo.* Pertinet quidem aliqua ex parte hæc doctrina ad diem feſtum Peſah: ſed quia ex profeſſo de ſacrificiis agitur,nec mentio fit reliquæ obſeruationis, niſi hac occaſione, contexenda fuit cum iugi ſacrificio,tanquam eius acceſſio vel pars. Obiter quidem attingit Mo-

ſes quod antè vidimus,vt populus ſeptem diebus abſtineat à fermento, veſcatúrque panibus azymis.Sed mox deſcendit ad præcipuum caput,de quo nũc inſtituit tractare:vt populus in holocauſtum immolet duos iuuẽcos,arietem vnum,& ſeptem agnos, vnà cum hirco in expiationem: atque vt hoc ſacrificium iteret per totam hebdomadam. Quò itaque maior eſſet religio Paſchatis, iugi ſacrificio coniunctum fuit hoc extraordinarium, partim vt magis ac magis incitarentur ad ſe Deo vouendos:partim vt agnoſcerẽt quàm familiariter amplexus eſſet ipſos in gratiam: dum ex ipſorum gregibus & armentis victimas ſumebat, ex ipſorum etiam cellis & horreis poſtulabat ſacrum epulum ſibi parari: partim verò vt ſe reos mortis æternæ profeſſi, ad veniam petendam confugerent,& ſimul intelligerent vnicum eſſe reconciliationis modum,quum Deus ſacrificio eſſet placatus.

26 *Porro die primitiarum.* Idem præcipit Moſes de altero die feſto: nempe quo ſuas primitias offerebant.Tunc quoque augendum eſſe docet iuge ſacrificium duobus iuuencis,vno ariete,ſeptẽ agnis,hirco in expiationem,cum minha & libamine, in eum quem paulo antè dixi finem. Hîc ingeritur moleſtus ſcrupulus,quia Leuitic.23 iuuẽcus vnus pro duobus ponitur, contrà duo arietes pro vno.Quidam exiſtimant libertatem ſacerdotibus fuiſſe datam.Atqui dum reputo quàm præciſè de ſingulis mãdauerit Deus,neſcio an talis permutatio in eorum arbitrio relicta fuerit. Quòd alii volunt Deum ſemel contentum fuiſſe vno iuuenco, quòd non ſuppeteret magna copia,effugium videtur.Me quidem quomodo nodum hunc expediam,non reperire fateor: niſi fortè dicamus,quia ſatis exactè in aliis omnibus cautum erat nequid temere agerent, vna tãtùm hac in parte fuiſſe admonitos,Deum maiores vel minores victimas per ſe nihil morari. Nulla etiam religio dicere vetat,vt in rebus leuiculis interdum contingit ,ſcribarum incuria obrepſiſſe diuerſum numerum:idque fortè magis ingenuum erit. Rectior quidem (meo iudicio) lectio eſt,vt offerant duos iuuencos & arietem vnum.Quoniam verò alibi cur diem hunc inſtituerit Deus explicatur, breuiter tantùm commemorat,quum minha offerent ex nouis frugibus.

EX NVMER. XXIX.

1 *Menſe autem ſeptimo,primo die eiuſdem,conuocatio ſancta erit vobis:nullum opus ſeruile facietis,dies clangoris erit vobis.*

2 *Et facietis holocauſtum in odorem quietis* Iehouæ, *iuuencum filium bouis vnum,arietẽ vnum,agnos anniculos ſeptem immaculatos:*

3 *Et minham eorum ex ſimila permixta oleo,tres decimas per ſingulos iuuencos, duas decimas per ſingulos arietes:*

4 *Et decimam vnam per ſingulos agnos,per ſeptem agnos.*

5 *Et hircum caprarum vnum in ſacrificium pro peccato,ad expiandum vos.*

6 *Præter holocauſtum calendarum, & minham eius, & holocauſtum iuge, minhámque eius, & libamina eorum,ſecundum ritus ſuos,in odorem quietis,oblatio ignita* Iehouæ.

7 *Decimo autem die menſis ſeptimi huius,conuocatio ſancta erit vobis,affligetíſque animas veſtras:nullum opus facietis.*

8 *Et offeretis holocauſtum* Iehouæ *in odorem quietis, iuuencum filium bouis vnum,arietem vnum,agnos anniculos ſeptem:immaculati erunt vobis.*

9 *Et minham eorum ex ſimila conſperſa oleo, tres decimas in ſingulos iuuencos, duas decimas in ſingulos arietes:*

10 *Singulas decimas per agnos ſingulos,per ſeptem agnos.*

11 *Hircum caprarum vnum in ſacrificium pro peccato:præter oblationem pro peccato expiationum: & holocauſtum iuge, & minham eius,libamináque eorum.*

12 *Porro decimaquinta die menſis ſeptimi,conuocatio ſancta erit vobis:nullum opus ſeruile facietis, & celebrabitis ſolennitatem* Iehouæ *ſeptem diebus.*

13 *Et holocauſtum, & oblationem ignitam in odorem quietis* Iehouæ, *iuuencos filios bouis tredecim,arietes duos,agnos anniculos quatuordecim,immaculati erunt.*

14 *Minham quoque eorum ex ſimila conſperſa oleo, tres decimas in iuuẽcos ſingulos tredecim iuuencis:duas decimas in arietes ſingulos duobus arietibus.*

15 *Et ſingulas decimas per agnos ſingulos, quatuordecim agnis.*

16 *Et hircum caprarum vnum in ſacrificium pro peccato: præter holocauſtum iuge, minham eius, & libamen eius.*

17 *Die autem ſecundo iuuecos filios bouis duodecim, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.*

18 *Et minham eorum, & libamina eorum in iuuencos, in arietes, in agnos ſecundum numerum eorum, iuxta morem.*

19 *Et hircum caprarum vnum in ſacrificium pro peccato: præter holocauſtum iuge, & minham eius, & libamina eorum.*

20 *Die verò tertio iuuencos vndecim, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos,*

21 *Et minham eorum, & libamina eorum in iuuencos, in arietes, & in agnos, ſecundum numerum eorum, iuxta morem.*

22 *Et hircum in ſacrificium pro peccato vnum, præter holocauſtum iuge, & minham eius: & libamen eius.*

23 *Die autem quarto iuuencos decem, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.*

24 *Minham eorum & libamina eorum in iuuencos, in arietes, & in agnos, ſecundum numerum eorum, iuxta morem.*

25 *Et hircum caprarum vnum in ſacrificium pro peccato: præter holocauſtum iuge, minhã eius, & libamen eius.*

26 *Et die quinto iuuencos nouem, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos:*

37 *Et minham eorum, & libamina eorum, in iuuencos, in arietes, & in agnos, ſecundum numerum eorum, iuxta morem,*

28 *Et hircum in ſacrificium pro peccato vnum: præter holocauſtum iuge, & minham eius, & libamen eius.*

29 *Die præterea ſexto, iuuencos octo, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.*

30 *Et minham eorum, & libamina eorum, in iuuencos, in arietes, & in agnos, ſecundum numerum eorum, iuxta morem.*

31 *Et hircum in ſacrificium pro peccato vnum: præter holocauſtum iuge, minham eius, & libamina eius.*

32 *Et die ſeptimo inuencos ſeptem, arietes duos, agnos anniculos quatuordecim immaculatos.*

33 *Et minham eorum, & libamina eorum, in iuuencos, in arietes, & in agnos, ſecundum numerum eorum, iuxta morem.*

34 *Et hircum in ſacrificium pro peccato vnum: præter holocauſtum iuge, minham eius, & libamen eius.*

35 *Die octauo ſolennitas erit vobis: nullum opus ſeruile facietis.*

36 *Et offeretis holocauſtum, & oblationem ignitam odoris quietis* Iehouæ, *iuuencum vnum arietem vnum, agnos anniculos ſeptem immaculatos:*

37 *Et minham eorum, & libamina eorum, in iuuencum, in arietem, & in agnos, ſecundum numerum eorum, iuxta morem.*

38 *Et hircum in ſacrificium pro peccato vnum: præter holocauſtum iuge, & minham eius, & libamen eius.*

39 *Iſta facietis* Iehouæ *in ſolennitatibus veſtris: præter vota veſtra, & ſpontanea veſtra in holocauſtis veſtris, & minhis veſtris, & libaminibus veſtris, & ſacrificiis proſperitatum.*

1 *Menſe autem ſeptimo.* Iam admonui non tractari de feſtis diebus, ſed tantùm quibus ſacrificiis ornanda eſſet eorum ſolennitas. Initio ſeptimi menſis erat memoriale, quod vocabant clangoris tubarum. Quia autem minus celebris erat dies, non niſi iuuencum vnum offerri iubet Moſes: verùm alio reſpectu creſcebat numerus: antè enim vidimus ſingulis menſium calendis cæſos fuiſſe duos iuuencos. Ergo dies illic habuit tres maiores victimas, aliarum verò numerus duplicabatur, vt eſſent duo arietes, agni quatuordecim, & hirci duo. Sic igitur diem illum bis ſibi conſecrauit Deus, vt religio vna nihil alteri detraheret: alioqui viſus eſſet, quod ſemel ſtatuerat, euertere. Ergo memoriale tubarum nouilunii abrogatio non fuit, ſed vtrunque præceptum ſimul ſeruarunt.

7 *Decimo die.* Dies hic fuit expiationum. Etſi enim nunquam niſi cum veniæ deprecatione prodibant in conſpectum Dei, tunc ſpeciali modo ſua peccata confeſſi ſunt, quia in ſignum reatus indictum fuit ieiunium. Sic enim ſcribitur Leuit. 23, Omnis anima quæ non fuerit afflicta illo die, excidetur è populis ſuis. Cæterùm quod ad ſacrificia ſpectat, tantùm iuuencus vnus exigitur: reliqua conueniunt, niſi quòd in exceptione additur quod in ſuperioribus omiſſum erat. Nam præter hircum alia reconciliatio ponitur: nempe quæ afflictioni reſpondeat. Culpæ enim agnitio, dirum tormentum conſcientiis fuiſſet abſque ſpe placationis. Atque huius ſacrificii ratio paulo pòſt exponetur.

12 *Porro decimaquinta die.* Inter dies feſtos, principatum tenuit hic vltimus, quo habitabant per ſeptem dies ſub tabernaculis. Nam quum in Paſchate noctem qua à plagis Aegypti immunes egreſſi fuerant, memoriam repeterent, ſub tabernaculis agendo, complectebantur totos quadraginta annos, quibus patres eorum in deſerto continua & ſumma Dei beneficia experti erant. Valebat etiam ſolennis ille conuentus ad alium præſentem vſum, vt collecta meſſe gratias Deo agerent. Hinc fit vt ſingulis diebus victimas obtulerint, & plures numero: ac primo die quidem, nempe tredecim iuuencos, arietes duos, & agnos quatuordecim, ſecundo autem duodecim iuuencos, tertio vndecim, quarto decem, quinto nouem, ſexto verò octo, ſeptimo verò ſeptem, octauo vnum. Nec fruſtra Moſes in recitatione adeo eſt verboſus: primùm nequid fiat niſi ex Dei præcepto: deinde ne moleſtum ſit vel graue tantos ſumptus facere, quos libenter refugiſſent. Ergo vt alacriter pareant Dei imperio, diligenter inculcat quibus in ſingulos dies victimis Deus ſibi litari velit. Porrò cur tam inæqualis fuerit diſtributio mihi non liquere fateor, & ignorãtiam fateri præſtat quàm nimis ſubtiliter argutãdo, in meros fumos euaneſcere. Hæc quidem nec curioſa eſt nec reiicienda cogitatio, numerum quotidie minuendo, tandem eos ſeptimo die, ad ſeptenarium numerum perueniſſe, qui ſymbolum eſt perfectionis: nam octauus ſuperadditus fuit tanquam clauſula. Tandem ſubiicit Moſes, in iugi ſacrificio & aliis extraordinariis, tenendum eſſe quod Deus præſcribit: nequid hominum arbitrio mutetur. Sacrificia quæ ex præceptis ſecundæ tabulæ pendent, conſultò in ſuum locum differre placuit.

LEVIT. XVI.

Loquutus eſt autem Iehoua *ad* Moſen *poſtquam mortui ſunt duo ex filiis* Aharon*: qui dum accederent coram* Iehoua *mortui ſunt.*

2 *Dixítque* Iehoua *ad* Moſen, *Loquere ad* Aharon *fratrem tuum, vt ne ingrediatur omni tempore ſanctuarium intra velum coram propitiatorio quod eſt ſupra Arcam, ne moriatur: in nube enim apparebo ſupra propitiatorium.*

3 *Cum hoc ingredietur* Aharon *ſanctuarium, cum iuuenco filio bouis in hoſtiam pro peccato, & ariete in holocauſtum.*

4 *Tunica linea ſancta induet ſe, & femoralia linea erunt ſuper carnem eius, balteóque lineo accinget ſe, & mitra linea velabit ſeſe: veſtes ſanctitatis ſunt: lauabítque aqua carnẽ ſuam, & induet ſe illis.*

5 *A cœtu autem filiorum* Iſrael *accipiet duos hircos caprarum in hoſtiam pro peccato, & arietem vnum in holocauſtum.*

6 *Offerétque* Aharon *iuuencum ſacrificii pro peccato ſuum, & expiationem faciet pro ſe & pro domo ſua.*

7 *Poſtea capiet duos hircos, quos ſtatuet corã* Ihoua *ad oſtium tabernaculi conuentionis.*

8 *Mittétque* Aharon *ſuper duos illos hircos ſortes, ſortem vnam* Iehouæ, *& ſortem alteram pro* Azazel.

9 Offeret autē Aharon hircū ſuper quē ceciderit ſors pro Iehoua, & faciet eū pro peccato.
10 Hircum verò ſuper quem ceciderit pro Azazel, ſtatuet viuum coram Iehoua, ad emun
dandum per illum, ad emittendum illum in Azazel in deſertum.
11 Offeret autem Aharon iuuencum pro hoſtia peccati ſuum, & expiationem faciet pro ſe
& pro domo ſua, mactabítque iuuencum pro hoſtia peccati ſuum.
12 Aſſumet quoque plenum thuribulum prunis ignitis de altari à conſpectu Iehouæ, &
plenas volas ſuas de incenſo aromatico comminuto, & inferet intra velum.
13 Ponétque incenſum ſuper ignem coram Iehoua: operiétque nubes incenſi propitiato-
rium quod eſt ſuper teſtimonium, & non morietur.
14 Deinde accipiet de ſanguine iuuenci, & aſperget digito ſuo contra faciem propitiato-
rii ad Orientem: coram propitiatorio inquam aſperget ſeptē vicibus de ſanguine illo, digito ſuo.
15 Mactabit præterea hircum hoſtiam pro peccato, qui fuerit populi, & inferet ſanguinē
eius intra velum: faciétque de ſanguine eius quemadmodum fecit de ſanguine iuuenci, aſpergens
ſcilicet illum ſupra propitiatorium, & coram propitiatorio.
16 Et emundabit ſanctuarium ab immūditiis filiorum Iſrael, & à præuaricationibus eo-
rum, cunctíſque peccatis eorum: ſic quoque faciet tabernaculo conuentionis quod moratur cum eis
in medio immunditiarum eorum.
17 Nullus autem homo erit in tabernaculo conuentionis dum ingredietur ipſe ad emun-
dandum in ſanctuario, donec ingrediatur ipſe: & expiationem fecerit pro ſe & pro domo ſua, &
pro vniuerſo cœtu Iſrael.
18 Exibit autem ad altare quod eſt coram Iehoua, & expiabit illud: tollétque de ſanguine
iuuenci, ac de ſanguine hirci, & ponet ſuper cornua altaris per circuitum.
19 Aſpergétque ſuper illud de ſanguine illo, digito ſuo, ſeptem vicibus, ac mundabit illud,
ſanctificabítque ab immunditiis filiorum Iſrael.
20 Quum autem finierit expiare ſanctuarium tabernaculúmque conuētionis & altare,
tunc offeret hircum viuum.
21 Imponètque Aharon ambas manus ſuas ſuper caput hirci viui, & confitebitur ſuper il-
lud omnes iniquitates filiorum Iſrael, & omnes præuaricationes eorum cum omnibus peccatis eo-
rum: & ponet illa ſuper caput hirci, ac emittet illum per manum viri præparati, in deſertum.
22 Et portabit hircus ille ſuper ſe omnes iniquitates eorum in terram inhabitabilem, &
abire ſinet hircum illum in deſerto.
23 Veniet poſthæc Aharon in tabernaculum conuentionis, & exuet ſe veſtibus lineis qui-
bus induerat ſe dum ingrederetur ſanctuarium, & ponet eas ibi.
24 Lauabítque carnem ſuam aqua in loco ſancto, & induet ſe veſtibus ſuis: egredietur au
tem & faciet holocauſtum ſuū, & holocauſtū populi, & expiationē faciet pro ſe & pro populo.
25 Adipem verò hoſtiæ pro pecato adolebit ſuper altare.
26 Qui verò deduxerit hircum in Azazel, lauabit veſtimenta ſua, poſteaquam lauerit
carnem ſuam aqua, & poſtea ingredietur caſtra ipſa.
27 Iuuencum autem pro peccato, & hircum pro delicto quorum illatus fuerit ſanguis ad
emundandum in ſanctuario, educet extra caſtra, & comburēt igni pellem eorum, & carnes eorū,
& fimum eorum.
28 Et qui combuſſerit ea, lauabit veſtimenta ſua, poſtquam lauerit carnem ſuam aqua, &
poſtea ingredietur caſtra.
29 Erítque vobis in ſtatutum perpetuum: menſe ſeptimo decima menſis affligetis animas
veſtras, neque opus vllum facietis, indigena & peregrinus qui peregrinantur in medio veſtri.
30 In hac enim die expiabit vos vt emundet vos: ab omnibus peccatis veſtris coram

Iehoua mundabimini.

31 *Sabbathum quietis eſt vobis, & affligetis animas veſtras ſtatuto perpetuo.*

32 *Expiabit enim ſacerdos quem vnxerit vngens, & cuius conſecrauerit manum ad fungen-dum ſacrificio pro patre ſuo, induétque ſe veſtibus lineis, veſtibus ſanctis.*

33 *Et expiabit ſanctuarium ſanctitatis & tabernaculum conuentionis, altare quoque expi-abit & ſacerdotes, & cunctum populum congregationis expiabit.*

34 *Erítque hoc vobis in ſtatutum perpetuum, ad emundãdum filios Iſrael ab omnibus pec-catis ſuis, ſemel quotannis.* Et *fecit* Moſes *ſecundum quod præceperat ei Iehoua.*

1 *Loquutus eſt autem.* Hîc copioſè deſcribitur quod paulo antè veluti in tranſcurſu attigimus, de ſolenni expiatione quæ quotannis fiebat menſe ſeptimo. Nam quum doceret Moſes quibus ſacrificiis litandum eſſet in ſingulos dies feſtos, vbi de ipſo die expiationum quo affligebant animas ſuas loquutus eſt, diſertè excepit hoc ſacrificium, ſed tantùm vno verbo: nunc itaque ſeorſum clara & diſtincta expoſitio traditur. Etſi autem aliis quoque anni temporibus expiabantur peccata tã publicè quàm priuatim, atque ad hunc vſum valebant quotidianæ victimæ, hic tamen ritus ſolénior expergefacere debuit populi mentes, vt attentius ſe toto anno exercerent in venia & remiſſione aſſiduè petenda. Ergo vt magis ſolliciti eſſent de placando Deo, expiatio vna, anno vertente, peracta fuit, quæ reliquas omnes ſanciret. Cæterùm quò diligentius obſeruent quod mandatur, circunſtantiam temporis notat Moſes, legem latam eſſe ex quo diuinitus extincti fuerant Nadab & Abiud, qui ſua negligentia temere altare Dei polluerant.

2 *Loquere ad filios.* Summa legis eſt, ne ſacerdos ſæpius ingrediatur interius ſanctuarium, ſed tantùm ſemel quotannis, nempe feſto expiationis die menſe Septembri. Quod ideo factum eſt, ne ingreſſus frequentior vileſceret: nam ſi promiſcuè in omnibus ſacrificiis eſſet ingreſſus, non parum de reuerentia detractum eſſet. Satis ad teſtandam reconciliationem valebat ordinaria altaris aſperſio: annuus autem hic ritus magis erigebat populi mentes. Deinde ſacrificio, quod ſemel tantùm in fine anni cernebant, clarius repræſentatum fuit vnicum & perpetuum quod obtulit Filius Dei. Itaque ad hanc ceremoniam concinnè alludit Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos: vbi dicitur, anniuerſario ſacerdotis ingreſſu Spiritum ſanctum docuiſſe, quandiu ſtetit prius tabernaculum, nondum patefactam fuiſſe ſanctorum viam: & paulo pòſt addit, Poſtquam apparuit Chriſtus verus Pontifex, ſemel ingreſſum fuiſſe in ſancta, quia æternam redemptionem adeptus eſt. Ita annus in veteri figura, vnicæ oblationis fuit ſymbolum, vt intelligerent fideles nõ iterandum eſſe ſæpius ſacrificium quo placandus erat Deus. Iam quò plus timoris Deus incutiat, & ſecuritatem excutiat ſacerdotibus, commemorat ſuam gloriam in nube conſpicuam fore in parte ſanctuarii, vbi erat propitiatorium. Scimus enim ſignum illinc datum eſſe Iſraelitis, quando mouenda eſſent caſtra, vel quandiu ſtandum eſſet vno in loco. Illud autem præſentiæ Dei teſtimonium meritò ſacerdotes ad maiorem curã & attentionem erigere debuit: vnde nunc quoque diſcendum eſt, quo propius ſe oſtendit Dei maieſtas, eo magis ſollicitè cauẽdum eſſe, nequod ſignum contemptus demus noſtra incogitantia: ſed qua decet humilitate & modeſtia, ſubmiſſionem noſtram teſtemur.

Hebr. 9.b.8, & 10.c.13.

3 *Cum hoc ingredietur Aharon ſanctuarium.* Nunc ritus & forma deſcribitur, primò vt Aharon ſacras veſtes induat, & abluat corpus: deinde vt iuuencum & arietem in holocauſtum offerat: tertiò vt duos hircos accipiat à populo, quorum vnus viuus emittatur, alter verò mactetur in hoſtiã. Diximus autem alibi cur alio quàm communi veſtitu ornandi fuerint ſacerdotes: qui enim mediator eſt Dei & hominum, omni ſorde & macula purum eſſe oportet. Hoc quum nullus mortalium verè præſtare queat, figura loco rei ſuppoſita fuit, ex qua diſcerent fideles, alium eſſe expectandum mediatorem, quia in filiis Aharon tantùm vmbratilis erat dignitas, non autem vera & ſolida. Quoties enim ſuis veſtibus exutus ſacerdos, ſanctas & ab vſu communi ſeparatas ſumebat, perinde fuit acſi palam teſtatum faceret alienam ſe perſonam gerere. Quòd ſi id ſymbolum non ſufficeret, ablutio rurſus docuit, neminem ex filiis Aharon legitimum eſſe propitiatorem. Quomodo enim alios purgaſſet qui purgatione egebat ipſe, ſuámque immũditiam profitebatur? Tertium quoque ſymbolum acceſſit: nam qui proprio ſacrificio ſe & domum expiabat, quomodo ad promerendum aliis Dei fauorem idoneus fuiſſet? Ergo ita admoniti fuerunt ſancti patres, ſub imagine hominis mortalis promitti alium mediatorem, qui ad reconciliandum genus humanum ſe coram Deo ſiſteret cum perfecta & pluſquàm angelica puritate. Adhæc, in perſona ſacerdotis exhibitum populo fuit ſpectaculum corruptionis, qua inquinatum eſt totum

humanum genus, vt coram Deo fœteat. Nam ſi ſacerdos & à Deo electus, & ſacra vnctione prædítus, tamen ob ſuas ſordes indignus erat qui ad altare accederet, quænam in vulgo reperta fuiſſet dignitas? Atque hinc hodie quoque ad nos manat valde vtilis doctrina, vbi de propitiando Deo agitur, non eſſe huc vel illuc circunſpiciendum: quia extra Chriſtum nulla eſt munditíes & innocentia quæ Dei iudicio reſpondeat.

7 *Poſtea capiet duos hircos.* Duplex hîc ponitur expiationis forma: nam ex duobus hircis alter more legali oblatus fuit in victimam, alter emiſſus, vt eſſet κάθαρμα vel περίψημα. Vtriuſque autem figuræ veritas in Chriſto fuit exhibita, quia & agnus Dei fuit (cuius immolatio deleuit peccata mundi), & vt κάθαρμα eſſet, extinctus fuit in eo decor, & reiectus fuit ab hominibus. Poſſet quidem afferri magis arguta ſpeculatio, nempe poſtquam oblatus erat hircus, emiſſionem eius fuiſſe reſurrectionis Chriſti figuram: acſi immolatio vnius hirci teſtata eſſet, in morte Chriſti ſatiſfactionem pro peccatis quærendam eſſe: alterius autem vita & diſceſſus oſtédiſſet, Chriſtum ex quo pro peccatis oblatus eſt, & maledictionem hominum ſuſtinuit, viuum tamen manere & ſuperſtitem. Ego verò quod ſimplicius eſt & certius amplector, eóque ſum contentus: hircum qui viuus & liber abibat, vice piaculi fuiſſe, vt ex illius diſceſſu & fuga certior fieret populus peccata ſua procul abacta euanuiſſe. Atque hoc ſolum in Lege fuit piaculare ſacrificiũ abſque ſanguine. Neque id Apoſtoli ſentẽtiæ repugnat: nã quũ hirci duo cõiunctim oblati fuerint, ſatis fuit alterius cædẽ intercedere, & ſanguinem fundi in expiationem. Sors enim non iaciebatur donec ad oſtium tabernaculi vterque hircus adductus eſſet. Ita quanuis vnum viuum ſiſteret ſacerdos ad recõciliationem, quemadmodum verbis Moſis exprimitur, non tamen placatus fuit Deus abſque ſanguine, quia vis expiationis à ſacrificio alterius hirci pendebat. Quòd ad vocem Azazel ſpectat, quanquam variant interpretes, non dubito quin locum deſignet ad quẽ abigebatur piacularis hircus. Eſt certè nomen compoſitum, quod tantundem valet ac diſceſſum capræ, quod Græci ἀποπομπαῖον verterunt, neſcio an conueniat. Certè quod interpretes accipiunt, acſi vocatus eſſet hircus ille malorum depulſor, ſicuti Gentes finxerunt deos quoſdam ἀλεξικάκους, vereor ne ſubtilius ſit. Optimè quadrat quod dixi de capræ abitu: quanquam ab Hebræis diſſentio, qui locum monti Sinai contiguũ fuiſſe volunt: quaſi verò non fuerit quotannis ſors iacta Azazel, quum tamen longiſſimè abeſſet populus à monte Sinai. Sufficiat igitur delectam fuiſſe regionem ſolitariam & minime habitabilem, vt illuc abigeretur hircus, ne in populo reſideret Dei maledictio.

12 *Aſſumet quoque plenum thuribulum.* Antequam ſanguinem in ſanctuarium inferat, iubetur ſuffitum offerre. Erat quidẽ (vt antè vidimus) altare thymiamatis, vbi adolebat ſacerdos, ſed ante velum: nunc verò vt ſuffitum faciat ſacerdos in ipſo adyto, iubetur intra velum penetrare. Notatu verò dignum eſt quod dicitur fumo thymiamatis operiendum eſſe propitiatorium, ne moriatur ſacerdos. Hoc enim ſigno oſtenſum fuit quàm formidabilis ſit Dei maieſtas, cuius conſpectus etiam ſacerdoti lethalis eſſet: vt omnes diſcerent contremiſcere, & ſuppliciter corã eo ſe proſternere, deinde vt omnis audacia & temeritas compeſceretur. Incertum verò eſt an ſimul mactauerit iuuencum pro ſe, & hircum pro populo, an verò poſtquam ſanguine ſui ſacrificii ſanctuarium aſperſerat, hircum ſeorſum immolauerit. Videtur quidem Moſes hanc diſtinctam ſeriem verbis ſuis notare, quia vbi de prima aſperſione loquutus eſt, cõtinuo pòſt ſubiicit, Mactabit quoque hircum pro peccato: ſed quia apud Moſen narrationes ſæpe non ponuntur ſuo loco, & res eſt exigui momenti, eligat lector vtrum volet.

16 *Et emundabit ſanctuarium.* Abſurda videri poſſet ſanctuarii ablutio, acſi in hominum arbitrio eſſet quod Deus ipſe conſecrauit, polluere. Atqui ſcimus Deum veracem manere, quanuis totus mundus impius ſit: vnde ſequitur, quicquid inſtituit Deus naturam non mutare hominum vitiis. Quòd ſi nulla ex hominum peccatis contagio tabernaculum infecit, ſuperuacua erat ablutio: verùm quanuis ſanctuarium per ſe nullam labem contraxerit ex ſceleribus populi, tamen quoad ipſius populi culpam & reatum, meritò immundum cenſetur. Atque ita exaggeratur crimẽ, quòd homines (quibus alioqui propoſitum eſt Deum colere) ſi contemptim vel minus reuerenter id faciant, ſacrum profanant eius nomen. Deteſtabile omnibus ſacrilegium tum fuit, altare & ſanctuarium Dei polluere. Atqui Moſes huius ſacrilegii reos facit Iſraelitas, vbi iubet ſanctuarium purgari. Porro ſciamus homines ita contaminare Dei ſacra, nequid tamen decedat eorum naturæ, nec dignitas violetur. Quare diſertè exprimit Moſes purgari ſanctuarium ab inquinamentis non ſuis, ſed filiorum Iſrael. Nunc huius figuræ dignitas in vſum noſtrum tenẽda eſt. Per Baptiſmum & ſacrã Cœnam nobis apparet Deus in Filio ſuo vnigenito: hæc ſunt ſanctitatis noſtræ pignora: verùm quæ noſtra corruptio eſt, hæc Spiritus organa, quibus nos Deus ſanctificat, profanare non deſinimus, quantum in nobis eſt. Quando autem nullæ pecudes mactantur, ingemiſcere oportet: ac ſuppliciter precari, vt ſordes noſtras quibus Baptiſmus vitiatur & ſacra Cœna, Chriſtus ſanguinis ſui aſperſione deleat, ac purget. Ratio purgationis notanda eſt, quoniam habitet apud ipſos

tabernaculum inter eorum immunditias. Quibus verbis ſignificat Moſes, ſic pollutos eſſe homines & corruptelis refertos, vt quicquid ſanctum eſt contaminét, niſi intercedat abſterſio: nam pro confeſſo ſumit, fieri non poſſe quin homines ſemper aliquid impuritatis ſecum ferant. Quod autẽ de adyto dictum eſt, ad altare quoque transfert, & totum tabernaculum.

17 *Nullus autem homo.* Quòd omnes inter ipſum expiationis actum ab acceſſu tabernaculi arcentur, quodammodo pœna illis infligitur temporalis exilii: vt agnoſcant ſe profligari à Dei facie, donec locus qui maculam contraxit ex eorum peccatis, purgetur. Hoc triſte fuit ſpectaculum, quum tabernaculum deſererent omnes quorum cauſa extructum fuerat: ſed hoc modo admoniti fuerunt, omnes ſalutis partes & numeros includi ſub vna Dei miſericordia, dum ſe videbant à propoſito veniæ obtinendæ remedio excludi, niſi altera venia ſuccurreret: quoniam à ſpe reconciliations exciderant.

20 *Quum finierit expiare.* Clarius nunc exprimitur ratio piaculi quoad alterum hircum, nempe vt ſiſtatur coram Deo, & ſacerdos manibus ſuper caput eius impoſitis, confiteatur peccata populi, vt maledictionem reiiciat in ipſum hircum: hoc vnũ (vt dixi) ἀναίμακτον ſacrificium fuit: diſertè enim ponitur oblatio, ſed quæ immolationem prioris hirci reſpiceret: ideóque quoad vim placationis, minimè eſſet ab ea ſeparanda. Porro innoxium animal ſubſtitui in locum hominum, vt Dei maledictioni ſubiiceretur, minimè conſentaneum fuit: niſi vt diſcerent fideles ſe ferendo Dei iudicio minimè pares eſſe, nec aliter ſe liberari quàm noxa & culpa aliò tranſlata. Nam quia ſentiunt homines, ſe ira Dei, quæ omnibus incumbit, penitus obrui, onus illud intolerabile variis modis amoliri vel excutere conantur, ſed fruſtra: quia nulla abſolutio ſperanda, niſi ſatiſfactione interpoſita: hanc verò fas non eſt obtrudi hominum arbitrio: & ſtultæ ſuperbiæ eſt, in ſe ipſis pretium quærere, quo peccata compenſent. Alia igitur placandi Dei ratio tradita fuit, dum Chriſtus factus maledictio, in ſe peccata tranſtulit quæ homines à Deo alienabant. Confeſſio autem ad humiliandum populum valuit, & ita ſtimulus fuit ad ſtudium pœnitentiæ: quia ſacrificium Deo ſpiritus afflictus. Nec verò cõuenit Dei miſericordia erigi niſi proſtratos, vel abſolui niſi qui ſeipſos vltro damnarunt. Huc tendit verborum congeries, Confitebitur omnes iniquitates, omnes præuaricationes, & omnia peccata: ne leuiter tantùm & defunctoriè agnoſcant fideles ſe coram Deo reos, ſed potius ſub ſcelerum grauitate gemãt. Iam quia in Chriſto certus dies in anno præſcriptus non eſt, in quo Eccleſia ſolenni ritu confiteatur ſua peccata, diſcant fideles, quoties in nomine Dei conueniunt, ſuppliciter ad veniam deprecandam voluntariæ damnationi ſe ſubiicere, acſi Spiritus Dei formam dictaret: ſimul ad eandem quiſque regulam priuatim ſe formet.

2.Cor.5.d.19.
Galat.3.b.13.
Pſal.51.d.19.

26 *Qui uero deduxerit.* Quoniam hircus ille κάθαρμα erat iræ Dei & maledictioni deuotum, iubetur qui illum deduxerit, corpus ſuum & veſtes abluere, acſi labe eſſet coinquinatus: quo ſymbolo admoniti fuerunt fideles quantopere deteſtabilis eſſet ſua iniquitas, quò magis ac magis exhorreſcerent quoties reputabant quid eſſent promeriti. Nam quum hominem viderent à caſtris prohiberi quia ſolo capri tactu pollutus foret, in mentem venire neceſſe fuit, quanto maius diſſidium eſſet inter Deum & ipſos, qui immunditiem non aliunde contractam, ſed propria culpa conflatã in ſe geſtabant. Eadem eſt eius ratio qui pellem & carnes & fimum iuuenci & hirci combuſſerat. Alibi vidimus reliquias illas extra caſtra fuiſſe delatas in ſignum abominationis. Atque hac in parte clarius refulget inæſtimabilis Chriſti erga nos amor, qui exire ab vrbe grauatus non eſt, vt fieret pro nobis reiectamentum, ac maledictionem nobis debitam ſubiret.

29 *Eritque uobis in ſtatutum perpetuum.* Nũc demum exprimitur dies ille publicæ expiationis, & breuiter attingitur afflictio animarũ, cuius plenior fit mẽtio 23 capite, quò ſe diligẽtius in ſeria meditatione pœnitentiæ exerceant, nec dubitent verè ſe coram Deo purgari, ſacramentali tamẽ modo, nẽpe vt ceremonia externa ſignũ minimè fallax eſſet eius expiationis, qua ſemel in plenitudine temporis reconciliandi erant Deo. Itaque pluribus verbis inculcat Moſes, proprium hoc eſſe ſacerdotis munus: quo elogio gratiam futuri Mediatoris commendat, vt ad Deum vnum dirigat fidelium mentes.

pag: 327.

LEVIT. I.

Vocauit autem Moſen, & loquutus eſt Iehoua cum eo è tabernaculo conuentionis, dicendo,

2 *Loquere ad filios Iſrael, & dic illis, Homo quum offeret ex vobis oblationem Iehouæ: ex animalibus, ex bobus, & ex pecudibus offeretis oblationem.*

3 *Si holocauſtum oblatio eius fuerit, ex bobus, maſculum immaculatum offeret: ad oſtium tabernaculi conuentionis, offeret eum pro animi propoſito in conſpectu Iehouæ.*

4 *Et admouebit manum ſuam ſuper caput holocauſti: & acceptum erit pro ipſo ad eum expiandum.*

5 *Mactabit autem iuuencum in conſpectu* Iehouæ, *& offerent filii* Aharon *ſacerdotes ſanguinem, ac ſpargent illum in circuitu ſuper altare quod erit ad oſtium tabernaculi conuentionis:*

9 *Et excoriabit holocauſtum, concidétque in fruſta ſua.*

7 *Ponéntque filii* Aharon *ſacerdotis ignem ſuper altare, & diſponet ligna ſuper ignem:*

8 *Poſthæc diſponent filii* Aharon *ſacerdotes fruſta, caput, & adipem, ſuper ligna ſuperimpoſita igni qui eſt ſuper altare.*

9 *Inteſtina autem eius & crura lauabit aqua, & adolebit ſacerdos omnia ſuper altare: holocauſtum eſt, oblatio ignita odoris quietis* Iehouæ.

10 *Quòd ſi de pecudibus fuerit oblatio eius, de ouibus, vel de capris in holocauſtum, maſculum immaculatum offeret eum:*

11 *Mactabítque illud ad latus altaris ad* Aquilonem *in conſpectu* Iehouæ: *ſpargéntque filii* Aharon *ſacerdotes ſanguinem eius ſuper altare in circuitu.*

12 *Et concidet eum in fruſta ſua, & caput eius, & adipem eius: ordinabítque ea ſacerdos ſuper ligna ſuperpoſita igni qui eſt ſuper altare.*

13 *Et inteſtina & crura lauabit aqua, offerétque ſacerdos omnia, adolebítque ſuper altare: holocauſtum eſt, oblatio ignita odoris quietis* Iehouæ.

14 *Si autem de auibus fuerit holocauſtum, oblatio ipſius* Iehouæ, *tum offeret de turturibus aut de columbis oblationem ſuam.*

15 *Et offeret illam ſacerdos ſuper altare, & vngue ſecabit caput ipſius: & adolebit ſuper altare, exprimetúrque ſanguis eius ſuper parietem altaris.*

16 *Et remouebit veſiculam eius cum pluma ipſius: proiiciétque illam prope altare ad* Orientem, *ad locum cineris.*

17 *Et findet illam cum alis ſuis, neque diuidet, adolebítque eam ſacerdos ſuper altare, ſuper ligna quæ fuerint ſuper igne: holocauſtum eſt oblatio ignita odoris quietis* Iehouæ.

1 *Vocauit autem Moſen.* His ſeptem capitibus generaliter de ſacrificiis diſſeret Moſes. Quoniam autem multa hîc leguntur quorum vſus præterit, alia quorum me latet ratio, profiteor me breui ſumma contentum fore: ex qua tamen probè intelligant lectores, quicquid de legalibus figuris nobis relictum eſt, hodie quoque eſſe vtile, modò ne ſimus nimiū curioſi. Qui ſubtilius allegoriis ludere volunt, referant ſane quam appetunt laudem: mihi quia nihil aliud propoſitum eſt quàm lectoribus prodeſſe: quæ cognitu vtilia duxero, breuiter colligere ſufficiet. Porro hoc capite etſi de holocauſtis tantùm diſſeritur, quæ tamen de illis præſcribitur regula latius patet: quandoquidem docet Moſes quænam animalia ſibi offerri velit Deus vt grata habeat, deinde per quem offerenda ſint, & quo ritu. Tres autem ſpecies enumerat, ex armentis, ex pecudibus, & ex auibus. Vaccæ enim rufæ ex qua cinis expiationis fiebat, alia ſpecialis fuit ratio: hîc enim de ordinariis ſacrificiis agitur, quibus ſolebant priuati homines vel peccata expiare, vel pietatem ſuam teſtari. Maſculos ergo tam boues quàm agnos & hœdos offerri iubet, deinde integros & puros omni macula. Proinde videmus nonniſi ex mundis animalibus delecta fuiſſe ſacrificia: deinde non quælibet munda animalia placuiſſe Deo, ſed domeſtica, & quæ ſe patiuntur manu & arbitrio hominum regi. Etſi enim interdum cicurantur damæ & capræ, ad altare tamen ſuum Deus non admiſit. Hoc ergo principium fuit obedientiæ, ne homines abſque delectu offerrent has vel illas victimas, ſed ex pecore ſuo boues, ex gregibus autem agnos vel hœdos. Puritas ob duos fines requiritur: nam quia ſacrificia Chriſti erãt figuræ, in omnibus repræſentari oportuit ſummam eius perfectionem, qua placandus erat cæleſtis Pater. Deinde admonendi fuerunt Iſraelitæ, repudiari à Deo omnem immunditiem, ne eius cultum ſuis ſordibus polluerent. Sicuti autem ad ſtudium veræ ſinceritatis illos hortabatur Deus, ita ſatis ſupérque eos docebat, niſi fidem ſuam ad Chriſtum dirigerent, repudiari quicquid ab ipſis profectum erat: neque enim bruti animalis puritas ſatiſfactura erat Deo niſi aliquid præſtantius deſignaſſet. Secundo loco præcipitur, vt qui hoſtiam offert, poſtquam

acceſſerit ad oſtium tabernaculi,manus imponat ſuper caput holocauſti. Hæc autem ceremonia non modò ſignum erat conſecrationis,ſed etiam piaculi:quoniam in hominis locum ſubiiciebatur animal:quod exprimitur verbis Moſis,Grata erit ad ipſum expiandum.Minimè ergo dubium eſt quin reatum ſuum & quicquid pœnarum meriti erant,in hoſtias tranſtulerint, vt Deo reconciliarentur.Porro quum minimè fallax hæc promiſſio fuerit,ſtatuendum eſt pretium ſatiſfactionis fuiſſe in veteribus ſacrificiis: quòd ipſos ſolueret culpa & reatu in Dei iudicio:nō tamen quòd per ſe ad expiationem valerent bruta animalia, niſi quatenus teſtimonia erant gratiæ per Chriſtum exhibendæ.Itaque modo ſacramentali reconciliati fuerunt Deo veteres per victimas,ſicuti hodie abluimur per Baptiſmum. Vnde ſequitur,ſymbola illa vtilia duntaxat fuiſſe,quatenus exercitia erant ad pœnitentiam & fidem, vt peccator iram Dei metuere diſceret, ac in Chriſto veniam quærere.

5 *Mactabit autem iuuencum.* Subiicitur mactandi ritus, nempe vt ſacerdos victimam ipſam pareret,ac ſanguinem fundat ſuper altare: neque enim priuato homini permittitur manibus ſuis immolare ipſam victimam,ſed in eum transfertur quod ipſius nomine peragebat ſacerdos.Id verò notatu dignum eſt, quanuis reconciliationis pignus domo afferrent, quærendos tamen alibi fuiſſe placationis miniſtros,quia nemo ad tam præclarum munus idoneus niſi qui ſacra vnctione diuinitus ornatus eſt. Palam ergo oſtenſum fuit,indignos eſſe cunctos mortales qui ad Deum propitiandum accederent, & quodammodo pollutas eſſe omnium manus, vel profanas, niſi quas Deus ipſe purgaſſet. Neque enim aliunde ſacrificandi dignitas quàm ex gratia Spiritus, cuius pignus erat externa vnctio.Nunc intelligimus,quomodo obtulerint ſinguli Deo ſacrificia,& tamen vnicus ſacerdos hoc officio defunctus fuerit.Aſperſum ſanguine fuit altare,vt ſciret populus non excidere in terra ſanguinem ex victima fuſum,ſed Deo cōſecrari, & quaſi gratum odorem ſpirare:ſicuti hodie coram eius facie apparet Chriſti ſanguis. Reliqua prætereo:ſicuti de tertia ſpecie, hoc eſt de auibus,non videtur operæpretium plura dicere. Tenendum tamen eſt, Moſen hactenus de holocauſtis loquutum eſſe quorum corpus adolebatur:quia non eadem erat omnium ratio, vt poſtea videbimus.Quod ergo bis dictum fuit,Diſponet ſacerdos fruſta illa,& adipem,non ita accipiendum eſt,quaſi tantùm adipem comburi iuberet cum capite, ſed nequid reſiduum maneret præter pellem. Quanquam nonnullis placet פדר eſſe caput trūcum:quorum ſentētiam non reiicio,modò ne adipem excludamus.Quod autem in victima ſordidum erat voluit lauari Deus, nequid eam contaminaret. Nunc quæritur ratio combuſtionis,ſiue in totum,ſiue in parte. Equidem exiſtimo igne oſtenſam fuiſſe Spiritus virtutem, à qua dependet tota ſacrificiorum vtilitas: niſi enim in ſpiritu paſſus fuiſſet Chriſtus,non fuiſſet expiatrix victima. Ignis ergo velut condimentum fuit,quod ſacrificiis verum ſuum ſaporem daret:quia Spiritu conſecrandus erat Chriſti ſanguis,vt nos ab omnibus ſcelerum maculis ablueret. Id in holocauſtis plenius repræſentari voluit Deus,nulla tamen victima oblata fuit,cuius non aliqua pars igne adoleretur.

LEVIT. II.

Anima quum offeret oblationem minha Iehouæ,ſimila erit oblatio eius: fundétque ſuper eam oleum, ac thus ſuper imponet.

2 *Afferet autem eam ad filios Aharon ſacerdotes,& accipiet inde plenum pugillum de ſimila eius,& de oleo ipſius ſupra totum thus ipſius, adolebítque ſacerdos odorem eius ſuper altare: oblatio ignita eſt odoris quietis Iehouæ.*

3 *Et reſiduum è minha, ipſius Aharon erit & filiorum eius, ſanctum ſanctorum eſt ex oblationibus ignitis Iehouæ.*

4 *Quum verò obtuleris oblationem minha, coctionem clibani, ſit è ſimila placentæ infermentatæ mixtæ oleo,& lagana ex infermentatis mixta oleo.*

5 *Si minha ſartaginis erit oblatio tua,ſit ſimila conſperſa oleo infermentata.*

6 *Concides eam in fruſta, & fundes ſuper eam oleum: minha eſt.*

7 *Quòd ſi minha craticulæ erit oblatio tua,ſimila ſit oleo conſperſa.*

8 *Afferéſque minha ex illis factam Iehouæ: & offeres illam ſacerdoti qui admouebit eam altari.*

9 *Tollétque ſacerdos de minha odorem eius,& adolebit ſuper altare: oblatio eſt ignita odoris quietis Iehouæ.*

10 *Et quod ſuperfuerit è minha erit Aharon & filiorum eius, ſanctum ſanctorum eſt ex oblationibus ignitis* Iehouæ.

11 *Omnis minha quam offeretis* Iehouæ *non fiet fermentata: quià de nullo fermento, & de nullo melle adolebis oblationem ignitam* Iehouæ.

12 *In oblatione primitiarum offeretis ea* Iehouæ: *& ſuper altare non aſcendent in odorem quietis.*

13 *Et omnem oblationem minhæ tuæ ſale ſaliès, neque ceſſare facies ſal fœderis* Dei *tui à minha tua: in omni oblatione tua offeres ſal.*

14 *Si verò obtuleris minham primitiarum* Iehouæ, *ſpicam toſtam igni, triticum contuſum ſpicæ plenæ offeres minham primitiarum tuarum.*

15 *Et pones ſuper eam oleum, pones item thus ſuper eam: minha eſt.*

16 *Et adolebit ſacerdos odorē eius, de frumento eius contuſo & de oleo eius vltra totū thus ipſius: oblatio eſt ignita* Iehouæ.

1 *Anima quum offeret.* Hoc capite præcipit Moſes quænam ſit oblationum ratio, quibus ſpeciale nomen minha impoſitum eſt. Erant autem non cruentæ, neque ex animalibus, ſed tantùm ex farina & oleo. Porro ſiquis farinam crudam offerre vellet, iubetur thure & oleo ipſam condire, deinde eligere ſimilaginē, ne furfure vitietur oblatio: ita hìc, ſicuti in toto Dei cultu, præſcribitur regula, nequid niſi purū offeratur: deinde per oleū commēdatur ſapor, per thus verò boni odoris fragrantia. Scimus, nec guſtus dulcedine, nec ſuaui olfactu Deum capi: ſed his ſymbolis rudem populum doceri vtile fuit, ne inſipidis ſuis commentis Dei cultum corrumperent. Poſtea iubet Moſes, quicquid Deo conſecratur tradi in manum ſacerdotis: quemadmodum antè vidimus excludi hoc honore priuatos homines, vt Chriſto maneat ſua dignitas, nēpe, vt per eum ſolum quæratur ad Deum acceſſus: ac ſciant cuncti mortales, nullum Deo placere cultum niſi quem ipſe ſanctificat. Huius figuræ veritas breuiter monſtratur Apoſtoli verbis, vbi dicit, hodie nos per ipſum offerre hoſtiam laudis Deo, hoc eſt fructum labiorum confitentium nomini eius: vbi autem ſacerdos pugillum farinæ cum oleo & thure incenderit, quod reſiduum eſt relinquitur in eius vſum. Nā (vt alibi vidimus) ſancta ſanctorum ex oblationibus ignitis ſacerdotibus data erāt. Aliæ deinde ſpecies ponuntur, nempe placentæ in clibano coctæ, poſtea frixæ, tertiò toſtæ in craticula. Voluit autem Deus ex ſingulis placentarum formis ſibi fieri minha, vt diſcerent filii Iſrael in toto victu ad eum reſpicere: quia nihil nobis mundum niſi quod ipſe ſua benedictione conſecrat. Hæc ratio eſt, cur Moſes curioſè diſtinguat inter placentas quæ vel in clibano, vel in ſartagine, vel in craticula coquuntur. *Hebr.13.c.15.*

11 *Omnis minha quam offeretis.* Hìc vetat Deus panes fermentatos ſibi offerri: quo ritu edocti fuerunt veteres, corrumpi Dei cultum ſiquod alienum commentum admiſceatur. Nec dubium eſt quin huc alluſerit Chriſtus, quū diſcipulos admonuit vt ſibi cauerent à fermento Phariſæorum: ea voce figmenta intelligens quibus pietatem inquinauerant. Fermenti eſus alia ratione prohibitus fuit in Paſchate, nempe vt memores eſſent ſubitæ profectionis, vel potius fugæ, in qua non licuerat viaticum parare. Quanquam longius etiam extendit Paulus, nempe vt abſtineāt fideles ab omni fermēto malitiæ & prauitatis. Verùm in hac generali regula certum eſt aduentitias omnes corruptelas damnari quibus polluitur ſincera religio: acſi dictum eſſet, nullas Deo niſi genuinas & ab omni extraneo ſapore alienas oblationes probari. Quod ad mel ſpectat, obſcurior eſt ratio. Nam quòd ſubtiliter quidam de eius natura diſputāt, neſcio an ſatis firmum ſit. Etſi autē vix quicquam aſſerere audeo, omiſſis tamen argutiis, quod probabilius videtur afferam. Mel coctū, vt ſtatim acorem contrahit, panem cui miſcetur fermentat: ideo hæc duo coniuncta videntur, Ne mel aut fermentum adoleantur. Quod autem pòſt continuò ſubiicit Moſes, Offeretis ea Iehouæ inter primitias, neſcio an fermento conueniat, ſicuti volunt quidam: certè ſimplicior videtur eſſe exceptio, ex melle quidem gratas fore Deo primitias, modò ne oblationes altaris inficiat. Porro dubiū non eſt quin veteres, ne inutile eſſet præceptum, finem eius tenuerint, atque ita ſciuerint nihil in ſacris eſſe legitimum niſi quod Deus inſtituit. Nos verò poſt abrogatum ceremoniæ vſum, diſcamus in Deo colendo noſtra commenta vel imaginationes non ingerere, ſed quam præſcribit regulam obedienter ſequi. *Math.16.b.11.* *1.Cor.5.c.7.*

13 *Et omnem oblationem.* Similis fere in ſaliēdis victimis ratio, ne ſapore careret Dei cultus. Porro vera conditura, quæ gratiam ſacrificiis conciliet, nuſquam reperitur niſi in Dei verbo. Vnde ſe-

quitur,cultus omnes humanitus fabricatos,tanquam inſulſos repudiari. Quãuis enim ſe valde acutos exiſtiment qui ſuperſtitionibus profanant Dei cultum,mera tamẽ fatuitas eſt quod illis maximè arridet ſub ſapientiæ colore.Quanquam Chriſtus ex hac ceremonia exhortationem deducit,vt æquis animis ſuſtineant fideles ſe excoqui & purgari, ſi Deo placere cupiunt . Omnis victima,inquit,ſalietur,& homo igne ſalietur.Quibus verbis ſignificat, tunc nos gratas Deo eſſe victimas vbi ſumus igne examinati:& hanc eſſe ſalis condituram, vbi caro noſtra cum ſuis cupiditatibus probè macerata fuerit. Interea fixum illud maneat, cultum Dei rectum non cenſeri abſque ſapore,qui ex verbo petendus eſt: quia in omnibus hominum cerebris ne mica quidem ſalis reperietur. Alias ſubtiliores allegorias prætermitto,quarum non alium video vſum niſi vt curioſas aures oblectent.Sal fœderis alio ſenſu ponitur quàm fœdus ſalis,nempe quod adhibetur ad ſacra tanquam ex inuiolabili Dei pacto. Vnde etiam confirmatur quod iam dixi,fœderis Dei obſeruationem in eius cultu ſemper primas tenere.

Marc. 9.g.49.

14 *Si uero obtuleris*.Hæc oblatio à primitiis diuerſa eſt,quia erat voluntaria, quũ primitiæ ex Legis præſcripto ſoluerentur. Verùm ſiquis ex horno tritico primitiis vellet aliquid ſuperaddere,regulam tradit Moſes:vt ſpicæ torreantur,quò poſſint facilius conteri,deinde mixtæ oleo cum thure adoleantur:ſic enim interpretor Moſis verba, vt idem ſignificent ſpica toſta & triticum ſpicæ contuſum: ſpicas verò plenas exigit, vt delectum habeat populus, nequid exile aut macilentum offerat.

LEVIT. III.

Quòd ſi ſacrificium proſperitatũ fuerit oblatio eius, ſi de bobus ipſe offeret, ſiue maſculum, ſiue fœminam offerat, immaculatum offeret eum in conſpectu Iehouæ.

2 *Et imponet manum ſuam ſuper caput oblationis ſuæ, & immolabit eam ad oſtium tabernaculi conuentionis: fundéntque filii* Aharon *ſacerdotes ſanguinem ſuper altare per circuitum.*

3 *Poſtea offeret de ſacrificio proſperitatum oblationem ignitam* Iehouæ,*adipem operientem inteſtina, & omnem adipem qui eſt ſuper illa.*

4 *Et duos renes,adipémque qui eſt ſuper ipſos, qui eſt ſuper ilia, & fibram cum iecore: cũ renibus remouebit.*

5 *Adolèbunt autem omne illud filii* Aharon *ſuper altare, vnà cum holocauſto quod erit ſuper ligna ſuperpoſita igni: oblatio ignita eſt odoris quietis* Iehouæ.

6 *Quòd ſi de pecudibus fuerit oblatio eius,in ſacrificium proſperitatum* Iehouæ,*maſculum aut fœminam immaculatum offeret eum:*

7 *Si vero agnum offerat oblationem ſuam,tum offeret illum in conſpectu* Iehouæ:

8 *Imponétque manum ſuam ſuper caput oblationis ſuæ, poſtea mactabit eum in conſpectu tabernaculi conuentionis: & ſpargent filii* Aharon *ſanguinem eius ſuper altare per circuitum.*

9 *Et offeret de ſacrificio proſperitatum oblationem ignitam* Iehouæ, *adipem eius, caudã integram,eregione ſpinæ dorſi remouebit eam: adipem quoque operientem inteſtina,atque omnẽ adipem qui eſt ſuper ilia.*

10 *Et duos renes, & adipem qui eſt ſuper illos, & qui eſt ſuper ilia, & fibram quæ eſt ſuper iecur,cum renibus remouebit.*

11 *Adolebítque illud ſacerdos ſuper altare,cibus oblationis ignitæ eſt* Iehouæ.

12 *Si vero capra fuerit oblatio eius,tum offeret eam in conſpectu* Iehouæ.

13 *Ponetque manum ſuam ſuper caput eius, & mactabit eam coram tabernaculo conuentionis, & ſpargent filii* Aharon *ſanguinem eius ſuper altare per circuitum.*

14 *Poſtea offeret ex ea oblationem ſuam,oblationem ignitam* Iehouæ, *adipem operientem inteſtina: & omnem adipem qui eſt ſuper illa.*

15 *Et duos renes, & adipem qui eſt ſuper illos: & qui eſt ſuper ilia, & fibram quæ eſt ſuper iecur,cum renibus remouebit.*

16 *Adolebítque ea ſacerdos ſuper altare, cibus oblationis ignitæ eſt odoris quietis: & omnis adeps Iehouæ eſt.*

17 *Statutum perpetuum in generationibus veſtris, in cunctis habitaculis veſtris: omnem adipem & omnem ſanguinem non comedetis.*

1 *Quod ſi ſacrificium.* Tranſit nunc ad diuerſum genus, nempe ad ſacrificia quæ gratitudinis
teſtimonia erant in celebrandis Dei beneficiis: quorum pars igne comburebatur, partem ſibi ven
dicabant ſacerdotes, reſiduum manebat ipſis offerentibus. De voce שלמים alibi quid ſentiam atti-
gi: certè nõ quadrat vulgaris tranſlatio, Sacrificia pacificorum. Longè etiam petitum eſt quod a-
lii tradunt, vocari ſacrificia perfectionum, quia immũdis ea attingere nefas erat. Porro quum He-
bræi pacis nomine comprehendant ſalutem & lætos omnes ſucceſſus, pluralem numerum com-
modè cenſui poſſe verti proſperitates: qua ratione Dauid calicem ſalutum nominat libamen Pſal. 116.c.13
quod fieri ſolebat in eiuſmodi ſacrificio: neque enim dubito quin externo ſymbolo gratiarum
actionem deſignet. Fateor quidem hoc ſacrificium non modò in gratulatione oblatum eſſe, ſed
quum pacem & fœlices ſucceſſus à Deo peterent: ſemper tamen optimè conueniet epitheton, quia
profitebantur Deum omnium bonorum ſic authorem eſſe, vt ſuas omnes proſperitates ei ferrent
acceptas. Primò autem omnia hæc ſacrificia ſiſti iubet ad tabernaculum, quod ſignificat per con-
ſpectum Iehouæ: alioqui enim paſſim erecta fuiſſent altaria in vrbibus & pagis, & hac licentia diſ
cerptus fuiſſet cultus Dei, & peſſundata religio. Ergo vt populum contineat in eiuſdem fidei con-
ſenſu, iubet omnes vnico altari eſſe contentos. Coli autem & inuocari vult in eo loco quem ſibi
dedicauerat: ne ad Deos extraneos diffluant: deinde ritum offerendi præſcribit, ſiue ex armento
ſit victima, ſiue ex pecudibus. Quòd autem de rebus minutis tam exactè præcipit, videri poſſet fri-
uola ſedulitas, ſuperuacua etiam repetitio, quòd rem vnam ſæpius inculcat verbis prorſus ſimili-
bus: niſi quòd hæc diligentia populum commonefecit, aliquid in ceremoniis præſtantius ſubeſſe:
deinde frænum iniecit laſciuiæ, ne ſibi permitteret vel minimum quicquam addere vel mutare.
Hæc igitur tam ſollicita obſeruatio eos ad res ſignatas quaſi manu dirigere debuit: vt ſub externa
imagine ſpiritualis veritas occurreret eorum oculis. Debuit ſecũdò ipſos quaſi alligatos tenere ad
Dei verbũm, nequid in rebus ſacris ex proprio ſenſu tentarent. Hodie autem quanuis ſacrificandi
vſus ceſſauerit, primò docemur profanari à nobis Dei beneficia, niſi in teſtanda noſtra pietate di-
ligenter nos exerceamus, vt meretur immenſa eius & aſſidua erga nos liberalitas: deinde niſi vni
Deo maneat illibata hæc pietas, ipſum impiè iure ſuo fraudari: tertiò ſicuti precamur in Chriſti
nomine, ita per ipſius manum ſoluenda eſſe vota noſtra, reddendáſque gratiarum actiones: quar-
tò non eſſe negligenter vel defunctoriè celebrandam Dei beneficentiam, ſed vt in re maximè ſe-
ria, non vulgari ſtudio & attentione elaborandum.

16 *Adolebitque ea ſacerdos.* Meritò ſacerdoti partes aſſignãt quæ in ſacrificio ſunt præcipuæ, vt
ſanguinem ſpargat, & adipem in ignem iniiciat, quia vnus ille ad litãdum erat idoneus. Cæterùm
quanuis aſpera ſit metaphora in voce cibi: quod tamen docere voluit Spiritus ſanctus, optimè ex-
primit, cultum legalem perinde placuiſſe Deo ac ſuaues nobis ſunt cibi quibus veſcimur. Quan-
quam ſimul notatur familiaris Dei cum populo ſuo communicatio, acſi communem haberet
cum illis menſam. Certum quidem eſt, alimentis Deum non egere, qui omnibus vitam inſpirat,
nec quicquam aliunde mutuatur. Sed melius oſtendi non potuit incomparabilis eius humanitas
quàm dum ſe cultoribus ſuis conuiuam facere dignatus eſt. Eadem loquendi forma populi ingra
titudo perſtringitur apud Malachiam, quia dixerit menſam Dei eſſe contemptibilem, cibum eius Malach.1.c.12
vilem & vulgarem prouentum: nõ quòd delectatus fuerit Deus vel adipe pinguium animalium,
vel panibus: ſed quia deterior fuerit & minus ferenda impietas, negligere illud ſingulare gratiæ e-
ius pignus. Porro hæc ſimilitudo ad veritatem referri debet, quòd ſcilicet fidei exercitia & pietatis
approbationes non minus Deo placeant quàm ſi lautè & ſuauiter paſceretur: quo magis viden-
dum ne ſuis eum lautitiis fraudemus. Cur autem Deus adipem ſibi vendicet in ſacrificiis omni-
bus, & adoleri iubeat, mihi non ſatis liquet: niſi quòd ſeruos ſuos hoc modo ad temperantiam aſ-
ſuefacere voluit. Certè adeps pro parte delicatiſſima accipitur, etiam in Pſalmo, Quaſi adipe & Pſal.63.b.6.
pinguedine ſatiabitur anima mea. Et vbi negat Deus ſe appetere adipem, ſignificat quod electiſ- Iſaiæ 1.c.11.
ſimum eſt in animalibus ſe non ſua cauſa poſcere: verùm vt teneant Iſraelitæ ſobriè veſcen-
dum eſſe omnibus cibis, acſi florem & primitias conſecraſſent. Siquis diſtinctius rem exponi
malit, cultum Dei magnifacere adipis oblatio docuit, ſecundò eos inſtituit ad abſtinentiam. Al-
legoriæ apud alios quærantur, tantùm auribus titillandis concinnæ. Iſychius poſtquam adipem
eſſe finxit ſpirituales affectus, paulò pòſt in craſſos appetitus transformat. Alii volunt Chriſtũ de-
ſignari. Alii intelligũt carnis noſtræ craſſitiem vel pinguedinẽ igne Spiritus excoquẽdam: vt Deo

mortificetur. Me hæc ſimplicitas retinet, quum lex permitteret ſacris carnibus veſci, exceptionem fuiſſe additam, vt optima portio penes Deum maneret: deinde igne conſumptum fuiſſe quod liguritores maximè allicere poterat, vt ingluuiem frænarēt. Sanguinis guſtus hîc quidem interdicitur, vt alibi: quia Deo propter expiationes ſacer erat: ſed altera fuit maior ratio prohibitionis, cuius facta fuit mentio, Geneſ. 9. cap. & de qua rurſus tractandum erit in expoſitione ſexti præcepti.

LEVIT. IIII.

Alloquutus eſt præterea Iehoua Moſen, dicendo,
2 *Loquere ad filios Iſrael, dicendo, Anima quum peccauerit per errorem ab omnibus præceptis Iehouæ quæ non ſunt facienda, fecerítque quidpiam de vno ex illis:*
3 *Si ſacerdos vnctus peccauerit ſecundum delictum populi, offeret ſacrificium pro peccato ſuo quod peccauit, iuuencum vitulum immaculatum Iehouæ pro peccato.*
4 *Adducētque iuuencum illum ad oſtium tabernaculi conuentionis in conſpectu Iehouæ, & admouebit manum ſuam ſuper caput iuuenci, mactabítque iuuencum in conſpectu Iehouæ.*
5 *Accipiétque ſacerdos vnctus de ſanguine iuuenci, & inferet eum in tabernaculum conuentionis.*
6 *Dein ſacerdos tinget digitum ſuum in ſanguine, aſpergétque de ſanguine illo ſeptem vicibus coram Iehoua, ante velum ſanctitatis.*
7 *Ponētque ſacerdos de ſanguine iſto ſuper cornua altaris ſuffimenti aromatici coram Iehoua, quod eſt in tabernaculo conuentionis: totum autem ſanguinem reliquum iuuenci effundet ad baſin altaris holocauſti quod eſt ad oſtium tabernaculi conuentionis.*
8 *Totum præterea adipem iuuenci oblati pro peccato tollet ab eo: nempe adipem operientem inteſtina, & totum adipem qui eſt ſuper ea.*
9 *Duos quoque renes, & adipem qui eſt ſuper eos, & qui eſt ſuper ilia, & fibram quæ eſt ſuper iecur, cum renibus auferet,*
10 *Quemadmodum tollitur à boue ſacrificii proſperitatum: adolebítque ea ſacerdos ſuper altare holocauſti.*
11 *Pellem præterea iuuenci, & omnem carnem eius, cum capite eius, & cruribus, & inteſtina eius, & fimum eius.*
12 *Educētque totum iuuencum extra caſtra ad locum mundum, ad locum vbi effunditur cinis: & comburet eum ſuper ligna igni: in loco inquam vbi effunditur cinis, comburetur.*
13 *Quòd ſi tota ſynagoga Iſrael errauerit, & latuerit res in oculis congregationis, & fecerint vnum ab omnibus præceptis Iehouæ quæ non ſunt facienda, & deliquerit:*
14 *Notum autem fuerit peccatum quod peccauerunt: tunc offeret congregatio iuuēcum filium bouis in ſacrificium pro peccato, adducētque illum ante tabernaculum conuentionis,*
15 *Ponéntque ſeniores ſynagogæ manus ſuas ſuper caput iuuenci coram Iehoua: tunc mactabit iuuencum coram Iehoua.*
16 *Inferētque ſacerdos vnctus de ſanguine iuuenci in tabernaculum conuentionis.*
17 *Et intinget ſacerdos digitum ſuum in ipſo ſanguine, aſpergétque ſeptem vicibus corā Iehoua ante velum.*
18 *De ſanguine quoque illo ponet ſuper cornua altaris, quod eſt coram Iehoua, quod eſt inquam in tabernaculo conuentionis, poſthæc totum ſanguinem reliquum effundet ad baſin altaris holocauſti quod eſt ad oſtium tabernaculi conuentionis.*
19 *Totum autem adipem eius tollet ab eo, & adolebit ſuper altare.*
20 *Iuuenco verò faciet quemadmodum fecit iuuenco oblato pro peccato, ſic faciet ei: atque ita expiabit eos ſacerdos, & remittetur eis.*

21 *Deinde iuuencum educet extra caſtra, & comburet eum quemadmodum combuſſit iu-
uencum priorem: oblatio pro peccato congregationis eſt.*
22 *Si princeps peccauerit, feceritque vnum ab omnibus præceptis* Iehouæ *Dei ſui quæ
non ſunt facienda, & id fecerit per errorem, & deliquerit:*
23 *Si innotuerit ei peccatum ſuum quod peccauit: tunc offeret oblationem ſuam hircum ca
prarum maſculum immaculatum.*
24 *Ponetque manum ſuam ſuper caput hirci, & mactabit eum in loco in quo mactari ſo
let holocauſtum coram* Iehoua*: oblatio pro peccato eſt.*
25 *Tolletque ſacerdos de ſanguine oblationis pro peccato digito ſuo, & ponet ſuper cornua
altaris holocauſti: reliquum autem ſanguinem eius effundet ad baſin altaris holocauſti.*
26 *Totum verò adipem eius adolebit ſuper altare, ſicut adipem ſacrificii proſperitatum:
& ita expiabit illum ſacerdos à peccato eius, & remittetur ei.*
27 *Quòd ſi anima aliqua peccauerit per errorem de populo terræ, faciendo vnum à præ
ceptis* Iehouæ *quæ non ſunt facienda, & deliquerit:*
28 *Si innotuerit ei peccatum ſuum quod peccauit: afferet oblationem ſuam capellã capra-
rum immaculatam fœminam pro peccato ſuo quod peccauit.*
29 *Admouebitque manum ſuam ſuper caput oblationis pro peccato, & mactabit oblatio-
nem illam pro peccato in loco holocauſti.*
30 *Dein tollet ſacerdos de ſanguine eius digito ſuo, ponetque ſuper cornua altaris holocau
ſti: totum verò reliquũ ſanguinem eius effundet ad baſin altaris.*
31 *Totum præterea adipem eius auferet, quemadmodum ablatus fuit adeps à ſacrificio
proſperitatum: adolebitque ſacerdos ſuper altare in odorem quietis* Iehouæ*: atque ita expiabit e-
um ſacerdos, & remittetur ei.*
32 *Quòd ſi pecudem obtulerit oblationem ſuam pro peccato, fœminam immaculatam
afferet.*
33 *Ponetque manum ſuam ſuper caput illius oblationis pro peccato, & mactabit illã pro
ſacrificio peccati, in loco in quo mactari ſolet holocauſtum.*
34 *Deinde accipiet ſacerdos de ſanguine oblationis pro peccato, digito ſuo, ponetque ſuper
cornua altaris holocauſti: totum verò reliquum ſanguinem eius effundet ad baſin altaris.*
35 *Totum præterea adipem eius auferet, quemadmodum auferri ſolet adeps agni à ſacrifi-
cio proſperitatum: adolebitque illa ſacerdos ſuper altare in oblationem ignitam* Iehouæ*: atque i-
ta expiabit eum ſacerdos à peccato ſuo quod peccauit, & remittetur ei.*

EX NVMER. XV.

22 *Quum erraueritis, & non feceritis omnia præcepta hæc quæ protulit* Iehoua *ad* Moſen:
23 *Omnia quæ præcepit* Iehoua *vobis per manum* Moſis *à die qua præcepit* Iehoua*, & po
ſtea per generationes veſtras.*
24 *Si inquam à congregatione præter ſcientiam aliquid factum fuerit per errorem, immo-
labit vniuerſa congregatio iuuencum vnum filium bouis, in holocauſtum in odorem quietis* Ie-
houæ*, minha quoque eius, & libamen eius, ſecundum regulam, & hircum caprarum vnum, in ſa
crificium pro peccato.*
25 *Expiabitque ſacerdos vniuerſam congregationem filiorũ* Iſrael*, & ignoſcetur eis, quia
error eſt: & illic offerent oblationem ſuam, oblationem ignitam* Iehouæ*, & oblationem pro pec-
cato ſuo, coram* Iehoua*, propter errorem ipſorum.*
26 *Et condonabitur vniuerſæ congregationi filiorum* Iſrael*, & peregrino qui peregrinabi-
tur in medio illorum: quia vniuerſi populi error eſt.*

27 Quòd ſi anima vna peccauerit per errorem, offeret capram anniculam ſacrificium pro peccato.
28 Expiabítque ſacerdos animam quæ peccauerit per errorem, quum peccauerit per errorem coram Iehoua*: expiabit eam, & remittetur ei.*
29 Indigenæ inter filios Iſrael*, & peregrino qui peregrinatur inter illos, lex vna erit vobis quoad eum qui fecerit per errorem.*

Poſtquam de oblationibus & aliis ſacrificiis diſſeruit Moſes quæ gratitudinis teſtimonia erant, & pietatis exercitia, nunc ad expiationem deſcendit, quæ inter ſacrificia primatum tenet: quia ſine reconciliatione nihil vnquam hominibus potuit eſſe cum Deo. Nam quũ meritò ob naturæ corruptioné abominetur totum humanum genus, ac ſinguli aſſiduè eius iram prouocent: in eius placandi remediis totã ſalutis ſpem fundatam eſſe oportet. Hoc principio cõſtituto tenẽdum eſt, Moſen deinceps verba facturum de expiatoriis ſacrificiis quæ Deum hominibus propitiant, abolito reatu. Hîc quomodo placandus ſit Deus admonet, vbi per ignorãtiam vel inconſideratè quis peccauit: vbi etiam ſtatuitur inter perſonas diſtinctio, quoniam alia à rege, alia à ſacerdote victima exigitur, alia verò à priuatis: vbi item pauperum habetur ratio, ne pari ſumptu grauentur quo diuites. Verùm quia ex contextu patebit non omnes ignorantiæ ſpecies hîc comprehẽdi, videndum eſt quid valeat nomen שגגה, quod errorem potius quàm ignorantiam transferre placuit: quia non ea delicta intelligit Moſes quibus illaqueamur decepti ſpecie recti, vt putemus nos eſſe extra culpam: ſed quæ non obſeruantur vt animum pungant: aut lapſus ſubitos, dum carnis infirmitas ra-
Galat.6.a.1. tionem & iudicium ita ſuffocat vt cæcutiat peccator. De hoc genere loquitur Paulus, dum iubet in ſpiritu lenitatis corrigi homines qui præoccupati fuerint in aliquo delicto: quia non eos intelligit qui bona (quam vocant) intentione falluntur, vel ſtulta potius opinione, vt ſibi malè conſcii non ſint: ſed qui carnis infirmitate labuntur, & quos Satan ſuis inſidiis deprehẽdit incautos: vel certè non animaduertunt ſua mala, vt ſtatim adhibeant remedium. Id clarius perſpicitur ex diſtinctione quæ ponitur Pſal.19, vbi Dauid, poſtquã errorum veniã deprecatus eſt, petit à ſuperbiis integer ſeruari. Antitheſis inter שגיאות & זדים oſtendit errores vocari delicta quælibet, quibus nulla ſubeſt ſcelerata cõtra Deum ſuperbia. Quòd dicit, Si anima peccauerit ab omnibus præceptis, dura eſt loquutio: atque ideo ad peccata omiſſionis quidam referunt. Ego autem ſimplicius interpretor, Si peccauerit declinando à præceptis, vel ſiquid alienum à præceptis commiſerit.

3 *Si ſacerdos unctus.* Nunc diſcernit inter perſonas: & incipit à ſummo pontifice, qui ſolus inſigne ſacræ vnctionis geſtabat. Quo præſtantior erat eius dignitas, eo maiore ſtudio compoſita eſſe debuit eius vita ad exemplum ſanctitatis. Erat imago Chriſti, & Legis Dei interpres: ergo quæ in aliis tolerabilis fuiſſet infirmitas, grauius in eo erat reprehenſibilis. Hæc ratio eſt cur maiore hoſtia ipſum litare oportuerit. Cæterùm id aliqua ex parte pertinuit ad omnes Leuitas, quatenus electi fuerant in ſacrum ordinem. Et hodiè extenditur ad omnes Eccleſiæ miniſtros ac Paſtores, non vt vituli immolatione ſe redimant, ſed vt ſibi diligentius caueant ab omni peccato, & ad ſtudium pietatis magis ſint intenti. Particula, Secundum delictum populi, poteſt etiam verti ad delictum, quaſi diceret Moſes, ſacerdotem peccãdo populum malo exemplo corrumpere. Quoniam ſicuti vita eius regula eſt piè iuſtéque viuendi, ita vitia occaſionem errãdi aliis præbent. Simplicior tamen eſt ſenſus quem ſequutus ſum: quanuis delictum ſacerdotis vulgare ſit, muneris tamen reſpectu grauius eſſe & obnoxium maiori pœnæ.

5 *Accipietque ſacerdos unctus.* Quòd de aſperſione ſanguinis vel effuſione hîc traditur, de adipe etiam & renibus adolendis, commune aliis ſacrificiis eſſe ſatis notum eſt. Et ſimilitudo quæ additur nono verſu, ſatis oſtendit eandem formam in aliis fuiſſe ſeruatam. Verùm quia abſurdum videri poterat, ſacerdotem qui reus erat, coram Deo prodire, ad obeundas reconciliationis partes, vt dubitationi obuiam iretur, diligentius ſingula præſcribi oportuit. Quanuis ergo indignus eſſet acceſſu, quia tamen inuiolabilis erat lex ſacerdotii, ad functionem ſuam admittitur: neque enim fas erat plures conſtitui mediatores. Ergo vt plus reuerentiæ haberet legalis ritus, nec alium reconciliationis modum quærerent homines, gratiam ſuam prætulit Deus ſacerdotis culpæ. Sparſus autem fuit ſanguis coram Iehoua, vt diſceret populus immolationis aſpectu tegi ac ſepeliri peccata, ne in memoriam venirent coram Deo: reliquus autem ſanguis eſt fuſus coram altari, quia ſacer erat, ideóque minimè decebat tanquàm profanum aliò proiici.

13 *Quod ſi tota ſynagoga.* Idem ſacrificium quod ſacerdoti iniunctum fuit à populo exigitur: quia totum corpus repræſentabat qui omnium nomine ingrediebatur ſanctuariũ, vt omnes tribus coram Deo ſiſteret. Videtur quidem hæc ignorantiæ ſpecies diuerſa à ſuperiore notari: quia dicitur, Peccatum ſi latuerit. Ego tamen arbitror infirmitates comprehendi ad quas ſæpe contin

git homines ad tempus cæcutire. Quòd enim ſuis vitiis multi obdormiunt,ideo fit quia non deſcendunt in ſeipſos:nam ſi probè examinarent ſua facta,ſtatim eos conſcientia pungeret. Poteſt igitur fieri vt totum populum fugiat peccati cognitio,dum ſibi nimium indulget ac blanditur.Senſus ergo eſt,Quanuis nullus mali ſenſus ab initio eos ſollicitet ad pœnitentiam,ſi poſtea expergefacti fuerint vt culpam agnoſcere incipiant, Deum ſacrificiis placandum eſſe: poterat enim alioqui populus integumentum ſibi ex errore facere.

22 *Si princeps peccauerit.* Principum quoque delictis iniungitur peculiaris expiatio. Etſi autem ſingulari numero principem nominat,quia tamen lex nondum erat poſita vt vnus quiſpiam dominaretur, haud dubiè duces & capita deſignat: quia magis nocent malis exemplis qui præſunt quàm priuati homines. Siquis ergo ex iudicibus & præfectis per errorem deliquerat,minore quidem hoſtia defungi potuit quàm ſacerdos vel populus : diſcrimen tamen priuatum inter ipſos fuit,quòd hi capras vel oues,ille verò hircum maſculum offerebat:idque magis ſollicitè,vt puros ſe conſeruent ab omni noxa quicunque præſunt,qui alioqui delicias ſibi facere ſolent,acſi honoris gradus plus licentiæ daret. Vbi vertimus, Si innotuerit,nō conſentiunt interpretes. Propriè eſt diſiunctiua particula Vel,ſed quæ interdum conditionalis vice ponitur: ſicuti proximo capite videbimus.Qui primam & genuinam vocis ſignificationem retinent,violenter exponunt finem ſuperioris verſus,deliquerit pro ſenſerit ſe deliquiſſe:verùm quia ex pluribus locis patet tantundem valere או atque אם,nihil opus eſt torquere verba in alienum ſenſum. Verbum autem הודע,quod tranſitiuè pro patefacere accipiunt,commodè exponitur ſicuti verti:niſi quis fortè malit,Si cognouerit. Porro quod ſæpius inculcat Moſes,Expiabit eum ſacerdos, & remittetur ei iniquitas, frigidè quidam reſtringunt ad externam & ciuilem munditiam, acſi reatum dūtaxat coram hominibus tolleret Moſes:potius enim veniam offert Deus peccatoribus, ſéque propitium fore affirmat, ne liberam inuocationem impediat metus aut dubitatio.Et certè prima fidei rudimenta non tenent qui non agnoſcunt legales ceremonias fuiſſe ſacramenta. Atqui in ſacramentis omnibus,ſaltem quæ ordinaria ſunt in Eccleſia,ſpiritualis annexa eſt promiſſio.Sequitur ergo verè promiſſam fuiſſe veniam Patribus,qui ſe Deo reconciliabant oblatis victimis:non quòd peccata expiaret pecudum mactatio, ſed quia certum erat ac minimè fallax ſymbolum in quo acquieſcerent piæ animæ,vt tranquilla fiducia coram Deo prodire auderent.In ſumma,vt nunc Baptiſmo ſacramentaliter abluūtur peccata, ita ſub Lege quoque ſacrificia fuerunt expiationis,diuerſo tamen modo: quia Chriſtum quaſi præſentem Baptiſmus nobis proponit,qui obſcurè tantùm ſub Lege fuit adumbratus.Impropriè quidem ad ſigna transfertur quod nonniſi in Chriſtum vnum competit, in quo nobis exhibita fuit bonorum omnium ſpiritualium veritas, & qui peccata demum vnico & perpetuo ſacrificio aboleuit: ſed quia non agitur quid per ſe præſtiterint legales ceremoniæ, ſufficiat verè teſtatas fuiſſe de gratia Dei,cuius figuræ erant. Atque ita faceſſat profanum figmentum,politicè tantùm hominum reſpectu ſacrificia eos à quibus offerebantur, à culpa & reatu abſoluiſſe.

Num.15. 22 *Quum erraueritis.* Quo genere ſacrificii expianda ſint totius populi vel priuati cuiuſque peccata,docet:quanquā ex quatuor ordinibus(quorū facta fuit in Leuitico mētio)duos tātùm recenſet.Illic enim tam ſacerdoti quam principi iniūgitur propria expiatio.Sed neque hîc ritus immolandi deſcribitur,quia tātum obiter in memoriam reducere voluit Moſes quomodo tam publicè quàm priuatim reconciliandi eſſent Deo. Porro nomē erroris (vt dictum eſt)ad incogitantiam extenditur,quæ Dei contemptu non caret ob nimiam ſecuritatem, dum incōſideratè labuntur homines quò fert eos libido.Nam errori poſtea opponitur deliberata impietas, vbi data opera ſe proiiciunt homines ad legem violandam. Porro quia nihil procliuius eſt quàm errare,ne animis deficerent qui peccarant,valde neceſſarium fuit hoc remedium.Ergo ne populus,vel ſinguli priuati homines,agnita culpa,tanquam deſperata ſpe veniæ, abiicerent ſtudium pietatis, Deus occurrit, & qua ratione placandus ſit docet,vt quæ acciderint vitia non abrumpant eius cultum. Sed quum hîc tantùm referat Moſes quæ iam expoſita ſunt, non opus eſt pluribus inſiſtere, niſi quòd in vno capite legem ferre videtur à ſuperiore diuerſam. Illic enim iuuencos duos mactari iubet pro reconciliando populo,alterum in holocauſtum,alterū pro peccato: ſi tamen eius copia non eſſet,hircum ſubſtituere permiſſum fuit.Perfectio igitur in Leuitico oſtenſa fuit,nunc autem permiſſio tantùm ſubiicitur:neque tamen dum breuitatis cauſa ſpeciem vnam attingit Moſes,ſecum pugnat.In fine additur clarior explicatio,vt lex eadem ſit omnibus communis: quia varietatem inducere minimè vtile erat.

EX LEVIT. V.

1 *Quum autem anima peccauerit audiendo vocem iuramenti, & ipſe ſit teſtis, quòd aut*

viderit,aut ſciuerit,niſi renuntiauerit feret pœnam iniquitatis ſuæ.

2 *Aut ſi anima tetigerit aliquam rem immundam,ſiue cadauer feræ immundæ,ſiue cadauer animalis immundi,ſiue cadauer reptilis immũdi,idque latuerit eam,tum ipſe immundus erit, & deliquit.*

3 *Aut ſi tetigerit immunditiam hominis in omni immunditia eius qua polluitur, & latuerit eum,& ipſe cognouerit poſtea,deliquit.*

4 *Aut anima ſi iurauerit,proferendo labiis ſe malefacturam,aut benefacturam,& ſecũdum omne quod profert homo iuramento, & id latuerit eum,& ipſe poſtea cognouerit: tunc delinquet in vno ex iſtis.*

5 *Erit autem quum diliquerit in vno ex iſtis,& confeſſus fuerit id ſuper quo peccauit:*

6 *Adducet oblationem pro delicto ſuo Iehouæ,pro peccato ſuo quod peccauerit,fœminam de grege,agnam,aut capellam caprarum pro peccato: & expiabit eum ſacerdos à peccato ſuo.*

7 *Quòd ſi facultas afferendæ pecudis defuerit ei, tunc adducet oblationem pro delicto ſuo quod peccauit, duos turtures, aut duos pullos columbæ Iehouæ: vnum in hoſtiã pro peccato, & alterum in hoſtiam holocauſti.*

8 *Afferètque illos ad ſacerdotem,& offeret eum qui eſt in hoſtiam pro peccato, priorẽ: & vngue ſecabit caput ipſius e regione ceruicis eius,& non ſeparabit.*

9 *Aſpergètque de ſanguine hoſtiæ pro peccato ſuper parietem altaris,& quod ſupereſt de ſanguine,exprimetur in baſim ipſius altaris: oblatio pro peccato eſt.*

10 *Alterum autem faciet holocauſtum iuxta morem:atque ita expiabit eũ ſacerdos à peccato ſuo quod peccauit,& remittetur ei.*

11 *Si verò non fuerit ei facultas offerendi duos turtures,aut duos pullos columbæ, tunc afferet oblationem ſuam qui peccauerit, decimam partem epha ſimilæ in oblationem pro peccato: non ponet ſuper eam oleum,neque ponet ſuper eam thus,quia oblatio pro peccato eſt.*

12 *Afferet illam inquam ad ſacerdotem: tunc ſacerdos accipiet ex ea plenum pugillum ſuum odorem eius, & adolebit ſuper altare vltra oblationes ignitas Iehouæ: oblatio pro peccato eſt.*

13 *Et expiabit eum ſacerdos à peccato ſuo quod peccauit in vno de iſtis, & remittetur ei, & erit ſacerdoti ſicut minha.*

1 *Quum autem anima.* Tres delictorum ſpecies quas Moſes principio capitis inſerit, videntur inter ſe longè differre.Prima enim ex errore naſci non potuit,vbi quis rem cognitam celabat. Ego verò reticentiam de qua agitur,ſub errore comprehendo,vbi quis pudore vel metu inductus, conniuet ad ſcelus vel qualecunque delictum de quo interrogatus fuerit,atque ita non meditatus periurium,ſed tenebras ſibi obducens,ſubticet quod dicturus erat ſi rem probè examinaſſet.Quãquam propius excutienda ſunt verba, de quorum ſenſu non ſatis conuenit. Quidam nomen אלה pro execratione poſitum eſſe volunt,acſi dictum eſſet,Siquis audierit maleficium,vel ſcelus deteſtabile,& execratione dignum:ſed eorum commentum refellitur ex proximo cõtextu, quia mox ſubiicitur,Si viderit aut cognouerit. Alii iuſiurandum quidem interpretantur,ſed ad periuriũ malè reſtringunt,quaſi intelligeret Moſes,reum eſſe qui audierit hominem peierantem,nec ſe oppoſuerit:quin potius ſua conniuentia & ſilentio texerit periurium.Itaque eorum ſententiæ ſubſcribo qui de adiuratione exponũt. Sic enim optimè ſimul cohærebunt verba.Siquis teſtis citatus audierit vocem adiurationis,qua rogetur per nomen Dei vt verè de re propoſita reſpõdeat,& fauore vel indulgẽtia, vel fallaci alio prætextu,quaſi obiecta erroris nebula, tacuerit, quod tamen ſi diligenter attenderet,habebat cõpertum:ille reus erit.Itaque particulam diſiunctiuã hoc loco per conditionalẽ reddere oportet.Ad verbũ eſt, Siquis audierit vocẽ adiurationis,& teſtis ipſe. quorſum autem exprimeret,Si fuerit teſtis,deinde adderet,Vel cognouerit,acſi res diuerſas referret?Aptè verò quadrat quod dixi,culpæ fieri reũ qui teſtis vocatus nõ reſpondet de re ſibi cognita.Iã quid eſſet audire vocem iuramenti,niſi intelligas ore iudicis fuiſſe adiuratum?Ac notandũ eſt,tres quæ primò commemorãtur ſpecies,inter ſe affines eſſe, quia de peccatoribus loquũtur qui ex aliorũ ſordibus

contagionem trahunt. Nam quum in genere iuſſiſſet Moſes delicta errore admiſſa expiari, nunc ſubiicit quod non ſatis diſertè expoſitum erat, piaculo etiam obnoxios eſſe eos qui polluti fuerint alienis maculis. Ita optimè conueniet cum reliquis duobus hoc primum, ſiquis obliquo periurio ſe alterius delicto implicuerit, immundum eſſe donec placationem obtulerit: id enim ſignificat loquutio, Portare iniquitatem: acſi dixiſſet Moſes, noxam contrahere qui maleficium celauerit, de quo interrogatus fuerit teſtis.

2 *Aut ſi anima tetigerit* Videtur hoc præceptum non modò ſuperuacuum, ſed abſurdum quoque eſſe. Quomodo enim purganda eſſet immunditiès ex contactu vel cadaueris, vel alterius rei impuræ contracta, ſatis antehac Moſes docuit: purgationis verò modum facilem & abſque ſumptu præſcripſit. Videtur itaque inutilis eſſe repetitio. Grauiorem verò pœnã delicto irrogare, quod erroris prætextu extenuat, quàm vbi nulla ſit erroris mentio, iniquum eſt. Sed tenere oportet, non ſolum immunditiem pretio mulctari, ſed negligentiam, qua factum fuerit vt purgationem omitteret qui pollutus erat. Fieri enim poteſt vt qui ſic torpent in ſuis vitiis, cultum Dei ad tempus contaminent. Non igitur mirum ſi durior pœna infligitur vbi error ex ſupina craſſáque ſecuritate natus plura vitia ex ſe gignit, quò ſcilicet maior ad cauendum inter fideles vigeat attentio. Teneant ergo lectores, nõ in nudo attactu cadaueris ſitum eſſe delictum de quo nunc agitur, ſed in ipſa incogitantia: quia ſiquis ſedulò meditetur Legem Dei, non tam facilè obrepet obliuio, qua tollitur diſcrimen inter fas & nefas. Eadem eſt ratio proximi mandati, vbi ſimili pœnæ ſubiicitur qui hominem immundum & pollutum attigerit: ſicuti dum mulier menſtrua ſua patitur, pollutionem inducit ſolo contactu.

4 *Aut anima ſi iurauerit.* Hæc quoque culpa errori & ignorantiæ adſcribitur, vbi quis inconſideratè facit quod ſe non facturum pollicitus eſt: neque enim tũc violatur iuſiurandum, quod ſcelere non careret: ſed in ipſa incuria ſatis eſt culpæ, quia ſolida religio voti memoriam renouaret. Vnde ſequitur, vbi nulla eſt ſollicitudo, non eſſe ſerium præſtandi voti ſtudium. Hoc verò mandatum neceſſarium fuit, quia ſæpe fieri potuit vt homines qui ſe voti obſtrinxerãt fide, per incogitantiam lapſi, quaſi ſoluti omni vinculo, ſibi in poſterum indulgerent: qui autem eo veniunt licentiæ magis ac magis obdureſcunt, donec tandẽ excutiant omnem Dei reuerẽtiam. Voluit ergo Deus vota fideliter ſeruari, ne contemptus ad impietatem vſque tandem prorumperet. Siquis ergo non cogitans exciderit à fide data, iubetur Deum placare: non ob leuitatem (vt quidam putãt) quaſi temere promiſerit quod non debebat, ſed ob neglectum, quia diligentiam non adhibuit vt voti in tempore recordaretur. Porro ſi locum hunc Papiſtæ ſuo more inſulſè arripiãt ad ſtabilienda quælibet vota, in promptu ſolutio eſt: Deum conſtantiam nonniſi in legitimis & rite conceptis votis exigere. Quænam ſit piè viuendi ratio antè intelleximus ex Moſis doctrina: vnde colligimus ea minimè præſtanda eſſe quibus profanatur Dei nomen: quia ſi vitioſum ſit principium, in obſtinatione duplex eſt impietas. Itaque malefacere hoc loco non eſt aliquid perperam tentare, ſed aliquid ſuſcipere quod carni alioqui graue & moleſtum eſt: quemamodum ſiquis vel ſumptu rem domeſticam minuat, vel priuet ſe delitiis, vel abſtinentiam ſibi rei gratæ, vel commodæ indicat.

6 *Adducet oblationem.* Continuat quod antè vidimus de piaculo tollendo, ſed incipit diſcernere inter diuites & pauperes: quæ diſtinctio ad ſuperiora extenditur: vnde apparet, methodum non exactè obſeruari à Moſe, quia ſpecies quas inſeruit videntur filum interrumpere: res tamen perſpicua manet, quicunque errore lapſi ſunt immundos eſſe, donec placationem obtulerint. Quod autem omiſſum fuerat nunc exprimitur, pauperes & egenos non eſſe vrgendos pluſquam ferat eorum facultas: imò gradus ponuntur, vt exigua farinæ mẽſura defungi poſſit cui non erit commodum offerre duos turtures vel columbas. Vnde colligimus non aliud fuiſſe Deo propoſitũ quàm verum & vnicum reconciliationis modum populo oſtendere, vt ad Mediatorem & ſacrificium ſe conferrent. Hîc enim vel duos turtures, vel puſillum farinæ iubentur offerre pauperes: quod perinde ipſis Deum propitiet atque diuites victima quæ ab ipſis exigitur. Quòd tamen citant noſtri interpretes ex poeta, mutilum eſt, nempe, Quicunque ad templa attulerint mentis integritatem, farre litare: quia cæcus ille non vidit quorſum tẽderent ſacrificia: atque ita omnia litationũ genera deſpexit, acſi ſola puritas & innocentia commendaret homines Deo. Tenendum igitur eſt, victimas nullius per ſe fuiſſe momenti, & tamen populum veterem exercitatum fuiſſe in ceremoniis, quæ docerent non aliter quàm pretio redemptionis Deum placari.

EX EODEM CAPITE.

14 *Loquutus eſt inſuper Iehoua ad Moſen, dicendo,*

15 *Anima quum præuaricata fuerit præuaricationem, & peccauerit per errorem in vna re*

ex ſanctificationibus Iehouæ, adducat oblationem pro delicto ſuo Iehouæ, arietem perfectum de pecudibus, ſecundum æſtimationem tuam argenti ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctitatis pro delicto.

16 Et *quod peccauerit in ſanctificatione reddet, & quintam partem ipſius addet ei, tradétque illud ſacerdoti: ſacerdos verò expiabit eum in ariete oblationis pro delicto: & remittetur ei.*

17 I*taque ſi anima peccauerit, & fecerit vnum ab omnibus præceptis Iehouæ quæ non ſunt facienda, & non cognouerit, & deliquerit, & portauerit iniquitatem ſuam:*

18 T*unc adducet arietem immaculatum de pecudibus, ſecundum æſtimationem tuam in oblationem pro delicto ad ſacerdotem, & expiabit eum ſacerdos ab errore ſuo quem per errorem commiſit, neque intellexit, & remittetur ei.*

19 D*elictum eſt, delinquendo deliquit Iehouæ.*

14 *Loquutus eſt inſuper.* Diuerſitas hoſtiæ clarè demonſtrat aliud genus delicti nunc attingi: quia loco fœminæ maſculum nunc requirit Deus. Antè contentus fuit agna vel capra: quia autem maius eſt pretium arietis, ſequitur pœnam iniũgi grauiori delicto. Culpæ verò grauitas ex rei qualitate pendet, vbi ſcilicet quiſpiam non hominem tantùm mortalē læſit, ſed Deum ipſum: neque ſimpliciter vnum ex præceptis primæ tabulæ tranſgreſſus fuerit, ſed qui votum non reddiderit, vel obtulerit vitioſam hoſtiam, vel in quauis oblatione Deum fraudauerit iure ſuo: hoc ſibi vult particula, Ex ſanctificationibus Iehouæ. Qua voce cōplectitur Moſes tam vota ſponte concepta quàm oblationes legitimas, vt erant decimæ, primitiæ, primogenitorum oblatio: quoniam in his omnibus ſeuerè iuſſi fuerant Iſraelitæ optimam fidem præſtare Deo. Si fortè auaritia quempiam excæcauerat, vt proprium lucrum captando minus quàm par erat, Deo ſolueret, meritò ſecuritas grauiorem pœnam ſuſtinuit. Sciendum tamē eſt delictum hîc notari, vbi fraus & dolus malus nō interuenerat: quia ſiquis data opera & aſtutè quod ſacrum erat in rem ſuam vertiſſet, non tam facilè expiata fuiſſet impietas ſacrilegii. Sed quia ſæpe contingit vt ſibi nimis indulgēter parcant tenaces & auari, ſacrificium iniũgit Deus hoc loco, ſi domeſtica vtilitas pietatis ſtudio per incogitātiam præualuerit. Quod dicitur, Secundum æſtimationem tuam, alii ad Moſen, alii ad ſacerdotē referunt. Ego verò paſſiuè accipere malo pro æſtimatione diuinitus præſcripta: quæ ideo populi dicitur, quia legi à Deo poſitæ acquieſcere debuit, ne pretium pro arbitrio mutaret. Duobus autem ſiclis ſanctuarii æſtimat Moſes arietem, vel quatuor ſiclis vulgaribus, qui efficiunt gallicæ monetæ circiter 28 aſſes.

16 *Et quod peccauerit.* Hinc clarius apparet quod nuper attigi, in ſanctificatione peccaſſe qui ex integro Dei iure aliquid detrahebant: quia reſtituere iubentur quinta parte ſuperaddita. Meminerint tamen lectores, non ad reſtitutionem cogi qui fraudulenter res ſacras auerterant, ſed qui vano aliquo prætextu ſibi ad tempus blanditi fuerant, vt nulla eos tangeret culpæ admiſſio. Finis ergo huius ſacrificii fuit, attentum populum reddere, vt poſthabitis priuatis commodis, liberaliter Deo perſolueret quod debebat. Inſcitè verò quidam nugantur Moſen quum antea de peccatis loquutus ſit, nunc modum præſcribere expiandi delicta: idem enim verbum vbique promiſcuè vſurpat, & eodem quoque nomine deſignat omnes victimas. Delictum verò facere grauius peccato, craſſæ ignorantiæ eſt. Nec verò longa refutatione opus eſt, vbi palàm apparet hoc loco ſpecialem tradi regulam de ratione impetrandæ veniæ, vbi quis per incogitantiam non reputauit ſe in decimis, aut votis ſoluendis, aut aliis oblationibus ſolidè non fuiſſe perfunctum.

17 *Itaque ſi anima peccauerit.* Quanquam videtur generalis ſermo, acſi breuiter confirmaret quæ hactenus dixit: neceſſe tamen eſt vel contexere eum proximo membro, vel reſtringere ad certas ſpecies. Mihi prior expoſitio videtur recta: nec abſurdum eſt bis idem repeti, vt immorigeris tergiuerſandi anſam præcideret. Quanquam non inficior rationem quæ in fine ſubiicitur, ad omnes de quibus diſſeruit expiandi modos extendi: nempe quanuis ignorantiam obtēdat qui inconſideratè lapſus eſt, vel noluit data opera peccare, vel per obliuionem aliquid maculæ vel pollutionis contraxit, reum tamen eſſe coram Deo donec ſe reconciliet. Ergo vbi agnum integrum & iuſti pretii offerri iubet, rurſus oſtendit quomodo purgare ſe debeant qui in ſacris oblationibus fuerint nimis reſtricti. Continuo verò pòſt adiungit rationem aliis erroribus communem: acſi diceret, non abſolui coram Deo qui ad tegendam culpam, ignorantiæ colorem obiiciunt.

LEVIT. VI.

1 *Loquutus eſt præterea Iehoua ipſi Moſi, dicendo,*

2 *Anima quum peccauerit, & præuaricata fuerit præuaricationem contra* Iehouam, *mentiens nempe fuerit proximo ſuo in depoſito, aut in depoſitione manus, aut raptum, aut vim fecerit proximo ſuo.*

3 *Aut inuenerit amiſſum & negauerit illud, ac iurauerit falſò in vno ex omnibus quæ facere ſolet homo peccando in ipſis:*

4 *Quum ergo peccauerit, & deliquerit, tum reddet raptum quod rapuit, aut vi extortum quod vi extorſit, aut depoſitum quod depoſitum fuerit apud illum, vel amiſſum quod inuenerit:*

5 *Aut quidpiam aliud ex omnibus de quibus iurauerit falſò, tunc reddet illud in ſolidum, & quintum ipſius addet illi: eíque cuius erat reddet illud die oblationis pro delicto ſuo.*

6 *Oblationem verò pro delicto ſuo adducet* Iehouæ, *arietem integrum è pecudibus, ſecundum æſtimationem ſuam ad faciendum ſacrificium pro delicto ad ſacerdotem.*

7 *Expiabit eum ſacerdos coram* Iehoua, *& remittetur ei, expiabit inquam ab vno ex omnibus quæ facere ſolet homo delinquendo in eo.*

1 *Loquutus eſt præterea Iehoua.* Iam non de erroribus expiandis diſſerit Moſes, vbi per incogitãtiam reus erat peccator: verùm ſiquis ſponte & conſultò Deum offendiſſet, reconciliationis modum præſcribit. Quod notatu dignum eſt, ne dubitent qui volũtario peccato obſtricti ſunt, Deum ſibi fore propitium, modò ad vnicum Chriſti ſacrificium (in quo ſolida conſtat vmbrarum Legis veritas) ſe conferant. Cauendum quidem eſt, ne prætextu clementiæ & facilitatis Dei nobis indulgeamus: nam plus æquo nos ad peccandum carnis libido ſollicitat, vt non accedat talis illecebra: nec ſacrilega in Deum contumelia vacat, licentiam peccãdi ex eo arripere, quòd Deus ad ignoſcendum ſit propenſus. Regnet ergo in nobis Dei timor, qui prauas cupiditates inſtar fræni coerceat, ne ſponte in culpam labamur: eius etiam miſericordia potius odium & deteſtationem peccati gignat in cordibus noſtris, quàm nos ad audaciam incitet. Sed prudenter ſimul cauendum eſt, ne ſi fingamus Deum voluntariis peccatis inexorabilẽ, nimius rigor apud ſanctiſſimos quoſque ſpem ſalutis euertat. Sunt enim adhuc hodie quidam phrenetici, qui veniam omnibus negãt quibus per carnis infirmitatem labi contigerit. Quia autem moroſis hominibus arridet ſeueritas, hoc delirio valde turbauit Nouatus veterem Eccleſiam. Verùm ſi probè nos omnes excutiamus, planè liquebit tetricos iſtos cenſores, qui laudem ſanctitatis ex immodica aſperitate affectant, nimis craſſos eſſe hypocritas. Nam ſi depoſito faſtu ſuam vitam excuterent, quis eorum purus eſſet à concupiſcentia? & quis non ſubinde ſibi malè conſcius eſſet? Prodigioſa ergo cæcitas eſt, eo perfectionis attollere ſeſe homines carne mortali circũdatos, vt nullius eos vitii aut culpæ coarguat ſua conſcientia. Et hac diaboli impoſtura nihil magis peſtiferũ, eos à ſpe veniæ excludere qui ſcientes & volentes peccarunt: quando nemo eſt vel ex optimis Dei ſeruis, in quo nõ interdum præualeant vitioſi carnis affectus. Quanuis enim neque adulteri ſint, neque fures, neque homicidæ, nemo tamen eſt quem non reatu conſtringat vltimum Legis præceptum, Non concupiſces. Et certè quo quiſque magis profecit in ſtudio puritatis, eo magis ſentit & agnoſcit ab vltima eius meta procul adhuc ſe diſtare. Ergo niſi ſalutis ianuam data opera nobis claudere velimus, tenẽdum eſt, Deum omnibus fore placabilem qui ſacrificio Chriſti culpam ſibi remitti confidũt. Neque enim vel mutatus eſt Deus, vel deterior noſtra eſt quàm Patrum conditio: atqui ſub Lege inſtituit Deus ſacrificia, quæ voluntaria quoque delicta expiarent. Sequitur ergo, quanuis culpæ voluntariæ conuicti ſimus, remedium tamen impetrandæ veniæ in Euangelio nobis proponi. Alioqui pluſquam luſoriæ eſſent figuræ veteres, quæ non alio ſpectarunt niſi vt teſtimonia eſſent ac ſpecula eius gratiæ, quæ nobis demum in Chriſto exhibita fuit. Si mutuum conſenſum eſſe oportet inter externam gratiæ repræſentationem quæ ſub Lege fuit, & ſpiritualem effectum quẽ attulit Chriſtus, palam apparet, non minus hodie remitti nobis peccata quàm veteri populo. Et hoc ſymbolo commonefieri fideles, ne de reconciliatione deſperent, dum ſibi diſplicent in ſuis vitiis: quin potius intrepidè veniam quærant in perpetuo ſacrificio, quod aſſiduè piis omnibus Deum propitiat. Et certè quum pœnitentia & fides certa ſint paterni Dei fauoris pignora, fieri non poteſt quin recepti ſint in Dei gratiam qui vtroque dono præditi ſunt. Adde quòd remiſſio peccatorum inæſtimabilis eſt theſaurus, quem Deus in Eccleſia ſua depoſuit, vt eſſet peculiare filiis ſuis beneficium: ſicuti continet fidei confeſſio, Credo Eccleſiam catholicam, remiſſionem peccatorum. Nec verò aliter conſtaret quod de legatione ſibi commiſſa prædicat Paulus, niſi Deum quotidie fidelibus placaret Chriſti ſatiſfactio. Iam hîc non de leui quolibet delicto agitur, ſed de malæ fidei crimine quod periurii acceſſione duplicatum fuerit. Perfidia quidem, aut 2.Cor.5.d.20.

dolus, aut violentia, primò referuntur ad notandam culpæ grauitatem: ſed piaculum ſtatuitur propriè in profanatione nominis Dei, vbi iniuria homini facta falſo iureiurãdo tegitur. Quicquid ſit, ad petendam veniam admittitur, qui & fratrem ſuum iniuſtè fefellit, & Dei nomine impiè abuſus eſt. Vnde apparet miſeris peccatoribus Deum parcere, quanuis ſe mala fide contaminauerint, & crimen perfidiæ in homines admiſſum ſacrilegio auxerint, dum peierando fuerunt in Deum cõtumelioſi. Etſi autem nonniſi octaui præcepti tranſgreſſiones commemorat Moſes, per ſynecdochen tamẽ ſuo more docet quid in aliis quoque delictis agendum ſit. Siquid ergo aut vi ereptum, aut fraude ablatum ſit, & ſimul interceſſerit periurium: iubet non tantùm proximo qui fraudatus eſt ſatiſfieri, ſed pretium quoque placationis offerri Deo. Ratio etiam exprimitur, quia non tantũ læſus eſt mortalis homo, ſed Deus quoque offenſus, qui vult homines inter ſe iuſtè & reuerenter verſari: cumulus deinde ſceleri additus eſt, violando ſacrum Dei nomen. Non exigitur quidem ſacrificium à fure, vel raptore, vel depoſiti abnegatore, vel qui rem perditã auerterit, niſi peierauerint. Pondere tamen non carent Moſis verba, Siquis negando depoſitum, vel furando vel rapiendo, contra Deum peccauerit: quibus ſignificat, quoties infertur hominibus iniuria, in eorum perſona Deum offendi: quia omnis Legis tranſgreſſio iuſtitiam eius violat ac peruertit. De reſtitutione furti vel rapinæ alibi plenius videbimus, præſertim vbi quis fuerit conuictus. Hoc vnum propriè ad præſentem locum ſpectat: quiſquis fratri ſuo nocet vel damnum affert, culpam vel reatũ contrahere coram Deo: ſi verò in eam obſtinationem prorumpat, vt ſacrum Dei nomẽ falſò ad tegendum maleficium prætendat, duplici ſcelere contaminari: itaque non ſufficere iacturæ compenſationem, niſi Deo ſimul litetur. Porro eos intellige qui à metu pœnæ elapſi, ſponte tamen reſipiſcunt. Quòd interpretes quidam copulam accipiunt loco diſiunctiuæ, & periurium volunt eſſe quaſi ſpeciem vnam ex multis, tanquam alienum à Moſis ſenſu repudio. Sic exponunt illi, Siquis rapuerit vel furatus ſit, vel falſò iurauerit de re per ſe licita. Atqui non video cur ita torqueri verba debeant: deinde refellitur eorum error ipſo contextu, vbi cum ſacrificio coniungitur reſtitutio: quod non ſtaret niſi cum fraude aut violentia pariter coniunctũ eſſet periurium. Nec eos iuuat diſiunctiua quæ poſtea ſequitur. Poſtquam enim reſtitui iuſſit quod vi aut dolo ablatum erat, quia diſtinctè non poterant exprimi ſingulæ ſpecies, additur, Aut de quibus falſò iurauerit: nõ quaſi in aliis negotiis contracta fuerit culpa ex periurio, ſed vt omnes tergiuerſandi anſas præcideret: quod etiam confirmat repetitio: vbi enim interpoſuit falſi iuriſiurandi crimẽ, iterum quaſi clarius explicans quod dixerat, iubet ſummã reſtituere cum quinta parte. Quid autem reddere iubet niſi quod iurando ſuppreſſerat fraudator? Cuius rei in octauo præcepto luculẽtior explicatio videbitur. Itaque ſatiſfactio erga homines præcipitur vna cum oblatione. Non abs re autem iubet Deus damnum ſarcire quo die offertur ſacrificium, ne ſibi impunitatem promittant hypocritæ, vbi ex alieno ditati fuerint. Licebat quidẽ antè reddere hominibus quod ſuũ erat, quàm Deũ ſacrificio placare: ſed non vult Deus altare ſuum inquinari, quod fieret ſi victimas offerrent fures vel prædones ex alieno. Vult ergo manus eorum qui ſacrificant à pollutione eſſe purgatas. Et certè qui ex ſpoliis iniuſtè partis victimam Deo offerunt, quodammodo eum implicant criminis ſocietate. Atque hinc elicitur vtilis doctrina, fruſtra ſatagere hypocritas de reconciliando ſibi Deo, niſi bona fide reddant quod iniuſtè rapuerint. Interea notanda eſt diſtinctio in verbis Moſis, inter ſatiſfactionẽ erga homines, & oblationem pro peccato quæ Deum propitiat: inde enim colligimus quod dixi, non conſequi veniam apud Deum qui ex præda locupletes manere volunt: & tamen non aliter quàm ſacrificio Deum placari. Huius ſecundæ partis luculenta probatio ex tota Lege ſumi poteſt, quæ vnicum reconciliandi Dei modum præſcribit, vbi ſe oblata victima expiat peccator. Vnde refellitur diabolicum figmentum de ſatiſfactionibus, quibus ſe à iudicio Dei redimi imaginãtur Papiſtæ. Nam quanuis Deus culpam remiſerit, pœnæ tamen reatum manere volunt, donec propriis operibus ſe peccator liberauerit. In hunc finem fabricarunt opera ſupererogationis, quæ meritoria eſſent ad pœnam redimendam: inde & purgatorium emerſit. Atqui vbi totum Moſen euolueris, & diligenter excuſſeris quicquid de ratione placandi Dei in Lege traditum eſt, reperies Iudæos vbique reuocatos fuiſſe ad ſacrificia. Iam certum eſt, quicquid ſacrificiis tribuitur, propriis hominum operibus detrahi. Quòd ſi Dei cõſilium non fuit veterem populum externis ceremoniis affigere, ſequitur nonniſi per vnicum Mediatorem, ſanguinis effuſione, ab omni reatu tam culpæ quàm pœnæ abſolui homines, vt recipiantur à Deo in gratiam.

7 *Expiabit eum ſacerdos.* Ex hac quoque loquendi forma quæ frequenter occurrit, diſcendum eſt, victimam per ſe non fuiſſe redemptionis pretium, ſed in ſacerdotio fundatam eſſe expiationẽ. Stultè enim & perperam finxerunt in ſacramentis homines quicquam operari: quorum vis & effectus prorſus aliunde manat. Oblatio igitur propriè loquendo, reſpectu hominis paſſiua eſt magis quàm actiua. Quid hoc valeat, ex Papiſtarum delirio clarius poterit intelligi. Agnoſcere quidem coguntur in ſacramentis homines ſe paſſiuè habere, quatenus recipiunt oblatã illic Dei gratiam:

ſed hanc doctrinam mox peruertunt fingendo opus operatum, vt loquũtur. Atqui ne populus domo ſe afferre putaret redẽptionis pretium, ſubinde inculcat Moſes, proprium eſſe ſacerdotis munus placare Deum, & expiatione peccatum delere. Obſeruatu etiã dignum eſt, quod addit Coram Iehoua, quia hac particula refutatur profanum commentum, ciuiliter tantùm (vt loquũtur), hoc eſt coram hominibus, purgatos fuiſſe homines legalibus ſacrificiis: acſi nulla illic incluſa fuiſſet ſpiritualis promiſſio. Atqui hoc modo nullis externis ſymbolis confirmati fuiſſent Patres in veniæ fiducia: quo nihil abſurdius eſt: ſed vna hac particula tollitur ambiguitas, vbi pronuntiat Moſes coram Deo fuiſſe expiatos.

LEVIT. VI.

8 *Loquutus eſt etiam Iehoua ad Moſen, dicendo,*

9 *Præcipe Aharon & filiis eius, dicendo, Hæc eſt lex holocauſti, (holocauſtum eſt, quod aduritur ſuper altare tota nocte vſque mane, vbi ignis altaris accenſus fuerit in eo)*

19 *Induet ſe ſacerdos veſte linea, femoralibus item lineis induet ſe ſuper carnem ſuã, tollétque cinerem quum abſumpſerit ignis holocauſtum ex altari, & ponet eum ſecus altare.*

11 *Poſtea exuet ſe veſtibus ſuis, & induet ſe veſtibus aliis: efferétque cinerem extra caſtra ad locum mundum.*

12 *Et ignis ſuper altare ardebit in eo, non extinguetur, & accendet in eo ſacerdos ligna quotidie mane, & diſponet ſuper illud victimam holocauſti, adolebítque ſuper illud adipes proſperitatum*

13 *Ignis perpetuò ardebit in altari, non extinguetur.*

14 *Iſta eſt lex minha quam offerent filii Aharon coram Iehoua ad altare.*

15 *Tollet ex ea pugillo ſuo ex ſimila minha, & oleo eius, & totum thus quod erit ſuper minha: adolebítque ſuper altare odorem quietis, odorem eius apud Iehouam.*

Item,

23 *Omnis minha ſacerdotis tota cremabitur, non comedetur.*

EX EODEM CAPITE.

24 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

25 *Alloquere Aharonem & filios eius, dicendo, Iſta eſt lex hoſtiæ pro peccato, In loco in quo mactabitur hoſtia holocauſti, mactabitur hoſtia pro peccato coram Iehoua, quia ſanctificatio ſanctificationum eſt.*

EX EODEM CAPITE.

30 *Omnis autem hoſtia pro peccato, de cuius ſanguine inferetur aliquid in tabernaculum conuentionis, ad expiandum in ſanctuario non comedetur, igni comburetur.*

9 *Præcipe Aharon.* Diſtinctius explicat quod poterat videri omiſſum, nec abs re tam ſedulò exequitur ſingulas partes. Sed quum Deus obediẽtiam præferat omnibus victimis, noluit quicquã ambiguum manere etiam quoad externos ritus, qui alioqui non erant magni ponderis: vt diſcerent ad vnguem ſeruare exactiſſima cura quicquid Lex mãdabat: nec quicquam à ſeipſis obtruderent, quia minimis quibuſque commentis vitiata fuit ſacrorum puritas. Ita nihil populi iudicio relinquere voluit, quin certa regula eos dirigeret etiam in rebus minutis. De holocauſtis mandat, ne ex altari tollantur niſi iam igne conſumpta: ſed ex quo impoſita fuerint, iubet igne continuo exuri, vſque in alterum diem. In hunc finem diſertè exprimit, vt ignis ſuccendatur in eo tota nocte. neque enim ſacrificium aliter in cineres redactum eſſet, niſi adhibitis fomentis. Secundò iubet ſacerdotem linea veſte & femoralibus indutum, ſicuti ad ſacra peragenda fieri ſolebat, accedere ad altare, inde auferre cinerem, & deponere ad latus vel partem aliquam: vbi autem diſceſſerit ab altari, iubet eũ ſacras veſtes exuere, & cinerem exportare extra caſtra, ad locum mũdum. Sed quod breuiter attigerat de lignis ſupponendis, pluribus ſtatim declarat, ne ſcilicet ignis extinguatur. Deinde has partes ſacerdoti iniungit, vt ligna quotidiè mane ordinet. Quia autem ex ſacrificiis proſperitatum lex adipem ſolum exuri iubebat, nunc adiungit Moſes eodem igne adipes eſſe cre-

mandos. Præcipua obſeruatione dignum, quod tandem addit præceptum de igne ſic fouennendo ne vnquam intereat. Eò autem ſpectauit perpetuitas, vt igne cæleſti cremarentur hoſtiæ: nam quo die initiatus fuit Aharon, non hominum opera, ſed miraculo redactum fuit in cineres ſacrificium, in ſignum approbationis. Noluit quidem Deus quotidie virtutem illam exercere: ſic tamen interpoſuit manum & laborem hominum, vt principium ſacri ignis è cælo eſſet. Idem poſtea contigit Eliæ quum abolitum Legis cultum reſtitueret. Et tūc ſecundò aſſeruit Deus quod Lege ſua inſtituerat, contra omnes adulterinos & degeneres ritus. Interea vt omnibus corruptelis occurreret, voluit ignem in altari interdiu & noctu manere, nec fas fuit aliunde petere. Fuit quidē apud Perſas, fuit & Romæ ſub cuſtodia veſtaliū virginum perpetuus ignis: & fieri poteſt vt ſtulta æmulatione ad ſe tranſtulerint quem apud Iudæos audierant morem ſeruari: ſicuti diabolus ad fallendos incredulos plerunque aliquid diuinum fallaciter obtendit: nec ſecus Deum atque hominem imitatur ſimia: verùm Dei conſilium fuit, ignem extraneum repudiando, in genuina ſua ordinatione & Legis præſcripto retinere populum, nequa hominum figmenta obreperent. Tantundem enim valuit ignis alieni prohibitio, acſi vetiti fuiſſent homines quicquam ſuum ingerere, vel addere ad puram Legis doctrinam, vel ab eius regula declinare. Interea quoniam Deus ſemel teſtatus erat, quaſi porrecta è cælo manu, ſacrificia ſibi placere: in eadem fiducia confirmati fuerunt fideles, pignore ignis perpetui.

1.Reg.18.c.30.

14 *Iſta eſt lex minha.* Vidimus antehac diuerſas fuiſſe ſpecies huius oblationis: ſed nunc, libis vel placentis omiſſis, tantùm agitur de farina non cocta: ex ea iubet Deus quantum ſacerdos pugillo capere poterit, ſuper altare adoleri. Fuit autem hæc lex neceſſaria, vt certò perſuaſi eſſent fideles Deum parte illa oblata rite placari: nec quiſquam obſtreperet quòd maior pars apud ſacerdotes maneret. Cæterùm ne vileſceret ſacrificii dignitas, tantùm ſacerdotibus permiſſum fuit panes azymos inde conficere, quos in ſacrario ederent: ſicut alibi vidimus. Excipitur minha ſacerdotis: quod duas ob cauſas fieri exiſtimo, tum vt muneris præſtantia & dignitas, ſingulari priuilegio inſignis, ſacerdotes magis incitet ad pietatis ſtudium, ne defunctoriè & vulgari more in Dei cultu ſe exerceant: tum verò vt quaſi iniecto fræno, cohibeatur ambitio in nimia frequentia. Nam ſi diſpendium fuiſſet exiguæ farinæ, aperta erat vanæ oſtentationi ianua: nunquam ceſſaſſent minha ſuum offerre, cuius ad eos fructus rediiſſet: fortè etiam quæſtum inde captaſſent, vt videmus ſacrificos papales, fictæ deuotionis pompa allicere ſimplicem plebeculam ad profuſos oblationum ſumptus. Ergo ne immodicas oblationes tam ad iactantiam quàm ad auaritiam conferrent, voluit Deus eorum minha prorſus conſumi.

25 *Alloquere Aharon.* Videmus vbique quàm diligenter caueat Deus nequa de re populus ambigat. Et certè à falſis imaginationibus diſcernitur vera religio quaſi propria nota: vbi Deus ipſe quid agendum ſit, præſcribit. Nec verò aliunde quàm ex eius ore ſumi poteſt certitudo, in quo tamen fundata eſſe debet pietas. Porrò quia diſcrimen erat inter holocauſta & victimas pro peccato, promptum fuiſſet ſeparatim diuerſis locis mactare, niſi errori obuiam itum eſſet. Eximitur autem omnis dubitatio, quando vtriſque Deus eundem aſſignat locum. Vnde etiam colligimus, legem vnam Deo probè colendo ſufficere, ſi non ſibi ſapiant homines, ſed pendeant ex ore eius. Nam qui factum eſt, vt quum inter ſe differrent duo iſta genera, ſimilis hac in parte fuerit eorum ratio, niſi quia ſic Deo placuit? Hic ergo locus ſatis admonet, quanta ſobrietate & modeſtia quod Dei verbo oſtenditur, ſequi conueniat. Ratio tamen ſimul additur, quæ reuerentiam conciliet victimis pro peccato, vbi illis attribuitur præcipua ſanctitas, quæ pro vſu linguæ Hebraicæ vocatur Sanctitatum. Porrò חטא & אשם, quas voces Latini vertunt peccatum & delictum, incipit diſtinguere, quibus indifferenter antehac vſus eſt ad rem eandem notandam. Quid porrò interfuerit, neſcire me fateor: quid alii comminiſcantur video, ſed nihil certi.

30 *Omnis autem hoſtia.* Exceptio repetitur tam de ſacrificiis quorum facta fuit mentio quarto capite, quàm de ſolenni ſacrificio quo ſacerdos & populus quotannis reconciliabantur. Minori enim ſumptu expiabant ſinguli homines priuati ſua peccata, & tantùm maius altare quod erat in atrio, ſanguine aſpergebatur. At ſi Deum vel populo, vel ſibi reconciliabat ſacerdos, quò magis ſeria eſſet deprecatio, ſanctuarium ingrediebatur, vt eregione veli ſanguinem funderet: tales victimas nunc iterum totas cremari iubet Deus. Ita hic locus nihil aliud eſt quàm aliorum confirmatio, vbi ſimile datur mandatum. Vnde Apoſtolus concinna alluſione colligit abolitum eſſe ciborum diſcrimen: dicit enim nunc patere nobis interius altare, quod ſub Lege erat abſcōditum: ideóque non amplius veſci legalibus ſacrificiis: imò quia vnicus ſacerdos noſter ſanguinem ſuum in ſacrarium intulit, tantùm nobis reſtare vt poſt ipſum exeamus extra caſtra.

Heb.13.c.10.

EX LEVIT. VII.

1 *Iſta autem eſt lex hoſtiæ pro delicto: ſanctificatio ſanctificationum eſt.*

2 *Quo in loco mactabunt hoſtiam holocauſti, mactabunt hoſtiam pro delicto, & ſanguinem eius ſparget ſuper altare per circuitum.*

3 *Totum verò adipem eius offeret ex ea, caudam, & adipem operientem inteſtina.*

4 *Duos quoque renes, & adipem qui eſt ſuper illos qui eſt prope ilia, & fibram ſuper iecur, cum renibus remouebit.*

5 *Adolebítque illa ſacerdos ſuper altare oblationem ignitam* Iehouæ: *oblatio pro delicto eſt.*

1 *Iſta autem eſt lex.* Nuper confeſſus ſum me non ſatis tenere quomodo iſtæ duæ voces חטאת & אשם inter ſe differant: ideóque ſequutus ſum quod vulgò receptum erat, vt dicerem hoſtiam pro peccato, vel pro delicto. Etſi autem hîc in ſecunda ſpecie eundem ritum quem in priori ſeruari iubet, quædam tamen exprimit quæ nuper omiſerat, ſicuti de aſperſione ſanguinis per altaris circuitum, de oblatione adipis, & renum, & ſimilibus: quorũ antè facta nõ fuerat mẽtio. Summa huc tẽdit, vt eodem ritu & modo tam pro peccato quàm pro delicto ſacrificent, neque tantillum deflectant à regula ſibi tradita.

EX EODEM CAPITE.

11 *Hæc autem eſt lex ſacrificii proſperitatum, quod offeret* Iehouæ.

12 *Si pro gratiarum actione obtulerit illud, tunc offeret pro ſacrificio gratiarum actionis, placentas infermentatas verſatas in oleo, & lagana infermentata vncta oleo, & ſimilam frictã vna cum placentis illis verſatis in oleo.*

13 *Cum placentis panis fermentati offeret oblationem ſuam pro ſacrificio gratiarum actionis proſperitatum ſuarum.*

14 *Offerétque ex eo vnum panem, ex omni oblatione oblationem* Iehouæ.

15 *Caro autem hoſtiæ gratiarum actionis proſperitatum eius, in die oblationis eius comedetur: non relinquet ex eo vſque mane.*

16 *Quòd ſi votum, vel ſpontaneum fuerit ſacrificiũ oblationis eius, die quo ille obtulerit ſacrificium ſuum, comedetur, & ſequenti die comedetur quod ſuperfuerit ex eo.*

17 *Quod verò ſuperfuerit de carne ſacrificii die tertia, igni comburetur.*

18 *Si autem comedẽdo comedatur aliquid de carne ſacrificii proſperitatum eius die tertia, non placebit offerens illud, neque imputabitur illi, abominatio erit: & anima comedens ex eo iniquitatem ſuam portabit.*

LEVIT. XXII.

29 *Quum verò ſacrificaueritis ſacrificium gratiarum actionis* Iehouæ, *in acceptationem veſtram ſacrificabitis.*

30 *Die ipſa comedetur, non relinquetis vſque mane ex eo: ego* Iehoua.

EX LEVIT. XIX.

5 *Et quando ſacrificaueritis ſacrificium proſperitatum* Iehouæ, *in acceptationem veſtri ſacrificabitis illud,*

6 *Die quo ſacrificaueritis comedetur, & poſtridie: quod autem ſuperfuerit vſque ad diem tertium, igni comburetur.*

7 *Quòd ſi comedendo comedatur die tertio, profanum erit, neque placebit.*

8 *Et qui comederit illud, pœnam iniquitatis ſuæ portabit: quia ſanctitatẽ* Iehouæ *polluit: & excidetur anima ipſa è populis ſuis.*

11 *Hæc autem eſt lex ſacrificii.* Cur hoc genus ſacrificii vocarim proſperitatum, alibi rationem attuli. Cæterùm non modò in ſignum gratitudinis oblata fuiſſe, ſed quum Dei opem implorarent, ex hoc loco & aliis patet. Modis tamen omnibus teſtati ſunt ſe agnoſcere Deum bonorum omnium authorem: ſiue ob inſigne aliquod beneficium gratias agebant; ſiue pete-

bant eius ope liberari à periculis: ſiue in genere profitebantur ſuam pietatem, ſiue vota ſoluebant, quæ ſimpliciter & ſine conditione fuerunt nuncupata: nam voti conditionalis ſolutio, gratiarum actio erat. Porro quia Deum in omnibus debitò cultu proſequebantur, gratitudinis ſuæ teſtimonium dederunt. Hinc meritò nomen impoſitum ſacrificiis: quia vel ab eo optabant fœlices ſucceſſus, vel quos iam adepti erant, eius gratiæ ferebant acceptos: vel in rebus aduerſis leuationem flagitabant, vel de ſaluis & integris ſibi gratulabantur. Ponit tamen Moſes quaſi ſpeciem vnam ab aliis diſtinctam, ſacrificium pro gratiarum actione: nempe vbi ex profeſſo de inſigni aliqua liberatione gratias agebant: quod non ſemper fiebat. In hac ſpecie iubet placentas ſine fermento frixas in oleo, lagana oleo condita, & ſimilaginem frixam offerri, panem verò fermentatum: ipſo deinde oblationis die iubet carnem hoſtiæ comedi, nequid reliquũ fiat. In votis & ſpontaneis ſacrificiis maior conceditur libertas, vt ſcilicet poſtridie reliquiis veſcantur, modò nequid ſeruent vſque ad tertium diem. In loco quem inſerui ex 22. cap. vbi verti, In acceptationem veſtri, poſſet etiã reddi, In beneplacitum: רצון enim vocatur gratuitus Dei fauor. Itaque ſenſus eſt, ſi Deo acceptum eſſe vultis ſacrificium, videte nequid reliquum maneat ex carne in poſterum diem. Alii verò de hominum beneplacito intelligunt, acſi dictum eſſet, ſponte veſtra, vel prout libuerit. Et fateor vocem רצון eo ſenſu interdum ſumi: ſed quia eodem capite non aliter poteſt accipi quàm pro Dei fauore, vel acceptatione, varietatem fugere volui: neque tamen repugno, ſicui diuerſa lectio magis placeat. Apparet quidem in ea repugnantiæ ſpecies, quia hoc modo Moſes ſacrificium voluntarium iuberet eodem die comedi. Sed facilis eſt conciliatio, quia ſi ita accipere libeat, hortabitur populum vt hilariter victimas ſuas offerat pro gratiarum actione. Quare non extendetur ſermo ad voluntaria quælibet ſacrificia: ſed vbi de alacritate præcipit, confirmat quod iam hoc loco dixerat. Quid tamen mihi probetur, oſtendi. Iam ſi cauſa diſcriminis quæritur, mihi nõ magis liquet, quàm varietatis inter panem & lagana vel placentas. Çertũ quidem eſt, Deo fuiſſe cauſam cur remiſſius vel reſtrictius ageret: verùm curioſius hodie inquirere de rebus incognitis, & quæ ad pietatem nihil conducunt, neque rectum eſt, neque expedit.

16 *Quod ſi uotum.* Paulo antè admonui votũ hìc intelligi non conditionale, ſed ſimplex: quia ſiquis voti damnatus eſſet, gratiarum actionem ſoluebat. Ita eiuſmodi ſacrificium ſub prima ſpecie comprehenſum eſſet. Id verò abſurditate non careret, res ſimiles inter ſe diſtingui quaſi diuerſas. Verùm quia multi gratuitò vouebant, hoc genus ſacrificii ſpontaneo coniungit Moſes, vt ſint in eodem ordine. Dictum etiam fuit carnes ſacratas diutius non fuiſſe ſeruatas, ne ſi rancidæ eſſent vel putrefactæ, vileſceret religio. Fortè etiam correcta fuit ambitio: quia ſi permiſſum fuiſſet carnes ſale maceratas comedere, multi ſe oſtentaſſent abſque diſpendio. Frænum ergo iniecit Deus, vt parcius & reuerentius ſacrificia ſua offerrent. Pœna additur, gratum non fore ſacrificium Deo, ſed potius abominabile: inde reos fore quicũque comederint. Porro quum dicit Moſes, non imputari polluta ſacrificia, inde colligendum eſt, quæ rite offeruntur venire in rationem coram Deo, vt tanquã inter res ſibi expenſas referat. Neque tamen merita imaginari cõuenit quæ ipſum obſtringant, ſed quia tam liberaliter nobiſcum agere dignatur, vt nullum quod ei præſtamus officium ſit inutile.

EX LEVIT. VII.

19 *Et caro quæ contigerit vllum immundum, non comedetur, ſed igni comburetur: at carnes illas omnis mundus comedet.*

20 *Nam anima quæ comederit carnes de ſacrificio proſperitatum quod eſt* Iehouæ, *& immunditia eius fuerit ſuper ipſum: tunc excidetur anima illa è populis ſuis.*

21 *Anima item quum tetigerit quicquam immundum, nempe de immunditia hominis, aut animal immundum, aut omne reptile immundum, comederítque de carnibus ſacrificii proſperitatum, quod eſt* Iehouæ: *tunc excidetur anima illa è populis ſuis.*

22 *Loquutus eſt autem* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

23 *Alloquere filios* Iſrael *dicendo, Omnẽ adipem bouis, & agni, & capræ, non comedetis.*

24 *Adeps quidem cadaueris, & adeps rapti parabitur in omne opus, ſed comedendo non comedetis illum.*

25 *Nam quicunque comederit adipem animalis ex quo offeret oblationem ignitam* Iehouæ: *tunc anima quæ comederit excidetur è populis ſuis.*

EX EODEM CAPITE.

28 *Loquutus eſt inſuper* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

29 *Loquere ad filios Iſrael, dicendo, Offerens ſacrificium proſperitatum ſuarum* Iehouæ, *afferet oblationem ſuam* Iehouæ, *de hoſtia proſperitatum ſuarum.*

30 *Manus eius afferent oblationes ignitas* Iehouæ, *adipem cum pectuſculo afferet, pectuſculum quidem ad agitādum illud agitatione coram* Iehoua.

31 *Adolebit verò ſacerdos adipem ſuper altare.*

EX EODEM CAPITE.

37 *Hæc eſt lex holocauſti minhæ, & ſacrificii pro peccato, & ſacrificii pro delicto, & conſecrationum, & ſacrificii proſperitatum:*

38 *Quam præcepit* Iehoua *Moſi in monte Sinai, die quo præcepit filiis Iſrael vt offerrent oblationes ſuas* Iehouæ *in deſerto Sinai.*

19 *Et caro quæ contigerit.* Nulla quidem carne polluta licebat veſci, ſed in ſacrificiis ſpecialis ratio erat, quia immundities ſacrilegio erat implicita: hac ratione comburi iubet, ſicuti quod intra legitimũ tempus conſumptũ non fuerat. Pœna edicitur, vt quiſquis immũdus carnem ſacram attigerit, excidatur à populo. Cuius atrocitas vel immodicus rigor quoſdam induxit, vt excindi non aliud eſſe putarent quàm eiici extra caſtra. Atqui mirum non eſt Deum tam grauiter in eos animaduertiſſe qui ſcientes & volentes contaminabant quod ſanctum erat: neque enim ſiquis errore lapſus erat, hac ſententia damnatus fuit, ſed qui impia ſacrorum profanatione apertum Dei contemptum prodiderat.

23 *Alloquere filios Iſrael.* Quoniam in omnibus ſacrificiis adeps ſanctus erat Deo, & adolebatur ſuper altare, populum ſuum adipe veſci Deus vetuit, etiam in cibis vulgaribus, vt domi quoque religionem colerent. Fuit enim haud dubiè hoc pietatis exercitium, vt qui procul aberant à tẽplo, ſeſe tamen in quotidiano victu aſſuefacerent ad Dei cultum. Nec me latet quibus allegoriis ludant nonnulli interpretes, ſed in ratione diuinitus tradita libenter acquieſco: quia adipẽ ſibi Deus addixerat, ab illius eſu prohibitum fuiſſe populum. Interea adipem cadaueris, vel animalis laceri, ad quemlibet vſum accommodare lex permittit, modò abſtineant ab adipe eorum animalium quæ rite offerri poterant.

37 *Hæc eſt lex holocauſti.* Hac clauſula ſignificat Moſes prouiſum fuiſſe nequid aduentitium obreperet ex hominum commentis ad vitianda ſacrificia: quo die inquit ſacrificia ſibi offerri inſtituit Deus in monte Sinai, nihil omiſit obſeruatu dignum, nequid aggredi auderent homines niſi ex eius præſcripto. Et certè quum ita ſedulò complexus fuerit omnes ceremonias, inde colligere promptum eſt quantopere fugienda ſit temeritas, & quicquam fingendi audacia. Conſilium itaque Moſis fuit, hac breui admonitione populum ad modeſtiam hortari, ne metas à Deo poſitas tranſiliret.

NVMER. XV.

1 *Loquutus eſt autem* Iehoua *ad Moſen, dicendo,*

2 *Loquere ad filios Iſrael, & dicas eis, Quum ingreſſi fueritis terram habitationum veſtrarum, quas ego daturus ſum vobis:*

3 *Et facere voletis oblationem ignitam* Iehouæ, *holocauſtum vel ſacrificium, vt ſoluatis votum aut ſponte veſtra, aut in ſolennitatibus veſtris, vt faciatis odorem quietis* Iehouæ *de bobus aut ex pecudibus:*

4 *Tunc offeret offerens oblationem ſuam* Iehouæ *pro minha ſimilæ, decimam partem miſtam cum quarta parte olei.*

5 *Et vini pro libamine quartam partem hin facies ſuper holocauſtum, aut vltra ſacrificium pro agno vno.*

6 *Aut pro ariete facies minham ſimilæ duas decimas permiſtæ cum olei tertia parte hin.*

7 *Et vini pro l.bamine tertiam partem hin offeretis in odorem quietis* Iehouæ.

8 *Quòd ſi facere voles iuuencum in holocauſtum, aut ſacrificium ad ſoluendum votum, aut ſacrificia proſperitatum* Iehouæ:

9 *Offeres vnà cum iuuenco minham, ſimilæ tres decimas permiſtæ cum olei dimidia parte hin.*

10 *Et vinum offeres pro libamine dimidiam partem hin: oblationem ignitam odoris quietis Iehouæ.*

11 *Sic facies boui vni, aut arieti vni, aut fœtui tam de ouibus quàm de capris.*

12 *Iuxta numerum quem facietis, ſic facietis vni iuxta numerum illorum.*

13 *Omnis ciuis faciet ſic iſta vt offerat oblationem ignitam odoris quietis Iehouæ.*

14 *Et quum peregrinatus fuerit apud vos peregrinus, aut quicunque eſt in medio veſtri per generationes veſtras, fecerítque oblationem ignitam odoris quietis Iehouæ: quemadmodum facietis, ſic faciet.*

15 *O congregatio, ſtatutum vnum erit vobis & peregrino qui peregrinatur apud vos: ſtatutum inquam perpetuũ per generationes veſtras: ſicut vos ſic & peregrinus erit coram Iehoua.*

16 *Lex vna & norma vna erit vobis & peregrino qui peregrinatur apud vos.*

1 *Loquutus eſt autem.* Partim eadem nunc præcepta breuiter attingit, de quibus magis diſtinctè & copioſius diſſeruit in Leuitico, partim quæ obſcurius & ſparſim dixerat in vnum locum colligit. Neque enim certam adhuc regulam tradiderat de acceſſionibus minha olei & vini: ſed quæ ad certas ſpecies accommodauerat, nunc generaliter ſeruari iubet: quæ autem exactè tractauerat, nunc leuius tranſcurrit. Neque tamen omnia perſequitur, ſed tantùm vetat ne ſacrificia offerantur ſine farina, vini libamine, & oleo. Viſum alibi fuit, Deum in ſacrificiis & oblationibus, quò populi ruditati conſuleret, ſuſcepiſſe quodammodo hominis perſonam, acſi familiariter illic epularetur. Quo ſenſu alibi ſacrificia cibum ſuum appellat: nõ quòd vitæ adminiculis indigeat qui à ſe ipſo vita eſt, & qui vitam omnibus inſpirat, ſed quia niſi ad homines deſcendat, ſurſum attollere non poteſt eorum animos. Cæterùm quia ex altera parte periculum erat ne multas inanes & ſuperuacuas pompas induceret populus (quemadmodum videmus in ſacris epulis Gentes immodicè & ſtultè fuiſſe curioſas, acſi Deum oblectarent lautitiæ) præſcribitur vniuſcuiuſque rei menſura, nequid pro arbitrio comminiſci audeant. Probabilis autem coniectura eſt, quod ſatis clarè traditum fuerat rurſus fuiſſe memoriæ mandatum. Sed quoniam ea ratio nõ exprimitur, tenere ſufficiat quod aliquoties dictum fuit: quanuis res ſint leuis momenti ceremoniæ, diligenter tamen oportuiſſe legitimas ab adulterinis diſcerni, vt obuiam iretur hominum laſciuiæ, qui alioqui fermentum ſuum miſcere non deſinerẽt. Summa huius loci eſt, vt tam in ſacrificiis ſolennibus quæ lex exigit, quàm in voluntariis proportionem obſeruent, de qua alibi vidimus.

14 *Et quum peregrinatus.* Peregrinos intelligit non quoſlibet, ſed qui oriundi à profanis gentibus Deo nomen dederant, atque ita recepti fuerant in corpus Eccleſiæ: nam hoſpites qui retinebant præputium, ſua immundities arcebat à cultu legali. Porro cur vnam & eandem formam ſeruari voluerit Deus, exiſtimo duas fuiſſe cauſas: vt alacrius pietatis exercitia ſuſciperẽt aduenæ qui nuper fuerant cooptati, quum viderẽt ſe in eodem locari gradu cum filiis Abrahæ: deinde ne ſi diſcrimen aliquod fieret, ſtatim obreperent vitioſæ mixturæ. Ergo ne præpoſtera æmulatione paulatim corrumperetur cultus Dei puritas, varietati quæ huc & illuc abſtrahere ſolet homines clauſa fuit ianua.

EX LEVIT. XXII.

17 *Loquutus eſt præterea Iehoua ad Moſen, dicendo,*

18 *Alloquere Aharon & filios eius, & omnes filios Iſrael, & dicas illis, Quicunque è domo Iſraelis, & è peregrinis Iſrael obtulerit oblationem ſuam pro omnibus votis ſuis, & pro omnibus oblationibus ſpontaneis ſuis, quæ obtulerit Iehouæ in holocauſtum:*

19 *In acceptationem veſtri offeretis immaculatum maſculum ex bobus, ex agnis, & ex capris.*

20 *Omne in quo fuerit macula non offeretis: quia non erit in acceptationem pro vobis.*

21 *Vir autem quum obtulerit ſacrificium proſperitatum Iehouæ, ad ſoluendum votum, vel ad voluntariè offerendum, ex bobus, vel ex ouibus, immaculatum erit in acceptationem, nullum vitium erit in eo.*

22 *Cæcum, aut fractum, aut conciſum labiis, aut verrucatum, vel ſcabioſum, vel impetiginoſum, non offeretis iſta Iehouæ: neque oblationem ignitam dabitis ex his ſuper altare Iehouæ.*

23 *Et bouem,& pecus ſuperfluum aut diminutum,pro oblatione volūtaria facies:at pro voto non placebit.*

24 *Concuſſum & contuſum,ruptum & exciſum non offeretis* Iehouæ : *in terra veſtra non facietis.*

25 *De manu autem alienigenæ non offeretis panem* Dei *veſtri, ex omnibus iſtis:quia corruptio eorum eſt in ipſis:macula eſt in eis:non accepta erunt pro vobis.*

EX DEVT. XVII.

1 *Non ſacrificabitis* Iehouæ Deo *tuo bouem,aut agnum,in quo fuerit macula,aut quidpiam vitii,quia abominatio* Iehouæ Dei *tui eſt.*

1 *Loquutus eſt præterea.* Clarius nunc docet, & copioſius proſequitur quod antè aliquoties perſtrinxerat,nefas eſſe Deo offerre animal mutilum,vel debile,vel alio modo vitioſum. Porro illa externa integritas veterem populum admonuit,Deum perperam coli ex dimidia parte, quia cor duplex abominatur:ſimul hoc ſymbolo oſtenſa fuit perfecta eius hoſtiæ puritas, qua tandem reconciliādus erat Deus. Scimus quantum ſibi licentiæ indulgeat mundus in cultu Dei : quanuis enim leuiter & conteptim nugas tantùm quaſi puero obtrudat, probè tamē ſe defungi arbitratur. Hinc fit vt ſordibus quibuſlibet pretium arroget, ac perinde exultet in meris Dei ludibriis,acſi eum teneret ſibi obſtrictum.Huius tam ſupinæ ſecuritatis clarum hodie exemplar cernitur in Papatu,vbi non minus licentioſè Deo illudunt quàm ſi negotium eſſet cum trunco ligni. Vt alia innumera omittam,quid ſuperbia hac magis prodigioſum?quando preces ſuas murmurando, vagantur mente, non tantùm per euanidas,ſed etiam peruerſas imaginationes, fingere tamen meritoriam eſſe finalem, quam vocant, intentionem, ac Deo probari. Sacrifico propoſitum erit, diuinas preces ex breuiario recitare, vix tribus verbis conceptis, animus eius inter patinas verſabitur: nunc ad pocula,nunc ad luſum aleæ, vel alias oblectationes diſcurret: interea velut ſoluto pēſo,iactabit ſe cultū Deo præſtitiſſe. Huic itaque vitio vt occurreret Deus, præcepit hoſtias omni macula puras ſibi offerri.Inde acerba eius expoſtulatio apud Malachiam, quòd altare polluerent Iudæi,ac menſam contemptibilem cenſerent,quū dicebant cæcas victimas, claudas,& ægras non eſſe malas,Offer,inquit,tale quid duci tuo,& vide an ſuſcipiat faciem tuam : non quòd Deus pinguedinem adipis,vel ſaginam,vel ſuccum,& vigorem moratus ſit in animalibus,ſed quia inde apparuit negligi,imò penitus contemni veram pietatem.Tenemus ergo reiectas fuiſſe omnes vitioſas hoſtias,vt ſincero affectu ac ſerio diſcerent Iſraelitæ ſe totos conſecrare Deo : non autem cū eo pueriliter ludere,vt ſæpe fieri ſolet. Alibi quidem vidimus,repudiari à Deo omnem immūditiem:ſed tenendum eſt, duo ad legitimum cultum requiri, vt omni macula purgatus ſit qui ad Deum accedit,deinde vt nihil offerat niſi purum ab omni labe & perfectum. Quod dicit Solomō victimas impiorum eſſe abominationem,verum eſt,quamlibet pingues ſint ac ſplendidæ. Sed vt quæ à bonis offerūtur placeant Deo,alterum quoque accedere neceſſe eſt, ne maligna & reſtricta, vel manca ſit oblatio:deinde hoc ſymbolo(vt nuper dixi) directi fuerunt ad Chriſtum, extra quē nuſquam reperietur integritas quæ Deo ſatiſfaciat.

Prou.21.c.20. Malac.1.a.3. Prou.15.b.8.

19 *In acceptationem ueſtri.* Vertunt quidam ſponte veſtra,ſed repugnat contextus. Moſes enim eodem ſenſu nunc verbum רצה quod acceptum eſſe ſignificat, nunc verò nomen רצון ponit,quod non poteſt niſi ad Dei fauorem referri:quod vulgò beneplacitum dicitur. Deinde ſicuti hoc loco compoſitè dicit לרצנכם,ita paulo pòſt ſubiicit לרצון לכם,vbi denuntiat non fore illis in acceptationē mutilam hoſtiam,quia à Deo reſpuetur. Summa igitur eſt, ſi cupiant Deo probari ſuas oblationes, cauendum eſſe nequid vitii ſit admiſtum. Et ſane gratuitum fauorem exprimi beneplaciti nomine, libenter admitto : quandoquidem non aliter placent Deo noſtra officia, niſi quatenus pro paterna ſua indulgentia, pretium quo minimè digna ſunt tribuere dignatur. Interea tamen diſcamus non eſſe cum Deo ludendum, ſed integro & ſincero affectu ſic colendum eſſe vt eius beneplacito reſpondeant noſtra ſacrificia. Hinc etiam tam ſecura cultus eius profanatio, quia non ſatis reuerenter expendimus quid eius perfectioni reſpondeat. Certum quidem eſt nihil poſſe à nobis proficiſci omni ex parte purum: ſed aſpiremus ſaltem quò decet, ac gemamus ſtudium noſtrum longè à ſuo fine diſtare,vt quod nobis deeſt,Chriſtus gratia ſua ſuppleat: neque enim dubium eſt, modò ſacrificia noſtra veræ ſint regenerationis fructus, quin eorum maculas ſuo ſanguine abſtergat.

23 *Et bouem & pecus ſuperfluum.* Exceptio hîc ponitur in ſpontaneis oblationibus: illic enim animal vel puſillum, vel cuius membrum contractũ erit, vel iuſtum modum excedet, non repudiat Deus. Et certè vbi quis, neque voto, neque alia neceſſitate obſtrictus eſt, maior debet eſſe libertas. Tenẽdum tamen eſt nullam victimam Deo probari quæ vitio notabili laboret.

25 *De manu autem alienigenæ.* Hîc vetat Deus victimas eiuſmodi, vel ab externis emptas ſibi offerri: quanquam Hebræi diuerſum ſenſum fabricarunt, ne ab extraneis quidem recipienda eſſe ſacrificia quæ ab ipſis Eccleſiæ filiis offerri non licebat. Sed quia prorſus à ſacris oblationibus lex arcebat gentes immundas, excogitanda fuit ſolutio huius nodi. Volũt itaque alienigenas vocari, qui obſeruant præcepta filiorum Noe, nempe qui Deum benedicunt, nec ſe contaminãt incæſtu, abſtinent ab effuſione ſanguinis humani, & rapinis, & idola non adorant: ſed repugnat contextus: quia in fine ſubiicit Moſes, non accepta fore Deo huiuſmodi ſacrificia pro ipſis Iudæis: quod non conueniet ſi gentes ipſæ offerant. Videtur ergo mihi confirmatio eſſe ſuperioris doctrinæ, per modum occupationis poſita: videri enim poterat tolerabilis oblatio, ſi animal quanuis mutilum, pecunia tamen emiſſent. Atqui pronuntiat Deus, quòd fas non erat ex propriis caulis educere, nihilo magis probari ſi pretio comparatum fuerit, quia vitium ſemper diſpliceat. Neque hoc ad proximum membrum reſtringo, ſicut illi: ac ſi ſermo eſſet tantùm de animalibus caſtratis, vel quibus contuſi ſunt teſticuli: ſed verrucas etiam & impetiginem & alia vitia ſimul comprehendo. Iã quò plus ponderis habeat prohibitio, iterum ſacrificia vocat panem Dei: non quòd Deus qui fons vitæ eſt, cibò indigeat, vel quòd carne corruptibili veſcatur, quum ſit ſpiritus æternus: ſed quò maiore diligentia ſtudeant homines ſacra rite peragere, in quibus familiariter ad Deũ accedunt. Quòd ſi principi terreno cibum fœtidum vel corruptum obtrudere nemo auderet, multo minus tolerabile eſt menſam Dei vllis vitiis coinquinare.

EX DEVT. XXIII.

18 *Non offeres mercedem meretricis, nec pretium canis in domum* Iehouæ *Dei tui pro quocunque voto: quia abominatio* Iehouæ *Dei tui vtrunque eſt.*

18 *Non offeres.* Hoc mandatum ſuperioribus affine eſt, quia Deus quicquid partum eſt illicito & turpi quæſtu repudians, colendam in ſacris ſummam caſtitatem docet: nec ſolùm reiicit pretium meretricis, ſed etiam canis, ne ſanctitas altaris vlla impura oblatione polluatur. Quanquam videtur canis præ aliis animalibus reiici ob contemptum: nam ſuem immolare perinde nefas fuit ac canem, pretium tamen ſuis offerre licuit. Ergo canis non modò tanquam impurum animal, ſed tanquam vile & abiectum reiicitur. In ſumma commendat Deus templi & altaris ſui reuerentiam.

EX LEVIT. XXII.

26 *Loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

27 *Bos, vel agnus, vel capra, quum natus fuerit, erit ſeptem diebus ſub matre ſua: à die autẽ octauo & deinceps, placebit in oblationem ſacrificii igniti* Iehouæ.

28 *Bouem autem, vel pecudem, & filium eius non mactabitis die vna.*

EX EXODI XXII.

30 *Erit primogenitum animal, ſeptem diebus cum matre ſua: die autem octauo dabitis illud mihi.*

EX EXODI XXIII.

19 *Non coques hœdum in lacte matris ſuæ.*

EX EXODI XXXIIII.

26 *Non coques hœdum in lacte matris ſuæ.*

EX DEVTER. XIIII.

21 *Non coques hœdum in lacte matris ſuæ.*

Leuitic.22. 27 *Bos uel agnus.* Vetat Deus teneros fœtus ſtatim ab vtero trahi ad altare, non modò quia procliue fuiſſet hoc exemplum à ſacrificiis traducere ad cõmunem victum: ſed etiam

quia fraudulenta fuiſſet oblatio.Vidimus ſacrificia vocari Dei panem,quò liberalius ſe gerant homines,nec immolent macilentas victimas.Mactare verò fœtum ab vtero recentem,ſignum fuiſſet conteptus:quanquã humanitatis etiam habitã fuit ratio,ne talibus ſacrificiis veſcendo,ad barbariẽ aſſueſierent.Dies autẽ octauus præſcribitur,quo legitima eſſe incipiat victima. Ratio quam nonnulli aſſignant,vereor ne ſit nimiũ arguta,perfectum ſeptem diebus reddi animal, quia Deus ſeptem diebus mundi creationem abſoluerit.Adde quòd hac ratione ſeptimus dies idoneus eſſet ad ſacrificandum,quia ſex diebus compleuit Deus omne opus ſuum, ſeptimus verò ad eius cultũ cõſecratus fuit.Mihi ſatis eſt ætatis maturitatem fuiſſe ſpectatã,non ſecus atque in Circunciſione.

28 *Bouem aut pecudem.* Immanitas quidem hoc præcepto damnata fuit:non tamen dubito Moſen de ſacrificiis propriè loqui.Fateor verbum שחט quò vtitur eſſe generale:ſed quum per totum caput de ſacrificiis ex profeſſo diſſerat,& huic ſententiæ continuò addatur clauſula, vt ſanctificent nomen Dei,contextus poſtulat vt dicamus commendari puritatem in Dei cultu. Sicut latius extendere placeat,non contendo:atque ita hæc ſententia appendix eſſet ſexti præcepti. Sequutus tamen ſum quod magis erat probabile,& mihi vt ſpero ſani iudicii lectores ſubſcribent.Interea fateor feritatem omnem & ſæuitiam arceri à Dei ſacrificiis,& in ipſis regulam ſtatui,ne homines in quotidiano victu crudeles ſint.Spectaculum eſt manſuetis ingeniis minimè iucundum, matrem iugulare cum ſuo fœtu:id ſi conſuetudine receptum fuerit,facilè homines ad promiſcuas cædes obdureſcent.Ergo pietatis exercitia voluit Deus non aliena eſſe ab humanitatis officiis:& huc tendit mandatum,ne Dei altare cyclopica ſit carnificina.

Exodi 23. 19 *Non coques hœdum.* Triplex mandati repetitio admonet de re ſeria verba fieri. Atqui leue eſt ac penè friuolum quod volunt quidam,vetari edulium minus ſalubre. Iudæi verò finem non ſpectantes,vt in nugis puerilibus ſanctimoniam affectant, non audent cum carne vel hœdina vel agnina caſeum guſtare, donec bene perfricuerint ſuos dentes. Ego verò non dubito quin hæc prohibitio ad ſacrificia pertineat, quia primo loco coniunctim ſubiicitur primitiarum oblationi.Secundo etiam ita legitur, Adduces in ſanctuarium Dei tui maturos terræ fructus, nec coques hœdum in lacte matris ſuæ:ſimiliter tertio loco,Non comedes cadauer quia populus ſanctus es Deo tuo, nec coques hœdum in lacte matris ſuæ. Fateor quidem Moſen aliquando præcepta miſcere de rebus diuerſis:verùm perpetuus ille contextus euincit, præceptum hoc inter ceremonias referri,atque ita cenſeri partem legalis cultus.Vnde ſtatuo non tantùm interdici ne populus veſcatur tali edulii genere,perinde acſi carnem vorarent ſanguine imbutam:ſed ne illa immani miſtura ſacrificia contaminent.Probabile autem eſt carnes lacte condîtas fuiſſe in delitiis: ſed quia obrepere poterat feritas,ſi agnum vel hœdum comederent in matris lacte, vetuit Deus ſibi offerri quod ne in communi quidem victu erat tolerabile. Quod exponunt quidam hœdos excludi à menſis,donec oblactati fuerint,alienum eſt à ratione:quia tunc hircum ſubolere incipiũt. Verùm optimè conuenit illa ratio,Deum in ſacrificiis ſuis non admittere portentum:vt caro teneri fœtus coquatur in lacte matris,tanquam in ſuo ſanguine.

Appendices politicæ ſecundi præcepti.

EX EXODI XXIII.

24 *Deſtruendo deſtrues eos,& confringendo confringes ſtatuas eorum.*

EX DEVT. XII.

1 *Hæc ſunt ſtatuta & iudicia quæ cuſtodietis,vt faciatis in terra quam daturus eſt Iehoua Deus patrũ tuorũ tibi,quò poſſideatis eã omnibus diebus quibus vos viuetis ſuper terrã illã.*

2 *Deſtruendo deſtruetis omnia loca in quibus ſeruierunt gentes quas poſſeſſuri eſtis, diis ſuis,ſuper montes excelſos,& ſuper colles,& ſub omni arbore frondoſa.*

3 *Diruetiſque aras earum,& ſtatuas earum confringetis,lucos earum comburetis igni, & ſculptilia deorum earum concidetis,abolebitiſque nomen earum ex ipſo loco.*

EX EXODI XXXIIII.

13 *Aras eorum diruetis,& ſtatuas eorum confringetis,lucóſque eorum ſuccidetis.*

EX DEVTER. VII.

5 *Sic facietis eis, altaria eorum deſtruetis,& ſtatuas eorum confringetis,lucóſque eorum ſuccidetis, ac ſculptilia eorum comburetis igni.*

EX NVMER. XXXIII.

52 *Deſtruite omnes ſtatuas eorum, & omnes imagines conflatiles deſtruite, & omnes aras eorum diſſipate.*

EX DEVTER. XVI.

21 *Non plantabis tibi lucum quarumuis arborum apud altare* Iehouæ *Dei tui, quod facies tibi.*

Exodi 23. 24 *Deſtruendo deſtrues.* Fateor quidem has appendices partim quadrare & aptari poſſe primo præcepto: ſed quia vbique expreſſa fit idolorum mentio, locus hic viſus eſt commodior. Poſtquam autem docuit Moſes quod obſeruatu neceſſarium erat, quò diligentius ſibi populus caueat, politicam legem addit de frangendis ſtatuis & diruendis altaribus. Differunt autem hi loci à ſuperioribus: quia hactenus ſuperſtitiones damnādo quæ per ſe vitioſæ ſunt, præſcripſit Deus quod volebat ſeruari vſque ad mundi finem. Nūc temporalibus exercitiis confirmat doctrinam illam, vt populum veterem in officio contineat. Neque enim nobis hodie religio eſt, templa retinere quæ polluta fuerunt idolis, & accommodare in meliorem vſum: quia nos nō obſtringit quod propter conſequentiam (vt loquūtur) Legi additum eſt. Fateor quidem quæcunque ad ſuperſtitionem fouendam ſpectant, è medio tollenda eſſe, modò ne præciſè vrgendo quod per ſe mediū eſt, ſimus in nimio rigore ſuperſtitioſi. Summa porro huc tendit: quò melius pateat quantopere deteſtetur Deus idololatriam, velle eorum omnium memoriam aboleri quæ ſemel dicata ſunt idolis. Secundus locus fuſius explicat quod in primo breuiter attigerat Moſes. Nam ſub voce ſtatuæ comprehenderat quæ poſtea recenſet idololatriæ inſignia: quibus terram ita purgari iubet, vt nullæ appareant reliquiæ. Quod autem dicitur, Quum veneris in terrā vt poſſideas, ex his verbis prudenter colligit Auguſtinus, non mandari quibuſlibet priuatis vt ſuperſtitionis inſtrumēta diruāt: ſed hac authoritate armari vel inſtrui populum, ex quo terra potitus, curam ſuſtinet ordinandi publici ſtatus. Tertius locus breuior eſt, quia tantùm tres enumerat ſpecies: quartus addit ſculptilia. Quintus autem lucos omittit, ac eorum loco ponit imagines, vel repræſentationes ex materia cōflata factas: vbi notandum eſt quod alibi attigimus, nomen ſtatuæ interdum ſumi in bonam partem: ideóque exiſtimant Iudæi, quod Patribus ante Legem permiſſum fuerat, nunc vetari. Mihi tamen magis probabile eſt, ſtatuas nunc damnari, non qualem erexit Iacob, vt eſſet monumentū duntaxat, ſed qua putabant Deum figurari. Alii titulos vertunt, alii picturas: quàm aptè, relinquo iudicium lectoribus. Adiungit imagines, quod tamen nomen licet per ſe vitioſum non ſit, meritò tamen repudiatur quoad Dei cultum. Homo eſt imago Dei, hanc enim eandem vocem vſurpat Moſes vbi narrat hominis creationem. Verùm vlla figura Deum repræſentare apud quam colatur, nihil aliud eſt quàm eius gloriam corrumpere, atque adeo ipſum transfigurare. Cæterùm fuſiles vocando, non admittit ſculpturas vel picturas: ſed quia vtplurimum conflantur ex pretioſa materia diſertè cauendum fuit ne deos aureos vel argenteos populus ſeruaret in ornamentum.

Deuter. 16. 21 *Non plantabis.* Hanc quoque partem eſſe ſecundi præcepti ex fine liquet. Scimus profanis gentibus ſacros fuiſſe lucos, vt nulla ferè religio iuſtam apud eos venerationem haberet abſque vmbra arborum. Itaque ne ſimilitudo cum illo communi vſu vitiaret purū Dei cultum, interpoſita fuit diſtantia. Huc ergo tendit prohibitio, vt fugiant Iudæi omnes aduentitios ritus: ne ſi propius ad Gentes accedant, fiat vitioſa commiſtio. Porro quàm neceſſaria fuerit prohibitio, ex feruida æmulatione apparet, cuius paſſim in ſacra hiſtoria fit mentio. Vix enim vllum fuit tempus quo abſtinuerint ab excelſis. Nec temere exprobrant Iſaias & Ieremias ſub omni arbore frondoſa ſcortatos eſſe. *Ierem. 2. d. 20, & 3. b. 6.*

EX EXODI XXXIIII.

11 *Cuſtodi quod ego præcipio tibi hodie. Ecce ego eiiciam à facie tua* Amorrhæum, Chananæum, Hittæum, Phereſæum, Hiuæum, & Iebuſæum.

12 *Caue tibi ne forte percutias fœdus cum habitatoribus eius terræ ad quam ingreſſurus es, ne fortè ſint in laqueum vel offendiculum in medio tui.*

Item,

15 *Ne fortè percutias fœdus cum habitatoribus eius terræ, vt ſcortentur poſt deos ſuos, & ſacrificent diis ſuis: vocet autem te quiſpiam, & comedas è ſacrificio eius.*

16 *Et fortè accipias è filiabus eius filiis tuis, & ſcortentur filiæ eius poſt deos ipſarum, & ſcortari faciant filios tuos poſt deos earum.*

EX DEVTER. VII.

1 *Quum introduxerit te Iehoua Deus tuus in terram ad quam ingrederis poſſidẽdam,& a-*
uellerit gentes multas à facie tua, Hittæum, Gergaſæum, Amorrhæum, Chananæum, Periſæũ,
Hiuæum,& Iebuſæum: ſeptem gentes magnas & robuſtiores te:
2 *Et tradiderit eas Iehoua Deus tuus coram te, & percuſſeris eas: perdendo perdes eas: non*
inibis cum illis pactum neque miſereberis earum.
3 *Non iunges te affinitate cum eis, filiam tuam non dabis filio eius, & filiam eius non acci-*
pies filio tuo.
4 *Auocabit enim filium tuum à me,& colent Deos alienos: vnde iraſcetur furor Iehouæ in*
vos, vt diſperdat te citò.

EX EXODI XXIII.

31 *Dabo in manum veſtram habitatores terræ,& expelles eos à facie tua:*
32 *Non percuties cum ipſis fœdus, nec cum diis eorum.*
33 *Non habitabunt in terra tua: ne fortè peccare faciant te contra me quando colueris deos*
eorum, quod erit tibi in offendiculum.

Exodi 34. 11 *Cuſtodi quod ego præcipio.* Hæ quoque appendices tametſi communiter ad primum & ſecundum præceptum pertinent,in hunc locum differendæ fuerunt,quia in illis remediũ adhibuit Deus impiis omnibus ſuperſtitionibus,quæ facilè obrepere poterant niſi maturè obuiã itum fuiſſet. Vt nemo aliũde impellat,quiſque ad idololatriã cupidè proſiliet:vbi autem impii accedunt quaſi flabella(quod fieri neceſſe eſt dum ſe eorum ſocietate implicat Dei populus)magis ac magis accenditur morbus ille.Certè quæ cum illis intercedit propior neceſſitudo,quaſi iugũ eſt quo ſecum alios trahunt. Ergo vt populus terram ingreſſus purum ſe & integrum Deo ſeruaret, cauendum fuit nequas ſordes contraheret à reliquis gẽtibus: ideo voluit Deus omnes incolas terræ Chanaan penitus deleri,ne electum populum ad ſuos errores, & falſorum deorum cultum allicerent.Duas autem fœderis ſpecies hîc interdicit Deus,ne vel publicè vel priuatim ſe coniungãt: tandem omnes abſque venia interfici iubet. Quantum attinet ad fœdus publicum, ſpeciali ratione vetitum fuit ne ſe reprobis miſcerent filii Abrahæ:quia hoc modo ſe priuaſſent legitima hæreditate quæ diuinitus ipſis deſtinata erat:nec renouata fuiſſet terræ facies purgatis omnibus inquinamentis.Quoniam ergo iuſto iudicio pridem ſtatuerat Deus gentes illas perdere, nefas fuit filiis Abrahæ reſcindere cæleſte decretũ,vel quicquã ex eo mutare.Itaque ſiquis præciſè vrgeat, nõ licere vllũ cũ impiis fœdus percutere quia id olim Deus vetuit,nõ bene ratiocinabitur,quia nobis hodie non præcipit Deus vindictam exequi,impios omnes è vita tollendo:ſicuti nec Eccleſiæ aſſignata eſt certa regio in qua ſeorſum habitet ac dominetur. Neque tamen inficior, aliqua ex parte ad nos ſpectare quod veteri populo mandatum eſt.Imò diligenter notandum eſt quod nuper attigi, qui ſponte impiis ſe coniungunt quaſi iugum ſubire quo in exitium trahantur. Et certè hac ſimilitudine cõplexus eſt Paulus rationes omnes quibus ſe in familiaritatem noſtrã inſinuant incre- 2.Cor.6.c.14. duli, vt ſuis corruptelis nos illaqueent.Itaque quoad fieri poteſt ſoluẽda ſunt potius omnia cõiunctionis vincula,quàm vt ad Dei hoſtes accedendo, ſinamus nos eorum illecebris ab ipſo abduci: ſemper enim quibuſcunque poterunt artificiis diuortium inter nos &Deum facere tentabũt. Adde quòd ſi cupimus fideliter Deum colere,perpetuum cum illis diſſidium nobis eſſe oportet.Ergo non tantùm à manifeſto conſenſu ſeparare nos vult Deus:ſed quia plus ſatis corruptelis ſumus dediti,fugere etiam iubet omnes illecebras,quæ paulatim nos ad ſocietatem ſcelerum inducant.Sed quia rectè admonet Paulus,ſi nihil liceat habere negotii cum incredulis, exeũdum eſſe à mundo, 1.Cor.5.b.6. diſtinguere conuenit inter contractus qui nos conſociant, & alios qui nihil minuunt ex noſtra libertate.Quandiu verſamur inter incredulos,cõmercia quæ ad cõmunem vitã ſpectãt effugere nõ poſſumus:verùm ſi propius accedimus,vt inde oriatur maior familiaritas,ianuã quodãmodo aperimus Satanæ.Eiuſmodi ſunt fœdera inter reges & populos,inter priuatos homines cõnubia: ideóque de vtriſque legẽ tulit Moſes veteri populo. Etſi autẽ noſtra conditio hodie ſit liberior,monemur tamẽ vitãdas eſſe omnes inſidias,quæcũque huic malo occaſionẽ daturæ eſſent. Viros vxorũ blãditiis decipi nimis vulgare eſt: rurſum viri vxores pro ſua poteſtate cogũt ad obſequiũ.Itaque ſe idolis ſciẽtes & volentes deuouent qui ſe idololatris cõmiſcent.In fœderibus idẽ cõtingit: quia pudet nõ aliquod ſignũ obſeruãtiæ dare. Sic in gratiã regis Syriæ erexit Achaz altare in tẽplo,Da- 2.Reg.16.b.10.

maſceno ſimile.Sic dum gratificari volunt Iudæi Aſſyriis,eorum ſuperſtitiones imitati ſunt. Denique rariſſimum eſt exemplum,vt apud eos qui impiorum fauorem captant,impolluta maneat religio.Ac quò magis ſollicitè ſe in officio contineant, denuntiatur quod dixi periculum. Alioqui ſtatim in ore fuiſſent hæ exceptiones:quanuis à vera pietate abhorreat vxor, ſtabo tamé integer: quanuis ſe Deo non ſubiiciat maritus,nũquam tamen à recto curſu deflectam: quanuis fœderatis cordi non ſit religio,apud nos tamen ſanctè coli no deſinet.Deus ergo tempeſtiuè occurrit, ac negat tam cordatos fore ad reſiſtendum,vbi ſemel feneſtram malo aperuerint. Addit etiam aliud malum,quòd terra ſacra hoc modo profanabitur. Quanuis enim ſe diſiungerent Iſraelitæ à Gentium impietatibus,hoc tamen excuſabile non erat,illis permittere altaria in ea regione in qua ſanctuarium ſibi elegerat Deus.Simul tamen admonet Moſes fieri vix poſſe quin participatio Iſraelitas quoque inuoluat.Quod ergo dicit,Ne ſcortentur poſt deos ſuos,& te inuitent, his verbis ſignificat Iſraelitas fore quaſi lenones,ſi prætextu fœderis, & fouendæ beneuolentiæ cauſa, licentiam concedant Gentium ſuperſtitionibus: deinde hanc fore illecebram grauius peccandi, quia dum offenſionem metuent,non recuſabunt venire ad epulas, atque hoc modo participes erunt eiuſdem criminis.Ad verbum eſt,Ne fortè percutias fœdus, & ſcortabuntur poſt deos ſuos, & ſacrificabunt diis ſuis,& vocabũt te:quæ verba ſic reſolui poſſunt, vt pendeant à ſuperiori prohibitione,Ne contingat poſtquam percuſſeris fœdus,vt ſcortentur,&c:vel hoc modo, Nequaquam percutias fœdus,quia ſcortabũtur cum idolis,& vbi ſacrificia obtulerint,te vocabunt.Eodem tamen redibit ſenſus:quia duos peſſimos fructus illiciti fœderis numerat,quòd terram polluent incredulæ illæ gentes,& humanitatis prætextu populum Dei corrumpent.Iam quò ſint magis ſtrenui & animoſi ad officium,additur promiſſio, gentium illarum fore victores. Erat hoc fere incredibile, vagos & exules facilè & citò poſſe tot regionibus potiri.Dubitationem ergo tollit Deus, atque ita iubet Iſraelitas ſuo imperio parere in exitu eius belli,quod eius auſpiciis fœliciter ſe geſſiſſe ſentiẽt. Ita reos ingratitudinis peragit,ſiquid de rigore quem poſtulat,remittere auſi fuerint: acſi diceret, Quum vos & multitudine,& opibus,& omni bellico apparatu longe ſuperent gentes iſtæ,tunc clarè patebit vos non proprio marte viciſſe.Pluſquam ergo iniquum foret, bellum quod meo vnius ductu & mea manu confectum fuerit,non meo quoque arbitrio finiri:vos autem victoriæ, quam gratis contulerim, eſſe dominos. Quòd autem ſex tantùm gentes enumerat Moſes in Exodo,in Deuteronomio autem ſeptimam addit,facilè diluitur repugnantia:quando ſæpe vel Chananæos tantùm,vel Amorrhæos nominat,ſub quibus tamen reliquos omnes per ſynecdochẽ intelligit.

Deuter.7. 2 *Perdendo perdes.* Qui exiſtimant inhumaniter hoc fuiſſe mandatum, nimium iuris ſibi arripiunt in eum qui omnium eſt iudex.Specioſa quidem obiectio eſt,abſurdè populum Dei imbui ſæuitia,vt per ſtrages atrociter graſſando,nulli ſexui vel ætati parcatur. Sed primò tenendũ eſt quod poſtea videbimus: quum terrã deſtinaſſet populo ſuo Deus, fuiſſe in eius arbitrio priores incolas penitus delere,vt populo ſuo vacua eſſet poſſeſſio. Longius deinde progrediendũ, quia iuſta ſuæ vindictæ teſtimonia in illas gentes extare voluit.Quadringintis antè annis meritò vltus fuiſſet plurima eorum ſcelera:ſuſpenderat tamen iudicium ſuum, & patienter eas tulerat,ſi

Geneſ.15.d.16. fortè reſipiſcerent. Nota eſt illa ſententia, Nondum completæ ſunt iniquitates Amorrhæorum. Poſtquam ſæculis quatuor illis ignouit Deus,& hæc clementia auxit vel audaciam vel furorem, vt iram eius prouocare non deſtiterint: certè crudelitas non fuit, pœnæ grauitate moram penſare.Atque hìc apparet fœda & deteſtabilis humani ingenii peruerſitas. Niſi ſtatim fulminet, indignamur:ſi pœnas differt,eum ignauiæ ac tarditatis inſimulat feruor noſter: vbi rurſus prodit in medium vindex ſcelerum,vel crudelem vocamus, vel ſaltem obſtrepimus eius ſeueritati. Atqui ſemper eum abſoluet ſua iuſtitia:noſtræ verò calumniæ& obtrectationes in capita noſtra recidẽt. Funditus perdere iuſſit ſeptem populos:nempe poſtquam quadringentis annis addiderant peccata peccatis,vt immenſa eſſet congeries, & experientia docuerat obſtinatos eſſe & inſanabiles. Ita-

Leuit.18.d.28 que alibi dicitur terra illos euomuiſſe:acſi eorũ fœtore grauata,ſe leuaſſet. Si mortuo clemẽto intolerabilis eſt impietas,quid miramur Deum pro iudicis officio exercuiſſe extremum rigorem? Si verò iuſta fuit ira Dei,certè eius miniſtros & exequutores quos volebat, eligere potuit. Has partes quum iniunxerit populo ſuo,non abs re vetuit miſereri eorum quos exitio addixerat. Quid enim magis præpoſterum quàm homines mortales cum Deo certare clementia? & vbi domino placet rigor, ſeruos ius dandæ veniæ ad ſe trahere? Itaque ſæpius exprobrat Deus Iſraelitis,quòd perperam fuerint miſericordes.Et hinc factum eſt vt populi quos perdere debuerant,tanquam ſpinæ

Ioſue 23.c.13,& per totum librũ Iudic. & aculei fuerint ad ipſos configendos. Ergo ne malignè reſtringatur Dei potentia ad ſenſus noſtri modulum,faceſſat omnis temeritas. Ac potius diſcamus reuerenter ſuſpicere eius opera, quorum nos latet ratio,quàm proteruè obloqui.Præſertim verò vbi iuſtas vindictæ ſuæ cauſas nobis proponit,qua decet humilitate & modeſtia,potius ſubſcribere diſcamus eius decretis, quàm fruſtra,& quidem in noſtram perniciem,intercedere.

16 *Abſumé ſque omnes populos quos* Iehoua *Deus tuus dat tibi: nõ parcet oculus tuus eis, nec coles deos eorum, quia laqueus erunt tibi.*

17 *Quum dixeris in corde tuo, Plures ſunt gentes illæ quàm ego, quomodo potero expellere eas?*

18 *Ne timeas tibi ab eis: recordando recorderis quæ fecerit* Iehoua *Deus tuus ipſi Pharaoni & omnibus AEgyptiis.*

19 *Probationum magnarum quas viderunt oculi tui, & ſignorum, portẽtorúmque, & manus validæ, brachiíque extẽti quo eduxit te* Iehoua *Deus tuus: ſic faciet* Iehoua *Deus tuꝰ omnibus populis à quorum conſpectu times tibi.*

20 *Præterea crabronem immittet* Iehoua *Deus tuus in eos, donec pereãt qui ſuperfuerint, & qui abſconderit ſe à facie tua.*

21 *Ne paueas à facie eorum: quia* Iehoua *Deus tuus eſt in medio tui, Deus maximus & terribilis.*

22 *Expellétque* Iehoua *Deus tuus gentes illas à facie tua paulatim paulatim: non poteris abſumere eas citò, ne multiplicetur contra te beſtia agri.*

23 *Attamen tradet eas* Iehoua *Deus tuus coram te, & conteret eas cõtritione maxima, donec perdantur ipſæ.*

24 *Tradétque reges earum in manum tuam, & perdes nomen earum de ſub cælo: non conſiſtet quiſquam coram te, donec perdas eos.*

25 *Sculptilia deorum ipſorum combures igni: non concupiſces argentum & aurum quæ ſunt ſuper ea, & capias tibi: ne illaquees te in illo: abominatio enim* Iehouæ *Dei tui eſt.*

26 *Neque introduces abominationem in domum tuam, & ſis anathema ſicut illud: deteſtando deteſtabis illud, & abominando abominaberis illud, quia eſt anathema.*

16 *Abſumeſque.* Quorſum iubeat populos Chanaan interfici, ex ſecunda parte verſus liquet: vbi vetat eorum deos coli. Hoc igitur præceptum aliis reſpondet, vbi ſimiliter populos illos ad internecionem deſtinat. Quòd autem alibi expoſui, nunc prætereo: ſæuitiæ non poſſe adſcribi quã erga obſtinatos & decies perditos vindictam Deus exercuit. Nam quum quadringentis antè annis dictum fuiſſet Abrahæ, nondum completas eſſe eorum iniquitates, non potuerunt ſatis atrociter pro merito tractari, qui tam licentioſè & improbè longa Dei tolerantia abuſi fuerãt. Sed obſeruandum eſt Dei conſilium, cur tam præciſè Iſraelitis iniunxerit vt penitus delerent quicquid illic repertum eſſet. Præter quàm enim quod eos omnes ſemel, vt digni erant, exitio addixerat, terram quoque in qua inuocandum erat eius nomen, voluit omnibus inquinamentis purgari. Iam ſiqui ex veteribus incolis fuiſſent ſuperſtites, conati fuiſſent ſuas corruptelas ſubinde renouare: & quum alioqui plus ſatis ad ſuperſtitiones propenſi eſſent Iſraelitæ, facilè tracti eſſent ad colenda idola. Hæc igitur ratio eſt cur Deus quicquam humanitatis vel clementiæ illis præſtari vetet, ſicuti ex contextu patere admonui: hæc enim ſimul cohærent, ne parcant gentibus, & ne colant earũ deos. Ratio quæ additur, Quia laqueus erit tibi, ad totum complexum extendi debet: nempe exitiale fore Iudæis, ſi gentibus parcant quæ ipſos ad impietatem allicient.

17 *Quum dixeris in corde tuo.* Quia res pluſquam difficilis erat tantam hominum multitudinem delere, & ipſa deſperatio eos in rabiem adigere poterat, vt periculoſum eſſet Iſraelitis omnẽ veniæ ſpem præcidere: occurrit Deus timori, & eos ad ſtrenuam iudicii ſui exequutionem hortatur. Vnde colligitur vtilis doctrina: quoties Deus mandat quod vires noſtras ſuperat, parendum nihilominus eſſe, & quæcunque ad nos impediendos ſe ingerant obſtacula, audacter perrumpendum. Itaque in arduis omnibus negotiis ſuccurrat hæc doctrina, quicquid Dei imperio contrarium eſt, immenſa eius potentia facilè poſſe aboleri. Verùm quia terror oculis iniectus, ſtatim ita occupat ſenſus omnes, vt tãquam torpidi iaceamus, in memoriam Deus Iſraelitis reuocat quàm multiplicem fiduciæ materiam illis ſuggeſſerit. Nam quotquot ediderat miracula, totidem probationes erant inuictæ eius virtutis. Vnde ſtatuere debebant, nihil eſſe metuendum modò præiret Deus, ac proinde certi de victoria, non deſcenderent ad vllas pactiones.

20 *Præterea crabronem.* Quoniam longa videri poterat hoſtium expugnatio, ſi manu & armis tantùm ſternendi forent: deinde quia vix credibile erat, omiſſa defenſione vltro iugulum porrecturos, promittit Deus alio quoque modo ſtragen ſe editurum ad eos profligandos. Ergo ne Iſraelitæ, dum hoſtes fingunt ad reſiſtendum promptos fore & alacres, turbentur vel trepident, alios ſibi milites præſtò fore Deus pronũciat: quia crabrones, vel aliæ virulentæ beſtiolæ profugos omnes extinguent. Eadem ſententia legitur Exodi 23. capite. Quod verò pollicitus fuerat Deus Ioſue completum fuiſſe commemorat. Cæterùm quia non vno momento perdendæ erant gẽtes illæ, ne tædio propterea labaſceret populus, vel ſegnior redderetur, maturè occurrit Deus, & admonet tarditatem hanc fore vtilem: quia extinctis omnibus incolis, irrumperent feræ beſtiæ in vacuam terram. Moleſta igitur non debuit eſſe longior belli protractio, in quà Deus populi ſaluti conſulebat: quia hominibus celeriter deletis, bellandum cum feris ſyluestribus fuiſſet. Illum verò quem citaui locũ Exodi, tametſi verbis ſimilis eſt, conſultò in alia claſſe locaui: quia nunc Deus in alium finem de exterminandis gentibus diſſerit, nequid ſcilicet ex antiquis pollutionibus in terra reſiduum maneat, nec ſe miſceant Iſraelitæ impiis, quorum artibus tandem ad cultus adulterinos abſtrahantur.

Ioſue 24.c.12.

25 *Sculptilia deorum.* Finẽ ipſum cur profligandæ ſint gentes, rurſus inculcat: ſed longius quàm antè progreditur. Deos colere vetuerat, nunc ſculptilia iubet igni conſumere: nam vt ad ſuperſtitionem procliuis erat populus, tales illecebræ facilè eum à puro Dei cultu alienaſſent. Nec ſolum conflare aurum & argentum iubet, vt figuram mutet, ſed omni vſu interdicit, quoniam contagioſa ſit lues. Docet enim Deum tantopere idola abominari, vt quiſquis materiam vnde conflata ſunt attigerit, pollutionem inde contrahat, & fiat anathema. Videri quidem potuit hæc nimia ſeueritas, metalla quæ in hominum vſum creata ſunt, impuritatis damnari, acſi naturæ integritas hominum corruptelis eſſet obnoxia. Atqui hoc modo ſolem & lunam contaminarent idololatræ dum illis peruerſum cultum affingunt. Reſpõdendum eſt aurum vel argentum impio abuſu minimè fuiſſe vitiatum: ſed quanuis omni macula in ſe careret, populi reſpectu fuiſſe pollutum. Talis fuit animalium immundities: non quòd in ſe quicquam haberent inquinamenti, ſed quoniam Deus eorum eſu interdixerat. Pollutio itaque cuius nunc fit mentio, à ſimili interdicto pendet: quia enim aliter cohiberi non poterat rudis populus, quod per ſe purum erat, Deus abominabile eſſe voluit. Quanuis autem politicum hoc fuerit præceptum, & tantùm veteri populo ad tempus datum, ex eo tamẽ colligimus quàm deteſtabilis ſit idololatria, quæ ipſa etiam Dei opera ſua fœditate inficit.

EX DEVT. XXV.

17 *Memento quid fecerit tibi Amalec in via, quando egreſſi eſtis ex Aegypto.*

18 *Quòd tibi occurrerit in via, & te in cauda agminis aggreſſus ſit, omnium debilium poſt te, quum eſſes laſſus & fatigatus, & non timuerit Deum.*

19 *Erit ergo quum dederit requiem* Iehoua *Deus tuus tibi ab omnibus inimicis tuis per circuitum, in terra quàm* Iehoua *Deus tuus dat tibi in hæreditatem vt poſſideas eam, delebis memoriam Amalec de ſub cælo: ne obliuiſcaris.*

17 *Memento quid fecerit.* Vidimus alibi vt Amalecitæ primi hoſtiliter irruerint in populum, & conati fuerint iter eius abrumpere. Retulit etiam Moſes Dei iudicium aduerſus ipſos, cuius nunc exequutionem populo iniungit. Iurabat illic Deus continuum ſibi per omnes ætates cum illis bellum fore: ne irrita eſſet comminatio, populum conſtituit vindicem tantæ ſæuitiæ & impietatis. Nam quum nihil moleſtiæ vel damni illis inferrent Iſraelitæ, iniuſtum erat armis laceſſere tranquillos, & abſque maleficio pergentes in aliam terram. Sed grauius ab illis violata fuit humanitas, quòd cognatis ſuis non parcendo, abiecerint naturæ ſenſum. Amalecitas ex primo libro Moſis patet fuiſſe poſteros Eſau: vnde ſequitur fuiſſe vtroſque oriundos ex eodẽ patre Iſaac. Sed videtur præceptum hoc pietati minimè conſentaneum, vt retaliet populus illatam ſibi iniuriam. Reſpondeo, non ſtimulari his verbis ad vlciſcendi affectum, ſed mandari vt eodem pœnæ rigore perſequantur ſcelera Amalec, quo aliarum gentium. Videtur quidem priuato reſpectu Deus ipſos impellere, dum recitat ſæuitiam qua vſi ſunt: ſed iudicium de Legiſlatoris conſilio facere oportet ex eius natura. Scimus autem nullos iræ vel odii impetus poſſe Deo probari: atque hinc ſtatuere promptum eſt, mandari quod zelo rectè compoſito perficiat populus. Et notatur prima ſceleris origo, quod ſcilicet non timuerint Deum. Id autem accipi non debet communi more, ſed quia contra Deum quaſi ex profeſſo inſurrexerint. Neque enim ignota illis eſſe potuit promiſſio Abrahæ & Iſaac data: ſed quia author generis Eſau à iure primogenituræ exciderat, praua & ſacrilega æmulatione factum eſt vt tentarent fœdus Dei exinanire. Hæc ratio eſt cur Deus reprobis genti-

Geneſ.36.b.12.

bus eos coniungat in eundem interitum.Cæterùm verbum זנב,quod decaudare ſignificat,tantundem valet atque extremum agmen carpere,vbi locari ſolent impedimenta & ægroti.

EX DEVT. XXIII.

3 *Non ingredietur* Ammonita *&* Moabita *congregationem* Iehouæ:*etiam generatione decima non ingredietur congregationem* Iehouæ *vſque in ſæculum:*

4 *Eo quòd non exceperint vos cum pane & aqua in via,poſteaquam egreſſi eſtis ex* AEgypto,*& quòd mercede conduxerit aduerſum te* Bileam *filium* Beor *de* Pethor *e* Meſopotamia Syriæ,*vt malediceret tibi.*

5 *Sed noluit* Iehoua Deus *tuus audire* Bileam,*& conuertit* Iehoua Deus *tuus tibi maledictionem in benedictionem,quòd diligeret te* Iehoua Deus *tuus.*

6 *Non quæres pacem eorum & bonum eorum cunctis diebus tuis, in ſæculum.*

7 *Non abominaberis* Edomæum,*quia frater tuus eſt: non abominaberis* AEgyptium,*quia peregrinus fuiſti in terra eius:filii qui naſcentur eis generatione tertia ingredientur congregationem* Iehouæ.

3 *Non ingredietur.* Sicuti populum nuper Deus prohibuit ab omni affinitate & fœdere gentium Chanaan:ita nunc inter alienigenas diſtinguit, & docet qua lege quoſque admittere liceat. Ac Moabitas quidem & Ammonitas prorſus reiicit: quia non modò commune humanitatis officium negauerint populo,ſed arma contra eum ſumpſerint, atque etiam cōduxerint Balaam ad eum maledicendum.Erant progenies Loth;atque filios Abrahæ amplecti pro fratribus debuerāt. Fuit igitur inexcuſabilis barbaries, eos violēter impetere qui vltro pacem illis obtulerāt: qui promiſerant per ſuos legatos ſe iter facturos abſque iniuria & maleficio:qui denique petierant ſibi trāſitum permitti,modò bona fide pretium numerarent panis & aquæ: etſi haud dubiè impietatem magis quàm ſæuitiam vltus eſt Deus, quòd non modò ſuum beneficium facere irritum,ſed fidē quoque exinanire moliti fuerant.Quum ergo per eos nō ſtetiſſet quominus periret Eccleſia,& excideret effectus promiſſionis,in qua fundata erat hominum ſalus, ídque ſcientes & volentes feciſſent,non ni[illegible]

4 *Et quod mercede conduxerit.* Etſi communis eſt ratio cur nunquam admitti debeat vterque populus,videtur tamen conſultò mutatus eſſe numerus verbi:quia Balac rex Moab Balaam conduxit:ſed quia ſimul conſpirauerant,meritò idem crimen adſcribitur Ammonitis.In eo quidem ſe prodidit maximè deteſtabilis impietas,quòd mercenarium hominem conducendo, qui maledictionis fulmen vibraret contra populum,tentarunt Deum magicis incantationibus opprimere.Neque ignorantia lapſi ſunt,quum obſtinatè furorem ſuum proſequuti ſint, donec è cælo proſtratus fuit.Et hac ratione diſertè exprimitur,Balaam nō fuiſſe auditum, quin potius diras eius ac deuotiones in benedictionē fuiſſe cōuerſas.Hinc apparet quàm formidabilis vindicta eos omnes maneat qui Dei gratiam & Eccleſiæ ſalutem deliberata malitia oppugnāt.Sicuti hodie à defenſoribus Papatus nulli non mouentur lapides,quò cæleſtis doctrinæ curſum diſturbent,imò Euangelium,ſi fieri poſſet,è medio tollant.Cæterùm quādo clarè notatur alia reiectionis cauſa,ſtultè hoc iudicium quidam trahunt ad originem:quia ex inceſtuoſo coitu Ammonitæ & Moabitæ fuerint concepti,excludi ab Eccleſiæ gremio.

7 *Non abominaberis Edomæum.* Quò inſignius eſſet exemplum in pœna quam aduerſus Moabitas & Ammonitas edixit,Idumæos & AEgyptios in tertio gradu admitti iubet:priores quia genus ducebant ab eodem parente,nempe Iſaac,quum eſſent poſteri Eſau:alteros verò quia hoſpites fuerant.Nam inde patebat Ammonitas & Moabitas ſuo ſcelere ab honore eſſe deiectos, cuius ne alieni quidem eſſent expertes. Cæterùm etſi Eſau ſe abdicauerat ab ordine fidelium,filiis tamen eius rurſum aperta fuit ianua, modò ad caput & originem redirent, ac fidei ſuæ humilitate ſancirent primogenituram Iacob, qui electus fuerat præterito vel poſthabito eorum patre. Sed quid ſibi vult pœnæ inæqualitas in pari ſcelere? nam Edom prior armis adortus eſt Iſraelem quàm Moab, & coegit aliò iter vertere. Non conductitiis quidem imprecationibus certauerat ad perdendum Iſraelem: ſed quia ſuppliciter per vetuſtam cognationem rogatus non modò negauerat tranſitum,ſed cum ingenti exercitu in occurſum irruerat, nihilo mitius tractandus erat quàm Amalec vel Ammon.Adde quòd arctiore ſanguinis vinculo coniuncti, minus erant excuſabiles in ſua immanitate.Itaque cauſam non inuenio, cur in eos clemētior fuerit Deus quā in alios quibus fuit ſeuerior:niſi quia oſtendere voluerit,in arbitrio ſuo eſſe,eadem quæ in aliis gra

uius vindicat peccata,in aliis leuius caſtigare:nempe quũ omnes digni ſint extremo interitu, me-
ritò liberum ius parcendi quibus placuerit,apud ſe retinet.Hîc adoranda ſunt eius iudicia,ad quo-
rum altitudinem non penetramus.Neque tamen inæqualitas obſtreperis impiorum vocibus ob
noxia eſt,acſi eſſet ipſe ſibi diſſimilis,& à Legis ſuæ regula deflecteret:quando ſic agendo non iudi
cat diuerſis modis,ſed omnes peræquè damnando, indulget quibus viſum eſt, vel partem pœnæ
remittit. De Aegyptiis quoque moueri poteſt quæſtio, cur illis obſtringat Deus populum ſuum,
quia in eorum terra peregrinatus ſit. Fuit enim barbaries & immanitas inhoſpitalis,miſeros ad-
uenas opprimere,qui in eorum fidem confugerant.Sed Deus primum ingreſſum hîc reſpicit:ſicu
ti apud Iſaiam,vbi Aegyptios Aſſyriis comparans,dicit latronum more hos graſſari in populum
ſuum,illos verò non ſine prætextu fuiſſe dominatos:quia populus illuc ſponte deſcenderat.Quan
uis ergo violento imperio indignè oppreſſi fuerint Iſraelitæ, vult tamen Deus vetus beneficium
ab illis agnoſci:quòd leuata fuerit eorum inopia & fames,& inquilini benignè excepti fuerint,quo
tempore incolæ Chanaan inedia peribant.

Iſaiæ 52.a.4.

EX DEVT. XVII.

2 *Si inuentus fuerit in medio tui,in vna portarum tuarum,quas Iehoua Deus tuus dat ti-*
bi, vir ſiue mulier qui fecerit malum in oculis Iehouæ Dei tui, ad tranſgrediendum pactum
eius:
3 *Ieritque & coluerit deos alienos, & adorauerit eos, ſolem aut lunam,aut vniuerſum*
exercitum cælorum,quod ego non præcepi:
4 *Et nuntiatum fuerit tibi,audieriſque:tunc probè inquires,& ecce,ſi verus & certus fue-*
rit ſermo, & facta fuerit abominatio hæc in Iſrael:
5 *Educes virum illum,aut mulierem illam,qui commiſerint facinus illud prauum ad por-*
tas tuas,virum,aut mulierem,& obrues eos lapidibus donec moriantur.
6 *In ore duorum teſtium aut trium teſtium,occidatur occidendus:non occidatur in ore v-*
nius teſtis.
7 *Manus teſtium primò erit in eum ad occidendum ipſum, & manus populi poſtea: exter-*

2 *Si inuentus.* Hîc eadem ſtatuitur pœna in idololatras,cui prius ſubiecti fuerunt apoſtatæ: ita vtriuſque peccati tranſgreſſio capitis pœna ſancitur. Vnde colligimus,non minus graue ſcelus coram Deo cenſeri,cultum eius vitiare craſſis & impuris ſuperſtitionibus,quàm palam & ex profeſſo à pietate deſciſcere.Ideo apud Ezechielem valedicit Iudæis, & quaſi eos emancipat, vt eant ſinguli poſt idola ſua,quãdo non contenti ſunt eo ſolo. Cæterùm ita rigidus eſt pœnæ exactor Deus, vt præcipitanter ferri iudicium nolit.Hæc ad ſeueritatem pertinet,vt tam mulier quàm vir è medio tollantur,vt totus populus ad eos lapidandos conſpiret, vt tollatur malum è medio terræ,ne abominatio maneat inulta.Moderatio autem opponitur,vt probè inquirant, nec iudicent niſi re bene comperta:deinde vt legitima ſit probatio,nec eum qui accuſatur vnius hominis delatio opprimat.Ergo non vult Deus zeli prætextu iudices inconſideratè fundere ſanguinem : ſed vbi præceſſit matura cognitio,vt plectatur maleficus pro modo delicti. Portarũ nomine vrbes deſignat συνεκδοχικῶς. Terræ verò datæ mentionem facit,ne Deo ſint ingrati in ea profananda. Criminis verò atrocitatem notat,vocando tranſgreſſionem fœderis Dei:acſi diceret fœdifragos eſſe quicunque ad idola declinant.Nam & fur,& ſcortator,& ebrioſus, & ſimiles trãſgrediuntur quidem Legem:ſed quia non ſe prorſus alienant à Deo,non ponuntur in hoc ordine.Denique non ſimpliciter hîc punitur impietas,ſed perfidia qua deſeritur vera religio, poſtquam Deo nomen dederunt homines,& ſe profeſſi ſunt fore ex eius populo. Quod ſecundò repetitur,Siue vir ſiue mulier, certius confirmat quod dixi:quanuis in ſexu muliebri culpam extenuet infirmitas,hac tamen in parte non debere ignoſci,vbi directè violatur Dei cultus. Etſi verò tantum ſit mentio ſolis & lunæ & ſtellarum,eadem eſt imaginum ratio. Imò quo turpior eſt impietas transferre Dei honorem ad mortuos lapides,vel truncos,quàm ad ſtellas in quibus diuinum aliquid refulget,eo magis deteſtabiles ſunt qui ſe demergunt in tantum ſtuporem.

Ezech.20.f.39.

4 *Tunc probè inquires.* Quanquam moderatio iſta ad præſentem cauſam refertur,vigere tamen ſemper debet in iudicio, nequid durius contra innoxios ſtatuatur.Rurſus memoria tenendum eſt quod alibi dixi,non tantum hîc cohiberi iudices,ne præcipites ferantur ad damnandũ, ſed etiam ſtimulari,ne res cognitu neceſſarias ignauia vel negligentia prætereant.Sæpè enim ceſſant in offi-

cio,quia libenter conniuent:atque ita euaneſcit quod liquidò poterat conſtare,ſi diligentius inqui-rere grauati non eſſent.Non vult igitur eos torpere Deus, & ſiniſtros rumores pro nihilo ducere, ſed ſedulò de rebus auditis ſciſcitari, nequod maneat impunitum crimen. Eadem eſt ratio in teſtibus:nam vt iniquum eſſet ex voce aut relatu vnius hominis pronuntiare, ita ſi duo aut tres non ſufficiant,nullus erit litigandi finis.Rectè ergo Deus vtrunque iudicibus præſcripſit, ne temere creduli ſint,& tamen contenti ſint legitimo teſtium modo: verùm hoc alibi fuſius tractabitur, nempe in præcepto penultimo.

7 *Manus teſtium primo.* Non abs re ſceleratos Deus interfici voluit eorum manu quorum teſtimonio damnati eſſent.Carnificum vſus non fuit in veteri populo,quò maior eſſet in exigendis pœnis religio,modeſtia,& reuerentia. Teſtibus autem maximè has partes mandauit, quia multorum nimis lubrica eſt lingua, ne dicam futilis, vt audacter voce iugulare non dubitent quem non auderent digito attingere. Optimum ergo huic leuitati coercendæ remedium fuit, non admittere teſtimonium vllius,niſi ad exequendum iudicium parata eſſet manus. Triſte quidem atque horrendum ſupplicii genus fuit lapidatio:ſed probabile eſt Deo placuiſſe, vbi plurium manibus vtendum erat.Niſi in vſu fuiſſet ſuſpēdium, fruſtra iuſſiſſet Deus ante ſolis occaſum è ligno tolli ſuſpenſi hominis cadauer.Fuerunt igitur aliæ pœnarum capitalium ſpecies. Sed vbi eius qui peccauerat morte,quaſi piaculo purganda fuit terra,lapidari oportuit totius populi manibus:quia crudele fuiſſet lenta morte conſumi,ſi alii poſt alios manus attuliſſent.Cur autem iuſſus fuerit populus lapides proiicere vno conſenſu,hæc fuit ratio,vt ſpecimen ederet zeli ſui,quò mōſtraret quāti faceret violationem cultus Dei. Deut.21.d.23.

TERTIVM PRAECEPTVM.

EX EXODI XX.

7 *Non ſumes nomen* Iehouæ *Dei tui in vanum : quia non abſoluet eum* Iehoua *qui nomen ſuum ſumpſerit in vanum.*

Repetitio, EX DEVT. V.

11 *Non ſumes nomen* [illegible] *abſoluet* Iehoua *eum qui nomē ſuum ſumpſerit in vanum.*

Exodi 20. 7 *Non ſumes nomen.* Manifeſta eſt in hoc præcepto ſynecdoche:nam vt Deus reuerentiam cōciliet ſacro ſuo nomini qualis debetur,vetat temere ſumi,præcipuè in iuramentis. Vnde colligitur ex oppoſito affirmatiuum præceptum,vt omne iuſiurandum teſtimonium ſit veræ pietatis,in quo Dei ipſius maieſtas gloriam ſuam obtineat. Porro certum eſt non modò quū per Deum iuramus,reuerēter colendū eſſe eius nomen,ſed quoties fit eius mētio.Ita his verbis ſanctitatem ſuam tam in verbo quàm operibus ſuis,ab omni profano contēptu aſſerit. Iurare per Dei nomen, ſpeciem eſſe vel partem cultus eius,paulo pòſt videbimus, & ex Iſaiæ verbis clarè patet. Iſaia 45.d.23. Nam vbi prædicit omnes gētes puræ religioni nomē daturas,ſic ait,Viuo ego,dicit Iehoua, mihi curuabitur omne genu,& omnis lingua iurabit per me.Porro ſi genuflexio adorationem ſignificat,iſtud iurare quod coniunctim additur,tantundem valet atque ipſum agnoſcere pro Deo.Iam quum ratio dictet ſpeciem hîc poni pro genere,videndum eſt quid intelligi debeat per nomē Dei, & per aduerbium לשוא. Ineptum ac puerile commentum eſt reſtringere hoc ad nomen Iehouæ, acſi in literis vel ſyllabis incluſa eſſet Dei maieſtas:ſed quia inuiſibilis eſt eius eſſentia,nomen tanquam imago nobis proponitur,quatenus ſe nobis Deus patefacit,& ſuis notis ſe inſigniens cognoſcitur: ſicuti homines ex ſuo quiſque nomine.Hac ratione Chriſtus docet nomen Dei comprehēdi ſub cælo,terra,templo,altari: quia illic conſpicua eſt eius gloria. Vnde ſequitur,profanari Dei Math.5.b.8. nomē quoties ſummæ eius ſapientiæ,infinitæ virtuti,iuſtitiæ,veritati, clemētiæ, & rectitudini detrahitur.Si placeat breuior definitio,dicamus nomen eſſe quod Paulus vocat τὸ γνωστὸν.Inaniter verò ſumitur nomen Dei,non tantùm vbi quis eo abutitur ad periuria, ſed vbi leuiter ac contemptim rapitur ad probandas res friuolas ac nugatorias:loquor de iuramentis. In eo autem nimis Rom.1.c.19 craſſa eſt hominum ingratitudo,quòd quum Deus nomen ſuum quaſi precariò concedat ad lites dirimendas,tanquam interpoſito fidei pignore:promiſcuè non ſine manifeſto cōtemptu in ipſorum ore volitat.Periuria iterum damnabit Deus in quinto præcepto ſecūdæ tabulæ, nempe quatenus proximis nocendo charitatē lædunt ac violāt. Huius præcepti alius eſt reſpectus vel finis, vt Deo ſuus honos illibatus maneat,nōniſi religioſè de ipſo loquamur,vigeat inter nos quæ debet,eius veneratio.לשוא quidē verti poſſet Ad mēdaciū,& hoc ſenſu videbimus aliis locis ſumi:ſed quia

ſæpe tantundem valet ac חנם,quod eſt gratis vel fruſtra,hæc expoſitio melius quadrare viſa eſt: in qua etiam plenior & vberior doctrina continetur,ne homines quaſi per ludum & iocum Dei nomen leuibus de cauſis arripiant:quod non fit ſine eius contumelia & profanatione. Atque ita particulæ לשוא,opponitur nominis Dei ſanctitas,quæ nos in eius timore & vera pietate continet.Quia verò nihil difficilius eſt quàm hominum licentiam frænare in hac parte,& ad crimen excuſandum vel ſaltem eleuandum linguæ obtenditur lubricitas, additur pœnæ denuntiatio : ſi Dei nomen temere expoſitum fuerit probro vel contemptui,ipſum fore vltorem . Quo igitur magis in ſua licentia obduruerint,eo minus impunè laturi ſunt:tantum abeſt vt culpam minuat praua conſuetudo.

Expoſitio tertii præcepti.

EX LEVIT. XIX.

12 *Non iurabitis per nomen meum mendaciter,nec profanabis nomen Dei tui: ego Iehoua.*

EX EXOD. XXIII.

13 *Nomen deorum alienorum non memorabitis,non audietur in ore tuo.*

EX DEVT. VI.

13 *Per nomen eius iurabis.*

EX DEVT. X.

20 *In nomine eius iurabis.*

Leuit.19. 12 *Non iurabitis per nomen.* Etſi Moſes diſſerit de officiis ſecundæ tabulæ,ac poſtquam vetuerat fraudulenter agere cum proximis,ſententiã hanc adiungit confirmationis loco : tamen ex ſecũdo membro verſus colligere licet,propriè eum ſpectaſſe ad Dei gloriam,quum dicit,Non pollues nomen Dei tui.Facit enim inſana lucri cupiditas, vt auarus & rapax non tãtùm homines fraudet,ſed contumelioſus ſit in ipſum Deum.Ergo Moſes, quanuis ex profeſſo damnet mendacia & fraudes quibus proximi læduntur,per occaſionem ſimul inſerit , cauendum eſſe ne vbi nos ad nocendum impellit cupiditas,non tãtùm hominibus,ſed ipſi quoque Deo fiat iniuria.Non ponitur autem hîc nomen שוא vt prius,ſed שקר,quod propriè fallaciam ſignificat : & ideo di[illegible]auere [illegible]: nihilominus hanc prohibitionem ſpectare ad tertium præceptum,quia in hac parte maximè inſiſtit Moſes, profanari nomen Dei periuriis. Atque ita non tantùm integritatem commẽdat,ſed rationem habet pietatis, ne violetur Dei maieſtas.Ac notatu digna eſt loquutio,Non pollues nomen Dei tui:quia non poteſt Deus,qui æterna eſt veritas ac immutabilis,maiore contumelia affici quàm vbi citatur mendacii teſtis : quæ certè indigna eſt ac nefanda pollutio. Hoc animaduerſum non fuit à profanis hominibus:qui etſi Dei nomen ſe revereri iurando ſimulabant,pro nihilo tamen ducebant fallere, ſi ita meritus erat ille cui fidem dederant. Dicit Thyeſtes apud Poetam , Ego verò fidem neque dedi infideli cuiquam, neque do:quoniam ſceleratus erat frater,nullam cum eo religionem ducebat ſibi colẽdam.Quaſi verò pendeat Dei maieſtas ab hominum meritis , vt eum teſtem producere liceat,dum fallaciter agimus.Maneat ergo illud fixum,primam in iuramentis rationem Dei habendam eſſe, cuius ſacrum nomen centum mundis pretioſius eſt.

Exod. 23. 13 *Nomen deorum alienorum.* Quin hæc ſententia connecti debeat cum tertio præcepto,minimè dubium eſt.Nomen ergo Dei fruſtra & perperam ſumi interpretatur Moſes, ſi per deos alienos iuretur.Neque enim alteri quàm vni Deo fas eſt iudicium deferre de rebus incognitis.Vnde ſequitur,ad eos transferri deitatis gloriam per quorum nomen iuratur. Ideo ſeuerè denuntiat Deus per Prophetam,ſe perditurum omnes qui iurant per nomen ſuum,& ſimul per Melchom:quia hoc modo miſcebant eum Iudæi cum ſuo idolo , ac proinde ſanctitatem eius inquinabant.In ſumma,quum iurando profiteamur eum nobis eſſe Deum,quem & cordium cognitorem,& iudicem in animas noſtras ſtatuimus , hunc honorem ſibi inſolidum meritò aſſerit verus Deus,quia non tantùm detrahitur nominis eius gloriæ, ſi minus reuerenter quàm deceat de ipſo loquimur,verumetiam ſi ſocios adiungimus qui partem iuris occupent.Quod etiam duobus locis,quos ex Deut. adduximus, clarius patet,vbi iubetur populus per nomẽ vnius Dei iurare: quod tantundem valet atque in externa cultus profeſſione integram quam meretur reuerentiam præſtare ſacro eius nomini.Cæterùm non incitat Deus populum ad iurandi licentiam,acſi frequẽter iurando ſe exercerent in officiis pietatis:ſed intelligit ſimpliciter, vbi opus fuerit,vel neceſſitas aut iuſta ratio id poſtulabit,non aliter iurandum quàm vt ipſe ſolus aduocetur teſtis ac iudex.

Sophon.1.a.4.

21 *Si votum voueris Iehouæ Deo tuo, non tardabis illud ſoluere: alioqui requirendo requiret illud Iehoua Deus tuus abs te, & erit in te peccatum.*

22 *Quòd ſi abſtinueris à vouendo, non erit in te peccatum: quòd egreſſum fuerit è labiis tuis obſeruabis, & facies ſicut vouiſti Iehouæ Deo tuo liberaliter, & ſicut loquutus es ore tuo.*

21 *Si uotum uoueris Iehouæ.* Pertinet vouendi quoque ratio ad obſeruationē tertii præcepti: quia vouendo homines in ſanctificando Dei nomine ſe exercent, & ſpecies eſt iuriſiurādi, aliquid Deo promittere: quia ſolenni ritu interponitur ſacrum eius nomen. Nam quod inter homines pactū dicitur vel conuentio, Dei reſpectu votum eſt: ideóque aptè dici poteſt ſacra pactio, quæ non tantū fit Deo teſte, ſed cum ipſo tranſigitur. Alibi quidem obiter vota quædam attigimus, vt Nazaræorum: ſed quia conſecratio illa pars erat cultus Dei, eam in primo præcepto poſui. Nec ſanè illic de ipſa voti obligatione propriè diſſeruit Moſes, ſed de illo pietatis exercitio quod populum ad puritatis, ſanctimoniæ & ſobrietatis ſtudium excitabat. Idem ſequutus ſum in voluntariis ſacrificiis, quæ maiori ex parte votiua fuiſſe certum eſt: ſed quod præcipuum erat conſideraui, de acceſſione non perinde ſollicitus. Nunc verò in altera ſpecie cōfirmat Moſes quòd prius docuit, nomen Dei nō fruſtra eſſe ſumendū. Itaque iubet vota ſoluere, quæ niſi rata ſint, imminuitur nominis Dei gloria, dū iure ſuo fraudatur ipſe, & pro nihilo ducitur promiſſio coram ipſo ſancita. Porro notandū eſt, vota omnia quæ vnquam Deo grata fuerunt, fuiſſe teſtimonia gratitudinis, ne beneficiorum eius memoria intercideret, quorum nimis facilè obliuio inter nos obrepit. Quum ergo ſancti vel tarditatis vel ignauiæ ſibi conſcii eſſent in prædicanda Dei bonitate, hoc adiumento & quaſi ſtimulo vſi ſunt ad corrigendam ſuam ſegnitiem. Ita quum ſerium aliquid à Deo poſtularent, ſæpe aliqua promiſſione ſe obſtringere ſolebant ad teſtandam gratiarum actionem. Eiuſmodi vota ſanctè & fideliter ſeruari iubet Moſes, ne Deo illudant qui ex periculo elapſi ſunt, vel rebus optatis potiti, quum in ſua anxietate ſupplices fuerint. Scimus enim quāta facilitate, vel potius leuitate, rapiantur multi ad vouendum, qui mox eadem inconſtantia pro nihilo ducunt datam fidem violare. Hac in parte Deus meritò nomen ſuum à contemptu vindicat, atque in hunc finem poſtulat ſibi ſolui quod promiſſum fuerit. Sed quoniam ſuperſtitioſi hoc trahunt, vel torquent promiſcuè ad quælibet vota, quò genuinum Moſis ſenſum teneamus, refutandus eſt illorum error. Volunt Papiſtæ vota omnia præſtari ſine exceptione, quia ſcriptum ſit, Non tardabis ſoluere quod egreſſum erit ex ore tuo. Sed primùm tenenda eſt votorum definitio, aut ſaltem videndum quænam legitima ſint vota & Deo probetur. Nam ſi votis omnibus, quamlibet temere nūcupatis, conſtet effectus, olim ſub Lege fas fuiſſet filios & filias mactare, erigere idolis altaria, atque ita hoc prætextu tota Lex Dei euerſa prorſus fuiſſet. Quare ſtatuendum eſt diſcrimen inter vota, niſi velimus fas & nefas confundere. Hoc autem primum eſt caput, nihil ritè voueri Deo niſi quod cognouerimus ei placere. Nam ſi obedientia potior eſt omnibus ſacrificiis, nihil certè magis abſurdum eſt quàm licentiam hanc graſſari, vt ſuo quiſque arbitrio Deum colat: Si vouiſſet quiſpiam ex Iudæis ſe canem immolaturum, quia id vetabat lex Dei, ſacrilegium fuiſſet votum ſoluere. Cæterùm quia inter id quod diſertè præcepit Deus aut vetuit, medius eſt aliquis gradus, obiici poſſet, in rebus quas indifferentes vocāt, licere votum concipere. Rurſus hîc reſpondeo quia principium illud ſemper vigere debet inter pios, nihil ſine fide tentandum eſſe, ſemper conſiderandum eſſe quid Dei verbo conſentaneum ſit, alioqui præpoſterum eſſe zelum. Non vetabat Deus olim permulta, quæ tamē ſibi in cultum offerri nolebat. Ita & hodie quanquam tota vita licebit carnes nō guſtare, ſiquis tamē perpetuā earū abſtinentiā voueat, ſuperſtitioſè faciet: quoniā Deo incōſideratè obtrudet, quod eum non probare ex ipſius verbo colligimus. Quare niſi ad hanc regulam exigantur vota omnia, nihil erit vel rectum vel firmum. Alter verò nimis craſſus error coargui poteſt in Papiſtis, quòd ſtultè plus Deo promittunt quàm ſint ſoluendo. Certè pluſquam cæca ſuperbia eſt, imò diabolicus furor, mortalem hominem velle aliquid de ſuo afferre quod nō acceperit: vt ſiquis voueat inediam toto vitæ curſu, ſiquis ſomno & neceſſariis vitæ ſubſidiis renunciet, inſania hæc omnium cōſenſu damnabitur. Nullum ergo placere poteſt Deo munus, niſi quod pro ſua in nos liberalitate contulit. Quid autem in Papatu agitur? Monachi, Moniales & ſacrifici ad perpetuum cœlibatum ſe obſtringunt, nec expendunt peculiare eſſe continentiæ donum. Ita dum nemo ad facultatis ſuæ modū reſpicit, miſerè ſe præcipitat, vel exitiales induūt laqueos. Adhæc ſingulis habēda eſt vocationis ſuæ ratio. Addicet ſe quiſpiā monach⁹ Abbati, vt patris iugū excutiat: qui ad gerēda publica

1. Sam. 15. d. 22.

Rom. 14. d. 23.

negotia idoneus erat,liberis valere iuſſis,monachatus prætextu,immunitatem captabit. Hinc apparet,ex vouentis perſona æſtimãdum eſſe votum,ratum eſſe debeat nécne: ſed in fine ipſo grauiſſimè & magis vulgariter peccatur.Dixi nuper nunquam Deo pios vouiſſe niſi in teſtimonium gratitudinis:atqui quotquot fere vota concipiunt ſuperſtitioſi, totidem ſunt fictitii cultus, quibus nihil aliud propoſitum eſt quàm Deum placare expiando peccata, vel gratiam meritis acquirere.Non perſequor longè fœdiora deliria quibus ſe & vota ſua inquinant, dum in Dei cultum ſubſtituunt ſua idola.Vouebit quiſpiam altare Chriſtophoro vel Barbaræ.Vt rata ſit barbara illa impietas,obtenditur Moſis ſententia, quæ certè longè aliud continet, nempe Dei cultum peruertere qui altari voucnt.Vbi etiam pro confeſſo ſumit Moſes, non cenſeri legitimum votum niſi quod ipſi Deo,ex pietatis regula Legiſque præſcripto nuncupatum fuerit. Itaque in hoc exordio fundata eſt doctrina,noxam contrahi niſi reddatur quod promiſſum eſt.

22 *Quod ſi abſtinueris.* Confirmat quod dixit, obnoxios fore Deo qui eum fruſtrati fuerint: quia nulla eos neceſſitas compulerit:vnde ſequitur duplicari culpam, quòd peccare maluerint, quum liberum eſſet non vouere. Sic Petrus Ananiæ & Sapphiræ perfidiam obiurgans, Quis vos coegit mentiri Spiritui ſancto?nónne ager erat veſter, quem retinere licuit? nunc verò parte pretii Deum fraudare,impia eſt ſimulatio.Interea obliquè ſobrietatem in votis commendat,dum illis remittit hoc genus officii:perinde acſi moneret,non eſſe cauſam cur reatu ſe obſtringant futiliter promittendo quod Deus non exigit. Et certè nihil eſt conſultius quàm eſſe in votis parciſſimos:quia qui leuiter ad ea proſiliunt,vel mox ducuntur pœnitentia,vel ſeruiliter tanquam vi adacti,nec ſine moleſtia & tædio penſum ſoluunt, atque ita corrumpunt operis gratiam .Quòd autem dicit,Egreſſum ex ore, non attendit ad ceremoniam, in qua ſuo more nimis ſcrupuloſè inſiſtunt Iudæi: ſed licentiam vouendi cohibet , ad quam ſponte plus æquo ſumus propenſi. Quum dicitur Pſalmo 66, Veniam cum holocauſtis, ſoluam tibi vota quæ protulerunt labia mea, & os meum loquutum eſt in afflictione mea. Quanquam intelligit Propheta ſe in vltimis anguſtiis præſenti ſemper fuiſſe animo & compoſito, vt diſertè opem Dei imploraret, ac conſtantiæ vel fiduciæ ſpecimen ederet in votis nuncupandis: hoc tamen ſimul notatur, non præcipitanter fudiſſe voces in aere, ſed ex ſeria meditatione eſſe loquutum. Et certè quum nimis volubilis ſit multorum lingua, & pectus præeat, præcipua obligatio in ipſo loquendi actu quærenda non eſt. Verùm vt conſtet vera maturitas, requiritur mutuus conſenſus cordis & linguæ. Eadem loquutio iterum ſæpius recurret. Itaque repetitio oſtendit ſcrupulum eximi infirmis, ne ſimulac aliquid ipſis in mentem venerit, vanam religionem ſibi fabricent. Scimus apud profanas Gentes, in ſolenni templorum dedicatione, ſacerdotem fuiſſe adhibitum qui verba præiret: quo ritu admoniti fuerunt, nihil rite offerri Deo niſi ipſo quaſi dictante. Hæc quidem ratio, fateor, ab illis minimè expenſa fuit: voluit tamen eorum exemplo Deus in ſacris oblationibus leuitatem vel inconſideratum feruorem damnare.

Actor.5.b.9.

EX LEVIT. XXVII.

1 *Loquutus eſt autem* Iehoua *ad* Moſen,*dicendo,*

2 *Alloquere filios* Iſrael, *& dic eis, Vir quum ſeparauerit votum ſecundum æſtimationem animarum* Iehouæ:

3 *Erit æſtimatio tua pro maſculo, à filio viginti annorum vſque ad filium ſexaginta annorum, erit æſtimatio tua quinquaginta ſiclorum argenteorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii.*

4 *Quòd ſi fœmina fuerit,erit æſtimatio triginta ſiclorum.*

5 *Si autem à filio quinque annorum vſque ad filium viginti annorum, erit æſtimatio tua pro maſculo viginti ſiclorum,pro fœmina verò decem ſiclorum.*

6 *Si verò à filio menſis vſque ad filium quinque annorum , erit æſtimatio tua pro maſculo, quinque ſiclorum argenteorum,pro fœmina verò æſtimatio tua erit trium ſiclorum argenteorum.*

7 *At ſi à filio ſexaginta annorum, & ſuprà,ſi pro maſculo, erit æſtimatio tua quindecim ſiclorum,& pro fœmina decem ſiclorum.*

8 *Quòd ſi pauperior eſt quàm vt æſtimationem tuam poſſit ſoluere, tunc ſtatuet illum coram ſacerdote, & æſtimabit eum ſacerdos: ſecundum quod apprehenderit manus vouẽtis, æſtimabit eum ſacerdos.*

9 *Si autem animal vouerit de quo offerunt oblationem* Iehouæ, *omne de quo dederit* Iehouæ *erit ſanctitas.*

10 *Non mutabit illud, neque commutabit illud, melius deteriore, aut deterius meliore. quòd ſi commutando commutauerit animal animali; & illud & commutatio eius erit ſanctitas.*

11 *Si autem fuerit quodlibet animal immũdum, de quo non offerunt oblationem* Iehouæ, *tunc ſtatuet animal coram ſacerdote.*

12 *Aeſtimabitque illud ſacerdos, ſiue bonum ſit, ſiue malum: ſecundum æſtimationem tuam, ſic erit.*

13 *Si verò redimendo redemerit illud, addet quintam eius partem vltra æſtimationem tuam.*

14 *Vir autem quum conſecrauerit domum ſuam conſecrationem* Iehouæ, *æſtimabit eam ſacerdos, ſiue bona ſit ſiue mala: ſecundum quod æſtimauerit eam ſacerdos ſic manebit.*

15 *Si autem conſecrans redemerit domum ſuam, addet quintam partem pecuniæ æſtimationis tuæ ſuper eam, & illius erit.*

16 *Si verò de agro poſſeſſionis ſuæ conſecrauerit quis* Iehouæ, *erit æſtimatio tua ſecundũ ſementem eius, ſemen cori hordeorũ quinquaginta ſiclis argenteis æſtimabitur.*

17 *Quòd ſi ab anno* Iubilæi *conſecrauerit agrum ſuum, ſecundum æſtimationem tuam manebit.*

18 *Si verò poſt* Iubilæum *conſecrauerit agrum ſuum, tum ſupputabit cum eo ſacerdos pecuniam ſecundum annos qui remanent vſque ad annum* Iubilæi, *& detrahetur de æſtimatione tua.*

19 *Si autem redimendo redimat agrum qui conſecrauit ipſum, addet quintam partem pecuniæ æſtimationis tuæ ſuper eam, & manebit ei.*

20 *Si verò non redemerit agrum, & ſi vendiderit agrum viro alteri, non redimet vltrà:*

21 *Sed erit ager quum egredietur* Iubilæus, *ſanctitas* Iehouæ, *ſicut ager anathematis: ſacerdoti erit poſſeſſio eius.*

22 *Si verò agrum emptum à ſe qui non erat de agro poſſeſſionis ſuæ, conſecrauerit* Iehouæ:

23 *Tunc ſupputabit illi ſacerdos numerum æſtimationis tuæ vſque ad annum* Iubilæi, *dabitque æſtimationem tuam in die illo ſanctitatem* Iehouæ.

24 *In anno* Iubilæi *reuertetur ager ad eum à quo emerat ipſum, ad eum cuius erat poſſeſſio terræ.*

25 *Omnis autem æſtimatio tua erit ſecundum ſiclum ſanctuarii: viginti obolorum eſt ſiclus.*

EX EODEM CAPITE.

27 *Si verò fuerit ex animalibus immundis, redimet iuxta æſtimationem tuam, & addet quintam partem eius vltra eam, & ſi non redimatur, vendatur iuxta æſtimationem tuam.*

28 *Veruntamen omne anathema quod conſecrabit aliquis* Iehouæ *ex omnibus quæ habet, de hominibus & animalibus, & de agris poſſeſſionis ſuæ, non vendetur neque redimetur. Omne enim anathema ſanctitas ſanctitatum erit* Iehouæ.

29 *Omne anathema quod conſecrabitur de hominibus, non redimetur: morie ndo morietur.*

I *Loquutus eſt.* Hoc capite docet Moſes, ſi forte vota commodè ſolui nequeant, quomodo vel quo pretio redimendum ſit quod ſemel oblatum fuit Deo. Porrò notandum eſt duas fuiſſe cõſecrandi ſpecies in veteri populo, nempe, in anathema quod Hebræi vocant חרם, vel in vſum templi & alia pietatis exercitia. Anathema fieri potuit ex animalibus immūdis, & aliis profanis rebus, ſicuti in vrbe Iericho & aliis ſimilibus exemplis videre licet: ſed propriè vota nuncupare fas non fuit, niſi de homine vel animali mundo, vel alia re quæ ad Dei cultum aptari poſſet. Sic ex gregibus vouebant hircos vel oues: ex armentis boues aut vitulos, vt Dei gratiam in fœcunditate ſentirent. Siquem orbitatis tædebat, ſobolem à Deo poſtulans, filium vel filiam voto offerebat: qua ratione Samuel, antequam in vtero conciperetur, Deo fuit dicatus. Si cui natus erat imbecillior fœtus, vel ſiquis ex liberis in grauem morbum inciderat, vel ipſe erat in aliquo diſcrimine, moris erat ad vota confugere, vt Deus quod ſibi dicatum erat, tueretur. Nec dubium eſt quin perperam multi ad ineptias prolapſi ſint: quæ vitia ſic tolerauit Deus, vt res ipſa cum Lege nõ pugnaret. Porro quia ſæpe contingit vt qui votorum damnati ſunt, mutato conſilio, ad ſoluendum minus ſint alacres ac prompti, imò ægrè & inuiti ſeſe liberent, vt voluntariæ eſſent oblationes, Deus pretio dato redimere permiſit quod promiſſum erat. Impoſito autem pretio, quaſi mulcta indicta, temeritas correcta fuit, & in poſterum frænata leuitas: vt ante conceptum votum probè meditarentur quid facturi eſſent, ne moleſtum deinde eſſet promiſſis ſtare. Notãdum porro eſt rata fuiſſe vota, non quia penitus Deo placerent, ſed ne aſſueſceret populus ad impium eius contemptum, ſi fraudator impunè Deo negaret quod promiſerat. Primò agit Moſes de perſonis, & maſculum æſtimat quinquaginta ſiclis ſanctuarii, ab annis viginti ad ſexaginta: quoniam illud eſt præcipuum ætatis tempus, quo vtilis eſſe poteſt hominum opera. Fœminã verò æſtimat triginta ſiclis: quia vtplurimum minus fructus percipitur ex fœmina quàm maſculo. Quanquam autem fieri poteſt vt fœminæ quædam viris longè præſtent: (quia interdum reperiuntur induſtriæ, prudentes, cordatæ fœminæ, & ad ferendũ laborem robuſtæ: viri autem ignaui, bardi, inertes & molles) lex tamen cõmunis fereda fuit, quia nimis difficile fuiſſet examẽ, ſi ſinguli pro ſuis virtutibus æſtimandi eſſent. Deus ergo exactè non attendit ad cuiuſque meritum, ſed vulgari ratione contentus fuit. Deinde præcipit de minori ætate à quinquennio vſque ad annum viceſimum, & maſculo quidem indicit viginti ſiclos, fœminæ verò decem. Poſtea ad infantes deſcendit, & in maſculo vnius menſis ad quinquennem pretium ſtatuit quinque ſiclos, tres autem in fœmina. Quarto loco æſtimat eos qui ſexagenariis ſunt maiores, nempe virum quindecim ſiclis, fœminam decem: quia ſenium vigorem tam corporis quàm animi debilitat, & paulatim conſumit. Quarto loco additur exceptio, ne præter ſuæ tenuitatis modulum grauentur pauperes, vt ſacerdos quantum videbitur ex pretio diminuat. Quanquam hæc etiam moderatio locum habuit in diuitibus, ſi commune pretium non æquaret qui redimendus erat: pauperibus tamen Deum hîc peculiariter conſulere ex verbis apparet, Secundum quod apprehendet manus vouentis: qua particula ſolet Moſes defectum vel inopiam notare, quia copia egenis vel tenuibus pro arbitrio non ſuppetit.

1.Sam.1.d.11.

II *Si autem fuerit quodlibet animal.* Nũc ſecũdo loco de brutis animalibus agit Moſes: quæ ſi apta ſint ſacrificiis, mactari ſibi Deus iubet, nec votũ mutari patitur. Quòd ſi mutila fuerint, vel immũda, legẽ redimẽdi ponit. Sed hîc exoritur quæſtio, quomodo vouere licuerit quæ Deꝰ ſibi offerri vetuerat, adeóque prohibuerat ab acceſſu templi tanquam immunda. Certè ſi cui in mentem veniſſet animal immundum mactare, repudiata fuiſſet ſuperſtitio, imò expiatione opus fuiſſet. Hîc autem (meo iudicio) alia oblationis ſpecies attingitur, quæ ſacrificia & cultum templi contra legis mandatum non vitiabat. Itaque nihil abſurdi ſi Deus recipiat tale votum: multatitia tamen pecunia caſtiget leuitatem. Adde quod equum robuſtum & experimentis probatum, ſi erat in periculo, vouebat herus, vt ipſo ſaluo damnatus voti, pretium ſolueret; ita & in reliquis. Nec aliud erat vouere quàm committere fidei ac tutelæ Dei quod ſeruari optabant. Hinc nimia votorum frequentia, quæ tamen aliquo modo præſtare neceſſe fuit, ne ſacrum Dei nomen exponeretur ludibrio. Hanc æſtimationem ſacerdotis arbitrio permiſit Deus. Si autem animal in victimam offerri poſſet, nulla erat redemptio: quòd ſiquis aliud animal ſubſtituiſſet vel pretium ſoluiſſet, dabat fraudis pœnam: quia vtrunque Deo ſanctum fiebat. Stabilitur autem æſtimatio quæ vouenti impoſita erit, quia ſimpliciciter iubet Deus Iſraelitas ſtare ſacerdotum iudicio, & taxationem (vt vulgò loquuntur) ſibi iniunctam, pro certo iure amplecti.

Quinetiam alterius mulctæ nomine, addere oportuit quintam partem, vltra pretium à ſacerdote edictum.

14 *Vir autem quum conſecr.* Sequitur tertium genus notum in conſecrandis ædibus & agris. Qua etiam in parte ius medium ſtatuitur, ne ſpernatur religio, & tamen non abigantur è ſuo domicilio iuſti poſſeſſores, vel agri inutiles reddantur, ceſſante cultura. Vouebãt porro ſuas domos qui tutam illic & ſalubrem, & modis omnibus proſperam habitationem à Deo petebant ſibi & ſuis. Qui fertilitatem agris ſuis impetrare optabat, ex decem iugeribus aut viginti vouebat vnum. Nec dubium eſt quin pietatis exercitio permiſtæ interdum fuerint ſuperſtitioſæ preces, acſi pacta mercede Dei fauorem ſibi acquirerent. Verùm quia res per ſe mala non erat, vitia quæ non ita facilè poterant corrigi, indulgenter tolerauit Deus, ne eorum odio, quæ & vtilia & laude digna erãt, prorſus aboleret. Hinc permiſſa tam domus quàm agri redẽptio. Quòd ſi quis fraudaſſet agrum deuotum vendendo, grauior pœna additur, vt in perpetuum ipſo careat. De anno Iubilæi alibi dicetur fuſius. Hoc in præſentia notãdum eſt, ne vnquam intercideret terræ partitio facta ſub Ioſue, (quoniã clarè oſtẽderat Deus eius ſe eſſe authorem) quinquageſimo quoque anno reuocauit Deus ſingulas tribus ad primam ſortem, atque ita poſſeſſores quos inopia expulerat, in integrum reſtituit. Quo autem propior aut remotior erat annus ille, prout magis & minus diuturna futura erat poſſeſſio, viliores erant agri aut cariores. Non metitur quidem Deus agros pertica vel fune, ſed ſimpliciter, vt apud rude vulgus, à ſatione æſtimat: nempe vt ager qui ſeminando corum hordei capit, ſolutis quinquaginta ſiclis ſanctuarii, penes dominum maneat. Hos autem ſiclos alibi vidimus vulgaribus fuiſſe duplo meliores. Sed quia vota ſæpe concipiebantur, vel dimidio tempore, vel ſub finem Iubilæi, diſcrimen ponitur. Præcipit ergo Deus ſacerdotibus vt temporis ratione habita, quo magis accedet ad Iubilæum, tãtundem è precio minuant. Cæterùm vbi fraus interuenerat, noluit Deus eiici bonæ fidei emptores: ſed vbi trãſierat Iubilæus, agrum qui ſacrilegio ereptus fuerat ad tempus, ſacerdotibus in perpetuum addixit. Comparat verò Moſes hanc conſecrationem anathemati, quod Hebræi חרם vocant, voce à perdendo vel abolendo deducta: qua ratione Latini deuotum accipiunt in malam partem, quod deſtinatum eſt vltimo exitio. Extenditur deinde lex ad agros emptos, qui anno Iubilæi redibant ad priores dominos: quia prima terræ ſortitio tunc reſtituebatur in integrum. Pro his agris iubet Deus pretium ſolui, ſupputatione temporis facta, vt tantùm prouentus non fundus in rationem veniat. Porro vt vulgus perperam vota quæ Deus veteri populo ſub Lege cõceſſit, ſtulta affectatione mutuatum eſt, ita Papa in illis redimendis, diabolico faſtu auſus eſt Deum æmulari. Notus eſt titulus in 3 Decret. De voto & voti redemptione: vbi pudendis næniis mundum adeo licentioſè deſpexit quiſquis fuit conſarcinator, vt non dubitet ſententias palam contrarias ſimul ingerere. Quòd ſi nihil eſſet aduerſum, nihil tamen illic traditur, niſi quomodo redimendæ ſint votiuæ peregrinationes, quas patet ex Chriſti ſentẽtia, *Iohan. 4.c.21.* poſt promulgatum Euangelium vitioſas eſſe. Et certè mira fuit diaboli faſcinatio, quod ſub Lege dictum erat, ſoluenda eſſe vota in Ieruſalem, transferre ad Chriſtianos, poſtquam pronuntiauit Chriſtus veniſſe tempus quo veri cultores vbique ſine diſcrimine locorum, adorent Deum in ſpiritu & veritate. Si obiiciant conductitii Papæ rabulæ, valere eandem rationem in votis redimendis, quia negandum non ſit remedium vel ſolatium, ſiqua nimis grauia ſint vel moleſta: reſpõdeo impiè facere homines, ſi quod Deus ſuo arbitrio aſſeruit, ad ſe rapiãt. Neque enim olim ſub Lege fas fuiſſet homini mortali votum mutare, niſi eius permiſſu. Si rurſus excipiant, datum fuiſſe iudicium ſacerdotibus, hinc bis refellitur eorum ſtultitia: quia nec oſtendent ſe creatos eſſe iudices: & temeritatis crimen non effugient, quia ſine vllo mandato pronuntiant de redemptione, quum nihil olim protulerint ſacerdotes niſi ex ore Dei & certa quæ hîc traditur regula. Exceptio de primogenitis & decimis ſatis oſtendit illicita quædam fuiſſe vota, quæ Deus repudiat: ideóque non quibuſlibet indifferenter locum fuiſſe datum: quoniam mera fuiſſet fruſtratio, Dẽo vouere quod iam ſui iuris fecerat: quemadmodum alibi docuimus, vbi locum hunc inſerui. Quod de anathemate dicitur, generaliter intelligi non debet, quia fas non fuiſſet anathemati ſubiicere hominem, niſi qui interitu dignus eſſet. Quare hoc ad hoſtes reſtringitur, quos alioqui liberum erat perdere, cuius rei exemplum eſt celebre in vrbe Hierico, ciuibus eius, & ſpoliis. Iam quia piaculũ erat quicquid fiebat anathema, tanquam execrationi obnoxium, Deus aboleri vult, nec vllam compenſationem admittit. Quorſum in anathema deuouerint agros ſuos, mihi non conſtat, niſi aliquod fortè crimen vnde contracta eſſet pollutio, expiare vellent.

EX NVMER. XXX.

ET *loquutus eſt Moſes ad capita tribuum in Iſrael, dicendo, Hic eſt ſermo quem præcepit Iehoua.*

2 *Vir qui vouerit votum* Iehouæ, *aut iurauerit iuſiurandum, quo conſtringendo conſtrinxerit animam ſuam, ne violet verbum ſuum: ſed ſecundum omne quod egreſſum fuerit ex ore eius faciat.*

3 *Mulier autem ſi vouerit votum* Iehouæ, *& conſtringēdo conſtrinxerit in domo patris ſui in pueritia ſua:*

4 *Et audierit pater eius votum ipſius, & obligationem qua adſtrinxit animam ſuam, & tacuerit ei (vel ad eam rem) pater eius, ſtabilia erunt omnia vota eius, omníſque obligatio qua conſtrinxit animam ſuam ſtabilietur.*

5 *Si autem irritum fecerit pater eius illo die quo audierit omne votum ab ea factum, & obligationem eius quibus conſtrinxerit animam ſuam, non ſtabilietur: &* Iehoua *parcet ei, quia pater eius irritum fecerit.*

6 *Quòd ſi fuerit ſub viro, & fuerint vota eius ſuper eam, aut prolatio labiorum qua conſtrinxerit animam ſuam:*

7 *Et audierit maritus eius, & die quo audiuit tacuerit ei: tunc ſtabilientur vota eius, & obligationes quibus conſtrinxerit animam ſuam ſtabilientur.*

8 *Quòd ſi quo die audiuit maritus eius irritum id fecerit, & diſſoluerit vota eius quæ erant ſuper eam, & prolationem labiorum eius relaxauerit, qua conſtrinxerat animam ſuam, tunc* Iehoua *propitius illi erit.*

9 *Votum autem omne viduæ & repudiatæ quo conſtrinxerit animam ſuam, ſtabilietur ſuper eam.*

10 *Porro ſi in domo mariti ſui votum fecerit, aut conſtringendo conſtrinxerit animam ſuam per iuſiurandum:*

11 *Et maritus eius audierit & tacuerit ei, nec irritum fecerit illud: tunc ſtabilientur omnia eius vota, & omnis obligatio qua conſtrinxerit animam ſuam ſtabilietur.*

12 *Quòd ſi diſſoluendo diſſoluerit illa maritus eius, quo die audiuit omnem prolationem labiorum eius, ad vota eius & obligationem animæ eius, non ſtabilietur: maritus eius diſſoluit ea: &* Iehoua *propitius erit ei.*

13 *Omne votum, & omne iuſiurandum obligationis ad affligendam animam maritus eius ſtabiliet, & maritus eius diſſoluet.*

14 *Sin tacendo tacuerit maritus eius à die in diem, tunc ſtabiliet omnia vota eius, & omnes obligationes eius quæ ſunt ſuper eam. ſtabiliet: quia tacuit ei quo die audiuit.*

15 *Quòd ſi diſſoluendo diſſoluerit ea poſtquam audierit, portabit iniquitatem illius.*

16 *Hæc ſunt ſtatuta quæ præcepit* Iehoua *Moſi inter virum & vxorem eius, inter patrē & filiam eius quæ eſt in pueritia in domo patris ſui.*

1 *Et loquutus eſt* Moſes. Hoc capite docet Moſes, vota quæ non fuerint concepta à liberis perſoſonis, rata non haberi coram Deo. Etſi autem de liberis maſculis nulla fit mentio, quia tamen eadem eſt conditio, videntur per ſynecdochen debere coniungi filiabus & vxoribus, niſi fortè ſexus infirmitati conſulere Deus voluerit. Sed quia puellis quæ non erant ſub patria poteſtate, vouere permittit, nec ſexus rationem habet, vt leuitati aut incogitantiæ ſubueniat, propoſitus videtur fuiſſe finis, vt tam patri in ſuos liberos, quàm marito in vxorem iús ſaluum maneret.

2 *Vir qui uouerit.* Legem generalem reſtringere volens, nequis in hac correctione putaret eſſe quicquam repugnantiæ, exordium facit à repetitione ipſius legis, vt fideliter præſtet quiſque quod vouit: quaſi diceret, fixum quidem illud manere, ſed tantùm ad eos ſpectare qui ſunt ſui iuris: fœminas autem & puellas quæ ſub aliena ſunt poteſtate, non eſſe liberas ad vouēdum, niſi acceſſerit patris vel mariti cōſenſus. Hæc autē præfatio exponi debet (vt ante admonui) de votis licitis, quibus nec corrūpitur religio, nec profanatur nominis Dei ſanctitas. Et certè niſi Deo placeat quod offertur, nulla poteſt eſſe animæ conſtrictio. Cæterùm quia comparatio fit maris & fœminæ, probabilis fortè coniectura elici poſſet, pueros quoque decennes, quanuis ſint filiifamilias, obſtringi:

atque adeo pertinaciter non contendam,quia præſtat in medio relinquere quod dubium eſt, atque(vt vulgo loquuntur)in vtranque partem diſputabile.

3 *Mulier autem ſi uouerit.* Iam deſcendit ad rem ipſam de qua propoſitum eſt tractare: nempe vota à perſonis quæ iuris ſui non ſunt,concepta,rata non haberi.Ac duas ſpecies cōnumerat.Primo enim loco docet,ſi filia familias dum habitat apud patrem,quicquam vouerit ipſo inſcio,nullius momenti eſſe.Idem iuris ſtatuit ſi pater voto audito contraxerit: ſi verò tacuerit quum adeſſet,ſilentium eius pro conſenſu valere pronuntiat. Vnde colligitur eos omnes qui poteſtate præditi ſunt,non fungi ſuo officio niſi liberè & cordatè ſe opponant quoties aliquid diſplicet:quia eorum conniuentia tacita quædam eſt approbatio.Secundo loco agit de mulieribus cōiugatis, quarum vota abſentibus maritis aut improbantibus concepta,irrita eſſe iubet: ſi verò ſcientes tacuerint,ad præſtandum obligat.Multæ enim fraudes interuenire poterant, quia multis vſitatum eſt, dum vxoribus gratificari volunt,ad tempus animum ſuum tegere, vbi verò ad ſeriam exequutionem ventum eſt,eludere quicquid fuerit promiſſum.Atqui niſi libertate ſua in tempore vtātur, Deus pœnam ſeruilis indulgentiæ & diſſimulationis luere vult: ſed quia mulieres ſua leuitas & inconſtantia ſæpe ad fraudandum inuitat,huic quoque periculo occurritur.Accidet vt mulier viro ſubiecta,præcipiti zeli feruore voueat,eo mortuo retractet ſpecioſo prætextu, quia tūc libera non erat nec ſui iuris: idem faciet quæ iam obſtricta repudiabitur à marito. Huius impiæ pœnitentiæ quum nimis crebra ſint exempla,non mirum eſt ſi ad fraudes tollēdas ſpecialis addita fuerit cautio.Quare tempus voti conſiderandum eſſe pronuntiat Deus, vt non minus ſint obnoxiæ quàm ſi eadem maneret conditio.Quæ verò à patria poteſtate emancipatæ fuerint per coniugium, deinde vel morte vel repudio ſolutæ,eas ad vota ſoluēda damnat.Cæterùm ex vltimo verſu capitis patet hîc duas exceptiones propriè tractari,quæ legem generalem reſtringunt.

5 *Si autem irritum fecerit pater eius.* Notanda loquutio eſt,Deum puellæ fore propitiū,qua Deus leniter ſtultam facilitatem caſtigat:paulo pòſt idem dicetur de vxoribus coniugatis. Et certè temeritas eſt reprehenſione digna,quòd ſuæ conditionis immemores,quaſi excuſſo iugo, ad audendū proſiliunt.Subindicat ergo Deus non eſſe extra culpam: ſed ne occulto mœrore torqueantur, omnem ſcrupulum eximit,ſe placatum fore pronuntians ſi aliunde impedita fuerit voti ſolutio. Quòd mariti vel patris diſſenſus requiritur eodem die,tantūdem valet acſi dictum eſſet, non poſſe improbari quod ſemel placuerit.Porro tacere vxori vel filiæ, ſignificat non ſe opponere,ſed tacendo dare ſignum annuendi.

9 *Votum autem omne uiduæ.* Dixi cur nominatim de viduis præcipiat, ne ſcilicet mulier morte mariti,vel repudio ſe elapſam eſſe putet,quia tunc libera non fuerit:vt ſæpe eiuſmodi cauillis ſeſe extricant homines.Nec aliud agitur vſque ad finem verſus penultimi: nimis enim craſſè hallucinati ſunt,qui de familia interpretantur & hero.Res certè ipſa tale commentum non admittit:verba etiam Moſis repugnant. Quo magis mirum eſt homines linguæ Hebraicæ peritos claram lucem non vidiſſe.

Appendices tertii præcepti politicæ.

EX LEVIT. XXIIII.

15 *Ad filios Iſrael loqueris, dicendo, Homo qui maledixerit Deo ſuo, portabit ſcelus ſuum:*

16 *Et qui tranſfixerit nomen* Iehouæ,*morte moriatur: lapidando lapidabit eum vniuerſus cœtus,ſiue indigena fuerit,ſiue peregrinus,quum tranſfixerit nomen,moriatur.*

EX EXODI XXII.

10 *Siquis dederit proximo ſuo aſinum, vel bouem, vel ouem, aut quodcunque iumentum in cuſtodiam,& illud mortuum fuerit, aut confractum,aut captum nemine vidente:*

11 *Erit iuſiurandum* Iehouæ *inter vtrunque, quòd non extenderit manum ſuam in rem proximi ſui:& illius dominus ſuſcipiet, ipſe verò non reſtituet.*

Leuitic.24. 15 *Ad filios Iſrael loqueris.* Hinc iam clarius patet finem tertii præcepti fuiſſe vt qua decet obſeruantia & veneratione colatur ſacrum Dei nomen,quia pœna capitis ſancitur contumelia qua violatum fuerit. Nam maledicendi verbo Moſes profanas omnes & impuras voces deſignat quæ ad dedecus inurendum tendunt: vt ſiquis Deum vel iniuſtitiæ vel crudelitatis inſimulet,vel eum laceret conuitiis,vel ex profeſſo detrahat eius gloriæ, ſiue id per iracundiam fiat,

ſiue per proteruiam,vt multi exaſperati euomunt horribiles blaſphemias,alii in ludibriis audaciã ſuam oſtentant Secundum verbum quod bis legitur proximo verſu נקב ſignificat Hebræis cauare vel perforare,& per metaphoram explicare:ſicut Latini enucleari dicunt quod penitus excutitur.Eadem eſt metaphoræ ratio in contumelia.Nam quod verterunt quidam, Qui expreſſerit,inſipidum eſt:mihi verbum tranſfigendi optimè quadrare viſum eſt præſenti loco:nec multum abſimilis eſt latina loquutio,proſcindere,vel lacerare.De ſenſu quidem ſatis conuenit, quòd Deus ſacrum ſuum nomen nolit probroſe traduci.Et certè intolerabilis eſt impietas,vbi mortalis homo linguam quæ ad celebrandas Dei laudes creata eſt,in eius cõtumeliam exerit.Genus quoque mortis exprimitur,dum iubet lapidibus obrui à toto populo,vt omnes è ſpectaculo illo diſcerent abolendum eſſe tale portentum,quod terram cõtaminabat.Voluit etiam Deus zelum populi ſui probare,quum omnes accerſeret ad defenſionem gloriæ ſuæ,& ad vindictam armaret.Porro non Iudæos ſolùm qui ſe profitebãtur eius cultores ,huic pœnæ ſubiecit,ſed exteros etiam,qui negotiandi cauſa in terra degerent: nempe quò ſeuerius in ipſis domeſticis,qui minus erant excuſabiles,crimen punirent.

Exodi 22. 10 *Siquis dederit.* Quanquam in eo loco vnde duos iſtos verſus ſumpſi,depoſiti fit mentio,& Moſes fraudibus,rapinis, & furtis ex profeſſo occurrit, hæc tamen pars debuit referri ad tertium præceptum,quia legitimum vſum iuriſiurãdi oſtendit: nempe vt in rebus occultis ad Dei teſtimonium confugiant homines,ac interpoſito ſacro eius nomine lis inter ipſos dirimatur. Quum autem ex Dei reuerentia pendeat quæ defertur authoritas iuramentis, ſimul in ipſis commendatur fides & religio,vt inter ſe omnia reſpondeant.Vult etiam abſolui depoſitarium,ſi iuret, animal quod in cuſtodiam acceperat,periiſſe, quanuis eius rei teſtem non producat: quia iniquũ eſt vt culpam ſuſtineat, niſi fraus vel craſſius aliquod delictum interuenerit. Ideo in fine dicitur, Suſcipiet poſſeſſor iuramentum: quod tantundem valet atque cogetur acquieſcere , ne vltrà moleſtiam faceſſat.Notanda autem loquutio eſt,Erit iuſiurandum Iehouæ inter ambos:qua iurandi religio & ſanctitas commendatur,dum admonet Moſes Deum eſſe authorem ſacræ teſtificationis, ideóque iudicem ac vindicem præſidere.

QVARTVM PRAECEPTVM.

EX EXODI XX.

8 *Recordare diei Sabbathi vt ſanctifices eum.*

9 *Sex diebus operaberis & facies vniuerſum opus tuum.*

10 *Dies autem ſeptimus Sabbathum* Iehouæ *Dei tui eſt. Non facies vllum opus tu, & filius tuus, & filia tua, ſeruus tuus, & ancilla tua, & inquilinus tuus qui eſt in portis tuis:*

11 *Quoniam ſex diebus fecit* Iehoua *cælum & terram, mare & quæcunque in illis ſunt, & quieuit die ſeptimo: propterea benedixit* Iehoua *diem ſabbathi, & ſanctificauit eum.*

Repetitio, EX DEVT. V.

12 *Obſerua diem ſabbathi vt eum ſanctifices, quemadmodum præcepit* Iehoua *Deus tuus.*

13 *Sex diebus operaberis, & facies vniuerſum opus tuum: dies autem ſeptimus ſabbathũ eſt* Iehouæ *Dei tui.*

14 *Non facies vllum opus tu, & filius tuus, & aſinus tuus, quoduis iumentum tuum, & inquilinus tuus qui eſt in portis tuis, vt quieſcat ſeruus tuus & ancilla tua ſicut tu.*

15 *Ac recordare quòd ſeruus fueris in terra* AEgypti, *& eduxerit te* Iehoua *Deus tuus inde per manum fortem & brachium extentum. Idcirco præcepit* Iehoua *Deus tuus vt facias diem ſabbathi.*

Exodi 20. 8 *Recordare diei ſabbathi.* Finis huius præcepti eſt vt ſe exerceant fideles in Dei cultu.Scimus enim niſi in tuenda religionis cura & ſtudio,fulturis vel adminiculis moueantur homines,quàm procliues ſint ad ignauiam.In ſecundo quidem præcepto aliquid de externa pietatis profeſſione iam attigimus,& in primo quoque breuis facta fuit mentio feſtorum quorundam dierũ: quatenus ſcilicet in Paſchate & primitiis populus, quaſi ſolenni repetitione fœderis,ſe Deo addi-

cebat. Multæ etiam ex ceremoniis quas expoſuimus, Sabbatho affines erant. Verùm non abs re Deus ſpecialem locum attribuit tam Sabbatho quàm reliquis diebus feſtis. Et quanquam res ſunt coniunctæ tabernaculum cum ſuis ſacrificiis ipſóque ſacerdotio & obſeruatio Sabbathi: non temere ſeorſum instituti ſunt dies feſti, vt hoc ſubſidio magis animaretur populus ad fouendam vnitatem fidei, & retinendum Eccleſiæ conſenſum. Interim mutua ſanctuarii & Sabbathi coniunctio ex ſuperioribus liquet. Hoc quidem illuſtre eſſe voluit Deus diſcriminis ſymbolum inter Iudæos & profanas gentes. Vnde & diabolus, quò infamiam aſpergeret puræ ſanctæque religioni, per proteruas linguas Iudaica ſabbatha ſæpe traduxit. Porro quò melius pateat quid huic præcepto ſit proprium, & quid à primo ſeparatum habeat, tenenda eſt ſpiritualis figuræ veritas: quia non tantùm dies certos præſcripſit Deus ad habēdos cōuentus vbi populus ſacrificiis, precibus, & eius celebrandis laudibus operā daret: ſed ante oculos poſuit ſanctitatis ſummā, vt ſinguli ab operibus ſuis deſiſterēt. Certè otio & deſidia nō oblectatur Deus, ideóque ſimpliciter in ceſſatione manuū & pedum nihil fuit momenti. Imò feriari non alio reſpectu quàm vt quietem ſuam poneret in Dei cultu, friuola fuiſſet ſuperſtitio. Quare ne erremus in ſenſu huius præcepti, tenere conuenit rei ſignatæ analogiam & conſenſum: vt ſcilicet Iudæi ſcirent non aliter vitam ſuam poſſe Deo probari, niſi ceſſando à propriis operibus, rationem, conſilia, ſenſus omnes carnis & affectus exuerent. Neque enim vetiti ſunt ſine exceptione quicquam operis aggredi, quia & paruulos circuncidere, & victimas adducere in atrium, & ſacrificia offerre illo die oportuit: ſed tātùm reuocati ſunt à ſuis operibus, vt tanquam ſibi & mundo mortui, penitus ſe Deo addicerēt. Quare dum alibi per Moſen pronūtiat, deinde per Ezechielem, hoc inter ſe & Iudæos ſignum eſſe quòd eos ſanctificet, videndum eſt quæ ſit huius ſanctificationis ſumma: nempe carnis interitus, dum ſeipſos abnegant homines, ſéque terreno ingenio abdicant, vt regantur atque agantur ſpiritu Dei. Quanquam res iam ſatis perſpicua eſt, operæpretium tamen erit eam pluribus confirmare. Ac primò quidem ceremoniale hoc fuiſſe præceptum Paulus clarè docet, vmbram earum rerum vocans quarum ſolidū corpus eſt in Chriſto. Quòd ſi ceremonia duntaxat fuit externa quies, cuius in Chriſto quærenda ſit ſubſtantia, ſcire nunc reſtat quomodo reipſa exhibuerit Chriſtus quod tunc figuratum fuit. Hoc porro definit idem Apoſtolus quum tradit veterem noſtrum hominem crucifixum eſſe cum Chriſto, & nos ei conſepultos, vt nobis eius reſurrectio ſit vitæ nouitas. Ac certè ex multis locis colligitur rem fuiſſe maximè ſeriam Sabbathum ſeruare: quādo nullum aliud præceptum ſæpius inculcat Deus, nec quicquam ſeuerius exigit: deinde vbi conqueritur ſe contempto Iudæos ad extremam impietatem prolapſos eſſe, tantùm dicit violata fuiſſe Sabbatha, acſi in eorum obſeruatione præcipuè conſiſteret religio. Quòd niſi eximium aliquid & ſingulare fuiſſet in Sabbatho, videri poſſet æquo atrocius, iubere hominem interfici tantùm quoniam ligna ceciderat. Quare ſtatuendum eſt ſubſtantiam Sabbathi, quam Paulus in Chriſto reperiri docet, non fuiſſe vulgare aliquod bonum. Nec verò eius præſtantia multis elogiis indiget, quia ſpiritualis quies nihil aliud eſt quàm mors hominis maximè optanda & verè beata, quæ Dei vitam in ſe continet: ſicuti gloriatur Paulus ſe iam eſſe quaſi mortuum, quia in ipſo Chriſtus viuit. Apoſtolus in Epiſtola ad Hebræos ſubtilius diſſerit, veram requiem nobis afferri per Euāgelium, & eam repudiari ab incredulis. Etſi autem allegoricum quiddam miſcet, genuinam tamen præcepti cauſam retinet, quòd nobis ceſſandum ſit à noſtris operibus, ſicuti Deus à ſuis requieuit. Hac ratione Eſaias dum hypocritas obiurgat quòd in extremo tantùm ceſſandi ritu inſiſterent, exprobrat inueniri in ipſo Sabbatho eorum voluntatem: acſi diceret legitimum Sabbathi vſum referri debere ad noſtri abnegationem, quia is demum ceſſare ab operibus ſuis cenſetur qui non agitur ſuo arbitrio, nec con ſiliis ſuis indulget, ſed à Spiritu Dei ſe dirigi patitur. Porro vſque eo patet hæc hominis exinanitio, vt in bonis quoque operibus violetur Sabbathum, quandiu ea ducimus noſtra eſſe. Rectè enim Auguſtinus (vltimo capite libri vigeſimiſecundi De ciuitate Dei), Nam & ipſa bona opera noſtra quando ipſius potius intelliguntur eſſe quàm noſtra, tunc nobis ad hoc Sabbathum adipiſcendum imputantur, dum vacamus ad videndum quòd ipſe eſt Deus: quia ſi nobis ea tribuerimus, ſeruilia erunt, quum de Sabbatho dicatur, Omne opus ſeruile in eo non facietis. Quæritur nunc cur ſeptimum quenque diem potius aſſignauerit Deus Sabbatho, quàm ſextum vel decimum. Quia ſeptenarius numerus ſæpe in Scriptura perfectionem deſignat, putarunt quidam hoc modo admonitos fuiſſe fideles, toto conatu ad perfectam ſanctitatem enitendum eſſe, ne dimidia tantùm ex parte ſe Deo addicerent. Alii diuerſam ſententiam eliciunt, quanuis non contrariam, fideles fuiſſe edoctos, vtcunque iam ſanctificati eſſent, ſinceróque animo ſtuderent à propria vita ceſſare, manere tamen aliquid carnis reſiduum: ideóque toto vitæ curſu meditandam eſſe ſanctitatem quam nullus mortalium aſſequitur. Ego verò non dubito quin Deus ſex diebus condiderit mūdum ac ſeptimo quieuerit, vt documētum ederet ſummæ operum ſuorum perfectionis: atque ita dum ſe typum proponit ad imitationem, ſignificat ſe

Exod.31.c.13.
Ezech.20.b.12.
Coloſ.2.c.13.
Rom.6.b.6.
Iere.17.d.24.
Ezech.20.c.13.
22.b.8, 23.f.38.
Numer.15.d.32
Gala.2.d.20.
Hebr.4.a.3.
Eſa.58.d.13.

ad veram fœlicitatis metam ſuos vocare. Etſi autem in hoc præcepto incluſa eſt promiſſio, ſeorſum tamen, & quaſi in tranſcurſu notanda eſt. Promittit quidem ſicut benedixit diem ſeptimum vt eum ſegregaret, ita ſe benedicturũ fideles vt eos ſanctificet. Verùm præcipuæ ſunt iubendi partes, quoniam alioqui intempeſtiuè hoc eſſet poſitum inter Legis mandata. Quod autem dixi feriandi ritum figuram ſpiritualis & maximi myſterii fuiſſe, ac proinde ceremoniale hoc præceptum cenſeri, non ita accipiendum eſt acſi non eſſent alii quoque diuerſi fines. Et certè diem ſeptimum ſibi ſumpſit Deus ac conſecrauit completa mundi creatione, vt in conſideranda operum ſuorum pulchritudine, excellentia, & decore, cultores ſuos aliis omnibus curis ſolutos prorſus retineret. Nullum quidem momentum præterire æquum eſt, quo non attenti ſimus ad conſiderandam in admirabili mundi opificio & gubernatione Dei ſapientiam, potentiam, lenitatem, iuſtitiam. Sed quia lubricæ ſunt mentes noſtræ, & ſubinde vel diffluunt vel diſtrahuntur, Deus pro ſua indulgentia infirmitati noſtræ conſulens, diem vnum à reliquis ſeparat, & ab omnibus terrenis negotiis & curis immunem eſſe iubet, nequid ſanctum illud ſtudium impediat. Hac ratione non ſimpliciter voluit ſingulos domi quieſcere, ſed conuenire ad ſanctuarium, vt illic precibus & ſacrificiis operã darent, ſimúlque proficerent in doctrina pietatis ex Legis interpretatione. Quoad hãc partem, nobis cum veteri populo communis eſt Sabbathi neceſſitas, vt die vno liberi ſimus, atque ita melius parati tam ad diſcendum quàm ad fidem noſtram teſtãdam. Tertius etiam Sabbathi finis notatur à Moſe, ſed quaſi accidentalis, vt ſit aliqua ſeruis relaxatio. Quia hoc ad charitatis regulam pertinet, propriè locum non habet in priore tabula: ideóque additur à Moſe tanquam extrinſeca vtilitas: vt paulo pòſt iterum dicetur.

Recordare. Eodem ſenſu in Deuteron. dicitur, Cuſtodi. Hinc colligimus non de re leui verba fieri, vbi Deus nõ vno verbo ſanctitatem Sabbathi cõmmẽdat, ſed Iudæos ad ſollicitam obſeruationem hortatur, atque ita incuriam tranſgreſſionis inſtar fore pronuntiat. Porro quum dicit, Sex diebus operaberis, obliquè ingratitudinem exprobrat, ſi fortè illis graue eſſet ac moleſtum diem vnum ex ſeptem Deo dicare, quum pro ſua liberalitate ſex illis permittat. Neque enim (vt inſcitè quidam putarunt) exigit ſex dierum laborem, ſed ipſa facilitate eos ad parendum allicit, quòd ſeptimam partem duntaxat ſibi vendicet: acſi diceret, Quando aſſidui toto ſtudio & mentis attentione eſſe non poteſtis ad me quærendum, ſaltem exiguum aliquod tempus mihi vacuum concedite. Ideo dicit, Vniuerſum opus, quò ſignificat, dempto Sabbatho ſuppetere adhuc ſatis temporis ad omnia negotia.

10 *Non facies opus.* Nempe quod vel pridie confici potuit, vel in craſtinum differri poteſt. Audire duos litigantes iudicibus fas non fuit: ſiquis autem violenter aggreſſus eſſet proximum, prohibere iniuriam licuit, & opem ferre innoxio: quia neceſſitas moram non patiebatur. Cibum hoſpitibus coquere non licuit: ſi bos vel aſinus in foueam ceciderat, debuit educi: quia poſtridie ſerũ fuiſſet auxilium. Hac de cauſa pronuntiat Chriſtus, Sabbathum factum eſſe hominis gratia, non autem hominem propter Sabbathũ: quia non plus exigit Deus quàm vtile erat vel neceſſe ad populum in ſtudio pietatis continendum. Ita bouem ad paſcendum emittere impium fuiſſet: ſi autẽ exiſſet bos cornupeta, retrahere ad ſtabulum ne obuios occideret vel læderet, rectum fuit.

Marc. 2. d. 27.

Seruus tuus, & ancilla. Quanquam in Deuteronomio additur, Deum æquitati conſulere dum ſeruis & ancillis remiſſionem à labore dari iubet, ac in memoriam Iſraelitis reuocatur fuiſſe olim ſeruos, quò magis ad humanitatem ſint propenſi: tenendum tamen eſt quod admonui, propriè ſpectatum fuiſſe vnũ Dei cultum. Scimus autem totũ Abrahæ genus ſic fuiſſe Deo ſacrum, vt ſerui eſſent quædam acceſſio, vnde & Circuncifio cõmunis illis fuit. Et certè nimis abſurdũ eſt, hominem in familia cui præeſt, & in qua vult agnoſci dominus, fouere profanum Dei contemptũ. Alia inquilinorum ratio, quibus neceſſe fuit quieſcere die ſeptimo, quanuis in præputio manerẽt. Neque enim alienigenas tantùm deſignat qui Legi nomen dederant, ſed etiam incircunciſos. Siquis excipiat perperam factos eſſe conſortes ſacri ſymboli quo Deus electum populum ſibi deuinxerat, ſolutio in promptu eſt, non factum fuiſſe eorum cauſa, ſed nequid occurreret Iſraelitis ante oculos Sabbatho contrarium: quod clarius perſpicere licet in bobus & aſinis. Certè Deus à brutis animalibus cultum ſpiritualem nunquam exigeret. Sed voluit Deus otium animalium pro documento eſſe, vt quocunque verterent Iſraelitæ oculos, incitarentur ad Sabbathi obſeruationẽ. Nec mirum, quando in communi luctu qui ſuſcipiebatur ad deprecandam iram Dei, indictum fuit ieiunium brutis animalibus: vt hoc ſpectaculo admoniti miſeri homines, culpæ grauitatem melius ſentirent, & ſpontaneo reatu præuenirẽt Dei iudicium, ſibíque in peccatis ſeriò diſplicerẽt, quorum pœnam aliqua ex parte videbant imponi innoxiis animalibus. Adde quòd ſi vel minima libertas fuiſſet illis permiſſa, ceſſando multa feciſſent in fraudem Legis, opera ſua per inquilinos & iumenta peragendo.

11 *Quoniam ſex diebus fecit Iehoua.* Ex hoc loco probabilis coniectura elicitur, Sabbathi ſanctitatem fuiſſe priorem Lege. Et certè quum antè narrauit Moſes, vetitos fuiſſe die ſeptimo Manna colligere, videtur ex recepta notitia & vſu ſumptum. Et quum Deus ſanctis tradiderit ſacrificandi ritum, credibile non eſt omiſſam fuiſſe Sabbathi obſeruationem. Sed pro humani ingenii prauitate, quod apud profanas gentes prorſus extinctum erat, in progenie autem Abrahæ fere obſoletum, Deus Lege ſua renouauit, vt ſancta & inuiolabili obſeruātia Sabbathum coleretur: quod inter dedecora Iudaicæ gentis poſuerunt impuri canes.

Loci ad præcepti expoſitionem ſpectantes.

EX LEVIT. XIX.

30 *Sabbatha mea obſeruabitis, & ſanctuarium meum metuetis.*

EX LEVIT. XXVI.

2 *Sabbatha mea cuſtodite, & ſanctuarium meum timete.*

EX EXODI XXIII.

12 *Sex diebus facies opera tua: die autem ſeptimo quieſces, vt quieſcat bos tuus, & aſinus tuus, & reſpiret filius ancillæ tuæ, & peregrinus.*

EX LEVIT. XXIII.

3 *Sex diebus facietis opus, ſeptimo die ceſſatio eſt quietis, celebritas ſancta: nullum opus facietis in eo: Sabbathum eſt* Iehouæ *in cunctis habitationibus veſtris.*

EX EXODI XXXI.

12 *Dixit præterea* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*
13 *Et tu alloquere filios* Iſrael, *dicendo, Veruntamen Sabbatha mea cuſtodietis: quia ſignum*
eſt inter me & vos in generationibus veſtris, vt ſciatis quòd ſum Iehoua *ſanctificās vos.*
14 *Cuſtodietis igitur Sabbathum, quia ſanctitas eſt vobis: quiſquis profanauerit illud mo-*
riendo morietur: quia omnis faciens in eo opus, excidetur anima ipſa è medio populorum ſuorū.
15 *Sex diebus fiet opus: at die ſeptimo Sabbathum ceſſationis eſt, ſanctitas* Iehouæ: *quicun-*
que fecerit opus die Sabbathi, moriendo morietur.
16 *Obſeruabunt itaque filii* Iſrael *Sabbathum, obſeruando ipſum in generationibus ſuis,*
pactum eſt perpetuum.
17 *Inter me & filios* Iſrael *ſignum eſt in perpetuum: quia ſex diebus fecit* Iehoua *cælos &*
terram, die autem ſeptimo ceſſauit & requieuit.

EX EXODI XXXIIII.

21 *Sex diebus operaberis, ſeptimo die quieſces in aratione & meſſe.*

EX EXODI XXXV.

1 *Congregauit* Moſes *vniuerſum cœtum filiorum* Iſrael, *& dixit illis, Hæc ſunt verba quæ*
præcepit Iehoua *vt faciatis.*
2 *Sex diebus facies opus, die ſeptimo erit vobis ſanctitas, Sabbathum ceſſationis* Iehouæ:
quiſquis fecerit opus in eo, morietur.
3 *Ne accendatis ignem in omnibus habitaculis veſtris die Sabbathi.*

EX LEVIT. XIX.

3 *Sabbatha mea ſeruate: ego* Iehoua *Deus veſter.*

Leuit. 19. 30, & 26. 2 *Sabbatha mea obſeruate, & ſanctuarium meum timete.* Ex his duobus locis manifeſtum eſt, Sabbatho annexum fuiſſe cultum tabernaculi, nec modò res fuiſſe coniunctas info-

lubili vinculo, ſed otium à laboribus debuiſſe referri ad ſacrificia: quoniam merum fuiſſet ludibrium feriari non alio fine propoſito: imò, quum de quiete loquutus eſt Moſes, reuerentiam ſanctuarii videtur ſubiicere tanquam genus, vt intelligat populus tolli omnia obſtacula quæ abſtrahere ſolent à Dei cultu. Loquutio eſt impropria, quod dicit, Timete ſanctuarium: ſed tantundem valet atque in ipſa ſanctuarii veneratione oſtendere quàm verè & ſeriò Deum timeant, qui ſe illic præſentem fore promiſerat quoties inuocaretur.

Exod.23. 12 *Sex diebus.* Hoc loco repetitur aduentitia vtilitas, quanuis non ſit ex prima & genuina inſtitutione Sabbathi, nempe quòd hoc modo familia quoque & iumenta ſubleuabuntur. Non eſt autem abſurdum, numerari hoc inter alia bona ad Sabbathi commendationem, quanuis membrum ſit ſecundæ tabulæ. Et ſcimus rudem illum populum modis omnibus alliciendũ fuiſſe, vt alacriter debitum Deo cultum præſtaret. Summa igitur eſt, non modò teſtatam ſe facturos ſuam erga Deum pietatem, ſed clementiam erga ſeruos. Herile verò imperium mediocriter ab illis exercendum eſſe antè docui, ſi memores eſſent antiquæ conditionis: quia ipſi quoque in AEgypto ſeruierant. Siquis putet rationem non quadrare, quia illic oppreſſi fuerant immani & dira tyrannide: reſponſio in promptu eſt, ex proprio ſenſu potuiſſe melius ſtatuere quàm deteſtanda & intolerabilis eſſet ſæuitia.

Exod.31. 13 *Et tu alloquere filios Iſrael.* Eadem quæ prius inculcat, additis quibuſdam aliis verbis, quale eſt iſtud, Sanctitas erit vobis: qua voce hortatur vt ritum hunc tanquam ſacroſanctum & inuiolabilem ſollicitè obſeruet, quia in eius neglectu concideret religio. Et ideo capitalem pœnam denuntiat ſiquis opus illo die fecerit. Vnde iterum colligitur myſterii dignitas & præſtantia, quum delictum in ſpeciem leue Deus morte dignum cenſuerit. Minimè autem excuſabilis fuit contẽptus, quaſi ex profeſſo peſſũdare quod Deus volebat notam eſſe diſcriminis inter populũ ſuũ & profanas gentes. Eodem tendunt qui ſequuntur loci, quorum ſuperuacua eſſet repetitio, niſi quia hoc modo admonitus fuit populus rem eſſe maximi ponderis. Ac vetando ignem accendere, cauillis omnibus occurrit, quorum fuiſſent ſatis prompti artifices: negaſſent enim ſi pridie appoſita fuiſſet olla ad focum, violari Sabbathum igne accẽſo. Quod ergo præ aliis tolerabile fuiſſet excludit Deus, ne ſe in victu parando occupent, vel aliud terreſtre opus ſuſcipiant quantumuis fauorabile. Quòd autem pactum ſæculi, vel æternum vocat, inde pertinaciæ materiam arripiunt Iudæi, & in Chriſtum quaſi fœdifragum proteruè bacchantur quòd Sabbathum abrogauerit. Non litigabo cum ipſis de voce עולם, quæ vbique perpetuitatem non ſonat, ſed longum tempus, in reipſa ſimpliciter inſiſtam. Quicquid ſub Lege dictum fuit æternum, dico reſpexiſſe ad nouitatem quæ Chriſti aduentu contigit: atque adeo Legis æternitas non lõgius extẽdi debuit quàm ad plenitudinem temporis, quo exhibita fuit vmbrarum veritas, & Dei fœdus nouam formam induit. Si vociferentur Iudæi, perpetuum & temporale eſſe contraria, negandum eſt ſecundum diuerſos reſpectus, quia certè quod proprium eſt Legis, vigere non debuit niſi vſque ad Chriſtum. Adde quod Sabbathum, quanus hodie in vſu non ſit externa eius obſeruatio, æternum tamen manet ipſo effectu, ſicut Circuncitio. Itaque abrogatione optimè ſancita fuit vtriuſque ſtabilitas: quia ſi hodie à Chriſtianis idem exigeret Deus, velum opponeret morti & reſurrectioni Filii ſui. Et Iudæi quo magis ſedulò incumbunt ad ſeruandum diem feſtum, eo magis derogãt eius ſanctitati. Nos verò falſa inuidia grauant, acſi contumelioſi eſſemus in Sabbathum: quia nihil eſt quod rem ipſam & ſubſtantiam melius confirmet quàm abolitio externi vſus. Huc etiam accommodent lectores quæ ſcripſi in caput 17. Geneſis, ne fruſtra cum eorũ tædio prolixior ſim: & in ſacrificiis tractandis nõnihil attigi quod ad eandem doctrinam conueniet. Quòd Exodi 34 diſertè feriari iubet Deus in aratione & meſſe, non perinde eſt acſi frænum laxaret in reliquum anni tempus: ſed vinculum magis adſtringit, quia nulla neceſſitas ſacram hanc obſeruationem interrumpere debeat. Videri alioqui poterat honeſtus prætextus, ſi ob continuas pluuias, aut alia cæli incommoda difficilis eſſet aratio, ſoluendos eſſe lege agricolas, ne ceſſatio ſterilitatem adduceret. Idem fuiſſet iudicium in colligenda ſegete, ne in agro corrumperetur. Atqui Deus nullam diſpenſationem admittit, quin dies ſeptimus ſeruetur etiam cum periculo communis iacturæ.

Appendices ad quartum præceptum.

EX EXODI XXIII.

10 *Sex annis ſeres terram tuam & congregabis fructus eius:*

11 *Anno autem ſeptimo omittes eam, & quieſcere ſines, vt comedant pauperes populi tui, & reſiduum comedant beſtiæ agri. Ita facies vineæ & oliueto tuo.*

EX LEVIT. XXV.

1 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen in monte Sinai, dicendo,*

2 *Alloquere filios Iſrael, & dic illis, Quum veneritis in terram quam ego do vobis, ſabbathizet terra quiete Iehouæ.*

3 *Sex annis ſeminabis agrum tuum, & ſex annis putabis vineam tuam, & fructum eius colliges.*

4 *Septimo autem ceſſatio quietis erit terræ, Sabbathum Iehouæ: agrum tuum non ſeminabis, nec vineam putabis.*

5 *Quæ ſponte gignet terra non metes, & vuas primitiarum tuarum nõ vindemiabis: annus enim quietis terræ eſt.*

6 *Sed erunt vobis in cibum, tibi & ſeruo tuo, ancillæ, & mercenario, & inquilino tuo qui peregrinatur apud te.*

7 *Iumentis quoque tuis & pecoribus erit cunctus terræ prouentus in cibum.*

EX EODEM CAPITE.

20 *Quòd ſi dixeritis, Quid edemus anno ſeptimo, ſi neque ſeminabimus nec colligemus fruges noſtras?*

21 *Ego mandabo benedictionem meam anno ſexto, & edet prouentum tribus annis:*

22 *Seminabitis anno octauo, comedetis tamen è prouentu veteri vſque ad annum nonum: donec noua naſcantur comedètis vetera.*

Exod. 23. 10 *Sex annis ſeres terram tuam.* Sequitur alter ſabbathiſmus, nempe annorũ, in terræ cultura. Sicut enim ſeptimo quoque die quieſcebant homines & iumenta, ſic Deus annum ſeptimum quieti terræ præfixit. Prout vnaquæque regio vel feracior eſt vel magis arida, ita tertio aut quarto quoque anno ceſſant agri, ne exhauſto ſucco prorſus ſterileſcant. Certè vix reperitur ea terræ fœcunditas quæ aſſiduæ productioni ſufficiat. Datur igitur aliqua relaxatio donec terra vigorem recuperet: ſed hoc nonniſi ad triticum, hordeum, piſa, fabas, & legúmina, & quæcunque ſeruntur pertinet. In pratis & vitibus diuerſa eſt ratio: quia vbi prata quotannis ſecantur, non maceratur terræ vbertas: vites autem niſi excolantur, degenerant. Quòd terra Chanaã ſex annorum ſationem abſque laſſitudine ferre potuit, ſignum fuit raræ & eximiæ fœcunditatis. Hac dote eam nobilitauit Deus in fauorem populi ſui. Nec verò ceſſationem indixit neceſſitatis cauſa, quando anno ſexto vim ſuæ benedictionis duplicauit: ſed vt fulgeret vbique Sabbathi ſanctitas, atque ita ad eius obſeruantiam, terræ cõſpectu, magis animarentur filii Iſrael. Porro quietis ratio talis fuit, nequid ſererent anno ſacro, & ne vineas putarent. Siquid autem naſceretur ex deciduis granis meſſis proximæ, cõmune erat tã indigenis quam hoſpitibus: quanquã pauperibus tam fruges quàm racemos ſponte naſcẽtes peculiariter cõceſſit, vt gratuita quædã eſſet largitio ad leuandam eorum egeſtatem. Atque hæc humanitas & beneficentia erat acceſſio ad pietatis exercitiũ. Non fuit quidẽ maximè vel præcipuè Deo propoſitum aliquid afferre ſolatii pauperibus: ſed (quẽadmodum antè diximus) abſurdum non fuit officia charitatis ſubſequi Dei cultum. Si obſtrepant profani homines, nihil eſſe brutæ telluri cum ſpirituali myſterio: iam reſpondimus, quanuis Sabbathum apud ſolos fideles tanquam pignus inæſtimabilis boni depoſitũ fuerit, eius tamen notas ideo tam in pecudibus & iumentis quàm in mortuis creaturis apparuiſſe ad renouandam eius memoriam, ne frigidior eſſet populus, vel langueſceret eius ſtudium. Quòd ſi facetè exagitent, præclarè fuiſſe actum cum Iudæis, qui in præcipua gratia ſocios habuerint aſinos & boues vnà cum agris: reſpondeo cur non eandem ſcurrillitatem exerant in re vulgari. Quando enim antè mandatur ſalutis doctrina chartæ vel mẽbranæ quã nobis, cur fidei noſtræ obedientiã plenis buccis nõ deridẽt: quòd ſtulta credulitate amplectimur promiſſiones à fœtida pelle vel ſordida alia materia ad nos tranſmiſſas. Sabbathi obſeruationẽ voluit Deus inſculptã eſſe omnibus creaturis, vt quocunque verterẽt oculos Iudæi, in ea retinerentur. Cur non igitur terra notabilis eſſe potuit character ad craſſam huius doctrinæ explicationẽ? Quòd dicitur, Reſiduũ comedent beſtiæ agri, non extenditur ad feras noxias, quas licuit abigere à poſſeſſionibus: ſed tãtùm iubet Deus promiſcuè exponi in victũ tã hominib⁹ quàm beſtiis quicquid terra protulerit. Et obliqua eſt quæſtionis ſolutio, quia Deus oſtẽdit herbas nõ eſſe perituras, quãuis nullũ ſit fœniſeciũ. Beſtiis enim herbas fore loco fœni vt in agris & pratis ad ſatietatẽ paſcãtur. Exoritur tamẽ alia quæſtio ex loco Leuitici: vbi De⁹ agrorũ poſſeſſo

ribus & eorum familiis colligere in alimenta permittit quod tunc ſponte natum fuerit. Sed nihil obſtat quominus ipſi quoque tanquam extranei, & ex aliorum numero, veſci potuerint frugibus quæ omnium communes erāt, modò ne ſua tenacitate fraudarēt pauperes. Idem paulo pòſt ſubiicitur in deſcriptione Iubilæi: nam etſi annus ille qui complebat ſeptem ſeptenarios, reliquis erat celebrior, permittit tamen Deus omnes frugibus ſponte natis veſci. Reſtrictius loquitur in Exodo, quò magis eos ad liberalitatem hortetur. In Leuitico autem docet non eſſe periculum nequid intercidat ex terræ prouentu: quia præter mercenarios & peregrinos, ipſis quoque & ſeruis eorū, & iumentis licebit cibum capere. Videtur autem, ſi vulgatis interpretatio placeat, conſultò exprimere vuas primitiarum, quia plauſibile erat ex vindemiis primitias offerre Deo: & hunc colorem obducere Iudæis promptum erat, conſecrari in primitiis totum prouentum. Atqui cauillo obuiat Deus, perperam trahi ad annum extraordinarium ceſſationis, quod de legitima cultura dictum erat. Verùm quia nomen נזיר ſeparationem ſignificat, ſequutus ſum quod magis receptum erat. Quanquam in ſenſu diſſentiunt interpretes: quia alii accipiunt pro derelictione, quòd poſſeſſor quiſque ſe proprio iure abdicabat, vt communis eſſet vindemia. Alii exponunt, quia abſtinuerint à cultura illius anni. Ego verò ſimpliciter exiſtimo ſeparationem vocari ius peculiare, quod habebat poſſeſſor: vt non liceret alienis vindemiam attingere, excepto Sabbatho.

Leuit. 25. 18 *Quod ſi dixeritis.* Nunquam Dei præceptis morigeri erunt homines niſi correcta diffidentia: & ſemper ingenioſi ſunt ad captandos prætextus, ne pareant. Fuit autem ſpecioſa excuſatio Iudæis à difficultate: quia duobus annis conficere eos poterat eſuries, quū anno ſeptimo neque ſererent neque meterent: ad metēdum vero expectandus eſſet finis anni octaui. Iam vnde ſemētis copia, poſtquam terra annum integrum ceſſauerat? Non abs re ergo Deus hac dubitatione ipſos liberat, fœcunditatē promittens ſe daturum anno ſexto, quæ exuberet in alios duos ſequētes annos. Ac notanda eſt loquutio, Deum ſuam benedictionem mandare ſingulari modo & præter conſuetum morem, vt terra duplo vel triplo ſit fertilior. Vnde nobis ſuggeritur non vulgaris materia fiduciæ ad panem noſtrum quotidianum petendum. Sed hæc ſpecialis fuit promiſſio, nō defore Iudæis alimenta propter Sabbathum: cuius rei ſpecimen Deus iam antè in deſerto ediderat, quum pridie Sabbathi ſuppeteret colligentibus duplex Mannæ portio. Hodie hoc incommodum vitatur agricolarum induſtria, qui ſic agrorum iugera partiti ſunt, vt nunquam in totum otioſa ſit terra, dum pars vna ſupplet alterius defectum. Ea diſtributio apud Iudæos locum non habuit. Ergo penuriæ metum illis ademit Deus vſque ad meſſem anni octaui: quanquam videtur ſimul eos ad frugalem vſum aſſuefacere, ne intemperantia & luxu diſſipent quod largius contulit, vt in duos annos redundet. Ad hoc præceptum alludit Deus, quum per Prophetas denuntiat terram fruituram ſuis Sabbathis, vbi ſuos incolas euomuerit. Quia enim Sabbathum violando ipſā polluerant, vt gemeret ſub graui onere, dicit longa & continua ſerie quieturam, vt ceſſatio compenſet multorum annorum laborem.

EX LEVIT. XXV.

8 *Numerabis quoque tibi ſeptem hebdomadas annorum, id eſt ſeptem annos ſeptem vicibus: qui quidem dies ſeptem Sabbathorum annorum, efficient tibi quadraginta nouem annos.*

9 *Tunc tranſire facies tubam iubilationis menſe ſeptimo, decimo menſis, id eſt die expiationum: tranſire, inquam, facietis tubam per vniuerſam terram veſtram.*

10 *Sanctificabitiſque annum quinquageſimum, & proclamabitis libertatem in terra cunctis habitatoribus eius: Iobel ipſe erit vobis: & reuertemini quiſque ad poſſeſſionē ſuam, & quiſque ad familiam ſuam reuertemini.*

11 *Iobel ipſe annus quinquaginta annorum erit vobis: non ſeretis, neque metetis quæ ſponte produxerit terra, neque vindemiabitis ſeparationes eius:*

12 *Quia Iobel eſt, ſanctus erit vobis, agri comedetis fructum.*

13 *Anno Iobel iſto reuertemini ſinguli ad poſſeſſionem ſuam.*

8 *Numerabis quoque.* Subiicitur tertiū genus Sabbathi quod conficitur ex annis quadragintanouem, vel ex ſeptem annorum ſeptenariis. Hoc Sabbathum celeberrimum erat, quia tam in perſonis quàm in ædibus & agrorum fundis renouabatur populi ſtatus. Quanquam autem hoc modo publicæ vtilitati conſuluit Deus, pauperibus opitulatus eſt, ne eorum opprimeretur libertas, ordinem quoque à ſe poſitū ſeruauit: minimè tamen dubiū eſt quin addiderit aliū ſtimulum quo Iudæi ad cultū Sabbathi incitarentur. Fuit enim inſigne aliquod monumentū ſacræ quietis, videre ſeruos manumitti, & fieri repētè liberos, ædiū & agrorū poſſeſſiones ad priſtinos dominos qui vēdiderāt, redire: denique proferri nouā rerū omniū faciē. Iobel vocabant hūc annū à ſonitu cornu

arietini,quo libertas & agrorum reſtitutio promulgabatur: verùm ſicut dixi, primas partes tenebat ſolennitas,ex qua diſcebant ſe à reliquis gentibus ſeparatos eſſe,vt populus eſſent peculiaris & ſacer Deo:imò redintegratio huc ſpectabat,vt magno Sabbatho iterum redempti, ſe Deo liberatori penitus addicerent.

LEVIT. XXIII.

Loquutus eſt Iehoua *ad* Moſen,*dicendo,*
2 *Alloquere filios* Iſrael, *& dic illis,*Hæ *ſunt feriæ quas vocabitis ſanctas:*
4 *Hæ ſunt feriæ quas celebrabitis: hæ ſunt feriæ* Iehouæ *ſanctæ, quas celebrabitis temporibus ſuis.*
5 *Menſe primo,quartadecima menſis,ad veſperam* Peſah Iehouæ *eſt.*
6 *Quintodecimo autem die menſis huius ſolennitas erit infermentatorum* Iehouæ,*ſeptẽ diebus infermentata comedetis.*
7 *Die primo conuocatio ſancta erit vobis: nullum opus ſeruile facietis.*
8 *Offeretis autem oblationem ignitam* Iehouæ *ſeptem diebus: die ſeptimo erit conuocatio ſancta: nullum opus ſeruile facietis.*
9 *Adhæc loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*
10 *Alloquere filios* Iſraël, *& dic eis, Quum ingreſſi fueritis terram quam ego do vobis, & meſſueritis meſſem eius,tunc offeretis omnes primitias meſſis veſtræ ad ſacerdotem.*
11 *Qui offert omer coram* Iehoua,*vt ſit acceptum pro vobis: in craſtino* Sabbathi *offeret illud ſacerdos.*
12 *Facietíſque die quo offeretis omer, agnum integrum anniculum, in holocauſtum* Iehouæ:
13 *Et minham eius,duas decimas ſimilæ permiſtæ oleo, oblationem ignitam* Iehouæ *in odorem quietis: & libamen eius vini quartam partem hin.*
14 *Panem verò & polentam,& ſpicam plenam non comedetis vſque ad hunc ipſum diẽ, donec obtuleritis munus* Dei *veſtri: ſtatutum perpetuum erit in generationibus veſtris,in cunctis habitaculis veſtris.*
15 *Numerabitis autem vobis dies à poſtero die* Sabbathi,*à die qua obtuleritis omer eleuationis,ſeptem hebdomades plenæ erunt.*
16 *Vſque ad poſterum diem* Sabbathi *ſeptimi numerabitis quinquaginta dies, & offeretis oblationem nouam* Iehouæ.
17 *Ex habitaculis veſtris offeretis panem oblationis: duæ ex duabus decimis ſimilæ erunt: cum fermento coquentur primitiæ* Iehouæ.
18 *Offeretíſque cum pane illo ſeptem agnos integros anniculos, & iuuencum filium bouis vnum, & arietes duos,erunt holocauſtum* Iehouæ: *& oblatio eorum libaminàque eorum, oblatio ignita erit odoris quietis* Iehouæ.
19 *Facietis quoque hircum caprarum vnum pro peccato, & duos agnos anniculos in ſacrificium proſperitatum.*
20 *Offerétque ſacerdos illa vltra panem primitiarum,eleuationem coram* Iehoua *cum duobus agnis: ſanctitas erunt* Iehouæ *ſacerdoti.*
21 *Et celebrabitis hoc ipſo die celebritatem,conuocatio ſancta erit vobis: nullum opus ſeruile facietis: ſtatutum perpetuum erit in cunctis habitaculis veſtris, in generationibus veſtris.*
23 *Loquutus eſt præterea* Iehoua *ad* Moſen,*dicendo,*
24 *Alloquere filios* Iſrael,*dicendo,Menſe ſeptimo, primo die eiuſdem erit vobis* Sabbathum *monimentum clangoris, conuocatio ſancta.*
25 *Nullum opus ſeruile facietis, & offeretis oblationem ignitam* Iehouæ.

23 *Loquutus eſt quoque* Iehoua *ad* Moſen*,dicendo,*

Vel, vtique. 27 *ᵃVeruntamen in decimo menſis huius ſeptimi,dies expiationum erit : cõuocatio ſancta erit vobis,affligetíſque animas veſtras,& offeretis ſacrificium ignitum* Iehouæ.

Vel, ſuper vos, aut, pro vobis. 28 *Nullum opus facietis hoc ipſo die ,quia dies expiationum eſt ad expiandum vos corã* Iehoua Deo *veſtro.*

29 *Omnis enim anima quæ non fuerit afflicta eo ipſo die,excidetur è populis ſuis.*

30 *Et quiſquis fecerit quodcũque opus eo ipſo die,perdam animã illam è medio populi ſui.*

31 *Nullum opus facietis:ſtatutum perpetuum erit in generationibus veſtris,in cunctis habitationibus veſtris.*

32 *Sabbathum quietis eſt vobis, & affligetis animas veſtras nona menſis in veſpera: à veſpera vſque ad veſperam quieſcetis in* Sabbatho *veſtro.*

33 *Loquutus eſt &* Iehoua *ad* Moſen*,dicendo,*

34 *Alloquere filios* Iſrael*,dicendo,* Decimoquinto *die menſis ſeptimi huius,ſolennitas tabernaculorum erit ſeptem diebus* Iehouæ.

35 *Die primo erit conuocatio ſancta:nullum opus ſeruile facietis.*

36 *Septem diebus offeretis ſacrificium ignitum* Iehouæ*:die octauo conuocatio ſancta erit vobis,& offeretis ſacrificium ignitum* Iehouæ*:ſolennitas eſt,nullum opus ſeruile facietis.*

37 *Iſtæ ſunt feſtiuitates* Iehouæ *quas celebrabitis, conuocationes ſanctæ, vt offeratis in eis ſacrificium ignitum* Iehouæ*, holocauſtum & oblationem , ſacrificium & libamina ſuo quodque die.*

38 *Præter Sabbatha* Iehouæ *, & præter dona veſtra, prætérque omnia vota veſtra, & præter omnes ſpontaneas oblationes veſtras quas dabitis* Iehouæ.

Vel, vtique. 39 *ᵃVeruntamen decimoquinto die menſis ſeptimi,quando congregaueritis fructum terræ,celebrabitis celebritatem* Iehouæ *ſeptem diebus:die primo erit Sabbathum,die quoque octauo erit Sabbathum.*

40 *Sumetíſque vobis die primo fructum arboris decoræ,& ramos palmarum,& ramos arboris denſarũ frondiũ,& ſalices torrentis,& lætabimini corã* Iehoua Deo *veſtro ſeptẽ diebus.*

41 *Celebrabitis,inquam, iſtam celebritatem* Iehouæ *ſeptem diebus quotannis : ſtatutum perpetuum erit in generationibus veſtris,menſe ſeptimo celebrabitis illam.*

42 *In tabernaculis habitabitis ſeptem diebus:omnis indigena ex* Iſraele *habitabit in tabernaculis.*

43 *Vt ſciant generationes veſtræ quòd in tabernaculis habitare feci filios* Iſrael*, quando eduxi eos è terra* AEgypti*: ego* Iehoua *Deus veſter.*

44 *Loquutus eſt igitur* Moſes *de ſolennitatibus* Iehouæ *ad filios* Iſrael.

4 *Hæ ſunt feriæ.* Sabbatho affines ſunt alii dies feſti quos hîc recenſet Moſes.Primo loco ponitur Paſcha,cuius tamen myſteriũ non abſque ratione primo præcepto coniunxi . Sed illic expoſita fuit inſtitutio,quatenus populum retinebat,ne ad deos alienos deficeret.Initiabantur enim illo ritu in obſequium Dei,vt cunctis ſuperſtitionibus Gentium valere iuſſis, in pura Legis doctrina acquieſcerent.Paſcha igitur per ſe appendix fuit primi præcepti , dies tamen quotannis recurrens inter alios dies feſtos aptè numeratur.Et certè non alium quarti præcepti finem vel vſum eſſe liquet quàm vt populum exerceat in Dei cultu.Sed quum ipſa agni mactatio repræſentaret adoptionis gratiam,qua Deus populum ſibi deuinxerat,primo præcepto iungere oportuit.Nunc itaque altera parte contenti ſint lectores,quòd annua celebritas ſubſidiũ fuerit æternæ memoriæ, ne vnquam excideret Iſraelitis ſua redemptio.

10 *Quum ingreſſi fueritis.* Nunc de ſecundo die feſto præcipit Moſes qui dicatus fuit offerendis primitiis.Ritus deſcribitur,vt in manum ſacerdotis tradant manipulum : quanquam aliis placet notari menſuram quæ erat decima pars epha & omer,ſed vtrunque ſignificat.Verùm præſenti loco melius conuenit nomen manipuli,quia ſic ad viuum repræſentabant initium meſſis:non enim licebat vel toſta grana guſtare ante oblatas primitias.Eũ ſacerdos eleuabat corã altari,ſed in mo-

dum ventilationis:ſic enim diſtinguunt Hebræi inter duas ſpecies, quod תרומה ſurſum tolleretur, תנופה autem,cuius hîc fit mētio,agitaretur verſus quatuor mundi plagas:deinde fiebat ſacrificium & libatio.Scimus profanas gentes ita ſibi deos frugum ac deas fabricaſſe,vt terra communis eſſet & magna deorum hominúmque mater. In hunc errorem ſtatim delapſi fuiſſent Iudæi,vel Deo præterito ſe ingurgitaſſent, niſi hoc ritu admoniti didiciſſent in cælo ſibi eſſe nutritium patrem, cuius terra miniſtra eſſet in promendis alimentis.Nam quum in vno manipulo tota meſſis conſecraretur,perinde erat acſi in ſolidum iuris eſſe diuini oſtenderent quicquid protulerat terra. Sed in eo reſplenduit admirabilis Dei bonitas,quòd ſuū ſibi vendicans, nihil detrahebat ex victu populi:quādo poſtea tanquā ex Dei manu recipiebāt quod ſinguli habebant domi repoſitū, perinde acſi è Dei ſanctuario prodiret. Nota enim eſt Pauli ſententia,Si ſanctæ ſunt primitiæ, totam quoque maſſam eſſe ſanctam:vbi ad hunc veterem legis ritum alludit.Quòd vertūt Ad placationem Rom.11.b.16.
veſtri,idem eſt quod alibi exponunt interpretes beneplacitū, quod fauorem & beneuolentiā Dei ſignificat:ſed hîc ad populum transfertur paſſiuo ſenſu,quemadmodum in Pſalmo רצון vel bene- Pſal.106.a.4
placitum electi populi,vocatur gratuitus amor quo Deus Eccleſiam ſuam proſequitur.Significat autem Moſes non aliter poſſe tranquilla conſcientia terræ frugibus veſci, quia non ſentirent Deum ſibi eſſe propitium,& paterno affectu.Hodie abolita ceremonia, manet tamen ac viget inter nos eius veritas: quia nonniſi agnitio largitatis Dei quæ ex fide naſcitur,& gratiarum actio ſanctificant quæcunque ex Dei manu percipimus. Primitiis additur feſtus dies ſeptē hebdomadum, quē Græci verterunt Pentecoſtes,in eundem finem reſpiciens: poſtquam enim ex intacta ſegete primitias obtulerant,alterum addebant ſignum gratitudinis in panibus & maiore ſacrificio. Notandum autem eſt panes duos à ſingulis familiis exigi,qui conſtēt ex duabus decimis:ſacrificium verò ſeptem agnorum,iuuenci vnius,& duorum arietum,& hirci, duorúmque agnorum,toti populo iniungi.Hæc demum erat legitima agnitio liberalitatis Dei,quia manipuli eleuatio,vt in feſtinatione,quaſi defunctoria erat.Sicuti enim vidimus,antequam granum attingerent,poſtulabat Deus ſibi primitias offerri,donec per otium & tempore magis opportuno plenius officio ſuo ſatiſfacerent.Itaque quod nuper vidimus de primitiis,tantùm præparatio fuit ad diem feſtum Pentecoſtes,in quo non ſpicæ,ſed panes cocti ex horno tritico ſacra oblatio erant.

24 *Menſe ſeptimo primo die.* Miror vnde in mentem venerit Iudæis,in feſto tubarum celebrari liberationem Iſaac,quando in eius locum ſuppoſitus fuit hircus qui immolaretur:ſed hoc ſcilicet pro ſolita ſua audacia commenti ſunt.Certè nihilo plus habet coloris quàm rationis.Rectius ſentiunt alii, paraſceuen fuiſſe proximi feſti expiationum, propter exiguam temporis diſtantiam. Nam quia nulla propria nota inſignitur hic dies,probabile eſt nōn ſeparari ab altero qui paulo pòſt ſequitur, die ſcilicet decimo. Niſi fortè magis probabile ſit,ſemel quotannis vocatos fuiſſe clangore tubarum: primùm vt diſcerent ſacros conuentus Dei voce fuiſſe indictos, deinde vocem illam renouari,vt præſtò ſemper eſſent ad Dei obſequium. Atque id videtur innuere per momentum clangoris: acſi diceret, ſemel quotannis tubas ſonare in auribus eorum,vt tota vita ſint attenti ad Dei vocem,& ad ſequendum voluntarii quocunque tendere iubeat.Alii exiſtimant præcinuiſſe tubas initio menſis,vt ſe pararent ad tres dies feſtos:deinde quia inſignis erat tam Sabbatho anni ſeptimi quàm Iubilæo. Quid autem ſi Deus menſem hunc ex capite anni in ſeptimum ordinem reiiciens, aliquod priſcæ dignitatis veſtigium relinquere voluerit? Omnium enim conſenſu receptum eſt,donec egreſſus eſt populus ex AEgypto, hunc fuiſſe primum menſem.Quidam etiam putant mundum in ipſo creatum eſſe, quod probabili ratione non caret. Ac Iudæi nunc quoque in negotiis politicis,& quæ ad vſum terrenæ vitæ ſpectant,ex continua obſeruatione retinent primam illam ſupputationem: in ſacris duntaxat initium anni faciunt à Martio.Hæc quidem probabilis mihi videtur ratio cur eo qui nunc notatur die,memoriam regni ſui Deus ſolenni promulgatione renouarit,ac ſeptimum menſem aſſignarit tam Iubilæo quàm Sabbatho annorum. Vno autem die finita fuit hæc ſolennitas, nihil fere ab ordinario Sabbatho differens,niſi tubarum clāgore & ſacrificio:quale Numerorum 29 deſcribitur. Plus enim illic exprimit Moſes quàm hoc loco:quia enumerat vitulum,arietem,agnos ſeptem,hircum pro peccato cum acceſſionibus,præter holocauſtū nouilunii:atque ex omnibus iubet offerri holocauſtum: nunc autem genus tantùm vno verbo deſignat.

27 *Veruntamen in decima menſis huius.* Verbum כפר,vnde nomen כפרים deducitur,tam propitiare ſignificat quàm expiando delere culpam & reatum: כרפים ergo ſunt litationes ad Deum placandū.Et pluralis numerus ponitur, quia nō vno tātùm genere reatus obſtricti erant,ſed ob multa & varia delicta opus habebant multiplici reconciliatione. Id quidem fiebat tam publicè quàm priuatim reliquo anni tempore: nam quotquot mactabant victimas, totidem erant ſatiſfactiones ad impetrandam veniam & Deum reconciliandum. Tamen ad hæc quotidiana exercitia dies feſtus quotannis fuit additus tanquam ſpeciale monumentum, & acrior ſtimulus

ad pœnitentiam. Solenni enim ieiunio & ſacrificiis eos ad pium dolorem incitari oportuit, quòd toto anno iram Dei in ſe prouocaſſent. Ergo hoc feſto die citati fuerunt ad Dei tribunal, vt ſe illuc ſiſtentes, agnoſcerent ſe obnoxios eſſe illius iudicio, pœnam tamen deprecarētur: atque in hūc finem ſpectabat ieiunium. Interea ex ſacrificiis diſcebant ſe recipi in gratiam, quia ſimplex confeſſio tantùm deſperationis cauſa illis fuiſſet. Sic ergo triſtitiam & alia pœnitentiæ teſtimonia ab illis Deus exegit, vt teſtatum viciſſim illis faceret rite litatum eſſe quò propitius eſſet. Affligere animas, ad ieiunium refertur hoc loco, quòd requirebatur tanquam externa pœnitētiæ profeſſio. Et

Iſa.58.a.3. certè in ieiunio per ſe nihil fuiſſet momenti: quemadmodum clarè apud Iſaiam oſtendit Deus ſe flocci facere hypocritas, qui ieiunando litare ſe confidunt. Sed à lautiore victu & omnibus delitiis abſtracti, commonefiebant de ſuis malis: vt mœrore deiecti & humiliati ardentiore ſtudio remedium expeterent. Neque enim aliis promittitur remiſſio peccatorum, quàm qui ſerio dolore tacti ſentiunt ſe miſeros ac perditos, agnoſcunt & fatentur quid meriti ſint. Hoc modo ianua aperitur ad implorandam Dei miſericordiam. Neque tamen imaginari conuenit, eos qui ita ſibi diſplicēt veniam mereri ſua præparatione. Sed quia pugnaret cum natura Dei, fauore ſuo amplecti homines in vitiis ſuis demerſos, & ad peccatum obſtinatos: deinde nimis indignum eſſet, eius clementia dari peccandi licentiam ſub impunitatis prætextu: neceſſe eſt pœnitentiam ordine præcedere, vt quis reconcilietur Deo. Vnde etiam apparet, ipſum ita ignoſcere peccatoribus vt tamē oderit peccata: quando non alios abſoluit niſi qui vltrò ſe damnarunt, neque redit cum aliis in gratiam niſi qui peccatis valedicunt: non quòd inſolidum quiſquam ſibi ac peccatis renuntiet, ſed per indulgentiam grata eſt Deo pœnitentia, quæ meritò poſſet ob multas defectus partes repudiari. Quo etiam confirmatur quod nuper dixi, non fieri pœnitētiæ merito vt Deus peccata nobis remittat: ac ſi culpam vel pœnam fletu, dolore, confeſſione redimeremus, quando pœnitentia in optimis quibuſque mutila ſemper ac debilis reperietur. Quare nonniſi gratuitæ Dei bonitati cauſa & laus veniæ adſcribi debet. Ideo dixi ieiunio profeſſos fuiſſe Iſraelitas culpam ſuam ac reatum, ſacrificio autem fuiſſe expiatos: quia non alia erat ſatiſfaciendi ratio.

29 *Omnis enim anima quæ non fuerit afflicta.* Hinc diſcamus quantopere placeat Deo ſacrificium afflicti & humiliati cordis: quando tam ſeueram pœnam ſumi iuſſit de ceremoniæ contemptu. Et certè hoc erat nimis craſſæ ſocordiæ indicium, quum Deus incuteret iræ ſuæ terrorem, & ad lacrymas vocaret, ſecurè & molliter quieſcere, & vacare delitiis. Qua ratione horribili iureiuran-

Iſaiæ 22.d.13. do apud Iſaiam denuntiat, ſe nunquam placabilem fore Iudæis, quibus nulla fuerat reſipiſcēdi cura: ſed quum Deus increpando clamaſſet per ſuos Prophetas vt properarent ad fletum, lamentū, caluitium, & cincturam ſacci, hilariter comeſſando & bibendo dixerant, Epulemur, quia cras moriemur. Nec mirum, quando hic eſt extremæ impietatis cumulus, bruta contumacia conſcientias obſtupefacere, & Deum priuare poteſtate iudicis. Quantiſper enim eouſque mordetur ac pungitur peccator vitiorum ſuorum ſenſu, vt anxiè ad remedium ſuſpiret, ſpes eſt aliqua ſanationis: qui verò metū cum pudore exuit, prorſus eſt deſperatus. Iam quia externis rudimentis non fruſtra Deus veterem populum exercuit ſub Lege, profana & intolerabilis incuria fuit omittere quod tam neceſſarium erat: peior etiam durities, quaſi data opera aſpernari, vt mirari nemo debeat pœnæ ſeueritatem. Numerorum 29 cap. exprimitur numerus victimarum, ſed partem illam prætereo, quia expoſitione opus non habet.

34 *Decimoquinto die.* In fine capitis oſtenditur cur diem feſtum tabernaculorum inſtituerit Deus: nempe vt memoria repeterent filii Iſrael, ſe in deſerto ſub tuguriis habitaſſe, quum nulla illis eſſet certa ſtatio, ſed vita quaſi erratica. Paſcha docebat mirabiliter ex præſenti morte manu Dei fuiſſe ereptos: hoc autem altero die continuum & diuturnum gratiæ ſuæ curſum Deus commendauit: quia non ſatis fuiſſet agnoſcere Dei potentiam in ipſo egreſſu, & de momentanea libe-

Zach.14.c.16. ratione gratias agere, niſi omnes ſolidæ liberationis progreſſus ſimul reputarent, quos experti fuerant annis quadraginta. Huc alludens Propheta Zacharias, vbi de ſecunda redemptione verba facit, cunctis gentibus quæ ad Dei cultum conuerſæ fuerint præcipit vt quotannis aſcendant ad celebrandum hunc diem. Et cur potius quàm alios feſtos dies: nempe quia reditus è Babylone per longum & difficile iter, & ab hoſtium incurſu & violētia infeſtum, æquè memorabilis futurus eſſet ac tranſitio populi ex AEgypto in terram promiſſam. Vnde colligimus, quanuis hodie abolita ſit ceremonia, eius tamen vſum in ſpiritu & veritate adhuc vigere, vt nobis aſſiduè ante oculos verſetur incomparabilis Dei virtus & miſericordia, qui nos è tenebris & profunda abyſſo mortis erutos, tranſtulit in cæleſtem vitam. Ac populum veterem pro ſua ruditate ita exerceri oportuit, vt ſinguli, à ſenibus vſque ad pueros, domibus egreſſi quaſi in rem præſentem adducerentur, & in ſpectaculo illo cernerent quod alioqui nunquam ſatis penetraſſet in eorum animos. Quanquam ſimul in futurum tempus edocti fuerunt, in terra quoque Chanaan peregrinandum eſſe, ſicuti hæc conditio præſcribitur omnibus piis & filiis Dei, vt inquilini ſint in terra, ſi cupiunt cæli eſſe

hæredes. Præcipuè tamen eos ad gratitudinem ſtimulare Deus voluit, quò pluris fieret quieta terræ promiſſæ habitatio, & tectorum commoditas, quum recordarētur illuc ex deſerto & miſerrima rerum omnium egeſtate manu Dei ſe fuiſſe deductos.

26 *Septem diebus.* Non feriabantur niſi primo & octauo die, habitabant tamen in tuguriis, & ſeptem continuis diebus offerebant ſacrificia: quorum alibi facta fuit mentio prolixior. Ideo quæ libro quarto diſtinctè proſequitur Moſes, reiicere in alterum locum malui, vbi de ſacrificiis in genere tractaui. De voce ſolennitatis non conuenit inter omnes: עצרת à verbo עצר deducitur, quod tā prohibere quàm colligere ſignificat. Itaque quidam interpretes retinent primam etymologiam, vertendo, Retētio vel prohibitio Dei eſt. Sed quia ſenſus videtur obſcurior, non dubitaui pro ſolēnitate accipere, vt aliis locis Nam abſque controuerſia nunc dies feſtos, nunc cœtus aut conuentus ſignificat. Liberum tamen ſit lectoribus eligere quod magis probauerint. Poſtquam verò de quiete & victimis præcepit Moſes, adiungit exceptionem, nequid minuatur ex ordinario cultu. Poterant enim fraudulenter tranſcribere in diem feſtum ſacrificia, quibus iam alioqui obſtricti erant, & hoc cauillo dealbare vna fidelia duos parietes, vt loquuntur. Quare initio proximi verſus particula אך aduerſatiuè videtur ſumi: quia antitheſis fit inter peculiarem cultum huius ſolennitatis, & communes ritus qui extra diem feſtum ſeruandi erant. Acſi dixiſſet, vbi præſtiterint quæ Lex exigebat in ſingulos dies, non tamē ceſſandum eſſe à præſenti obſeruatione: ideóque ſeorſum tam generali quàm ſpeciali præcepto ſatiſfaciendum eſſe, ſi rite defungi velint. Porro ex circunſtantia temporis demonſtrat debere ipſos eſſe alacres: quòd tunc minimum facient iacturæ, iam repoſitis frugibus. Huc enim pertinet quod dicit, Poſtquam collegeritis fructum terræ: acſi diceret eorum commodo ſe proſpicere, quia alioqui otium domi colerent, ídque ad tollendam excuſationem.

40 *Sumetiſque uobis die primo.* Hoc ſymbolo admoniti fuerunt Iudæi celebrandum eſſe hunc diem cum hilaritate & lætitia. Fuit enim non tantùm recordatio gratiæ qua Deus Patres in deſerto dignatus fuerat, quū omnibus cæli iniuriis expoſitos, ſub alis ſuis tanquàm aquila pullos fouerēt: ſed etiam gratiarum actio, quòd longè commodius hoſpitium in terra promiſſa illis paraſſet: ita ramos geſtando gaudiū & quaſi ouationem præ ſe ferebant. Nec enim fuiſſet conſentaneum triſtes, & contractis animis tuguria ſubire, quæ tam veterem quàm præſentem Dei gratiam repræſentabant eorum oculis, & ſimul guſtum dabant cæleſtis vitæ, eo quòd inquilini eſſent in terra. הדר quidam proprium nomen eſſe volunt, ſed quum vbique decorem ſignificet, nolui diſcedere à communi ſenſu: nec curioſius in verbis inſiſto quàm neceſſe eſt ad rem ipſam tenendam.

EX EXODI XXIII.

14 *Ter feſtum celebrabis mihi vnoquoque anno.*

15 *Solennitatem azymorum cuſtodies: ſeptem diebus comedes infermētata, quemadmodum præcepi tibi tempore menſis* Abib*: quia in eo egreſſus es ex* AEgypto*: neque conſpicientur coram me vacui.*

16 *Et ſolennitatem menſis primitiuorum operum tuorum quæ ſeminaueris in agro, & ſolennitatem collectionis in exitu anni, quando collegeris opera tua ex agro.*

17 *Tribus vicibus conſpicietur omnis maſculus tuus coram domino* Iehoua.

EX EXODI XXXIIII.

22 *Solennitatem hebdomadum facies tibi in primitiis meſſis triticeæ, & feſtum collectionis in conuerſione anni.*

23 *Tribus vicibus in anno conſpicietur omnis maſculus tuus coram domino* Iehoua Deo Iſrael.

24 *Expellam enim gentes à facie tua, & dilatabo terminum tuum: neque concupiſcet quiſquam terram tuam dum aſcendes vt conſpiciaris coram* Iehoua *tribus vicibus in anno.*

EX DEVT. XVI.

1 *Obſerua menſem* Abib, *& fac* Peſah Iehouæ *Deo tuo: quia menſe* Abib *eduxit te* Iehoua *Deus tuus ex* AEgypto *nocte.*

2 *Et ſacrificabis* Peſah Iehouæ *Deo tuo de pecudibus & bobus, in loco quem elegerit* Iehoua-

ua vt habitare faciat nomen ſuum ibi.

EX EODEM CAPITE.

5 *Non poteris ſacrificare Peſah in aliqua è portis tuis quas* Iehoua Deus *tuus dat tibi:*
6 *Sed in loco quem elegerit* Iehoua Deus *tuus vt habitare faciat nomen ſuum ibi: ſacrifi-
cabis Peſah ad veſperam, occumbente ſole, tempore quo egreſſus es ex* AEgypto.
7 *Aſſabis autem ac comedes in loco quem elegerit* Iehoua Deus *tuus, poſtea mane conuer-
ſus reuerteris in tabernacula tua.*
8 *Sex diebus comedes infermentata, die autem ſeptima erit ſolennitas* Iehouæ Deo *tuo: nō
facies opus vllum.*
9 *Septē hebdomadas numerabis tibi: ex quo cœperit falx eſſe in ſegete, incipies numera-
re ſeptem hebdomadas.*
10 *Poſtea celebrabis ſolennitatem hebdomadum* Iehouæ Deo *tuo, iuxta ſufficientiam
ſpontaneæ manus tuæ quod dabis prout benedixerit tibi* Iehoua Deus *tuus.*
11 *Et lætaberis coram* Iehoua Deo *tuo, tu & filius tuus & filia tua, & ſeruus tuus & an-
cilla tua, &* Leuita *qui eſt intra portas tuas, & peregrinus, & pupillus, & vidua, qui fuerint in
medio tui, in loco quem elegerit* Iehoua Deus *tuus vt habitare faciat nomen ſuum ibi.*
12 *Et recordaberis quod ſeruus fueris in* AEgypto*, propterea cuſtodies ac facies ſtatu-
ta hæc.*
13 *Solennitatem tabernaculorum facies ſeptem diebus, quū collegeris tu de area tua, & de
torculari tuo.*
14 *Et lætaberis in ſolennitate tua, tu & filius tuus & filia tua, & ſeruus tuus & ancil-
la tua, &* Leuita, *& peregrinus, & pupillus, & vidua, qui habitauerint intra portas tuas.*
15 *Septem diebus ſolennitatem celebrabis* Iehouæ Deo *tuo in loco quem elegerit* Iehoua:
quum benedixerit tibi Iehoua Deus *tuus in cunctis frugibus tuis, & in omni opere manuum tua-
rum, & eris vtique lætus.*
16 *Tribus vicibus quotannis conſpicietur omnis maſculus tuus coram* Iehoua Deo *tuo, in
loco quem elegerit in ſolennitate infermentatorum, & in ſolennitate hebdomadū, & in ſolenni-
tate tabernaculorum, neque quiſquam conſpicietur coram* Iehoua *vacuus.*
17 *Quiſque iuxta donum manus ſuæ, iuxta benedictionem* Iehouæ Dei *tui quam de-
dit tibi.*

EX EXODI XXXIIII.

20 *Non conſpicientur coram me vacui.*

Exodi 23. 14 *Ter feſtum celebrabis.* Mirum eſt quum plures alibi dies feſtos enumeret Moſes, cur nunc tantùm iubeat ter ſingulis annis apparere in Dei conſpectum. Vbi igitur dies clangoris tubarum & dies expiationum? neque enim dubium eſt quin Ieroſolymæ celebrandi omnes fuerint. Primò notandū eſt præcipuos hîc nominari, quibus maior ſuberat religio. Deinde quia tres feriæ menſe ſeptimo fere continuæ erant, ne toto menſe abeſſent à ſuis ædibus, aliquid per indulgentiam fuiſſe remiſſum: nam initio menſis tubis clangebant, decimo autem die erat ſolenne ieiunium, à decimoquinto incipiebant ſub tentoriis habitare. Si impoſita fuiſſet omnibus neceſſitas manendi Ieroſolymæ, grauis fuiſſet tam diuturna mora. Quòd ſi ab ipſo principio vſque ad finē perfungi vellent, tamē nonniſi vna erat profectio, cui nomen à die celeberrimo imponitur. Et certè nomen רגלים quod vſurpat Moſes, potius itinera metaphoricè ſignificat quàm vices: etſi fateor פעמים quod ſignificat vices, in Deuteronomio legi eodem ſenſu. Quicquid ſit, apparet Deum populo ſuo pepercisſe, vbi tres duntaxat neceſſarios conuentus indixit, ne patreſfamilias & eorum liberi ſumptu & moleſtia grauati, ad tædium inducerentur, quia nullum cultum probat niſi ab alacritate animi profectum.

Deuter. 16. 1 *Obſerua menſem Abib.* Quorſum inſtituerit Deus Paſcha, oſtenſum fuit in expoſitione primi præcepti: nā quia redemptionis erat ſymbolū, & in ceremonia illa ſeſe exercuit po

pulus ad purũ vnius Dei cultum, vt agnoſceret vnicum patrem, & diſcerneret ab omnibus idolis: inter acceſſiones primi præcepti ipſam agni immolationem cenſui numerandam eſſe. Hoc loco tractandum ſupereſt duntaxat quod dependet ex Sabbatho. Fuit ergo primus hic dies ſolennis, in quo voluit Deus populum feriari, & relictis omnibus negotiis, aſcendere Ieroſolymam. Porro non tantùm fit hîc mẽtio agni Paſchalis, ſed etiam iubet ſibi oues & boues mactari in loco quem elegerit. Quibus verbis ſignificat die illo habendum eſſe ſacrum cõuentum: quod paulo pòſt clarius exprimitur: nam duos verſus intermedios prius retuli in ipſa inſtitutione Paſchatis. Prohibet ergo ne in vrbibus ſuis Paſcha ſeorſum immolent: ſed vt conueniant omnes ad idem ſanctuarium. Porro alibi dictum fuit vnum altare fuiſſe illis propoſitum, acſi Deus ipſos ſub vnum vexillum colligeret ad fouendam concordiam & fidei vnitatem. Quòd autem de ſolennitate ſeptimi diei additur, maximè proprium eſt huius loci.

9 *Septem hebdomadas.* Notandum eſt diem Paſchatis incidiſſe in partem anni qua ſegetes matureſcebant: tunc ergo oblatæ fuerunt primitiæ, de quibus diſſerui in primo præcepto. Inde poſt ſeptem hebdomadas celebrarunt alterum diem feſtum, qui à Græcis Pentecoſte vocatus eſt, quaſi quinquageſimus. Et totidem dies interceſſerũt ab exitu populi vſque ad Legis promulgationem. Tunc verò alia fuit primitiarum oblatio, vt pro ſua quiſque facultate, & ſecundum anni prouentum, munus ex frugibus collectis Deo conſecrarent. Porro quò promptior & hilarior eſſet liberalitas, proponitur Dei benedictio in medium, acſi iuberet Moſes populum gratitudinem ſuam teſtari: quia merum ipſius Dei beneficium ſit quicquid ex terra naſcitur.

11 *Et lætaberis.* Alia ratione eos ad promptitudinem hortatur & incitat, quia cultus Dei illis parat lætitiam: nihil autem eſt quod magis ad obſequium ſtimulare nos debeat quàm vbi cognoſcimus Deum nobis potius conſulere quàm à nobis captare quicquam vtilitatis. Lætantur quidem etiam profani homines, imò in ſuo gaudio intemperanter laſciuiunt: ſed quia non modò euanidum eſt gaudium illud, ſed riſus vertitur in lacrymas & ſtridorem dentium: non fruſtra hîc tanquam ſingulare bonum commendat Moſes, coram Deo lætari: acſi pater filios ſuos inuitet vt communiter ſecum eos oblectet. Cæterùm externo hoc exercitio admoniti fuerunt fideles, nullum eſſe ſolidum vel optabile gaudium, niſi ad Deum referatur. Et certè vtcunque in ſuis delitiis exultent impii, & ſe in voluptates proiiciant, quia tamen eos deficit conſcientiæ tranquillitas, quæ ſola verè exhilarat, gaudio quod ingurgitare cupiunt non fruuntur. Tandem bonum illud quo potiebantur in Deo colendo, Moſes comparatione amplificat, vbi dicit, Recordaberis te fuiſſe ſeruum in AEgypto: quia vt iucundior eſſet ipſis ſua conditio, eius dulcedinem auxit triſtiſſimæ captiuitatis memoria. Hic à me ſubtilis illa inter gaudium & lætitiam Ciceronis diſtinctio negligitur: quia niſi in bonam partem vtrunque nomen ſumam, non poſſem reddere voces Hæbraicas: quibus tamen exprimere voluit Deus quàm indulgenter agat cum filiis ſuis. Interea verò exhortationem continet hic locus, ad gratias Deo liberatori agendas.

13 *Solennitatem tabernaculorum.* Vocatus eſt primus collectionum dies, quia tunc in horreis & cellis penuariis reconditus erat totius anni prouentus. Ergo quum ab operibus ruſticis vacarent, commodum fuit illud anni tempus ad celebrandum feſtum diem: nam quò libentius aſcenderent Ieroſolymam, diuinitus proſpectum fuit vt minore ſumptu & rei domeſticæ iactura id fieret. Vbi vertimus, Quum benedixerit tibi Iehoua, ad verbum legitur, Quia benedicet tibi, ſed eodem fere ſenſu: quoniam admonet Moſes, modò animos & ſtudia ſua fideliter ad Deum colendum adiiciant, nunquam illis defore gaudẽdi materiam, quia ipſe curſum ſuæ benedictionis nunquam abrumpet. Itaque in fine verſus decimiquinti non ſimplex eſt mandatum, ſed etiam promiſſio: acſi diceret, modò ne ſint ingrati, minimè timendum eſſe quin Deus aſſiduè nouam lætitiæ materiam ſuggerat: & coniunctim hæc duo membra legenda ſunt, Benedicet tibi Deus, ideóque tantummodo lætus eris. Nam hoc loco particulam אך libenter ita interpretor: aduerſatiuè quidem ſumi abſurdum eſt. Excluſiuè ergo exponere non malè conueniet, acſi diceret, nihil fore triſtitiæ vel ſollicitudinis quòd ipſos in præſtando pietatis officio impediat: qui legunt, Vtique, ad hunc quoque ſenſum accedunt.

16 *Tribus uicibus.* Diximus antea quanuis reliqui duo feſti dies non eſſent ſpernendi, quia tamen aliquid populi ſui infirmitati concedere Deus voluit, non fuiſſe impoſitam neceſſitatem, vt quinquies aſcenderent Ieroſolymam. Deinde quia tantùm dimidia pars ſeptimi menſis tres dies feſtos comprehendebat, à Calendis ſcilicet vſque ad decimumquintum: eadem ratione tantùm à maſculis exigitur vt relictis domibus ſacros conuentus celebrent: mulieribus enim hoc modo parcitur, quibus iter facere non ita commodum eſt. Adde quòd pro fœcunditate diuinitus promiſſa, vel grauidæ ſemper fere erant vel nutrices. Pueros etiam & adoleſcentes viginti annis minores excipi certum eſt, quia per maſculos Deus non alios intelligit niſi qui ſub cenſum tranſibant. Siquis obiiciat in ſpirituali Dei cultu fœminas à maſculis nihil differre: reſponſio in in promptu eſt, patreſfamilias illic nomen dediſſe pro vxoribus & liberis. Ita ad alterum ſexum,

Pſal.110.a.3 ſexum, & ad teneram ætatem extendebatur hæc profeſſio. Et huc videtur alludere Dauid, quum dicit, Populus tuus liberalitatum eſt in die congregationis tuæ, in ſplendoribus ſanctitatis: quia de voluntariis fidelium obſequiis verba faciens, more prophetico eius exemplar petit à legali cultu. Iam ne obiiciant Iudæi, periculum fore ab hoſtili incurſu, ſi omnibus viris in locum vnum confluentibus terra nudetur præſidio, huic dubitationi capite Exodi 24. Deus occurrit: ſe facturũ promittens nequis graſſari appetat in domos derelictas. Nam huc ſpectat ſentẽtia, Eliminabo gentes à conſpectu tuo, & amplificabo terminos tuos, vt nullus deſideret terram tuam. Vnde etiam colligitur, Dei cultum non fuiſſe omni ex parte ſtabilitum, donec ſubactis omnibus finitimis populis ſanctuarium ſuum locauit in monte Sion. Non quòd ante illud tempus populo fas fuerit prætermittere dies feſtos: ſed vt ipſa experientia doceret, Deum iis eſſe offenſum quos ſingulari beneficio priuabat: trepidatio enim & metus non aliunde proueniebat quàm ex eorũ culpa. Cæterùm hinc colligant fideles vtilem doctrinam, quoties Deum ſequentur, ſe eius protectione tutos fore: quia in eius manu eſt prohibere hoſtium impetus, & omnes noxas.

Neque quiſpiam conſpicietur coram Iehoua uacuus. Neſcio quid in mentem venerit quibuſdam, vt putarent Deum promitttere locupletes fore omnes qui ter ſe ſiſterent coram ſanctuario: quum ex verbis Moſis palam appareat exigi à ſingulis munus aliquod in ſignum gratitudinis. Et fortè quod hiſtorici narrant fuiſſe apud Perſas, nequis regem alloqui auderet abſque munere, antiquius fuit & aliis populis commune. Voluit quidem Deus munus ſibi offerri ab vnoquoque, tanquam ſubiectionis teſſeram vel arrham. Etſi autem ceſſauit hic ritus legalis, retinenda eſt tamen eius veritas, eos ſcilicet demum veros eſſe Dei cultores, qui inanem profeſſionem non oſtentant: ſed reipſa teſtantur eum ſe regem agnoſcere.

SECVNDA TABVLA, CVIVS PRImum præceptum, quintum Legis eſt.

EX EXODI XX.

12 *Honora patrem tuum & matrem tuam, vt prorogentur dies tui ſuper terram quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi.*

Eiuſdem mandati repetitio.

EX DEVT. V.

16 *Honora patrem tuum & matrem tuam, quemadmodum præcepit tibi* Iehoua *Deus tuus, vt prorogentur dies tui, & vt bene ſit tibi ſuper terram quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi.*

Non ignoro vulgò aliter diſtingui Legis tabulas: nam qui ex duobus primis præceptis vnum duntaxat faciunt, coguntur tandem vltimum lacerare. Nam quod Deus concupiſcere vetat tam vxorem quàm domum proximi, inſcitè in duo fruſta diſcerpitur, quum nonniſi de vna re agi ſatis Rom.7.b.7. liqueat. Idque ex Pauli verbis elicitur, qui tanquam præceptum vnum commemorat: quanquam longa diſputatione opus non eſt, vbi res ipſa clarè oſtẽdit ex vno errore alterum eſſe natum. Quũ enim perperam ſecundum præceptum ſub primo occultaſſent, quia deinde numerum non reperiebant, coacti ſunt ſecare in duas partes quod vnum & ſimplex erat. Cur verò tribus præceptis priorem tabulam finierint, ratio friuola ab Auguſtino adducitur, vt ſcilicet cultum Dei ad trinitatẽ referre diſcerent fideles: atque ita Deum vnum adorarent in tribus perſonis. Talibus ſcilicet argutiis inconſideratè ludendo, expoſuerunt impiorum ludibriis ſacram Dei Legem. Ioſephus rectè quidem præcepta ipſa ſuo ordine enumerat, ſed malè ſingulis tabulis quina attribuit: acſi Deus arithmeticen ſequutus eſſet, ac non potius, poſtquam ad pietatem populum ſuum erudierat, ſeorſum præcipere voluiſſet de charitatis officiis. Hactenus enim tradita fuit regula Dei rite colendi, vel prior tabula complexa eſt pietatis ſummam: nunc verò Lex diſſerere incipiet quomodo inter ſe viuere homines debeant: alioqui ſufficere poterat vna tabula, nec Deus Legem fruſtra partitus eſſet. Verùm quia tota vitæ formandæ ratio pietate & iuſtitia continetur, eas partes diſtingui oportuit, vt populus Legis finem teneret: de quo poſtea iterum dicendum erit.

Colo.3.c.14. Exod.20. 12 *Honora patrem.* Quanquam charitas (vt eſt vinculum perfectionis) comprehẽdit ſummam ſecundæ tabulæ, mutua tamen obligatio non obſtat quominus ſuum gradum retineant tam parentes quàm alii qui ſupereminent. Imò non aliter foueri & integra manere poteſt humana ſocietas quàm ſi filii parentibus ſe modeſtè ſubiiciant, ac reuerenter etiam colantur quicunque aliis diuinitus ſunt præfecti. Quia autem obſeruantia quam parentibus deferunt liberi, cenſetur pietatis ſpecies: hoc prætextu quidã inſcitè locarunt in prima tabula quod nunc præcipi-Rom.13.b.9. tur. Nec illis ſuffragatur Paulus, dum ſummam ſecundæ tabulæ colligens, huius præcepti nõ me-

minit:id enim conſultò fecit,quia illic ex profeſſo docet, regum & magiſtratuum imperio parendum eſſe.Chriſtus verò omnem controuerſiam dirimit, vbi inter præcepta ſecundæ tabulæ enumerat,vt filii parentes honorent.Diſertè verò nomen matrum exprimitur, ne ſexus eas contemptibiles reddat apud liberos maſculos. Iam quid valeat honorandi verbum,tenere conuenit,non quoad ſignificationem gramaticam:(quia כבד nihil aliud eſt quàm Deo & hominibus qui dignitate pollet iuſtum honorem deferre): ſed quoad ſummam rei.Certè quum Deus ſeruos ſuos externis tantùm ceremoniis defungi nolit,minimè dubium eſt omnia pietatis officia nũc complecti, quibus ipſe naturæ ſenſus liberos parentibus obſtringit: quæ ad tria capita referri poſſunt, vt reuerenter eos obſeruent, vt obedienter pareant eorum imperio, ſéque ab ipſis regi ſuſtineant, vt ſtudeant mutuam vicem rependere,atque ita ſe & ſuas operas ſedulò ipſis impendant. Quia ergo ſacrum eſt patris nomen, & ſingulari Dei beneficio ad homines tranſfertur, redundat parentum contemptus in ipſius Dei contumeliam, nec poteſt quiſquam patrem ſpernere ſine ſacrilegio.Siquis obiiciat multos eſſe impios & ſceleratos patres, de quibus honorificè ſentire nequeunt filii quin tollant boni & mali diſcrimen: reſponſio in promptu eſt, hominum vitiis non tolli perpetuam naturæ legem:ideóque quamlibet honore indignus ſit pater,retinere tamen(quatenus pater eſt)ius ſuum in filios,modò ne id Dei iudicio quicquam deroget: nã vitia quæ Lege eius damnantur,abſoluere quocunque prætextu nimis abſurdum eſſet: imò patris nomen trahere ad obtegenda ſcelera,indigna eſſet profanatio. Ergo in damnandis patris ſceleribus, filius verè pius Legi Dei ſubſcribet:qualiſcunque tamen ſit,agnoſcet eum eſſe colendũ,quia pater à Deo eſt datus. Sequitur obedientia,quæ & ipſa ſuis finibus circunſcribitur. Fidelis huius præcepti interpres eſt Paulus, vbi iubet filios parentibus obedire.Honor itaque ſubiectionem in ſe continet:vt qui patris iugum excutit,nec ſe eius authoritate gubernari ſuſtinet,meritò dicatur patrem ſpernere: & ex aliis locis clarius patebit,quicunque morigeri non ſunt parentibus,cenſeri eorum contemptores. Cæterùm ita limitatur patria poteſtas,vt Deus à quo pẽdet omnis cognatio,dominetur tam patribus quàm filiis.Præſunt enim liberis parentes, verùm ſub ſummo Dei imperio:itaque non ſimpliciter filios hortatur Paulus vt parentibus ſint obſequentes,ſed reſtrictione addita,In Domino:quo ſignificat ſiquid iniuſtè pater iniungat,obſequium liberè negandum eſſe. Ferendus quidem eſt immodicus rigor,moroſitas,atque etiam ſæuitia,modò ne mortalis homo impiè exigendo quod fas non eſt, ius ſuum Deo eripere tentet.Denique ita Lex filios parentibus ſubiicit,vt Deo ius ſuum illibatum maneat.Quòd hîc obiicitur quæſtio, poſſe interdum contingere vt filius magiſtratum gerat, pater verò ſit homo priuatus:atque ita filium priuato officio non poſſe defungi quin publicum ordinem violet: reſponſio facilis eſt,mutua vtriuſque moderatione ſic poſſe omnia temperari, vt dum ſe imperio filii ſubmittit pater, honore tamen ſuo minimè fraudetur, & filius,quanuis poteſtate emineat,modeſtè tamen patrẽ reuereatur. Tertium caput honoris eſt,vt filii parentum curam gerant,& ad omnia officia prompti ſint ac ſeduli.Hanc ſpeciem pietatis Græci vocarunt ἀντιπελαργίαν,quia Ciconiæ parentibus effœtis & ſenio confectis cibum ſuppeditant,& ita gratitudinis ſunt magiſtræ.Quo fœdior eſt ac magis deteſtabilis eorum barbaries, qui parentum inopiam leuare,& neceſſitatibus opem ferre,vel grauãtur,vel negligunt.Etſi verò paternum nomen ſua dulcedine ſatis ad obſequii promptitudinem allicere filios debet: promiſſio tamen inſtar ſtimuli additur,quò alacrius filii ad honorem qui iniungitur præſtandum ſe comparent.Ideo Paulus quò libentius filii parentibus obediant,admonet hoc præceptum eſſe primum cum promiſſione.Etſi enim ſecundo præcepto annexa promiſſio fuit,non tamen ſpecialis, qualem hanc eſſe cernimus. Iam præcepti obſeruationi conuenienter reſpondet merces,vt dies filiis qui ſe piè erga parentes geſſerint,prorogentur:quia hoc modo Deus fauoris ſui teſtimonium repræſentat in hac vita, vbi erga eos grati ſumus quibus eam ferre acceptam conuenit. Sicuti minimè æquum eſt, diu eos vitam protrahere qui ſuos progenitores, à quibus in hanc lucem ſunt editi,contemnunt. Hîc naſcitur quæſtio,quum tot ærumnis, doloribus & moleſtiis obnoxia ſit terrena vita, quomodo eius longitudinem Deus in beneficii loco cenſeat. Verum quum ærumnæ omnes ex Dei maledictione proueniant,accidentales eſſe apparet: itaque ſi in ſe conſideretur vita, non deſinit tamen fauoris Dei eſſe teſtimonium.Adde quòd miſeriarum omnium congeries non delet præcipuum huius vitæ bonum,quòd ſcilicet creati ſunt homines & fouentur in ſpem beatæ immortalitatis:nũc enim ſe illis manifeſtat Deus in patrem,vt aliquando fruantur æterna eius hæreditate. Hæc cognitio quaſi lampas accẽſa luce,facit vt gratia Dei in mediis tenebris refulgeat. Vnde ſequitur eos nunquam guſtaſſe quod præcipuum erat in vita,qui dixerunt optimum eſſe nõ naſci, proximum verò quamcitiſſimè aboleri:quin potius ita variis afflictionibus exercet Deus homines,vt tamen illis per ſe bonum ſit ad imaginem Dei creatos eſſe,vt filii eius reputentur. Additur etiam clarior explicatio in Deuteronomio,non tantum vt bene viuant,ſed vt bene ſit illis.Ergo non tantùm vitæ diuturnitas promittitur,ſed aliæ quoque acceſſiones.Et certè multi qui erga parẽtes impii & in-

Mat.19.c.19
Epheſ.6.a.1.
Coloſ.3.d.20.
Epheſ.6.a.2

grati fuerunt,non aliter vitam protrahunt quàm in pœnam,dum ipſis merces inhumanitatis à filiis & nepotibus rependitur.Quòd autem omnibus qui erga parentes officio pietatis defuncti ſunt non contingit diuturna vita,tenendum eſt præmiis temporalibus minimè fixam eſſe perpetuam Legem: neque tamen vbi variè & inæqualiter operatur Deus,irritas fieri promiſſiones: quia fidelibus qui in terra priuati fuerint caducis beneficiis,in cælis repoſita eſt melior compenſatio.Certè experientia ſæculis omnibus docuit, Deum omnibus qui fideliter erga parentes defuncti fuerint vera pietate,non fruſtra pollicitum eſſe longam vitã.Cæterùm ex principio antè poſito ſciendum eſt præceptum hoc longius extendi quàm verba ſonẽt:idque firma ratione colligitur: quia alioqui mutila eſſet Lex Dei, neque ad perfectam piè iuſtéque viuendi normam nos inſtitueret. Principibus eſſe obediendum ſenſus ipſe naturæ dictat:niſi ſerui dominis ſuis pareant,euertitur ſocietas humani generis.Pars ergo iuſtitiæ eſt non poſtrema,vt populus magiſtratuum imperio ſpõte ſe ſubiiciat,& ſerui dominis ſuis pareant:itaque omiſſam fuiſſe in Lege Dei valde abſurdum eſſet.Ergo in hoc præcepto, ſicut in aliis,Deus per ſynecdochen ſub vna ſpecie complectitur totum genus:nempe vt legitima imperia ſuam apud nos reuerentiam obtineant. Quòd autem non omnia diſtinctè expreſſa ſunt, primò breuitas ipſa facilè excuſat: deinde obſeruanda eſt alia ratio, quòd Deus craſſo ſtylo apud rudem populum conſultò vſus fuerit, quia videbat ita expedire.Si generaliter dixiſſet obediendum eſſe omnibus præfectis,vt omnibus ingenita eſt ſuperbia,non facilè fuiſſet maiorem hominum partem ad paucorum obſequium flectere. Imò vt naturaliter o-
Prou.24.c.21. diosa eſt ſubiectio,multi refragati eſſent.Speciem ergo ſubiectionis proponit Deus, quam recuſa-
1.Pet.2.c.13. re immanis eſſet barbaries:vt ita paulatim ſubacta ferocia,homines aſſuefaciat ad ferendum iu-
Rom.13.a.1. Epheſ.6.b.5. gum.Hinc ductæ ſunt exhortationes,vt populus regem honoret,vt omnis anima ſubiecta ſit pote
1.Pet.2.c.14. ſtati quæ ſupereminet,vt ſerui heris ſuis pareant,etiam difficilibus & moroſis.

Expoſitio præcepti.

EX LEVIT. XIX.

3 *Vnuſquiſque patrem ſuum & matrem ſuam timeat.*

Quum hæc ſententia haud dubiè ad quinti præcepti explicationem ſpectet, confirmatur quod antè docui,honorem quem Deus impendere parentibus iubet,non in ſola veneratione cõſiſtere, ſed obedientiam ſimul complecti.Reuerentia enim de qua nunc præcipit,morigeros & obſequentes filios reddet.Nunc itaque certius intelligamus quomodo parentes ſint colendi, dum liberos hortatur Deus vt ab eorum offenſione caueãt.Hæc enim vera demum pietatis eſt probatio, ſubiectionis iugum placidè ferre,& reipſa probare ſincerum obediendi ſtudium.

Appendices quinti præcepti.

EX EXODI XXI.

15 *Qui percuſſerit patrem ſuum aut matrem,morte moriatur.*

EX EODEM CAPITE.

17 *Qui maledixerit patri ſuo vel matri ſuæ,morte moriatur.*

EX LEVIT. XX.

9 *Qui maledixerit patri ſuo aut matri ſuæ morte moriatur: patri ſuo & matri ſuæ maledixit,ſanguis eius ſuper eum.*

Nunc pœna capitali ſancitur præcepti violatio, non tamẽ quæ omnes comprehẽdat qui erga parentes quouis modo fuerint impii,ſed quæ ſatis oſtendat ſanctum eſſe ius parentum, nec poſſe violari ſine maximo ſcelere.Scimus parricidas,tanquam omnium maximè deteſtabiles,olim culeo fuiſſe inſutos,& proiectos in aquam:Deus verò longius progreditur, dum è mundo exterminari iubet quicunque violentas manus parentibus attulerint,vel fuerint in eos contumelioſi. Percuſſio enim non tantùm pro cæde capitur,ſed pro violentia qualibet,quanuis nullum vulnus fuerit inflictum.Siquis ergo fuſte vel pugno patrem vel matrem percuſſerat,tam veſani furoris eadẽ fuit quæ homicidii pœna.Et certè abominabile eſt portentum vbi filius contra eos à quibus vitã accepit inſurgere non dubitat:nec fieri poteſt quin tam fœdi criminis impunitas immanem ſtatim barbariem gignat. Secunda lex non vim modò parentibus illatam vlciſcitur,ſed verborum

etiam probra,quæ vſque ad inſultandi petulantiam & atrocem contemptum proſiliunt. ne enim ſicui futiliter leue aliquod conuitium exciderit (vt ſæpe contingere ſolet in rixa),ad hanc inconſideratam proteruiam extēdi debet pœnæ ſeueritas:& קלל, vnde ſumptum eſt participiū quod ponit Moſes,non tantùm conuitiari ſignificat,ſed etiam execrari:ſicuti vilipēdere ac ſpernere.Sicuti ergo non quælibet proteruia qua læſa erat parentum veneratio, morte punita fuit: ſic voluit Deus impiam ſuperbiam quæ naturæ principia conuelleret,horrori eſſe.Porro quia durum videri poterat,vocem,quanuis probo filio indignam,mortis tamen cauſam eſſe:talis quoque exceptio compeſcitur,vbi in Leuitico Deus addit,Sanguis eius ſuper eū,quia patri vel matri maledixit: acſi iuberet faceſſere quicquid alioqui obſtrepere vellent homines ad extenuandam pœnæ grauitatem.

EX DEVT. XXI.

18 *Quum quis habuerit filium peruerſum & rebellem,non obedientem voci patris ſui & ma*
tris ſuæ,& caſtigauerint illum, nec paruerit illis:
19 *Tum apprehendent eum pater eius & mater eius, educentque ad ſeniores vrbis ſuæ &*
portam loci ſui:
20 *Dicentque ſenioribus vrbis,Filius iſte noſter peruerſus & rebellis eſt, non obediens voci*
noſtræ, epulo eſt ac comeſſator.
21 *Tunc lapidabunt eum omnes homines vrbis ſuæ lapidibus, & morietur: atque ita auferes malum e medio tui,vniuerſúſque Iſrael audiet,& timebit.*

18 *Quum quis habuerit filium.* Quod Deus antè ſub duobus membris attigerat, nunc generali lege complectitur. Neque enim dubium eſt quin per filios immorigeros deſignentur omnes qui iniurii ſunt vel contumelioſi in patrem & matrem. Nam ſi crimen capitale eſt non obedire parentibus, eos pulſare & verberibus afficere, & probris inſectari, multo magis. In ſumma, pronuntiat Moſes morte dignos qui ita præfracto & intractabili ſunt ingenio vt patris & matris imperium reſpuant ac pro nihilo ducant. Vnde etiam colligitur quid ſit honorare patrem & matrem: neque enim irrogatur pœna niſi ob tranſgreſſionem præcepti. Quum ergo morti lex addicat omnes qui parentum diſciplinam contumaciter excutiunt, ſequitur eos debitum parentibus honorem eripere. Optima autem ſtatuitur moderatio, vbi ex patris quidem & matris teſtimonio Deus vult iudicium decerni: cauſam tamen publicè cognoſci iubet, nequis priuato arbitrio interficiatur. Iure Romano permiſſa fuit patri in liberos vitæ & necis poteſtas: quia probabile non erat patres tam furioſa immanitate poſſe abripi vt in propria viſcera ſæuirent: verùm quia repeiuntur interdum patres non abſimiles feris beſtiis, & exempla docent, multos odio vel auaritia excæcatos, filiis ſuis non pepercíſſe: licentia illa Romani iuris meritò repudianda eſt. Fateor quidem, qui de liberis volebant pœnam exigere, adhibuiſſe amicos in conſilium: ſed quia domeſtici parietes dedecora multa occultant, longè melius frænum Deus iniecit parentibus, ne vltra querimoniam & teſtimonium progredi ipſis liceret. Porro quanuis eorum teſtimonio fidem haberi velit, quum tamen ad iudicum tribunal ſiſterentur liberi, cognitio haud dubiè interceſſit. Hæc enim actionis forma præſcribitur, vt filium educant pater & mater, & de indomabili filii peruicacia querantur apud iudices. Etſi autem mox ſubiicitur damnatio, tenendum eſt nihilominus iudices antè pronuntiaſſe quàm lapidaretur reus: alioqui ridiculum fuiſſet ſedere illic tanquam vmbras. Ipſum ergo iudicii nomen demonſtrat filium fuiſſe auditum, vt ſi non eſſet ſibi malè conſcius, ſe à crimine purgaret. Quid enim ſi patris & matris vulgò nota eſſet moroſitas? quid ſi pater impulſu nouercæ filium accuſaret? quid ſi iniquum odium detegeretur? quid ſi ſubito impetu conſpiraſſent pater & mater in mortem filii? Ergo ſub aduerbio Tunc comprehenditur rei defenſio: quia pluſquam abſurdum fuiſſe, inauditum damnari. Præſertim quum lapidandus eſſet à toto populo, prius eſſe conuictum oportuit: & hac ratione productus fuit in medium, vt admitteretur ad cauſam dicendam. Cæterùm quanuis damnati fuerint aliis quoque vitiis dediti: Moſes tamen ebrioſos & intemperantes diſertè exprimit, vt oſtendat quanuis nullum crimen capitale proferatur in medium, ſufficere tamen diſſolutam luxuriem, ſi corrigi à parentibus nequeat: quia perditis moribus eſſe certum eſt qui modeſtiam ſimul cum verecundia ſic abiecit vt nihil proſint admonitiones paternæ. Ex fine verſus colligitur duplex finis pœnarum, vt terra ſceleribus purgetur, quibus quodammodo polluta eſt: deinde vt mors eius qui deliquit omnibus ſit exemplo.

EX EXODI XXII.

28 *Diis non detrahes, & principi populi tui non maledices.*

EX LEVIT. XIX.

32 *Ante canitiem aſſurge, & honora faciem ſenis, metuéſque Deum tuum: ego Iehoua.*

EX DEVT. XVI.

18 *Iudices & præfectos conſtitues tibi intra omnes portas tuas quas Iehoua Deus tuus dabit tibi per tribus tuas, qui iudicent populum iudicio iuſtitiæ, hoc eſt recto.*

EX DEVT. XX.

9 *Quum finem fecerint præfecti militares loquendi ad populum, conſtituent principes turmarum in capite populi.*

Exo.22. 28 *Diis non detrahes.* Quatuor iſti loci confirmant quod dixi, ſub parentum nomine per ſynecdochen in quinto præcepto comprehendi eos omnes qui præſunt cum imperio. Neque enim Dei conſilium fuit quicquam addere ad duas tabulas, acſi quid melius vel perfectius deinde in mentem veniſſet: quod imaginari nefas eſt. Contentus ergo fuit regula ſemel tradita, quanuis explicatius poſtea loquutus ſit. Atqui à Lege alienum eſſet quod nūc præcipitur, niſi acceſſio atque adeo pars eſſet quinti præcepti. Primò iubet reuerenter ſentire & loqui de iudicibus & aliis qui magiſtratum gerunt. Non dubium autem eſt quin pro communi linguæ Hebraicæ vſu bis idem repetat: vnde ſequitur eoſdem vocari deos & populi principes. Dei verò nomen impropriè quidem, ſed optima ratione, ad magiſtratus trāſfertur, quibus, tanquam imperii ſui miniſtris, inſculpſit gloriæ ſuæ notam. Quemadmodum enim vidimus patribus deberi honorem, quia Deus in ſocietaté patrii nominis eos aſciuit: ita hîc iudicibus aſſeritur ſua dignitas, vt eos veneretur populus: quia Dei perſonam ſuſtinent, tanquam legati aut vicarii. Atque ita exponit Chriſtus certiſſimus interpres, vbi locum ex Pſalmo citat, Ego dixi, Dii eſtis, & filii Excelſi omnes: nēpe, vocari deos ad quos ſermo Dei factus eſt: quod non de vulgari doctrina quæ deſtinatur omnibus Dei filiis, ſed de ſpeciali dominandi mandato intelligitur. Eſt autem inſignis magiſtratuum commendatio, dum eos non modò parentum loco cenſet Deus, ſed nomine ſuo ornatos producit in medium. Vnde etiā clarè liquet non tantùm ipſis obediendum eſſe pœnæ metu, ſed propter conſcientiam, & reuerenter colendos eſſe, ne in ipſis Deus ſpernatur. Siquis obiiciat, perperam laudari eorum vitia quos videmus ſua poteſtate abuti: reſponſio in promptu eſt, quanuis tolerandi ſint iudices alioqui non optimi, honorem tamen quo præditi ſunt non eſſe vitiorum integumentum. Nec verò iubet Deus eorum delictis applaudere, ſed populum tacito gemitu potius deplorare quàm licentioſa inſectatione mouere turbas, & conuellere politicum ordinem.

Iohan.10.f.34. Pſal.82.b.16. Rom.13.b.5.

Leuit.19. 32 *Ante canitiem.* In ſenibus quoque aliquam ſuæ maieſtatis ſcintillam Deus refulgere docet, qua ad patrum honorem accedunt. Floſculos ex profanis authoribus colligere de honorandis ſenibus nō eſt mihi propoſitum: ſufficiat quod hîc Deus præcipit dictari à natura. Quod apparuit Athenis, quum veniſſet ſenex quidam in theatrum, nec locum reperiſſet inter ciues ſuos, tandem vbi à legato Spartano honoris cauſa admiſſus eſſet (quia ſenectus apud Lacedæmonas magna veneratione colitur) plauſus vndique excitatus eſt: tunc Lacedæmonius ille exclamauit, Athenienſes ſcire quid rectum eſſet, facere autem nolle. Hoc certè tanto conſenſu populi patefactum eſt ingenitam eſſe legem omnium cordibus, vt ſenes reuereantur ac obſeruent. Multi quidē ſenes ſua vel leuitate, vel laſciuia, vel ſocordia, dignitatem ſibi abrogant: quanuis tamen canities non ſemper habeat comitem ſapientiam, ætas per ſe venerabilis eſt ex Dei mandato.

Deuteron.16. 18 *Iudices & præfectos.* Hūc locum inter appēdices quinti præcepti poſui: quia ſi Deo placet præeſſe iudices regendo populo, ſequitur eorum legibus & edictis obediendum eſſe: ita ad eos vſque extenditur patria poteſtas. Cæterùm quò libentius iudicibus ſe populus ſubiiciat, admonet Deus non poſſe aliter conſeruari humanum genus. Ergo publica vtilitas, quod alioqui odioſum eſſet magiſtratuum imperium, amabile dulcéque reddit. Cæterùm quanuis non omnibus datum ſit iudices eligere, quia Deus hac prærogatiua electum populum dignatus eſt: generaliter tamen commendat Deus politicum ordinem: quia ſignificat non aliter poſſe ſtare hominum ſocietatem quàm ſi conſtet legitimis præfectis ſua authoritas ad exercenda iudicia. Siue ergo ſuffragiis populi creati ſint magiſtratus, ſiue aliūnde impoſiti, diſcamus neceſſarios eſſe Dei miniſtros qui ſub legum iugo omnes contineant. Vltimus locus quem ex Deuteronomio attexui, eodem ſpectat: nempe in bello quoque neceſſarium eſſe

ordinem,ne tumultuariè miſceantur omnia. Iam ſi Deo placet capita præeſſe, etiam ſequitur illis eſſe parendum:quia ridiculum eſſet præficere qui gubernent,ſi eos impunè ſpernere liceat.Deus ergo locando in capite populi bellicos duces,ſubiectionis modeſtiam commendat.

SEXTVM PRAECEPTVM,

EX EXODI XX.

3 *Non occides.*

Eiuſdem præcepti repetitio,

EX DEVT. V.

17 *Non occides.*

Summa huius præcepti eſt, necui iniuſtam vim afferamus. Verùm quò melius ab omni læſione nos Deus prohibeat,ſpeciem vnam à qua naturaliter abhorret hominum ſenſus proponit: homicidium enim deteſtamur omnes,vt eos refugiamus quorũ manus ſunt ſanguine pollutæ, acſi aliquid contagionis ſecum ferrẽt.Voluit ſcilicet Deus imaginis ſuæ relliquias quæ adhuc in hominibus emicant,aliquo in pretio manere, vt ſentirent omnes cum cæde hominis coniunctum eſſe ſacrilegium.Non exprimitur quidem hîc ratio qua Deus alibi homines à cædibus deterret, *Geneſ.9.b.6.* dum aſſerit imaginem ſuam hoc modo violari:ſed quanuis præciſè,vt legiſlator,pro imperio loquatur,conſiderari tamen voluit quod vltro in mentem omnibus venire poterat: quale eſt illud quoque Iſaiæ, hominem eſſe carnem noſtram.Quò itaque attentius ab omni iniuria ſibi caueant *Iſaia 58.* fideles,crimen quod ſponte fatentur omnes non eſſe ferendum, damnat.Per ſynecdochen verò ſub voce cædis comprehendi quamlibet violentiam, pulſationem & inſultum,mox clarius patebit.Iam verò alterum quoque principium tenendum eſt,præceptis negatiuis(vt vocant)ſubeſſe cõtrariam affirmationem:alioqui minimè conſentaneum eſſet,ſiquis ab iniuria ſibi temperet, Legi Dei ſatiſfacere.Sit (exẽpli gratia) quiſpiam puſillo animo, & qui vel puerum aggredi non audeat, is ne digitum quidem mouebit ad proximos lædendos: an propterea humanitatis officio defunctus erit quoad ſextũ præceptum?Imò cõmunis naturæ ſenſus plus exigit quàm vt abſtineamus à maleficio.Ac ne pluribus agam,ex ſumma ſecundæ tabulæ patebit Deum non modò vetare ne homicidæ ſimus,ſed etiam præcipere vt fideliter quiſque tueri ſtudeat vitã proximi ſui, ac reipſa declaret ſibi charã eſſe.Neque enim illic negatiua tantùm eſt loquutio,ſed verba diſertè ſonãt,diligendos eſſe proximos.Quos ergo illic iubet Deus diligi, minimè dubium eſt quin eorum vitam nunc commendet.Duæ ergo ſunt mandati partes,nequem vexemus vel opprimamus, ac necui ſimus infeſti,vel moleſti:deinde vt non modò placidè verſemur cum hominibus,& pacem colamus,nihil rixarum mouendo:ſed etiam iuuemus,quoad in nobis erit,miſeros qui iniquè premuntur,& improbis obſiſtere conemur,ne pro libidine noceant.Itaque Chriſtus genuinum Legis ſenſum explicans,non modò tranſgreſſores eſſe pronuntiat qui occiderint,ſed etiam reum fore corã *Mat.5.d.22.* iudicio qui fratri ſuo temere iraſcitur:qui verò dixerit,Racha,reum fore coram concilio:& qui dixerit,Fatue,reum fore gehennæ ignis.Nec verò (vt ſtultè quidam putarũt) nouam legem illic fabricat,acſi Patrem ſuum reprehenderet:ſed peruerſos & inſulſos Legis interpretes eſſe oſtẽdit qui in externa duntaxat operum ſpecie,vel cortice(vt vulgò loquuntur)inſiſtunt:quum potius ex Dei natura eius doctrina æſtimari debeat.Apud terrenos iudices ſiquis telum occidendi hominis cauſa geſtauerit,reus eſt de vi:Deus autem qui ſpiritualis eſt legiſlator altius progreditur.Itaque apud eum iracundia homicidiũ cenſetur. Imò quia penetrat vſque ad intimos affectus, occultum quoque odium homicidii loco ducit.Sic enim intelligi debent Iohannis verba,Qui odit fratrem ſuũ, *1.Iohan.3.c.15* homicida eſt: nempe, ad damnationem ſufficere conceptum in corde odium, quanuis non appareat.

Expoſitio præcepti.

EX LEVIT. XIX.

17 *Ne oderis fratrem tuum in corde tuo.*

Hanc partem verſus ſeparatim legendam eſſe non dubito. Nec mihi probatur quòd interpoſita aduerſatiua ſed,interpretes quod poſtea ſequetur contexũt. Scimus autem in diſtinctione verſuum non ſemper quærendam eſſe rationem.Porro quum certum ſit,quæcunque apud Moſen le

guntur formandæ vitæ præcepta ex decalogo pendere, hæc ſententia ſatis demonſtrat non ideo tantùm prohibitas fuiſſe cædes nequis manu & gladio fratrem interficiat, ſed ne maleuolentiam & odium intus fouendo, ad nocendum ſibi indulgeat. Quo verè confirmatur illud Pauli, Legem ſpiritualem eſſe: & refutatur eorum inſcitia qui Moſen fingunt inſtar Lycurgi vel Solonis terrenũ fuiſſe legiſlatorem apud Iudæos, quando ad arcanos vſque affectus penetrat. Adhæc probabile eſt
1.Iohan.3.c.15 ex hoc loco Iohannem ſumpſiſſe quod dicit, homicidam eſſe qui fratrem odit. Emphaticè enim ponitur nomen cordis: quia etſi nulla appareāt odii ſigna, homicidium tamen coram Deo cenſetur interior affectus.

EX LEVIT. XIX.

18 *Ne vlciſcaris te, neque ſerues odium contra filios populi tui: ſed diliges proximum tuũ ſicut teipſum: ego* Iehoua.

Hinc clarè apparet longius Deum reſpexiſſe quàm ne alii alios interficerent: quia non tantùm manus coercet, ſed corda omni odio pura exigit. Nam quum fons & cauſa inimicitiarum ſit vindictæ cupiditas, ſequitur ſub occidendi verbo damnari quicquid cum fraterna dilectione pugnat. Huc accedit antitheſis, nequis odio proſequatur fratrem, quin potius diligat tanquam ſeipſum. Ita non alius præcepti interpres quærendus eſt quàm ipſe Deus, qui cædis reos eſſe pronuntiat quicunque aliqua maleuolentia ſunt infecti: nec modò qui offenſi par pari referre appetũt, ſed qui nõ ſincerè amant proximos ſuos, quibus etiam iure ſe inimicos eſſe putant. Quare vt nos à ſpirituali cæde abſoluat Deus, abſtergere ex animis noſtris diſcamus omnem vindictæ appetitum, ac depoſitis odiis fraternam cum omnibus dilectionem colere. Etſi autem poſterior pars verſus ſummã complectitur totius ſecundæ tabulæ: quia tamen vindictæ opponitur dilectio, ſeparare non debui quæ tam bene inter ſe cohærent, præſertim quum alterum ex altero pendeat. De ſolis quidem filiis Abrahæ præcipit, quia atrocius erat crimen vindictæ inter eos qui ſimul deuincti erāt fraterno iure. Dubium tamen non eſt quin vitium generaliter Deus improbet. Turpiter verò in vulgaribus ſcholis corrupta fuit hæc ſententia: nam quia regula (vt ipſi loquũtur) regulato ſuperior eſt, finxerunt ordinem præpoſterum, vt quiſque ſe primùm, deinde proximos diligat: qua de re alibi fuſius tractabo. Verbum נטר quod eſt cuſtodire, ſine adiectione poſitum tantundem valet atque retinere memoria iniuriam: ſicut etiam Gallicè dicimus, *Garder une iniure.*

EX LEVIT. XIX.

14 *Surdo nõ maledices, & corā cæco nõ pones offendiculũ, ſed timebis à* Deo *tuo: ego* Iehoua.

Quum ſub homicidii nomine comprehendat Lex omnes noxas quibus iniuſtè læduntur homines, in primis damnanda fuit crudelitas qua affliguntur miſeri, quibus ſua calamitas miſericordiam potius conciliare debet. Nã ſiqua humanitatis gutta in nobis viget, vbi occurrit cæcus, ſolliciti erimus ne impingat vel cadat: quòd ſi erret, porrecta manu in viam reducere ſtudebimus: ſurdis etiam parcemus, quia illis inſultare non minus eſt ridiculum vel barbarum quàm conuitiis lapides inceſſere. Ergo immanis eſt feritas, ad quos ſubleuandos naturæ ſenſus nos impellit, eorum mala, quibus iam plus ſatis grauantur, augere. Itaque diſcamus ex iis verbis, quo quiſque debilior eſt, ita ab omni moleſtia & iniuria debere tutum eſſe, & vbi aggredimur eos quibus nulla ſuppetit defenſio, ſæuitiæ crimen magis exaggerari: petulātiam verò qua inſurgimus aduerſus calamitoſos, prorſus Deo eſſe intolerabilem.

Appendices ceremoniales ſexti præcepti,

EX DEVT. XXI.

1 Q*uum inuentum fuerit cadauer hominis occiſi in terra quam* Iehoua Deus *tuus dabit tibi vt poſſideas eam, proſtratum in agro, nec cognitum fuerit quis percuſſerit eum:*

2 T*unc egredientur ſeniores tui, & iudices tui, & metientur vſque ad ciuitates quæ ſunt in circuitibus cadaueris hominis illius occiſi.*

3 Et *ſeniores vrbis, propinquioris vrbis illi cadaueri occiſo, capient vitulam de armento qua nemo vſus fuerit, & quæ non traxerit iugum:*

4 Et *adducent ſeniores eius vrbis vitulam ad vallem aſperam, quæ nunquam fuerit arata, neque ſeminata, & præcident ceruicem vitulæ illic in valle.*

5 Et *accedent ſacerdotes filii* Leui(*eos enim elegit* Iehoua Deus *tuus vt miniſtrent ipſi, & ad benedicendum in nomine* Iehouæ: *& iuxta quorum ſermonem erit omnis lis atque omnis plaga.*)

6 *Et omnes ſeniores eius vrbis propinquiores cadaueri hominis occiſi, lauabunt manus ſuas ſuper vitulam percuſſam in valle.*

7 *Et teſtificabuntur, ac dicent, Manus noſtræ non effuderunt ſanguinem iſtum, neque oculi noſtri viderunt.*

8 *Expia populum tuum Iſrael quem redemiſti Iehoua, & ne imputes ſanguinem innocentem in medio populi tui Iſrael: & expiabitur ab eis ſanguis.*

9 *Tu autē auferes ſanguinē innocētē è medio tui, quū feceris quod rectū eſt in oculis Iehouæ.*

1 *Quum autem.* Hæc appendix miſta eſt ex iure forenſi & ceremonia. Porro in ea docemur quàm pretioſa ſit Deo hominis vita: quia ſi cædes facta fuerit incerto authore, expiationem requirit, qua ſe vrbes vicinæ à ſceleris contagione purgent. Vnde apparet ſanguine humano terram ita pollui, vt quicunque impunitate cædes alunt, eadem ſe noxa obſtringant. Hîc de occulto ſcelere agitur, cuius culpam ſuſtinent vicinæ vrbes, donec ſedula inquiſitione perfunctæ, teſtari queant authorem non fuiſſe compertum: quanto itaque minus erunt excuſabiles ſi homicidam impunè elabi ſinant? Ritus verò præſcribitur, vt ſeniores vrbis magis propinquæ vitulam ſumant quæ iugū non traxerit, adducant in vallem ſaxoſam & ſterilem, carnem præcidant adhibitis ſacerdotibus; lauent manus ſuas, & teſtentur ſe habere manus puras & oculos, quia non ſint conſcii. Quòd vitulam iugi expertem elegit Deus, factum eſt quò magis ad viuum repræſentaretur compenſatio ſāguinis innoxii. Mactari verò in loco arido oportuit, vt ab agris cultis tolleretur immundities. Nā ſi in medio foro vrbis, vel in parte aliqua habitabili fuſus eſſet ſanguis vitulæ, familiari immolationis aſpectu, magis obduruiſſent ad immanitatem. Gignendi ergo horroris cauſa, extracta fuit in locum ſolitarium & horridum, vt hoc modo ad crudelitatem deteſtandam aſſuefierent. Etſi autē propriè loquendo non fuit hoc ſacrificium, quia fas non fuiſſet alibi quàm in ſanctuario peragi: acceſſit tamen ad ſacrificii naturam, quoniam adhibiti fuerunt Leuitæ, & deprecatio ſolennis concepta fuit. Quanquam non tantùm vt miniſtri altaris, ſed etiam vt iudices aſciti fuerunt: qualitas enim his verbis exprimitur, quòd ad cultum Dei, ad benedicēdum populum, & ad ferendam de plagis ſententiam electi fuerint.

6 *Et omnes ſeniores.* Manuum ablutio valuit ad eos melius excitandos, ne temere ſolenni iſto ritu teſtificarentur ſe puros eſſe & immunes. Perinde enim erat acſi cadauer mortui hominis ſiſterent coram Deo, & ipſi ex oppoſito ſtarent ad crimen diluendum. Interea tamen veniam poſtulant, quia fieri potuit vt eorum incuria fuerit homo percuſſus: deinde quū ſacrilegio vnius Acham contaminatus fuerit totus populus, timendum fuit ne Dei vindicta latius ſerperet ob commiſſum piaculum. Atque ita rurſus edocti fuerunt quantopere homicidia abominetur Deus, vbi populus alienum peccatum ſibi ignoſci poſtulat: acſi ex ſolo aſpectu noxam cōtraxiſſent. Pronūtiat tandem Deus ſe non imputaturum illis vbi tali purgatione rite defuncti fuerint: non quòd vitula pretium ſatiſfactionis eſſet ad Deum placandum: ſed quia hoc modo ſuppliciter ſe Deo recōciliabāt, & in poſterum ianuā claudebant homicidiis. Hac ratione dicitur, Tolles è medio ſanguinem: quia ſi negligatur cædes, reſidet in populo macula, & terra ipſa quodāmodo apud Deū fœtet.

EX DEVTER. XII.

15 *Pro omni deſiderio animæ tuæ mactabis, & comedes carnes ſecundum benedictionem Iehouæ Dei tui, quam dederit tibi intra omnes portas tuas: immūdus & mundus comedet eas, ſicut capream & ceruum.*

16 *Tantummodo ſanguinem non comedetis, ſuper terram effundetis illum inſtar aquæ.*

EX EODEM CAPITE.

20 *Quum dilatauerit Iehoua Deus tuus terminum tuum, quemadmodum loquutus eſt tibi, & dixeris, Comedam carnem, quòd concupiſcat anima tua veſci carnibus: iuxta omne deſiderium animæ tuæ comedes carnes.*

21 *Quum longinquus à te fuerit locus quem elegerit Iehoua Deus tuus vt ponat nomen ſuum ibi, mactabis de bobus tuis & de pecudibus tuis quas dederit Iehoua tibi: quemadmodum præcepi tibi, & veſceris in portis tuis ſecundum omne deſiderium animæ tuæ.*

22 *Certè quemadmodum comeditur caprea & ceruus, ſic comedes illas: immundus pariter & mundus veſcentur illis.*

23 *Tantùm roborare vt non comedas ſanguinem: quia ſanguis eſt anima, & non comedes animam vnà cum carnibus ſuis.*

24 *Non comedes illum, ſed in teram effundes illum inſtar aquæ.*

25 *Non veſceris illo, vt bene ſit tibi, & filiis tuis poſt te, quum feceris quod rectum eſt in oculis Iehouæ.*

EX LEVIT. XVII.

10 *Quicunque è domo Iſrael, & è peregrinis qui peregrinantur in medio eorum, comederit vllum ſanguinem, ponam faciem meam in animam quæ comederit ſanguinem, & excidam eam è medio populi ſui.*

11 *Quia anima carnis in ſanguine eſt: ego autem dedi illum vobis ſuper altare ad expiandum animas veſtras: quia ſanguis animam expiabit.*

12 *Ideo dixi filiis Iſrael, Nulla anima ex vobis comedet ſanguinē, & peregrinus qui peregrinatur in medio veſtri non comedet ſanguinem.*

13 *Et quicunque è filiis Iſrael, & è peregrinis qui peregrinantur in medio eorum, venatus fuerit venationem beſtiæ vel auis quæ comeditur, effundet ſanguinem eius & cooperiet puluere.*

14 *Quia anima cuiuſque carnis, ſanguis eius eſt in anima: dixíque filiis Iſrael, Sanguinē cuiuſcunque carnis non comedetis, quia anima cuiuſque carnis eſt ſanguis eius: quicunque comederit illum, excidetur.*

EX LEVIT. VII.

26 *Nullum ſanguinem comedetis in cunctis habitationibus veſtris, tam de auibus quàm de iumentis.*

27 *Omnis anima quæ comederit vllum ſanguinem, excidetur anima illa è populis ſuis.*

EX LEVIT. XIX.

26 *Non comedetis cum ſanguine.*

Deuter. 12. 15. *Pro omni deſiderio animæ tuæ mactabis.* Quod præcedit apud Moſen ſuo loco poſui: ne alibi ſacrificia mactarent quàm in loco ſacro, qui vnus erat in tota Iudæa. Hìc libertas edendi permittitur, modò ne animalia Deo offerant, ſed illis veſcantur tanquam feris ſyluestribus. Exempli cauſa ponuntur duæ ſpecies, caprea & ceruus, ex quibus nulla fiebat oblatio. Liberum ergo illis fit vbicunque velint veſci carnibus, exceptione tamen addita, ne ſanguinem guſtent: quod tametſi obſeruatum à parentibus fuerat ante Legem, Deus iterum ſanciuit, qùum peculiarē ſibi populum colligeret. Scimus ſtatim à diluuio indictam fuiſſe Noe & poſteris ſanguinis abſtinentiā. Verùm vt maior pars ſtatim degenerauit, veriſimile eſt, neglecto Dei mandato, gentes omnes promiſcuam ſibi licentiam ſumpſiſſe: ac dubium eſt an in familia Sem viguerit religio quæ paſſim ſepulta erat. Certè ex noua Legis promulgatione coniicere licet illam fuiſſe prorſus obſoletam: quicquid ſit, hac nota electum populum diſcerni voluit Deus à profanis gentibus. Ratio autem prohibitionis cuius nunc fit mentio, iam antè expreſſa fuerat, quia animæ ſedes eſt ſanguis. Etſi autem animal occidere in cibum licebat, ſimul frænum tamen ad cohibendam feritatem vtile fuit, ſanguinem non attingere: quia dum parcebant animalium ſanguini, neceſſe fuit multo magis humano parcere. Ideo poſtquam vetuit Deus ſanguine veſci, ſtatim tranſit ad homines ipſos, Qui effuderit ſanguinem hominis in homine, fundetur ſanguis eius, quia ad imaginem Dei creatus eſt. Conuenienter ergo ſexto præcepto attexui omnes locos quibus Deus iubet populum à ſanguine abſtinere. Per ſe quidem non magni interfuit ſanguinem comedere: quòd ergo rem non adeo ponderoſam toties Deus inculcat, inde colligitur Legem aliò ſpectare. Huc quoque accedit pœnæ ſeueritas: nam auiculæ ſanguinem guſtare, crimen certè non erat morte dignum. Ergo inde ſimiliter patet alium fuiſſe prohibitionis finem, vt ſcilicet crudelitas horrori eſſet. Et verba Moſis oſtendūt, non ideo vetari eſum ſanguinis acſi ſua immunditie hominem interficeret, ſed vt vitam hominis pretioſam ducāt: dicitur enim, Quia ſanguis anima eſt: quod Auguſtino tantūdem valet atque animæ ſignum: ſed potius intelligit Moſes vitam animalem contineri in ſanguine. Sāguis ergo qui vitam repræſentat, non abs re fuit interdictus, nec ſeorſum modò ſanguinem comedere nefas fuit, ſed etiam ſimul cum carne. Sicuti tam in Deuteronomio quàm Leuitico vltimo loco diſertè traditur.

23 *Tantummodo roborare.* Non fruſtrà ſollicitè eos hortatur ad inflexibilem cõſtantiam, quia & res erat in ſpeciem leuis,& moleſta obſeruatio, & procliuis erat lapſus ob commune Gentium exemplum.Nam quum ſecum reputarent nihil ad ſanctimoniam conferre ſi ſanguinem non attingerent,inde facilè indulgentiæ ſuborta fuiſſet illecebra.

Leuitic.17. 10 *Quicunque ex domo Iſrael.* Hîc non tantùm morti addicit qui ſe eſu ſanguinis polluerint,ſed ſi manus iudicum effugerint,ſe vindicem fore pronũtiat.Neque enim iudicibus tãtùm præſcribit quid factu rectum ſit,ſed ſibi ipſi vendicat pœnæ exigendæ partes:nec verò modũ excedit ſi finis Legis ſpectetur.Etſi enim hominis interitu penſari ſanguinem bruti animalis conſentaneum non fuit, tenendum tamen eſt pædagogiam hanc rudi populo fuiſſe neceſſariam,ne ad barbariem proſiliret. Porro ne queratur ſibi nullum relinqui vſum ſanguinis, admonet Deus, quum in expiationem datus ſit, pluſquam ingratos eſſe niſi tanto beneficio contenti ſint. Et certè quũ apud eos pretiũ eſſet placandi Dei,hæc vtilitas cibo longè præferenda fuit. Ergo ſi ſanguinem qui ad Deum reconciliandum altari deſtinatus eſt,in vulgarem cibum transferre appetant, ingratitudinem illis obliquè exprobrat Propheta:quia Deus eſum auferens,melius aliquid quod abundè ſufficere debeat, reſiduũ illis fecit. Cæterùm quomodo animas expiet ſanguis, alibi viſum eſt, ſacramentali modo ſcilicet: vbi notandum eſt,quod proprium eſt Chriſti ſic metonymicè transferri ad figuras & ſymbola,vt tamen non inanis aut fallax fuerit ſimilitudo : quia quatenus in externis ſacrificiis Chriſtum apprehenderũt Patres,illic verè exhibita fuit expiatio.Peregrinos hoc quoque loco intelligo non quoſlibet hoſpites qui negotiandi cauſa iter facerent, ſed qui ad Dei cultum ſe contulerant.Multi enim exteri ſuperſtitionibus valere iuſſis,circuncidebantur, quos oportuit diſertè obſtringi, ne ſe eximerent ſi lex eos præteriiſſet. Hoc ideo breuiter notandum eſt, ne putemus ab eſu ſanguinis profanos hoſpites arceri,quibus licebat carnes à feris diſcerptas in cibum emere.Cæterùm quia ante Legem abſtinuerant Patres à ſanguine,& prohibitio ad primam tabulã & legalem cultũ non ſpectabat: inde factum eſt vt Apoſtoli abrogatis ceremoniis, nõ auſi tamen fuerint liberum eſum ſanguinis ſtatim permittere, ne grauior offenſio naſceretur ex re noua & inſolita.Ergo ne res tantilla exitialibus diſſidiis ſcinderet Eccleſias, Gentibus mandarunt ne veſcerentur ſanguine:ratione addita,quòd nouo exemplo turbati eſſent qui aſſueti erant ad legendam Moſis doctrinam:hæc tamen exigui tẽporis fuit obſeruatio,ſicuti ex Paulo colligitur. Quòd autem vſque ad tempus Tertulliani à quibuſdam retenta fuit, ſuperſtitione non caruit & peruerſo zelo. Actor.15.d.20.

Appendices ſexti præcepti politicæ.

EX LEVIT. XXIIII.

17 *Qui percuſſerit animam hominis,morte moriatur.*

EX EODEM CAPITE.

19 *Vir qui intulerit maculam proximo ſuo, ſecundum quod fecit ſic fiat ei.*

20 *Fracturam pro fractura,oculum pro oculo, dentem pro dente: ſicut intulerit maculam homini, ſic inferetur ei.*

21 *Qui percuſſerit animal reddet illud:qui verò percuſſerit hominem,moriatur.*

22 *Iudicium vnum erit vobis,ſicut peregrinus ſic & indigena erit: quia ego* Iehoua *Deus veſter.*

EX EXODI XXI.

12 *Qui percuſſerit virum ad mortem, morte moriatur.*

13 *At qui non inſidiatus fuerit ei,ſed tradiderit illum* Deus *in manus eius, tunc dabo locum ad quem fugiet.*

14 *Sin verò inſultando ſe extulerit quiſpiam in proximum ſuum,vt occidat eum malitioſè, ab altari meo tolles eum vt moriatur.*

EX EODEM CAPITE.

18 *Quòd ſi rixati fuerint aliqui, & percuſſerit alter proximum ſuum lapide vel pugno, nec mortuus fuerit,ſed iacuerit in lecto:*

19 *Si ſurrexerit,& ambulauerit foris ſuper baculum ſuum, tunc innocens erit qui percuſſit, tantùm ceſſationem eius penſabit: & medendo medicandum curabit.*

20 *Quum percuſſerit quiſpiam ſeruum ſuũ vel ancillam ſuam baculo, & mortuus fue-*
rit ſub manu eius, vindicando vindicabitur.
21 *Veruntamen ſi per diem vel duos dies ſteterit, non vindicabitur, quia pecunia eius eſt.*
22 *Quum autem rixati fuerint viri, & percuſſerint mulierem prægnantem vt egredia-*
tur fœtus eius, nec tamen ſequatur mors, puniendo punietur quemadmodum impoſuerit ei maritus
mulieris, & ſoluet apud iudices.
23 *Quòd ſi mors fuerit, tunc dabis animam pro anima,*
24 *Oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede,*
25 *Aduſtionem pro aduſtione, vulnus pro vulnere, liuorem pro liuore.*
26 *Quum autem percuſſerit quiſpiam oculum ſerui ſui, vel oculum ancillæ ſuæ, & corru*
perit eum, liberum dimittet eum pro oculo eius.
27 *Quòd ſi dentem ſerui ſui, vel dentem ancillæ ſuæ excuſſerit, liberum dimittet eũ pro*
dente eius.
28 *Si cornupetierit bos virum aut mulierem vt moriatur, lapidando lapidabitur bos, nē-*
que comedetur caro eius: dominus autem bouis erit innocens.
29 *Quòd ſi bos cornupeta fuerit ab heri & nudiuſtertius, & conteſtatio facta fuerit do-*
mino eius, nec cuſtodierit eum, occidendo autem occiderit virum vel mulierem, bos lapidabitur, &
dominus quoque eius morietur.
30 *Si pretium redemptionis impoſitum fuerit ei, tunc dabit redemptionem animæ ſuæ*
quantum impoſitum fuerit ei.
31 *Siue filium cornupetierit, ſiue filiam, ſecundum iudicium hoc fiet ei:*
32 *Si ſeruum bos cornupetierit, vel ancillam, argenti triginta ſiclos dabit domino eius, &*
bos ille lapidabitur.

Leuit. 24. 17 *Qui percuſſerit.* Sequitur præcepti confirmatio ex iure forenſi: ac primò quidē mortis pœna ſtatuitur in homicidas: nam percutere animam tantundem valet ac lethaliter vulnerare, vt mors quoque ſequatur: ſicuti Moſes in Exodo ſe clarius explicat. Porro quanquam breuiter loquitur, vt legiſlator, non dubium tamen eſt quin ſentētia iudicum velit interfici quos morti adiudicat: qualis fuerit exequendæ pœnæ forma videbimus ſuo loco. Etſi autem non vbique ad perfectionem exegit Deus quas ferebat leges, in præcipuo tamen capite ſimplicem & puram approbationē ſui præcepti extare voluit. Atque hæc cauſa fuit cur exordium facerem ab hac ſententia, quia præcepto reſpondet quaſi ἀντίστροφος.

19 *Vir qui intulerit.* Pœnæ etiam nũc eos ſubiicit qui verberibus corpus proximi mutilarint: quod neceſſe fuit, quia alioquin improbiſſimus quiſque, vt peritus fuiſſet nocendi artifex, crus vel brachium fregiſſet fratri, deinde non tantùm miſero inſultaſſet, ſed Deo quoque & legi. Siquis ergo membrum hominis afflixerat, pœna talionis edicitur, qua vſæ ſunt aliæ quoque gētes. Verùm ita diſtinctè præcipit Deus quando & quomodo retalianda ſit iniuria, vt lex minimè obnoxia ſit frigidis cauillis, quibus legem duodecim Tabularũ exagitat apud Gelliũ Phauorinus. Et certè nimis obſcurè Decemuiri, Si membrum fregeris meum, ex pacto talio eſto. Deus autem nō antè iubet oculum pro oculo erui, vel dentem excuti pro dente, quàm expoſuit, Siquis ſciens & volēs plagam intulerit: ita fortuitos ictus non vocat in iudicium, ſed tantùm conceptum ſcelus. Fruſtra autem obiicitur, vix ad æquilibrium frangi poſſe membra ex diuerſis corporibus: quia aliò non tendit Dei conſilium quàm vt pœnæ rigore territi, à læſione abſtineant: adeóque hæc cōiunctim poſita ſunt, Qui hominem occiderit, moriatur, & qui partem vitæ abſtulerit, priuetur ſimiliter. Atque eodem ſpectat comparatio, iacturam animalis percuſſi rependi poſſe, ſi verò percuſſus fuerit homo, nullum in pecunia eſſe iuſtum compenſationis pretium.

22 *Iudicium unum.* Ne populus Iſrael pro ſolita ſuperbia ſolum genus Abrahæ ſacroſanctũ eſſe putaret, lex ad exteros quoque extenditur. Atque ita oſtendit Deus ſocietatem totius humani generis ſibi curæ eſſe, vt etiam alieniſſimos nolit expoſitos eſſe improborum libidini. Aliis in rebus priuilegio ſeorſum cauit electo populo, nunc verò, quia ſine exceptione cunctos mortales creauit ad imaginem ſuam, ideo in fidem tutelámque ſuam recipit, nequis impunè illis noceat.

Exo.21.12 *Qui percuſſerit uirum.* Hic locus ſingulas partes(vt dixi)clarius explicat,ac primò diſcernit inter voluntariū & fortuitū homicidiū: quia ſicui lapis vel ſecuris per incogitantiā exciderit,ac obuium quempiam feriat,mortale crimen cenſeri non vult.Atque in hunc vſum datæ ſunt vrbes refugii,quarum nunc breuiter facta fuit mentio:& de quarum iure mox copioſè dicendum erit vbi etiam ratio diſcernendi inter fraudem & ignorantiam tradetur. Notandum verò eſt homicidium fortuitum(vt vulgò nominãt) Moſen pronunciare non caſu vel fortuna accidere, ſed Dei conſilio:acſi ad mortem eum qui interficitur manu duceret.Quocunque ergo interitus genere abripiantur homines,certum eſt nonniſi Dei arbitrio viuere & mori.Et certè quum ne paſſerculus quidem in terram niſi ipſo volente cadat, valde abſurdum eſſet homines ad imaginem eius creatos,temere proſtitui ad cæcos impetus fortunæ.Quare ſtatuendum eſt,quod etiam alibi Scriptura docet,finitas eſſe ſingulis viuendi metas:cui ſententiæ reſpondet quod alibi dicitur, Tu facis redire hominem,& dicis,Reuertimini filii hominum.Verum quidem eſt fortuitum nobis videri cuius non apparet cauſa vel neceſſitas: & inde contingentia vocari quæ ſecundum naturam aliter habere poſſunt.Atque interea tenẽdum eſt,quæ in vtranque partem alioquin flexibilia ſunt, arcano Dei conſilio gubernari,vt nihil niſi eius gubernatione & decreto fiat.Hoc modo non imaginamur fatum quale Stoici finxerunt:quia aliud eſt,quæ per ſe inclinant in varios & dubios euentus dirigi manu Dei quocũque voluerit,aliud verò,neceſſitatem dominari ex perpetuo cauſarum complexu, idque Deo conniuente. Imò nihil magis diuerſum eſt quàm Deum trahi & rapi fatali motu,& omnia prout viſum eſt temperare.Altius hîc cum Iudæis philoſophari nihil attinet, non alios obiici ad mortem niſi in quibus Deus occaſionem reperit. Certum quidem eſt Deo ſemper conſtare optimam conſilii ſui rationem: ſed inde perperam eliciunt noxa aliqua eſſe implicitos qui Deo duce ad mortem occurrũt.Nec verò ſi Deus hominem innoxium tollat è medio, fas eſt obſtrepere:acſi nulla eius eſſet iuſtitia,quia nobis abſcondita eſt, atque etiam incomprehenſibilis. Mat.10.c.19 Pſal.90.a.3.

14 *Sin uero ſuperbierit.* Diuerſis modis rem vnam exprimit. etſi enim ſuperbire & inſidiari longè differunt, vtrunque tamen Moſes ad cædem voluntariam accommodat: quia per inſidias intelligit prauum nocendi affectum: ſuperbiendi autem voce denotat violentum inſultum, vbi ſe odio quis in alium petulanter effert.Et certè truculẽtia & vis,& quælibet ſæuitia ſuperba eſt, quia niſi quis fratrem ſuum deſpiceret,non hoſtiliter aggrederetur. Iam ne cædibus dando veniam,terram polluant,iubet Deus ab altari quoque ſuo auelli homicidas: quibus verbis ſignificat tam diuino quàm humano auxilio eſſe indignos. Nam etſi altaris ſanctitas ad eos qui per imprudentiam vel errorem deliquerant protegendos aſylum eſſe potuit,ſcelerum tamen impunitas inde malè captata eſſet:quia hoc modo conuerſum fuiſſet ſanctuarium in ſpeluncam latronum, & fœdæ profanationi ſubiecta fuiſſet religio. Quanuis ergo ſcelerati altare amplexi opem Dei implorent,iubet lex eos inde ad pœnam rapi,quia indignum ſit ſacro Dei nomine ad peccandi licentiam abuti.Vnde apparet quàm ſtultè olim templa ornari putarint, quum aſyla fierent fouendis maleficiis.Sumptum id quidem fuit ex recepto Gentium more,ſed fatua æmulatione,quũ Deum idolis in adulterino cultu miſcerent: quanquam idola ſua caſtius & purius Gentiles in hac parte quàm Chriſtiani Deum coluerunt.Impios enim & ſacrilegos & impuros à iure aſyli arcebant,vt ne Perſi quidem regi Macedonum latebra in templo Samothracum tuta fuerit. Vox profani hominis refertur apud Liuium,Quum omnis præfatio ſacrorum eos quibus non ſunt puræ manus ſacris arceat,vos penetralia veſtra contaminari cruento latronis corpore ſinetis:Pudeat ergo nos venerationis prætextu templa polluere.

18 *Quod ſi rixati.* Hîc verberibus & plagis ſtatuitur leuis pœna, & quæ irritamentum petulantiæ improbis eſſe potuit. Quum duodecim tabulæ iniuſtam pulſationem vigintiquinque aſſibus mulctarent,repertus eſt Lucius quidam Neratius,qui luſum ex proteruia faciens,colaphos obuiis quibuſque infligere non dubitabat, mox iubebat aſſes numerari à ſeruo:vt tandem ſatius viſum fuerit legem prorſus obſoleſcere quàm eſſe ludibrio. Idem apud Iudæos facilè contingere potuit, vbi qui proximum plagis afflixerat vt in lecto decumberet,tantùm ſoluebat quod miſer impenderat corpori ſuo curando.Quis enim hac mercede non libenter ſe oblectet proſternendis inimicis,vt eos iacentes in lecto alat:Sed tenenda eſt Chriſti ſententia, quoniam præfracto erant ingenio Iudæi, multa illis propter duritiem conceſſa eſſe, in quibus numeranda eſt hæc indulgentia. Quanquam videtur remiſſius egiſſe Deus cum eo qui percuſſerat, vt alterum caſtigaret qui viribus debilior temere deſcenderat in certamen:ambo enim pariter ob vim iniuſtè illatam puniẽdi. AEqua igitur vtrique fieri videtur remiſſio,dum percuſſo priuata tantùm iactura penſatur. Quòd autem leges politicas Deus ad ſolidam perfectionem non exegit, hac facilitate coarguere voluit populi contumaciam,quæ ne moderato quidem iuri parère ſuſtinuit.Quoties ergo videtur Deus nimis clementer & lentè ignoſcere, veniat nobis in mentem, ipſum deflexiſſe ab optima regula, quia negotium erat cum indomabili populo. Mat.19.a.7. & Mar.10.a.5.

20 *Quum percuſſerit ſeruum.* Quanuis ſecundum ordinem politicum longè differant ſerui à liberis, Deus tamen vt oſtendat charam & pretioſam ſibi eſſe hominum vitam, perſonas in cæde non reſpicit:ſed perinde vlciſcitur ſerui mortem atque hominis liberi, ſi quidem repẽtè ex vulnere perierit.Et ſanè dominis concedere poteſtatem vitæ & necis, immanis fuit barbaries apud Romanos & alias gentes: & ſanctiore vinculo inter ſe coniuncti ſunt homines quàm vt domino liceat miſerum mancipium impunè interficere.Neque enim alii ſic præſunt aliis vt tyrãnidem vel latrocinium exerceant,nec vlla ratio patitur vt priuatus quiſquam ius gladii ſibi arripiat.Et quanuis legibus Romanis non fuerit(vt par erat)cohibita iniuſta crudelitas,confeſſi tamen ſunt vtendum ſeruis eſſe vt mercenariis. Verùm quæ mox ſequitur exceptio videtur non ſatis congruere, quia ſi ſeru9 paulatim mortuus fuerit,cædis pœna remittitur:atqui ſæpe præſtaret vno vulnere ſtatim concidere quàm diuturno lãguore confici. Continget ſeruum verberibus ita conteri & affligi vt aliquanto pòſt intereat: hìc certè deterior eſt heri ſæuitia quàm ſi iracundiæ feruore ad cædem impulſus eſſet.Quare videtur ius nimis inæquale ſtatui:ſed notandum eſt,cædem eorum ſeruorum qui ex plagis decubuerant,non fuiſſe impunitam. Vnde colligitur ſæuis & truculentis dominis minimè liberum fuiſſe atrociter vulnerare ſeruos:idque diſertè ſonant verba,quia non aliter pœna eximitur qui percuſſit,quàm ſi ita ſibi moderatus ſit vt non appareat crudelitatis indicium.Nam ſeruos per diem vnum vel duos dies ſtare tantundem valet ac vigere omnibus integris membris:quòd ſi inflictum eſſet vulnus, aut appareret vlla mutilatio, cædis reus erat percuſſor. Non abſoluitur ergo niſi qui ſeruum caſtigare dũtaxat voluit:vbi autem nulla apparet læſio,probabile eſt non fuiſſe occidendi cõſilium.Itaque lex quæ ſanguinarios impetus compeſcit, frænum homicidiis minimè laxat.Ratio quæ additur,ad priuatã iacturam reſtringi debet:quia nunquam hoc prætextu abſolueretur homicida, quòd pecunia ſeruum emerit, quum vita hominis pretio æſtimari nequeat.

22 *Quum autem rixati fuerint.* Locus hic primo intuitu ambiguus eſt,quia ſi mors intelligitur tantùm mulieris grauidæ,fœtum extinguere capitale non fuiſſet: quod magna abſurditate nõ caret. Fœtus enim vtero matris incluſus iam homo eſt:vita autem priuari,cuius vſuram nondum percepit,fere prodigioſum eſt. Quòd ſi hominem domi ſuæ occidi quàm in agro videtur indignius, quoniam ſua cuique domus tutiſſimum eſt receptaculum: multo atrocius cenſeri debet, fœtum qui nondum in lucem editus eſt,in vtero necari. His rationibus adducor vt non dubitem ad fœtum quoque extendi non minus quàm ad matrem, id quod dicitur, Si mors conſecuta ſit.Adde quòd minimè conſentaneum eſſet patrem filii ſui vel filiæ vitam pretio vendere.Quare hic(meo iudicio) legis ſenſus eſt,crimen eſſe morte dignum non ſolùm vbi mulier ex abortu periit, ſed etiam ſi infans fuerit occiſus:ſiue ſit abortiuus,ſiue paulo pòſt ex vulnere moriatur. Cæterùm quia fieri non poteſt quin matrem & liberos debilitet immaturus partus,meritò permittitur mulctam exigere apud iudices,quæ eorum arbitrio in ſolatium & damni leuationem pendatur. Etſi enim non aliud quàm pecuniam apud iudices repræſentari iubet Deus: eos tamen æſtimatores & arbitros præficit,ſi fortè maritus modum excedat. Quòd autem hoc loco legem talionis repetit, inde perſpicimus,iuſta proportione habita,eandem eſſe vindictæ rationem in dente vel oculo & in ipſa vita,vt æqua reſpondeat maleficii compenſatio. Ergo ad ſingulas partes meritò transfertur,vt qui fratri ſuo oculum eruit,vel manum abſcidit,vel crus fregit,oculum vel manum vel crus perdat. In ſumma,ad omnem vim cohibẽdam merces rependitur pro modo maleficii.Porro quanuis de ſumptibus pœnam Deus exigi velit, non tamen ſiquis læſus fuerit, vindictam appetere debet: neque enim ſecum pugnat Deus,qui toties filios ſuos hortatur non modò ad iniurias patienter ferendas,ſed etiam beneficiis vincendas. Ad pœnam trahendus eſt homicida, vel qui membrum fratris ſui mutilauit: atqui non ideo protinus licet,ſi vim iniuſtam paſſus fueris, iracundiæ vel odio indulgere,vt par pari referas. Quoniam hic error apud Iudæos inualuerat,cum refellit

Mat.5.f.38. Chriſtus,ac docet,pœnam quæ publicè ſtatuitur aduerſus noxios,nõ ſeruire priuatæ cuiuſque libidini,vt qui offenſus eſt, ad retaliandum proſiliat.Nec ſanè ad eos dirigũtur verba quæ inflãment vel incitent vlciſcendi affectum,ſed pœnæ metu compeſcitur omnis violentia.

26 *Quum autem percuſſerit oculum.* Quum apud Deum non ſit ſeruus nec liber, certum eſt perinde peccare qui ſeruum percutit acſi libero homini manum inferret.Verùm quoad ius forẽſe & humana iudicia diſtinctio ponitur, præſertim ſiquis proprio ſeruo vulnus inflixerit. Neque enim hìc exigitur dens pro dente,oculus pro oculo,ſed dominium quo malè abuſus eſt,aufertur domino:ſeruo autem vel ancillæ in ſolatium læſionis datur libertas, quæ propemodum dimidium eſt vitæ.Ita ſerui quidem ſui comparatione mitius tractatur dominus,dum ita laxatur pœnæ ſeueritas:ſeruo autem pro luxatione vel fractura rependitur quod magis optabile eſt,vt manumiſſus & ſui iuris factus,non ſubiaceat alienæ ſæuitiæ.

28 *Si cornu petierit.* Iam ad bruta animalia vſque deſcendit Moſes, vt ſiquem violauerint,eo-

rum pœna magis ac magis deterreantur homines à ſanguine fundendo. Ergo ſi bos cornupeta hominem occiderit, lapidari iubet, & cadauer eius proiici tanquam abominabile. Quòd hanc legem exagitant naſuti homines, acſi puerile eſſet morte mulctare miſerum animal, cuius nullum eſt crimen, non longa refutatione indiget hæc petulantia. Sicut enim creati ſunt boues in gratiam hominum, ita non mirum eſt tam mortem eorum quàm vitam publicæ vtilitati addici. Iam verò ſi alatur bos homicida, tali ſpectaculo haud dubiè ad feritatem obdureſcent homines: carnem verò eius comedere, tantundem fere eſſet ac vorare humanam carnem. Non potuit ergo melius compeſci hominum crudelitas, vt à mutuis cædibus abhorrerent, quàm ſi mors hominis ita vindicaretur. In ſecunda parte lógius progreditur Deus, ipſú bouis dominum morti addicens ſi admonitus fuerit vt caueret. Talis enim denuntiatio prætextum ignorantiæ tollit: nec dura videri pœna debet in craſſum neglectum: quia liberum exitum noxiis beſtiis dare, tantundem valet atque armare in hominum necem. Qui verò ſciens & volens fratris ſui vitam obiicit periculo, cædis author meritò cenſetur. Quæ tandem additur correctio ſpeciem abſurditatis primo intuitu continet, quia lege vetitum fuit pretio tranſigere cum homicida. Sed quia differt crimē à delicto, quanuis nefas fuerit pœnam ex pacto homicidis remittere, licuit tamen iudicibus eam mitigare cauſa cognita, ſi ſimplicitas vel incogitãtia hominem excuſaret. Hæc itaque ſpecialis eſt exceptio, quæ iudicibus permittit diſtinguere noxarum ſpecies: nempe ſi compertum illis fuerit hominem non eſſe mortis reum, vt eius tamen negligentiam pecunia mulctent.

31 *Siue filium cornu petierit.* Quòd ad ætatem quidam referunt, acſi filii & filiæ nominarentur pueri & puellæ, neſcio an conueniat: neque tamen hanc ſententiam reiicio. Quanquam videtur Moſes amplificare legem, ſi bos petulcus herilem filium occiderit, vt pater ipſe pœnæ ſubiaceat, qui non melius liberis ſuis proſpexerit. Dubitari autem potuit, æquúmne eſſet patrem iam orbitatis dolore confectum ad mortem trahere: verùm ad exemplum pertinet, non impune cedere parentibus ſi eorum culpa filii vel filiæ pereant.

32 *Si ſeruum.* Quòd iam minoris æſtimatur ſerui pœna quàm hominis liberi, ratione non caret. Quãtum ad crimen cædis voluntariæ, nullum fuit diſcrimen inter ſeruos ac dominos: in delicto autem potuit aliquid de ſeueritate remitti: præſertim quum bouis lapidatio ad deteſtationem cædis ſufficeret. Optima ergo moderatione vſus eſt Deus quum triginta ſiclis damnauit negligentiam domini: bouem verò in exemplum propoſuit, cuius nece omnes commonefierent, quantopere pretioſus ſit Deo humanus ſanguis.

EX DEVT. XVII.

6 *In ore duorum vel trium teſtium interficietur qui moriturus eſt, non interficietur in ore vnius teſtis.*

EX DEVT. XIX.

15 *Non ſtabit teſtis vnus contra quenquam in quacunque iniquitate, & in quocunque peccato quod peccauerit: in ore duorum teſtium vel in ore trium teſtium ſtabit verbum.*

Sicuti ſeueritas in exigenda pœna, vbi cædem factam eſſe conſtat, oſtendit quãti æſtimet Deus hominum vitam, ita eãdé conſeruandi innoxii ſanguinis curam declarat quæ hic ponitur moderatio. Quia enim nimia credulitas ſæpe iudicē impelleret ad inſontes dãnãdos, huic malo remedium Deus adhibet, vbi crimen, niſi firmis teſtimoniis probatum, puniri vetat. Etſi verò legem hanc naturaliter inſculpſit omnium cordibus, quò tamē ſanctior eſſet obſeruatio apud Iſraelitas, ſcribi voluit: quia nihil magis periculoſum quàm vnius hominis linguæ ſubiicere cuiuſque vitã: vbi autem conſenſus duorum vel trium ſeriò examinatur, vtplurimum deprehendi poteſt ſiqua latet falſitas. Ergo ne vel leuibus coniecturis, vel parum idoneis delationibus, vel iniquis præiudiciis temere quiſquam damnetur, ac ita opprimatur innocentia: Deus ſe medium opponit, nec patitur quenquam durius tractari niſi probè conuictum.

EX DEVT. XXII.

8 *Si ædificaueris domum nouam, facies tabulatum per circuitum in tecto tuo: nec pones ſanguinem in domo tua, ſi quiſpiam ceciderit ex eo.*

Hoc quoque præceptum ad humanæ vitæ conſeruationem ſpectat. Scimus Iudæis plana fuiſſe tecta, vt liberæ illic eſſent ambulationes. Si clauſtra non fuiſſent oppoſita, lethalis fuiſſet lapſus: ita ſæpe domus omnes fuiſſent funeſtæ. Iubet ergo Deus clauſtris vel cancellis vel aliis clauſuris muniri circuitum, & quidem ſeuera denuntiatione interpoſita: domos enim ſanguine contaminari pronuntiat ſiquis ex tecto non clauſo deciderit. Quòd ſi ſola incuria contractus fuit reatus, hinc apparet quantopere Deus abominetur deliberatam ſæuitiam. Et ſi vnumquenque ita ſollicitum

eſſe oportuit de fratrum ſuorum vita, hinc apparet quantum nefas fuerit eos data opera hoſtiliter aggredi.

EX DEVT. XXIIII.

7 *Siquis furatus fuerit animam è fratribus ſuis è filiis Iſrael, & vendiderit: morietur vir ille, & auferes malum è medio tui.*

Iam in plagiarios eadem quæ in homicidas pœna conſtituitur, & meritò: nam vt miſera erat ſeruorum conditio, pluſquam dimidium vitæ fuit libertas. Hominem ergo priuare tanto bono, propemodum iugulare fuit. Adde quòd nō plagium modò hîc damnatur, ſed ſimul acceſſio crudelitatis & doli: ſi is qui furatus eſt hominem, ſimul vendiderit. Venditio autem vix fieri poterat in populo quin mox crimen detegeretur: nihil autem magis odioſum quàm filios Dei alienari ab Eccleſia, & addici profanis gentibus.

EX DEVT. XXI.

22 *Quum fuerit in aliquo peccatum ad iudicium mortis, & interficiendus fuerit, & ſuſpenderis illum in ligno:*

23 *Non pernoctabit cadauer eius in ligno, ſed ſepeliendo ſepelies eodem die: quia maledictio eſt Dei qui ſuſpenditur: & non contaminabis terram tuam quam Iehoua Deus tuus dat tibi in hæreditatem.*

Finis huius præcepti eſt truculentiam & barbariem arcere ab electo populo, dum horror etiā iuſtæ cædis incutitur. Et certè triſte ſpectaculum eſt ac deforme, cadauer hominis in cruce ſuſpenſum: ſepultura enim humano generi deſtinata eſt, tam in reſurrectionis pignus ac ſymbolum, quā vt oculis viuorum parcatur, ne ſe rei tam fœdæ aſpectu contaminent. Non agit hîc Moſes de quibuſlibet, ſed de ſceleratis qui indigni ſunt ſepulchri honore: ſed publica vtilitas ſpectatur in ipſis ſepeliendis, ne homines ad feritatem aſſuefiant, atque ita reddantur promptiores ad homicidia. Porro quò diligentius in hac parte ſibi caueant, terram pollui denuntiat ſi cadauer in cruce ſuſpenſum relinquitur, nempe quia talis immanitas terram dedecore fœdat. Id autem minus fuit tolerabile in Iudæa, quam Deus hæreditatē dederat electo populo, vt ſanctè & caſtè illic, reiecta omni profanatione, coleretur. Maledictio autem Dei vocatur ſuſpenſus, quia genus ipſum ſupplicii per ſe deteſtabile eſt. Non vetat quidem Deus crucifigi vel ad furcas ſuſpendi ſceleratos, quin potius hanc pœnam ſubſcriptione ſua probat: tantùm ſuo exemplo Iſraelitas hortatur vt ab omni atrocitate abhorreant. Quanuis ergo pœnam non improbet, ſe tamē abominari dicit in ligno ſuſpenſos, vt ſtatim tollatur offenſio: neque enim maledictos vocat, acſi deſperata eſſet eorū ſalus, ſed quia
Galat.3.b.13. maledictionis nota eſt ſuſpenſio. Hunc verò locum Paulus ad Chriſtum accommodat, vt doceat pro nobis factum eſſe κατάραμα, quò nos à Legis maledictione ſolueret. Nam quum omnes rei ſint tranſgreſſionis, atque ita maledictione implicitum ſit totum humanum genus: non alia fuit liberationis ratio quàm ſi ſe Chriſtus in locum noſtrum ſubſtitueret. Nec verò ſuæ ſententiæ oblitus erat Deus dum filium ſuum vnigenitum paſſus eſt crucifigi. Vnde ſequitur, vices noſtras illum o-
2.Cor.5.d.19. biiſſe, vt à Deo benedicamur: ſicuti pro nobis factus eſt peccatum vt in eo ſimus Dei iuſtitia.

EX DEVTER. XXV.

1 *Si fuerit lis inter aliquos, & acceſſerint ad iudicium, & iudicauerint eos: iuſtificauerintque iuſtum, & impium condemnauerint:*

2 *Si quidem cædendus fuerit impius, tunc proſternet eum iudex, & cædere iubebit illum coram ſe ſecundum iniquitatem eius ad numerum.*

3 *Quadraginta plagis cædere iubebit illum, non addet: ne fortè ſi addat cædere eum vltrà plagis multis, vileſcat frater tuus in oculis tuis.*

Quia hîc præcipitur moderatio & humanitas, appendix eſt ſexti mandati. Sūma eſt, ſiquis verberibus cædendus ſit in iudicio, ne caſtigatio modum excedat. Agitur autem de pœna quæ apud Iureconſultos vocatur modica correctio: quam moderatam eſſe conuenit, ne flagellis laceratum corpus reddatur mutilū vel deforme. Quū ergo ſontibus eouſque pepercerit vt frænaret iuſtā ſeueritatē, multo magis rationem haberi voluit ſanguinis innoxii: & quū iudices prohibuerit à nimio rigore, multo minus toleranda erit intemperies priuati hominis ſi vim fratri ſuo inferat. Sic autem cohibendus fuit feruor, quia ſæpe iudices alioqui non mali, in delicta non ſecus atque

in ſcelera excandeſcunt: æqualis autem modus præfigitur, ne pro delicto vltra plagas quadraginta iudices infligere iubeant. Ita ſenſim verberati fuerunt ſontes, non autem tumultuoſé, quum ictus numerare neceſſe eſſet: deinde in futurum tempus non ita læſi quin omnibus membris integris vigerent. Huc pertinet quòd iudices Deus ſpectatores conſtituit, qui ſua grauitate omnem exceſſum tēperēt. Ratio adducitur, Ne vileſcat frater, quia vltra modū percuſſus fuerit. Quod duobus modis exponi poteſt, Ne dehoneſtetur corpus ſtigmatibus, & ita reddatur deforme. vel, Ne ignominia & dedecore in perpetuum notatus, animū deiiciat. Scimus enim quàm grauis ſit & acerba inſultandi petulātia. Tertius ſenſus quem afferunt quidam, nimis remotus eſt, Ne moriatur tanquam vile & abiectum animal. tantùm enim conſulit Deus miſero homini vt caſtigatus fiat melior, non autem callum ex infamia contrahat. Porro vt ſemper Iudæi in rebus minutis pietatis ſtudium oſtentarunt, excogitata ab ipſis fuit puerilis cautio, quò ſanctius legem hanc obſeruarent. Religio enim illis fuit ad quadrageſimum vſque ictum progredi, ſed vnum detrahendo, inanem clementiæ laudem captarunt, acſi plus ſaperent ipſo Deo, vel eūm manſuetudine vincerent. Eò ſemper amentiæ labuntur homines, dum ex ſuo cerebro comminiſci audent quod verbo Dei opponant. Hæc ſuperſtitio iam inualuerat Pauli tempore, vt ex eius verbis colligitur, vbi refert ſe quinquies quadraginta plagis fuiſſe affectum, vna minus. 2.Corint.11.24.

EX DEVT. XXIIII.

16 *Non interficientur patres pro filiis, neque filii interficientur pro patribus: quiſque in peccato ſuo morietur.*

Hîc quoque oſtendit Deus quantam humanæ vitæ curam gerat, ne promiſcuè graſſentur cædes, vbi vetat filios inuolui cum parentibus. Lex autē minimè ſuperuacua fuit, quia ſæpe ob vnius crimen in totam ſobolem fuit ſæuitum. Ergo non fruſtra ſe opponit Deus ad innoxios protegendos, nec permittit longius pœnam vagari quàm vbi crimen reſidet. Et certè cōmunis ſenſus naturæ dictat, barbari furoris eſſe in patrū odiū filios interfici. Siquis obiiciat quod antè vidimus, Deū vltorem eſſe in tres & quatuor ætates: ſolutio in promptu eſt, eum ſibi eſſe legem, nec cæco impetu ruere in exercenda vindicta, vt inſontes reprobis commiſceat: ſed ita reiicere iniquitatem patrum in filios, vt ſummum rigorem optima æquitate temperet. Quinetiam non ita ſe neceſſitate obſtrinxit quin liberum eſſet, vbi ita placuit, à lege diſcedere: quemadmodum totam ſobolē Chanaan radicitus tolli iuſſit, quia non aliter purgata eſſet terra quàm inquinamentis illis exterminatis: & quum reprobi eſſent omnes, iuſto exitio non minus filii quàm patres fuerunt deſtinati. Imò legimus, poſt mortem Saulis, expiatum fuiſſe eius ſcelus filiorum nece: hoc tamen priuilegio non abrogauit ſummus Legiſlator quod mandauerat: ſed admirabili ſuo conſilio locum dari voluit, ex quo fonte prodeunt omnes leges. 2.Sam.21.a.1.

EX DEVT. XX.

10 *Quum acceſſeris ad vrbem vt expugnes illam, clamabis ad eam pacem:*

11 *Et erit, ſi pacem reſpōderit tibi, & aperuerit tibi, vniuerſus populus qui fuerit repertus in ea, erunt tibi tributarii, ſeruientque tibi.*

12 *Si verò pacem non fecerit tecum, ſed faciat tecum prælium, obſederiſque eam:*

13 *Et dederit eam* Iehoua Deus *tuus in manu tua: tunc percuties omnem maſculum eius acie gladii.*

14 *Tantùm mulieres, & paruulos, & animalia, & quicquid fuerit in vrbe, omnia ſpolia eius prædaberis tibi: comedéſque ſpolia inimicorum tuorum, quos dederit tibi* Iehoua Deus *tuus.*

15 *Sic facies omnibus vrbibus longinquis à te valde, quæ non ſunt de vrbibus gentium iſtarum.*

16 *Tantùm de vrbibus populorum iſtorum quos* Iehoua Deus *tuus dat tibi in hæreditatem, non viuificabis vllam animam:*

17 *Sed perdendo perdes eos, Hitthæū, Amorrhæum, Chananæum, &* Periſæum, *Hiuæum, &* Iebuſæum: *quemadmodum præcipit tibi* Iehoua Deus *tuus.*

18 *Ne doceant vos facere ſecundum abominationes ſuas quas faciunt diis ſuis, & peccetis in* Iehouam Deum *veſtrum.*

10 *Quum acceſſeris ad urbem ut expugnes.* Iam in legitimis quoque bellis docet eſſe obuiam eundum ſæuitiæ, & à cædibus abſtinendum quoad fieri poterit. Iubet ergo, quū ad oppugnandā vrbē

venerint, ante omnia hortari ciues vt deditione facta pacem redimant: quod ſi factum fuerit, incolumes ſeruare, & impoſito tributo eſſe contẽtos. Hæc æquitas naturaliter indita fuit cunctis gentibus: inde creati fœciales, nec iuſtum bellum duxerunt abſque ſolenni indictione. Denique quum nomen hoſtis olim ſignificaret peregrinum, eius lenitate triſtitiam rei mitigarunt Romani. Hac ratione cenſuerunt hoſti quoque præſtandam eſſe fidem. Ac vox illa Ciceronis laude digna, Non ſuſcipienda eſſe bella, niſi vt ſine iniuria in pace viuatur. Quòd ſi Deus in medio armorum ſtrepitu vult ſuos humanitatis eſſe memores, hinc colligitur quantopere ei diſpliceãt homicidia. Quos authoritate ſua armauit, vult tamen ad clementiam eſſe propenſos, eorúmque impetum cohibet, ne gladios ſuo permiſſu datos ſanguine imbuant. Quomodo igitur homini priuato licebit gladium arripere in fratris necem? Nunc tenemus finem huius doctrinæ, & quàm aptè ad ſextum præceptum quadret.

12 *Si uero pacem non fecerit.* Videtur hæc nimis licentioſa conceſſio. nam quum profani ſcriptores victis quoque conſulere iubeant, & eos qui armis poſitis ad imperatoris fidem confugiunt, recipiendos eſſe doceant, quanuis murum aries percuſſerit: quomodo Deus miſericordiarum Pater promiſcuis cædibus indulget? Verùm iam antè dictum fuit plus Iudæis pro cordis duritie fuiſſe conceſſum quàm iure ipſis liceret. Certè pro charitatis regula etiam armatis hominibus parcendum fuit, ſi abiecto gladio veniam peterent: ſaltẽ non alios interficere licuit quàm qui deprehenſi eſſent cum armis & gladio. Ergo longè à perfectione diſtat occidendi permiſſio quæ ad omnes mares extenditur. Verùm quia vix pro ſua ferocia paſſi fuiſſent Iudæi ſibi præſcribi quod æquiſſimum erat, ſaltem frænare eorum intemperantiam voluit Deus, ne ad extremum crudelitatis deſcẽderent. Agitur de vrbibus vi captis, vbi interdum contingit nullum haberi ſexus vel ætatis diſcrimen: hæc immanitas compeſcitur, ne mulieres vel pueros trucident.

15 *Sic facies omnibus.* Inſeritur exceptio, ne communi belli iure vtãtur Iudæi contra gentes Chanaan, de quibus abolendis lata erat ſententia. Neque enim ad bellum modò cum ipſis gerendum armauit Deus Iudæos, ſed miniſtros & exequutores ſuæ vindictæ conſtituit. Alibi autem expoſuimus iuſtas fuiſſe cauſas cur radicitus euelli totum illud ſemen ac memoriam deleri vellet: præſertim quum eas iam quadringẽtis annis toleraſſet, impia autem obſtinatione in deterius ruere non ceſſaſſent: vnde apparuit perdita earum impietas. Iterum tamen repetitur quod alibi dictum fuit, quoniam conſecrata erat ad Dei cultũ terra illa, exterminandos eſſe incolas, qui nihil aliud quàm eam contaminare poterant: ideóque id vtile eſſe Iſraelitis, ne eorum decipulis trahantur ad falſas ſuperſtitiones.

EX DEVT. XXIII.

15 *Non trades ſeruum domino ſuo, qui ſe ad te eripuerit à domino ſuo.*

16 *Tecum habitabit in medio tui, in loco quem elegerit in vna vrbium tuarũ: nec vim inferes ei.*

Quanquam hæc lex ad humanitatem & clementiam ſpectat, tamen videtur non omni ex parte iuſta eſſe. Quum tyrannica ſuperbia multi domini ſeruos premerent, coegit eorum improbitas miſeros aliquo ſolatio leuare. Itaque ſeruis permiſſum fuit in templa confugere, Romæ etiam ad ſtatuas Cæſarum, vt ſi probarent ſe indignè & inhumaniter fuiſſe tractatos, cauſa cognita, venditi ad manſuetiores dominos tranſirent. Hoc quidem tolerabile fuit, ſed perfugium quod hîc ſeruis datur, dominos iure ſuo fraudat: quoniam cauſa incognita libertas illis datur habitandi in terra Chanaan: hoc etiam modo violatur ius Gẽtium, dum terra quibuſlibet fugitiuis patet. Adhæc quum ſerui perfugi vtplurimum nequam ſint & ſcelerati, quicunque locus erit eorum receptaculum, multis inquinamentis replebitur. Quòd exiſtimant quidam priuilegio exemptos eſſe ſeruos à priore iugo, vt ſe in obſequium Deo traderent, atque ita propagaretur vera religio: neſcio an ſatis firmum ſit. Certè conſentaneum non videtur, in Eccleſiam receptas fuiſſe quaſlibet ſordes ac quiſquilias: quia tandem omne genus corruptelis fuiſſet referta: deinde ſiquid ſceleris alibi fuiſſet admiſſum, Dei nomine obtegi minimè decebat. Quid enim ſi fur, ſi adulter, vel homicida, relicto domino aſylum in terra ſancta quæſiiſſet? tales hoſpitio recipere ac tueri quid aliud fuiſſet quàm euerſis legibus & iudiciis fœdam barbariem ſtatuere? Ego itaque plus intelligendum eſſe arbitror quàm ſonent verba, nempe, ſi compertum eſſet ſeruos fugiſſe non maleficii cauſa, ſed ob nimiam dominorum truculentiam, ne populus eos abigeret: quod tantundem erat atque ad lanienam proiicere. Et certè iudicium interpoſitum fuiſſe colligitur, quia datur electio, in quacunque vrbe habitare velint. Valuit quidem ad fauorem religio, quia nomẽ vero Deo eos dare oportuit, & in eius cultũ initiari qui ſedem & domicilium petebant in terra Chanaan: nunquã tamen paſſus eſt Deus, impios ſine delectu recipiendo, nomẽ ſuum profanari. Quare (vt initio attigi) humanitatem populo ſuo Deus commẽdat, ne profugos ſeruos dedendo, alieno furori ſubſcribat: quia domini futuri erant carnifices. Et quũ populũ à vi inferenda prohibet, ſubindicat his verbis tãtùm ſe

miſeris conſulere, vt liberum ſit ſuam innocentiam defendere in iudicio: vnde hanc legem in appendices ſexti præcepti referre viſum eſt.

EX DEVT. XXII.

6 *Quum occurrerit tibi nidus auium in via in quauis arbore, aut ſuper terrã vbi pulli vel oua, & mater cubet ſuper pullos aut ſuper oua, non accipies matrem cum filiis, ſed dimittendo dimittes matrem, pullos autem capies tibi, vt bene ſit tibi & producas dies.*

Hoc præcepto quum inſtituerit Deus populum ſuum ad manſuetudinem, appẽdix eſt ſexti præcepti. Fuit quidem ſobolis habita ratio, deinde aues quãdiu incubant, vt ſunt macie confectæ, certum eſt non eſſe ſalubrem cibum: dubium tamen non eſt quin propoſitum fuerit Deo ſuos ad humanitatem fouendam aſſuefacere. Nam ſiqua miſericordiæ gutta in nobis viget, nunquam in mentem veniet miſeram auiculam interficere, quæ vel generandi ſtudio, vel pullorum amore ſic flagrat, vt vitæ ſuæ oblita, periclitari malit quàm oua aut pullos deſerere. Quare non dubium eſt quin hoc rudimento populum ſuum Deus à feritate & ſæuitia prohibuerit.

EX EXODI XXIII.

5 *Si videris aſinum inimici tui decumbentem ſub onere ſuo, & ceſſaueris ab auxiliando ei, auxiliando auxiliaberis cum eo.*

EX DEVT. XXII.

4 *Non videbis aſinum fratris tui aut boues eius iacentes in via, & abſcondes te ab eis: erigendo eriges cum eo.*

Hac etiam lege ſuos hortatur Deus ad præſtanda humanitatis officia brutis animalibus, quò magis ſint ad fratres ſuos iuuandos propenſi. Memoria enim tenẽdum eſt quod docet Paulus, vbi Deus boues ſubleuari iubet, non tam de ipſis eſſe ſollicitum quàm hominum curam ſuſcipere. Alibi præcipit Deus vt qui viderit fratris ſui bouem vel aſinum, adeóque inimici, colligat & reſtituat domino: verùm hîc alius finis propoſitus fuit, vt teſtentur fideles ſe inimicis ignoſcere, dum erga eorum animalia ſunt miſericordes. Si dictum ſimpliciter fuiſſet, iuuandos eſſe inimicos, & beneficiis certandum eſſe ad vincendam eorum malitiam, ſatis damnata fuiſſet omnis crudelitas: atqui vbi Deus non modò inimicis ſuccurrere iubet, errantibus viam commonſtrare, & lapſos colligere, ſed his omnibus beneficiis vult animalia proſequi: magis emphaticè & vehemẽtius exprimit quantopere ab odio & vindictæ libidine remotos eſſe velit filios ſuos. Quod ergo poſtea diſcipulis ſuis præcepit Chriſtus, videmus in Lege fuiſſe traditum, vt inimicos noſtros diligamus. Neque enim hîc tantùm compeſcitur vlciſcendi affectus, ſed plus aliquid exigitur, vt vincant fideles beneficiis hoſtium ſuorum malitiam: reducere enim bouem vel aſinum erraticum, teſtimonium eſt ſinceri amoris. Verùm ſecundo verſu magis ad viuum repræſentatur quod ad ſextum præceptum pertinet, vt auxilium feratur boui vel aſino laboranti ſub onere. In verbis non conſentiunt interpretes, à quibus longè diſceſſit Hieronymus. Alii autem qui fidelius reddere cupiunt, interrogatiuè legunt, Si videris animal ſub onere ſuo, &c. an ceſſabis auxiliari? Ego autem aliter lego, Si videris & ceſſaueris auxiliari, auxiliare tamen. Occupat enim Deus, ſi fortè quiſpiam primò odio impulſus grauetur inimicum ſuum iuuare, & tunc peruerſum affectum corrigere iubet. Senſus ergo eſt, ſi aſpectus inimici te moretur quominus animal eius ſubleues, depoſita maleuolentia cum eo te coniunge, vt ſimul humani & miſericordes ſitis erga miſerũ animal. Sic data fuit materia inimicis vt ſe mutuò reconciliarent.

1. Cor. 9. b. 9.

Mat. 5. g. 44.

EX NVMER. XXXV.

9 *Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

10 *Alloquere filios Iſrael, & dicas eis, Quum tranſieritis Iordanem in terra Chanaan:*

11 *Conſtituetis vobis vrbes: vrbes autem refugii erunt vobis, quò fugiet homicida qui percuſſerit aliquem per errorem.*

12 *Et erunt vobis vrbes illæ in refugium à propinquo: & non morietur homicida, donec ſteterit ipſe ante congregationem ad iudicium.*

13 *Et ex vrbibus quas dabitis, ſex vrbes refugii erunt vobis.*

14 *Tres vrbes dabitis citra Iordanem, & tres vrbes dabitis in terra Chanaan: vrbes refugii erunt.*

15 *Filiis Iſrael, & peregrino, & incolæ in medio eorum, erunt ſex vrbes illæ in refugium, vt fugiat illuc quicunque percuſſerit aliquem per errorem.*

16 Si inſtrumento ferreo percuſſerit eum, & mortuus fuerit, homicida eſt: moriendo morietur homicida.

17 Si verò lapide manus, quo moriatur, percuſſerit eum, & mortuus fuerit, homicida eſt: moriendo morietur homicida.

18 Aut inſtrumento ligneo manus, quo moriatur, percuſſerit eum, & moriatur, homicida eſt: moriendo morietur homicida.

19 Propinquus ſanguinis ipſe interficiet homicidam: quum ipſe obuiauerit illi, ipſe interficiet eum.

20 Si per odium, inquã, impulerit eum, aut proiecerit aliquid in eum per inſidias, & mortuus fuerit:

21 Aut per inimicitiam percuſſerit eum manu ſua, mortuúſque fuerit: moriendo morietur percuſſor, homicida eſt: propinquus ſanguinis interficiet homicidam quum ipſe occurrerit illi.

22 Si autem caſu abſque inimicitiis impulerit eum, vel proiecerit in eum quoduis inſtrumẽtum abſque inſidiis:

23 Aut quemuis lapidem quo moriatur quem prius non videbat: & cadere fecerit ſuper illum, mortuúſque fuerit, & ipſe non erat illi inimicus, neque quærebat malum eius:

24 Tunc iudicabit congregatio inter percuſſorem & propinquum ſanguinis ſecundum iudicia iſta.

25 Et eruet congregatio homicidam è manu propinqui ſanguinis, & reuerti faciet eum congregatio ad vrbem refugii ſui ad quam confugerat: habitabítque in ea donec moriatur ſacerdos magnus qui vnctus eſt oleo ſanctitatis.

26 Quòd ſi egrediendo egreſſus fuerit homicida terminum vrbis refugii ſui ad quam confugerat,

27 Et inuenerit eum propinquus ſanguinis extra terminũ vrbis refugii ſui, atque occiderit propinquus ille homicidam: non erit obnoxius morti.

28 In ciuitate enim refugii ſui habitabit donec moriatur ſacerdos magnus: poſteaquam autem mortuus fuerit ſacerdos magnus, reuertetur homicida in terram poſſeſſionis ſuæ.

29 Et erunt iſta vobis in ſtatutum iudicii per generationes veſtras, in omnibus habitationibus veſtris.

30 Quicunque percuſſerit aliquem, ad verbum teſtium occidet homicidam: ſolus enim teſtis non teſtificabitur in animam vt moriatur.

31 Neque accipietis pretium pro anima homicidæ qui eſt ſceleratus, vt moriatur: ſed moriendo morietur.

32 Sed nec accipietis pretium vt fugiat ad vrbem refugii ſui, vt reuertatur habitare in ea terra donec moriatur ſacerdos.

33 Et non polluetis terram in qua fueritis, quia ſanguis iſte polluet terram: neque terra expiabitur propter ſanguinem qui effuſus eſt in ea niſi per ſanguinem illius qui effudit illum.

34 Ne ergo polluatis terram in qua habitatis, & in cuius medio ego habito: ego enim Iehoua habito in medio filiorum Iſrael.

EX DEVT. XIX.

1 Quum exciderit Iehoua Deus tuus gentes quarum ipſe Iehoua Deus tuus dat tibi terrã, & poſſederis eas, habitaueríſque in vrbibus earum & in domibus earum:

2 Tres vrbes ſeparabis tibi in medio terræ tuæ quam Iehoua Deus tuus dat tibi vt poſſideas eam.

3 Præparabis tibi itinera, & in tres partes diuides terminum terræ tuæ, quam in hæreditatem daturus eſt tibi Iehoua Deus tuus: erítque vt fugiat illuc omnis homicida.

4 *Hæc autem res eſt homicidæ qui fugiet illuc, & viuet: qui percuſſerit proximum ſuum ignoranter, neque oderat eum ab heri & nudiuſtertius:*

5 *Quicunque abierit cum proximo ſuo in ſyluam ad cædenda ligna, & impulſa fuerit manus eius in ſecurim ad cædendum lignum, elapſum autem fuerit ferrum è ligno, inuenerítque proximum ſuum, & moriatur, is fugiet ad vnam vrbium iſtarum, & viuet:*

6 *Ne perſequatur propinquus ſanguinis homicidam illum, quum incaluerit cor eius, & aſſequatur eum, quòd longior fuerit via, & percutiat eum anima, quum tamen non ſit reus mortis, quòd non odiſſet eum ab heri & nudiuſtertius.*

7 *Idcirco ego præcipio tibi, dicendo, Tres ciuitates ſeparabis tibi.*

8 *Quòd ſi dilatauerit Iehoua Deus tuus terminum tuum quemadmodum iurauit patribus tuis, & dederit tibi vniuerſam terram quam dixit patribus tuis ſe daturum:*

9 *Quum cuſtodieris omnia præcepta iſta, vt facias ea quæ ego præcipio tibi hodie, nempe vt diligas Iehouam Deum tuum, & ambules in viis eius omnibus diebus: tunc addes tibi adhuc tres vrbes vltra tres iſtas:*

10 *Vt non effundatur ſanguis innocens in medio terræ tuæ quam Iehoua Deus tuus dat tibi in hæreditatem, néve ſint ſuper te ſanguines.*

11 *At quum fuerit quiſpiam qui oderit proximum ſuum, & inſidiatus fuerit ei, inſurrexerítque in eum, & percuſſerit eum anima, & mortuus fuerit, fugerit autem ad vnam vrbium iſtarum:*

12 *Tunc mittet ſeniores vrbis illius, & abſtrahent eum inde, dabúntque eum in manu propinqui ſanguinis, & morietur.*

13 *Non parcet oculus tuus ei, & auferes ſanguinem innocentem ex Iſraele, & bene erit tibi.*

Numer. 35. 10 *Alloquere filios Iſrael.* Vrbes refugii conſtituit Deus non modò vt diſcerneret inter ſcelus & errorem, ſed ne temere funderetur innoxius ſanguis. Hactenus vidimus quàm ſeuerè homicidia puniri voluerit. Sed quia minimè æquum fuiſſet, qui non ſponte ſed fortuitò proximum occiderat, rapi ad eandem pœnam cui ſubiiciebantur homicidæ voluntarii: exceptio nunc additur, vt ſit extra noxam qui neſciens & præter animi ſententiam quempiam occiderit. Quanquam longius reſpexit Deus (vt dictum eſt) ne cædes aliæ ſuper alias fierent, atque ita pollueretur terra. Nunc ordine ſingula excutiamus. Tametſi initio nonniſi de vrbibus trans Iordanem ſitis meminit, ex progreſſu tamen colligitur, ſex in eum vſum fuiſſe delectas, quarum tres erant cis Iordanem. Vult autem ita eſſe diſpoſitas vt ſingulæ regionis partes aliquam ex ipſis vicinam habeát, ne miſeris qui extra culpam ſunt, triſtius ſit exilium ob itineris diſtantiam. Porro antè attigimus, vrbes illas fuiſſe in ſorte tribus Leuiticæ, vt ſacerdotii dignitas exules melius protegeret, deinde, quia probabile erat plus in Leuitis prudentiæ & grauitatis fore, ne perfugium inſontibus conceſſum ſceleratos quoque reciperet.

16 *Si inſtrumento.* Videtur paulo pòſt ſecum pugnare Deus, vbi homicidas abſoluit non voluntarios, quanuis ferro vel lapide vulnus inflixerint: hîc autem ſimpliciter reos eſſe mortis pronuntiat quicunque ligno, vel ferro, vel lapide ferierint: ſed facilis ſolutio eſt ſi ad Dei conſilium attendas. Poſtquam enim errori dedit veniam, nequis ad criminis impunitatem traheret, maturè occurrit, & quod antè viſum eſt rurſus inculcat. Quòd autem ferri, ligni, & lapidis fit mentio, hac diſtinctione clarius explicat, nullis cædibus voluntariis eſſe ignoſcendum: alioqui, vt ſolent variis cauillis leges eludi, reſtringere forte tentaſſent ad ſpeciem vnam quod de pœna homicidarum dictum fuit: nempe, ſi quis gladio percuſſus foret. Non abs re ergo Deus morti addicit quemlibet cædis authorem, ſiue telo, ſiue lapide proiecto, ſiue fuſte percuſſerit: quia ad pœnam ſufficit conceptũ eſſe maleficiũ. Qui telũ geſtauerit hominis occidẽdi cauſa, reum lege Cornelia fuiſſe certum eſt: & citat Martianus reſponſum Adriani, Qui hominem occiderit, ſi hoc fecerit non occidendi animo, abſolui poſſe: & qui hominem non occiderit, ſed vulnerauerit vt occidat, pro homicida damnandum: ſicuti etiam Paulus docet in eadem lege Cornelia dolum pro facto accipi. Et veriſſimũ eſt illud Adriani reſponſum, in maleficiis voluntatem non exitum ſpectari. Vnde illa Vlpiani ſententia, Nihil intereſt occidat quis, an cauſam mortis præbeat. Hîc ergo non aliud fuit Dei conſiliũ quàm omnes tergiuerſandi anſas homicidis præcidere, ſi quidẽ impiæ voluntatis conuicti eſſent,

præſertim vbi effectꝰ vel conatꝰ acceſſerat: quia nihil intereſt gladióne an malleo vel lapidis iactu.

19 *Propinquus ſanguinis.* Quum interfici iuſſit homicidas, voluit à iudicibus cauſa cognita damnari. Quòd autem nunc mortui hominis conſanguineum armat ad ſumendam vindictam, videtur barbariem ſapere: quia peſſimi exempli res eſt, priuatis dare gladii poteſtatem, idque in propria cauſa. Permiſſum quidem olim fuit fures nocturnos occidere, vt ſuo loco videbimus: adulterum quoque in ſcelere deprehenſum, marito vel patri ſtupratæ fœminæ occidere licuit: vt verò quis vlciſcatur fratris ſui mortem, abſurdum eſt lege permitti. Nec verò putandum eſt hanc licentiam vnquam Deo probatam fuiſſe, vt quilibet publica authoritate neglecta, de fratris ſui percuſſore pœnam exigeret vbi obuiam factus eſſet: ſic enim laxatum eſſet frænum ſubito feruori, vt ſanguis ſanguinem traheret. Quare probabile eſt periculum hìc magis denuntiari quàm aperiri ianuam priuatæ vindictæ: quaſi dictum eſſet, niſi proſpiceretur innoxiis, vix poſſe compeſci eorum furorem quorum occiſi fuerint cognati: non quòd licitum ipſis eſſet vim retaliare, ſed quòd crimen eſſe non ducerent, & impunitas etiam eos incitaret, eo quòd iuſto dolori ignoſceretur. Tenendum eſt ergo, vbi quis per dolum & ſcelus interemptus fuerat, cædem à cognato vindictæ cauſâ perpetratam, non fuiſſe punitam: quia durum erat, eum capitaliter tanquam ſceleris damnari, qui tantùm impulſus ſanguinis ſui amore, naturaliter omnibus indito, homicidam pœnæ capitali iam obnoxium percuſſerat: tolerantiâ id quidem, non approbatione: quia (vt iam dixi) publico iudicio non priuato arbitrio exigendæ ſunt pœnæ. Sed quum hæc indulgentia ob populi duritiem conceſſa eſſet, hìc admonet Deus quàm neceſſarium ſit aſylum dare innoxiis: quia alioqui tanquam in homicidas impetus promiſcuè fieret. In ſumma, fit comparatio inter ſceleratos & inſontes, quia niſi poſitum eſſet iuſtum diſcrimen, perinde omnes ad mortem eſſent expoſiti: Homicida, inquit, morte dignus eſt ſi fortè propinquo eius qui mortuus eſt occurrerit. Ergo adhibendum eſt remedium, ne in eâdem pœnam incidat qui ſcelus non admiſit. Hinc tandem colligitur alios ab aliis iuſto iudicio eſſe diſcernendos. Ratio autem ſimul præſcribitur, vt confeſſus eum abſoluat qui neſciens alium interfecit. Verùm quia in verbis eſt aliquid perplexum, tenendum eſt, ſimulac quis alium percuſſerat, repentè ſe contuliſſe ad locum refugii, ac illic fuiſſe profeſſum ſe tutum domicilium quærere: hac conteſtatione facta, liberum fuiſſe cognatis mortui accuſare: demum vtriſque auditis interpoſitum fuiſſe iudicium. Alioqui manifeſta eſſet repugnantia in contextu, quandoquidem paulo pòſt ſubiicitur, Reuerti facient eum ad vrbem refugii ad quam ſe contulerat. Vnde apparet, ex quo ſe obtulerat exul ad cauſam dicendam & ſe purgandum, diem edici ſolitum quo venirent accuſatores. Summa eſt, ne vſquam aſylum reperiat homicida niſi crimine ſolutus. Hæc optima fuit moderatio, ne eadem errori & ſceleri ſtatueretur pœna, ſimúlque temporali exitio teſtatum fieret quantopere à cædibus cauendum eſſet. Quanquam ſimul Deus pepercit eorum oculis quorum occiſus fuerat frater, ne continuo aſpectu recrudeſceret dolor: quod ex viceſimoſexto verſu colligitur, vbi datur cognatis impunitas ſi eum qui è medio ſubducere ſe debuit, extra fines refugii ſui deprehẽſum occiderint: non quòd apud Deum excuſatus fuerit indignationis feruor, ſed quia vlciſcendi impetum ex ſenſu humanitatis profectum, aliter cohibere difficile fuit.

28 *In ciuitate enim refugii.* Exilii tempus præfigitur ad mortem vſque ſacerdotis, quia miſero exuli ſpes omnes reditus abſcindi minimè humanum fuiſſet: quum autem nouus ſuccederet ſacerdos ad reconciliandum Deo populum, debuit hæc gratiæ renouatio placare omnes offenſas. Quare non abs re Deus in integrum reſtituit eos qui tantùm erroris pœnas dabant.

30 *Quicunque percuſſerit.* Iam redit ad homicidas voluntarios, quibus vetat quidem parcere, ſed eos ad ſupplicium rapi non vult niſi legitimis teſtimoniis conuictos. Ad verbum eſt, Omnis qui percuſſerit animam, ad os teſtium occidet eum qui occidit. Quæ ſentẽtia propter breuitatem obſcura erit, niſi ſubaudiatur nomen quod reſpondeat ſecundo verbo. Poteſt autem hoc tam de iudicibus quàm de accuſatore exponi: in re tamen nulla eſt ambiguitas, neminem eſſe damnandum niſi legitimè conuictus fuerit. Porro vnum teſtem non ſufficere pronuntiat, quia nimis iniquum eſſet vnius linguæ arbitrio vitam hominis ſubiici. Iam antè ſimilẽ recitaui locũ, vbi docebat Moſes, nullã cauſam capitalem niſi duorũ vel trium teſtimonio definiendã eſſe: & quia generales erãt, conſultò propriũ locum illis dedi. Nũc iterum quod ad damnãdos homicidas ſpectat, per occaſionem attingit. Duos teſtes requirit, quia nihil magis procliue eſſet quàm inſontes calũniis & periuriis obruere, ſi vnius cuiuſlibet teſtimonio ſtaretur. Vbi autẽ duo prodeunt in medium, ſiqua ſit perfidia, multis rationibus deprehendi poteſt, vt iam dictũ eſt: quia ſeorſum interrogati vix per omnia conuenient. Cæterùm vt ad ſceleris pœnã requiritur certa probatio, ita vbi de cæde cognitũ fuerit, ſeuerè Deus exigit ac denũtiat ne maneat impunita. Nominatim vetat ne ius aſyli ſit venale, quia periculum erat ne alioqui operimentum eſſet multis ſceleribus. Quod ergo vetat accipere pretium nequis cõcedat in vrbem refugii, huc tendit, nequis beneficio fruatur

donec probè comperta fuerit eius innocentia:ne miſericordia qua ſubleuātur inſontes,corruptelis ſubiaceat.

33 *Et non polluetis terrā.* Hac clauſula rurſus admonet,niſi ſeuera iudicia exerceāt cōtra homicidas, ſacrilegii reos fore:quia terra humano ſāguine effuſo polluitur,& maledictioni obnoxia eſt, donec expiata fuerit.Deinde quum in terra Chanaan habitet Deus,qui ſibi domicilium elegit inter filios Iſrael,ſimul profanatur eius ſanctitas.Summa eſt,modis omnibus occurrendum eſſe,ne terra quæ Deo ſacra eſt,cædibus contaminetur.

Deut.19. 1 *Quum exciderit Iehoua.* Eadē quæ nuper vidimus præcepta iterat Moſes, vt in homicidiis populus errorem diſcernat à ſcelere.Hac ratione ſex vrbes aſſignat vbi tutò lateāt & quieſcant qui ſuam innocentiam probauerunt iudicibus.Vno autē verbo definit quiſnam eximendus ſit à pœna,qui ſcilicet neſciens proximū occiderit, ſicuti antea viſum eſt:& rectè:quia principium & cauſa maleficii ſola eſt voluntas, ideóque ſine peruerſo affectu nullum eſt crimen. Verùm ne prætextu erroris culpam effugiant qui ſibi malè conſcii ſunt, nota diſcriminis additur: nempe ſi nullum odium præceſſerit:cuius etiam rei ponitur exemplum, ſi duo amici in ſyluam ſimul profecti ſint,& abſque lite vel iurgio ferrum ſecuris quod exciderit à manu vnius,alterum feriat.Fontem ergo ſceleris meritò iubet Deus inueſtigari, & quomodo reperiendus ſit oſtēdit: nempe ſiqua fuerit ſimultas,vel ſiqua exorta fuerit cōtentio . Neque enim credibile eſt quempiam vſqueadeò eſſe improbum vt gratis ad ſcelus abominabile proſiliat.Notandum verò eſt huic coniecturæ locum non eſſe niſi in re dubia: nam ſiquis ſtricto gladio tranſfodiat proximum, vel iaculū in cor eius vibret,ſuperuacua erit inquiſitio:quia ſatis ſupérque ſceleſta voluntas detecta eſt.

SEPTIMVM PRAECEPTVM,

EX EXODI XX.

14 *Non committes adulterium.*

Repetitiò præcepti, EX DEVT. V.

18 *Non committes adulterium.*

Etſi vna tantùm impudicitiæ ſpecies attingitur,ex principio tamen poſito liquet fideles in genere ad caſtitatem inſtitui:nam ſi Lex,iuſtè viuendi perfecta eſt regula,pluſquā abſurdum eſſet ſcortandi licētiam dare, exceptis tantùm adulteriis.Deinde extra controuerſiā eſt, minimè Deo probari,vel excuſari apud eius tribunal quod dictat communis hominum ſenſus obſcœnum eſſe.Etſi enim paſſim omnibus ſæculis graſſatæ ſunt libidines,nunquā tamen penitus deleri potuit opinio, ſcortationem eſſe flagitium vel nequitiam.Certè ab initio viguit quod docet Paulus, tres bene viuēdi eſſe partes,tēperantiā,iuſtitiā,& pietatē:atqui tēperantia quam cōmendat, à caſtitate nō ſeparatur.Adde quòd tam Chriſtus quàm Apoſtoli,vbi de vitæ perfectione diſſerunt,ſemper ad Legē fideles reuocāt.Nam ſicut olim à Moſe dictum eſt,Hæc eſt via, ambulate in ea : idem Chriſtus cōfirmat,Si vis ad vitā ingredi,ſerua mandata:ſubſcribit & Paulus,Qui diligit alterū,Legem impleuit.Interea nō deſinūt ſubinde ſententiā maledictionis ferre in omnes ſcortatores.Singulos locos recitare operæpretiū non eſt.Porro ſi Chriſtus & Apoſtoli fideliſſimi Legis interpretes pronūtiāt, nō minùs ſcortādo quàm furādo violari Dei Legem,certò inde colligimus ſub vna ſpecie in hoc præcepto totū genus cōprehendi.Quare nihil aliud quàm inſcitiā ſuam cū dedecore prodiderunt qui ex præpoſtera curioſitate captarunt acuminis laudē, dū cōfeſſi ſunt in nouo quidē Teſtamēto ſatis clarè & frequēter dānari ſcortationē,ſed non in Lege.Nā ſi prudenter ratiocinati eſſēt, ex quo legimus Deū benedixiſſe coniugio,ex oppoſito ſtatuere prōptum erat,maledictū eſſe congreſſū viri & mulieris,niſi in cōiugio.Hāc rationē ſequutus eſt author Epiſtolæ ad Hebræos,vbi res inter ſe cōtrarias cōparans,Honorabile,inquit,inter omnes coniugiū,& cubile impollutū:ſcortatores autē & adulteros iudicabit Deus.Iā vbi vetat Deus ſacerdotē cum ſcorto cōiugium cōtrahere,aperta fœditas notatur:quòd ſi filiabus Iſrael ſcortari fas nō fuit,eadē in maſculis valere debuit ratio. Nec verò aliūde Oſeas quàm ex Lege reprehēſionē illā ſumpſit,Scortatio & vinū auferūt cor.Sicuti dum Prophetæ gentis ſuæ corruptelas metaphoricè exagitant, non ſemper vtuntur verbo זנה quod hîc ponit Moſes,ſed eas ſcortationibus cōparāt: quòd ſi per ſe licita eſſet ſcortatio, minimè trāſlatio illa quadraret.Iuſſus fuit Oſeas ſcortū ſumere in vxorē,adulterii nulla fit mētio , & tamē probrum & turpitudo populi traducitur:quis nūc vitio carere dicat ſcortationem , cui non vulgarem ignominiæ notam inurit Deus? Quòd ſi quis pertinacius contendat, falſi Paulum inſimulet, qui exēplum in Lege teſtatur propoſitū eſſe,Ne ſcortemur,dū vno die ceciderūt vigintitria millia. Certè niſi Legē trāſgreſſi eſſent,nō tā horribilis in eos ſæuiiſſet vindicta.Siquis excipiat,ſimul adiūctū fuiſſe idololatriæ crimē, manet tamē firma Pauli ſentētia,Deū in hoc pœnæ exēplo fuiſſe ſcortationis vltorem: quod non conueniet niſi ſit Legis tranſgreſſio . Et ſanè vbi ſuo decreto Apoſtoli

Tit.2.c.12.

Mat.19.c.17.

Rom.13.b.10.

Heb.13.a.4.

Leuit.21.c.14

Deut.23.c.17.

Oſeæ4.c.11.

Num.25.c.9

1.Cor.10.c.9.

Actor.15.d.21. Gentes à ſcortatione prohibent apud Lucam,ſimul additur ratio, quia in ſynagogis legatur Moſes.Iam niſi vitium eſſet Legi cõtrarium,nulla inde cõcepta fuiſſet offenſio. Cæterùm cur ſub voce adulterii omnẽ impuram libidinẽ damnauerit,antè expoſuimus.Scimus quàm effrænis ſcortãdi licentia fuerit apud Gentes: etſi enim nunquã paſſus eſt Deus pudorẽ ſimul cum pudicitia extingui,ſuffocatus tamen quodammodo fuit honeſti reſpectus, vt ſceleris grauitatem facetiis & ſcurrilibus iocis eluderent.Minimè certè cognita fuit illa Pauli doctrina,qui ſtupris indulgent, in corpus ſuum peccare.Quoniam ergo indulgentia ſopitæ erant omnium mentes,criminis atrocitate expergefieri neceſſe fuit,vt ab omnibus inquinamentis cauere diſcerent.Nec tantùm hîc damnãtur vagæ libidines,ſed Deus populum ſuum ad colendam pudicitiam & caſtitatem inſtituit.Summa eſt,vt qui ſe Deo probare cupiunt,puri ſint ab omni ſorde carnis & ſpiritus.Nec enim dubium eſt quin Paulus his verbis Legem interpretari velit: ſicuti alibi dum hortatur vas ſuum quenque poſſidere cum ſanctificatione & honore, non in affectu concupiſcentiæ, ſicuti Gentes quæ Deum non nouerunt.

1.Cor.7.c.18. 2.Cor.7.c.11. 1.Theſſ. 4.a.4.

EX LEVIT. XVIII.

20 *Vxori proximi tui non dabis concubitum tuum in ſemine, vt polluaris cum ea.*

Eadem huius loci ratio eſt quæ ſuperiorum.Etſi enim quælibet ſcortatio hominem polluit,in adulterio tamen fœdior eſt impuritas:quia violatur coniugii ſanctitas,& ſeminis mixtura inducitur ſpuria & aliena ſoboles.Ergo hoc flagitium meritò Deus inter Gentium abominationes receſuit,ſicuti clarius videre licet ex capitis præfatione,vnde ſumpta eſt hæc ſententia.

Appendices ſeptimi præcepti.

EX LEVIT. XVIII.

22 *Cum maſculo ne concumbas concubitu mulieris:abominatio eſt.*

23 *Cum animali non coibis vt polluaris cum eo: nec mulier proſtituet ſe animali vt coeat cũ eo:turpitudo eſt.*

24 *Ne polluamini in omnibus his:nam in his omnibus polluerunt ſe gentes quas ego eiiciã à facie veſtra.*

25 *Polluta fuit terra,& viſitaui iniquitatem eius ſuper eam, euomuítque terra habitatores ſuos.*

26 *Vos ergo cuſtodite ſtatuta mea,& iudicia mea:& ne faciatis ex omnibus abominationibus iſtis,indigena,vel peregrinus qui peregrinatur in medio veſtri.*

27 *Omnes enim abominationes iſtas fecerunt homines terræ qui fuerunt ante vos,& polluta fuit terra.*

28 *Ne euomat vos terra quòd contaminetis eam,quemadmodum euomuit gentem quæ fuit ante vos.*

29 *Quiſquis enim fecerit ex omnibus abominationibus iſtis, animæ quæ fecerint excidentur è medio populi ſui.*

30 *Cuſtodite cuſtodias meas, nec faciatis è ſtatutis abominationum quæ facta ſunt ante vos,neque polluatis vos in illis:ego Iehoua Deus veſter.*

EX EXODI XXII.

19 *Quiſquis concubuerit cum animali,morte moriatur.*

EX LEVIT. XX.

13 *Quicunque coierit cum maſculo coitu mulieris,abominationem fecerunt ambo:morte morientur,ſanguis eorum ſuper eos.*

EX EODEM CAPITE.

15 *Siquis intulerit coitum ſuum in brutum,moriendo morietur, & iumentum occidetis.*

16 *Si mulier acceſſerit ad vnum animal ad coeundum cum eo,occides mulierem & animal,*

moriendo morientur, ſanguis eorum ſuper eos.

Diſcimus ex his locis non tãtùm ab adulteriis prohibitum fuiſſe populum, ſed à flagitiis omnibus quæ pugnant cum ipſa naturæ verecundia. Porro quò magis deteſtabilis ſit omnis impudicitia, duas prodigioſæ libidinis ſpecies cõmemorat: ex quibus patet, dũ ſibi homines indulgẽt in hac parte, pluſquam bellumo impetu ad ſe nefando dedecore fœdandos rapi. Belluæ coitu naturali contentæ ſunt: diſcrimen itaque hoc ab homine ratione prædito confundi nimis indignum eſt. Quorſum enim iudicium & intelligendi facultas, niſi vt maior in nobis quàm in brutis animalibus vigeat cõtinẽtia? Horribili igitur modo excæcatos eſſe apparet qui ſe ita probroſè cõtaminãt, quẽadmodũ dicit Paulus: varia tamẽ mõſtra præter naturã excogitauit libidinis furor: quorũ nomina ſepulta eſſe præſtaret, niſi quòd Deus pudenda monumenta extare voluerit quæ metum & horrorem nobis incuterent. Tandem eo prorupit intemperies vt homines ad imaginem Dei creati, tam viri quàm fœminæ brutis ſe animalibus miſcerent. Rom.1.c.28.

Leuit.18. 24 *Ne polluamini.* Veteri prouerbio dicitur, ex malis moribus natas fuiſſe bonas leges: hac cauſa ſe induci admonet Deus vt de rebus alioqui fœdis & nefandis diſertè verba faciat: portenta enim quorum meminit, æterno ſilentio tegenda erant, niſi cogeret neceſſitas ea in lucem proferre. Verùm quia eouſque licentiæ proruperant gentes Chanaan, vt prodigia quæ melius latuiſſent, peruerſo vſu nimis familiariter eſſent cognita, populum ſuum admonet Deus vt ſibi caueat ab exitialibus exemplis. Primò quum dicit abominationes illas fuiſſe graſſatas in Gẽtibus, ſignificat nihil ad excuſationem valere malam conſuetudinem, imò ex publico cõſenſu malè quæri patrocinium vitiis. Verùm quò melius ab imitatione deterreat, ſtatuit ante oculos quam Deus ſumpturus erat vindictam. Verum quidem eſt aliis de cauſis populos Chanaan fuiſſe deletos; ſed inter alias non fruſtra hanc proponit: quia haud dubiè talibus inquinamentis offenſus fuerat Deus.

26 *Vos ergo cuſtodite.* Hìc Gentium corruptelis Legem ſuam opponit. Sufficere quidem ad ipſos erudiendos poterat quod nunc protulit ſeueritatis exemplum: quò tamen eos acrius vrgeat, ſimul adiungit viam illis in Lege oſtenſam, quæ eos erratico curſu vagari non ſinat, modò ne recuſent Deũ ſequi. Nã Gentes quum luce deſtituerẽtur, huc illuc abſtractas fuiſſe mirum nõ eſt: ſed dum errando cæcitatem ſuam demonſtrãt, fideles ex oppoſito teſtari conuenit ſe non tenebrarũ ſed lucis eſſe filios. Atque huc alludere videtur Paulus, dùm fideles hortatur ne ambulẽt ſicuti Gẽtes in vanitate ſenſus ſui. Hac ratione Deus nunc nõ tantùm præcepta & ſtatuta ſua commendat, ſed etiã cuſtodias: quia nihil in Lege ſua omiſerit quod ad regendam hominum vitam eſſet vtile. Summa eſt, niſi in doctrina quæ ipſis prælucet, ſe contineant, eundem qui gentibus inſtabat interitum ipſos quoque manere. Epheſ.4.d.17.

Leuit.20. 13. *Quicunque coierit cum maſculo.* Antehac Deus quid rectum eſſet docuit, vt à ſcelere populum retraheret, non tantùm pœnæ metu, ſed etiam propter conſcientiam. Quia autem non omnes ſponte animum adiiciunt ad parẽdum, contra impios contemptores quibus nullum eſt pietatis ſtudium, ſeuerè animaduertit. Ac mirum eſt ita gentes ferè omnes obtorpuiſſe in bruta ſocordia, vt præpoſteri coitus, & ipſo nomine deteſtabiles, impunè fere tolerati fuerint. Nequiſſimos etiam quoſque puduit (fateor) tãtum crimen excuſare, ſed quum eius fieret licentia, vulgare conuitium fuit obiicere in faciem, imò in ipſis publicis iudiciis, quod durius vindicandum erat quàm alia ſcelera quibus non parcebant. Pœnæ autem non minus ſubiicitur qui muliebria paſſus eſt quàm ſtuprator: quia tale inquinamentum nullo modo ferri debet. Imò ſi vir aut mulier coitum appetat bruti animalis, quò magis portentum omnes exhorreant, & ab eo caueant, ad innoxium vſque animal tranſit pœna: ſicuti antè vidimus, bouem cornupetam morti addici ſi hominem occiderit. Hinc autem colligimus quãtopere diſpliceat hoc genus ſceleris Deo, dum animalium quæ extra culpam ſunt morte ſancitur.

EX LEVIT. XIX.

29 *Non pollues filiam tuam proſtituendo eam: neque ſcortetur terra, & impleatur ipſa ſcelere.*

Clarius demonſtrat hic locus vagos omnes concubitus ſemper coram Deo fuiſſe illicitos. Allegoricè trahere ad ſpirituale fornicationẽ quod hìc dicitur, coactũ eſt atque inſulſum. Nimis etiã legem reſtringunt qui putant ſolùm interdici publica lenocinia, quũ potius generaliter præcipiat Deus parentibus vt ſub pura caſtâque educatione filias ſuas cuſtodiãt. Verùm vt demus non aliud vetari quàm vt ne parentes filiarum ſint lenones, tamen ex polluendi verbo colligitur ipſas ex ſtupro maculam contrahere: & ratio addita ſatis ſupérque confirmat, quamlibet ſcortationem eſſe Deo exoſam, Ne ſcortetur terra, inquit, & impleatur ſcelere. Hìc certè nõ de adulteriis agitur,

Atqui ſi extra coniugium coeant vir & fœmina,ſcelus eſſe pronuntiat Deus. Vnde ſequitur, ſeptimo præcepto populum doceri vt ſibi ab omni impudicitia caueat.

EX DEVT. XXIII.

17 *Non erit meretrix è filiabus Iſrael,neque erit ſcortum màſculum è filiis Iſrael.*

Hic locus ſuperiori eſt affinis.priore enim membro puellas vetat proſtitui ad ſtuprum.קרש exiſtimant Hebraicè vocari meretricem,quia ad flagitium expoſita ſit ac parata: quanquam per antiphraſin videtur notari pollutio ſanctitati contraria. Vtcunque ſit,præceptum caſtitatis datur,ne puellis liceat extra coniugium viros admittere.In ſecundo mẽbro nõnulla eſt ambiguitas, Ne ſit קרש in filiis Iſrael:quia aliis locis certum eſt pro cinædis vel ſcortis maſculis accipi: nulla tamen obſtat ratio quominus vertere liceat,Scortatores.Quo ſenſu poſitum videtur hoc nomen in libro Iob,vbi dicitur,hypocritam moriturum in adoleſcentia vel flore ætatis, vitam autem eius fore inter קרשים:quod tantundem valet atque infamem probroſúmque fore in vita. Cæterùm ſi de cinædis accipere placeat,per ſynecdochen damnatur omnis impuritas.

Iob.19.

EX LEVIT. XX.

10 *Vir qui adulterium commiſerit cum vxore alterius,qui adulterium commiſerit cum vxore proximi ſui,moriendo morientur adulter & adultera.*

EX DEVT. XXII.

22 *Siquis deprehenſus fuerit coiiſſe cum muliere coniugata marito, morientur etiam ambo ipſi,vir qui coierit cum muliere,& mulier ipſa:atque auferes malum ex Iſraele.*

23 *Quum fuerit puella virgo deſponſata viro, & inuenerit eam aliquis in vrbe,coierítque cum ea:*

24 *Adducetis vtrunque ad portam vrbis eius,& lapidabitis eos lapidibus, ac morientur: puellam quidem,quòd non clamauerit in vrbe: & virum, propterea quòd afflixit vxorẽ proximi ſui:atque ita auferes malum è medio tui.*

25 *At ſi in agro inuenerit vir puellam deſponſatam, & apprehenderit eam vir ille,& coierit cum ea,morietur vir qui coierit cum ea,ſolus.*

26 *Puellæ verò non facies quicquam:non eſt puellæ peccatum mortis.nam quemadmodum inſurgit quis in proximum ſuum, & occidit eum anima,ſic ſe habet res iſta.*

27 *In agro inuenit eam,clamauit puella deſponſata,& nemo adfuit qui ſeruaret eam.*

22 *Siquis deprehenſus.* Appendix politica,ex qua patet quantopere abominetur Deus adulteria,dum mœchis capitalem pœnam irrogat.Et certè quum ſacrum ſit Dei fœdus cõiugium,nullo modo tolerabilis eſt eius profanatio:ac ſanctior eſſe debet cõiugalis fides quàm vt impunè violetur:& immanis eſt perfidia eripere è ſinu viri vxorem quæ inſtar vitæ eſt,vel ſaltem pars eius dimidia.Vnde etiã adulteros ignominioſè Propheta equis adhinnientibus cõparat: quia vbi talis exultat laſciuia,homines in belluas quodammodo degenerant.Quanquam hîc ſpectatur alia ratio:neque enim ſiquis cum pellice ſcortando vxorem ſuam fraudaſſet,lethale fuit crimen:verùm ſiquis etiam cælebs,mœchatus eſſet cũ aliena vxore, quia & maritus graui contumelia afficitur, & dedecus tranſit ad poſteros,& adulterinus partus ſupponitur pro legitimo,& transfertur ad alienos hæreditas,adeóque familiæ nomẽ furantur ſpurii.Hæc ratio Gentes etiam ante Legem impulit vt ſeuerè in adulteria animaduerterent: ſicuti patet ex hiſtoria Iudæ & Thamar.Imò communi iure Gentium mortis pœna ſemper adulteriis inflicta fuit:quo turpius eſt magíſque pudendum Chriſtianis,non imitari ſaltem profanos homines. Lege Iulia non minus grauiter quàm ipſius Dei punitur adulterium: qui ſe venditant Chriſti nomine, adeo molles ſunt ac remiſſi vt vix leui caſtigatione tam execrabile flagitium coerceant. Ac ne Legem Dei abrogent abſque colore, obtendunt Chriſti exemplum, qui vxorem adulteram,quum eſſet lapidanda,liberam dimiſit:nempe,ſicuti ſe in montem ſubduxit, ne rex crearetur à turba. Quòd ſi reputamus quas partes iniunxerit Pater vnigenito Filio ſuo,non mirabimur vocationis ſuæ finibus fuiſſe contentum, ne iudicis officio fungeretur.Atqui exemplum præpoſterè æmulati ſunt qui diuinitus gladio erant armati ad punienda ſcelera:ergo pœnæ relaxatio ex craſſa inſcitia manauit.Cæterùm quãuis in foro terreno non æquè puniatur viri ac mulieris perfidia: quia tamen mutuò inter ſe obſtricti ſunt,

Ierem.5.b.8.

Geneſ.38.c.14

Iohan.8.a.11.

vtriuſque vindex erit Deus. Ideóque apud cæleſte tribunal valet Pauli ſententia, Ne ſe inuicem fraudent coniuges: quia ſicut vxor proprii corporis ius non habet, ita nec viciſſim maritus. 1.Cor.7.a.5.

23 *Quum fuerit puella uirgo.* Iam latius extenditur pœnæ ſeueritas, dum ſponſa cenſetur loco vxoris: idque optima ratione, quia iam fidem dedit: & perditæ incontinentiæ ſignum eſt, puellæ animum à ſponſo, cui deuincta eſt, ſic alienari vt alieno virginitatem ſuam proſtituat libandam. Verùm quia extra noxam eſt quæ vi ſtuprata fuerit, abſoluitur quæ in agro oppreſſa fuit, quia probabile eſt inuitam ſuccubuiſſe, eo quòd procul abeſſet auxilium. Etſi autem ad captum rudis populi accommodatur ſermo; conſilium tamen Dei fuit, vim à conſenſu diſtinguere. Itaque ſi in ædium receſſu vnde clamor exaudiri non poſſet, oppreſſa fuerat puella, liberari haud dubiè voluit Deus, ſi modò idoneis indiciis ac coniecturis innocentiam ſuam probaret.

EX LEVIT. XIX.

20 *Vir ſi coierit cum muliere coitu ſeminis quæ fuerit ancilla deſponſata viro, nec redimendo redempta fuerit, nec fuerit manumiſſa, vapulando vapulabunt: non morientur, quia non eſt libertate donata.*

21 *Adducet autem oblationem pro delicto ſuo* Iehouæ *ad oſtium tabernaculi conuentionis, arietem pro delicto.*

22 *Et expiabit eum ſacerdos per arietem pro delicto coram* Iehoua, *propter peccatum ſuum quod peccauit: & remittet ei peccatum ſuum quod peccauit.*

Etſi coram Deo nullum eſt inter ſeruos & liberos diſcrimen, in forenſibus tamen iudiciis diuerſa eſt eorum conditio: nec verò ex ancillæ adulterio tantum malorum cõſequitur. Ergo quãuis morte dignum ſit crimen, pro infirmitate tamen populi mitigatur pœna, vt ſiquis ancillam corruperit viro deſponſatam, ambo vapulent. Vnde colligitur, ſi concubina quæ iam marito cohabitauit, fuerit ſtuprata, cenſeri capitale adulterium. Porro ne ex legis facilitate vel indulgentia falſò ſtatuerent leue eſſe delictũ, huic errori tempeſtiuè occurritur, expiatione ſuperaddita. Nam ſi verberibus cæſus adhuc reconciliatione indiget, ſequitur non æſtimandum eſſe modum delicti ex pœna.

EX EXODI XXI.

7 *Quum vendiderit quiſpiam filiam ſuam in ancillam, non egredietur quemadmodum egredi ſolent ſerui.*

8 *Si diſplicuerit hero ſuo qui ſibi deſpondit eam, redimendam curabit: populo alieno non habebit poteſtatem vendendi eam, quum ſpreuerit eam.*

9 *Quòd ſi filio ſuo deſponderit eam, ſecundum morem filiarum faciet ei.*

10 *Si aliam acceperit ſibi, alimentum illius, operimentum illius, & conſtitutionem illius nõ diminuet.*

11 *Quòd ſi tria hæc non fecerit illi, egredietur gratis abſque argento.*

Ex hoc loco, ſicut & ex aliis ſimilibus, patet quàm multa vitia in populo illo toleranda fuerint. Liberos vendere vt patres inopiæ ſuæ ſuccurrerent, prorſus barbarum fuit, non potuit tamen illud corrigi vt optandum erat. Deinde ſanctior eſſe debuit coniugii fides quàm vt liberum eſſet domino, poſtquam ſibi ancillam in vxorem deſponderat, eam abiicere: ſimiliter eam vbi filio deſponderat, irritum facere pactum, quod inuiolabile eſt. Semper enim vigere debuit principium illud, Quos Deus cõiunxit, homo non ſeparet. Atqui horum omnium facta fuit libertas veteri populo: tantùm hic miſeris puellis cauetur, ne cùm infamia & damno repulſam ferant. Etſi autem in exigenda pœna remiſſior eſt Deus, quatenus tamen ferebat durities populi, caſtitatem ſibi placere oſtendit. Primùm hero non permittit ancillam pretio emptam ſtuprare: verùm ſi eius concubitu potiri optat, vult cõiugium intercedere. Quo refellitur eorum commentum qui ſcortationem ſub lege licitam fuiſſe volunt. Sed verba propter ambiguitatẽ propius excutiẽda ſunt. Primò ſubleuatur ſexus, vt paulo humanior ſit puellæ quàm maſculi conditio: quia alioqui imbecillitas iniuriis & probris obnoxias redderet puellas. Sequitur deinde explicatio, in qua tamen variant interpretes. Nam particulam לא quæ propriè negatiua eſt, quidam pro לו accipiunt: vnde conficitur duplex ſenſus, Si eam deſponderit ſibi, vel Si nõ. Si affirmatiuè accipere placeat, finis præcepti erit, Si dominus quam amauit repudiet, vt eam manumittat. Etſi enim ad verbum eſt, Redimere faciet eam, ex circũſtantia tamen elicitur illius liberandæ onus iniungi. Nec obſtat quòd tantùm eripitur poteſtas eam vendendi alieno populo. quanuis enim nulla eſſet coniugii pactio; ſeruos ta-

men ex ſancto & electo populo genitos exteris addicere fas non fuit. Adde quòd apud Iſraelitas nonniſi temporalis erat ſeruitus. Verùm, vt alia omnia præteream, ſufficiat tantùm notari abſurditatẽ, ſi herus tãquam mancipium vænalem habeat ſuam ſponſam. Cæterùm mihi magis probatur diuerſa ſententia, ſi hero diſpliceat forma, vt eam nolit ſibi habere vxorem, ſaltem redimendam curet: quia periclitaretur eius pudicitia ſi innupta apud eum maneret. Cauetur ergo puellis ne pro libidine ſtuprum offerant illis domini. Ita ſpernendi verbum nòn intelligitur de repudio, ſed gratiæ vel amori coniugali opponitur. Secundum eſt, vt eam filio ſuo deſpõdeat: in quo etiam pudori & honeſtati eius conſulitur, ne domini iure oppreſſa, ſcortum fiat. Tertio loco cauetur, ſi repudiata fuerit, ne iniqua ſit eius conditio. Itaque ſi nurum ſibi deſtinet, ac filio ſuo deſpondeat, iubetur cum ea liberaliter agere. Nam Pro more filiarum, tantũdem valet atque dotare, vel ſaltem tractare quaſi ingenuam. Subiicit demum, ſi filio aliam eligat vxorem, ne quæ reiecta fuit, victu & veſtitu fraudetur. De tertio non ſatis cõuenit. Vertunt quidam Tempus: ſed non video quid ſignificet Tempus diminuere: alii reddunt Debitum cõiugale, nimis licētioſè: alii rectius Afflictionem: quia in repudio humiliata fuit puella. Dura tamen eſt loquutio, Minuere afflictionem pro iniuriæ compenſatione. Expendãt ergo lectores an non ענה pro pacto vel condicto ſumatur. ſic enim optimè fluet cõtextus, Si filius aliam duxerit vxorem, vt puella repulſam ignominiæ paſſa, ius ſuum in victu & veſtitu dotiſque cõſtitutione obtineat: alioqui Deus gratis manumitti iubet, vt libertas fraudem ei factam compenſet.

EX EXODI XXII.

16 *Quum ſeduxerit quiſpiam virginem quæ non eſt deſponſata, & coierit cum ea, dotando dotabit eam ſibi in vxorem.*

17 *Si renuendo renuerit pater eius ei dare ipſam, pecuniam appendet ſecũdum dotem virginum.*

Hinc etiam liquet, quanuis pœnã forenſem remittat Deus, ſcortationem ei nõ placere. Quoad ſpirituale iudicium conſcientiæ, erant piacula ad placandum Deum: hîc proſpicit tantùm Deus puellis, ne deceptæ, amiſſa virginitate, fiant proſtibula: atque ita terra ſtupris inquinetur. Remedium autem eſt, vt qui puellam corrupit, cogatur vxorem ducere: & quidem eam dotare de ſuo, ne ſi deinde eam repudiet, vacua ab eius thoro diſcedat. Quòd ſi patri puellæ non placeat coniugium, pœna ſtupratori imponitur vt dotem aſſignet.

EX DEVT. XXIIII.

5 *Quum quis acceperit vxorem nouam, non egredietur ad bellum, neque iniungetur ei munus: immunis erit in domo ſua anno vno, & delectabit vxorem ſuam quam accepit.*

Hæc immunitas ad conciliandum mutuum amorem ſpectat, qui maritum & vxorem in fide cõtineat. Periculum enim eſt, ſi maritus vxore ducta aliò ſtatim diſcedat, ne mulier nuper virum experta, antequam ei probè aſſueuerit, nimium ſit procliuis ad alterius amorem & deſiderium. Simile & in viro eſſet periculum: nam in bello & aliis expeditionibus multa occurrũt quæ viros ad flagitium ſollicitẽt. Vult ergo Deus totius anni conſuetudine foueri amorem viri & fœminæ, vt hoc modo ſtabiliatur fides inter eos mutua, & conſtanter ſibi poſtea ab impudicitia caueant. Porro quòd nouæ vxori permittit Deus ſe oblectare cum marito, non vulgare indulgentiæ ſuæ ſpecimen in eo demonſtrat. Fieri certè non poteſt quin concubitũ viri cũ vxore aliquo vitio inficiat carnis intemperantia: atqui Deus non ſolùm ignoſcit, ſed velum opponit ſancti coniugii, ne imputetur quod per ſe vitioſum erat: imò vltro concedit vt maritus & vxor ſe oblectent. Huic mandato reſpondet illud Pauli, vt vir debitam beneuolentiam vxori reddat, & ſimiliter vxor viro: ne ſe inuicem fraudent, niſi ex conſenſu ad tempus, vt vacent precibus & ieiunio.

1. Cor. 7. a. 3.

EX NVMER. V.

11 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

12 *Alloquere filios Iſrael, & dicas illis, Quum diuerterit vxor cuiuſpiam, & præuaricata fuerit præuaricatione:*

13 *Et coierit aliquis cum ea coitu ſeminis, abſcõditum autem fuerit ab oculis viri ſui & delituerit, ipſáque polluta fuerit: teſtis verò non fuerit contra eam, neque ipſa fuerit deprehenſa:*

14 *Et tranſierit ſuper eum ſpiritus zelotypiæ, zelatúſque fuerit vxorem ſuam, & ipſa polluta fuerit: vel tranſierit ſuper eum ſpiritus zelotypiæ, zelatúſque fuerit vxorem ſuam, & ipſa non fuerit polluta:*

15 *Tunc adducet vir vxorem ſuam ad ſacerdotem, & afferet oblationẽ eius cum illa, nem-*

pe decimam partem epha farinæ hordeaceæ: non fundet ſuper eam oleum, neque ponet ſuper eam thus: quia oblatio zelotypiarum eſt, oblatio memoriæ reuocans in memoriam iniquitatem.

16 *Et appropinquare faciet eam ſacerdos, ſtatuétque eam coram* Iehoua.

17 *Tolletque ſacerdos aquam ſanctam in vaſe teſtaceo, de puluere quoque qui fuerit in pauimento tabernaculi tollet ſacerdos, & mittet in aquam illam.*

18 *Tum ſtatuet ſacerdos mulierem coram* Iehoua, *& diſcooperiet caput illius mulieris, ponétque ſuper manus eius oblationẽ memoriæ, quæ oblatio zelotypiarum eſt: & in manu ſacerdotis erunt aquæ amaræ maledictæ.*

19 *Et adiurabit eam ſacerdos, dicétque illi, Si non coierit quiſpiam tecum, & ſi non declinaueris ad immunditiam ſub viro tuo, munda eſto ab aquis iſtis amaris maledictis:*

20 *Si verò declinaueris ſub viro tuo, & polluta fueris, dederítque aliquis in te ſemen ſuũ præter virum tuum:*

21 *(Adiurabit, inquam, mulierẽ illam ſacerdos adiuratione maledictionis, & dicet mulieri), Det te* Iehoua *in maledictionẽ & adiurationem in medio populi tui, quum dederit* Iehoua *femur tuum cadens, & vterum tuum tumeſcentem.*

22 *Ingrediantúrque aquæ maledictæ iſtæ in interiora tua, vt tumeſcere faciant vterum, & cadere faciant femur. Et dicet mulier illa, Amen, amen.*

23 *Et ſcribet maledictiones iſtas ſacerdos in libro, & delebit poſtea illas cum aquis amaris:*

24 *Tum ad potandum dabit mulieri aquas amaras maledictas, & ingredientur in eam aquæ maledictæ in amaras.*

25 *Poſtea capiet ſacerdos è manu mulieris oblationem zelotypiarum, & eleuabit illam coram* Iehoua, *offerétque eam ſuper altare.*

26 *Tollet etiam ſacerdos pugillum plenum de oblatione ſuffitum eius, adolebítque illud ſuper altare, & poſtea ad potandum dabit mulieri aquas:*

27 *Ad potandum, inquam, dabit ei aquas illas: & erit, ſi polluta fuerit, præuaricatáque fuerit præuaricatione in virum ſuum, tunc ingredientur in illam aquæ maledictæ verſæ in amaritudinem, intumeſcétque vterus eius, & cadet femur eius: & erit mulier illa in maledictionẽ in medio populi ſui.*

28 *Quòd ſi non fuerit polluta mulier, ſed munda fuerit, munda erit, ſeminabitúrque ſemine.*

29 *Hæc eſt lex zelotypiarum, quum diuerterit mulier ſub viro ſuo, & polluta fuerit:*

30 *Aut viri ſuper quem trãſierit ſpiritus zelotypiæ, & zelatus fuerit vxorem ſuam, ſtatuerítque mulierem coram* Iehoua, *ac fecerit ei ſacerdos ſecundum omnem legem hanc.*

31 *Et innocens erit vir ille ab iniquitate, mulier verò illa portabit iniquitatem ſuam.*

11 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen.* Quanquam videtur ceremonia hæc pars eſſe cultus legalis: quia tamen ad obſeruationem ſeptimi mandati pertinet, in hunc locũ differre viſum eſt. Finis eſt, ne impunitatis fiducia mulieres ſe ad impudicitiam proſtituant, vel ne zelotypia diſſidium generet, & animum mariti alienando ab vxore, vinculum caſti amoris ſoluat: quia hoc modo ianua multis ſceleribus aperiretur. Porro hoc ritu teſtatus eſt Deus ſe fidei coniugalis præſidem eſſe ac vindicem. Vnde apparet quàm boni odoris ſacrificium ſit coram ipſo mulierum nuptarum caſtitas: cuius dignatur cuſtodem ſe profiteri. Vnde non leue maritis ſolatium, vbi Deus occultæ fraudis cognitionem ſuſcipit, ſi fortè vxores perfidè ſe geſſerint. Verùm ſingula ordine tractare expediet. Quum initio dicit, Si mulier fidem violauerit, & crimen lateat, videtur im

plicita eſſe abſurditas: acſi hoc modo nullas vocaret in iudicium niſi conuictas: atqui re comperta ſuperuacuum eſſet examen. Verùm hæc conditio, Si tranſgreſſa fuerit, non ſignificat mulierem in adulterio fuiſſe deprehenſam, ſed refertur ad opinionem mariti: ideóque ſic reſolui debent verba, Siquis exiſtimet vxorem ſuam coiiſſe cum alieno, nec aliter poſſit leuari ab anxietate qua torquetur, iudicium quod hominibus ablatum eſt, ad Deum ipſum deferat. Videtur tamen conſultò Deus crimen poſuiſſe, ne promiſcuè mariti dedecore aſpergerent innoxias vxores. Scimus multos temere eſſe ſuſpicaces: vbi autem ſemel animum occupauit zelotypia, nullus ſupereſt moderationi vel æquitati locus. Quare inhumanum fuiſſet, moroſis & importunis maritis permittere vt ob leues quaslibet ſuſpiciones, vxores ſuas traherent ad horribile Dei iudicium. Iam ſi impius ac crudelis eſſet maritus, tantum licentiæ dare abſque vllo delectu, fuiſſet quaſi gladium furioſo in manum porrigere. Subindicat ergo Deus, prudenter conſiderandum eſſe ne ſacerdos querimonias omnes nimis facilè admittat. Quanquam Deus poſtea ſe clarius exprimit in altera parte disiunctiuæ, Si zelotypia accenſus fuerit vir, nec tamen polluta fuerit mulier.

15 *Tunc adducet.* Oblatio hæc à reliquis differt quarum antè facta fuit mentio: quia conteſtationis eſt ſpecies qua ſe maledictioni ſubiicit mulier. Pura igitur farina abſque thure & oleo offertur, quia execrationi non quadraret litandi ritus. Iam quò magis periurium exhorreat mulier, ſiſtitur coram facie Dei, & quidem aperto capite, acſi eam ſacerdos extraheret è latebris. Nam quòd quidam ignominiæ cauſa velum ex capite ablatum fuiſſe putant, non videtur conſentaneum: quia hoc modo damnata fuiſſet ante cauſam cognitam. Aperto igitur capite producitur coram facie Dei, vt feriò contremiſcat. Sequitur poſtea abſolutionis vel damnationis modus. Iubetur ſacerdos aquam ſanctam accipere in vaſe fictili, iniicere puluerem ex pauimento, deinde libellum vel chartulam vbi ſcripta fuerint execrationis verba, vt lituræ in aqua maneant, & tandem mulieri porrigere calicem. Aquam ſanctam interpretantur quidam quæ cuſtodiebatur in labro æneo, vt ſemper ablutio parata eſſet ſacris rite peragendis. Conſiderent tamen lectores annon potius aquam intelligat cui cinis vaccæ rufæ aſpergebatur, ex qua fiebat ſolennis purgatio: vt antè viſum fuit. Sic enim admonita fuit mulier, ſi peieraſſet nullum amplius piaculum reſtare. Puluis etiam in pauimento collectus deteſtationis fuit ſymbolum. Denique tota actio ad eam humiliandam compoſita fuit, ne crimen periurio duplicaret. Adhæc, verba imprecationis concipere iubetur ſacerdos, ne mulier obliquè tergiuerſando effugium captet. Quæritur tamen cur malum ſibi cogatur imprecari, potius quàm alii qui vel cædis vel atrocium ſcelerum ſuſpecti ſunt: exiſtimo hac de cauſa, quòd nullum aliud crimen tam facilè poteſt occultari. Ergo ne ex vafricie & malis artibus audaciam concipiant mulieres, fallaciis omnibus adhibetur remedium: atque ita oſtendit Deus, ſub fide ſua & patrocinio eſſe thorum coniugalem. Porro tenendum eſt non inane fuiſſe hoc terriculamentum, quia Deus haud dubiè apparuit manifeſtus perfidiæ vltor, ſicuti pronuntiabat. Neque enim fruſtra ſubiicitur comminatio, Si fefellerit mulier, fore in maledictionem populi, quia vterus intumeſcet, & femur defluet. Rurſus non fruſtra promittit, ſi fuerit innoxia, non modò fore incolumem, ſed fœcundam: vt Dei benedictio ſit abſolutionis ſigillum. Id enim valet loquutio, Seminificabitur ſemine: ſicuti ex oppoſito dictum fuit, femur diffluere quum mulier in ſterilitate contabeſcit. Iam quum eiuſdem aquæ contrarii fuerint effectus, colligimus, ſub externo ſymbolo Deum arcana ſua virtute, prout cauſa ferebat, fuiſſe operatum.

Numer. 19. a. 1

EX DEVT. XXII.

13 *Quum acceperit quis vxorem, & ingreſſus fuerit ad eam, & odio habuerit eam:*

14 *Et impoſuerit ei occaſiones verborum, & traduxerit eam, dicendo, Vxorem hanc accepi, & acceſsi ad eam, & non inueni in ea virginitatem:*

15 *Tunc accipiet pater puellæ & mater eius, & proferent ſigna virginitatis puellæ coram ſenioribus vrbis ad portam.*

16 *Dicetque pater puellæ ſenioribus, Filiam meam dedi viro huic in vxorem, & odio habet eam.*

17 *Et ecce, impoſuit occaſiones verborum, dicendo, Non inueni in filia tua virgini-*

tatem: Ecce autem ſigna virginitatis filiæ meæ. Et expandent veſtimentum coram ſenioribus vrbis:

18 *Tunc apprehendent ſeniores vrbis virum, & caſtigabunt eum.*

19 *Et mulctabunt eum centum argenteis, quos dabunt patri puellæ, quoniam traduxit virginem Iſraelis: habebítque eam vxorem, nec poterit dimittere omnibus diebus ſuis.*

20 *Quòd ſi vera fuerit accuſatio iſta, & non inuenta fuerit virginitas in puella:*

21 *Tunc educent puellam ad oſtium domus patris ſui, & lapidabunt eam homines vrbis eius lapidibus, donec moriatur: quia perpetrauit nequitiam in Iſraele, fornicando in domo patris ſui: & auferes malum è medio tui.*

18 *Quum acceperit.* Hic quoque locus ad pudicitiæ commendationem pertinet: Deus autem in vtranque partem prouidet ne puellæ caſtæ & innoxiæ probrum iniuſtè maritus inferat, vel ne puella, poſtquam corrupta fuerit, ſi pro virgine ſe vendiret, effugiat pœnam. Tertius etiam finis notandus eſt, quia hoc modo admoniti fuerunt parentes vt magis attenti eſſent ad cuſtodiendas filias. Eſt quidem immanis hæc feritas, vt maritus ſciens & volens ex probro & infamia vxoris falſum eius repudiandæ prætextum quærat: ſed quia non rarò contingit vt libidinoſis obrepat faſtidium, deinde omnia excogitent ad ſe expediendos, neceſſe fuit hoc vitium corrigi, modúmque præſcribi quo tuta eſſet puellæ integritas contra calumnias impii & crudelis mariti. Interea æquum fuit probo viro ſuccurri, ne ſcortum à quo deceptus eſſet, in ſinu fouere cogeretur. Eſt enim ingenuis naturis valde acerbum tantam contumeliam tacitè perpeti. Hîc autem optima ponitur moderatio, vt ſiqua mulier accuſetur à marito, liberum ſit parentibus ſigna caſtitatis proferre quæ eam abſoluant: ſin minus, vt ne maritus ab alio corruptam domi inuitus alat. Patet autem ex hoc loco, linteo excepta fuiſſe prima nocte virginitatis indicia, quæ fidem caſtitatis in poſterum facerent. Credibile enim eſt, adhibitis teſtibus repoſitum fuiſſe linteum inſtar pignoris, vt integris & honeſtis puellis certa eſſet defenſio. Nimis enim licentiæ datum fuiſſet parentibus, ſi creditum ſimpliciter fuiſſet ipſorum iudicio: ſed Moſes quaſi de more recepto loquitur.

18 *Tunc apprehendent ſeniores urbis uirum.* Triplex calumniæ pœna, vt verberibus cædatur qui falſum crimen confinxit, deinde triginta argenteos ſoluat patri puellæ, tertiò, ne vnquam repudiare liceat. Ratio exprimitur, Quòd infamauerit virginem Iſraelis. Vbi oſtendit Deus ſe virginibus patronum eſſe, quò melius animentur puellæ ad colendam pudicitiam. Siquis obiiciat, malè fuiſſe conſultum miſeræ fœminæ, dum tyrannico imperio in perpetuum addicta fuit: reſpondeo, id eſſe factum quia nulla eius liberandæ eſſet ratio. Nam etſi diuortium (vt paulo pòſt videbimus) cum vxoribus facere permiſſum viris fuit, ius tamen & fas non fuit euertere primam Dei inſtitutionem. Adde quòd fraudi mariti occurrere neceſſe fuit, qui repudio facto gloriatus fuiſſet tanquam voti compos.

21 *Quod ſi uera fuerit accuſatio iſta.* Sicui ſæuior videtur animaduerſio, perpendat nullum eſſe genus fraudis minus tolerabile. Falſa venditio agri aut domus crimen cenſebitur, ſimiliter falſæ monetæ ſuppoſitio: ergo quæ ſacro coniugii nomine abutitur ad fraudandum, & corpus impurum pro caſto tradit, multo minus veniæ meretur. Quanquam latius patet quæ exprimitur ſeueritatis cauſa, quòd ſcilicet perpetrauerit nequitiam vel fœditatem in Iſrael. Quòd alii vertunt Stultitiam, frigidum eſt: etſi enim deducitur nomen à נבל, aliquid tamen atrocius deſignat quàm ſtultitiam: ſicuti Simeon & Leui, dum cædem Sichemitarum excuſant, ſtuprum ſororis ſuæ vocant נבלה, hoc eſt fœditatem in Iſraele. Vnde rurſus apparet quantopere Deo placeat caſtitas. Gen.34.d.15

EX DEVT. XXIIII.

1 *Si acceperit quis vxorem, & coierit cum ea, non autem inuenerit gratiam in oculis eius, eo quòd inuenerit in ea maculam aliquam, & ſcripſerit ei libellum repudii, ac tradiderit in manum eius, & emiſerit è domo ſua:*

2 *Illa verò egreſſa è domo eius, abierit, & nupſerit alteri viro:*

3 *Vir deinde hic poſterior oderit eam, & ſcripſerit libellum diuortii, tradideritque in manum eius, & emiſerit è domo ſua, aut ſi vir iſte poſterior mortuus fuerit qui ſumpſerit eam ſibi vxorem:*

4 *Non poterit maritus eius prior, qui eam à ſe dimiſit, reuerti, & ducere eam ſibi vxorem, poſteaquam polluta eſt: quia abominatio eſt coram facie* Iehouæ: *& non inquinabis peccato terram quam* Iehoua Deus *tuus tradet tibi in hæreditatem.*

Quod ad diuortium ſpectat, quanuis per indulgentiam conceſſum fuerit Iudæis, pronũtiat tamen Chriſtus nunquam fuiſſe legitimum, quia primæ Dei inſtitutioni, ex qua perpetua & inuiolabilis petenda eſt regula, palam repugnat. Vulgò dicitur, iura naturæ inſolubilia eſſe: atqui ſemel pronuntiauit Deus, arctius eſſe coniunctionis vinculum viri cum vxore quàm filii cum patre. Quare ſi filius iugum patris excutere non poteſt, quam habet cum vxore ſocietatem ſoluere, nulla ratio patitur. Hinc apparet quanta fuerit gentis illius peruicacia, quæ cohiberi non potuit quin ſacroſanctum & inſolubile vinculum diſſiparet. Interea ex impunitate perperam Iudæi licitum eſſe duxerunt quod propter duritiem cordis eorum Deus non puniebat: quia reputare potius debebant reſponſum Chriſti, non eſſe in arbitrio hominis quos Deus cõiunxit ſeparare. Interea proſpi-
Mat.19.a.6. cere voluit Deus mulieribus iniquè oppreſſis, quibus ſatius fuit ſemel dimitti liberas quàm tota vita ſub crudeli tyrannide gemere. Itaque apud Malachiam, polygamiæ repudiũ præfertur, quia
Mal.2.c.14. minus tolerabilis erat conditio pellicem & æmulum ferre quàm reiici. Et certè ſcheda vel libellus diuortii ſicuti mulierem purgabat omni infamia, ſic marito nonnihil aſpergebat dedecoris. qui enim fatetur ſe vxorem dimittere quia non placeat, culpam in ſe recipit tã moroſitatis quàm inconſtantiæ. Cuius enim leuitatis eſt, & quàm indigni faſtidii, ſic offendi maritum aliqua vxoris macula vel morbo, vt dimidiam ſui partem à ſe auellat? Videmus itaque maritos libello repudii fuiſſe obliquè damnatos, quòd probis alioqui & caſtis vxoribus iniuriam facerent. Qua ratione Deus apud Iſaiam, vt Iudæis omnem querimoniam eripiat, proferre iubet libellum repudii, ſiquẽ
Iſaiæ 50.a.1. dederit matri ipſorum: quaſi diceret, ſibi iuſtam fuiſſe reiectionis cauſam, quia perfidè ad impietatem defecerant. Cæterùm quidam interpretes non legunt hos tres verſus vno contextu, ſed plenã ſententiam eſſe volunt, vt maritus teſtetur ſe diuortium facere cum vxore, non ob crimen, ſed quia formæ venuſtas eius libidini non ſatiſfaciat. Siquis tamen propius attendat, facilè videbit vnum eſſe duntaxat legis caput, nempe, vbi quis vxorem repudiauerit, fas non eſſe iterum eam ducere ſi alteri nupſerit. Cuius legis ratio eſt, quia vxorem proſtituendo, eius leno fuit quantum in ſe erat. Hoc ſenſu dicitur fuiſſe polluta, quia corpus illius contaminauit: libertas enim quam dabat, primam Dei inſtitutionem non poterat abolere (ſicuti docet Chriſtus) quin daret cauſam adulte-
Mat.5.c.31, & 19.b.9. rio. Ita admoniti fuerunt Iſraelitæ, quanuis impunè vxores reiicerent, licentiam tamen hanc minimè coram Deo excuſari.

EX LEVIT. XVIII.

19 *Ad mulierem in ſegregatione immũditiæ ſuæ non accedes, reuelando turpitudinẽ eius.*

EX LEVIT. XX.

18 *Quicunque dormierit cum meretrice ægra, & reuelauerit turpitudinem eius, fontem eius diſcooperuerit, ipſa etiam reuelauerit fontem ſanguinis ſui: ſuccidentur ambo è medio populi ſui.*

Non alio tendit hoc præceptum niſi vt ab omni ſpurcitia remoti ſint fideles, ac vt inter eos vigeat caſtitas. Verum quidem eſt, mulierem quæ menſtruis laborat, ipſa morbi fœditate arceri à viri concubitu: accedit cõtagionis periculum: ſed Deus apud ſuos magis eſſe voluit pudicitiæ magiſter quàm fungi medici officio. Tenendum igitur eſt, reuocari homines ab omni turpitudine, à qua naturæ quoque ſenſus abhorret. Ac per ſynecdochen monentur coniuges vt ſibi temperent ab omni pudenda laſciuia, ac verecundè maritus ſe oblectet vxoris complexu.

18 *Quicunque dormierit.* Ex pœnæ rigore cognoſcitur ſceleris atrocitas: & ſanè vbi ſe ad tantũ dedecus proiiciunt vir & mulier, nihil pudoris in ipſis reſiduum eſſe apparet. Itaque non modò facinus ipſum ſpectat Deus, ſed brutum libidinis impetum, quo ſic rapiuntur homines vt ab ipſa natura degenerent. Quid enim nequitiæ fugeret qui ad tantam intemperantiam delabitur, vt obſtaculum quod retinet ipſas beſtias furore ſuo perrumpat? Ne miremur ergo Deum tantæ obſcœnitatis ſeuerum eſſe vltorem.

EX LEVIT. XVIII.

1 *Loquutus eſt* Iehoua *ad Moſen, dicendo,*

2 *Alloquere filios Iſrael, & dic eis, Ego* Iehoua *Deus veſter.*

3 *Secundum opus terræ AEgypti in qua habitaſtis, ne feceritis: neque ſecundum opus terræ Chanaan in quam ego introduco vos, feceritis: & in ſtatutis eorum ne ambuletis.*

4 *Iudicia mea facite, & ſtatuta mea obſeruate, vt in ipſis ambuletis: ego* Iehoua *Deus veſter.*

EX EODEM CAPITE.

6 *Nemo ad propinquam carnis ſuæ accedat ad reuelandam turpitudinem: ego* Iehoua.

7 *Turpitudinem patris tui & turpitudinem matris tuæ non reuelabis: mater tua eſt, non reuelabis turpitudinem eius.*

8 *Turpitudinem vxoris patris tui non reuelabis: turpitudo patris tui eſt.*

9 *Turpitudinẽ ſororis tuæ, filiæ patris tui, aut filiæ matris tuæ, quæ genita eſt domi vel genita eſt foris, non reuelabis turpitudinem earum.*

10 *Turpitudinẽ filiæ filii tui vel filiæ filiæ tuæ non reuelabis: quia turpitudo tua ſunt.*

11 *Turpitudinem filiæ vxoris patris tui, prolis patris tui, quæ ſoror tua eſt, non reuelabis.*

12 *Turpitudinem ſororis patris tui non reuelabis: nam conſanguinea patris tui eſt.*

13 *Turpitudinem ſororis matris tuæ non reuelabis: nam conſanguinea matris tuæ eſt.*

14 *Turpitudinem fratris patris tui non reuelabis, ad vxorem eius non accedes: nam vxor fratris patris tui eſt.*

15 *Turpitudinẽ nurus tuæ non reuelabis: vxor filii tui eſt, non reuelabis turpitudinẽ eius.*

16 *Turpitudinem vxoris fratris tui non reuelabis, quia turpitudo fratris tui eſt.*

17 *Turpitudinem mulieris & filiæ eius non reuelabis: filiam filii eius & filiam filiæ eius non accipies ad reuelandam turpitudinem eius: conſanguineæ ſunt, ſcelus eſt.*

16 *Mulierem quoque cum ſorore ſua non accipies ad affligendum & reuelandum turpitudinem eius* [a] *contra eam in vita ſua.* Vel, ſuper eam.

EX DEVT. XXII.

30 *Non accipiet quiſquam vxorem patris ſui, neque diſcooperiet oram patris ſui.*

Leuit. 18. 1. *Loquutus eſt.* Hanc ſententiam inter alias ſimiles non retuli quæ ad præparãdos animos ſpectabant, vt reuerenter Legem exciperent: quia, vtcunque verba conueniant, in re magnum eſt diſcrimen. illæ enim fuerunt generales, hæc verò peculiariter ad caput vnum reſtringitur. Neque enim ſimpliciter nunc Deo propoſitum eſt populum ad Legis ſtudium hortari, ſed ad præſentem cauſam dirigitur ſermo de ſeruandis ſtatutis: ſicuti ſua & Gentium ſtatuta non quælibet indifferenter notat, ſed reſtringit ad ſubiectam materiam, vt loquuntur: atque ita per ſtatuta Gẽtium corruptelas intelligit quæ puram Dei inſtitutionem in ſacro coniugio peruerterant. Primò autem vetat ne AEgypti morem ſequantur, deinde comprehendit omnes populos Chanaã. Nam vt libidinoſi ſunt Orientales, nunquam vlla apud eos religio fuit ſe polluere inceſtis coniugiis. Quàm verò hac in parte effrænes fuerint AEgyptii, ex hiſtoriis plus ſatis patet. Coniugium ſororis germanæ non exhorruit frater, neque patruus vel auunculus neptis ſuæ: denique pudoris obliti, dum poſt intemperantiam ſuam rapiuntur, omnia iura naturæ calcarunt. Hæc ratio eſt cur inceſtus hîc Deus recenſeat, quorum alibi ſuperuacua fuiſſet mentio.

4 *Iudicia mea facite.* Quia non minus difficile eſt vitia quibus aſſueuerint homines corrigere, quàm diuturnos ſanare morbos: præſertim verò quia malis exemplis vulgus pertinaciter adhæret: ſtatuta ſua in medium Deus profert, quæ populum ab errore malæ cõſuetudinis in viam reuocent. Nihil enim abſurdius quàm ad hominum facta attendere, nõ autem ad Dei ſermonem, vbi quærenda eſt bene viuendi regula. Perinde igitur eſt acſi proſterneret Deus quicquid longo vſu receptum erat, atque doctrinæ ſuæ authoritate aboleret totius mundi conſenſum. Hoc conſilio nõ ſemel tantùm, vt antè vidimus, Legem ſuã conſiderari iubet, ne ſe ad obſcœnas libidines proſtituãt Iſraelitæ: ſed diligenter inculcat, vt ſe intra metas cuſtodiæ Legis, omni abuſu valere iuſſo, contineant. Huc etiam ſpectat quod dicit, Ego Iehoua Deus veſter: quia ſubeſt tacita inter ipſum

comparatio & profanas gentes, à quibus populum ſuum ſubduxerat quaſi interpoſita maceria.

6 *Nemo ad propinquam.* Non omnes conſanguineas hoc nomen complectitur,quia patruo vel conſobrino permittitur amitinam vel conſobrinā ducere: ſed reſtringi debet ad ſpecies quas continuo pòſt enumerat:nam breuiter præfatur Deus certos eſſe cognationis gradus,qui inceſtuoſa coniugia faciant.Propinquas ergo ſanguinis rectè definies de quibus continuo pòſt agitur,nēpe,ne filius cum matre,priuignus cū nouerca,patruus & auúculus cum nepte,auus etiam cum nepte,frater cum ſorore germana,nepos cum amita vel matertera,vel cum vxore patrui, vel ſocer cum nuru,ne leuir cum vxore fratris,ne vitricus cum priuigna ſe miſceat. Ordini diuinitus præſcripto conſentiunt Romanæ leges,acſi ex Moſe didiciſſent earum authores quid honeſtum ſit & naturæ conſentaneum.Forma verò loquendi qua ſubinde vtitur Deus,reuelare turpitudinem, ad gignendam deteſtationem valet,quò diligentius ſibi caueant Iſraelitæ ab omni inceſtu. Vox quidem Hebraica ערוה nuditatem ſignificat,ideo quidam actiuè exponunt, Nuditatem patris,vterum qué diſcooperuit pater:verùm ſenſus hic non quadraret nuditati filiæ,vel nurus, vel ſororis. Ergo nō dubiū eſt quin Moſes fœdum aliquid & pudendū notet.Porro tenēdum eſt quod iā attigi,non tantùm damnari inceſtuoſos coitus extra coniugium, ſed gradus deſignari in quibus illicita ſunt cōiugia.Verum quidem eſt hanc eſſe partem ordinis politici quem in veteri populo ſtatuit Deus: tenendum tamen ſimul eſt,quicquid præcipitur,ex ipſo rectitudinis fonte ſenſúque nobis diuinitus ingenito eſſe ſumptum.Itaque præpoſterum acumen affectāt quidam in Scriptura malè exercitati,dum iactant,Lege abrogata ſolutum eſſe vinculum quo ſuos adſtrinxit Moſes.Neque enim ſimpliciter politicam eſſe hanc doctrinam,vel debere cenſeri,ex præfatione nuper expoſita colligitur.Quoniam enim omnes vicinas gentes abripuerat libido ad inceſtus,vt pudicitiam Deus populo ſuo commendet,Ego,inquit,ſum Iehoua Deus veſter, ſtatuta mea ſeruate, ſecundum moré terræ AEgypti & Chanaan ne ambuletis. Mox verò ſubiicit, quinam & quot gradus cognationis vel affinitatis viros & fœminas arceant à coniugio.Siquis rurſus excipiat,non habendum eſſe pro iure Gētium quod in multis regionibus contemptum fuit, prompta eſt reſpōſio: barbariem quæ in Oriente graſſata fuit,non extinguere verecundiam quæ Gētium abominationibus opponitur. nam quod naturale eſt, nullo conſenſu vel more poteſt deleri.In ſumma, prohibitio inceſtuum de qua nunc agitur,minimè eſt ex legum numero,quæ pro temporum & locorum circunſtantiis abrogari ſolent:quandoquidem fluit ab ipſo naturæ fonte,& fundata eſt in generali omnium legum principio ,quod perpetuum eſt ac inuiolabile. Deus certè morem qui apud profanos inualuerat,ſibi diſplicere aſſerit. Vnde id,niſi quòd fœditaté, licet hominum ſuffragiis probatam, repudiat natura ipſa atque aſpernatur?Ergo quum Deus hac nota electum populum ſeparet à pro-
1.Cor.11.c.14. fanis gentibus,certò ſtatuere licet,inceſtus quos vitari iubet,mera eſſe inquinamenta.Paulus in re minima nobis obiicit ante oculos ipſam naturæ legem. nam vbi docet turpe eſſe & indecorum, mulieres in publicum prodire niſi velatas, conſulere rationem iubet,an deceat ipſas tonſo capite in publico verſari.Et tandem ſubiicit,Natura id non patitur.Quare non video cur prætextu legis politicæ abolenda ſit naturæ integritas, ex qua emergit diſcrimen inter ſtatuta Dei,& Gentium corruptelas.Si doctrina hæc vel in vnius populi vtilitate,vel in vſu certi temporis, vel in præſenti neceſſitate,vel in aliis circunſtātiis fundata eſſet, abrogari poſſent leges inde elicitæ nouis de cauſis,aut ſolui poſſet earum obſeruatio in certis perſonis, priuilegio ſingulari: verùm quia in illis ferendis tantùm ſpectata fuit perpetua naturæ honeſtas,ne diſpenſatio quidem eſſet tolerabilis.Impunè quidem vt liceat ſtatui poteſt, ſicuti in arbitrio principis eſt pœnas remittere: verùm vt vitioſum non ſit quod vitioſum eſſe natura dictat, nullus legiſlator efficiet: quòd ſi quis tyrannica ſuperbia id audeat tentare, emerget tamen oppreſſum naturæ lumen ac præualebit. Olim quum Claudius imperator vxorem ſibi ſumpſiſſet Agrippinam neptem ſuam, tollendi probri cauſa, Senatuſconſultum fieri curauit, quo dabatur talibus coniugiis libertas: nemo tamen repertus eſt qui exemplum imitari vellet, excepto duntaxat liberto vno. Vnde agnoſcent æqui & moderati homines, etiam apud profanas gentes hoc ius fuiſſe habitum in-
1.Cor.5.a.1. ſolubile, acſi infixum eſſet & inſculptum hominum cordibus. Hac ratione Paulus, quò acrius inceſtum priuigni cum nouerca exagitet, dicit tale exemplum ne inter Gentes quidem audiri. Si obiicitur, non prohiberi nos in nouo Teſtamento à talibus coniugiis: reſpondeo, neque inter patrem & filiam coniugium vetari, neque matri interdici ne filio ſuo nubat: an ideo promiſcuè licebit conſanguineis inter ſe coire? Atqui quanuis vnam ſpeciem inceſtus exprimat Paulus, dedecus tamen nobis ſtatuit in exemplo Gentium, vt ſaltem nos pudeat ſi plus in illis verecundiæ & modeſtiæ cernitur. Et certè ad hanc rem altera eiuſ-
Phil.4.b.8. dem Pauli admonitio mihi ſufficit, qui ad Philippenſes ſcribens, Quæcunque, inquit, ſunt vera, quæcunque honeſta, quæcunque iuſta, quæcunque pura, quæcunque accommoda, quæ-

cunque boni nominis, ſiqua virtus & ſiqua laus, hæc cogitate. Quòd ad eos qui aſcendunt vel deſcendunt per rectam lineam, prodigioſa obſcœnitas in complexu patris & filiæ, vel matris & filii, ſatis apparet. Laſciuus poeta furioſum Myrrhæ inceſtum referre volens, Dira canam, inquit, procul hinc natæ, procul eſte parentes. Iam in linea tranſuerſa patruus & auunculus patrem, amita & matertera matrem repræſentant: vnde ſequitur, à cohabitatione excludi quæ ad ſimilem deformitatem accedit. Eadem eſt affinitatis ratio, quia & nouerca vel ſocrus matris loco, & priuigna vel nurus filiæ loco reputatur: vxor quoque patrui vel auunculi pro matre habenda eſt. Et quanquam non ſit expreſſa eorum mentio, ex ſimilitudine tamen iudicium facere conuenit quid liceat. Diſertè hic non vetatur patruus vel auunculus neptem ſuam ducere in vxorem: ſed quum nepoti interdicitur materteræ vel amitæ coniugium, valere debet mutua relatio gradus inferioris ad ſuperiorem. Quòd ſi quis differre contendat, ratione apud Moſen addita refellitur cauillum: dicitur enim, Conſanguinea patris tui eſt, vel matris tuæ. Vnde ſequitur, neptem, ſi auunculo vel patruo nubat, inceſtu pollui. Quantum ad germanos fratres, etiamſi ſoror non ſit vterina, eius tamen nuptias Deus illicitas eſſe pronuntiat: neque enim vetat ſolum reuelare turpitudinem ſororis quæ ſit patris, ſed etiam quæ ſit matris filia.

16 *Turpitudinem uxoris fratris.* Mali ſunt interpretes qui de hoc loco controuerſiam mouent: ac exponunt, non eſſe rapiendam è thoro fratris coniugem, vel, ſi repudiata fuerit, illicitas eſſe nuptias viuente adhuc marito. Neque enim conuenit torquere in diuerſos ſenſus quæ vno in loco iiſdem verbis pronuntiantur. Vetat Deus retegere turpitudinem vxoris patris, & patrui, & filii: quum de fratris vxore eandem ſententiam totidem profert verbis, abſurdum eſt diuerſos ſenſus fingere. Itaque ſi fas non eſt patris, vel filii, patrui vel nepotis in matrimonio vxorem habere: vnum & idem de fratris vxore ſentire conuenit, de qua ſimilis prorſus lex vno contextu & tenore perlata eſt. Nec ignoro vnde occaſionem errandi ſumpſerint qui ita ſentiunt. nam quia alio loco iubet Deus, ſiquis abſque liberis deceſſerit, fratrem qui ſuperſtes erit, viduam accipere, vt ex ea ſemen mortuo ſuſcitet: hoc perperam & inſcitè reſtrinxerunt ad germanos fratres: quum Deus alios cognationis gradus potius deſignet. Nota eſt phraſis linguæ Hebraicæ, quæ in genere cōſanguineos omnes fratrum nomine complectitur: quinetiam Latini olim ſic vocarunt patrueles & amitinos. Lex ergo cuius nunc ſit mentio, de vxore fratris mortui ducenda, ad eos tantùm cognatos dirigitur qui alioqui non impediuntur à tali coniugio: quia Deo propoſitum non fuit, ne intercidat nomen mortui, inceſtuoſa coniugia permittere, quæ alibi damnauerat. Quare hæc duo probè ſimul conueniunt, germanum fratrem prohiberi à coniugio viduæ fratris, & tamen propinquos iure cognationis obſtringi ad ſemen mortuis ſuſcitandum: vbi liberum alioqui ex præſcripto Legis coniugium eſt. Hac ratione Booz vxorem duxit Ruth quæ antè nupta fuerat eius conſanguineo: & ex hiſtoria ſatis patet, legem ad omnes conſanguineos ſpectaſſe. Quòd ſi quis adhuc contendat, fratres germanos in hoc numero comprehendi, eadem ratione ducenda ſocero in vxorem fuiſſet nurus, & vxor nepotis patruo, imò & priuigno nouerca: quod dictu pudendum eſt. Siquis obiiciat, filios Iudæ Her, & Honan, & Sela, fuiſſe germanos, Thamar tamen duobus nupſiſſe: ſolutio in promptu eſt, Iudam ex communi & recepto Gentium more, hac licentia non rectè fuiſſe vſum. Satis patet omnium temporum hiſtoriis, apud gentes Orientales fœdas mixturas, neglecto pudore, fuiſſe in coniugiis. Mala igitur conſuetudine (vt fieri ſolet) tractus fuit Iuda, vt eandem daret vxorem filio ſecundo, quæ antè fuerat vxor primogeniti. Et hoc etiam flagitium inter Gentes graſſatum eſſe exprimit Deus, vbi inceſtus damnat. Hoc igitur tanquam indubium retineo, lege Moſis vetitum eſſe coniugium cum vidua fratris germani.

18 *Mulierem quoque cum ſorore.* Hoc loco freti quidam proterui homines, licere volunt, ſiquis vxore priuatus ſit, germanam eius ſororem inducere: quia reſtrictio addita eſt, Ne viua priore alteram accipiat. Vnde colligunt non prohiberi quin ſuccedat in demortuæ locum. Verùm expendere decebat Legiſlatoris cōſilium, ex diſertis eius verbis: quia non tantùm inceſtus vel turpitudinis ſit mentio, ſed zelotypiæ & rixarum quæ inde oriuntur. Si tantùm dictū eſſet, Ne diſcooperias turpitudinem, non ſine colore obtēderent, viduitate liberum fieri maritum ad ducēdam alteram vxorem: verùm vbi exprimitur diuerſus legis finis, ne iurgiis & contentionibus vexetur quæ bona fide nupſit, certum eſt hac exceptione frænari polygamiæ licentiam, vt Iſraelitæ contenti vna iniuria, ſaltem ſorores non cōmitterent in hoſtile certamen. Iam nimis iniqua erat primæ vxoris conditio vbi cogebatur æmulam & pellicem ferre, ſed aſſiduè rixari cum ſua cōſanguinea minus tolerabile erat. Itaque nomē ſororis non reſtringitur ſolùm ad germanas, ſed propinquas etiā comprehēdi exiſtimo, quarum alioqui inceſtuoſæ non fuiſſent nuptiæ. In ſumma, non tam inceſtus damnatur quàm mariti crudelitas, ſi velit cognatam vxoris ſuæ ſuperducere. Nec verò aliter ex verbis Moſis ſtatuere licet: nam ſi retegitur fratris turpitudo, vbi frater eius viduam ducit, non

minus retegitur turpitudo ſororis,quum eius marito poſt viduitatem nubit altera ſoror. Cæterũ hinc perſpicitur diabolica Papæ ſuperbia, qui nouos excogitando propinquitatis gradus, ſupra Deum ſapere voluit. Aſtutia quoque eius ſe prodit,quòd ex hoc genere aucupii vberem fecit quæſtum. Quia tamen longo vſu receptum eſt ne conſobrinus vel patruelis ſororem ſuam ducat,offenſionis habenda nobis ratio eſt,ne importuna libertas Euangelium exponat multis probris: ac
1.Cor.9.d.25. tenenda Pauli admonitio, vt abſtineamus etiam à licitis,niſi ita expediat.

Deuter.22. 30 *Non accipiet quiſquam.* Quia hoc loco nullos alios inceſtus attingit Moſes, ſed de nouerca ſeorſũ præcipit,veriſimile eſt quæ prolixè tradiderat, breuiter ſub vna ſpecie in mentẽ reuocaſſe Iſraelitis. Certè vnius ſceleris prohibitio aliis inquinamentis ianuam non aperit. Quod addit,Ne retegas oram patris,tantundem valet ac nudari patris opprobrium,vbi abiecta verecũdia,priuignus ad nouercam ingreditur. Fortè ad factum Cham alludit,qui patris ignominiã vulgando,ſuam impietatem prodidit.

EX LEVIT. XX.

11 *Quicunque concubuerit cum vxore patris ſui, turpitudinem patris ſui reuelauit: moriendo morientur ambo,ſanguis eorum ſuper eos.*

12 *Vir qui coierit cum nuru ſua,moriendo morientur ambo: flagitium admiſerũt, ſanguis eorum ſuper eos.*

EX EODEM CAPITE.

14 *Qui acceperit mulierem & matrem eius, ſcelus eſt: igni comburent illum & illas, ne ſit ſcelus in medio veſtri.*

EX EODEM CAPITE.

17 *Quiſquis acceperit ſororem ſuam filiam patris ſui, vel filiam matris ſuæ, & viderit turpitudinem eius, ipſáque viderit turpitudinem illius, fœditas eſt: propterea ſuccindentur ambo coram oculis populi ſui: turpitudinem ſororis ſuæ reuelauit, iniquitatem ſuam feret.*

EX EODEM CAPITE.

19 *Turpitudinem ſororis matris tuæ & ſororis patris tui non diſcooperies: quia propinquam ſuam nudauit, iniquitatem ſuam portabunt.*
20 *Quiſquis dormierit cum vxore fratris patris ſui, turpitudinem fratris patris ſui reuelauit, iniquitatem ſuam portabunt, orbati morientur.*
21 *Qui acceperit vxorem fratris ſui, opprobrium eſt: turpitudinem fratris ſui reuelauit, orbati erunt.*
22 *Cuſtodite itaque omnia ſtatuta mea, & omnia iudicia mea, vt non euomat vos terra in quam ego introduco vos vt illic habitetis.*
23 *Neque ambuletis in ſtatutis gentis quam ego eiiciam à facie veſtra: omnia enim iſta fecerunt, & deteſtatus ſum eas.*
24 *Vobis autem dixi, Poſſidebitis terram eorum, quam ego daturus ſum vobis vt hæreditate eam poſſideatis, terram fluentem lacte & melle: ego Iehoua Deus veſter qui ſeparaui vos à populis.*

Nihil hîc nouum occurrit,quia Moſis conſilium fuit, pœnis iniunctis, doctrinam nuper expoſitam ſancire. Inceſtuoſa coniugia antè damnando, Iſraelitas coram Deo ſiſtere voluit, vt à ſcelere abhorrerent eorum conſcientiæ, quanuis nullum à terrenis iudicibus mẽtum incuteret. Nũc verò pœnæ quoque metu eos terret, ſiqui nimis ſecurè ſibi indulgeant. Verberibus autem non caſtigat inceſtuoſos, acſi leui tantùm delicto obſtricti eſſent: ſed crimẽ pronuntiat capitale eſſe ſiquis à iure naturæ deſciuerit: ac primò quidem nouercam & priuignum morti addicit ſi inter ſe coierint. Idẽ quoque ſtatuit de ſocero & nuru. Tertiò de vitrico & priuigna. Quòd verò pœnã ad matrẽ quoque extendit, intellige, ſi ipſa quoque in nefandã permiſtionẽ conſenſerit. Nã ſiquis inuita matre filiam alliciat in ſocietatem thori, quæ reſiſtere non potuit quum vellet, extra culpam eſt. Eãdẽ iniũgitur pœna fratri & ſorori germanis, ſimiliter nepoti & materteræ, vel amitæ. Præterea ad affinitatem extenditur, ſiquis cum vxore patrui ſui vel fratris ſui germani cohabitet. Alibi autem ex

poſuimus quid valeat hæc loquutio, Sanguis eorum ſuper eos: nempe cauſam mortis non aliis eſſe imputandam quàm tanti ſceleris authoribus: ne iudices, humanitatis prætextu, ſeueritatem refugiant: vt ſæpe contingit eos ad inanem clementiæ ſpeciem deflectere qui non ſatis expendunt atrocitatem mali. Interea obliquè ſubindicat Moſes, ſi venia detur noxiis, prouocari hoc modo vindictam in totum populum: quia impunitate fouetur iniquitas, donec inſtar diluuii exundet. Iam pœna orbitatis crimini reſpondet, quia iuſtum eſt ſteriles è mundo exterminari, qui adulterino ſemine ſanctum Abrahæ genus corrumpere tentarunt.

22 *Cuſtodite itaque.* Iam tertiò Iſraelitas à Gentium imitatione retrahit, atque vt ſe contineant intra fines legis hortatur. Quod nō temere fieri admonui, quia alioqui procliuis fuiſſet lapſus in approbationem malæ conſuetudinis. Porro ne iugum excutiant, poſtquam dixit gentes Chanaan ob eiuſmodi inquinamentum deleri, adiungit, hac conditione ipſos fieri terræ hæredes, vt ſeparentur à profanis illarum moribus.

EX DEVT. XXV.

11 *Quum rixati fuerint viri ſimul alter cum altero, & acceſſerit vxor vnius vt eruat maritum ſuū è manu percutientis eum, & immiſerit manū ſuam, apprehēderítque pudenda eius:*
12 *Tunc abſcindes manum illius, nec oculus tuus parcet.*

Dura lex in ſpeciem, ſed ex cuius rigore apparet quātopere placeat Deo verecūdia, & rurſus impudentiā abominetur. Quòd ſi in pugnæ feruore, vbi animi perturbatio intemperiem excuſat, mulieri capitale fuit pudēda alieni viri arripere, multo minus ignoſci voluit Deus laſciuiæ, ſiqua mulier libidine impulſa tale alquid tentaſſet. Neque enim dubium eſt quin iudices in vindicanda obſcœnitate, ratiocinari debuerint à minori ad maius. Additur etiam comminatio ne pœnæ aſperitas animos inflectat, vt molles ſint atque remiſſi in exequenda hac vindicta. Nec verò excuſabilis fuit proteruia, conſultò inuadere partem illam, cuius aſpectum & contactum caſtæ omnes fœminæ naturaliter refugiunt.

EX DEVT. XXII.

12 *Fimbrias facies tibi in quatuor oris operimenti tui, quo operies te.*

Hæc quoque fuit pars caſtitatis, vel acceſſio, curā habere pudoris in veſtitu. Nam quia tunc femoralium vſus non erat, ſi forte retectæ eſſent partes pudēdæ, ianua multis flagitiis aperiebatur, & multi hac licentia quaſi per errorem abuſi fuiſſent ad libidinis illecebras: quinetiam videmus eo intemperantiæ quoſdam ruere vt ſuam laſciuiam cum dedecore iactent. Deus ergo lacinias veſtium ſic voluit ligulis vel laqueolis adſtringi, vt ne caſu quidē poſſet diſcooperiri quod honeſtè & verecundè non aſpicitur. Quòd ſi ad veſtitum vſque diuinitus prouiſum fuit, vt pudicitiam coleret electus populus, & ſedulò caueret ab omni probro, ſatis apertè liquet non modò adulteria fuiſſe damnata, ſed quicquid puræ caſtitati repugnat. Perperam locus hic de fimbriis exponitur quæ ad renouandam Legis memoriam veſtibus aſſuebantur: quia hîc decorum ſolummodo & honeſtas ſpectantur.

EX DEVT. XXII.

5 *Mulier non feret arma viri, nec induet vir muliebre veſtimentum: quia abominatio Iehouæ Dei tui eſt quicunque hæc facit.*

Hæc etiam ſententia in genere pudicitiam commendat, vbi periculo Deus occurrit, ne mulier audaciam colligat excutiendæ modeſtiæ, aut vir in molliciem natura ſua indignā degeneret. Veſtitus per ſe non adeo eſſet magni momenti: ſed quia viros effœminari turpe eſt, ſicuti mulieres appetere virile in geſtu & habitu robur, continentia & modeſtia præcipitur, non tantùm decoris cauſa, ſed ne genus vnum licentiæ aliquid tandem deterius gignat. Veriſſimum nanque eſt illud profani poetæ, Quem præſtare poteſt mulier galeata pudorē, Quæ fugit à ſexu? Optima igitur pudicitiæ cuſtodia eſt, honeſta veſtitus forma.

OCTAVVM PRAECEPTVM,

EX EXODI XX.

20 *Non furaberis.*

Repetitio præcepti, EX DEVT. V.

19 *Non furaberis.*

Quando charitas eſt finis Legis,inde petēda eſt furti definitio.Hæc porro charitatis regula eſt,vt ius ſuum cuique ſaluum maneat, nec quiſquam alteri faciat quod ſibi non vult fieri. Vnde ſequitur, non ſolùm eos furari qui res alienas clam ſurripiunt, ſed qui ex aliorum damno lucrum captant, illicitis artibus opes accumulant,& magis ad priuatam vtilitatem quàm ad æquitatem attenti ſunt. Ita ſub furto comprehenduntur rapinæ, quia nihil intereſt fraudéne an violentia proximum quis ſpoliet. Verùm quò melius ſuos Deus prohiberet ab omni iniuſta fraudatione, furandi verbum poſuit:quod vt probroſum,omnes naturaliter exhorrent.Scimus enim quàm variis integumentis maleficia ſua homines ſepeliant, neque id modò, ſed etiam falſis coloribus in laudem vertant. Vafricies & praua calliditas vocatur prudentia: prouidus ac circunſpectus dicitur qui alios aſtutè circũuenit, qui illaqueat ſimplices, ac miſeros inſidioſè opprimit.Quum ergo mundus vitia pro virtutibus vēditet,atque ita liberè ſibi omnes indulgeant,Deus fucum omnem abſtergit, quaſlibet iniquas lucrandi artes pronuntians totidem eſſe furta.Quod ius ne miremur apud cæleſte tribunal ſtatui,quando à philoſophis eadem propè tradita eſt doctrina.Iam memoria tenendum eſt, prohibitioni annexum eſſe affirmatiuum præceptum, vt loquuntur: quia ſi ab omni maleficio abſtinuerimus, non ideo protinus ſatiſfactum erit Deo, qui homines mutuò inter ſe obſtrinxit, vt alii aliis prodeſſe, conſulere, & opitulari ſtudeant. Quare minimè dubium eſt quin liberalitatem ac beneficentiam, aliáque quibus humana ſocietas fouetur officia,commendet. Quare ne pro furibus apud Deum damnemur, quoad licebit danda erit opera vt cuique ſaluum maneat quod poſſidet, & procuranda fratrum vtilitas non minus quàm noſtra.

Expoſitio præcepti.

EX LEVIT. XIX.

11 *Non furabimini & non negabitis, neque mentiemini quiſque proximo ſuo.*

EX EODEM CAPITE.

13 *Non opprimes proximum tuum, neque rapies: nec morabitur opus mercenarii apud te vſque mane.*

Hîc paulo clarius mētem ſuam & conſilium Deus explicat, quia furandi ſpecies enumerat, vbi fallaciter agitur, vel graſſatur violentia. Duo verba, quorum alterum negare, alterum mentiri vertimus, etiam fallere ſignificant: ſicut mentiri, vel ſpem fruſtrari. Non dubium igitur eſt quin ab omni aſtu & fraude ſuos reuocet Deus,vt ſincerè & bona fide mutuò inter ſe verſentur: ſicuti Paulus ſcitè conſilium Spiritus ſancti exponit,dum fideles hortatur vt depoſito mendacio loquatur quiſque veritatem cum proximo ſuo:quoniam ſumus inuicem membra.Secundò loco modeſtè & temperàter verſari iubet cum proximis,vt ab omni iniuſta oppreſsione abſtineant.Quòd Hieronymus & alii poſt eum pro verbo עשק reddunt Calumniari,alienum eſt:paſsim enim accipitur pro opprimere, ſpoliare, prædari, & occupare aliorum bona. Certum igitur eſt, ſicuti antè fraudibus remedium adhibuit Moſes,ita nunc improbitati occurrere, nequis à proximo ſuo extorqueat quod æquum non eſt. Quãquam altero verbo גזל violentia magis exprimitur,vel aperta direptio:ſunt enim(meo iudicio)hæc duo verba tanquam genus & ſpecies.Poſtquam ergo vetuit quouis modo fratres opprimere,& inuolare in eorum bona, ſimul addit, ne vim afferant ad eos iniquè ſpoliandos. Tandem modum vnum iniuſtæ oppreſsionis deſignat, vbi fraudatur ſua mercede qui operam ſuam locauit, non modò ſi vacuus eiicitur,negata laboris mercede, verùm ſi differtur in craſtinum. Scimus enim mercenarios vtplurimum in diem viuere, ideóque ſi tantillum moræ iniicitur, redigi ad inediam. Ergo ſi diues miſerum & inopem hominem, cuius ſudore abuſus eſt,ſuſpēſum teneat, quodammodo ipſum iugulat dum priuat illum quotidiano victu.Summa eſt,ita colēdam eſſe humanitatem, nequis grauetur, vel ex maligna ſolutione damnum accipiat.

Ephes.4.f.25.

EX DEVT. XXIIII.

14 *Non opprimes mercenarium pauperem & egenũ è fratribus tuis, & ex peregrinis tuis qui ſunt in terra tua,intra portas tuas.*

15 *Die ſuo reddes mercedem eius, neque occumbet ſuper eam ſol: quia pauper eſt, & ea ſuſtentat animam ſuam:ne clamet contra te ad Iehouam, & ſit in te peccatum.*

EX DEVT. XXV.

4 *Non obligabis os boui trituranti.*

14 *Non opprimes.* Præceptum hoc proximo eſt affine. Interpretatur autem Moſes, pauperem qui mercede conductus fuerit, opprimi niſi ſtatim pro labore ſatiſfiat: quandoquidem hæc duo coniunctim legenda ſunt, Ne opprimas, ſed ſtatim perſoluas mercedem. Vnde ſequitur, ſi penuria laboret mercenarius, quia non ſoluimus quod meritus eſt, in ſola dilatione nos iam iniuſtitiæ conuinci. Clarius nunc exprimitur ratio, quia vitam ſuſtentat diurnis operis. Etſi autem hîc pauperibus tantùm conſulitur, ne eſuriant diuitum negligentia vel ſuperbia: commendatur tamen in genere humanitas, ne vbi pauperes in noſtram vtilitatem deſudant, faſtuoſè tanquam mancipiis abutamur, nec ſimus nimis reſtricti vel tenaces: quia nihil magis indignum quàm, vbi nobis ſeruierint, non ſaltem habere vnde tenuiter victitent. Tandem admonet Moſes non impunè diuitibus ceſſuram eſſe tyrannidem, niſi victum ſuppeditent operariis: tametſi in foro terreſtri apud homines reddenda non ſit ratio. Vnde colligimus, hanc legem non eſſe politicam, ſed prorſus ſpiritualem, quæ conſcientias obſtringit apud cæleſte Dei tribunal. Quàuis enim non litiget pauper, ac nemo cauſam eius ſuſcipiat, ſufficere docet Moſes ſi Dei fidem imploret. Quare vbi nos centies iudex terrenus abſoluerit, ne ideo putemus nos eſſe elapſos: quia è cælo ſemper repoſcet Deus quod nobis iniquè in terra fuerit remiſſum. Hîc tamen quæritur, ſi obmuteſcat qui oppreſſus eſt, an eius ſilentio crimen euaneſcet. videtur enim id Moſes ſuis verbis innuere, vbi reos fore pronuntiat diuites ſi ad Deum clament pauperes, & de illorum iniquitate querantur. Reſponſio facilis eſt, nihil aliud Moſi fuiſſe propoſitum quàm ſuperbis contemptoribus excutere inanem confidentiam, qua incitantur ad maiorem peccandi audaciam, & ad maleficia obdureſcunt. Dicit igitur, quanuis per homines liberum ſit prædari & rapere, metuendum tamen eſſe grauius iudicium: quia Deus inopum querimonias exaudit, qui nullum in mundo patronum aut vindicem reperiût. Et certè quo placidius feret iniuriam qui ſpoliatus eſt, eo paratior erit Deus ad ſuſcipiendam eius cauſam: nec alius magis eſt ſonorus clamor apud ipſum quàm tolerantia. Si autem quis obiiciat, clamorem de quo hîc agitur, pugnare cum Chriſti præcepto, vt bene precemur inimicis: etiam in promptu ſolutio eſt, Deum non ſemper vota probare quæ tamen exaudit. Venit imprecatio Ioathan filii Gedeon ſuper Sichemitas: quam tamen ex immodico iracundiæ feruore *Iudic.9.c.20.* conceptam fuiſſe certum eſt. Adde quòd interdum miſeri, quanuis pia mãſuetudine iniurias perferant, non tamen deſinunt dolores ſuos & gemitus deponere in ſinum Dei. Porro hinc non vulgare ſolatium pauperibus, quòd, ſi nemo illis in terra ſuccurrit, quia vilis eſt & abiecta eorũ conditio, Deus tamen futurus eſt cauſæ ipſorum cognitor.

4 *Non obligabis os.* Propriè quidem hic locus eſt ex appendicibus præcepti, ſed quia proximæ ſententiæ confirmatio eſt, viſa fuit apta connexio: præſertim quum Paulus idoneus interpres exponat non aliud fuiſſe Dei conſilium quàm ne operarius fraudetur iuſta mercede. Nam vbi de *1.Cor.9.b.10.* alendis Euangelii miniſtris diſſerit, teſtimonium hoc ad cauſam accommodat. Ac nequis exciperet aliam eſſe boum rationem quàm hominum, ſubiicit boues Deo non eſſe curæ, ſed propter eos qui laborant id eſſe dictum. Interea tenendum eſt, ita homines inſtitui ad æquitatem vt in ea colenda ſe erga bruta quoque animalia exerceant. Scitè enim Solomo iniuſtitiam qua proximus læditur, hac comparatione amplificat, quòd vir iuſtus habet curam iumenti ſui. Summa eſt, vt *Prou.12.b.10.* quod æquum eſt ſponte & liberaliter ſoluamus, & ſibi quiſque exactor ſit ad præſtãdum officium: quia ſi brutis animalibus debentur alimenta, multo minus, vt ius ſuum obtineant homines, expectanda eſt eorum flagitatio.

EX EXODI XXII.

21 *Peregrinum non opprimes, neque ſpoliabis: quia peregrini fuiſtis in terra Ægypti.*

22 *Nullam viduam nec pupillum affligetis.*

23 *Si affligendo afflixeritis eum, certè ſi clamando clamauerit ad me, audiẽdo audiam clamorem eius:*

24 *Iraſcetúrque furor meus, & occidam vos gladio, eruntque vxores veſtræ viduæ, & filii veſtri pupilli.*

EX LEVIT. XIX.

33 *Si peregrinatus tecum fuerit peregrinus in terra veſtra, non opprimetis illum.*

34 *Tanquam indigena ex vobis, erit vobis peregrinus qui peregrinatur apud vos, & diliges eum ſicut te ipſum: quia peregrini fuiſtis in terra: ego* Iehoua Deus *veſter.*

Leuit. 19.33 *Si peregrinatus.* Antequam ad alias iniquitates tranſeam, præceptum hoc inſerere viſum eſt, vbi iubetur populus ſine exceptione cum omnibus colere æquitatem. Nam ſi nulla pe-

regrinorum facta fuiſſet mentio, putaſſent Iſraelitæ, modò ex ſua gente neminem læſiſſent, ſe prorſus officio eſſe defunctos: dum autem hoſpites & inquilinos perinde atque conſanguineos illis commendat Deus, inde agnoſcunt æquitatem ſemper & cum omnibus colendam eſſe. Nec verò temere Deus ſe ac ſuum patrocinium opponit, ne peregrinis fiat iniuria. Nam quia neminem habent qui odium ſubire velit pro ipſorum defenſione, improborum violentiæ & oppreſſionibus quibuſlibet magis ſunt obnoxii quàm ſi domeſticis præſidiis muniti eſſent. Eadem in pupillis & viduis mulieribus ratio: mulier ob infirmitatem ſexus, niſi lateat ſub mariti vmbra, expoſita eſt variis noxis: pupillis quibus nihil conſilii ſuppetit, multi inſidiantur, acſi eſſent eorum præda. Quoniam itaque ita deſtituti ſunt humanis auxiliis, ſuccurrit Deus ad opem ferendam: ac, ſi iniuſtè vexentur, vindicem ſe fore pronuntiat. Priore loco peregrinis adiungit pupillos & viduas, in altero nominat ſolos peregrinos: ſumma tamen eodem redit, eos omnes qui orbati ſunt & nudati terrenis opibus, ſub Dei tutela & patrocinio eſſe, protegíque eius manu: vt ita cõpeſcatur eorum audacia qui ſibi impunè ceſſurum confidunt ſcelus quodlibet, modò nemo in terra reſiſtat. Nulla quidem iniquitas manebit inulta apud Deum, ſed peculiaris eſt ratio cur Deus peregrinos, viduas & pupillos ſe recipere in fidem ſuam teſtetur: quia vbi magis graſſatur malum, præſentiore remedio opus eſt. Peregrinos hoc nomine commendat, quòd populus qui peregrinatus fuerat in AEgypto, antiquæ ſuæ conditionis memor, humanius erga hoſpites ſe gerere debebat. Etſi enim indigna tyrannide oppreſſi tandem fuerant, exordium tamen illis conſiderandum fuit: quòd ſcilicet illuc patres eorum cõpulerat penuria & fames, & quum alienæ opis eſſent indigi, hoſpitaliter accepti fuerant. Vbi denuntiat, ſi viduæ afflictæ & pupilli clamauerint, eorum clamorem auditum iri, non intelligit ſe reſidem fore ſi taciti perferãt iniurias: ſed pro communi more loquitur, quia ad ipſum prouocare ſolent qui nuſquam alibi reperiunt ſolatium. Interea ſciamus, quanuis abſtineant à querimoniis qui læſi ſunt, Deum tamen partium ſuarum minimè obliuiſci, vt ad ſcelera conniueat. Imò nihil acrius eum ad ſumendam de improbis vindictam extimulat quàm ſeruorum ſuorum tolerantia. Exprimitur etiam pœnæ genus: qui viduis & pupillis moleſtiam intulerint, gladio perituros, vt eorum viduæ & pupilli improborum audaciæ, violentiæ, & fraudibus ſubiaceant. Porro notandum eſt quòd ſecundo loco iubentur exteros & inquilinos perinde ac ſeipſos diligere. Nam inde apparet nomen proximi nõ reſtringi ad conſanguineos vel ſimiles quibuſcum propior eſt neceſsitudo, ſed patêre ad totum humanum genus: ſicuti oſtendit Chriſtus in perſona Samaritani hominis, qui hominis incogniti miſertus, officium humanitatis præſtitit, à Iudæo atque etiam Leuita neglectum. *Luc.10.f.30.*

EX DEVT. X.

17 *Deus non accipit perſonam, neque recipit munus.*

18 *Faciens iudicium pupillo & viduæ, diligens peregrinum, dando & panem & veſtimentum.*

19 *Diligite igitur peregrinum, quia peregrini fuiſtis in terra AEgypti.*

Confirmat ſuperiorem ſententiam ab ipſius Dei natura. Facit enim vilis & abiecta conditio eorum quibuſcum nobis negotium eſt, vt petulantius eos vexemus: quia videntur prorſus deſerti. Atqui Deus negat miſeram eorum ſortem obſtaculo eſſe quominus ipſis ſuccurrat: quia perſonas non reſpicit. Nomine verò perſonæ intelligitur vel ſplẽdor, vel obſcuritas, ac externa ſpecies, quam vulgò apparentiam nominant: quemadmodum ex multis locis colligitur. In ſumma, Deus ſe facit hominibus diſſimilem, quos rapit exterior conſpectus, vt diuites honore proſequantur, inopes odio: pulchris vel diſertis faueant, contemnant deformes. Ergo προσωποληψία eſt peruerſum iudicium quod nos à cauſa abducit, dum mentes noſtras præoccupat quod non debebat venire in rationem. Ideo Chriſtus rectum iudicium eſſe docet quod non fertur ſecundum perſonas: quia nunquam dominatur veritas & rectitudo niſi dum ad rem ipſam attendimus. Sequitur, *Pſal.138.b.6* non impunè lædi contemptibiles, quia ſi deſtituuntur humano auxilio, Deus qui in excelſo ſedet, humilia reſpicit. Quoad peregrinos, ſpecialis rurſum adducitur ratio, quia Iſraelitæ olim quum inquilini eſſent in AEgypto, indiguerint aliena miſericordia.

EX LEVIT. XIX.

35 *Non facietis iniquitatem in iudicio, in dimenſione, in pondere & menſura.*

36 *Statera iuſta, pondera iuſta, epha iuſtum, & hin iuſtum erit vobis.*

EX DEVT. XXV.

13 *Non erit tibi in ſacculo tuo pondus & pondus, maius & minus.*

14 *Non erit tibi in domo tua modius & modius, maior & minor.*

15 *Pondus perfectum & iuſtum erit tibi, modius perfectus & iuſtus erit tibi, vt proroges dies tuos ſuper terram quam* Iehoua Deus *tuus dat tibi.*

16 *Quia abominatio* Iehouæ Dei *tui eſt quicunque facit hæc, omnis faciens iniquitatem.*

Leuit. 19. 35 *Non facietis iniquitatem.* Si iudicium ſtrictè accipias, ſpeciale erit præceptum, vt iudices fideliter cuique ius ſuũm reddant, neque euertant bonas cauſas fauore vel odio. Verùm quia nomen משפט pro rectitudine ſæpe capitur, non malè conueniet, in genere damnari omnes iniquitates integritati contrarias: deinde ad ſpecies deſcendi, quas altero loco proſequitur. Ergo furta commemorat præ aliis maximè noxia, & quæ craſſam publici iuris violationem ſecum trahant. Corruptio enim quæ ad euertẽda iudicia tendit vel rectitudinem, nihil relinquit ſaluum: falſitas autem in ponderibus & menſuris omnes legitimas contrahendi rationes tollit & abolet. Corrupto autem vendendi & emẽdi iure, quodammodo diſſipatur hominum ſocietas, vt parum differat qui inæqualitate ponderis vel menſuræ fallit, ab eo qui ſupponit nummos adulterinos. Quare inter falſarios numeratur qui menſuras publicè probatas, vini, frumẽti, vel rei cuiuſlibet corruperit, ſiue emptor ſiue venditor. Ac in duplum quidem legibus Romanis damnatur: verùm decreto ſuo Adrianus in inſulam relegat. Quare non abs re iterum eandem ſententiam repetit Solomo, quò melius eam defigat in omnium cordibus. Etſi autem peſtis hæc minimè ferẽda eſt, ſed acriter vendicanda: Deus tamen, etiamſi ceſſent legum pœnæ, conſcientias ad tribunal ſuum reuocat: idque tam promittendo quàm minando. Pondus æquum, inquit, & iuſta menſura prorogabunt homini vitam: qui verò in his deceperit, abominatio eſt coram Deo. Impropriè quidem iuſtis ponderibus & mẽſuris adſcribitur vitæ diuturnitas: ſed quia auari, impium lucrum captando, nimis attenti ſunt ad caducam hanc vitam, Deus vt ſuos à cæca illa & præcipiti cupiditate retrahat, longam vitam promittit, ſi à dolo malo & peruerſo quæſtu ſibi caueant. Cæterùm ex fine cognoſcitur, non modò in vna hac parte, ſed in omnibus cõtrouerſiis damnari fallacias omnes quibus proximi fraudantur. Poſtquam enim dixit Deum abominari qui hæc faciunt, mox explicandi cauſa ſubiicit, Quiſquis facit iniquitatem. Videmus ergo vt malis omnibus & illicitis lucrandi artibus occurrat.

Modeſt. l. penul. ad legem Corn. de falſ.

Prou. 20. c. 16.

EX DEVT. XIX.

14 *Non transferes terminum quem finierint maiores in hæreditate tua, quam hæreditatè accipies in terra quam* Iehoua Deus *tuus dat tibi vt poſsideas eam.*

Hîc damnatur furti genus quod ſeuerè Romanis legibus vindicatum eſt. Nam vt certa ſit cuique ſua poſſeſſio, terminos finiendis agris poſitos manere intactos oportet, acſi ſacri eſſent. Qui terminum fraudulenter auellit, hoc vno ſceleris ſatis conuictus eſt, quòd dominum legitimum ex quieta agri poſſeſſione deturbat: qui verò metas agri ſui cum alterius diſpendio longius producit, crimen duplicat, falſitate furtum tegendo. Vnde etiam colligitur, fures eſſe non modò qui rem alienam manu auferunt, qui pecuniam tollunt ex arca, vel ex cellis & horreis prædantur, ſed etiam qui fundos alienos iniuſtè occupant.

EX EXODI XXII.

26 *Si in pignus acceperis veſtimentum proximi tui, antequam occubuerit ſol reſtitues illud ei.*

27 *Quia ipſum ſolum eſt operimentum eius, illud veſtimentum eius eſt cuti ſuæ in quo dormiat: & erit quum clamauerit ad me, tunc exaudiam: ſum enim miſericors.*

EX DEVT. XXIIII.

6 *Non accipiet quiſquam pro pignore metam & catillum, quia animam ipſe acciperet pro pignore.*

EX EODEM CAPITE.

10 *Quum mutuabis proximo tuo aliquid mutuum, non ingredieris domum eius vt capias pignus eius.*

11 *Foris ſubſiſtes, & vir cui mutuabis efferet ad te pignus foras.*

12 *Quòd ſi vir pauper fuerit, non dormies cum pignore eius.*

13 *Reſtituendo ei reſtitues pignus dum ſol occumbit: vt dormiat in veſtimento ſuo, & benedicat tibi: eritque tibi in iuſtitiam coram* Iehoua Deo *tuo.*

EX EODEM CAPITE.

17 *Non peruertes iudicium pupilli & peregrini, non capies in pignus veſtimentum viduæ.*

18 *Recordare quòd ſeruus fueris in* AE*gypto, & redemerit te* Iehoua *Deus tuus inde: idcirco præcipio tibi vt hoc facias.*

Deut. 24. 6 *Non accipiet.* Alteram nunc æquitatem in ratione mutuandi commendat, in pignoribus exigendis, vbi ſæpe vltra modum grauantur pauperes. Primo autem loco vetat accipere in pignus quicquid ad vitam tolerandam pauperibus neceſſarium eſt. Nam in vocibus catilli, & metæ, vel molæ ſuperioris & inferioris, per ſynecdochen alia quoque inſtrumenta deſignat, quibus ad victum quotidie quærendum carere nequeunt opifices. Quemadmodum ſiquis agricolæ aratrum, ligonem, raſtrum, aliáque extorqueat, vel officinam exinaniat ſutoris, ſiue figuli, ſiue alterius cuiuſpiam, qui artem ſuam exercere non poterit, inſtrumentis priuatus: quod ſatis elicitur ex ipſo cōtextu, vbi ſubiicitur, Vnà cum molis animā oppignerari. Crudelis ergo eſt quiſquis in pignus ſumit quod pauperis vitam ſuſtinet: acſi victum eriperet famelico, adeóque vitam ipſam, quæ vt labore fouetur, ita ablatis mediis exciditur quodammodo etiam ipſa.

10 *Quum mutuabis.* Alteram iniquitatem in captando pignore cōpeſcit, ne creditor domum excutiat, & ſupellectilem fratris ſui, vt inde pignus ſuo arbitrio deligat. Nam ſi detur optio diuitibus auaris, nulla mediocritate contenti, in optima quæque inuolabunt, acſi impetum facerent in viſcera inopum: totas denique domos diripient, vel ſaltem faſtidioſè hoc vel illud reſpuendo, miſeros probro & pudore afficient. Non vult ergo Deus aliud pignus exigi, niſi quod ſponte, pro ſua commoditate, debitor extra domum proferet. Vltrà etiam progreditur, ne pignus recipiat creditor quod pauperi neceſſarium eſſe cognoſcet. Exempli gratia, ſi culcitram in qua dormit, aut veſtem ſtragulam, aut pallium, vel mātile oppigneret. Neque enim æquum eſt ſpoliari vt algeat, vel priuari aliis ſubſidiis, quorum vſus ſine iactura & moleſtia auferri non poteſt. Ideo additur promiſſio, humanitatem hanc Deo gratam fore, quum pauper in veſte ſibi reddita dormiet. Diſtinctius tamen loquitur, Benedicet tibi pauper, inquit, atque id tibi in iuſtitiam reputabitur. Significat autem Deus ſe exaudire miſeri & egeni hominis vota, ne putet diues perditū eſſe beneficium quod apud hominem abiectum contulerit. Pluſquam autem ferrei ſumus niſi hoc ad liberalitatem nos propenſos reddat, vbi intelligimus, quanuis inopes deficiat facultas bene de nobis merendi in mundo, habere tamen coram Deo quod nobis repēdant: nempe, vt nobis gratiam concilient ſuis precibus. Subeſt autem tacita comminatio, ſi duriter cubet pauper, vel ſi frigeat noſtra culpa, Deum exauditurum eius gemitus, ne impunita maneat noſtra crudelitas. Quòd ſi ingratus fuerit pauper cui pepercimus, eo latente clamabit noſtra beneficentia ad Deum: ſicuti rurſum ad prouocandam Dei vindictam ſufficiet tyrannicus noſter rigor, quanuis iniquitatem patienter deuoret qui aſperius tractatus fuerit. Eſſe in iuſtitiam tantundem valet ac Deo probari, vel gratum eſſe opus. Nam quum Legis obſeruatio vera ſit iuſtitia, id etiā elogium extēditur ad ſingulas obedientiæ partes. Quanquam notandum eſt, hanc iuſtitiam defluere & euaneſcere, niſi numeris omnibus compleamus quæcunque Deus præcipit. Iuſtitiæ quidem pars eſt, reddere pignus egeno: verùm ſiquis in hac tantùm parte beneficus ſit, aliis modis prædetur ſuos fratres: vel ſi purus ab auaritia, violentiam exerceat, libidini ſit deditus vel crapulæ, particularis iuſtitia, quanuis per ſe Deo placeat, non veniet tamen in rationem. Ac omnino tenendum eſt illud axioma, nullum opus coram Deo cenſeri iuſtum, niſi profectum à puro & integro homine: neminem verò talem reperiri. Vnde ſequitur non aliter imputari opera in iuſtitiam, niſi quia Deus fideles gratuito fauore dignatur. Per ſe quidem verum eſſet, quancūque obedientiæ partem Deo præſtemus, id pro iuſtitia reputari: nempe ſi totus vitæ contextus reſpondeat: verùm à nobis nullum opus prodit quod non vitietur aliquo defectu. Ita ad miſericordiam Dei confugiendum eſt, vt nobis reconciliatus, opera quoque noſtra accepta habeat. Quod de pauperibus antè præceperat, tandem ad ſolas viduas transfert: ſic tamen vt ſub earum nomine omnes inopes commendet. Quod tam ex principio verſus, vbi ex bono & æquo agendum eſſe docet cum peregrinis & pupillis, quàm ex ratione addita colligitur: nempe, vt cogitent ſe ſeruos fuiſſe in terra AEgypti. Cōditio enim illa non patiebatur vt miſeris ſuperbè inſultarent: & conſentaneum eſt, alterius malis magis affici qui eadem expertus eſt. Porro quum generalis ſit hæc ratio, generale quoque præceptum eſſe apparet, vt humani ſint erga quoſlibet egenos.

EX EXODI XXII.

25 *Si pecuniam mutuam dederis populo meo pauperi qui eſt tecum, non eris ei ſicut vſurarius: non impones ei vſuram.*

EX LEVIT. XXV.

35 *Si attenuatus fuerit frater tuus, & vacillauerit manus eius apud te,* "*fulcies illum: peregrinum & aduenam: & viuet tecum.* (Vel, Apprehendes vt ſuſtineas.)

36 *Non accipies vſurā ab eo & augmētum, ſed timebis* Deū *tuum: viuétque frater apud te.*

37 *Pecuniam tuam non dabis ei ad vſuram, nec cum augmento dabis eſcam tuam.*

38 *Ego* Iehoua Deus *veſter qui eduxi vos de terra* AEgypti, *vt darem vobis terram* Chanaan, *ac eſſem vobis in* Deum.

EX DEVT. XXIII.

19 N*on fœnerabis fratri tuo fœnus pecuniæ, fœnus cibi, fœnus cuiuſcunque rei in qua fœnus exercetur.*

20 *Extraneo fœnerabis, ac fratri tuo non fœnerabis: vt benedicat tibi* Iehoua Deus *tuus in omni applicatione manus tuæ, ſuper terram ad quam ingrederis vt poſsideas eam.*

His locis docemur non ſufficere ſiquis ab alieno ſibi temperet, niſi vigeat humanitas & miſericordia ad pauperes ſubleuandos. Viderunt id quoque profani ſcriptores, licet non ſatis dilucidè: quum omnes hominum cauſa geniti ſint, non rectè coli vitæ communitatem, niſi inter ſe officia conferant. Ergo, ne proximos fraudemus, atque ita reputemur coram Deo fures, diſcamus quoad feret cuiuſque facultas, in eos qui ope noſtra indigẽt, eſſe benefici. Pars enim iuſtitiæ eſt liberalitas, vt meritò iniuſtus cenſeri debeat qui fratrum neceſſitati non ſuccurrit vbi poteſt. Huc pertinet Solomonis exhortatio, vt bibamus aquam è fontibus noſtris, & deriuẽtur riui ad proximos. *Prou.5.c.15.* Poſtquam enim iuſſit ſingulos ſuo contentos eſſe, nec copiam appetere ex aliorũ diſpendio, ſimul adiungit, non rectè ſuis opibus frui qui abundant, niſi cum pauperibus cõmunicent ad leuandam eorum inopiam. Ideo enim obuiant ſibi diues & pauper, quemadmodum alibi dicit Solomo, & *Prou.22.a.2.* vtriuſque communis eſt creator Deus.

Exodi 22. 25 *Si pecuniam.* In ratione mutuãdi maximè vigere debet humanitas, præſertim vbi quis ad extrema redactus, diuitis miſericordiam implorat. Hæc enim vera demum eſt charitatis probatio, vbi ſecundum Chriſti præceptũ abſque ſpe mutuum damus. Non agit illic de vſuris, vt *Luc.6.e.34.* falsò putarũt, acſi gratis & ſine ſpe quæſtus mutuum dare iuberet. Sed quia vtplurimum mutuando captatur priuata vtilitas: ideóque neglectis pauperibus beneficium non locamus niſi apud diuites, vnde ſperatur aliqua compenſatio: admonet Chriſtus, ſi diuitum gratiam venamur, nullum hoc modo nos ſpecimen charitatis & miſericordiæ edere. Ideóque aliam largitionis materiam proponit in pauperibus iuuandis, quæ planè gratuita eſt: non ſolùm quia ſors periclitatur, ſed quia paria facere nequeunt. Antequam tamen ad vſuras deſcẽdat, egeſtatem ac miſeriam profert, qua flectantur ad miſericordiam animi. Si pauperie quis prematur, iubet eius neceſſitati ſuccurrere. Vtitur tamen metaphora, vt qui trepidat, roboretur, quaſi apprehẽſa manu. Quod ſequitur de peregrino & aduena, meo iudicio amplificat vel extendit ſuperiorem ſentẽtiam: ac ſi diceret, quando ne aduenis quidem neganda eſt humanitas, multo magis ferendam eſſe opem fratribus. Nam quum voluit Deus peregrinis habitationem concedi, pro iure hoſpitali benignè tractandi fuerũt: viuere enim datur exteris, dum æqua & tolerabilis permittitur conditio. Atque ita obliquè ſubindicat Deus, expelli & abigi miſeros ne viuant, ſi iniuſtis oneribus premuntur. Hæc igitur ſumma eſt primæ ſentẽtiæ, vt diues cui ſuppetit facultas, pauperem collapſum opitulando erigat, vel nutantem confirmet. Additur præceptum mutuandi abſque fœnore, quod tametſi politicũ eſt, pendet tamen ex charitatis regula: quia fieri vix poteſt quin fœnoris exactione exhauriãtur inopes, & propè exugatur eorum ſanguis. Nec verò alium finem reſpexit Deus quàm vt mutuò vigeret fraterna dilectio apud Iſraelitas. Hanc quidem politiæ Iudaicæ fuiſſe partem liquet, quia permittitur Gentibus fœnerari: quod diſcrimen lex ſpiritualis non admittit. Cæterùm ita abrogatũ eſt ius forenſe quod veteri populo Deus præſcripſit, vt tamen maneat quod dictat charitas, non eſſe grauandos fratres qui noſtra ope indigent. Porro quia diruta eſt maceria qua olim diſcernebãtur Iudæi à Gẽtibus, ratio noſtra hodie diuerſa eſt: ideóque tam in fœnore quàm in aliis expilationibus parcendum eſt omnibus ſine exceptione, & erga extraneos quoque ſeruãda æquitas. Primum quidem gradum obtinent domeſtici fidei: (ſicuti Paulus iubet peculiariter illis benefacere) poſtulat *Galat.6.c.10.* tamen communis generis humani ſocietas, ne diteſcere appetamus ex aliorum diſpendio. Quod autem ad ius forenſe ſpectat, nihil mirum ſi populo ſuo permiſerit Deus fœnus ab extraneis exigere: quia alioqui ſeruata non fuiſſet mutua æquabilitas, ſine qua alteram partem grauari neceſſe eſt. Mandat ſuis Deus ne fœnerẽtur, ac proinde ſolos Iudæos hac legẽ, non exteras gẽtes, obſtringit. Ergo vt vigeat ratio analogica, idem libertatis populo ſuo cõcedit quod Gẽtes ſibi ſumpturæ erant: quia hæc demũ tolerabilis eſt mediocritas, vbi par eſt atque æqualis vtriuſque partis conditio. Nam Plato vbi fœneratores in Republica bene compoſita ferẽdos eſſe negat, longius non progreditur quàm vt ciues ab illo turpi & inhoneſto cõmercio inter ſe abſtineant. Quæritur nũc an fœnerari per ſe malum ſit. Et certè minimè videtur licitũ filiis Dei quod profani quoque homines deteſtati ſunt. Scimus vbique & ſemper exoſum & infame fuiſſe fœneratorũ nomẽ. Itaque

Cato agriculturam laudare volens,fures dicit à veteribus dupli fuiſſe cõdemnatos, fœneratores quadrupli: vnde colligit,hos illis deteriores fuiſſe habitos. Et interrogatus quid de fœnoribus ſentiret,reſpondit,Quid hominem occidere?Quo docere voluit,nihilo honeſtius eſſe quæſtum facere ex vſuris quàm hominẽ iugulare. Hoc vnius hominis priuati fuit dictũ,ſumptũ tamẽ ex omniũ fere gẽtium dictis,& hominũ ſuffragiis. Et certè hac de cauſa Romæ ſæpius exorti ſunt graues tumultus,& exitialibus diſcordiis inter plebẽ & locupletes certatũ: quẽadmodũ vix fieri poteſt quin fœneratores inſtar hirudinum populi ſanguinem exugant. Si tamen de reipſa certò pronuntiandum eſt,non aliunde quàm ex communi æquitatis regula ſumenda eſt definitio, ac præſertim ex
Mat.7.b.12 Chriſti ſententia,ex qua pendẽt Lex & Prophetæ,Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris.Semper enim excogitãt homines aſtuti captiunculas quibus Deũ illudant.Sic quũ fœnoris nomen omnes deteſtarentur,ſuppoſitum fuit alterum quod honeſto colore odium effugeret: vſuram enim vocarunt quaſi compenſationem damni,quanti intererat pecuniæ ſuæ vſu carere.Atqui nullum eſt fœnoris genus cui ſpecioſum hunc titulum obtẽdere non liceat.Nam quiſquis præſentem habet pecuniam, vbi eam mutuo daturus eſt, vtilem ſibi fore cauſabitur ſiquid emat, & ſingulis momentis lucrandi materiam offerri.Ita ſemper erit compenſationi locus,quando nemo creditor ſine damno pecuniam alteri numerabit.Ita nomẽ vſuræ,quũ reipſa tantundẽ valeat ac fœnus,integumentũ eſt rei odioſæ:quaſi verò talibus cauillis ſe à Dei iudicio expediãt,vbi ſola integritas ad defenſionem valet.Similis propè apud Iſraelitas tergiuerſandi fuit ratio. Nomẽ נשך quod à mordendo deductũ eſt,malè ſonabat.Quũ ergo nemo cenſeri vellet canis famelicus,qui alios mordẽdo ſeipſum paſceret,quæſitũ fuit probri effugiũ: תרבית vocarunt, quaſi incrementũ, quicquid lucri præter ſortẽ dabatur.Deus autẽ vt talibus fallaciis occurrat,vtrũque nomen cõiungit, & pariter dãmnat augmentum cum morſione.Nã vbi de iniuſtis prædãdi & furandi rationibus cõque-
Ezech. 18.c.12. ritur apud Ezechielem, & vtrũque, ſicuti nunc apud Moſen,nominat,minimè dubiũ eſt quin vanas excuſationes cõſultò anteuertat. Ergo nequis exciperet,ſe, quãuis emolumentũ ex pecunia acciperet,nõ ideo tamẽ fœnerari,hanc anſam maturè Deus abſcindit,ac generaliter damnat quãlibet ſortis acceſſionẽ.Certè locus vterque clarè demõſtrat nihil aliud quàm fruſtra nugari qui ad criminis excuſationẽ nouas voces fabricãt.Ideo rem potius ſimpliciter reputandã eſſe admonui, quia Deo ſemper iniqui omnes quæſtus diſplicent,quoſcũque colores tentemus obducere. Quòd ſi ex æquitate iudicium facere conuenit, vſuras quaſlibet abſque exceptione damnare, nulla patitur ratio.Debitor ſi tergiuerſando tempus extraxerit cũ diſpendio & moleſtia creditoris, an conſentaneum erit eum ex mala fide & fruſtraneum lucrũ capere? Nemo certè(vt arbitror) negabit vſuras creditori ſoluendas eſſe præter ſortẽ, vt pẽſetur eius iactura. Siquis locuples qui erit in ſuis nũmis, fundũ emere volẽs,partem aliquã ſummæ ab altero mutuetur, qui pecuniã numerat annon poterit ex fundi reditu fructũ aliquẽ percipere,donec ſors repræſentata fuerit? Multa eius generis quotidie accidũt,vbi,quod ad æquitatẽ ſpectat,vſura nihilo deterior erit quàm emptio. Nec verò arguta illa ratio Ariſtotelis conſiſtit,fœnus eſſe præter naturam, quia pecunia ſterilis eſt,nec pecuniam parit:poterit enim ille quẽ dixi fruſtrator, ex aliena pecunia quæſtũ vberem facere negotiando,fundi emptor metet ac vindemiabit. Verùm excipient qui contra ſentiunt, ſimpliciter ſtandum eſſe Dei iudicio,qui generaliter omne fœnus populo ſuo interdicit. Reſpondeo, nonniſi de pauperibus haberi ſermonem,ideóque ſi cum diuitibus negotium ſit, liberum ius fœnerandi
Pſal.15.b.5. permitti: quia Legiſlator rem vnam notando,alteram de qua ſubticet,videtur non damnare. Si
Ezech. 18.c.13. rurſus obiiciant, fœneratores à Dauide & Ezechiele in totũ damnari, ſententias illas ad normam charitatis exigi debere arbitror: ideóque non damnari niſi improbas exactiones,quibus creditor, poſthabita æquitate, debitorem ſuum onerat ac premit. Nolim quidem meo patrocinio vſuras fouere,atque vtinam nomen ipſum abolitum eſſet è mundo:ſed non audeo de re magni momenti plus pronuntiare quàm Dei verba ſonant. Clarè patet veterem populum ab vſuris fuiſſe prohibitũ,ſed hanc fuiſſe partem ordinis politici fateri neceſſe eſt. Vnde ſequitur vſuras hodie non eſſe illicitas,niſi quatenus cum æquitate & fraterna coniunctione pugnant. Itaque ſe quiſque ad Dei tribunal ſiſtat,nec proximo ſuo faciat quod ſibi fieri nollet:vnde certa & quæ nunquam fallet definitio ſumi poterit.Fœnus quidem exercere,quũ inter pudẽdos & turpes quæſtus duxerint profani ſcriptores,multo minus tolerabile eſt inter filios Dei:ſed quando & quouſque vſurã ex mutuo percipere liceat,melius præſcribet lex æquitatis,quàm longæ diſputationes. Nũc verba expendamus.Primo loco vbi vertimus,Nõ eris ſicut fœnerator, in voce Hebraica נשה aliqua eſt ambiguitas:quia verbũ נשא interdũ generaliter accipitur pro mutuũ dare, abſque ſiniſtra nota:hîc verò dubiũ nõ eſt quin pro fœneratore ſumatur,qui miſeros arrodit: quẽadmodũ & in Pſalmo, Illaqueet
Pſalm.109.b.11 fœnerator omnia quæ ſunt eius.Sũma eſt,liberaliter iuuãdos eſſe pauperes,nec grauãdos eſſe duris exactionibus.Itaque cõtinuo pòſt explicationis cauſã addit, Ne fœnus imponãt.Quũ iterũ repetit

Si attenuatus,&c. videmus vt pauperum ratio vbique habeatur: quia etſi interdum fœnoribus exhauriuntur qui latifundia poſſidēt, (ſicut dicit Cicero quoſdam ſui temporis luxurioſos ac prodigos cum vſuris certaſſe fructibus prædiorum: quia omnes eorum prouentus vorabāt creditores:) digni tamen miſericordia fuerunt ſoli pauperes, quos egeſtas, non luxuria mutuari cogebat. Tertius verò locus optimè explicat Dei mentem, dum fœnus extendit ad vinum, triticum, & quaſcunque alias res. Multi enim contractus ab hominibus vafris excogitati fuerunt, quibus inopes expilarent ſine ignominia vel dedecore: atque hodie nulla crudelior eſt rapacitas quàm vbi abſque mētione fœnoris, vectigal debitoribus imponitur. Modios frumenti ſex ſi pauper cōmodari ſibi poſtulet, volet creditor ſeptem ſibi reddi: idem in vino continget. Hæc lucri acceſſio fœnus non vocabitur, quia non numeratur pecunia. Deus verò aſtum hunc obliquè ſubſannans, variis in rebus ac fere in omnibus commerciis fœnebre malum graſſari docet: vnde clarè apparet, non aliud præcipi Iſraelitis niſi vt alii alios humaniter ſubleuent. Porro quia homines excæcat & tranſuerſum rapit cupiditas ad improbos quæſtus, opponit Deus benedictionē omnibus peruerſis artibus, quæ ſunt veluti lucri aucupia: & opes à ſe vno bonorum omnium authore ſperare iubet potius quàm rapinis vel fraudibus venari.

EX DEVT. XXII.

1 *Non videbis bouem fratris tui aut pecudem errantes, & abſcondes te ab eis: reducendo reduces ad fratrem tuum.*

2 *Etiamſi non fuerit frater tuus propinquus tibi, neque noueris eum, colliges tamen illos in domum tuam, & erunt tecum donec illos requirat frater tuus vt reſtituas ei.*

3 *Sic facies de aſino eius, ſic facies de veſtimento eius, ſic facies de omni re amiſſa fratris tui quæ perierit ab ipſo: ſi inueneris eam, non occultabis te.*

EX EXODI XXIII.

4 *Si occurreris boui inimici tui, & aſino eius erranti, reducendo reduces ad illum.*

Exodi 23. 4 *Si occurreris.* Ex his duobus locis ſatis patet, qui à maleficio abſtinuerit, non protinus coram Deo immunem eſſe à culpa, niſi etiam prodeſſe ſtudeat. Sic enim curæ nobis eſſe debet fratrum vtilitas vt vltro citróque ſimus ad auxiliādum propenſi, quoad facultas & opportunitas feret. Hæc porro doctrina valde neceſſaria eſt: quia dum quiſque ad res ſuas curandas plus æquo eſt attentus, ab aliis iuuandis ſe libenter ſubducit. Deus autē furti reos facit qui ſua negligentia damnum intulerint proximis: & meritò, quia nonniſi per eum ſtetit quin ſalua res eſſet, quam ſciens & volens perire ſiuit. Ad inimicos autē extenditur hoc officium: quo minus excuſabilis eſt inhumanitas, ſi amicis non præſtetur. Summa igitur eſt, vt benefici ſint fideles, quò patrem ſuum cæleſtem imitentur: nec operam modò ſuam bonis qui digni ſunt impendant, ſed indignos quoque beneficiis proſequantur. Iam quia multi tergiuerſandi colores fingi poterant, occurrit Deus, & animal hominis incogniti ſeruari iubet donec à ſuo domino quæratur: idem ius de aliis omnibus amiſſis rebus ſtatuit.

EX NVMER. V.

5 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

6 *Alloquere filios Iſrael, Vir ſiue mulier quum fecerint ex omnibus peccatis hominū, trāſgrediendo tranſgreſſione in Iehouam, & deliquerit anima illa:*

7 *Fatebuntur peccatum ſuum quod fecerunt: & reſtituet delictum ſuum in ſolidū, & quintam eius partem ſuperaddet, dabítque ei in quem peccauerit.*

5 *Loquutus eſt.* Quanquam videtur principio delicta omnia comprehendere, ex contextu tamen elicitur nonniſi de rebus furtim ablatis vel de fraude admiſſa præcipi: vt qui ſibi malè conſcius eſt, iacturam ſarciat. Notandum verò eſt, legem ad occultiora furta ſpectare, quæ in iudicium trahi non ſolent: hac de cauſa dicitur, Si peccauerint more hominum, ne ſubterfugium captent ex communi more & vſu. Quanuis ergo plurimos habeant ſocios, negat tamen Deus id ad excuſationem valere: ideoque ſponte reddere iubet quod fraudulenter vel iniquè ad ſe traxerunt. At de pœna quidem furti mox diſſeret: nunc tantùm præcipit, quanuis nemo legibus compellet eos qui fraudarunt, nec deprehendi poſſit eorum crimen, vt diligenter tamen ſuas conſcientias examinent, & delictum quod latebat ingenuè ipſi proferant: damnum etiam illatum compenſent, quia ſine reſtitutione, luſoria eſſet confeſſio. Quod poſtea additur apud Moſen, Si nemo extet hæres cui reddatur furtū, vt ſacerdoti offerant: quia alibi expoſui, nunc prætereo: niſi quòd inde colligimus, ex fraudibus & rapinis labē contrahi quæ nunquā eluitur, niſi domo rebus malè partis bene purgata. Sed oblatio illa inter iura ſacerdotum tractata fuit: nunc de reſtitutione ſic habendum eſt,

quintam partem ſuperaddi, non tam vt diteſcat qui iacturam paſſus eſt, quàm vt ſibi omnes eo diligentius caueant ab omni noxa, quam audiunt fore non modò ſibi inutilem,ſed damnoſam quoque. Adde quòd vbi quiſpiam ſpoliatus eſt, pluris quàm pro quinta parte ſæpe intereſt rei ſuæ vſu caruiſſe.

EX EXODI XVI.

8 *Ne accipias munus: quia munus excæcat videntes, & peruertit verba iuſtorum.*

EX LEVIT. XIX.

15 *Non facies iniquitatem in iudicio, non ſuſcipies faciem pauperis, neque honorabis cauſam magni: in iuſtitia iudicabis proximum tuum.*

EX DEVT. XVI.

19 *Non inflectes iudicium, non agnoſces perſonam: neque capies munus: quia munus excæcat oculos ſapientum, & peruertit verba iuſtorum.*

20 *Iuſtitiam, iuſtitiam ſequeris, vt viuas, & poſsideas terram quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi.*

Exod. 16. 8 *Ne accipias.* Hoc genus furandi omnium eſt deterrimum, vbi iudices vel mercede vel gratia corrupti,fortunis euertunt quos tueri debebāt. Nam quum eorum tribunal quaſi ſacrum ſit aſylum quò confugiant quicunque iniquè ſunt oppreſſi,nihil indignius quàm ſi illic in prædones incidant. Creantur iudices qui maleficia & noxas omnes compeſcant: ergo ſi fauent improbis,furum ſunt receptatores: qua peſte nihil magis exitiale eſt.Deinde quia omne aliud remedium excludit eorum authoritas, violenti quoque ſunt prædones. Quo itaque maior illis eſt nocendi licentia,& plus damni afferunt iniqua eorum ſententia, eo diligentius monendi ſunt vt ſibi ab iniquitate caueant. Quare peculiari doctrina in officio retineri neceſſe fuit, ne ſuo patrocinio furta tegerent & alerent. Iam vt auaritia radix eſt omnium malorum, ita vbi iudicum animos occupat, nulla vigere poteſt integritas. Sed quia procul omnes à ſe reiiciunt hoc vitium, quamuis eo maximè laborent, craſſius & magis populariter agit Deus, vt iudices manus contineant ab omni munere: nullum enim magis exitiale venenum eſt ad extinguendam omnem rectitudinem quàm vbi iudex muneribus ſe deliniri patitur. Excuſent quantum libuerit qui dona accipiunt,ſe nihilominus manere integros: res ipſa clarè demonſtrat venales eſſe, ac meritorium quæſtum facere quicunque lucro ducuntur. Atque hoc ſatis olim ad iudices infamandos valuit, numarios vocari.Sed pluribus de hac re diſſerere ſuperuacuum eſt, quando omnes tergiuerſandi anſas vno verbo Deus præcidit,Munera,inquit,excæcant oculos videntis,& peruertunt iudicium rectorum. Ergo ſi Dei iudicio acquieſcimus,nullum eſt tātum perſpicaciæ lumen quod non ſuffocent munera: neque vlla tanta probitas quam non labefactent: denique ſanam mentem antè inficiunt munera quàm manus cōtaminent.Ea intelligo quæ ob rem iudicādam quis accipit: neque enim de beneficiis nunc habetur ſermo,quibus vltro citróque inter ſe communicant homines. Itaque in Deuteronomio antequā de muneribus verbum faciat Deus, vetat inflectere iudicium,vel agnoſcere perſonam: vnde colligitur, tantùm damnari aucupia quæ tenduntur ad captandum fauorem. Notādum autem quòd in Leuitico Iudicare in iuſtitia opponitur acceptioni perſonarum: vnde ſequitur, ſimulac tantillum iudex oculos à cauſa deflectit, rectitudinis obliuiſci. Adhæc, Iudicium inflectere tantundem valet ac facere iniquitatem in iudicio: ſed quia non ſemper iniquitas palam manifeſta eſt,quin potius multis artificiis fucatur: poſtquam Deus in Leuitico damnauit iniqua & peruerſa iudicia, vt vanos omnes colores diſcutiat, verbum inclinandi vſurpat in Deuteronomio.

Deut.16. 20 *Iuſtitiam,iuſtitiam.* Emphatica repetitione inculcat Deus,vt inflexibili conſtantia iudices æquitati ſtudeant: nec fruſtra, quia nihil procliuius quàm fauore vel odio obtenebrari hominum mētes.Deinde,quum innumeræ ſint captiones ad peſſundāda iudicia, niſi valde attenti ſint ipſi iudices ad inſidias cauendas,ſubinde illaqueari continget.

EX EXODI XXIII.

3 *Pauperem non honorabis in ſua cauſa.*

EX EODEM CAPITE.

6 *Non inflectes iudicium pauperis tui in lite eius.*

6 *Non inflectes.* Quoniam ad reprimenda quæ ſæpe contingunt vitia,feruntur leges,non mirum eſt ſi pauperes Deus commendet, quibus non rarò accidit ſuccumbere in bonis cauſis, dum & fauore deſtituuntur, & propter contemptum expoſiti ſunt iniuriæ, nec pretio certare poſſunt

cum diuitibus. Meritò itaque proſpicitur eorum tenuitati, ne exiguum quod poſſident illis auferat iudicum iniquitas. Verùm quod ſequitur, ſuperuacuum videri poſſet, Ne pauperibus faueat iudex: quod fieri vix ſolet. deinde non conuenit reprehendi quod alibi præcipit Deus, ac laudi ducit. Reſpondeo, tãtopere Deo placere rectitudinem, vt nullo modo excuſabilis ſit iudex, quocunque prætextu vel tantillum ab ea declinet: atque hunc eſſe finem huius doctrinæ. quia etſi vt plurimum tyrannicè opprimitur pauper, ambitio tamen interdum iudicem impellet ad peruerſam miſericordiam, vt largus ſit de alieno. Atque hæc tẽtatio eo periculoſior eſt, quòd fallit iniuſtitia ſub ſpecie virtutis. Nam ſi oculos tantùm dirigit iudex ad miſeriam litigantis, ſimul obrepet inanis metus, ne peſſundet ſua ſententia quem cuperet eſſe ſaluum. Ita quod vnius erat, alteri adiudicabit. Maior eſt interdum pauperum temeritas, audacia, & pertinacia ad lites mouendas & perſequendas quàm diuitum: vbi cauſæ diffidunt, ſolenne eſt ad lacrymas & lamentationes confugere, quibus iudices minus cautos circunueniunt, qui cauſæ obliti, tantùm de leuanda miſeria & egeſtate cogitant. Atqui dum pro nihilo ducunt iacturam diuitum (eo quòd illis toleratu ſit facilis) ſecurè in gratiam pauperum ab æquitate excidũt. Hinc verò melius apparet quàm indignè ferat Deus pauperes opprimi, vbi ne ipſis quidem ſuccurri patitur cum damno diuitum.

EX EXODI XXII.

1 *Quum furatus fuerit quis bouem aut pecudem, & iugulauerit aut vendiderit: quinque boues reddet pro illo boue, & quatuor pecudes pro pecude illa:*

2 *(Si in effoſſione inuentus fuerit fur, & percuſſus fuerit, & inde mortuus, non erit ei in ſanguinem.*

3 *Si ortus fuerit ſol ſuper eum, erit ei in ſanguinem), reddendo reddet: ſi non ſit ei, vendetur propter furtum ſuum.*

4 *Si deprehendatur in manu eius furtum à boue vſque ad aſinum, vſque ad pecudem: viua duo reddet.*

Hactenus iniquitatum vindicem ſe fore aſſeruit Deus, fureſque citando ad ſuum tribunal, æternam mortem illis minitatus eſt. Nunc ſequuntur leges forenſes, quarum non tam exacta eſt & perfecta ratio: quia Deus in iis ferendis iuſtum rigorem ad populi duritiem inflexit. Cæterùm quod Deus populo ſuo tradiderat mutuati ſunt deinde profani legiſlatores. Aſperior quidem fuerat Draco, ſed nimia eius ſeueritas tacito populi Athenienſis conſenſu obſoleuit. A Solone autem mutuati ſunt Decemuiri partem iuris quod in ſuas tabulas retulerunt: quanquam in diſtinctione pœnæ dupli & quadrupli variarunt: tandem ſucceſſu temporis aliquid poſtea mutatum eſt. Verùm quiſquis prudenter omnia expenderit, reperiet tam Solonem quàm Decemuiros vbi à lege Dei deflexerunt, in deterius prolapſos eſſe. Primò diſcrimen hîc non ponitur quale ſtatuitur legibus Romanis inter fures manifeſtos & nec manifeſtos: illic enim fur nec manifeſtus in duplum dãnatur, manifeſtus verò in quadruplum. Fur autem dicitur manifeſtus qui deprehenſus eſt antequam rem furtiuam perferret quò deſtinauerat. Authores pœnæ rationem hanc ſequutos eſſe exiſtimo, quòd inſignior eſſet eius improbitas qui tam auidè & feruẽter prædæ inhiabat, vt flagitium non reformidaret. Et certè qui pudorem negligit, audacior eſt ad peccandum. Atqui Deus cõtrà eos in duplum damnat, apud quos repertum fuerit furtum: in quadruplum verò qui occiderunt aut vendiderunt. Et meritò, quia maior in ſcelere obſtinatio ſe prodit, vbi res furtiua in quæſtum conuerſa eſt, nec ſpes eſt vlla reſipiſcentiæ, atque ita continuo progreſſu duplicatur malæ fidei crimen. Fieri poteſt vt fur ſtatim poſt delictum contremiſcat: qui verò animal furtiuum occidere auſus eſt, aut vendere, prorſus in maleficio obduruit. Iam quo difficilior eſt inueſtigandi ratio, grauiorem pœnam meretur dolus malus. Interea tenendum eſt, mulctam pecuniæ quæ furibus impoſita fuit, non liberaſſe eos à culpa. Nam, vt ait Marcellus, Ne præſes quidem prouinciæ efficere poterit quin furti damnatum ſequatur infamia: ſed ea de re in quam naturaliter omnes conſentiunt, legem ferri neceſſe non fuit. Itaque Deus fures mulctando, ignominia notatos reliquit. Quòd autem maiore ſumma mulctatur qui bouem furatus eſt quàm qui ouem vel capram, vel alias pecudes, neſcio an cauſam verè aſſignent qui dicunt æſtimari domini iacturam, cui ad agriculturam maximè vtilis eſt bouis labor. Quod autem de boue traditur, ad totum armentum extendo. Propius ad verum accedere videntur qui furis audaciam puniri dicunt, qui animal magis procerum auferendo, teſtium conſpectum veritus non eſt. Quanquam mihi magis placet, ex rerum pretio diuerſum iudicium fieri. Et certè magis conſentaneum eſt, vt quiſque magis nocuit, grauiori pœnæ eſſe obnoxium.

2 *Si in effoſſione.* Membrum hoc ſeorſum legendũ eſt, & per parentheſin inſeritur, poſtquam enim pœnam iniunxit, vno contextu addit, Reddẽdo reddet: quòd ſi non fuerit ſoluendo, vende-

tur. Exceptio autem hæc interponitur de fure nocturno. Etſi enim non ſatis diſertè ſingula ſunt expreſſa, conſilium tamen Dei minimè ambiguum eſt, ſi in tenebris occiſus fuerit fur, percuſſori id impunè fore: quia tunc à latrone vix diſcerni poteſt (præſertim quum vi & manu graſſatur:) quãdo noctu alienam domum ingredi non poteſt, quin vel parietem tranſfodiat, vel perfringat ianuam. Duodecim Tabulæ paulo aliter: furem enim nocturnum occidere permittũt, diurnum verò, ſi ſe cum telo defenderit. Verùm quoniam aliis legibus cædes & violẽtos impetus ſatis Deus compeſcuerat, hoc loco de prædonibus tacuit, qui gladio armati ad rapinas proſiliunt. Rectè igitur morti eos addicit Deus qui furtum homicidio vlti fuerint clara luce.

3 *Reddendo reddet.* Cohærent (vt dixi) hæc verba cum primo verſu: quia hîc tantùm iniungitur pœnæ executio: acſi Deus vetaret furibus parcere, quin cogantur ad ſoluendum duplum, vel quadruplum, vel etiam quintuplum, pro modo delicti. Quòd ſi ſoluendo pares non erunt, addici in ſeruitutem iubet: quod etiam Romæ obſeruatum fuit. Vnde illud Catonis, Fures priuatos in nexu & compedibus viuere; publicos verò in auro & purpura. Et quoniam dura erat hæc conditio, nominatim cauendum fuit ne ob penuriam abſoluerentur. Siquis roget an domino rei ablatæ licuerit repoſcere duplum vel quadruplum: reſpondeo, quod Deus adiudicat, id optimo iure deberi: interea pro æquitate videndum ſingulis fuiſſe ne diteſcerent ex alieno diſpendio: quin potius quicquid lucri fecerant, conferrent in vſus pios & ſanctos.

EX EXODI XXII.

9 *Super omni cauſa præuaricationis, ſuper boue, ſuper aſino, ſuper pecude, ſuper veſtimento, ſuper omni re amiſſa: quum dixerit quiſpiam hoc eſſe, vſque ad iudices veniet cauſa vtriuſque: & quem damnauerint iudices, is reddat duplum proximo ſuo.*

9 *Super omni cauſa.* Hîc furti actio datur, ſed cum mulcta, ſiquis temere proximum ſuum accuſet. Dubitari enim alioqui poterat qua tandem ratione, vel quando exigenda eſſet reſtitutio in duplum vel quadruplum. Permittit ergo, vt quiſquis ſuſpectum habet aliquem furti, eum citet ad cauſam dicendam: ſi reum peragat, vt duplum recuperet rei amiſſæ: ſi verò pronuntient iudices eum temere litigaſſe, vt viciſſim pœnam calumniæ luat. Nam quia hæc actio non prorſus eſt ciuilis, ſed notam infamiæ ſecum trahit, iniquum eſſet ſiniſtra ſuſpicione grauari quem iudices cognoſcunt eſſe purum à crimine. Hîc pro iudicibus ponitur אלהים, quod propriè deos ſignificat, quia eſt pluralis numeri: ſæpe tamen pro Deo capitur. Transfertur autem ad iudices ornãdæ vocationis cauſa: quoniam in ſua functione Dei perſonam ſuſtinent, in cuius vnius manu eſt omne Iohan.10.f.34. imperium & poteſtas. Ideo Chriſtus dicit vocari deos, quia ad eos ſermo Dei factus eſt: nempe, vt præſint eius nomine, & ſuper alios emineant. Qua de re dictum fuit in quinto præcepto.

EX EXODI XXII.

5 *Si depaſci fecerit quiſpiam agrum aut vitem, & immiſerit iumentum ſuum vt depaſceretur agrum alterius: bonum agri eius, & bonum vineæ eius reſtituet.*

6 *Quum egreſſus fuerit ignis, & inuenerit ſpinas, abſumptúſque fuerit aceruus, vel ſeges, vel ager: reddendo reddet qui ignem accendit, rem combuſtam.*

7 *Quum dederit quiſpiam proximo ſuo argentum, vel vaſa ad cuſtodiendum, & furto ablatum fuerit è domo viri illius: ſi munitus fuerit fur, reddet duplum.*

8 *Si non inuentus fuerit fur, tunc applicabitur dominus domus ad iudices, annon miſerit manum ſuam in ſubſtantiam proximi ſui.*

EX EODEM CAPITE.

10 *Si dederit quiſpiam proximo ſuo aſinum, vel bouem, vel pecudem, aut quodcunque animal ad cuſtodiendum, & mortuum fuerit, aut contractum, aut ab hoſtibus captum nemine vidente:*

11 *Iuramentum Iehouæ erit inter vtrunque, annon miſerit manum ſuam in ſubſtantiam proximi ſui, & iuramentum ſuſcipiet dominus eius, & non reddet.*

12 *Quòd ſi furto ablatum fuerit ei, reddet domino eius.*

13 *Si verò rapiendo raptum fuerit, adducet ei teſtem: raptum non reddet.*

5 *Si depaſci.* Meritò inter furta numeratur hoc genus fraudis, Siquis animal ſuum immiſerit in agrum alterius aut vitem ad paſcendum. Nam ſiquis ad furandum abuſus ſit ſerui opera, tenetur ipſe reus delicti, etiamſi manu nihil attrectet: non minus autem nocet qui per animal brutum cauſæ noxam dederit. Quanquam Deus temperat pœnam quoad dupli ſatisfactionem, quia

certò ſtatui non poteſt an fraudulẽter ac data opera damnum inferre voluerit dominus animalis. Iubet tamen Deus damnum ſarcire quanti maximo æſtimatum fuerit. Sic enim bonitatem agri & vineæ interpretor, vt loco inſpecto, liberaliter domino adiudicetur quantum probabile fuerit in ſumma fœcunditate illic fuiſſe productum.

6 *Quum egreſſus fuerit.* Hæc noxa aliquantum ſuperiori diſſimilis eſt, quia iubetur qui ignem accendit damnum ex eo factum rependere, quanuis nulla nocendi voluntas interceſſerit. Nam incendiarius qui dolo malo vel ſegetem vel vineam corrupiſſet, longè grauius plectendus fuit: hìc autem punitur ſola incuria. Etſi autem domus vel areæ nulla fit mẽtio, lex tamen ſpecies omnes comprehendit, ſatiſfactionem ab eo exigens qui vel in campo aperto ignem accenderit. Videtur autem is eſſe extra culpam, quia præuidere vix potuit an ignis ſpinas corriperet: verùm vt quiſque eandem rei alienæ curam quam propriæ ſuſtineat, ſupinæ vel craſſæ ſecuritatis eam pœnam luere iubet Deus.

7 *Quum dederit.* Hìc diſcernitur quouſque competat actio furti in depoſito: nempe, ſi res inanimis data fuerit in cuſtodiã, vt veſtis, aut ſupellex, ac excipiat depoſitarius eam furto ablatam eſſe: iubet Deus, ſi fur compertus fuerit, in duplum damnari: ſin minus, iuſiurãdum ab eo exigendum qui rem ſibi ablatam dicit. Si verò depoſitũ fuerit animal in cuſtodiam, ius decernitur paulo diuerſum: nempe ſi raptum violenter fuerit, vel à feris dilaceratum, liberetur cuſtos: furto autem ablatum reſtituat. Cuius legis ratio vt nobis conſtet, notare conuenit, non vltrà vrgẽdos eſſe depoſitarios quàm vt rem ſibi commiſſam fideliter ſeruẽt: perinde vt prouidus & ſedulus paterfamiliâs ad ſua ſeruanda attentus eſt. Vbi hac diligentia defuncti ſunt, iniquum eſſet plus ab ipſis poſtulari: alioqui dum onus gratuiti officii ſuſcipiunt, fraudi ipſis eſſet ſua liberalitas. Verùm quia non adeo facile eſt animal è caulis vel paſtoris manibus ſubripere, negligentia paſtoris ſe prodit in amiſſo iumẽto, ſi nulla vis interuenerit. Rectè igitur vtrũque, Ne vas, aut pecuniam, aut veſtem reſtituat depoſitarius: quia hoc eſſet quodãmodo eum ſubſtituere in locum furis. Si verò abactum fuerit animal, pretium ſoluat qui ſe ab incuria purgare non poteſt. Siquis putet nimium concedi depoſitario, vbi Deus ex illius iureiurando litem vult finiri: reſpõſio in promptu eſt, nos alterius fidei non committere aliquid ſeruandum, niſi de cuius probitate ſumus perſuaſi. Qui ergo rei ſuæ cuſtodem elegit, ſuo præiudicio teſtatus eſt eum eſſe bonum & integrum virum. Atque ita paulo pòſt, ob rem perditam furti crimine abſque probatione onerari, abſurdum eſſet. Quamobrem non abs re Deus dominum rei ablatæ acquieſcere vult eius iuramẽto quem fidum ſibi amicum eſſe duxit. Adde quòd tunc demum abſoluitur qui ſe Deo teſte adhibito purgat, ſi nulla ſiniſtra ſuſpicio in eum profertur, & ſe ipſe excuſat probabili coniectura. Verſum vnum, vbi generaliter agitur de iuramentis, conſultò in nonum præceptum reieci.

EX EXODI XXII.

14 *Si commodato acceperit quiſpiam à proximo ſuo, & confractum fuerit aut mortuum domino eius abſente: reddendo reddet.*

15 *Si dominus eius fuerit cum eo, non reddet: ſi conductum fuerit, veniẽs pro mercede ſua.*

Docet nunc Moſes, ſi animal commodatum perierit, vel ſit mutilatum aut vitiatum, quid iuris. Eſt autem alia lõgè commodati ratio quàm depoſiti: nam qui commodat, beneficium confert. Ergo qui ſibi aliquid commodari rogat, ſe obſtringit ad id ſaluum præſtandum quantum in ſe erit. Diſtinctio autẽ ponitur, ſi dominus ipſe animalis adſit teſtis oculatus mortis vel fracturæ, damnum ipſe perferat: ſi autem eo abſente mortuum ſit animal, aut deterius factum, pretii ſolutio ei adiudicatur. Porro tantundem valet eius præſentia acſi dictum eſſet, ſi oculis ſuis conſpexerit, vitium non accidiſſe eius culpa cui commodauit, ne ſit ei moleſtus. Exempli gratia, ſi equum mihi commodatò dederis, & vnà mecum iter facias, quãuis aliquid aduerſi accidat, (modò ſcias nec temeritate, nec negligentia, nec mala tractatione eſſe factũ) liber ſum ac immunis à damno. Quod autem de animali hìc ſtatuitur, ad alias etiam res commodatas transferri debet.

EX LEVIT. XXIIII.

18 *Qui percuſſerit animam animalis, reſtituet illud: animam pro anima.*

EX EODEM CAPITE.

21 *Qui percuſſerit animal, reddet illud.*

Hìc præcipit Deus, vt qui damnum intulit, ſatiſfaciat, quanuis in rem ſuam non verterit. Neque enim in furto ſpectandum eſt lucrum, ſed nocendi affectus, vel etiam alia quælibet culpa. Fieri enim poteſt vt qui alterius bouem occidit, non appetat conſultò iniuriam facere, ſed ira percitus,

vel inconſiderato impulſu, damnum nihilominus inferat. Quocunque igitur modo quiſpiam deliquerit vnde alter pauperior ſit factus, iubetur damnum ſarcire. Vnde patet furti coram Deo teneri quicunque non ita ſibi temperant vt fratrum ſuorum commoda perinde curent atque ſua. Finis enim legis eſt, ne cui à nobis iactura proueniat: quod tunc demum fiet ſi nobis curæ ſit fratrum vtilitas.

EX EXODI XXI.

33 *Qvum aperuerit quis ciſternam, vel foderit quis ciſternam, & non cooperuerit eam, ceciderítque illuc bos vel aſinus:*

34 *Dominus ciſternæ reddet pecuniam, & reſtituet domino eius: & quod mortuum eſt, erit illius.*

35 *Si percuſſerit bos alicuius bouem proximi ſui, mortuúſque fuerit, tunc vendent bouem viuum, & partientur pretium eius: mortuum quoque partientur.*

36 *Quòd ſi notum fuerit bouem eſſe cornupetam ab heri & nudiuſtertius, & non cuſtodierit eum dominus eius: reddendo reddet bouem pro boue, & mortuus erit illius.*

33 *Qvum aperuerit.* Alias adhuc damni facti ſpecies enumerat, in quibus reſtitutio exigi debet ab eo qui dedit cauſam noxæ. Primò dicitur, Siquis puteum aut ciſternam effoderit, neque operuerit, atque illuc ceciderit animal, teneri ad ſoluendum pretium: & meritò, quia eius incuria ad latam culpam accedit. Vbi rurſus perſpicimus Deum velle ſingulos de fratrum ſuorum vtilitate eſſe ſollicitos: quoniam tamen nihil fraudis vel malitiæ interceſſit, ſoluto pretio, cadauer vt ad ſe recipiat permittitur. Si verò bos vnius ab alterius boue fuerit occiſus, æquiſſimum fertur iudicium: ſi præter opinionem & repentino caſu id acciderit, vt partiatur inter ſe bouem mortuum, & altero vendito, quiſque dimidiam partem pretii accipiat: ſin verò bos fuerit cornupeta, vt dominus eius maiorem pœnam luat, totum pretium ſoluẽdo: quia malum præcauere debuit: ideóque parum humanus fuit, detrimenti cauſam dando.

EX DEVT. XXIII.

24 *Qvum ingreſſus fueris vineam proximi tui, comedes vuas pro deſiderio tuo ad ſatietatem tuam: at in vaſe tuo non pones.*

25 *Qvum ingreſſus fueris ſegetem proximi tui, decerpes ſpicas manu tua: at falcem non attolles in ſegetem proximi tui.*

Quoniam hîc pauperibus admodum Deus indulget, reſtringunt quidam ad meſſores & vindemiatores: quaſi permitteret Deus ſpicas manus vellere, & colligere racemos dũtaxat in cibum, ac nequid exportet. Ego verò non dubito ſermonem de omnibus haberi: neque tamen plus concedi licentiæ quàm ferat humanitas. Neque enim præciſè vrgenda ſunt verba, ſed attendere conuenit ad Legiſlatoris conſilium. Vetat Deus falcem tollere in meſſem alienam: nam ſiquis tantum ſpicarum manibus vellat, quantum humeris geſtare poterit, vel equo imponere, an puerili hoc cauillo ſe excuſabit, quòd falce non fuerit vſus? Quòd ſi ſenſus ipſe communis adeo craſſam impudentiam repudiat, certum eſt legem aliò ſpectare: ne quis ſcilicet vel ſpicam attingat ex alterius ſegete, niſi pro vſu præſenti. Quod Chriſti diſcipulis cõtigit, quum inedia coacti ſunt ſpicas manibus conterere, ne deficerent in via. Idem & de racemis ſentiendum. Siquis data opera perrumpat in alterius vineam, ſéque illic ingurgitet, quicquid obtendat, pro fure habebitur. Ergo dubium non eſt quin lex viatoribus famelicis permittat ſe reficere vuarum eſu, vbi non ſuppetit alius cibus. Quanquam autem libertas comedendi datur vſque ad ſaturitatem, non tamen licuit hoc prætextu ingluuiem explere. Adde quòd vineæ maceriis ſeptæ erant, & cuſtodiebantur: vnde apparet, heluonibus non fuiſſe vuas expoſitas. Verùm hæc ſumma eſt, non imputari in furtum ſi quis viator ad famem leuandam manum extenderit ad fructus pendentes, donec hoſpitium nactus, panem & vinum emat.

Mat. 12. a. 1.

EX LEVIT. XIX.

9 *Qvum meſſueritis meſſem regionis veſtræ, non finies metere angulum agri tui, & collectionem meſſis tuæ non colliges.*

10 *Et vineam tuam non racemabis, neque grana vineæ tuæ colliges: pauperi & peregrino relinques ea: ego Iehoua Deus veſter.*

EX LEVIT. XXIII.

22 *Qvum metetis meſſem regionis veſtræ, non abſolues vſque ad angulum agri tui: nec*

collectionem meſſis tuæ colliges: pauperi & peregrino relinques eam: ego Iehoua Deus *veſter.*

EX DEVT. XXIIII.

19 *Quum meſſueris meſſem in agro tuo, & oblitus fueris manipulum in agro, non reuerteris ad eum tollendum: peregrino, pupillo, & viduæ erit: vt benedicat tibi* Iehoua Deus *tuus in omni opere manuum tuarum.*

20 *Quum excuſſeris oliuam tuam, non ſcrutaberis ramos poſt te: peregrino, pupillo, & viduæ erit.*

21 *Quum vindemiabis vineam tuam, non colliges racemos poſt te: peregrino, pupillo, & viduæ erunt.*

22 *Memento quòd ſeruus fueris in terra* AE*gypti: idcirco præcipio tibi vt hoc facias.*

Hic beneficentiam Deus commendat agrorum poſſeſſoribus, vbi eorum fructus colligitur. Nam eius liberalitas vbi verſatur nobis ante oculos, ad imitationem nos inuitat: & ſignum eſt ingratitudinis, quod nobis ex eius benedictione prouenit, malignè & inhumaniter ſupprimere. Non vult quidem Deus eos qui abundant ita profuſè largiri ex ſuo prouentu, vt alios ditando ſe ipſos ſpolient. Et certè Paulus eleemoſynis modum hûc definit, ne pauperum relaxatio locupletibus qui benignè erogant anguſtiam afferat. (2.Cor.8.c.13.) Permittit ergo Deus cuique triticum ſuum metere, vindemiare, & ſua copia frui: modò ſuis vindemiis & ſua meſſe cõtenti diuites, inopibus racemationem & ſpicilegium non inuideant. Non quòd pauperibus ſimpliciter adiudicet quicquid reſiduum erit, vt tanquam ſuum occupent: ſed vt precariò exigua quædam portio ex diuitum munificentia ad eos vſque defluat. Nominat quidem pupillos, viduas, & peregrinos: ſed dubium non eſt quin tenues & egenos deſignet, quibus nulli ſunt fundi in quibus ſerant vel metant. Continget enim interdum vt pupilli minimè indigeant, quin potius ad largiẽdum ſuppetat facultas: neque ſemper eſuriunt viduæ & hoſpites: verùm cur tres iſtos ordines ponat, alibi expoſui.

EX DEVT. XV.

1 *Septimo quoque anno facies remiſsionem.*

2 *Hæc autem eſt ratiò remiſsionis, vt remittat omnis qui mutuum dederit manu ſua, id quod mutuum dederit amico ſuo: non repoſcet ab amico ſuo, aut à fratre ſuo, quia proclamata eſt remiſsio* Iehouæ.

3 *Ab alienigena repoſces, at quod fuerit tibi apud fratrem tuum, remittet manus tua.*

4 *Niſi quia non ſit in te mendicus: quia benedicendo benedicet tibi* Iehoua *in terra quam ipſe* Deus *tuus dat tibi in hæreditatem vt poſsideas eam.* (Vel, Prorſus certè non erit.)

5 *Sed ita duntaxat, ſi obediendo obedieris voci* Iehouæ Dei *tui, ita vt cuſtodias, faciẽdo omne præceptum iſtud quod ego præcipio tibi hodie.*

6 *Nam* Iehoua Deus *tuus benedixit tibi, quemadmodum dixit tibi: tum mutuò accepto pignore dabis gentibus multis, tu autem non accipies mutuò: & dominaberis gentibus multis, at tibi non dominabuntur.*

7 *Si fuerit apud te mendicus quiſpiam è fratribus tuis, in vna è portis tuis, in terra tua quam* Iehoua Deus *tuus dat tibi: non indurabis cor tuum, neque claudes manum tuam à fratre tuo mendico:*

8 *Sed aperiendo aperies illi manum tuam, & accepto pignore, mutuando mutuabis ei ad ſufficientiam vſque, id quo indiguerit.*

9 *Caue tibi ne ſit quidpiam in corde tuo impium, dicendo,* P*ropinquus eſt annus ſeptimus, annus remiſsionis: & malignus ſit oculus tuus in fratrem tuum mendicum, ita vt non des ei: clamet autem contra te ad* Iehouam, *& erit in te peccatum.*

10 *Dando dabis ei, neque malignum erit cor tuum quum dederis ei: quia huius rei gratiâ benedicet tibi* Iehoua Deus *tuus in omnibus operibus tuis, & in omni extenſione manuum tuarum.*

11 *Non enim deerit mendicus de medio terræ: idcirco præcipio tibi, dicendo,* A*periendo aperies manum tuam fratri tuo, id eſt pauperi tuo & mendico tuo in terra tua.*

1 *Septimo quoque anno.* Hîc Iudæis peculiaris inter ſe humanitas præcipitur, vt ſeptimo quoque anno frater fratri quod debitum fuerit remittat. Etſi autem hac lege hodie nõ obſtringimur, ac ne expedit quidem in vſu eſſe: finis tamen quo tendebat vigere debet, ne in flagitandis nominibus nimium rigidi ſimus exactores: præſertim ſi cum egenis negotium eſt, qui ſub paupertatis onere fatiſcunt. Veteris populi (vt dixi) cõditio fuit diuerſa. Originem ducebant ab vna ſtirpe, terra Chanaan communis erat illis hæreditas, fraterna illis ſocietas inuicem erat colenda, nõ ſecus ac ſi eiuſdẽ familiæ eſſent. Et quia eos Deus ſemel manumiſerat, vt perpetuò liberi eſſent, ad fouendũ mediocrẽ ſtatũ optima fuit ratio, ne pauci immenſis opibus multitudinẽ opprimerẽt. Quoniã ergo ſi diuitibus ſemper creſcere permiſſum eſſet, tyrannicè dominati eſſent, immodicam potentiã hac lege frænauit Deus. Adde, quum terræ daretur quies, & ab eius cultura feriarẽtur homines, æquum fuiſſe vt totus populus (cuius cauſa inſtitutum erat Sabbathũ) aliquid relaxationis ſentiret. Quãquam remiſſio de qua nunc agitur, meo iudicio, nonniſi temporalis fuit. Volunt quidem alii æs alienum tunc prorſus fuiſſe ſublatum, acſi annus ſabbatharius tabulas omnes accepti & expenſi deleret. Atqui id ex cõtextu refellitur, quia vbi inſtat annus ſabbatharius, benignè tamẽ mutuare Deus iubet: ridiculus autem fuiſſet contractus, niſi repoſcere tandem licuiſſet. Certè ſi nulla vnquam ſequuta fuiſſet ſolutio, ſimpliciter donare oportuit. Quorſum enim attinet inanem mutui titulum obtendere, ſi nunquam ad dominum reditura eſt quæ numeratur pecunia? Verùm Deus anno illo lites omnes ceſſare voluit, ne quis moleſtus eſſet ſuo debitori. Iam quia anno illo libero & immuni ſpes non erat recipiendæ pecuniæ, occurrit Deus, & reſtrictos eſſe vetat: quanuis nonnihil iacturæ afferat mora. Primùm ergo iubet ſeptimo anno remiſſionem facere, nempe vt ſuperſedeant ab exigendis nominibus, & pauperibus inducias aut vacationem, ſicuti terræ, concedant.

Iſa.58.d.13. Qua ratione exprobrat Iudæis Iſaias, malè eos Sabbathum colere, dum exigunt ſua nomina, & ieiunant ad lites & contentiones. Subiicitur forma remiſſionis, Ne quiſpiam proximum vexet anno illo quo remiſſio Dei promulgata eſt.

3 *Ab alienigena.* Exceptio additur, vt liceat extraneos in ius vocare, & cogere ad ſoluẽdum: idque optima ratione: quia minimè æquum fuiſſet Sabbathi beneficio frui contemptores Legis, præſertim quum de ſolo electo populo priuilegium Deus tuliſſet. Quod ſequitur verſu proximo, Niſi quia non erit mendicus, variè torquent interpretes. Vertunt quidam, Veruntamen non ſit apud te mendicus: acſi prohibitio eſſet, ne ſinant miſeros fratres pauperie obrui, quin opitulentur. Porro ne obiiciant, ſi ita ad largiendum ſint faciles, ſtatim ſe exhauſtum iri, præuenit Deus, ac in ſuam benedictionem recumbere iubet. Alii verò promiſſionem eſſe volunt: ſed ita contexunt, neminem fore apud eos mendicũ, ſi modò Legem ſeruent, quia tunc illis benedicet Deus. Atque hic quoque ſenſus non adeo malè quadrat. Quid ſibi voluerint qui exponũt, In tãtùm ne ſit tibi mendicus, neſcio. Expendant tamen lectores ánnon אפס כי melius vertatur, Niſi quòd: ac tũc per parentheſin legendum eſſet membrum illud, acſi dictum eſſet, Quoties erunt ex fratribus veſtris aliqui inopes, vobis offertur benefaciendi materia. Ergo tolerãda vobis eſt fratrũ inopia, vt vobis Deus benedicat. Verùm, vt clarior ſit ſentẽtia, excluſiuè accipio duas voces, אפס כי, acſi eſſet Prorſus ne ſit mendicus. Vel, Quicquid ſit, ne patiamini veſtra culpa quenquã eſſe inter vos mendicum. Vult enim omnes inanes excuſandi prætextus diſcutere, atque ita prout neceſſitas tulerit, vult ad ſuccurrendum eſſe propenſos, ne pauperes, inopia & egeſtate, miſeriis ſuccumbant. Non ergo generaliter intelligit quoſlibet pauperes, ſed penitus afflictos: quales Amos Propheta conqueritur venditos fuiſſe pro calceamentis. Porro vt alacriter miſeriis ſubueniãt, promittit ſuam benedictionem fore inſtar vberioris prouentus. Atque hinc ſumpſiſſe videtur Paulus ſuam ad Corinthios exhortationem, Qui ſeminat in benedictionibus, etiam de benedictionibus metet. Potens eſt Deus facere vt affluat in vobis gratia, vt in omnibus ſemper ſufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum. Qui adminiſtrat ſemen ſeminanti, multiplicabit ſemen veſtrum, & augebit incremẽta frugum iuſtitiæ veſtræ, vt in omnibus locupletati, abundetis in omnem ſimplicitatem. In ſumma, Deus anxios eſſe vetat, quia ſi largiendo pauperibus, aliquid è ſuo diminuant, ſua benedictione copioſè ſarciet.

Amos 2.b.6.

2.Cor.9.c.10.

6 *Nam Iehoua Deus tuus.* Confirmat proximam ſententiam, ſed à ſpecie ad genus conſcendit. Poſtquam enim docuit ex Dei benedictione eſſe longè plus ſperandum quàm pauperibus erogauerint, nunc eos ad fœdus ipſum reuocat: quaſi diceret, quicquid habent manare à primo illo fonte gratiæ Dei, quando eos terræ Chanaan hæredes conſtituit. Commemorat etiam Deum tunc pollicitum illis fuiſſe vberes prouentus. Quibus verbis admonet, ſi reſtricti fuerint ac tenaces, reddere terram ſterilem. Quòd autem dicitur, daturos mutuò cunctis Gentibus, ad amplificationem facit: ſicuti proximum membrum, dominaturos Gẽtibus: vnde ſequitur, ſi qui inter ipſos indigeãt, fieri populi ipſius malitia & prauitate.

7 *Si fuerit apud te mendicus.* Idem eſt nomen quod paulo antè vidimus אביון. Neque tamen ſe-

cum pugnat,quum opem ferre mendicis iubet, quos antè vetuit eſſe in populo. prohibitio enim huc tendebat, ſiquis ad mendicitatem redactus eſſet, ne eum abiicerent ac desererent. Iam verò modum explicat, nempe, ſi apertæ ſint diuitum manus ad ferendas ſuppetias. Cæterùm,vt ad miſericordiam flectat eorum animos, rurſus mutuæ fraternitatis eos admonet: eiúſque pignus vel teſſeram proponit terram in qua ſimul habitant Dei beneficio. Deinde, quò voluntarii ſint ac prompti ad humanitatem,vetat cor ſuum obdurare: quo ſignificat auaritiam ſemper eſſe crudelem. Tandem doctrinam hanc ad annum remiſſionis accommodat, nempe, vt perinde ſubueniant egenis fratribus circiter illius anni principium, acſi paucis pòſt diebus recepturi eſſent pecuniam,quæ apud pauperem vſque ad finem remiſſionis manebit.

11 *Non enim deerit mendicus.* Quod ſubaudiunt quidam, ideo fore pauperes quia legem non ſeruabunt, acſi ob eorum malitiam terra exareſceret, longè petitum eſt. Id quidem verum eſſe fateor: ſed hîc cauſam non adſcribit Deus eorum peccatis,cur futuri ſint aliqui mendici: tantùm admonet, nunquam illis defore materiam beneficentiæ, quia Deus oblatis pauperibus, probabit quo ſint animo. Nam (vt alibi retuli) ideo occurrunt ſibi pauper & diues, & vtriúſque creator eſt Deus, quia non aliter vigerent charitatis officia, niſi dum ſe alii in aliis iuuandis exercent. Ergo vt diuitum pigritiem excitet Deus, nihil ſe præcipere teſtatur niſi quod flagitabit continua neceſſitas.

EX EXODI XXI.

1 *Hæc ſunt iudicia quæ propones eis.*

2 *Si emeris ſeruum* Hebræum, *ſex annis ſeruiet: ſeptimo egredietur gratis.*

3 *Si cum corpore ſuo ingreſſus fuerit,cum corpore ſuo egredietur: ſi maritus mulieris erat, egredietur & vxor eius cum ipſo.*

4 *Si herus eius dederit ei vxorem, & pepererit ei filios, vel filias, vxor & filii eius erunt heri ſui: ipſe verò egredietur cum corpore ſuo.*

5 *Quòd ſi dicendo dixerit ſeruus,* Diligo *herum meum, vxorem meam, & filios meos, non egredietur liber:*

6 *Tunc adducet eum herus eius ad iudices, & applicabit eum ad hoſtium, vel ad poſtem, perforabítque herus eius aurem eius ſubula, & ſeruiet ei in ſæculum.*

EX DEVT. XV.

12 *Si venditus fuerit tibi frater tuus* Hebræus, *vel* Hebræa, *& ſeruierit tibi ſex annis: anno ſeptimo dimittes eum liberum à te.*

13 Et *quum dimittes eum liberum à te, non dimittes eum vacuum:*

14 *Onerando onerabis eum, de pecudibus tuis, & de arca tua, & de torculari tuo: in quibus benedixerit tibi* Iehoua *Deus tuus, dabis ei.*

15 Et *recordaberis quòd ſeruus fuiſti in terra* ÆEgypti, *& redemerit te* Iehoua *Deus tuus: idcirco ego præcipio tibi hoc hodie.*

16 *Quòd ſi dixerit tibi, Non egrediar à te: propterea quòd diligat te & domum tuam, & quòd bene ſit ei tecum:*

17 *Tunc accipies ſubulam, & adiges in aurem eius in porta: erítque tibi ſeruus in ſæculum: ſic etiam ancillæ tuæ facies.*

18 *Non ſit durum in oculis tuis quum dimittes eum liberum à te, quia duplo ſecũdum mercedem mercenarii ſeruiuit tibi ſex annis: & benedicet tibi* Iehoua *in omnibus quæ facies.*

Exodi 21. 1 *Hæc ſunt iudicia.* Vterque locus idem continet, nempe apud Hebræos ſeruitutem finiri debere anno ſeptimo. Nam filios Abrahæ,quanuis ſe vendere coacti eſſent, voluit tamen Deus à profanis & vulgaribus mancipiis differre. Manumiſſio itáque præcipitur, ſed cum exceptione: quam exprimit Moſes in priore loco, in ſecundo autem omittit: nempe, ſi duxerit

vxorem ſeruam, & genuerit liberos, vt maneant apud herum, ſolus autem ipſe liber fiat. Vnde apparet quàm dura fuerit ſeruilis conditio, quæ ſine prodigio temperari non potuit. Nihil enim mágis præter naturam, quàm vt maritus, relicta vxore, & liberis abiectis, aliò migret. Atqui non aliter ſolui potuit vinculum ſeruitutis, quàm diuortio, hoc eſt impia coniugii violatione. Fuit ergo in hac diuulſione fœda quædam barbaries, quum vir à dimidia ſui parte & propriis viſceribus ſeparatus eſt: nec potuit aliud eſſe remedium. Quia ſi vxor cum liberis fuiſſet manumiſſa, eos ſecum educere, fuiſſet ſpoliare iuſtum dominum, non modò ancilla quæ erat in eius mancipio, ſed etiam teneris adhuc puellis, in quorum educationem ſumptus fecerat. Ita iuri priuato ceſſit coniugii ſanctitas hac in parte. Vnde hoc vitium inter alia numerandum eſt quæ tolerauit Deus ob populi duritiem, quia vix corrigi poterat: ſiquis tamen caſto amore retentus, nollet vxorem eiúſque fœtus deſerere, remedium additum eſt, vt ſe quoque in ſeruitutem perpetuam addiceret. Forma in Exodo clarius quàm in Deuteronomio explicatur: nam in hoc ſecundo loco tantùm dicitur, vt dominus ad ſeruum perpetuò vindicandum, aurem eius perforet. In Exodo autem additur circunſtantia, vt interueniat publica cognitio: nam ſi priuatim quiſque eius rei fuiſſet arbiter, diuitum ædes carnificinæ fuiſſent ad miſeros ſeruos torquendos. Legimus apud Ieremiam, hac lege contempta, Iudæos præter ius & fas dominatos perpetuò fuiſſe ſeruis ſuis. *Ierem. 34. b. 11.* Imò quum grauiter ſub Zedechia increpiti fuiſſent, & deintegro promulgata libertas, ſtatim tyrannicè ſubiugum retracti ſunt miſeri homines, acſi per ludibrium fuiſſent manumiſſi. Cauendum ergo fuit ne occultis tormentis inuitos ad obeundam ſeruitutem adigerent: cuius mali remedium fuit, libera apud iudices confeſſio: auris autem perfoſſio ſtigmatis inſtar fuit. Nam Orientales, ſeruos vel fugitiuos, vel nequam & ſceleratos, vel qui aliquo modo ſuſpecti erant, ſolebant ſtigmatibus notare: hanc ignominiæ notam noluit Deus ſuorum frontibus inuri: ſiquis tamen ſponte in perpetuam ſeruitutem conſenſerat, eum voluit obligationis ſuæ ſymbolum in aure geſtare. Tenendum tamen eſt, hanc quoque ſeruitutem (quamuis dicatur in ſæculum durare) finitam fuiſſe in Iubileo: quia tunc renouata fuit terræ & hominum conditio.

Deuteron. 15. 13 *Et quum dimittes eum liberum.* Hîc verò non tantùm manumiſſio iniungitur, ſed exhortatio quoque accedit ad liberalitatem, vt ſeruos non ſine mercede dimittant: neque enim lex eſt forenſis quæ extorqueat ab auaris pluſquam dare velint. Atque hîc valet Pauli regula, Vnuſquiſque prout deſtinauit in corde ſuo, nec ex triſtitia vel neceſſitate: quia hilarem datorem diligit Deus. *2. Cor. 9. b. 7.* Sed quia fratres erant ſerui Hebræi, Deus paſſus non eſt eos deteriore loco haberi quàm mercenarios. Quòd autem illis dari iubet ex torculari, arca, & caulis pecudum, non ſignificat his verbis, locupletandos eſſe, vel ſuppeditãdam ipſis largam annonam: ſed diuites propriè compellat, quibus multiplex copia ſuppetit ex qua ſint liberales: acſi oſtenderet vnde accipiant gratuitum munus, quod tamen ſimul eſſet iuſta laborum compenſatio.

18 *Non ſit tibi durum.* Nuper retuli quàm difficilis fuerit vel moleſta Iudæis huius legis obſeruatio. quare non abs re hîc Deus moroſam & malignam eorum ſuperbiam obiurgat, ſi ægrè ſeruos manumittant. Et primò quidem, æquitate propoſita, eos ad parendum inducit, deinde ſpe remunerationis. Admonet enim ſex annis ſeruum promereri duplicem mercedem mercenarii, vel quia magis laborioſa fuerit eius vita (quia penſum à ſeruis exactius requiritur quàm ab hominibus liberis, qui operas ſuas locant:) vel quia duplex temporis ſpatium confecerit, quo ſolebant mercenarii reduci. Colligunt enim Hebræi ex hoc loco, mercenariis præfixum fuiſſe triennium: atque ita conferri putant ſex annos. Sed quoniam hæc mera eſt diuinatio, neſcio an melius conueniat quod attuli, per ſex annos duplo vtiliores fuiſſe eius operas quàm liberi hominis qui ſeruiliter non cogitur.

EX LEVIT. XXV.

39 *Si attenuatus fuerit frater tuus apud te, ita vt vendat ſe tibi, non vteris opera eius tanquam ſerui opera.*

40 *Tanquam mercenarius, tanquam colonus erit tecum: vſque ad annum* Iubilei *ſeruiet tibi.*

41 *Egredietur autem à teipſe, & liberi eius cum eo, ac reuertetur ad familiam ſuam, & ad poſſeſsionem patrum ſuorum reuertetur.*

42 *Sunt enim ſerui mei quos reduxi è terra* AEgypti: *non vendentur venditione ſeruili.*

43 *Non dominaberis illis durè, ſed timebis à Deo tuo.*

44 *Seruus autem tuus & ancilla tua qui erunt tibi, de gentibus erunt quæ ſunt in circuitu veſtro, ex eis emetis ſeruum & ancillam.*

45 *Et etiam de filiis incolarum qui verſantur apud vos, emetis: & de familia eorum qui apud vos ſunt, quos procreauerunt in terra veſtra: erúntque vobis in poſſeſsionem.*

46 *Et iure hæreditario poſsidebitis eos pro filiis veſtris poſt vos, ad poſsidendum poſſeſsionem: in perpetuum vtemini opera eorum: fratribus autem veſtris filiis Iſrael quiſque fratri ſuo non dominabitur duré.*

47 *Si autem apprehenderit manus peregrini & aduenæ qui eſt apud te, & attenuatus fuerit frater tuus qui apud illum verſatur, ſéque vendiderit peregrino & aduenæ qui eſt apud te, vel ſtirpi familiæ peregrini:*

48 *Poſtquam vendiderit ſe, redemptio erit ei: vnus è fratribus eius redimet eum:*

49 *Aut patruus eius, aut filius patrui eius redimet eum, aut propinquus carnis eius è familia eius redimet eum: aut ſi apprehenderit manus eius, tunc redimet ſeipſum.*

50 *Et ſupputabit cum eo qui emit ipſum, ab anno quo ſe vēdidit illi, vſque ad annum Iubilei, æſtimabitúrque pecunia venditionis eius ſecundum numerum annorum: & ſecundum dies mercenarii fiet cum eo.*

51 *Si adhuc multi fuerint anni, ſecundum eos reſtituet redemptionem ſuam de argento venditionis ſuæ.*

52 *Quòd ſi parum reliquum ſit ex annis vſque ad annum Iubilei, tunc ſupputabit cum eo: & ſecundum annos ſuos reſtituet redemptionem ſuam.*

53 *Tanquam mercenarius annuus erit cum illo: non dominabitur ei durè in oculis tuis.*

54 *Si verò non ſe redemerit in illis, egredietur in anno Iubilei ipſe & filii eius:*

55 *Quia mihi ſunt filii Iſrael ſerui, ſerui mei ſunt quos eduxi è terra AEgypti: ego Iehoua Deus veſter.*

39 *Si attenuatus fuerit.* Longius nunc progreditur, vt, qui fratrem ſuum emerit, eum tractet humaniter, non ſecus ac mercenarium. Vidimus quidem paulo antè æſtimari ſerui laborem duplo amplius, quia nunquam eo perueniet domini humanitas, vt ſeruo ſuo perinde indulgeat, vel parcat, acſi eſſet homo cōductitius. Non ergo fruſtra Deus temperat imperium illud, quod exempla docent fuiſſe tyrannicum. Et tamen non aliud præcipit quàm profani philoſophi, vt ſeruis ſuis heri vtantur tanquam mercenariis. Atque hæc æquitas ſine exceptione erga omnes valere debuit: verùm quia difficile fuit de exteris idem præcipere quod de fratribus, lex ſpecialis lata eſt, vt ſaltem moderationem ſeruarent erga fratres ſuos, quibuſcum illis communis erat hæreditas & conditio. Primùm ergo ſeruis Hebræis conſulitur ne contumelioſè & duriter tractentur quaſi mancipia: deinde vt ſeruitus finem accipiat anno Iubilei. Sed hîc exoritur quæſtio, quum antè ſeptimo anno data fuerit illis libertas, cur nūc differatur in annum quinquageſimū. Quidam hunc nodum ſoluunt, ſi in ſex annos incurrat Iubileus, tunc liberum dimitti, quanuis integrum tempus non abſoluerit: quod nimis coactum eſt. Mihi itaque magis probatur vocem רגל longius extendi ad ſeptenarios quoſque annos, aut nominatim moderationem erga ſeruos præcipi, qui magis obnoxii erant violentiæ & omnibus iniuriis. Neque enim auſi fuiſſent pro libidine ſeruos opprimere qui paulo pòſt futuri erant liberi. Sed qui aure perforata ſe addixerant in longum tempus, fuiſſent petulantius vexati niſi Deus interceſſiſſet. Atque hanc ſentētiam libenter amplector, quanuis ad annum vſque Iubilei duraret ſeruitus, moderatè tamen & humaniter exercendam in eos dominationem. Idque cōfirmatur proximo cōtextu, vbi prolem iubet liberam vnà cum patre dimitti: quod ſeptimo anno fieri non ſolebat.

42 *Sunt enim ſerui mei.* Hîc pronuntiat Deus, ius ſuum ſibi eripi, vbi rapiuntur in alienum dominium quos ſibi in peculium vendicat. Dicit autem ſe populum acquiſiiſſe, quando eum redemit ex AEgypto. Vnde colligit ius ſuum violari, ſiquis in homines Hebræos perpetuum dominium ſibi vſurpet. Siquis obiiciat, hoc idem valere vbi nonniſi ad tempus ſeruiunt: reſpondeo, quanuis Deus ſibi vni meritò imperium aſſerere potuerit, hoc tamen ſymbolo fuiſſe cōtentum: ideóque per indulgentiam paſſum fuiſſe ſubiici ad præfixum tempus, modò reſiduum aliquod

maneret liberationis veſtigium. Denique remedium ſimpliciter adhibere voluit, ne ſeruitus gratiæ ſuæ memoriam prorſus extingueret: quanuis permiſerit eam ſuffocari. Itaque ne confidant heri truculenti, impunè ceſſuram ſibi quam exercuerint tyrannidem: admonet Moſes negotium illis eſſe cum Deo, qui vltor tandem apparebit. Etſi autem hodie ceſſant apud nos leges politicæ Moſis: anagoge tamen tenenda eſt, ne deterior ſit eorum conditio apud nos qui ſanguine Chriſti redempti ſunt, quàm olim fuerit veteris populi. Quo ſpectat Pauli exhortatio, Vos domini ſeruis remittite minas, ſcientes quòd veſter & illorum dominus eſt in cælis. Epheſ.6.b.9.

44 *Seruus autem tuus.* Quod hîc Deus in exteros permittit, paſſim tritum erat apud omnes gentes, vt dominis maneret ſua in ſeruos poteſtas, non modò vſque ad mortem, ſed continua ſucceſſione in liberos ab ipſis genitos. Id enim valet loquutio, Poſſidebitis pro filiis veſtris, ius dominii tranſire ad ipſos hæredes. Nec ſolum in perpetuitate ponitur diſcrimen, ſed in ipſo etiam imperii modo. Notanda eſt enim antitheſis, Vtemini opera eorum, fratri autem ſuo nemo dominabitur duriter. Vnde apparet frænum iniici, ne tam imperioſè vrgeant filios Abrahæ, quin dimidia illis maneat libertas, cõparatione Gentium. Non quòd tyrannica vel immanis poteſtas in extraneos licita fuerit, ſed quia priuilegio quodam Deus genus Abrahæ, cuius erat liberator, eximi voluit à ſorte vulgari.

47 *Si autem apprehenderit.* Hîc cauetur Iſraelitis qui ſe in ſeruitutem exteris tradiderint. Exteros autem eos duntaxat intellige qui habitabant in terra Chanaan: quia ſiquis in alias regiones fuiſſet tractus, fruſtra legem Deus tuliſſet de ipſorum redemptione. Datur ergo redimendi ſerui poteſtas cognatis, vel, ſi ipſe nactus fuerit pretium, eadem facultas ei conceditur. Exprimitur deinde ratio & forma, vt ſupputetur quod reſiduum eſt temporis ad Iubileum vſque, & ſubducatur è ſumma tempus quod iam elapſum fuerit: nempe, ſi quinquaginta ſiclis eſſet venditus, anno quadrageſimo, nonniſi decem ſiclos ſolueret, quia quinta tantùm portio temporis reſtabat. Quòd ſi nemo ex conſanguineis ſuccurreret, ac miſero ſpes adempta eſſet redemptionis, anno tamen Iubilei liberum dimitti iubet, quo generalis fiebat manumiſſio, quantum ad filios Abrahæ. Finis autem Legis fuit, nequis eorum quos Deus adoptauerat alienaretur à genere ſuo, atque hoc modo deſciſceret à genuino Dei ipſius cultu. Id totum comprehenditur verſu vltimo, vbi iterum pronuntiat Deus filios Abrahæ eſſe ſuum peculium, quoniam eos eduxit è terra AEgypti, & viciſſim ſe peculiarem eſſe ipſorum Deum. Nam vt Dei beneficio ipſos frui æquum fuit, ſic viciſſim integros ſeruari oportuit in recto puróque eius cultu: ſi verò fuiſſent Gentium mancipia, non modò diminuebatur electus populus, ſed polluebatur Circunciſio, & impiæ defectioni ianua aperiebatur. Porro Legem ſuam Deus ita temperat vt inquilinos nullo iniquo diſpendio grauet, quum plus ipſis, quãtum ad ſeruos Hebræos, largiatur quàm indigenis. Exibant enim liberi anno ſeptimo ſi ſe fratribus vendiderant: ſub inquilinis verò extendebatur ſeruitus ad annum quinquageſimum. Illa tantùm exceptio fuit addita, vt quos emerat alienigena ſeruos, accepto pretio manumitteret. Cæterùm quum antehac pollicitus fuerit Deus populo ſuo largam & multiplicem bonorum omnium copiam, non aliunde contigit inopia, cuius nunc fit mentio, quàm ex Dei maledictione. Videmus ergo vt pro incomparabili ſua bonitate manum porrigat Legis ſuæ tranſgreſſoribus: & dum eos pauperie caſtigat, ſimul illis proſpiciat, quamlibet ſint indigui, & ærumnis medeatur quas ſua culpa contraxerunt.

EX LEVIT. XXV.

23 *Terra autem non vendetur abſolutè, quia mea eſt terra: vos enim peregrini & aduenæ eſtis apud me.*

24 *In vniuerſa autem terra poſſeſsionis veſtræ, redemptionem dabitis terræ.*

25 *Quum attenuatus fuerit frater tuus, & vendiderit de poſſeſsione ſua, tunc veniet redemptor eius propinquus ipſi: & redimet venditionem fratris ſui.*

26 *Et, ſi non fuerit viro redemptor, ſed apprehenderit manus eius, & inuenerit quod ſufficit ad eius redemptionem:*

27 *Tunc ſupputabit annos venditionis ſuæ, & reſtituet quod ſupereſt viro cui vendidit, & reuertetur ad poſſeſsionem ſuam.*

28 *Si verò non inuenerit manus eius quod ſufficiat ad reddendum illi, tum erit venditio eius in manu eius qui emit illam, vſque ad annum Iubilei: at egredietur in Iubileo, reuertetúrque ad poſſeſsionem ſuam.*

29 *Vir autem quum vendiderit domum habitationis in vrbe murata, erit redemptio eius*

donec compleatur annus venditionis eius: anno vno erit redemptio eius.

30 *Quòd ſi non redimatur donec impleatur illi annus integer, remanebit domus quæ fuerit in ciuitate cui eſt murus, abſolutè ementi illam in generationibus eius: non ingredietur in Iubileo.*

31 *Domus autem villarum quibus non eſt murus in circuitu, ſecundum agrum terræ æſtimabitur: redemptio erit ei, & in iubileo egredietur.*

32 *Vrbium autem Leuitarum, & domorum vrbium poſſeſsionis eorum, redemptio perpetua erit Leuitis.*

33 *Qui autem emerit à Leuitis, egredietur venditio domus, & vrbis poſſeſsionis eius in Iubileo: quia domus vrbium Leuitarum eſt poſſeſsio eorum in medio filiorum Iſrael.*

34 *Ager autem ſuburbii vrbium eorum non vendetur; quia poſſeſsio perpetua eſt illis.*

23 *Terra autem.* Quia legis huius ratio peculiaris fuit filiis Abrahæ, vix vſus aptari poteſt ad reliquos populos. Sic enim æqualis ſub Ioſue facta erat terræ partitio, vt in ſingulas tribus & familias diſtributa hæreditas eſſet. Imò, quo ſanctior maneret vnicuique ſua poſſeſſio, ſorte diuiſa fuerat terra, acſi Deus manu ſua eos locaret in certa ſtatione. Denique ſortitio illa perinde erat ac decretum inuiolabile ipſius Dei, vt ſemper vigeret fœderis memoria, quo terræ hæreditas promiſſa fuerat Abrahæ & eius poſteris. Atque adeo terra Chanaan arrha erat, vel ſymbolum, vel ſpeculum adoptionis in qua fundata erat eorum ſalus. Quare mirum non eſt ſi illud inæſtimabile beneficium Deus noluerit vnquam intercidere. Id autem ne fieret, tanquam prouidus paterfamilias frænum iniecit filiis ſuis, ne prodigi fierent nimia licentia. Nam qui ſuſpectum habet hæredem, vetat alienare quod relinquit patrimonium. Talis itaque fuit veteris populi conditio, quæ promiſcuè ad alias gentes tranſferri nequit, quibus data non fuit communis hæreditas. Aliquod in iure redimendi veſtigium apparet: ſed quia id pendet ex partium conſenſu, deinde ſpecialis eſt contrahendi ratio, nihil ad legem Moſis, quæ tã homines quàm agros in integrum reſtituit. Iam quòd terra Chanaan, Dei vocatur, perinde eſt acſi directum eius dominium (vt loquuntur) ipſe ſibi vni aſſereret: ſicuti continuo poſt clarius mẽtem ſuam explicat, vbi filios Iſrael dicit in ea peregrinari tanquam ſuos hoſpites. Etſi enim optima illis fuit quæ iuſtis & perpetuis poſſeſſoribus conditio eſſe poteſt: Dei tamen reſpectu nonniſi coloni erant: quia precariò tantum illic quieſcebant. In ſumma, Deus fundum ſibi vendicat, ne vnquam efflueret donationis memoria.

24 *In vniuerſa terra.* Antequam ad Iubileum veniat, agrum à paupere venditum, non tantùm conſanguineis redimere permittit, ſed ipſi quoque venditori, ſi nemo interueniat redemptor. Cognatis eadem apud alias quoque gentes data fuit libertas, ſed in diuerſum finem, vt nomen familiæ conſeruaretur: venditor autem ad redimendum admiſſus non fuit, niſi diſertè id exceptum eſſet in contractu. Agros autem manere voluit Deus poſſeſſoribus legitimis, vt quàm minimum deflecteret populus à partitione ſub Ioſue facta. Conſuluit interea priuatim ſingulis: ſed in perpetua ſucceſſione ſeipſum magis reſpexit quàm homines, vt nunquam intercideret beneficii ſui memoria. Tandem iubet anno Iubilei agros omnes redire ad ſuam originem, & venditiones omnes finem accipere: acſi quinquageſimo quoque anno ſortem renouaret in diuidenda terra.

29 *Vir autem quum uendiderit domum.* Hîc domos ab agris diſtinguit, ne redimendi libertas extendatur vltra annum: deinde vt emptio etiam in Iubileo rata maneat. Quanquam additur ſecunda diſtinctio inter ipſas domos, vt ædes in oppidis prorſus alienare liceat: villarum autem eadem ſit quæ agrorum conditio, quia illis annexæ ſunt vt partes. Quoad domos vrbanas, quia interdum pauperibus dominis erant oneroſæ, vtile fuit tranſire ad diuites, qui ferendis ædificandi ſumptibus pares eſſent. Adde quòd domus quotidiana alimenta non ſuppeditat vt ager, & domo carere magis tolerabile eſt quàm agro, vbi te exerceas, & ex cuius cultura victum tibi acquiras & familiæ. Villas autem excipi oportuit tanquam agrorum acceſſiones. Quid enim iuuaret fructus colligere, locum verò non habere vbi reponas? Imò quid prodeſſet agrum poſſidere quem colere non poſſes? quomodo enim arabunt boues quibus ſtabulum non erit agro vicinum? Quia ergo agri ſine tuguriis vel caſis fere ſunt inutiles, nec commodè ſeparantur: meritò ſtatuit Deus vt anno Iubilei quælibet ruſticana poſſeſſio ad dominum priorem rediret.

32 *Vrbium autem Leuitarum.* Alia exceptio, vt Leuitæ domos venditas vel iure redemptionis, vel anno Iubilei gratis recuperent. Quod non modò in eorum gratiam ſtatuitur: ſed quia totius populi interfuit, diſpoſitos eſſe quaſi in excubiis, vbi locum ipſis Deus aſſignauerat.

Quod ad ſuburbia ſpectat, vel agros pecori alendo deſtinatos, vetat Deus alienari: quia hoc modo relicta propria ſtatione, ſubinde aliò migraſſent. Hanc verò diſſipationem non accidere, totius populi interfuit.

EX DEVT. XX.

19 *Si obſederis vrbem, diebus multis pugnando aduerſus eam, vt capias eam, non diſperdes arbores eius, impellendo in eas ſecurim: quia ex illarum fructibus veſceris, propterea ipſas non ſuccides: (quia an homo arbor agri)? vt ingrediatur à facie tua in munitionem?*

20 *Veruntamen arbores quas noueris non eſſe fructiferas, diſperdes, & ſuccides: & ædificabis munitionem aduerſus vrbem illam quæ tecum dimicat, donec deſcendat ipſa.*

19 *Si obſederis.* Hanc doctrinam non dubitaui annectere octauo præcepto, quia quum Deus in medio bellorum feruore nocendi licentiam frænet, quoad perdendas arbores, multo magis populum ſuum voluit in pace abſtinere ab omnibus maleficiis. Summa eſt, quanuis ſpoliationibus & rapinis ianuam aperiat ius bellicum, cauendum tamen eſſe, quoad licet, ne terra in vaſtitatem redacta, in futurum tempus ſit ſterilis: denique prædam ſic agendam eſſe de hoſtibus, vt curæ nobis ſit generis humani vtilitas, ac poſteri alimenta reperiant in arboribus, quæ non tam [illegible] adoleſcunt ad ferendum fructum. Arboribus verò frugiferis primùm hac ratione parcere iubet, quòd victum cunctis hominibus ſuppeditant: atque ita in ipſis ſe profert Dei benedictio. Adiungit deinde ſecundam cauſam, quòd arbores quibuſlibet ſint expoſitæ: qua ſignificat non eſſe gerendum cum ipſis bellum ſicuti cum hominibus. Variè quidem exponitur hic locus, verùm ſenſus quem elegi, optimè fluit, & genuinus videtur. Nam quanuis litera ה demonſtratiua ſit, ſecundum rationem grāmaticam, atque ita hoſtem deſignet: meo tamen iudicio interrogatiuè legenda eſt ſententia. מצור verò munitionem potius quàm obſidionem ſignificat. Obliquè ergo ſtolidum furorem perſtringit Deus, dum vim ſuam exerunt homines armati contra arborem quæ loco non mouetur, ſed obuio quoſque expectat. Ita ager qui vndique apertus eſt, munitioni opponitur. Interea permittit Deus ex arboribus infrugiferis confici aggeres, vallos, aliáſque ad oppugnandum machinas: tantùm proſpicit, ne armorum procella, quæ momentanea eſſe debet, terram ornatu ſuo in multos annos denudet. Porro non iniicitur religio quin excidatur arbor fructuoſa, ſi ita neceſſitas poſtulet: ſed cohibet Deus Iſraelitas, ne odio vel iracundia impulſi ad perdendum & vaſtandum ſe proiiciant, quaſi humanitatis obliti.

EX DEVT. XXI.

14 *Si non placuerit tibi vxor captiua, dimittes eam pro deſiderio ſuo: nec vendendo vendes eam pecunia, neque negotiaberis de ea, quòd afflixeris eam.*

15 *Quum fuerint viro duæ vxores, vna dilecta & altera exoſa, & pepererit ei filios dilecta & exoſa, fuerit autem filius primogenitus exoſæ:*

16 *Die quo hæredes inſtituet filios ſuos eorum quæ habuerit, non poterit dare ius primogenituræ filio dilectæ ante filium exoſæ primogenitum:*

17 *Sed primogenitum filium exoſæ agnoſcet, vt det ei menſuram duorum ex omnibus quæ habuerit: ipſe enim eſt principium fortitudinis eius, ipſius eſt ius primogenituræ.*

14 *Si non placuerit.* Hanc ſententiam à ſuperiori contextu quem alibi expoſui, diuidere coactus ſum. Illic enim docuit, ſi forma mulieris captiuæ viro Iudæo placeret, quomodo ducenda eſſet vxor. Lex ergo illa ad caſtitatem & coniugalem fidem ſpectabat: nunc autem præcipit Moſes, ſiquis muliere captiua fuerit abuſus, ne eam vendat, ſed potius liberam dimittat, ac ſatiſfactione aboleat iniuriam, vel ſaltem extenuet. Vnde colligimus, hanc æquitatem pendere ex octauo præcepto, Nequis alterum fraudet. Fuit autem hæc conditio captiuæ mulieris ſaltem tolerabilis: quia etſi pudicitia ſingularis eſt theſaurus, libertas tamen (quæ meritò vocatur inæſtimabile bonum) ſolatii non vulgaris loco fuit. Hæc autem fuit pœna libidinis, vt prædam victor amitteret.

15 *Quum fuerint uiro.* Quia hîc cauetur ne pater quod vnius filii eſt ad alterum iniuſtè transferat, pars & acceſſio eſt octaui præcepti: cuius ſumma eſt, vt ſuum cuique ius ſaluū maneat. nam ſi pater in locum primogeniti alium ſubrogaſſet, non obſcura erat furti ſpecies. Quia autem rarò contingit vt pater gradu honoris cōtra naturam deiiciat primogenitum, ſi omnes ex eadem matre ſint geniti, admonet Deus, ſe non ferre legem hanc de nihilo: quia vbi polygamia permiſſa fuit, propenſior vtplurimum fuit animus mariti in ſecundam vxorem: quia ſi primam vero amore complexus eſſet, ea vitæ & thori ſocia contentus, non cogitaſſet de ſecunda. Quum ergo faſtidio primæ vxoris maritus ſecundam appeteret, potuit eius blanditiis deliniri, vt à liberis primi

coniugii auerteret quod naturaliter in eos competebat. Hinc ergo remedii neceſſitas, dum patri arbitrium tollitur mutandi iuris primogenituræ. Quanquam autem obtendere poterant, ſe nonniſi de ſuo largiri, fuit tamē hoc impiæ ſuperbiæ, quem Deus honore dignatus erat, reiicere. Nam qui ſibi arrogat tantum licentiæ vt primogenituram aſſignet cui libuerit, parum abeſt quin ad ſe rapiat creandi poteſtatem. Ius autem illud fuit duplex, portio in paterna hæreditate, quemadmodum verſu decimoſeptimo exprimitur. Ratio quæ additur, tantundem valet acſi dictum eſſet, primogenitum eſſe præcipuum decus ac ornamentum patris. Porro ſi ratio iuſta erat exhæredandi primogeniti, potuit ſubſtitui in eius locum alter ſucceſſor: ſicuti exemplo ſuo docuit Iacob, quum Ruben abdicauit. Quòd dicitur, Ante filium exoſæ, quidam exponunt, ipſo ſuperſtite: alii retinēt Hebraicam phraſim, Coram facie eius: Probabilis autem eſt eorum ſententia qui comparatiuè accipiunt hanc particulam, ac vertunt, Præ filio. Iam exoſa dicitur vxor, non cui maritus palam ſit hoſtis, ſed quam minus diligit: quia odii loco ducitur cōtemptus, & inimicus vocatur qui coniugalem beneuolentiam non præſtat. Geneſ. 49. a. 4.

EX DEVT. XX.

5 *Quum bellandum erit, alloquentur præfecti populi, dicendo, Quis eſt vir qui ædificauit domū nouam, & non dedicauit eam? abeat, & reuertatur ad domum ſuam: ne fortè moriatur in prælio, & alius dedicet eam.*

6 *Et quis eſt vir qui plantauit vineam, & non fecit eam communem? abeat, & reuertatur ad domum ſuam: ne fortè moriatur in prælio, & alius communem eam faciat.*

7 *Et quis eſt vir qui deſpondit mulierem, & non accepit eam? abeat, & reuertatur domum ſuam, ne fortè moriatur in prælio, & alius eam accipiat.*

8 *Addent præfecti alloqui populum, dicendo, Quis eſt vir timidus & mollis corde? abeat, & reuertatur domum ſuam, ne diſſoluatur cor fratrum eius, ſicut cor illius.*

5 *Quum bellandum erit.* Hoc principium addidi, vt ſcirent lectores qua de re illic agatur. Etſi autem videtur hæc doctrina aliquanto remotior à furandi prohibitione: aptè tamen cohæret, ac prorſus annexa eſt. Nam hac indulgentia oſtendit Deus quàm rectum ſit vnumquenque ſuis bonis pacatè frui. Quia ſi durum eſt, etiam ob militiam, homines priuari nouarum ædium vſu, ac prouentu vineæ: quanto inhumanius ac minus ferendum erit, ſpoliari fortunis, vel ex agris quos iuſtè poſſident extrudi? Ergo quoniam Reip. intereſt, vineas ſeri vel plantari, domóſque extrui: ad hæc autem officia nemo ſatis alacriter ſe accingeret, niſi ſpe fruendi animaretur: priuilegio Deus à conflictu eximit nouarum ædium dominos, quouſque in illis habitauerint. Idem & de vinitoribus ſtatuit, qui nondum guſtarunt laboris ſui fructum: ſponſos etiam non vult à futuris vxoribus auelli, donec earum complexu potiti ſint. Quarti ordinis diuerſa ratio, quia indigni ſunt molles & ignaui quorum timiditati ſubueniat Deus, vbi diſcrimen pro ſalute communi refugiunt. Verùm quia totius populi intereſt, milites omnes prompto animo ad bellandum deſcēdere, non vult Deus plus à quoquam exigi quàm ſit ferendo. Nunc tenemus ſummam huius loci, nempe vbi ſingulis aſſeritur quod poſſident, eouſque patēre vt qui domum ædificauit non trahatur inuitus ad prælium, donec ex ſumptibus impenſis fructum aliquem habitando perceperit. Vineam communem facere, vel profanare, tantundem valet ac vindemias vertere in communem vitæ vſum. neque enim licuit primos fructus colligere, acſi fuiſſet adhuc incircuncifa, vt vidimus in primo præcepto. Ergo merces induſtriæ & ſedulitati rependitur, dum iis qui vites plantarunt, libera datur miſſio, donec prouentu potiti fuerint. Quantum ad ſponſos attinet, tametſi videtur in gratiam coniugii datum illis eſſe vt redirent ad vxores quas nondum attigerant, conſentaneum tamen eſt non fuiſſe abreptos à poſſeſſione omnium chariſſima, vt ſuum cuique maneret. Adde quòd hoc modo, ſpe ſobolis ablata, tranſferebatur ad alienos hæreditas: quod perinde erat acſi iuſto domino fuiſſet extorta. Diximus autem pigros & timidos domum remiſſos fuiſſe, vt diſcerent Iſraelitæ nullos vrgere vltra quàm ferret facultas. Et hoc etiam ex æquitate pendet, quæ dictat ab omni iniuſta oppreſſione abſtinendum eſſe.

EX DEVT. XXV.

5 *Quum habitauerint fratres pariter, & mortuus fuerit vnus ex ipſis, nec fuerit ei filius, non abnubet vxor mortui viro extraneo: cognatus eius ingredietur ad eam, & capiet eam ſibi in vxorem, & affinitatem contrahet cum ea;*

6 *Atque ita primogenitus quem pepererit, ſurget nomine fratris eius defuncti, ne deleat nomen eius ex Iſraele.*

5 *Quòd ſi noluerit vir ille accipere affinem ſuam, tunc aſcendet ipſa ad portam ad ſeniores, & dicet, Renuit affinis meus ſuſcitare fratri ſuo nomen in Iſraele, nec vult affinitatem contrahere mecum.*

8 *Tunc accerſent illum ſeniores vrbis illius, & loquentur cum eo: & vbi ſteterit, ac dixerit, Non placet accipere eam:*

9 *Accedet poſtea cognata eius ad ipſum in oculis ſeniorum, & ſoluet calceamentum eius à pede ipſius, & ſpuet in faciem eius: loquetúrque, ac dicet, Sic fiet viro qui nō ædificauerit domum fratris ſui.*

10 *Et vocabitur nomen eius in Iſraele, Domus diſcalceati.*

5 *Quum habitauerint*. Habet hæc lex aliquid ſimile cum ea quæ ſponſo permittit redire ad vxorem adhuc intactam: quia vtriuſque finis eſt, ſingulis ſeruare quod poſſident, dum id non coguntur extraneis relinquere, ſed hæredes habent ex ſe genitos. Nam vbi ſuccedit filius qui patrem repræſentat, nulla fere videtur fieri mutatio. Hinc autem apparet quantopere Deo placeat neminem priuari ſuis fortunis, vbi etiam morientibus conſulit, vt penes eorum ſobolem reſideat quod ægrè nec ſine mœrore aliis reſignaret. Itaque niſi cognatus mortui orbitati eius ſuccurrat, hæc inhumanitas ſpecies quædam cenſetur furti. Nam quum maledictio Dei fuerit ſterilitas, orbitatis ſolatium fuit, ſperare precariam ſobolem, ne prorſus nomen extingueretur. Nunc poſtquam tenemus finem legis, notandum ſimul eſt fratrum nomine non intelligi germanos, ſed patrueles, & alios conſanguineos, quorum inceſtuoſum cōiugium non eſſet cum viduis fratrum vxoribus: alioqui Deus ſecum pugnaret. Verùm hæc optimè inter ſe cōueniūt, Ne quis diſcooperiat pudenda fratris ſui germani, nec tamen abnubat mulier vidua extra mariti familiam, donec ſemen ſuſtulerit ex cognato aliquo. Et ſanè Booz Ruth non duxit vxorem, quòd frater germanus eſſet defuncti mariti, ſed tantùm conſanguineus. Si quis excipiat, non congruere quibuſlibet cognatis habitationem communem: reſpondeo, perperam hunc locum accipi de cōtubernio, acſi in iiſdem ædibus agerent: quia ſimpliciter dirigitur mandatum ad cognatos, quibus propter viciniam commodum fuerit viduas ad ſe recipere. Si quis enim procul habitaret, libertas vtrique data fuit conditionem alibi quærere. Certè probabile non eſt, Deum inceſtuoſi coniugii (quod antè abominatus eſt) nūc eſſe authorem. Nec verò dubium eſt (vt nuper attigi) quin mulieri eadem impoſita fuerit neceſſitas, vt ſe offerret prioris mariti cognato. Quod tametſi durum fuit, illius tamen memoriæ viſa fuit tantum debere, vt libenter ſobolem pareret mortuo: ſi quis tamen aliter ſentiat, non contendam. Quanquam niſi fuiſſet obſtricta, abſurdum erat eam ſponte ſe obtrudere: nec verò alia de cauſa in iudicium vocare debuit cognatum à quo repulſam paſſa fuerat, niſi vt ſibi libertatē acquireret in alia familia nubendi. Cæterùm probabile eſt, non antè ignominiæ fuiſſe damnatum quàm ad defenſionem admiſſus foret, quia iuſtæ interdum afferri poterant recuſandi cauſæ. Ergo in dedecore tantùm punita fuit inhumanitas, vel auaritia. Calceum verò ſuum tradens, iure propinquitatis ſe abdicabat, vt alteri cederet: quia tam malignè ſe gerendo erga mortuum, indignus erat ad quem perueniret vllus propinquitatis fructus.

NONVM PRAECEPTVM.

EX EXODI XX.

16 *Non dices aduerſus proximum tuum falſum teſtimonium.*

Vel, Non loqueris cōtra proximum tuum vt teſtis mēdacii.

EX DEVT. V.

20 *Non dices in proximum tuum falſum teſtimonium.*

Hìc Deus cuiuſque famæ & exiſtimationi conſulit, ne quis calumniis & falſis criminibus immeritò grauetur. Eadem tamē eſt ſynecdoche quam obſeruandā eſſe admonui in ſuperioribus præceptis: quia ſub vno capite plura Deus complectitur. Quod ad verba ſpectat, quia עד propriè teſtē ſignificat: ad verbum legi poteſt, Non reſpondebis teſtis falſus contra proximum tuum: tunc verò ſubaudienda erit particula Vt, quam inſerui. Frigidè enim exponunt Hebræi vocandi caſu, Non loquaris ô teſtis mendax. Quanquam autem videtur tantùm Deus præcipere ne quis opprimendi inſontis cauſa in forum prodeat, & publicè contra eum teſtetur: certum tamen eſt falſas omnes criminationes interdici fidelibus, nec tantùm quæ ſparguntur in compitis & circulis, ſed quæ in priuatis ædibus, ſecretíſque angulis agitantur. Abſurdum enim eſſet, quum antè oſtenderit Deus ſibi curæ eſſe omnium fortunas, famam, quæ longè pretioſior eſt, neglexiſſe. Quocunque i-

taque modò proximos lædamus,iniuſtè eos infamando,coram Deo cenſemur falſi teſtes. Iam à prohibitione ad præceptum affirmatiuum debet tranſitus fieri. Neque enim ſatis fuerit linguam frænare ne maledicamus, niſi humani ſimus & æqui erga proximos, candidíque factorum & dictorum interpretes:nec falſis probris,quātum in nobis eſt,onerari ſinamus. Adde quòd non tantùm crimina vetat Deus fingere aduerſus innoxios,ſed etiam probra & ſiniſtros ſermones iactare maleuolentia vel odio. Dignus erit fortaſſe quiſpiam qui malè audiat, & hoc vel illud crimen verè exprobrabimus: verùm ſi conuitium ebulliat ex iracundiæ ferúore, vel accuſatio ex maligno affectu naſcatur:fruſtra excuſabimus nonniſi vera crimina nos protuliſſe.Quia vbi dicit Solomo charitatem operire multa peccata, odium verò probra detegere: tanquam fidelis huius præcepti interpres,ſignificat non aliter à falſitate nos eſſe puros quàm ſi ſalua proximis ſua exiſtimatio per nos maneat.quia ſi obtrectandi libido charitatem violat,Legi Dei aduerſatur. In ſumma, tenēdum eſt his verbis frænari omnem linguæ virulentiam,quæ ad dedecus fratribus aſpergendum tendit: omnem quoque petulantiam qua laceratur bonum eorum nomen: omnes obtrectationes quæ vel ex liuore, vel ex inuidia & æmulatione, vel alio quolibet peruerſo affectu manant.Longius etiam progredi oportet,ne ſuſpicioſi ſimus,vel etiam nimis curioſi in vitiis obſeruandis:quia nimis anxia inquiſitio maleuolentiam prodit,vel certè malignitatem. Nam ſi dilectio non eſt ſuſpicax, qui de nihilo vel leuibus coniecturis proximum damnat, vel de eo malè ſentit,huius præcepti haud dubiè trāſgreſſor eſt. Hinc ſequitur, claudendas eſſe aures falſis obtrectationibus: quia perinde in fratrem iniurius eſt qui ſiniſtros de eo ſermones cupidè admittit, ſicuti qui linguam exerit ad maledicendum. Porro quàm neceſſaria ſit hæc doctrina, quiſque ſuo ingenio æſtimet. Vix enim centeſimus reperietur qui aliorum famæ ita clementer parcat vt ſibi cupit etiam in manifeſtis vitiis ignoſci:imò obtrectatio,zeli & ſeueritatis prætextu ſæpe laudatur. Hinc fit vt ſanctis quoque ſe inſinuet hoc vitium, atque obrepat virtutis nomine. Adhæc, facit linguæ lubricitas vt leue putemus delictum, lethale dedecoris vulnus fratri infligere, cui tamen pluris eſt ſua æſtimatio quàm vita. Summa eſt, vt non minus in candore & obtrectādi abſtinentia quàm in aliis officiis charitatem noſtram teſtemur. Prou.10.a.6.

Expoſitio præcepti.

EX EXODI XXIII.

1 *Non ſuſcipies vocem mendacii: neque adiicias manum tuam impio vt ſis teſtis mendax.*

2 *Non eris poſt multos ad mala, neque reſpondebis in cauſa, vt declines poſt multos ad peruertendum.*

EX EODEM CAPITE.

7 *A ſermone mendacii longè aberis: nec occides innocentem & iuſtum: quia non iuſtificabo impium.*

EX LEVIT. XIX.

16 *Non incedes obtrectator in populis tuis, nec ſtabis contra ſanguinem proximi tui: ego Iehoua.*

Item,

17 *Corripiendo corripies proximum tuum, neque excitabis ſuper eum crimen.*

Exodi 23. 1 *Non ſuſcipies.* Verti etiam poſſet, Non attolles,vel ſuſcitabis: quod ſi placet,vetabit Deus calumnias fabricare:quòd ſi legimus,Non ſuſcipies,longius progredietur,nequis ſuffragio ſuo foueat ac cōfirmet alterius mendacium. (Dictum enim fuit, duobus modis hîc peccari, vel dum improbi excogitant falſa crimina, vel dum alii nimis creduli cupidè ſe conſociant: atque vterque ſenſus optimè conueniet, vel damnari primos authores qui falſum rumorem attollunt,vel qui adiuuant eorum improbitatem, & accedunt velut ſubſcriptores.) verùm quia mox ſequitur, Ne iungas manum tuam,quò melius inter ſe cohæreant duo membra, libenter amplector illam verſionem, Ne ſuſcipias. Et aptiſſimè hoc verbo vtitur Moſes, quia mendacium ſua vanitate ſponte difflueret, vel excideret, niſi peruerſo aliorum conſenſu exceptum fulciretur.Ergo ab hac impia conſpiratione ſuos Deus reuocat, ne operas ſociando circunferant ficta crimina:ac eos qui manum improbis porrigendo,proximos traducunt,falſos teſtes nominat: quia parum intereſt excitésne crimen an ſuſtineas.Secundus verſus,ſi eum ad iudices reſtringere placeat, appendix erit tam ſexti quàm octaui præcepti,nequis ſcilicet peruerſis aliorum ſententiis volens cedat,ſiue in facultatibus,ſiue in vita iuſtum opprimant.Cæterùm quia vitium nimiæ credulitatis perſtringitur,quo fit vt mendacium præualeat, dum tenebras claræ luci obducunt calumniatores,aptè ad hunc locum accommodatur.

7 *A ſermone mendacii longe aberis.* Quoniam de periuriis loqui videtur quæ inſontibus mortem accerſunt: quibuſdam fortè magis placeret, locum hunc ſexto præcepto fuiſſe annexum: ſed facilis ſolutio eſt, Moſen ex profeſſo damnare falſa teſtimonia, & ſimul ſpeciem vnam proferre, ex qua appareat quàm deteſtabile crimen ſit, calumnia fratrem obruere: nempe, quia falſus teſtis lingua magis occidit quàm carnifex gladio. Quanuis ergo in genere mentiri aduerſus fratrē ſceleſta ſit inhumanitas, augetur tamen atrocitas, ſi periurio iuguletur frater: quia ad perfidiam accedit homicidium. Additur comminatio qua Deus falſos teſtes ad tribunal ſuum citat, vbi impunè non euadent qui ſuis mendaciis periculum bonis conflauerint.

Leuit. 19. 16 *Non incedes.* Eadem ratio ſecundi membri quæ in proximo verſu, quia generali præcepto ſubiicitur quo vetātur periuria: quod meritò nos ab illis deterrere debet, linguam ſcilicet hoc modo armari ad innoxium ſanguinem crudeliter fundēdum. Vocem רכיל quidam metaphoricè ſumptam eſſe volūt à negotiatoribus, quia nō minus ſatagit delator aut ſuſurro in aucupandis falſis rumoribus quos poſtea diſſeminet, quàm ſedulò attentus eſt mercator ad vendendum & emendum. Alii permutationem eſſe volunt literæ ג cum כ: atque ita deducendum nomē à pedibus: quia aſſiduè aberrant calumniatores, vel circumeunt ad aucupandam criminandi materiam: ideóque ſemper coniungitur ambulandi verbum. Ego verò non eodem vbique ſenſu accipi exiſtimo: quia quum Iudæis exprobrat Ezechiel, apud eos fuiſſe viros רכיל, vt effunderent ſanguinem, viros fraudis intelligo, vel fraudulentos, qui bonis inſidiati ſunt ad machinandā illis perniciem. Quidam etiam exploratores vertūt. Interea nō dubito quin Moſes hoc loco errones deſignet, qui nimis cupidè huc illuc curſitant, & maligna curioſitate penetrant in arcana cuiuſque ad vexandos homines quietos. In ſumma, docemur corā Deo cenſeri falſos teſtes quicunque linguæ ſuæ virulentia moleſtiam ac periculum creant ſuis fratribus.

Ezech. 22. b. 9.

17 *Corripiendo corripies.* Quia multi, ſeueritatis prætextu, non tantùm moroſi ſunt cenſores, ſed ad proferenda vitia ebulliunt, præpoſtero huic feruori occurrit Moſes: oſtendens qua ratione ſibi optimè temperent, ne cōniuendo vel tacendo peccatis indulgeant, & tamē procul abſint à maledicētia. Solēt enim excipere qui carpendi & vituperādi morbo laborāt, taciturnitate ali peccata, niſi ea certatim omnes exagitēt. Hîc illis clamādi & inſultādi calor. Atqui vtilius remediū oſtēdit Moſes, vt priuatis caſtigationibus errantes in viam reducant, non autem diuulgent eorum probra. Quiſquis enim de fratris infamia triumphos agit, quantum in ſe eſt, præcipitat in exitium. Atqui zelus bene cōpoſitus, ſaluti eius qui ſe perdebat, conſulit. Proinde iubemur errantes corripere, & fratres non habere pro inimicis. Similis ratio à Chriſto præſcribitur, Si peccauerit in te frater, corrige eum inter te & ipſum. Denique immodica criminādi affectatio ſemper reperietur ſuperba & crudelis. Hîc autem נשא haud dubiè tantundem valet ac in medium producere quod latebat, atque ita eos qui alioqui eſſent ſanabiles, traducendo ad deſperationem adigere.

Matth. 18. b. 15.

Appendix.

EX DEVT. XIX.

16 *Quum ſteterit teſtis mendax contra aliquem, vt teſtificetur contra eum verbum peruerſum:*

17 *Tunc ſtabunt duo illi homines quibus eſt lis, coram* Iehoua, *id eſt coram ſacerdotibus & iudicibus qui fuerint in diebus illis.*

18 *Et inquirent iudices diligenter, &, ſi teſtis ille eſt teſtis mendax, mendacium teſtificatus eſt contra fratrem ſuum:*

19 *Facietis ei quemadmodum cogitauit facere fratri ſuo, & auferes malum è medio tui.*

20 *Et qui remanſerint, audient ac timebunt, nec addent facere vltrà malum ſimile huic in medio tui.*

21 *Neque parcet oculus tuus: animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede.*

16 *Quum ſteterit.* Quia non ita viget in omnibus timor Dei vt ſponte à maledicendi cupidine abſtineant, præcipit Deus pœnam de periuriis ſumi. Nam contra impios & immorigeros ferūtur leges politicæ, vt qui Dei iudicium ſpernunt, trahantur ad hominum tribunal. Cæterùm etſi non aliter in cognitionem iudicum vocantur periuria, quàm ſi extet accuſator qui ſe falſo teſtimonio iniuſtè fuiſſe grauatum queratur: ratio tamen dictat, ſiquis à falſis teſtibus tractus eſſet ad mortem, iudicibus minimè fuiſſe ceſſandum, quin ex officio inquirerent. Quoniam tamen vtplu-

rimum attenti ſunt homines ad ſuam innocentiam aſſerendam, hãc partem ſumere ſatis habuit Deus, ſi delata fuerit querimonia, vt diligenter inueſtigent iudices, ac crimine deprehẽſo, pœnam talionis irrogent. Vnde apparet eodem apud Deum loco haberi falſos teſtes atque homicidas. Quòd autem examen fieri mandat non tantùm à iudicibus, ſed etiam à ſacerdotibus, tanquam Deo præſente, hac circunſtantia diligentiam requirit ſolito maiorem: quia occultum crimen, niſi exactiſſima cura, non facilè detegitur.

PRAECEPTVM DECIMVM,

EX EXODI XX.

17 *Non concupiſces domum proximi tui, non concupiſces vxorem proximi tui, neque ſeruum eius, neque ancillam eius, neque bouem eius, neque aſinum eius, neque quicquam eorum quæ ſunt proximi tui.*

Repetitio.

EX DEVT. V.

21 *Neque concupiſces vxorem proximi tui, neque concupiſces domum proximi tui, agrum eius, aut ſeruum eius, aut ancillam eius, bouem eius, aut aſinum eius: neque quicquam eorum quæ ſunt proximo tuo.*

Exodi 20. 17 *Non concupiſces.* Hoc præceptum ad alia ſuperiora extẽdi obſcurum non eſt. Satis antea vetuit Deus inhiare rebus alienis, ſollicitare alienas vxores, vel ex alieno incommodo & iactura lucrum captare. Nunc, dum tam boues & aſinos, & alia quælibet, quàm vxores, & ſeruos & ancillas enumerat, clarè liquet iiſdem de rebus præcipere, ſed diuerſo modo: nempe, vt improbas omnes cupiditates vel ſcortãdi, vel furandi, coerceat. Obiicitur tamen quæſtio, quum antea dictum ſit, pro Legiſlatoris natura vbique requiri interioris cordis puritatem, ideóque ſub adulterio notari non tantùm omnes laſciuias, ſed occultam quoque impudicitiam: ſub furto, illicitos lucrandi appetitus: quorſum nunc Deus ſuos à furandi & ſcortãdi cupiditate prohibeat. Videtur enim ſuperuacua eſſe repetitio: quod valde abſurdum eſſet in decem verbis, quibus totam viuendi regulam complexus eſt Deus, vt ipſa breuitas lectores ſua facilitate melius alliceret ad diſcendum. Verùm ſimul ex oppoſito tenendum eſt, quanuis Dei conſilium fuerit, omnes hominum ſenſus tota Lege formare ad ſinceram eius obedientiam: quæ tamen eſt hominum hypocriſis & ſecuritas, acrius fuiſſe ſtimulandos, & propius vrgendos, ne ſub vmbra obſcurioris doctrinæ latebras quærerent. Nam ſi tantùm audiſſent, Non occides, non ſcortaberis, non furaberis, putaſſent externa obſeruatione ſe pulchrè defunctos. Non fruſtra itaque Deus, poſtquam de pietate & iuſtitia diſſeruit, ſeorſum admonuit non tantùm à maleficio abſtinendum eſſe, ſed ſincero animi affectu præſtandum eſſe quod prius iuſſerat. Atque ex hoc præcepto colligit Paulus, totam Legem eſſe ſpiritualem, quia Deus cupiditates damnando, ſatis oſtenderit ſe non manus & pedes tantùm in obſequium cogere, ſed animis frænum impoſuiſſe, ne appeterent quicquid illicitum eſſet facere. Fatetur etiam Paulus, quum antè fallacibus blanditiis indormiret, ſe hoc vno verbo fuiſſe expergefactum. Nam quum irreprehenſibilis eſſet in oculis hominum, perſuaſus erat ſe coram Deo iuſtum eſſe. Dicit ſe aliquando vixiſſe quaſi Lege abſente vel mortua, eo quòd iuſtitiæ confidentia inflatus, ſalutem ex operibus petebat: verùm ex quo animaduertit quid ſibi vellet præceptum, Non concupiſces, quaſi Lege à morte in vitam ſuſcitata, ſe fuiſſe mortuum: nempe, quia tranſgreſſionis conuictus, certam maledictionem inſtare ſibi vidit. Atqui non vnius tantùm vel alterius peccati reum ſe fuiſſe intelligit, ſed tunc demum ſibi excuſſum fuiſſe torporem, vbi cupiditates omnes, quarum ſibi conſcius erat, in iudicium Dei vocari agnouit, quum prius acquieſceret in externa virtutum ſpecie. Nunc ergo tenemus, non ineptè diſtincto præcepto, concupiſcentiam generaliter damnari: quia vbi Deus populariter & craſſo ſtylo mores ad integritatem compoſuit, tandem aſcendit ad fontem ipſum, & ſimul quaſi digito radicem demonſtrat ex qua naſcũtur omnes mali & vitioſi fructus. His tamen addendum eſt, plus aliquid concupiſcendi, & optandi, vel deſiderandi verbis exprimi, quàm deſiderium formatum, vt vulgò loquuntur. Sæpe enim nos ſollicitat caro ad hoc vel illud optandum, vt ſe prodat mala cõcupiſcentia, quanuis nondum accedat cõſenſus. Quum ergo antehac damnata fuerit mala voluntas, iam vltrà progreditur Deus, maliſque deſideriis, antequam præualeãt, frænum iniicit. Hos gradus Iacobus obſeruat, vbi dicit concupiſcentiam concipere antequam pariat peccatum: deinde peccatum, vbi perfectum eſt, mortem gignere. Partus enim de quo loquitur, non tantùm eſt in externo actu, ſed in ipſa voluntate, poſtquam tentationi acquieuit. Fateor quidem prauas cogitationes quæ temere occurrunt, & ſponte euaneſcunt antequam animos afficiant, non venire in rationem co-

Rom. 7. b. 7.

Iac. 1. b. 15.

ram Deo: verùm quanuis non planè acquieſcamus deſiderio, ſi tamen nos titillat, ſufficit ad reos peragendos. Id vt clarius intelligatur, tentationes quælibet, totidem ſunt quaſi flabella: ſi nos ad cõſenſum vſque abripiant, ignis eſt accenſus: ſi autem cor impellunt ad prauos appetitus, concupiſcentia in illis ſcintillis ſe prodit, quanuis neque ardorem plenum concipiat, neque emergat in flãmam. Concupiſcentia ergo nunquam eſt ſine affectu, quannis non prorſus ſuccumbat voluntas. Vnde apparet quàm exacta iuſtitiæ perfectio afferenda ſit vt Legi ſatiſfiat, quãdo non tantùm nobis mandatur nequid velimus niſi quod rectum eſt ac Deo placet, ſed etiam nequis impurus appetitus animos noſtros incitet. Nec verò tantopere exaggeraret Paulus hoc verbũ, ſi Lex nullam damnaret concupiſcentiam, niſi quæ animum hominis ſic occupat vt in eo dominetur. Nam à profanis quoque philoſophis, imò à terrenis legiſlatoribus ſemper damnabitur impia voluntas. Paulus autem dicit, dum Lex concupiſcentiæ obſiſtit, peccatum fieri ſupra modum peccans. Iam quo tempore ſe neſciſſe fatetur quid eſſet concupiſcentia, credibile non eſt adeo ſocordem fuiſſe & ſtupidum, vt velle hominem occidere, vel libidine ferri ad ſtuprandam fratris vxorem, pro nihilo duceret. Quòd ſi Paulum non latuit quin vitioſa eſſet peccandi voluntas: ſequitur, concupiſcẽtiam, in qua nullam culpam deprehendebat, morbum fuiſſe magis occultum. Hinc verò perſpicitur quibus præſtigiis faſcinauerit Satan ſcholas omnes papales, in quibus perſonat axioma iſtud, Concupiſcentiam in baptizatis non eſſe peccatum: quia ſtimulus eſt ad exercendam virtutẽ. Quaſi verò non apertè Paulus damnationi ſubiiciat concupiſcentiam, quæ ſuis illecebris nos ineſcat, quanuis non omnino aſſentiamur.

SVMMA LEGIS.

EX DEVT. X.

12 *Nũc ergo Iſrael, quid Iehoua Deus tuus petit à te, niſi vt timeas Iehouam Deum tuum, vt ambules in omnibus viis eius, vt diligas eum, coláſque Iehouã Deum tuum in toto corde tuo, & tota anima tua?*

13 *Cuſtodiendo præcepta Iehouæ, & ſtatuta eius, quæ ego præcipio tibi hodie, vt bene ſit tibi.*

EX DEVT. VI.

5 *Diliges Iehouam Deum tuum toto corde tuo, tota anima tua, & tota fortitudine tua.*

EX LEVIT. XIX.

18 *Diliges proximum tuum ſicut teipſum.*

Deuter. 10. 12 *Nunc ergo.* Poſtquam ſingula præcepta ordine expoſuimus, videndum nunc reſtat quid Lex ſummatim contineat, & quorſum tendat eius doctrina. Nam inde elicit Paulus verum eius vſum, vbi finem eius eſſe docet charitatem ex corde puro, conſcientia bona, & fide non ficta. Erant enim tunc peruerſi eius interpretes, quos dicit ad vaniloquiũ deflexiſſe, quoniã ab illo ſcopo aberrauerant. Porro ſicuti duabus tabulis cõtinetur, ita eam ad duo capita redigit Moſes, vt Deum diligamus ex toto corde, & proximum ſicut nos ipſos. Etſi autem non vno in loco vtrunque coniungit, Chriſtus tamen, ex cuius ſpiritu loquutus eſt, ad explicandum eius conſilium ſufficere nobis debet. Rogatus autem quod eſſet præcipuum Legis mandatum: reſpondit primum quidem eſſe vt diligatur Deus, alterum verò affine de proximo diligendo: perinde acſi diceret, totam iuſtitiæ perfectionem quæ in Lege traditur, in duabus partibus cõſiſtere, vt vera pietate Deum colamus, & innoxiè verſemur cum hominibus, ſecundum charitatis regulam. Idem eſt verborum Pauli ſenſus, quia fides quæ illic vocatur fons & origo charitatis, dilectionem Dei in ſe complectitur. Fixa quidem manet Chriſti ſententia, nihil à nobis in Lege exigi, niſi vt Deum in proximis amemus. Vnde breuis & clara definitio ſumi poteſt, ad bene viuendum nihil requiri niſi pietatem & iuſtitiam. Videtur quidem Paulus tertium membrum addere, vbi tradit apparuiſſe Dei gratiã, vt abnegata impietate & mundanis concupiſcentiis, temperãter, piè & iuſtè viuamus in hoc ſæculo: verùm σωφροσύνη illic additur tanquam condimentum iuſtæ & piæ vitæ. Et certè niſi caſtè honeſtéque & continenter viuendo, nemo probabit ſanctitatis & integritatis ſtudio ſe eſſe addictum. Cæterùm, vbi, præterito Dei cultu, doctrina Legis ad ſolã proximi dilectionẽ reſtringitur, nõ tam ſepelitur religio, quàm profertur eius teſtimoniũ ex ſerio examine. Nam quũ hypocritis mos ſit, dum ſuperbia turgent, rapacitate & auaritia flagrant, referti ſunt inuidia & æmulatione, crudelitatem ſpirant & minas, ad fœdas libidines ſunt proiecti, obtendere tamen laruam ſanctimoniæ in ceremoniis: tales oſtentationis nebulas vt diſcutiat Chriſtus, clamat præcipua Legis capita eſſe mi

1.Tim.1.a.5.

Mat.22.d.37.

Tit.2.c.12.

Mat.23.c.23.

ſericordiã,iudiciũ,& fidelitatẽ.Et alibi de iuſtitia Legis diſſerẽs, nullã prioris tabulæ mẽtionẽ facit. *Matth.19.c.18.*
Eodẽ cõſilio Paulus charitatẽ vocat Legis cõplementũ,& alibi vinculũ perfectionis. Interea nihil *Rom.13.b.8.*
minus fuit illis propoſitũ quàm nos abducere à timore Dei, vt officia noſtra hominibus addice- *Coloſſ.3.b.11.*
rẽt:ſicuti iã ex alio loco oſtẽdi,dũ Legẽ integrã perſtringit Chriſtus,exordiũ facere ab amore Dei.
Et Paulus vbi nos omnibus numeris cõpletos eſſe docet,ſi fides in nobis per charitatem operatur, *Galat.5.a.14.*
nõ omittit cauſam ipſam & principiũ bene viuẽdi. Atque ita cõciliãtur quæ videri poſsẽt in ſpeciẽ
cõtraria,perfici ſanctificationẽ in timore Dei,vbi nos mũdamus ab omni inquinamẽto carnis & *1.Cor.7.a.1.*
ſpiritus:& totã Legẽ cõpleri vno verbo,Diliges proximũ tuũ ſicut teipſum:nẽpe, quia nõ aliter cer *Rom.13.b.9.*
to experimẽto liquere poteſt noſtra pietas,niſi dũ iuſtè & innoxiè cũ hominibus verſamur: dein-
de quia ad Deũ nõ peruenit noſtra beneficentia. ideo in officiis ſecũdæ tabulæ perſpici qualis ſit a-
nimus noſter:ſicut dicitur in Pſalmo,Bonũ meũ nihil ad te,ſed ad ſanctos qui habitãt in terra,vo- *Pſal.16.a.2.*
lũtas mea.Quomodo enim,vt dicit Iohãnes,iactabit quiſquã Deũ ſe diligere quẽ nõ videt,ſi proxi *1.Iohan.4.b.7.*
mũ cui familiariter cõiũctus eſt,nõ diligit?Quia ergo hinc deprehẽditur mẽdaciũ, Deus in mutua
charitate ad pietatẽ præſtandã nos exercet.Hinc colligit Iohãnes,mãdatũ nobis dari,vt qui diligit *1.Iohan.3.b.10.*
Deũ,diligat & fratrẽ ſuũ.Porro antequã plura de vtroque præcepto dicã,notãdus eſt finis Legis qui
à Moſe deſcribitur,Nũc Iſrael quid à te petit Deus niſi vt ipſum timeas,ambules in viis eius, dili-
gas eũ,& colas toto corde?Etſi enim rurſus Legẽ cõmendat,quia nihil præcipiat quod nõ ipſa na-
tura dictet certiſſimũ & æquiſſimũ eſſe,& quo nihil nobis eſſe vtilius vel magis optabile experiẽtia
demõſtret,ſimul tamẽ admonet quænã ſit eius ſeruãdæ ratio. Itaque timorẽ Dei,ſimul & amorẽ
nobis proponit.nam quatenus Dominus eſt, pro imperii ſui iure vult timeri:quatenus autem pa-
ter,amari poſtulat:ſicuti apud Malachiam dicitur. Diſcamus ergo,ſi ad Legem ſeruandam nos *Malach.1.a.2.*
accingere volumus, incipiendum eſſe à timore Dei, qui ideo vocatur caput ſapientiæ. Verùm *Pſalm.111.b.10*
quia Deum non oblectant extorta & coacta obſequia,mox ſubiicitur dilectio.Atque hoc pruden- *Prou.1.a.7. & 9.c.10.*
ter expendere conuenit, quum nihil ſuauius ſit quàm Deum diligere, primas tamen partes tenere
in toto eius cultu.Pluſquam enim ferreũ eſſe oportet quem nõ alliciat tãta dulcedo: quãdo nõ alia
de cauſa nos inuitat & hortatur ad ſui amorẽ, niſi quia nos amat ipſe:imò ſua dilectione iã præue-
nit,vt dicitur apud Iohannẽ.Interea colligere ſimul licet,nihil Deo placere quod offertur ex triſti- *1.Iohan.4.b.10*
tia,vel neceſſitate,quia hilarẽ datorẽ quærit. Agit quidem illic Paulus de eleemoſynis: ſed extẽdi *2.Cor.9.b.7.*
debet ad omnes vitæ actiones voluntariũ & liberale parẽdi ſtudiũ,quale in probis & ingenuis filiis
cernitur,quibus iucundum eſt parentibus ſubeſſe.Et certè non aliunde manat quæ Deo reuerentia
defertur,quàm ex guſtu paterni eius erga nos amoris,quo ad ipſum redamandum trahimur:ſicu-
ti legitur in Pſalmo, Apud te eſt propitiatio, vt timearis. Quoties ergo audimus quod ſubinde in- *Pſal.130.b.7.*
culcat Scriptura,Diligite Iehouam omnes ſancti eius,veniat nobis in memoriam,Deum ſe nobis *Pſal.31.g.24.*
amabilem reddere, vt libẽter, & qua decet alacritate amplectamur quicquid iubet.Iam verò quæ
exigitur perfectio, ſatis clarè demonſtrat quàm procul abſimus omnes à ſolida Legis obſeruati-
one.Iubemur Deum amare ex toto corde & anima,totíſque viribus. Quamlibet enitamur,muti-
lum eſt ac debile noſtrum ſtudium,niſi omnes ſenſus noſtros occupet amor Dei, & ad ipſum pe-
nitus ferantur vota noſtra & cogitationes, ad eũdem quoque ſe applicent omnes noſtri conatus.
Atqui ſatis ſupérque cõuincitur quiſque propria experiẽtia quàm variis modis abſtrahãtur mẽtes
noſtræ ad vanitatẽ, quàm multi praui affectus nobis obrepant, quàm difficile ſit nobis cõpeſcere
& ſubigere prauos carnis motus. Optimus certè quiſque athleta vix ſummà ſtrenuitate conſequi-
tur vt in hac ſpirituali militia pergat. Quòd ſi magna virtus eſt non prorſus fatiſcere,nemo certè
iactare audebit ſe ad ſcopum qui in Lege proponitur, accedere. Denique quotquot mundi illece-
bræ,vaníque appetitus ſe inſinuant,toties ſentire nos oportet, aliquam animæ noſtræ partem va-
cuam eſſe amore Dei,alioqui nihil illuc contrarium penetraret. Cordis nomen hoc loco,vt alibi,
non pro ſede affectuum,ſed pro intelligentia ſumitur. Itaque ſuperuacuum fuiſſet addere διάνοιαν,
quod fecerunt Euangeliſtæ,niſi ambiguitatis tollendæ cauſa. Nam quia Græcis non perinde vſita-
ta eſt hæc ſignificatio,non dubitarunt explicandi cauſa vocem vnam de ſuo addere. Qui verò in
doctrina Moſis exercitati ſunt, non ignorant cor tantundem valere ac mentem. alibi enim di-
citur,Non dedi tibi hactenus oculos ad videndum,nec cor ad intelligendum. Verùm Græcis ob-
ſcura fuiſſet loquutio,quia eorum linguæ eſt inſolita.

Deut.6. 5 *Diliges proximum.* Quo quiſque animo eſſe debeat erga proximos, nõ potuit melius
multis paginis exprimi quàm hoc vno verbo. Ad nos amandos non modò plus æquo ſinguli ſu-
mus propẽſi,ſed toto impetu rapimur:imò φιλαυτία ita nos excæcat vt omniũ iniquitatũ ſit mater.
Quoniã ergo dũ ad nos amãdos nimiũ ſumus attẽti, fratres noſtros obliuiſcimur ac negligimus,
nõ aliter potuit nos Deus ad charitatẽ reflectere, quàm ſi vitioſum illum affectum qui nobis in-
genitus eſt,ac penitus inſidet, ex cordibus noſtris reuelleret:quod rurſus fieri nõ potuit,quin amo-
rẽ qui intus reſidet, aliò trãſferret. Qua in parte ſe prodidit non minor improbitas quàm inſcitia

& fatuitas eorū qui amorē noſtri volūt ordine præcedere. Regula, inquiūt, eſt ſuperior ſuo regula-
to. Atqui ſecūdum Dei præceptū charitas qua debemus alios proſequi, ad amorē noſtri tanquam
ad ſuā regulā formatur: quaſi verò conſiliū Dei fuerit, ignē qui plus æquo flagrat, magis accēdere.
Naturaliter (vt dictū eſt) immodico noſtri amore cæcutimus: hinc vt nos auertat Deus, proximos
1.Cor.13.b.4. ſubſtituit, quos non minus amemus quàm nos ipſos. Quod enim de charitate docet Paulus, eam
non quærere quæ ſua ſunt, nemo vnquā præſtabit, donec ſibi renūtiauerit. Proximi verò dicūtur,
non modò quibuſcū aliqua nobis neceſſitudo eſt, ſed omnes ſine exceptione: quia totū humanum
genus corpus vnū efficit, cuius vt ſinguli ſunt mēbra, ita mutua cōiunctione inter ſe cohæreant o-
portet. Tenēdum enim eſt, alieniſſimos eſſe etiam quoſque nobis fouēdos & iuuādos, non ſecus ac
propriam carnē. nam & alibi vidimus in eodē gradu ſtatui aduenas & peregrinos: & Chriſtus ſub
Luc.10.f.30. perſona Samaritani id ſatis confirmat.

FINIS ET VSVS LEGIS.

Quatenus in Lege oſtēditur diſcrimē boni & mali, ad formādam hominū vitā data eſt, vt me-
ritò vocetur bene & iuſtè viuendi regula. Atque hic finis Legis omnibus fere notus eſt: quia ſine
controuerſia fatētur omnes Deum illic præſcribere quid rectum ſit, ne incerti tota vita erremus:
quia vt eius volūtas perfecta eſt lex iuſtitiæ, ita ſolus nos dirigere in ſcopū poteſt. Naturaliter qui-
dē inſculpta eſt boni & mali notitia hominibus, quò reddātur inexcuſabiles: nec vlla vnquā bar-
baries lucē hanc adeo extinxit, quin vbique viguerit aliqua legū forma: verùm quū præcipuū iu-
ſtitiæ caput ſit obedire Deo, ſingulari priuilegio, rectè viuēdi doctrinam in electo populo, tāquam
adoptionis ſuæ pignus, depoſuit. Hinc ſententiæ quæ toties apud Moſen occurrūt, Præcipio tibi vt
cuſtodias, & facias. Cæterùm quia carnales ſumus, venundati ſub peccato, tantū abeſt vt ſuppetat
nobis facultas ad Legē quæ ſpiritualis eſt, implendā, vt eius iuſtitiæ repugnēt omnes noſtræ cogi-
Rom.8.b.7. tationes: ſicuti alibi docet Paulus. Ergo qui ſolo docēdi vſu contēti ſunt, malè ſubſiſtūt in vna par-
te: quia nulla inde proueniet vtilitas, quādiu manebimus in natura corrupta. Imò ſimulac prodit
Lex in mediū, capitibus noſtris incūbit maledictio Dei, acſi è cælo fulminaret. Non cōgerā quæ-
cūque in hāc rem faciūt teſtimonia, ſufficiat vnus præ aliis inſignis locus, Lex, inquit Paulus, ſan-
Rom.7.b.12. cta eſt, & præceptū iuſtū & bonū: ſed peccatū, vt appareat peccatū, per id quod bonū erat, mortem
Rom.4.c.15. gignit. Aſperū quidē eſt quod alibi dicit, Legē irā operari, & propter trāſgreſſiones eſſe poſitā: nēpe
Galat.3.c.19. hominibus profanis qui tantū philoſophicè iudicāt. Ille verò Legis vſus theologicus eſt, quia nihil
aliud poteſt quàm detegere noſtrā iniuſtitiā, mortē dūtaxat afferre. Hîc autē emergūt tumultuoſæ
quæſtiones, quorſum attineat præcipere quæ præſtādo non ſumus: cur miſeris illudat Deus, onus
imponēs quo prorſus obruātur: quomodo cōueniat Legē dari vt eam obſeruemus, & tamen vi-
ribus nos deſtitui: ſi non eſt nobis libera boni & mali electio, cur vitio nobis vertatur, peccato cui
naturaliter ſumus addicti, ſuccūbere. In coaceruādis talibus calūniis valde ingenioſi ſunt Dei ho-
ſtes, & ad eas amplificādas facūdi: verùm vbi omnia euomuerint quæ illis furioſa improbitas di-
ctauerit, ſemper eos ſatis ſupérque refutabit propria cōſcientia: quia fateri cogētur Legē eſſe iuſtā,
& quū volūtario affectu eam tranſgrediuntur, meritò ſe dānari. Obſtrepāt Deo vt libuerit, iniquè
plus oneris imponere quàm pares ſint ad ferēdum, cōuictos tenebit naturæ ſenſus, Deo, quicquid
ſibi præſtari iubet, deberi. Iam videndū eſt vbinā reſideat culpa, quòd ſoluēdo nō ſunt. Certè eam
à ſe fruſtra reiicere tētabunt, quia rurſus cōſcientia ſe ex oppoſito ingeret, ac cōſtringet inſolubili
reatu. Docet autē tota Scriptura, naturæ noſtræ corruptione factū eſſe vt Legi repugnēt omnes no
ſtri affectus, & ipſa viciſſim nobis aduerſetur. Adam enim à Deo omnis iuſtitiæ fonte alienatus, ſe
& ſuos perdidit. Hinc fit vt non tātùm ad præſtādum Deo obſequiū nos vires deficiāt, ſed vt cæco
Galat.3.b.10. & præcipiti impetu ad excutiendū eius iugū ferātur. Hinc colligit Paulus nos eſſe maledictos, quia
Lex maledictos pronūtiat omnes trāſgreſſores. Ridiculā enim erit obiectio, in libero cuiuſque ar-
bitrio eſſe nō trāſgredi, quia nihil in nobis reperietur niſi vitioſum. Et certè nimis pudēda fuit eo-
rū ſocordia qui putarūt nihil impoſſibile præcipi: quādo in minimis quibuſque ſe prodit nō mo-
2.Cor.3.b.6. dò debilitas, ſed ἀδυναμία. Etſi autē Paulus dicit Legē nobis eſſe mortiferā, eā tamen ab omni pro-
bro vindicat, vbi malum illud accidētale eſſe docet, ideóque nobis imputādum. Fixū itáque ma-
neat, Legē nō ſolū docēdi cauſa eſſe poſitā, vt homines quod rectū eſſe didicerint, ſequātur: ſed ad
ipſos coarguēdos propriæ iniquitatis, vt ſe perditos agnoſcāt: acſi interitū ſuū ex iuſta Dei vindi-
cta in ſpeculo cernerent. Atque hæc quidē cognitio per ſe horribili deſperatione omnes obrueret,
niſi ex profunda illa abyſſo emergerēt. Quoniā enim veſana cōfidentia turgidi laudē iuſtè viuen-
di ſibi arrogāt, proſterni eos neceſſe eſt: primùm vt dānati diſcāt cōfugere ad Dei miſericordiam:
deinde vt ſuæ infirmitatis cōuicti, Spiritus ſancti auxiliū implorēt, quod ſecurè prius negligebāt.
Vnde apparet ipſos vtiliter à Lege occidi, & mortē quæ irrogatur eſſe viuificā. Id autē fit duobus
modis, quia cæca iuſtitiæ propriæ opinione qua ſuperbiebāt, exuti, quod falſò putabāt apud ſe re-
periri poſſe, in Chriſto quærere incipiūt, vt gratuita recōciliatione placeant Deo, quē placare antè
volebāt operū meritis. Secūdò diſcūt ne ad minimū quidē apicē Legis præſtandū ſe eſſe idoneos,

niſi regeniti Dei Spiritu,iuſtitiæ viuãt,qui peccato erãt mãcipati. Atque hinc demũ ſe profert vtilitas & fructus doctrinæ, quia donec renouati ſimus, & Deus pro cordibus lapideis carnea nobis indiderit, fruſtra præceptis verberãtur aures, quæ pro ingenii noſtri prauitate toto affectu reſpuimus. Vbi autẽ intus cordibus Legẽ ſuã inſculpſit, ſimul prodeſt exterior doctrina: ſic enim filios ſuos gubernat ſpiritu regenerationis, vt ſimul tamẽ velit ad vocẽ quoque ſuã eſſe attẽtos & dociles. Cæterùm quia longè ſemper abſunt à perfecta eius obſeruatione,non tãtùm ex ea diſcũt quid rectũ ſit,ſed gratuita miſericordia opus eſſe,vt per indulgẽtiam & veniam placeãt, quãuis multæ infirmitatis ſibi adhuc ſint cõſcii. Porro quia videtur Paulus Legẽ abrogare, acſi hodie ad fideles non pertineat, quouſque id pateat vidẽdum eſt. Ac primò quidẽ colligere prõptum eſt,non ſimpliciter de Lege eum diſputare, ſed eã proponere ſuis qualitatibus veſtitã,quatenus Euãgelio opponitur. Nã quũ certamẽ haberet cum malis eius interpretibus,non potuit effugere quin tãquam res inter ſe cõtrarias cõmitteret Legẽ & Euãgelium: nõ quòd inter ſe pugnẽt, ſiquis dextrè vtriuſque doctrinã ad propriũ finẽ accõmodet: ſed quia ex præpoſtera mixtione,quã ingerebãt pſeudoapoſtoli,oriebatur talis conflictus. Volebãt homines iuſtificari operibus Legis: quod ſi fuiſſet receptũ,abolebatur fidei iuſtitia, atque hoc modo Euãgelium cõcidebat. Vrgebãt præterea iugum veteri populo impoſitũ, acſi nulla Chriſti ſanguine parta fuiſſet libertas: in hac diſceptatione neceſſe habuit Paulus tãtùm ſumere quod Moſi peculiare eſt,& à Chriſto ſeparatum. Quãuis enim inter ſe optimè cõſentiãt in ſumma doctrinæ Chriſtus & Moſes, vbi tamẽ alter cum altero confertur,ſeorſum diſtinguere cõuenit quid ſit cuique proprium. Hoc reſpectu Paulus Legẽ vocat li- 2.Cor.3.b.7.
teralẽ, quia nihil Moſi iniunctũ fuit quàm vt loqueretur Dei nomine. quod per ſe nõ modò inutile eſt,ſed etiam mortiferũ: quia vbi vox tãtùm in auribus perſonat, nonniſi dãnationem gignit. Deinde, Legẽ conſiderat promiſſionibus & minis implicitã. Vnde ſequitur, ſalutẽ ex ea aliter non poſſe ſperari, quàm ſi omni ex parte ſatiſfactũ fuerit eius præceptis. Vita quidẽ illic promittitur, ſed nonniſi impletũ fuerit quicquid iubet: cõtra verò mortẽ denũtiat trãſgreſſoribus, vt ad quẽlibet dãnandum & perdendũ ſufficiat,in minimo apice lapſum eſſe: ita fit vt omnes deſperatione obruat. Poſtremò quia ceremoniæ,quibus Deus veterẽ populũ, tãquam rudimẽtis puerilibus, ad fidem Euãgelii formauit,Legi fuerũt annexæ,eas etiã Paulus cõplectitur in cõparatione Legis & Euãgelii. Hinc ſequitur,quatenus diſcernitur Moſes à Chriſto,miniſteriũ eius ceſſaſſe,quãuis eandem,qua tãdem perfunctus eſt Chriſtus,legationẽ obierit. De ceremoniis ſic habẽdum,finẽ ipſis impoſitũ fuiſſe Chriſti aduẽtu,vt earum veritas melius ſtabilita fuerit quàm ſi vſus adhuc maneret. Nam in illis tanquã in ſpeculo agnoſcimus olim fuiſſe oſtẽſum Patribus quod nũc re ipſa nobis exhibitũ eſt. Vnde apparet multũ eos errare qui partem hãc doctrinæ quæ apud Moſen legitur,tanquã inutilẽ prorſus repudiãt,nec magis ferẽdas eſſe eorũ delicias qui eam faſtidiũt. Cætera quæ ad huius loci explicationem faciũt,ex libri ſecũdi Inſtitutionis capite ſeptimo petãt lectores.

SANCTIONES A PROMISSIONIBVS & minis.

EX LEVIT. XVIII.

5 *Cuſtodite ſtatuta mea,& iudicia mea,quæ homo ſi faciat,viuet in ipſis.*

EX DEVT. XXVII.

11 *Præcepítque* Moſes *populo eo die,dicendo,*

12 *Hi ſtabunt ad benedicendum populo ſuper montem* Garizim, *quando tranſieris* Iordanem, Simon, *&* Leui, *&* Iuda, *&* Iſſachar, *&* Ioſeph, *&* Beniamin:

13 *Iſti verò ſtabunt ad maledictionem in monte* Ebal, Ruben, Gad, *&* Aſer, *&* Zebulon *&* Nepthali.

14 *Loquentur autem* Leuitæ, *ac dicent ad omnem virum* Iſrael *voce excelſa,*

15 *Maledictus vir ille qui fecerit ſculptile & cõflatile,abominationem* Iehouæ, *opus manuum artificis,& poſuerit in abſcondito: & reſpondebunt vniuerſus populus, ac dicent,* Amen.

16 *Maledictus qui vilipẽderit patrẽ ſuũ,aut matrẽ ſuã: & dicet vniuerſus populus,* Amen.

17 *Maledictus qui tranſfert terminum proximi ſui: & dicet vniuerſus populus,* Amen.

18 *Maledictus qui aberrare facit cæcum in via: & dicet vniuerſus populus,* Amen.

19 *Maledictus qui peruertit iudicium peregrini,pupilli, & viduæ: & dicet vniuerſus populus,* Amen.

20 *Maledictus qui coierit cum vxore patris ſui,quia diſcooperuit oram patris ſui: & dicet vniuerſus populus,* Amen.

21 *Maledictus qui coierit cum quouis animali: & dicet vniuerſus populus, Amen.*

22 *Maledictus qui coierit cum ſorore ſua, filia patris ſui, vel filia matris ſuæ: & dicet v-
niuerſus populus, Amen.*

23 *Maledictus qui coierit cum ſocru ſua: & dicet vniuerſus populus, Amen.*

24 *Maledictus qui percuſſerit proximū ſuū abſcōditè: & dicet vniuerſus populus, Amen.*

25 *Maledictus qui acceperit munus, vt percutiat plaga animæ ſanguinem innocentem: &
dicet vniuerſus populus, Amen.*

26 *Maledictus qui non ſtabilierit verba Legis iſtius faciendo illa: & dicet vniuerſus
populus, Amen.*

Iam ad clauſulam Legis exponédæ ventū eſt, vbi tractādæ ſunt eius ſanctiones, tam à promiſ-
ſionibus quàm à minis ſumptæ. Quāuis enim iure ſuo præciſè exigere poſſit Deus quod viſum eſt:
quæ tamen eius eſt erga homines indulgētia, eos ad libēter parēdum allicere promiſſionibus vo-
luit. Ergo quia naturaliter ſpe mercedis ducimur, ignaui ac lenti ſumus, donec fructus appareat.
Spōte itaque Deus, ad excutiēdam pigritiem, promittit, ſi Legi ſuæ obediāt homines, ſe remunera-
torem fore. Iam hæc non vulgaris eſt liberalitas, quòd oblata mercede paciſci mauult quàm pro
Luc.17.c.10. imperio ſimpliciter iubere. Tenēda eſt enim Chriſti ſentētia, vbi totā Legem impleuerimus, ni-
hil nos promereri: quia Deus noſtra omnia obſequia ſibi vendicat. Vtcūque ergo ſupra vires co-
nemur, ſtudiáque omnia cōferamus ad ſeruādam Legem: Deus tamen nō ideo nobis obſtringe-
tur, niſi quatenus vltro contraxit, ſéque voluntarium fecit debitorem. Et hoc etiam à vulgaribus
theologis animaduerſum fuit, mercedem non ex operū dignitate vel merito pēdere, ſed ex pacto.
Quāquam, vt paulò poſt videbimus, ne tātillum quidem nos iuuaret eiuſmodi promiſſio, ſi Deus
ſingulis mercedem repēderet ſecūdum opera: verùm quia hic defectus aduētitius eſt, refulget ni-
hilominus in eo ſingularis Dei humanitas, quòd propoſita ſpe vitæ æternæ, nos ad obſequiū ani-
Ezech.20.c.11. mare dignatus eſt. Ideóque per Ezechielem Iſraelitis ingratitudinē exprobrat, quòd præcepta ſua
bona contempſerint, de quibus dictum erat, Qui fecerit hæc viuet in ipſis. Nunc videmus vt pro-
miſſionibus ſancita fuerit Legis authoritas. Verùm quia non pigri modò, ſed etiam refractarii ſu-
mus, ex oppoſito minas adiecit quæ terrorem incuterēt, tum ad ſubigēdam carnis cōtumaciam,
tum ad corrigendam in qua nimium torpemus, ſecuritatem. De vtriſque iam diſſerere expediet.

Leuit. 18. 5 *Cuſtodite ſtatuta.* Tametſi locus hic à Moſe inſeritur, vbi Iſraelitas hortatur ad co-
lendam in cōnubiis verecūdiam, ne ad fœdos inceſtus Gētium proſiliāt: quia tamen inſignis eſt,
Rom.10.a.5. continétque generalē doctrinā, & inde à Paulo elicitur definitio iuſtitiæ Legis: viſus eſt hîc optimè
quadrare: quia mercedis promiſſione Legem ſancit ac cōfirmat. Spes ergo vitæ æternæ datur o-
mnibus qui Legē ſeruauerint. nam inſcitè quidam de terrena & caduca vita interpretātur. Errādi
cauſa fuit, quia metuebāt ne euerſa fidei iuſtitia, ſalus hoc modo collocaretur in meritis operum.
Atqui non ideo homines iuſtificari operibus negat Scriptura, quòd Lex mutila ſit, vel non doceat
Rom.10.a.4. perfectā iuſtitiā: ſed quia noſtro vitio & culpa promiſſio irrita redditur. Itaque Paulus (vt nuper at-
tigi) dum fide quærēdam eſſe in Chriſti gratia iuſtitiā docet, hac ratione probat ſuam ſentētiam,
Gala.3.b.11. quòd nemo iuſtificatur niſi qui præſtiterit quod Lex iubet. Alibi etiā ratiocinatur à contrariis, vbi
contēdit Legem cum fide non cōgruere quoad iuſtificādi cauſam: quia Lex opera poſtulet ad ſa-
lutem acquirēdam, fides autem nos ad Chriſtū dirigat, vt liberemur à maledictione Legis. Stultè
ergo multi quaſi abſurdum refugiunt, ſiquis Legem impleat, iuſtitiam cōſequi: quādo non à Legis
Rom.8.a.4. doctrina, ſed ab hominū infirmitate prouenit defectus: ſicut ex alio Pauli teſtimonio liquet. Ve-
rùm notādum eſt, non aliter ſperādam eſſe ſalutem ex Lege, niſi omni ex parte ſatiſfactum fuerit
eius præceptis. Neque enim offertur vita ſiquis hoc vel illud fecerit, ſed voce plurali plēna obe-
diētia exigitur. Nam quòd de partiali iuſtitia garriunt theologi papales, inſulſum ac friuolum eſt,
quia Deus omnia ſimul præcepta complectitur. Iam vbi reperietur qui ſe in ſolidum fuiſſe defun-
ctum iactet? Quòd ſi nemo à trāſgreſſione vnquam immunis fuit, vel futurus eſt: quāuis nos Deus
minimè fruſtretur, quia tamen pacto non ſtamus, infructuoſa redditur promiſſio.

Deut. 27. 11 *Præcepitque Moſes.* Quo plus efficaciæ haberent tam promiſſiones quàm minæ
ad permouēdos omnium animos, non tantùm ſolenni ritu eas voluit Deus promulgari, ſed ap-
Ioſue 8.g.33. probari clara populi voce, & conſenſu quodammodo obſignari. Id fideliter à Ioſue præſtitum
fuiſſe, alibi refertur. Hoc in præſentia ſufficiat, citatos ac productos fuiſſe omnes à Deo tanquam
ſubſcriptores, vt in poſterum ceſſaret omnis tergiuerſatio. Diuiſæ autem fuerunt tribus Iſrael in
duos ordines, vt aliæ e regione aliarum ſtarent, & ab vno latere reſonarent benedictiones, ab al-
tera autem maledictiones quaſi ἀντίστροφοι. Porro cur Deus poſteros Simeō, Leui, Iuda, Iſſachar, Io-
ſeph & Beniamin, benedictionis præcones eſſe maluerit quàm alios, neſcire me fateor. Nam quòd

Hebræi eos qui progeniti erant ex liberis matribus putant in ſplendidiore gradu dignitatis locatos, infirmum ſte: quum tribus Ruben primogeniti filii, aliis qui ab ancillis originem ducebant coniuncta fuerit. Niſi fortè dicamus poſteros Rubē per ignominiam fuiſſe relegatos in ſecūdam claſſem: ſed quia tam maledictiones quàm benedictiones totius populi nomine proferebantur, in ea re non multum eſt momenti. Nam ſi ad teſtandum mutuum cōſenſum facta fuit hæc partitio, perinde valuit acſi vltro citróque omnes pariter cōcinerent maledictos eſſe Legis tranſgreſſores, benedictos verò qui eam ſeruabant. Ideóque cur in munere communi alios aliis Deus prætulerit, non ſum valde curioſus. Alibi Moſes narrabit, tribus quæ hîc ſeparantur ſimul fuiſſe coniunctas. Probabilis fortè cōiectura eſſet, Deum quem non latebat vbi futura eſſet cuiuſque tribus hæreditas, in ea ſtatione ſingulas locaſſe, quæ futuræ ſorti reſpōderet. Cæterùm quò plus grauitatis haberet ſanctio, Leuitas Deus aliis verba præire voluit, acſi loqueretur ipſe è cælo. Nam quum Legi promulgandæ eſſent præfecti, ſicuti fideliter ipſos recitare oportuit quod Deus ore ſuo dictauerat, ita maiore attentione & reuerentia fuerunt auditi.

17 *Maledictus.* Hinc apparet dimidiam partem reticeri à Moſe: quia benedictionum nulla fit mentio, quæ tamen priorem gradum tenebant. Fortè obliquè perſtringere voluit Spiritus populi malitiam, qua factum eſt vt liber non eſſet ad canenda benedictionum elogia. Nam quum deberent ſibi promiſſam mercedem alacriter amplecti, hoc honore ipſos priuauit ſua impietas: nec aliud fuit reſiduum quàm vt ſuas iniquitates iuſtæ pœnæ ſubiicerent. Interea dubium non eſt, ex maledictionum forma quæ hîc legitur, fuiſſe illis oſtenſum qualis ſeruanda eſſet benedicendi ratio. Nam vbi contra tranſgreſſores iudicium ſuum pronūtiat Deus, inde elicitur, veris Dei cultoribus, ſiqui legem impleant, ſpem beatitudinis eſſe repoſitam. Adhæc in catalogo maledictionum qui hîc refertur, notanda eſt ſynecdoche: cōtra blaſphemos, periuros, Sabbathi violatores, maledicos & adulteros nulla edicitur ſeorſum peculiaris maledictio. Apparet igitur quaſdam criminum ſpecies, quæ ſumma abominatione dignæ erant, fuiſſe delectas, vt inde populus diſceret tranſgreſſionem in quocūque Legis capite non fore impunitam. Nam de ſculptilibus loquendo, haud dubiè Dei cultum ab omnibus corruptelis aſſerit. Atque ita extenditur hæc maledictio ad quamlibet tranſgreſſionem prioris tabulæ. Porro dum pœnam minatur peccatis abſconditis, ex eo colligere promptum eſt, quanuis latuerint impii terrenos iudices, ac cēties eorum manus effugerint, Deum tamen profanati ſui cultus fore vindicem. Siquis idolum poſuerit in abſcondito, ſiquis occultè proximum ſuum percuſſerit, non trahetur ad pœnam quæ infligi nō poteſt niſi cauſa cognita, & conuicto ſcelere. Atqui ne impunitas quempiam incitet ad peccandi audaciam, reuocatur populus ad cæleſte Dei tribunal, vt ſe in officio cōtineat, non tantùm vindictæ metu, ſed propter conſcientiam. Vnde rurſus patet, Deum non modò politicam tuliſſe legem quæ externos tantùm mores formaret, ſed quæ flagitaret veram ſinceritatem cordis.

16 *Maledictus qui uilipenderit.* Quæ ſequuntur ad ſecundam Legis tabulam ſpectant. Ac primò quidē maledictos pronūtiat qui impii fuerint erga parentes. Nam verbum קלה, (quod tam ſpernere quàm maledicere ſignificat,) honori opponitur qui ex quinto præcepto, patri & matri debetur. Deinde furta cōmemorat quæ vtplurimū effugiunt hominū notitiam: ſicuti etiā ſcortationes eas tātùm attingit quæ ob fœditatē ſollicitè tegūtur. Coire cum bruto animali, cum nouerca ſua, vel ſocru, vel ſorore, prodigiū deteſtabile eſt, ideóque diligētius occultari ſolet. Atqui admonet Deus nihil profuturas eſſe quas impii latebras captāt, quin tādem vbi tribunal ſuū conſcenderit, probra eorum emergāt. Eadem ratione non omnes homicidas maledicit, ſed tantùm qui mercede conducti, ſanguinē innoxium fuderint: quæ nefaria pactio vix deprehēdi poteſt vt legibus vindicetur.

26 *Maledictus qui non ſtabilierit.* Quanquam Dei conſilium fuit reas apud ſe citare omnium conſcientias, &, ne ab humanis tantùm iudiciis metuerent, cōſultò arcanis ſceleribus vindictam inſtare minatus eſt: quæ tamen nunc attexitur clauſula, idem iudicium extēdit ad alia quæuis peccata. Imò breuiter pronūtiat, quicūque non præſtiterint quam Lex iuſtitiam flagitat, eſſe maledictos. Vnde rectè colligit Paulus, omnes qui ſunt ex operibus Legis, maledictioni eſſe obnoxios: Galat. 3. b. 10.
Prodeat enim vel perfectiſſimus in medium, quamlibet ſedulò enixus fuerit ad Legem ſeruandam, reus tamen erit ſaltem in aliquo capite. Atqui tenendā eſt Iacobi ſententia, Qui offenderit in vno, quāuis totam Legem ſeruauerit, fieri omnium reum: quia idem qui occidere vetuit & ſcortari, ſimul vetuit furari. Paulus quidem nō refert ad verbum quod hîc legitur: (ſic enim citat Moſis teſtimonium, Maledictus qui non permanſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt): verùm in ſenſu nulla varietas: quia hîc in vniuerſum damnantur omnes qui Legem Dei non ſtabilierint, vt ad extremum vſque implerent quicquid continet. Vnde liquet, quacunque in parte ſe prodat defectus, ſimul trahere maledictionem: cui ſubſcribere iuſſi ſunt Iſraelitæ, vt omnes ſine exceptione perditos ſe agnoſceret, quum eſſent maledictione impliciti. Et hodie ſimili deſperatione nos omnes ad vnum percelli neceſſe eſt, vt Chriſti gratiam amplexi, ſoluamur ab hoc triſti reatu: quandoquidem factus eſt pro nobis maledictus, vt à maledictione Legis nos redimeret.

Iacobi 2. b. 10

EX DEVT. XI.

26 *Vide, ego pono coram vobis hodie benedictionem & maledictionem:*

27 *Benedictionem, ſi obedieritis præceptis Iehouæ Dei veſtri, quæ ego præcipio vobis hodie:*

28 *Maledictionem verò, ſi non obedieritis præceptis Iehouæ Dei veſtri, ſed receſſeritis è via quam ego præcipio vobis hodie, vt ambuletis poſt deos alienos quos non nouiſtis.*

29 *Quùmque introduxerit te Iehoua Deus tuus in terram quam tu ingrederis vt poſſideas eam, tunc dabis benedictionem ſuper montem Garizim, & maledictionem ſuper montem Ebal.*

30 *Annon ſunt trans Iordanem poſt viam ad occaſum ſolis vergentem in terra Chananæi, qui habitat in planitie eregione Gilgal, iuxta campeſtria Moreh?*

31 *Vos enim tranſituri eſtis Iordanem, vt pergatis ad poſsidendam terram quam Iehoua Deus veſter dat vobis, & hæreditabitabitis eam, & habitabitis in ea.*

32 *Cuſtodite ergo ad faciendum omnia ſtatuta, & iudicia, quæ ego pono ante faciem veſtram hodie.*

26 *Vide, ego.* Nunc vtrunque ſimul complectitur, beatos fore ſi ſtudium ſuum applicent ad Legem ſeruãdam: maledictos verò, ſi excuſſo eius iugo, in ſuis cupiditatibus laſciuiant. Quòd autem dicit ſe proponere illis benedictionem & maledictionem, tantundem valet acſi teſtatus eſſet, non ſimpliciter ſe docere quid rectum ſit, ſed paratam eſſe mercedem ſi obediant: ſin minus, pœnam quoque inſtare. Ita videmus, quam hactenus tradidit doctrinam, ſpe & metu obſignari: quia neque operam ludent parendo, nec impunè eam repudiabunt. Cæterùm vt promiſſiones certò amplecti & minas timere diſcant, repetit quod antea vidimus, Deum eſſe Legis authorem, qui & fidelis remunerator eſt, & ſeuerus iudex: ſimul tamen miniſterium ſuum commendat, quia ſic oportuit ipſos ab vno Deo pendere, & acquieſcere eius mandatis, vt ſe tamen eius Prophetæ ſubiicerent. Ea eſt enim hominum ſuperbia, vt Dei audiendi cauſa, ſupra nubes volitare appetant: ipſe autem in ſeruis ſuis, quorum ore loquitur, vult audiri. Ad hanc ergo modeſtiam rurſus eos aſſuefacit Moſes, vbi ſe præcipere refert quæ Deus mandauit, acſi ſe vocaret Spiritus ſancti organum.

29 *Quumque introduxerit.* Similem locum nuper expoſui, qui etſi ordine poſterior legitur apud Moſen, quia tamen rem clarius explicat, non dubitaui eum ante ponere. Dixi autem conſilium Dei fuiſſe, dum Iſraelitas conſtituit iudicii ſui præcones, eos ſanctius obſtringere ad ſeruandam Legem. Si tantùm per Leuitas ſententiam ipſe tuliſſet, moueri quidem ipſos ſeriò, & reuerenter auſcultare decebat tam benedictiones quàm maledictiones. Verùm vbi ſinguli ore ſuo teſtantur quod Dei mandato dictabãt Leuitæ, hic conſenſus interpoſitus, quaſi rati habitiò, ad excitandum ſtudium & attentionem efficacior fuit. Cæterùm hæc conteſtatio fuit opportunior poſtquam ingreſſi ſunt terram Chanaan, quàm ſi peracta fuiſſet in planitie Moab. terræ enim conſpectus ad confirmationem valuit, acſi in rem præſentem adducti cum Deo paciſcerentur. Sunt autem duo iſti montes ita inter ſe oppoſiti, vt facile ſtare potuerint duæ populi claſſes ad benedicendum & maledicendum, quò Dei promiſſiones & minas conſentienter approbarent.

30 *Annon ſunt trans.* Quanquam interrogandi vſus familiaris eſt Hebræis: hoc tamen loco vehementius affirmat Moſes quàm ſi enuntiatiuè tantùm dixiſſet, montes iſtos in terra Chanaan ſitos eſſe. Vult enim eos animare ad fiduciam adeundæ hæreditatis promiſſæ, ſicuti continuo pòſt ſequitur, Tu trãſibis Iordanem. Etſi enim iam in Amorrhæis vincendis, & occupãda terra Baſan mirificam Dei virtutem experti erant: quæ tamen fuit illorum incredulitas, neceſſe fuit ſubinde metus & terrores illis excutere, vt dubitatione omni valere iuſſa, fortiter ſe ad pergendum accingerent. Tandem ex tanto Dei beneficio materiam hortandi ſumit. Ipſa enim terræ fruitio eos magis acuere debuit ad Deum colendum: quia eius facti erant hæredes, Legis ſeruandæ cauſa.

EX LEVIT. XXVI.

3 *Si in decretis meis ambulaueritis, & præcepta mea ſeruaueritis, & feceritis ea:*

4 *Dabo pluuias veſtras tempore ſuo, dabítque terra fructum ſuum, & arbores agrorum dabunt fructum ſuum:*

5 *Apprehendétque vobis tritura vindemiam, & vindemia apprehendet ſementem: comedetíſque panem veſtrum ad ſaturitatem, & habitabitis confidenter in terra veſtra.*

6 Dabo nanque pacem in terra, & dormietis, neque erit exterrens: auferámque beſtias
malas è terra, & gladius non tranſibit per terram veſtram.

7 Et perſequemini inimicos veſtros, cadéntque coram vobis gladio.

8 Perſequentur quinque ex vobis centum, & centum ex vobis decem millia perſequentur:
& corruent inimici veſtri coram vobis gladio.

9 Vertam enim me ad vos, & creſcere faciam vos, atque multiplicabo vos, ſtabiliámque
pactum meum vobiſcum.

10 Et comedetis vetus inueteratum, & vetus propter nouum educetis.

11 Et ponam tabernaculum in medio veſtri, neque abominabitur vos anima mea:

12 Ambulabo autem in medio veſtri, eróque vobis in Deum, & vos eritis mihi in populum.

13 Ego Iehoua Deus veſter qui eduxi vos de terra AEgypti, ne eſſetis illis ſerui: & confre-
gi lora iugi veſtri, & incedere feci vos erecta facie.

Repetitio.

EX DEVT. XXVIII.

1 Et erit, ſi audiendo audieris vocem Iehouæ Dei tui, vt cuſtodias ad faciendum omnia
præcepta eius quæ ego præcipio tibi hodie: tunc conſtituet te Iehoua Deus tuus ſuperiorem o-
mnibus gentibus terræ.

2 Et venient ſuper te omnes benedictiones iſtæ, apprehédéntque te, ſi modò obedieris voci
Iehouæ Dei tui.

3 Benedictus eris in vrbe ipſa, & benedictus eris in agro.

4 Benedictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, & fructus iumenti tui, fœtus
boum tuorum, & greges ouium tuarum.

5 Benedictum caniſtrum tuum, & conſperſio tua.

6 Benedictus eris in tuo ingreſſu, & benedictus eris in egreſſu tuo.

7 Dabit Iehoua hoſtes tuos qui inſurrexerint in te, percuſſos coram te: per viam vnam e-
gredientur ad te, & per ſeptem vias fugient coram te.

8 Mandabit Iehoua tecum benedictionem in horreis tuis, & in omni ad quod miſeris ma-
num tuam: & benedicet tibi in terra tua quam Iehoua Deus tuus dat tibi.

9 Statuet te Iehoua ſibi in populum ſanctum, quemadmodum iurauit tibi, quum cuſtodie-
ris præcepta Iehouæ Dei tui, & ambulaueris in viis eius.

10 Tunc intelligent omnes populi quòd nomen Iehouæ inuocatum ſit ſuper te, & timebunt
ſibi à te.

11 Et abundare faciet te Iehoua in bonum fructu ventris tui, & fructu iumenti tui, &
fructu terræ tuæ, ſuper terram quam iurauit Iehoua patribus tuis ſe daturum tibi.

12 Aperiet Iehoua tibi theſaurum ſuum optimũ, cælum, vt det pluuiam terræ tuæ in tem-
pore ſuo, & benedicat omni operi manus tuæ: & mutuabis gentibus multis, tu verò non acci-
pies mutuum.

13 Ponétque te Iehoua in caput, & non in caudam, eríſque duntaxat ſurſum, & non deor-
ſum: quando obedieris præceptis Iehouæ Dei tui, quæ ego præcipio tibi hodie vt cuſtodias &
facias:

14 Neque receſſeris ab omnibus verbis quæ ego præcipio vobis hodie, ad dextram aut ad
ſiniſtram, eundo poſt deos alienos vt colatis eos.

Leuit. 26. 3 *Si in decretis meis.* Nunc tractandi ſunt nobis duo inſignes loci, in quibus ex pro-
feſſo diſſerit quam mercedem ſperare debeant Dei cultores ex obſeruatione Legis, & quales pœ-
næ tranſgreſſores maneant. Antehac quidem admonui, quicquid nobis promittit Deus, ſi in præ-
ceptis eius ambulemus, fore irritum ſi opera noſtra ſummo iure examinet. Hinc fit vt legalibus
pactis renuntiandum ſit, ſiquid cupimus gratiæ apud Deum conſequi. Verùm quia fidelium o-

pera vtcunque vitioſa ſint, intercedente venia nihilominus placent Deo: inde etiam pendet promiſſionum effectus, dum conditio quæ in Lege præciſa eſt, temperatur. Ergo dummodo aſpirent & conentur eorum ſtudio, quamuis imperfecto, perinde rependitur merces acſi in ſolidum officio defuncti eſſent. Nam quia fide ſepeliuntur eorum vitia, quod gratuitò largitur Deus, mercedis nomine commendat. Ergo ambulare in præceptis Dei, non præciſè tantundem hîc valet ac præſtare quicquid lex imperat: verùm ſub hoc verbo includitur Dei indulgentia, qua filios ſuos tolerat, eorúmque vitiis ignoſcit. Ideóque apud fideles fructu non caret promiſſio, dum ex animo ſtudent
Malach.3.d.17. ſe Deo conſecrare, quamuis à perfectione adhuc longè abſint: ſecũdum Prophetæ doctrinam, Parcam illis, quemadmodum pater filio parcit dum ſeruit ei: acſi diceret eorum obſequium nõ quia mereatur ſibi fore gratum, ſed quia illud paterno fauore proſequetur. Vnde apparet quàm ſtulta imaginatione ſuperbiant qui Deum quaſi ex pacto ſibi facere volunt debitorem. Quòd autem remuneratio cuius nunc fit mentio, ferè reſtringitur ad terrenam & caducam vitam, pars eſt legalis pædagogiæ. Sicuti enim veteri populo ſub vmbra & imagine propoſita fuit ſpiritualis Dei gratia, ita eadem ratio tam in pœnis quàm in præmiis valuit. Reconciliatio cum Deo ſanguine pecudum repræſentata fuit, variæ fuerunt expiationum formæ: ſed tantùm externæ & viſibiles, quia nondum in Chriſto apparuerat veritas. Eadem igitur de cauſa, quia nondum tam luculenta & familiaris vitæ æternæ & vltimæ reſurrectionis Patribus obtigerat cognitio, vt nunc in Euangelio refulget Deus externis documentis, vtplurimum oſtendit ſe vel propitium eſſe, vel offenſum populo ſuo. Quia hodie non palam, vt olim, ſcelera Deus vlciſcitur, colligunt fanatici homines eum propè mutaſſe naturam. Imò hoc prætextu Manichæi finxerunt Deum Iſraelis diuerſum à noſtro. Hic autem error ex craſſa & turpi inſcitia naſcitur: quia dum modum agendi non diſcernunt, Deum ipſum impiè diſcerpere non dubitant. Terra hodie non dehiſcit vt rebelles abſórbeat: non fulminat è cælo Deus ſicuti aduerſus Sodomam: non accendit ignem in vrbibus ſceleratis, ſicuti olim in caſtris Iſraelitarum: non ebulliunt immites ſerpẽtes qui lethales morſus infligant: denique non verſantur quotidie ante oculos tam manifeſta pœnarum exempla, quæ Deum formidabilem oſtendant: nempe quia longè clarius in auribus noſtris detonat vox Euangelii, quaſi tubæ clangor, qua citamur ad cæleſte Chriſti tribunal. Ergo ad illam ſententiam cõtremiſcere diſcamus, quæ à regno Dei exterminat omnes ſceleratos. Sic ex oppoſito nõ apparet Deus, vt olim, ſuorum remunerator in terrenis benedictionibus: nempe quia mortui ſumus, & vita noſtra abſcõdita eſt cum Chriſto in Deo: quia nos configurari capiti noſtro oportet, & per multas afflictiones ingredi in regnum cælorum. Itaque quo pluribus miſeriis premimur, eo alacrius attollere ſurſum capita noſtra conuenit, donec in ſocietatẽ ſuæ gloriæ nos Chriſtus colligat, & in curſu vocationis noſtræ pergere, propter ſpem quæ nobis repoſita eſt in cælo: denique abnegata impietate, & mundanis deſideriis, ſobriè & iuſtè & piè viuẽdo expectare beatam ſpem, & apparitionem gloriæ magni Dei, & ſeruatoris noſtri IeſuChriſti. Ve
1.Tim.4.c.8. rum quidem eſſe fateor quod docet Paulus, pietatẽ hodie quoque habere promiſſiones tam præſentis quàm futuræ vitæ. Et certè fideles beatitudinem qua ad ſatietatem vſque in cælo fruentur, iã in terra deguſtant. Deus quoque in hunc finem ſua aduerſus impios iudicia exercet, quæ nos extremi iudicii admoneant. Sed perſpicuum interea eſt diſcrimen illud quod attigi, quia vt vitam cæleſtem patefecit nobis Deus in Euãgelio, ita nos illuc rectà vocat: Patres autem per gradus deduxit. Hac ratione alibi docet Paulus fideles in hoc mundo affligi in oſtenſionem iuſti iudicii Dei, vt di-
2.Theſſ.1.b.5. gñi habeantur regno eius, pro quo patiuntur, ſi quidem iuſtum eſt apud Deum retribuere, &c. In ſumma, ne magis miremur bonis ſolùm temporalibus Iſraelitas allici, & pœnis terreri, quàm ter
Geneſ.47.a.1. ram Chanaan æternæ hæreditatis fuiſſe illis ſymbolum, in qua tamen ſe inquilinos eſſe confeſſi
Pſalm.39.c.13. lunt: vnde Apoſtolus ſcitè colligit, quæſiiſſe meliorem patriã. Atque ita refellitur eorum delirium
Heb.11.c.16. qui caduca fœlicitate Patres fuiſſe contentos volunt, acſi Deus illos in caupona ſaginaret. Manet tamen illa quam notaui diſtinctio, quòd Deus in beneficiis & pœnis temporalibus tũc magis innotuit pater & iudex, quàm poſt Euangelii promulgationem.

4 *Dabo pluuias.* Poterat verbo vno promittere largam annonæ copiam, ſed quò illuſtrior ſit eius gratia, recenſentur quæ ad victum ſuppeditandum adhibet inſtrumenta. Panem nobis ſuggerere poſſet, ſicuti olim Man è cælo pluere fecit: verùm vt aſſiduè nobis occurrant paternæ eius ſollicitudinis ſigna, poſtquam ſemen iactum eſt, terra è cælo pluuiã deſiderat: & ita ordinatæ ſunt tẽporum vices, vt ſinguli dies memoriam beneficentiæ Dei renouent. Hac ratione pluuiæ fit mentio, aut frugum prouentuũ: continua quoque ſeries trituræ, vindemiarum, & ſementis, vberrimã tritici & vini copiam ſignificat. Nam ſi exigua ſit meſſis, non multum erit negotii in quo ſe occupent agricolæ: ſi tenues ſint vindemiæ, hinc quoque triſte otium. Vbi autem pronuntiat Deus, à meſſe vſque ad ſationem fore illis cõtinuam materiam in qua ſe exerceant, annum fertilem ſperare iubet: ſicuti mox ſequitur, Comedes panem tuum ad ſaturitatem vſque. Verùm quia ſine pa-

ce nulla iucũda eſt proſperitas,trãquillos fore dicit,& ab omni perturbatione immunes.Idque diligenter notandum eſt, adeo ſine condimento tranquilli ſtatus inſipida eſſe Dei beneficia, vt inquietudine nihil ſit miſerius.Summa eſt,veris Dei cultoribus non modò repoſita eſſe apud ipſum alimenta, ſed placidam & ſuauem eorum fruitionem: quia in manu eius eſt & arbitrio noxas omnes procul abigere. Videntur tamen hæc non ſatis inter ſe congruere, neminem fore qui ipſos exterreat,& ſuperiores fore ſuis hoſtibus,vt decem ſufficiant ad fugandos cẽtum. Quorſum enim robur militare ad hoſtes pellendos, ſi nulli ſunt moleſti? Verùm ſi diſiunctiuè accipere liceat poſterius membrum,nulla erit abſurditas:nempe,ſi contingat bellum ipſis inferri,fœliciter pugnaturos. Quanquam magis expedita eſt huiuſmodi ſolutio, quòd illis paulo pòſt neceſſe erat cum ingenti hoſtium multitudine confligere,vt terram acquirerent.Quòd autem ſingulare hoc tranquillæ & ſecuræ vitæ bonum prophetæ accommodant ad regnum Chriſti, hinc colligitur, promiſſiones quæ ex Legis natura nullum haberẽt effectum,fidelibus tamen eſſe vtiles: quia vbi eos Deus ſibi reconciliauit,liberaliter etiam largitur quæ meriti non ſunt:& tamen ſimul remuneratur qualecunque eorum obſequium.

9 *Vertam enim me ad uos.* Vertere ſe dicitur Deus ad populum cuius fouendi & ſeruandi curam ſuſcipit:ſicuti rurſum,vbi deſerit qui ſe ab eo alienarunt,dicitur ab illis eſſe auerſus. Hinc doctrina trita apud Prophetas,Conuertimini ad me,& ego conuertar ad vos: qua Deus admonet,ſe non fruſtra eſſe pollicitum quod hîc legimus. Oculi ergo Dei ſuper iuſtos, vt pactum ſuum erga eos ſtabiliat, pro ipſorum ſalute excubando.Verùm hinc ſimul docemur, vbi à Deo diſcedimus, irritum noſtra culpa fieri eius fœdus:quod Iſraelitis exprobrat Ieremias. Itaque vt firmum & efficax maneat Dei fœdus, non tantùm cordibus noſtris Legem inſculpi neceſſe eſt, ſed alteram quoque gratiam accedere, vt iniquitatum non recordetur. Vbi dicit, Comedetis vetus inueteratum, rurſus abundantiam commendat: quia vt nouis frugibus inhiare cogit inopia,ſic magnum opulentiæ ſignum eſt,vetuſtum triticum ex horreo,& vinum ex cella promere.Largitatis autem continuatio notatur in fine verſus,vbi dicit non fore locum nouis frugibus, niſi penuaria ſua vacuent:quia fieri poſſet vt poſt annum ſterilem,exinanitis omnibus apothecis,nulla noua annona in locum veteris ſuccederet. *Ierem.31.c.16.*

11 *Et ponam tabernaculum.* Alludit quidem ad ſanctuarium viſibile vbi colebatur: docet tamen,re ipſa perſpicuum fore, non fruſtra ſe elegiſſe apud ipſos domicilium: quia virtutem ſuam claris documentis ad eos iuuandos & ſeruandos exeret.Denique ſignificat,ſanctuarium non fore inane præſentiæ ſuæ ſymbolum, quia reſpondebit veritas: quod magis confirmat proximo verſu,vbi dicit, ſe ambulaturum inter ipſos. Nondum enim peruenerãt in ſtationem quietam: ideóque opus habebant ipſo duce,vt iter proſperum facerent. Etſi autem diſertis verbis non exprimit ſecundum Spiritum beatos fore:dubium tamen non eſt,vbi ſe illis fore in Deum promittit,quin ſupra mũdum eos attollat. Continet enim, Chriſto interprete,hæc locutio, Ero vobis in Deum, ſpem æternæ immortalitatis: quia is qui fons vitæ eſt, non eſt mortuorum Deus. Itaque vera & ſolida fœlicitas quæ delineata fuit ſub figuris,nunc promittitur. Hac ratione Dauid,licet magnificè terrenas Dei benedictiones prædicet, clauſula tamen annexa, demonſtrat ſe in illis non ſubſiſtere, Miſericordia Dei(inquit)ſubſequetur me omnibus diebus vitæ meæ, vt habitẽ in ſanctuario Dei,in longitudinem dierum.Et alibi poſtquam beatos eſſe dixit quibus Deus omnia abundè largitur, mox quaſi explicando locum, addit, Beatus populus cuius Iehoua Deus eſt. Tandem in memoriam reuocat ſe fuiſſe eorum liberatorem, vt ex ſuperiori tempore certò ſtatuant continuum fore gratiæ eius curſum,modò pergant ipſi in vocationis ſuæ ſtadio. *Pſal.23.b.6.* *Pſal.144.d.15.*

Deut.28. 1 *Si audiendo audieris.* Aliis verbis idem docet quod antea: ſed tam ipſa ſermonis varietas quàm repetitio ad confirmationem valet. Primò dicit Deum ita liberaliter cum ipſis acturum vt præ cunctis populis excellant.Hic enim eſt verborum ſenſus,præ toto reliquo mundo inſignes fore ſingularibus Dei beneficiis. Poſtea benedictiones quæ nunquam ab ipſis recedent,ſi perſtiterint in cultu Dei,commemorat.Vbi notandum eſt,commonefieri, non ſolùm quot modis beneficus ſit Deus erga ſuos cultores, ſed quot neceſſitatibus ſint obnoxii qui aſſidua & innumera eius auxilia flagitant. Nam ſi benedicimur in agro & vrbe, pedem mouere non poſſumus (ſicuti nec ſtare)niſi eius beneficio.Eodem ſpectat totus catalogus, in ſingula momenta nobis inſtare rerum omnium inopiam, niſi ſubinde miſſis è cælo remediis Deus ſuccurrat: nec aliunde quàm ab vnico illo fonte fluere quicquid eſt bonorum.

9 *Statuet te Iehoua.* Refertur quidem hoc ad terrena beneficia,quaſi diceret Moſes,ex illis perſpicuum fore Dei amorem erga electum populum:altius tamen conſcendit,vt Iſraelitæ per gradus deducti,ſolum Deum amplexari diſcãt,& in eo acquieſcere, ſecũdum fœdus quod Deus cum Abraham pepigerat, Ego merces tua magna valde. Neque enim in hunc modò finem ſegregati ſunt Abrahæ filii,& electi in populum ſanctum, vt bene ſaturi, ventréque referto, nihil niſi terre-

num ſpirarent: ſed vt certò perſuaſi eſſent, ſe tam in morte quàm in vita beatos eſſe. Etſi autem gratuita fuit populi adoptio: quia tamen ad munditiem vocati erant, non abs re promittit Deus ſtabile fore quod promiſerat, ſi Legem ſeruando, perſtent ipſi Iſraelitæ in fœdere: quaſi diceret, ſanctificationem eorum firmam & perpetuam fore, ſi ambulent in præceptis Legis. Quod addit, palam fore omnibus populis inuocari ſuper ipſos Dei nomen, tantundem valet atque ipſos eſſe ſub Dei tutela & patrocinio, atque ita eius protectione ſemper fore incolumes & tutos.

12 *Aperiet Iehoua.* Iterum repetit, multiformem Dei beneficentiam lucere in vita hominũ: quia non tantùm panem ſuppeditat quo veſcantur, ſed deprompta è cælo pluuia terram irrigat: atque ita tanquam ex copioſo penu vel theſauro quicquid opus eſt ad victum profert. Diſcamus ergo ſurſum & deorſum, tam in cælorum temperie, viuifico calore ſolis, pluuia, aliíſque adminiculis, quàm in terræ fœcunditate, conſiderare multiplicem opulentiam quam Deus è theſauris ſuis producit. Et quum ſe labori manuum benedicturum pronũtiat, hinc quoque diſcamus, nihil induſtria & maximis laboribus nos poſſe conſequi, niſi quatenus proſperum ſucceſſum Deus inſpirat, omnéſque noſtros conatus abſque arcana eius benedictione meram & irritam eſſe fatigationẽ. 1.Cor.3.b.6. Nam quod Paulus ad ſpiritualem culturam Eccleſiæ transfert, ab ipſa natura ſumptum eſt, Qui plantat & qui rigat nihil eſt, ſed Deus qui dat incrementum. Non vult quidem Deus nos iacere inertes, ideóque exigit laborem manuum, ſed laboris fructum vult ſibi acceptum referri. Poſtquã autem de Lege tota loquutus eſt, ac vetuit deflectere ad dexteram vel ad ſiniſtram, præcipuum caput perſtringit, ne deficiant poſt deos alienos. Quare ſumma huc redit, vt proſequatur Deus quam erga nos cœpit gratiam, debere nos viciſſim eius imperio prorſus eſſe addictos. Id quidem verbo à nobis flagitat, ſed vt præſtemus Spiritus ſui virtute efficit: non quidem vt in ſolidum ſatisfaciamus officio, ſed vt ad metam enitamur: quũ autem longè à perfectione abſimus, indulgentia ſua ſufficit quod nobis deeſt. Hîc tamen mouetur difficilis quæſtio, ſi ex peculiari Dei benedictione qua ſuos cultores dignatur, fluit omnis proſperitas, vnde multis eius contemptoribus ſoboles, lætum otium, frugum abundantia, vitæ amœnitas, & deliciæ, honores & potẽtia? Reſpondeo, fœlicem quem ſeruis ſuis aſſignat vitæ ſtatum, non obſtare quominus ſuam largitatem promiſcuè Pſalm.36.b.7. diffundat in totum humanum genus. Verè in Pſalmo vocatur hominum & brutorum animaliũ Pſal 145.c.17. ſeruator: verè alibi dicitur ſuper omnes creaturas extendi eius miſericordia: verè Chriſtus im- Mat.5.g.45. menſam eius bonitatem commendat, quòd ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos. Sed ex- Pſal.31.f.20. clamatio Prophetæ peræquè vera eſt, Quàm magna multitudo bonitatis tuæ ô Deus, quæ recondita eſt timentibus te. Nam quum omnes ſine exceptione omnibus vitæ ſubſidiis fruantur, refulget communiter etiam erga impios eius bonitas, quæ hîc luctatur cum hominũ malitia, vt quos creauit, fouere & tueri non deſinat, quantumuis indignos. Quòd ergo impiis benefacit, proprium creatoris eſt. Adhæc, vt ſuſpenſas teneat fidelium mentes, vltimi iudicii expectatione, confuſè nũc multa miſceri patitur, & ſuum iudicium quaſi noctis caligine, vel ſub nebulis ſaltem occultat. quãquam ita ſuam erga reprobos patientiam temperat, vt in hac quam dixi confuſione ſigna quædam iræ & fauoris appareant. Itaque licet mundi gubernatio nondum ad perfectam normam ſit compoſita, Deus tamen in ea ſe tam ſcelerum vltorem quàm iuſtitiæ remuneratorem oſtẽdit, & in tenebris emicant ſcintillæ: fideléſque, licet ad ſatietatem vſque non fruantur benedictione ſibi promiſſa, eam tamen quatenus expedit, deguſtant. Ad impios verò, quanuis diffluant omni bonorum copia, ne gutta quidem bonitatis Dei peruenit: quia niſi in Dei beneficiis animo cõcipitur paternus eius fauor, ipſa benedictio euaneſcit. imò quò magis ſe ingurgitant, exitialem ſaginam contrahunt: & Deus conſultò ipſos attollit, vt è ſublimi grauius præcipitet. Denique paſcuntur, vt eſt apud Prophetam, in diem mactationis. Tenendũ igitur eſt, benedictiones quas Deus hîc ſeruis ſuis promitit, ſpirituali ſale ab ipſo condiri, ne incipidæ ſint: reprobos verò qui ſenſu deſtituuntur gratiæ Dei, omni quoque eius benedictione priuari. Supereſt tamen adhuc ſcrupulus, quia hæc de qua agitur fœlicitas, nõ ſẽper, neque æquali modo obtigit Dei ſeruis: imò ſub Lege quoque multis moleſtiis & ærumnis duriter fuerũt exercitati. Reſpõdeo, quũ nemo vnquam vel ſanctiſſimus, integer fuerit Legis obſeruator, nemo etiam ab omni tranſgreſſione purus, non mirũ eſſe ſi aliqua tantùm ex parte potiti ſunt benedictionibus promiſſis: quia plenitudinis non erãt capaces. Quòd Iſaiæ 10.a.3. ſi quando aſperius contigit tam eos caſtigari quàm impios, in eo quoque nihil abſurdi: quia Deus 1.Pet.4.c.17. iudicium à domo ſua inchoare ſolet. Cæterùm in hac quoque miſtura cernitur quod Propheta Pſal.37.e.25. Pſal.52.b.10. docet, iuſtos nunquam derelinqui, eſſe tanquam oleas virides & fructuoſas in atriis domini: impios verò, quanuis ad tempus emineant tanquam cedri Libani, momento tamen euelli radicitus, vt ne veſtigium quidem appareat.

EX DEVT. VII.

9 *Scias quòd* Iehoua *Deus tuus, eſt Deus, Deus fidelis, cuſtodiens pactum & miſericordiam*

diligentibus ſe,& cuſtodientibus præcepta ſua,vſque ad mille generationes:

10 *Et rependens odio habenti ipſum,in faciem eius,vt perdat eum:neque tardabit,odio ha-*
benti ipſum,in faciem eius rependet ei.

11 *Cuſtodias ergo præcepta,& ſtatuta,& iudicia quæ ego præcipio tibi hodie vt ea facias.*

12 *Et erit,propterea quòd audieritis iudicia iſta, & cuſtodieritis,feceritíſque ea: cuſtodiet*
Iehoua Deus tuus tibi pactum,& miſericordiam de qua iurauit patribus tuis.

13 *Diliget quoque te,& benedicet tibi,multiplicabítque te: benedicet nanque fructui ven-*
tris tui, & fructui terræ tuæ,frumento tuo, & muſto tuo, & oleo tuo ,fœtui boum tuorum, &
gregibus ouium tuarum, in terra quam iurauit patribus tuis ſe daturum tibi.

14 *Benedictus eris præ cunctis populis:non erit in te infœcundus,neque infœcunda, neque*
in iumentis tuis.

15 *Auferétque à te Iehoua omnẽ morbum, & omnes ægritudines AEgypti peſſimas quas*
noſti: non ponet illas in te,ſed ponet eas in omnibus qui te oderint.

9 *Scias quod Iehoua.* Poteſt etiam legi verbum non minus cõmodè in futuro tempore. Quod ſi placeat,notatur experimentalis(quam vocãt)cognitio: acſi diceret, Deum re ipſa palam factu-rum quàm fidus ſit remunerator ſuis cultoribus. Si autem magis arrideat diuerſa lectio,hortatur eos Moſes vt Deum ſtatuant iudicem hominum in cælo ſedere, vt tam vindictæ metu terrean-tur,quàm alliciantur ſpe mercedis. Cæterùm ſententia hæc annexa fuit ſecundo præcepto,& illic expoſita:nam quatenus ſub decem verbis comprehẽſa erat, fas non fuit inde eam auellere. Nunc verò ſeorſum ad ſanciendam totam Legem repetita,in hunc locum aptè inſeritur. Non pigebit tamen quæ illic fuſius explicui,breuiter attingere. Primum gradum obtinet promiſſio:quia Deus humaniter inuitare mauult ſuos quàm terrore cogere ad obſequium. Pacto autem ſubiicitur mi-ſericordia, vt ſciamus,mercedem quam ſperare debent fideles, non pendere ex operum meritis, quandoquidem indigent Dei miſericordia. Quanquam poteſt ita reſolui oratio, Cuſtodiens pa-ctum miſericordiæ, vel, Pactum in miſericordia fundatum, vel, Miſericordiam quam pepigit. Quòd autem prius à fidelibus requiritur vt Deum diligant, quàm vt cuſtodiant eius præcepta, hinc docemur,fontem & cauſam obedientiæ, amorem eſſe quo Deum vt patrem amplectimur. Quomodo autem in mille generationes,ſatius eſt ex ſecundo præcepto petere:quia non poteſt ea res paucis verbis perſtringi.

10 *Et rependens odio.* Hîc nulla fit mentio vindictæ in tres & quatuor ætates. Cæterùm qui ex-ponunt Deum impiis beneficia conferre dum in hoc mundo ſunt ſuperſtites, vt tandem vltimo interitu eos perdat,nimis violenter torquent verba. Nec probabile eſt quod afferunt alii,Deum in facie ſua vel in ira rependere impiis mercedem odii. Faciem ergo eorum interpretor quorum contumaciæ Deus ſe opponit, dum proſternit arrogantiam. Alludit enim ad eorum ſuperbiam ac audaciam: quia non dubitant Deum vltro laceſſere,acſi ad confligendum animo vel potentia deſtitueretur. Pronuntiat ergo, nihil eos proteruia illa & frontis duritie proficere, quin oris im-probitatem & frontis impudentiam deiiciat. Significat autem eos certò ſenſuros quod ſpernunt iudicium,acſi ante oculos illud repræſentaret. Addit præterea non acturum ſe cum impiis qua ſo-let cum filiis ſuis clementia. Nam hos ita caſtigat vt ſemper in ſalutem vtilis ſit moderatio, illis verò pœnam exitialem denuntiat: quia etſi videtur eundem erga vtroſque communiter tenere modum,dum tẽporales pœnas infligit, quod tamen fidelibus cedit in medicinam, reprobis præ-ludium eſt æterni interitus. Porro quod dicit ſe vindictam ſumpturũ abſque mora,videtur non congruere aliis Scripturæ locis, vbi pronuntiat ſe tardum eſſe ad iram, clementem, & longæ pa-tientiæ. Deinde videtur quoque experientia refelli: quia non ſtatim proſilit ad exigendas pœnas, ſed lentè progreditur,vt moram tarditate compenſet. Atqui tenẽdum eſt quod dicitur in Pſalmo, mille annos quaſi diem vnum eſſe in oculis eius. Itaque vbi eum cunctari putamus, pro ſua infi-nita ſapientia, feſtinat quantum opus eſt. Diſſimulat quidem ad tempus, vt hoc modo ad reſipi-ſcendum homines inuitet:ſed negat moram ſe facturum: & pronuntiat ſe inſtar turbinis repentè venturum,vt iudicia ſua acceleret,ne in ſua ſecuritate torpeant impii. Diſcamus ergo,quietis & æ-quis animis expectare opportunum vindictæ tempus.

12 *Et erit,propterea.* Videtur Deus ita ex compacto agere, vt nullam ſpem gratiæ faciat, niſi mutuò reſpondeant. Et certè hæc legalis eſt loquendi forma, vbi interponitur conditio, Deum ſuis benefacturum, ſi ita ſuis obſequiis promeriti fuerint. Sed tenendum eſt quod alibi vidimus, poſtquã Deus ita pepigit,ne irrita ſit promiſſio, ipſum deſcendere ad gratuitã veniæ promiſſionẽ,

qua indignos ſibi reconciliat. Ita prima pactio nonniſi ad damnãdos homines valet. Vbi autem gratis illis offertur ſalus, ſimul grata ſunt Deo eorum opera. Verùm quia mercedis cauſa eſt extra ipſos homines eorúmque opera, ceſſat omnis meriti ratio: fidelibus tamen prodeſt, ſi ambulauerint in eius præceptis, mercedem promitti: quia Deus pro inæſtimabili ſua liberalitate perinde cum illis agit acſi aliquid afferrent mutuum. Tandem quædam fauoris Dei teſtimonia commemorat, vt ſunt fœcunditas, & frugum abundantia. Quod in fine additur de morbis AEgypti, dubium eſt puſtuláſne intelligat quæ procreatæ ſunt ex ſparſa fauilla, vel pediculos tam hominibus quàm iumentis infeſtos, an verò ad morbos hoc extendat qui longè ante populi diſceſſum graſſati fuerant. Hoc ſecundum amplector: quia viceſimooctauo capite Deuteronomii, vbi vlcera AEgypti nominauit, continuo pòſt ſubiicit morbos ani, ſcabiem & pruriginem. Veriſimile ergo eſt, variis morbis obnoxios fuiſſe AEgyptios; à quibus Moſes affirmat immunem fore populum ſingulari priuilegio, ſi modò Legi Dei paruerit.

EX DEVT. XII.

28 *Cuſtodi, & audi omnia verba iſta quæ ego præcipio tibi, vt bene ſit tibi & filiis tuis poſt te vſque in ſæculum, quum feceris quod bonum eſt & rectum in oculis Iehouæ Dei tui.*

Hìc etiam mercede ſibi obſequia populi conciliat Deus: non quòd ſpes mercedis quicquam ad mouendos homines per ſe valeat, ſed quò magis teneat omnes conuictos iuſtæ damnationis. Quid enim iuuabit reſponſare, non eſſe idoneos ad præſtandum quod Deus exigit, quando apparet eos ſua culpa eſſe miſeros? Cæterùm (vt antè dictum fuit) fidelibus per indulgentiam prodeſt, vbi Legem ſeruauerint, promitti obedientiæ mercedem: quia illis innumeri defectus non imputantur. Fixa tamen manet hæc doctrina, ſi Legi ſeruandæ ſe addicant homines, Deum, quanuis nihil debeat, fidum tamen remuneratorem fore.

EX LEVIT. XXVI.

14 *Si autem non audieritis me, neque feceritis omnia præcepta iſta:*

15 *Et, ſi decreta mea ſpreueritis, & iudicia mea abominata fuerit anima veſtra, ita vt non faciatis omnia præcepta mea, & irritum faciatis pactum meum:*

16 *Etiam ego faciam hoc vobis: conſtituam ſuper vos terrorem, tabem, & febrem, conſumentia oculos, & dolore afficientia animam. ſeretíſque fruſtra ſemen veſtrum: nam comedent illud inimici veſtri.*

17 *Dabo præterea iram meam in vos, & trademini coram inimicis veſtris, dominabuntúrque vobis qui odio habent vos: fugietíſque, nec erit perſequens vos.*

18 *Quòd ſi vſque ad hæc non audieritis me, addam corripere vos ſeptuplo propter peccata veſtra.*

19 *Conterámque ſuperbiam fortitudinis veſtræ, ac dabo cælum veſtrum ſicut ferrum, & terram veſtram ſicut æs.*

20 *Et conſumetur fruſtra fortitudo veſtra, neque dabit terra veſtra fructum ſuum, & arbores regionis non dabunt fructum ſuum.*

21 *Si autem ambulaueritis mecum fortuitò, & nolueritis audire me, addam ſuper vos plagam ſeptuplo ſecundum peccata veſtra.*

22 *Immittámque in vos beſtiam agri, & orbabit vos, & ſuccidet iumentum veſtrum, ac diminuet vos, & deſolabuntur viæ veſtræ.*

23 *Quòd ſi per hæc non recipiatis doctrinam meam, ſed ambulaueritis mecum fortuitò:*

24 *Ambulabo etiam ego vobiſcum fortuitò, & percutiam vos quoque ſeptuplo propter peccata veſtra:*

25 *Atque inducam ſuper vos gladium vltorem vltionis fœderis: vbi congregati eritis ad vrbes veſtras, tunc mittam peſtilentiam in medium veſtri, ac trademini in manum inimici.*

26 *Dum confregero vobis baculum panis, cogent decem mulieres panem veſtrum in clibano vno, reddéntque panem veſtrum in pondere: comedetis autem, & non ſaturabimini.*

27 *Quòd ſi in hoc non audieritis me, ſed ambulaueritis mecum fortuitò:*

28 *Incedam vobiſcum in ira fortuitò, & corripiam vos etiam ego ſeptuplo propter pec-*
cata veſtra.

29 *Comedetíſque carnem filiorum veſtrorum, & carnem filiarum veſtrarum come-*
detis.

30 *Atque diſsipabo excelſa veſtra, & ſuccidam imagines veſtras, ponámque cadauera*
veſtra ſuper cadauera idolorum veſtrorum, & abominabitur vos anima mea.

31 *Dabóque vrbes veſtras in deſolationem, ac deſolabo ſanctuaria veſtra, neque odo-*
rabor odorem quietis veſtræ.

32 *Deſolabo, inquam, ego terram, ita vt obſtupeſcant ſuper eam inimici veſtri qui habi-*
tabunt in ea.

33 *Vos autem diſpergam in Gentes, & euaginabo poſt vos gladium: erítque terra veſtra*
deſolata, & vrbes veſtræ erunt deſtructæ.

34 *Tunc perficiet terra Sabbatha ſua cunctis diebus quibus deſolata fuerit: vos au-*
tem eritis in terra inimicorum veſtrorum: tunc, inquam, requieſcet terra, & perficiet Sabba-
tha ſua.

35 *Omnibus diebus quibus deſolata fuerit, requieſcet: quia non requieuit in Sabbathis*
veſtris dum habitaretis in ea.

36 *Qui autem remanſerint ex vobis, inducam teneritudinem in cor eorum in terris*
inimicorum ſuorum, & perſequetur eos ſonus folii impulſi, & fugient fuga gladii, cadéntque
nemine perſequente.

37 *Impingent autem alter in alterum tanquam à facie gladii, nullo perſequente: neque*
erit vobis reſiſtentia coram inimicis veſtris.

38 *Et peribitis inter Gentes, & abſumet vos terra inimicorum veſtrorum.*

39 *Et qui remanſerint ex vobis, diſſoluentur propter iniquitatem ſuam in terris inimi-*
corum veſtrorum, atque etiam propter iniquitates patrum ſuorum, cum eis diſſoluentur:

40 *Donec confiteantur iniquitatem ſuam, & iniquitatem patrum ſuorum, iuxta præ-*
uaricationem ſuam qua præuaricati ſunt in me: & etiam quòd ambulauerint mecum for-
tuitò:

41 *Quòd etiam ego ambulauerim cum illis fortuitò, & induxerim eos in terram ini-*
micorum ſuorum: túncque humilietur cor eorum incircunciſum, ac propitient pro iniqui-
tate ſua.

42 *Tunc recordabor pacti mei cum Iacob, & etiam pacti mei cum Iſaac, & inſuper*
pacti mei cum Abraham recordabor, terræ quoque memor ero.

43 *Terra interim deſeretur ab eis, & perficiet Sabbatha ſua quæ deſolata eſt propter*
illos: & ipſi exoluent mulctam ſuam, eo quòd inquam iudicia mea ſpreuerint, & decreta mea
abominata ſit anima eorum.

44 *Et tamen etiam hoc modo quum ipſi fuerint in terra inimicorum ſuorum, non re-*
probaui eos, neque abominatus ſum eos, vt conſumerem eos, irritum faciendo pactum meum
cum eis: ego enim Iehoua Deus eorum.

45 *Sed recordabor propter eos pacti priorum, ego qui eduxi eos è terra AEgypti in ocu-*
lis Gentium, vt eſſem illis in Deum: ego Iehoua.

14 *Si autem non.* Hactenus in promiſſionibus blanda inuitatio propoſita fuit, vt populo Legis obſeruatio amabilis & iucunda redderetur: quandoquidem antè viſum fuit, tunc demum probari Deo noſtrum obſequium vbi libenter paremus. Sed quoniam ſtimulis opus habet carnis pigrities, minæ quoque adduntur ad terrorem, quæ ſaltem extorqueant quod ſpon-

te præſtandũ erat. Videtur quidem hoc modo poſſe colligi, minas ad Legis obedientiã, quæ voluntaria eſſe debet, abſurdè trahi: nam qui metu cogitur, Deum nunquam diliget: quod tamen præcipuum eſt caput Legis. Verùm quod antè docui, aliqua ex parte ad ſoluendum hũc nodum valebit, Legem ſcilicet mortiferam eſſe tranſgreſſoribus, quia damnatione quam ſibi per vanas blanditias remitti cuperent, eos conſtringit. Quanquam in alium quoque finem proſunt minæ filiis Dei, tum vt præparentur ad Deum ex animo timendum antequam ſint regeniti, tum vt poſt regenerationem quotidie ſubigantur vitioſi eorum affectus. Quanuis enim ſincerè cupiant ſe totos Deo addicere, tamen cum reliquiis carnis ſuæ aſſiduè illis certandum eſt. Itaque licet minæ ad reprobos terrendos propriè ſpectent, fidelibus tamen communes ſunt ad ſtimulandam eorum ſegnitiem, quatenus nondum prorſus ſunt regeniti, ſed onerantur adhuc peccati reliquiis.

15 *Et ſi decreta mea.* Videtur hoc nonniſi ad impios & ſceleratos apoſtatas dirigi: qui à Dei cultu & pietate ex profeſſo deficiunt. Nam ſiquis infirmitate lapſus, leuiter & inconſideratè delinquat, non dicetur ſpreuiſſe Dei Legem, & irritum feciſſe eius fœdus. Et certè probabile eſt, Deum conſultò de craſſa defectione loquutum eſſe, quæ erroris prætextu extenuari nequeat. Interea tamen tenendum eſt, tranſgreſſores quicunque, ſiue in totum, ſiue in parte Legem violauerint, maledictioni eſſe obnoxios. Sed tempeſtiuè monere voluit Deus populum, quorſum tandem proſiliant qui ſumunt peccandi licentiam: deinde ex quo fonte prodeant omnes tranſgreſſiones. Etſi enim quiſquis peccando à via recedit, non protinus Legem repudiat, vel abominatur: ſingula tamen peccata contemptum Legis coarguunt, ac tendunt ad diſſipandum Dei fœdus. Rectè ergo pronuntiat fœdifragos eſſe, & ſuperbos contemptores, niſi præceptis obediant. Primò autem minatur ſe conſumpturum illos timore, tabe, & aliis morbis: deinde externas calamitates adiungit, penuriam annonæ, violentos hoſtium incurſus, & rerum direptionem: de quibus ſtatim fuſius diſſerere conueniet, inter exponendum Deuteronomii locum.

18 *Quod ſi uſque ad hæc.* Pœnarum gradus quarũ hîc fit mẽtio, oſtendũt eas ita temperari Dei clementia, vt leuiter tantùm caſtiget quorũ nondum expertus eſt vel ſocordiam, vel duritiem: verùm vbi accedit pertinacia, ſimul atrocitatem pœnarum creſcere. Et meritò, quia bellum apertum cum Deo gerunt qui admoniti, reſipiſcere non curant. Itaque quo magis ſibi moderatur, eo nos attentiores eſſe decet ad eius correctiones, vt ſufficiant vel modici ictus, quos pro ſua lenitate ſuſtinet ac tolerat. Paulus dicit hypocritas coaceruare ſibi theſaurum maioris vindictæ, ſi ex eius patientia torpendi occaſionem ſumunt. Atqui minus ſunt excuſabiles qui ne ferulis quidem admoniti reſipiſcunt. Quare nos ſollicitet illa Dauidis admonitio, ne ſimus ſimiles equis & mulis, qui non intelligunt, quorum maxilla chamo & fræno conſtringitur: quia multi dolores impendent reprobis. In ſumma, ſimulac manum ſuam extendere cœperit Deus ad nos percutiendos, vnum remedium eius placandi eſt, docilitas. Melior quidem eſſet prudentia, anteuertere, & ſponte ad ipſum redire, quanuis à pœnis ſuperſedeat: ſed vbi percuſſi nihil proficimus, ſignum eſt obſtinatæ malitiæ. Minatur ergo, niſi ferulis verberati reſipiſcant, baculo ad eos percutiendos ſe vſurum. Quum dicit, Puniam vos ſeptuplo grauius, numerum non definit: ſed pro communi Scripturæ more ſeptenarium ponit, amplificandi cauſa. Proximo verſu iuſtam eſſe cauſam docet cur aſperior futurus ſit: quia niſi violento modo nequeant domari. Etſi enim nomen גאון non ſemper accipitur in malam partem, hoc tamen loco ſignificat eos eſſe immorigeros, quia viribus ſuis ad ſuperbiendũ inflantur. Nam ſicuti alibi dicit Moſes, Satur Iſrael contra Deum calcitrauit, non ſecus ac equi nimia ſagina ferociunt. Superbiam ergo fortitudinis eorum vocat contumaciam, in qua magis ac magis obdureſcebant, quantiſper illis parcebat Deus: proſperitas enim ſecuritatem parit, qua ſtolidi homines Dei flagellis robur ſuum opponunt.

Rom.2.a.4. *Pſal.32.c.9.* *Deut.32.c.15.*

21 *Si autem ambulaueritis.* Vocẽ קרי variè exponũt interpretes. Chaldæus ſumit pro duriter, ac ſi propoſitum illis eſſet confligere aduerſus Deum. Hieronymus reddidit, Ex aduerſo mihi: ſed quum nomen hoc caſum fortuitum vel contingentiam ſignificet, viſus eſt hic ſenſus longè melius congruere. Ambulare ergo fortuitò cum Deo, tantundem valet ac clauſis oculis præterire eius iudicia, imò ſe obſtupefacere, ne humilientur ſub forti eius manu qui miſerias ſuas fortunæ adſcribunt: nam hinc indomabilis peruicacia, dum temere contingere fingit peccator quæcunque patitur. Ideo ſeuera obiurgatione inuehitur Ieremias contra Iudæos, quòd putarent bona & mala non prodire ex Dei ordinatione & decreto. Nam inde concipitur belluina rabies, vt miſeri homines toto impetu ad ſe perdendos irruant. Optimè itaque conuenit, ſi non obſeruent homines Dei iudicia, imò perrumpant vt truculentæ beſtiæ, fortuitum quoque eius occurſum

Thren.3.e.38.

fore, vbi à dextra & ſiniſtra, ſurſum & deorſum, confuſo modo ſæuiet: quod Gallicè dicimus, *Aller à tors & à trauers*. Hoc ergo tandem ſua ſtupida obſtinatione conſequitur peccator, vt multiplicibus pœnis attonitus, nullum malorum exitum videat. Interea dubium non eſt quin ferream populi obſtinationem perſtringat Moſes: ſicuti pronuntiat Dauid, cum manſuetis Deum fo- *Pſal.18.c.26.* re manſuetum, cum peruerſis autem quaſi retortum fore. Tantùm fontem obſtinationis demonſtrat, quòd ſua ſocordia ad Dei contemptum ſe inebriet peccator, dum ſenſum iræ Dei, quantum poteſt, à ſe auertit. Diſcamus itaque à vagis ſpeculationibus ſenſus noſtros colligere ad conſiderandam Dei manum in omnibus quas infligit pœnis: quia inde naſcetur culpæ agnitio, quæ ad reſipiſcentiam adducat. Alioqui continget quod videtur ſumpſiſſe Iſaias ex hoc loco, *Iſaie 9.d.21.* vt ſe nunquam auertat furor Dei: ſed quum putabimus nos eſſe defunctos, manus eius adhuc ſit extenta.

22 *Immittam in uos.* Dubium non eſt quin hoſtiles gentium omnium gladios intelligat, quibus miſerè afflicti fuerunt Iſraelitæ. Verùm quicunque illis moleſti & infeſti fuerint, iuſtos vindictæ ſuæ exequutores fore docet: ſicuti paſſim apud Prophetas affirmat ſe hoſtium populi eſſe du- *Iſaie 10.a.5.* cem, ac ſibi militare tam Aſſyrios quàm Chaldæos. Aſſyrium ſuam ſecurim, & alibi baculum *& 18.a.2.* furoris ſui vocat, quam agitat manu ſua: Nebuchadnezer verò, ſtipendiarium ſuum militem. AE- *Iſaie 7.c.17.* gyptios dicit ſe euocaturum ſibilo, Chaldæos ſe excitaturũ clangore tubæ. Sed quia hæc ſatis trita eſt doctrina, pluribus teſtimoniis opus nõ eſt. Sũma eſt, bella omnia Dei imperio excitari, armari ad eius mandatum milites, & fortes eſſe eius virtute. Vnde ſequitur, præſtò eſſe innumeras copias, quarum manu quoties viſum fuerit, vindictam ſuam exequatur. Porro quum ſubinde vexati fuerint Iſraelitæ, & crudeliter etiam oppreſſi à ſuis hoſtibus, aſſiduis illis cladibus patefacta fuit Dei veritas: ſicuti ex tanta eius ſeueritate colligere licet quàm peruerſi fuerint populi mores.

26 *Dum confregero uobis baculum panis.* His verbis ſignificat Deus, quanuis eos terræ ſterilitate non puniat, ſe tamen ad eos fame conficiendos aliis modis inſtructum eſſe. Videbimus quidem poſtea, terram offenſo Deo viſcera ſua quodammodo claudere, ne alimenta producat: cælum quoque obdureſcere, ne eam fœcundet rore, & pluuia. omnis denique cæli intemperies, terræque ariditas ſignum eſt maledictionis Dei: verùm nunc longius progreditur: quanuis inedia non laborent, fore tamen famelicos, vbi vim alendi pani abſtulerit. Hæc autem maledictio, quam alibi vidimus doctrinam confirmat, Non viuere hominem pane, ſed mandato Dei, non ſecus acſi ex eius ore flueret facultas pani indita. Nec certè ſenſus noſtros res inanimis vegetaret, niſi arcana Dei ordinatione. Aptiſſima autem ſimilitudine vtitur, baculum nominans fulturam panis, qua recreantur vires hominum: quemadmodum videmus ſenes ac debiles ſcipionibus innixos incedere, qui alioqui vacillarent ac conciderent. Verùm Deus in arbitrio ſuo eſſe dicit frangere baculum, vt panis nihil aliud quàm ventrem oneret, vires autem non reficiat Hanc figuram mutuatus eſt Ezechiel à Moſe, quam inculcat pluribus locis. Quanquam *Ezech.4.d.16.* illic duos pœnarum modos recenſet, ſicut & alter Propheta, Seminaſtis multum, intuliſtis *& 5.d.17.* parum: comediſtis, & non eſtis ſaturati: bibiſtis, & non eſtis inebriati: operuiſtis vos, & non eſtis *& 14..d.17. Aggæi 1.b.6.* calefacti: & qui mercedem collegit, acſi miſiſſet in ſacculum pertuſum. Item, Expectaſtis amplius, & ecce diminutum eſt: intuliſtis in domum, & exuflaui. Penuriam enim annonæ vnum Dei flagellum eſſe docet: alterum verò, quod nullus ſit copiæ vſus. Concinit & Mi- *Mich.6.d.14.* chæas: poſtquam enim dixit, Comedes, & non ſaturaberis, adiungit, Seminabis, & non metes: calcabis oleum, & non vngeris oleo: calcabis muſtum, nec vinum bibes. Verùm quo magis appareat maledictio, dicit fore panis abundantiam: deinde in ipſo pinſendo & coquendo nullum fore dolum: quia decem mulieres ſimul venient ad clibanum vnum, quæ vltro citróque obſeruent an fideliter reddatur pondus: vbi autem referti fuerint, nullam fore ſatietatem.

29 *Comedetiſque carnem.* Hoc aſperius flagellum magiſque formidabile eſt: quo tamen ſcimus percuſſos fuiſſe non ſemel Iſraelitas. Incredibilis quidem eſſet hæc immanitas: ſed hinc colligimus quàm horribile ſit incidere in manus Dei, vbi homines ſcelera ſceleribus addendo, iram eius prouocare non deſinunt. Hoc prodigium inter alia commemorat Ieremias, manus mulie- *Thren.4.b.10.* rum miſericordium coxiſſe ſuos filios, & paraſſe in cibum. Ideóque non abs re deplorat, nuſquam alibi id eſſe factum, vt mulieres vorarent fructum educationis ſuæ. Poſtrema autem obſidio Ieroſolymæ (quæ in ſummo cumulo ſcelerum quaſi vltimus actus fuit vindictæ Dei) in eas anguſtias miſeros qui tunc viuebant redegit, vt promiſcuè nefandis illis epulis veſcerentur. Quòd deinde ſe cadauera eorum idolis permixturum denuntiat, in ipſa forma pœnæ impietatem eorum ma-

nifeſtam fore docet. Mirè enim ſibi in ſuperſtitionibus placent apoſtatæ, donec palam appareat Deus cultus ſui vindex. Idola autem cum mortuorum oſſibus proiici in vnam congeriem, perinde fuit acſi digito monſtraret Deus ſe fictitios eorum cultus abominari. Iam verò quum vltimum illis aſylum eſſet in ſacrificiis, negat quicquam in illis fore momenti ad placationem. ſub voce enim odoris complectitur omnes expiationis ritus, quorum fiducia magis erant obſtinati. Poſtea tam exilium quàm terræ vaſtitatem minatur: quibus plagis palam fiebat prorſus eſſe abdicatos, vt paulo pòſt iterum videbitur.

34 *Perficiet terra Sabbatha.* Quò ſanctior eſſet obſeruatio Sabbathi, terram Deus quodammodo ſociam fore hominibus addit. Quum enim ſeptimo quoque anno feriaretur à ſatione, meſſe, & omni cultura, hoc exemplo homines melius incitare voluit, vt apud eos vigeret Sabbathi religio. Nunc acerbè Iſraelitas perſtringit Deus, quòd non modò Sabbathum ipſi violent, ſed ne terræ quidem permittant iniuncta ſibi quiete defungi. neque enim vnius anni ceſſatio fecit, quominus aſsiduè gemeret terra ſub indignis laboribus, quandiu alebat ſceleratos incolas. Dicit ergo terram aſſidua inquietudine fuiſſe turbatam, atque ita caruiſſe legitimis Sabbathis, quum humeris ſuis geſtaret, non ſine graui moleſtia, impios Dei contemptores. Cæterùm, quia per ſynecdochen aliquando ſub Sabbatho notatur totus Dei cultus, obliqua exprobratione populum acriter pungit Deus: quòd non tantùm eius impietate iure ſuo fraudetur, ſed non aliter rite coli poſſit in terra ſancta quàm ſi omnes inde expellat: acſi diceret ſibi hoc vnum reſtare ad cultum nominis ſui aſſerendum, vbi terra purgata fuerit ſuis incolis, & in vaſtitatem redacta: quia extorta hæc ceſſatio, in locum voluntarii Sabbathi ſuccedet.

Ierem. 17. c. 21. *Ezech. 20. b. 12.*

39 *Et qui remanſerint.* Alia vltio, quòd tametſi maneant ad tempus ſuperſtites, paulatim tabeſcent. Atque hoc quidem tam ad captiuos quàm ad eos qui reſidui fuerint in terra referri poteſt. Antehac minatus eſt illis interitum, vel à fame, vel à gladio: nunc verò, ne glorientur ſe fuiſſe elapſos, qui non fuerint ſubita morte abrepti, eos quoque lentè perituros eſſe denuntiat: modúmque ſimul exprimit, quia trepidatione implebit eorum corda, vt nemine perſequente fugiant: ſicuti etiam apud Solomonem legitur, Et paueant ad ſonitum folii cadentis. Quibus verbis ſignificat impios, quanuis ab externis moleſtiis liberi ſint, nihilo tamen melius habere: quia intus cæcis tormentis lacerantur. Quanuis enim ad furorem vſque proſiliat eorum audacia, fieri tamen non poteſt quin mala conſcientia eos ſubinde excruciet. Reddit eos interdum ſtupidos Dei obliuio, imò ſenſum omnem exuere affectant: ſed vbi Deus ita obbruteſcere paſſus eſt, mox illis veternum excutit, adeóque præcipitat, vt ſint ipſi ſui carnifices. Docet autem hic locus, quo robuſtiores ſunt impii ad Dei contemptum, eo magis debilitari, vt ab vmbra ſua metuant. hæc autem conditio longè miſerior quàm ſtatim abſumi.

40 *Donec confiteantur.* Quanquam de pœnis valde ſæuis & atrocibus concionatus eſt Moſes, docet tamen etiam in illo formidabili rigore Deum fore placabilem: ſi modò reſipiſcat populus, quamlibet diuturnis ſceleribus ſpem veniæ ſibi abſtulerit. Neque enim quoſlibet peccatores alloquitur: ſed qui ſua peruicacia, belluinóque impetu magis ac magis accenderint Dei vindictam, eos tamen bene ſperare iubet, ſi ex animo conuerſi fuerint. Teneamus ergo, Dei miſericordiam perditis hominibus offerri, & qui in profunda deſperationis abyſſo ſua culpa demerſi ſunt, acſi ad inferos vſque penetraret. Vnde etiam ſequitur, pœnis omnibus quaſi ſtimulis pigros ac tardos vrgeri ad pœnitentiam: plagas verò duriores ad frangendam eorum duritiem tendere. Simul tamen notandum eſt, ſingulari priuilegio hanc gratiam Dei Eccleſiæ fieri: ſicuti paulo pòſt diſertè Moſes cauſam aſſignat, quòd Deus memor futurus ſit fœderis ſui. Vnde liquet, Deum gratuitæ ſuæ adoptionis reſpectu, propitium fore indignis quos elegit. Ex quo rurſum conficitur, modò ne claudamus nobis ipſis ſpei ianuam, quanuis innumeras mortes meriti ſimus, Deum tamen ad nos ſibi reconciliandos vltro ſemper occurrere. tantùm fœdus à quo noſtra culpa excidimus, quaſi naufragii tabulam quæ nos in portum ſaluos deferat, amplectamur. Probè verò expendere conuenit quos hîc commemorat Moſes reſipiſcentiæ fructus. Primo loco ponitur confeſſio: non qualis exigitur ſub Papatu, vt ſe miſeri homines in aurem ſacrifici exonerent, quaſi peccata ſua clam vomendo: ſed qua ſe agnoſcant Dei iudicio eſſe obnoxios. Opponitur autem confeſſio hæc tam obſtreperis querimoniis impiorum, quàm ſubterfugiis & tergiuerſationibus. Eius exemplum memorabile eſt in Dauide, qui obiurgatione Prophetæ Nathan fractus, ingenuè fatetur ſe peccaſſe Deo. In Patrum nomine ſcelerum magnitudinem amplificat, quia non deſtiterint longa temporum ſerie coaceruare peccata: acſi patres cum filiis, & filii cum nepotibus conſpiraſſent. Nam quum Deus iuſtus ſit vindex in tertiam & quartam vſque ætatem, non fruſtra iubentur ſuppliciter deprecari poſteri, vt contractum pridem reatum Deus remittat. Vnde etiam perſpicitur quàm parum ad filios leuandos

2. Sam. 12. d. 13.

valeat patrum imitatio, qua videmus reddi minus excuſabiles: tantum abeſt vt Deus friuolum illud patrocinium admittat. Additur circunſtantia, vt transgreſſionum grauitati cõfeſſio reſpondeat, ne leuis ſit ac defunctoria. Nam quanuis hypocritæ, vbi cõuicti ſunt, ſe peccaſſe non negent, fatendo tamen culpam extenuãt, acſi tantùm venialibus delictis eſſent obſtricti. Vult igitur Deus qualitates ipſas venire in rationem: quod idem & de obſtinatione præcipit, ne ſcilicet diſſimulent iteratas meritò fuiſſe pœnas, quia fortuitò cum Deo ambulauerint. Tandem vt vera probetur conuerſio, per humiliationem cordis ſimulatio omnis excluditur. perinde enim eſt acſi eorum preces Deus reiiceret, donec ſincerè & ex animo humiliati veniam petãt. Humiliatio autem tam ſecuritati quàm contumaciæ & ſuperbiæ opponitur, ſimúlque confertur Circuncíſioni, dum cor vocatur incircunciſum, antequam ita domitũ fuerit & in ordinem coactum. Nam quia Circuncíſio nota diſcretionis erat inter Dei populum & profanas gentes, regenerationis quoque ſignum eſſe debuit. Quum verò Iudæi, neglecta veritate, tantùm in externo ſymbolo ſtultè & perperam gloriarentur, Moſes cordis præputium exprobrans, fallacem illam iactantiam refellit. Sic, teſte
Paulo, niſi Legi obediatur, literalis circuncíſio friuola eſt, ac vertitur in præputium. Ita perfidiæ Rom.2.d.25.
Iſraelitas inſimulat Moſes, quòd falſò profiteantur ſe eſſe ſanctum Dei populum, dum in corde
ſordes & immunditiem alunt. Et prophetæ ſæpe exprobrant quòd incircunciſi ſint corde, vel au- Ierem.6.c.10.
ribus: quos imitatus eſt Stephanus. Vbi vertimus, Propitient ſuper iniquitate ſua, alii longè diuer- Ezech.44.b.7.
ſum ſenſum eliciunt. Ponitur nomen עון, quod tam iniquitatem quàm pœnam ſignificat, & ver- act.7.f.51.
bum רצה quod eſt expiare, vel gratum habere, vel placare. Ideo quidam exponũt, AEquo animo ferant ſuam pœnam, vel gratam habeant. Mihi autem videtur Moſes pœnitentiæ ſubiicere ſtudium placandi Dei, ſine quo nunquam ſibi verè diſplicent homines, nec vitiis ſuis renuntiant. Alludit autem ad ſacrificia, & ablutiones legales, quibus ſe Deo reconciliabant. Summa eſt, vbi ſeriò in gratiam cum Deo redire ſtudebunt, fore illis propitium ratione pacti ſui.

43 *Terra interim deſeretur.* Exilii pœnam rurſus inculcat, quæ erat veluti exhæredatio: ſimúlque repetit non aliter poſſe reſtitui cultum Dei in terra ſancta, quàm vbi eorum inquinamentis purgata fuerit: cõtinuo tamen pòſt aſperitatem mitigat, quia vbi maximè in eos ſæuire viſus fuerit, non tamen prorſus eos reiiciet. Vtitur autem verbis præteriti temporis, quãuis in futurum reſpiciat: quaſi diceret, Sentient tunc quoque ſe non fuiſſe abiectos. Ergo quaſi porrecta manu eos ad fiduciam erigit in rebus deploratis, ac iubet extremis malis afflictos, in fœdus ſuum nihilominus recumbere. In quo refulget mira & inæſtimabilis eius bonitas, dum alienatos in peculio ſuo retinet: ſicut dicitur apud Oſeam, Vocabo non populum, populum meum. Quòd autem promittit ſe Oſee 2.d.23.
fœderis ſui memorem fore propter eos, non intelligit eorum merito, vel quòd ſibi fauorem acquiſierint, ſed in eorum gratiam vel ſalutem, vt fœderis memoria ad eos vſque ſe extendat. Redemptio quoque additur tanquam fœderis confirmatio: acſi diceret eo ſe magis fore propenſum ad ignoſcendum, quia non modò in fide promiſſionum ſuarum conſtanter perſeuerat, ſed quoniam ſua erga eos beneficia tueri velit, & ad finem vſque perducere. Ita videmus vt miſericordiæ cauſam nonniſi à ſeipſo ſumat.

EX DEVT. XXVIII.

15 *Et erit, ſi non obedieris voci* Iehouæ *Dei tui, vt cuſtodias faciendo omnia præcepta eius, & ſtatuta eius quæ ego præcipio tibi hodie, venient ſuper te omnes maledictiones iſtæ, & apprehendent te.*

16 *Maledictus eris in vrbe, & maledictus in agro.*

17 *Maledictum caniſtrum tuum, & conſperſio tua.*

18 *Maledictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, fœtus boum tuorum, & greges ouium tuarum.*

19 *Maledictus eris in ingreſſu, & maledictus in egreſſu.*

20 *Mittet* Iehoua *in te maledictionem, "contritionem, & "perditionem in omnibus ad quæ applicueris manum tuam: donec delearis, & pereas velociter, propter malitiam operum tuorum quibus dereliquiſti me.* Vel, tumultum. Vel, increpationem.

21 *Adhærere faciet* Iehoua *tibi peſtilentiam, donec conſumat te de terra ad quam tu ingrederis vt poſſideas eam.*

22 *Percutiet te* Iehoua *phthiſi, & febre, & ardore, & æſtu, & gladio, & ariditate, & rubigine: & perſequentur te donec pereas.*

23 *Eruntque cæli tui qui ſunt ſupra caput tuum, ærei: & terra quæ eſt ſubter te, ferrea.*

24 *Dabit Iehoua pluuiam terræ tuæ puluerem & cinerem: è cælis deſcendet ſuper te, donec diſperdaris.*

25 *Dabit te Iehoua cæſum coram inimicis tuis: per viam vnam egredieris ad illum, & per ſeptem vias fugies coram eo: eríſque in commotionem omnibus regnis terræ.*

26 *Erit præterea cadauer tuum eſca omni volucri cæli & animali terræ, nec erit qui abſterreat.*

27 *Percutiet te Iehoua vlcere AEgypti, & morbis ani, & ſcabie, & prurigine, quibus non poſsis curari.*

28 *Percutiet te Iehoua amentia, & cæcitate, & ſtupore cordis.*

29 *Palpabíſque in meridie, quemadmodum palpat cæcus in caligine, neque ſecũdabis vias tuas: & eris tantummodo oppreſſus, & direptus omnibus diebus, nec erit ſeruator.*

15 *Et erit, ſi non.* Hic maledictionum catalogus ſuperiore longior eſt, qui promulgatus fuerat in monte Sinai: haud dubiè, quia proſpexit Dei Spiritus ſegnitiem populi pluribus ſtimulis indigere. Si mediocri tantùm docilitate præditi fuiſſent, ſatis ſupérque valere debuit ad eos terrendos quod iam audierant: verùm nunc apud ſegnes & obliuioſos minas ingeminat Deus, vt non tantùm cogantur metuere, ſed aſſidua quoque recordatione expergefieri. Hac ratione, exprimit maledictos fore in vrbe & in agro, hoc eſt intus & foris, vel domi & peregrè: deinde victum eorum fore maledictum tam in grano quàm in farina. Poſtea tres fructuum ſpecies enumerat, in quibus erunt maledicti: nempe ſobolem propriam, terræ prouentum, & animalium fœtus: hæc enim omnia ſub voce fructus Scriptura complectitur, vt ſatis patet ex hoc loco.

19 *Maledictus eris in tuo ingreſſu.* Hic pronuntiat Deus, quicquid tentauerint, infœliciter ceſſurum illis eſſe. Ingreſſus enim & egreſſus varias actiones ſignificat, ac totum vitæ curſum. Quod proximo verſu clarius exprimitur, vbi denuntiat in omnibus negotiis fore miſeros: quia Deus quicquid aggreſſi fuerint turbabit & corrumpet. Variè quidem exponuntur voces מהומה & מצערת. Summa tamen huc redit, Deum illis fore aduerſum, vt diſſipet ac peruertat omnia eorum conſilia ac labores. Vnde docemur, quicquid conentur homines inutile fore & euanidum niſi proſperum ſucceſſum à Deo petant.

21 *Adhærere faciet.* Iam ad morbos deſcendit, qui ſunt tanquam Dei lictores, ac tandem carnifices, ſi pertinaciter homines ſuam impietatem continuent. Ideo non ſimpliciter peſtem miſſurum denuntiat, ſed etiam facturum vt illis adhæreat, ac ſemel eos amplexa, nunquam inde auelli queat. Poſſet etiam verti, Faciet Deus vt te peſtis apprehendat: ſed eodem ſenſu, peſtem ſcilicet illis fore affixam, vel agglutinatam, quæ ipſos conſumat in ipſa terra ſancta. Adiungit phthiſim vel tabem, qui morbus macie extenuat corpus, & ſuccum paulatim exhaurit. De aliis morbis verba facere ſuperuacuum eſſet: tantùm diſcamus, quum innumera propè ſit morborum turba, totidem præſtò eſſe ſatellites ad exequendam Dei vindictam. Verum quidem eſt diuerſis cauſis morbos contrahi, ac præſertim intemperie: id tamen non obſtat quominus illis Deus percutiat Legis tranſgreſſores, quanuis nulla appareat naturalis cauſa. Adiungit bellum, quod deſignat nomine gladii: ſed de hac maledictione ſtatim prolixius diſſeret. Quod autem breuiter attigerat de maledictione in terræ prouentu, diſtinctius per partes explicat. Ac primò quidem nominat duas ſegetum peſtes, quæ ipſas iam matureſcentes corrumpunt, acſi panem ex ore raperent. Nam ariditas hîc non pro qualibet ſiccitate terræ ponitur, ſed pro exinanitione ſpicarum, quæ à vento Orientali contingit. Rubigo fit ex repentino ſolis æſtu, ſi fruges frigido rore madefactas percutiat. Etſi autem ex cauſis naturalibus oriuntur hæc vitia, Deus tamen naturæ author, pro ſummo imperio ita aerem gubernat, vt eius intemperies certum ſit eius flagellum.

23 *Eruntque cæli tui.* Alias ſterilitatis cauſas enumerat, præcipuè ſiccitatem. Sæpe apud Prophetas Deus ſignum fauoris oſtẽdere volens erga populum, promittit pluuiam Autumni, & Veris: alteram quæ ſationem mox ſubſequitur, alteram quæ dat incrementum frugibus antequam matureſcant. multis autem locis eius prohibitionem minitatur. Huc pertinet quod nunc dicit, æreos fore cælos, terram verò ferream: quia neque è cælis defluet humor qui terram fœcundet: ipſa verò, contracta duritie, nihil ſucci vel humoris habeat ad generandum. Vnde colligimus, ne guttam quidem pluuiæ cadere in terram, niſi ſtillante Deo: quoties verò pluit, quaſi eius ma-

nu terram irrigari. Notandum eſt autem quod antè vidimus, regionem Chanaan non eſſe ſimilem AEgypto, quæ hominum opera & labore irrigua eſt, ſed fœcundam eſſe cæli beneficio. Itaque Deus apud Prophetam gradus ponit notatu dignos, quum placatus fuerit populo, ſe exauditurum eſſe cælos, vt ipſi exaudiant terram: terra verò triticum, vinum, & oleum, vt hæc omnia tandem exaudiant homines famelicos. Quòd cælos exprimit eſſe ſuper capita, terram verò ſub pedibus, ſuperuacuum non eſt: quia ſignificat ſurſum & deorſum ſibi parata eſſe arma ad vindictam exercendam, quæ vndique populum vrgeant. Accedit alter Propheta, licet breuius rē attingat, Propterea prohibiti ſunt cæli ne darēt rorem, & terra prohibita eſt ne daret germen ſuū. Et vocauit ſiccitatē. &c. Alia deinde loquendi forma idē confirmat, pluuiam conuerſum iri in cinerem & puluerem. Quanquam duobus modis exponi poteſt hoc membrum, vel quòd pluuia nihilo magis fœcundabit terram quàm cinis, vel quòd loco pluuiæ deſcēdet aduſtio, acſi Deus ſparſo cinere pinguem terram arefaceret. *Oſeæ 2.a.2.* *Aggæi 1.c.10.*

24 *Dabit te Iehoua cæſum.* Quod breuiter de gladio minatus fuerat, pluribus nunc proſequitur, obnoxios fore hoſtium ſuorum libidini, vt paſſim trucidētur. Antè vidimus iuſto Dei iudicio excitari & armari qui de Legis tranſgreſſoribus pœnas exigant: partem illam nunc non attingit Moſes, ſed tantùm pronuntiat inimicos populi fore victores, vt ſæuiant, ac fugitantes perſequantur. Porro quò illuſtrius ſit Dei iudicium, dicit, quum prodierint in bellum vna via, nempe exercitu in ſuos ordines bene diſpoſito, redituros per ſeptem vias: quia trepidè fugiendo, huc & illuc diſpergentur. Vnde colligimus, in arbitrio Dei eſſe hominum fortitudinem, vt audaciſſimos quoſque, quoties ita viſum eſt, exanimet. Ac tenēdum eſt quod alibi videbimus, Quomodo perſequutus fuiſſet vnus mille, & duo fugaſſent decem millia, niſi quia Deus vendidit eos, & concluſit ſub manum illorum? Atque hac ratione ſe nominat Deum exercituū, vt ſecurè ſub eius præſidio degant fideles: impii verò, & Legis contemptores, eo infeſto expaueāt ad minimos quoſque motus. Quod ſequitur, fore in commotionem cūctis regnis terræ, quidā ad ludibrium referunt: quia inſultando ſolemus capita quatere, vel mouere: alii verò exponunt, vagos & erraticos fore per incerta exilia. Prior expoſitio mihi magis placet. Apud Ezechielem pro tumultuoſa diſſipatione accipitur: neque repugno quin poſſit hoc modo intelligi, quæcunque gentes ipſos aggreſſæ fuerint, ad quoſlibet impetus mobiles fore. *Deut. 32.e.30.* *Ezech. 23.g.46.*

26 *Erit præterea cadauer tuum.* Hìc dedecore ad mortem addito, pœna duplicatur. Sepultura enim carere probroſum eſt, meritóque inter Dei maledictiones cenſetur: ſicuti paterni fauoris ſignum eſt à brutis animalibus nos diſcerni: quia ſepeliendi ritus ad ſpem reſurrectionis & immortalis vitæ nos excitat. ergo ex oppoſito, ſepulchro priuat Deus quos maledicit. Cæterùm, vt diximus corporales pœnas piis & reprobis communes eſſe, idem quoque de ſepulchri priuatione ſentiendum eſt: quia interdum contingit reprobos honorificè ſepeliri, ſicuti de luxurioſo diuite narrat Chriſtus: piorum verò cadauera ignominioſè proiici in eſcam auibus & beſtiis: ſicuti Propheta in Pſalmo conqueritur. Ea tamen permixtio non obſtat quominus Legis ſuæ cōtemptum vlciſcatur Deus hoc pœnæ genere, ſicuti peſte, fame, aut gladio. *Pſal. 79.a.2.*

27 *Percutiet te Iehoua.* Siue hunc locum intelligas de plagis inſolitis, quas Deus ſub tempus liberationis populi ſui AEgyptiis inflixit, ſiue de ordinariis morbis qui antè graſſati fuerant (quod ſecundum magis probabile eſt:) ſubindicat tamen Moſes, dum his plagis percutiebantur AEgyptii, earum expertem fuiſſe Dei populum, vt hoc diſcrimen clarius Dei gratiam repræſentaret. Neque enim fieri naturaliter potuit vt eodem in loco morbi à quibus immunes erant Iſraelitæ, ſolis AEgyptiis moleſti eſſent. Minatur ergo Deus, ſi Legem ſuam contempſerint, cum illis ſe acturum ſicuti viderant eum agere cum profanis gentibus. Et certè, quum mirabiliter tunc augere voluerit Deus populum ſuum, minimè dubium eſt quin ſanitatem & vigorem mirabili priuilegio contulerit. Per morbos ani dubium eſt ſignificétne hæmorrhoidas, an deiectionem ſedis, an alium occultum morbum, qualis Philiſtinos corripuit quum Arcam fœderis tenerent captiuā. Alios morbos adiungit in quibus conſpiciuntur inſignes iræ Dei notæ. Etſi autem Dei quoque filios interdū corripiunt, alibi tamen docui ſic temperari ſimiles in vtriſque pœnas, vt lōgè alii ab aliis differāt. Prodigioſis vlceribus quum Iob percuſſus fœteret, viſus fuit ad tempus reprobi hominis ferre inſignia: verùm quod in ſancto viro patientiæ exercitium fuit, Legis tranſgreſſoribus iuſta eſt ſcelerum merces ex Dei maledictione. *1. Sam. 5.b.6.*

28 *Percutiet te Iehoua amentia & cæcitate, &c.* Pœna hæc maximè celebratur apud Prophetas, dum percutere dicitur Deus impios ſpiritu vertiginis & amentiæ, inebriare ſtupore. Porro longè patet quicquid de huiuſmodi excæcatione & furore mentis Deus pronuntiat. Hinc enim fit vt ſponte ſe proiiciant impii in fœdas cupiditates, nullum ſcelus exhorreant, præcipites ferantur in exitium, deſtituantur omni conſilio, quæ in manu ſunt remedia abiiciant. Etſi autem hoc vindictæ genere non adeo mouetur carnis ſenſus, grauius tamē eſt omnibus corporeis mor-

bis, ac magis formidabile. Finxerunt poetæ furiis agitari ſceleratos homines ac terreri: nempe quia experientia docebat, non ſine arcano Dei impulſu illos eſſe tam vecordes, quum mente capti vt beſtiæ, eſſent ſub hominum forma latentes. Senſerunt ergo profani quoque homines, dum coniiciuntur impii in reprobum ſenſum, illic Deum apparere iuſtum ſcelerum vltorem. Idem valet in omni ſtupore: quia Dei manu proſtratos eſſe certum eſt qui in malis attoniti iacent.

EX EODEM CAPITE.

30 *Vxorem deſponſabis, & vir alius dormiet cum ea: domum ædificabis, & non habitabis in ea: vineam plantabis, nec vindemiabis eam.*

31 *Bos tuus mactabitur in oculis tuis, & non comedes ex eo: aſinus tuus rapietur à facie tua, nec reuertetur ad te: pecudes tuæ tradentur inimicis tuis, nec erit tibi ſeruator.*

32 *Filii tui & filiæ tuæ tradentur populo alteri, & oculi tui videbũt, ac deficient propter illos tota die: nec erit fortitudo in manu tua.*

33 *Fructum terræ tuæ, & omnem laborem tuum comedet populus quem non noueras: & eris tantummodo oppreſſus, & confractus omni tempore:*

34 *Et obſtupeſces propter ea quæ videbunt oculi tui.*

35 *Percutiet te* Iehoua *vlcere peſſimo in genibus & in coxis, ita vt non poſſis curari, à planta pedis tui vſque ad verticem tuum.*

36 *Abducet* Iehoua *te & regem tuum quem conſtitues ſuper te, ad gentem quam non noſti tu & patres tui: coleſque ibi deos alienos, lignum & lapidem.*

37 *Et eris in ſtuporẽ, & parabolam, & fabulã, omnibus populis ad quos deducet te* Iehoua.

38 *Semen multum educes ad agrum, & parum colliges: quia abſumet illud locuſta.*

39 *Vineas plantabis, & coles: & vinum non bibes, neque colliges: quia deuorabit illud vermis.*

40 *Oliuæ erunt tibi in omni termino tuo, at oleo non vnges te: quia decidet oliua tua.*

41 *Filios & filias generabis, & non erunt tibi: quia ibunt in captiuitatem.*

42 *Omnem arborem tuam, & fructum terræ tuæ abſumet locuſta.*

43 *Peregrinus qui eſt in medio tui aſcendet ſuper te ſupernè, ſupernè: & tu deſcendes infernè, infernè.*

44 *Ipſe mutuabit tibi, & tu non mutuabis ei: ipſe erit in caput, & tu eris in caudam.*

45 *Venient autem ſuper te omnes maledictiones iſtæ, téque perſequentur, & apprehendent te, donec diſperdaris: eo quòd non obedieris voci* Iehouæ *Dei tui, cuſtodiẽdo præcepta eius, & ſtatuta eius quæ præcepit tibi.*

46 *Et erunt in te in ſignum & in portentum, & in ſemine tuo vſque in ſæculum:*

47 *Propterea quòd non colueris* Iehouam *Deum tuum in lætitia, & in hilaritate cordis, propter abundantiam omnium rerum.*

48 *Et ſeruies inimicis tuis quos immiſerit* Iehoua *contra te in fame, & ſiti, & nuditate, & penuria omnium rerum: ponétque iugum ferreum ſuper collum tuum, donec diſperdat te.*

30 *Vxorem deſponſabis.* Hîc denuntiat, quicquid poſſident, hoſtibus fore in prædam & direptionem. Quod autem omnium erat acerbiſſimum primo loco ponit, eos ſpoliatũ iri ſuis vxoribus: quãquam mali atrocitatem amplificat, quòd hoſtis non tantùm vxorem rapiet è ſinu mariti, ſed ſponſam adhuc intactam ſtuprabit. Idem extendit ad domos & vineas. Graue enim eſt, videre fructum laborum noſtrorum ab inimicis percipi, antequam potiri nobis datum fuerit: quia fruſtratio ſpei noſtræ dolorem non parum auget. Tranſit deinde ad pecudes, & armenta: inde ad liberos, in quorum etiam raptu calamitatem amplificat: quia ipſis videntibus, tollentur eorum filii & filiæ, vt præ mœrore deficiant oculi, manus autem quaſi mortuæ ab auxilio ferendo ſuperſedeant. Duabus de cauſis prædones qui omnia eorum vorabunt, dicit illis fore incognitos: quia & minus clementiæ ac humanitatis ab exteris hominibus & barbaris ſperandum eſt quàm à vicinis. Et hac comminatione terrendi fuerunt Iudæi, ne ſibi tantùm cum vicinis gentibus ne-

gotium fore putarent: quia in Dei arbitrio eſſet populos accerſere longè remotos. Tandem ſubiicit, nullum afflictionis modum fore, donec cladium magnitudo eos obſtupefaciat.

35 *Percutiet te Iehoua.* Quum vniuerſo generi humano mors ſit communis, morbis quoque obnoxiũ eſſe oportet. Nec mirum ſi multis (miſeriis quæ ſunt peccati merces) ſubiaceat tota Adæ poſteritas, quæ peccati labe infecta eſt. Verùm quoniam paria non ſunt omnium delicta, Deus quoque iuſtum in pœnis variis exigendis modum tenet: ſicuti hoc loco non de vulgaribus tãtùm morbis loquitur, ſed quibus vindictam ſuam aduerſus Legis tranſgreſſores palam demonſtret: cuius generis ſunt morbi incurabiles.

36 *Abducet Iehoua.* Huius vaticinii euentus tandem Iudæos ſerò docuit, non vanum terrorem fuiſſe obiectum: quod ad ſuperiores etiam minas patet. Nunquam enim propter locorum diſtantiam putaſſent Iudæi Aſſyrios & Chaldæos eſſe Dei flagella, ſicut re ipſa experti ſunt: quia fidem abrogauerãt verbis Moſis. Multo minus autem credibile illis fuit, regem quem creaſſent, captiuum in loginquas regiones trahi poſſe. Et certè, triſtiſſima & maxime formidabilis fuit hæc pœna, quum tota eorum ſalus ab incolumi regis ſtatu pẽderet. Itaque Ieremias hoc malum præ aliis exaggerat, quòd Chriſtus Dei, qui ſpiritus erat Eccleſiæ, & in cuius vmbra ſaluos ſe vbique fore ſperabãt, captus fuerit. Atqui id tam in Iechonia quàm in Ioachim & Zedechia impletum fuit. Nos itaque diſcamus, Dei iudicia non metiri proprio ſenſu, ſed ad ea contremiſcere, quamuis nos lateant. Captiuitati autem additur circunſtantia, ea tyrannide oppreſſum iri vt cogantur ligno & lapidi ſeruire. Quamuis enim bardi ac ſocordes eſſent, vigere tamen apud eos debuit tam craſſi ſceleris abominatio. Hinc colligere licuit, nonniſi horribili Dei vindicta tanta neceſſitate fuiſſe conſtrictos. Quamuis enim illecti fuerint Gentium ſuperſtitionibus, vt eas cupidè appeterent: ex quo tamen priuati Dei cultu iugum miſeræ & impiæ ſeruitutis ſibi impoſitum ſubierunt, melius innotuit idololatriæ fœditas. Subeſt autem in his verbis antitheſis: quia vero Deo ſe ſubiicere, & parere eius Legi recuſarint, fore idolorum mancipia. *Thren. 4. d. 20.*

37 *Eris in ſtuporem.* Hîc additur extremus malorum cumulus, adeo nihil ſolatii ab hominibus ſenſuros, vt omnes vndique eorum ærumnis contumelioſè inſultẽt. Nihil enim miſeros grauius vulnerat quàm hæc indignitas, dum probris & ſubſannationibus vexantur. Eſſe autem cunctis gentibus in ludibrium & fabulam, id dirum eſt tormentum. Rurſum antitheſis ſubeſt inter ignominiam cui ingratum populum Deus addicit, & eximiam dignitatem qua ipſum ornauerat, vt inclytus eſſet coram toto mundo. Itaque hanc loquendi formam frequenter imitati ſunt prophetæ: locos non citabo qui paſſim occurrunt.

38 *Semen multum.* De penuria vini, tritici & omnis annonæ, iterum concionatur: eius tamen alias aſſignat cauſas. Exiguam fore meſſem pro larga ſatione denuntiat, quia ſemen abſumet locuſta: tenues: imò fere nullas fore vindemias, quia vermes racemos cõſument: paruum fore prouentum olei, quia oliuæ in arboribus marceſcent, ac ſponte decident. Ita admonet, innumeros ſatellites Deo eſſe ad manum, per quos inedia conficiat Legis ſuæ tranſgreſſores. Itaque quoties videmus bruchos & locuſtas, aliáque animalcula in fruges graſſari, atque ita perire, meminerimus Deum quaſi exerto brachio victum quem dederat eripere: ſicuti Ioel admonet, dum reſiduum bruchi comedit locuſta, & reſiduum locuſtæ comedit aliud inſectum, ſatis conſpicuam eſſe Dei maledictionem. Rationem inueniunt philoſophi cur plures ex illis beſtiolis oriantur vno anno quàm alio: ſed tenenda eſt Moſis doctrina, nunquam niſi Dei mandato infeſtas eſſe. Nam ſi Deo (vt par eſt) eſſemus morigeri, nunquam accideret tale prodigium, vt fructus terræ quos ipſe filiis ſuis in alimentum deſtinauit, vilia & fœtida animalcula vorarent. *Ioel 1. a. 4.*

43 *Peregrinus qui eſt.* Hæc verò non obſcura fuit iræ Dei nota, inquilinos qui precariò habitabãt in terra Chanaan, eius quodammodo fieri dominos. Scimus enim vt obſtricti ſint ſuis creditoribus qui ſunt in ære alieno. Certè verum eſſe deprehenditur illud Solomonis, Diuitem imperare pauperibus, & qui mutuò accipit, fœnerantis ſeruum eſſe. Sentire ergo debuerunt Iſraelitæ, Deum ſibi eſſe aduerſum, quum hoſpitibus ſuis eſſent ſupplices: præſertim quia pollicitus fuerat Deus ſe eos locupletaturum vt aliis mutuarent. Hæc igitur conuerſio palam eos ſuarum iniquitatum conuincit. Interea notandum eſt, tam paupertatẽ quàm diuitias in manu Dei eſſe: & has quidem teſtari Dei fauorem, illam verò numerari inter eius maledictiones: ſic tamen, vt ſæpe Deus filios ſuos egeſtate caſtiget, vel probet atque exerceat eorum patientiam, nec tamen deſinat eſſe pater: reprobis verò copiam largiatur, qua ſe exitialiter ingurgitent. Interea lucet Dei benedictio in electis quatenus expedit: nec fruſtra dicitur in Pſalmo, Gloriam & diuitias eſſe in domo iuſti, vt largiatur & mutuò det. *Prou. 22. b. 7.* *Pſal. 112. a. 3.*

45 *Venient ſuper te.* Non ſolùm confirmat quæ hactenus dixit, ſed ſpem omnem adimit leuationis: quia non ceſſabunt Dei flagella donec reſipuerint. Denuntiat autem venturas eſſe omnes maledictiones: quia etſi non ſemper in vnam cateruam ſimul coagmentantur, verum ta-

men eſt multiplici quam recenſuit Moſes malorum congerie, Deum ſtipendia ſoluere Legis ſuæ tranſgreſſoribus. Ac verbo perſequendi ſpes omnes effugii illis adimit: ſicuti apprehendere tantundem valet ac tenaciter amplecti: ſequitur enim, Donec diſpereāt. Summa eſt, impios tergiuerſando non aliud conſequi quàm vt ſibi accumulent grauiores pœnas, quæ nunquam ſæuire deſinent vſque ad eorum interitum. Hac ratione dicit eas in ſignum & portentum fore: nempe quia in admirationem omnes rapient. Nam qui vulgaribus & vſitatis Dei iudiciis parum mouētur, ad prodigia, velint nolint, coguntur attendere. Ita pœnæ notabiles & ſingulari obſeruatu dignæ ſunt in ſignum & portentum. Præter Legis cōtemptum exprobratur ingratitudo: quia Deum non coluerint in hilaritate & lætitia, quū largè in eos eſſet beneficus. Eſt enim vitium praui malignique ingenii, non poſſe adduci ad Deum hilariter colendum, vbi ſua largitate nos inuitat. Atqui pro confeſſo ſumit Moſes, quia Deus ſuo fauore Iſraelitas præueniet, antequam ad ſumendas pœnas deſcendat, iam huius immanitatis fore reos, quòd non ſuſtinuerint liberaliter à Deo paſci.

EX EODEM CAPITE.

49 *Adducet* Iehoua *aduerſum te gentem è longinquo, ab extremo terræ, ſicuti volat aquila: gentem cuius non intelliges linguam:*

50 *Gentem duram facie, quæ non attollet faciem ſuam ad ſenem, nec puero parcet.*

51 *Et deuorabit fructum iumenti tui, & fructum terræ tuæ, donec diſperdaris: non relinquet tibi frumentum, muſtum, & oleum, fœtus boum tuorum, nec greges ouium tuarum, donec perdat te.*

52 *Et obſidebit te in omnibus vrbibus tuis, donec concidant muri tui excelſi & muniti, quibus tu confidis, in tota terra tua: obſidebit inquam te in omnibus vrbibus tuis, in tota terra tua quam tibi dedit* Iehoua *Deus tuus.*

53 *Et comedes fructum ventris tui, carnem filiorum tuorum & filiarum tuarum, quos dederit tibi* Iehoua *Deus tuus, in obſidione, & coartatione qua coartabit te inimicus tuus.*

54 *Viri teneri & delicati apud te valde, oculus inuidebit fratri ſuo, & vxori ſinus ſui, & reliquis filiis ſuis, quos reſiduos fecerit,*

55 *Ne det illis de carne filiorum ſuorum quos comedet: eo quòd nihil ei relictum fuerit in obſidione, & coartatione qua coartabit te inimicus tuus in omnibus vrbibus tuis.*

56 *Teneræ apud te & delicatæ, quæ non tentauit plantam pedis ſui firmare ſuper terram, præ deliciis & teneritudine, inuidebit oculus viro ſinus ſui, filio & filiæ ſuæ,*

57 *Dum ſecundinas ſuas quæ egreſſæ fuerint è pedibus ſuis, & filios ſuos quos pepererit, comedet clam præ egeſtate omnium rerum in obſidione, & coartatione qua coartabit te inimicus tuus in vrbibus tuis.*

49 *Adducet Iehoua.* Eaſdem inculcat minas diuerſis verbis, venturos ſcilicet ignotos hoſtes & barbaros, qui intemperanter graſſentur cum omni violentia. Ac quò ſæuitiam magis amplificet, linguæ exoticæ fore dicit: vbi enim nulla eſt ſermonis communicatio, ceſſant preces, quæ interdum vel crudeliſſimos ad miſericordiam flectunt. Id verò completum in Chaldæis fuiſſe do-
Ierem.5.d.15. cet Ieremias, Ecce, adduco ſuper vos domus Iſrael gentem è longinquo, gentem robuſtam, quæ
Iſaia 33.c.19. [illegible] fuit, gentem cuius linguam ignoras, nec percipis quid loquatur. Ex oppoſito, Iſaias dum liberationem promittit, inter præcipua bona hoc celebrat, quòd populum durum non videbunt Iudæi, populum profundi labii non audient, cui lingua ſtridet abſque intelligentia. Studuerunt enim (vt alibi monui) prophetæ ex Moſe ſumere docēdi formam: ne minas pro ſuo more ſuperbè contemnerent Iudæi quas Deus Legi ſuæ attexuerat. Iam ne locorum diſtantia ſecuritatem illis inducat, celeritate dicit pares fore aquilis, qui ſubitò eos obruant: ſicut Deus ſæpe iræ ſuæ mi-
Ierem.4.d.13. niſtros turbini & procellæ comparat. Hāc ſimilitudinem imitatus eſt etiam Ieremias, vbi repentinam cladem Iudæis denuntiat, quam falſa imaginatione ſolebāt procul à ſe reiicere. Addit Moſes, gentem illam fore robuſtam facie, quæ nec reuereatur ſenes, nec pueris ignoſcat: quod ſignum eſt extremæ feritatis. Quæ de rapinis & ſpoliatione ſequuntur, antè expoſui.

52 *Et obſidebit te.* Omnem fallacis confidentiæ materiam euertit. Vrbium numerus animos inflabat, eo quòd nunquam putaſſent tantum fatigationis laturos hoſtes, vt finem pugnandi non facerent, niſi omnibus captis. Omnes igitur vrbes comprehendit, quarum multitudine freti vim

hoſtilem ſpernebant. Addit, fruſtra eos confidere muris excelſis & munitis, quia vel machinis diruti corruent, vel ſponte cadent in longa obſidione. Vtroque enim modo exponi poteſt locus, vel quòd hoſtes ſubuertent ac proſternēt quicquid eſt munitionum, vel quòd ſua pertinacia muros quamlibet excelſos ſuperabunt. Mihi tam diuturna obſidio quàm pugnandi ſtrenuitas videtur notari. Et quæ ſequitur repetitio mali grauitatem exaggerat, quòd in terra ſua & diuinitus conceſſa tam violenter prementur. Creuit enim indignitas ex ipſa loci circunſtantia.

53 *Et comedes fructum uteri.* Hæc ſunt ex portentis quorum paulo antè facta fuit mentio: feritas enim eſt deteſtabilis & pluſquam tragica, patres & matres veſci ſobolis ſuæ carnibus: cuius naturaliter inditus eſt omnium animis tantus amor, vt dum ſolliciti ſunt parentes de liberis, fere ſeipſos obliuiſcantur. multi etiam occumbere non dubitauerint pro tuenda ipſorum ſalute. Imò quum fœtus ſuos bruta animalia tam diligenter foueant, quid fœdius & magis abominandum quàm homines proprii ſanguinis curam abiicere? Hæc verò immanitas mōſtra omnia ſuperat, vbi pater & mater quos procrearunt fœtus ingurgitāt: & tamen effectu minimè caruit hæc comminatio, vt alibi viſum eſt. Quo magis terreri nos decet, dum videmus Deum talibus exemplis eorum vlciſci ſcelera quos in peculium ſibi eligere dignatus erat. Neque tamen abſque iuſtiſſima cauſa tantopere in Iudæos exarſit eius ſeueritas, qui nihil ad omnes iniquitatum ſpecies reliquum fecerant, vt iam nullo modo tolerabilis eſſet eorum impietas. Tenendum omnino eſt, Eccleſiæ domeſticos quibus patefacta eſt Dei veritas, eo minus eſſe excuſabiles, quòd ſcientes & volentes eius iram prouocant: continuam verò peccandi obſtinationem prorſus omni venia indignam eſſe. Augetur monſtri fœditas, vbi dicit viros alioqui delicatos & lauticiis aſſuetos, præ fame adeo malignos fore, vt cum vxoribus & liberis ſuperſtitibus nefarium cibum partiri recuſent: ſicut diſertè exprimit Ieremias, fœminas miſericordes fame ita fore rabioſas vt filios ſuos coquant. Atrocius etiam quod ſequitur de ſecundinis: ſic autem membranam vocant qua fœtus obtegitur in vtero vnà cum omnibus excrementis. Cibum ergo parare ex fœtida pelle cuius aſpectus horrori eſt, palam demonſtrat formidabilem Dei vindictam. *Thren. 4.b.10.*

EX EODEM CAPITE.

58 *Niſi cuſtodieris vt facias omnia verba Legis huius quæ ſcripta ſunt in hoc libro, ad timendum nomen glorioſum iſtud & terribile, Iehouam Deum tuum:*

59 *Admirabiles reddet Iehoua plagas tuas, & plagas ſeminis tui, plagas magnas & ᵃcertas, & morbos malos & ᵃcertos.* *Vel, cōſtantes.* *Vel, cōſtantes.*

60 *Conuertétque in te omnes morbos AEgypti, à quibus timuiſti tibi, & adhærebunt tibi.*

61 *Omnem etiam morbum, & omnem plagam quæ non eſt ſcripta in libro Legis huius, inducet Iehoua ſuper te, donec tu perdaris.*

62 *Et relinquemini pauci numero pro eo quòd eratis ſicut ſtellæ cæli in multitudinem: quia non obediſti voci Iehouæ Dei tui.*

63 *Et erit præterea, quemadmodum lætatus eſt Iehoua ſuper vos benefaciendo vobis, & multiplicando vos: ſic lætabitur Iehoua ſuper vos, perdendo & delendo vos: euelleminíque è terra ad quam ingredimini vt poſsideatis eam.*

64 *Et diſperget te Iehoua in omnes populos, ab vno extremo terræ vſque ad alterum extremum terræ, coléſque ibi deos alienos quos non noſti tu, neque patres tui, lignum & lapidem.*

65 *Neque in Gentibus ipſis requieſces, neque erit requies plantæ pedis tui: dabit item illic Iehoua tibi cor pauidum, & defectum oculorum, & mœrorem animi.*

66 *Et erit vita tua ſuſpenſa tibi e regione, ac pauebis nocte & die, neque credes vitæ tuæ.*

67 *Mane dices, Quis dabit veſperam? & in veſpera dices, Quis dabit mane? præ pauore cordis tui quo pauebis, & præ viſione oculorum tuorum quam videbis.*

68 *Reducétque te Iehoua in AEgyptum nauibus per viam de qua dixi tibi, Non addes adhuc vt videas illam: & vendetis vos illic inimicis veſtris in ſeruos & in ancillas, & non erit qui emat.*

58 *Niſi cuſtodieris.* Quia fideles quoque, licet alioqui ad præſtandam Legem voluntarii ſint, ſtudiúmque ſuum illuc applicent, impedit tamen ac moratur carnis ſuæ infirmitas, ne officio ſatiſfaciant: hîc requiritur attentio & cura. Cuſtodire enim ad faciendum, tantundem valet atque ſe-

dulò & diligenter animaduertere. Pronuntiat autem Deus, niſi penitus ſe addicāt Iſraelitæ ad ſeruandam Legem, eorum negligentiæ paratam fore vindictam. Dura quidem comminatio & rigida, vbi nulla in parte remittitur delictum. Perfecta enim obedientia exigitur his verbis, vt faciāt quæcunque ſcripta ſunt in Lege. Verùm memoria tenere conuenit quod antea docui, Moſen tam ſeuerum fuiſſe exactorem, vt populus damnationis ſuæ conuictus ad Dei miſericordiam ſe conferret. Neque enim aliter quiſquam ad Chriſtum aſpirat, quàm ſi abdicata operum fiducia, totam ſpem ſalutis in gratuita venia repoſuerit. Cæterùm Legis tranſgreſſores ita manet quæ hîc ſcribitur maledictio, vt filiis ſuis ignoſcat Deus, & ſimul eos interdū caſtiget: in reprobos autem exerceat quam meretur vindictam. Perſtringitur autem fons & caput obedientiæ, quum dicitur, Vt timeas Iehouam: fumi enim ſunt omnes virtutes quæ non manant ex timore Dei. Atque vt contemptus excuſatione careat, vocatur nomen Dei glorioſum, & terribile. Nimii enim ſtuporis eſt, vbi palam ſe profert Dei maieſtas & gloria, non affici qua decet veneratione, vt coram ipſo humiliemur. Porro aliquid grauius minatur quàm antea, vbi dicit plagas tam in patribus quàm in filiis & nepotibus fore admirabiles: pro quo vertunt alii, Augebit mirum in modum: alii autem, Segregabit: nimis coactè, & obſcurè. Verbum פלא, ſignificat eſſe mirificum, vel arcanum & occultum. Meo itaque iudicio intelligit raros & incredibiles vlciſcendi modos, & qui humanæ mentis captum excedent. Plagas autem & morbos appoſitiuè coniungit, quia per morbos explicat quales futuræ eſſent plagæ: niſi fortè magis placeat, ſpeciem generi ſubiici: quod magis conſentaneum videtur. Vocat autem plagas veraces, aut fideles: ſiue quia certò euenient, ſiue quia perſeuerabunt ad finem vſque: vtroque enim modo exponitur Hebraicum nomen נאמנים. Et certè aliquando veracem ſignificat, vel qui non fallit, aliquando firmum & ſtabilem, vel perpetuum: qui ſenſus videtur mihi aptius quadrare, vt ad magnitudinem plagarum accedat iugis duratio. Iterum verò morbos AEgypti commemorat, non quos ipſi paſſi fuerant in AEgypto, ſed quibus viderant AEgyptios laborare. Seueritas ergo illa Dei aduerſus incredulos, cuius fuerunt ſpectatores, dicitur in eos reditura, ſi illorū impietatem ſequuti fuerint. Trepidare enim ipſos oportuit ad Dei iudicia, quorum oculati fuerant teſtes: neque id modò, ſed quorum metu trepidauerant.

61 *Omnem etiam morbum.* Locus hic ſententiam quàm attuli confirmat de plaga & morbo: quia priore loco ponitur morbus tanquam ſpecies: deinde additur plaga quæ latius patet, & quaſlibet maledictiones ſub ſe complectitur. Cæterùm poſtquam recenſuit tam multiplices pœnarum formas, pronuntiat tamen aliis quoque telis ad ipſos percutiendos Deum eſſe armatum. Et ſanè, vt beneficiorum eius nullus eſt finis, aut numerus, ita incomprehenſibilis eſt potentia ad vlciſcendum Legis contemptum. Experta eſt poſteritas, & nos hodie quoque ex parte ſentimus quàm vera fuerit hæc cōminatio: quia prout magis magiſque erupit, & ſe in ſublime extulit hominum contumacia, ita inſtar diluuii exundarunt nouæ Dei vindictæ, & prius inauditæ.

62 *Et relinquemini pauci.* Quum Abrahæ promiſſum eſſet, ſemen eius fore populoſum ſicut ſtellas cæli, ad paucitatem redigi eius poſteros inſigne fuit iræ Dei ſignum. Itaque cōparatio quæ ad cladem amplificandam hîc ponitur, non ſimpliciter ad multitudinem, vel ingētem turbam, & exiguum numerum referri debet, ſed ad promiſſionem extendi, cuius fides liquidò comperta fuerat, vt ex oppoſito cognoſcerent, nonniſi infeſto Deo priſtinam copiam extinctam eſſe, acſi aquæ nimio ſolis ardore exareſcerent.

63 *Et erit præterea.* Mirus hîc & inæſtimabilis exprimitur amor Dei erga populum, quòd eum ſuis beneficiis proſequendo, oblectatus fuerit. quo turpior & minus ferenda fuit prauitas, qua Deus ad largitatem ſponte propenſus, affectum illum exuere coactus eſt. Etſi autem impropriè dicitur lætari Deus impios delendo, non tamen ſine optima ratione ad eum hæc loquutio transfertur: vt ſciamus non minus fieri poſſe quin Legis ſuæ ſit aſſertor, ciúſque contemptæ vindex, *Iſaia 10. f. 24.* quàm vt ſe ipſum abneget. Conqueritur quidem apud Iſaiam, ſe ad puniendos Iudæos inuitum trahi: verùm hæc duo probè conueniunt, iuſto ſuo iudicio eum oblectari, & ſimul clementiæ ſuæ & indulgētiæ memorem eſſe, vt ignoſcere malit, ſi pateretur hominum malitia. Cæterùm phraſis hæc Moſaica, Deum cōſolationem accipere impios puniēdo, paſſim apud prophetas occurrit.

64 *Et diſperget te.* In fine proximi verſus exilium minatus erat, quod populo Iſraelitico lōgè triſtius fuit quàm aliis gentibus. Quia omnibus ingenita eſt patriæ dulcedo, moleſtum eſt ea carere: at populi Iſraelitici peculiaris conditio, cui terra Chanaan hæreditas erat diuinitus promiſſa, vnde expelli non potuit quin à Patre cæleſti abdicaretur. Nunc verò ad ſecūdum & tertium gradum conſcendit: quia exilio addit miſeram diſſipationem: diſſipationi verò, trepidos & inquietudine plenos errores. Nam ſi in vnum angulum ſimul expulſi eſſent, ipſa ſocietate magis tolerabile fuiſſet exilium. Augetur ergo calamitas, vbi procella iræ Dei huc & illuc quaſi quiſquilias diſpellit, vt diſperſi, in regionibus procul diſſitis habitent. Inſeritur quod alibi expoſui genus ſeruitutis, quòd non tantùm hominibus ſed idolis eos mācipet. Tertius gradus eſt inquietudo, quia nulla

captiuis fixa erit ſedes. Id autem longè miſerrimum, tyrannis victoribus captiuos ſeruire, nec tamen habere certum dominum. Iuſtiſſima tamen ingrati populi merces fuit, nuſquam ſtationem firmam reperire: quia oblatam ſibi à Deo quietem repudiauerat, ſicut apud Iſaiam legitur. Porro *Iſaiæ 28.c.19.* malum per ſe acerbum latius extendit, quòd non modò tumultuoſè vagari & ſubinde migrare cogentur, ſed, quocunque venient, illos indiuidua comes ſequetur, interior animi perturbatio. Eſt autem miſerius cæco pauore intus vrgeri quàm raptari externa violentia. Nam fideles, quanuis ipſi quoque ſint inſtabiles, multíſque turbulentis fluctibus agitentur, tranquillis tamen animis in Deũ recumbunt: at verò impii quanuis ſecuritate obdureſcere appetant, veræ tamen pacis ſemper ſũt expertes: quòd ſi ad breue tẽpus in veterno ſuo torpeant, eos tamẽ, velint nolint, mox expergiſci cogit Deus. Certè vt mentis bene compoſitæ quies, ſingulare eſt fauoris Dei ſignum, ita continuus & inſanabilis pauor (cuius nũc fit mentio) terribilis eſt eius vindicta. Iam quia profanos homines parum tangit ſpiritualium pœnarum metus, pluribus verbis exaggerat Moſes quod leuiter alioquin præteriiſſent Iſraelitæ. Præſertim verò quàm dirum anxietatis tormentum impios excruciet, his verbis exprimitur, vitam eorum quaſi ſuſpenſam fore in eorum oculis, vt paueãt nocte & die. Refertur lepidum commentum Dionyſii, qui aulico aſſentatori, à quo laudata fuerat eius felicitas, cœnam exquiſitam & deliciis omnibus refertam parari iuſſit, eúmque locauit in ſua ſede, vt ſuauiter epularetur: gladium verò qui eius capiti impenderet, iuſſit è filo ſuſpendi: ille verò qui tyrannũ felicem prædicauerat, mortem ſingulis momentis ſibi inſtare videns, nec cibum nec potum guſtare auſus eſt. Confeſſus ergo eſt Dionyſius, non ſine ignominia, ſe & tyrannos omnes, dum aliis ſunt formidabiles, continuo metu angi. Verùm eadem inquietudo cunctis Dei contemptoribus communis eſt. Nam quo petulantius excuſſo eius timore inſaniũt, eo rectius eſt ab vmbra ſua metuere. Adde quòd vbi circumſpicimus quot mortes vitam noſtram obſideant, fieri nõ poteſt quin naturaliter nos corripiant innumeræ ſollicitudines. Quid igitur poſſent impii quàm miſeris & anxiis dubitationibus vexari, vbi excluſi à Dei tutela, ad quaſlibet noxas ſe expoſitos vidẽt? Ergo nõ aliunde trãquillitas animis quàm Deum habere cuſtodem, & in eius protectione acquieſcere. Per viſionem oculorum, non dubito quin Moſes ſpectra & terriculamenta deſignet, quibus mors ante oculos reprobis verſatur.

68 *Reducet te Iehoua.* Scimus populum ita inter multos interitus circumactũ fuiſſe in deſerto, vt nõniſi ſingularibus miraculis ſaluus euaſerit. Fuit igitur ſummopere poſteris timendũ ne in illas vaſtas abyſſos iterum retraherẽtur. Qui ſemel eos eripuerat ab illis mortibus, poterat quidem ſæpius eſſe liberator: ſed quò pluris fieret memorabile illud beneficiũ, ab illi⁹ deſerti acceſſu in perpetuũ eos ſubduxerat. Ergo illuc eos retrahens, gratiã redẽptionis quodãmodo deleuit. Siquis obiiciat, non potuiſſe vehi populum nauibus per loca arida, in promptu ſolutio eſt: quoniam captiuitatis fit mentio, non eſſe abſurdum ſi nauibus impoſiti, ad littus quod planitiem Moab reſpicit, proiecti fuerint, vt pedibus reliquum iter facerent per deſertum vagando. Tandem quàm lugubris futura ſit eorum conditio oſtendit: quia ſe vendere appetent ſuis inimicis, nec tamen propter vilitatem reperient emptores.

EX DEVT. IIII.

25 *Quum genueris filios & nepotes, & ſenueritis in terra illa, corruperitis autem vos, & feceritis ſculptile, imaginem cuiuſcunque rei, atque feceritis malum in oculis* Iehouæ *Dei veſtri, irritando illum:*

26 *Teſtor contra vos hodie cælum & terram quòd pereundo peribitis citò è terra ad quam pergendo tranſituri eſtis* Iordanem, *vt poſſideatis eam: non protrahetis dies in ea: quia diſperdendo diſperdemini.*

27 *Ac diſperget vos* Iehoua *inter populos, & relinquemini homines pauci numero in gentibus ad quas deducet vos* Iehoua.

28 *Seruietíſque ibi diis, operi manuum hominum, ligno & lapidi, quæ non vident, nec audiunt, nec comedunt, nec odorantur.*

29 *Quòd ſi requiſieris inde* Iehouam *Deum tuum, tum inuenies, ſi requiſieris eum toto corde tuo, & tota anima tua.*

30 *Quum fuerit tibi anguſtia, inuenerintque te omnia iſta, in nouiſſimis diebus ſi reuerſus fueris ad* Iehouam *Deum tuum, & parueris voci eius:*

31 (*Quia* Deus *miſericors eſt* Iehoua *Deus tuus) nõ derelinquet te, nec diſperdet te, neque o-*

bliuiſcetur pacti patrum tuorum de quo iurauit illis.

22 *Quum genueris.* Tametſi initio ſolam idololatriam perſtringit, quia tamen occaſione inde ſumpta generaliter inuehitur contra Legis tranſgreſſores, pœnámque iis denuntiat, locum hunc inter ſanctiones referre placuit. Seuerè iam interdixerat ne ad idola deflecterent: nunc eandem doctrinam ad nepotes totúmque genus vult tranſmitti: acſi diceret, fideliter manendum eſſe in puro Dei cultu, non ſolùm ne ſe priuent ingreſſu terræ Chanaan, verumetiam ne tranquilla eius habitatione diu potiti, inde expellantur. poterat enim longa poſſeſſio ſecuritate & faſtu obdurare eorum animos, acſi nulla timenda eſſet mutatio. Ergo ne temporis progreſſu ſe ſtabilitos cõfiſi, ad maiorem licentiam prouolent, quam ipſis pœnam antè inſtare docuit, nũc ad poſteros quoque tranſituram admonet: quia Deo non minus facile erit exturbare eorum abnepotes ex quieto nido, quàm fuerit eos ab ingreſſu arcere. Etſi autem de idolis ſermonem habet, de maledictione tamen concionatur quæ impendet quibuſlibet Dei contemptoribus. Ac quò vehementius eos percellat comminatio, cælum & terram conteſtatur: acſi diceret, res quoque inanimatas & ſenſu carẽtes quodammodo fore conſcias vindictæ Dei. Quòd Angelos & homines quidam metonymicõs deſignari putãt, frigidũ eſt: nã aliquanto pòſt videbimus repeti eandẽ loquẽdi formã. Et quum in cantico dicit, Audite cæli quæ loquor, auſcultet terra, hyperbolicè ſignificat, dignũ fore ſuum ſermonẽ quẽ creaturæ omnes ſuſcipiant. Hoc modo Iſaias, quò magis pudefaciat Iudæos qui obſtupuerãt in ſua ſocordia, ad cælũ & terrã verba cõuertit. Quod autẽ cælũ & terrã teſtes aduocat vindictæ Dei, tantundẽ valet ac certò appariturã, ſicuti cælũ & terra nobis ante oculos verſantur. Poſtquã autẽ perituros eſſe dixit, modũ ſimul deſignat, quòd ſcilicet Deus huc & illuc eos diſſipabit, & ad paucitatẽ rediget. Quod ſequitur, abſurdũ quidem videri poſſet, quia inter pœnas cenſeri non debuit apud exteros ſeruire idolis, quorum cultum vltro in ſua terra appetiuerant: ſed in promptu eſt ſolutio, eadémque duplex: vel exilium iuſtam illis mercedem fore, vt illic ad ſatietatem vſque fruantur impuris ſuis deſideriis. Ita ſuberit antitheſis inter regiones Gentium, & terram ſanctam: quaſi diceret Deus, ſe non paſſurum vt eam ſuperſtitionibus profanent. Vel quòd tunc, quaſi ablato velo, pudefient dum mortuis idolis ſeruire cogentur. Neque enim dubiũ eſt quin tunc eos vulnerauerit obſcœnitas in qua prius ſibi placebãt: quod ſecundum alibi docui mihi magis placere. Interea veſaniam illis exprobrat, quòd mortua ſimulacra, materiam corruptibilem, & opus manuum hominum adorent.

29 *Quod ſi requiſieris.* Hoc quoque loco eos ad fiduciam obtinendæ veniæ hortatur & animat. Atque ita occurrit, ne Dei manu percuſſi abſorbeantur à triſtitia: deſperatio enim ad rabiem miſeros incitat, ne ſe Deo ſubiiciant. Alium igitur pœnarum finem illis proponit, ne deſinant in mediis ærumnis guſtare Dei bonitatem, quæ ipſos ad reſipiſcẽtiam inuitet. Neque enim aliter vnquam ad Deum quærendum ſe accinget peccator quàm ſi eum exorabilem concipiat. Cæterùm verè & ſeriò ad ſanam mentem redire iubet, quia nihil ſimulatione ſua proficient. Scimus autem nihil magis eſſe procliue quàm ingemiſcere ad Deum quoties malis vrgemur: vbi autem datur aliqua relaxatio, mox ad ingenium redire. Sincera itaque conuerſio præcipitur: quia totum cor perinde valet atque integrum, quod opponitur duplici, vel ficto: idque notandum eſt, ne infirmitatis noſtræ ſenſus nos conturbet. Nam quia fieri nequit vt ſe totos Deo homines addicant, torporem illis inducit ſuæ tarditatis cognitio. Atqui, modò ne frauduléter agamus, certum eſt pœnitentiam noſtram Deo probari.

30 *Quum fuerit tibi anguſtia.* Hic pœnas ab vtilitate vel fructu commendat. Nam quod dicit Apoſtolus, experientia confirmat, caſtigationem in præſentia minimè iucundam eſſe, ſed potius moleſtam & acerbam: tranquillum verò & ſuauem iuſtitiæ fructum ab iis percipi qui in ea ſunt exercitati. Ergo ne Dei ferulis exaſperentur, vtiles ipſis eſſe prædicat: quia nunquam ſe ad Deum conuertent niſi remedio illo adiuti. Poſtquã (inquit) correptus fueris Dei maledictionibus, ſi Deũ quæſieris inuenies. Porro bene ſperandi materiam ſumit tam à Dei natura quàm à fœdere. Deum illis placabilem fore docet, quia natura miſericors eſt: ſed altera confirmatio certior ac familiarior, quòd ſcilicet illos ſibi Deus adoptauerit perpetuo fœdere.

EX DEVT. XXIX.

10 *Vos adſtatis hodie omnes vos coram* Iehoua *Deo veſtro, principes veſtri tribuũ veſtrarum, ſeniores veſtri, & præfecti veſtri, omnes viri* I*ſrael:*

11 *Paruuli veſtri, vxores veſtræ, & peregrini tui qui habitant in medio caſtrorum tuorum, à cæſore lignorum vſque ad haurientem aquas tuas:*

12 *Vt tranſeas in pactum* Iehouæ *Dei tui, & in iuſiurandum eius quod* Iehoua *Deus tuus pangit tecum hodie:*

13 *Vt ſtatuat te hodie ſibi in populum, & ipſe ſit tibi in* Deum, *quemadmodum loquutus eſt tibi, & quemadmodum iurauit patribus tuis,* Abraham, I*ſaac &* Iacob.

14 *Neque vobiſcum ſolis pango pactum iſtud, & iuſiurandum iſtud:*

15 *Sed cum eo qui eſt hic nobiſcum ſtans hodie coram* Iehoua *Deo noſtro, & cum eo qui non eſt hic nobiſcum hodie.*

16 *Vos enim noſtis quomodo habitauimus in terra* AEgypti, *& quomodo tranſiuimus per medium gentium quas tranſiſtis:*

17 *Et vidiſtis abominationes earum, & idola earum, lignum & lapidem, argentum & aurum, quæ ſunt apud illas.*

18 *Ne fortè ſit inter vos vir, aut mulier, aut familia, aut tribus, cuius cor auertat ſeſe hodie à* Iehoua *Deo veſtro, & habeat ad colēdum deos gentium harum: ne fortè ſit in vobis radix fructificans venenum & abſinthium.*

19 *Sitque quum ipſe audierit verba maledictionis huius, vt benedicat ſibi in corde ſuo, dicendo,* Pax *erit mihi, etiamſi in cogitatione cordis mei ambulauero: vt addat ebriam ſitienti.*

20 *Non placebit* Iehouæ *parcere illi, ſed tunc fumabit furor* Iehouæ *& zelus eius in eum virum: & recubabit in eo omnis maledictio quæ ſcripta eſt in libro iſto, & delebit* Iehoua *nomē eius de ſub cælo.*

21 *Et ſeparabit eum* Iehoua *in malum ab vniuerſis tribubus* I*ſraelis, iuxta omnes maledictiones pacti ſcripti in hoc libro* Legis.

10 *Vos adſtatis.* Rurſus Moſes, tanquam ſtipulator à Deo interpoſitus, promulgatam à ſe doctrinam ſolenni obteſtatione ſancit. Hoc conſilio dicit Iſraelitas ſtare nòn modò ad audiendam Dei vocem, ſed ad fœdus cum eo paciſcendum, vt ſeriò & qua decet religione animum adiiciant ad præſtandam quam dederunt fidem. Nec capita tātùm alloquitur, ſed poſtquam exordium fecit à præfectis, ſenioribus, & viris, deſcendit ad paruulos & vxores, vt intelligant totum ſuum genus à minimo vſque ad maximum, obſtringi ad ſeruandam Legem. Imò adiungit peregrinos quicūque nomen Deo Iſraelis dederint: & nominatim dicit calones & lixas cōprehendi in fœdere, quò maior religio ſubeat eorum animos qui originē ducunt à ſanctis patribus. Adhæc, quò maiori veneratione fœdus excipiant, dicit iureiurando ſtabiliri. Quòd ſi inter homines deteſtabile eſt periurium, multo minus tolerabile eſt irritum facere quod Deus per ſacrū eius nomen promiſerit. tandem fœderi reuerentiam conciliat tam à fructu quàm à vetuſtate. Nihil Iſraelitis optabilius quàm cooptari à Deo in populū. hæc ergo incomparabilis vtilitas meritò debuit amabile fœdus reddere. Acceſſit ad tāti boni præſtantiam, quòd multis antequam nati eſſent ſæculis iam ipſos Deus anteuerterat ſua gratia. Nimis ergo probroſum fuit tam inſigne amoris pignus non cupidè & ardenter amplecti. Quæritur tamen quomodo in fœdus tranſierint paruuli, qui nondum per ætatem idonei erant ad diſcendum: reſponſio in promptu eſt, quanuis fide non exciperent promiſſam ſalutem, neque viciſſim carni renuntiarent ad ſeipſos Deo dicandos, eodem iure Deo fuiſſe deuinctos quo ſe patres obligabāt. Nam quum omnibus cōmunis eſſet gratia, mutuus ad teſtandam gratitudinem cōſenſus eſſe debuit: vt quum pueri adoleuiſſent, alacriores eſſent ad ſtudiū pietatis, dum reputabāt iam antè ſe Deo fuiſſe addictos. Ab vtero enim Circunciſio illis erat adoptionis ſymbolum. Ergo quanuis nondum fide aut intelligentia eſſent præditi, paterna Deo in eos erat poteſtas, qui tāto ipſos honore dignatus erat. Sic hodie Baptiſmo initiantur infantes in cultum Dei, quem nondum cognoſcunt: quia eos ſibi in peculium deſtinat, & filios ſibi aſſerit, vbi inſerit in Chriſti corpus. Longius pergit Moſes, poſteros eodem fœdere teneri, quaſi iam Deo mancipatos. Et certè, quum ſeruitus ad ſobolem vſque tranſeat, abſurdum videri non debet, tantundem iuris Deo tribui quantum ſibi vendicant homines mortales. Tantūdem igitur valet ſermo acſi admoniti fuiſſent Iſraelitæ, ſobolis nomine ipſos cum Deo paciſci, vt ſe & ſuos in eius obſequium traderent.

16 *Vos enim noſtis.* Scimus nouitate vtplurimum titillari hominum animos: id accedere poterat Iſraelitis, quum terrā Chanaā ingreſſi, multas idololatrias viderēt prius incognitas, quæ totidem erant ad ipſos illaqueandos decipulæ. Quanuis ergo talibus corruptelis nondum eſſent

aſſueti, veteribus exemplis eos ad cauendum hortatur. Neque enim eos latebat, Deum AEgy-
ptiacas ſuperſtitiones, ſimúlque aliarum gentium abominatum eſſe, quas horrendis modis
damnauerat. Admonet igitur Moſes, non eſſe cur populus ad inſolitos Gentium ritus imitã-
dos feratur, quum raris documentis cognouerit, quæcunque ſibi figmenta excogitarant pro-
fanæ gentes, Deo fuiſſe exoſa. Sumpta igitur eſt hæc ratio ab experimentis, quibus ſatis ſupér-
que admoniti fuerunt Iſraelitæ vt ſibi in poſterum ab omnibus fallaciis cauerent. Quum au-
tem à ſingulis viris & mulieribus tranſit ad familias & tribus vſque, ſignificat eos qui ſceleris ſo
cietate ſunt impliciti, fruſtra quærere in turba patrocinium: quia non minus tota gens quàm
vnus homo damnetur. Quod in fine verſus decimioctaui additur, Ne ſit in vobis radix, &c. fri
gidè ab aliis videtur exponi, ne ſint virulenti homines qui fructus amaros Deo proferãt. Nam
per radicem magis intelligo occulta vitiorum principia, quibus niſi maturè occurſum fuerit,
collectis viribus emergunt, & ſurſum ſe attollunt. diſſimulatione enim & cõniuentia creſcit
Hebr. 12. c. 15. licentia peccãdi. Atque huc videtur alludere author Epiſtolæ ad Hebræos, vbi fideles hortatur
ne ipſorum negligentia radix amarulentiæ ſurſũ pullulet, quæ inquinet multos. Simul ergo at-
que fratres ſuos incitare quiſpiã tẽtauerit ad colẽdos falſos deos, eũ euelli iubet Deus, ne erũpat
venenũ, & amara radix alios corrũpẽdo fructus, ſuos producat. Abſinthiũ hîc (vt ſæpe alibi) ſu
mitur in malã partẽ propter ingratũ ſaporẽ: niſi fortè alia ſit herba, quod magis probabile eſt.
19 *Sitque quum ipſe audierit.* Oſtendit non abs re tam ſeria & ſeuera conteſtatione ſe fuiſſe
vſum: quia nihil procliuius eſt quàm vt homines ſibi blandiendo facetè Dei iudiciũ eludant.
Repetit ergo, eos coram Deo ſtare, qui nec fallit, nec fallitur, neque etiam ſe vilipẽdi ſuſtinet, vt
ad eius minas expaueſcant. Terreat vos (inquit) Dei maieſtas: nequis dũ eo contẽpto in ſuis
cupiditatibꝰ laſciuit, ſibi impunitatẽ promittat. Benedicere ſibi in corde, eſt tacita cogitatione
ſperare omnia proſpera: ſicuti hypocritæ, ne tonãtẽ Deum exaudiãt, fallaces ſibi excitãt plau
ſus ſtulta adulatione. Ex hoc itaque loco diſcamus nihil eſſe deterius quàm pacẽ ſperare vbi
bellum gerimus cum Deo, & illum promittere nobis quietum quem laceſſimus cupiditatũ
noſtrarũ impetu. Quod additur in fine verſus, Vt addat ebriã ſitiẽti, propter ambiguitatẽ va-
riè torquetur. Quã inſulſè nugati ſint Hebræi interpretes, referre piget. Mihi dubiũ nõ eſt quin
prouerbiali figura vetet Moſes carnis appetitus plus ſatis feruidos quaſi nouis flabellis incita-
re. Quemadmodũ ergo dicuntur oleũ addere camino qui ignem iam accenſum magis inflã
mant: ſic dicuntur ebriam ſitienti addere qui ſibi accerſunt audaciæ irritamẽta, quò liberius
peccẽt. nam concupiſcẽtia in homine eſt quaſi hydrops inexplebilis. Iam ſiquis tãtæ intẽperã
tiæ indulgeat, ebriã ſiticuloſæ adiungit, hoc eſt, vecordiæ ſuæ furorem effræni deſiderio. Quã-
quã רוה (meo iudicio) actiuè, vt aliis locis, accipitur. Pſalmo 23, dicitur calix meus רויה: ſimiliter
Pſalmo 26, terra irrigua hoc nomine vocatur, quòd triticum & herbas largo potu madefaciat.
Optimè autem conueniet, deſideria carnis quibus flagramus, ſiti cõferri: ebrietati verò licẽtio-
ſum impetũ, quo præcipites ferimur: quia boni & mali diſcrimẽ tollendo, ſe obſtupefacit pec
Ephes. 4. d. 19. cator. Ideóque Paulus eos qui ſic demerſi ſunt in bruta Dei & ſui obliuione, ἀπηλγηκότας vocat.
20 *Non placebit Iehouæ.* Hîc docet Moſes, contumaciam qua ſponte obdureſcunt impii, clau
dere ſpei ianuam, vt Deum experiãtur implacabilem. Et certè omnium ſcelerum cumulus eſt,
miſerum hominem qui vitiis deditus eſt extinguere lucẽ iudicii, & imaginem Dei in ſe delere,
quò in belluam degeneret. Neque id modò, ſed etiam Deũ è ſolio ſuo detrahere, ne ſit mũdi iu
dex. Hac enim contumelia eum afficiunt qui impunitatis fiducia ſe proiiciunt ad peccandũ. I-
Iſaia 22. c. taque per Iſaiam iurat Deus id fore inexpiabile, quòd dum vocauit ad caluitiem & lamẽtũ, ſe
ad lætitiam incitauerint Iſraelitæ: ac lautè epulãdo, per ludibriũ dixerint, Cras moriemur. Ver
bo autem אבה excludit Moſes prorſus gratiam Dei. Interea fixum Dei propoſitũ, ne parcere ve
lit, prauæ eorum voluptati opponit qui ſibi in vitiis nimium placẽt. En quid ſuperbo ſuo cõtẽ-
ptu proficiant miſeri, qui vnà cũ Dei timore eius iudicium abolere conãtur. Porro quò melius
exprimat irreconciliabilem fore Deum tantæ obſtinationi, pronuntiat, eos qui tã petulãter e-
xultauerint in nequitia, ſe exterminaturũ è mũdo: deinde ſubiicit ſe daturũ illos in anathema-
ta, ne locum teneant in populo Iſrael. Eſt autem grauius abdicari ab electo populo, & ſegregari
in malum (vt hîc dicitur) quàm communi vita priuari.

EX EODEM CAPITE.

22 Et *dicet generatio poſtera, filii veſtri qui ſurgent poſt vos, & alienigena qui veniet è ter
ra longinqua, quum viderint plagas terræ huius, & morbos quibus ægrotare fecerit* Iehoua *in
ea:*

23 *Sulphur, & ſal, combuſtionem in toto ſolo eius, vt non ſeratur, neque germinet, neque*

aſcendat in ea vlla herba, vt in ſubuerſione Sodomæ, Gomorrhæ, Admæ, & Scboiim, quas ſubuertit Iehoua in excandeſcentia ſua & ira ſua.

24 *Dicent, inquam, omnes gentes, Quare fecit ſic* Iehoua *terræ huic? quæ eſt ira excandeſcentiæ huius magnæ?*

25 *Et dicent, Eo quòd dereliquerunt pactum* Iehouæ *Dei patrum ſuorum, quod pepigit cum eis, quum educeret eos è terra AEgypti.*

26 *Et abeuntes coluerunt deos alienos, incuruauerúntque ſe eis: deos, inquam, quos non nouerant, & qui nihil impertiti fuerant illis.*

27 *Et irata eſt excandeſcentia* Iehouæ *in terram ipſam, vt induceret ſuper eam omnem maledictionem ſcriptam in hoc libro.*

28 *Extirpauítque eos* Iehoua *è terra ipſorum in ira, & indignatione, & excandeſcentia magna, & proiecit eos in terram aliam, ſicut hodie.*

22 *Et dicet generatio.* Inculcat Deus quod antè vidimus, non vulgares fore quas infliget pœnas, vel quæ vſu & conſuetudine veniant in neglectum: ſed portenti ſimiles, quæ admirationem generent apud poſteros. Nam interrogatio quæ ponitur, veluti eſt de re inſolita, & quæ ſub ſenſum non cadit. Non reſtringitur autem hæc ſententia ad proximum membrum, ſed ad totum catalogum maledictionum pertinet: non quòd vnaquæque ſeorſum tãtum horroris incuſſerit, ſed quia aliæ aliis coaceruatæ, tam numero quàm grauitate & perſeuerantia, coegerint omnes mirari, atque hoc modo fuerint in ſignum & prodigium. Nam homines morbis affligi vbique contingit, terræ etiam ſterilitas vno anno malum cõmune eſt: ſed morbos quaſi affixos manere totius populi medullis, & terram in longum tempus exareſcere, acſi ſulphure combuſta eſſet: id verò formidabile eſt ſpectaculũ, in quo palam apparet quæ alioqui fuiſſet incredibilis Dei vindicta. Ideóque Sodomæ & Gomorræ exempla in medium profert, in quarum interitu cernere licet qualis omnes reprobos maneat exitus. Nam cæleſte fulmen quo fuerunt abſorptæ, Iudas admonet figuram eſſe ignis æterni. Porro illam vaſtitatem habuerunt ſemper Iſraelitæ ante oculos, ex quo terram ſunt ingreſſi, vt admoniti tam ſeuero iudicio, cõtremiſcerent. Notatu quoque dignum eſt, exteros ſciſcitantes induci: quibus verbis ſignificat Moſes, profanis quoque gentibus terribilem fore hanc vindictam. Quibus reſpondet quod legitur apud Ieremiam, Tranſibunt populi multi per hanc vrbem: & dicet quiſque proximo ſuo, Quare ita fecit Deus vrbi huic magnæ? & reſpondebitur, Eo quòd dereliquerint pactum Dei ſui, & adorauerint Deum alienum. Refertur ſimilis Dei comminatio Regum primo, Accidet vt quiſquis tranſibit per domum hanc (loquitur autem de templo) in ſolitudinem redactam, obſtupeſcat, ſibilet, ac dicat, Quare ſic euertit Deus domum hanc? & reſpondebitur, Eo quòd dereliquerint Deum ſuum, & amplexi fuerint deos extraneos. Grauius quod poſtea legitur, Ecce inducam mala ſuper Ieruſalem, & ſuper Iudam, de quibus quiſquis audierit, tinnient ambæ aures eius. Crimen defectionis exaggerat Moſes, vbi dicit, relicto Deo patrum ſuorum, Deo liberatore ſuo, Deo qui cum ipſis pepigerat, abiiſſe vt colerent deos alienos & incognitos, nullis beneficiis inducti. Deus enim ipſos ſibi tam doctrina quàm incomparabili potentiæ ſuæ documento in perpetuum deuinxerat. Nullus ergo erroris vel ignorantiæ prætextus fuit, ab eo deficere, vt ſe ignotis idolis proſtituerent. Interea diſcamus ex hoc loco, ſollicitè inquirere quiſnam ſit Deus, & quæ eius voluntas: quia nulla ſine ſcientia, vera eſt religio: deinde ſi veterem populum redemptionis gratia nefandæ ingratitudinis conuicit, nos hodie quoque multo minus eſſe excuſabiles, niſi conſtanter manemus in fide æterni Redemptoris.

Iud.1.b.7. Ierem.22.b.8. 1.Reg.9.b.8. 2.Reg.21.c.15.

DEVT. XXX.

Erit autem, quum euenerint tibi omnia verba hæc, benedictio & maledictio quas propoſui tibi, & reduxeris ad cor tuum in cunctis gentibus ad quas expulerit te Iehoua *Deus tuus:*

2 *Et conuerſus fueris ad* Iehouam *Deum tuum, obedieríſque voci eius per omnia, vt ego præcipio tibi hodie, tu & filii tui toto corde tuo, & tota anima tua:*

3 *Tunc reducet* Iehoua *Deus tuus captiuitatem tuam, & miſerebitur tui: & conuerſus congregabit te de cunctis populis ad quos diſperſerit te* Iehoua *Deus tuus.*

4 *Si fuerit expulſus tuus in extremo cæli, illinc congregabit te* Iehoua *Deus tuus, & illinc accipiet te:*

5 *Reducétque te* Iehoua *Deus tuus ad terram quam poſſederant patres tui, ac poſsidebis*

eam: benefaciétque tibi, & multiplicabit te magis quàm patres tuos.
6 *Et circuncidet* Iehoua Deus *tuus cor tuum, & cor ſeminis tui, vt diligas* Iehouam Deum
tuum toto corde tuo, & tota anima tua, propter vitam tuam.
7 *Dabit autem* Iehoua Deus *tuus omnes maledictiones iſtas ſuper inimicos tuos, & ſuper*
odio habentes te, & qui perſequuti ſunt te.
8 *Tu ergo reuertaris, & obedias voci* Iehouæ, *& facias omnia præcepta eius quæ ego*
præcipio tibi hodie.
9 *Et abundare te faciet* Iehoua Deus *tuus in omni opere manuum tuarum, in fructu ven-*
tris tui, & in fructu iumenti tui, & in fructu terræ tuæ, in bonum: quoniam conuertetur Iehoua
vt lætetur ſuper te in bonum: quemadmodum lætatus eſt ſuper patres tuos:
10 *Si tamen obedieris voci* Iehouæ Dei *tui, cuſtodiẽdo præcepta eius, & ſtatuta eius ſcri-*
pta in hoc libro Legis: *quum conuerſus fueris ad* Iehouam Deum *tuum toto corde tuo & tota a-*
nima tua.

1 *Erit autem.* Quod alibi vidimus rurſum confirmat, nunquam Deum tam duriter Eccleſiam ſuam affligere quin paratus ſit redire in gratiam: imò pœnis, quamlibet in ſpeciem atrocibus, miſeros qui ſe velut deuotis animis perdebant, ad pœnitẽtiam inuitari, vt veniam obtineant. Quanuis ergo ardente vindicta Dei vndique ſe ingerat deſperationis materia, colligere tamen animos iubet ad bene ſperandum. Tenendum verò quod antea docui ex verbis Moſis, non omnibus promiſcuè offerri reconciliationem: ſed hoc beneficium ſingulari priuilegio in ſola Eccleſia reſidere. Quod etiam ex ſpeciali promiſſione colligitur, Viſitabo in virga iniquitates eorum: miſericordiam verò meam non auferam ab ipſis. Nunc verò ſimul addẽdum eſt, ne omnibus quidem eſſe commune qui ſe profitentur Eccleſiæ membra, ſed tantùm ad reſiduum ſemen, & quas Paulus vocat gratiæ reliquias, ſpectare. (Rom.11.c.24.) hypocritis enim, quanuis fidelibus permiſti ſunt, nihilo vtilius eſt in ſalutem Dei flagellis percuti, quàm extraneis. Quare promiſſio hæc, ad certum numerum dirigitur: quia ſemper aliquem populum ſuperſtitem manere oportuit, quò firmum & ratum ſtaret Dei fœdus. Quanquam non tantùm iubet Moſes Iſraelitas proficere ſub Dei ferulis, ſed eius ſimul benedictiones reputare, quibus ſuauiter ad eum colendum adduci debuerant. Hæc enim comparatio ad illuſtranda Dei iudicia non parum valebat. Si tantùm pœnæ in mẽtem veniſſent, dimidia vel obſcurior fuiſſet cognitio: verùm quum ab vna parte expenderent, ſe non fruſtra Deum coluiſſe, rurſum eo derelicto, ex ſumma fœlicitate decidiſſe in profundas miſerias, colligere promptum fuit, quicquid malorum patiebantur, fructum & mercedem impietatis eſſe. Nec verò dubium eſt quin ſub Lege ita ſe ad tenerum & rudem populum Deus inflexerit vt dilucida eſſet benedictionum & maledictionum ſeries: vnde palam fieret, eos Legem ſeruando non ludere operam, ſicuti nec eam impunè violare. Et ſæpe Deus apud prophetas cõmemorat, quandiu obſequentes fuerunt filii, ſe illis viciſſim fuiſſe patrem: vt inde clarius perſpicerẽt, ex iuſta eius offenſione prouenire ſtatum in deterius mutatum. Hoc quidem prætextu ſuas ſuperſtitiones olim defendere conati ſunt impii: ſicuti ad refellendum Ieremiam ſuperbè iactabant ſibi bene fuiſſe, (Ierem.44.d.15) quum ſuffitum offerrent opificio cælorum: ſed tam proterua improbitas optimè coarguitur à Propheta, quòd Deus vrbis clade, & excidio templi, eiuſmodi pollutiones ſatis apertè vltus fuerit. Diſtinctio itaque de qua nunc loquitur Moſes, eos fallere non potuit, niſi ſponte tenebras luci obducerent. Porro quia raròcõtingit homines in rebus proſperis ſapere, hortatur Moſes Iſraelitas, vt tantum duriter afflicti, ad ſanam mentem redeant. exules enim alloquitur, qui à Deo exhæredati, nihil ſpei reliquum habebant. Promittit autem, ſi expulſi in terras longinquas tandem reſipuerint, Deum fore exorabilem. Ad cor enim reducere, tantundem valet atque expendere quod antè per contemptum, vel negligentiam, vel ſocordiam, ſpretum fuerat, & quaſi voluntaria obliuione ſepultum. Cæterùm ne facilitate Dei confiſi, defunctoriè tantùm veniam petant, exigitur ſeria conuerſio, cuius effectus in vita appareat: ſicut pœnitentiam comitatur vitæ nouitas. Nec tantùm de externa vitæ correctione loquitur Moſes, ſed poſtulat ſincerum obediendi ſtudium. alibi enim vidimus, totum cor pro integro accipi.

4 *Si fuerit expulſus tuus.* Quoniam eorum diſſipatio in regiones incognitas ſpem reditus abſcindere poterat, huic diffidentiæ occurrit Moſes: & quanuis in extremas mundi plagas fuerint expulſi, immenſam Dei potentiam ſufficere docet ad ipſos colligendos: ſicuti etiam in Pſalmo dicitur, (Pſal.147.a.2.) AEdificans Ieruſalem Iehoua, diſperſiones Iſraelis congregabit. Hoc conſilio bis ponitur aduerbium Illinc, ne locorum diſtantiam obſtaculo fore imaginentur quominus impleat Deus

quod promiſit. Porro non temere præcipui beneficii loco habitationem in terra Chanaan celebrari, alibi viſum fuit: quia vſque ad Chriſti aduentum, ſpem æternæ hæreditatis terreno & viſibili ſymbolo in eorum animis foueri oportuit.

6 *Et circuncidet.* Hæc promiſſio longè excellit, & propriè ad nouum fœdus refertur, interprete Ieremia, qui Deum ita loquentem inducit, Ecce, venient dies quibus feriam cum domo Iſrael, *Ierem. 31. f. 31.* & domo Iuda fœdus nouum, non quale pepigi cum patribus eorum, quod irritum fecerunt: ſed ponam Legem meam in vlceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam. Idem nunc diuerſis verbis pronuntiat Moſes, ne ſuo more ac pro ſua leuitate identidem recidant Iſraelitæ ad nouam perfidiam, cæleſti remedio opus eſſe, vt cor eorum Deus refingat ac formet. In ſumma, hunc admonet præcipuum fore recôciliationis fructum, quòd Deus Spiritu regenerationis eos donabit. In verbo circuncidendi metaphora eſt: quia alludit Moſes ad legale conſecrationis ſignum, quo initiabantur in cultum Dei. Perinde igitur valet loquutio acſi dictum eſſet, Deus ſpiritualiter vos creabit nouos homines, vt purgati à carnis & mundi ſordibus, & ab immundis gentibus ſegregati, purè eum colatis. Interea oſtendit, quicquid in Sacramentis offert Deus, ab arcana Spiritus ſui operatione pendere. Circunciſio tunc pœnitentiæ & renouationis Sacramentum erat, vt hodie nobis eſt Baptiſmus: atque litera ipſa quam Paulus vocat, inutilis per ſe fuit, ſicut & hodie multi *Rom. 2. e. 27.* nullo fructu baptiſantur. Tantum ergo abeſt quin Spiritus ſui gratiam reſignet Deus Sacramentis, vt tota eorum efficacia & vtilitas nonniſi penes Spiritum reſideat. Etſi autem videtur Moſes inter homines & Deum ſic partiri, vt illis adſcribat initium pœnitentiæ, hunc verò faciat perſeuerantiæ authorem: huius tamen nodi facilis eſt ſolutio. Nam pro vſitato Scripturæ more, dum ad pœnitentiam eos hortatur, non docet eſſe donum Spiritus, ſed ſimpliciter de eorum officio diſſerit. Interea ſtultè colligunt liberi arbitrii defenſores, non plus ab hominibus flagitari quàm ſint præſtando: aliis enim locis docentur à Deo petere quicquid iniungit. Sic & hoc loco Moſes concionatus eſt de ratione placâdi Dei, vt populus corde non ficto ad bonam frugem ſe recipiat. Vbi autem teſtatus eſt Deum illis fore propitium, ſubiicit meliore remedio opus eſſe, vt ſemel ab eo reſtituti, fruantur perpetua eius gratia. Neque tamen conſilium eius eſt, ad ſubſequētem vitæ curſum reſtringere Circunciſionem cordis: acſi in ipſorum arbitrio ac proprio motu eſſet, ſeipſos circuncidere, antequam in ipſis operetur Deus. Et certè nihilo facilius eſt ſurgere quum lapſus fueris, quàm ſtare ex quo te erexerit Deus. Eximia virtus eſt perſeuerantia, fateor: ſed quomodo peccator qui Satanæ mancipatus eſt, ſe expediet ab illis vinculis, niſi Deo liberatore? Quod ergo de perſeuerantiæ dono prædicat Moſes, conuerſionis exordio non minus conuenit: ſed tantùm docere vult, quanuis Deus peccatis noſtris ignoſcat, euanidum fore illud beneficium niſi nos contineat in obſequio Legis ſuæ. Et certè, quibuſcunque remittit Deus peccata, eoſdem Spiritu ſuo in iuſtitiam regenerat.

8 *Tu ergo reuertaris.* Copula quæ hîc ponitur à Moſe, particulam illatiuam valet: ratiocinatur enim à veniæ fiducia, ne dubitent ad Deum redire, quin potius alacri promptóque animo ſe accingant: deinde vt conſtanter pergant in obedientiæ curſu. Quando autem perſeuerantiam quam paulo antè teſtatus eſt à ſolo Deo dari, nunc à populo exigit, inde facilè colligere licet, inſulſè eos facere qui ex Dei præceptis æſtimant hominum vires. Interea caput illud teneamus, veram conuerſionem continuo vitæ tenore probari: quia in hunc finem (teſte Zacharia) redempti *Luc. 1. g. 74.* ſumus, vt Deum liberatorem colamus in ſanctitate & iuſtitia cunctis diebus vitæ noſtræ.

EX EODEM CAPITE.

15 *Vide, propoſui tibi hodie vitam & bonum, mortem & malum:*

16 *Quando ego præcipio tibi hodie vt diligas* Iehouam *Deum tuum, vt ambules in viis eius, & cuſtodias præcepta eius, & ſtatuta eius, & iudicia eius: vt viuas, & multipliceris, benedicátque tibi* Iehoua *Deus tuus in terra ad quam ingrederis vt poſſideas eam.*

17 *Quòd ſi auerterit ſe cor tuum, & non audieris, & impulſus adoraueris Deos alienos, colueríſque eos:*

18 *Denuntio vobis hodie, pereundo peribitis, non prorogabitis dies ſuper terram ad quam tranſmiſſo* Iordane *pergis, vt poſſideas eam.*

19 *Teſtor contra vos hodie cælum & terram, quòd vitam & mortem propoſui, benedictionem & maledictionem: deligas ergo vitam, vt viuas tu & ſemen tuum:*

20 *Diligendo* Iehouam *Deum tuum, obediendo voci eius, adhærendo ei. ipſe enim eſt vita tua, & longitudo dierum tuorum, vt habites ſuper terram quam iurauit* Iehoua *patribus tuis,* Abrahæ, Iſaac *&* Iacob, *ſe daturum illis.*

15 *Vide, propoſui.* Obteſtatio ſuperioribus ſimilis, vt cogitent Iſraelitæ, quòd Deus Legem ſuam dignatus fuerit apud ipſos deponere,inæſtimabile eſſe beneficium:quod niſi reuerenter excipiãt,non leues daturi ſint pœnas tam fœdæ ingratitudinis.Nam vt erroris patrocinio eos ſpoliet,à profanis gentibus ſeparat,quæ propter viæ ignorantiã inter vitam & mortem dubiè vacillabant. Dicit igitur ſe poſuiſſe ante eorum oculos vitam,& quidem coniunctam cum vera & plena fœlicitate:ſimiliter mortem cum ſuis appendicibus. Nemo verò eſt qui natura duce vitam non appetat,qui mortem non refugiat.Exprobrat itaque Moſes, pluſquam amentes fore ſi vltro ſe in omnes miſerias coniiciant.Interea ſignificat,ſe non iactare nudas & inanes voces, ſed doctrinam ſuam armatam eſſe Dei potentia,vt quiſquis eam amplexus fuerit, ſalutem in ea reperiat: nemo verò ſpernat impunè.Sequitur vtriuſque membri partitio,amorem Dei & Legis obſeruationem præcipi,vt viuant:ſin verò euerſi ab eo fuerint,denuntiari interitum. Itaque non temere promiſſiones & minas vocaui Legis ſanctiones,quia vt eius authoritas apud nos firma ſit,tam obedientiæ mercedem,quàm pœnam tranſgreſſionis in medium proponi neceſſe eſt. Per cultum deorum alienorum,quamlibet defectionem intelligit,vt antea admonui.Impelli verò ad ſuperſtitiones nõ dicit excuſandæ eorum leuitatis cauſa, ſed potius ad crimen exaggerandum,quòd praua cupiditate abrepti,veritatem Dei probè cognitam deſerant.

19 *Teſtor contra uos.* Eſt quidem verbum præteriti temporis,ſed quod præſentem actum deſignat.Vehementius autem eos vrget,vbi teſtes vindictæ Dei aduocat cælum & terrã. Quibus verbis non angelos & homines compellat,(vt frigidè quidam exponunt)ſed amplificandi cauſa ſenſum tribuit rebus inanimatis.Quod breuiter perſtringo,quia alibi fuſius tractaui: ſicuti quod paulo pòſt ſequitur de vita & morte. Lex enim quoad doctrinam ſpectat, vitam & mortẽ in ſe continet:quia illic nõ fallaciter promittitur vitæ æternæ merces.Sed quũ nemo reperiatur dignus mercede promiſſa,meritò docet Paulus Legẽ tantùm eſſe mortiferã.Atqui id accidentale eſt,quod nõ ex doctrinæ defectu,ſed ex hominum vitio manat. Quæritur tamen, ſi naturæ noſtræ corruptio facit ne Lex aliud quàm mortẽ generet,quomodo iubeat Moſes vitam eligere,quam ex illa adipiſci non poteſt peccator.Itaque criſtas erigunt Papiſtæ, tam ad extollendum liberum arbitrium, quàm ad iactanda merita.Quaſi verò Moſes non gratuitæ quoque Dei miſericordiæ teſtis fuerit ac præco:& ſuos diſcipulos ad Chriſtum direxerit,vt ab eo ſalutem peterent.Ergo quum de ſeruãdis mandatis verba facit,non excludit duplicem Chriſti gratiam,vt fideles Spiritu regeniti, ad obedientiam iuſtitiæ aſpirent,ſimúlque peccatis expiatis Deo gratis reconcilientur. Et certè quum idem fœdus nobis & veteri populo ſit commune,dubium non eſt quin vitam elegerint quicũque olim amplexi ſunt Moſis doctrinam.Interim,quatenus ſeparata fuit eius legatio ab Euãgelio,magis in munere ſibi peculiariter iniuncto inſiſtit, vt inter ipſum & Chriſtum clarius appareat diſcrimẽ. Hæc ratio eſt cur fidei iuſtitiam parcius delibet:prolixè autem concionetur de amando & colendo Deo,& implendis eius mandatis.

REDITVS AD HISTORIAM.

EX EXODI XXXI.

1 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen,dicendo,*

2 *Vide,vocaui ex nomine Beſaleel filium Vri,filii Hur, è tribu Iehuda:*

3 *Et repleui eum Spiritu Dei,ſapientia & intelligentia,ſcientia & omni arte,*

4 *Ad excogitandum quicquid fabrefieri poteſt ex auro,& argento, & ære:*

5 *Et in arte gemmaria,ad replendum,& in arte lignaria, vt operetur in omni opere.*

6 *Et ego ecce conſtitui cum eo Aholiab filium Abiſamach è tribu Dan,& in corde omnis ſapientis corde,dedi ſapientiam,vt faciant quæcunque præcepi tibi,*

7 *Tabernaculum Eccleſiæ,& arcam teſtimonii, & propitiatorium quod eſt ſuper eã, & omnia vaſa tabernaculi.*

8 *Et menſam & vaſa eius, & candelabrũ mundũ,& omnia vaſa eius,& altare ſuffimenti.*

9 *Et altare holocauſti,& omnia vaſa eius,& concham & baſin eius,*

10 *Et veſtes miniſterii, & veſtes ſanctitatis ipſi Aharon ſacerdoti, & veſtes filiorum eius, vt ſacerdotio fungantur.*

11 *Et oleum vnctionis,& ſuffimentum aromaticum pro ſanctuario,iuxta omnia quæ præcepi tibi facient.*

1 *Vide,uocaui.* In reliqua huius operis parte contextũ hiſtoriæ ſequemur, vſque ad finem Deu-

teronomii,vbi narratur mors ipſius Moſis.Tametſi in forma tabernaculi nihil omiſerat Deus, quin exactè præciperet quicquid opus eſſet factu:ipſa tamen operis difficultas tam Moſi quàm toti populo torporem ex deſperatione iniicere poterat. Neque enim de quolibet opere agebatur, in quo vel ſummi artifices ſpecimen ederent ſuæ induſtriæ:ſed de admirabili ſtructura,cuius exemplar in monte oſtenſum fuerat:vt incredibile videri poſſet,vllos mortales ſua ſolertia quod Deus mandauerat poſſe aſſequi.Adde quòd in AEgypto ſeruilibus operis addicti fuerāt, quæ omnē extinguerent ingenii vigorem,nec ad vllas artes liberales aſpirare ſinerent.Vnde colligimus,quicunque Dei vocem obedienter ſequuntur,nunquam eius ſuppetiis deſtitui.Ergo in arduis omnibus negotiis hæc precatio nos ad pergendum animet, Da quod iubes,& iube quod velis. Porro vocare ex nomine,tantundem valet atque eximium reddere.quo ſignificat Moſes, Beſeleel,quia peculiari dono præditus erit,fore extra communem numerum. Sic apud Iſaiam dicitur Cyrus nomine ſuo vocatus:quia ſingulari modo ad tantas res gerendas Dei cōſilio deſtinatus eſſet. Etſi autem ſpecialis fuit vocatio Beſeleel, quia(vt nuper dixi) inſolitum & minimè vulgare opus ei Deus mandabat:colligimus tamen neminem vel in minimis ac contemptiſſimis opificiis excellere,niſi quatenus in eo Dei Spiritus operatur.Nam quanuis diuiſa ſint dona, vnus tamen eſt Spiritus ex quo omnia ſcaturiunt:& quidem prout Deo viſum eſt ſingulis ad menſuram diſtribuere.Neque id tantùm in ſpiritualibus donis locū habet, quæ regenerationem ſequuntur, ſed in omnibus ſcientiis quæ pertinent ad vſum communis vitæ.Vitioſa igitur partitio eſt, dum profani homines partim naturæ & Dei beneficio adſcribunt,partim hominum induſtriæ,adiumenta omnia quibus vtimur:quādo ipſa quoque hominum induſtria Dei beneficium eſt. Melius poetæ, qui ſimpliciter referūt quod ab ipſa natura dictatum erat,artes omnes à Deo manare,& ideo debere cenſeri diuinas inuentiones.Huius doctrinæ duplex eſt vtilitas,vt omnia quæ pertinēt ad fouendam & tuendam vitam,quoties occurrunt,nos ad gratitudinem excitent: & quæcunque nata videntur ex hominum ingenio,documenta ſint paternæ erga nos Dei ſolicitudinis: deinde vt purè & ſanctè Deum colamus tot bonorum authorem,qui ea in vſum noſtrum ſanctificat. Plura Spiritus epitheta enumerat Moſes:quia ſingularis opificii ſit mētio.Statuere tamē conuenit, quæcunque ſingulis facultas ſuppetit,ex vnico fonte manare,& diuinitus conferri.Hoc tantùm intereſt,quòd Beſeleel ſumma præſtantia donatus fuit,aliis diſtribuitur quantum Deo placet.

Iſa.45.a.4. 1.Co.12.a.4.

6 *Et ego ecce,conſtitui cum eo.* Principem operis ex tribu Iuda fuiſſe delectum mirum non eſt, cur ex tribu Dan adiunctus fuerit comes,vix reddi poteſt ratio,niſi quòd loci obſcuritas magis illuſtrauit Dei gratiam.Quòd autem continuo poſt ſubiicitur,Deum ſapiētiam dediſſe in cor eorum qui præditi erant ſapientia cordis,ſpeciem repugnantiæ primo intuitu oſtendit.Nam ſi intelligentia iam pollebant,quorſum noua inſpiratio:Hinc factum eſt vt vulgò putauerint,ſpecialem Dei gratiam duntaxat eſſe adminiculum quo iuuetur quæ iam naturaliter nobis ineſt facultas. Atqui potius docemur hoc loco,quum aliquid nobis accreſcit,& dotes in nobis illuſtriores apparent,non aliunde eſſe noſtros progreſſus quàm ex continua Spiritus operatione. Iam Deus artificibus,quorum fit mentio,acumen & perſpicaciam contulerat:vt eorum dexteritas ſemē duntaxat eſſet. Nūc promittit ſe plus daturū quā antea apparuiſſet.Scio verba ſic reſolui poſſe,Quicunque apti & idonei erunt,ideo præditos eſſe intelligentia,quoniam Deus arcano inſtinctu eam inſpirauerit:ſed altera expoſitio ſimplicior.Quod ſequitur de partibus tabernaculi,alibi iam tractatum fuit.

EX EXODI XXXV.

20 *Egreſſi ſunt vniuerſus cœtus filiorum* I*ſrael à facie* M*oſis.*

21 *Veneruntque vir quē extulit cor ſuum,qui liberalis fuit ſpiritu ſuo:attuleruntque oblationem ad opus tabernaculi conuentionis,& ad omne opus eius,& ad veſtes ſanctitatis.*

22 *Venerunt viri & mulieres,quicunque liberalis fuit corde:attulerunt fibulas,& inaures, & annulos,& armillas,quodlibet vas aureum,& omnis vir qui attulit leuationē auri* I*ehouæ.*

23 *Præterea omnis vir apud quem inueniebatur hyacinthus,purpura,coccus,byſſus,& pili caprarum,& pelles arietum rubricatæ,& pelles thaſorum,hæc attulerunt.*

24 *Omnis tollens leuationem argenti & æris,obtulerūt leuationem* I*ehouæ: & omnis apud quem inueniebantur ligna ſittim,pro vniuerſo opere miniſterii attulerunt.*

25 *Præterea omnis mulier intelligenti corde,manibus ſuis neuerunt,& attulerunt quod nēdo operatæ fuerant, hyacinthum, purpuram,coccum,& byſſum.*

26 *Omnes quoque mulieres quas excitauit cor ipſarū, intelligenter neuerūt pilos caprinos.*

27 *Principes quoque attulerūt lapides onychinos,& gēmas inſerēdas in ephod & pectorali:*

28 *Aromata etiam & oleum pro luminari, & pro oleo vnctionis, & pro inceſo aromatico.*

29 *Omnis vir & mulier qui liberales fuerunt corde ſuo ad offerendum pro cuncto opere quod mandauerat Iehoua fieri per manum Moſis, obtulerunt filii Iſrael donum voluntarium Iehouæ.*

30 *Tunc ait Moſes ad filios Iſrael, Videte, vocauit Iehoua nomine Beſaleel filium Vri, filii Hur, de tribu Iuda:*

31 *Et impleuit eum Spiritu Dei, in ſapientia & intelligentia, in ſcientia & omni artificio,*

32 *Ad excogitandum ingenioſa opera, vt faciat in auro, argento, & ære:*

33 *Et in artificio gemmarum: vt illas includat in artificio ligni, vt faciat quodcunque opus ingenioſum.*

34 *Et poſuit in cor eius vt doceat, ipſe & Aholiab filius Abiſamach, e tribu Dan.*

35 *Repleuit eos ſapientia cordis, vt faciant omne opus artificis, & phrygionis, & acupictoris, ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo, & textura, facietes omne opus, & excogitantes inuentiones.*

20 *Egreſſi ſunt vniuerſus.* Non eſt cur quempiam offendat mutata narrationis ſeries: quando ex compluribus locis palam apparet, temporis ordinem non ſéper fuiſſe ſeruatũ à Moſe. Sicut hoc loco videtur lapſum populi connectere ſuperioribus præceptis, tam de extruendo tabernaculo quàm de reliquo Dei cultu. Atqui firmis rationibus monſtraui, antequam ad idololatriã deficeret populus, extructum fuiſſe tabernaculum. Ergo quod omiſſũ fuerat, nũc ſupplet Moſes: ego autem facilitati ſtudens contexui filum hoſtiæ. Sũma porro huius narrationis eſt, quicquid ad ſtructuram tabernaculi opus erat, liberaliter fuiſſe allatum. Ac notandum eſt à Moſe fuiſſe digreſſos: quoniam ex hac circũſtantia colligimus, quũ ſinguli ad ſua tabernacula reuerſi eſſent, ſeorſum reputaſſe quidnam eſſent daturi. Quo plus meretur laudis ipſorum largitio quam antè erant meditati. Sæpe enim contingit vt qui ſubito feruore fuit beneficus, eũ mox pœniteat. Cæterùm quum addit, veniſſe omnes viros, dubiũ eſt an totius populi animos ad largiendum promptos & alacres fuiſſe intelligat, an verò obliquè perſtringat eorum tenacitatẽ & ſordes qui malignè officiũ neglexerũt. Vtrouis modo accipere libeat, repetit Moſes quod antè vidimus, non vi aut neceſſitate extortas fuiſſe oblationes, ſed profectas à volũtario & hilari affectu. Verba ſic reſoluo, Venerũt ſinguli, prout quẽque excitauit cor ſuum. Acſi diceret, nõ fuiſſe coactos lege impoſita, ſed vnumquenque ſibi fuiſſe legiſlatorem propria volũtate. Perperã verò torquetur à Papiſtis hic locus ad probandum liberum arbitrium: acſi à ſeipſis incitarẽtur homines ad bene rectéque agendum. Neque enim Moſes, dum ſpontaneum affectũ laudat, excludere vult Spiritus gratiam, qua ſola ad pium ſtudiũ corda flectũtur: ſed opponitur hæc incitatio pigritiæ, qua ſeipſos profani homines impediũt & morantur. Quos ergo gubernat Dei Spiritus, non trahit inuitos violento impulſu vel extrinſeco, vt loquũtur: ſed intus ita operatur velle, vt ſeipſos incitent fideles, & vltro ſequantur Spiritum ipſum ducẽ. Itaque quũ additur, Cuius ſpiritus erat liberalis in ipſo, non adſcribitũ principiũ bene agendi hominibus, vel etiã cõcurſus, ac ſi ſeorſũ cooperarẽtur, ſed tantũ laudatur interior animi motus & ſtudii ſinceritas.

22 *Venerunt uiri cum mulieribus.* Mulierũ expreſſa fit mentio, quarum non modò largitione, ſed etiam opera (vt paulo pòſt ſequitur) dignatus eſt vti Deus ad opificium ſãctuarii. Pii autem deſiderii ardorem amplificat Moſes, quòd ornamentis non pepercerint: quibus vt plurimũ ita ſunt addicti homines, ac præſertim fœminæ, vt frigus, inediã, & ſitim pati malint quã illa attingere. Fuit ergo ſignum non vulgaris zeli, annulos ſibi & armillas detrahere, quibus tã ægrè multi ſpoliantur, etiam vbi eos conficit eſuries. Iterum laudatur eorum erogatio à quibus data fuerunt æs, ferrum, ligna ſittim, pili caprarum, & arietum pelles: vt non dubitent pauperes, quãuis nõ reſpondeat animo facultas, gratũ nihilominus Deo eſſe munus quod ex ſua tenuitate libenter offerunt, quàm ſi diues ex magna copia centuplo eſſet largior.

30 *Videte, uocauit.* Hic ad exhortationẽ efficax eſſe debuit ſtimulus, quum palam cernerent Deũ operi præeſſe. Cuius rei illuſtre fuit documentum noua illa virtus & inſolita qua præditi fuerunt Beſaleel & Aholiab. Etſi enim iam antè nobiles fuerant ac eximii artifices, dubiũ tamen non eſt longè aliis dotibus fuiſſe ornatos, vſque ad miraculum. Proinde non abs re iubet populum attendere ad hanc inopinatam Dei virtutẽ: quia perinde erat acſi manũ ad operis progreſſus è cælo extenderet. Qua etiam ratione notatur vtriuſque tribus, propter conſpicuam gratiæ excellẽtiam, cuius memoriam omnibus ſæculis celebrari æquum fuit. Sicuti autẽ Deus

viſibilis ſanctuarii architectis honorem hunc detulit:ita pronuntiat eorum nomen fore in cælo glorioſum qui præclaris Spiritus donis inſtructi ſuam operam fideliter impendunt ad ſpiritualis templi ædificium. Quum toties hîc ponitur cordis ſapientia, tam in viris quàm in mulieribus, mẽtis ſolertiam intellige. neque enim tantùm cor vocatur ſedes affectuum, ſed vis & facultas intellectiua, vt loquuntur: ſicuti Deut. 30, Non dedit tibi hactenus Deus cor ad intelligendum.

31 *Et impleuit eum ſpiritu Dei.* Præſtantiam ingenii & ſolertiæ magnificè pluribus verbis iterum prædicat. Fuit enim raræ virtutis, quum tam ſeruiliter & contumelioſè oppreſſi fuiſſent Iſraelitæ, extare in illa gente homines tali acumine adhuc præditos. Repleuiſſe dicitur Deus Spiritu Dei, hoc eſt, diuino: vt ſciamus has dotes non fuiſſe naturaliter ingenitas homini, nec induſtria etiam partas. Etſi enim ipſa quoque naturæ bona à Spiritu Dei proueniunt, qui ſingulis nõ minus dat intelligere quàm viuere: ſpecialis tamen donorum diſtributio ſeorſum in ſuo gradu eminet. Deinde habuit Deus tam exquiſiti operis rationem: vt mira perſpicacia ſupra vulgarem modum hos artifices donaret. Additur facultas ad docendum, quia duo ſoli tam arduum opus nunquam tota vita abſoluiſſent. Fuit autem hæc quoque dexteritas cæleſtis gratiæ: quia alioqui nunquam tot tædia deuoraſſent in poliendis rudibus: nec tanta celeritate magnam hominum turbam formaſſẽt incredibili ſymmetria ad ſingulas operis partes.

EXODI XXXVI.

Fecit ergo Beſeleel & Aholiab, & omnis vir ſapiens corde, quibus dederat Iehoua ſapientiam & intelligentiam, vt ſcirent facere omne opus miniſterii ſanctuarii, quæcunque præceperat Iehoua.

2 *Nam vocauit Moſes Beſeleel & Aholiab, omnemque virum ſapientem corde, cuius cordi indiderat Iehoua ſapientiã, & omnem cuius cor excitauerat ipſum vt accederet ad opus ad faciendum illud.*

3 *Tulerúntque à facie Moſis omnem oblationem quam attulerant filii Iſrael ad opus miniſterii ſanctuarii: illi autem afferebant ad eum adhuc oblationem ſpontaneam quotidie.*

4 *Venerunt itaque omnes ſapientes qui faciebant omne opus ſanctuarii, ſinguli ab opere quod faciebant:*

5 *Et loquuti ſunt ad Moſen, dicendo, Plus affert populus afferendo quàm opus ſit ad miniſterium pro opere faciendo quod præcepit Iehoua fieri.*

6 *Præcepit ergo Moſes vt proclamarent in caſtris, dicendo, Vir & mulier nequid addant vltrà ad oblationem ſanctitatis. Itaque prohibitus eſt populus ab offerendo.*

7 *Materia enim erat ad ſufficientiam eis pro toto opere ad faciendum illud, & ſuperabundabat.*

8 *Et fecerunt omnis ſapiens corde inter facientes opus, tabernaculum è decem cortinis, quæ erant ex byſſo retorta, & hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, ex Cherubim: opere phrygionico fecit illas.*

9 *Longitudo cortinæ vnius erat octo & viginti cubitorum, & quatuor cubitorum latitudo cortinæ vnius, menſura erat omnibus cortinis.*

10 *Poſtea coniunxit quinque cortinas alteram cum altera, & quinque alias cortinas coniunxit alteram cum altera.*

11 *Fecit & laqueolos hyacinthinos in ora cortinæ vnius, in extremo in coniunctione: ſic fecit in ora cortinæ extrema in coniunctione ſecundæ.*

12 *Quinquaginta laqueolos fecit in cortina vna, & quinquaginta laqueolos fecit in extremo cortinæ ſecundæ, quæ erat in coniunctione ſecunda: oppoſiti erant laqueoli alter alteri.*

13 *Fecit & quinquaginta vncinos aureos, & coniunxit cortinas alteram cum altera vncinis: & ita factum eſt tabernaculum vnum.*

14 *Fecit inſuper cortinas è caprarũ pilis in tentorium ſuper tabernaculũ, vndecim cortinas.*

15 *Longitudo cortinæ vnius triginta cubitorum, & quatuor cubitorum latitudo cortinæ vnius, menſura vna erat vndecim cortinis.*

16 *Coniunxit quinque cortinas ſeorſum,& ſex cortinas ſeorſum.*

17 *Fecit etiam laqueolos quinquaginta in ora cortinæ extrema, in coniunctione: quinquaginta item laqueolos fecit in ora cortinæ,in coniunctione ſecunda.*

18 *Fecit præterea vncinos æreos quinquaginta ad coniungendum tẽtorium, vt eſſet vnũ.*

19 *Fecit inſuper operimentum tentorio è pellibus arietum rubricatis, & operimentum è pellibus taxorum ſuperne.*

20 *Fecit & tabulas tabernaculo è lignis ſittim ſtantes.*

21 *Decem cubitorum erat longitudo tabulæ,cubiti verò & dimidii latitudo tabulæ.*

22 *Duo cardines erant tabulæ vni inſtar ſcalarum gradus diſpoſiti, alter eregione alterius: ſic fecit omnibus tabulis tabernaculi.*

23 *Fecit inquam tabulas tabernaculo, viginti tabulas ad latus Auſtri ad Meridiem.*

24 *Et quadraginta baſes argẽteas fecit ſub viginti tabulis,duas baſes ſub tabula vna pro duabus incaſtraturis eius,& duas baſes ſub tabula altera pro duabus incaſtraturis eius.*

25 *In latere verò tabernaculi ſecundo, nempe in latere Aquilonari,fecit viginti tabulas:*

26 *Et quadraginta baſes earum argenteas,duas baſes ſub tabula vna,& duas baſes ſub tabula altera.*

27 *In latere autem tabernaculi ad Occidentem fecit ſex tabulas.*

28 *Duas tabulas fecit angulis tabernaculi in duobus lateribus.*

29 *Et erant quaſi gemellæ infernè,& pariter quaſi gemellæ in ſummitate eius, in circulum vnum: ſic fecit vtrique in duobus angulis.*

30 *Fuerunt itaque octo tabulæ,& baſes earum argenteæ ſedecim, baſes binæ ſub qualibet tabula.*

31 *Fecit & vectes è lignis ſittim,quinque pro tabulis vnius lateris tabernaculi:*

32 *Et quinque vectes pro tabulis alterius lateris tabernaculi, & quinque vectes pro tabulis lateris tabernaculi,in lateribus duobus ad Occidentem.*

33 *Fecit item vectem medium vt tranſiret per medium tabularum,ab extremo ad extremũ.*

34 *Tabulas autem texit auro,& annulos earum fecit ex auro,per quos traiicerẽtur vectes: & texit vectes auro.*

35 *Fecit etiam velum ex hyacintho,& purpura, & vermiculo cocci,& byſſo retorta: opere phrygionico fecit illud,cum figuris Cherubim.*

36 *Et fecit illi quatuor columnas de lignis ſittim, & texit eas auro: vncini autem earum erant aurei: & fudit eis quatuor baſes argenteas.*

37 *Fecit quoque velum ad oſtium tabernaculi ex hyacintho,& purpura,& vermiculo cocci, & byſſo retorta,opere phrygionico.*

38 *Et columnas eius quinque,& vncinos earum: texítque capita earum, & fila ea cingentia auro, baſes autem earum quinque æreas.*

1 *Fecit ergo Beſeleel & Aholiab.* Quanquam verboſa potuit videri prolixitas quum narraret Deum præcepta de extruendo tabernaculo dediſſe: hîc tamen iiſdem propè verbis eãdem narrationem retexit: ſed optimo conſilio & ratione. Magni enim interfuit, ex cõparatione perſpici quã exactè opifices omnia ad normam diuinitus poſitam formaſſent. Neque id ſolùm in laudem eorum obedientiæ: ſed quia in tota ſtructura nihil humanum eſſe oportuit. Quanuis enim operam ſuam ſtrenuè pro ſe quiſque impenderint: nefas tamen fuit propriis inuentionibus vel tantillum tribuere: imò hæc ſacri ædificii profanatio fuiſſet, non ſequi omni ex parte quod tam diligenter Moſi dictatum fuerat. Quod valere debuit ad ipſos in poſterum cohibendos, nequid mutando, vel nouando, imperium Dei violarent. Non tenebant quidem omnium rationem, tam in numero quàm in menſura: ſed perſuaſos eſſe oportuit Deum nihil temere iuſſiſſe. Hinc etiam erigi decuit eorũ mentes ad cæleſte exẽplar: vt ad plenã eius manifeſtationẽ myſteria, licet obſcura, reuerenter ſuſpicerent. Verborum itaque repetitio nos admonet quàm concinnè reſpondeat ſtructu-

ra hominum, labor & artificium Dei præcepto.

2 *Nam uocauit Moſes Beſeleel.* Non abs re toties in acumine ingenii & artis peritia Spiritus Dei gratiam commendat Moſes. Priore quidem loco architectos ſolertes vocat: ſed mox correctionis vice adiicit diuinitus inſtructos fuiſſe tali intelligentia. Quo refellitur Papiſtarũ inſulſitas, quibus ad probandum liberum arbitrium ſatis eſt locos arripere vbi recta voluntas laudatur. Atqui quamuis rectè velint homines, ſtultè inde colligunt libero arbitrio præditos eſſe, niſi demonſtrent velle à ſeipſis. Itaque quod ſequitur in contextu, ſingulos ad fabricam tabernaculi vel operas vel ſubſtantiam contuliſſe, prout corda ſua excitauerant, non ita authores pii affectus facit homines, vt Deum laude ſua fraudet. Intelligũt igitur homines, voluntarii ſunt, ſeipſos animant ad ſanctos conatus: ſed quæritur vnde intelligentia, voluntas & ſtudium bene agendi: quæ Scriptura pronuntiat Dei & Spiritus dona eſſe, perperam ſibi Papiſtæ arrogant.

3 *Tuleruntque a facie Moſis.* Hìc oſtenditur primùm ſedulitas & prudentia tam Moſis quàm artificũ, deinde etiã integritas. Prudentiæ eſt quòd materiã inter ſe diſtribuunt: diligentiæ verò quòd citò manum admouent operi, nec expectant dum ſuppetat quantum ſatis ſit ad opus complendum. Porro raram integritatem teſtantur, dum vltro admonent ſufficere quod datum eſt, & finẽ imponunt oblationibus, ne modũ excedant. Scimus, vbi data eſt occultè furandi occaſio, quàm pauci ſe contineant. Quòd ſi animus abſit à fraude, ambitio tamen pleroſque ſollicitat, vt cupidè appetant largiorem quàm par ſit copiam tractare. Videmus itaque vt Deus omnes ad opus ſanctuarii ſuſcipiendum direxerit, & ad operis perſeuerantiam impulerit ſuo Spiritu. Hæc tamen gratia præcipuè refulget in miro populi ardore. Non admodum erant locupletes: quia non erant illis opes à longo tempore repoſitæ: & qui erant ditiſſimi non plus habebant quàm furtim abſtulerãt ex AEgypto: ſumptuoſum erat ædificium: non deſinunt tamen plus largiri quàm opus ſit, donec edicto prohibentur. Non vulgari digna laude fuit hæc promptitudo & liberalitas. Quo magis mirum eſt, paulo pòſt neglecto vero Deo, ad cuius cultum ita attenti fuerant, ad fœdam idololatriã prolapſos eſſe. Hinc diſcamus, pietatis ſtudium quod in ipſis ad breue tempus viguit, à Spiritus ſancti inſtinctu manaſſe: rurſum optimos quoſque affectus euaneſcere, niſi conſtantiæ donum accedat. Quæ ſequũtur quaſi in viua effigie repræſentãt (vt diximus) quàm fideliter exequuti ſint quicquid Deus præceperat, vt ne in minimo quidem filo quicquam appareat diuerſum.

EXODI XXXVII.

Fecit etiam Beſeleel arcam è lignis ſittim: duorum cubitorum & dimidii longitudo eius: cubiti & dimidii latitudo eius: cubiti quoque & dimidii altitudo eius.

2 *Et texit eam auro mũdo intrinſecus, & extrinſecus: fecítque ei coronã aureã in circuitu.*

3 *Et fudit ei quatuor annulos aureos ad quatuor angulos eius, duos videlicet annulos in latere eius vno, & duos annulos in latere eius altero.*

4 *Fecit & vectes è lignis ſittim, & texit eos auro.*

5 *Induxítque vectes in annulos in lateribus arcæ, ad portandam arcam.*

6 *Fecit & propitiatorium ex auro mũdo: duorum cubitorum & dimidii longitudo eius, cubiti & dimidii latitudo eius.*

7 *Fecit quoque duos Cherubim ex auro, ductiles fecit eos in duabus extremitatibus propitiatorii.*

8 *Cherub vnum ab extremo hinc, & Cherub alterũ ab extremo inde: ex propitiatorio fecit Cherubim in duabus extremitatibus eius.*

9 *Cherubim autem extendebant alas ſurſum verſus, tegentes alis ſuis propitiatorium: & facies eorum altera ad alteram: ad propitiatorium facies Cherubim.*

10 *Fecit & menſam è lignis ſittim: duorum cubitorum longitudo eius, & cubiti latitudo eius, cubiti autem & dimidii altitudo eius.*

11 *Et texit eam auro puro, fecítque ei coronam auream in circuitu.*

12 *Fecit quoque ei clauſurã palmi per circuitum: & fecit coronam auream clauſuræ illi per circuitum.*

13 *Fudit etiam ei quatuor annulos aureos, quos poſuit in quatuor angulis qui erant in qua-*

tuor pedibus eius.

14 *Cõtra clauſuram illã erant annuli per quos traducerẽtur vectes ad portandã menſam.*

15 *Fecit item vectes è lignis ſittim, quos texit auro, ad portandam menſam.*

16 *Et fecit vaſa quæ erãt ſuper menſam, ſcutellas eius, & cochlearia eius, & crateras eius, & opercula quibus libabatur, ex auro mundo.*

17 *Fecit & candelabrum ex auro puro, ductile fecit candelabrum: haſtile eius, & calamus eius, ſcyphi eius, ſpherulæ eius, & flores eius ex ipſo erant.*

18 *Porro ſex calami egrediebantur è lateribus eius: tres calami candelabri ex latere ipſius vno, & tres calami candelabri ex latere eius altero.*

19 *Tres calices in ſpeciem nucis amygdalinæ deformati erant in calamo vno, ſphærula & flos: & tres calices in ſpeciem nucis amygdalinæ deformati in calamo altero, ſphærula & flos: ſic ſex calamis aliis egredientibus è candelabro.*

20 *Et in cãdelabro erãt quatuor calices in ſpeciẽ nucis deformati, ſphærulæ eius, & flores eius.*

21 *Et erat ſphærula ſub duobus calamis ex ipſo, & ſphærula altera ſub duobus calamis ex ipſo, & ſphærula tertia ſub duobus calamis ex ipſo: ſic ſex calamis egredientibus ex ipſo.*

22 *Sphærulæ eorũ & calami eorum ex ipſo fuerunt: totũ erat ductile vnũ ex auro puro.*

23 *Fecit & lucernas eius ſeptem, & forcipes eius, & receptacula ipſius, ex auro puro.*

24 *Et talento puri auri fecit ipſum, & omnia vaſa eius.*

25 *Fecit etiam altare incenſi è lignis ſittim: cubitus longitudo eius, & cubitus latitudo eius, quadratum: duo autem cubiti altitudo eius: ex ipſo erant cornua eius.*

26 *Et texit illud auro puro, tectum eius ſcilicet & parietes eius in circuitu, & cornua eius, fecítque ei coronam auream per circuitum.*

27 *Duos ſimiliter annulos aureos fecit ei ſub corona eius in duobus angulis eius, in duobus lateribus eius, per quos traiicerentur vectes ad portandum illud ipſis.*

28 *Et fecit vectes ipſos è lignis ſittim, & texit eos auro.*

29 *Fecit & oleum vnctionis, ſanctitatem, & ſuffimentum aromaticum purum, opere vnguentarii.*

Si tædium afferat repetitio quæ in his capitibus videri poſſet ſuperuacua, occurrat nobis ſpiritus conſilium, qui in narranda operis exequutione eadem fere verba vſurpat, quibus antè expoſuit Dei mandata: vt ſciamus Moſen & ipſos artifices ne minimum quidem vnguem à norma ſibi præſcripta deflexiſſe. Præcepit Deus fieri arcam fœderis cum ſuo operculo: rem ita confectã narrat Moſes, vt ne minutum quidem apicem prætermiſerint artifices. Iuſsit menſam fieri panibus offerendis: nulla prorſus ſyllaba neglecta eſt. In candelabro eadem religio parendi, vt nulla in parte oberrauerint. In altari thymiamatis inter mandatum & opus nihil prorſus diſsimile. Olei denique compoſitio exactè mandato reſpondet. Minimè ergo dubium eſt quin obedientiam, vt eſt pietatis fundamentum, commendet Moſes, & ſimul admoneat nihil in toto cultu tabernaculi eſſe cõmentitiũ: quia religionis puritati nihil magis aduerſum quàm temere aliquid tentare.

EXODI CAP. XXXVIII.

Fecit quoque altare holocauſti è lignis ſittim: quinque cubitorum lõgitudo eius, & quinque cubitorum latitudo eius, quadratum: & trium cubitorum altitudo eius.

2 *Et fecit cornua eius in quatuor angulis eius, ex ipſo erant cornua eius, & texit illud ære.*

3 *Fecit inſuper omnia vaſa altaris, lebetes ſcilicet, & ſcopas, & crateras, & tridentes, & receptacula: omnia vaſa eius fecit ærea.*

4 *Fecit præterea altari cribrum opere reticulato æneum ſub ambitu eius infernè vſque ad medium eius.*

5 *Fudit item quatuor annulos in quatuor extremitatibus cribro æneo, in quos inducerentur vectes.*

6 *Et fecit vectes è lignis ſittim, quos texit ære.*

7 Introduxítque vectes ipſos in annulos illos per latera altaris ad ferendum illud illis: vacuum tabularum fecit illud.

8 Fecit ſimiliter concham æneam, & baſim eius æneam ex ſpeculis mulierum conuenientium, quæ conueniebant ad oſtium tabernaculi conuentionis.

9 Fecit poſtremò atrium ad plagam Auſtri ad Meridiem: cortinæ atrii è byſſo retorta centum cubitorum.

10 Columnæ earum viginti, & baſes earum viginti ex ære: capitella columnarum, & fila eas cingentia, ex argento.

11 Et ad plagam Aquilonis cortinæ centum cubitorum: columnæ earum viginti, & baſes earum viginti ex ære: capitella columnarum, & fila eas cingentia, ex argento.

12 Ad plagam verò Occidentis cortinæ quinquaginta cubitorum: columnæ earum decem, & baſes earum decem: capitella columnarum, & fila eas cingentia, ex argento.

13 Et ad plagam Orientis ad Ortum cortinæ quinquaginta cubitorum.

14 Cortinæ quindecim cubitorum erant in vno latere: columnæ earũ tres, & baſes earũ tres.

15 Et in latere altero hinc & inde portæ atrii, cortinæ quindecim cubitorum: columnæ earum tres, & baſes earum tres.

16 Omnes cortinæ atrii per circuitum erant ex byſſo retorta.

17 Baſes verò columnarum ex ære: capitella columnarum, & fila eas cingentia, ex argento: & operimenta capitellorũ earum ex argento: ipſæ etiã omnes colũnæ atrii cinctæ erant argẽto.

18 Velum autem portæ atrii opere phrygionis ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo retorta: cuius longitudo erat viginti cubitorum, altitudo verò in latitudine quinque cubitorum ad cortinas atrii.

19 Et columnæ earum quatuor, baſéſque earũ quatuor ex ære, vncini earum ex argento: & operimenta capitellorum earum, & fila eas cingentia, ex argento.

20 Omnes verò claui tabernaculi & atrii in circuitu erant ex ære.

21 Iſta ſunt numerata tabernaculi, tabernaculi, inquam, teſtimonii, quæ numerata ſunt ad iuſſum Moſis, per manum Ithamar filii Aharon ſacerdotis, in miniſterium Leuitarum.

22 Beſalel autem filius Vri filii Hur, de tribu Iehudah, fecit omnia illa quæ præceperat Iehoua Moſi.

23 Et cum eo Aholiab filius Ahiſamach, de tribu Dan, artifex, & phrygio, & plumarius in hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo.

24 Vniuerſum aurũ inſumptũ in ipſo opere, id eſt in toto opere ſanctuarii (fuit autẽ aurũ oblationis) fuit nouẽ & viginti talẽtorũ, & ſeptingentorũ triginta ſiclorũ, ſecundũ ſiclũ ſanctuarii.

25 Et argentum numeratorum in cœtu erat centum talenta & mille ſeptingenti ſeptuaginta quinque ſicli, ſecundum ſiclum ſanctuarii.

26 Semiſſis in ſingula capita, id eſt dimidium ſicli, ſecũdum ſiclũ ſanctuarii omnibus trãſeuntibus ad numeratos, ab eo qui natus erat viginti annos & ſupra, in ſexcentis tribus millibus quingentis & quinquaginta.

27 Fuerúntque centum talenta argenti ad fundendas baſes ſanctuarii, & baſes veli: centũ baſes ex centum talentis, talentum pro baſi.

28 Et ex mille ſeptingentis ſeptuagintaquinque ſiclis fecit epiſtylia columnis, & texit capita ipſarum, & texit eas.

29 AEs autem oblationis fuit ſeptuaginta talẽtorum, & duorum millium, & quadringentorum ſiclorum.

30 Et fecit ex eo baſes oſtii tabernaculi conuentionis, & altare æreum, & cribrũ eius æreum

omniáque vaſa altaris.

31 *Et baſes atrii per circuitum, & baſes portæ atrii, præterea omnes palos tabernaculi, omnéſque palos atrii per circuitum.*

20 *Fecit quoque altare.* Huius capitis eadem quæ proximi ratio: niſi quòd partes quædam in alium locum ſunt tranſpoſitæ: nullum tamen verbum mutatum. Incipit ab altari holocauſtorũ: quod materia & forma diuinitus præſcripta extructum fuiſſe docet: vt certiore fiducia illic populus ad expianda peccata & gratias agẽdas ſacrificia offerret. Vnum hîc de labro æneo ſiue cõcha, vnde aquam expiationis ad ſe aſpergendos ſumebant, additur: cuius antè non fuerat facta mẽtio: nempe labrum illud fuiſſe ornatum ſpeculis mulierum. Quod nonnulli ita exponunt, quaſi pellucidũ fuerit vas illud, vt facilius animaduerti poſſet ab omni parte, ſiquod eſſet flagitium, vel proteruia, vel impudica actio. Scimus enim impuros & profanos homines religionis prætextu interdum ſuas ſpurcitias tegere. Sicuti ſcriptum eſt, mulieres quæ ad colenda pietatis exercitia frequentes erant in tabernaculo, ſtupratas fuiſſe à filiis Eli ſacerdotibus. Sed altera coniectura æquè probabilis, ſpecula hæc in templi decus & ſacrum vſum à ſanctis mulieribus dicata eſſe. Nam quum in externo cultu & venuſto pluſquam curioſæ ſint mulieres, ſemper ſpeculis valde fuerunt addictæ, tam ad genas fucandas quàm ad comam digerendam: nequis capillus non ſuo loco eſſet. Ideo in luxuria mundi muliebris ſpecula recenſet Iſaias. Exiſtimant autem fœminas pietatis ſtudio deditas, abiecta illa vanitate, in teſtimonium pœnitentiæ ſacraſſe ſua ſpecula. Sed fieri poteſt vt inter alia dona, de quibus dictum fuit, etiam ſpecula obtulerint: quæ inſtar emblematum, in labro æneo incluſa fuerunt. Sunt qui cælaturas fuiſſe putent, in quibus depictæ eſſent mulierum imagines, acſi in ſpeculis cernerentur. Mihi ſimplex illa ſententia maximè probatur, donaria ſcilicet fuiſſe quibus piæ fœminæ ſanctuarium decorare ſtuduerant, & artificum conſilio aptata fuerãt in eum vſum. non enim quaſlibet deſignat, ſed quæ militarent, vel turmatim conuenirent ad oſtium tabernaculi. Verbum enim צבא variè exponunt interpretes tam hoc loco quàm in altero Samuelis quem nuper citaui. Transfertur etiam ad Leuitas, qui dicuntur militare militiam in Sanctuario dum operam ſibi iniunctam impendunt. Et hæc metaphora excubiis & aſſiduis precibus nõ malè conuenit. Summa eſt, labrum fuiſſe conflatum ex ea materia, vel, quod magis placet, ſpeculis illis fuiſſe cælatum, quò ſplendidius eſſet.

1. Sam. 2. c. 22.

Iſaiæ 3. d. 23.

Num. 8. d. 24.

21 *Iſta ſunt numerata.* Acſi dixiſſet hãc eſſe ſupputationẽ, vel hos eſſe numeros. Docet enim nõ modò ita ſemel cõpoſitũ fuiſſe tabernaculũ, ſed ſingulas partes certo numero deſcriptas, & quaſi in tabulis cõſignatas fuiſſe, vt Leuitis darentur in cuſtodiã, nequid periret. Neque enim hîc tantùm de fabrica, vel architectura habetur ſermo, ſed de perpetua cõſeruatione Sanctuarii: quòd ſcilicet Ithamar ſacerdos ſingulas eius partes depoſuerit apud Leuitas, idque ſecundũ præceptum Moſis.

22 *Beſalel autem filius Vri.* Iterũ inculcat diuinum fuiſſe totum opus: quia & Moſes fideliter mãdata Dei pertulerit, & exacta diligentia obſequuti fuerint artifices. Simul recenſet pondus auri & argenti, & docet vbi tota ſumma conſumpta fuerit. Vnde colligimus ſingulos ſuo officio probè fuiſſe defunctos, & neminem lucri cupiditate corruptum fuiſſe, vel illectum, vt ab integritate deſciſceret. Exprimitur etiam vnde confecta fuerit argenti ſumma, nempe ex cenſu populi. Vectigal enim ſicli communis, qui dimidia pars erat ſicli ſacri, impoſitum fuerat in ſingula capita, vt vidimus. Nunc docet Moſes totam hanc ſummam abſque fraude collectam & repræſentatam fuiſſe, & ſic diſtributam vt nihil intercideret.

EXODI CAP. XXXIX.

EX hyacintho autem, & purpura, & vermiculo cocci fecerunt veſtes miniſterii ad miniſtrandum in ſanctuario: fecerunt item veſtes ſanctitatis, quæ erant Aharonis, quemadmodũ præceperat Iehoua ipſi Moſi.

2 *Fecit & ephod ex auro, hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo retorta.*

3 *Extenderúntque bracteas aureas, & inciderunt fila vt texerent in medio hyacinthi, & in medio purpuræ, & in medio vermiculi cocci, & in medio byſſi, opere phrygionico.*

4 *Oras fecerunt ei copulantes ſeſe, & in duabus extremitatibus ſuis coniungebantur.*

5 *Et cingulum ephod quod erat ſuper illud, ex ipſo erat iuxta opus ſuũ, ex auro, hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byſſo retorta, quemadmodum præceperat Iehoua Moſi.*

6 *Et aptauerunt lapides onychinos circundatos palis aureis, ſculptos ſculpturis annuli cum nominibus filiorum Iſrael.*

7 *Poſuitque illos in lateribus ephod, vt eſſent lapides memoriæ filiis Iſrael, quemadmodũ præceperat Iehoua Moſi.*

8 Fecit & pectorale opere phrygionis,ſicut opus Ephod,ex auro,hiacyntho, & purpura,
& vermiculo cocci,& byſſo retorta.
9 Quadratum erat,duplicatum fecerunt pectorale:palmus longitudo eius,palmúſque la-
titudo eius: duplicatum.
10 Impleuerunt autem in eo quatuor ordines lapidum. ordo autem talis erat,ſardius,topa-
zius,& carbunculus,erat ordo primus.
11 Ordo vero ſecundus, ſmaragdus,ſapphirus, & iaſpis.
12 Ordo præterea tertius,lyncurius,achates,& amethyſtus.
13 Poſtremò quartus ordo,chryſolithus, onychinus,& beryllus,circundati palis aureis in
plenitudinibus ſuis.
14 Porro lapides illi iuxta nomina filiorum Iſrael erant, duodecim iuxta nomina eorum,
ſculpturæ ſigilli,quilibet iuxta nomen ſuum,ſecundum duodecim tribus.
15 Fecerunt & ſuper pectorale catenas terminationis opere plectili ex auro puro.
16 Fecerunt etiam duas palas aureas,& duos annulos aureos:poſuerúntque duos illos annu-
los in duabus extremitatibus pectoralis.
17 Et inſeruerũt duas catenas aureas duobus illis annulis q erãt in extremitatib⁹ pectoralis.
18 Duas autem extremitates duarum catenarum inſeruerunt duabus illis palis, poſuerũnt-
que eas in oris ephod à fronte ipſius.
19 Fecerunt item duos annulos aureos,quos poſuerunt in duabus extremitatibus pectoralis,
in ora eius quæ erat in latere ephod intrinſecus.
20 Fecerunt præterea duos alios annulos aureos,quos poſuerunt in duabus oris ephod in-
ferne, à fronte ipſius, eregione coniunctionis eius, ſupra balteum ephod.
21 Et ligauerunt pectorale ab annulis ſuis ad annulos ipſius ephod, filo hyacinthino, vt
eſſet ſupra balteum ipſius ephod, neque ſepararetur pectorale ab ephod:quemadmodum præce-
perat Iehoua ipſi Moſi.
22 Fecit inſuper pallium ipſi ephod opere textoris, totum hyacinthinum.
23 Et foramen pallii in medio eius,ſicut foramen loricæ:labrum erat in orificio ipſius per
circuitum,ne frangeretur.
24 Fecerúntque in fimbriis pallii malogranata ex hyacintho, & purpura, & vermiculo
cocci,& byſſo retorta.
25 Fecerunt & tintinnabula ex auro puro,poſuerúntque tintinnabula illa in medio malo-
granatorum,in fimbriis pallii per circuitum,in medio,inquam,malogranatorum.
26 Tintinnabulum & malogranatum,tintinnabulum & malogranatum in fimbriis pal-
lii in circuitu, ad miniſtrandum,quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.
27 Poſthæc fecerunt tunicas ex byſſo opere textorio ipſi Aharon & filiis eius:
28 Mitrã quoq; ex byſſo,& decora galerorũ ex byſſo,& feminalia linea ex byſſo retorta:
29 Balteum præterea ex byſſo retorta,& hyacintho,& purpura,& vermiculo cocci,opere
phrygionis,quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.
30 Fecerunt poſtremò laminam coronæ ſanctificationis ex auro puro, ſcripſerúntque in ea
ſcriptura cælaturarum annuli, Sanctitas ipſi Iehouæ.
31 Et inſeruerunt in eam filum hyacinthinum, vt poneretur ſuper tiaram ſuperne,quemad-
modum præceperat Iehoua Moſi.
32 Perfectum eſt igitur totum opus tabernaculi,tabernaculi conuentionis: & fecerunt filii
Iſrael iuxta omnia quæ præceperat Iehoua ipſi Moſi,ſic fecerunt.
33 Attulerúntque tabernaculum illud ad Moſen, tabernaculum & omnia vaſa eius,circu-
los eius, tabulas eius,vectes eius,& columnas eius,& baſes eius,
34 Opertoriũ quoq; ex pellib⁹ arietũ rubricatis,& opertoriũ ex pellib⁹ taxorũ,et velũ tẽtorii.

35 *Arcam teſtimonii, & vectes eius, & propitiatorium,*

36 *Menſam, omnia vaſa eius, & panem facierum,*

37 *Candelabrum purum, lucernas eius, lucernas* inquam *ordinationis, & omnia vaſa eius, & oleum luminaris,*

38 *Et altare aureum, & oleum vnctionis, & ſuffimentum aromaticum, & aulæum pro oſtio tabernaculi.*

39 *Altare æreum, & cribrum eius æreum, vectes eius, & omnia vaſa eius, & concham, & baſim eius.*

40 *Cortinas atrii, & columnas eius, & baſes eius, & aulæum pro porta atrii, & funes eius, & palos eius, & omnia vaſa miniſterii tabernaculi, tabernaculi conuentionis.*

41 *Veſtes miniſterii ad miniſtrandum in ſanctuario, veſtes ſanctas ipſi* Aharon *ſacerdoti, & veſtes filiorum eius, ad fungendum ſacerdotio.*

42 *Iuxta omnia quæ præceperat* Iehoua *Moſi, ſic fecerunt filii* Iſrael *vniuerſum opus.*

43 *Videns vero* Moſes *vniuerſum opus, quòd prorſus feciſſent illud quemadmodum præceperat* Iehoua, *benedixit illis.*

1 *Ex hyacintho autem, &c.* Hoc capite magis accurata veſtitus ſacerdotalis deſcriptio repetitur, quàm ſi de re vulgari verba fierent. Et certè quum in perſona ſacerdotis ad viuum expreſſus fuerit Chriſtus, hæc præcipua pars fuit cultus legalis. Et alibi expoſuimus quàm non fuerit inanis pōpa: vt hodie ſacrifici Papales, quò ſibi maieſtatem acquirant, ſimplicium perſtringunt oculos veſtium ſplendore & magnifico apparatu: ſed potius vt illic ſubiecta fuerint hominum oculis quæcunque in Chriſto conſiderare debet fides. Vidimus præcipuè quanta myſteria continuerit tiara, quæ ſanctitas erat Iehouæ, & ſacrū ephod, vbi fulgebant lux veritatis & vitæ integritas, vbi ſymbola erant duodecim tribuum, vt ſacerdos populum ipſum humeris & ante pectus geſtaret: quò in vnius perſona omnes familiariter coram Deo ſiſterentur. Atque in hunc finem ſepties inculcat particulam, Quemadmodum præceperat Iehoua Moſi: quæ certè ad conciliandam attentionem valet.

32 *Perfectum igitur.* Nunc attexitur breuis ſumma, qua ſignificat nulla in parte fuiſſe vel minimū defectum: in qua rurſus ſcribit filios Iſrael ſic paruiſſe Dei mandatis, vt opus ipſum à regula ſua nihil differret. Fecerunt, inquit, filii Iſrael ſecundum omnia, ſic fecerunt vt Deus præceperat Moſi. Vnde colligimus nulla mixtura corruptam fuiſſe vllam ædificii partem. Additur poſtea tabernaculum cum ſuis vaſis & ſupellectile productum fuiſſe coram Moſe, omniáque eius iudicio fuiſſe probata. Poſtremò ſubiicitur fauſta Moſis precatio in laudem obedientiæ. Narratur enim Moſen illis benedixiſſe, quòd Dei imperio probè & fideliter paruiſſent. Quanquam non fuit hæc ſimplex tantùm precatio vt hominis priuati: ſed mercedis promiſſio, quæ animos populi ad fiduciam erigeret, quum audirent ex ore optimi & indubii teſtis laborem ſuum Deo placere.

EXODI CAP. XXIIII.

ET *dixit ad* Moſen, *Aſcende ad* Iehouam *tu &* Aharon, Nadab *&* Abihu, *& ſeptuaginta è ſenioribus* Iſrael, *& adorabitis procul.*

2 *Solus autem* Moſes *perueniet ad* Iehouam: *ipſi verò non peruenient, nec populus aſcendet cum eo.*

3 *Venit ergo* Moſes, *& narrauit populo omnia verba* Iehouæ, *omniáque iudicia.* Et *reſpondit totus populus vna voce: ac dixerunt, Quæcunque verba loquutus eſt* Iehoua, *faciemus.*

4 (*Scripſerat autem* Moſes *omnia verba* Iehouæ): *ſurgénſque mane ædificauit altare ſub mōte, & duodecim ſtatuas ſecundum duodecim tribus* Iſrael.

5 *Miſitque iuniores filiorum* Iſrael, *qui immolauerunt holocauſta, & ſacrificauerunt ſacrificia proſperitatum ipſi* Iehouæ, *vitulos.*

6 Et *accepit* Moſes *dimidium ſanguinis, & poſuit in crateribus: dimidium verò ſanguinis ſparſit ſuper altare.*

7 *Sumpſit deinde librum fœderis, & legit in auribus populi: qui dixerunt, Quæcunque di-*

xit Iehoua faciemus, & obediemus.

8 *Tulit quoque Moſes ſanguinem, & ſanguinem, & ſparſit ſuper populum, ac dixit, Ecce, ſanguis fœderis quod pepigit Iehoua vobiſcum ſuper cunctis his ſermonibus.*

1 *Aſcende ad Iehouam tu & Aharon.* Antequam tabernaculum erigeret, ac ſolenni ritu conſecraret Moſes, neceſſe fuit tabulas fœderis petere, quæ pignus eſſent paterni Dei fauoris. Alioqui arca vacua inane quodammodo fuiſſet ſanctuarium. Hac de cauſa iuſſus eſt in montem aſcendere, ſed non ſine ſplendido comitatu: vt legitima præparatio populi animos ad recipiendum ſingulare beneficium attolleret. Ergo iubetur ſecum accipere Aharon fratrem, Nadab & Abihu, deinde ſeptuaginta ex ſenioribus populi. Hic teſtium numerus ad ſpectandam Dei gloriam adhibitus fuit. Sed antequam in montem conſcenderent, ſacrificium à toto populo oblatum fuit, & liber Legis recitatus. Tandem ſolus Moſes in verticem montis receptus eſt, vt inde tabulas manu Dei ſcriptas proferret. Verùm hic exoritur de ſeptuaginta ſenioribus quæſtio. Neque enim electos fuiſſe ſeptuaginta antequam digreſſus eſſet populus à monte Sinai, alibi videbimus: hic autem eorum fit mentio ante promulgationem Legis: quod minimè videtur conſentaneum. Verùm facilè diluitur abſurditas, ſi recipimus quod elicitur ex hoc loco, iam antequam ventum eſſet ad montem Sinai, ſingulas tribus creaſſe ſuos præfectos, qui efficerent hũc numerum, quum ſex eſſent ex vnaquaque tribu. Quum verò poſtea exonerari Moſes cuperet, reiectam fuiſſe partem gubernationis in ſeptuaginta: quoniam hic numerus iam more & vſu receptus erat. Certè quando apertè narratur, delectos fuiſſe ſeptuaginta ſtatim ab initio, probabile eſt totidem fuiſſe additos Moſi collegas: vt quamminima fieret mutatio. Scimus enim, vbi conſuetudo obtinuit, quàm non libenter ab ea recedant homines. Quid ſi etiam Iſraelitis animus & conſilium fuerit hoc modo celebrem reddere originis ſuæ memoriam? Septuaginta enim capita cùm Iacob deſcenderant in AEgyptũ. Nondum completis poſt eorum ingreſſum annis ducentis & viginti, propagatum fuerat eorum genus ad ſexcenta millia, præter fœminas & paruulos. Ergò à veriſimilitudine non abhorret, vt tam admirabilis Dei benedictio teſtata maneret omnibus ſæculis, quaſi à fonte ipſo repeterent generis ſui exordium, creatos fuiſſe ſeptuaginta qui toti populo præeſſent.

2 *Solus autem Moſes perueniet.* Tres gradus hic ponuntur. Populo enim præfigitur ſtatio ex qua procul adoret: ſeniores cum ſacerdotibus adduntur comites Moſi, qui propius accedant, atque ita ad populum teſtes ſint omnium quæ poſtea videbimus illis fuiſſe oſtenſa. Porro ſicuti à vulgo fuerunt ſeparati, ita Moſes tandem ſolus in ſuperiorem gloriam receptus eſt. Nube enim oppoſita in ſublime raptus fuit. Hæc diſtinctio notatur his verbis, Perueniat tantùm Moſes, illi verò non: at populus non aſcendat. Quidam interpretes retinent præteritum verborũ tempus: ſed non rectè, meo iudicio: quia nondum tradit Moſes quid geſtum ſit, ſed tantùm recitat Dei mandata: ſicuti ex proximo verſu patet. In quo etiam laudatur modeſtia & humilitas populi, quòd reuerenter exceperit mandatum alioqui non adeo iucũdum, nec plauſibile. Nam (quæ hominum eſt ambitio) poterat videri contumelioſum ipſos procul reiici, & prohiberi ab acceſſu montis tanquam extraneos & profanos. Quòd ergo placidè ferunt ſe longè ſubmoueri, & ſorte ſua minus in ſpeciem honorifica contenti ſunt, ſpecimen eſt piæ reuerentiæ. Obſequii verò promptitudinem clarius exprimit Moſes, quum eorum verba recitat, facturos ſcilicet quæ annuntiauerat ex ore Dei.

4 *Scripſerat autem Moſes.* Opportunè inſeritur hæc parentheſis: quia paulo pòſt videbimus lectum fuiſſe librum coram populo: ſed quò maior eſſet attentio, ante recitationem altare compoſuit, & victimas obtulit, populo ipſo ſpectante. Porro notandum eſt, ſtatuas prope altare fuiſſe erectas pro numero tribuum: vt ſcirent ſe non arceri in ſignum reiectionis, ſed tantùm vt ſuæ indignitatis conſcii, cum metu & ſollicitudine Deum ſuſpicerent. Sic enim erãt remoti longo interſtitio, vt eorum memoria coram Deo extaret, atque ita in ſtatuis quodammodo eos omnes amplecteretur. Statuas autem vocat Moſes non ſimulacra quæ faciem hominis figurent, ſed cumulos lapidum, qui monumẽti loco eſſent ad repræſentandas tribus duodecim: vt ſcirent ſe ab altaris ſanctitate minimè excludi.

5 *Miſitque iuniores.* Aut intelligit fuiſſe victimarios qui manibus ſuis hoſtias mactauerint, aut fuiſſe delectos qui expediti ac vegeti eſſent ad boues trahendos. Nondum conſecrata erat tribus Leui. Verbum autem offerendi ſacerdotale eſt, vbi diſtinctio inter Leuitas ſtatuitur & reliquum populum. Quare prior ſenſus melius conuenit. Porro ſacrificia proſperitatum alibi diximus dicta fuiſſe ad gratiarum actiones: non tamen ſolùm fuiſſe gratulatoria, ſed admixtas fuiſſe preces ad petendum felicem ſucceſſum. Hæc autem oblatio in ſe continuit fœderis ſanctionem: vt paulo pòſt ſequitur. Nam quò ſanctior eſſet fœderum religio & fides, omnibus ſæculis, etiã apud profanas gentes, interpoſita fuerunt ſacrificia. In hunc finem Moſes, cæſis victimis, dimidiam ſan-

guinis partem fundit ſuper altare, dimidiam ſeruat in crateribus, qua populum aſpergat: vt tali
Phil.2.c.17. ſymbolo ratum ſit fœdus, cuius ipſe interpres erat ac ſponſor. Ad hunc morem alludens Paulus
gaudere ſe dicit ſi immoletur ſuper hoſtia & ſacrificio fidei eorum quos Chriſto lucrifecit. Vtitur
autem verbo σπένδεσθαι, quod proprie fœderibus aptatur. Verùm peculiaris fuit huius ſacrificii ratio:
quia Deus admonitos voluit Iudæos de vnica & ſolida fœderis, quod cum illis paciſcebatur, con-
firmatione: acſi palam oſtenderet, tunc demum fore efficax & ratum, vbi ſanguine obſignatū fo-
Heb.9.e.19. ret. Idque prudenter expendit Apoſtolus ad Hebræos, vbi dicit Moſen poſt Legem expoſitam li-
brum & totum populum ſanguine aſperſiſſe. Etſi autem nulla hic libri fit mentio, non temere
Apoſtolus ſub altari recenſet. Deinde alterum genus ſacrificii, de quo in Numeris agitur, ſimul at-
Num.19.a.5. tingit: atque ideo lanam coccinam & hyſſopum commemorat. Sūma eſt, ſanguinem fuiſſe qua-
ſi intermedium, vt fœdus firmum eſſet ac ſtabile: quia dimidia parte irrigatum fuit altare, quaſi ſa
cra Dei ſedes: aſperſio deinde reſiduæ partis facta fuit ſuper populum. Vnde colligimus fœdus gra
tuitæ adoptionis percuſſum fuiſſe cum veteri populo in ſalutem æternam: quia Chriſti ſanguine
ſub vmbra & typo obſignatum fuit. Quòd ſi hæc doctrina viguit ſub Lege, multo magis hodie a-
pud nos locum obtineat neceſſe eſt. Itaque vt Dei promiſſionibus ſua conſtet vis ac certitudo,
ſemper hæc obſignatio in medium veniat: ac meminerimus Chriſti ſanguinē ideo ſemel fuſum
vt fœdus, quo vocamur in ſpem regni cæleſtis, cordibus noſtris inſculperet. Qua ratione Chriſtus
in ſacra Cœna ſanguinem ſuum tanquam ſigillum noui fœderis commendat: imò quoties in ma
nus ſumimus ſacros libros, debet nobis occurrere ſanguis Chriſti, acſi eo ſcripta eſſet tota cæleſtis
doctrina. Neque enim dubium quin Chriſtus veritatē, quæ in ipſo exhibita fuit, figuræ opponat.
Quo etiam pertinet illa quam nuper citaui Apoſtoli admonitio. Porro ſeries agendi nobis diligē-
ter notanda eſt. Primò enim teſtatur Moſes librū ſe legiſſe coram populo: deinde adiungit, popu-
lum ipſum amplexum fuiſſe Dei fœdus ſibi propoſitum. Poſtremò refert, vbi obedientiam pro-
feſſus eſt populus, ſe ſparſiſſe ſanguinem non ſine teſtimonio & ſonora voce. Qui contextus nobis
oſtendit genuinam verámque naturam Sacramentorum, vnà cum recto puróque vſu. Niſi enim
præcedat doctrina, quæ ſit mutuæ inter Deum & homines coniunctionis vinculum, luſoria & e-
uanida erunt ſigna, quantumuis honorificis elogiis ornentur. Sed quemadmodum in pactis requi
ritur mutuus conſenſus: ita Deus ſuos ad recipiendam gratiam inuitans, fidei obedientiam ab i-
pſis ſtipulatur, vt reſpondeant amen. Ita nihil magis præpoſterū quàm fingere muta Sacramen-
ta: ſicuti Papiſtæ ſuas nænias pro Sacramentis abſque Dei verbo inſulſe venditant. Simul autem
addendū eſt, verbū quod Sacramenta viuificat, non eſſe obſcurum ſuſurrum (qualiter in Papatu
magica incantatio, dum ſuper panem & calicē ſufflant, conſecratio vocatur) ſed eſſe claram & di-
ſtinctam vocem, quæ ad homines dirigitur, & ad fidem gignendam valet. Sicuti Moſes hic popu-
lum compellat, & Deum cum ipſo paciſci admonet. Cæterùm quāuis profeſſio quæ narratur, vi-
deri poſſit ex nimia confidentia manare, dum iactat populus ſe facturum quicquid Deus præcipit:
nihil tamen vitioſum aut reprehenſibile continet: quia fideles nihil niſi Dei auxilio freti polliciti
ſunt: & incluſa erat gratuita reconciliatio, vbi peccaſſent. Non fuit quidem hoc Legis proprium,
ad obſequium iuſtitiæ formare hominum corda: ſicuti nec ſub Lege, vera & realis fuit expiatio,
quæ ſcelerum culpam ablueret: ſed officium Legis fuit per gradus homines deducere ad Chriſtū,
vt ab eo veniam & Spiritum regenerationis peterent. Dubium ergo non eſt quin ſubſtantiam &
corpus vmbrarum fide apprehenderent electi Dei, quum ſe ad fœdus Dei ſeruandum volunta-
rios offerrent.

EX EODEM CAPITE.

9 *Aſcendit autē Moſes, & Aharon, Nadab & Abihu, & ſeptuaginta e ſenioribus Iſrael.*
10 *Et viderunt Deum Iſrael: & ſub pedibus eius erat tanquam opus tabulæ ſapphiri, &*
ſicut ſpecies cœli in ſerenitate.
11 *Et in principes filiorum Iſrael non extendit manum ſuam: & viderunt Deum, & come-*
derunt, & biberunt.
12 *Dixítque Iehoua ad Moſen, Aſcende ad me in montem, & eſto ibi: dabóque tibi duas ta-*
bulas lapideas, & Legem atque præceptum, quæ ſcripſi ad docendum eos.
13 *Surrexit itaque Moſes & Iehoſua miniſter eius, & aſcendit Moſes in montem Dei.*
14 *Senioribúſque dixit, Manete hic donec reuertamur ad vos: & ecce, Aharon & Hur ſunt*
vobiſcum: quiſquis habuerit cauſas, accedet ad eos.
15 *Tunc aſcendit Moſes in montem, & operuit nubes montem.*

16 *Habitauítque gloria Iehouæ ſuper montem Sinai,& operuit eum nubes ſex diebus: vocauítque ipſum Moſen die ſeptimo è medio nubis.*

17 *Et aſpectus gloriæ Iehouæ erat tanquam ignis comburens in vertice montis, in oculis filiorum Iſrael.*

18 *Et ingreſſus eſt Moſes in medium nubis, aſcendítque in montem: & fuit Moſes in monte quadraginta diebus, & quadraginta noctibus.*

9 *Aſcendit autem Moſes.* Sic hiſtoriam contexo, Moſen, recitata Lege, & aſperſione ſanguinis facta, ſumpſiſſe comites à Deo nuncupatos, & relicto populo ſimul cum ipſis conſcendiſſe vſque ad aliquod montis ſpatium. Hoc ideo breuiter attingere volui, quia perperam quidam interpretes tempus pluſquam imperfectum reddunt: acſi iam antè ſegregati fuiſſent ipſe & ſeniores à populo. quod nimis abſurdum eſt: quia neceſſe fuit ipſum manere in planitie, vt ad turbam verba faceret. Illic propius conſpecta fuit Dei gloria à ſenioribus, vt deinde narrarent populo quod viderant, atque ita res idoneis teſtibus probata indubiam fidem acquireret. Hac ratione dicit ipſos vidiſſe Deum Iſrael, non qualis & quantus eſt, ſed pro modo diſpenſationis, quem ipſe optimum ſtatuit, & quem attemperauit ad captum hominum. Forma quidem ipſius Dei nulla deſcribitur, ſed baſis in qua ſtabat dicitur ſimilis fuiſſe operi ſapphirino. לבנת quidam vertunt lapidem, alii candorem, alii laterem. quocunque ſenſu accipere libeat, parum ad rei ſummam refert: quia obiectus fuit ſapphiri color, qui ſuo ſplendore eorum mentes ſupra mundum attolleret. Ideo mox ſequitur, ſpeciem fuiſſe cæli clari & ſereni. Quo ſymbolo admoniti fuerunt gloriam Dei ſuperiorem eſſe cælis omnibus: & quum in ſcabello pedum eius pulchritudo ſit omnium maximè delectabilis, de ipſo aliquid auguſtius eſſe cogitandum, quod in admirationem ſui ſenſus omnes noſtros rapiat. *Ezec. 1.c.26. & 10.a.1.* Ita Ezechieli oſtenſum fuit Dei ſolium quod referret colorem ſapphiri. Denique in ſcabello pedum apparuit immenſa maieſtas, quæ attonitos redderet ſeniores: quò maiore reuerentia incomprehenſibilem Dei gloriam ſuſpicerent.

11 *Et in principes filiorum.* Verba (meo iudicio) violenter torquent qui exponunt ſeniores non fuiſſe participes doni prophetici, vel Dei virtutem non fuiſſe ad eos vſque extenſam. Nam coniunctim legenda ſunt hæc membra, quanuis Deum viderint, manum tamen eius in eos non fuiſſe emiſſam, ſed comediſſe & bibiſſe. Vnde colligere licet, notari paternum erga eos Dei fauorem, quòd illis pepercerit. Tenendum enim eſt quod alibi dicitur, Nemo videbit faciem meam, & viuet. Itaque apud veteres hæc quaſi fuit prouerbialis ſententia, Moriemur, quia Deum vidimus. Et Iacob commendans Dei gratiam, Vidi, inquit, Deum facie ad faciem, & ſeruata eſt anima mea. *Gen. 32.g.30.* Nam ſi ab eius conſpectu liquefiunt montes, quid homini mortali accidere neceſſe eſt, quo nihil fragilius & magis caducum? In eo igitur ſe prodit incomparabilis Dei clementia, dum ſe electis ſuis manifeſtans, non prorſus eos abſorbet, ac in nihilum redigit: præſertim vbi obiicitur ſingularis aliqua viſio. In ſumma ergo, miraculum fuiſſe docet Moſes, quòd ſalui & integri fuerint principes Iſrael, quum tamen illis apparuiſſet formidabilis Dei maieſtas. Id verò factum eſt, quia non temere ſeipſi ingeſſerant, ſed acceſſerant Deo vocante. Vnde diſcimus, nunquam modum excedere noſtram audaciam, nec temeritatis poſſe damnari, vbi in Dei mandato fundata eſt. Sicuti omni ſuperbia & confidentia deterior eſt timiditas, quæ prætextu modeſtiæ diffidere nos Dei verbo facit. Si quiſpiam è populo idem quod principes tentaſſet, expertus fuiſſet ſuo interitu quid ſit vltra metas perrumpere. Senioribus autem, quia Deo iubenti paruerunt, feliciter ſucceſſit liber & intrepidus acceſſus. Quod ſequitur, ipſos comediſſe, de ſacro & ſolenni epulo interpretor, quod erat pars vel appendix ſacrificii: quemadmodum Exodi decimooctauo & aliis pluribus locis viſum eſt.

12 *Dixitque Iehoua ad Moſen.* Iam altius euehitur Moſes ipſe: quia ſatis erat ſeniores adhibitos eſſe ad illam mediam viſionem, ex qua certò cognoſcerent eum vlterius non progredi, niſi Dei mandato, vt ad familiare colloquium admitteretur. Etſi autem cum ipſo proficiſci cœpit Ioſue, ex proximo tamen verſu patet ſex tantùm diebus fuiſſe comitem, donec eo relicto Moſes in nubem collectus eſt. Quum pronuntiat Deus ſe daturum ei Legem & præceptum, id de noua aliqua doctrina intelligi non debet, ſed de authentica Legis conſignatione. Nam vbi de tabulis duabus loquutus eſt, appoſitiuè mox nominat Legem & præceptum, ad explicationem: acſi diceret ſe tabulas daturum quæ cæleſte monumentum eſſent ſui fœderis: vt ſumma doctrinæ apud populum extaret, non atramento & manu hominis ſcripta, ſed arcana Spiritus ſui virtute. Speculatio Auguſtini vereor ne arguta ſit magis quàm firma, Legem ſcriptam fuiſſe digito Dei; quia ſolus Dei Spiritus eam cordibus

noſtris inſculpit. Vt enim omittam non mutatam fuiſſe duritiem in lapidibus: quid ſibi vult fractura de qua poſtea agetur? Certè non conuenit, quum ad finem vſque vigeat regenerationis gratia, Legem ad momentum duntaxat efficaciter à Spiritu ſancto inſculpi cordibus hominum. Quod autem attuli extra controuerſiam eſt, Legem exaratam fuiſſe in tabulis illis politis, vt fœderis perpetuitas omnibus ſæculis teſtata eſſet.

14 *Manete hic donec reuer.* Non ita præciſè verba accipio, acſi ſubſiſtere in eodem loco iuberet: ſed quum mox ſegregandus eſſet ab hominum ſocietate, hoc aduerbio notari puto terrenum domicilium: quia mox ſequitur, ſiquid acciderit, Aharon & Hur adiutores fore in regendo populo, & litibus ſedandis. Quoniam enim poterat cura & anxietas obrepere eorum animis, acſi vnico conſilii duce & ſalutis miniſtro deſtituerentur, propoſito ſolatio eos ad bene ſperandum animat. Vnde ſequitur, remitti ad vices ſuas obeundas: quod fieri non poterat, niſi verſati eſſent cum populo. Porro neſcitur an de tempore præmonitus fuiſſet Moſes: quanquam magis probabile eſt ſuſpenſum & dubium fuiſſe, donec in abſconditum Dei conſilium penetrauit. Ex penultimo verſu diſcimus, quanuis ſenioribus clarius patefacta fuerit Dei maieſtas, conſpicuam tamen omnibus fuiſſe à minimo vſque ad maximum: nequa ignorantiæ excuſatio vllis reliqua eſſet. Nam quum ſex diebus continuis viſus fuerit ignis ardere acſi montem conſumeret, quî poſtea obtendere licuit non ſatis liquidò compertum eſſe à quo authore profecta Lex eſſet?

EX EXODI XXXI.

18 Et dedit Deus *Moſi, quum finem feciſſet loquendi cum eo in monte Sinai, duas tabulas Teſtimonii, tabulas lapideas ſcriptas digito* Dei.

EXODI XXXII.

V*Idens autem populus quòd moram faceret* Moſes *ad deſcendendum è monte, tunc congregatus eſt contra* Aharon, *& dixerunt ei, Surge, fac nobis* Deos *qui præcedant nos: huic enim* Moſi *viro illi qui eduxit nos è terra* AEgypti, *neſcimus quid acciderit.*

2 Et *dixit illis* Aharon, "*Eripite inaures aureas, quæ ſunt in auribus vxorum veſtrarum, filiorum veſtrorum & filiarum veſtrarum, atque afferte.* Vel, detrahite.

3 *Eripuerunt igitur à ſe totus populus inaures aureas, quæ erant in auribus eorum, & attulerunt ad* Aharon:

4 *Quas accepit de manu eorum, formauítque illud ſtylo, & fecit ex illo vitulum fuſilem: & dixerunt, Iſti ſunt dii tui o Iſrael, qui eduxerunt te è terra* AEgypti.

5 *Quod videns* Aharon, *tunc ædificauit altare coram eo: & clamauit* Aharon, *dixítque,* Solennitas *Iehouæ erit cras.*

6 Et *ſummo mane ſurrexerunt ſequenti die, atque obtulerunt holocauſta, & adduxerunt hoſtias proſperitatum: ſedítque populus vt manducaret & biberet, poſtea ſurrexerunt vt luderent.*

Exodi 31.18. *Et dedit* Deus *Moſi.* Notandum eſt, poſtquam vox Dei audita fuerat è medio igne, & decem verba protulerat, & deſcripta fuerat tabernaculi forma, opus etiam ab artificibus completum, licet nondum peracta eſſet dedicatio, Moſen rurſus fuiſſe ſubductũ ab hominum conſpectu & cohabitatione, vt ſeorſum edoceretur, quò fidelis eſſet Legis interpres. Nam decem quidem verbis breuiter complexus fuerat Deus ſummam eius doctrinæ quæ ad normam piè iuſtéque viuendi ſufficeret: verùm neceſſaria fuit clarior explicatio, quam poſtea Moſes addidit. Hac de cauſa tanquam in adytum cæleſte receptus eſt, vt familiariter diſceret quæcunque ad plenam ſolidámque decem verborum intelligentiam ſpectabant: quia ad genuinũ ſenſum nunquam penetraſſet, niſi Deo magiſtro ac doctore. Vnde colligimus, quinque libros non modò præeunte Dei ſpiritu ſcripſiſſe: verùm ſicuti Deus ipſe ore ad os loquẽdo ſuggeſſerat. Quare diebus 40 ſilentiũ coluit, vt liberè poſtea (Deo authore) loqueretur. Sic omnes veros Eccleſiæ paſtores diſcipulos eſſe oportet, qui nihil doceant niſi quod acceperint. Ac tametſi momẽto poterat Deus ſeruũ ſuũ numeris omnibus abſoluere: quò tamen certius conſtaret nihil eum afferre niſi è cæleſti ſchola profectũ, quadraginta diebus ſeparatus fuit ab humano genere, vt perinde eum ſu-

ſpicerent Iſraelitæ atque Angelum è cælo miſſum. Neque enim terrenum quicquam ſapere poterat qui ſine cibo & potu, aliiſque adminiculis, omni carnis infirmitate exutus apud Deũ vixerat. Tandem ſcripta fuerunt decem verba in duabus tabulis, ne vnquam interciderent. Porro cur in duas tabulas fuerint diſtincta, alibi expoſui: nempe quoniam duabus partibus continẽtur: quarũ prior regula eſt pietatis: altera verò præſcribit quomodo iuſtè, innoxiè & caſtè verſari cum hominibus oporteat. Ita ordine præcedit Dei cultus: deinde ſequuntur charitatis officia. Iam lapideæ fuerunt tabulæ: vt ſolent perpetua monumẽta in ære vel lapidibus inſculpi. Digito Dei ſcripta fuiſſe intellige: quia ſine hominis manu & artificio, arcana Dei virtute formati ſunt characteres. Nec mirũ eſt ſcripturam repentè extitiſſe eodem Dei nutu quo vaſta & informis mundi materia, quam chaos nominant, mutata fuit, vt admirabili decore & pulchritudine fulgeret. Eſt autem methaphorica loquutio, qua impropriè ad Deum trãsfertur quod nonniſi in homines competit. Neque enim corporeus eſt Deus, vt digito ſcribat. Et eius facere nihil aliud eſt quàm præcipere: ſicuti dicitur in Pſalmis, Dixit, & facta ſunt omnia: mandauit, & creata ſunt. Multis plauſibilis *Pſal.33.b.9. & 184.b.5.* eſt allegoria, Legem fuiſſe ſcriptam Dei Spiritu in lapidibus: quia eam ſine regenerationis gratia non recipit cordis noſtræ durities. Sed nobis potius tenenda eſt Pauli antitheſis, vbi hac nota differre Euangelium à Lege docet, quia cordibus carneis & ad obſequiũ ſubactis inſcribitur. Et ſanè argutiis ludere minimè conuenit, vbi ſimplex Dei conſilium ſatis patet, conſignatam ſcilicet fuiſſe Legem in lapidibus, vt doctrinæ eius perpetuitas omnibus ſæculis vigeret.

Exod.32.1 *Videns autem populus.* In hac hiſtoria conſpicitur deteſtabilis populi impietas, plus quàm turpis ingratitudo, & prodigioſus furor cum ſtupore coniunctus. Eorum cauſa Moſes extra terrenæ vitæ ſtatum euectus erat, vt legationis ſuæ mandata acciperet, & vt extra controuerſiam eius eſſet authoritas. Proteruè iactant ſe neſcire quid ei acciderit, imò contemptim quaſi de homine ignoto loquuntur. Quod etiam illis grauiter exprobrat Stephanus, Hic eſt Moſes ſalutis miniſter, quem repudiarunt patres veſtri. Fatentur fuiſſe ſuum liberatorem: interea eius *Actorum 7.e.35* abſentiam ad breue tempus non ferunt: nec vlla eius reuerentia tanguntur, niſi ipſum habeant ſub oculis. Iam quum Deus illis quaſi ſe præſentem ſiſteret noctu & interdiu in columna ignis & nube: contempta tam inſigni viuáque gloriæ & virtutis effigie, repræſentari ſibi flagitant in mortuo ſimulacro. Quid enim ſibi vult iſtud, Deos fabricari qui ipſos præcedant? Annon cernebant columnam ignis & nubem? annon in Manna quotidie ſatis conſpicua erat paterna Dei ſollicitudo? annon propinquus erat innumeris modis? Atqui tot veris, certis & claris præſentiæ Dei inſignibus pro nihilo ductis, figuram appetunt quæ ipſorum vanitati reſpondeat. Atque hæc prima fuit idololatriæ origo: quòd homines non putarunt ſe aliter Deo potiri, niſi eum ſuæ imaginationi ſubiicerent. Atqui nihil magis præpoſterum. Nam quum longè infra Dei altitudinem ſubſidant hominum mentes & omnes ſenſus, vbi eum capere volunt ſuo modulo, transfigurant. denique quicquid de ipſo concipit hominis ingenium, mera eſt falſitas. Et tamen vix cohiberi poteſt praua hæc cupiditas, adeo ardẽter ebullit. Accedit ſuperbia & temeritas: quòd eius gloriam quaſi è cælo detractam terrenis elementis ſubiicere non dubitant. Nunc tenemus quid Iſraelitas maximè ad hanc veſaniã impulerit, vt Dei figurã coram ſe ſtatui poſcerent: quia ſcilicet ſuo ſenſu eũ metiebãtur. Mirus verò ſtupor, quòd Deũ fieri volũt ab homine mortali: quaſi Deus ſit, aut cenſeri debeat qui pro hominis arbitrio diuinitatẽ conſequitur. Neque tamen probabile eſt tam craſſos fuiſſe vt vellent Deum nouum ſibi creari. Sed per metonymiam deos vocant externas imagines, ex quarũ aſpectu colligunt ſuperſtitioſi Deũ ſibi eſſe propinquũ. Atque id apparet ex plurali numero: quia tametſi vno Deo erant contenti, pro ſignorum varietate eum quodammodo in partes ſcindunt. Cæterùm quibuſcunque fallaciis ſe decipiant, hoc vel illud fingendo, volunt eſſe Dei creatores. In verbo Tardandi qui confuſionem notari putant (meo iudicio) hallucinantur. Etſi enim בשש duplicatum à Bous deſcendit, quod eſt pudefieri, patet tamen ex 5. capite Iudicum, d.28. ſimpliciter accipi pro Morari, vbi refertur ſermo matris Siſeræ, Quare moratur (vel differt) venire currus eius: Cæterùm hinc cognoſcere licet, hypocritas ſic Deũ timere vt euaneſcat ex eorũ cordibus religio, niſi adſit exactor qui eos in officio contineat. Rectè Moſi obtemperabant, eiúſque vultum reuerebãtur: ſed quia tantùm affixi erant eius præſentiæ, ea priuati, Deum timere deſinunt. Sic viuo Ioſue, aliiſque ſanctis iudicibus, viſi ſunt pietatem fideliter colere: illis autem mortuis, ad defectionem mox prolapſi ſunt.

2 *Eripite inaures.* Non dubito quin victus importuno clamore populi, tergiuerſando elabi conatus ſit. Neque tamen hæc iuſta excuſatio eſt: quia debuit præciſo reſponſo cordatè ſe opponere, & acriter inuehi contra ſceleſtam Dei abnegationem. Si aurum ſibi dari iuſſiſſet, ſumptu obiecto poterat eorum intemperies ſedari. Sed aptius remediũ fuit, eripere illis ornamenta & delicias, quibus ſe ſpoliari nõ libẽter ſuſtinent mulieres. Cõſulto itaque rem odioſam, vel minimè iucundã ab illis exigit, vt hoc modo ſceleſtũ cõſiliũ impediat: ſed nullo profectũ: quia nõ minor

ſuperſtitionis quàm libidinis eſt impetus ad homines rapiendos. Forte & tabernaculo proſpexit, ne ſacrilegas manus ad diripienda eius vaſa extenderent. Et probabile erat, ſi ſaluum maneret, poſſe tandem eius intuitu reuocari ad ſanam mentem. Adde quòd largitionis nuper profuſæ memoria poterat ardorem eorum reſtinguere, vel ſedare, ne ſe penitus exhaurirent. Emphaticè dicit, Auferte inaures vxoribus & liberis, vt offenſionis metu deſiſtant à propoſito: quia talibus oblectamentis ægrè cedunt mulieres. Verùm continuo pòſt ſubiicit, feruore ſtulti zeli fuiſſe excæcatos: vt præ ſuo peruerſo voto omnia vilipẽderent: detracta fuiſſe ex auribus ornamẽta narrat. Mira facilitas: neque id ab vno vel paucis eſſe factũ, ſed certatim à toto populo. Inaures verò hodie quoque ab Oriẽtalibus geſtãtur, quod apud nos eſt rarius. Porro ſi in ſuis nugis tã prodigi ſunt increduli vt fortuitò & temere dilapidẽt quicquid eſt ipſis pretioſum: quomodo excuſabilis erit eorũ tenacitas qui ad cultum Deo præſtandum malignè reſtricti ſunt? Hinc diſcamus neque ſtultè perdere opes in ſumptus ſuperuacuos, & liberales eſſe vbi oportet: præſertim vt nos & noſtra impendere parati ſimus, vbi ſcimus noſtras oblationes probari & gratas eſſe Deo.

4 *Quas accepit e manu.* Breuiter perſtringit turpe & pudendum flagitium: ſatis tamen oſtendit Aharon ſic morem geſſiſſe eorum furori, vt ſanare cuperet: interea mollem fuiſſe & fractum, vt ſibi metuens à tumultu, conſenſum ſimularet. Cur enim non iubet in ciſtam aliquam coniici, ne ſacrilegii contagione ſe polluat? Quod ergo propriis manibus accipit, ſignum eſt effœminati & ſeruilis animi: ſicuti quòd fuſor vel ſculptor vituli eſſe dicitur, quum tamen veriſimile ſit artifices fuiſſe adhibitos. Sed criminis infamia in eum iure cõfertur, cuius præcipuus erat author, quum ſua culpa religionem & cultum Dei prodiderit. Vocem Hebraicam חרט alii ſtylum, alii typũ vertunt: & priores quidem exiſtimant rudem maſſam ſculptura formatam eſſe inſtar vituli: poſteriores verò conflatum fuiſſe vitulum, vt eſſet opus fuſile: quod dicimus, *ietter en mouſle*. Ridicula verò fabula, quum in fornacem coniectum fuiſſet aurum, ſine humano artificio vitulum extitiſſe. Sed ita licentioſè Iudæi ſuis commentis ludunt. Magis probabilis coniectura eſt, Aharon data opera quæſiſſe remedium ſanandæ populi veſaniæ. Probroſa res erat ſe proſternere coram vitulo, in quo nihil conſentaneum vel affine erat Dei gloriæ. Idque nominatim illis exprobrat Propheta quod mutauerint gloriam ſuam (hoc eſt, Deum in quo ſolo gloriari debuerant) in ſimilitudinem bouis comedentis fœnum. Nam ſi non ſine contumelia in hominum ordinem cogitur Deus, quanto maiore & minus excuſabili ignominia fœdatur eius maieſtas, dum brutis animalibus confertur? Nihil tamen ad reſipiſcentiam profuit. Quod non ſine vehementia continuò pòſt exprimitur, quum inter ſe dixerunt, Hi ſunt dii tui Iſrael. Certè deformitas ſpectaculi horrorẽ incutere debuerat, vt ſe vltro amentiæ damnarent. Atqui ad obſtinationem ſe mutuò cohortantur. Nec enim dubiũ eſt quin ſignificet Moſes alios aliis fuiſſe flabella, & ita vltro citróque accenſam fuiſſe rabiem. Nam ſicuti fidelibus præcipiunt Iſaias & Michæas vt quiſque fratri manũ porrigat, & inter ſe dicant, Venite, aſcendamus in montem Domini: ita peruerſa æmulatio incredulos ſollicitat vt ſe mutuis ſtimulis incitent ad ſtrenuè pergendum. Porro neque ironicè loquuntur, nec Deum ſubſannant, nec in animo habent ab eo deſciſcere: ſed fallaci prætextu ſacrilegiũ ſuum obtegunt: ac ſi negarent nouo & inſolito ritu quicquam ſe velle Redemptori ſuo detrahere: ſed potius hoc modo amplificari eius honorem: quia ſub externa imagine ipſum colerent. Ita hodie Papiſtæ fictitios ſuos ritus audacter Deo obtrudunt: & adventitiis commentis iactant plus ei ſe largiri quàm ſi ſimpliciter manerent in finibus ab ipſo præſcriptis. Cæterùm ex hoc loco diſcamus, quoſcunque ſuis idolis fucos inducat ſuperſtitio, & quibuſcunque titulis ipſa inſigniat, manere tamen idola. Quamlibet enim ſuis bonis intentionibus ſuperbiant quicunque ſuis commentis corrumpunt purum cultum, verum Deum abnegant, & dæmonia ſubſtituunt in eius locum. Probabilis etiam eorum coniectura eſt qui putant Aharonem ex ſuperſtitione AEgyptiaca vitulũ conflaſſe. Scitur enim qua inſania ſuum Anubim gens illa coluerit. Viuum quidem bouem qui conſuleretur pro ſummo Deo, paſcebant: ſed quia ad fictitiã illam bouis deitatem aſſueuerat populus, videtur Aharon, vt eorum furori morem gereret, ſequutus eſſe diuturnum vſum: ex quo error cõtractus in illorum cordibus radices egerat. Adeo ex malis exemplis facilè in eos ſerpit contagio qui alioqui integri ſunt. Nec verò abs re teſtatur Dauid (Pſalm. 16.) ſibi tantæ abominationi fore idola, vt ne eorum quidem nomina in ore habeat: quia niſi ſeriò abhorremus ab impiis, & lõgiſſimè nos ſubducimus ab eorum ſuperſtitionibus, peſtifero afflatu nos ſtatim inficiunt.

Pſal. 106. c. 20.

Iſaiæ 2. a. 2.
Mich. 4. a. 2.

5 *Quod uidens Aharon.* Quum videt populum ſic furere vt conſpirationi ſe minimè parem fore confidat, perfida timiditate ſe quoque ad obſequium flectit. Atque hic exitus eos omnes manet qui non audent ingenuè & conſtanter tueri quod rectum eſt, ſed quaſi licitando ad medias pactiones deſcendunt. Nam vbi aliquandiu vacillauerint, tandem prorſus ſuccumbunt: vt nihil, quantumuis turpe vel indignum, detrectent. Videtur quidem ſuo edicto mentes ſurſum attollere ad veri Dei cultum: ſed quum Legem nuper datam violet, friuolum eſt cauillum, obtendere ſacrum

Dei nomen in excuſationem vitioſi & degeneris cultus.

6 *Et ſummo mane ſurrexerunt.* Iterum oſtenditur populi ſedulitas in errore perſequendo. nec dubium eſt quin ipſis poſtulantibus indixerit Aharon ſolenne ſacrificium. Iam non modò additur, præſtò fuiſſe in tempore, ſed exprimitur rara diligentia, quòd primo mane apparuerint. Quod ſi inſtigante diabolo ita præcipites aguntur increduli in ſuum interitum, væ noſtræ ignauiæ, niſi in ſtudio noſtro par ſaltem alacritas ſe demonſtret: ſicuti in Pſalmo dicitur, Populus tuus cum voluntariis oblationibus in die exercitus tui. *Pſal.110.a.3.* Quod poſtea ſequitur, populum ſediſſe vt comederet ac biberet, inſcitè multi ad crapulam torquent: ſicuti perperam de laſciuia exponunt, ſurrexiſſe ad ludendum: quin potius ſacrum epulum deſignat Moſes & ludos idolis dicatos. Nam ſicut alibi vidimus coram Deo epulatos fuiſſe fideles in ſacrificiis, ita & profanæ gentes celebrarunt ſacra conuiuia: ludis autem idola ſua venerabantur. Cuius rei certiſſimus interpres eſt Paulus, qui veteris populi idololatriam damnans, hunc locum citat, & ſcienter accommodat ad præſentem vſum: quia non eouſque ſe proſtituerant Corinthii vt genua flecterēt coram idolis, ſed in ſacrificiis pollutis conuiuæ erant infidelium. *1.Cor.10.d.20.*

EX EODEM CAPITE.

7 *Loquutúsque eſt Iehoua ad Moſen: Vade, deſcende, corrupit ſe populus tuus quem eduxiſti è terra AEgypti.*

8 *Receſſerunt citò de via quam præcepi eis: fecerunt ſibi vitulum fuſilem, adorauerúntque illum, & ſacrificauerunt ei, dixerúntque, Iſti dii tui, Iſrael, qui eduxerunt te è terra AEgypti.*

9 *Dixit præterea Iehoua ad Moſen, Vidi populum hunc: & ecce, populus duræ ceruicis eſt.*

10 *Nunc igitur dimitte me, vt excandeſcat furor meus in eos, conſumámque eos: te autem faciam in gentem magnam.*

11 *Et precatus eſt Moſes faciem Iehouæ Dei ſui, & dixit, Vtquid, o Iehoua, exardeſcet furor tuus in populum tuum quem eduxiſti è terra AEgypti in fortitudine magna & manu forti?*

12 *Vt quid dicent AEgyptii, dicendo, In malum eduxit eos, vt occideret eos in mōtibus, vtque conſumeret eos è ſuperficie terræ? conuertere ab ira furoris tui, & pœniteat te ſuper malo populi tui.*

13 *Recordare Abraham, Iſaac & Iſrael ſeruorum tuorum, quibus iuraſti per teipſum, & dixiſti eis, Multiplicabo ſemen veſtrum ſicut ſtellas cæli, & totam terram iſtam quam dixi dabo ſemini veſtro, & hæreditate accipient illam in ſæculum.*

14 *Et pœnituit Iehouam ſuper malo quod dixerat ſe facturum populo ſuo.*

7 *Vade, deſcende.* Hæc violenta fuit tentatio ad quatefaciendam fidem Moſis. Putabat numeris omnibus completam eſſe ſuam & populi felicitatem, quum in tabulis inſculptum eſſet Dei fœdus, perpetuitatis cauſa. Nunc verò perfidiæ & defectione populi violatum eſſe audit, & quaſi abolitum fœdus illud: cuius interitus ſecum trahebat ſalutis & bonorum omnium ruinā. Porro quò Deus atrocius ſancti viri animum vulneret, perinde eum aggreditur acſi in ipſum recideret pars ignominiæ. Nam quod dicit, Populus tuus quem eduxiſti ex AEgypto, obliqua exprobratio eſt. Atqui Moſes nonniſi Dei iuſſu, & quidem inuitus, ſuſceperat hanc prouinciam. Cur ergo odioſè obiicitur liberatio populi in qua Deo tantùm paruerat? Et cur ludibrio habetur eius ſedulitas quòd operam malè locauerit, vbi nullam culpæ partem ſuſtinet? Iam dixi Deum ita interdū penitus configere piorum animos, probandæ ipſorum patientiæ cauſa, acſi rectum eorum ſtudiū malorum quæ accidunt occaſio eſſet. Quod ſubtiliter quidam exponunt, populum Moſis vocari qui Dei eſſe deſierat: & antitheſin ſtatuunt, acſi dictum eſſet, Populus tuus, non meus, vereor ne ſatis firmum ſit. Nam ex quo erat fœdifragus, non magis à Deo alienatus erat quàm à Moſe Legis miniſtro. Non inficior quin tacita ſit abdicatio. Sed tenendum eſt illud quod attigi Dei conſiliū, Moſen quodammodo vocari in partem criminis, quò examinetur eius tolerantia, & plus etiam mœroris ex rei indignitate concipiat. Interea dubium non eſt quin recentem gratiam comme-

moret Deus,quia prodigioſum & incredibile erat,eos qui nuper admirabili Dei potentia redempti fuerant,& quibuſcum fœdus ſuum rurſus pepigerat, repentè fuiſſe ad defectionem abſtractos. Crimen etiam amplificat,quòd ſtatim receſſerint à via quæ oſtenſa fuerat. Nondum elapſi fuerãt quadraginta dies poſt Moſis abſentiam quum ſua prauitate impulſi ſunt in tantum furorem. Paulo antè mirum colendi Dei ſtudium oſtentauerant, prolixè largiendo quicquid opus erat: ad ipſos retinendos obiiciebatur oculis tabernaculi dignitas:fractis tot repagulis impetuoſè ruũt poſt ſuam libidinem,vixdum elapſis poſt Legis promulgationem ſex menſibus. Verbum שחת, quia eſt in coniugatione Piel,actuũ eſt:& tamen ſine adiectione ponitur. Ideo verti Corrupit ſe. Commodè tamen in ſenſu paſſiuo poterit accipi,quòd populus corruptus fuerit.

8 *Receſſerunt cito.* Tam ſubita tranſgreſſio crimen(vt dixi)amplificat. Speciem deinde corruptionis exprimit Deus,quòd vitulum conflatilem(hoc eſt,opus manuum ſuarum)adorauerint. Notandum verò,quod fucandæ impietatis cauſa iactauerant, tanquam ſceleris cumulum, vltimo loco proferri. Nam quum dicerent illos eſſe deos à quibus educti fuerant, propoſitum erat iuſtam excuſationem obtendere,acſi non deſciſcerent à veri Deĩ & redemptoris ſui cultu: quin potius hoc feruentioris zeli ſpecimen eſſe,quòd in eius honorem coram vitulo ſupplices procideret. Id verò Deus in ipſos retorquet: ac conqueritur nimis indigna contumelia ſe fuiſſe affectum, vbi in locum gloriæ ſuæ ſuppoſita fuit mortua vituli effigies.

9 *Vidi populum hunc.* Hoc verò acerrimum fuit & duriſſimum fidei Moſis examen: quando viſus eſt Deus ſecum ipſe pugnare, & diſcedere à ſuo pacto. Siquando extremis malis diu oppreſſi non tantùm ex mora tædium concipimus,ſed agitamur variis dubitationibus,quæ tandem nos ad deſperationem ſollicitant, acſi Deus fallacibus promiſſis nos fruſtratus eſſet: durum eſt ac horribile certamen: verùm vbi Deus primo intuitu fidem ipſe abrogat ſuis verbis, ad hũc impetum ſuſtinendum,inſolita fortitudine & conſtantia opus eſt. Nam quum fides in verbo fundata ſit,vbi verbum ipſum ſibi contrarium eſt,quomodo in tali conflictu piæ animæ conſiſterẽt, niſi eas fulciret incomparabilis Spiritus potentia? In Abrahæ tamen animo tantum fuit robur fidei, vt victor ex hoc genere tentationis emergeret. Audierat ex ore Dei, In Iſaac vocabitur tibi ſemen: poſtea iubetur ipſum mactare,& corpus redigere in cineres. Verùm quia perſuaſus eſt,poſſe Deum ex mortuis quoque ſemen ſuſcitare,imperio paret. Idem nũc de Moſe narratur, cui Deus ſpeciem repugnantiæ obiicit in verbo ſuo:dum ſibi in animo eſſe pronuntiat delere populum, cui pollicitus fuerat terram Chanaan. Videmus tamen vt fuerit eluctatus,quum in æterno Dei fœdere & inuiolabili acquieſcens,bene ſperare non deſtitit. Siquis adhuc roget an ſpernere vel pro nihilo ducere fas fuerit quod ſecundo loco dictum fuit de internecione populi: reſpondeo, fidei eius victoriam non fuiſſe poſitam in ſubtili diſquiſitione: ſed quum Dei fœdus vtroque brachio(vt dicunt)amplexus eſſet,eius fiducia ſic fuiſſe munitum vt nullas obiectiones contrarias admitteret. Et certè piæ mentes firma certitudine ſubnixæ, quanuis ſe non expediant ab omni quæ occurrit perplexitate,non tamen alternant,ſed mordicus retinent quod ſemel in illis obſignauit Dei Spiritus. Quòd ſi interdum ambigere aut vacillare contingat, redeunt tamen ad ſuum principium, & omnia obſtacula perrumpunt,ne vnquam deſiſtant ab inuocatione Dei. Interea certum eſt,dum fidem Moſis probat Deus,animum eius acuere ad ſtudium precandi:ſicuti etiam Moſes ipſe arcano Spiritus inſtinctu eò directus fuit. Nec eſt quòd Deo obſtrepant maledicæ linguæ,acſi aliud ſimularet apud homines quàm apud ſe decreuit. Neque enim ideo varius eſt ac fallax,ſi de hominum peccatis verba faciens,& oſtendens quid meriti ſint,non aperit incomprehenſibile ſuum conſilium. Prodit hîc in medium tanquam iudex: ſententiam damnationis profert aduerſus ſceleratos:veniam differt in tempus idoneum. Hinc colligimus occulta eius iudicia profundam eſſe abyſſum: interea verò nobis,quantum ad fidei & pietatis ædificationem ſatis eſt, voluntatem eius patefieri in eius verbo. Quod etiam clarius exprimitur in contextu. Poſtulat enim ſibi quietem dari à Moſe. Quid hoc ſibi vult? An niſi inducias impetret ab homine mortali, liberè exequi non poterit ſuam vindictam? Nempe hac loquendi forma alienam perſonam in ſe ſuſcipiens,oſtendit quanti æſtimet ſeruum ſuum, cuius precibus tantum defert vt ſibi obſtaculo eſſe dicat. Sicut in Pſalmo dicitur Moſes ſtetiſſe ad rupturam,vt ſe iræ Dei opponeret. Vnde perſpicitur mira Dei bonitas,qui nõn tantùm vota ſuorum exaudit dum ſuppliciter precantur, ſed eos quodammodo patitur ſibi eſſe interceſſores. Rationem aſſignat cur futurus ſit implacabilis; quia probè cognouerit deſperatam & inſanabilem eſſe populi malitiam. Nam per duram ceruicem metaphoricè intelligitur indomabilis peruicacia: & ſimilitudo eſt à præfractis bobus ſumpta,qui flecti nequeunt ad ferendum iugum. Vbi autem talis eſt durities & obſtinatio,non ſupereſt veniæ locus. Loquutio quidem impropria eſt,quòd Deus experimento cognouerit populum eſſe duræ ceruicis: ſed ſcimus ſæpe Deũ inducere affectus humanos: quia niſi ad ad nos deſcéderet

Pſal. 106.d.23.

nunquam mentes noſtræ pertingerent ad eius altitudinem. Summa eſt, perditos eſſe mores populi: quia multis iam documentis palam fecerit ſe eſſe inflexibili contumacia. Porro ne graue ſit Moſi nobilem principatum amittere, compenſatio ei promittitur. qua probatione apparuit eum ſibi priuatim non conſulere, nec reſpicere ſua commoda.

11 *Et precatus eſt Moſes.* Certum eſt ex fide manaſſe hanc precationem, in qua tamen videtur cum ipſo Dei verbo confligere. Dixerat enim Deus, Deſcende ad populum tuum. Reſpondet Moſes, Imò tuus eſt. Sed (quemadmodum nuper admonui) quia mordicus tenebat iſtud principium, fieri non poſſe vt fœdus Dei irritum fieret, omnia obſtacula quaſi clauſis oculis perrumpit vel ſuperat. Populum autem Dei eſſe probat ex recenti beneficio: ſed præcipuè in fœdus recumbit, imò redemptionem commemorat quaſi effectum. Sequitur enim poſtea, Recordare Abraham, Iſaac & Iſrael. Videmus ergo vt prima fiduciæ cauſa ſit promiſſio, quamuis priore loco Moſes commemoret, populum Dei manu fuiſſe liberatum. Manum verò fortem, & fortitudinem magnam ideo diſertè exprimit, vt ſignificet, quo magis conſpicua fuerant Dei miracula impiorum calumniis, eo magis expoſitam fore eius gloriam. Sicuti etiam continuò poſt explicat, Vt quid dicent AEgyptii, &c. Particulam כרעה, quam vetus interpres Callidè, alii malitioſè verterunt, malo ſimpliciter accipere pro Ad malum, vt notetur triſtis & infelix exitus. Nam quod alii exponunt, Infauſto ſydere, mihi videtur nimis coactum. Itaque non dubito quin ſignificet Moſes hoc AEgyptiis malorum fore ſolatium, ſi intereat populus: ac ſi Deus hoc modò ipſos de hoſtibus vltus eſſet. Porro hoc errore deleta fuiſſet tam gratiæ Dei quàm iudicii memoria. Obduruiſſent enim AEgyptii, nec tacti fuiſſent vllo culpæ ſenſu, nec putaſſent Deum electo populo fuiſſe miſericordem. Quod ſequitur, Pœniteat te ſuper malo, pro communi vſu dictum eſt: quia ſancti precando ſæpe balbutiunt: & dum exonerant ſuas curas in ſinum Dei, proferunt ex ſua infirmitate quæ Deo minimè conueniunt. Sicuti dum interrogant, Quouſque dormies vel obliuiſceris, claudes oculos & abſcondes faciem? Cæterùm pœnitentia Dei nihil aliud eſt quàm rerum mutatio, in qua videtur Deus curſum retroflectere acſi nouum aliud conſilium cepiſſet. Quod ergo aliquanto pòſt ſequitur, Pœnituit Deum mali, tantundem valet acſi dictum eſſet, fuiſſe placatum: non quòd intus retractet quod decreuit, ſed quia non exequitur quam pronuntiauit ſententiam. Si plura cupiant lectores, reperient in Geneſin & Prophetas.

13 *Recordare Abraham, Iſaac & Iſrael ſeruorum tuorum.* Non producit in medium patronos, quorum ſuffragiis adiutus obtineat quod petit: ſed quia apud eos depoſita fuerat promiſſio, quam ad poſteros quaſi hæreditariam trãſmitterent. Notanda igitur eſt qualitas vel perſona quam Deus impoſuerat Patriarchis. Qua etiam ratione dicitur in Pſalmo 132, Memento Domine Dauid, & omnis afflictionis eius. Vnde ſatis refellitur Papiſtarum inſcitia & fatuitas, qui mortuos putant his teſtimoniis creari interceſſores. Iuſiurandum conſultò ponit, quo ſanctius ſe obſtrinxerat Deus, vt firmior & magis authentica eſſet promiſſio. Cur verò per ſeipſum iuret Deus, docet Apoſtolus ad Hebræos: quia ſcilicet maiorem non habet. Interdum tamen eodem ſenſu iurat Hebr.7.b.10. per ſolium ſuum cæleſte, vel ſanctuarium. Porro dubium eſt, ſitne in hac precatione ὕστερον πρότερον, quia mox videbimus in contextu, quum ſecundò reuerſus eſſet Moſes, precatum fuiſſe pro ſalute populi, & exauditum. Neque verò id momento factum eſt: ſed quadraginta dies iterum conſumpſit ad reconciliandum Deo populum. Mihi tamen probabile videtur, Moſen horribili denũtiatione perculſum ſtatim ſupplicaſſe, nullóque veniæ accepto reſponſo ſuſpenſum veniſſe, vt malo remedium afferret. Neque enim conſentaneum fuiſſet, audita tam ſeuera & graui comminatione, nullas interpoſuiſſe preces, quum tantopere ſollicitus eſſet de ſalute populi.

EX EODEM CAPITE.

15 *Tunc vertit ſe Moſes, & deſcendit è mõte: erántque duæ tabulæ teſtimonii in manu eius, tabulæ ſcriptæ ab vtraque ſuperficie ſua, hinc & inde erant ſcriptæ.*

16 *Et tabulæ erant opus Dei, ſcriptura Dei, ſcriptura erat ſculpta in tabulis.*

17 *Audiens autem Iehoſua vocem populi in vociferatione eius, dixit ad Moſen, Vox prælii eſt in caſtris.*

18 *Qui reſpondit, Non eſt vox reſpondens fortitudini, neque vox reſpondens infirmitati, quam audio.*

19 *Accidit quum appropinquaſſet ad caſtra, vidit vitulum & choros: & excanduit iracun*
dia Moſis, abiecítque è manibus ſuis tabulas, & fregit eas ſub monte.
20 *Tulit quoque vitulum quem fecerant, & combuſſit igni, contriuítque donec redegit in*
puluerem: & ſparſit in ſuperficiem aquarum, & potauit filios Iſrael.

15 *Tunc uertit Moſes ſe, & deſcendit e monte.* Deſcendit Moſes iuſſu Dei, vt ſpectator ſit impiæ defectionis: vt rei indignitas tam ad ſceleris odium & deteſtationem quàm ad remedium quærendum magis extimulet. Etſi autem de populi reiectione ſententiam protulerat Deus, tabulas tamen fœderis teſtes intactas relinquit inter Moſis manus: non quia vellet ſaluas manere, vt paulo pòſt videbimus: ſed vt earum intuitus, deinde confractio plus horroris apoſtatis incutiat, qui alioqui amentia obſtupuerant. Cur Lex in duas tabulas diſtincta fuerit, alibi viſum eſt: nempe quia priore loco pietatem & Dei cultum tradit: ſecundo autem præſcribit regulam iuſtè viuendi inter homines, & ad mutua charitatis officia inſtituit. Scriptas autem ab vtroque latere fuiſſe dubium non eſt, ad teſtandam doctrinæ perfectionem. Addita quidem fuit poſtea longior explicatio: ſed Deus palam cognoſci voluit ſic decem verbis omnia ſe fuiſſe complexum, vt quicquam addere fas nō eſſet. Ergo nequid aſſuerent homines ex ſuis commentis, impleuit Deus vtrunque latus, vt nihil vacuum reſtaret. Vocantur porro tabulæ opus Dei, quòd eas ad ſcribendi vſum aptaſſet. Qua nota diſcernuntur à poſterioribus: in quibus tametſi Legem ſuam Deus inſculpſit, lapides tamen voluit dolari formarique manu & artificio hominum. Summa eſt, non modò in prioribus tabulis decem præcepta diuinitus fuiſſe ſcripta, ſed in lapidum figura nihil fuiſſe humanum. Nunc ſi quæritur quomodo ſculpti fuerint lapides, & literæ in ipſis exaratæ, digitū quidem Dei nominat Moſes per ſimilitudinem: ſed intelligitur arcana virtus. Nam qui mundum ex nihilo creauit ſolo ſuo nutu, creaturas omnes quibuſcunque viſum fuerit modis poteſt eodē verbo in ſuos vſus vertere.

17 *Audiens autem Iehoſua.* Hoc ideo inſeritur vt ſciamus quàm intemperanter efferbuerit populus ad inſanum vituli cultum: quando procul auditus fuit clamor. Et ita miſeros faſcinat diabolus, vt diſſoluta laſciuia ſit illis pius ardor. Quemadmodum nihil tam indecorum fuit ac deforme quin Gentibus arriſerit, vt probarent ſe nihil ad falſos deos placandos omittere. Neque tamē dubium eſt quin ſancti zeli prætextu, carnis oblectamenta captent ſuperſtitioſi homines. Et talibus illecebris Satan fictitios cultus venditat, vt libenter & cupidè arrepti, obſtinatè retineantur. Quod putat Ioſue clamorem eſſe prælii, ex ſollicitudine naſcitur. Moſes autem admonitus à Deo, coniicit non eſſe præliantium voces: quia vocem non edant quæ reſpondeat vincentium exhortationibus, vel reſonet eiulatus eorum qui vincuntur.

19 *Quum appropinquaſſet ad caſtra.* Qui antè ſuppliciter deprecatus fuerat pro ſalute populi, nunc conſpecto vitulo excandeſcit, & eum incitat flagitii deformitas ad induendos nouos affectus. Porro quando iracundia in laude hîc ponitur, valeant cum ſuo paradoxo Stoici, motus omnes animi eſſe vitioſos. Fateor equidē, dum naturaliter aguntur homines, nunquam ſine vitio iraſci. nempe quia modum ſemper excedunt, atque etiam ſæpe non attendunt ad rectum finem. Sed notandum eſt id accidere ex naturæ corruptione. vnde ſequitur iram non per ſe vel ſimpliciter eſſe damnandam. Nam quod ſumunt Stoici principium, omnes animi motus eſſe perturbationes, & morbis ſimiles, falſum eſt, atque ex inſcitia naſcitur: quia vel dolere, vel metuere, vel gaudere, vel ſperare, rationi minimè repugnat, vel tranquillum animi ſtatum ac moderationem concutit. ſed exceſſus ſolus ac intemperies quod alioqui purum erat, corrumpit. Et certè dolere, iraſci, cupere, ſperare, metuere, affectus ſunt integræ naturæ diuinitus nobis inditi, quos vituperare non licet, ſine ipſius Dei contumelia. Adde quòd ira quæ hîc Moſi adſcribitur, Deutero. 9. capite transfertur ad Dei perſonam. Vnde colligimus, quum ab impulſu Spiritus manauerit, virtutem fuiſſe laude dignam. In frangendis tamen tabulis videtur fuiſſe ſui oblitus. Qualis enim fuit vltio, violare opus Dei? Quamlibet deteſtabile eſſet populi crimen, ſacroſancto tamen fœderi Dei parcendum fuit. Itaque Rabini quidam vt eum excuſent, fabulam excogitant ſuo more: quum illatæ eſſent tabulæ in locum pollutum, deletam fuiſſe ſcripturam. Alii exiſtimant vehemētia abreptum non ſatis reputaſſe quid ageret, perinde ac facturus erat ſi mente fuiſſet cōpoſita. Ego verò non dubito eum pro ratione officii tabulas fregiſſe, acſi fœdus Dei ad tēpus aboleret. Scimus enim Deū verbi ſui miniſtris vtrunque mandare, vt tam vindictæ ſuæ ſint præcones quàm teſtes gratiæ. Ita quæcunque ligant in terra, in cælo ligantur, & peccata retinent in condemnationē, & vindicta ſunt armati aduerſus incredulos & præfractos. Ergo Deus per manum Moſis repudiauit populum, fœdus renuntiando quod nuper ſolenni ritu pepigerat. Hæc autem ſeueritas ad exemplū fuit vtilior quàm ſi Moſen vacuum ablegaſſet. Nec verò vnquam in mentem Iſraelitis veniſſet quàm incō-

Matt. 16. c. 19.
Iohan. 20. d. 21.
2. Cor. 11. d. 15

parabili theſauro fuiſſent priuati. Tabulas ergo proferri neceſſe fuit, acſi ſe daret in cōſpectum, paternámque faciem oſtenderet. Vbi autem contrà obiectum fuit abominabile portentum vituli, eaſdem tabulas confringi oportuit, acſi Deus obuerſo tergo recederet. Interea tenendum eſt non fuiſſe fœdus Dei prorſus irritum, ſed quodammodo interruptum, donec ſeriò reſipuiſſet populus. Hæc verò temporalis (vt ita loquar) ruptura non obſtitit quominus fœdus ipſum inuiolabile maneret. Eodem modo poſtea Deus diuortiū fecit cum populo, acſi prorſus eum abdicaſſet. Gratia tamen eius & veritas nunquam excidit, quin occultas ſaltem haberet radices, ex quibus Eccleſia deinde noua pullulauit: ſicut dicitur in Pſalmo, Populus qui creatus fuerit laudabit dominum. *Pſal. 102.c.19*

20 *Tulit uitulum quem fecerant.* Sæua & atrox pœna videri poſſet quòd ſceleris tabe populi viſcera quodammodo infecit Moſes. Iam plus ſatis & corpora & animas inquinauerant, vt non altius penetraret contagio. Deinde hoc modo ad deſperationem adigi procliue erat, quum damnationis ſuæ materiam intus geſtarent: non ſecus ac mulier fœtum in vtero alit. Sed hoc eorum ſocordiæ adhibendum fuit remedium. Quamlibet enim territi fuiſſent ad momentum, ſtatim euanuiſſet criminis memoria & pœnæ metus, niſi penitùs impreſſa fuiſſet pollutionis nota. Fuit ergo hoc quaſi genus cauterii, quo ſentirent non tantùm cuti ſuæ adhærere tam fœdæ idololatriæ probrum, ſed defixum eſſe in ſuis viſceribus. Pudor etiam hoc modo illis incuſſus fuit, quum ſubſtantiam Dei ſui coniicerent in ventrem, vt permixtam excrementis paulo pòſt per anum egererent. Ergo partem dei ſui bibere & cacare coacti ſunt, quò magis ipſis fœteret ſua ſuperſtitio. Adde quòd, ſi ſparſus fuiſſet cinis in terram, periculum erat ne aliqui obſtinatiores reliquias colligerent: huic malo obuiam itum eſt, dum aurum ex quo conflatus fuerat falſus deus, ſtercoribus cōmixtum fuit. Porro dicitur Moſes ipſos potaſſe aqua maledicta, non quòd calicem ſingulis porrigeret, ſed quia puluis in torrentem, ex quo omnes bibebant, coniectus fuit: ſicut exprimitur Deuteronomii nono capite.

EX EODEM CAPITE.

21 Et *dixit* Moſes *ad* Aharon, *Quid fecit tibi populus iſte, quòd indux iſti ſuper eum hoc peccatum grande?*

22 T*unc dixit* Aharon, N*e excandeſcat iracundia domini mei: tu noſti populum quòd in malo ſit.*

23 *Dixerunt autem mihi,* F*ac nobis deos qui nos præcedant: quia iſti* Moſi *viro qui eduxit nos è terra* AE*gypti, neſcimus quid acciderit.*

24 *Quibus reſpondi, Cui eſt aurum priuate vos.* E*t dederunt mihi: & proieci in ignē, egreſſúſque eſt vitulus iſte.*

21 *Quid fecit tibi populus iſte.* Confert culpam in Aharon: quia permittere videtur quod non prohibet quiſquis imperio præditus eſt. Viſum eſt antea, quum aſcenderet Moſes in montem, Aharoni reſignaſſe ſuas vices. Eius ergo erat ita præeſſe, vt pro iure poteſtatis populum quamuis proteruum compeſceret. Meritò itaque tam ſeuerè coarguitur, acſi author fuiſſet ſceleris quod paſſus erat admitti. Vnde colligimus quàm graue onus ſuſtineant quicunque præfecti ſunt gubernandis populis: quia ſiquid eorum negligentia, vel timiditate, vel ignauia peccatur, reddenda ipſis ratio eſt, acſi licentiæ ſignum dediſſent. Et valde emphatica eſt obiurgatio: quòd perinde infeſtus fuerit hoſtis publicæ ſaluti acſi de capitalibus inimicis ſe vlciſci vellet. Non quòd ſcita eſſet vindicta, quanuis probabilem cauſam haberet: ſed intelligit Moſes, ſiquos optaſſet Aharon perditos, atque ita ex profeſſo machinatus peſſima quæque eſſet, non potuiſſe tamen grauius nocere. Quo plus reprehenſionis meretur, dum ita miſeris, quorum curā ſuſceperat, malè conſulit: imò accerſit vltimam cladem, quantum in ſe eſt. Hoc quoque obſeruatu dignum, Moſen, vbi de cultu Dei agitur, fratri germano & vnico non magis parcere quàm alieniſſimo cuique. Si carni & ſanguini deditus fuiſſet, promptum erat aliquid coloris obtendere, cur mitior eſſet erga fratrē: quando vi & neceſſitate pertractus fuerat ad vitulum conflandum: verùm quia nouit quàm ſtrenuè dimicandum ſit pro Dei gloria, perinde fratrem aggreditur acſi nulla cum cognatione attingeret. Rara virtus: ſed ad quam niſi enitimur, ſubinde perfida erga noſtros indulgentia prodemus Dei cauſam.

22 *Tunc dixit Aharon, Ne excandeſcat.* Extenuat crimen ſuum Aharon quantum poteſt. Summa tamen eſt, quòd populus quem ſciebat Moſes ipſe prauo eſſe & peruerſo ingenio, tumultuosè ipſum aggreſſus inuitum coegit. Etſi autem exordium ſermonis modeſtiam præ ſe fert, friuola

tamen eſt excuſatio.Rectè quidẽ Aharon qui primogenitus erat,reuerẽter fratri ſe ſubmittit:qui agnoſcit eſſe Dei miniſtrum,& ad eius caſtigationem trepidat.Sed præſtabat ingenuè culpam fateri quàm tergiuerſando damnátionis ignominiam fugere.Capitis enim fuerat moderari totum corpus,ac tumultum grauitate & conſtantia ſedare:quòd ſi ad furorem vſque ferueret intemperantia,decies potius mori quàm flecti ad tam ſeruile & turpe obſequium.Ex fine verò apparet, dum nimis de exiſtimatione noſtra ſolliciti,ad tegendã aut fucanda noſtra delicta ſtudium adiicimus,hypocriſin noſtram demum fieri ridiculam.Non dubium eſt quin Aharon,vbi dicit ſe cõiecisse aurum in ignem,& vitulum exiiſſe,conetur,quam prorſus non poteſt eluere culpam,frigida & exili narratione vtcunque tegere.Atqui pueriliter nugando nihil aliud quàm impudentiam prodit,vt ad cumulum damnationis accedat tam ſupina ſecuritas. Hæc iuſta ambitionis noſtræ merces,dum ad laruas confugimus,Deíque iudicio opponimus noſtram hypocriſin.

EX EODEM CAPITE.

25 *Vidit autem Moſes quòd populus diſcoopertus eſſet. (nam diſcooperuerat eum Aharon ad ignominiam inter hoſtes eorum.)*

26 *Stetit ergo Moſes in porta caſtrorum,& dixit,Quis eſt* Iehouæ? Ad me. *Et congregati ſunt ad eum omnes filii* Leui.

27 *Quibus dixit,Sic dixit* Iehoua Deus Iſrael, *Ponite quiſque gladium ſuũ ſuper femur ſuum:tranſite & reuertimini à porta ad portam in caſtris,& occidite quiſque fratrem ſuum,& quiſque amicum ſuum,& quiſque propinquum ſuum.*

28 *Fecerunt ergo filii* Leui *ſecundum ſermonem* Moſis: *& ceciderunt è populo in die illa circiter tria millia virorum.*

29 *Dixerat autem* Moſes, *Conſecrate manum veſtram hodie* Iehouæ, *nempe quiſque in filio ſuo & in fratre ſuo:vt detur hodie vobis benedictio.*

25 *Vidit autem Moſes quod populus diſcoopertus eſſet.* Hîc narratur vltio qua vſus eſt Moſes ad expiandum ſcelus:non quòd pœna hæc coram Deo ſatiſfactoria fuerit,vt loquuntur: ſed quia ad delendam culpæ memoriam fuit vtilis.certè ad exemplum profuit.Nam occiſis tribus millibus, admoniti fuerũt omnes ſe idem fuiſſe promeritos.Nec verò dubium eſt quin præcipuis mali authoribus caſtra purgauerit,quò Deus ad ignoſcendum eſſet propenſior. Primùm igitur notatur cauſa quia ad tantam ſeueritatem accenſus fuit:nempe quia populum videbat ſic nudatum eſſe vt hoſtium quoque ludibrio foret expoſitus.Quòd nuditatem quidam exponunt,quia priuati fuerãt ſuis ornamentis,minimè conſentaneum eſt.Mox enim adiicitur,Probroſum fuiſſe inter hoſtes ſuos:& ſequetur capite proximo,adhuc ſplẽdidè fuiſſe ornatos,imò geſtaſſe profanæ lætitiæ inſignia. Non dubium igitur eſt quin ſignificet reiectos eſſe à Deo,qui vnicum erat ipſorum decus, & ſub cuius protectione tuti erant.His autem verbis exprimitur mali grauitas:eo quòd non ſolùm priuati fuerint Dei auxilio,qui vocatur domicilium populi ſui, *Pſal.90.1.a.* ſed etiã in ignominiã proiecti:quum vndique obſiderentur ab hoſtibus.Hinc ſancta indignatio,vt pœnam exigeret de ipſis defectionis capitibus.Ac notandum eſt iterum maxima criminis parte grauari Aharon:quia non ſatis cordatè populi veſaniæ reſtiterat.Porro in eo apparuit admirabilis Dei virtus,quòd vbi Leuitas citauit, & palam in porta edixit vt ſe gladiis accingerent,non tumultuatæ ſint aliæ omnes tribus.Probabile enim erat armari ad pœnam de noxiis ſumendam. quî fit ergo vt quieſcant ſibi malè conſcii:niſi quòd eorum audaciam & furorem compeſcuit Spiritus Dei potentia? Obſeruatu autem digna eſt indictionis forma,Qui Iehouæ eſt,ſe ad me conferat: ex qua diſcimus, ſi nobis cordi eſt religio vt meretur,non eſſe claudicandum in vtranque partem:ſed ingenuam profeſſionem requiri, vt ſe quiſque ſub Dei vexillum colligat. Omnes enim Dei ſeruos ad ſe vocãdo,ignauiæ,imò perfidiæ alios omnes damnat qui medii ſubſiſtũt.Quæritur tamen an extra noxam fuerint Leuitæ, qui ſtatim ad exequendum imperium proſiliunt,quaſi ſinceri gloriæ Dei vindices.Reſpondeo,quãuis non fuerint immunes à reatu, dum tamen metu perculſi populo morem geſſerunt,leuius peccaſſe quàm ſi conſenſu probaſſent deteſtabilem idololatriam.Sed hîc perſpicitur mira Dei indulgentia,qui non modò veniam dedit,ſed gloriam ſuam aſſerere dignatus eſt ipſorum manu, & miniſtros conſtituit ad puniendum crimen,in quo tolerando turpiter molles & effœminati fuerant. Quæri rurſum poteſt quî factum ſit vt ex tota reliqua multitudine nemo pedem mouerit ad Moſis imperium.Ego verò arbitror non contemptu vel obſtinatione,ſed pudore tantùm fuiſſe retentos:ac tantùm terroris fuiſſe omnibus incuſſum,vt attoniti expectauerint quorſum tenderet Moſes,& quouſque progredi vellet.Credibile autem eſt Leuitas nominatim fuiſſe vocatos, & ab effectu id colligitur:quia ſtatim præſtò adfuerunt omnes,nemo autem ex alia tribu.

27 *Sic dicit Iehoua.* Iubet Leuitas gladiis ſe accingere ad ſtragem edendã totis caſtris: quæ
atrox & ſæua primo intuitu videri poſſet, dum vetantur fratribus, amicis & propinquis parcere:
modum tamen minimè exceſſit, ſi reputamus quanto grauius ſit ſacrum Dei cultũ violare quàm
iniuriam afferre hominibus. Neque enim promiſcuè omnes ad vnum vult interfici: ſed tantùm
animoſè pergere iubet Leuitas: vt ſi fortè occurrerit quiſpiam morte dignus, ne cognatio, vel ami
citia, vel familiaritas impediat vel moretur iuſtæ ſeueritatis curſum. Imò quum paulo pòſt ſequa
tur, Leuitas feciſſe quod ſibi mandatum erat, colligimus ea moderatione contentum fuiſſe quæ
ad clementiam magis quàm ad rigorem accederet. Siqua in exercitu exorta ſit ſeditio, quæ ad
vim vſque & cædes progreſſa ſit, communi iure ſolet imperator noxios decimare: quanto mitior
puniendi ratio, dum ex ſexcentis millibus non pereũt niſi tria millia? Quanuis ergo duriter in pau
cos animaduertat, lenis tamen cenſeri debet caſtigatio quæ in plures non graſſatur eiuſdẽ ſceleris
reos. Quæritur tamẽ nullúm nean aliquod diſcrimen ſequuti fuerint: nam obuium quenque for-
tuitò trucidare, cæci & turbulenti fuiſſet impetus. Hanc abſurditatem vt effugiãt quidam Iudæi,
ad inſulſam fabulam ſuo more cõfugiunt, ventres eorũ qui ſcelere contaminati fuerant intumu
iſſe aquæ potu. Quod ſi recipitur, tumor in omnes graſſatus eſſet. Verùm reiectis talibus commẽ
tis, probabile eſt Leuitas minimè latuiſſe quinam primi fuiſſent peruerſi conſilii duces, quorũ im
pulſu reliqui ad defectionem tracti fuerant. Iudicio itaque & delectu vindictam exercuerunt in
tria millia: & hinc factum eſt vt tolerabilis eſſet rigor, placidéque totus populus quieſceret, quum
ſublatis è medio peſtiferis hominibus ſuæ ſaluti conſuli viderent. Cæterùm quanuis ſibi tempe-
ret Moſes: notandũ tamẽ eſt quòd inflexibilẽ conſtantiam à Leuitis exigit, nequis neceſſitudinis
reſpectus eorum animos emolliat: quia nihil recto iudicio magis aduerſum quàm προσωπληψία.
Iam non abs re laudantur Leuitæ quòd paruerint eius imperio: quia non vulgaris fuit animi for-
titudo, totas duodecim tribus aggredi, quibus ne duodecima quidem ex parte pares erant. Vide-
mus plerunque, ſi plures eodem ſcelere ſint obſtricti, iudices metu factionis trepidare, & tandem
examinari vt ab officio deficiant. Rara ergo zeli virtus in Leuitis, dum poſthabito periculi reſpe-
ctu, auſi ſunt intrepidè tantam in ſe multitudinẽ prouocare. Atque hæc ſancta indignatio pœniten
tiæ eorum fructus fuit, dum ſtrictis gladiis eos impetere non dubitarunt quorum vultus minaces
antè non ſuſtinuerant. Certè leuior erat offenſio, libera obiurgatione populi idololatriam ſanare,
quàm capitalem pœnã exigere de tranſgreſſoribus. Nouum igitur vigorem in ipſorum cordibus
collegit pietas & Dei timor, quum nullum exhorruerunt mortis diſcrimen.

29 *Dixerat autem Moſes.* Non dubium eſt quin exegeticè additus fuerit hic verſus, ad redden-
dam rationem cur Leuitas imperterritus ardor ad munus ſtrenuè obeundum egerit. nempe quia
Moſis exhortatio ſuperior erat omnibus obſtaculis. Quare verbũ Dicẽdi in tempore pluſquãper-
fecto vertendũ fuit. Quòd legunt quidã in præterito, Conſecraſtis manus, nequaquã quadrat: quan
do mox additur promiſſio, quaſi ſtimulus alacritatis. Vnde apparet, aliis verbis repeti Moſis man
datũ cuius facta fuerat mentio. Subeſt autẽ hìc maior vehementia: quia ſuaue gratúmque Deo ſa
crificiũ fore pronuntiat, ſi obliti carnis & ſanguinis pollutũ Dei cultũ vlciſcantur. Inſeritur parti-
cula כי cauſalis, pro qua reddidi Nempe: vt ſit expletiua in præſenti loco: acſi diceret, obſequiũ hoc
Deo præſtandũ eſſe, vt ne à filiis quidẽ & fratribus abſtineant, ſi opus ſit. Itaque quod nuper de pro-
pinquis quibuſlibet dictũ eſt, & nunc de filiis dicitur, quaſi potentiali modo ſumendum eſt. Nam ſi
Moſi ſe cõiunxerant omnes Leuitæ, quid opus fuit pœnã exigere de fratribus aut filiis? Tantùm er
go damnare voluit Moſes præpoſterũ humanitatis reſpectũ, quo ſæpe excæcantur iudices, vt ne-
glecta religione crudeliter miſericordes ſint ad impietates ferẽdas & fouendas. Primùm igitur di
ſcamus ex hoc loco, dum ſceleribus ignoſcũt iudices, ipſa ceſſatione polluere manus ſuas: quia im
punitas auget peccãdi licentiã. ſicuti docet Solomo, Qui abſoluit impiũ, ſicuti qui dãnat innoxiũ, *Prouer. 17.c.35*
abominatio eſt Deo. Diſcamus etiã nihil minus eſſe cõſentaneũ quàm ſcelera quibus læduntur
mortales grauiter punire, ſi conniuemus ad impios errores vel ſacrilegos cultus quibus violatur
Dei maieſtas.

EX EODEM CAPITE.

30 *Fuit poſtridie vt diceret Moſes populo, Vos peccaſtis peccato magno: nunc tamen aſcen-
dam ad Iehouam, ſi fortè propitiem eum ſuper peccato veſtro.*

31 *Reuerſus eſt itaque Moſes ad Iehouam, & dixit, Obſecro: peccauit populus hic peccato
magno: fecerunt enim ſibi deos aureos.*

32 *Nunc ſi remiſeris peccatum eorum: quòd ſi non, dele me agedum è libro tuo, quem ſcri-
pſiſti.*

33 *Et dixit Iehoua ad Moſen, Qui peccauit mihi, delebo eum è libro meo.*

34 *Nunc ergo vade, duc populum ad locum de quo loquutus ſum tibi.* Ecce, *Angelus meus ibit ante te: in die autem viſitationis meæ etiam viſitabo in eos peccatum eorum.*

35 Et *percuſſit* Iehoua *populum, eo quòd feciſſent vitulum quem fecerat* Aharon.

30 *Fuit poſtridie ut diceret Moſes populo, Vos peccaſtis peccato magno.* Quia formidabile erat iudicium illud Dei, ne prorſus animos deſpondeant Iſraelitæ, ſedando eorum dolori ſolatium adhibet Moſes, deprecatorem ſe apud Deum fore promittens. Interea vt ipſi quoque ſupplices confugiant ad Dei miſericordiam, de ſceleris grauitate eos admonet. Verba Hebraica propriè ſonant, Peccaſtis peccatum magnum. In ſenſu tamen nulla ambiguitas: quia vt ſeriò ad pœnitentiam ſe comparent, propoſita ſceleris magnitudine humiliantur. Eodem pertinet particula אולי quæ ſæpe eſt dubitantis: ſed hìc, vt aliis pluribus locis, tantùm difficultatem notat: ne ſecurè & neglectim (vt fieri ſolet) de petẽda venia cogitent, ſed ſollicita attentione. Sic quum Petrus Simo-
Act.8.d.22. nem magum alloquitur, iubet eum precari, ſi fortè remittat ei Deus iniquitatem: non vt animo vacillet aut fluctuetur, vt qui ſuſpenſi ſunt ac dubii: ſed vt metu iræ Dei expauefactus anxiè remedium quærat.

31 *Reuerſus eſt itaque Moſes ad Iehouam.* Hæc narratio non ponitur ſuo loco: quia temporis ſeriem (vt iam dictum eſt) non exactè ſeruat Moſes. Nam proximo capite videbimus, Deum negare de Angelo quod nunc concedit. Dicere autem Angelum quemlibet nunc promitti, in quo Deus ſe non ita præſentem exhibeat vt hactenus, merum eſt cauillum. Nunc ergo breuiter commemorat Moſes quod poſtea fuſius explicabit, quomodo ſcilicet placatus fuerit Deus, & cum populo redierit in gratiam. quod non antè factum fuit quàm vbi iuſſus eſt nouas tabulas ſculpere vel dolare. Et ſcimus Hebræis modum loquendi in vſu frequenti eſſe, vt rerum ſummas attingant, deinde in hiſtoriæ contextu narrent quæ fuerint omiſſa. Exordium verò precationis eſt cõfeſſio: quia in tam ſceleſta ingratitudine nihil reſtabat niſi culpam vltro agnoſcere: vt perditis & deſperatis non alibi petenda eſſet ſalus quàm in Dei miſericordia. Nam hypocritæ mala ſua extenuando nihil aliud quàm iram Dei magis magiſque accendunt. Particula אנא, quam poſt alios vertimus Obſecro, interdum eſt hortantis, & ſumitur pro Agedum: hìc tantùm ſignificat quod Latini dicunt Amabo. Poſtquam autem reatum fatendo occurrit iudicio Dei, ignoſci tamen poſtulat: idque ſummo ardore, qui ſermonem quodammodo abrumpit. Defectiua enim eſt oratio: quales ſunt patheticæ, Si ignoſcas. Siquis particulam אם accipiat pro Vtinam, non repugno. Videtur tamen præ affectus vehementia prorumpere in exclamationem, ô ſi remittas. quanquam poteſt eſſe verecunda poſtulatio, ſi interroget, An tu remittes? Nam ita ex fiducia manant vota ſanctorum, vt tamen cum hæſitatione luctentur, ac ſecum diſceptẽt, an Deus velit exaudire. Hinc fit vt dubitanter inchoent preces ſuas, donec præualeat fides. Sed quod mox ſequitur multis modis videri poſſet abſurdum: quia & imperioſè legem Deo præſcribit Moſes, & præcipiti impetu, quantum in ſe eſt, labefactat æternum eius conſilium: & inconſideratè ſua ipſum iuſtitia exuit. Certè ſuperbiæ omnes dãnarent hanc vocẽ, Niſi parcas ſceleratis, ne me inter tuos ſeruos numeres. Non minoris ſocordiæ videri poſſet quod tentat æternam Dei prædeſtinationem in nihilum redigere. Iam vbi ſe eadem inuolui pœna cupit, quid hoc aliud eſt quàm tollere omne diſcrimen? vt Deus temere inſontes cum tranſgreſſoribus damnet? Ego verò non inficior, tanta vehementia Moſen fuiſſe abreptum vt loquatur quaſi ecſtaticus. Verùm notandum eſt, dum ſuas curas in Dei ſinum fideles exonerant, non ſemper diſtinctè agere, nec verbis compoſitis, ſed nunc balbutire, nunc fundere gemitus inenarrabiles, nunc aliis omnibus præteritis vnum aliquod votum arripere & vrgere. Certè nihil minus in animo habuit Moſes quàm Deo legem ferre. nec rogatus dixiſſet, euerti poſſe quod Deus ante mundi creationem de electis ſuis decreuit. Sciebat denique nihil à mundi iudice eſſe magis alienum quàm perdere inſontes vnà cum reprobis. Sed quoniam omnes eius ſenſus quaſi deuinctos tenebat cura populi, cuius ſciebat ſalutem diuinitus ſibi eſſe mandatam, nihil aliud venit in mentem quàm vt ſaluus ſit populus: quæ verò tantæ ſollicitudini repugnant, non admittit. Hinc fit vt nihil ſibi arrogans vadem ſe pro ſceleratis obiiciat, immutabili Dei conſilio ſe ad ſalutem eſſe prædeſtinatum obliuiſcatur, nec denique ſatis reputet quid Deo conueniat. Porro non ſolus Moſes in hanc vehementiã prorupit: ſed longius e-
Rom.9.a.3. tiã progreſſus eſt Paulus, qui ex longa meditatione ſcribit, Optarim fieri anathema à Chriſto pro fratribus meis. Nempe dũ vterque in ſalutẽ electi populi intentus eſt, nõ argutè ſingula exquirunt: ideóque ſeipſos deuouent pro tota Eccleſia: quoniã generale principium in ipſorũ animis infixum erat, Si conſultũ eſſet totius corporis ſaluti, bene fore ſingulis membris. Hìc quæritur an pii ſit affectus alienam ſalutem noſtræ præferre. Quidam veriti ne Moſis & Pauli exemplũ præiudicio eſſet, dixerunt zelo tantùm gloriæ Dei fuiſſe accẽſos, vt ſe æterno exitio deuouerint, nõ autẽ populi ſalutẽ ſuæ prætuliſſe. Quod ſi recipitur, erit etiã hyperbolicũ. Nã etſi vna Dei gloria præferri meretur

centum mundis, eouſque tamen ſe ruditati noſtræ accommodat, vt nolit cum ſua gloria in certamen committi æternam fidelium ſalutem. quin potius tanquam cauſam & effectũ ipſas ſimul inſeparabili vinculo coniunxit. Iam verò ſatis liquet, Moſé & Paulum publicæ ſalutis reſpectu ſe ipſos exitio addixiſſe. Maneat igitur firma ſolutio quam attuli, ſic confuſum fuiſſe votum vt repugnantiam in ardoris vehementia non viderint, acſi extra ſeipſos eſſent. Nec mirum eſt ita fuiſſe perplexos: quum putarent interitu electi populi aboleri Dei fidem, & ipſum quodammodo in nihilum redigi, ſi excideret æterna adoptio, qua dignatus fuerat Abrahæ filios. Librum in quo Deus ſcripſiſſe dicitur ſuos electos metaphoricè accipe pro decreto. Quòd verò ex numero piorum deleri cupit Moſes, impropria loquutio eſt: quando fieri non poteſt vt qui ſemel electus eſt vnquam reprobetur. Et quod phrenetici quidam hoc prætextu labefactant, quantum in ſe eſt, fidei noſtræ caput de æterna Dei prædeſtinatione, in eo non minus inſcitiæ quàm malitiæ produnt. Duo ponit Dauid eodem ſenſu, Deleri, & Non ſcribi. Deleantur è libro vitæ, & cum iuſtis nõ ſcribantur. Vnde colligi non poteſt aliqua in Deo conſilii mutatio. Sed tantundem valet hæc verborum forma, acſi dictum eſſet, Deum tandem patefacturum reprobos, qui ad tempus cenſentur in numero piorum, nullo modo ſpectare ad Eccleſiæ corpus. Ideo arcanus catalogus in quo ſcripti ſunt electi, apud Ezechielem, externæ profeſſioni quæ ſæpe mendax eſt, opponitur. Itaque meritò Chriſtus diſcipulos ſuos lætari iubet, quòd nomina ipſorum ſcripta ſint in cælis. Nam etſi incomprehenſibile nobis eſt Dei conſilium quo prædeſtinati ſumus ad ſalutem, manet tamen ſignaculum hoc, teſte Paulo, Nouit Dominus qui ſint ſui.

Pſal. 69.f.29. *Ezech.13.b.9.* *Luc. 10.* *2.Tim.2.c.19.*

33 *Qui peccauit mihi, delebo eum e libro meo.* His verbis ſe accommodat Deus ad captum humanæ mentis, vbi dicit, Delebo eum: quia ſic falſò eius nomen obtendunt hypocritæ, vt non reputentur extranei, niſi dum eos palam Deus abdicat. Itaque manifeſta reiectio, litura vocatur. Caſtigat porrò Deus præpoſterum Moſis votum, quia recto eius iudicio non conueniat, inſontes reiicere. Vnde ſequitur Moſen inconſideratè fuiſſe precatum. Summa eſt, Deum impiis & ſceleratis rependere quam meriti ſunt mercedem, quoties pœnam de ipſis ſumit: iuſtos verò nunquam punire. Sed notandum eſt, quoties pronuntiat Deus ſe fore ſcelerum vindicem, non excludi eius miſericordiam, qua ſuorum delicta ſepelit, vt in memoriam non veniant. Quemadmodum vbi dicit Paulus, Neque ſcortatores, neque adulteri, neque fures, neque auari, neque homicidæ, neque maledici regnum Dei poſſidebunt: ex his verbis perperam quis colligeret, prohiberi omnes à ſpe ſalutis: quia de reprobis tantùm loquitur, qui nunquam reſipiſcunt, vt conuerſi gratiam obtineant.

1.Corinth.6.b.9

34 *Nunc ergo uade, duc populum ad locum de quo loquutus ſum tibi.* His verbis oſtendit Deus ſe placatum eſſe: quia certum reconciliationis ſignum fuit, Angelum conficiendo reſiduo itineri ducem præficere. Quod enim quidam exponunt, Angelum nunc promitti qui eorum curam gerat, ſicuti profanis quoque gentibus interdum aſſignari teſtis eſt Daniel, & exemplum proximo capite videbimus, frigidum commentum eſt: deinde exprimit Deus, quamuis à fide deſciuerit populus, ſe tamen pacto ſuo ſtare de fruitione promiſſæ hæreditatis. Cæterùm quòd pœnam differt in aliud tempus, obliquè malitiam populi perſtringit. acſi dixiſſet, tam peruerſo ingenio eſſe, vt ſæpius in poſterum daturus ſit nouas occaſiones. Siquis obiiciat, quoties poſtea vltus eſt Deus alia peccata, non fuiſſe tunc animaduerſum in hanc idololatriam: reſpondeo non eſſe nouum Deo, vbi ſubinde nouum reatum contrahunt homines, iterare pœnas: deinde plura ſimul peccata vno vindictæ genere vocare in iudicium. Adhæc ſcimus Deum reiicere patrum iniquitatem in filios vſque in tertiam & quartam generationem. Poſtremò nihil obſtat, quo minus iniquitatem quam ſemel remiſit, alio tempore viſitet temporalibus pœnis. Quorſum enim tunc ignouit populo? ne ſcilicet euaneſceret fœderis ſui veritas. ſed quos tunc perdere noluit, potuit ſuo tempore iterum ſic repoſcere ad pœnam, vt moderata eſſet caſtigatio. Hinc diſcamus nobis non blandiri ſiquando iudicium ſuum ſuſpendat Deus: neque eius tolerantia abuti, acſi impunè elapſi eſſemus.

35 *Et percuſſit Iehoua populum eo quod feciſſent uitulum quem fecerat Aharon.* Hîc breuiter adſcribit Deo Moſes quod antè retulit de cæde trium millium: nequis exiſtimaret ipſum immodico feruore ſæuiiſſe. Itaque Paulus in hac hiſtoria tanquam in ſpeculo conſiderare nos iubet quantopere diſpliceat idololatria Deo: ne eos ſequamur qui eius manu percuſſi ſunt. Ergo Moſis indignatio cum Dei mandato coniuncta fuit. Interea commendat Dei miſericordiam, quia Aharoni pepercerit, dum opus eius nominat vitulum, ſicut totius populi: diuerſo quidem modo: quia vitulum conflauit Aharon populo id flagitante: culpa tamen fuit communis.

1.Corinth.10.b.7.

EXODI XXXIII.

LOquutus autem fuerat Iehoua ad Moſen: Vade, aſcende hinc tu & populus quem eduxiſti è terra AEgypti in terram de qua iuraui ipſi Abraham, Iſaac & Iacob, dicendo, Semini tuo dabo eam.

2 *Et mittam ante te Angelum, & eiiciam Chananæum, & Amorrhæũ, & Hitthæum, & Perizæum, Hiuæum, & Iebuſæum.*

3 *Ad terram ſcilicet fluentem lacte & melle. Non enim aſcendam in medio tui (nam populus duræ ceruicis es) ne fortè conſumam te in via.*

4 *Audiens autem populus verbum hoc malum, luxerunt: nec poſuit quiſquam ornamẽtum ſuum ſuper ſe.*

5 *Dixerat enim Iehoua ad Moſen, Dic filiis Iſrael, Vos eſtis populus duræ ceruicis: momento vno aſcendam in medium tui, & conſumam te. Nunc ergo depone ornamentum tuum à te, & ſciam quid faciam tibi.*

6 *Et ſpoliauerunt ſe filii Iſrael ornamentis ſuis à monte Horeb.*

1 *Vade, aſcende.* Tempus plusquamperfectũ poſui. Cauſæ enim redditio eſt, qua incitatus fuit Moſes ad tantam precandi vehementiam. nempe quia etſi non prorſus curam populi Deus abiiceret, fœderi tamen ſuo renuntiauit, ac denuntiauit, poſtquam ſemel defunctus eſſet in dãda terræ poſſeſſione, nihil ſibi amplius cum illo fore negotii. Ergo quod hîc narratur, ordine temporis præceſſit Moſis precationem: quia attonitus triſti & propè funeſto nuntio, in illud confuſum & erraticum votum prorupit, deleri ſe poſtulans è libro vitæ. Nunc genuinum loci ſenſum elicere tentemus. Dum Moſen proficiſci iubet Deus cum populo, onus haud dubiè à ſe reiicit quod antè ſuſtinuerat. Tantùm ſe facturum promittit vt hæreditate promiſſa fruantur, non vt inter ipſos præſideat, incolumes illic tueatur, atque etiam foueat, vt pater filios: ſed tantùm vt fidem patribus datam liberet. Atque ita anteuertit eorum querimonias. Poterant enim excipere, irritam igitur & vanam fore eius promiſſionem. Per anticipationem dicit, quanuis eos abdicet, ſe tamen veracẽ fore: quia incolas terræ Chanaan eiiciet, vt vacua illis pateat habitatio. In ſumma, repudiat eos, ne poſthac confidant ſe peculiarem eius fore populum, aut quicquam maius expectent quàm extranei. Iuramenti meminit ne ipſum malæ fidei inſimulent: acſi diceret, liberum ſe ac ſolutum fore à pacto, vbi terram adepti erunt. Atque ita ſpe ſalutis & adoptionis gratia eos priuando, fœderis tamen ſui ſtabilitatem & conſtantiam aſſerit. Quamobrem Angeli nomen aliter quàm paulo antè interpretor, & pluribus locis huius libri. Nam quum Angeli antè facta fuit mentio, familiaris Dei præſentia in eo notata fuit, imò promiſcuè idem & Deus & Angelus vocatus eſt. Hîc autem Deus ita Angelum miſſurus dicitur, vt ſe à populo ipſo ſeparet. Non aſcendam (inquit) in medio tui. Et ſubiicitur ratio: quia fieri non poteſt vt tam praua ingenia diutius toleret. Iterum verò ſimilitudine vtitur à bobus refractariis ſumpta, qui ferendo iugo aſſuefieri nequeunt. Summa eſt, quia ſunt intractabiles, Deum non poſſe munus ducis obire, quin ſubinde ipſos perdat.

4 *Audiens autem populus.* Hinc clarius apparet quod dixi, Deum quodammodo fulminaſſe, quum ſe à populo ſubduceret. Hoc enim diuortium innumeris mortibus magis exitiale eſt. Dulce quidem primo intuitu videri potuit terræ fertilis & opimæ fieri dominos: ſed hebetem alioqui populum repentè perculit Deus, vt deliciæ omnes eſſent inſipidæ & ieiuna vbertas, quum agnoſcẽrent ſe ſaginari ad diem mactationis. Atque hinc vtilis colligenda eſt doctrina, ſi neglecto Dei fauore, dulcedine beneficiorum eius capimur, ineſcari nos, vt hamo piſces. Pollicitus eſt Deus Iſraelitis quod ad breue tempus allicere ipſos poſſet: negauit quod vnicè optandum erat, ſe illis fore in Deum. Mœrorem attulit triſtis nuntius: quia ſenſerunt non aliter quàm propitio Deo beatos eſſe homines: imò nihil eſſe miſerius quàm ab ipſo alienari. Deo adhærere, inquit Dauid, mihi bonum eſt. *Pſal. 33. c. 12.* Item alibi, Beatus populus cuius Iehoua Deus eſt: *& 144. d. 15* urſum, Iehoua pars hæreditatis meæ: *& 16. b. 5.* ſors mea præclarè cecidit. Ergo hæc omnium miſeriarum ſumma eſt, Deum habere aduerſum, vbi eius beneficẽtia paſcimur. Proinde ſapere cœperunt Iſraelitæ, vbi à veterno expergefacti, pro nihilo duxerunt omnia reliqua, niſi Deus proſequeretur ſuum erga eos paternum fauorem. Porro ex craſſa eorum ſocordia colligimus, ſingulari Dei dono factum eſſe vt mœrorẽ conciperent, qui ad ſolennem luctum eos adduceret. Primò dicit Moſes eos non induiſſe ornamenta: deinde adiungit iuſſos à Deo fuiſſe ea deponere. Sed optimè fluit contextus, ſi hoc poſterius

accipimus pro explicatione. acſi diceret,non fuiſſe ornatos,quia id vetuerat Deus,luctum ipſis indicendo. Iam irati iudicis & ad vindictam inflammati perſonam ſuſcipit Deus,his verbis, Momento aſcendam,vt conſumam te: vt eos terror magis humiliet, & ad deprecationem ſtimulet. Porro externum luctus inſigne fuit,iacere in ſqualore & ſordibus,vt hoc modo palam teſtata fieret eorum pœnitentia. Neque enim quicquam momenti eſſet in ritu vel ceremonia ad Deum placandum: niſi quatenus interior animi affectus veræ & ingenuæ confeſſionis indicium protulit. Tenendum enim memoria eſt quod exigit Deus apud Ioelem, vt ſcindamus corda, non veſtimenta. Verùm vt ſpeciem externam nihil moratur,imò abominatur hypocriſin:ita ſi verè reſipuerit peccator,fieri non poteſt quin ſuppliciter culpam agnoſcendo, reatus ſui teſtimoniū adiungat. Nam ſi Paulus,qui extra omnem noxam erat,lugendos ſibi duxit eſſe Corinthios, quos immunditiæ & libidinis & impudicitiæ non pœnituerat, quòd in eorum ſcelere ipſum humiliaret Deus:quomodo luctum publicum non ſuſciperent qui ſibi malè conſcii,adeóque hominū iudicio conuicti,ad Dei tribunal citantur? Itaque alibi non abs re triſtitiam, quæ pœnitentiam gignit,ſimul alios etiam fructus proferre docet,ſollicitudinem,excuſationem,indignationem,timorem,deſiderium,æmulationem,vindictam. Ad exemplum quoque pertinet,peccatores non tacitè ſolùm gemere coram Deo:ſed ignominiæ pœnam vltro ſubire apud homines:vt ſeipſos damnando,Deum fateantur iuſtum eſſe iudicem,alios ad imitationem prouocent,& humanæ fragilitatis admonitos prohibeant à ſimili lapſu. Poſtquam verò formidinem incuſſit Deus, vt tamen animos colligant ad petendam veniam,quaſi ſedata iracundia deliberaturum ſe pronuntiat quid de ipſis ſit facturus. Etſi autem non ſimpliciter ignoſcit, guſtum aliquem miſericordiæ ſuæ dando, ſatis ad bene ſperandum eos animat. Nam quòd videtur ſuſpenſos relinquere, non facit eo conſilio vt dubitanter ad deprecandum accedant,ſed vt anxietas magis ac magis eos ſollicitet ad precandi ſtudium, & in humilitate contineat.

Ioel 2.c.13.
2.Corinth.12.g.21.
2.Corinth.7.c.9.

EX EODEM CAPITE.

7 *Moſes autem accepit tabernaculum,& extendit illud ſibi extra caſtra,procul à caſtris: (vocauerat autem illud tabernaculum conuentionis) & quicunque requirebat* Iehouam, *egrediebatur ad tabernaculum conuentionis quod erat extra caſtra.*

8 *Præterea quando egrediebatur* Moſes *ad tabernaculum, aſſurgebat vniuerſus populus,ſtabántque ſinguli ad oſtium tentorii ſui,& aſpiciebant poſt* Moſen,*donec ingrederetur tabernaculum.*

9 *Erat autem quando egrediebatur* Moſes *tabernaculum,deſcendebat columna nubis, ſtabátque ad oſtium tabernaculi, & loquebatur cum* Moſe.

10 *Videns verò vniuerſus populus columnam nubis ſtantem ad oſtium tabernaculi,aſſurgebat vniuerſus populus,& adorabat quiſque ad oſtium tentorii ſui.*

11 *Et loquebatur* Iehoua *facie ad faciem; quemadmodum alloquitur quiſpiam amicum ſuum: poſtea reuertebatur ad caſtra:at miniſter eius* Iehoſua *filius* Nun *iuuenis non recedebat è medio tabernaculi.*

7 *Moſes autem accepit tabernaculum.* Fuit hoc diuortii ſignum inter Deum & Iſraelitas,è caſtris transferri tabernaculum, & procul locari: acſi Deum ipſum ſuæ cum illis coniunctionis tæderet. Promiſerat ſingularis beneficii loco, ſe in medio populi habitaturum: nunc aliò migrans pollutos eſſe declarat. Denique tabernaculi abductio perinde fuit ac tabularum fractura: quia ſicuti Moſes tabulas frangendo fœdus Dei abrupit, ſic eius contubernio & præſentia priuauit ad tempus Iſraelitas. Quod exponunt quidam de Moſis tabernaculo, refellitur multis & firmis rationibus. Primò,non dicitur ſuum ipſius tabernaculum abſtuliſſe, ſed ſimpliciter & abſque adiectione ponitur nomen tabernaculi κατ᾽ ἐξοχήν. Deinde,non mutauit ipſe habitationis locum: ſed interdiu tantùm illuc conceſſit adorandi cauſa,vel certè vt Deum conſuleret. Tertiò,minimè fas fuiſſet ſacrum nomen priuato tabernaculo imponi,quod Deus ſanctuario ſuo deſtinauerat. Quartò,Deus ſuam illic gloriam proferendo, ſuum domicilium eſſe teſtatus eſt. Quintò,abſurdū fuiſſet,populū verſus eam partem Deū quærere,niſi locus fuiſſet ſacer. Sextò, cōſiderandus eſt finis quē attigi. neque enim Moſes ſe à populo ſeparauit: quin potius ſuo more in mediis caſtris verſatus eſt:ſed oſtendere voluit Deum è loco profano ſe ſubducere, nequid contagionis inde cōtraheret:vt eſſet quædam excōmunicationis ſpecies. Dicitur autē ſibi tetēdiſſe, nō in priuatū vſum (ſicuti ex contextu patet) ſed ex communi vſu, vbi particula לו ſæpe abundat.

Quanquam propriè loquendo ſibi tetendit: quia nõniſi ipſi vni & ſeorſum patebat acceſſus. Qui ad priuatum tabernaculum referunt, putant opinioni ſuæ quod poſtea ſequitur ſuffragari, Moſen vocaſſe tabernaculum Moed. Inde enim colligunt non fuiſſe prius honorifico illo elogio inſigne. ſed facilè diluitur obiectio: quia magis conſentaneum eſt per parentheſin id inſeri in contextu. Ideóque tempore pluſquamperfecto commodè verti poteſt. Nam hac voce exprimitur ratio, cur aliò ſe Deus contulerit: vt ſcilicet locus quem ad paciſcendum condixerat, maneret deſertus. Quanquam ſi de illo temporis articulo accipere liceat, non malè conueniet, in re præſenti commonefactum fuiſſe populũ de triſti diſſidio: & Moſen quò plus ignominiæ & pudoris irrogaret populo, vocaſſe tabernaculum conuentus quod longè à caſtris diſtabat. De voce Moed nõ repetam quæ alibi dixi. Petant igitur lectores ex fine capitis 29.

7 *Quicunque requirebant Iehouam.* Quidam interpretantur conſulere: ſed generalis ſignificatio melius (meo iudicio) conuenit. Siue ergo teſtari vellent ſuam pietatẽ in externo cultu, ſiue precari, ſiue in rebus dubiis conſilium petere, egrediebantur verſus illud ſanctuarium, vt oculos illuc coniicerent. Non intelligit Moſes ad locum illũ veniſſe, à cuius acceſſu ſe tanquam pollutos ſciebant arceri. Sed hic egreſſus tantùm ad teſtimonium pœnitentiæ valebat: acſi indignos ſe agnoſcerent quibus reſponderet Deus, niſi diſcederent ab eo loco quem nefando ſcelere fœdauerant. Vtile verò ipſis fuit ſic humiliari, quò maiore in odio eſſet idololatria. Nec repugnat quod poſtea ſequitur, ſtetiſſe vnumquenque ad oſtium tentorii ſui, quando egrediebatur Moſes: quia tunc plus reuerentiæ & terroris debebat eorum animis incutere quæ tunc illuſtrior erat Dei gloria. Ergo quoties in Dei conſpectum ſe ſiſtebat Mediator, non plus illis permiſſum fuit quàm eminus aſpiſpicere columnam nubis, quæ etiam Moſen recipiebat vt ab illis ſegregaretur. Interea notandũ eſt, ſic Deum ab illis tunc migraſſe, vt tantùm reiicerentur à propinquo acceſſu, non autem prorſus alieni eſſent. Signum enim fidei fuit adoratio: licuit illis precari & Dei gratiã implorare: ſciebant in perſona Moſis ſe exaudiri. Ergo non erat diſſidium eiuſmodi quod ſpem veniæ illis in totum abſcinderet: ſed quod acueret ſollicitudinem, & eos ad reſipiſcentiã exerceret. Ita ſæpe Deus ex profeſſo faciem ſuam abſcondit à peccatoribus, quò verè humiliatos ad ſe inuitet. Idque diligenter notandum eſt, ne vbi nos vel ore vel manu caſtigat, precationes noſtras impediat terror, vel cognitio reatus: ſed ipſum è longinqua etiam diſtantia quæramus. Ac fere ſimilis eſt excommunicationis ratio: quia Satanæ traduntur quos Eccleſia reiicit à cõtubernio piorum: ſed tantùm in carnis interitum, vt ſpiritus ſaluus fiat in die Domini. Et ideo Paulus non vult haberi tanquã inimicos, ſed admoneri vt fratres. Quod dicitur populus aſſurrexiſſe, & ſingulos ſteriſſe ad oſtium tentorii ſui, quidam perperam (meo iudicio) ad ciuilem honorẽ referunt, acſi exhibitus fuiſſet duci honos: quin potius exiſtimo, quum ſtatis horis omnium nomine Moſes ad Deum ſe conferret, cultus & adorationis fuiſſe ſocios. Qua ratione etiã proſequuti ſunt oculis, donec eum nubes obtegeret. Eodem ſenſu continuo pòſt repetitur aſſurrectio, vbi ſermo fit de columna nubis. Quare mihi dubium non eſt quin vterque verſus de ſpirituali cultu exponi debeat. Quomodo autem coram ſigno teſtati ſint ſuam pietatem, neque tamen craſſa imaginatione Deum illic coluerint, alibi diximus.

a Theſſ. 3. d. 15.

Num. 12. b. 8.

11 *Et loquebatur Iehoua facie ad fac.* Hoc elogio poſtea inſignietur Moſes, quum Deus volet illum diſcernere à reliquis Prophetis. Familiare ergo colloquium hac voce exprimitur: acſi dictum eſſet, Deum apparuiſſe Moſi ſingulari reuelationis modo. Siquis obiiciat, pugnare cum hac ſententia quod mox videbimus, Non poteris faciem meam videre, facilis eſt ſolutio: quamuis peculiari modo Deus ſe patefecerit Moſi, nunquam tamen apparuiſſe in ſolida ſua gloria, ſed quatenus ferre poterat hominis infirmitas. Hæc enim ſolutio continet tacitam comparationem: quòd ſcilicet nemo æqualis fuerit Moſi, vel ad tantum dignitatis gradum aſcenderit. Hoc verò ad Legis commendationem pertinet, Moſen eius miniſtrum quod familiariter didicerat retuliſſe, ne qua ambiguitas ſit ſuſpecta. Quod dicitur Iehoſua non receſſiſſe à tabernaculo, inde colligimus Moſi fuiſſe domicilium ſuum in caſtris. Et fortè ideo adoleſcens dicitur, vt illuſtrior in eo ſit Dei gratia, quod eum æditui munere fungi voluerit. Erat quidem vir maturæ ætatis Iehoſua eo tempore: ſed beneficium Dei ſingulare in eo apparuit, quòd multis ſenibus poſthabitis, eum minorem natu præfecit tabernaculo ſuo cuſtodem.

EX EODEM CAPITE.

12 *Et dixit Moſes ad Iehouam, Vide tu dicis mihi, Educ populum hunc, & tu non indicaſti mihi quem miſſurus ſis mecum. Atqui tu dixiſti, Noui te ex nomine, atque etiam inueniſti gratiam in oculis meis.*

13 *Nunc ergo ſi modò inueni gratiam in oculis tuis, oſtende quæſo mihi viam tuam & co-*

gnoſcam te, atque inueniam gratiam in oculis tuis, & vide quòd populus tuus ſit gens iſta.

14 *Et dixit, Facies mea præcedet, & requieſcere faciam te.*

15 *Cui reſpondit, Niſi facies tua præcedat, ne educas nos hinc.*

16 *Et (certè) qua in re notum erit hic quòd inuenerim gratiam in oculis tuis ego & populus tuus? nonne quum ambulaueris nobiſcum, & ſeparabimur ego & populus tuus ab omni populo qui eſt ſuper faciem terræ?*

17 *Et dixit Iehoua ad Moſen, Etiam rem hanc quam dixiſti faciam: quia inueniſti gratiã in oculis meis, & noui te ex nomine.*

18 *Adiecítque, Oſtende mihi quæſo gloriam tuam.*

19 *Cui reſpondit, Ego præterire faciam omnem decorem meum ante faciem tuam, & vocabo ex nomine Iehouæ coram te: & miſerebor cuius miſerebor, & clemẽs ero in quẽ clemens ero.*

20 *Dixit præterea, Non poteris videre faciẽ meã: quia non videbit me homo, & viuet.*

21 *Dixit poſtremò Iehoua, Ecce, locus apud me, & ſtabis ſupra petram.*

22 *Erit autem quum pertranſibit gloria mea, ponam te in ſpelunca petræ, & protegam te manu mea donec tranſiero.*

23 *Poſtea remouebo manum meam, & videbis poſteriora mea: facies verò nõ videbitur.*

12 *Vide tu dicis mihi, Educ.* Iterum de reconciliando populo ſatagit Moſes. Nam promiſſio vberior per anticipationem inſerta fuit. Cæterùm à defectione nihil dum aliud promiſerat Deus quàm ſe populo terram daturum. Etſi autem de ſola terræ poſſeſſione certiores reddere volens, addiderat Angelum fore ducem, hoc tamen nonniſi temporale erat beneficium, & quod promiſcuè aliis quoque gentibus conferre ſolet. Ita videbat Moſes ſe & populum ſingulari bono priuari, quo antea potiti fuerãt. Idem enim ille Angelus qui ipſos præceſſerat, ſæpius vocatus fuit Deus exercituum, vt ſentirent Deum peculiari modo ſibi eſſe præſentem. Itaque non abs re conqueritur Moſes Deum non indicaſſe quem miſſurus ſit: quia generaliter de Angelo quolibet loquẽdo, vnicum illum liberatorem populi præſidem & cuſtodem perpetuæ ſalutis abſtulerat. Non igitur Aharonẽ ſibi petit reſtitui, vel quempiã adiũgi laboris ſociũ in negotio difficili & arduo: ſed de cõtinua ſerie prioris gratiæ certior fieri cupit. Porro ad impetrandi fiduciã non aliud profert in mediũ quàm Dei promiſſiones. Nulla igitur propria dignitate nititur, nec officia vlla obiicit quibus promeritus ſit tantùm fauorẽ: ſed hac ſumma cõtentus eſt, Domine fac vt verbis tuis reſpondeat euentus. Quid ſit cognoſcere ex nomine, iam antè dictum eſt: nempe deligere ex aliorum numero, vel eximiũ habere. Poſtquã verò recitauit Moſes quòd à Deo promiſſum fuerat, per hanc gratiam ipſum obteſtatur, Si nactus ſum, inquit, gratiam coram te, hoc teſtimonio confirmes vel approbes, vt rurſus noſtri curam ſuſcipias. Nam per viam Dei intelligit illam directionem qua teſtatus fuerat ſe præire ad monſtrandum iter. In ſumma, hoc fauoris ſignum ſibi dari poſtulat, ſi populũ Deus perpetuò gubernet. Ideo dicit, Hoc modo te cognoſcam, & apparebit me tibi gratum eſſe. Tandem fœdus Dei commemorat cum toto populo: acſi diceret, Quanuis nolit Deus priuatim hoc vni concedere, aliam eſſe grauiorem cauſam, quia populum illum adoptauerit. Vnde ſequitur æquum eſſe vt à reliquis gentibus eum diſcernat propriis notis.

14 *Facies mea præcedet.* Ex reſponſo colligimus quid ſibi voluerit Moſes. Deus enim eius voto annuens, vno verbo affirmat ſe præiturum, vt ſolebat. quod certum pignus fuit non vulgaris præſentiæ. Nam quanuis totus mundus regatur eius prouidentia, non tamen illic vt in tuenda Eccleſiæ ſalute, cõſpicua eius facies apparet. Nã quũ idẽ Angelus quẽ antè caſtris præfecerat, munus gubernãdi populi obierit, inde certò probatur æterna Chriſti diuinitas. Particula hæc, Facies mea præcedet, tãtũdẽ valet acſi dixiſſet, Sic te præcedã vt verè ſentias meipſum tibi adeſſe: acſi in ſpeculo faciẽ meã cerneres tibi ante oculos poſitã. Id verò quũ in Chriſto impletũ fuerit, ſequitur Deũ eſſe æternũ: cuius gloria, imperiũ & maieſtas creaturas omnes ſupereminet. Requies quã promittit ad perſeuerãtiã gratiæ & vltimũ finẽ pertinet: acſi dictũ eſſet, Vbi terrã ingreſſus fuerit populus, ſub Dei tutela & patrocinio fore. Nã quod populi totius cõmune erat Moſis perſonæ adſcribitur.

15 *Niſi facies tua præcedat.* Amplectitur Moſes quod ſibi datum eſt: interea ſignificat ſibi eſſe potius & optabilius in deſerto perire quàm longius progredi abſque illuſtri præſentiæ Dei teſtimonio. Quod proximo verſu confirmat: ideóque interpoſui particulam expletiuam, Certè. quanquam poſſet etiam copula reſolui in aduerbiũ cauſale Nam. Negat enim aliter cognoſci poſſe paternum Dei fauorem quo populum amplexus fuerat, niſi maneat apud ipſos. Falluntur

autem qui exiſtimant diuerſum aliquid hîc notari quàm paulo antè. Nam prorſus eodem ſenſu dicitur præcedere Deus, & habitare in medio populi: ſed reſpicit Moſes ad promiſſionem antè datam: cuius ſymbolum erat tabernaculum fœderis, quod paulo antè ad puniendum populi ſcelus à legitima ſtatione abductum fuerat. Quod in fine verſus adiungit, Et ſeparabimur, iterum reſolui poteſt, Vt ita ſeparemur, vel, Quia hoc modo ſeparabimur, Vnde ſatis patet, fauorem cuius fit mentio, ad electionem vel adoptionem gratuitam referri, eſſéque eius fructum vel effectum. Conſilium enim Moſis eſt, fœdus quod à populo violatum fuerat, priſtino ſuo vigori reſtituere: acſi populus in illum honoris gradum vnde exciderat poſtliminio rediret. Et certè hæc ſolida demùm noſtra eſt felicitas, ſegregari à profanis gentibus tanquam Dei peculium: ſicuti in Pſalmo dicitur, Memento mei Deus in beneuolentia populi tui: viſita me in ſalute tua. *Pſal.106.a.4.*

17 *Etiam hanc rem quam dixiſti faciam, quia inueniſti.* Nihil addit nouum, ſed quod nuper dixerat repetitione confirmat, tollendæ dubitationis cauſa. Exprimit tamen ſimul non alia cauſa ſe adduci quàm gratuito fauore, quo Moſen complexus erat. Hæc igitur quædam fuit fœderis renouatio, dum conſecratur populus Deo, vt regnum ſacerdotale deintegro recuperet.

18 *Oſtende mihi gloriam tuam.* Hactenus ad regulam modeſtiæ & ſobrietatis compoſita fuerunt Moſis vota: nunc verò extra metas abripitur: quia plus appetit quàm fas ſit atque expediat. Patet enim ex repulſa, inconſideratè prolapſum fuiſſe Moſen quò non licebat. Deum vult ſibi propius & euidentiore forma quàm antè manifeſtari. Neque tamen huc ipſum impellit ſtulta curioſitas, quæ vtplurimum titillat hominum mentes, vt audacter penetrare tentent vſque ad vltima cælorum arcana. neque enim aliud Moſi fuit propoſitum quàm ad fiduciam animari, quò partes ſuas alacrius obiret. Vitioſum tamen fuiſſe deſiderium cuius rectus erat finis, diſcimus ex reſponſo Dei, vbi docet noxium & exitiale Moſi fore ſi obtineat quod magni beneficii loco petit. Quid ergo ſi nos ad inueſtigandam altius quàm par ſit Dei gloriam ſollicitet ingenii noſtri vanitas? Quare ſit nobis hic locus inſtar fræni ad cohibẽdas quæ in nobis nimium exultant ac laſciuiunt ſpeculationes, dum ſcire cupimus quæ Deus vult nobis eſſe abſcondita. Hæc probè, ritè & vtiliter ſciendi ratio, vt reuelationis menſura contenti, quod altius eſt libenter ignoremus. Proficiẽdum quidem eſt in cognitione cæleſtis doctrinæ: ſed via tenenda vt Deum præeuntem ſequamur.

19 *Prætcrire faciam.* Initio declarat quatenus Moſen exaudierit: ſed mox ſubiicitur reſtrictio ad exceſſum corrigendum. Ita non prorſus repudiatur oratio: ſed tantùm qua parte nimis cupidè ferebatur ad ſpectandam gloriæ perfectionem. Tranſitus ſignificat viſionem exigui temporis: acſi diceret, Sufficiat tibi ſemel quaſi ad momẽtum gloriam meam vidiſſe, quum ante oculos tuos tranſibit. Nomen טוב, pro quo Decorem reddidi, alii Bonum vertunt: & ideo quidam accipiunt pro bonitate: ſed melius conuenit nomen pulchritudinis vel decoris, quo ſenſu non ſemel legitur. Inde bonum aſpectu dicitur quod eſt iucundum ac delectabile. Clamare in nomine Iehouæ interpretor, clara & ſonora voce exprimere quod de ipſo Deo vtile eſt cognitu. Antè Moſi dictum fuerat, Ego ſum Deus Abrahæ, Iſaac & Iacob, & nomine meo non fui illis cognitus. Quum iam Patribus ſuperior eſſet Moſes, in altiorẽ gradum euehitur, vt propius innoteſcat ei Deus, illámque manifeſtationem numeris omnibus abſoluat. Primò igitur tenẽdum eſt, Deum nunc familiarius quàm antea cognitum fuiſſe Moſi. Simul tamen notandum eſt, quanuis exhibita fuerit oculis viſio, præcipuas tamen partes fuiſſe in voce: quia auribus magis quàm oculis percipitur vera cognitio Dei. Promittitur quidem Dei conſpectus: ſed poſterius beneficium magis excellit, quòd Deus promulgabit nomen ſuum, vt magis ex voce quàm ex facie Moſes eum cognoſcat. mutæ enim viſiones frigidæ ac omnino euanidæ eſſent niſi vigorem ex ſermone mutuarentur. Ergo ſicuti dialectici corpori ſyllogiſmum comparant, rationem verò quæ incluſa eſt, animæ: ita propriè loquendo anima viſionis eſt ipſa doctrina, ex qua naſcitur fides.

Miſerebor cuius miſ. Quomodo hæc ſentẽtia cũ ſuperiore cohæreat, expẽdere cõuenit: quod vel neglectum fuit, vel non ſatis animaduerſum. Ego etſi Dei miſericordiã magnifieri hac circunſtantia exiſtimo, quòd tam indulgẽter cum ſcelerato populo agat, nõ dubito tamẽ quin conſultò anſam hominum audaciæ præcidere voluerit Deus, ne obſtreperent inſolitæ & prius non auditæ liberalitati. Nam ſiue iudicium ſuum exerceat Deus, ſiue clementer vitiis ignoſcat, nõ deſinũt profani homines cũ eo litigare. Sic rixãdi cauſa interrogãt cur Filii ſui aduẽtũ tot ſæculis diſtulerit, cur noſtra ætate dignatus fuerit Euãgelii lucẽ è tenebris eruere: imò vſque ad mũdi creationẽ trãſuolãt: quia illis abſurdũ videtur Deũ tot ſæculis fuiſſe otioſum, ideóque per ludibriũ quærunt,

quid ei demum in mentem venerit mundum frabicare, qui nondum ſextum millenarium impleuit. Præcipuè tamen hac in parte ſe intemperanter effert multorum proteruia, vbi ratio non apparet cur Deus erga gentem vel ſæculum vnum ſit miſericors, aliis autem & ætatibus & populis rigidus. Itaque admirabile Dei conſilium, quo alios elegit, alios reprobauit, ſemper impiorum calumniis fuit obnoxium: quia niſi diſcriminis cauſam videant, Deum iniquitatis damnare non dubitant, quia inter hos & illos diſcernat. Huic veſaniæ nunc occurrit Deus, & ſibi poteſtatem quam libenter eriperent terreni homines, aut potius vermiculi, vendicat: vt pro ſuo arbitrio peculiarem exerat miſericordiam erga quos velit. Quum hæreditate terræ Chanaan Patres fuiſſe potitos narrat Propheta, non aliam aſſignat rationem niſi quòd Deo in ipſis cõplacuit. Atque hæc doctrina paſſim in Scripturis occurrit, quam latratu ſuo ſine fine exagitant impuri canes. præcipuè tamen oblaterant quoties Deus indignis ſe propitium & beneficum oſtendit. Hac ratione Paulus fideles ad incomprehenſibile Dei conſilium reuocat, quòd Euangelium promulgando, myſterium temporibus æternis abſconditum patefecit. Item, quòd Gentes inſerendo in corpus Eccleſiæ, à quo alienæ tandiu fuerant, altitudinem eiuſdem myſterii commendat, quod Angelis etiam abſconditum, in plenitudine temporis hominibus innotuit. Eodẽ fine præciſè hoc loco denuntiat, non alibi cauſam eſſe quærendam cur Moſi propius quàm olim Patribus ſe manifeſtet, quàm in ſuo conſilio vel beneplacito. Quanquam autem hoc primo loco ad Moſen ſpectat: quia tamen in commune populi bonum gloriam Dei conſpexit, ad omnes extenditur hæc miſericordia cuius fit mentio. Et certè inæſtimabile fuit gratiæ Dei documentum, quòd poſt fœdiſſimum populi lapſum, & nefandam apoſtaſiam, in eius tamen ſalutem luculentius quàm antea Moſi apparuerit. Hoc quidem certum eſt, quicquid ex rei nouitate obiicere poterat carnis ſenſus, hoc reſponſo compeſci. acſi vno verbo pronuntiaret Deus, gratiæ ſuæ diſpenſationem penes ſuum vnius arbitrium eſſe: ac non perperam modò facere homines. ſed impia & ſacrilega dementia rapi, dum intercedere ei conantur: quaſi verò in ipſis eſſet ſummum iudicem, cui ſubiecti ſunt, in ordinem cogere. Forma autem loquendi ſimpliciter huc tendit, Dei volũtatem ſic omnibus cauſis ſuperiorem eſſe, vt ratio ſit omnium rationum, lex legum, & regula regularum. Et certè quandiu ſibi permittunt homines inquirere in arcana Dei conſilia, nullus erit tumultuandi modus. Deus itaque non diſputando hanc veſaniam caſtigat, ſed ſuum ius aſſerendo, vt liber ſit in diſpenſatione gratiæ ſuæ. Nam pro imperio dicit ſe fore miſericordem erga quos libuerit. Cauendum igitur ne vbi benignus eſt, oculus noſter ſit prauus. Porro quò melius impiæ ſuperbiæ ac temeritatis conuincat obſtreperos homines, miſericordiam ac miſerationem ſuam proponit. quaſi diceret nemini ſe eſſe obſtrictum: ideóque indignè facere qui obmurmurant eum non promiſcuè omnibus benefacere, quibus nihil debet. Hinc liquet quàm ſcitè Paulus de gratuita electione diſſerens, ad cauſam quam tractat accommodet hunc locum: Deum ſcilicet minimè cenſeri poſſe iniuſtum, quanuis aliis præteritis, alios eligat. Nam clarè verba ſonãt, certo hominum numero deſtinari Dei gratiam, vt non appareat æquali modo in omnibus. Loquutio autem expoſitione non indiget: quia vſitatum eſt omnibus linguis, vbi cauſæ inueſtigationem excludere volumus, id repetere quod ad diſceptationẽ trahitur. quemadmodum ſiquis eximere ſe volens aliorum cenſuris, dicat, Ibo quò ibo, faciam quod faciam.

Pſal.44.a.3 · Rom.16.d.25. · Eph.3.b.9. · Rom.9.c.15.

20 *Non poteris uidere faciem.* Viderat tamẽ, ſed pro modo reuelationis, qui pleno fulgore longè erat inferior. Iam ante natum Moſen dixerat Iacob, Vidi Deum facie ad faciem: Moſi (vt nuper expoſui) clarior oblata fuit viſio. Nunc verò maius aliquid & præſtantius obtinet: non tamen vt Deum perfectè videat qualis in ſe eſt, ſed quatenus fert captus humanæ mentis. Nam etſi Angeli dicuntur faciem Dei videre excellentiore modo quàm homines, non tamen capiunt immẽſam gloriæ perfectionem, qua abſorberentur. Meritò itaque negat Deus ſe poſſe conſpici ab homine mortali: quia non antè ipſum videbimus ſicuti eſt, quàm ſimiles ei erimus. Optimè autem frænatur ſtulta cupiditas, vbi additur lethalẽ nobis fore gloriæ Dei conſpectum. Neque enim fieri poteſt quin ille incomprehenſibilis fulgor in nihilum nos redigat. Itaque Deus à ſolida ſui cognitione nos arcendo, ſe tamen manifeſtat quoad expedit: imò lucis menſuram noſtro modulo attemperans, faciem induit quam poſſimus ferre.

21 *Ecce locus apud me.* Puerilis quidem videtur hæc deſcriptio, ſed noſtræ ruditati aptiſſima. Nec verò eam aſpernabitur quiſquis ſuæ imbecillitatis & ignorantiæ probè ſibi erit conſcius. Videtur inter ſe pugnare hæc duo, oſtendi Moſi Dei pulchritudinẽ, & tamẽ negari eius conſpectum. Hîc tollitur ambiguitas, quòd Deũ viſurus ſit Moſes à tergo dũtaxat. Similitudo autẽ ab hominib⁹ ſumpta eſt, quos nõ agnoſcimus niſi ex parte, ſi aliò conuerſa ſit eorũ facies: quia ex oris & vult⁹ in-

tuitu perſpicua eſt cognitio. Iam fiſſura vel foramẽ rupis perinde fuit atque anguſta & obliqua feneſtra, quæ ſic admittit ſolis radios, vt qui in loco profundo & obſcuro incluſus eſt vſum quidem percipiat aliquem lucis, nunquam tamen ſolem videat vel fruatur eius ſplendore. Ita nos corporibus tanquam ergaſtulis incluſi, non poſſumus recto & libero intuitu cognoſcere Dei gloriam: ſed nos obliquè irradiat, vt eum ſaltem quaſi à tergo videamus. Non de quibuſlibet loquor, ſed de perfectiſſimis, qualis fuit Moſes: qui etſi priuilegio ſingulari adeptus eſt quod hìc narratur, non tamen pro carnis infirmitate ſuſtinuit Dei gloriam: ideóque oppoſita fuit Dei manus, vt videret tantùm ex parte. Dei autem manus pro caligine accipitur, quæ obducta fuit, ne Moſis oculi longius quàm fas eſſet ad curioſum aſpectum intenti forent. Quòd poſteriora quidam ad temporis plenitudinem quo exhibitus fuit Chriſtus in carne, referunt, acſi dictum eſſet, Non videbis me niſi natura humana indutum, arguta eſt ſpeculatio, ſed minimè firma, imò prorſus remota à genuino ſenſu.

EXODI CAPVT XXXIIII.

ET ait Iehoua ad Moſen, Dola tibi duas tabulas inſtar priorum: & ſcribam in his tabulis verba quæ fuerunt in tabulis prioribus quas fregiſti.

2 *Eſto ergo paratus mane, & aſcende mane in montem Sinai: ſtéſque mihi illic ſuper verticem ipſius montis.*

3 *Nullus aſcendat tecum, nec vllus videatur in toto monte, etiam oues aut boues non paſcantur in proſpectu montis huius.*

4 *Dolauit ergo duas tabulas lapideas inſtar priorum: & conſurgens Moſes mane aſcendit in montem Sinai, ſicut præceperat ei Iehoua: & accepit in manu ſua duas tabulas lapideas.*

5 *Tunc deſcendit Iehoua in nube, & ſtetit coram eo illic, & clamauit in nomine Iehouæ.*

6 *Tranſiens, inquam, Iehoua ante eum clamauit, Iehoua, Iehoua, Deus miſericors & clemens, tardus ad iram, & multus miſericordia & veritate:*

7 *Seruans miſericordiam millibus, auferens iniquitatem, & tranſgreſſionem, & peccatum, & innocentem non faciens, viſitans iniquitatem patrum ſuper filios, & ſuper filios filiorum in tertios & quartos.*

8 *Feſtinans autem Moſes inclinauit ſe ad terram, & adorauit,*

9 *Dixítque, Si nunc inueni gratiam in oculis tuis, Domine mi, proficiſcatur agedum Dominus meus in medio noſtri: & quia populus duræ ceruicis eſt, propitius ſis iniquitati noſtræ & peccato noſtro, vt poſſideas nos in hæreditatem.*

10 *Et dixit, Ecce, ego percutiam fœdus coram toto populo tuo, & edam miracula quæ non ſunt creata in vniuerſa terra, & in cunctis nationibus: & videbit totus populus in cuius medio es, quòd terribile ſit opus Iehouæ quod facio tecum.*

1 *Dola tibi duas.* Quanquam hac teſſera vel externo ſymbolo ſancita fuit inſtauratio abrupti fœderis, ne tamen torporem induceret veniæ facilitas, voluit Deus aliquod pœnæ veſtigium reſtare: acſi vulnere ſanato maneret cicatrix. Nullũ in prioribus tabulis hominis artificiũ interuenerat: nam Deus arcana ſua virtute ſculptas tradiderat Moſi. nunc pars illius tãtæ dignitatis imminuitur, dum iubetur Moſes lapides afferre manu hominis politos, in quibus ſcribat Deus decem verba. Quare non prorſus deleta fuit ignominia ſceleris: nihil tamen quod in ſalutem neceſſarium foret vel vtile, detractum. Nam ad teſtimonium gratiæ Dei & Legis commendationem, vt reuerenter eam ſuſciperent, nihil defuit: tantùm nota illa fuerunt humiliati, quòd lapides in quibus Deus fœdus ſuum depoſuit, non fuerunt manu eius formati, nec nati in ſacro mõte. Quòd argutè quidam exponunt hoc ſigno edoctos fuiſſe Iudæos, Legem Dei manere irritam niſi lapidea corda offerrent Deo, quibus ipſam inſcriberet, friuolum eſt. quin potius aliò nos ducit Pauli authoritas, qui idoneus ac fidus eſt huius loci interpres, dum Legem mortuæ & mortiferæ literæ comparat: quia tãtùm exarata fuerit in tabulis lapideis, quum ſalutis doctrina tabulas cordis carneas requirat. (2. Cor. 3. d. 3.)

3 *Nullus aſcendat tecum, nec ullus uideatur in toto monte.* Iterum arcentur tam homines quàm

hoſtiæ ab acceſſu montis,ſicut in prima Legis promulgatione factũ fuerat: vt Legẽ tanquã è cælo profectam obedienter ſuſcipiat populus. Cur Deus nullum teſtem admiſerit, penes ipſum maneat huius conſilii ratio. Illuſtrius quidem fuiſſet miraculum, ſi momento apparuiſſet ſcriptura in nudis tabulis: ſed voluit Deus aliquem dare locum fidei,quum intermedia hominis opera vſus eſt. Et tamen quod ad ſtabiliendam Legis dignitatem ſatis erat optimè prouidit,quando decem præcepta Moſes attulit in duabus tabulis ſcripta, quas populus viderat nuper ab ipſo nudas & inanes tolli. Atqui in monte neque ſcalpellum,neque graphium reperire potuit. Sic enim Deus cæleſtis ſuæ doctrinæ diſpenſationem temperat,vt probet fidelium obſequium & docilitatẽ, nec tamen quicquam reliquum faciat dubitationi.

5 *Tunc deſcendit Iehoua in nube.* Minimè dubium eſt quin ſpectante populo nubes Moſen exceperit: vt ſegregatus à cõmuni hominum vita, poſt dies quadraginta, quaſi nouus homo rurſum prodiret. Ita viſibile hoc gloriæ Dei teſtimonium ad fidem præceptis conciliandam valuit. Porro deſcenſus Dei,cuius fit mentio,migrationem nullam deſignat, acſi Deus,qui cælum & terram implet, & cuius immenſitas vbique eſt diffuſa, locum mutaret: ſed id refertur ad ſenſum hominum,quia ſub ſpecie nubis teſtatus eſt Deus ſe Moſi occurrere. Ergo ſacrum Dei nomen ad externum ſymbolum ex communi Scripturæ vſu transfertur. Non quòd nubes inanis fuerit abſentis Dei figura: ſed quia præſentiam eius pro hominum captu teſtata eſt. In fine verſus, Vocare in nomine Iehouæ, tantundem valet atque inclamare ipſum nomen, vel promulgare quod Deus ſeruo ſuo innoteſcere voluit. Hæc quidem loquutio ſæpe occurrit, vbi de precibus agitur. Ideo quidam intelligunt de Moſe, quòd inuocauerit nomen Domini. In qua ſententia nulla eſt abſurditas. Liberum igitur ſit vel de Moſe vel de ipſo Deo accipere: nempe quòd Deus ſonora voce præco fuerit ſuæ virtutis, iuſtitiæ & bonitatis: vel quòd Moſes ipſe pietatem ſuam profeſſus ſit coram Deo. Verùm quod continuo pòſt ſequitur ad Deum referre neceſſe eſt, nempe quum tranſiret clamaſſe vt ſe veris elogiis celebraret. Primò duplicatur nomen Iehouæ emphaticῶs,quò attentior reddatur Moſes. Additur nomen אל, quod à fortitudine ductum ſæpe pro Deo capitur, & vnum eſt ex eius nominibus. Ergo his vocibus exprimitur Dei æternitas & immenſa potentia. Deinde clementiam ſuam & miſericordiam prædicat: neque vno verbo contentus eſt, ſed poſtquam ſe miſericordem vocauit, clementiæ laudem ſibi vendicat: quia ſcilicet nihil ei magis proprium quàm bonitas & gratuita beneficentia. Ipſa quoque bonitatis & clementiæ ratio exprimitur, quòd non modò placabilis ſit, & ad ignoſcendum facilis ac propenſus,ſed quòd patienter eos qui peccarunt expectet, & ſua tolerantia inuitet ad pœnitentiam. Hac ratione tardus ad iram dicitur, nempe qui à ſeueritate abſtineat, niſi eum cogeret hominum improbitas ad pœnam de ſceleribus exigendam. Poſtea magnitudinem ſuæ miſericordiæ & veritatis prædicat. His autem duabus fulturis nititur piorum fiducia, dum miſericordiam ſibi oblatam amplexi, ſecurè quoque in fidem & certitudinem promiſſionum recumbunt. Itaque in Pſalmis paſſim vbi facta eſt bonitatis Dei mentio, veritas tanquam indiuidua comes adiungitur. Altera quoque ratio eſt,quia non aliter comprehendi poteſt Dei miſericordia quàm ex verbi teſtimonio, cui ſuam probè conſtare certitudinem neceſſe eſt, ne ſalus noſtra vacillet. Quod ſequitur, Deum ſeruare miſericordiam in mille ætates, capite viceſimò expoſitum fuit. Pœnæ verò quas exigit de peccatis hominum, non vltra tertiam & quartam ætatem prorogantur: quia Dei clementia iudicium exuperat: ſicuti dicitur in Pſalmo, Momentum in ira eius: vita autem in miſericordia. *Pſal.30.b.6.* Quod tametſi propriè ad fideles pertinet, ex generali tamen principio manat. Eodem quoque reſpicit proximum membrum, Tollens iniquitatem, peccatum & ſcelus. Sic enim exprimitur magnitudo clementiæ: quòd non leuibus tantùm delictis det veniam, ſed grauiſſimis quibuſque ſceleribus: deinde non vno modo peccatum remittat,ſed peccatoribus à quibus centies offenſus fuerit, ſit propitius. Hinc igitur apparet bonitatis eius magnitudo,quòd immenſam ſcelerum congeriem abſorbet. Verùm ne hæc indulgentia ad peccandi licentiam trahatur, mox ſubiicitur per modum correctionis, Mundando nõ mũdabit. quod cum Chaldæo interprete & aliis de ſeuero cõtra reprobos & obſtinatos iudicio interpretor. Neque enim placet eorum ſententia qui dicunt Deũ remittere quidẽ peccata, ſed ita vt modicè caſtiget eos qui peccarunt: quia frigidum eſt commentum, pœnam exigi, remiſſa culpa: prorſus etiã falſũ, quia vſu patet quã multa peccata Deus impunita prætereat. Verũ optimè cõuenit quòd dixi: ne impunitas generet audaciã, poſtquã de ſua miſericordia loquutus eſt Deus, exceptionẽ addere, iniquitatẽ minimè remitti ad quã accedit obſtinatio. Atque hinc videtur ſumpſiſſe Prophetæ, An tu mũdãdo mũdaberis? dũ reprobos cõpellãt quibus negatur venia. *Ier.25.f.29, & 49.a.12.* Itaque ſic cõmodè reſolui poterunt verba, Quãuis exorabilis ſit Deus, atque etiã ad ignoſcẽdũ facilis, nõ tamẽ

ideo contemptoribus parcit,quin ſeuerus ſit impietatis eorum vindex. Quanquam non malè quadraret contrarius ſenſus,Succidendo non ſuccidit. Nam hoc interdum ſignificat verbum נקה Ita vno contextu hæc legenda erunt,Deum remittere iniquitates: quia non vult prorſus excidere humanum genus. Quis enim ſaluus euadet ſi velit Deus in iudiciũ vocare etiam fidelium peccata?
Ierem.13. Atque huc fortè alluſit Ieremias, dum vindictæ de qua concionatus fuerat acerbitatem mitigat hac eadem loquutione. Illic autem legi aliter non poteſt quàm Non ſuccidam te ſuccidendo. Si hoc recipitur,redditio cauſæ erit,Deum veniam peccatis ideo dare quia ſuccidere homines nolit: quod faceret ſummi iuris rigorem vrgendo. Sunt qui exponãt, Deum remittere peccata,quia nemo ſit coram ipſo innocens. acſi dictum eſſet, deſtitui omnes gloria iuſtitiæ, & proinde vnicum eſſe refugium in Dei miſericordia. Verè id quidem: ſed non tam expoſitio eſt quàm plauſibilis argutia.

8 *Feſtinans Moſes.* Feſtinatio oſtendit Moſen primo fulgoris intuitu fuiſſe attonitum. Sicuti Deus,vbi prodit in medium,ita confeſtim pios rapit in admirationem ſui, vt non ſit cunctandi tempus. Additur precatio,vt Deus iter faciat cum populo, eiúſque peruicaciam toleret. Quoniã enim dixerat Deus fieri non poſſe vt habitaret cum populo duræ ceruicis & intractabili, remedium proponit Moſes. Poſtquam enim confeſſus eſt duro & præfracto ingenio eſſe populum, ſpem tamen ſalutis reſiduam facit,ſi Deus ſit exorabilis ad parcendum. Dignum verò obſeruatu quod ſubiicitur, Vt poſſideas nos. Copula enim vim obtinet cauſalis particulæ.acſi dixiſſet,Non aliter Deum hæreditate quã elegit poſſe frui,quàm peccata remittẽdo.Et certè ita eſt. nam quæ eſt hominũ fragilitas, ſubinde exciderent à gratia niſi Deo recõciliaretur.Nec verò id tantùm de veteri populo dictum fuit,ſed ad nos quoque pertinet:quia vt nos poſſideat Deus, neceſſe eſt aſſiduè no-
2.Cor.5. bis peccata remitti:ſicut hæc legatio(teſte Paulo)quotidie in Eccleſia perſonat.Vnde ſequitur,non modò ſalutis noſtræ principiũ fluere ab adoptione gratuita,ſed cõtinuos eius progreſſus vſque ad finem non aliter compleri quàm vbi nos ſibi gratis reconciliat Deus.

10 *Ego percutiam fœdus.* Non exprimitur quocum percutere velit Deus fœdus. Ideo quidam interpretes ſubaudiunt nomen Moſis: quod videntur facere probabili ratione,maximè quia additur in fine verſus,Opus quod facturus ſum tecum.Verùm quia ſtipulabatur Moſes omnium nomine,ſenſus eodem redit,ſi legas,Palam cum toto populo paciſcar. Hac verò promiſſione Deus Iſraelitas quaſi in integrum reſtituit: quia ſic in profligandis gentibus mirabiliter acturum denũtiat vt probet ſe peculiarem eſſe illius populi Deum:quod eſt ipſum à reliquis gentibus diſcernere, ſicuti precatus fuerat Moſes. Omnes verò dicit oculatos fore teſtes, vt proprio ſenſu conuicti tandem ſe eius imperio fideliter & ſincerè ſubiiciant.

EX EODEM CAPITE.

27 *Et dixit* Iehoua *ad* Moſen, *Scribe tibi verba hæc: quia ſecundum verba hæc pepigi fœdus tecum,& cum* Iſraele.

28 *Fuit autem ibi cum* Iehoua *quadraginta dies & quadraginta noctes:panem non edit & aquam non bibit:& ſcripſit in tabulis verba fœderis,decem verba.*

29 *Factum eſt autem quum deſcenderet* Moſes *è monte* Sinai,*habens duas tabulas teſtimonii in manu ſua: quum ergo deſcenderet è monte, neſciebat quòd reſplenduiſſet cutis faciei ſuæ quando loquutus erat cum eo.*

30 *Viditque* Aharon *& omnes filii* Iſrael *ipſum* Moſen, *& ecce, ſplendebat cutis faciei eius: timuerúntque accedere ad eum.*

31 *Et vocauit illos* Moſes:*reuerſíque ſunt ad eum* Aharon *& omnes principes cœtus. Tunc loquutus eſt* Moſes *ad eos.*

33 *Deinde appropinquarunt omnes filii* Iſrael,*& præcepit eis cuncta quæ loquutus fuerat* Iehoua *cum eo in monte* Sinai.

32 *Porro quum finem feciſſet loquendi* Moſes *cum eis, poſuit velamen ſuper faciem ſuam.*

34 *Quum verò ingrederetur* Moſes *in conſpectum* Iehouæ *ad loquendum cum illo, auferebat velamen,donec egrederetur:egreſſus autem alloquebatur filios* Iſrael *quod iuſſus erat.*

35 *Videbant igitur filii* Iſrael *faciem* Moſis, *quòd reſplenderet cutis faciei* Moſis.*& reducebat* Moſes *velamen ſuper faciem ſuam,donec ingrederetur ad loquendum cum eo.*

Fuit autem ibi cum Iehoua. Duplicatur numerus dierũ,vt ſecũdæ tabulæ nõ minus obtineãt fidei quã priores. Diximus enim exemptum fuiſſe Moſen à communi hominũ vita, vt Legem tanquam è cælo afferret. Si paucis tantùm diebus in monte retentus eſſet, non ita illuſtri miraculo ſancita fuiſſet eius authoritas. Quadraginta verò dies plenam eius legationi fidem fecerunt, vt ſciret populus diuinitus eſſe miſſum: quia tam longi temporis ieiunium ferre, modum humanæ naturæ exceſſit. Quare vt indubia eſſet Legis maieſtas,angelica gloria inſignitus fuit eius miniſter. Ideo diſertè narrat,ſe neque aquam bibiſſe,neque panẽ guſtaſſe: quia diſcerni oportuit ab ordine mortalium,vt omni exceptione maior eſſet eius functio. Porro tenendum eſt,ieiunium hoc, cuius fit mentio,non temperantiæ aut ſobrietatis fuiſſe,ſed ſingularis priuilegii, quo data fuit ad tẽpus Moſi immunitas ab infirmitate carnis: vt alia eſſet eius conditio quàm generis humani. Neque enim vllam ſenſit eſuriem,nec cum edendi cupiditate luctatus eſt, nec magis cibum vel potum appetiuit quàm vnus quiſpiã ex Angelis. Itaque hæc abſtinentia nũquam in exemplum à Prophetis tracta fuit,nec quiſquam imitari tentauit quod ſciebãt omnes ſibi minimè eſſe datum. Eliam excipio,qui ad renouandam Legem miſſus,quæ fere interciderat,quaſi ſecundus Moſes,ipſe quoque à cibo & potu abſtinuit per dies quadraginta. Similis fuit ieiunii Chriſti ratio: quia vt Euãgelio ſuo plenam fidem acquireret, teſtatum facere voluit ſe Moſi hac in parte nequaquam cedere. Quo minus excuſabilis eſt error ex craſſa inſcitia natus, dum annuo ieiunio tentarunt omnes promiſcuè filium Dei æmulari: acſi noua Euangelii promulgatio ipſis mandata eſſet. Neque enim tota vita niſi ſemel ieiunauit Chriſtus per quadraginta dies: nec toto illo tẽpore eſuriit,quemadmodum clarè exprimitur:& eum ab hominum cõſuetudine ſegregauit cæleſtis Pater, quum ſe accingeret ad obeundum doctoris munus.

1.Reg.19.d.8.

Matth.4.a.2.

29 *Factum eſt autem quum deſcenderet.* Aliud inſigne Legis decus narratur: quòd ſcilicet in facie Moſis apparuerit cæleſtis gloriæ fulgor. Dicitur enim facies eius radiaſſe vel fuiſſe radiata. Vox enim קרן à cornu deducitur: ideóque probabile eſt radios micaſſe ex eius facie,qui ſplendidã ipſam redderent. Hunc verò ſplendorẽ in ipſum Deus transfudit,quando eum alloquutus fuerat in monte. Cur autem neſciuerit Moſes ſe ita diuinitus illuſtratum,ratio certa non eſt: niſi quòd probabile videtur celatum ad breue tempus fuiſſe,quò liberius ad populum accederet, atque ita ex propiore intuitu melius innoteſceret miraculum. Quod poſtea dicitur, Aharon & filios Iſrael viſo ſplẽdore fuiſſe perterritos,vt accedere non auderent, non ita intelligo acſi ſtatim refugiſſent. Nam quum eius voce reuocati fuerint,haud dubiè non procul conſpexerant radios, ſed quum vellent eum excipere,& viciſſim perferret ipſe Dei mandata. Iraque quod ſequitur paulo pòſt, Quum finẽ feciſſet loquendi, texiſſe velo faciem,refero ad primum ſermonem, quem coactus fuerat abrumpere populi diſceſſu vel fuga: vt ſit ſenſus, Quum ſciret cauſam terroris, deſiiſſe loqui, & oppoſito velamine operuiſſe faciem. Neque enim cur fugerent ſcire aliter potuit quàm ſciſcitando. Quidam, vt abſurditatem vitet, ſecundum membrum diſiungunt à priori, ac putant ordine præcedere. Sed mihi coacta videtur expoſitio. Bene autem (meo iudicio) conuenit Moſen,poſtquam vidit conſternatos abſcedere,quia non audiebatur, ceſſaſſe loqui,& cauſa cognita oppoſuiſſe ſibi velum. Hic exoritur quæſtio,quomodo ſplendorem gloriæ Dei ſuſtinuerit Moſes,radios autem qui micabant in eius facie,non tulerit populus. Sed facilis ſolutio eſt,hanc dedecoris notam illis fuiſſe inuſtam, vt agnoſcerent quàm procul ſua ingratitudine receſſiſſent à Deo, qui ad ſerui conſpectum expaueſcebant. Hoc igitur diſcrimine fuerunt humiliati,quòd Moſes ſecurè à Dei colloquio ad ipſos prodibat, quamuis ſecum geſtaret inſignia terribilis Dei potentiæ: ipſi autem metu attoniti refugiebant hominis mortalis conſpectum. Poſtquam autem Paulus genuinum huius fulgoris vſum docuit,nempe vt Lex glorioſa eſſet,longius progreditur,præſagium hoc fuiſſe futuræ excæcationis quæ manebat Iudæos. Primò igitur dicit, Quanuis Lex tantùm eſſet litera mortua,& adminiſtratio mortis,fuiſſe tamen gloria ſua exornatam. Deinde adiungit quod eſt accidentale,velamen fuiſſe coram facie Moſis: quia futurum erat vt non poſſent conſpicere Iudæi quod præcipuum erat in Lege,neque attendere ad verum eius finem; ſicuti poſt aduentum Chriſti obcæcati ſunt eorum ſenſus,& velamen illis eſt impoſitum,donec ad Chriſtum (qui Legis eſt anima) Moſes ab ipſis conuerſus fuerit. Nunc quũ in Euangelio retecta facie Deus ſe repræſentet, videndum eſt ne princeps huius mundi mentes noſtras obtenebret: ſed potius vt transformemur à gloria in gloriam.

2.Cor.3.c.13.

Repetitio eiuſdem hiſtoriæ, EX DEVT. IX.

7 *Memẽto,ne obliuiſcaris quòd ad iram prouocaſti Iehouam Deum tuum in deſerto, à die qua egreſſus es è terra AEgypti,donec ingreſſi eſtis ad hunc locum,rebelles fuiſtis Iehouæ.*

8 *Nam in Horeb prouocaſtis Iehouam: & excanduit Iehoua in vos, ad perdendum vos:*

9 Quum aſcendiſſem in montem vt acciperem tabulas lapideas, tabulas fœderis quod pepigerat Iehoua vobiſcum: tunc manſi in monte quadraginta dies & quadraginta noctes, vbi panem non comedi, & aquam non bibi.

10 Et dedit mihi Iehoua duas tabulas lapideas ſcriptas digito Dei, & in ipſis iuxta omnia verba quæ loquutus fuerat Iehoua vobis in monte è medio ignis, in die conuentus.

11 Et factum eſt à fine quadraginta dierum & quadraginta noctium, vt daret Iehoua mihi duas tabulas lapideas, tabulas fœderis,

12 Dixit autem mihi Iehoua, Surge deſcende hinc celeriter: quia corrupit ſe populus tuus quem eduxiſti ex AEgypto: receſſerunt citò e via quam præceperã illis: fecerunt ſibi conflatile.

13 Tunc dixit mihi Iehoua, Vidi populum hunc, & ecce, populus eſt duræ ceruicis.

14 Sine me vt perdam eos, deleámque nomen eorum ſub cælo, & faciam te in gentem potentiorem, & maiorem illa.

15 Tunc verti me, & deſcendi è monte (mons autem ipſe ardebat igni) & duæ tabulæ fœderis in manibus meis erant.

16 Et vidi, & ecce, peccaueratis in Iehouam Deum veſtrum, feceratis vobis vitulum conflatilem, receſſeratis citò de via quam præceperat Iehoua vobis.

17 Tunc apprehendi duas tabulas, & proieci eas e manibus meis, confregíque in oculis veſtris.

18 Et procidi coram Iehoua ſicut prius, quadraginta dies & quadraginta noctes panem nõ comedi, & aquam non bibi, propter omne peccatũ veſtrum quod peccaueratis, impiè agẽdo in oculis Iehouæ, ad ipſum prouocandum.

19 Timui enim propter excandeſcentiam & iram qua excanduerat Iehoua contra vos ad perdendum vos: & exaudiuit me Iehoua etiam hac vice.

20 Contra Aharon quoque excanduit Iehoua vehementer ad perdendum eum: & oraui etiam pro Aharon tempore illo.

21 Porro peccatum veſtrum quod feceratis, nempe vitulum, accepi, & combuſſi illum igni, & contriui bene molendo, donec comminutus eſſet in puluerem: ac proieci puluerem eius in torrentem qui deſcendebat e monte illo.

EX EODEM CAPITE.

25 Et procidi coram Iehoua quadraginta diebus & quadraginta noctibus, quibus procidi: quia dixerat Iehoua ſe perditurum vos.

26 Oraui igitur Iehouam, & dixi, Dominator Iehoua, ne perdas populum tuum, & hæreditatem tuam quam redemiſti magnitudine tua, quem eduxiſti ex AEgypto manu valida.

27 Memento ſeruorum tuorum, Abrahæ, Iſaac & Iacob: ne reſpicias ad duritiem populi huius, & ad impietatem eius & peccatum.

28 Ne forte dicant in terra vnde eduxiſti nos, Propterea quòd non potuit Iehoua introducere eos in terram quam dixerat illis, vel quia oderat illos, eduxit eos vt interficeret in deſerto.

29 Ipſi autem ſunt populus tuus, & hæreditas tua, quam eduxiſti fortitudine tua magna, & brachio tuo extento.

EX DEVTER. X.

1 In tempore illo dixit mihi Iehoua, Dola tibi duas tabulas lapideas ſimiles prioribus, & aſcende ad me in montem, & fac tibi arcam ligneam.

2 Et ſcribam in tabulis verba quæ erant in tabulis prioribus, quas fregiſti, & pones eas in arca.

3 Feci igitur arcã è lignis ſittim, ac dolaui duas tabulas lapideas ſimiles priorib⁹: aſcẽdíque

in montem habens duas tabulas in manu mea.

4 *Tunc ſcripſit in tabulis iuxta ſcripturam priorem decem verba quæ loquutus fuerat Iehoua vobiſcum in monte, è medio ignis, in die conuentus: & dedit illas mihi Iehoua.*

5 *Conuerſus autem deſcendi è monte: poſuíque tabulas in arca quam feceram: & fuerunt illic, quemadmodum præceperat mihi Iehoua.*

EX EODEM CAP.

16 *Ego autem ſteti in monte ſecundum dies priores, quadraginta dies & quadraginta noctes: & exaudiuit me Iehoua etiam hac vice, nec voluit Iehoua perdere te.*

11 *Itaque dixit mihi Iehoua, Surge, vade proficiſcendo ante populum vt ingrediantur & poſſideant terram quam iuraui Patribus eorum me daturum illis.*

Deut.9 7 *Memento, ne obliuiſcaris.* Vt ingratitudinē populo exprobret Moſes, ſcelera quædam hoc loco breuiter attingit: ſed præcipuè inſiſtit in defectionis hiſtoria, vbi ſe prodidit extrema & maximè deteſtabilis impietas. Hoc ergo facinus iiſdem propè verbis recenſet quibus antè vſus fuit in Exodo. Præfatur autem vt de ſceleribus ipſis ſæpe cogitent, ne vnquam obrepat obliuio. Hæc porro aſſidua recordatio non modò ad eos humiliandos ſpectabat, ſed vt tandem exuere diſcerent prauum illud ingenium, & ad præſtandum Deo obſequium aſſueſcere. Mox ad hiſtoriam ipſam deſcendit, quòd eorum idololatria prouocatus fuerit Deus ad ipſos delendos. Hic ſi quæſtio mouetur quomodo exoratus fuerit à Moſe Deus vt mutaret cõſilium, cohibenda eſt curioſitas, ne altius quàm par eſt diſputemus de arcano & incomprehenſibili Dei decreto. Certum quidem eſt non aliter Deum feciſſe quàm ſtatuerat: ſed non altius conſcendit Moſes quàm ad iudicium ſibi patefactum: ſicuti certò reputandum eſt paratum nobis eſſe interitum vbi deliquimus: & iram Dei placari quum vera fide & ſerio affectu cõfugimus ad eius miſericordiam. Reliqua antè fuerunt expoſita.

8 *Tunc apprehendi duas tabulas.* Nullum hîc ſuum delictum recitat Moſes. Itaque non intelligit ſe nimio iracundiæ impetu fuiſſe correptum ad frangendas tabulas: quin potius iterum repetit quid meriti eſſent: ideóque ſe fœcialis munere fuiſſe defunctum, vt non ore tantùm, ſed ſolenni ritu denuntiaret eorum perfidia caſſum & irritum eſſe fœdus Dei. Qua etiam ratione tabulas ipſis ſpectantibus proiecit ac fregit: vt tam horribili pœna territi alacrius ſe ad expiandum ſcelus accingerent.

17 *Procidi coram Iehoua.* Narratio eſt confuſa. Neque enim ieiunium hoc de quo loquitur, ordine temporis præceſſit ſecundum aſcenſum, quum iuſſus fuit nouas tabulas parare. Alioqui ter ieiunaſſet. quod falſum eſſe ex aliis locis colligitur. Sed mirum non eſt rem eandem ſæpius repeti: ſicuti videbimus tam initio decimi capitis quàm aliquanto pòſt. Nunc autem tempeſtiuà fit eius rei mentio, quòd ſcilicet fœdus deintegro fuerit renouandum: ideóque, acſi nihil actum eſſet, iterum per dies quadraginta abſtinuerit à cibo & potu. Vidimus autem alibi alias fuiſſe intermedias preces, antequam ſecundò montem aſcenderet. Sed hîc non enarrat diſtinctè ſingula, imò preces quibus interceſſit apud Deum miſcet cum ſecũdo ieiunio: quia hoc præcipuè dignum fuit obſeruatu, profectu caruiſſe primam Legis promulgationem, & fœdus quod violauerãt fuiſſe iterandum quaſi à principio. Etſi autem dicit propter eorum peccatum ſe panem non comediſſe, neque aquam bibiſſe, non ſignificat tamen ieiunium fuiſſe indicium fletus & mœroris: ſicuti Ioel teſtandæ pœnitentiæ cauſa populum ad ſaccum & cinerem vocat, & ad fletum & ieiunium hortatur. Moſi enim (vt antè docui) nihilo difficilior vel grauior fuit inedia quàm Angelis. Verùm ſimpliciter admonet non aliter expiari tantum ſcelus potuiſſe niſi denuo renuntiaſſet humanæ vitæ, & ad Deum fuiſſet collectus. Interea tenendũ eſt ante illud tẽpus iam deprecatum fuiſſe pro populo, & ſimul exauditũ: quia placati & reconciliati Dei ſignũ fuit, Moſen accerſere vt Legẽ acciperet, ac denuo perferret. Huc pertinet quod addit proximo verſu, Quia timui propter excãdeſcentiã, &c. adhuc enim anxius erat de ſalute populi, quum Deus minari non ceſſaret. Videmus ergo timorem hunc & ſollicitum orandi ſtudium à ieiunio diſiungi tanquam res diuerſas. Et certè iam Deum exorauerat, quum ex eius mandato nouas tabulas dolauit, quibus fœdus redintegrandum erat. Quanquam non inficior in monte quoque de impetranda venia laboraſſe: ſicuti pii vota quorũ facti ſunt cõpotes cõtinuãdo, fidem ſuam magis ac magis confirmãt. Tantùm moneo lectores vti illud quod poſui temporis diſcrimen obſeruent. Ioel.2.c.12.

20 *Contra Aharon.* Hinc apparet quàm euanidi ſint prætextus, quibus delicta ſua tegere homines tẽtant antequam ſerio Dei metu ſubacti ſint ad culpam agnoſcendã. Quanuis non prorſus

ſe innoxium iactaret Aharon, diluere tamen vel extenuare ſceleris atrocitatem tentabat, quòd eſſet coactus. Atqui pronuntiat Moſes Deum valde excanduiſſe. Vnde ſequitur grauiſſimi ſceleris fuiſſe reum. quod certius etiam exprimitur pœnæ magnitudine. Neque enim ad eum vſque perdendum commotus fuiſſet Deus, niſi quia obnoxius erat eiuſmodi iudicio. Proximo verſu peccati nomen non pro actu ipſo capitur, ſed metonymicè transfertur ad vitulum: quod appoſitio declarat. Iam quum dicit ſe bene molendo contudiſſe vitulum donec in cinerem redactus eſſet, iterum ſignificat quàm abominabile fuerit illud idolum: præſertim quum adiiciat puluerem fuiſſe in torrentem proiectum, ne quod monumentum vſquam reſiduum foret.

25 *Procidi coram Iehoua quadrag. dieb.* Iterum permixta eſt narratio: quia certum eſt hanc orationem prius fuiſſe conceptam quàm alteris quadraginta diebus ieiunus maneret in monte. Sed quia tunc quoque, vt erat anxietate conſtrictus, eaſdem continuauit preces, non mirum eſt ſi ſub ieiunio quadraginta dierum comprehendat quicquid antè factum erat. Nihil enim abſurdi ſi populi ſalutem pro qua rogauerat, adeptus, adhuc tamẽ trepidet. Porro ieiunium hoc poſterius fuiſſe tempore quàm orationem cuius ſimul fit mentio, colligere licet ex initio proximi capitis, vbi commemorat ſibi tabulas ſecundas fuiſſe datas: de ieiunio autem nullum verbum. Dixi autem cur ſæpius dies quadraginta repetat: quia ſcilicet non ſatis fuiſſet ſuppliciter intercedere, niſi ſequuta eſſet hæc expiatio, quam obtinuit accepto nouo fœdere. Reliqua iam expoſuimus.

Deut. 10. 1 *Tempore illo.* Aliquandiu cum populo verſatus eſt antequam rediret in montem cum ſecundis tabulis. Quare iam exponere incipit quod inuerſa ſerie temporis dixerat, ſe per dies quadraginta ad deprecandum in monte ſtetiſſe. quod etiã apertius demõſtrat repetitio verſus decimi, vbi dicit ſe in mõte ſtetiſſe ſecundũ dies priores. Etſi autẽ illic quoque ſe exauditũ fuiſſe dicit quũ in monte intercederet, cõplectitur tamen quas prius orationes cõceperat, audita populi defectione, & poſtquã fractis tabulis abſtulerat Dei tabernaculũ, vbi ſeorſum oraret ad expiandũ ſcelus. Quod etiã hîc dicitur de arca, nõ eſt ſuo loco poſitũ. Erat enim pars tabernaculi, vt alibi vidimus. Itaque nimiæ moroſitatis eſt, quæ ſimul narrãtur exigere ad idem temporis momentũ.

EX EXODI CAP. XL.

1 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

2 *Die menſis primi, prima eiuſdem, eriges tabernaculum, tabernaculum conuentionis.*

3 *Et pones ibi arcam teſtimonii, quam teges velo:*

4 *Introduceſque menſam, & ordinabis ordinationem eius: introduces inſuper candelabrũ, & accendes lucernas eius.*

5 *Pones præterea altare aureum ad ſuffimentum e regione arcæ teſtimonii: & pones aulæũ oſtii tabernaculi.*

6 *Dein pones altare holocauſti coram oſtio tabernaculi, tabernaculi conuentionis,*

7 *Poſtea pones concham inter tabernaculum conuentionis & altare, in qua pones aquam.*

8 *Poſtremò pones atrium in circuitu, & aulæum portæ atrii.*

9 *Tunc accipies oleum vnctionis, & vnges tabernaculum atque omnia vaſa quæ ſunt in eo: ſanctificabíſque illud & omnia vaſa eius, & erit ſanctum.*

10 *Vnges & altare holocauſti, atque omnia vaſa eius: ſanctificabíſque altare, & erit altare ſacroſanctum.*

11 *Vnges etiam concham & baſim eius, ſanctificabíſque illam.*

12 *Tunc appropinquare facies Aharon & filios eius ad oſtium tabernaculi conuentionis, lauabíſque eos aqua.*

13 *Et induere facies Aharon veſtes ſanctas, vngéſque eum, & ſanctificabis eum, vt ſacerdotio fungatur mihi.*

14 *Filios quoque eius appropinquare facies, & indues eos tunicis.*

15 *Vngéſque illos, quemadmodum vnxeris patrem eorum: & ſacerdotio fungentur mihi: erítque vnctio eorum vt ſit eis in ſacerdotium perpetuum per generationes ſuas.*

16 *Fecit ergo Moſes iuxta omnia quæ illi præceperat Iehoua, ſic fecit.*

17 *Et factum eſt menſe primo, anno ſecundo, prima menſis, erectum fuit tabernaculum.*

18 Erexit igitur Moſes tabernaculum, poſuítque baſes eius, & tabulas eius, & vectes eius, atque erexit columnas eius.

19 Extendit præterea tentorium ſuper tabernaculum, & poſuit operimentum tentorii ſuper illud ſupernè, quemadmodum præceperat Iehoua Moſi.

20 Tulítque, & poſuit teſtimonium in arca ipſa, poſuit quoque vectes ſuper arcam, & propitiatorium ſuper arcam ſupernè.

21 Induxítque arcam in tabernaculum, poſuítque velum tentorii, & texit arcam teſtimonii, quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.

22 Poſuit & menſam in tabernaculo conuentionis ad latus tabernaculi ad Aquilonē extra velum.

23 Et ordinauit ſuper eam ordinationem panum coram Iehoua, quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.

24 Poſuítque candelabrum in tabernaculo conuentionis ex aduerſo in latere tabernaculi ad Meridiem.

25 Et accendit lucernas coram Iehoua, quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.

26 Poſuit etiam altare aureum in tabernaculo conuentionis coram velo:

27 Et incendit ſuper illud ſuffimentum aromaticum, quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.

28 Poſuit præterea aulæum oſtii tabernaculi.

29 Et altare holocauſti poſuit ad oſtium tabernaculi, tabernaculi conuentionis: & obtulit ſuper illo holocauſtum & minham, quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.

30 Et poſuit concham inter tabernaculum conuentionis & altare, in qua poſuit aquam ad lauandum.

31 Et lauabant ex ea Moſes & Aharon & filii eius manus ſuas & pedes ſuos:

32 Quando ingrediebantur tabernaculum conuentionis, & quando accedebant ad altare, lauabant ſe, ſicut præceperat Iehoua ipſi Moſi.

33 Poſtremò erexit atrium in circuitu tabernaculi & altaris, poſuítque aulæum portæ atrii. Itaque abſoluit Moſes opus ipſum.

34 Et operuit nubes tabernaculum conuentionis, gloriáque Iehouæ repleuit tabernaculū.

35 Neque poterat Moſes ingredi tabernaculum conuentionis, quia habitabat ſuper illud nubes, & gloria Iehouæ replebat tabernaculum.

EX NVMER. IX.

15 Quo die erectum fuit tabernaculum operuit nubes tabernaculum ſupra tectum teſtimonii: veſpere autem erat ſuper tabernaculum tanquam ſpecies ignis vſque mane.

16 Sic erat iugiter: nubes operiebat illud, & ſpecies ignis noctu.

2 *Die menſis primi prima eiuſdem.* Quod exiſtimant interpretes mihi non eſt probabile, tunc ſcilicet tandem erectum fuiſſe tabernaculum. Iam antequam ſecundò aſcenderet Moſes in montem, ſuis partibus abſolutum fuiſſe, inde colligitur quòd arca tunc parata erat, in qua repoſitæ fuerunt tabulæ: ſicuti videbimus in contextu. Porro alibi firmis (vt arbitror) rationibus oſtenſum fuit, in ſignum diuortii extra caſtra fuiſſe locatum, ex quo populus vitulū ſibi fabricauerat. Quid ergo ſibi vult erectio de qua nunc agitur? nempe dicitur fuiſſe erectum, vbi à loco alieno ad ſuam ſtationem traductum eſt. Nam & tunc vnctum fuit, & ſacris oblationibus ornatum: deinde Aharon & eius filii initiati fuerunt ad obeundū ſacerdotale munus. Quoniam igitur nondum rite locatum fuerat in mediis caſtris, imò potius oblatū populo, ne illo præſentiæ Dei pignore frueretur, meritò poſt fœdus renouatum celebratur ſolennis eius dedicatio. Hic etiam locus confirmat quod alibi docui, idem illud fuiſſe tabernaculum quod tetendit Moſes procul à caſtris. Nam epitheton adiungens quaſi de re nota loquitur. Tu eriges, inquit, tabernaculum, nempe tabernacu

lum conuentionis.Et iam antè impoſitum fuiſſe nomen ore Dei teſtatus eſt Moſes ipſe.Porro eadem mandata repetit,non quòd ſerui ſui memoriæ diffideret: ſed vt melius liqueret,vnum ipſum eſſe totius operis authorem:deinde vt maior ineſſet religio, quando toties quaſi de rebus maximi ponderis dignatus fuerat præcipere.

9 *Tunc accipies oleum unctionis.* In oleo vis & facultas ſanctificandi minimè fuit, niſi quatenus fuit Spiritus figura, à quo tanquam ab vnico fonte fluit omnis ſanctitas. Oleum certè, vt corruptibilis eſt liquor, neque in animas penetrat, nec quicquam per ſe prodeſſet ad ſpiritualem Dei cultum. Ex multis autem Scripturæ locis conſtat ſymbolum fuiſſe donorum omnium Spiritus ſancti.Hæc igitur figura clarè oſtendit nihil Deo placere,nihil coram ipſo eſſe purum vel ſanctum niſi quod Spiritus virtute & gratia purgatum & rite dicatum fuerit. Deinde ſingula ſanctuarii vaſa eximere ſacra vnctione voluit Deus à communi vſu: vt diſcernerent Iſraelitæ ſacra à profanis, atque ita iuſtam reuerentiam obtineret Dei cultus, nec quiſquam carnis pollutiones ingereret in eum locum,cuius puritas ſacro ſymbolo commendata fuerat. Quæritur tamen cur altare holocauſti excellentiore elogio inſigniat. Nam quum tabernaculum cum ſuis vaſis ſimpliciter Sanctum dixerit, ipſum altare vocat Sanctum ſanctorum:pro quo Sacroſanctum reddidi. Non dubito quin hoc nomen mutuetur à ſacrificiis:quæ ſic etiam dicta ſunt expiationis reſpectu, vt alibi viſum fuit. Edocti igitur fuerunt filii Iſrael Deum verè reconciliari holocauſtis & ſacrificiis ignitis:quia in ipſo altari reſideret ſanctitas ſanctitatum.

12 *Appropinquare facies Aharon.* De veſtibus & modo vnctionis ſuprà expoſuimus quæ ad rem facere viſa ſunt:ſolùm teneant lectores, qui ſacerdos antè creatus fuerat,nunc demum inaugurari, vt munere ſuo fungi incipiat. Simul tamen meminerint ore Dei conſecratum fuiſſe hoc oleum. Vnde apparet ſtultè Epiſcopos Papales tanquam ſimias æmulari Moſen,dum ſuos ſacrificos,altaria & alias nugas fœtido oleo aſpergunt: quandoquidem ſatis conſtat ceremoniam hanc vngendi,vt ad veteres Legis vmbras ſpectabat,ceſſaſſe Chriſti aduentu.Obſeruatu quoque dignũ eſt quod admonet Auguſtinus, Moſen qui aliorum vnctioni præficitur, nunquam fuiſſe cõſecratum viſibili ſymbolo: vt ſciamus non à miniſtri dignitate æſtimanda eſſe externa ſigna, ſed à ſolo Dei imperio:deinde inuiſibilem gratiam quibuſdam profuiſſe abſque viſibilibus ſacramentis: viſibilem verò ſanctificationem ſine inuiſibili poſſe conferri, ſed non prodeſſe.

Lib. quæſt. ſuper Leuit.

17 *Et factum eſt menſe primo.* In tota diſpoſitione quæ deſcribitur, præcipuè notandum eſt Moſen ita paruiſſe Deo vt ne minimum quidem à forma ſibi præſcripta deflexerit. Ideo toties inculcat ſe feciſſe ſicuti iuſſerat Deus.nec abs re: quia nihil procliuius quàm vt Dei mandatis ſua commenta permiſceant homines,acſi ſupra ipſum vellent ſapere.Ergo vt ſciret populus in toto legali cultu nihil eſſe humanitus fabrefactum,tam diligenter hac in parte inſiſtit Moſes,ſuámque obedientiam ſæpius teſtatur. Quòd ſi tantus Propheta in rebus minutis nihil à ſeipſo tentare auſus eſt,cuius audaciæ & arrogantiæ fuit, homines ſuo arbitrio comminiſci innumera figmenta quibus Deus coleretur?Nos verò diſcamus ex hoc loco, quicquid à Deo profectũ eſt reuerenter amplecti:quod autem à ſeipſis proferunt homines,repudiare.

34 *Et operuit nubes, tabernaculum conuentionis glor.* Hac teſſera vel pignore probata fuit tabernaculi ſanctitas: quia certò cognouit populus non fruſtra erectum fuiſſe, ſed promiſſionem antè datam reipſa compleri,electum à Deo fuiſſe domicilium illud, vt dux & cuſtos eſſet populi. Neque enim naturale fuit nubem reſidere ſuper ſanctuarium, in quo depoſita erat arca fœderis: multò etiam minus interdiu nubem conſpici, noctu verò ignem: præſertim quum id non ſemel factum eſſet, verùm continua ſerie hæc duo viciſſim inter ſe ſuccederent. Aptè autem dicitur, quum nube opertum fuit tabernaculum,ſimul repletum fuiſſe Dei gloria:quia magnificum illud fuit decus,terreſtre ædificium ornatu pluſquam cæleſti reddi inſigne:acſi Dei maieſtas oculis eſſet conſpicua. Porro quum antea Moſes à tergo oppoſita nube tegeretur, nunc dicitur nubis dẽſitas eum quoque prohibuiſſe ab ingreſſu. Vnde magis creſcere debuit loci reuerentia & admiratio, quum magnitudo gloriæ ſancto Prophetæ obſtaculum eſſet. Probabile autem eſt eius exemplo non reliquos tantùm ex vulgo,ſed omnes Leuitas fuiſſe admonitos,ne longius quàm conceſſum ipſis erat perrumpere tentarent. Poſtquam enim ſacerdotii poſſeſſio ad fratrem tranſiit,vnà cum poſteris à ſacra illa dignitate excluſus eſt.

EX NVMER. VII.

ET *fuit, quo die finiuit Moſes erigere tabernaculum, vnxit illud & ſanctificauit, omniáque vtenſilia eius, altare quoque & omnia vtenſilia eius, vnxit ea & ſanctificauit.*

2 T*unc obtulerũt principes Iſraelis, capita domuum patrum ſuorum, principes tribuum, præfecti numeratis.*

3 E*t attulerunt oblationem ſuam coram* Iehoua, *ſex plauſtra operta, & duodecim boues:*

plauſtrum pro binis principibus, & bouem in ſingulos obtulerunt coram tabernaculo.
4 Dixerat autem Iehoua ad Moſen, dicendo,
5 Accipe ab eis, & ſeruient in miniſterio tabernaculi conuentionis: & dabis ea Leuitis, cuique ſecundum rationem ſui miniſterii.
6 Accepit itaque Moſes plauſtra & boues, & dedit Leuitis:
7 Duo plauſtra, & quatuor boues dedit filiis Gerſon ſecundũ rationem miniſterii ipſorũ.
8 Et quatuor plauſtra & octo boues tradidit filiis Merari ſecundum rationem miniſterii ipſorum, ſub manu Ithamar filii Aharon ſacerdotis.
9 Filiis verò Cehath nihil dedit: quia miniſterium ſanctuarii ſuper ſe humero ferebant.
10 Obtulerunt autem principes pro dedicatione altaris die quo vnctum fuit: obtulerunt, inquam, principes oblationem ſuam coram altari.
11 Et dixit Iehoua ad Moſen, Singuli principes ſingulis diebus offerent oblationem ſuam ad dedicationem altaris.
12 Obtulit itaq; primo die oblationẽ ſuã Nahaſon filius Amminadab de tribu Iehudah.
13 Fuit autem oblatio eius patina argentea, centum triginta ſiclorum pondus eius: phiala vna argentea, ſeptuaginta ſiclorũ, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham:
14 Cochlear vnum aureum decem ſiclorum, plenum ſuffitu:
15 Iuuencus vnus, filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum.
16 Hircus caprarum vnus pro peccato:
17 Pro ſacrificio autem proſperitatum, boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Nahaſon filii Amminadab.
18 Die autem ſecundo obtulit Nethanel filius Suar princeps Iſſachar.
19 Obtulit oblationem ſuã, patinã argenteam vnam, centũ triginta ſiclorum pondus eius: phialam vnam argenteam, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambas ipſas plenas ſimila conſperſa oleo in minham:
20 Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
21 Iuuencum vnum, filium armenti, arietem vnum, agnum anniculum in holocauſtum:
22 Hircum caprarum vnum pro peccato:
23 Et pro ſacrificio proſperitatum, boues duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque. Hæc eſt oblatio Nethanel filii Suar.
24 Die tertio princeps filiorum Zebulun, Eliab filius Helon.
25 Oblatio autem eius fuit patina argẽtea vna, centũ triginta ſiclorũ pondus eius: phiala vna argentea, ſeptuaginta ſiclorũ, ſecũdum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila cõſperſa oleo in minham.
26 Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
27 Iuuencus vnus, filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum:
28 Hircus caprarum vnus pro peccato.
29 Et pro ſacrificio proſperitatũ, boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni quinque anniculi. Hæc fuit oblatio Eliab filii Helon.
30 Die quarto princeps filiorum Reuben, Eliſur filius Sedeur.
31 Oblatio eius fuit patina argẽtea vna, cẽtũ triginta ſiclorũ põdus eius: phiala vna argẽtea, ſeptuaginta ſiclorũ, ſecũdũ ſiclũ ſãctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minhã:
32 Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:
33 Iuuencus vnus, filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum:

34 *Hircus caprarum vnus pro peccato:*

35 *Et pro ſacrificio proſperitatum, boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque.* Hæc *fuit oblatio* Iliſur *filii* Sedeur.

36 *Die quinto princeps filiorum* Simeon, Selumiel *filius* Suriſaddai.

37 *Oblatio eius fuit patina argentea vna, centũ triginta ſiclorum pondus eius: phiala vna argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham:*

38 *Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:*

39 *Iuuencus vnus filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum:*

40 *Hircus caprarum vnus pro peccato:*

41 *Et pro ſacrificio proſperitatum, boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque.* H*æc fuit oblatio* Selumiel *filii* Suriſaddai.

42 *Die ſexto princeps filiorum* Gad, Eliaſaph *filius* Deuel.

43 *Oblatio eius fuit patina argentea vna, centum triginta ſiclorum pondus eius: phiala vna argentea, ſeptuaginta ſiclorum ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham:*

44 *Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:*

45 *Iuuencus vnus filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum:*

46 *Hircus caprarum vnus pro peccato:*

47 *Et pro ſacrificio proſperitatum, boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque.* H*æc fuit oblatio* Eliaſaph *filii* Deuel.

48 *Die ſeptimo princeps filiorum* Ephraim, Eliſama *filius* Ammihud.

49 *Oblatio eius fuit patina argẽtea vna, cẽtũ triginta ſiclorũ põdus eius: phiala vna argẽtea, ſeptuaginta ſiclorũ ſecũdũ ſiclũ ſãctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila cõſperſa oleo in minhã.*

50 *Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:*

51 *Iuuencus vnus filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum:*

52 *Hircus caprarum vnus pro peccato:*

53 *Et pro ſacrificio proſperitatũ, boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque.* H*æc fuit oblatio* Eliſama *filii* Ammihud.

54 *Die octauo princeps filiorum* Menaſſe, Gamliel *filius* Padahſur.

55 *Oblatio eius fuit patina argentea vna, centum triginta ſiclorum pondus eius: phiala vna argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.*

56 *Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:*

57 *Iuuencus vnus filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum:*

58 *Hircus caprarum vnus pro peccato:*

59 *Et pro ſacrificio proſperitatum, boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque.* H*æc fuit oblatio* Gamliel *filii* Pedahſur.

60 *Die nono princeps filiorum* Beniamin, Abidan *filius* Gidoni.

61 *Oblatio eius fuit patina argẽtea vna, cẽtũ triginta ſiclorũ põdus: phiala vna argẽtea, ſeptuaginta ſiclorũ, ſecundũ ſiclũ ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minhã.*

62 *Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:*

63 *Iuuencus vnus filius armenti, aries vnus anniculus in holocauſtum:*

64 *Hircus caprarum vnus pro peccato:*

65 *Et pro ſacrificio proſperitatum, boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque.* H*æc fuit oblatio* Abidan *filii* Gidoni.

66 Die decimo princeps filiorum Dan, Abiezer filius Ammiſaddai.

67 Oblatio eius fuit patina argentea vna, centum triginta ſiclorum pondus eius: phiala vna argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham.

68 Cochlear vnum decem ſiclorum, argenteum, plenum ſuffitu:

69 Iuuencus vnus filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum:

70 Hircus caprarum vnus pro peccato:

71 Et pro ſacrificio proſperitatum boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Abiezer filii Ammiſaddai.

72 Die vndecimo princeps filiorum Aſer, Pagiel filius Ochran.

73 Oblatio eius fuit patina argentea vna, centũ triginta ſiclorũ pondus eius: phiala vna argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecũdum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham:

74 Cochlear vnum decem ſiclorum, aureum, plenum ſuffitu:

75 Iuuencus vnus filius armenti, aries vnus, agnus vnus anniculus in holocauſtum:

76 Hircus caprarum vnus pro peccato:

77 Et pro ſacrificio proſperitatum boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Pagiel filii Ochran:

78 Die duodecimo, princeps filiorum Naphthali, Ahira filius Enan.

79 Oblatio eius fuit patina argentea vna, centum triginta ſiclorum pondus eius: phiala vna argentea, ſeptuaginta ſiclorum, ſecundum ſiclum ſanctuarii: ambæ ipſæ plenæ ſimila conſperſa oleo in minham:

80 Cochlear vnum decem ſiclorum, argenteum, plenum ſuffitu:

81 Iuuencus vnus filius armenti, aries vnus, agnus vnus agniculus in holocauſtum:

82 Hircus caprarum vnus pro peccato:

83 Et pro ſacrificio proſperitatum boues duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque. Hæc fuit oblatio Ahira filii Enan.

84 Hæc fuit dedicatio altaris, die quo vnctum fuit à principibus Iſrael: patinæ argenteæ duodecim, phialæ argenteæ duodecim, cochlearia aurea duodecim.

85 Centum triginta ſiclorum erat patina vna argentea, & ſeptuaginta phiala vna: omne argentum vaſorum, duo millia & quadringenti ſicli, ſecundum ſiclum ſanctuarii.

86 Cochlearia aurea duodecim plena ſuffitu: decem ſiclorum erant cochlearia ſecundum pondus ſanctuarii: omne aurum cochlearium, centum viginti ſiclorum.

87 Omnes boues in holocauſtum, duodecim iuuenci, arietes duodecim, agni anniculi duodecim, cum minha ipſorum: & hirci caprarum duodecim pro peccato.

88 Omnes autem boues ſacrificii proſperitatum viginti quatuor, iuuenci arietes ſexaginta, hirci ſexaginta, agni anniculi ſexaginta. Hæc fuit dedicatio altaris poſtquam vnctũ fuit.

89 Quum autem ingrediebatur Moſes tabernaculum conuentionis vt loqueretur cũ eo, audiebat vocem loquentis ad ſe è propitiatorio, quod erat ſuper arcã teſtimonii inter duos Cherubim, & loquebatur ei.

1 *Et fuit quo die finiuit.* Hæc ſecunda fuit populi largitio poſt abſolutum tabernaculum. Etſi enim nonniſi principũ fit mentio, probabile tamen eſt vnumquenque ex ipſis repræſentaſſe quod tota tribus contulerat: quia nulla tunc priuati hominis tanta erat facultas vt de ſuo promeret tantum auri & argẽti. Statuo igitur, quod à ſuis tribulibus acceperãt, communi omnium nomine & mandato adduxiſſe. Antequam tamen vltrà progrediar, notãdum eſt ſacrificia non antè fuiſſe immolata quàm vnctum eſſet ſanctuarium. Dicitur autem Moſes ipſe vnxiſſe, ſicut fratrem Aharon vnxit. nam quòd exponunt quidam, Moſi tribui quod propriè in Aharon competit, fir-

mum non videtur. Diximus autem alibi, Deum ita liberè ſignis viſibilibus vſum eſſe, vt gratiam Spiritus minimè perſonis aſtringeret. Ergo quòd Moſes, qui ipſe vnctione carebat, ſanctuarium & ſacerdotē vnxit, hinc palā factū eſt vim conſecrationis ab ipſo non manare: quia de ſuo non poterat dare quod non habebat. Ergo tota ſignorum virtus & vtilitas ex ſolo Dei mandato pendet. Cur autem ſacra vnctione tabernaculum, altare, & vaſa omnia dicari oportuerit, alibi viſū eſt. Hîc tantùm obſeruemus non ſuperuacuam eſſe copulā duorum verborum, Vngendi & ſanctificandi: vt ſciamus non irritum vel inane fuiſſe ſymbolum olei, cui annexa fuit vera & ſpiritualis ſanctitas: quia Deus nihil fruſtra inſtituit, ſed arcana Spiritus virtute implendo quod figurat, veracem ſe eſſe probat reipſa. Principes dicit fuiſſe præfectos numeratis, hoc eſt, poſt actum cēſum, quum diſtributi eſſent ordines fuiſſe electos in capita tribuum. Nam quod exponunt quidam aſtitiſſe dum populus numeraretur, meo iudicio coactum eſt.

3 *Sex plauſtra operta.* Dicata fuerunt hæc plauſtra ad vecturam tabernaculi. Columnæ enim & multa alia geſtari humeris non poterant: ideo dicuntur fuiſſe operta, ne pluuijs obnoxia eſſent quæ illic reponebantur. Nam pro lecticis accipere, nullo modo quadrat. & ſingulis plauſtris adiungitur par boum. Vnde ſatis liquet impoſitam illic fuiſſe tabernaculi materiam, quum ab vno loco in alterum migrarent. Dicitur hæc oblatio facta eſſe coram Iehoua, deinde coram tabernaculo, prorſus eodem ſenſu: quia faciem illam quodammodo induerat Deus in qua à fidelibus conſpiceretur. Quod ſequitur, Dixerat autem Iehoua, &c. ita interpretor, quòd Deus à populo tributum hoc exegerit. Itaque in tempore plusquamperfecto vertendum cenſui quod alii vertunt, Dixit Iehoua ad Moſen: acſi non antè iuſſus fuiſſet Moſes ea accipere quàm res confecta eſſet à præfectis & populo. Atqui veriſimile eſt numerum plauſtrorum non temerè fuiſſe confectum, ſed pro iuſta æſtimatione earum rerum quæ portandæ erant.

10 *Pro dedicatione altaris.* Altera ſpecies oblationis, nempe ex vna quaque tribu patera & phiala argentea, deinde cochlear aureum, quod propriè acerram ſignificat. Porro horum vaſorum vſus fuit, vt pateris exciperentur ſacræ placentæ, phialis vinum libaminis, acerris autem thus ad ſuffitum. Voluit autem Deus ſingulas tribus propria vaſa conferre, quò melius teſtata eſſet communis totius populi in ſacrificiis ſocietas. Etſi autem à ponderando ducitur nomen ſicli, vbique tamē fere pro nummo ſignato ponitur, qui viginti obolos valebat, vt antè vidimus 23. cap Exodi. Ioſephus quatuor drachmis Atticis æſtimat. Ezechiel autem vbi in fraudem inuehitur, quòd iuſtum pondus minuiſſent, poſtquam pretium ſtatuit viginti obolos, adiungit tertiam eſſe partem libræ, vel minæ. Sed memoria repetendum eſt quod etiam alibi vidimus, ſiclum ſanctuarii præ vulgari fuiſſe duplicem: quia conſtabat quatuor drachmis, quum ſiclus vulgaris tantùm didrachma æquaret, vel ſtaterem. Nunc ſi ineatur ſupputatio, pretium cuiuſque patinæ fere ad centū libras Gallicas aſcendit: cuiuſque verò phialæ ad quadragintaquatuor. Si in acerris vel cochlearibus ſiclum accipimus eodem ſenſu, perquam exiguas fuiſſe oportet: vt quæ ſeptenas tantùm libras valerent. Porro huius pretii vas aureum vix tria grana thuris caperet. Itaque dubito an ſiclos etiam aureos habuerint: ſed tanquam rem ignotam in medio relinquo. Sequuntur poſtremò animalia oblata in victimas, iuuencus, aries & agnus in holocauſtum: hircus in expiationem: boues duo, arietes quinque, hirci quinque, & agni quinque in ſacrificiū gratiarū actionis. Fuiſſet autem difficile tantā copiā ſingulis principibus ex caulis vel ſtabulis ſuis proferre. Vnde probabilis coniectura eſt cōmuni tributo fuiſſe adiutos. Ordine autem voluit Deus ſingulas tribus habere proprios dies: non modò nequid confusè & tumultuariè fieret, ſed vt diuturno exercitio magis acueretur etiam pigrorum animi ad ſtudium pietatis.

14 *Obtulit itaque primo die.* Celebre eſt oraculū quod Deus per os Iacob protulerat, Nō auferetur ſceptrū a Iuda, nec dux, &c. Quanquā autem nondū aduenerat tēpus quo vaticinii huius cōſpicua eſſet veritas ipſo effectu: factū tamē fuit admirabili Dei conſilio vt in tribu Iehudah extarent quædam principatus notæ. Et ſemper omniū conſenſu penes illā, ſi non imperiū, præcipua tamen fuit dignitas. Ergo quod Naaſon primū diē occupat, præludiū eſt futuri regni, quod tandē erectū fuit in perſona Dauidis. Siquis excipiat, abſurdū fuiſſe, tribū Rubē qui primogenitus erat, in quartū diem reiici: reſpōdeo, quia tribus Zebulō & Iſſachar ſub vexillo Iuda erāt diſpoſitæ, ſicuti patebit capite decimo, duodecim tribꝰ in quatuor terniones diuidi. Ita magis honorificū fuit tribui Rubē quartū diē tenere, vt duas alias quibus præerat ſibi adiūctas haberet. Patres autē duarū tribuū quas ſubiecit Deꝰ vexillo Iuda, erāt duo poſtremi Leæ filii, qui Iudā proximè ſequebātur, quē Lea quartū pepererat. Videmꝰ ergo obſcurè adūbratū fuiſſe regnū, vnde ſperāda erat ſalus toti populo: quò magis attēti eſſent ad promiſſionē ſibi datā. quanquā apud ſocordes hæc parū efficax fuit promiſſio.

89 *Quum ingrediebatur Moſes.* Primo intuitu apparet ſpecies repugnantiæ inter hunc locum & alterum, vbi vidimus denſam nubem oppoſitam fuiſſe oſtio tabernaculi, vt ingredi non poſſet Moſes. Reſponderi quidem poſſet ſemel hoc tantùm accidiſſe. Mihi tamen magis probabile eſt,

Moſen oracula petiiſſe ex propitiatorio, donec ſacerdotio functus eſt Aharon: tunc verò, quantū ad ſanctuarii ingreſſum ſpectat, ceſſiſſe ſua dignitate quæ tēporalis fuerat. Scimus enim Lege Dei perpetua diſtingui ſacerdotiū ab imperio. Itaque non potuit niſi priuilegio ſimul dux eſſe populi & ſacerdos. Quæ expoſitio ſi recipitur, non ſuo loco narrat reſponſa diuinitus ſibi fuiſſe data ex propitiatorio. Atqui minimè nouum eſt quod ordine temporis præceſſit, in fine attexi. Conſilium quidem eius fuit, teſtatum poſteris facere, non fruſtra Deum fuiſſe pollicitum, Iſraelitas cenſuros præſentem fore eius gratiam: quia domicilium elegerat in ſanctuario, vt ſederet inter Cherubim. Hoc igitur gratiæ Dei teſtimonio ſancita & rata exterior vnctio fuit, quòd Deus Moſi apparuit ſuper arcam fœderis.

Fuſior eiuſdem rei explicatio.

EX LEVIT. VIII.

4 *Et fecit Moſes quemadmodum præceperat ei* Iehoua. *Et congregatus eſt cœtus ad oſtiū tabernaculi conuentionis.*

5 *Tunc dixit Moſes ad congregationem, Hoc eſt verbum quod præcepit* Iehouā *facere.*

6 *Et accedere fecit* Moſes Aharon *& filios eius, quos lauit aqua.*

7 *Poſtea induit eum tunica, & cinxit baltheo, & pallio induit eum; & ſuperimpoſuit ephod, & cinxit eum cingulo ephod, cinxit inquam illo.*

8 *Et ſuperimpoſuit ei pectorale, & repoſuit in pectorali Vrim & Thummim.*

9 *Deinde cidarim impoſuit capiti eius, ponens ſuper cidarim ante faciem eius laminam auream, coronam ſanctam, ſicut præceperat* Iehoua Moſi.

10 *Accepit quoque Moſes oleum vnctionis, & vnxit tabernaculum, & quæcunque erant in eo: & conſecrauit illa.*

11 *Et aſperſit ex eo ſuper altare ſeptem vicibus, vnxítque altare atque omnia vaſa eius, & concham & baſim eius, vt conſecraret ea.*

12 *Fudit etiam ex oleo vnctionis ſuper caput* Aharon, *vnxítque eum vt conſecraret eum.*

13 *Fecit præterea Moſes accedere filios* Aharon, *induítque illos tunicis, & cinxit illos baltheo, atque alligauit eis mitras, quemadmodum præceperat* Iehoua *ipſi* Moſi.

14 *Adduxit quoque iuuencum in hoſtiam pro peccato, impoſuítque* Aharon *& filii eius manus ſuas ſuper caput iuuenci hoſtiæ pro peccato.*

15 *Et mactauit, tulítque Moſes ſanguinem, poſuitque ſuper cornua altaris per circuitum digito ſuo, & expiauit altare: reliquum verò ſanguinem fudit ad baſim altaris, & ſanctificauit illud ad expiandum illud.*

16 *Tulit præterea totum adipem qui erat ſuper inteſtina, & fibram iecoris, & duos renes, adipémque eorum; adoleuítque ea Moſes ſuper altare.*

17 *Iuuencum verò & pellem eius, & carnem eius, & fimum eius combuſſit igni extra caſtra, quemadmodum præceperat* Iehoua *ipſi* Moſi.

18 *Poſt hæc adduxit arietem holocauſti, & admouerunt* Aharon *& filii eius manus ſuas ſuper caput arietis.*

19 *Et mactauit, ſparſítque Moſes ſanguinem ſuper altare per circuitum.*

20 *Arietem quoque concidit in fruſta ſua, adoleuítque Moſes caput, & fruſta & adipem.*

21 *Inteſtina verò & crura lauit aqua, & adoleuit Moſes totum arietem ſuper altare: holocauſtum eſt in odorem quietis: oblatio eſt ignita* Iehouæ, *quemadmodū præceperat* Iehoua Moſi.

22 *Accedere fecit & arietem ſecundum, arietem conſecrationum: poſuerúntque* Aharon *& filii eius manus ſuas ſuper caput arietis.*

23 *Et mactauit, tulítque Moſes de ſanguine eius, & poſuit ſuper tenerum auris* Aharon *dextræ, & ſuper pollicem manus eius dextræ, & ſuper pollicem pedis eius dextri.*

24 *Adduxit & filios Aharon, poſuítque Moſes de ſanguine ſuper tenerum auris eorum dextræ, & ſuper pollicem manus eorum dextræ, & ſuper pollicem pedis eorum dextri: ſparſítque Moſes ſanguinem ſuper altare per circuitum.*

25 *Tulit deinde adipem, & caudam, totúmque adipem qui erat ſuper inteſtina, & fibram iecoris, duóſque renes, & adipem eorum, & armum dextrum.*

26 *De caniſtro quoque infermentatorum quæ erant coram Iehoua, tulit tortam infermẽtatam vnam, & tortam panis oleati vnam, & laganum vnum, poſuítque cum adipe & cum armo dextro.*

27 *Et poſuit omnia hæc in manibus Aharon, & in manibus filiorum eius, & ea agitare fecit agitatione coram Iehoua.*

28 *Dein accepit Moſes illa ex manibus eorum, adoleuítque ſuper altare in holocauſtum. conſecrationes enim ſunt in odorem quietis, oblatio ignita eſt Iehouæ.*

29 *Tulítque Moſes pectus, & agitauit illud agitatione coram Iehoua: & ex ariete conſecrationum ipſi Moſi fuit in partem, quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi.*

30 *Tulit etiam Moſes ex oleo vnctionis, & de ſanguine qui erat ſuper altare, aſperſítque ſuper Aharon, ſuper veſtes eius, & ſuper filios eius, & ſuper veſtes filiorum eius cum eo: conſecrauítque Aharonem & veſtes eius, & filios eius, & veſtes filiorum eius cum eo.*

31 *Et dixit Moſes ad Aharon & ad filios eius, Coquite carnes ad oſtium tabernaculi conuentionis, ibi denique comedite eam, & panem qui eſt in caniſtro conſecrationum, quemadmodum præcepi, dicendo, Aharon & filii eius comedent eam:*

32 *Quod verò ſuperfuerit de carne & pane, igni comburetis.*

33 *Et ex oſtio tabernaculi conuentionis nõ egrediemini ſeptem diebus, vſque ad diem quo completi fuerint dies conſecrationum veſtrarum: ſeptem enim diebus conſecrabit manum veſtrã.*

34 *Quemadmodum fecit in die hac, præcepit Iehoua facere ad expiandum vos.*

35 *Et ad oſtium tabernaculi conuentionis manebitis die & nocte, ſeptem diebus, obſeruabitíſque obſeruationem coram Iehoua, & non moriemini: ſic enim iuſſus ſum.*

36 *Fecit itaque Aharon & filii eius omnia verba quæ præceperat Iehoua per manum Moſis.*

4 *Et fecit Moſes quemadmodum.* Hæc tametſi ad ſacerdotium pertinent, cuius vim & naturam expoſui in ſecundo Legis præcepto: quia tamen hiſtorica ſunt, in hunc locum non temere differre viſum eſt. Nam ſi retuliſſem inter mandata, non facilè tempus notaſſent lectores parum exercitati. Hæc autem diſtinctio probè eos iuuabit, vbi, poſtquam expoſita fuit doctrina quæ propriè continebatur ſub decem verbis, nunc videbunt quàm fideliter impleuerit Moſes quod iuſſus erat, & obſequium, ſicut in tota fabrica & dedicatione tabernaculi, cum mandato conferent. Porro ambiguum non eſt quin ſic texẽda fuerit narratio: quoniam ex pluribus locis colligere promptum eſt, eodem quo ſacerdotes vncti fuerunt die, tabernaculum ſimul fuiſſe conſecratum. Nunc verba percurram. Dicit Moſes ſe applicuiſſe Aharon & filios eius, nempe vt ſiſteret coram Deo & populo: deinde aqua lauiſſe, vt palam fieret eos domo non afferre munditiem dignam officii ſanctitate: & quia eſſent ex hominum numero, non aliter coram Deo eſſe mundos quàm ſi ablutæ eſſent eorum ſordes. Sequitur poſtea deſcriptio ornatus, quam prætereo, ne bis idem repetendo moleſtus ſim lectoribus.

10 *Accepit oleum.* Diximus cur tam ſacerdotem ipſum quàm vaſa omnia oleo conſecrari Deus iuſſerit: quia ſcilicet abſque Spiritus virtute inſipida eſſent omnia ſacrificia. Et eodem Spiritu operante factus eſt Chriſtus pacificator inter Deum & homines: quia hæc dignitas in carnem & naturam humanam alioqui non competeret. Vnctus ergo fuit vnà cum filiis antequam initiarentur ad munus ſacerdotale. nam poſtea ſequitur, adductum fuiſſe iuuencum pro peccato, cui Aharon manus impoſuit. Etſi autem iam tunc defungi officio ſuo cœpit, primas tamen partes adhuc obtinuit Moſes, & quaſi extremum actum peregit. Hinc factum eſt vt ſanguine aſpergeret cornua altaris, reſiduum ad baſim funderet expiationis cauſa, adoleret ſacrificiũ ſuper altare. Porro manuum impoſitio in ſacrificiis non modò ſymbolum oblationis fuit, ſed teſtimonium

reatus in hoſtiam tranſlati. Quia hoc poſterius propter breuitatem obſcurum eſſet, paulo clarius exponam. Siquis priuatus victimam offerebat, ad hoc valebat manuum impoſitio, acſi peccati ſui noxam in victimam ipſam conijceret. Inde nomen piaculi: quia maledictionem Dei ſuſtinet, ſubiicitúrque in locū peccatoris, qui in eam exonerat quicquid eum Dei iudicio obnoxium reddit. Sed quia indignæ erant vulgares manus quæ victimam Deo conſecrarent, acceſſit munus ſacerdotale. Hæc ratio eſt cur ſingulis ſacrificiis manus impoſuerint Aharon & filii: vt hoc piaculi genus initium eſſet conſecrationis quæ tandem facta eſt in ariete ſecundo, cuius ſanguine tinxit Moſes auriculas eorū dextras, pollices manus dextræ & pedis dextri. Hîc verò multæ quæſtiones oriuntur: cur dimidia tantùm pars ſacerdotum conſecrata fuerit, acſi latus ſiniſtrum pollutū maneret: cur cõſecratio non fuerit communis oculis, maximè verò ori, quod futurum erat Spiritus ſancti organum. Atqui tenenda eſt admonitio, ſobriè ſapiendum eſſe in iis rebus quarum certa non poteſt elici cognitio ex Scripturis: nec friuolæ modò, ſed peruerſæ & noxiæ curioſitatis eſſe, plus appetere cognitionis quàm Deus patefecit. Probabilis tamen coniectura eſt in dextro latere totum corpus fuiſſe conſecratum. Iam per manus & pedes alibi vidimus totam hominū vitam cum ſuis actionibus deſignari. Quo ſenſu cordis mundities & manuum puritas comprehendunt quicquid eſt interius vel externum in homine, quaſi radicem & fructus. Quantum ad pedes, nota eſt ambulandi metaphora: & pedes dicuntur ad malum currere, ac veloces eſſe ad fundendū ſanguinem, vbi improbi & Dei contemptores ſe comparant ad nocendum. Porro quia conſecratio hæc non ad docendi ſed ad intercedendi munus ſpectabat, auris potius quàm lingua tingitur ſanguine: quia potiſſima virtus quæ gratiam conciliat ſacrificiis, eſt obedientia. Quo pertinet illud Pſalmi, Sacrificium & oblatio tibi non placent, aurem verò perforaſti mihi. Cui reſpondent verba Ieremiæ, An mandaui quicquā de ſacrificiis, ac non potius vt obedirēt patres veſtri voci meæ? Et ideo conſecrationem ab aure exorſus eſt Moſes, vt ſacerdotem Deo addiceret in obſequium. Id verò in Chriſto fuiſſe impletum docet Paulus, obedientiam in ſacrificio mortis eius commēdans, vt patrem nobis placaret. De ſpecie agitationis quam vocabant Tnupha, alibi diximus.

Pſal.40. b.7. Ier.7.c.22 Ro.5.c.19.

31 *Coquite carnem.* Hoc eſt ex perpetua lege, vt alibi vidimus. Vnū eſt ſpeciale, quòd Deus in ſanctuario eos retinuit ſeptem diebus: vt diſcerent ſacris poſthabere curas omnes domeſticas, terrenáque negotia. Alibi dictum fuit, perfectionem ſub numero ſeptenario notari: quod etiam confirmat hic locus: quia per ſeptem dies admoniti fuerunt ſe in totam vitam factos eſſe alieni iuris.

EX LEVITICI CAP. IX.

1 *FActum eſt die octauo vt vocaret* Moſes *Aharon, & filios eius, & ſeniores* Iſrael.

2 *Dixítque ad* Aharon, *Tolle tibi vitulum filium bouis in ſacrificiū pro peccato, & arietē in holocauſtum, integros, & offer coram* Iehoua.

3 *Ad filios verò* Iſrael *loqueris, dicendo, Tollite hircum caprarum in ſacrificium pro peccato, & vitulum & agnum anniculos immaculatos in holocauſtum:*

4 *Bouem quoque & arietem pro ſacrificio proſperitatum, vt ſacrificetis coram* Iehoua, *& minha conſperſam oleo: quia hodie* Iehoua *apparebit vobis.*

5 *Tulerunt ergo quæ præceperat* Moſes *coram tabernaculo conuentionis: & acceſſit totus cœtus, & ſteterunt coram* Iehoua.

6 *Tunc dixit* Moſes, *Hoc eſt verbum quod præcepit* Iehoua, *facite, & apparebit vobis gloria* Iehouæ.

7 *Ad* Aharon *verò dixit* Moſes, *Accede ad altare, & fac oblationem pro peccato tuo, & holocauſtum tuum, & expiationem fac pro te & pro populo: fac etiam oblationem populi, fac expiationem pro eis, quemadmodum præcepit* Iehoua.

8 *Acceſſit itaque* Aharon *ad altare, & mactauit vitulum ſuum, oblationem pro peccato.*

9 *Et obtulerunt filii* Aharon *ei ſanguinem, qui tinxit digitum ſuum in ſanguine, & poſuit ſuper cornua altaris, reſiduum verò ſanguinem fudit ad baſim altaris.*

10 *Adipem autem & renes, & fibram iecoris, hoſtiæ pro peccato, adoleuit ſuper altare, quemadmodum præceperat* Iehoua Moſi.

11 *Carnem verò & pellem igni combuſſit extra caſtra.*

12 *Mactauit & hoſtiam pro holocauſto, & obtulerunt filii* Aharon *ei ſanguinem, quem*

ſparſit ſuper altare per circuitum.
13 *Holocauſtum quoque ei obtulerunt in fruſtis ſuis, & caput: & adoleuit ſuper altare.*
14 *Deinde lauit inteſtina & crura, & adoleuit cum holocauſto ſuper altare.*
15 *Obtulit & oblationem populi, tulítque hircum oblationis pro peccato qui erat populi.*
mactauítque eum, & pro peccato obtulit ipſum ſicut primum.
16 *Obtulit quoque holocauſtum, & apparauit illud ſecundum præſcriptum.*
17 *Obtulit & minham, impleuítque manum ſuam ex ipſa, & adoleuit ſuper altare, præ-*
ter holocauſtum matutinum.
18 *Mactauit inſuper bouem & arietem in ſacrificiũ pacificorum quod erat populi: & ob-*
tulerunt filii Aharon ſanguinem, quem ſparſit ſuper altare per circuitum.
19 *Et adipes bouis & arietis, caudã & adipẽ qui operit inteſtina & renes, & fibrã iecoris.*
20 *Poſuerúntque adipes ſuper pectuſcula, & adoleuit adipes ſuper altare.*
21 *Pectuſcula verò & armum dextrum agitauit Aharon agitatione coram Iehoua, quẽ-*
admodum præceperat Iehoua Moſi.
22 *Poſthæc eleuauit Aharon manum ſuam ad populum, benedixítque eis, & deſcendit à*
faciendo oblationem pro peccato, & holocauſtum, & ſacrificium proſperitatum.
23 *Et venit Moſes & Aharon ad tabernaculum conuentionis, & egreſſi ſunt, & benedi-*
xerunt populo: & apparuit gloria Iehouæ toti populo.
24 *Egreſſúſque eſt ignis à facie Iehouæ, & conſumpſit ſuper altare holocauſtum & adi-*
pes: quod videns vniuerſus populus, laudauerunt, & ceciderunt ſuper facies ſuas.

1 *Factum eſt die octauo.* Hîc narratur quomodo Aharon cum ſuis filiis poſt finitum conſecrationis tempus, munus ſuum exequi cœperit. Diſcipulum enim fratris eſſe oportuit, vt propoſitum à Deo exemplar imitaretur. Et memoria tenendum eſt Moſen, qui ſolẽni ritũ non erat creatus ſacerdos, alios ſanctificaſſe: vt authoritas & externi ſigni effectus penes vnum Deum reſideret. Hoc ergo continet prior pars capitis, poſtquam Aharon ſeptem diebus initiatus fuit ad munus ſacerdotii, operam ſibi iniunctam Dei mandato aggreſſum eſſe: altera pars docet, cæleſti miraculo probata fuiſſe ſacrificia, vt ratum eſſet quod Deus inſtituerat ſacerdotium. Principio autem enumerat ordinarias ſacrificii ſpecies, nempe pro peccato holocauſtum, & gratiarum actionis cum minha & conſperſione: vt omni ex parte Aharon cenſeatur legitimus Dei ſacerdos.

6 *Hoc eſt uerbum.* Videtur quidem dirigi ſermo ad totum populum, ad quem etiam ſpectabat promiſſio: ſed in verbo Facite, ſpecialiter filios Aharon alloquitur. Promittit autem quòd in fine capitis narrabit impletum fuiſſe, gloriam Dei ſcilicet fore conſpicuam in approbando ſacerdotio, vt alacrius ſe accingant. Hoc enim non vulgare fuit adminiculum fidei & certitudinis, munus ipſorum diuinitus obſignari.

7 *Ad Aharon uero dixit.* Hîc repetitur quod alibi dictum fuit, ſacerdotem, quia vnus erat ex peccatoribus, antequam Deum aliis propitiaret, deprecatorem fuiſſe pro ſeipſo. Vnde ſcitè colli-
Hebr.5.a.1. git Apoſtolus legale illud ſacerdotium debile fuiſſe, & vmbratile duntaxat. Neque enim verus pacificator eſſe poteſt niſi qui perfecta innocentia fretus coram Deo ſe ſiſtit, vt aliis veniam impetret, ac omni macula purus nulla pro ſeipſo expiatione indiget. Reliqua omnia vſque ad finem capitis prætereo: quia tantùm refert Moſes Aharon ſacrificaſſe ex Dei mandato, & ſecundum ritum legalem.

22 *Poſthæc eleuauit Aharon.* Hæc quaſi applicatio fuit ſacrificii, vt ſciret populus ſacerdote internuntio & ſponſore Deum ſibi eſſe propitium. Formula benedictionis alibi fuit expoſita. Vnum hoc in præſentia ſufficiat; ſacerdotes extentis manibus ſic teſtatos eſſe populo paternum Dei fauorem, vt eorum legatio rata eſſet ac efficax. Atque eius rei memorabile exemplũ commendat
2.Par.30.d.27. ſacra hiſtoria, vbi narrat ſacerdotes & Leuitas benedixiſſe populo, & eorum vocem exauditam fuiſſe, ac perueniſſe in habitaculum cæli. Cuius figuræ veritas in Chriſto demum exhibita fuit: qui non modò fons & cauſa eſt benedictionis, ſed eam cum ſolido effectu per Euangeliũ promulgat. Venit enim vt annunciet pacem iis qui longè ſunt & qui propè. Et quanquam viſibili forma non apparet nec loquitur, ſcimus tamen quid dicat, nempe, quodcũque ligauerint diſcipuli ſuper terram, fore ligatum in cælis, & quicquid ſoluerint, ſolutum fore.

23 *Et uenit Moſes & Aharon.* Repetitio eſt eiuſdem ſententiæ: niſi quòd Moſi nunc aſcribitur quod de ſolo Aharone dictum erat, nempe eum benedixiſſe populo, ſed diuerſa ratione: quia licet Dei Propheta eſſet, Aharon tamē pro iure officii vnicus fuit mediator. Quod poſtea ſequitur, viſam fuiſſe gloriam Dei, ſeorſum legi poteſt: quòd Dei maieſtas illuſtri aliquo ſigno patefacta fuerit: vel cohæret cum vltimo verſu, vbi dicitur, Ignem fuiſſe egreſſum à Deo, &c. Quod ſi recipimus, expoſitiuè addita fuit narratio cōſumpti ſacrificii: ac ſi dictum eſſet, Deum apparuiſſe quum ignem emiſit qui ſacrificium conſumeret. Hoc, non auſpicio, ſed miraculo, palam fecit Deus ſe authorem eſſe legalis ſacerdotii, vt venerationem in perpetuum acquireret. Idem aliquoties poſtea accidit, quum in rebus confuſis inſolita confirmatione opus eſſet. Sic ignis conſumpſit ſacrificium Menuhæ: vel quum vindicandus eſſet Dei cultus, & pura religio ab adulterinis ſuperſtitionibus. Sic ſacrificium Eliæ nullo igne ſuppoſito abſorptum fuit & in cineres redactum. Vel quum poſtremò oſtendere voluit Deus placere ſibi montem Sion, quem in ſedem quietam & domicilium ſibi elegerat. Hac ratione primum ſacrificium Solomonis igne cæleſti conſumptū fuit. Porro ne poſteri quaſi de re non ſatis comperta dubitarent, dicit Moſes totū populum ſpectaculo fuiſſe excitatum vt Deum laudaret, ac procideret in facies ſuas.

Iudic.13.d.20. *1.Reg.18.f.38* *2.Chr.7.a.1*

EX NVMER. VIII.

20 *Fecit itaque Moſes & Aharon, & omnis congregatio filiorum Iſrael, de Leuitis: ſecundum omnia quæ præceperat* Iehoua *Moſi de Leuitis, ſic fecerunt illis filii Iſrael.*

21 *Et purificauerunt ſeſe Leuitæ, lauerúntque veſtimenta ſua: & obtulit Aharon illos oblationem coram* Iehoua, *& expiauit eos Aharon, vt purificaret eos.*

22 *His peractis aggreſſi ſunt Leuitæ fungi miniſterio ſuo in tabernaculo conuentionis coram Aharon, & coram filiis eius: quemadmodum præceperat* Iehoua *Moſi de Leuitis, ſic fecerunt illis.*

20 *Fecit itaque Moſes.* Nunc Leuitæ quoque inaugurantur ad munus obeundum: ſed ſuo ordine, quia inferior erat eorum conditio. Vbi notandum eſt filios Moſis & eorum ſucceſſores in ordinem fuiſſe coactos, & excluſos à ſpe ſacerdotii. Quo turpior fuit ingratitudo populi totius, & maximè tribus Leuiticæ, quum honorem præpoſterè appeterent à quo Moſes filios ſuos in perpetuum deiecerat. Non vulgare igitur obedientiæ exemplum fuit, exequi quòd Deus ſtatuerat de Leuitis. Aharon hîc nominatur: quia iure ſacerdotii cōſecrauit Leuitas. Quod ad populum ſpectat, tantùm laudatur conſenſus, quòd Dei placito ſubſcripſerit. Sed ea virtus tandem ceſſit in maiorē ignominiam, vbi conuellere tentarunt quod approbauerant cæleſte decretum.

21 *Et purificauerunt ſe.* De lotione iam dictum fuit. Nam quum priuatis quibuſque neceſſaria foret, Leuitis multò minus licitum fuit ſacra tractare, niſi ante eſſent purgati. Quod autem ſequitur, oblatos fuiſſe manu Aharon, hoc ſymbolo adumbrata fuit veritas, quæ tandem reſplēduit Chriſti aduētu. Prædictum enim iam olim fuit à Prophetis, in Eccleſiæ inſtauratione Leuitas fore qui ante fuerāt ex vulgo. Ergo ſub hac figura teſtari voluit Deus nullos etiam ex electis ſuis ſeruis probari ſibi & placere, niſi quos vnicus ſacerdos ſanctificat. Et ideo expiatio oblationi cōiungitur, vt puri ſint Leuitæ.

22 *His peractis.* His verbis ſignificat Moſes, quoad figuram nihil omiſſum fuiſſe in veteri ſacerdotio, quod ad legitimum Dei cultum ſpectat: cuius potiſſima pars eſt, obedientia, deinde puritas quæ ex illa manat. Dicūtur autem Leuitæ officio ſuo functi coram Aharon, quia modeſtè ſubierunt iugum, & paſſi ſunt ſacerdotis arbitrio ſe ſubiici: quoniam Deus ita præceperat. Sed hiſtoriæ contextus poſtea docebit quàm procliuis ad defectionem ſit hominum natura. Vnde fit vt non ſemper vltima primis reſpondeant, ſed læta principia plerunque ſubſequantur triſtes & infauſti exitus.

LEVITICI CAP. X.

ACceperunt autem filii Aharon Nadab & Abihu quiſque acerram ſuam, & poſuerunt in ipſis ignem, & ſuppoſuerunt ſuffimentum, obtulerúntque coram Iehoua *ignem alienum ſecus quàm præceperat eis.*

2 *Tunc egreſſus eſt ignis à facie* Iehouæ, *& conſumpſit eos, ac mortui ſunt coram* Iehoua.

3 *Et dixit Moſes ad Aharon, Hoc eſt quod dixit* Iehoua, *dicēdo, In propinquis meis ſanctificabor, & in conſpectu totius populi glorificabor: & ſiluit Aharon.*

4 *Et vocauit Moſes Miſael & Elſaphā filios Vziel patrui Abarō, & dixit illis, Accedite, exportate fratres veſtros à conſpectu ſanctuarii extra caſtra.*

5 *Acceſſerunt ergo,& exportauerũt eos tàm ſuis tunicis extra caſtra, quemadmodum præceperat Moſes.*

6 *Dixit etiam Moſes ad Aharon,& Eleazar,& Ithamar, filios eius, Capita veſtra ne nudetis,& veſtes veſtras ne ſcindatis,vt non moriamini, ac ne in totam congregationem iraſcatur: fratres autem veſtri, tota domus Iſrael, flebunt incendium quod incendit Iehoua.*

7 *Neque ab oſtio tabernaculi conuentionis egrediemini, ne moriamini: quia oleum vnctionis Iehouæ eſt ſuper vos. Et fecerunt ſecundum verbum Moſis.*

1 *Acceperunt autem filii Aharon.* Hic refertur memorabile exemplũ,ex quo apparet quantopere abominetur Deus omnia vitia quibus corrumpitur religionis puritas. Fuit in ſpeciem leue delictum,igne alieno ad ſuffitum vti: deinde excuſabilis fuit incogitantia: quia certè Nadab & Abihu non proteruè nec data opera,ſacra polluere volebant: verùm,vt in rebus nouis fieri ſolet,quũ ſe cupidè ingererent,feſtinatio in errorem ipſos egit. Rigor ergo vindictæ ſuperbis non placeret, qui ſuperciliosè Dei iudicia notare non dubitant quaſi cenſores: verùm ſi reputamus quàm ſancta res ſit cultus Dei,grauitas pœnæ nos minimè offendet. Deinde ſancienda fuit religio inter ipſa principia: quoniam ſi paſſus fuiſſet Deus impunè delinquere filios Aharon, ſecurè alii poſtea totam Legem neglexiſſent. Hæc ergo tantæ ſeueritatis fuit ratio, vt ſollicitè ab omni profanatione cauerent ſacerdotes. Ac crimen exprimitur,quòd aliter ſuffitum fecerint quàm Deus præceperat. Vnde ſequitur,vtcunque inſcitia lapſi ſint,conuictos tamen fuiſſe Dei mandato, neglectim aggreſſos eſſe quod maiori attentione dignum erat. Ignis alienus diſcernitur à ſacro, qui ſemper ardebat in altari: non miraculo(vt quidam fingunt)ſed aſſidua ſacerdotum cuſtodia. Alium verò ignem ſacris adhiberi vetuit Deus,vt aduentitios omnes ritus excluderet,ac doceret ſe deteſtari quicquid aliunde profectum erat. Diſcamus ergo ſic attendere ad Dei mandatum, ne eius cultum vllis extraneis commentis vitiemus. Quòd ſi tam ſeuerè in errorem vindicauit, quàm horribilis pœna manet Papiſtas,quibus nullus eſt pudor tot craſſas corruptelas præfractè defendere?

2 *Dixit Moſes ad Aharon.* Compeſcit fratrem ſuum Moſes,ne in dolore modum excedat. Fuit enim hæc valde acerba clades,in recenti lætitia videre ſe vno die & momento ſimul orbatũ duobus filiis. Promptum etiam erat,ob cauſam mortis Deo obſtrepere. Ergo ne ebulliat in talem intemperantiam, admonet Moſes iuſto Dei iudicio eſſe ſubſcribendum. Fruſtra autem quæritur vbinam dixiſſet Deus quod hic refertur, Glorificabor in iis qui ad me accedunt. Sæpius mortem interminatus fuerat ſacerdotibus,ſi vel minimum à regula deflecterent: ſæpius muneris ſanctitatem illis propoſuerat,ne ſe vllo ſacrilegio inquinarent. denique hac lege ipſos elegerat ſacrorũ miniſtros,vt ſe grauiori culpa& pœna conſtringi ſcirent quàm reliquum vulgus. Hoc igitur ſolatio ſedatur luctus Aharon. quia Deus non violenter ſæuierit in eius filios,ſed æquum & vtile exemplum in ipſis ediderit,vt poſteri magis ſedulò attenti eſſent ad officium. Sic autem reſolui debet ſententia, Vt glorificer coram toto populo,ſanctificari me oportet in hominibus primi gradus & ordinis. Vel, Vbi in ſacerdotibus ipſis (quorum maior eſt dignitas) ſanctificatus fuero, gloria mea coram toto populo fulgebit. Et ſanè quamuis turmatim puniat Deus obſcuros homines, frigent illa documenta: nobilior autem & inſignior hominum conditio facit vt in Dei iudicia omnes ferè oculos coniiciant. Sanctificari autem variis modis dicitur in nobis Deus, ſiue miſericors,ſiue ſeuerus iudex appareat. Hæc verò ſententia ad metum & ſollicitudinẽ hortatur quoſcunque Deus ſingulari honore dignatus eſt. Nam ſicut incipit iudicium à domo Dei, ita quo quiſque pluribus donis vel maiori excellentia ornatus eſt, eo magis deuinctus eſt Deo, ac eius ingratitudo grauiori pœnæ obnoxia.

3 *Et ſiluit Aharon.* Magna laus ſilentii,quo confeſſus eſt Aharon iuſto Dei iudicio extinctos eſſe filios. Significat autem Moſes admonitioni ceſſiſſe,& ita fuiſſe cohibitum ne cum Deo rixari auderet. Sic Paulus Scripturam nobis dicit patientiæ magiſtram eſſe. Quare vbi nimiũ feruẽt noſtri affectus,diſcamus hoc illis ſedandis & frænandis optimum eſſe remedium, ſubiicere nos Deo, & humiliari ſub potenti eius manu. Huc nos ſuo exemplo inuitat Dauid,quum dicit, Mutus factus ſum,& non aperui os meum: quia tu feciſti.

Rom.15.a.4

Pſal.39.a.3.

4 *Et uocauit Moſes.* Ne funus efferrent Eleazar & Ithamar,iuſſit Moſes alios anteuertere. Fieri etiam poteſt vt omnes terrore attoniti obtorpuerint. Patrem & fratres ſuper illorum interitu lugere vetat, non modò ſecundum legem,qua, ſummo tantùm excepto ſacerdote, aliis permiſſum fuit fratres germanos lugere:ſed ne memorabile illud documentum,quo religio magnificè aſſerta fuerat,ſuo luctu obſcuraret. Interea mortuos lugeri paſſus eſt Deus à populo,ne pœnæ memoria ſubitò efflueret. Dũ egredi vetat ab oſtio tabernaculi,nõ eos loco ita affigit,vt à priuatis tabernaculis exulẽt:ſed ab omni pollutione reuocat,quæ officiũ deſerere vel intermittere coegiſſet,

12 *Loquutus eſt autem Moſes ad Aharon,& Eleazar & Ithamar filios eius,qui reliqui erant,Tollite minha quæ remanſit ex oblationibus ignitis Iehouæ,& comedite illam cum azymis iuxta altare: quia ſanctitas ſanctitatum eſt.*

13 *Comedetis,inquam,illam in loco ſancto: quia inſtatutum tibi & inſtatutum filiis tuis eſt de oblationibus ignitis Iehouæ:quia ſic iuſſus ſum.*

14 *Et pectuſculum agitationis,& armum eleuationis comedetis in loco mundo, tu & filii tui,& filiæ tuæ tecum: quia in ſtatutum tibi & in ſtatutum filiis tuis data ſunt de ſacrificiis proſperitatum filiorum Iſrael.*

15 *Armum eleuationis,& pectuſculum agitationis cum oblationibus ignitis adipum afferent,vt agites agitatione coram Iehoua: & hoc erit tibi & filiis tuis tecum in ſtatutum perpetuum,quemadmodum præcepit Iehoua.*

16 *Et hircum oblatum pro peccato requirendo requiſiuit Moſes,& ecce,cõbuſtus erat: tum iratus eſt contra Eleazar & Ithamar filios Aharon relictos, dicendo,*

17 *Cur nõ comediſtis oblationẽ pro peccato in loco ſãctitatis? eſt enim ſanctitas ſanctitatũ, quum illã dederit vobis ad portandũ iniquitatẽ congregationis,& ad expiandũ eos corã Iehoua.*

18 *Ecce,nequaquam illatus eſt ſanguis eius in ſanctitatem intrinſecus: comedendo comedere debueratis illam in ſanctuario,quemadmodum præcepi.*

19 *Loquutus eſt autem Aharon ad Moſen,Ecce,hodie obtulerunt oblationem ſuam pro peccato,& holocauſtum ſuum coram Iehoua:& euenerunt mihi talia, &,ſi comediſſem oblationem pro peccato hodie,nunquid placuiſſet in oculis Iehouæ?*

12 *Loquutus eſt autem Aharon ad Moſen.* Ne poſthac inſcitia delinquant ſacerdotes,admonet eos Moſes officii. Et fortè præſenti aliqua ratione motus eſt,vt hac de re potius quàm de aliis præciperet. Parum adhuc erant exercitati ad ritus ſeruandos. Quod fratribus contigerat,illos debebat reddere ſolicitos. Conſternatio autem ex morte fratrum poterat illis conſilium excutere, vt non ſatis compoſita mente ſtudium ſuum,ſicuti decebat, applicarent ad Dei cultum: ita oblatio fuiſſet corrupta. Ergo ne mœror ſic eos conturbet vt impediat ab officii cura,iubet eos quod reſiduum fuerit è minha comedere cum ignitis ſacrificiis. Vnde colligimus,obuiam itum fuiſſe, ne recenti mœrore occupati delinquerent eo die. Atque vt eos ad parendum adducat, profert Dei authoritatem: cui ſacerdotium ſubiici par erat,quum in ea fundatum eſſet.

16 *Et hircum oblatum pro peccato.* Quid de hirco agẽdum eſſet,non tacuerat Moſes:& ſacrificium ab eo peractum ocularis fuerat doctrina. Propoſitum fuerat quod imitarentur: hoc apud pueros ſufficeret.Atqui(vt dixi)in rebus tam ſeriis labori & diligentiæ non pepercerat Moſes: filii autem Aharon,quaſi nihil vnquam audiſſent aut vidiſſent,totum ordinem peruertunt:quum tamẽ paulo antè fuiſſent admoniti ſe præfectos eſſe ad cuſtodiendam Dei cuſtodiam. Fortè in eum errorem ipſos impulit perturbatio ex dolore.ſed hinc colligimus, quamlibet exquiſita ſit dexteritas in doctoribus & magiſtris,non tamen fructum ſemper proferre, niſi obſequẽtes & memores diſcipulos nacti fuerint. Ex quo etiam diſcimus,vbi Deus ſæpius idem inculcat,nõ ſuſcipere ſuperuacuum laborem: quia quod videmur tenere,non tenemus, vel quod nobis clarè oſtenſum eſt, paulo pòſt excidit. Porro ex iracundia Moſis quæ in laude ducitur, colligere promptum eſt non leue fuiſſe delictum: quod tamen non ita ſeuerè punitur vt temeritas Nadab & Abihu.Quòd excuſant quidam,vel extenuant eorum culpam,quia putarint ſe iure prius cõceſſo priuatos eſſe, atque ita verecundè ſe abſtinuerint,refellitur ipſius Aharon reſponſo. Solus ergo dolor in errorem eos impulit. Cur autem clementior erga eos fuerit Deus quàm erga fratres, penes ipſum maneat ratio. Coniecturæ quidem afferri poſſunt: ſed eo tandẽ venire neceſſe eſt, quanuis occulta ſint Dei iudicia,non ideo iniqua eſſe: ſed eorum altitudinem,ad quam humanæ mentes non penetrant, modeſtè eſſe adorandam.

19 *Loquutus eſt Aharon.* Pio timore factum eſſe Aharon reſpondet quominus epulati coram Deo fuerint: quia lacrymis & ſquallore ſanctuarium quodammodo fœdaſſet: acſi diceret,Pars quidem hoſtiæ pro peccato nobis in cibum cedebat:ſed rite veſci non licuit, niſi hilariter & cum gratiarum actione. Id non eſt paſſus mœror ex ſubita orbitate cõceptus. atqui hæc non iuſta fuit defenſio: quia potius certandum erat cum carnis ſenſu, ne domeſtica eum calamitas à publico

Dei cultu arceret. Verùm quia in re perplexa dignus miſericordia fuit eius metus, ignoſcit Moſes: ac dicitur fuiſſe placatus, quia minus quàm putabat mali deprehendit.

NVMERORVM CAP. I.

Loquutus eſt autem Iehoua ad Moſen in deſerto Sinai, in tabernaculo conuentionis, in primo menſis ſecundi, anno ſecundo ex quo egreſſi ſunt è terra AEgypti, dicendo,

2 *Capite ſummam totius cœtus filiorum Iſrael per familias eorum, per domos patrum eorum, iuxta numerum nominum, omnem maſculum per capita eorum.*

3 *A filio viginti annorum & ſupra, omnem egredientem ad bellum in Iſraele: numerabitis eos per exercitus ſuos tu & Aharon.*

4 *Síntque vobiſcum viri de ſingulis tribubus, quorum quilibet caput domus ſit patrum ſuorum.*

5 *Hæc ſunt autem nomina virorum qui ſtabunt vobiſcum. de Reuben, Eliſur filius Sedeur.*

6 *De Simon, Selumiel filius Suriſaddai.*

7 *De Iehudah, Nahaſon filius Amminadab.*

8 *De Iſſachar, Nethanel filius Suar.*

9 *De Zebulun, Eliab filius Helon.*

10 *De filiis Ioſeph, de Ephraim, Eliſama fili' Ammihud: de Manaſſes Gamliel fili' Pedahſur.*

11 *De Beniamin, Abidan filius Gidoni.*

12 *De Dan, Abiezer filius Ammiſaddai.*

13 *De Aſer, Pagiel filius Ochran.*

14 *De Gad, Eliaſaph filius Deuel.*

15 *De Nephthali, Ahira filius Enan.*

16 *Hi ſunt nobiliſſimi ſynagogæ, principes tribuū patrū ſuorū: capita millium Iſraelis erāt.*

17 *Accepit igitur Moſes & Aharon viros iſtos qui expoſiti ſunt per nomina.*

18 *Et vniuerſam ſynagogam congregauerunt primo menſis ſecundi, & ſecundum genealogiam recenſiti ſunt per familias ſuas: per domos patrum ſuorum, iuxta numerum nominum per capita ſua, omnis maſculus à filio viginti annorum & ſupra, omnis egrediens ad pugnam.*

19 *Quemadmodum præceperat Iehoua ipſi Moſi, numerauit eos in deſerto Sinai.*

20 *Fuerunt itaque filii Reuben primogeniti Iſrael per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrum ſuorum, iuxta numerum nominum per capita ſua, omnis maſculus à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam.*

21 *Numerati eorum de tribu Reuben, ſex & quadraginta millia atque quingenti.*

22 *De filiis Simeon per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrum ſuorum, numerati eius, iuxta numerum nominum, per capita ſua, omnis maſculus à filio viginti annorum & ſupra omnis egrediens, ad pugnam:*

23 *Numerati inquam eorum de tribu Simeon, nouē & quinquaginta millia atque trecenti.*

24 *De filiis Gad per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrum ſuorum, iuxta numerum nominum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam.*

25 *Numerati eorum de tribu Gad, quinque & quadraginta millia, atque ſexcenti & quinquaginta.*

26 *De filiis Iehudah per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrum ſuorum, iuxta numerum nominum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam.*

27 *Numerati eorum de tribu Iehudah, quatuor & ſeptuaginta millia atque ſexcenti.*

28 *De filiis Iſſachar per generationes ſuas, per familias ſuas, per domum patrum ſuorum, iuxta numerum nominum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam.*

29 *Numerati eorũ de tribu Iſſachar, quatuor & quinquaginta millia, atque quadringẽti.*
30 *De filiis Zebulun, per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrum ſuorum, iuxta numerum nominum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam:*
31 *Numerati eorum de tribu Zebulun, ſeptem & quinquaginta millia, atque quadringenti.*
32 *De filiis Ioſeph, de filiis Ephraim, per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrum ſuorũ, iuxta numerũ nominũ, à filio viginti annorũ & ſuprà, omnis egrediẽs ad pugnã.*
33 *Numerati eorum de tribu Ephraim, quadraginta millia, atque quingenti.*
34 *De filiis Manaſſe, per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrũ ſuorũ, iuxta numerum nominum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam.*
35 *Numerati eorum de tribu Manaſſe, duo & triginta millia, atque ducenti.*
36 *De filiis Beniamin, per generationes ſuas, per familias ſuas, per domum patrum ſuorũ, iuxta numerum nominum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam:*
37 *Numerati eorum de tribu Beniamin, quinque & triginta millia & quadringenti.*
38 *De filiis Dan, per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrum ſuorũ, iuxta numerum nominum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam.*
39 *Numerati eorum de tribu Dan, duo & ſexaginta millia atque ſeptingenti.*
40 *De filiis Aſer per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrum ſuorum, iuxta numerum nominum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam.*
41 *Numerati eorum de tribu Aſer, vnum & quadraginta millia atque quingenti.*
42 *De filiis Nephthali, per generationes ſuas, per familias ſuas, per domos patrũ ſuorum, iuxta numerum nominum à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam:*
43 *Numerati eorum de tribu Nephthali, tria & quinquaginta millia atque quadringẽti.*
44 *Iſti ſunt numerati illi quos numerauit Moſes & Aharon, atque principes Iſraelis, duodecim viri: ſinguli per domos patrum ſuorum erant.*
45 *Fuerúntque omnes numerati filiorum Iſrael per domos patrum ſuorum, à filio viginti annorum & ſuprà, omnis egrediens ad pugnam in Iſraele.*
46 *Fuerunt inquam omnes numerati, ſexcenta tria millia & quingenti quinquaginta.*
47 *At Leuitæ per tribum patrum ſuorum non fuerunt numerati in medio eorum.*
48 *Loquutus enim erat Iehoua ad Moſen, dicendo,*
49 *Veruntamen tribum Leui non numerabis, neque ſummam eorum capies in medio filiorum Iſrael.* Vel vtique, vel tantum modo.
50 *Sed tu præfice Leuitas tabernaculo teſtimonii, & omnibus vaſis eius, & omnibus quæ ad illud pertinent: ipſi portabunt tabernaculum, & omnia vaſa eius, & ipſi miniſtrabunt illi, & in circuitu tabernaculi caſtrametabuntur.*
51 *Quando autem proficiſcetur tabernaculum deponent illud Leuitæ quum conſiſtet tabernaculum, erigent illud Leuitæ: & extraneus qui acceſſerit, morietur.*
52 *Et caſtrametabũtur filii Iſrael quiſque in caſtris ſuis, & quiſque iuxta vexillum ſuum, per exercitus ſuos.*
53 *Leuitæ verò caſtrametabuntur in circuitu tabernaculi teſtimonii: & non erit ira ſuper cœtum filiorum Iſrael: cuſtodiéntque Leuitæ cuſtodiam tabernaculi teſtimonii.*
54 *Fecerunt ergo filii Iſrael iuxta omnia quæ præceperat Iehoua Moſi, ſic fecerunt.*

1 *Loquutus eſt autem.* Quanquam hîc primus cenſus deſcribitur, quia tamen antè Deus tributũ in ſingula capita indixerat, cuius ſũma relata fuit, ordine ſecũdũ fuiſſe colligimus. Ratio autẽ iterũ

ff.i.

cenſendi populi fuit, quia paulo pòſt caſtra moturi erant è deſerto Sinai ad terram occupandam. Ex quo autem remoram illis attulit ſua impietas, ſub ingreſſum ipſius terræ actus fuit tertius cenſus: idque, vt ex cóparatione palã fieret, inter tot plagas & clades populum mirabiliter noua ſobole fuiſſe cõſeruatũ: nã quũ magna pars conſumpta eſſet, totidẽ fere quot antè reperta fuerunt capita. Porro notandum eſt, populũ nonniſi Dei mandato fuiſſe cenſum, vt ſummum ius imperii ſibi aſſereret: rationẽ verò ſic fuiſſe diſpoſitã, ne qua ordinis perturbatio vel fraude vel tumultuariè accideret. Ideo enim ſingulæ trib⁹ habuerũt ſuos præfectos, ne quis in alienã tribũ obreperet: atque id diſertè poſitũ eſt certitudinis cauſa, quia alioqui ſuſpicari multi poterant, vix tãtã multitudinẽ certò potuiſſe in ſuas claſſes diſtingui, vt abſque errore tota ſumma ad vnum vſque conſtaret.

20 *Filii Reuben.* Siquis rixator cõtẽdat familiã vnã inter ducẽtos & quinquaginta annos nõ potuiſſe in tantũ populũ excreſcere, atque ita quaſi fabuloſum repudiet quod cõmunem naturæ modũ excedit: tenẽdũ eſt memoria quod antè admonui, quũ hæc propagatio pẽderet à Dei promiſſione, nihil eſſe magis præpoſterũ quàm eã metiri vſitato more. Cõſiliũ enim Spiritus eſt, ob oculos repræſentare incredibilẽ Dei virtutẽ in lucculẽto & inſigni miraculo. Interea ſi tribũ Ruben cum aliis quibuſdam compares, in ipſo numero ſignum maledictionis ſe profert: vt colligere liceat, Ruben de honore primogenituræ fuiſſe deiectum: quãdo tribus Simeon, Iſſachar, Zabulun, Dan & Nephthali fuerũt magis populoſæ: ab vno autem Ioſeph (qui fere ex poſtremis erat) progenita fuit ſoboles quæ fere numerum duplicaret. Maximè verò in tribu Iuda refulget Dei benedictio, quæ vaticinio Iacob reſpondeat: hac enim velut prærogatiua ad ius primogenituræ & imperium vocata fuit, quòd alias quaſque præcipuas ſuperauit.

47 *At Leuitæ.* Videbimus quidem poſtea ipſos quoque fuiſſe numeratos: ſed intelligit Moſes non veniſſe ſub commune luſtrum populi: quia Deus eos ſibi elegerat in peculium, atque ita ſegregauerat à reliquo populo. Ideo ſcribit, nõ fuiſſe cẽſos in medio aliorũ, nẽpe vt promiſcuè partẽ multitudinis efficerẽt. Porro ne quis obiiceret, ambitioſè quicquã feciſſe Moſen, acſi tribui ſuæ honorem extraordinariũ largitus foret, id ſuo arbitrio ſe tentaſſe negat: ſed Dei iuſſu Leuitis ſeorſum aſſignatã eſſe propriã claſſem. malè enim hũc locũ vertũt interpretes, Et loquutus eſt Deus ad Moſen, quaſi narraret tunc demũ ſeparatã fuiſſe tribũ Leui quũ iã totius populi collecta eſſet ſumma. Abſurdũ enim fuiſſet partẽ omittere, niſi antè patefacta eſſet Dei volũtas. Cur ergo præterierit tribũ ſuã docet Moſes, quia Deus Leuitas ſibi conſecrauerat in cuſtodiã & cultũ tabernaculi. Porro quòd tabernaculũ vulgò ab obuiis quibuſque deferri & erigi fas non fuit, hoc ſymbolo cõmendata fuit illius ſanctitas: vilior enim fuiſſet religio, ſi abſque diſcrimine permiſſum omnibus fuiſſet ad ſacra ſe ingerere. Interea admoniti fuerũt Iſraelitæ, omnes ad vnum eſſe indignos qui ſe corã Deo ſiſterẽt, quãdo à ſanctuarii acceſſu prohibebantur. Dignitas autẽ qua tribus vna excelluit, quũ à mero Dei beneplacito penderet, non fuit gloriationis materia. Patefecit ergo Deus Leuitis ſuũ tabernaculũ, nõ quòd propria virtute id honoris eſſent promeriti: ſed vt documentum ederet gratuiti ſui fauoris. Interea ſub illa imagine repræſentauit futurum Chriſti ſacerdotiũ, vt ſtatuerent fideles mediatorem fore ex genere humano, per quem alii ad Deum accederent. ideóque
Iſaiæ 66.g.21. per Iſaiam pronuntiat Deus ſe ex vulgo & diſperſa multitudine Leuitas ſumpturum ſub Chriſti regno. Alia quæ ad ipſorum officium pertinent, petantur ex ſuis locis.

DEVTER. CAP. X.

8 *In tempore illo ſeparauit Iehoua tribum Leui, vt geſtaret Arcã fœderis Iehouæ, vt ſtaret coram Iehoua ad miniſtrandum ei, & ad benedicendum in nomine ipſius vſque ad diem hãc.*

9 *Idcirco non fuit ipſi Leui portio & hæreditas cum fratribus ſuis: Iehoua eſt hæreditas eius, quemadmodum dixit ei Iehoua Deus tuus.*

8 *In tempore.* Non exactè in capite vnde ſumptus eſt hic locus, obſeruat Moſes rationẽ tẽporis: quia ſatis habuit hinc inde colligere quæ ad generalẽ exhortationis ſummã ſufficerẽt. Eo quidẽ tendit huius hiſtoriæ recitatio, ne inuiolabile Dei decretũ quiſquã impia ſuperbia & audacia labefactare tentet. Ideóque ne dignitas trib⁹ Leuiticæ inuidiã pariat, Deũ eius authorẽ eſſe teſtatur. Particula verò, Vſque ad diem hanc, videtur ad ea documenta referri quibus Deus ſuã erga Leuitas gratiam aſſeruerat, ne qua ſimilis in poſterum æmulatio ſurgeret. Reliqua alibi fuerunt expoſita.

NVMER. CAP. II.

ET loquutus eſt Iehoua Moſi & Aharon, dicendo,

2 *Singuli iuxta vexillum ſuum, iuxta ſigna domus patrum ſuorum caſtrametabuntur filii Iſrael: procul, circum tabernaculum conuentionis caſtrametabuntur.*

3 *Hi autem caſtrametabuntur ad Orientem, ad exortum vexillum exercitus Iuda per turmas ſuas: & princeps filiorum Iuda erit Nahaſon filius Amminadab.*
4 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, quatuor & ſeptuaginta millia atque ſexcenti.*
5 *Caſtrametabuntur verò iuxta eum tribus Iſſachar: & princeps filiorum Iſſachar erit Nethanel filius Suar.*
6 *Et exercitus eius, numeratíque eius, quatuor & quinquaginta millia atq; quadringenti.*
7 *Tribus Zebulun: & princeps filiorum Zebulun Eliab filius Helon.*
8 *Et exercitus eius, numeratíque eius, ſeptem & quinquaginta millia atque quadringēti.*
9 *Omnes numerati in exercitu Iuda, centum octogintaſex millia atque quadringenti, per exercitus ſuos: primùm proficiſcentur.*
10 *Vexillum exercitus Reuben erit ad Meridiem per turmas ſuas: & princeps filiorum Reuben erit Eliſur filius Sedeur.*
11 *Exercitus eius, numeratíque eius, ſex & quadraginta millia atque quingenti.*
12 *Caſtrametabuntur autem iuxta eum tribus Simeon: & princeps filiorum Simeon, Selumiel filius Suriſaddai.*
13 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, nouem & quinquaginta millia atque trecenti.*
14 *Tribus item Gad: & princeps filiorum Gad, Eliaſaph filius Reuel:*
15 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, quinque & quadraginta millia atque ſexcenti & quinquaginta.*
16 *Omnes numerati in exercitu Reuben, centum quinquaginta millia, mille & quadringenti quinquaginta, per exercitus ſuos: & ſecundi proficiſcentur.*
17 *Tum proficiſcetur tabernaculum conuentionis in caſtris Leuitarum, in medio caſtrorum: quemadmodum caſtrametabuntur, ſic proficiſcetur quiſque in loco ſuo, iuxta vexilla ſua.*
18 *Vexillum exercitus Ephraim per turmas ſuas erit ad Occidentem: & princeps filiorum Ephraim erit Eliſama filius Ammihud.*
19 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, quadraginta millia & quingenti.*
20 *Et iuxta eum erit tribus Manaſſe: & princeps filiorum Manaſſe erit Gamliel filius Pedahſur.*
21 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, duo & triginta millia atque ducenti.*
22 *Tribus item Beniamin: & princeps filiorum Beniamin erit Abidan filius Gidoni.*
23 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, quinque & triginta millia atque quadringenti.*
24 *Omnes numerati in exercitu Ephraim, centum & octo millia atque centum, per exercitus ſuos: & tertii proficiſcentur.*
25 *Vexillum caſtrorum Dan erit ad Aquilonem, per exercitus ſuos: & princeps filiorū Dan, Abiezer filius Ammiſaddai.*
26 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, duo & ſexaginta milliā atque ſeptingenti.*
27 *Caſtrametabuntur autem iuxta eum tribus Aſer: & princeps filiorū Aſer erit Pagiel filius Ochran.*
28 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, vnum & quadraginta millia & quingenti.*
29 *Tribus item Nephthali: & princeps filiorum Nephthali, Ahira filius Enan.*
30 *Et exercitus eius, numeratíque eorum, tria & quinquaginta millia atque quadringenti.*
31 *Omnes numerati in exercitu Dan, centum millia & quinquagintaſeptem millia, atque ſexcenti: poſtremi proficiſcentur per vexilla ſua.*
32 *Iſti ſunt numerati filiorum Iſrael per domos patrum ſuorum, omnes numerati qui erant in caſtris per turmas ſuas, ſexcenta tria millia atque quingenti quinquaginta.*

33 *Cæterùm Leuitæ non fuerunt numerati inter filios Iſrael quemadmodum præceperat Iehoua Moſi.*

34 *Et fecerunt filii Iſrael iuxta omnia quæ præcepit Iehoua Moſi: ſic caſtrametati ſunt per vexilla ſua, ſicque profecti ſunt quiſque per familias ſuas, per domum patrum ſuorum.*

1 *Et loquutus eſt Iehoua.* Hæc ordinum diſtributio valere debuit ad contentiones tollendas: quia niſi Deus ipſe ſuum quibuſque gradum aſſignaſſet (vt ingenita eſt hominibus ambitio) de honore inter ſe certaſſent. Familiæ Ruben primogeniti graue fuiſſet honore ſuo cedere: quòd ſi pœnam ſibi inflictā æquo animo ſubiiſſet, ex quo ignominiæ dānata erat, reiecta fuiſſet ab aliis in vltimum locum. Iam de concubinarum filiis motæ eſſent lites: quia conſentaneum non putaſſent qui ex Lea & Rachel nati erant, ſuperiorē illis locū dare. Adhæc vt quiſque multitudine & copia hominum præſtabat, duxiſſet ſibi fieri iniuriam, niſi alios præcederet. Ita nunquā filii Simeon ſe ſub vexillum Ruben cogi paſſi fuiſſent. Iterum etiā diſceptatio exorta fuiſſet inter filiós Ephraim & Manaſſe. Has ergo omnes turbas Deus ſemel cōpeſcuit, ita diſpoſitis ordinibus, vt quiſque ſuā claſſem agnoſceret. Iuda ergo tametſi quartus erat Leæ filius, primum vexillum honoris cauſa duxit, vt iam incipiat quodam præludio ſanciri vaticinium Iacob. Duæ verò tribus adiūctæ ſunt quæ ſe libenter ſubiicerent illius imperio, Iſſachar & Zebulun: quia originem ducebant à filiis ancillæ, quam Lea in ſuum locum ſubſtituerat. Quanquam autem Ruben à primogenitura exciderat: vt tamen poſteris aliquid reliquum eſſet ſolatii, ſecundo vexillo præfectus eſt: duæ tribus adiunctæ, quæ ob coniunctionem non moleſtè ferrent ſub illius ductu militare, tribus Simeon fratris vterini, & tribus Gad, quæ ſimiliter ex ancilla Leæ progenita erat. Iam vt duo populi fierent ex vno capite Ioſeph, Dei authoritatem intercedere oportuit: alioqui res veniſſet in certamē: quia & odioſa per ſe erat inæqualitas, & videri poterat domus illa, non ſine aliarum contumelia in ſublime extolli. Adde quòd filii Manaſſe iure naturæ priores nūquam ad parēdum fuiſſent adducti, niſi interpoſitum fuiſſet cæleſte decretū. Cæterùm non potuit melius colligi exercitus ille quàm ex filiis Rachel: quia propior illis erat conſanguinitas. De primatu etiam quartæ claſſis acris potuit eſſe dimicatio: quia iniquum erat filium ancillæ conſtitui ducem, atque ita præferri legitimo filio Leui, & alteri filio Rachelis, præſertim quum vnicè dilectus fuiſſet Beniamin à communi omnium patre Iacob. Valere quidem ad tollendas omnes rixas ſatis ſupérque debuit ſolus Dei nutus: verùm quia liberaliter & paterno magis quàm regio more regere volebat, eorum voto potius obtemperauit quàm inuitos cogeret. Cæterùm quia humano arbitrio non poterant dirimi certamina, iterum in fine capitis dicitur Moſen nihil egiſſe niſi ex Dei mandato. Simùl tamen obedientia populi notatur, quòd Moſi placide obſequuti ſint: quia hoc modo teſtati ſunt ſe Moſen agnoſcere verum & fidelem Dei miniſtrum: hæc enim modeſtia ſincerè erga Deum pietatis indiuidua eſt comes, vt quicquid approbatis eius miniſtris in medium affertur, reuerenter populus excipiat.

NVMER. III.

HAE *ſunt generationes Aharon & Moſis ex quo loquutus eſt Iehoua ad Moſen in monte Sinai.*

2 *Hæc autem ſunt nomina filiorum Aharon: primogenitus Nadab: & Abihu, Eleazar & Ithamar.*

3 *Iſta ſunt nomina filiorum Aharon ſacerdotum vnctorum, quorum cōſecrauerat manum vt ſacerdotio fungerentur.*

4 *Mortuus eſt autem Nadab & Abihu coram Iehoua, quando obtulerunt ignem externum coram Iehoua in deſerto Sinai: & filii non fuerunt eis, ac ſacerdotio functus eſt Eleazar & Ithamar coram Aharone patre ſuo.*

11 *Loquutus eſt præterea Iehoua ad Moſen, dicendo,*

12 *Ego quidem tuli Leuitas è medio filiorum Iſrael loco omnis primogeniti quod aperit vuluam à filiis Iſrael: eruntque mei Leuitæ.*

13 *Meum nanque eſt omne primogenitum: à die quo percuſſi omne primogenitum in terra AEgypti, ſanctificaui mihi omne primogenitum in Iſraele: tam ex hominibus quàm ex animalibus, mea erunt: ego Iehoua.*

14 *Loquutus eſt inſuper Iehoua ad Moſen, dicendo,*
15 *Numera filios Leui per domos patrũ ſuorum, per familias ſuas: omne maſculum ab vno menſe & ſuprà, numerabis.*
16 *Numerauit itaque eos Moſes iuxta ſermonem Iehouæ, quemadmodum iuſſus fuerat.*
17 *Et fuerunt iſti filii Leui per nomina ſua, Gerſon, Cehath & Merari.*
18 *Hæc autem ſunt nomina filiorum Gerſon per familias ſuas, Libni & Semei.*
19 *Porro illi Cehath per familias ſuas, Amram, & Iſhar, Hebron & Vzziel.*
20 *Filii verò Merari per familias ſuas, Mahali, & Muſi. Iſtæ ſunt familiæ Leui per domos patrum ſuorum.*
21 *De Gerſon, familia Libnitica, & familia Simitica: iſtæ ſunt familiæ Gerſuniticæ.*
22 *Numerati eorum ſecundum numerum omnis maſculi, à filio menſis & ſuprà, numerati eorum, ſeptem millia & quingenti.*
23 *Familiæ Gerſuniticæ poſt tabernaculum caſtrametabuntur ad Occidentem.*
24 *Et princeps domus patris Gerſunitarum erat Eliaſaph filius Lael.*
25 *Cuſtodia autem filiorum Gerſon in tabernaculo conuentionis erit tabernaculum, & tentorium, operimentum eius, aulæum oſtii tabernaculi conuentionis.*
26 *Cortinæ item atrii, & aulæum oſtiarii quod erat iuxta tabernaculum, & iuxta altare per circuitum, funes quoque eius pro omni miniſterio eius.*
27 *Et ipſius Cehath erit familia Amramitica, & familia Iſharitica, & familia Hebronitica, & familia Vzzielitica: iſtæ ſunt familiæ Cehathiticæ.*
28 *Secundum numerum omnis maſculi à filio mẽſis & ſuprà, fuerunt octo millia & ſexcenti, cuſtodientes cuſtodiam ſanctuarii.*
29 *Familiæ filiorum Cehath caſtrametabuntur ad latus tabernaculi ad Meridiem.*
30 *Et princeps domus patris familiarum Cehathitarum erat Eliſaphan filius Vzziel.*
31 *Cuſtodia autem eorum erit arca, & menſa, & candelabrum, & altaria, & vaſa ſanctitatis in quibus miniſtrabunt, & aulæum, & vniuerſum opus eius.*
32 *Porro princeps principum Leuitarum erit Eleazar filius Aharon ſacerdotis: præfectura cuſtodientium cuſtodiam ſanctitatis erit ei.*
33 *Ipſius Merari erit familia Mahalitica, & familia Muſitica. Iſtæ ſũt familiæ Merari.*
34 *Numerati autem eorum ſecũdum numerum ordinis maſculi, ab vno menſe & ſuprà, ſex millia & ducenti.*
35 *Et princeps domus patris familiarum Merari erit Suriel filius Abihail: atque hi ad latus tabernaculi caſtrametabuntur ad Aquilonem.*
36 *Præfectura autem cuſtodiæ filiorum Merari, tabulæ tabernaculi, & vectes eius, & columnæ eius, & baſes eius, omniáque vaſa eius, & vniuerſum opus eius.*
37 *Columnæ quoque atrii per circuitum, & baſes earum, & claui earum, & funes earũ.*
38 *Qui verò caſtrametabuntur ante tabernaculum, ad Orientem, in parte anteriore tabernaculi conuentionis, ad Orientem erunt Moſes & Aharon, filiíque eius cuſtodientes cuſtodiã ſanctuarii, pro cuſtodia filiorum Iſrael: externus certè qui acceſſerit morietur.*
39 *Omnes numerati Leuitarũ, quos numerauit Moſes & Aharon iuxta ſermonem Iehouæ per familias eorum, omnes mares ab vno menſe & ſuprà, duo & viginti millia.*
40 *Et dixit Iehoua ad Moſen, Numera omne primogenitum maſculum filiorum Iſrael ab vno menſe & ſuprà, & accipe numerum nominum eorum.*
41 *Capiéſque Leuitas mihi (ego Iehoua) loco omnium primogenitorum filiorum Iſrael, & beſtias Leuitarum loco omnium primogenitorum ex beſtiis filiorum Iſrael.*

42 *Numerauit itaque Moſes quemadmodum ei præceperat Iehoua, omnem primogenitum*
in filiis Iſrael.
43 *Fuerúntque omnia primogenita maſcula, ſecundũ numerum nominum, ab vno filio mẽ-*
ſis & ſuprà, per numeratos eorum, duo & viginti millia, & ducenti ſeptuagintatres.
44 *Loquutuſque eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*
45 *Cape Leuitas loco omnium primogenitorum in filiis Iſrael, & beſtias Leuitarum pro*
beſtiis eorum, erúntque mei Leuitæ: ego Iehoua.
46 *Porro redemptiones ducentorum ſeptuagintatrium redundant vltra Leuitas, à pri-*
mogenitis filiorum Iſrael.
47 *Capies quinos ſiclos in ſingula capita, ſecundùm ſiclum ſanctuarii capies: viginti o-*
bolorum eſt ſiclus.
48 *Dabíſque pecuniam illam Aharoni & filiis eius, redemptiones eorum qui exuperant*
in illis.
49 *Accepit ergo Moſes pecuniam redemptionis ab iis qui ſuperabant vltra redemptos*
Leuitarum:
50 *A primogenitis filiorum Iſrael accepit pecuniam mille trecẽtos ſexagintaquinque ſiclos,*
ſecundum ſiclum ſanctuarii.
51 *Dedítque Moſes pecuniã redemptionũ Aharoni & filiis eius, iuxta ſermonem Iehouæ,*
emadmoqudum præceperat illi Iehoua.

1 *Hæ ſunt generationes.* Scorſum nunc Leuitas recenſet. Antequam verò ad colligendum numerum deſcendat, breuiter refert quod paulo antè fuſius narrauit, ex quatuor filiis Aharon duos tantùm fuiſſe patri ſuperſtites: quia Nadab & Abihu ob corruptum ſacrificium negligentiæ ſuæ pœnas dederunt. Sex porro verſus quos inſerit Moſes, quia pertinent ad ſacerdotale munus, ſuò loco fuerunt expoſiti. Dignitas quidem tribus Leuiticæ hîc cõmendatur, vbi Deus primogenitis comparat Leuitas. Attingitur etiam munerum diſtributio: ſed quando hæc coniuncta ſunt cum ſupputatione reliqui populi, & ratione caſtrametandi, cum ſuperioribus contexere viſum eſt: quia alioqui abrupta eſſet hiſtoria. Et certè in cõtextu quem ſequutus ſum, de cuiuſque familiæ officio non agitur niſi per occaſionem, vt ſingulis nota eſſet propria ſtatio.

12 *Ego tuli Leuitas.* Quorſum Deus tribum vnam ſibi vendicet, paulo pòſt clarius videbitur: nunc tantùm docet Leuitas iure ſuos eſſe, quia ſingulari beneficio in clade AEgyptiaca primogeniti ex populo ſeruati ſint. Quibus ergo data erat precariò vita, eos Deus ſibi acquiſitos eſſe pronuntiat. Iam quum libera eſſet optio, vt primogenitos omnes ex qualibet tribu ſibi addiceret, non minus in arbitrio eius fuit duodecimã tantùm populi partem ex tribu vna aſſumere. Præcidit igitur anſam querimoniis omnibus: quia minimè ferenda fuiſſet ingratitudo, ſubtrahere ab eius ditione quos mirabiliter redemerat: ideo dicit non periiſſe in communi ſtrage, vt eos ſui iuris faceret.

16 *Numera filios.* Ponitur nunc tribus deſcriptio, principium ducendo à tribus filiis Leui, Cehath, Gerſon, & Merari, vnde plures deinde familiæ fluxerunt. Notandũ verò eſt, omnes fuiſſe numeratos vſque ad teneros fœtus, quum ex reliquo populo nõ venirent in rationem niſi qui viceſimum annum exceſſerant: vnde apparuit tribum hanc omniũ eſſe minimam. Deus autem paruulos in cenſum recipiendo, ad æquam proportionem tendebat, vt videbimus: quia ſi tantùm à viceſimo anno ſumpſiſſet, cognitum nõ fuiſſet quot eſſent primogeniti: ita incerta fuiſſet ſummæ cõpenſatio. Hac indulgentia debuit adduci populus vt æquiore animo tributum penderet pro reliquis capitibus: nã quia facta ſupputatione cõſtabat quantus numerus deficeret à legitima parte, meritò pecunia redimi voluit Deus, qui alioqui traducti fuiſſent ad tribum illam, quæ primogenitos repræſentabat: malignum verò fuiſſet Deo negare quod poſtulabat, quum ſponte ad æquiſſimam pactionem deſcenderet. Alia etiam ratio fuit cur à prima pueritia in cenſum venerint Leuitæ potius quàm alii: quia non neceſſe fuit ad militiam aptos eſſe, quum ex toto populo Deus milites ſibi ſcriberet, qui mox arma capeſſerent.

19 *Fuerunt filii Leui.* Hinc apparet tribum Leui, ſicut alias, à tenuibus & contemptis exordiis feciſſe admirabiles progreſſus. nam quum tres duntaxat filios ipſe genuerit, Gerſon verò & Merari binos tantùm, Cehath quatuor, quis tantam fœcunditatem ſperaſſet, vt duodecim homines exiguo tempore, in tot millia excreſcerent? Verùm ſic potenter operatur Deus

ſub ſpecie infirmitatis, quò melius hîc refulgeat eius gloria. Quòd autē familiam Cehath, non tantùm in ſacerdotio Aharon, ſed etiam in communi miniſterio aliis prætulit, ex eodem gratuiti beneplaciti fonte manauit ex quo Moſis vocatio. Qui ergo Moſen tam honorifica functione dignatus fuerat, in eius gratiam ſimiliter beneficus fuit in familiam Cehath. Quanquam ne ſuſpecta eſſet ambitio, vel improbis calumniandi occaſio daretur, filios Moſis Deus ſubſiſtere voluit in vulgari Leuitarum ordine.

3 *Cape Leuitas.* Sequitur illa quam dixi compenſatio: quia enim in tribu Leui non reperiebatur ſolida Dei portio, aliunde ſuppleri oportuit. Ergo quum Leuitæ tam viri quàm pueri infantes, pauciores eſſent ducentis ſeptuagintatribus quàm primogeniti duodecim tribuum Iſrael: pretium Deus exegit quinos ſiclos ſanctuarii in ſingula capita. Viſum autem alibi fuit, ſiclum ſanctuarii fuiſſe duplicem, vt duos vulgares efficeret.

NVMER. IIII.

1 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen & Aharon, dicendo,*

2 *Tolle ſummam filiorum Cehath è medio filiorum Leui, per familias ſuas, per domos patrum ſuorum,*

3 *Ab eo qui natus eſt triginta annos & ſuprà, vſque ad eum qui natus eſt quinquaginta annos, quotquot ingrediuntur congregationem, vt faciant opus in tabernaculo conuentionis.*

EX EODEM CAPITE.

22 *Tolle ſummā filiorū Gerſon, ipſos quoque per domos patrū ſuorum, & per familias ſuas:*

23 *Ab eo qui natus eſt triginta annos & ſupra, vſque ad eum qui eſt quinquaginta annorū, numerabis eos: quotquot ingrediūtur cōgregationē, vt faciant opus in tabernaculo conuētionis.*

EX EODEM CAPITE.

29 *Filios Merari per familias ſuas, per domos patrum ſuorum numerabis:*

30 *Ab eo qui natus eſt triginta annos & ſuprà, vſque ad eum qui natus eſt quinquaginta annos, numerabis eos: quotquot ingrediuntur congregationem, vt faciant opus in tabernaculo conuentionis.*

EX EODEM CAPITE.

34 *Numerauit ergo Moſes & Aharon & principes congregationis filios Cehath, per familias ſuas, domos patrum ſuorum.*

35 *Ab eo qui nat⁹ erat triginta annos, & ſupra, vſque ad eū qui natus erat quinquaginta annos: quotquot ingrediuntur in congregationem illam ad miniſterium peragendum in tabernaculo conuentionis.*

36 *Fuerúntque numerati eorum per familias, duo millia ſeptingenti quinquaginta.*

37 *Iſti ſunt numerati familiarū Cehath, omnes miniſtrātes in tabernaculo conuentionis, quos numerauit Moſes & Aharon iuxta imperium Iehouæ per manum Moſis.*

38 *Numerati filiorum Gerſon per familias ſuas, & per domum patrum ſuorum,*

39 *Ab eo qui natus erat triginta annos & ſupra, vſque ad eum qui natus erat quinquaginta annos: quotquot ingrediuntur in congregationem illam ad miniſterium peragendum in tabernaculo conuentionis.*

40 *Numerati inquam eorum per familias ſuas, per domum patrum ſuorum, duo millia & ſexcenti triginta.*

41 *Iſti ſunt numerati familiarum filiorum Gerſon, omnes miniſtrantes in tabernaculo conuentionis: quos numerauit Moſes & Aharon iuxta ſermonem Iehouæ.*

42 *Numerati autem familiarum filiorū Merari per familias ſuas, per domos patrū ſuorū,*

43 *Ab eo qui natus erat triginta annos & ſupra, vſque ad eum qui natus erat quinquaginta annos: quotquot ingrediebantur in congregationem illam ad miniſterium peragendum in tabernaculo conuentionis.*

44 *Numerati inquam eorum per familias ſuas, tria millia & ducenti.*

45 *Iſti ſunt numerati familiarum filiorum Merari, quos numerauit Moſes & Aharon*

iuxta ſermonem Iehouæ per manum Moſis.

46 *Omnes numerati quos numerauit Moſes & Aharon, & principes Iſrael, de Leuitis per familias ſuas, & per domos patrum ſuorum.*

47 *Ab eo qui natus erat triginta annos & ſupra, vſque ad eum qui natus erat quinquaginta annos: quotquot ingrediebantur ad peragendum miniſterium cultus, & ad peragendum opus oneris in tabernaculo conuentionis.*

48 *Numerati, inquam, eorum fuerunt octo millia & quingenti octoginta.*

49 *Iuxta ſermonem Iehouæ numerauit eos per manum Moſis, ſingulos ſecundum miniſterium ſuum, & ſecundum onus ſuum: numerati autem eius fuerunt hi quos ipſi præceperat.*

1 *Loquutus eſt.* Hic cenſus alio ſpectauit quàm ſuperior, de quo nuper vidimus: nempe vt pro numero capitum æqua fieret munerum diſtributio. Primò quoad ætatem, obſeruandum eſt diſcrimen inter hanc tribum & alias. hactenus enim vidimus omnes Iſraelitas ab anno viceſimo fuiſſe numeratos, quia iam erant idonei ad arma ferenda. In Leuitis autem non temere expectata fuit maturitas, ne ante annum triceſimum inciperent miniſterio fungi. quia non tantùm robur aut vigor corporis requiritur ad ſpiritualem militiam, ſed moderatio quoque & grauitas. Si admiſſi fuiſſent adoleſcentes (vt ſæpe feruore & laſciuia feruntur ad multa intemperanter agenda) poterat eorum leuitas reuerentiam ſacris detrahere. Non ergo antè permiſſus fuit acceſſus ad ſanctuarium quàm adoleuiſſent in viros. Anno autem triceſimo ita compoſitos eſſe homines oportet, vt iuueniliter exultare turpe ſit, & non excuſabile. Ab anno autem quinquageſimo illis vacatio data fuit: quia vtplurimum ſenectuti adhærent tarditas & ſegnities. Diuerſa eſt belli ratio, quia multi poſt annum quinquageſimum adhuc vegeti reperiuntur. Deinde, vt religio pretioſior eſt terrenis omnibus negotiis, ita diligentius cauendum fuit ne ob pigritiam vel ſomnolentiã miniſtrorum vileſceret.

2 *Numerauitque Moſes.* Additur alia exceptio, ne reciperentur niſi integri ab omni vitio & macula. alibi enim viſum fuit, à tabernaculo excludi cæcos & claudos, vel alia parte corporis mutilos, ne deformitas ipſa contemptum pareret: deinde vt externo ſymbolo admoniti, diligentius ſibi ab omni ſpirituali inquinamento cauerent. Ergo ingredi ſanctuarium dicuntur qui ad ſacerdotium gerendum idonei ſunt. Ideóque additur particula Ad miniſterium. Iam quia inæqualitas ſemen fuiſſet inuidiæ, interponitur in fine capitis Dei authoritas, vbi Moſes recitat miniſtrum ſe duntaxat fuiſſe, & officia diſtribuiſſe inter ſingulos ex Dei præcepto.

EX NVMERORVM CAP. X.

11 *Fuit autẽ anno ſecũdo, mẽſe ſecũdo, viceſima mẽſis, aſcẽdit nubes à tabernaculo teſtimonii.*

12 *Tunc profecti ſunt filii Iſrael per profectiones ſuas è deſerto Sinai, ſubſtititque nubes in deſerto Paran.*

13 *Profecti itaque ſunt primùm ad os Iehouæ per manum Moſis.*

14 *Et profectum eſt vexillum caſtrorum filiorum Iehuda primo loco per exercitus ſuos: & ſuper exercitũ eius erat Nahaſon filius Amminadab.*

15 *Super exercitum autem tribus filiorum Iſſachar erat Nethanel filius Suar.*

16 *Et ſuper exercitum tribus filiorum Zabulun erat Eliab filius Helon.*

17 *Depoſitum autem fuerat tabernaculum: & profecti ſunt filii Gerſon & filii Merari portantes illud.*

18 *Deinde profectum eſt vexillum caſtrorum Reuben per exercitus ſuos: & ſuper exercitũ eius erat Eliſur filius Sedeur.*

19 *Super exercitum verò tribus filiorum Simeon erat Selumiel filius Suriſaddai.*

20 *Et ſuper exercitum tribus filiorum Gad erat Eliaſaph filius Deuel.*

21 *Et progredi cœperunt Cehathitæ portantes ſanctuarium: erexerunt autem tabernaculum donec venirent ipſi.*

22 *Poſtea profectum eſt vexillum caſtrorum filiorum Ephraim per exercitus ſuos: & ſuper exercitum eius erat Eliſama filius Ammihud.*

23 *Super exercitum verò tribus filiorum Manaſſe erat Gamliel filius Pedhaſur.*

24 Et ſuper exercitum tribus filiorum Beniamin erat Abidan filius Gidoni.
25 Profectum eſt inſuper vexillum caſtrorum filioru Dā, recolligens omnia caſtra per exercitus ſuos: & ſuper exercitum eius erat Abiezer, filius Ammiſaddai.
26 Super exercitum verò tribus filiorum Aſer erat Pagiel filius Ochran.
27 Et ſuper exercitum tribus filiorum Nephthali erat Abira filius Enan.
28 Iſtæ ſunt profectiones filiorum Iſrael per exercitus ſuos: ac ita profecti ſunt.

11 *Fuit autem anno ſecundo.* Narrat Moſes prima caſtra à monte Sinai locata fuiſſe in deſertò Param: quod etſi non procul illinc diſtabat, nempe itinere tridui (vt paulo pòſt videbimus) moleſtiam tamen ac tædium fatigatio populo attulit. Quòd Dei mandato expediti fuerint ad pergendum, eorum obſequio laus tribuitur: ſed mox cadente perſeuerandi ſtudio, ſe prodidit leuitas & inconſtantia. Cæterùm quod dicit profectos eſſe per ſuas profectiones, refertur ad totam peregrinationem. Quantum ad vocem ſpectat, neſcio cur Hieronymus turmas reddiderit, quum radix ſit verbum נסע quod hîc ſubinde ponitur. Ex perpetuo tamen Scripturæ vſu apparet pro ſtationibus vel auſpiciis accipi. Gallicè dicimus *Iournees*, vel *Giſtes*.

14 *Vexillum caſtrorum.* Deſcribitur ipſa progrediendi ſeries. Ac totus quidem populus, exceptis Leuitis, in quatuor exercitus aut partes diuiditur: quia tribus quatuor erant aliis præfectæ, ita vt ſingulis binæ ſubeſſent. Talis autem fuit ratio, vt quoties alicubi ſtatiua habebant, à quatuor mundi plagis ſanctuarium & arcam fœderis circundarent quatuor vexilla: in itinere autem ſingulis ordinibus permixti eſſent Leuitæ tabernaculum geſtantes, prout ſuum quibuſque onus erat impoſitum. Arca verò totū exercitū anteibat, quā humeris ſuis geſtabant Leuitæ: quò maiore fiducia Deum apertè iter monſtrantem omnes ſequerētur. Primum ordinem duxit Nahaſon ex tribu Iuda: ſecundum ordinem Eliſur ex tribu Ruben: tertium Eliſama ex tribu Ephraim: quartum Ahiezer ex tribu Dan. In præfectura Iudæ non dubium quin Deus ſpecimen aliquod ediderit vaticinii Iacob. Neque enim gradu ſuo ſponte ceſſiſſent Rubenitæ ex primogenito orti, niſi Dei oraculo, quod per os Iacob protulerat, ius illud tranſlatum fuiſſet in tribum Iuda. Non quòd penes eam imperium fuerit & regia poteſtas ante Dauidem: ſed quia Deus in obſcura caligine ſcintillam aliquam fulgere voluit, quæ ſpem ſalutis promiſſæ in omnium cordibus foueret: atque vt tandem illius tribus dignitas ad obſequium omnes facilius adduceret. In quo tamen apparuit quàm peruerſo & indocili eſſet ingenio maior pars, quæ pertinaciter Dauidem reiiciendo cum cæleſti decreto luctata eſt. Secundum locum retinuit Ruben ad leuandam ignominiam. Quod etiam poſteris Ephraim ſubiecta fuit tribus Manaſſe, hac in parte completum fuit eiuſdem Patriarchæ vaticinium. Nec alia videtur fuiſſe ratio cur tribui Dan quartum vexillum daretur, niſi quia Iacob pronuntiauerat, Dan iudicabit populum ſuum. Qua voce notata fuit primatus excellentia. Etſi autem fieri poteſt vt pro copia & multitudine hominum delectæ fuerint ſigniferæ quatuor tribus, niſi tamen certò perſuaſum fuiſſet filiis Ruben & Manaſſe, Dei mandato in ordinem ſe cogi, nunquam illos paſſa fuiſſet æmulatio aliis ſe placidè ſubiicere, quibus ſecundum communem naturæ morem priores erant. Laude igitur digna fuit moderatio, quòd quum nulla eſſet ad cogendum poteſtas, voluntaria ſubiectio ſingulos intra metas continuit. Ac tandem tradit Moſes non ſemel tantùm ita fuiſſe progreſſos, ſed eandem legem & regulam in toto peregrinationis curſu ſeruaſſe, & ita ſemper diſpoſita fuiſſe eorum caſtra, vt nulla contentio ordines turbaret.

EX DEVTER. I.

6 Iehoua Deus noſter loquutus eſt nobis in Horeb, dicendo, Sat vobis eſt habitaſſe in monte iſto.
7 Vertite vos, & proficiſcimini, & ite ad montem Amorrhæorum, & ad omnes vicinos eius, in ſolitudine, in monte, & planitie, & Meridie, & in littore maris, terram Chenanæi à Lebanon vſque ad flumen magnum flumen Euphraten.
8 Vide, dedi coram vobis terram, ingredimini, & poſſidete terram illam quam iurauit Iehoua patribus veſtris, Abraham, Iſaac & Iacob, ſe daturum eis, & ſemini eorum poſt ipſos.

6 *Iehoua Deus noſter.* Hac ſecunda narratione clarius exprimit Moſes, Deum non modò oculis ſignum profectionis dediſſe, quum nubem ſurſum attolleret, ſed verbis quoque mandaſſe vt relicto monte Sinai, populus ad reliquum iter peragendum ſe accingeret. Dicit igitur Deus, ſatis temporis fuiſſe conſumptum in vno loco: quia antequam illinc migrarent, præteriit vnus integer annus. Etſi autem vndecim dierum erat iter antequam veniret ad Cades Barnea, nequid

tamen populum moretur,qui ſponte nimium erat piger,propoſita facilitate ſtimulos addit, tãtùm pedes ad pergendum mouendos eſſe dicens,vt quiete promiſſa fruantur.

EX NVMER. CAP. IX.

17 *Quum diſcederet nubes à tabernaculo,poſtea proficiſcebantur filii Iſrael: atque in loco vbi manebat nubes,illic caſtrametabantur filii Iſrael.*

18 *Ad os Iehouæ proficiſcebantur filii Iſrael,& ad os Iehouæ caſtrametabantur : cunctis diebus quibus ſtabat nubes ſupra tabernaculum,manebant.*

19 *Quum autem moram trahebat nubes ſupra tabernaculum diebus multis, tunc obſeruabant filii Iſrael cuſtodiam Iehouæ,& non proficiſcebantur.*

20 *Quando autem nubes paucis diebus erat ſuper tabernaculum,ad os Iehouæ manebant, & ad os Iehouæ proficiſcebantur.*

21 *Quando igitur erat nubes à veſpera vſque manè, aſcendebat autem nubes manè,tunc proficiſcebantur:aut ſi nocte & die,& poſtea aſcendebat nubes,tunc proficiſcebantur.*

22 *Aut duobus diebus,aut menſe,aut anno,quando moram trahebat nubes ſuper tabernaculum,manendo ſuper illud,in caſtris manebant filii Iſrael,nec proficiſceban tur: ſi autem illa aſcendebat,tunc proficiſcebantur.*

23 *Ad os Iehouæ caſtrametabantur, & ad os Iehouæ proficiſcebantur:cuſtodiã Iehouæ ſeruabant ad os Iehouæ per manum Moſis.*

EX EXODI XL.

36 *Quum recederet nubes à tabernaculo,proficiſcebantur filii Iſrael in cunctis profectionibus ſuis:*

37 *Quòd ſi non recederet nubes,non proficiſcebantur vſque ad diem qua recedebat.*

38 *Quia nubes Iehouæ erat ſuper tabernaculum interdiu: ignis verò noctu in eo,coram oculis totius domus Iſrael,in cunctis profectionibus eorum.*

17 *Quum diſcederet nubes.* Antehac expoſuit Moſes viſibili miraculo ſic ornatum fuiſſe tabernaculum,vt Deus palam faceret ſe illic habitare. non quòd relicto cælo in illud terreſtre domicilium migraſſet:verùm vt propinquus eſſet populo virtutis & gratiæ præſentia,quoties inuocaretur. Nunc aliud miraculum refert,quòd Deus nubẽ ſurſum eleuãs,quaſi dato ſigno,iubebat populum caſtra mouere: quum autem reſidebat nubes ſupra tabernaculum,illud ſignum dabat manſionis. Hîc tamen exoritur quæſtio: quia iam antè dictum fuit ſtatim ab egreſſu AEgypti nubem inſtar vexilli fuiſſe ad iter populi gubernandum: vnde ſequitur,non tunc primùm eius eleuatione admonitum fuiſſe populum vt vaſa colligeret, & quaſi indictam fuiſſe profectionem. Reſponſio facilis eſt,Prius quidem directum fuiſſe populum aſpectu nubis, quemadmodum vidimus: ſed hîc nouum aliquid referri: quia ex quo erectum fuit tabernaculum, nubes, quæ in aere pendebat,& præibat caſtra,tunc ſedem habuit in ſanctuario.Noua enim gratiæ acceſſio hîc commendatur in certiore & manifeſtiore ſymbolo: acſi Deus propius & familiarius ſe populi ducem oſtenderet. Etſi ergo nubes totius itineris directrix fuit ab initio,tabernaculi tamen gloriam,quũ inde prodiret,magis ac magis illuſtrauit.

18 *Ad os Iehouæ.* Os hîc metonymicè pro ſermone capitur: neque tanta mihi viſa eſt Hebraiſmi aſperitas quin cõmodè retineri poſſet. Quæritur tamen an loquutus fuerit Deus, nécne:quia ſæpius repetitur oris nomen.Ac veriſimile quidem eſt Moſen ſemel fuiſſe edoctum quid ſibi vellet nubis tranſitio,vel reſidentia Non tamen dubito ſermonis vel præcepti nomen ſigno adſcribi: quia Deus per externa ſigna oculis,non minus quàm per vocem auribus, loquitur. Ex hac tamen loquendi forma colligere oportet,ſignorum vſum peruerti & in nihilum redigi niſi ſint vice doctrinæ viſibilis: vt ſcribit Auguſtinus. Quàm verò id obſeruatu dignum ſit oſtẽdit repetitio, quæ certè non exiguum habet pondus.

19 *Obſeruabant filii Iſrael.* Quidam(meo iudicio)nimis latè extendunt,quòd nube moram trahente,quaſi per otium ſe exercuerint filii Iſrael in cultu Dei. Ego enim potius ad eam attẽtionem reſtringo quæ deinde pluribus verbis laudatur. Seruare igitur cuſtodiã,tãtundem valet ac nutum Dei ſũmo ſtudio & diligentia reſpicere.Quũ enim quieſcere cœperat nubes aliquo in loco,ſciebat quidẽ populus eſſe illic manẽdũ: verùm ſi poſtridie non fuiſſent attenti,poterat nubes euaneſcere, atque ita neglectus & ſecuritas tã incõparabile illis bonũ ademiſſent. In hũc finẽ cõtinuo poſt

exprimitur, Si die vno, vel pluribus, ſi menſe denique, vel anno, ſtetiſſet nubes, populum fuiſſe quaſi defixum. Non malè igitur Vetus interpres tranſtulit, fuiſſe in excubiis filios Iſrael: quia diu noctúque ſolicitè expectabant quando loco mouere iuberet Deus. Quem ſenſum cõfirmat vltimus verſus capitis, vbi iterum additur, ſeruaſſe cuſtodiam Iehouæ ad os ipſius, per manum Moſis. Vnde apparet, Moſen fuiſſe Dei interpretem: vt ſe ad iter accingerent quoties nubes ſurſum aſcendens iter monſtrabat. Nec dubium eſt quin præceſſerit: vt ſcirent quorſum ipſos tendere, & quà iter facere vellet Deus. Notandum præterea eſt, vtrúque pariter in laude populi cenſeri, quòd profectus fuerit, & ſtationem ſuam ſeruauerit ad Dei imperium. Quo damnatur præpoſtera eorum ſedulitas qui nullum ſatagendi modum faciunt: acſi non aliter Deo parerent quàm tumultuando. Atqui non minor interdum virtus eſt quieſcere, vbi ita Deo placet.

38 *Quia nubes Iehouæ erat.* Diſtinctius exprimit Moſes quod generaliter de nube dixerat, noctu ſcilicet apparuiſſe igneam columnam: quia in tenebris nulla fuiſſet nubis ſpecies. Additur etiã ſecunda explicatio, quòd id non ſemel aut bis contigerit, ſed in cunctis profectionibus: vt nuſquam caruerint nubis cõſpectu, quæ teſtis eſſet præſentiæ Dei, ſiue reſidendo ſuper tabernaculum eos quieſcere iuberet, ſiue aſcenſu ſignum daret mouendis caſtris. Ille autem æquabilis tenor in temporum & itinerum varietate non parum ad certitudinem valebat. Nam ſi quotidie idem iter emenſa fuiſſet nubes, aſſiduitas ipſa Dei potentiam obſcuraſſet: verùm vbi ſe toto anno non mouebat, poſtea ſubinde migrabat in aliũ locũ, & nunc longius iter ſuo ductu, nunc breuius monſtrabat, in hac diuerſitate clarius enituit paterna Dei ſollicitudo, qui nunquã populi obliuiſceretur.

EX NVMER. CAP. X.

29 *Dixit autem Moſes ad Hobab filium Reuel Madianitæ, ſoceri ſui, Nos proficiſcimur ad locum de quo dixit Iehoua, Illum dabo vobis: veni nobiſcum, & benefaciemus tibi: quia Iehoua loquutus eſt beneficentiam ſuper Iſraelem.*

30 *Reſpondit autem ei, Non veniam: ſed ad terram meam, & ad natale ſolum meum ibo.*

31 *Tunc dixit, Ne derelinquas nos: quia propterea noſti manſiones noſtras in deſerto, & fuiſti nobis pro oculis.*

32 *Quum autem veneris nobiſcum, & euenerit nobis bonum illud quo benefacturus eſt Iehoua nobis, tum benefaciemus tibi.*

33 *Profecti ſunt itaque è mõte Iehouæ via triũ dierũ: & Arca fœderis Iehouæ proficiſcebãtur ante eos via trium dierum illorum, ad explorandam illis requiẽ.*

34 *Et nubes Iehouæ erat ſuper eos interdiu, dum proficiſcerentur è caſtris.*

35 *Quum autem cœpit proficiſci arca, dicebat Moſes, Surge Iehoua, & diſpergantur inimici tui, & fugiant odio habentes te à facie tua:*

36 *Quando verò requieſcebat, dicebat, Reuertere Iehoua ad decem millia milliũ Iſraelis.*

29 *Dixit Moſes ad Hobab.* Nimis craſſè hallucinati ſunt qui putarunt Hobab eſſe Ietro ſocerum Moſis, quem antè vidimus paucis pòſt quàm appulerat diebus reuerſum fuiſſe. Nec verò ſenectus fere decrepita apta vel par fuiſſet tam moleſtis laboribus. Tunc octogenarius erat Moſes, qui tamen longè aberat ab annis ſoceri. Sed ex quarto capite Iudicum tollitur omnis dubitatio, vbi legimus adhuc tunc ſuperſtites in terra Chanaã. Quum ergo bonus ſenex domũ ſe reciperet, filiũ adhuc vegetũ Moſi genero ſuo comitẽ reliquit, cui propter vicinitatẽ nota erat illa deſerti regio: vt ad multa officia eſſet vtilis. Hic tamẽ, ſiue pertæſus moram & difficultates, ſiue maligno & peruerſo populi ingenio offenſus, ſiue nidũ ſuũ & ſtatariã vitã longis erroribus præferens, voluit patrẽ ſubſequi. Vt autẽ ſciamus nõ ſimulatè (vt ſæpe fieri ſolet) petiiſſe miſſionẽ, diſertè exprimit Moſes nõ ſtatim flexũ fuiſſe precibus vt maneret: imò nec promiſſis, quibꝰ eũ allicere tentabat Moſes, fuiſſe adductũ, donec perſeuerãter rogatus eſſet. Etſi autẽ ei proponitur ſpes terræ promiſſæ: quia tamẽ nõniſi terrenæ & caducæ proſperitatis fit mẽtio, probabilis inde cõiectura elicitur, non ita eũ profeciſſe vt decebat. Audierat ac viderat ſigna formidabilis Dei potẽtiæ quũ Lex promulgaretur: nõ tamẽ alio argumẽto eũ hortatur Moſes ad pergendũ quã vt fruatur terræ opulentia. niſi fortè in terrena benedictione guſtũ bonitatis & paterni amoris Dei præbere voluit Moſes, vt altius attolleret eius animũ. Simpliciter tamẽ cõmemorat Dei promiſſionẽ: deinde bonorum omniũ cõſortẽ fore promittit. Quãquã hoc per ſe magnũ eſt, nõ ad ſpẽ incerti euẽtus ipſũ trahi, ſed ad fruitionẽ bonorũ quæ promiſerat Deus, qui fallere non poteſt. Nam fallaces illecebræ vt plurimũ homines ad ſubeundos labores & tentanda pericula inuitant. Moſes autẽ ſtatuit Deum quaſi ſponſorẽ: quia ſe terrã fertilẽ & omni bonorũ copia refertã populo daturum promiſerat. Quicquid ſit, Hobab nobis ſpeculum eſt affectus toti generi humano ingeniti: vt quiſque appetat quod

ſeſu carnis apprehendit.Patriam,quãuis ſterilem & ſquallidã,alienis regionibus fœcundis& amœnis præferre,naturale eſt: ſicuti Ithacha Vlyſſis in prouerbiũ tranſiit.Sed nũc aliud vitium reprehendo,quòd generaliter omnes ſenſus ſuos in præſentem vitam coniiciunt: ſicuti Hobab, contẽpta Dei promiſſione,in patrii & natalis ſoli amore ſubſiſtit.

31 *Ne derelinquas nos.* Proſequitur Moſes,& vrget quod nuper dixerat,Hobab felicitatis cuius Deus ſpem populo dederat fore participẽ.Idcirco,inquit,hactenus ſtationes noſtras expertus es in deſerto . quæ verba non obſeruant interpretes,nec videntur intellexiſſe.Simpliciter enim tranſferunt, Tu enim noſti:acſi Moſes vtilitatis ſuæ cauſa Hobab retinere vellet. Atqui nõ tãtùm vna cauſalis particula legitur: ſed ita ad verbũ,Quoniã ideo noſti cunctas mãſiones,&c. Senſus igitur eſt,Hobab malè ſibi cõſulere: quia ideo multa incõmoda pertulerit,vt mercedẽ aliquando referret:acſi dictũ eſſet, Quorſum hactenus tot moleſtiis defũctus es in itinere noſtro regẽdo,niſi vt nobiſcũ beata quiete potiaris. Denique ſignificat Moſes vanos & infructuoſos fuiſſe labores Hobab, niſi pauliſper adhuc ſuſtineat,donec vnà cũ filiis Iſrael obtineat hæreditatẽ promiſſã.Non ergo ad futurum tẽpus pertinet quod hîc dicitur : quaſi diceret Moſes, Sis nobis vice oculi, ſicut fuiſti antehac: ſed mercedem laborum propinquam eſſe admonens,ad pergendũ hortatur & animat.

33 *Profecti ſunt e monte* Iehouæ. Montem Iehouæ nominat Sinai: quia nuſquã ita euidenter apparuit Dei gloria. Sic κατὰ πρόληψιν, fateor,vocat⁹ fuit ante Legis promulgationẽ:nomẽ tamẽ hoc poſtea impoſitũ fuit ad æternã Legis venerationẽ.Continuã verò tridui expeditionẽ intellige : quia nõ tetenderint,niſi ingreſſi deſertũ Paran,ſed ſub dio cubuerint.Quòd dicitur Arca præceſſiſſe via triũ dierũ,non refertur ad diſtantiã,quaſi triduo fuerit præmiſſa:ſed ita fuiſſe locatã in prima acie, vt nube ſuper eã inſidente gradũ ſiſterent tanquã in ſtatione ſibi diuinitus præfixa.Hæc fuit quietis exploratio,de qua loquitur.

35 *Quum Arca cepit proficiſci.* Quia iter minimè placatũ erat , ſed vndique metuendi erant hoſtiũ occurſus,neceſſe fuit Deũ precari,vt prodiret quaſi paratus ad bellandũ. Ita etiam confirmauit Moſes populi animos, ne terror ex propiore acceſſu lentos aut ignauos redderet. Perinde eſt igitur acſi in hunc modũ precatus fuiſſet,Domine nõ viã modò nobis præmõſtres, ſed man⁹ quoque tuæ potẽtia aperias,hoſtibus profligatis. Vocat autẽ hoſtes non populi ſed Dei:vt perſuaſi ſint Iſraelitæ ſub eius auſpiciis ſe militare.Nã & victoria certior inde ſperãda fuit,quòd Deus iuſtus impietatis vindex præliãdo ſuã ipſius cauſã ageret.Deinde non exigua fuit ſolatii & gaudii materia, quũ audiret populus, quicũque ad ipſũ iniuſtè vexãdũ inſurgerent,Dei quoque eſſe hoſtes : quia ſuos nõ ſecus tueri vult ac pupillã oculi.Itaque Propheta vt fiducia armaret Eccleſiã , & alacritate fulciret cõtra violentos hoſtiũ impetus,hunc locũ mutuatus eſt. Porro notãda eſt analogia & ſimilitudo inter ſignũ viſibile & rẽ ſignatã.Neque enim tam craſſus fuit Moſes , vt Arcã alloqueretur,his verbis: ſed tãtũ rogauit vt De⁹ reipſa probaret Arcã eſſe virtutis & gloriæ ſuæ viuã effigiẽ.

Pſal.68.a.2.

36 *Quando requieſcebat.* Ita precãdo populũ quoque ad patientiã hortatus eſt,ne faſtidiũ ex mora natũ indignationẽ pareret.Moleſtũ enim alioqui erat extrahi peregrinationis tẽpus , vt ſerò veniret ad ſuã quietẽ.Et videm⁹ vt exacerbati fuerint eorũ animi: acſi tardior progreſſus quædã eſſet fruſtratio. Hanc igitur intemperiẽ vt corrigat Moſes, admonet vtiles illis eſſe ſtationes:vt Deus tanquã paterfamiliâs domi reſidẽs,eorũ curam gerat.Alludit enim ad homines qui tempus otioſum & ab aliis negotiis ſumunt,quò liberius vacent ad ſuos reſpiciendos.

EX NVMER. CAP.XI.

1 *Et fuit populus quaſi fatiſcentes , diſplicuit in auribus* Iehouæ. *Audi uit enim* Iehoua, *& iratus eſt furor eius,exarſitque ignis ipſius contra eos,conſumpſitque extremum caſtrorum.*

2 *Tunc clamauit populus ad Moſen,& orauit Moſes* Iehouam,*& concidit ignis.*

3 *Vocauítque nomen illius loci* T*abera:quia accenſus fuerat in eos ignis* Iehouæ.

1 *Et fuit populus quaſi.* Ambigua ſignificatio participii facit vt locum hunc variè torqueant interpretes. Quia און radix Hebraica nunc eſt moleſtia & labor , nunc fatigatio , nunc luctus , nunc iniquitas,nunc mendacium:quidam vertunt,Fuit populus quaſi conquerentes vel murmurantes. Alii(quod videtur magis eſſe remotum)inſerunt aduerbium Iniuſtè : acſi diceret Moſes,iniquam fuiſſe querimoniã,dum populus cum Deo expoſtulauit. Alii vertunt Nauſeantes : quæ affectatio nimis dura eſt : alii Mentientes,aut perfidè agentes.Sunt qui deducant à radice תואנה : atque ita exponunt, Occaſionem quærentes:quod tanquam longè quæſitum reiicio. Mihi verbum Fatiſcendi optimè quadrare viſum eſt: quia velut laſſitudine fracti defecerint. Nam probabile eſt non aliud notari crimen,niſi quòd abiecto pergendi ſtudio ad ignauiam prolapſi obtorpuerint:quod erat Deo tergum obuertere,& repudiare hæreditatẽ promiſſã.Probè cõueniet hîc ſenſus , & retinebitur verbi proprietas.Itaque Ezechiel תאנים appellat fatigationes,quibus ſe cõficiunt & obruũt homines præpoſterè ſatagendo.Neque tamẽ inficior,quũ flaccidis animis iacerent, ſparſiſſe obſtre-

peras voces aduerſus Deum: præſertim quum dicat Moſes id diſplicuiſſe auribus Dei, non autem
oculis. Verùm mali origo fuit quã dixi, præ laſſitudine euaneſcere, vt Deũ longius ſequi abnuerẽt.
Audiuit Iehoua. Clarius exprimit populum erupiſſe in apertas querimonias. ac probabile eſt
etiam in Deum probra iecíſſe: quod ex pœnæ grauitate colligitur. Quanquam autẽ metaphoricè
quidã ignem exponunt pro vindicta, rectius tamen eſt ſimpliciter intelligere vt verba ſonant, fla
graſſe partem caſtrorum incendio diuinitus emiſſo. Quæritur tamẽ adhuc quænã fuerit pars illa
caſtrorũ vel extremitas quam ignis corripuit. Sunt enim qui exiſtimẽt pœnã cœpiſſe ab ipſis du-
cibus, quorũ atrocius erat crimẽ. Alii volunt ignẽ ſæuiiſſe in vulgus promiſcuũ, à quo ortum fu-
erat murmur. Ego verò, vt in re incerta, potius coniicio Deum ignẽ accendiſſe in extrema aliqua
parte qui terrorẽ iniiceret, vt locus eſſet veniæ: ſicuti mox ſubiicitur paucorũ ſupplicio fuiſſe cõ-
tentũ. Notandũ autem eſt, quia populus ſibi malè conſcius erat, clauſã fuiſſe ianuã precibus. Hinc
fit vt ad Moſen magis quàm ad Deũ clament. Vnde colligere licet, pœnitentia & fide vacuos ex-
horruiſſe Dei conſpectum. Hæc eſt malæ conſcientiæ merces, in trepidatione expetere quietem,
& tamẽ Deum fugere, qui ſolus perturbationẽ & metum ſedare poteſt. Quòd autem interceſſione
Moſis placatur Deus, hinc colligimus temporalẽ pœnam ſæpe impiis remitti, quanuis Dei iudi-
cio obnoxii maneant. Ignẽ Dei fuiſſe demerſũ narrans (hoc enim propriè ſignificat verbum שקע)
extinctionis modũ deſignat in quo ſe palã oſtẽderit Dei miſericordia: ſicut ignis Dei ex oppoſito
vocatur, quẽ à Deo accẽſũ fuiſſe cõſtabat, ne quis fortuitũ eſſe incẽdiũ putaret. Nomẽ etiã loco ipſo
ſitũ, quod ad poſteros tã criminis quã pœnæ monumẽtũ foret. Tabera enĩ eſt incẽſio vel cõbuſtio.

EX EODEM CAP.

4 *Et collectio quæ erat in medio eius, concupiuerunt concupiſcentia, & auerſi ſunt: quine-*
tiam fleuerunt filii Iſrael, dicentes, Quis paſcet nos carnibus?

5 *Recordamur piſcium quos comedebamus in* AEgypto *gratis, cucumerum, & peponum,*
& porrorum, & ceparum & alliorum.

6 *At nunc anima noſtra arida eſt, nec quicquam eſt niſi Man in oculis noſtris.*

7 *Man autem ſicut coriandri ſemen erat, & color eius ſicut color* Bedola.

8 *Diffundebant autẽ ſe populus, & colligebant, & molebãt in mola, aut terebant in mor*
tario, coquebántque in olla, faciebántque ex eo placentas, quarũ ſapor erat ſicut ſapor recẽtis olei.

9 *Quum verò deſcenderat ros ſuper caſtra, deſcendebat Man ſuper ipſum.*

10 *Audiuit itaque Moſes populum flentem per familias, quenque ad oſtiũ tabernaculi ſui:*
vnde iratus eſt furor Iehouæ valde, ipſi quoque Moſi diſplicuit.

11 *Et dixit Moſes ad Iehouam, Vtquid maleſeciſti ſeruo tuo? & quare non inueni gratiã*
in oculis tuis, vt imponeres onus vniuerſi populi huius ſuper me?

12 *An ego concepi vniuerſum populũ iſtum? & an ego genui eum, quòd dicis mihi, Porta*
eum in ſinu tuo, quemadmodũ ferre ſolet nutritius infantẽ, in terrã de qua iuraſti patribus eius?

13 *Vnde mihi caro vt dem vniuerſo populo huic? Flent enim aduerſum me, dicendo, Da*
nobis carnes, vt comedamus.

14 *Non poſſem ego ſolus ferre vniuerſum populum hunc: quia ſupra vires meas eſt.*

15 *Quòd ſi ita tu facis mihi, occide me quæſo occidendo, ſi inueni gratiam in oculis tuis,*
& ne videam malum meum.

4 *Et collectio quæ erat in medio.* Refertur nouum murmur populi. Hanc enim hiſtoriam à
proxima differre ex multis circunſtantiis colligitur. Quanquam, vt malum ex malo naſcitur, ve-
riſimile eſt, poſtquam impatientiæ morbo laborare cœperant, malignè excogitaſſe quæ tædiũ &
mœrorem augerent. Prodigioſus tamen fuit hic furor, quum nuper tam ſeuerè caſtigati eſſent,
& adhuc penè fumaret pars caſtrorum, vix dum placato Deo, concupiſcendi licentiam ſibi ſum-
pſiſſe, qua duriorem vindictam accerſerent. Certè quum ſua improbitate iterum prouocarunt
Deum, adhuc incendii veſtigia ante oculos reſidua erant. Vnde apparet quantopere excæcati fue
rint obſtinata ſua malitia. Prima quidem initia murmuris fuiſſe dicit ab exteris, vel promiſcua
multitudine quæ ſe miſcuerat filiis Iſrael: quemadmodum alibi viſum fuit: ſed addit totum quo-
que populum ad imitationẽ impiæ querimoniæ tractũ eſſe. Quo exemplo docemur fugiendos
eſſe improbos & ſceleſtos, ne malis exemplis nos corrumpãt: ſicuti vitiorũ contagio facilè ſerpit.
Simul tamen monemur nihil ad excuſationem valere ſi alii nobis ſint peccãdi authores: quia ni-
hil Iſraelitas iuuit, aliorũ impulſu cecidiſſe: quoniã propria ipſos cupiditas præcipites egit. Primò

igitur cauẽdum eſt,ne prauæ cupiditates nos ſollicitent,& frænum nobis iniiciendum: deinde ne profani Dei contemptores oleum addant camino. Quæritur hîc an carnes appetere nefas ſit: quod aſſeritur omnes pariter appetitus damnandi erunt. Reſpondeo, Non ideo excanduiſſe Deum quòd carnium deſiderium Iſraelitas pupugerit: ſed primùm diſplicuit contumacia, quòd velut inuito Deo qui eos volebat ſolo Man contentos eſſe, carnem edere concupiuerint: deinde intemperies ac violentus feruor. qua ratione dicit Moſes concupiuiſſe concupiſcentiam, ſignificans fræna ſibi laxaſſe, nequem tenerent modum. Tertiò ingratitudo, quæ hîc perſtringitur, ſed apertiùs damnatur in Pſalmo: vbi exprobrat Propheta Deum nubibus mãdaſſe deſuper, & ianuas cæli aperuiſſe, vt frumento cæleſti & pane Angelorum ipſos paſceret: & tamen ne ſic quidem fuiſſe cohibitos quin ſpreto tam ſingulari beneficio, ſeſe ad illicitam intemperantiam proiicerent. Nota eſt moderationis regula, & ſobriæ frugaliſque vitæ, quam præſcribit Paulus: vt ſciamus ſaturari & eſurire, abundare & penuriam pati. Nota etiam eius admonitio eſt, ne carnis curam agamus ad concupiſcentias. Cohibenda igitur omnis laſciuia, ne aliud appetamus quàm licet: deinde ne appetitus noſtri modum excedant. Itaque alibi hoc exemplum commemorans, timendum eſſe Dei iudicium admonet: ne ſimus concupiſcentes rerum malarum: hac nota turbulentos & effrænes appetitus à moderatis & rectè compoſitis diſtinguens. Quærendo, Quis dabit carnes? aliunde exoptant quàm à Deo qui largè cibum illis ſuppeditabat, ſed diuerſi generis. Videmus itaque bruto & cæco impetu fuiſſe tumultuatos. Neceſſitas enim diuinitus erat impoſita, vt Man ſolum comederent. huic tanquam feroces & præfractæ beſtiæ obluctâtur: acſi libidini ſuæ ſubiicere Deum vellent.

Pſal.78.c.23 · *Philip. 4.c.12.* · *Rom. 13.c.14.* · *1.Cor.10.b.6.*

5 *Recordamur piſcium.* Hac victus prioris comparatione extenuant præſentem Dei gratiam. Neque tamen exquiſitas lautitias recẽſent, vbi de porris & alliis & cepis loquũtur. Ideo ſic quidã reſoluunt, Quum vulgo proſtaret tanta copia & varietas, quàm nobis graue & moleſtũ eſſe debet maioribus delitiis priuari. Ego tamen homines plebeios, qui tenuiter victitarant, conſuetos cibos laudare exiſtimo, non ſecus ac maximas lautitias. Certè ruſtici homines & opifices ſuillam vel bubulam carnem, caſeos & lacticinia, cepas & braſſicas non minoris æſtimãt quàm magna pars diuitum cibos ſumptuoſos. Odioſè ergo magnifaciunt Iſraelitæ quæ per ſe erant vilia: idque vt prauum deſiderium plus ſatis incitatum magis exacuant. Nec tamen dubium eſt quin oleribus aſſueti & piſcibus, putauerint talibus alimentis ſe felices ac beatos. Porro in genere, augendæ inuidiæ cauſa, dicunt ſe gratis comediſſe quòd exiguo pretio emebant. quanquam hic linguis omnibus tritus eſt loquendi modus. Nec mirum eſt vile fuiſſe talium rerum pretium. Piſcoſum enim eſſe totum illud maris littus teſtantur etiam profani ſcriptores. Vberrima etiam eſt Nili piſcatio, & pars opulentiæ AEgypti. Iam quum irrigua ſit illa regio, oleribus & hortenſium fructuum copia abundat.

6 *At nunc anima noſtra.* Queruntur ſe fame & inedia propè tabeſcere, quum Man illis ad ſatietatem ſuppeteret: ſicuti nuper pauxilla pecunia victum ſe in AEgypto emiſſe iactabant: acſi magna annonæ caritas illos premeret, quũ mera Dei liberalitate proſtaret cibus omniũ maximè parabilis, adeóque paratus abſque opera & ſumptu. Verùm ea eſt hominum malignitas & ingratitudo, totam Dei largitatem pro nihilo ducere, dum importunis ſuis cupiditatibus inhiãt. Multi ſua ingluuie abſumunt & redigunt in nihilum quæcunque illis Deus largitur: alii ſua auaritia inexhauſtum alioqui eius liberalitatis fontem exſiccant. Hi verò in magna affluentia ſe aridos eſſe dicunt: quia inexplebilis cupiditas eos vrebat, ne ipſos Dei benedictio, quantũuis ampla, ſatiaret. Sic pluuia duram rupem irrigando non tamen ipſam intus madefaciet, nec eius ſiccitatem temperabit humore ſuo. Quoniam igitur omnia Dei beneficia contemptus tanquam vredo corrũpit, vt nobis ad vſum ſufficiant, diſcamus ſuum illis honorẽ tribuere. Ita in nobis illud implebitur, Iuſtus inſtar palmæ florebit, tanquam cedrus libani multiplicabitur: plantati in domo Domini, in atriis Dei florebũt: adhuc in ſenectute pingues & virides erũt. Neque enim fruſtra toties Scriptura aſſerit, Deum ſatiare animas famelicas, & eſurientibus cibum largiri. Queruntur nihil præter Man oculis ſuis occurrere: acſi in vnius optimi cibi copia faſtidiũ penuria eſſet.

Pſal.92.c.14.

7 *Man autem ſicut ſemen.* Hoc iã 16 capite Exodi attigerat Moſes: nũc verò iterũ repetit, quò peruerſam cupiditatẽ grauius dãnet. Quid enim indignius ac minus ferendũ quàm cibum aſpectu & ſapore delectabilẽ ita reſpuere. Eadẽ ratione Propheta in Pſalmo cõmemorat, homines pane Angelico & frumento cæleſti nõ fuiſſe cõtentos. Hîc pro colore albo ponitur color Bedola lapidis pretioſi, ſiue ſit margarita, ſiue alia ſpecies. Iam ergo forma ipſa ad ipſos exhilarãdos valere debebat. Quũ verò ſine magno labore, molẽdo vel terẽdo, diuerſos inde cibos cõficerẽt, & quidẽ ſuaues ac iucũdi ſaporis, eo fœdior ingratitudo fuit obſtrepere, acſi parũ liberaliter ipſos aleret De⁹.

10 *Audiuit itaque Moſes popul.* Mira & prodigio ſimilis populi amentia, quòd lugent omnes

quaſi ad vltimam deſperationem redacti. Quid facturi erant in fame? Quid ſi rodendæ fuiſſent amaræ & nullius fere ſucci radices? Quid ſi inſipido & noxio pane fuiſſet victitandum? Videmus ergo vt homines prauis cupiditatibus indulgendo, miſeros ſe vltro faciant in ipſa felicitate. Ergo ne ipſi ærumnas, moleſtias, & quamlibet doloris materiam nobis accerſamus, importunos affectus diſcamus frænare: quia ſi rite expenditur cauſa, dum ſe triſtitia & fletu homines affligunt, reperiemus vtplurimum, quum tolerantia malum poſſit mitigari, dolorem augeri præpoſtera affectatione. Sed hîc fœdum luxuriæ exemplum proponitur, quòd ſaturi perinde plorant acſi longa inedia mortem illis minitaretur. Quòd Moſi diſplicuit tanta peruerſitas, ſancti zeli & laude digni fuit: ſed exceſſus vitio non caruit. Iniuſtè enim cum Deo expoſtulat, quòd onus ſibi nimis graue impoſuerit, quū tamen eius virtute ſe fulciri agnoſceret. Prouincia quidē erat difficilis & laborioſa: ſed quum admirabile Dei auxiliū expertus eſſet quoties ſub onere gemuerat, nō fuit querimoniæ locus. Iam quum ſingulari honore fuiſſet ornatus, ingratitudinis fuit Dei beneficio notam dedecoris inurere. Pro ſummo malo reputat ſibi iniunctam eſſe populi regendi curam. Atqui omnes eius ſenſus rapi potius decebat in admirationem, quòd Deus ipſum eligere populi ſui redemptorem, & admirabilis potentiæ ſuæ miniſtrum dignatus erat. Hoc quoque peruerſi iudicii fuit, quærere an genuiſſet vel peperiſſet populum: perinde verò acſi non ſatis eum obſtringeret vocatio, aut nullum aliud eſſet quàm naturæ vinculum. Deus quidem affectum parentibus indidit erga ſuos fœtus, vt incredibiles pro ipſis moleſtias libenter deuorent. Sed alia pietatis ratio Moſen obſtrinxit: quia ex Dei mandato pater erat populi. Quare non tantùm naturam reſpicere debuit, ſed officii ſui neceſſitatem.

13 *Vnde mihi caro.* Iuſtè quidem populum accuſat, & negat ſibi in manu eſſe carnes, quibus ſaturetur tanta multitudo. ſed non rectè cum Deo expoſtulat, quaſi ſupra vires oneretur. Nam Deus quum ſciret tot difficultatibus eſſe imparem, Spiritus ſui virtute eum ſuſtinebat. Grauiſſimè verò peccauit in ipſa querimoniæ clauſula, poſtulans à Deo interfici. In quibus verbis perſpicimus quorſum prorumpant optimi quoque Dei ſerui, vbi affectibus ſuis plus æquo indulgent. Votum enim deſperationis eſt, petere vt tollamur è medio, vt mors finem ærumnis noſtris afferat. Quum eò Moſen electiſſimum Dei ſeruum præcipitauerit doloris impetus, quid nobis non accideret, ſi in cordib⁹ noſtris impatiētia dominaretur? Ergo huic morbo diſcam⁹ maturè occurrere.

EX EODEM CAPITE.

16 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Congrega mihi ſeptuaginta viros è ſenioribus Iſrael, quos noſti ſeniores eſſe populi & principes eius, adducáſque eos ad oſtium tabernaculi conuentionis, vt adſtent ibi tecum.*

17 *Tunc deſcendam, & loquar tecū ibi, & ſeparabo de ſpiritu qui eſt in te, & ponam in eis: vt ſuſtineant tecum onus populi, & non ſuſtineas tu ſolus.*

18 *Ad populum autem dices, Sanctificamini in craſtinum, & comedetis carnes: fleuiſtis enim in auribus Iehouæ, dicendo, Quis comedere faciet nos carnes? certè melius erat nobis in AEgypto: dabit enim Iehoua vobis carnes, & comedetis.*

19 *Non vno die comedetis, neque duobus diebus, neque quinque diebus, neque decem diebus, neque viginti diebus tantùm:*

20 *Sed vſque ad menſem dierum, donec egrediatur è naribus veſtris, & ſit vobis in abominationē: propterea quòd contempſiſtis Iehouā, qui eſt in medio veſtri, & fleuiſtis corā eo, dicēdo, Vt quid huc egreſſi ſumus ex AEgypto.*

21 *Et dixit Moſes, Sexcentorum millium peditum eſt populus in cuius medio ego ſum: & dicis, Carnem dabo eis: & comedent menſem dierum.*

22 *Nunquid oues & boues iugulabuntur eis, & ſufficient illis? an omnes piſces maris congregabuntur illis, & ſufficient eis?*

23 *Tum dixit Iehoua ad Moſen, Nunquid manus Iehouæ abbreuiabitur? nunc videbis vtrum eueniat tibi verbum meum, annon.*

16 *Congrega mihi ſeptuaginta.* Obtemperat Deus voto Moſis, dū ſeptuaginta ei adiungit comites, quorū opera & ſubſidio leuari queat parte aliqua laboris: nō tamē ſine indignationis ſigno: quoniā ex ei⁹ ſpiritu tollens quod aliis diſtribuat, ignominiæ notā, qua dign⁹ erat, infligit. Scio quibuſdā aliter videri, nihil ſcilicet Moſi fuiſſe detractū, ſed alios noua gratia fuiſſe præditos, qua ſol⁹ Mo

ſes antehac excelluerat. Verùm quum verba clarè ſonent, Deũ illos facturũ eſſe participes gratiæ quam à Moſe ipſo accipiet, argutiã illam minimè admitto. Citatur locus ex 27 capite Geneſeos, vbi dicitur, Annon reſeruaſti mihi benedictionem: ſed quum diſertè exprimit Deus, Ponam ſeorſum ex ſpiritu tuo qui eſt in te, minimè dubiũ eſt quin diminutio notetur. Quantiſper enim ſolus Moſes præfectus erat regẽdo populo, neceſſariis Spiritus donis ita inſtructus erat vt facultas magnitudine laboris non eſſet inferior. Nũc Deus ſic alios promittit fore ſocios, vt dona ſua inter omnes partiatur. Mihi ergo dubium non eſt quin hæc partitio pœnã in ſe contineat. Vnde colligere licet vtilẽ doctrinã, quo plus vnicuique difficultatis Deus imponit, eo etiam liberalius cum eo agere, vt muneri ſuo ſufficiat. Itaque in eius arbitrio eſſe poſitũ per vnũ hominẽ æquè potenter atque per centum vel mille, operari. Neque enim turba indiget: ſed prout viſum eſt, nunc ſine hominum opera, nunc per manum hominum, opera ſua exequitur. In ſumma, obliquè exprobrat Deus Moſi craſſam ingratitudinem, qua derogabat admirabili gratiæ quæ hactenus in ipſo refulſerat, & minorẽ, quoad præſtantiã Spiritus, fore denuntiat poſthac: eo quòd moleſtiam à ſe reiiciẽs Spiritus dona quodãmodo diſſipauerit. Laude quidẽ digna modeſtia eſt, ſi imbecillitatis noſtræ conſcii arduas prouincias refugimus: ſed hoc prætextu nos ab officio ſubducere, & ſpreta vocatione Dei iugum excutere, nimis abſurdum eſt. Porro nomen ſpiritus hîc (vt alibi frequenter) ad dona ipſa transfertur: quaſi diceret, Depoſueram apud te dona quæ ſufficerent ad populum regẽdum: nunc quando recuſas, ſuum cuique modum diſtribuam, vt Spiritus gratia, quæ reſidebat in te vno, diſperſa inter plures appareat. Quæritur nunc quomodo ſegregauerit Moſes ſeptuaginta, ſuóne tantùm iudicio, an populi ſuffragiis. Vulgari conſenſu receptum eſt ſenos fuiſſe electos ex quaque tribu, atque ita fuiſſe ſeptuagintaduos: ſed breuitatis cauſa duos fuiſſe omiſſos: ſicuti apud Romanos Centumuiri dicti ſunt, quum tamen centum eſſent & quinque. ſingulæ enim tribus quæ numero trigintaquinque erant, ternos præficiebant Centumuirali iudicio. Quia probabilis ſententia eſt, in medio relinquo. Simul tamen retineo quam alibi coniecturam attuli: quia ducentis & viginti annis incredibili modo aucta fuerat Abrahæ ſoboles, ne vnquam excideret tale Dei miraculum, electos fuiſſe ſeptuaginta pro numero Patrum qui deſcenderant in AEgyptum cum Iacob. Et certè videtur hic fuiſſe illis quaſi ſacer numerus: vt in memoriam reuocaretur exigua illa manus à qua traxerant originem. Nam antequam Lex promulgaretur, iuſſus fuit Moſes ſeptuaginta ſecum accipere, qui ipſum in montem deducerent, vt eſſent oculati gloriæ Dei teſtes. Interea non inficior duos fuiſſe ſupra numerum ſeptuagenarium: ſed tantùm oſtẽdo cur numerum hunc definierit Deus: nempe vt populi duces & capita reſtringeret ad familiã Iacob, quæ principium erat gentis & nominis. Imò antè viſum eſt, quum ad ſumendas è manu Dei tabulas aſcenderet Moſes in mõtem Sinai, duxiſſe ſecum ſeptuaginta præfectos. Vnde colligitur, iam tũc electos fuiſſe eo numero qui honore præcellerent: quanuis gubernandi prouincia, cuius nunc fit mentio, nondum illis iniuncta eſſet. Ac veriſimile eſt, eoſdem illos qui creati fuerant duces, ad nouum & inſolitum munus fuiſſe vocatos. quod etiam verba ſonant. Certum quidem eſt, vbi ab exilio Babylonico reuerſi ſunt Iudæi, quia regem creare non licebat, hoc exemplum fuiſſe imitatos in conſtituendo ſynedrio. Tantùm hoc honoris datum fuit memoriæ Dauidis & regum, vt ex illorum ſtirpe eligerent ſeptuaginta ſuos præfectos, penes quos ſumma eſſet rerũ omnium poteſtas. Atque hæc ratio gubernationis durauit ad Heroden vſque, qui totum illud conciliũ, à quo damnatus fuerat, aboleuit, omnibus è medio ſublatis. Quanquam exiſtimo non tantùm vlciſcẽdi cauſa eum ad hanc cædem fuiſſe impulſum: ſed ne regii generis dignitas obſtaret eius tyrannidi. Notandum autem eſt, quòd tametſi nouam gratiam promittit Deus ſeptuaginta viris, non tamen vult temere ex vulgo ſumi: ſed diſertè ex ordine ſeniorum, & ex capitibus populi deligi iubet, qui ſcilicet authoritate polleant, & iam experimẽta dederint ſuæ induſtriæ ac virtutis. Ita quãuis hodie dum ad functionem vocat & Eccleſiæ Paſtores & magiſtratus, nouis eos dotibus inſtruat: non vult tamen promiſcuè (vt quiſque fuerit obuius) in gradum honoris attolli, ſed haberi delectum ex ſpiritualibus donis, quibus inſignit & commendat quos deſtinauit ad eximium aliquod munus. In ſumma, iubet eligi maximè idoneos: poſtquam verò electi fuerint, promittit ſe additurum quod adhuc deeſt. Hac de cauſa præcipit vt ſe ſiſtant ad oſtium tabernaculi, vt inde gratiã ſuam exereret. Quanquam duas quoque alias rationes ſpectatas fuiſſe arbitror, nempe vt ſcirent diuinitus ſibi munus iniunctum, atque ita ſemper attenti eſſent ad cæleſte tribunal, vbi reddenda eſſet ratio: deinde vt veneratio accederet ex circũſtantia ipſa loci, ac populus ſe tanquã Dei miniſtris ſubiiceret. Porro tametſi hodie Deus in viſibili tabernaculo nõ habitat: monemur tamẽ hoc exẽplo nõ aliter rectè ordinari Paſtores & magiſtratus, niſi in Dei conſpectũ ſiſtãtur: nec aliter rite inaugurari in munus ſuum, niſi quum ſe Deo ipſi conſecrant, & reuerentiam illis viciſſim conciliat Dei maieſtas. Longius hunc locum torquet Cyprianus (ſed neſcio an ſatis firma ratione) Epiſcopos non eſſe eligendos, niſi totius populi conſenſu.

18 *Ad populum autem dices.* Alterum reſponſi membrum, quod ad præſentem cauſam dirigitur: vt populus ſe comparet ad explendam ſuam edacitatem. Etſi autem verbum לקד præparare ſignificat, melius tamen quadrare viſa eſt propria ſignificatio. Itaque retinui ſanctificandi verbũ. quod tamen per antiphraſin hîc ponitur: quia non tam eos hortatur Moſes vt omnibus inquinamentis purgati piè & ſincerè gratiã Dei recipiant, quàm profanã eorũ brutámque ingluuiem caſtigat. Alii ſimpliciter exponunt acſi dictũ eſſet, Acuite dentes, & ventres parate: ſed (meo iudicio) ſubeſt tacita exprobratio, quòd fœdo & impio deſiderio polluti, paternæ Dei gratiæ capaces nõ ſint. Subiicitur enim, Comedetis carnes: quia fletus veſter & querimonia peruenit ad aures Dei. Quibus verbis ſignificat, importunis clamoribus iram Dei prouocaſſe, vt nonniſi mortiferum cibum deuorent. Et paulo pòſt clarius exprimitur, dignos eſſe cum ſua proteruia, quibus exitialis ſit Dei largitio. Toto menſe, inquit, vos ingurgitabitis, donec exeat per nares veſtras, & ſit vobis in deteſtationem. Comparat autem eos helluonibus, qui vſque adeo ſe crapula obruunt, vt quod vorarunt nimis auidè, vomere paulo pòſt cogantur, vel ſaporem exuperantis copiæ abominentur quaſi fœtidum nidorem. Id ſignificat exire, vel efflari è naribus. זרא quod nos vertimus abominationem, propriè diſperſionem ſignificat: ſed intelligit Moſes proiecturos eſſe ſpuendo vel excreando tanquam aliquid reiectitium. Siquis obiiciat quod in Pſalmo ſcribitur, nondum fuiſſe alienatos à ſuo deſiderio: ſolutio in promptu eſt, illic perſtringi effrænem ingluuiem, acſi gurgites vocaret, quibus explendis nulla abũdantia ſufficit. Ergo quãuis immodica copia turgerent, Propheta dicit nõ fuiſſe ſaturatos: ſed immẽſa voracitate ſic fuiſſe accẽſos vt ſola Dei vindicta modũ impoſuerit. Ratio autem apprimè notãda eſt, quòd reſpuerint Deum, qui erat in medio ipſorum. Quibus verbis eripitur erroris vel incogitantiæ excuſatio. Nam ſi probandæ eorum patiẽtiæ cauſa Deus virtutẽ ſuam ſubduxiſſet, terror ex eius abſentia conceptus, fuiſſet fortè tolerabilis. Nunc verò quum certa experientia cognoſcant alimenta ſibi diuinitus ſuppeditari, deliberatam maliciã produnt iſi præſentis beneficentiæ contemptu. Nam Deum eſſe in medio ipſorum tantundem valet atque ſigna manifeſta dare tam immenſæ potentiæ quàm paterni fauoris. Quibus verbis docemur, prout nobis gratiam ſuam Deus propius manifeſtat, minus eſſe excuſabiles, ſi eam ita liberaliter oblatã vilipendimus. Quod ſequitur, videri poſſet non magna reprehenſione dignum, eos ſcilicet fleuiſſe coram Deo: ſed continuò pòſt exprimitur ſceleris atrocitas, quòd ægrè tulerint ſuum egreſſum ex Ægypto: quia id erat non modò repudiare liberationem quam tantopere optauerat, ſed cũ Deo litigare, quòd exaudito eorũ clamore miſeros & perditos redimere dignatus eſſet. *Pſal. 78. c. 30*

21 *Sexcentorum millium.* Quanquã ad rectũ finẽ tenderet Moſes, ſua tamẽ incredulitate elapſus eſt, atque adeo in ipſo lumine impegit. Pia quidẽ ſolicitudo eũ impulit ad dubitationẽ: quia timebat ne deriſui & probris exponeret ſacrum Dei nomen, ſi inanes dimitteret quibus pollicitus eſſet cibũ. Atqui incredibilis res viſa eſt carnibus tantã multitudinẽ repleri poſſe. Sexcenta millia dicẽdo, vel nõ exactè omnes ad vnũ numerat, vel ſignificat aliquos ab egreſſu, in quo populũ recẽ ſuerat, periiſſe. Veriſimile tamẽ eſt reſpexiſſe ad ſenſũ nuper actũ, in quo reperta fuerunt ſexcenta *Num. 1. f. 46.* tria millia, quingenti & quinquaginta: ſed breuitatis cauſa præcipuã ſummã poſuiſſe, ſicuti alibi *Exod. 12. f. 7.* eundẽ numerũ poſuit, omiſſis tribus millibus, quingentis & quinquaginta. Cæterùm pedites vocãdo, viros deſignat: atque ita mulieres & paruulos excipit. Certè potuit tãta multitudo eũ reddere attonitũ, vel ſaltẽ terrorẽ iniicere, vt promiſſioni diffideret. Bis tamẽ vitioſa fuit dubitatio: primũ quia non ſimpliciter acquieuit, acſi non ſatis perſuaſus eſſet Deũ eſſe in omnibus ſuis dictis veracem: deinde quia inæſtimabilem Dei potentiam ſenſu ſuo metiri perperã in animũ induxit. Diſcamus ergo, ſimulac loquutus eſt Deus, ſine diſceptatione amplecti quicquid ex eius ore profectũ eſt: deinde nos ipſos & mẽtes noſtras in ordinẽ cogere pariter diſcamus, ac interea fide ſupra mũdum & naturæ rationẽ conſcendere: vt nulla nos abſurditas impediat quã nobis caro obiiciet, quin certò ſtatuamus Deũ ſua potentia facturũ quicquid promiſit. Nimis enim peruerſa æſtimatio eſt, ad cõmunẽ regulã exigere Dei opera: acſi non latius pateret eius virtus quàm ſe mẽtes noſtræ extẽdunt. Itaque diligẽter notãda eſt obiurgatio, qua ſic Moſen Deus ſemel cõpeſcuit, vt hodie omnes diffidẽtiæ morbos corrigere & ſanare debeat. Immẽſitas enim manus Dei coarguit hominũ ſtultitiã, qui eam arbitrio ſuo & legibus ſubiiciunt. Nam vt manum ſuam non extendat Deus, pugillo (vt dicitur apud Iſaiã) cælũ & terrã cõprehẽdit. Cuius ergo veſaniæ eſt manũ hãc *Iſaia 40. c. 12* quæ centum mundos ſuperat, velle ſenſu noſtro capere, & quaſi tenere incluſam? Ergo ſimulac diffidentia nobis ex difficultatibus obrepet, veniat in mentem hæc ſententia, promiſſiones Dei non excedere virtutis modũ, quin opere cõpleat quicquid pronũtiauit. Porro interrogatio hæc, An manus Dei ſit imminuta, duob⁹ modis exponi poteſt. Nam vetus interpres reddidit, Eſtne inualida Dei manus: Sed videtur Deus experimẽta proferre in mediũ, quibus ſuã potentiã teſtat⁹ eſt, nõ modò in cæli & terræ creatione, ſed in tot miraculis nuper editis: acſi Moſis ingratitudinẽ perſtringeret, qui in præclaris illis documẽtis tã malè profecerat. Hoc enim ſenſu idẽ verbũ vſurpat

Iſaias,vbi dicit,Ecce,non eſt abbreuiata manus Domini. Dubium verò non eſt quin ſuperiorum temporum beneficia commendet,in quibus populus ſaluificam Dei potentiam expertus erat. Futurum verbi tempus retinui, quia ſenſum non obſcurat. Tantundem enim valet acſi dictum eſſet,An ſolito nunc debilior erit Dei manus,ne virtutem quæ antehac cognita fuit exerat?

24 *Egreſſus eſt autem Moſes,& retulit ad populum verba Iehouæ: congregauítque ſeptuaginta viros è ſenioribus populi,quos ſtatuit in circuitu tabernaculi.*

25 *Tunc deſcendit Iehoua in nube,& loquutus eſt ad eum: & ſeorſum accepit de Spiritu qui erat in eo,poſuítque in ſeptuaginta viris ſenioribus: & fuit vt requieſcente in eis Spiritu prophetauerint: & non addiderunt.*

26 *Remanſerunt autem duo viri in caſtris,nomen vnius Eldad,& nomen alterius Medad: ſuper quos etiam requieuit Spiritus (erant verò inter ſcriptos,ſed non egreſſi fuerant ad tabernaculum) & prophetare cœperunt in caſtris.*

27 *Et cucurrit puer quidam,& nuntiauit Moſi, dixítque, Eldad & Medad prophetant in caſtris.*

28 *Tunc reſpondit Iehoſua filius Nun miniſter Moſis ex iuuenibus eius,& dixit, Domine mi Moſes prohibe eos.*

29 *Cui reſpondit Moſes, Nunquid æmularis tu propter me? & vtinam vniuerſus populus Iehouæ prophetæ eſſent, atque vt daret Iehoua Spiritum ſuum ſuper eos.*

24 *Egreſſus eſt autem Moſes.* Hîc videmus quantum Moſi profuerit breuis caſtigatio: quia nũc alacriter quod mandatum eſt peragit. Remorã iniecerat dubitatio,vt ſubſiſteret in medio curſu: nunc obſequii promptitudine teſtatur ſubactam eſſe diffidentiam. Nam ſicut homines exanimat incredulitas,vt ignaui iaceant,ita animæ & corpori vigorem inſpirat fides, vt officio ſuo ſtrenuè fungantur. Etſi autem diſertè in contextu non refert ſe de carnibus verba feciſſe, generaliter tamen oſtẽdit ſe nihil prætermiſiſſe. Et verò minimè decebat de ſeptuaginta ſenioribus agere, quũ principium totius mali fuiſſet carnes appetere. Vno igitur verbo perſtringens, ſe Dei mandata ad populum detuliſſe,vtranque partem hiſtoriæ proſequitur. Ac primò dicit ſeniores fuiſſe vocatos ad tabernaculum,vt illic crearentur duces ac præfecti. Quod dicit locatos fuiſſe per circuitus,nõ ita præciſè interpretor acſi ad duo latera diſpoſiti fuiſſent octodeni,dimidia pars coram atrio ſtetiſſet,reliqui verò fuiſſent à tergo tabernaculi: ſed ita fuiſſe locatos vt aliquas ſaltem partes tabernaculi circundarent. Id autem perinde valuit acſi coram Deo ſiſterentur: vt maiori authoritate, tanquam ab ipſo miſſi,munus ſuum deinde exercerent: ſimul vt ſe Deo addicerent,ac dicarent in obſequium, atque vt neceſſariis dotibus ornati geſtarent vocationis ſuæ ſigna. Qua ratione paulo pòſt ſubiicitur,datum illis fuiſſe ex ſpiritu Moſis quantum cuique ſatis eſſet ad obeundas officii ſui partes. Etſi enim compertæ virtutis & peritiæ homines elegerat Moſes ex Dei mandato,iterũ deintegro formari oportuit,quò efficax eſſet vocatio. Quòd dicuntur prophetaſſe,viſibile ſymbolum fuit donorum Spiritus,quæ ad alium vſum ſpectabant. Non enim creati fuerant Prophetæ: ſed voluit Deus hac externa nota teſtari nouos eſſe homines, quò maiore reuerentia eos exciperet populus. Prophetia autem hîc tantundem (meo iudicio) valet ac eximia facultas magnificè diſſerendi de rebus arcanis,vel myſteriis. Scimus poetas à profanis ſcriptoribus prophetas ideo vocari,quòd ipſa poetica ἐνθυσιασμὸν ſapiat. Eodẽ ſenſu rara dexteritas in qua fulgebat afflatus ſpiritus,
1.Sam.10.b.10. nomen Prophetiæ obtinuit. Sic donum prophetandi in Saule fuit quaſi inſigne regium: ne abſque teſtimonio ad regnandum accederet. Itaque nonniſi ad breue tempus viguit in illis ſpiritus Prophetiæ: quia ſatis erat ſemel fuiſſe diuinitus inſignitos. Ita enim accipio quod continuo pòſt dicit Moſes,eos non addidiſſe. Quòd enim referunt quidam ad præteritum tempus, nimis coactũ eſt. Fateor quidem non antea fuiſſe Prophetas: ſed minimè dubito notari temporale donum: quod idem & de Saule narratur. Simul enim ac ſpecimen Dei gratiæ in ipſo apparuit, ceſſauit prophetare. Senſus eſt igitur,ex iguo temporis ſpatio probatam fuiſſe eorum vocationem,vt res inſolita plus admirationis haberet.

26 *Remanſerunt autem.* Quî factum ſit vt non apparuerint inter alios,incertum eſt. Fuiſſe quidem accitos à Moſe minimè dubito. nec eadem qua reliqui Spiritus gratia donati eſſent, ſi contemptu vel ignauia non veniſſent ad tempus condictum. Probabili ergo ratione elicimus non fuiſſe vocatos,quia non fuerint reperti. Hinc factum eſt vt eorum ignorantiæ Deus ignouerit. Quanquã ſimul notandum eſt,arcano Dei conſilio fuiſſe retentos,vt illuſtri documẽto apud promiſcuum vulgus innoteſceret Dei gratia,cuius non omnes oculati erant teſtes. Neque enim ad tabernacu-

lum maior pars conuenerat. Ergo vt longius manaret fama,& ad infimos vſque perueniret, voluit etiam Deus in mediis caſtris perſpici nouum illud & ſingulare Spiritus ſui donum, nequis ex rudibus & craſſo vulgo inſcitiam obtenderet. Et apparet miraculo fuiſſe omnes commotos: quia adoleſcens cuius fit mentio,nonniſi rei nouitate perculſus,ad Moſen accurrit vt perferret incredibilem nuntium.

28 *Tunc reſpondit Iehoſuah.* Dubiũ nõ eſt quin ſtulta hæc ac præpoſtera zelotypia ex bono fonte manauerit. Videbat Iehoſuah Moſen ita præ aliis omnibus excellere vt poſt Deum meritò eſſet caput populi. Timuit igitur ne ſiquid decederet ex eius præſtantia, diſſiparetur gratia Dei,& peſſum iret. Et ſcimus vt omnis fere mutatio noxia ſit, & publici ſtatus concuſſionem ſecum ferat. Ergo in aſſerendo iure Moſis, quantum in ſe erat conſulere voluit omnium ſaluti: ſed zeli exceſſus turbidum aliquid admixtũ habuit ex immodico ſtudio & amore,quo Moſen proſequebatur. Sicuti nobis ſæpe contingit,quanuis rectum finem in votis noſtris ſpectemus,ad erraticos tamen affectus delabi. Ergo maximos Chriſti ſeruos ſic reuereri diſcamus vt ſolus Deus ſuperemineat: & qui ſummus eſt inter omnes, maneat tamen in ſuo gradu. Hoc fiet ſi principiũ iſtud teneamus, diuerſa quidem eſſe dona,ſed vnum Spiritum à quo fluunt: varias eſſe adminiſtrationes; ſed vnũ eſſe Dominum cui ſeruiendum ſit. Quod idem alibi confirmat Paulus, vbi docet ſic diſtribui dona,vt nemo vnus omnia obtineat, ſed ſinguli pro menſura donationis Chriſti. *1.Cor.12.a.4.* *Epheſ.4.c.7.*

29 *Reſpondit Moſes.* Duplex poteſt eſſe ſenſus. Quidam ita accipiũt acſi dixiſſet Moſes, Tua nihil intereſt ſiquid iacturæ fecero: ac ſiquid mihi detrahitur, meũ eſſet dolere & inuidere, non tuũ. Atqui Moſen ſimplicius loquutum eſſe arbitror,acſi dixiſſet, Vide quàm abs te diſſentiam. Ego enim cuius cauſam ſuſcipere te putas, cuperem ſpiritu prophetico omnes donari. Hinc optimè refellitur ſtulta æmulatio quæ Dei benedictionem cohibebat,ſummis piorum omniũ votis exoptandam. Interea perſpicitur ſingularis Moſis humanitas & modeſtia, quem nulla ambitio,vel priuatæ dignitatis ratio impedit quominus libenter etiam minimos quoſque in ſocietatem admittat. Siquis obiiciat, Deo placere ad commendandam doni præſtantiam raros eſſe in Eccleſia Prophetas, ac proinde non ſatis conſideratè Moſen petere quod pugnat cum hoc Dei conſilio: reſponſio in promptu eſt, Quãuis in ordinaria eius diſpenſatione ſancti acquieſcãt,ac perſuaſi ſint rectiſſimum eſſe quem ſtatuit ordinem, pio tamen deſiderio quod ſibi datum eſt communicare cum aliis omnibus: vt ſuſtineant eſſe poſtremi magis quàm fratribus perfectionem inuideant. In ſumma, Moſes nihil ſibi fore iucundius teſtatur quàm ſi gratiam prophetici ſpiritus Deus in totũ populum diffundat, vt à minimo vſque ad maximum eius ſint participes.

EX EODEM CAP.

30 *Recepit autem ſe* Moſes *ad caſtra, ipſe & ſeniores* Iſrael.

31 *Et ventus egreſſus eſt à* Iehoua, *adduxítque coturnices è mari, & demiſit ad caſtra: quaſi itinere diei hinc & itinere diei illinc, per circuitum caſtrorum: & fere ad duos cubitos ſuper faciem terræ.*

32 *Tunc ſurrexit populus toto die illo, & tota nocte, totóque die ſequenti, & collegerunt ſibi coturnices: qui pauciores collegit, collegit decem cumulos: & expanderunt ſibi expandẽdo per circuitus caſtrorum.*

33 *Caro adhuc erat inter dentes eorum antequam conciſa eſſet: tum furor* Iehouæ *exarſit in populum, percuſſítque* Iehoua *populum plaga magna admodum.*

34 *Et vocatum eſt nomen loci illius* Cibroth-hathaauah: *quia ibi ſepelierunt populum concupiſcentem.*

35 *De* Cibroth-hathaauah *profecti ſunt populus in* Haſeroth, *& ſubſtiterunt in eo loco.*

30 *Recepit autem ſe.* Quanquã ſeptuaginta creatis quiſque ſe in ſtationem ac domiciliũ ſuũ contulerit: minimè tamen dubium eſt præmonitos fuiſſe de futuro miraculo, vt omnes ad euentum,qui mox narratur,attenti fuerint. Quòd dicitur ventus à Deo profectus qui coturnices adueheret,non alia ratione factum eſt quàm vt palam oſtenderet Deus ſuo imperio ſubeſſe quicquid ſub cælo eſt,& præſtò eſſe ad obſequium. Potuit certè ſolo nutu creare coturnices,ſicuti man è cælo pluebat. Nec verò naturale fuit ventorũ impetu tantam auium copiam in vnum locũ proiici & coaceruari: ſed venti adminiculo vſus, teſtatũ fecit quod in Pſalmo ſcribitur, Ventos eſſe eius nuntios, & ferre ipſum ſuis alis: quoniam ſua celeritate ſubitò ab Ortu vſque ad Occaſum perferunt eius mãdata. Porro etſi in genere verum eſt ventos ab ipſo manare,vt nihil aliud ſint quàm *Pſal. 104.a.4.*

eius flatus, nec aerem vel tantillo motu agitari niſi eius arbitrio: hîc tamẽ inſolitum miraculum exprimitur,ſicut antè in tranſitu maris rubri.Lõgius progreditur in Pſalmo Propheta,quòd Deus ventum orientalem pergere fecerit in cælis,& excitauerit virtute ſua Auſtrũ. quibus verbis ſignifi catperculſu m fuiſſe totũ aerem,quũ ex diuerſis plagis ſubitò coorti ſunt venti, qui ingenti auium copia terram vndique cooperirent. Quod dicit itinere diei vnius terram fuiſſe repletam, non ita intelligo acſi aues mortuæ tam procul iacuiſſent: ſed quia denſis aceruis tantum terræ ſpatiũ occupauerint,& quidem continuo agmine. Quod etiam ex Pſalmo colligitur, vbi dicit Propheta cecidiſſe in medium caſtrorum ,& perlatas fuiſſe ad tabernacula ipſorum in circuitu.Quod tamẽ de altitutudine duorum cubitorum additur,non ita interpretor vt quidã,volatu ſcilicet non vltra duos cubitos elatas fuiſſe, quò facilius manibus capi poſſent:ſed tantam fuiſſe congeriem vt ſinguli auferrent quantum poterant geſtare.Nam & huc pertinent magnifica elogia quibus miraculum in Pſalmo extollitur, Pluit ſuper eos quaſi puluerem,carnem,& quaſi arenam maris,volucrẽ pennatam. Quomodo autem expanderint eas per circuitum,mihi non ſatis liquet:niſi fortè in auiariis aut caueis reconditæ fuerint, & quotidie depromptæ in cibum.

Pſal.78.c.26.

Caro adhuc erat. Diem certu m non deſignat Moſes:niſi quòd Deus non expectauit donec faſtidium adferret ſaturitas:ſed in media edendi auiditate pœnam influxit. Coniicere tamen ex ſuperioribus licet datum illis fuiſſe tempus quo ſe ingurgitarent. Vnde cognoſci poteſt inexplebilis voracitas,quæ tot continuis diebus exarſit, nec potuit vlla affluentia ſedari. Deus ergo tempus conceſſit quod ad illos ſaturandos abundè ſufficeret,niſi prodigioſa fuiſſet ingluuies:& tamen eorum intemperantiam vltus eſt quum adhuc in ipſorum ore eſſet cibus. Repentè igitur in ipſa crapula fuerunt deprehenſi.Ideò in Pſalmo dicitur,nondum fuiſſe alienatos à ſuo deſiderio. Perinde acſi quiſpiam helluo pluſquam guttur capit vorando, ſe ſtrangularet. Neque id ſatietati repugnat, cuius nuper facta fuit mentio: quia vtcũque copia turgeat venter,furioſa edendi libido nunquam reſtinguitur.Quò autem manifeſtius eſſet exemplũ, in ipſo articulo Deus pœnam exigit:quia nulla potuit melior eligi opportunitas.

34 *Et uocatum eſt nomen.* Tãti ſceleris monumentũ extare neceſſe fuit,ne filii patres imitarẽtur. Hactenus cibo & iucundo & ſalubri Deus ipſos aluerat: victum illicitum appetendo fuerunt in ſeipſis necandis venefici. Porro ingratitudo illa deſtabilis meritò fuit apud poſteros: ideóque non abſque Spiritus Dei inſtinctu impoſitum fuit nomen loco. Itaque Paulus admonet, in hac hiſtoria depictum eſſe nobis Dei iudicium aduerſus prauas & vitioſas concupiſcentias, vt diſcamus ipſi non concupiſcere. Breuiter autem expoſui quatenus frænandi ſint appetitus,& quid propriè ſit intemperantia.

1.Corinth.10.

NVMER. CAPVT XII.

Et loquuta eſt Maria & Aharon contra Moſen propter vxorem AEthiopiſſam quam acceperat: vxorem enim AEthiopiſſam acceperat.

2 *Et dixerunt, Nunquid ſolummodò per Moſen loquutus eſt Iehoua? nónne etiam per nos loquutus eſt? Et audiuit Iehoua.*

3 *Vir autem ille Moſes manſuetiſſimus fuit præ cunctis hominibus qui erant ſuper faciem terræ.*

4 *Ergo extemplo dixit Iehoua ad Moſen, Aharon & Mariam, Egredimini vos tres ad tabernaculum conuentionis. Et egreſſi ſunt ipſi tres.*

5 *Et deſcendit Iehoua in columna nubis, & ſtetit ad oſtium tabernaculi: vocauítque Aharon & Mariam, & egreſſi ſunt ambo ipſi.*

6 *Quibus dixit, Audite nunc verba mea, Si fuerit Propheta vobis, ego Iehoua in viſione apparebo ei, in ſomnio loquar cum eo.*

7 *Non ſic ſeruus meus Moſes, qui in tota domo mea fidelis eſt.*

8 *Ore ad os loquor cum eo, atque in viſione: non autem per ænigmata, ' neque per ſimilitudinem Iehouæ aſpiciet: quare ergo non timuiſtis loqui aduerſus ſeruum meum Moſen?*

Vel, ſed per.

1 *Et loquuta eſt Maria.* Hiſtoria hæc ob multas cauſas apprimè obſeruatu digna eſt. Si fratris ſui honori placidè ſemper & ex animo ſuffragati eſſent Aharon & Maria, nec eos peruerſa impiáque æmulatio præcipites egiſſet, concordia eorum quantumuis ſancta ſiniſtris multorum iudiciis in crimen tracta eſſet,tanquam fallax & inſidioſa conſpiratio. Factum igitur eſt admirabili Dei prouidẽtia vt germanus frater & ſoror litẽ de principatu mouerint, ac Moſen è gradu in quo

diuinitus locatus erat,conati fuerint detrahere.Nulla enim ſuſpicio relicta fuit domeſtici fauoris: ſed clarè apparuit Moſè,quum à ſuis oppugnaretur,ſola Dei virtute fulciri.Interea perſpicitur vt ingenita ſit ambitio fere omnium animis,& ſimul quàm furioſa & cæca ſit dominandi libido.Litem mouent Aharon & Maria proprio fratri ob principatum. Atqui ſatis ſupérque experti fuerant,quem euerſum cupiunt,manu Dei erectum fuiſſe, & manere firmum in ſuo ſtatu. Neque enim ſibi quicquam arrogauerat Moſes:ideóque fas non erat decus imperii,quod in ipſum contulerat Deus, ab hominibus labefactari. Adde quòd ipſorum domum & nomen Deus nobilitauerat in perſona Moſis, ac in eius gratiam ſuis ipſi quoque dotibus inſigniti fuerant. Quo enim iure prophetiæ donum adepta erat Maria,niſi vt inde ſanctior eſſet fratris poteſtas? Fœdior autem Aharonis ſuperbia & ingratitudo. A fratre in ſocietatē aſcitus fuerat: paſſus fuerat Moſes ad ipſum & eius poſteros ſummum ſacerdotium transferri: qua ratione illis omnes ſuos ſubiecerat. Quid igitur eſt quòd inuideat Aharon fratri: quando tanta dignitas penes eius filios reſidet,tota Moſis ſobole in ordinem coacta?Sic tamen excæcatus fuit vt fratris honorem pro ſua contumelia reputaret: ſaltem,quoad præſtātiam,ſecundus ab ipſo eſſe non ſuſtinuit,quum tamen ſuperior eſſet ſacerdotii iure. Quo exemplo docemur quàm ſollicitè tam noxia peſtis cauenda ſit. Dicit apud tragicum poetam ſceleſtus frater, Si violandum ius eſt, imperii cauſa violandum eſt: vt hoc prætextu impunè in proprium ſanguinem per fraudes & cædem graſſetur. Etſi autem hāc vocem omnes abominamur,clarè tamen oſtendit, vbi corda occupat regnandi cupiditas,non modò excidere ſtudium æquitatis, ſed humanitatem prorſus extingui,dum ita inter ſe confligunt fratres, quaſi in propria viſcera ſæuirent. Ac mirum eſt, quum toties ac tam grauiter omnium ætatum ſententiis vitium hoc damnatum fuerit, nunquam tamen eo purgatum fuiſſe humanum genus. Quinetiam Eccleſiæ Dei ſemper hic morbus,quo nullus eſt deterior,infeſtus fuit.Ambitio enim omnium errorum, omnium turbarum ac ſectarum mater fuit,vt hodie eſt. Hac quum infectus fuerit ipſe Aharon cum ſorore, quàm facilè multis obrepet? Iam ad verba deſcendo. Maria hîc ante Aharonem ponitur,non honoris cauſa,ſed quia litem concitauerit,fratrémque attraxerit in ſuas partes.Eſt enim mira ſexus muliebris ambitio.Et ſæpe non rixarum modò, ſed magnorum certaminum flabella fuerunt viris animoſiores fœminæ, vt earum intemperantia magnæ ciuitates & regiones concuſſæ fuerint.Non tamen ideo leuatur Aharonis culpa,qui ſtultæ ſororis impulſu iniquum ſceleſtúmque certamē cum fratre ſuſcepit,imò ſe hoſtem gratiæ Dei profeſſus eſt. Porro quia nihil cauſari licebat quin Moſes ipſe per ſe,ipſos longè præcelleret,dedecoris materiā quærunt in vxore:acſi dimidia ſui parte eſſet inferior,quòd vxorem nō ex ſua gente, ſed alienigenam duxiſſet. Aſpergunt igitur eum ignominiæ nota in perſona vxoris:acſi minimè deceret cenſeri populi electi principem & caput, cuius coniunx & thori ſocia eſſet profana mulier.Quod nōnulli aliam fuiſſe exiſtimant quàm Sephoram, mihi non probatur:quia de morte Sephoræ nihil legitur:imò à patre Iethro reducta fuerat paulo antè Legis promulgationem. Polygamiæ autem probro onerare ſanctum Prophetam, nimis abſurdum eſſet. adde quòd octogenarius ad nouū coniugium minimè aptus fuiſſet. Iam quomodo conciliatæ fuiſſet. tales nuptiæ in deſerto? De Sephora ergo fieri ſermonē ſatis patet, quæ AEthiopiſſa dicitur, quia ſub hoc nomine Scriptura Madianitas comprehendit. Quanquā non dubito quin malignè nomen elegerint quod ad cōflandum odium plus valeret. Friuola commenta quibus ludunt nonnulli, data opera prætereo. Agnoſcit autem Moſes ſibi non fuiſſe datum vt vxorem haberet ex ſancto genere Abrahæ.

2 *Nunquid ſolummodo per Moſen.* Dono prophetico ſuperbiunt,quod ad modeſtiā potius debuerat ipſos inſtituere. Sed hæc eſt ingenii humani prauitas, non ſolùm donis Dei in fratrū contemptum abuti,ſed impia & ſacrilega gloriatione ea ſic extollere vt authoris gloriam obſcurent. Propheticum ſpiritum acceperant Aharon & Maria,vt in ipſis gratia Dei luceret: atqui inde nebulas ſpargunt ad lucem obtenebrandam,quæ longè clarior erat in Moſe.Iactant ſe Prophetas: cur ergo non expendunt non eſſe in eo gloriandi materiam , quia proprium illis non erat quod gratis largitus fuerat Deus? deinde,cur non recto examine tenuitatem ſuam cum Moſis præſtantia cōparant: vt libenter cedendo oſtendant ſe iuſto pretio æſtimare quicquid in ſingulos Deus contulit? Ergo ne gratiarum quas Deus apud nos depoſuit cognitio faſtu & confidentia nos inflet, meminerimus,quo plus quiſque accepit,eo magis eſſe & Deo & fratribus obſtrictum:deinde reputemus quantum nobis deſit, & quid etiam aliis contulerit Deus: vt nobis præferamus quos Deus honore dignatus eſt.

3 *Vir autem ille Moſes.* Hæc parentheſis inſerta eſt vt ſciremus Deum non fuiſſe commotum Moſis querimonia, vt tantopere excandeſceret contra Aharonē & Mariam. Dictum fuerat Deum audiſſe: nempe vt pro iudicis officio cauſam ſuſciperet. Nunc ſubiicitur, vltro reos citaſſe ad ſuum tribunal,quum nullus delator ius ſibi dici poſtularet. Huc enim ſpectat elogium manſuetudinis:quaſi diceret Moſes,ſe iniuriam illam tacitum voraſſe,quòd pro ſua manſuetudine,patiē-

tiæ legem ſibi indiceret. Porro ſuam virtutem non iactãtiæ cauſa laudat,ſed vt nos ſuo exemplo hortetur,ſi nos indignè opprimi contingat, quietis & placidis animis expectandum eſſe Dei iudicium. Vnde enim fit,vt quum nos læſit quiſpiam, ſurſum & deorſum affectus noſtros rapiat indignatio , & ſine modo ebulliat dolor, niſi quia non putamus mala noſtra à Deo reſpici,donec tumultuoſè conqueſti ſimus? Docet ergo hic locus,quanuis ad conuitia & obtrectationes ſileant boni & mites,Deum nihilominus pro ipſis excubias agere:& dum obmuteſcunt,impiorum malitiã clamare ad Deum vſque & exaudiri. Deinde ipſius tolerantiæ ſilentium pluris eſt coram Deo quã vllæ quantũuis ſonoræ voces. Quòd ſi non ſtatim prodeat Deus ad vindictã exercendã, memoria tenẽdum eſt quod alibi ſcribitur,Sanguinem mortui Abel clamaſſe,ne parricidium Cain maneret impunitum. Gen.4.b.10.

4 *Egredimini uos tres.* Aharon & Mariam Deus ad tabernaculum accerſit,vt ipſa loci ſanctitas eorum ferociam deiiciat.Obrepſerat enim eorum animis Dei obliuio,quum ita inſoleſcerent coram hominibus.Ergo ad Dei conſpectum,à quo auerſi erant eorũ ſenſus,retrahuntur: vt Moſen,cuius cauſa à Deo aſſeritur, reuereri tandem incipiant.Iubet Deus eos verba ſua audire: quia nunquam Moſi obſtrepere auſi fuiſſent,ſi cogitaſſent de reddẽda ratione. Audientiam ergo ſibi facit Deus,vt diſcant ſeipſos colligere,nec amplius euaneſcant in ſua confidentia. Adde quòd ſeparantur à Moſe,vt ſe impares eſſe agnoſcant,& ſuæ temeritatis eos pudeat quòd ſe æquare auſi fuerint.Si fuerit Propheta vobis.Duos recenſet modos,quibus Prophetis ſolebat patefieri Dei volũtas,nempe viſiones & ſomnia. Vtitur autem hîc non voce חזון,quæ tam prophetiam quàm viſionem ſignificat:ſed מראה,vbi ſpecies aliqua obiicitur quæ oraculi fidem apud oculos & omnes ſenſus confirmet ac ſanciat. Sic Deus ſæpe apparuit ſeruis ſuis , vt ſermoni inſculpta eſſet eius maieſtas.Ante Legem latam frequentes eiuſmodi viſiones fuerunt Patribus: ſomniis quoque interdum edocti fuerunt. Itaque Ioel, quum ſub regno Chriſti ſolidam plenitudinem omnium reuelationum fore promittit,duas quoque illas ſpecies cõmemorat, Filii,inquit, veſtri,& filiæ prophetabunt:iuuenes veſtri viſiones videbunt, & ſenes veſtri ſomnia ſomniabunt. Scimus autem Prophetas regnum Chriſti ſub typo ſuorum temporum depingere. Deus ergo has duas ordinarias rationes proponens, Moſen eximit ab aliorum numero: acſi eum ſingulari priuilegio extolleret.Iam quum Aharon & Maria ſuperiores aliis non eſſent,hinc admoniti fuerunt ſe procul diſtare à Moſis gradu. Hoc conſilio dicitur fidelis in tota domo, quem locum citans Apoſtolus,vt Moſen Chriſto ſubiiciat, ſeruum fuiſſe dicit & membrum Eccleſiæ,quum Chriſtus Dominus ſit & opifex,vel creator.Sed diſcrimen cõtinuo pòſt clarius exprimitur, quòd ſcilicet loquatur Deus cum ipſo ore ad os:qua particula(vt alibi dictum fuit)familiaris & interior notatur communicatio.Hoc autem modo nihil adimit Deus Prophetis quod eorum functioni conueniat: ſed Moſen inter ipſos principem ſtatuit.Ac verum quidem eſt in hoc ordine locari Patriarchas:ſicut Abrahã Propheta fuit vocatus ore Dei: & Propheta in Pſalmo ita eum cum Iſaac & Iacob nuncupat. Sed interea ſimul œconomiam complectitur , qua deinde volebat vti ſub Lege: atque ita omnes qui deinde exorituri erant, Moſi poſtponit.Porro viſionis nomen diuerſo ſenſu accipitur quàm paulo antè:quia Deus Moſen ab aliis diſcernens,ſe loqui cum ipſo dicit in viſione:quod de illa cõſueta aut vulgari exponere abſurdum eſſet. Aſpectum ergo hîc ſignificat: cui opponit ænigmata & ſimilitudinem:quod nomen tantundem valet ac figura, ſi negatio ad vtrunque referatur. Sunt enim qui ſimilitudinem pro viua & expreſſa effigie accipiãt:acſi Deus aſſereret ſe manifeſtare faciem ſuam Moſi: ideóque aduerſatiuè legunt,ſicut in margine notaui. Verùm prior lectio magis eſt genuina.Porro de ſomniis ac viſionibus alibi tractaui. Itaque ſummam vno verbo attingere ſatis nunc erit: nempe ſigilla fuiſſe confirmandis vaticiniis,vt Prophetæ quaſi è cælo miſſi plena confidentia ſe iactarent legitimos Dei eſſe interpretes. Nam viſionibus ſuæ erant inſignes notæ, quæ eas à ſpectris & falſis imaginationibus diſtinguerent. Somniis quoque ſua inſignia fuerũt addita quæ dubitationem eximerent.Prophetæ igitur probè conſcii fuerunt ſuæ vocationis, nequid deeſſet ad fidei certitudinem.Interim ſe iſtis laruis ad fallẽdum ornarunt fallaces prophetæ. Ideo Ieremias impiam eorum iactantiam refellens,Propheta ,inquit,apud quem eſt ſomnium,narret ſomnium:& penes quem eſt ſermo meus,loquatur ſermonem meum veracem: quid paleis ad triticum,inquit Iehoua?

Ioel.2.f.28. Geneſ.20.b.7. Pſal. 105. a.9. Ier.23.f.28.

EX EODEM CAPITE.

9 *Exarſit ergo furor Iehouæ in eos,& diſceſſit.*

10 *Nubéſque receſſit à tabernaculo: & ecce Maria erat leproſa ſicut nix, reſpexítque Aharon Mariam,& ecce erat leproſa.*

11 *Tunc dixit Aharon ad Moſen, Quæſo, domine mi, ne nunc nobis imputes peccatum: quia ſtultè egimus, & quia peccauimus.*

12 *Ne, quæſo, ſit quaſi abortiuus fœtus, qui dum egreditur ex vtero matris ſuæ conſumptus eſt dimidio ſuæ carnis.*

13 *Clamauit itaque Moſes ad Iehouam, dicendo, Deus, quæſo, ſana nunc illam.*

14 *Reſpondit Iehoua ad Moſen, Quòd ſi pater eius ſpuendo ſpuiſſet in faciem eius, nonne erubeſceret ſeptem diebus. Excludatur ſeptem diebus extra caſtra, & deinde recipietur.*

15 *Itaque recluſa eſt Maria extra caſtra ſeptem diebus: neque populus progreſſus eſt, donec reciperetur Maria.*

9 *Exarſit ergo furor Iehouæ.* Expoſtulationi ſubiicitur pœna. Diſceſſus autem Dei præciſæ damnationis ſignum fuit: quia non fuit quaſi de re obſcura diutiùs litigandum. Poſtquam ergo ſceleris eos conuicit Deus, & ſeuera grauíque obiurgatione inuectus eſt contra ingratitudinem Mariæ & Aharon, pronuntiata ſententia ſe repentè ſubducit è medio. Quod mox ſequitur nubem receſſiſſe, exegeticè additum eſt: quia Deus, qui omnia implet, loco non mouetur: ſed eius nomē ad nubem transfertur, quæ præſentiæ eius vel abſentiæ erat ſymbolum. Pœnæ verò quæ Mariæ inflicta fuit, ſpecies, optimè ad crimen quadrat. Stulta mulier faſtu inflata plus appetiuerat quàm fas eſſet. Huius arrogantiæ iuſta fuit merces ignominia: ſecundum Chriſti ſententiam, Qui ſe exaltat humiliabitur. Luc. 18. b. 14. Sciamus ergo ſuperbos omnes, quo magis eos ad cupiditatem illiciti honoris rapit ſua ambitio, nihil aliud quàm dedecus ſibi accerſere: & quanuis ad tempus magnificè triumphet, fieri tamen non poſſe quin tandem eorum gloria in ignominiam vertatur. Nam quia bellum ſuſcipiunt cum Deo quicunque ſe attollunt, Deum illis cum formidabili manus ſuæ potētia occurrere neceſſe eſt, vt eorum furorem compeſcat. Iam verò quicunque inuidia impulſi certamen ſuſcipiunt cum Dei ſeruis, illius gloriam quantum in ſe eſt obruere conantur, dona Spiritus obſcurando. Ita nihil mirum ſi Deus contumeliæ ſibi illatæ vindex, quam merentur infamiam illis rependat. ſicuti ſcriptum eſt, Qui me honorant, eos viciſſim honore afficiam: qui verò me ſpernūt, 1. Sam. 2. f. 30. eos reddam contemptibiles. Volebat Maria fratri æquari, quem Deus præ aliis omnibus extulerat: hoc aſſequitur vt ne extremum quidem angulum in populo occupet: quoniam abdicatur ab hominum conſortio. Simile exemplum editum fuit in rege Vzia, qui regia dignitate non contentus, quum ſuffitum præter fas tentaſſet facere, leprâ quoque percuſſus eſt: vt ne tolerabilis quidem in cœtu fuerit tanquam vnus è vulgo. Hìc tamen naſcitur quæſtio, quum Aharon culpæ fuerit ſocius, cur à pœna ſit immunis. Si nulla ratio extaret, iudicium tamen Dei nobis adorandum eſſet. Neque enim noſtrum eſt, quum miſeretur cuius vult miſereri, obſtrepere. Probabilis tamen ratio apparet cur grauius exarſerit Deus in Mariam: quia facem prætulerat impiæ contentioni, fratríſque animum accenderat, vt initio capitis vidimus. Quare culpam in ea reſidere æquum fuit quæ mali principium fuerat. Verùm exiſtimo, quum Aharoni pepercit, ſacerdotii rationem habuiſſe: quod in illius perſona quaſi æterno probro ſubiectum foret. Quum ergo vnigeniti Filii Dei & vnici Mediatoris imago eſſet Aharon, tantáque dignitas nuper in ipſo ſumpſiſſet exordium, magnopere interfuit eum eximi à tali ignominia, nequid decederet ſacrorum reuerentiæ.

11 *Tunc dixit Aharon ad Moſen.* Quanuis pœnā Dei indulgentia ſibi remiſſam eſſe cognoſceret Aharon, non tamē quid meritus ſit expēdere deſinit. Nec verò expectandū eſt dū nos feriat Deus: verùm quia alios caſtigando ad pœnitentiam nos hortatur, quanuis à nobis abſtineat, ex illorum pœnis maturè nos proficere oportet. Ergo ſororis deformitas Aharonem terrore & metu perculit, vt in ſe deſcedens agnoſceret ſe obnoxium ſimili iudicio. Supplex autem oratio oſtendit ſubactos eſſe altos illos ſpiritus, qui eum rapuerant ad prauam æmulationem. Moſen qui minor erat natū, à quo ſecundus eſſe nuper non tulerat, nunc appellat dominum, ſéque eius arbitrio & poteſtati ſubiectum fatetur. Pœnæ itaque horror optima fuit medicina ad ſanandum ambitionis morbum. Quòd Moſen deprecatur ne imputet peccatum, ius quod ſibi vni Deus apud Iſaiam vendicat, non transfert in hominem mortalem: ſed quia læſus erat, veniam poſcit, ne Moſis accuſatione reus peragatur coram iudice cæleſti. Suam & ſororis ſtultitiam confitendo, non extenuat culpæ grauitatem (ſicuti maior pars errorem & incogitantiam ſolet in maleficiis obtendere): ſed perinde eſt acſi diceret, fuiſſe amentes & veſanos: quod ex proximo verbo colligitur, vbi palam dicit fuiſſe ſceleratos. Porro ex ſimilitudine quæ inſeritur, apparet, non vulgari modo leproſam fuiſſe Mariam. nihil enim fœdius quàm cadauer abortiui fœtus, quod tabe & putredine corruptum eſt.

13 *Clamauit itaque Moſes ad Iehouam.* Re ipſa nunc probatur quod paulo antè dictum fuit, Moſen

placido mitique ingenio fuiſſe præ cunctis mortalibus:quando non modò facilis eſt ad ignoſcendum,ſed preces ſuas apud Deum interponit.Atque hinc melius refellitur Mariæ vanitas,quòd vnica ſpes ſalutis relinquitur in Moſis dignitate, quam nuper ferre non poterat. Ex Dei autem reſponſo apparet pœnam vnius ad commune exemplum ſpectaſſe. Satis caſtigata erat Mariæ ſuperbia & temeritas: ſed voluit Deus omnibus eſſe documento, vt intra ſuum modulum quiſque maneret. Interea diſcamus ex hoc loco ſuum honorem Dei iudiciis deferre, vt nobis pro ſummæ æquitatis regula ſufficiant. Nam ſi tantum iuris conceditur terrenis parētibus in liberos, vt ſuo arbitrio illos pudefaciant:quanto plus reuerentiæ debetur patri cæleſti, vbi dedecoris notā nobis inurit:Hæc ratio fuit cur ſeptem diebus reiecta fuerit Maria,non modò vt ſeorſum ipſa lugeret,ſed etiam vt eius caſtigatio omnibus prodeſſet.Hoc idem ad nos quoque dirigitur: vt diſcamus quoties peccatis noſtris Deus iraſcitur erubeſcere: atque ita pudor diſplicentiā peccati in nobis generet.Porro hoc ſpeciale exemplum poſtea in Legem tranſiit:ſicuti antè vidimus. Nam vbi iubet Deus leproſos ſegregari,reuocat populo in memoriā quid de Maria ſtatuerit:ne ſiintus alātur ſordes,contagio latius ſerpat.

Deut.24.b.9.

NVMER. CAP. XIII.

Poſtea autem profectus eſt populus de Haſeroth,*& caſtrametati ſunt in deſerto* Paran.

2 *Et loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen,*dicendo,*

3 *Mitte tibi viros qui explorent terram* Chanaan, *quam ego daturus ſum filiis* Iſrael:*ſingulos viros de ſingulis tribubus patrum ſuorum mittetis, vnumquenque principem inter eos.*

4 *Miſit ergo illos* Moſes *è deſerto* Paran,*iuxta ſermonem* Iehouæ *: & vniuerſi ipſi viri principes filiorum* Iſrael *erant.*

5 *Hæc autem ſunt nomina eorum.De tribu* Reuben,*Sammua filius* Zachur.

6 *De tribu* Simeon,*Saphat filius* Hori.

7 *De tribu* Iehuda, *Caleb filius* Iephuneh.

8 *De tribu* Iſſachar,*Igal filius* Ioſeph.

9 *De tribu* Ephraim, *Hoſea filius* Nun.

10 *De tribu* Beniamin,*Palti filius* Raphu.

11 *De tribu* Zebulun, *Gaddiel filius* Sodi.

12 *De tribu* Ioſeph,*de tribu* Menaſſeh,*Gaddi filius* Suſi.

13 *De tribu* Dan, *Ammiel filius* Gemalli.

14 *De tribu* Aſer, *Sethur filius* Michael.

15 *De tribu* Naphthali,*Nahbi filius* Vophſi.

16 *De tribu* Gad,*Guel filius* Machi.

17 *Hæc ſunt nomina virorum quos miſit* Moſes *ad explorandam terram:& appellauit* Moſes Hoſea *filium* Nun,Iehoſua.

18 *Miſit igitur eos* Moſes *ad explorandam terram* Chanaan, *dicens illis,Aſcendite hac per* Meridiem,*& conſcendatis montes:*

19 *Et conſideretis terram ipſam qualis ſit, & populum qui habitat in ea,vtrum fortis ſit an debilis,vtrum paucus ſit an multus.*

20 *Qualis,inquam,ſit terra in qua ſit habitator,vtrum bona ſit an mala : & quales vrbes in quibus ſit habitator, vtrum in caſtris an in munitionibus.*

21 *Qualis rurſum terra,vtrum pinguis ſit an macra :vtrum ſint in ea arbores annon. & eſtote forti animo,atque decerpite è fructu terræ* (Dies *autem illi erant dies primitiarū vuarū.*)

22 *Aſcenderunt igitur, & explorauerunt terram, à deſerto* Sin *vſque ad* Rehob, *ingrediendo* Hamath.

23 *Et aſcenderunt per* Meridiem, *& venerunt vſque ad* Hebron *. ibi autem erat* Abiman, Seſai,*&* Thalmai,*filii* Anac.Hebron *verò ſeptem annis ædificata fuit ante* Soan AEgypti.

24 *Peruenerunt itaque vſque ad vallem* Eſchol, *& abſciderunt illinc palmitem & botrum*

vuarum vnum, & portauerunt illum vecte bini, & de malogranatis & de ficubus.

25 *Locus ille vocatus eſt* Nahal Eſchol *propter botrũ quem abſciderunt inde filii Iſrael.*

Eiuſdem hiſtoriæ repetitio.

EX DEVTER. CAP. I.

19 *Profecti de* Horeb *perambulauimus totam ſolitudinem magnam & terribilem hanc quam vidiſtis, per viam mõtis* Emorrhæi, *quemadmodum præceperat* Iehoua Deus *noſter nobis, ac peruenimus vſque ad* Cades Barnea.

20 *Et dixi vobis,* Perueniſtis *vſq; ad montẽ* Emorrhæi *quẽ* Iehoua Deus *noſter dat nobis.*

21 Vide, *dedit* Iehoua Deus *tuus coram te terram, aſcende poſſide quemadmodum dixit* Iehoua Deus *patrum tuorum, tibi ne timeas neque conſterneris.*

22 *Acceſſiſtis autem ad me omnes vos, & dixiſtis,* Mittamus *viros ante nos qui explorẽt nobis terram & referant nobis rem, & viam per quam aſcendamus, & vrbes ad quas veniamus.*

23 *Quod placuit in oculis meis: & ſumpſi ex vobis duodecĩ viros, virũ vnũ ex quaq; tribu.*

24 *Qui abierunt & aſcenderunt in mõtem, veneruntque vſque ad vallem* Eſchol, *& explorauerunt eam.*

1 *Profectus eſt populus ex Heſeroth.* Videtur primo intuitu ſecum pugnare Moſes: quia hîc narrat ſe Dei iuſſu miſiſſe exploratores: ſecundo autem loco cõmemorat ſe id flagitanti populo dediſſe: ſed alterum cum altero facilè conuenit. Dubium certè non eſt quin Deus infirmitati & diffidentiæ populi conſuluerit. Neque enim mittuntur exploratores qui obſeruent qua parte oppugnanda ſit regio: ſicuti hoc conſilio poſtea duo miſſi ſunt à Iehoſua, ſed hîc Deo nihil aliud fuit propoſitum quàm populum alioqui reſidem vel tardum animare, vt excuſſa ignauia cupidè ſe accingerent. Huius remedii neceſſitas clarè detecta fuit, dum omnes idem poſtularunt à Moſe. Secunda igitur narratio plenior, vbi altius repetit Moſes quod in priore omiſerat: nempe factum eſſe timiditate populi ac puſillanimitate ne mox feſtinaret quò Deus vocabat: nã ſi ſimpliciter obſequuti eſſent, nulla mora interpoſita potiti fuiſſent terra hoſtium: verùm inducias ſibi dari poſtularunt. Ergo minimè abſurdum eſt, Moſen feciſſe populi rogatu quod Deus ſimul præcepit: quia videbat hoc ſtimulo indigere qui pigri alioqui erant, vel minus ad pergendum alacres. Propoſita igitur terræ dulcedine quæ ipſos alliceret, voluit eorum accendere ſtudia ad pergendum. Nam ſi ſincerè officio defuncti eſſent exploratores, adductus quodãmodo fuiſſet populus in rẽ præſentẽ: quod optimũ erat cõpendiũ tollendis omnibus remoris. Primò autẽ deſcribitur locus vnde miſſi ſunt exploratores, non procul ſcilicet remotus à monte Sinai: quanquã bis iã caſtrametati erãt, vt illa eſſet tertia ſtatio. Iam antè capite decimo dictũ fuit nubẽ requieuiſſe in deſerto Paran: quod nonnulli accipiunt κατ' πρόληψιν, quaſi dixiſſet Moſes, ex quo populus migrauit è monte Sinai, non quieuiſſe tanquam in manſione ſtabili, donec veniret ad deſertum iſtud, atque ibi tentoria ſua figeret. Sed hæc opinio minimè conſentanea: quia in Tabera aliquandiu ſubſtitiſſe conſtat: in ſepulchris verò concupiſcentiæ ſatis multos dies fuiſſe tranſactos: quia illic ad menſem vſque ſaginati fuerunt carne auium, & deinde graſſata eſt peſtis quæ multos è medio tolleret, quibus ſepeliendis danda fuit opera. Iam proxima ſtatio longior fuit quàm ſeptem dierum. Mihi ergo probabile eſt non diuerſum locum notari ſub voce Paran: ſed ſimpliciter intelligi, ita fuiſſe progreſſos, vt tamen adhuc manerent in parte aliqua illius deſerti. Quia enim ab vna parte contiguum erat deſertum Paran monti Sinai, ideo hoc nomẽ illius loco interdum ponitur. Nam certè vtrunque confundit Moſes alibi: ſimiliter & Propheta Habacuc. *Deut. 33. a. 2. Habac. 3. a. 3.*

3 *Singulos uiros ex quaque tribu.* Si omnes ex vna tribu, vel aliqua earũ parte fuiſſent ſumpti, poterat apud alios ſuſpecta eſſe eorũ fides. Voluit ergo Deus vnamquãque tribũ proprio teſte confirmari, quò certior eſſet eorum relatus. Tollẽda etiã fuit æmulatio: ne ſiquã tribus fuiſſet prætерita, nũtiis obtrectaret quos putaſſet in ſuã cõtumeliã electos eſſe. Huc ergo valuit æqualitas, nequa ſiniſtra ſuſpicio vel offenſio turbaret populi totius cõſenſũ. Secũdò, dignitas ſtatuitur in perſonis, vbi iubet Deus eligi primarios viros, quorum teſtimonio maior conſtet authoritas. Obſcuris enim hominibus facilè erat fidem abrogare. Quòd verò neutrum feliciter ſucceſſit, hinc apparet nullum eſſe tam rectum ac ſalubre conſilium quod non peruertat hominum malitia. Ita hæc optima Dei prouidentia populum magis inexcuſabilem reddidit. Simul hoc exemplo ſemel nos admonuit Deus, vtcunque vacillent ac titubent, aut etiam prorſus excidant qui viſi ſunt eſſe quaſi columnæ, fide animos eſſe fulciendos ne labaſcant. Nomina recitantur ad perpetuam ignominiæ memoriam, exceptis duobus Iehoſua & Caleb. Nam eorum crimen omnibus ſeculis

traduci æquum fuit, & infamiam perfidiæ nunquam deleri: quando promiſſionem Dei & gratiã quantum in ſe erat abolere conati ſunt. Porro nomen Iehoſua Moſes ſpiritu prophetico impoſuit filio Nun: vt præſagium eſſet eximiæ ad quam deſtinatus erat functionis. Vt temeraria eſt ambitio, ita ſæpe homines fruſtratur euentus, dum honorificos titulos ex proprio ſenſu fabricant. Verùm Moſes non cæco amoris affectu fuit adductus, vt mutaret nomen Hoſea in Iehoſua: ſed Deus linguam eius & mentem direxit, vt qui futurus erat ſalutis miniſter iam antè commendaretur hoc elogio. Quanquam hinc certò colligi non poteſt quo tempore inditum fuerit nouum nomen. Neque enim exprimitur tunc quum miſſus eſt vocatum fuiſſe Iehoſua: imò probabile eſt iam antè fuiſſe inſignitũ hac nota, ex quo ſcilicet adiunctus fuerat Moſi comes & miniſter in maximis quibuſque rebus.

19 *Et conſideretis.* Huc ſpectauit conſilium Moſis, vt cognoſceret populus quàm opulenta eſſet ac fertilis terra. Neque enim multos incolas alit ſterilis regio. Et ex hominum vigore colligitur locorum ſalubritas. Ideo in terræ bonitate & largo fructuum prouentu maximè inſiſtit. Quãquam fortè Iſraelitas conſultò præmonitos eſſe voluit Deus cum validis & robuſtis hoſtibus fore negotium: ne ſubitò eorum conſpectu territi deficerent. Sed hoc præcipuum fuit, vt ad terram occupandam eos dulcedo & vbertas alliceret.

23 *Et aſcenderunt* Non fuit quidem illis rectum iter verſus Meridiem: ſed per latus meridionale profecti ſunt, donec venirent Rehob & Hamath, ſuperatis montibus. Celebratur tamen inter alias vrbes Hebron, in qua peregrinatus fuerat Abraham. Et probabile eſt tres filios gigantis qui hîc nominantur, vrbe illa potitos eſſe. Quanquam nonnullis videtur appellatiuum nomẽ eſſe Enac, & per enallagen numeri poſitum eſſe pro gigantibus. Certè Enakim alibi vocantur gigãtes. Nec dubium eſt quin hi tres quorum fit mentio, procera ſtatura & robuſtis corporibus formidabiles fuerint: quod etiam ex libro Iehoſua colligitur. Perinde igitur eſt acſi diceret, vrbem tunc fuiſſe poſſeſſam ab hominibus bellicoſis & famoſæ potentiæ. Cæterùm ex fine capitis liquebit Anac fuiſſe proprium nomen viri: cuius tamen ſoboles corporum altitudine excelluit. Laudatur poſtea vetuſtas per comparationem, quòd ſcilicet condita fuerit Hebron ſeptem annis antè Soan, vnam ex præcipuis vrbibus AEgypti, & cuius ſæpe fit mentio in Scriptura. Profani ſcriptores Tanin nominant. Sita eſt autem in vno ex ſeptem celeberrimis Nili oſtiis: quod ab vrbe Taniticum dicitur. Iam quum ſua antiquitate gloriati fuerint præ cunctis gentibus AEgyptii, apparet terram Chanaan ſtatim à diluuio fuiſſe populoſam: quod ſignum eſt eximiæ fertilitatis: quia ſi meliores fuiſſent vicinæ regiones, non illic potiſſimum ſedem fixiſſent, quorum in arbitrio erat eligere. In appellatione vallis Eſchol notanda prolepſis: ſic enim poſtea vocari cœpit ab Iſraelitis, ob memoriã inſignis botri, quẽ inde fuiſſe allatum narrat Moſes, idque cõtinuo pòſt exprimitur.

EX NVMER. CAPITE XIII.

27 *Reuerſi ſunt ab exploranda terra poſt quadraginta dies.*

27 *Profecti ergo ſunt, & venerunt ad Moſen & Aharon, & ad vniuerſum cœtum filiorũ Iſraël, in deſertum* **Paran** *in Cades: & retulerunt eis rem, atque vniuerſo cœtui, oſtenderúntque eis fructum terræ.*

28 *Narrauerunt ergo ei, & dixerunt, Peruenimus ad terram ad quam miſiſti nos: & certè affluit lacte & melle: & ipſe eſt fructus eius.*

29 *Niſi quòd fortis eſt populus qui incolit eam: & vrbes munitæ ſunt, & magnæ admodum: ac filios Enac vidimus illic.*

30 *Amalec habitat in terra meridiana: Hitthæus autem, & Iebuſæus, & Amorrhæus inhabitant montes: Chananæus verò habitat iuxta mare & ad ripam Iordanis.*

31 *Tacere verò fecit Caleb populum ad Moſen, & dixit, Aſcendendo aſcendamus, & poſſideamus: nam præualendo præualebimus contra eam.*

32 *At viri qui aſcenderant cum eo dixerunt, Non poterimus aſcendere contra populum illum, quia fortior eſt nobis.*

33 *Et detraxerunt terræ quam explorauerunt, apud filios Iſraël, dicẽdo, Terra per quam tranſiuimus vt exploraremus eam, terra eſt quæ conſumit habitatores ſuos: & omnis populus quem vidimus in medio eius, viri proceræ ſtaturæ ſunt.*

34 *Atque illic vidimus gigantes filios Enac, è gigantibus. Et fuimus ſicut locuſtæ in oculis noſtris, ſic fuimus in oculis eorum.*

25 Tulerũtq́ in manu ſua è fructu terræ illius, & attulerunt nobis: retulerũtq́ nobis rem, ac di- Deut.cap.1.
xerũt, Bona eſt terra quã Iehoua Deꝰ noſter dat nobis. 26 Atqui noluiſtis aſcẽdere: ſed, &c.

26 *Reuerſi ſunt.* Laudatur duodecim virorũ ſtrenuitas & diligẽtia, qui exiguo tẽpore totã terrã à deſerto Sin vſque ad mare, & totũ Iordanis tractũ luſtrauerint: & quidẽ in maximis caloribus, quum vuæ matureſcerent. Hactenus ergo munus ſibi iniunctũ fideliter exequuti ſunt. In relatu etiã nihil agere vidẽtur probis viris alienũ. Iuſſi fuerãt à Moſe cõſiderare terræ incolas, forteſne eſſent an debiles, deinde an vrbes eſſent munitæ. nihil niſi verũ & ſibi cõpertum narrãt. Denique eorum narratio nihil primo intuitu cõtinet reprehẽſione dignũ. Verùm ex cõtextu licet elicere, decẽ, quibus animus erat populum auertere, odioſè de obſtaculis ſic loquutos, vt nihil minus præſtiterint quàm quod ſperauerat Moſes. Nec verò hîc aliud adhuc crimẽ in ipſis coarguitur, niſi quòd malignè & fraudulẽter obiecta deſperatione, populũ à terræ acceſſu retraxerint. Quãuis ergo apertè nõ fuerint mentiti, defuit ſinceritas. Fortè etiã nõ exprimitur totus eorũ ſermo: quia ſatis habuit Moſes peruerſũ eorũ affectũ in eo notare, quòd terræ laudibus exceptionẽ addiderint, quæ populi animos metu frangeret. Vnde etiã colligitur vtilis admonitio, nihil apud Deũ proficere verſutos ſophiſtas, dum flexuoſis ambagibus fraudẽ tegere conãtur. Quare ſi Deo cupimus probare noſtrũ ſermonẽ, dãda eſt opera vt obliquis ſtrophis valere iuſſis, omnique reiecto fuco, ſimpliciter & ex animo loquamur. Fidẽ ergo præſtruunt decẽ exploratores, quò liberius deinde fallãt. Bona, inquiunt, terra eſt: niſi quòd fortis eſt populꝰ. Quid hoc aliud eſt quàm minimè ſperandũ eſſe vt fruantur Iſraelitæ Dei beneficio, idq; minimè eſſe tentandũ: Eodẽ ſenſu detonãt pluriũ gentium nomina, ad terrorẽ augendum. Poſtquam enim retulerũt ſe vidiſſe filios Enac, cõmemorant nimis ardua fore certamina cum diuerſis populis, qui vndique ad reſiſtendum occurrent.

31 *Tacere, &c.* i. Cõpeſcuit populi fremitũ corã Moſe, contra quẽ tumultuoſè inſurgere cœperant. Vnde apparet multa quæ ſubticẽtur vltro citróq; fuiſſe dicta. Neque.n. cohibẽdus fuit impetus populi, niſi accẽſa contẽtione. Verba autẽ eius oſtẽdunt quis fuerit ſtatus cauſæ & quæſtionis: nẽpe x. perfidos exploratores dehortatos eſſe populũ, ne ſtultè tẽderet ad terrã quã adipiſci impoſſibile erat: ne temere aggredi tẽtaret validiſſimos hoſtes, quibus longè impar erat futurus. Opponit autẽ Caleb victoriæ fiduciã, Nos, inquit, terrã obtinebimus: vnde ſumit materiã exhortandi. Porro dubiũ non eſt quin promiſſione Dei fretus, ſuperiores fore crediderit, atque ita audacter promiſerit, quũ alii pro nihilo ducerent, præeunte Dei vexillo, populũ venire ad hæreditatẽ ſibi promiſſã. Non videtur his cõgruere quod recitat Moſes 1. ca. Deut. vbi exploratores abſoluẽs, totã culpã in populũ reiicit: ſed facilè diluitur abſurditas: quia illic nihil aliud fuit Moſi propoſitũ quàm reos facere Iſraelitas, qui ſua cõtumacia promiſſionis Dei effectũ longo tẽpore impedierant. Omiſſa igitur hiſtoriæ parte, quæ ad præſentẽ cauſam nõ faciebat, tãtùm aſſumit quod eos tenebat ſceleſtæ ingratitudinis cõuictos: nẽpe ab exploratoribus laudatã fuiſſe terræ pinguedinem. Itaq; quũ ſatis ſupérq; cognita eſſet Dei liberalitas populo, eã repudiãdo grauiter peccaſſe. Ideo crimẽ in eo ſtatuit, quòd rebelles fuerint ori aut verbo Iehouæ: quia ſcilicet vocantẽ ſequi detrectauerint. Quod hîc vni Caleb adſcribit Moſes, alibi cõmune facit cũ Iehoſua. Certũ igitur eſt vnum pro duobꝰ verba feciſſe: & Iehoſua modeſtè prudẽtérque tacuiſſe, ne cõfuſa altercatio naſceretur. Probabilis tamen coniectura eſt, in eo qui laudatur plus enituiſſe fortitudinis & cõſtantiæ. Perſpicitur autem Moſis integritas, dum Caleb præferendo, miniſtri ſui laudem obſcurat & minuit.

32 *At viri, &c.* Hîc quaſi in ſpeculo cernimus vt impietas paulatim audẽdi licẽtiã colligat. Initio flexiloqui erãt defectionis authores, ſéque obſcurè inſinuabãt: nũc abiecta verecũdia, palã & acriter ſe opponũt ſermoni Caleb. Quod certè non aliud fuit quã fidẽ detrahere Dei verbo, & virtutẽ eius floccifacere. Pollicitꝰ fuerat Deꝰ terrã Iſraelitis: id facturũ eſſe negãt. Multis experimẽtis probauerat Deꝰ nihil ſibi eſſe difficile: eius auxiliũ ſufficere negãt hoſtiũ viribꝰ. Quin etiã eo tãdẽ ĩpudẽtiæ perrũpũt vt mẽtiendo ſecũ ipſi pugnare nõ dubitẽt. Cõfeſſi fuerãt terrã eſſe opimã: nunc iactant cõſumere aut vorare ſuos incolas: quod prorſꝰ cõtrariũ eſt. Tãtũdẽ.n. hoc valet acſi dicerẽt, miſeros hoĩes ĩ ea colẽda ſe macerare aſſiduis laboribꝰ: vel certè cæli ĩclemẽtia eſſe peſtiferã, quorũ vtrũq; fuit vaniſſimũ. Quòd intelligũt quidã de gigãtũ violẽtia, qui cædibꝰ oĩa replerẽt, ratione caret: quia hoc malũ populo minimè timẽdũ erat, profligatis incolis. Itaque nõ dubito quin ſignificẽt culturã terræ difficilẽ eſſe plenãq; multis moleſtiis. In fine vltimi verſus, vbi habetur, Sicut locuſtæ, &c. exiſtimo voces eſſe inuerſas: ideóq; ſic debere cõtexi, Sicut locuſtæ deſpectui ſunt in oculis noſtris, ita ob puſillã ſtaturã à gigãtibus illis fuimus deſpecti.

TVnc ſuſtulit vniuerſus cœtꝰ, ediderũtq́ vocẽ ſuã, & fleuit populus nocte illa. 2 Et murmu- Numer.14.
rauerũt aduerſus Moſen & aduerſus Aharon omnes filii Iſrael: ac dixerũt vniuerſa multitudo,
Vtinã mortui eſſemꝰ in terra AEgypti: aut in deſerto hoc vtinã mortui eſſemꝰ. 3 Et quare Iehoua
ĩtroducit nos ĩ hãc terrã, vt cadamꝰ gladio, vxores noſtræ & paruuli noſtri ſĩt ĩ prædã? Nõne ſatius
eſſet nobis reuerti ĩ AEg. 4 Dixerũt itaq́ alter ad alterũ, Cõſtituamus ducẽ, & reuertamur ĩ AEg.
5 Tũc cecidit Moſes & Aharon ſuper faciẽ ſuã corã vniuerſo cœtu cõgregationis filiorũ Iſrael.
6 Iehoſua verò filius Nun, & Caleb filius Iephuneh, de exploratoribus terræ, ſciderunt ve-

ſtimenta ſua.

7 *Ac loquuti ſunt ad vniuerſam congregationem filiorum Iſrael, dicendo,* Terra *per quam tranſiuimus vt exploraremus eam, optima terra eſt.*

8 *Si complacitum fuerit Iehouæ in nobis, introducet nos in terram iſtam, tradétque eam nobis, terram quæ affluit lacte & melle: tantùm ne ſitis rebelles Iehouæ, neque timeatis populum terræ huius: quia panis noſter ſunt, receſſit præſidium eorum ab ipſis: Iehoua autem nobiſcũ eſt: ne timeatis eos.*

1 *Tunc ſuſtulit vniuerſus.* Hîc videmus vt facilè à paucis flabellis excitetur ſeditio in magna turba. Populus enim, niſi alieno conſilio regatur, inſtar maris eſt obnoxii multis tempeſtatibus. Et hoc inter innumera alia mala producit humani generis corruptio, vt mendacia & impoſturæ veritati præualeant. Fuit quidem aliquis errandi color populo, quòd videbant decem tribuum ſelectiſſimos duces dehortari ab acceſſu terræ, duos tantùm eſſe pergendi authores. Sed credulitas iſta, ad quam nimis fuerunt propenſi, excuſatione caret: quia ab incredulitate manabat. Si enim dignitas & exiſtimatio decem hominum apud eos tantum valuit vt ad credendum eſſent tam faciles, ánnon multo plus fidei habendum fuit Dei verbo, qui terram ante annos quadringentos pollicitus fuerat? Nam quum oppreſſi AEgyptiaca tyrannide clamarent, non exciderat memoria promiſſionis Patribus datæ: ſicuti curæ fuerat ſancto Iacob eam tradere per manus. Nuper audierant, & amplexi fuerant eius confirmationẽ, atque hac fiducia diſceſſerant ex AEgypto. Videmus ergo ſua ignauia vel prauitate iam prius fuiſſe inductos ad refugiendum terræ acceſſum, quia Deo fidem abrogauerant: vt videri poſſint data opera captaſſe occaſionem. Improbi tamen ſuaſores ſponte iam ruentes impulerunt, vt præcipites agerent. Incipiunt autem à fletu qui tandem in rabie prorũpit. Flendi cauſa eſt mortis timor: quia ſe ad carnificinã trahi exiſtimant. Vnde hoc, niſi quia nullius pretii apud eos eſt promiſſum à Deo auxiliũ? Vnde apparet quantopere fidei cõtraria ſit timiditas, dum obiectis periculis nos tantùm reſpicimus. Verùm ſicuti principium infidelitatis eſt metu retrahi à Dei obſequio, ita alterum poſtea deterius malum accedit, dum præfractè homines Deo reſiſtunt, & quia ſe eius verbo ſubiicere nolunt, cum ipſo iurgantur. Hoc Iſraelitis accidit, qui mœrore oppreſſi tandem doloris impetu rapti ſunt cõtra Moſen & Aharon. Atque hoc nimis frequenter vſuuenire ſolet, vt ex anguſtiis, quibus infidelitas nos conſtringit, ebulliat impatientia. Votum mortis quod concipiunt ex ingratitudine ac beneficii Dei contemptu naſcitur. Optarent ſe fuiſſe mortuos, vel in AEgypto, vel in deſerto. Cur ergo ſupplices paulo antè Moſen deprecati fuerant vt Deum placaret? Quod ad verba ſpectat, Vetus interpres particulam לֻא, quæ optatiua eſt, pro negatiua accipiens, locũ malè vertit: acſi mors illis in deſerto eſſet acerbior quàm in AEgypto: ſed tantùm deplorant ſe expoſitos eſſe ad cædẽ, ſi terram Chanaan ingreſſi fuerint: ſicuti proximo verſu ſequitur.

3 *Et quare introducit.* Hîc magis ſe prodit impietatis ſuperbia, atque etiã furor, quòd Deũ fraudis & ſæuitiæ accuſant, acſi eos proderet gentibus Chanaan, & ad mactationem produceret. Colligunt enim non eſſe parendum eius imperio, quia vult eos perdere: neque id modò, ſed ſimul dare in prædã vxores & liberos. Videmus quàm furioſa ſit incredulitas, vbi fræna ſibi laxauit: quando non dubitant miſeri litẽ Deo intendere, & hanc gratiã referre eius beneficiis, vt vocẽt proditorẽ. Quæ autem ſacrilegæ audaciæ cauſa, niſi quia negotium ſibi fore audiunt cum validis hoſtibus? acſi non maiorem experti eſſent Dei potentiam quàm vt quicquam aduerſi eo propitio timendũ foret. Interea infirmitatis quoque Deum inſimulant: acſi inferior eſſet gentibus Chanaan. Tandẽ ſurgit cumulus prodigioſæ cæcitatis & amentiæ, vbi de reditu conſultant, & reiecto Moſe ad ducẽ eligendum ſe comparant, qui rurſus eos dedat Pharaoni. An obliti tam citò erant quàm miſera illic fuiſſet ſua conditio? Atqui nulla ſua noxa, quum placidi fuiſſent & innoxii hoſpites, promeriti erant vt eos tam inhumaniter affligerent AEgyptii: quum nulla alia cauſa Pharaoni exoſi eſſent niſi quòd eorum multitudinem ferre non poterat: quid facturum credibile erat, poſtquam eorum cauſa tot clades perpeſſus erat. Quæ porro humanitas à gente illa ſperanda, quæ antè nullo incommodo læſa, in eorum perniciem cõſpirauerat. Nulla certè erat domus quæ non primogenitos ſuos vlciſci cuperet. Cupiunt tamen infeſtiſſimi hoſtis libidini ſe tradere, qui ante vllam odii cauſam extrema quæque in ipſos tẽtauerat. Vnde perſpicimus incredulos iuſta Dei vindicta non modò excæcari, ſed raptari ſpiritu vertiginis, vt ſibiipſis peſſima quæque aſciſcant.

5 *Tunc cecidit.* Incertum eſt fuerintne ita populo ſupplices, vt coram eo proſtrati iacuerint, an verò precandi cauſa faciem in terram proſtrauerint: quod ſecundum mihi veriſimilius eſt, acſi ad Deum ſe vertendo populi ſtuporem arguerent. Et certè in tanta duritie nihil aliud reſtabat quàm vota facere apud Deum: ſic tamen vt precatio publicè in omnium conſpectu ſuſcepta fuerit ad flectendos animos. Poterant enim alioqui ſeceſſum quærere: ſed illa miſerabili

ſpecie tentarunt reuocare populum ad ſanam mentem. Hoc quidem extra dubium eſt, ſibi nihil priuatim quæſiiſſe: ſed tantùm ſollicitos fuiſſe de ſalute populi: quo retrocedente liberum illis fuiſſet in terra Chanaan vel alibi peregrinari. Neque tamē ſimpliciter addicti fuerunt populo: ſed eos maximè cruciabat interruptio gratiæ Dei, cum qua etiam ſepultum fuiſſet fœdus cum Abraham percuſſum. Denique hoc illis perinde erat (& meritò), acſi & Dei gloriam & ſalutem humani generis penitus extingui viderent. Quare pluſquam ſtupidos fuiſſe oportet qui triſti illo ſpectaculo nihil moti ſunt: præſertim quum Moſes, quem Deus tot honoribus ſupra omnes mortales extulerat, eorum cauſa pronus in terra iaceret.

6 *Iehoſua uero filius* Nun. Hîc exprimitur magnanimitas Iehoſuæ: quum antè ſolus Caleb fuiſſet laudatus. Dicit autem Moſes ambos ſcidiſſe veſtes in ſignum extremi doloris, atque etiam deteſtationis. Hæc enim (vt ſatis notum eſt) Orientalibus populis ſolennis fuit ceremonia in grauiſſimo luctu, vel quum ſcelus aliquod abominari vellent. Hunc morem perperam imitati ſunt hypocritæ, vel quum dolorem ſimularent, vel quum fucum vellent facere ſimplicibus. At certū eſt Iehoſua & Caleb ſerio affectu, atque etiam ardore indignationis impulſos fuiſſe vt veſtes ſcinderent. Porro ſimul mederi ſtudent populi inſaniæ. Ac primò quidem terræ fertilitatem commēdant: deinde ſpem illius potiundæ conſtituunt in Dei fauore vel beneplacito. Quòd particulam conditionalem אם pro cauſali accipiunt, ac vertunt, Nam quia nos Deus amat, ideo nos inducet, mihi non probatur. & certè alienum eſt à vero ſenſu. Nam quia quodammodo repulerant Iſraelitæ tantum beneficium, certè ob incredulitatem erant indigni quos fauore ſuo proſequeretur. Ideo quaſi dubitanter conditio interponitur, nō ad ſpē minuendā, acſi eſſet incertitudinis nota: ſed tantùm vt populus ſuæ impietatis conuictus reſipiſcat: quaſi dicerent, Si modò demus locum gratiæ Dei, vt eam erga nos continuet, bono animo eſtote. quod paulo pòſt clarius explicant, populi contumaciam obiurgando, vbi dicunt, Tantummodo, vel, Atqui ne ſitis rebelles. Quibus verbis admonent vias omnes obſtrui Deo, ne vlterius curſum operis ſui proſequatur: nec aliud miſeris eſſe obſtaculum quàm propriā incredulitatē, quæ ipſos non patitur obedire Deo. Hoc autē modo aſſerunt Dei virtutem ſufficere ad complendum quod promiſit: deinde populum hortantur ad cōciliandum eius fauorem, à quo ſua culpa exciderat. Particula autem אך emphaticè ponitur: acſi diceret Iehoſua & Caleb, nihil eſſe metus vel periculi, niſi quia deuotis animis populus malū ſibi acerſit. Tandem freti Dei auxilio non ſecus ac victores exultant. Panis, inquiunt, noſter erunt: hoc eſt, nullo negotio eos deuorabimus. Additur ratio: quia ſi Deus ſtet pro Iſraelitis, deſtituentur hoſtes omni præſidio. Iure itaque & optima ratione concludunt, Quantumuis alioqui formidabiles ſint hoſtes noſtri, non eſſe metuēdos, modò propitius ſit nobis Deus, extra quem nulla eſt virtus.

Eiuſdem hiſtoriæ repetitio.

EX DEVTER. CAP. I.

27 *Et murmuraſtis in tabernaculis veſtris, dicentes, Propterea quòd odio habebat nos Iehoua, eduxit nos è terra AEgypti, vt traderet nos in manum Emorrhæi, vt perderet nos.*

28 *Quò nos aſcendimus? fratres noſtri diſſoluerunt cor noſtrum, dicendo, Populus iſte maior & procerior nobis eſt: vrbes magnæ & munitæ vſque ad cælum: & etiam filios gigantum vidimus ibi.*

29 *Tunc dixi vobis, Ne paueatis neque timeatis ab eis:*

30 *Iehoua Deus veſter qui præcedit vos, ipſe pugnabit pro vobis, prorſus vt fecit vobiſcum in AEgypto in oculis veſtris.*

31 *Et in ipſo deſerto vidiſti quòd portauerit te Iehoua Deus tuus, quemadmodum portare ſolet homo filium ſuum, & hoc per totam viam per quam ambulaſtis, donec veniretis ad locum iſtum.*

32 *Atqui ea in re non credidiſtis Iehouæ Deo veſtro,*

33 *Qui præcedebat vos per viam ad explorandum vobis locum in quo caſtra figeretis, per ignem in nocte, vt oſtenderet vobis viam per quam ambularetis, & per nubem in die.*

27 *Et murmuraſtis.* Alibi etiam fleuiſſe dicit: nunc verò ſolum murmur ponit, quod obiurgationi melius quadrabat. Deinde quàm maligna fuerit eorum ingratitudo & peruerſitas admonet, quòd Deo exprobrauerint ſingulare quod ipſis contulerat beneficium, acſi grauem iniuriam feciſſet. Non potuit luculentius ſpecimen dare paterni erga eos amoris quàm eos redimendo. Ergo nimis iniquam mercedem rependunt, dum ſe queruntur ad mortem crudeliter fuiſſe tractos, & tam præclarū eius amorem in odiū conuertunt. Ex proximo verſu apparet, quāuis ſingula

ſuis locis non referat Moſes, nihil tamen eſſe repugnantiæ in eius verbis. Paulo antè viſus eſt ſimpliciter laudare exploratores, acſi ingenuè & bona fide officio defuncti eſſent: nunc autem in populi perſona demonſtrat rebellionis fuiſſe authores: quia quos hortari debuerant, iniecto terrore ignauos reddiderint.

29 *Tunc dixi vobis.* Sermonem Caleb & Ioſue hîc omittit: quia tantùm breuiter attingit capita de quibus apud populum concionatus eſt. Tantùm dicit, quum eos ad ſanam mẽtem retrahere conatus eſſet, ſtudium ſuum & laborem profectu caruiſſe. Porro ab experientia ratiocinatur, bene ſperandum eſſe de auxilio Dei, quia inſtar lucis eos præcedat. Id autem probat, quòd debellatis AEgyptiis non deſtiterit virtutem ſuam ſubinde proferre: vt quos ſemel redemerat, incolumes ad extremum vſque tueretur. Propoſitio igitur eſt, Quanuis ſuæ debilitatis ſibi ſint conſcii, Dei tamen potentia victores fore: quia eos ſuſceperit in ſuam curam, ſéque eorum ducem profeſſus ſit: quod præcedendi verbo ſignificat. Ac nequa dubitatio maneat, præſentibus obſtaculis opponit quæ experti fuerant potentiæ Dei miracula, non tantùm in ipſo redemptionis exordio, tot liberationum progreſſu, quum perditos & deſperatos innumeris modis reſtituiſſet à morte in vitam. Hinc concludit non eſſe timendum: non quòd velit prorſus ſolutos eſſe & vacuos omni metu & cura: ſed vbi fiducia ex præſenti Dei ope concepta præualuerit in ipſorum cordibus, vt omnia impedimenta ſuperet. Emphaticè dicit Deum ſub ipſorum oculis pugnaſſe, vt proprio ſenſu magis conuictos teneat.

31 *Et in ipſo deſerto.* Hîc perpetuus recenſetur curſus gratiæ Dei: vnde tutò colligere licebat, qui tot beneficiis ipſos proſequutus fuerat, eundem in præcipuo actu fore. Portandi ſimilitudine ideo vtitur, quia minimè peruiũ erat iter, niſi Deus quaſi humeris ſuis ipſos geſtaſſet, non ſecus ac puerum adhuc infantem ſolet pater. Ita ab vna parte laudatur incredibilis Dei humanitas, qui eouſque ſe demittere dignatus eſt vt ſuis brachiis populum ſuſciperet: ex oppoſito autem ſuæ infirmitatis monetur populus, qui niſi Dei virtute ſuffultus, vix ad pedem mouendum idoneus fuiſſet. Alibi Moſes, partem huius ſimilitudinis retinens, Deum aquilæ comparat, quæ pullos alis ſuſtentans, ad volitandum inſtituit. Et certè niſi ſupra humanum modum in ſublime euecti, nunquam centeſima ex parte tot difficultatibus pares fuiſſent.

32 *Atqui ea in re.* Significat nimis fuiſſe malignos operum Dei æſtimatores, quos eius virtus toties cognita & perſpecta ad fidendum non erexerit. Nam ſub voce דבר, pro qua Rem vertimus, complectitur omnia documenta quibus teſtatus fuerat Deus ſatis in ſe vno eſſe præſidii ad plenã eorum ſalutem. Atque hæc quidem realis (vt ita loquar) vel actualis fuit doctrina, quum Deus extenta manu ad credendum ipſos vocaret. Promiſſionis tamen reſpectu incredulitatis eos accuſat: quia ſicut ad obediendum non modò prompta & alacris eſt fides, ſed totum hominem vegetat, vt agilis ſit: ita ignauiæ cauſa fuit non attendere ad Deum, qui ſe terram Chanaan illis daturum pollicitus fuerat, atque in eius fœdus recumbere. Atque huc ſpectat, Deum caſtris metandis loca & ſtationes deſignaſſe: quia niſi cõſilium eius fuiſſet aliò eos dirigere, ſuperuacua fuiſſet locorum mutatio. Ergo ſigna manendi & pergendi non referre ad ſuum finem, turpis fuit ſocordiæ: quia hoc erat Deum ſpernere quum manum porrigeret.

EX NVMER. CAP. XIIII.

10 *Tunc dixit tota multitudo Vt eos lapidibus obruerent: & gloria Iehouæ apparuit in tabernaculo conuentionis omnibus filiis Iſrael.*

11 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Vſquequò vilipendet me populus iſte? & vſquequò non credent mihi in cunctis ſignis quæ feci in medio eorum?*

12 *Percutiam eum peſte, expellámque eum: te autem faciam in gentem magnam & robuſtiorem eo.*

10 *Tunc dixit tota multitudo.* Vbi contra Deum fremere cœperunt impii, ac palam de ipſo querulari, non mirum eſt ſi in eius quoque ſeruos ſæuiant. Nam ſuperbia vbi liberè ſubigitur, crudelitatem fere parit: ita ſemper impietas, vbi coarguitur, extremo actu in furorem deſinit. Non vi neque armis cogebant Caleb & Ioſue, neque minitabantur: tantùm ſuadebant vt Dei promiſſione confiſi in terram Chanaan pergere non dubitarent. Quia obſtinatis animis ſtatuerat populus Deo non credere, caſtigatus frænum mordet, & reprehenſores ſuos vult lapidare. Quantus autem iracundiæ fuerit impetus, hinc apparet, quòd Deus furentes placare non tentat, neque minis vel imperio compeſcit, ſed palam è cælo exerit ſuam virtutem: & gloriæ ſuæ obiectu mirabiliter protegit ſeruos ſuos, acſi feris beſtiis eriperet. Non fit quidem expreſſa nubis mentio: ve-

rum colligere licet, ſignum cui aſſueuerant, fuiſſe datum non ad eos terrendos modò, ſed etiã pro ſternendos, vt adeptis nocendi viribus vel inuiti deſiſterent. Maieſtas enim Dei quamuis ſolos fideles verè humiliet, reprobos tamẽ ac perditos interdũ mitigat, vel cũ ſua feritate reddit attonitos.

11 *Tunc dixit Iehoua.* Expoſtulat de indomita pertinacia: quia pridem nõ ceſſauerant petulãter ipſum, nec ſine atroci contumelia, cum omnibus potẽtiæ documentis clarè perſpectis ſpernere & abiicere. Nam quòd alii verbũ ינאצ transferunt per irritare, neſcio an cõueniat. Propius accedit Hieronymus ad genuinum ſenſum, Quouſque mihi detrahent? Sed contenti ſimus genuina Dei ſententia, quam proximo antitheto confirmat: vbi ſe ideo vilipendi conqueritur, quia in rationem non veniant tot miracula quibus & ſuam virtutem & beneficentiam largè teſtatus fuerat. Atque ita contemptum probat, quia ex profeſſo fidem abrogent multis ſignis, quorum ſaltem congeries peruicaciam ſanare vel corrigere debuerat. Sequitur vltimæ pœnæ denuntiatio, addita ſceleris atrocitate. Continuam enim ſeriem deſignat particula Quouſque, & longam Dei tolerantiam exprimit. Seuerè quidem aliquos punierat, ſed duntaxat in exemplum, vt maneret integrum nomẽ generis: nunc verò ait agendũ eſſe tanquam cum deſperatis, qui ludos ſibi facere non deſinunt ex patientiæ Dei ludibrio. Quo docemur, quantũuis natura ſit placabilis Deus, meritò ſpem veniæ incredulis præcidi, qui ſic obdureſcunt vt nihil proficiat Deus apud eos, neque ore, neque lingua. Iam vſum ſignorum breuiter perſtringit: nempe huc ſpectaſſe vt eorum cognitio & experientia benè ſperandi magiſtra foret. Siquem offendit ſpecies repugnantiæ, quum Deus actum eſſe de populo pronũtiat, quum tamen decretum eſſet adhuc ignoſcere: ſolutio tribus verbis aliunde repeti poteſt: quia hîc Deus de arcano ſuo & incomprehenſibili iudicio non verba facit, ſed tãtum de re ipſa, oſtendens quid meritus ſit populus, & quàm horribilis vindicta pro modo ſceleſtæ nefandæque defectionis immineat: ſicuti conſilium eius non fuit Moſen arcere à ſtudio precandi, ſed examen capere de ſincera eius pietate cum ſerio ardore. neque tamen niſi præeunte aliqua fidei ſcintilla contra prohibitionem fertur. Lege caput Exodi 32.

EX EODEM CAPITE.

13 *Et dixit Moſes ad Iehouam, Atqui audient AEgyptii (quia eduxiſti in virtute tua populum iſtum è medio eius.)*

14 *Dicentque habitatori terræ eius, qui audierunt quòd tu Iehoua ſis in medio huius populi: quandoquidem oculo ad oculum viſus ſis tu Iehoua, & nubes tua ſteterit ſuper eos, & in columna nubis præceſſeris eos per diem, & in columna ignis per noctem.*

15 *Si interfeceris populum hunc quaſi virum vnum, tunc dicent gentes quæ audierint famam tuam,*

16 *Quia abſque potentia eſt Iehoua, vt introducat populum iſtum in terram quam iurauit eis, ideo mactauit eos in deſerto.*

17 *Et nunc magnificetur quæſo fortitudo Domini mei, ſicut loquutus eſt, dicens,*

18 *Iehoua tardus ad iram, & multæ miſericordiæ, tollens iniquitatem & peccatum, & innocentem non faciens, viſitans iniquitatem patrum in filios ſuper tertiam & quartam generationem.*

19 *Propitius eſto agedum iniquitati populi huius, ſecũdum magnitudinem clementiæ tuæ: ſicut remiſiſti populo huic ex AEgypto vſque nunc.*

13 *Atqui audient AEgyptii.* Hîc Moſes pro ſuo more ſtat quaſi in fiſſura muri (ſicut in Pſalmo dicitur) quò iram Dei ſuſtineat & auertat, quæ irruptionem alioqui erat factura: quia eius interceſſione factum eſt vt ſubitò reſtinctum fuerit incendiũ, nec conſumptus fuerit populus. Porro ad impetrandi fiduciam tantummodo obiicit, ſacrum Dei nomẽ ludibrio fore apud impios, ſi penitus intereat populus. Verba, quæ variè reddunt interpretes, ad genuinum ſenſum aptare ſtudui. Primò dicit, Audient AEgyptii, quum tamẽ res apud eos ſatis nota ſit ac miraculis teſtata, populum hũc tua virtute illinc fuiſſe ereptum. Idem etiam rumor volitabit inter populos Chanaan, qui iam audierũt te huius populi eſſe præſidem, eiúſque gubernãdi curam ſuſcepiſſe. Si ergo penitus intereat, quæcunque gentes famam tuam audierunt, culpam in te coniicient: atque putabunt virtutem tuam in medio curſu fractam eſſe, ne opus à te incœptum ad finem vſque perduceres. Summa huc tendit, quia Deus claris & euidentibus ſignis palam fecerat ſe populi illius liberatorem, impiorũ probris fore expoſitum, niſi quos ſemel redemit ſeruet incolumes. Neque enim profanis gentibus aliud veniſſet in mentem quàm Deum non poſſe, quum maximè vellet, beneficium ſuum tueri. Pſal.106.d.23.

Et certè hæc eſt non vulgaris Dei bonitas,ſic cōiungere gloriam ſui nominis cum ſalute noſtra, vt quod nobis aduerſum eſt,eius cōtumeliam ſecum trahat:quia os improbis apertum ſit ad maledicendum.Verùm id nobis demum proderit,ſi viciſſim abſque ſimulatione &ſincero zelo Deū flagitemus vt in nobis ſeruandis gloriæ ſuæ ſit vindex. Audacter enim in ſuum commodum obtendunt Dei nomen,cuius tamen nulla cura vel ſtudio tangũtur. Porro quia impii quo illuſtrior fuit Dei virtus,ſi concidere viſa fuerit,eo inſolentius feruntur ad maledicendum: ſemper rogandus eſt ne opus manuum ſuarum quod in nobis cœpit,deſerat. Huc enim pertinent verba, Audierunt quòd apparueris oculo ad oculum: quia extincta populi ſalute,defectus nonniſi Deo adſcriptus eſſet,qui potentiam manus ſuæ in illo ſeruando exeruerat. Denique ſicut admirabilis exitus teſtimonium fuerat fauoris Dei,ita ſi paſſus fuiſſet populum in deſerto perire,hoc omnes duxiſſet infirmitatis ſignum: quia probabile non erat non præſtare quod vellet, niſi viribus deſtitueretur.

17 *Et nunc magnificetur.* Alterum fiduciæ argumentum ſumit ex viſione, in qua Deus luculentius naturam ſuam expreſſerat. Ex quo patet quàm dextrè in ea profecerit, ſéque ſedulò & probè in ea exercuerit. Hinc tamē elicitur generalis doctrina,nihil eſſe efficacius in precibus quàm Deo verbum ſuum obiicere,concipere denique vota noſtra ex eius promiſſionibus: acſi nobis ore ſuo dictaret quicquid poſtulandū eſt. Quum itaque memorabili quod vidimus elogio ſe Moſi Deus patefeciſſet,inde certa ſumi potuit precandi forma:quia nuſquam firmior certitudo quàm in eius verbo: in quo ſi fundatæ erunt noſtræ preces, timendū non eſt ne ſint irritæ,vel nos euentus fruſtretur. idem enim qui loquutus eſt veracem ſe probabit. Et certè ideo loquitur vt nobis loquendi materiā ſuppeditet,alioqui enim neceſſe eſſet obmuteſcere.Quia autē verſum decimũoctauum alibi expoſui,illuc ſe conferant lectores.

19 *Propitius eſto iniquitati.* Ad ſpem veniæ primùm ſibi magnitudinem clementiæ Dei proponit,deinde ſuperiora exempla quibus cognitum fuerat quàm propenſus eſſet Deus ad ignoſcendum. Ac Dei quidem miſericordia,quoties peccauimus,ad quærendam reconciliationem perpetuò nos inuitat: & quum mala malis addita,ipſáque ſcelerum atrocitas meritò nos terrere queat, magnitudinem gratiæ,cuius hîc fit mentio,nobis occurrere neceſſe eſt,vt omnem materiam iræ Dei abſorbeat. Ad hoc quoque aſylum Dauid confugiens,ſuo exemplo nos docet quomodo ſuperandi ſint omnes pauores: verùm quia ſæpe friget ſimplex & nuda bonitatis Dei cognitio,alteram fulturā Moſes applicat ab experientia. Ignoſce,inquit,ſicuti antehac toties feciſti.Quia enim inexhauſta eſt ac infatigabilis Dei bonitas,quo ſæpius eam ſumus experti, fortius ad eam implorandam animari nos decet:non vt diffluamus ad peccandi licentiam, ſed ne obruat nos deſperatio vbi Dei iudicio vrgemur,& propria conſcientia nos angit & cruciat.Denique hæc nobis ſit valida obteſtationis ſpecies,Deum per ſua quæ experti ſumus beneficia orare,vt beneficus nunquā eſſe deſinat.

Pſal.51.a.3.

EX EODEM CAPITE.

20 *Tunc dixit Iehoua,Peperci ſecundum ſermonem tuum.*

21 *Veruntamen viuo ego, & replebit gloria mea vniuerſam terram:*

22 *Quoad cunctos homines qui viderunt gloriam meam, & ſigna mea quæ edidi in* AE*gypto & deſerto,& tentauerumt me iam decem vicibus,nec paruerunt voci meæ:*

23 *Si videbunt terram,de qua iuraui patribus eorum,omnes, inquam, qui me irritauerũt, non videbunt eam.*

24 *At ſeruum meum Caleb,eo quòd alius fuit ſpiritus cum eo, & adimpleuit ire poſt me, & ipſum introducam in terram quam ingreſſus eſt, & ſemen eius hæreditate accipiet eam.*

25 *Amalec & Chananæus habitat in valle: cras reuertimini & proficiſcimini in deſertum via maris Suph.*

20 *Peperci ſecundum ſermonem.* Significat Deus quos iam exitio addixerat ſe remittere ac donare ſeruo ſuo Moſi. Vnde colligimus quid apud Deum valeat piorum deprecatio: quemadmodū dicitur in Pſalmo facere ſecundum eorum deſiderium qui ipſum timent. Vltro quidem facturus erat quod Moſi conceſſit: ſed quò ſimus ad precandum alacriores, precum vtilitas & fructus cōmendatur,vbi pronuntiat Deus ſe non tantùm annuere votis noſtris, ſed etiam obſequi. Verùm de quibus extremam pœnam exigere ſtatuit,& quos promiſſa hæreditate abdicat, quî conuenit vt aſſerat ſe illis pepercisse?Reſpondeo,non perſonis,ſed generi & memoriæ datam fuiſſe veniam cuius fit mentio. Nam quòd mortis æternæ reatu ſolutos eſſe quidam volunt, & ideo placatum fuiſſe illis Deum,quia pœna temporali contentus fuerit, coactum eſt. Non dubito igitur Moſen fuiſſe eatenus exauditū,ne deleto ſemine Abrahæ, fœdus Dei excideret. Ac ſic tēperauit veniam

Pſal.145.d.19.

vt maneret incolumis poſteritas, incredulis tamen rependeret contumaciæ mercedem. Ita parcendi ratio nihil impiis defectoribus profuit: & tamen viam aperuit ad implendam promiſſionis fidem.

21 *Viuo ego.* Certum quidem eſt Deum per vitam & gloriam ſuam iurare. In eo tãtùm ambiguus eſt ſenſus, quòd in præterito tempore quidam exponũt terram fuiſſe repletam gloria, quæ iam patefacta fuerat pluribus miraculis. Et videtur bene quadrare quòd mox ſequitur, Qui viderunt gloriam meam, non videbunt terram: loci tamen circunſtantiæ aptius eſt tẽpus futurum: nempe vt Deus teſtem citet ſuam gloriam, cuius futurus erat aſſertor. Timebat Moſes ne in Dei contumeliam & probrum traheretur interitus populi: nunc Deus iureiurando pronuntiat ſe ita fore gloriæ ſuæ vindicẽ, vt qui tanto ſcelere ſunt obſtricti pœnã non effugiant. Negat terram viſuros qui miracula, quorum ſpectatores fuerant & teſtes oculati, clauſis oculis prætereũt, & conati fuerant ſuã cæcitate quaſi in nihilum redigere. Nam quum tot ſignis non fuiſſent edocti ad timendum Deum, pluſquam indigni erant terræ aſpectu: cuius poſſeſſio ſignis ipſis rata eſſe debuerat, niſi eorum ingratitudine procul reiecta fuiſſet Dei veritas. Decem vicibus ſe tentatum fuiſſe Deus queritur: quia non deſtiterant ſubinde ipſum prouocare ſua proteruia. Neque enim numerus certus ac definitus ponitur: ſed tantùm ſignificat Deus nullum eſſe modum vel finem. Quid ſit Deum tentare alibi diximus, nempe ſenſus noſtri modulo ſubiicere eius potentiam, & pro noſtra libidine legem agendi præſcribere: vt nihilo plus ei deferamus quàm dictat carnis ratio. Additur fons & cauſa tentationis, dum eius vocem reſpuunt homines: quia ſola obedientia petulantiam compeſcere poſſet, vt eſt magiſtra modeſtiæ.

24 *At ſeruum meum Caleb.* Per ſynecdochen ſolus Caleb nunc excipitur: quum tamen Iehoſua eiuſdem gratiæ fuerit particeps, ſicut & ſocius virtutis: ſed præcipuè laudatur, quia ſignum quodã modo extulerat, fuerátque princeps ad animandum Iehoſua. Summa laudis eſt quòd impleuerit ire poſt Deum. Nam quòd alii ſubaudiunt voluntatem, ſuperuacuum eſt: quum ſimplex loquutio plena ſit. Commendat ergo Deus obſequii perſeuerantiam in Caleb: quia non tantùm prompto animo alios fuerit hortatus, ſed conſtãter & infracto animo perrexerit, nec retent⁹ fuerit vllis obſtaculis. Laudem verò conſtantiæ amplificat Deus, quòd vnus cum tanta multitudine fortiter confligendo, ſolum Deum reſpexerit. Rarum enim exemplum eſt, inter violentos & tempeſtuoſos motus, quaſi toto orbe concuſſo, ſtare in gradu, ac rectum curſum tenere. Etſi autem nomen רוח pro affectu capitur, nõ dubito tamen quin metonymicè ſignificet Moſes diuinitus ſic animatũ fuiſſe Caleb.

25 *Amalec & Chananæus.* Quidam ſic reſoluunt verba, Quamuis Amalecitæ habitent in valle. Alii verò, Quoniam Amalecitæ ſubſidunt in vallibus ad ſtruendas inſidias. Alii exiſtimãt terrorem incuti, ne diutius maneãt in terra hoſtili: quia quotidie expoſiti erunt ad nouos inſultus. Ego verò potius arbitror exprobrandi cauſa id eſſe dictum Iam enim ad terræ habitabilis fines ventum erat, iam hoſtes erant profligandi. Iubet autem Deus retro curſum flectere, & ita à terra quam attigerant, eos expellit. Quanquam non inficior quin neceſſitate expoſita, ad parendum eos cogat: quaſi diceret, non aliud reſtare quàm vt terga vertendo, ſe rurſus in deſertum coniiciant.

EX EODEM CAPITE.

26 *Loquutus eſt itaque Iehoua ad Moſen & Aharon, dicendo,*

27 *Vſquequo congregationem hanc peruerſam feram, quæ murmurat aduerſum me? murmurationes filiorum Iſrael, quibus ipſi murmurant contra me, audiui.*

28 *Dic ergo eis, Viuo ego, dicit Iehoua, niſi quemadmodum loquuti eſtis in auribus meis, ſic fecero vobis.*

29 *In deſerto iſto cadent cadauera veſtra, & omnes numerati veſtri, ſecundum omnem numerum veſtrum, à filio viginti annorum & ſupra, qui murmuraſtis contra me.*

30 *Si vos ingrediemini terram, de qua leuaui manum meam, vt habitare vos facerem in ea: præter Caleb filium Iephunch, & Iehoſua filium Nun.*

31 *Ac paruulos veſtros, de quibus dixiſtis, In prædam erunt, ipſos introducam: & cognoſcent terram iſtam quam deſpexiſtis.*

32 *Cadauera autem veſtra cadent in deſerto hoc.*

33 *Et filii veſtri paſtores erunt in deſerto hoc quadraginta annis: & portabunt ſcortationes veſtras, donec conſumantur cadauera veſtra in deſerto.*

34 *Secundum numerũ dierum quibus exploraſtis terram, quadraginta diebus, vnoquoque*

die pro anno vno, portabitis iniquitates veſtras in deſerto, & cognoſcetis vanitatem meam.
35 *Ego Iehoua loquutus ſum, Si non hoc fecero vniuerſæ cõgregationi huic peruerſæ, quæ congregata eſt aduerſum me, in deſerto iſto conſumentur, ibíque morientur.*
36 *Viri itaque illi quos miſerat Moſes ad explorandam terram, qui reuerſi murmurare fecerant aduerſus eum cunctam congregationem, detrahendo terræ:*
37 *Mortui ſunt viri illi qui terræ detraxerant, plaga coram Iehoua.*
38 *Iehoſua verò filius Nun, & Caleb filius Iephuneh vixerunt, ex hominibus illis qui profecti erant ad explorandam terram.*

26 *Loquutus eſt itaque Iehoua.* Copulam tranſtuli per vocem Itaque, ad continuationem notandam. Neque enim quicquam nouum hîc narrat Moſes: ſed explicandi cauſa inculcat rem magni momenti: priuatum ſcilicet iri terræ poſſeſſione qui illuc ingredi recuſauerant. Exordium autem eſt pathetica interrogatio, Quouſque tandem ferenda erit importuna illa fex populi quæ obſtrepere non deſinit? Dicit autem Deus ſe audiiſſe tumultuoſos illorum clamores: quò certius agnoſcant intolerabilem eſſe ſuam ſuperbiam, cuius Deum ipſum tædet, quanuis multæ ſit patientiæ & tardus ad iram. Salſa autem ironia eos perſtringit, quum dicit ſe acturum ex eorum ſententia & voto. Ipſis quidem nihil minus erat propoſitum quàm in deſerto vagari: ſed quia refugerant terræ acceſſũ, Deus ſe illis morigerũ fore alio ſenſu dicit: quia ſcilicet terræ quàm ſpreuerũt conſpectu nunquã potietur. Iureiurando ſummã offenſionẽ exprimit: ſicut etiã dicitur in Pſalmo,
Pſal. 95. b. 11. Quare iuraui in ira mea, Si introibunt in requiẽ meã. Ita verò percelli eorũ ſtuporẽ neceſſe fuit, ne Deo tãtopere exacerbato, ſibi pro more indulgerent. Pœnã aggrauat alia circũſtantia, quòd hæreditate priuandi ſint quam Abrahæ iurauerat ſe daturum. Leuatio enim manus (vt alibi dictum eſt) ritus fuit iuriſiurandi: perinde acſi extenta manu Deus teſtis & iudex accerſeretur è cælo. Etſi autem id in Deum propriè non competit, ſcimus tamen vt ſoleat in ſe transferre quæ ſunt hominum. Porro hæc grauis fuit exprobratio, eos malitia ſua & proteruia exinanire Dei promiſſionem iureiurando ſancitã, ne ſaltẽ effectum erga eos ſuũ proferret. Nam paulo pòſt oſtendit Deus, quanuis oblatum beneficium reſpuerint, ſe tamẽ fore veracẽ: quia paruulis eorũ filiis quod à ſe repulerũt præſtabit. Sic Deus ſua iudicia aduerſus hypocritas, qui falſò obtendũt eius nomẽ, tẽperat, vt ſemẽ aliquod cõſeruet ad propagãdã Eccleſiã: nec vnquã ita ſeuerus eſt erga reprobos quin miſericordia eius erga electos vigeat. Imò hîc docet beneficum ſe fore erga filios, vt patribus pœnã irroget. Obliqua erat accuſatio Dei, quũ lugerẽt filios ſuos, acſi mox rapiẽdi eſſẽt ad prædã. Promittit Deus illos terræ fore dominos, vt coarguatur impia blaſphemia.

33 *Et filii ueſtri.* Hîc pronuntiat filios quoque eorũ eiuſdem pœnæ fore conſortes aliqua ex parte, quia in deſerto errabunt vſque ad tempus præfixum. Paſtorũ enim voce inquilinos ſignificat, quibus nuſquã certa eſt vel longa ſtatio. Quò pertinet illa ſimilitudo in Cantico Ezechiæ, Hoſpitium meum tranſlatum eſt quaſi tabernaculum paſtoris. In ſumma, vagos & inſtabiles fore denuntiat, ſicuti paſtores per varia loca greges ductando, erraticam vitam agunt. Scortationes metaphoricè vocat impias defectiones quibus ſe corruperant. Nam ex quo eos ſibi deſponderat Deus in peculium, vera eorum caſtitas fuiſſet, ſincera fide eius gratiam amplecti, & ſimul eius imperio ſe addicere. Atqui purum eius cultum abiiciendo, tanquam vaga ſcorta ſacrum coniugium ruperunt. Cæterùm hoc exemplo docemur quomodo Deus iniquitatẽ patrum in filios reiiciat, nec tamen quenquam immeritò caſtiget: quia poſteritas de qua agitur, quanuis alienam culpam lueret, non erat tamen ipſa innoxia. Sed in iudiciis Dei ſemper eſt profunda abyſſus, in quam ſi demergi metuis, adora quod percontari fas non eſt. Et tamen dubium non eſt quin hoc quoque modo conſuluerit Deus eorum ſaluti erga quos viſus eſt ſignum aliquod rigoris dare. Expectauit enim non tantùm donec adoleſcerent, ſed etiam, quod ipſis vtile erat, donec colligerent virile robur, noua quoque ſoboles gigneretur. Secundum numerum cauſam aſſignat cur reiiciat effectũ promiſſionis ſuæ in annos quadraginta: nẽpe vt pro dieb9 malè cõſumptis totidẽ annos repẽdat. Quum nuper loquutus eſſet de filiis, ad ipſos ſceleris authores iterũ redit, qui lõgo illo tẽporis decurſu quaſi lenta tabe conſumpti ſunt. Nomen תנואת pro quo reddidi vanitatẽ, deſcẽdit à verbo נוא quod ſignificat irritũ facere. Varios tamẽ ſenſus eliciũt interpretes. Quidã ſic exponũt, Cognoſcetis an ego ſim mẽdax, vel an inanis futur9 ſit ſermo meus. Alii prohibitionẽ vertẽtes, lõgius recedũt. Sed, meo iudicio, ironica eſt cõceſſio, qua Deus in deteſtabilẽ eorũ ſuperbiam inuehitur, quæ nõ alio tẽdebat quã vt Deo mendaciũ obiicerẽt, & calũniarẽtur eius verba carere effectu. Niſi fortè magis placeat paſſiuè accipere: quia populus conat9 fuerat Deũ ipſũ quaſi exinanire. Ego tamẽ
Pſal. 95. b. 11. Hebr. 4. b. 6. ſẽſũ illũ potius amplector, ſerio experimẽto ſẽſuros friuolàne ac vana ſint Dei promiſſa. Porro tenenda eſt admonitio Prophetæ quam attigimus: quam Apoſtolus in præſentem vſum accom-

modat: quia ſcilicet hodie nobis offertur melior requies, timendum eſſe ne ab ea nos prohibeat incredulitas. Neque enim ſatis eſt porrectam ſemel nobis fuiſſe Dei manum, niſi ab ea nos dirigi ſinamus, donec cópleta terrena peregrinatione in cæleſtem quietem nos perducat.

36 *Viri itaque illi.* Quod volunt quidam anticipationem eſſe, nullo modo probatur. Nec enim dubium eſt quin Moſes peculiarem exprimat vindictam, quæ de perfidis exploratoribus diuinitus ſumpta fuit. Antehac diſſeruit de communi totius populi pœna: nunc decé homines plaga fuiſſe percuſſos commemorans, ſignificat Deum ab illis exorſum eſſe: vt illuſtri & notabili documento palam faceret quàm grauiter offenſus eſſet illo nimis indigno gratiæ ſuæ contemptu. Ergo mors eorum ſubita & prodigioſa fuit reliquis omnibus quoddam pœnæ quæ ipſos manebat præſagium. Nam primò nomen plagæ emphaticum eſt: quaſi diceret, non ſuo fato nec naturaliter defunctos eſſe. Deinde per conſpectũ Dei aliud ſignificat quàm ſi dixiſſet, coram Deo. Neque enim Deus ſpectator tantùm fuit: ſed raro & inſolito modo exequutus eſt formidabile ſuum iudicium, acſi palam tribunal conſcenderet. Quod etiam clarius patuit dum vitam prorogauit Caleb & Ioſue, qui vſque ad finem præfixi temporis ſoli fuerunt ex illa generatione ſuperſtites.

EX DEVTER. CAP. I.

34 *Audiuit autem* Iehoua *vocem verborum veſtrorum, iratúſque eſt, ac iurauit, dicendo,*

35 *Non videbit quiſquam ex hominibus illis de generatione mala hac terram bonam, quã iuraui me daturum patribus veſtris:*

36 *Præter Caleb filium* Iephuneh: *ipſe enim videbit eam, eique dabo terram quam calcauit, & filiis eius, eo quòd adimpleuit ire poſt* Iehouam.

Et paulo pòſt,

39 *Etiam paruuli veſtri, de quibus dixiſtis, In prædam erunt, ac filii veſtri, qui non norũt hodie bonum nec malum, ipſi intrabunt illuc, illíſque dabo eam, & ipſi poſſidebunt eam:*

40 *Vos autem conuerſi proficiſcimini in deſertum per viam maris Suph.*

34 *Audiuit autem Iehoua.* Quid ſibi velit iſtud audire Dei alibi dictum eſt, nempe Deum nihil celari poſſe, quin omnia noſtra dicta & facta ad cognitioné & iudicium vocet. Nunquã enim aduerſus eam obſtrepere homines auderent, niſi ex eius abſentia promitterent ſibi impunitatem. Secundò, Deum qui iuſtus eſt iudex non temere prorumpere ad pœnam de hominibus ſumẽdam, nec ſeuerum eſſe niſi cauſa probè cognita. Intelligit ergo ſua ipſos contumacia & prauitate certa & præſenti hæreditate fuiſſe priuatos.

39 *Etiam paruuli ueſtri.* Iam antè admonui, Deum ita iudicium ſuum temperaſſe, vt nemo ex ſontibus impunè euaderet: maneret tamen rata & inuiolabilis eius fides, nec hominum malitia fœdus quod pepigerat cum Abrahã faceret irritũ. Denuntiat ergo hæreditate quã ſpreuerunt nũquam potituros: ſe nihilominus veracem fore, vt cópleat quod pollicitus eſt, & locum det ſuæ miſericordiæ erga filios, quos ſua deſperatione hoſtibus in prædã addixerant. Porro quòd hanc gratiam ad paruulos reſtringit qui nondum per ætatem diſcernere poterãt inter bonum & malum, eo ſignificat omnes qui iã rationis erãt cópotes, à minimo vſque ad maximũ, eodé ſcelere eſſe implicitos, quia contagio per totum corpus graſſata erat. Incredibile certè prodigium, ſic diabolico furore correptam fuiſſe tantam multitudinem, vt nihil ſaluum vel ſincerum reſtaret. niſi fortè ſenes quoſdam matura mors abſtulit aliorum magis quàm ſuo vitio. Cæterùm ſi à ſcelere immunis fuiſſet vel pars centeſima, ſuperſtites aliquos ſeruaſſet Deus. Neſcire bonum vel malum tã tundem valet ac non diſcernere inter dextram & ſiniſtram. Qua loquendi forma apud Ionam Deus paruulos qui nullo adhuc iudicio pollent à damnatione eximit. Vnde tamen inſcité quidã probare conati ſunt, pueros infantes non eſſe inquinatos originali peccato: nec reatu obſtrictos teneri homines, niſi quem ſibi quiſque proprio arbitrio contraxit. Neque enim hîc agitur de natura humani generis: ſed tantùm ſegregantur pueri ab eorum numero qui ſcientes & volentes iram Dei prouocarunt: quando corruptio, quæ radix eſt, quanuis non ſtatim fructus ſuos in peccatis actualibus proferat, non ideo nulla eſt.

EX NVMER. CAP. XIIII.

39 *Loquutus eſt igitur Moſes verba iſta omnibus filiis Iſrael: & luxerunt populus valde.*

40 *Surrexerúntque mane, & aſcenderunt in verticem montis, dicendo, Ecce, nos vt aſcendamus ad locum de quo loquutus eſt* Iehoua: *quia peccauimus.*

41 *Et dixit Moſes, Vt quid tranſgredimini ſermonem* Iehouæ? *Et hoc non proſperè cedet.* Vel, quãdo

42 *Ne aſcẽdatis: quia nõ eſt* Iehoua *in medio veſtri: ne percutiamini corã inimicis veſtris.*

43 *Amalec enim & Chananæus ibi eſt ante vos, & cadetis gladio. Nam propterea quòd auerſi eſtis à ſequendo Iehoua, neque erit Iehoua vobiſcum.*

44 *Sumpſerunt tamen animos vt aſcenderent in verticem montis. Arca autem fœderis Iehouæ & Moſes non receſſerunt è medio caſtrorum.*

45 *Deſcendit itaque Amalec & Chananæus, qui habitabant in monte illo, percuſſeruntque eos, & contuderunt vſque Horma.*

39 *Loquutus eſt igitur Moſes.* Iuſta quidem lugendi cauſa fuit, quum audirent Deum, cuius tolerantia nimis proteruè abuſi fuerant, poſthac fore implacabilē. Sed hîc nobis ante oculos ſtatuitur triſtitia ſecundum mundum, quæ mortem generat, vt inquit Paulus: dum impii flendo & querulando, non deſinunt tamen aduerſus Deum fremere, imò maiore peruicacia frænum arrodūt: & ita tanquam feræ & indomabiles beſtiæ, cæca deſperatione ruunt ad mortem. Nullis quidem lacrymis redimi poterat temporalis pœna: verùm ſi reſipiſcendi animus fuiſſet, vnicum remedium erat ſponte ſe dedere, & placidè ſubire quicquid caſtigationis infligere Deo placeret. Atqui primùm ſuperbè obluctantur, vt pœnam ſibi impoſitam excutiant, & pœnitentiam ſimulando, magis ac magis aduerſus Deum ferociant. Dubium enim non eſt quin obſequii prætextu manè fuerint accincti ad pergendum. Sed quorſum id, niſi vt inuiolabile Dei decretum euerterent? Interea quaſi ipſo inuito, perrumpere tentarunt quò vetabat. Ecce nos (inquiunt) parati ſumus: ſe-
Eſaiæ 55.b.6. rò, quia præteriit opportunitas. Nam ſicut hortatur nos Propheta vt quæramus Deum dum inueniri poteſt, ſic etiam ſequi oportet quando nos vocat. Quorſum autem præpoſtera hæc populi alacritas? Quum Deus retrocedere ipſos in deſertum velit, vlterius pergendo parendi ſtudium præ ſe ferunt. Perinde tamen id volūt accipi atque iuſtam ſatiſfactionē, dum ſe fatentur peccaſſe.

41 *Vtquid tranſgredimini.* Repudiat fictam pœnitentiam, qua peccator huc illuc circūagitur, vt ſe Deo non addicat. Si reuerteris Iſrael, (inquit Deus apud Ieremiam) ad me reuertere. Ergo in primis ſpectandum eſt quid requirat à nobis Deus: vt appareat nos eius poteſtati verè eſſe addictos. Porro vt temeritatem compeſcat Moſes, fruſtra proſperum euentum ſperari admonet, vbi à Dei mandato receditur. Atque hæc valde vtilis eſt doctrina, gratiam Dei nunquam defore, imò dò ſimpliciter obediamus eius verbo: ſed dum ſpretis vel neglectis eius præceptis, proprio ſenſu rapimur, nunquam lætum nec felicem fore exitum. Siquis obiiciat, non aliud miſeris fuiſſe remedium: iam dixi debuiſſe hoc ſolatio eſſe contentos, quòd exilium à terra Chanaan non eſſet æterna abdicatio à ſpe vitæ cæleſtis: imò ſi coram Deo ſe humiliaſſent, ſperare poterant pœnam illam adiumento ſibi fore in bonum. Nunc perperam ſatagendo malum duplicant. Poſtquam autem periculum illis oſtendit Moſes, iterum inculcat Deum pro ipſis non ſtare, quia eum deſeruerint: nec benedictionem eius præſtò fore, quia ipſum in tempore ſequi recuſauerint.

44 *Sumpſerunt tamen animos.* Non fuit quidem illis animus ſe data opera efferre, vt Deo repugnarent, quin potius hoc piaculi genere placare ipſum ſtudebant. Nec defuit color ad fallendum, quando parati erant ad mortem alacriter properare, vt animas ſuas in ſacrificium efferrent, atque vt hæc eſſet ſuperioris moræ & ignauiæ compenſatio. Sed ita ſcilicet feruet impiorum zelus, vbi quieſcere decebat: Deo autem hortante frigus & ſtupor eorum animos occupant: vt nihilo plus eius voce excitentur quàm lapides. Denique vbi ceſſandum eſt, ſemper agilis, prompta & audax eſt incredulitas: vbi autem pergendi author eſt Deus, timida eſt, pigra & mortua. Tandem ſubiicit Moſes pœnas ſtulti impetus dediſſe: quia non tantùm fuſi & fugati ſint ab hoſtibus, ſed etiam contriti. Vnde colligimus eorum ferociam viribus & ſolida fortitudine in ipſo articulo caruiſſe. Simul tamen aliud amentiæ ipſorum ſignum recitat, quòd relicta Dei arca, & poſthabito Moſe, ſeſe tanquam deuoti in cædem proiecerint. Vnde apparet incredulos, dum cæco zeli ſui impetu feruntur, ſic ratione & conſilio deſtitui acſi vltro conſpirarent in ſuam perniciem.

EX DEVTER. I.

41 *Et reſpondiſtis, & dixiſtis ad me, Peccauimus Iehouæ: nos aſcendemus & pugnabimus omnino ſicut præcepit nobis Iehoua Deus noſter. Et accinxiſtis vos ſinguli armis ſuis bellicis, & paraſtis aſcendere in montem.*

42 *Dixit autem mihi Iehoua, Dic eis, Ne aſcendatis, neque pugnetis: quia non ſum in medio veſtri, & ne percutiamini coram inimicis veſtris.*

43 *Loquutus ſum hæc apud vos: ſed non audiſtis, ac rebelles fuiſtis ori Iehouæ, & temere egiſtis vt aſcenderetis in montem.*

44 *Itaque egreſſus eſt Amorrhæus qui habitabat in monte in occurſum veſtri, & vos per-*

ſequuti ſunt, quemadmodum facere ſolent apes, & contriuerunt vos in Seir vſque Horma.

45 Et *reuerſi fleuiſtis corã* Iehoua:*ſed nõ exaudiuit* Iehoua *vocẽ veſtrã, nec auſcultauit vobis.*

46 Et *manſiſtis in* Cades *diebus multis, ſecundum numerum dierum quibus manſiſtis.*

41 *Et reſpondiſtis.* Sera pœnitẽtia, quæ ad præpoſterũ ſatagẽdi ardorẽ Iſraelitas impulit, quãquã nõ verè nec ſeriò reſipuerunt, ſicut antè expoſui: quia quũ patienter illis ferẽda eſſet Dei caſtigatio, eam excutere & procul à ſe abigere noua cõtumacia tẽtarunt. Denique nihil aliud quàm calcitrarunt aduerſus ſtimulũ. Verùm hæc hominũ eſt ſtrenuitas, vbi eos agit ſua libido, nihil nõ audere Deo vetãte. Sed in eo lõgè deterior amẽtia ſe prodidit, quòd ſecundò retracti nõ obtẽperant. Adde quòd nõ ſimpliciter illis pugnã interdicit, ſed auxiliũ ſuũ negat. Quid igitur magis prodigioſũ quã inuito Deo, & ſpe opis ei⁹ ablata, aggredi quod paulo antè ei⁹ auſpiciis, mãdato, & certa victoriæ promiſſione obſtinatè recuſauerãt? Et tamẽ vt hypocriſis mẽtes excæcat, corrigere & pẽſare ſe putarunt quod duplicabãt vitium. Poſtea commemorat Moſes quam meriti erant mercedem ipſos tuliſſe: acſi diceret, Quanuis ſint indociles, accepto malo expertos eſſe quàm exitiale ſit non parẽre Deo. ſtulti enim nunquam niſi ferulis icti ſapiunt.

45 *Et reuerſi.* Hîc propriã eorũ cõſcientiã teſtẽ appellat. nunquã enim ad fletũ & deprecationem fuiſſent adducti niſi proprio animi ſẽſu vrgẽte. Quia igitur ſatis ſupérq; cõuicti fuerãt iuſtã pœnã ſuæ peruicaciæ infligi, ipſos ad Deũ quærendum adegit neceſſitas. Itaque vbi ſe Deus implacabilẽ oſtendit, nulla illis fuit fremendi cauſa. In poſtremo verſu ambiguus eſt horum verborũ ſenſus, Diebus multis, ſecũdũ numerũ dierũ. Quidã tẽpore pluſquãperfecto vertẽtes, Quib⁹ mãſeramus, exiſtimant adhuc ſubſtitiſſe per alios quadraginta dies. Sed æquè probabile eſt notari tẽpus indefinitum: acſi dixiſſet longam illic moram populum traxiſſe, ex qua colligere liceret ipſos conſilii inopia quaſi exanimes iacuiſſe. Porro Cades Barnea deſignat Moſes, vnde miſſi fuerant exploratores: non autem Cades, vbi mortua eſt Maria, & populus ob aquæ defectum murmurauit.

EX DEVTER. CAP. IX.

22 Et *in* Taberah *& in* Maſſah, *& in* Cibroth Hatthaanah *ad iram prouocaſtis* Iehouã.

23 Et *quum miſiſſet vos* Iehoua *de* Cades Barnea, *dicendo, Aſcendite, & poſſidete terram quã dedi vobis, rebellaſtis verbo* Iehouæ *Dei veſtri, neq; credidiſtis ei, neq; obediuiſtis voci eius.*

24 *Rebelles fuiſtis* Iehouæ *à die qua cognoui vos.*

22 *Et in.* Plura exempla ſimul breuiter perſtringit, quibus populũ ingratitudinis & continuæ peruicaciæ, adeóque praui ingenii cõuincat: perinde enim eſt acſi diceret, non ſemel neque in vno genere Deo fuiſſe rebelles: ſed coaceruaſſe plures noxas, vt mirum ſit toties Deum illis ignouiſſe. Nomina etiam locis impoſita recenſet, quæ ſcelerum erant monumenta, vt tandem deſinant facere peccandi modum, quia ſubinde prouocatus nimis diu eos tolerauerat.

EX DEVT. CAP. II.

1 *Poſtea reuerſi profecti ſumus in deſertum per viam maris* Suph, *quemadmodum loquutus fuerat* Iehoua *ad me, & circuiuimus montem* Seir *diebus multis.*

1 *Poſtea reuerſi.* In Numeris tẽpus nõ notatur quo caſtra mouerũt. Hic ergo verſus hiſtoriã aptè cõtexet: quia alioqui abrupta eſſent quæ mox ſequuntur. Deinde breuiter indicat qualis fuerit peregrinãdi ratio vſque ad præfixum tempus: nempe vt per circuitus erraticos fruſtra ſe fatigando, tandem diſcerent rectà Deum ſequi, nec à via quam oſtendit deflectere.

EX LEVITICI CAP. XXIIII.

10 *Egreſſus eſt autem filius mulieris* Iſraelitidis, *qui erat filius viri* AEgyptii, *in medio filiorum* Iſrael: *& iurgati ſunt in caſtris ipſis filius* Iſraelitidis *& vir* Iſraelita.

11 Et *tranſfixit filius mulieris* Iſraelitidis *nomen, & maledixit: adduxerúntque eum ad Moſen: nomen autem matris eius erat* Selomith *filia* Dibri *de tribu* Dan.

12 Et *poſuerunt eum in cuſtodiam, vt exponeret eis iuxta ſermonem* Iehouæ.

13 *Loquutus eſt autem* Iehoua *ad Moſen, dicendo,*

14 *Educ blaſphemum extra caſtra, & ponant omnes qui audierunt, manus ſuas ſuper caput eius, & lapidet eum vniuerſus cœtus.*

10 *Egreſſus.* Quoto anno, & in qua deſerti ſtatione hoc acciderit incertũ eſt. Itaq; duas res nõ abſimiles cõiũgere placuit. Probabile eſt, inter hoc pœnæ exẽplũ & alterũ quod mox ſequetur, interfuiſſe aliquod ſpatiũ tẽporis. Sed rerũ cõnexio viſa eſt optimè quadrare ad hiſtoriæ ſeriẽ: dũ vnus lapidatur qui ſacrũ Dei nomẽ impia blaſphemia profanauerat, alter verò ob cõtẽptũ & violatio

nē Sabbathi. Notandū eſt, crimē vnius hominis cauſā dediſſe legi ferēdæ, quæ alibi expoſita fuit: ſicuti vulgari prouerbio iactatū fuit, ex malis moribꝰ natas eſſe bonas leges: quia poſtquā ſumptū fuit de blaſphemo ſuppliciū, edixit Moſes, nequis īpunè Dei nomē probro afficeret. Iā prouidētia Dei factū eſt vt documētū ſeueritatis inciperet ab hominis AEgyptii filio. Nā ex quo nominis ſui contumeliā Deus tā duriter vltus eſt cōtra exteri & profani viri ſobolē, lōgè minus fuit excuſabilis impietas in Iſraelitis, quos Deus ab vtero matris ſuſceptos quaſi in ſinu ſuo educauerat. Matris quidē reſpectu oriundus erat ex electo populo: ſed genitus ex patre AEgyptio, propriè cēſeri nō debuit inter Iſraelitas. Ergo ſi veniæ locus eſſet, potuit obtēdi ſpecioſus color, cur homini alienæ & impuræ originis facilius ignoſceretur. Atqui eius morte ſancita fuit maieſtas nominis Dei. Vnde ſequitur nullo modo eſſe permittēdū vt inter Eccleſiæ filios nomen Dei impunè blaſphemiis ſubiaceat. Diſcere autem licet ex hoc loco, in illa tyrannica oppreſſione multas puellas abnupſiſſe in gentē AEgyptiacam, vt ab iniuriis cognatos protegeret affinitas. Fieri autem poteſt, vt hunc blaſphemi patrem vxoris amor in voluntarium exilium pertraxerit: niſi fortè iam vidua erat mater ante populi egreſſum: vt liberū fuerit filium ſecum ducere. Porro egreſſus dicitur, non extra caſtra, ſed in publicum, vt à teſtibus cōuinceretur. Neque enim ad cauſam dicendā tractus fuiſſet, ſi latuiſſet crimē inter domeſticos parietes. Iā hæc quoque circūſtātia notāda eſt, quāuis inter iurgādum excidiſſet blaſphemia, ſumptā nihilominus de ea fuiſſe pœnā. Et certè friuola eſt tergiuerſatio, petere vt iracundiæ prætextu ignoſcatur blaſphemiis. nihil enim minus ferendum eſt quàm vt in Deum recidat impetus noſter, vbi in hominem excādeſcimus. Atqui vulgare eſt, vbi quis blaſphemiæ coarguitur, culpā transferre in iracundiæ feruorem: acſi Deo luenda eſſet pœna quoties prouocamur. Verbū נקב quod alii vertūt exprimere, hoc loco potius ſumitur pro execrari vel transfigere: & aptè cōuenit metaphora, nomen Dei transfigi vbi cōtumelioſè iactatur.

13 *Loquutus eſt Iehoua ad.* Tenendum igitur eſt, non hominum arbitrio nec violento zelo populi inflictā fuiſſe pœnā blaſphemo: ſed Moſen cæleſti oraculo edoctum quænā ferēda eſſet ſententia. Porro dictum alibi fuit cur Deus manu teſtium voluerit occidi maleficos. Additur hìc alia ceremonia, vt manus imponant eius capiti, acſi noxam in eum reiicerent.

EX NVMER. CAP. XV.

32 *Q*uū *autē eſſent filii* I*ſrael in deſerto, inuenerūt virum colligentē ligna die Sabbathi:*
33 E*t adduxerunt illum qui inuenerunt colligentem ligna, ad* M*oſen & Aharon, & vniuerſam congregationem.*
34 *Qui poſuerunt eum in cuſtodiā: quia nondū patefactum erat quid faciendū eſſet ei.*
35 E*t dixit* I*ehoua ad* M*oſen,* M*oriendo moriatur vir ille: lapidet eum lapidibus vniuerſa congregatio extra caſtra.*
36 E*duxerunt ergo eum congregatio extra caſtra, & lapidauerunt eum lapidibus, & mortuus eſt, quemadmodum præceperat* I*ehoua* M*oſi.*

32 *Quum autem eſſent.* Quia neſcitur quoto anno, vel quo menſe hoc acciderit, nihil melius viſum eſt quàm Moſis contextū ſequi. Porro hæc hiſtoria demonſtrat non eadē ſemper inſania percitos fuiſſe Iſraelitas, vt Deo eſſent immorigeri: quia in hoc exēplo nō minor relucet moderatio quàm ardor pii zeli. Verùm ſicut vna hirundo non facit ver, ita ex vno præclaro actu perperam iudicatur de tota hominū vita. Adducitur Legis trāſgreſſor ad Moſen & Aharon. Eorū authoritas totū populū in officio continet. Altera laus modeſtiæ, quòd tranquilli expectant Dei iudiciū. Accedit tādem ſtrenuitas ad exequendum, ſimulac Deus ſententiā protulit. Diceres ad pietatē omni ex parte rectè eſſe cōpoſitos: ſed quia minima quæque occaſio ipſos ſubinde tranſuerſum egit, tāta leuitate detecta fuit eorum hypocriſis. Hæc verò hiſtoriæ ſumma eſt, vnius hominis morte ſancitam fuiſſe religionem Sabbathi, vt plus deinde venerationis haberet. Fieri quidem poteſt vt homines iſti qui Sabbathi trāſgreſſorem adduxerunt, aliis in rebus ſecuri, externæ ceremoniæ (ſicut mos eſt hypocritis) ſupra modū rigidi fuerint vindices. Ex pœna tamen colligere licet reum ipſum nō errore lapſum eſſe, ſed craſſo Legis cōtēptu, vt ſacra omnia ſubuertere aut corrumpere pro nihilo duceret. Inſcitiā quidē in ſacris pollutis interdum ſeuerè vltus eſt Deus: ſed probabile eſt Deùm nō iuſſiſſe lapidari, niſi voluntarii ſceleris fuiſſet cōuictus. Porro hac ſeueritate teſtatus eſt quāti faceret Sabbathi obſeruationē. Ratio alibi fuit expoſita, quòd ſcilicet hac nota & ſymbolo Deus electū populū à profanis gentibus ſegregaſſet. Vnde & præcipua infamia Iudæis, quum Sabbatharii vocarētur. Sed tenendum eſt, cultū Dei nō in otio & feriis ſitū fuiſſe: ideóque ad aliū finē ſpectaſſe quod de ſeptimo die præceperat Deus: nō tātùm vt tunc operam ſuā impēderēt meditandis eius operibus, ſed vt ſibi renuntiantes ac propriis operibus, Deo viuerēt. Porro in genere hoc exemplum docet non minus ad prioris quàm ſecundæ tabulæ conſeruationem armari magiſtratus: vt ſi pœnas exigunt de cædibus, adulteriis, & furtis, cultum etiam Dei vindicēt. Atqui notandum eſt, non inconſiderato motu lapidatum fuiſſe hominem, ſed ex Dei præſcripto. Sciebant

quidem quid apud Dei tribunal meritus eſſet: verùm quia nulla lex politica data erat, noluit Moſes, niſi ex Dei authoritate quicquam ſtatuere.

Numer. cap. 16.

1 *Tulit autẽ Corah filius Iſhar, filii Cehath, filii Leui, & Dathan & Abiran filii Eliab, & On filius Peleth filii Reuben.*

2 *Et ſurrexerunt coram Moſe, & viri è filiis Iſrael ducenti quinquaginta principes congregationis, vocati ad tempus ſtatutum, viri nominis.*

3 *Congregatique ſunt aduerſum Moſen & Aharon, ac dixerunt eis, Sat ſit vobis; nam tota congregatio, vniuerſi ipſi ſancti ſunt, & in medio eorum eſt Iehoua: quare ergo effertis vos ſupra congregationem Iehouæ?*

4 *Quod quum audiſſet Moſes, proiecit ſe in faciem ſuam.*

5 *Et loquutus eſt ad Corah & ad omnem congregationem eius, dicendo, Mane oſtendet Iehoua qui ſint eius, & quis ſanctus, & vt accedat ad ſe: & quem elegerit, accedere faciet ad ſe.*

6 *Hoc facite, capite vobis acerras, Corah & tota congregatio eius.*

7 *Et ponite in illis ignem, imponite quoque in eis incenſum coram Iehoua cras: & erit, vir quem elegerit Iehoua, erit ille ſanctus: ſatis ſit vobis filii Leui.*

8 *Et dixit Moſes ad Corah, Audite quæſo filii Leui,*

9 *An parum hoc vobis eſt quòd ſeparauerit Deus Iſraelis vos de congregatione Iſrael, vt accedere faceret vos ſibi vt miniſtraretis in miniſterio tabernaculi Iehouæ, & vt ſtaretis coram congregatione, vt miniſtraretis eis:*

10 *Et accedere fecit te, & omnes fratres tuos, filios Leui tecũ: niſi quæratis etiã ſacerdotiũ.*

11 *Idcirco tu & vniuerſa congregatio tua eſtis qui conueniant contra Iehouam: at verò Aharon quid eſt quòd murmuraſtis aduerſus eum?*

1 *Tulit autem.* Hîc narratur impia paucorũ hominũ, ſed primarii ordinis, cõſpiratio: quibus cõſiliũ fuit ſacerdotiũ diuinitus inſtitutũ euertere & abolere. Moſẽ quidẽ impetũt & iniuſtæ dominationis inſimulãt (vt turbulẽti homines ſine ratione & iudicio ferũtur) ſed ideo tãtùm Moſi ſunt infeſti: quia ſacerdotii authorẽ eſſe putãt: quod facilè elicitur ex eius reſpõſo. Neq; .n. iubet in mediũ prodire, vt de imperio vel principatu diſceptẽt: ſed vt palã fiat an Deꝰ ipſos admittat ſacerdotes. Neq; aliud exprobrat Leuitis quàm quòd ſorte ſua nõ cõtẽti, ſũmi ſacerdotii honorẽ præpoſterè affectẽt. Inuidia igitur Corah & eius ſodales inſtigauit vt iurgiũ, deinde tumultũ mouerẽt de ſacerdotio: quia indignè ferebãt ſibi & poſteris ſpẽ adipiſcẽdi honoris perpetuò adẽptã eſſe: ita nulla in Eccleſia Dei exitialior aut deterior vnquã fuit peſtis quã ambitio: quia fieri nõ poteſt vt qui eminere cupiũt, ſe cõtineãt ſub Dei iugo. Hinc diſſipatio legitimi ordinis, dũ poſthabita vocatione ſibi quiſq; priuatim ſtudet. Iam eò magis timẽda fuit cõſpiratio, quia nõ ex fæce plebis ſeditio exorta eſt, ſed ab ipſis principibus, & qui honore pollebãt, erãtq; primæ exiſtimationis. Etſi autẽ quatuor tãtùm factionis duces fuerũt, minimè tamẽ dubiũ eſt quin ducẽtis & quinquaginta idẽ fuerit propoſitũ. Neq; .n. graue & odioſum certamẽ cupidè ſuſcepiſſẽt in gratiã quatuor hominũ, ſed omnes traxit peruerſa cupiditas: quia nemo fuit qui nõ ſperaret præmiũ aliquod victoriæ. Iã verò nõ modò diſſimulãt animi ſui morbũ, ſed honeſto prætextu velãt. Fingũt .n. ſe publici boni zelo ſtimulari, vt libertatis patrociniũ ſuſcipiãt. Nã vt verſuta eſt ambitio, nũquã ſpecioſo colore deſtituitur: ita dũ ſola ſuperbia ferũtur ſchiſmatici ad turbandã Eccleſiã, plauſibiles ſẽper occaſiones excogitãt, quibꝰ aliquid fauoris apud imperitos, vel etiã apud leues & improbos cõcilient. Prudẽter igitur excutiẽda ſũt eorũ cõſilia qui aliquid nouare tẽtãt, & ſtatũ tolerabilẽ cõuellere: quia matura cognitio tandẽ palã faciet aliud captaſſe quàm obtẽderẽt. Quòd autẽ tantã turbã ſubitò traxerũt in partes, hinc perſpicitur quã procliuis ſit ad quoſlibet infauſtos & peruerſos motus hominũ natura. Quatuor ĩprobi homines ſceleſtè Moſẽ & Aharõ peſſũdare conãtur: præſtò ſunt ad obſequiũ ducenti quinquaginta, nõ ex vulgo, ſed tribuũ capita, & qui ſua exiſtimatione ſimpliciũ oculos perſtringere poterãt. Quo magis cauẽdũ eſt, ne ĩ rebꝰ temere nouãdis laruæ nos decipiãt. Quod ad verba ſpectat, quidam verbum Tulit referunt ad alios factioſos: quaſi dicatur, Corah eos excitaſſe. Alii exponunt quòd ſeipſum inſtigauerit, & rapuerit malo affectu. Ego verò in neutra ſignificatione accipio pro Aggreſſus eſt. Quòd poſtea dicuntur ſurrexiſſe corã Moſe, quidã ſimpliciter accipiunt vt verba ſonant: alii verò in malam partem. Et certè hîc Coram facie tantundem valet atque ex aduerſo, & ideo notat inſultãdi proteruiã. Plus eſt difficultatis in vocibꝰ קראמועד. Omnes fere vno cõſenſu trãſferunt Magnos in cœtu: ſed quũ nomẽ קרים, vocatos vel inuitatos plerũque ſignificet:

xx.ii.

מועד autem non modo cœtum,ſed etiam condictum tempus,vel conuentionem,mihi probabile eſt hos principes & viros magni nominis narrari præſtò fuiſſe:quia ex cōpacto vocati erant:quaſi dixiſſet Moſes eos eſſe vocatos ſtatuti temporis vel pactionis.Neque enim video cauſam cur poſt nomen עדה ponendum fuerit מועד,eodem ſenſu.

3 *Sat ſit nobis.* Quidā exponunt,Sufficiat,quaſi imponere velint finem tyrānidi Moſis:ſed potius exiſtimo obiici crimen arrogantiæ & ſacrilegæ dominationis: quia non tantùm ſibi Moſes Aharon ſumpſerint quod nefas erat,ſed Deo quoque eripuerint ſuum imperium. Exprobrant igitur ſanctis viris quòd Dei hæreditatem ſibi impiè ſubiecerint. Itaque videmus fideles ſeruos Dei, quantumuis ſibi moderentur,non eximi tamen falſis probris. Moſes ſingulare fuit non integritatis modò,ſed modeſtiæ quoque & humanitatis exemplum: ſuperbus tamen & violentus dicitur, acſi populum Dei indignè opprimeret. Porro Deus ſeruos ſuos patitur tam iniquis calūniis grauari,vt eos doceat aliunde mercedem ſperare quam à mūdo: vt eos humiliet, probétque eorum tolerantiam. Obdureſcere ergo diſcamus,vt rectè agentes,parati ſimus malè audire.Iam improbi iſti & factioſi homines præter impudentiam ſimul amentiam produnt. Quo enim iure Moſi & Aharon honorem abrogant? Quia ſcilicet in medio populi Deus habitet, ac omnes ſancti ſint in illo cœtu. Atqui ſanctitas neque ordinem peſſundat,nec diſſipationem inducit,nec legibus ſoluit fideles. Furioſè igitur colligunt,iugo non ſubeſſe quos Deus ſanctificauit. quanquā malignè curā populi,quā Deus ſeruis ſuis mādauit,tyrānidis inſimulāt:acſi lucē data opera verteret in tenebras.

4 *Quod quum audiſſet Moſes,proiecit ſe.* Non dubium eſt quin ad preces confugerit in re perplexa: quia ſciebat tanto malo remedium eſſe in ſola Dei manu. Atque in hoc differt profana magnanimitas à conſtantia fidelium. Sæpe enim fit vt increduli quoque pro bonæ cauſæ defenſione laborent,ſponte odiis multorum ſe exponant,ſubeant graues pugnas,conflent ſibi pericula: ſed illis contumacia eſt loco virtutis. Qui autem in Deum reſpiciunt,ſicuti rerum omnium lætos ac triſtes euentus ſciunt eſſe in eius arbitrio,ita recumbunt in eius prouidentiā: & vbi aduerſum quid contigit,fidem eius & auxilium implorant. Quòd ergo ſe proſtrauit Moſes in terrā,pluris fuit hæc deprecatio quàm omnes heroicæ virtutes,quibus vnquam excellere viſi ſunt increduli.

5 *Et loquutus eſt ad Core.* Non incōſideratè ſibi elegit Moſes hoc diuinationis ſignum, ſed dictāre Spiritu ſacerdotium fratris hac nota& teſtimonio aſſeruit.Scimus enim vt in rebus dubiis & obſcuris ſolitus fuerit ſciſcitari quidnam Deo placeret. Non ergo temere nunc prorupit in hanc ſententiam:ſed Spiritus inſtinctu protulit certum Dei iudiciū. Hoc profecit ſua deprecatione vt ſuggereret Deus facilem & expeditam vincendi formam. Iubet autem acerras accipere, vt ex ſuffitu palam fiat ſitne Deo grata ipſorum oblatio. Quòd autem differt in craſtinum,in eo conſulit ipſorum ſaluti,ſi quidem fuiſſent ſanabiles.Videbat enim cæco furore præcipites ruere,nec poſſe momento reuocari ad ſanam mentem. Spatium ergo temporis ad reſipiſcendum concedit, vt ex nocte conſiliū capiant. Vel fortè conſiliū fuit,ſedato tumultu,attētos omnes reddere ad Dei iudiciū.

8 *Audite filii Leui.* Plures cōpellat,& tamen dictum fuit ſermonem ad vnum Core dirigi:nēpe quia alios ex Leuitis corruperat, ſic primùs citatur ad Dei tribunal,vt tota ſimul factio trahatur. Potuit autem ſtatim expoſtulare cum Leuitis, quorū habitatio vicina ſanctuario erat. Porro ingratitudinis eos accuſat,quòd honore non cōtenti quo Deus iam ipſos ornauerat,ſūmū ſacerdotiū appetant. In quo ſe prodit gratiæ Dei contēptus. Nam ſi ſuo pretio æſtimarētur Dei dona, facilè quiſque in ſua ſorte quieſceret: præſertim quo quiſque liberalius ornatus eſt,ſi altius aſpiret, eo minus tolerabilis eſt eius ingratitudo. Docemur itaque,quo quiſque in altiorē honoris gradū euectus eſt Dei beneficio,ſi eū adhuc in ſublime rapit ambitio ad tranſiliēdas vocationis ſuæ metas,grauiore pœna dignū eſſe crimē.Et tamē(quæ eſt omniū fere peruerſitas)ſimulac mediocrē locum quiſpiam obtinuit,quaſi elato ſuperbiæ vexillo,nullum ſibi facit modum,donec nubes tranſcenderit. Denique pauci reperiūtur qui non honore inſoleſcant. Quo magis tenenda eſt hæc Moſis admonitio,nimis Deo ingratos eſſe qui deſpecta ſua ſorte, quæ honorifica erat,in altū ferūtur.

11 *Idcirco tu & vniuerſa.* Hîc detegit eorū ſcelus,quod fucare conati fuerāt.Piū enim zelū(vt vidimus)obtēdere nulla illis fuit religio,nec pudor.Atqui vno verbo nebulas illas diſcutit Moſes,tātùm inſtigāte ſuperbia & inuidia eos turbare ſtatū populi. Notādū autē eſt quod dicit,efferri aduerſus Deū. Etſi enim nunquā confeſſi eſſent ſibi cum eo eſſe negotiū,ſed tātùm de gradu honoris ſe certare cū hominibus:quia tamē animus illis erat ordinē à Deo poſitū conuellere,reiectis cauillis rē ipſam proponit Moſes,bellū Deo mouere ſeruos eius oppugnando. Ergo ſi timemus cū Deo cōfligere,manere diſcamus in noſtro gradu. Vtcunque enim tergiuerſentur quicūque ambitionis ſuæ cauſa Eccleſiā perturbāt,oppugnādo Dei ſeruos in ipſū incurrūt. Itaque neceſſe eſt vt ſe vindicē opponat. Neque enim bellū geritur cū Deo vt poetæ fabulātur gigātes coaceruatis montibus cælū tranſcēdere conatos: ſed vbi impetitur in ſeruorū ſuorū perſona,& quouis modo labefactatur quod decreuit. Sacra erat ſacerdotū vocatio. Itaque qui eam euertere machinati ſunt, aperti fuerunt Dei hoſtes: acſi in eum arma,vim & impetū direxiſſent. Atque ideo tenenda eſt ratio quæ

ſubiicitur, Aharon enim quid eſt: quia ſiquid ſibi ſumpſiſſet Aharon, Dei patrocinio eius temeritas & audacia non fuiſſet ſuffulta. Docet igitur Moſes hanc Dei eſſe cauſam, quia in ſacerdotio nihil ſit humanum. Erat quidē honorificū munus, vt Aharō meritò cenſeri debuerit aliquid eſſe: ſed intelligit Moſes non habere quicquam proprium, nec ſibi quicquam arrogare: denique nihil eſſe à ſeipſo, prætera non priuato commodo excellere, nec eſſe in otioſa dignitate, ſed onus laborioſum eſſe impoſitum eius humeris in communem Eccleſiæ ſalutem. Itaque pluſquam ridicula eſt Papæ fatuitas, dum omnes tyrānidis ſuæ hoſtes comparat Coræ, Dathan & Abiron. Nam vt probet ſibi coniunctam eſſe cum Deo cauſam, fidem ſuæ vocationis faciat, & ſimul ſatiſfaciat officio. Sed quàm friuolæ & inſulſæ nugæ ſunt, quum aliquis laruatus Aharon à ſeipſo prodit, nullū Dei mandatum, nullam vocationem profert, dominatur pro ſua libidine, hiſtrio eſt in theatro potius quàm in templo ſacerdos, pro ſchiſmaticis damnari quicunque adulterinam hanc dominationem reiiciunt. Quare tenendum eſt principium iſtud, contra Deum bellum moueri vbi moleſtia exhibetur eius ſeruis, qui & legitimè vocati ſunt, & munus ſuum fideliter exequuntur.

EX EODEM CAP.

12 *Miſit etiam Moſes ad vocandum Dathan & Abiran filios Eliab: qui responderunt, Non aſcendemus.*

13 *An parum eſt quòd aſcendere feceris nos è terra quæ fluit lacte & melle, vt mori nos faceres in deſerto, niſi etiam dominando domineris nobis?*

14 *Certè ad terram quæ fluit lacte & melle non introduxiſti nos, neque dediſti nobis hæreditatem agrorum & vinearum: an oculos virorum iſtorum effodies? non aſcendemus.*

15 *Iratus eſt ergo Moſes valde, & dixit ad Iehouam, Ne reſpicias ad oblationem eorum: ne aſellum quidem vnum ab eis accepi, neque afflixi quenquam ex ipſis.*

12 *Miſit etiam Moſes.* Voluit hoc modo, ſi fieri poſſet, ſanctis monitionibus eos reuocare ab interitu ad quē ruebant. Ergo eorū ſaluti cōſulere non deſtitit, quouſque expertus eſt eſſe penitus deploratos. Atque in eo ſpecimē exhibuit clemētiæ Dei, cuius Spiritu regebatur. non modò quia ſententiā cauſa īcognita ferre noluit: ſed quia eos ſtuduit ad reſipiſcētiā adducere, ne ſe vltro perderēt. Sed tūc accidit quod poſtea ſæpiꝰ impletū fuit, vt nō modò irrita eſſet Prophetæ ſedulitas apud incredulos, ſed magis ac magis eos obduraret. Scimus.n. quid dictū fuerit Iſaiæ, Obſtina cor populi huiꝰ, aggraua aures, & oculos obline: ne fortè videat oculis ſuis, & audiat aribꝰ, & cor eiꝰ ītelligat, ac cōuerſꝰ ſeruetur. Sic Deo placet reproborū malitiā detegere, quò magis reddātur inexcuſabiles. *Iſaiæ 6. c. 10.*

12 *An parum.* Nō ſatis eſt impiis, vbi ad diſceptationē vocātur, cōtumaciter reſpuere imperiū Moſis, niſi etiā eū vltro accuſēt. Sed notādū eſt quo crimine. Exprobrāt quòd eos eduxerit è terra AEgypti. Subticēt tamen aſtutè propriū nomē, ſed eius vbertatē magnificè extollunt, vt obſcurēt quicquid pollicitꝰ fuerat Deus de terra Chanaā. Imò videtur formā loquēdi, qua ſæpiꝰ vſus fuerat Moſes, obliquè transferre ad AEgyptū, vt ita quaſi ſepulta iaceat Dei benedictio. Porro quā fœdæ ingratitudinis fuit, liberationē, quæ ſingulare erat Dei beneficiū, Moſi eius miniſtro ī crimē vertere? Obiiciūt ſecūdò quòd ī deſertū eos traxerit vbi moriātur. Idque amplificāt proximo verſu, ac odioſè īterrogāt vbinā ſit promiſſionū veritas. Tādē cōcludūt Moſē ī ſuis fallaciis impudētē eſſe: quia palā appareat populū fuiſſe ab eo fraudatū. Quaſi verò crimē ſit Moſis quòd ſeipſi priuarunt terræ poſſeſſione. Hortatus Dei mādato eos fuerat Moſes vt hæreditatē ſibi promiſſā adirēt: cuius ergo īprobitatis eſt ac petulātiæ, quū ſibi ianuā clauſerīt, de Moſe cōqueri, per quē nō ſteterat quominus agris & vitibꝰ fruerētur. Tertiò Moſē ſuggillāt, quòd dominationē appetat ī libero populo. Præerat quidē: ſed lōgè à regno diſtabat moderata illa gubernatio, quæ tā oneroſa erat Moſi quā toti populo vtilis. Sed hæc eſt ſeruorum Dei cōditio, vt rectè ſe gerēdo per contumelias incedant.

15 *Iratus.* Quanquā fieri poteſt vt aliquid humanū paſſus fuerit, zelus tamē Dei palmā obtinuit in eius animo, neq; affectus intēperātiæ, ſiqua tētatus erat, præualuit. Certè ex cōtextu probabile eſt ſancto ardore excāduiſſe: quia exequitur Dei vindictā vt legitimus miniſter: vt appareat nihil niſi Spiritu dictāte fuiſſe loquutū, vel egiſſe. Imò paulo pòſt videbimus quū anxiꝰ eſſet de ſalute publica, paucos noxios ad pœnā poſtulaſſe, ne periret multitudo. Iā ira eius nō ebullit in conuitia: vt qui exceſſu ferūtur, lingua & manibꝰ hoſtes à quibꝰ læſi ſunt, impetere ſolēt: ſed ad Deū ſe cōuertit: nec aliud poſtulat quàm vt in ſua ſuperbia pudefiāt. Generaliter quidē hoc à multis exponitur, acſi optaret Moſes Deū illis eſſe implacabilē: ſed quia litis vel iurgii deciſio pēdebat ex Dei approbatione, vel repulſa, quū munus ab illis oblatū foret, nō aliud mihi videtur precari quā vt munꝰ pollutū reiiciēdo, ambitionē eorū caſtiget Deus. Simul etiā oſtēdit votū ſuū ex fiducia bonæ cōſcientiæ naſci, dum corā Deo teſtari audet ſe nemini fuiſſe iniuriū. Hæc verò ſumma fuit integritas & abſtinentia, quū ei omnia populus deberet, ne aſini quidē pretiū pro tot laborū mercede ſūpſiſſe.

EX EODEM CAPITE.

16 *Poſtea dixit Moſes ad Corah, Tu & vniuerſa congregatio tua eſtote coram Iehoua, tu & illi & Aharon cras.*

17 *Et capite quiſque acerram ſuam, & ponite in illis ſuffitum, & admouete coram Iehoua quiſque acerram ſuam, ducentas quinquaginta acerras: tu quoque & Aharon quiſque acerram ſuam.*

18 *Tulerunt igitur quiſque acerram ſuam, & poſuerunt in ipſis ignem, poſuerúntque ſuffitum, & ſteterunt ad oſtium tabernaculi conuentionis, & Moſes & Aharon.*

19 *Congregauerat autem contra ipſos Corah vniuerſam congregationem ad oſtium tabernaculi conuentionis: & viſa eſt gloria Iehouæ à tota multitudine.*

20 *Tunc loquutus eſt Iehoua ad Moſen & Aharon, dicendo,*

21 *Separate vos è medio turbæ eius, & conſumam eos momento.*

Vel, fortis. 22 *Tunc ceciderunt ſuper facies ſuas, ac dixerunt, "Deus Deus ſpirituum in vniuerſa carne, num quum vir vnus peccauerit, contra totum cœtum excandeſces?*

23 *Loquutus eſt autem Iehoua ad Moſen, dicendo,*

24 *Alloquere congregationem, dicendo, Diſcedite è circuitu tabernaculi Coræ, Dathan & Abiram.*

25 *Surrexit ergo Moſes, & venit ad Dathã & Abirã: & ſequuti ſunt eũ ſeniores Iſrael.*

26 *Tunc loquutus eſt ad congregationem, dicens, Recedite nunc à tabernaculis virorum iſtorum impiorum, neque attingatis quicquam eorum quæ ad illos pertinent, ne fortè pereatis in omnibus peccatis illorum.*

27 *Et receſſerunt à tabernaculo Coræ, Dathan & Abiram, è circuitu. Dathan verò & Abiram egreſſi ſunt, ac ſteterunt ad oſtium tabernaculorum ſuorum, & vxores eorum, & filii eorum, & paruuli eorum.*

28 *Tũc dixit Moſes, In hoc ſcietis quòd Iehoua miſerit me vt facerem omnia opera hæc, & quòd non de corde meo:*

29 *Si vt moriuntur omnes homines, morientur iſti, & viſitatione omnium hominum viſitabitur ſuper eos, non miſit me Iehoua:*

30 *Sin autem creationem creauerit Iehoua, & aperuerit terra os ſuum, & deglutiuerit eos, atque omnia quæ ad illos pertinent, & deſcenderint viuentes in infernum: tum cognoſcetis quòd irritauerunt viri iſti Iehouam.*

31 *Fuit igitur quum conſummaſſet loqui omnia verba iſta, rupit ſeſe terra quæ erat ſub illis.*

32 *Aperuítque terra os ſuum, & deglutiuit eos, & domos eorum. atque omnes homines qui erant ipſi Corah, & omnem ſubſtantiam.*

33 *Deſcenderúntque ipſi & quotquot ad eos pertinebant, viuentes in infernum: ac operuit eos terra, & perierunt è medio cõgregationis.*

34 *Omnis autem Iſrael qui erant in circuitu eorum, fugerunt ad clamorem eorum: dicebant enim, Ne fortè deglutiat nos terra.*

16 *Poſtea dixit Moſes ad Corah.* Non cogitat Moſes periculum facere quaſi de re dubia: ſed ſpiritu prophetico certior factus de futuro euentu, citat Core ad Dei tribunal, vt quam meretur ſubeat damnationis ſententiam. Nec verò ipſum circumuenit vt incautum opprimat: ſed potius corrigere adhuc ſtudet eius inſaniam, ſi modò fuiſſet ſanabilis. Sacer enim ſuffitus debebat terrorem iniicere, ne temere pluſquam fas erat tentãdo, exitium ſibi accerſeret: præſertim quum memorabile documentum iam editum fuiſſet in Nadab & Abihu. Cæterùm Dei mandato fretus non dubitat Moſes in apertum certamen deſcendere, quò illuſtrior ſit Dei iudicium.

18 *Tulerunt igitur quiſque.* Apparet quantopere ſuperbia excæcati fuerint, quòd de exitu ſatis admoniti tam Moſis fiducia quàm ſuperioribus exemplis, obſtinatè tamen pergunt. Certè ſiqua

fuiſſet reſidua in illis gutta timoris Dei,repentè è manibus excidiſſent acerræ. Sed videtur Core quaſi data opera captaſſe quomodo excuteret omnem metum,ſéque prorſus obſtupefaceret. Nā proximo verſu narrat Moſes quo apparatu ſe obdurauerit ad contumaciam, priuſquam ſuffitū offerret. Attraxit enim populum in ſuam factionem, vt ſplendor comitatus obrueret oppoſitā Dei gratiam. In quo rurſus perſpicitur eius amentia, dum ſe vulgi fauore munire tentat contra Deum:acſi obiecto fumo vellet ſolis lucem extinguere. Porro diſcamus ita eius ſtultitiam damnare,nequid ſimile nobis contingat.Eodem enim morbo laborāt ambitioſi omnes, venando hominum gratiam, cōtrahunt ſuas copias. Si illis applaudit mundus inebriantur exitiali fiducia, vt in nubes ipſas conſpuāt.Atqui paulo pòſt videbimus,vt Deus ſolo flatu impias omnes conſpirationes diſſipet.Ab altera parte nobis ob oculòs ponitur popularis leuitas.Aliquo iam tempore aſſuefacti fuerant omnes ad legitimum ſacerdotium,quod ſciebāt diuinitus inſtitutum eſſe: nox tātùm vna intercedit quum ad Core deſciſcūt. Et certè vt ad rectè agendum natura pigri ſumus, ita ad malum momento rapimur, ſimulac improbus quiſpiam ſuſtulerit digitum.

21 *Separate uos*. Iterum pronuntiat Deus ſe tantam populi impietatem diutius non laturum, quin omnes ad vnum deleat.Sicuti ergo Lot iuſſus eſt Sodoma excedere, imò Angeli manu extractus eſt,quū vellet Deus perdere vrbē illam, ita nunc Moſen & Aharō viam iubet iræ ſuæ patefacere.Qua in re ſingularem erga ipſos fauorem declarat:acſi liber non eſſet ad exercēdam vim dictā,donec è medio receſſerint,ne clades eos attingat. Porro ſic loquendo non abſolutè affirmat quid in arcano ſuo conſilio ſtatuerit,ſed tantùm pronūtiat quid meriti ſint ſceleris authores.Perinde igitur eſt acſi iudex tribunal conſcenderet.Ita Moſes ſua interceſſione æternum illius decretum minimè mutauit: ſed eum placando,populum à pœna qua dignus erat,liberauit. Hac ratione dicitur flecti Deus noſtris precibus:non quòd more hominum nouos affectus induat,ſed vt amorem pluſquam paternum quo nos dignatur oſtendat,dum vota noſtra exaudiēdo quodammodo nobis obſequitur.Hinc colligimus hac tam præciſa denuntiatione Moſen non fuiſſe prohibitum ab orando:quia excuſſa non fuit fides de adoptione populi. Diximus enim principium illud ita penitus inſculptum fuiſſe eius animo,irritum non poſſe fieri fœdus quod cum Abraham Deus pepigerat,vt quæcunque ſe ingerebant obſtacula tranſiliret. Ergo gratuitæ promiſſioni innixus,quæ ab hominibus non pendebat,precationem ex fide cōcepit.Neque enim diſtinctè ſemper & ſubtiliter ratiocinantur ſancti de orandi forma:ſed poſtquam ſemel amplexi ſunt,quod ad precandi fiduciam illis ſufficit,Dei verbum, ſic tota attentione illuc feruntur, vt prætereant quæ videntur in ſpeciem pugnare. Nec verò dubium eſt quin Dei conſilium fuerit, quum de populi interitu ferret terribilem ſententiam, Moſen acuere ad precandi ſtudium: ſicuti neceſſitas zelum piorum magis ac magis accendit.In ſumma, Moſes perpetuò fuit ſui ſimilis in curanda populi ſalute.

22 *Deus Deus ſpirituum*. Prius nomen אל vetus interpres appellatiuè accepit,quem ſequuti ſunt alii quidam.Ego tamen potius exiſtimo vehementiæ cauſa iterari Dei nomen.Quod autem carnis nomen omnes in genitiuo reddunt,obſcurius mihi viſum eſt. Quoniam verò ל hoc loco nō eſſe ſuperuacuum arbitror,ſed ſumi pro ב,vt ſæpe aliâs,ſenſum fideliter expreſſi,vertēdo,In omni carne.Porro dubium non eſt quin hoc Dei epithetum ad præſentem cauſam Moſes accommodet:acſi Deum vellet inducere ad ſeruandum opus ſuum : ſicut figulus vaſis à ſe formatis parcit. Eodem tendit Iſaiæ precatio, Nunc ergo Iehoua, tu pater noſter es, quamuis ſimus lutum: tu es formator noſter, & omnes ſumus opus manus tuæ:ne iraſcaris ſupra modum. Materiam enim illic proponit cur Deus ad miſericordiam flexibilis & propēſus eſſe debeat. niſi quòd ſpecialem Dei gratiam, qua populum amplexus erat Deus, Iſaias attingit: Moſes autem latius ſermonē extendit, nempe ad generalem gratiam creationis. Siue autem de cunctis animalibus, ſiue tantùm de genere humano hoc exponere libeat,parum intereſt:quia tātùm orat Moſes,quum Deus creator ſit & opifex mundi,ne homines quos formauit perdat,ſed potius eorum miſereatur,tanquam operis ſui.Obiter tamen colligere licet ex hoc loco inditas ſingulis eſſe ſuas animas:quia non dicitur Deus inſpiraſſe vitā omni carni,ſed creaſſe ſpiritus. Quo refellitur prodigioſum Manichæi delirium,animas ſic infundi ex Spiritus Dei traduce,vt vnus tantùm ſit ſpiritus. Porro ſi bruta animalia comprehendere libeat,notandi erunt gradus diſtinctionis inter ſpiritum hominis,& ſpiritum canis, vel aſini.Quanquam magis conuenit ad homines reſtringi. *Iſa.64.c.8.*

24 *Alloquere congregationem*. Patet ex hoc reſponſo Moſen fuiſſe exauditum quoad ſalutem cōmunem populi:ſic tamen,vt impii tumultus authores deſerēdo,pœnitentiæ ſignum darent.Nam quum recedere ab ipſis iubet,oblique ſignificat,ſi maneāt permixti, fore eiuſdem interitus ſocios. Probabile autem eſt ſeniores qui Moſen ſequuti ſunt,ſtetiſſe ab eius partibus, & perſeueraſſe in officio. Et certè minimè conſentaneum eſt, Caleb & Ioſue, & ſimiles vnquam ad tantum ſcelus fuiſſe abductos. Itaque non ſine exceptione accipere cōuenit quod de tota congregatione dictum

eſt. Quod autem Moſes Dei man datum perferens non tantùm propriis nominibus appellat Core, Dathan & Abiram, ſed vocat impios homines, non conuitium eſt hominis irati, ſed ſtimulus exhortationis: quia niſi hac vehementia fuiſſet eos deteſtatus, periculum erat ne frigidius excepta à multis eius verba, parum prodeſſent. Huc etiam pertinet quod mox addit, Ne pereatis in omnibus peccatis eorũ: quaſi dixiſſet, Ne vos inquinet tot tantorúmque ſcelerum cõtagio. Quòd Moſi paruerunt, apparet multos in turba antè ſtultitia & leuitate fuiſſe abreptos: quia deliberata improbitas non tam citò nec tam facilè fuiſſet correcta. Contrà autem mirus ſtupor Dathan & Abirã deſcribitur, quòd ſecurè cum vxoribus & liberis egreſſi fuerint. Nec tamen dubium eſt fuiſſe expauefactos poſtquam ſe deſtitui omni præſidio & fauore viderunt: ſed quanuis eos turbaret populi diſceſſio, ſteterunt tamen lymphatis ſimiles, nec eos ſubegit metus quin pergerent deuotis animis in exitiali ſua audacia. Ita ſæpe attoniti ſubſiſtunt impii, vt timendo minimè tamen de placando Deo cogitent.

28 *In hoc ſcietis.* Hîc clarius incipit Moſes oſtendere quorſum adduxerit factioſos in apertum certamen: vt ſcilicet Deus coram toto populo formidabili potentiæ ſuæ exemplo ordinem à ſe poſitum ſanciret. Non vulgaris autem fiduciæ fuit, hoſtibus victoriam concedere, niſi terra viuos abſorberet. Sed quia hoc pluſquam illuſtre erat Dei iudicium, ſplendidis verbis attentionẽ conciliat. Si morte ſubita fuiſſent extincti, meritò gloriatus eſſet cauſam ſuã probari Deo: ſed eo non contentus, haberi vult vanus & impoſtor ſi vſitato modo fuerint mortui. Ad exprimẽdam verò miraculi nouitatem, quæ ad ſe rapiat hominum ſenſus, emphaticum eſt creandi verbum: acſi diceret, non minus inſolitum fore mortis genus quàm ſi Deus aliquid adderet rebus creatis, & mutaret faciem mundi. Itaque Dauid, quum precatur vt hoſtes ſui viui ad inferos deſcendant, vel in ſepulchrum, videtur ad hanc hiſtoriam alludere. Etſi enim deſcenſus ille pro inopinato interitu capitur, qui impios ex beata quiete momento attrahit, ſimul tamen horribilem vindictam deſignat, qualis olim contigerat: ſicut pœnæ memorabiles in exemplar maledictionis tranſeunt.

Pſal. 55. d. 24.

34 *Omnis autem Iſrael.* Populum in circuitu fuiſſe intellige, quia procul ſtabat euentum rei expectans. Prius enim teſtandæ ſeparationis cauſa receſſerant à tabernaculis. Quòd autem nunc trepidè diffugiunt, ne ad eos vſque graſſetur eadem clades, ſignum eſt malæ conſcientiæ, quæ intra ſe tumultuatur, & impios dira inquietudine exagitat. Pios quidem etiam percelli Dei iudiciis neceſſe eſt, vt conſternatio vel pauor ad ſanctum eius timorem eos erudiat: ideóque nunquam ſine metu reputãt quas Deus pœnas de hominum ſceleribus ſumpſerit. Sed quia hypocritæ cauteriũ geſtant in ſuis cordibus, exanimes concidunt, acſi Deus fulminaret in ipſorũ capita. Itaque mox videbimus cæco hoc metu parum eos profeciſſe.

EX EODEM CAPITE.

35 *Porro ignis egreſſus eſt à Iehoua, & conſumpſit ducentos illos & quinquaginta viros offerentes ſuffitum.*

36 *Tunc loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

37 *Dic ad Eleazar filium Aharon ſacerdotis, vt tollat acerras è medio incendii, & ignem diſpergat longius, quia ſanctificatæ ſunt.*

38 *Quòd ad acerras iſtorum qui ſcelerati fuerũt in animas ſuas, vt faciãt ex illis extenſiones laminarum, opertorium altaris: quia obtulerũt in ipſis coram Iehoua, & ſanctificatæ ſunt: & erunt in ſignum filiis Iſrael.*

39 *Tulit itaque Eleazar ſacerdos acerras æreas quibus obtulerant combuſti, & extenderunt eas operimentum altaris,*

40 *Memoriale filiis Iſrael vt non accedat quiſquam alienus qui non ſit è ſemine Aharõ, vt offerat ſuffitum coram Iehoua, ne ſit ſicut Corah & cœtus eius: quemadmodum ei præceperat Iehoua per manum Moſis.*

35 *Porro ignis.* Pœnæ diuerſitas magis ad mouendam in populo admirationem valuit quàm ſi vno omnes modo extincti eſſent. Quanquam in primos mali authores grauius ira Dei exarſit: vt palam fieret mercedem ſingulis rependi pro iniquitatis menſura. Ignem à Iehoua egreſſum dicit, qui non naturaliter accenſus eſt, neque fortuitò, ſed illuſtres habuit notas, quæ palam facerent diuinitus emiſſum eſſe. Neque tamen repudio quòd alii Deum è cælo fulminaſſe dicũt: quia hoc modo ſe exeruit manifeſtior eius potentia.

37 *Dic ad Eleazar.* Quia nullum eſt tam illuſtre iræ Dei documẽtum quod non homines pro ſua ſocordia vtplurimũ ſepeliãt, huic malo occurrere volens Deus, monumentũ ad poſteros

ſtatuit, ne vnquam obreperet tam memorabilis iudicii obliuio. Iubet ergo ex acerris fieri altari integumentum, nequis temere ad ſacras oblationes ſe ingerat. Quòd autem ſanctificatas eſſe dicit, quidã ita exponunt, nefas eſſe transferri in vſus profanos, quia ſemel deſtinatæ fuerint ad Dei cultum. Magis tamen exiſtimo ſacratas fuiſſe tanquam anathemata. Itaque ignis qui impoſitus illis fuerat, procul ſpargitur, vt inquinamento purgetur altare. Quanuis autem eadem eſſet in acerris pollutio, vult tamen Deus anathematis loco ſeruari, vt tota poſteritas intelligat non alios quàm ſacerdotes ad ſacrificia admitti. Nec ſuperuacuum eſt quod factioſos dicit ſcelerate egiſſe in animas ſuas: vt memoria pœnæ clauſtris illis æneis quodammodo inſculpta ſit ad propagandum terrorem.

40 *Memoriale filiis Iſrael.* Iterum confirmat hic locus quod nuper dixi, iudicia Dei, quæ ſæculis omnibus vigere debuerant, ſtatim excidere ac deleri ex cordibus hominum, niſi adminiculis quibuſdam excerceantur in eorum meditatione. Id autem accidit non tam inſcitia quàm neglectu. Quo magis attentos eſſe nos decet ad memoriæ ſubſidia, quæ nos in officio contineant.

EX EODEM CAP.

41 *Et murmurauerunt vniuerſus cœtus filiorum Iſrael poſtridie contra Moſen & Aharõ, dicendo, Vos interfeciſtis populum Iehouæ.*

42 *Fuit autem quum ſe congregaret vniuerſus cœtus contra Moſen & Aharon, verterunt faciem ad tabernaculum conuentionis, & ecce operuit illud nubes, & conſpecta eſt gloria Iehouæ.*

43 *Venit ergo Moſes & Aharon coram tabernaculo conuentionis.*

44 *Et loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

45 *Recedite è medio congregationis huius, & conſumam eos momento. Tunc proiecerũt ſe ſuper faciem ſuam.*

46 *Dixítque Moſes ad Aharon, Cape acerrãm, & pone in ea ignem ex altari, & iniice ſuffitum, & perge citò ad congregationem, & expia eos. egreſſus eſt enim furor à facie Iehouæ, cœpítque percuſſio.*

47 *Tulit ergo Aharon quemadmodum dixerat Moſes, & cucurrit in medium congregationis: & ecce incœperat percuſſio in populo, poſuítque ſuffitum, & expiauit populum.*

48 *Et quum ſtaret inter mortuos & viuentes, ceſſauit percuſſio.*

49 *Fuerunt autem qui mortui ſunt plaga illa, quatuordecim millia & ſeptingenti, præter mortuos ſuper negotio Corah.*

50 *Poſtea reuerſus eſt Aharon ad Moſen ad oſtium tabernaculi conuentionis, quum percuſſio eſſet cohibita.*

41 *Et murmurauerunt.* Hæc verò dementia quoduis portentũ ſuperat. Fumabat adhuc incẽdium in quo Deus formidoloſus ſuperbiæ vindex apparuerat: debebat fere adhuc ante oculos verſari terræ hiatus quo abſorpti fuerant factionis duces: conflari laminas iuſſerat Deus quæ multis poſtea ſæculis ſeuerum illud iudicium repræſentarent: omnes ſuo pauore & trepida fuga cõfeſſi fuerant periculũ eſſe ne ſimilibus pœnis ipſi quoque eſſent obnoxii: atqui poſtridie, quaſi Deũ adhuc armatũ ex profeſſo laceſſere vellent, crimen cædis ſanctis Dei ſeruis obiiciunt, qui digitum contra hoſtes ſuos nunquam ſuſtulerant. Fuítne in arbitrio Moſis terræ præcipere vt dehiſceret? potuítne ſuo imperio ignem elicere è cælis? Quum ergo tam chaſma quàm incendium clara teſtimonia eſſent admirabilis Dei potentiæ, cur non cogitant furioſi iſti contra ipſum exitiale ſe bellum ſuſcipere? Quorſum enim inuſitatum illud pœnæ genus, niſi vt perterriti diſcerent ſe humiliare ſub Dei manu? Atqui hinc maior ferociendi audacia: quaſi vellent vltro cum impiis perire, quorum pœnam nuper exhorruerant. Dupliciter autem amentiam ſuam produnt, quòd Moſen & Aharon ſubſtituunt reos in locum Dei, & putrida mẽbra, quaſi inuito Deo, ſanctificãt. Moſen & Aharon accuſant cædis, cuius ſe authorem palam oſtenderat Deus, & ipſi ſentire coacti fuerant. Sed ita ſcilicet ad opera Dei cæcutiunt reprobi, vt eius gloria magis eos obſtupefaciat quàm excitet in admirationem ſui. Accedit pluſquam fœda ingratitudo: quia non reputant vixdum elapſas eſſe paucas horas ex quo Moſis deprecatione ſeruati fuerant à præſenti interitu. Ita mortẽ paucorum vlciſci volentes, interfectores populi Dei nominãt quibus acceptam ferre dece-

bat omnium ſalutē. Iam verò quantæ arrogantiæ eſt, reprobis locum dare in populo Dei quaſi eo inuito, qui non tantùm illos abdicauerat à ſua Eccleſia, ſed è mundo & hominum numero profligauerat? Sed ita reprobi Dei donis contra ipſum inſoleſcunt: præſertim verò inanibus titulis, & externis ſignis, tanquam laruis, Deo illudere non dubitant.

24 *Fuit autem quum ſe congreg.*) Quòd nube obiecta protecti ſunt Moſes & Aharō, inde colligitur quàm indomabilis fuerit populi rabies. Etſi enim tantùm in tabernaculo ſtetit Dei gloria: vt adhuc ad lapidationem, alióſque violentos impetus expoſiti eſſent Moſes & Aharon: ſic tamen perſtrinxit impiorum oculos, ne ſanctos viros attingerent. Nec dubium eſt quin ideo ſe conuerterint ad ſanctuarium, quia in vltimo diſcrimine ſpes vna reſtabat in Dei auxilio. Ergo quum ad ſacrū aſylum cōfugerent, Deus ſub vmbrā alarum ſuarum eos recepit. Quò teſtatus eſt ſe nunquā ſuorum vota & ſpem fruſtrari, ſed occurrere quoties inuocatur. Nam etſi hodie in terreno domicilio non apparet, propè tamen eſt omnibus qui ſuas in eum ſollicitudines coniiciunt. Fieri quidem poteſt vt nonniſi à Moſe & Aharon ſignum gloriæ Dei conſpectum fuerit, vt certò perſuaſi eſſent Deum præſtò eſſe ad opem ferendam: ſed quia indefinita eſt loquutio, probabile etiam eſt Deum inſanienti turbæ fuiſſe interminatum, nequid vltrà grauius tentaret: quanquam fruſtra cæcorum oculis lux oblata fuit.

45 *Recedite è medio.* Quid valeat hæc loquutio, paulo antè expoſui: nēpe vt ſingulari amore ſuos Deus proſequitur, ita ſuam contra impios vindictam differre, donec illi ſeorſum collecti, & in tuto locati fuerint. Momento enim perituros omnes denūtiat, vbi ſalui euaſerint Moſes & Aharō. Incredibilis autē vtriuſque fuit humanitas, quòd ſuppliciter deprecati ſūt pro tā ingrato populo, & centū exitiis digno. Nā propriæ vitæ obliti, quā periclitari videbant, culpam luere parati ſunt, vt à morte eripiant miſeros & perditos, qui mortem illis machinabantur. Porro receſſum non tantùm de loco intelligo: quia iam ſeparati erant, ſe ad tabernaculum ſiſtendo: ſed perinde eſt acſi iuberet Deus diuortium cum populo facere, & ipſo valere iuſſo, abiectáque publicæ ſalutis cura, priuatim ſibi conſulere.

46 *Dixitque Moſes ad Aharon.* Expiatio quidem tanti ſceleris non pendebat à ſuffitu: nec imaginari cōuenit Deum thuris odore placatum eſſe: ſed propoſitum rudi populo ſymbolum fuit quo tam ad pœnitentiam quàm ad fidem ſtimularetur. Quantumuis enim in ſua contumacia torperent, dignitas tamen ſacerdotii in thuribulo ſic fuit conſpicua, vt ad eius reuerentiam flecti oportuerit. Quis enim ſuam impietatem nō exhorreat, vbi ſibi conſcius eſt ſpretæ & violatæ ſanctitatis, in qua ſe vis diuina profert in mortem & in vitam? Ergo acerræ conſpectus meritò valuit ad frangendam duritiem, vt nefandum ſuum factum dānare ac deteſtari tandem inciperent. Secunda quoque admonitio non minus vtilis fuit, vt ſcirent non aliter quàm Mediatoris gratia Deum ſibi eſſe propitium: verùm (vt ferebat temporis conditio) viſibilis figura ipſos ad Chriſtum abſentem direxit. Cæterùm quia ſuis figmentis Dei veritatem obſcurant ac corrumpunt homines, ideo ſacrificio diuinitus inſtituto aſſeritur ſua maieſtas: dum ſacerdos vmbratilis Aharon in medium prodit, donec exhibitus fuerit verus, & vnicus, & perpetuus Mediator. Verbum כפר propriè ſignificat (vt alibi dictum eſt) interpoſito piaculo reconciliare Deum hominibus: ſed quia hîc ad populum refertur, rectè vno verbo exprimitur ſenſus Moſis: acſi quis diceret, Purgare, aut luſtrare à piaculo.

48 *Et quum ſtaret inter mortuos.* Si intelligas vndique permixtos fuiſſe viuos mortuis, coniicere licet iram Dei non ſic graſſatam fuiſſe in vna parte caſtrorum, vt ſine exceptione obuios quoſque deleret, ſicuti in alia ſeditione contigerat: ſed habito delectu cōprehendiſſe qui grauius peccauerant. verùm conſentaneum eſt euſque progreſſum fuiſſe Aharon, dum à tergo relinqueret qui adhuc manebant incolumes, atque ex ipſo loco vbi ſtrages fuerat edita, ſe opponeret iræ Dei, & abrumperet eius curſum. Hinc & zeli feruor cognoſci potuit, & munus placandi Dei reipſa & effectu melius fuit confirmatum. Quod enim euidentius deſiderari potuit miraculum quàm vbi clades quæ tum repentè ſæuire, nec minus celeri quàm aſſiduo curſu pergere cœperat, aduentu Aharō nō ſecus atque obiecta maceria ſubſtitit? Ergo ſacerdotii efficacia in propitiādo Deo clarè ſimul & breuiter exprimitur. Quo docemur, etiāſi reprobis ſimus cōtigui dū pereunt, vt ad nos pertingat eorum clades, modò tamen intercedat Chriſtus, nos ab omni malo fore immunes.

49 *Fuerunt autem qui mortui ſunt.* Iam trecenti, vel circiter, extincti fuerāt ob coniurationem factam cum Core: nunc longè maior additus fuit numerus. Hoc ſcilicet proficiunt impii ſuā
Leuit. 26 c.18. peruicacia vt Deus magis magíſque prouocatus pœnas ingeminet: ſicuti minatur, niſi reſipuerint quos caſtigat, grauius ſeptuplo cum illis ſe acturum. Quare diſcamus ferulis eius admoniti maturè nos humiliare ſub valida eius manu: quia nihil deterius eſt quàm aduerſus ſti-
Pſal. 32 c.9. mulum calcitrare. Ac ſubinde in animos ſubeat illud Pſalmi, Ne ſitis ſicut equus & mulus, quorum ferocia fræno conſtringitur: quia multa flagella impiis. Tumultuoſè clamabant

occiſum eſſe populum Dei, quia trecenti perierant: nunc experiuntur quanto ſatius fuiſſet obmuteſcere coram Deo, ſanctæque eius ſeueritati dare gloriã, quàm pro trecentis addicere exitio fere quinquagies trecentos. Iam tenenda eſt Pauli admonitio, Cauendum eſſe ne murmuremus, ne forte perdat nos vaſtator: quia nihil minus tolerabile eſt, quum toties nos hortetur Scriptura ſilere à conſpectu Dei, quàm proterue ad maledicendum nos efferre. 1.Cor.10.

NVMER. CAPVT XVII.

ET loquutus Iehoua ad Moſen, dicendo,

2 *Alloquere filios Iſrael, & cape ab eis ſingulas virgas per domos patrum, à cunctis ſcilicet principibus eorum, iuxta domos patrum ſuorum, duodecim virgas: & vniuſcuiuſque nomen ſcribes ſuper virgam eius.*

3 *Nomen autem Aharon ſcribes ſuper virgam Leui: quia virga vna erit capiti domus patrum ſuorum.*

4 *Repanéſque illas in tabernaculo cõuentionis corã teſtimonio, vbi conueniã vobiſcum.*

5 *Et erit, vir ille quem elegero, illius virga florebit: & ita quieſcere faciam à me murmurationes filiorũ Iſrael quibus murmurant aduerſum vos.*

6 *Loquutus eſt ergo Moſes ad filios Iſrael, & dederũt illi omnes principes eorũ virgam: ſinguli principes virgã per domos patrum ſuorum, duodecim ſcilicet virgas: virga autem Aharon erat in medio virgarum eorum.*

7 *Et poſuit Moſes virgas coram Iehoua in tabernaculo teſtimonii.*

8 *Et fuit poſtridie venit Moſes ad tabernaculum teſtimonii, & ecce germinauerat virga Aharon è domo Leui, ac produxerat germinationem, protuleràtque flores, ad maturitatémque perduxerat amygdala.*

9 *Et protulit Moſes omnes virgas illas à facie Iehouæ ad omnes filios Iſrael: qui viderunt & acceperunt ſinguli virgam ſuam.*

10 *Dixit autem Iehoua ad Moſen, Refer virgam Aharon coram teſtimonio in cuſtodiam, in ſignum filiis rebellibus: & ceſſare facies murmurationes eorum apud me, vt non moriantur.*

11 *Et fecit Moſes quemadmodum præceperat Iehoua, ſic fecit.*

12 *Et dixerũt filii Iſrael ad Moſen, dicendo, Ecce mortui ſumus, periimus, oẽs nos periimus.*

13 *Quicunque acceſſerit, qui acceſſerit inquam ad tabernaculum Iehouæ, morietur: nunquid conſumendi ſumus moriendo?*

1 *Et loquutus eſt Iehoua.* Quamlibet præfracti eſſent Iſraelitæ, fracta duritie & proſtrata ſuperbia, debuerant amplecti ſacerdotium, piáque reuerentia conſtanter proſequi. Sed ex cõfirmatione quæ nunc additur apparet nondum probè fuiſſe ſubactos. Nihil enim fruſtra Deus inſtituit. Morbo igitur peruicaciæ, quem videbat adhuc occultum reſidere in eorum cordibus, neceſſarium remedium adhibuit. In quo etiam perſpicitur inæſtimabilis eius bonitas, quando non modò leuandæ eorum infirmitatis rationem habuit, ſed etiam cum prauitate & malitia luctatus eſt, vt ad ſanam mentem reuocaret. Et eodem nunc quoque modo nobiſcum agit: quia non modò fidei noſtræ debilitatem multis adminiculis confirmat, ſed leuitati & inconſtantiæ frænum inicit, & nos contrà nitentes retinet in officio. Occurrit etiam noſtræ proteruiæ, ne inſoleſcamus, vel ſocordiam noſtram excitat. Noſtrum quidem eſt ſic in vſum noſtrum applicare quæcunque fidei & pietatis ſubſidia nobis proponit, vt ſciamus totidem eſſe ad coarguendam noſtram infidelitatem teſtimonia. Quanquàm ergo ſacerdotii maieſtas ſatis ſupérque iam comprobata fuerat, vidit tamen Deus in tanta peruicacia populi nullum fore murmuribus & iurgiis finem, niſi accederet vltima obſignatio, & quidem rebus pacatis: quia ſeditione mota non tam erant ad diſcendum faciles & parati. Porro hac confirmatione quicquid vnquam poterat oriri dubitationis ſuſtulit, dum virga Aharon ex arbore deſecta, inter duodecim vna floruit. Neque enim naturale fuit, ramum, qui ſuccum à radice non duceret, & propter anni tempus aridus fuiſſet in arbore, vbi proiectus ante arcam fœderis iacuit, producere flores & fructum: alios autẽ prorſus ſimiles manere ſiccos & emortuos.

2 *Alloquere filios Iſrael.* Falluntur qui exponunt duodecim virgis vnam pro tribu Leui fuiſſe ſuperadditam. Nam quia hîc diſceptatio non erat de terræ poſſeſſione, tribum Ioſeph in duo capita diuidi minimè opus fuit. Et ſcimus dupla portione fuiſſe donatam: quia Leuitis nulla fuit hæreditas. In cauſa autẽ præſenti diſſimilis fuit ratio: quia de ſacerdotio cõtentio erat aliis omni-

bus cum vna tribu Leui. Hinc ergo factum eſt vt ſingulis datæ fuerint virgæ, ſecundum primam generis originem. Dicitur autem virga Aharon fuiſſe in medio illarum ex communi linguæ Hebraicæ vſu, quia fuerit illis permixta tanquam ex earum numero. Quod ideo exprimitur, vt ſciamus improbis ablatam fuiſſe omnem calumniandi occaſionem: quum omnes virgæ in eũdem promiſcuè aceruum coniectæ ſunt, vt nulla quicquam haberet eximium à reliquis, atque ita nihil adſcribi poſſet hominũ induſtriæ. Siquis obiiciat, nõ fuiſſe hoc modo extinctam æmulationem quæ reliquis Leuitis erat cum domo Aharon, quum vnum eius nomen inſcriptum eſſet, vt nulla eſſet inter familias comparatio: reſpondeo, quum in nomine Aharon clarè enituit Dei virtus, ipſo electo ſatis oſtenſam fuiſſe aliorum reiectionem. Neque enim ſi communis fuiſſet aliis honor, eos fraudaſſet Deus, vnum duntaxat ornando. Porro alia ſeruari ratio non potuit in hac lite dirimẽda. nam ſi plures in vna tribu fuiſſent virgæ, totus populus de inæqualitate conqueſtus foret. Pares igitur omnes ad certamen produci oportuit, vt diſcrimen eſſet ex mero Dei arbitrio. Iam ſi inſcriptum fuiſſet nomen Leui, ſingulæ familiæ ius ſucceſſionis tanquam commune ad ſe traxiſſent. Non igitur alia fuit ratio quàm ſi Deus hominem vnum è ſuis cognatis & tribulibus delectum toti populo præferret.

4 *Reponeſque eas.* Ad certam cauſæ deciſionem non parum valuit loci circunſtantia: quia palam factum eſt Deum eſſe miraculi authorem, ac proinde ab ipſo prodire ſacerdotium. Diximus enim alibi totum Eccleſiæ regimen ſic pendere ab eius decreto, vt nihil hominibus ſtatuere liceat. Quare Arcam fœderis totius populi ſuffragiis oppoſuit, vt teſtatum faceret, de ſacerdote, quẽ ſuo iudicio & authoritate creaſſet, litem non eſſe amplius mouendam. Interea valuit hoc ad populi ſolatium & ſedandas querimonias, quòd virgæ omnium tribuum communiter in ſanctuarium illatæ ſunt coram Deo. Etſi enim propria fuit dignitas ſolius Aharon, non deſtitit tamen populus eſſe regnum ſacerdotale. Vnde ſequitur, ius honoris peculiariter vni familiæ datum, ceſſiſſe in publicam omnium ſalutem: tantum abeſt vt iactura dolorem vel inuidiam gignere debuerit.

5 *Et erit uir quem elegero.* Electus quidem antè fuerat Aharon: ſed hoc ad manifeſtationem refertur: quia Deus quos arcano ſuo conſilio elegit, dicitur rurſus eligere, dum eos cum ſuis inſignibus producit in conſpectum hominum: neque id ſemel tantùm, ſed quoties nouis ſignis electionem ſuam confirmat. Atque hoc per modum conceſſionis videtur dictum eſſe: acſi Deus omiſſis ſuperioribus decretis, populum vocaret deintegro ad cauſæ cognitionem. Dicit autem hac ratione ſe finem impoſiturum ſiniſtris & obſtreperis populi obtrectationibus, vt Aharon poſthac ſine controuerſia exerceat munus ſuum: quia etſi ne ita quidem penitus ſanata fuit peruerſitas, audacia tamen cohibita fuit.

8 *Poſtridie uenit Moſes.* Non abs re tempus notatur: quia vnà tantùm nocte interpoſita, vt virga floreret nulla ſolertia fieri potuit. Quòd etiam Moſes virgis in ſanctuario locatis diſceſſit, ac poſtridie reuerſus faſciculum virgarum protulit coram omnibus, hinc ſublata fuit fraudis ſuſpicio. Sed in eo præcipuè illuſtrata fuit Dei potentia, quòd tam exiguo temporis ſpatio non tantùm flores ex arido ramo, ſed fructus quoque formati ſunt: quod niſi conuerſo naturæ ordine accidere non potuit. Acceſſit anni tempus, quod tantæ maturitati minimè aptum erat. Atque hoc quidem miraculo ſancita fuit vmbratilis ſacerdotii dignitas in populo veteri ſub Lege. Sed quanto præſtantior eſt veritas figura vel imagine, conſilium Dei haud dubiè fuit, ſacerdotium vnigeniti Filii ſui magis quàm Aharonis aſſerere. Itaque ad nos maximè pertinet huius miraculi vtilitas, vt qua decet veneratione ſacerdotem nobis diuinitus oblatum amplectamur. Friuolas allegorias quibus alii ludunt, omitto. Et certè abundè ſufficere nobis debet, olim ſub viſibili ſymbolo apparuiſſe Dei potentiam, quæ populum ad Mediatorem dirigeret: vbi autem aduenit Filius Dei, ſpiritualiter in ipſo fuiſſe exhibitum quicquid tũc oculis repræſentabat. Neque enim tantùm fuit ſurculus ex trunco Iſai, (vt vocatur apud Iſaiam) & lapis nulla hominũ arte vel opera politus, ſub qua forma Danieli oſtenſus fuit: ſed reſurrectione ſua à toto humano genere ſeparatus fuit. Nam & hoc diligenter notandum eſt, non ſufficere ſi apud nos ius & nomen ſacerdotis obtineat, niſi ſit ſolus & in ſolidum. Vnde apparet fœdo & intolerabili ſacrilegio eius honorem lacerari in Papatu, vbi innumeri finguntur mediatores.

Iſa.11.a.1.
Dan.2.

10 *Dixit Iehoua ad Moſen.* Quod de acerris præceperat Deus nunc in virga etiam ſeruari iubet, vt ſit aliis ſæculis monumentum: quia ſcilicet obliuioſi ſunt & ignaui homines in conſiderandis eius operibus, ſed eorum memoriam quaſi data opera malignè ſepeliunt. Itaque non ſine exprobratione reponi iubet in cuſtodiam ſignum illud, contumaciæ eorum cauſa id fieri dicens. Simul tamen paternum ſuum amorem & miſericordiam commẽdat, quod eorum ſuperbiam caſtigando, ſaluti conſulat. Vt enim erant contumaciæ dediti, nouis ſubinde iurgiis prouocaſſent eius iram. Dicit ergo ſe occurrere, & furioſum impetum reprimere, ne moriantur. Ita nos

humiliando non modò pœnam ſumit de noſtris delictis, ſed quid nobis vtile ſit reſpiciens, curam noſtri ſe habere demonſtrat.

12 *Et dixerunt filij Iſrael.* Hoc quidem aliquanto melius fuit, admiratione potentiæ Dei terreri quàm ſi bruto ſtupore eam ſpreuiſſent: ſed aliquid inter torporem vel contumaciam, & inter conſternationem medium eſt. Contremiſcunt quidem fideles ad iudicia Dei, & quo quiſque magis in pietate profecit, ſeſu iræ eius magis percellitur. Sed metus ille ſic fideles humiliat vt Deum nihilominus quærant: reprobi autem ſic expaueſcunt vt fremendo cupiant Deum procul à ſe abigere. Hinc factũ eſt vt Iſraelitæ, quaſi nimio Dei rigore exanimati, miſerã ſuam ſorte defleuerint: quia quum Dei bonitatem non guſtarent, caſtigatio illis nõ medicina, ſed carnificina fuit. Exclamant igitur de ſe actum eſſe, quia Deus tam ſeuerus ſit polluti ſui cultus vindex: quaſi verò omnia rigoris documenta non ipſos vtiliter ad cauendũ attentos redderent. Ac ſeruilis quidem iſte timor aliquando homines præparat ad pœnitentiam: ſed nihil periculoſius quàm in eo ſubſiſtere: quia primò amarulentiam generat & indignationem, tandem verò ad deſperationem præcipitat. Vtcũque ergo formidabilis ſit Dei rigor, diſcamus ſimul apprehendere eius miſericordiam, vt manſuetis ac placidis animis libenter ad ferendas quas meriti ſumus pœnas parati ſimus. In ſumma, docet quàm malè profecerint Iſraelitæ, quos Dei ferulæ ſic exaſperarunt vt ſibi ſpem ſalutis præciderent. Ac in fine verſus obmurmurant, ſibi nihil fieri reſiduum. Hoc enim ſonant verba, An moriendo conſumemur? quaſi verò Deus non retraheret ipſos à morte, quum pro ſolicitudine paterna de periculo eos moneret.

EX NVM. CAP. XX.

PEruenerunt autem filii Iſrael *vniuerſa congregatio, in deſertum Sin, menſe, primo & manſit populus in* Cades: *vbi mortua eſt* Maria, *& ſepulta illic fuit.*

2 *Quúmque non eſſet aqua congregationi, conuenerunt aduerſus* Moſen *&* Aharon.

3 Et *iurgatus eſt cum* Moſe, *ac dixerunt in hunc modum,* Et *vtinam obiiſſemus quando obierunt fratres noſtri coram* Iehoua.

4 Et *quare venire feciſtis congregationem* Iehouæ *in deſertum iſtud, vt moriamur hic nos & iumenta noſtra?*

5 Et *quare aſcendere feciſtis nos ex* AEgypto, *vt venire faceretis nos ad locum malum iſtũ, non locum ſementis, ficuum, & vinearum, & malogranatorum, & in quo aqua nulla eſt ad bibendum?*

6 Abierunt *ergo* Moſes *&* Aharon *à conſpectu congregationis ad oſtium tabernaculi conuentionis, & proiecerunt ſe ſuper faciem ſuam: apparuítque gloria* Iehouæ *ſuper eos.*

7 Et *loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

8 *Accipe virgam, & congrega cœtum tu &* Aharon *frater tuus, & loquimini petræ in oculis eorum, & dabit aquam ſuam, educéſque illis aquam è petra, & potum dabis cœtui ac iumentis eorum.*

9 T*ulit ergo* Moſes *virgam à conſpectu* Iehouæ, *quemadmodum præceperat ei.*

10 Et *congregauerunt* Moſes *&* Aharon *congregationem ante petram, dixítque illis,* Audite *nunc o rebelles,* N*unquid de petra hac educemus vobis aquam?*

11 Et *eleuauit* Moſes *manum ſuam, percuſsítque petram virga ſua duabus vicibus: tunc egreſſæ ſunt aquæ multæ, & bibit congregatio ac iumenta eorum.*

12 Et *dixit* Iehoua *ad* Moſen *&* Aharõ, Propterea *quòd non credidiſtis mihi, vt ſanctificaretis me in oculis filiorum* Iſrael, *idcirco non introducetis congregationem iſtam in terram quam dedi illis.*

13 *Iſtæ ſunt aquæ iurgii pro quibus iurgati ſunt filii* Iſrael *cum* Iehoua, *& ſanctificauit ſe in illis.*

1 *Peruenerunt autem filii Iſrael.* Multæ numerantur intermediæ ſtationes Numerorum triceſimotertio capite, quarum nulla hîc fit mentio. Fortè quia ex quo retrocedere eos coegit Deus, non ſunt per continuos triginta annos progreſſi, ſed per vagos circuitus errarunt. Er-

go in huius hiſtoriæ contextu eos à deſerto Paran narrat tranſiſſe in deſertum Sin : quia tunc cœperunt rectum iter facere verſus terram Chanaan,& propius accedere, vt tandem erraticæ peregrinationi finem imponerét.Quod autem Maria tunc demum mortua eſſe dicitur, hinc colligitur vitæ eius diuturnitas. Puellam fuiſſe decem aut duodecim annorum quum natus eſt Moſes probabile eſt, quia potuit apposité conſulere fratris ſaluti. Etſi enim nomen non exprimitur, ratio tamen dictat ipſam fuiſſe quæ matrem accerſiuit, vt puerum expoſitum lactaret.Quare fere ad centum triginta annos peruenit. quæ ſenectus præſertim in muliere rara eſt.

Exo.2.a.4.

2 *Quumque non eſſet aqua.* Similis hiſtoria prius viſa fuit, non tamen eadem. Nam populus vixdum egreſſus ex AEgypto tumultuari cœpit in Raphidim ob aquæ penuriam : nunc poſt trigintaocto annos vel circiter noua mouetur ſeditio in Cades, quia illic quoque aquis indigebant. Ac primum quidem murmur ſatis oſtendit quanta eſſent prauitate & contumacia : quia quum cibum quotidie illis è cælo porrigeret Deus, cur non ſuppliciter aquam poſcebant, nequid deeſſet ſolido alimento? Atqui non minus fœda ingratitudine quàm ſceleſta peruicacia Deum conuitiis impetunt, & queruntur ſe ab eo fuiſſe deceptos ac proditos. Verùm hæc ſecunda rebellio longè deterior. Nam quum experti eſſent in manu Dei eſſe aquarum copiam elicere ex rupe arida, cur non eius potentiam nunc implorant? cur non admirabile illud auxilium venit in mentem? Atqui furore perciti, perinde acſi nullum eſſet ſitis remedium, clamitant ſecum agi crudelius quàm ſi abſorpti eſſent à terra, vel igne cæleſti conſumpti. Incredibilis certè hic fuit ſtupor, tanquam ex profeſſo ianuam claudere gratiæ Dei, vt ſe in deſperationem coniicerent. Inſurgunt quidem aduerſus Moſen & Aharon: ſed querimonias ſuas & iurgia in Deum ipſum tanquam ſpicula dirigunt. Pro maxima iniuria ducunt quòd adducti fuerint in deſertum : quaſi verò non ipſi impia ſua obſtinatione deſertum prætulerint terræ Chanaan, atque ideo digni ſint qui in egeſtate rerum omnium tabeſcant ad mortem vſque. Peruerſè igitur culpam quæ in ipſis reſidet, in miniſtros ſuæ ſalutis transferunt. Meritò quidem locum vocant malum & ſterilem: ſed noluerat Deus illic tenere incluſos, niſi vltro reſpuiſſent terram fluentem lacte & melle, poſtquam expoſita erat eorum oculis,& Deo authore ac duce facilis patebat acceſſus. Itaque Propheta (Pſal. 105) hiſtoriam redemptionis recitans, antequam ad pœnas deſcendat eorum ſceleribus inflictas, dicit eductos fuiſſe à Deo cum lætitia & exultatione. Adde quòd ex moleſtia ſitis occaſione arrepta, alias etiam querimonias malignè accumulant. Non deerat cibus ad famem explendam, & guſtu quidem ſuauis: perinde tamen indignantur acſi eos premeret eſuries vnà cum ſiti. Panem illis quotidie pluebat Deus è cælo, quem ludendo colligerent: murmurandi illis materia eſt quòd arando & ſeminando ſe non fatigent. En quò amentiæ præcipitet homines præpoſtera cupido, & præſentium Dei beneficiorum contemptus. Cumulus autem furoris eſt, ſortem ſuam deflere quòd non abſorpti fuerint cum Core & ſodalibus, vel cæleſti incendio conſumpti. Ingenti pauore correpti fuerant ad triſte illud ſpectaculum : & meritò, quia prodigium ediderat Deus ſæculis omnibus formidabile. nunc cum Deo litigant, quòd non in ipſos quoque fulminarit. Nec verò tantùm deplorant ſe non fuiſſe externa illa mortis ſpecie defunctos, ſed vltro prouocant in ſua capita Dei vindictam, quæ plus quàm centum mortes terrere ipſos debebat. Eſt enim emphaticè additum, Coram Iehoua mortuos eſſe quibus vellēt. fuiſſe coniuncti. Agnoſcunt igitur quem ſibi imprecantur interitum, non fortuna, ſed inſigni Dei iudicio contigiſſe: perinde acſi Deo iraſcerentur quòd ipſis pepercerit. Fratres quidem verè nominant, quorum nimis erant ſimiles. Sed interea nimis brutæ ſuperbiæ eſt, cenſeri velle Dei Eccleſiam: quia ex profeſſo aduerſæ factioni nomen dantes, inanem illum titulum ſibi arrogant.

6 *Abierunt ergo Moſes & Aharon.* Probabile quidem eſt metu fugiſſe, quia inſtar aſyli erat illis tabernaculum contra impetum populi. Ex aliis tamen locis coniicere licet, non ſibi tantùm priuatim ſed miſero populo, quantumuis indignus eſſet, conſuluiſſe. Itaque quòd ſe in facies proſternūt, factum eſſe interpretor, non tantùm vt ipſos protegeret Deus ab infeſta hoſtium rabie, ſed etiam vt opportuno remedio inſanientes placaret. quanquam ea videtur fuiſſe perturbatio, quæ illis ſolitam moderationem excuteret. Neque verò eorum fidem & patientiam examinat Deus, vt ſæpe aliâs: fortè quia videbat grauius perculſos quàm vt conſtanter perſeuerarent in pio zelo, patientia & ſtudio ſalutis publicæ. Itaque quòd apparuit illis gloria Dei, ſolatium infirmitatis fuit, vt in re extrema. Docet autē hoc exemplum quàm ſolicitè inuocādus ſit Deus, vt nouis ſubinde gratiæ ſuæ incrementis nos fulciat: quia ſingulis alioqui momētis etiam fortiſsimi quique deficerent. Toties inuicta Moſis virtus obſtacula omnia ſuperaue-

rat, vt nullus à periculo defectionis eſſet timor. Atqui tot certaminum victor vno in actu ad extremum labaſcit. Quo magis tenenda eſt Pauli exhortatio, Quia Deus eſt qui in nobis operatur & velle & perficere pro ſuo beneplacito, cum timore & tremore peragendam eſſe ſalutem noſtram. *Phil.2.b.13.*

8 *Accipe virgam.* Iam haud dubiè cœperat titubare Moſis fides: ſed non prorſus fuiſſe collapſam ex prompto eius obſequio colligitur. Neque enim diſceptando moras nectit, ſed protinus venit ad rupem, vt Dei mandato pareat. Sic ergo ſuffocata fuit eius fides, vt occultus tamē vigor ſponte eum ad officium dirigeret. Atque ita ſancti interdum vacillando quaſi pueri ad ſcopum tamen ſuum contendunt. Baculi conſpectu voluit Deus reuocare in memoriam tam Moſi quàm populo tot miracula quæ fiduciam in poſterum gignere deberent: perinde acſi potentiæ ſuæ vexillum attolleret. Quòd etiam iubet rupem alloqui, amara exprobratione non caret: acſi diceret, in mortuis elemētis plus fore rationis & intelligentiæ quàm in ipſis hominibus. Et certè hoc valde pudēdum fuit, rupem, acſi aurita ſenſúque prædita eſſet, obedire Dei voci: populum verò cui Lex data erat, ſurdum & hebetem manere.

10 *Et congregauerunt Moſes & Aharon.* Dubium non eſt quin perplexus inter ſpem & dubitationem fuerit Moſes: vt anxietate quodammodo oppreſſus, euentum tamen Deo committeret. Neque enim abſque fide tam fuiſſet ad parendum facilis & alacer, præſertim in re pluſquam ardua. Nuper trepidè ipſe & Aaron ſe abdiderant. Fuit igitur non paruæ difficultatis populum quem fugerant mox vocare, & vltro inſultare furentibus. Hactenus ergo docilitas cum animi magnitudine perſpicitur non vulgari laude digna: ſed quia Moſen incredulitatis damnat cæleſtis Iudex, penes quem ſumma eſt poteſtas, & cuius arbitrio ſtamus omnes & cadimus, acquieſcendum eſt eius ſententiæ. Vix quicquam reprehenſione dignum in hoc opere cernimus: atqui pronuntiat Deus ſibi diſplicuiſſe Moſis lapſū: eius magis quàm noſtro iudicio acquieſcendum eſt. Atque hinc etiam diſcamus opera noſtra, in quorum ſuperficie mera virtus reſplendet, occultis intus vitiis ſæpe ſcatere quæ hominum oculos fugiunt: ſoli autem Deo ſunt manifeſta. Si quæritur in quo deliquerit Moſes, origo quidem fuit incredulitas. neque enim fas eſt, vbi hæc peccati ſpecies clarè exprimitur Dei reſponſo, alias imaginari. Sed qua in parte fuerit incredulus ambigitur: niſi quòd interrogans, an aquam eliciet è petra, videtur tanquam impoſsibile & abſurdum reiicere quod Deus ſe facturum promiſerat. Et certè in reputanda eorum contumacia fere defixus, gratiam Dei non admiſit. Quærit an aquam ex rupe eliciet: atqui recordari debuerat id iam ſibi pridem diuinitus fuiſſe conceſſum. Securè igitur aſſerere decebat quod iterum promiſerat idem Deus, magis quàm dubitanter loqui. Alii peccaſſe exiſtimant, quia ictu vno non contentus, bis rupem percuſſerit. Et hoc fortè ex diffidentia natum eſt. ſed principium mali fuit, non ſimpliciter amplecti Dei promiſſionem, & ſtrenuè officio ſuo defungi in eius fide teſtanda. Ergo vt duplex rupis percuſſio trepidationis indicium fuerit, mali tamen acceſſio tantùm fuit, non caput vel cauſa. Itaque ſemper illuc redire conuenit, Moſen Deo gloriam non dediſſe: quia magis reſpexit quid meritus eſſet populus quàm Dei potentiam æſtimauit ex eius verbo. Quod etiam ſuperior increpatio denotat, vbi rebellionis Iſraelitas accuſans, ſancto quidem zelo flagrare ſe oſtendit: ſed interim non inſurgit qua par erat fiducia ad ipſos coarguēdos: imò quodammodo fatetur eorum malitiæ ſuccumbere Dei virtutem. Ideo in Pſalmo dicitur, propter eos Moſen fuiſſe damnatum, quia ſpiritum eius exacerbarunt, *Pſal.106.e.32.* vt loqueretur ore ſuo. Illic enim non excuſat Moſen Propheta: ſed dum præualet eorum improbitas, inconſiderato feruore abreptum fuiſſe dicit, vt fore negaret quod Deus ſe facturum promiſerat. Vnde diſcamus ſic iraſci alienis peccatis, ne diuerſa tentatio ſenſus noſtros occupet.

12 *Dixit Iehoua ad Moſen.* Hîc & crimen eorum profert Deus in medium, & pœnam denuntiat. Porro quum infidelitas graue per ſe & deteſtabile malum ſit, culpam exaggerat Deus ab effectu: quia fraudatus fuerit ſua gloria, dum Moſes & Aharon, qui præcones eſſe debuerant miraculi, quaſi pudore confuſi iacent. Nam vt eorum ſecuritas attentionem excitando, nomen Dei ſanctificaſſet, ita eorum defectione factum eſt vt putarent omnes nihil ab eo ſperandum eſſe auxilii. Cæterùm quòd ingenuè Moſes non culpam modò fatetur, ſed etiam refert quomodo fuerit à Deo damnatus, & quò grauior ſit ignominia, ipſum quaſi è tribunali loquentem inducit, ad ſtabiliendam doctrinæ eius fidem non parum valet. Quis enim mortalium, niſi qui ſe omni carnis affectu abdicauerit, ſponte ſe coram toto mundo reum facere ſuſtineat? Virtutes eius angelicæ poterant eum eximere ab omni ſiniſtra nota. Vna tantùm in re lapſus, dedecus quod tegere poterat, in medium profert, nec ſibi detrahere du-

bitat, quò Dei bonitatem amplificet. Et certè promptum eſt colligere ex hoc loco, quoties antea Moſis rogatu Deus populo ignouit, non minus gratuitam fuiſſe veniam quàm ſi deprecatus non eſſet. Nunc enim ceſſat Moſis interceſſio: nec tamen deſinit ſuo more Deus clementer agere cum indignis.

13 *Iſtæ ſunt aquæ iurgij.* Nomen loco fuit inditum vt apud poſteros deteſtabilis eſſet patrum ingratitudo, & inde illuſtrior Dei miſericordia. Ideo hoc Propheta commemorans, Cognoſcat, inquit, ætas poſtera, ne obliuiſcantur operum Dei, & non ſint ſicut patres ipſorum, generatio praua & exacerbans, generatio quæ non direxit cor ſuum & cuius ſpiritus non fuit erga Deum fidelis. Et alibi tam hoc nomen Meriba quàm nomen Maſa exprimitur: vt Iſraelitæ diſcant non imitari patres ſuos. Quanquam hîc plurali numero vtitur Moſes, quum Exodi 17 ſingularem poſuerit. Quod ſubiicitur in fine verſus, Deum ſanctificatum fuiſſe inter filios Iſrael, non ad honorem ſed probrum magis ſpectat. Vocatur alibi Iſrael Dei ſanctitas: quia Deus in eo liberando gloriam ſuam magnificè exeruit. Sed hîc diuerſo ſenſu ſe ſanctificaſſe dicitur: quia proſtrata eorum improbitate & petulantia, ſanctum ſuum nomen à contemptu vindicauerit. Porro inæſtimabilis miſericordiæ documentum fuit, quòd aqua, quæ meritò exitialis fuiſſet, non modò in alimentum corporis data eſt, ſed etiam conuerſa in ſalutis adminiculum: qua ratione dicit Paulus potum hunc fuiſſe ſpiritualem.

Pſal. 78. a. 6. Pſal. 95. b. 8. Pſal. 114. a. 2. 1. Cor. 10. a. 4.

Eiuſdem hiſtoriæ repetitio.

EX DEVT. CAP. I.

37 *Etiam contra me iratus eſt Iehoua propter vos, dicendo, Etiam tu non ingredieris illuc.*

38 *Iehoſua filius Nun, qui ſtat coram te, ipſe ingredietur illuc: ipſum robora, quandoquidem illam in hæreditatem diſtribuet Iſraeli.*

1 *Etiam contra me.* Non tergiuerſandi animo culpam infidelitatis, quam confeſſus eſt, in illos transfert: ſed quia nonniſi obſtinata eorum malitia obrutus ſibi exciderat, meritò exprobrat eorum ſcelere Deum ſibi fuiſſe infenſum. Si hoc prætextu conatus eſſet culpam extenuare coram Deo, vel ſuo loco reos ſubſtituere, nihil aliud quàm malum duplicaſſet: verùm in obiurgando populo rectè & appoſitè conqueſtus eſt, peccandi cauſam ab ipſis fuiſſe profectam. Acſi diceret, adeò fuiſſe peruerſos, vt corruptus etiam ab illis fuerit, & in culpæ ac pœnæ ſocietatem pertractus. Cæterùm hîc addit de Iehoſua quod antè ſubticuerat. Quòd autem hic ſubrogatus Moſi fuit ſucceſſor, valuit ad populum animandum: quia ſingulare bene ſperandi argumentum fuit quum audirent ſibi iam eſſe proſpectum, vt poſt mortem Moſis, duce qui cæleſtibus auſpiciis ipſos regeret, minimè deſtituerentur. Cur autem hunc Deus prætulerit aliis omnibus, præſertim quum Caleb alicubi magis laudetur, ratio penes ipſum eſt. Et ſcimus eum pro ſuo arbitrio eligere quos ad munus aliquod deſtinat: vt hominum dignitas pendeat à gratuito eius fauore. Stare coram aliquo tantundem valet ac præſtò eſſe ad obeundum miniſterium. Videtur autem notari talis conditio Ioſue, quò manifeſtior ſit pœna, dum vice conuerſa, Moſi datur ſucceſſor, qui miniſter fuerat.

EX NVMER. CAP. XX.

14 *Miſit autem Moſes nuntios è Cades ad regem Edom, Sic dicit fratrer tuus Iſrael, Tu noſti omnem laborem qui apprehendit nos:*

15 *Quia deſcenderunt patres noſtri in AEgyptum, & manſimus in AEgypto diebus multis, affixerúntque nos AEgyptii & patres noſtros.*

16 *Et clamauimus ad Iehouam, qui exaudiuit vocem noſtram, & miſit Angelum, qui nos eduxit ex AEgypto. Et ecce, ſumus in Cades, vrbe in extremitate termini tui.*

17 *Tranſeamus, agedum, per terram tuam, nõ tranſibimus per agros aut per vineas, neque bibemus aquam putei, via regia gradiemur: neque declinabimus ad dexteram aut ad ſiniſtrã, donec tranſierimus terminum tuum.*

18 *Cui reſpondit Edom, Non tranſibis per me, ne fortè cum gladio egrediar in occurſum tui.*

19 *Et dixerunt ei filii Iſrael, Per viam aſcendemus: quòd ſi aquas tuas biberimus ego & ani-*

malia mea, dabo pretium illarum. Tantummodo ſine negotio tranſeam pedibus meis.

20 *Verùm dixit, Non tranſibis. Et egreſſus eſt in occurſum eius cum populo multo & manu forti.*

21 *Renuit igitur Edom permittere Iſraeli vt tranſiret per terminum ſuum: tunc Iſrael declinauit ab eo.*

22 *Et profecti ſunt è Cades, venerúntque filii Iſrael tota congregatio ad montem Hor.*

Repetitio eiuſdem hiſtoriæ.

EX DEVT. CAP. II.

2 *Poſtea loquutus eſt ad me Iehoua, dicendo,*

3 *Sufficit vobis circuiſſe montem iſtum: conuertite vos ad Aquilonem.*

4 *Populo autem præcipe, dicendo, Vos nunc tranſituri eſtis per terminum fratrum veſtrorum filiorum Eſau qui habitant in Seir: timebunt autem à vobis, cauete diligenter.*

5 *Ne irritetis eos. non enim daturus ſum vobis de terra eorum vſque ad calcationē plantæ pedis: quia in hæreditatem ipſi Eſau dedi montem Seir.*

6 *Cibum emetis ab eis argēto, & comedetis: & etiam aquā emetis ab eis argento, & bibetis.*

7 *Siquidem Iehoua Deus tuus benedixit tibi in omni opere manus tuæ, & nouit quòd ambules per deſertum magnum iſtud: iam quadraginta annis Iehoua Deus tuus fuit tecum, neque indiguiſti aliquo.*

8 *Et tranſiuimus à fratribus noſtris filiis Eſau qui habitabant in Seir, per viam ſolitudinis ab Elath & ab Eſion-gaber: conuerſi autem tranſiuimus ad viam deſerti Moab.*

Num. 20.14 *Miſit autem Moſes nuntios.* Prior narratio cauſam miſſæ legationis non exponit: ſed ex recitatione Deuteronomii liquet pacem ab Idumæis tanquam fratribus petitam fuiſſe Dei mandato. Ergo iam belli & pacis leges præſcribit Deus: nequos temere aggrediantur Iſraelitæ qui pro hoſtibus habendi non ſint, quanuis parum humaniter ſe gerant. Ac iam hoc quidem populo durum fuit, regionem quæ proxima erat intactam relinquere, vt quæreret ſedem longius remotam. Sed duplici ratione frænat Deus eorum intemperiem: nempe quia iniquum ſit ac minimè humanum, cognatos laceſſere. Genus autem ducebant duo iſti populi ab Iſaac: & primi eorum patres fuerant fratres gemelli. Communis etiam illis erat Circuncisio, eiuſdem originis inſigne, & fraternæ coniunctionis vinculum. Sed altera ratio magis ad cohibendos animos valere debuit, quòd nefas erat ex poſſeſſione deiicere filios Eſau, quam ſimili iure adepti erant quo promiſſa erat terra Chanaan poſteris Iacob. Ergo ſi volebant hæreditate ſua potiri, non erat violandum decretum quod Deus per os Iſaac protulerat: maximè quum Eſau ipſe author gentis arcano Dei inſtinctu domicilium ſuum fixiſſet in monte Seir, & illuc relegata eſſet eius poſteritas. Nunc ergo admonet Deus ſacrilegam fore audaciam, ſi labefactare tentent Iſraelitæ vaticinium Iſaac, quo Eſau declaratus fuerat vberis & pinguis ſoli poſſeſſor. Gene. 27. f. 39.

Deut. 2.4 *Qui timebunt à vobis.* Hæc moleſtior fuit tentatio, quum audirent non modò irritā fore legationem: ſed quāuis Edom iniuſtè & hoſtiliter eos exciperet, abſtinendum tamen eſſe à vi & armis. Poterat enim aliqua eſſe ratio, vt amicè rogando, legitimam belli cauſam haberent, ſi rex Edom reiiceret eorum poſtulata. Sed hoc ſecundum videri potuit prorſus intolerabile, nihil audere contra eos qui tranſitum abſque maleficio negarent. Verùm hinc melius apparet, paulatim & multiplici pœnarum genere ſubactos fuiſſe ad obſequium, qui ferociter alioqui & petulanter vociferati fuiſſent ſe inhumaniter à Deo tractari: quoniam hoc modo deterior eſſet ipſorum conditio quàm ferat ius commune omnium gentium. Ergo hac in re multum illis profuit trigintaocto annorum circuitus, vt in viam redirent.

Num. 20.14 *Tu noſti omnem laborem.* Præfatio ad conciliandum fauorem apta fuit quòd filii Iacob ex eodem ſanguine progeniti, ad Idumæos familiariter accederent. Cognatio enim illos debebat hoſpitales reddere. Duo autem ſunt præcipua capita quibus flectere conatus eſt Moſes animum regis Edom, vt trāſitum per ſuam ditionem concederet. Prius ſumptū eſt à communi humanitatis ſenſu. Dictat enim natura opem miſeris quin iniuſtè premūtur, ferēdam eſſe. Hoc conſilio dicit notas eſſe quas perpeſſi ſunt moleſtias: nempe quòd inquilini in AEgy-

pto tyrannicè vexati & oppreſſi fuerint. Quòd dicunt ſe & patres afflictos fuiſſe ab AEgyptiis, quanquam tunc nondum iudicio ad iniurias æſtimandas præditi erant, non tamē fruſtra queruntur iniurias illas ſibi fuiſſe illatas, quæ pertinebant ad totum corpus & nomen: præſertim quum poſtremus ſæuitiæ actus ad eos propriè ſpectaret, dū iuſſit Pharao fœtus omnes maſculos extingui. Secundum argumentum efficacius eſt: quia nihil minus conſentaneum quàm auxilio noſtro eos deſtituere quorū ſalutem nobis Deus commendat ſuo exemplo. Ergo vt opem à fratribus ſuis impetrent, commemorant Dei gratiam quæ tunc paſſim celebris eſſe poterat. Quum ergo legatis datum eſt hoc mādatum, Clamauimus ad Iehouam, qui nos exaudiuit, conſilium fuit Idumæos hortari vt Dei eſſent imitatores, qui miſericors fuerat in liberādo ſuo populo. Siquis obiiciat non laudandum fuiſſe clamorem populi, qui neque ex viua & ſincera fide, neque ex ſerio cordis affectu oriebatur: ſolutio in promptu eſt, Iſraelitas hîc non iactare vllum meritum, acſi rite & perfectè precati eſſent, ſed teſtari ſimpliciter de ſua innocentia: quia ad Deum confugere non poterant niſi iniuſtè grauati. Hoc ergo ad commendationem cauſæ valet quòd Deus ipſos exaudierit. Probant autem ab effectu Deum fuiſſe liberatorem: quia incredibilis fuerit exitus: quanquam breuiter hæc pars attingitur. Quòd autem per Angelum quidam Moſen intelligūt, frigidum eſt: quoniam haud dubiè hoc nomine commendant quæ Deus miracula ediderat. Porro etſi Angeli caſtrametantur in circuitu ſeruorū Dei, & certum eſt plures Angelos ſalutis populi fuiſſe miniſtros: Angelum tamen præcipuè deſignāt qui antè ſæpius vocatus fuit Iehoua, & in quo perfectè refulſit Dei maieſtas. Eum verò fuiſſe Chriſtum docet Paulus. 1.Cor.10.a.4.

19 *Dixerunt ei filij Iſrael.* Incertum eſt fuerínt-ne ſecundò miſſi legati, qui ſiniſtram omnem ſuſpicionem diluerent ad placandam ferociam. Probabile tamen eſt referri quod vna & eadem expeditione actum fuit. Summa verò eſt, nihil non tentaſſe Iſraelitas vt per Idumæos daretur liber & innoxius tranſitus: quo durior & minus tolerabilis videri potuit repulſa. Sed Deus hoc examine probare voluit populi ſui obedientiam. Quod ad Idumæos ſpectat, quanuis arma temere ſumendo iniuſtam ſibi cladem accerſerent, Deus tamē ad tempus illis pepercit: non ſimpliciter ignoſcendo, ſed pœnam (ſicuti ſolet) differendo in tempus maturum.

Deut.2.7. *Siquidem Iehoua Deus tuus.* Hæc ratio additur, ne populo moleſtum eſſet pecuniam, cuius non magna erat ei copia, conſumere in emendo cibo & potu. Duo autem ſunt membra: Dei liberalitate ſic eſſe ditatos, vt ſuppetat facultas ad victum emendum: deinde non eſſe dubitandum quin idem eorum indigētiæ ſubueniat ſi opus fuerit: quia hactenus ipſis proſpexerit, nec paſſus fuerit vlla re egere. Experimento igitur eos ad ſpem animat: quia Deus vt antè ſolitus fuerat, eorum curam aget. Quæritur tamen quomodo dicat Deus ſe benedixiſſe labori manuum ipſorum, quibus nihil erat commercii cum aliis gentibus, vt vel tantillum lucri facerent. Ego verò ſic interpretor, quum gratis alerentur in deſerto, nec aſſem vnum impenderent ad emendas corrigias, pecora eorum fuiſſe aucta, deinde ex quotidiano labore feciſſe aliquem quæſtum: non quotidianum pretium recipiendo, ſed parando ſibi ſupellectilem & neceſſarias copias.

EX NVMER. CAP. XX.

23 *Dixit autē Iehoua ad Moſen & Aharon in monte* Hor, *in finibus terræ* Edom, *dicendo,*

24 *Congregabitur Aharon ad populos ſuos. Nō enim ingredietur terram quam dedi filiis Iſrael: eo quòd rebelles fueritis ori meo in aquis iurgii.*

25 *Accipe Aharon & Eleazar filium eius, & aſcendere fac eos in* Hor *montem.*

26 *Tunc exues Aharō veſtibus ſuis, quibus indues* Eleazar *filium eius: quia Aharō colligetur, & morietur ibi.*

27 *Fecítque Moſes quemadmodum præceperat Iehoua. Et aſcenderunt in* Hor *montē in oculis totius congregationis.*

28 *Et exuit Moſes Aharon veſtibus ſuis, & induit illis* Eleazar *filium eius: mortuúſque eſt Aharon ibi in vertice montis. Tunc deſcendit Moſes &* Eleazar *de monte.*

29 *Videns autem tota congregatio quòd obiiſſet Aharon, fleuerunt eum triginta diebus tota domus Iſrael.*

Eiuſdem hiſtoriæ repetitio,

EX NVM. CAP. XXXIII.

38 *Aſcendit autem Aharon ſacerdos in* Hor *montem ſecundū ſermonē Iehouæ: & mortuus eſt*

ibi anno quadrageſimo ex quo egreſſi ſunt filii Iſrael è terra AEgypti, menſe quinto, prima die menſis.

39 *Erat Aharon natus centum ac viginti tres annos quando mortuus eſt in Hor monte.*

23 *Dixit autem Iehoua.* Primò in morte Aharon conſideranda nobis eſt iudicii quo damnatus fuerat exequutio: quia oſtẽdere voluit Deus ſe non fruſtra tam illi quàm Moſi minatum eſſe quod tunc accidit, quemadmodum territari ſolent pueri. Si abſque vlla prædictione mortuus fuiſſet Aharon, quia pro vitæ longitudine viſus fuiſſet fato ſuo defungi (vt loquũtur,) mœrore debilitari poterat populus, vt nulla deinde eſſet ad pergendum voluntas. nunc dum in morte vnius hominis clarè apparet publici omniũ ſceleris damnatio, acerrimus ad omnes pungendos ſtimulus eſſe debuit tanta Dei ſeueritas in ſummum ſacerdotem, qui prius ſua interceſſione Deũ erga omnes placauerat. Neceſſe enim erat venire illis in mẽtem, non amplius cum Deo ludẽdum eſſe, coram quo ne ſancta quidem illa dignitas pœnam effugeret. Hæc ratio fuit cur in omnium conſpectu Aharon ad mortem vocatus fuerit, vt Deo viuere diſcerent ſuperſtites, quũ ad parendum eos notabili exemplo inſtitueret. Neque enim tam Aharon & Moſis cauſa additur exprobratio, non viſuros terram, eo quòd rebelles fuerant ſermoni Dei, quàm vt ſentiret populus decies ſe interitu fuiſſe dignum: quoniam ſua contumacia exaſperauerat ſanctos viros, vt zeli intemperantia à fide propè exciderent.

25 *Accipe Aharon & Eleazar.* Succeſſor viuo adhuc & ſuperſtiti deſignandus fuit: primò vt vigeret ſacerdotii perpetuitas, deinde ne populus, pro ſolita temeritate, rem in ſolius Dei arbitrio poſitam traheret ad ſua ſuffragia. Niſi enim Eleazar viuo adhuc patre creatus eſſet ſacerdos, poterat munus ipſum eſſe faſtidio: ſicuti magna vnius hominis dignitas ſæpe eſt odioſa. Ergo ne peruerſa inuidia eos ad repudiandum ſacerdotium impelleret, præuenit Deus: ne religio, quæ perpetua eſſe debet, vnà cum hominibus intereat. Scimus rurſum quanta fuerit ad res nouãdas illius populi audacia. Ergo ne pro ſua libidine ſacerdotẽ ex alia tribu aſſumerent, eum quem Deus probabat ſtabiliri oportuit, vt abſque controuerſia tanquam verus & legitimus reciperetur. Hac autem in re adhibitum fuit externum ſymbolum, quòd Eleazar ſacro veſtitu indutus fuit. Neque enim hîc de ſubucula vel calceis agitur, ſed de ornatu ſacerdotali. Perinde igitur valuit hæc ceremonia acſi Aharon munus quo perfunctus erat ad eum diem, filio reſignaret. Porro obſeruatu dignum eſt quòd Aharon non dignitate modo, ſed etiam vita ſponte cedit. quo teſtimonio approbata fuit eius fides: quia niſi perſuaſus fuiſſet hæreditatem ſibi in cælo eſſe repoſitam, non ita placidè migraſſet è mundo. Nunc verò vbi ad moriendum non ſecus ſe componit quàm ſi in lecto ſuo quieſceret, minimè dubiũ eſt quin animum ſuſtulerit ad ſpem beatæ reſurrectionis, ex qua naſcitur moriendi alacritas. Et probabile eſt fidem eius erectam & adiutam fuiſſe, quum videret reſidere in perſona filii gratiæ teſtimonium, vnde pendebat populi ſalus. Perinde enim erat acſi ante oculos propoſita fuiſſet imago Mediatoris. Hoc ergo ſolatium, ſicuti non vulgare erat, ſuperiorem ipſum reddidit mortis terroribus. Interea ſucceſsit Eleazar, teſte populo, ne poſtea murmuribus obnoxia eſſet eius authoritas.

29 *Videns autem tota congregatio.* Hoc fere ſæculis omnibus commune fuit vitium, ſed peculiariter regnauit in populo Iſraelitico, ſanctos Dei ſeruos magis poſt mortem quàm in vita iuſto honore proſequi. Sæpius lapidare voluerãt Aharon: magnas turbas concitauerant vt eum deiicerent è gradu in quo diuinitus locatus erat: nũc malignitatis & inuidiæ obliti, mortuum deflent. Cæterùm an luctus vnius menſis, cuius fit mentio, laude dignus ſit, quæritur. Nam quum doloris irritamentum fuerit, non potuit non eſſe vitioſus; quia plus ſatis ad doloris exceſſum naturaliter propenſi ſunt homines, quanuis ſibi non indulgeant: deinde ſpes melioris vitæ ad mitigandam triſtitiam valet. Vnde colligimus nullo fere æternæ ſalutis guſtu eſſe præditos quicunque intemperanter dolent. Verùm quia fidelibus alia fuit lugendi ratio, nempe vt ſe exercerẽt tam in Dei timore quàm in ſpe & deſiderio futuræ reſurrectionis, ſolẽnis iſte luctus non abs re in morem receptus fuit. Quoniam mors ſpeculum eſt maledictionis Dei in totum humanum genus, vtile nobis eſt quoties quiſpiam noſtrorum moritur, communem ſortem deflere, vt humiliemur ſub manu Dei: Deinde ſi luctus in rectũ finem dirigitur, mortuis quodammodo viuos adiungit: vt in ipſo interitu refulgeat nouæ & immortalis vitæ ſocietas. Adde quòd veteris populi infirmitas talibus ſubſidiis leuanda fuit ac fulcienda. Neque enim inter obſcuras vmbras promptum fuiſſet ſupra modum aſſurgere, niſi edocti fuiſſent ad ſe pertinere mortuos, & ſibi cum illis manere aliquod vinculum coniunctionis. Quòd ſi abuſu corrumpitur vtilitas, iniquum tamen eſt hominum vitio improbari quod per ſe rectum eſt.

39 *Erat Aharon natus.* Senectus Aharon nõ ſine cauſa exprimitur: quia in ſalutem populi inſolito modo vita eius prorogata fuit. Anno centeſimo iam ordinarium viuendi modum ex-

ceſſerat. quare ſingulari Dei beneficio fuit ſuperſtites, donec tranſiturus eſſet populus in terram promiſſam. Quo turpior fuit ingratitudo populi, non agnoſcere paternam illam Dei curam: quum miniſtrum gratiæ ſuæ incolumem ſeruando ipſis conſuleret.

DEVTERON. CAP. X.

6 *Filii autem Iſrael profecti ſunt de Beeroth filiorum Iaacan in Moſerah: illic mortuus eſt*
Aharon, & illic ſepultus eſt. functúſque eſt ſacerdotio Eleazar filius eius pro eo.
7 *Inde profecti ſunt in Gudgodah, & de Gudgodah in Iobath terram torrentium aquarum.*

6 *Filii autem Iſrael.* Quia hîc Moſi propoſitum non eſt, ſtationes referre, ſicuti Num. 33. cap. ſed tantùm notare in qua regione mortuus fuerit Aharon: ideo proximæ narrationi attexere viſum eſt quod hîc legimus. In morte Aharon, pœnam ſuæ rebellionis agnoſcere poterant. Quòd autem ſuffectus in eius locum fuerat Eleazar, id ſignum fuit paternæ Dei gratiæ, qui eo deſtitui paſſus non eſt. Hæc etiam ſucceſsio inſtar perpetuæ regulæ eſſe debuit in futurum tempus, vt ſacerdotalis dignitas, ex Dei præſcripto, reſideret in ea familia. Cæterùm hîc recenſet locorum nomina, quæ in loco nuper citato prætermittit. rectà enim profectos Iſraelitas illic narrat è Cades Barnea in montem Hor: deinde tranſitũ facit ad Salmonah & Phunon: fortè quia diuerſa fuit locorum appellatio, vel quòd in Gudgodah & Iobath caſtrametati non ſunt: quãquam loci cõmoditas eos inuitare potuit vt ſubſiſterent in valle irrigua: regio enim Torrentium vocatur, per quam fluebat aquarum copia. Non admoneo, quod per ſe quilibet lector facilè animaduertet, in ſermone Moſis inuerſam eſſe hiſtoriæ ſeriem: quia poſt mortem Aharon, Leuitas dicit à reliquo populo ſeparatos.

NVMER. CAP. XXI.

Qvum audiſſet Chananæus rex Arad habitans in Meridie quòd veniret Iſrael per viam exploratorum, pugnauit cum Iſraele, & abduxit ab eo "prædam. (Vel, Captiuitatem.)
2 *Vouit ergo Iſrael votum Iehouæ, & dixit, Si tradendo tradideris populum iſtum in*
manum meam, delebo vrbes eorum.
3 *Et exaudiuit Iehoua vocem Iſraelis, & dedit Chananæum, & deleuit eos ac vrbes eorum:*
vocauítque nomen loci illius Horma.

Repetitio eiuſdem hiſtoriæ.

EX NVMER. XXXIII.

40 *Audiuit autem Chananæus rex Arad (is verò habitabat in Meridie in terra Chanaan)*
quum ingrederentur filii Iſrael.

1 *Quum audiſſet chananæus.* Quiſnam fuerit hic rex Arad non prorſus conuenit inter interpretes. Quidam exiſtimant fuiſſe Amalecitam: ſed refellitur eorum error, quia iampridem Amalecitæ fruſtra conati fuerãt iter populi abrumpere. Nec credibile eſt poſt multam ſtragem rurſus idem fuiſſe auſos: præſertim quum ditio eorum maneret intacta. Iam abſurdum eſſet Amalecitas vocari Chananæos, qui originem ducebant non à Chanaan, ſed ab Eſau, & ita Iſraelitis erant conſanguinei ex progenie Sem. Hoc autem de Amorrhæis rectè intelligemus, (Geneſ. 10 c. 15.) quos ſub Chananæis comprehendi certum eſt, vt illis erat commune genus. ſicut libro primo (Geneſ. 15. d. 19.) docet Moſes. Imò alibi per Amorrhæos deſignat omnes populos Chanaan. Iam huius libri capite 34 videbimus terminos pertinuiſſe vſque ad montem Hor & Cades-Barnea. Quum verò illis locis contigui eſſent Amorrhæi Meridiem verſus, optimè quadrabit nomen. Quòd autem rex Arad ſolus bellum mouit, factum eſt paterna Dei prouidẽtia qui paulatim aſſuefacere populum ſuum voluit ad hoſtes vincendos. Si coniunctis viribus omnes populi vno impetu populum imbellem aggreſsi eſſent, pauore attonitus concidiſſet. Nunc contra gentem vnam facilius fuit ſe defendere. Et tamen Iſraelitas primo conflictu fugari paſſus eſt Deus: vt victor Chananæus prædam abſtulerit, vel abduxerit captiuos. Atque hoc quoque vtile fuit Iſraelitis, vt ſuis viribus diffiſi, ſuppliciter ad Dei auxilium confugerẽt. Diſcere enim ipſos oportuit, niſi diuinitus eſſent adiuti, ſe, vbi reſiſtendum eſſet multis validis gentibus, longè fore impares, quando ne vnum quidem populum ſuſtinuerant. Quantum ad viam exploratorum ſpectat,

quidam intelligunt populum,ſicuti edoctus erat à Ioſue & Caleb,ſecutum fuiſſe eorum veſtigia qui miſsi fuerant ad terram explorandam. Sed quoniam apparet diuerſum fuiſſe iter, neſcio an opinio illa probè conſiſtat. Itaque alii accipiunt nomen דרך pro Inſtar: quod durum & coactum videtur. Sic ergo interpretor, Quum per regiones incognitas pergēdum eſſet, ex more præmiſſos fuiſſe ſpeculatores qui totū iter dirigerent. Hinc cognouit rex Arad terram ſuam peti, antequam eò progreſſus eſſet exercitus.

2 *Vouit ergo Iſrael.* Fuit hoc pietatis ſpecimen, accepto damno non ſpem abiicere, nec fremere aduerſus Deum: ſed opem eius implorando colligere animos. Ad hanc ſcilicet animi manſuetudinem ſubacti fuerant Dei ferulis. quanquā huius obedientiæ (vt mox videbimus) perpetuus non fuit tenor. Votum porro hoc primo intuitu quiuis præpoſterum fuiſſe diceret. quod tamen legitimum fuiſſe & Deo probatum, ab effectu colligitur: quia ſignum approbationis fuit quòd Deus exaudiuit vota populi & clamorem. Fateor quidem vitioſis interdum precibus Deum annuere: ſed minimè dubium eſt quin Moſes hic pietatem in voto commendet. Videndum igitur quomodo licuerit interitum vrbium & vaſtitatem terræ offerre Deo tanquam ſacrificium boni odoris. Huius quæſtionis facilis erit ſolutio ſi tenemus votum non temere neque ex zelo inconſiderato, ſed potius ex Dei mandato fuiſſe conceptum. Crudele videtur gentem vnam interficere. Atqui Deus non modò eam perdere decreuerat, ſed Iſraelitas armauerat ad ſuum iudicium exequendum. Quare futiliter votum de quo agitur, nuncupatum nō fuit præeunte Dei verbo, quæ prima eſt rite vouendi regula. Licebat quidem vrbibus parcere, vt illis potirentur: ſed licuit etiam tanquam primitias dicare in anathema: ſicuti de vrbe Iericho alibi ſcribitur. Hoc certè tenendum eſt, quanuis palam & diſertè non iuſsiſſet Deus vrbes funditus euerti, votum tamen hoc à Spiritu ſancto fuiſſe dictatum: ne populus in angulo vno per ignauiam ſubſiſteret, ſed terra illa nudata & vaſtata melius ſe animaret ad vlteriorem progreſſum. Verbum חרם quo vtitur Moſes, ſignificat quidem Perdere, vnde nomen חרם deductum ſpeciem anathematis in ſe continet, acſi terram Dei maledictioni ſubiicerent. Subiicit autem Moſes populum officio fuiſſe perfunctum, poſtquam voti damnatus eſſet. Fuit autem laude digna magnanimitas, habitandi commoditatem negligere, vrbes delendo, quas iure belli acquiſierant. Neſcitur tamen an ſtatim poſt hoſtes profligatos dirutæ fuerint vrbes. Imò potius coniicio aliquam fuiſſe temporis diſtantiam: quia non ſtatim fines terræ promiſſæ ingreſſus eſt populus. quod etiam clarius patet ex capite 33. vbi poſt prælium commiſſum numerantur ſtationes quæ ſunt in alio tractu. Probabile ergo eſt pugnatum fuiſſe extra fines Chananæorum: deinde quum paulo pòſt illuc veniſſet populus, terram vltima clade fuiſſe affectam.

Num. 33. 40 *Audiuit autem Chananæus.* Quanquam nullum prælium commemorat Moſes, breuiter tamen memoriam renouat ſuperioris hiſtoriæ: quaſi diceret, in illa demū profectione obuium fuiſſe hoſtem Iſraelitis, quia tunc pugnare cœperunt cum vna gente Chanaan. Denique ſenſus eſt, hoc bellandi fuiſſe principium, quum occupanda eſſet terra quam Deus in hæreditatem promiſerat.

EX NVMEROR. CAP. XXI.

4 *Et profecti ſunt de* Hor *monte per viam maris Suph, vt circuirent terram* Edom: *& anguſtiis affecta eſt anima populi in via.*

5 *Itaque loquutus eſt populus contra* Deum *&* Moſen, *Vtquid aſcendere nos feciſtis ex* AEgypto, *vt moreremur in deſerto?* Non *eſt enim panis neque aqua.* Et *tædet animam noſtram ſuper pane leui.* Aut, vili.

6 *Miſit igitur* Iehoua *in populum ſerpentes vrentes, qui momorderunt populum: ita vt moreretur populus multus ex* Iſraele.

7 *Tunc venit populus ad* Moſen, *& dixerunt,* Peccauimus, *quia loquuti ſumus contra* Iehouam *& contra te: ora* Iehouam *vt auferat à nobis ſerpentes iſtos.* Et *orauit* Moſes *pro populo.*

8 *Et dixit* Iehoua *ad* Moſen, *Fac tibi vrentem, & pone eum ſuper vexillum: & erit quicunque morſus fuerit, & aſpexerit illum, tunc viuet.*

9 *Fecit ergo* Moſes *ſerpentem æneum, quem poſuit ſupra vexillum: & fuit quando momorderat ſerpens quenquam, aſpiciebat ad ſerpentem æneum, & viuebat.*

4 *Et profecti ſunt de Hor monte.* Hoc quoque in eorum laudem narratur, longi & flexuoſi circuitus moleſtiam pertuliſſe: quum tamen iam quadraginta annorum errore defeſsi eſſent. Dicit ergo Moſes, quoniã vetuerat Deus attingere fines Edom, alia via fuiſſe profectos. Sed continuo pòſt addit, turpiter eos defeciſſe, quum nulla eos ſtimularet noua ratio. Antea vrgente fame vel ſiti, vel alio quolibet incõmodo, tumultuati erãt: nunc verò vbi nulla occurrit rebellandi materia, ſeipſos malignè exaſperant contra Deum. Quidam intelligunt afflictos animo fuiſſe propter viam: vt ב cauſam mœroris & anguſtiæ deſignet. Fieri quidem poteſt vt difficilis & ſalebroſus per montes tranſitus fuerit: ſed propè in conſpectu erat amœna regio, quæ ipſos blandè alliceret. Deinde perperam queruntur de aquæ penuria, cui Deus pridem remedium adhibuerat. Nihil ergo iniquius quàm odioſè reuocare in memoriam præteritum malum, in quo ſingulare Dei auxiliũ experti fuerant. Sed apertius detegitur eorum prauitas, dum Manna faſtidiunt, quaſi cibum minimè ſolidi alimenti, vel contemptibilem. Primò ponitur verbum קצר, quod conſtringere ſignificat. Itaque exponunt quidam, mœrore in anxietatem fuiſſe redactos. Sed quia idem verbum pro abbreuiare ſumitur, alii vertunt animos fuiſſe tædio fractos, vt in curſu deficerent. Quicquid ſit, notatur voluntaria amarulentia, qua fuerunt conſtricti, vt prorſus cõcideret pergendi alacritas. Verbum קוץ, pro quo Hieronymus reddidit Nauſeat, non ſimpliciter pro faſtidio ponitur, ſed moleſtiam ſignificat quæ animum excruciat vel angit. Manna verò cibum appellant leuem: quaſi dicerent, inflare potius quàm ſatiare aut alere: aut quod magis probo, metaphoricè capitur nomen קלקל pro vili vel abiecto, ac nullius pretii.

5 *Itaque loquutus eſt populus contra.* Vel quia in perſona Moſis cum Deo iurgati ſunt: vel quia eouſque furoris erupit eorum impietas vt Deo quoque apertè maledicerent: quod ſecundum verbis melius cõuenit, quia plurali numero duos ſimul accuſant. Cæterùm quia nihil à Deo ſeparatum habuit Moſes, nemo certamen contra ipſum ſuſcipere potuit quin bellaret cum ipſo Deo. Hic tamen (vt dixi) longius graſſata eſt eorum petulantia: vt non modò contra miniſtrum blaterarent, ſed euomerent in ipſum Deum impiam blaſphemiam: acſi eos liberando grauiſsimè læſiſſet.

6 *Miſit Iehoua.* Hac pœna rectè & vtiliter caſtigata fuit eorum ingratitudo: quia reiſpa edocti fuerũt nonniſi paterna Dei cura immunes antea fuiſſe ab innumeris noxis, & Deo præſtò eſſe multiplices pœnarum ſpecies quibus impios vlciſceretur. Etſi autem multis virulentis beſtiis referta ſunt deſerta, probabile tamen eſt repentè exortos fuiſſe ſerpentes iſtos, & creatos in peculiarem vſum: acſi Deus populi ſuperbiam corrigere volens, nouos hoſtes excitaret ad exhibendam moleſtiam. Senſerunt enim quantæ ſtultitiæ fuerat contra Deum inſurgere, quum impares eſſent ſerpentibus. Hæc igitur ad eos humiliandos optima fuit ratio, contemptim ſerpentes opponere ad cõflictum, qui eos ſuæ infirmitatis conuincerent. Itaque & culpam fatentur & agnoſcunt nullum eſſe aliud remedium niſi vt veniam à Deo impetrent. Duo hæc (vt ſcimus) ad Deum placandum neceſſaria ſunt, vt ſibi diſpliceat peccator, ſeque ipſum damnet: deinde vt Deo reconciliari quærat. Vtrunque videtur populus fideliter præſtare, dum ſponte ſe reum peragit, & ſuppliciter confugit ad Dei miſericordiam. Quòd autem Moſis preces implorat, id facit terrore perculſus: quia indignum ſe fauore iudicat, niſi interueniat patronus. Eſſet id quidem vitioſum, eos qui ſibi malè conſcii ſunt interceſſorem Deo obiicere, niſi ſuas ipſi preces ſimul coniungerent: quia fidei nihil magis contrarium quàm trepidatio, quæ nos à Dei inuocatione arcet. Porro Moſis humanitas in eo perſpicitur, & ſolita manſuetudo, quòd tanta facilitate ad exaudiẽdos impios propenſus eſt: & Deus viciſsim oſtendit quàm non ſit inutilis iuſti oratio, dum inflictum vulnus ſanat.

8 *Fac tibi urentem.* Nihil minus conſentaneum primo intuitu quàm ſerpentem æneum fabricari, cuius aſpectus lethale venenum extingueret. Verùm hæc quæ videtur abſurditas longè ad illuſtrãdam Dei gratiam fuit aptior quàm ſiquid fuiſſet naturale in remedio. Si protinus ſublati fuiſſent ſerpentes, putaſſent fuiſſe fortuitum incurſum, & malum illud naturaliter euanuiſſe. Si in ope ferenda quicquam interueniſſet aptis & cõcinnis remediis affine, tũc quoque obtecta fuiſſet Dei virtus & bonitas. Ergo vt ſentirent mera & ſola Dei gratia à morte ſe eripi, modus ſeruandi electus eſt ab humana ratione tam alienus vt eſſet propè ſimilis ludibrio. Interea ad probandam populi obedientiam id valuit, modum quærendæ ſalutis præſcribere, qui ſubiiceret ac captiuos teneret omnes ſenſus. Stultum erat, ne virulentus morſus noceret, oculos ad ſerpentem æneum conuertere. Quid enim hominum iudicio prodeſſet mortua ſtatua eminus locata? Sed hæc propria fidei virtus eſt, libẽter ſtulteſcere, vt tantùm ex Dei ore ſapere diſcamus. Quod tandem clarius apparuit in huius figuræ veritate. Chriſtus enim dum ſe

huic ſerpenti comparat,quem Moſes exaltauit in deſerto,non vulgarem modò ſimilitudinem proponit: ſed in ſe completum fuiſſe docet quod oſtẽſum fuerat ſub obſcura vmbra. Et certè niſi ſerpens æneus ſpiritualis gratiæ ſymbolũ fuiſſet,non fuiſſet inſtar pretioſi theſauri repoſitus,& multis ſæculis diligenter ſeruatus in ſanctuario Dei.Et optimè conuenit analogia: quoniam vt nos à morte Chriſtus eriperet,carnem noſtrã induit,non obnoxiam peccato, ſed quæ imaginem carnis peccatricis referret,vt inquit Paulus. Hinc ſequitur quod nuper attigi, quia non cognouit mundus in ſapientia Deum,fuiſſe patefactum in ſtultitia crucis. Ergo ſi ſalutem cõſequi cupimus, ne pudeat nos ipſam petere à maledictione Chriſti,quæ adumbrata fuit ſub ſerpentis effigie. Exaltatio verò frigidè & parum ſcitè(meo iudicio) à quibuſdam exponitur de crucifixione,quum ad prædicationem Euangelii potius referri debeat.Iuſſus enim eſt Moſes ſerpentem attollere in ſublime, vt vndique eſſet conſpicuus. Ac nomen נס tam pro vexillo quàm pro malo nauis, aut qualibet alta pertica ſumitur. Atque huc quadrat vaticinium Iſaiæ,vbi dicit Chriſtum fore in ſignum cunctis gentibus: quod ſcimus factum eſſe ſparſa per totum orbem Euangelii doctrina,cui reſpondet aſpectus fidei. Sicuti enim nullis allata fuit à ſerpente medicina niſi qui in ipſum altè erectum oculos verterent,ita ſolus fidei intuitus facit vt nobis mors Chriſti ſit ſaluifica. Quãquam ergo præſenti malo ſuccurrere voluit Deus,non dubium tamen eſt quin iam tunc admonuerit pios omnes,non aliunde ſanari poſſe veneficos diaboli morſus quàm ſi mentes & ſenſus fide in Chriſtum dirigantur. Porro quàm procliue ad ſuperſtitionem ſit humanum genus,documento eſt æneus ſerpens, quem loco idoli poſteritas coluit,donec à ſancto rege Ezechia in puluerem redactus eſt.

Iohan.3.b.14. Rom.8.a.3. 1.Cor.1.c.30. Iſa.11.c.1.10. 2.Reg.18.a.4.

EX NVMER. CAP. XXI.

10 Et *profecti ſunt filii Iſrael,& caſtrametati ſunt in Oboth.*

11 *Profecti verò ex Oboth caſtrametati ſunt in* Iie-Abarim *in deſerto,quod erat in cõſpectu* Moab *ab ortu ſolis.*

12 *Inde profecti caſtrametati ſunt in valle* Zered.

13 *Profecti deinde illinc caſtrametati ſunt citra* Arnon, *quæ eſt in deſerto, & portenditur à termino Amorrhæi. Arnon enim eſt terminus* Moab *inter* Moab *&* Amorrhæum.

14 *Idcirco dicitur in narratione præliorum Iehouæ, Vaheb in Suphah, & torrentes ad Arnon.*

15 Et *decurſum torrentium,qui pergit vt quieſcat in* Ar, *& recumbit in termino* Moab.

16 *Illinc in* Beer.Is *eſt puteus de quo dixerat* Iehoua *ad Moſen,* Congrega *populum, & dabo illis aquam.*

17 T*unc cecinit* Iſrael *carmen hoc,*Aſcende Beer,*canite ei.*

18 *Puteus quem foderunt principes, foderunt eum principes populi cum* Legiſlatore *baculis ſuis.* Et *è deſerto in* Mathanah.

19 Et *è* Mathanah *in* Nahaliel: *& de* Nahaliel *in* Bamoth:

20 Et *de* Bamoth Hagaie,*quæ eſt in regione* Moab, *in vertice collis & reſpicit cõtra faciem *deſerti.* *Vel,Ieſimõ.

10 *Et profecti ſunt.* Non omnes ſtationes hîc enumerat Moſes, quarum poſtea fiet mentio quum omnes ordine & ſigillatim colliget. Properans enim ad res memoratu dignas, tranſcurrit leuiores, quas tamen alibi non omittit: quia nonnihil momenti habebat narratio vagi circuitus quum ab Idumæis deflecteret. Fuit enim (vt diximus) non vulgare obedientiæ teſtimonium,quum Deus vetuiſſet Idumæos aggredi,ſuſcipere durum & aſperum iter.Hoc tamen loco ſatis habuit Moſes præcipua loca notare in quibus ſubſtiterant. Tamen quod dixi,verum eſſe apparet,eum ſcilicet ad inſignes hiſtorias feſtinare:quia vbi ventum eſt ad Arnon, Dei potentiam,qua auxiliatus eſt populo ſuo,magnificè commendat.

11 *Caſtrametati ſunt citra Arnon.* Subiiciam paulo pòſt quod refert Moſes in Deuteronomio de Moabitis & Ammonitis. Hîc quia ſummam duntaxat breuiter perſtringit, tantùm commemorat populum veniſſe ad fines hoſtium: vbi neceſſe fuit manus conſerere,quia non patebat

tranſitus in terram Chanaan, niſi vi & armis penetraſſent. Hic ergo fuit peregrinationis terminus, quia deuictis Amorrhæis cœperunt vrbes eorum incolere. Ideo mox adiungit, locum hunc fore ſæculis omnibus memorabilem: quia illic Deus iterum in hoſtibus profligandis potentiam ſuam exeruit. Quanquam in verbis mihi videntur hallucinati eſſe interpretes. ספר accipiunt fere omnes pro libro. Poſtea anxiè diſputant quiſnam ſit iſte liber: nec tamen quicquam afferunt conſentaneum. Ego autem potius accipio pro narratione: quaſi dixiſſet Moſes, quum referentur bella Iehouæ, celebrem fore huius loci memoriam. Sicuti Dauid, vbi Dei beneficia recenſet ac commendat, diſertè exprimit Sehon regem & Og deuictos fuiſſe. Alia etiam in proximis verbis eſt ambiguitas. Quidam enim Vaheb volunt proprium nomẽ eſſe vrbis, Suphah verò appellatiuum, ac vertunt In turbine: verùm quia littus maris rubri non fuit habitabile, non video quî conueniat mẽtionem vrbis fieri quæ illic ſita fuerit. Quòd ſi putant vrbem fuiſſe vicinam Arnon, mirum eſt nuſquam alibi legi hoc nomen, & tamen hîc poni tanquam vulgò notum. Itaque in eorum potius ſententiam inclino qui verbum eſſe docent, & ו poſitum eſſe pro י vt ſit ſenſus, Quemadmodum Deus cœperat in mari rubro magnificè pro Iſraelitis bellare, ſic eandem gratiã continuaſſe in Arnon. Fateor, ſiquis ſcrupuloſius in punctis inſiſtat, ſenſum hunc Grammaticæ non prorſus quadrare. Sed malo vnius puncti iactura ſenſum probabilem elicere quàm procul quærere frigidas diuinationes, ſicuti faciunt qui fingunt Vaheb nomen eſſe proprium loci. Porro aptè Moſes Arnon comparat cum mari rubro: vt oſtendat finem gratiæ Dei principio optimè quadrare. Potenter dimicauerat contra Ægyptios, & Pharaonis exercitum deleuerat in mari rubro: verùm huius liberationis exiguus fuiſſet fructus, niſi pari virtute ſuppetias tuliſſet populo, vbi cum gentibus Chanaan confligendum fuit. Neque enim de quibuſlibet Dei beneficiis agitur, ſed tantùm de victoriis, ex quibus palam apparuit, nonniſi Dei auſpiciis & ductu Iſraelitas bella gerere. Itaque miracula in deſerto edita non recenſet Moſes: ſed tantùm dicit in recitandis Dei bellis æquè præclarum fore nomen Arnon atque fuiſſet maris rubri. Ac in voce Arnon notanda eſt ſynecdoche: quia Moſes comprehendit quæcunque deinde ſequuta ſunt prælia. Quoniam ergo ex quo ad fines Arnon pertigit populus, vbi obuiam progreſsi ſunt hoſtes, rurſus Deus erexit vexillũ, & continuis victoriis magnificè populum ſuum ornauit, hinc loci nobilitas. Poetica eſt repetitio in proximo verſu, vbi pro Torrentibus ponitur fluxus Torrentiũ, qui deſcendit in Ar, & recumbit in termino Moab.

16 *Illinc in Beer.* Sunt qui putent hiſtoriam attingi cuius nuſquam antea facta fuerat mentio: quia hîc refertur canticum quod alibi non legitur. Sed quoniam eadem iterat verba Moſes quibus antè vſus eſt, & tanquam de re notiſsima loquitur, quòd illic iuſſus fuerit congregare populum, vt aqua diuinitus emiſſa frueretur: mihi probabile eſt nomen loco fuiſſe impoſitum, quo apud poſteros tam Dei bonitas quàm populi ingratitudo teſtata foret. Quanquam non contendo eundem eſſe locum ex quo elicitam fuiſſe aquam antè legimus. Neque enim illic duntaxat ſatiati fuerunt aquæ potu: ſed profluxit quò illis erat iter. Quo ſenſu ſcribit Paulus Petram illos fuiſſe conſequutam. Non quòd rupes è ſua radice auulſa fuerit: ſed quia aquam quæ inde fluxit, mirabiliter deduxit Deus, vt eos comitaretur, atque ita potus illis aſsiduus ſuppeteret. Quod etiam colligitur ex proximo verſu, vbi dicit Moſes, populum cecini ſſe carmen hoc, Aſcende Beer. Nam quum viderent præter naturam ex fonte nuper creato aquam in altiora loca ſurgere, vt potum in locis aridis ſuggereret, cœperunt magis attendere ad miraculum, vt gratiam Dei celebrarent. Quanquam fieri poteſt vt aqua non fuerit deriuata inſtar fluminis, ſed ex apertis terræ venis ebullierit quoties opus erat. Certè per aſcenſum deſignat extraordinariam Dei potentiam. Quum dicitur principes fodiſſe puteum, ſubeſt, meo iudicio, antitheſis inter paucos homines & ad opus manuarium non adeo robuſtos, ac ingentem calonum turbam. Siquando exercitus aqua eguerunt, puteos ſibi milites magno labore pararunt. hîc longè diuerſa ratio ponitur, quòd duces populi vnà cum Moſe, non artificio, neque machinis, ſed tantùm baculi tactu, puteum effoderint. Baculos quidem ponit Moſes numero plurali, quia procerum fit mentio: ſed non dubito baculum Moſis quibuſlibet inſtrumentis opponi, ad commendandam Dei virtutem & gratiam. Puto etiam nomen Beer loco fuiſſe inditum vbi aqua illa Iſraelitas deſeruit: quoniam venerant ad regiones irriguas, quæ potum abſque miraculo copioſè ſuggererent. Cæterùm ex hoc cantico diſcamus, quanuis initio populus impiè contra Deum tumultuatus eſſet, tandemẽ lõgo beneficii vſu ad gratitudinem flexum eſſe, vt in laudes Dei erumperet. Vnde colligimus, non fuiſſe in ſua amentia obſtinatos.

1.Cor.10.

9 *Et dixit mihi Iehoua, Ne oppugnes Moab, neque laceſſas eum bello, quia nõ dabo tibi è terra eius poſſeſſionem. Filiis enim Lot dedi Ar in hæreditatem.*

10 *(Emim anteà habitabant in ea, populus magnus & multus, & excelſus, ſicut Anacim.*

11 *Gigantes reputabantur etiam ipſi, ſicut Anacim: & Moabitæ vocarunt eos Emim.*

12 *In Seir autem habitauerunt Horim antea, quos filii Eſau expulerunt, & perdiderunt à facie ſua: habitauerúntque loco ipſorum, quemadmodum Iſrael in terra poſſeſſionis ſuæ quam dedit illis Iehoua.)*

13 *Nunc ſurgite, & tranſite torrentem Zered. Et tranſiuimus torrentem Zered.*

14 *Dies autem quibus ambulauimus de Cades Barnea, donec tranſiremus torrẽtem Zered, fuerunt trigintaocto anni, donec conſumeretur tota generatio virorum bellatorum de medio caſtrorum, quemadmodum iurauerat Iehoua illis.*

15 *Præterea manus Iehouæ fuit in eos vt perderet eos è medio caſtrorum, donec conſumeret eos.*

16 *Et fuit, poſtquam conſumpti fuerunt omnes viri bellatores, vt morerentur è medio populi.*

17 *Tunc loquutus eſt Iehoua ad me, dicendo,*

18 *Tu tranſiturus es hodie terminum Moab, nempe Ar.*

19 *Et accedens ad viciniam filiorum Ammon, ne obſideas eos, neque irrites eos: quia non daturus ſum tibi de terra filiorum Ammon poſſeſſionem aliquam: nam filiis Lot dedi illam in poſſeſſionem.*

20 *Terra gigantum reputata fuit etiam ipſa: gigantes habitauerunt in ea olim, quos Ammonitæ vocabant Zamzumim.*

21 *Populus magnus & multus & excelſus ſicut Anacim: & perdidit eos Iehoua à facie eorum, poſſederúntque eos, & habitauerunt loco ipſorum.*

22 *Quemadmodum fecit filiis Eſau habitantibus in Seir, propter quos diſperdidit Horæos à facie eorum, & poſſederunt eos, habitauerúntque loco ipſorum vſque in hanc diem.*

23 *Et Auæos qui habitabãt in Haſerim vſque Azzah, Caphthorim qui egreſſi ſunt de Caphthor, perdiderunt eos, & habitauerunt loco ipſorum.*

9 *Ne oppugnes Moab.* Antea vetuit ingredi terram Edom, niſi impetrato conſenſu. Similis nũc additur prohibitio, ne attingant Moabitas: quia Deus regionem quam inhabitant illis aſſignauerit. Fuit hoc, vt dixi, graue & moleſtum, colere humanitatem & fraternam beneuolentiam erga eos qui ſe hoſtiliter gerebant. Sed voluit hac etiam in parte Deus probare obedientiã populi ſui. Deinde non reſpexit quid gens illa merita eſſet: ſed quoniam erant poſteri Lot, ideóque ex genere Abrahæ, ſpeciali fauore ipſos proſequi voluit. Nam eius eſt totius mundi partitio, vt diſtribuat quibuſque populis quam voluerit partem, ac limites figat quibus ſe contineant. Siquis obiiciat, populos Chanaan ſuis etiam finibus fuiſſe circunſcriptos, ideóque non fuiſſe expellendos è terra cuius multis ſæculis indigenæ fuerant eorum maiores: in promptu eſt ſolutio, Deo ſemper liberum eſſe eripere quod dedit, & terminos ſuo arbitrio poſitos refigere, dum ita merentur hominum peccata. Itaque non vulgari modo Moabitis ſe terram dediſſe pronuntiat, ſed decreto interpoſito, vt eorum habitatio maneat firma & ſtabilis.

10 *Emim antea habitabant.* Confirmatio eſt proximæ ſententiæ, quæ tamen inſeritur quaſi per parentheſin in perſona Moſis. Nam verſum nonum, quem nunc expoſuimus, vno contextu ſequitur decimuſtertius, Nunc ſurgite, & tranſite, &c. Poſtquam enim Deus populũ auertit à finibus Moab, oſtendit in quam partem tranſire oporteat. Sed abrupto Dei ſermone, Moſes explicat quomodo illam ditionem adepti ſint Moabitæ, qui tamẽ exteri erant, nec quicquã habebant proprium vbi pedem figerent. Lot enim non minus fuerat peregrinus quàm Abraham. Dicit igi

tur Moſes ſingulari priuilegio dominos terræ factos eſſe poſteros Lot, cuius antea gigantes potiebantur. Hoc autem humanitus non contigit; vt gigantibus, qui omnibus erant formidabiles, expulſis, tranquillam ſedem cum imperio adepti fuerint in ea terra, quæ propter validos & robuſtos incolas videri poterat inexpugnabilis. Dicit ergo illic gigantes habitaſſe ſicut in monte Seir: & vtroſque non tam hominum manu & armis quàm Dei potentia profligatos fuiſſe ac deletos, vt vacua poſſeſſio tam filiis Eſau quàm filiis Lot cederet. Iam quum alibi teſtetur Deus ſe dediſſe ipſi Eſau montem Seir in hæreditatem, ſicut eius patri Iſaac fuerat pollicitus, ſequitur Moabitas, ipſo eodem authore potitos fuiſſe ſua terra. Quòd autem filios Edom Iſraelitis comparat, nõ per omnia conuenit. Etſi enim hoc ſolatio ſubleuatus fuit Eſau, fore ei hæreditatem in pinguedinibus terræ: fieri tamen poteſt vt eius & poſteritatis reſpectu non fuerit legitima poſſeſſio. Terram verò Chanaan ſic pollicitus eſt Deus generi Abrahæ vt dominium acceperint Iſraelitæ tãquam ex *Pſal.136.c.17.* eius manu: ſicuti in Pſalmo dicitur. Diuerſa etiã in hac parte ratio fuit, quòd electa fuit terra Chanaan in qua Deus Eccleſiam ſuam colligeret, in qua purè coleretur, & quæ fidelibus arrha foret cæleſtis & æternæ quietis. Verùm ſicuti alibi notatur diſcrimen inter filios Eſau & Iacob, ita nunc Moſes ſpeciale erga vtroſque Dei beneficium commendat.

12 *Nunc ſurgite.* Nunc proſequitur quod dicere cœperat verſu nono, nẽpe Deum mãdaſſe vt omiſſa regione Seir, pergerent ad torrentem Zered: acſi diceret, poſtquam malis ſubacti fuerant, cohibitos fuiſſe ab vlteriore progreſſu, donec illis viam patefaceret Deus, atque ita eum ſequerentur ducem, nec ſibi tranſitum facerent proprio arbitrio. Poſtea tempus moræ commemorat ex quo diuinitus retenti fuerunt in deſerto, poſtquam ſemel fines terræ promiſſæ attigerant. Dicit igitur poſt trigintaocto annos demum reuerſos fuiſſe ad terram vnde retrocedere coacti fuerãt: ac breuiter admonet, ex quo exierat populus ad fruendam terram promiſſam, eius culpa interruptum fuiſſe liberationis curſum. Viros autem bellatores, aut Hebraicè viros belli, nominat qui armis geſtandis idonei erant per ætatem, nempe qui viceſimum annum exceſſerant. Porro quũ alibi mentio fit quadraginta annorum, ſimul biennium illud comprehenditur quod tranſactũ fuerat tam in monte Sinai quàm in aliis locis. & meritò: quia tũc quoque obſtaculum ſuis ſceleribus poſuerant, ne poſt Legem promulgatam mox ad potiundam hæreditatem tranſirent.

19 *Et accedes ad uiciniam filiorum Ammon.* Cauet nunc Deus Ammonitis: quoniam eadem erat conditio quæ Moabitarum, quum ex duobus filiis Lot eſſent progeniti. Mirũ quidem videri poſſet, quum deteſtabilis eſſet originis memoria, ita Deo charas fuiſſe iſtas gentes. Nati fuerant Ammon & Moab ex inceſto coitu. Conſentaneum ergo erat eorum interitu ſepeliri tragicum illud facinus potius quàm Dei fauore eximi à communi aliarum gentium ſorte: acſi ſua eos nobilitas aliis præferret. Verùm hinc diſcamus, quia iudicia Dei inſtar profundæ abyſſi ſenſus noſtros fugiunt, reuerenter ſuſpicienda eſſe. Lot inſigne habet pietatis teſtimonium. Flagitium quod ebrius admiſit, perpetuo dedecore notare ſic placuit Deo, vt tamen aſperſerit ſignum aliquod miſericordiæ: quod tamen ipſi Abrahæ præcipuè datum fuit. Nec verò dubium eſt quin hac nota poſteros Lot commendet Deus Iſraelitis: vt libẽtius humanitatem colant, & ſibi temperent ab omni iniuria, vbi negotium eſt cum duobus populis, quos in Abrahæ gratiam propter commune genus ipſi Deo curæ eſſe vident. Porro eodem argumento quo antè probauit tam Idumæos quàm Moabitas, Dei auxilio fretos, regiones quarum domini erant occupaſſe, nũc confirmat terram quam poſſident Ammonitæ diuinitus illis fuiſſe conceſſam, nempe quia vincendis ac profligandis gigantibus modum exceſſerint humanæ fortitudinis, atque ita Deus ſpecimen ediderit rari & inſoliti fauoris. Adde quòd gentis propagatio tam exiguo tempore propter miraculum ſpeciale fuit teſtimonium gratiæ Dei. Neque enim vſitato naturæ more duo homines in tantam multitudinem creſcere potuerant. Cæterùm quanquam Hebræi Caphthorim vocãt Cappadoces, neſcitur tamen an illinc oriundi ſint gigãtes quorum ab Ammonitis poſſeſſa fuit regio. Quod ſi recipitur, longa illis, poſtquam egreſſi ſunt à patria, & multorum diſcriminum peregrinatio fuit: deinde quum tranſirent per vberes & amœnas terras, mirum eſt vſque ad montes illos penetraſſe. Fieri tamen poteſt, vt prædonum more graſſati, nuſquam tranquillam ſtationem inuenerint, donec regio minus culta ſe offerret.

EX NVMER. CAPITE XXI.

21 *Miſit Iſrael legatos ad Sihon regem Emorrhæorum, dicendo,*

22 *Tranſeam per terram tuam: non declinabimus per agros, neque per vineam: non bibemus aquas puteorum, via regia pergemus, donec tranſierimus terminum tuum.*

23 *At non permiſit Sihon Iſraeli vt tranſiret per terminum ſuum.* Itaque congregauit

Sibon vniuerſum populum ſuum, & egreſſus eſt obuiam Iſraëli in deſertum, venitq́ in Iabaz, & pugnauit cum Iſraele.
24 Et percuſſit eum Iſrael in ore gladii, & hæreditate accepit terram eius ab Arnon vſque ad Iabboc, vſque ad filios Ammon: quia munitus erat terminus filiorum Ammon.
25 Et accepit Iſrael omnes iſtas vrbes, & habitauit Iſrael in omnibus vrbibus Emorrhæi, in Heſbon, & in omnibus oppidis eius.
26 Heſbon erat vrbs Sihon regis Emorrhæi. Nam ipſe pugnauerat contra regem Moab primum, & acceperat omnem terram eius è manu eius vſque ad Arnon.
27 Idcirco dicunt parabolicè loquentes, Venite in Heſbon, ædificetur & inſtauretur vrbs ipſi Sihon:
28 Quia ignis egreſſus eſt de Heſbon, & flamma ex vrbe Sihon conſumpſit Ar Moab & dominos excelſorum Arnon.
29 Væ tibi Moab, periiſti popule Chemos: dedit filios ſuos in fugam, & filias ſuas in captiuitatem regis Emorrhæi Sihon.
30 Et lucerna eorum periit à Heſbon vſque ad Dibon; & deleuimus vſque ad Nophah quæ eſt ad Medebah.
31 Habitauit itaque Iſrael in terra Emorrhæi.
32 Miſit deinde Moſes ad explorandũ Iaazer, & ceperunt oppida eius, & expulit Emorrhæum qui erat ibi.

Repetitio eiuſdem hiſtoriæ.

EX DEVT. CAP. II.

24 Surgite, proficiſcimini, & tranſite torrentem Arnon. Vide, dedi in manum tuam Sihon regem Heſbon Emorrhæum & terram eius: incipe poſſidere, & dimica prælio cum eo.
25 Hodie incipiam dare pauorem tui & formidinem tui ſuper faciem populorum qui ſunt ſub toto cælo, qui audierunt famam tuam, & pauebunt, timebúntque à facie tua.
26 Et miſi nuntios è deſerto Cedemoth ad Sihon regem Heſbon verbis pacificis, dicendo,
27 Tranſeam per terram tuam, per viam ambulabo, non declinabo ad dexteram nec ad ſiniſtram.
28 Cibum argento vendes mihi vt comedam, aquam argento dabis mihi vt bibam: tantùm tranſibo pedibus meis:
29 Quemadmodum fecerunt mihi filii Eſau qui habitant in Seir, & Moabitæ qui habitant in Ar: donec tranſiero Iordanem ad terram quam Iehoua Deus noſter dat nobis.
30 Et noluit Sihon rex Heſbon vt tranſiremus per ſua. Indurauerat enim Iehoua Deus tuus ſpiritum eius, & obfirmauerat cor eius, vt daret eum in manu tua, vt hodie eſt.
31 Dixit autem Iehoua ad me, Vide, iam cœpi dare coram te Sihon, & terram eius, incipe poſſidere, vt poſſideas terram.
32 Egreſſus eſt autem Sihon in occurſum noſtrum ipſe & vniuerſus populus eius ad prælium in Iahas:
33 Et tradidit illum Iehoua Deus noſter coram nobis, percuſſimúſque eum & filios eius, & totum populum eius.
34 Cepimus quoque omnes vrbes eius eo tempore, & deſtruximus omnes vrbes, viros, & mulieres, & paruulos: non reliquimus ſuperſtitem.
35 Veruntamen iumenta prædati ſumus nobis, & ſpolia vrbium quas cepimus.

36 *Ab Aroer quæ eſt iuxta ripam torrentis Arnon, & vrbe quæ eſt in valle, vſque ad Gilad, non fuit vrbs quæ effugerit á nobis, omnes tradidit* Iehoua Deus *noſter coram nobis.*

37 *Tantummodo ad terram filiorum Ammon non acceſſiſti, omnem locum torrentis* Iabboc, *& vrbes montanas, atque omnia de quibus præcepit* Iehoua Deus *noſter.*

*Num.*21. 21. *Miſit Iſr.* Plenior eſt altera narratio quam ex quinto libro ſubiecimus: ex qua tamen quæſtio exoritur, quorſum miſſa fuerit legatio ad regem Sihon, cuius ditio iam addicta erat Iſraelitis. Minimè enim conſentaneum videtur pacis cōditiones offerre vbi decretum eſt bellum. Iubet Deus populū arma capere: pronuntiat fore victorem, vt terram regis Sihon iure belli occupet: quid ergo abſurdius quàm poſtulare ab eo vt pacatis trāſire liceat? Si id abſque Dei mādato tentauit Moſes, culpa non vacauit tanta facilitas: quia magnæ temeritatis fuit promittere quod diuinitus negatū erat. Quòd ſi dixerimus legatos Dei arbitrio & iuſſu fuiſſe profectos, quo prætextu excuſabitur ſimulatio? Neque enim conuenit blandis verbis & pollicitationibus mulcere quem exitio deſtinaueris: equidem ſtatuo, quanuis Deum euentus non lateret, eiuſdem iuſſu ac decreto legationem nihilominus fuiſſe miſſam, quæ obſtinatam gētis immanitatem detegeret. Verùm quia arcana Dei iudicia longè ſenſus noſtros tranſcendunt, diſcamus eorum altitudinem ſuſpicere. Atque hæc ſobrietas inſtar fræni proteruiam noſtram coerceat, quāuis nobis incognita ſit operum Dei ratio, penes ipſum tamen ſemper reſidere. Sciebat Deus legatos ſurdo verba facturos: neque tamen eos fruſtra iubet proficiſci. Nam quia ditio Sihon propriè non continebatur in terra promiſſa, non licuit filiis Iſrael armis confligere, donec iniuſta repulſa fuiſſent prouocati. Sic igitur hiſtoriæ ſeriem contexo, Antequam certiores de euentu & victoria facti eſſent ex Dei præcepto, miſiſſe legatos qui tranſitum innocuum ſibi dari poſtulaſſent: deinde ius bellandi fuiſſe illis conceſſum. Sicui magis placeat, Moſen antequàm pacem tentaret admonitum fuiſſe de tota re, non contendo: magis tamen probabile arbitror, ſperaſſe pacem quam quærebat: quia nondum patefactum erat Dei iudicium. Ergo ſi paſſus fuiſſet Sihon ſe exorari, nunquam auſus fuiſſet Moſes hoſtiliter cum eo agere: quin potius ſimpliciter ac bona fide pollicitus eſt ac obtulit pacē, quam præſtare in animo habebat: verùm aliter ſtatuerat Deus, ſicuti reipſa tandem patuit. Neque tamen ideo ſecum ipſe pugnauit, aut fuit varius, legatos ad hominem perditum & obſtinatæ peruicaciæ mittendo. Nam hoc modo ſublata excuſatio fuit, quum ſponte bello laceſſeret populum, qui ad pacem & æquitatem propenſus ac voluntarius erat. Quin potius in hac hiſtoria veluti in ſpeculo cernere licet, dum reprobos ad pœnitentiam ſolicitat Deus, & ad ſpem ſalutis inuitat, non aliò tendere quàm vt illi detecta ſua impietate reddantur inexcuſabiles. Quo refellitur eorum inſcitia qui ex eo colligunt omnibus promiſcuè liberum eſſe amplecti Dei gratiam, quia communis eſt doctrina, & ad omnes ſine exceptione dirigitur. Quaſi verò neſciuerit Deus quid reſponſurus eſſet Sihon, quum voluit ipſum amicis & pacatis verbis ad æquitatem adduci: aut quaſi ex libero arbitrio ſuſpenſa fuerit Dei voluntas quoad bellum, quod paulo pòſt geſtum eſt ex eius decreto. Quod ergo hîc breuiter refertur, quia per ſe obſcurū eſſet, ex altera narratione exponere oportet, vbi ſic habetur,

*Deut.*2. 24 *Surgite, profic.* Dixi nuper in his verbis inuerſum eſſe ordinem. Nam quòd paulo pòſt ſequitur, Miſi nuntios è deſerto, &c. meo iudicio, quaſi per parentheſin inſeruit Moſes. Ideo aptè per tempus pluſquāperfectū vertere licebit, Miſeram autem. Ita in ſenſu nulla erit ambiguitas, quòd vbi legati re infecta reuerſi fuerāt, populi tædium lenierit Deus hoc ſolatio: acſi diceret, Non impunè Sihō repudiauit oblatam ſibi pacem: quia vobis licebit eum legitimo bello aggredi. Et certè hoc expeditionis ſignum ex ſententia dependet quæ verſu 30 ſubiicitur: idque elicere ex contextu promptum eſt: quia paulo aliis verbis idē illic repetit Moſes quod hîc legimus de tranſitu: & rurſum teſtatur Deus ſe dediſſe Sihon in manus populi, & Moſen hortatur vt audacter in prælium deſcendat. Porro illic cauſa exprimitur cur in reiicienda legatione tam ſuperbus fuerit ac cōtumax: quia ſcilicet Deus obdurauerat ſpiritum eius, & cor eius obfirmauerat. Vnde rurſus apparet frigidè eos cauillari qui Deum fingūt è cælo otioſum ſpeculari quid acturi ſint homines. Non audent quidem eum ſpoliare præſciētia: ſed quid abſurdius eſt quàm eum nihil aliud præſcire niſi quod hominibus libuerit? Scriptura autem (vt videmus) non ſtatuit Deum in ſpecula, vnde longè proſpiciat quæ futura ſunt: ſed omnium moderatorem eſſe docet: nec rerum modò euentus, ſed hominum conſilia & affectus ſubiicit eius arbitrio. Ergo ſicuti antè vidimus cor Pharaonis fuiſſe obduratum, ita nūc Moſes obſtinationem regis Sihon Deo adſcribit. Quàm friuola ſit tergiuerſatio, dum excipiunt quidam de permiſſione, ſatis liquet ex fine ipſo quē deſignat Moſes. Cur enim Deus cor Sihon obdurauit? nempe vt populo ſuo occidendum traderet: quia volebat ipſum perire, & eius terram Iſraelitis deſtinauerat. Si tantùm permiſit Deus Sihon obdureſcere, vel nullum, vel fluxum & euanidum erat eius decretū: quia à flexibili hominis arbitrio pen-

debat. Omiſſis ergo puerilibus nugis, tenendum eſt, Deum arcano inſtinctu ſic mouere, formare, regere ac trahere hominum corda, vt etiam per impios quicquid ſtatuit exequatur. Simul tamen notandum eſt, impios non extrinſeca vi impelli ad duritiem, ſed ſponte ſeipſos obdurare: vt in eadem duritie & Deus iuſtus iudex appareat, quanuis incomprehenſibile ſit eius conſilium, & hominum ſe prodat impietas, qui ſibiipſis peccandi ſunt authores & impulſores. Et emphaticè bis idem inculcat Moſes, quòd ſpiritus Sihon diuinitus fuerit obduratus, & cor eius obfirmatum, quò magis illuſtretur paternus erga populum electum Dei fauor: quia ex cæci regis pertinacia iuſtam belli cauſam & victoriæ materiam ſuggeſſerit.

Num.21. 25 *Et accepit Iſrael.* Quaſi de re præſenti verba faceret, demonſtratiuo pronomine vtitur, Vrbes iſtas, inquit: veluti eas ſubiiceret lectorum oculis. Vbi vertimus Oppida, alii villas, alii viculos transferunt. Hebraicè filias nominat Moſes pagos omnes & minora oppida, quorum metropolis erat Heſbon. His autem verbis ſignificat Moſes iure belli ceſſiſſe omnia illa loca Iſraelitis in ſortem ſuæ hæreditatis. Nam (vt paulo ante dixi) nondum apertè Deus pronuntiauerat illarum regionum fore dominos. Fines igitur ſuos transgreſſi eſſent niſi ad terram Chanaan adiectæ fuiſſent. Hæc ratio eſt cur ſe Deus authorem palam faciat poſſidedi. Cæterùm vbi dicit vrbes dirutas fuiſſe, & omnes incolas deletos, vt neque fœminis, neque pueris parcerent, ſciamus non ita ſæuiiſſe proprio impetu, aut cæca violentia, ſed quicquid trans Iordanem ſitum erat, diuinitus exitio fuiſſe deuotum: vt ſemper attenti eſſent ad terram promiſſam, neque torpori indulgerent: quod factum eſſet ſi commoda habitatio illos inuitaſſet ad quietem. Quanuis ergo terram in poſterum illis Deus tradiderit, & paſſus fuerit præda & ſpoliis ditari, noluit tamen retineri ad manedū: ideòque vrbes & pagos diruere iuſſit, vt alibi ſedes quærerēt. Denique quū plus ſatis procliues eſſent ad deſidiam, illecebras omnes auferri vtile fuit, & ipſa vaſtitate impelli quò Deus vocabat.

26 *Heſbon urbs erat Sihon.* Non abs re Moſes commemorat quomodo regio vicina Heſbon ad Emorrhæos peruenerat: quia longo pòſt tēpore hæc bellādi occaſio quæſita fuit ab Ammonitis, quum res populi viderent attritas. Tempore ergo Iephthe magno exercitu collecto, irruptio ab illis facta fuit: & hoc prætextu vſi ſunt, ſe arma ſumpſiſſe vt recuperarent quod ſuum erat, ab Arnon vſque ad Iabboc & vſque ad Iordanem. Voluit igitur Deus ſacris monumentis teſtatum eſſe quod tunc Iephthe Ammonitis reſpondit, partem illam regi Sihon fuiſſe ereptam, quum filii Iſrael pacati incederent per fines Ammonitarū. Conſultò igitur Moſes vt ius populi ſanciret quaſi in authenticas tabulas redegit quod iam olim contigerat, nempe in illa parte dominatos fuiſſe Emorrhæos, Ammonitis quieſcentibus, nec quicquam fuiſſe controuerſiæ quin certa & tranquilla poſſeſſio eſſet penes Emorrhæos. Vnde ſequitur tranſiiſſe ad Iſraelitas: vt nihil eſſet cauſæ cur trecentis poſtea annis Ammonitæ quod tandiu fuerat amiſſum & ab ipſis derelictum, repoſcerēt. Atque vt ſcirent poſteri rem tunc fuiſſe minimè obſcuram, vetuſtum canticum refert: ex quo apparet ſic deiectos fuiſſe Ammonitas vt magnificè illis inſultarent victores, & ſpem omnem redeundi abſcinderent. Quanquam hìc emergit quæſtio, cur rex Ammon potius quàm Moab bellum mouerit. Nàm ex cantico facilè elicimus ereptam fuiſſe terram illam Moabitis: ſed hominibus rapiendi & prædandi cupidis ſatis eſt qualemcunque colorem obtendere, & ſæpe alieno iure gloriari. Manebat haud dubiè fama, eiectos fuiſſe Emorrhæos terris illis, quas per vim adepti erant. Quod multis ſeculis obſoletum erat ſubticent Ammonitæ, & titulum hunc arrripiunt, quanuis Emorrhæos vicerint Iſraelitæ, non tamen iure victoriæ occupaſſe quod Emorrhæi iniuſtè & per vim tenuerint. Hoc conſilio narrationem hanc inſeruit Moſes.

27 *Idcirco dicunt parabolice.* Hoc eſt, Vetus dicterium, aut prouerbialis ſententia manet ac celebratur. Videtur autē compoſitum carmen in eorum perſona qui ad obeundam militiam parati mutuò ſe cohortabantur, Venite ergo in Heſbon. Hoc eſt, Accurrite ſub vexillū regis Sihon, accurrite ad ſedē & præcipuū eius domiciliū, vt inde ad pugnā exeamus. Ædificare verò & cōſtruere poſitū eſſe interpretor pro augere, ornare & locupletare: quia probabile nō eſt vrbē illā fuiſſe euerſam: ſed prædicāt nouā fore vrbē, vbi acceſſerit amplior ditio. Quod proximo cōtextu meliꝰ cōfirmatur, vbi dicitur ignis egreſſus fuiſſe ex Heſbō, qui cōſūpſit Ar Moab, & totā viciniā. Quātū attinet ad Dominos excelſorū Arnō, quidā ſacerdotes intelligūt qui tēplis præerāt: alii generaliter extēdūt ad quoſlibet habitatores vel incolas: ſed (meo iudicio) nō malè cōueniet de idolis ipſis accipere: quia ex proximo verſu patet elatos fuiſſe inſolentia victores: vt non modò homines ipſos deſpicerent, ſed deos quoque ipſorum. Nam vbi dicunt, Periiſti popule Chemos, dubium non eſt quin contumelioſe exprobrent à diis quos colebant malè fuiſſe defenſos. Et certè profani homines in rebus proſperis cornua in cælum attollunt: acſi diuinitatem quæ illis aduerſa fuit, impetere vellēt. Derident igitur Chemos, quia filios ſuos, vel cultores, profugos vel captiuos reddiderit. In voce lucernæ communem metaphoram vſurpat. Quidam poſt Chaldæum interpretem imperium vertunt: ſed latius patet ſignificatio. Comprehendit enim omnes partes læti & proſperi

ſtatus. Senſus ergo eſt,gloriam ipſorum & omnes opes fuiſſe extinctas.Dibon & Medebah vrbes ſunt ſitæ in extremis finibus prope torrentem Arnon, per quas totam planitiem intermediam deſignat.

EX NVMER. CAP. XXI.

33 *Conuerſi autẽ aſcenderũt per viam Baſan, & egreſſus eſt Og rex Baſan in occurſum ipſis, ipſe & vniuerſus populus eius ad prælium in Edrei.*

34 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen, Ne timeas eum: quia in manu tua dedi eum & vniuerſum populum eius, ac terram eius: faciéſque ei quemadmodum feciſti Sihon regi Emorrhæorum qui habitabat in Heſbon.*

35 *Et percuſſerunt eum, & filios eius, vniuerſúmque populum eius: vt non remanſerit ei ſuperſtes: & poſſederũt terram eius.*

EX DEVT. CAP. III.

Conuerſi autẽ aſcendimus per viam Baſan, & egreſſus eſt Og rex Baſan nobis in occurſum, ipſe & vniuerſus populus eius ad prælium in Edrei.

2 *Et dixit Iehoua ad me, Ne timeas illum, nam in manu tua dedi eum, & vniuerſum populum eius, ac terram eius: faciéſque ei quemadmodum feciſti Sihon regi Emorrhæorum qui habitabat in Heſbon.*

3 *Tradidit itaque Iehoua Deus noſter etiam Og regem Baſan, & vniuerſum populum eius: percuſſimus eum, vt non reliquerimus ei ſuperſtitem.*

4 *Cepimus quoque omnes vrbes eius eo tempore: non fuit vrbs vlla quam non ceperimus ab eis, nempe ſexaginta vrbes, omnem regionem Argob regni Og in Baſan.*

5 *Omnes autem iſtæ vrbes erant munitæ muris altis, portis & vectibus: præter vrbes non muratas multas valde,*

6 *Quas vaſtauimus, quemadmodum fecimus Sihon regi Heſbon, vaſtãdo omnẽ vrbem, viros, mulieres & paruulos.*

7 *Omnia autem iumenta & ſpolia vrbium prædati ſumus nobis.*

8 *Tulimus itaque eo tempore terram è manu duorum regum Emorrhæorum, quæ erat trans Iordanem, à torrente Arnon vſque ad montem Hermon:*

9 *(Sidonii vocant Hermon, Strion, & Emorrhæi vocant eum Senir)*

10 *Omnes vrbes planitiei, & totum Gilad, & omnem Baſan vſque ad Salchah, & Edrei, vrbes regni Og in Baſan:*

11 *Solus quippe Og rex Baſan remanſerat ex reliquis gigantibus: ecce lectus eius, lectus ferreus, nónne eſt in Rabbath filiorum Ammon? nouem cubitorum longitudo eius, & quatuor cubitorum latitudo eius ad cubitum hominis.*

¶Num.21. 33 *Conuerſi autem.* Hîc deſcribitur altera populi victoria, in qua rurſus expertus eſt cõtinuũ Dei fauorẽ, vt alacritatẽ conciperet, ſéque animoſè pararet ad vlteriores progreſſus. Certò enim ſperare poterat Deo duce omnia feliciter ſucceſſura. Regio Baſan (vt Scriptura pluribus locis docet) fertilis erat, & vberibus paſcuis nobilis: amplam verò fuiſſe hîc teſtatur Moſes. Fuit ergo non vulgare gratiæ Dei & auxilii documentum, eam quaſi momento capere. Itaque in Pſalmo non abs re in his victoriis celebratur Dei potentia & bonitas, quòd occiderit reges fortes, Sihon regem Emorrhæorum, & Og regem Baſan, & omnes eorum terras tradiderit in hæreditatem populo ſuo. Etſi autem numero ſuperiores erant Iſraelitæ, dubium tamen non eſt, dum in conflictum prodire auſus eſt rex iſte, quin viribus ſuis confiſus, ſe parem ad reſiſtendum fore duxerit. Quo factum eſt vt illuſtrior fulgeret Dei gratia. Et certè vt eius amplitudinem magis illuſtret Moſes, poſtea etiam ſexaginta vrbes captas fuiſſe commemorat. *Pſal. 135.c. 10.*

34 *Tunc dixit Iehoua ad Moſen.* Primò ad fiduciam hortatur Deus populum ſuum: deinde iubet tam homines quàm vrbes & pagos deleri, vt nihil maneat reſiduum, excepta præda. Moſen quidem ſolum compellat, ſed ad omnes ſermo dirigitur: quia Moſes, per ſe alioqui ſatis ſtrenuus, nõ tam opus habebat ſtimulis quàm reliqui. Quanquam Deus in futurum quoque tempus proſpexit, ne populi ingratitudine periret beneficium. Victoriam ergo promittens laudem ſibi acce-

ptam referri voluit. Porro antè admonui cur iuſſerit vrbes excidi,& funditus euerti omnes domos:ne ſcilicet habitandi commoditas populum ad torporem induceret,quum ad quietem promiſſam feſtinandum eſſet. Nam qui in deſerto parati fuerant terga dare, & retrò abire in AEgyptum, cupidè amplexi fuiſſent terram fertilē,& in illo delectabili nido ſubſtitiſſent. Ergo eius vaſtitate cogendi fuerunt ad migrādum. Tribui quidem Ruben & Gad, & dimidiæ tribui Manaſſe poſtea conceſſa fuit eius poſſeſſio:ſed ea lege vt pecoribus illic relictis,fratribus ſuis comites eſſent ad totam expeditionem,nec eos deſererent niſi deletis gentibus Chanaan.

Deut.3. 4 *Cepimus quoque vrb.* Hic prolixius recenſet quod breuiter in Numeris attigerat. Dicit ſexaginta vrbes bene munitas præter pagos fuiſſe captas. Vnde & regionis amplitudo colligitur,& ſingularis Dei potentia in ferendo auxilio,quòd exiguo tempore tot vrbes probè clauſas & cinctas altis muris ceperint: acſi terram pacatam ſecuri & omnibus negotiis ſoluti luſtrarent. A verſu octauo coniunctim repetit quod ſeorſum narrauerat de duobus regnis. Et quò certior ſit locorum notitia,inſerit alia duo nomina montis Hermon. dicit enim à Sidoniis vocari Sirion,ab Emorrhæis verò Senir. Tandē ſubiicit Og regem Baſan gigantem fuiſſe, & vnum tunc fuiſſe ex illa progenie reſiduum. Monumentum proceræ ſtaturæ producit ferreum eius lectum,cuius longitudo patebat vſque ad nouem cubitos, ſecundum communem eius temporis menſuram. Hac verò circunſtantia iterum cōmendat mirificum Dei auxilium,quòd à filiis Iſrael proſtratus fuerit qui ſolus ſua altitudine terrere totum exercitum poterat.Porro quanta fuerit gigantum proceritas apparet ex hoc loco. Oreſtis corpus,iuſſu oraculi effoſſum,ſeptem cubitos longum fuiſſe tradit Herodotus: Plinius quamuis authorē nō citet,ſubſcribit tamē eius teſtimonio: Gellius fabuloſum eſſe putat, ſicuti quod Homerus ſcribit tēporis progreſſu minui hominū corpora : ſed publico fere omniū cōſenſu coarguitur eius inſcitia. Incredibile quidem eſt quod Plinius ipſe commemorat, in Creta detectum fuiſſe cadauer terræ hiatu quadraginta ſex cubitorum,quod alii Orionis,alii Etionis fuiſſe putarunt. Verùm ſi gigantes fuiſſe credimus(quod non tantùm ſacris oraculis teſtatum eſt, ſed etiam ab omnibus fere vetuſtis ſcriptoribus proditū) nihil mirum eſt ſi octo cubitos magnitudine exceſſerint. Porro quamuis ætate Moſis extingui ceperit gigantum ſoboles, aliis tamen ſæculis poſtea extiterunt qui ad veterem illam ſtaturā accederent:veluti ſub Auguſto & Claudio vnus circiter decem pedes, alter nouem & totidem vncias longus fuit. Itaque non aliud intelligit Moſes quàm illud monſtruoſum hominum genus paulatim fuiſſe emortuum, vt proceritas Og regis Baſan ſingulare fuerit ſpectaculum.

EX NVMER. CAP. XXII.

INde profecti ſunt filii Iſrael, & caſtrametati ſunt in campeſtribus Moab trans Iordanem Iericho.

2 *Quum autem vidiſſet Balac filius Sippor quæcunque fecerat Iſrael Emorrhæo:*

3 *Timuit Moab propter populū valde, quòd multus eſſet: & anxius fuit Moab propter filios Iſrael.*

4 *Dixit igitur Moab ad ſeniores Madian, Nunc lābet congregatio hæc omnes circuitus noſtros,quēadmodū lābit bos gramen agri. Porro Balac filius Sippor erat rex Moab tēpore illo.*

5 *Miſit igitur legatos ad Balaam filium Beor in Pethor, quæ erat iuxta flumen terræ filiorum populi ſui, vt vocaret eum,dicendo, En populus egreſſus eſt ex AEgypto, ecce,operuit ſuperficiem terræ,& habitat contra me.*

6 *Nunc ergo veni,obſecro,maledic mihi populum hunc,quia fortior me eſt: forte potero, & percutiam eum,expellámque è terra. Noui enim quòd cui benedixeris benedictus erit, & cui maledixeris maledictus erit.*

7 *Profecti ergo ſunt ſeniores Moab & ſeniores Madian, & diuinationes in manu eorū: & peruenerunt ad Balaam, & retulerunt ei verba Balac.*

8 *Ille verò dixit eis, Pernoctate hic nocte iſta,& reddam vobis reſponſum,quemadmodum loquetur Iehoua ad me. Manſerúntque principes Moab cum Balaam.*

9 *Et venit Deus ad Balaam, ac dixit, Qui ſunt viri iſti qui ſunt apud te?*

10 *Reſpondit Balaam Deo, Balac filius Sippor rex Moab miſit ad me,*

11 *En populus iſte qui egreſſus eſt ex AEgypto operuit ſuperficiem terræ: nunc ergo veni, maledic mihi illi: forte potero pugnare cum eo, & expellere eum.*

12 *Et dixit Deus ad Balaã, Ne eas cum illis, neque maledicas populo: quia benedictus eſt.*
13 *Surrexit itaque Balaam manè, & dixit ad principes Balac, Reuertimini ad terram veſtram: quia renuit Iehoua concedere mihi vt eam vobiſcum.*
14 *Et ſurrexerunt principes Moab, & peruenerunt ad Balac, ac dixerunt, Renuit Balaam venire nobiſcum.*

1 *Inde profecti.* Continet hæc narratio multas res memoratu dignas. Primò docet Satanam in perdenda Eccleſia nullum non mouere lapidem: & poſtquam vi & armis eam fruſtra oppugnauit, inſidiis & occultis artibus eam aggredi: impios quoque eius impulſu ſatagere, quoad poſſũt, vt fallaciis euertant ac in nihilum redigant effectum promiſſionum Dei, & immutabile eius de cõſeruanda quam elegit Eccleſia decretum. Ex oppoſito autem oſtendit Deum ita pro ſuis excubias agere, vt quæcunque in eorum exitium moliuntur hoſtes, in ſalutem conuertat. Repræſentat etiã quaſi in ſpeculo quàm ſtulti & vani ſint eorum conatus qui Dei gratiam labefactare conantur: præcipuè verò demõſtrat ità ſemper victricẽ exiſtere Dei veritatẽ, vt à profeſſis etiã hoſtibus teſtimoniũ habeat: ſicuti Balaã factus eſt eius præco. Verùm hæc & alia ſuis locis meliùs obſeruabimus. Antè vidimus nullã fuiſſe cauſã cur aliquid aduerſi machinaretur Balac Dei populo, à quo nihil incommodi metuere debebat. Vltro data fuerat fides, promiſſa ſecuritas, & oblatũ fœdus. Quũ ergò ipſe & Moabitæ omnes ſe ad reſiſtendũ parant & concitant vicinos, tã Deo quàm hominibus ingrati ſunt. In ipſa etiã trepidatione cernimus quòd Scriptura dicit, reprobos ſemper agitari vanis terroribus. Et hæc iuſta eſt eorũ merces qui pacẽ cũ Deo non quærũt, vt miſera inquietudine aſſiduè vexẽtur. Deus ſingulari priuilegio Moabitas exemerat ab omni moleſtia: ipſi autẽ anxietatis materiã ſibi fabricãt: quia Dei populũ vidẽt ſuperiorẽ fuiſſe magnis & robuſtis regibus. Nã vt luſcioſis grauis & noxius eſt ſolis fulgor, ita reprobos excruciãt & ad inuidiã ſtimulant Dei beneficia, quibus paternũ erga Eccleſiã fauorẽ teſtatur. Si prudẽter expẽdiſſent Moabitæ quid ſibi vtile foret, facile erat cũ veteribus cõſanguineis tranſigere, vt ſuæ trãquillitati cauerent: nunc eos ad odiũ prouocãdo, peſſimè rebus ſuis cõſulũt. Neque vnius tãtùm Balac notatur peruerſus timor, ſed totius gentis Moab. Nomẽ quidẽ regis initio ponitur: ſed continuo pòſt generaliter omnes cõprehendit Moſes. Vnde apparet cõmune fuiſſe vitiũ, cuius cõtagione mox alios quoque inficiũt. Hortãtur enim Madianitas vt negotiũ arcẽdi populi Iſrael ſimul capeſſant. Prætexitur ratio: ſicuti boues herbã agri cõſumũt, ſic inſtare periculũ (niſi obuiã eatur) ne populus Iſrael omnes regiones quaſi lambendo abſorbeat. Atqui lõgè aliud experti erant: quia populus ipſe, ne eos læderet, per laborioſos circuitus declinauerat. Hæc continentia eos omni ſollicitudine liberaſſet, niſi malignè ſibi prauas ſuſpiciones imaginati eſſent. Cur enim rectà non irruperat Iſrael in eorum fines, niſi quia ſaluos & intactos relinquere ſtudebat? alioqui intrepidè viam armis ſibi feciſſet.

5 *Miſit legatos ad Balaam.* Docet hic locus, vt alii cõplures, ex bonis principiis fluere errores quibus incredulos illaqueat Satã. Laude digna videtur modeſtia regis Balac, quòd imbecillitatis ſuæ cõſcius, humaniſque auxiliis diffidẽs, ad implorandã Dei opem ſe cõuertit. Hoc enim vnicũ nobis ſalutis aſylũ, quãuis nos terrenæ opes deficiant, non tamẽ animis cõcidere, ſed in Deum recũbere, qui ſolus poteſt omnia, nec externis adminiculis indiget. Hactenus ergo rectè Balac, quòd nihil magis ſtudet quàm cõciliare ſibi Dei fauorẽ: nec alibi locat victoriæ fiduciã quàm ſi eum habuerit propitiũ: verùm perperã Deũ per flexuoſas ambages quærẽs, ab eo longè recedit. Atque hoc incredulis omnibus & hypocritis cõmune vitiũ eſt, dum ad Deũ aſpirant, vagari in ſuis erroribus. Cupit Balac diuinitus liberari à periculo: modũ cõminiſcitur, ſi exorciſmos redimat à mercenario propheta. Atqui hoc modo Deum ſuis figmentis obſtringit ac ſubiicit. Cognoſcere ſe dicit, ius benedicẽdi & maledicẽdi eſſe in manu Balaam. Vnde hæc perſuaſio: niſi quòd inane prophetæ nomẽ arripiẽs, Deum à ſeipſo ſeparat. Sciſcitari primò oportuerat quænã eſſet Dei voluntas, & ad eum placandũ ſincera fide preces concipere. quod præcipuum eſt omittẽs, tantùm venali benedictione cõtẽtus eſt. Quòd ergo de impetrãda à Deo pace & venia ſolicitus eſt, inde colligitur ſemẽ aliquod religionis fuiſſe eius animo inſitũ. Signũ etiã pietatis eſt reuerentia quã prophetæ defert. Quòd autẽ ſuis cõmẽtis Deũ vult demereri, ſtultæ ſuperſtitionis eſt: quòd ſtudet eum ſibi obnoxiũ reddere, impiæ ſuperbiæ. Quid in mẽtem venerit Chaldæo interpreti vt Pethor locaret ad ripam Euphratis, neſcio: neque enim probabile eſt tam procul fuiſſe accitum. Nec verò eius fama è loco tã remoto facilè ad gentes illas penetraſſet. Propriũ quidẽ eſſe nomẽ loci mihi perſuaſum eſt: quia terminatio vocis Petorah nõ patitur epitheton eſſe viri: ſicuti Hieronymus trãſtulit Ariolũ. Etſi autẽ nõ exprimitur regio, ex cõtextu tamẽ probabiliter elicitur Balaã fuiſſe Madianitã. Et hac ratione exiſtimo ĩ ſocietatẽ adductos fuiſſe Madianitas, vt populari ſuo perſuaderet. Quod v. 7 ſubiicitur, diuinationes fuiſſe in eorũ manu, frigidũ eſt accipere de artificio diuinãdi, vel etiã de comitibus, qui eadem ſcientia pollebãt. Simplicius eſſet de mandatis interpretari. Q. d. Moſes, legatos

fuiſſe edoctos quid à Balaam peterent, nempe vt malediceret populo Iſrael. Neque enim abſurdũ eſt Moſen iterum repetere quod proximo verſu narrauerat. Quanquam non diſplicet quod alii tradunt, tuliſſe ipſos ſecum mercedem vel pretiũ diuinationis. Fuerunt enim omnibus ſæculis vates nummarii qui venderent ſua reſponſa. Et quum in populo etiam Iſraelitico multi ſe impoſtores mercede proſtituerẽt, corruptela hæc vulgò obtinuit. Vnde factum eſt vt Saul & ſeruus eius dubitarent ad Samuelem accedere: quia nullum erat munus ad manum quod offerrent, donec reſpondit ſeruus ſibi eſſe quadrantem ſicli argentei: acſi Samuel pro communi more quæſtum faceret ex ſuis vaticiniis. Ezechiel quidem pſeudoprophetis hoc exprobrat, quòd venales ſint vili mercedula. 1.Sam.9.a.7.

8 *Ille uero dixit illis, Pernoctate hic.* Quum à Deo vero expectet oraculum, veriſimile eſt nõ ariolum fuiſſe, vel magum, qui ſuperſtitione vel malis artibus duntaxat ad diuinandum polleret. Videbimus quidem poſtea multis impoſturis & fallaciis ſolitum fuiſſe vti: ſed ex re ipſa patebit Prophetiæ dono fuiſſe inſtructum. Non quòd inter veros Prophetas cenſeri debeat quos Deus Eccleſiæ ſuæ præfecit: quia nec perpetuum vaticinandi munus ei impoſitum erat, nec cõiunctum cum doctrina. Seruos enim ſuos quibus prophetandi partes mandauit Deus, Spiritu ſuo ita direxit, vt nunquam niſi ex eius ore loquuti ſint. Et quamuis non præuiderint quicquid futurum erat, ſed tantùm pro reuelationis modo, nihil tamen quod vtile cognitu eſſet ipſos celauit. Vnde illud Amos, An faciet Deus quicquam quod non manifeſtet ſeruis ſuis Prophetis? Denique ad omnes neceſſarias prædictiones Spiritus ſancti organa fuerunt: & fides eorum vaticiniis æquali tenore conſtitit, vt nihil vel temere vel fruſtra effutiuerint. Deinde illis datum fuit vaticinia ad rectum finem & vſum aptare. Itaque poſt Legem promulgatam eius fuerunt interpretes. In rebus proſperis, gratiã Dei: in aduerſis, iudicium teſtati ſunt. denique fœdus Dei, quo ſibi homines per Chriſtum reconciliat, ſancire illis propoſitum fuit. Longè diuerſa fuit ratio Balaam, & ſimilium, qui nonniſi particulari dono prædití fuerunt: vt quædam verè prædicerent, in aliis hallucinarentur: & quidem vt nuda tantùm vaticinia ſine vllo doctrinæ condimento proferrent. Voluit autem Deus tales extare etiam inter gentes profanas, vt in tenebris ſcintillæ aliquæ lucis micarent, atque ita tolleretur ignorantiæ excuſatio. Vatum quidem nomen ſibi arrogarunt quicunque ſuis impoſturis mundo illudere auſi ſunt. Et quum nomen diuinationis honorificum ſit & ſacrum, ad fallendi artificium & mentiendi licentiam tranſlatum eſt: ſicuti diabolo ſolenne eſt Dei nomen impio abuſu profanare. Fuerunt tamen aliqui apud exteras gentes qui diuino inſtinctu res futuras interdum prædicerent: præſertim id contigit ante Legem datam: quia nõdum hac nota Deus electum populum ab alienis diſcreuerat. Tunc quidem iam data erat promiſſio, Suſcitabo vobis Prophetas, &c. ſed nondum innotuerat: ideóque noluit Deus gentes ſuis vatibus deſtitui, qui tamẽ longè differrent à veris Prophetis, quorum iuſta & certa erat vocatio. Hoc breuiter de Balaam dictum ſit, quẽ Deus in viſione nocturna, vel ſomnio, non minus familiariter compellat quàm vnum quemlibet è ſeruis ſuis: ſed tantùm in re particulari. Porro interrogando qui ſint viri illi, peruerſum eius affectum obliquè caſtigat. Primo intuitu ſanctum obediendi ſtudium præ ſe fert, dum nihil tentare audet, niſi Dei permiſſu, & recuſat pedem mouere, donec reſponſum acceperit. Sed eum ſolicitat occulta cupiditas, vt quod rectum non eſſe ſentit, à Deo tamen quaſi licitãdo impetret. Hanc aſtutiam perſtringit Deus quum de hominibus ſciſcitatur: acſi diceret, nullam fuiſſe cauſam cur ipſos vel ad momentum teneret: quum præciſe negandum fuerit quod petebat. Et certè mox ſe proripuiſſet, ſi liberum fuiſſet, vel inuito Deo, voto regis Balac obſequi. Nunc veniam ſibi dari poſtulat: acſi habenas laxari cuperet ad malè agẽdum, quas libenter excuteret, niſi quia ſatis cognoſcit nihil ſe facturum niſi quatenus Deus conceſſerit. Nec verò quid fas vel rectum ſit ſpectat: ſed tantùm petit os ſibi impunè aperiri ad maledicendum. Amos 3.b.7. Deut.18.c.15.

12 *Ne eas cum eis.* Siqua erat ambigendi ratio, eam Deus præciſe tollit, & prohibitionem confirmat: quia nefas ſit maledicere quos Deus benedixit. Neque enim aliud permiſſum eſt Prophetis quàm vt teſtes ſint, vel internuntii, vel præcones gratiæ, qua Deus pro ſuo arbitrio quos vult liberè dignatur. Dicitur porro Deus benedicere quos fauore ſuo complexus eſt, & quibus ſe propitium eſſe reipſa declarat, dum ſua liberalitate proſequitur. Huius benedictionis ſic voluit Prophetas eſſe miniſtros, vt penes ſe vnum maneret poteſtas. Ergo ſi abſque eius mandato ius benedicendi ſibi arrogant, non friuola modò & nullius momenti, ſed etiam ſacrilega eſt actio. Quare meritò Ezechiel fallaciæ & mendacii coarguit pſeudoprophetas, qui blanditiis animas viuificant quæ morti erant addictæ: minis autem & terroribus eas occidũt quibus Deus vitam promiſerat. Vnde colligimus fruſtra hypocritas veniam redimere ab hominibus ad Deum placandum, quod tamen illis vſitatum eſt: nec metuendos eſſe degeneres miniſtros, qui officii prætextu tyrannicè dominari appetunt, quantumuis aduerſus innoxios fulminent. Quòd autem paret Dei imperio Balaam, nõ fieri ex animo apparet. Specie quidem modeſtiæ ſimplices fallerent hæc verba, Non Ezech.13.a.2.

ibo,quia Deus vetat: ſed minimè dubium eſt quin,vt eum trahebat ambitio & auaritia ad gratifi-
candum,ſignificet ſe alioqui propenſum fuiſſe ad ſuſcipiendum iter,niſi diuinitus eſſet prohibitus.
Si animus ſincerus fuiſſet,ingenua reſpõſio in promptu erat, fruſtra vel ipſum vel quoſlibet alios
accerſi; vt inuiolabili Dei decreto repugnet Balac. Si ita cordatè gloriam Deo in ſolidum dediſ-
ſet,non ſubmiſſa fuiſſet altera legatio:ſed flexiloqua ſua excuſatione viſus eſt accendere deſideriũ
ſtulti regis,quò pluris ſuam maledictionem venderet. Scimus enim hunc vulgarem eſſe morem
impoſtoribus,vt pro rei difficultate plus ſibi mercedis concilient.Siquis tamẽ cum Balaam con-
ferat conductitios Papæ prophetas, non parum laudis merebitur ſeruile illius & coactum obſe-
quium,præut deteſtabilis eſt indomabilis iſtorum amentia,qui reclamante Deo,ad impias male-
dictiones prorumpere non dubitant. perſpicua eſt quam oppugnant veritas. Formidabile illud
quod per Iſaiam denuntiat iudicium, perſonat in eorum auribus, Væ qui dicunt lucem tenebras,
& tenebras lucem. Pergunt nihilominus, & bruto furore blaſphemias euomunt, non modò ad
perdendam Eccleſiam,ſed extinguendam,ſi fieri poſſit,totam pietatem.

EX EODEM CAPITE.

15 *Rurſus ergo miſit Balac principes plures,& nobiliores iſtis.*

16 *Qui venientes ad Balaam dixerunt ei, Sic dixit Balac filius Sippor, Noli quæſo prohi-*
bere teipſum ne venias ad me:

17 *Nam honorando honorabo te valde, & quicquid dixeris mihi, faciam: veni igitur ob-*
ſecro, & maledic mihi populo huic.

18 *Reſpondens autem Balaam dixit ſeruis Balac, Etiamſi daturus ſit mihi Balac plenam*
domum ſuam argento & auro, non poſſim tranſgredi ſermonem Iehouæ Dei mei, vt faciam a-
liquid, ſiue paruum ſiue magnum:

19 *Nunc ergo manete, obſecro, hic vos quoque hac nocte, vt ſciam quid addet Iehoua lo-*
qui mihi.

20 *Tunc venit Deus ad Balaam nocte, & dixit ei, Si ad vocandum te venerint viri iſti,*
ſurge, vade cum eis: veruntamen quod dixero tibi, illud facies.

21 *Surrexit itaque Balaam manè, & ſtrauit aſinam ſuam, & perrexit cum principibus*
Moab.

22 *Iratus verò eſt furor Dei quòd ipſe iret cum illis: ſtetítque Angelus Iehouæ in ipſa via,*
in aduerſarium illi: ipſe autem equitabat ſuper aſinam ſuam, & duo pueri eius erant cum eo.

23 *At videns aſina Angelum Iehouæ ſtantem in via, & gladium eius euaginatum in ma-*
nu eius, declinauit illa è via, & iuit in agrum: itaque percuſſit Balaam aſinam vt declinare fa-
ceret eam in viam.

24 *Stetítque poſtea Angelus Iehouæ in ſemita vinearum: maceria vna erat hinc, & ma-*
ceria altera inde.

25 *Videns verò ſecundò aſina Angelum Iehouæ, coarctauit ſeſe parieti, coarctauit quoque*
pedem Balaam ad parietem: propterea addidit percutere eam.

26 *Addidit præterea Angelus Iehouæ tranſire, & ſtetit in loco anguſto vbi nulla erat via*
ad declinandum ſiue ad dextram ſiue ad ſiniſtram.

27 *Quum autem vidiſſet aſina Angelum Iehouæ, ſuccubuit ſub Balaam, vnde iratus fu-*
ror Balaam percuſſit aſinam baculo.

28 *Et aperuit Iehoua os aſinæ, dixítque illa ad Balaam, Quid feci tibi, quòd percuſſiſti*
me iam tribus vicibus?

29 *Tum dixit Balaam ad aſinam, Quia illuſiſti mihi, vtinam eſſet gladius in manu mea,*
certè nunc occiderem te.

30 *Dixit autem aſina ad Balaam, Nónne ſum aſina tua? ſuper me equitaſti ex quo eſſe*
cœpiſti vſque ad diem hanc, nunquid ſolita ſum facere tibi ſic? Qui reſpondit, Nequaquam.

31 *Et detexit Iehoua oculos Balaam, viditque Angelum Iehouæ ſtantem in via, & gladiũ*
eius euaginatum in manu eius: tum demiſſo capite adorauit pronus in faciem ſuam.
32 *Et alloquutus eſt eum Angelus Iehouæ, Quare percuſſiſti aſinam tuam iam tribus vi-*
cibus? en ego egreſſus ſum in aduerſarium tibi, quia declinauit à via coram me.
33 *Et vidit me aſina, declinauítque ante me iam tribus vicibus: quòd ſi non declinaſſet à*
facie mea, ſcito quòd nunc etiam te occidiſſem, & ipſam viuam reſeruaſſem.
34 *Dixit igitur Balaam ad Angelum Iehouæ, Peccaui: non enim ſciebam quòd tu ſtares*
in occurſum mei in via: nunc autem ſi malum eſt in oculis tuis, reuertar mihi.
35 *Angelus verò Iehouæ dixit ad Balaam, Vade cum iſtis viris: verùtamen verbum quod*
loquar ad te illud loqueris. Abiit igitur Balaam cum principibus Balac.
36 *Audiens verò Balac quòd adueniret Balaam, egreſſus eſt in occurſum eius in ciuitatem*
quandam Moab, quæ erat iuxta terminum Arnon, quæ eſt in extremo finium.
37 *Et dixit Balac ad Balaam, Annon mittendo miſi ad te ad acceſſendum te? an verè non*
poſſum honorare te?
38 *Reſpondit autem Balaam ad Balac, Ecce veni ad te: nunc autem nunquid omnino po-*
tero loqui quicquam? Verbum quod poſuerit Deus in ore meo, illud loquar.
39 *Et perrexit Balaam cum Balac, & peruenerunt in ciuitatem Huſoth.*
40 *Et mactauit Balac boues & oues, miſitque ad Balaam & ad principes qui cum ipſo*
erant.
41 *Poſtera autem die accepit Balac ipſum Balaam, & aſcendere fecit eum in excelſa Baal,*
& vidit illinc extremum populi.

15 *Miſit Balac alios.* Hìc cernimus, quanuis ſuppliciter Dei gratiam implorent profani homines, non tamen faſtum exuere: acſi ad perſtringẽdos Dei oculos ſufficeret eorum ſplendor. Ergo vt eum ſuis votis ſubiiciant, illis ſatis eſt oſtentare magnificas pompas: & quãcunque modeſtiam ſimulet ſuperſtitio, interiore confidentia ſemper turget. Ita Balac quò fauorem promereatur, obiecta ſua dignitate & potentia, Balaam putat ſibi fore obſtrictum. Etſi autem videtur impoſtor in hoc ſecundo reſponſo longè animoſior quàm prius, mox tamen detecto fuco, prodit duplicem animum. Præclara vox, & index generoſæ fortitudinis, Etiamſi Balac mihi domum argento & auro plenam dederit, non trãſgrediar Dei mandatum. Sed cur non ſtatim procul ablegat improbos licitatores, qui eum ad tranſgreſſionem ſolicitant? Videmus ergo vt ſe potius vendit quàm Deo tribuat iuſtã gloriam. Voluit enim hac obedientiæ iactantia ſibi acquirere ſancti Prophetæ titulum & honorem. Interea inducias ſibi dari poſtulãs, donec ſciſcitatus fuerit quid placeat Deo, impiæ rebellionis conuictus tenetur. Non audet palam & cum impio Dei contemptu ſe ingerere ad maledicendum Dei populo. Rectè: ſed cur nõ acquieſcit oraculo cæleſti? cur certior factus quid liceat nécne, dubitanter adhuc inquirit? Nam hoc modo cõſultat, & ambigit fixúmne & ratum eſſe debeat quod ſemel præcepit Deus: imò Deum adigere conatur ad mutandum conſiliũ. Ex quo audierat, Non ibis, quo prætextu licuit cõtrouerſiam amplius mouere? Huc ergo tẽdit conatus Balaam, vt Deus quam protulit ſententiam retractando, ſeipſum abneget. hæc verò pluſquam ſacrilega eſt impietas. Quanquam plurimi hodie ſimiles reperientur, qui de voluntate Dei probè edocti, non deſinunt tamen obliquos cuniculos effodere, vt tandẽ perueniant quò rapit eos illicita cupiditas. Initio minimè illis propoſitum eſt ſcire quid rectum ſit, & poſtquã cognouerint, ſequi: ſed alios titillat ambitio, alios vrit libido, alios ſtimulat auaritia. denique in omni deliberatione dominantur praui affectus. Statim obſtaculum ponit Deus, & eos, velint nolint, quid factu opus ſit ſentire cogit. pergunt tamen: & quia clauſa eſt via, tergiuerſando, per obliquas ſemitas vel ambages certum Dei verbum eludere conantur. Etſi autem verecundè id facere videntur, quia dubii ſubſiſtunt, donec impetrata fuerit à Deo venia, in eo tamen ſe prodit impudẽtia, quòd Deo & eius Prophetis moleſti eſſe non deſinunt, donec extorſerint quod illicitum eſſe iam audierant. Ergo diſcipulos Balaã eſſe conſtat quicunque Dei indulgentiam tentant, vt tandem illis aggredi permittat quod ſemel negauit.

20 *Tunc venit Deus ad Balaam.* Etſi minimè fallax eſt Deus, digni ſunt tamẽ hypocritæ cum ſuis cauillis quorum aſtutiæ illudat. Si propius expendamus ſtudium Balaam, voluit Deum ſibi mentiri. Nam ſi perſuaſus erat veracem eſſe, quid aliud ſperandum fuit quàm vt ſuum reſponſum de-

cies ſanciret? Interea ſcelerate mentitur Deo,miſſionem flagitans, quæ Deum ipſum leuitatis & inconſtantiæ reum ageret. Ironicè ergo permittit Deus quod interdixerat. Siquis abſurdum exiſtimet,Deum qui veritas eſt ſimulatè loqui,in promptu eſt ſolutio,Deum nihil finxiſſe,ſed homini in ſua contumacia obſtinato laxaſſe habenas,acſi quis proteruum filium & moribus perditis emancipet,quia ſe regi non patitur. Niſi enim praua cupiditas excæcaſſet Balaam,difficile cognitu vel obſcurum non erat quò ſpectaret ironica permiſſio.Hinc verò diſcant hypocritæ, nihil ſe proficere vanis coloribus,quanuis illis Deus ad tempus indulgeat, quia tandem deprehendit aſtutos in ſua vafritie. Quare nihil melius quàm pura & ſimplici docilitate quærere quid fieri à nobis velit,vt ſtatim morem geramus,nec verbum aut ſyllabam mutare tentemus ſimulac ſacrum os ſuum ad nos docendos aperire dignatus fuerit. Quid enim aliud eſt vocare in quæſtionem quod ab eo definitum eſt,quàm importunè cogere vt ſe votis noſtris inflectat?

22 *Iratus uero eſt.* Quî conuenit Deum iraſci quum nihildum aggreſſus ſit Balaam illius iniuſſu? Sed tenendum eſt quod nuper attigi,multa in ſpeciem Deum concedere, quæ non probat. Populum in deſerto carnibus veſci paſſus eſt: viris permiſit dare libellum diuortii vxoribus,atque etiam plures ſimul ducere: neque tamen ideo licuit carnes comedere in deſerto, vel extra culpam fuerunt diuortium & polygamia.Quicquid ſit,peccauit Balaam peruicaciter vrgendo quod nefas erat:atque hoc modo lethalem pœnam meritus eſt, quam tamē moderari Deo placuit. Qua in parte etiam ſobriè ſapere oportet,ne vbi à noſtro ſenſu diſſident arcana Dei iudicia,ipſis obſtrepemus. Prophetam,qui fideliter mandatis defunctus,panem in reditu guſtauerat,idque alterius Prophetæ hortatu,vt tantùm incogitantia & facilitate lapſus eſſet, morte puniuit: impoſtori & falſario,qui venalem proſtituit linguam,non infligit duriorem pœnam quàm quòd minando, eum territat. Hîc carnis temeritas libenter materiam arriperet cum Deo rixandi:verùm vltio quæ Balaam manebat, & à qua tandē elapſus non eſt, illuſtrādæ gloriæ Dei cauſa,in certum tempus dilata fuit. Quare ſiquādo nobis obrepat dubitatio vbi ratio in operibus Dei non apparet,diſcamus nos ſtatim compeſcere. Deſcribitur poſtea externū iræ Dei iudicium, quòd Angelus exertò gladio occurrit: vbi notandum eſt,cum magno prophetæ dedecore patefactam prius aſinæ fuiſſe Angeli gloriam. Etſi enim corpus induerat Angelus,cuius conſpectu tangi potuit brutum animal,quî tamen factum eſt vt ad formidabile illud ſpectaculum expauerit aſina, & propheta cæcutierit,niſi quòd perfidi hominis ſtupori notā ignominiæ inurere voluit Deus? Viſiones extraordinarias antè iactabat,nunc quod beſtiæ oculis expoſitum eſt eum fugit. Vnde hæc tanta cæcitas,niſi ex auaritia,qua ſic fuerat obſtupefactus, vt turpe lucrum ſanctæ Dei vocationi præferret? Denique in eo impletum fuit quod reprobis ſæpe denunciat Scriptura,vt ſpiritu vertiginis & amētiæ percuſſus nihil cerneret. Diximus,quanuis natura inuiſibiles ſint Angeli,corpora tamen,quoties ita Deo viſum eſt,induere,& ſuſcipere humanas actiones.Quis Angelum gladio armauit? nēpe qui ex nihilo creauit omnia.Siquis curioſus vltra pergat,& interroget ex qua materia fuerit fabrefactus: contraria quæſtione eius ſtultitiam refellere promptum erit, vtrūne mortali homini facilius ſit quàm Deo ferrum & chalybem in diuerſos vſus aptare. Et fieri poteſt vt gladii fulgor apparuerit,ſicuti Cherubim ad claudēdum paradiſi aditum cum gladiis fuerunt locati eregione Adæ. Denique formam Angelo ſuo contulit Deus, quæ metu percelleret tam brutum animal quàm pſeudoprophetam. Ab aſina verò incepit,quò impium hominē magis puderet ſuæ ſocordiæ. Iam narrat Moſes aſinam primò abreptā fuiſſe in curſum erraticum , deinde quum in anguſtiis eſſet deprehenſa,trepidè refugiſſe,vt pedem domini parieti illideret:tandem ſub eo ſuccubuiſſe. Certè expergefieri debebat miſer ille impoſtor,niſi faſcinatus fuiſſet à diabolo. Et Moſes diligenter has circunſtantias perſequitur,vt oſtendat non modò priuatum fuiſſe ſenſu communi,ſed ita prorſus attonitum vt ad inſigne miraculum non attenderet.

28 *Aperuit Deus os aſinæ.* Locum hunc exagitant naſuti homines ac ſubſannant, acſi incredibilem fabulam narraret Moſes. Ac plauſibilis quidem videtur eſſe dicacitas,dum obiiciūt nimis ab articulata voce ruditum differre: verùm vt hodie licentioſè proteruiant,ſentient tandē quàm ſeriò & reuerenter loquendum ſit de mirificis Dei operibus,de quibus per ludibrium iocando,faceti videri appetunt. Porro quia longa refutatione indigna eſt eorum garrulitas, ad eam ſpernēdam contenti ſimus vno Moſis verbo,quum dicit Deum os aſinæ aperuiſſe. Vnde enim hominibus loquendi facultas,niſi os eorum in prima mundi creatione aperuiſſet Deus? Vnde fit vt voces humanas imitentur picæ ac pſittaci,niſi quòd raræ cuiuſdam virtutis ſpecimen in illis voluit Deus edere? Quis igitur mundi opifici legem nunc imponat, ne os beſtiæ formet ad exprimendas voces? Niſi fortè neceſſitate conſtrictum eſſe velint,quia ſemel ſtatuit aliquē in natura ordinem,ne miraculis potentiam ſuam declaret. Si aſina in hominem conuerſa foret,documentum incomprehenſibilis Dei potentiæ ſuſpicere decebat. Nunc quum paucas tantùm voces elicitas fuiſſe audimus ſine intelligentia & iudicio,acſi per aerem ſpargeretur aliquis ſonus,miraculúmne

habebitur pro fabula? Quinetiam ſi voces edũt ſpiritus immundi ſub ſpectris, cur non poterit Deus mutas linguas ad loquendũ formare? Nos verò qua decet humilitate reuereri diſcamus quod Deus in pſeudoprophetam exercuit iudicium. Poterat ſtatim Angeli verbis ipſum caſtigare: ſed quia abſque graui ignominia non ſatis ſeuera fuiſſet obiurgatio, beſtiam ei conſtituit magiſtram. Accedit quidem poſtea vox Angeli: ſed quia tam indocilis fuerat, pro merito tractatur, vt quum profecerit in ſchola aſinæ, Deum audire incipiat. Porro aſina ipſum hebetem eſſe & mente captũ inde coarguit, quia re inſolita non fuerit expergefactus. Negat enim ſe prius fuiſſe refractariam. Ergo ſiqua in miſero ſcintilla intelligentiæ fuiſſet, reputare debuit quidnam ſibi vellet illa nouitas & ſubita mutatio. Sic à veterno expergefactus fuit, quò attentius loquentem deinde Angelum audiret.

31 *Detexit Iehoua oculos Balaam.* Docet hic locus, quicquid eſt in ſenſibus noſtris vigoris non modò nobis diuinitus eſſe inditũ, ſed arcano eius inſtinctu vel foueri vel extingui. Aperti ſunt oculi Balaam: ergo antè oppoſitum erat velamen, ne rem manifeſtam cernerent. Sic Deus prò ſuo arbitrio hebetat qui videntur ſibi valde acuti: ſicuti perſpiciẽtia ſingulare eſt eius donum. Cæterùm in hoc exemplo tanquam in ſpeculo nobis oſtenditur quomodo Deũ timeant hypocritæ, nempe dum vrgentur eius præſentia: quia ſimulac poſſunt ſe ſubducere, tanquam ſerui fugitiui laſciuiunt. Vidit Balaam Angelum diſtricto gladio minitantem, demiſſo capite adorauit: nempe quia inſtabat Dei vltio. Sed hic metus eum ad veram correctionem minimè adduxit. Fatetur quidem ſe peccaſſe, & pœnitentiæ aliquem fructum profert, dum paratus eſt domum redire: atqui ſeruilem & coactũ metum prodit, quòd nonniſi ad pœnam expaueſcat. Neſciui, inquit, te ſtare in via. Ergo niſi armatus fuiſſet Angelus ad vindictam, ſecurè quaſi data impunitate pergebat. Alio etiã verbo detegitur eius vafrities & perfidia. Curſum retroagere paratus eſt, ſi Deum offendat profectio: quaſi verò non antè intellexiſſet minimè Deo placere. Ridicula eſt igitur conditio, quaſi de re ſatis teſtata ambigeret. Si ſeriò Deum timebat, & puro animi affectu, ſimpliciter expeditioni malæ & perperam ſuſceptæ renũtiare debebat. Quorſum enim attinet dicere, Peccaui, ſi putat Deo aduerſo ſe perſequi inceptum iter poſſe? Ergo diſcamus, vbi innotuit Dei voluntas, nullas moras obliquè tergiuerſando nectere. Quod dicit Angelus, Niſi deflexiſſet aſina, ſe illa intacta interfecturum fuiſſe Balaam, his verbis ſignificat, non modò innoxio animali ſe fuiſſe parſurum pro Dei æquitate & clementia, ſed ipſo beſtiæ ſenſu, (acſi iram Dei deprecaretur,) redemptam fuiſſe domini vitam, qui alioqui miſericordia indignus erat.

35 *Angelus uero Iehouæ.* Iterum ironicè conceditur impio homini quod ſine ſcelere exequi non poterat. Verùm (ſicuti antè dixi) adeo ſibi conſcius erat peruerſæ cupiditatis, vt ſciens & volens ſeipſum deceperit, non autem fuerit deceptus. Interea notandum eſt, ſicuti Paulus vocat ſapientiam Dei multiformem, ita variis modis voluntatem eius patefieri, acſi ſecum ipſe pugnaret, idem tamen ſemper velle. Certum eſt inanem fuiſſe prætextum Balaam, quaſi Deo iubente vel permittente iter faceret. Reſponſum tamen datum fuerat, Vade. Deriſit quidem Deus pertinacem impii hominis amentiam, nec probauit tanquam licitum quod verbo tenus conceſsit: interea duo hæc ſimul conueniunt, Deum nõ probaſſe quod damnauit, & tamen voluiſſe fieri. neque enim dum per impios exequitur ſuum conſilium, ipſis præcipit vt ita faciant. Voluit de Solomone pœnam exigere per Ieroboam, vlciſci impietatem domus Achab per Iehu: neque tamen debuit Ieroboam quod Deus pronuntiauerat labefactare, ne in ſolio regio maneret poſteritas Dauidis: Iehu verò, quãuis vnctus fuerit à Propheta, ſceleratè regnũ arripuit: quia nihil eum aliud impulit quàm ſua ambitio. Quantum ad præſentem hiſtoriam ſpectat, voluit per os Balaam probare quàm efficax & immutabile eſſet ſuum conſilium de adoptione populi, quò veritas eius & conſtantia magis illuſtraretur. Peccauit nihilominus Balaam, qui lucri odore tanquam canis venaticus, tractus eſt ad maledictiones ſuas locandas.

36 *Audiens uero Balac.* Hic locus optimè repræſentat quodnam ſit eorum omnium ingenium qui abſque ſincero Dei timore ſuis ſuperſtitionibus addicti ſunt. Pſeudoprophetis ſuis ſunt ſupplices, ſordidè illis blandiuntur, ac tantùm non adorant, vt vix quicquam fingi queat humilius: fouent tamen intus ſuperbiam, quæ illis minimè cogitantibus erumpit. Egreditur rex officii & honoris cauſa in aduentum Prophetæ. magna dignatio. Perinde enim eſt acſi diadema & ſceptrum ſubmitteret. Mox tamen detegitur ſimulatio, dum expoſtulans cum Balaam, copias ſuas & opes iactat, quibus eum poſsit munerari. Hoc verò tantundem valet acſi mercedi ſubiiceret munus propheticum, & ſuis diuitiis imperium vendicaret in vaticinia. Quantumuis ergo ſeruiliter idolis & eorum ſacrificiis adulentur ſuperſtitioſi, nunquam tamen altos ſpiritus deponunt. Talem zelum in Papiſtis cernere licet, quibus nihil liberalius in oſtentanda erga ſuos præſules & monachos reuerẽtia: ſed ea lege vt eos viciſsim cupiditatibus

ſuis habeant morigeros. Siquis verò ſacrificus non gratificetur cultoribus ſuis, non minus contumelioſè in eum inſurgent quàm in quemlibet ſubulcum. Reſponſio Balaam primo intuitu meram pietatem ſpirat, Veni, inquit: ſed mihi neceſſe erit proferre quòd Deus mandauerit. Quibus verbis ſignificat ſe, quoad ferebat humanitatis officium, & quantum in ſe erat, obſequutum fuiſſe regis precibus: in ipſo autem prophetico munere non idem ſibi fore liberum: quia omnium mortalium gratiam deſpiciet, vt pareat vnius Dei imperio.

39 *Perrexit Balaam.* Proſequitur narrare Moſes quomodo & quàm honorificè & lautè exceptus fuerit Balaam. Ac primò deductum eſſe tradit in vrbem Huſoth: quod alii proprium nomen eſſe volunt, alii verò appellatiuum. Vtrouis modo accipias, notatur vrbis amplitudo, quæ in plurimos vicos diſtincta fuit. Secundò dicit Moſes cæſam fuiſſe animalium copiam epulo parando, & ipſi Balaam datos fuiſſe conuiuas. Huc tendunt omnia, blanditiis illectum fuiſſe Balaam, vt cum puderet regi tam magnifico, & à quo non modò amicè, ſed liberaliter tractatus erat, quicquam negare. Perinde acſi loco Dei eſſet Balaã, vel promercalis eſſet ipſius Dei gratia. Tandem ſubiicit Moſes Balaam deductum fuiſſe in excelſa Baal, vt commodius ex loco ſublimi caſtra populi conſpiceret. Quanquam dicit Moſes tantùm extremam partem caſtrorum vidiſſe: quia ſcilicet montana erat tota regio, & ob locorum diſtãtiam impediebatur aſpectus: religio tamen loci (meo iudicio) quæſita fuit à Balac. Deduxit ergo Balaam in templum, quò ſibi melius conciliaret Dei fauorem. Vnde etiam apparet hunc impoſtorem nihil de cultu Dei habuiſſe firmum vel ſolidum, ſed promiſcuè cum profanis gentibus idola coluiſſe: ſiue quòd iiſdem ſuperſtitionibus eſſet implicitus: ſiue quòd pro nihilo duceret ſe ad captandam gratiam inflectere ad quoſlibet hominum mores & ritus. Semper enim fuerũt medii homines, qui adulandi cauſa pietatem corrumperent variis figmentis, cælúmque terræ miſcerent.

EX NVMER. CAP. XXIII.

ET *dixit* Balaam *ad* Balac, AE*difica mihi hic ſeptem altaria: appara quoque mihi hic ſeptem iuuencos, & ſeptem arietes.*

2 *Fecítque* Balac *quemadmodum dixerat* Balaam: *& obtulit* Balac *&* Balaam *iuuencum & arietem in altari.*

3 *Tunc dixit* Balaam *ipſi* Balac, *Conſiſte iuxta holocauſtum tuum, & ibo ſi fortè occurrat* Iehoua *obuiam mihi, & quicquid oſtenderit mihi narrabo tibi.* Abiit *itaque in excelſum.*

4 *Et occurrit* Deus *ipſi* Balaam, *dixítque illi, Septem altaria diſpoſui, & obtuli iuuencum & arietem in quolibet altari.*

5 *Poſuit autem* Iehoua *verbũ in ore* Balaã, *dixítque illi,* Reuertere *ad* Balac, *& ſic loqueris.*

6 *Et reuerſus eſt ad eum, & ecce, ſtabat iuxta holocauſtum ſuum, ipſe & omnes principes* Moab.

7 *Aſſumpſítque parabolam ſuam, ac dixit,* De Aram *adduxit me* Balac *rex* Moab, *de montibus* Orientis, *dicendo,* Veni, *maledic mihi* Iacob, *& veni, deteſtare* Iſraelem.

8 *Cur maledicã, & non maledixit Deus? & cur deteſtabor eum quẽ non deteſtatus eſt Iehoua?*

9 *Siquidem de vertice petrarum videbo eum, & de collibus intuebor illum: ecce, populus confidenter habitabit, & inter gentes non reputabitur.*

10 *Quis numerabit puluerem* Iacob, *ac numerabit quartam partem* Iſraelis? *Moriatur anima mea morte rectorum, & ſit nouiſsimum meum ſicut ipſius.*

11 *Tunc dixit* Balac *ad* Balaam, *Quid feciſti mihi? vt malediceres inimicis meis ſumpſi te, & ecce, benedixiſti benedicendo.*

12 *Qui reſpondens dixit,* N*ónne quod poſuerit* Iehoua *in ore meo, id obſeruabo ad loquendũ?*

1 *AEdifica mihi hic ſeptem altaria.* Certius hinc colligimus degenerem hunc prophetam minimè ex puris Dei reuelationibus vaticinari ſolitum eſſe, ſed aliquid habuiſſe affine magicis exorciſmis, & multis erroribus ac fallaciis infectam fuiſſe qua ſe iactabat diuinandi artem. Neque tamen id obſtat quominus interdum ex Spiritus Dei afflatu verus fuerit Vates: quia (vt dictum fuit) dum mũdus in tenebris demerſus erat, voluit Deus exiguas lucis ſcintillas adhuc micare, quæ vel rudiſsimis quibuſque excuſationem tollerent. Quum igitur particulari

dono polleret, figmenta hinc inde mutuatus eſt, quæ diaboli tantùm præſtigias ſaperent, alieniſsima autem eſſent à vera & proba inquirendi ratione. Hinc ſeptenarius numerus altarium & victimarum. Quanuis enim Deus diem ſeptimum ſibi conſecrando, ſicuti in ſeptem lucernis & aliis rebus, aliquid in eo numero perfectionis eſſe indicauerit: poſtea tamen multæ extraneæ ſuperſtitiones confictæ ſunt: & hoc prætextu Satan vafrè miſeris hominibus illuſit, dum virtutes arcanas perſuaſit numero ſeptenario incluſas eſſe. Et apud ſcriptores profanos viguit friuola hæc curioſitas, vt in vniuerſa natura quærerent huius erroris confirmationem. Septem planetas, totidem pleiades, Septem-triones, & totidem circulos, vel zonas, proferunt in medium: fœtus vitales nonniſi ſeptimo menſe venire in lucem. Multa eiuſmodi congerunt, quibus probent numero ſeptenario ſubeſſe occultum aliquod myſterium. Contagio etiam ad Chriſtianos peruenit. Nam hac de re nimis acutè interdum philoſophantur veteres, & vulgò maluerunt corrumpere quàm non reſtringere ad hunc numerum Spiritus dona, & ſtatuere ſeptiformem Spiritus gratiam. Hoc commento imbutum fuiſſe Balaam patet, vbi ſeptem altaribus, & bis ſeptenis hoſtiis elicere Deum tentat. Ex prompto autem obſequio Balac diſcamus, ſuperſtitioſos neque ſumptibus parcere, nec quicquam refugere quod ab errorum magiſtris exigitur. Quare danda opera eſt ne temere ſimus creduli: ſimul tamen cauendum, vbi conſtiterit quid agendum ſit ne turpis nos ſegnities moretur, vbi tam celeriter ac ſtrenuè currunt in ſuum exitium increduli.

2 *Tunc dixit Balaam.* Hac etiam in parte veros Dei ſeruos æmulatur. Seceſſum enim quærit: quia ſeruis ſuis ferè ſemper apparuit Deus, quum ſegregati eſſent ab hominum cœtu. Diceres alterum eſſe Moſen, dum regem hortatur ad preces aſsiduas, & quò ſit attentior ad precandi ſtudium, manere iubet quaſi defixum altaribus. Interim ſe à turba & teſtium oculis ſubducit, quò paratior ſit ad recipiendum oraculum. Verùm vt nihil in eo fuit integrum, probabili ratione ſtatuere licet, vana oſtentatione imitatum fuiſſe Dei ſeruos, vt tanquam Dei conſiliarius arcana ex cæleſtibus adytis proferret. Vocem שפי neſcio cur aliqui Solum, alii Triſtem exponunt: melius conuenit pro excelſo accipere: quòd alii ſimiles loci confirmant. Se ergo recepit impoſtor in altiorem locum, vel culmen, vt certior vates à familiari Dei colloquio, illinc prodiret.

4 *Et occurrit Deus.* Mirum eſt quomodo Deus quicquam habere commune ſtatuerit cum pollutionibus Balaam: quando nulla eſt communicatio luci cum tenebris, & omnem cum dæmonibus ſocietatem deteſtatur: verùm quanuis impietas Balaam exoſa eſſet Deo, id tamen non obſtitit quominus in actu particulari eo vſus fuerit. Hic ergo occurſus minimè fauoris fuit teſtimonium: acſi probaret ſeptem altaria, & ſuperſtitiones eius ratas haberet: ſed quemadmodum vitioſa inſtrumenta bene in ſuum vſum accommodat, ita per os pſeudoprophetæ fœdus quod cum Abraham pepigerat exteris & profanis gentibus promulgauit. Iactat quidem ſuas ſeptem aras, acſi rite Deo litaſſet. ſicuti hypocritæ ſuperbè confidunt ſe Deum demereri, vbi iram eius prouocant: ſed Deus omiſſo illo peruerſo cultu peragit quod ſtatuerat. Balaam enim mittit, qui præco ſit ac teſtis firmæ ſuæ erga electum populum gratiæ. Suppeditat quidem ſeruis ſuis quod loquantur, & gubernat eorum linguas: quia nec ad cogitandum quicquam idonei eſſent, niſi ab ipſo facultas ſuppeteret: ac nemo poteſt dicere Dominum Ieſum, niſi in Spiritu ſancto. Verùm ſancti Prophetæ ſic organa fuerunt Spiritus, vt theſaurum quem Deus apud eos depoſuerat ex corde proferrent. Qua ratione dicit Ieremias ſe comediſſe Dei ſermones: & Ezechiel volumen in quo vaticinia ſcripſerat comediſſe. *Iere m. 15. c. 16. Ezech. 3. a. 1.* Neque enim fingendus eſt nobis ἐνθουσιασμὸς, quo abripi putarunt ſuos diuinos profani homines: ita vt cæleſtis afflatus eos eſtaticos vel attonitos redderet. Quin potius in illis completum fuit quod Dauid de ſe prædicat, Credidi, propterea loquar: & eorum ſenſus illuminauit Deus antequam linguas regeret. *Pſal. 116. b. 10.* Diuerſa autem fuit ratio Balaam, qui mente alienatus voces ori ſuo inditas reddidit.

7 *Aſſumpſit parabolam.* Nomen משל graues omnes & memorabiles ſententias ſignificat, præſertim vbi accedit verborum ſplendor. Senſus ergo eſt, Balaã magnificè & non vulgari modo aggreſſum fuiſſe loqui. Nec dubium eſt quin ſplẽdido genere dicendi attentum reddiderit Balac ſecreto Dei inſtinctu: vt miſer ille agnoſceret Balaam non humano more iam loqui, ſed diuinum aliquid ſpirare, vt oraculo magis vulneraretur eius animus. Summa autem huc tendit, non peruerſè modò & ſtultè Balac cepiſſe conſiliũ de maledicendo populo, ſed quicquid tentauit vanum fore & inutile, quoniam Deo repugnet. Interea ſe potentia illa abdicat, qua ipſum excellere perſuaſus fuerat Balac. Verba enim eius prius retulit Moſes, Scio maledictũ fore cui tu maledixeris: acſi tranſlata in eũ eſſet Dei virtus, vt eum pro libidine huc illuc verſaret. Quid

autem id aliud erat quàm Deo abrogare ſuum imperium? Hoc igitur abominabile figmẽtum refellitur ore Balaam, dum vni Deo ius benedicẽdi aſſerit. Quomodo, inquit, maledicerem niſi mandato Dei? non quòd ſemper Deus compeſcat impios, nequid eius veritati aduerſum pronuntiẽt. Scimus enim ipſos ſæpe futiliter garrire, plenis buccis euomere blaſphemias, lucẽ obtenebrare ſuis mendaciis, & conari quantum in ipſis eſt, euertere Dei fidem. Sed quoniam alia ipſi Balaam perſona impoſita erat, vt ſcilicet oraculum recitaret à Deo ſibi dictatum, fatetur linguam ſuam frænatam eſſe, ne vel ſyllabã vnam pronuntiet Dei iniuſſu. Porro quoniam Syriæ fit mentio, putarunt quidam è Meſopotamia Balaam fuiſſe accerſitum: & errori inductus fuit color, quòd à Chaldæis ars diuinandi fluxerit. Verùm (vt antè dictum fuit) credibile non eſt famam hominis tam longè ſparſam fuiſſe: deinde quomodo exiguo tempore quo populus illic quieuit, bis miſſa fuiſſet legatio in terram longinquam? nam ad minimum circũacti fuiſſent ſex menſes. Adhæc paulo pòſt videbimus occiſum inter Madianitas fuiſſe. Optimè verò quadrat, regionem illã comprehendi ſub Aram, vel Syriæ nomine, quam profani quoque ſcriptores contiguam Arabiæ faciunt, verſus mare rubrum. Iam verò quia reſpectu terræ Moab Orientalis erat terra Madian, deinde excelſa & mõtuoſa, rectè additur, vocatum fuiſſe è montibus Orientis: atque hoc modo deſignat locum Moabitis cognitum propter viciniam.

9 *Siquidem de vertice.* Senſus eſt, niſi fallor, quamuis procul inſpexerit populum, vt eius potentiam ex ſuperiore & tam remoto loco agnoſcere non poſſet, ſibi tamen portendi aliquid magnum & formidabile. Propior intuitus metum incutere ſolet: deinde viginti hominum millia oculos perſtringunt, acſi maior quintuplo numerus foret. Poſtremò iuſta ſtatura hinc æſtimatur. Atqui Balaam pronuntiat prophetico ſpiritu longè plus ſe videre in populo Dei quàm ferat locorum diſtantia: quia vt erat in alta ſpecula locatus, pro communi ſenſu contempſiſſet puſillos homines. Dicit autem habitaturum eſſe ſolum, vt alienis auxiliis minimè indigeat. לבדד enim tantundem valet ac ſolitariè, vel ſeorſum. Dicitur ergo populus ita habitaturus eſſe, vt ſua ſorte contentus ſit, nõ deſideret alienas opes, neque accerſat aliena auxilia. Cæterùm quòd populus nunc ad AEgyptios, nunc ad Aſſyrios ſe conferens, peruerſis fœderibus ſe implicuit, non pugnat cum hoc vaticinio, vbi non de virtute populi, ſed tantùm de benedictione Dei agitur, quæ iterũ in Deuteronomio ca. 33. c. 28, celebratur iiſdem verbis. Quod ſequitur, non reputatũ iri inter gentes, nõ debet intelligi de contemptu: acſi dictum eſſet, nullo fore loco vel gradu: ſed dignitate & præſtantia extollitur electus populus ſupra alios omnes: acſi diceret, nullam fore gentem ſub cælo parem vel ſecundam. Etſi autem florente quoque populi ſtatu fuerunt aliæ monarchiæ opulentiores, & ſuperiores tam hominum numero quàm omni copiarum genere, non tamen deſtitit excellere populi conditio: quia non tam diuitiis & externo apparatu quàm Dei adoptione eximius erat. Sicuti mons Sion præ aliis montibus nobilis vocatur, quoniam illic ſibi domicilium elegerat Deus. Alii exponunt, ſolum fore populum, vt Gentibus non comparetur: quia ſeparata erit eius religio à toto orbe, nec ſe miſcebit profanis ſordibus. Verùm ſimplicior eſt ea quam adduxi expoſitio.

10 *Quis numerabit.* Hinc apparet diuinitus ſuggeſtum fuiſſe ipſi Balaam quid eſſet dicturus: quia verba recitat ex ſolenni Dei promiſsione, vbi confertur ſemen Abrahæ terræ pulueri. Cæterùm tenendum eſt quod nuper attigi, quamuis populi ſcelere ad exiguum numerum redacta fuerit illa multitudo, non tamen fruſtra hoc fuiſſe pronuntiatum: quia paucitas illa tandem exundauit, vt totum mundum repleret. Sobolem ergo hyperbolicè infinitam fore dicit: quoniam quarta pars vix erit numerabilis. Votum quod in fine ponitur, magis emphaticum eſt quàm ſimplex affirmatio. Vtinam, inquit, eundem cum ipſis ſortiar exitum. Nam primò, quiſque ſibi optimè conſultum cupit: deinde fatetur Balaam ſe indignum eſſe qui cenſeatur in electo Dei populo. Vnde colligere promptum fuit quàm ſtultè confideret Balac eius maledictioni. Porro his verbis perpetuam felicitatem notat: quaſi diceret, beatum fore tam in morte quàm in vita. Interea teſtis eſt futuræ immortalitatis. non quòd apud ſe meditatus fuerit cur optabilis eſſet mors rectorum: ſed Deus homini impuro hanc confeſsionem extorſit, vt vel inuitus, vel nõ cogitans, exclamaret Deum ita perſeuerare in proſequendo erga ſuos paterno fauore, vt ne in morte quidem beneficus eſſe deſinat. Vnde ſequitur, gratiam Dei fines huius caducæ vitæ excedere. Quare hæc vox inſigne continet teſtimonium futuræ immortalitatis. Etſi autem non penitus fortè expendit Balaam quid hoc ſibi vellet, dubium tamen non eſt quin verè profiteatur id ſe optare. Verùm (vt ſolent hypocritæ) nonniſi euanidum votum concepit: quia minimè ſeriò quærebat quod conuictus erat optimum eſſe. Recti vocantur Iſraelitæ (ſicuti aliis locis) non propria rectitudine, ſed Dei beneplacito, qui eos dignatus fuerat ſegregare ab immundis gentibus.

11 *Dixit Balac ad Balaam.* Superbus homo iterum pſeudoprophetam obiurgat, acſi ius vaticinandi pretio mercatus eſſet. Ita ſcilicet reprobi Deum per obliquos circuitus quærendo, non aliter ſibi quicquam negotii cum eo eſſe volunt, niſi peruerſis eorum votis morem gerat, denique niſi eum ſibi reddant obnoxiũ. Cogitur itaque Balaam ſtolidũ hunc faſtum Dei mandato refutare, quum ſibi aliud licere negat quàm vt perferat quod Deus præcepit Quod meminerimus dictum eſſe reſpectu particularis actus: vbi in verbis geſtabat perſonam veri prophetæ, quanuis longè aliter eſſet affectus.

EX EODEM CAPITE.

13 *Tunc dixit ad eum* Balac, *Veni obſecro mecũ ad alterum locum, vnde videas illum (tan-*
tummodo extremum eius vidiſti, & totum ipſum non vidiſti) & ei maledic mihi inde.
14 *Et tulit eum in locum ſublimen, in verticem* Piſgah: *ædificauítque ſeptem altaria, & ob-*
tulit iuuencum & arietem in altari.
15 *Dixit autem ad* Balac, *Conſiſte hic iuxta holocauſtum tuum, & ego occurram illic.*
16 *Occurit verò* Iehoua *ipſi* Balaam, *& poſuit verbum in ore eius, dixítque*, Reuertere *ad*
Balac, *& ſic loqueris.*
17 *Venit itaque ad eum, & ecce, ille ſtabat iuxta holocauſtum ſuum, & principes* Moab *cum*
illo: cui dixit Balac, *Quid loquutus eſt* Iehoua?
18 *Tunc aſſumpſit parabolam ſuam, & dixit*, Surge Balac, *& audi, auſculta verba mea fi-*
li Sippor.
19 *Non eſt homo* Deus *vt mentiatur, & filius hominis vt pœniteat eum: ipſe dixit, & non fa-*
ciet? loquutus eſt, & non præſtabit illud?
20 *Ecce vt benedicerem accepi: & benedixit* benedictione, *& non reuocabo eam.*
21 *Non aſpexit iniquitatem in* Iacob, *nec vidit violentiam in* Iſrael. *Iehoua Deus eius eſt cum*
eo, & clangor regis in eo.
22 *Deus eduxit eos ex* AEgypto: *ſicut robur vnicornis eſt ei.*
23 *Non eſt augurium in* Iacob, *nec eſt diuinatio in* Iſraele: *ſecundum hoc tempus dicetur de* Ia
cob & Iſraele, *Quid operatus eſt* Deus?
24 *En populus tanquam leo ſurget, & tanquam leunculus eleuabitur: non accubabit donec co*
mederit prædam, & ſanguinem occiſorum biberit.

13 *Tunc dixit ad eum Balac.* Facit Balac quod ſolent fere omnes ſuperſtitioſi. Nam quia nihil illis certum eſt vel firmum, per varias ſpeculationes circumaguntur, nunc hoc, nunc illud tentant. Præſertim verò in aſpectu vim aliquam magicam ſubeſſe imaginantur: acſi oculi partem efficaciæ darent exorciſmis. Et illud olim vulgi opinione receptum fuit, plurimum ad incantationes pollere intuitum: ſicut apparet ex profanis ſcriptoribus. Trãſfert ergo Balac aliò ſuum ariolum, vt illic melius ſuas diuinationes exerceat. In verbis quædam eſt ambiguitas. Sunt qui ſic exponunt, Veni in alium locum, vt illinc videas, ex parte videas, non totum: acſi metueret Balac ne ipſa multitudo terreret Balaam, vel frangeret vim incantationum. Probabilior tamen eorum eſt ſententia qui verbum Videre ſecundo loco in tempore præterito accipiunt: vt ſenſus ſit, Veni in locum ex quo aſpicias: quoniam hactenus non vidiſti totum, ſed ex parte duntaxat. Scimus enim quàm frequens ſit apud Hebræos temporum conuerſio. Quod ad locum pertinet in quem deductus fuit Balaam, parum intereſt propria an appellatiua nomina eſſe credamus שדה צפים & הפסגה: quia ſatis liquet, ſi loco indita fuerint, impoſita fuiſſe pro ſitu. Nam in colle planitiẽ fuiſſe veriſimile eſt, quæ meritò vocari poſſet Ager ſpeculatorum.

17 *Venit itaque ad eum.* Interrogat Balac quidnam reſponderit Deus, qui tamen iam oraculum prius reſpuerat. Sic hypocritæ præ ſe ferũt valde anxiam ſolicitudinem in quærenda Dei voluntate: cuius tamen cognitio illis eſt intolerabilis. Ita maxima illorum ad inquirendum ſedulitas nihil aliud eſt quàm mera ſimulatio. Adde quòd reſponſum Dei ex longinqua diuinatione venatur Balac: quum tamen in eius corde inſculptum eſſet teſtimonium voluntatis Dei. Sed hæc eſt iuſta peruerſæ curioſitatis vltio, dum impii volunt Deo legem imponere, vt ſuis votis ſubſcribat. In externis ceremoniis nihil omittit Balac: ſuppliciter ad altaria Deo placando dat operam: ſed interea vult illum ſibi eſſe morigerum, nec aliter eum audire ſuſtinet quàm ſi fallaces blanditias proferat.

18 *Tunc aſſumpſit parabolam.* Diximus quid valeat hæc loquutio, nempe magnificum ſplendorem præ ſe ferre in ſermone, quò magis attentus ſit auditor. Quò etiam ſpectat præfatio, Audi Balac, auſculta fili Sippor. Nam geminationes iſtæ vtplurimum ſunt emphaticæ, & aliquid non vulgare ſpirant. Iam quum negat Deum mentiri poſſe, quia non eſt ſimilis hominibus, ſpecies eſt obiurgationis. Quaſi diceret, Viſne Deum facere mendacem? oportuit enim cohiberi veſanum ſtudium Balac, ne vltrà tẽderet. Cæterùm hinc elicitur doctrina apprimè vtilis, perperam facere homines, dum ex ſuo ipſorum ingenio & moribus Deum æſtimant. quo tamen vitio laborant fere omnes. Nam quî fit vt tam ſimus propenſi ad vacillandum, niſi quia in noſtra trutina appẽdimus Dei promiſsiones? Ergo vt diſcamus ſupra mundũ mentes attollere, quoties de fide & certitudine verbi Dei agitur, reputare cõuenit quanta inter nos & Deũ ſit diſtantia. Mentiri ideo hominibus eſt vſitatum, quia ad mutandũ conſilium ſunt flexibiles, vel quod polliciti ſunt exequi interdũ nequeunt. Mutatio autem cõſilii vel ex leuitate vel mala fide prouenit, vel quia eos pœnitet qui futiliter & incõſideratè loquuti ſunt. In Deum nihil tale cadit: quia nec fallitur, nec fallaciter quicquam pronuntiat, nec vlla eſt apud eum obum-
Iacob.1.b.7. bratio, vt inquit Iacobus. Tenemus nunc quorſum diſsimilitudo hæc reſpiciat: ne ſcilicet Deum transfiguremus pro noſtro ſenſu: ſed in conſiderãda eius natura meminerimus nullis conuerſionibus obnoxium eſſe, quoniam ſuperat omnes cælos. Quid autẽ ſignificet Dei pœnitentia, cuius aliquoties fit mentio, ex ſuis locis petant lectores. Iam ſimul notãda eſt doctrinæ applicatio. Frigerent enim per ſe hæc verba, Deum eſſe veracem, niſi ad vſum ſuum referantur: nempe indubia fide acquieſcendũ eſſe eius promiſsionibus, & feriò ad minas trepidandum. Nam in hunc etiam finem dicitur ſermo Dei purus & integer, & confertur auro ſepties purgato. Huc quoque tendit illatio quæ mox ſubiicitur, An igitur nõ implebit quod loquutus eſt. Volebat Balac maledici populum quem Deus ſibi adoptauerat: id fieri poſſe negat Balaam, quia Deus in ſuis decretis firmus ſit. Denique idem docet quod Paulus, electionem illius populi, quoniam in gratuita Dei liberalitate fundata ſit, eſſe abſque pœnitentia. Quòd ſi conductitio pſeudoprophetæ hæc vox fuit extorta, quàm inexcuſabilis ſocordia noſtra erit ſi in amplexando Dei verbo varient atque alternent mentes noſtræ, acſi ipſe eſſet varius?

20 *Ecce, ut benedicerem.* Significat mandatum benedicendi iniunctum ſibi eſſe, & legem impoſitam. Neque enim (vt dictum eſt) in hac actione liber fuit, aut ſui iuris: ſed eum ſibi Deus addixerat, vt propheticum munus etiam inuitus exerceret. Hinc colligit non eſſe in ſuo arbitrio prædictionem mutare, cuius miniſter eſt ac teſtis. Sed notandum eſt quod medio loco inſeritur, Deum ſcilicet ipſum benedixiſſe. Quibus verbis intelligit pẽdere vtranque hominum ſortem ab vnius Dei authoritate: nec Prophetis aliud eſſe datum niſi vt quod ſtatuit Deus promulgent: acſi diceret, Nonniſi vnius Dei eſt decernere qualis ſit hominum conditio: benedictionis ſuæ me præconem eſſe voluit: eam igitur euertere, vel retractare, meum non eſt. Porro quia perſonam veri Prophetæ hîc Balaã ſuſtinet, colligere licet ex his verbis, non aliam ligandi & ſoluendi poteſtatem verbi miniſtris datam eſſe, niſi vt fideliter proferant in mediũ quod à Deo acceperint.

21 *Non aſpexit.* Quidam per און & עמל idola intelligunt, quæ nihil quàm mortiferum laborem & moleſtiam afferũt ſuis cultoribus. Acſi dictum eſſet, Iſraelem à talibus noxis purum & immunem eſſe, quia rite vnicum Deum colat. Sed quomodo conueniet, Deum non vidiſſe idololatriam in populo, qui manifeſtè in eam prolapſus fuerat? Etſi autem ſemel tantùm fabricatus eſt vitulus, multæ tamen & propemodum aſsiduæ defectiones non patiuntur homines ſceleratos & peruerſos ita abſolui. Porro quum duæ iſtæ voces ſimul cõiunctæ omnia iniquitatum genera ſignificent quæ ad homines lædendos, vel ad nocendum, & damnum cum iniuria inferendum tendunt, aptior erit ſenſus, non conſpici iniquitatem in Iacob, vt cenſeatur inter gentes violentiæ & ſceleribus deditas. Quanquam ſi ita accipere libet, eadem quæ prius exoritur quæſtio. Scimus enim Iſraelitas peſsimis quibuſque vix fuiſſe meliores. Dilutè quidam reſpondent, non conſpici, quia Deus non imputat. Ego verò nihil aliud his verbis notari exiſtimo quàm Deo gratum eſſe populum, quia eum ſanctificauerit. Siquis excipiat, non ideo protinus fuiſſe iuſtum & innoxium, ſolutio in promptu eſt, non prædicari quales fuerint, ſed tantùm celebrari Dei gratiam qua ipſos in gentem ſanctam erigere dignatus erat. Hoc modo Ieroſolyma fuit ſancta ciuitas & regia Dei ſedes, quum tamen ſpelunca eſſet latronum. Hac ratione dicit Paulus filios Abrahæ eſſe ſanctos ramos, quia progeniti ſint ex radice ſancta. Eodem ſenſu filii Dei paſsim vocantur, quantumuis eſſent degeneres. Ergo dicitur Deus non aſpexiſſe in illis iniquitatem, adoptionis ſuæ reſpectu, non autem quòd tam præclaro elogio digni fuerint: acſi diſcrimen inter eos & alias gentes ſtatueretur, non
Rom.3.a.1. pro meritis, ſed mero Dei beneplacito. Sic Paulus alibi, poſtquam Gentibus eos æqua-

uit, & docuit nulla in re excellere, deinde ſubiicit, Quæ igitur eſt Iudæi dignitas? aut quæ vtilitas circuncifionis? Magna, inquit, per omnem modum: nempe quia notam diſcretionis extra ipſos quærit. Denique quia Deo placuerat eligere populum illum, ſeipſum potius & gratiam ſuam amore proſequutus eſt quàm illius vitam & mores. Sunt qui ſecus accipiunt hunc locum, Deum non aſpicere iniquitatem, neque videre moleſtiam in Iacob: quia permittere nolit eum iniuſtè grauari vel affligi. Acſi dictum eſſet, Siquis iniuſtè nocere velit huic populo, Deus nullam vim nec iniuriam admittet, ſed potius ſe opponet inſtar clypei. Atqui ſi placeat hic ſenſus, malim verba indefinitè accipere: acſi dictum eſſet, Non videbitur moleſtia in Iacob. Nam Hebræi ſæpe vbi verbum ſine ſubiecto ponunt, generaliter ad quoslibet extendunt rem ipſam de qua agitur: & tunc verba actiua commodè in paſſiua reſolui poſſunt. Atque ita melius fluet contextus, quia ſubiicitur continuo pòſt, Iehoua Deus eius eſt cũ eo: vbi reddi cauſa videtur cur non concipienda ſit moleſtia aduerſus Iacob: quia ſcilicet aderit Deus ad ferendum auxilium. Scimus autem immenſam eius potentiam ſufficere ad tuendam Eccleſiæ ſalutem, vt ne portæ quidem inferorum præualeant. Quod poſtea ſequitur, Clãgorem, vel iubilationem regis in eo eſſe, intelligo, Deum ſemper triumphandi materiam daturum eſſe. Nomen enim quod alibi Vetus interpres Iubilationem vertit, videtur hîc ſumi pro gratulatoriis canticis. Sed quia tubæ clangorem ſignificat, non malè quadrabit, populum fore terribilem ſuis hoſtibus: quia audacter proſiliet ac deſcendet in prælium, quaſi Deo tuba clangente.

22 *Deus eduxit.* Cauſam perpetuæ felicitatis indicat, quia Deus qui populum illum ſemel redemit, inceptum à ſe opus non deſeret. Argumentum à continua beneficiorum Dei ſerie ductum. nam quia ex fonte inexhauſto manant, continuum habent curſum. Hoc autem ad Eccleſiæ ſtatum ſpecialiter pertinet: quia donec filios ſuos Deus ad metam vſque perduxerit, nunquam deſinit erga eos eſſe beneficus. Meritò igitur colligit Balaam, quia Deus ſemel populum redemit, perpetuum fore ſalutis præſidem. Poſtea docet potentiam Dei qua populum tuebitur, fore inuictam. Hoc enim ſibi vult ſimilitudo vnicornis.

23 *Non eſt augurium.* Vulgò intelligunt laudari populum, quia auguriis & magicis ſuperſtitionibus non ſit deditus: quemadmodum etiam Deus Lege ſua ſeuerè præceperat ne ſe pollucrent talibus corruptelis. Alii ſic exponunt, Non indigent Iſraelitæ ariolis: quia per Vrim & Thummim, vel per Prophetas, illis diuinitus reueletur quicquid eſt vtile. Rectior eorum ſententia qui ſic interpretantur, Nullum auguriũ, & nulla diuinatio valet contra Iſraelitas, modò clarior accedat explicatio. Fatetur enim, meo iudicio, Balaam ſuis auguriis non eſſe locum, vel ſolitas ſuas artes nunc ceſſare, quoniam earum effectus & vigor ad Iſraelitas non perueniat. Atque hæc confeſſio reſpondet verbis magorum Pharaonis, quum dicerent, Digitus Dei eſt. pertinaciter contenderant eouſque dum ipſos cogeret Deus ad cedendum. Ita nunc Balaam pronuntiat protegi electum populum diuinitus, vt irritæ ſint ſuæ diuinationes, & vana auguria. Alterum membrum verſus ſimpliciter mihi videtur huc tendere, Deum præclara opera exinde editurum pro defenſione populi ſui, quæ cum admiratione narrentur. Coactum eſt & à ſenſu remotum quod alii vertunt, Sicut hoc tempore dicetur, Quid operatus eſt Deus in Iſraele? potius enim dicere vult Balaam, lõgos fore progreſſus gratiæ Dei, cuius exordia duntaxat tunc apparebant: ac in ſumma pronuntiat exinde memorabiles fore Dei virtutes in populo illo, quæ amplam materiam hiſtoriis ſuppeditent.

24 *En populus tanquam leo.* Hæc ſimilitudo non omni ex parte conuenit. Non enim ſæuos aut rapaces fore Iſraelitas ſignificat, ſed validos & robuſtos: et ſi quis eos laceſſat promptos ad reſiſtendum. Capite proximo iterum recurret verbis paululum mutatis. Quod autem hîc generaliter prædicat Balaam de toto populo, in benedictionibus Iacob confertur in ſolã tribum Iuda: quia illic maximè excelluit fortitudo. Sũma eſt, quanuis vndique impetatur populus Iſrael, præditum fore inuicta fortitudine, quæ omnes impetus frangat, vel procul abigat. Cæterùm meminerimus virtutem hanc, qua ſe tuebitur Iſrael cõtra omnes hoſtes, numerari inter Dei dona: acſi diceret Balaam, Dei præſidio fore ſaluum.

EX EODEM CAPITE.

25 Dixit *autem* Balac *ad* Balaam, N*eque maledicas ei neque benedicas.*

26 *Cui reſpondit* Balaam, *dicens,* A*nnon dixi tibi,* Q*uicquid dixerit mihi* Iehoua *id faciam?*

27 T*unc dixit* Balac *ad* Balaam, V*eni agedum, ducam te ad locum alium, ſi fortè inde placebit Deo vt maledicas ei mihi.*

28 *Sumpſit ergo* Balac *ipſum* Balaam *in verticem* P*eor qui reſpicit verſus* **deſertum.* Vel, Ieſimõ.

29 Dix*it autem* Balaam *ad* Balac, AE*difica mihi hic ſeptem altaria, & appara mihi hic ſe-*

aaa.iiii.

ptem iuuencos, & ſeptem arietes.

30 *Fecit itaque Balac quemadmodum dixerat Balaam, & obtulit iuuencũ & arietẽ in* vno-
quoque *altari.*

25 *Dixit autem Balac ad Balaam.* Hîc tanquam in ſpeculo cernere licet quàm miſerè huc & illuc agitentur increduli, vt inter vanas ſpes & metus alternent, vt ſententiam mutando reuoluantur tamen in eoſdem errores: acſi per labyrinthum eos circumageret cæca intemperies. Vbi ſe opinione deceptum videt Balac, cupit ſaltem conductitium prophetam nec prodeſſe nec obeſſe. Id verò perinde eſt acſi Deum vellet iacere otioſum. Mox tamen animum colligit, & maledictionem, cui valedixerat, pœnitentia ductus, tentat redimere. Hac de cauſa in alium locum trahit Balaam: atqui iam id fruſtra expertus fuerat. Sed ita pertinaciter vrgẽt increduli impios ſuos conatus. Inquietudo autem quæ interea ipſos dubios verſat, iuſta eſt temeritatis eorum merces.

26 *Cui reſpondit Balaam.* Hîc fatetur mercenarius vates nihilo magis ſilentium in ſuo arbitrio eſſe quàm ſermonẽ. Nec dubium eſt quin ſeruiliter ſe excuſet apud ſuperbum regem, cui ſe libenter venditaſſet: acſi odium & culpam à ſe volẽs auertere, diceret ſe inuitum rapi diuino afflatu. Et crimen in ipſum Balac regerit, qui in tempore admonitus, ſtultè ipſum accerſiuerat. Reliqua iam expoſui.

NVMER. CAP. XXIIII.

QVum autem videret Balaam quòd placeret Iehouæ vt benediceret Iſraeli, nõ abiit ſicut ſemel & iterum in occurſum auguriorum, ſed poſuit verſus deſertum faciem ſuam.

2 *Ac quum eleuaſſet oculos ſuos, vidit Iſraelem diſpoſitum per tribus ſuas: fuítque ſuper eum Spiritus Dei.*

3 *Tunc aſſumpſit parabolam ſuam, & ait, Dicit Balaam filius Beor, dicit vir reconditus oculo.*

4 *Dicit qui audiuit eloquia Dei, qui viſionem Omnipotentis vidit, qui cadit & aperiuntur oculi eius.*

5 *Quàm pulchra tabernacula tua Iacob, habitacula tua Iſrael.*

6 *Sicut valles diffuſæ, ſicut horti iuxta flumen, ſicut arbores aloes, quas plantauit Iehoua, ſicut cedri iuxta aquas.*

7 *Defluet aqua è ſitula eius, & ſemen eius in aquis multis, & eleuabitur rex eius ſuper Agag. & extolletur regnum eius.*

8 *Deus eduxit eum ex AEgypto: ſicut vires vnicornis ei. Conſumet gentes hoſtes ſuos, & oſſa eorum conteret, & *ſagittis ſuis confodiet.*

Vel, ſagittas ſuas tinget ſanguine.

9 *Incuruabit ſe vt accubet tanquam leo minor, & tãquam leo maior: quis excitabit eũ? Quiſquis benedixerit tibi, erit benedictus: & quiſquis maledixerit tibi, erit maledictus.*

1 *Quum autem uideret.* Apparet Balaam, vt impio regi gratificaretur mercedis cauſa, per varios flexus & ambages tẽtaſſe an reſponſum ex voto elicere poſſet. Sic impii ludendo Deũ placare ſtudent, vt pueros blanditiis mulcemus. Et Deus ipſum aliquandiu paſſus eſt inhiare fallaci oraculo: nunc autem propius eum conſtringit, & abſciſſa omni mora, reſponſum dictat, ac proferre cogit. Neque enim eius obedientia laudatur, acſi voluntate Dei cognita ſponte paruerit, & deſtiterit à præpoſtera ſua cupiditate: ſed quia iam tergiuerſandi non erat locus, pedem loco mouere auſus non eſt: acſi Deus iniecta manu eum retineret. Quod dicitur Spiritus Dei ſuper hunc fuiſſe poſtquam oculos conuertit ad deſertum, & aſpexit caſtra Iſrael, vt per tribus ſuas erant diſpoſita, ſic intellige, non ſincero beneuolẽtiæ affectu fuiſſe inductum, vt conſpectus ipſe benedicendi materiam ſuggereret: ſed eiuſdem Spiritus inſtinctu fuiſſe tractum, qui poſtea vim ſuam in vaticinio exeruit. Dicitur ergo fuiſſe ſuper eum Spiritus Dei, non quòd illo demum momento cœperit eum afflare poſtquam oculos coniecerat in caſtra Iſrael: ſed eum impulit ad illius loci vel plagæ inſpectionem, vt vehementior eſſet vaticinandi impetus, quaſi in re præſenti. Poſtquam autem eius ſenſus ita perculit, vel ſaltem præparauit, vt apta eſſent organa ad munus exequendum, tunc linguam quoque eius ad prophetandum direxit: ſed inſigni modo, vt in ſubita mutatione fulgeret diuina maieſtas: acſi mutatus eſſet in nouũ hominẽ. Denique ſuper eum fuit Spiritus Dei, dum oſtẽdit manifeſtis ſignis ſe eſſe ſermonis authorem, nec illum ex proprio ſenſu loqui. Eadem ratione dicitur,

ſumpſiſſe parabolam: quia inſolita grauitate & magnifico ſplendore notabile fuit dicendi genus.

3 *Dicit vir reconditus oculo.* Non aliò tendit tota præfatio niſi vt ſe verum Dei Prophetam eſſe probet, ac benedictionem quam proferet ſe habere ex cæleſti oraculo. Et vera quidem gloriatio, fuit quoad hunc ſpecialem actum: fieri tamen poteſt vt eum ad ſe iactandum impulerit faſtus & ambitio. Quanquam probabile eſt impulſu Spiritus ſic fuiſſe præfatum, quò plus fidei ſuis dictis aſſereret. Cæterùm ex hoc cõſilio licet ſenſum verborum colligere. Elogiis ſe ornat Balaam, quibus propheticum munus ſibi arroget. Ergo quæcunque de ſe prædicat ſciendum eſt competere in veros Dei Prophetas, quorum notas & inſignia mutuatur. In hunc finem dicit ſe abſconditum eſſe oculo: quo ſignificat non vulgari more ſe videre, ſed pollere arcanis viſionibus. Conſentiunt interpretes שתם tantundem valere ac סתם, hoc eſt clauſum vel abſconditum. Itaque vertunt quidam in tempore pluſquamperfecto, Vir cui clauſus erat oculus: & hoc intelligunt de cæcitate Balaam, quum clarius videret eius aſina quàm ipſe. Alii quia vident id commentum nimis eſſe dilutum, per antiphraſin exponunt, Cui apertus eſt oculus. Sed quoniam hæc etiam interpretatio coacta eſt, non dubito quin abſconditos ſibi eſſe oculos dicat, quia arcana inſpectione pollent ſupra humanum modum. Nam vocem hanc vſurpat Dauid pro myſteriis, quum dicit, Abſcondita ſapientiæ manifeſtaſti mihi. Niſi fortè placeat, hominem vocari abſconditis oculis qui omnia humana deſpicit, & apud quem nulla eſt perſonæ acceptio. Sed alterum illud melius conuenit. Et certè quod continuo pòſt addit, Auditor ſermonum Dei, & qui Omnipotentis viſionem intuitus eſt, expoſitiuè debet accipi. Simile eſt quod ſubiicitur poſtremo loco, Qui cadit, & aperiuntur oculi. Nam quod exponunt quidam, mente vigilare, dum ſopitus eſt ſecundum corpus, longè petitum eſt. Frigidum verò quod alii referunt ad ſuperiorem hiſtoriam, vbi narratum fuit, poſtquam collapſus fuit Balaam ſub aſina, retectos fuiſſe eius oculos vt Angelum videret. Ergo Prophetis ſe comparans, dicit ſe cadere vt viſiones accipiat. Sæpe enim legimus proſtratos aut debilitatos fuiſſe Prophetas, & quaſi exanimes iacuiſſe, vbi ſe illis Deus patefecit: atque ita Deo placuit ſeruos ſuos deiicere ſecundum carnem vt ſupra mundum attolleret, propriis viribus exinanire vt repleret virtute cæleſti. Pſal. 51.

5 *Quàm pulchra tabernacula.* Interior felicis populi conditio deſcribitur per varias ſimilitudines, ſed inter ſe affines, & quæ rem vnam exprimunt. Vallibus & hortis irriguis populum comparat, deinde arboribus quæ larga pluuia redduntur ſucculentæ: poſtremò agris, quorum ſemina pinguedinem ex aquis trahunt. Vbi vertimus, Diffuſas valles, alii torrentes malunt. Et vox Hebraica vtrũque ſignificat: ſed continua metaphora poſtulat valles potius intelligi. Eandem quoque rationem ſequutus ſum in arboribus aloes. Etſi enim אהלים ſæpe vocantur tabernacula, arbores tamen hîc deſignari non dubito, vt reſpondeat quod mox additur de cedris. Dicuntur autem arbores à Deo plantatæ quæ ob ſingularem præſtantiam excedunt communẽ naturæ modum, & aliquid humano labore ac artificio nobilius præ ſe ferunt. In poſtrema ſimilitudine hallucinati ſunt (meo iudicio) interpretes. Alii vertunt, Semen eius aquæ multæ: alii, In aquas multas. Atqui quod ego ad verbum tranſtuli lõgè melius fluit, ſimilem eſſe agro pingui & fœcundo, cuius ſemen aqua multa ſaturatur. Hactenus de benedictione Dei diſſeruit Balaam, quæ populum omni bonorum copia locupletabit.

7 *Et eleuabitur rex eius ſuper Agag.* Nunc de externa felicitate verba facere incipit: quòd ſcilicet potentia florebit, & fortitudine bellica inſtructus erit populus Iſrael, ad prohibendas hoſtium iniurias. Neque enim ſufficeret affluere bonis omnibus, niſi coniuncta eſſet defenſio. Minimè probabile commentum eſt, verba fieri de Saule, qui Agag regem Amalecitarum prælio victum cepit. Rectè ergo ſentiunt alii, commune fuiſſe nomen illius gentis regibus. Conſilium ergo Dei fuit præferre electum ſuum populum Amalecitis. Nec mirum eſt hos maximè in certamen committi: non ſolùm quia perpetui fuerunt hoſtes Iſraelitis, ſed quia tunc celeberrimæ erant eorum opes: ſicuti paulo pòſt videbimus. Principium Gentium Amalec, &c. Etſi autem longo poſt tempore in Iſraele nemo regnauit, non abſurdum eſt tamen regis & regni nomine publicum ſtatum deſignari: præſertim quia Deus ſolidam gratiæ ſuæ perfectionem in tempus vſque regni diſtulerat. Quare hoc vaticinio Balaam, quanuis nihil tale cogitans, tempus Dauidis complexus eſt. Vnde ſequitur prædici quæ nonniſi in Chriſto fuerunt completa, in quo adoptio fundata erat. Quod ſequitur antè expoſitum fuit, Deum ſcilicet populum ſuum liberando, palam feciſſe ſe velle ipſum manere ſaluum & incolumem: idque poſſe præſtare.

9 *Quiſquis benedixerit tibi.* Hæc loquendi forma ſignificat ea lege electos à Deo fuiſſe Iſraelitas, vt ſibi impenſum referat quicquid illis vel iniuriæ illatum vel beneficii collatum fuerit.

Neque verò nouum eſt vt Deus ſe Eccleſiæ ſuæ hoſtibus fore hoſtē, & rurſus amicis ſe fore amicum denuntiet: quod ſignum eſt ſummi fauoris. Hinc autem docemur quæcunque præſtātur Eccleſiæ officia, locari apud ipſum Deum, qui fidelis erit remunerator: & ſimul non poſſe
Zach.2 c.8. lædi fideles quin vltionem ſuſcipiat: ſicuti dicit, Qui tangit vos, tangit pupillā oculi mei. Siquis obiiciat, Balaam ipſum mercede caruiſſe, quāuis populo benedixiſſet: in promptu eſt ſolutio, nulla laude fuiſſe dignum qui ſponte & liberali puróque affectu minimè propēſus fuit in fauorem populi, ſed violenter tractus quò nolebat. Interea manet illud fixum, Quicunque ad Eccleſiæ ſalutem operam ſuam contulerint, & fidi fuerint eius adiutores, benedictionis quæ hîc promittitur certò participes fore.

EX EODEM CAPITE.

10 Et *excanduit furor* Balac *contra* Balaam, *& percuſſit manus ſuas, ac dixit ipſi* Balaam,
Vt malediceres inimicis meis vocaui te, & ecce, benedixiſti benedicendo iam tribus vicibus.
11 N*unc ergo fuge in locum tuum: dixeram,* Honorando *honorabo te, & ecce, priuauit te* Iehoua *gloria.*
12 *Cui reſpondit* Balaam, A*nnon etiam nūtiis tuis quos miſeras ad me loquutus ſum, dicēdo,*
13 *Si dederit mihi* Balac *plenam domum ſuam argento & auro, non potero tranſgredi ſermonem* Iehouæ, *vt faciat bonum ſiue malum è corde meo: quod loquetur* Iehoua, *illud loquar.*
14 N*unc itaque ecce, ego diſcedo ad populum meum: age, conſulam tibi quid facturus ſit populus iſte populo tuo in nouiſſimis diebus.*
15 T*unc aſſumpſit parabolam ſuam, & dixit,* Dixit Balaam *filius* Beor, *dixit, inquam, vir apertum habens oculum,*
16 *Dixit audiens eloquia* Dei, *& ſciens ſcientiam* Excelſi, *videns viſionem* Omnipotentis: *cadens, & diſcoopertum habens oculum,*

10 *Et excanduit furor* Balac. Quoniam non compeſcitur impiorum pertinacia vt Deo cedant, vbi ſub iugum cogere vult eorum cupiditates, neceſſe eſt, vbi diutius premuntur, tandem rapi in furorē. ita nunc poſt fremitus & expoſtulationes erūpit Balac in feruorem impetus, & cōtumelioſè Balaam, cui antehac blanditus fuerat, reiicit & exturbat è ſuo conſpectu. Neque enim ſibi temperat quando manus complodit. Grauius autem indignatur, quòd Balaam non dubitauerit liberè & palam facere ipſum teſtem benedictionis populi Iſraelitici, à qua maximè abhorrebat. nihil enim reges magis vrit quàm vbi vident homines priuatos ſua ſaltem præſentia non terreri. Iam quia nullam mercedem dare ſtatuit infauſto & malè feriato prophetæ, nequid ex eo incurrat dedecoris, acſi illiberalis eſſet, odium rei in Deum auertit. Et verùm quidem eſt quod dicit, Deum priuaſſe Balaam honore: ſed impiè, & quaſi per obtrectationem Deum ſubſtituit reum ſuo loco: imò exprobrat in culpa eſſe quominus fidem datam præſtet.

12 *Cui reſpondit* Balaam. Verè quidem Balaam, ſed peruerſo animo, quemadmodum vidimus. ſeruiliter enim apud Balac excuſat per ſe non ſtare quominus morem gerat eius votis; ſed Deum eſſe impedimento. Docet enim ſibi mercedem perire: & quanuis magnificè de Dei imperio loquatur, ſubindicat tamen violenter ſe magis cogi quàm ſponte exequi quod mandatum eſt. Per ſermonem Iehouæ intelligit non modò decretum, ſed quod ſibi dictatum fuerit, & tamen tranſgredi maximè optaſſet: verùm ſignificat ſe alligatum eſſe virtute Spiritus vt oraculum quale accepit vel inuitus proferat. Ita verbum Facere, refertur ad linguam, vel ad munus propheticum: quia non fuerat conductus à Balac, vt quicquam manu tentaret; ſed tantùm vt verbis noceret populo. Cor opponitur reuelationi Spiritus. dicuntur enim impoſtores loqui ex proprio corde, vbi falſò Dei nomē obtēdunt ſuis figmentis. Negat igitur ſibi liberum eſſe loqui ex corde ſuo, quia Spiritus Dei ſit miniſter.

14 *Nunc itaque ecce, ego.* Quia hîc non exprimitur quale dederit conſilium, quibuſdam videtur eſſe defectiua oratio: atque ita referunt ad vafriciem populo exitialem, cuius poſtea fiet mentio: nempe vt Moabiticæ fœminæ ſe proſtituerent ad ſcortandum. Alii potius exiſtimant Balaam dediſſe conſilium, vt ſecurus quieſceret, quia populi felicitas, ipſo ſuperſtite nihil damni afferret Moabitis. Ego verò ſimpliciter accipio pro docere, vel monere quid vtile ſit. Commendat igitur oraculum, vt Balac libenter acquieſcat. Cæterùm vbi adiungit nouiſſimos dies, ſignificat nullam eſſe cauſam cur ſibi metuat Balac, vel ſolicitus ſit: quoniam in longum tempus differenda erat gentis illius pœna. Interim tamen videmus quid tumultuando

profecerit Balac. Nam qui hactenus audierat tantùm populum benedici, cogitur audire quod triſtius eſt, de populi ſui ruina. Hæc eſt eorum merces qui aduerſus Deum luctantur.

15 *Dixit Balaam filius Beor.* Quia de rebus maximis diſſerere cogitabat, non abs re iterum præfatur, quò plus authoritatis ſuo vaticinio conciliet. Etſi autem non ſine ambitione efflauit hæc magnifica elogia, dubium tamē non eſt quin illis ſancire Deus voluerit quod per os Prophetæ proferre ſtatuerat. Oportuit hominem nihili (cuius alioqui contemptibilis eſſet doctrina) diuinitus inſigniri: quo fit vt alienam perſonam induat, in ſe transferens quæ eueniunt veris Prophetis. Prius expoſui clauſum oculum & apertum in eundem finem poni, quanuis diuerſa ratione. Reconditum enim oculum vocat, qui cernat res occultas, tenebris & ſenſu humano incomprehenſibiles: apertos autem oculos ſibi vendicat, quia prophetica viſione ſpeculetur quæ dicturus eſt: acſi negaret verba ſe facturum de rebus obſcuris & parum compertis.

EX EODEM CAPITE.

17 *Video eum, ſed non modò: intueor illum, ſed non propè: procedet ſtella ex* Iacob, *& ſurget*
ſceptrum ex Iſraele: *& confodiet*[a] *principes* Moab, *& deſtruet omnes filios* Seth. Vel, Angulos.
18 *Et erit* Edom *poſſeſſa, & poſſidebitur* Seir *ab inimicis* Seir, *&* Iſrael *faciet virtutem.*
19 *Et dominabitur* Iacob, *& perdet reliquias ex ciuitate.*
20 *Et quum vidiſſet* Amalec, *aſſumpſit parabolam ſuam, & dixit,* Principium *Gentium* Ama
lec, *ideo nouiſſimum eius vſque ad perditionem.*
21 *Viſo etiam* Cenæo, *aſſumpſit parabolam ſuam, & dixit,* Robuſtum *habitaculum tuum, &*
ponis in petra nidum tuum.
22 *Certè expelletur* Cain, *vſquequo* Aſur *captiuum te ducet.*
23 *Aſſumpſit item parabolam, & dixit,* Væ, *quis viuet quum ſtatuerit iſtud?*
24 *Et naues è litore* Chitthim, *quæ affligant* Aſſur, *affligent* Heber, *ſed hoc quoque vſque*
ad perditionem.
25 *Surrexit itaque* Balaam, *& abiit, reuerſúſque eſt in locum ſuum: atque etiam* Balac *abiit*
in viam ſuam.

17 *Video eum* Sunt quidem verba futuri temporis, ſed quæ pro tempore præſenti ſumuntur: deinde pronomen Eum, deſignat quempiam cuius nondum facta fuit mentio. hoc verò ſatis tritum eſt Hebræis, præſertim vbi de Ieroſolyma, vel Deo, vel de celeberrimo aliquo homine agitur. Ergo κατ᾽ ἐξοχὴν relatiuum hîc ponitur pro antecedente. Quanquam autem de populo Iſraelitico agit, dubium tamen eſt capútne an totum corpus deſignet: quia de re non magnopere contendo, quia perinde eſt quoad ſummam rei. Porro quod in longum tempus ſuas prophetias reiicit Balaam, facit ad ſolatium Balac. Quantum enim poteſt inuidiam declinat: ideóque admonet ſiquid mali denunciet, non eſſe citò metuendum, quia diſſerit de rebus adhuc procul remotis. Secundū membrum haud dubiè ad caput populi reſtringitur, quod metaphoricè vocatur ſtella, deinde ſine figura exprimitur. geminatio enim hæc trita eſt Hebræis, qua rem vnam bis commemorant. Certè non aliud intelligit ſceptri nomine quàm quod per ſtellam ſignificauerat: ita felicitatem populi locat in regno. Vnde colligimus ſtatum eius non aliter fuiſſe perfectum quàm vbi per manum regis gubernari cœpit. Nam quia in Chriſto fundata eſt adoptio generis Abrahæ, illic nonniſi ſcintillæ benedictionis Dei micârunt, donec in Chriſto ipſo ſolidus ſplendor fuit conſpicuus. Notandum eſt igitur, quòd Balaam de gratia Dei erga populum Iſraeliticum vaticinari incipiens, ſtatim ad ſceptrum nos dirigit, acſi verum & certum diuini fauoris ſpeculum eſſet. Nec verò aliter ſe Deus populo exhibuit patrem quàm per Chriſtum. Fateor quidem iam in Dauide extitiſſe principia quædam, ſed quæ longiſſimè diſtarent à plena exhibitione rei. Neque enim diuturna fuit regni illius gloria: imò ſtatim maior dignitas, decem tribuum defectione, collapſa eſt, & tandem prorſus extincta: & quum maximè floruit Dauidis potentia, non tamen longius imperium ſuum extendit quàm ad vicinas gentes. Ergo progreſſus ſtellæ & ſceptri de quo loquitur Balaam, propriè ad Chriſtum ſpectat. atque huic vaticinio reſpondet quod legitur in Pſalmo; Sceptrum fortitudinis tuæ emittet Deus ex Sion. Vnde ſequitur, Pſal.110.a.2.
benedictionem de qua loquitur Balaam ad nos vſque diffundi: quia ſi à ſceptro tanquam à ſuo genuino fonte profluxit veteris populi felicitas, quies, ſtatus rectè compoſitus, dignitas, ſalus, gloria, non dubium quin Chriſtus ſuo aduentu hæc omnia plenius nobis præſtiterit.

Subiicitur tanquàm regni appendix ſubuerſio gentis Moab. Ac primò quidem denuntiat Balaam, principes eius confoſſum iri. Sicui magis placeat legere Angulos, metaphorica erit loquutio, acſi dictum eſſet, Penetrabit munitiones, vel franget quod videtur maximè ſolidum. Non dubito idem confirmari per filios Seth. Nam qui generaliter accipiunt de toto humano genere, textum ſuo commento violenter detorquent. Sermonem habet Balaam de vicinis populis: deinde quum proximo verſu deſcendit ad Edom, explicationis vice addit montem Seir. Quum eadem vtriuſque ſententiæ ſit ratio, probabile non eſt filios Seth alios dici quàm Moabitas. Quæritur tamen cur vni genti tribuat Balaam quod omnibus erat commune: omnes enim peræquè à Noe ducebant originem qui erant ex poſteris Seth. Quidam exiſtimant, vt tegerent ſuum dedecus gloriatos fuiſſe hac ſtirpe: ſcimus enim authorem gentis ex inceſtuoſo coitu fuiſſe progenitum. Alia autem aptior mihi occurrit ratio, quòd ſummam antiquitatem ſui generis iactauerint, vt Amalecitæ. Ergo quum inter vetuſtiſſimos populos cenſeri vellent, abſurdum nõ erit, ironica appellatione perſtringi vanũ eorum faſtum. Fieri tamen poteſt vt inter poſteros Moab quiſpiam hoc nomine excelluerit. Cæterùm (vt nuper dixi) à Dauide quidem ſub iugum coacti ſunt tam Moabitæ quàm Idumæi: Pſal.60.b.10 (ſicut meritò Dauid, de illis ſuos triumphos canit, Moab olla lotionis meæ: ſuper Edom proiiciam calceos meos): ſed tunc adumbratum fuit duntaxat quod Chriſtus demum exhibuit: quia in nihilum redegit gentes omnes ſuo imperio aduerſas & infeſtas. Ideo dicitur, Perdet reſiduum ex vrbibus, nempe quoſcunque reperiet deploratos hoſtes.

20 *Et quum vidiſſet Amalec.* Antea, cæleſti decreto, deſtinatus exitio fuerat populus ille: ſed quod iam pronuntiauerat Deus, per Moſen iterum ſancitur. Etſi autem vindicta quam ſumpturus erat Deus ſopita pluribus ſæculis iacuit, tandem reipſa cognitum fuit, Deum non fruſtra minatum eſſe. Porro quanquam à Saule deleti fuerant, diſcimus tamen ex hiſtoriæ contextu fuiſſe aliquos ſuperſtites, & rurſus in ſua regione habitaſſe. Itaque vt nobis conſtet ſolida veritas, ad Chriſtum venire neceſſe eſt, cuius regnum æternus eſt omnium improborum interitus. Frigidum eſt quod putant quidam interpretes, principium Gentium vocari Amalec, quia primi arma ſumpſerint, & occurrerint Iſraelitis ad prohibendum eorum iter. Potius obliquè refellitur eorum ſuperbia, quoniam ſe aliis gentibus præferrent: idque vetuſtatis nomine, acſi vna cum ſole & luna eſſent procreati. Concinna eſt autem alluſio inter nobile illud principium, & cladem quæ in exitu ipſos manebat.

21 *Viſo etiam Cinæo.* Quo ſenſu dicatur Balaam vidiſſe tam Cinæos quàm alias gentes, nondum attigi: ac nunc quoque omitterem, niſi quia referunt hoc nonnulli ad viſionem propheticam. quorum ſententiæ non ſubſcribo. hiſtoricè enim narrat Moſes, faciem ſuam Balaam vertiſſe ad eas plagas vbi tunc degebant. Etſi autem homines ipſos non vidit, ſatis fuit ad vaticinium, cuiuſque habitationis aſpectus. Per Cinæos autem Madianitas intelligo, qui Amalecitis contigui erant. nam de progenie Ietro accipere prorſus ratione caret. nondum elapſi erant quadraginta anni ex quo filium ſuum Ietro apud Moſen reliquerat. Erat tantùm exigua domus in deſerto Madian: hîc autem mentio fit populi iam celebris. Ergo per ſynecdochen Madianitas deſignat Balaam, & eos quoque iuſtæ pœnæ addicit: cuius miniſter & exequutor aliqua ex parte fuit Gedeon, vbi cum trecentis viris ingentem exercitum profligauit: quæ victoria Pſalmo 53, & Iſa.9.cap. celebratur: ac tunc probabile eſt attritas fuiſſe eorum opes.

22 *Vſquequo Aſſur.* Durum eſt ac coactum de Cinæis accipere. Et maior pars etiam conſentit ad Iſraelitas referri, quanquam in ſenſu variant: quia affirmatiuè quidam legunt, perituros eſſe Cinæos, donec Iſraelitæ ab Aſſyriis deuicti in captiuitatem trahantur. Alii autem interrogatiuè accipiunt, acſi eſſet abrupta exclamatio, Quouſque Aſſur te captiuum habebit? Ita exiſtimant diuturnum populi exilium notari. Certè conſilium Spiritus fuit, per modum correctionis docere, felicitatem (cuius antea fuit facta mentio) permixtam fore grauibus miſeriis. acerba enim res eſt ſeruitus, triſtius etiam exilium. Hinc colligimus, Eccleſiam ita benedici à Deo vt variis tamen ærumnis obnoxia eſſe nõ deſinat. ita interrogatio melius conueniet.

24 *Et naues de littore Chitthim.* Minimè dubium eſt interdum Chitthim accipi pro Græcis: volunt quidam ſolos Macedonas propriè deſignari hoc nomine: ſed ad totam Græciam extendi patet. Dan.11.e.30. Quoniam verò Iudæis non ita notæ erant tranſmarinæ regiones, vt eas diſtinguerent, interdum ad Italiam idem hoc nomẽ Scriptura trãſfert. Certè apud Danielẽ naues Chitthim pro Italicis vel Romanis ſumi neceſſe eſt: quia illic prædicit Angelus naues Chitthim venturas, quæ Antiochi conatus frangant, & reddant irritos: quod Popilii legatione factum eſſe ſatis liquet. Quod ad præſentem locum ſpectat, primùm Græci duce Alexandro tam Iu-

dæam quàm Aſſyriã afflixerunt:altera deinde afflictio ſequuta eſt à Romanis. Verùm quoniam de Chriſti regno vaticinari cœpit Balaam, probabile eſt Romanos vnà cum Græcis comprehẽdi. Hinc verò clarius quod nuper admonui perſpicitur, filios Dei adeo nõ eximi à cõmunibus malis vt promiſcuè inuoluãtur ſæpe cũ incredulis, acſi eadẽ eſſet prorſus cõditio. Quia Hebræi Aſſyriis fiunt pares & calamitatũ ſocii, additur tamẽ ſolatium, illos etiã vt Chitthim perituros, vbi in Eccleſiam ſæuierint. Quod tandem ſubiicit Moſes, Balaam reuerſum eſſe ad ſuos, & Balac quoque rediiſſe ad locum ſuum, ad commendationem gratiæ Dei facit, qui peruerſa impiorum conſilia diſcutit quaſi nebulas, & machinationes euertit: ſicut alibi hoc ſingulare beneficium in memoriam reuocat Moſes. Michæas etiam inter alia Dei beneficia hoc extollit, Populc mi (inquit) recordare quale inierit conſiliũ Balac rex Moab, & quid reſpõderit ei Balaam. Summa ergo eſt, turpiter abiiſſe populi electi hoſtes re infecta: quoniam Deus eos diſſipauit. *Ierem.23.c.13.* *Mich.6.a.5.*

NVMER. XXV.

Poſtquam autem manſit Iſrael *in Sittim, cœpit populus ſcortari cum filiabus* Moab,
2 Et *vocauerunt populum ad ſacrificia deorum ſuorum: comedítque populus, & adorauerunt deos earum.*
3 Et *adiunxit ſeſe* Iſrael *ipſi* Baal-peor, *accenſúſque eſt furor* Iehouæ *contra* Iſraelem.
4 Et *dixit* Iehoua *ad* Moſem, *Aſſume omnes principes populi, tunc ſuſpende eos* Iehouæ, *corã ſole, & auertetur ira excandeſcentiæ* Iehouæ *ab* Iſraele.
5 Dixit *ergo* Moſes *ad iudices* Iſrael, *Occidite quiſque viros ſuos qui adiunxerunt ſe ipſi* Baal-peor.
6 Et *ecce, quidã de filiis* Iſrael *venit, & adduxit fratribus ſuis* Madianitidem *in oculis* Moſis *atque in oculis totius cõgregationis filiorũ* Iſrael: *ipſi autem flebãt ad oſtiũ tabernacuil cõuentionis*
7 *Quod quum vidiſſet* Phinees *filius* Eleazar *filii* Aharon *ſacerdotis, ſurrexit de medio congregationis, & accepit lanceam in manu ſua.*
8 Ingreſſúſque *eſt poſt virum* Iſrael *in tabernaculum, & tranſfixit ambos ipſos, virum* Iſrael *& mulierem illam in ventre eius: & repreſſa fuit plaga à filiis* Iſrael.
9 Et *fuerunt mortui plaga illa quatuor & viginti millia.*

1 *Poſtquam autem manſit.* Ex hac demum hiſtoria diſcimus populũ nihilo magis proſperã fortunã tuliſſe quã aduerſam. Antea vel laboris pertæſi, vel inediæ & famis, impatientes ſæpius tumultuati fuerant contra Deum: nunc vbi regionem habitabilem ingreſſi, confidunt in agris fructuoſis, commoda habitatione & amœniore victu incitantur ad laſciuiam vt fœdis cupiditatibus indulgeant. Narrat autem Moſes, poſtquam libidini ſuæ fræna laxarunt, ad ſcortandum ſimul & ad idololatriam fuiſſe prolapſos. Videbimus poſtea conſilio Balaam id fuiſſe factum, vt Moabitæ fœminas ſuas proſtituerent Iſraelitis, quæ ipſos pellicerent ſuis blanditiis ad impios cultus. Expertus erat Balaam, Dei fauorem inuictum eſſe propugnaculum omnibus noxis à populo arcendis. Rationem ergo inuenit qua ſeipſos perdant, ſi non tantùm ſe denudent protectione Dei, ſed iram eius in ſe prouocent. Hoc igitur flabello incendium excitauit Balaam dum miſeros illos cæca libidine inflammatos, ad aliud ſcelus impulit, quo Deum ſibi infeſtum redderent. Itaque Paulus hanc hiſtoriam citans, pœnam (cuius deinde fiet mentio) ſcortatione inflictam fuiſſe docet. Etſi enim Deo propoſitũ fuit cultus ſui violationem vlciſci, principium tamẽ mali & fontem inſpicere conuenit. Quemadmodum ſiquis ebrius hominem occiderit, cædes ebrietati imputabitur: ita Paulus ſcortatione impulſos eſt videns Iſraelitas ad idololatriam, propoſito pœnæ exemplo, à ſcortatione nos abſterret, quæ prima illis fuit cladis cauſa, & eos perfundedit. Porro quoniam ab vno malo ad alia tam procliuis eſt lapſus, eo attentius cauere diſcamus, ne Satan nos ſuis inſidiis illaqueet. Notemus etiam gradatim ipſum obrepere, quò nos circunueniat. Nõ ſtatim Moabitides puellæ filios Iſrael ſolicitarũt ad colẽda idola, ſed eos ad epulas inuitant, poſtea impellunt hac ratione ad idololatriam. Nam ſi de colendis idolis initio verba fuiſſent facta, exhorruiſſent fortè ſceleris atrocitatẽ, ad quã ſe paulatim deduci paſſi ſunt. Iam epulo quod in honorem falſorum deorum celebratur intereſſe, obliqua quædã erat veri Dei abnegatio: vbi tamen eouſque pertracti ſunt, excuſſo pudore ſeſe proiiciunt ad extremum actum, vt veri & vnius Dei honorem ad falſos & fictitios transferant. *1.Cor.10.b.8.*

3 *Et adiunxit ſeſe Iſrael.* Hac loquendi forma crimẽ exaggerat Moſes, quod ſe impio fœdere illigauerint cum idolo: vbi ad ſacram cõiunctionem qua Deus ſe populo deuinxerat alludit,

atque ita eos inſimulat violatæ fidei & ſceleratæ defectionis. Et tamen proba bile eſt non ſuperſtitione inductum fuiſſe populum, ſed mulierum fallaciis pellectum, idolis quæ ſpernebat cultum exhibuiſſe. Atqui audimus quid pronunciet Deus, aſtrictos fuiſſe idolo, quod per ſimulationem colebant, vt moré gererent improbis mulierum votis. Hinc ergo colligitur generalis doctrina, vbi à pura religione deflectimus, quodammodo nos paciſci cum idolis, vt cũ ipſis in vnum corpus coaleſcamus, & conſpirare in abnegationem veri Dei. Baal tunc cum omnibus fere idolis commune fuit nomé. Epithetum verò additur Moabitarum idolo, à mõte Peor. Neque enim videtur quærenda eſſe longior etymologia, quum nomen montis paulo antè fuerit expreſſum. Similis ergo fuit ratio atque in Papatu, dum ſuas Marias à locis denominant, vbi ſtatuæ magis famoſæ coluntur.

4 *Et dixit Iehoua ad Moſen.* Sæpius antè viſum eſt, Deum per ſe exercuiſſe ſuas vindictas, quaſi exerta è cælo manu: nunc has partes Moſi iniungit. quanquam ex contextu apparet, non ipſum ſolùm præfici executioni, ſed alios etiam iudices. Continuo enim pòſt ſequitur, Moſen iudicibus idem mandaſſe: quibus verbis clarius exprimitur quod ob breuitatem obſcurum erat. Quicquid ſit, Dei iudicium fuit memorabile, quanuis homines adhibuerit miniſtros. Nec fruſtra Paulus nos hoc documento hortatur ad cauendam ſcortationem. Pœnæ autem ratio fuit diuerſa, quia promiſcuum vulgus cæſum fuit, duces autem ipſi patibulis affixi, quò plus terroris incuteret ſpectaculum. Per capita enim populi, eos intelligit qui exiſtimatione præſtabant, quorum inſignior debuit eſſe ignominia: quoniã magnos & nobiles viros omnium fere coniecti ſunt oculi. vnde etiam fit vt meritò grauiorem pœnã ſuſtineant, quia exemplo magis nocent quàm homines obſcuri, quorum facta non tam facilè ad imitationem trahuntur. viderint igitur qui in pretio habentur, ne ſuis ſceleribus alios prouocent ad peccandum: quia quo quiſque magis excellit, eo minus excuſationis meretur. Secus alii interpretantur, quaſi iuſſus fuerit Moſes accerſere principes qui ſententiam ferrent de ſceleratis. Ita per pronomen, Eos, intelligunt quoslibet reos qui fuerint conuicti. Sed vix proba bile eſt, tantam multitudinem fuiſſe ſuſpenſam: ideóque non dubito quin de peculiari ſupplicio agatur.

6 *Et ecce, quidam.* Fœdum & deteſtabile præ aliis exemplum hîc commemorat Moſes. Dubium non eſt quin plures in tanta licentia quæ iam aliquandiu paſſim graſſata erat, variis flagitiis tota caſtra repleuerint. Sed huius nequitiæ pluſquam effrænis fuit intemperies, quòd impius iſte Dei contemptor, inter omnium gemitus & lacrymas Deo & hominibus proteruè inſultauit, acſi de omni pudore & verecũdia triumphum ageret. Flebat multitudo ad tabernaculum, nempe pii omnes qui propinquam cladem exhorrebant, quum certò perſuaſi eſſent non impunè ceſſuram libidinem cum idololatria & ſacrilegiis coniunctam: hic perditus in medium prorũpit, & eorum lacrymas ludibrio habens, ſcortum quaſi in pompa traducit. Non mirum igitur ſi tanta ſeueritate vſus fuerit Deus, quum ad extrema ventum eſſet. Notandum verò eſt inuerſam eſſe hiſtoriæ ſeriem: quia credibile non eſt, poſtquam officio defungi cœperant iudices, tale facinus fuiſſe editũ. Sed hæc narratio inſeritur, vt melius pateat quàm neceſſe fuerit ad duram caſtigationem maturè progredi: quoniam alioqui non poterat malo deſperato in tempore afferri remedium.

7 *Quod quum vidiſſet Phinees.* Laudatur magnanimitas Phinees, quòd aliis ceſſantibus, ſancto zelo ipſe accenſus, ad pœnam ſumendam proſilierit. Tacitè ergo reprehenditur aliorum deſidia, quorum tamen lacrymæ laudem merentur: ſed quoniam dolore propè obtorpuerant, non ab omni vitio pura fuit eorum virtus. Et certè quum effrænis adhuc licentia populi ſpumas inſtar maris tempeſtuoſi eiiceret, mirum non eſt bonorum animos fractos vel debiles iacuiſſe. Quo præſtantior fuit zelus Phinees, dum tot improbos & ſceleratos in ſua laſciuia furentes laceſſere non dubitauit. Siquis obiiciat, metas ſuæ vocationis exceſſiſſe, quia gladium quo diuinitus armatus non erat, ad cædem arripuerit: in promptu eſt reſponſio, vocationem non ſemper aſtringi ad munus ordinarium, quia Deus interdum ſeruis ſuis nouas & inſolitas perſonas imponit. Quatenus ſacerdos erat Phinees, eius non fuit crimen vlciſci: verùm ſingulari Dei inſtinctu vocatus eſt, vt homo alioqui priuatus, Spiritum ſanctum haberet ducem. Hæc quidem in exemplum trahi non debent, vt inde ſtatuatur communis regula: interim tamen manet ſua Deo libertas, vt priuilegio ſeruos ſuos ad res gerendas prout viſum fuerit præficiat. Cuius rei certum Dei iudicium fieri poteſt ab eius approbatione: ſicuti firma ratione colligimus, ab ipſo gubernatum fuiſſe Phinees, quia mox pronun-
Pſal 106.c.30. tiauit ſibi facinus placere quod ſimiliter in Pſalmo repetitur. Nunc ſiquis homo priuatus,
Ioh.9.g.50. præpoſtero zelo ſe ad puniendum ſimile crimen ingerat, fruſtra ſe imitatorem Phinees iactabit, niſi cæleſtis mãdati probè ſibi conſcius fuerit. Occurrat igitur ſẽper nobis Chriſti reſpõſũ,

quo diſcipulos compeſcuit quum vellent exemplo Eliæ precari vt igne cæleſti conſumerentur qui eos non receperant, Neſcitis cuius ſpiritus ſitis, inquit. Ergo vt Deo probetur zelus noſter, prudétia ſpirituali temperari, & Dei authoritate regi neceſſe eſt: denique Spiritum ſanctum præire, ac dictare quid rectum ſit.

9 *Et fuerunt mortui plaga illa.* Videtur à Moſe diſcrepare Paulus, qui tantùm vigintitria millia refert: verùm ſcimus in numeris non ſemper teneri exactam rationem. Probabile eſt circiter vigintiquatuor millia occiſos eſſe. Millenarium ergo vnum detraxit Paulus, & citeriore numero contentus fuit: ex quo tamen perſpicere liceret quàm ſeuera & grauis fuiſſet vltio: qua nos docet ri admonet ne ſcortãdo iram Dei prouocemus. Sicuti enim prodigioſum eſt, fœda & pudenda labe tantam multitudinem fuiſſe infectã, ita nobis ante oculos ſubiicitur formidabile Dei iudicium contra adulteros & ſcortatores. Etſi autem impiæ defectionis rei erant, iam tamẽ dictum fuit, meritò pœnã adſcribi libidini, quæ ipſos ad idololatriam impulit.

EX EODEM CAPITE.

10 *Tunc loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

11 *Phinees filius Eleazar filii Aharon ſacerdotis auertit excandeſcentiam meam à filiis Iſrael, quum zelatus eſt ipſe zelũ meum in medio eorum, & nõ conſumpſi filios Iſrael in zelo meo.*

12 *Idcirco dic, Ecce, ego do ei pactum meum, pacis.*

13 *Et erit ei & ſemini eius poſt eum, pactum ſacerdotii perpetui, eo quòd zelatus eſt pro Deo ſuo, & expiauit filios Iſrael.*

14 *Porro nomen viri Iſrael percuſſi, qui percuſſus eſt cũ Madianitide, erat Zimri filius Salu, princeps familiæ tribus Simeon.*

15 *Nomen verò mulieris occiſæ Madianitidis Chozbi filia Sur principis populorum, princeps domus paternæ in Madian erat.*

16 *Loquutus eſt autem Iehoua ad Moſen, dicendo,*

17 *Anguſtiis affice Madianitas, & percutias eos:*

18 *Quia ipſi afflixerunt vos fraudibus ſuis, quibus fraudulenter egerunt contra vos in negotio Peor, & in negotio Chozbi filiæ principis Madian ſororis ſuæ, quæ percuſſa eſt in die plagæ propter Peor.*

10 *Tunc loquutus eſt Iehoua.* His verbis oſtendit Deus ſe authorem fuiſſe cædis: non tantùm quia hoc modo placatus fuerit erga populum, ſed vbi zelum Phinees ſuum vocat. Quanquam peræquè cõueniet ſiue paſſiuè ſiue actiuè accipias: nempe quòd Phinees zelo vindicãdæ gloriæ Dei fuerit accenſus, vel induerit ipſius Dei affectum. Vtrumuis placeat, in ſeipſum transfert Deus quod geſtum fuerat à Phinees. Vbi autem ſe placatum fuiſſe teſtatur ſumpta pœna, ne meritoriam ſatiſfactionem imaginemur, qua fingũt Papiſtæ redimi pœnas coram Deo. Etſi enim iuſtæ ſcelerũ vindictæ ſacrificia ſunt boni odoris, minimè tamen piacula ſunt ad Deum reconciliandum. Deinde non agitur hîc de compenſatione, ſed ratio placandi Dei fuit, quòd tam ſeuera vltione cohibita fuit populi impietas, quæ ad iram Dei inflammandam quaſi flabellũ erat. Itaque in Pſalmo 106 nõ operi Phinees, ſed tantùm precationi placatio tribuitur, quia pro iure ſacerdotali ſupplex interceſſerit. Interea tamen verum eſt illud Pauli, 1.Cor.11.c.13.
non iudicari à Deo qui ſponte ſeipſos iudicant, quia ſua pœnitẽtia quodammodo præueniunt eius iudicium. Merces verò promittitur ipſi Phinees, ſacerdotium perpetuum. Siquis obiiciat, nihil nouum hoc modo eum conſequi, quia tam ex Legis præſcripto certus erat patris ſucceſſor: reſpondeo non eſſe nouum vt quod iam antè gratis pollicitus eſt Deus, mercedis nomine ſe daturum pronuntiet. Sic quod Abrahæ dictum fuerat ante natum I- Geneſ.22.c.16.
ſaac, poſtquam eum mactare paratus fuit, iterum repetitur, Quia non pepercisti filio tuo, ideo benedicam tibi, & in ſemine tuo benedicentur omnes gentes. Deinde non ſimpliciter de iure vnius hominis hîc agitur, ſed de ſucceſſione cõtinua, acſi promitteret Deus nunquam interiturum eius ſemen. Et certè mutatio quæ ſub principiũ Solomonis contigit, huic promiſſioni non repugnat: quia probabili ratione colligitur, Sadoc non minus quàm Abiathar fuiſſe progenitum ex genere Phinees. Pactum autem hoc, pacis dicitur, quia ſtabile futurũ erat: ideo commodè verti poſſet, Pactum meum in pace. Certè felicem ſucceſſum deſignat, acſi dixiſſet, Phinees cum ſuis poſteris proſperè ſacerdotio functuros.

14 *Porro nomen viri.* Sicuti memoria iuſtorum benedicta eſt, ita fœdi ſceleris authorem perpetuæ ignominiæ damnari æquum fuit. Quòd verò ad totam tribum pars dedecoris reiicitur,

hinc apparet quantopere Deo diſplicuerit tanta atrocitas. Etſi enim non ſimpliciter trahitur in ſocietatem ſceleris tribus Simeon, inuritur tamen communis infamiæ nota ad omnes humiliandos, vt diſcat pro ſe quiſque quos è ſuis cognatis peccantes viderit ſeuerè caſtigare, non autem fouere eorum vitia ſi generis authori cōſultum eſſe cupit. Iam quòd tam Zimri quàm mulier Madianitis ex nobilibus & primariis familiis fuiſſe memoratur, non tantùm docemur iudicium Dei eſſe ἀπροσωπόληπτον, vbi dignitati non parcit, ſed quo quiſque in altiori honoris gradu locatus eſt, ſi turpiter ſe gerat, eo maioribus probris eſſe expoſitum: quia ſplendor ipſe magis conſpicua reddit hominum facta. Quoniam autem paterna domus ſcorti, dicitur fuiſſe in Madian, coniiciunt nonnulli natam fuiſſe in terra Moab, vel ſaltem apud cognatos maternos fuiſſe illic educatum: verùm quia res leuis eſt, eam in mediam relinquo.

17 *Anguſtiis affice Madianitas.* Quum paſſim ſuos arceat Deus à vindicta, mirum eſt nunc populum Iſrael ad eam ſtimulari: quaſi verò non plus ſatis iam propenſus eſſet ad ſe vlciſcendum. verùm tenendum eſt, quum Deus qui iuſtus eſt ſcelerum vindex, ſæpe vtatur hominum opera, & eos conſtituat legitimos exercendæ ſuæ vindictæ miniſtros, non damnari ſine exceptione quālibet vindictā, ſed ad quā homines ipſos impellit carnis affectus. Læſus eſt quiſpiam, ſtatim priuata ſua iniuria accēſus ad vlciſcendi cupiditatem rapitur. illic manifeſtum eſt vitiū. Si quis autem recto & compoſito Dei zelo ad pœnā expetendam agitur, non ſuam ipſius cauſam ſed Dei agendam ſuſcipit. Noluit igitur Deus populi ſui iracundiæ fræna laxare, vt pro violento eius impetu rependeret Madianitis quod meriti erant: ſed ſuo gladio armauit ad eos puniendos: acſi pronuntiaret, iuſtam fore belli cauſam, nec timendum eſſe ne crudeles eſſent, tam noxios hoſtes delendo. Etſi autem fraudem hanc excogitauerat ſolus Balaam, culpa tamen in totum populum vertitur. Interea ſuſpenditur Moabitarum pœna, qui tamen in ſpeciem grauius nocuerant. Quia hinc non apparet certa ratio cur alios clementer ſuſtineat Deus, ad aliorū verò pœnam citò properet, diſcamus reuerenter ſuſpicere eius iudicia, & in illis excutiendis non plus nobis ſumere quàm fas eſt. Nobis ſatis ſit hac de cauſa indictum fuiſſe legitimum bellum Madianitis, quia per ipſos non ſteterat quominus ſceleſta impietate ſe peſſundaret populus Iſrael.

Eiuſdem hiſtoriæ repetitio.

EX DEVT. CAP. IIII.

3 *Oculi veſtri viderunt quæ fecit Iehoua propter Baal-Peor. omnem enim hominem qui perrexerat poſt Baal-Peor perdidit Iehoua Deus tuus è medio tui.*

4 *Vos autem qui adhæſiſtis Iehouæ Deo veſtro viuitis vniuerſi hodie.*

3 *Oculi ſunt ueſtri.* Certius teſtatur hæc expoſitio, adeo cōſpicuum fuiſſe pœnæ exemplum, vt ne rudiſſimos quidem lateret: compellat enim Moſes non qui pollerent iudicio, ſed quoſlibet è vulgo, qui tantùm ſpectatores fuerant. Certè ſi obſcurior fuiſſet Dei vindicta, non tam confidenter eos citaſſet teſtes: quo minus excuſabilis fuit eorum ſocordia, ſi in re tam clara & probè cognita cæcutirent. Porro quòd eorum cōſtātiam laudat, reſtringo ad actum præſentem: quia ſatis patet non continuo tenore eos adhæſiſſe Deo. Senſus eſt, in illa Dei vltione manifeſtum fuiſſe diſcrimen, vt mors impiæ multitudinis apud ſuperſtites aſſereret purū Dei cultum.

NVMER. XXVI.

ET fuit, poſt plagā loquutus eſt Iehoua ad Moſen & Eleazar filiū Aharon ſacerdotis, dicēdo,

2 *Tollite ſummam vniuerſæ congregationis filiorum Iſrael, à filio viginti annorum & ſuprà, per domum patrum ſuorum, omnium egredientium ad bellum in Iſraele.*

3 *Itaque loquutus eſt Moſes & Eleazar ſacerdos cum illis in campeſtribus Moab iuxta Iordanem Iericho, dicendo,*

4 *Numerate vniuerſam congregationem filiorum Iſrael, à filio viginti annorum & ſupra: quemadmodum præceperat Iehoua Moſi & filiis Iſrael qui egreſſi erant è terra AEgypti.*

5 *Ruben fuit primogenitus Iſraelis. filii Ruben fuerunt aliquot: de Henoc fuit familia Henochitarum: de Phallu Phamilia faluitarum.*

6 *De Heſron, familia Heſronitarum: de Charmi familia Charmitarum.*

7 *Iſtæ ſunt familiæ Rubenitarum: & fuerunt numerati eorum, tria & quadraginta millia ſeptingenti & triginta.*

8 *Et ex filiis Phallu Eliab.*

9 Filii autem Eliab, Nebuel, Dathan & Abiron: iſti ſunt Dathan & Abiron maiores ſynago-
gæ qui rixati ſunt contra Moſen & Aharon in congregatione Core, quum rixarentur ipſi contra
Iehouam.

10 Et aperuit terra os ſuum, & deglutiuit eos & Core, quando mortua eſt congregatio, dum
conſumpſit ignis ducentos quinquaginta viros: qui fuerunt in ſignum.

11 Filii verò Core non ſunt mortui.

12 Filii Simeõ per familias ſuas: de Nemuel, familia Nemuelitarum: de Iamin, familia Iamini
tarum: de Iachin, familia Iachinitarum.

13 De Zare, familia Zarhitarum: de Saul, familia Saulitarum.

14 Iſtæ ſunt familiæ Simeonitarum: duo & viginti millia & ducenti.

15 Filii Gad per familias ſuas: de Sephon, familia Sephonitarum: de Haggi familia Haggita
rum: de Suni, familia Sunitarum.

16 De Ozni, familia Oznitarum: de Eri, familia Eritarum.

17 De Arod, familia Aroditarum: de Areli, familia Arelitarum.

18 Iſtæ ſunt familiæ filiorum Gad iuxta numeratos ſuos, quadraginta millia & quingenti.

19 Filii Iehudah, Er & Onam: & mortuus eſt Er & Onam in terra Chenaan.

20 Fuerũt inquam filii Iehudah per familias ſuas: de Selah, familia Selanitarum: de Phares,
familia Phareſitarum: de Zare, familia Zarhitarum.

21 Fuerunt autẽ filii Phares, de Heſron, familia Heſronitarũ: de Hamul, familia Hamulitarũ.

22 Iſtæ ſunt familiæ Iehudah per numeratos ſuos, ſex & ſeptuaginta millia & quingenti.

23 Filii Iſſachar per familias ſuas, de Thola familia Tholaitarum: de Phua, familia Phui-
tarum:

24 De Iaſub, familia Iaſubitarum: de Simron, familia Simronitarum.

25 Iſtæ ſunt familiæ Iſſachar iuxta numeratos ſuos, quatuor & ſexaginta millia ac trecenti.

26 Filii Zabulon per familias ſuas: de Sered, familia Sarditarũ: de Elon, familia Elonitarũ:
de Iahleel, familia Iahleelitarum.

27 Iſtæ ſunt familiæ Zabulonitarum iuxta numeratos ſuos, ſexaginta millia & quingenti.

28 Filii Ioſeph per familias ſuas, Manaſſe & Ephraim.

29 Filii Manaſſe, de Machir, familia Machiritarum: & Machir genuit Galaad: de Galaad,
familia Galaaditarum.

30 Iſti ſunt filii Galaad: de Iezer, familia Iezeritarum: de Helec, familia Helcitarum:

31 Et de Aſriel, familia Aſrielitarum: de Sechem, familia Sechemitarum:

32 Et de Semida, familia Semidatarum: & de Hepher, familia Hephritarum.

33 Et Salphaad filio Hepher nõ fuerũt filii, ſed filiæ: quarum hæc nomina Malhad & Noah
Hoglah Milchah, & Thirſah.

34 Iſtæ ſunt familiæ Manaſſe: numerati autem eorum, duo & quinquaginta millia & ſe-
ptingenti.

35 Iſti ſunt filii Ephraim per familias ſuas: de Suthelah, familia Suthalhitarum: de Becher, fa-
milia Bechritarum: de Thahan, familia Thahanitarum.

36 Et iſti ſunt filii Suthelah: de Eran, familia Eranitarum.

37 Iſtæ ſunt familiæ filiorum Ephraim iuxta numeratos ſuos, trigintaduo millia & quingen-
ti. iſti ſunt filii Ioſeph per familias ſuas.

38 Filii Beniamin per familias ſuas: de Bela, familia Balitarum: de Aſbel, familia Aſbelitarũ:
de Ahiram familia Ahiramitarum.

39 De Sephupham, familia Suphamitarum: de Hupham, familia Huphamitarum.

40 Fuerũt autẽ filii Bela, Arde & Nahamã: de Arde, familia Arditarũ: de Naamã, familia

Naamanitarum.

41 *Iſti ſunt filii* Beniamin *iuxta familias ſuas, & numeratos ſuos, quadragintaquinque millia & ſexcenti.*

42 *Iſti ſunt filii* Dan *per familias ſuas: de Subã, familia Suhamitarũ: iſtæ ſunt familiæ* Dan *per familias ſuas.*

43 *Omnes familiæ Suhamitarum iuxta numeratos ſuos, ſexagintaquatuor millia & quadringenti.*

44 Filii *Aſer per familias ſuas: de* Imnah, *familia* Imnahitarum: *de* Iſui, *familia* Iſuitarum: *de* Beriah, *familia* Beriitarum.

45 *De filiis* Beriah, *de* Heber, *familia* Hebritarum: *de* Malchiel, *familia* Malchielitarum.

46 Nomen *autem filiæ Aſer erat* Sarah.

47 *Iſtæ ſunt familiæ filiorum Aſer iuxta numeratos ſuos, quinquaginta tria millia & quadringenti.*

48 Filii Nephthali *per familias ſuas: de* Ieſiel, *familia* Ieſielitarum: *de* Guni, *familia* Gunitarum:

49 *De* Ieſer, *familia* Iſrilitarum: *de* Sillen *familia* Sillenitarum.

50 *Iſtæ ſunt familiæ* Nephthali *per familias ſuas: numerati autem eorum, quadragintaquinque millia & quadringenti.*

51 *Iſti ſunt numerati filiorum* Iſrael, *ſexcenta millia, & mille ſeptingenti ac triginta.*

52 *Loquutus eſt autem* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

53 *Iſtis diuidetur terra illa in poſſeſſionem ſecundum numerum nominum.*

54 *Numeroſiori dabis poſſeſſionem maiorem: & pauciori diminues poſſeſſionẽ ſuam: vnicuique ſecundum numeratos ſuos dabitur hæreditas ſua:*

55 *Veruntamen ſorte diuidetur terra, per nomina tribuũ patrum ſuorum hæreditatẽ accipiẽt.*

56 *Secundum ſortes diuidetur hæreditas eius inter multum & paucum.*

57 *Iſti autẽ ſunt numerati* Leuitarũ *per familias ſuas: de* Gerſon, *familia* Gerſonitarũ: *de* Cehath *familia* Cehathitarum: *de* Merari, *familia* Meraritarum.

58 *Iſtæ ſunt familiæ* Leuitarum, *familia* Libnitarũ, *familia* Hebronitarum, *familia* Mahlitarum, *familia* Muſitarum, *familia* Corhitarum. Cehath *autem genuit* Amram.

59 Nomen *vero vxoris* Amram Iochebed *filia* Leui, *quam peperit ipſi* Leui *in* AEgypto, & *quæ peperit ipſi* Amram, Aharon & Moſen, & Mariam *ſororem eorum.*

60 *Natique ſunt ipſi* Aharon, Nadab & Abihu, Eleazar & Ithamar.

61 *Porro mortui ſunt* Nadab & Abihu *dum offerrent ignem alienum coram* Iehoua.

62 *Et fuerunt numerati eorum, vigintitria millia: omnes mares à filio menſis & ſupra: non enim numerati fuerant inter filios* Iſrael, *quòd data non ſit illis hæreditas inter filios* Iſrael.

63 *Iſti ſunt numerati* Moſis & Eleazar *ſacerdotis, qui numerauerunt filios* Iſrael *in cãpeſtribus* Moab *iuxta* Iordanem Iericho.

64 *Inter iſtos autem non fuit quiſquam de numeratis* Moſis & Aharon *ſacerdotis qui numerauerant filios* Iſrael *in deſerto* Sinai.

65 *Dixerat enim* Iehoua *de illis, Moriendo morientur in deſerto. & non fuit ſuperſtes ex eis quiſquam, niſi* Chaleb *filius* Iephuneh, & Ioſue *filius* Nun.

1 *Et fuit poſt plagam.* Secundum hunc cenſum à Moſe actum eſſe legimus, ex capite tamen 28 Exodi colligere promptum eſt, fuiſſe ordine tertium ſaltem. Quanquam magis probabile eſt, vel quotannis, vel ſtatis temporibus nomen dediſſe qui ad annos viginti peruenerant. Atqui numerus populi inde colligi nõ poterat, niſi fieret mortuorum comparatio. hoc quidẽ extra controuerſiã eſt, ter fuiſſe cenſos in deſerto qui in viros adoleuerãt. Et id elicitur ex cõtextu: quia quarto verſu dicitur, hãc recognitionẽ eſſe factã ſicuti præceperat De⁹ Moſi, & filiis

Iſrael qui egreſsi fuerant ex AEgypto. Vnde apparet, non tantùm morem ab initio receptum, inſtar regulæ ſequutos eſſe, ſed populum rurſus cenſeri, ſicuti prius in deſerto Sinai cenſus fuerat. Vnde iterum probabilis coniectura ducitur, nullum, à quo tempore illinc egreſsi fuerant, intermedium fuiſſe exemplum ſimile. Illic enim refert Moſes quot talenta confecta fuerint ex tributo populi, & capita numerat, ſexies centum millia cum quinquaginta & quingentis. Atqui poſtea ſubiicit, quũ caſtra mouerent in monte Sinai, cenſum ex Dei mandato actum eſſe: ſed hanc rem (de qua alibi dictum fuit) leuius prætereo. Nunc videndum eſt quo conſilio cenſeri voluerit Deus populum ſuum antequam in poſſeſsionem terræ promiſſæ eum induceret. Intra annos quadraginta tota militaris ætas perierat: multi immatura morte abrepti fuerant: imò vna clades nuper abſumpſerat vigintiquatuor millia: quis non putaſſet quarta fere parte imminutum eſſe populum? Quòd ergo reperitur quæ antè fuerat multitudo, pro ſingulari miraculo ducendum. Fuit hoc memorabile documentum iræ Dei, ex ſexcentis & tribus millibus nullum manere ſuperſtitem præter duos: ſed continua ſobole ita renouari populum, vt poſt exactum tempus, æquarent poſteri numerum priorem, inæſtimabilis Dei gratiæ opus fuit. Ita in illo formidabili iudicio, quo ſceleratum populum vltus eſt Deus, reſplenduit promiſsionis eius veritas. Dictum fuerat Abrahæ, Multiplicabo ſemen tuum vt ſtellas cæli & arenam maris: hanc benedictionem minimè obſcurari decuit quo tempore altera pars promiſsionis implenda erat, Semini tuo dabo terram hanc. Ergo pœnis ita aſſuefactus fuit populus ad Deum timendum, vt paterni fauoris guſtum non amitteret. Et Deus iudicia ſua ſic temperat erga Eccleſiam, vt in media indignatione ſemper miſericordiæ recordetur, quemadmodum dicit Habacuc. Hæc ratio eſt vt numeratus populus fuerit ſtatim poſt pla- Habac.3.a.2.
gam inflictam, quò magis conſpicuum eſſet, mirabiliter à Deo fuiſſe prouiſum ne qua poſt recentem tot hominum interitum appareret diminutio.

8 *Et ex filiis Phallu.* Inſeritur quæ in nobili familia acciderat conciſio, vel ad commendationem gratiæ Dei, quòd accepta tãta iactura, nihilominus populoſa fuerit tribus Ruben: vel ad cauſam diminutionis notandam: quia alioqui abſurdum videri poterat, alias tribus eam multitudine ſuperare, cuius tamen author & pater erat primogenitus Iacob. Vbi verò deletos cum ſuis fuiſſe commemorat duos filios Eliab, breuiter attingit clementiam Dei erga filios Core, quibus Deus pepercit. Et certè hoc non vulgare fuit miſericordiæ ſpecimen, non modò eos à clade ſeruare immunes, ſed ex radice maledicta ſurculos poſtea excitare, in quibus fulgerent ſpirituales eius diuitiæ in communem Eccleſiæ vſum. Scimus enim quàm honorifica ſæpius fiat mentio eius familiæ. Et probabile eſt, quoſdam fuiſſe Pſalmorum authores: atque ita ſpiritu Prophetico donatos, quum nemo tunc fortè ex ſacerdotibus tali dono polleret. Hæc eſt profunda in variis & inæqualibus Dei iudiciis abyſſus, quam ſobria humilitate revereri conuenit. Interea vna voce ſubindicat Moſes cur iterum eandem recitet hiſtoriam: qua debuit formidabile genus mortis trahi in perpetuum exemplum. נס enim, quod propriè Hebræis eſt ſignum aut vexillum, ſæpe pro portento capitur quod in admirationem capit ſenſus hominum, & ſimul animos metu percellit.

19 *Filii Iuda.* Quum tam numeroſa fuerit tribus Iuda, gratiæ Dei magnitudinem hac circunſtantia amplificat Moſes, quòd ex tribus filiis quos genuerat, duo perierint in terra Chenaan, qua orbitate videri poterat damnatus perpetuæ ſterilitatis. Cumulus verò incomparabilis miſericordiæ acceſsit, dum filii duo ex pudenda origine & inceſto coitu nati, in tantum populum excreuerunt.

28 *Filii Ioſeph.* Notanda eſt comparatio inter duas tribus ex vno capite progenitas. Quòd vnius tãtùm filii pater fuit Manaſſe: ita tunc præludio quodam comprobatũ fuit vaticinium Iacob, dum pronuntiauerat primogenitum fratre ſuo Ephraim qui minor natu erat, minorem fore. Interea tamen longè latéque diffuſa fuit Dei benedictio ad genus ipſius propagandum, vt tribum Ruben numero ſuperauerint. Porro quum πολυτεκνία qua præſtabant poſteri Ephraim, quædam eſſet fœcunditatis imago: excellentia tamen & dignitas de qua vaticinatus fuerat Iacob, in longum tempus dilata fuit: quia in hoc ſenſu tertia circiter parte inferior fuit tribus Ephraim, cui tamen promiſſa fuerat maior copia. Quamuis ergo non fruſtra loquutus eſſet Deus, rei exhibitio nõ ſtatim apparuit. In tribu verò Dan ſeſe exeruit incredibilis Dei virtus. Contemptibilis erat inter fratres: ideóque magni beneficii loco conceditur gradus honoris & nomen, vbi pronuntiat Iacob, Dan quoque iudicabit populum ſuum. Vnum duntaxat filium genuiſſe dicitur: interea poſteritas eius ſexaginta quatuor millia tranſcendit.

51 *Iſti ſunt numerati.* Hac ſumma clarius exprimitur quod antè attigi, inter diuerſas clades, præſertim verò in terribili Dei vindicta, incredibili modo ſeruatum fuiſſe Abrahæ genus, ne effectus promiſsionis in exigua tantùm hominũ manu extaret. Natura ipſa & cõmunis ratio

ferebat vt pauci tantùm fruerentur terra promiſſa: quòd ſi ad paucitatem hominum redacta fuiſſet hæreditas, quodammodo obruta latuiſſet Dei promiſsio. Mirabiliter ergo intra annos trigintaocto, plus ſexcentis & tribus millibus hominum extinctis, effecit tamen Deus vt idem maneret capitum numerus, duobus tantùm millibus & quingentis exceptis. Certè velut quater cæcos eſſe oportet qui admirabilem Dei prouidentiam & fidem gratuitæ adoptionis, conſtantiámque in ſeruandis promiſsis non intuentur in tam illuſtri ſpeculo. Simul clarè apparet quod antè ex Deuteronomio citaui, eos qui fuerunt ſuperſtites, palam admonitos fuiſſe clade illa, ne ad ſuperſtitiones vnquam deficerent.

53 *Iſtis diuidetur terra.* Hoc ad animandos fideles non parum valuit, quum nomina darent coram Deo, & profiterentur ſe terræ hæredes: quia perinde erat acſi rem manu tenerent, vbi Deus ad certam poſſeſsionem eos vocabat. Emphaticè enim ponitur demonſtratiuum pronomen, ne ſe longius differri exiſtiment, ac ſibi promitti quod poſteros demum maneret. Rei ergo exhibitio & præſentia notatur, vbi Deus præcipit iis qui numerati iam erant, & quorum extabant nomina in publicis tabulis, terram diuidi. Deinde præſcribitur ius analogicũ, vt pro numero capitum ſua quibuſque diſtribuatur portio. Nunc tenemus in eum finem fuiſſe recognitos, & quaſi luſtratos, vt ſe alacrius ad terræ promiſſæ fruitionem accingerent.

57 *Iſti autem ſunt numerati Leuitarum.* Seorſum agit de tribu Leui, quam Deus à reliquo populo ſeparauerat. Inter filios Leui, vltimum commemorat Cehath authorem ſacerdotalis familiæ. Vnde probabili cõiectura elicitur, nõ ſpectatum fuiſſe primogenituræ ordinem, vbi Deus ſacerdotes inde ſumere dignatus eſt. Cur verò matris ſuæ nomen exprimat Moſes præter conſuetum Scripturæ morem, non ſatis liquet. Neque enim conſentaneum eſt id feciſſe ad commendationem ſui generis: quia ſimul docet ſe cum liberis fuiſſe honore deiectũ: vbi certè nulla apparet ambitio. Veriſimilius eſt, ſi nomen filiæ ſtrictè accipitur in primo gradu, quod probroſum erat non tacuiſſe, quò Dei indulgentiam magis extolleret. nam hoc modo, progeniti ex inceſtuoſo coniugio eſſent Moſes & Aharon, quandoquidem Amram pater Leui amitam duxiſſet vxorem, quod repudiabat naturæ verecũdia. Potius ergo erit ingenua domeſticæ infamiæ confeſsio, quàm ambitioſum præconium. Si quæratur quomodo id toleratum fuerit: in promptu eſt reſponſio, ſic inualuiſſe tunc licentiam apud Orientales populos, vt nemo putaret illicitum quod paſsim apud omnes in vſu erat. Idque videbimus poſtea diſertè notari, vbi Deus, inceſtuoſa coniugia vetando, populum ſuum ab aliis gentibus diſcernit. Nihil ergo mirum, ſi nondum Lege Dei prohibiti, vulgatum morem ſequuti ſunt.

60 *Natique ſunt ipſi Aharon.* Quum ex quatuor filiis duo ſubita morte fuerunt abrepti, periclitari viſa eſt ſummi ſacerdotii dignitas, quæ à duorum hominum vita pendebat. Atque hoc conſilio hiſtoriam prius narratam repetit Moſes, vt in conſeruatione eius ordinis, cui annexa erat totius Eccleſiæ ſalus, clarius cernatur admirabilis Dei prouidentia. Certè niſi in aliis familiis longè maior viguiſſet fœcunditas, tota tribus Leui perquã exiguo numero cõſtitiſſet. Imò ſi fiat comparatio, incredibilis erit copia, vbi vigintitria millia numerantur, quum duo tantùm capita haberet genus ſacerdotale. Sed Deus Eccleſiæ ſuæ excellentiam per modos & gradus humanitus incognitos ad ſummum attollit, quò melius in hac humilitate emineat eius potentia. Porro cauſa mortis iterũ exprimitur, vt exemplo admoniti ſacerdotes, non tantùm à voluntariis ſacrilegiis, ſed ab errore & negligentia diligentius ſibi caueant.

63 *Numerati Moſis & Eleazar.* Priores recogniti fuerant ſub Aharon. Diſcrimen ergo notatur inter duos cenſus: vt ita ſibi tranſitum faciat Moſes ad commemorãdum Dei iudicium, quod nunquam ſatis attentè expendi poteſt, ex ſexcentis millibus tantùm duos fuiſſe repertos qui tempus à Deo præfixum ſuperarent. Siquis excipiat, maximam partem ſuo fato eſſe defunctam, qui iam annum triceſimum & quadrageſimum, imò quinquageſimum exceſſerant, ante completum hoc tempus quadraginta annorum: fateor id verum eſſe: ſed multi nondum viceſimumquartum annum attigerant. Nec dubium quin ex illis non pauci fuerint iuniores Ioſue & Chaleb, quos ſcimus non modò vegetos fuiſſe & integros multis pòſt annis, ſed etiam robuſtos. Ergo, vt minimum, dimidiam partem non ſenectus, ſed Dei vltio immaturà morte abſtulit, acſi eos ſua manu palam è cælo feriret. Itaque non abs re Moſes recitat mortuos eſſe, ſicuti pronuntiauerat Deus: non tantùm vt pœna de illis ſumpta nos ad timorem Dei erudiat, ſed vt diſcamus ad eius minas ſeriò expergefieri.

EX NVMER. CAP. XXVII.

ACceſſerunt autẽ filiæ Salphaad, filii Hepher, filii Galaad, filii Machir, filii Manaſſe de familiis Manaſſe, filii Ioſeph: hæc verò ſunt nomina filiarum eius, Malhah, Noah, Hoglah, & Milchah, & Thirſah.

2 *Hæ ſteterunt coram Moſe & coram Eleazar ſacerdote, & coram principibus atque vniuerſa congregatione ad oſtium tabernaculi conuentionis,dicendo,*

3 *Pater noſter mortuus eſt in deſerto, qui tamen non fuit in congregatione quæ congregata fuit aduerſus Iehouam,in congregatione Core: quia in peccato mortuus eſt, & filii non fuerūt ei.*

4 *Quare tolletur nomen patris noſtri de medio familiæ ſuæ,propterea quòd non ſit ei filius? da nobis hæreditatem inter fratres patris noſtri.*

5 *Retulit autem Moſes cauſam earum coram Iehoua.*

6 *Et reſpondit Iehoua ad Moſen,dicendo,*

7 *Rectum filiæ Salphaad loquuntur:dando dabis eis poſſeſsionem hæreditatis in medio fratrum patris ſui, & transferes hæreditatem patris earum ad eas.*

8 *Ad filios autem Iſrael loqueris,dicendo,Quum quis mortuus fuerit, & filius non fuerit illi, tum transferetis hæreditatem eius ad filiam ipſius.*

9 *Quòd ſi non fuerit ei filia,tunc dabitis hæreditatem fratribus ipſius.*

10 *Si verò non fuerint ei fratres,tunc dabitis hæreditatem eius fratribus patris ipſius.*

11 *Quòd ſi non fuerint fratres patri ipſius, tunc dabitis hæreditatem eius propinquiori illi de familia ipſius, hæreditatéque accipiet illam: erit autem iſtud filiis Iſrael in ſtatutum iudicii, quemadmodum præcepit Iehoua Moſi.*

1 *Acceſſerunt autem.* Inſeritur hiſtoria de filiabus Salphaad ex progenie Machir, quæ poſtularunt admitti in partem hæreditatis: quia nullus erat maſculus ſucceſſor patri earum. poterat autem ambigua videri definitio huius cauſæ, niſi Dei reſponſo ſublata dubitatio eſſet. Nam quum in Lege nullum detur fœminis nomen, non debuit in terræ portione earum haberi ratio. Et certè hoc ius cõmune præſcripſit Deus:ſed nunc ſpecialis ponitur exceptio, quoties domus vna carebit hæredibus maſculis, ne eius memoria intercidat,vt fœminæ ſuccedãt. Scio id poſſe agitari, quia rationes occurrũt in vtranque partem: verùm nobis ſufficiat quod Deus interpoſuit decretum. Etſi autem de priuata ſua vtilitate coram Moſe litigant, diſceptatio tamen ex bono principio manauit: quia de ſucceſsione non adeo ſolicitæ fuiſſent, niſi perinde apud eas valuiſſet Dei promiſsio acſi iam in poſſeſsionem mitti poſtularent. Nondum ingreſsi erant terram,nec hoſtes profligauerant:fretæ tamen teſtimonio Moſis, ius ſuum non ſecus perſequuntur acſi eo ipſo die tranquilla eſſet perceptio. Idque ad totius populi confirmationem valuit,dum Moſes conſuluit Deum tanquã de re ſeria,&ex oraculo pronuntiauit quid rectum ac æquum eſſet. Diſceptatio enim coram omnibus habita, animos erigere debuit, vt ſaltem fœminas imitarentur.

3 *Pater noſter mortuus eſt.* Rationem adducunt minimè ſpernendam, quòd mortuus fuerit pater ex quo Deus ad præſentem terræ fruitionem populum vocauerat. nam ſi longius producta fuiſſet diſceptatio, multas lites gignere poterat. Ergo reſtrictio ex temporis circunſtantia ius earum adiuuit. Secundò obiiciunt, patrem nullo crimine eſſe promeritum cur abdicaretur à communi ſorte. nam ſub conſpiratione Dathan & Abiron (meo iudicio) per ſynecdochen comprehendunt alia ſcelera, quorum pœna poſteros conſtringat. Ideo priuatum eius peccatum publicæ ignominiæ opponitur: ſic enim interpretor quòd dicunt mortuum eſſe in ſuo peccato. Ac certè pueriliter Iudæi eum eſſe nugantur qui ligna collegerat Sabbatho, vel vnum ex eorum numero qui interfecti ſunt morſu ſerpentum. Coactum verò eſt id referre ad maledictionem,cui totum genus humanum ſubiectum eſt. Priuatum itaque peccatum à publico ſcelere diſcernunt,quod abdicatione dignum eſſet, ne deterior ſit patris conditio quàm alterius cuiuſlibet. Interea principium retinent à communi pietatis ſenſu dictatum,quia mors Dei maledictio eſt,peccati mercedem eſſe.

5 *Retulit autem Moſes cauſam.* Credibile eſt,vel ſententiis fuiſſe variatum, vel tanquam in re obſcura & ambigua ſuſpenſas fuiſſe iudicum mentes. Vtile quidem fuit Legem ferri diuinitus, nequa in poſterum controuerſia naſceretur. Nam ſi de re præſenti pronuntiatum fuiſſet hominum ſententiis, nondum fortè ſatis domita fuiſſet multorum obſtinatio. Notanda verò Moſis pia modeſtia,quem non pudet ignorantiam fateri,donec ex ore Dei fuerit edoctus. Atqui Legem quadraginta antè annis iam promulgauerat: ſed ad diſcẽdum ſemper fuit paratus. Minimè porro dubium eſt quin Deus eum ad petẽda oracula compulerit quoties actum fuit

de rebus maximè ſeriis, donec omnibus numeris abſoluta eſſet doctrina. Etſi autem nūc Deus è cælo non profert quid factū opus ſit, monentur tamen Moſis exēplo gubernatores ad Deum confugere in negotiis perplexis, vt eos Spiritu prudentiæ inſtruat. quo certè non deſtituentur ſi eum implorent: quia non minus ad ipſos exaudiendos erit facilis quàm erga Moſen ſe tunc oſtendit.

8 *Ad filios autem Iſrael.* Hypotheſis occaſio ferendæ legis fuit, quæ perpetua & generalis eſſet regula quoad ius hæreditarium. Etſi autem filias Deus præfert aliis omnibus cognatis, vbi deeſt proles maſcula, excepto tamen primo gradu, ſolos maſculos ad ſucceſsionem admittit: atque ita vſitatum ordinem ſeruat. Et certè, ſexus reſpectu, excludere ſuos hæredes perquam iniquum foret: verùm vbi à ſuis ventum eſt ad alios legitimos, maribus ſua prærogatiua conſtare incipit. Loquor de terra Chanaan, in qua non tantùm nomen Abrahæ, ſed quò certior ac diſtinctior eſſet memoria, duodecim tribuum ſeruari oportuit.

NVMEROR. XXXVI.

Acceſſerunt verò principes patrum è familia filiorum Gilad filii Machir filii Manaſſe de familiis filiorum Ioſeph: & loquuti ſunt coram Moſe, & coram principibus capitibus patrum filiorum Iſrael:

2 *Ac dixerunt, Domino meo præcepit Iehoua vt daret terram in poſſeſsionem ſorte filiis Iſrael: etiam domino meo præceptum eſt à Iehoua vt daret poſſeſsionem Salphaad fratris noſtri filiabus eius.*

3 *Quæ ſi alicui de filiis aliarum tribuum filiorum Iſrael dentur in vxores, minuetur hæreditas earum ab hæreditate patrum noſtrorum, addetúrque hæreditati tribus quibus nupſerint, & de ſorte hæreditatis noſtræ minuetur.*

4 *Quúmque fuerit Iubileus filiis Iſrael, addetur hæreditas eorum hæreditati tribus quibus nupſerint: atque de hæreditate tribus patrum noſtrorum detrahetur hæreditas earum.*

5 *Præcepit itaque Moſes filiis Iſrael iuxta ſermonem Iehouæ, dicendo, Rectum tribus filiorum Ioſeph loquitur.*

6 *Hoc eſt quòd præcepit Iehoua de filiabus Salphaad, dicendo, Vt placebit illis, ſint in vxores: veruntamen familiæ tribus patris ſui ſint in vxores.*

7 *Ne transferatur hæreditas filiorum Iſrael de tribu ad tribum: nam filii Iſrael ſinguli adhærebunt hæreditati tribus patrum ſuorum.*

8 *Et omnis filia quæ poſſederit hæreditatem de tribubus filiorum Iſrael, vni de familia tribus patris ſui erit in vxorem, vt poſsideant filii Iſrael ſinguli hæreditatem patrum ſuorum:*

9 *Ne transferatur poſſeſsio de tribu ad tribum aliam: ſed ſinguli ex tribubus filiorum Iſrael hæreditati ſuæ adhærebunt.*

10 *Quemadmodum præceperat Iehoua Moſi ſic fecerunt filiæ Salphaad:*

11 *Nam Mahalah Thirſah, & Hoglah, & Milchah, & Noah filiæ Salphaad, filiis patruorum ſuorum fuerunt in vxores:*

12 *His qui erant de familia filiorum Manaſſe filii Ioſeph, fuerunt in vxores, fuítque hæreditas earum tribui familiæ patris earum.*

13 *Iſta ſunt præcepta & iudicia quæ præcepit Iehoua per manum Moſis filiis Iſrael in campeſtribus Moab iuxta Iordanem Iericho.*

1 *Acceſſerunt principes patrum.* Mirum videri poſſet, Deū mutilā dediſſe legem de ſucceſsionibus, acſi in mentem nō veniſſet quod nunc recitabitur, donec à principibus familiarū admonitus fuit Moſes, iniquum eſſe transferri hæreditates: quod tamen futurum erat ſi in alias tribus abnuberent filiæ Salphaad, quando in ſortem tribus Manaſſe obtigerat illa portio. Quicquid enim accreſcebat extraneis, ſortis erat diminutio. Ergo ſicuti nuper conſuluit Deus priuatis, ita nunc agitur de communi vtilitate vel damno. Quid ergo ſibi vult, Deum nonniſi ex

parte dimidia proſpexiſſe quid rectum eſſet? Equidem exiſtimo Deum ſic temperaſſe reſponſa, vt tantùm rogatus ſuum cuique ius aſsignauerit. Veniunt filiæ Salphaad, & fidem Moſis ac ſeniorũ implorant: earũ precibus Deus obtemperat. Veniunt capita tribus, & diſceptationem mouent de iactura trãſlatitiæ ſucceſsionis. Cauetur ergo ne diteſcant aliæ tribus illorũ iactura. In ſumma, quum poſſet vltro Deus ocurrere, eorum poſtulationi concedere maluit qui nihil præter æquum & iuſtum petebant. neque enim dicere licet hîc accidiſſe quod plerunque ſolet, vt dum quiſque pertinaciter cauſam ſuam tuetur, & ad proprium commodum nimis attentus eſt, vt quæſtio quæſtionem pariat. Deus enim cauſa cognita pronuntiat vtranque partem nonniſi rectum petere. Sequitur ergo, Deum conſultò diſtuliſſe ſua decreta, donec ex re nata naſcerentur. Vulgare dictum eſt, de iis quæ rarò contingunt leges nihil ſtatuere. Ita vulgò creditum fuiſſet legem eſſe ſuperuacuam: ac præſertim aliquid detractum fuiſſet de authoritate doctrinæ, ſi de re leui Moſes verba feciſſet, niſi præeunte materia. Denique de rebus dubiis & nõ magnis ſe familiariter interrogari paſſus eſt Deus, vt poſteri agnoſcerent, reſponſum eius eſſe teſtimonium paternæ indulgentiæ. Interea tenẽdum eſt, ſi nos perinde tangat rerum cæleſtium cura atque filii Manaſſe de negotio terreno fuerunt ſoliciti, ſemper regulam quam obſeruemus nobis fore in promptu.

2 *Domino meo præcepit Iehoua.* Speciem repugnantiæ obiiciunt, quòd terram ex Dei mandato ſortitæ fuerint tribus, nunc autem permiſceantur ſortes dum hæreditas ad aliam tribũ deuoluitur. Sumunt autem pro confeſſo fieri non poſſe vt Deus ſecum ipſe diſsideat. Ergo ad tollendam ἀντιμαχίαν addenda fuit interpretatio. Lex Dei (inquiunt) quæ inuiolabilis manere debet, iubet terram ſorte diſtribui: quî nunc conueniet mulieres aliò hæreditatem ſuæ tribus transferre? Ita remediũ quærendo, ſe Dei imperio ſubiiciunt, & reuerenter amplexantur quod præceperat. Adhæc, abſurdum quod inde ſequeretur amplificant: quia anno quinquageſimo, quo redeundum erat ad primam ſortem, tantundem fuiſſet detractum ex portione tribus Manaſſe quãtum abſtuliſſent ſecum filiæ Salphaad. Meritò igitur decretum interponi poſtulant, quod duas priores leges conciliet, quæ alioqui videntur contrariæ.

5 *Præcepit itaque Moſes.* Non legitur hîc narratio ſimilis ſuperiori: quòd negotium retulerit Moſes ad Deum: idem tamen breuius dicitur, quòd Moſes reſponderit populo ex ore Dei. vnde colligitur Deum conſuluiſſe. Porro non tantùm pronũtiat Deus ſecundum filios Manaſſe, ſed eorum poſtulationem approbat, quia ſua ſorte cõtenti ſibi vendicant quod adimi ſine cæleſtis decreti violatione non poterat. Hac occaſione lex cõmunis ſtatuitur, ne mulier cui obtigit hæreditas, extra ſuam tribum nubat, quia fraudaret ſuos gentiles dotali fundo. Hoc autem modo libera nubendi fœminis electio data fuit, modò hæreditati paternæ renuntiarent. Vidẽtur quidem latius patere verba, nequis etiam vir niſi ex ſua cognatione vxorem accipiat: verum ſenſus legis ex cauſa ipſa petendus eſt. Porro dubium non eſt nunc promiſcua coniugia vetari, quatenus iuris hæreditarii ordinem confundunt.

NVMER. CAP. XXXI.

ET *loquutus eſt* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

2 *Vlciſcere vltionem filiorum* Iſrael *de* Madianitis, *poſtea aggregaberis ad populos tuos.*

3 *Loquutus eſt itaque* Moſes *ad populum, dicendo,* Accingant *ſe ex vobis viri ad bellum, & ſint contra* Madian, *vt dent vltionem* Iehouæ.

4 *Mille de ſingulis tribubus, de omnibus tribubus* Iſrael *mittetis ad bellum.*

5 Et *traditi ſunt ex millibus* Iſrael *mille per ſingulas tribus, duodecim millia accincti ad militiam:*

6 Q*uos miſit* Moſes, *mille de ſingulis tribubus ad bellum: miſit, inquam, illos, &* Phinees *filium* Eleazar *ſacerdotis ad bellum, & vaſa ſancta, & tubæ clangoris erant in manu eius.*

7 Et *pugnauerunt contra* Madian, *quemadmodum præceperat* Iehoua Moſi, *& occiderunt omnem maſculum.*

8 Reges *quoque* Madian *occiderunt cum occiſis eorum,* Eui, *&* Recem, *&* Sur, *&* Hur, *&* Reba, *quinque reges* Madian: *&* Balaam *filium* Beor *occiderunt gladio.*

9 *Abduxerũt autem captiuas filii* Iſrael *vxores* Madianitarum, *& paruulos eorum, atque omnia iumenta eorum, omniáque pecora eorum, & omnem ſubſtantiam eorum prædati ſunt.*

10 *Omnes quoque vrbes eorum per habitationes eorum & omnes ædes combuſſerunt igni.*
11 *Tulerúntque omnia ſpolia, & omnem prædam, tam de hominibus quàm de iumentis.*
12 *Et adduxerunt ad* Moſen & Eleazar *ſacerdotem, & ad congregationem filiorũ* Iſrael, *captiuitatem, & prædam, & ſpolia ad caſtra ipſa in campeſtribus* Moab, *quæ ſunt iuxta* Iordanem Iericho.
13 *Egreſsi ſunt ergo* Moſes & Eleazar *ſacerdos, & omnes principes congregationis in occurſum eorum extra caſtra.*

1 *Et loquutus eſt Iehoua.* Inter alias prærogatiuas quibus Eccleſiam ſuam Deus ornauit, hæc celebratur, quòd pios armauerit ad exercendam vindictam in Gentibus, vt exequantur in illis iudicium ſcriptum. Etſi autem id fore ſub Chriſti regno pronuntiat Spiritus, alludit tamen ad vetuſta exempla, ex quibus vnũ legitur memoratu dignum. Impia conſpiratione ſeſe Madianitæ extulerunt ad perdendum Dei populum. huius crudelitatis vindictam ſuſcipiens Deus, ſingulare paterni erga Iſraelitas fauoris ſpecimen edidit: ſed eos conſtituens iudicii ſui miniſtros, gratiam ſuam duplicat. Docet ergo hic locus quàm ſolicitus fuerit Deus de ſalute populi electi, dum eius hoſtibus ſe ita oppoſuit, acſi omnia vellet habere communia. Sed notanda ſimul beneficii acceſsio, quòd ipſos Iſraelitas, quanuis non eſſent extra culpam, dignatus eſt iudices Madianitis præficere. Cæterùm quum vbique ſuos à cupiditate vindictæ prohibeat, tenenda eſt diſtinctio inter hominum vindictã & ipſius Dei. Vult ſeruos ſuos patienter iniurias ferendo, vincere bono malum: interea ſe minimè proprio imperio abdicat, quin penes ipſum maneat ius vlciſcendi. Imò Paulus fideles ad tolerantiam hortari volens, ad hoc principium eos reuocat, Deum ſibi ſumere vindicandi partes. Iam verò quia Deo liberum eſt non modò per ſe, ſed etiam per miniſtros vindictam, prout viſum eſt, exercere, non pugnant hæc duo, frænari piorũ affectus verbo, ne læſi vindictã appetant, vel retalient illatas ſibi iniurias, & tamen iuſtos ac legitimos eſſe executores vindictæ Dei, vbi illis gladius in manum datur. Reſtat vt qui ad hoc munus vocatus eſt, ſincero zelo ſcelera vindicet, tanquam Dei miniſter, non autem priuatam cauſam agens. Hîc Deus munus vlciſcendi iniunxit populo ſuo, vt minimè tamen indulgeret carnis libidini. ſic enim animatos eſſe oportuit, vt parati eſſent ignoſcere Madianitis, & tamen ſtrenuè ad ſumendam de illis pœnam ſe accingerent. Quòd autem Deus erga Madianitas ſeuerus iudex Moabitis pepercit, factum eſt in gratiam Lot, qui pater erat gentis. Admonui autem iam pluribus locis, vbi mentis noſtræ captum ſuperãt Dei iudicia, ſobria humilitate dandam eſſe gloriam arcanæ eius ſapientiæ, & nobis incomprehenſibili. Nam qui in hac parte plus ſapere appetunt quàm par eſt, ſeſe nimis efferendo, præcipiti audacia demergunt in profundam abyſſum, qua tandem abſorberi omnes eorum ſenſus neceſſe eſt. Moabitis pœnam remittere cur non eſſet in eius arbitrio: & ſimul Madianitis rependere quam meriti ſunt mercedé? Adde quòd nonniſi ad tempus Moabitis ignouit, donec eos obſtinatio inexcuſabiles redderet, poſtquam nõ modò abuſi ſunt eius tolerantia, ſed fratres ſuos, à quibus humaniter tractati fuerant, tyrannicè vexarunt. Porro voluit Deus viuo adhuc Moſe hoc poſtremo actu rurſus teſtatum facere ſuum erga populum amorem, vt animoſius ad poſsidendã terram pergerent. Hæc enim confirmatio non vulgaris fuit, quũ viderent Deum vltro ad ipſos vlciſcendos occurrere. Moſi etiã profuit, ſub ipſo mortis articulo, nouo experimento ſentire quã Deus curam gerebat de ſalute populi. Hilariter enim populum relinquere in cuſtodia Dei potuit, cuius manũ illo tam recenti beneficio extentã cernebat, ad complẽdos omnes gratiæ ſuæ numeros. Quò etiam ſpectant Dei verba, Aggregaberis ad populũ tuũ: quæ in mortis ſolatium addita fuiſſe certum eſt. Cæterùm feſtinandi ratio fuit: quia ſi expectata fuiſſet mors ſancti Prophetæ, fortè auſi nõ fuiſſent Iſraelitæ armis laceſſere gentem quietam, à qua nihil periculi vel moleſtiæ imminebat. Tanta autem apud eos vigebat Moſis authoritas, vt facilius quàm alius quiſpiam eos imperio obſequẽtes habuerit. Quanquam autem promiſcuè tam reprobi quàm fideles dicuntur morte colligi, vel aggregari ad ſuos populos, loquutio tamen hæc oſtẽdit homines ad immortalitatem natos eſſe: neque enim idem de brutis animalibus dicere quadraret, quorum mors vltimus eſt interitus, vbi nulla ſpes ſequitur alterius vitæ.

Pſal. 149. b. 7.
Rom. 12. d. 4.

3 *Loquutus eſt itaque Moſes.* Non dubiũ eſt quin pertulerit Moſes quæ acceperat à Deo mãdata. Etſi ergo exprimitur duodecim tantùm millia ad bellum egreſſa fuiſſe, res tamen ipſa demonſtrat, numerum fuiſſe diuinitus præſcriptum vnà cum bellandi ratione. Et certè, parum conſideratè Moſes magnum populum tam exigua manu aggreſſus eſſet. atque adeo ſi id tentaſſet ſuo arbitrio, pœnam temeritatis meritò dediſſet: præeũte autem Dei mandato, negotiũ probè rectéque ſuſceptum, feliciter peregit. Nec verò dubiũ eſt quin hoc examine probare voluerit

Deus ſuorum fidem. Nam ſecundum humanum ſenſum, amentiæ erat ſine cauſa periclitari: & in promptu erat exceptio, minimè conſentaneum eſſe, quum præſtò eſſent ſexcenta hominum millia, ad paucos reſtringere partes tam difficilis belli gerendi. Sicuti ergo poſtea Deus per quadringentos tantùm homines duce Gedeon deleuit ingentem exercitum Madian, ita ſub manu Moſis ſingula tantùm hominum millia ex vnaquaque tribu ad perdendam gentem illam armauit. Sola tribus Zebulon quinto plus militū dare poterat quàm Deus ex toto populo accepit. Hoc igitur documento fidem ſuam probarūt, quando vnius Dei auxilio freti, non dubitarunt cōtra hoſtes intrepidè ruere. Et euētus ipſe melius illuſtrauit gratiam ipſam quàm ſi totis viribus pugnaſſent: quia tunc creditum fuiſſet, Madianitas infinita hominum copia obrutos fuiſſe. Sicuti ergo populus ſuam obedientiā prompto obſequio teſtatus eſt, ita reipſa tandem expertus eſt, nihil melius eſſe quàm ſe Deo ſubiicere, & proſperos rerum euentus ita relinquere in eius manu, vt ab ipſo ſolo pendeat fiducia. Cæterùm nequa tribus aliis ſeſe præferret, ex æquo ſingulæ milites dare iuſſæ ſunt. Porro miſſus eſt cum illis Phinees, non tam vt manum confereret cum hoſte, vel dux eſſet militaris, quàm vt ad regēdos & moderandos eorum animos nuntius Dei eſſet ac interpres. Continendi erant in Dei timore, ad ſpem victoriæ erigendi. Præfectus ergo fuit illis Dei ſacerdos, vt ſacrum eſſet bellum: quò etiam ſpectabant tubæ argenteæ, quibus, ex Legis præſcripto, alibi vidimus Leuitas clangere ſolitos, vt palam fieret prælia non committi niſi cæleſtibus auſpiciis. Sub vaſis ſacris, rectè, meo iudicio, Arcam fœderis comprehendi exiſtimant quidam interpretes.

7 *Et pugnauerunt.* Præclarum obedientiæ exemplum, quòd militiam diſcriminis plenam non detrectāt duodecim hominum millia: quū obiicere promptū eſſet, perperam fieri quòd exponerentur veluti ad carnificinam, ſederet autem in caſtris otioſus populus, qui ſua multitudine, abſque magno negotio hoſtē fugaſſet ac profligaſſet. Nō vulgare ergo documentum pietatis fuit, morem gerere Dei præcepto, nec vllum ignauiæ prætextum obtendere. Et Deus etiam reipſa monſtrauit, ſe non temere proiicere ſeruos ſuos in diſcrimen: quia penes ipſum ſit eripere à centum mortibus quos recipit in ſuam cuſtodiam. vnde etiam docemur, nullum eſſe melius ſalutis compendium quàm ſequi quocunque vocat. Quæ deinde ſubiicit Moſes, ad perſeuerantiæ laudem ſpectant, vno excepto. Rectè maſculos omnes occiderunt vſque ad reges, quos in ſtrage ipſa vulgo fuiſſe permiſtos Moſes narrat: præſertim quòd de Balaam vindictam ſumpſerunt, qui ſua aſtutia & inſidiis conatus fuerat perdere Dei populum. Rectè etiam prædati ſunt omnem regionem: nec minus probè & cordatè ſe geſſerunt in vrbibus ac oppidis delendis, quæ pigris & timidis illecebræ eſſe poterant ad manēdum. Nam (vt prius viſum eſt) tollenda erant omnia impedimenta, vt populus liber & ſolutus in terram Chanaan pergeret: alioqui propoſito otio, libenter ſe multi priuaſſent hæreditate promiſſa. Incendio igitur conſumptæ ſunt vrbes, nequid remoræ afferrent ſubſiſtere volentibus. Hactenus fideliter ſuis partibus defuncti ſunt electi milites: in vno lapſi ſunt, quòd auaritia vel libidine impulſi, mulieres ſeruarunt: qua de re mox videbimus.

11 *Tuleruntque omnia ſpolia.* Continentiæ ſimul ac modeſtiæ fuit, prædam quam confuſè rapuerant, ad Moſen & Eleazar adducere. neque enim inanis fuit pompa, ſicuti multi iactanter opes quas volunt ſupprimere oſtentant: ſed animus fuit, in partitione acquieſcere Moſis decreto. Nam vbi paulo pòſt Moſes dimidiam partem adiudicat populo, adeo non tumultuantur, vt ne obmurmurent quidem. Apparet igitur hac in parte, non minus fuiſſe morigeros quàm dum initio arma ſumerent & intrepidè in prælium deſcenderent, aliis extra telorum iactum quieſcentibus.

EX EODEM CAPITE.

14 *Iratúſque eſt Moſes contra præfectos exercitus, tribunos & centuriones qui reuertebantur de expeditione belli.*

15 *Et dixit eis Moſes, Reſeruaſtis omnes mulieres?*

16 *Ecce, ipſæ fuerunt filiis Iſrael, conſilio Balaam ad tradendum in præuaricationem contra Iehouam in negotio Phogor, & fuit plaga in congregatione Iehouæ.*

17 *Nunc ergo occidite omnes mares in paruulis, & omnem mulierem quæ cognouerit virum concubitu maſculi, occidite.*

18 *Omnes autem paruulas inter mulieres, quæ non cognouerint concubitum maſculi, ſeruate viuas vobis.*

19 *Vos verò manete extra caſtra ſeptem diebus: omnis qui occiderit aliquem, quicunque item*

tetigerit occiſum, purificabitis vos die tertia & die ſeptima, vos & præda veſtra.

20 *Omne quoque veſtimentum, & omnem ſupellectilem pelliceã, & omne opus è pilis caprarum, & omne vas ligneum purificabitis.*

21 *Et dixit Eleazar ſacerdos ad milites qui iuerãt ad bellũ, Hoc eſt ſtatutum regis quod præceperat Iehoua Moſi.*

22 *Profecto aurum, & argentum, æs, ferrum, ſtannum, & plumbum, & quicquid ingreditur ignem, tranſire facietis per ignem, & mundabitur:*

23 *Veruntamen aqua expiationis purificabitur: quicquid autem non ingreditur ignem, tranſire facietis per aquam.*

24 *Lauabitis præterea veſtimenta veſtra die ſeptima, & mundi eritis, ac poſtea intrabitis caſtra.*

14 *Iratúſque eſt Moſes.* Solent res bene geſtæ veniam impetrare vitiis, imò ea quodammodo obtegere, ne in rationem veniant. Atqui quamuis exercitus multiplicem gratulandi materiam ſecum afferret, non deſinit tamen Moſes acriter in vnum delictum inuehi. Quo exemplo docemur, ſic laudandas eſſe virtutes, ne probetur ſiquid reprehenſione dignum eſt. Immanis quidem nobis videri poſſet Moſis iracundia, dum ſeuerè milites ſuos caſtigat, quia in ſexũ muliebrem atrociter nõ ſæuierint: ſed noſtrũ nõ eſt obtrectare Dei iudiciis, ante cuius tribunal nos omnes ſemel ſtare neceſſe eſt. Quamuis ergo repugnet ſenſus noſter, ſtatuendũ eſt, vbi modum excedere videtur, grauiſsimas quaſque pœnas optima æquitate tẽperare. imò quũ idem ſcelus (cuius ſeuerus vltor eſt aduerſus Madianitas) remittat Moabitis ad tempus, vel ſaltẽ non ita puniat, in hac varietate iuſtiſsima eſt cauſa, ſed penes eum abſcõdita. Noſtrum quidẽ non eſt obſtrepere, ne, ſacrilegam noſtram audaciã & temeritatem damnando, ſeipſum abſoluat. Peccarunt autem Iſraelitæ, quòd quũ miniſtri tantùm eſſent vindictæ Dei, non fuit in eorũ arbitrio quicquam laxare. quod notatu dignum eſt, vt quicunque ſunt gladio armati ne tantillum quidem huc vel illuc declinet, quin fideliter exequantur quicquid Deus præſcribit. Quòd iracundia Moſis laudatur, inde refellitur Stoïcorũ commentũ, apud quos ἀπάθεια ſumma eſt virtus. Atqui potius elaborandũ eſt vt naſcantur omnes noſtri affectus ex bona cauſa: deinde frænentur ea moderatione, nequa ebulliat carnis intẽperies, ſed palmã teneat ſpiritualis zelus. Cæterùm rationem affert Moſes cur mulieribus nihilo magis parcẽdum fuerit quàm viris: quia ſe proſtituerint ad ſtuprũ, quò exitiales laqueos tenderẽt Iſraelitis. Quãtum ad paruulos ſpectat, non eadẽ valuit ratio, quia nullius criminis fuerant conſcii: ſed minimè dubium eſt quin iuſtè voluerit Deus impiæ & deſperatæ gẽtis nomen penitus extinctũ: ſicuti poſtea gentes Chanaan vnà cum ſobole exitio addixit. Quæritur autem qua nota diſcerni potuerint à virginibus mulieres quæ iam virilem concubitum erant expertæ. Iudæi fabulam ſuo more fingunt, quum probabile ſit nonniſi ex ætate factum eſſe iudicium.

19 *Vos uero manete.* Siquis cadauer tetigerat, alibi vidimus immundum cenſeri: nunc Moſes expiandi ritum ad cædes legitimas extẽdens, admonet quantopere abſtinendũ ſit ab humano ſanguine fundẽdo. Iſraelitas ſtrenuè graſſari oportuit per medias cædes: ſed quia cum ordine naturæ quodãmodo pugnat, homines ab hominibus occidi, acſi in propria viſcera ſæuirent, etiam in iuſtis pœnis quædã veſtigia humanitatis reſtare Deus voluit, quæ omnem crudelitatem in genere cohiberent. Nec abs re Scriptura vbi heroicã fortitudinem commendat, hac loquendi forma vtitur, polluiſſe manus ſuas ſanguine qui hoſtes ſuos ſtrauerũt: nempe vt cædes quaſlibet exhorreamus, quaſi generis humani conſeruationi aduerſas. Quamuis ergo Iſraelitæ non iure modò occiderint Madianitas, ſed ex Dei mãdato, ne tamen promiſcuè ad fundẽdum Dei ſanguinem ſe aſſuefaciant, iubentur ſe purgare die tertia & ſeptima, antequam redeant in caſtra, ne contagio populum inficiat. Diuerſa eſt prædæ ratio, quia vaſorum immũdities, admonuit deteſtabilem eſſe illum populum, cuius ſupellex, donec purgata eſſet igni, vel aqua, ſolo contactu omnes polluebat. Cæterùm ne vel parẽre detrectent milites, vel inuiti cedant, in memoriam reuocat Eleazar, nihil ab illis nunc aliud exigi quàm veteris præcepti obſeruationem. Nec dubium eſt quin iſtas docendi partes conſultò Moſes reſignauerit nepoti ſuo, quia in poſterum ex ore ſacerdotis petenda erat Legis interpretatio.

EX EODEM CAPITE.

25 *Loquutus eſt deinde Iehoua ad Moſen, dicendo,*

26 *Cape ſummam prædæ captiuitatis, tam de hominibus quàm de iumẽtis, tu & Eleazar ſa-*

cerdos,& capita patrum congregationis:

27 *Et partieris in duas partes prædam, inter bellatores qui egreſsi ſunt ad pugnam, & inter vniuerſam congregationem.*

28 *Tolléſque cenſum* Iehouæ *à viris bellatoribus qui egreſsi ſunt ad militiã, vnam animam de quingentis, ex hominibus, & ex bobus, & ex aſinis, & ex pecudibus.*

29 *De media parte illorum capietis: & dabitis* Eleazaro *ſacerdoti oblationem* Iehouæ.

30 *Et de media parte filiorum* Iſrael *capies vnam portionem ex quinquaginta, ex hominibus, ex bobus, ex aſinis, & ex pecoribus, id eſt ex omni iumento: & dabis illa* Leuitis *cuſtodientibus cuſtodiam tabernaculi* Iehouæ.

31 *Et fecit* Moſes *&* Eleazar *ſacerdos quemadmodum præceperat* Iehoua Moſi.

32 *Et fuit præda, reſiduum ſcilicet prædæ quam prædati ſunt milites, ouium ſexcenta ſeptuagintaquinque millia,*

33 *Et boum ſeptuaginta duo millia,*

34 *Et aſinorum vnum & ſexaginta millia,*

35 *Et animarum hominis, è mulieribus quæ non cognouerãt coitum maſculi, omnium, inquam, animarum, duo & triginta millia.*

36 *Fuit autem dimidia pars, portio eorum qui egreſsi fuerat ad militiam, numerus ouium trecenta trigintaſeptem millia & quingenti.*

37 *Fuit verò cenſus pro* Iehoua, *ex ouibus ſexcentæ ſeptuagintaquinque.*

38 *Et boum, ſex & triginta millia: & cenſus eorum* Iehouæ, *duo & ſeptuaginta.*

39 *Et aſinorum triginta millia & quingenti: cenſus autem eorum* Iehouæ, *vnus & ſexaginta.*

40 *Et animarum hominum, ſedecim millia: cenſus verò eorũ* Iehouæ, *duæ & triginta animæ.*

41 *Dedítque* Moſes *cenſum oblationis* Iehouæ *ipſi* Eleazar *ſacerdoti, quemadmodum præceperat* Iehoua Moſi.

42 *Et de dimidia parte filiorum* Iſrael, *quam partitus eſt* Moſes *à viris qui militauerant:*

43 *Fuit autem dimidia pars congregationis de ouibus, trecenta & tringintaſeptem millia & quingentæ.*

44 *Et boum ſex & triginta millia.*

45 *Et aſinorum triginta millia & quingenti.*

46 *Et animarum hominum ſedecim millia.*

47 *De dimidia, inquam, parte filiorũ* Iſrael *tulit* Moſes *portionem vnam è quinquaginta ex hominibus & ex iumẽtis, & dedit eam* Leuitis *cuſtodientibus cuſtodiã tabernaculi* Iehouæ, *quemadmodum præceperat* Iehoua Moſi.

25 *Loquutus eſt deinde.* AEquiſsima prædæ hîc partitio deſcribitur, in qua ius analogon ſic obſeruatum fuit, vt neque laboris mercede fraudati fuerint milites, & tamen ad reliquũ populum, cuius nomine bellum geſtum fuerat, fructus aliquis peruenerit. Exigua quidem fuit portio multitudinis, quia tantundem duodecim quantum ſexcentis hominum millibus conceſſum fuit. Sed quum iure victoriæ militibus iam quæſita eſſet præda, populo qui arma non ſumpſerat, graue eſſe non debuit honorarium munus accipere, quanuis minimi lucri. Et certè contumelioſum fuiſſet, omnibus qui in caſtris quieuerant, prædæ omnino eſſe expertes, acſi inertiæ eſſent damnati: quum tamen per eos non ſtetiſſet quominus hoſtibus profligandis operam nauarent ſimul cum fratribus. Neque enim mollitia animi onus ac periculum militiæ defugerant, ſed modeſtè paſsi fuerant communem laudem in paucos transferri, quia Deo ſic placuerat. Verùm ſicuti æquum fuit, aliquem victoriæ fructum inter omnes communicari, ita non minus rectum fuit, amplius & liberalius præmium ab iis percipi qui totam molem belli ſuſtinuerant. Hanc rationem quibuſdam ſequutus eſſe videtur Dauid, dum prædam ex æquo inter ſuos diſtribuit, tam qui in prælium deſcenderant quàm qui ad ſarcinas ſteterant. Ego verò quòd tunc ſtatuit Dauid, longè diuerſum fuiſſe exiſtimo: quia ſi æqua fuiſſet portio turbæ apud ſarcinas ſubſiſtentis cum militantibus, longè vtilius fuiſſet procul abeſſe à iactu telorum. Nam vbi præliũ cõſeritur, pauci tãtùm ex magno exercitu ad ſarcinas relinqui ſo-

lent. Ita dimidia pars prædæ ceſsiſſet paucis otioſis. Ergo partitio cuius illic fit mentio, ad ſingula capita referri debet. Atque optimè Dauid prædæ conſortes pro virili eſſe iuſsit qui manebant in ſtatione caſtrorum, ne diſsimilis eſſet eorum conditio quibus eadem lex erat impoſita. Hîc verò meritò ditantur milites præ aliis qui ſecurè res ſuas domeſticas curauerant.

28 *Tolléſque cenſum Iehouæ.* Nunc ab vtriſque exigit Deus tributum, vel ſacram oblationem ex præda: ſed inæqualiter, nempe vt populus plus decuplo ſoluat quàm milites. Tributi verò huius duplex fuit ratio, vel finis: iniquum enim fuiſſet Leuitas ſolos dimitti inanes, quaſi deterior eſſet eorum conditio, eo quòd in Dei cultu & cura ſacrorum occupati erant. Cæterùm quàm illis aſsignat partem Deus, ſibi offerri iubet, vt homines non modò inter ſe æquitatem colant, ſed vt primas teneat religio. nihil enim abſurdius quàm hominibus ius ſuũ integrum ſeruari Deo ipſo poſthabito. Ergo ad teſtandam pietatem iniuncta fuit oblatio, acſi Deus in quinquageſimis & quingenteſimis ſibi aſſereret victoriæ laudẽ. Deinde quia nulla re indiget, ſe vno contentus, in eius locum ſubrogati ſunt Leuitæ, vt aliquam ex ſuo miniſterio mercedem referrent. Porro iterum cernimus Deum cum militibus liberalius egiſſe quàm cum reliqua multitudine. nec mirum: quia ſicut illis plus oneris impoſuit, ita conſentaneum fuit vberiore victoriæ fructu ditari: beneficia enim alia aliis accumulat, prout viſum eſt. Ex hac quoque diſtributione colligimus, ex eius ordinatione pẽdere, vt alii aliis ſint locupletiores, quia ſi nihil cuiuſquam eſſet proprium, nulla eſſet iuſtitiæ ac integritatis probatio.

37 *Fuit verò cenſus.* Ab effectu oſtenditur magnitudo victoriæ: quia nonniſi ex magna & populoſa regione tãta pecorum copia confici poterat. Non admodũ fertilem fuiſſe probabile eſt: ideóque in diuitiis non vinum & frumentũ, ſed tantùm animalia numerantur. Paſcuis tamen fuiſſe nobilem coniicere promptum eſt, quia montes aridi tot boues, capras, oues, & camelos non alerent: quanquam ex puellis maximè liquet, viros qui occiſi ſunt, plures fuiſſe numero quàm victores qui ad prælium miſsi fuerãt. nam vt demus ſingulis fuiſſe filias virgines, triplo fere ſuperabant duodecim millia. Vnde rurſus apparet, victoriam fuiſſe diuinitus partam. Mirum tamen videri poteſt quòd gente penitus deleta, aliquanto pòſt extiterit poſteritas, acſi ex patrum cineribus progeniti eſſent noui Madianitæ. Neque enim adeo longum tempus effluxit ab hac clade vſque ad tẽpus Gedeonis quo auſi ſunt vltro laceſſere Iſrelitas, & ſua multitudine freti perrũpere in medium ſinũ terræ Chanaan: imò iam totam viciniã oppreſſerant. quomodo id contigerit, quia Scripturis proditũ non eſt, tantùm ſupereſt coniectura, plurimis (vt fieri ſolet in rebus trepidis) aliò fugiſſe, qui paulopòſt in vacuam poſſeſsionem reuerſi ſunt. Subita enim Iſraelitarũ irruptio inſtar procellæ ſtatim euanuit: nec difficilis fuit fuga vagæ & erraticæ gẽti. fieri etiam poteſt, vt multi hinc inde hoſpites in terram ſuis incolis orbatam confluxerint: vel etiam vt Iſraelitæ leuiter defuncti officio citius quàm decebat receptui cecinerint, ac deinde eorũ pigritiam vltus fuerit Deus. Vtcunque ſit, docemur hoc exemplo, impios non minus quàm vitioſas & noxioſas herbas pullulare, vt ſæpius exciſi, terram ſubinde operiant.

EX EODEM CAPITE.

48 *Et acceſſerunt ad Moſen præfecti millium militiæ, tribuni & centuriones:*

49 *Dixerúntque ad Moſen, Serui tui leuauerunt ſummam virorũ bellatorũ qui ſunt in manu noſtra, & non defuit ex nobis quiſquam:* Vel, ſubduxerunt.

50 *Propterea obtulimus oblationem Iehouæ quiſque quod inuenit, vaſa aurea, brachiale, & ornamentum manus, annulum, inaurem, & ſubligaculum fœmineum, ad expiãdum animas noſtras coram Iehoua.*

51 *Et accepit Moſes & Eleazar ſacerdos aurum ab illis, omnia vaſa operis.*

52 *Fuítque omne aurũ oblationis quod obtulerunt Iehouæ, ſedecim millia, ſeptingenti & quinquaginta ſicli, à tribunis & centurionibus.*

53 *(Viri nanque exercitus prædati fuerant quiſque ſibi.)*

54 *Accepit inquam Moſes & Eleazar ſacerdos aurum à tribunis & centurionibus, & intulit illud in tabernaculum conuentionis, in memoriam filiis Iſrael coram Iehoua.*

48 *Acceſſerunt duces.* Hîc proponitur exemplum eximiæ gratitudinis, quòd duces exercitus quum viderent neminem ex ſuis periiſſe, manubias auri & argenti Deo conſecrarunt. Oblatis primitiis, ſatis teſtati fuerant ſuam pietatem & obedientiã: nec ſanè ex quo fideliter paruerant Dei mandato, quicquam ab ipſis deſiderari amplius poterat: quo plus laudis meretur eorum liberalitas, dum nouo & extraordinario voto ſe obſtringũt. Interea ſingulare Dei beneficium commendat Moſes, qui omnes ad vnum incolumes reduxit ex tanta ſtrage. Certè quũ ex mul-

tis pagis abigenda eſſent ſpolia, mirum fuit in ipſa diſcurſatione non paucos ſaltem fuiſſe occiſos. Hinc ergo planius innotuit, bellum Dei auſpiciis tam feliciter fuiſſe geſtum, qui duodecim millia protexerit. Ita incredibilis Dei fauor erga populum ſuum cum pia ducum profeſſione celebratur, quũ diſertè exprimitur, ſe recognitis copiis omnes ſaluos reperiſſe, ne dubia vel obſcura ſit Dei gratia. Itaque ſalutem militum admirabili Dei potẽtiæ acceptam ferentes, pretium redemptionis offerunt, quicquid ex ſpoliis acceperãt auri & argẽti. Summam commemorat Moſes, vnde melius liqueat eos in officio præſtando nõ vulgare lucrum ſpreuiſſe. Nam ſumma hæc excedit decem millia librarum Gallicæ monetæ, & quingentas libras. Quid autem milites? dum pro eorum ſalute vota ſoluuntur, ſuæ rapacitati ſecurè indulgent. Subeſt enim tacita comparatio, dum centuriones & tribunos laudãs Moſes, exceptionem mox addit, cuiuſque fuiſſe quod prædatus erat. Ac mirum eſt, quaſi tantùm ſibi adeóque ſoli viciſſent milites, tam laudabile exemplũ, vt maligni erant ac ſordidi, non fuiſſe imitatos. Et certè, ſæpe contingit vulgus ſordes ſuas ſine pudore ſectari, tũ quia ignorat quid ſit ingenuitas, tum quia dedecus in turba latet. Interea admonẽtur qui præſunt, dandam eſſe operam, vt quo in altiore honoris gradu vocati ſunt, eo magis emineat eorum virtus.

51 *Accepit Moſes.* Hoc addendum fuit, nequis putaret Eleazar ex aliorũ liberalitate quæſtum feciſſe. Narrat ergo Moſes quicquid auri fuerat oblatũ, fideliter repoſitum fuiſſe in ornamentum ſanctuarii. Quod dicitur, In memoriam filiis Iſrael, tam actiuè quàm paſsiuè ſumi poteſt: nempe vt eſſet donariũ illud monumentũ gratitudinis, vel vt fauorem conciliaret populo in oculis Dei: acſi illud expiationis munus corã Deo ſiſteret ac repræſentaret eos omnes qui hoc modo profitebantur ſe eius gratia eſſe ſaluos. Mihi poſterior ſenſus magis probatur, vt propitius in poſterũ quoque eſſet Deus populo ſuo, memoriale illud in eius oculis fuiſſe locatum.

NVMEROR. XXXII.

PEculium verò multum erat filiis Ruben, *& filiis* Gad *multum admodum: qui viderũt terram* Ia*z*er *& terram* Galaad, *& ecce, locus ille erat locus peculii.*

2 *Venerunt igitur filii* Gad *& filii* Ruben, *& dixerunt ad* Moſen *&* Elea*z*ar *ſacerdotem, & ad principes congregationis, dicendo,*

3 Ataroth, *&* Dibon, *&* Iaa*z*er, *&* Nimrah, *&* Heſbon, *&* Elalech, *&* Sebam, *&* Nebo, *&* Bebon:

4 *Terra quam percuſsit* Iehoua *ante congregationem* Iſrael, *terra peculii eſt, & ſeruis tuis eſt peculium.*

5 *Dixerunt, inquam, ſi inuenimus gratiam in oculis tuis, detur terra hæc ſeruis tuis in poſſeſſionem: ne tranſire nos facias* Iordanem.

6 *Reſpondit autem* Moſes *filiis* Gad, *& filiis* Ruben, *Num fratres veſtri ingredientur pugnam, & vos manebitis hic?*

7 *Et quare frangetis cor filiorum* Iſrael, *ne tranſeant ad terram quam dedit eis* Iehoua?

8 *Sic fecerunt patres veſtri quando miſi eos de* Cades-barnea *vt viderent terram iſtam.*

9 *Aſcenderunt nanque vſque ad vallem* Eſchol, *viderúntque terrã, poſtea fregerũt cor filiorum* Iſrael, *ne ingrederentur terram quam dederat eis* Iehoua.

10 *Vnde irata excandeſcentia* Iehouæ *in die illa, iurauit, dicendo,*

11 *Si videbunt homines qui aſcenderũt ex* AEgypto, *à filio viginti annorum & ſuprà, terram de qua iuraui* Abraham, Iſaac *&* Iacob: *quia non compleuerunt ire poſt me:*

12 *Præter* Caleb *filium* Iephune Cene*z*æum, *&* Ioſue *filium* Nun, *quia compleuerunt ire poſt* Iehouam.

13 *Et irata eſt excandeſcentia* Iehouæ *in* Iſraelem, *vagaríque fecit eos in deſerto quadraginta annis, donec conſumeretur tota illa generatio quæ fecerat malum in oculis* Iehouæ.

14 *Ecce autem ſurrexiſtis pro patribus veſtris, acceſsio hominum ſceleratorum, vt adderetis adhuc ad iram excandeſcentiæ* Iehouæ *contra* Iſraelem.

15 *Si auerſi fueritis vt nõ eatis poſt eum, tum addet adhuc deſerere illum in ipſo deſerto, & perdetis vniuerſum populum hunc.*

1 *Peculium uerò.* In hac hiſtoria non ſecus atque in ſpeculo perſpicimus, dum quiſque ad priuatum commodum nimis attentus eſt, obliuiſci quid rectum atque æquum ſit. Non reputant quidem qui ſua quærunt, ſe aliis eſſe iniurios: ſed fieri nō poteſt quin plus appetant quàm par ſit, ſéque aliis præferant. quod pugnat cum regula charitatis, ne quæramus quæ noſtra ſunt. Vident filii Gad, & filii Ruben quibus erat magna pecorum copia, fertilem agrum & opimum: vtilitas eos rapit, vt in mentem non veniat ſe fratribus eſſe obſtrictos, nequid peculiare appetant, & ab illis ſeparatum. Speciosus interea color obiiciebatur qui oculos perſtringeret, Aliis nihil detrahi, quin potius tantundē accreſcere: quia hoc modo tota regio trans Iordanem illis integra manebat: deinde leuari potius moleſtia quàm aliquid facere iacturæ: quia expeditio minus futura erat difficilis, ſi turba quæ pecoribus onuſta erat, ſubſideret, nec remoram iniiceret exercitui magis ſoluto, & ad properandum accincto. Atqui belli ſocietas diuinitus ſancita, eos inſolubili vinculo tenebat aſtrictos, ne reliquum populum desererent. Religio etiam erat, terminos hæreditatis à Deo promiſſæ mouere. Vniuerſo generi Abrahæ aſsignata erat terra Chanaan, in qua incluſi, quaſi peculiarem mundum incolerent. Nunc tranſiliunt tribus Gad & Ruben fines illos, & ſimul à corpore Eccleſiæ ſe diuellūt, acſi vellent à Deo emancipari. quo magis cauendum eſt ne poſt noſtras cupiditates vagemur. Et quum dicit Moſes eos vidiſſe, vel conſideraſſe terram, cauere diſcamus ne oculi noſtri illicito aſpectu concipiant peruerſas illecebras ad excæcandam mentem, deinde ſenſus venenata dulcedine ſic fallendos, vt obruta iaceat æquitas & ratio. Nomen Hebraicū pro quo peculiū reddidimus, non modò pecora & armenta, ſed etiam greges ouium ſignificat. Erant quidem fere omnes Iſraelitæ pecuarii: ſed ex verbis Moſis colligimus, duas iſtas tribus abundaſſe pecorum multitudine: fortè quia regio quam habitabant in AEgypto ad paſcendum commodior eos incitauerat, vt vitæ genus alioqui omnibus commune, & à patribus acceptum, cupidius retinerent: neque enim probabile eſt, in itinere ita fuiſſe præ aliis auctos.

2 *Venerunt igitur filii Gad.* AEqua in ſpeciem poſtulatio, quum terræ incolas expulerit Deus, fertilitas autem ipſos ad habitandum inuitet, non eſſe negandum vt vacuos & deſertos agros poſsideant: laudanda etiam modeſtia, quòd neque diſceſsionem faciūt à populo, neque tumultuantur, neque violenter loca ſibi vtilia occupant: ſed Moſis & ſeniorum permiſſu id ſibi licere cupiunt, acſi cauſam ſuam ſubiicerent eorum arbitrio. Sed (quemadmodum nuper dixi) ſic animos eorū occupauerat priuata vtilitas, vt quod præcipuū erat nō occurreret: nempe omnibus propoſitam eſſe terram Chanaan, vt illic ſimul habitarent, à profanis gentibus ſeparati: deinde iniuſtum eſſe, nō modò ipſos otio perfrui, aliis militantibus, ſed etiam quieſcere in certa ſede & tranquilla, quum decem tribus ad terram gladio conquirendam adhuc pergerent.

6 *Reſpondit autem Moſes.* Tam acris & dura obiurgatio mali grauitatem oſtendit. Neque enim Moſen inconſideratus feruor præcipitem egit, vt tantopere excandeſceret, neque errore lapſus eſt, vt de re minus probè cōperta proferret ſentētiam. Sciuit ergo quid peterēt filii Gad & Ruben: ideóque tam vehementer in eos inuectus eſt, quòd ſcelerato diuortio corpus Eccleſiæ lacerarent. Principio quidem de iniqua & præpoſtera eorum cupiditate expoſtulat, quia deſidiæ materiam captent, fratribus per terrā hoſtilem iter facturis: neque enim iure potiores erant, vt in illos, labores, pericula, & omnia militiæ onera reiicerent. Quum ergo eadem communiter omnibus à Deo impoſita eſſet conditio, partem quaſi priuilegio eximi rectum non fuit. Verùm ſeuerius impia aduerſus Deum ingratitudo & peruerſitas quàm iniquitas in fratres caſtigatur, dum illis exprobrat, hoc modo frangi corda filiorum Iſrael, ne pareant vocanti Deo.

8 *Sic fecerunt.* Crimen amplificat à continua obſtinatione: adeo enim filios non ſubleuat improborum patrum imitatio, vt culpam potius duplicēt. Sic & Stephanus Iudæis ſuæ ætatis obiicit ſcelerum continuationem, in qua ſimiles erant patribus: acſi vocaret, malorum coruorum mala oua. Vos, inquit, incircūciſi corde, ſemper fuiſtis rebelles Spiritui ſancto, ſicut & patres veſtri. Sic & Propheta dum poſteros hortatur ad obſequium, hoc idem exemplum in memoriam reuocat, Ne obduretis corda veſtra, ſicut in contentione, in die tentationis in deſerto, vbi me tentatūt patres veſtri: quadraginta annis moleſtiam paſſus ſum à generatione hac, &c. Non abs re ergo conqueritur nunc Moſes, nullum eſſe impietatis modum ac finem, dum filii paternæ malitiæ hæredes, Deo reſiſtere non deſinunt. Et quò melius appareat criminis ſimilitudo & affinitas, hiſtoriā longius recenſet. Comparat autem Rubenitas & Gaditas non toti populo, ſed decem exploratoribus terræ, à quibus coorta fuerat ſeditio: quia populū quantum in ſe eſt à recto propoſito auertāt. Secundò, pœnā quæ ſequuta eſt annectit, vt ſaltem terrore eos permoueat, quia vix ſperandū erat vt ſpōte reſipiſcerēt. Admonet ergo, quū tā duriter animaduerterit Deus in patres, inſigni documēto teſtatū eſſe, poſteros quoque impunè nō laturos, niſi

Act.7.f.51.
Pſal.95.b.9.

dociles eſſent ac morigeri. Ac notãda eſt loquutio, Quia nõ cõpleuerunt poſt me: qua ſignificat Deus, nullã eſſe laudem quamlibet ſtrenui curſus, niſi ad metam vſque perſeuerent homines. Etſi autẽ id antè annos quadraginta cõtigerat, quia tamen ad eum vſque diem vindicta quam minatus fuerat Deus, ante eorum oculos verſata fuerat, perinde ipſos decuit affici acſi manum Dei adhuc extentam cernerent. Quotquot enim moriebantur in deſerto, toties vindictam ſuam obſignabat Deus, nequa vnquam obliuio eam extingueret. Iam ſi tantopere in promiſcuam multitudinem exarſit Deus, quanto minus authores ipſi effugerent?

14 *Ecce, autem ſurrexiſtis*. Significat eos nunc ſceleratè agendo, implere menſuram patrum: ſicuti de Iudæis ſui temporis loquutus eſt Chriſtus: hoc ſenſu vocat eos acceſſionem, quod nomen accipio pro cumulo. Nam quòd alii educationem, alii ſobolẽ, alii verò alumnos vertunt, frigidum eſt. תרבות Hebræis propriè eſt incremẽtum, vel multiplicatio: ideóque ad vſuras transfertur. Hic autem locus poſtulat pro congerie exponi: acſi diceret, deintegro ſcaturire nouam turbam, quæ impietatem vſque ad aceruum perducat. Denique intelligit lignum igni iam ſopito eſſe additum, quò nouũ incendium excitetur. dicit enim eos materiam ſubiicere iræ Dei, quò magis ac magis in totum populum deflagret.

EX EODEM CAPITE.

16 Et *acceſſerunt ad eum, ac dixerũt, Caulas pecudum ædificabimus peculio noſtro hic, & vrbes paruulis noſtris:*

17 N*os verò accincti erimus armis, feſtinãtes ante filios Iſrael, donec introduxerimus eos ad locum ſuum: & manebunt paruuli noſtri in vrbibus munitis propter habitatores terræ.*

18 N*on reuertemur ad domos noſtras, donec poſſideant filii Iſrael quiſque hæreditatem ſuam:*

19 N*on enim hæreditatem accipiemus cum eis trans* Iordanem *& vltra: quòd euenerit hæreditas noſtra nobis citra* Iordanem *ad* Orientem.

20 E*t dixit illis* Moſes, *Si feceritis hoc, ſi accinxeritis vos armis coram* Iehoua *ad bellum:*

21 E*t tranſierint ex vobis omnes accincti armis ipſum* Iordanẽ *ante* Iehouam, *donec expulerit inimicos ſuos à facie ſua,*

22 E*t ſubiiciatur terra illa corã* Iehoua: *poſtea reuertemini, & eritis abſoluti à* Iehoua, *& Iſraele: erítque terra iſta vobis in poſſeſſionem coram* Iehoua.

23 Q*uòd ſi non feceritis ita, ecce, peccaſtis* Iehouæ, *& perpẽdite peccatum veſtrum quod inueniet vos.*

24 AE*dificate vobis ergo ciuitates pro paruulis veſtris, & caulas ouibus veſtris, & quod egreſſum eſt ex ore veſtro, faciatis.*

25 E*t dixerunt filii* Gad, *& filii* Ruben *ad* Moſen, *dicendo, Serui tui facient quẽadmodum dominus meus præcepit.*

26 P*aruuli noſtri, vxores noſtræ, pecora noſtra, & omnia iumẽta erũt ibi in vrbibus* Galaad.

27 *Serui autem tui tranſibunt omnes accincti armis ad militiam coram* Iehoua *ad bellum, quemadmodum dominus meus loquitur.*

16 *Et acceſſerunt*. Probabile eſt conſultatione habita iterum reuerſos. Nunc ex quo contulerũt capita quod fieri oportuit, antequam pollicerentur quod animis nondum conceperant, ex communi omnium ſententia Moſis decreto ſubſcribunt. Porro ex ipſo reſponſo colligimus quàm vtilis fuerit Moſis aſperitas ad ſubigendos eorum animos. Si mitius ac placidius egiſſet, cõtemptim fortè accepta fuiſſet eius humanitas. Præfractis ergo capitibus, magis profuit pudefieri, & metu percelli, vt contumaciam exuerent. Neque tamen prorſus deſiſtunt à ſua poſtulatione, ſed mediam rationem excogitant, qua fratres ſuos non deſerendo, terram nihilominus occupent. Promittunt ergo ſe totius expeditionis fore comites, & belli ſocios: imò ſe primos fore ad obeunda pericula, & ſuſtinendos hoſtium impetus: modò certa detur familiis & pecoribus ſtatio. Hoc autem modo extra culpam futuri erant: quoniam alii malo exemplo non retrahebantur, neque minuebatur robur populi ad bella gerenda: vna tantùm in re melius illis conſultum erat, quòd in loco pacato depoſitis vxoribus & liberis, rem domeſticam magis augebant.

20 *Et dixit illis Moſes*. Nimia & vitioſa videri poſſet hæc facilitas, quòd eorum voto obtemperans Moſes, fines à Deo præſcriptos tranſcendit. Nam quum illis promiſſa eſſet hæredi

tas in terra Chanaan, domicilio illo eos contentos eſſe oportuit: nec fas Moſi fuit quicquam in cæleſti decreto mutare. Alterum verò non minus abſurdum, in re tam perplexa, Moſen nõ conſulere Deum pro more, ſed ſubitò dare reſponſum, quod primam Dei ordinationem obliquè labefactat. Et ſanè excuſabile non eſt eorum deſiderium, quod nunquam obrepſiſſet eorũ animis, ſi fœderis Dei memores, acquieuiſſent in eius beneficio: ſicuti fieri nõ poteſt quin ſẽper laſciuiat caro, vbi vocationis fræno non cohibetur. Sed Deus qui nouit lucẽ è tenebris elicere, non tãtùm ignouit eorũ vitio, ſed hac occaſione largius ſuam liberalitatem extendit. Ita ad ſuperiores terminos ſuperaddita fuit regio Baſan, & aliæ vicinæ. Quãquã ſimul ex oppoſito oſtẽdit quãto ſatius fuiſſet ſimul colligi, vt mutua defenſione protecti, ſecurè in ſuis ſedibus habitarẽt. Et lõgo poſtea tẽporis progreſſu experti ſunt Rubenitæ & Gaditæ, nimiũ feſtinãter terrã quã adepti erãt ſe optaſſe: feliciter tamẽ Dei indulgentia illis ceſſit quod per ſe debuerat eſſe noxiũ. A Moſe verò nihil temere de ordinatione Dei fuiſſe remiſſũ colligere licet ex cõſequẽtibus: quia & Moſes quod in præſẽtia ſtatuit, ratũ haberi iubet poſt mortẽ ſuã. Et vbi in libro Ioſue refertur ſingulas tribus hæreditatẽ ſortitas eſſe, excipitur hæc regio trans Iordanẽ, quam Moſes Rubenitis & Gaditis & dimidiæ tribui Manaſſe aſſignauerat. vnde liquet, ſentẽtiã eius à Deo fuiſſe approbatã. Quinetiam dum illic ſæpius ornatur epitheto ſerui Dei, docemur in hac re nihil ab eo fuiſſe tentatũ, niſi Deo authore, ac præeunte eius ſpiritu. Nec verò hoc loco Dei nomẽ futiliter toties inculcat, quin potius ſubindicat ſibi fuiſſe à Deo dictatum quicquid gerit.

23 *Quòd ſi non feceritis.* Conteſtatur ſolenni ritu impiè acturos ſi fidem datam fallant: & ſimul pœnam denuntiat, acſi eos citaret reos ad Dei tribunal. Etſi autẽ hypotheticè loquitur de vna illa pactione, qua ſe vltro duæ tribus aſtrinxerant, generalis tamen doctrina dependet, niſi ſtemus promiſſis, Deum ſemper fraudis & perfidiæ fore vltorem. Ac magis emphatica loquutio eſt, Peccatum vos apprehendit, quàm ſi dixiſſet, Non effugietis Dei manũ. Senſus enim eſt, peccato ſic affixam eſſe vindictã, vt auelli nequeat: ſicuti Geneſis tertio dicitur, peccatum excubare pro foribus, vt noxios tandem corripiat. Nam, quæ noſtra eſt ad peccandũ procliuitas, nimis experimur tolerantia Dei nos animari ad audaciam, dum nos putamus elapſos eſſe, ſi ad tempus diſſimulet.

EX EODEM CAPITE.

28 *Et præcepit de eis* Moſes *ipſi* Eleazar *ſacerdoti, &* Ioſue *filio* Nun, *& principibus patrum tribuum filiorum* Iſrael.

29 *Et dixit illis, Si tranſierint filii* Gad *& filii* Ruben *vobiſcum* Iordanem, *omnes accincti armis ad bellum coram* Iehoua, *& ſubiecta fuerit terra coram vobis, dabitis eis terram* Galaad *in poſſeſſionem:*

30 *Quòd ſi non tranſierint accincti armis vobiſcum, tum poſſeſſionem habebunt in medio veſtri in terra* Chenaan.

31 *Et reſponderunt filii* Gad *& filii* Ruben, *dicendo, Quod dixit* Iehoua *ſeruis tuis ſic faciemus.*

32 *Nos tranſibimus accincti armis coram* Iehoua *in terram* Chenaan, *vt vobiſcum ſit poſſeſſio hæreditas noſtræ citra* Iordanem.

33 *Dedit itaque illis* Moſes, *filiis* Gad *& filiis* Rubẽ, *& dimidiæ tribui* Manaſſe *filii* Ioſeph, *regnum* Sehon *regis* Amorrhæi, *& regnum* Og *regis* Baſan, *terram cum vrbibus ſuis, cum terminis, vrbes terræ per circuitum.*

34 *Et ædificauerunt filii* Gad Dibon, *&* Ataroth, *&* Aroer,

35 *Et* Atroth, Sopham, *&* Iaazer, *&* Iogbehal,

36 *Et* Beth-nimrah, *&* Beth-haran, *vrbes munitas & caulas ouium.*

37 *Filii verò* Ruben *ædificauerunt* Heſbon, *&* Eleale, *&* Ciriathaim,

38 *Et* Nebo, *&* Baal-meon *verſis nominibus, &* Sibmah: *& vocauerunt nominibus nomina vrbium quas ædificauerant.*

39 *Perrexerunt autem filii* Machir, *filii* Manaſſe *in* Galaad, *acceperũntque eam, & expulerunt* Amorrhæum *qui erat in ea.*

40 *Itaque dedit* Moſes Galaad *ipſi* Machir *filio* Manaſſe, *& habitauit in ea.*

41 Iair *prætereà filius* Manaſſe *præfectus erat, & acceperat vicos eorum, & vocauit eos.*

Hauoth-Iair.

41 *Nobah ſimiliter profectus erat, & ceperat Cenah & villas eius: vocauítque eam Nobah ſecundum nomen ſuum.*

28 *Et præcepit de eis Moſes.* Sic temperat ſuum decretum, ne Rubenitis & aliis vbi perfuncti fuerint militiæ curſu, fraudi ſit Iordanem tranſiſſe, quaſi ad nouas ſedes quærendas: nec tamen ſi alias tribus fruſtrati fuerint, proſit illis ſua ignauia & dolus. In ſumma, ſi ex compacto fratres adiuuerint, iubet illis perpetuò relinqui quod nunc concedit: ſin verò diſceſſerint à fide, vult cogi inuitos ad ſortitionem communem. Neque enim partem illis aſſignās in media terra Chanaan, præmium inertiæ ſi ceſſauerint, illis largitur: ſed vi & imperio trahendos eſſe ſignificat, vt ſe fratribus in omnes euentus ſubiiciant: quia ſeorſum ſibi conſulere fas non erat. Cæterùm de terræ partitione quaſi de re mox futura præcipiēs, omnium animos ad fiduciam attollit, quò alacrius tranſitum accelerent: acſi nō tantùm in manu eſſet victoria, ſed mox quoque percipiendus eius fructus.

33 *Dedit itaque.* Sic Moſen dediſſe intelligas, vt Dei mandato fretus, legem inuiolabilem tulerit. Quanquam enim expreſſè non legitur imperium Dei interceſſiſſe, poſterior tamē approbatio id planè confirmat: ſicuti nulla fit mentio Eleazar & ſeniorum, quos tamen non fuiſſe præteritos certū eſt, quin adhibiti fuerint ſimul arbitri: præſertim quum à filiis Gad & Rubē delata illis fuiſſet cognitio. Tantùm ſubeſt tacita antitheſis inter antiquum fœdus quod Deus pepigerat cum Abraham, & hoc nouum ius ac ſpeciale, quo populum ſuum locupletare dignatus fuerat. Principio duæ tantùm tribus nominatæ fuerāt: nūc additur dimidia tribus Manaſſe: quia ſcilicet poſteri Machir, & Iaret, & Noba, qui omnes genus ducebant à Manaſſe, vrbes & viros occupauerant. Quòd enim ſic vertunt interpretes, acſi victorias illas eſſent adepti ex quo Rubenitis & Gaditis permiſerat Moſes trans Iordanem habitare, mihi non videtur conſentaneum: quin potius redditur cauſa cur excepta fuerit portio quæ ceſſit filiis Manaſſe: quia ſcilicet fraudandi non fuerint agris quos ſeorſum acquiſierant. Nec verò probabile eſt, quum aliis data eſſet regio trans Iordanem, poſtea irruptionem feciſſe, vt ius alienum ad ſe traherent. Nec obſtat ſeries narrationis: quia Hebræis tritum eſt quæ prius geſta ſunt poſterius referre: præſertim vbi per occaſionem ſubiicitur pro cauſæ redditione quod antè omiſſum fuerat. Siquis tamen malit præſenti cōmodo fuiſſe allectos, pertinacius non contendā. Sed quî conuenit vrbes fuiſſe extructas quæ adhuc incolumes ſtabant: ſicuti antè vidimus victorē populū in illis habitaſſe. Nempe, quia vix vnquam contigit expugnari vrbes, quin diruantur muri, non abs re talis inſtauratio vocatur ædificium. Muniēdæ erant vrbes, ne imbellis turba ad primos quoſque hoſtium impetus expoſita eſſet. In hunc finem reſtaurarūt quæ diſiecta erant: & ita quodammodo renouarunt vrbes ruinis deformatas.

Eiuſdem hiſtoriæ repetitio.

EX DEVT. CAP. III.

12 Et *hanc terram poſſedimus eo tempore ab* Aroer, *quæ ſita erat ad torrentem* Arnon, *& dimidium montis* Galaad, *& vrbes eius dedi* Rubenitis *&* Gaditis.

13 *Reſiduū verò* Galaad, *& vniuerſam* Baſan *regni* Og *dedi dimidiæ tribui* Manaſſe, *& omnem regionem* Argob, *totam* Baſan *quæ vocabatur terra gigantum.*

14 Iair *filius* Manaſſe *cepit omnem regionem* Argob, *vſque ad terminū* Geſuri *&* Maachathi: *& vocauit eas ſecundum nomen ſuum* Baſan Hauoth Iair *vſque ad diem iſtam.*

15 *Porro ipſi* Machir *dedi* Galaad.

16 Rubenitis *verò & Gaditis dedi* Galaad, *vſque ad torrentem* Arnon, *medium torrentis, & terminum: & vſque ad* Iabboc *torrentem terminum filiorum* Ammon.

17 Et *planitiem, &* Iordanem, *& terminū, à* Chinnereth *vſque ad mare planitiei, mare ſalis, ſub effuſionibus aquarum collis ad* Orientem.

18 *Præcepíque vobis eo tempore, dicendo,* Iehoua Deus *veſter dedit vobis terram iſtam, vt poſſideatis eam, accincti armis tranſibitis ante fratres veſtros filios* Iſrael, *quotquot robuſti eſtis.*

19 *Tantummodo vxores veſtræ, & paruuli veſtri, & pecudes veſtræ (noui quòd pecora multa ſint vobis) remanebunt in vrbibus veſtris quas dedi vobis:*

20 *Donec requiem dederit* Iehoua *fratribus veſtris ſicut vobis, & poſſideant ipſi etiam terram quam* Iehoua Deus *veſter dat eis trans* Iordanem: *tunc reuertemini ſinguli ad poſſeſſionem*

ſuam quam dedi vobis.

12 *Et hanc terram.* Hoc loco decretum ſuum confirmat, vt Rubenitis & Gaditis,& dimidiæ tribui Manaſſe rata ſit terræ poſſeſſio trans Iordanem.Quoniam enim illis extra ſortem obtigerat,potuit res in controuerſiam trahi apud poſteros.Ergo nequis moleſtiam faceſſat,iterum aſſerit legitimos eſſe regionis illius dominos.Porro quia litigioſa eſſe poterat ipſa donatio, eo quòd terra illa extra fines hæreditatis à Deo promiſſæ ſita eſſet: hanc quoque obiectionē præuenit Moſes,quòd Deus ſuo populo non fruſtra poſſidendam dederit,vnde ſequitur ius habitandi fuiſſe permiſſum.Iam ne in cōtentionē vocetur partitio tanquā inæqualis, omni ex parte terminos illis aſſignat,acſi Dei authoritatē inſtar valli & aggeris opponeret,ne cui fas eſſet irruptionem facere.Quòd ad nomina locorū ſpectat,mare ſalis vocatur mare mortuū: Chinnereth autem lacus Geneſara,vel Geneſareth.In effuſionibus collis non conſentiunt interpretes: quia Aſedoth,Piſgah quidā volunt nomen proprium eſſe vrbis:malo tamē appellatiuè ſumere nomen effuſionū,non pro fontibus & riuis,ſed pro radice,vbi terra per accliuē deſcenſum quodāmodo ſe effūdere videtur.Piſgah vnū eſſe ex verticibus montis Abarim poſtea videbimus.

18 *Præcepique uobis.* Ad eos quidē ſolos dirigitur ſermo quibus trans Iordanē dabatur hæreditas.Oſtendit tamen Moſes pactum ſe interpoſuiſſe,ne ſua ditione antè fruerētur duæ illæ tribus cū dimidia,quàm belli ſocietate defunctæ eſſent in ſubigenda terra Chanaā. Dicit ergo ſe dediſſe illis locū,non in quo ſtatim quieſcerent,ſed in quo deponerent vxores ſuas,& peculiū, donec toti populo tranquilla eſſet ſua ſtatio.

DEVTER. CAP. IIII.

41 *Tunc ſeparauit Moſes tres vrbes trans Iordanem ad exortum ſolis:*

42 *Vt fugeret illuc homicida qui occidiſſet proximum ſuum neſciens, quem nō odiſſet ab heri & nudiuſtertius:vt fugeret ad vnam ex vrbibus iſtis, & viueret.*

Vel, Per errorē, vel, per incogitantiam.

43 *Bezer in deſerto in terra planitiei à Rubenitis:Ramoth-Galaad à Gaditis & Golan in Baſan à Manaſſe.*

Sex vrbes(vt alibi viſum eſt)deſtinauerat Deus in refugium,ſiquis hominem occiderat,modò ſuam innocentiam iudicibus probaret.In tribus quas trans Iordanem aſſignauerat, narrat Moſes ſe fideliter præſtitiſſe quod Deus iuſſerat.Vnde apparet,quanuis nō ſtatim omni ex parte ſatiſfieri poſſet Dei mandato, non tamen expectaſſe dum tres aliæ vrbes accederent:ſed quātum ferebat facultas,ſuo munere fuiſſe perfunctum.Quo exemplo diſcamus,etiam vbi ad finē nō ſtatim perducere licebit quod aggredi iubet Deus, minimè tamē cunctandum eſſe.Nec verò nos aliud moratur quàm mera ſegnities, niſi Deo iubente maturè incipimus quod Deus per alios abſolui ac finiri vult.

NVMER. XXXIII.

Iſtæ ſunt profectiones filiorū Iſrael,qui egreſſi ſunt è terra AEgypti,per exercitus ſuos,per manum Moſis & Aharon.

2 *Scripſit autem Moſes egreſſus eorum per profectiones eorum iuxta ſermonem Iehouæ:iſtæ, inquam,ſunt profectiones eorum per egreſſus eorum.*

3 *Profecti ſunt igitur Rameſſe menſe primo, decimaquinta die menſis primi,poſtera die Phaſe egreſſi ſunt filii Iſrael in manu excelſa in oculis omnium AEgyptiorum.*

4 *(AEgyptii autem interim ſepeliebāt quos percuſſerat Iehoua ex eis,omnem primogenitum, & in diis eorum fecerat Iehoua iudicia)*

5 *Profecti ſunt,inquam,filii Iſrael è Rameſſe,& caſtrametati ſunt in Suchoth.*

6 *Profecti autem de Suchoth,caſtrametati ſunt in Etham,quæ eſt in extremo deſerti.*

7 *Et profecti de Etham,reuerſi ſunt in Pi-habiroth,qui eſt ante Baal-ſephon , & caſtrametati ſunt ante Migdol.*

8 *Profecti verò de Pene-habiroth,tranſierunt per medium maris in deſertum: & ambulauerunt viam trium dierum per deſertum Etham,& caſtrametati ſunt in Marah.*

9 *Profecti verò de Marah venerūt in Elim.in Elim verò erant duodecim fontes aquarum,& ſeptuaginta palmæ,& caſtrametati ſunt illic.*

10 *Et profecti ex Elim,caſtrametati ſunt iuxta mare Suph.*

11 *Profecti autem è mari Suph,caſtrametati ſunt in deſerto Sin.*

12 Et profecti è deſerto Sin, caſtrametati ſunt in Dophcah.
13 Profecti autem è Dophcah, caſtrametati ſunt in Alus.
14 Et profecti ex Alus, caſtrametati ſunt in Rephidim, vbi nõ erãt aquæ populo ad bibendũ.
15 Ideò profecti è Rephidim, caſtrametati ſunt in deſerto Sinai.
16 Profecti autem è deſerto Sinai, caſtrametati ſunt in Cibroth-Hathaauah.
17 Et profecti ex Cibroth-Hathaauah; caſtrametati ſunt in Haſeroth.
18 Et profecti de Haſeroth; caſtrametati ſunt in Rithmah.
19 Profecti verò de Rithmah, caſtrametati ſunt in Rimmon Peres.
20 Et profecti è Rimmon Peres, caſtrametati ſunt in Libnah.
21 Profecti verò è Libnah, caſtrametati ſunt in Riſſah.
22 Et profecti è Riſſah, caſtrametati ſunt in Cebeloth.
23 Profecti item è Cebeloth, caſtrametati ſunt in monte Sepher.
24 Profecti quoque è monte Sepher, caſtrametati ſunt in Haradah.
25 Et profecti ſunt è Haradah, & caſtrametati ſunt in Macheloth.
26 Et profecti è Macheloth, caſtrametati ſunt in Thahath.
27 Profecti autem è Thahath, caſtrametati ſunt in Tharah.
28 Profecti quoque è Tharah, caſtrametati ſunt in Micheah.
29 Profecti item è Micheah, caſtrametati ſunt in Haſmonah.
30 Et profecti ſunt de Haſmonah, & caſtrametati ſunt in Moſeroth.
31 Et profecti de Moſeroth, caſtrametati ſunt in Bene-iaacan.
32 Profectíque è Bene-iaacan, caſtrametati ſunt in Hor Gilgad.
33 Et profecti de Hor Gilgad, caſtrametati ſunt in Iotbathah.
34 Et profecti de Iotbathah, caſtrametati ſunt in Abronah.
35 Profecti verò ex Abronah, caſtrametati ſunt in Eſion-gaber.
36 Et profecti ex Eſion-gaber, caſtrametati ſunt in deſerto Sin, quod eſt Cades.
37 Et profecti ſunt è Cades, & caſtrametati ſunt in Hor monte, in extremo terræ Edom.
38 (Aſcendit autẽ Aharon ſacerdos in Hor mõtem iuxta ſermonẽ Iehouæ, & mortuus eſt anno quadrageſimo ex quo egreſſi ſunt filii Iſrael è terra AEgypti, menſe quinto, primo die menſis.
39 Erátque Aharon natus centum & vigintitres annos quando mortuus eſt in Hor monte.
40 Audiuit autem Chenaanæus rex Arad (is verò habitabat in Meridie, in terra Chenaan quum ingrederentur filii Iſrael.)
41 Et profecti de Hor monte caſtrametati ſunt in Salmonah.
42 Profecti verò ex Salmonah, caſtrametati ſunt in Punon.
43 Profecti è Punon, caſtrametati ſunt in Oboth.
44 Profecti item ex Oboth, caſtrametati ſunt in Iie-haabarim in termino Moab.
45 Et profecti ex Iim, caſtrametati ſunt in Dibon-gad.
46 Profecti item ex Dibon-gad, caſtrametati ſunt in Almon-diblathaim.
47 Profecti præterea ex Almõ-diblathaim, caſtrametati ſũt in mõtibus Abarim ante Nebo.
48 Et profecti è montibus Abarim, caſtrametati ſunt in compeſtribus Moab, iuxta Iordanem Iericho.
49 Tandem caſtrametati ſunt iuxta Iordanem à Beth-ieſimoth vſque ad Abel-ſittim in cãpeſtribus Moab.
50 Loquutus eſt autem Iehoua ad Moſen in campeſtribus Moab, iuxta Iordanem Iericho, dicendo,
51 Alloquere filios Iſrael, & dicas eis, Quum tranſieritis Iordanem ad terram Chenaan,

52 *Expellite omnes habitatores terræ à facie veſtra.*
53 *Expelletis, inquam, habitatores terræ, habitabitíſque in ea: vobis enim dedi terrã vt eam
poſſideatis.*
54 *Poſſidebitis autem terram illam per ſortem, per familias veſtras: pluribus multiplicabitis
hæreditatem eorum, & paucioribus diminuatis hæreditatem eorum: in loco in quo egredietur illi
ſors, erit illi: per tribus patrum veſtrorum hæreditatem capietis.*
55 *Quòd ſi non expuleritis habitatores terræ à facie veſtra, tum erit vt quos reliqueritis ex
eis, ſint in cultros in oculis veſtris, & in ſpinas lateribus veſtris, & affliget vos ſuper terrã in qua
vos habitabitis.*
56 *Eueniétque vt quemadmodum cogitaui facere illis faciam vobis.*

1 *Iſtæ ſunt profectiones.* Stationes in quibus caſtrametatus eſt populus, non omnes antea Moſes recenſuit, ſed eas fere duntaxat in quibus memorabile aliquid contigerat, maximè poſt trãſitum maris rubri: quia magnopere intererat ſtatui quaſi ante oculos locorum circũſtantias, donec admirabili Dei potentia non modò erepti eſſent à præſenti morte, ſed per morté & profundas abyſſos patefactus eſſet illis egreſſus ad vitam. Et vno loco ſatis admonuit, ſe quaſdam ſtationes omittere, vbi refert populum è deſerto Sin per ſuas profectiones (ſicuti indictæ erant ore & mãdato Dei) veniſſe in Raphidim: hìc verò ſingula loca in quibus ſubſtiterãt diligentius perſequitur, acſi in tabula repræſentaret quadraginta annorum peregrinationem. Finis auté eſt, primùm vt memoria redemptionis, & tot beneficiorũ quæ annexa erãt, altius defixa maneat in omnium cordibus: ſicuti ad hiſtoriæ certitudinem non parum valet locorum deſcriptio: deinde vt locorum nominibus admoniti, reminiſcãtur quoties & quot modis iram Dei in ſe prouocauerint: maximè verò vt agnoſcant, quum iam eſſent in ipſo terræ promiſſæ veſtibulo, ſua prauitate & cõtumacia ſe fuiſſe retroactos, & per flexuoſos errores vagatos, donec illis impiæ ingratitudinis ſoluta eſſet merces. Intereà vt ſecum expendãt, Deũ ſua miſericordia ſic téperaſſe vindictæ rigorem, vt gratiæ ſuæ cõtemptores, quantumuis ſceleſtos & indignos, aleret nihilominus & foueret: fœdus verò quod pepigerat cum Abrahã ad filios propagaret. In hunc finem reſpicere oportuit Iſraelitas, vt rite in tota itineris ſui narratione proficerent. Porrò nõ abs re præfatur Moſes, has eſſe profectiones filiorum Iſrael: quia ex quo egreſſi fuerant è terra Goſſen, eos nõ vulgaris trepidatio & anxietas cõſtrictos tenuit, donec ſe viderũt in ſepulchrũ demerſos: quia vndique concluſi erant vel mari, vel faucibus duorum montium, vel exercitu Pharaonis. Deſertum ingreſſi antequam pertingerent ad motem Sinai, ſeptem ſtatiua habuerunt, in quibus centies pereundum erat fame, & ſiti, rerúmque omnium inopia, niſi mirabiliter à Deo fuiſſet ſuccurſum. Cæterùm quum totidem diebus facile eſſet totum iter conficere, iam tunc moram afferre cœpit peruerſa eorum importunitas. Si eos vrgebat panis & aquæ penuria, acrius ſtimulari oportuit, vt ſuppliciter ad Deum cõfugerẽt. Adeo autem alieni ſunt ab manſuetudine, quæ eos doceat à Deo precibus & votis efflagitare neceſſitati ſuæ remediũ, vt potius tumultuentur contra Moſen: neque id modò, ſed proteruè Deum ipſum impetant nefandis conuitiis, acſi ſæuus eſſet carnifex, non redemptor. Hinc ergo factum eſt, vt non ante diem quadrageſimum adducti tandem fuerit ad montem Sinai. Vixdum Lex erat promulgata, & adhuc perſonabat in eorum auribus formidabilis vox Dei, qua eos ſibi in populum addixerat, & ecce, repentè turpis, imò prodigioſa, ad idololatriam defectio: qua per eos non ſtetit quominus abiecta Dei gratia, & quantum in ipſis erat, abolita promiſſione, miſerè perirent, vt digni erant. hoc obſtaculo rurſus fuerunt ab vlteriore progreſſu cohibiti. Eadem obſtinatione ſubinde contra Deum inſanierunt: nec pluribus pœnarum exemplis admoniti vnquam redierunt ad ſanam mentem. Cumulus furioſæ contumaciæ fuit, dum progreſſi ad terræ promiſſæ limitem, repudiarunt Dei beneficium, ſéque tanquam Deo repugnante hortati ſunt ad reditum, acſi fœteret illis inæſtimabilis redemptio quæ eos perpetua obligatione retinere debuerat in obſequio Dei. Quæ deinde ſequuntur ſtationes, magis ad viuum exprimunt, ſicuti nauis tempeſtate repulſa à portu, variis procellis circunuoluitur, ita quoque retractos ab acceſſu terræ, per obliquos circuitus erraſſe: quoniam digni erant quos Deus per ludibrium traduceret. Ad hoc Moſis conſilium oculos dirigere conuenit, vt hoc caput cum fructu legamus. Profectiones autem vocat ordines itinerum, ſtationibus diſtinctos: quia caſtra non mouebant niſi dato ſigno, quum ſcilicet nubes relicto ſanctuario, in alium locum tendebat, acſi Deus è cælo manum porrigeret ad iter gubernandum:

vnde clarius innotuit, eius potentia retentos fuiſſe in deſerto.

3 *Profecti ſunt de Rameſſes.* Quòd volunt quidam nomen vrbis pro tota regione Goſſen poſitum, mihi non probatur: quia conſentaneum non eſſet, ex locis diſtantibus ac remotis ſimul fuiſſe profectos. Minus etiam quadraret quod mox additur, turmis diſpoſitis egreſſos fuiſſe: non quòd in vrbem omnes ſimul confluxiſſent, quia vix credibile eſt tantam multitudinem potuiſſe intra muros recipi: ſed quia ex edicto Moſis & Aharon in agrum vrbis aut viciniam fuerunt coacti, vt ſuos ordines digererent, ne confuſa feſtinatione alii alios impedirent. Poſtquam autem dixit egreſſos fuiſſe manu Dei excelſa, vt hanc admirabilem potentiam magis commendet, addit AEgyptios teſtes fuiſſe ac ſpectatores: vnde colligitur ceſſiſſe tandem Deo, vel ita fuiſſe ſubactos, vt digitum tollere non auderent. Accedit alia circunſtantia, quòd tunc AEgyptii mortuos ſuos primogenitos ſepelirent: quibus verbis non ſignificat Moſes ceſſaſſe ab impediendo tranſitu, quoniam alio negotio diſtricti erant: quin potius admonet, quamuis eos exacerbaret dolor ex ſuorum morte, iacuiſſe tamen quaſi exanimes: quia eos debilitauerat Dei virtus, vt facultas ad reſiſtendum deficeret. Quòd dicit Moſes Deum exercuiſſe iudicia contra deos AEgypti, ad commendationem veræ religionis ſpectat, ne vnquam deflectant filii Iſrael ad Gentium ſuperſtitiones, quas in ſua liberatione experti ſunt meras eſſe fallacias. Neque enim Pharao duntaxat proſtratus fuit cum ſuis copiis, ſed dii quoque eorum pudefacti, quos ſibi fingebant terræ ſuæ præſides. Atque ita refutati, erroris & ſtultitiæ conuicti fuerunt omnes eorum cultus. Friuolum verò commentum eſt, ſponte collapſa fuiſſe omnia idola in AEgypto, vt Deus Iſrael ſibi vni deitatis gloriam aſſereret. Satis eſt Deum egiſſe ſuos triumphos de idolis, vbi reipſa palam fecit nullas illis ad opitulandum vires ſuppetere: & magorum ſimul præſtigias diſcuſſit. Huc videtur alludere Iſaias, quum dicit, Ecce, Deus in AEgyptum veniet, & concident omnia idola. ſignificat enim Deum in AEgypto editurum potentiæ ſuæ documenta, quæ errorum omnium vanitatem coarguant, & euertant omnia ſuperſtitionũ figmẽta, quibus decepti fuerãt AEgyptii. *Iſa.19.a.1.*

8 *Profecti de Phihahiroth.* Narrat populum itinere tridui progreſſum eſſe: non tam ad tolerantiæ laudem quàm ad celebrandam abmirabilem Dei potentiam, qui tantam multitudinem abſque aqua ſuſtinuerit. Tenendum enim eſt memoria quod alibi docui, à tranſitu maris rubri vſque ad Mara nullas fuiſſe aquas repertas: quo magis deteſtanda fuit populi impietas, qui illic propter amarum aquæ ſaporem ad tumultuandum prorupit. Ex oppoſito autem refulſit incomparabilis Dei miſericordia, quòd homines moroſos & importunos dignatus eſt amœna & delectabili ſtatione recreare. Primis enim caſtris deducti ſunt in Elim, vbi nacti ſunt duodecim fontes, & palmas ſeptuaginta. Deſertum Sin leuiter præterit Moſes, acſi nihil illic memoratu dignum contigiſſet: quum tamen illic ſe prodiderit ſceleſta populi impietatas, & inſigni miraculo nobilitatus fuerit locus, quum Man è cælo diſtillauit in alimentum populi, vt apertis cæli feneſtris, panem Angelicum mortalis homo comederet. Breuiter etiam attingit in Raphidim non fuiſſe aquas ad bibendum. Verùm ſatis habuit hoc loco numerare ſtationes, quæ populo res geſtas in memoriam reuocarent. In ſepulchris concupiſcentiæ inſculptum fuit vindictæ Dei monumentum. Sed quum alia loca ſimpliciter recenſet, ſepulta rerum narratione, colligere licet quod paulo antè dixi, non aliud fuiſſe eius conſilium quàm populo ante oculos depingere peregrinationem qua defunctus fuerat per annos quadraginta. Obiter tamẽ meminit mortis Aharõ: quia ſingulari Dei beneficio prorogata fuit ei vita in gratiam populi, donec inſtaret tempus quo promiſſam terram adituri erant: quandoquidem vtile ac neceſſarium frænum erat eius authoritas ad cohibendam gentis adeo proteruæ ferociam. Interim pœna ſancto viro inflicta, poſteros monere debuit, non abs re patres ſeuerè fuiſſe caſtigatos, qui peccata peccatis addere non deſtiterant: quando ne ſeruo quidem ſuo Deus ob vnicum delictum pepercerat. Quòd continuo pòſt addit, Chananæum tunc primùm audiſſe de aduentu filiorum Iſrael, eo ſignificat diuinitus velum oppoſitum fuiſſe hoſtibus, ne citius infeſti eſſent. Ita enim iudicii ſui rigorem mitigauit Deus vt Iſraelitis quietum ſaltem eſſet exilium, & immune ab externa moleſtia, quandiu in deſerto ipſis errandum erat.

50 *Loquutus eſt Iehoua.* Finem & conſilium Dei cur gentes expelli vellet, alibi expoſuimus, ne ſcilicet adulterarent ſuis mixturis purum Legis cultum, populum malis exemplis corrumperent, atque adeo inquinamenta eſſent terræ ſanctæ. Nunc verò aliò reſpicit Moſes, quia de terræ partitione acturus, præfatur, vacuandam eſſe ſuis incolis, vt plena & libera fruitio maneat filiis Iſrael. Contextus hic notandus eſt: quoniam alioqui locus hic appendix fuiſſet primi præcepti, ſicuti altera pars verſus ſub primo præcepto poſita fuit. Verùm quia coniunctim pronuntiat Deus, Expelletis incolas è terra, & illic habitabitis, quia dedi vobis poſſidendam: ab-

ſurdum fuit membrum vnum ab altero diuelli.

54 *Poſſidebitis autem per ſortem.* Modus quoque diuiſionis exprimitur, vt quiſque poſſideat quod ſorte obtigerit. fuit autem hæc optima ratio, quia nunquam paſſæ fuiſſent ſingulæ tribus, hominum arbitrio in hanc vel in illam partem ſic ablegari. Imò ſi iudicum ſuffragiis permiſſa fuiſſet cognitio, inter ſe iurgati eſſent potius quàm definiiſſent quid rectum eſſet. Sed hîc altius quiddam conſiderare oportet: nempe hoc modo Deum certò comprobaſſe, ſua liberalitate & ſingulari beneficio filios Iſrael terræ illius hæredes eſſe ac dominos. Ac principio tenendum eſt, quanuis ſortibus nihil magis fortuitum exiſtiment homines, eas tamē diuinitus gubernari, vt dicit Solomon. Sortiri ergo iuſſit Deus populum, ſibi in ipſo exitu iudicium vendicans. Iam quî factum eſt vt tribus Zabulon partem ſuam adepta ſit in littore maris, niſi quia ſic prædictum fuerat à Patriarcha Iacob? Cur tribui Aſer obtigit ferax optimi frumēti regio, niſi quia eodem ore pronuntiatum fuerat pinguē fore panē Aſer, qui daturus eſſet delicias regibus? Eodem vaticinio nacta eſt tribus Iehudah hæreditatē vitiferā, & optimis paſcuis vberem. Itaque terræ ſortitio clarè monſtrauit non fruſtra Deum olim pollicitum fuiſſe Abrahæ terram illam: quia donationis præconium ex ore Iacob efficax & ratum fuit. Pius ſenex fame illinc expulſus fuerat. Inquilinus in AEgypto, & bis exul poſteris ſuis non ſecus pro ſummo imperio partes aſſignat acſi paterfamiliâs pauca fundi ſui iugera inter hæredes diſtribueret. Sed quod tunc ridiculum videri poterat, Deus tandem obſignauit. Vnde apparet, quæ pro modulo ſenſus noſtri cæco fortunæ impetu verſari putamus, dirigi arcana Dei prouidentia: conſilium verò Dei perpetuo tenore ita ſtare vt exitus principiis reſpondeat. Rurſus verò ius analogum illis commendat, vt pro numero hominum maior aut minor portio ad ſingulas tribus perueniat. Quòd autem allegoricè quidam notari volunt, gratuito Dei beneplacito tanquam ſorte nobis obtingere cæleſtem hæreditatem, quanquam primo intuitu plauſibile ſit, nullo negotio refellitur. Pars hæreditatis erat Hebron: atqui ea extra ſortem potitus eſt Caleb. Maior autem apparet exceptio in tribu Ruben & Gad, & dimidia tribu Manaſſe, qui populi conſenſu non ſorte, quaſi priuilegio impetrarunt quicquid acquiſitum fuerat trans Iordanem. Diſcant igitur lectores ab argutiis abſtinere, ne ſæpe cum pudore agnoſcant, inanem vmbram ſe captaſſe.

Prou. 16.d.33.

55 *Quòd ſi non expuleritis.* Cur tam ſeuerè exarſerit ira Dei in illas gentes vt prorſus extinctas vellet, alibi vidimus. Iam à tempore Abrahæ cœperat illic graſſari magna ſcelerum licentia, ſicut colligitur ex Dei verbis, quum diceret nondum completam eſſe eorum iniquitatem. Poſtquam annis quadringentis abuſi ſunt Dei ipſius tolerantia, quis interitum illorum tam longæ obſtinationis mercedem iuſtam & maturam eſſe neget? Cæterùm illos excidendo, rationem habuit Deus electi populi, vt ſegregatus à profanis hominibus, nunquam ad externas corruptelas deflecteret. Pœnam verò quæ nūc denuntiatur, ſua ignauia bis promeriti ſunt Iſraelitæ. quia nec partibus ſuis defuncti ſunt in exigenda Dei vindicta, & eius gratiæ, quantum in ſe erat, detraxerunt. Honore eos non vulgari dignatus fuerat, quum exercendis ſuis iudiciis miniſtros præficeret. Turpis ergo fuit ſegnities, hac in parte ceſſare: deinde terram illis in ſolidum dederat. Quòd ergo parte contenti neglexerunt quod reſiduum erat, in hoc torpore ſe prodidit peruerſa ingratitudo. Adde quòd vltro ſe implicuerunt exitialibus plagis, gentes impias ſibi miſcendo, à quibus diuinitus fuerant ſeparati, ne earum mores & peruerſos ritus imitarentur. Minatur ergo Deus, gentes illas tanquam aculeos fore Iſraelitis, qui configant eorum oculos, ſpináſque & latera pungant. quod fuiſſe impletum liber Iudicum maximè luculentus eſt ac locuples teſtis. Quanquam vſque ad tempus Dauidis hæc pœna aſſiduè defixa fuit in eorum oculis & lateribus. In quo etiam conuincitur indomita populi proteruia, apud quem nihil profecit tam ſeria admonitio, vt in apertis ſcelerum vltionibus non minus quàm in felici victoriarum curſu pergeret.

NVMER. CAP. XXXIIII.

ET *loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

2 *Præcipe filiis Iſrael, & dicas eis, Quum intraueritis terram* Chenaan *(iſta eſt terra quæ cadet vobis in hæreditatem, terra Chenaan per terminos ſuos)*

3 *Erit vobis plaga* Meridiei *à deſerto* Sin *vſque ad terminos* Edom: *erit inquam vobis terminus* Meredici *ab extremo maris ſalis ad* Orientem.

4 *Et circuibit vobis iſte terminus à meridie ad* Maale Acrabim, *& tranſibit vſque ad* Sin: *& erunt egreſſus eius à* Meridie *in* Cades Barnea, *atque illinc egredietur ad villam* Addar, *&*

tranſibit vſque ad Aſmon.

5 *Præterea circuibit terminus iſte ab Aſmon vſque ad flumen* AEgypti: *& erunt illinc egreſſus eius ad Occidentem.*

6 *Terminus autem Occidentalis erit vobis mare magnum, terminus, inquam, iſte erit vobis terminus Occidentalis.*

7 *Iſte verò erit vobis terminus Aquilonaris, à mari magno deſcribetis vobis* Hor *montem.*

8 *Ab hoc monte deſcribetis vſque ad introitum* Hamath: *& erunt egreſſus termini illius ad* Sedad.

9 *Et illinc egredietur terminus iſte ad Ziphon, eruntque egreſſus eius ad villam* Enan. *iſte erit vobis terminus Aquilonaris.*

10 *Deſcribetis præterea vobis terminum ad Orientem, à villa* Enan *vſque ad Sepham.*

11 *Et deſcendet iſte terminus à Sepham vſque ad* Riblah *ab Oriente* Ain: *& deſcendet terminus iſte, perueniétque ad latus maris Cinnereth ad Orientem.*

12 *Et deſcendet iſte terminus ad* Iordanem, *eruntque egreſſus eius ad mare ſalis: iſta erit vobis terra per terminos ſuos per circuitum.*

13 *Præcepit autem* Moſes *filiis* Iſrael, *dicendo, Hæc eſt terra quam poſſidebitis ſorte, & quã præcepit* Iehoua *vt darem nouem tribubus, & dimidiæ tribui.*

14 *Acceperunt enim tribus filiorum* Rubenitarum *per domos patrum ſuorum, & tribus filiorum Gaditarum per domos patrum ſuorum, & dimidia tribus* Manaſſe: *acceperunt inquam hæreditatem ſuam.*

15 *Duæ tribus & dimidia acceperunt poſſeſſionem ſuam citra* Iordanem Iericho *ad* Orientem *ad exortum ſolis.*

16 *Loquutus eſt præterea* Iehoua *ad* Moſen, *dicendo,*

17 *Iſta ſunt nomina virorum qui poſſidendam vobis diſtribuent terram,* Eleazar *ſacerdos, &* Ioſue *filius* Nun.

18 *Et principes ſingulos de qualibet tribu capietis ad poſſidendam terram.*

19 *Iſta ſunt nomina virorum: de tribu* Iehudah, *Caleb filius Iephune.*

20 *Et de tribu filiorum Simeon, Samuel filius* Ammihud.

21 Et *de tribu* Beniamin, Elidad *filius* Chiſlon.

22 Et *de tribu filiorum* Dan, *princeps* Bucci *filius* Iogli.

23 *De filiis* Ioſeph, *de tribu filiorum* Manaſſe, *princeps* Huiel *filius* Ephod.

24 Et *de tribu filiorum* Ephraim, *princeps Cemuel filius* Siphtan.

25 Et *de tribu filiorum* Zabulon, *princeps* Eliſaphan *filius* Paruach.

26 *Et de tribu filiorum Iſſachar, princeps* Paltiel *filius* Azzan.

27 *Et de filiorum Aſer, princeps* Ahihud *filius* Selomi.

28 Et *de tribu filiorum* Nephthali, *princeps* Pedahel *filius* Ammihud.

29 *Iſti ſũt quib' præcepit* Iehoua *vt diſtribuerẽt poſſidẽdas terras filiis* Iſrael *in terra* Chenaã.

1 *Et loquutus eſt Iehoua.* Hîc officium ſuſcipit Deus prouidi & ſeduli patrisfamiliâs, dum terram ſuis finibus vndique circunſcribit, ne ius poſſeſſionis vnquam ſit ambiguum. Incipit autem à termino Auſtrali, vbi notandum eſt comprehendi regionem Baſan, & quicquid ante tranſitum Iordanis acquiſierant Iſraelitæ ex quo hæc acceſſio Deo probata fuit. Extendit autem partem illam vſque ad deſertum Sin & fines Edom, & per circuitus deducit à Cades Barnea vſque Addar, & tranſitum Aſmon: denique ad torrentem quo alluitur vrbs Rhinocorura, quæ AEgypto contigua eſt. Neque enim per flumen AEgypti intelligi poteſt Nilus, cuius curſus ad eam plagam minimè tendebat. Ergo à mari mediterraneo verſus Arabiã erat Auſtralis terminus: verſus Occidentem alluebatur terra mari mediterraneo, quod hîc vocatur magnum reſpectu lacus Geneſare, & maris ſalſi, quo nomine intelligitur lacus Aſphaltitheh. Initium Septentrionalis termini erat promontorium Hor: neque enim de monte

accipere conuenit in quo mortuus eſt Aharon, qui procul diſtabat, & ſitus erat à parte oppoſita. Illinc vſque ad Epiphaniam Syriæ, quæ vocatur Hemath, porrigebatur: duas enim vrbes eiuſdem nominis fuiſſe, Hieronymo aſſentior: & certè probabile eſt, à Propheta Amos vocari Antiochiam Hemath magnam comparatione minoris cuius nunc fit mentio, cui nomen impoſuit impius ille & crudelis tyrannus Epiphanes. An verò Antiochia maior olim dicta fuerit Hemath & Riblah (ſicuti tradit Hieronymus) in medio relinquo. Deinde tranſibat Sedad & Ziphron. vltimus finis erat villa Enan. Illinc terminus Orientalis tranſibat per Sepham Riblah & Ain, donec perueniret ad lacus Genezare. qui lacus eſt ſatis celebris, & vocatur mare Cinnereth. Ita terminus Orietalis ab Arabia reſpiciebat verſus Perſidem: à plaga verò Aquilonari ſita erat Babylon.

13 *Præcepit autem Moſes.* Repetitio eſt, ſed non ſuperflua: quia ſortem nouē tribuum & dimidiæ ſuperiori donationi opponit. Quæ enim mox additur exceptio, Rubenitis & Gaditis & dimidiæ tribui Manaſſe agros fuiſſe conceſſos vltra Iordanem, non excludit eos à parte hæreditatis promiſſæ, acſi tanquam exhæredati ablegarentur extra fines à Deo præſcriptos: ſed à ſorte duntaxat, quia extra ordinem à fratribus ſuis obtinuerant quod in communi hæreditate alioqui cēſeri debuit comprehenſum. Non quòd ab initio id fuerit patefactum, ſed quia Deus pro ſua indulgētia ratum habuit poſtulatum, quo fines terræ ampliabant. Et certè abſurdum fuiſſet, acſi abdicati eſſent à familia Abrahæ, nullum illis inter fratres locum dari in terra promiſſa. Ac nuper vidimus, partem hanc quæ videtur ab aliis ſeparari, incluſam fuiſſe limitibus à Deo poſitis. Simpliciter ergo voluit Moſes ſortitioni ſubiicere quicquid reſtabat.

16 *Loquutus eſt Iehoua.* Emergit quæſtio, Si terrā ſortiri inter ſe oportuit filios Iſrael, quorſū interpoſita fuerit iudicum authoritas, acſi eorum eſſet quicquā decernere? Atqui ſi expendimus quod paulo antè dictum eſt, ſpectandum in diſtribuenda terra fuiſſe numerum cuiuſque tribus, vtroque opus fuit: vt ſuo decreto oſtenderet Deus quæ cuiuſque eſſet regio, deinde accederet dimenſio pro hominum multitudine. Sortitio enim neceſſaria fuit: quia plagam maritimam refugiſſent multi, prætuliſſent ſinū terræ extremitatibus, noluiſſent relegari in mōtes: denique murmuribus & rixis inter ſe certaſſent abſque modo. Hac ratione iactæ ſortes, quarū iudicio Deus ſingulas tribus locauit in qua placuit ſtatione: ſic tamē vt prius iudices cū ſacerdote & Ioſua terram in decem prouincias partiti ſint. Poſtquā verò cognitū fuit in qua ſingulæ tribus plaga habitarent, acſi Deus illic hoſpitia deſignaſſet, iterum ſententiam hominum interuenire neceſſe fuit, quouſque & in quam partem porrigendi fines eſſent maiorum tribuum: alioqui minores recuſaſſent coarctari qua parte minus erat commodum. Etſi autem ſumma poteſtas meritò erat penes Ioſuā & Eleazar, ne tamē eos inuidiæ & calūniis exponeret Deus, conſilium adiunxit, in quo etiam prudenter occurſum fuit æmulationi: quia tribus duodecim ſingulos dederunt iudices, qui diſtributioni præeſſent, vt nulla conqueri poſſet ſe fuiſſe grauatam. Porro quia magnopere intererat, firmam apud poſteros vigere poſſeſſionem ſemel ſtatutam: primò recitātur ad hiſtoriæ certitudinem Principum nomina, deinde. ſicut in principio capitis dictū fuerat, in fine repetitur, à Deo fuiſſe electos: vnde Iſraelitæ diſcebant, nō poſſe terminos tunc poſitos cōuelli quin peſſūdaretur ipſius Dei authoritas.

DEVTER. CAP. XXXI.

ABiit itaque Moſes, & loquutus eſt verba iſta ad vniuerſum Iſraelem.

2 *Dixítque eis, Centum & viginti annorū ſum hodie, non poſſum vltrà egredi & ingredi: præterea* Iehoua *dixit ad me, Non tranſibis* Iordanem *iſtum.*

3 Iehoua *Deus tuus ipſe tranſiturus eſt ante te, ipſe diſperdet gentes iſtas à facie tua, poſſidebíſque eas:* Ioſua *ipſe tranſiturus eſt ante te, quemadmodum dixit* Iehoua.

4 *Faciétque* Iehoua *illis quemadmodum fecit Sihon & Og regibus* Emorrhæi, *& terræ eorum quos diſperdit.*

5 *Quum ergo dederit eos* Iehoua *ante faciem veſtram, tunc facietis eis omnino iuxta præceptum quod præcepi vobis.*

6 *Eſtote fortes, & roborate vos, ne timeatis, neque paueatis à facie eorum:* Iehoua *enim* Deus *tuus eſt qui pergit tecum, non deſeret te, neque te derelinquet.*

7 *Vocauit ergo Moſes* Ioſua, *& dixit illi in oculis totius in Iſraelis, Eſto fortis, & robora te: tu enim ingredieris cum populo iſto terram quam iurauit* Iehoua *patribus eorum ſe daturum*

illis,& ipſe ſorte diuides eam illis.

8 *Iehoua autem eſt qui præceſſurus eſt te,ipſe erit tecum:non te deſeret, neque derelinquet tè: ne timeas,neque paueas.*

1 *Abiit itaque Moſes.* Abeũdi verbo, ſignificat acceptis à Deo mandatis ad populum veniſſe vt
ea perferret. Vnde colligimus,in tempore fuiſſe admonitos vt ſibi cauerent,ſi quidem fuiſſent
ſanæ mentis. Et ex eius ore neceſſe fuit populum audire ſermones iſtos minimè iucundos,
vtpote qui & atrocibus minis & duris obiurgationibus pleni erant: quia ſi recitati demum
fuiſſent poſt eius mortem, ſtatim clamaſſent omnes ab alio doloſè confictos eſſe, atque ita
falſò prætendi eius nomen. Iam & temporis circunſtantia ad pondus augendum non parum
valuit,vt non ſolùm manſueta docilitate ſe tũc doctrinæ ſubijcerent,ſed vt in poſterum peni-
tus infixa maneret eorum cordibus. Scimus quanta attentione excipi ſoleant vltimæ mo-
rientium voces: Moſes ad mortem obeundam Dei mandato iam accinctus, apud populum
verba fecit, quaſi extremum vale dicturus. Ergo ad fidem & dignitatem prophetici mune-
ris acceſſit vis teſtamenti & authoritas. Sicuti tota vita de populi ſalute incredibili modo ſo-
licitus fuerat,ita nũc curam pluſquam paternã longius extendit. Et certè,pios doctores,quan-
tũ in ſe eſt proſpicere cõuenit, vt ipſis ſuperſtes vigeat laborum ſuorũ fructus. Cuius ſedulita
tis exemplum Petrus in ſe proponit,Iuſtum (inquit) arbitror, quandiu ſum in hoc tabernacu- 2.Pet.1.c.14.
lo,excitare vos per commonitionem: quin & dabo ſemper operam vt poſt obitum meum ha-
rum rerum poſſitis eſſe memores.

2 *Dixitque, Centum & viginti.* Quanuis ſuperbè & faſtidioſè ſæpius reiectus fuiſſet Moſes,
fieri tamen non potuit quin eius diſceſſus & ſummum mœrorem afferret,& incuteret gra-
uem metum. Ergo ætate ſua propoſita, anxietatem ſolatur, & triſtitiam mitigat: deinde alia
quoque ratione compeſcit eorum querimonias, quia Deus terminum eius vitæ fixerit. Le-
uamen ergo adducit, quia & mors ſit pluſquam matura, neque iam ferendis laboribus in
tanta ſenectute ſufficiat. Hìc tamen naſcitur quæſtio, Quomodo ſe caducum eſſe & fractis
viribus dicat: quia paulo pòſt videbimus, integris ſenſibus viguiſſe vſque ad mortem. Sed
ſolutio facilis eſt, non ideo præ ſenio futurum inutilem fuiſſe, quia vel oculis hebes eſſet,
vel aliis membris tremulus, ſed quia ætas non ferebat vt diutius ſolitum munus obiret. Nam
præter naturæ rationem,mirabiliter ad tẽpus illud conſeruatus fuerat: ſed quia iam ad metam
curſus ſui peruenerat, ſubitò collabi neceſſe erat, & facultate deſtitui. Porro Egredi & In-
gredi tantundem valet ac vitæ functiones peragere. Sic in Pſalmo dicitur, Noſti introitus Pſal.121.b.7.
meos & egreſſus. Et hac ratione dicitur Dauid ingreſſus & egreſſus eſſe quũ exequeretur mu- 1.Sam.18.b.5.
nus ſibi à Saule iniunctum. Secundo loco vbi cõmemorat ſe excludi à terra Chanaan, & prohi
beri eius ingreſſu, obliquè populum perſtringit, cuius culpa Deus excanduerat contra Moſen
ipſum & Aharon. Itaque hac tacita exprobratione admoniti fuerunt Iſraelitæ vt patienter iu-
ſtam ingratitudinis ſuæ pœnam ferrent. Interea ſicuti ſe morigerum oſtendit Dei decreto,ita
eos acquieſcere iubet.

3 *Iehoua Deus tuus.* Hìc non vulgari conſolatione ad nouam alacritatem erigit eorũ animos:
quia ſẽſuri ſint ipſo quoque mortuo perennẽ Dei gratiam. Vnde colligitur apprimè vtilis do
ctrina, quoties Deus nobis excitat homines excellentibus donis præditos, ſic ad tempus vti i-
pſũ ſolere eorũ opera vt in manu ſua habeat alios ſubinde atque alios ſubrogare, niſi vitia no
ſtra ſint obſtaculo. Vnde ſequitur præclaris hominũ dotibus nõ alligãdam eſſe Dei virtutem,
acſi mors illorum eius eſſet interitus. Verum quidem eſt, præſtantibus viris pares rarò ſucce-
dere: nempe quia malitia noſtra lucem bonorum ſpiritualium accenſam ſuffocat, & quan
tum in ſe eſt extinguit: fixum tamen illud manet, vbi Deus per eximios & ſingulares mini-
ſtros ſalutem noſtram promouet, guſtum bonitatis ſuæ dare, vt continuum eius tenorem
ſperemus: quia opus manuum ſuarũ inchoatũ nõ deſerit. Dicit ergo Moſes, quanuis abſit ipſe
per mortem ereptus, Deum tamen ſuſcepturum ducis partes, vel potius perpetuum fore du- Pſal.136.
cem,ſicuti antea experti fuerant Iſraelitæ. Sed altero quoque ſolatio eorum infirmitatem
ſubleuat,Ioſue ſucceſſorem ſibi deſignans. Alioqui populo promptum fuiſſet excipere,ſi Deus
præcedere ipſos vellet,cur non id palam faceret electo vicario, per cuius manum continuaret
quod per Moſen cœperat. Ergo hac quoque in parte docet minimè obſcurum eſſe paternum
Dei fauorem: quia iam electus ſit Ioſue, qui curam & onus regendi populi ſuſtineat. Ne-
que enim ſuo arbitrio illis obtrudit Ioſue ac præficit, ſed diuinitus vocatum eſſe pronuntiat.
quanquam non profert rem incognitam,ſed tantùm vult meminiſſe quid illis pridem patefẽ
cerit Deus: ſicut alibi viſum fuit.

4 *Faciet Iehoua illis.* Promittit,vbi venerint in terrã Chanaan,gentium illic omnium victores

fore. Quod experientia confirmat, quia idem Deus qui Sehon regem Amorrhæorum, & Og regem Baſan ipſis in manum tradiderat, ſimilem daturus ſit ſucceſſum in aliis hoſtibus ſubiugandis. Mundus quidem variis commotionibus obnoxius eſt, ſed Deus manet ſui ſimilis: non modò quia nunquam mutatur eius conſilium, ſed quia non minuitur eius potentia. Ergo reali (vt loquútur) documento populum ad bene ſperandum animat, ſimúlque ad exequendum ſtrenuè Dei mandatum hortatur: nempe vt deletis omnibus incolis, purgẽt terram Chanaan. Sæuum quidem & crudele in ſpeciem id fuit, ne vnum quidem viuum relinquere: ſed quia iuſtè eos Deus vltimo exitio addixerat, non fuit penes Iſraelitas quid agendum eſſet inquirere, ſed omni diſceptatione valere iuſſa, parere oportuit Dei imperio. Quòd ergo multis pepercerũt, eo deterior fuit ipſorum ignauia, vtpote quos ſæpius Deus ad exigendam quam decreuerat vindictam armauerat.

6 *Eſtote fortes.* Poſtquam Deum præſtò fore docuit ad opem ferendam, ad magnitudinem animi & conſtantiam populum hortatur. Et certè vna eſt hæc ratio colligendi vigoris, dum ſtatuimus ſufficere quod Deus promittit auxilium: tantum abeſt vt labefactetur rectè agendi ſtudium & alacritas, vbi adſcribitur gratiæ Dei quod ſtulti homines arrogãt libero ſuo arbitrio. Nam qui viribus ſuis freti ad ſtrenuè agendum feruntur, nihil aliud quàm ſe veſana temeritate & ſuperbia præcipitant. Sciamus ergo fluxas eſſe & caducas exhortationes quæ alibi fundatæ ſunt quàm in mera gratiæ Dei fiducia. Hinc itaque hortandi materiam ſumit Moſes, quòd Deus pro Iſraelitis pugnabit. Notãdum tamen eſt, populum animari ad ſpei perſeuerantiam, dum ſe Deus auxiliatorem fore pronũtiat vſque in finem: qua doctrina refellitur impium delirium quo theologi Papales mundum faſcinarunt. Negant fideles poſſe certos eſſe de gratia Dei, niſi quoad præſentem ſtatum. Ita fidem ſuſpendũt, vt tantùm in diem, adeóque in ſingula momenta credamus, quid cras nobiſcum acturus ſit Deus incerti. Atqui ſi fides promiſſionibus Dei reſpondet, ac veluti ſuccinit, ſeſe in totam vitam, imò extra mortem extendat neceſſe eſt: quia futuri tẽporis dubitationẽ tollit Deus his verbis, Non te deſeram, nec derelinquã.

7 *Vocauit Moſes Ioſue.* Hinc apparet eos quibus publicum munus iniungitur, opus habere duplici confirmatione. Nam ex quo generalem doctrinam expoſuit toti populo, peculiariter ſermonem conuertit ad ipſum Ioſue, vtpote cuius erat aliis præire fortitudinis exemplo, & quẽ manebant dura certamina. Ergo quo difficilius eſt omnes ducere quàm ſequi ducem, eum qui multis præficitur longè magis excellere conuenit. Iam quum à ſeipſo nihil quiſquam poſſit, à Deo petendum eſt quod nobis deeſt. Ergo quod toti populo Moſes præceperat, nunc apud vnum hominem repetit, quia in eum cõiiciebatur onus regendi populi. Quòd eo diligentius notandum eſt, quia vt quiſque locatus eſt in altiore honoris gradu omnes admonitiones faſtidioſè deſpicit: vnde fit vt quicunque in mundo eminent, ſecurè exhortationes ſeruorum Dei reſpuant. Atqui tales delicias probè excutit Moſes, vbi oſtendit omnes qui imperio funguntur, non modò cum aliis eſſe docendos, ſed vehementius etiam eſſe vrgendos. Porro vbi tam in hoc loco quàm in ſuperiori, fideles timere & pauere Moſes vetat, notandum eſt, non ita ſpoliati omni ſenſu, vt ad diſcriminum omnium contemptũ obdureſcant: (ſicuti phrenetici quidam nullam putant eſſe fortitudinem niſi in ſtupore) ſed tantùm inſtrui fiducia, quæ metus omnes ſuperet qui vocationis curſum impediunt. Scitè verò latius hanc doctrinam accommodat Apoſtolus, nempe dum auaritiam vult corrigere, quæ ex nimia ſolicitudine oritur, dum miſeri homines non ſatis reputant quid ſit Deum habere perpetuum auxiliatorem. *Heb.13.a.5.*

EX NVMER. CAP. XXVII.

15 Loquutus eſt igitur Moſes ad Iehouam, dicendo,

16 *Præficiat* Iehoua *Deus ſpirituum omnis carnis, virum ſuper congregationem,*

17 *Qui egrediatur ante eos, & qui ingrediatur ante eos, id eſt, qui educat eos, & introducat eos, ne ſit congregatio* Iehouæ *velut pecudes quæ nullum habent paſtorem.*

18 Et *dixit* Iehoua *ad* Moſen, *Cape tibi* Ioſua *filiũ* Nun, *virum in quo eſt ſpiritus, & imponas manum tuam ſuper eum.*

19 *Statuáſque illum coram* Eleazar *ſacerdote, & coram vniuerſa congregatione: & dabis illi mandata in oculis eorum.*

20 Et *pones de gloria tua ſuper illum, vt audiant illum vniuerſa congregatio filiorum Iſrael.*

21 *Qui poſtea coram* Eleazar *ſtabit, & interrogabit eum de iudicio* Vrim *coram* Iehoua*:ad*
verbum eius egredientur ipſe & omnes filii Iſrael *cum eo, & tota congregatio.*
22 *Fecit ergo* Moſes *quemadmodum præceperat ei* Iehoua*.accepit nanque* Ioſua*, & ſtatuit il-*
lum coram Eleazar *ſacerdote, & coram vniuerſa congregatione.*
23 *Impoſuítque manus ſuper illum, ac dedit illi mandata quemadmodum dixerat* Iehoua *per*
manum Moſis.

15 *Loquutus eſt igitur.* Hîc Moſes non modò prouidentiam Dei in curanda populi ſalute,ſed ſuum quoque ipſius ſtudium commendat. Vnde patet quàm paterno fuerit affectu,qui non ſolùm vſque ad finem vitæ fideliter & ſtrenuè partibus ſuis defunctus eſt,nec vllas moleſtias refugit,ſed proſpicit etiam in futurum,& de ſucceſſore idoneo ſolicitus eſt, ne populus maneat ſine capite, velut corpus truncum. Modeſtia etiam eius perſpicitur, dum ſibi non arrogat ducis creandi munus,nec ſua authoritate populum mittit in ſuffragia,ſed Deum conſtituit vnicum electionis arbitrum. Præfectos quidem eligere licitum eſt, atque hæc pars eſt ordinis politici: verùm prouincia hæc fuit difficilior quàm vt reperiretur hominum iudicio qui ad eam obeundam ſufficeret: ideóque poteſtas ſoli Deo permitti debuit, qui etiam hoc negotium ſumere grauatus non fuerat. Atqui hæc peculiaris ratio maximè valuit in re tam ardua, populum ducē è manu eius accipere,vt penes ipſum ſemper maneret imperii maieſtas. Sicuti ergo Moſen extraordinario modo elegerat,& tanquam legato mandauerat ſuas vices,ita eandem gratiam continuauit in Ioſua. At iam antè quidem eum deſignauerat:ſed modeſtiæ cauſa, omiſſo eius nomine, ſimpliciter precatur Moſes vt proſpiciat Deus populo ſuo. Epithetum verò quo Deum inſignit,accommodatur ad præſentem cauſam. Verè quidem ſemper vocari poteſt Deus ſpirituum omnis carnis: & alia ratione 16. cap. hac loquendi forma vſus eſt Moſes: ſed hanc eius virtutem nunc commemorat: acſi diceret,præſtò fore & ſub eius manu quem præficiat, quoniam ſingulos formet prout viſum eſt. Sæpe aberrant homines, & iudicio falluntur: atque, vt Spiritus Dei illis præluceat, non longius progrediuntur quàm vt diſcernant qua quiſque dote polleat: Deus verò non ſolùm optimus eſt iudex quàm dexter & aptus quiſque ſit,nec ſolùm penetrat ad intimos vſque cordium receſſus: ſed fingit ac refingit homines quos eligit miniſtros, & qua opus eſt facultate inſtruit, vt pares ſint oneri ferendo. Hinc colligitur vtilis doctrina, vbi deſtituimur probis ducibus, petendos eſſe ab ipſo opifice, cuius ſingulare donum eſt bene regendi virtus. Atque hac ratione,non tantùm creatorem hominum nominat, vel vniuerſæ carnis,ſed diſertè ſpirituum meminit. Quòd populum pecudibus comparat, pertinet ad commouendam miſerationem,vt ad paſtorem ordinandum propenſior ſit Deus.

18 *Dixit Iehoua ad Moſen.* Hîc videmus Ioſue precibus Moſis fuiſſe datum,quod alibi non exprimitur. Porro vt omnium conſenſu gradum ſuum obtineat, inſigni elogio ornatur. nam vbi Spiritum in eo eſſe pronuntiat Deus,non intelligit anima eſſe præditum,ſed excellere neceſſariis donis,vt intelligētia, iudicio,magnitudine animi,bellandi peritia. Ac nomen Spiritus aliter quàm paulo antè capitur pro exquiſita & rara gratia, quæ in ipſo Ioſua fulgebat. hæc enim metonymia Scripturæ ſatis trita eſt. Additur ſolennis ritus conſecrationis,manuum impoſitio: de qua alibi plenius diſſeruimus, vt ſuperuacuũ ſit nunc multa verba facere. Iam ante Legem in vſu fuit,quum ſancti Patres filios ſuos benedicerent. Vidimus hac ceremonia inauguratos fuiſſe ſacerdotes in ſuum munus, & oblatas Deo victimas. Eundem morem ſequuti ſunt Apoſtoli in creandis paſtoribus. Moſes ergo, vt palam teſtatum faceret Ioſuā non amplius eſſe ſui iuris, ſed Deo addictum,nec iam habendum eſſe quaſi priuatum hominem, qui diuinitus ad imperiũ vocatus erat,manus eius capiti impoſuit. Acceſsit etiam alia ratio,vt pro neceſsitate iniuncti muneris,Deus magis ac magis eum locupletaret. Nihil enim obſtat quominus ſeruis ſuis Deus qui iam antè ſpiritualibus donis præſtabat,pro vocationis vſu, vberiores dotes conferat. Sic Timotheo, vbi paſtor eſt creatus, data fuit noua gratia per impoſitionem manuum Pauli: quanuis antè nõ vulgari modo præſtaret. Huc pertinet quod poſtea ſubiicitur, vt ponat Moſes è gloria ſua ſuper eum,acſi dignitatem ſuam reſignaret. Nam voce gloriæ, non exterior duntaxat ſplendor, ſed magis ſpirituale decus notatur, quo Deus reuerentiam ſeruis ſuis conciliat: non quòd virtutes ſuas in Ioſuam transferendo nudatus illis fuerit: ſed quia ſine diminutione fecit donorum ſuorum conſortem, qui ſucceſſor futurus erat. Id verò coram toto populo geri oportuit, vt tanquam diuinitus oblatum libenter omnes eum reciperent. Mandata partim eo ſpectabant vt ſtabiliretur authoritas Ioſuæ, partim vt ſanctius obſtringeretur ad officium præſtãdum. Nam ex quo præcepit Moſes Dei nomine

quid factu opus eſſet, eũ exemit ab omni temeritatis nota: deinde legitima ſtipulatione interpoſita, magis ac magis ad fidem & diligentiam animari debuit.

21 *Corã Eleazar ſtabit.* Hîc vna in re ſacerdoti ſubiicitur, vt eũ interroget per Vrim & Thummim. hoc enim ſymbolo (vt antè viſum eſt) commendata fuit ſacerdotii dignitas, vt Deum princeps conſuleret per os ſacerdotis, qui indutus ſacro Ephod (cuius emblemata erant Vrim & Thummim) reſponſa dabat tanquã Dei ipſius interpres. Docet ergo hic locus, imperium Ioſuæ non fuiſſe profanum: vt certè in omnibus imperiis legitimis primas tenere debet religio. Nam quũ omnia à Deo pẽdeant, ab eius cultu ſeparari abſurdum eſſet. משפט, hoc eſt iudicium, hîc accipitur pro regula, vel præſcripta ratione, acſi iuberet Legem petere ex oraculis, quæ ſacerdos à Deo accepta, per manus tradet, nec aliud in rebus perplexis ſequi. Tandẽ ſubiicit Moſes, ſe feciſſe quicquid Deus præceperat, vt certò perſuaſi eſſent omnes, Deum nõ ſecus quàm antea dominaturum in perſona Ioſuæ.

Repetitio eiuſdem hiſtoriæ.

EX DEVT. CAP. III.

21 *Ipſi quoque Ioſuæ præcepi eo tempore, dicendo,* Oculi *tui viderunt quæcunque fecit* Iehoua *Deus veſter duobus regibus: ſic facturus eſt Iehoua omnibus regnis ad quæ tu pergis.*

22 *Ne timeatis eos, quia* Iehoua *Deus veſter ipſe eſt qui pugnat pro vobis.*

23 *Rogaueram autem* Iehouam *tempore illo, dicendo,*

24 *Domine* Iehoua, *tu cœpiſti oſtendere ſeruo tuo magnitudinem tuam, & manum tuam validam. Quis enim Deus in cælo, aut in terra, qui faciat ſecundum opera tua, & ſecundum fortitudines tuas?*

25 *Tranſeam quæſo, & videam terram illam bonam, quæ eſt trans* Iordanem, *montem iſtum* Libanum.

26 *Iratus autem* Iehoua *contra me propter vos, propterea non exaudiuit me, ſed dixit mihi, Sufficiat tibi, ne poſthac addas verbum ad me ſuper hac re.*

27 *Aſcende verticem* Piſgah, *& leua oculos tuos ad* Occidentem, *ad* Aquilonẽ, *ad* Meridiem, *& ad* Orientem, *ac vide oculis tuis. non enim tranſibis* Iordanem *iſtum.*

28 *Præcipe autem* Ioſuæ, *& confirma eum, & robora eum. ipſe enim tranſiturus eſt ante populum iſtum, & idem tradet illis terram poſsidendam, quam videbis.*

29 *Manſimus verò in valle e regione* Beth-peor.

EX DEVT. CAP. XXI.

21 *Iehoua iratus fuit cõtra me propter verba veſtra, iurauítque quòd non tranſirem* Iordanem, *neque ingrederer terram bonam, quam* Iehoua *Deus tuus dat tibi in hæreditatem.*

22 *Ego enim morior in hac terra, neque tranſeo* Iordanem: *vos autem tranſitis, vt poſsideatis terram iſtam bonam.*

21 *Ipſi quoque Ioſuæ.* Recitat quod iam vidimus, ſe Ioſuã cum toto populo hortatum eſſe vt ad terram occupandã alacriter ſe accingerent, freti tam Dei promiſsione, quàm tot illuſtribus auxilii eius experimentis, quæ totidem erant continuæ gratiæ in futurum tempus pignora.

23 *Rogaueram Iehouam.* Alii Rogaui: ego autem tempus pluſquamperfectũ ponere malui: quia, meo iudicio, anticipat Moſes, cur alii partes ſuas reſignauerit, ac non magis profeſſus ſit ſe ducem, vt antè fuerat, & ſimul fortitudinis exemplar fore populo. Dicit ergo, quum precatus eſſet vt ſibi liceret terram ingredi, repulſam ſe paſſum eſſe. Neque enim probabile eſt, ex quo Ioſuã in ſuum locum ſubſtituerat, contrarium votum mox concepiſſe. Summa autem precationis eſt, vt Deus conceſſo terræ ingreſſu, omnes gratiæ ſuæ numeros erga ipſum compleat. Nam beneficia ſibi antè præſtita, ad impetrãdi fiduciam commemorat, vt læta exordia Deus, qui non ſolet opus manuum ſuarum deſerere, perducat vſque ad finem. Hac ratione dicit ſibi oſtenſam fuiſſe Dei fortitudinẽ: verecũdè ſubindicans, conſentaneũ eſſe vt primis reſpõdeant vltima, præcipui quoque boni ſe fieri conſortem. Potentiam quoque Dei in miraculis extollit: ne tam præclarum opus abrumpatur. Ab altera autem parte, terræ bonitatem commendat, ac nominatim deſiderium eius videndæ ex pietatis ſtudio manare oſtendit: eorum enim ſen-

tentiæ libenter ſubſcribo qui per bonum montem intelligunt Sion. neque enim præter Libanum, mons in terra illa tantopere delectabilis fuit. Libanus autem, tanquam eius acceſsio, ſecundo loco nominatur.

26 *Iratus autem fuerat.* Quidam intelligunt huiuſmodi voto fuiſſe offenſum: ſed potius cauſam reddit Moſes cur non obtinuerit quod petebat: quia ſcilicet iam antè fuerat excluſus. Etſi autem cum Deo minimè litigat, acſi iniquè damnatus eſſet ob alienũ crimen, obliquè tamen populum perſtringit: quia vtile erat omnes ipſos commonefieri, pœnã quæ eximio ſeruo inflicta fuerat, contractam eſſe ex omnium culpa. Quomodo autem iuſtè impoſita Moſi fuerit communis delicti pœna, alibi viſum eſt. Sequitur deinde mitigatio, vbi Deus aſcendere ipſum iubet in cacumen montis Abarim, quod hîc vocatur Piſgah, alibi Nebo, vt fruatur nihilominus promiſſæ terræ conſpectu. Demum clarius explicat cur exhortatus fuerit Ioſuã: quia ſcilicet trãſiturus eſſet ante populum. Poſtremo verſu moræ cauſam aſsignat, cur tandiu ſubſtiterint in valle quæ propinqua erat monti Abarim. perinde enim eſt acſi diceret, retentos fuiſſe iniecta Dei manu, ne vlterius pergerent, donec ſuccederet Ioſua.

21 *Iehoua iratus fuit.* Iterum refert, populi delicto factum eſſe vt terræ ingreſſu non fruatur: non expoſtulandi cauſa, ac multo minus vt Deum crudelitatis inſimulet, acſi ab eo perperam & iniuſtè ſuppoſitus eſſet reus in aliorum locum, ſed quò Dei bonitatem erga eos amplificet quibuſcum tam indulgenter agebat. Notanda enim eſt comparatio, quòd terra potituri eſſent, à cuius ingreſſu ipſe prohibetur. Ego, inquit, morior in terra Moab: vobis autem datur hæreditate promiſſa frui. Videmus ergo culpæ exprobratione ſic eos pungi, vt guſtu miſericordiæ Dei dulceſcat omnis amaritudo: imò vt dulcedine illa rapiantur in admirationem, vbi intelligunt, tam clementer ſibi datam eſſe veniam quæ Moſi negata fuit. Vbi reddidi, Propter verba veſtra, ſenſus eſſe poteſt, Propter res veſtras: quia דברים Hebræi vocant negotia. Certè quanuis tumultuoſis eorum clamoribus impulſus fuerit ad peccandum, ſimpliciter tamen docet ſe eorum cauſa nunc plecti. Siquis roget cur in ipſos reiiciat crimen, cuius authores aliqua ex parte erant mortui: reſponſio in promptu eſt, multos adhuc fuiſſe ſuperſtites, nec eſſe nouum, filios cum patribus comprehendi, vbi totum populi corpus peccauit.

EX DEVT. CAP. XXXI.

14 *Et dixit Iehoua ad Moſen, Ecce, appropinquauerunt dies tui vt moriaris: voca Ioſuã, & ſtate in tabernaculo conuentionis, & præcipiam ei. Perrexit ergo Moſes & Ioſua, ſteterúntque in tabernaculo conuentionis.*

15 *Et apparuit Iehoua in tabernaculo, in columna nubis, ſtetítque columna nubis ſuper oſtium tabernaculi.*

16 *Et dixit Iehoua ad Moſen, Ecce, tu dormiturus es cum patribus tuis: poſtea ſurget populus iſte, & fornicabitur poſt deos alienorum terræ ad quam pergit in medio eius, & derelinquet me, irritúmque faciet pactum meum quod pepigi cum eo.*

17 *Itaque iraſcetur vultus meus contra eum ipſo die, ac derelinquam eos, & abſcondam faciem meam ab eis: & conſumetur, & inuenient eum mala multa & anguſtiæ: dicétque in die illa, Nónne propterea quòd non eſt Deus meus in medio mei inuenerunt me mala hæc?*

18 *Ego verò abſcondendo abſcondam faciem meam in die illa, propter omne malum quod fecerit, quòd conuerterit ſe ad deos alienos.*

19 *Nunc itaque ſcribite vobis canticum iſtud, & doce illud filios Iſraelis: pone illud in ore eorum, vt ſit mihi canticum iſtud in teſtem contra filios Iſraelis.*

20 *Introducam enim eum in terram quam iuraui patribus eius, fluentem lacte & melle: comedet autem & ſaturabitur, impinguabítque ſe: tunc conuertet ſe ad deos alienos, & colent eos, irritabúntque me, & irritum facient pactum meum.*

21 *Quum autem inuenerint eum mala plurima, & anguſtiæ, tunc reſpondebit canticum iſtud in cõſpectu eius in teſtem: non enim obliuioni tradetur ab ore ſeminis eius. noui enim ingenium eius, & quid ipſe faciat hodie antequam introduxerim eum in terram de qua iuraui.*

22 *Scripſit itaque Moſes canticum iſtud eo die, & docuit illud filios Iſraelis.*

14 *Dixit Iehoua ad Moſen.* Iam ſolenni ritu ſufficitur Ioſua in locum Mŏſis: non tantùm quò ſanctior ſit apud homines,ac plus venerationis obtineat, ſed etiam vt coram Deo ſiſtatur, atque ita agnoſcat eius imperio ſe addictum. Nam quòd adductus eſt ad oſtium tabernaculi, ſpecies fuit conſecrationis:& Deus etiam pronuntiat ſe daturum mandata: quod tantundem valet atque ipſum inſtruere ad peragendum ſuum munus. Quòd autem apparuit Dei gloria in nube,id non minus priuatim ad confirmandum eius animum valuit quàm publicè ad dignitatem eius ornandam. Neque enim vnquam admiſſus fuiſſet Moſis ſucceſſor,niſi hæc viſibilis Dei commendatio iugum populo impoſuiſſet.

16 *Ecce,tu dormiturus.* Quò ardentius conetur Moſes retinere populum in Dei obſequio,de indomita illius contumacia monetur:ſatis ſupérque quàm prauis & præfractis ingeniis eſſent Iſraelitæ, quámque immorigeri & cõtumaces,pridem expertus erat. Nunc pronuntiat Deus nihilo meliores fore poſt eius mortem: imò plus licentiæ ſumpturos ex eius abſentia. Videtur enim ſubeſſe antitheſis inter duo verba, Cubãdi & Surgendi:acſi dictum eſſet,Ex quo obdormieris prorumpet eorum petulantia, acſi legibus ſoluti eſſent:non quòd repentè id contigerit: quia ſub Ioſua aliquid modeſtiæ & docilitatis præ ſe tulerunt: ſaltem tunc viguit exterior puræ religionis forma:ſed paulo pòſt ad ſuos mores relapſi ſunt.Et fortè vtile remedium fuit hæc admonitio, ne tam citò deficerent. Nunc poſtquam tenemus conſilium Dei, verba breuiter expendere conuenit. Quũ Moſi dicitur, Dormies cum patribus,primùm exprimitur generis humani conditio,ne durum ſit Moſi poſt alios omnes è mundo migrare,quia in hunc finem natus eſt. Simul tamen notatur diſcrimen inter hominum & brutorum animalium mortem.vnde naſcitur optima conſolatio: quia ſi mors noſtra extremus eſſet interitus, non diceremur cum patribus dormire. Cur ſcortationis nomine idololatriã deſignet Spiritus, alibi viſum fuit,ſimul cur falſos omnes deos vocet alieni,vel alienorũ: nempe quia ſicuti Deus volebat vnus coli in Iſraele, ita hoc epitheto ſe inſignierat, quòd eſſet Deus Iſraelis. Crimen amplificatur,quòd non tantùm rurſus ad ſuperſtitiones ferentur quas didicerant in AEgypto, ſed inquinamentis terræ Chanaan ſe polluent: quibus tamen eam volebat Deus ipſorum manu purgari. Emphaticè ergo hæc legenda ſunt, Scortabitur populus poſt deos terræ ad quam deſcendit, & quidem in medio eius. fuit enim longè indignius, falſos deos amplecti, quorum victores & iudices fuerant, quàm noua idola ſibi fingere. Altera ſubiicitur criminis exaggeratio, quòd Deum à quo fuerant cooptati in filios deſerent, & impiè deciſcent ab eius fœdere. neque enim errorem ipſis obtendere licuit, quum toties tam clarè & tam grauiter admoniti fuiſſent. Interea diſcamus ex hoc loco,quicunque deflectunt ad vitioſos cultus,eſſe fœdifragos, atque ita inanes eſſe eorum prætextus qui ſe vnà cum idolis ſummum Deum colere ſimulant.

17 *Itaque iraſcetur.* Pœnam denuntiando, haud dubiè frænum iniicere Deus voluit ad prohibendam populi veſaniam: ſed quia id fiebat abſque profectu, alia fuit huius doctrinæ vtilitas,vt ſeuerè pro merito ſuo caſtigati, quanuis ſerò, demum tamen reſipiſcerent. alioqui fruſtra inflictæ fuiſſent pœnæ:neque vnquam in mẽtem veniſſet,iuſtam ingratitudini & perfidiæ ſuæ mercedem rependi. Hìc quidem primus eſſet gradus prudentiæ,ſponte eligere quod rectum eſt: ſecundus verò, audita admonitione, cauere, & malo ire obuiam. Verùm ſi eouſque excæcatæ ſunt mentes, vt nihil proſint obiurgationes vel minæ, ſupereſt hoc tertium, vt qui rebus adhuc tranquillis fuerunt ſocordes, tandem ſentire incipiant ſe Dei manu percuti, atque ita in agnitionem culpæ trahantur. Ergo quanuis ſimplex admonitio quandiu effectu carebat,ſpreta fuerit ab Iſraelitis: ex quo tamen euentu & experientia fuerũt edocti, fructum ſuum produxit,&nobis quotidie idem vſu venit. vix decimus quiſque piorum quantiſper pœnas Deus differt,occurrit eius iudicio: qui verò expergefacti ſunt à ſuo torpore, quas prius ſecurè prætererant minas, ſeriò expendunt, vt conuicti ſeipſos damnent. Per nomen אף, vultum potius hìc intelligo quàm excandeſcentiam:quia loquutio melius conuenit: deinde effectum iræ ſuæ oſtendit, quòd auxilio deſtitutus,corripietur omni genere malorum,donec conſumatur & pereat. Adhæc, anguſtiis conſtrictum iri affirmat quæ confeſsionem extorqueant, miſerias illas quas patietur, ſigna eſſe alienati Dei. Addit tamen ſe tunc quoque non fore illis exorabilem. Cæterùm hinc docemur, ſicuti à paterno Dei fauore pendet noſtra felicitas, ita nihil nobis eſſe deterius quàm ab ipſo relinqui,acſi nullam amplius noſtri curam gereret. Vnde diſcendum eſt, nihil eſſe magis optabile quàm vt nos aſpectu ſuo dignetur. De omnibus
Pſal.104.d.26 creaturis legimus in Pſalmo, turbari ſi Deus abſcondat faciem ſuam: ſed hìc clarius perſpicitur, vbi iniquitates noſtræ nubem diſsidii inter Deum & nos opponunt, & peccata noſtra

abſcondunt faciem eius à nobis, vt non exaudiat,quemadmodum dicit Iſaias. Porro iam dixi malorum exprimi magnitudiné, vbi fatebitur populus ſe ideo tam duriter affligi quia Deus ab ipſo diſceſſerit. Neque enim leuibus pœnis ad hunc ſenſum adducti forent, præſertim in tanta duritie cordis,& cæca obſtinatione. Sequitur ergo ſæuas notari pœnas, quæ inuitos cogat ad reputandam iram Dei, quam antè pro nihilo duxerant. Neque tamen confeſsio hæc ponitur quaſi fructus,vel ſignum feriæ pœnitentiæ: quia ſi ſincerè ad Deum confugiat peccator, viciſsim occurret Deus ipſe, vt eſt ad miſericordiam propenſus. Atqui hoc loco negat ſe propitium illis fore, ſed paſſurum vt tabeſcant in ſuis malis. nam Abſcondere faciem ſuam dicitur Deus verſu decimooctauo, non ſimpliciter vt paulo antè: ſed quia gemitus & lamentationes eorum negliget, & ipſa pœnarum continuatione oſtendet quantopere ſit illis infeſtus. *Iſa.59.a.2.*

19 *Nunc itaque ſcribite.* Videtur abſurdum eſſe, morbo incurabili adhiberi inutile remedium.Cur non eorum prauitatem corrigit potius Deus, & Spiritu ſuo corda eorum in obſequium format, quàm fruſtra apud ſurdos verba profundit? Itaque hanc agendi rationem ſubſannant profani & ſuperbi homines,acſi Deus operam ludens, miſeris hominibus illuderet. Atqui tenendum eſt,prædicationem ſermonis,quanuis exitialis ſit odor in mortem iis qui pereunt, ſacrificium tamen eſſe boni odoris Deo: nec verò putandum eſt irritam eſſe, vel nihili, dum impios magis ac magis coarguit, vt prorſus ſint inexcuſabiles. Atque hunc vſum fore cantici disertè aſſerit Deus, vt ſit in teſtem contra eos in quorum ore perſonabit. Profuit quidem nonnullis in ſalutem: quia ferulis ſubacti, tandem ex eo didicerunt ſcelera ſua malorum omnium fontem eſſe ac cauſam.quantumuis enim ictus flagellorum ſuorum ingeminet Deus,increduli tamen vbi doctrina carent, nihil proficiunt. Ita canticum hoc electos, manu Dei percuſſos ad ſtudium reſipiſcendi adiuuit. Cæterùm quanuis nonniſi morti addicat auditores ſermo Dei, ſufficiat tamen,coram ipſo bonæ & ſuauis eſſe fragrantiæ. Rationi noſtræ minimè conſentaneum videtur quod Iſaiæ Deus mandatum dedit, Vade, & dic ad populum, Audiendo audite, & ne intelligatis: videndo videte, & neſciatis: obſtina cor populi huius, aures aggraua, & oculos obline, ne videat oculis, auribus audiat, corde ſuo intelligat, & conuerſus ſanetur. Verùm in arcanis Dei iudiciis (quibus abſorberi omnes ſenſus noſtros neceſſe eſt) ſobrietas ſit nobis pro ſcientia. *Iſa.6.c.9.*

20 *Introducam enim eum.* Rurſus aliis verbis aggrauat Deus ſceleris atrocitatem, quòd vbi liberaliter egerit cum Iſraelitis,beneficia ſua cóuertent in occaſionem proteruiæ: qua ingratitudine nihil fœdius. Dicit igitur ſe indignis præſtiturum quod iurauit, vt ita in fide promiſsionum ſibi conſtet. Commendat terræ fœcunditatem: quia hoc tam eximium indulgentiæ pignus eos allicere debebat ſua dulcedine ad redamandum tam beneficum patrem. Hinc ergo detegitur peruerſa eorum natura, quòd ſaturi, aduerſus ipſum laſciuient, ſicuti equi ferociam colligunt ex ſagina. Poſtquam autem de futura eorum defectione conqueſtus eſt,iterum dicit,vbi redacti fuerint in extremas anguſtias,& miſeriis vndique conſtricti, canticum iſtud inſtar teſtis fore,acſi ſuæ damnationis eſſent ipſi præcones. Quòd dicit ingenium eius ſe nouiſſe,vel quicquid intus fabricet (eſt enim nomen יצר,quod tantundē valet ac figmentum,vel imaginatio,& cogitationes omnes atque affectus coprehendit) inde apparet,minimè Deum latuiſſe quàm malè erga improbos locaret ſua beneficia: ſed cum eorum improbitate hoc modo certaſſe, quò illuſtrior eſſet eius bonitas: deinde impiis & deſperatis doctrinam quam ſciebat fore contemptui, nihilominus exponi voluiſſe, quò magis inexcuſabiles eos redderet edito tali documento. Atqui obiici poſſet, Cur ergo non flectat eos in melius? Sic quidem cum eo litigare ſibi permittunt impii rabulæ: verùm nobis potius occurrat illud Pauli, Homo quis es qui Deo reſpondes? ánnon habet poteſtatem figulus luti formandi vaſa ſua pro arbitrio? & quis prior dedit illi vt retribuatur? Ita fiet vt trepidè exclamemus, O profunda iudicia Dei, quàm incomprehenſibiles ſunt eius viæ. Quòd verò Deus ex ſuperiore eorum vita iudicat quales in poſterum futuri ſint, videtur non ſatis firmum eſſe. Verùm hæc duo coniunctim legenda ſunt, Deum præuidere nihil aliud eſſe ab ipſis ſperandum quàm vt indomita libidine ad peccandum rapiantur: deinde iam ſatis tot ſceleribus fuiſſe patefactum quàm perdita eſſet eorum obſtinatio. *Rom.9.c.20.*

EX EODEM CAPITE.

23 *Dein præcepit* Ioſuæ *filio* Nun, *ac dixit,* Fortis *eſto, & roborare, quia tu introduces filios*

Iſraelis in terram de qua iuraui eis: & ego ero tecum.
24 Quum autem feciſſet finem Moſes ſcribendi verba Legis iſtius in libro, donec ea com-
plerentur:
25 Præcepit Moſes Leuitis portantibus Arcam fœderis Iehouæ, dicendo,
26 Capite librum iſtum Legis, & ponite eum in latere Arcæ fœderis Iehouæ Dei veſtri, ſit-
que ibi contra te in teſtem.
27 Ego enim noui rebellionem tuam, & ceruicem tuam duram: ecce, adhuc me viuente vo-
biſcum hodie rebelles eſtis Iehouæ, & quanto magis poſteaquam mortuus fuero?
28 Congregate ad me omnes ſeniores tribuum veſtrarum, & præfectos veſtros, vt loquar in
auribus eorum verba iſta, & teſtes inuocem contra eos cælum & terram.
29 Noui enim poſtquam mortuus fuero, corrumpendo corrumpetis vos, & recedetis de via
quam præcepi vobis, vnde eueniet vobis malum in nouiſsimis dierum, quum feceritis malum in o-
culis Iehouæ, irritando eum opere manuum veſtrarum.
30 Itaque loquutus eſt Moſes in auribus totius congregationis verba cantici huius, donec ea
complerentur.

23 *Dein præcepit.* Quo difficilior erat prouincia, eo magis ad ſtrenuitatem animandus fuit Ioſua, ne deficeret: qua ratione duplicatur exhortatio, quanquam in eius perſona ſimul omnes confirmat. Materiam verò ſumit à Dei promiſsione, cuius toties facta fuit mentio. Dicit autem Ioſuam electum eſſe, qui abſoluat inchoatum liberationis opus: quia vix incredibile erat, non modò diſcipulum fore ſuperiorem magiſtro, ſed in gradum honoris attolli mediocrem hominem, à quo deiectus erat ſummus Propheta, & præcipuus Dei miniſter, niſi id factum eſſet cæleſti decreto & ordinatione. Simul tamen de vocationis effectu certiorem eum reddit, promittens Deum qui author eſt ſuſcipiendæ expeditionis, auxilio fore. nam penes ipſum eſt, opus, cui quenque noſtrum deſtinauit, perficere.

24 *Quum finem feciſſet.* Verba Legis intellige, non tantùm quæ hoc libro complexus eſt, ſed aliis quoque tribus. Ac tacita eſt antitheſis inter duas tabulas manu Dei ſcriptas, & expoſitionem quæ poſtea fuit addita, ne propter nimiam breuitatem obſcura eſſet Dei voluntas. Statim quidem à principio tradidit Deus quicquid erat vtile cognitu: ſed quòd decem verbis reſtrictè comprehenderat, explicatius enarrari voluit: neque id modò, ſed etiam literis mandari, ne intercideret. Scitur quàm procliue ſit ad vanitatem hominis ingeniũ, imò quàm libenter in errores feratur ſua leuitate. Accedunt alia quoque vitia, curioſitas, fingendíque audacia, & ſtudium nouitatis. Ita mille modis corrupta fuiſſet religio, niſi regula poſteris diligenter ſcripta foret. Adhæc quum libri Moſis populi & ſacerdotum incuria aliquandiu ſepulti fuerint, quantæ errorum tenebræ occupaſſent omnium mentes ſi nihil fuiſſet ſcriptum? Porro quum duæ tabulæ in Arca fœderis incluſæ eſſent, locus interpretationi aſsignatur ad latus: ne dubitent ipſam quoque ab eodem authore Deo eſſe profectam. Iam quia in his libris repetuntur decem verba, minimè neceſſe fuit Arcam aperiri: quod etiam nefas erat, dum ex libris Moſis doctrinam in tabulis reconditam petere licuit. Hoc quidem tenendum eſt, locatum fuiſſe volumen prope Arcam, dignitatis cauſa, vt quum inde à Leuitis depromptum eſſet, maiori reuerentia audiretur lectio. Quòd autem dicitur, vt ſit in teſtem contra te: primò non reſtringitur ad Leuitas, ſed communiter ad totum populum pertinet. Verùm ad eos tanquam ad membrum vnum corporis dirigitur generalis ſermo: deinde quum multiplex ſit doctrinæ vſus, vna tantùm pars attingitur. nec enim in eum modò finem ſcripta Lex fuit vt teſtis eſſet ad populum damnandum: ſed vt norma eſſet piæ ſanctæque vitæ, & paterni Dei fauoris teſtimonium. Sed quia cum duris & ſuperbis capitibus negotium erat, denuntiat Moſes, quoties in medium prodibit hæc doctrina, inexcuſabilem fore eorum contumaciam.

25 *Ego enim noui.* Ratio redditur cur obiurgatoriè tantùm & acerbè doctrinã ſuã, prætermiſſa eius vtilitate, teſtẽ citauerit contra Iſraelitas: nempe quia expertus ſit eſſe indomitæ ceruicis (de qua loquutione alibi dictũ eſt,) nec cõfidat magis fore dociles. Ratiocinatur autẽ à minori ad maius: quia ſi viuo tali duce fuerunt rebelles, multo plus audaciæ ſũpturi ſint ipſo mortuo.

Scimus enim quantum ad frænandam populi intemperiem valeat magni & excellentis viri authoritas. Interea non ſibi tantum arrogat Moſes, vt à ſolo ſuo aſpectu pendere dicat rectum populi ſtatum: ſed periculum demonſtrans, ſtudet eos magis reddere obſequentes poſt mortem ſuã.

28 *Congregate ad me.* Hic peculiaris fit mẽtio cantici, quod ſolum fuiſſe recitatum ex vltimo verſu colligitur. Videtur tamẽ ſecum pugnare Moſes, dum ſeniores tantùm & præfectos vocari iubet vt audiant: paulo pòſt autem commemorat ſe toti populo legiſſe. Verùm hæc duo facilè cõciliat ordinis ratio, quam in congreganda multitudine ſolitus fuit obſeruare: nam ex pluribus locis palam fit, non ita promiſcuè fuiſſe vocatos, quin tribuum principes & populi capita ſuas turmas ducerent. Itaque ſeniorum vocatio (cuius hîc fit mentio) adeo non excludit reliquam multitudinem, vt potius ſignificet collectum fuiſſe populum per ſuas tribus & claſſes. Idque elicere licet ex contextu, quia certè cælum & terram conteſtatus non eſt contra ſolos præfectos: & tamen id videtur innuere. Ergo ſub ducibus comprehenditur tota multitudo. Cæterùm quod rurſus Moſes meram amaritudinem ſpirat, id extorſit peruerſa gentis natura. Optaſſet haud dubiè ſuauem & iucundam ſui memoriam relinquere: itaque libenter eos ad officium eſſet hortatus, vel blandè, vel ſaltem placidè: ſed coegit eorum peruicacia indignationem ſermonis aſperitate teſtari. Adde quòd non iam ex coniecturis iudicat quid facturi ſint, ſed diſertè exprimit ſe certò ſcire: haud dubiè quia Spiritus cãticum dictando, ſimul etiam quid facturi eſſent docuit. Defectionem eorum notat duobus verbis, nempe Corrumpendi & declinandi è via. Quia autem in priore defectiua eſt oratio, quòd verbum actiuum ſine adiectione ponitur, quidã ſubaudiunt, Viam Domini. Ego diuerſam lectionem ſequutus ſum, quæ rectior viſa eſt: paſſiua eſt enim verbi ſignificatio magis quàm tranſitiua. Modum corruptionis deſignat, pronuntians è via quam didicerant receſſuros: hæc enim erat integra eorum ſanitas, parere Deo, & quam monſtrabat viam ſequi. corrupti ergo ſunt Legem deſerendo. Adhæc obliquè exprobrat illis Moſes ingratitudinem: quia apud contemptores piæ doctrinæ operam perdiderit. Cãticum ergo vult illis recitari, vt miſeriis afflicti, & ſemicõſumpti, ſerò tandem diſcant Deum eſſe iuſtum vindicem. Profuit autem hæc cognitio, vt tandem ad ſanam mentem redirent, alioqui nõ prorſus deſperati: reprobi autem magis ac magis conuincerentur. Quid ſit conteſtari cælum & terram, alibi viſum eſt.

DEVTER. XXXII.

AVſcultate cæli, & loquar, & audiat terra eloquia oris mei.
2 Stillabit vt pluuia doctrina mea: ſtillabit vt ros eloquium meum, vt pluuiæ ſuper gra
men, & vt imber ſuper herbam.
3 *Quia nomen* Iehouæ *inuocabo: date magnitudinem* Deo *noſtro.*
4 *Dei perfectum eſt opus: omnes enim viæ eius iudicium:* Deus *veritas, & non eſt ini-*
quitas, iuſtus & rectus eſt.
5 *Corrupit ſeſe illi, non filii eius, macula eorum, generatio praua & peruerſa.*
6 Iehouæ *retribuitis iſtud popule ſtulte & inſipiens? nonne ipſe eſt pater tuus qui acqui-*
ſiuit te, ipſe fecit te, & præparauit te?
7 *Memẽto dierum ſeculi, intellige annos generationis & generationis: interroga patrem*
tuum, annuntiabit tibi: ſenes tuos, & dicent tibi.
8 *Quando hæreditates diſtribuit* Excelſus Gentibus, *quando ſeparauit filios hominum,*
ſtatuit terminos populorum pro numero filiorum Iſraelis.
9 *Pars enim* Iehouæ *populus eius,* Iacob *ſors hæreditatis eius.*

1 *Auſcultate cæli.* Magnificè præfatur Moſes, ne populus canticum qua ſolebat ſuperbia faſtidiat, vel etiã ſeueris obiurgationibus probríſque exacerbatus, reſpuat. Scimus enim vt mundus naturaliter appetat ſibi delicias fieri, nec vlla ſit dulcis cantilena niſi quæ aures laudibus titillat ac demulcet. Hîc autẽ nõ modò acriter inuehitur Moſes in vitia populi, ſed quãta poteſt vehemẽtia peruerſam eius naturã, corruptiſſimos mores, obſtinatã ingratitudinẽ, & perditam cõtumaciam exagitat. Adde quòd hæc probra, quibus deteſtabile reddebat eorum nomen, voluit quotidie reſonare in ipſorum linguis: vnde magis accendebatur offenſio. Neceſſe ergo fuit, eorum proteruiam velut iniecto fræno compeſci, quò patienter & modeſtè iuſtas reprehenſiones quamlibet aſperas ſuſciperent. Ergo ſi repudiẽt vel ſurdis auribus prætereant hoc canticum, præfatur cælum & terram adeo prodigioſæ ſocordiæ fore teſtes: imò ſermonẽ ad cælũ & terrã cõuertens, ſignificat dignum eſſe ad quem attentæ ſint creaturæ omnes, quæ tamen intelligentia & ſenſu carẽt. Eſt enim hyperbolica loquutio, dũ brutis elementis partes audiendi & docilitatẽ tribuit: ſicuti Iſaias Iſa.1.a.2 exprimere volẽs nullos ſe reperire diſcipulos in toto populo, cælũ & terrã ſimiliter appellat: imò

citat nefandi prodigii teſtes: quia minus ſit intelligentiæ in toto populo quàm in bobus & aſinis. Nimis verò dilutum eſt quod interpretes quidam has voces metonymicè accipiũt pro Angelis & hominibus.

2 *Stillabit ut pluuia.* Futurum tempus reſoluũt quidam, perperam (meo iudicio) in modum optandi, quia fœcunditatem potius quæ à Spiritu ſancto ſuggeritur, ad doctrinæ commendationẽ ſplendido hoc elogio celebrat quàm ſibi dari poſtulet: & lectores ſatis animaduertunt, votũ hîc minimè fuiſſe tempeſtiuum. Sermonem ergo ſuum pluuiæ aut rori cõparat: acſi diceret, Modò populus molli & ſubactæ terræ ſimilis ſit, doctrinam ſe proferre quæ eos ad plenam fœcunditatem irriget. Porro tametſi peculiare κατ' ἐξοχὴν cantico eſt eloquium, extenditur tamen ea vis & facultas ad totam cœleſtem doctrinam: quia nunquam loquitur Deus quin homines fructuoſos reddat ad bona opera, non ſecus ac pluuia ſuccum & vigorem terræ inſtillans, eam ad fructus gignendos fœcundat. Sed quemadmodum rupes & ſaxa nihil humoris vel ex largiſſima pluuia concipiunt, ita multis obſtat ſua peruicacia ne ſpirituali irrigatione fertiles reddãtur. Quare Moſes ſi doctrina huius cantici inutilis effluat, obliquè culpam reiicit in Iſraelitas.

3 *Quia nomen Iehouæ.* Significat his verbis, ſiqua ſit in Iſraelitis pietatis gutta, edendũ eſſe eius ſpecimẽ in amplexãdo ſermone, in quo refulget Dei maieſtas. Itaque prius mẽbrũ eſt ordine poſterius, tanquã cauſæ redditio. Nã quòd hortatur vt Deo quã meretur gloriam tribuãt, ad obediẽtiam & attentionem refertur: acſi diceret, Niſi ſe reuerẽter doctrinæ ſubiiciant, Deũ fraudari iuſto honore. quod ratione addita cõfirmat, quia Dei nomen ſincerè & fideliter celebrabit. Neque enim hîc inuocatio ſumitur vt multis locis, ſed tãtundem valet ac profeſſio Dei. Ergo præconem ſe eſſe pronuntiat Moſes, vt obiecto ſacroſancto eius nomine, audientiam ſibi conciliet.

4 *Dei perfectum eſt opus.* Qui generaliter non hypotheticè accipiunt has ſententias, non modò ſẽſum obſcurãt, ſed vim quoque doctrinæ eneruãt. Teneamus ergo, perfecta Dei opera, viarũ rectitudinem, & quæ ſequũtur, conferri populi defectioni. nam ſiquid in Dei operibus mutilum vel incompoſitum fuiſſet, ſi ratio agendi minus recta, ſi dubia veritas, ſiquid denique fuiſſet deſideratum, excuſatio fuiſſet in promptu, populum aliquid melius quæſiiſſe quàm in Deo reperiebat: vbi autem quod optimũ eſt expetitur, ſtudiũ illud reprehenſione caret. Ergo nequid ſimile obtenderent Iſraelitæ, Moſes occurrit. Antequam de ſceleſta populi ingratitudine diſſerat, ſumit principium iſtud, nullo Dei vitio fuiſſe inductos vt aliò adiicerent animum. Doctrina quidem generalis per ſe vera eſt, poteſtque in diuerſos vſus accommodari: ſed quid nunc agat Moſes ſpectare conuenit. Conſilium autem eius eſt, omnes impiæ & perfidiæ diſceſſionis prætextus eripere populo: idque quò magis appareat prodigioſa amentia, dum relicto fonte aquarum viuentium, fodit ſibi ciſternas perforatas: ſicut Deus ipſe apud Ieremiam conqueritur. Videmus itaque quotquot elogiis Deus hîc ornatur, totidem ignominiæ notas inuri populo, qui ſciens & volens omni bonorum plenitudine ſe priuauit, qua frui licebat niſi ſe à Deo alienaſſet. Porro opus Dei dicitur, nõ tantùm quoad mundi creationem, ſed quoad totum prouidentiæ eius curſum: quaſi dictum eſſet, nihil reperiri in Dei operibus quod reprehendi queat. Iam perfectio hæc non conſpicitur in ſingulis indiuiduis, quia inſecta ſunt Dei creaturæ: & ex hominibus quidam cæci ſunt, alii claudi, alii ſurdi, alii mutili hoc vel illo membro, multæ fruges ad maturitatẽ non perueniunt. Verùm ſtultè & importunè has quæſtiones palam conſpicimus perfectioni Dei operum opponi, qualis hîc laudatur à Moſe: quia defectus quoque & vitia corporum in hunc finem tẽdunt vt manifeſtetur Dei gloria. huic doctrinæ affinis eſt altera, vias omnes eius eſſe rectas: nam משפט pro rectitudine accipi notum eſt. Opera autem & viæ ſynonyma ſunt. Imò hoc ſecundum membrum confirmatio eſt ſuperioris: quia vtroque ſignificat Moſes, quicunque obſtrepunt Deo, poſſe apertè coargui impiæ petulantiæ, quia ſumma vbique æquitas refulgeat. Vbi reddidi, Deus eſt veritas, alii legunt in genitiuo caſu Veritatis. vtrunque verum eſt, & ex Scripturæ vſu: magis tamen emphatica appoſitio, dum pronuntiatur Deus non tãtùm verax, ſed etiam ipſa veritas. Quicquid ſit, refertur hoc ad homines qui in Dei verbo acquieſcunt: quia nunquam eos fruſtrabitur ſua expectatio. Ita obliquè exprobratur populo ſua infidelitas, qui Deum non modò probatæ cõpertæque fidei, ſed fontem ipſum veritatis deſeruerit. Quod ſequitur nõ eſſe iniquitatem in Deo, tametſi frigidũ quibuſdam videtur, magnum tamen pondus habet. Scimus enim vt plurimum ita in ſuis ſubterfugiis homines deſipere, vt Deum quodammodo reũ ſupponant. Etſi autẽ palã non audẽt eũ criminari, ſe tamẽ abſoluere non dubitãt, cum aperta eius contumelia. Ideo alibi Deus apud Prophetã ſuũ quærit quid in ſe iniquitatis deprehẽderit populus: & alibi expoſtulãt ſe odio & infamia fuiſſe grauatum, acſi peruerſè cum impiis illis ageret. Vbi autem à talibus calumniis ſe vindicat, ſequitur nihil culpæ in eo reſidere, ſed ſatis ſupérque cõuictũ teneri eorũ ſcelus qui ſe ab eo ſubducunt.

Ier. 2. c. 13.

Iohan. 9. a. 4.

Ierem. 2. a. 5.

Ezech. 23. f. 35.

5 *Corrupit ſeſe.* Securè iam Moſes in populi perfidiam inuehitur, & liberæ obiurgationi vela pandit: quia ſi Deus rectus & verax, inde ſatis patebat Iſraelitas gentem eſſe prauam & peruerſam

Natio inquit peruerſa corrupit ſe erga illum, nempe quem nuper perfecta iuſtitiæ & fidei laude ornauit. Eos autem accuſat, quòd promiſſam Deo caſtitatem turpiter ad quoduis flagitium proſtituerint. Dubium non eſt quin his epithetis grauiter vulnerati fuerint: & fuiſſent prorſus ad rabiem adacti, niſi quia videbant incomparabilem Dei ſeruum, quum iam ad mortem Dei mandato vocatus eſſet, tanquam è cœlis loqui. Vox itaque morituri hominis, eorum ſuperbiam compeſcuit, vt iam non auderent tanquam mortali ſe opponere: poſtea verò quàm publica authoritate, atque omnium conſenſu, minus liberum fuit inſanire. Inſeritur per modum anticipationis, eos non eſſe filios: quia alioqui promptum fuiſſet excipere, minus contumelioſè tractandum eſſe ſacrum Abrahæ genus quod Deus adoptauerat. Negat ergo Moſes eſſe filios, quia ſint natio peruerſa. Etſi enim adoptio ſemper firma ſtetit, vis tamen eius reſtricta fuit ad partem electam, vt ſaluo fœdere vulgus ipſum reiicere potuerit Deus. Verùm quò res clarius expediatur, tenendũ eſt, Spiritum ſecundum diuerſas rationes hypocritis nunc tribuere, nunc adimere nomen filiorum Dei: quia interdum exaggeratur eorum crimen, vbi tam Abrahæ & Iacobi filii quàm ipſius Dei vocantur: cuius rei paulo pòſt exemplum occurret. Verùm vt temere gloriari deſinant, dicuntur non eſſe filii, quia ſint degeneres: ideóque diuinitus abdicati, ne gradum honoris amplius retineant. hoc ſenſu negat Moſes eſſe filios qui Deum patrem abnegauerant. Additur id eſſe factũ ipſorum macula: niſi magis placeat legere corruptos fuiſſe ſuis maculis, vt ita macula pro vitio ſumatur: quod libenter amplector. quanquam diuerſum ſenſum non reiicio, nempe ceſſiſſe illis alienationem à Deo in ignominiam, vel maculam dedecoris ſua perfidia contraxiſſe.

6 *Iehouæ retribuitis iſtud.* Iam quò populi ingratitudinem magis ignominioſè traducat, beneficia quibus eum Deus ſibi obſtrinxerat cõmemorare incipit. Nam quo liberalius nobiſcum agit Deus, eo magis accendi decet pietatis ſtudium in cordibus noſtris: imò eius bonitas, ſimulac percipimus eius guſtum, nos ad ſe rapere debebat. Deus autem quum ſemper beneficus fuerit erga totum humanum genus, immenſam ſuæ largitatis copiam in populum illum ſingulari modo profuderat. hac igitur in medium propoſita, oſtendit Moſes quàm turpiter ingratus fuerit populus. Primò interrogatiuè expoſtulat, an reſpondeat iſta merces inſignibus Dei beneficiis: deinde ad ipſam recitationem deſcendit. Quærit ergo an Deus non fuerit eorum pater ex quo adoptionis honore eos dignatus fuerat: ſub quo vno capite multa cõprehendit: quia ex hoc fonte manabat quicquid beneficiorum in eos contulerat Deus. Verùm vt ſingula pro merito expendantur, quæ poteſt ſanctior fingi obligatio quàm vt Deus gentem vnam ex toto orbe ſibi delegerit, cuius pater eſſet ſingulari priuilegio? Nam etſi interdum cuncti mortales (quoniam ad Dei imaginem formati ſunt) vocantur eius filii, peculiare hoc tamen fuit Abrahæ filiis, cenſeri eius filios. Atque vt probet Moſes non eſſe naturæ hanc dignitatem, ſed aduentitiam: quomodo illis fuerit Deus Pater cõtinuo pòſt exprimit: nempe quatenus ipſos acquiſiuit, fecit & præparauit. Ergo principium & origo fuit gratuitum Dei beneplacitum, vbi eos ſibi in peculium ſumpſit. Alibi quidem ſecunda acquiſitio ponitur, vbi eos redemit ex AEgypto: hîc verò altius conſcendit Moſes, nempe ad fœdus cum Abraham percuſſum, quo ſegregati fuerunt à reliquis gentibus, vt paulo pòſt clarius patebit. Quòd verbum קנה quidam vertunt Poſſidere, repudio tanquam à contextu alienum. Iam eodem ſenſu ſubiicitur à Deo fuiſſe formatos: quod ad generalem creationẽ non ſpectat, ſed tantùm ad ius adoptionis quo facti ſunt nouũ Dei opus & figmentum, vbi alia forma illis fuit indita: quo ſenſu etiam vocatur fictor vel opifex eorum. Et alibi quũ dicit Propheta, Cognoſcite quòd Iehoua ipſe eſt Deus, ipſe fecit nos, & non ipſi nos, ſpecialem haud dubiè prærogatiuam commendat, qua Deus filios Abrahæ inſignierat præ cunctis gentibus. Nam quia lapſus Adæ deformitatem omnibus poſteris induxit, reformat Deus quos ſegregat ſibi in peculium, vt melior ſit eorum quàm omnium gentium conditio. Simul tamen notandum eſt, hanc renouationis gratiam deleri in multis, qui deinde profanauerunt. Vnde ſequitur, bifariam vocari Eccleſiã Dei opus & figmẽtũ: nẽpe generaliter externa vocatione, & ſpecialiter regeneratione ſpirituali, quoad electos: fœdus enim gratiæ hypocritis & fidelib⁹ cõmune eſt. Et hac ratione dicũtur promiſcuè omnes quos Deus in Eccleſiã ſuã colligit refingi ac regenerari: ſed interior renouatio nonniſi ad ſolos fideles pertinet: quos ideo Paul⁹ vocat op⁹ Dei, creatos ad bona opera quæ Deus præparauit. Eodẽ tẽdit tertiũ verbũ: quod tamẽ pro Stabilire poteſt accipi: quãquã ſenſum magis recte ptum ſequi malui. nẽpe quòd Deus populũ aptauerit, quemadmodũ artifex opus ſuũ concinnat.

Pſal. 95. a. 6.

Ephe. 2. a. 4.

7 *Memento dierum ſæculi.* Eſt expoſitio proximi verſus: iterum enim docet Moſes quomodo Deus ſibi acquiſierit populum: nempe quia pro ſuo beneplacito ſeparare eum voluit à reliquis gẽtibus. Quoniam autem præſenti ſua excellentia turgere poterant Iſraelitæ, reuocantur ad ſuam originem: ac iubet eos Moſes non tantùm reſpicere quales nunc ſint, ſed vnde fuerint ſumpti: hoc ſenſu dicit, Memento vltimæ vetuſtatis, interroga ſenes, &c. Scimus enim vbi non reputant homines quicquid habent profectum eſſe à Deo, & eſſe veluti precarium, ſuo ſplẽdore excæcari, vt

non tantùm alios deſpiciant,ſed cornua quoque attollant aduerſus bonorum omnium authorẽ. vt hanc arrogãtiam Moſes ſubigat,dicit populos omnes fuiſſe pariter ſub manu & imperio Dei: atque ita diſcrimen non fuiſſe in eorum natura ab initio, ſed aliũde fluxiſſe, nempe à libero Dei arbitrio. In verbo בהנחל nonnulla eſt ambiguitas.Quidam enim vertunt, Quum diuideret Excelſus terram populis:quod tametſi non repudio, amplexus tamen ſum quod contextui erat aptius:bis enim idem dicit Moſes, & ſecundum membrum explicatio eſt ſuperioris. Dicit ergo Deum populos diſtribuiſſe, quemadmodum hæreditatis fit partitio: deinde id clarius repetitur per ſeparationem filiorum Adam.Quòd in ſecundo membro dicitur conſtituiſſe terminos Gentium pro numero filiorum Iſrael, vulgò ſic exponunt, limites ita præſcriptos fuiſſe Gentibus, vt ſalua maneret filiis Abrahæ ſua habitatio.Quidã ex Hebræis arctius ſumũt,in regionũ diſtributione ſeptem gentibus Chananæis tantũ fuiſſe datum quantum filiis Iſrael ſufficeret.Ego verò alium ſenſum eſſe arbitror,nempe in tota mundi ordinatione finem hunc fuiſſe Deo propoſitum, vt electo populo conſuleret. Etſi enim beneficentia eius ad omnes defluxit, ſuos tamen ita reſpexit,vt eorum maximè cauſa,curam ſuam ad alios vſque extenderet.Et nomẽ numeri diſertè ponitur:acſi diceret Moſes,quamlibet exigua ſit portio generis humani Abrahæ poſteritas, numerũ tamen illum fuiſſe Deo præ oculis quum ordinaret ſtatum totius mundi:niſi forte nomen מספר accipere placeat pro ratione: ſed non malè cõueniet exiguam manum ita pretioſam fuiſſe Deo, vt ad eius ſalutem totius mundi gubernationem aptaret. Quòd ad Gẽtium vocationem quidam referunt,acſi diceret Moſes,imperium vniuerſæ terræ deſtinatum eſt Abrahæ ſemini,quia propagandum erat per omnes mundi plagas,prorſus alienum eſt: quia hîc ſimpliciter notatur diſtinctio,qua olim gens vna excelluit.

9 *Pars enim Iehouæ.* Hoc præcipuum eſt caput,Deum nonniſi mero beneplacito fuiſſe adductum vt tanti faceret populum, qui ex cõmuni origine eſſet progenitus. Nam quum dicit Iacob fuiſſe partem Iehouæ,& ſortem hæreditatis, non intelligit quicquam in eo fuiſſe aliis melius, ſed cauſam aſſignat cur prætulerit Deus gentẽm vnam cunctis mortalibus: quia eam ſibi ſumpſit quaſi hæreditariam partem. quæ dignitas à gratuita electione pendet.

EX EODEM CAPITE.

10 *Inuenit eum in terra deſerti, & in vaſtitate horroris deſerti: circunduxit eum, introduxit eum, cuſtodiuit eum vt pupillam oculi ſui.*

11 *Vt aquila quæ excitat nidum ſuum, ſuper pullos ſuos cubat, expandit alas ſuas, aſſumit eum, portando ſuper alas ſuas.*

12 *Iehoua ſolus deduxit eum, & non fuit cum illo deus alienigenæ.*

13 *Equitare fecit eum ſuper excelſa terræ, & comedit fructus agri, & fecit vt ſurgeret mel è petra, & oleum è ſilice petræ.*

14 *Butyrum bouis, & lac ouium, cum adipe agnorum, & arietes filios* Baſan, *& hircos vna cum adipe granorum tritici, & ſanguinem vuæ bibiſti rubicundum.*

15 *Et impinguatus eſt* Rectus, *& recalcitrauit: impinguatus es, incraſſatus es, operuiſti: & dereliquit* Deum *qui fecit eum, ac deſpexit* Deum *ſalutem ſuam.*

16 *Prouocauerunt eum ad zelum ſuper extraneos, per abominationes irritauerunt eum.*

17 *Sacrificauerunt dæmoniis, non* Deo, *diis quos non nouerant, nouis qui de propinquo venerunt, quos non timuerunt patres veſtri.*

18 *Dei qui genuit te, oblitus es, oblitus es inquam* Dei *qui creauit te.*

10 *Inuenit eum in terra deſerti.* Si omnia quæ Deus paternis documentis erga populum illum documenta ediderat, referre propoſitum fuiſſet Moſi,fieri debuit exordium à tempore Abrahæ:
Pſal. 105.a.8. ſicut Propheta in Pſalmo iuſtam narrationem inſtituens,à primo illo fœdere incipit quod Deus cum Patribus pepigerat.Atque etiam beneficia quibus eos proſequutus fuerat contexit,quum eſſent numero pauci,& peregrini in terra, obambularent de gente in gentem,non paſſus eſt hominem nocere illis,corripuit pro ipſis reges.Moſes verò breuitati ſtudens,recentius & magis celebre beneficium ſatis habuit proferre:imò principium liberationis omittit,tanquam deſerti mentionem faciens. Dicit ergo,Deum inueniſſe ipſos in deſerto:non quia tunc primùm eorum miſereri cœperit,quum antea mirabili illius potentia erepti fuiſſent à tyrannide Pharaonis, & mare rubrum ſiccis pedibus tranſiſſent: ſed quia vtile illis fuit ante oculos ſtatui quomodo è profunda

mortis abyſſo extracti eſſent,quò melius agnoſcerent vitæ ſuæ initium. Quid enim erat vaſtum & ſterile deſertum,vbi nec mica panis,nec aquæ gutta reperiebatur, quàm ſepulchrum ad abſorbendas mille vitas? ideóque adiicitur, Vaſtitas horroris.Summa eſt,quòd populus illinc ſaluus emerſit,ſpecimen quoddam fuiſſe reſurrectionis, non ab vna tãtùm & ſimplici morte, ſed ab innumeris.Si rectum illis & expeditum fuiſſet iter,non tamen confici abſque miraculo poterat:nũc quum per annos quadraginta illic errauerint, vix centeſimam miraculorum partem capient humanæ mentes. Itaque non ſuperuacaneum eſt verbum Circuncidendi, quia longè ſplendidior fuit Dei virtus quàm ſi celeriter per aerem volitaſſent. Eodem refero quod ſequitur, Erudiuit ipſum.perperam enim(meo iudicio)quidam de Lege accipiunt,quum potius ad doctrinam experimentalem pertineat.Multiplex enim neque vulgaris eruditio fuit oblata in tot beneficiis & pœnis,vbi Deus quaſi manu exerta,gloriam ſuam illuſtrabat. Sequuntur duæ ſimilitudines ad exprimendum Dei amorem cum ſollicitudine pluſquàm paterna. Primò dicit Deum illos non minus ſedulò protexiſſe ab omni iniuria & moleſtia quàm ſolet quiſque pupillã oculi ſui, quæ pars eſt corporis tenerrima, & à cuius offenſione maximè cauetur. Et Dauid,vbi ſingulari Dei præſidio ſe tutum ſeruari poſtulat,ſic loquitur.Deinde aquilæ ſe comparat Deus,quæ non modò pullos ſuos fouet expanſis alis, ſed indulgenter & pro materna dulcedine prouocat ad volandum. Subtilius de aquilis philoſophari nunc intempeſtiuum eſſet. Iudæi,vt ſolent de rebus incognitis audacter nugari,hoc loco comminiſcuntur quæ ad ſenſum Moſis nihil attinent, qui certè aquilã poſuit vt aliam quamlibet auem. Nec verò dubium eſt quin vbi Chriſtus ſe gallinæ comparat, eandem ſedulitatem exprimere velit, Quoties,inquit,volui colligere filios tuos,ſicut gallina pullos, & noluiſti? Sicui tamen placeat quæ Ariſtoteles tradit de aquilis, huc accommodare,per mé licebit:quanquam non exiſtimo aliud veniſſe Moſi in mentem quàm quod verba præ ſe ferunt: Et certè ſufficere nobis debet quod in promptu nobis occurrit, hac inæſtimabili Dei bonitate & indulgentia meritò nos debere in admirationem rapi, dum ſe eouſque ſubmittere non grauatur vt inſtar auiculæ ſuis alis nos protegat, & volitando nos ad ſequendũ formet, atque aſſuefaciat: qua ſecunda parte pluſquam materna educatio notatur.

12 *Iehoua ſolus deduxit eum.* Anticipatio eſt,qua omnes tergiuerſandi prætextus adimit:ſi fortè vellent Iſraelitæ,pro more,ſuas ſuperſtitiones miſcere cum ſimplici Dei cultu. Nam quum hinc inde varios deos ſibi arceſſerẽt, paſſim audita fuit illa excuſatio, nõ ita expoliari Deum ſuo iure. Atque hinc factum eſt vt ſibi permiſerint coaceruare falſorum deorum turbam, quos pro patronis colebant. Atqui occurrit Moſes,ac pronuntiat, Deum,ſicuti alieno auxilio non indiget,exteros deos non adhibuiſſe ſocios in ſeruãdo populo. Vnde ſequitur, quoſcunque deos admiſit populus, in eos transtuliſſe veri & vnius Dei honorem. Diſcamus itaque ex hoc loco, niſi in ſolidum colatur Deus,impia corruptela totam religionem peruerti.

13 *Equitare fecit.* Quod Iudæam ſic vocari fingunt, quia ſit terræ vmbilicus, friuolum eſt: melius conuenit excelſam dici AEgypti reſpectu. & ſatis trita eſt loquendi ratio, eos qui in AEgyptum proficiſcuntur deſcendere, & rurſus aſcendere eos qui in Iudæam veniunt. Quanquam mihi probabile eſt,celſitudine notari excellentiam: quia terra illa ob præclaras dotes eſſet quaſi nobiliſſimum totius orbis theatrum. Fœcunditatem amplificat Moſes, vbi dicit populum ſuxiſſe mel è petra, & oleum ex lapidibus. ſignificat enim nullam partem fuiſſe ſterilem, quum ex rupibus mel colligerent, & illic etiam oleæ naſcerentur. Eodem ſpectant aliæ figuræ, comediſſe butyrum ex vaccis, & lac ex ouibus: quibus ſignificat, terram illam opimis paſcuis fuiſſe diuitem. Per adipem agnorum, haud dubiè carnem bene ſaginatam ſignificat: quia fas non fuiſſet adipe veſci. Sed nouum non eſt hac voce notari quamlibet pinguedinem: ſicuti paulo pòſt adipem tritici nominat optimam ſimilaginem vel farinam,ex qua fiebat panis delicatior.In vino autẽ nõ ſine poetico ſchemate Dei liberalitatem commendat,vbi dicit, Sanguinem vuarũ eos bibiſſe.Dubiũ quidẽ non eſt quin ad colorẽ alludat:ſed hac occaſione Dei beneficentiã ſplendidius extollit,dum exprimitur vuarum ſuccus,non ſecus acſi ſanguis proflueret ad homines alendos. Quoniam autem à vini rubedine ſumpta eſt metaphora, epitheton חמר in fine verſus non dubitaui transferre Rubrum.Ex compluribus autem locis apparet fuiſſe ſuauiſſimum:& חמר vitis apud Iſaiam, pro exquiſita & maximi pretii ponitur. Qui merum interpretantur, rem potius quàm verbi ſignificationem ſpectarunt.

15 *Et impinguatus eſt.* Hîc iam populi ingratitudinem exagitat Moſes, quòd lautitiis refertus, aduerſus Deum proteruire cœperit.Satietas quidem(vt fertur vulgari prouerbio)ferociã parit:ſed hoc contingit deteſtabili hominum prauitate,quos Dei benignitas potius ad modeſtiam & manſuetudinẽ flectere debebat. nam quo largius nos paſcit, quia propius & familiarius ſe patrem demonſtrat,ſimul nos ad pietatem filiis dignam inuitat.Ergo impietas eſt non ferẽda quòd

profani homines vbi ſe ingurgitarunt bonorum omnium copia, contra eum inſoleſcunt. Confert autem equis ferocibus & refractariis, qui ſi in otio bene paſcantur, contra ſeſſorem calcitrãt, & reddũtur feræ intractabiles. Nomen verò recti pro Iſraele ponens, ironicè eos perſtringit qui à rectitudine defecerant, ac in memoriam reuocans quanta præditi eſſent dignitate, acrius exprobrat perfidiæ crimen. Alibi enim ſine ſiniſtra nota ornatur Iſrael eiuſmodi elogio, vocationis reſpectu: hîc verò obiurgatoriè docet Moſes quàm procul diſceſſerint à ſtudio pietatis ad quam colendam vocati erant.

16 *Prouocauerunt eum ad zelum.* Impropriè quidem Deo tribuitur æmulatio, in quem nullæ cadunt paſſiones. Sed quia nunquam ſatis reputant homines quantum piaculi contrahant in ſuis idololatriis, neceſſe eſt talibus loquendi formis exprimi criminis grauitatem: non minus ſcilicet iniuriæ ipſos facere Deo, vbi eius cultum aliò transferũt, nec leuiorem eſſe noxam quàm ſi proterua mulier ad zelotypiam accenderet mariti animum, & adulteros captando, vulneraret. Hic porro zelus pendet à ſacro & ſpirituali coniugio quo ſibi Deus populum deuinxerat. Summa eſt, Iſraelitas ſuis ſuperſtitionibus perinde fuiſſe in Deum contumelioſos, acſi ex profeſſo eum prouocarent. Sequitur amplificatio proximo verſu, cultum vni Deo debitum, tranſtuliſſe ad dæmones. Publico omnium gentium conſenſu ſemper receptum fuit, ſacrificiis colendum eſſe Deum. Etſi enim varios deos ſibi fingebant Gentes, valuit tamen hæc perſuaſio, id proprium eſſe ius deitatis. nihil igitur magis indignum aut deteſtabile quàm honorem Deo ereptum offerre dæmonibus. Id quidem nunquam confeſſi eſſent Iſraelitæ, vtpote qui minores deos apud ſummum & vnicum mundi creatorem patronos ſibi eſſe iactabant: nec dubitabant ei referre impenſum quicquid partiebantur inter ſua idola. Atqui primò hîc repudiat omnes miſturas quibus ſacrum eius nomen indignè profanatur, nec ſe patitur idolis ſocium adiungi: deinde quibuſcunque titulis idola ſua inſigniant, dæmones eſſe pronuntiat omnes fictitios deos. vnde ſequitur eorum immolationes ſacrilegio eſſe infectas. Atque vtrunque diligenter notandum eſt, Deum ſcilicet omnes cultus ſui corruptelas abominari: deinde quæcunque deorum nomine excogitat mundus, totidem eſſe laruas quibus diabolus ad ſimplices fallendos ſe occultat. Adhæc vecordiam Iſraelitis exprobrat Moſes, quòd ſibi promiſcuè aſciuerint Deos incognitos: perinde acſi mulier adultera paſſim ſe proſtitueret quibuſlibet. Quod dicit è propinquo veniſſe, ad tempus ſpectat, & tantundẽ valet atque nuper fuiſſe exortos. Tertiò, additur Deos illos à patribus eſſe neglectos: nã hinc cõuincitur peruerſum nouitatis ſtudiũ, quòd ne patrum quidem imitatione adducti fuerint, ſed improba curioſitate ſibi aſciuerint nouos & inſolitos deos: non quòd in ſola vetuſtate lex pietatis ſit fundata, quaſi ſufficeret ritum à maioribus traditum ſequi: (nã hoc modo, probanda fuiſſet quælibet Gentium religio) ſed quoniam genuina & fidelis patrum traditio, certa probáque fuiſſet Dei colendi regula. Sumitur enim altius principium, patres verè ac minimè fallaciter fuiſſe edoctos quiſnam eſſet vnicus Deus, in quo acquieſcere decebat. Sed hîc tenenda eſt inter ſanctos patres & reprobos diſtinctio: nam patrum imitatio, quæ hîc videtur in laude duci, alibi ſeuerè damnatur, nempe quoniam abſque delectu rapiebãtur Iudæi ad peruerſa patrum exempla. Ergo non alios hîc patres commemorat Moſes niſi qui per manus tradere poterant quod didicerant ex ipſo Deo. Timendi verbum ſæpe per ſynecdochen complectitur totum Dei cultum, & interdum ad externas ceremonias transfertur: quanquam hîc ponitur verbum שער, quod propiè tantundem valet ac formare vel pauere: eodem tamen ſenſu.

18 *Dei qui genuit te.* Rurſus crimen amplificat à populi ingratitudine, quia non inſcitia prolapſus ſit, ſed Dei cognitionẽ, quæ fulgere debuerat in omnium cordibus, ſponte ſuffocauerit. huc enim ſpectat exprobratio, quòd obliti ſint rupis ſuæ. Quaſi diceret, nõ aliter impiis ſuperſtitionibus deditos fuiſſe, niſi quia Deum, quem ſatis illuſtribus documentis experti fuerant principiũ & fulturam ſalutis ſuæ, voluntaria obliuione abiecerint.

EX EODEM CAPITE.

19 *Quum autem vidiſſet* Iehoua, *exacerbatus eſt præ ira in filios & filias ſuas.*

20 Et *dixit, Abſcondam faciem meam ab eis, Videbo quid in nouiſſimo eorum: generatio enim peruerſitatum ſunt, & filii in quibus nulla eſt fides.*

21 *Ipſi ad zelum prouocauerunt me, in eo quod non eſt* Deus, *ad iracundiam me prouocauerunt in vanitatibus ſuis: & ego ad zelum prouocabo eos in eo qui non eſt populus: in gẽte ſtulta prouocabo eos ad iram.*

22 *Ignis enim ſuccendetur in excandeſcentia mea, & ardebit vſque ad infernum inferio-*

rem: deuorabítque terram & fructum eius, & inflammabit fundamenta montium.

23 *Conſumam ſuper eo mala, ſagittas meas conſumam in eis.*

24 *Combuſti erunt fame, & comeſti ægritudine calida, & exciſione amara: dentes quoque beſtiarum immittam in eos cum veneno ſerpentium ſuper terram.*

25 *Foris orbabit gladius, & in cubiculis erit terror: etiam iuuenem, etiam virginem, lactentem cum viro ſene.*

26 *Dicerem, Diſpergam eos per angulos, ceſſare faciam ex hominibus memoriam eorum:*

27 *Niſi iram inimici timerem, ne fortè alienos ſe oſtentent hoſtes eorum: ne fortè dicant, Manus noſtra excelſa, neque Iehoua operatus eſt omnia iſta.*

19 *Quum autem uidiſſet.* Videre Dei, cuius hîc fit mentio, ad iudicii moderationem refertur: acſi dictum eſſet, eum non agi præcipitem, nec à filiis ſuis alienari, niſi cauſa probè cognita: qua ratione alibi dicit, Clamor Sodomæ multiplicatus eſt, deſcendam, & videbo an ita ſit, vt ſciam. Certè nullo examine indiget Deus, cuius oculos nihil fugit, quamlibet abſconditum: ſed deſcenſus & inquiſitio præpoſteræ feſtinationi opponitur. Ita hoc loco Moſes Deum exacerbatum fuiſſe docet, poſtquam filios ſuos & filias ſuas vidit tâta perfidia fuiſſe abſtractos poſt idola. Iterum verò filios nominans, nô eorum meritum æſtimat: ſed Dei adoptionem, quæ tametſi abolita erat quoad ipſos, valere tamê adhuc debuit ad augêdum ingratitudinis crimen. Eadem verò ratione qua nuper dixit Moſes Deû vidiſſe, ipſum quaſi deliberantem inducit, quò melius perſpici queat pœnæ maturitas. Notandi autem ſunt gradus: quia nô ſtatim prorûpit Deus ad extremû rigorem, ſed dicitur faciem ſuam abſcondere, vt occultè conſideret quid facturi ſint. Eſt autem hæc media ratio inter manifeſtam gratiæ ac fauoris teſtificationem, & iræ teſtimonium. Dicitur quidem alibi pluribus locis Deus faciem ſuam abſcondere, vbi ſupplices repudiat, auxiliúmque ſuum ſubducit: ſed hoc loco mutuatur hominis perſonam, qui dum videt nihil ſe mouendo proficere, receſſum quærit vnde euentum tacitè contempletur. Atque hoc modo exprimitur tædium Dei: quia vbi vidit ſe operam malè conſumere in regendo populo, curam eius tandem abiecit. Hinc autem perperam colligût quidam, homines à Deo derelictos, proprio liberi arbitrii motu reſipiſcere: acſi Deus è ſpecula quietus & otioſus expectet quidnam facturi ſint: quando hæc occultatio nonniſi ad externam gratiæ manifeſtationem pertinet. Denique ſimilitudo eſt ab hominibus ſumpta, qua ſignificat Deus, ſe faſtidio victum, nô amplius fore populi ducem at cuſtodem, donec reipſa pateat modis omnib⁹ eſſe intractabiles. Quod ex ratione mox addita colligitur, vbi peruerſam eorum naturam & infidelitatem accuſat: acſi diceret, poſt longa experimenta non aliud reſtare niſi vt ipſos valere iubeat.

21 *Ipſi ad zelum.* Iam longius progreditur, Deum ſcilicet, vbi ſe ad tempus ſubduxerit, tandem populi apertum fore hoſtem, vt par pari referat. Formam verò talionis notat, quòd ſicuti Deo probroſè oppoſuerant nihili figmenta & vanitates, ita viciſſim contra eos extollet barbaras gentes & nullius pretii. Hæc quoque ſimilitudo ſumpta eſt à zelotypis maritis, qui ſi contemni ſe ab impuris vxoribus videant, obiectis contrariis amoribus ſeipſos vlciſcuntur. Cur zelotypiæ affectû in ſe Deus ſuſcipiat, dictum eſt in ſecûdo Legis præcepto: nunc tâtùm docet Moſes æquiſſimum fore vindictæ genus, vbi Deus per gentes contemptas & ignobiles inſultabit apoſtatis, qui in eius contumeliam ſibi idola fabricarunt. Porro huius ſententiæ effectus identidem exhibitus fuit, vbi tyrannicè à vicinis gentibus oppreſſi fuerunt. Verum quidem eſt AEgyptios, Syrios, & Chaldæos in populis nihili & ſtultis gentibus comprehendi, quanuis potentia & opibus præſtarent, aliíſque ſplendidis dotibus eſſent celebres: ſed mirum non eſt, præ illa nobilitate qua Deus ornauerat Iſraelitas, alios omnes tanquam quiſquilias reputari. Summa eſt, vltionem Deo fore in promptu, qua puniat populi ſui vanitates: quia ex nihilo creare poterit hoſtes, à quibus redigantur in nihilum. Quòd verò Paulus latius extendit hanc ſententiam, id conſignat alluſione: quoniam vbi gentes Deus in Eccleſiâ ſuam aſciuit, ad zelotypiam Iudæos accendit, vt tandem ignominia tacti reſipiſcerêt. Certè Gentium vocatio perinde fuit, acſi vmbras crearet, quas præferret reprobo populo.

22 *Ignis enim ſuccendetur.* Idem confirmat, ſed magis generaliter. Iram enim ſuam comparat igni accenſo, qui penetrabit vſque ad profundiſſimas quaſque abyſſos: terram eorum funditus abſumet, vt ne montium quidem radicibus parcat. Frequêter quidem occurrit hæc metaphora: ſed nunc plus exprimitur quàm aliis locis. Eodem etiam ſenſu mox ſubiicitur, Deum côſum-

pturum omnia ſua flagella & ſagittas contra ipſos:ſicuti vbi exarſit implacabilis iracundia, nullus eſt ſæuiendi modus. Quanquam verbum הסא ſumi etiam poteſt pro coaceruare, vel ſuperaddere: libenter tamen expoſitionem magis receptam ſequor, Deum nihil prorſus omiſſurũ ad eos perdendos, acſi tela omnia quæ ad manum ſunt, in illum vſum applicaret.

24 *Combuſti erũt fame.* Iam ad ſpecies quaſdã pœnarũ deſcendit: non vt omnes recenſeat, ſed tantùm vt adductis in medium quibuſdam exemplis, plus terroris concipiat populus, quem vniuerſalis doctrina non ſatis pupugiſſet. Tria autem præcipuè flagella commemorat, peſtem, famem, & gladium, de quibus paſſim cõcionãtur Prophetæ, quibus propoſitũ fuit Legem accommodare in vſum populi: vnde fit vt ex Moſe familiariter ſumant multas loquendi formas. Inſerit quidẽ alias pœnas, quarum apud Prophetas fit mentio: verùm ſumma huc redit, ſenſuros Iſraelitas Deum pœnis omnibus quæ experiẽtia plus ſatis notæ ſunt, eſſe armatum, quibus ipſos prorſus deleat. Primùm dicit fame aridos fore, vel potius torridos. Loco peſtis nominat vredinem, & excíſionẽ amaram. Antequam verò de gladio loquatur, denuntiat ſe beſtias & ſerpentes emiſſurum, vt ab vna parte eos impetat vis aperta, ab altera autem occultæ inſidiæ. hanc quoque figuram imitatus eſt Amos, Dies (inquit) Iehouæ caligo, & non lux: perinde acſi quis fugiat à facie leonis, & occurrat vrſus: ſi autem domum ingreſſus fuerit, & reclinet in parietem, mordeat eum ſerpens. Bello autem & hoſtili ſæuitiæ coniungit alterum malum, nempe pauorem. Eſt autem hæc ipſis cædibus deterior acceſſio, vbi pauore intus paueſcimus: quia præſtat et decies fortiter pugnando in acie mori quàm confici diuturno metu, quaſi lenta morte. Diſcamus autem ex hoc loco, quæcunque nos circunſtant pericula, & res aduerſas, eſſe arma Dei: nec fortuitò accidere quibuſque, ſed dirigi eius manu. Ita fit vt non tantùm hoſtes cõtra nos incitet, ſed etiã truculẽtas & noxias beſtias, vt cælum & terram obduret, vt aerem inficiat mortali tabe: denique ex omnibus elementis multiplicem proferat exitii materiam. Quòd ſi pios contingat ſimilibus pœnis inuolui, ſicuti fame & inedia vrgentur, nec ſunt vllius mali expertes (imò quod hîc impiis Dei contẽptoribus Deus minatur, Paulus ſe expertum fuiſſe tradit: nempe vt eum foris pugnis vexarent, intus verò premerẽt tremores), tenendum eſt, res omnes aduerſas per ſe ſigna eſſe iræ Dei, quia prima eorum origo eſt à peccato: ſed fieri admirabili Dei conſilio vt fidelibus ſint experimenta fidei, & patientiæ probationes. Communiter ergo ſæpe filios Dei in diuerſum finẽ cum impiis affligi videmus: ſic tamen vt res omnes aduerſæ, vindictæ Dei teſtimonia ſint erga reprobos. Qua de re fuſius diſſerui tractãdo Legis maledictiones.

Amos.5.b.18.

26 *Dicerem, Diſpergam.* Rurſum in ſe Deus ſuſcipit hominis ingenium, quaſi diuerſa conſilia ſecum agitaret, & obiectis impedimentis ſuum impetum cohiberet. Summa tamẽ huc redit, Deum non alia de cauſa ſuſpendiſſe vltimum iudicium, niſi quia rationem habuit ſuæ gloriæ, quæ alioquin ſubiecta fuiſſet Gentium opprobriis. Vnde admoniti fuerunt Iudæi, quum certum interitum promeriti eſſent, ſe non aliunde eſſe ſaluos, niſi quia habenas laxare Deus noluerit Gentium proteruiæ. Porro iræ nomen hîc pro ſuperba iactantia capitur, quia rebus proſperis ad ſæuitiam ebulliunt impii & profani homines: niſi magis placeat ſimpliciter irritationem vertere, quo ſenſu ponitur 2 Reg.cap.23. Paulo pòſt quidem exponitur ne ſe hoſtes alienos oſtentent. נכר nunc alienum eſſe, nunc nouam faciem induere, nunc agnoſcere ſignificat. Itaque non dubito quin eorum faſtum exprimat Moſes qui ſe quodammodo transformant, vt ſua pompa & vana elatione perſtringant ſimplicium oculos. Sicui magis probetur diuerſus ſenſus, ne ſe à Deo ſeparent, ac ſeorſim ſibi arrogent quod ipſius proprium eſt, non repugno. Ac videtur congruere quod poſtea ſequitur, Manus noſtra excelſa, non autem Iehoua, hoc fecit. Nam dum effræni eiuſmodi licentia exultant homines, ſic euagantur vt nihil ſit cum Deo commune. hoc autem modo obrutum fuiſſet Dei iudicium, quod illuſtrari pœnis illis oportuit, dum hoſtes ad ſe rapuiſſent extincti populi gloriam. Nec verò propterea ſuis victoriis inſoleſcere deſtiterunt impii (ſicuti Deus apud Iſaiam conqueritur, & Habacuc confirmat): repreſſa tamen aliquatenus ferocia eorum fuit, quandiu ſuperſtites fuerunt aliquæ electi populi reliquiæ. Iam impropriè dicit Deus, ſic timuiſſe talem proteruiam, cui mederi & quam compeſcere facilè poterat: ſed diximus eum humanitus loqui, vt ſciant Iſraelitæ ſe magis hoſtium cauſa quàm ſuo merito eſſe elapſos. Exoritur tamẽ quæſtio, quomodo locum habuerit hæc conſultatio, ex quo ſtatuerat Deus iræ ſuæ flamma eos cõſumere: reſpondeo conſumptionem illic fuiſſe notatam, quæ non prorſus gentem aboleret, quin extarent aliquæ ruinæ ſtatus priſtini teſtes: nunc verò verba fieri de interitu, qui prorſus deleret nomẽ gentis, acſi nunquam à Deo electa fuiſſet.

Iſaiæ 10.b.7.
Habac.1.c.10.

EX EODEM CAPITE.

28 *Gens enim perdita conſiliis ſunt, nec eſt illis intelligentia.*

29 *Si ſapientes eſſent, intelligerent hoc, intelligerent nouiſſimum ſuum.*

30 *Quomodo perſequutus fuiſſet vnus mille & duo fugaſſent decem millia, niſi quòd Deus eorum vendidiſſet eos, & Iehoua tradidiſſet eos?*

31 *Nam non eſt ſicut Deus noſter, Deus illorum? & inimici noſtri ſunt iudices.*

32 *Ex vite enim Sedom eſt vitis eorum, & ex vitibus Emorrhæorum vuæ eorum, vuæ veneni, botri amaritudinum ſunt eis.*

33 *Venenum draconum, vinum eorum: & venenum aſpidum crudele.*

34 *Nonne eſt reconditum apud me, obſignatum in theſauris meis?*

35 *Mea eſt vltio, & retributio, tempore nutabit pes eorum: quia propinquus eſt dies afflictionis eorum, & feſtinant quæ futura ſunt eis.*

36 *Quia iudicabit Iehoua populum ſuum, & ſuper ſeruos ſuos pœnitebit ipſum, quum videbit quòd abierit manus, & non ſit clauſus & derelictus.*

28 *Gens enim perdita.* Redditur cauſa cur parum abfuerit quin Deus populi memoriam penitus extingueret: nempe quia incurabilis erat eorum amentia. Neque enim tantùm ſignificàt inconſideratè eos ruere, quia ratione & iudicio carent: ſed nullo modo poſſe reduci ad ſanam mentem, denique nullam in ipſis reſidere prudentiæ guttã. Sequitur continuo pòſt probatio, clariora eorum oculis occurrere documẽta iræ Dei quàm vt eos latere queãt, niſi prorſus eſſent cæci & ſtupidi. Vox לו, quam vertũt Vtinã, commiſerationem notat potius quàm votum: ideo commodè ſic exponere licebit, O ſi intelligerent. Per extremum verò, exaggeratur ſocordia: quoniam ne multis quidem & longis experimentis expergefacti fuerint ad reputandas cladium ſuarum cauſas. nam tardiſſimis etiam quibuſque & ferè bardis, ſenſum aliquem tandem extorquet temporis diuturnitas. Signum ergo deſperati ſtuporis, poſt multos annos nihil ſentire: acſi vſu ipſo occaleſcerent qui debuerant excuſſo veterno ſeipſos colligere ad ſtudium inquirendi. Meritò autem exprobrat Moſes, ne ad extremum quidem conſideraſſe: quia non ſemel, nec vno anno, ſed cõtinuis pœnarum exemplis per longam annorum ſeriem edocti fuerint ſine profectu.

30 *Quomodo perſequutus fuiſſet.* Ex multis vindictæ Dei ſignis vnum delegit præ aliis inſigne. Quandiu enim ab eorum parte ſteterat Deus, fugauerant ingentes exercitus, nec vlla eos multitudo ſuſtinuerat. nunc dum plurimi à paucis vincuntur, palam oſtendit mutatio illa, nudatos eſſe Dei præſidio, præſertim quum decem hominibus cedãt mille, qui prius exigua manu ſoliti fuerant profligare maximas copias. Stuporem ergo populi coarguit Moſes, vbi in mentem non venit repudiatos eſſe à Deo, qui tam facilè à paucis hoſtibus proſternũtur, quos numero longè ſuperant. Plus tamen exprimit Moſes, venditos & addictos fuiſſe: quia Deus eos indignos ſuo auxilio toties expertus, non tantùm deſeruit, ſed ſubiecit eos profanis gentibus, & quodammodo mancipauit. Hæc comminatio ſæpe à Prophetis repetitur. Et Iſaias *Iſaiæ 52.a.* ſpem liberationis facere volens, Deum populi quem vendidit, redemptorem fore docet. Cæterùm, ne exciperet quiſpiam non eſſe mirum ſi communis bellorum alea victoriam aliò transferret, quæ (vt loquitur profanus poeta) dubiis inter vtrũque pẽnis volat, occurrit Moſes, niſi Dei auxilio deſtitueretur populus, fieri non poſſe vt infeliciter pugnarent. Interponitur ergo veri Dei & falſorum comparatio: acſi diceret Moſes, vbi præeſt Deus exercituum, nũquam eo duce incertum belli euentum fore. Vnde ſequitur, à communi Gẽtium ſorte eximi electum & peculiarem Dei populum, niſi quatenus ſua ingratitudine reiici meretur. Eius rei teſtes atque arbitros facit incredulos, qui ſæpe experti formidabilem Dei potentiam, certò ſciebant Deum Iſraelis ſuis idolis eſſe diſſimilem. Perinde igitur eſt acſi cæcis diceret id eſſe conſpicuum, vel teſtes citaret eos qui nulla cæleſti luce ſunt præditi. Porro iudicium defert incredulis: non quaſi pronuntiaturi ſint quod verum eſt, & reipſa compertum, ſed quoniam eos experientia conuictos teneat. Neque enim, ſiquis rogaſſet profanos homines an penes vnicum Deũ Iſraelis ſummum eſſet terræ ac cæli imperium & poteſtas, vnquam cõfeſſi fuiſſent ſua idola meram eſſe vanitatem. Verùm quamlibet malignè detraherent gloriæ Dei, non dubitat tamen Moſes gloriari, vel ipſis iudicibus, magnificè Deũ exeruiſſe inuictam ſuam fortitudinem: quanquam ad ipſam potius experientiam reſpicit quàm ad eorum affectum. Alii interpretes diuerſum ſenſum eliciunt, quanuis ſuperiores ſint increduli, Deum tamen manere integrum: nec brachium eius ideo fractũ eſſe, quia illis vexãdos permiſerit apoſtatas: verùm expoſitio prior melius cõuenit.

32 *Ex vite enim Sedom.* Quòd hoc trahunt quidam ad pœnã qua digni erant Iſraelitæ, remotum eſſe à mente Moſis exiſtimo: quin potius in corruptos corũ mores & peruerſum eorum

inuehitur.Metaphoricè autem vocat propaginem vitis Sodomæ & Gomorrhæ:quia refert vtri uſque gentis naturam,acſi ab illis traxiſſent originem: quemadmodum pampini fructum matri cibus vnde ſumpti ſunt ſimilem generant.Conqueritur Deus per Iſaiam,quum expectaret bonas & dulces vuas à ſua vinea,productas ſibi fuiſſe labruſcas. Item per Ieremiā, quū plantaſſet ſemen fidele & genuinum,conuerſum fuiſſe in ſarmenta vitis alienæ:hic plus exprimit Moſes,populum vitem eſſe non tantùm degenerem,ſed veneficam, quæ nihil niſi lethale producat. Ideo ſubiicit non ſolum botros eorum eſſe amaros,ſed vinum eorum eſſe virus draconum & aſpidum: quibus ſignificat,nihil illa gente deterius, vel magis abominandum fingi poſſe.

Iſaie 5.a.2, Ier.2.c.21.

34 *Nonne eſt reconditum.* Quanquam de pœnis hunc verſum quidam exponunt, acſi Deus aſſereret,diuerſas earum ſpecies apud ſe paratas eſſe,quas depromat quoties libuerit: rectius tamē eſt de ſceleribus intelligere. Scimus impios vbi Deus ſuperſedet à rigore, ſibi promittere impunitatem,acſi eius tolerantia quædam conniuentia eſſet. Ergo niſi ſtatim attollat manum ad eos caſtigandos,fingunt coram ipſo euanuiſſe ſcelerum omnium memoriam. ideo ſæpe Prophetæ hy pocritas ad diem viſitationis reuocant,nequid ſe lucri feciſſe putent in mora.Hac ratione dicit Ieremias,peccatum Iuda ſcriptum eſſe ſtylo ferreo in vngue adamātino. Diuerſa figura vtitur Moſes,peccata eorū,etſi non ſtatim vindex apparet Deus, recōdita eſſe in eius theſauris,quæ tempore opportuno proferat in lucem. Vnde colligitur vtilis doctrina,Quanuis ad tempus Deus diſſimulet,non tamē criminū obliuiſci,quorū miſeri homines deletā eſſe memoriā ſtultè putant, niſi præſenti Dei vindicta vrgeantur.

Ier.17.a.1.

35 *Mea eſt ultio.* Citatur hic locus aliter à Paulo quàm ab authore Epiſtolæ ad Hebræos.Paulus enim vt fidelibus perſuadeat iniurias æquo animo pati,admonet dandum eſſe locū iræ: quia pronuntiet Deus ſuam eſſe vindictam: author verò Epiſtolæ ad Hebræos, Deum impietatis vindicem fore pronuntians,ſententiam ſuam confirmat hoc teſtimonio.hinc fit vt pars interpretum putet denuntiari pœnam exteris gentibus,quia crudeliter afflixerunt electum Dei populum.Et videntur hoc ſonare Pauli verba,patienter ferendas eſſe iniurias,quoniam Deus ſibi vendicat vlciſcendi munus: verùm quia nihil impedit ſententiam vnam accommodari in varios vſus, non intempeſtiuè Paulus exhortationem ſuam confirmauit hoc Moſis dicto: quanuis ad domeſtica Eccleſiæ iudicia propriè ſpectet. Adde quòd non ſolent Apoſtoli in citandis teſtimoniis recitare ſingula verba, ſed breuiter monere lectores vt citatos diligentius inſpiciant. Quoniam autem Deus duo nunc ſimul coniungit,ſe fore vltorem ſcelerum populi ſui,& ſimul oppreſſionum fore vindicem,nihil erit abſurdi ſi dicamus,locum tanquam digito indicari: ſimpliciter tamen ſolutio eſt,generalem ſententiam aptari ad hypotheſin, vt fideles iniurias æquis animis tolerando,permittant Deo ſuas partes,quas penes ſe reſidere pronuntiat. Meo quidem iudicio, cohærēt hæc verba cum proximo verſu: quādoquidem tempeſtiuè Deus ſe numerata habere hominum peccata,& in ſuis theſauris clauſa eſſe confirmat,quia penes eum eſt iudicādi poteſtas & officium: quando contraria ſunt hæc duo,compertum habere quicquid iniuſtè & perperam agitur,& impu nitum relinquere. Non quòd peccatoribus ignoſcere alienum ſit à iuſtitia Dei,vbi reſipiſcunt:ſed quia principium id ſemper fixum manet,Deum eſſe mundi iudicem,vt in omnia ſcelera animad uertat. Ergo impunitatis fiducia eripitur hypocritis,qui niſi mox trahantur ad pœnam, ſibi blan diuntur. Quod ſequitur membrum quidam interpretes corrumpūt,ſubaudiendo relatiuum,Tēpore quo labetur pes eorum: quum ſimpliciter colligat Moſes ſuo tempore lapſuros,vel quanuis ſtare ſe putent,ruinam tamen vel lapſum non procul abeſſe: quod melius confirmat, vbi adiungit,propinquum eſſe diem afflictionis. Sententia hæc(vt ante dixi) frequenter occurrit apud Prophetas,opportunum eſſe Deo tempus,quo peccata quæ negligere viſus eſt, puniat: ideóque tolerantiam iudicio quod differt nihil detrahere. Duplex autem eſt huius doctrinæ vſus,ne ſibi indul geant quibus Deus ad tempus parcit: deinde ne fidelium animos conturbet impiorum proſperitas,ſed iuſtæ Dei vindictæ locum & tempus concedant. Iam verò quia Dei cunctatio hypocritas ſecuros reddit,vt ſuis vitiis indormiant, & quanuis audiant reddendam ſibi eſſe rationem, breui tamen vſura libenter fruuntur, denuntiat Moſes propinquum eſſe diem, & feſtinare. niſi enim palam eos terreat Deus, ac eos in anguſtum redigat, exultant in ſua licentia. Hinc ſacrilegæ illæ voces quæ referuntur apud Iſaiam,Acceleret,feſtinet opus eius,vt videamus: appropinquet, adueniat conſilium ſancti Iſrael,vt ſciamus. Interea tenendum eſt illud Habacuc, Si moram fecerit prophetia,expecta eam,quia citò veniet,neque morabitur.

Rom.12.c.19, Heb.10.f.30.

Iſaie 5.c.19. Abac.2.a.3.

36 *Quia iudicabit.* Contexunt quidā interpretes hanc ſententiā cum ſuperiore: atque ita Iu dicare accipiūt pro punire.Ac ſuffragari eorū ſententiæ videtur Apoſtol' in Epiſtola ad Hebræos, qui hoc teſtimonio probat,quā horribile ſit incidere in manus Dei viuētis.Verū nihil obſtat quo

minus Apoſtolus iudicium quod in conſolationem piorum à Moſe propoſitum erat, ſimul transferat in diuerſum vſum, vt magis ſolliciti ſint fideles, quo propius Deus ſe iudicē in Eccleſia oſtendit: niſi forte ſic reſoluere placeat Moſis verba, Quanuis Deus iudicet populum ſuum, placabilis demum erit, vel pœnitentia tangetur, quò iræ ſuæ vehementiam temperet. Vtrouis modo intelligamus, ad ſummam rei parum intereſt. Poſtquam enim Dei contemptoribus & apoſtatis qui Eccleſiæ Dei domeſtici cenſeri volunt, minatus eſt Moſes, nūc ſe ad exteros conuertit, ac denunciat non impunè quam exercuerint ſæuitiam contra Iſraelitas illis ceſſuram eſſe: quia tandem Deus fœderis ſui memor, ignoſcet electo populo. Si Iudicare accipias pro gubernare, vel cauſam ſuſcipere, particula Quia aduerſatiue vertēda erit: quaſi dictum eſſet, Attamen, vel Cæterùm Deus ſuorum erit vindex: ſi verò ſequamur alterum ſenſum, tantundem valebit ac Quanuis, vel etiamſi. Certè conſilium Moſis eſt, rigorem Dei erga populum electum mitigando, pios qui profecerint ſub Dei ferula animare ad bonā ſpem: quia Deus in ira recordabitur ſuæ miſericordiæ. Atque ita nūc idē docet Moſes quod plenius explicuit Deus poſtea Dauidi, Si filii tui Legem meā deſeruerint, viſitabo virga hominis delicta eorum: clementiam verò meam non auferam ab ipſis, &c. Nihil autem aptius ad nos in rebus aduerſis fulciendos quàm vbi promittit Deus modum aliquem fore, ne penitus deleat quos elegit. Ergo quoties ad deſperationem nos ſollicitant quæ patimur mala, in mentem veniat hæc doctrina, temporales eſſe pœnas quibus filios ſuos Deus caſtigat, quia nunquam fallet promiſſio, iram eius ad momentum durare: cōtinuum verò fore miſericordiæ curſum. Hinc autem illa doctrina quæ ad Eccleſiam peculiariter dirigitur, In momēto afflixi te, miſerationes autem æternas erga te proſequar. Seruos autē hîc nominat, non qui ſuis obſequiis veniam promeriti fuerint, ſed quos Deus pro ſuis agnoſcere dignatur. Pendet enim hic honor à gratuita electione: ſicuti quū dicit Dauid, Ego ſeruus tuus, & filius ancillæ tuæ, nihil certè ſibi proprium arrogat: ſed tantùm gloriatur ſe ab vtero eſſe ex Dei familia, ſicuti vernæ apud heros ſuos naſcuntur. Interea notandum eſt, quoties pronuntiat Deus ſe fore ſeruis ſuis propitium, eos tantùm reſpicere qui reconciliationem ex animo quærunt: non autem reprobos, qui perdita obſtinatione ad interitum feruntur. Denique vt Deum rigoris ſui pœniteat requiritur mutua pœnitentia in peccatoribus: ſicut alibi docet, Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Quidam pro Pœnitebit, vertunt, Conſolabitur ſe. Hieronymus rem potius quàm verbi ſignificationem ſequutus, tranſtulit, Miſerebitur. Verùm obſeruandum eſt quod Deus præfigit gratiæ tempus: nempe vbi omnis virtus diffluxerit, & omnes quaſi ad internecionem fuerint redacti. Manus enim hîc pro vigore ponitur: acſi dictū eſſet, Deum leui caſtigatione minimè fore contentum: itaque placatum non iri donec ventū fuerit ad extrema. Atque hæc circunſtantia notatu digna eſt, ne etiam in grauiſſimis Eccleſiæ afflictionibus ſpes noſtra concidat: ſed perſuaſi ſimus, vbi omnia peſſum ierint, adhuc opportunum remedio tempus fore. Neminem reſiduum manere, vel clauſum, vel derelictum, loquutio eſt fere prouerbialis in lingua Hebraica: ſicuti quum dicitur, Succidam è Ieroboam mingētem ad parietem, tam clauſum quàm derelictum: hoc eſt tam in vrbe quàm in agro, vel tam domi quàm peregrè. quod idem poſtea repetitur de poſteris Achab. Vnde apparet eos falli qui opes in theſauris clauſas exponūt, & pecus in agris diſperſum. Quod etiam ex alio loco clarius liquet, vbi haud dubiè reſpexit ad hunc locū Propheta, Vidit Iehoua afflictionem Iſraelis aggrauari valde, vt non eſſet clauſus neque derelictus. Et quia nō ſtatuerat delere populum, ideo liberauit eum per manum Ieroboam: quaſi diceret, Deum ſicuti pollicitus fuerat, in vltima vaſtitate miſertum eſſe populi ſui.

Habac. 3.c.2. Pſal.89.d.31. 2.Sam.7.b.14. Pſal.30.b.6. Iſaiæ 54.c.8. Zach.1.a.3. 1.Reg.14.c.10. 1.Reg.21.f.21. 2.Reg.14.g.26.

EX DEVTER. CAP. XXXII.

37 *Et dicet, Vbi ſunt dii eorum, deus in quo ſperabant?*

38 *Qui adipem ſacrificiorum illorum comedebant, & bibebant vinum libaminis illorum: ſurgant, & opitulentur vobis, ſit ſuper vos abſconſio.*

39 *Videte nunc quòd ego, ego ſum, & non ſunt dii mecum: ego mori faciam, & viuere faciam: percutiam, & ego ſanabo, & nemo eſt qui de manu mea eruat.*

40 *Certè leuabo ad cœlum manum meam, & dicam, Viuo ego in ſeculum.*

41 *Si acuero aciem gladii mei, & arripuerit iudicium manus mea, reddam vltionem hoſtibus meis, & odio habentibus me retribuam.*

42 *Inebriabo ſagittas meas ſanguine, & gladius meus deuorabit carnem, ſanguine inquā occiſorum & captiuorum à capite in vltionibus inimici.*

43 *Laudate Gentes populum eius, quia ſanguinem ſeruorum ſuorum vindicabit, & vindi-
ctam reddet hoſtibus ſuis, & propitius erit terræ ſuæ, populo ſuo.*

37 *Et dicet, Vbi ſunt.* Diſſentiunt hîc interpretes, quia alii ſermonem continuant, acſi iactati-
as & inſultationes hoſtium referret Moſes in afflicto Eccleſiæ ſtatu: alii verò piam gloriationem
eſſe volunt, qua fideles celebrabunt Eccleſiæ liberationem. Si ſermonem accipimus in perſona
hoſtium, impropriè nomen deorum poſitum erit in plurali numero: deinde ex errore & inſcitia
procedet quod additur, Iſraelitas comediſſe adipem: quod illis ne in communi quidem victu fas
erat, ac multo minus in ſacrificiis, in quibus adeps comburebatur. Mihi verò magis probatur di-
uerſa expoſitio: nempe vice conuerſa, liberam filiis Dei copiam fore inſultãdi incredulis, vbi De-
us vindex apparuerit iniuſtæ ſæuitiæ. Verbum Dicet, indefinitè ſumitur pro Dicetur à quibuſ-
libet filiis Dei. Quemadmodum itaque increduli, dum affligi vident ſanctos, eorũ fidem pe-
tulanter ſubſannant, ita viciſſim Moſes, vbi Deus Eccleſiæ ſuæ opitulatur, ſanctos inducit per
ludibrium rogantes, vbi ſint dii gentium, & vbi ſit cuiuſque patronus: quoniam ſingulis (vt no-
tum eſt) erant dii tutelares. Hac ratione perſtringunt adulterina & impura ſacrificia, in qui-
bus adipẽ comedebant, & bibebant libamen vini. In ſumma, intelligit Moſes, vbi Deus ſuis
ſuccurrit, os illis eſſe apertum, vt triumphos in gloriam veri Dei canant, & incredulis expro-
brent fallacem qua decepti ſunt fiduciam.

39 *Videte nunc.* Qui tribuunt proximum ſermonem incredulis, Deum nunc inducunt ve-
lut ex abrupto loquentem, vt eorum maledicta refellendo, gloriam ſuam aſſerat. Verùm po-
tius confirmatio eſt ſanctæ gloriationis, quam nuper fidelibus dictauit, vbi non ſolùm Deus
ſuos inſurgere iubet contra idola, ſed prodit ipſe in medium, vt Gentium veſaniam coargu-
at: quanquam verba fieri apud fideles ex contextu patet. Poſtquam ergo ſuos hortatus eſt ad
ſpernenda idola, nunc addit ſe illis ſuppeditare amplam fiduciæ materiam. Nam quum aſpi-
cere iubet, ſpecimen non obſcurum ſuæ potentiæ ante oculos eſſe ſignificat, ſi modò attendãt.
Repetitio pronominis Ego, emphatica eſt, tum ad excitandam populi tarditatem, tum ad re-
tinendos animos, ne tanquam in ambiguo vacillent. Scimus enim vix pertrahi hominum
mentes ad veram Dei cognitionem, quia per flexuoſos circuitus verſantur, ne rectà ad eum
tendant. Deinde vbi Deum apprehenderunt, ſcimus facilè abduci: quoniam rerum viciſſitu-
dines eos obnubilant, vt huc & illuc incertè vagentur. Hac ratione Deus, vbi fictitias omnes
diuinitates proſtrauit, ſe eundem ſemper manere pronuntiat, ſiue occidat, ſiue viuificet, vt in
denſa afflictionum caligine nõ deſinant fideles in eum reſpicere. Diſcamus ex hoc loco, De-
um iure ſuo fraudari niſi vnus emineat, idolis omnibus in nihilum redactis: deinde fidẽ no-
ſtram tunc in eo verè defixam eſſe, & habere firmas radices, ſi inter varias, quæ cõtingunt, mu-
tationes non labaſcit, neque alternat, ſed ſupra obſtacula emergit, vt in eo ſperare nõ deſinat,
etiam vbi occidere videtur, quemadmodum loquitur Iob. Et certè nihil minus conſentane-
Iob.13.c.15. um quàm fidem noſtram circunſpicere ad euentus, vt inde pendeat: quia Deus promiſſiones
ſuas vult nobis in ipſa morte eſſe viuificas. Clauſula verſus propriè ad hoſtes referri debet,
vbi pronũtiat Deus, neminem eſſe qui eripiat è manu ſua. Alii vertũt, Quum eleuauero, & v-
no contextu legunt, claram fore Dei virtutem perdendo & ſeruando, ſi manum ſuam in cæ-
lum attollat. Ego verò principium eſſe ſententtiæ non dubito, & Deum ita præfari, quò me-
lius aſſerat quæ continuo pòſt ſubiicit de futura hoſtium ſuorum clade. Sicui tamen placeat
aduerbium temporis Quando, non admodum repugno, modò hæc membra inter ſe cohæ-
reant, Simulac leuauero manum meam in cælum, hoſtes Eccleſiæ meæ profligabo. Iam Le-
uare manum, bifariam exponitur: quidam enim oſtenſionem potentiæ eſſe volunt: quemad
modum elata manu gloriari ſolent qui viribus ſuis freti, cõfidenter hoſtes deſpiciunt. Recti-
us tamen alii docent, iuriſiurandi cæremoniam eſſe. Impropriè quidem manum ſuam leua-
re dicitur Deus, qui excelſus eſt ſuper omnes cælos: ſed nouum nõ eſt eum formulas mutua-
ri ex communi hominum more & vſu: præſertim vbi repentè in ſublime exurgit, ex quo vi-
ſus eſt aliquantiſper infra ſuam altitudinem iacere. Certè quæ ſequuntur verba, iuramẽtum
in ſe continent, Viuo ego in ſeculum: vnde probabile eſt, ſignum iurantis exprimi in eleuati-
one manus. Porro longè alio ſenſu iurat Deus per vitam ſuam quàm homines. Interdum
quidem ſumit è medio voces nobis tritas, ſicuti quum dicitur iurare per animam ſuam: ſed
hoc loco tantundem valet, Viuo ego, acſi iuraret per ſeipſum, vel æternam ſuam eſſentiam.

41 *Si acuero aciem.* Conditio rem dubiam vel ſuſpenſam non reddit: ſed reſolui de-
bet in aduerbium temporis: quaſi diceret, Simulatque arma ſumpſerit, certam fore hoſtium
ſtragem. non quòd armis indigeat Deus ad hoſtes expugnandos: ſicuti quum addit cõtinuo
pòſt, Vbi iudicium apprehenderit manus mea, non ſignificat aliquando ſibi eripi, vel elabi,

ſed præſentem & conſpicuum effectum deſignat. Quoniam ergo Deus vbi hoſtibus ſuis parcit, videtur quodammodo abiectis armis quieſcere, & ceſſare ab exequendis iudicis partibus, denuntiat arma ſibi in promptu fore, quibus hoſtes deleat: deinde iudicium quod depoſuiſſe viſus eſt, rurſus ſibi vendicaturum: quibus verbis tacitè perſtringit ſtultam eorum ſecuritatem qui emortuam eius virtutem eſſe fingunt, niſi palam ſe exerat, & iudicium eius euanuiſſe, quum differtur.

42 *Inebriabo.* Horrendam ſtragem his verbis depingit: quaſi diceret, nullum vindictæ fore modum, donec terra ſanguine & cadaueribus referta fuerit. Alibi etiam gladius Dei ſanguine inebriari dicitur, ſicut hic ſagittæ, vbi graſſatur ira eius per infinitas cædes: nunc dicitur vorare carnem eodem ſenſu. מדם ſecundo loco vertunt quidam, Propter ſanguinem, & מ interdum, fateor, cauſalis eſt particula. Intelligunt ergo hanc fore iuſtam mercedem crudelitatis, quum diuinitus excidentur impii qui Iſraelitas occiderint, vel captiuos duxerint. Sed non video cur vna dictio diuerſo ſenſu exponi debeat. Non dubito igitur ſecundò repeti, Deum ſagittas ſuas ſanguine inebriaturum. Sanguinem verò dicit tam occiſi quàm captiuitatis: ſicuti dum cæditur exercitus, alii cadunt in acie, alii mutili & vulnerati fugam captãt. Clauſula verſus variè torquetur: quidam caput per heteroſin numeri pro capitibus exponunt: quaſi dictum eſſet, Amputabo hoſtium capita. Atqui magis probabile eſſet metaphoricè exponere de ipſis ducibus. Rectius tamen alii vertunt, Principium: non quidem temporis, ſed quaſi diceret, florem, vel excellentiã multitudinis: ſicuti vulgò loquuntur, De primo ad vltimum. Vltiones inimici interpretor, non quas ſumet Deus de hoſtibus ſuis, ſed capitales, vel lethales: quaſi diceret, ſe hoſtiliter acturum cum impiis, vt nullus ſit miſericordiæ locus.

43 *Laudate gentes.* Quòd appoſitiuè quidam legunt, Laudate gentes populus eius, & ſubaudiunt Deum, coactum eſt. Nihil autem abſurdi eſt, ſi gentes celebrent quæ Deus beneficia in populum ſuum cõtulit. Certè ſimplicius eſt ita accipere, tam inſignem fore Dei gratiam erga Iſraelitas, vt eius cognitio & fama longè latéque ſe diffundat, & inter Gentes quoque ſit celebris. Scriptura enim memorabiles quaſque Dei virtutes hoc modo amplificat: præſertim vbi de electi populi redemptione agitur: & laudem eius promulgari iubet inter Gentes, quia minimè conueniat eam includi anguſtis Iudææ finibus. Emergit tamen quæſtio, quia locum hunc aliter citare videtur Paulus. dicit enim, Lætamini Gentes cum populo eius. Et certè verbum נקם quo vtitur Moſes, lætari etiam ſignificat. Si recipimus Paulum ex Moſe ſumpſiſſe ſententiam illam, idẽ Spiritus qui per Moſen & Paulum loquutus fuit, optimus eſt verborum ſuorum interpres: nec malè conueniet Gentes lætari ſuper felicitate populi Dei. Fieri tamen poteſt vt Paulus non ex certo aliquo loco, ſed ex communi Scripturæ doctrina teſtimonium ſumpſerit. Dignitas autem populi eo commendatur quòd Deus pretioſum æſtimet eius ſanguinem, & eius perſequutores pro hoſtibus ſuis ducat. In fine verſus verbum קפר quidam vertunt Expiare: alii verò Propitium eſſe: quod ſecundum magis placuit, tametſi non repudio diuerſum ſenſum. Verbum קפר ſignificat expiationem ſacrificio fieri ad placandum Deum. Et probabile eſt Moſen ad legalem reconciliandi modum alludere: meo tamen iudicio, intelligit Deum in gratiam rediturum cum terra ſua & populo ſuo. Rom.15.b.10

EX EODEM CAPITE

44 *Venit autem* Moſes, *& recitauit omnia verba cantici iſtius in auribus populi, ipſe & Ioſue filius* Nun.

45 Et *finiuit Moſes recitare omnia verba iſta ad vniuerſum* Iſraelem:

46 Dixítque *illis, Adiicite cor veſtrũ ad omnia verba quæ ego teſtificor aduerſum vos hodie, vt præcipiatis ea filiis veſtris, vt cuſtodiant, & faciant omnia verba Legis iſtius.*

47 *Non enim verbum hoc inane à vobis, ſed eſt vita veſtra, & per hoc verbum prolongabitis dies ſuper terram ad quam poſſidendam vos tranſitis Iordanem.*

48 Loquutúſque *eſt Iehoua ad Moſen eo ipſo die, dicendo,*

49 A*ſcende in montem* Abarim *iſtum, montem* Nebo*h, qui eſt in terra* Moab, *& qui eſt e regione* Iericho, *& vide terram Chenaan, quam ego do filiis Iſrael in hæreditatem.*

50 Et *morere in monte ad quem aſcendis, & congregare ad populos tuos, quemadmodum mortuus eſt* Abaron *frater tuus in* Hor *monte, & congregatus eſt ad populos ſuos.*

51 *Eo quòd prævaricati eſtis in me in medio filiorum Iſraelis ad aquas iurgii Cades de-
ſerti Sin, eo quòd non ſanctificaſtis me in medio filiorum Iſraelis:*
52 *E regione quidem videbis terram, ſed illuc non ingredieris ad terram illam quam
do filiis Iſraelis.*

Repetitio eiuſdem hiſtoriæ,

EX NVMER. CAP. XXVII.

12 *Dixit Iehoua ad Moſen, Aſcende in montem iſtum Abarim: & vide terram quam
dedi filiis Iſrael:*
13 *Vbi videris eam, aggregaberis ad populos tuos tu quoque, ſicut aggregatus eſt Aha-
ron frater tuus.*
14 *Quandoquidem rebelles fuiſtis ori meo in deſerto Sin, in iurgio congregationis, vt
ſanctificaretis me in aquis coram oculis eorum. Iſtæ ſunt aquæ iurgii Cades in deſerto Sin.*

44 *Venit autem Moſes.* Non abs re iterum refert Moſes ſe hoc canticum recitaſſe coram populo: quia inde apparet quàm procul ab omni ambitione fuerit, dum veritus non eſt ſub vitæ exitum exacerbare omnium animos, vt memoriam nominis ſui exoſam redderet. Deinde ſilétio & modeſtia populi ſancita fuit eius authoritas, vbi paſſi ſunt tam aſperè ſe tractari. nam, quæ erat omniũ peruicacia, nunquã auditus fuiſſet, niſi interueniẽte ad ipſos dãnãdos arcano Spiritus inſtinctu. Adiungit ſibi Ioſue, quem haud dubiè pari authoritate armare voluit. Iubet attẽtos eſſe ad obiurgationes & minas, vt Legi authoritatem conciliet: quod obſeruatu dignum eſt. Videmus enim vt ſæpe frigeat nuda doctrina, & neruis careat, niſi acrius ſtimuletur pigrities quæ mentes quodammodo ſuffocat. Ergo ne ſpernatur Legis doctrina, vel intercidat, vel languidius excepta paulatim euaneſcat, vehementia cantici huius tanquam ſtimulo eos pungit, & iubet poſteros ad hanc doctrinam formari, vt minis acuatur eorum attentio. Proximo verſu ab vtilitate commendat ſeruandæ Legis ſtudium. malè enim interpretes, meo iudicio, vertunt, Ne ſit vobis verbum inane, vel, Non eſt verbum inane, vt contemni à vobis debeat. Melius Hieronymus, Non incaſſum data ſunt præcepta. Simpliciter enim intelligit Moſes, Legẽ non fruſtra eſſe poſitam, vt ſine fructu diffluat: ideóque cauendum, ne Deum fruſtrentur qui prodeſſe ipſis voluit. רק itaque fructuoſo opponitur, quod melius liquet ex cõfirmatione mox addita, eſſe illis in vitam, vt dies ſuos prorogent in terra ſibi promiſſa. Lex ergo dicitur non eſſe inanis, quia fructuoſa ſit in ſalutem. Quomodo autem eadem ſit mortifera, nec quicquam per ſe efficaciæ habeat, antè diximus. Verum quidem eſt, Legem, vt eſt certa iuſtitiæ regula, ſalutem non fallaciter promittere hominibus: ſed quia nemo eſt qui re ipſa præſtet quod Deus exigit, accidentali hominum culpa, vita conuertitur in mortem: vbi autem omnes ſub maledictione demerſi ſunt, ſuccedit nouum remediũ, vbi gratuita venia Deo ſic reconciliantur vt qualecunque ipſorum obſequium placeat.

48 *Loquutuſque eſt Iehoua ad Moſen eo ipſo die.* Hoc ſuo ordine non referri inde colligitur, quia certum eſt Moſen ante conſcriptum canticum de ſua morte fuiſſe admonitum. Idque diſertè confirmat altero loco quem attexui. Dicit enim, antequam ſibi ſubſtitueret Ioſue, conditum ſibi fuiſſe locum vbi mortem obiret: ſed nouum non eſt ſeriem narrationis inuerti. Cæterùm hîc rarum fidei & obedientiæ ſpecimen cernere licet. Mortem naturaliter fugiunt omnes, vt nemo ſponte ad eam properet. nunquam ergo ſponte ingreſſus eſſet ſepulchrum, niſi ſpe melioris vitæ fretus. Simile exemplum antè vidimus in Aharone. Atqui tunc neque reſurrectio tam familiariter patefacta erat quàm hodie per Euangelium, necdum apparuerat Chriſtus primitiæ reſurgentium. Quanuis ergo à morte abhorreat carnis ſenſus, præualeat in nobis fides ad terrores omnes ſuperandos. ſicuti Paulus docet filios Dei quanuis nõ appetant exui, optare tamen ſuperindui, vt abſorbeatur mortalitas à vita. Sed obedientia hæc fuit ſingularis, ad mortem non minus libenter ſe accingere quàm ſi inuitatus eſſet ad lætũ aliquod hoſpitium. Vnde apparet ſanctos viros ita ſe conſecraſſe Deo, vt eius arbitrio viuere & mori parati eſſent. Mons Abarim videtur nomen ſumpſiſſe ab angulis, vel lateribus, quia in plures colles diuiſus erat, ſicuti etiã hîc vocatur Nebo, & alibi diuerſis nominibus. Alii à tranſitu dictum putant: ſed opinio illa probabilis, plurali numero Abarim vocari vel cacumina & vertices, vel interſtitia quæ ſita erãt oppoſitis cacuminibus. Etſi autẽ poſtea videbimus aliã fuiſſe

cauſam cur ſeruum ſuum ſubducere vellet Deus ab hominum conſpectu: notanda tamen eſt quæ hîc exprimitur conſolatio, leuatum fuiſſe mortis dolorem, quòd terram Chanaan aſpicere datum fuit. Hac ratione iuſſus eſt conſcendere montis verticem. Quanuis enim hoc beneficio priuatus, acquieuiſſet in ſola Dei promiſſione: hæc tamen acceſſio nõ parum profuit, vt alacrius populum in hæreditatis ſuæ limine relinqueret. Neque enim filios Dei prorſus omni humano affectu exuit fides: ſed cæleſtis pater pro ſua indulgẽtia eorum infirmitatẽ ſubleuat. Ita quum Moſi triſte eſſet ab ingreſſu terræ arceri, opportuno ſubſidio adiutus fuit, ne hoc obſtaculo impediretur in ſuo curſu.

51 *Eo quod præuaricati.* Ex pœna cognoſcitur quàm neceſſarium Moſi fuerit gratiæ ſignũ. Mors enim per ſe non adeo fuiſſet acerba: ſed cauſa quæ iterum exprimitur, grauiter vulnerabat ſancti viri animum, quòd videbat ſe à cõmuni hæreditate ob propriam culpam iuſta Dei vindicta excludi: quod pios magis excruciat quàm centum mortes, imò innumeræ. Hinc lamentabiles illæ querimoniæ Dauidis & Ezechiæ, & alibi omnium fidelium vbi vita eripitur ab irato Deo, Sepulchrum non confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt veritatem tuam qui deſcendunt in foueam. Certè non adeo illis fuit formidabile mori, quin placidè & alacriter migrarent è mundo quum aduenit tempus: ſed formidabile iudicium Dei, cuius ſenſu territi erant, deprecati ſunt. Idem mœror conficere poterat animum Moſis, niſi fuiſſet mitigatus. Porro quum à pœnis temporalibus nulli, quamlibet eximii, prorſus exempti fuerint, diſcamus eas patienter ferre. Moſi non pepercit Deus, quid ergo mirum ſi melior non ſit noſtra conditio? Adde quòd hominum opinione leue erat delictum, cuius cauſa duriter caſtigatus eſt. indignatione enim correptus, ſic efferbuerat contra populum, vt minus quàm par erat tribueret Dei potentiæ. Atqui veniam facilius obtinent quæ inconſiderato impetu nobis excidũt: ſed hinc apparet quàm pretioſa ſit Deo ſua gloria, dum impunè vel per incogitantiam obſcurari non patitur. Simul etiam docemur, nihil eſſe magis præpoſterum quàm iudicium nobis ſumere de peccatis, eáque ad noſtram trutinam appendere, quorum ſolus Deus legitimus eſt cognitor. Etſi autem pronuntiat Moſen & Aharon defeciſſe, & rebelles fuiſſe ori ſuo: nequis tamen putet data opera fidem abrogaſſe verbo Dei, additur ſpecies correctionis, non ſanctificaſſe Deum in medio vel coram oculis filiorum Iſrael. Vnde patet eos tantùm nimis feruidæ perturbationis reos peragi, quòd non ſatis cordatè coram populo gloriam Dei aſſeruerint. Reliqua petãtur ex 20. Num. cap.

(Margin: Pſal. 6. b. 6. Iſaiæ 38. d. 18. Pſal. 115. c. 17.)

DEVTER. CAP. XXXIII.

HAEc autem benedictio qua benedixit Moſes vir Dei filiis Iſrael in morte ſua.

2 *Et dixit, Iehoua è Sinai prodiit, & ortus eſt è Seir ipſis, illuxit è monte Pharã, & venit cum decem millibus ſanctitatis: à dextra eius ignea lex illis.*

3 *Vtique diligit populos, omnes ſancti in manibus tuis, & ipſi adhæſerunt pedibus tuis, vt ſumerent ex eloquiis tuis.*

4 *Legem præcepit nobis Moſes, in hæreditatem cœtus Iſrael:*

5 *Et fuit in Recto rex, in colligendis capitibus populi, ſimúlque tribubus Iſrael.*

6 *Viuat Ruben, & non moriatur, & ſit paruus numero,* Vel, quãuis ſit.

7 *Hoc etiam Iuda, & dixit, Audi Iehoua vocem Iehuda, & ad populum ſuum duc eum, manus eius ſufficiat ei, dum auxilio fueris contra hoſtes eius.*

1 *Hæc autem.* Hoc velut condimẽto lenita fuit amaritudo cantici, dum futuræ & perpetuæ Dei gratiæ teſtimonium reliquit Moſes: acſi inæſtimabilem theſaurum in manibus populi deponeret. Sicuti enim Deus redempto populo, & Lege data, fœdus renouauit, cuius teſtis & præco fuerat Iacob: ita Moſes veluti ſecundus fuit pater, qui benedictiones rurſus ſanciret, ne vnquam obſoleſceret earum memoria. Porro vt ſuis benedictionibus fidem conciliet, antequam ad eas veniat, magnificè de ſua vocatione præfatur. Etſi enim benedictionis nomen tantundem valet ac fauſta precatio: tenendum tamen eſt, Moſen hîc nõ precari vulgari modo, quaſi priuatum hominem, vt vota concipere ſolent patres pro filiis: ſed prophetico ſpiritu quæ à Deo ſperanda erant beneficia in medium proferre. Hæc igitur ratio eſt cur imperii ſui dignitatem ac decus ſplendidis elogiis extollat: vt certò ſtatuant duodecim tribus Iſrael, Deum eſſe benedictionũ authorem. Eadẽ ratione virũ Dei ſe nominat,

ne quæ dicturus eſt aliter accipiat populus quàm ſi profecta eſſet à Deo, cuius indubius eſt miniſter. Nec pondere caret temporis circunſtantia, antè mortem, vel in morte, quæ Prophetia vim quoque teſtamenti adiungit.

2 *Et dixit, Iehoua e Sinai prodit.* His verbis admonet, fœderis quod Deus in Lege ſua pepigerat confirmationem ſe afferre, nec quicquam eſſe ſeparatum. Hæc autem connexio ad benedictionum certitudinem ſatis ſupérque valebat, modò Legi ſuus conſtaret honor: nihil enim ad obſignandam Dei gratiam aptius erat quàm maieſtas illa quæ reſplenduerat in promulgatione Legis. Perperam (meo iudicio) quidam vertunt, Deus in Sinai venit: quia potius intelligit Moſes, Deum inde prodiiſſe, vbi conſpectus fuit eius fulgor: per Seir & Pharan idem repetit, ornatus cauſa. Et quum hæc tria ſynonyma ſunt, ideo venire, egredi, & oriri, rem quoque vnam deſignant, illam ſcilicet cæleſtis gloriæ manifeſtationem quæ in ſui admirationem rapere debebat omnium mentes: acſi diceret, eadem veneratione excipiendas eſſe ſuas benedictiones, atque illa quam Legi ſuæ Deus acquiſierat, dum in monte Sinai conſpicua enituerat eius facies. Hanc figuram imitatus eſt Propheta Habacuc, licet in diuerſum finem, nempe vt ſecurè in eius potentiam recumberet populus, quæ olim viſibili ſplendore patefacta fuerat Patribus. Per decē millia ſanctitatis, non fideles (vt volunt multi) ſed Angelos intelligo, quibus ſtipatus erat Deus, tanquam regia cohorte. Nam & Deus arcam locari voluit inter Cherubim, vt doceret ſibi præſtò eſſe cæleſtes exercitus. Ideo apud Iſaiam Seraphim circundāt eius ſolium: Daniel autem ſe vidiſſe dicit decies mille myriadas: illa multitudine infinitum numerum deſignans, ſicut & Moſes per decem millia. Probabile autem eſt, ex hoc loco Stephanum & Paulum mutuatos eſſe doctrinam illam, Legem ordinatam fuiſſe per Angelos in manu Mediatoris: eo enim ſanctior Legis authoritas, quæ tot habuit obſignatores. Statuitur ad dexteram eius Lex, non modò tanquam ſceptrum vel inſigne, ſed tanquam poteſtas vel ratio gubernandi: neque enim tanquam rex apparuit ſolùm, ſed oſtendit quomodo præeſſe vellet. Lex autem ignis vocatur, ad iniiciendum terrorem, & omnes ad humilitatem cogendos. Quanquam non diſplicet, Moſen in hoc epitheto alludere ad externa ignis & flammæ ſymbola, de quibus viceſimo capite Exodi loquutus eſt. Quoniam verò nomen דת quodlibet ſtatutum vel edictum ſignificat, quidam ad prohibitionem reſtringunt, nequis ad montem propius accederet. Ego verò non dubito totam doctrinam notari qua continetur Dei imperium.

Habac.3.a.6. Iſa.6.b.6. Dan.7.c.10. Act.7.e.38. Galat.3.c.19.

3 *Vtique diligit populos, omnes ſancti in manibus tuis.* Si de gentibus accipere libeat, ſic reſoluenda erit oratio, Quanuis diligat cunctos mortales, peculiari tamen fauore dignari ſanctos, vt eorum ſalutem cuſtodiat: verùm rectius exponitur de ſolis Abrahæ filiis, quos ideo vocat populos, quia ob multitudinem in quam excreuerant in tribus diuiſi, poterant cenſeri totidem gentes. Quoniam autem particula אף prorogationem ſignificat, ſicut apud Latinos Adhuc, optimè conueniet ſenſus, Quanuis in multas ſtirpes diſperſi ſint Abrahæ poſteri, vt videri poſſint alienati ab vna familia: Deum tamen adhuc amore ſuo omnes proſequi, nec multiplicem turbam obſtare quominus vnum corpus ipſos cenſeat. Summa eſt, neque temporis progreſſu, neque incrementis populi, extinctam eſſe Dei gratiam: ſed continuam fore erga genus Abrahæ, quamlibet longè latéque propagatum fuerit. Notandum autem eſt, quod mox additur amoris ſignum, eſſe ſcilicet in manu Dei. Vnde colligimus, ex quo nos amplexus eſt Deus in gratiam, certum fore ſalutis noſtræ cuſtodem: vnde iterum naſcitur ſolidæ & æternæ vitæ fiducia. Mutatio perſonæ ſenſum non obſcurat, dum à tertia ad ſecundam tranſit. Verùm quia fidelibus permiſti erant multi hypocritæ, vt Eccleſia Dei ſemper areæ fuit ſimilis, ſingularem hanc Dei gratiam ad eos reſtringit Moſes, qui ſe Deo libenter ſubiiciunt, & pia docilitate amplexantur eius doctrinam: qua nota diſcernit inter genuinos Dei filios, & ſpurios aut degeneres, qui falſò prætexunt eius nomen. Vbi vertimus, Ipſi adhæſerunt pedibus tuis, alii tranſferunt, Percuſſi ſunt ad pedes tuos: ſed coactè, meo iudicio. Eliciunt quidem vtilem doctrinam, ferulis ſubactos eſſe vt Deo parerent: ſed potius ducta eſt metaphora à diſcipulis: qui recepto linguæ Hebraicæ vſu, dicuntur ſedere ad pedes magiſtri, vt diligentius attēti ſint. Idque probatur ex contextu: dicuntur enim fideles ſe adiūxiſſe pedibus Dei, vt accipiant è ſermonibus eius, hoc eſt in eius doctrina proficiant.

4 *Legem præcepit nobis Moſes in hæreditatem cœtus Iſrael.* Quod de gloria Dei & Legis præſtantia diſſeruit, nunc ad ſuam perſonam accommodat, quia propoſitū erat (vt dixi) miniſterio ſuo fidem aſſerere. Ergo, vt certa ſit eius legatio, diuinitus ſe doctorem populo præfectū eſſe gloriatur, neque ad exiguū tēpus, ſed in omnes ætates. Nam hæreditatis nomine Legis notatur

perpetuitas. Vendicat deinde ſibi regis imperium, non quòd regio more dominatus fuerit: ſed vt ſummi imperii dignitas, verbis eius pondus addat. Collecta autem capita fuiſſe dicit, & tribus coaluiſſe, reſpectu miſeræ diſſipationis, quæ ad interitum tendebat: acſi diceret, ſuo ductu & opera deintegro renouatum eſſe ſtatum populi. Incipit à Ruben primogenito, & damnationis ignominiam quæ inuſta fuerat à patre Iacob, ita tollit vel ſubleuat, vt tamen non reſtituat in gradum honoris. Duram enim ſententiam pronuntiauerat ſanctus vir, ne proficeret Ruben, ſed difflueret inſtar aquæ. Ergo ne tota poſteritas animos deſpondeat, vel ab aliis reiiciatur, mitigat abdicationis rigorem, acſi daretur venia damnato. In ſumma, locum aſſignat familiæ Ruben inter filios Iacob, ne deſperatio præcipites in deterius agat. Secundum membrum duos recipit ſenſus contrarios: ad verbum eſt, Sit paruus numero. Et certè tribus illa non fuit ex maximè populoſis: quia tamen mediocris fuit, vt plures alias ſuperaret, quidam negatiuam repetunt, Non moriatur, nec ſit paruus numero. Atqui magis probabile videtur, detrahi familiæ Ruben quod ferebat ordo primogenituræ, & ita promiſſioni gratiæ aſpergi aliquod dedecus reſiduum. Et certè nō modò tribus Iuda, ſed etiam Simeon, Iſſachar Zebulon, Dan & Nephthali multitudine hominum præcelluit. Ita non malè quadrabit exceptio, cenſeri Ruben in populo Dei, modò ne ſuam dignitatem in ſolidum recuperet.

7 *Hoc etiam Iehudæ, & dixit, Audi Iehoua uocem Iehudæ.* Hieronymus ſenſum fideliter reddidit, Hæc eſt benedictio, licet verbis id non ſit expreſſum. Porro, quod primo intuitu videri abſurdum poſſet, ſplendidis & liberalibus elogiis, quibus ornata fuerat tribus Iuda, detrahi non malè conuenit. Neque enim hoc modo mutatur inuiolabile decretum de principatu Iudæ: ſed tantùm admonet Moſes quàm difficilis futurus ſit effectus. Pronuntiauerat Iacob quaſi de pacato imperio, Iuda, laudabunt te fratres tui, filii patris tui ſe tibi ſubiicient: nō recedet ſceptrum è Iuda, nec legiſlator è pedibus eius. Verùm quoniam diu abſcondita iacuit hæc dignitas, ac neceſſe fuit cum multis & tardis obſtaculis luctari antequā demū emergeret: ideo magis reſtrictè loquitur Moſes. Quanquā non ad exordia tantùm videtur reſpexiſſe, ſed ad varias clades, quibus non tantùm minui, ſed peſſum ire viſum eſt regnum Dauidis: præſertim verò ad funeſtam interruptionem, quæ contigit ab exilio Babylonico. Summa eſt, felicitatem de qua vaticinatus fuerat Iacob, non fore ita conſpicuam in tribu Iuda, vt omnia illic læta & iucunda ſperanda ſint: quin potius eos quibus promiſſa fuit ſumma poteſtas cum opulentia, multis malis fore obnoxios, vt in anguſtias redacti, auxilio Dei maximè indigeant. Ideo ſe ad preces conuertit, & exemplo ſuo non modò tribum illam, ſed alias etiam hortatur, vt in extremis difficultatibus fidē Dei implorent. Quæ doctrina ad nos quoque pertinet, vt quo magis incumbit Satan ad obruendum Chriſti regnum, eo magis ad preces & vota ſtimulemur. Interea notandum eſt quod dixi, promiſſionem manere ſtabilem: quia non fruſtra omnes tribus imperio Iudæ ſubiicit Moſes, vbi deduci poſtulat ad populum ſuum, nec fruſtra promittit Deum præſtò fore ad opem ferendam, vt inimicis præualeat.

EX EODEM CAPITE.

8 *Ad Leui verò dixit, Perfectiones tuæ & ſplendores tui fuerunt viro miſericordi tuo, quem tentaſti in Maſa: & contendere feciſti eum ad aquas Meriba.*

9 *Qui dixit patri ſuo & matri ſuæ, Non vidi eum: & fratres ſuos non agnouit, & filios ſuos non cognouit: nam cuſtodierunt eloquium tuum, & pactum tuum ſeruarunt.*

10 *Docebunt iudicia tua, ipſum Iacob, & Legem tuā Iſraelem: ponent ſuffitum in nares tuas, & holocauſtum ſuper altare tuum.*

11 *Benedic Iehoua ſubſtantiæ eius, & in opere manuum eius complaceas tibi: transfige lumbos inimicorum eius, & odio habentium eum, ne reſurgant.*

12 *Ad Beniamin dixit, Dilectus Iehouæ habitabit confidenter iuxta illum, tegens illum tota die, & inter humeros eius habitabit.*

13 *Ad Ioſeph verò dixit, Benedicta à Iehoua terra eius ab excellentia cæli, ob rorem, & ob voraginem cubantem deorſum,*

14 *Et ob præſtantiam prouentuum ſolis, & ob præſtantiam fructuum lunæ:*

15 *Et ob præſtantiam cacuminis montium antiquorum, & ob præſtantiam collium perpetuorum.*

16 *Et ob præſtantiam terræ, & ob plenitudinem eius: & beneplacitum habitatoris rubi veniat ſuper caput Ioſeph, & ſuper verticem ſeparati à fratribus ſuis.*

17 *Primogenitis bouis eius decor erit ei, & cornua vnicornis cornua eius: ipſis populos cornupetet ſimul vſque ad fines terræ. Atque hæc ſunt decem millia Ephraim, & iſta millia Manaſſe.*

8 *Ad Leui uero dixit.* Hæc moderatio, vel correctio aſperioris ſententiæ Iacob, non modò in gratiam tribus Leuiticæ poſita fuit, ſed magis totius populi. Dixerat Iacob, Simeon & Leui arma iniquitatis in habitationibus eorum, in concilium eorũ non veniat anima mea, nec in cœtũ eorum lingua mea. Certè concidere poterant animis poſteri, ſaltem nullo in pretio habiti fuiſſent, quos tantopere deteſtatus fuerat Patriarcha, & author generis. Atqui tribum illam ſibi poſtea conſecrauit Deus, vt inde ſanctitas deflueret ad alias tribus: quod fieri non poterat niſi deleto ſuperiore probro. Porro ſiquis rixator obtrectet huic benedictioni, acſi nimius in fauorẽ ſuæ tribus propenſus fuiſſet Moſes, nulla eius rei apud eum reſidere poteſt ſuſpicio. Primò, qui nunc Leuitas tam honorificè appellat, idem fuit ignominiæ præco: neque antehac multis locis pepercit ſuis popularibus: ſed liberè, quoties res ferebat, inuectus eſt in eorum vitia. Deinde nihil in Leuitis nunc commẽdat præter nouam dignitatem quam Deo placuerat in ipſos conferre. qua in parte etiam minimè ſuſpectus eſſe debet, quum filiis ſuis in ordinem coactis, ſolos poſteros Aharon extulerit in ſummum honorem. Nunc igitur non aliò ſpectat quàm ne hominum culpa vileſcat ſacerdotii dignitas, cuius cõtemptu profanata eſſet religio. Scimus enim quàm procliue ſit in hominum perſonis arripere quod ſacris muneribus deroget. Certè niſi fuiſſet Leui purgatus ab illo dedecore quo aſperſus fuerat, caruiſſet omni veneratione ſacerdotium: atque ita minimæ exiſtimationis fuiſſet Dei cultus. Nunc verò vbi familiam illam ſibi Deus ſanctificat, quaſi in integrum reſtituit: vnde apparet, temporalem duntaxat fuiſſe pœnam: quia Moſi propoſitum non fuit retractare quod Spiritus dictauerat ſancto Iacob. Nec verò quicquam ex ſeipſo protulit ipſe: ſed idem Spiritus ignominiam, quæ fœdare poterat tribum Leui, tollit: quia nonniſi ad tempus irrogata fuerat. Et iam alibi vidimus, quod de illius familiæ diſperſione vaticinatus erat Iacob, ceſſiſſe in honorem: quia Leuitas Deus quaſi in excubiis vbique diſpoſuit, vt eorũ opera doctrinæ puritas in toto populo vigeret. Sic ergo fuerunt ſeparati vt pœna in beneficium cederet. Tenendum ergo eſt, Moſen non gratificari ſuis fratribus: ſed honorificè de ſacerdotio loqui, ne contemptibiles eſſent quos Deus miniſtros elegerat. Et certè poſterior gratia vocationis, tegere debuit ſuperioris infamiæ memoriam. In hunc modũ Chriſtus, Petrum in gradum Apoſtolatus reſtituere volens, triplicem eius abnegationem delet, ter eum præficiendo ſuis ouibus. Porro ſermo qui ſequitur ad Deum referri debet: malè enim quidam vertũt, Vrim & Thummim erunt apud te, acſi Moſes alloqueretur tribum Leui. Itaque vt tollatur ambiguitas, commodè licebit transferre De Leui potius quàm Ad, & ל ſæpe hoc ſenſu capitur. Quo itaque magis authentica ſit benedictio, Deum ipſum compellat Moſes, ac ſi eum citaret teſtem, vel apud eius tribunal referret ſua mandata. Etſi autem hîc ponuntur Hebraicæ voces Thummim & Vrim, quæ fuerunt præcipuæ partes ſacri Ephod: non dubitaui tamẽ poſt alios appellatiuè transferre. Neque enim dubium eſt quin illis ſymbolis notata fuerit tam Legis ſcientia, (quæ vnica lux eſt animarum) quàm vitæ integritas. Summa tamen eſt, apud Aharon depoſitum fuiſſe ſacerdotii honorem. Quem nominat virum clementiæ Dei, vel manſuetum, Hieronymus pro ſuo more vertit Sanctum, impropriè: Haſſid enim mitem vel humanum ſignificat. Atque hoc epithetũ paſſim tribuitur filiis Dei, vt diſcamus imitari Patrem illum miſericordiæ, qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos. Quæ ſequuntur, loco exceptionis addita eſſe exiſtimo: quòd Deus tentauerit eum in Maſa. Nec verò mihi dubium eſt quin Moſes Dei miſericordiam amplificet hac circunſtantia, quòd dignatus fuerit Aharon tanto honore: qui tamen impatientia victus, defecerat. Interea notandum eſt, populi reſpectu celebrari zelum Aharonis tanquam laude dignum: quaſi dictum eſſet, peccatum Aharonis ex fonte virtutis manaſſe: quoniam ex ſancta indignatione ad feruorem impatientiæ lapſus eſt, quum indignè ferret populum contra Deum tumultuari. Niſi fortè per apoſtrophen verba hæc de populo intelligere placeat, Tentaſti, ad contentionem prouocaſti eum, vel, litigaſti cum eo: melius tamen fluet oratio ſi intelligamus Deum cum Aharone tunc diſceptaſſe: quia, etſi tentatione victus eſt, ſpecimen dedit non ſpernendum ſuæ pietatis: &

Iohan. 21.d.17.

ex eo tempore non deſtitit ſtrenuè functionem ſuam exequi.

9 *Qui dixit patri ſuo.* In perſona Aharonis exemplar Leuitis omnibus proponitur ad imitandum. Ac primò quidem dicitur renuntiaſſe carni & ſanguini, quò expeditior eſſet ad parendum Deo. Et certè, vt ſe totos Deo addicant Eccleſiæ Paſtores, neceſſe eſt exuere terrenos affectus, qui ſubinde eos retroagerent. Dicitur ergo Aharon valedixiſſe ſuis omnibus, quò ſe Deo liberè impenderet: hoc idem nunc exigit Chriſtus à ſuis diſcipulis, vt filii patres obliuiſcantur, & patres filios, mariti vxores, nequid eorum curſum moremur, quominus per vitam & mortem ſtrenuè pergant quò vocati ſunt. Poſtea numero plurali totum ordinem Leuiticum Moſes complectitur: vnde colligere licet, quæ prius dicta ſunt, non reſtringi ad vnum hominem. Quòd autem dicit cuſtodiſſe ſermonem Dei, & ſeruaſſe fœdus, non ad communem modò obedientiam ſpectat. Pariter quidem dicuntur fideles Legem ſeruare, dum ad ſanctè viuendi ſtudium attenti ſunt: ſed peculiariter ad docendi munus refertur. Cuſtodes ergo Legis vocantur Leuitæ, & obſeruatores, quaſi νομοφύλακες: quoniam apud eos depoſitus eſt cæleſtis doctrinæ theſaurus: quod proximo verſu clarius exponitur, Docebunt Iacob, &c. Siquis Legis obſeruationem intelligere malit de vita & moribus, acſi dictum eſſet, Leuitas bono exéplo aliis præire, non cótendo: mihi tamen videtur ſecundum membrum eſſe exegeticum, & familiarius explicare quod ſubobſcurè dictum fuerat, vel modum notare ſeruandæ Legis: quia populi doctores & magiſtri erunt. Quanquam notanda eſt docendi ratio: neque enim illis permittitur ſua commenta ingerere, vel proprio arbitrio fingere viuendi regulam: ſed iubentur ex Lege petere quod tradant, eámque purè & fideliter interpretari. Hæc autem interpoſita fuit conditio, vt quiſquis honoris vellet eſſe ſucceſſor, vocationis ſuæ memor, docendi partibus fideliter incumberet. Itaque quum in corrupto Eccleſiæ ſtatu inanem titulum obtenderent ſacerdotes, quibus nihil erat ſimile, ſtulta eorum gloriatio refellitur apud Malachiam. Pactum meum, inquit, fuit cum Leui, pactum vitæ & pacis: quia Lex veritatis fuit in ore eius, & labia ſacerdotis cuſtodient ſcientiam, Legémque requirent ex ore eius: vos autem violaſtis fœdus meum. Diſcamus ergo ex hoc loco, quiſquis primatum ſibi arrogat in Eccleſia, repudiandum, niſi fidum doctorem præſtet. Tertia pars ſacerdotalis officii additur, Operam dare ſacris peragendis: nam ab agricultura, & aliis terrenis negotiis eos explicuerat Deus, quò liberius docendi & ſacrificandi officio vacarent. Etſi autem videri potuit vilis illa occupatio: ſi tamen veritas ſpectatur, non vulgaris fuit honor, medios intercedere vt populum Deo reconciliarent: nam & minimi quique ex Leuitis, aliquam expiandi partem obibant. Porro ſub ſuffitu & holocauſtis, comprehenditur totus legalis cultus. Et ſuffitus dicitur applicari Dei naribus: quia eius oblationis gratus & quaſi ſuauis erat odor, vt alibi viſum eſt.

Matt. 10.c.37.

Mal. 2.b.6.

10 *Benedic Iehoua.* Videtur hæc precatio tacitè opponi penuriæ quæ Leuitas manebat, niſi aliunde illis cibum ſuppeditaſſet Deus quàm ex agrorũ prouentu. Priuati enim erant cómuni hæreditate, & ſolus Deus illis erat pro latifundio. Ergo ne illis moleſta ſit ſua conditio, ſolatium adhibet Moſes, & iubet à Deo expectare copiam, quæ ad victum ſufficiat, ac promittens eius benedictionem vbertimi prouentus loco fore: ſicuti in Pſalmo dicitur, Victum eius benedicens benedicam, & ſacerdotes ſaturabo panibus. Quod ſequitur, Vt opus manuum Deo placeat, poteſt tam generaliter exponi de labore qui impenditur ad victum acquirendum quàm de cultu, vel tabernaculi miniſterio: verùm quia Leuitas Deus occupabat in ſacris muneribus, videtur obliquè illis promittere, non minus fructuoſa fore eiuſmodi exercitia quàm ſi ad lucrum penitus attenti eſſent. Aliis fas erat induſtriam ſuam conferre ad augendas rationes domeſticas: vt probè officio ſatiſfacerent Leuitæ, quæſtum negligere oportuit. Iam ne ſibi ab inedia metuant, admonet Moſes, ſpiritualium laborum terrenam quoque mercedem à Deo ſperandam eſſe. Tertium id data opera poſitum eſſe videtur, vt Deus configat vel percutiat eius inimicos: quia vt plurimum inuidiæ, odiis & inſectationibus expoſiti ſunt pii doctores. Nam quòd Ieremias conqueritur ſe virum eſſe rixarum, in omnes Prophetas & Dei miniſtros competit: quia ægrè patitur mundus ſpirituali verbi Dei gladio ſuos affectus mactari: vnde ebulliunt multa certamina. Deinde Satan vt contemptibilem reddat doctrinam, non deſinit quibuſcunque poteſt modis infeſtus eſſe, & armare ſuas cateruas ad gerendum bellum: vt ſingulari Dei auxilio indigeant Eccleſiæ Paſtores. Locus ergo apprimè notatu dignus, quanuis ſemper immineant Dei ſeruis multi aduerſarii, eos obſideant, prouocent ad conflictum, omnia denique machinentur ad ipſos oppugnandos, præſtò tamen fore Dei ſubſidium, quò reddantur inexpugnabiles: quemadmodum Ieremiæ dictum fuit, Pugnabunt contra te, ſed non præualebunt. Vbi vertimus Ne reſurgant, alii reddunt Ne inſurgant: quod etſi non reiicio, videtur tamen minus eſſe con-

Pſal. 132. d.15.

Ier. 1.d.19.

ſentaneum: quia noluit Moſes Leuitas à moleſtiis pugnarum eximere: ſed tantùm promittere victoriam,quia Deus hoſtes eorum exitialiter proſternet.

12 *Ad Beniamin dixit.* Probabile eſt Moſen ad hæreditatem alludere,quæ ſorte obtigit filiis Bē iamin: nam illis pars Ieroſolymæ ceſſit,in qua erat templum. Quoniam ergo ſtationem illis attribuit Deus,in qua eos quodammodo alis ſuis protegeret,ac foueret, non abs re dicuntur ab eo dilecti: quia id non vulgare fuit amoris pignus. Habitare verò ſuper Deum, & inter humeros eius,tantundem valet atque in eum recumbere: ſimilitudine à patribus ſumpta, qui filios adhuc paruulos & teneros geſtant. Alii contrarium ſenſum eliciunt,Deum habitaturū ſuper humeros Beniamin: ſed nimis violenter.

13 *Ad Ioſeph uero dixit.* Quædam repetit Moſes ex benedictione Iacob: neque in vlla alia tribu tam propè accedit ad Patriarchæ verba. Etſi autem tunc in duas tribus & gentes diuiſa erat familia Ioſeph, exorditur tamen ab ipſo capite: tandem verò in fine pronūtiat ad Ephraim & Manaſſe pertinere quod patri datum fuerat. Primò celebrat eximiam terræ fœcunditatem in qua habitaturi erant poſteri Ioſeph: deinde teſtimonium ſuum obſignat,interpoſita Dei authoritate. Terram ergo fertilem illis promittit,ab optimis theſauris cæli מגד enim optimū quodque & pretioſiſſimum ſignificat. Itaque quòd fructus quidam tranſferunt,mihi non placet: quanquam neſcio an de bonitate cæli loquatur Moſes,an verò Dei beneficentiam commendet: quod poſterius videtur quadrare cōtextui,vbi externa fertilitatis media commemorat, rorem & abyſſum: quā voce intelligo fundum ipſius terræ.Proximo verſu fateor nomine מגד electiſſimos quoſque fructus intelligi: ſed ſignificatione non mutata.Alii vertunt,Delicias:alii pro eximia fructuum excellentia,ſuaues fructus. Cur autem גרש quidam influentiam tranſferant,non video. Eiectionē propriè ſignificat: ſed metaphoricè pro fructu capitur qui è terra exoritur & erūpit. Quos tamen vocet fructus ſolis & lunæ,mihi non ſatis liquet. Nam quòd ſoli quidam aſſignant prouentus ex ſatione & vindemiis: lunæ verò cucurbitas & cucumeres, neſcio an firmum ſit:rectiúſne ſentiant alii ita vocari flores vel fructus menſtruos, in medio relinquo.

15 *Et ob præſtantiam cacuminis.* His verbis docet nullam terræ partem fore ſterilem.Scimus cacumina montium vtplurimum eſſe arida & inculta, vel ſaltem præter arbores infrugiferas nihil proferre. Atqui Moſes illic quoque optimos prouentus fore affirmat: qua ratione (vt ego quidē cenſeo) Montes antiquos,& colles ſeculi nominat,quaſi nobiliſſimos.neque enim laudatur vetuſtas,acſi ante reliquū orbē creati eſſēt: ſed honoris cauſa mōtes cēſentur quaſi primogeniti,in quibus eminet Dei benedictio. Sic in benedictione Iacob,Vſque ad extremitatē collium ſeculi,quaſi diceret,in illis celeberrimis montibus nullum angulum vbertatis fore expertem. Proximo verſu quod de montibus dixerat,generaliter ad totam terram extendit. Quod poſtea quidam vertunt, Ob voluntatem habitatoris rubi veniet benedictio,remotum eſt à ſenſu Moſis: alius prorſus barbarè,Ob pietatem. Ego verò nomen רצון, in nominandi caſu poſitum eſſe arbitror: quia optimè conuenit,fauorem Dei venturum eſſe ſuper caput Ioſeph.Poſtquam enim eius beneficentiam laudauit Moſes,nunc fontem ipſum vel cauſam deſignat, quæ eximia terræ vbertas effectus fuit gratuiti Dei fauoris. Optimè reſpondent verba Iacob, A Deo patris tui (inquit) & ab omnipotente,& vbi expoſui cur Ioſeph dicatur Nazaræus inter fratres.Iam quòd περιφραστικῶς vocatur Deus habitator rubi, ad viſionem ſpectat quæ Moſi in monte Sinai oblata fuit. Deus enim tunc ſecundò apparuit populi ſui redemptor & pater, ex quo fœdus pepigerat cum Abraham & Iacob.Id verò ad confirmationem valet:acſi diceret, eundem Deum qui olim benedixit Ioſeph ore ſerui ſui Iacob,nunc idem vaticinium repetere,quo certior ſit eius fides.

17 *Primogenitis.* Senſum obſcurant interpretes,vertendo, Primogenitus in nominatiuo caſu. Mihi verò dubium non eſt quin decorem Ioſeph comparet magnitudini pulcherrimæ bouis: acſi diceret,Pulchritudo eius,tanquam boum qui ſelectiſſimi ſunt in eius armentis. certè primogenitum pro egregio poni rectè conuenit. Dicit ergo, nullos reperiri in terra Ioſeph pulchriores boues,vel magis decoros quàm ſit ipſe populus. Formæ etiam robur & vires adiungit, vt cōtra hoſtes quoſlibet inuictus maneat. In fine verſus (vt antea admonui) pronuntiat quod hactenus vaticinatus eſt de Ioſeph,commune fore duabus familiis Ephraim & Manaſſe. Interea verò confirmat ſententiam Iacob,qua Ephraim natu minorem prætulerat maiori. Ideo chiliadas tantùm Manaſſe recenſet,Ephraim verò myriadas: cuius rei documentum iam ediderat Deus in cenſu cuius facta fuit mentio,in quo tribus Ephraim reperta fuit populoſior.

EX EODEM CAPITE.

18 *Et ipſi Zebulon dixit, Lætare Zebulon quum egredieris, & Iſſachar in tabernaculis tuis.*

19 *Populos ad montem vocabūt: & illic ſacrificabunt ſacrificia iuſtitiæ, quoniam afflu-*

entiam maris ſugent,& tecti theſauri arenæ.

20 Et *ad Gad dixit, Benedictus qui dilatare fecit Gad: ſicut leo habitabit, & rapiet brachium atque verticem.*

21 Et *vidit principium ſibi, quòd illic portio legiſlatoris tecta, veniet autem cum principibus populi: iuſtitiam Iehouæ faciet, & iudicia eius cum Iſraele.*

22 Et *ad Dan dixit, Dan vt catulus leonis ſaltabit è Baſan.*

23 Et *Nephthali dixit, O Nephthali ſatur beneplacito, & plene benedictione Iehouæ; Occidentem & Meridiem poſſide.*

24 Et *Aſer dixit, Benedictus præ filiis Aſer, erit beneplacens fratribus ſuis, & tingens in oleo pedem ſuum.*

25 *Ferrum & æs, calceamenta tua: & ſicut dies tui fortitudo tua.*

18 *Et ipſi Zebulon.* Duas tribus inter ſe comparat, quòd locis vicinæ, multum tamen inter ſe eſſent diſſimiles: altera enim negotiationi dedita, frequentes huc & illuc habebat egreſſus: alterā verò magis delectabat otiū & quies. Hæc tam diuerſa conditio notatur, vbi iubet Zebulō lætari in ſuis expeditionibus: Iſſachar verò in domeſtica quiete. Subſcribit autē Moſes vaticinio Iacob, qui dixit Zabulon habitaturū in portu maris, vt nauiget mercaturæ cauſa: Iſſachar verò, quia magis otio delectabitur, deſidem fore & ignauum, vt redimendæ pacis cauſa, tributum pendere nō recuſet. Quod ſequitur additum exiſtimo, acſi dixiſſet Moſes, locorum diſtantiam obſtaculo non fore quominus vnà cum aliis Ieroſolymam aſcenderet, ad colenda pietatis exercitia. Nam quò remotiores erant à templo, frigere apud eos poterat Legalis cultus ſtudium. Quanuis ergo in extremis finibus habitent, dicit Moſes venturos nihilominus vt Deo ſacrificent. Per populos quidam intelligunt alias tribus: quòd minimè conſentaneum videtur: alii verò exteras gentes, ad quas acceſſum dabant commercia. Ego verò ſimpliciter interpretor, quanuis itineris longitudo ſuadeat domi quieſcere, ſe tamen mutuò cohortaturos, vt in magnis cateruis ad templum ſe conferant. Finis verſus poteſt eſſe cauſæ redditio: quaſi dictum eſſet, eo magis attentos fore ad cultum Dei, quia ab ipſo locupletati, ſtudebunt laudē referre. Et certè fœdæ ingratitudinis ſignū eſt, nō ſtimulari Dei beneficiis, vt quo liberalius nobiſcum agit, alacrius enitamur ad reddendā gratiarum actionē. Simul docet Moſes, minimè illis graues fore itineris ſumptus in magnis opibus. Quanuis enim non adeo pinguis eſſet regio: ſitus tamen valde commodus erat ad ipſos locupletandos. Ita hîc vbi dicitur, Sugent maris affluentiā, ſubaudienda eſt antitheſis inter fructus agrorum, & multiplices prouentus ex mercaturis. eodem ſpectant reconditi theſauri arenæ. Nā quòd exponunt quidam, tantos illis fore theſauros, vt recondant in arena: alii verò, arenas illic auri & argenti feraces fore: alii, collecturos quæ mare euomet, inſipidum eſt. Quum ergo alii ex ſuis fundis diteſcerent, concinna figura dicit Moſes, arenas in terra Zabulon refertas eſſe occultis theſauris, propter aduentitium quæſtum.

20 *Et ad Gad dixit.* In benedictione tribus Gad tantùm fit mentio partis hæreditariæ, quam adeptus fuerat extra ſortem. Dei ergo beneficium laudat: quia Gaditis amplam habitationē conceſſerit: verbum enim Dilatandi, ad terræ amplitudinē refertur. Cæterùm quoniam in illa extremitate trans Iordanem hoſtibus vicini erant, bellicoſos fore pronuntiat: & hoc ſenſu comparat eos leoni qui prædam rapit nunc à capite, nunc à brachio. Quia igitur non tam pacata erat illa ſedes quàm aliqua alia regio in medio terræ Chanaan, tutos & ſaluos fore pronuntiat ſuā violentia. Etſi autem non admodum læta eſt conditio, excerceri continuis bellis: in illo tamen incommodo non ſpernenda eſt Dei gratia, formidabiles eſſe hoſtibus, & virtute pollere, qua nō modò repellant hoſtilem impetum, ſed vltro incurrant ad prædam. Siquis obiiciat, rapiendi licentiam minimè decere filios Dei, ſolutio facilis eſt, non hîc ſimpliciter referri quid liceat, quid optabile ſit, vel laude dignum, ſed contra incurſus & vexationes hoſtium proponi ſolatium defenſionis. Adhæc non permitti prædandi cupiditatem: ſed tantùm laudari robur militare ad vincendos hoſtes.

21 *Et uidit principium.* Alii non malè vertunt Primitias. quòd Hieronymus vertit Principatum, prorſus remotum eſt. Nomen tamen Principii bene conuenit, quo ſignificat Moſes eos anteuertiſſe, vt ſibi locum habitandi quærerent Gaditæ. Antequam enim populo data eſſet poſſeſſio terræ, ſibi poſtularunt regnum Seon. Poſtea additur quomodo prouidi fuerint in eligendo illic domicilio: nempe quia Deus illis ſuggeſſit, in arbitrio Moſis fore vt ipſis ea pars diſtribueretur. Portio enim legiſlatoris vocatur de qua iure potuit Moſes decernere: ſicuti eam non temere, nec aliter quàm Dei mandato aſſignauit Gaditis. Portio autem dicitur abſcondita quàm Deus in

ſua promiſſione complexus non fuerat. Summa eſt, quanuis nondum patefacta eſſet Dei voluntas, quoad illam terræ acceſſionem: tamen occulta eius liberalitate potitos eſſe. Atque ita ratum vult Moſes eſſe ſuum decretum, vt Gaditæ trans Iordanem maneant, alioqui moueri poterat cõtrouerſia: quia Dei promiſſio fines toti populo aſſignauerat in citeriori ripa. Quòd alii exponũt, Moſen fuiſſe hîc ſepultum, frigidum eſt. Violentius etiam verba torquent qui per legiſlatorem intelligunt proceres Amorrhæorum, & portionem tectam interpretantur Laqueata palatia. Nec verò in talibus commentis vagati eſſent, ſi in mentem illis veniſſet genuinus ſenſus quem attuli. Alterum membrum verſus, reſtrictionis vice ponitur. Docet enim Moſes hac lege bene proſpectum fuiſſe filiis Gad, vt tamen alias tribus comitarentur, nec antè domum redirent quàm pacata terra Chanaan, & profligatis hoſtibus. Et antè vidimus, quum ſibi extra ſortem locum in ditione Amorrhæorum appeterent, ſeuerè à Moſe fuiſſe caſtigatos, donec polliciti ſunt ſe fore belli ſocios vſque ad finem. Id intelligit Moſes per Facere iuſtitiam & iudicium Dei cum Iſraele: non tantùm quia æquum erat bellare cum fratribus, & adiutores eſſe ad terram acquirendam: ſed quia de profanis & impiis gentibus vindictam ſuam exequi ſtatuerat Deus per totum Iſraelem, & communiter omnes tribus elegerat iudicii ſui miniſtras: ſicuti in Pſalmo dicitur, mandatam illis eſſe vindictam in Gentibus, ad reges catenis vinciendos, & proceres in compedibus, ad exequẽdum iudicium ſcriptum. Fuit enim non vulgaris honor, præfici impiis quaſi iudices, vt illis omnibus deletis, terram purgarent.

Pſal. 149. b.7.

Ad Dan dixit. Tribum Dan, ſicuti Gad, bellicoſam fore pronuntiat: non tam voluntario motu quàm neceſſitate. Neque enim laudi ducenda erat bellandi cupiditas, quæ humanitati maximè repugnat: ſed quia hoſtium, à quibus infeſtabatur gens illa, improbitas cogebat arma ſuſcipere. Comparat autem leoni cum impetu exilienti ex monte Baſan, vbi ſubaudiẽda eſt nota ſimilitudinis: neque enim mons Baſan in tribus illius ditione ſitus erat. Verùm intelligit Moſes, promptos fore ad conflictum, non ſecus ac leo, poſtquam è ſpelunca in campos apertos egreſſus eſt, proſilit contra obuios quoſlibet.

Nephthali dixit. Prædicat Deum liberaliter acturum erga duas iſtas tribus: quia priori continget regio fertilis verſus Occidentem & Meridiem. Quæ de tribu Aſer pronuntiat, ambiguitate non carent. Nam quòd vocatur Benedictus מבנים, intelligi poteſt A filiis, vel præ filiis: ſi prior ſenſus arrideat, laudatur πολυτεκνία, quaſi dictum eſſet, Aſer beatum fore numeroſa ſobole. Poteſt tamẽ eſſe comparatio inter illam tribum & reliquas. Meritò autem eius felicitas aliis præfertur: quia ſortita eſt agrum vberrimum, & optimi tritici feracem: ſicuti teſtatur benedictio Iacob, pinguem fore panem eius, & qui daturus ſit delicias regibus. Adiungit gratum fore Aſer fratribus ſuis. vnde colligimus gentem fuiſſe ſedati ingenii. Poſtea figuratè commẽdat olei, ferri & æris copiam. Contingere enim pedes oleo, tantundem valet atque largum olei prouentum colligere: ſe verò calceare ære & ferro nihil aliud eſt quàm calcare terram metallis illis refertam. Hinc vero (ſicuti ex aliis ſuperioribus locis) colligere promptum eſt, benedictiones, quarum nunc fit mentio, non tam vota aut precationes fuiſſe quàm vaticinia: quia ſine ſpiritu prophetico non diuinaſſet Moſes quænam vel qualis regio ſingulas tribus maneret. Poſtremã partem variè exponunt interpretes. Nam דבא quidam pro ſenectute accipiunt, vel pro dolore, acſi eſſet literarum metatheſis: & ita dies ad iuuentutem reſtringunt: verùm rectius ſentiunt alii, toto vitæ curſu vegetum ac robuſtum fore Aſer. Quum ergo anni ſenſim debilitent homines, promitti t Moſes poſteris Aſer continuum vigorem vſque ad extremum vitæ.

EX EODEM CAPITE.

26 *Non eſt ſimilis Deo recti, qui equitat ſuper cælos in auxilium tuum, & in magnificentia ſua ſuper nubes.*

27 *Habitaculum eſt Deus æternus: & ſubter, brachia ſempiterna eiecit à facie tua inimicũ, & dixit, Diſperde.*

28 *Et habitabit Iſrael confidenter, ſolus fons Iacob: in terra frumenti & vini, etiam cæli eius ſtillabunt rorem.*

29 *Beatus es o Iſrael, quis ſimilis tibi popule qui ſeruaris in Iehoua ſcuto auxilii tui, & gladio excellentiæ tuæ? humiliabuntur inimici tui, & tu ſuper excelſa eorum calcabis.*

26 *Non eſt ſimilis.* Tranſit Moſes à partibus ad totũ, quia ad vniuerſum corpus, quod ex duodecim familiis conſtabat, nunc deſcendit. Porro in vnum finem tendunt omnia, feli-

cem eſſe populum Iſraeliticum, quem Deus in fidem ſuam & tutelam recepit. nihil enim ad ſummum bonum optabilius quàm vt ſalus noſtra in manu Dei repoſita ſit. Verùm quia bonum inæſtimabile exiguo ſæpe in pretio habetur, protegi ſcilicet ſub Dei cuſtodia, Moſes per admirationem exclamat, non eſſe qui cõferri poſſit cum Deo Iſraelis. Scimus enim cunctis gentibus ſuos fuiſſe tutelares deos, vel patronos: & ſtultè quaſque gloriatas eſſe ſuis idolis. Atqui ſubinde experiebantur, quicquid illic fiduciæ locabant, inane ceſſe ac friuolum. Moſes ergo Deum Iſrael ab imaginaria falſorum deorum turba eximit, cui ſimilem vſquam inueniri poſſe negat. Potentiam verò eius extollit: quia magnificè equitet in cælis & nubibus: quod tantundem valet atque omnem celſitudinem eius imperio ſubiectam eſſe. *Pſal. 90. a. 1.* Verùm quia parum prodeſſet immenſam eius potentiam extra nos reputare, diſertè admonet Moſes, Deum non ſibi eſſe fortem, ſed vt populo ſuo auxilietur.

27 *Habitaculum.* Perinde eſt acſi diceret, ſuperne protegi Dei auxilio Iſraelitas, & in eodem fundatos eſſe. Reſpõdet initiũ precationis alteri cãtico quod legitur inter Pſalmos, Iehoua, tu habitaculum fuiſti nobis in generatione & generatione. Summa eſt, quanuis ab omni parte expoſiti multis iniuriis eſſent Iſraelitæ, tranquillam tamen illis quietem eſſe ſub vmbra alarum Dei. Et certè, niſi inſtar tugurii fuiſſet Dei manus ad eos protegendos, millies periiſſent. Verùm quia non ſufficeret capita noſtra eſſe in tuto, altera quoque pars ſubiungitur, porrecta eſſe Dei brachia ad ſuſtinendum populum. Vocat autem ſempiterna, quia nũquam labaſcit piorum firmitas, qui in Deum recumbunt. perinde igitur eſt acſi Deum illis aſſignaret pro fundo & ſuperficie domus. Alii non tam rectè vertunt, Sub brachiis ſempiternis viues. Superiorem doctrinam experimentis confirmat, quia Deus hoſtes populi ſui mirabiliter perdiderit: modum tamen ſimul deſignat, quòd dixerit, Perde, vel dele, vel diſſipa. Qua voce ſignificat, quanuis Iſraelitarum opera vſus ſit Deus, eum vnum fuiſſe victorẽ: quia nonniſi eius nutu & mandato præualuerint Iſraelitæ.

09 *Et habitauit Iſrael.* Principium verſus minimè obſcurum eſt, vbi promittit Moſes electo populo, quod omnes naturaliter in primis appetunt: nempe pacem vel tranquillum ſtatum: is enim dicitur confidenter habitare ſolus qui nihil metuit periculi, quem nulla cura ſollicitat, & qui nullo armorum præſidio vel defenſione indiget. Hæc quidem nũquam in ſolidum præſtitit Iſraelitis, vt ſecurè & extra hoſtium metum terram ſuam incolerẽt: quia ſcilicet eorum ingratitudo id paſſa non eſt: ideóque inter beneficia regni Chriſti commemorant Prophetæ, vt habitet quiſque ſub vite ſua, & ſub ficu. Quidam pro fonte Iacob, ponunt Oculum, & metaphoricè pro viſione accipiunt: quaſi dictum eſſet, Quietam habitationem & placidam (cuius fit mentio) populo ſperandam eſſe ex viſione patris Iacob. Verùm alii rectius fontem Iacob appoſitiuè legunt: quia omnes tribus ab vno illo patre ducebant originem. Hoc autem modo, fons non tantùm erit prima ſcaturigo: ſed riuus aut fluuius qui ab ea defluit. In fine promittit Moſes, cælum quoque terræ ſanctæ propitium fore & benignum.

29 *Beatus es o Iſrael.* Exclamat rurſus felicem eſſe populum cuius ſalus in Deo eſt: vt certè hæc vera eſt & vnica felicitas: quia niſi ad primam ſalutis cauſam aſcendimus, omnes ſalutes (vt ita loquar) ſunt euanidæ. Quia autem hoc priuilegio Deus nõniſi ſolos Iſraelitas dignatus erãt, ideo eius conditio à communi totius generis humani ſorte diſcernitur. Per gladium & ſcutum intelligitur perfecta defenſio, acſi diceret, non alibi quærendam eſſe vllam armaturæ partem.

DEVTER. CAP. XXXIIII.

Aſcendit ergo Moſes è planitie Moab ad montem Nebo, in verticem collis qui eſt eregione Iericho, & oſtendit illi Iehoua omnem terram Gilad vſque Dan,

2 *Et vniuerſam Nephthali, & terrã Ephraim, & Manaſſe, & omnem terrram Iehuda, vſque ad Mare nouiſſimum:*

3 *Et Meridiem, & planitiem, vallem Iericho vrbis palmarum, vſque ad Soar.*

4 *Et dixit ei Iehoua, Hæc eſt terra de qua iuraui Abrahæ, Iſaac & Iacob, dicẽdo, Semini tuo dabo illam: videre te feci oculis tuis, at illuc non tranſibis.*

5 *Itaque mortuus eſt illic Moſes ſeruus Iehouæ in terra Moab, ſecundum mandatum Iehouæ.*

6 *Et ſepeliuit eum in Gai, in terra Moab, eregione Beth-peor: neque cognouit quiſquam*

ſepulchrum eius vſque ad diem hunc.

1 *Aſcendit ergo.* Quiſnam hoc caput ſcripſerit incertũ eſt: niſi quòd veteres probabili cõiectura putarũt Ioſue eſſe authorem. Verùm quia has partes obire potuit Eleazar ſacerdos, præſtabit rem non adeo magni momenti in medio relinquere. Diximus autem alibi partem montis Abarim vocari Nebo, ſicuti aliam Piſgah, quia diſtincti erant vertices. Iam aſcenſus Moſis tantundem valet ac voluntaria ad mortem profectio. Neque enim eum latebat euentus: ſed quia diuinitus ad moriendum vocatur, ſponte occurrit. Tam voluntarium obſequium, non aliunde manauit quàm ex fide gratiæ Dei, qua ſola miteſcit ac ſedatur omnis terror, & amaritudo mortis dulceſſit. Moſi certè, vt aliis omnibus, formidabile naturaliter fuiſſet mori: ſed quia intercedit gratiæ Dei teſtimonium, ſe intrepidè offerre nõ dubitat: & quia certò perſuaſus erat, hæreditatem populi oculis ſuis illic fore expoſitam, alacriter ad ſpeculam conſcendit. Fide quidem iam intuitus erat terram, & promiſſio Dei quaſi viua repræſentatio erat: quia tam enſanctiſſimos etiam quoſque reſiduæ quædam infirmitates in carne circundant, non vulgare ſolatium fuit ocularis conſpectus, quo mitigata fuit pœnæ acerbitas, quum iuſto Dei iudicio ab ingreſſu ſe arceri cognoſceret. Quòd oſtendiſſe Deus totam terram dicitur, abſque miraculo fieri non potuit. Nam etſi quoſdam incredibili perſpicacia fuiſſe præditos narrant hiſtoriæ, vt oculorum acie lõgitudinem terræ Chanaan ſuperarent: peculiaris hîc tamen notanda eſt ratio, quòd diſtinctè Moſes vnãquanque regionem cognouerit, tanquam in rem præſentem adductus. Etſi enim fateor in terra Nephthali & Ephraim & Manaſſe eſſe prolepſin, voluit tamen exprimere Spiritus ſãctus, perinde monſtratas fuiſſe ſingulas partes Moſi, acſi propinquæ eſſent & ſub pedibus: Alioquin frigidus & inutilis fuiſſet conſpectus, niſi luſtrare futuram populi habitationem datum eſſet. Atque huc ſimiliter pertinet quod poſtea ſubiicitur, terram eſſe de qua iurauit Deus ſeruis ſuis: quia alioqui non aliter ſatiſfieri poterat Moſis deſiderio, niſi perſpiceret in quàm amœna, fertili, & opulenta regione habitaturi eſſent filii Abrahæ.

5 *Mortuus eſt Moſes.* Quia ignominiæ nota fuit mori extra fines terræ ſanctæ, honorifico elogio inſignitur Moſes: quò magis expaueſcere diſcant Iſraelitæ ad Dei iudiciũ, qui ne præcipuo quidem ſeruo ſuo pepercit. Et diſertè additur, Secundum ſermonem, vel os Dei, ne minas ſpernant, quarũ tam memorabilis effectus apparuit. Nam ſi Deus tam eximio Prophetæ ſuo non pepercit, quin tandem exequeretur quod minatus fuerat, quomodo vulgus ipſum effugeret? Quod poſtea ſequitur, Sepeliuit eum, quidam paſſiuè reddunt, Sepultus eſt: alii verò tranſitiuè, Sepeliuit ſeipſum. Perperam vtrique: quia dum verentur tribuere Deo has partes, excogitarunt quomodo abſurditatem vitarent, quæ nulla eſt: quin potius ex fine verſus colligere licet, Moſen diuinitus ſepultum fuiſſe, quia dicitur ſepulchrum eius fuiſſe incognitum. Veriſimile eſt ſtudium inquirendi non fuiſſe omiſſum vel neglectum à populo: quia immane fuiſſet poſtremo humanitatis officio non defungi erga talem tãtúmque virum. Quòd autem nuſquam repertum fuit indicium ſepulturæ, corpus quoque ipſum nuſquam viſum fuit, inde colligi potuit, certo Dei conſilio fuiſſe abſconditum. Porro diſputare ſuperuacuum eſt quomodo Moſen ſepelierit Deus, ad cuius obſequium præſtò ſunt omnia elementa. Satis igitur fuit terræ annuere, vt corpus ſancti viri in gremium reciperet. Neque opus fuit accerſere Angelos in ſubſidium, (vt quidam volunt) quum terra creatoris ſui imperio ſtatim paruerit. Iam ex Iudæ epiſtola cognoſcimus rem non fuiſſe leuis momenti, vt ſepulchrum Moſis fugeret hominum oculos: quia docet inde exortum fuiſſe certamen inter Michaelem Angelum & Satanam. Etſi autem non exprimitur occultãdi ratio, conſilium tamen Dei fuiſſe videtur occurrere ſuperſtitioni: ſolẽne enim Iudæis fuit, quod & illis Chriſtus exprobrat, occidere Prophetas, deinde venerari eorum ſepulchra. Procliue ergo illis fuiſſet, ad delendam ingratitudinis memoriam, erigere ſancto Prophetæ peruerſum cultum, adeóque eius cadauer in terram portare à qua excluſus fuerat Dei iudicio. Maturè igitur proſpectum fuit, ne inconſiderato zeli impetu euertere tentaret populus cæleſte decretum.

7 *Moſes autem natus erat centũ & viginti annos quando mortuus eſt: non caligauit oculus eius, neque aufugit viror eius.*

8 *Et fleuerunt filii Iſrael Moſen in campeſtribus Moab triginta diebus, completíque ſunt dies fletus luctus Moſis.*

8 *Ioſua autem filius Nun repletus eſt ſpiritu ſapientiæ, quoniam poſuerat Moſes manus ſuas ſuper eum: paruerúntque ei filii Iſrael, ac fecerunt quemadmodũ præceperat Iehoua Moſi.*

10 *Neque ſurrexit Propheta vltra in Iſraele ſicut Moſes, quem noſſet Iehoua facie ad faciem.*

11 *In omnibus ſignis & portentis ad quæ facienda in terra Aegypti Pharaoni & ſeruis eius, & vniuerſæ terræ eius, miſerat eum Iehoua.*

12 *Et in omni manu forti, & in omni terrore magno, quæ fecit Moſes in oculis totius Iſraelis.*

7 *Moſes autem natus erat* Iterum ſingularem Dei gratiam celebrat: quia ad vltimum vſque ſenium viguerint integri omnes ſenſus Moſis, quò idoneus eſſet ad munus ſuum obeundum. inde enim palam factum eſt quàm chara eſſet Deo ſalus populi, cui tam ſolicitè proſpexerat. Reperti quidē ſunt qui ad centeſimum vſque annum publicæ gubernationi ſufficerent, ſed pauciſſimi. Iam verò eo tempore vſqueadeo elanguerat virtus in toto genere humano, vt poſt ſeptuaginta annos ægrè vitam traherent in moleſtia & labore: ſicuti Moſes ipſe teſtatur. Moſen igitur inſolito modo viridem & robuſtum conſeruari, illuſtre paterni amoris ſignum fuit, quo populum ſuum proſequutus eſt. Si longè ante terræ ingreſſum collapſæ fuiſſent Moſis vires, valde intempeſtiua fuiſſet populo eius debilitas: & tamen naturaliter tandiu par eſſe non potuit oneri ferendo. Sequitur ergo Deum vbi paſſus non eſt deficere, mirabiliter conſuluiſſe populi ſui ſaluti. De oculis quidem per ſynecdochen ſermo habetur: ſumma tamen huc redit, non fuiſſe imbecillum vel caducum, quia nec facultas ingenii exhauſta erat, nec corpus exaruerat. Quod de ſolēni luctu additur, non longa expoſitione indiget, quia alibi ſatis copioſè docui, ideo tam ſedulo intentos fuiſſe veteres ad exequias mortuis præſtandas, quia nōdum quoad reuelationis modum adoleuerat eorum fides, vt facilè eſſet carere externis adminiculis, quorum hodie ſub Euāgelio ſimilis non eſt vſus. Lugere mortuos humanum eſt: deinde meritò ſuſceptus fuit luctus ob publicam Eccleſiæ iacturam: ſed hîc refertur cæremonia quæ finem cum legalibus vmbris accepit. Ideóque ita ſepeliendi hodie ſunt mortui, vt luctū tēperet ſpes reſurrectionis tā clarè patefacta Chriſti aduentu.

9 *Ioſua autem.* Iterum oſtenditur quàm perſeueranter inſtiterit Deus in curanda populi ſalute. Iam antè vidimus, Moſis rogatu electum fuiſſe Ioſue, qui in eius locum ſuccederet. Nunc vbi prouinciam obire cœpit, additus fuit ſpiritus ſapientiæ, vt reipſa palam fieret diuinitus creatum eſſe. Præditus quidem ante id tempus fuerat eximiis donis, ſed longè nunc ſplendidius ornatus fuit dignitatis inſignibus, vt Dei vocatio certius comprobaretur: ſic enim Deus quos vocat agendi virtute inſtruere ſolet. Interceſſit etiam manuum impoſitio, quæ fuit non inane gratiæ Dei ſymbolum. Verùm quia de his alibi ſatis copioſè, nunc tantùm leuiter attingo.

10 *Non ſurrexit Propheta.* Elogium hoc videtur additum fuiſſe, vt à Moſe penderent filii Abrahæ vſque ad Chriſti manifeſtationem: quia etſi ſubinde excitati ſunt Prophetæ, primatum tamen reſidere penes Moſen oportuit, ne à Legis regula vel minimum deflecterent. Tenendum igitur eſt hîc Moſen ſtatui in præcipuo gradu, vt inter omnes Prophetas emineat: ſicuti etiam veterem populum hortatur Malachias, vt in Lege Moſis acquieſcat. Duo autem hîc referuntur præſtātiæ ſigna, familiaris Dei cognitio, & gloria miraculorū. Vidimus alibi hac prærogatiua Moſen eximi à reliquis Prophetis, quòd Deus facie ad faciē cum eo loquutus eſſet. Nam etſi idem de ſe prædicat Iacob: ſcimus tamen Deū propius Moſi tandem fuiſſe patefactum: non quòd gloriam eius in ſolidum conſpexerit, ſed quia comparatiuè excelluit inter alios. Quantum ad miracula pertinet, ſic ab aliis edita fuerunt, vt nullus tamen ad Moſen acceſſerit *Malach.4.b.4.*

Pagina 142, ante uerſum 14 capitis 6 Deuter. inſere hunc locum ex principio 19 cap. Leuitici, qui ſeorſum in chartula ſcriptus exciderat.

EX LEVIT. XIX.

2 *Loquutus eſt Iehoua ad Moſen, dicendo,*

2 *Loquere ad vniuerſum cœtum filiorum Iſrael, & dic eis, Sancti eſtote, quia ego ſanctus Iehoua Deus veſter.*

1 *Loquutus eſt Iehoua.* Huc tendit exhortatio: primùm ne Dei cultum metiātur ex ſuo ipſorum ingenio, ſed ex illius potius natura: deinde vt à ſtudio puritatis incipiant. Nihil enim difficilius quàm homines exuere affectus carnis vt ſe ad Dei imitationem forment. Adhæc libenter torpent in ſuis ſordibus, & externam pietatis ſpeciem ad eas tegendas obtendunt. Hîc ergo ad Dei imitationem reuocantur, qui eos adoptando, imaginem ſuam geſtare voluit, ſicuti filii probi & non degeneres patrē referunt. Siquis Deum ſanctitate æquare ſtudeat, veſana erit æmulatio. Sed quanquam ab Angelis quoque longiſſimè diſtant vel perfectiſſimi quique, non tamen obſtat minimi cuiuſque imbecillitas quominus ad Dei exemplum aſpiret. Atque ad hoc caput pertinent omnes cæremoniæ quibus veterem populum Deus ad ſanctitatem exercuit, vt poſtea videbitur. Etſi autem non ſemel occurrit hæc ſententia, quia tamen in illis locis ad cōfirmationem ſpecialibus præceptis annectitur, doctrinam generalem nunc ex hoc loco tenere ſufficiat.

Loci emendandi, priore numero paginam, poſteriore verſum indicante.

Pag. 1. verſ. 35. Quā verò. 2.6. exerere. 6.46. ac proinde, & 54. benedictionibus. 7.34. ab omni fraude. 8.17. deteſtabile feritatis. 11.19. terrore perculſi, & 48. non eſt niſi. 12.17. filiā, & 21. quæ puerum. 15.18. & deinde Reguel. 18.38. vigebat. 21.13. coactos ſenſus. 35.33. adoratio quæ fieri niſi in cœtu non poterat. 40.15. detulerit. 53.32. pertinacius, & 40. vniuerſam. 54.3. facere hîc. 57.7. impleuit: reticuit. 59.57. præconis? 60.28 patefaceret. 62.8. placandi. 64.22. cum Deo, & 30. contigit, & vlti. & eiecit eos à facie. 68.47. vidimus. 71.27. ſe victorem. 73.31. hoſtiæ. 75.37. nomen legitur. 76.48. profectionem. 78.11. confirmant. 81.40. ſeuerè. 82.24. & columna nubis quæ præcedebat illos, fuit illis à tergo. 90.30. in ſua prauitate. 93.11. renuitis. 103.2. & deinde peritos è tribubus. 108.55. configere & manu ferire, & 56. ſalutem. 114.14. huius boni. 119.47. lumen ſuum. 120.2. deligeret. 121.32. quantiſper eos. 123.47. doctores. 125.12. perfringat. 127.14. Deus ignis. 132.10. ſperanda eſt. 139.39. intelligent. 143.45. multo deterius. 147.22. non vt dominarentur, & 39. tantillū, & 49. prædicat. 148.34. infamia. 149.13. turpi ingratitudine, & 48. exitio. 153.14. addixit. 164.3. ſi quis, & 4. vouebat. Eos. 168.48. naſcuntur, qui verò, & 55. ſecurè. 172.56. Menani. 173.39. in populo, & 47. immundabit, vel contaminabit, & 54. contaminant. 177.9. Vbi. 179.37. ſeptimū. 180.4. vel quis. 184.11. quum egreſſus. 186.7. pertineat, & 44. non parum. 191.54. cadaueris: imò, ibidem, Videtur. 191.27. ſanctus es. 195.20. Quanquam. 210.34. ſuperarent. 212.5 recedendi. 228.32. ſubiiciatur, & 38. velo. 231.26. exiſtimant. 240.43. altis. 243.58. ſaluti ſuæ diuinitus proſpectum. 246. EX LEVIT. XXI. 249.5. per manus. 253.1. quem diximus finem. 256.14. fratres tuos. 264.15. qui munus, & 16. obierit, & 34. addet. 272.40. permiſtæ oleo per ſingulos agnos holocauſtū odoris quietis, oblatio ignita Iehouæ. 277.2. ceciderit ſors. 278.12. Nunc itaque. 281.29. præterit. 296.34. in quæ, 303.34. ablactati. 304.28. quod nomen licet. 306.37. earum ſcelera. 308.3. ſtragem. 314.9. alteri. 317.3. genus votorum. 333.20. pariat lætitiam. 337.36. fuiſſet. 345.14. Atqui. 346.34. marito. 360.16. ius ſuum. 378.21. iniquæ ſententiæ. 390.24. obuios quoſque. 391.5. Ius autem illud fuit, duplex portio, &c. 398.30. detegendo. 405.9. huius nodi. 406.28. miſericordiam, & 45. inſipidæ, & 47. obtingit. 408.47. coquent. 410.20. נאמונים 422.33. eáque duplex. 426.23. permiſti ſint. 427.7. viſceribus. 428.11. auerſi. 432.35. eas cing. 433.14. accenſi. 443.46. à כוש. 445.37. perfidia. 446.8. actiuū. 451.25. exanimari. 459.11. blaterant. 461.1. beſtiæ. 463. verſu vltimo. nam. 471.25. anniculus. 473.6. ſenſuros, & 35. fimum. 476.9. proſperitatum. 485.17. oſtii atrii. 486.19. quemadmodum. 489.13. עסן 492.13. pacatum. 494.2. quod ſi. 497.2. קדש, & 14 ורא, & 24. atque ſigna, & 31. lapſus, & 32. limine, & 36. cenſum. 500.28. deteſtabilis. 501.37. fuiſſent tales. 507.2. ſed repugnaſtis ori Iehouæ Dei veſtri. 511.21. & quàm, & 22. conſilium eius, & 35. locutus es. 517.52. rerum ſimilium. 518.31. patefactum. 520.6. Moſes &. 522.45. illuſtrius. 535.53. ſupra mundum. 541.30. memoria. 550.10. perrumpere. 554.12. munifico, & 21. omnium. 555.26. exponāt. 559.12. conſpicienda. 565.44. eſſe videns. 566.19. quoniam in magnos. 568.10. educatam. 579.17. fuerant. 580.30. plurimos. 582.46. duplicet. 584.23. apprehendet, & 39. hæreditatis. 585.11. vicos. & 27. redditur. 588.39. fuerint. 589.19. erroriſque. 592.35. præeſſent, & 47. diſperdidit. 603.7 conſenſu recepta fuit, & 29. pro merito, non, & 46. profaneſcunt. 604.19. eſſe. 606.51. prouocauerunt in. 615.9. melius cognoſcitur. 621.34. tingere.

INDEX EORVM QVAE IN HIS COMMENtariis præter cætera explicantur. Prior numerus, caput: poſterior verſiculum denotat.

Abnegatio noſtri præcipitur 12.4
Abra fere quinquagenarius quũ mortuus eſt Noah 9.28
abræ vocatio, communis typus eſt vitæ omnium fidelium 12.1.4
abræ vocatio, Eccleſiæ renouatio cẽſetur 11.10
abram vix creditur Thare primogenitus 11.27
abræ fides 12.7,& 15.12,& 17.17,& 22.3
abræ ſimulatio de vxore, vitio non caruit 12.11,& 20.12
abram Spiritus directione bellum ſuſcepit 14.13
abram Ebræus dictus ab Eber ibidẽ
abram ſacerdos 14.18
abram ſemel & ex propriis facultatibus decimas obtulit ſacerdoti Melchiſedec 14.20
abram minimè auarus 14.21,& 27
abram ſola fide iuſtificatus 15.6
abram culpa non vacauit cũ Agar congrediens 16.1
abræ domus, Eccleſiæ effigies 15.5
abram quomodo multarum gẽtium pater 17.4
abraham cur ſic dictus ibidem
abrahæ riſus minimè vitioſus 17.17
abrahæ miſericordia erga Sodomitas 18.22
abrahæ infidelitas 20.2
abrahæ ingratitudo 20.2
abraham Propheta 20.7
abrahæ vitium 20.11
abrahæ filii duplices 21.10,& 22.17
abraham ſpe tãtum Dominus terræ, reipſa peregrinus 21.27.33,& 13.4
abrahæ obedientia 22.1.3
abrahæ conſtantia 22.8.9
אברך diuerſa ſignificat 41.40
abundantia ignauiæ mater 41.46
¶ Adam Dei ordinatione & nutu lapſus eſt 3.7
adam libero motu peccauit 3.1.7
adam ambitione lapſus eſt 3.6
adæ ingratitudo ibidem
adam non longè poſt creationem lapſus ibidem
adæ pœna inflicta ad poſteros omnes extenditur 3.17
Adæ cõditio poſt peccatũ, mors 3.19
adã cur pelliceis veſtibus indutus 3.21
adæ relicta ſpes veniæ 3.23
adam probè filios ſuos inſtituit 4.2
Adiurat ſeruũ ſuum Abraham pro vxore filio quærenda 24.3
Adminiſtratio moderata inter homines Deo gratiſſima 10.8
Adoptio gratuita cum vitæ nouitate iungenda 17.3
adoptionis gradus 17.7
adoptio in ſolo Dei beneplacito fundatur 25.18
Adoratio pro Reuerentia 23.7
adoratio pro Obedientia 41.40
Aduenæ & hoſpites Chriſtiani 47.8
Adulatio aulicorum 12.15
Adorat Iacob ad lectuli caput, vel ad ſummitatem virgæ 47.1
Adulterium Deo abominabile 20.3, & 28.24
adulteriũ grãde peccatũ 20.9,& 26.10
adulteria impunita manere non debent 38.24
adulteri Deo exoſi 39.7
adulterorum pœna 38.14
adulteram cur Chriſtus non puniuit ibidem
¶ Ædificatio in Eccleſia perquam neceſſaria 18.19
Ægyptii ſuperbi & crudeles 12.20, 43.32
ægyptii ſuperſtitioſi 46.31
Ærumnæ vitæ præſentis ex peccato omnes 3.19
¶ Affectus naturæ originali peccato vitiantur 8.21
Affligere pro In ordinẽ cogere 16.6
afflictiones à Deo mittuntur 32.24,& 42.28
afflictiones ex peccato oriuntur 3.19, & 38.11
afflictiones bonis & malis communes 14.12
afflictionum vtilitas 16.14,& 31.2,& 32.1.24,& 41.14,& 42.21,& 44.1
afflictionum tempore quomodo nos gerere oporteat 32.22
אלהים pro Deo & Angelis 20.13
Allegoriis non nimium indulgendũ 6.14,& 8.6,& 17.7,& 21.10
Altare nullum legitimum, niſi Dei verbo conſecratum 25.5
¶ Ambitio ædificantium turrim Babel 11.1
ambitio periculoſa 30.1
ambitio fugiẽda 10.11,& 11.1.3,& 14.1
ambitionis fructus, ignominia 11.9
Ambulare cum Deo, quid 5.22
ambulare corã Domino 17.1,& 48.15
¶ Anabaptiſtarum error de infantibus 9.9
Anarchiam quærere eſt cum Deo pugnare 14.1
Angeli verè comederunt 18.6,& 19.3
angeli corporibus ad tempus veſtiti 18.6.16
angeli, viri appellantur à forma quã induunt 18.16,& 19.10
angeli tam iræ quàm gratiæ Dei miniſtri 19.13
angeli non inuocandi 24.33
angelorum caput Chriſtus 28.12
angeli perſonam Dei ſuſcipiunt 31.13
angeli ſinguli cuſtodes ſingulis hominibus non dati 32.1
angeli nomine Chriſtum ſignificari, & quare 48.15
Animæ pro ſeruis & ancillis 12.5
animæ etiã poſt hãc vitã viuũt 25.8
Annus à Iudæis perperam in ſex partes diuiſus 8.22
anni initium à menſe Martio 7.1.8
Antropomorphitarũ delirium 1.26
¶ Aquæ ſuper expãſionẽ viſibiles 1.6
¶ Arbitrii liberi facultas qualis 4.4.7
Arbor vitæ ab effectu dicta 9
Arca Noah imago fuit Eccleſiæ 6.14
Armeniæ montes altiſſimi 8.1
Aromaticis vnguẽtis cadauera quare condiebant veteres 50.2
Artes liberales à profanis hominibus ad nos fluxerunt 4.20
artium inuentio donum Dei 4.20
¶ Aſtrologiæ vtilitas 1.16
אשם peccatum & pœnam ſignificat 41.21
Aſſur ex poſteris Sem 10.11
Aſſyrii Chaldæam fundarunt ibidẽ
¶ Auaritia cæca 31.1
auaritiæ comes inhumanitas 13.10
auaritia Laban, Vide Laban
Auditus verbi ſufficere nobis debet ad fidem 50.24
Auferre caput in vtrãque partem ſumitur 40.19
Aulici adulatores 12.15
aulicorum deprauata natura 40.23
עולם pro longo tempore 13.14 & 48.3

B

Babylonis ſtructura 10.10
babylonẽ quidã à Ioue Bele perperam deducunt 11.9
Baptiſmus in aquis diluuii figuratus 7.17
baptiſmus Circũciſioni ſucceſſit 17.13
baptiſmus non contemnendus 17.14
baptiſmus quomodo ad ſalutem neceſſarius ibidem
baptiſmi nota fideles à profanis diſcernuntur 17.13
baptiſmo priuati infãtes ſubita morte correpti, non propterea damnãtur 17.14
¶ Benedicere, quid 1.22,& 2.3,& 12.3, & 24.59
benedicendi mos vetus 27.1
benedicendi mos vnde 21.55
quomodo benedicit Pharaoni Ioſeph 47.7
benedicere pro Facere creſcere 48.3
in te benedicet Iſrael 48.20
benedicendi munus quibus iniunctũ 14.19,& 32.26
benedictio terrena Iſmaeli promiſſa 21.20
benedictio Dei, vide Deus
Beroſi locus 11.1
Bethel quæ & Luz dicta 28.19
¶ Bileam conſilium peſſimum 6.2
¶ Boni ſæpe cum reprobis in eaſdem pœnas inuoluuntur 18.23
boni malis permixti 9.22,& 11.10,& 18.22,& 19.9,& 21.10,& 25.23,& 46.31

C

כבר pro lingua 48.5
Cain & Abel gemelli credũtur 4.2
Canoniſtæ Hieronymi dictum temere accipientes 23.16
Caput tollere, quid 4.12
caput auferre in vtranque partem ſumitur 40.19
caput malè ſectum 11.31
Caro non ſemper in malam partem capitur 6.12
carnis ſecuritas metuenda 35.2
carnium eſus quando cœperit 9.3
Caſtitas Iacobi 29.18

caſtitas coniugii, vide Coniugium.
Catulus leonis Iuda 49.9
Cauſæ mediæ & inferiores quid valeant 1.12
cauſæ forenſes vnde 29.14
¶ Chaldæa ab Aſſyriis fundata 10.11
chaldææ fertilita 11.10
Cham impius & ſceleratus 9.22
chã à maledictione nõ eximitur 9.25
Chanaan cur maledicitur ibidem
chananæi à Deo maledicti ibidem
chananæi excidio deuoti ibidem
chananæi ſuperbi 12.8
Charan in Meſopotamia 11.31
Charitas erga cognatos 19.13
charitas erga omnes 29.13
charitas, humanæ creationis finis 29.31
Cherubim Angeli 3.23
Chriſtus Deus 1.3,& 18.13
chriſtus ſemper omnibus oraculis præfuit 16.10
chriſtus finis Legis 17.13
chriſtꝰ vnus & æternꝰ ſacerdos 14.18
Chriſtus rex noſter æternus 14.18
chriſtus mortis ſuæ ſacrificio nobis Deum placauit 14.18
chriſtus ſæpe cum Angelis apparuit 18.2.9
chriſtus ſæpe patribus apparuit 18.2.9.13,& 28.12
chriſtus vnus ſemper fuit Mediator 19.1,& 28.12
chriſtus caput Angelorum 28.12
chriſtus ſcala Iacob 28.12
chriſtus ſol iuſtitiæ 32.29
chriſtus viua Dei imago 32.39
chriſtus ex Iuda originem duxit 38.1
chriſtus nihil gloriæ mutuatur à ſuis maioribus 38.1
chriſtus adulterã non puniuit 38.24
Chus princeps Æthiopum 10.8
¶ Ciborum delectus ex tyrãnide 9.3
Circũciſio gratiæ Dei ſymbolũ 17.9
circunciſio vocatur fœdus ibidem
circunciſio, pœnitentiæ ſymbolum fuit 17.11
circunciſio pars pædagogiæ 17.12
circunciſio externa aduentu Chriſti ceſſare debuit 17.13
Ciriath-arba cur ſic dicta 23.2
¶ Cœlibatus an coniugio præferendus 2.18
cœlibatus Papiſtarum impurus 28.20
כהן principem ac ſacerdotem ſignificat 41.40
Cognoſcere pro Coire 4.1
Conſcientia mala ſibi eſt carnificina 50.15
Cõcordia fouẽda 12.1,& 13.8,& 29.14
Cõcubina quæ dicebatur 25.5
Confeſſio pietatis externa 33.20
confeſſio fidei neceſſaria 12.7
confeſſio peccati neceſſaria 38.26
confeſſio peccati ex animo fieri debet 18.15,& 27.41
Cõfeſſionis Papiſticæ quæ obtenditur vtilitas 27.41
Cõiugiũ diuinitus inſtitutũ 22.2.& 9.1
coniugium filios à parentibus nõ diuellit 2.24
coniugii finis proprius, ſobolis procreatio & propagatio 24.59
coniugii ſanctitas 2.22,& 5.2,& 6.2,& 20.3,& 24.67,& 39.7
coniugii profanatio graue crimẽ 6.2
coniugium Iſaac quare tam ſolicitè deſcribat Moſes 14.1.2
coniugii incommoda, ex peccato 2.18.& 16.5
coniugiis Deus præſidet 20.3
cõiugalis thori maxima religio 29.22
Conſcientia certa, omnia agẽda ſunt 8.15
cõſcientiæ bonæ fons & principium, timor Domini 42.17
conſcientiæ vis magna 4.7,& 12.15,& 10.6,& 25.29,& 26.29,& 31.30,& 31.44,& 39.11,& 42.21,& 43.16,& 4.7
Conſuetudo publica ſæpe periculoſa 5.22
conſuetudo publica, violenta tempeſtas 6.12
Contemptus Dei, contemptum hominum generat 6.4
Contentio vitanda 13.7
Contumacia fugienda 4.9,& 7.12,& 9.20,& 11.1,& 19.4,& 10.13,& 27.41
Conuiuia nõ improbãtur à Deo 21.8
Corda hominum in manu Dei 26.26,& 33.4,& 35.5,& 42.21,& 43.12
Coruus cur potius arca emiſſus 8.6
¶ Creare quid 1.21
creationis hominis gradus tres 2.7
creationis humanæ finis, charitas mutua 29.31
creaturæ verbo Dei ſanctificãtur 9.3
Creſcere in multitudinem 48.16
Crudelitas Deo exoſa 42.21
crudelitas filiorũ Iacob, vide Filii Ia.
¶ Culpa remiſſa quomodo pœnã retineat Deus 49.5
Cultus nullus Deo gratus abſque fide 8.17
cultus impii ſtatim emergunt 11.10
Curioſitas cauẽda 9.25,& 10.1,& 15.10,& 23.1,& 24.12,& 25.29,& 32.29,& 34.1

D

Dameſec gentile nomen 15.2
Dan quare ſic dictus 49.16
¶ Debora pia matrona 35.8
Decem pro multis 31.5
Decimas dare, charitatis officiũ 28.22
decimas olim exigebant reges 47.23
Delictum & ſcelus differunt 20.4
Deus hominẽ flexibilem creauit 3.7
deus cur hominẽ tẽtari paſſus ſit 3.1
dei permiſſu hominẽ eſſe lapſum 3.1
deus non eſt author peccati 8.21,& 22.1,& 45.8
deus nullius fraudis author 30.37
deus duobus modis ordinariis olim ſe manifeſtabat 15.1.12,& 37.5
deus nũquã qualis eſt apparuit 26.24
deus quomodo tentet 22.1,& 32.24
deus hominum corda regit 33.4,& 35.5,& 42.21,& 43.12
deus opus ſuũ mutilũ non relinquit 19.16
deus hominis ſalutem plurimi facit 3.14,& 18.18,& 19.16
deus ſuorum curã gerit 4.10,& 8.1,& 11.10,& 12.15.17,& 14.13,& 15.1.14,& 16.7,& 19.10.16.29,& 20.3.6,& 21.17,& 24.54,& 26.8,& 28.12,& 30.25,& 29.31,& 31.22,& 42.54,& 33.4,& 35.1,& 39.1.21,& 40.12
deus fideles vna manu aggrediẽs, altera defendit 32.24
deus non ſtatim bonorum quæ promittit, effectum exequitur 28.14
deus cur ſuum auxilium differt 20.4
deus totius mũdi iudex 15.16,& 18.25
deus impiorum iudex 15.14,& 31.49
deus iudicia ſua non ſtatim exequitur 9.25,& 18.21
deus nũquam ſæuit cõtra inſõtes 9.25
deus interdũ per indulgentiam concedit quod illi non probatur 19.21
deus ſe patribus gradatim patefecit 32.29
deus acceptor perſonarũ nõ eſt 17.12
deus non poteſt niſi quod vult & pollicitus eſt 19.21
deus non tantùm permittit quæ fiũt, ſed vult ea fieri 45.6
deus cur innoxia animalia diluuio perdidit 6.7
deus vult in ſuo verbo coli 3.6
deus iudicia ſua Eccleſiæ manifeſtat 18.18
deus adeſt hominibus pluribus modis 21.20
deus parẽtes honore maximo dignatur 30.9
deus etiam indignos ſua gratia proſequitur 30.5,& 39.1
deus per iniquos operatur 45.8
deus ſolus æſtimandæ iuſtitiæ iudex idoneus 7.1
deus ſolus Eccleſiam reſtaurat 15.10
deus ſolus verè & propriè nos benedicit 32.26
deus fidelis & verax 21.1,& 24.26
deus fit noſter quaſi voluntarius debitor 32.9
deus priora dona in fidelibus, nouis recentibúſque cumulat 18.18
deus patrum noſtrorum & in cuius conſpectu ambulauerũt patres noſtri, quare repetatur à Iacob 48.15,& 49.25
dei Benedictio erga homines 9.18
dei benedictio multiplex 12.1
dei benedictio ſẽper ex petẽda 32.26
dei benedictio pro promiſſione 35.9
dei benedictio bonæ fidei & æquitatis comes 30.33
dei benedictio terrena ſẽper aliquibus moleſtiis permixta 26.14
dei benedictionis efficacia 9.1.28,& 14.1,& 28.3,& 30.27,& 46.8
dei benedictioni felices ſucceſſus tribuendi 26.27,& 30.29,& 31.36,& 32.13,& 33.10,& 39.3
dei benedictionem luxuries dilapidat 41.35
dei benedictione procreantur liberi 25.21,& 29.21,& 30.2,& 33.5
dei contemptus contemptum hominum generat 6.4
dei cultus in eius verbo ſitus 3.6
dei Decretum 41.17
dei Dona diſtribui prout vult, nõ ex meritis 48.17
dei electio firma, vide Electio
dei fœdus commune infantibus 9.9
dei gratia præuenit nos 4.4,& 6.8,& 12.1,& 16.11
dei hoſtes ſunt fidelium perſequutores 12.3
dei imago, quid 1.26
dei indulgentia erga ſuos 9.11,& 15.7,& 17.12,& 18.15,& 19.30,& 20.3,& 23

2,& 16.2.8,& 30.17,& 34.7,& 35.2.& 43.33
dei ira inflammatur peccandi conſuetudine 4.15
dei iudicia abyſſus magna 9.25
dei liberalitas 22.15
dei libertas in gratia ſua diſpenſanda 21.10
dei libertas in parcendo & puniendo 9.25,& 18.23
dei miſericordia nos præuenit 16.11 vide Dei gratia
dei nomine non abutendum 34.13
dei ordinatione & nutu lapſus eſt Adam 3.1
dei perſona interdum ab Angelis ſuſcepta 31.13
dei pœnitentia qualis 10.7
dei potẽtia cũ eius verbo cõiuncta 18.13
dei potentia cum gratia & promiſſionũ fide connexa 19.21
dei potẽtia abſoluta quid ſophiſtis 15.29
dei præſcientia non otioſa 41.17
dei præſentiam nemo ferre poteſt 32.30
dei promiſſiones ex gratuita eius miſericordia fluunt 15.6
dei prouidentia ab æterno eius conſilio & continua actione perperam diuellitur 41.17
dei prouidẽtia cũ iuſtitia cõiũcta 42.28
dei prouidentia in quem vſum conſideranda 45.8,& 50.12
dei prouidentia tegendis delictis ab impiis obtenditur ibidem
dei prouidentiæ tractatio vtilis. ibidem
dei prouidẽtiæ, Ioſeph dexter interpres ibidem
dei prouidentiæ mentio 1.6,& 4.13,& 8.1,& 11.6,& 12.1.17,& 16.1.13,& 18.5,& 19.8.19,& 20.2. & 21.10,& 22.4. 7.14,& 24.15.26,& 25.1,& 19.26.36.46,& 29.1,& 30.2, & 31.2,& 33.4, & 35.1, & 36.6,& 37.5, & 40.1.6, & 41.1.17.33,& 42. 1.21,& 43.11,& 45.4,& 47.3
dei terrore domatur impiorum audacia 35.5
dei timor, cõſcientiæ bonæ fõs & principium 42.17
dei timor qualis in reprobis 31.42
dei timore excuſſo, nullus peccandi finis. vide Peccatum
dei tolerantia 6.11,& 11.5,& 13.13, & 15.16,& 18.20,& 35.16
dei virtus exteris ſignis non aſtringitur 17.14
dei volũtas cur nobis manifeſtatur 18.19
deo ſoli laus & gloria 30.29
deo obediendum, vide Obedientia
deo adſcribitur opus vẽditionis Ioſeph 45.8
deo quomodo adſcribatur quicquid in mundo agitur 41.17
deum pœnitere, quid 5.6
deũ videre facie ad faciẽ, quid 32.30
deo irato nihil fœliciter ſuccedit 4.12
¶ Diabolus, vide Satan
Dies naturalis & artificialis 1.14
diei initium à veſpere 1.5
dies ſeptimus quomodo à Deo ſanctificatus 2.3
dies natalis veteribus celebris habitus 40.19
dies extremus in igne fiet 9.7
dies mali vitæ Iacob 47.9
Diluuiũ circa vernũ tempus cœpit 7.8
diluuium quo mundus periit, fortunæ non tribuendum 7.17,& 8.3
diluuii memoria à poſteris Noah ſepulta 10.1
Dinam vnicam fuiſſe Iacobi filiam, probabile eſt 30.21
dinæ curioſitas 34.1
dinæ inuitæ & repugnanti vis allata 34.3.5
dina polluta fuit 34.5
Dionyſii iocus in Deum 4.24
Diſcrimẽ piorũ & impiorũ 15.8,& 41.28
diſcrimẽ veræ Eccleſiæ & falſæ 21.10
diſcrimem verorum Prophetarum & falſorum 41.33
diſcrimen ſceleris & delicti 20.4
Diuinum pro eximio & ſingulari 23.6, & 30.8,& 33.8
Diuitiarum incõmoda 13.5,& 14.63,& 26.14,& 32.14
diuites à regno cœlorũ nõ arcẽtur 13.1
diuitibus nulla excuſatio, ſi Dei vocationem non ſequuntur ibidem
Diuortiũ polygamia tolerabilius 29.37
diuortia non temere admittenda 2.24
¶ Doloris patris principium primogenitus 49.3
Dona Dei prout vult & liberè, nõ ex hominum meritis diſtribui 48.17
Dormire cum patribus 47.30
¶ Dulia & latria fucatæ Papiſtarum voces 23.7

E

Eber gentile nomen 10.21,& 14.13
ebræi ab Eber ſic dicti 14.13,& 43.32
ebrietas fœdum vitium 9.20
ebrietas Noah ibidem
ebrietas Lot 19.33
ebrietatis pœna ibidem
ebrioſi in pecudes degenerant 9.22
¶ Eccleſia diuinitus ſeruatur 10.1
eccleſia vera qua nota à laruata diſcernitur 1.102
eccleſia non ſine difficultate reſtauratur 15.10
eccleſiæ conditio in ſpeciem miſera 15.10,& 14.17,& 25.19,& 33. 6, & 37.28, & 43.32.& 46. 31 vide Fidelium conditio
eccleſiæ filii duplices 17.7
eccleſiæ gloria ſordido velamine obtecta 33.6
eccleſiæ hoſtes 12.3,& 15.11
eccleſiæ imago fuit arca Noah 6.14
eccleſiæ iudicia Dei manifeſtãtur 18.18
eccleſiæ preces à Deo exaudiũtur 18.27
eccleſiæ pueritia vetus ſeculum 32.31
eccleſiæ reſtauratio difficilis 15.10
¶ Electio arcana non omnibus Iſraelitis communis 25.23
electio gratuita 9.25,& 35.12
electio firma 15.28,& 17.5,& 35.22
electio, prima ſanctitatis origo 15.23
electio veros filios ab adulterinis diſcernit 17.7
electionis Dei fons, liberum Dei beneplacitum 48.19
electionis Dei effectus non ſtatim conſtat 25.14.27
electi ſoli ſeruantur 25.29
electi etiam aliis proſunt 39.3
¶ Eſau binominis 36.9
eſau profanus cur dictus 25.30
eſau imperioſus & ferox 32.2
eſau à ſancta familia abdicatur 35.11,& 36.1
eſau pœnitentia furioſa, iracundiæ teſtis 27.41
¶ Eunuchi pro ſatrapis & aularũ principibus 37.38,& 39.19,& 41.1
¶ Excellentia dignitatis & roboris 49.3
Exempla mala fugienda 5.21,& 6 9
exempla quæ ſequenda 14.22
exempla ſanctorum patrum ſine Dei verbo non imitanda 15.8,& 14.22, & 16.15,& 18. 19, & 19.30,& 41.7, & 46.3, vide Patres

F

Fabulæ Iudæorum vide Iudæi
fabulæ poetarum, vide Poetæ
Facere miſericordiam pro Humanitatem præſtare 24.33,& 40.14
facere iudicium & iuſtitiam, quid 18.19
Facie ad faciem Deum videre 32.30
Famæ tuendæ ratio 31.31
in Fame ſolus Deus alit 47.13
Familiæ habenda cura 30.30
Famulorum habenda ratio 17.12
famulitii magni incõmoditates multæ 13.7
¶ Feneſtra vna duntaxat in arca Noah 6.14
Feſtinatio nimia vitioſa & periculoſa 16.1,& 17.15,& 30.9,& 31.31
¶ Fides ex electione oritur 17.7
fides in ſolo Dei verbo & promiſſionibus fundatur 11.1,& 17.4
fides virtutum omnium mater 6.22
fides à pura conſcientia diſiungi nõ poteſt 17.3
fides confirmatione indiget 32.1
fides nouis promiſſis inſtauratur 7.1
fides externis ſymbolis fulcitur 9.11, & 15.9,& 17.9.& 33.20,& 46.1
fides verbi metas non egreditur 26.10
fides inuocationem parit 12.7
fides vincit 32.24
fides ſola iuſtificat 4.4,& 15.6
fides ſola Deo nos reconciliat 4.4
fides ſola obedientiam generat 1.21
fides omni timore vacua non eſt 6.13.& 18.19,& 28.17,& 32.6
fides ſanctorum imperfecta 33.1
fides Abrahæ, vide Abraham
fides Noah, vide Noah
fides Lot, vide Lot
fidei doctrina à recto agendi ſtudio nõ abducit 6.18
fidei confeſſio neceſſaria 11.7
fide conſtantia retinenda 9.14
Fideles, ſola fide vt Abrã iuſtificãtur 15.6
fideles veri, ſunt Iſraelitæ 35.11
fideles cum Deo luctantur in mediis tẽtationibus 32.24
fideles non ſine vulnere victores euadunt 32.25.31
fideles à timore & cura non eximuntur 15.1
fideles inſtabiles 12.8.10, & 13. 14, & 20.1,& 21.22,& 27.41
fideles etiam aliis proſunt 39.3
fidelium conditio in hoc mundo contemptibilis & miſera 12.8.10,& 13.14,& 15.10.14,& 33.5,& 43.32
fidelium preces arma fortiſſima 39.19.
fidelium preces à Deo exaudiuntur 18 27,& 24.15
fidelium preces etiam aliis vtiles 19.29, & 20.7
fidelium vita infamiæ obnoxia 31.30
fidelium ſtabilis fœlicitas 36.3

fidelibus omnia ſunt adiumento 31.14,& 36.6
fidelibus hoſtes nunquam defuturi 12.3.& 17.7,& 31.22,& 31.24,& 27.40
Filii Dei multiplices 6.1
filii Eccleſiæ duplices 17.7
filii Abrahæ duplices 21.10,& 22.17,& 25.23
filii Iacob perfidi,crudeles,& contumaces 34.13,& 37.2.10.35
filiæ Lot inexcuſabiles 19.31
filiæ pro ramis arboris 49.22
filios ſuos quare Ioſeph adducat ad patrem 48.1
¶ Fœcunditas peculiare Dei donum 25.21,& 29.31,& 30.2,& 33.5
fœcunditas olim maximi habita 30.9.22
Fœdus cum Noah initum ad poſteros omnes ſpectat 9.7
fœdus Dei infantibus commune 9.9
fœdus quomodo perpetuum 17.7
fœdus Dei ſemper proponamus nobis ob oculos 48.3
fœminarum rara in genealogiis mentio 21.19,& 30.21
Fortitudo patris primogenitus 49.3
Fortuna à mundo fingitur 39.2
fortunæ diluuium minimè tribuendum 7.17,& 8.3
¶ Fratris iniuria,in Deum recidit 9.6,& 12.3
Fraus vitanda 31.49
fraus Laban erga Iacob 29.25
frugalitas commendatur 18.27,& 19.33.& 29.4
¶ Furtum Rachelis inexcuſabile 31.19.32

G

GAd quare ſic dictus 49.19
¶ Gētes in Chriſto collectæ 15.4,& 48.10
gentium vocatio prædicta 9.27,& 17.4.& 35.11
ex gentibus oriundi ſumus 10.1
Gerundenſis nugæ de eunuchis Pharaonis 40.1
¶ Gigantes certi quidam homines 6.4
¶ Gloria impiorum fluxa 10.1
¶ Gratiam inuenire pro Gratū eſſe 6.8
gratia Dei,vide Dei gratia
gratiarum actio commendatur 9.3.26,& 12.7 & 21.33,& 22.14.& 24.26.& 26 18,& 28.18,& 29.32,& 32.1.30.& 35.14,& 41.50
gratitudo 14.17.20,& 32.1
גר nomen interdum honorificum 11.1

H

HÆreditatem perpetuam quomodo promiſerit Deus Iſraelitis 48.3
¶ Hephron iuſta venditio agri ſui in ſepulchrum 23.16
¶ Hiſtoriæ quæ incutiendo terrori valent,in primis vtiles 18.19
¶ Homo animal ſociale 2.18,& 4.14,& 11.1
homo flexibilis à Deo creatus 3.7
homo ante lapſū etiā Deo ſubiectꝰ 2.16
homo totus caro eſt ante regenerationem 6.3
homo per Chriſtū Satana ſuperior 3.15
hominis conditio poſt lapſum,mors 2.17.& 5.5.& 6.16
hominis imperium in beſtias ad quid vtile 9.2
hominis tarditas magna 19.16
Hominum labi Deus permiſit 3.1
homines mali naſcuntur 8.21
homines liberè peccant ibidem
homines fortuitò non naſcuntur 25.21.vide Fœcunditas
homines inter duo ſepulchra conſtituti 7.11
homines profani etiam religione tanguntur 39.3
hominum genus omnino corruptum 6.5.& 8.21
hominum corda in manu Dei 26.26,& 33.4.& 35.5,& 42.21,& 43.12
hominum facta ex euentu non æſtimāda 45.8
Homicidium vetitum 9.5
homicidium graue crimen 27.45
homicidarum pœna 9.6
Honor parentibus debitus 9.22
honores iis mandandi qui donis inſtructi ſunt 41.38
hoſpites & aduenæ Chriſtiani 47.8
hoſpitalitas commendatur 18.2
hoſpitalitas Lot 19.1
Hoſpitalitatis ius violatum Iſraeli ab Aſſyriis 47.5
חטא reatum & culpam ſignificat 44.18
¶ Humanitas colenda 9.5,& 12.1,& 14.17,& 16.6.& 29.13,& 42.21
humanitas Ruben 37.21
¶ Hypocriſis ingeniis humanis ingenita 34.21
hypocriſis Dei iudiciū contemnit 37.20
hypocriſis peccata tegit 42.21
hypocriſis fugienda 17.1,& 30.5
hypocriſis filiorum Iacob 37.22
hypocritæ ſemper ſe excuſant 18.15
hypocritæ nunquā verè reſipiſcunt 18.6
hypocritæ peccatum peccato coaceruant 37.31
hypocritæ bonos falſis querimoniis onerant 31.23
hypocritæ ſuperbi omnes 4.5
hypocritæ quādo maximè timendi 8.4
hypocritarum natura 19.9
hypocritarū mos rebus proſperis 30.5
hypocritarum religio præpoſtera 4.5

I

IAcob non ſine miraculo repentè ditatus 30.43
iacob cur Iſrael dictus 32.28,& 35.10
iacob ab auaritia alienus 33.17
iacob tota vita peregrinus 43.3
iacob ſuſpectos habuit filios ſuos nefariæ conſpirationis 43.3
iacobi diffidentia 27.11
iacobi peccatum 27.14
iacobi mendacium 27.19
iacobi periurium ibidem
iacobi caſtitas 29.18
iacobi vita laborioſa 31.4
iacobi manſuetudo 31.54
iacobi ſimulatio erga fratrē Eſau 33.13
iacobi domus ſuperſtitione polluta vſque ad Dinæ raptum 31.19,& 35.2
iacobi conſtantia magna 42.29
iacobi patientia 41.38
¶ Idololatria humanis mētibus fere ingenita 31.19
idololatriam homines facilè amplectuntur ibidem
¶ Ignis extremæ diei 9.7
Ignorantia craſſa non appetenda 45.8
ignorantia craſſa non excuſat 41.8
ignorantia craſſa,iuſta hominum ignauiæ vltio 18.19
¶ Imago & ſimilitudo idem 1,26
imago Dei,quid ibidem
imago in homine 5.1,& 9.6
imago in homine nō prorſus deleta 9.6
imago Dei viua Chriſtus 31.38
imagines Papiſticæ idololatriæ ſunt inſtrumenta 31.30
Imitatio mundi diabolica 5.12
Immortalitas probatur ibidem
immortalitas in terris nō quærēda 31.4
Impatientia cauenda .65
Impii deteriores ſemper fiunt 29.25
impii ad flagella Dei efferantur 4.23
impii alios vlna ſua metiuntur 30.35
impii inexcuſabiles 19.10
impii etiam aliqua religione tangūtur 39.3
impii gratiā Dei contemnere nequeūt 28.6
impii etiam Dei virtutem experiri coguntur 31.29
impii non verè ſalutem amiſſam lugēt 27.38
impii ad deſperationē adiguntur 27.46
impii exitio deuoti 19.24
impii exitiū ſuū mometō accelerāt 19.5
impiorum natura horrenda 9.22,& 19.6
impiorum durities 4.23
impiorum conſenſus diabolicus 19.4
impiorum ſocietas periculoſa 14.12
impiorū ſcelera vindictam poſcūt 18.20
impiorum ſecuritas maledicta 19.13,& 25.34,& 28.16
impiorum gloria fluxa 10.1
impiorum iudex Deus 15.14
impios quatenus abominari licet 43.32
impios Deus tolerat 11.5,& 13.13,& 15.16,& 18.21,& 35.16
impios Deus tractat vt feroces equos 42.9
Impunitas malorum, peccādi illecebra 6.13
impunitas ſcelerum totam regionem polluit 10.9
¶ Inaures ſuperſtitionum inſignia 35.4
Increduli fere ſecum ipſi diffident 16.27
incredulitatis comes ſuperbia 31.29
Indulgētia Dei,vide Dei indulgentia
indulgentia parentum in filios, vitioſa 34.18
Infantes ſubita morte abſque Baptiſmo correpti,nō propterea dānātur 17.14
infantibus commune Dei fœdus 9.9
Ingratitudo vitanda 16.13,& 19.31,& 20.2.& 21.17.23,& 24.50,& 25.33,& 26.27,& 32.29
Iniuriæ obliuiſcendæ exemplum in Ioſeph 50.21
Intelligere facit manus ſuas, Hebraiſmus 48.14
Inuidia fugienda 26.16,& 30.1
Inuocare nomen Domini, bifariam ſumitur 12.7
inuocatio nominis Dei vtiliſſima 26.25
inuocatio ex fide naſcitur 12.7
inuocatio totem Dei cultum ſæpe complectitur 4.25,& 12.7,& 13.3,& 21.33
¶ Iob dolore preſſus, valde abſurda loquutus eſt 37.35
Ioſeph Chriſti imago 37.5
ioſeph venalis quibuſlibet expoſitus 37.28
ioſeph gener principis ciuitatis On 41.40

Ioſeph fratribus ſe alienum duabus cauſis oſtendit 42.7
ioſeph longè à vindicta alienus 43.16.& 45.1
ioſeph, dexter Dei prouidentiæ interpres 45.8
ioſeh diuinitus electus ad iuuandos fratres ibidem
ioſeph pater Pharaonis ibidem
ioſeph regis beneficio bene vtitur 47.5
ioſephi integritas erga inſularium 29.21
ioſephi prudentia 41.46
ioſephi peccatum 41.50,& 44.7
¶Ira Dei lēto gradu ad vindictam procedit 15.16
ira ſancta 30.2
iræ intēperies homines dementat 34.30
iracundia cauenda 16.5
iraſcendum quomodo alienis peccatis 34.7
Iris erat ante diluuium 9.13
Ironia 3.22,& 11.6
¶Iſaac toto vitæ ſuæ tempore peregrinus 26.2,& 37.1
iſaac in agris conductitiis ſeuit 26.12
iſaac cæco amore ſtatuit Eſau præferre fratri 27.4
iſaac ſimulatio culpanda 26.7
iſaac fides vacillauit 26.10
Iſmael cur gratia Dei priuatus circuncidi iubetur 17.19
iſmael à Dei familia abdicatus 21.14,& 43.33
iſmaelis riſus maligna ſubſannatio 21.9
iſmaeli terrena benedictio promiſſa 21.20
Iſrael cur ſic dictus 32.28,& 35.10
iſraelitæ legitimi, qui 25.13
¶Iudas primatum inter fratres obtinebat 44.7
iudas quare ſic vocatus 49.8
Iudæi annū perperam in ſex partes diuidunt 8.22
iudæi fruſtra in carne gloriantur 25.28
iudæi fruſtra gentis ſuæ nobilitatem iactant 34.25
iudæorum & Gentium collectio 27.9
iudæorum commenta & fabulæ 1.26
iudæorum fabulæ de Abam 11.28
iudæorum fabula de Angelis qui ipſi Lot apparuerunt 19.1
iudæorum fabula de Sara lactante 21.7
iudæorum fabula de Ariete 22.13
iudæorū fabula de lōga Saræ ætate 23.1
iudæorum friuola diſtinctio de quatuor homicidii ſpeciebus 9.5
iudæorum ſuperbia in extollenda gentis ſuæ origine 30.14
iudæorū ſuperſtitio in neruo fracto 32.31
iudæis non eſt amplius neceſſaria circūciſio 17.13
Iudicium, quid 18.19
iudicium de rebus incognitis ſuſpendendum 31.31
iudicii diuini vis 4.9
iudicia Dei, vide Dei iudicia
Iumentum à beſtia quare differat 1.24
Iuramentum non illicitum 14.22,& 21.24,& 31.53
iuramenti vſus legitimus 31.49
iurādi forma Eccleſiaſtica 14.23,& 21.23
iurandi forma Ægyptiis trita 42.15
iurandi legitima ratio 26.31
iurandum non temere 14.23,& 24.3,& 26.31,& 42.15
Iuſiurandum legitima de cauſa exigi poſſe 24.2
iuſiurādum exigit Iacob à Ioſeph 47.29
Iuſtitia, quid 18.19
iuſtitia manuum, quid 20.4
iuſtitia tota vita colenda 26.8,& 29.14
iuſti qui dicantur 6.9

L

LAban fraus erga Iacob 29.25
laban improbitas 30.25
laban auaritia 30.35,& 31.36
Labor manuarius non omnibus præcipitur 3.19
laboris vtilitas ibidem
Lactantius hallucinatus 6.3
Lætitia ſubita & inopinata quidam exanimati 45.26
Latria & Dulia fucatæ Papiſtarum voces 23.7
¶Lea ſancta mulier 35.16
Leuitas damnatur 39.19
Leuitis vnde vrbes datæ in ſingulis tribubus 49.7
Lex perfecta regula 25.5
legis vita & mors 3.9
¶Liber pro catalogo 6.1
Librariorū errore numer⁹ mutatus 46.8
Liberi non fortuitò naſcuntur 30.2
liberi dono Dei procreantur, vide fœcunditas
liberi pignora veteribus dicebātur 29.31
liberi ſociandis parentum animis vincula eſſe debent 30.17
liberi ſunt velut domus fultura 30.3
liberi, diſſidii occaſionem ſæpe præbent 25.28
liberi arbitrii facultas 4.7
Libertas hominum malitia periit 12.5
libertas patientiæ non repugnat 26.17
libertas ſe defendendi permitti debet 20.10
Libertinorum inſania 2.9
Libidines Deo exoſæ 24.25,& 38.15
Linguarum diuiſio iuſta Dei vindicta accidit 11.1
linguarum diuerſitas prodigioſa. ibidē
linguarum diuiſionis maledictio per Chriſtum ablata 11.7
¶Loqui pro Decernere 6.7
loqui ad cor pro Comiter affari 34.3,& 50.21
Lot hoſpitalitas 19.1
lot fides 1.139
lot fides imperfecta 19.18
lot infirmitas 19.15
lot ebrietas 19.33
¶Lucani locus 11.31
Luctus qualis poſt mortem Iacob 50.1.3
Luna magnitudine alios planetas non ſuperat 1.20
Luxuries, Dei benedictionem dilapidat 41.35

M

MAlorum cauſa peccatum eſt 3.19
malorum impunitas, peccandi illecebra 6.13
Mandragoræ 30.14
Manichæorum error de duobus principiis 3.1
manichæorum delirium de hominis anima 6.3
Manum leuare pro iurare 14.2
manum ponere ſub femore, iurandi mos 24.2,& 47.29
manuū impoſitione ſuper filios Ioſeph quid ſignificauit Iacob 48.8.12
manus tua in ceruice inimicorum, phraſis Hebraica 49.8
manuum iuſtitia 20.4
Matrem cum filiis occidere pro Nihil reliquum facere 32.11
matres filios ſuos alere debent 21.7
¶Media non ſpernenda 43.12
Mediator vnus ſemper fuit Chriſtus 19.1,& 28.12
Melchi-ſedec præfertur Abræ 14.18
melchi-ſedec rex & ſacerdos ibidem
melchi-ſedec figura Chriſti ibidem
Mendacium Deo abominabile 33.13
per Mercatores tranſiens pecunia 23.16
Merces pro hæreditate vel felicitate 15.1
merces operum 21.15
Merita hominum nulla 7.1,& 18.18.19,& 22.15,& 25.29,& 27.30,& 32.10,& 39.21
¶Minæ electis & reprobis proponuntur 6.13
minarum vſus optimus 20.7
minis omnibus incluſa eſt pœnitentiæ doctrina ibidem
minas ſuas Deus non ſtatim exequitur 9.25
Miniſtri verbi officium 40.16
miniſtri, ſemen verbi proiiciunt incerti de fructu 27.21
miniſtris interdum tribuitur quod ſolius Dei eſt 7.3,& 16.10,& 22.16,& 27.33.37
miniſtros ſacrorum negligi à Chriſtianis, ſacrilegum 47.22
Miracula non temere fingenda 4.5
Miſeriæ vitæ præſentis vtiles 3.19
Miſericordia commendatur 18.1.22
miſericordia non tangi, virtus Stoicis heroica 45.1
miſericordiam facere pro humanitatē præſtare 21.23,& 40.12
¶מועדים pro eo quod Gallicè dicimus *Saiſons* 1.14
Modeſtia commendatur 16.6,& 31.15.
Montes Armeniæ altiſſimi 8.3
Mors corporalis ex peccato fluxit 3.19.
mors non ſemper diuortium eſt animæ à corpore 5.22
mors electos à reprobis diſcernit 15.15
mors reproborum turbulenta ibidem
mors omnibus communis 23.1
mors electis cedit in ſalutem 38.7
mortis cauſa alienatio à Deo 2.16
mortis meditatio vtilis 11.4
mortui quatenus lugendi 23.2
mortificatio noſtra in immolato ariete figurata 22.13
Moſes populariter loquutus 3.1,& 6.14,& 14.1
moſes in deſcribenda ſua hiſtoria non parcit etiā ſuæ tribus hominib⁹ 49.5
¶ Mulier eſt viri acceſſio 2.18
mulier ſubdita viro 3.16
mulieris ſemen pro toto hominū genere 3.15
Multitudo non curanda 5.22,& 6.9,& 7.17,& 19.9
Mundus vno momēto cōditus non fuit 1.5,& 2.1
mundus piorū facilitate abutitur 30.25
mundus fortunam ſibi fingit 39.1
mundi vnicus creator 3.1
mundi ordo vitiis noſtris ſæpe turba-

tur 8.12
mundi obſtinatio inexcuſabilis 41.8
mundi illecebræ cauendæ 41.50
mundi imitatio diabolica 5.22
mundi iudex Deus 15.16
Muſices inuentio 4.20

N

NAturæ humanæ corruptio 19.19
naturæ affectus originali peccato vitiati 8.21
naturæ ius à Papa violatum 21.20.& 24.3
naturæ ordo à Deo ſancitus etiam in reprobis viget 33.4
naturæ ordini non eſt alliganda Dei gratia 48.17
Nazareus Ioſeph 49.26
¶Neceſſitas vtilis 41.14
neceſſitas optima magiſtra 41.38
Nemrod ambitioſus & truculentus 10.8.11
nemrod tyrannus Babylonicus 10.10
¶Noah fide arcam parauit 6.13
noah hæres iuſtitiæ quæ ſecundum fidem eſt 6.22
noah multum laborauit in extruenda arca ibidem
noah an vinitor fuerit, incertum 9.20
noah cur à filio illuditur 9.22
noah ſpiritu prophetico nepoti maledicit 9.24
noah ſpiritu afflatꝰ filiis benedicit 9.26
noah fides 7.6
noah ebrietas 9.20
noah integra obedientia 6.22,& 7.5
Nobilitatis origo 6.4
nobilitatem generis ſui fruſtra Iudæi iactant 34.25
Nouati error refellitur 35.22
Nomen Domini inuocare bifariam ſumitur 21.7
nomine Dei non abutendū 30.5,& 34.13
nomen meum inuocetur eis, phraſis Hebraica 48.16
שכן pro Habitare 25.18
¶Nubendi verbum vnde deductū 24.64
Nuditas antè probroſa non erat 2.25
nuditas poſt lapſum probroſa 9.23
Numerus ſeptenarius multitudinē deſignat 4.24
numerus denarius pro multitudine 31.5
numerꝰ librariorū errore mutatus 46.8
Nutrices quæ dicebantur 24.59

O

OBediētia, virtutū omniū mater 4.2
obedientia verus Dei cultus 4.5
obedientia ex ſola fide generatur 12.1
obedientia cōmendatur 3.11,& 4.2,& 6.22,& 12.4,& 15.9,& 17.3.23,& 20.8,& 21.3.4.14,& 22.1,& 24.50,& 26.5.10,& 35.2,& 46.3
obedientia nihil Deo gratius 3.11
obedientia parentibus debita 37.12
obedientia magiſtratibus debita 16.8
¶Oculos mortuis claudere, mos vetuſtus 46.4
¶Odium etiam leue, cauendum 29.31
¶On ciuitatis nomen 41.40
¶Opera ex ipſo cordis fonte æſtimantur 4.4
opera ante fidē facta, peccata ſunt. ibidē
opera non iuſtificant 15.6
operum merces 22.15
operum merita nulla 7.1
¶Oracula diuina etiam profanis hominibus communia 41.1
Orandi verus modus 24.12,& 32.9
oratio dubia eſſe non debet 32.9
orationis fructus 32.13
orationes vitioſæ, niſi in verbo fundatæ 19.18
orationes arma fidelium 39.20
orationes fidelium à Deo exaudiuntur 18.27,& 24.15.& 25.21
orationes fidelium aliis quoque vtiles 19.29.& 20.7
Ordo politicus Deo gratus 16.8
Orientales populi multis ceremoniis dediti 33.3
orientales populi tenui & arido victu contenti 43.2
Origenes audacius ludit allegoriis 6.14
Ornamenta mulierum vitioſa 24.22
vſque ad Os paruuli alere familiam aliquam 27.12
Oſculi vſus vetuſtiſſimus 27.26
oſculi abuſus 29.4
Oſſa ſua in terram Chanaan transferri quare iubeat Ioſeph 50.25
¶Otium ignauum damnatur 2.15
otium fugiendum 41.6

P

PAnis in cœna, corpus Chriſti vocatur 3.23
Papa ſeruus ſeruorum, vt Chanaan 9.25
papa ſacrum ius naturæ labefactare auſus eſt 21.20,& 24.3.& 34.4
papa fruſtra de ſucceſſione gloriatur 21.10
papatus religio qualis 17.4
papiſtæ patres ſequendos eſſe clamitant 6.9,& 29.30
papiſtæ arcam nobis ſine Dei verbo fabricant 7.17
papiſtæ inane verbum iactant 9.11
papiſtæ omnes ſuas ſpurcitias pallio Sem & Iapheth tegere volunt 9.23
papiſtæ fruſtra ſe Deum colere affirmāt 12.7
papiſtæ in quo putant Melchi-ſedec typum fuiſſe Chriſti 14.18
papiſtæ ſacramenta aboleuerunt 17.9
papiſtæ ſacramenta ſeptem confinxerūt 21.4
papiſtæ de multitudine gloriantur 19.9
papiſtæ præparationes ſuas fruſtra iactant 25.27
papiſtæ veræ reformationi ſubiici nolunt 28.6
papiſtarum calumniæ aduerſus doctrinam fidei 6.18
papiſtarum inane verbum 9.11
papiſtarū nugæ de orationibus pro defunctis 20.7
papiſtarum machina de operibus meritoriis 22.15
papiſtarum figmentum de conſecrantis intentione 27.21
papiſtarū confeſſio ad quid vtilis 27.41
papiſtarum reformatio putida 28.6
papiſtarū commentū de ſuis tēplis 28.17
papiſtarū templa, mera lupanaria. ibidē
papiſtarum vota abominabilia 28.20
papiſtarum cælibatus impurus ibidē
papiſtarum friuolum effugium in ſuis picturis & ſtatuis 31.30
papiſtarum bruta modeſtia 35.7
Paradiſus, quid 2.8
Parentes liberos probè inſtituere debēt 18.19,& 28.18,& 34.1
parentū poteſtas in liberos in cōtrahēdo coniugio 21.20,& 24.3.57,& 34.4
parentum ſtudia plerunque in liberorum amore ſcinduntur 25.28
parentū indulgētia in filios vitioſa 34.18
parētū cōtēptus Deo abominabilis 9.24
parentibus honor debitus 9.22,& 24.3,& 37.12
parentibus obediendum 9.24,& 37.12
parentes honore maximo Deus dignatur 30.9
Parere ſuper genu, pro Fœtum alteri educare 30.3
Paſci ſe à Deo agnoſcere, paterni amoris ſenſus eſt 48.15
Paſtor lapis 49.22
paſtores, vide Miniſtri
paſtoribus vigilandum 35.2
¶Patiētia cū libertate non pugnat 26.17
patientia fidelibus neceſſaria 4.10,& 16.8,& 20.1,& 25.21,& 26.18,& 27.42,& 30.9,& 31.1.13.23.42,& 32.26,& 33.5,& 37.8,& 40.1.23,& 42.29,& 43.1
patientia Iacob 42.38
Patres debent liberis nomina imponere 16.1
patres in externa benedictione nō hæſerunt 27.27
patres Dei promiſſionibus in cælum euecti 17.20
patres abſque verbo ſequi, periculoſum 6.9,& 24.21,& 26.25,& 28.19,& 29.30,& 42.7,& 46.3
Paupertas ſuis cōmodis non caret 26.14
Pax cum omnibus habenda 26.12
pax quomodo cū improbis fouēda 32.5
pax tantùm ex ore Domini 26.24
pax nulla hominibus, niſi in Dei prouidentia acquieſcant 4.13
pax mutua colenda 13.9,& 45.24
¶Peccandi illecebra ex malorum impunitate 6.13
peccandi nullus modus, excuſſo Dei timore 20.11,& 30.3,& 34.25,& 39.14
peccatum originale 3.6
peccatū originale in toto homine graſſatur 3.6.10
peccatū vnius in multis punitur 34.25
peccati cognitio neceſſaria 42.21
peccati cognitio qualis nobis ingenita 3.7
peccati confeſſio fieri debet 38.26
peccati confeſſio pura eſſe debet 18.15,& 17.41
peccati author Deus non eſt 8.21
peccatis alienis quomodo iraſcēdū 34.7
in Pecunia regia tractanda fidelis Ioſeph 47.14
Peregrini & inquilini Chriſtiani 47.8
Pedum lotio olim trita 18.3
pedum lotio, vetuſtum humanitatis officium 43.25
pedem colligere cur dicantur morituri 49.33
Perfidia filiorum Iacob 34.13
Perplexis quid agendum 43.12
¶Philautia periculoſa 30.1
philautia excæcat 29.14.& 31.43,& 34.21
Philiſtinorum crudelitas 26.14
Philoſophorum nugæ de Iride 9.13
Pietatis externa confeſſio requiritur 33.17
Pigritia cauenda 19.15,& 31.1

Pigritiæ pœna 31.1,vide Tarditas
¶ Platonis locus 1.16,& 15.15,& 25.8
Pluuia in manu Dei 1.6,& 2.5,& 19.24
¶ Pœnam quomodo retineat Deus, remiſſa culpa 49.5
pœnas caſtigatorias optimè conuenire cum gratuita peccatorum remiſſione 49.5
Pœnitentia vera peccati veniam impetrat 27.34
pœnitentia ſæpe ex metu pœnæ oritur 34.30
pœnitentia in Deum cadere minimè poteſt 6.6,& 20.7
pœnitentia ſera 42.22
pœnitētia reproborū qualis 4.13,&27.34
pœnitentia Eſau furioſæ iracundiæ teſtis 27.41
pœnitentia Iudæ ſera 38.26
pœnitentiæ initium dolor eſt ex peccato conceptus 27.36
pœnitentiæ veræ ſignum 20.14
pœniteniiæ externa profeſſio 35.2
pœnitentiæ ſymbolum fuit circunciſio 17.11
Polygamia,legitimi coniugii corruptela 2.24
polygamia originē cepit à Lamech 4.19
polygamia diuortium tolerabilius 29.27
polygamia damnatur 2.24,& 4.19,& 16.1.2,& 22.19,& 25.1,& 26.34,& 29.27,& 30.1,& 31.50,& 36.1
polygamiæ pœna 30.15
Portas hoſtium poſſidere, pro Potiri imperio 24.59
Poſſeſſionem æternam quomodo promiſerit Deus 48.3
Potentia Dei cum eius verbo coniuncta 18.13
¶Prædicatio verbi ſufficere debet ad fidem 50.24,vide Dei potentia
Præſumptio ſancta 32.9
Primogenituræ excellentia 25.30,& 33.5,& 35.28
Promiſſiones Dei ſemper proponamus nobis ob oculos 48.3
Propheta Iacob de futuro Eccleſiæ ſtatu prophetat 48.1
prophetia Iacob mira de futuro filiorū ſtatu 49.1
Proſperitas omnis à Deo eſt 26.27
proſperitate inebriātur homīnes 41.35,& 42.9
Prouidētiam Dei vſque ad coniugia extendi 24.1.
¶Puellæ olim velabantur 24.64
Pulchritudo donum Dei 11.11,& 20.2
Putiphar præfectus militum 37.38
putiphar nimis vxorius 39.19

Q

QVæſtiones curioſæ vitandæ, vide Curioſitas,& Sobrietas animi
Quærendi Dei optima ratio 48.15

R

RAchel non excuſatur furata patris idola 31.19
rachel multiplici reprehenſione digna 31.32
rachelis ſepulturam quare commemoret Iacob filio ſuo Ioſeph 48.7
רקיע pro eo omni quod ſupra nos patet 1.6
¶Rebecca peccauit,Iacob pro Eſau ſubſtituens 27.5
rebeccæ peccatum multiplex 27.13
Reges pro Principibus 14.1
Religio non temere mutanda 34.24
religio ſecum fert ſepeliendi curā 23.3
religio Papatus qualis 17.4
religionis inſtauratio hoc tēpore 4.25
religionis veræ notitia etiam reproborum mentibus inſculpta 43.23
religionis reformationem Papiſtæ recipere nolunt 28.6
Reprobus ſenſus eſt, diuini iudicii metum calcare 37.23
Remiſſio gratuita & caſtigatoriæ pœnæ conueniunt 48.5
Reprobi non prorſus carent diuinæ bonitatis notitia 43.23
reprobi habent humanitatis aliquid reſiduum 37.25
reprobi inexcuſabiles 19.10
reprobi pertinaces 39.14
reprobi propria conſcientia damnati 25.29
reprobi nunquam verè reſipiſcunt 27.34,& 28.6
reprobi aut in ſuis malis ſtupent,aut in rabiem proſiliunt 31.3
reprobi inſanabiles 37.25
reprobi quomodo Deum timent 31.42
reprobi doloris ſenſu priuantur 19.37
reprobi ſubitò excellunt,vt ſtatim concidant 36.1.31,& 37.8
reprobi interdum electis proſunt 36.6
reprobi omnes iræ Dei ſubiecti 9.25
reprobi exitio deuoti 15.16
reprobi à filiis Dei morte diſcernuntur 15.15
reproborū contumacia 19.10.13,&39.14
reproborum pœnitentia qualis 4.13,& 27.34,& 28.6
reproborum timor 28.17,& 31.42
reproborum mors turbulenta 15.15
reprobos etiam manet reſiduus deitatis ſenſus 41.38
Rex Pharao ſacerdotes alit gratis 47.22
regis beneficio & permiſſu non abutitur Ioſeph 47.6
in regia pecunia tractanda quàm fidelis Ioſeph 47.14
regis creatio in Lege quare partim hominum libidini,partim cæleſti decreto tribuatur 49.8
¶Ridendi verbum in vtranque partem capitur 21.9
Riſus Iſmaelis maligna ſubſannatio ibidem
Rixis obuiam eundum 45.24
¶ Ruben primogenitura quare deiectus 49.3

S

SAbbathum quomodo Chriſti aduentu abolitum 1.3
ſabbathi veritas in Chriſto ibidem
שכר non ſemper in malam partem capitur 43.33
Sacerdotibus benedicendi munus iniūctum 14.19,& 32.26
ſacerdotes aluit gratis Pharao, diuini cultus ſtudioſus 47.22
ſacerdorium Leuiticum Chriſti ſacerdotio ſubiectum 14.20
Sacramenta ſunt diuinæ gratiæ teſtimonia 15.18
ſacramenta à verbo auulſa nulla ſunt 9.11,& 17.9,&31.47
ſacramenta duo tantùm in Eccleſia 21.4
ſacramenta fidem adiuuant 9.11
ſacramenta à Papiſtis abolita 17.9,& 28.13,& 46.1
ſacramentorum vſus 9.11,& 17.9
ſacramentorum numerus 21.4
ſacramentorum corruptio 17.9,& 28.13,& 46.1
Sacrificandi mos à Deo traditus 4.2
ſacrificia ad quid inſtituta 4.2,& 8.17,& 33.20
Salem nomen proprium 33.17
ſalem duarum vrbium nomen ibidem
ſalem pro Ieroſolyma 14.18
Salus hominum curatur à Deo 17.14
ſalutis noſtræ initium à ſola Dei gratia 18.19
שלום non modò pacem,ſed & proſperum ſtatum ſignificat 43.23
Sanguinis Ieſus ad tempus prohibitus 9.4
Sancti non ſemper à Spiritu ſancto reguntur 17.5
ſancti patres humanis affectibus non exuti 46.18
ſanctorum fides imperfecta 33.1
ſanctorum opera imperfecta 19.8
ſanctorum exempla quatenus imitāda, vide exempla ſanctorum
Sapientiæ gradus primus, nil ſibi arrogare 41.15
Sarai ſterilis 11.28
ſarai non excuſatur à peccato 16.1
ſarai Dei nomine abuſa eſt 16.5
ſara cur ſic à Deo vocata 17.15
ſara Abrahæ ſoror in ſecūdo gradu 20.12
ſara lactat filium ſuum 21.7
ſaræ riſus in quo vitioſus 18.12
ſaræ peccatum 18.13
ſaræ incredulitas 18.12
ſaræ pudicitia diuinitus ſeruata 20.4
ſaræ fœtus vitalis promittitur 18.10
Satan ſerpente abuſus ad fallendum hominem 3.1
ſatan non eſt peruerſus à Deo conditus ibidem
ſatan rabie inductus homini exitiū comparauit ibidem
ſatan quomodo tentet 32.10.24
ſatan neminem aperto marte aggreditur 3.4
ſatan Dei ſimia 26.24
ſatan Dei carnifex 19.13
ſatanæ defectio 3.1
ſatanæ cauendæ inſidiæ 16.2
ſatanæ vafrities 3.1,& 15.2,& 16.2,& 19.35,& 22, 11,& 32,10,& 35.22,& 39.6
ſatanæ ſpes veniæ nulla relicta 3.14
Satietas faſtidium parit 41.46
ſatietas ferocitatem generat 26.16
ſatietas ignauiæ mater 41.46
Satisfactionibus non redimi pœnas meritas 48.5
¶Scala Iacob Chriſtus 28.12
Scandala captant impii, vt peccandi licentiam obtendant 9.22
Sceleris & delicti diſcrimen 20.4
Sceptrum de Iuda non auferendum,donec,&c. 48.10
Scientia in malam partem 2.9
Scortatio diuinitus damnata 34.25
ſcortatio Deo exoſa 38.15
ſcortatio communi hominum ſenſu damnata 38.10
Scripturæ ſimplicitas 3.1. vide verbū Dei

¶Seculum pro veſtutate 6.4
ſeculum pro longo tempore 13.14
ſeculum vetus, Eccleſiæ pueritia 32.31
Securitas carnis metuenda 35.2.
ſecuritas impiorum, vide Impiorum ſecuritas
Sedulitas commendatur 24.33
Semen mulieris pro toto hominum genere 3.15
Senectutis bonitas in quo ſita 25.8
Senſus reprobus eſt, diuini iudicii metum calcare 37.23
Sepeliendi mos veteribus diuerſus 23.3
ſepeliendi curã ſecũ fert religio ibidẽ
ſepeliri in terra Chanaan quare mandauit Ioſeph filiis 49.29
ſepulturæ cura, reſurrectionis teſtis 35.17
ſepultura vænalis Papiſtis 23.16
ſepulchri cur tãta ſolicitudo ipſi Iacob 47.29,& filio eius Ioſeph 50.25
In Sepulturis plus ſumptus & pomparũ apud Ægyptios quàm apud Iudæos 50.2
Serpens os fuit diaboli 3.1
ſerpentis ſolertia ibidem
ſerpẽtis hoſtile diſſidiũ cũ homine 3.15
ſerpente abuſus eſt Satan ad fallendum hominem 3.1
Serueti blaſphemia 3.1
Seruitus Deo grata 16.8
ſeruitutis mentio prima 12.5
ſeruitutis initium vitio non caruit 14.1
ſeruitutis vſus illicitus non eſt 12.5
ſeruus ſeruorum eſt Papa, quemadmodum Chanaan 9.25
¶Sichar, quæ Sichima 48.22
Sichem non procul abeſt à monte Garizim 12.6
ſichimitæ mala conſcientia religionem mutant 34.14
Siclus valebat quatuor drachmas Atticas 23.11
Signa à verbo diuulſa, ſuperuacua ſunt 9.11,& 15.17,& 17.9,& 46.2
ſignorum analogia cum rebus quærenda 15.17,& 17.11
ſignis interdum tribuitur quod figuratis rebus propriè conuenit 28.22
Silo, quid 49.10
Simeonis & Leui impietas 34.24
ſimeonis & Leui crudelitas 34.25
ſimeonis & Leui barbaries & contumacia 34.30
ſimeonitis ſorte non cõtigit propria regio 49.7
Simulatio magnopere fugienda 37.35.& 44.1.5
ſimulatio filiorum Iacob 37.35
ſimulatio Ioſeph 42.9
¶Sobrietas ſeruanda 9.20,& 21.8
ſobrietas animi cõmendatur 3.5.& 9.25, & 15.10.16.& 18.6,& 19.10.& 28.13,& 33.10
Societas non prodeſt, niſi Deus præſit 42.27. vide Multitudo.
ſocietas impiorum periculoſa 14.12
Socordia excutienda 18.19,& 19.13.37, & 32.13.26,& 37.25.& 41.8,& 42.21
Sodoma non caſu periit, ſed diuinitus afflicta fuit 18.18
ſodoma miraculo deleta 19.24
ſodomitæ ſuperbi 13.13
ſodomitæ inexcuſabiles 14.13
ſodomitæ ingrati 14.21
ſodomitæ non vno tantùm vitio laborabant 19.4.10
ſodomitarum peccatum 18.27
ſodomitarum immanitas 19.6
ſodomitarum ſuperbia 13.13,& 19.9
ſodomitarum ſemen maledictum 19.24
Sõniis olim Deus apparebat 15.12,& 37.5
ſomnia quædã vim habẽt vaticinii 40.5
¶Splendor in regibus & principibus nõ omnino damnandus 41.40
Spes fidelibus neceſſaria 15.14. vide Patientia.
¶Sterilitas olim probro habebatur 30.22
ſterilitas terræ, diuinæ iræ index 3.18
Stoicorum virtus heroica, non tãgi miſericordia 45.1
¶Subiectio non temere excutiẽda 14.1
ſubiectorum & famulorum habenda ratio 17.12
Succoth duarum vrbium nomen 33.17
Superbia malorum omnium initiũ 3.6.
ſuperbia difficulter corrigitur 11.4
ſuperbia humanis mentibus ingenita 30.8
ſuperbia incredulitatis comes 31.29
ſuperbia abiicienda 37.10
ſuperbia Sodomitarum 19.9
ſuperbia Ægyptiorum 43.32
ſuperbiæ pœna 21.14
ſuperbi cum Deo belligerantur 11.1.7
ſuperborum natura 10.8
Superſtitio hominibus ingenita 31.19
ſuperſtitio mẽtes hominũ demẽtat 31.32
ſuperſtitio miſcet ſacra prophanis 31.53
ſuperſtitio pertinax & rebellis 35.4
ſuperſtitio ſuperbiæ plena 43.32
ſuperſtitio Ægyptiorum 46.31
Surgẽdi verbo deliberatio notatur 37.25
ſurgere pro Vigorem ſumere 46.5

T

תם pro Manſueto 25.27
תמים fucato opponitur 6.9
Tarditas nobis ingenita 19.15
tarditas damnatur 19.26 & 31.1, & 32.14
¶Temeritas cauenda 19.18.30, & 31.31
Temperãtia in cibo & potu colenda 18.27,& 19.33,& 21.8
temperantia in ſancto coniugio 6.2
Templa Papiſtarum lupanaria 28.17
Tenaces filii Laban 31.1
תרפים fere in malam partẽ capitur 31.19
Terra cur ob Adæ peccatum maledicta 3.17
terræ ſterilitas, diuinæ iræ index 3.18
terra Chanaan cæleſtis hæreditatis typus 17.7,& 27.17.& 46.3
terram patrum ſuorum quare Iacob vocet terram Chanaan 48,21
¶Timiditas ſancta ex fide 8.15
timor fidem non euertit 28.19.& 28 17,& 32.6
timor Dei in nobis etiam ob naturæ corruptionem in vitium degenerat 18.15
timore Dei excuſſo nullus peccandi finis 20.11.& 30.3.& 34.25.& 39.14
timor reproborum 28.17,& 31.42
תולדות pro Generationibus 6.9 & pro rebus geſtis 37.2
Tolerantia Dei 11.5, vide Dei tolerãtia.
Tollere caput, quid 40.12
¶ Tranſſubſtantiatio, inane figmẽtum 14.18
Tribuum Iſrael duodecim qualis futura eſſet conditio & ſitus, longo antè tempore prædicit Iacob, etiam ante ſortes miſſas 49.1
Trinitas perſonarũ in Deo 1.26,& 11.7
Triſtitia nõ obruendi qui verè & ſeriò humiliantur 45.3

V

Venti reguntur à Deo 8.1
Verbũ Domini aliquãdo incredibile videtur 7.3
verbum Domini externis figuris potius 9.15
verbum Domini cum ſymbolis coniunctum 15.18,& 17.9
verbum Domini cum eius potentia coniungi debet 18.13
verbum Domini perfectam ſapientiam complectitur 15.22
verbũ Domini non adulterandũ 40.16
verbum Domini vitæ noſtræ regula certiſſima 21.4.& 22.2,& 24.21.& 27.13, & 28.19,& 29.30,& 42.7
verbũ Domini quid Papiſtis 9.11,& 17.9
verbi Domini illuſio deteſtabilis 21.9
verbo Dei omnia creata 1.3
verbo Dei creaturæ ſanctificantur 9.3
verbi auditus ſufficere nobis debet ad ſalutem 50.24
Veri notitia in hominũ animis inſculpta 31.43
Veſtitus cultus nimius, damnatur 3.21
¶Via Domini quæ dicitur 18.19
Vigilandum aſſiduè 19.35
vigilandum paſtoribus 35.2
Vindicta non appetenda 15.14,& 26.27
vindictam miniſtri verbi denũtiare debent 40.16
Vini vſus quando cœperit 9.20
Vir quando patrem relinquere debeat vt adhæreat vxori 2.24
viri nomen Deo attributum 32.24
viri nomẽ Angelis interdum tribuitur, vide Angeli
Viſionibus olim ſe Deus manifeſtabat 15.1
viſiones patribus erant diuinæ præſentiæ ſymbola 26.24
viuere coram Domino, quid 17.18
Vita præſens ſtadio ſimilis 15.2
vitæ longitudo, Dei donum 38.7
vitæ futuræ conſolatio optimum doloris temperamentum 37.35
Vitifera tribus Iuda 49.11
¶Vocatio Gentium, vide Gentes
vocationis metas tranſilire nõ licet 34.7,& 40.6
vocationis ſuæ iuſtæ neminem pudere debet 47.3
Voluntas Dei cur nobis manifeſtetur 18.19
Vouere, malum non eſt 28.10
vota Papiſtarum abominabilia ibidem
¶Vrbium origo prima à Cain 4.17
¶Vt, conſequẽtiam ſæpius notat quàm cauſam 18.19
¶Vxor Lot quomodo in ſalis ſtatuam verſa 19.26
vxoris Lot delictum non leue ibidem
vxorem filio ſuo eligit Abraham, & quare 24.1
vxoribus non ſemper credendum 39.19
vxorius nimis Putiphar ibidem

Z

Zelus præpoſterus 27.13

INDEX RERVM QVARVNDAM IN HOC COMmentario notabilium. Prior numerus paginam, alter verò verſum capitum oſtendit. Quòd ſi vnicus fuerit numerus, ſignificat id quod quæris haberi in cõtextus inſcriptione, aut in commentario quod verba Moſis proximè ſequitur, cui verſuum numerus nullus præponitur.

A

ABarim montis partes 624.1
Abiram punitio 522.32
Ablutionis quomodo ſum⁹ participes 182.1
Abominatio quid ſignificet 56.26
Abrahæ filiis in quo æquãtur gẽtes 183.7
in Abſolutione quas partes ſuſtinet verbi miniſter 177.2
Abſolutio cuius eſt 177.2
Abſynthium quid 424.16
qui hoc loco Abutantur 112.29
Adæ exemplum 143.9
Adeps quid 285.16
Adeps frumenti quid 605.13
Adeps agnorum quid 605.13
Adipem cur in omnibus ſacrificiis ſibi vendicet Deus 285.16
Adhærendi verbo quid denotet 150.3
Adhuc quid importet 57.2
Adiurationis vox 290.1
Admonitio ad noſt. ſæculi Pharaones 64.4
de nomine Adonai 41.2
Adoptionis priuilegium 20.6
Adoptionis arra vel pignus 427.398
Adoptionis gratia vbi fundata 250.7
Adoptionis ſymbolum 423.10
Adoptionis gratuitæ fides 571.51
Adoratio quid 35.81
Adoratio ſolennis 73.25
de Chriſti Aduentu 109.16
Aduerſæ res omnes quales ſint fidelibus 608.24
Adulatorum apud principes flabella 38.9
Adulteria ſpiritualia 123.15.38
Adulterii pœna 358.22
Adulteræ vxoris mala 358.22
Adulteros quibus Ieremias comparet 358.22
contra Adulteros formidabile Dei iudicium 567.9
AEgyptus qualis 222.10
AEgypti deſcriptio 28.8
ad migrandum ex AEgypto quibus rationibus hortatur Deus populum 24.17
de ſpoliandis AEgyptiis mandatum 70.2
AEdificare quid 545.27
AEre & ferro ſe calceare quid 62.1
AEtas Moſis & Aharonis quorſum 46.6
AEtates Iſraelitarum quaadiu durarunt 76.42
quorſum homines rapiat ſuus affect⁹ 81.11
¶cur Deus Iſraelitas ab Affinitate gentium Chanaan prohibet 305.34.11
in Afflictionibus ſpes concipienda 7.12
in Afflictionibus cõſolatio optima ibidẽ
Afflictionum vſus 130.1.404.26.3
ad rectè Agendam qui idonei 95.1
rectè Agendi principium quod 241.16
Agnus paſchalis Chriſti typus 73.21
Agnum mactare cur ſingulis domibus eſt præceptum 154.3
cur totum Agnũ abſumi oportuerit 154.3
Agni conditiones & earum cauſæ 154.5
Agni edendi ratio 154.5
Agnus vnius anni cur præſcriptus ibidem
Agnus paſchalis ſacræ Cœnæ reſpondet 156.24
Agni figuræ complementum 156.46
cur os Agni nullum frangi voluerit Deus ibidem
cur duobus Agnis quotidie litatum 271.38
Agni mactatio quid repræſentaret 328.4
Aharon natu maior Moſe 11.1
Aharon Moſis interpres 30.14
Aharon cur Leuita vocetur 30.14
Aharon Dei legatus & Spiritus ſancti organum 35.27
Aharonis poſterorum ſacrilegium 235.5
Aharonis puſillanimitas 444.4
Aharoni fratri germano vbi non parcat Moſes 449.21
Aharonis ſilentii magna laus 478,3
Aharonis ambitio, ſuperbia, & ingratitudo 501.1
Aharon Mediatoris figura 503.9
Aharonis ſacerdotium 528.8
Aharonis ætas 535.39
Aharonis mors 535.23
Aharonis ſucceſſor Eleazar 535.25
Aharonis zelus 618.8
¶Alacritas quomodo additur Moſi 41.2
Alarum extenſio, quid 222.18
Altare cur Moſes ædificauerit 98.15
Altare vnum cuius rei ſymbolum 213.4
Altare Chriſti figura 230.36
Altare cur fuerit aſperſum 282.5
de Altaribus diruendis 304.23.14
Altare quibus eſt aſylum 34
¶cauſæ belli Amalecitarum 97.8
Ambitioſorum natura 101.18
Ambitio quæ ferè omnibus ingenita 161 27.16
Ambitionis iuſta merces 4.50.22
coram Deo Ambulare 214.7
Amentia hominum 517.41
iræ & paterni Amoris diſcrimen 84.31
Amoris nomine quid 118.37
de gratuito Amore 129.7.6
Moſis legum Anagoge 388.42
de Ancilla empta 359.11
quiſnam ſit Angelus Moſi apparens 18.2
Angeli quales apparebant hominibus 18.2
Angeli mali 73.22
Deus Angelis repræſentatur 82.19
Angeli qui 222.18
Angelis præſtantiores qui 234.60
Chriſtum Angeli nomine deſignari 136.20
Angelos qui adorant qua lege rei teneãtur 141.3
per Angelum quis intelligatur 534.20.14
per totam Animam quid notetur 121.26
Anima quid ſignificet 160.6
Animas affiggere quid 330.27
Animas quomodo expiet ſanguis 343.17 10
Animam percutere 344.24.17
de Animali vitiſo 301.1
Animalia munda & immunda quæ 189.11.1
Animalcula cur armet Deus 137.28
quot annis ſuſpenſa fuit promiſsio terræ Chanaan 76.40
Anni ex ingreſſu Iacob in AEgyptum vſque ad exitum 76.401
exordium Anni Iſraelitarum 153.
Antichriſti crudelitas inſatiabilis 10.22
Antichriſti aduentus 48.10
Antitheſis inter timorem Dei & pœnæ formidinem 8.17
Antitheſis inter verum Deũ & idola 55.22
Antheſis inter Moſen & alios 29.13
¶Apollo Pythius 144.10
Apoſtaſiæ pœna 198.12
Apoſtatæ qui ſint 212.16, 410.15
Apoſtatarum punitio 196.6, 510.2
Apoſtoli in verbis veteris teſtamenti recitandis quales 60.16
Deus quomodo nobis Appareat 279.16
Appendices quid 2
¶Aquæ penuria 88.22
Aqua è ſilice 135.16
Aquæ confectionis vſus 182.1
Aqua ex rupe elicitur 53.10
Aquilæ natura 106.4
Aquilæ cur potius meminit 106.4
¶in Arbitrio Dei quid eſt 137.27
Arborũ fructu quibus veſci licet 186.19.23
Arboris ſcientiæ boni & mali naturalis conditio 190.3
Arca fœderis quid 214.5
Arcæ & operculi eius forma deſcribitur 220.8
Arcana Dei reuerenter ſuſpicienda 50.14
in Arduis qualiter nos gerere debemus 307.17
Arriani refelluntur 30.16
contra Arrium locus 142.6.4
¶Aſcenſus ad Deum quid 105.3
Aſcenſus Moſis quid 624.1
Aſtrologi iudiciarii 144.10
¶Atria quot 230.9
¶Auaritia ſemper eſt crudelis 381.7
Auaris quid eueniat 93.19
Auari natura 373.19.35
ne audacia nos dementet quid agendum 59.11
Audacia damnatur 138.29
Audiri quomodo vult Deus 402.26
homines à Deo miſsi vt Audiendi 84.31
Audire Dei quid 515.34
Auguſti celebre dicterium 151.4
Auguſtini ſpeculatio 441.12
de Auibus incubantibus 351
Dei Authoritas 70.2
ab Authoritate Dei argumentum 115.4
¶Auxilium Dei in extrema oppreſsione 8.15
Auxilii cæleſtis fiducia 20.7
¶de Azymis cur repetat 157.3

B

BAalim qui colebant 141.3
Baculus paſtoralis quid notet 30.17
cur Baculus Dei & non Moſis appelletur 32.20
Baculis innixi quid 151.5
¶Balaam aſina 12.10
in Balaã quale Dei indiciũ exercetur 553 28
Balaam quatenus Propheta 561.3
Balaam conſilio Iſraelitæ perditi 565.1
Balac à periculo quomodo vult liberari 548
¶Baptiſmus muliebris Sephoræ exemplo falſò vſurpatus refellitur 34.25
Baptiſmus cur ſingulis confertur 154.3
Baptiſmi finis ibidem
Baptiſmo peccata quomodo abluantur 289.22
¶Baſan regio qualis 546.21.33
¶Belial filii qui 198.13
Bellorum cauſæ 6.9
ius Belli 70.2
de ſeruanda puritate in Bello 184.9
in Bello quæ ſeruanda humanitas 350.10
Bellum quomodo geritur cum Deo 520.11
Bellicus apparatus deſcribitur 8.6
¶Benedicendi verbum quid 253.22.24
Benedicendi manus ad ſacerdotes qualiter Deus transferit 254.27

Deum aliquos Benedicere quid 549.12
Benedicti qui 401.27.11.402.26
Dei Benedictio qualis occaſio improbis 6.9,& 8.15
ex Dei Benedictione fertilis terra 24.17
Benedictioni & gratiæ Dei quid adſcribat Iethro 101.19
de Dei benedictione 136.17
Benedictio Dei vbi fulget 169.22
Benedictiones cultorum Dei 403
Benedictionis nomen quid deſignet 615.1
cur Dei Beneficia quibuſdam incommodis ſemper aſperguntur 75.38
Beneficiorum Dei finis 85.2
Beneficia erga Iſraelitas collata annis quadraginta 131
Beneficia Dei quomodo profanentur 285 1.60
Beneplaciti nomen 301.19
Beneplacitum quid 329.10
Beneplacitum electi populi quid 329.10
Beſtia pſeudoprophetæ cur conſtituatur magiſtra 553
Bethel encomium 19.4
de Blaſphemi ſupplicio 518.10
¶Bonū magis cōmune cūctis mortalibus 68.22
in bonum nobis quid 122.20
Boni & mali notitia 398
Bonitatis Dei ſpeculum in quo 1
Bonitas Dei maxima 512.13
Bonitas Dei maxima 162,15.19
Bouis operæ vſus 346
Bouis lapidationis finis 24.17
¶Breuitas rei notæ 351
de Brutis ſubleuandis

C

Cades Barnea quantum diſtét a Sinai 489.6
Cadauere quid deſignetur 183
Cædis voce quid comprehendatur 339
Calamitatum populi veteris exordium vnde 5 8
Calamitati præſenti ſuccurrit Deus 21.8
Calebi obedientia 513.21
Calumniis cur patiatur Deus ſeruos ſuos grauari 520.3
Calumniæ ſeruis Dei patienter ferendæ 363.18
Calumniæ triplex pœna 302.25
Canis cur non ſacrificaretur 85.1
Cantici huius finis 115.4.1
Caput præcipuum quale 183.23
Capitale quid erat 35.430
Capitalis cauſa quomodo definiēda 112.26.11
Carnis nomen quid
Carnibus cur Iſraelitas ſaturauerit Deus 91.13
Caſtigationis Dei finis 64.3
Cauendi ſibi ratio vulgaris & peſsima 6.9
appendix alia de Cenſu ſoluendo 162
Cenſus ſolutio quid ſignificet 162.11,& 164.2
Cenſus ſecundus 481.1
Cenſus populi ſecundus 570.1
Ceremoniæ vſus 2
Ceremoniarum omnium finis 19.41,35.31
Ceremoniæ abrogatæ Chriſti aduēt. 87.20
Ceremoniæ quid 190 11.1
Ceremoniarum vſus ceſſauit, vtilitas manet 194
cur tot Ceremoniæ mandatæ fuerunt Iſraelitis 220.8
Ceremoniarum vtilitas vnde pendet 221.8
Ceremoniarum diſcrimen & ritum ibidē
Ceremoniis legalibus quādo fuerit impoſitus finis 228.31
Ceremoniarum ſolida veritas & ſubſtantia 238.4
Ceremoniarum finis & vtilitas præcipuè ſpectanda 182.1
Ceremoniæ legales ſacramenta fuerunt 289.22
Ceremoniarum exercitii finis 291.6
de Ceremoniis quomodo habēdum 939
Ceruicis duræ qui 120.19.16
Ceruicis duræ metaphora vnde 127.5
per duram Ceruicem quid 446.9
terra Chanaā cur Iſraelitis promiſſa 212.16
officium Charitatis quale 14.13
Charitatis officia qualiter vigeant 385.11
inter Cherubim Deū habitare quid 222.16
Cherubim quid ſunt 222.17
cur Cherubim dicātur dirigere faces verſus propitiatorium 222.18
Chriſtus dux populi in deſerto 18.2
cur vocatus Angelus 18.2
cur olim figuris repræſentatus 221.8
qualiter æſtimandus 272.42
cur extra vrbem crucifixus 280.26
quomodo venit & quorſum 180.2
cur Peccatum vocetur 182.3
Chriſti doctrina Papiſtis noua 37.2
hoſtes Pharaonis ſequaces 38.12
aduentu ceremoniis quomodo finis impoſitus 139.29
puritas 182.3
martyres 195.13.5
corpus cūr templo comparatur 228.31
perſonam qui geſtarint 234
ſanguine dicatum fuit ſacerdotium 241.16
ſacrificii figura 278.1
quotidiana oblatio qualis fidelibus mandatur 182.1
mors ſacrificium boni odoris 182.3
Sanguine quomodo aſpergamur 182.6
proprium quid 343.17.10
ad Chriſtum qualiter aſpirandum 420.58
ob Cibi defectum populi tumultus 89
in Cibi vſu quid præcipuum 197.3
Cib⁹ cur nobis diuinitus ſuppeditetur 192
inter Cibos diſcrimē cur proponitur 189 20.25
Cibus qualiter ſumendus. 223.23
Circuncifio quid 120.10.16,& eius finis
Circunciſio cuius rei ſymbolum 153.1
Circunciſio cur inſtar maceriæ 156.43
Circunciſionis finis 156.43
Circūciſioni quis dies præſcriptus 161.11
cur Circunciſioni octauus dies præſcriptus 303.22..17
Cinæi qui ſint 564.21
Ciuitatis bene compoſitæ præcipuum 194
Cladis Iſraelitarum prima cauſa 565.1
Clamor ex doloris impetu & ex fiducia exorandi 24.18
Clerici papales qua in re ſe Nazaræis cōparant 194.5
¶Codro qui ſimiles 134.12
per ea quæ in Cælis ſunt quid deſignet 205.20.4
ad Cœnam percipiendam qui admittendi 156.24,156.43
ſacræ Cœnæ reſpondet Agnus paſchalis 156.24
in ſacra Cœna quid commendetur 440.5
Caſtigationis gradus 366.6
de prauis Cogitationibus 395.20.17
Cognitione religio vera naſcitur 125.12
Coitus viri & mulieris per ſe abſque ſobolis reſpectu qualis 168.2
quomodo ritè Colatur Deus 141.3
Coloribus hiſtoriam illuſtrat 85.4
ex Columbarum pullis ſacrificium 18.2
de Columbis 291.6
Columna nubis & ignis 78.21
Combuſtionis animalium ratio 282.5
de Commodati ratione 381
Comparatione obliqua pūgit populū 41.2
de rebus futuris Concio 86.14
Concupiſcendi verbo quid ſignificetur 395.20.17
Cōditio noſtra qualis corā Dei ocu. 168.2
Confeſsionem auricularem quibus argutiis defendant papiſtæ 173.13.2
Confeſsionis finis 280.20
Confirmatio eius ſententiæ qua obedientia ſacrificiis præfertur 29.14
Conflictus inter Dei gratiam & crudelitatem Pharaonis 7.12
à Conflictu qui eximerentur 391.5
Coniectura probabilis 69.27
Coniugium quid ſit 358.22
Coniugii ſanctitatis vtilitas 108.10
quæ Coniugia abominetur Deus 365.18.1
de Cōiugio illicito ſiue inceſtuoſo ibidem
Coniugia illicita cur vetita 44.15
Coniuges quarum rerum cauſa ad tempus ſeparandi 108.2
quod thorus Coniugalis macula caret cui adſcribendum 168.2
de Connubiis 305.34.11
malæ Conſcientiæ merces, 493
iniuſtè oppreſſorum conſolatio 20.7
Cōſpiratio paucorum hominum ſed primi ordinis 519.1
ad Cōſtantiā Deus Moſen hortatur 32.21
ad Cōſtantiā ſeruū ſuum armat Deus 46 3
ad Conſtantiam populum hortatur 594.5
Conſtruere quid 545.27
Comminationum genera 179.2
Contaminare ſe quid 247.1
Continentia quæ 345.21.12
Corah punitio 522.32
totum Cor quid 121.16
Cor circuncidere quid 120.10.16
Cordis nomine quid 123.6.6,131.4,397 10.12,431.30
in Corde vel ſuper Cor ponere quid 124 11.18
in Corde dicere quid 127.4
in Corde dicere quid ſignificet 135.17, 150.18.21
in Corde ſibi benedicere quid 424.19
ad Cor reducere quid 426.1
Corporis defectuum finis 602.4
de Corruptela naturæ noſtræ admonitio 180.2
Corruptelæ aduentitiæ 185.22.9
de Coturnicibus vento aduectis 499.30
¶Creatio ſolius Dei eſt 48.10
Creationis noſtræ finis 198.12.335.20.12
Creatoris proprium 406.12
Credere quid ſit 84.31
Creditores quales eſſe debent in flagitandis nominibus 384.1
Crimen non leue 43.10
de falſis Criminationibus 392
Crudelitates inſignes 8.15
¶Cubitorum XLVI. cadauer 547.2.3
Culpæ agnitionis vtilitas 2.
Culpæ prauitas vnde pendeat 292.14
Cultus legalis quomodo abolitus 155.14
Cultus diuini aliqua in parte violati pœna 199.22.18
Cultus puritas vnde pendet 213.5
Cultus legalis ſecundæ pars quæ 234
Cupiditates coercet 395.20.17
Curioſitas inſatiabilis 143.9
Curioſitas nimia damnatur 138.29
Cuſtodia quid 134.11
Cuſtodire ſe quid 134.11
¶ Cynicorum philoſophia perſtringitur 72.8

D

Dandi ſtudium quale 222.5
de damno facto 382.33
Dathan punitio 522.32
¶Decaudare quid 309.16
Decimæ quādo & quibus cōmunes 266.28
de Decimis ſoluendis 295.18.20
Defectus etiam in optimo conatu 9.18
Deliberationes maledictæ quæ 102.19
de Depilatione 173.29
de Depoſitarii abſolutione 320.22.10
de Depoſitariis 381.7
Deſerti deſcriptio 91.9
manſionis in Deſerto ſignum 490.17

per Deſertum eundi ſignum 490.17
Deſidiæ punitio 135.17
Deſidiæ patrocinium vnde quæratur 139.30.11
Deſperationis votum quale 495.13
Deterrimum omnium quid 9.17
Deus quomodo æſtimandus 558.18
cur Deus per ſe & per inſtrumenta agat 55.20
Deus qualis apparuerit patribus 18.2
cur Deus caſtiget 64.3
quæ Deus cócedat & non probet 552.22
conſumens Deus cur vocetur 127.3
Deus cur in alios clemens, in alios ſit ſeuerus 309.310.7
Deus verè & rite quomodo colatur 56.26,84.31,183.23.
quomodo rectè colatur Deus 142.6.16
Deus qualem cultum requirat 141.3
Deus quorſum velit cognoſci 119.39
Deus homines cur ſibi conſecrari noluerit 161.34.19
Deus corda hominũ cur exploret 149.3
Deus vt rite laudetur 86.11
curDeus cor ſihonis obdurauerit 544.2.24
Deus generi humano quomodo propicietur 230.36
Decalogi authoritatem quomodo ſanciat Deus 50.14
Deus qualis viſus olim 459.20
arbitrii Dei eſt corda hominum flectere quocunque velit 25.21
¶ aures Dei 20.7
clementia Dei commendatur 17.23
clementiæ Dei quid tribuendum 52.1
de Dei cognitione 46.5
vera Dei cognitio quæ 53.10
vera Dei cognitio qualiter percipiatur 458.19
eorum qui cognitionem integram Dei vitiant merces 210.12
cognitio Dei hypocritis intolerabilis 557.17
Dei cognomen vnde 23.15
de Dei conſilio,& eius executione 553.35
conſilium Dei admirabile 74.2
conſilium Dei quale 46.5,152.13
in arcano ſuo conſilio Deus facienda decernit 24.17
cultus Dei interior 141.3
cultus Dei legitimus qui 152.12.32
cultus Dei puritas quæ 143.9
cultus Dei profanatio 141.3
quomodo ad cultũ Dei inuitemur 126.10
de cultu Dei locus inſignis 115.4.1
Dei cultores legitimi qui 141.3,334.16
in cultoribus ſuis quid velit Deus vigere 180.19
Decretum Dei inuiolabile 482.8
Dei deitas quomodo probata 118.35
Dei deſcenſus qualis 108.12
Dei deſcenſus è cælo quomodo intelligendus 461.5
doctrinæ Dei conditio 71.3
Dei immenſitas 19.4
corda hominum in manu Dei 70.3
Dei natura ſpiritualis 19.4,192.43
¶ oculi Dei 20.7
de Dei omnipotentia 23.14
proprium Dei 17.23
Dei ſacra quomodo cõtaminẽtur 279.16
cultus Deo gratus qui 332.23.14
Deo curioſitas quantopere diſpliceat 110.21
contumelia qualiter Deo inferatur 206.20.4,108.17
qui Deo obediant 115.4.1
Deo quid magis proprium 41.2
ad Deum qualiter accedatur 214.5
Deus quomodo dicatur nihil adiecisse legi 111.22
Deus deſcendere ad nos qua ratione dicatur 214.5
Deum ad nos deſcendere quid ſit 21.8
Deum diſcedere ab aliquo quid 34.25
eſſe in Deum quid 30.16,123.41
cur Deus ſe deum patrum nominet 23.15
qui Deum in certamen prouocent 95.1
vnum Deum eſſe quomodo intelligendum 141.3
contumelia in Deum ſacrilega 293.1
in Deo colendo quid ſequendum 283.11
¶ de Deo 20.6
Deorum nomine qui ſignificentur 86.11 & 338.22.28
Deos alienos habere quid 143.9
non aſciſcere ſibi Deos alienos quid 151.31
Diaboli conſuetudo 48.11
Diaboli cur principes aeris vocentur 58.8
Didrachma quot ſolidos gallicos faciat 162.12
Diffidentiam populi caſtigat deus 41.2
Diffidentiæ ex difficultatibus tollendæ ratio 497.21
Digitus dei quid 54.19
in Dilatione auxilii dei quales 24.16
Diligentia 12. virorum laudatur 507.26
ad Diſcendi ſtudium piæ animæ excitantur 138.29
quomodo Diſcernamur alii ab aliis 106.5
Diſcrimen inter timiditatem & recuſandi audaciam 26.1
Diſsimulatio ſpecies conſenſus 14.13
Diuinationis nomen vnde 143.9
Diuinationum ſpecies 144.10
æterna chriſti Diuinitas vnde probatur 457.14
Diuitum pigritiem deus excitat 385.11
de Diuortio 364
Diuortium quid ſit 386.21.1
Diuortii ſignum inter deum & iſraelitas 455.7
facultas rectè Docendi vnde 147.17
Docendi partes cur patribus iniunctæ 158.8
Docendi formam vnde ſumpſerint prophetæ 418.49
rogandum vt ad Docilitatem formemur 14.14
probi Doctoris officium 81.13
de prohibitione falſorũ Doctorum 147.
Doctores qui idonei 249.9
Doctores pii quibus ſint vt plurimum expoſiti 619.10
Doctrinæ partitio 2
locus vberis & amplæ Doctrinæ 25.21
Doctrina apprimè vtilis 71.3
cur multi in Doctrina cœleſti nihil proficiant 107.10
Doctrinæ cœleſtis certitudo vnde 147.
Doctrina aliena quæ 185.22.9
falſam Doctrinã ſpargẽtiũ pœna 194.13 5
Doctrina ſine exhortationibus vt plurimum friget 222.10
Doctrinæ vtilitas & fructus 399
Doctrina realis vel actualis quæ 510.32
Dolor frenandus 39.20
Dolor cæcus iſraelitarum deſcribitur 39.20
¶ Doloris mala 39.20
Domum facere quid 10.21
quæ Dotes ſpectandæ in creandis iudicibus 102.21.
Drachma ſimplex quot ſolidos gallicos faciat 162.12
Dubitationis mala 20.7
cauſã Dubitãdi præcidit moſi deus 28.8
Durities quid ſignificet 46.3
¶ Dubitatio 148.13.1
Duces probi à quo petendi 595.15

E

Eccleſiæ ſalutis exordium quale 12.4
in Eccleſia gignenda quale dei opus 1
in augenda Eccleſia dei potentia 75.37
Eccleſiæ peculiaris conditio 75.37
æternus Eccleſiæ cuſtos 78.21
Eccleſiæ perpetuitas vbi fundata 87.17
Eccleſiæ honorem qui ſibi iure vendicãt 90.4
de Eccleſiæ inſtauratione 109.16
Eccleſiam externa verbi prædicatione diuinitus regi 112.24
qui in Eccleſiam colliguntur quales 119.7.6
de continuo regendæ Eccleſiæ tenore 146.15
Eccleſia à veteri populo quomodo differat 155.14
Eccleſiam propriè quis ædificet 219.25.2
Eccleſiæ imago quæ 227.1
Eccleſiæ paſtores qui eligendi 235.1
Eccleſia cur columna veritatis 248
Eccleſiam deliberata malitia oppugnantium vindicta 309.4
in Eccleſia quæ peſtis exitialior 519.1
Eccleſiæ regimen vnde pendeat 528.4
in Eccleſia ſeruanda dei excubiæ 548.1
in Eccleſia perdenda ſatanæ conatus 548.1
erga Eccleſiam iudicia dei 571.1
in Eccleſia quis primatus tolerãdus 619.9
Edictum à deo promulgatum 88.26
Egreſſus quid 414.19
cur Egellate filios ſuos deus ſæpe caſtiget 417.43
Electio populi vnde 118.37
de Electionis fine 119.7.6
Electionis arcanæ fructus 149.3
Eleemoſynæ quomodo rite offerantur 219.25.2
de Eleemoſynis 92.17
quibus Elementis vita conſtet 50.19
Elogia quæ legem ornant 140.1.1
¶ Enac quis fuit 126.1
¶ Enaci vnde 126.1
Epha menſura quid 92.16
Epicureis mundus nunc refertus 37.2
laruati papæ Epiſcopi 125.10
coram deo Epulari quid ſit 214.7
Errandi periculum quomodo vitandum 150.18.21
de Erroris efficacia 48.10
craſſus Error vulgi 124.11.18
Errorum fontes 143
¶ Errorum mater 501.1
¶ de dei Eſſentia 22.14
ad ſedandam Eſuriem optimum remediũ 89.2
Euangelium ſuum cur paulus vocet 47.8
Euangilii claritas reprobos excæcat 82.19
Euangelii & legis diſcrimen 105.1
Euangelo quid commune cum lege 147
Euangelii ſumma 221.8
¶ Exceptio 148.13.1,207.9,210.12,322.10,572.63,376.22.25,392.5
cur homines ſæpius Excitandi 121.16
Excommunicatio cui ceremoniæ reſpondeat 173.13.2
Excommunicationis ratio 456.7
Exemplum vtile & notatu dignum 48.11
ad Exemplum quid pertineat 59.13
Exẽpli ſingularis peruerſa imitatio 70.2
malis Exẽplis qui magis noceant 289.22
cur populum imbellem Exercitum dei vocet moſes 76.40
Exercituum deus cur vocetur 415
Exhortandi partes in prælio cui tribuantur 203.2
cur pluribus Exhortationibus nos deus pungat 110.21
ſine Exhortationibus doctrina vt plurimum friget 222.10
Exiſtimatio bona 31.18

Exitus iſraelitarum ex ægypto qualis 15.3.1
Exodus vnde dicatur 4.1
Exorandi fiducia vnde petenda 17.23
Experientia longa 31.18
Expiationum ſcopus 3
Expiatio legitima quæ 154.5
de Expiatione ſolenni annua 278.1
de Expiatione, ſeu ſacrificiis Expiatoriis 288

F

Facere in manu excelſa quid 200.20.6
facere dei quid 443.31.18
Facies accipere & iudicare ex perſonæ intuitu 103.16
coram Facie, quid 141.3
Facie ad faciem loqui, quid 141.4
¶de Fama 392
¶Fatum quid 345.21.12
¶Fauoris Dei ſingulare teſtimonium 147.17
Fauoris Dei manifeſta demõſtratio 58.7
Fauoris diuini ſignum 562.9
Fermenti prohibitionem cur toties moſes inculcet 158.16.3
Fermento qua ratione alienæ doctrinæ comparentur 185.22.9
Fermenti cum paſchate mixti pœna 200.12.15
Fermenti voce quid ſignificetur 283.11
cur panes Fermentatos ſibi vetet offerri deus 283.11
Ferociam ſatietas parit 126.10
Feſtinationis immodicæ tacita exprobratio 40.1
Feſti dies cur inſtituti 321.20.8
Feſtos dies recenſet 328.4
Feſti dies præcipui 332.23.14
de ſecundo die Feſto 328.10
Fides in ſolas promiſsiones intenta & fixa eſſe debet 12.2.
Fidei ſpecimen 13.11
Fidei profectus quando ſe proferat 22.12
Fides in verbo fundata acceſsione ſigni creſcit 22.12
Fidei probatio 35.29.38.6
Fidei proprium quid 37.3
Fides iſraelitarum qualis 39.20
Fidei doctrina quãdo euaneſcat in nobis 40.22
quomodo Fides patrum commendetur 41.4
cur tandiu diſtulerit deus Fidem datam præſtare 41.5
Fides quibus machinis cõcutiatur 51.22
Fidei vtilitas 73.22
Fidei profeſsio 73.25
Fides noſtra vbi fundata 97.10
Fidei exordium 105.1
Fidei initium quod cẽſeri debeat 108.10
Fides populi in ægypto 125.10
cur à Fide diuelli non poſſit vera pietas 142.6.16
Fides quomodo munienda, & cur 147
Fides quid 183.11,396.10.12
Fidei ſignum 456.7
Fidei contraria timiditas 509.1
Fidei quid maximè contrarium 538.6
Fidei propria virtus 538.8
Fidei rarum ſpecimen 613
Fidelium & veteris populi diuerſa conditio. 191.3
Fideles in quo differant à veteri populo 192.13
Fideles quorſum vocati 193.14.21
Fiduciæ materia vnde elicienda 1
Fiduciæ prima cauſa 447.11
Fiduciæ piorum fulturæ 461.5
ad Fiduciam populum hortatur deus 546.34
Figuræ legales quid 221.8
Figurarum veritas vnde petenda 221.8
in figuris partes ſingulæ qualiter exigẽdæ 224.27.20
pro more Filiarum quid 360.11
Filius ancillæ quid 74.29
Filius ſerui quid 74.29
Filios immolandi & comburendi furor vnde 143.10
Filiorum rebellium pœnæ duplex finis 337.18
per Filios immorigeros qui deſignentur 337.18
Fluctus turbulenti in eccleſia 18.2
Fodinæ ferri & æris 132.8.7
Fæciales vnde creati 350.10
Fœdus dei apud quos depoſitum 17.23
chriſti aduentu veritas fœderis exhibita 23.15
quomodo Fœdus cum abrahã percuſſum 127.5
cur à Fœdere gentium chanaan, iſraelitæ prohibeantur 305.34.11
de Fœderibus publicis 305.34.11
Fœdus abrahæ vbi fundatum 127.5
Fœderis abrupti inſtaurationis ſymbolũ 460.1
Fœdi fragi qui 211.33
Fœlices qui 123.6.6
Fœlices ex miſeriis 71.5
Fœlicitas electorum vnde pendeat 7.9, & 598.17
Fœlicitas noſtra vbi ſita ſit 121.18
Fœlicitatis vitia 134.11
Fœlicitas vbi locanda 266.20
ſolida noſtra Fœlicitas quæ 458.15
Fœlicitatis perpetuæ cauſa 559.22
de Fœlicitate externa iſraelitarum 561.7
Fornax ferrea quid 114.5
Fornicari quid ſit 123.15.38
Fortuitum homicidium quomodo accidat 345.21.12
Fortuitum quid 345.21.12
Fortuitò cum deo ambulare quid 410.21
de Fortunis 369
Fratrum nomine qui intelligantur 37.16 362.5
Fraudandi licentia vnde 6.9
Fructus præcoces 21.11
ad Frugalem vitam quid cõducat 249.9
Frugum primitiæ cur ab iſraelitis ſolutæ 166.26.1
quæ Fugienda 147.
Furciferorum cum impiis ſimilitudo 69.23
de rebus Furtim ablatis 377.5
Furtum quid ſit 70.7
à Furto iſraelitas quid abſoluerit 70.2
Futurum tempus quid deſignet 42.7
Futuras res cur deus prædixerit 143.9

G

Gaudium ſolidum & optabile quod 333.11
cur iſraelitarũ Gemitus audit deus 17.23
Geneſareth vel geneſara lacus 586.12
Genethliaci impoſtores 54.19
de Gentium vocatione locus 33.22
¶Gens ſancta quid 106.6
Gẽtium ritus peruerſi quales 151.12.29
de Gentibus exterminandis 305.34.11
Gentium è terra chanaan expellendarum finis 589.50
Genuflexionis in precationibus vſus 19.4
Genuflexio quid deſignet 311.20.7
per Gladium & ſcutum quid intelligatur 625.29
¶Gloria dei quid 91.9
Gloria dei quomodo pateſiat 62.29
Gloriari ſuper aliquem 53.9
Gloria dei quomodo probata 119.39
quomodo Glorificetur deus 121.18
Gloria ſua quãdo fraudetur deus 127.4
Goſſen terra qualis 21.8
Graudinis pœna & definitio 61.18
Grandinis calamitas 63.3
Gratiæ dei tenor continuus vbi cernatur 1.
Gratiæ dei erga nos & iſraelitas cauſa 1
Gratia dei mirabilis 16.18
adoptionis Gratia in chriſto fundata 33.22
præ Gratia in chriſto oblata omnia nihili æſtimanda 38.6
in mera Gratia pactum fundatum 41.4
Gratiæ dei amplificatio 80.8
raram & incredibilem dei Gratiam cõmendat 103.9
Gratiæ magnitudinẽ cur extollat 114.5
Gratiæ effectus, & teſtimonium 120.7.8
ad Gratias deo liberatori agendas exhortatio 333.11
Gratia dei quomodo nunquam ſit defutura 516.41
Gratiæ dei inæſtimabilis opus 571.1
Gratitudinis eximiæ exemplum 580.48
Grauidæ mulieris percuſſæ pœna 346.22
Gubernatores exemplo moſis monẽtur 574.5

H

Harmoniæ huius conficiendæ ratio & partes 1
Hæreditatis nomine quid notetur 616, 617.4
Hebræorum lingua ægyptiæ diſſimilis 13.10
¶Hebraicæ linguæ mos 50.14
¶Helluonum mos 497.18
Herbarum amararum ratio 154.5
¶Hieronymus carpitur 120.10.14
Hiſtoriæ à moſe deſcriptæ vtilitas 1
de Holocauſtis 214.5, 281.1, 295.9
Holocauſtorum altare deſcribitur 229.1
¶Holocauſta quid 619.9
Homer menſura quid 91.16
Homicidii nomine quid cõprehendatur 340
de Homicidis voluntariis 354.30
Homines vt plurimum ad quid propenſi 161.27.26
Honorandi verbum quid 335.20.12
Honore iuſto quando afficiatur deus 22.12.
Honor integer deo quando tribuatur 62.27
¶mons Horeb & ſinai idem 18.1
Horeb mons quomodo ſanctus 19.4
Hoſtes ſuos quomodo ſternat deus 85.4
¶Hoſtes iſraelis 96.8
¶Hortatur populum moſes 86.13
Humiliari coram deo quid 64.3
Humanitatis officium 165.6
Humilitatis excuſatio 22.11
Humilitas quæ maxima 67.16
quid in Humilitate nos cõtineat 135.17
Humilitatis magiſtra 262.18.8
Hyperbolica locutio 68.23
Hypocriſis vbi lateat 67.16
Hypocriſis latebræ 164.3
Hypocriſis morbus communis 52.8
Hypocritæ quando miſericordiam dei implorent 52.8
Hypocritæ ſemper ſunt duplici corde 62.27
Hypocritarum mos 65.8
Hypocritis quid propoſitum 67.16
inter Hipocritas diſtinctio 67.16
Hypocritarum ſtulta ambitio 124.11.18
Hypocritis vnde ſecuritas 224.31
Hypocritarum mos 396.10.12
in Hypocritas iudicia dei 514.26
ad Hypocritas admonitio 552.20
Hypocritæ quomodo deum timeant 553.31
Hyſſopi faſciculus quid ſignificet 73.21
Hyſſopi vis 182.6

I

IAcuiſſe omnes ſuo loco quid 68.23
Iannes & Mambres Moſi reſiſtentibus falſi doctores ſimiles 48.12
¶ Idolum quid 210.12
Idololatria externa damnatur 141.3
Idololatriæ principium 151.18.21,& origo 443.32.1
Idololatriæ voce quid notetur 212.24
ad Idololatriam ne deflectant homines qualiter cohibendi 259.1
Idololatriæ fœditatis mala 308.25
Idololatria quæ turpior 310.2
Idololatria Deo quantopere diſpliceat 453.35
ad Idololatriam quid Iſraelitas impulerit 565.1.567.9
Idololatrarum dementia 36.2
in idololatras pœna 310.2
¶ Iehoſuæ magnanimitas 509.6
Ieiunium cuius rei ſignum 276.7
Ieiunii finis 330.27
Ieiunium Moſis quale 463
Iehouæ nomen quid importet 36.1
de nomine Iehoua 41.2
Iehouæ nomine quid intelligat 41.2
Iehoua quo nomine deſignetur 82.19
Iehouæ nomen cui competat, & quare 85.2
Iehouæ cœtus quid 180.1
Iethro aduentus in caſtra Moſis 99.1
Iethro conſilium de gubernando populo 99.1
Iethro moderatio 100.18
¶ Ignorantiam tacitè fatetur Moſes 22.13
Ignorantia etiam ante Legem ſcriptam inexcuſabilis 44.15
Igni Deus cur comparetur 127.3
Ignorantiam Moſes fatetur 573.5
¶ Illuſionis efficacia vnde, & cur mittitur 148.13.1
¶ Imagines externæ qualiter dii vocentur 443.32.1
Imbecillitatis corrigendæ via 22.12
Immortalitatis futuræ teſtimoniū 556.10
Immunitatem quo prætextu ſibi vendicet clerus papalis 243.6
Imperium Moſi datum Deus temperat 46.1
Impietas deteſtabilis quæ 32.21
Impietas populi deteſtabilis 443.32.1
Impietatis extremæ cumulus 330.29
ex Impietate hominum quid diſcendum 54.16
Impiorum furorem auxilio Dei cedere neceſſe eſt 7.11
Impii Dei iudicia non ſentiunt 7.13
Impii quomodo ſeipſos indurent 51.23
Impiorum natura 69.23,& 48.11
Impiorum mos 67.15
Impiorum proteruia refutatur 75.37
Impiorum ſtupor 80.5
Impios fruſtratur confidentia 80.6
Impiis quid ſit vulgare 89.2
Impunitatis mala 196.22
Incantationes damnantur 144.10.151.18.21
Inconſtantiæ quomodo obuiam eundum 117.9
Incredulitas ſuperba 88.22
Incredulitatis vitia 142.6.16
Incredulis quid ſolenne 47.8
Incredulorum punitio 508.3
Increduli ſuis commentis libenter oblinerent Dei oculos 212.16
Incredulorum pœna 560.25
Incircuncisi qui 120.10.16
Incuria & ingratitudo Iſraelitarum vnde colligitur 159.9.1
Indigenarum natura 41.4
Indulgentiæ Dei inſigne documentū 28.8
Dei Indulgentia erga populum 43.10
Indurationis quomodo Deꝰ author 69.27
refelluntur qui indurationem in nudam permiſsionem reiiciunt 46.3
Infidelitas quid 183.11
Infidelitatis principium 508.1
Infœlicitas hominum vnde pēdeat 598.17
Ingenii peruerſi & contorti ſignum 53.15
Ingenii praui malignique vitium 418.45
Ingratitudo Iſraelitarum 4.6.14.14
Ingratitudo AEgyptiorum 5.8
de Ingratitudine doctrina 6.8
Ingratitudo damnatur 41.4
Ingratitudinis mundi pœna 48.12
Ingratitudo hominum qualis 127.1
Ingratitudinis ſignum quod 134.11
Ingratitudinis quomodo Iudæos reos agit 146.16
fœdæ Ingratitudinis ſignum 611.18
Ingreſſus quid 414.19
Inimicitiarum fons & cauſa 340
Deus oculatus Iniurias obſeruat 20.7
Iniquitates viſitare quid 207.9
Iniquitatē patrū in filios quomodo Deus reiiciat 514.33
Inopes, benefaciendi materiā 384.3
Inſidiæ quid 345.14
de Inſonte non opprimendo 392
Intelligendi facultas cur hominibus data 357
Interim quid ſit & vnde 56.15
Inuocandi Dei ſtudium vnde frigeat 80.8
Inuocatio Dei commendatur 20.7
cur ſolicitè Inuocandus Deus 530.6
Inuocatio 602.3
¶ Iehoſua Moſis ſucceſſor 532
Iobel quid 326.8
Ioſephi hiſtoriographi error 815
Ioſephi oſſa quomodo recondita 77.19
Ioſue in locum Moſis ſufficitur 598.14
Ioſue Moſis ſucceſſor electus 625.9
¶ Iræ Moſis cauſa redditur 72.9
Iræ & paterni amoris diſcrimen 84.31
Iræ diuinæ memorabile documentum 571.1,572.63
Iracundiæ affectus quomodo in ſeruis Dei 71.8
Deus cur Iratus Moſi 33.24
¶ Iſraelitæ quandiu fuerint in AEgypto 4,& 5.7
Iſraelitæ quales 27.5
Iſraelitæ cur filii primogeniti 33.22
Iſraelitarū intēperantia & grauitas 40.20
Iſraelitarum numerus 76.40
Iſraelitarū exēplū nobis documēto 81.13
duplex crimen Iſraelitarum 55.1
animum Iſraelitarum quot modis Deus probet 95.1
Iſraelitarum impietas, malitia, inhumanitas, & ſocordia 95.2
quibus de cauſis bello impeti Iſraelitas Deus voluit 96.8
Iſraelitæ quomodo Deo pretioſi 106.6
in quem finem Iſraelitæ creati hæredes terræ Chanaan 122.20
in quem finem Iſraelitæ redempti 123.41
fœlices Iſraelitæ quare 128.10.21
quot annis tantùm creuerit Iſraelitarum numerus 128.10.21
Iſraelem quare teſtem ſuum Deus nominat 146.13
Iſraelitæ cur redempti 157.3
Iſraelitis vnde tantæ opes 222.10
Iſraelitarum victoria 546.21.33
Iſrael cur vocetur Dei ſanctitas 532.13
de Iubilæi anno 317.14
vere Iudæi qui 120.10.16
Iudæa cur excelſa vocetur 605.13
Iudicis partes exequitur Moſes 13.12.14.13
Iudicum munus 14.12
Iudex mundi Deus 24.16
Iudicum electio 99.1
conſilium Iethro de creandis Iudicibus 100.17
in creandis Iudicibus quæ dotes ſpectandæ 102.21
de creandis Iudicibus hiſtoriæ repetitio 102
quibus elogiis Iudices inſigniat 103
Iudicare rectè & ſecundū aſpectum 103.16
in Iudicibus quid requirat Moſes ibidē
exhortatio ad Iudices ibidem
de Iudicum officio 310.4
de Iudicibus 378.16.8
cur Iudices dii vocentur 380.9
ad Iudices admonitio 451.29
Iudicium de re incredibili quomodo faciendum 26.1
Iudicia Dei abyſſus profunda cur vocentur 32.21
per Iudicia quid intelligatur 42.5
Iudicium ſuum publicè promulgat Deus 55.20
Iudicium ſuum Deus exequitur 58.8
in Iudiciis Dei gradatio cōſideranda 58.2
Iudicio Dei quando obſtrepitur 62.27
Iudicii Dei horribilis ſignum 68.22
Iudicio Dei occurrendum 67,16
qui Iudiciis præeſſent quomodo creandi 103.13
de Iudiciis 128.11.1
Iudicium cur hominibus datum 357
de Iudicio 373.19.35
Iudicium inflectere 378.16.6
Iudiciorum Dei finis 404.26.3
Iudicium Dei aduerſus prauas & vitioſas concupiſcentias 509.34
De Iudicio Dei 514.33,525.40,529.12,542.19,544.21.21,552.22.568.17,571.8,576.1,578.145,99.19,599.20.
Iuge ſacrificium quid 271.38
Iugi ſacrificio cur coniunctum extraordinarium 274.16
cur Iuret Deus 42.7
Iurare per Dei nomen quid 311.27
Iudicium de maleficiis quomodo ferri velit Deus 310.2
Iurandi religio & ſanctitas commendatur 320.22.10
Iurandi legitimus vſus 320.22.10
quando iurandum 312.23.13
Iuramentum ſuſcipere quid 320.22.10
Iuramentorum authoritas vnde pendeat 320.22.10
Iuris Dei proprium 51.1
Iuſiurandum quid ſit 311.20.7
Iuſiurandi ſpecies 313.21
ex Dei Iuſſu nihil mutandum 56.27
Iuſtitia latè patet 25.22
Iuſtitiæ munus proprium 25.22
Iuſtitiæ definitio 133.6.1
Iuſtitiæ veræ fons & origo 207.9
eſſe in Iuſtitiam quid 374.24.6
Iuſtitiæ perfectio vbi 396.10.12
Iuſtitiæ caput præcipuum 393
Iuuenes quales 21.16

L

LAbiis incircuncisus quid 43.10
de Labro æneo 436.20
Lætitiam nobis parat cultus Dei 333.11
Lampadis viſio 18.2
cur Lapides proiicere vno conſenſu populus iuſſus fuerit 311.7
in Lapidibus cur lex cōſignata 443.3.1.18
¶ Legatio ſecunda Moſis 42.9
Lepræ iudicium cur ſacerdotibus in Lege defertur 172.13.2
Lepræ in veſtibus expiatio qua de re admoneat 174.18
à Lepra ſanati quomodo purgari & reſtitui debeant 176.2
Leuiticæ tribus vocatio 30.14

Leuitarum munus & officium 177.3.242.5
Leuiticus Sacerdos veri Mediatoris vmbra 234
capere è medio filiorum Iſrael Leuitas quid 243.6
Leuitarum ætas 244.24
Leuitæ cur creati 228
apud Leuitas cur depoſitum legis volumen ibidem
de Leuitarum domicilio & victu 254.1
Leuitarum electionis finis 254.1.256.22
Leuitis quas partes Deus attribuit 256.2
inter Leuitas cur munera diſtribuat 258.4
Legiſlatoris Dei natura 395.20.17
Lex vbi promulgata 18.1
Lex quid ſit 90.4,104.1
Lex verum Dei cultum præſcribit 19.4
Lex Dei cur pluribus verbis commendatur 88.26
cur Lex ſcripta 104.1
Lex quid proprium & peculiare habeat ibidem
Lex quò ſpectet 117.10
quòd Lex iram & maledictionem duntaxat affert, vnde oriatur 122.20
Lex cur ſcribenda in portis vrbium & in priuatis ædibus 124.1
Lex cur recitanda ſeptimo quoque anno 125.
Lex ſcripta & vocalis quomodo 125.10
Lex cur in Leuitarum manus tradita 125 10
Lex cur cuſtodia dicatur 128.11.1
Lex quatenus perpetua 139.29
Lex cur data ſit 139.30.11.148.13.1 248
Lex quid contineat 221.16
Lex quid ſignificet hoc loco 248.
Lex ſpiritualis cur ſit 395.20.17
Lex cur exarata in tabulis 442.12
Lex cur ignis vocetur 616.2
Lex ſcripta & ei expoſitio addita 600 24
Legis elogiorum finis
Legis ſecunda tabula 334
de perpetua Legis doctrina 72
Legis vmbræ quando ceſſarunt 76.42
Legis promulgatio cur tot miraculis facta 105.1
Legis præfatio 105.3
Legis & euangelii diſcrimen 105.1
Legis author 107.9
Legis natura 109.16
de Legis perpetuitate 113.30
cur legis doctrinā variis nominibus Deus inſigniat 113.30
Legis diſcipuli qui 115.4.1
Legis ſeruandæ finis 115.19.36
Legis grauior approbatio vnde 118.32
Legis adeo pronunciatæ teſtes 118.33
Legis ſumma 122.20
quomodo Legis obſeruatio ſit iuſtitia per ſe & tamen ex Lege nemo iuſtificetur 122.20.
Legis ſcribendæ ratio 125.10
Legis audiendæ fructus & vtilitas 125 12
Legis recitationis vſus 125.13
Legis rite ſeruandæ principium & caput 128.11.1
Legis præfationi conueniens locus 131.2
cum Legis obſeruatione ſalus coniuncta 136.20
Legis doctrinæ vſus commendatur 138.29
cur Deus ſemel apparuerit in ſua viſibili maieſtate in Legis promulgatione 147.16
Legis ſuæ doctrinam cur Deus reſonare voluerit 248
Legis volumen cur depoſitum aud Leuitas 248
Legis volumen legendum in auribus Iſraelitarum quid 248
Legis charitas 370
Legis verus vſus 396.10.12
Legis argumentum 396.10.12.396.20.17
Legis duæ tabulæ 395.10.12
Legis duo capita 396.10.12
Legis præcipuum mandatum ibidem
Legis finis & vſus 398.396.10.12
Legis ſanctiones ſeu confirmationes à promiſsionibus & minis 399
cur Legis ſanctiones promiſsiones & minæ vocentur 428.15
Legis officium 440.5
Legi ſpeciale quid 105.1
quomodo Legi ſatisfaciendum 106.5.32
Legi quid opponatur 123.15.38
Legi teſtimonii elogium tributum quid deſignet 221.16
præfatio in Legem 113
cur Legem commendet 114.2.4
cur à redemptionis memoria legem cōmendet 122.20
quandiu Legem meditari oporteat 123.6.6
Legem à facilitate commendat 139. 30.11
cur Legem ſuam Deus in arca reponi voluerit 221 8
Legem cur pluribus verbis deſignet 134.11
in promulganda Lege modi attentionis & docilitatis 104.1
n Lege verborum diſtinctio quid ſignificet 128.11.21
euangelio cum Lege quid commune 147
Liberalitatem ſuam Deus erga ſuos cur temperet 6.9
gratuitæ Dei Liberalitatis elogiū 116.1
Liberandi populi partes Moſi iniunctæ 20.7.21.10
Liberationis noſtræ finis 41.7
Liberationis ab AEgypto finis deſcribitur 41.7
cur Liberationis beneficium in memoriam reuocat 105.4
Liberatio populi cui adſcribenda 118.37
Liberationis ſpes vnde confirmet 41.2
contra liberi arbitrii defenſores 427.6, 428.19.430.20,433.2
Liberos per flammam traiiciendi ſuperſtitio 143.10
Liberorum fidelium & infidelium diſcrimen 168.2
Libidines fœdæ cur cohibitæ 44.15
Libri ſancti in manibus ſumpti cuius rei nos admoneant 440.5
Libri quinque Moſis qualiter ſcripti 442 31.18
Libertas quid 390.14
in Liguritione quid maximè damnabile 164 3
Linguæ tarditas Moſis 35.29
Linguæ iactantia caſtigatur 117.4
Lingua hominis cur creata 320.24.15
de linguæ virulentia 394.19.16
contra linguas maledicas 446.9
¶ Locupletiores cur alii aliis & vnde 580. 28
cur loquatur Deus. 512.17
Lotio manuum & pedum quid deſignet 272.18
Lucernarum vſus tabernaculi 223.31.225.2
¶ de illicitis lucrandi artibus 373.19.35
de Luctu mortuorum 165.6
à Luctu abſtinentia quid deſignet 247.1
Luctus fidelium ratio 535.29
qui ferrea fronte Luctantur coram Deo 64.3
Luctantium contra Deum merces 563.14
Luxuriæ fœdum exemplum 495.1

M

Madianitis indicti belli legitimi cauſa 568.17
ad Magnitudinem animi populum hortatur Moſes 594.6
Magicæ artes cur excogitatæ 143.9
artes Magicæ vetitæ 143.9
artes Magicæ aliquando in vſu fuerunt 144,10
artes Magicæ damnātur 144.10.151.18.21
Magiſtratus quales æſtimandi 101.15
Magiſtratuum animis quid infixum eſſe debet 104.16
Magiſtratuum inſignis commendatio 338 22.28
Magiſtratuum graue onus 449.21
Magiſtratuus delectus qualis habendus 496.16
Magorum mos 48.11
Maledicendi verbo quid 319.24.15
Maledicti qui 401.27.11
Maledictionum Dei vſus 2
cur Maledictio vocetur Chriſtus 182.3
Maledictionum catalogus 399,400.402. 26.413.414
Maleficii principium & cauſa 355.19.1
in Maleficiis quid ſpectandum 353.16
Maleficæ quæ ſint 199.18 Earū pœna Ibid.
Mali culpa in hominibus reſidet 45.3
boni & mali diſcrimen 398
Mala ex fræno Satanæ à Deo laxato 144. 10
Malorumm leuitate hebetati Iſraelitæ 39.20
Malorum omnium fons ac cauſa 599.19
cur velit Malos in ſuis ſeruire Deus 25.21
hominum Malignitas 5.7
Malignorum natura 1
Man hiſtoria 89.4
Man figura deſcribitur 91.14
miraculi Man rationes 91.14
Man ſumendi ordo 92.16
Man quid Ibidém
Man calore ſolis cur liquefieret 93.19
Man Gomer vnum cur aſſeruatum & vbi 94.32
Man forma & ſapor cur exprimitur 94.31
Man quid vocetur 100.12
Man panis loco 135.16
Man cuius rei documentum 135.17
ſumma Mandati Moſis 24.18
Mandatum omnibus ſinguli negligere ſolent 125.10
legalis Mandati quæ ratio 190.11.1
Manichæorum figmentum 404.26.3
Manichæi prodigioſum delirium 523.22
Manum leuare quid 42.7
Munus Dei quid 54.19
Manus Dei quot modis nobis reputanda 54.19
Manus ſuper ſolium Iehouæ quid 98.16
Manus quid 232.18
Manus impleri quid 238.40
Manuum impoſitio quid 474.10
Manuum nomine quid 475.10
Manſuetudinis paternæ ſignum 30.14
Mariæ Moſis & Aharaonis ſororis ambitio 501.1
Mariæ ſororis Moſis & Aharonis ætas & mors 530.1
Maris rubri nomine quid notetur 67.18
Mariti immunitas 360
Martyres Chriſti 195.13.5
¶ Mediatoris officium 18.2
Medii homines qui 554.39
Memoriæ adminiculum 123.15.38,& 6.6.& 124.11.18.
Mendacium Deo diſplicet 9.18
de ope Mendicis ferenda 385.7
quo Menſe mundus creatus eſt 154
quo Menſe egreſsi Iſraelitæ ex AEgypto 157.4
Menſes & menſura vnde dicantur 180.19
Menſis cuiuſque primus dies cur Deo ſacer 273.9
de Menſtruis laborante muliere 364
de Menſura 373.19.35
Mētionē ſui Deus qualem fieri vult 23.15

de negata laboris Mercede 370
Merces cultorum Dei 403.26.3
Merita Papiſtarum 127.5
Metus ſuperandi ratio 21.12
cur ſanctitas præcipuè curanda in Militia 185.10
ſanctiones à promiſsionibus & Minis 399
minarum finis 400
Minha quid 271.38.283.1
Miniſtri verbi Dei quales æſtimādi 66.12
Miniſterii verbi Dei commendatio 84.31
Miniſtri verbi qualiter ſe gerere debent 244.7
Miniſtris verbi quid mādet Deus 448.19
Miniſtris verbi quæ ligandi & ſoluendi poteſtas data 558.20
Miniſterii eccleſiaſtici merces vnde ſperanda 619.10
Miraculorum finis 5.7
de Miraculorum vſu 27.5
Miraculi ex baculo in ſerpentem conuerſo finis 27.2 & 5
cur Miraculis externa ſymbola à Deo ſæpe attribuantur 31.17
Miraculū gratiæ Dei incredibile 745.37
Miraculorum elegia 129.2
Miſeriarū dulce cōdimentū quod 17.23
ex miſeriis fœlicitas 71.5
Miſeriarum ſumma 454.44
Miſericordiæ Dei luculentū documentum 1
Miſericordia Dei ſingularis 43.10
Miſericordia Dei inæſtimabilis 88.25
Miſericordiam facere, quid 207.9
ad Dei miſericordiam implorādam quomodo ianua aperitur 330.27
Miſericordiæ Dei cumulus 571.19
¶ cur AEgyptium Moſes punit 13.12
Moſes Iethro gener 15.16
in fide confirmatur Moſes 20.6
accuſatur & excuſatur Moſes 21.11
cauſæ cur Moſes filium non circuncideerit 34.24
cur toties repetit Moſes ſibi & fratri redēptionē à Deo fuiſſe mandatā 45.26
Moſes Chriſti typus 47.10
Moſes cur tam ſeuerus exactor fuerit 420.58
in mōtem cur aſcendat Moſes 439.1.442 31.18.443.32.1
deſcendit Moſes de monte 448.15
Moſes idololatriā vituli vlciſcitur 450.25
Moſes excuſatur 452.31
Moſes cantico ſuo acriter inuehitur in populi vitia 601.1
Moſes 120. annorum viridis & robuſtus quomodo conſeruatus 625.7
Moſis conſilium 4.1 & 5.7
Moſis pulchritudo 11 & 12.2
Moſis nomen quid 12.10
quatenus homines priuatos Moſis imitatores eſſe decet 13.12
Moſis conſtantia 14.13
Moſis timor 14.15
Moſis zelus infirmitati admixtus 14, 15
Moſis tolerantia 18.1
Moſis docilitas 19.3
Moſis exemplo quid diſcendum ibidem.
Moſis facies tecta quid ſit 20.6
Moſis imbecillitas 21.11
Iudoles Moſis 21.11
Moſis cunctatio 26.1
Moſis infirmitas ibidem
Moſis timiditas ibidem.
Moſis obedientia laudanda 30.17
legationis Moſis poſtrema clauſula 33.22
diffidentia Moſis 34.24
ingratitudo Moſis ibidem
præuaricatio Moſis ibidem
Moſis vocatio miraculis ſancita 39.20
Moſis amarulentia 40.22
Moſis conſilium 43.10
Moſis generis origo 44.14
Moſis mater 44.15
Moſis anxietatis ſolatium 45.1
quomodo correcta fuit Moſis infirmitas ibidem.
Moſis excuſationes quò tendant 45.26
Moſis & Aaronis quo exemplo moueamur 46.6
officium noſtrum in legendis Moſis ſcriptis quale 47.8
rara Moſis virtus 57.29
vocationis Moſis documentum 61.22
Moſis magnitudo animi 62.30
comminatio libera Moſis in Pharaonem 71.5
verborum Moſis aſperitas 71.8
ex ira Moſis documentum 72.8
cauſæ redditio Moſis fiducica 81.15
cantici Moſis argumentum 83.21
nomina filiis Moſis impoſita quid ſignificent 99.3
ſingulare Moſis modeſtiæ exemplum 102.24
Moſis ſingularis modeſtia 159.6
Moſis ſumma abſtinentia 521.15
Moſis elogium 520.3
Moſis ſumma integritas 521.15
Moſis ætas & verba morituri 592
Moſis canticum, benedictio, mors & ſepultura 3.601.1.615.1.623.5.6
Moſis mortui occultandi conſilium Dei quale fuiſſe videatur 624.5
præſtantiæ Moſis quæ ſigna 625.10
calceos ſoluere Moſen cur Deus iuſſerit 19.4
ad certamen hortatur Deus Moſen 49.14
comparatio Pharaonis cum Moſe 21.11
in Moſe quid vitoſum 29.10
cunctationis in Moſe reprehenſæ ratio 29.11
in Moſe quid adſit, quid deſit 26.1
Modeſtiæ excuſatio 21.11
quid nos in Modeſtia contineat 135.17
Modeſtiæ magiſtra 262.18.8
Modeſtia laude digna 496.16
Mœchorum pœna capitalis 358.22
Mœroris mala 43.9
quæ Mollicies nobis omnibus ferè ingenita 39.20
Mollicies quomodo firmanda 117.9
quæ Momento Deus facere poteſt, cur paulatim peragat 219.25.2
Monachi papæ 125.10
de Monachorum in papatu abſtinentia 164.3
Monachorum cœlibatus 313.21
ex Monachatus prætextu quæ mala 313.21
Monialium cœlibatus 313.21
Morbi quales ſint 414.21
de Morbis ordinariis 415.27
Moriendi alacritas vnde naſcatur 535.25
Moroſorum natura 101.18
Mors qualis proponatur 183.11
cur Mors peccati merces 573.3
Mortis amaritudo quomodo dulceſcit 624.1
Mortuis cur tam ſedulò exequiæ à veteribus præſtitæ 625.7
Mortui quomodo ſepeliendi ibidem
¶ de Mulieribus captiuis 193.10
Mulier quæ concepit & peperit cur immunda pronuncietur 168.20
de mulieribus fluxu ſanguinis laborantibus 180.19
de muliere captiua violata 390.14
Muli vnde procreantur 185.22.9
Mundi partes quatuor 138.31
Mundi ordinationis ſcopus 604.7
Munus Dei proprium 7.12.79.3.89.2
ad munus publicum vocatorum doctrina 104.16
Muſica inſtrumenta inter legales ceremonias 87.20
de Mutuandi ratione 374.24.6

N

NAſutorum de Dei virtute iudicium 5.7
Naturaliter inſitum omnibus quid 21.10
Naturale quid 43.9
Nazaræatus author 164.2
Nazaræi qui ſint 164.2
cur Nazaræis iniuncta vini abſtinentia 164.3
cur Deus voluerit Nazaræos comam alere 164.5
Nazaræorum vota 313.21
in Neceſsitate præcipuè quid agendum 88.22.
Necromantia damnatur 144.10
¶ ex Nilo AEgypti variæ commoditates 50.19
ex Nilo AEgypto præcipua fœlicitas 28.8
¶ ex Nominibus aſsiduum memoriale 16.22
in Nomine Dei loqui conuenire, quid 194
Dei nomen quid ſignificet 20.6
Deus ſacroſancto Nomine dignus 23.14
Nomen Dei ſanctificare quid 11.22.23
Nomen Dei pollui vetare quid ibidem
Nominis Dei profanationes quæ ibidem
Nomen Dei habitare in loco quid 214.5
Nomen Dei quid 311.20.7
Nomen Dei profanari quid ibidem
cur Nomen ſuum Deus temere ſumi vetet 311.20.7
Nomen Dei inaniter ſumi 311.20.7, 312.23.13
per Nomen vnius Dei iurare quid 312.23.13
in flagitādis Nominibus creditores quales eſſe oportet 384.1
Nota ſeparationis inter Iſraelitas & gētes 161.13.2
Notæ quibus Chriſtus ſacerdos ab illis veteribus diſtinguitur 234, & 235
Notæ quibus ſacerdotes à reliquo populo differunt 247.1
Nouarum rerum conditio 23.16
Nouati delirium 293.1
¶ Nubes quid 91.9
Dei Numen quomodo violetur 85.4
Numerus & augmentum Iſraelitarum 4.7
à ſolo Nutu Dei fideles pendēre conuenit 26.1

O

OBedientiæ Dei doctrina 20.7
abſque hæſitatione Deo Obediendum 21.10
qui Deo Obediant 84.31
Obedientiæ probatio 21.19
Obedientiæ infatigabilis tenor vnde 22.12
Obedientiam ſuam cur Moſes prædicet 46.6
Obedientiæ profeſsio 73.25
Obedientiæ definitio 106.5
Obedientia Iſraelitarum in quo laudatur 159.9.1
Obedientiæ fons & caput 420.53
Obedientiam commendat 434
Obedientiæ præclarum exemplum 577.7
Obedientiæ rarum ſpecimen 613
quomodo Obdurauerint AEgyptii 7.13
Obduratio quid ſit 46.3
Obiectio de obdurato Pharaone 32.21
Obiectiones cum ſuis reſponſionibus 4.1, 11.2, & 12.10, 13.11, 23.15, 25.18, & 19, 116.9, 118.37, 121.16, 127.5, 144.10, 14[illegible]

3.168.2,185.22, 9.191.3, 212 16,.25. 213. 2.219,25.2,223.23,245 16,333.16,335.20. 12,333.342.363.18.356.6,367.16,387. 45.421.68,422 22.453,34,456.7,456.11, 516.41,528.2,534.20,14, 552.9.566.7, 567.10, 99.20,621.20.
Obiurgatio mordax 81.11
Oblationes impias damnant 143.10,151. 18.21
Oblatio qualis debeat eſſe 161.34.19
de ſacris oblationibus 269
recordatio & obliuio Deo atttriburæ 17.23
Obliuio Dei temporalis 24.16
Obliuio Dei in rebus lætis 134.11
Obſequi in Domino quid 335.20.12
ad obſequium exhortationes 140.1.1
Obſequia quæ Deo placent 220.25.2
ad Obſequium quid magis ſtimulet 333.11
Obſtaculorum intuitus 26.1
Obſtetricum Hebræarum laus 8.17
Obſtetricum Hebræarum vitia 9.18
Obſtinatio Pharaonis vnde conuincitur 50.22
Obſtinationis crimen quomodo exaggerat 57.31
Obſtinationem cui adſcribat Moſes 544. 2.24
Iudæis quo reſpectu Obſtrictus ſit Deus 426
¶Deum Occurrere quid ſit 24.18
Occurrere pro aggredi 33.24
Oculi quid ſignificent 123.15.38
¶ Odor ſuauis quomodo ſumus Deo. 237.31
¶ne ab Officio deflectamus remedium 25.21
¶Og regis Baſan ſtatura 547.2.3
¶Oleo pedes contingere quid 622
¶de Ope mendicis ferenda 385.7
Opera qualiter in iuſtitiam imputantur 374.24.6
ab Operibus ſuis ceſſare quid 321.20.8
de Opere operato 295.7
Operibus bonis qualiter venia acquiritur 238.36
in Operibus Dei cõſiderandis quales ſunt homines 528.10
Opibus qui rectè fruuntur 375
magis Optabile quid 116.6
Opulentiæ vitia 126.10,134. 12.16
¶Oracula vetera qualia 23.16
Oram patris retegere, quid 368.18. 22.30
capitis detectionis inter Orandum vtilitas 19.4
quomodo Orandum 40.22
cur à Pharaone Orãdi cauſa diſcedat Moſes 67.18
Ordinum diſtributionis finis 484
Originale peccatum quomodo horrendũ 169.22
de Originali peccato quorundam inſcitia 515.39
¶Oſsium Chriſti integritas quid ſignificet 157.46
Oſsibus quid deſignetur 183.11

P

Pacificorum ſacrificia quæ 205.10
Panis quotidianus 93.19,135.17
Panis infermentati ratio 154.5
Panes facierum 223.23
Papa cum fœtido ſuo clero refellitur 84.31
Papæ monachi 125.10
Papæ carnifices 195.13.5
Papæ ſtolida impudentia 272.42
Papæ diabolicus faſtus 317.14
Papæ tabulæ conductitii 317.14
Papæ diabolica ſuperbia & aſtutia 368.18
Papæ ridicula fatuitas 521.11
Papæ conductitii prophetæ cum Balaam quomodo conferendi 550.18
Papiſtarum ſacrificorum fatua ratio 248
Papalium ſacrificiorum commentum inſipidum decimas ſibi arrogantium 265. 18.20
Papales ſacrifici quando ex publico alẽdi erunt 265.18.20
vnde refellitur, quòd ſacrifici Papales ſe Chriſtum offerre iactant 272.41
Papalium ſacrificorum fictæ deuotionis mala 296.14
Papalium ſacrificulorum cœlibatus 313.21
Papales ſcholæ præſtigiis ſatanæ faſcinatæ 396.20.17
Papalium ſacrificulorum in veſtitu eccleſiaſtico ſcopus 438.1
Papales epiſcopi Moſis ſimiæ 468.12
Papales prædicatores deteſtabiliores ipſo Balaam 550.12
Papalium theologorum delirium 594.6
Papatus fundamentum 244.5
Papatus ſuperſtitio inſipida 246.25
Papatus defenſorum conatus contra Euangelium 309.4
Papatus fœdum & intolerabile ſacrilegium 528.8
Papiſtarũ ſtolida inſcitia refellitur 210.12
Papiſtarum iuſtitia 127.5
Papiſtarum merita 127.5
Papiſtarum duplex ſacrilegium 239.42
Papiſtæ quibus titulis inſolenter glorientur 150.22
Papiſtæ qualem oblationem quotidianã ſunt imaginati 182.1
Papiſtarum nugatoria diſtinctio 206
Papiſtarum diabolicus furor 210.12
Papiſtarum impudentia 212.16
Papiſtæ ridiculi vnde colligant templa imaginibus ornanda 227.1
Papiſtarum inſcitia refellitur 244.5
Papiſtæ pleno gutture Scripturam lingua incognita roborãtes nihil aliud quàm profanant nomen Dei 148
Papiſtarum quæſtio de votis, cum ſolutione 291.4
Papiſtarum diabolicum figmentum de ſatiſfactionibus 294.1
Papiſtarum delirium 294.7
Papiſtarum ſupina ſecuritas 301.1
Papiſtarum nimis craſſus error 313.27
Papiſtarum confeſsio 412.40
contra Papiſtas merita iactantes 428.19
Papiſtæ pro ſacramentis nænias venditant 440.5
Papiſtarum magica incantatio ibidem
Papiſtarum fictitii ritus 444.4
Papiſtarum de interceſſoribus inſcitia & fatuitas 447.13
Papiſtas cur horribilis pœna maneat 478.1
Papiſtarum zelus qualis 553.36
Papiſtarum Mariæ vnde denominentur 566.3
Papiſtarum meritoria ſatiſfactio 567.10
ad Parendum Deo quomodo formemur 105.1
Parentum prima cura quæ 144.10
Parentum nomine qui comprehendantur 338.22.28
Paſcha quid ſit 72
de Paſchatis obſeruatione 72
Paſcha inſtitutum 76.42
cur Paſcha ſimilitudinem habet cum ſacra Cœna 153.1
cur Chriſtus vocatur Paſcha 153.1
Paſcha cuius rei ſymbolum 153.1
Paſchalis definitio & etymologia 153.1
Paſchalis celebratio quid docuit 153.1
à Paſchatis participatione cur exteri arcendi 156.43
Paſcha quid doceat 330.34
Paſchalis obſeruatio cur annua 73.25
Paſtoritio munere quandiu functus Moſes 18.1
Paſtorum Eccleſiæ animis quid infixum eſſe debet 104.16
Paſtores Eccleſiæ qui eligendi 244.24
Paſtores Eccleſiæ quorſum creati 147. 17
Paſtores quales eſſe debent 250.7
Paſtorum vxores & liberos quales eſſe oportet 250.7
Paſtoribus quæ cura iniuncta 256
Paſtorum delectus quomodo habendus 456.16
Paſtores cur neceſſe ſit exuere terrenos affectus 619
Patrum officium 123.6.6
Patris nomen ſacrum 335.20.12
Patrum imitatio non tuta 44.15
Patriſfamilias prouidi officium Deus ſuſcipit 591.1
Patienter expectandum 24.16
Patientiæ probatio 135.16.445.7
Paupertas Moſis vnde cognoſcitur 31 20
Pauperes ad flagitia quid magis impellat 32.20
de Pauperibus ſubleuandis 375
ex Dei benedictione plus eſt ſperandum, quàm Pauperibus erogatum ſit 384.3.6
Pauperibus oblatis, quo animo ſint diuites, Deus probat 385.11
cur Paulatim peragat, quæ momẽto Deus facere poteſt 219.25.2
de Pace interrogare quid 99.7
Pax vbi conſiſtat 105.1
Pax quid 253.24.285.7
Pax quomodo ſperanda 424.19
¶Peccatorum effectus 145.12
Peccati merces 165.6
Peccatum magis abominari vnde diſcimus 182.7
Peccata, cur vocentur opera mortua 183.11
de Peccato voluntario 293.1
de Peccatorum remiſsione ibidem
Peccatorum remiſsio quibus promittitur 330.28
Peccati merces quæ 417.35
Peccatis alienis quomodo iraſcendum 531.10
Pedum nomine quid 475.10
ex Pediculorum hiſtoria quid diſcendum 53.16
Pelagii error refellitur 168.2
Pentecoſtes quid 329.10.333.9
Penuriæ vtilitas 130.8.3
Percuſsio quid 336
Peregrini qui intelligantur 125.12.193.14. 21.248,343.17.10
de Periuriis pœna 394.16
nudam Permiſsionem fingentes refutantur 82.16
Perſeuerandi conſtantia 107.8
ad Perſeuerandum hortatur 128.11.1
Perſeuerantiæ laus 577.7
qui Dei perſonam ſuſtinent, audiendi 46.1
Perſonas agnoſcere quid 103.16
Perſonæ nomine quid intelligatur 372
de Pertinacia Iſraelitarum expoſtulat 511.11
Perturbatio hominis anxii deſcribitur 74.29
Peruicaciæ Iſraelitarum ſignum 93.19
de Iſraelitarum Peruicacia 134.11
Peſah inſtitutio 152
Peſah obſeruatio cur diuinitus mandata 153.1
Peſah ſacramenti vſus 155.5
de Peſah celebrando præcepti finis 157.3
Peſtis deterior quæ, 43.9

Peſtis quid ſignificet 58.2
Petulantia exagitantium Moſen coarguitur 184.10
¶ Pharaonis de populi Iſrael deſtructione deliberatio 6.9
exoſos vel ſuſpectos Iſraelitas quomodo reddat Pharao 7.9
Pharaonis inſidiæ contra Iſraelitas 8.15
Hebræorum fœminis cur vitam conceſſerat Pharao 13.10
Pharaonis conſilium 38.12
de obſtinato Pharaonis rigore 39.19
cur Deus nolit populum ſponte dimitti à Pharaone 40.1
Pharaonis durities 40.22
conſtitui Pharaoni in Deum quid 45.1
duritiei Pharaonis finis 46.3
indurabo cor Pharaonis quomodo intelligendum 46.3
reprobationis Pharaonis ſignum 50.20
ſocordia Pharaonis damnatur 51.23
durities Pharaonis voluntaria 51.23
mens Pharaonis inſtar flexuoſi ſerpentis 53.15.
Pharaonum noſtræ ætatis natura 55.25
ad minas in Pharaonem cur deus reuertatur 59
Pharao exēplū exertæ potētiæ Dei 60.16
Pharaonis obſtinationis hiſtoria inſignis 60.16
iræ Dei organum Pharao 60.16
Pharaoni ad tempus cur Deus pepercit 60.16
indurati Pharaonis cauſæ commentum refellitur 63
cauſa Pharaonis duritiei 63.1
culpæ Pharaonis amplificatio 63.34
Pharao cuius notæ hypocrita 67.16
Pharaonis confeſsio 62.27.67.16
Pharaoni Moſes liberè minatur 71.5
Dei conſilium de ſubmergendo Pharaone 793
Pharaonis iactantia cur referatur 84.9
Phinees magnanimitas 566.7
Phinees ſacerdos cur bello præficiatur 577.3
Phthiſis quid 414.21
Phylacteria quid 123.6.6
¶ Piaculum quid 475.10
Piaculares victimæ 182.3
Pietatis partes 1
Pietatis exordium 105.1
Pietatis caput præcipuum 142.6.16
Pietatis ſinceræ mores 149.3
ne Pietas negligatur, quid agendum 158.8
in Pietate qui verè profecit 197.7
à Pietate defectionis pœna 198.12
Pietatis experimentum 397.10.12
Piis quæ conditio præſcribatur 330.34
de Pignoribus exigendis 374.24.6.
¶ de Placandi Dei ratione 427.6
ad Deum Placandum neceſſaria 538.6
decem Plagæ AEgypto inflictæ 49.14
Plagæ primæ ſignificatio 50.19
quid ex Plagarum hiſtoria diſcendum 51.1
Plaga ſecunda AEgyptiorum ibidem
Plagæ tertiæ ſpecies 53.16
Plaga tertia 55.20
Plaga AEgypti quarta 58.2
Plagæ reproborum quæ intelligendæ 60.14
Plaga AEgyptiorum quinta 63.1
Plagarum repetitio 68.22
Plagæ cur vocentur fideles & veraces 420.58
in Plagiarios pœna 34.8
¶ Pœnæ apud Deum 55.22
in quem finem Pœnæ à Deo differantur 60.1.6
Pœna grauior vnde 61.20
Pœnæ quò ſpectent 196.22
Pœnæ quomodo exigendæ 354.16
à Pœna quis homicida ſit eximēd⁹ 355.191
Pœna tranſgreſſorum 43.26.3
Pœnarum populo inflictarum vtilitas 2.422.30
Pœnarum finis alius 422.29
ſeria ad Pœnitentiam exhortatio 169.22
Pœnitentiæ & renouationis ſacramentum 427.6
Pœnitentia Dei quid 447.11
Pœnitentiæ teſtandæ ſymbola 465.17
ſera Pœnitentia Iſraelitarum 517.41
¶ in Politia bene conſtituta qui minimè tolerandi 94.13.5
Politicus ordo 92.17
Politici ordinis ſcopus 101.15
Politicæ appendices 194
Earum ſumma ibidem
appendices Politicæ ſecūdi præcepti 303
Politicas leges ad perfectionem cur non exegerit Deus 345.18
Moſis Politicæ leges 388.42
Politicarum legum ſcopus 394.16
¶ Pollutionis cur cenſetur cauſa, ſobolis procreatio 168.2
Pollutiones quæ arcebant ab acceſſu tabernaculi 179.2
Pollutionum purgatio 182.1
Pollutos quales lex cenſebat 159.6
de Pondere 373.19.35
cur nos dicatur Pontifex noſter in humeris portare 237.9
Populum Dei cenſeri 42.7
Populi nomine qui comprehendantur 71.3
Populi vel cuiuſque priuati expiatio 289.15.22
Portarum nomine quid deſignet 310.2
Potentiæ Dei ſpeculum in quo 1
Potentiam ſuam Deus commendat 32.22
Potētia Dei quomodo innoteſcit 62.29
conſpectus inæſtimabilis Dei Potentiæ 83.21.
teſtatur Dei potentiam 83.26
Poteſtas ſermonum Dei inſignis, 58.8
Dei Poteſtas 70.2
in Potus vſu quid præcipuum 167.3
Potus cur nobis Diuinitus ſuppeditetur 192.13
Potus quomodo ſumendus 223.23
¶ de Præceptis 128.11.1
Præcepta quotuplicia 72
decem Præceptorum argumentum 1.2
Præcepta ſua, quæ Dei ſunt cur Moſes vocet 129.1
Præceptum primum 141
loci ad primi Præcepti expoſitionem ſpectantes 141
appendices ceremoniales primi Præcepti 152
ad primi Præcepti obſeruationem quid requiritur 152.12.32
Præceptum ſecundum 205
Præcepti primi & ſecundi ſumma 205.20 4.320.20.8
Præcepti ſecundi partes 205.206.204
Præcepti ſecundi confirmatio 210.12
Præcepti ſecundi ſumma 213.4
tertium Præceptum 311
Præcepti tertii expoſitio 312
appendices tertii Præcepti politicæ 319
Præcepti tertii finis 319.24.15
quartum Præceptum 320
quarti Præcepti argumentum 153.1
quarti Præcepti finis 320.20.8.328.84
loci ad quarti Præcepti expoſitionē ſpectantes 323
appendices ad quartum Præceptum 324
Præceptum quintum legis 334
Præceptum primum ſecundæ tabulæ 334
Præcepta qui malè diuidunt 334
Præcepti quinti ſumma 335.20.12
Præcepti quinti expoſitio 336
Præcepti quinti violationis pœna 336
Præcepti quinti appendices ibidem
cur omnia non ſunt quinto Præcepto expreſſa 336.20.12
Præceptum ſextum, & eius expoſitio 339
Præcepti ſumma & partes 339
Præcepti ſexti appendices ceremoniales 340
Præcepti ſexti appendices politicæ 343.17.10
Præceptum ſeptimum 355
Præcepti ſeptimi ſumma 356
Præcepti ſeptimi appendices ibidem
Præcepti ſeptimi appendix politica 358.22
Præceptum octauum 369
Præcepti octaui expoſitio 370
Præcepti octaui ſumma 179.2
Præceptum nonum 392
Præcepti noni expoſitio 393
Præcepti noni appendix 394
Præceptum decimum 395
Præcepti decimi expoſitio 395.20.17
præda quomodo agenda de hoſtibus 39
Prædæ æquiſsima partitio deſcribitur 579.25
cauillum euertentium Prædeſtinationem 60.16
ſigno cur beneficii Prædicatio annectitur 73.25
Prædicatio quotidiana cur inſtituta 19.4
Præfationis vtilitas 113.1
Præfectorum Iſraelitarum vultus triſtis quid 39.19
Præfectorum electio 99.1
ad Præfectos admonitio 101.13
cum Præfractis quomodo agendum 51.1.
cum Præfractis quomodo agit Deus 57.2.60.14
Præliis decem inſignib⁹ victi à Deo AEgyptii 70.2
Præputium qui vocetur 120,10.16
Prærogatiuæ ſingularis mentio 33.22
Prærogatiua qua ab Leuitis ſacerdotes diſcernuntur 264
refelluntur qui Præſcientiam nudam in Deo imaginantur 59.11
Præſentiæ Dei ſymbolum 147.17
¶ Precandi fiducia vnde elicienda 1
Precariò quod Deo placet homines poſſident 25.22
Precatio in arduis negotiis 429
Precatio piorum quid apud Deum valet 511.20.
Precatiuncula pro compeſcendo diabolo 145
Preces Deus exaudit 20.7
Preces Moſis cur Pharao ſtipuletur 57.28.
in Precibus quid efficax 512.17
Precum vtilitas & fructus 512.20
Precibus quomodo Deus flectatur 523.21
ad Preces quomodo magis ſtimulari debemus 617.7
cur Deus ſuos Præmuniat 25.19
Primitiarum finis 259.25.2
¶ de offerendis Primogenitis præcepti finis 157.3
appendix altera de Primogenitis conſecrandis 160
Primogenita cur ſua eſſe tantum dicat Deus 161.13.2
de Primogenituræ iure 390.15
Principibus quatenus obediendum 9.17
Principum aulæ corruptelis ſcatent 12.10
Principum officia 55.22
Principum peculiaris expiatio 289.22
Principum cur grauior pœna 556.4
Principium rectum 124

Iniuſtis quomodo vtendum magiſtratu 101.15
Priuilegia cur Ioſeph ſuis nō poſtulauerit 5.6.8
Priuilegium libertatis Iſraelitarum 32.22
ne Priuilegium ſacerdotes obtendant lex 252.1
Procliuius quid 525.10
Procemium legum omnium 194.202.19
Promiſsionum Dei finis 400.2
Promiſsionibus Deus Moſ. inſtruit 20.7
quomodo obſtruitur ianua Promiſsionibus Dei 43.9
Promiſsio generalis 57.29
Promiſsio ſigno addita 73.22
Promiſsionis ſcopus 115.4.1
ſanctiones à Promiſsionibus & minis 399
Promiſsionum ratio 409.14
in Promiſsis ſeruandis Dei conſtantia 572.51
Prophanorum in deliberando conſideratio 6.9
Prophani rebus proſperis quales ſint 608 26
Prophetæ nomen quid 45.1
Prophetæ qui dicuntur 144.10
de Prophetis veris & falſis 549.8
Prophetis quid permiſſum 549.12
Prophetis quid ſit propoſitum 608,24
Prophetia quid ſit 498.24
Deus qualiter Propitius humano generi 270
quomodo Deus ſuis eſt Propitius 153.1 156.46
de Propitiando Deo 279.3
Proprium quid ſit magis Deo 461.5
Dei Proprium quid ſit 67,16
Dei proprium 147.17
Proſperitatis mala 126.10
Proſperitatum ſacrificia 259.1
Proſperitatum ſacrificium 292.11
de Protectione Dei doctrina 80.8
Protectione Dei quando ſumus tuti 334 16
Proteruorum natura 101.18
Prouidentiæ Dei fructus 6.9
Dei Prouidentia in ſeruando Moſe 12.4
Prouidentiæ Dei fideles adſcribunt quod fortunæ & caſui homines profani 12.4
Prouidentia Dei mirabilis 12.10
Prouidentiæ Dei viua imago 15.16
à Dei Prouidentia pendendum 24.17
in Dei Prouidentia quieſcendum 25.21
ad Dei Prouidentiam æternam quid pertineat 60.16.
Prouidentia Dei laudatur 72.1
Prouidentia in curanda populi ſalute cōmendatur 595.15
Proximi qui dicantur 398.6,5
Prudentia hominum in quo cæca 194
¶ Pſeudoprophetarum licentiam quomodo Deus temperat 54.18
Pſeudoprophetæ ſatanæ lenones 148.13.1
Pſeudoprophetas cur decipit Deus 149.3
Pſeudoprophetarum condemnatio 150.22
¶ Pudicitia quid 390.14
Puellarum modeſtia 16.18
Pugnantia 183.7
Purgatio ſolennis 179.2
Purgatorium papiſtarum vnde emerſit 294.1
Puritatis animalium fines 281.1
¶ Python 144.10
Pythonū reſponſa dānat 144.10,151.18.21

Q

QVæſtiones cū ſolutionibus 8.6.8.15 13 10,15.16,27.2,47.10,68:23,71.5,88.25,133.8.7,154.3,159.6,164.5,168.2, 169.22, 183.7, 190.11.1,190 3,192.14.21, 195.13.5,201.14,207.9,208.9,210.12,212.5.2,213.5, 218.25.2, 219.25.2, 220.8, 225.27.20.241. 16, 243.16. 250.13, 252. 14, 255.4,308.25.17,310.7,313.21,316,11.321.20.8,324.23.12, 325.23.10, 335. 20.12, 350.12,353.16. 371.14, 375.22,379.6, 381.7,387.39,394.7,395.20.17,398.406.12.423.10, 427.6,439.1, 446.9, 450.25, 452.31, 463.29, 465.9.7, 468.9, 472.12, 475.10,490.17.494.4,503.9,512.20,534.2.7, 537.2,5 41.9, 544.21.21, 545,26,558.21,592.16.593.2,597.21,608.26.
Querimoniæ Iſraelitarum ſumma 89.2
Quies electi populi quandiu durauit 5.8
Quies ſpiritualis quid 321.20.8

R

Rabinorum quorundam error 4.1 & 5.7
Rabinorum imitatores quidam latini 5.7
Rabinorum fabula 9.18
Rabinorum Diuinatio 33.24
¶ Rebellionis hominum imago 49.14
Reconciliatio quibus offeratur 426.1
Reconciliationis fructus 427.6
de Reconciliatione populi 457 12
Recordatio & obliuio Deo attributæ 17.23
Rectum quid ſignificet 56.26
Redemptio à fœdere gratuito & mera Dei liberalitate 20.6.7
Redēptionis miniſter creatus Moſes 23,16
Redemptionis finis 21.8
de Redemptione promiſſa gratiarū actio 39.20
Redemptionē ponere inter aliquos quid 55.22
Redemptionis initii cauſa 86.13
cur Redemptionis beneficium proponat 115.19.36
Redēptionis Iſrael hiſtoria edocemur de immenſa Dei virtute 99,& 100.10
Redemptionis ſcopus 153.1
Redemptionis noſtræ finis 427.8
Reditus ad Deum quid ſignificet 40.20
Refugii vrbium vſus 345.21.12
Refugii vrbes cur Deus conſtituerit 35.1
Refugii vrbes ſex 255.4,586
Regnum ſacerdotale quid 106.6
Regnum Chriſti quid 564.2
Religione tactus Moſes 18.3
qualem Religionem exigit Deus à populo ſuo 23.15
certamē de Religione à Deo ſuſceptum 25.18
Religioni omnia Regum iura cedere oportet 25.18
Religio populi in Aegypto 125.10
Religio vera vnde naſcatur 125.12
Religio vera puráque vbi tradita 141.3
Religionis veræ diſcrimen à prauis ſuperſtitionibus 141.3
Religio quomodo diſtrahitur in diuerſas partes 142.6.13
Religio quomodo vitiatur 141.3.& 143.9
Religionis definitio & regula vbi fideliter præſcripta 147
pura Religio quibus ſuperſtitionibus adulteratur 151.18.21
Religio in quo ſita 183.23
Religionis veræ propria nota 296.25
nulla ſine ſcientia vera Religio 425 22
quando tota Religio peruertitur 605.12
in Reliquiis ſanctorum Papæ ſuperſtitio 78.19
Remedium ab Aegyptiis excogitatum atterendis filiis Iſrael 7.11
Moſis diffidentiæ Remedium 45.1
Reminiſcendi ſuum tempus Deo 24.16
Remunerationis à Deo promiſſæ caput præcipuum 207.9
Repetitione cur Moſes ſæpiꝰ vtatur 47.8
Repetitio minimè inanis 57.1
Reproborum cæcitatis typus 36.1
Reprobis iuſtas pœnas quomodo infligit Deus 46.3
Reprobis quid ſæpe contingat 51.22
Reprobis quid tritum 55.22
Reproborum conniuentia 58.7
Reproborum natura 10.22.60.14.65.10
Repugnantiæ ſpecies 511.11
Requies vera quomodo nobis afferatur 321.20.8
Res memorabilis & cognitu valde vtilis 101
verborum & Rei breuisſumma 132.8.7
Reipublicæ formandæ initium 194
quando nos Deus Reſpicit 17.23
Reſponſio Dei in voce quid 109,17
Reſpondendi verbum quid 167.3
Rex vnde petendus 201.15
de rege creando ibidem
in Rege quæ vitia corrigenda 202,16. 17.18
Regum diſciplinæ ratio 202.18
Regibus cur lex diſcenda & legenda 202 203.18.
Regis poteſtas 202.16
Regum natura 47.8
Reges quid magis vrat 562.10
quomodo colitur Rite Deus 116.6
Rixarum virum cur Ieremias ſe eſſe conqueratur 619.10
Rubi viſio 18.2

S

Sabbathum quid 321.20.8
de Sabbathi obſeruatione 73.25
cauſa cur ſecundò Sabbathum præceptum fuit, 93.22
Sabbathi vſus quo referendus 321.20.8
Sabbathi ſubſtantia 321.20.8
Sabbata violata fuiſſe quid 321.20.8
Sabbathi ſeruandi finis 322.20.8
Sabbathi tertium genus 326.8
Sabbathi religio quomodo ſancita 518.32
Sabbatharius annus 248
Sabbatiſmus ſecundus 325.23.10
Sacramentorum vſus ex hoc loco probatur 34.24
Sacramentorum contemptus punitio 34.24
Sacramentorum vis & effectus vnde 235.1
Sacramentorum anima quæ 156.24
Sacramentorum efficacia & vtilitas vbi reſideat. 427.6
Sacramētorum vera natura & vſus 440.5
Sacramentalis loquendi ratio 78.21
Sacerdotes qui ab altari arceantur 151.17
ornatus exterioris Sacerdotis ſignificatio 235.2
Sacerdos Chriſti figura 230.36
à Sacerdotibus exactæ puritatis ſymbolum 232.18
Sacerdotes cur ante conſecrationem lauabantur 240.1
Sacerdotum prima puritas 247.1
de ſummo Sacerdote 249
Sacerdotes qui ſint 249.9
Sacerdotum tertia mundities 250.7
Sacerdotes cur Deus obteſtetur 254.1
Sacerdotes ad officium hortatur 256.5
Sacerdotum præcipuum munus deſcribitur 259.5
Sacerdotes quo honore dignatus ſit Deus 260.9.261.18.8
Sacerdotis proprium munus 280.29
morte dignus Sacerdos a quo vox prædicationis non auditur 200.37.31

Sacerdotalis officii pars 253.22
Sacerdotale regnum commẽdatur 201.14
Sacerdotale munus 259.1
Sacerdotium cui tribui deſtinatum 30.14
Legale Sacerdotium quid 64.2
Sacerdotii dignitas vnde 235.1
Sacerdotio qui digni ſint 235.2
Sacerdotii vmbratilis dignitas quo miraculo ſancita 528.8
Sacrificandi mos vnde manauit & apud quos in vſu fuit 270
Sacrificandi formæ multiplices 271
Sacrificandi dignitas vnde 282.5
Sacrificium gratiarum actionis 36.1
quod Sacrificium Dei gratius 106.5
Sacrificii acceſsio quæ 214.7
Sacrificia quæ offerenda 151.17
Sacrificia quatenus æſtimanda 22.18
vitii nihil ineſſe Sacrificiis cur mandatur 154.5
de Sacrificiis 212.4.281.1
Sacrificium Deo gratiſsimum hodie quod 238.36
iuge Sacrificium cur inſtitutum 271
de Sacrificio continuo 272.1
Sactificia quomodo æſtimanda 177.10
Sacrificia quid 221.8
Sacrificia ex quibus animalibus delecta 281.1
Sacrificiorum vtilitas vnde pendeat 281.5
Sacrificia gratitudinis quæ 285.5
Sacrificia cur panẽ Dei vocet 301.25.303 22.27
Sacrificii finis 330.27
Sacrificiorum papalium impudentia in iuriſdictione lepræ iudicandæ vſurpanda 173.13.2
Sacrilegium intolerabile 48.11
Sacrilegii qui rei ſint 355.33
de epiteto Sadai 41.2
Salis nomen quid 262.9
Salis mare quid 586.12
terratum Salubritas vnde colligatur 506.19
Salus cum obſeruatione legis coniuncta 136.20
modus ſciſcitãdi de rebus ad Salutem neceſſariis 146.15
Saluti hominum quomodo conſulit Deus 147.17
Salutis fides vbi locanda 203.1
Samſon quomodo Nazaræus 164.2
cur populum Sactificari iubet Moſes 107 10
Sanctificare aliquos quid 115.19.36
quid Sanctificat quæcunque ex Dei manu percipimus 329.10
Sanctificari quomodo dicatur in nobis Deus 478.2
Sanctificationes populi polluere 268.31
de loci Sanctitate quæſtio 19.4
Sanctitas quid ſignificet 86.11
Sancti ſanctorum cuſtodia quibus mandetur 258.4
Sanctorum voces celebres 22.12
Sanctuarii voce quid intelligatur 169.22
Sanctuarium vnum cuius rei ſymbolum 113.4
Sanctuarium quid 214.51
cur Sãctuariũ terreſtre Domicilium Dei vocetur 220.8
Sanctuarium timere quid 324.19.30 26.2
de ſanguinis aſperſione 73.11
de Sanguinis aſperſione ſeu effuſione 288.5
Sanguinis veſci cur prohibeatur 342.12 15
Sanguis eorum ſuper eos 369
qui præpoſterè Sapiant 9.17
legitimus Sapiendi modus 110.21
quando verè Sapimus 117.6
Satanæ eiúſque miniſtrorum pertinacia 58.11
Satan quomodo agat in impios 69 28
Satán filiis Dei quomodo inſidiatur 147
Satietas parit ferociam 126.10
Saulis confeſsio 62.27
¶Scelerum vltor erit Deus 41.2
ad Scelera reprehendenda & punienda quis ſit liber 250.9
Sceleris fons quomodo reperiendus 355 19
à Scelere quibus modis retrahimur 357 20.13
Scelerum cumulus 424.20
de Sceleris grauitate populum admonet 452.30
Sceleſti cur fugiendi 493.4
Schiſmaticorum ſuperbia 519.1
ad Dei Scholam qui rite accedant 107 10
ad Scholam ſuam Deus omnes inuitat 125.12
Scortationis ſeuerus vindex in extraneis quis ſit 250.9
Scortationis cauendæ documentum 566.4
contra Scortatores formidabile Dei iudicium 567.9
Scriptorum profanorum gloriã Dei obſcurantium punitio 74.29
Scripturã obſcuram eſſe impiè Papiſtæ blaterant 139.30.11
Scripturam cur multi deglutiant abſque profectu 190.3
Scripturæ vſus legitimus quomodo peruertitur 248
Scrupulorum eximendorum modus 21.12
ſcrupulus 406.12
per gladium & Scutum quid ſignificetur 615.29
¶Seceſſum cur quærat Moſes 105.3
Sectarum finis 149.3
Sectarum mater 501.1
Secundinæ quid 419.53
Securitas vbi fundanda 203.1
Securitas quæ mala adfert 80.8
Seditionis metus magis quàm pudor tyrannos cohibet 9.18
Seditio inter milites vnde 97.8
Semina naturæ quibus vitiis corrupta 147.9
ſeminis fluxus quot modis contingat 179.2
Seminis retenti immunditiès 179.2
Senum natura 46.6
Senis vitia 21.11
Seniores inter Iſraelitas cur ſoli conuocantur 35.29
Seniores qualiter ſuum officium faciunt 248
Seniorum munus & officium ibidem
Senſuum vigor vnde 553.31
Sephora filium temere circuncidit 34 25
Sephora cum marito expoſtulat 34.26
Seruire Deo quid 73.25
Septenarius numerus quid ſignificet 177.3
Sepulchro quid deſignatur 183.11
Sepultura generi humano cur deſtinata 348
Sepulturæ vtilitas 415.26
Seraphin quid 228.1
de Serpente æneo 538.8
Serueti execrabile delirium 78.21
Seruitium, verbum Gallicum 73.25
Seruitium Dei quid ſit 73.25
Seruitus qualis apud Iſraelitas 360.11
Seruorum Dei vel cordatiſsimorum vitium 43 10
Deus quomodo Seru
quod eſt ſibi propr
magnanimitas Seruis
Seruorum Dei condit
Seruis ſuis cur minet
Seruorum Dei cont
Seruos quomodo hu
Chriſti Serui maximè 499.28
Serui Dei qui ſint
de Seruis
de Seruorum manumiſsione 21.1
Serui qualiter dimittendi
de ſeruo fratre tractando
Seruis Iſraelitis cauetur
deteſtabiliſsimum Seueritatis exemp 8.15
Seueritatis vtilitas & fructus 157.9
ſeueritatis in puniendo ratio 478.1
Siceræ nomine quid 249.9
Siclus vulgaris quantum efficiat 292 14
Siclus communis dimidia pars ſicli ſacri 436.22
Siclus ſanctuarii quantum valebat 162.12
Signorum vtilitas 19.4
Signo confirmatur Moſes 22.12
à Signis poſterioribus confirmatio 22.12
Signa vocationis Moſis tria 27.2
Signum ſecundum 27.6
Signum improprie quid ſignificet 28.8
Signorum quæ in promulgatione legis apparuerunt finis 110.18
Signorum ſeu miraculorum finis & vtilitas 148.149.13.1
Signum tertium 28.8
Signa externa vnde æſtimanda 468.12
Signorum virtus & vtilitas vnde pendeat 472
Silentium quadraginta diebus quare Moſes coluerit 442.31.18
Similitudo inter decem plagas & decalogum 50.14
Similitudo inter nos & Iſraelitas 42.7
Simplicitas quid 145.13
Simulatio omnis damnanda 9.18
Simulatio mera quæ 125.12
in Sinai præſentiæ Dei ſignum 19.4
in Synedro conſtituendo quale exemplum ſunt imitati Iudæi 496.16
¶in Sobole fœcunditas 137.25
de Sobole precaria 392.5
in ſobrietate cur ſuos ſacerdotes continuerit Deus 249.9
Socordia Iſraelitarum in precibus 20.7
Socordia populi inexcuſabilis 41.2
Socordia damnatur 41.4
Socordiæ quid adſcribendum 81.11
Socordiæ tacita exprobratio 133.6.1
Solatium optimum quale 7.9
Solatium præcipuum fidelium in ſollicitudinibus 11.1
Sollicitudo maior erga fœtum in brutis quàm in hominibus 11.1
Sophiſtæ refelluntur 69.17
Sororis nomine quæ comprehendantur 467.18
¶Speculationum cohibendarum frænum 458.18
ad ſperandum hortatur ſuos Deus 25.19
ad bene Sperandum hortatio 81.13
Spei doctrina quando fluxa in nobis 40 22
Spei ianuam quid claudat 424.10
ad bonam Spem animantur Iſraelitæ 86 16
de Spicis 382
Spiritus ſanctus verè Deus æternus 54.19
cur Spiritus ſui dona ſingulis certam mẽſuram Deus diſtribuit 220.25.2
Spiritus ſancti figura & effectus 245.25

...olum 468.9
...iſolatio 180,& 181.2
81.13
...ei cuſtodire quid 115.
128.11
212.22
...idis 304.3.24
...icet 439.4
...uid 392.5
...auſæ 414.23
... 11. Vitorum laudatur 507.26
...as hominum 517.41
...tiam Pharaonis ironicè perſtrin- 60.17
...ris deſperati ſignum 609.28
...æ mala ex Subiectionis prætextu 9.17
Subiectionis teſſera vel arra 334.16
Subſannatio ironica Phraraonis in Deum & eius filios 65.10
cur Subſidiis neceſſariis ſæpe deſtituamur 175.16
in Subterfugiis quærendis quales homines 164.3
Succincti quid ſignificent 155.5
ad Succurrendum vult Deus nos eſſe propenſos 384.3
Suffitus quid 619.9
Suillæ vtilitas 191.4
Summis rerum perſtringit 57.1
ad Summum bonum quid optabilius 623 26
Superbiæ proſternandæ ratio 52.1
Superbiæ ſpecies & caput 135.17
Superbiam Iudæorum obiurgat 386.18
Superbia hominum qualis 402.26
Superbiendi voce quid 345.14
de Supererogationis operibus papiſtarũ ſomnium 165
Supererogationis operum finis 294.1
Suppetiis Dei qui non deſtituuntur 429.1
Superſtitionis vitiorum remedia 19.4
ad Superſtitiones deſciſcentium comminatio 142.14
Superſtitionum ſpecies 145.14
de fœminis impias Superſtitiones adhuc colentibus 193.10
ad Superſtitionem hominum propenſio coarguitur 211.16.
Superſtitionis inſtrumenta quibus liceat diruere 304.23.24
Superſtitioſorum mos 105.3
Superſtitioſorum religio qualis 115.22.23
Superſtitioſorum ingenium 553.36.556.1, 557.13.17
Suum cuiuſque quid 25.22

T

Tabernaculi dedicatio 219.25.2
de Tabernaculo 213.4
in Tabernaculi ædificiũ Cõtributio multiplex quid deſignet 220.3
Tabernaculum quid 220.8
cur Tabernaculum tot ornamentis illuſtratum fuit 220.8
Tabernaculi ſtructuræ finis 227.1
Tabernaculum conuentionis quid 271.4
Tabernaculorum feſtum cur inſtituerit Deus 330.34
Tabernaculi architecti 428
ad Tabernaculi hiſtoriam reditur 428
de Tabernaculi architectura & conſonatione 436.21
publicis Tabulis cur conſignata pietatis regula 125.10
Tabulæ primæ & ſecundæ ſumma 334.
Tabularum duodecim lex 344.24 17,345.18
Tabulas legis digito Dei ſcriptas quomodo intelligendum 443.31.18
Tacere quid ſit 54.13
Tacere vxori vel filiæ quid 319
Talionis pœna 334.19
Talionis pœna quibus irroganda 395.16
carnis noſtræ Tarditas quibus ſtimulis excitanda 117.9
¶ Tecta ædium Iudæorum plana 347
qui Temere faciunt 82.15
Temeritas inſana quid 135.17
Temporis noſtri & Iſraelitarum ſimilitudo 10.22
Tenebrarum à Deo immiſſarum Aegypto ſignificatio. 68.22
Tentandi verbum quid. 149.3.618.8
Deum tentare quid 513.21
Deus quoties ab Iſraelitis Tẽtatus 513 21
Tentatio grauiſsima Iſraelitarum 8.15
Tẽtationi Moſis quomodo occurrat De⁹ 43.10
Tentatio non leuis 51.22
Tentationis genus 88.25
Tentatio contritionum mater 96.7
Tergiuerſandi modi omnes à Moſe captati 28.10
de Terminis fraudulenter auellendis 373. 19.35
Sponte fertilis terra 24.17
Terra quid ſignificet 55.22
Terræ fertiles 75.38
cur per deſertum Terram Chanaan aditum eſt 77.17
in Terræ ingreſſu & veſtis fimbriis lex erat ſcribenda 123.15.38,124.1
Terræ Chanaan bonitas quæ 132.8.7.
Terræ amplitudinis & vbertatis commendandæ cauſæ 157.4
cur Terræ quieti ſeptimus annus præfixus 325.23.10
Terror hominum, mollitiei indiciũ 9.17
ex re improuiſa plus Terroris 81.10
Deum Terrorem immittere quid 137.27
mortis Terror quomodo ſedatur 624.1
cur iam damnatos Teſtes primi lapidabant 197.9
cur Teſtium manu ſceleratos interfici voluerit Deus 311.7
de Teſtium numero 347
Teſtes falſi qui 393
Teſtes falſi atque homicidæ eodem loco habendi 395.16
Tetradrachma Atticum quantũ valebat 162.12.
per Thummim quid deſignetur 236.4, 618.8
de altari Thymiamatis 231.1
confectio aromatica altari Thymiamatis coniuncta deſcribitur 231.34
Timiditas parentum Moſis 11.1
Timiditas fidei contraria 508.1
Timoris Dei elogium 8.17
Timori Dei hominum minas præferentes 9.17
Timor ex pœnæ denunciatione 61.20
qua ratione Timor vocetur ſapientia 63. 30
Timor quid ſignificet 84.31.122.20
de quo Timore hic præcipitur 142.6.13
ad filios in Timore educandos parentes eſſe oportet 158.8
Timoris vitioſi mala 203.2
Titulus poſſidendi iuſtiſsimus quis ſit 26. 22.
¶ Tolerantiæ Dei quid tribuendum 52.1
ad Tolerantiam hortatio 76.40
¶ Tranquilitas animis vnde 421.64
Deum Transfigurare quid ſit 224.31
de Tranſitu à Lege & Prophetis ad Euangelium 146.15
de papiſtica Tranſubſtantiatione 49.12
Trepidatio quid ſit 25.21
de Tubis argenteis 204.2
Earum vſus Ibidem
Tubarum clangoris memoriale 276.1
Turbarum mater 501.1
ex Turturibus ſacrificium 180.2.
de Turturibus 291.6
Tyrannorum ingratitudo 6.8
Tyrannorum natura 8.17.37.4.38.9
Tyranni in ſuis commodis ingenioſi 38.6
Tyrannidis vindex Deus 24.16

V

Vaccæ rufæ cinis 25,182.1
Vanitatum origo 143.9
Vaſtator quid ſignificet 73 22
Velo quid deſignetur 228.31
Veniæ capax quando eſt peccator 109.17
de Veniæ impetrandæ ratione 292.16
Veniæ cauſa & laus cui adſcribenda 330. 27
cur Ventum Orientalem excitet Deus 83.21
Verberibus cædendus 348
Verborum congeries amplificat 5.7
Verbo ſuo reuerentiam & authoritatem quot modis conciliet Deus 19.4
Verbum quid ſignificet 57.31
Verbi prædicationem nihilo ducentium refutatur veſania 84.31
Verbo Dei quomodo parendum 107.8
Verborum & rei breuis ſumma 132.8.7
Verbo Dei ſe aſtringentium vtilitas 151.31
Dei Veritas qualis 37.3
Veritatis elogium 41.7
Veritatis contemptus punitio 48.11
Veritas ceremoniarum quid 108.10
Veſaniam cur exprobret 422.22
de Veſtitus honneſta forma 369
Veſtitus ſacerdotalis deſcriptio 438.1
Veterno morbo laborantiũ natura 131.4
Vexillum militare 23.15
Victimæ cur alligarentur 229.1
ad Victoriam & proſperum euentum erigitur Moſes 20.7
Victoria vnde ſperanda 81.13
in Victus temperantia primæ partes 164.3
Videndo videre quid ſignificet 20.7
Vincendi ratio apud Deum qualis 61.19
Vindicta quæ damnanda 568.17.576.1
Vini abſtinentia cur Nazaræis iniuncta 164.3
de Vino 249.9
de cõuerſione Virgæ in ſerpentẽ & quorſum 47.8
Virgæ conuerſionis ſignificatio 50.14
Virginitatis inſigne 165.5
Virtutis raræ proprium 14.14
Virtus Dei immenſa 23.14
Virtutis Dei in liberatione populi varia documenta 361
de Dei virtute incomparabili 42.5
Virtutes quatenus laudandæ 578.14
de Viſione Moſis allegoriæ 2.18
Viſionibus commune quid 19.4
Viſionis anima quæ 458.19
Viſitatio Dei quid 35.31
Vitium ſæculis omnibus commune 55.22
Vitiis ſuis cur multi obdormiant 289.13
Vitiorum omnium fons 395.20.17
Vitium omnibus ferè ſæculis commune 535.29
Vitium commune hypocritis & incredulis 548.5
bene rectéque Viuendi regula 2
iuſte Viuendi regula quæ 88.26
Viuendi bene rectéque initium quale 115 4.1
piè viuendi regula vnde petenda 116.13 18
viuendo quandiu ſumus mortui 183.11
bene Viuendi partes 355
Viuo ego quid 612.39
Vita hominum quomodo rectè compoſita 122.20

a hominum vbi conſiſtat 130.8.3
æ longitudo cui promittatur 137.25
æ præſentis ſtatus quibus conſtet 137.5
æ huius finis 198.12
æ formandæ tota ratio pietate & iuſtiia continetur 334
æ formandæ præcepta vnde pendeant 340
Vita hominis quàm ſit deo pretioſa 341.1
Vita hominis pretio æſtimari nequit 346.20
de vitæ perfectione 355
Vitæ æternæ ſpes quibus detur 400.18.5
¶Vltio dei conſideranda 10.22
Vltionis ſeueræ vſus 567.10
¶Vnctionis confectio 245.25
Vngues facere quid 193.10
¶Vocationis radix chriſtus 33.22
ad exordium ſuæ Vocationis redit moſes 43.13
Vocationis dei fructus 119.7.6
Vocationis noſtræ ſcopus 122.20
Voluntas dei quid ſit 26.22
de dei voluntate 70.2
Voluntas dei quæ 459.19
Voluntas dei quibus modis patefiebat olim prophetis 502.4
de Vouendi ratione 317.21
Vouere quid ſit 316.11
Votum quid ſit 316.21
quæ Vota legitima 313.21
Votorum piorum finis 314.21
Votorum ſuperſtitioſorum ſcopus 314.21
Vota quæ ſolui commodè nequeunt quo pretio redimenda 316.21
quæ vota non ſint rata 318.1
¶Vrbium cum ſuis incolis delendarum cauſa 598.12
de Vrbibus vi captis 350.12
Vrbium captarum ab iſraelitis numerus 547.3.4
per Vrim quid intelligatur 236.4,618.8
¶de Vſura 376.22.25
Vſus præciſæ loquutionis 69.25
¶Vtilitatis propriæ ſtudii mala 582.1
de Vuis 382
¶Vxor quid ſit 358.22

Z

Zelotypia vnde naſcatur 250.13
Zelotypiæ mala 362.11
zelus ſuperſtitioſus in legendis ſanctorum delictis cauendus 9.18
zelus ne refrigeſcat, qua re opus 34.24
zeli non vulgaris ſignum 430.20
zelus moſis 71.8
zelus fidelium pius 72.8
zelotypus paulus pro chriſto qua ratione 145.1
zeli bene compoſiti vtilitas 394
zelus cæcus incredulorum 516
zelus phinees 5

INDEX CAPITVM ET VERSVVM HARMONIAE R liquorum quatuor librorum Moſis, quota pagina inueniri poſsint.

Exodus.

CAP.	VER.	PA.
I. à	1	4
vſque ad	8	5
	12	7
	15	8
II.	1	10
	11	13
	16	15
	23	16
III.	1	17
	6	19
	10	21
	15	23
	18	24
IIII.	1	26
	10	28
	18	31
	24	33
V.	1	35
	6	37
	19	39
VI.	1	40
	9	42
	14	43
VII.	1	45
	8	47
	14	49
VIII.	1	51
	8	52
	16	53
	20	54
	28	56
IX.	1	57
	8	58
	13	59
	27	61
X.	1	63
	7	64

C.	V.	P.
	12	66
	21	67
XI.	1	69
XII.	1	152
	15	199
	19	199
	21	72
	24	155
	29	73
	40	75
	43	155
	50	76
XIII.	1	160
	3	157
	11	160
	17	76
XIIII.	1	78
	10	80
	19	82
	26	83
XV.	1	84
	11	85
	22	87
XVI.	1	88
	8	378
	6	90
	19	92
	31	94
XVII.	1	94
	8	96
XVIII.	1	98
	13	100
XIX.	1	104
	9	107
	16	108
	21	109
XX.	1	113
	3	141,
		& 339
	4	205

C.	V.	P.
	7	311
	8	320
	12	334
	14	355
	16	392
	17	395
	18	110
	20	369
	22	208
	24	216
XXI.	1	385
	7	359
	12	343
	15	336
	17	336
	18	343
	33	382
XXII.	1	379
	5	380
	9	380
	10	319,
		& 380
	14	381
	16	360
	19	356
	21	371
	25	374
	26	373
	28	338
	29	160,
		& 166
	30	302
	31	192
XXIII.	1	393
	3	378
	4	377
	5	351
	6	378
	7	293
	10	324

C.	V.	P.
	12	323
	13	122,
		& 312
	14	331
	18	158,
		& 199
	19	166,
		& 302
	20	135
	24	212,
		& 303
	25	136
	31	305
XXIIII.	1	438
	9	440
XXV.	1	217
	23	222
	31	223
XXVI.	1	225
XXVII.	1	228
	9	229
	20	224
XXVIII.	1	232
XXIX.	1	239
	36	230
	38	270
XXX.	1	230
	11	162
	17	232
	22	245
	34	231
XXXI.	1	428
	12	323
	18	442
XXXII.	1	442
	7	445
	15	447
	21	449
	25	450
	30	451

C.	V.	P.
XXXIII.	1	454
	7	455
	12	456
	25	158
XXXIIII.	1	460
	11	304
	13	303
	14	209
	15	304
	17	208
	19	161
	20	332
	21	323
	22	331
	26	166,
		& 302
	27	462
XXXV.	1	323
	4	218
	20	429
XXXVI.	1	431
XXXVII.	1	433
XXXVIII.	1	434
XXXIX.	1	436
XL.	1	466
	36	490

Leuiticus.

C.	V.	P.
I.	1	280
II.	1	282
III.	1	284
IIII.	1	286
V.	1	289
VI.	1	292
	8	295
	16	261
	19	241
	23	295
	24	295
	26	261

C.	V.	P.
	30	295
VII.	1	296
	6	263
	11	297
	14	263
	19	298
	26	342
	28	298
	31	263
	37	299
VIII.	1	246
	4	473
IX.	1	475
[illegible]	1	477
	8	249
	12	479
[illegible]	1	187
I.	1	168
II.	1	169
IIII.	1	174
XV.	1	178
XVI.	1	276
XVI	1	258
	10	342
	15	192
XVIII.	1	365
	5	399
	6	365
	19	364
	20	356
	21	150
	22	356
XIX.	1	
	3	323, & 336
	4	208
	5	297
	9	382
	11	370
	12	312
	13	370
	14	340
	15	378
	16	393
	17	339, & 393
	18	340, & 396
	19	185
	20	359
	23	185
	26	342
	27	185
	29	357
	30	323
	32	338
	33	371
	35	372
	36	114, & 151
XX.	1	199
	6	199
	8	114
	9	336

C.	V.	P.
	10	358
	11	368
	13	356
	14	368
	15	356
	17	368
	18	364
	19	368
	25	186
	26	253
	27	199
XXI.	1	246
	7	249
	9	250
	10	246
	13	249
	16	250
XXII.	1	251
	12	369
	17	300
	26	302
	29	297
	31	114
XXIII.	1	327
	3	323
	22	382
XXIIII.	1	225
	5	269
	10	517
	15	319
	17	343
	18	381
	19	343
	21	381
XXV.	1	325
	8	326
	20	325
	23	388
	35	374
	39	386
XXVI.	1	208
	2	323
	3	402
	14	408
XXVII.	1	314
	26	161
	27	315
	30	264
	34	140

Numeri.

C.	V.	P.
I.	1	480
II.	1	482
III.	1	484
	5	244
IIII.	1	487
	4	256
	22	487
	24	257
	29	487
	31	257
	34	487
V.	1	169
	5	377

C.	V.	P.
	8	263
	9	260
	11	360
VI.	1	163
	22	253
VII.	1	468
VIII.	1	225
	5	242
	20	477
	23	242
IX.	1	159
	15	467
	17	490
X.	1	204
	11	488
	29	491
XI.	1	492
	4	493
	16	495
	24	498
	30	499
XII.	1	500
	9	502
XIII.	1	504
	26	506
XIIII.	1	507
	10	510
	13	511
	20	512
	26	513
	39	515
XV.	1	299
	17	166
	22	287
	30	199
	32	518
	37	122
XVI.	1	519
	12	521
	16	522
	35	524
	41	525
XVII.	1	527
XVIII.	1	255
	8	260
	20	264
	22	255
	23	264
	25	267
XIX.	1	181
XX.	1	529
	14	532
	23	534
XXI.	1	536
	4	537
	10	537
	21	542
	33	546
XXII.	1	547
	15	550
XXIII.	1	554
	13	557
	25	559
XXIIII.	1	560

C.	V.	P.
	10	562
	17	563
XXV.	1	565
	10	567
XXVI.	1	568
XXVII.	1	572
	15	594
XXVIII.	1	272
	16	273
XXIX.	1	274
XXX.	1	317
XXXI.	1	575
	14	577
	25	578
	48	580
XXXII.	1	581
	16	583
	28	584
XXXIII.	1	586
	38	534
	40	536
	52	304
XXXIIII.	1	590
XXXV.	1	254
	9	351
XXXVI.	1	574

Deuteronom.

C.	V.	P.
I.	1	140
	6	489
	9	102
	19	505
	25	507
	27	509
	34	515
	37	532
	39	515
	41	516
II.	1	517
	2	533
	9	541
	24	543
III.	1	546
	3	596
	12	585
IIII.	1	115
	3	568
	5	116
	12	209
	20	113
	23	209
	25	421
	41	586
V.	1	113
	7	141
	8	205
	11	311
	12	320
	16	334
	17	339
	18	355
	19	369
	20	392
	21	395

C.	V.	P.
	22	[illegible]
	32	[illegible]
VI.	1	[illegible]
	4	[illegible]
	5	[illegible]
	6	[illegible]
	10	125
	13	
	14	142
	16	142
	17	132
	20	121
VII.	1	305
	6	119
	9	406
	16	307
VIII.	1	129
	7	132
	11	133
	19	209
IX.	1	126
	7	463
	22	517
	25	464
X.	1	464
	6	536
	8	482
	12	396
	14	119
	16	465
	17	372
	20	142, & 312
	21	127
XI.	1	128
	8	129
	10	132
	16	209
	18	122
	26	402
XII.	1	303
	4	212
	15	341
	17	213
	19	265
	20	341
	26	213
	28	408
	29	151
XIII.	1	147
	5	194
	6	196
	12	197
	18	115
XIIII.	1	185
	3	188
	21	192, & 302
	22	264
	23	215
	27	264
XV.	1	383
	12	385
	19	161